ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ Μαρία Καζάκου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ Βασιλική Κρεββατά

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ Χριστίνα Τζωρτζάκη

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Στέλιος Σκουρλής

ΕΚΤΥΠΩΣΗ ACCESS ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Α.Ε.

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, Αθήνα 10564
www.tap.gr

ISSN 0570-622X

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 61 (2006)

ΧΡΟΝΙΚΑ Β΄ 1

ΑΘΗΝΑ 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας. Κηρύξεις Αρχαιολογικών Χώρων και Ζώνες Προστασίας, Μελέτες ανάδειξης - διαμόρφωσης αρχαιολογικών χώρων, αυτεπιστασίες, Σωστικές ανασκαφές, Παραχωρήσεις αρχαιολογικών χώρων και μνημείων για πολιτιστικές εκδηλώσεις, Επιτροπή Μεγάλων Έργων, Απαλλοτριώσεις, Λοιπές δραστηριότητες. Τμήμα Ελληνικών και Ξένων Επιστημονικών Ιδρυμάτων, Οργανισμών και Διεθνών Θεμάτων. Έρευνες και μελέτες Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και Ινστιτούτων, Ελληνικών Πανεπιστημιακών και άλλων Ερευνητικών Ιδρυμάτων, Μορφωτικά Προγράμματα, Επιχορηγήσεις, Οργάνωση Αρχαιολογικών Αποστολών του ΥΠΠΟ, Ενέργειες σχετικά με το ζήτημα της επανένωσης των γλυπτών του Παρθενώνα, Διεθνείς Δραστηριότητες, 9η Μεσογειακή Διοργάνωση για τον Αρχαιολογικό Τουρισμό στο Paestum της Ιταλίας. Ελλάδα - τιμώμενη χώρα για το 2006 (Εικ. 1-4) ..... Σελ. 1-30

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ..... » 31-34

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Τμήμα Δημοσίων Σχέσεων, Τεκμηρίωσης και Δημοσιευμάτων, Τμήμα Χημικών και Φυσικών Ερευνών. Προϊστορική Συλλογή. Συλλογή Γλυπτών. Συλλογή Χαλκών. Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας, Συλλογή Προϊστορικών, Αιγυπτιακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων (Εικ. 1-19)..... » 35-48

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Εικ. 1-13)..... » 49-52

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Εικ. 1-8)..... » 53-58

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες - Εκδηλώσεις. Ακρόπολη, Μουσείο Ακροπόλεως, Προετοιμασία των εκθεμάτων για το Νέο Μουσείο Ακρόπολης, Οικόπεδο Μακρυγιάννη, Χώρος ανέγερσης του Νέου Μουσείου Ακρόπολης, Αρχαία Αγορά, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς - Στοά Αττάλου. Ανασκαφικές εργασίες. Βιβλιοθήκη Αδριανού (Υστερορρωμαϊκό τείχος, Εσωτερική παρειά του υστερορρωμαϊκού τείχους, δυτικά της νότιας πτέρυγας της Βιβλιοθήκης, Πύλη του νοτίου περιβόλου της Βιβλιοθήκης), Μενδρεσές (Υστερορρωμαϊκό τείχος), Πλάκα (Οδός Διοσκούρων 5, Οδός Θόλου 17, Οδός Κυρρήστου 9). Εντοπισμός αρχαίων. Πλάκα (Οδός Αδριανού 94). Εργασίες διαμόρφωσης - συντήρησης. Ακρόπολη (Παρθενών, Ναός Αθηνάς Νίκης, Ερέχθειο, Συντήρηση αντικειμένων), Αρχαιολογικός χώρος Κλιτύων Ακρόπολης (Νότια Κλιτύς, Βόρεια Κλιτύς), Αρχαία Αγορά - Άρειος Πάγος, Ρωμαϊκή Αγορά. Λοιπές εργασίες. Ακρόπολη, Αρχαιολογικός χώρος Κλιτύων Ακρόπολης. Εργασίες Αναστήλωσης - Αποκατάστασης - Συντήρησης. Βιβλιοθήκη Αδριανού, Ρωμαϊκή Αγορά (Εικ. 1-35) » 59-78

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

Agora excavations (Figs. 36-45) ..... » 78-82

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Εργασίες συντήρησης. Ανασκαφικές εργασίες. Αθήνα (Οδός Λεμπέση 21, Πλάκα - Ναός Αγίας Αικατερίνης, Οδός Ευριπίδου 28, Οδός Αριστογείτονος, Πλάκα - Ερμού 117 και Άστιγγος, Ψυρρή - Οδός Λεπενιώτου 3 - Οδός Τομπάζη 4, Οδός Ήβης 23, Άνω Πετράλωνα - Οδός Τρώων 31, Αμπελόκηποι - Οδός Τσόχα 37 και Παπαδοπούλου, Μετς - Οδός Χαρβούρη 16, Πλάκα - Οδός Μίκωνος 10 και Αισώπου 14, Οδός Υμηττού και Ηλιουπόλεως, Οδός Ερμού 90 και Πιττάκη, Οδός Ερμού 54, Θησείο - Οδός Ηρακλειδών 40, Οδός Καραγιώργη Σερβίας 1, Οδός Λεωκορίου, Οδός Λεωνίδου 9, Ακαδημία Πλάτωνος - Οδός Αλικαρνασσού 79, Μεταξουργείο - Οδός Γρανικού 7 - Οδός Σαλαμίνος 35 - Οδός Μυκάλης 19, Παρά την Ιερά Οδό - Οδός Ιάκχου 22 - Συμβολή των οδών Μεγάλου Αλεξάνδρου 127-129 και Ευρυμέδοντος - Οδός Χαλκιδικής 57, Προφήτης Δανιήλ - Οδός Μελανδρύου 3, Παρά την οδό προς Κολωνό - Οδός Αλικαρνασσού 21, Κολωνός - Συμβολή των οδών Αμφιαράου, Ηρούς 16 και Φιλοδάμειας - Οδός Χαονίας 18, Οδός Καστοριάς 71 και Κασσάνδρας, Οδός Λένορμαν 127, Ακαδημία Πλάτωνος - Οδός Πύλου και Σερρών), Μέγαρα (Οδός Παλαιολόγου 54, Οδός Καραϊσκάκη 29, Οδός Βύζαντος 30-32, Οδός Ομήρου και Διογένους, Οδός Πλάτωνος 4, Οδός Λυσίου και Λουκιανού, Οδός Ευπαλίνου 59, Πάροδος οδού Κολοκοτρώνη, Οδός Μυκηνών 16, Οδός Συλημβρίας - Ερκίς, Ρέμα Μαυρατζά - Ναός Αγίων Ραφαήλ, Νικολάου και Ειρήνης, Ελαιώνας Μεγάρων - Ναός Αγίου Γεωργίου, Περιοχή Λιακοί - Ανώνυμη οδός), Μεγαρίδα (Ντουράκο Αλεποχωρίου). Μουσειακές εργασίες. Μέγαρα. Καθαρισμοί. Μέγαρα - Μεγαρίδα (Εικ. 1-49). Σελ. 83-142

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Αχαρνές (Οδός Σουλίου 38, Νεάπολη - Οδός Λεπενιώτου 9, Οδός Καραολή, Συμβολή των οδών Λιοσίων 50 και Νέας Ζωής, Συμβολή των οδών Αθηνών και Α. Βρεττού, Οδός Θουρίας και Ανωνύμου, Οδός Θουκυδίδου 7, Συμβολή των οδών Δημοσθένους και Αγίου Κωνσταντίνου, Οδός Δαμάσκου 62, Θέση Λουτρό - Οδός Λουτρού 23, Περιοχή Λαθέα Β΄ - Οδός Εφηβείας και Δέδε, Αύλιζα - Οδός Βαρδουσίων 54, Άγιος Αθανάσιος - Οδός Σαγγαρίου, Χαραυγή - Οδός Έκτορος και Ζαΐμη, Άγιος Πέτρος Γ΄ - Οδός Ευρυτανίας, Συμβολή των οδών Αγίας Τριάδος και Βουλγαροκτόνου), Άνω Λιόσια (Οδός Μονής Αρκαδίου 12), Δήμος Αγίων Αναργύρων: Κοινοπραξία Ι. και Ρ. Άβαξ / ΕΡΓΟΣΕ. Ανάκασα (Οδός Χρυσοστόμου Σμύρνης και Κωνσταντινουπόλεως, Οδός Κωνσταντινουπόλεως 428, Οδός Κωνσταντινουπόλεως 79-77, Οδός Τριπόλεως και Αρκαδίας, Οδός Κωνσταντινουπόλεως - Κλεισούρας, Οδός Κωνσταντινουπόλεως στο ύψος του αριθ. 116 της Λεωφόρου Δημοκρατίας), Δήμος Ηλιουπόλεως (Συμβολή των οδών Καρύστου 6 και Βλαχάβα), Παλαιό Ψυχικό (Οδός Εθνάρχου Μακαρίου 10), Δήμος Αμαρουσίου (Οδός Μακρυγιάννη 51, Ψαλίδι Αμαρουσίου - Οδός Ψαριανού 9 και Κορίνθου, Συμβολή των οδών Κύμης 149 και Κολοκοτρώνη, Άγιος Θωμάς Αμαρουσίου - Οδός Όρσας Πετρούτσου, Οδός Μενελάου 1, Οδός Νηρηίδων και Ματρόζου), Δήμος Κηφισιάς (Οδός Πεσμαζόγλου 5, Συμβολή των οδών Μ. Μπότσαρη και Αγίας Κυριακής 18, Συμβολή των οδών Δεληγιάννη 32 και Διονύσου 10, Οδός Κόκκοτα 7, Λεωφόρος Κηφισίας 260, Συμβολή των οδών Ζηρίνη, Νικοτσαρά και Αγίου Τρύφωνος), Δήμος Νέας Ερυθραίας (Οδός Τατοΐου 102-103, 8ο χιλιόμετρο εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας - περιοχή Μορτερό), Δήμος Γλυκών Νερών: Φούρεσι (Οδός Βυζαντίου, Οδός Αμαλιάδος, Οδός Κυκλάδων, Οδός Μεσολογγίου και Νικοπόλεως και Οδός Νικοπόλεως και Αιόλου), Δήμος Γέρακα: Περιοχή Σταυρού (Οδός 25ης Μαρτίου, Συμβολή των οδών Ζαλόγγου και Μακρυγιάννη, Οδός Μιαούλη και Μάρκου Μπότσαρη, Οδός Μιαούλη 32 και Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, Διάφορες οδοί, Οδοί Μεσολογγίου και Δάμωνα), Έργα Δήμου Γέρακα, Αγωγός ομβρίων υδάτων (Οδός Μεσολογγίου, Οδός Ιπποκράτους, Οδός Παπαφλέσσα), Περιοχή Κέντρου (Οδός Ευρυτανίας 31, Συμβολή των οδών Ευβοίας, Φλωρίνης, Μεσσηνίας και Λεωφόρου Μαραθώνος), Δήμος Παλλήνης: Περιοχή Κάντζας (Οδός Μουσών και Ζεφύρου), Περιοχή Κέντρου (Λεωφόρος Μαραθώνος 46 και οδός Ρήγα Φεραίου 2, Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου 18), Δήμος Παιανίας (Οδός Επισκοπής, Οδός Διαδόχου Κωνσταντίνου, Οδός Αφροδίτης, Οδός Δ. Γιαννάκου 20, Ανώνυμες οδοί παρά το βυζαντινό ναό Κοίμησης Θεοτόκου), Δήμος Κρωπίας: Κορωπί (Οδός Κοτζιά και Ήρας, Οδός Ήρας και Κα-

βασαλιώτου, Οδός Καβασαλιώτου και Δήμα, Δημοτικά έργα ύδρευσης και οδοποιίας, Οδός Θάσου και Χάλκης, Λεωφόρος Β. Κωνσταντίνου, Συμβολή των οδών Λέκκα-Χατζή, Ήρας και Στεργιώτη, Οδός Λέκκα-Χατζή και Θάνου, Διαπλάτυνση Λεωφόρου Β. Κωνσταντίνου), Λαμπρικά (Επαρχιακή οδός Βάρης-Κορωπίου), Κίτσι (Αγροί Αντωνόπουλου - Γουρδουμπά - Ντούνη, Λεωφόρος Μαρκοπούλου-Λαυρίου, Οδός Κορωπίου-Μαρκοπούλου), Παραλία Καλυβίων (Οδός Ολύμπου και Κουντουριώτου), Δήμος Σπάτων: Χριστούπολη (Οδός Αγίου Δημητρίου, Συμβολή των οδών Αγίου Δημητρίου και Ηρακλείτου, Οδός Αγίου Δημητρίου και Χ΄Στράτου), Σπάτα (Θέση Προκαλήσι), Δήμος Αρτέμιδος: Λούτσα (Οδός Γαλήνης, Συμβολή οδού Άτλαντος και Λεωφόρου Βραυρώνος, Οικόπεδο Χ. Παπαδημητρίου), Μαραθώνας (Θέση Σεφέρια, Θέση Πλάσι), Λαυρεωτική (Θέση Αρύ). Παραδόσεις. Κορωπί. Εργασίες συντήρησης. Αρχαιολογική Αποθήκη Κορωπίου. Εργασίες διαμόρφωσης. Αρχαιολογικός χώρος Βραυρώνος. Μουσειακές εργασίες. Μεταστέγαση Αρχαιολογικού Μουσείου Αχαρνών, Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνος (Εικ. 1-45). Σελ. 143-184

ΚΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Πειραιάς (Οδός Φωκίωνος 6, Οδός Φλέσσα 36-38, Οδός Μαυροκορδάτου 27, Οδός Μαυροκορδάτου 22, Οδός Σκουζέ 18 και Λεωσθένους, Οδός Νεωρίων 145, Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου 76, Οδός Ζέας 64, Οδός Ζέας 99, Οδός Νεωσοίκων 6-10, Οδός Νεωσοίκων 15β, Οδός Υψηλάντου 31 και Ανδρούτσου 46, Οδός Υψηλάντου 36, Οδός Κουντουριώτου 7 και Σκυλίτση 8, Οδός Μινύων 2 και πλατεία Σταυρού, Οδός Δεληγιώργη 21, Οδός Δεληγιώργη 152, Οδός Κονίτσης 5, Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου 59 και Υψηλάντου, Οδός Γεωργίου Θεοτόκη 60 και Βύρωνος 43, Οδός Σοφοκλέους 15, Οδός Θουκυδίδου 28, Οδός Μαρίας Χατζηκυριακού 38-40 και Προποντίδος, Οδός Αλ. Ζαΐμη 8, Οδός Σπύρου Λάμπρου 22α και Φλέσσα, Οδός Ευπλοίας 46, Οδός Σπυρίδωνος Τρικούπη 23, Οδός Αντωνίου Θεοχάρη 64α, Οδός Φραγκιαδών 96 και Παπανικολή 26, Πάροδος Σηραγγείου 16, Οδός Ήρας 4, Καμίνια - Οδός Ερυθραίας 6-8 - Οδός Νικολετοπούλου και Χρυσοστόμου Σμύρνης 37, Συμβολή των οδών Ακτής Μιαούλη, Μπότσαρη, Χατζηκυριακού και Φλέσσα, Οδός Ακτής Μιαούλη 10, Συμβολή των οδών Ποσειδώνος και Γούναρη 1), Νέο Φάληρο (Διάνοιξη Λεωφόρου Ανδρέα Παπανδρέου - Τμήμα μεταξύ εργοστασίων Αιγαίου και Βελλής, Συμβολή των οδών Γρηγ. Λαμπράκη, Επονιτών και Φωκαίας), Νίκαια (Οδός Επταλόφου 116), Μοσχάτο (Συμβολή των οδών Αθηνών-Πειραιώς 15 και Αφών Γιαννίδη, Οδός Ελευθερίας 35, Οδός Κύπρου 4), Καλλιθέα (Δίκτυο ΔΕΗ - Οδός Λυσικράτους - Οδός Ευρυπίδου, Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ και Σπετσών), Άλιμος (Σταθμός Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών «Άλιμος», Οδός Ηγησιπύλης 4, Οδός 17ης Νοεμβρίου και Ακροπόλεως), Ελληνικό (Σταθμός Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών «Αργυρούπολη»), Αργυρούπολη (Συμβολή των οδών Λέοντος, Μαραθονομάχων, Μεγάλου Αλεξάνδρου και Ελευθερίας), Γλυφάδα (Πλατεία Κρήτης, Οδός Α. Μεταξά και Πανόπης, Οδός Ζαμάνου και Αλών, Οδός Χ. Νέζερ και Αγίου Νικολάου, Οδός Ζαμάνου 35, Οδός Αρτέμιδος και Φοίβης, Οδός Ιλίου 3, Θέση Αστέρια στη χερσόνησο Πούντα), Βούλα (Οδός Σπετσών 149, Οδός Δελφών 10, Οδός Ηρακλειδών 24, Πηγαδάκια - Οδός Ρίτσου 9, Οδός Μυστρά και Λεωφόρος Βάρης-Κορωπίου, Λεωφόρος Αλκυονιδών - Εργασίες επέκτασης Τροχιοδρόμου, Οδός Γλυνού, Πηγαδάκια - Οδός Γ. Ρίτσου 9, Τροχιόδρομος, Οδός Σπετσών 142), Βάρη - Βάρκιζα (Οδός Φλέμινγκ, Βάρκιζα - Οδός Αφροδίτης - Οδός Σύρου και Αφροδίτης, Περιοχή ΣΕΟ Βάρης - Οδός Δυρραχίου - Οδός Νηρηίδων, Οδός Καλαμάτας, Οδός Μονεμβασίας, Βάρκιζα - Οδός Σύρου και Ψαρών, Καμίνι Βάρης - Οδός Θάσου, Οδός Τερψιχόρης, Λαθούριζα Βάρης - Οδός Καρώτη, Βάρη - Οδός Μαρώτη, Ασύρματος Βάρης - Ανώνυμη οδός - Οδός Μαρώτη, Δίλοφο - Οδός Καλαμάτας, Βάρκιζα - Οδός Δεμέστιχα, Βάρη - Οδός Δήμητρος και Αγίας Λαύρας, Βάρη - Οδός Μαρώτη, Οδός Φλέμινγκ και Υπάτης, Οδός Φλέμινγκ, Οδός Υπάτης και Μουσών, Βάρκιζα - Οδός Θάσου, Καμίνι Βάρης - Οδός Αγόριανης, Δημοτικός πεζόδρομος), Αστέρας Βουλιαγμένης. Καθαρισμοί - Περιφράξεις. Ανασκαφικές εργασίες. Σαλαμίνα. Αμπελάκια (Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου, Οδός Αμυνείου), Αιάντειο (Οδός Παλαμιδίου), Αίγινα (Κάμπος Μύλων, Οδός Κολοκοτρώνη 7, Οδός Καποδιστρίου 10, Φανερωμένη), Τροιζήνα (Οικόπεδο Α. Σπηλιωτόπουλου-Σαραντόπουλου, Οικόπεδο Μ. Ηρειώτη, Οικόπεδο Χ. Πανέρη, Αγροτεμάχιο Π. Μπου-

τσιφάκου, Θέση Άγιος Κωνσταντίνος Τακτικούπολης), Πόρος (Ασκέλι). Καθαρισμοί. Σαλαμίνα (Τύμβος Σαλαμινομάχων). Μουσειακές εργασίες (Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας) (Εικ. 1-62) ... Σελ. 185-240

Δ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Ναύπλιο (Περιοχή Κούρτη - Οδός Αιγίου 89, Συμβολή οδού Αγίου Ανδριανού και Λεωφόρου Ασκληπιού, Λεωφόρος Σιδηράς Μεραρχίας και Κύπρου, Οδός Καλαμάτας και Προφήτη Ηλία), Άγιος Παντελεήμων Δαλαμανάρας (Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου), Παραλία Κάντιας (Οικόπεδα Ν. και Ι. Ζουμπουλάκη). Εντοπισμοί αρχαίων. Άρια (Εξωκκλήσι Αγίου Αθανασίου), Δαλαμανάρα (Εξωκκλήσι Αγίου Παντελεήμονος), Αρκαδικό (Μυκηναϊκή γέφυρα), Άνω Κάντια (Κοιλάδα περιοχής Αγίου Αντωνίου), Χαραμός - Άγιος Νικόλαος, Παλαιό Λυγουριό (Αγία Παρασκευή), Αρχαία (Παλαιά) Επίδαυρος (Εικ. 1-50) ... » 241-259

25η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΕργασίεςΣτερέωσης-Αναστήλωσης-Αποκατάστασης. Νομός Αργολίδας: Ναύπλιο (Φρούριο Παλαμήδι, Οδός Τριπόλεως), Άργος (Κάστρο Λάρισα), Προσύμνη (Ναός Αγίου Δημητρίου). Καθαρισμοί - Διαμορφώσεις. Νομός Αργολίδας: Άργος (Οδός Μεσσηνίας - Αρκαδίας). Περιφράξεις. Νομός Αργολίδας. Νομός Κορινθίας: Λέχαιο. Εργασίες συντήρησης. Νομός Κορινθίας. Καταγραφές. Νομός Κορινθίας: Αρχαία Κόρινθος. Εντοπισμοί μνημείων. Νομός Κορινθίας: Κρυονέρι Σικυώνος. Κηρύξεις. Νομός Αρκαδίας: Νέα Εκκλησούλα Μεγαλόπολης (Μονή Παναγιάς). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αργολίδας. Άργος (Οδός Μπουσουλοπούλου, Οδός Αγγέλου Γεωργαντά, Οδός Πασχαλινοπούλου, Συμβολή των οδών Άνδρου και Σερίφου), Ερμιόνη (Παλαιοχριστιανική βασιλική). Νομός Κορινθίας: Αρχαία Κόρινθος (Οικόπεδο Ι. Κριεμπάρδη, Οικόπεδο Θ. Μαρίνη, Οικόπεδο Α. Τσετσώνη) (Εικ. 1-14) » 260-270

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Λακωνίας: Ανασκαφικές εργασίες. Σπάρτη (Οδός Στάουφερτ, Οδός Τριακοσίων, Συμβολή των οδών Διοσκούρων και Πλατανιστά, Οδός Γκορτσολόγου 80, Οδός Όθωνος-Αμαλίας και Αγησιλάου, Οδός Πλατανιστά, Οδός Αγίου Νίκωνος, Οδός Αρχιδάμου, Συμβολή των οδών Λεωνίδου και Αναπήρων θυμάτων πολέμου, Συμβολή των οδών Βυζαντίου και 9ης Μεραρχίας, Οδός Αλκμάνος, Έργα Δημοτικής Επιχείρησης Ύδρευσης και Αποχέτευσης Σπάρτης - Οδός Πλατανιστά, Έργα ΔΕΗ - Οδός Αλκμάνος), Μαγούλα Σπάρτης (Οικόπεδο Ν. Λιάσκου, Οδός Καλλικρατίδη - Οικόπεδο Ι. και Μ. Καχριμάνη, Οικόπεδο Ευ. Νικόλαρου, Οικόπεδο Π. Κολοβού), Ριβιώτισσα (Οικόπεδο Διοικητηρίου Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λακωνίας, Οικόπεδο Γ. Μπαρέλου και Αικ. Βλάχου), Ανθοχώρι Δήμου Φάριδος (Οικόπεδο Δ. Κατσουλάκου), Γύθειο (Οδός Μικράς Ασίας), Πέτροβα Γυθείου, Πλύτρα, Μεταμόρφωση Μολάων (Κοιμητηριακός ναός Αγίου Γεωργίου), Συκιά - Θέση Λούτσα, Οίτυλο (Οικόπεδο Ε. Καραμουσαλή), Καραβοστάσι Οιτύλου (Ιδιοκτησία Θ. Δημητρακουλάκου). Παραδόσεις - Περισυλλογές - Εντοπισμοί. Τόριζα Λακεδαίμονος, Ψηφιάς Κροκεών, Σκάλα - Θέση Αφανιάς, Μολάοι, Μποζάς, Περιοχή Ασωπού, Κορογόνας Δαιμονιάς, Φοινίκι, Άγιος Νικόλαος Βοιών, Τζουμάλα Αγίου Νικολάου Βοιών, Καστέλλια Άνω Καστανιάς, Άγιος Φωκάς Μονεμβασίας - Θέση Λακκούδια - Θέση Κρυονέρι Σαμάρας, Ψηφιάς Μονεμβασίας, Καστέλα Ψηφιά, Αγία Παρασκευή Μονεμβασίας, Κυπαρίσσι Επιδαύρου Λιμηράς, Αρχαιολογικός χώρος Ταινάρου, Καλλιθέα - Θέση Κάτω Λόγγος, Αλεποχώρι, Κουνοντήρης Γερονθρών, Κερατίτσα Αγίου Δημητρίου Ζάρακος, Απιδιά, Γκαγκανιά, Γύθειο, Πασσαβάς, Αγία Ειρήνη - Βάρσοβα Δήμου Μυστρά, Γούβες, Νιάτα, Βάρδια Μαλέα, Λατομεία χερσονήσου Ταινάρου, Πετρίνα (Εικ. 1-37) » 271-308

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Λακωνίας: Το έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά. Μουσειακές εργασίες. Δίκτυο Μουσείων Μάνης. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Κηρύξεις - Οριοθετήσεις αρχαιολο-

γικών χώρων. Νομός Λακωνίας: Δήμος Μολάων (Θέση Χαλάσματα). Νομός Αρκαδίας: Δήμος Δημητσάνας (Λούσιος). Νομός Αργολίδας: Δήμος Ναυπλίου. Ναύπλιο (Φρούριο Παλαμηδίου). Καθαρισμοί αρχαιολογικών χώρων και μνημείων. Νομός Λακωνίας. Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Λακωνίας: Νέος Μυστράς (Ναός Αγίου Σπυρίδωνα), Χρύσαφα (Ναός Αγίου Δημητρίου), Βασσαράς (Ναός Αγίου Γεωργίου). Νομός Αρκαδίας: Άστρος (Μονή Παλαιοπαναγιάς), Περδικόβρυση Κυνουρίας (Μονή Τιμίου Προδρόμου), Καλτεζές (Μονή Αγίου Νικολάου). Εργασίες συντήρησης. Νομός Λακωνίας: Μυστράς (Εργαστήριο Συντήρησης Εικόνων - Εργαστήριο Συντήρησης Μικροτεχνίας), Γεράκι (Ναός Ζωοδόχου Πηγής), Χρύσαφα (Ναός Αγίου Δημητρίου), Αναβρυτή (Ναός Αγίων Νικολάου και Δημητρίου), Παλαιοπαναγιά (Μονή Παναγίας Ελεούσας Κούμπαρη), Ξηροκάμπι (Μονή Ζερμπίτσας), Καλλονή (Ναός Εσοδίων Θεοτόκου), Μεγάλη Βρύση (Θέση Ρεματιανή - Μονή Κοίμησης Θεοτόκου), Τέρια (Ναός Κοίμησης Θεοτόκου), Μονεμβασία (Ναός Παναγίας Μυρτιδιώτισσας). Κηρύξεις - Καταγραφές μνημείων. Νομός Λακωνίας: Δήμος Μυστρά. Τρύπη (Θέση Σταυρός - Ναός Αγίου Γεωργίου, Γεφύρι στον ποταμό Κνακίωνα). Δήμος Βοιών. Κάτω Καστανιά (Θέση Κρανί - Ναός Αγίας Αικατερίνης). Δήμος Ασωπού. Παπαδιάνικα (Θέση Χαβαλάς - Ναός Αϊ-Στράτηγου). Δήμος Νιάτων. Κρεμαστή (Θέση Πανωλάμπι - Ναός Αγίου Ιωάννη). Δήμος Μολάων. Μολάοι (Θέση Ζούγκρι - Ναός Αγίων Θεοδώρων), Συκιά (Θέση Μπέτσι - Ναός Αγίου Ιωάννη). Δήμος Μονεμβασίας. Βελιές (Θέση Πλατόρι - Ναός Αγίου Ευστρατίου). Δήμος Γυθείου. Δροσοπηγή (Παλαιά Τσεροβά). Νομός Αρκαδίας: Δήμος Βόρειας Κυνουρίας. Βέρβενα (Ναός Κοίμησης Θεοτόκου), Πραστός (Μονή Αγίου Ιωάννη Προδρόμου Εγκλειστούρι). Δήμος Μεγαλόπολης. Νέα Εκκλησούλα (Μονή Παναγίας). Δήμος Βυτίνας. Μονύδριο της Σφυρίδας. Επισημάνσεις - Καταγραφές - Κηρύξεις - Περισυλλογές κειμηλίων. Νομός Λακωνίας: Δήμος Μυστρά. Τρύπη (Θέση Τρούπες - Σπηλαιώδης ναός Ζωοδόχου Πηγής), Σπάρτη (Άγιος Ιωάννης - Ναός Κοίμησης Θεοτόκου), Φιλίσι (Ναός Κοίμησης Θεοτόκου), Ρειχιά (Ναός Ζωοδόχου Πηγής), Πολύδροσο (Μονή Αγίων Αναργύρων, Παρεκκλήσι Αγίων Αποστόλων), Ξηροκάμπι (Μονή Ζερμπίτσας). Νομός Αρκαδίας: Δήμος Βυτίνας (Μονή Κερνίτσας). Δήμος Βόρειας Κυνουρίας. Άγιος Ανδρέας (Ναός Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης), Πλάτανος (Ναός Αγίας Άννας, Ναός Παναγίας Σέλας, Ναός Αγίου Πέτρου, Ναός Μεταμόρφωσης). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λακωνίας: Σπάρτη (Οδός Πλατανιστά, Οδός Αλκμάνος και Λυσάνδρου, Συμβολή της οδού Αρχιδάμου και της οδού των 118) (Εικ. 1-20).. Σελ. 309-352

ΛΘ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Έργα. Μουσειακές εργασίες. Παναρκαδικό Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας, Αρχαιολογικό Μουσείο Άστρους, Αρχαιολογικό Μουσείο Λυκόσουρας, Αρχαιολογική Συλλογή Μεγαλόπολης, Αρχαιολογική Συλλογή Δημητσάνας. Επιστημονικό έργο. Ελληνική ανασκαφή στη Σύβαρη της Κάτω Ιταλίας. Σωστικές ανασκαφές. Δήμος Μαντινείας - Κτηματική περιφέρεια Δ.Δ. Κάψια, Δήμος Ηραίας - Δ.Δ. Λουτρών, Κάτω Δολιανά Κυνουρίας (Κουφογή), Μεγαλόπολη (Νεκροταφείο, Συμβολή των οδών Ιπποκράτους και Ελ. Βενιζέλου, Συμβολή περιφερειακής οδού και οδού Ελευθερίας). Παραδόσεις αρχαίων - Δωρεές. Κατασχέσεις αρχαίων. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας. Καθαρισμοί - Αποψιλώσεις. Παραδόσεις αρχαίων. Στόλος Κυνουρίας (Θέση Μαντρίτσα), Στεμνίτσα, Ορυχεία Ψαθίου Μεγαλόπολης. Εντοπισμός νέων θέσεων - Περισυλλογή αρχαίων. Δήμος Μαντινείας - Κτηματική περιφέρεια Δ.Δ. Σιμιάδων, Δήμος Ηραίας - Κτηματική περιφέρεια Δ.Δ. Πυρρή, Δ.Δ. Βλαχέρνας - Παλιοχώρι, Δ.Δ. Ριζών Τεγέας - Θέση Γκράβα. Εποπτεία Ξένων Αρχαιολογικών Ιδρυμάτων (Εικ. 1-32).. » 353-369

ΦΙΝΛΑΝΔΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Αγία Παρασκευή Αραχαμιτών..... » 370

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

Mt. Lykaion Excavation and Survey Project..... » 370-371

ΛΗ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Μεσσηνίας: Μουσειακές εργασίες. Επιφανειακές έρευνες. Αρχαία Θουρία, Ίκλαινα. Ανασκαφικές εργασίες. Ίκλαινα (Θέση Τραγάνες), Εγκλιανός, Καρδαμύλη (Αγία Σοφία), Κεφαλόβρυσο (Θέση Αλώνια), Κάναλος, Αρχαία Μεσσήνη, Κυπαρισσία (Μούσγα). Καθαρισμοί - Διαμορφώσεις. Αρχαία Μεσσήνη. Εργασίες συντήρησης - Μελέτη. Ανάκτορο Νέστορος. Εντοπισμοί αρχαίων. Πολίχνη, Αλαγονία (Θέση Σιδεροβάγενο), Καστάνια - Σαϊδόνα, Προάστιο. Κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων (Εικ. 1-17). Σελ. 372-382

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

Pylos. The Regional Archaeological Project (PRAP) - Palace of Nestor (Fig. 18)..... » 382-383

SCUOLA ARCEOLOGICA ITALIANA DI ATENE

Antica Thouria (Figs. 19-20)..... » 383-384

26η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Επιστημονική Επιτροπή για την Ανάδειξη - Αναστήλωση των Κάστρων Πυλίας, Κάστρο Κορώνης, Κάστρο Μεθώνης. Μουσειακές εργασίες. Καλαμάτα. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας. Πολιτιστικές εκδηλώσεις. Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Αναστηλωτικές εργασίες στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ. Μελές Αρτεμισίας (Καθολικό μονής Τιμίου Προδρόμου), Πραστείο (Παλαιό Καθολικό μονής Αγίων Θεοδώρων), Μηλέα Μεσσηνιακής Μάνης (Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος Φαγκριανίκων), Ασπρόχωμα Καλαμάτας (Ναός Ταξιάρχη), Καλαμάτα (Ναός Μικρών Ταξιαρχών, Κάστρο Καλαμάτας). Λοιπές αναστηλωτικές εργασίες. Φαράγγι Κοσκάρακας (Γεφύρι Κοσκάρακας), Τσέρια (Ναός Αϊ-Στράτηγου), Άνω Καρδαμύλη (Πυργόσπιτο Μούρτζινων), Κουτηφάρι Θαλαμιών (Ναός Αγίου Βασιλείου), Κούμανι Νομιτσίου (Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος), Ξανθιάνικα Μηλέας (Ενοριακός ναός Κοίμησης της Θεοτόκου), Λαγκάδα (Πύργος Καπιτσίνου), Νιόκαστρο Πύλου (Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος), Καθαρισμοί - Διαμορφώσεις. Εργασίες συντήρησης. Παραδόσεις αρχαίων. Περιοδείες - Επισημάνσεις - Οριοθετήσεις αρχαιολογικών χώρων. Καρδαμύλη (Αρχαιολογικός χώρος Καρδαμύλης), Αλτομιρά (Μονή Αγίου Γεωργίου), Κέντρο (Ναός Αγίου Θεοδώρου Ανατολικού, Ναός Αγίου Ιωάννη, Ναός Γενεσίου της Θεοτόκου Κέντρου, Ναός Αγίου Νικολάου Κέντρου), Οροβά (Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος), Λάκκος (Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος), Καστάνια (Ναός Αγίου Πέτρου, Ναός Αγίου Προκοπίου), Άμφεια (Σπηλαιώδης ναός Αγίων Αναργύρων, Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου), Αρχαία Μεσσήνη (Ναός Κλησά-Πόρτη), Αρσινόη (Ναός Αγίου Νικολάου, Ναός Αγίου Δημητρίου), Βαλύρα (Ναός Αγίας Τριάδας, Ναός Αγίου Πέτρου), Άνω Βούταινα (Κάστρο), Κυνηγός (Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος), Κουρτάκι (Ναός Αγίου Νικολάου, Ναός Αγίου Αθανασίου, Ναός Αγίας Κυριακής), Λογγά (Ναός Αγίου Ανδρέα), Αχλαδοχώρι (Ναός Αγίου Γεωργίου, Ναός Ζωοδόχου Πηγής, Κρήνη Αγίου Γεωργίου), Λατζουνάτο (Σπηλαιώδης ναός Παναγίτσας), Κόκλα (Ναός Αγίου Κωνσταντίνου), Ριζοχώρι Κοπανακίου (Ναός Αγίου Νικολάου). Ανασκαφικές εργασίες. Καλαμάτα (Κάστρο), Μεταμόρφωση (Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος), Δροσιά (Θέση Παλαιά Λουτρά - Ερειπωμένος ναός), Μεθώνη (Καποδιστριακό Σχολείο) (Εικ. 1-44). » 385-412

Ζ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Ηλείας: Μουσειακές εργασίες. Αρχαιολογικό Μουσείο Πύργου. Ανασκαφικές εργασίες. Αρχαία Ολύμπια (Θέση Κλαδέος - Ανασκαφή βόρειου τμήματος τείχους ποταμού Κλαδέου), Δ.Δ. Πουρναρίου (Θέση Σκάλα, Θέση Πηγάδι), Αλίφειρα (Θέση Διάσελο ή Το αλώνι των Τασαίων). Αυτοψίες - Παραδόσεις. Γούμερο (Θέση Ανάληψη). Δήμος Λασιώνος, Δ.Δ. Ανδρωνίου (Θέση Κούτι), Δήμος Βουπρασίας, Δ.Δ. Ψαρίου, Νησίον (Μαλίκι) Βάρδας, Κουρτέσι, Αρχαιολογικός χώρος Πλατιάνας, Περιοχή Αρχαιολογικού Μουσείου Ήλιδας, Αρχαία Ολυμπία (Πλάτανος) (Εικ. 1-32).. » 413-428

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Αχαΐας: Μουσειακές εργασίες. Μουσείο Πατρών. Εργασίες υπαίθρου. Παρουσιάσεις. Εκδηλώσεις. Ανασκαφικές εργασίες. Πάτρα, Δημόσια κτίρια και οικίες (Οδός Αγίου Δημητρίου 49, Οδός Μητροπολίτου Παρθενίου 24, Παλαιό Νοσοκομείο - πάροδος Κορύλλων, Οδός Μπουκαούρη 69, Οδός Β. Ρούφου 116, Οδός Λόντου 114, Οδός Γούναρη 93, Οδός Β. Ρούφου 43, Οδός Σωτηριάδου 49, Οδός Αγίου Δημητρίου 44, Συμβολή των οδών Παντοκράτορος και Εϋνάρδου, Οδός Νικήτα 40, Οδός Μπουμπουλίνας 67-69, Παγώνα (Οδός Σωνιέρου και Λεβέντη, Οδός Σωνιέρου και Λασσάνη 11, Σαμακιά Πατρών - Οδός Αλεξίου Καρακίτσου, Συνοικία Αγίου Γεωργίου Λάγγουρα - Οδός Εχινάδων), Έργο ΔΕΥΑ Πατρών (Οδός Διονύσου, Παλαιό Νοσοκομείο), Νότιο νεκροταφείο (Οδοί Μαξίμου 86-88 και Αγίων Σαράντα), Περιφέρεια πόλης Πατρών (Κάτω Καστρίτσι - Οικόπεδο Παπαϊωάννου, Θέση Λεχαινά), Δήμος Ρίου (Κορομηλούλα Πλατανίου, Θέση Παπαδόκωστα, Κρήνη Πατρών - Οικισμός Ζωϊτάδες - Οδός Μυκηνών), Δήμος Μεσσάτιδος, Δ.Δ. Οβρυάς - Θέση Τράπεζος - Οδός Ανδρούτσου, Καλλιθεόκαμπος - ΠΕΟ Πατρών-Τριπόλεως, Δήμος Φαρρών, Δ.Δ. Πρεβεδού, Κάτω Αχαΐα (Ανώνυμη δημοτική οδός έναντι σχολείου, Οδός Αγίου Ιωάννου), Βραχναίικα (Θέση Ρετουνιώτη), Τσουκαλαίικα (Θέση Ανεμόμυλος), Χαϊκάλι (Θέση Λάκριζα), Καγκάδι (Οικόπεδο Β. Δημακόπουλου), Αίγιο (Οδός Αιγιαλέως και Ρήγα Φεραίου, Οδός Δεσποτοπούλου και Ανδρονοπούλου, Οδός Ν. Πλαστήρα 80, Οδός Δεσποτοπούλου και Χιλιάρχου Ορεινού), Αίγειρα (Πλατεία Φελλόης, Οδός Φελλόης), Αιγές (Θέση Άγιος Ταξιάρχης), Μαμουσιά (Άγιος Κωνσταντίνος), Νικολέικα (Οικόπεδο Α. Κομνηνού - Π. Καραχάλιου), Ακράτα (Οικισμός Γκουμαίικα), Κάτω Σαλμενίκο (Θέση Ελληνικό ή Ελληνικά), Τραπεζά Αιγίου, Κάτω πόλη (Θέση Γούβες), Δήμος Συμπολιτείας (Νεραντζιές), Καλάβρυτα (Θέση Γκρεμουλιάς ή Μονή Αγίων Θεοδώρων). Παραδόσεις. Νομός Κεφαλληνίας: Ανασκαφικές εργασίες (Εικ. 1-17) .... Σελ. 429-453

SCUOLA ARCEOLOGICA ITALIANA DI ATENE

Egialea (Acaia) (Fig. 18-19) ..... » 453-454

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αναστηλωτικές - Στερεωτικές εργασίες. Νομός Αχαΐας: Κάστρο Πάτρας, Φρούριο Ρίου. Νομός Ηλείας: Κάστρο Χλουμούτζι, Αμαλιάδα (Μονή Φραγκαβίλλας, Ναός Αγίου Βλασίου Δάφνης), Κυλλήνη (Μονή Βλαχερνών), Βαρθολομιό (Μονή Αγίας Ελεούσας Λυγιάς). Νομός Κορινθίας: Ακροκόρινθος, Εξαμίλιο τείχος Ισθμού, Ζεμενό (Ναός Μεταμόρφωσης Σωτήρος), Στεφάνι (Ναός Αγίου Αθανασίου, Καθολικό μονής Ταξιαρχών), Φενεός (Μονή Αγίου Γεωργίου). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αχαΐας: Πάτρα (Μεσαιωνικό υδραγωγείο, Οδός Γ. Ρούφου 143, Οδός Γερμανού 101-103, Οδός Ιεροθέου και Σολωμού 78, Ακταίο - Οδός Σπ. Μπονάτσου). Νομός Ηλείας: Κάστρο Χλουμούτζι, Φρούριο Γλαρέντζας, Μονή Φραγκαβίλλας), Βαρθολομιό (Μονή Αγίας Ελεούσας Λυγιάς). Νομός Κορινθίας: Εξαμίλιο τείχος Ισθμού. Μουσειακές εργασίες. Νομός Ηλείας: Μουσείο κάστρου Χλουμούτζι, Μουσείο Πύργου. Εργασίες συντήρησης. Τοιχογραφίες: Νομός Αχαΐας: Παλαιά μονή Ταξιαρχών, Χαλκιάνικα (Μονή Καταφυγίων), Ακράτα (Μονή Αγίας Τριάδος), Πιτίτσα (Ναΰδριο Ανάληψης). Φορητές εικόνες: Νομός Αχαΐας: Μονή Μαρίτσας, Ακράτα (Μονή Αγίας Τριάδος, Ναός Ύψωσης Τιμίου Σταυρού). Νομός Ηλείας: Μονή Βλαχερνών, Ιδιωτική συλλογή Π. Κανελλόπουλου. Χειρόγραφα: Ιστορική Συλλογή Μονής Αγίας Λαύρας. Νομός Ηλείας. Περιοδείες - Καταγραφές. Νομός Ηλείας. Τυχαίο εύρημα: Παλαιά Μονή Ταξιαρχών Αιγιαλείας - ασκηταριό Οσίου Λεοντίου. Εκδηλώσεις (Εικ. 1-25) » 455-467

ΛΖ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Κορινθίας: Ανασκαφικές εργασίες. Αρχαία Σικυών (Οικόπεδο Ε. Πιπεράκη, Θέση Γήπεδο - Οικόπεδα Σ. Θανοπούλου, Π. Τσουλφά, Φ. Πασχαλίδου, Π. Σιδηρόπουλου, Κ. Γκουσίδη, Ι. Χιονίδη), Ανασκαφές ΕΡΓΟΣΕ (Θέση Παλαιοχώρι, Θέσεις Δραγατσούλα και Τραγάνα Μουλκίου, Χ.Θ. 1+717, Χ.Θ. 2+012, Χ.Θ. 2+153). Ανάδειξη - Ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων. Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου αρχαίου λιμανιού Λεχαίου και παλαιοχριστιανικής βασιλικής Αγίου Λεωνίδου (Εικ. 1-22). » 468-477

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

Nemea, University of California at Berkeley. Kenchreai, Cemetery Project. Isthmia, University of Chicago, Ohio State University. The Dorati Survey Project. Corinth. Eastern Korinthia Archaeological Survey (Figs. 23-32) ..... Σελ. 477-488

Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες - Επανεκθέσεις. Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών, Αρχαιολογικό Μουσείο Σχηματαρίου. Ανασκαφικές εργασίες. Θήβα (Οδός Αμφίωνος 19, Συμβολή των οδών Αγίας Τριάδος και Κιθαιρώνος, Πάροδος Ετεοκλέους), Λιβαδειά (Συμβολή των οδών Δαιδάλου και Κάδμου), Δήλεσι (Οδός Οδυσσέως και Αρτέμιδος, Οδός Χαλκουσίου-Δηλεσίου και Οδυσσέως), Ορχομενός τ(Αγρός Α. Ζουρνή-Ντόβα) (Εικ. 1-22) ..... » 489-504

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αναστηλωτικές - Στερεωτικές εργασίες. Νομός Βοιωτίας: Ορχομενός (Ναός Παναγίας Σκριπούς). Εργασίες συντήρησης. Νομός Αττικής: Αθήνα (Ναός Αγίου Ιωάννου Θεολόγου στην Πλάκα, Ναός Αγίας Ελεούσας στου Ψυρρή), Τροιζήνα (Καθολικό μονής Αγίου Δημητρίου Δαμαλά). Νομός Βοιωτίας: Θήβα (Ναός Αγίου Δημητρίου ή Μεγάλης Παναγίας). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αττικής: Σπέτσες (Παλιό Λιμάνι), Νομός Βοιωτίας: Θήβα (Οδός Δράκου 28, Οδός Ζήθου, Οδός Οσίου Κλήμεντος, Συμβολή των οδών Επαμεινώνδα 71 και Οιδίποδος, Οδός Δίρκης 9-11), Αρχαία Στείριδα (Ερειπωμένος ναός Αγίου Νικολάου), Ορχομενός (Ναός Παναγίας Σκριπούς). Εργασίες διαμόρφωσης. Νομός Βοιωτίας: Θήβα (Πλατεία Αγίου Γεωργίου, Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου, Αρχαιολογικός χώρος σε τμήμα του υπογείου του Δικαστικού Μεγάρου Θήβας, Οδός Αναπαύσεως και Πουλιοπούλου) (Εικ. 1-30) ..... » 505-523

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Χαλκίδα (Οδός Ληλαντίων, Συνοικία «Ε», Περιοχή Βροντού - Οδός Μονής Ερίων, Περιοχή Αγίας Φωτεινής, Περιοχή Αγίου Ιωάννη - Οδός Ζωής), Μάνικα (Οδός Γ. Παπανδρέου), Αμάρυνθος (Θέση Γεράνι), Ανθηδών (Οδός Αγίου Γεωργίου), Ερέτρια (Οικόπεδο Π. Κυράνα), Λουτρά Αιδηψού (Οδός Φιλελλήνων), Άνω Ωρεοί (Οικόπεδο Δ. Τσιφλικιώτη, Οικόπεδο Κ. Παπαγιαννακόπουλου) (Εικ. 1-13) ..... » 524-534

ΕΛΒΕΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ερέτρια, Αμάρυνθος (Εικ. 14-17) ..... » 534-536

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Φθιώτιδας: Λαμία (Οδός Παπαφλέσσα, Έργα ΔΕΥΑΛ - Οδός Σκουφά 5, Οδός Μιαούλη 18, Οδός Κορίνθου 25, Οδός Κορίνθου 17, Οδός Πανουργιά, Έργα ΔΕΗ - Οδός Πατρόκλου 45), Φραντζή (Οικόπεδο Π. Ντόκα, Οικόπεδο Β. Στεργιάννη, Θέση Σαμάλωνα - Οικόπεδο Β. Ακρίβου, Έργα ΔΕΥΑΛ), Στυλίδα (Οδός Κωστή Παλαμά, Οδός Διολέτη 7) (Εικ. 1-11). » 537-546

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

Cornell Halai and East Lokris Project (CHELP), Mitrou (Figs. 12-17) ..... » 547-552

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Φωκίδας: Αρχαιολογικός χώρος Δελφών. Ανασκαφικές εργασίες. Άμφισσα (Οδός Επισκόπου Φιλοθέου - Δημαρχιακό κτίριο Άμφισσας, Οδός Αγίων Θεοδώρων), Κίρρα (Οικόπεδο Γ. και Ι. Μάνιου, Οικόπεδο Ι. Μάνιου), Καστριώτισσα Οίτης (Ιδιοκτησία Καδδά), Γλύφα Δωρίδος (Οικόπεδο Καπετζώνη). Κηρύξεις. Αυτοψίες (Εικ. 1-11)..... Σελ. 553-562

24η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αναστηλωτικές - Στερεωτικές εργασίες. Νομός Φθιώτιδας: Δαμάστα (Μονή Δαμάστας). Καθαρισμοί. Νομός Φωκίδας. Περιοδείες - Επισημάνσεις μνημείων - Καταγραφές. Νομός Φθιώτιδας: Δομοκός (Οθωμανικό λουτρό), Μεσοχώρι (Ναός Αγίου Νικολάου), Κλωνί (Θέση Σκοτεινή), Υπάτη (Μονή Αγάθωνος, Κάστρο Υπάτης), Αργυροχώρι (Εξωκκλήσι Αγίου Αθανασίου), Βασιλικά, Μεξιάτες (Αϊ-Σπηλιές), Σταυρός Λαμίας, Αγία Παρασκευή Λαμίας (Ναός Αγίου Αθανασίου), Μώλος. Νομός Φωκίδας: Μαριολάτα (Θέση Μετόχι), Πολύδροσο (Θέση Σπηλιά - Ναός Αγίου Ιωάννη). Νομός Ευρυτανίας: Χρύσω (Οθωμανικές κρήνες). Περισυλλογές. Νομός Φθιώτιδας: Αλεπόσπιτα (Μονή Σωτήρος). Παραδόσεις. Νομός Φθιώτιδας. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Φθιώτιδας: Υπάτη (Θέση Μώτσιω), Παραλία Λιβανατών (Οικόπεδο Γ. Παπαγεωργίου), Αταλάντη (Οδός Βαρώνου Βελλίου). Νομός Φωκίδας: Μαριολάτα (Παλαιοχριστιανική βασιλική). Νομός Ευρυτανίας: Βράχα (Μεταμόρφωση Σωτήρος) (Εικ. 1-12)..... » 563-572

ΛΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Εργασίες σε μουσεία και ακίνητα του ΥΠΠΟ. Εργασίες υπαίθρου. Ανασκαφικές εργασίες. Κεχρινιά Βάλτου, Ρούγα, Δ.Δ. Παλιαμπέλων, Δ. Ανακτορίου (Ιδιοκτησία Π. Κουρέλα), Θύρρειο (Οικόπεδο Η. Ράπτη, Οικόπεδο Α. Γερούλη), Θέση Λάμπρα - Νέα Καμαρίνα Βονίτσης (Ακίνητο κληρονόμων Π. Ζαβιτσάνου), Άγιος Παντελεήμονας Αστακού, Θέση Κερασιά, Δ.Δ. Χαλικίου, Δ. Θέρμου, Αγρίνιο (Συμβολή των οδών Ηρώων Πολυτεχνείου και Δημοτσελίου, Περιοχή Γκένοβα, Οδός Φιλελλήνων 19 και Τριχωνίδος, Α΄ πάροδος Αηβασιλιώτικων), Δοκίμι Αγρινίου (Ιδιοκτησία Π. Μπεκιάρη), Έργο «Ιονία Οδός. Ευρεία παράκαμψη Αγρινίου, Τμήμα Αγγελόκαστρο - Κουβαράς» (Μυκηναϊκός οικισμός μεταξύ Αγγελοκάστρου και Σταμνάς, Ελληνιστικός οικισμός(;) μεταξύ Παλαιομάνινας και Ρίγανης, Γουριώτισσα, Κουβαράς), Έργο «Αναμόρφωση Αρδευτικού Δικτύου ΤΟΕΒ Παραβόλας Τριχωνίδας», Έργο «Αναμόρφωση Αρδευτικού Δικτύου ΤΟΕΒ Παμφίας Τριχωνίδας» (Τομέας Κ6 - Δ.Δ. Παμφίου, Δ. Θέρμου, Τομέας Κ23 - Δ.Δ. Μαραθιά, Δ. Θέρμου, Τομέας Κ21/82-83 - Δ.Δ. Μαραθιά, Δ. Θέρμου), Αιτωλικό (Θέση Μπούζα, Κοιμητήριο Αγίου Αθανασίου Αιτωλικού). Επιφανειακές έρευνες. Συστηματική επιφανειακή έρευνα στην περιοχή της αρχαίας Παλαίρου και της χερσονήσου της Πλαγιάς, Συστηματική ανασκαφική έρευνα στην Καλυδώνα, Ναύπακτος (ΞΕΝΙΑ Ναυπάκτου, Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και Κωνσταντίνου Βέρη, Οδός Μεσολογγίου, Θέση Λίμνη - Οδός Παυσανίου, Βαρναράχη), Κάτω Μαμουλάδα Ναυπάκτου (Οικόπεδα Πετσίνη - Καραγεώργου), Βομβοκού Ναυπακτίας (Θέση Σπηλιά), Χανιά Γαβρολίμνης. Περιοδείες - Εντοπισμοί νέων θέσεων. Δ.Δ. Αυλακίου, Δ. Ινάχου, Λουτράκι, Δ. Κατούνας, Δ.Δ. Μοναστηρακίου, Δ. Ανακτορίου, Μεσολόγγι, περιοχή αρχαίας Αλίκυρνας, Δ.Δ. Αβαρίκου, Δ. Θέρμου, Κρυονέρι, θέση Οβρυόκαστρο, Αστακός, όρμος Μαραθιά. Παραδόσεις αρχαίων. Νομός Λευκάδας: Ανασκαφικές εργασιες. Μεγάλη Βρύση (Οικόπεδο Α. Αθανίτη), Περιβόλια, Δ. Λευκάδας (Οικόπεδο Θ. Καταγή, Οικόπεδο Α. Παππά - Χ. Νικητόπουλου), Καλλιγόνι, Δ. Λευκάδας (Οικόπεδο Ν. Ορφανού, Οικόπεδο Ν. Τσιρίμπαση). Συμμετοχή σε Εκθέσεις - Συνέδρια - Ημερίδες (Εικ. 1-50)... » 573-599

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Μαγνησίας: Επιστημονικά συνέδρια και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Ανασκαφικές εργασίες. Αρχαία Δημητριάς (Συνοικία Αϊβαλιώτικα - Οικόπεδα Η. Κρικέλη,

Σ. Τζορμπαντζή-Χαντζηκίδη, Γ. Ιντζόγλου, Η. και Ε. Μακρίδη), Βόλος (Θέση Πευκάκια - μυκηναϊκός οικισμός), Φθιώτιδες Θήβες, Έργο ΓΕΑ - Νότιο νεκροταφείο (Αγρός Γ. Ζώτη, Αγρός Π. Κουμαριανού, Αγρός Ε. Παρασκευοπούλου, Αγρός Κ. Τσαμπίρα, Αγρός Ευ. Ανδρέου, Αγρός Α. Μπαλτά, Αγρός Α. Κολώνη, Αγρός Δ. Πατκίδη, Αγρός Π. Ζαράρη, Αγρός Γ. Αλεκτορίδη, Αγρός Π. Φυτιλή), Βελεστίνο - Αρχαία πόλη Φερών (Ναός Θαυλίου Διός), Κορόπη (Θέση Πλατανόρεμα). Ελληνο-ολλανδικές έρευνες. Αρχαία Άλος. Ερευνητικά προγράμματα. Αρχαία Δημητριάς (Θέση Σωρός), Μαγούλα Ζερέλια (Θέση Καρατσάνταγλι). Εργασίες ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων. Βελεστίνο - Αρχαία πόλη Φερών. Αρχαιομετρικές εργασίες. Επιμεταλλωμένες σιδερένιες φιάλες γεωμετρικής εποχής. Εργασίες συντήρησης κατά χώραν. Περιφερειακή οδός Βόλου (Θέση Καζανάκι - Θολωτός τάφος), Αρχαία Δημητριάς, Αρχαία Άλος. Εργασίες συντήρησης ευρημάτων. Συντήρηση μεταλλικών αντικειμένων, Συντήρηση κεραμικών αντικειμένων, Συντήρηση λίθινων, γυάλινων, οργανικών αντικειμένων (Εικ. 1-38)..... Σελ. 600-634

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Λάρισα (Οδός Σαρανταπόρου και Φαρσάλων 16-20), Φάρσαλα (Συμβολή των οδών Ρ. Φεραίου, Γ. Γκίκα και Κουμουνδούρου, Πεζόδρομος 28ης Οκτωβρίου, Ανώνυμη οδός, Οδός Απόλλωνος 20 ..... » 635-636

The Archaeological Project at Kastro, Kallithea, Thessaly (Fig. 1) ..... » 636-638

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Φθιώτιδας: Μουσειακές εργασίες. Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας (Υπάτη). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λάρισας: Κάρλα - Συλλεκτήρας Σ3 (Αμυγδαλή, Πλασιά), Κουτσουπιά Μελιβοίας (Θέση Παλιομονάστηρο Μονόπετρας), Δολίχη Δήμου Λιβαδίου (Θέση Καστρί), Λάρισα (Οδός Βενιζέλου 7). Νομός Μαγνησίας: Φθιώτιδες Θήβες - Νέα Αγχίαλος (Συμβολή των οδών Κασνέτη και Χρηστάκη, Οδός Μαλτέζου, Οδός Σιμοπούλου, Συμβολή των οδών Πατριάρχου Βασιλείου και Εμμανουηλίδου, Συμβολή των οδών Ελευθερίας και Τσιτσίνια, Συμβολή των οδών 30ής Ιουλίου και Αγίου Γεωργίου, Οδός 30ής Ιουλίου, Οδός Πυράσου, Έργο ύδρευσης Δήμου Νέας Αγχιάλου, Οδός Μαλτέζου), Βόλος (Παλαιά, Περιφερειακή οδός), Κάρλα (Συλλέκτήρας Σ7). Νομός Φθιώτιδας: Καλαπόδι. Συντήρηση τοιχογραφιών - εικόνων - ψηφιδωτών - λιθίνων - αντικειμένων μικροτεχνίας. Εργαστήριο συντήρησης τοιχογραφιών και εικόνων Λάρισας, Εργαστήριο συντήρησης ψηφιδωτών Λάρισας, Εργαστήριο συντήρησης τοιχογραφιών και εικόνων Βόλου, Εργαστήρια αρχαιολογικού χώρου Νέας Αγχιάλου. Περιοδείες - Καταγραφές - Εντοπισμοί μνημείων. Νομός Μαγνησίας. Αναστηλωτικές εργασίες - Στερέωση μνημείων. Νομός Λάρισας: Αμπελάκια (Αρχοντικό Σβαρτς), Στόμιο (Μονή Αγίου Δημητρίου). Νομός Μαγνησίας: Μονή Τιμίου Προδρόμου Συκής Πηλίου, Ναός Αγίου Νικολάου στη νήσο Κίκυνθο Δήμου Σούρπης, Μονή Αγίου Λαυρεντίου Πηλίου. Νομός Ευρυτανίας. Περιοδείες - Καταγραφές - Εντοπισμοί μνημείων. Νομός Μαγνησίας. Διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων. Συκέα Δήμου Ποταμιάς, Άζωρος - Μηλέα, Νομός Μαγνησίας. Εκθέσεις - Πολιτιστικές εκδηλώσεις (Εικ. 1-22).. » 639-654

ΛΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Καρδίτσας: Καλλίθηρο (Οικόπεδο Α. Γκαζούνη, Οικόπεδο Α. Παπαβασιλείου, Οικόπεδο Α. Καπνιά, Οικόπεδο Β. Λαγού), Λουτρό (Θέση Βίζα), Κέδρος (Αμπέλια - Θέση Ψήλωμα, Μαγούλα Καραμπίνα), Φίλια (Θέση Τραγάνα), Μητρόπολη (Οικόπεδο Π. Καρκαλέτση, Οικόπεδο Μ. και Ν. Πετσιά, Οικόπεδο Π. και Α. Αναγνωστόπουλου), Δήμος Σοφάδων (Θέση Μαγούλα Θεοφάνη). Επιφανειακές έρευνες. Νομός Τρικάλων. Περισυλλογές. Νομός Καρδίτσας: Κέδρος (Εικ. 1-19)..... » 655-668

19η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Τρικάλων: Ανασκαφικές εργασίες. Πλάτανος Δήμου Παραληθαίων (Θέση Ομβριάσα). Αναστηλωτικές εργασίες - Στερέωση μνημείων. Λαγκαδιά (Μονή Κοίμησης Θεοτόκου ή Κορμπόβου) (Εικ. 1-4) ..... Σελ. 669-670

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Οργάνωση Ινστιτούτου. Εποπτεία ανασκαφικών εργασιών. Ταμιευτήρας Κάρλας και συναφή έργα - Συλλεκτήρας 6 (Θέση Τσιγγενίνα, Ανασκαφή 6, Χ.Θ. 1300-2300, Θέση Στάνη - Θερμοκήπια, Ανασκαφή 9, Χ.Θ. 2437-3100). Ερευνητικά προγράμματα - Μελέτες. Διμήνι, Αρχαία Δημητριάς (Βόρειο νεκροταφείο). Εκπαιδευτικά προγράμματα. Ημερίδες - Συνέδρια (Εικ. 1-7).... » 671-678

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων: Επέκταση και εκσυγχρονισμός Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, Νομός Άρτας: Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας, Νομός Πρέβεζας: Αρχαιολογικό Μουσείο Νικόπολης. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων: Μεσογέφυρα Κόνιτσας, Δ.Δ. Μεγάλου Γαρδικίου (Περιβάλλων χώρος αρχαίας ακρόπολης Πασσαρώνας), Εργασίες διάνοιξης Εγνατίας οδού στο νομό Ιωαννίνων (Δ.Δ. Περιστερίου), Νομός Άρτας: Άρτα (Οδός Αράχθου), Νομός Πρέβεζας: Πρέβεζα (Άγιος Γεώργιος). Εργασίες Ανάδειξης - Διαμόρφωσης. ΤΔΠΕΑΕ - Επιστημονική Επιτροπή Δωδώνης, Αρχαιολογικός χώρος Δωδώνης, Αρχαιολογικός χώρος Κασσώπης. Εργασίες συντήρησης. Νομός Ιωαννίνων: Δωδώνη, Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Καθαρισμοί. Νομός Ιωαννίνων. Παραδόσεις - Περισυλλογές - Εντοπισμοί. Νομός Ιωαννίνων: Κερασέα Λάκκας Σουλίου. Ελληνοαλβανικό Ερευνητικό Πρόγραμμα Αντιγόνειας. Αντιγόνεια Αλβανίας (Εικ. 1-14) » 679-694

ΛΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Ευρωπαϊκά προγράμματα. Επιχειρησιακό πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας», Κοινοτική Πρωτοβουλία Interreg III A/Cards Ελλάδα-Αλβανία 2000-2006. Επιφανειακές έρευνες. Επιφανειακή έρευνα Φινλανδικού Ινστιτούτου Αθηνών. Ανασκαφικές εργασίες. Δήμος Παραμυθιάς, Δ.Δ. Χρυσαυγής (Αρχαιολογικός χώρος Ελέας), Δ.Δ. Παγκρατίου, Δ.Δ. Νεοχωρίου, Δήμος Σαγιάδας, Δ.Δ. Ραγίου (Θέση Άγιος Νικόλαος), Δήμος Φιλιατών (Αρχαιολογικός χώρος Γιτάνων), Δ.Δ. Γαρδικίου (Θέση Τσουμπάρι), Δήμος Παραποτάμου, Δ.Δ. Πηγαδουλίων, Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης, Κοινότητα Πέρδικας (Αρχαιολογικός χώρος Δυμοκάστρου). Καθαρισμοί - Διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων. Αρχαιολογικός χώρος Γιτάνων, Αρχαιολογικός χώρος Ελέας, Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ελέας - Β΄ φάση, Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης, Αρχαιολογικός χώρος Δυμοκάστρου, Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Δυμοκάστρου - Β΄ φάση. Αρχαιοκαπηλίες - Παραδόσεις αρχαιοτήτων. Εντοπισμοί αρχαιοτήτων. Δήμος Παραποτάμου, Δ.Δ. Γεροπλάτανου, Δήμος Μαργαριτίου, Δ.Δ. Παλαιοκάστρου (Θέση Μπαλάσκανη, Αγρός Δ. Γεωργίου) (Εικ. 1-10).. » 695-716

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ..... » 717-718

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Κέρκυρας. Μουσειακές εργασίες. Εκδηλώσεις. Ενημερωτική ημερίδα. Εκπαιδευτικά προγράμματα. «Μια γευστική ιστορία», Μουσείο Παλαιόπολης - Mon Repos, Επισκέψεις σχολείων στα δύο Μουσεία αρμοδιότητας Η΄ ΕΠΚΑ. Εκδόσεις. Αρχαιολογικές ειδήσεις από την Κέρκυρα. Έργα ενταγμένα στο Γ΄ ΚΠΣ, Υποέργα (σωστικές ανασκαφές) που πραγματοποιούνται με αυτεπιστασία από την Η΄ ΕΠΚΑ. Ανασκαφικές εργασίες. Δήμος Κερκυραίων, Ανεμόμυλος (Οικόπεδο

Μ. Πιέρρη), Κάνόνι (Οικόπεδο Χ. Σιμώνη ΕΠΕ - Δουκάκη, Οικόπεδο Κ. Ροκίδη, Οδός Φιγαρέτου και Ναυσικάς), Δήμος Αγίου Γεωργίου, Άγιος Γεώργιος Παγών (Θέση Σαΐλη - Οικόπεδο Μ. Πετρόνι), Δήμος Φαιάκων, Άνω Κορακιάνα (Οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου) (Εικ. 1-22) ... Σελ. 719-730

ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Εργασίες επανέκθεσης. Πτέρυγα Ν. Χατζηβασιλείου, Περιοδική έκθεση. Μουσειακές εργασίες. Εκδηλώσεις. Εργασίες συντήρησης. Ανάκτορο Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου, κτιριολογικές εργασίες.. » 731-732

Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Η Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ανήκει στην Κεντρική Υπηρεσία της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού. Η Διεύθυνση είναι αρμόδια για το συντονισμό και την εποπτεία των Τμημάτων που υπάγονται σε αυτή, σε σχέση με την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους.

Τη ΔΙΠΚΑ απαρτίζουν, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Β΄ Κεφαλαίου του ισχύοντος Προεδρικού Διατάγματος 191/13-06-2003 «Οργανισμός Υπουργείου Πολιτισμού» (ΦΕΚ 146/Α/13-06-2003), τα παρακάτω τμήματα:

1. Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας.
2. Τμήμα Ελληνικών και Ξένων Επιστημονικών Ιδρυμάτων, Οργανισμών και Διεθνών Θεμάτων.
3. Τμήμα Γραμματειακής και Οικονομικής Υποστήριξης.

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ, ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας είναι επιφορτισμένο με τη διοικητική υποστήριξη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και μέσα στο πλαίσιο της ΔΙΠΚΑ μετέχει στη χάραξη πολιτικής για τη διατήρηση, την προστασία, τη φύλαξη και την ανάδειξη των αρχαιοτήτων της αρμοδιότητάς της. Στο Τμήμα έχει ανατεθεί ο συντονισμός του ετήσιου, εγκεκριμένου από το ΚΑΣ, Προγράμματος Δράσης για το έργο της ΔΙΠΚΑ και των αντίστοιχων περιφερειακών (ΕΠΚΑ) και ειδικών περιφερειακών μονάδων που υπάγονται σε αυτήν.

Στην αρμοδιότητα του Τμήματος Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας υπάγεται η επεξεργασία και η προετοιμασία του περιεχομένου των φακέλων που υποβάλλονται προς γνωμοδότηση στο ΚΑΣ. Το Τμήμα εισηγείται μαζί με τις καθ' ύλην αρμόδιες Διευθύνσεις, όταν είναι απαραίτητο, με βάση το Ν. 3028/2002, ΦΕΚ Α΄153/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» και τη λοιπή ισχύουσα νομοθεσία, και κατόπιν προωθεί την έκδοση των σχετικών Υπουργικών Αποφάσεων για θέματα που υπάγονται στα προβλεπόμενα από το άρθρο 50 του Ν. 3028/2002 και αφορούν:

• Προτάσεις των αρμόδιων κατά τόπους Εφορειών Αρχαιοτήτων για την κήρυξη, οριοθέτηση και αναοριοθέτηση αρχαιολογικών χώρων (χερσαίων και εναλίων), μνημείων, ιστορικών τόπων και τη θεσμοθέτηση ζωνών προστασίας.

• Τη διατήρηση, προστασία, ανάδειξη, οργάνωση, διαμόρφωση και διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων, μνημείων και ιστορικών τόπων, οι οποίοι έχουν κηρυχθεί, διότι αποτέλεσαν τον τόπο εξαίρετων ιστορικών γεγονότων που έλαβαν χώρα μέχρι τα τέλη του 4ου αι. μ.Χ.

• Αιτήματα παραχώρησης αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, κυρίως αρχαίων θεάτρων, σε τοπικούς φορείς και πολιτιστικούς οργανισμούς για την πραγματοποίηση καλλιτεχνικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων υψηλής ποιότητας που να συνάδουν με το χαρακτήρα των μνημείων.

• Προτάσεις των κατά τόπους ΕΠΚΑ για απαλλοτριώσεις ακινήτων μέσα στα οποία υπάρχουν αρχαιότητες και καταβολή αποζημιώσεων για τη στέρηση χρήσης ακίνητης περιουσίας για αρχαιολογικούς σκοπούς.

Επιπλέον, το Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας έχει τη διοικητική ευθύνη για το χειρισμό θεμάτων που αφορούν:

α) στην προστασία του άμεσου φυσικού ή μη περιβάλλοντος, στον έλεγχο παντός έργου που επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημεία και στην επιστημονική μελέτη των συναφών ζητημάτων (άρθρο 3, 10 του Ν. 3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»),

β) στην έγκριση Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων και την έκδοση των σχετικών Κοινών Υπουργικών Αποφάσεων ΥΠΠΟ-ΠΕΧΩΔΕ (ή και συναρμόδιων Υπουργείων) για εγκρίσεις περιβαλλοντικών όρων έργων του ΥΠΕΧΩΔΕ σε συνεργασία με τη συναρμόδια Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων,

γ) στην ολοκλήρωση σωστικών αρχαιολογικών ανασκαφών, που πραγματοποιούνται από τις καθ' ύλην αρμόδιες ανά την Ελλάδα Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (ΕΠΚΑ), σύμφωνα με το άρθρο 37 του Ν. 3028/2002, μέχρι την τελική δημοσίευση των σχετικών αποτελεσμάτων και τη λήψη μέτρων προστασίας και τακτοποίησης των ανασκαφικών ευρημάτων.

Επιπλέον, το Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας προωθεί τη διαδικασία υποβολής στο Νομικό Σύμβουλο του ΥΠΠΟ νομικών ερωτημάτων σχετικά με την προστασία των αρχαιοτήτων και τον τρόπο διοικητικής αντιμετώπισης αιτημάτων ή ερωτημάτων πολιτών. Στα θέματα νομικής φύσεως υπάγονται και οι έγγραφες απαντήσεις της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο ΣτΕ κατόπιν υποβολής αιτημάτων αποφάσεων του ΥΠΠΟ ή Κ.Υ.Α. (συναρμοδιότητας δύο ή περισσότερων υπουργών), η αποστολή στοιχείων στα αρμόδια δικαστήρια κτλ.

Κατά το 2006, το Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας ήταν στελεχωμένο με: την προϊσταμένη του Τμήματος Μ. Μύρτη-Καρατζά, τους μόνιμους αρχαιολόγους Μ. Παπαγεωργίου-Ψαρρά, Α. Κορωνάκη, Μ. Χιδίρογλου, Γ. Γεωργοπούλου, Κ. Μιχαηλίδου, Ε. Βλαχογιάννη και Π. Μαρνέρη (από τον Οκτώβριο), τους αορίστου χρόνου αρχαιολόγους Στ. Δημάκη, Ε. Ευθυμίου, Ει. Πουπάκη, Μ. Κυλάφη, Ό. Κυριαζή, Μ. Χουσιάδα, Β. Μηλιδάκη, Ζ. Ιντζέ (έως τον Οκτώβριο), Ει. Λεγάκη (έως το Μάιο), και Η. Λιακόπουλο (έως το Μάρτιο), τους ωρομίσθιους αρχαιολόγους Π. Σκιαδοπούλου, Λ. Γεωργίου, Α. Γκόγκου, Β. Γασπαράκη, Ε. Μπαντέλα, Κ. Φράγκου, Σ. Φραγκουλοπούλου, Β. Χρυσικόπουλο, Ει.-Μ. Χοχλακίδη, Ε. Πρίτση και Ό. Βασιλικώστα (από τον Οκτώβριο), τον αορίστου χρόνου αρχιτέκτονα Ι. Καραχάλιο, τις αορίστου χρόνου τοπογράφους Ευ. Τσάκου και Σ. Καρακάση και τις ωρομίσθιες πολιτικούς μηχανικούς Ευ. Κωνσταντινίδου και Α. Ταμπακάκη. Επιπλέον, το Τμήμα ήταν στελεχωμένο με τους μόνιμους διοικητικούς υπαλλήλους Δ. Φίλιου και Χ. Κολιπέτσα, τους αορίστου χρόνου διοικητικούς υπαλλήλους Ρ. Μάντη, Α. Μενούνου, Ε. Μήτσο και Ν. Στέφα (έως τον Οκτώβριο), τους ωρομίσθιους διοικητικούς υπαλλήλους Μ. Κολιπέτσα, Χ. Παναγίδη, Ο. Βασιλείου, Μ. Ασημακόπουλο, Π. Τσακανίκου, Π. Οικονομοπούλου, Α. Μεταξά, Σ. Μπόκολα, Γ. Σινοπούλου, Λ. Χαρίτο, Ει. Αργυρού και Ά. Αντωνοπούλου (από τον Οκτώβριο), τις μόνιμες δακτυλογράφους Μ. Μελά (έως τον Οκτώβριο) και Δ. Καλογήρου, την αορίστου χρόνου καθαρίστρια Α. Βορίλα και την ωρομίσθια καθαρίστρια Ι. Κατσούλα.

Κηρύξεις Αρχαιολογικών Χώρων και Ζώνες Προστασίας

Το Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας χειρίστηκε υποθέσεις που αφορούσαν στην κήρυξη και οριοθέτηση ή αναοριοθέτηση αρχαιολογικών χώρων (χερσαίων και εναλίων), μνημείων και ιστορικών τόπων με βάση τα δεδομένα της αρχαιολογικής έρευνας πεδίου, καθώς και στη θεσμοθέτηση ζωνών προστασίας τους. Οι προτάσεις των ΕΠΚΑ που αφορούσαν στα ανωτέρω θέματα υποβλήθηκαν για λόγους επικαιροποίησης του θεσμικού πλαισίου προστασίας των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, σύμφωνα με τα άρθρα 12, 13, 14, 15, 16 και 17 του Ν. 3028/2002. Το Τμήμα συγκρότησε τους σχετικούς φακέλους και κατόπιν της εισαγωγής των υποθέσεων στο ΚΑΣ και της διατύπωσης γνώμης, έπειτα από πραγματοποίηση αυτοψίας από κλιμάκιο των μελών του, εκδόθηκαν συνολικά 16 Υπουργικές Αποφάσεις που αφορούσαν σε κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων και μνημείων και 11 Υπουργικές Αποφάσεις που αφορούσαν στον καθορισμό ζωνών προστασίας, οι οποίες δημοσιεύθηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως συνοδευόμενες από το σχετικό κατά περίπτωση διάγραμμα. Οι εν λόγω Υπουργικές Αποφάσεις καθορίζουν τις περιοχές στις οποίες απαγορεύεται παντελώς η δόμηση (Ζώνη Προστασίας Α΄) και εκείνες στις οποίες ισχύουν ειδικές ρυθμίσεις ως προς τους όρους δόμησης ή τις χρήσεις γης ή τις επιτρεπόμενες δραστηριότητες ή και όλους τους παραπάνω περιορισμούς (Ζώνη Προστασίας Β΄).

Το Τμήμα συνεργάστηκε με τα κατά περίπτωση αρμόδια Υπουργεία (ΥΠΕΧΩΔΕ) για την έκδοση Κοινών Υπουργικών Αποφάσεων, ύστερα από τη γνώμη των οικείων γνωμοδοτικών οργάνων σχετικά με τον καθορισμό ειδικών όρων δόμησης, χρήσεων γης, επιτρεπόμενων δραστηριοτήτων, καθώς και τη δυνατότητα και τις προϋποθέσεις συνέχισης της λειτουργίας υφιστάμενων νόμιμων δραστηριοτήτων σε κηρυγμένους αρχαιολογικούς χώρους και ιστορικούς τόπους.

Το σύνολο των Υπουργικών Αποφάσεων που εκδόθηκαν κατά το έτος 2006 και αφορούσαν σε κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων και στον καθορισμό Ζωνών Προστασίας τους φαίνεται στο παράρτημα που ακολουθεί.

Παράρτημα κηρύξεων αρχαιολογικών χώρων

Β΄ ΕΠΚΑ

- Κήρυξη του Τύμβου του Σοφοκλέους στη θέση Παναγίτσα Βαρυμπόμπης, Δήμου Αχαρνών, Νομού Αττικής, ως αρχαιολογικού χώρου.
- Κήρυξη του φρουρίου, του αρχαίου οικισμού της Φυλής και του σπηλαίου του Πανός, στο Δήμο Φυλής, Νομού Αττικής, ως αρχαιολογικού χώρου.

Θ΄ ΕΠΚΑ

Αναοριοθέτηση αρχαιολογικού χώρου Δελφών και ευρύτερου Δελφικού Τοπίου (συναρμοδιότητα Ι΄ και Θ΄ ΕΠΚΑ, υπό επεξεργασία).

ΙΑ΄ ΕΠΚΑ

- Έγκριση αναοριοθέτησης του αρχαιολογικού χώρου περιοχής Φραγκοκλησιάς, Αλμυρής ή Βίγλας, Δ.Δ. Αγίου, Δήμου Αιδηψού, Νομού Ευβοίας.
- Κήρυξη και οριοθέτηση αρχαιολογικών χώρων Δήμου Καρύστου Νομού Ευβοίας και έγκριση ΓΠΣ Δήμου Καρύστου.

ΙΓ΄ ΕΠΚΑ

Αναοριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Άλου και της γύρω περιοχής στις θέσεις: Κεφάλωση, Βουλοκαλύβα, Αγριελιά, Μαγούλα Πλατανιώτικη, στο Δ.Δ. Πλατάνου, Δήμου Αλμυρού, Νομού Μαγνησίας.

ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Αναοριοθέτηση του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου Λακκιάς, Δήμου Βασιλικών, Νομού Θεσσαλονίκης.

Κ΄ ΕΠΚΑ

Επέκταση κήρυξης αρχαιολογικού χώρου Μήθυμνας της νήσου Λέσβου.

ΚΒ΄ ΕΠΚΑ

Κάλυμνος:

• Κήρυξη αρχαιολογικών χώρων, περιοχών Πόθειας, Σκαλίων, Εμπορειού και Βαθέος της νήσου Καλύμνου, Νομού Δωδεκανήσου.

Τένεδος:

• Κήρυξη ολόκληρης της νήσου Τενέδου, Νομού Δωδεκανήσου, ως αρχαιολογικού χώρου.

ΚΔ΄ ΕΠΚΑ

• Οριοθέτηση αρχαιολογικών χώρων Δήμου Σητείας, Νομού Λασιθίου Κρήτης και έγκριση ΣΧΟΟΑΠ Δήμου Σητείας Κρήτης.

• Επανακαθορισμός των ορίων του αρχαιολογικού χώρου Μπούφος Σισίου, Νομού Λασιθίου.

ΛΖ΄ ΕΠΚΑ

• Αναοριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου Ακροκορίνθου (σε συνεργασία με ΔΒΜΑ).

• Αναοριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου Κορίνθου.

• Έγκριση αναοριοθέτησης του αρχαιολογικού χώρου Νέμεας, Νομού Κορινθίας.

ΛΒ΄ ΕΠΚΑ

Αναοριοθέτηση του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου της Ελέας, Νομού Θεσπρωτίας.

Σύνολο κηρύξεων κατά το 2006: 16

Παράρτημα καθορισμού ζωνών προστασίας σε αρχαιολογικούς χώρους

Β΄ ΕΠΚΑ

Με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Φ02/36692/1573/28-4-2006 Υπουργική Απόφαση έγινε «Τροποποίηση των ορίων της Ζώνης Α1 προστασίας στην περιοχή Μάρκελλος Καλυβίων Θορικού, Νομού Αττικής, όπως αυτή είχε θεσμοθετηθεί με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ02/61126/3407/14-12-95 Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 1070/Β/29-12-95) και τροποποιήθηκε με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ02/2563/1539/23-6-1998 Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 699/Β/9-7-1998)».

Γ΄ ΕΠΚΑ

Θεσμοθέτηση Ζώνης Α΄ Απολύτου Προστασίας και οριοθέτηση Ζώνης Β΄ Προστασίας στον αρχαιολογικό χώρο των Αιγοσθένων, Νομού Αττικής (ΦΕΚ 90/6-11-2006).

Ι΄ ΕΠΚΑ

Καθορισμός ζωνών προστασίας του αρχαιολογικού χώρου Δελφών και του ευρύτερου Δελφικού Τοπίου, Νομού Φωκίδας. Ορίστηκε Επιτροπή του ΚΑΣ, σύμφωνα με το άρθρο 13 του Ν. 3028/2002.

ΙΓ΄ ΕΠΚΑ

Καθορισμός Ζώνης Α΄ Απολύτου Προστασίας και οριοθέτηση Ζώνης Β΄ Προστασίας στον αρχαιολογικό χώρο της Άλου και της γύρω περιοχής στις θέσεις: Κεφάλωση, Βουλοκαλύβα, Αγριελιά, Μαγούλα Πλατανιώτικη στο Δ.Δ. Πλατάνου, Δήμου Αλμυρού, Νομού Μαγνησίας.

Κ΄ ΕΠΚΑ

• Οριοθέτηση Ζωνών Β΄ Μήθυμνας της νήσου Λέσβου.

• Κ.Υ.Α. περί καθορισμού χρήσεων γης και όρων δόμησης εντός των ορίων Ζωνών Β΄ Αρχαιολογικής Προστασίας στη Ντάπια και στον Κάμπο Δήμου Μήθυμνας της νήσου Λέσβου (εκκρεμεί η υπογραφή στο Υπουργείο Αιγαίου).

• Καθορισμός Ζώνης Προστασίας και άσκηση οστρακαλιείας στον κόλπο Καλλονής της νήσου Λέσβου.

ΚΑ΄ ΕΠΚΑ

Καθορισμός χρήσεων γης και όρων και περιορισμών δόμησης εντός Ζώνης Β΄ Προστασίας του αρχαιολογικού χώρου Ποισσών-Τούρκου Κέας, της νήσου Κέας, Νομού Κυκλάδων.

ΚΔ΄ ΕΠΚΑ

Μερική αναοριοθέτηση της αρχαιολογικής Ζώνης Β΄ στον αρχαιολογικό χώρο Μπούφος Σισίου, Νομού Λασιθίου.

ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Έγκριση ανακαθορισμού Ζώνης Α΄ Προστασίας αρχαιολογικού χώρου Αμπελακίων Σαλαμίνας, Νομού Αττικής.

ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Έγκριση συγκρότησης επιτροπής αυτοψίας για την εξέταση των θεμάτων: α) αναοριοθέτησης και β) καθορισμού Ζωνών Προστασίας Α΄ και Β΄ του αρχαιολογικού χώρου Πα-

λαιάς και Νέας Πλευρώνας, στη θέση Μεσόκαμπος, κτηματικής περιφέρειας Μεσολογγίου, Νομού Αιτωλοακαρνανίας.

Σύνολο καθορισμού Ζωνών Προστασίας κατά το 2006: 11.

Μελέτες ανάδειξης-διαμόρφωσης αρχαιολογικών χώρων, αυτεπιστασίες

Στο κεφάλαιο αυτό εμπεριέχονται θέματα, τα οποία αφορούν στην έγκριση μελετών για την προστασία, συντήρηση, στερέωση, αποκατάσταση, αναστήλωση, οργάνωση, διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου, ανάπλαση και ανάδειξη των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων ανά την ελληνική επικράτεια (διαδρομές επισκεπτών, χώροι υγιεινής, κτίρια υποδοχής κοινού, πυρασφάλεια, χώροι στάθμευσης, τοποθέτηση προστατευτικών στεγάστρων) βάσει του άρθρου 40 του Ν. 3028/2002.

Το Τμήμα χειρίστηκε τα παραπάνω θέματα σε συνεννόηση με τις αρμόδιες ΕΠΚΑ, από τις οποίες υποβλήθηκαν κατά κανόνα οι σχετικές μελέτες.

Το Τμήμα συνεργάστηκε με τις συναρμόδιες Διευθύνσεις (ΔΒΜΑ, ΔΑΑΜ, ΔΜΜΠΚ κτλ.), όταν το απαιτούσαν οι υποθέσεις, με σκοπό την έκδοση των σχετικών Υπουργικών Αποφάσεων, ύστερα από γνωμοδότηση του αρμόδιου Συμβουλίου, με γνώμονα πάντα την προστασία και την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων.

Οι ανωτέρω μελέτες υλοποιούνται με αυτεπιστασία των κατά τόπους ΕΠΚΑ.

Κατά το έτος 2006 εγκρίθηκαν συνολικά, κατόπιν Υπουργικής Απόφασης, 136 μελέτες ανάδειξης-διαμόρφωσης αρχαιολογικών χώρων και αυτεπιστασίες, όπως φαίνεται στο παράρτημα που ακολουθεί.

Παράρτημα εγκεκριμένων μελετών διαμόρφωσης αρχαιολογικών χώρων - αυτεπιστασίες

Α΄ ΕΠΚΑ

• Τροποποίηση έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Αναστήλωση - συντήρηση - ανάδειξη Ηρωδείου και Στοάς Ευμένους Νότιας Κλιτύος Ακροπόλεως» του έργου «Αναστήλωση - συντήρηση - ανάδειξη Ηρωδείου και Στοάς Ευμένους Νότιας Κλιτύος Ακροπόλεως», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση μελέτης προστασίας θεμελίων Αρρηφορίου στην Ακρόπολη.

• Έγκριση της δοκιμαστικής λάξευσης των ραβδώσεων στον ακραίο βορειοανατολικό κίονα του προνάου του Παρθενώνα.

• Έγκριση μελέτης αποκατάστασης αετώματος, οριζοντίου γείσου και σίμης του ναού της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη.

• Έγκριση της καταβίβασης των κατά χώραν αρχαίων μετοπών στο δυτικό τμήμα του θριγκού της βόρειας περίστασης του Παρθενώνα, για λόγους προστασίας (ΚΑΣ 45/19.12.2006).

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Έρευνα - στερέωση - αναστήλωση - ανάδειξη Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου και Ασκληπιείου της Νότιας Κλιτύος Ακροπόλεως Αθηνών» του Έργου «Έρευνα - στερέωση - αναστήλωση - ανάδειξη Θεάτρου και Ιερού Διονύσου και Ασκληπιείου της Νότιας Κλιτύος Ακροπόλεως Αθηνών», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Β΄ ΕΠΚΑ

• Με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Φ02/63943/2921/20-7-2006 Υπουργική Απόφαση αποφασίστηκε η αυτεπιστασία για «Προστασία, έρευνα και ανάδειξη των Αρχαίων Μεταλλείων και των μεταλλουργικών εργαστηρίων της Λαυρεωτικής».

• Με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ02/77214/3665/8-9-2006 Υπουργική Απόφαση εγκρίθηκε η πρόταση: α) Ενοποίησης του αρχαιολογικού χώρου του συγκροτήματος του Ιερού των Αιγυπτίων Θεών στη θέση Μπρεξίζα Μαραθώνα, Νομού Αττικής, με την επέκταση των διαδρομών των επισκεπτών και τη διαμόρφωση νέας εισόδου στον αρχαιολογικό χώρο, και β) Στερέωσης - συντήρησης των τοίχων, των πυλώνων και των πομπικών οδών του Ιερού των Αιγυπτίων Θεών και των τοίχων, των δαπέδων και των υποκαύστων του Βαλανείου του ίδιου συγκροτήματος.

• Με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ02/14902/539/16-2-2006 Υπουργική Απόφαση εγκρίθηκαν μικρές βελτιωτικές παρεμβάσεις στον αρχαιολογικό χώρο του Σουνίου.

Γ΄ ΕΠΚΑ

Έγκριση εργασιών του υποέργου Αρχαιολογικές Σωστικές Ανασκαφές «Ανάπλαση - ανάδειξη - αποκατάσταση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων» του έργου «Έργα αποχέτευσης και εγκατάσταση λυμάτων Δήμου Μεγαρέων», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Δ΄ ΕΠΚΑ

• Τροποποίηση της αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/84907/4889/26-10-04 Υπουργικής Απόφασης περί της έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Διαμόρφωση και ανάδειξη της μυκηναϊκής ακρόπολης της Μιδέας Αργολίδας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/108706/5033πε/1-3-2006 Υπουργικής Απόφασης περί της έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Διαμόρφωση και ανάδειξη της Μυκηναϊκής Ακρόπολης της Μιδέας Αργολίδας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση οριστικής μελέτης διαμόρφωσης χώρου στάθμευσης και κτιρίων εισόδου στη μυκηναϊκή ακρόπολη Μιδέας, Νομού Αργολίδας.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών υποέργου «Αποκατάσταση ανωδομής Προπύλου τελετουργικού εστιατορίου, τμήματος της ανωδομής της Θόλου με τη βάση της, καθώς και μέτρα προστασίας, φροντίδας και ανάδειξης μνημείων» του έργου «Συντήρηση, αναστήλωση και ανάδειξη των μνημείων του Ασκληπιείου Επιδαύρου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Συντήρηση, αναστήλωση και ανάδειξη των μνημείων του Ασκληπιείου Επιδαύρου» του έργου «Συντήρηση, αναστήλωση και ανάδειξη των μνημείων του Ασκληπιείου Επιδαύρου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών υποέργου «Συντήρηση - αποκατάσταση του Θεάτρου της αρχαίας πόλης της Επιδαύρου και ανάδειξη του περιβάλλοντος αρχαιολογικού χώρου» του έργου «Συντήρηση - αποκατάσταση του Θεάτρου της αρχαίας πόλης της Επιδαύρου και ανάδειξη του περιβάλλοντος αρχαιολογικού χώρου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ4/47257/3110/23-06-2004 έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 1ου υποέργου «Συντήρηση - αποκατάσταση του Θεάτρου της αρχαίας πόλης της Επιδαύρου και ανάδειξη του περιβάλλοντος αρχαιολογικού χώρου» του έργου «Συντήρηση - αποκατάσταση του Θεάτρου της αρχαίας πόλης της Επιδαύρου και ανάδειξη του περιβάλλοντος αρχαιολογικού χώρου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση του αιτήματος της Επιστημονικής Επιτροπής Μυκηνών για: α) κατασκευή δεξαμενής νερού στον αρχαιολογικό χώρο Μυκηνών και επέκταση του υπάρχοντος δικτύου ύδρευσης, β) κατασκευή στεγάστρων στον αρχαιολογικό χώρο Μυκηνών, γ) κατασκευή πορείας επισκεπτών από τη βόρεια πύλη μέχρι το εκδοτήριο στον αρχαιολογικό χώρο Μυκηνών.

• Έγκριση της λειτουργίας κινητών αναψυκτηρίων στον αρχαιολογικό χώρο Μυκηνών.

• Έγκριση μελέτης «Ανάκτορο Μυκηνών - αυλή, προστώο, πρόδομος, αίθουσα του Θρόνου: Πρόταση προστασίας και ανάδειξης των δαπέδων του μεγάρου» της Επιστημονικής Επιτροπής των Μυκηνών.

• Έγκριση μελέτης«Αναβάθμισης - αποκατάστασης και προστασίας αστικού περιβάλλοντος - ανάπλασης στην περιοχή του αρχαίου Θεάτρου Άργους».

• Έγκριση της μελέτης «Ιστορικής διαδρομής αρχαίου Θεάτρου Άργους - Νυμφαίου - «Κριτηρίου» - Αδριάνειου Υδραγωγείου».

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ04/70049/4467/19-10-2004 Απόφασης περί έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Ανάδειξη μυκηναϊκού νεκροταφείου Δενδρών Νομού Αργολίδος», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών υποέργου «Ανάπλαση, ανάδειξη μυκηναϊκού νεκροταφείου Βούντενης Πατρών» του έργου «Ανάπλαση, ανάδειξη μυκηναϊκού νεκροταφείου Βούντενης Πατρών», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ06/5542/246/18-2-2005 Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Προστασία, έρευνα και ανάδειξη των προϊστορικών εγκαταστάσεων της Επαρχίας Πατρών, Νομού Αχαΐας. Μυκηναϊκές εγκαταστάσεις Χαλανδρίτσα - Καταρράκτης», του έργου «Προστασία, έρευνα και ανάδειξη των προϊστορικών εγκαταστάσεων της Επαρχίας Πατρών, Νομού Αχαΐας. Μυκηναϊκές εγκαταστάσεις, Χαλανδρίτσα - Κατάρρακτης», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ06/108673/5035/27-1-2006 Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Προστασία, έρευνα και ανάδειξη των προϊστορικών εγκαταστάσεων της Επαρχίας Πατρών, Νομού Αχαΐας. Μυκηναϊκές εγκαταστάσεις Χαλανδρίτσα - Καταρράκτης» του έργου «Προστασία, έρευνα και ανάδειξη των προϊστορικών εγκαταστάσεων της Επαρχίας Πατρών, Νομού Αχαΐας. Μυκηναϊκές εγκαταστάσεις, Χαλανδρίτσα - Καταρράκτης», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ06/6546/330/18-2-2005 Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Ανάδειξη - ανάπλαση μυκηναϊκών νεκροταφείων Πορτών και Μιτόπολης» του έργου «Προστασία, έρευνα και ανάδειξη προϊστορικών εγκαταστάσεων της Επαρχίας Πατρών, Νομού Αχαΐας. 1. Ανάδειξη - ανάπλαση μυκηναϊκών νεκροταφείων Σπαλιαρέικων και Ελαιοχωρίου 2. Ανάδειξη - ανάπλαση μυκηναϊκών νεκροταφείων Μιτόπολης και Πορτών», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Συμπληρωματικές εργασίες ανάδειξης - ανάπλασης του αρχαιολογικού χώρου Πορτών, Νομού Αχαΐας» του έργου «Συμπληρωματικές εργασίες ανάδειξης - ανάπλασης του αρχαιολογικού χώρου Πορτών, Νομού Αχαΐας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία από το ΤΔΠΕΑΕ.

• Έγκριση κατεδάφισης απαλλοτριωμένων κτιρίων εντός του ρωμαϊκού Αμφιθεάτρου Πατρών στο πλαίσιο της μελέτης «Ανάδειξης - ανάπλασης του ρωμαϊκού Αμφιθεάτρου Πατρών».

• Έγκριση μελέτης «Ανάδειξης - ανάπλασης των αρχαιολογικών χώρων Κάτω Βλασίας Καλαβρύτων και Ρακίτας (Άνω Μαζαρακίου), Νομού Αχαΐας».

• Έγκριση μελέτης στεγάστρου του ναού της Αρτέμιδος στη Ρακίτα (Άνω Μαζαράκι), Νομού Αχαΐας.

• Έγκριση τροποποιημένης μελέτης στεγάστρου του ναού της Αρτέμιδος στη Ρακίτα (Άνω Μαζαράκι), Νομού Αχαΐας.

• Έγκριση τροποποιημένης μελέτης «Ανάδειξης - ανάπλασης αρχαιολογικού χώρου αρχαίας Κερύνειας (Μαμουσιάς), Νομού Αχαΐας».

• Έγκριση εργασιών αντικατάστασης της υπάρχουσας σκηνικής κατασκευής και των ξύλινων διαδρόμων στο αρχαίο Ωδείο Πατρών.

Ζ΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών 1ου υποέργου: «Αποκατάσταση βόρειου πτερού - Ανάδειξη ναού Επικουρίου Απόλλωνος», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Δημοπράτηση του υποέργου «Εργα αξιοποίησης και αναβάθμισης της εισόδου του αρχαιολογικού χώρου» του έργου «Ανάπλαση περιοχής Ολυμπίας».

• Αρχιτεκτονική μελέτη «Ανάπλαση πεζοδρομίων και βελτίωση οδοστρωμάτων Ολυμπίας».

• Έγκριση της κυκλοφοριακής μελέτης του Δήμου Αρχαίας Ολυμπίας στο πλαίσιο ανάδειξης και ανάπλασης της Αρχαίας Ολυμπίας.

• Έγκριση μελέτης κατασκευής στεγάστρου ηλιοπροστασίας και πωλητηρίου ειδών ΤΑΠ στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίας.

• Πολεοδομική μελέτη Αρχαίας Ολυμπίας.

Η΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Προστασία - ανάδειξη απαλλοτριωμένων αρχαιολογικών χώρων στη Βόρεια Κέρκυρα (δωρικός ναός στη Ρόδα και ρωμαϊκά Λουτρά στην Αχαράβη)», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Προστασία - ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου ναού Αρτέμιδος στην Κέρκυρα», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Συντήρηση ψηφιδωτών ρωμαϊκών λουτρών Παλαιόπολης (οικόπεδο Κασφίκη)», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Μία Υπουργική Απόφαση για έγκριση ανέγερσης του Λυρικού Θεάτρου Κέρκυρας.

• Έγκριση μελέτης εφαρμογής προσωρινού στεγάστρου στο απαλλοτριωμένο οικόπεδο Κασφίκη στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη - ανάπλαση απαλλοτριωμένων αρχαιολογικών χώρων Παλαιόπολης Κέρκυρας» (Διοικητική Πράξη).

ΙΑ΄ΕΠΚΑ

Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ11/109503/5039/22-12-2005 Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Αποκάλυψη, προστασία, στερέωση, διαμόρφωση και ανάδειξη προϊστορικού οχυρωμένου οικισμού - κατασκευή κτιρίου εξυπηρετήσεως και ενημερώσεως επισκεπτών και προβολής έργου» του έργου «Προστασία, συντήρηση, διαμόρφωση και ανάδειξη του προιστορικού οικισμού Παλαμαρίου Σκύρου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΙΒ΄ ΕΠΚΑ

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/88449/4358/31-10-2005 Απόφασης σχετικά με την έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Ανάδειξη - αξιοποίηση αρχαιολογικού χώρου Κασσώπης», Νομού Πρέβεζας, απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ12/11860/427/3-2-2006 έγκρισης εκτέλεσης εργασιών υποέργου «Προστασία - αποκατάσταση - ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Δωδώνης» του έργου «Προστασία - αποκατάσταση - ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Δωδώνης», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΙΓ΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση οριστικής μελέτης ανάδειξης μνημείων του αρχαιολογικού - ιστορικού πάρκου Φερών - Βελεστίνου, Νομού Μαγνησίας.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/43730/2740/2-8-2002, σχετικά με την έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Ανάδειξη ανακτόρου Δημητριάδας Νομού Μαγνησίας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/43725/2741/2-08-2002 Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης του έργου «Προβολή και ανάδειξη του μυκηναϊκού οικισμού Διμηνίου (Ιωλκός) και αποκατάσταση των αρχιτεκτονικών λειψάνων των νεολιθικών οικισμών Σέσκλου και Διμηνίου, Νομού Μαγνησίας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΙΔ΄ ΕΠΚΑ

Έγκριση τροποποίησης απόφασης αυτεπιστασίας του έργου «Βελτιωτικές παρεμβάσεις, ανάδειξη, ανάπλαση οχύρωσης αρχαίας Πρόερνας, στο Ν. Μοναστήρι, Νομού Φθιώτιδας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΙΕ΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση: α) μελέτης αναβάθμισης - ανάπλασης περιβάλλοντος χώρου και β) επιτρεπόμενων χρήσεων στο άμεσο περιβάλλον του Α΄ Αρχαίου Θεάτρου Λάρισας.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/5728/266/4-2-2005 Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Α΄ Αρχαίο Θέατρο Λάρισας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση: α) ένταξης του έργου «Α΄ Αρχαίο Θέατρο Λάρισας» στο ΤΔΠΕΑΕ και β) συγκρότησης επιστημονικής επιτροπής του ίδιου έργου.

ΙΣΤ΄ΕΠΚΑ

Θεσσαλονίκη:

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/43757/2737/5-8-2002 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών, απολογιστικά και με αυτεπιστασία, του έργου «Αποκατάσταση, συντήρηση και διαμόρφωση των ανακτόρων Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη».

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/14427/595/28-2-2006 Υπουργικής Απόφασης, με την οποία τροποποιείται η υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/43757/2737/5-8-2002 Υπουργική Απόφαση έγκρισης εκτέλεσης εργασιών απολογιστικά και με αυτεπιστασία του έργου «Αποκατάσταση, συντήρηση και διαμόρφωση των ανακτόρων Γαλερίου».

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/19050/1007/29-3-05 Υπουργικής Απόφασης, με την οποία τροποποιήθηκε η υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/43779/2734/5-8-2002 Υπουργική Απόφαση, με θέμα: Έγκριση εκτέλεσης εργασιών, απολογιστικά και με αυτεπιστασία, του έργου: «Διαμόρφωση και ανάδειξη αρχαίας αγοράς Θεσσαλονίκης».

Κιλκίς:

• Μελέτη αποκατάστασης κτισμάτων νοτιοανατολικού τομέα αρχαιολογικού χώρου Παλατιανού, Νομού Κιλκίς.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/43775/2735/5-8-2002 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών, απολογιστικά και με αυτεπιστασία, του έργου «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Παλατιανού Κιλκίς - Αποκατάσταση κτισμάτων της αρχαίας πόλης».

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών, απολογιστικά και με αυτεπιστασία, του έργου «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ευρωπού Κιλκίς».

Χαλκιδική:

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών, απολογιστικά και με αυτεπιστασία, του έργου «Ιερό Άμμωνος Διός Χαλκιδικής - Διαμόρφωση».

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/38825/1690/3-5-2006 Υπουργικής Απόφασης με θέμα: Έγκριση εκτέλεσης εργασιών, απολογιστικά και με αυτεπιστασία, του έργου «Ιερό Άμμωνος Διός Χαλκιδικής - Διαμόρφωση».

ΙΖ΄ ΕΠΚΑ

• Μελέτη συντήρησης - ανάδειξης τμήματος του αρχαιολογικού χώρου Έδεσσας.

• Μελέτη έρευνας - συντήρησης - αποκατάστασης αρχαίου θεάτρου Μίεζας.

• Μελέτη συντήρησης και μερικής αποκατάστασης διαδρομών αρχαιολογικού χώρου Πέλλας.

• Μελέτη συντήρησης και μερικής αποκατάστασης ανατολικής στοάς της αρχαίας αγοράς Πέλλας.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Διαμόρφωση αρχαιολογικού χώρου Πέλλας (επιστρώσεις διαδρομών - συντήρηση εξωτερικών τοίχων οικοδομικών τετραγώνων που πλαισιώνουν τις διαδρομές - περίφραξη)» του έργου «Συντήρηση - ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Πέλλας και περιοχής της», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Συντήρηση - αναστήλωση αρχιτεκτονικών λειψάνων Πέλλας» του έργου «Συντήρηση - ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Πέλλας και περιοχής της», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΙΗ΄ ΕΠΚΑ

Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/54346/2722/1-8-2005 Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Αποκατάσταση - ανάδειξη αρχαίου θεάτρου Φιλίππων, Γ΄ φάση επεμβάσεως», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΙΘ΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση προμελέτης Δήμου Μαρώνειας «Υποδομές προσέλευσης, διαχείρισης και εξειδικευμένης πληροφόρησης επισκεπτών περιοχής Μαρώνειας», Νομού Ροδόπης.

• Τροποποίηση αυτεπιστασίας Μαρώνειας - Ισμάρου, Νομού Ροδόπης.

• Έγκριση αρχιτεκτονικής πρότασης για την προστασία και ανάδειξη των ευρημάτων του ταφικού τύμβου της Μικρής Δοξιπάρας - Ζώνης, Νομού Έβρου (ΚΑΣ 44/12-12-2006).

• Τροποποίηση αυτεπιστασίας Μικρής Δοξιπάρας - Ζώνης, Νομού Έβρου.

• Τροποποίηση αυτεπιστασίας Μεσημβρίας - Ζώνης, Νομού Έβρου.

• Τροποποίηση αυτεπιστασίας Αβδήρων, Νομού Ξάνθης.

• Τροποποίηση αυτεπιστασίας Σαμοθράκης, Νομού Έβρου.

Κ΄ ΕΠΚΑ

Λέσβος:

• Τροποποίηση έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου - υποέργου «Ανάδειξη προϊστορικού οικισμού Θερμής Λέσβου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία .

Ψαρά:

• Έγκριση μελέτης αποστράγγισης και διαμόρφωσης αρχαιολογικού χώρου στο Αρχοντίκι νήσου Ψαρών.

• Τροποποίηση της έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου του έργου: «Ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου στο Αρχοντίκι Ψαρών», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΚΑ΄ ΕΠΚΑ

Σάμος:

• Έγκριση προτάσεων επιτροπής αυτοψίας, σχετικά με την προμελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων του έργου «Παράκαμψη δρόμου Πυθαγορείου - Χώρας, νήσου Σάμου»

Άνδρος:

• «Διαμόρφωση και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Υψηλής Άνδρου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Κέα:

• «Συντήρηση, ανάδειξη και διαμόρφωση αρχαιολογικού χώρου Καρθαίας Κέας» του έργου «Συντήρηση και ανάδειξη αρχαίας Καρθαίας Κέας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση αρχιτεκτονικής μελέτης αναστήλωσης του ναού του Απόλλωνος στην Καρθαία Κέας.

Δήλος:

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών υποέργου «Χάραξη - διαμόρφωση πορείας επίσκεψης αρχαιολογικού χώρου. Στερεωτικές - αναστηλωτικές εργασίες μνημείων» του έργου «Συντήρηση - στερέωση μνημείων Δήλου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Έγκριση μελετών συντήρησης - στερέωσης - αναστήλωσης μνημείων της Δήλου:

• (Α) Μελέτη συντήρησης - στερέωσης του περιστυλίου της οικίας της Λίμνης.

• (Β) Μελέτη συντήρησης - στερέωσης της οικίας του Διαδούμενου.

• Έγκριση μελετών συντήρησης - στερέωσης - αναστήλωσης μνημείων της Δήλου (παλαίστρα της Λίμνης, παλαίστρα του Γρανίτη, οικία ΙΙΙ Ν, στοά του Φιλίππου, οικία του Διαδούμενου, περιστύλιο της οικίας της Λίμνης).

Θήρα:

• Τροποποίηση έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Διαμόρφωση και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Θήρας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Έγκριση μελετών διαμόρφωσης - ανάδειξης περιοχής εισόδου του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Θήρας:

• Τμήμα Α΄: εκδοτήριο εισιτηρίων, διαδρομή εισόδου επισκεπτών, νέα περίφραξη.

• Τμήμα Β΄: αναψυκτήριο, χώρος άφιξης επισκεπτών, χώρος στάθμευσης.

Ίος:

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Διαμόρφωση και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Σκάρκου της νήσου Ίου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Σίφνος:

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Διαμόρφωση και ανάδειξη της ακρόπολης του Αγίου Ανδρέα Σίφνου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Δεύτερη τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/16127/2723/26-6-2002 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Διαμόρφωση και ανάδειξη της ακρόπολης του Αγίου Ανδρέα Σίφνου».

Νάξος:

• Μελέτη φωτισμού ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου του ναού του Απόλλωνα (Πορτάρα) Νάξου.

Μήλος:

• Έγκριση της αρχιτεκτονικής μελέτης με θέμα «Προσθήκη κατ' επέκταση νέου κτιρίου - χώρων υγιεινής, σε υφιστάμενο κτίριο - εκδοτήριο εισιτηρίων στον αρχαιολογικό χώρο της Φυλακωπής Μήλου».

ΚΒ΄ ΕΠΚΑ

Ρόδος:

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών υποέργου «Ολοκλήρωση αναστήλωσης της δυτικής πτέρυγας της ελληνιστικής στοάς, αναστηλωτικές εργασίες στο ναό της Αθηνάς και διάλυση βορείου σκέλους της ανατολικής πτέρυγας της ελληνιστικής στοάς» του έργου «Στερέωση - αναστήλωση μνημείων ακροπόλεως Λίνδου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 3ου υποέργου «Έλεγχος σκαμμάτων για ανεύρεση αρχαιοτήτων» του έργου «ΚΑΑ και Κύριοι Συλλεκτήρες Αγωγοί Δήμου Ιαλυσού - Γ΄ Φάση», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Νίσυρος:

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/68865/4407/20-11-2002 Υπουργικής Απόφασης σχετικά με την έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Στερέωση, αναστήλωση και ανάδειξη τείχους Νισύρου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Κως:

• Τροποποίηση έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 3ου υποέργου «Αρχαιολογική τεκμηρίωση εργασιών συντήρησης, στερέωσης και αποκατάστασης Ρωμαϊκής Οικίας» του έργου «Συντήρηση - αποκατάσταση της αναστηλωμένης Ρωμαϊκής Οικίας της Κω», απολογιστικά και με αυτεπιστασία, από το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών.

• Έγκριση οριστικής μελέτης, που αφορά στην «Ανακρηπίδωση υφιστάμενου αβαθούς κρηπιδώματος στη δυτική πλευρά της λιμενολεκάνης του παραδοσιακού Λιμένα Κω» στο πλαίσιο της μελέτης «Συμπληρωματικά έργα Λιμένος Κω».

Λέρος:

• Έγκριση μελέτης εργασιών διαμόρφωσης - ανάδειξης της εκκλησίας του Αγίου Ισιδώρου, στην περιοχή Αγίου Ισιδώρου.

ΚΓ΄ ΕΠΚΑ

Τροποποίηση της Απόφασης Έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Ανάπλαση - ανάδειξη - αποκατάσταση του αρχαιολογικού χώρου του μινωικού ανακτόρου της Φαιστού», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΚΖ΄ ΕΠΚΑ

Προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση του βορειοανατολικού και νοτιοανατολικού πρανούς της ακρόπολης Λειβήθρων, Νομού Πιερίας.

ΚΗ΄ ΕΠΚΑ

Διατήρηση υφιστάμενου ανελκυστήρα εντός του σπηλαίου Αλιστράτης, Νομού Σερρών.

ΚΘ΄ ΕΠΚΑ

Τροποποίηση των Υπουργικών Αποφάσεων:

• Αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/31887/1602/21-6-2005 με θέμα: Έγκριση εκτέλεσης εργασιών, απολογιστικά και με αυτεπιστασία, του 1ου υποέργου «Προστασία και ανάδειξη του νεολιθικού οικισμού της Αυγής» του έργου «Προστασία και ανάδειξη του νεολιθικού οικισμού της Αυγής, Δήμου Αγίας Τριάδας, Νομού Καστοριάς - Δημιουργία δικτύου αρχαιολογικών διαδρομών διασυνοριακής περιοχής Καστοριάς-Κορυτσάς».

• Αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/47241/2315/21-6-2005 με θέμα: Έγκριση εκτέλεσης εργασιών, απολογιστικά και με αυτεπιστασία, του 2ου υποέργου «Συντήρηση και μελέτη του αρχαιολογικού υλικού» του έργου «Προστασία και ανάδειξη του νεολιθικού οικισμού της Αυγής, Δήμου Αγίας Τριάδας, Νομού Καστοριάς - Δημιουργία δικτύου αρχαιολογικών διαδρομών διασυνοριακής περιοχής Καστοριάς-Κορυτσάς.

• Αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/52562/2592/21-6-2005 με θέμα: Έγκριση εκτέλεσης εργασιών, απολογιστικά και με αυτεπιστασία, του 3ου υποέργου «Ψηφιακή τεκμηρίωση των ανασκαφών και του αρχαιολογικού υλικού» του έργου «Προστασία και ανάδειξη του νεολιθικού οικισμού της Αυγής, Δήμου Αγίας Τριάδας, Νομού Καστοριάς - Δημιουργία δικτύου αρχαιολογικών διαδρομών διασυνοριακής περιοχής Καστοριάς-Κορυτσάς».

Α΄ ΕΠΚΑ

Μελέτη προστασίας και ανάδειξης του Μακεδονικού τάφου στη Σπηλιά Εορδαίας, Δ.Δ. Σπηλιάς, Δήμου Αγίας Παρασκευής, Νομού Κοζάνης.

ΛΒ΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ελέας Θεσπρωτίας - Β΄ Φάση: Αποκάλυψη και ανάδειξη πολιτικής αγοράς και περιοχής θεάτρου, βορειοανατολικού πύργου και βόρειας πύλης - Διαμόρφωση χώρου εκδηλώσεων», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του έργου «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ντόλιανης Θεσπρωτίας - Β΄ Φάση: Αποκατάσταση, ανάδειξη βόρειας κύριας πύλης και κτιρίου 11, στερεωτικές εργασίες σε τείχη και πύργο ακρόπολης, τοποθέτηση λυόμενης θεατρικής κατασκευής», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/68641/3167/3-8-2006 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 1ου υποέργου «Καταγραφή στοιχείων για τη δημιουργία Ιστορικού - Αρχαιολογικού Άτλαντα Ελληνοαλβανικής μεθορίου» του έργου «Ιστορικός - Αρχαιολογικός Άτλας Ελληνοαλβανικής μεθορίου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/68641/3167/3-8-2006 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Δημιουργία CD-ROM και έντυπου Άτλαντα» του έργου «Ιστορικός αρχαιολογικός Άτλας της Ελληνοαλβανικής μεθορίου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση ανέγερσης φυλακίου στον αρχαιολογικό χώρο του Δυμοκάστρου Θεσπρωτίας εντός της Ζώνης Προστασίας Α΄, στο πλαίσιο του έργου ΠΕΠ Ηπείρου του Γ΄ ΚΠΣ: «Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Δυμοκάστρου Θεσπρωτίας».

ΛΓ΄ ΕΠΚΑ

• Μελέτη συνολικής ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου Νικόπολης.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Άμεση στερέωση και άρση της ετοιμορροπίας του ρωμαϊκού ωδείου Νικόπολης» του έργου «Ανάδειξη - συντήρηση - αξιοποίηση ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών μνημείων Νικόπολης», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΛΔ΄ ΕΠΚΑ

• Προμελέτη ανάδειξης του αρχαϊκού ναού του Απόλλωνα στο Μοσχάτο, Νομού Καρδίτσας.

• Προμελέτη ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Πέλλινας, Νομού Τρικάλων.

ΛΕ΄ ΕΠΚΑ

• Αρδευτικό δίκτυο λιμνοδεξαμενών Αγίας Ειρήνης Πόρου Κεφαλονιάς.

• Περιφερειακός δρόμος Ληξουρίου, Δήμου Παλικής Κεφαλονιάς.

• Άξονας: Πόρος - Αργοστόλι - Φισκάρδο, Δρόμος Κρανιάς στην Κεφαλονιά. Τμήμα: από κόμβο νέας περιφερειακής οδού Κουτάβου με δρόμο Κρανιάς έως θέση νέου Πολυκλαδικού Λυκείου Αργοστολίου.

ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση μελέτης ανάδειξης της ρωμαϊκής έπαυλης στην Αγία Ευφημία Κεφαλονιάς.

• Έγκριση μελέτης ανάδειξης του ρωμαϊκού βαλανείου Σάμης Κεφαλονιάς.

• Μελέτη ανάδειξης: Μακύνεια - Χαλκίδα - Αιτωλοακαρνανία.
• Μελέτη ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Πλευρώνας.
• Μελέτη ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Παλαίρου.
• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/στ 49/487/11-2-05 έγκρισης εργασιών του υποέργου «Αρχαιολογικός χώρος Οινιαδών» του έργου «Προστασία - έρευνα και ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων Οινιαδών και Παλαίρου».

ΛΖ΄ ΕΠΚΑ

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ37/91686/5179/6-12-2004 Υπουργικής Απόφασης περί έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 3ου υποέργου «Προστασία και ανάδειξη μνημείων αρχαιολογικού χώρου Ισθμίας» του έργου «Αναβάθμιση - επανέκθεση Μουσείου Ισθμίας και ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.
• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ37/91683/5178/6-12-2004 Υπουργικής Απόφασης περί έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 1ου υποέργου «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Αρχαίας Κορίνθου» του έργου «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Αρχαίας Κορίνθου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.
• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ37/67714/3158/1-9-2006 Υπουργικής Απόφασης περί έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 1ου υποέργου «Στερέωση, αποκατάσταση και προστασία θολωτών διόδων θεάτρου Σικυώνος και διαμόρφωση πορείας περιήγησης αρχαιολογικού χώρου» του έργου «Διαμόρφωση αρχαιολογικού χώρου Σικυώνος και αποκατάσταση και προστασία θολωτών διόδων», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.
• Έγκριση μελέτης αποκατάστασης θολωτής διόδου και υποστύλωσης της δυτικής θολωτής διόδου του αρχαίου θεάτρου Σικυώνος, Νομού Κορινθίας.
• Έγκριση: α) της προκαταρκτικής μελέτης συντήρησης και μερικής αναστήλωσης του Βήματος της ρωμαϊκής αγοράς στην αρχαία Κόρινθο και λοιπών υποστηρικτικών μελετών που αφορούν στην εξειδίκευση της Δράσης 5.2.1. του ΕΠΑΝ και β) της προκαταρκτικής μελέτης ανάδειξης των μόλων και των υποθαλάσσιων καταλοίπων του αρχαίου λιμένα των Κεγχρεών, στο πλαίσιο της εξειδίκευσης της Δράσης 5.2.1. του μέτρου 5.2 του ΕΠΑΝ.

ΛΗ΄ ΕΠΚΑ

• Μελέτη κατασκευής στεγάστρων για την προστασία της ρωμαϊκής έπαυλης στην Αρχαία Ολυμπία.
• Προστασία και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Περιστεριάς Μεσσηνίας.
• Περιοχή Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (ΠΟΤΑ) Μεσσηνίας - Τμήμα Ρωμανού.

ΛΘ΄ ΕΠΚΑ

Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ39/13307/470/9-2-2006 (ορθή ανακοινοποίηση στις 11-4-2006) για την έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 1ου υποέργου «Εργασίες αποχωματώσεων και διαμορφώσεις για τις ανάγκες κατασκευής του υπαίθριου Μουσείου» του έργου «Υπαίθριο Μουσείο κεντρικού τμήματος της ρωμαϊκής έπαυλης Ηρώδου του Αττικού στη Λουκού Κυνουρίας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Σύνολο εγκεκριμένων μελετών - αυτεπιστασιών διαμόρφωσης αρχαιολογικών χώρων το 2006: 136

Σωστικές Ανασκαφές

Το Τμήμα εποπτεύει τις σωστικές αρχαιολογικές ανασκαφές που πραγματοποιούνται από τις καθ' ύλην αρμόδιες ανά την Ελλάδα ΕΠΚΑ, σύμφωνα με το άρθρο 37 του Ν. 3028/2002, μέχρι την τελική δημοσίευση των σχετικών αποτελεσμάτων και τη λήψη μέτρων προστασίας και τακτοποίησης των ανασκαφικών ευρημάτων. Οι σωστικές ανασκαφές στους αρχαιολογικούς χώρους, οι οποίοι ήλθαν στο φως με τη συνεχή επίβλεψη και φροντίδα των αρμόδιων περιφερειακών Υπηρεσιών, αφορούν σε οικοδομικά αιτήματα ιδιοκτητών, καθώς και σε δημόσια (ΕΓΝΑΤΙΑ, ΟΣΕ, ΠΑΘΕ, ΜΕΤΡΟ, ΤΡΑΜ κτλ.) ή ιδιωτικά μεγάλα ή και μικρής εμβέλειας έργα φορέων και Υπηρεσιών (ΥΠΕΧΩΔΕ, Υπουργείου Βιομηχανίας, Υπουργείου Γεωργίας κτλ.). Οι σωστικές ανασκαφές των τεχνικών έργων αποτελούν πρώτη προτεραιότητα στο ετήσιο Πρόγραμμα Δράσης των ΕΠΚΑ. Την εξέλιξη, την πρόοδο και το συνολικό έργο των σωστικών ανασκαφών παρακολουθεί η ΔΙΠΚΑ. Οι Υπουργικές Απόφασεις που εκδόθηκαν κατά το 2006 και αφορούσαν σε σωστικές ανασκαφές ανέρχονται σε 39 και φαίνονται στο παράρτημα που ακολουθεί.

Παράρτημα σωστικών ανασκαφών

Η΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 5ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Δίκτυο αποχέτευσης - αγωγός διάθεσης λυμάτων Δ.Δ. Κασσιόπης, Α΄ φάση - Βιολογικός καθαρισμός», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.
• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Αποχέτευση νότιας Κέρκυρας. Τμήμα Β΄. Αποχέτευση περιοχής κοινότητας Χλωματιανών, Α΄ φάση. Τμήμα Κάτω Μεσογγής», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.
• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Ανέγερση Λυρικού Θεάτρου Κέρκυρας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Ύδρευση και αποχέτευση ακάθαρτων και ομβρίων Δήμου Κερκυραίων», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Υπογειοποίηση δικτύων - ανακατασκευή λιθόστρωτων στον οικισμό Παλιάς Περίθειας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΙΒ΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Αρχαιολογική επίβλεψη και σωστικό έργο», στο πλαίσιο του έργου «Αρδευτικό έργο Ριαχόβου, Νομού Ιωαννίνων», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Αρχαιολογική επίβλεψη και σωστικό έργο», στο πλαίσιο του έργου «Συμπληρωματικά έργα αριστερής όχθης Βοϊδομάτη, Νομού Ιωαννίνων», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΙΗ΄ ΕΠΚΑ

Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Αρχαιολογική ανασκαφική έρευνα» του έργου «Ανακαίνιση - εκσυγχρονισμός αρδευτικού δικτύου Καλλιθέας, Νομού Δράμας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Κ΄ ΕΠΚΑ

Λέσβος:

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 7ου υποέργου «Αρχαιολογικές εργασίες» του έργου «Κατασκευή αποχετευτικών δικτύων και βιολογικών καθαρισμών Δήμου Μύρινας, Νομού Λέσβου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 8ου υποέργου «Έργα Αρχαιολογίας» του έργου «Βιολογικός καθαρισμός Μήθυμνας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Διενέργεια αρχαιολογικών εργασιών, στο πλαίσιο του έργου «Βόρεια παράκαμψη Μυτιλήνης».

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Σωστική ανασκαφική έρευνα» του έργου «Κατασκευή έργων ύδρευσης - αποχέτευσης των Δ.Δ. Παμφίλων - Παναγιούδας», που εντάσσεται στο πρόγραμμα τοπικής αυτοδιοίκησης «Θησέας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 4ου υποέργου «Έργα Αρχαιολογίας» του έργου «Κατασκευή απαιτούμενων δικτύων και αντλιοστασίων ακαθάρτων για την ολοκλήρωση και λειτουργία της ΕΕΛ, Δήμου Καλλονής, νήσου Λέσβου».

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 3ου υποέργου «Έργα Αρχαιολογίας» του έργου «Ασφαλτόστρωση οδού από Άγιο Γεώργιο μέχρι Λιώτα», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Έργα Αρχαιολογίας» του έργου «Βελτίωση δικτύου ύδρευσης Αρίσβης, Δήμου Καλλονής».

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 1ου υποέργου «Έργα Αρχαιολογίας» του έργου «Εσωτερική οδοποιία οικισμού Πηγαδάκια, Δ.Δ. Κάτω Τρίτους, Δήμου Ευεργέτουλα, νήσου Λέσβου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Διενέργεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας» του έργου «Έργα αποχέτευσης στο Δήμο Μυτιλήνης, Νομού Λέσβου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Χίος:

• Έγκριση εκτέλεσης σωστικής ανασκαφικής έρευνας στη θέση Ταμπάκικα της πόλης της Χίου, απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστική αρχαιολογική ανασκαφή» του έργου «Έργα αξιοποίησης σπηλαίου Αγίου Γάλακτος», απολογιστικά και με αυτεπιστασία, από την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Νοτίου Ελλάδος.

ΚΒ΄ ΕΠΚΑ

Ρόδος:

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 5ου υποέργου «Εργασίες Αρχαιολογίας» του έργου «Περιμετρική οδός πόλης Ρόδου, οδός σύνδεσης νέου λιμένα της μαρίνας και του κέντρου επισκευής και διαχείμασης σκαφών αναψυχής (Καρνάγιο) Ρόδου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Αρχαιολογικές ανασκαφές στον αύλειο χώρο του 13ου Δημοτικού Σχολείου» του έργου «13ο Δημοτικό Σχολείο Ρόδου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΚΔ΄ ΕΠΚΑ

Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 30ού υποέργου «Δαπάνες αρχαιολογικών ερευνών» του έργου «Κατασκευή και αναβάθμιση του Βόρειου Οδικού Άξονα Κρήτης (ΒΟΑΚ)», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΚΕ΄ ΕΠΚΑ

Έγκριση εκτέλεσης των εργασιών του υποέργου «Σωστική ανασκαφή στην παράκαμψη Βρυσών» του έργου «Βελτίωση οδικού άξονα Βρύσες - Χώρα Σφακίων», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

ΛΒ΄ ΕΠΚΑ

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Αποχέτευση συνοικισμών Πανοράματος, Τριγώνου Κόκλυζας, Πεστανιώτικων Δήμου Ηγουμενίτσας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 6ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Αρδευτικό Ελαί-

ας-Φοινικίου Φιλιατών, Νομού Θεσπρωτίας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/74513/3593/11-10-2006 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Αγροτική οδοποιία στα Δ.Δ. Αχλαδέας και Βρυσέλλας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/19800/881/11-4-2006 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Αντικαταστάσεις δικτύων ύδρευσης - κατασκευή δεξαμενών Δ.Δ. Δήμου Παραμυθιάς (Σινιάτες Παραμυθιάς - Δ.Δ. Καρυωτίου)», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Αντικατάσταση στο εσωτερικό υδραγωγείου πρώην συνδέσμου ύδρευσης Καρβουναρίου (Δ.Δ. Καρβουναρίου - Κυρά Παναγιά)», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/14539/525/11-4-2006 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 7ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Αποχέτευση νότιας πόλης Ηγουμενίτσας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/9659/353/1-3-2006 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Αρδευτικό έργο Χότκοβας, Νομού Θεσπρωτίας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/73227/3779/28-9-2005 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Σύνδεση Δ.Δ. Πέντε Εκκλησιών - Γέφυρα Μπολιάνας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Βελτίωση επαρχιακού δρόμου αριθ. 9 από Μορφάτι έως Καρβουνάρι, Νομού Θεσπρωτίας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Βελτίωση - ασφαλτόστρωση δρόμου από Κ.Δ. Αυλότοπου Μαμάκου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/74511/3594/11-10-2006 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Βελτίωση - εκσυγχρονισμός αρδευτικής διώρυγας στο Δ.Δ. Καλλιθέας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/3852/161/30-1-2006 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 2ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Εσωτερικό δίκτυο ύδρευσης Δήμου Ηγουμενίτσας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/101368/4843/27-12-2005 Υπουργικής Απόφασης (ανακοινοποίηση στο ορθό την 1-3-2006) έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Βασικές ισοπεδώσεις και συμπληρωματικά έργα κάμπου Παραμυθιάς (Γ΄ φάση)», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/90663/4220/8-11-2006 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του 3ου υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Βελτιώσεις οδικού δικτύου Πλαταριά - Σύβοτα - Πέρδικα», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Κατασκευή σχολικού κέντρου Παραμυθιάς», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

• Τροποποίηση της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/9663/351/01-03-06 Υπουργικής Απόφασης έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του έργου «Ύδρευση Δήμου Ηγουμενίτσας», απολογιστικά και με αυτεπιστασία.

Σύνολο Υπουργικών Αποφάσεων για σωστικές ανασκαφές κατά το έτος 2006: 39.

Παραχωρήσεις αρχαιολογικών χώρων και μνημείων για πολιτιστικές εκδηλώσεις

Το Τμήμα αντιμετώπισε αιτήματα παραχώρησης αρχαιολογικών χώρων και μνημείων για την πραγματοποίηση πολιτιστικών ή άλλων εκδηλώσεων. Προώθησε, μετά από γνωμοδότηση του Συμβουλίου, την έκδοση Υπουργικής Απόφασης που αφορούσε στη χορήγηση των σχετικών αδειών, στην καταβολή ή μη του τέλους παραχώρησης και στον καθορισμό των ειδικών όρων για τη διεξαγωγή των εκδηλώσεων, φροντίζοντας αυτές να είναι συμβατές με το χαρακτήρα των παραχωρούμενων χώρων και των μνημείων σύμφωνα με το άρθρο 46 του Ν. 3028/2002.

Κατά το 2006 παραχωρήθηκαν συνολικά 39 μνημεία και αρχαιολογικοί χώροι κατόπιν Υπουργικής Απόφασης ή Διοικητικής Πράξης (87). Το σύνολο των μνημείων και των χώρων που παραχωρήθηκαν για πολιτιστικές εκδηλώσεις κατά το έτος 2006 φαίνεται στο παράρτημα που ακολουθεί.

Παράρτημα μνημείων και χώρων που παραχωρήθηκαν για πολιτιστικες εκδηλώσεις

Α΄ ΕΠΚΑ

• Τέσσερις Υπουργικές Αποφάσεις παραχώρησης του Ηρωδείου.

• Μία Υπουργική Απόφαση παραχώρησης της Στοάς του Αττάλου.

• Δώδεκα Υπουργικές Αποφάσεις παραχώρησης των πεζοδρόμων Αποστόλου Παύλου - Διονυσίου Αρεοπαγίτου.

• Δέκα Υπουργικές Αποφάσεις παραχώρησης της Ρωμαϊκής Αγοράς.

• Μία Υπουργική Απόφαση παραχώρησης της Πνύκας.

• Δύο Υπουργικές Αποφάσεις παραχώρησης του αρχαιολογικού χώρου Φιλοπάππου.

Γ΄ ΕΠΚΑ

Τρεις Υπουργικές Αποφάσεις παραχώρησης των πεζοδρόμων Ερμού και Αποστόλου Παύλου.

Δ΄ ΕΠΚΑ

• Παραχώρηση του αρχαίου Θεάτρου της Επιδαύρου στο Ελληνικό Φεστιβάλ Α.Ε. από 30 Ιουνίου έως 5 Αυγούστου 2006 και στο Δήμο Ασκληπιείου για την πραγματοποίηση θεατρικών παραστάσεων (11, 12, 18, 19 Αυγούστου 2006).

• Παραχώρηση του μικρού αρχαίου θεάτρου της Επιδαύρου στο Ελληνικό Φεστιβάλ Α.Ε. από 30 Ιουνίου έως 29 Ιουνίου 2006 και με Διοικητική Πράξη σε φοιτητές του St. Mary's College του Λονδίνου.

• Παραχώρηση του αρχαίου θεάτρου Άργους στη Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού Άργους για το Φεστιβάλ Άργους από 15 Ιουλίου έως 9 Σεπτεμβρίου 2006.

• Παραχώρηση του αρχαίου Σταδίου του Ασκληπιείου της Επιδαύρου για πραγματοποίηση θεατρικής παράστασης.

• Παραχώρηση του χώρου εκτός των τειχών της Ακρόπολης των Μυκηνών στην Εταιρεία Όπερας Ναυπλίου για την πραγματοποίηση καλλιτεχνικής εκδήλωσης στις 25 και 30 Ιουνίου, καθώς και στις 2 Ιουλίου 2006.

ΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Παραχώρηση του αρχαίου Ωδείου Πατρών:

• Για την πραγματοποίηση εκδηλώσεων στο πλαίσιο «Πάτρα - Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 2006», κατά το χρονικό διάστημα από 1 Ιουνίου έως 8 Σεπτεμβρίου 2006.

• Για την πραγματοποίηση συναυλιών: α) με τη συμφωνική ορχήστρα των τυφλών κοριτσιών από την Αίγυπτο «Al nour walamat-light ahd hope», στις 2 Σεπτεμβρίου 2006, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων των Special Olympics Hellas και της Αφής του Φωτός της Ελπίδας και του Πολιτισμού, σε συνεργασία με τον Οργανισμό Πάτρα 2006 και β) με τον Nikolao Lugansky σε ρεσιτάλ πιάνου, στις 9 Σεπτεμβρίου 2006.

• Για την πραγματοποίηση μουσικής παράστασης με τίτλο «Γουσταύος Κλάους», στις 9 και 10 Ιουλίου 2006.

• Στον Οργανισμό Πολιτιστικών και Καλλιτεχνικών Εκδηλώσεων στις 25 και 26 Σεπτεμβρίου 2006, για την παρουσίαση της θεατρικής παράστασης «Πλούτος» του Αριστοφάνη από το θέατρο «Αθήναιον».

• Στο γραφείο Ekvasis για την πραγματοποίηση συναυλίας του Αλκίνοου Ιωαννίδη, στις 11 Σεπτεμβρίου 2006, και της Ελευθερίας Αρβανιτάκη, στις 23 Σεπτεμβρίου 2006.

• Στο ΔΗΠΕΘΕ Πάτρας, από 12 έως 14 Σεπτεμβρίου 2006, για την παρουσίαση της θεατρικής παράστασης «Όρνιθες - 06».

Ζ΄ ΕΠΚΑ

• Παραχώρηση του συνεδριακού κέντρου ΣΠΑΠ στην Αρχαία Ολυμπία (Διοικητική Πράξη) .

• Παραχώρηση του συνεδριακού κέντρου ΣΠΑΠ για πραγματοποίηση Διεθνούς Συμποσίου.

• Παραχώρηση του αρχαίου Σταδίου αρχαίας Ολυμπίας για την επέτειο των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004.

ΙΓ΄ ΕΠΚΑ

Παραχώρηση του αρχαίου Θεάτρου Δημητριάδος.

ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ

• Παραχώρηση του Ωδείου της αρχαίας Αγοράς Θεσσαλονίκης.

• Παραχώρηση του Οκταγώνου του ανακτορικού συγκροτήματος του Γαλερίου Θεσσαλονίκης.

ΙΖ΄ ΕΠΚΑ

• Παραχώρηση του αύλειου χώρου Μουσείου Βεργίνας.

• Παραχώρηση των τάφων Λευκαδίων.

ΙΗ΄ ΕΠΚΑ

Παραχώρηση του αρχαίου Θεάτρου Φιλίππων:

• Στον πολιτιστικό φορέα «Έξοδος Αιγαίου» στις 10 και 11 Μαΐου 2006, για την πραγματοποίηση θεατρικής παράστασης.

• Στη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καβάλας, για πραγματοποίηση συναυλίας του Μάριου Φραγκούλη, στις 24-6-2006.

• Στη Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού - Αθλητισμού Ανάπτυξης Φιλίππων, για πραγματοποίηση καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, στις 25/26-6-2006.

• Στο ΔΗΠΕΘΕ Καβάλας, για τις εκδηλώσεις του 49ου Φεστιβάλ Φιλίππων.

• Στον Πολιτιστικό - Λαογραφικό Σύλλογο Μιστιωτών-Καππαδοκών, για την πραγματοποίηση της 10ης Πανελλήνιας Συνάντησης Μιστιωτών - Καππαδοκών, στις 25 και 26 Αυγούστου 2006 (Διοικητική Πράξη).

• Στη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καβάλας, για την πραγματοποίηση μουσικής εκδήλωσης, στις 14 Σεπτεμβρίου 2006.

Παραχώρηση στη Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού, Τουρισμού και Ανάπτυξης Θάσου (ΔΕΠΟΤΑΘ):

• Του αρχαίου Θεάτρου Θάσου, για τις εκδηλώσεις του Φεστιβάλ Θάσου 2006, από 20 Ιουλίου έως 19 Αυγούστου.

• Του αρχαιολογικού χώρου της Αλυκής Θάσου, στις 11 Ιουλίου και 9 Αυγούστου 2006, για την πραγματοποίηση μουσικών εκδηλώσεων.

• Του αρχαιολογικού χώρου του Ποσειδωνίου, στις 2 Ιουλίου 2006, για πραγματοποίηση μουσικής εκδήλωσης.

• Έγκριση για τέλεση αγρυπνίας στη Βασιλική Β΄ Φιλίππων (Διοικητική Πράξη).

ΚΑ΄ ΕΠΚΑ

Δήλος:

• Παραχώρηση της αγοράς των Κομπεταλιαστών στη Δήλο για την πραγματοποίηση του Μουσικού Εσπερινού στις 9 Αυγούστου 2006 (Διοικητική Πράξη).

Νάξος:

• Παραχώρηση του αρχαιολογικού χώρου Υρίων Νάξου στον Πολιτιστικό Οργανισμό του Δήμου Νάξου, για την πραγματοποίηση καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, στις 11-7 και στις 13-8-2006.

ΚΒ΄ ΕΠΚΑ

• Πέντε Υπουργικές Αποφάσεις παραχώρησης του Ρωμαϊκού Ωδείου της Κω.

• Παραχώρηση του αρχαίου Σταδίου της Ρόδου.

ΚΔ΄ ΕΠΚΑ

• Παραχώρηση αρχαιολογικού χώρου Λατούς στο Δήμο Αγίου Νικολάου Νομού Λασιθίου για την πραγματοποίηση μουσικής εκδήλωσης στις 18-6-2006, με το Χιλιανό τροβαδούρο P. Anabalon.

• Παραχώρηση αρχαιολογικού χώρου Λατούς στο Δήμο Αγίου Νικολάου Νομού Λασιθίου για την πραγματοποίηση μουσικής εκδήλωσης από τους μαθητές του Β΄ Γυμνασίου Αγίου Νικολάου στις 14-9-2006, στο πλαίσιο των πολιτιστικών εκδηλώσεων για τη διοργάνωση του Παγκοσμίου Πρωταθλήματος Ιστιοπλοΐας IMS 600.

ΚΕ΄ ΕΠΚΑ

Παραχώρηση του αρχαιολογικού χώρου της Απτέρας για την πραγματοποίηση μουσικής εκδήλωσης στις 9-8-2006.

ΚΖ΄ ΕΠΚΑ

Παραχώρηση του αρχαίου Θεάτρου Δίου για την πραγματοποίηση εκδηλώσεων του 35ου Φεστιβάλ Ολύμπου από 12-7 έως 19-8-2006.

ΛΓ΄ ΕΠΚΑ

• Κατ' εξαίρεση παραχώρηση του αρχαίου Ωδείου Νικόπολης στο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Πρεβέζης για την πραγματοποίηση εκδηλώσεων της τελετής λήξης του 23ου Χορωδιακού Φεστιβάλ στις 10 Ιουλίου 2006 και για καλλιτεχνική παράσταση στις 27 Ιουλίου 2006.

Έγκριση αιτήματος Δήμου Πρέβεζας για παραχώρηση του Ωδείου αρχαίας Νικόπολης:

• Στο 24ο Διεθνές Χορωδιακό Φεστιβάλ, για τη Χορωδία «Αρμονία» Πρέβεζας στις 8 Ιουλίου 2006.

• Στη Συναυλία Συμφωνικής Ορχήστρας της ΕΡΤ, με τη σολίστ Αγάπη Τριανταφυλλίδη στις 29 Ιουλίου 2006.

• Στο ΔΗΠΕΘΕ Πάτρας για τη θεατρική παράσταση «Όρνιθες» του Αριστοφάνη στις 11 Αυγούστου 2006.

ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Παραχώρηση:

• Αρχαίου Θεάτρου Οινιαδών.

• Αρχαίου Θεάτρου Μακύνειας.

• Αρχαιολογικού χώρου Λημναίας.

ΛΖ΄ ΕΠΚΑ

• Παραχώρηση του αρχαίου Σταδίου Νεμέας στο Διεθνή Σύλλογο Αγώνων Δρόμων Υπεραποστάσεων «Αέθλιος» στις 26 και 27 Μαΐου 2006 για την πραγματοποίηση τελετής.

• Παραχώρηση τμήματος του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Κορίνθου και συγκεκριμένα του πλατώματος μεταξύ του Αρχαιολογικού Μουσείου και του ρωμαϊκού ναού της Οκταβίας: α) στο Λυσίππειο Πνευματικό Κέντρο της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κορινθίας στις 17 και 18 Ιουνίου 2006 και β) στο Πνευματικό και Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Κορινθίων στις 12 Ιουλίου 2006, για την πραγματοποίηση μουσικών παραστάσεων.

• Παραχώρηση χώρου βόρεια του αρχαίου Θεάτρου Σικυώνος στο Δήμο Σικυωνίων, για την πραγματοποίηση τριών θεατρικών παραστάσεων από 23 έως 27 Αυγούστου 2006.

Σύνολο μνημείων - χώρων που παραχωρήθηκαν το 2006: 39.

Επιτροπή Μεγάλων Έργων

Είναι συχνό φαινόμενο κατά την εκτέλεση μεγάλων τεχνικών, αναπτυξιακών, χωροταξικών και περιβαλλοντικών έργων να εντοπίζονται θέσεις αρχαιολογικού-ιστορικού ενδιαφέροντος. Σε τέτοιες περιπτώσεις απαιτείται η παρέμβαση των Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ.

Για τον κατά το δυνατόν ακριβή προσδιορισμό των αρχαιολογικών περιοχών και τον οικονομικό προϋπολογισμό των αρχαιολογικών ανασκαφών σε περίπτωση που προκύψει ανάγκη για τη διενέργειά τους και για τη διευκόλυνση, τη συστηματοποίηση και την επιτάχυνση τόσο των αναγκαίων αρχαιολογικών εργασιών όσο και των αναπτυξιακών έργων δημόσιας ωφέλειας υπογράφονται συμβάσεις μεγάλων δημόσιων έργων μεταξύ του κυρίου του έργου και των Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ.

Στις συμβάσεις μεγάλων δημόσιων έργων περιγράφονται οι ειδικοί όροι, σύμφωνα με τους οποίους πρέπει να εξελιχθεί το έργο, αρχαιολογικό και τεχνικό, και ο τρόπος αποθήκευσης, φύλαξης, τεκμηρίωσης, συντήρησης, έκθεσης, τακτοποίησης, μελέτης και δημοσίευσης των αρχαιολογικών ευρημάτων.

Προτεραιότητα και στόχος των Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ είναι η εξυπηρέτηση των έργων προφανούς δημόσιας ωφέλειας, που θεωρούνται κατεπείγοντα και μείζονος σημασίας, με την παράλληλη προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση του ιστορικού, πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος.

Η σωστική ανασκαφή που διενεργείται εντός της ζώνης του τεχνικού έργου χρηματοδοτείται από τον κύριο του έργου. Η χρηματοδότηση καλύπτει, πέρα από το κόστος της ανασκαφής, και το κόστος της φωτογραφικής και σχεδιαστικής αποτύπωσης των ευρημάτων, της συντήρησης – επί τόπου ή με μεταφορά – και αποθήκευσής τους, της μελέτης και της δημοσίευσής τους, της προστασίας των μνημείων, της φύλαξης των ανασκαφικών χώρων, των αμοιβών προσωπικού και της εξασφάλισης υλικοτεχνικής υποδομής σύμφωνα με το άρθρο 37 παρ. 6 του Ν. 3028/2002.

Ο βασικός προγραμματισμός, το χρονοδιάγραμμα και ο απαιτούμενος τμηματικός προϋπολογισμός του αρχαιολογικού έργου αποστέλλονται στον κύριο του έργου από την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων μέσω της ΔΙΠΚΑ και της ΔΒΜΑ του ΥΠΠΟ, οι οποίες τα θέτουν υπ' όψιν της Επιτροπής Μεγάλων Έργων του ΥΠΠΟ.

Το αρχαιολογικό έργο εκτελείται υπό την εποπτεία των αρμόδιων ανά περιοχή Εφορειών. Οι προϊστάμενοι των Εφορειών έχουν την αποκλειστική επιστημονική διεύθυνση και ευθύνη των ανασκαφών, κάθε είδους αρχαιολογικής έρευνας, καθώς και τη μέριμνα για την τεκμηρίωση, την αξιολόγηση, τη φύλαξη, τη συντήρηση, τη μελέτη και τη δημοσίευση των ευρημάτων χωρίς καμιά ανάμειξη του κυρίου του έργου.

Στις συμβάσεις μεγάλων έργων προβλέπεται η συνεργασία των Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ και του κυρίου του έργου για την ανάδειξη και την προβολή των αρχαιοτήτων που έρχονται στο φως με τις αρχαιολογικές ανασκαφές με κάθε μέσο που κρίνεται πρόσφορο, όπως εκδόσεις, ημερίδες, εκδηλώσεις, μόνιμες ή περιοδικές εκθέσεις, αναδείξεις και σημάνσεις αρχαιολογικών χώρων.

Ο απολογισμός εργασιών της Επιτροπής Μεγάλων Έργων και του Τμήματος Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας έχει ως εξής:

Β΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 1/30-1-2006: Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων των έργων: «Μεταφορά - διάθεση λυμάτων και εγκαταστάσεις επεξεργασίας λυμάτων (ΕΕΛ) περιοχών Λαυρεωτικής - Κερατέας και παραλιακών περιοχών Σουνίου - Κερατέας και περιοχών Σαρωνικού κόλπου, Νομού Αττικής» (Β΄ ΕΠΚΑ, Εφορεία Ενάλιων και 1η ΕΒΑ). Συμφωνήθηκε η αποδοχή συγκεκριμένων λύσεων σε διαφορετικές θέσεις του έργου ανάλογα με τις θιγόμενες αρχαιότητες και ακολούθησε έγγραφο προς την ΕΥΔΕ του ΥΠΕΧΩΔΕ.

ΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 3/29-5-2006: Μελέτη Περιβαλλοντικων επιπτώσεων του οδικού άξονα Κορίνθου - Πατρών. Προτάθηκαν συγκεκριμένοι όροι για την προστασία των αρχαιοτήτων στην πορεία του έργου. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Θ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 9/12-9-2006: Αίτημα χωροθέτησης αιολικού πάρκου στη θέση Μαρίστι-Μαυροβούνι των Δήμων Θίσβης και Πλαταιών, Νομού Βοιωτίας. Έγινε δεκτή η μελέτη. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

ΙΔ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 6/10-7-2006: Έγκριση ή μη διάλυσης αρχαιοτήτων στο πλαίσιο κατασκευής του έργου «Παράκαμψη Αγίου Κωνσταντίνου, τμήμα Ο.Α. ΠΑΘΕ από Λόγγο Αγίου Κωνσταντίνου (Χ.Θ. 160+393) έως έξοδο σήραγγας Κνημίδας (Χ.Θ. 171+693)». Συμφωνήθηκε η διάλυση των αρχαιοτήτων λόγω κακής κατάστασης διατήρησης. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Συνεδρίαση 9/12-9-2006: Ο.Α. ΠΑΘΕ: Διέλευση παράπλευρης οδού από τη Ζώνη Α΄ Προστασίας του αρχαιολογικού χώρου Δαφνούντα, στο τμήμα Άγιος Κωνσταντίνος - Καμένα Βούρλα. Παρέστησαν εκπρόσωποι της ΕΥΔΕ-ΠΑΘΕ. Συμφωνήθηκε από κοινού η λύση με την ελάχιστη επέμβαση στον αρχαιολογικό χώρο. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Συνεδρίαση 12/26-12-2006: Σωστική ανασκαφή στη θέση «1200 μ. από Ισιώματα» (ΤΟΜΕΑΣ Β), στον Άγιο Κωνσταντίνο Φθιώτιδας, στο πλαίσιο του έργου «Κατασκευή παράκαμψης Αγίου Κωνσταντίνου, Τμήμα Α/Δ ΠΑΘΕ από Λόγγο Αγίου Κωνσταντίνου (Χ.Θ. 160+393) έως την έξοδο της σήραγγας Κνημίδας (Χ.Θ. 171+693)». Συμφωνία με την εισήγηση της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

ΙΕ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 9/12-9-2006: Μετρό και μνημείο Αλκαζάρ. Συζητήθηκαν οι πιθανότητες αξιοποίησης του μνημείου στο πλαίσιο του έργου.

ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 1/30-1-2006: Διαχείριση των αρχαιοτήτων μετά την ολοκλήρωση της σωστικής ανασκαφής στη Χ.Θ. 7+550 έως 7+700 του τμήματος Νυμφόπετρα - Ρεντίνα της Εγνατίας οδού (ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ). Πρόταση διάλυσης κάποιων αρχαιοτήτων και διατήρησης ενός κτίσματος. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Συνεδρίαση 2/21-2-2006: Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ) αρτηρίας διαμπερούς κυκλοφορίας στην κεντρική περιοχή της Θεσσαλονίκης.

Συνεδρίαση 5/6-7-2006: Μετρό Θεσσαλονίκης:

1. Μέθοδος κατασκευής σταθμών και αρχαιολογική έρευνα.
2. Μνημόνιο Συνεργασίας.

Στη σύσκεψη παρέστησαν εκπρόσωποι της ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ και η διευθύντρια της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ Λ. Αχειλαρά. Συζητήθηκε η μεθοδολογία κατασκευής των σταθμών και ζητήθηκε νέα τροποποιημένη μελέτη που να εξασφαλίζει σωστή ανασκαφική έρευνα και προστασία των αρχαιοτήτων που αναμένεται να αποκαλυφθούν στους σταθμούς. Ακολούθησε και έγγραφο προς την ΑΤΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ με τα όσα ελέχθησαν. Συζητήθηκαν οι τελευταίες λεπτομέρειες πριν από την επίσημη συνυπογραφή του Μνημονίου.

Συνεδρίαση 13/15-11-2006: Μετρό Θεσσαλονίκης.

Ενημέρωση για τη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε με την 9η ΕΒΑ και την ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ για: α) τη συγκρότηση συντονιστικής επιτροπής του έργου, β) τις στερεωτικές και λοιπές εργασίες για τη μελλοντική ανάδειξη του τεμένους Χαμτζά Μπέη και γ) την αιτηθείσα παράκαμψη του παντορροϊκού πυρίκαυστου αγωγού (ΔΒΜΑ).

ΙΗ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 1/11-12-2006: Έγκριση ή μη διατήρησης σε κατάχωση των αρχαιοτήτων που αποκαλύφθηκαν στο Λιθοχώρι Καβάλας στο πλαίσιο κατασκευής της Εγνατίας οδού. Συμφωνία με την εισήγηση της ΙΗ΄ ΕΠΚΑ. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και προωθείται Υπουργική Απόφαση.

ΚΕ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 2/21-2-2006: Μελέτη Προκαταρκτικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης (ΠΠΕ) του έργου: «Καταφύγιο τουριστικών σκαφών στη θέση Αλμυρίδα, Δήμου Βάμου, Νομού Χανίων». Ζητήθηκαν συμπληρωματικά στοιχεία από τα υπόλοιπα εμπλεκόμενα Υπουργεία και Υπηρεσίες.

ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 11/23-10-2006: Έγκριση ή μη: α) διάλυσης και β) διατήρησης σε κατάχωση αρχαιοτήτων στην πλατεία Κρήτης της Γλυφάδας για τη συνέχιση των εργασιών επέκτασης του τροχιοδρόμου του ΤΡΑΜ από τη Γλυφάδα στη Βούλα. Αποδοχή των όρων της ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

ΚΖ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 11/23-10-2006: Έγκριση ή μη διάλυσης αρχαιοτήτων στη θέση Βάλτος Λεπτοκαρυάς, Νομού Πιερίας, στο πλαίσιο κατασκευής της νέας σιδηροδρομικής γραμμής μεταξύ Σ.Σ. Ευαγγελισμού και Λεπτοκαρυάς. Η Επιτροπή συμφώνησε με τις προτάσεις της Εφορείας για διάλυση των αρχαιοτήτων που θίγονται από το έργο και δεν κρίνονται διατηρητέες και προσέθεσε τον όρο να διατηρηθούν με την κατασκευή τοιχίου οι αρχαιότητες που διατηρούνται στα πρανή. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

ΚΗ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 3/29-5-2006: Έγκριση ή μη μελέτης του ΟΣΕ για παραλλαγή χάραξης της σιδηροδρομικής γραμμής μεταξύ Λευκοθέας - Φωτολίβους, Νομού Σερρών. Εγκρίθηκε η νέα τροποποιημένη μελέτη για να παρακαμφθεί το σπήλαιο του Ορφέα. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Λ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 2/21-2-2006: Σωστική ανασκαφή σε τέσσερις θέσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος στο πλαίσιο κατασκευής του Κάθετου Άξονα 45 Σιάτιστας - Κρυσταλλοπηγής της Εγνατίας οδού εντός του Νομού Κοζάνης. Συζήτηση για την έγκριση προϋπολογισμού που υποβλήθηκε από τη Λ΄ ΕΠΚΑ για την πραγματοποίηση των ανασκαφών.

Συνεδρίαση 3/29-5-2006: Διέλευση της Εγνατίας οδού από τον ανεσκαμμένο αρχαιολογικό χώρο Νεροφαγιά Πολύμυλου, στο Νομό Κοζάνης. Πρόταση για διάλυση των αποκαλυφθέντων αρχαίων καταλοίπων. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Χρηματοδότηση αρχαιολογικών εργασιών στο πλαίσιο κατασκευής του Η/Υ έργου Ιλαρίωνα. Συζητήθηκε το πρόβλημα χρηματοδότησης αρχαιολογικών εργασιών για το οποίο δεν έχει προς το παρόν συνεργαστεί η ΔΕΗ.

Συνεδρίαση 7/31-7-2006: Έγκριση ή μη αποδόμησης αρχαιολογικών καταλοίπων στο πλαίσιο κατασκευής της Εγνατίας οδού στο τμήμα Γρεβενών - Παναγιάς, στη θέση Παλιομονάστηρο Πριονίων, Δήμου Γόργιανης Γρεβενών. Συμφωνήθηκε η διάλυση των αρχαιοτήτων λόγω κακής κατάστασης διατήρησης. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Έγκριση ή μη διάλυσης αρχαιοτήτων στο Λιγνιτωρυχείο της ΔΕΗ, στο Δ.Δ. Μαυροπηγής, Δήμου Πτολεμαΐδας. Συμφωνήθηκε η διάλυση των αρχαιοτήτων λόγω κακής κατάστασης διατήρησης. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Συνεδρίαση 10/19-9-2006: Έγκριση ή μη: α) διάλυσης και β) διατήρησης σε κατάχωση αρχαιοτήτων που αποκαλύφθηκαν στο πλαίσιο του έργου κατασκευής του Κάθετου Άξονα

45 Σιάτιστα - Κρυσταλλοπηγή της Εγνατίας οδού, στη θέση Σταυρός Μικροκάστρου, Δήμου Σιάτιστας. Συμφωνήθηκε η διάλυση κάποιων αρχαιοτήτων λόγω κακής κατάστασης διατήρησης και η διατήρηση σε κατάχωση των πιο σημαντικών. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Συνεδρίαση 11/23-10-2006: Έγκριση ή μη διάλυσης αρχαιοτήτων στο πλαίσιο κατασκευής του κλάδου 4 της Εγνατίας οδού στον Πολύμυλο Κοζάνης. Η Επιτροπή συμφώνησε με την εισήγηση της Λ΄ ΕΠΚΑ για τη διάλυση των αρχαιοτήτων λόγω κακής διατήρησης και προσέθεσε τον όρο να μεταφερθεί στο Μουσείο Αιανής ο ελληνιστικός αγωγός που διατηρείται σε αρκετό μήκος. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Συνεδρίαση 1/11-12-2006: Έγκριση ή μη διατήρησης σε κατάχωση αρχαιολογικού στρώματος που αποκαλύφθηκε στη θέση Βούζελο Δ.Δ. Αλιάκμονα, Δήμου Νεάπολης Κοζάνης στο πλαίσιο κατασκευής του Κάθετου Άξονα 45 Σιάτιστα - Κρυσταλλοπηγή της Εγνατίας οδού. Συμφωνήθηκε να εγκριθεί με Διοικητική Πράξη η διατήρηση των αρχαιολογικών στρωμάτων σε κατάχωση, ύστερα από την πρόταση της Εγνατίας οδού να διέλθει η οδός σε επίχωμα.

ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 8/28-8-2006: Έγκριση ή μη διάλυσης αρχαιοτήτων στο πλαίσιο κατασκευής του έργου «Ιόνια Οδός, Ευρεία Παράκαμψη Αγρινίου. Τμήμα Αγγελόκαστρο - Κουβαράς», από τη Χ.Θ. 13+500. Συμφωνήθηκε η διάλυση των αρχαιοτήτων λόγω κακής κατάστασης διατήρησης. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

ΛΖ΄ ΕΠΚΑ

Συνεδρίαση 8/28-8-2006: Έγκριση ή μη αισθητικής πλαισίωσης του Νέου Σιδηροδρομικού Σταθμού Πασίου (Κιάτου) με αντίγραφα ευρημάτων που προέρχονται από τις ανασκαφές ΕΡΓΟΣΕ στο πλαίσιο του έργου «Διάνοιξη και κατασκευή της νέας διπλής σιδηροδρομικής γραμμής Κορίνθου - Κιάτου». Η επιτροπή συμφώνησε με την πρόταση της ΛΖ΄ ΕΠΚΑ. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Συνεδρίαση 9/12-9-2006: Έγκριση ή μη: α) διάλυσης και β) διατήρησης σε κατάχωση αρχαιοτήτων που αποκαλύφθηκαν στην αρχαία Σικυώνα, στο πλαίσιο του έργου «Χάραξη της νέας σιδηροδρομικής γραμμής υψηλών ταχυτήτων Κορίνθου - Κιάτου». Η Επιτροπή συμφώνησε με την εισήγηση της ΛΖ΄ ΕΠΚΑ και της ΔΙΠΚΑ για διάλυση των τάφων που ενέπιπταν στο χώρο κατασκευής της σήραγγας και διατήρηση σε κατάχωση δύο ταφικών θαλάμων που δεν θίγονται από το έργο. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Συνεδρίαση 10/19-9-2006: Έγκριση ή μη: α) διάλυσης, β) διατήρησης σε κατάχωση και γ) διατήρησης ως ορατών και επισκέψιμων μνημείων, αρχαιοτήτων που αποκαλύφθηκαν στην αρχαία Κόρινθο, στο πλαίσιο του έργου «Χάραξη της νέας σιδηροδρομικής γραμμής υψηλών ταχυτήτων Κορίνθου - Κιάτου». Η Επιτροπή συμφώνησε με τις προτάσεις της ΛΖ΄ ΕΠΚΑ για την προστασία των αρχαιοτήτων σε σχέση με την υλοποίηση του έργου και πρότεινε επιπλέον συγκεκριμένη θέση για την τοποθέτηση ταφικού μνημείου που θα μεταφερθεί, καθώς και τη διατήρηση των καλύτερα διατηρούμενων τάφων, στο χώρο που θα διαμορφωθεί ως ορατό και επισκέψιμο μνημείο. Το θέμα παραπέμφθηκε στο ΚΑΣ και ακολούθησε Υπουργική Απόφαση.

Επιπλέον, σημειώνεται πως στη Συνεδρίαση 1/30-10-2006 συζητήθηκε η συμμετοχή των εκπροσώπων του ΥΠΠΟ στις επιτροπές και στους φορείς διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών που προβλέπονται στο Ν. 2742/1999 (ΦΕΚ 207/Α/7-10-1999) «Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη», καθώς και οι όροι που θα προστεθούν στο κείμενο του ΥΠΠΟ προς το ΥΠΕΧΩΔΕ.

Απαλλοτριώσεις

Το Τμήμα επεξεργάζεται τις προτάσεις των κατά τόπους ΕΠΚΑ για απαλλοτριώσεις ακινήτων μέσα στα οποία υπάρχουν αρχαιότητες και την καταβολή αποζημιώσεων για τη στέρηση χρήσης ακίνητης περιουσίας για αρχαιολογικούς σκοπούς. Οι προτάσεις προωθούνται για έγκριση, εφόσον αξιολογηθούν σύμφωνα με την παρ. 6 του άρθρου 18 του Ν. 3028/2002 και κριθούν ως οι μοναδικές λύσεις για την προστασία των αρχαιοτήτων, αποκλειομένων άλλων, όπως η διατήρηση σε κατάχωση, η οικοδόμηση με όρους ή η εφαρμογή των ισχυουσών χρήσεων γης (π.χ. γεωργική καλλιέργεια) σε περίπτωση που τα ακίνητα βρίσκονται σε αδόμητη Ζώνη Α΄ Προστασίας. Η εισήγηση του Τμήματος περιλαμβάνει και τις βασικές κατευθύνσεις για τον τρόπο διατήρησης και ανάδειξης των αρχαιοτήτων μέσα στο προς απαλλοτρίωση ακίνητο.

Κατά το 2006 και κατόπιν της συγκρότησης της Ομάδας Εργασίας Απαλλοτριώσεων του Υπουργείου Πολιτισμού με την υπ' αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΔΙΟΙΚ/Α3/Φ.70/39040/5-5-2006 Υπουργική Απόφαση, η Ομάδα Απαλλοτριώσεων του Τμήματος προέβη στις ακόλουθες ενέργειες:

Ομαλοποίηση των εκκρεμών υποθέσεων απαλλοτριώσεων

1. Απαλλοτριώσεις ανά Εφορεία Αρχαιοτήτων για επικαιροποίηση στοιχείων από αυτές (α΄ ομαδοποίηση).

2. Απαλλοτριώσεις που εντάσσονται σε έργα του Γ΄ ΚΠΣ, το οποίο καλύπτει τη δαπάνη τους.

3. Απαλλοτριώσεις για τις οποίες έχει λήξει η κατά νόμον προθεσμία του 18μήνου χωρίς να καταβληθεί η αποζημίωσή τους.

4. Υποθέσεις υπό απαλλοτρίωση για τις οποίες καταβάλλεται αποζημίωση για στέρηση τής κατά προορισμό χρήσης τους.

5. Απαλλοτριώσεις για τις οποίες η ΔΙΠΚΑ προτείνει την πραγματοποίηση αυτοψιών από την Ομάδα Εργασίας.

6. Απαλλοτριώσεις για τις οποίες η ΔΙΠΚΑ προτείνει την προώθηση της διαδικασίας ολοκλήρωσής τους.

7. Απαλλοτριώσεις για τις οποίες η ΔΙΠΚΑ προτείνει την προώθηση της απ' ευθείας ολοκλήρωσής τους από τη Διεύθυνση Απαλλοτριώσεων (αυτές που έχουν θετική έγκριση του ΚΑΣ μετά το 2002 και είναι εντός της κατά νόμο πενταετίας).

8. Απαλλοτριώσεις για τις οποίες η ΔΙΠΚΑ προτείνει την αποδέσμευσή τους.

9. Απαλλοτριώσεις ανά Εφορεία Αρχαιοτήτων για επικαιροποίηση στοιχείων από αυτές (β΄ ομαδοποίηση).

Επίσης, η Ομάδα Εργασίας των Απαλλοτριώσεων διεκπεραίωσε έγγραφα που αφορούσαν στην αλληλογραφία με όλες τις ΕΠΚΑ και τις ΕΒΑ για επικαιροποίηση των απαλλοτριώσεων, προς τις ΕΠΚΑ για επανεξέταση του πρώτου και του δεύτερου καταλόγου ιδιοκτησιών, για τις οποίες καταβάλλεται αποζημίωση για στέρηση χρήσης και επανεξέταση απαλλοτριώσεων των οποίων έχει λήξει η κατά νόμον προθεσμία του 18μήνου. Παράλληλα, η Ομάδα Εργασίας των Απαλλοτριώσεων με έγγραφά της προς το γενικό γραμματέα έθεσε υπ' όψιν προτάσεις περί μεθοδολογίας των απαλλοτριώσεων, προτάσεις περί απαλλοτριώσεων που καλύπτονται από πιστώσεις του Γ΄ ΚΠΣ, περί εκκρεμών απαλλοτριώσεων στην περιοχή των Πιτσιδίων, Νομού Ηρακλείου. Τέλος, η Ομάδα Εργασίας των Απαλλοτριώσεων προώθησε διάφορα απαντητικά και διαβιβαστικά έγγραφα προς το Σώμα Επιθεωρητών - Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης, το Συνήγορο του Πολίτη, το Γραφείο του Γενικού Γραμματέα, το Γραφείο Υπουργού - Κοινοβουλευτικός Έλεγχος, τη Διεύθυνση Απαλλοτριώσεων, τις αρμόδιες ΕΠΚΑ και προς τους ιδιοκτήτες υπό απαλλοτρίωση ακινήτων, σχετικά με την πορεία ορισμένων απαλλοτριώσεων.

Λοιπές δραστηριότητες

Ανάπτυξη συστημάτων πληροφόρησης επισκεπτών σε Μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους

Το Τμήμα κατά το 2006 προώθησε την έγκριση της Προμελέτης του ΟΠΕΠ ΑΕ για την υλοποίηση του έργου «Ανάπτυξη συστημάτων πληροφόρησης επισκεπτών σε Μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους». Εγκρίθηκε, επίσης, και η πρόταση χωροθέτησης νέων πωλητηρίων του ΟΠΕΠ ΑΕ σε οκτώ αρχαιολογικούς χώρους:

1. Ασκληπιείο της Κω.
2. Αρχαιολογικός χώρος αρχαίας Κορίνθου.
3. Αρχαιολογικός χώρος νησίδας Σπιναλόγκα.
4. Φρούριο Παλαμηδίου.
5. Αρχαιολογικός χώρος ακρόπολης της Λίνδου.
6. Αρχαιολογικός χώρος Επιδαύρου.
7. Αρχαιολογικός χώρος Σουνίου.
8. Αρχαιολογικός χώρος Ακρωτηρίου Θήρας.

Πρόγραμμα INTERREG III B Archimed

Στο πλαίσιο του προγράμματος INTERREG III B Archimed κατατέθηκε από πλευράς Ιταλίας μια πρόταση υποψηφιότητας με τίτλο «Ancient Mediterranean Theatres». Η πρόταση αυτή αφορά στην αξιοποίηση των αρχαίων θεάτρων στη λεκάνη της Μεσογείου. Ανάμεσα στους άλλους συμμετέχοντες ζητήθηκε και από την Ελλάδα να συμμετάσχει στο πρόγραμμα. Η Ελλάδα αποδέχθηκε την πρόταση και μέσω της ΔΙΠΚΑ κατέθεσε τα απαιτούμενα δικαιολογητικά για τη συμμετοχή της στην αναφερόμενη πρόταση.

Δημιουργία Αρχείου Νομοθεσίας

Το Τμήμα προκειμένου να ανταποκριθεί όσο το δυνατόν άμεσα και αποτελεσματικά στα θέματα που χειρίζεται και χρήζουν αντιμετώπισης από πλευράς αρχαιολογικού νόμου έχει ξεκινήσει τη διαδικασία σύστασης αρχείου εσωτερικής και ευρωπαϊκής-κοινοτικής νομοθεσίας υπό διττή μορφή, ηλεκτρονική και έντυπη. Έχει ξεκινήσει η διαδικασία συγκέντρωσης της νομοθεσίας που άπτεται των αρμοδιοτήτων του Τμήματος και η διάκρισή της σε Νόμους, Προεδρικά Διατάγματα, Υπουργικές Αποφάσεις κανονιστικού χαρακτήρα και Γνωμοδοτήσεις του Νομικού Συμβούλου του Κράτους. Ο εμπλουτισμός του νομικού αρχείου αποτελεί μείζον ζήτημα για το Τμήμα, γι' αυτό και επιχειρείται η συστηματική παρακολούθηση των νομικών συμβάντων που το αφορούν, όπως η θέσπιση νέων νόμων και η τροποποίηση άρθρων υπαρχόντων νόμων.

Μελέτες γενικών πολεοδομικών σχεδίων

Κατά το έτος 2006 το Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής Έρευνας επεξεργάστηκε Μελέτες γενικών πολεοδομικών σχεδίων. Ενδεικτικά, αναφέρονται:

• Μελέτη ΓΠΣ Δήμου Καρύστου. Εξετάστηκε από το ΚΑΣ, μαζί με το θέμα κήρυξης αρχαιολογικών χώρων Δήμου Καρύστου.

• Μελέτη ΓΠΣ του Δήμου Ληλαντίων (προωθήθηκε και πρόκειται να πραγματοποιηθεί αυτοψία και να εξεταστεί από το ΚΑΣ).

• Μελέτη ΓΠΣ Δήμου Μεσσαπίων (προωθήθηκε και αναμένονται απόψεις από την ΙΑ΄ ΕΠΚΑ).

• Δύο Μελέτες Σχεδίου Χωρικής και Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης (ΣΧΟΟΑΠ) (ΙΒ΄ ΕΠΚΑ).

Επιπλέον, το Τμήμα επεξεργάζεται και άλλους φακέλους, που αφορούν σε θέματα της αρμοδιότητάς του. Ενδεικτικά, αναφέρονται οι κάτωθι υποθέσεις, τις οποίες το Τμήμα εξετάζει:

• Καθορισμός Ζώνης Α΄ Απολύτου Προστασίας στον αρχαιολογικό χώρο Ζωμίνθου, Δήμου Ανωγείων, Νομού Ρεθύμνης.

• Συμπληρωματική κήρυξη, οριοθέτηση και ανακαθορισμός των Ζωνών Προστασίας του αρχαιολογικού χώρου Σταυρωμένου - Χαμαλευρίου, Δήμου Αρκαδίου, Νομού Ρεθύμνης.

• Αναοριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου Νεροκούρου Κυδωνίας, Νομού Χανίων, και των υφιστάμενων Ζωνών Α΄ και Β΄ Προστασίας.

• Συμπληρωματική κήρυξη - οριοθέτηση και καθορισμός των Ζωνών Προστασίας του αρχαιολογικού χώρου στην περιοχή της Αργυρούπολης, Δήμου Λαππαίων, Νομού Ρεθύμνης.

• Έγκριση ή μη ΓΠΣ Δήμου Αρκαλοχωρίου, Νομού Ηρακλείου Κρήτης.

• Προεργασία σε συνεργασία με τη ΣΤ΄ ΕΠΚΑ για την οριοθέτηση αρχαιολογικού χώρου στην περιοχή Ελίκης - Ριζόμυλου - Νικολαίικων, όπου πραγματοποιείται το Ερευνητικό Πρόγραμμα Αρχαίας Ελίκης.

• Μελέτη για την επίστρωση της βόρειας διαδρομής, για την κατασκευή στεγάστρων και για την κατασκευή δεξαμενών για την ύδρευση του αρχαιολογικού χώρου των Μυκηνών. Η μελέτη έχει υποβληθεί στη ΔΑΑΜ, με την οποία θα συνεργαστεί η ΔΙΠΚΑ για την προώθησή της στο ΚΑΣ.

• Πρόταση αναοριοθέτησης του αρχαιολογικού χώρου Ισθμίας.

• Οριοθέτηση αρχαιολογικών χώρων Δήμου Ιτάνου, Νομού Λασιθίου Κρήτης.

Οικοδομικές Υποθέσεις

Το Τμήμα προώθησε την υλοποίηση των γνωμοδοτήσεων των ανά την Ελλάδα Τοπικών Συμβουλίων Μνημείων (ΤΣΜ) και την έκδοση των σχετικών Υπουργικών Αποφάσεων, που αφορούσαν σε εγκρίσεις αδειών για οικοδόμηση και εν γένει για κάθε δραστηριότητα, η οποία δεν επιφέρει άμεση ή έμμεση βλάβη, αλλοίωση της μορφής ή και ρύπανση σε αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία, σύμφωνα με το άρθρο 10 του Ν. 3028/2002.

Το Τμήμα, στις περιπτώσεις εκείνες που τα αιτήματα αφορούσαν σε δραστηριότητες που επιφέρουν άμεση ή έμμεση βλάβη σε αρχαιότητες, συγκρότησε και διαβίβασε το σχετικό φάκελο λόγω μείζονος σημασίας στο ΚΑΣ, σύμφωνα με το άρθρο 50 του Ν. 3028/2002, και εν συνεχεία προέβη στην έκδοση της σχετικής Υπουργικής Απόφασης.

Επιπλέον, το Τμήμα προώθησε αιτήματα για οικοδόμηση, που ενώ είχαν απορριφθεί με Υπουργικές Αποφάσεις για λόγους προστασίας αρχαιοτήτων, οι ιδιοκτήτες επανήλθαν ζητώντας την επανεξέτασή τους (αναπομπή).

Το σύνολο των οικοδομικών αιτημάτων που αντιμετωπίστηκαν από το Τμήμα κατά το έτος 2006 ανέρχεται σε 313. Οι 85 Υπουργικές Αποφάσεις εκδόθηκαν ύστερα από γνωμοδότηση του αρμόδιου Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων και οι 228 κατόπιν γνωμοδότησης του ΚΑΣ.

Μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων

Το Τμήμα, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, προώθησε την έγκριση Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων και την έκδοση των σχετικών Κοινών Υπουργικών Αποφάσεων για εγκρίσεις περιβαλλοντικών όρων έργων του ΥΠΕΧΩΔΕ. Προς αυτή την κατεύθυνση συνεργάστηκε με τη συναρμόδια ΔΒΜΑ. Το σύνολο των ΜΠΕ, ΠΠΕ και Κοινών Υπουργικών Αποφάσεων που προωθήθηκαν από το Τμήμα ανέρχεται σε 293.

Υποβολή ερωτημάτων προς το Νομικό Σύμβουλο του Κράτους

Το Τμήμα κατά το έτος 2006 προώθησε την υποβολή στο Νομικό Σύμβουλο του Κράτους 78 νομικών ερωτημάτων.

ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΞΕΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ, ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

Το Τμήμα Ελληνικών και Ξένων Επιστημονικών Ιδρυμάτων, Οργανισμών και Διεθνών Θεμάτων της ΔΙΠΚΑ έχει τη διοικητική ευθύνη για το χειρισμό των θεμάτων που αφορούν ως επί το πλείστον:

• Σε ανασκαφές ή σε επιφανειακής ή άλλης μορφής έρευνες και δραστηριότητες των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και Ινστιτούτων που είναι εγκατεστημένα στην Ελλάδα, καθώς και των Ελληνικών Πανεπιστημιακών και άλλων Ερευνητικών Ιδρυμάτων με εξειδίκευση στον τομέα της αρχαιολογικής ή παλαιοντολογικής έρευνας, τα οποία δεν υπάγονται στο ΥΠΠΟ.

• Στη χορήγηση αδειών δειγματοληψίας, εργαστηριακής μελέτης και ανάλυσης αρχαιολογικού υλικού από Έλληνες και ξένους ερευνητές, σε συνεργασία με τις συναρμόδιες Υπηρεσίες του Υπουργείου.

• Στις συστηματικές ανασκαφές και λοιπές αρχαιολογι-

κές έρευνες αρχαιολόγων και άλλων επιστημόνων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

• Στην εκπροσώπηση της ΔΙΠΚΑ για την παρακολούθηση των προγραμματικών συμβάσεων που συνάπτονται μεταξύ της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, του ΥΠΠΟ και άλλων φορέων, με σκοπό την εκτέλεση έργων, από το καλοκαίρι του 2003, όταν τέθηκε σε ισχύ ο νέος Οργανισμός του ΥΠΠΟ.

• Σε διεθνή αρχαιολογικά θέματα, ιδίως σε θέματα διακρατικών και μορφωτικών προγραμμάτων, προγραμματικών και επιστημονικών συμφωνιών και ανταλλαγών επιστημονικών αποστολών, διεθνών οργανισμών και θεσμών, προβολής στο Διαδίκτυο αρχαιολογικών θεμάτων σχετικά με την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς και την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσής τους, κυρίως δε των Μαρμάρων του Παρθενώνα.

• Στην ίδρυση Ελληνικών Αρχαιολογικών Σχολών και Ινστιτούτων στο εξωτερικό.

Κατά το 2006, το Τμήμα Ελληνικών και Ξένων Επιστημονικών Ιδρυμάτων, Οργανισμών και Διεθνών Θεμάτων ήταν στελεχωμένο με αρχαιολόγους και διοικητικούς υπαλλήλους: την προϊσταμένη του Τμήματος Ε. Κόρκα, τις μόνιμες αρχαιολόγους Χ. Μερκούρη (μέχρι το Σεπτέμβριο), Θ. Λουλοπούλου (μέχρι το Μάιο), Ε. Νικολόπουλο (από το Σεπτέμβριο), Ε. Γεωργουλάκη (από αρχές Σεπτεμβρίου), τους αρχαιολόγους αορίστου χρόνου Ρ. Τσάκωνα, Δ. Χατζηαγγέλου, Γ. Φακάρου, Αι. Κωστάντη, Ου. Χαραλαμποπούλου (από το Μάιο), Ε. Σφακιανάκη, τους ωρομίσθιους αρχαιολόγους Α. Γκιόκα, Α. Κουρτέση (από τέλη Μαΐου), Κ. Κοντοέ (μέχρι αρχές Οκτωβρίου), Ε. Λυμπέρη (από τέλη Ιουνίου), Β. Παπαδοπούλου (μέχρι αρχές Οκτωβρίου), Δ. Μπασάκο (μέχρι αρχές Οκτωβρίου), Μ. Αγγελάκου (μέχρι το Μάιο), Δ. Ανδρίκου (από τέλη Μαΐου), τους ωρομίσθιους διοικητικούς υπαλλήλους ΠΕ, Ε. Πετρίτση (από το Μάιο), Ε. Πάσχου (από αρχές Ιουλίου), τη μεταφράστρια ΠΕ Μ. Μιχάλαρου (από τον Ιούλιο), επίσης τους διοικητικούς υπαλλήλους Μ. Μιχαλοπούλου, Α. Μαντά, Φ. Φωτοπούλου (μέχρι τον Ιούλιο), Γ. Φωτόπουλο (μέχρι τον Σεπτέμβριο), Ου. Μαντή (μέχρι τον Ιούνιο), Ε. Χαρούλη (από το Μάιο), Κ. Τζαβέλλα (από τέλη Ιουνίου), Η. Τζαβέλλα (από τον Οκτώβριο) και, τέλος, από το Δεκέμβριο του 2006, τους ωρομίσθιους αρχαιολόγους Κ. Σαρμαντά, Αι. Χριστοδουλοπούλου, Ν. Μωυσή, την ωρομίσθια διοικητική υπάλληλο ΠΕ, Ε. Μπουζάκη και τους ωρομίσθιους διοικητικούς υπαλλήλους ΔΕ, Α. Σκιά-Σίωρη, Γ. Σπάθη.

Έρευνες και μελέτες Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και Ινστιτούτων, Ελληνικών Πανεπιστημιακών και άλλων Ερευνητικών Ιδρυμάτων

Το Τμήμα Ελληνικών και Ξένων Επιστημονικών Ιδρυμάτων, Οργανισμών και Διεθνών Θεμάτων χειρίστηκε υποθέσεις που αφορούσαν σε έρευνες πεδίου και μελέτες, τόσο των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών ή Ινστιτούτων όσο και των Ελληνικών Ερευνητικών και Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, και συγκρότησε τους σχετικούς φακέλους σε συνεργασία, κατά περίπτωση, με το αντίστοιχο Τμήμα της ΔΒΜΜ και με τις κατά τόπους ΕΠΚΑ ή ΕΒΑ, με σκοπό την έκδοση Υπουργικών Αποφάσεων, μετά την εισαγωγή των υποθέσεων στο ΚΑΣ ή με απλή έκδοση Διοικητικών Πράξεων. Πολύ στενή, επίσης, ήταν η συνεργασία μας με τα άλλα δύο Τμήματα της ΔΙΠΚΑ, το Τμήμα Αρχαιολογικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιογνωστικής έρευνας και το Τμήμα Γραμματειακής και Οικονομικής Υποστήριξης, το οποίο παρέχει τεχνικοοικονομική υποστήριξη στις δράσεις μας.

Ιδιαίτερη συνεργασία αναπτύχθηκε με τις συναρμόδιες Διευθύνσεις Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων και Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων, όταν το απαιτούσαν οι υποθέσεις ερευνών πεδίου των ελληνικών και ξένων ιδρυμάτων, με γνώμονα την προστασία, την ανάδειξη και την επισκεψιμότητα των μνημείων, παράλληλα με την πρόοδο των επιστημονικών ερευνών.

Συνολικά, εκδόθηκαν 38 Υπουργικές Αποφάσεις με γνωμοδότηση ΚΑΣ και 109 Διοικητικές Πράξεις. Από το σύνολο των Υπουργικών Αποφάσεων και Διοικητικών Πράξεων, οι 65 αφορούσαν έρευνες Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και Ινστιτούτων και οι 67 Ελληνικά Πανεπιστημιακά Ιδρύματα, ενώ 15 αφορούσαν μεμονωμένους ερευνητές (βλ. Παράρτημα).

Εκδόθηκαν 111 άδειες μελέτης αρχαιολογικού υλικού από Έλληνες και ξένους ερευνητές, ύστερα από γνωμοδότηση των Τοπικών Αρχαιολογικών Συμβουλίων, 43 άδειες μελέτης οστεολογικού υλικού, οι οποίες διαβιβάστηκαν στο συναρμόδιο Τμήμα Εφαρμοσμένης Έρευνας της Διεύθυνσης Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων, το οποίο, κατ' αρμοδιότητα, εκδίδει τη σχετική άδεια, και 84 αιτήματα για δειγματοληψία από κινητά και ακίνητα μνημεία, με σκοπό τη μελέτη και δημοσίευσή τους.

Προωθήθηκαν δύο υποθέσεις αγοράς υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου: από την Αρχαιολογική Εταιρεία, του ακινήτου ιδιοκτησίας κληρονόμων Δήμου Κυριακόπουλου στη θέση Τραγάνες Ίκλαινας Μεσσηνίας και από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, οικοπέδου στη θέση Κανόνι Ισθμίας.

Ετοιμάστηκε ο φάκελος απάντησης στο ΣτΕ σχετικά με αίτηση ακύρωσης Υπουργικής Απόφασης.

Παράρτημα ερευνών Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και Ελληνικών Ερευνητικών και Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ανασκαφές: Αζοριάς Καβουσίου, Αρχαία Κόρινθος, Αρχαία Αγορά Αθηνών, Νησίδα Μήτρου Αταλάντης (σε συνεργασία με τη ΙΔ΄ ΕΠΚΑ).

Άλλες έρευνες: Λύκαιον όρος (σε συνεργασία με την Ε΄ ΕΠΚΑ), Γρεβενά (επιφανειακή, σε συνεργασία με την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας Νοτίου Ελλάδος), Γαλατάς Πεδιάδος Νομού Ηρακλείου (συστηματική επιφανειακή).

ΑΥΣΤΡΙΑΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ανασκαφές: Ιερό του Απόλλωνα στην Κολώνα της Αίγινας (υπό την εποπτεία της ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ και της 2ης ΕΒΑ), Αιγείρα (υπό την εποπτεία της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ), Λουσοί Καλαβρύτων (υπό την εποπτεία της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ), Γκρεμουλιάς Καλαβρύτων (σε συνεργασία με τη ΣΤ΄ ΕΠΚΑ).

Άλλες έρευνες: Πλαταιές (επιφανειακή-γεωφυσική, σε συνεργασία με τη Θ΄ ΕΠΚΑ).

ΒΕΛΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

Άλλες έρευνες: Τιτάνη Κορινθίας (επιφανειακή και τοπογραφική έρευνα), Βελατούρι Θορικού (τοπογράφηση και δοκιμαστικές τομές).

ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

Ανασκαφές: Αρχαίες Φανές Χίου (σε συνεργασία με την Κ΄ ΕΠΚΑ), Κουφόβουνο Λακωνίας, Ξερόπολη Λευκαντίου, Κάβος νήσου Κέρου και νησίδα Δασκαλιό.

Άλλες έρευνες: Φυσικά λιμάνια Θίσβης- Καστορίου, Αλυκής (Σιφών) και Λιβαδόστρας (Κρεύσιδος) Βοιωτίας (επιφανειακή και γεωφυσική, σε συνεργασία με την 1η ΕΒΑ και τη Θ΄ ΕΠΚΑ), Πύργος Μύρτου Λασιθίου.

ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

Ανασκαφές: Οικόπεδο Νανόπουλου - Άργος (σε συνεργασία με τη Δ΄ ΕΠΚΑ), Δήλος, Θάσος, Ασπίδα Άργους.

Άλλες έρευνες: Δήλος (τοπογράφηση), Δεσφίνα (επιφανειακή έρευνα, σε συνεργασία με την Ι΄ ΕΠΚΑ), Λατώ Λασιθίου (τοπογράφηση), Φίλιπποι (τοπογράφηση και δειγματοληψία γαιών), Μάλια (αρχιτεκτονικές μελέτες, αποτυπώσεις), Ασπίδα Άργους (τοπογράφηση).

ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ανασκαφές: Καλαπόδι Φθιώτιδας, Κεραμεικός, Κλεωνές Κορινθίας (σε συνεργασία με τη ΛΖ΄ ΕΠΚΑ), Τίρυνς (ανασκαφή).

Άλλες έρευνες: Πάλαιρος Αιτωλοακαρνανίας (επιφανειακή, σε συνεργασία με τη ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ), Κλεωνές Κορινθίας (ανασκαφή και γεωφυσική έρευνα, σε συνεργασία με τη ΛΖ΄ ΕΠΚΑ), Τίρυνς (αποτυπώσεις), Σκιλλουντία Ηλείας (επιφανειακή έρευνα), Ολυμπία (αποτυπώσεις - φωτογραφήσεις).

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΗΣ ΔΑΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Άλλες έρευνες: Ζέα - Μικρολίμανο, αρχαίες λιμενικές και οχυρωματικές εγκαταστάσεις (καθαρισμοί και αποτυπώσεις υπό την εποπτεία της ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ), Αρχαίοι νεώσοικοι του λιμένος της Ζέας και του Μικρολίμανου (ενάλια) (σε συνεργασία με την ΕΕΝΑ), Καλυδώνα Αιτωλίας (συμπληρωματικές μετρήσεις αρχιτεκτονικών στοιχείων, συμπληρωματικές γεωμαγνητικές μελέτες, μελέτη ευρημάτων σε συνεργασία με τη ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ), Σπήλαια και βραχοσκεπές περιοχής Πηλίου (εθνοαρχαιολογική έρευνα σε συνεργασία με ΕΠΣ Βορείου Ελλάδος).

ΕΛΒΕΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ανασκαφές: Ερέτρια, Αμάρυνθος (δοκιμαστικές τομές).

ΙΡΛΑΝΔΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Άλλες έρευνες: Λειβαθώ Κεφαλονιάς (επιφανειακή, σε συνεργασία με τη ΛΕ΄ ΕΠΚΑ).

ΙΤΑΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

Ανασκαφές: Γόρτυνα, Ηφαιστεία Λήμνου, Πολιόχνη (δοκιμαστικές τομές).

Άλλες έρευνες: Αιγιαλεία (επιφανειακή και γεωφυσική έρευνα, σε συνεργασία με τη ΣΤ΄ ΕΠΚΑ), Ηφαιστεία Λήμνου (και γεωμαγνητική έρευνα), Αγία Τριάδα (αποτυπώσεις), Πρινιάς (καθαρισμοί, αποτυπώσεις), Θουρία Μεσσηνίας (επιφανειακή και γεωφυσική, τοπογράφηση, σε συνεργασία με τη Ζ΄ ΕΠΚΑ).

ΚΑΝΑΔΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ανασκαφές: Κουτσομόδι Νεμέας, Αρχαία Άργιλος (σε συνεργασία με την ΚΗ΄ΕΠΚΑ).

Άλλες έρευνες: Αντικύθηρα (επιφανειακή, σε συνεργασία με την ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ), Κάστρο Καλλιθέας Λάρισας (επιφανειακή, σε συνεργασία με την ΙΕ΄ ΕΠΚΑ), Κάμπος Καρύστου (επιφανειακή), Χερσόνησος του Άθω (αναγνωριστική υποβρύχια, σε συνεργασία με την ΕΕΝΑ).

ΝΟΡΒΗΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΘΗΝΩΝ

Άλλες έρευνες: Ιερό Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα Αρκαδίας (μαγνητομετρική επιφανειακή).

ΟΛΛΑΝΔΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ανασκαφές: Αρχαία Άλος Μαγνησίας (ανασκαφή και επιφανειακή έρευνα, σε συνεργασία με την ΙΓ΄ ΕΠΚΑ), Γεράκι Λακωνίας.

Άλλες έρευνες: Τανάγρα Βοιωτίας (επιφανειακή), Νικόπολη Πρεβέζης (επιφανειακή-περιβαλλοντική, σε συνεργασία με την ΙΒ΄ ΕΠΚΑ), Ζάκυνθος (επιφανειακή, σε συνεργασία με τη Ζ΄ ΕΠΚΑ).

ΣΟΥΗΔΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ανασκαφές: Μιδέα Αργολίδας (σε συνεργασία με την Αρχαιολογική Υπηρεσία), Ιερό του Ποσειδώνα στον Πόρο (γεωφυσική έρευνα).

ΦΙΝΛΑΝΔΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΘΗΝΩΝ

Άλλες έρευνες: Κοιλάδα Κωκυτού στη Θεσπρωτία (επιφανειακή), Αγία Σωτήρα Αραχαμιτών Αρκαδίας (επιφανειακή).

Έρευνες Ελληνικών Εκπαιδευτικών και Ερευνητικών Ιδρυμάτων κατά το 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ανασκαφές: Διογένειο Γυμνάσιο, Λαζάρηδες Αίγινας (ανασκαφή και επιφανειακή έρευνα), Οινιάδες Αιτωλοακαρνανίας, Νάξος, Ξώμπουργο Τήνου, Παλαιόπολη Άνδρου (ανασκαφή), Καρδάμαινα Κω (ανασκαφή και επιφανειακή έρευνα), Σπήλαιο στη θέση Λεοντάρι στον Υμηττό (ανασκαφή και γεωφυσική έρευνα, σε συνεργασία με την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας), Σπηλαιοβάραθρο Καιάδας Ν. Λακωνίας (Ανθρωπολογικό Μουσείο της Ιατρικής Σχολής), Παλαιομάνινα Αιτωλοακαρνανίας, Σπήλαιο στη θέση Καραβόλα της Πάρνηθας.

Άλλες έρευνες: Λαζάρηδες Αίγινας (ανασκαφή και επιφανειακή έρευνα), Παλαιόπολη Άνδρου (γεωλογική μελέτη ακτογραμμής), Καρδάμαινα Κω (ανασκαφή και επιφανειακή έρευνα), Λόφος Κοτρώνι Καπανδριτίου Αττικής (επιφανειακή), Σπήλαιο στη θέση Λεοντάρι στον Υμηττό (ανασκαφή και γεωφυσική έρευνα, σε συνεργασία με την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ανασκαφές: Αγορά Πέλλας, Βεργίνα, Δίον Πιερίας, Ορεινό βορειοδυτικό τμήμα Νομού Γρεβενών (δοκιμαστική ανασκαφή), Δισπηλιό Καστοριάς, Καστρί Πολυνερίου Γρεβενών, Αρχοντικό Γιαννιτσών (σε συνεργασία με την ΙΖ΄ ΕΠΚΑ), Σπήλαιο Λουτρών Αριδαίας Νομού Πέλλας, Παλιάμπελα Κολινδρού Πιερίας, Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης, Τούμπα Θεσσαλονίκης.

Άλλες έρευνες: Ορεινό βορειοδυτικό τμήμα Νομού Γρεβενών (επιφανειακή), επιφανειακή έρευνα Ροδόπης (επιφανειακή έρευνα και λήψη δειγμάτων γαιών).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ανασκαφές: Πούντα περιοχής Ακτίου, Μυκηναϊκή ακρόπολη στα Κανάκια Σαλαμίνας, Άγιος Αθανάσιος - Σχολή Ομήρου Ιθάκης, Παλαιόκαστρο Κυθήρων.

Άλλες έρευνες: Τμήμα νότιας Σαλαμίνας (επιφανειακή)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ανασκαφές: Ελεύθερνα (Τομείς ΙΙ και ΙΙΙ), Σιόπατα Γαύδου, Ιερό κορυφής του Βρύσινα (σε συνεργασία με την ΚΕ΄ ΕΠΚΑ).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ανασκαφές: Βρυόκαστρο Κύθνου (σε συνεργασία με την ΚΑ΄ ΕΠΚΑ), Σωρός Δήμου Ιωλκού (σε συνεργασία με την ΙΓ΄ ΕΠΚΑ), Ζερέλια και Καρατσάνταγλι Νομού Μαγνησίας (ανασκαφή και επιφανειακή έρευνα, σε συνεργασία με την ΙΓ΄ ΕΠΚΑ).

Άλλες έρευνες: Νομός Τρικάλων/ερευνητικό πρόγραμμα «Οι διαβάσεις της Πίνδου» (επιφανειακή), Αρχαία Σικυώνα (επιφανειακή, σε συνεργασία με τη ΛΖ΄ ΕΠΚΑ και το Ινστιτούτο Μεσογειακών Ερευνών), Ζερέλια και Καρατσάνταγλι Νομού Μαγνησίας (ανασκαφή και επιφανειακή έρευνα, σε συνεργασία με την ΙΓ΄ ΕΠΚΑ).

Αρχαίος λιμένας Βρυοκάστρου Κύθνου (υποβρύχια)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

Άλλες έρευνες: Αφιάρτη Καρπάθου (επιφανειακή).

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Άλλες έρευνες: Παλλική Κεφαλονιάς (επιφανειακή σε συνεργασία με τη ΛΕ΄ ΕΠΚΑ και την 20ή ΕΒΑ), Χαρτογράφηση προϊστορικών θέσεων Κέρκυρας σε συνεργασία με την ΙΙ΄ ΕΠΚΑ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ (Σχολή Θετικών Επιστημών - Τμήμα Γεωλογίας)

Άλλες έρευνες: Αρχαία Ελίκη (γεωαρχαιολογική) (σε συνεργασία με τον επίτιμο έφορο Αρχαιοτήτων Γ. Παπαθανασόπουλο).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ (Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών)

Ανασκαφές: Σπήλαιο Σαρακηνού Νομού Βοιωτίας, Ευρύτερη περιοχή Κημισάλας Ρόδου (σε συνεργασία με την ΚΒ΄ ΕΠΚΑ).

Άλλες έρευνες: Περιοχή Μεθώνης Σαπιέντζας - Σχίζας Νομού Μεσσηνίας (υποθαλάσσια έρευνα).

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

Ανασκαφές: Αρύ Λαυρεωτικής.

Άλλες εργασίες: Μπερτσέκο Λαυρεωτικής (καθαρισμοί μεταλλευτικής στοάς).

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Ανασκαφές: Τσέπι Μαραθώνος, Μυκήνες, Καλλιθέα Πατρών, στις θέσεις Ραμπαντάνια και Λαγανιδιά, Αρχαία Μεσσήνη, Δωδώνη (ανασκαφή και γεωφυσική έρευνα), Θέρμος Αιτωλοακαρνανίας, Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου (σε συνεργασία με τη ΛΔ΄ ΕΠΚΑ), Αγία Βαρβάρα Χρισσού Δελφών, Ζώμινθος (ανασκαφή και μικροστερεώσεις), Σκάλα Ωρωπού, Ίκλαινα Μεσσηνίας, θέση Τραγάνες, Καστρί Σύρου.

Άλλες έρευνες: Ίκλαινα Μεσσηνίας (επιφανειακή), Μυκήνες (γεωφυσική έρευνα), Δωδώνη (ανασκαφή και γεωφυσική έρευνα), Ζώμινθος (ανασκαφή και γεωφυσική έρευ-

να), Ζάκρος (καθαρισμοί, αποτυπώσεις, μελέτη), Σκάλα Ωρωπού (γεωφυσική), Μινώα Αμοργού (μελέτη ανασκαφής και ευρημάτων).

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Άλλες έρευνες: Ακοβίτικα Καλαμάτας Νομού Μεσσηνίας (γεωφυσική και γεωλογική)

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Άλλες έρευνες: Σαγαίικα Αχαΐας (επιφανειακή, σε συνεργασία με τη ΣΤ΄ ΕΠΚΑ).

ΕΦΟΡΕΙΑ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφές: Βραχονησίδα Ψείρα Ανατολικής Κρήτης (υποβρύχια δοκιμαστική ανασκαφική τομή).

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Άλλες έρευνες: Νότιες ακτές Σαλαμίνας (υποβρύχια αναγνωριστική), Νότια και νοτιοανατολική περιοχή Αργολικού κόλπου (υποβρύχια αναγνωριστική).

Έρευνες που διεξήχθησαν από μεμονωμένους ερευνητές κατά το 2006

Η. Ανδρέου, Ανασκαφική έρευνα στη Μερόπη Αμπελιάς Πωγωνίου, Νομού Ιωαννίνων.

Α. Βόρδος, Συστηματική ανασκαφική έρευνα στην Τραπεζά Αιγίου/αρχιτεκτονική αποτύπωση.

Ε. Κόλλια, Συστηματική ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Κερύνεια στη Μαμουσιά Αγιαλείας.

Α. Ντάρλας, Ανασκαφική έρευνα στα Καλαμάκια Μάνης.

Ι. Δεκουλάκου, Ανασκαφική έρευνα σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Ζούγρη στη Σαλαμίνα.

Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Ανασκαφική έρευνα στη θέση Καστέλλι Χανίων.

Α. Μπάτζιου-Ευσταθίου, Ανασκαφική έρευνα εκτός των ορίων της Μαγούλας Πευκακίων Βόλου.

Ι. Ανδρέου, Ανασκαφική και γεωφυσική έρευνα στη Δουρούτη Πανεπιστημιούπολης Ιωαννίνων.

Α. Δεληβορριάς, Εργασίες μελέτης πεδίου στο Ιερό του Απόλλωνος Αμυκλαίου Λακωνίας.

Α. Κυπαρίσση, Συστηματική ανασκαφική και επιφανειακή έρευνα στην περιοχή της λίμνης Πλαστήρα, Συστηματική ανασκαφή στις θέσεις Κουτρουλού Μαγούλα και Ίμβρου Πηγάδι Δήμου Θεσσαλιώτισσας, Νομού Φθιώτιδος.

Κ. Πρέκα, Συστηματική ανασκαφική έρευνα στη «Γιτάνη» Θεσπρωτίας.

Ο. Ψυχογιού, Επιφανειακή έρευνα στη θέση Πορτίτσες Άργους.

Π. Τριανταφυλλίδης, Ανασκαφική και επιφανειακή έρευνα στη θέση Καστράκι Μαΐστρου Αγαθονησίου, Νομού Δωδεκανήσου.

Γ. Χατζή- Σπηλιοπούλου, Ανασκαφική έρευνα στη θέση Διάσελλο Περιβολίων Φιγάλειας, Νομού Ηλείας.

Μορφωτικά Προγράμματα, Επιχορηγήσεις, Οργάνωση Αρχαιολογικών Αποστολών του ΥΠΠΟ

Ένας από τους βασικούς πυλώνες του διεθνούς ενδιαφέροντος του ΥΠΠΟ εκφράζεται μέσω της αρχαιολογικής δραστηριότητας εκτός των ελληνικών συνόρων. Η δραστηριότητα του ΥΠΠΟ στον τομέα αυτό υλοποιείται τόσο μέσω των επιχορηγήσεων αρχαιολογικών ανασκαφών που συγκεντρώνουν το ελληνικό ενδιαφέρον όσο και μέσω της διοργάνωσης αρχαιολογικών αποστολών εκτός Ελλάδας.

Οι διακρατικές και μορφωτικές συμφωνίες που συνάπτονται κατά καιρούς μεταξύ της Ελλάδας και των άλλων χωρών περιλαμβάνουν πρωτόκολλα συνεργασίας στον πολιτιστικό τομέα, διακηρύξεις, αλλά και συγκεκριμένα άρθρα τα οποία αφορούν στην προώθηση πολιτιστικών θεμάτων, όπως η οργάνωση αποστολών Ελλήνων αρχαιολόγων και η διεξαγωγή αρχαιολογικών ερευνών σε συνεργασία με ξένους συναδέλφους, η προώθηση ερευνητικών προγραμμάτων, η μέριμνα για την ίδρυση Ελληνικών Αρχαιολογικών Ινστιτούτων σε ξένες χώρες και η χρηματοδότηση ελληνικών ανασκαφικών προγραμμάτων στην αλλοδαπή. Όλες οι προαναφερθείσες δραστηριότητες επιλέγονται και επικεντρώνονται σε θέσεις (και γενικότερα περιοχές) που παρουσιάζουν ελληνικό ενδιαφέρον και χρονολογούνται από τους προϊστορικούς χρόνους έως την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας.

Τα προγράμματα που βρίσκονται σε εξέλιξη είναι τα εξής:

Ελληνικές αρχαιολογικές αποστολές στο εξωτερικό

Κατά το 2006, η χώρα μας εκπροσωπήθηκε στον αρχαιολογικό τομέα μέσω σημαντικών ανασκαφών, σε θέσεις όπου Έλληνες αρχαιολόγοι έχουν δραστηριοποιηθεί και κατά τα παρελθόντα έτη, αλλά και μέσω νέων συνεργασιών.

ΑΝΤΙΓΟΝΕΙΑ

Κατά τον Οκτώβριο του 2006 συνεχίστηκαν οι ανασκαφικές εργασίες στην αρχαία Αντιγόνεια, οι οποίες είχαν ξεκινήσει το προηγούμενο έτος. Προωθήθηκε το αίτημα συμπληρωματικής χρηματοδότησης από τον Ειδικό Λογαριασμό για τις ανάγκες της αποστολής του 2006, ύψους 35.000 ευρώ· η ανωτέρω χρηματοδότηση εγκρίθηκε.

Παράλληλα, στις 10-9-2006 υπογράφηκε μνημόνιο συνεργασίας μεταξύ του Κ. Ζάχου, προϊστάμενου της ΙΒ΄ ΕΠ-

ΚΑ, και της Prof. Sh. Gjongecaj, εκπροσώπου του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Τιράνων.

Στις 31-10-2006, η γενική διευθύντρια της Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Β. Βασιλοπούλου, και η προϊσταμένη της ΔΙΠΚΑ, Ε. Κόρκα, επισκέφθηκαν την Αντιγόνεια και τη θέση της ανασκαφής.

ΙΟΡΔΑΝΙΑ

Το ανασκαφικό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων συνεχίστηκε και κατά το 2006, με τη διενέργεια ανασκαφών στο Tell Kafrein και τα αποτελέσματα ήταν ιδιαιτέρως θετικά, καθώς αποκαλύφθηκε εκτεταμένο και σημαντικό κτιριακό συγκρότημα. Η ελληνική αυτή αποστολή είναι η μόνη ως τώρα ελληνική αρχαιολογική παρουσία στην Ιορδανία, η οποία αντιμετωπίζεται με εξαιρετικά θετική διάθεση από τις αρμόδιες ιορδανικές αρχές. Οι έρευνες του καθηγητή Α. Παπαδόπουλου από το 2002 και με πενταετή πρόβλεψη επιχορηγούνται από το ΥΠΠΟ με το ποσό των 129.566 ευρώ. Για το 2006 ο ανασκαφέας έλαβε το ποσό των 30.000 ευρώ.

ΣΥΡΙΑ

Έπειτα από ιδιαίτερα χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες, η άδεια διεξαγωγής της έρευνας εγκρίθηκε από τις συριακές αρχές τον Ιανουάριο του 2006. Η πρώτη φάση της επιτόπιας επιφανειακής έρευνας στην παραλιακή πεδιάδα της Jablah προγραμματίστηκε να πραγματοποιηθεί τον Ιούνιο του 2006 από μικτή ελληνοσυριακή ομάδα αρχαιολόγων, με επικεφαλής τον Ν. Ευστρατίου, αναπληρωτή καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στο διάστημα που μεσολάβησε από το χρόνο της πρώτης χρηματοδότησης του έργου από το ΥΠΠΟ, μέσω της Επιτροπής Ερευνών του ΑΠΘ, το 2004, με το ποσό των 20.000 ευρώ, πραγματοποιήθηκαν, από ειδικούς συνεργάτες του προγράμματος, οι βασικές εργασίες προετοιμασίας της έρευνας, καθώς και η προμήθεια των απαραίτητων υλικών και οργάνων. Για τις ανάγκες της ανασκαφικής έρευνας του 2006, ο ανασκαφέας ζήτησε τη συνέχιση της οικονομικής ενίσχυσης από πλευράς ΥΠΠΟ, με το ποσό των 15.000 ευρώ.

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Yunatsite: Πραγματοποιήθηκε και το 2006 η ελληνοβουλγαρική ανασκαφική έρευνα συνεργασίας στον προϊστορικό οικισμό Yunatsite της Βουλγαρίας. Η Υπηρεσία μας είχε εισηγηθεί την προώθηση και επιχορήγηση του προγράμματος συνεργασίας των δύο χωρών, το οποίο διεξάγεται κανονικά από το 2002, ύστερα από πρόσκληση της Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών προς το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, με μια παύση το 2004 λόγω διακοπής της χρηματοδότησης από πλευράς του ΥΠΠΟ. Από τα σημαντικότερα ευρήματα της εφετινής έρευνας ήταν ο εντοπισμός της πρώιμης φάσης του οικισμού.

Οι στόχοι του Ι. Ασλάνη, διευθυντή του Ινστιτούτου Ερευνών Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, όπως αναφέρονται στη σχετική ανασκαφική έκθεση πεπραγμένων του 2006, αφορούν στην αναζήτηση του νεκροταφείου της χαλκολιθικής εποχής και στη συνέχιση της ανασκαφής. Στο σχεδιασμό του επόμενου έτους εντάσσεται και η οργάνωση συνεδρίου από το Δήμο του Pazardzik, με πιθανή συμμετοχή του ΕΙΕ και του ΥΠΠΟ, με την ευκαιρία συμπλήρωσης 30 χρόνων από την έναρξη των ανασκαφών στο Yunatsite.

ΙΤΑΛΙΑ

Εγκρίθηκε και για το 2006 η συνέχιση της ανασκαφής στη Σύβαρη της Κάτω Ιταλίας, η οποία ξεκίνησε το 2005, σε συνεργασία του ΥΠΠΟ διά της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ, υπό τη Διεύθυνση του Μ. Πετρόπουλου, ως προϊστάμενου, τότε, της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ και νυν της ΛΘ΄ ΕΠΚΑ, και της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής, με διευθυντή τον Ε. Greco. Στο πλαίσιο του κοινού ανασκαφικού προγράμματος εκδόθηκε η σχετική απόφαση για τη συνέχιση της εν λόγω ανασκαφής, τη συμμετοχή και τη μετάβαση των Ελλήνων αρχαιολόγων στην Ιταλία.

Τα αποτελέσματα της ανασκαφής, που έλαβε χώρα στον τομέα ευθύνης της ελληνικής αποστολής, στην αρχαία Πύλη του λιμανιού (Porta Marina), ήταν πολύ θετικά.

ΤΟΥΡΚΜΕΝΙΣΤΑΝ

Στην περιοχή Γκονούρ (αρχαία Μαργιανή) διεξάγονται αρχαιολογικές έρευνες από τον καθηγητή Β. Σαρηγιαννίδη ήδη από τη δεκαετία του 1950 και έχουν φέρει στο φως τα υλικά κατάλοιπα ενός σημαντικού πολιτισμού που ήκμασε μεταξύ 3000-2000 π.Χ. Από το 2002 και με πενταετή πρόβλεψη το ανασκαφικό πρόγραμμα της Μαργιανής επιχορηγήθηκε από το ΥΠΠΟ. Στο πλαίσιο της προώθησης των πολιτιστικών επαφών του ΥΠΠΟ, το 2002 η Υπηρεσία μας ανέλαβε τη διοργάνωση της παρουσίασης του βιβλίου του Β. Σαρηγιαννίδη, το οποίο αναφέρεται στα αποτελέσματα της ανασκαφής που διεξάγει στο Τουρκμενιστάν. Σε επίσκεψή του στο Τμήμα Ελληνικών και Ξένων Επιστημονικών Ιδρυμάτων, Οργανισμών και Διεθνών Θεμάτων, το Μάρτιο του 2006, ο ανασκαφέας, μεταξύ άλλων, εξέφρασε και την επιθυμία του να τυπωθεί το βιβλίο του στην αγγλική γλώσσα με δαπάνη του ΥΠΠΟ. Επιπλέον, με σκοπό τη συνέχιση των ανασκαφών στην περιοχή, ο Β. Σαρηγιαννίδης υπέβαλε νέο αίτημα χρηματοδότησης των ερευνών για το έτος 2006, το οποίο προωθήθηκε από το Τμήμα. Το αιτούμενο ποσό δεν εκταμιεύθηκε.

Διμερή Μορφωτικά Προγράμματα

Στις 15-3-2006 υπεγράφη στο Κάιρο η ανανέωση του Μορφωτικού Προγράμματος Ελλάδας - Αιγύπτου για τα

έτη 2006-2008 και στις 16-3-2006 πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα η ανανέωση του μορφωτικού προγράμματος Ελλάδας - Τσεχίας για τα έτη 2006-2008. Στις 17-7-2006 υπεγράφη η ανανέωση του Μορφωτικού Προγράμματος Ελλάδας - Ιορδανίας για τα έτη 2006-2008, ενώ η Υπηρεσία μας απέστειλε σύντομο κείμενο στην αγγλική, προκειμένου να περιληφθεί στο Πρωτόκολλο της Μικτής Διυπουργικής Επιτροπής Ελλάδας - Ιορδανίας, η 4η σύνοδος της οποίας πραγματοποιήθηκε στις 12-13 Δεκεμβρίου 2006 στο Αμμάν.

Στο πλαίσιο των υφιστάμενων μορφωτικών συμφωνιών μεταξύ Ελλάδας - Ινδονησίας, Ελλάδας - Βραζιλίας και Ελλάδας - Ταϊλάνδης, κατατέθηκαν προτάσεις από την Υπηρεσία μας εν όψει της σύναψης των πρώτων μορφωτικών προγραμμάτων με τις προαναφερθείσες χώρες. Οι προτάσεις αυτές αφορούν κυρίως στην ανταλλαγή εκδόσεων αρχαιολογικού περιεχομένου και στην ανταλλαγή αποστολών αρχαιολόγων, συντηρητών και μουσειολόγων.

Στο πλαίσιο των μορφωτικών ανταλλαγών Ελλάδας - Μεξικού, η προϊσταμένη της ΔΙΠΚΑ, Ε. Κόρκα, μετά από πρόσκληση μετέβη τον Απρίλιο του 2006 στο Μεξικό με σκοπό την πραγματοποίηση διάλεξης με τίτλο «The Reunification of the Parthenon Marbles, a World Cultural Issue», σχετικά με το ζήτημα της επανένωσης των Μαρμάρων του Παρθενώνα και τους τρόπους αντιμετώπισης, σε διεθνές επίπεδο, επιστροφών, ανταλλαγών ή δανεισμού πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσής τους. Η προσπάθεια αυτή είχε την υποστήριξη της Πρεσβείας της Ελλάδος στο Μεξικό, αλλά και της Πρεσβείας του Μεξικού στην Ελλάδα, το Υπουργείο Εξωτερικών του Μεξικού και της Ε1 Διεύθυνσης του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών.

Στο πλαίσιο της ίδρυσης της Ελληνικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Ρώμη και κατόπιν επίσημης πρόσκλησης από τον πρόεδρο της Ιταλικής Δημοκρατίας, κλιμάκιο του Υπουργείου Πολιτισμού, αποτελούμενο από τον τότε γενικό διευθυντή Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Λ. Κολώνα, και την νυν προϊσταμένη της ΔΙΠΚΑ, Ε. Κόρκα, μετέβη τον Ιανουάριο του 2006 στη Ρώμη, συνοδεύοντας τον πρόεδρο της Δημοκρατίας, Κ. Παπούλια, στην τελετή για την επίσημη παραχώρηση του χώρου στέγασης της Σχολής.

Ενέργειες σχετικά με το ζήτημα της επανένωσης των γλυπτών του Παρθενώνα

Οι προσπάθειες για την επανένωση των θραυσμάτων του γλυπτού διακόσμου του Παρθενώνα αποτελούν μέρος του ευρύτερου αγώνα που διεξάγεται παγκοσμίως για τον επαναπατρισμό των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσής τους. Τα αποτελέσματα από την προσπάθεια της Υπηρεσίας μας για την ευαισθητοποίηση της διεθνούς κοινής γνώμης προς αυτή την κατεύθυνση είναι ιδιαιτέρως ενθαρρυντικά, γεγονός που προκύπτει από το διαρκώς αυξανόμενο αριθμό υποστηρικτών του ελληνικού αιτήματος. Η ενθάρρυνση από το Υπουργείο Πολιτισμού της δημιουργίας σε διάφορες χώρες ανά τον κόσμο επιτροπών για την επανένωση των γλυπτών του Παρθενώνα οδήγησε το 2006 στον εμπλουτισμό του μακροσκελούς καταλόγου διεθνών επιτροπών με τη σύσταση επιτροπών στη Βραζιλία και την Ελβετία, καθώς και στη δημιουργία του Παγκόσμιου Συνδέσμου για την Επανένωση των Γλυπτών του Παρθενώνα (International Association for the Reunification of the Parthenon Sculptures). Ο Παγκόσμιος Σύνδεσμος για την Επανένωση των Γλυπτών του Παρθενώνα αποτελεί πρωτοβουλία των διεθνών επιτροπών που δραστηριοποιούνται ανά τον κόσμο με σκοπό τον καλύτερο συντονισμό των δράσεων τους.

Το 2006 σφραγίστηκε από δύο εξέχουσας σημασίας επιστροφές θραυσμάτων προερχόμενων από τον Παρθενώνα και το Ερέχθειο. Αμφότερες οι κινήσεις προέκυψαν ύστερα από μακροχρόνιες συζητήσεις και επαφές της Ε. Κόρκα με τους αρμοδίους.

Πιο συγκεκριμένα, η Πρυτανεία του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης σε συνεδρίασή της στις 11 Ιανουαρίου 2006 έλαβε απόφαση υπέρ της παραχώρησης στο Μουσείο της Ακρόπολης θραύσματος προερχόμενου από το γλυπτό διάκοσμο του Παρθενώνα, το οποίο βρισκόταν στην πανεπιστημιακή συλλογή (Εικ. 1). Το Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης έλαβε αυτή την απόφαση αναγνωρίζοντας τη σημασία του Παρθενώνα ως μοναδικού μνημείου της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Η πράξη αυτή έδειξε το δρόμο για την αποκατάσταση της ενότητας ενός μνημείου που αποτελεί σύμβολο του παγκόσμιου πολιτισμού.

Το θραύσμα ανήκει και επικολλάται κατά θραύση στη μορφή 28 του λίθου VIII της Βόρειας ζωφόρου του Παρθενώνα και απεικονίζει το άκρο του πέλματος της μορφής, καθώς και τμήμα από την παρυφή του ενδύματος. Ο λίθος VIII αποτελεί μια θεματική ενότητα μαζί με το λίθο VII. Εικονίζουν πομπή κιθαρωδών και αυλητών. Η μορφή 28 όμως, από όπου προέρχεται και το εν λόγω θραύσμα, απεικονίζει θαλλοφόρο (μορφή που κρατά κλαδί ελιάς).

Η επιστροφή του εν λόγω θραύσματος αποτελεί χειρονομία με τεράστια συμβολική σημασία. Είναι η πρώτη κίνηση επιστροφής από τα δέκα ευρωπαϊκά μουσεία που διαθέτουν στις συλλογές τους γλυπτικά και αρχιτεκτονικά μέλη του Παρθενώνα.

Στις 4 Σεπτεμβρίου 2006 παρελήφθη το θραύσμα από τον πρύτανη του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης, P. Hommelhoff, σε ειδική τελετή στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Στις 5 Σεπτεμβρίου 2006 στο πλαίσιο ειδικής τελετής το θραύσμα παραδόθηκε από τον υπουργό Πολιτισμού στο Μουσείο της Ακρόπολης.

Το 2006 επεστράφη στην Ελλάδα από τη Σουηδία θραύσμα προερχόμενο από το Ερέχθειο, το οποίο μέχρι τότε βρισκόταν στο Μεσογειακό Μουσείο της Στοκχόλμης (The

Εικ. 1. Το θραύσμα της Χαϊδελβέργης επανενωμένο με το λίθο VIII της Βόρειας ζωφόρου του Παρθενώνα.

Museum for Mediterranean and Near Eastern Antiquities-Medelhavsmuseet). Το θραύσμα παρέδωσε στο Μουσείο η Σουηδή υπήκοος B. Wiger Angner, στην κατοχή της οποίας περιήλθε το 1972 ως κληρονομιά από τον πατέρα της J. Wiger. Συγκεκριμένα, ο θείος της H. Lundh, υπαξιωματικός του σουηδικού ναυτικού, το είχε αφαιρέσει από το χώρο της Ακρόπολης τη δεκαετία του 1890, κατά τη διάρκεια ταξιδιού του στην Ελλάδα, και το είχε μεταφέρει στη Σουηδία. Πρόκειται για θραύσμα αρχαίου κυματιοφόρου αρχιτεκτονικού μέλους, προερχόμενου από την επικρανίτιδα του Ερεχθείου (την επίστεψη των τοίχων του μνημείου). Η B. Wiger Angner πληροφορήθηκε από το σουηδικό τύπο για τη διοργάνωση στις 25-5-2003 μιας ημερίδας στο Μεσογειακό Μουσείο της Στοκχόλμης με τίτλο «Who owns the past? The case of the Parthenon Marbles». Η ημερίδα πραγματοποιήθηκε με την ευκαιρία της ίδρυσης της Σουηδικής Επιτροπής για την Επιστροφή των Γλυπτών του Παρθενώνα.

Η B. Wiger Angner ήλθε στη συνέχεια σε επαφή με την εν λόγω επιτροπή, καθώς και με το Μεσογειακό Μουσείο της Στοκχόλμης, στο οποίο και παρέδωσε το θραύσμα το 2005 με τη ρητή επιθυμία να επιστραφεί στην Ελλάδα.

Το Νοέμβριο του 2005 η διευθύντρια του Μεσογειακού Μουσείου της Στοκχόλμης S. Houby Nielsen μαζί με τη δωρήτρια του θραύσματος B. Wiger Angner εκλήθησαν στη χώρα μας στο πλαίσιο συνάντησης που πραγματοποιήθηκε με εκπροσώπους των Διεθνών Επιτροπών για την Επιστροφή των Γλυπτών του Παρθενώνα. Κατά τη διάρκεια της εν λόγω επίσκεψης και στη συνέχεια πολύωρων διαπραγματεύσεων παρουσία της Ε. Κόρκα, προϊσταμένης τότε του Τμήματος Ελληνικών και Ξένων Επιστημονικών Ιδρυμάτων, Οργανισμών και Διεθνών Θεμάτων της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, αποφασίστηκε η διαδικασία και το χρονικό διάστημα επιστροφής του θραύσματος στην Ελλάδα. Η διευθύντρια του Μεσογειακού Μουσείου της Στοκχόλμης δεσμεύθηκε η επιστροφή του θραύσματος να υλοποιηθεί εντός του 2006.

Στις 10-11-2006, στο πλαίσιο ειδικής τελετής που έλαβε χώρα στο Μουσείο της Ακρόπολης, ο υπουργός Πολιτισμού παρέλαβε το θραύσμα από τη Σουηδή υπήκοο B. Wiger Angner και τη διευθύντρια του Μεσογειακού Μουσείου της Στοκχόλμης S. Houby Nielsen (Εικ. 2).

Το Δεκέμβριο του 2006 η ΔΙΠΚΑ προχώρησε στην έκδοση δίγλωσσου (ελληνικά και αγγλικά) ημερολογίου με θέμα την Επανένωση των Γλυπτών του Παρθενώνα, στο οποίο καταγράφεται η διαχρονική κατάθεση υποστήριξης του αιτήματος της επανένωσης των γλυπτών του Παρθενώνα, μέσα από συστάσεις και αποφάσεις διεθνών φορέων, καθώς και δηλώσεις σημαντικών προσωπικοτήτων του διεθνούς πνευματικού, πολιτικού, καλλιτεχνικού, αθλητικού και δημοσιογραφικού χώρου. Το ημερολόγιο περιλαμβάνει και πλούσιο φωτογραφικό υλικό από το διαμελισμένο μεταξύ Αθήνας και Λονδίνου γλυπτό διάκοσμο του μνημείου. Στο διάστημα από 20 Ιανουαρίου έως 5 Φεβρουαρίου παρουσιάστηκε στο Δημαρχείο της Φρανκφούρτης (στην αίθουσα Römerhalle) η έκθεση με τίτλο «Η Επανένωση των Μαρμάρων του Παρθενώνα, Πολιτιστική Επιταγή» (Εικ. 3), η οποία έχει οργανωθεί από την Υπηρεσία μας σε συνεργασία με το Ίδρυμα Μελίνα Μερκούρη. Η έκθεση παρουσιάστηκε στον εν λόγω χώρο με πρωτοβουλία και χρηματοδότηση του Δικτύου Ελλήνων Αποδήμων Αιρετών Αυτοδιοίκησης της Ευρώπης. Πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εξωτερικών, της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού, της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων και του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού.

Με την ευκαιρία εκδήλωσης στο King's College «Ο Παρθενώνας στην ποίηση», στο πλαίσιο της οποίας είχε διοργα-

Εικ. 2. Στιγμιότυπο από την τελετή παράδοσης του θραύσματος από το Ερέχθειο. Από αριστερά, η S. Houby Nielsen, διευθύντρια του Μεσογειακού Μουσείου Στοκχόλμης, η B. Wiger-Agner και ο K. Kumlin, πρόεδρος της Σουηδικής Επιτροπής για την Επιστροφή των Γλυπτών του Παρθενώνα.

Εικ. 3. Από την έκθεση «Η Επανένωση των Μαρμάρων του Παρθενώνα, Πολιτιστική Επιταγή», Φρανκφούρτη 20-1 έως 5-2-2006.

νωθεί τελετή για την αποδοχή του αρχείου της Βρετανικής Επιτροπής για την Επανένωση των Μαρμάρων του Παρθενώνα από το εν λόγω Πανεπιστήμιο, είχε ζητηθεί από το Βρετανικό Μουσείο να γίνει συνάντηση της προϊσταμένης της Διεύθυνσης Έ. Κόρκα με το διευθυντή και στελέχη του Βρετανικού Μουσείου. Η πρόσκληση αυτή προέκυψε με την επίσκεψη δύο στελεχών του Βρετανικού Μουσείου στην Αθήνα τον Ιανουάριο του 2006.

Διεθνείς Δραστηριότητες

Για το χειρισμό των διεθνών θεμάτων, αρμοδιότητας του Τμήματος, έγιναν οι ακόλουθες ενέργειες:

Εικ. 4. Πινακίδα που τοποθετήθηκε για τον εορτασμό τής από το 1999 εγγραφής της Χώρας της Πάτμου, της Ιεράς Μονής του Αγίου Ιωάννου και του Σπηλαίου της Αποκαλύψεως στον κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Πάτμος 26-27Αυγούστου 2006.

• Παρακολούθηση και συμμετοχή σε όλες τις διεθνείς συναντήσεις γύρω από ζητήματα διαχείρισης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς που διοργανώθηκαν στο πλαίσιο της UNESCO, και συγκεκριμένα στην 30ή Σύνοδο της Επιτροπής Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO στο Vilnius της Λιθουανίας (8-16 Ιουλίου 2006).

• Συμμετοχή στη Συνάντηση των Εθνικών Επιτροπών Ευρώπης και Βορείου Αμερικής της UNESCO, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα (25-28 Ιουνίου 2006) σχετικά με την προετοιμασία του Σχεδίου Μεσοπρόθεσμης Στρατηγικής για την περίοδο 2008-2013 και του Σχεδίου Προγράμματος και Προϋπολογισμού για την περίοδο 2008-2009, βάσει του ερωτηματολογίου το οποίο σχεδιάστηκε και εστάλη από τη Γραμματεία της UNESCO τον Απρίλιο του 2006, στις εκδηλώσεις για τον εορτασμό τής από το 1999 εγγραφής της Χώρας της Πάτμου, της Ιεράς Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και του Σπηλαίου της Αποκαλύψεως στον κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO, με την τοποθέτηση της σχετικής αναμνηστικής πινακίδας (Εικ. 4).

• Συμμετοχή στη Διακυβερνητική Συνεδρίαση για τη σύνταξη ενός προσχεδίου Διακηρυκτικών Αρχών αναφορικά με πολιτιστικά αγαθά που μετακινήθηκαν σε σχέση με το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (UNESCO, Παρίσι 19-21 Ιουλίου 2006),

• Συμμετοχή στην πρώτη Συνάντηση της Επιτροπής για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, Δεύτερο Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Χάγης (UNESCO, Παρίσι 26-27 Οκτωβρίου 2006), στη Διεθνή Συνδιάσκεψη «Βυζαντινά μνημεία και παγκόσμια κληρονομιά ΙΙΙ» (Θεσσαλονίκη 3-5 Νοεμβρίου 2006), που διοργάνωσε το ΕΚΒΜΜ, υπό την αιγίδα της UNESCO, στη Συνάντηση χωρών Νοτιοανατολικής Ευρώπης: «Παγκόσμια Κληρονομιά των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης:

Συνεργασία στη Διαχείριση των Μνημείων και Πολιτιστικών Τοπίων, στο πλαίσιο του Περιοδικού Ελέγχου για την Ευρώπη» (Θεσσαλονίκη 11-12 Δεκεμβρίου 2006).

• Συμμετοχή στο πιλοτικό πρόγραμμα για τη δημιουργία Ευρωπαϊκού Καταλόγου μνημείων, τόπων και χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς, υλικής και άυλης («European Heritage Label»). Επιτυχής υποβολή υποψηφιότητας της Ακροπόλεως και των περιβαλλόντων αρχαιολογικών χώρων ως πρώτο μνημείο στον εν λόγω Κατάλογο κατά τη Διεθνή Συνάντηση των Αθηνών («Athens Expert Meeting on the European Heritage Label», Αθήνα 6 Οκτωβρίου 2006), η οποία οδήγησε στην κοινή Δήλωση των Αθηνών και στην επικαιροποίηση των Διαδικαστικών Κανόνων του προγράμματος και του Δελτίου Εγγραφής Μνημείων.

• Συμμετοχή στο Διεθνές Συνέδριο με θέμα «Europe of Neighbours, New Prospects», το οποίο εντάσσεται στο πρόγραμμα «European Cultural Meetings» και στο οποίο συζητήθηκε ο Κατάλογος Ευρωπαϊκής Κληρονομιάς και πετύχαμε τη ρητή αναφορά στη σημασία της Δήλωσης των Αθηνών, εξασφαλίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο τη δέσμευση και των κρατών που παρίσταντο στη συνάντηση αυτή για την εγγραφή της Ακρόπολης και των περιβαλλόντων αρχαιολογικών χώρων ως πρώτου μνημείου στον Κατάλογο.

• Συμμετοχή στο 3ο Φεστιβάλ Γυναικών Δημιουργών των Δύο Θαλασσών – Μεσογείου και Μαύρης Θάλασσας (Θεσσαλονίκη 28 Αυγούστου - 4 Σεπτεμβρίου 2006), που οργανώθηκε από τη μη κυβερνητική οργάνωση «Κέντρο UNESCO για τις γυναίκες και την ειρήνη στις Βαλκανικές Χώρες».

• Συμμετοχή της ΔΙΠΚΑ στις εργασίες του 7ου Ευρωπαϊκού Συνεδρίου για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, που πραγματοποιήθηκε στην Πράγα της Τσεχίας (31/5-3/6/2006) με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του προέδρου της Τσεχικής Δημοκρατίας, καθώς και υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού, του Υπουργείου Παιδείας και του Υπουργείου Ανάπτυξης της Τσεχίας, έχοντας ως στόχο την εδραίωση των επιτευγμάτων και των καθορισμό του αντικτύπου των ευρωπαϊκών σχεδίων έρευνας, σε σχέση με την κινητή και ακίνητη πολιτιστική κληρονομιά.

• Συμμετοχή στο Διεθνές Συνέδριο για τον Πολιτιστικό Τουρισμό με θέμα τη Διαχείριση των Επιπτώσεων του Πολιτιστικού Τουρισμού στις Αστικές Οικονομίες («PICTURE Final Conference»), υπό την αιγίδα του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου Πολιτιστικών Διαδρομών (Λουξεμβούργο 21-23 Σεπτεμβρίου 2006) και συνεχής παρακολούθηση των εξελίξεων στον τομέα του πολιτιστικού τουρισμού.

• Συμμετοχή στο Διεθνές Συνέδριο με θέμα «Ancient Greece and Ancient Iran: Cross-Cultural Encounters» (Αθήνα 11-13 Νοεμβρίου 2006), το οποίο διοργανώθηκε από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σε συνεργασία με το Μορφωτικό Ίδρυμα της Πρεσβείας της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν, υπό την αιγίδα της Ελληνικής Εθνικής Επιτροπής της UNESCO.

• Συνεργασία με την Τοπική Αυτοδιοίκηση για τις νέες Επιχειρησιακές Οδηγίες της UNESCO (Operational Guidelines), καθώς και για τις Οδηγίες Διαχείρισης των Μνημείων Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Management Guidelines) για την Εφαρμογή της Σύμβασης για την Προστασία Πολιτιστικής Κληρονομιάς, προκειμένου να υπάρξει στενότερη συνεργασία με τις Εφορείες Αρχαιοτήτων που έχουν υπό την αρμοδιότητά τους αρχαιολογικούς χώρους (όπως Κνωσός, Φίλιπποι, Νικόπολη, Λαύριο, Κέρκυρα) του Ενδεικτικού Καταλόγου Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς, για να επικαιροποιηθούν οι φάκελοι υποψηφιότητας, με στόχο την τελική εγγραφή τους στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Στο πλαίσιο αυτό διερευνήθηκε και το θέμα των πνευματικών δικαιωμάτων του ως άνω υλικού (Operational Guidelines της UNESCO), προκειμένου να μεταφραστούν στην ελληνική γλώσσα.

• Έλεγχος των αποτελεσμάτων του περιοδικού ελέγχου για τα μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς, προκειμένου να διαπιστωθούν εκκρεμότητες των ελληνικών μνημείων που ελέγχθηκαν (Σχέδια Διαχείρισης, Δηλώσεις Σημασίας, Ζώνες Προστασίας κ.ά.) και να αντιμετωπιστούν σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στις Επιχειρησιακές Οδηγίες της UNESCO ως προς τα χρονικά περιθώρια και τη διαδικασία τακτοποίησης αυτών των εκκρεμοτήτων.

• Έλεγχος και εμπρόθεσμη αποστολή στο Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO των datasheets για τον περιοδικό έλεγχο των ελληνικών Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς αρμοδιότητας της ΔΙΠΚΑ.

• Συγκέντρωση, κατόπιν σχετικού αιτήματος της UNESCO, όλης της ελληνικής νομοθεσίας (Νόμοι, Διατάγματα, Υπουργικές Αποφάσεις) που σχετίζεται με την προστασία των αρχαιοτήτων, καθώς και με την κύρωση διεθνών συμβάσεων (τόσο για την πολιτιστική κληρονομιά όσο και για το φυσικό περιβάλλον), προκειμένου να αποσταλούν σε ηλεκτρονική μορφή και να συμπεριληφθούν στη βάση δεδομένων με τις εθνικές νομοθεσίες που καταρτίζεται από την UNESCO.

• Ετοιμασία σχεδίου παρέμβασης κατά την 61η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ για την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών.

• Μετά και την εκλογή της χώρας μας, πέρυσι, στην Επιτροπή για το Β΄ Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Χάγης (1954), σχετικά με την «προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης», το Τμήμα ενέτεινε τις προσπάθειες για την εφαρμογή όλων των υποχρεώσεων της χώρας έναντι των προβλεπομένων στην εν λόγω Σύμβαση και τα Πρωτόκολλα αυτής. Μεταφράστηκε το kit της UNESCO που αφορά στην εφαρμογή της Σύμβασης, επι-

καιροποιήθηκαν τα μέλη της Εθνικής Συμβουλευτικής Επιτροπής της Χάγης, σε στενή συνεργασία με τα Υπουργεία Εξωτερικών, Άμυνας και Δημοσίας Τάξεως, προκειμένου να καταστεί εφικτή η ενεργοποίησή της, συστήθηκε νέα ομάδα για την Πολιτική Σχεδίασης Εκτάκτου Ανάγκης, ενώ έγιναν ενέργειες προς το Εθνικό Τυπογραφείο για διόρθωση σφάλματος- παράλειψης που εντοπίστηκε στο ΦΕΚ κύρωσης του Β΄ Πρωτοκόλλου της Χάγης.

• Συμμετοχή της Διεύθυνσης στο Διεθνές Συνέδριο με θέμα την Έρευνα σχετικά με την Πολιτιστική Πολιτική, το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Βιέννη από τις 12 έως 16 Ιουλίου και διοργανώθηκε από το Educult και την International Journal of Cultural Policy.

• Συμμετοχή στο Διεθνές Συνέδριο που διεξήχθη στις 15-17 Σεπτεμβρίου 2006 στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου με τίτλο «Μελλοντική άποψη για το περιβάλλον της Μεσογείου». Σκοπός του ανωτέρω συνεδρίου ήταν η ανταλλαγή εμπειρίας μεταξύ στελεχών και εμπειρογνωμόνων κρατικών, μη κυβερνητικών και ιδιωτικών φορέων σε περιβαλλοντικά ζητήματα που αφορούν στη Μεσόγειο. Η ΔΙΠΚΑ απέστειλε ανακοίνωση με θέμα «The Protection and the Preservation of the Greek Archaeological Landscape. Laws, Administrative Measures and Best Practises: The Case of the Archaeological Site of Lavrio, Attica».

• Προετοιμασία και συμμετοχή στην άτυπη συνάντηση που συνδιοργάνωσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Συμβούλιο της Ευρώπης, με θέμα «Componet B of the Regional Programme on Cultural and Natural Heritage in South East Europe» στην Κάρπαθο, στις 4-6 Μαΐου 2006. Η Διεύθυνση παρακολούθησε τις εργασίες του Συνεδρίου και πραγματοποίησε εκτενή αναφορά στο Forum που θα διοργανωθεί από τη χώρα μας το 2008 με τίτλο «Διαπολιτισμικές συναντήσεις σε θαλάσσιες, ποτάμιες και λιμναίες διαδρομές της ΝΑ. Ευρώπης» και το οποίο θα έχει ως στόχο την προβολή του ιδιαίτερου ρόλου που έπαιξε το υδάτινο στοιχείο στην ανάπτυξη και τη διάδοση του πολιτισμού στη νοτιοανατολική Ευρώπη.

• Συμμετοχή στο Forum που διεξήχθη στο πλαίσιο του Περιφερειακού Προγράμματος «Πολιτιστικές διαδρομές στη ΝΑ. Ευρώπη», στην Opatija της Κροατίας με τίτλο «Cultural Heritage and Communications: A New Vision of South East Europe» (1-6-2006). Οι αρχηγοί των κρατών και οι άλλοι υψηλοί συμμετέχοντες, αφού συμφώνησαν ότι «η συνεργασία στη ΝΑ. Ευρώπη πρέπει να οικοδομηθεί με βάση την πλούσια και ποικίλη υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής» συζήτησαν το θέμα της επικοινωνίας της κληρονομιάς και έγιναν παρατηρήσεις για τη δημιουργία των οριστικών κειμένων της Στρατηγικής (Strategy) και της Διακήρυξης (Declaration) του Forum της Opatija.

• Συμμετοχή στη Δεύτερη Συνάντηση του συμβουλίου των Υπουργών Πολιτισμού Νοτιοανατολικής Ευρώπης, που διοργανώθηκε υπό τη Βουλγαρική Προεδρία και έλαβε χώρα στη Βάρνα (22-25/6/2006).

• Συμμετοχή στο τρίτο Σεμινάριο με θέμα την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά ως παράγοντα για την αειφόρο ανάπτυξη (Enhancement of the Cultural and Natural Heritage as a Factor for Sustainable Development), που διεξήχθη στο πλαίσιο του «Περιφερειακού προγράμματος για την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά στη ΝΑ. Ευρώπη» (Regional Programme for Cultural and Natural Heritage in South East Europe) του Συμβουλίου της Ευρώπης, που έλαβε χώρα στις 27-29 Σεπτεμβρίου, στο Βελιγράδι.

• Παρακολούθηση του Διεθνούς Forum με θέμα «Ευρωπαϊκές πολιτιστικές διαδρομές, εργαλεία γεωπολιτικής για το διαπολιτισμικό διάλογο, τη βιώσιμη ανάπτυξη, τον πολιτιστικό τουρισμό και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση», που πραγματοποιήθηκε στο Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών στις 13-14 Μαΐου 2006 με την ευκαιρία του ελληνικού έτους ελιάς και ελαιολάδου.

9η Μεσογειακή Διοργάνωση για τον Αρχαιολογικό Τουρισμό στο Paestum της Ιταλίας. Ελλάδα - τιμώμενη χώρα για το 2006

Στο Paestum του Salerno της Ιταλίας πραγματοποιείται ετησίως από το 1998 η μεσογειακή διοργάνωση για τον αρχαιολογικό τουρισμό. Η διοργάνωση αυτή, η οποία περιλαμβάνει διάφορες παραμέτρους (έκθεση με θέμα τον αρχαιολογικό τουρισμό, στρογγυλές τράπεζες, διαλέξεις, εργαστήριο δημιουργίας κινουμένων σχεδίων με αρχαιολογικό θέμα κ.ά.), η βασικότερη των οποίων είναι η έκθεση για τον αρχαιολογικό τουρισμό, αποσκοπεί στην τουριστική προώθηση χώρων και προορισμών αρχαιολογικού ενδιαφέροντος με παράλληλη αύξηση των οικονομικών ευκαιριών που απορρέουν από τον αρχαιολογικό τουρισμό. Σύμφωνα με τους διοργανωτές, είναι η μόνη διοργάνωση παγκοσμίως η οποία προωθεί αμιγώς τον αρχαιολογικό τουρισμό και συντελεί στον πολιτιστικό διάλογο.

Κατόπιν της αποδοχής από το Υπουργείο Πολιτισμού στις 20-1-2006 της συμμετοχής του ως φορέα εκπροσώπησης της Ελλάδας στην 9η Μεσογειακή Διοργάνωση για τον Αρχαιολογικό Τουρισμό που πραγματοποιείται ετησίως στο Paestum, Salerno της Ιταλίας, μετέβη στην Ιταλία ελληνική αποστολή προκειμένου να καλύψει την πολύπλευρη συμμετοχή του ΥΠΠΟ στις εκδηλώσεις της διοργάνωσης, που διήρκεσε από τις 16 έως και τις 19-11-2006.

Την αποστολή του Υπουργείου Πολιτισμού αποτελούσαν η γενική διευθύντρια Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Β. Βασιλοπούλου, που εκπροσώπησε και τον υπουργό Πολιτισμού, η προϊσταμένη της ΔΙΠΚΑ, Έ. Κόρκα, η προϊσταμένη της Ε΄ ΕΠΚΑ, Α. Βασιλογάμβρου,

η προϊσταμένη της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ, Ζ. Ασλαματζίδου, η προϊσταμένη της Κ΄ ΕΠΚΑ, Ό. Φιλανιώτου, η προϊσταμένη της ΚΒ΄ ΕΠΚΑ, Μ. Φιλήμονος, η προϊσταμένη της ΚΓ΄ ΕΠΚΑ, Μ. Μπρεδάκη, η προϊσταμένη της ΛΗ΄ ΕΠΚΑ, Ξ. Αραπογιάννη, ο προϊστάμενος της ΛΘ΄ ΕΠΚΑ, Μ. Πετρόπουλος, οι αρχαιολόγοι της Δ΄ ΕΠΚΑ, Ε. Παλαιολόγου και Β. Μαυροθαλασσίτη, η αρχαιολόγος της Κ΄ ΕΠΚΑ, Ν. Πυλαρινού, οι αρχαιολόγοι της ΚΓ΄ ΕΠΚΑ, Α. Βασιλάκης, Μ. Εγγλέζου και Ε. Αντωνακάκη, ο αρχιτέκτονας της Διεύθυνσης Νεώτερης και Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, Α. Ξενάκης, η αρχαιολόγος της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Μ. Βολιώτη, και οι αρχαιολόγοι της ΔΙΠΚΑ, Π. Μαρνέρη, Κ. Κωστάντη, Δ. Χατζηαγγέλου και Σμ. Αγγελίδου.

Η Ελλάδα συμμετείχε με την κατασκευή ειδικού περιπτέρου με θέμα την Αρχαιολογία και τον Τουρισμό. Στις 16-11-2006 τελέστηκαν τα εγκαίνια της 9ης Μεσογειακής Διοργάνωσης. Στη συνέχεια, η ελληνική αντιπροσωπεία συμμετείχε στη Στρογγυλή Τράπεζα με θέμα «Από την Ελλάδα στην Ιταλία και από την Ιταλία στην Ελλάδα. Αρχαίες διαδρομές και σύγχρονες έρευνες», με ομιλίες που αφορούσαν στη μακρόχρονη συνεργασία της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας με την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή στην Αθήνα, στη συμμετοχή ελληνικής αποστολής στην επιστημονική ομάδα που πραγματοποιεί την ανασκαφή της αρχαίας Συβάρεως, αλλά και στη διερεύνηση ίδρυσης Ελληνικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Ρώμη.

Τη 17η Νοεμβρίου η ελληνική αντιπροσωπεία παρακολούθησε και έλαβε μέρος στη Συζήτηση Στρογγυλής Τράπεζας με θέμα «Η χρήση της νέας τεχνολογίας στη διάδοση και διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς» και στη συνέχεια ξεναγήθηκε από τη διευθύντρια του αρχαιολογικού Μουσείου του Paestum M. Cipriani στον αρχαιολογικό χώρο και το Μουσείο της πόλης

ΕΛΕΝΑ ΚΟΡΚΑ

Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων

Η Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων (ΔΣΑΝΜ) συγκροτήθηκε με τον Οργανισμό του Υπουργείου Πολιτισμού το 2003 και αποτελεί συνέχεια του Κέντρου Συντήρησης Αρχαιοτήτων (1973-1977) και της Διεύθυνσης Συντήρησης Αρχαιοτήτων (1977-2003). Από το 2004 με τη μεταστέγαση της Υπηρεσίας σε κτίριο του Υπουργείου Πολιτισμού, στην οδό Πειραιώς 81, οργανώθηκαν εργαστήρια και γραφεία μελετών. Οι εργασίες συντήρησης οργανώνονται πλέον σε τρεις άξονες: μελετητικές εργασίες, οργάνωση συνεργείων και αποστολές για συντήρηση σε μνημεία κατά χώραν και συντήρηση αρχαιοτήτων και έργων τέχνης στα εργαστήρια της Υπηρεσίας. Η ΔΣΑΝΜ, εκτός από τα έργα που εκτελεί σε όλη την Ελλάδα, συνδράμει τις περιφερειακές υπηρεσίες, επιστημονικά και πρακτικά, σε ειδικά θέματα συντήρησης.

Η συμμετοχή της ΔΣΑΝΜ σε έργα του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ), με συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οργανώνεται από ομάδα υποστήριξης των Κοινοτικών Προγραμμάτων. Την περίοδο 2003-2005 σχεδιάστηκαν και ολοκληρώθηκαν τα παρακάτω υποέργα:

- Εργασίες συντήρησης στην Πύλη Αδριανού στην Αθήνα (επιβλ. Ι. Στυψιανού, Κ. Παπασταματίου).
- Εργασίες συντήρησης ακιδογραφημάτων κελιών απομόνωσης στις φυλακές Αίγινας (επιβλ. Β. Πετρόπουλος).
- Συντήρηση και αποκατάσταση επιχρισμένων επιφανειών, ορθομαρμαρώσεων, ξύλινων επιφανειών και αρχιτεκτονικών μελών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (επιβλ. Α. Πατεράκης, Π. Τρίτου).
- Ερευνητικό πρόγραμμα: Ανίχνευση οπλισμού και διερεύνηση της στρωματογραφίας του υποστρώματος των εντοίχιων ψηφιδωτών της Νέας Μονής Χίου (επιβλ. Ι. Δαγκλής).
- Συντήρηση λίθινων στηλών με επιγραφές, ψηφιδωτών και επιχρισμάτων στον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας (επιβλ. Ι. Στυψιανού, Ι. Δαγκλής, Α. Βούλγαρης).
- Συντήρηση αντικειμένων για την έκθεσή τους στο χώρο του Λαογραφικού Μουσείου Λάρισας (επιβλ. Α. Πατεράκης, Δ. Κατσαρού-Μοσχονά).

Κατά το έτος 2006, η ΔΣΑΝΜ είχε σε εξέλιξη τα εξής ενέα υποέργα συντήρησης στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ, με συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

- Συντήρηση τοιχογραφιών και ψηφιδωτών του Καθολικού της Ιεράς Μονής Οσίου Λουκά (Α΄ Φάση) (επιβλ. Χ. Λιωνής, Δ. Χρυσόπουλος).
- Συντήρηση ψηφιδωτών και γλυπτών σεισμόπληκτης Ιεράς Μονής Δαφνίου (επιβλ. Δ. Χρυσόπουλος, Π. Τρίτου).
- Συνέχιση των εργασιών συντήρησης των εντοίχιων ψηφιδωτών της Μονής Δαφνίου (επιβλ. Δ. Χρυσόπουλος, οργ. εργοταξίου Ε. Αναματερού).
- Συντήρηση των εντοίχιων ψηφιδωτών του Καθολικού της Νέας Μονής Χίου (επιβλ. Ι. Δαγκλής, οργ. εργοταξίου Α. Κραββαρίτης, Η. Μαντζουράνης).
- Σωστικές επεμβάσεις συντήρησης και στερέωσης των τοιχογραφιών του Ιερού Ναού Παναγίας Κρήνας (επιβλ. Χ. Λιωνής).
- Συντήρηση τοιχογραφιών, ψηφιδωτών δαπέδων και αρχιτεκτονικών μελών στην Casa Romana της Κω (επιβλ. Χ. Λιωνής, Ι. Δαγκλής, Π. Τρίτου, οργ. εργοταξίου Γ. Παππάς).
- Προληπτική συντήρηση υαλοθετημάτων Κεγχρεών και ανάπτυξη συνθηκών εργασίας στο Μουσείο Ισθμίας (επιβλ. Γ. Μωραΐτου).
- Συντήρηση εκθεμάτων του Μουσείου Αστικού και Λαϊκού Βίου «Οικία Μανουσάκη» στη Σπάρτη (επιβλ. Α. Πατεράκης, Δ. Κατσαρού-Μοσχονά).
- Συντήρηση τοιχογραφιών, ψηφιδωτών, αρχιτεκτονικών μελών και κεραμοπλαστικού διακόσμου του Καθολικού του Ιερού Ναού Παρηγορήτισσας Άρτας (επιβλ. Χ. Λιωνής, Δ. Χρυσόπουλος, Ι. Στυψιανού, Κ. Παπασταματίου).

Συντήρηση ψηφιδωτών και γλυπτών της Ιεράς Μονής Δαφνίου

Ο σεισμός του 1999 στην Αττική προκάλεσε σοβαρές βλάβες και στάθηκε αφορμή να ξεκινήσουν άμεσα εργασίες συντήρησης του μνημείου και των ψηφιδωτών. Το έργο της συντήρησης του μνημείου και των ψηφιδωτών εντάχθηκε στο Β΄ ΚΠΣ και συνεχίστηκε στο Γ΄ ΚΠΣ, με το πρόγραμμα «Πολιτισμός» και το Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (ΠΕΠ) Σεισμοπλήκτων Αττικής, με συναρμόδιους φορείς του ΥΠΠΟ την 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, τη Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, τη Διεύθυνση Τεχνικών Ερευνών Αναστήλωσης και τη ΔΣΑΝΜ. Επιβλέποντες των έργων συντήρησης ήταν οι Δ. Χρυσόπουλος (ψηφιδωτά) και Π. Τρίτου (γλυπτά).

Το 2006 ολοκληρώθηκε το ένα από τα δύο έργα στη Μονή Δαφνίου, του ΠΕΠ Αττικής, που αφορά τη συντήρηση των ψηφιδωτών της πρώτης και της δεύτερης ζώνης του Καθο-

λικού[1], καθώς και η συντήρηση των γλυπτών που φυλάσσονται στη γλυπτοθήκη της μονής. Πρόκειται για 159 γλυπτά και αρχιτεκτονικά μέλη που είχαν υποστεί σοβαρές βλάβες από το σεισμό. Σύμφωνα με τη μελέτη που εκπονήθηκε από τη ΔΣΑΝΜ, οι κυριότερες φθορές που παρουσίαζε ο λίθος ήταν θραύσεις, αποσπάσεις θραυσμάτων, ρηγματώσεις, αποφλοίωση και απομείωση των επιφανειών. Οι επεμβάσεις συντήρησης περιελάμβαναν καθαρισμό των επικαθήσεων και των παλαιότερων υλικών συμπλήρωσης, συγκολλήσεις των θραυσμάτων, σφραγίσεις των αρμών και των ρωγμών, αφαίρεση παλαιών συνδέσμων/πύρων και αντικατάσταση και στερέωση των επιφανειών. Μετά το πέρας των εργασιών συντήρησης επιλέχθηκαν κάποια αντικείμενα για να εκτεθούν σε ένα τμήμα των κελλιών της δυτικής πτέρυγας και τα υπόλοιπα τοποθετήθηκαν σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο (κλωβό) στον αύλειο χώρο της Μονής.

Προληπτική συντήρηση υαλοθετημάτων Κεγχρεών και ανάπτυξη συνθηκών εργασίας στο Μουσείο Ισθμίας

Το Δεκέμβριο ολοκληρώθηκε, επίσης, το έργο «Προληπτική Συντήρηση Υαλοθετημάτων Κεγχρεών και Ανάπτυξη Συνθηκών Εργασίας», με επιβλέπουσα τη συντηρήτρια Γ. Μωραΐτου, στο πλαίσιο του έργου «Αναβάθμιση και Επανέκθεση Μουσείου Ισθμίας και Ανάδειξη Αρχαιολογικού Χώρου» του προγράμματος ΠΕΠ Πελοποννήσου, με φορέα υλοποίησης τη ΛΖ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το έργο της ΔΣΑΝΜ δημοσιεύθηκε σε ελληνικά και ξένα πρακτικά συνεδρίων και ημερίδων[2].

Το υποέργο αφορά την ανάπτυξη ειδικών ελεγχόμενων συνθηκών για τη φύλαξη 80 υαλοπινάκων σε χώρο 28 τ.μ. που διαμορφώθηκε κατάλληλα για το σκοπό αυτό στο Μουσείο Ισθμίας. Το δωμάτιο ελεγχόμενων συνθηκών εξασφάλισε στα υαλοθετήματα το απαιτούμενο κλίμα για τη φυσικοχημική τους προστασία. Τα ερμάρια που τοποθετήθηκαν στο εσωτερικό του παρέχουν απόλυτη φυσική προστασία στα υαλοθετήματα και εξασφαλίζουν εύκολη πρόσβαση στους μελετητές.

Μελέτες Συντήρησης

Κατά το έτος 2006 εκπονήθηκαν οι παρακάτω μελέτες, προμελέτες και τεχνικές εκθέσεις από τους συντηρητές της Υπηρεσίας, προκειμένου να κατατεθούν προς έγκριση στα αρμόδια συμβούλια:

- Μελέτη συντήρησης της Δυτικής Στοάς στον αρχαιολογικό χώρο της Δωδώνης (Ι. Στυψιανού, Κ. Παπασταματίου).
- Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής Πάτμου. Εξέταση παλαιοτύπων, προτάσεις για συντήρηση, φύλαξη και έκθεση (Ζ. Γκιννή).
- Μελέτη για τη συντήρηση των βιβλίων της συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου Σύμης (Ζ. Γκιννή).
- Τεχνική έκθεση για τη συντήρηση του αναγλύφου στο μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη (Ι. Στυψιανού, Κ. Παπασταματίου).
- Προμελέτη για την κατάσταση διατήρησης των μαρμάρινων αρχιτεκτονικών, μεταλλικών και γύψινων στοιχείων του Ακροπόλ Παλλάς και προτάσεις συντήρησης και αποκατάστασης (Π. Τρίτου, Δ. Κατσαρού-Μοσχονά, Ι. Βίτσου, Α. Δημητρίου, Κ. Τσάλλος).
- Μελέτη για την κατάσταση διατήρησης των εντοίχιων ψηφιδωτών της Νέας Μονής Χίου (Ι. Βίτσου, Κ. Πανταζίδου, Γ. Σωτηροπούλου).
- Συντήρηση Αρχείων Βιβλίων της Συλλογής του Αρχοντικού Βουβάλη στην Κάλυμνο (Ζ. Γκιννή).

Πραγματοποιήθηκε επίσης πλήθος αυτοψιών, ύστερα από αιτήματα και σε συνεργασία με τις περιφερειακές υπηρεσίες, για παροχή οδηγιών συντήρησης.

Εργασίες Συντήρησης

Στο πλαίσιο του εγκεκριμένου προγράμματος δράσης της ΔΣΑΝΜ, αλλά και ανταποκρινόμενοι στα αιτήματα περιφερειακών υπηρεσιών, πραγματοποιήθηκαν οι παρακάτω εργασίες συντήρησης, από το προσωπικό της Υπηρεσίας, καθώς και με πρόσληψη έκτακτου προσωπικού, με χρηματοδότηση από εθνικούς πόρους:

Συντήρηση ξύλου - ξυλόγλυπτων αντικειμένων
(Α. Πατεράκης, Χ. Παπαθεολόγου, Χ. Σπεράντζα, Μ. Τσούπρου, Β. Μωραΐτης, Σ. Γαβριήλ, Ει. Τσιβγούλη)

- Συντήρηση ξυλόγλυπτου τέμπλου του Ιερού Ναού Αγίας Φωτεινής στη Νέα Σμύρνη, το οποίο προέρχεται από τον Ιερό Ναό Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στη Σμύρνη της Μικράς Ασίας.

1. Περισσότερες πληροφορίες για τη συντήρηση των ψηφιδωτών της Μονής Δαφνίου που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων του Γ΄ ΚΠΣ θα ακολουθήσουν με την ολοκλήρωση και του δεύτερου υποέργου.

2. Α. Μωραΐτου, Τα Υαλοθετήματα των Κεγχρεών - Κατάσταση Διατήρησης και Προοπτικές Συντήρησης, *Το Γυαλί από την Αρχαιότητα έως σήμερα*, Εταιρεία Μελετών Αρχαίας Μεσσήνης, Αθήνα 2002, σ. 195-199. P. Loukopoulou - G. Moraitou, The Kenchreai Glass Panels: Selection of Packing Materials, στο L. Pilosi (επιμ.), *Proceedings of the Interim Meeting of ICOM-CC Glass and Ceramics Conservation*, Nova Gorica 2007, σ. 85-92. G. Moraitou - P. Loukopoulou - D. Tiligada, A Triple Ark for the Kenchreai Opus Sectile Glass Panels: Preventive Conservation and Access at Isthmia Archaeological Museum, *Proceedings of the 18th Conference of AIHV. Thessaloniki, September 21-25 2009*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 261-265. G. Moraitou, Past Conservation and Restoration Interventions on the Kenchreai Opus Sectile Panels: The Greek Approach, *Proceedings of the 18th Conference of AIHV. Thessaloniki, September 21-25 2009*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 254-260.

- Συντήρηση ξυλόγλυπτου τέμπλου του Καθολικού της Ιεράς Μονής Παναγίας Ρεματιανής Λακωνίας.
- Συντήρηση τέμπλου του Ιερού Ναού Αγίων Αποστόλων στα Μεστά της Χίου.
- Συντήρηση του ξυλόγλυπτου τέμπλου του Ιερού Ναού Αγίου Γερασίμου Κεφαλονιάς.
- Συντήρηση του επιχρυσωμένου ξυλόγλυπτου τέμπλου του 1618 της Ιεράς Μονής Γωνιάς στο Κολυμπάρι Κισσάμου Νομού Χανίων.
- Συντήρηση του ξυλόγλυπτου επιχρυσωμένου τέμπλου της Ιεράς Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου στο Σοφικό, του τέμπλου και των εικόνων του Ιερού Ναού Σωτήρος στο Ζεμενό και του τέμπλου του Ιερού Ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου στο Μάννα Νομού Κορινθίας.
- Συντήρηση ξυλόγλυπτου τέμπλου παρεκκλησίου Ιωάννη Προδρόμου και επιχρυσωμένου ξυλόγλυπτου προσκυνηταρίου «Άξιον Εστί» στο Πρωτάτο και επιχρυσωμένου ξυλόγλυπτου δεσποτικού θρόνου της Παναγίας Πορτιανής της Ιεράς Μονής Ιβήρων στο Άγιον Όρος.
- Συντήρηση επίπλων Χαρίλαου Τρικούπη.
- Συντήρηση ξύλινων και ξυλόγλυπτων αντικειμένων Λαογραφικού Μουσείου Κιμώλου.

Συντήρηση ψηφιδωτών
(Δ. Χρυσόπουλος, Φ. Γεωργανής, Γ. Καράμπαλης, Αι. Ματθιοπούλου)

- Απόσπαση και επανατοποθέτηση τμήματος ψηφιδωτού δαπέδου σε ρωμαϊκό κτίριο στην Αταλάντη Φθιώτιδος.
- Εργασίες συντήρησης, αποκόλληση ρωμαϊκού ψηφιδωτού δαπέδου στον αύλειο χώρο του Αρχαιολογικού Μουσείου Πυθαγορείου Σάμου.

Συντήρηση οργανικών ανασκαφικών υλικών - γυαλιού
(Γ. Μωραΐτου, Π. Λουκοπούλου, Χ. Μαργαρίτη)

- Στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Στρατηγικής για την Προστασία Ευαίσθητων Αρχαιολογικών Ευρημάτων από Χερσαίες Ανασκαφές» έγινε παρακολούθηση παλαιότερων έργων συντήρησης προκειμένου να ελεγχθεί η αποτελεσματικότητα των μεθόδων συντήρησης και των ευρύτερων διαδικασιών διαχείρισης των ευρημάτων, καθώς και η συμπεριφορά των υλικών σε βάθος χρόνου.
- Κατόπιν αιτήματος από τις περιφερειακές υπηρεσίες ή στο πλαίσιο του παραπάνω προγράμματος, πραγματοποιήθηκαν αυτοψίες και συντάχθηκαν οδηγίες συντήρησης για τα ακόλουθα οργανικά αντικείμενα: ξύλινοι κάδοι Μεγαλόπολης στο Μουσείο Τριπόλεως, τεμάχιο υφάσματος από την Ασέα Αρκαδίας, αρχαιολογικά υφάσματα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, τεμάχιο υφάσματος από το σπήλαιο Ανδρίτσας.
- Παροχή πρώτων βοηθειών σε χάλκινο λέβητα με ψάθινο σκεύος και ρόδια στο εσωτερικό του, αρμοδιότητας ΛΖ΄ ΕΠΚΑ. Για τις ανάγκες μεταφοράς και προσωρινής διατήρησης του ευπαθούς αυτού ευρήματος σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε ειδικός ψυκτικός θάλαμος σε ατμόσφαιρα αζώτου[3].
- Παρακολούθηση των περιβαλλοντικών συνθηκών φύλαξης και έλεγχος της κατάστασης των συντηρημένων θραυσμάτων ανασκαφικού υδατοκορεσμένου σχοινιού, σε συνεργασία με τη Γ΄ ΕΠΚΑ.

Συντήρηση υφάσματος
(Τ. Κουσουλού)

- Συντήρηση και προετοιμασία για έκθεση του ιστορικού λαβάρου της Μονής Αρκαδίου, σε συνεργασία με την 28η ΕΒΑ.
- Συντήρηση διπρόσωπου λαβάρου από την Κάσο.
- Συντήρηση και προετοιμασία για έκθεση τεσσάρων κεντημάτων από την ιστορική συλλογή Καστελόριζου, σε συνεργασία με την 4η ΕΒΑ.
- Συντήρηση διπρόσωπης σημαίας από την Πινακοθήκη του Δήμου Κέρκυρας.
- Συντήρηση, προετοιμασία για έκθεση και συσκευασία για μεταφορά κουστουμιού «μελανόμορφο αγγείο» τελετής έναρξης Ολυμπιακών Αγώνων, Αθήνα 2004, σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Ολυμπιακής Αξιοποίησης.

Συντήρηση τοιχογραφιών - κονιαμάτων

- Σωστικές επεμβάσεις συντήρησης κονιαμάτων στον αρχαιολογικό χώρο της Έπαυλης Ηρώδη του Αττικού, στη Λουκού Άστρους Κυνουρίας.
- Σωστικές εργασίες στα επιχρίσματα σε ρωμαϊκό κτίριο στην Αταλάντη Φθιώτιδος (Ι. Ματαράγκας, Χρ. Σοφόπουλος, Χ. Καραΐσκος).
- Συντήρηση τοιχογραφιών στην Ιερά Μονή Ξενοφώντος Αγίου Όρους.
- Συντήρηση επιχρισμάτων στις Κατακόμβες Μήλου.
- Συντήρηση τοιχογραφιών Ιερού Ναού Άγιου Παντελεήμονα στη Νεάπολη Λακωνίας.
- Συντήρηση τοιχογραφιών Ιερού Ναού Παντάνασσας στο Μοναστηράκι (Ε. Ανανιάδου, Θ. Καραφωτιάς, Α. Σκυβαλάκη, Γ. Νουκάκης).
- Εργασίες διερεύνησης - δείγματα αποκάλυψης, για να διαπιστωθεί η ύπαρξη τοιχογραφιών και οι ζωγραφικές τους φάσεις, σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση στο Μέγαρο Λοβέρδου-Τσίλερ στην Αθήνα.

3. G. Moraitou - P. Loukopoulou - P. Stamou, AZOTON™, A Nitrogen Climatic Cabinet for the Transport and Safe Storage of Organic Archaeological Finds, *Abstracts of Posters at the ICOM CC Conference on Museum Microclimates Copenhagen 19-23 November 2007* (T. Padfield - K. Borchersen επιμ.), 2007, σ. 12-13.

- Συντήρηση στις οροφογραφίες των εξωστών του Α΄ και Β΄ ορόφου του Ιλίου Μελάθρου. Εργασίες στερέωσης και συμπλήρωσης των ξύλινων στοιχείων στο εσωτερικό της σκεπής του κτιρίου. Εργασίες καθαρισμού και αποκατάστασης φθορών στις τοιχογραφίες του μικρού κλιμακοστασίου.
- Συντήρηση τοιχογραφιών στο νεοκλασικό κτίριο της οδού Ψαρομηλίγκου 30 (Ι. Χάσκαρης, Α. Τζίνα, Α. Μιχαηλίδου, Ε. Τριανταφυλλίδου, Ο. Καίσαρ).

Συντήρηση εικόνων - πινάκων

(Σ. Τέλιου-Μίνου, Μ. Καφαντάρη, Μ. Αργυροπούλου, Π. Κωσταλούπης, Π. Τζαβέλας)

- Συντήρηση φορητών εικόνων του τέμπλου στον Ιερό Ναό Κοιμήσεως Θεοτόκου στην Ελάτη Αρκαδίας.
- Συντήρηση της φορητής εικόνας «Τρεις Ιεράρχες» με υπογραφή του Εμμανουήλ Τζάνε, σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών.
- Συντήρηση της εικόνας «Παναγία Γλυκοφιλούσα» Επισκοπής Γωνιάς Θήρας και των εικόνων του Ιερού Ναού Αγίου Νικολάου Θων, στο ειδικά διαμορφωμένο εργαστήριο που οργανώθηκε στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών.

Συντήρηση μεταλλικών αντικειμένων

(Δ. Κατσαρού-Μοσχονά, Κ. Τσάλλος)

- Εργασίες συντήρησης στα δύο μεταλλικά σιντριβάνια του Δήμου Φιλιατρών.
- Εργασίες συντήρησης στα εξωτερικά και τα εσωτερικά μεταλλικά στοιχεία του Ιλίου Μελάθρου.
- Καταγραφή και συσκευασία των οργάνων του Μουσείου του Παλαιού Χημείου στην οδό Σόλωνος στην Αθήνα.

Συντήρηση λίθου

(Ι. Στυψιανού, Δ. Παπαϊωάννου, Ι. Παπαϊωάννου, Π. Κατσιμάρδου, Μ. Σαρρή, Α. Δημητρίου, Ε. Ανδριοπούλου, Σ. Βάνα, Ε. Καράμπα, Ε. Κουρούβανη, Δ. Μίζα)

- Αποσυναρμολόγηση, συντήρηση, επανατοποθέτηση του μνημείου του Θεόφιλου Καΐρη στην Άνδρο.
- Συντήρηση ταφικού μνημείου του Οίκου Ιωακείμ Παπαοικονόμου στο νεκροταφείο Βύρωνα.
- Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης στο εσωτερικό και το εξωτερικό του Ιερού Ναού Αγίου Ελευθερίου Αθηνών.

Συντήρηση χαρτιού

(Κ. Γαβρίλου, Δ. Γελαδάρης, Μ. Λαβράνου, Σ. Αδάμ, Δ. Νικολούλιας, Α. Γεωργίου)

- Εργασίες συντήρησης σε 42 αφίσες από το τότε παράνομο τυπογραφείο του ΕΑΜ, που λειτούργησε στην Καλλιθέα την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.
- Συντήρηση έξι υδατογραφιών, που ανήκουν στο Ναυτικό και Εθνολογικό Μουσείο Γαλαξιδίου.
- Συντήρηση τριών εκκλησιαστικών βιβλίων, «Μέγα Ωρολόγιον» του 1930, «Μηνιαίο Σεπτεμβρίου» του 1890 και «Τυπικόν», που ανήκουν στον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου του Θων στην Αθήνα.
- Καταγραφή και συσκευασία βιβλιακού και αρχειακού υλικού του Μουσείου του Παλαιού Χημείου στην οδό Σόλωνος στην Αθήνα.
- Συντήρηση δύο περγαμηνών διπλωμάτων της Ενετικής Δημοκρατίας, που ανήκουν στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

Με συμμετοχή κατά ειδικότητα ομάδων εργασίας πραγματοποιήθηκαν τα παρακάτω έργα:

- Οργάνωση εργαστήριου συντήρησης (υφάσματος, ξυλόγλυπτου, χαρτιού, πινάκων, μικροτεχνίας) και αποθηκευτικών χώρων για την προληπτική συντήρηση και καταγραφή των αντικειμένων από το Ανάκτορο Τατοΐου. Οι χώροι δημιουργήθηκαν και εξοπλίστηκαν σε λυόμενους οικίσκους στο χώρο του Κτήματος Τατοΐου, ανάλογα με τις ανάγκες των αντικειμένων που απομακρύνονταν σταδιακά από αυτό.
- Συντήρηση επιχρισμάτων και ακιδογραφημάτων, μεταλλικών στοιχείων και χαρτώου υλικού του χώρου ιστορικής μνήμης – κρατητήρια της Kommandantur – στο Μέγαρο της Εθνικής Ασφαλιστικής, οδός Κοραή, Αθήνα.
- Συντήρηση, οργάνωση αποθηκευτικού χώρου και αποθήκευση των αντικειμένων (μικροτεχνίας, υφασμάτινων, ξύλινων και χαρτώου υλικού) του λαογραφικού μουσείου «Φιλιώ Χαϊδεμένου» Νέας Φιλαδέλφειας.

Η ΔΣΑΝΜ, υπεύθυνος φορέας για την έκδοση αποφάσεων δειγματοληψιών, το 2006 εξέτασε και παρακολούθησε 126 αιτήσεις για δειγματοληψίες από αρχαιολογικό υλικό (Β. Ηλιάδου, Θ. Ξενιού).

Συνεχίζοντας την εκδοτική μας δραστηριότητα, μεταφράστηκε και προετοιμάζεται η έκδοση του βιβλίου *First Aid for Finds* των D. Watkinson και V. Neal (Ρ. Οικονόμου, Μ. Κρινή).

Τέλος, η ΔΣΑΝΜ συμμετείχε ως εθνικός φορέας συντήρησης στο διεθνές πρόγραμμα RER/1/006 της Διεθνούς Επιτροπής Ατομικής Ενέργειας για την προώθηση των πυρηνικών τεχνικών στη συντήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην περιοχή της Μεσογείου με εκπρόσωπο τη Γ. Μωραΐτου. Εκπρόσωπος του εθνικού φορέα έρευνας ήταν ο δρ. Α. Καρύδας του ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος». Στο πλαίσιο του προγράμματος διοργανώθηκε διεθνές εκπαιδευτικό σεμινάριο με θέμα «Εφαρμογή φορητού φασματομέτρου φθορισιμετρίας ακτίνων Χ και ιοντικών μεθόδων στη μελέτη της πολιτιστικής κληρονομιάς».

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΙΝΩΣ

Με ιδιαίτερη ικανοποίηση το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο δέχθηκε την έγκριση από το ΚΑΣ της μουσειολογικής και μουσειογραφικής μελέτης για την παρουσίαση σε μόνιμες εκθέσεις των πήλινων ειδωλίων, της Συλλογής Βλαστού, των χρυσών και αργυρών κοσμημάτων, των γυάλινων σκευών και της Συλλογής Κυπριακών Αρχαιοτήτων στις ανακαινισμένες αίθουσες του ορόφου, στις οποίες έως το 2001 φιλοξενούνταν το Νομισματικό Μουσείο.

Η πρότασή μας για την ένταξη του έργου στο Πρόγραμμα «Πολιτισμός» του Γ΄ ΚΠΣ είχε προηγηθεί και είχε γίνει αποδεκτή από το ΥΠΠΟ.

Από το 2005 προτεραιότητα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου ήταν η προετοιμασία του υλικού για τις εκθέσεις αυτές. Παράλληλα, υπήρχαν και άλλες δραστηριότητες πλην των τρεχουσών εργασιών συντήρησης, βελτίωσης των άλλων μόνιμων εκθέσεων, καταγραφής κτλ.[1].

Το έτος 2006 προχωρούσε με γοργό ρυθμό η προετοιμασία της μόνιμης επανέκθεσης της Συλλογής των Αιγυπτιακών Αρχαιοτήτων και της Συλλογής Σταθάτου.

Το ίδιο έτος, υπό την επιστημονική επιμέλεια του υπογράφοντος, προετοιμαζόταν η μεγάλη περιοδική έκθεση «Αθήνα - Σπάρτη», η οποία παρουσιάστηκε στη Νέα Υόρκη στους χώρους του Πολιτιστικού Ιδρύματος Αλέξανδρος Ωνάσης, από τις 6 Δεκεμβρίου 2006 έως τις 12 Μαΐου 2007 (Εικ. 1).

Στην έκθεση παρουσιάστηκε η παράλληλη ιστορία, αλλά και οι σχέσεις των δύο πόλεων κρατών από την αρχαϊκή εποχή έως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., την περίοδο δηλαδή κατά την οποία τόσο η Αθήνα όσο και η Σπάρτη πρωταγωνιστούσαν στα ελληνικά πράγματα. Είχαν εκτεθεί συνολικά 289 αρχαία έργα. Από αυτά, τα περισσότερα, 135 τον αριθμό, προέρχονταν από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 89 από το Αρχαιολογικό Μουσείο της Σπάρτης και τα υπόλοιπα από διάφορα Μουσεία της Ελλάδας και από δύο Μουσεία του εξωτερικού.

Πιστοί στην άποψη ότι το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, πλην των άλλων, είναι ένα ίδρυμα το οποίο θα πρέπει να υπηρετεί και να προωθεί την έρευνα, αποφασίσαμε τη συγγραφή επιστημονικού καταλόγου των γλυπτών. Σε συνεργασία με τον καθηγητή Γ. Δεσπίνη, προσδιορίσαμε τον τρόπο ομαδοποίησης των έργων και την κατάταξή τους σε τόμους, ανάλογα με την εποχή, αλλά και κατά είδη. Ο πρώτος τόμος θα είναι αφιερωμένος στα γλυπτά της αρχαϊκής εποχής και θα περιλαμβάνει όλα τα γλυπτά τόσο της έκθεσης όσο και αυτά που βρίσκονται στις αποθήκες, ακόμη και τα θραύσματα. Για τη συγγραφή των λημμάτων, πλην των αρχαιολόγων του Μουσείου, προσκλήθηκαν και συνεργάτες από το Πανεπιστήμιο, όσοι φυσικά είχαν ασχοληθεί με την αρχαϊκή γλυπτική.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ, ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

Το καλοκαίρι του 2005, μετά το πέρας της πρώτης φάσης του έργου της ριζικής ανακαίνισης και επανέκθεσης του Μουσείου, ξεκίνησε η δράση του νεοσύστατου Τμήματος Δημοσίων Σχέσεων, Τεκμηρίωσης και Δημοσιευμάτων, στο οποίο υπάγονται και τα εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως αυτό θεσπίστηκε βάσει του νέου οργανισμού του ΥΠΠΟ (Π.Δ. 191, ΦΕΚ 146/Α/13-6-2003, άρθρο 51, παρ. 2, εδ. 7). Το τμήμα στελεχώθηκε από την υπογραφομένη, ως προϊσταμένη, και την, τότε συμβασιούχο, αρχαιολόγο-μουσειολόγο Ν. Δαλακούρα. Επιπλέον, στις εκπαιδευτικές δράσεις του Τμήματος είχε συνεισφέρει ως συμβασιούχος και η ζωγράφος Δ. Λαμπρέτσα, εικαστικό δημιούργημα της οποίας, ανάμεσα σε άλλα, είναι και το λογότυπο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Μουσείου, ο Κενταυρούλης (2005).

Πρώτο μέλημα του Τμήματος ήταν η δημιουργία καταλόγου με τις ηλεκτρονικές διευθύνσεις των μέσων μαζικής ενημέρωσης (έντυπου ημερήσιου και περιοδικού τύπου, τηλεόρασης κτλ.), ώστε το κοινό να πληροφορείται άμεσα το έργο και τις δράσεις του Μουσείου.

Στις αρχές του 2006, η στελέχωση του Τμήματος, πλέον της υπογράφουσας και της συμβασιούχου αρχαιολόγου-μουσειολόγου Ν. Δαλακούρα, ενισχύθηκε με την τοποθέτηση στο Μουσείο της μόνιμης αρχαιολόγου-μουσειολόγου Δ. Καλεσοπούλου, καθώς και της αρχαιολόγου του προ-

1. Για τις εργασίες αυτές, βλ. παρακάτω τις αντίστοιχες εκθέσεις των Συλλογών του Μουσείου.

Εικ. 1. Άποψη της περιοδικής έκθεσης «Αθήνα - Σπάρτη» στη Νέα Υόρκη.

γράμματος stage Ά. Μυτιληναίου. Στις εκπαιδευτικές δράσεις του Τμήματος συμμετείχε και η Δ. Κοκκέβη-Φωτίου, αρχαιολόγος της Προϊστορικής Συλλογής.

Εκπαιδευτικές δράσεις

Οι μαθητές των σχολείων μας επισκέπτονται το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο για να κατανοήσουν την αρχαία ελληνική ιστορία και τέχνη και να δουν από κοντά τα εικονιζόμενα στα βιβλία τους αρχαία έργα – σχεδόν τα 2/3 των αρχαίων που απεικονίζονται στα σχολικά εγχειρίδια όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης βρίσκονται στις μόνιμες εκθέσεις του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

Η ανάγκη δημιουργίας εκπαιδευτικών προγραμμάτων, πέραν των επισκέψεων, ήταν επιτακτική για το πρώτο Μουσείο της χώρας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, το Εθνικό Μουσείο είχε ανταποκριθεί στη διυπουργική συνεργασία «Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ» και δημιούργησε τρία εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία παρέχονται έως σήμερα στους εκπαιδευτικούς ως δανειστικό υλικό (και σε μορφή pdf, από το 2009, μέσω του ηλεκτρονικού κόμβου του Μουσείου)[2].

Το Τμήμα προμηθεύθηκε από το Υπουργείο Παιδείας όλα τα σχολικά εγχειρίδια Γλώσσας και Ιστορίας της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και, βάσει αυτών, έβαλε στόχο τη δημιουργία προγραμμάτων, ώστε να καλυφθεί η διδακτέα ύλη που αφορά στην αρχαιότητα.

Σχολικά προγράμματα

Το σχολικό έτος 2005-2006 πραγματοποιήθηκαν στο Μουσείο δύο εκπαιδευτικά προγράμματα[3]:

Το μάτι ακούει. Το ειδικό αυτό πρόγραμμα για κωφούς μαθητές αποτελεί συνεχιζόμενο, από το 1998, πρόγραμμα του Μουσείου. Η Δ. Κοκκέβη-Φωτίου, η οποία χειρίζεται άριστα όχι μόνον την ελληνική, αλλά και την αγγλική και τη διεθνή νοηματική γλώσσα, δομεί την εκπαιδευτική δράση, ανάλογα με την ύλη της Ιστορίας που διδάσκεται σε κάθε τάξη ή το αίτημα του σχολείου, προκειμένου τα παιδιά να εμπεδώσουν το μάθημα και κυρίως να κατανοήσουν τη χρονολογική εξέλιξη της ελληνικής ιστορίας και τέχνης. Το πρόγραμμα διαρκεί δύο ώρες. Περιλαμβάνει διάλεξη διάρκειας μισής ώρας (με PowerPoint) στο αμφιθέατρο του Μουσείου και κατόπιν περιήγηση και ξενάγηση στους εκθεσιακούς χώρους. Η διάλεξη και η ξενάγηση γίνονται με την ελληνική νοηματική γλώσσα, αλλά και τον προφορικό λόγο ταυτόχρονα, μέθοδος που βοηθά στην πλήρη κατανόηση του θέματος. Οι προσφερόμενες ενότητες αφορούν: α) τη νεολιθική εποχή, β) τις ανασκαφές των Μυκηνών, τη βιογραφία του Σλήμαν και τα ευρήματά του, γ) το Ακρωτήρι της Θήρας (γεωλογική διαμόρφωση του νησιού και ανασκαφές) και δ) εκπαιδευτική ξενάγηση και συζήτηση στην έκθεση των γλυπτών και των αγγείων (κοινό πρόγραμμα)

Ζωντανεύοντας τα αρχαία. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές Νηπιαγωγείου και Α΄ και Β΄ τάξεων του Δημοτικού Σχολείου. Πραγματοποιήθηκε από την αρχαιολόγο-μουσειολόγο Ν. Δαλακούρα κατά τα σχολικά έτη 2005-2006 και 2006-2007. Σκοπός του προγράμματος είναι η γνωριμία των μικρών μαθητών με το Μουσείο και η πρώτη αβίαστη εξοικείωσή τους με τις αρχαιότητες. Για το λόγο αυτό, το πρόγραμμα δομείται γύρω από ένα συγκεκριμένο έκθεμα. Για τη διευκόλυνση των εκπαιδευτικών, προτάθηκαν προς επιλογή δύο έργα: 1) η τοιχογραφία των Πυγμάχων της Θήρας και 2) το αρχαϊκό άγαλμα της Κόρης Φρασίκλειας. Η εφαρμογή του εκπαιδευτικού προγράμματος περιλαμβάνει

2. Πρόκειται για τα: α) Δ. Κοκκέβη-Φωτίου, «Φύση, Θάλασσα και Ζωή», β) Μ. Τσιποπούλου, «Άνθρωποι-Λιοντάρια και Χρυσός» και γ) Ε. Κουρίνου, «Το χαμόγελο του Κούρου». Καθένα αποτελείται από δύο επί μέρους φυλλάδια, ένα για τον εκπαιδευτικό, με πληροφοριακό υλικό, και το δεύτερο για το μαθητή με δράσεις (βλ. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 1, 3 και Δ. Καλεσοπούλου, Δανεισμός εκπαιδευτικού υλικού, *Το Μουσείον* 5 (2005), σ. 82-83).

3. Δ. Καλεσοπούλου, Εκπαιδευτικά προγράμματα, *Το Μουσείον* 5 (2005), σ. 81-82.

Εικ. 2. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ζωντανεύοντας τα αρχαία».

διάλογο, αφήγηση παραμυθιού, δραματοποίηση και εικαστική δραστηριότητα (Εικ. 2).

Χαίρε και πίει ή, αλλιώς, στην υγειά μας! Δημιουργήθηκε από την αρχαιολόγο-μουσειολόγο Δ. Καλεσοπούλου για μαθητές της Δ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου. Σχεδιάστηκε και πρωτοπαρουσιάστηκε στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς του 2006, υλοποιήθηκε δε με την οικονομική υποστήριξη του Κτήματος Χατζημιχάλη και της Εταιρείας των Φίλων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το σχολικό έτος 2006-2007 και έκτοτε πραγματοποιείται σε τακτική ετήσια βάση. Το πρόγραμμα, διάρκειας δύο ωρών, στοχεύει στην προσέγγιση του καθημερινού βίου των αρχαίων Ελλήνων και της τέχνης τους μέσω των αγγείων πόσης, αλλά και των αγγείων αποθήκευσης και μεταφοράς υγρών. Περιελάμβανε έρευνα σε αίθουσες της έκθεσης αγγείων και κατόπιν σε άλλο χώρο, δράση με χρήση αντιγράφων κυλίκων και εργαστήρι αγγειογραφίας.

Ταξιδεύουμε... στους πολιτισμούς. Δημιουργήθηκε από τη Δ. Καλεσοπούλου και πραγματοποιήθηκε σε μαθητές της Α΄ τάξης του Γυμνασίου μόνον κατά το σχολικό έτος 2006-2007. Στόχος του προγράμματος ήταν να κατανοήσουν τα παιδιά τα οφέλη που προκύπτουν από τις διαπολιτισμικές επαφές και σχέσεις. Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός επηρεάστηκε και επηρέασε άλλους λαούς και αυτό αποδεικνύεται μέσα από την αρχαία ελληνική τέχνη. Έτσι, στο πρόγραμμα αυτό αξιοποιήθηκαν οι πτέρυγες των αρχαϊκών γλυπτών και των αγγείων του «ανατολίζοντος» ρυθμού, τα εκθέματα των οποίων εμπεριέχουν αφομοιωμένα και μεταπλασμένα πολλά ξένα πολιτισμικά στοιχεία. Σημαντική για την υλοποίηση του προγράμματος ήταν η συνεργασία με το Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ). Το ενδιαφέρον του ΙΜΕΠΟ σχετίζεται με το διαρκώς αυξανόμενο αριθμό αλλοδαπών μαθητών στα σχολεία. Για το λόγο αυτό, το πρόγραμμα, όπως περιγράφει η Δ. Καλεσοπούλου, «ενσωματώνει αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και βασίζεται στη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης και την ομαδοσυνεργατική μέθοδο. Προσφέρει τα ερεθίσματα, ώστε τα παιδιά να δουν τις συλλογές μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα, και δίνει αφορμές να συνδέσουν το παρελθόν με σημερινές εμπειρίες και να ανακαλύψουν γιατί μπορεί να τα αφορά ακόμη».

Επιμορφωτικά σεμινάρια για εκπαιδευτικούς

Στις δράσεις του Μουσείου σε σχέση με τα σχολεία εντάσσεται και η μουσειακή επιμόρφωση των εκπαιδευτικών με τη μορφή σεμιναρίων. Η πρόταση προήλθε από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς και το Τμήμα ανταποκρίθηκε. Πιο συγκεκριμένα, το αίτημα τέθηκε το Σεπτέμβριο του 2005 από τον εκπαιδευτικό Μ. Ελευθερίου, υπεύθυνο πολιτιστικών θεμάτων της Α΄ Διεύθυνσης ΠΕ Αθηνών του ΥΠΕΠΘ, ο οποίος, γνωρίζοντας την ανάγκη, στόχευε να αποδείξει στους εκπαιδευτικούς ότι μπορούν «μόνοι τους να φέρουν τους μαθητές» στο Μουσείο. Έτσι, στις 25 Οκτωβρίου 2005 διοργανώθηκε εσπερίδα με θέμα «Ένα μουσείο... στο σχολείο», στην οποία συμμετείχαν 60 εκπαιδευτικοί, κυρίως νηπιαγωγοί και δάσκαλοι, καθώς και λίγοι καθηγητές Γυμνασίου. Το σεμινάριο περιελάμβανε ξενάγηση στις εκθέσεις, βιωματική προσέγγιση στην τοιχογραφία των Πυγμάχων, την Αθηνά του Βαρβακείου και τον αμφορέα του Διπύλου – με τους εκπαιδευτικούς χωρισμένους σε τρεις ομάδες – και, τέλος, παρουσίαση στο αμφιθέατρο του Μουσείου ενός πολιτιστικού προγράμματος σε Μουσείο από εκπαιδευτικό.

Προγράμματα για οικογένειες με παιδιά και για ενήλικες

Εκτός από τα προγράμματα που απευθύνονται σε σχολικές ομάδες, το 2006 ξεκίνησε συστηματικά – και συνεχίζεται μέχρι σήμερα σε ετήσια βάση – το πρόγραμμα με τίτλο «Το παραμύθι της Κυριακής στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο» για οικογένειες με μικρά παιδιά. Είχαν ήδη προηγηθεί δύο εκδηλώσεις με παραμύθι, στο πλαίσιο του εορτασμού της Παγκόσμιας Ημέρας για το παιδί, των ετών 2004 και 2005. Ο σχεδιασμός, η επιλογή των παραμυθιών και η αρχαιολογική επιμέλεια ανήκουν στην υπογράφουσα. Το πρόγραμμα προσφέρει δημιουργική κάλυψη μέρους του ελεύθερου χρόνου των παιδιών τις Κυριακές, με στόχο να τα προσελκύσει αβίαστα και να τα μυή-

σει, ώστε ο τομέας που λέγεται «Επίσκεψη στα Μουσεία» να γίνει μέρος του ελεύθερου χρόνου τους και στο μέλλον, στην ενηλικίωσή τους. Η πρωτοβουλία εδώ μετατίθεται στην οικογένεια, στην οποία προσφέρεται μια πρωινή έξοδος, διέξοδος και συνάμα διασκέδαση και εκπαίδευση για τα μικρά παιδιά της (4 έως 12 ετών) τις Κυριακές. Έτσι, δύο Κυριακές κάθε μήνα παρουσιάστηκε μέσα στις αίθουσες του Μουσείου ένας μύθος ή ένα παραμύθι – διαφορετικό κάθε φορά – που αναφερόταν έμμεσα σε ένα συγκεκριμένο αρχαίο έργο (π.χ. Η χρυσή μάσκα του βασιλιά, Η ωραία κόρη Φρασίκλεια, Το άγαλμα που κρύωνε). Το πρόγραμμα περιελάμβανε αφήγηση από τη Ν. Κάπαρη, εκπαιδευτικό στο επάγγελμα, με ζωντανή μουσική επένδυση από το μουσικό Γ. Ψειμάδα, ακολουθούσε δε κατόπιν, από αρχαιολόγο του Μουσείου, οπτική πληροφόρηση με προβολή διαφανειών (PowerPoint), χρήση αντιγράφων αρχαίων έργων ή/και δράση των παιδιών, τα οποία παρακολουθούσαν καθισμένα σε μαξιλαράκια στο δάπεδο μπροστά στο αρχαίο. Στη διάρκεια του παραμυθιού οι συνοδοί είχαν τη δυνατότητα να φύγουν ή να παρακολουθήσουν, όρθιοι, το παραμύθι. Κατά κανόνα έμεναν. Το πρόγραμμα είχε διάρκεια μιας ώρας περίπου. Επειδή η ανταπόκριση ήταν μεγάλη, από το δεύτερο κιόλας παραμύθι διεξάγονταν δύο παραστάσεις (11:00-12:00 και 12:00-13:00).

Οδηγός - φυλλάδιο του Μουσείου για παιδιά

Με γνώμονα το σκεπτικό ότι η εξωσχολική, τουλάχιστον, μάθηση πρέπει να είναι χαρά για τα παιδιά και με στόχο να αντιμετωπιστεί η συχνή αμηχανία των ενηλίκων/γονέων σε σχέση με τα Μουσεία, δημιουργήθηκε το 2006 ο οδηγός «Με την οικογένειά μου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο», που προσφέρεται δωρεάν στο γκισέ πληροφοριών του Μουσείου. Υλοποιήθηκε με την υποστήριξη της Εταιρείας των Φίλων του ΕΑΜ. Τα κείμενα έγραψαν η υπογράφουσα και η Δ. Καλεσοπούλου, ενώ το εξώφυλλο είναι έργο της ζωγράφου Δ. Λαμπρέτσα (Εικ. 3). Περιλαμβάνει ευχάριστες δραστηριότητες (συμπληρώσεις, ταυτίσεις κ.ά.) για επιλεγμένα εκθέματα, που βοηθούν τα παιδιά και τους συνοδούς τους να μάθουν παίζοντας.

Προγράμματα για τυφλούς ή άτομα με μειωμένη όραση

Τα τυφλά ή με μειωμένη όραση άτομα έχουν εξαιρετικά περιορισμένες δυνατότητες να απολαύσουν μια επίσκεψη σε Μουσείο. Όμως, μέσα από κατάλληλα προσαρμοσμένα προγράμματα και ειδικό εκπαιδευτικό υλικό, η επίσκεψη στο Μουσείο και η επαφή με την τέχνη μπορούν να τους προσφέρουν πολύ σημαντικά οφέλη: δημιουργία νοητών εικόνων, ανάπτυξη γλωσσικών και απτικών δεξιοτήτων,

Εικ. 3. Το εξώφυλλο του οδηγού-φυλλαδίου για παιδιά με τον «Κενταυρούλη».

καλλιέργεια κριτικών ικανοτήτων, αυτοπεποίθηση και ευκαιρίες συνεργατικής μάθησης σε ένα πλούσιο σε ερεθίσματα περιβάλλον. Η γνωριμία με πολιτιστικά αγαθά, που συνήθως είναι προσβάσιμα μόνον οπτικά, και η καλλιτεχνική εκπαίδευση βοηθά τα άτομα με προβλήματα όρασης να ξεπεράσουν κοινωνικά εμπόδια και να βελτιώσουν την ποιότητα της ζωής τους.

Η επικοινωνία με το Φάρο Τυφλών από το 2005 βοήθησε στην εκπαίδευση των αρχαιολόγων του Τμήματος, ώστε το πρόγραμμα του Μουσείου για τη συγκεκριμένη ομάδα ΑμΕΑ να είναι όσο το δυνατόν αρτιότερο. Το 2006 καταρτίστηκε από τους αρχαιολόγους της Συλλογής Γλυπτών κατάλογος εκθεμάτων, τα οποία οι τυφλοί επισκέπτες μπορούν να αγγίζουν χωρίς γάντια. Από το 2006, επίσης, το Μουσείο συμμετέχει ενεργά με εκδηλώσεις στην πρωτοβουλία που καθιέρωσε σε ετήσια βάση τον Οκτώβριο ως μήνα ευαισθητοποίησης για την τέχνη πέρα από την όραση (Art Beyond Sight Awareness Month).

Στις 8 Οκτωβρίου 2006 παρουσιάστηκε στην αίθουσα του Βωμού ένα παραμύθι για τυφλά παιδιά. Η Ν. Κάπαρη αφηγήθηκε μύθους για το θεό Έρωτα και στη συνέχεια τα παιδιά άγγιξαν το πρωτότυπο γλυπτό του Έρωτα που κοιμάται, το περιέγραψαν και επινόησαν τη δική τους ιστορία για το μικρό «αγγελάκι».

Επετειακά προγράμματα

Παγκόσμια Ημέρα των Μουσείων

Το 2006 ο εορτασμός είχε τίτλο «Τα μουσεία και οι νέοι». Στο πλαίσιο αυτό το Μουσείο παρουσίασε μια κοινή έκθε-

Εικ. 4. Άποψη της έκθεσης «Συνομιλία με το αρχαίο: Νέοι δημιουργοί στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο».

ση φωτογραφίας και εικαστικών έργων νέων φωτογράφων και καλλιτεχνών. Η έκθεση οργανώθηκε από το Τμήμα Δημοσίων Σχέσεων, με την υποστήριξη της Εταιρείας των Φίλων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, είχε τίτλο «Συνομιλία με το αρχαίο: Νέοι δημιουργοί στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο» και παρουσιάστηκε σε μία από τις αίθουσες των περιοδικών εκθέσεων από τις 18 Μαΐου έως τις 30 Ιουνίου 2006 (Εικ. 4). Οι νέοι φωτογράφοι ήταν μέλη των ομάδων φωτογραφίας του ΚΕΘΕΑ, του ΟΚΑΝΑ και της Μονάδας Απεξάρτησης 18 Άνω, συνολικά 25 άτομα με τους υπεύθυνους εκπαιδευτές φωτογράφους. Η πρόσκλησή τους από το Μουσείο στόχευε στη στήριξη αυτών των νέων ανθρώπων που, αντιμετωπίζοντας πρόβλημα κοινωνικού αποκλεισμού, προσπαθούν να σταθούν στα πόδια τους και να επανενταχθούν ως εργαζόμενοι και επαγγελματίες στην κοινωνία. Τα εκθέματα του Μουσείου προτάθηκαν ως πηγή έμπνευσης για φωτογράφηση, με τελικό σκοπό τη δημιουργία μιας έκθεσης φωτογραφίας. Επιλέχθηκε η Συλλογή Γλυπτών, γιατί μέσω αυτών κυρίως των αρχαίων τονίζονται και προβάλλονται οι έννοιες της υγείας, της νιότης και του κάλλους, ενισχυτικές της ψυχικής στήριξης των νέων που συμμετείχαν. Σε μικρές ομάδες ξεναγήθηκαν από την υπογράφουσα στην έκθεση των Γλυπτών και κατόπιν, επί τρεις μήνες, είχαν την άδεια να φωτογραφίζουν όποιο έργο τους ενέπνεε, όποια ώρα ή ημέρα επιθυμούσαν (Εικ. 5).

Τα εικαστικά έργα (ζωγραφική, σχέδια, γλυπτά, κατασκευές) ήταν δημιουργήματα νέων καλλιτεχνών, τελειοφοίτων ή αποφοίτων της ΑΣΚΤ, εμπνευσμένα από την αρχαία ελληνική τέχνη ή/και από εκθέματα του Μουσείου. Συμμετείχαν οι καλλιτέχνες Γ. Διαμάντης, Ε. Οικονόμου, Γ. Δημητροπούλου, Δ. Λαμπρέτσα, Δ. Νινιός, F. Serrano Villegas, Χ. Τσάγκας και Γ. Ναζλής. Ο τελευταίος δημιούργησε και την αφίσα για την έκθεση.

Σημαντικό στοιχείο στην όλη διαδικασία ήταν το κλίμα συνεργασίας, αφού όλοι οι καλλιτέχνες κλήθηκαν να συνθέσουν, να στήσουν και στο τέλος να λύσουν μόνοι τους την έκθεση. Η ευφορία που δημιουργήθηκε πρέπει να μεταφέρθηκε και στους επισκέπτες, κρίνοντας από τα εγκωμιαστικά τους σχόλια. Οι εντυπώσεις αυτές, καθώς και οι απόψεις των νέων φωτογράφων θα δημοσιευθούν στο μέλλον.

Εικ. 5. Φωτογραφία της ομάδας Νόστος.

Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Το θέμα του εορτασμού για τη διετία 2005-2006 ήταν «Ο πολιτισμός στο τραπέζι: Ποικίλες προσεγγίσεις της ιστορίας της διατροφής». Το Μουσείο συμμετείχε το 2006 (22-24 Σεπτεμβρίου) με δύο εκδηλώσεις: το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Χαίρε και πίει ή, αλλιώς, στην υγειά μας», καθώς και ένα Παραμύθι της Κυριακής με τίτλο «Θεϊκά φαγητά». Η αφήγηση πραγματοποιήθηκε μπροστά στο Ελευσινιακό ανάγλυφο (αίθουσα 15).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΧΗΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Κατά το 2006 το προσωπικό του χημικού εργαστηρίου αποτελούσαν οι χημικοί Ε. Ανδρεοπούλου-Μάγκου, ως υπεύθυνη του Τμήματος, και Στ. Πρωτοπαπάς, καθώς και οι εργοδηγοί χημικοί Ε. Σμόνου, Γ. Σκάνδαλος και Π. Παπασταμάτης.

Και τη χρονιά αυτή συνεχίστηκε η συμμετοχή του Τμήματος στο ερευνητικό πρόγραμμα για το μηχανισμό των Αντικυθήρων. Το Νοέμβριο, στο διήμερο διεθνές συνέδριο «Decoding the Antikythera Mechanism: Science and Technology in Ancient Greece», που διεξήχθη στην Αθήνα (30-11-2006 έως 1-12-2006), η Ε. Μάγκου παρουσίασε την ιστορική διαδρομή της επιστημονικής έρευνας γύρω από το μηχανισμό, με τη διάλεξη «A Short Research History of the Antikythera Mechanism since its Discovery in 1902 up to the Antikythera Mechanism Research Project in 2005».

Τον ίδιο μήνα, στο έγκριτο περιοδικό φυσικών επιστημών *Nature* (τ. 444, σ. 587-591), δημοσιεύθηκε το άρθρο «Decoding the Ancient Greek Astronomical Calculator Known as the Antikythera Mechanism» από συγγραφείς που αποτέλεσαν μέλη του ερευνητικού προγράμματος Antikythera Mechanism Research Project (T. Freeth, Y. Bitsakis, X. Moussas, J.H. Seiradakis, A. Tselikas, H. Mangou, M. Zafeiropoulou, R. Hadland, D. Bate, A. Ramsey, M. Allen, A. Crawley, P. Hockley, T. Malzbender, D. Gelb, W. Ambrisco, M.G. Edmunds).

Στον τομέα των φυσικοχημικών αναλύσεων πραγματοποιήθηκαν εξετάσεις σε 30 δείγματα που απασχόλησαν την Υπηρεσία για μελέτη της εκατοστιαίας χημικής τους σύστασης. Συμπληρωματικά προς τις χημικές αναλύσεις των μεταλλικών αντικειμένων, παρασκευάστηκαν αντίστοιχα μεταλλογραφικά δείγματα και έγιναν παρατηρήσεις στο μεταλλογραφικό μικροσκόπιο για την επιφανειακή δομή των δειγμάτων.

Στον τομέα των ραδιογραφικών αναλύσεων πραγματοποιήθηκαν 40 εξετάσεις με ακτίνες-Χ σε αρχαιολογικά ευρήματα, για τη διαπίστωση του τρόπου κατασκευής και της εσωτερικής δομής τους, για την ανίχνευση ρωγμών και συγκολλήσεων σε μεταλλικά ή κεραμικά δείγματα, καθώς και για την πιθανή ανεύρεση περιεχομένου (π.χ. οστών) στο εσωτερικό διαφόρων αγγείων.

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΓΚΟΥ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

Μετά την ολοκλήρωση της επανέκθεσης στις αίθουσες της Προϊστορικής Συλλογής[4], άμεση προτεραιότητα δόθηκε στην αναδιοργάνωση της αποθήκης. Η δημιουργία της υποδομής για την εγκατάσταση κλιματισμού στο Μουσείου οδήγησε σε κάποιες απαραίτητες μετακινήσεις και στη λήψη μέτρων για την ασφάλεια των αρχαίων, πράγμα που απαιτούσε την πλήρη κάλυψή τους. Για τους λόγους αυτούς, η συστηματική ταύτιση και καταγραφή του υλικού, η συντήρηση, αλλά και η μελέτη των αρχαίων στην αποθήκη δεν ήταν δυνατόν να προχωρήσουν κατά τη διάρκεια της επανέκθεσης. Οι χώροι παρέμειναν μη προσβάσιμοι και άνοιξαν πάλι για τους μελετητές από την άνοιξη του 2006. Στις εργασίες της Συλλογής συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Ε. Τσιβιλίκα, Δ. Κοκκέβη-Φωτίου, Μ. Βλασσοπούλου, Ε. Κωνσταντινίδη και Κ. Πασχαλίδης και οι συντηρητές Μ. Κοντάκη (Εργαστήριο Μετάλλων) και Ευ. Δελαλοπούλου (Εργαστήριο Αγγείων).

Επανασυντηρήθηκε ο μεγάλος ανακτορικός αμφορέας (αριθ. ευρ. 5650) από το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Δειράδας Άργους με απεικόνιση πτηνών (Εικ. 6)[5]. Η συντήρηση περιελάμβανε τον καθαρισμό της εξωτερικής επιφάνειας, την αφαίρεση του ογκώδους γύψου από το εσωτερικό του αγγείου και την επανασυγκόλληση των θραυσμάτων.

Ιδιότυπα οστέινα αντικείμενα με οδοντωτή απόληξη, αριθ. ευρ. 8623 (τρία τεμάχια κυλινδρικού σχήματος) και 8624 (δύο τεμάχια τεθλασμένης ταινίας), από τον Ταφικό Κύκλο Β των Μυκηνών[6] συντηρήθηκαν και συγκολλήθηκαν σε συνολικά τρία κυλινδρικά αντικείμενα. Πρόκειται για ένθετα διακοσμητικά στοιχεία από λαβές χάλκινων εγχειριδίων, που η ομοιότητά τους με οστέινα αντικείμενα από τους τάφους στο Bush Barrow, Wessex, της Αγγλίας έχει ήδη επισημανθεί[7].

Η μήτρα από στεατίτη για δακτυλίδι με ελλειψοειδή σφενδόνη, που καταγράφηκε με αριθ. ευρ. 17974, βρέθηκε σε δίσκο με άλλα ευρήματα της μυκηναϊκής εποχής (ειδώλια τύπου Φ και Ψ και όστρακα), χωρίς ένδειξη προέλευσης και είναι δυνατόν να προέρχεται από τις Μυκήνες. Θραύσμα ανάλογης μήτρας για κρίκους μαζί με μικροαντικείμενα από τις Μυκήνες καταγράφηκαν με αριθ. ευρ. 18128. Αποτελούν ευπρόσδεκτες προσθήκες στο μικρό corpus ανάλογων έργων[8].

---

4. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 44-48 και 60 (2005): Χρονικά, σ. 11-14.

5. E. Vermeule - V. Karageorghis, *Mycenaean Pictorial Vase Painting*, Cambridge 1982, σ. 73-74, VII.

6. Γ. Μυλωνάς, *Ο ταφικός Κύκλος Β των Μυκηνών*, Αθήναι 1972-1973, σ. 121.

7. A. Harding, *The Mycenaeans and Europe*, London 1984, σ. 114-115, εικ. 131 (πριν από τη συγκόλληση).

8. E. Konstantinidi-Syvridi - M. Kontaki, Casting Finger Rings in My-

Εικ. 6. Προϊστορική Συλλογή. Ο ανακτορικός αμφορέας από τη Δειράδα Άργους.

Ορισμένα από τα μικροευρήματα της ανασκαφής μικρού θολωτού τάφου από τον Χ. Τσούντα στη θέση Αρκίνες ή Αρκίνα, σε ορεινή περιοχή του Ταϋγέτου και στην ευρύτερη περιοχή του χωριού Άρνα της Λακωνίας[9], ταυτίστηκαν στην αποθήκη. Πρόκειται για χάνδρες από υαλόμαζα, λίθινο σφονδύλι και δόντι ζώου (αριθ. ευρ. 3314-3316). Ταυτίστηκαν, επίσης, χάλκινα μικροαντικείμενα (περόνες, σφηκωτήρας, ψέλια), σιδερένια μαχαίρια και πήλινα σφονδύλια ως προερχόμενα από την ανασκαφή γεωμετρικών τάφων στην Καρδιανή Τήνου[10]. Παραδόθηκαν στη Συλλογή Χαλκών του Μουσείου, στην οποία φυλάσσονται ευρήματα από το ίδιο νεκροταφείο.

Αρχαιομετρική έρευνα

Στο Χημείο του Μουσείου ερευνήθηκε από την Ε. Μάγκου το εσωτερικό της σφραγίδας CMS I 283. Η σφραγίδα, με παράσταση ταύρου, είναι κατασκευασμένη από χρυσό

Εικ. 7-8. Προϊστορική Συλλογή. Χρυσό σφραγιστικό δακτυλίδι και εκμαγείο της σφενδόνης με απεικόνιση ταυροκαθαψίων.

έλασμα που καλύπτει πυρήνα από άλλη ύλη. Πρόκειται μάλλον για ρητινώδη ουσία και όχι ξύλο, όπως είχε αρχικά θεωρηθεί.

Στο Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος» εξετάστηκε στο ηλεκτρονικό μικροσκόπιο σάρωσης, από τον Γ. Μανιάτη και την Ε. Μάγκου, το χρυσό σφραγιστικό δακτυλίδι ΒΕ 2/2004 με παράσταση ταυροκαθαψίων[11] (Εικ. 7, 8). Στην επιφάνεια της σφενδόνης και στον κρίκο εντοπίστηκαν πολλοί εγκλωβισμένοι κόκκοι χαλαζία, σημείο ενδεικτικό της προέλευσης του χρυσού από ποτάμιες αποθέσεις, και καταγράφηκε η σημειακή στοιχειακή ανάλυση της σφενδόνης και του κρίκου.

Το χρυσό σφραγιστικό δακτυλίδι ΒΕ 10/2006, που παρέδωσε ο Χ. Χριστοδούλου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, μεταφέρθηκε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο προκειμένου να εξεταστεί η γνησιότητα και να εκτιμηθεί η αξία του. Η σφενδόνη φέρει έγγλυφη παράσταση δύο ζώων, μάλλον ταύρου και αγελάδας, σε ερωτική συνεύρεση. Η παράσταση τοποθετείται έκκεντρα, αφήνοντας κενό χώρο πίσω από τα ζώα, χωρίς κάποιο παραπληρωματικό κόσμημα. Το θέμα είναι εξαιρετικά σπάνιο, βρίσκει πάντως παράλληλα στο χρυσό σφραγιστικό δακτυλίδι του Βρετανικού Μουσείου (*CMS* VII, 68), του 16ου αι. π.Χ. (ο πρώτος κάτοχος Th. Burgon φέρεται να το απέκτησε στις αρχές του 19ου αι. π.Χ.)[12], και σε τριεδρικό πρίσμα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου (*CMS* II.2, 306), των προανακτορικών χρόνων, έργα άγνωστης προέλευσης, πιθανώς από την Κρήτη.

Η κατασκευή του δακτυλιδιού, αλλά και η απόδοση της παράστασης παρουσιάζουν αρκετά ιδιόμορφα στοιχεία, τα οποία δεν συνάδουν με τα γνωστά από άλλα δακτυλίδια της

cenaean Times: Two Unpublished Moulds at the National Archaeological Museum, Athens, *BSA* 104 (2009), σ. 311-319.

9. Χ. Τσούντας, Έρευναι εν τη Λακωνική και ο τάφος του Βαφειού, *ΑΕ* 1889, σ. 132-133. H. Waterhouse - R. Hope Simpson, Prehistoric Laconia: Part II, *BSA* 55 (1961), σ. 128-130.

10. D. Levi, La necropoli geometrica di Kardiani a Tinos, *Annuario* VIII-IX (1925-1926), σ. 203 κ.ε., εικ. 4, 15.

11. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 48. L. Papazoglou-Manioudaki, The Gold Ring Said to Be from the Acropolis of Athens, στο D. Danielidou (επιμ.), *Δώρον. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σπύρο Ιακωβίδη*, Αθήνα 2009, σ. 581-598.

12. O. Krzyszkowska, The Eye of the Beholder. Some Nineteenth Century Views of Aegean Glyptic, *CMS*, Beiheft 6, 2000, σ. 154-155, εικ. 3.

εποχής, όπως η σύνδεση κρίκου-σφενδόνης, οι ρωγμές από τη χύτευση και η μεγάλη διάμετρος του κρίκου. Η παράσταση του ΒΕ 10/2006 φαίνεται να προέρχεται από μήτρα και μόνον κάποιες λεπτομέρειες έγιναν με εργαλεία. Η αρχαιομετρική έρευνα με τη βοήθεια της χημικού του Μουσείου Ε. Μάγκου και των Γ. Μανιάτη και Α. Καρύδα στον Δημόκριτο πιστοποίησε την υψηλή περιεκτικότητα του δακτυλιδιού σε χρυσό (98%), που το διαφοροποιεί από τα άλλα κρητομυκηναϊκά δακτυλίδια. Τα συγκεντρωθέντα στοιχεία δηλώνουν ότι πρόκειται για κίβδηλο έργο, κατασκευασμένο από τεχνίτη των αρχών του 20ού αιώνα. Στο πλαίσιο της έρευνας εξετάστηκε, επίσης, η περίπτωση παραχαράκτη των αρχών του 20ού αιώνα, που κατασκεύασε κυρίως μήτρες νομισμάτων, καθώς και ευάριθμες μήτρες με παραστάσεις μυκηναϊκών σφραγιδόλιθων[13].

Περιοδικές εκθέσεις

Η έκθεση «Κυκλάδες: Αριστουργήματα ενός Αιγαιακού πολιτισμού από το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης και το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο» παρουσιάστηκε στα Musei Capitolini της Ρώμης από 26 Ιανουαρίου έως 26 Φεβρουαρίου 2006, με την ευκαιρία της επίσκεψης του προέδρου της Δημοκρατίας Κ. Παπούλια στη Ρώμη. Επτά μαρμάρινα κυκλαδικά ειδώλια από την Κυκλαδική Αίθουσα του Μουσείου παρουσιάστηκαν στην έκθεση και εικονίζονται στο δίγλωσσο (ελληνικά και ιταλικά) κατάλογο[14].

Η έκθεση «Η Μορφή της Αρχής. Καλλιτέχνες του εικοστού αιώνα και η αρχαία ανατολική Μεσόγειος» παρουσιάστηκε στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης από τις 29 Μαΐου έως το Σεπτέμβριο του 2006. Στόχος της έκθεσης, η κοινή παρουσίαση και συνομιλία των έργων της αρχαιότητας, ιδιαίτερα αυτών της προϊστορικής εποχής, με τις δημιουργίες σύγχρονων μεγάλων καλλιτεχνών, οι οποίοι εμπνεύστηκαν και επηρεάστηκαν από αυτά. Στην έκθεση συμπεριλήφθηκαν περί τα 35 έργα της μόνιμης έκθεσης, όπως μαρμάρινα κυκλαδικά ειδώλια, πήλινα και λίθινα αγγεία, ανθρωπόμορφο νεολιθικό περίαπτο από τη Θεσσαλία, ένα χρυσό κύπελλο από το θολωτό τάφο του Μαραθώνα (αριθ. ευρ. 6441) και μία πινακίδα Γραμμικής Β γραφής από το ανάκτορο της Πύλου (Cn 1287) με εγχάρακτη παράσταση λαβυρίνθου στην οπίσθια όψη. Τα αρχαία αλλά και τα σύγχρονα έργα παρουσιάζονται στον επιστημονικό κατάλογο της έκθεσης, που τυπώθηκε στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα[15].

ΛΕΝΑ ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ-ΜΑΝΙΟΥΔΑΚΗ

ΣΥΛΛΟΓΗ ΓΛΥΠΤΩΝ

Το επιστημονικό και λοιπό έργο της Συλλογής επιτελέσθηκε το 2006 από την υπογράφουσα και τις αρχαιολόγους Ι. Μέννενγκα και Μ. Σάλτα, καθώς και από τους συντηρητές των εργαστηρίων συντήρησης γλυπτών Π. Καίσαρα, Μ. Δημητριάδη, Μ. Λεφάκη και το γλύπτη Κ. Στεργίδη. Στις εργασίες της Συλλογής συμμετείχαν ως επιστημονικοί βοηθοί οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι Χ. Τσούλη, Μ. Γερανίου και Γ. Μοστράτος, καθώς και οι συμβασιούχοι συντηρητές Β. Γαλανάκος, Σ. Γιουβανοπούλου, Δ. Καραμουζάς, Δ. Μπίκα, Δ. Νινιός, Ι. Παναγάκος, Χ. Στεφανίδης και Σπ. Χατζηδάκης.

Το έτος 2006 ολοκληρώθηκε η τακτοποίηση της πλειονότητας των αποθηκευτικών χώρων, καθώς και ο επανέλεγχος των θέσεων των γλυπτών μέσα σε αυτούς. Στον τομέα της συντήρησης δόθηκε προτεραιότητα στη συντήρηση μερικών αρχαϊκών γλυπτών, στο πλαίσιο της συγκρότησης του Καταλόγου των αρχαϊκών γλυπτών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, καθώς και στη συντήρηση και την προετοιμασία γλυπτών για περιοδικές εκθέσεις στο εξωτερικό. Παράλληλα, προωθήθηκε και η συντήρηση των κυπριακών γλυπτών, που φυλάσσονται στις αποθήκες.

Εκθέσεις

Η Συλλογή συμμετείχε στην περιοδική έκθεση «Melancholie» που παρουσιάστηκε, μετά το Grand Palais στο Παρίσι, στη Neue Nationalgalerie του Βερολίνου με την επιτύμβια στήλη του Δημοκλείδη[16] (αριθ. ευρ. 752), η οποία αποτέλεσε το κεντρικό έκθεμα. Πήρε, επίσης, μέρος στην έκθεση «Antinous», που οργανώθηκε στο Henry Moore Institute στο Leeds με την αριθ. ευρ. 418 προτομή του Αντίνοου από την Πάτρα.

Στην έκθεση «Αθήνα - Σπάρτη»[17], που διοργάνωσε το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στον εκθεσιακό χώρο του Ιδρύματος Ωνάση στη Νέα Υόρκη το διάστημα από 6-12-

13. G. Svoronos, C. Christodoulos et les faussaires d'Athènes, *ΔΕΝΑ* 20 (1920-1921), σ. 97-107. Ο ίδιος, Synopsis de coins faux de Christodoulos, *ΔΕΝΑ* 21 (1927), σ. 141-146. Π. Ταζεδάκης, Μετάλλια του Χριστόδουλου, *Νομισματικά Χρονικά* 10 (1991), σ. 91-97.

14. N. Stambolidis (επιμ.), *Cicladi: capolavori di una cività egea dal Museo d'Arte cicladica e dal Museo Archeologico Nationale di Atene*, Atene 2006. Λ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Συμμετοχή της Συλλογής Προϊστορικών σε εκθέσεις, *Το Μουσείον* 6 (2006-2008), σ. 71.

15. F. Teja Bach (επιμ.), *Shaping the Beginning. Modern Artists and the Ancient Mediterranean*, Athens 2006. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, ό.π.

16. N. Καλτσάς, *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά*, Αθήνα 2001, σ. 162, αριθ. 319.

17. N. Kaltsas (επιμ.), *Athens - Sparta* (κατάλογος έκθεσης στο Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation στη Νέα Υόρκη από 6/12/2006 έως 12/5/2007), New York 2006.

2006 έως 12-5-2007, η Συλλογή Γλυπτών συμμετείχε με ενέα γλυπτά, όπως για παράδειγμα την αρχαϊκή επιτύμβια στήλη οπλίτη αριθ. ευρ. 33[18], το αριθ. ευρ. 25 αγαλμάτιο κόρης από την Ελευσίνα[19] κ.ά. Οι συντηρητές του εργαστηρίου των Γλυπτών ανέλαβαν, επίσης, τη συντήρηση και προετοιμασία, προκειμένου να παρουσιαστούν στην έκθεση, γλυπτών από το Μουσείο Σπάρτης, όπως για παράδειγμα του αγάλματος του κρανοφόρου ανδρός, γνωστού ως «Λεωνίδα»[20] (Μουσείο Σπάρτης, αριθ. ευρ. 3365), του μεικτού κιονοκράνου[21] από το θρόνο του Αμυκλαίου Απόλλωνος (Μουσείο Σπάρτης, αριθ. ευρ. 929) κ.ά. Στο πλαίσιο αυτών των εργασιών υλοποιήθηκε και η γνωστή από παλαιά στη βιβλιογραφία συγκόλληση των δύο τμημάτων της επιγραφής *IG* V1, 1 από τη Λακωνία, που αφορά σε εισφορές προς τη Σπάρτη κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου[22].

Επαναπατρισμοί

Σημαντικό γεγονός υπήρξε ο επαναπατρισμός, στις 31-8-2006, δύο γλυπτών (ΒΕ 25α/2006) που βρίσκονταν στο J. Paul Getty Museum στο Malibu (Καλιφόρνια) και η έκθεσή τους για ένα περίπου εξάμηνο στην κεντρική αίθουσα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Το πρώτο είναι μια ενεπίγραφη βοιωτική στήλη με αετωματική απόληξη, κάτω από την οποία έχει αναγραφεί το όνομα του νεκρού, *ΑΘΑΝΙΑΣ*. Η παράσταση είναι εγχάρακτη. Ο Αθανίας απεικονίζεται να κρατά δόρυ και να ακουμπά το αριστερό χέρι στην ασπίδα του, η οποία φέρει ως επίσημα τον Βελλερεφόντη και τη Χίμαιρα (Εικ. 9). Το δεύτερο γλυπτό είναι τμήμα ενός μαρμάρινου αναθηματικού αναγλύφου (Εικ. 10) από τη Θάσο, που χρονολογείται γύρω στο 490-480 π.Χ. Απεικονίζεται ένθρονη, μέσα σε ναΐσκο, γυναικεία μορφή και δύο άλλες, επίσης γυναικείες μορφές, οι οποίες προσέρχονται από τα αριστερά[23]. Το ανάγλυφο είχε βρεθεί το 1911 εντοιχισμένο στο τείχος της ακρόπολης του Λιμένα Θάσου και είχε κλαπεί λίγο αργότερα από τις αποθήκες των ανασκαφών του αρχαιολογικού χώρου.

Εικ. 9. Συλλογή Γλυπτών. Η επιτύμβια βοιωτική στήλη.

Εικ. 10. Συλλογή Γλυπτών. Το ανάγλυφο της Θάσου.

Νέα αποκτήματα

Στη Συλλογή Γλυπτών εισήλθε το 2006 μεγάλος αριθμός αντικειμένων από κατασχέσεις. Από την κατάσχεση στη Σχοινούσα κατατέθηκαν στη Συλλογή 24 μαρμάρινα στην πλειονότητά τους αντικείμενα (ΒΕ 18/2006). Σε αυτά περιλαμβάνονται κυρίως αρχιτεκτονικά μέλη, αλλά και γλυ-

18. M. Salta, στο Kaltsas (επιμ.), ό.π., σ. 87, αριθ. 28.
19. I. Mennenga, στο Kaltsas (επιμ.), ό.π., σ. 85, αριθ. 26.
20. E. Kourinou-Pikoula, στο Kaltsas (επιμ.), ό.π., σ. 223, αριθ. 117.
21. A. Delivorrias, στο Kaltsas (επιμ.), ό.π., σ. 102, αριθ. 33.
22. A. Themos, στο Kaltsas (επιμ.), ό.π., σ. 272-273, αριθ. 160.
23. Βλ. ενδεικτικά W. Fuchs, *Die Skulptur der Griechen*, München 1969, σ. 506. B. Ridgway, *The Severe Style in Greek Sculpture*, Princeton 1970, σ. 106, αριθ. 1. J. Boardman, *Greek Sculpture, The Archaic Period*, London 1978, εικ. 203. M.J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybelae* II. *Graecia atque insulae*, Leiden 1982, σ. 169, αριθ. 528. F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und griechischen Kunst*, Tübingen 1983, σ. 309, αριθ. 118.

Εικ. 11. Συλλογή Γλυπτών. Η επιτύμβια στήλη αριθ. ΒΕ 8/2006.

πτά, όπως μία μαρμάρινη κεφαλή Σατύρου ελληνιστικών χρόνων, μαρμάρινες προτομές του 1ου και των αρχών του 2ου αι. μ.Χ., ανδρικό προσωπείο από κρηναίο οικοδόμημα του 2ου αι. μ.Χ. κ.ά.

Από κατάσχεση του ίδιου έτους προέρχεται και μία μαρμάρινη επιτύμβια στήλη (αριθ. ΒΕ 8/2006), ύψ. 0,45 μ., του 2ου αι. μ.Χ. (Εικ. 11). Φέρει ανάγλυφη παράσταση έφιππου άνδρα, στον τύπο του «Θράκα ιππέα», και χαμηλού βωμού. Κάτω από την παράσταση υπάρχει επιγραφή δύο στίχων: *ΜΕΣΤΟΣ ΗΡΩΔΩ/ΤΟΥ, ΧΑΙΡΕ*[24]. Το όνομα Μέστος και το εικονογραφικό θέμα μαρτυρούν ότι η στήλη προέρχεται πιθανότατα από το βορειοελλαδικό χώρο.

ΕΛΕΝΗ ΚΟΥΡΙΝΟΥ

ΣΥΛΛΟΓΗ ΧΑΛΚΩΝ

Στο επιστημονικό και λοιπό έργο της Συλλογής Χαλκών μετείχαν εφέτος, εκτός από την υπογράφουσα, η αρχαιολόγος Μ. Ζαφειροπούλου, καθώς και οι ωρομίσθιοι αρχαιολόγοι Ν. Παλαιοκρασσά και Β. Μπάρκας.

Μια από τις κύριες δραστηριότητες της Συλλογής υπήρξε η συνέχιση της τακτοποίησης και της ηλεκτρονικής καταγραφής των αρχαίων της αποθήκης των Μεταλλίνων, εργασία η οποία έγινε επιτακτική ύστερα, μάλιστα, από την ολοκλήρωση της επανέκθεσης της Συλλογής.

Μετακινήθηκαν περίπου 355 αρχαία για συντήρηση, τα περισσότερα προερχόμενα από τις ανασκαφές της Βρετανικής Σχολής στο ιερό της Ήρας Ακραίας και Λιμενίας στην Περαχώρα τα έτη 1930-1933. Μεταξύ των αρχαίων που συντηρήθηκαν ήταν και εννέα σιδερένιοι οβελοί του Νομισματικού Μουσείου από τις ανασκαφές στην ακρόπολη της Σπάρτης και στην Ανάληψη Κυνουρίας και 49 μολύβδινα ελάσματα από το ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος στη Σπάρτη, που συμπεριλήφθηκαν στην Έκθεση «Αθήνα - Σπάρτη» στη Νέα Υόρκη, καθώς και ένα χάλκινο κιβωτίδιο από ανασκαφή σε οικόπεδο της Σπάρτης. Επίσης, μετακινήθηκαν 351 αρχαία για καταγραφή, τα περισσότερα προερχόμενα από κατασχέσεις προηγούμενων ετών (1995-1999, 2001-2002) που αποδόθηκαν στο Δημόσιο με δικαστικές αποφάσεις[25], 281 αρχαία για μελέτη από Έλληνες και ξένους μελετητές και 431 αρχαία για φωτογράφηση. Στη Συλλογή εισήχθησαν από αγορά και καταγράφηκαν δύο χάλκινα κράνη, ένα κορινθιακού (αριθ. ευρ. Χ 26403), του ύστερου 7ου αι. π.Χ. (Εικ. 12)[26], και ένα άλλο βοιωτικού τύπου (αριθ. ευρ. Χ 26404), του τέλους του 4ου-αρχών του 3ου αι. π.Χ. (Εικ. 13)[27], καθώς και 69, κυρίως χάλκινα, μικροαντικείμενα (ειδώλια, πόρπες, δακτύλιοι, περόνες, ψέλια, αιχμές βελών και δοράτων κ.ά.) προερχόμενα από κατασχέσεις. Επίσης, προσκομίστηκαν για έλεγχο της γνησιότητάς τους και εκτίμηση ένα χάλκινο ειδώλιο αθλητή, του 5ου αι. π.Χ., που παρέδωσε ιδιώτης στη Δ΄ ΕΠΚΑ Ναυπλίου, και ένας χάλκινος ασκός που προτίθετο να αγοράσει το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο από τον κάτοχό του Ν. Ρωκ-Μελά[28], για τον οποίο η μικροσκοπική και μακροσκοπική εξέταση έδειξε ότι πρόκειται για έργο νεότερων χρόνων. Από την Α΄ ΕΠΚΑ Ακροπόλεως μεταφέρθηκε στο εργαστήριο Μεταλλίνων, για εξέταση με ειδικά όργανα στο Χημικό εργαστήριο του Μουσείου, «θησαυρός» 206 αργυρών νομισμάτων που προέρχονται από ανασκαφή στην Κέρκυρα, τα οποία είχαν μεταφερθεί στην Αθήνα για μελέτη από την ανασκαφέα.

Στο εργαστήριο συντήρησης Μεταλλίνων εκπαιδεύτηκε για ένα διάστημα ένας σπουδαστής των ΙΕΚ.

Παραδόθηκαν στη Θ΄ ΕΠΚΑ Θηβών, προκειμένου να μεταφερθούν και να συμπεριληφθούν στην επανέκθεση του

24. Το όνομα Μέστος απαντά στη Μακεδονία, βλ. ενδεικτικά *IG* X, 2, 1, 468. *BE* 1990, 454, 492. *SEG* 38 (1991), 668.

25. Τα 312 νομίσματα, τα οποία κατασχέθηκαν στο Saarbrücken της Γερμανίας το 2002 (βλ. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 57-58) παραδόθηκαν στο Νομισματικό Μουσείο το 2005.

26. Πρβλ. A. Bottini *et al.*, *Antike Helme. Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin*, Mainz 1988, σ. 76 κ.ε., εικ. 11-12.

27. Πρβλ. ό.π., σ. 159 κ.ε., εικ. 23, 28-29.

28. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 203, Πίν. 446α.

Εικ. 12. Συλλογή Χαλκών. Χάλκινο κράνος κορινθιακού τύπου, προερχόμενο από αγορά (Χ 26403).

Εικ. 13. Συλλογή Χαλκών. Χάλκινο κράνος βοιωτικού τύπου, προερχόμενο από αγορά (Χ 26404).

ανακαινισμένου Αρχαιολογικού Μουσείου της Χαιρώνειας, αφού συντηρηθούν στα εργαστήρια της Εφορείας, τα ευρήματα που προέρχονται από τον τάφο των Θηβαίων ιερολοχιτών (Πολυάνδριον), ανασκαφής Π. Σταματάκη 1879[29], εκτός από τον εξ ολοκλήρου σωζόμενο σκελετό πολεμιστή (ΕΑΜ αριθ. ευρ. Α 9802), ο οποίος επίσης θα μεταφερθεί σε εύθετο χρόνο. Πρόκειται για οστεολογικό υλικό (έξι κρανία και τμήματα άλλων, διάφορα οστά και τμήματα οδοντοστοιχιών), 54 σιδερένιες στλεγγίδες και τμήματα άλλων, έξι σιδερένιες αιχμές δοράτων και τμήματα άλλων, τέσσερις χάλκινους δακτυλίους και τμήματα άλλων, 263 ψήφους, πολλές οστέινες και τμήματα άλλων, καθώς και 14 πήλινα αγγεία (ΕΑΜ αριθ. ευρ. Α 9793-9801).

Η Συλλογή Χαλκών συμμετείχε με 62 έργα στην Αρχαιολογική Έκθεση «Αθήνα - Σπάρτη» που διοργάνωσε το Πολιτιστικό Ίδρυμα Αλέξανδρος Ωνάσης στη Νέα Υόρκη το διάστημα από 6-12-2006 έως 12-5-2007, καθώς και στη συγγραφή των εισαγωγικών κειμένων και των αντίστοιχων λημμάτων του καταλόγου[30]. Επίσης, συμμετείχε με το αριθ. ευρ. Χ 10603 χάλκινο ειδώλιο ταύρου από το Καβείριο της Θήβας στην Έκθεση «Η μορφή της αρχής: Καλλιτέχνες του εικοστού αιώνα και Πρώιμοι Πολιτισμοί της Ανατολικής Μεσογείου», που πραγματοποιήθηκε στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης από 29-5 έως 31-8-2006[31].

ΡΟΖΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΓΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ο σχεδιασμός και η προετοιμασία της Επανέκθεσης των Συλλογών Μικροτεχνίας της Συλλογής Αγγείων, δηλαδή των Συλλογών Χρυσών Κοσμημάτων και Πηλίνων Ειδωλίων, της Ελληνιστικής Κεραμικής, των Γυάλινων Σκευών, της Συλλογής Βλαστού-Σερπιέρη και της Κυπριακής Συλλογής στον Α΄ όροφο, στους χώρους του πρώην Νομισματικού Μουσείου, ήταν το πρωταρχικό μέλημα της Συλλογής Αγγείων. Το επιστημονικό προσωπικό της Συλλογής, αποτελούμενο από τους αρχαιολόγους, Ε. Στασινοπούλου-Κακαρούγκα, προϊσταμένη της Συλλογής, Χ. Αβρονιδάκη, Β. Βιβλιοδέτη, Α. Γκαδόλου, Ε. Ζώση και Γ. Καββαδία, συνεπικουρήθηκε στο ιδιαίτερα μεγάλο έργο που του είχε ανατεθεί από τους άξιους συντηρητές του εργαστηρίου Πηλίνων Κ. Ιωαννίδου, Π. Αθανασόπουλου, Δ. Δέλιου, Ε. Καπίρη, Τ. Κουτούβαλη και Κ. Ξυλινά και του εργαστηρίου Χαλκών, Μ. Μακρή, Π. Φέλερη, Ι. Ντάλλα, Σ. Σπυριδάκη και Κ. Μανούδη.

Με εξαίρεση τα γυάλινα σκεύη, από τα οποία μία επιλογή των αντιπροσωπευτικότερων αγγείων όλων των περιόδων, από τους προϊστορικούς έως και τους βυζαντινούς χρόνους, είχε παρουσιαστεί σε περιοδική έκθεση το 2001 με τίτλο «Η εύθραυστη πολυτέλεια», και την κυπριακή κεραμική και πλαστική, που είχαν συμπεριληφθεί από παλαιά στις εκθέσεις των Γλυπτών και των Αγγείων, οι υπόλοιπες συλλογές πρόκειται να εκτεθούν για πρώτη φορά στο σύνολό τους. Θα παρουσιαστούν στους χώρους του παλαιού Νομισματικού Μουσείου, στο οποίο έγιναν πολλές μετατροπές και ανακατατάξεις προκειμένου να γίνουν επισκέψιμοι ακόμη και οι χώροι της Βιβλιοθήκης, των Γραφείων και του Θησαυροφυλακίου. Κατά αυτό τον τρόπο, εξασφαλίστηκαν εννέα αίθουσες ωφέλιμου εμβαδού 550 τ.μ. περίπου.

Η είσοδος των επισκεπτών στις αίθουσες αυτές θα γίνεται από την αίθουσα 56 της Συλλογής Αγγείων, όπου είναι

29. *ΠΑΕ* 1880, σ. 16-18. P. Cavvadias, *Les musées d'Athènes*, Athènes 1894, σ. 91. Βλ. και *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 29.

30. Kaltsas (επιμ.), ό.π. (υποσημ. 17).

31. Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), *Η μορφή της αρχής: Καλλιτέχνες του εικοστού αιώνα και Πρώιμοι Πολιτισμοί της Ανατολικής Μεσογείου* (κατάλογος έκθεσης στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης από 29/5 έως 31/8/2006), Αθήνα 2006, σ. 140 αριθ. 28.

εκτεθειμένα αγγεία του 5ου και του 4ου αι. π.Χ. Στον προθάλαμο, στη συνέχεια της κλασικής κεραμικής, θα παρουσιαστεί μια μικρή επιλογή αγγείων των σημαντικότερων και αντιπροσωπευτικότερων εργαστηρίων της ελληνιστικής εποχής. Οι δύο επόμενες αίθουσες είναι προορισμένες για τη Συλλογή Πήλινων Ειδωλίων του Μουσείου, που είναι μια από τις πλουσιότερες του κόσμου. Μέσα από μια επιλογή των πιο αντιπροσωπευτικών τύπων θα ξεδιπλωθεί όλη η ιστορία της κοροπλαστικής με τα κατά τόπους εργαστήρια από τους γεωμετρικούς μέχρι και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στη συνέχεια, θα παρουσιαστεί η Συλλογή Βλαστού-Σερπιέρη, η οποία περιήλθε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο το 1988. Η σημαντική αυτή Συλλογή αποτελείται από 717 αντικείμενα, κυρίως αγγεία, αλλά και πήλινα και χάλκινα ειδώλια, πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως και λίγα κοσμήματα, που χρονολογούνται από τους προϊστορικούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους.

Στην πιο μεγάλη αίθουσα θα στεγαστεί η Συλλογή Χρυσών. Η Συλλογή αυτή, η οποία θεωρείται ότι είναι μια από τις σημαντικότερες του είδους, περιλαμβάνει, εκτός των κοσμημάτων, σφραγιδόλιθους και αργυρά σκεύη. Τα αντικείμενα που θα παρουσιαστούν προέρχονται από διάφορες περιοχές της ηπειρωτικής, αλλά και της νησιωτικής Ελλάδας και καλύπτουν όλο το χρονολογικό φάσμα από τους γεωμετρικούς έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην επόμενη αίθουσα θα παρουσιαστούν τα γυάλινα σκεύη σύμφωνα με το σκεπτικό της περιοδικής έκθεσης του 2002.

Οι εκθέσεις στις αίθουσες του παλαιού Νομισματικού Μουσείου θα τελειώσουν με την Κυπριακή Συλλογή, η οποία αριθμεί έναν ικανοποιητικό αριθμό αρχαιοτήτων, που χρονολογούνται από τους προϊστορικούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους και προέρχονται κυρίως από αγορές αλλά και από δωρεές συλλεκτών.

Για τις ανάγκες όλων αυτών των εκθέσεων, αλλά και για την εξυπηρέτηση των μελετητών μετακινήθηκαν γύρω στα 1.400 αντικείμενα (συντήρηση και κατασκευή στηριγμάτων για την έκθεση, μελέτη, φωτογράφηση, σχεδίαση).

Στη Συλλογή εισήχθησαν 192 πήλινα αγγεία και ειδώλια, αργυρά και γυάλινα σκεύη προερχόμενα από κατασχέσεις, δωρεές και αγορές. Από κατάσχεση προέρχεται η μεγάλη τεφροδόχος κάλπη από πρασινωπό γυαλί, ΒΕ 1/2006, ύψ. 0,25, διαμ. βάσης 0,145 μ. (Εικ. 14). Το σκεύος, που είναι κατασκευασμένο με την τεχνική της εμφύσησης σε μήτρα, έχει σφαιρικό σώμα, διπλές λαβές και σώζεται σε άριστη κατάσταση. Ο τύπος αυτός, που χρονολογείται από τα μέσα περίπου του 1ου έως και το 2ο αι. μ.Χ., είναι σχετικά κοινός στη δυτική Ευρώπη, όπως στην Ιταλία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, αλλά όχι στην Ελλάδα, όπου έχουν βρεθεί λιγοστά δείγματα. Από δωρεά προέρχεται το πλαστικό αγγείο magenta ware, σε σχήμα γυναικείας προτομής ελληνιστικών χρόνων.

Εικ. 14. Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας. Γυάλινη τεφροδόχος κάλπη από κατάσχεση. 1ος-2ος αι. μ.Χ.

Ιδιαίτερα σημαντική για τον εμπλουτισμό της Συλλογής Αγγείων και Μικροτεχνίας υπήρξε η απόκτηση δύο θραυσμάτων, ενός μελανόμορφου και ενός ερυθρόμορφου αγγείου του 6ου και 5ου αι. π.Χ., που πρόκειται να δημοσιευθούν από τη γράφουσα.

Από μεγάλο ερυθρόμορφο κάνθαρο πρέπει να προέρχεται το μεγάλο θραύσμα με πομπή θυσίας (Α 30165) (Εικ. 15). Μια νέα κανηφόρος με χιτώνα, ιμάτιο, στολισμένη με βραχιόλια και διάδημα, προχωρεί προς το ναό που δηλώνεται με δωρικό κίονα. Μπροστά της αναμμένος βωμός. Ακολουθεί άνδρας θαλλοφόρος, που οδηγεί το στολισμένο ταύρο συγκρατώντας τον από ταινία τυλιγμένη γύρω από τα κέρατά του. Οι ομοιότητες που παρατηρούνται στην παράσταση αυτή, όχι μόνο στις μορφές αλλά ακόμη και στο βωμό, επιτρέπουν την απόδοση του έργου αυτού στον Ζωγράφο του Βερολίνου. Το μοναδικό για τον καλλιτέχνη αυτό σχήμα του αγγείου, καθώς επίσης το μέγεθός του αλλά και η παράσταση, οδηγούν στη σκέψη ότι πιθανώς πρόκειται περί αναθηματικού αγγείου το οποίο προέρχεται ίσως από την Ακρόπολη και χρονολογείται στο 495-480 π.Χ.

Η μοναδική παράσταση του Πλούτου σε ώριμη ηλικία απεικονίζεται σε ένα μεγάλο μελανόμορφο θραύσμα (Α 30164) (Εικ. 16). Συγκολλημένο από δύο κομμάτια, ανήκε μάλλον σε μεγάλο μελανόμορφο κύαθο παρά σε κάνθαρο. Στα δεξιά, μπροστά από το σημείο που θα βρισκόταν η λαβή, κάθεται σε κατατομή προς τα αριστερά ο γενειοφόρος Πλούτος, όπως δηλώνει η σχεδόν κιονηδόν επιγραφή. Φορά χιτώνα και ιμάτιο, τα μακριά μαλλιά του είναι δεμένα με ταινία και με το αριστερό χέρι κρατά σκήπτρο. Μπροστά του τρεις γυναικείες μορφές ντυμένες με χιτώνα και ιμάτιο απομακρύνονται προς τα αριστερά χειρονομώντας. Προηγείται μια τέταρτη μορφή, της οποίας σώζεται μόνο μέρος από το ιμάτιο. Οι λεπτομέρειες στα χαρακτηριστικά των γυναικείων μορφών, την πλούσια πτύχωση, το κεφάλι

Εικ. 15. Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας. Θραύσμα ερυθρόμορφου κανθάρου του Ζωγράφου του Βερολίνου (Α 30165).

Εικ. 16. Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας. Θραύσμα μελανόμορφου κυάθου με την απεικόνιση του Πλούτου, του αγγειογράφου Ψίακα (Α 30164).

και το χέρι του Πλούτου και η σύγκρισή τους με ανάλογες λεπτομέρειες σε έργα του Ψίακα επιτρέπουν την απόδοση του θραύσματος στο ζωγράφο αυτό, ο οποίος συνηθίζει να ζωγραφίζει κυάθους (520-510 π.Χ.). Πιθανώς και αυτό το όστρακο προέρχεται από την Ακρόπολη.

Η Συλλογή Χρυσών εμπλουτίστηκε με την αγορά δύο αργυρών σκευών. Το πρώτο, ένας μικρός αργυρός κάνθαρος σχεδόν ακέραιος, με λαβές «δεμένες» με σχηματοποιημένο ηράκλειον άμμα και με προσφύσεις σε σχήμα κισσόφυλλου στη λεκάνη και καρπού κισσού στο χείλος, θυμίζει τους αττικούς μελαμβαφείς κανθάρους του 3ου αι. π.Χ. (3ος-2ος αι. π.Χ.) (Εικ. 17).

Το δεύτερο, ένα αργυρό – με επίχρυσες λεπτομέρειες – άωτο κύπελλο, φέρει και στις δύο πλευρές ανάγλυφη παράσταση θυσίας. Ένας ταύρος και ένα κριάρι πλησιάζουν σε στολισμένο βωμό. Και τα δύο ζώα είναι στολισμένα με ταινίες, ο δε ταύρος φέρει ανάμεσα στα κέρατα ένα είδος στέμματος (ρωμαϊκών χρόνων) (Εικ. 18).

Εικ. 17. Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας. Αργυρός κάνθαρος. 3ος-2ος αι. π.Χ. (Χρ. 1549).

Εικ. 18. Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας. Αργυρό άωτο κύπελλο με ανάγλυφη επίχρυση διακόσμηση ρωμαϊκών χρόνων (Χρ. 1548).

Περιοδικές εκθέσεις

Η Συλλογή Αγγείων συμμετείχε στη διοργάνωση της έκθεσης «Αθήνα - Σπάρτη», Νέα Υόρκη, 6-12-2006 έως 12-5-2007, με το δανεισμό 26 αντικειμένων και με τη συγγραφή λημμάτων και εισαγωγικού κειμένου.

Επίσης, συμμετείχε με δανεισμό έργων στην έκθεση «Η Μορφή της Αρχής» στο Μουσείο Γουλανδρή, Μάιος - Αύγουστος 2006.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΚΑΡΟΥΓΚΑ

ΣΥΛΛΟΓΗ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το έτος 2006 συνεχίστηκαν οι εργασίες επανέκθεσης της προγραμματισμένης έκθεσης των αιγυπτιακών αρχαιοτήτων του Μουσείου.

Οι αιγυπτιακές αρχαιότητες προβλεπόταν να επανεκτεθούν στις δύο αίθουσες του Μουσείου (40, 41), στους ίδιους δηλαδή χώρους που κατελάμβανε και η παλαιότερη έκθεση (Ιούνιος 1994-Οκτώβριος 2002).

Η νέα έκθεση θα περιλαμβάνει τα σημαντικότερα και τα πλέον αξιόλογα αρχαία αντικείμενα της Συλλογής και θα είναι εμπλουτισμένη – σε σχέση με την παλαιότερη – με σημαντικό αριθμό αρχαίων από το χώρο της αποθήκης. Τα αρχαία καλύπτουν όλο το φάσμα του αιγυπτιακού πολιτισμού από τους προϊστορικούς χρόνους (γύρω στο 5000 π.Χ.) έως και τους χρόνους της ρωμαϊκής κατάκτησης (30 π.Χ.-354 μ.Χ.).

Η επανέκθεση των αιγυπτιακών αρχαιοτήτων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου στηρίζεται στη διαίρεσή τους σε χρονολογικές ενότητες, αρχίζοντας από τους προδυναστικούς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Κάθε χρονολογική ενότητα υποδιαιρείται σε θεματικές ενότητες. Επιπλέον, θα υπάρχουν και ανεξάρτητες διαχρονικές θεματικές ενότητες. Η έκθεση θα εμπλουτιστεί με εποπτικό υλικό, με σκοπό την ενίσχυση του εκπαιδευτικού της χαρακτήρα.

Οι συντηρήτριες του τμήματος Μ. Αποστολοπούλου και Ευ. Σκαμαγκούλη συντήρησαν τα αρχαία της έκθεσης αρχίζοντας από τα ξύλινα. Η Α. Κωτσάκη άρχισε τη συντήρηση και ανάταξη των δύο δικτυωτών σαβάνων μουμιών από χάνδρες φαγεντιανής, που χρονολογούνται στην ύστερη-πτολεμαϊκή περίοδο (Εικ. 19). Η συντηρήτρια Μ. Κοντάκη ασχολήθηκε με τη συντήρηση των χάλκινων και αργυρών αρχαίων της έκθεσης.

Επιπλέον, η Α. Κωτσάκη βοήθησε στη συγγραφή σε ηλεκτρονική μορφή των κειμένων της έκθεσης.

Η Συλλογή δέχθηκε από την Ασφάλεια Αττικής, αλλά και από ιδιώτες, έργα για εκτίμηση και γνωμάτευση σχετικά με τη γνησιότητά τους. Καταγράφηκαν 15 αρχαία αντικείμενα, που προέρχονται από δύο κατασχέσεις, και έλαβαν αριθμούς ΒΕ9 (1-3)/28-2-2006 και ΒΕ17 (13-23)/28-4-2006, από τα οποία τα περισσότερα ήταν κοπτικά υφάσματα.

ΕΛΕΝΗ ΤΟΥΡΝΑ

Εικ. 19. Συλλογή Προϊστορικών, Αιγυπτιακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων. Δικτυωτό σάβανο μούμιας της πτολεμαϊκής εποχής.

Στη διάρκεια του 2006 απασχολήθηκαν στο Νομισματικό Μουσείο η υπογράφουσα, οι αρχαιολόγοι και νομισματολόγοι Εύ. Αποστόλου, Π. Ράλλη, Δ. Λαδογιάννη, Γ. Στόγιας, Γ. Νικολάου, Π. Τσέλεκας και η Μ. Φουντούλη. Για σύντομο χρονικό διάστημα υπηρέτησε και η αρχαιολόγος-μουσειολόγος Α. Τραυλού.

Το 2006 υπήρξε μια χρονιά κυρίως οικοδομικών εργασιών και αυτό σήμαινε πολλές αναβολές δραστηριοτήτων ενός Μουσείου, που συγχρόνως λειτουργεί και προσπαθεί να ορίσει το προφίλ του στη νέα του στέγη.

Το έργο «Αποκατάσταση και μετατροπή του Ιλίου Μελάθρου σε Νομισματικό Μουσείο» υλοποιείται διά της Επιστημονικής Επιτροπής του ΤΔΠΕΑΕ με συγχρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΠΕΠ Αττικής. Η Επιστημονική Επιτροπή αποτελείται από τους: Α. Χριστοφίδου, Ν. Μίνω, Α. Αθανασιάδου, Ι. Τουράτσογλου, Β. Πέννα, με πρόεδρο τη Δ. Ευγενίδου. Επιβλέπουσα είναι η Ε. Ανδρούτσου, ωρομίσθια αρχιτέκτονας του έργου.

Ολοκληρώθηκε το αναψυκτήριο και η διαμόρφωση του κήπου. Η διαχείριση του αναψυκτηρίου ανήκει στον ΟΠΕΠ. Ο τελευταίος αναδείχθηκε πλειοδότης για τη λειτουργία του (Εικ. 1).

Ολοκληρώθηκε και εγκρίθηκε από το Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων το σύνολο της μελέτης των οικοδομικών εργασιών. Πραγματοποιήθηκε διαγωνισμός και αναδείχθηκε ανάδοχος. Οι εργασίες καθαίρεσης εξωτερικών επιχρισμάτων, εγκατάστασης του εξωτερικού ανελκυστήρα για τα άτομα με αναπηρίες, ανακατασκευής της εξόδου στο δώμα και οι ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις βρίσκονται σε εξέλιξη (Εικ. 2, 3).

Ειδικές εργασίες συντήρησης των αρχιτεκτονικών μελών επέβλεψε η Διεύθυνση Συντήρησης.

Ορίστηκε ειδική επιτροπή για την επιλογή των χρωμάτων των όψεων του κτιρίου. Η επιτροπή αποτελείται από τους

Εικ. 1. Κήπος Νομισματικού Μουσείου. Ολοκλήρωση του αναψυκτηρίου.

Εικ. 2-3. Νομισματικό Μουσείο. Οικοδομικές εργασίες όψεων στο Ιλίου Μελάθρον.

Εικ. 4. Μακέτα της μουσειογραφικής μελέτης.

Μ. Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. Μπίρη και Σ. Σόρογκα. Μετά από την έρευνα που έγινε από τους συντηρητές της Διεύθυνσης Συντήρησης, αποκαλύφθηκαν παλαιότερες στρώσεις και με βάση αυτές προτάθηκαν οι αποχρώσεις των όψεων. Μια από τις εκπλήξεις υπήρξε ο εντοπισμός χρυσού χρώματος στα κάγκελα των όψεων.

Η μουσειολογική μελέτη του δευτέρου ορόφου ολοκληρώθηκε και εγκρίθηκε από το ΚΑΣ. Στη μελέτη συμμετείχε όλο το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου, ενώ η μουσειογραφική μελέτη πραγματοποιήθηκε από την αρχιτέκτονα Α. Πανταζή (Εικ. 4).

Ολοκληρώθηκε ο διαγωνισμός για την προμήθεια των προθηκών και γενικώς για τον εξοπλισμό της έκθεσης. Ολοκληρώθηκε, επίσης, ο διαγωνισμός για την έκδοση διαφημιστικής κάρτας, φυλλαδίου και μικρού εντύπου για τη χρήση των νομισμάτων στην καθημερινή ζωή, για τις ψηφιακές εφαρμογές που συνοδεύουν την έκθεση και του infodesk που θα βρίσκεται μέσα στους εκθεσιακούς χώρους.

Ταυτίσεις νομισμάτων

Το Μουσείο συνέχισε το έργο της υποστήριξης των Εφορειών σε θέματα αρμοδιότητάς του. Το επιστημονικό προσωπικό πραγματοποίησε ταυτίσεις νομισμάτων που προέρχονταν από ανασκαφές, παραδόσεις, δωρεές, κατοχές και κατασχέσεις από όλη τη χώρα. Τα νομίσματα καταγράφονται ηλεκτρονικά και δημιουργείται ένα ψηφιακό αρχείο. Ανασκαφές από Αττική, Νικόπολη, Νομό Βοιωτίας: νομίσματα 18, δωρεές 2.215, παραδόσεις 343, κατασχέσεις 5.322, κατοχές 2.799. Σύνολο 10.697.

Νέα προσκτήματα

Δωρεές

Έγινε αποδεκτή η δωρεά από τον Χ. Κατσούλη, η οποία αποτελείται από 103 νομίσματα Παρθίας. Πρόκειται για τετράδραχμα και δραχμές Παρθίας από το 2ο αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ., των ηγεμόνων Μιθριδάτη Α΄, 171-138 π.Χ., Αρτάβανου Α΄, 127-124 π.Χ., Μιθριδάτη Β΄, 123-88 π.Χ., Ορώδη Α΄, 90-77 π.Χ., Σιναρτούκη, 77-70 π.Χ., Φραάτη Γ΄, 70-57 π.Χ., Ορώδη Β΄, 57-38 π.Χ., Φραάτη Δ΄, 38-2 π.Χ., Βονώνη Α΄, 8-12 μ.Χ., Αρτάβανου Β΄, 10-38 μ.Χ., Βονώνη Β΄, 51 μ.Χ., Βολογάση Α΄, 51-78 μ.Χ., Αρτάβανου Γ΄, 80-90 μ.Χ., Πακόρου Β΄, 78-105 μ.Χ., Βολογάση Γ΄, 105-147 μ.Χ., Βολογάση Δ΄, 147-191 μ.Χ., Οσρόη Β΄, 190 μ.Χ., Βολογάση Ε΄, 191-208 μ.Χ., Βολογάση Στ΄, 208-228 μ.Χ.[1] (Εικ. 5-9).

Από τον Κ. Λαγό παραδόθηκε ένας οβολός Ακάνθου, 424-380 π.Χ.

Από την O. Dyachenko, παραδόθηκε ένα άσπρο τραχύ Ιωάννη Β΄ Κομνηνού, Κωνσταντινούπολη, 1118-1143.

Νεότερα και σύγχρονα νομίσματα από την Ελλάδα αλλά και από άλλες χώρες δωρήθηκαν από τους Ευ. Θεοχάρη, Μ.-Ε. ντε Μανιέν, Β. Μαλαβάκη και Δ. Παπαδάκη.

Αγορές

Για τις ανάγκες της έκθεσης αγοράστηκε ένα sultani Βαγιαζίτ Β΄ (881-918), 1481-1512.

Αποδόσεις στο ελληνικό δημόσιο κατασχεθέντων

Το Μουσείο απέκτησε ένα σπάνιο νόμισμα που δεν διέθετε στις συλλογές του: Δηνάριο Βρούτου, 43-42 π.Χ., μετακινούμενο νομισματοκοπείο, Βρούτος/πίλος μεταξύ δύο εγχειριδίων, EID.MAR[2].

Το νόμισμα κατασχέθηκε στο αεροδρόμιο του Λονδίνου και παραδόθηκε στο ελληνικό δημόσιο (Εικ. 10).

Αποδόθηκε, επίσης, στο Μουσείο, η κατάσχεση Ν. Ψαροπούλου, 60 νομίσματα από τον 4ο έως τον 15ο αιώνα, εκ των οποίων 47 αργυρά και χάλκινα ελληνικά και ρωμαϊκά, έντεκα βυζαντινά, ένα αργυρό σασσανιδικό και ένα ενετικό.

Συντήρηση

Στο εργαστήριο συντήρησης απασχολήθηκαν η Ε. Κοντού και η Ν. Κατσικώστα, όσο της το επέτρεψε η άδεια εγκυμοσύνης της. Συντηρήθηκαν 937 νομίσματα.

1. Πρβλ. D.G. Sellwood, *An Introduction to the Coinage of Parthia*, London 1971 και F.B. Shore, *Parthian Coins and History*, Pennsylvania 1993.

2. H.A. Cahn, ElDibus MARtiis, *Numismatica e Antichità Classiche* 18 (1989), σ. 211 κ.ε. Π. Αδάμ-Βελένη, Νομισματικοί Θησαυροί από τις Πέτρες Φλώρινας, *Οβολός* 4, *Το νόμισμα στο μακεδονικό χώρο*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 127-155.

Εικ. 5. Δραχμή Ορώδη Α΄, 90-77 π.Χ.

Εικ. 6. Δραχμή Αρτάβανου Β΄, 10-38 μ.Χ.

Εικ. 7. Δραχμή Βονώνη Β΄, 51 μ.Χ.

Εικ. 8. Δραχμή Βολογάση Α΄, 51-78 μ.Χ.

Εικ. 9. Τετράδραχμο Βολογάση Δ΄, 147-191 μ.Χ.

Εικ. 10. Δηνάριο Βρούτου, 43-42 μ.Χ., προερχόμενο από κατάσχεση.

Βάση δεδομένων

Αναβαθμίστηκε η παλιά βάση δεδομένων «Φείδων». Εμπλουτίστηκε με νέα πεδία και εντάχθηκαν οι φωτογραφίες των νομισμάτων. Η Εύ. Μάρκου υπήρξε η ψυχή αυτού του προγράμματος.

Εκπαιδευτικά προγράμματα

Το Μουσείο υποδέχθηκε 44 σχολεία και 1.613 μαθητές παρακολούθησαν τα εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία υλοποιεί το προσωπικό του Μουσείου. Η Μ. Φουντούλη είναι υπεύθυνη αυτών των προγραμμάτων (Εικ. 11).

Ένα νέο εκπαιδευτικό πρόγραμμα οργανώθηκε με ευκαιρία την ημέρα των Μουσείων στις 18 Μαΐου, με τίτλο «Οι κουκουβάγιες του Νομισματικού Μουσείου».

Συμμετοχή σε εκθέσεις και υποστήριξη Μουσείων

Το Μουσείο συμμετείχε με προσωρινό δανεισμό νομισμάτων και οβελών στη έκθεση που διοργάνωσε το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στο Ωνάσειο Πολιτιστικό Κέντρο της Νέας Υόρκης με τίτλο «Αθήνα - Σπάρτη».

Νομίσματα, επίσης, δανείστηκαν προσωρινά στο Kunsthistorische Museum της Βιέννης για την έκθεση που διοργανώθηκε εκεί με θέμα «Ποίηση και νομίσματα, ο ποιητής Καβάφης». Η έκθεση ήταν βασισμένη σε μια ιδέα του Στ. Γερουλάνου και της Β. Πέννα.

Το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου υποστήριξε, επίσης, την οργάνωση της μόνιμης έκθεσης του Βυζαντινού Μουσείου Υπάτης στον τομέα των νομισμάτων (ευρήματα της Εφορείας και Συλλογή Κωτσίλη).

Εκδηλώσεις

Στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς επαναλήφθηκαν οι εκδηλώσεις στην αυλή του Μουσείου σχετικές με το κόστος της διατροφής στη διάρκεια των αιώνων (Εικ. 12, 13).

Εικ. 11. Εκπαιδευτικά προγράμματα στο Νομισματικό Μουσείο.

Εικ. 12. Φυλλάδια της εκδήλωσης «Το κόστος της διατροφής».

Συνέδρια - διεθνείς συνεργασίες

Το σύνολο του επιστημονικού προσωπικού του Μουσείου συμμετείχε στο συνέδριο που οργανώθηκε από τους Φίλους του Νομισματικού Μουσείου και το Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών στη Μυτιλήνη με τίτλο «Τα νομίσματα στα νησιά του Αιγαίου». Οι συμμετοχές αφορούσαν κυρίως το υλικό του Μουσείου. Το Μουσείο συμμετείχε, επίσης, στη διεθνή συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο για την ψηφιοποίηση και δημιουργία κοινής Πύλης των νομισμάτων στο διαδίκτυο.

Εικ. 13. «Το κόστος της διατροφής». Από την εκδήλωση των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Εκδόσεις

Εκδόθηκε από το Μουσείο η μελέτη της Χ. Παπαγεωργιάδου, *Δωρεά Ζαρίφη*. Πρόκειται για τη συλλογή του Σουμπχή πασά, 907 ρωμαϊκών νομισμάτων, τα οποία χρονολογούνται από τον 1ο έως τον 5ο αι. μ.Χ. Η έκδοση πραγματοποιήθηκε χάρη στην ευγενική χορηγία της Alpha Bank.

Εκδόθηκε ο *Οβολός* 8, από το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών και τους Φίλους του Νομισματικού Μουσείου. Αφορά στο νόμισμα στα Δωδεκάνησα και τη Μικρασιατική τους Περαία. Πρόκειται για τα Πρακτικά Συνεδρίου της Δ΄ Επιστημονικής Συνάντησης που πραγματοποιήθηκε στην Κω με τη δυναμική υποστήριξη των Δήμων Κω, Δικαίου, Ηρακλειδών, του Αρχαιολογικού και Ιστορικού Ιδρύματος Ρόδου και το γενικό συντονισμό της προέδρου της Οργανωτικής Επιτροπής Α. Γιαννικουρή. Περιλαμβάνει 25 ανακοινώσεις από Έλληνες και ξένους νομισματολόγους και αρχαιολόγους. Από τις ανακοινώσεις αυτές, οι 14 αφορούν τους αρχαίους ελληνικούς χρόνους και δέκα τους βυζαντινούς και νεότερους.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ

Κατά το έτος 2006 (9-8-2006) συνταξιοδοτήθηκε η αναπληρούσα τον ελλείποντα προϊστάμενο του Επιγραφικού Μουσείου Ζ. Καράπα-Μολιζάνι. Στο μόνιμο επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου προστέθηκαν κατά το ίδιο έτος οι εξής αρχαιολόγοι: Δ. Μποσνάκης (από 17-3 έως 4-8-2006, οπότε αποσπάστηκε εκ νέου στην ΚΒ΄ ΕΠΚΑ), Α.Α. Θέμος (από 30-3-2006) και Ε. Ζαββού (από 31-3-2006). Στις 10-3-2006 μετετράπη η σύμβαση των ωρομίσθιων αρχαιολόγων Π. Μουτζουρίδη και Ε.-Λ. Χωρέμη σε αορίστου χρόνου και στις 18-12-2006 ο πρώτος διετέθη στη Ζ΄ ΕΠΚΑ. Κατά το ίδιο έτος εργάστηκε στο Μουσείο η Π. Γρηγοριάδου ως ωρομίσθια αρχαιολόγος, κυρίως για τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Τέλος, στις 23-6-2006 ανέλαβε υπηρεσία στο Επιγραφικό Μουσείο ως προϊσταμένη η υπογράφουσα.

Νέα αποκτήματα του Μουσείου

Το έτος 2006 προστέθηκαν στη συλλογή του Επιγραφικού Μουσείου τέσσερα νέα μνημεία.

1. *Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από μάρμαρο Υμηττού (ΕΜ 13536)* (Εικ. 1). Διαστάσεις: ύψ. 0,235, πλ. 0,135, πάχ. 0,047 μ., ύψ. γραμμάτων 0,020-0,025, το όμικρον 0,015 μ.

Εικ. 1. Επιτύμβια στήλη (ΕΜ 13536).

Παρατηρούνται κατά τόπους αποκρούσεις και ρωγμή στην άνω δεξιά γωνία. Η επιφάνεια του λίθου έχει αποκτήσει ερυθροκάστανη οξείδωση από επικάλυψη ιζήματος. Παραδόθηκε στο Επιγραφικό Μουσείο από τον Β. Ψυχογιό, κάτοικο Βούλας Αττικής, στις 23-5-2006, χωρίς να δηλωθεί η ακριβής της προέλευση.

Η δεξιά παρειά της στήλης είναι λεία. Η αριστερή παρειά έχει δουλευθεί κατά ένα μέρος με το βελόνι και έχει λειανθεί κατά μήκος της ακμής προς την πρόσθια όψη με το γλωσσάκι. Στην πρόσθια όψη σώζεται σε δύο στίχους το όνομα:

Πρόξε-
νος

Μέσα 4ου αι. π.Χ.

2. *Επιτύμβια στήλη από πεντελικό μάρμαρο (ΕΜ 13533)* (Εικ. 2). Διαστάσεις: ύψ. 0,49, πλ. 0,238 (κάτω)-0,147 (πάνω), πάχ. 0,10 (κάτω)-0,093 (πάνω) μ., ύψ. γραμμάτων 0,022-0,025, το όμικρον 0,015 μ. Βαθύ χτύπημα υπάρχει κάτω από την επιγραφή. Βρέθηκε κατά τη δεκαετία του 1950 στην Αγία Παρασκευή Αττικής κατά τις εργασίες διάνοιξης της Λεωφόρου Μεσογείων. Εισήχθη στο Επιγραφικό Μουσείο στις 28-7-2005 μετά από δωρεά του Α. Καρακατσάνη (βάσει της αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ25/22746/538/30-3-2005 Απόφασης).

Για τη χάραξη της επιγραφής χρησιμοποιήθηκε αρχιτεκτονικό μέλος σε β΄ χρήση. Στην οπίσθια όψη, που ξεχονδρίστηκε με το βελόνι, σώζεται ένα μέρος από το κυμάτιο του αρχικού μνημείου. Η βάση και οι δύο παρειές (στο κατώτερο μέρος τους) διατηρούν εν μέρει ίχνη αναθύρωσης. Το πάνω μέρος της αριστερής παρειάς φέρει ίχνη βελονιού. Με πρόχειρο τρόπο (φαγάνα) δόθηκε τριγωνική μορφή στην άνω πλευρά, έτσι ώστε το μνημείο να δίνει την εντύπωση στήλης με αετωματική απόληξη.

Η πρόσθια όψη φέρει επιγραφή τεσσάρων στίχων:

Ἱστορία
Μενάνδρου
Ἀντιόχισα
χαῖρε

Στον τρίτο στίχο διακρίνεται ημιτελές C στη θέση του οποίου χαράχθηκε το τελικό Α. Στον υπόλοιπο χώρο σώζονται ίχνη χάραξης (προσχέδιο) ενός ακόμη Α. Τα γράμματα του τέταρτου στίχου είναι πρόχειρα και κακότεχνα.

Εικ. 2. Επιτύμβια στήλη (ΕΜ 13533).

Εικ. 3. Επιτύμβια στήλη (ΕΜ 13535).

1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.

3. *Επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο (ΕΜ 13535)* (Εικ. 3). Διαστάσεις: ύψ. 0,60, πλ. 0,50, πάχ. 0,13 μ., ύψ. γραμμάτων 0,015-0,02 μ. Έχει αποκοπεί η απόληξη του αετώματος. Λείπει ένα κομμάτι μαρμάρου από την άνω αριστερή πλευρά. Πολλαπλές αποκρούσεις παρατηρούνται στο ανάγλυφο και στο περίγραμμα της στήλης. Βρέθηκε στην τοποθεσία Μπράβας, στην ανατολική όχθη του ποταμού Αλιάκμονα, βόρεια του Βελβενδού. Μέχρι το 1981 βρισκόταν στο εξωκκλήσι του Αγίου Νικολάου και από το 1989 στην ιδιωτική συλλογή της Β. Παπουλάκου. Μεταφέρθηκε στο Επιγραφικό Μουσείο μετά από δωρεά (βάσει των ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ25/79621/2144/25-10-2004 και ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ45/66642/1790/11-8-2005 Αποφάσεων) και με ημερομηνία εισαγωγής την 5-9-2005. Η στήλη δημοσιεύθηκε από τον Ch. Edson (*NB* 1937, αριθ. 271) και περιελήφθη από τους Θ. Ριζάκη και Γ. Τουράτσογλου στο έργο *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας* (Αθήνα 1985, αριθ. 57, σ. 66-67, πίν. 21).

Στο ρηχό ανάγλυφο πεδίο της πρόσοψης εικονίζονται μετωπικά τέσσερις όρθιες μορφές, δύο γυναικείες, μία παιδική και μία ανδρική, ενδεδυμένες με χιτώνα και ιμάτιο. Ανάμεσα στην παιδική και την ανδρική μορφή διακρίνεται πρόσθιος κορμός αλόγου προς τα αριστερά. Στο τύμπανο της αετωματικής απόληξης σώζεται τμήμα ανάγλυφου ρόδακα εγγεγραμμένου σε εγχάρακτο κύκλο. Το ανάγλυφο συνοδεύει επιγραφή που χαράσσεται στο επιστύλιο της στήλης (δύο στίχοι) και στον ελεύθερο χώρο κάτω από την παράσταση (ένας στίχος). Οι αποκρούσεις στο επιστύλιο έχουν απαλείψει το τέλος των δύο πρώτων στίχων και έχουν προκαλέσει φθορές σε γράμματα του δεύτερου στίχου. Στο κάτω μέρος της πρόσθιας όψης έχουν απαλειφθεί αρκετά γράμματα προς το τέλος του τρίτου στίχου.

Ἀπολλόδωρος καὶ Ἁρμο[νία]
Νείκιππον τὸν υἱὸν ἑαυτῶν
καὶ Κασσάνδραν τὴν μη[τέ]ρα [ἑαυτ(;)]ῆς[1]

Ο τύπος των γραμμάτων και η σχηματική απόδοση του αναγλύφου συγκρίνονται με ανάγλυφα μνημεία της Μακεδονίας του α΄ μισού του 3ου αι. μ.Χ.[2].

4. *Δύο συγκολλημένα ενεπίγραφα θραύσματα από λευκό (νησιωτικό;) μάρμαρο (ΕΜ 13534)* (Εικ. 4). Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψ. 0,27, μέγ. σωζ. πλ. 0,345, πάχ. 0,05 μ., ύψ.

1. Στην έκδοση Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Αθήνα 1985, αριθ. 57, σ. 66-67, το όνομα του δεύτερου στίχου μεταγράφεται ως *Λε<ύ>κιππον*. Η ανάγνωση Νείκιππον οφείλεται στον επίτιμο διευθυντή του Επιγραφικού Μουσείου Χ. Κριτζά, τον οποίο ευχαριστώ θερμά και από αυτήν τη θέση για την ευγενική υπόδειξη.

2. Βλ. M. Lagogianni-Georgakarakos, *Die Grabdenkmäler mit Porträts aus Makedonien, Corpus Signorum Imperii Romani, Griechenland* III, 1, Athen 1998, πίν. 4, αριθ. 12, πίν. 18, αριθ. 36, πίν. 41, αριθ. 92.

Εικ. 4. Επιτύμβια πλάκα (ΕΜ 13534).

γραμμάτων 0,03, το όμικρον 0,012 μ. Στην άνω αριστερή γωνία παρατηρούνται ίχνη φωτιάς. Άγνωστης προέλευσης. Παραδόθηκαν από τη Β. Παπουλάκου έναντι αμοιβής και εισήχθησαν στο Επιγραφικό Μουσείο στις 5-9-2005 (σύμφωνα με τις αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ25/79621/2144/25-10-2004 και αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ45/66642/1790/11-8-2005 Αποφάσεις). Τα θραύσματα προέρχονται από την αριστερή πλευρά επιτύμβιας πλάκας. Η πρόσθια όψη σώζει αποσπασματικά επιγραφή τεσσάρων στίχων και ίχνη γραμμάτων άλλων δύο.

. [- - - -]
μος κα[ὶ - - -]
Τι . Κλ . Κόσμ [ον τὸν]
υἱὸν καὶ Αμε [- - -]
τὸν υἱωνὸν μν[είας]
χά[ριν]

Τέλη 2ου-α΄ μισό 3ου αι. μ.Χ.

Νέες συγκολλήσεις

Συνεχίστηκε η συνεργασία με την Α΄ ΕΠΚΑ για την ταύτιση θραυσμάτων επιγραφών που προέρχονται από την Ακρόπολη και τους γύρω χώρους. Σε συνέχεια σχετικής έρευνας του γραμματέα της Ελληνικής Επιγραφικής Εταιρείας, Α.Π. Ματθαίου, μεταφέρθηκαν στο Επιγραφικό Μουσείο 14 ενεπίγραφα θραύσματα από την Α΄ ΕΠΚΑ. Τα δέκα από αυτά διαπιστώθηκε ότι συναρμόζουν ή συνανήκουν με τις εξής επιγραφές του Επιγραφικού Μουσείου:

Στήλη συμμαχίας Αθηναίων και Κλαζομενίων ΕΜ 6917 (*IG* II^2 28). Συναρμόζει με το θραύσμα ΝΚ 1980 από το Ασκληπιείο.

Κατάλογος ταμιών της Αθηνάς ΕΜ 7802-4 (*IG* II^2 1393). Συναρμόζει με το θραύσμα ΝΚ 1982 από το Ασκληπιείο.

Τιμητικό ψήφισμα ΕΜ 6936 (*IG* II^2 80). Συναρμόζει με το θραύσμα Π 153 από την αποθήκη της οδού Θρασύλλου της Α΄ ΕΠΚΑ.

Στήλη συμμαχίας Αργείων και Αθηναίων του 417/6 π.Χ. ΕΜ 6588α (*IG* I^3 86). Συνανήκει με το θραύσμα ΜΑ 7013 του Μουσείου Ακροπόλεως.

Στήλη του καταλόγου της εξηκοστής του φόρου των συμμάχων της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας. Τα θραύσματα ΕΜ 6857 και 6870 (*IG* I^3 270 II) συναρμόζουν με το θραύσμα ΜΑ 20196 του Μουσείου Ακροπόλεως.

Εφηβική επιγραφή ΕΜ 8643-4 (*IG* II^2 2065). Συναρμόζει με το θραύσμα ΠΛ 2223 από την αποθήκη της Βιβλιοθήκης του Αδριανού της Α΄ ΕΠΚΑ.

Ψήφισμα ΕΜ 7732 + 13522 (*IG* II^2 1195). Συναρμόζει με το θραύσμα Ag. I 5825 από τη συλλογή του Μουσείου της Αρχαίας Αγοράς.

Λόγος των επιστατών του Βραυρωνίου της Ακρόπολης ΕΜ 400 (*IG* I^3 403). Συνανήκει με θραύσμα οπισθογράφου στήλης άνευ αριθμού από το Μουσείο Ακροπόλεως.

Μνημείο των από Φυλής καταγαγόντων του Δήμου: θραύσμα ΕΜ 2756 (αδημοσίευτο). Συναρμόζει με τα θραύσματα Ag. I 157, I 18 + Ag. I 156 I 17 από τη συλλογή του Μουσείου της Αρχαίας Αγοράς.

Τμήμα λεκάνης ΕΜ 6542 (*IG* I^3 941). Συναρμόζει με το θραύσμα ΜΑ 13888 του Μουσείου Ακροπόλεως.

Εφόσον εγκριθεί η παραμονή των συνανηκόντων θραυσμάτων στο Επιγραφικό Μουσείο θα πραγματοποιηθούν οι απαραίτητες συγκολλήσεις από τους ειδικευμένους συντηρητές του Εργαστηρίου Συντήρησης.

Εργαστήριο Συντήρησης

Με επικεφαλής τον Στ. Τζανέκα, το Εργαστήριο Συντήρησης συνέχισε τις εργασίες καθαρισμού και συντήρησης επιγραφικών μνημείων. Συνεχίστηκε, επίσης, από τον ειδικό συντηρητή Α. Μαγνήσαλη η συντήρηση των ενεπίγραφων χάλκινων ελασμάτων που βρέθηκαν σε ανασκαφή της Δ΄ ΕΠΚΑ στο Άργος και η μελέτη τους από τον επίτιμο διευθυντή Χ. Κριτζά.

Περιοδικές εκθέσεις

Το Φθινόπωρο του 2006 (30 Οκτωβρίου-23 Νοεμβρίου 2006) πραγματοποιήθηκε η πρώτη περιοδική έκθεση του Επιγραφικού Μουσείου με θέμα «Καττάδε ἔδοξε τοῖς Λακεδαιμονίοις. Επιγραφές δημόσιου χαρακτήρα από τη Σπάρτη του 5ου αι. π.Χ.» (Εικ. 5-8). Κεντρικό θέμα της έκθεσης αποτέλεσαν δύο θραύσματα λακωνικής στήλης του 5ου αι. π.Χ. από το Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης (ΜΣ 6656 α+β, *ΗΟΡΟΣ* 7 (1989), σ. 91), που σώζουν κατάλογο πόλεων και ιδιωτών με συνεισφορές, σε χρήμα και είδος, προς τους Λακεδαιμονίους για τη διεξαγωγή του Πε-

Εικ. 5-8. Περιοδική έκθεση: «Καττάδε ἔδοξε τοῖς Λακεδαιμονίοις. Επιγραφές δημόσιου χαρακτήρα από τη Σπάρτη του 5ου αι. π.Χ.».

λοποννησιακού πολέμου. Η συγκεκριμένη στήλη απασχόλησε την επιγραφική έρευνα ήδη από το 1730, έτος που ο Γάλλος περιηγητής αββάς Michel Fourmont αντέγραψε το πρώτο θραύσμα κοντά στην εκκλησία του Αγίου Βασιλείου Αρκασάδων, 11 χλμ. περίπου νότια της Σπάρτης. Μεταξύ των ετών 1730 και 1860 το θραύσμα εντοιχίστηκε στην προαναφερόμενη εκκλησία και το 1976 αποτοιχίστηκε για να μεταφερθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης. Το 1987 εντοπίστηκε και αναγνωρίστηκε από τους Γ.Α. Πίκουλα και Α.Π. Ματθαίου ένα δεύτερο θραύσμα της στήλης στη μονή Ζερμπίτσας Λακεδαίμονος, το οποίο μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης το έτος 2006.

Στο προγραμματισμένο ταξίδι της στήλης για την έκθεση «Αθήνα - Σπάρτη» που πραγματοποιήθηκε από το Ίδρυμα Αλέξανδρος Ωνάσης στη Νέα Υόρκη, τα δύο θραύσματα στάθμευσαν στο εργαστήριο συντήρησης του Επιγραφικού Μουσείου, όπου επιβεβαιώθηκε ότι συναρμόζουν απόλυτα. Κρίνοντας σημαντικό το γεγονός αυτό, θεωρήθηκε απαραίτητο να παρουσιαστεί η στήλη στο ελληνικό κοινό πριν από την αναχώρησή της για τη Νέα Υόρκη, για λόγους επιστημονικούς αλλά και ενημερωτικούς. Επιστημονικούς, γιατί για πρώτη φορά θα δινόταν η ευκαιρία στους ειδικούς επιστήμονες να σκύψουν επάνω στο σημαντικό αυτό μνημείο και να το μελετήσουν συνενωμένο. Ενημερωτικούς, γιατί η στήλη είναι άγνωστη στο ευρύ κοινό. Στο επίπεδο αυτό κινήθηκε και η πλαισίωση του μνημείου με τις λιγοστές επιγραφές δημόσιου χαρακτήρα της Σπάρτης του 5ου αι. π.Χ., που δίνουν μια αντιπροσωπευτική εικόνα της γραφής, της δύναμης, των οικονομικών και των σχέσεων της Σπάρτης με τις άλλες πόλεις. Στην έκθεση παρουσιάστηκαν συγκεκριμένα τα εξής μνημεία:

Αποσπασματικά σωζόμενη στήλη του Αρχαιολογικού Μουσείου Σπάρτης (ΜΣ 6265, *ΗΟΡΟΣ* 14-16 (2000-2003), σ. 457), στην οποία έχει αναγραφεί συνθήκη Λακεδαιμονίων - Αιτωλών, των μέσων του 5ου αι. π.Χ.

Δύο θραύσματα στήλης από το Αρχαιολογικό Μουσείο της Δήλου (Δ 506+597- ID 87), στην οποία έχει αναγραφεί ψήφισμα του τέλους του 5ου αι. π.Χ., σύμφωνα με το οποίο η νικήτρια του Πελοποννησιακού πολέμου Σπάρτη εγγυάται την ασυλία της νήσου Δήλου.

Τρεις απελευθερωτικές επιγραφές από το ιερό του Ποσειδώνα στο Ταίναρο Λακωνίας, που φυλάσσονται στο Επιγραφικό Μουσείο (ΕΜ 11526, 11527, 11528-*IG* V_1, 1230, 1231, 1232).

Φωτογραφίες και σχέδια από άλλες σημαντικές επιγραφές

της Σπάρτης του 5ου αι. π.Χ., όπως αναθηματική επιγραφή των Λακεδαιμονίων - Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας (43+510, Jeffery, *LSAG*, Lak. n. 49), θραύσμα επιγραφής συνεισφορών(;) προς τους Λακεδαιμονίους - Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης (ΜΣ 1130, *IG* V_1, 219), επιτύμβιο μνημείο Λακεδαιμονίων πεσόντων - Αρχαιολογικό Μουσείο Κεραμεικού (Ι170, *IG* II^2 11678), τρία επιτύμβια μνημεία Λακεδαιμονίων πεσόντων (*IG* V_1, 1124, *IG* V_1, 701, *IG* V_1, 702), καθώς και ένα έκτυπο της αναθηματικής επιγραφής του Δαμώνονος - Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης (ΜΣ 440+025, *IG* V_1, 217).

Στην ίδια έκθεση παρουσιάστηκαν, σε αντιδιαστολή με τα λακωνικά κείμενα, τέσσερις επιγραφές από τη συλλογή του Επιγραφικού Μουσείου, οι οποίες αντιπροσωπεύουν αντίστοιχες όψεις του δημόσιου βίου των Αθηνών κατά την ίδια εποχή. Συγκεκριμένα παρουσιάστηκαν:

Η στήλη ΕΜ 6596, *IG* I^3 61, όπου έχουν αναγραφεί μεταξύ των ετών 430/29-424/3 π.Χ. τουλάχιστον τέσσερα ψηφίσματα, με τα οποία οι Αθηναίοι ρυθμίζουν ευνοϊκά τις υποχρεώσεις των συμμάχων τους Μεθωναίων. Τα ψηφίσματα της στήλης είναι ενδεικτικά της αθηναϊκής πολιτικής απέναντι στις συμμαχικές πόλεις κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου.

Τμήμα στήλης (ΕΜ 6813, *IG* I^3 83) που φέρει μέρος της συνθήκης Αθηναίων, Αργείων, Ηλείων και Μαντινέων του έτους 420 π.Χ. Το πλήρες κείμενο της συνθήκης παραδίδει ο Θουκυδίδης (Ε 47).

Θραύσμα στήλης (ΕΜ 6591, *IG* I^3 93) που σώζει μέρος από τα ψηφίσματα για τη σικελική εκστρατεία του έτους 415 π.Χ.

Μικρό θραύσμα από το Μουσείο Ακροπόλεως (ΜΑ 20196), που αποδίδεται στη στήλη της εξηκοστής, του φόρου που έδιναν οι συμμαχικές πόλεις της Αθήνας κατά τα έτη 454/3-440/39 π.Χ. (*IG* I^3 259-272). Το θραύσμα αποτέλεσε τη σύνδεση της μικρής περιοδικής έκθεσης με τη μόνιμη έκθεση του Επιγραφικού Μουσείου, όπου εκτίθενται οι μνημειακών διαστάσεων στήλες της εξηκοστής, του φόρου των συμμαχικών πόλεων.

Η επιτυχημένη δομή της έκθεσης είχε ως αποτέλεσμα την κατακόρυφη αύξηση της επισκεψιμότητας του Μουσείου. Ως προς την ανταπόκριση του κοινού, ενδεικτικά είναι και τα επαινετικά δημοσιεύματα του τύπου.

Εκδόσεις

Στο πλαίσιο της προαναφερόμενης έκθεσης εκδόθηκε από το Επιγραφικό Μουσείο και την Ελληνική Επιγραφική Εταιρεία συνοδευτικό τεύχος 32 σελίδων, με εικόνες, σχέδια και υπομνηματισμό των επιγραφών της έκθεσης. Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την επιμέλεια του Α.Π. Ματθαίου και την επιχορήγηση της Ακαδημίας Αθηνών (κληροδότημα Δ. Δωρίδου).

Επιγραφικό εργαστήριο

Από τις 10-11-2006 το Επιγραφικό Μουσείο σε συνεργασία με την Ελληνική Επιγραφική Εταιρεία εγκαινίασε επιστημονικές συναντήσεις με τίτλο «Επιγραφικό εργαστήριο». Κατά τις συναντήσεις παρουσιάστηκαν με τη μορφή άτυπης εισήγησης επιγραφές με ιδιαίτερο ενδιαφέρον ή προβληματική. Τις εισηγήσεις ακολούθησαν συζητήσεις μεταξύ των παρισταμένων.

Εκπαιδευτικά προγράμματα

Συνεχίστηκε με επιτυχία το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Λίθοι Φθεγγόμενοι» για μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το Επιγραφικό Μουσείο συμμετείχε, επίσης, με ιδιαίτερη επιτυχία στον εορτασμό των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Ο Πολιτισμός στο Τραπέζι, Ποικίλες προσεγγίσεις της Ιστορίας της Διατροφής (22-24 Σεπτεμβρίου 2006). Στο σχετικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα που είχε ως τίτλο: «301 μ.Χ. Πόσο πάνε τα ρεβίθια;», παρουσιάστηκε το αντίγραφο του διατάγματος περί τιμών Διοκλητιανού που προέρχεται από την Αίγειρα (ΕΜ 10029+10030+10031). Τη δράση συνόδευσε πλούσιο ενημερωτικό και εποπτικό υλικό, που έδωσε τη δυνατότητα στους μαθητές να ενημερωθούν για τις διατροφικές συνήθειες, αλλά και τις μονάδες μέτρησης και τις τιμές των προϊόντων στην εποχή του Διοκλητιανού.

Άλλες παρουσίες

Το Επιγραφικό Μουσείο συμμετείχε στην έκθεση «Αθήνα - Σπάρτη» που πραγματοποιήθηκε από το Ίδρυμα Αλέξανδρος Ωνάσης στη Νέα Υόρκη με δύο επιγραφικά μνημεία. Το τμήμα στήλης ΕΜ 6777 (*IG* I^3 364), που σώζει απολογισμό δαπανών της αθηναϊκής ναυτικής εκστρατείας στην Κέρκυρα (433 π.Χ.) λίγο πριν την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου, και τα συγκολλημένα θραύσματα στήλης (ΕΜ 6588 α, δ, *IG* I^3 86), που σώζουν αποσπασματικά συνθήκη συμμαχίας Αθηναίων και Αργείων (417/6 π.Χ.).

Το Επιγραφικό Μουσείο συμμετείχε, επίσης, στο περίπτερο του Υπουργείου Πολιτισμού στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (17-9-2006) με φωτογραφίες από τα σημαντικότερα εκθέματα και κείμενο για τις δραστηριότητές του.

Άλλες δραστηριότητες

Πραγματοποιήθηκαν ξεναγήσεις φοιτητών ελληνικών και ξένων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Εξυπηρετήθηκαν μελετητές είτε στο Μουσείο είτε δι' αλληλογραφίας.

Ενισχύθηκε ο ηλεκτρονικός εξοπλισμός του Μουσείου με αγορά νέων υπολογιστών, που πραγματοποιήθηκε με

την επιχορήγηση της Ακαδημίας Αθηνών (κληροδότημα Δ. Δωρίδου). Στο πλαίσιο της ενίσχυσης της ασφάλειας του κτιρίου προστέθηκαν κιγκλιδώματα στον ακάλυπτο χώρο στάθμευσης, παραπλεύρως του Κέντρου Επιγραφικών Μελετών. Ελήφθη, τέλος, μέριμνα για το βάψιμο του προθαλάμου και της 9ης αίθουσας του Μουσείου, καθώς και του χώρου όπου πραγματοποιούνται οι περιοδικές εκθέσεις. Τέλος, η υπογράφουσα συμμετείχε με ανακοίνωση στο Ι΄ Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στα Χανιά της Κρήτης.

ΜΑΡΙΑ ΛΑΓΟΓΙΑΝΝΗ-ΓΕΩΡΓΑΚΑΡΑΚΟΥ

Α΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Ακρόπολη

Μουσείο Ακροπόλεως

Στο Μουσείο Ακροπόλεως (παλαιό) ολοκληρώθηκε η επανέκθεση της δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνα από την Α΄ ΕΠΚΑ σε συνεργασία με την Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακροπόλεως (ΥΣΜΑ) (Εικ. 1).

Επίσης, καταγράφηκαν στο ευρετήριο του Μουσείου Ακροπόλεως 85 αντικείμενα.

Προετοιμασία των εκθεμάτων για το Νέο Μουσείο Ακρόπολης

Εν όψει της εντατικοποίησης των εργασιών προετοιμασίας των εκθεμάτων για την έκθεση του Νέου Μουσείου Ακρόπολης πραγματοποιήθηκαν στο εργαστήριο συντήρησης γλυπτών της Ακρόπολης συντήρηση, αποξήλωση και καθαρισμός με τη μέθοδο του λέιζερ κυρίως αρχιτεκτονικών γλυπτών από τα μνημεία της Ακρόπολης, με την εποπτεία της Α΄ ΕΠΚΑ και την οικονομική ενίσχυση του Οργανισμού Ανέγερσης του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης (ΟΑΝΜΑ).

Τεκμηρίωση των αρχαίων για την έκθεση του Νέου Μουσείου Ακρόπολης. Στο πλαίσιο της προετοιμασίας των αρχαίων από την Ακρόπολη για τη μεταφορά τους στο Νέο Μουσείο Ακρόπολης προχώρησε η τεκμηρίωση αντικειμένων κυρίως από τις αποθήκη γλυπτών της Ακρόπολης, με την αναλυτική περιγραφή και την εκπόνηση δελτίων κατάστασης διατήρησης.

Συντελεστές του έργου. Για το έργο που πραγματοποιήθηκε στην Ακρόπολη κατά το 2006 εργάστηκαν υπό την επίβλεψη της υπεύθυνης για τον αρχαιολογικό χώρο και το Μουσείο της Ακρόπολης, Χ. Βλασσοπούλου, οι αρχαιολόγοι της Α΄ ΕΠΚΑ, Α. Βαξοβάνου, Α. Μπακανδρίτσου και Β. Μπιζάκη και η αρχαιολόγος του Οργανισμού Ανέγερσης του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης, Κ. Διαμαντίδου.

Όλες οι παραπάνω εργασίες έγιναν με τη συνολική εποπτεία και την άμεση ενημέρωση της διευθύντριας της Α΄ ΕΠΚΑ, Ά. Χωρέμη.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΙΖΑΚΗ

Οικόπεδο Μακρυγιάννη

Χώρος ανέγερσης του Νέου Μουσείου Ακρόπολης

Στο οικόπεδο Μακρυγιάννη συνεχίστηκαν οι εργασίες κατασκευής του Νέου Μουσείου Ακρόπολης, στη διάρκεια των οποίων η αρχαιολογική ανασκαφή που διατηρείται στη βάση του κτιρίου παρέμεινε καλυμμένη με το προστατευτικό επίχωμα.

Εικ. 1. Μουσείο Ακροπόλεως. Η επανέκθεση της δυτικής ζωφόρου του Παρθενώνα.

Εικ. 2. Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως. Γενική άποψη της έκθεσης «Το Μουσείο και η ανασκαφή: ευρήματα από το χώρο ανέγερσης του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης».

Προκειμένου, ωστόσο, να γνωστοποιηθούν στο ευρύ κοινό τα πρώτα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας, διοργανώθηκε στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως (κτίριο Weiler) η περιοδική έκθεση «Το Μουσείο και η ανασκαφή: ευρήματα από το χώρο ανέγερσης του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης», η οποία εγκαινιάστηκε τον Ιούλιο του 2006 (Εικ. 2).

Τα αντικείμενα που επιλέχθηκαν, 550 τον αριθμό, κάλυπταν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα και προέρχονταν τόσο από την ανασκαφή για το Νέο Μουσείο Ακρόπολης όσο και από την όμορη ανασκαφή για το σταθμό «Ακρόπολη» του Μετρό, που είχε προηγηθεί. Η επιλογή και ο χειρισμός του αρχαιολογικού υλικού στόχευε στην ανάδειξη ορισμένων πτυχών της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής των αρχαίων κατοίκων της περιοχής. Για το σκοπό αυτό, τα ευρήματα οργανώθηκαν σε 12 θεματικές ενότητες: 1) τα οικοδομήματα, 2) τα εργαστήρια, 3) η οικονομία και το εμπόριο, 4) τα «εγκαίνια» (θυσίες θεμελίωσης), 5) το νερό (πηγάδια και δεξαμενές), 6) η οικιακή λατρεία, 7) τα λυχνάρια και ο φωτισμός, 8) το μαγειρείο και τα σκεύη του, 9) ο ανδρώνας και το συμπόσιο, 10) ο κόσμος της γυναίκας, 11) ο κόσμος του παιδιού και 12) οι τάφοι.

Ο εκθεσιακός χειρισμός στόχευε στην ένταξη του αρχαιολογικού υλικού σε ένα πλαίσιο οικείο στο σύγχρονο επισκέπτη, ικανό να δημιουργήσει αναφορές στο παρόν, ενώ ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός της έκθεσης αποσκοπούσε στην ανίχνευση της αισθητικής που επιβάλλει η ένταξη του αρχαιολογικού χώρου στην αρχιτεκτονική του Μουσείου. Κεντρική ιδέα ήταν η προσομοίωση του περιβάλλοντος και της ατμόσφαιρας της ανασκαφής στην αίθουσα, ιδέα που οδήγησε στην επιλογή συμβατών υλικών (άμμος στο δάπεδο, προκαθορισμένοι ξύλινοι διάδρομοι κίνησης, «εργοταξιακού» τύπου προθήκες), καθώς και στο χρωματικό εναρμονισμό της αίθουσας με το τσιμεντένιο κέλυφος και τα άλλα δομικά υλικά του Μουσείου (τόνοι του γκρίζου για τους τοίχους και τα πετάσματα και χρήση ανοξείδωτου χάλυβα στις προθήκες και τις βάσεις των γλυπτών).

Στον προθάλαμο της αίθουσας, μία μακέτα της ανασκαφής, ένα σχέδιο με τις κύριες οικοδομικές φάσεις και ένα κείμενο με το σύντομο ιστορικό της περιοχής από τους προϊστορικούς έως τους νεότερους χρόνους εισήγαν τον επισκέπτη στην έκθεση. Στον ίδιο χώρο, μία μεγάλη πινακίδα παρουσίαζε και επεξηγούσε τα στάδια της ανασκαφής από την έναρξή της έως και τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων της σε επιστημονικά περιοδικά.

Στην έκθεση υιοθετήθηκε μια διακριτική, ως προς την εμφάνιση, και λιτή, ως προς το περιεχόμενο, μορφή πληροφορίας: εισαγωγικά κείμενα, λεζάντες και σχέδια, όπου αυτό ήταν αναγκαίο, τοποθετήθηκαν μέσα και έξω από τις προθήκες. Στα κείμενα καταβλήθηκε προσπάθεια αποφυγής της ακαδημαϊκής γλώσσας, της αρχαιολογικής ορολογίας και της σχετικής χρονολόγησης. Όπου ήταν απαραίτητη η διατήρηση αρχαιολογικών όρων, αυτοί επεξηγήθηκαν.

Οι επισκέπτες είχαν, επιπλέον, τη δυνατότητα να πληροφορηθούν για την έκθεση από τους ίδιους τους αρχαιολόγους που έλαβαν μέρος στην ανασκαφή. Για τρεις ώρες τις καθημερινές και για τέσσερις τις Κυριακές οι αρχαιολόγοι παρουσίαζαν την έκθεση και απαντούσαν στις ερωτήσεις των επισκεπτών, ο αριθμός των οποίων στους 18 μήνες λειτουργίας της έφθασε τις 44.000.

Την έκθεση συνόδευε αναλυτικός κατάλογος που προσφερόταν δωρεάν σε ειδικούς επιστήμονες ή σε επισκέπτες με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ο περιορισμένος αριθμός αντιτύπων δεν επέτρεπε την ευρύτερη διάθεσή του. Σε όλους, ωστόσο, τους επισκέπτες διανεμήθηκε μικρό περιληπτικό φυλλάδιο στην ελληνική ή την αγγλική γλώσσα.

Τέλος, ιδιαίτερη μέριμνα ελήφθη για την εμφάνιση του προσωπικού που απασχολήθηκε στην έκθεση. Στους φύλακες χορηγήθηκαν ομοιόμορφα μπλουζάκια με τυπωμένο τον τίτλο της έκθεσης, ώστε η παρουσία τους να γίνεται αισθητή και οι επισκέπτες να γνωρίζουν σε ποιον να απευθύνονται.

ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ

Αρχαία Αγορά

Μουσείο Αρχαίας Αγοράς - Στοά Αττάλου

Το Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς κατά το 2006 εξυπηρέτησε μεγάλο αριθμό Ελλήνων και ξένων μελετητών της συλλογής της Αρχαίας Αγοράς και χορήγησε άδειες φωτογράφησης σε ιδιώτες και κινηματογράφησης σε τηλεοπτικά και δημοσιογραφικά συνεργεία. Παράλληλα, συνεχίστηκε

ο εμπλουτισμός του φωτογραφικού αρχείου του Μουσείου, ψηφιακού και αναλογικού.

Το 2006 συντάχθηκε και υποβλήθηκε φάκελος υποψηφιότητας του Μουσείου[1] στον ετήσιο διαγωνισμό του Διεθνούς Οργανισμού «European Museum Forum» για την απονομή του Ευρωπαϊκού Βραβείου του Μουσείου της Χρονιάς (European Museum of the Year Award/EMYA). Η υποψηφιότητα αφορούσε στην επανέκθεση του Μουσείου της Αρχαίας Αγοράς, που υλοποιήθηκε το 2004.

Εκθέματα της συλλογής του Μουσείου συμμετείχαν σε περιοδικές εκθέσεις του εσωτερικού και οι αρχαιολόγοι που υπηρετούν στην Αρχαία Αγορά συνέβαλαν στις εκδόσεις των καταλόγων με τη συγγραφή σχετικών λημμάτων.

Στην έκθεση «Ξένα Αρχαιολογικά Ιδρύματα στην Ελλάδα. 160 χρόνια συνεργασίας για τον πολιτισμό μας» που παρουσιάστηκε στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών (2/11/2005-9/1/2006) το Μουσείο συμμετείχε με τρία έργα: μία ερυθρόμορφη πελίκη, ένα πήλινο σύμβολο με απεικόνιση Αθηνάς Προμάχου και ένα χρυσό σόλιδο του Λέοντος Ι.

Στην έκθεση με τίτλο «Πηλός και Χρώμα», που πραγματοποιήθηκε στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών (21/12/2006-17/2/2007) και είχε ως θέμα την κεραμική του ευρωπαϊκού χώρου, το Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς συμμετείχε με οκτώ πήλινα αγγεία του 17ου αιώνα από τις αποθήκες της Στοάς: επτά πήλινους μαστραπάδες και μία κούπα, που έφεραν εφυάλωση και γραπτή διακόσμηση.

Στην εκπαιδευτικού χαρακτήρα έκθεση εκμαγείων και φωτογραφιών έργων του Λυσίππου, που οργάνωσε η ΛΖ΄ ΕΠΚΑ σε συνεργασία με το Δήμο Σικυωνίων, το Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς συμμετείχε με την αποστολή δύο εκμαγείων χάλκινων αγαλματίων Ηρακλέους αναπαυομένου.

Στην έκθεση με τίτλο «The Art of Antiquity: Piet de Jong and the Athenian Agora», που διοργανώθηκε και παρουσιάστηκε στο Μουσείο Μπενάκη (13/11/2006-7/1/2007), το Μουσείο συμμετείχε με το δανεισμό 23 αρχαίων τεχνουργημάτων, πήλινων αγγείων και ειδωλίων διαφόρων εποχών, από τις συλλογές της Στοάς.

Κατά το 2006 στον Α΄ όροφο της Στοάς του Αττάλου μετά από εργασίες καθαρισμού, ευπρεπισμού και διαμόρφωσης του χώρου, παρουσιάστηκε η επετειακή έκθεση της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 75 χρόνων από την έναρξη της ανασκαφής της Σχολής στην Αρχαία Αγορά (15/6-15/9/2006). Στην έκθεση, που διοργανώθηκε από την Αμερικανική Σχολή, παρουσιάστηκαν 58 σημαντικές αρχαιότητες: πήλινα αγγεία

Εικ. 3. Αρχαία Αγορά. Στοά Αττάλου. Α΄ όροφος. Επετειακή έκθεση της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 75 χρόνων από την έναρξη της ανασκαφής της Σχολής στην Αρχαία Αγορά (15/6-15/9/2006).

και ειδώλια, λίθινα και οστέινα αγαλματίδια, μαρμάρινες κεφαλές, κοσμήματα, όπλα, σφραγίδες, πήλινα σύμβολα, αργυρά και χρυσά νομίσματα κ.ά., τα οποία βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές που διενεργεί η Σχολή στην Αρχαία Αγορά τα τελευταία χρόνια (Εικ. 3), καθώς και ημερολόγια και εξοπλισμός των πρώτων ανασκαφέων στο χώρο.

Ταυτόχρονα, στον Α΄ όροφο της Στοάς παρουσιάστηκε από την Εφορεία και η μικρή έκθεση με τίτλο «Αθήνα, το λίκνο της Δημοκρατίας», που είχε περιοδεύσει σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις το 2003. Η έκθεση περιλαμβάνει αντίγραφα αρχαίων έργων που συνδέονται με τις λειτουργίες της Δημοκρατίας και προπλάσματα του χώρου και των μνημείων της αθηναϊκής Αγοράς. Ο σχεδιασμός για την παρουσίαση της έκθεσης οφείλεται στην αρχιτέκτονα Α. Βοναπάρτη.

ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ ΣΑΡΑΓΑ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

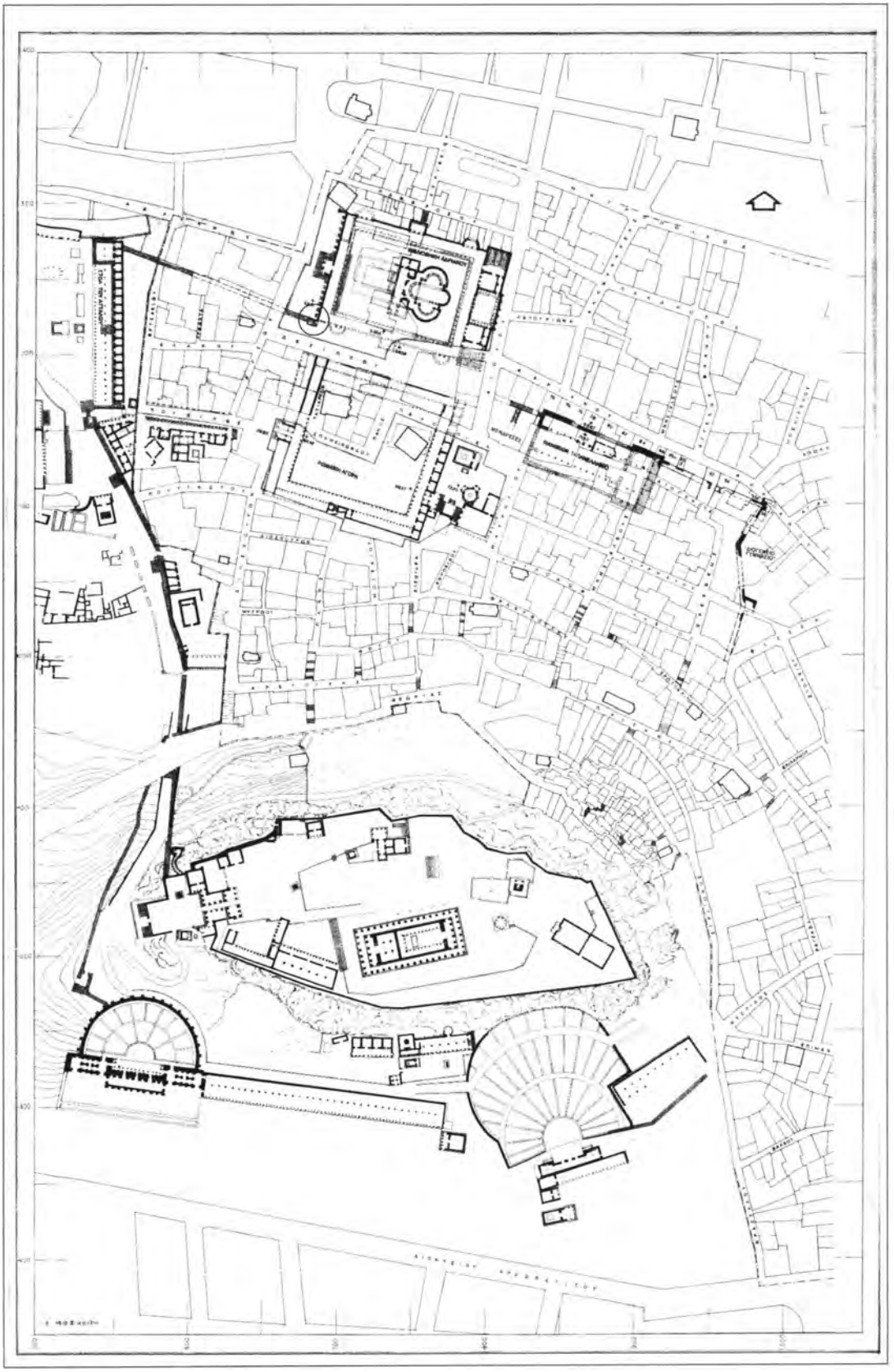
Βιβλιοθήκη Αδριανού

Υστεροορρωμαϊκό τείχος

Το Σεπτέμβριο του 2006 διανοίχθηκαν και ερευνήθηκαν στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού δύο δοκιμαστικές τομές[2], που αποσκοπούσαν στη διευκρίνιση συγκεκριμένων ζητημάτων αναφορικά με την οχύρωση που ανεγέρθηκε κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες του 3ου αι. μ.Χ., ως συνέπεια της επι-

1. Ο φάκελος συντάχθηκε από την αρχαιολόγο Ν. Σαραγά και την αρχιτέκτονα Α. Βοναπάρτη, η οποία είχε και την ευθύνη για την αισθητική παρουσίασή του.

2. Στην ανασκαφή των τομών εργάστηκε ο εργατοτεχνίτης της Α΄ ΕΠΚΑ, Δ. Μανώλης.

Εικ. 4. Υστερορρωμαϊκό τείχος, υπάρχουσα κατάσταση. Απόσπασμα τοπογραφικού διαγράμματος (σχεδίαση: Ι. Τραυλός, με νεότερες συμπληρώσεις, αρχείο Α΄ ΕΠΚΑ).

Εικ. 5. Βιβλιοθήκη Αδριανού. Εσωτερική παρειά του υστερορρωμαϊκού τείχους. Άποψη από Α.

δρομής που πραγματοποίησαν οι Ερούλοι στην Αθήνα το 267 μ.Χ. (Εικ. 4).

Εσωτερική παρειά του υστερορρωμαϊκού τείχους, δυτικά της νότιας πτέρυγας της Βιβλιοθήκης

Στο τμήμα του υστερορρωμαϊκού τείχους, μεταξύ της οδού Άρεως και του νοτίου πτερώματος της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, το οποίο αποκαλύφθηκε σταδιακά την τελευταία εικοσιπενταετία[3], ορίστηκε δοκιμαστική τομή διαστ. 1,65×1,50 μ. στην εσωτερική παρειά του περιβόλου, η οποία είναι ορατή σε μήκος 10,42 μ. από Α. προς Δ., προκειμένου να διευκρινιστεί το πλάτος του συγκεκριμένου τμήματός του.

Όπως διαπιστώθηκε, το πλάτος του τείχους στο τμήμα δυτικά της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης έως την οδό Άρεως κυμαίνεται μεταξύ 3,40 και 4,20 μ., έχει πλάτος 4,20 για 7 μ. περίπου δυτικά της πρόσοψης (πλ. πυρήνα: 3,07 μ.), ενώ δυτικά αυτού του σημείου κατεβαίνει στα 3,40 μ. (πλ. πυρήνα: 2,60 μ.). Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής έγινε σαφές ότι η διακύμανση του πλάτους του συγκεκριμένου τμήματος του περιβόλου οφείλεται στην ύπαρξη μιας εσωτερικής προβολής του τελευταίου, κατασκευασμένης, όπως και το υπόλοιπο τμήμα της εσωτερικής του παρειάς, με μεγάλους λίθους ακτίτη σε β΄ χρήση (Εικ. 5). Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε η άνω επιφάνεια δύο λίθων με κατεύθυνση Α.-Δ. και συνολικό μήκος 1,68 μ., οι οποίοι συνέδεσαν την ανατολική και τη δυτική απόληξη των έως σήμερα ορατών, διαφορετικού πλάτους, τμημάτων της εσωτερικής παρειάς του τείχους (Εικ. 6). Η νοτιοδυτική, εξωτερική, εν μέρει κατεστραμμένη γωνία της προβολής αυτής φέρει συμπλήρωση με πλινθοδομή[4], ενώ η παρουσία εφυαλωμένης μεταβυζαντινής κεραμικής, χρονολογούμενης μεταξύ 15ου και 16ου αιώνα, στο στρώμα που κάλυπτε τους αποκαλυφθέντες γωνιακούς λίθους του προβόλου του τείχους, αποτελεί ένδειξη για τη χρονολόγηση έως την παραπάνω περίοδο της αποξήλωσης των γωνιακών λίθων του υπερκείμενου δόμου.

3. Γ. Κνιθάκης - Γ. Τιγγινάγκα - Φ. Μαλλούχου-Tufano, Ανασκαφικές εργασίες. Βιβλιοθήκη Αδριανού, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 6-7, Πίν. 8β΄ Γ. Κνιθάκης - Γ. Τιγγινάγκα - Φ. Μαλλούχου-Tufano, Εργασίες στα μνημεία. Βιβλιοθήκη Αδριανού, *ΑΔ* 38 (1983): Χρονικά, σ. 12, Πίν. 16γ΄ Γ. Κνιθάκης - Γ. Τιγγινάγκα, Βιβλιοθήκη Αδριανού, *ΑΔ* 41 (1986): Χρονικά, σ. 10-11, Πίν. 29α-β΄ Γ. Κνιθάκης - Γ. Τιγγινάγκα - Β. Παπαδημητρίου, Εργασίες συντήρησης. Βιβλιοθήκη Αδριανού. Δυτικό τμήμα εξωτερικά της πρόσοψης, *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 15, Πίν. 25α΄ Ά. Χωρέμη, Ανασκαφικές εργασίες. Βιβλιοθήκη Αδριανού, *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 17-19, Σχέδ. 1, Πίν. 22α΄ Ά. Χωρέμη, Ανασκαφικές εργασίες. Βιβλιοθήκη του Αδριανού, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 20, Σχέδ. 1΄ Ά. Σπετσιέρη-Χωρέμη, Ανασκαφικές εργασίες. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Δυτική-νοτιοδυτική πλευρά της πρόσοψης, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 25, Σχέδ. 1, Πίν. 16α· Ά. Σπετσιέρη-Χωρέμη, Ανασκαφικές εργασίες. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Δυτική-νοτιοδυτική πλευρά της πρόσοψης, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 27, Σχέδ. 1, Πίν. 16γ.

4. Η χρήση πλίνθων ως συμπλήρωση της τοιχοποιίας του τείχους παρατηρείται, επίσης, εντός της τομής και κατά μήκος της επιφάνειας της βόρειας-εσωτερικής πλευράς των πωροπλίνθων που αποκαλύφθηκαν.

Εικ. 6. Βιβλιοθήκη Αδριανού. Νοτιοδυτική γωνία εσωτερικής προβολής στη νότια παρειά του υστερορρωμαϊκού τείχους. Άποψη από Ν.

Εικ. 7. Βιβλιοθήκη Αδριανού. Πύλη νοτίου περιβόλου. Άποψη από Β.

Ως προς τη σκοπιμότητα της κατασκευής εσωτερικού προβόλου στο συγκεκριμένο τμήμα του τείχους, θεωρούμε ότι πιθανότατα έχει σχέση με τη διαμόρφωση και την αμυντική θωράκιση της προς Α. παρακείμενης πύλης, το εσωτερικό της οποίας δεν έχει ακόμη διερευνηθεί.

Όσον αφορά τον πυρήνα του τείχους, ο οποίος είχε αποκαλυφθεί νοτιοδυτικά του νοτίου πτερώματος της Βιβλιοθήκης, κάτω από την οκταγωνική διακοσμητική δεξαμενή του Βοεβοδαλικίου[5], είναι χωμάτινος, με παρουσία ενός ελάχιστα συμπαγούς και μάλλον κοκκινωπού κονιάματος, ενώ περιέχει θραύσματα πλίνθων, μαρμάρινων πλακών και αρχιτεκτονικών μελών.

Πύλη του νοτίου περιβόλου της Βιβλιοθήκης

Μπροστά στην πύλη του υστερορρωμαϊκού τείχους, η οποία έχει αποκαλυφθεί στη δυτική απόληξη του νοτίου περιβόλου της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, ορίστηκε δοκιμαστική τομή διαστ. 1,50×0,70 μ., με κατεύθυνση Δ.-Α., προκειμένου να διαπιστωθεί η μορφή του θεμελίου της (Εικ. 7). Κατά την ανασκαφή της τομής, ξεκινώντας από τη στάθμη του δυτικού περιστυλίου της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ., διαπιστώθηκε πως το μαρμάρινο κατώφλι της πύλης έχει ύψος 0,23 μ. και εδράζεται σε λιθόπλινθο από ακτίτη λίθο, ύψ. 0,49 μ., η οποία μάλλον ανήκει στο νότιο περίβολο του αδριάνειου κτιρίου. Αυτή η λιθόπλινθος εδράζεται με τη σειρά της σε άλλη, η οποία αποκαλύφθηκε σε ύψος 0,14 μ., καθώς η ανασκαφή δεν προχώρησε σε μεγαλύτερο βάθος.

Σχετικά με τη χρονολόγηση της διάνοιξης αυτής της πύλης στο νότιο περίβολο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, το γεγονός ότι η στάθμη του κατωφλίου της πύλης είναι η ίδια με αυτήν του δυτικού περιστυλίου, η οποία δεν μεταβλήθηκε έως και τις αρχές, τουλάχιστον, του 5ου αι. μ.Χ., οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είτε είναι σύγχρονη με την κατασκευή του υστερορρωμαϊκού τείχους στον 3ο αι. μ.Χ. είτε σχετίζεται με τις εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ. με πρωτοβουλία του επάρχου του Ιλλυρικού, Ερκουλίου. Αντίθετα, σε μεταγενέστερη περίοδο χρήσης της πύλης, η οποία δεν έχει ακόμη προσδιοριστεί επαρκώς από χρονολογική άποψη, αποδίδεται με βεβαιότητα η ανύψωση της στάθμης του κατωφλίου της, με την τοποθέτηση τμήματος ιωνικού γείσου πάνω στην επιφάνειά του.

Μ ε ν δ ρ ε σ έ ς

Υστερορρωμαϊκό τείχος

Το τμήμα του υστερορρωμαϊκού περιβόλου εντός του Μενδρεσέ (Εικ. 8, 9) είχε αποκαλυφθεί κατά τις ανασκαφές που είχαν ακολουθήσει την κατεδάφιση του μεγαλύτερου μέρους του οθωμανικού ιεροσπουδαστηρίου, το 1914[6].

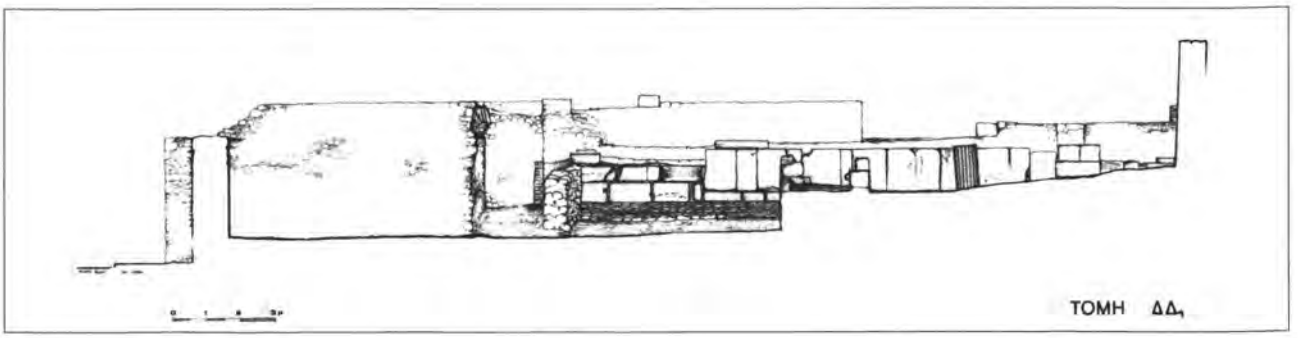
Στη νότια-εσωτερική παρειά του υστερορρωμαϊκού τείχους και 1,95 μ. ανατολικά της ορατής δυτικής του απόληξης, ορίστηκε δοκιμαστική τομή διαστ. 0,90×1,10 μ., όπου[7], ύστερα από την ολοκλήρωση των εργασιών, διαπιστώθηκε ότι έως το βάθος στο οποίο προχώρησε η ανασκαφή[8],

5. Γ. Κνιθάκης - Φ. Μαλλούχου - Γ. Τιγγινάγκα, Το Βοεβοδαλίκι της Αθήνας, *Επώνυμα Αρχοντικά των χρόνων της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1986, σ. 116, εικ. 8, 14.

6. Α.Δ. Κεραμόπουλλος, Ανασκαφαί παρά το Ωρολόγιον Ανδρονίκου του Κυρρήστου, *Πρακτικά* 1914, σ. 125-126.

7. Στην ανασκαφή της δοκιμαστικής τομής στον Μενδρεσέ εργάστηκε ο εργατοτεχνίτης της Α΄ ΕΠΚΑ, Κ. Ψιλόπουλος.

8. Η ανασκαφή της δοκιμαστικής τομής στον Μενδρεσέ προχώρησε σε

Εικ. 8. Μενδρεσές. Αποτύπωση της νότιας όψης του υστερορρωμαϊκού τείχους (σχεδίαση: Μ. Βαρλάμου - Έ. Δρίβα, αρχείο Α΄ ΕΠΚΑ).

Εικ. 9. Μενδρεσές. Εσωτερική παρειά του υστερορρωμαϊκού τείχους. Άποψη από ΝΔ.

Εικ. 10. Μενδρεσές. Λεπτομέρεια της μικτής τοιχοποιίας στην εσωτερική παρειά του υστερορρωμαϊκού τείχους. Άποψη από ΝΔ.

το κάτω τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου αποτελεί μικτή τοιχοποιία, στην οποία ζώνες αδρά λαξευμένων λίθων εναλλάσσονται με ζώνες οπτόπλινθων (Εικ. 10), σε αντίθεση με το υπερκείμενο και ήδη ορατό τμήμα, που είναι ψευδοϊσόδομη τοιχοποιία στην οποία χαμηλές λιθόπλινοι εναλλάσσονται με ορθοστάτες από ακτίτη λίθο σε β΄ χρήση. Έτσι, το τμήμα του τείχους που αντιστοιχεί στη δοκιμαστική τομή σχηματίζεται καθ' ύψος από τα δύο προαναφερθέντα τμήματα, συνολ. ύψ. 3,66 μ. Πρόκειται, σε κάθε περίπτωση, για το μοναδικό γνωστό τμήμα της υστερορρωμαϊκής οχύρωσης της πόλης, στη δομή του οποίου παρατηρείται συστηματική χρήση πλίνθων, αλλά και του μικτού συστήματος δόμησης. Πριν από την έναρξη της ανασκαφής, ήταν ήδη ορατή στο κάτω μέρος του τείχους μια ζώνη, αποτελούμενη από πέντε σειρές οπτόπλινθων, στην οποία εδράζονται οι λιθόπλινθοι, ενώ κάτω από τις οπτόπλινθους διακρινόταν μία σειρά αδρά λαξευμένων λίθων. Κατά την ανασκαφή της δοκιμαστικής τομής αποκαλύφθηκε σε όλο της το ύψος (0,76 μ.) η τελευταία αυτή σειρά λίθων, κάτω από αυτή μία ακόμη ζώνη οπτοπλινθοδομής, επίσης σχηματιζόμενη από πέντε σειρές οπτόπλινθων συνολ. ύψ. 0,40 μ., που με τη σειρά της εδράζεται σε μία ακόμη ζώνη αδρά λαξευμένων λίθων. Στο συγκεκριμένο τμήμα του τείχους, η μικτή τοιχοποιία έχει πλέον αποκαλυφθεί σε ύψος 1,95 μ., ενώ πρέπει να σημειωθεί πως η τελευταία σειρά λίθων εντός της τομής διατηρεί ακόμη εν μέρει τη λεπτή στρώση επιχρίσματος που την κάλυπτε· το επίχρισμα είναι ανοιχτόχρωμο και περιέχει χονδρόκοκκη άμμο, ενώ οι λίθοι συνδέονται μεταξύ τους με ένα όχι ιδιαίτερα συμπαγές κονίαμα, με χρώμα και σύνθεση παρόμοια με του επιχρίσματος.

Όσον αφορά στα χρονολογικά δεδομένα, η μικρή έκταση της δοκιμαστικής τομής δεν επέτρεψε την εξαγωγή ασφα-

βάθος 1,36 μ. σε σχέση με τη σημερινή στάθμη του εδάφους στο δυτικό τμήμα του αρχαιολογικού χώρου, κατά μήκος της οδού Αιόλου.

λών συμπερασμάτων όσον αφορά στη χρονολόγηση των στρωμάτων. Το στρώμα IV, που κατελάμβανε μεγάλο μέρος της επίχωσης της τομής στη στάθμη στην οποία εντοπίστηκε το επίχρισμα του τείχους, χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία καταλοίπων κτιριακής καταστροφής, δηλαδή πολύ έντονα ίχνη καύσης και πολλά θραύσματα πλίνθων, μαζί με σπαράγματα ασβεστοκονιάματος και λίγα θραύσματα κεραμίδων. Η κεραμική που προήλθε από το συγκεκριμένο στρώμα είναι εξαιρετικά ανομοιογενής χρονολογικά, χρονολογούμενη τουλάχιστον από το α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. έως και το α΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ., με το οψιμότερο όστρακο να προέρχεται από σκουρόχρωμο αγγείο που φέρει γραπτή διακόσμηση λευκού χρώματος με σπείρες.

Π λ ά κ α

Οδός Διοσκούρων 5 (ακίνητο Andrattol Limited)

Στο εν λόγω ακίνητο που βρίσκεται 35 μ. νότια της Ρωμαϊκής Αγοράς, βρίσκεται μονώροφη διατηρητέα κατοικία με δύο μεταγενέστερες προσθήκες στην ανατολική και τη δυτική της πλευρά. Αρχικά, οι ανασκαφικές εργασίες επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση του αύλειου χώρου της οικίας, κατά μήκος της βόρειας πλευράς της[9]. Ανατολικά της εισόδου της αποκαλύφθηκε το κατώτερο μέρος σιρού, μεγάλο μέρος του οποίου είχε καταστραφεί κατά την οικοδόμηση της οικίας, καθώς και τμήμα λιθόστρωτου δαπέδου κατά μήκος του βόρειου τοίχου της, το οποίο εφαπτόταν στην ανατολική πλευρά του σιρού. Επιπλέον, πριν από την έναρξη των εργασιών, λιθόκτιστη ορθογώνια κατασκευή ήταν ήδη ορατή βορειότερα, περίπου στο κέντρο της αυλής, ενώ στην επίχωση της αυλής κοντά στο βόρεια πλευρά του οικοπέδου ήταν ορατό το χείλος και το εσωτερικό μεγάλης μαρμάρινης κυκλικής λεκάνης.

Στο εσωτερικό του κτιρίου πραγματοποιήθηκε επιφανειακή αποχωμάτωση, σε βάθος 0,40 μ. περίπου σε όλο το μήκος του κεντρικού, επιμήκους και με προσανατολισμό Α.-Δ. σώματός του, που, όπως διαπιστώθηκε εξαρχής, το κάτω μέρος της νότιας πλευράς του, με συνολικό μήκος 22 μ. περίπου, αποτελείται από μία ισχυρή αρχαία τοιχοποιία, χτισμένη εξ ολοκλήρου με λιθοπλίνθους από ακτίτη λίθο· ο τοίχος ήταν ορατός εξαρχής και σε μεγαλύτερο βαθμό στο κεντρικό δωμάτιο της οικίας (δωμάτιο 3), σε ύψος τεσσάρων δόμων συνολ. ύψ. 2 μ. (Εικ. 11). Στα δωμάτια 2Β και 4, ανατολικά και δυτικά του δωματίου 3, αντίστοιχα, ο πώ-

Εικ. 11. Πλάκα. Οδός Διοσκούρων 5. Εσωτερικό του ακινήτου. Πώρινη τοιχοποιία. Λήψη πριν από την έναρξη των εργασιών.

ρινος τοίχος ήταν ορατός σε ύψος δύο δόμων, κυμαινόμενο μεταξύ 0,90 και 1,10 μ.

Τέλος, σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στο δωμάτιο 4 και στους δύο τουλάχιστον ανώτερους δόμους του αρχαίου πώρινου τοίχου στο δωμάτιο 3, φαίνεται πως οι πωρόπλινθοι έχουν επανατοποθετηθεί κατά προσέγγιση στις αρχικές τους θέσεις, πιθανώς κατά την οικοδόμηση της οικίας, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι και οι υπόλοιποι τοίχοι του κεντρικού σώματός της, στο οποίο και επικεντρώθηκαν οι εργασίες, σε πολύ μεγάλο ποσοστό έχουν οικοδομηθεί με τμήματα αρχαίων και βυζαντινών αρχιτεκτονικών μελών, κυρίως μαρμάρινων, αλλά και γλυπτών και επιγραφών.

Οδός Θόλου 17 (ακίνητο Η. Μαυρολέοντος)

Στο εν λόγω ακίνητο, διώροφη διατηρητέα οικία, πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές εργασίες στο νοτιοανατολικό τμήμα του ισογείου του, και κυρίως στο βορειοδυτικό τμήμα, σε επιφάνεια με διαστάσεις 4,80×4,90 μ., εν όψει της επέκτασης του υπόγειου χώρου της οικίας[10].

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του ισογείου αποκαλύφθηκε τμήμα πήλινου αγωγού νεότερης εποχής, καθώς και τμήμα

9. Τη φωτογράφηση της ανασκαφής πραγματοποίησε η φωτογράφος της Α΄ ΕΠΚΑ, Ε. Μπαρδάνη, ενώ, εκτός από το προσωπικό του ιδιοκτήτη, στην ανασκαφή εργάστηκαν και οι εργατοτεχνίτες της Α΄ ΕΠΚΑ, Δ. Μανώλης και Π. Μπιλούσης.

10. Τη φωτογράφηση της ανασκαφής πραγματοποίησε η φωτογράφος της Α΄ ΕΠΚΑ, Ε. Μπαρδάνη, ενώ, εκτός από το προσωπικό του ιδιοκτήτη, στην ανασκαφή εργάστηκε ο εργατοτεχνίτης της Α΄ ΕΠΚΑ, Δ. Μανώλης.

Εικ. 12. Πλάκα. Ακίνητο επί της οδού Θόλου 17. Πήλινος αγωγός και δάπεδο. Άποψη από Δ.

Εικ. 13. Πλάκα. Οδός Κυρρήστου 9. Επίθημα παλαιοχριστιανικής εποχής (5ος αι.).

λιθοπλίνθου από πειραϊκό ακτίτη, εγκιβωτισμένης στο φυσικό βράχο (κιμηλιά), με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ.

Στο βορειοδυτικό τμήμα της οικίας, κάτω από επιχώσεις νεότερης εποχής, αποκαλύφθηκαν δύο ισχυρές αργολιθοδομές, επίσης νεότερης εποχής, με κατεύθυνση Β.-Ν., και δύο με κατεύθυνση Α.-Δ., εγκάρσιες μεταξύ τους, που ανήκαν στη θεμελίωσή της, ενώ στο νοτιοδυτικό τμήμα του χώρου της ανασκαφής εντοπίστηκε αργολιθοδομή (Τχ5) με κατεύθυνση Β.-Ν. Δυτικά του Τχ5 και σε απόσταση 1 μ. αποκαλύφθηκε σιρός, μάλλον εποχής τουρκοκρατίας, το στόμιο του οποίου βρίσκεται λίγο χαμηλότερα από τη στάθμη του ισογείου της οικίας, ενώ όπως διαπιστώθηκε στη συνέχεια εδραζόταν στο φυσικό βράχο. Στο βόρειο τμήμα του χώρου της ανασκαφής, σε στάθμη χαμηλότερη κατά 0,50 μ. σε σχέση με αυτήν του σιρού, αποκαλύφθηκε ορθογώνια λιθόκτιστη κατασκευή (διαστ. 2,20×1,10 μ.), που ήταν κατά τόπους επιχρισμένη εσωτερικά με ασβέστη και εδραζόταν εν μέρει σε δάπεδο αποτελούμενο από πήλινες πλίνθους. Νότια του πήλινου δαπέδου, αλλά σε στάθμη υψηλότερη κατά 0,80 μ., αποκαλύφθηκε τμήμα πήλινου πειόσχημου αγωγού, ο οποίος ακολουθεί την κατηφορική κλίση του αναγλύφου, από Ν. προς Β., καθώς και πορεία από Δ. προς Α., ενώ στη συνέχεια κάμπτεται με κατεύθυνση Β.-Ν. προς το προαναφερθέν δάπεδο (Εικ. 12). Επιπλέον, σε διάφορα τμήματα του χώρου της ανασκαφής αποκαλύφθηκε και ο φυσικός βράχος (κιμηλιά), με έντονη κλίση από Ν. προς Β. και σε βάθος κυμαινόμενο μεταξύ 1,55 και 2,39 μ., αντίστοιχα, σε σχέση με το δάπεδο του ισογείου.

Ύστερα από την ολοκλήρωση των εργασιών, 58 θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών μεταφέρθηκαν στον αποθηκευτικό χώρο της Α΄ ΕΠΚΑ επί της οδού Πρυτανείου 16.

Οδός Κυρρήστου 9 (ακίνητο Conalex ΑΕ)

Στο εν λόγω ακίνητο, όπου πριν από την έναρξη των εργασιών υπήρχε ένα διατηρητέο κτίριο (Α), δύο μεταγενέστερα προσκτίσματα (Β, Γ) και ένα μεταγενέστερο κλιμακοστάσιο, αρχικά κατεδαφίστηκαν τα μεταγενέστερα προσκτίσματα και το κλιμακοστάσιο και στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε εκσκαφή στη θέση του κτιρίου Β, στο κεντρικό τμήμα του ακινήτου. Δεν εντοπίστηκαν κατά χώραν σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, παρά μόνον λιγοστή κεραμική μεσοβυζαντινής περιόδου, καθώς και 84 αρχιτεκτονικά μέλη, τα περισσότερα θραυσματικά˙ ορισμένα από αυτά είναι παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής περιόδου (10ος-12ος αι.) και μεταξύ αυτών και ένα ακέραιο επίθημα του 5ου αι. μ.Χ., με ισοσκελή σταυρό εντός κυκλικού πλαισίου (Εικ. 13). Τα παραπάνω αρχιτεκτονικά μέλη μεταφέρθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς, όπου και τοποθετήθηκαν σε λιθοσωρό ανατολικά του Ωρολογίου Κυρρήστου.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Π λ ά κ α

Οδός Αδριανού 94

Κατά τον καθαρισμό του τμήματος του υστερορρωμαϊκού τείχους που βρίσκεται στο υπόγειο του ακινήτου επί της οδού Αδριανού 94[11], στο εσωτερικό του πυρήνα του, ανα-

11. Γ. Δοντάς, Αρχαιότητες και μνημεία Αθηνών, Α΄ Εφορεία Κλασσικών Αρχαιοτήτων, Κατά περίστασιν ανασκαφαί: Οικόπεδον Θ. Βαφειαδάκη - Θ. Γεωργίου επί της οδού Αδριανού 94, *ΑΔ* 27 (1972): Χρονικά, σ. 16-17,

Εικ. 14. Πλάκα. Οδός Αδριανού 94. Αγαλμάτιο Αφροδίτης (ΠΛ 2307) από τον πυρήνα του υστερορρωμαϊκού τείχους.

τολικά της πυλίδας που σώζεται εντός του εν λόγω ακινήτου, βρέθηκε κορμός αγαλματίου Αφροδίτης (Εικ. 14), με χιτώνα και ιμάτιο (ΠΛ 2307), το οποίο και μεταφέρθηκε στην αρχαιολογική αποθήκη της Βιβλιοθήκης του Αδριανού.

ΝΙΚΟΣ ΤΣΟΝΙΩΤΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Ακρόπολη

Καθ' όλο το έτος έγιναν στον αρχαιολογικό χώρο της Ακρόπολης εργασίες ευπρεπισμού που περιελάμβαναν και τις αποψιλώσεις κατά την εαρινή και θερινή περίοδο.

Παρθενών

Νότια ζωφόρος. Συντηρήθηκαν από συνεργείο του εργοταξίου του Παρθενώνα (ΥΣΜΑ) με την εποπτεία της Α΄ ΕΠΚΑ (αρχαιολόγος Χ. Βλασσοπούλου) έξι λίθοι, δηλαδή οι τέσσερις πρώτοι της νότιας ζωφόρου (Ν I-IV, συμπεριλαμβανομένης και της νότιας όψης του λίθου Δ XVI της δυτικής πλευράς), που είχαν αφαιρεθεί από το μνημείο μαζί με τη δυτική ζωφόρο. Από το εργαστήριο γλυπτών της Α΄ ΕΠΚΑ συντηρήθηκαν ένας λίθος που βρισκόταν στην αποθήκη γλυπτών της Ακρόπολης, ο Ν XX, και ο Ν XXXVII, ο οποίος αποσυναρμολογήθηκε από την έκθεση του Μουσείου Ακροπόλεως το 2005.

Εικ. 15. Καθαρισμός επιφάνειας των μετοπών του Παρθενώνα με τη μέθοδο λέιζερ.

Ανατολική και βόρεια ζωφόρος. Συντηρήθηκαν τρεις λίθοι (Β ΙΙΙ, XIII, XVI) που βρίσκονταν στην αποθήκη γλυπτών της Ακρόπολης. Στο λίθο Β ΙΙΙ έγινε αποκόλληση των συγκολλημένων θραυσμάτων, έπειτα από ακτινοσκόπηση από τεχνικούς του Ερευνητικού Κέντρου «Δημόκριτος» για την έρευνα των εσωτερικών ορειχάλκινων συνδέσμων της παλαιότερης επέμβασης. Ακολούθησε καθαρισμός από παλαιά κονιάματα και ανασυγκρότηση της κύριας όψης του λίθου με τη βοήθεια μεταλλικού στηρίγματος, που συνέδεσε τα θραύσματα στο πίσω μέρος και στήριξε την όλη σύνθεση καθ' ύψος. Οι εργασίες έγιναν από το συνεργείο συντηρητών της Α΄ ΕΠΚΑ με την εποπτεία των αρχαιολόγων Χ. Βλασσοπούλου και Κ. Διαμαντίδου.

Μετόπες. Προχώρησε η συντήρηση των ανατολικών και των βόρειων μετοπών και ο καθαρισμός τους με λέιζερ κατά περίπτωση, ανάλογα με την παρουσία επικαθήσεων αιθάλης στην επιφάνειά τους.

Συντηρήθηκαν οκτώ ανατολικές μετόπες (Α 3, 4-5, 6-7, 10, 13-14). Επίσης, έγινε καθαρισμός με τη μέθοδο λέιζερ σε πέντε ανατολικές μετόπες του Παρθενώνα (Α 1, 2, 3, 5, 13) στις κύριες όψεις και σε ορισμένες στους κροτάφους, κατά μήκος των πρόσθιων ακμών (Εικ. 15). Συντηρήθηκαν τρεις βόρειες μετόπες σε σύνολο πέντε μετοπών, που απομακρύνθηκαν από το ανατολικό τμήμα της βόρειας πλευράς του μνημείου (Β2, Β 3, Μετόπη Α). Οι εργασίες έγιναν από συντηρητές της Α΄ ΕΠΚΑ με επικεφαλής τον Δ. Μαραζιώτη. Σε ό,τι αφορά τη συντήρηση με λέιζερ, την εργασία πραγματοποίησαν συντηρητές του εργαστηρίου της Ακρόπολης με επικεφαλής τον Κ. Βασιλειάδη, σε συνεργασία με το Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, Ινστιτούτο Ηλεκτρονικής Δομής και Λέιζερ (ΙΤΕ-ΙΗΔΛ), και με συντονίστρια την αρχαιολόγο Χ. Βλασσοπούλου.

Σχέδ. 1, Πίν. 29α-β.

Επίσης, στο πλαίσιο της ανασύνθεσης των κεντρικών νότιων μετοπών που είχαν καταστραφεί από την ανατίναξη του Μοροζίνι, η νότια μετόπη 11 ανασυγκροτήθηκε σε φόντο από χυτό τσιμεντοκονίαμα από θραύσματα (Ακρ. 709 +826, 796, 829, 762, 807, 951, 3319, 734, 7240, 113, 2458), τα οποία έχουν αποδώσει οι μελετητές σύμφωνα με τα σχέδια του ζωγράφου J. Carrey. Τα θραύσματα προσαρμόστηκαν εν ξηρώ και συγκρατούνται στη θέση τους με συνδέσμους τιτανίου.

Εναέτια γλυπτά. Σε σύνολο 20 μορφών και διακεκριμένων θραυσμάτων συντηρήθηκαν 11: οι μορφές του Ποσειδώνα (πρόσθιο αυθεντικό τμήμα Ακρ. 885), του «Ιλισσού» (Ακρ. 887), της «Καλλιρρόης» (Ακρ. 14936), του «Άρη ή Ηφαίστου» (Ακρ. 880), της Σελήνης (Ακρ. 881), της καθιστής μορφής (U, Ακρ. 1363), του ανδρικού κορμού (Ακρ. 879) και σε τμήμα καθιστής μορφής (U* Ακρ. 888), των εσωτερικών αλόγων του Ηλίου (Ακρ. 19052), των εσωτερικών αλόγων της Σελήνης (Ακρ. 19053-54), καθώς και των τμημάτων από τον άνω και κάτω κορμό της Πεπλοφόρου Wegner (Ακρ. 6711, 6712).

Ναός Αθηνάς Νίκης

Ζωφόρος. Η ζωφόρος καθαρίστηκε από σύγχρονους και αρχαίους συνδέσμους και παλαιά υλικά της αναστήλωσης Ορλάνδου και έγινε πρόχειρη στερέωση έπειτα από την αποσυναρμολόγηση και την τοποθέτησή της στο Μουσείο το 1998.

Από τους λίθους των άλλων πλευρών, ο λίθος m της βόρειας ζωφόρου μεταφέρθηκε στο εργαστήριο παραγωγής εκμαγείων που στεγάζεται στο ΚΕΜΑ για τη λήψη εκμαγείου και την κατασκευή αντιγράφου προκειμένου να τοποθετηθεί στο μνημείο.

Θωράκιο. Σε σύνολο 20 πλακών καθαρίστηκαν από παλαιά υλικά πλήρωσης και συντήρησης έξι πλάκες (Εικ. 16). Τρεις από αυτές (Ακρ. 7098, 1004, 1014) ανασυγκροτήθηκαν με συμπλήρωμα που σχεδιάστηκε κάθε φορά με λήψη εκμαγείου των επιφανειών θραύσης (Εικ. 17). Οι διαστάσεις των αποκατεστημένων πλακών ακολουθούν τα σχέδια του Δ. Ζιρώ[12]. Η ίδια εργασία έγινε και στην πλάκα της βορειοδυτικής γωνίας (Ακρ. 977), που φυλασσόταν στην αποθήκη.

Ερέχθειο

Ζωφόρος. Σε σύνολο 35 μορφών συντηρήθηκαν οι 11. Εκπονήθηκε από το γλύπτη της Α΄ ΕΠΚΑ, Κ. Ζούρλα, μελέτη των αναλογιών των μορφών (συνδυασμός σχεδίων και φωτογραφιών) με σκοπό το διαχωρισμό, σύμφωνα με τις διαστάσεις, των μορφών της ζωφόρου του βόρειου προπύλου από τις μορφές της ζωφόρου του σηκού.

Εικ. 16. Ναός Αθηνάς Νίκης. Καθαρισμός από παλαιά υλικά πλήρωσης και συντήρησης τμημάτων από τις πλάκες του θωρακίου του ναού της Αθηνάς Νίκης.

Εικ. 17. Ανασυγκρότηση με συμπλήρωμα από τσιμεντοκονίαμα πλακών του θωρακίου του ναού της Αθηνάς Νίκης.

Καρυάτιδες. Συντηρήθηκε και ανασυγκροτήθηκε συνολικά η έκτη κατά σειρά Καρυάτιδα της νότιας πρόστασης του

12. Βλ. Μ. Μπρούσκαρη, *Το θωράκιο του ναού της Αθηνάς Νίκης*, Αθήνα 1998.

Εικ. 18. Συντήρηση της επιφάνειας του άνω κορμού της Καρυάτιδος F του Ερεχθείου με τη μέθοδο λέιζερ.

Ερεχθείου (Κόρη F), η οποία είχε καταστραφεί από οβίδα το 1827. Το 1846-1847 ανασυστάθηκε από τον Ιταλό γλύπτη G. Andreoli με τη χρήση μόνον του αυθεντικού τμήματος του άνω κορμού και σύγχρονες προσθήκες από νέο μάρμαρο στο κεφάλι και τον κάτω κορμό, για να χρησιμοποιηθεί στην αναστήλωση της πρόστασης από το Γάλλο αρχιτέκτονα A. Paccard. Η Κόρη F αποκαταστάθηκε από τα πρωτότυπα τμήματά της και καθαρίστηκε ο άνω κορμός της με τη μέθοδο του λέιζερ (συντηρητές Κ. Βασιλειάδης, Κ. Φρατζικινάκη, Α. Πάνου) (Εικ. 18).

Συντήρηση αντικειμένων

Εκτός από τα αρχιτεκτονικά γλυπτά των μνημείων, στο εργαστήριο συντήρησης της Ακρόπολης συντηρήθηκαν 43 ακόμη αντικείμενα, από τα οποία ξεχωρίζουν θραύσμα πολεμιστή Ακρ. 141 και θραύσμα χαίτης αλόγου Ακρ. 20087, τα οποία φυλάσσονταν στην αποθήκη του Μουσείου Ακροπόλεως, καθώς και γλυπτά και αρχιτεκτονικά μέλη από την ανασκαφή ανέγερσης του Νέου Μουσείου Ακρόπολης: α) ΝΜΑ 5257, γυναικείο πορτραίτο, β) ΝΜΑ 162, κεφαλή αθλητή(;), γ) ΝΜΑ 1821, επίκρανο με φυτικό διάκοσμο, δ) ΝΜΑ 5241, πλάκα με ανάγλυφο μαίανδρο, ε) ΝΜΑ 3447, αγαλμάτιο Αλεξάνδρου, στ) ΝΜΑ 214, κορμός αγαλματίου Αρτέμιδος Εφεσίας, ζ) ΝΜΑ 91, αγαλμάτιο Αφροδίτης, η) ΝΜΑ 5240, κεφαλή Αθηνάς, θ) ΝΜΑ 166, Εκαταίο, ι) ΝΜΑ 274, μαρμάρινο επιστύλιο, κ) ΝΜΑ 4609, μαρμάρινο επιστύλιο, λ) ΝΜΑ 122, μαρμάρινο τραπεζοφόρο, μ) ΝΜΑ 1961, μαρμάρινο κιονόκρανο.

Τις εργασίες συντήρησης πραγματοποίησε το συνεργείο συντήρησης της Ακρόπολης, αποτελούμενο από τον επικεφαλής, Δ. Μαραζιώτη, τους συντηρητές της Α΄ ΕΠΚΑ, Κ. Βασιλειάδη και Ε. Μαναδιάκη, και τους συντηρητές του Οργανισμού Ανέγερσης του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης, Χ. Αγγελόπουλο, Μ. Γαυρινιώτη, Δ. Κιλκή και Δ. Μαγκαφά.

Σημειώνουμε ότι οι εργασίες καθαρισμού με λέιζερ πραγματοποιήθηκαν από τους συντηρητές του εργαστηρίου της Ακρόπολης με τεχνική υποστήριξη της ειδικευμένης συντηρήτριας του Ινστιτούτου Ηλεκτρονικής Δομής και Λέιζερ του ΙΤΕ, Λ. Τότου.

Κατά το 2006 στον αρχαιολογικό χώρο και το Μουσείο Ακροπόλεως έκαναν πρακτική εξάσκηση οι φοιτητές του ΤΕΙ Συντήρησης, Β. Ραχιώτη, Γ. Χατζελένης και Ι. Φαρμάκη.

Όλες οι παραπάνω εργασίες έγιναν με τη συνολική εποπτεία και την άμεση ενημέρωση της διευθύντριας της Α΄ ΕΠΚΑ, Ά. Χωρέμη.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΑΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΙΖΑΚΗ

Αρχαιολογικός χώρος Κλιτύων Ακρόπολης

Νότια Κλιτύς

Στο πλαίσιο της διαμόρφωσης της κεντρικής εισόδου του αρχαιολογικού χώρου, στη συμβολή των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Θρασύλλου, απομακρύνθηκε το παλαιό φορητό εκδοτήριο (Εικ. 19), το οποίο τοποθετήθηκε στην Ανατολική Κλιτύ στην είσοδο των εγκαταστάσεων του αναβατορίου της ΥΣΜΑ.

Με την απομάκρυνση του φυλακίου, ο χώρος της εισόδου εξομαλύνθηκε, αφαιρέθηκαν τα υπάρχοντα δείγματα επι-

Εικ. 19. Ακρόπολη. Νότια Κλιτύς. Απομάκρυνση παλαιού εκδοτηρίου από το χώρο της κεντρικής εισόδου.

στρώσεων των διαδρομών που είχαν χρησιμοποιηθεί στην Ενοποίηση, το καρτοτηλέφωνο μεταφέρθηκε εξωτερικά του χώρου σε συνεργασία με τον ΟΤΕ και, τέλος, ο χώρος επιστρώθηκε με χαλίκι 3 Α.

Παράλληλα, ηλεκτροδοτήθηκε το πέτρινο φυλάκιο της νυκτοφυλακής και εγκαταστάθηκαν προβολείς ασφαλείας στο κεντρικό εκδοτήριο. Για το έργο αυτό, πραγματοποιήθηκε διάνοιξη τάφρου από το pillar στο νοτιοανατολικό άκρο του αρχαιολογικού χώρου έως το παλαιό εκδοτήριο.

Στην ανιούσα οδό, ανατολικά του ιερού του Διονύσου, ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συγκράτησης των πρανών και κατασκευής νέων αναβαθμών, καθώς και η διευθέτηση των ομβρίων του ανατολικού αναλήμματος του Θεάτρου του Διονύσου, τα οποία έρρεαν ελεύθερα πάνω στην ανιούσα οδό, αλλά και στα θεμέλια των χορηγικών μνημείων ανατολικά της. Ανάλογες εργασίες πραγματοποιήθηκαν και στην ανατολική αναβάθρα του θεάτρου.

Με στόχο τη βελτίωση των υποδομών εξυπηρέτησης επισκεπτών τοποθετήθηκε περισχοίνιση ειδικών προδιαγραφών σε επιλεγμένα σημεία του χώρου (Βόρεια Στοά Ευμένους, Ασκληπιείο, Αγία Παρασκευή), ενώ κατασκευάστηκαν νέα μαρμάρινα καθιστικά.

Τέλος, έγινε τμηματική συντήρηση της διαδρομής των επισκεπτών, με τη χύτευση σκυροδέματος, στο τμήμα του Περιπάτου βόρεια της Στοάς Ευμένους.

Άγιος Γεώργιος Αλεξανδρινός. Μετά από συνεννοήσεις με την 1η ΕΒΑ πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης (στερεώσεις, συμπληρώσεις, αρμολογήματα, επισκευή ξύλινου παραθύρου) στο νότιο, το βόρειο και τον ανατολικό τοίχο του ναϋδρίου. Οι εργασίες αυτές είχαν χαρακτήρα αποσπασματικό (σε συγκεκριμένα τμήματα των όψεων) και πραγματοποιήθηκαν για την επισκευή βλαβών που έθεταν σε κίνδυνο τη στατική ασφάλεια του κτίσματος (Εικ. 20-23).

Εικ. 20. Άγιος Γεώργιος Αλεξανδρινός. Άποψη του ανατολικού τοίχου και της κόγχης του Ιερού (πριν από την έναρξη των εργασιών).

Εικ. 21. Άγιος Γεώργιος Αλεξανδρινός. Άποψη του ανατολικού τοίχου και της κόγχης του Ιερού (μετά το πέρας των εργασιών).

Βάση κλασικών χρόνων δυτικά της κεντρικής εισόδου. Πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού και συντήρησης (σφραγίσεις ρωγμών) στην άνω επιφάνεια του μνημείου.

Βόρεια Κλιτύς

Ολοκληρώθηκε η διαμόρφωση της εισόδου επί της οδού Θεωρίας (Εικ. 24, 25), με την κατασκευή κλίμακας από μάρμαρο και την πλακόστρωση των πλατύσκαλων με υλικό που μεταφέρθηκε από τη Βιβλιοθήκη Αδριανού. Παράλληλα, έγινε επίπαση του αναλημματικού τοιχίου και κατασκευή νέου μαρμάρινου καθιστικού. Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών και την εξασφάλιση του αναγκαίου φυλα-

Εικ. 22. Άγιος Γεώργιος Αλεξανδρινός. Άποψη του νότιου τοίχου (πριν από την έναρξη των εργασιών).

Εικ. 23. Άγιος Γεώργιος Αλεξανδρινός. Άποψη του νότιου τοίχου (μετά το πέρας των εργασιών).

κτικού προσωπικού ενεργοποιήθηκε, στις 3/12/2006, η νέα είσοδος των επισκεπτών στη Βόρεια Κλιτύ.

Κατά μήκος της διαδρομής του Περιπάτου τοποθετήθηκαν δύο νέα φορητά φυλάκια-σκοπιές για την ασφάλεια του αρχαιολογικού χώρου. Το φυλάκιο που τοποθετήθηκε στην περιοχή του αναβατορίου των ΑμΕΑ ηλεκτροδοτήθηκε με παροχή που μεταφέρθηκε για το σκοπό αυτό από το εκδοτήριο της Βόρειας Κλιτύος.

Στην περιοχή των Ιερών Σπηλαίων τοποθετήθηκε ειδικού τύπου ισχυρή περισχοίνιση για την ασφάλεια των επισκεπτών, ενώ κατασκευάστηκε κλίμακα ανόδου, λιτής μορφής, για την πρόσβαση στο ιερό της Αφροδίτης και του Έρωτα.

Τέλος, στην περιοχή βόρεια του τείχους της Υπαπαντής κατασκευάστηκαν δύο νέοι αποθέτες για την προστασία των μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών και γλυπτών που βρέθηκαν στην ανασκαφή για την επέκταση του Μουσείου Κανελλοπούλου.

ΣΟΦΙΑ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΤΗ

Αρχαία Αγορά - Άρειος Πάγος

Κατά το έτος 2006 στον αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Αγοράς - Αρείου Πάγου συνεχίστηκαν με εντατικούς ρυθμούς, από το ολιγάριθμο προσωπικό της Εφορείας, οι εργασίες για τη διατήρηση της αναβαθμισμένης εικόνας του χώρου. Σε όλη τη διάρκεια του χρόνου πραγματοποιήθηκαν επαναλαμβανόμενοι καθαρισμοί και αποκλαδώσεις για την τιθάσευση της αυτοφυούς βλάστησης, συντηρήθηκαν και επιδιορθώθηκαν οι επιστρώσεις των μνημείων και οι διαδρομές επίσκεψης του κοινού.

ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ ΣΑΡΑΓΑ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Εικ. 24. Ακρόπολη. Βόρεια Κλιτύς. Διαμόρφωση της κλίμακας στην είσοδο της Βόρειας Κλιτύος, επί της οδού Θεωρίας (στάδιο εργασιών).

Εικ. 25. Ακρόπολη. Βόρεια Κλιτύς. Διαμόρφωση της κλίμακας στην είσοδο της Βόρειας Κλιτύος, επί της οδού Θεωρίας (μετά το πέρας των εργασιών).

Ρωμαϊκή Αγορά

Άρχισαν εργασίες διάλυσης του λιθοσωρού 12, ο οποίος εκτείνεται σε μήκος 42 μ. στο νοτιοανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αγοράς, κατά μήκος του νότιου περιβόλου της. Οι συγκεκριμένες εργασίες πραγματοποιήθηκαν προκειμένου να τακτοποιηθεί το υλικό του λιθοσωρού και να απομακρυνθούν από το εσωτερικό του οι αργοί λίθοι που περιείχε σε μεγάλο ποσοστό. Κατά τη διαλογή του υλικού, μεταξύ πώρινων και μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών, βρέθηκε και τμήμα μαρμάρινου γυναικείου κορμού.

Στο ανατολικό περιστύλιο επανατοποθετήθηκε στη βάση του, ύστερα από τη συγκόλληση των επί μέρους θραυσμάτων του, το κάτω μέρος του 22ου από Ν. κίονα, το οποίο είχε αποκαλυφθεί το 2002, κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του ανατολικού περιστυλίου[13].

Επίσης, εκτός από τους συστηματικούς και τακτικούς καθαρισμούς του χώρου, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες διευθέτησης της βλάστησης στο ύψωμα νοτιοανατολικά του «Αγορανομείου» και στη νοτιοανατολική γωνία του περιβόλου της Αγοράς.

ΝΙΚΟΣ ΤΣΟΝΙΩΤΗΣ

ΛΟΙΠΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ακρόπολη

Επαναπατρισμός θραυσμάτων από μνημεία της Ακρόπολης

Για πρώτη φορά το 2006 έγινε έμπρακτα αποδεκτό το αίτημα της επιστροφής των γλυπτών του Παρθενώνα στον τόπο τους και δικαιώθηκαν οι προσπάθειες για την αποκατάσταση της ενότητας των κατακερματισμένων συστατικών του μνημείου. Το Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης, με πρύτανη τον κ. Χόμελχοφ, επέστρεψε στην Ελλάδα θραύσμα από το λίθο VIII της βόρειας ζωφόρου, με το άκρο δεξί πόδι της ντυμένης μορφής θαλλοφόρου της πομπής των Παναθηναίων. Το σπάραγμα, το οποίο είχε αποσπαστεί από κάποιον αρχαιοπώλη και μεταφέρθηκε το 19ο αιώνα στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης, συγκολλήθηκε στο λίθο που εκτίθεται στο Μουσείο (Εικ. 26).

Επίσης, επεστράφη στην Ελλάδα θραύσμα αρχαίου κυματιοφόρου αρχιτεκτονικού μέλους από την επικρανίτιδα του Ερεχθείου, έπειτα από 100 χρόνια, όταν ένας Σουηδός ναυτικός το μετέφερε στην πατρίδα του. Το θραύσμα παραδόθηκε στο Μουσείο της Ακρόπολης από την ανιψιά και κληρονόμο του Σουηδού ναυτικού, W. Angner, στις 10 Νοεμβρίου 2006.

Εικ. 26. Μουσείο Ακροπόλεως. Το θραύσμα από το λίθο VIII της βόρειας ζωφόρου που βρισκόταν στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης και επεστράφη το 2006.

Δανεισμός αρχαιοτήτων για περιοδικές εκθέσεις

Όπως κάθε έτος, πραγματοποιήθηκαν δανεισμοί αρχαίων για περιοδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Συγκεκριμένα, εστάλησαν αγαλμάτιο αρχαϊκής κόρης με αριθ. ευρ. Ακρ. 676+257, κεφαλή κρανοφόρου Αθηνάς με αριθ. ευρ. Ακρ. 635, καθώς και τμήματα αναθηματικού αναγλύφου με παράσταση τριήρους (Lenormant) με αριθ. ευρ. Ακρ. 1339, για να συμπεριληφθούν στην έκθεση με τίτλο «Αθήνα - Σπάρτη», η οποία πραγματοποιήθηκε στο Ωνάσειο Ίδρυμα στη Νέα Υόρκη (6/12/2006-12/5/2007).

Εκδηλώσεις στον αρχαιολογικό χώρο της Ακρόπολης

Η Α΄ ΕΠΚΑ συμμετείχε στη «Γιορτή του φεγγαριού», μια προσπάθεια του Υπουργείου Πολιτισμού για τη γνωριμία και την εξοικείωση του κοινού με τους αρχαιολογικούς χώρους, με τη λειτουργία του αρχαιολογικού χώρου της Ακρόπολης το βράδυ της πανσελήνου, την Τετάρτη 9 Αυγούστου 2006, έως την 01:00 π.μ. με ελεύθερη είσοδο.

Εξυπηρέτηση μελετητών και πραγματοποίηση ξεναγήσεων

Μεγάλος υπήρξε ο αριθμός των Ελλήνων και ξένων επιστημόνων που εξυπηρετήθηκαν από τους αρχαιολόγους και τους συντηρητές της Ακρόπολης στην πραγματοποίηση των μελετών τους επάνω σε αρχαιολογικό υλικό από το ιερό της Ακρόπολης.

Επίσης, πραγματοποιήθηκε μεγάλος αριθμός αρχαιολογικών ξεναγήσεων από τους αρχαιολόγους της Ακρόπολης σε επίσημους προσκεκλημένους του Ελληνικού Κράτους μετά από εντολή της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΙΖΑΚΗ

13. Τη συγκόλληση του κίονα πραγματοποίησε ο μαρμαροτεχνίτης της Α΄ ΕΠΚΑ, Μ. Δελατόλας.

Αρχαιολογικός χώρος Κλιτύων Ακρόπολης

α) Μεταφορά των οστράκων από τις εργασίες της ΕΑΧΑ από οίκημα στα Αναφιώτικα, σε ειδικά διαμορφωμένο οικίσκο νότια της Στοάς Ευμένους.

β) Τακτοποίηση φωτογραφικού αρχείου και αποδελτίωση των καταγεγραμμένων δημοσιευμένων ευρημάτων για να ενταχθούν στην ψηφιακή βάση «Πολέμων».

γ) Υποβολή πρότασης και προετοιμασία παρουσίασης για την ανακήρυξη της Ακρόπολης και των γύρω αρχαιολογικών χώρων ως μνημείων της Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

δ) Συνέχιση της συστηματικής καταγραφής μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών και γλυπτών στους λιθοσωρούς της Βόρειας και Νότιας Κλιτύος.

Τις εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο Κλιτύων Ακρόπολης (βλ. και παραπάνω) ανέλαβε το επιστημονικό προσωπικό του χώρου, και ειδικότερα οι αρχαιολόγοι Ε. Γιαννικαπάνη, Α. Γιαννακοπούλου και Ε. Κασάπογλου, οι αρχιτέκτονες μηχανικοί Σ. Παπαθανασίου και Α. Αλβέρτη, η τοπογράφος-μηχανικός Ε. Πακλατζίδη και ο συντηρητής αρχαιοτήτων Μ. Μπαρδάνης.

ΣΟΦΙΑ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΤΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Το έργο «Συνολική ανάδειξη Ρωμαϊκής Αγοράς και Βιβλιοθήκης Αδριανού» ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του 2004[14], ενώ ήδη από τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου η Βιβλιοθήκη του Αδριανού είχε αποδοθεί στο κοινό για πρώτη φορά ως οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος, με εντυπωσιακά μεγάλη επισκεψιμότητα[15].

Κατά τη διάρκεια του 2005 και 2006, προκειμένου να διατηρηθεί η ευπρεπής εικόνα των αρχαιολογικών χώρων της Βιβλιοθήκης Αδριανού και της Ρωμαϊκής Αγοράς-«Καλάμια», συνεχίστηκαν ανελλιπώς οι εργασίες συστηματικών καθαρισμών, αποψιλώσεων, διευθέτησης του θραυσματικού υλικού, διαμόρφωσης και ανάδειξης των επί μέρους μνημείων τους (Τετράκογχο, Ωρολόγιο Κυρρήστου, Βεσπασιανές κτλ.), καθώς και οι εργασίες συντήρησης της υποδομής και του εργοταξιακού εξοπλισμού των χώρων.

Παρόμοιες εργασίες έγιναν, επίσης, σε όλη την έκταση των γειτονικών αρχαιολογικών χώρων της Βόρειας Κλιτύος της Ακρόπολης, Διογένειο Γυμνάσιο - Υστερορρωμαϊκό Τείχος, Μενδρεσές, χώρος λεγομένου «Πανθέου» (καθαρισμοί, αποψιλώσεις, διευθετήσεις-ομαδοποιήσεις λιθοσωρών, διαμορφώσεις περιφράξεων κτλ.).

Βιβλιοθήκη Αδριανού

Τον Οκτώβριο του 2005 το έργο της Βιβλιοθήκης Αδριανού εντάχθηκε στο Γ΄ ΚΠΣ (β΄ φάση 2005-2007), αφ' ενός για να συνεχιστεί η μερική αναστήλωση-αποκατάσταση του προπύλου και της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης και αφ' ετέρου για να πραγματοποιηθεί η απελευθέρωση του νοτιοανατολικού τμήματος του χώρου, έκτασης 2.500 τ.μ., που κατελάμβαναν τα εργαστήρια και οι αποθήκες της Γ΄ ΕΠΚΑ μετά την κατεδάφισή τους, ώστε να προετοιμαστεί για την ανασκαφική του διερεύνηση και να αναδειχθεί το υπόλοιπο νότιο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου[16].

Κατά το 2005-2006 οι εργασίες επικεντρώθηκαν στη συνέχιση της αποκατάστασης του νότιου εγκάρσιου και θυραίου τοίχου του προπύλου στη συμβολή τους με τη νότια πτέρυγα της πρόσοψης, προκειμένου να βελτιωθεί η αναγνωσιμότητα του προπύλου του μνημείου. Συγκεκριμένα, έγιναν οι ακόλουθες εργασίες:

1. Μετά τη δομική αποκατάσταση-συμπλήρωση της έδρασης τού κατά το ήμισυ σωζόμενου σε ύψος, άνω σπονδύλου του 2ου κίονα του προπύλου[17], με δύο συμπληρώματα από σκυριανό μάρμαρο τα οποία συγκολλήθηκαν στην αποκεκρουσμένη επιφάνεια έδρασης (Εικ. 27), έγινε η λάξευση των κοίλων ραβδώσεων περιμετρικά των συμπληρωμάτων. Ακολούθησε η κατεργασία της επιφάνειας έδρασης του σπονδύλου (κυκλική αναθύρωση, λάξευση τόρμων των

14. Γ. Κνιθάκης - Γ. Τιγγινάγκα, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 56-60. Υπενθυμίζεται ότι το έργο είχε ενταχθεί στο Επιχειρησιακό πρόγραμμα «Πολιτισμός» (1-8-2000 έως 31-8-2004) με χρηματοδότηση από το Γ΄ ΚΠΣ και υπεύθυνους τους Α. Χωρέμη, Γ. Τιγγινάγκα και Γ. Κνιθάκη.

15. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 182-186. Δυστυχώς, τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, έφυγε από κοντά μας ο Γ. Κνιθάκης, αρχιτέκτονας-αναστηλωτής, μελετητής του μνημείου και βασικός συντελεστής του έργου, απώλεια που σημάδεψε το έργο και την υπογράφουσα.

16. Η μεταστέγαση των προσκτισμάτων και η απομάκρυνση του αρχαιολογικού υλικού της Γ΄ ΕΠΚΑ (υποέργο 2, υπεύθυνοι Ν. Βαλάκου-Διβάρη και Κ. Σαρρής) από το νότιο τμήμα του χώρου της Βιβλιοθήκης, είναι προϋπόθεση για την αποκάλυψη και ανάδειξη του υπόλοιπου τμήματος του μνημείου (νότιο περιστύλιο, νοτιοδυτική εξέδρα, οίκος, περίβολος) και των μεταγενέστερων καταλοίπων (υστερορρωμαϊκό τείχος, Τετράκογχο, Οθωνικός στρατώνας κ.ά.). Από την Α΄ ΕΠΚΑ θα γίνουν οι καθαιρέσεις των προσκτισμάτων της δεκαετίας του 1960 και η επιφανειακή αποχωμάτωση της αντίστοιχης περιοχής (υποέργο 3, υπεύθυνοι Α. Μάντης και Γ. Τιγγινάγκα) και θα ακολουθήσει η προετοιμασία του χώρου για την ανασκαφική διερεύνηση έως το ρωμαϊκό επίπεδο.

17. Σημειώνεται ότι ο άνω σπόνδυλος του 2ου κίονα του προπύλου είχε συντηρηθεί (ενίσχυση με οπλισμό τιτανίου) παλαιότερα, βλ. Γ. Κνιθάκης - Γ. Τιγγινάγκα, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 25, Πίν. 18α.

Εικ. 27. Βιβλιοθήκη Αδριανού. Ο σωζόμενος άνω σπόνδυλος του 2ου κίονα του προπύλου κατά τη λήψη εκμαγείου για τη συμπλήρωση της έδρασής του.

γόμφων κατακόρυφης σύνδεσης με τον αντίστοιχο κατώτερο σπόνδυλο του 2ου κίονα κτλ.).

Στη συνέχεια, τον Ιούλιο του 2005, το αρχαίο τμήμα του κίονα επανατοποθετήθηκε με τη βοήθεια τηλεσκοπικού γερανού και γομφώθηκε, με τη χρήση δύο γόμφων τιτανίου, διατομής Φ12 και μήκ. 0,12 μ., επί της άνω επιφανείας του κατώτερου σπονδύλου του 2ου κίονα, ενώ επακολούθησε η αισθητική αποκατάσταση (πάτινα) των συμπληρωμάτων (Εικ. 28, 29).

2. Ολοκληρώθηκε η κατεργασία των επιφανειών των νέων συμπληρωμάτων του κιονοκράνου του 3ου κίονα του προπύλου[18], σύμφωνα με το διατηρούμενο γλυπτό διάκοσμο του σωζόμενου κατά χώραν κιονοκράνου του 1ου κίονα του προπύλου, και το κιονόκρανο είναι έτοιμο για την επανατοποθέτησή του (Εικ. 30).

Επίσης, έγινε λήψη εκμαγείου από την επιφάνεια θραύσης τού κατά το ήμισυ σωζόμενου κιονοκράνου του 4ου κίονα του προπύλου[19], του οποίου έχει καταστραφεί το κατώτερο τμήμα του καλάθου, για τη λάξευση του συμπληρώματός του σε νέο μάρμαρο Διονύσου.

3. Προκειμένου να συνεχιστεί η ανακατασκευή-συμπλήρωση καθ' ύψος του νότιου εγκάρσιου και θυραίου τοίχου του προπύλου και του τοίχου της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης, παραλαμβάνονται το Σεπτέμβριο του 2006 νέα αρχιτεκτονικά μέλη από μάρμαρο Διονύσου, κομμένα σε ακριβείς διαστάσεις, τα οποία μετά την επιφανειακή κατεργασία τους θα τοποθετηθούν επί των τοίχων.

Εικ. 28. Βιβλιοθήκη Αδριανού-πρόπυλο. Η επανατοποθέτηση του σωζόμενου άνω σπονδύλου του 2ου κίονα επί του ανακατασκευασμένου κάτω σπονδύλου.

Εικ. 29. Βιβλιοθήκη Αδριανού. Άποψη του προπύλου (από ΝΔ.) μετά την ολοκλήρωση του σταδίου της μερικής αναστήλωσης.

α) Λόγω του τρόπου δομής του νότιου εγκάρσιου τοίχου[20] (Εικ. 31) ολοκληρώνεται, κατ'αρχάς στο εργοτάξιο,

18. Γ. Κνιθάκης - Γ. Τιγγινάγκα, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 182-184.

19. Ό.π.

20. Ο νότιος εγκάρσιος τοίχος του προπύλου αποτελείται, κατά το πάχος, από δύο σε επαφή λίθους. Οι στρώσεις των λιθοπλίνθων καθ' ύψος.

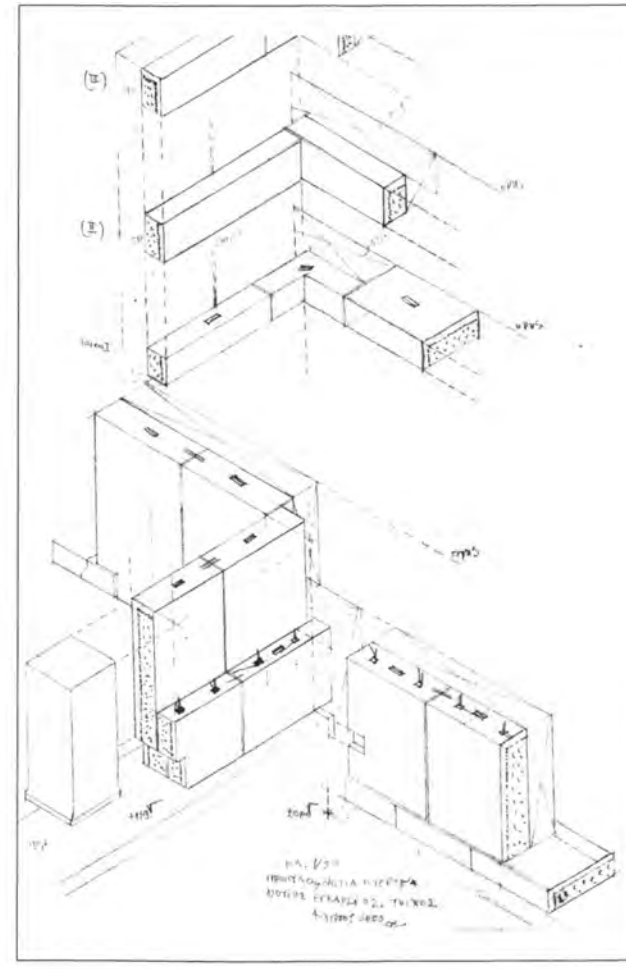
Εικ. 30. Βιβλιοθήκη Αδριανού. Το κιονόκρανο του 3ου κίονα του προπύλου μετά τη συμπλήρωση - αποκατάστασή του.

η διά χειρός κατεργασία του συνόλου των επιφανειών και των χαρακτηριστικών στοιχείων (αναθυρώσεις, καμπάνες, γόμφοι) τριών λιθοπλίνθων της ταινίας που παρεμβάλεται μεταξύ των χαμηλών ορθοστατών και των δόμων της εξωτερικής (νότιας) πλευράς του (Εικ. 32). Τα μέλη επανατοποθετούνται και γομφώνονται στη θέση τους επί των αντίστοιχων εξωτερικών ορθοστατών του εγκάρσιου και του τοίχου της πτέρυγας και αρχίζει η κατεργασία τής κατά χώραν οριζοντιοποίησης της άνω επιφανείας τους, προκειμένου να εδραστούν στη συνέχεια επί αυτών οι λίθοι της υπερκείμενης σειράς (Εικ. 33).

Επίσης, αρχίζει η κατεργασία των επιφανειών δύο λίθων της 1ης στρώσης λιθοπλίνθων, που θα τοποθετηθεί πάνω από την ταινία.

β) Ολοκληρώνεται στο εργοτάξιο η διά χειρός επιφανειακή κατεργασία του 4ου και 5ου (από Β.) λίθου του τοιχοβάτη της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης και τα νέα μέλη προετοιμάζονται για την επανατοποθέτησή τους επί της ευθυντηρίας.

γ) Για να συμπληρωθούν οι θραυσμένες επιφάνειες του 14ου και 15ου (από Β.) ορθοστάτη και του 16ου λίθου της ταινίας, περίπου στο μέσον του τοίχου της νότιας πτέρυγας,

Εικ. 31. Αξονομετρικό σχέδιο του νότιου θυραίου και εγκάρσιου τοίχου του προπύλου στη συμβολή τους με τον τοίχο της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης (Γιάννης Κνιθάκης, 2003).

Εικ. 32. Βιβλιοθήκη Αδριανού. Κατεργασία στο εργοτάξιο των ανακατασκευασμένων μελών που θα χρησιμοποιηθούν για την ανασύσταση του νότιου εγκάρσιου τοίχου του προπύλου.

στην εσωτερική πλευρά διαμορφώνονται σύμφωνα με τη μορφολογία του θυραίου τοίχου (οκτώ στρώσεις επάνω σε ψηλούς ορθοστάτες ύψ. 2,50 μ.), ενώ στην εξωτερική, λόγω της υψομετρικής διαφοράς του προπύλου, ακολουθούν τη μορφολογία της πρόσοψης (δέκα στρώσεις λίθων ανάμεσα σε ταινίες, που εδράζονται σε χαμηλούς ορθοστάτες, ύψ. 0,90 μ.).

Εικ. 33. Βιβλιοθήκη Αδριανού - πρόπυλο. Η τοποθέτηση του 1ου λίθου της ταινίας του νότιου εγκάρσιου τοίχου επί των ορθοστατών της εξωτερικής πλευράς.

λαμβάνονται τα αντίστοιχα εκμαγεία και λαξεύονται τα συμπληρώματά τους σε νέο μάρμαρο.

δ) Στη βάση του 7ου (από Β.) προέχοντα κίονα της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης και στο αντίστοιχο βάθρο από καρύστιο λίθο γίνεται κατά χώραν συγκόλληση 20 και πλέον μικρών θραυσμάτων, που είχαν βρεθεί στις παλαιότερες ανασκαφές και συνανήκαν.

4. Παράλληλα με τα παραπάνω, μετά από κατάλληλη επεξεργασία αναστρέψιμων μειγμάτων υλικών και δοκιμαστική εφαρμογή τους επάνω στην επιφάνεια του μαρμάρου, ολοκληρώθηκε η αισθητική αποκατάσταση (πάτινα) των νέων μελών (τοιχοβάτες, ορθοστάτες), που χρησιμοποιήθηκαν για την ανακατασκευή του νότιου εγκάρσιου και θυραίου τοίχου του προπύλου και της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης και αναβαθμίστηκε χρωματικά η εικόνα του συνόλου.

5. Το ίδιο διάστημα συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης, συγκόλλησης και δομικής αποκατάστασης αρχιτεκτονικών μελών σε διάφορες περιοχές του μνημείου, όπως: α) αποσυναρμολόγηση, συντήρηση και συγκόλληση των δύο τμημάτων του σωζόμενου στυλοβάτη της ανατολικής παραστάδας της βορειοανατολικής εξέδρας του μνημείου και του κατακερματισμένου, σε επαφή, στυλοβάτη του ανατολικού μετακιονίου της ιδίας κιονοστοιχίας (συγκόλληση τριών μεγάλων τμημάτων και 12 μικρότερων θραυσμάτων) και επανατοποθέτηση των μελών στη θέση τους (Εικ. 34, 35), β) αποσυναρμολόγηση, συντήρηση και συγκόλληση λίθου του στυλοβάτη και της αντίστοιχης βαθμίδας στη θέση του 15ου-16ου κίονα του βόρειου εσωτερικού περιστυλίου, γ) συντήρηση και συγκόλληση τριών τμημάτων γείσου σε β΄ χρήση στο στυλοβάτη της βόρειας κόγχης του Τετρακόγχου.

6. Τέλος, ολοκληρώθηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης του κελύφους του στεγάστρου προστασίας του κολοσσικού

Εικ. 34-35. Βιβλιοθήκη Αδριανού - βορειοανατολική εξέδρα. Οι λίθοι του στυλοβάτη της ανατολικής παραστάδας και του όμορου μετακιονίου κατά τη μεταφορά και επανατοποθέτησή τους μετά τη συντήρηση.

αγάλματος της Νίκης (Victoria Romana)[21] με τη μόνωση, τη διευθέτηση των ομβρίων και την τελική επίστρωση της στέγης με φύλλα χαλκού, ενώ στο εσωτερικό του χώρου έγινε η κατεργασία, με λιθοξοϊκά εργαλεία, του επενδεδυμένου με μάρμαρο βάθρου του αγάλματος.

Ρωμαϊκή Αγορά

1. Στο χώρο των Βεσπασιανών και του προθαλάμου τους, όπου το 2001 είχαν πραγματοποιηθεί εργασίες μερικής αποκατάστασης των καταλοίπων του μνημείου με αιρετά ξύλινα διαφράγματα[22], τα οποία είχαν τοποθετηθεί στη θέση του κατεστραμμένου χυτού υλικού (opus incertum),

21. Γ. Κνιθάκης - Γ. Τιγγινάγκα, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 174-176.

22. Ό.π.

έγιναν συμπληρωματικές εργασίες. Τα ξύλινα διαφράγματα λόγω της φθοράς τους αντικαταστάθηκαν με τοίχο από αργολιθοδομή, που συμπλήρωσε το κεντρικό τμήμα του βόρειου τοίχου και τα περιμετρικά τοιχώματα του αγωγού αποχέτευσης των αποχωρητηρίων, ώστε να αναδειχθεί το τετράγωνο της κάτοψης του μνημείου. Επίσης, έγινε εξυγίανση του υποστρώματος από χυτό υλικό και οριζοντιοποιήθηκαν οι λίθοι του περιμετρικού αγωγού, ενώ τμήμα σωζομένου εδράνου-θρανίου τοποθετήθηκε πάνω σε μεταλλικό νάρθηκα (υπό μορφή διδακτικής αποκατάστασης) στο εικαζόμενο ύψος.

2. Στο στυλοβάτη των κιόνων της Πύλης της Αρχηγέτιδος συγκολλήθηκαν πολλά μικρά θραύσματα και συντηρήθηκαν οι λίθοι, με ενέματα και σφραγίσματα των αρμών και των ρηγματώσεων.

3. Το σωζόμενο τμήμα του 22ου (από Ν.) κίονα του ανατολικού περιστυλίου, που είχε αποσυναρμολογηθεί και μεταφερθεί στο εργοτάξιο της Βιβλιοθήκης, συντηρήθηκε επιμελώς. Στο κατώτερο κατακερματισμένο μέρος του κίονα, ύψ. 0,40 μ., συγκολλήθηκαν πλέον των 25 θραυσμάτων της απόθεσής του, με καβίλιες τιτανίου, ενέματα, σφραγίσματα των ρηγμάτων κτλ. και το αρχαίο μέλος επανατοποθετήθηκε πάνω στη βάση του στο ανατολικό περιστύλιο της Ρωμαϊκής Αγοράς. Το υπόλοιπο τμήμα του κίονα, ύψ. 1,70 μ., συντηρήθηκε επίσης και ελήφθη εκμαγείο από την επιφάνεια θραύσης του (σπαστό καλούπι αποτελούμενο από επτά έως οκτώ τμήματα), για τη λάξευση, σε μάρμαρο Υμηττού, νέου συμπληρώματος της βάσης και απόθεσης του κορμού, που λόγω της φθοράς του αρχαίου μέλους δεν μπορεί να φέρει το φορτίο του υπερκείμενου τμήματος του κίονα.

4. Τέλος, στο νέο φυλάκιο-εκδοτήριο της Ρωμαϊκής Αγοράς, βόρεια της Πύλης της Αρχηγέτιδος, επί της οδού Επαμεινώνδα 8, το οποίο κατασκευάστηκε από την ΕΑΧΑ στο πλαίσιο του έργου «Συνολική ανάδειξη Ρωμαϊκής Αγοράς - Βιβλιοθήκης Αδριανού»[23], ολοκληρώθηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του (διευθέτηση και επίστρωση του δαπέδου του αύλειου χώρου, επιπρόσθετη περίφραξη με μεταλλικά κιγκλιδώματα και σιδεριές ασφαλείας των ανοιγμάτων, εγκατάσταση αποχετευτικού δικτύου κτλ.).

ΙΩΑΝΝΑ ΤΙΓΓΙΝΑΓΚΑ

23. Γ. Κνιθάκης - Γ. Τιγγινάγκα, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 176-192.

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

AGORA EXCAVATIONS

This brief summary is a very preliminary account of the work done in the Athenian Agora during the summer of 2006, with a team of 42 student volunteers and five supervisors.

The year 2006 marked the 75th anniversary of the beginning of the excavations and the 50th anniversary of the reconstruction of the Stoa of Attalos, both occasions commemorated in a series of events held in the Stoa and at the ASCS on June 15th and 16th, during the first week of excavations. Events included a photographic exhibition of the history of the work – accompanied by a volume prepared by C. Mauzy – a display of archaeological material from the new excavations, and a one-day symposium on the recent work of the School by various School staff and Agora scholars.

In the course of the past winter, three of the four modern buildings acquired in recent years were demolished, and the fourth is about ready to come down. Excavations in one of the new plots was begun this season as part of Section BH. Otherwise, our efforts were concentrated on two areas excavated last year: northwest of the Agora and in the old excavations at the southwest corner of the square.

Section Gamma (Fig. 36)

In this area south of the Tholos we continued to explore the remains of the building often identified as the Strategeion, or office of the generals. The discovery last year of a hoard of about 400 silver tetradrachms threw more doubt on that identification, already called into question by the discovery years ago of a pyre in the building. 50 of the 51 known pyres are found in houses or commercial buildings, never in sanctuaries or public buildings, with this one possible exception. In addition, hiding 1,600 drachmas in a public office, while conceivable, seems somewhat unlikely, and the hoard, like the pyre, perhaps points to a commercial function for the building.

The work here was supervised by L. Gawlinski, assisted by J. Hobratschk and A. Reiterman. Excavations this season were concentrated on the eastern half of the building and were very productive, especially in terms of architecture. The western half, explored last year, was cut into the base of the Kolonos Agoraios hill, leaving virtually no floor fills and only the slightest traces of interior walls. The eastern half, by contrast, had deep fills to be investigated, and considerable new information about the plan of the building emerged. Three new crosswalls were encountered, along with a

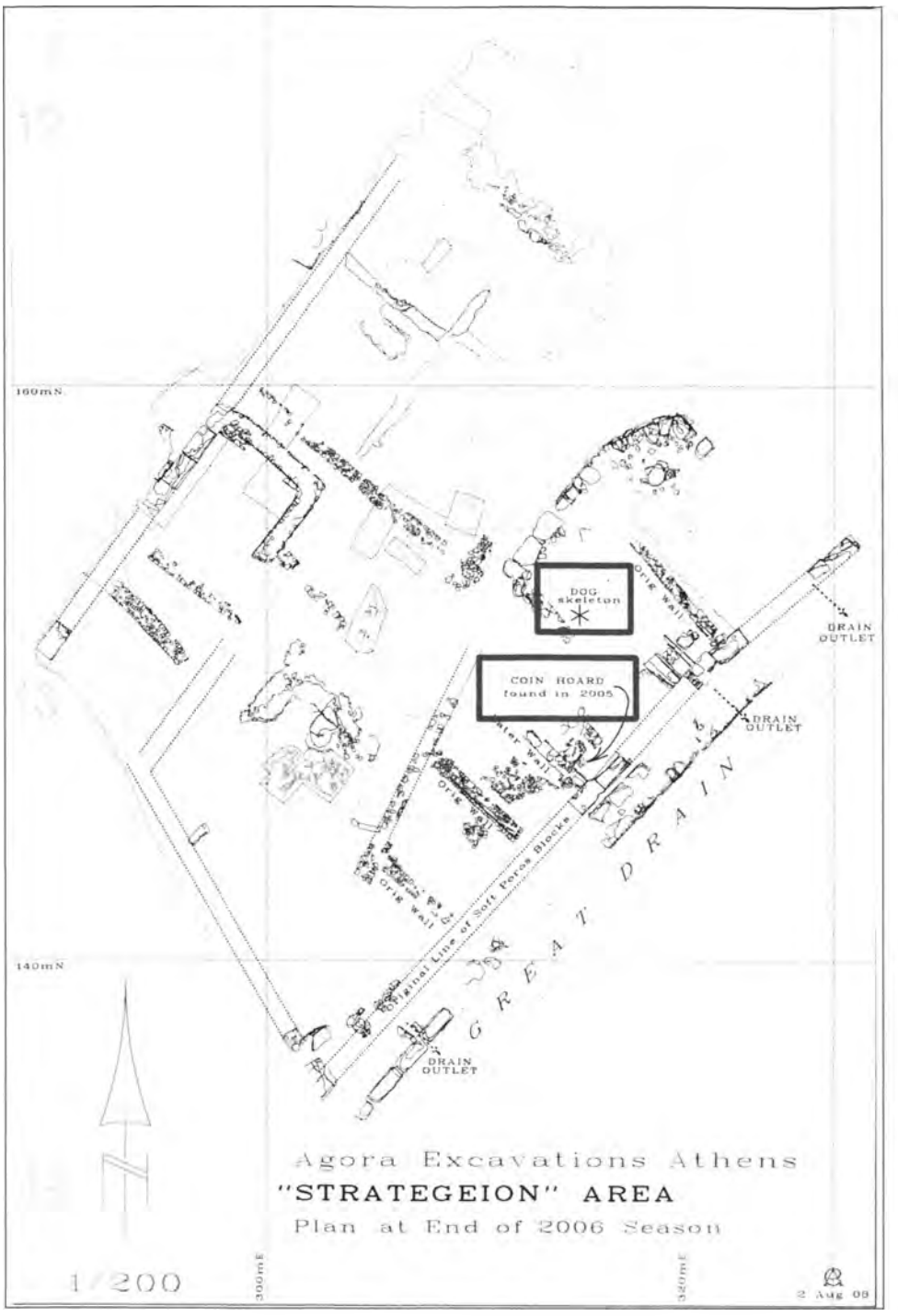

Fig. 36. Agora excavations. Section Gamma. Plan of the "Strategeion" area.

stretch of the wall which separates the eastern rooms from the rest of the building. While the exterior walls are made of large ashlar blocks of poros, the interior walls are of small fieldstones, set in clay, some 0.40-0.45 m. wide, resting on shallow foundations some 0.60 m. wide. In addition, several terracotta drains were recovered; these carried water eastward through the east wall of the building to empty into the great drain. The mixed construction of the walls and the drains leading out of individual rooms are both paralleled in the commercial buildings being excavated behind the Painted Stoa in Sections BZ and BE and add their weight to the accumulating evidence that we should interpret the

Fig. 37. Agora excavations. Section Gamma. The revelation of the dog skeleton.

building as commercial, either public or private, rather than as an official public office building. In one of the northern rooms we encountered a patch of plaster floor and beneath that a thick layer composed of almost nothing but marble working chips, of the sort found overlying most of the "State Prison", which also may be better understood as a commercial building.

Pottery found in the fill beneath the floor levels confirms a date in the first half of the 5th c. BC for the original construction of the building. Deep in this fill we found the articulated, tightlty-flexed skeleton of a mid-sized, arthritic dog (Fig. 37).

Section BZ

In this section Matt McCallum, assisted by J. Poppel, was responsible for the north-south road and buildings to the west, while M. Handler, assisted by Ch. Young, excavated the buildings along the east side of the road.

West of the road we excavated in various fills. Removing the bottom of a large round tile-floored cistern, we came down on a smaller one, immediately below. From the pottery, both seem to date to the 10th c. AD and later. Further west, we excavated fills alongside a large water line associated with the bath in use in the area in the 2nd and 3rd c. AD, and closer to the road we cleared more of a pebble mosaic floor which should be Hellenistic in date. Deep down to the north we uncovered what seems to be yet another pyre of Early Hellenistic date.

Within the road itself, we cleared more of the late water channels, particularly at the north. A second full section of the lead pipe was exposed, measuring – like the first – 2.10 m. long. In addition, a second lead pipe, of smaller diameter,

Fig. 38. Agora excavations. Section BZ. Clay lamps.

Fig. 39. Agora excavations. Pottery from a pyre found beneath the floor of the building.

was found at a slightly lower level. The big late drain running along the east side of the road was also more fully exposed. It shows signs of repeated repairs, with a variety of materials used to cover the actual channel, including amphoras and wall-tiles. Some of the amphoras date to the 5th c. AD, as do a pair of intact lamps, including one with a Christian cross (Fig. 38).

East of the road, we reached depths sufficient to bring to light earlier walls. Some of these seem to indicate the Classical commercial building investigated to the south several years ago continued this far north. Within what should be one of the rooms of the building we recovered two more pyres buried beneath the floors of the building (Fig. 39). One, with a coin associated, seemed to date to the early 3rd c. BC, while the other, found lower down, seems only slightly earlier. They increase the number of pyres found in this building to ten, by far the largest single concentration from anywhere in the Agora. Their purpose and meaning is still being studied by S. Rotroff. Further north, where we cleared along a substantial wall of poros blocks, we recovered two silver drachmas (Figs. 40, 41). Just to the south we exposed what looks very much like the upper part of a collapsed cistern; presumably Hellenistic in date, its full excavation will have to be undertaken next

Figs. 40-41. Agora excavations. Section BZ. Silver Athenian drachmas.

Fig. 42. Agora excavations. Section BZ. Hellenistic pottery.

year. Behind the building we recovered a fair amount of Hellenistic pottery (Fig. 42) and from Early Roman levels around the building we recovered many more fragments of terracotta figurines and masks. East of the building we also excavated Archaic layers at elevations higher than floor levels within the Classical building, suggesting that it was set into a slightly rising slope.

Section BH (Fig. 43)

This section was excavated under the supervision of A. McCabe, assisted by M. Baumann. The section was expanded to the east, following the demolition of the modern building at the corner of St. Philip's and Hastings Street this past winter, and we began at a level beneath the modern basement floor. In a relatively small area we had an abundance of features: walls, pithoi, pits, a burial, and two wells. Generally what we recovered seemed to date to the period familiar to us from the adjacent areas: the coarse-ware pottery and brown-glazed pieces are hard to date precisely, but most of the material should date to the years around 1000 AD. For the most part we excavated beneath the floor levels of the buildings, presumably houses. Large pithoi were encountered, both stone-lined and mortared pits and large ceramic vessels, set with their mouths at floor level. In the corner of one room we had a coarse-ware cooking pot with the skeletal remains of a fetus of about 32 weeks, also buried beneath the floor (Figs. 44, 45). This is the second such internment found in the Byzantine settlement north of the river, and may be the accepted manner of disposing of such remains in this period. Two wells were excavated to a depth of 2-3 m. Both are lined in the upper part with stones,

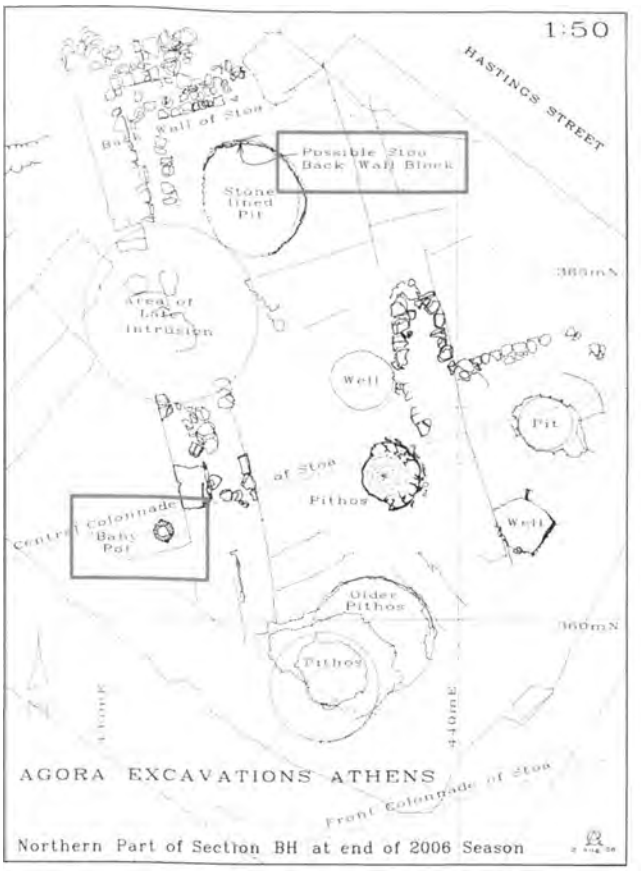

Fig. 43. Agora excavations. Plan of the Section BH.

and with proper well-tiles lower down. Both seem to have been used in the Byzantine period, and it is not yet clear if either was in use at an earlier time. A large stone-lined pit was excavated down to a very hard-packed surface which seems to have served as its floor. In it northwest quadrant, the pit incorporated a poros block which seems to rest on this

Figs. 44-45. Agora excavations. Coarse-ware cooking pot with skeletal remains of a fetus.

same surface. From the orientation and elevation it seems entirely possible that the block and perhaps the surface can be associated with the eastern part of the Stoa Poikile, just within its north wall, though far more excavation will be necessary before this hypothesis can be confirmed.

JOHN MCK. CAMP II

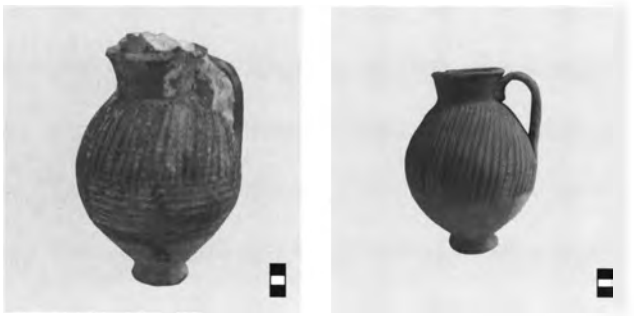
Γ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Κατά το έτος 2006 το Εργαστήριο Συντήρησης της οδού Μελιδόνη επικεντρώθηκε στη συντήρηση των ευρημάτων από τις ανασκαφές για την κατασκευή του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών στα Φρεάτια Ερμού/Πειραιώς προς Ασωμάτων, Σπύρου Πάτση, Προφήτη Δανιήλ, Κνωσού και Αγίου Σάββα. Πρόκειται, κυρίως, για κεραμικά ευρήματα τα οποία προορίζονται να εκτεθούν στο Σταθμό «Αιγάλεω» του Μετρό.

Το κυριότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζαν τα κεραμικά ευρήματα από τις ανασκαφές αυτές ήταν η πλήρωσή τους από σκυρόδεμα εξαιτίας των τεχνικών έργων (Εικ. 1). Έτσι, η απομάκρυνσή του αποτέλεσε μια εξαιρετικά πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία (Εικ. 2). Στη συνέχεια, οι εργασίες συντήρησης αφορούσαν σε καθαρισμό, απομάκρυνση διαλυτών αλάτων, στερέωση, όπου ήταν απαραίτητο, συγκόλληση, συμπλήρωση και αισθητική αποκατάσταση. Η ομάδα των συντηρητών που εργάστηκαν αποτελούνταν από τις: Ε. Κόκκαλη, Μ. Παπαδημητροπούλου, Μ. Μαλλιάρη, Μ. Φλουσκάκου, Β. Χαρίση και Μ. Μερτζάνη (από το Δεκέμβριο).

Παράλληλα, συντηρήθηκαν τα ευρήματα από τις ανασκαφές για την κατασκευή του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών στο φρέαρ της οδού Αμερικής. Για το σκοπό αυτό εργάστηκαν οι συντηρήτριες Χ. Φουσέκη, Φ. Γαβαλά, Π. Μπακανδρέα και Χ. Τσακρίδη. Συμμετείχαν, επίσης, οι σπουδαστές Γ. Δαμάσκος και Σ. Μετζελοπούλου στο πλαίσιο της πρακτικής τους άσκησης.

Εικ. 1-2. Αγγείο πληρωμένο από σκυρόδεμα και αγγείο μετά τη συντήρηση.

Εργασίες συντήρησης έγιναν ακόμη και για τη μελέτη ενός μέρους των ευρημάτων από τις ανασκαφές επί των οδών Μ. Αλεξάνδρου 127 και Ευρυμέδοντος, ιδιοκτησία Βασκοσέντερ, από τις συντηρήτριες Ε. Κόκκαλη, Μ. Παπαδημητροπούλου και Φ. Γαβαλά.

Τέλος, έγινε επανασυντήρηση σε ευρήματα από τις ανασκαφές της πλατείας Κοτζιά, για την έκθεσή τους στη Νέα Υόρκη από τις συντηρήτριες Ε. Κόκκαλη και Μ. Παπαδημητροπούλου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α θ ή ν α

Οδός Λεμπέση 21[1] (ιδιοκτησία ΤΕΑΜ 4 ΕΕ)

Η ανασκαφική έρευνα, η οποία διενεργήθηκε στο ανωτέρω οικόπεδο[2], είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό αρχαιολογικών

1. Θα ήθελα να ευχαριστήσω και να εκφράσω την εκτίμησή μου στην επίτιμη έφορο της Γ΄ ΕΠΚΑ, Λ. Παρλαμά.

Η ανασκαφή διεξήχθη από την έκτακτη αρχαιολόγο Τ. Χατζηευθυμίου, ενώ η αποτύπωση έγινε από την έκτακτη σχεδιάστρια Ρ. Καραμουσκέτα. Επίσης, εργάστηκε ο αρχιτεχνίτης Γ. Παπαδόπουλος, καθώς και συνεργείο δύο εργατών.

2. Η τοπογραφία της Ανατολικής Κλιτύος της Ακρόπολης και η ανεύρεση του Πυθίου πάντοτε απασχολούσε την αρχαιολογική έρευνα και σχετίζεται με τους αρχαίους μύθους, τις λατρείες και τις γιορτές. Κατά το έτος 1985 στο όμορο οικόπεδο, επί της οδού Λεμπέση 23, εντοπίστηκαν θεμέλια ελληνιστικού συγκροτήματος και αποθηκευτικός κυκλικός κτιστός σιρός, μεταγενέστερος, καθώς και σπάραγμα λιθόκτιστου τοίχου. Σημειώνεται και η ύπαρξη μαρμάρινης επίστεψης κυλινδρικού βάθρου αναθηματικού τρίποδα από το Πύθιον (*ΑΔ* 40 (1985): Χρονικά, σ. 14-15). Στο οικόπεδο επί της οδού Ιωσήφ των Ρωγών 15, κατά το έτος 1967 σε γωνία κτίσματος πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, στην κατασκευή του οποίου χρησιμοποιήθηκαν μαρμάρινα βάθρα μνημείων Θαργηλίων από το παρακείμενο Πύθιον, υπεράνω του τοίχου διήλθε μεταγενέστερη οδός (*ΑΔ* 13 (1968): Χρονικά, σ. 61). Στο οικόπεδο επί της οδού Ιωσήφ των Ρωγών 17 βρέθηκε η συνέχεια του ελληνιστικού κτιρίου της οδού Ιωσήφ των Ρωγών 15. Στην κατασκευή χρησιμοποιήθηκαν και μαρμάρινα κυλινδρικά ενεπίγραφα βάθρα από χορηγικά μνημεία Θαργηλίων του παρακείμενου Πυθίου. Κατά τη ρωμαιοκρατία, οδός διήλθε υπεράνω του κτιρίου (*ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 50).

Εικ. 3. Αθήνα. Οδός Λεμπέση 21. Άποψη της νότιας πλευράς του σκάμματος από Δ.

Εικ. 4. Αθήνα. Οδός Λεμπέση 21. Ενεπίγραφη βάση χορηγικού μνημείου.

καταλοίπων, τα οποία μαρτυρούν τη χρήση του χώρου από τη γεωμετρική έως και την ελληνιστική εποχή και σχετίζονται με τη διαχείριση υδάτινων πόρων, ενώ δύο ενεπίγραφες βάσεις χορηγικών μνημείων μαρτυρούν τη χρήση του χώρου κατά την εορτή των Θαργηλίων (Εικ. 3, 4).

Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται εκτός των τειχών, νοτίως του περιβόλου του Ολυμπιείου στη δεξιά όχθη του Ιλισσού, στη θέση όπου κατά παράδοση τοποθετείται το ιερό του Πυθίου Απόλλωνος, όπως αναφέρει ο Παυσανίας. Στην περιοχή αυτή έχουν εντοπιστεί υπομυκηναϊκοί και γεωμετρικοί τάφοι[3], κτίρια του 6ου και 5ου αι. π.Χ.[4] και ελληνιστικές οικίες. Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών το 1877 στο όμορο προς Δ. οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τμήματα ενεπίγραφου βωμού του τεμένους του Πυθίου Απόλλωνα[5], τον οποίο κατά τον Θουκυδίδη είχε αφιερώσει ο γιος του Ιππία Πεισίστρατος[6]. Τέλος, στη γειτονική οδό Ιωσήφ των Ρωγών βρέθηκαν ενεπίγραφα βάθρα χορηγικών μνημείων από τους αγώνες κατά τη γιορτή των Θαργηλίων[7].

Στο βόρειο ήμισυ του εν λόγω οικοπέδου, κατά τη διάρκεια των εργασιών εκσκαφής, εντοπίστηκαν δύο κροκαλοπαγείς κυβόλιθοι, οι οποίοι είτε σχετίζονται με την κλασική οχύρωση είτε με βάθρο έδρασης τρίποδα.

Ο τοίχος ΤΧ.1 εντοπίζεται στο προς Δ. όριο του οικοπέδου και σώζεται σε μήκος 2,15 μ. με κατεύθυνση Δ.-Α. Πρόκειται για εξαιρετικά επιμελημένη κατασκευή αποτελούμενη από δύο κατεργασμένους τραπεζιόσχημους λίθους και μία τετράγωνη λιθόπλινθο. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών αποκαλύφθηκε ότι ο ΤΧ.1 θεμελιούται σε μέγιστο βάθος -0,10 μ., επί τεχνητού αναχώματος κατασκευασμένου από μέτριου μεγέθους αργούς λίθους και κιμηλόχωμα. Το ανάχωμα εδράζεται σε μέγιστο βάθος -2,03 μ., βαίνοντας απευθείας επί του φυσικού αθηναϊκού σχιστόλιθου.

Στα νοτιανατολικά του οικοπέδου και σε απόσταση 9,20 μ. νοτίως του ΤΧ.1, αποκαλύφθηκε δεύτερος τοίχος ΤΧ.2 με κατεύθυνση Δ.-Α., παραβιασμένος σχεδόν στο μέσον του από την κατασκευή νεότερου τοίχου. Ο ΤΧ.2 είναι κατασκευασμένος από κατεργασμένους κυρίως λίθους μέτριου μεγέθους, ενώ στο δυτικό του σκέλος διακρίνονται spolia. Η απαρχή του ΤΧ.2 συμπίπτει με το προς Δ. όριο του ανε-

3. *BCH* LXIV-LXV (1940-1941), σ. 238.

4. *BCH* LXIII (1939), σ. 294 και LXIV-LXV (1940-1941), σ. 237. *AA* LV (1939), σ. 29-35.

5. Η λατρεία του Απόλλωνα, με βάση τη φιλολογική και επιγραφική παράδοση, ήταν ευρύτατα διαδεδομένη στην Αθήνα και την Αττική. Ο θεός με το επίθετο Πύθιος λατρευόταν σε δύο ιερά στο άστυ. Για τα ιερά του Απόλλωνος Πυθίου στο άστυ, βλ. G. Colin, *Le Culte d'Apollon Pythien à Athènes*, Paris 1905, σ. 10, κ.ε.· W. Judeich, *Topographie von Athen*, Münich 1931, 301, 386· O. Broneer, *AE* 1960, σ. 58, σημ. 1· R. Wycherley, *The Stones of Athens*, Princeton University Press, 1978, σ. 166-167· J. Travlos, *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, London 1971, σ. 91, 412, 100-103· Ν. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, τ. Ι, *Αττικά*, Αθήνα 1974, σ. 239α, 372α, 280α· A. Shapiro, *Art and Cult under the Tyrants in Athens*, Mainz 1989, σ. 50 κ.ε. Ο Σ.Ν. Κουμανούδης (*ΑΔ* 25 (1970): Μελέται, σ. 143-149) δημοσίευσε ενεπίγραφα βάθρα χορηγικών μνημείων του 3ου αι. π.Χ., από νίκες σε αγώνες κατά την εορτή των Θαργηλίων, τα οποία βρέθηκαν στην περιοχή όπου τοποθετείται το Πύθιον του Ιλισού. Για τα Θαργήλια, εορτή προς τιμήν του Απόλλωνα, βλ. L. Deubner, *Attische Feste*, 1966[2], σ. 179 κ.ε. και H.W. Parke, *Festivals of the Athenians*, London 1977, σ. 146 κ.ε. Ο Ch. Hedrick (*AJA* 92 (1988), σ. 202 κ.ε.) με βάση τις γραπτές μαρτυρίες, που αναφέρουν τις δύο επικλήσεις του θεού μαζί, διέκρινε ομοιότητες στη λατρεία του Απόλλωνος Πυθίου και Πατρώου και τόνισε ότι ο Απόλλων Πατρώος θα λατρεύονταν αρχικά στο Πύθιον του Ιλισσού, προτού η λατρεία μεταφερθεί στην Αγορά των Αθηνών.

6. Θουκυδίδης VI, 54, 6. *IG* I2, 761.

7. Είναι σαφές ότι κατά τη διάρκεια των Θαργηλίων διεξάγονταν θυσίες και πομπές κάθε χρόνο από τους δικαστές.

σκαμμένου χώρου, παρακολουθείται σε μήκος 6,43 μ. και ακριβώς παρά το ανατολικό όριο του οικοπέδου έχει παραβιαστεί από το πέδιλο του όμορου κτιρίου. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος του είναι 0,98, το μέγιστο πλάτος 0,65 μ. και θεμελιούται επί της κιμηλιάς, σε μέγιστο βάθος -1,74 μ. Η βόρεια παρειά του είναι επιχρισμένη με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα. Οι αρχαίες υδραυλικές κατασκευές, οι οποίες ήλθαν στο φως στο οικόπεδο, είναι οι εξής:

α) Πεταλόσχημος αγωγός από πήλινα στελέχη. Σύγχρονο με τον ΤΧ.2 είναι το σύστημα αγωγών που αποκαλύφθηκε νοτίως και σε απόλυτη συνάφεια μαζί του. Πρόκειται για έναν πεταλόσχημο αγωγό με κατεύθυνση Β.-Ν., ο οποίος καταλήγει σε ορθογώνιο φρεάτιο, σχετικά πρόχειρα κατασκευασμένο από αργούς λίθους, το οποίο επικοινωνεί με το χώρο βορείως του ΤΧ.2 διά μέσου της διαμπερούς οπής επί της παρειάς του. Ακριβώς κάτω από το στόμιο του αγωγού, εντός του φρεατίου, βρέθηκε μικρό όρυγμα επί του φυσικού βράχου, εντός του οποίου διακρίνεται σε μεγαλύτερο βάθος μεγάλος, σχεδόν ημικυκλικός λίθος. Το σημείο αυτό δεν στάθηκε δυνατόν να διερευνηθεί περαιτέρω λόγω της στενότητας του χώρου.

β) Πειόσχημος αγωγός. Ακριβώς δυτικά του πεταλόσχημου αγωγού αποκαλύφθηκε δεύτερος αβαθής, πειόσχημος, σκεπασμένος με λίθους και κεραμίδες, ο οποίος καταλήγει σε φρεάτιο στρωμένο επίσης με κεραμίδες. Το φρεάτιο συνδέεται μέσω λακωνικής κεραμίδας με τον ΤΧ.2 και το διαπερνά σε σημείο όπου στη βόρεια παρειά του διακρίνονται οπές φραγμένες με κονίαμα.

Τέλος, στο δυτικό τμήμα της ανασκαφής, βορείως του ΤΧ.2, αποκαλύφθηκε όρυγμα στην κιμηλιά διαμ. 1,40 μ., που απέδωσε ποσότητα γεωμετρικής κεραμικής και εντός του οποίου υπάρχει εμφανής υδροφόρος ορίζοντας.

Η κοιλότητα που δημιουργείται μεταξύ τεχνητού αναχώματος, επί του οποίου εδράζεται ο ΤΧ.1, και εξάρματος του φυσικού σχιστόλιθου, επί του οποίου εδράζεται ο ΤΧ.2, πιθανότατα αποτέλεσε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους χώρο συλλογής υδάτων. Τα συλλεγέντα ύδατα διοχετεύονταν μέσω του συστήματος των αγωγών, προς Ν., όπου και η ρύση τους.

Το επίπεδο χρήσης του χώρου ήταν κατά πάσα πιθανότητα η κιμηλιά, επί της οποίας παρατηρείται στο κέντρο φυσική αύλακα, που διασχίζει το χώρο με κατεύθυνση Α./ΒΑ.-Δ./ΝΔ. και η οποία υποδεικνύει τη διέλευση ρέματος από το σημείο αυτό.

Από τις επιχώσεις βρέθηκε κεραμική ελληνιστικών χρόνων, αλλά και μεγάλο ποσοστό μυροδοχείων από τον 3ο έως τον 1ο αι. π.Χ., το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Βρέθηκαν, επίσης, μεταξύ των κινητών ευρημάτων αρκετά νομίσματα, υφαντικά βάρη και ακέραιος πολύμυξος λύχνος του 2ου αι. π.Χ. Η κεραμική χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους, με εξαίρεση το αρχαίο όρυγμα, το οποίο απέδωσε άφθονα γεωμετρικά όστρακα.

Από τα κινητά ευρήματα εξαίρονται δύο αρράβδωτοι κίονες (Λ 07470, Λ 07469) και δύο ραβδωτοί κίονες (Λ 08295, Λ 08677). Οι δύο μαρμάρινες βάσεις αναθηματικών τριπόδων ή χορηγικών μνημείων[8] (αριθ. κατ. Γ΄ ΕΠΚΑ Λ 07434, Λ 08117) βρέθηκαν εντός της επίχωσης του χώρου, εκ των οποίων η μία έφερε επιγραφή[9] αμελώς χαραγμένη σε β΄ φάση.

ΑΓΡΩΝ[10] *Ἄγρων Λυσίας, Ἀλκέτης*
ΛΥΣΙΑΣ
ΑΛΚΕΤΗΣ

Επί του φυσικού βράχου πλησίον του τεχνητού αναχώματος βρέθηκε τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης από λευκό μάρμαρο, που φέρει κυματιοφόρο επίστεψη του 4ου αιώνα με διακόσμηση ανάγλυφων ροδάκων. Η επιγεγραμμένη πλευρά κοσμείται με δύο ανάγλυφους διπλούς ρόδακες. Ίδιος ρόδακας κοσμεί και τις δύο πλαϊνές πλευρές. Ύψος (σωζ.) 1,135, πλάτος 0,655, πάχος 0,305 μ.

Ύψος γραμμάτων: στ. 1-2: 0,05, στ. 3-4: 0,025, στ. 5-6: 0,035, στ. 7: 0,013, στ. 8-10: 0,02-0,025 μ.

8. Α. Χωρέμη-Σπετσιέρη, Η οδός των Τριπόδων και τα χορηγικά μνημεία στην αρχαία Αθήνα, στο W.D.E. Coulson - O. Palagia (επιμ.), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Oxford 1990, σ. 31-42.

Χάρις στις νομοθετικές ρυθμίσεις που έκανε ο Κλεισθένης το 508/7 π.Χ., μετά τη διαίρεση των Αθηναίων πολιτών σε δέκα φυλές, λειτούργησε συστηματικά ο θεσμός της χορηγίας, ο οποίος προϋπήρχε ήδη από την εποχή των Πεισιστρατιδών. Η χορηγία, ως γνωστόν, ήταν μία από τις λειτουργίες, η οποία υποχρέωνε τους εύπορους πολίτες κάθε φυλής να αναλαμβάνουν με έξοδά τους την προετοιμασία ενός χορού για τους διθυραμβικούς ή δραματικούς αγώνες, κυρίως όμως κατά τα Μεγάλα ή εν Άστει Διονύσια, προς τιμήν του Διονυσίου Ελευθερέως, το μήνα Ελαφηβολίωνα. Ο νικητής χορηγός, εκπροσωπώντας τη φυλή του, έπαιρνε από την πολιτεία ως βραβείο έναν τρίποδα, τον οποίο με δαπάνη του έστηνε πάνω σε ένα μνημείο, που θα έφερε και την κατάλληλη επιγραφή. Οι τρίποδες ήταν χάλκινοι, ενίοτε επίχρυσοι ή επάργυροι, και στήνονταν ψηλά, πάνω σε απλές ορθογώνιες βάσεις τον 5ο αι. π.Χ., σε πιο περίτεχνες τον 4ο αι. π.Χ., όπως π.χ. σε πρισματικές βάσεις με ανάγλυφες παραστάσεις ενίοτε στις κοίλες πλευρές τους ή επάνω στη στέγη κτιρίων σε σχήμα ναΐσκου, που συχνά τοποθετούνταν περισσότεροι του ενός τρίποδες. Τα μνημεία αυτά, που είχαν και γλυπτά κάτω από τον τρίποδα ή στο εσωτερικό τους, ήταν αφιέρωμα του χορηγού στον τιμώμενο θεό. Χορηγικά μνημεία ανεγείρονται στο χώρο γύρω από το Διονυσιακό θέατρο, αλλά κυρίως σε έναν από τους επισημότερους δρόμους της αρχαίας Αθήνας, την οδό Τριπόδων ή απλά Τριπόδες, που πήρε το όνομά της από τους χορηγικούς τρίποδες.

9. Ευχαριστώ τη συνάδελφο Β. Μπαρδάνη για τη βιβλιογραφία και τις πληροφορίες που αφορούν τις επιγραφές.

10. Το όνομα Άγρων εμφανίζεται τον 4ο αι. π.Χ., σύμφωνα με το *IG* II2, 9273, M.J. Osborne - S.G. Byrne, *A Lexicon of Greek Personal Names*, τ. II: *Attica*, 1994, σ. 8.

Ἀγα[θ]οκλέ[η]ς
Ἀγα[θ]άρχο.
(δύο ρόδακες)
3 *Μικυλίν[α] Λεωχάρου*
Αἰγινήτου
Ἀγάθαρχος
Ἀγαθοκλέους

Οι στ. 1-2 έχουν αποξεστεί και οι ρόδακες έχουν αποκρουστεί. Οι αναγραφές δεν είναι σύγχρονες. Πριν από τον 4ο αι. π.Χ. χαράχθηκαν επάνω από τους ρόδακες οι στ. 1-2.

Αργότερα (πριν από τα μέσα του αιώνα) και κάτω από τους ρόδακες ανεγράφησαν οι στ. 5-6. Στη συνέχεια, άνωθεν της δεύτερης αναγραφής, χαράχθηκαν οι στ. 3-4. Τέλος, κατά τον 1ο αι. π.Χ.(;), όταν η στήλη ήταν πλέον πεσμένη στο έδαφος (με την επιγεγραμμένη πλευρά προς τα άνω), τρεις φίλοι[11] χάραξαν τα ονόματά τους κατά μήκος του κορμού της στήλης:

φίλοι
Ἀλκέτης
9 *Ἄγρων*
Λυσίας

Τα ίδια ονόματα (με διαφορετική σειρά) έχουν χαραχθεί και στο μέτωπο της κυκλικής επίστεψης του χορηγικού μνημείου που βρέθηκε μαζί με τη στήλη (Άγρων, Λυσίας, Αλκέτης). Το περίεργο είναι ότι διαφέρει πολύ η μορφή των γραμμάτων (κυρίως το ωμέγα και το σίγμα). Αυτά του χορηγικού μνημείου φαίνεται να είναι αρκετά μεταγενέστερα των χαραγμένων στη στήλη. Τα ονόματα Λυσίας και Αλκέτης είναι κοινά, το Άγρων σπάνιο[12].

Η επιτύμβια στήλη-μνημείο στήθηκε για τον Αγαθοκλή Αγαθάρχου (στ. 1-2), αγνώστου δήμου. Η απουσία του δημοτικού, όπως είναι αποδεκτό, υποδεικνύει ότι ήταν δημότης της περιοχής στην οποία βρισκόταν το νεκροταφείο που ετάφη. Αν η στήλη προέρχεται από το νεκροταφείο το έξωθεν των λεγομένων Διομείων πυλών[13], πιθανώς ο νεκρός να ήταν από το δήμο της Διομείας, η οποία σχετίζεται τοπογραφικά με το Κυνόσαργες.

Τα ονόματα Αγαθοκλής και Αγάθαρχος είναι κοινά στην Αττική[14]. Στη στήλη ανεγράφησαν πατέρας (στ. 1-2) και γιος (στ. 5-6). Η Αιγινήτις Μικυλίνα ήταν πιθανότατα σύζυγος του γιου, όπως υποδεικνύει η χρονολογική τάξη των αναγραφών (είναι η τελευταία κατά σειράν). Βεβαίως, δεν αποκλείεται να ήταν μητέρα του (σύζυγος δηλαδή του Αγαθοκλέους Αγαθάρχου). Το όνομα Μικυλίνη είναι σπανιότατο και μαρτυρείται μόνο στη Βοιωτία[15] και στην Κω[16].

Στην Αθήνα, και κυρίως επί της οδού Τριπόδων, οι έρευνες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην περιοχή έδωσαν πολλά στοιχεία για τα χορηγικά μνημεία: αποκαλύφθηκαν βάσεις τριπόδων νικητών των Θαργηλίων. Αναζητώντας παράλληλα χορηγικά μνημεία[17] από την Αθήνα, μπορούμε να αναφερθούμε στη βάση τρίποδα του χορηγού Φορμίωνος, νικητή των Θαργηλίων ενηλίκων κατά το έτος 380/79. Το μνημείο του Λυσικράτους χρονολογείται γύρω στο 335 π.Χ. Δεκαπέντε χρόνια μετά κατασκευάζεται το μνημείο του Θρασύλλου, που περιγράφεται από τον Κυριακό Αγκωνίτη το 1436 και χρονολογείται γύρω στο 320/19 π.Χ. Αξιοσημείωτος, επίσης, είναι ο τρίποδας των Πλαταιών[18].

Κατά το έτος 1970, ο Ν. Κουμανούδης[19] δημοσίευσε ενεπίγραφα βάθρα χορηγικών μνημείων του 3ου αι. π.Χ. από νίκες σε αγώνες κατά την εορτή των Θαργηλίων, που βρέθηκαν στην περιοχή όπου τοποθετείται το Πύθιον του Ιλισσού. Θα πρέπει, επίσης, να σημειώσουμε ότι το 1968 είχε εντοπιστεί σε οικόπεδο επί της οδού Ιωσήφ των Ρωγών 17 ενεπίγραφο χορηγικό βάθρο[20].

Το βέβαιο είναι ότι κανένα χορηγικό μνημείο δεν έχει διατηρηθεί. Τα ανάγλυφα επάνω στα αγγεία μας δίνουν κάποιες ενδείξεις. Οι διαστάσεις των τριπόδων ποικίλλουν. Ο P. Amandry[21] το 1987 σε σχετικό άρθρο ερμηνεύει και χρονολογεί μια χορηγική βάση αντίστοιχη με αυτήν της οδού Λεμπέση 23, από την ιερά οδό των Δελφών.

11. Πρβλ. *IG* II2 1982-1987 και *SEG* 37, 204.

12. Βλ. *LGPN* II, s.v.v.

13. Ο Πλούταρχος παραδίδει ότι η Διόμεια ήταν ένα περίφημο, ήσυχο και αριστοκρατικό προάστιο της Αθήνας, στο οποίο δεν έμεναν χειρώνακτες. Οι Διόμειαι Πύλαι του τείχους της Αθήνας τοποθετούνται στα νότια του περιβόλου του Ολυμπιείου. Σε όλη την περιοχή και ιδιαίτερα γύρω από την οδό Βουλιαγμένης, στις εργασίες ανέγερσης οικοδομών εντοπίζονται ίχνη αρχαίων κτισμάτων ή ταφικών περιβόλων. Στο δήμο της Διομείας λατρευόταν ιδιαίτερα ο Ηρακλής, προς τιμήν του οποίου τελούνταν τα Διόμεια.

14. Βλ. *LGPN* II, s.v.v.

15. *SEG* 19, 346.

16. A. Maiuri, *Nuova silloge epigrafica di Rodi e Cos*, Florence 1925, σ. 540.

17. Μελέτες που αφορούν στα χορηγικά μνημεία έχουν γίνει πρόσφατα από τον P. Wilson, *The Greek Theatre and Festivals. Documentary Studies*, Oxford 2007, σ. 122-149. Για τα Θαργήλια, εορτή προς τιμήν του Απόλλωνος, βλ. Parke, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 146 κ.ε. Με βάση τις γραπτές μαρτυρίες, που αναφέρουν τις δύο επικλήσεις του θεού μαζί, διέκρινε ομοιότητες στη λατρεία του Απόλλωνος Πυθίου και Πατρώου και τόνισε ότι ο Απόλλων Πατρώος θα λατρευόταν αρχικά στο Πύθιον του Ιλισού. Το έθιμο της ανέγερσης χορηγικών μνημείων συνεχίστηκε επί μακρόν όχι μόνο στην οδό των Τριπόδων στη Βόρεια Κλιτύ, όπου τα είδε ο Παυσανίας, αλλά και στο συνεχόμενο με αυτήν τμήμα της οδού Παναθηναίων, αλλά και σε μικρή απόσταση από το Ολυμπιείον επί της οδού Λεμπέση, όπου μαρτυρείται πόσο έντονα διατηρήθηκε η ανάμνηση του αρχικού χώρου τέλεσης των δραματικών αγώνων.

18. P. Amandry, Monuments chorégiques d'Athènes, *BCH* 121/II (1997), σ. 445-487. Ο ίδιος, Trépieds de Delphes et du Péloponnèse, *BCH* 111 (1987), σ. 78-131.

19. Ν. Κουμανούδης, *Επιγραφαί εξ Αθηνών*, *ΑΔ* 25 (1970): Μελέται, σ. 143-140.

20. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 65.

21. Amandry, Trépieds de Delphes, ό.π., σ. 114. εικ. 20.

Τα Θαργήλια αναφέρονται ως εορτή προς τιμήν του Απόλλωνος[22]. Σύμφωνα με τον H.W. Parke[23], διακρίνονται ομοιότητες στη λατρεία του Απόλλωνος Πυθίου και Πατρώου με βάση τις γραπτές μαρτυρίες – αναφέρονται στις δύο επικλήσεις του θεού παράλληλα – και τονίζεται ότι ο Απόλλων Πατρώος λατρευόταν αρχικά στο Πύθιον του Ιλισσού, προτού η λατρεία μεταφερθεί στην Αγορά των Αθηνών[24].

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι θεμέλια που μπορούν να αποδοθούν με ασφάλεια σε χορηγικά μνημεία έχουν βρεθεί κυρίως στο τμήμα της σύγχρονης οδού Τριπόδων. Το έθιμο της ανέγερσης χορηγικών μνημείων συνεχίστηκε επί μακρόν όχι μόνο στην οδό των Τριπόδων στη Βόρεια Κλιτύ, όπου τα είδε ο Παυσανίας στο συνεχόμενο με αυτήν τμήμα της οδού Παναθηναίων, αλλά και σε μικρή απόσταση από το Ολυμπιείον επί της οδού Λεμπέση, όπου μαρτυρείται πόσο έντονα διατηρήθηκε η ανάμνηση του αρχικού χώρου τέλεσης των δραματικών αγώνων.

Συνοψίζοντας τα μέχρι τώρα στοιχεία της ανασκαφής, διαπιστώνουμε τη χρήση του χώρου από τους γεωμετρικούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους, κατά τους οποίους η περιοχή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον με την αποκάλυψη μεγάλου αριθμού χορηγικών μνημείων, τα οποία εντοπίζονται όχι μόνον επί της οδού Τριπόδων, αλλά και νοτίως του Ολυμπιείου, εκτός του κλασικού περιβόλου.

ΤΩΝΙΑ ΚΟΚΚΟΛΙΟΥ

Πλάκα. Ναός Αγίας Αικατερίνης[25] (Εικ. 5)

Στο εσωτερικό της Αγίας Αικατερίνης[26], κατά τη διάρκεια εκπόνησης μελέτης προστασίας-στεγάνωσης της στέγης και έργων αποστράγγισης των ομβρίων υδάτων, ανατολικά του ναού διενεργήθηκαν εργασίες. Η επίβλεψη των εργασιών είχε ξεκινήσει από την 1η ΕΒΑ. Μετά τον εντοπισμό και την αποκάλυψη αρχιτεκτονικών λειψάνων τα οποία χρονολογούνται στους υστερορρωμαϊκούς χρόνους, ενημερώθηκε η Γ΄ ΕΠΚΑ.

Από τη διερευνητική τομή, η οποία έγινε στο δάπεδο του διακονικού, εντοπίστηκαν τρεις τοίχοι συνδεόμενοι μεταξύ τους, σχηματίζοντας ένα χώρο-δωμάτιο σε βάθος -1,55/1,76 μ. Ο τοίχος 1, μήκ. 1,12 και πλ. 0,86 μ., σώζεται σε ύψος 0,41 μ., με επιμελημένη και στερεή τοιχοδομία από ευμεγέθεις λίθους και οπτοπλίνθους. Ο ΤΧ3 έχει επιμελημένη τοιχοδομία. Η όψη φέρει κονίαμα, ενώ σε βάθος -2,21 μ. αποκαλύφθηκε επιμελημένη επιφάνεια ψηφιδωτού δαπέδου, ορατών διαστ. 2,05×0,73 μ., από μαρμάρινες ακανόνιστες ψηφίδες. Στη συνέχεια, ο χώρος υπέστη μετασκευές, όπως αποδεικνύεται από μια μεταγενέστερη προσθήκη τοίχου που σφράγισε το δωμάτιο. Ο τοίχος εντοπίζεται σε βάθος -1,55, εδράζεται στα 2,21 μ. (σωζ. ύψ. 0,70 μ.) και βαίνει επί του ψηφιδωτού δαπέδου. Συνεπώς, το κτίσμα στο οποίο ανήκει το δωμάτιο ίσως έχει δύο οικοδομικές φάσεις. Με βάση τη συλλεγείσα κεραμική ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, το δωμάτιο με το ψηφιδωτό δάπεδο που ορίζουν οι τοίχοι, ανήκει σε ένα σημαντικό οικοδόμημα των ρωμαϊκών χρόνων, λουτρό-βαλανείο, το οποίο πιθανότατα καταστρέφεται την περίοδο της επιδρομής των Ερούλων.

Ο ΤΧ4 αποτελεί ένδειξη μιας β΄ οικοδομικής φάσης, η οποία δεν γνωρίζουμε αν συντελέστηκε πριν ή μετά την εγκατάλειψη και καταστροφή του κτίσματος, δηλαδή πριν ή μετά τους υστερορρωμαϊκούς χρόνους.

Χαράχθηκε και δεύτερη τομή, στην οποία αποκαλύφθηκε ένας ακόμη τοίχος σε βάθος 1,23 μ., ενώ διακόπτεται σε βάθος -2,16 μ. (ορατές διαστ.: μήκ. 1,05, πλ. 0,61, ύψ. 0,83 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν.). Πρόκειται για κατασκευή από αργούς λίθους με πολλές στρώσεις οπτοπλίνθων. Εντοπίστηκαν διάσπαρτα λίθινα μέλη στο βόρειο άκρο της τομής. Βρέθηκαν δύο τμήματα λιθοπλίνθων με αναθύρωση σε μία από τις επιφάνειες. Βρέθηκε, επίσης, τμήμα μαρμάρινου αρχιτεκτονικού μέλους (πιθανώς κυμάτιο από επιστύλιο με πλούσιο διάκοσμο με αστράγαλο, λέσβιο κυμάτιο και πλοχμό).

ΤΩΝΙΑ ΚΟΚΚΟΛΙΟΥ - ΕΛΕΝΗ ΣΕΡΒΕΤΟΠΟΥΛΟΥ

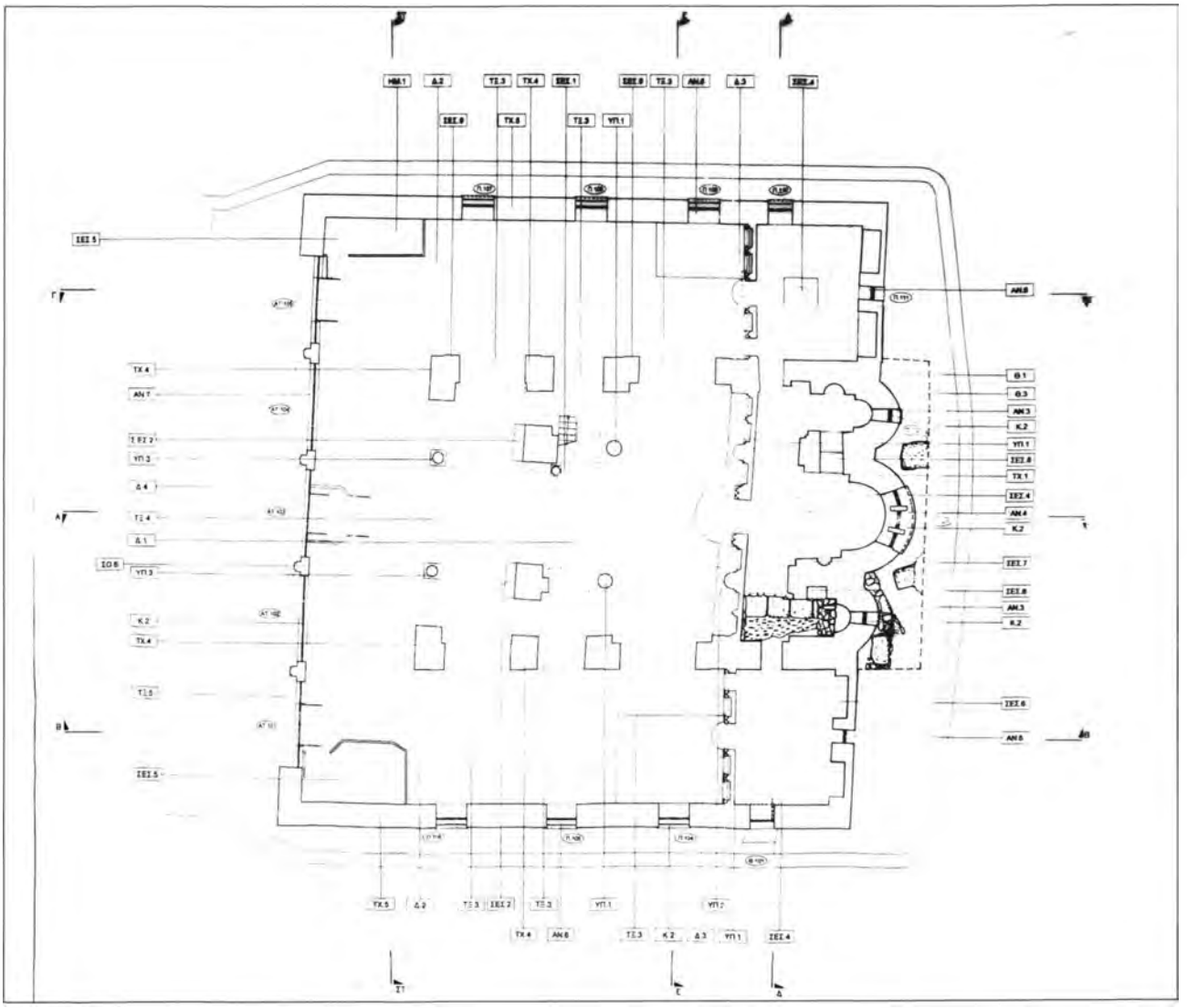
22. Βλ. Deubner, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 179 κ.ε.

23. Βλ. Parke, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 146 κ.ε.

24. Ch. Hedrick, *AJA* 92 (1988), σ. 202.

25. Η ανασκαφική έρευνα διεξήχθη από τη συνάδελφο Ε. Σερβετοπούλου υπό την εποπτεία της υπογράφουσας. Κάτω από την εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης ίσως να υπήρχε παλαιοχριστιανικός ναός, πιθανώς οι προ της σημερινής εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης σωζόμενοι κίονες των ρωμαϊκών χρόνων να σχημάτιζαν το αίθριο του παλαιοχριστιανικού ναού (*ΑΕ* 1911, σ. 259-261), σύμφωνα με τον Ι. Τραυλό (*Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, Αθήνα 1960, σ. 143-144). Ο Geoffrey C.R. Smaltz αναφέρει ότι η διατηρηθείσα κιονοστοιχία σχηματίζει στο νοτιοδυτικό τμήμα του ναού ένα περιστύλιο, το οποίο ήταν εμφανές την περίοδο των Stuart και Revett. Σήμερα πλέον έχει γίνει αποδεκτή η άποψη ότι πρόκειται για τμήμα του βαλανείου, του τέλους της ρωμαϊκής εποχής (Τραυλός, ό.π., Βαλανείον Η). Τα υπόκαυστα του λουτρού βρίσκονται κάτω από την οδό Λυσικράτους, πιθανότατα μπροστά από την εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης. Ο Judeich, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 339, χρονολογεί την κιονοστοιχία στους ρωμαϊκούς χρόνους. Στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. η πολιτική και διοικητική δραστηριότητα των Αθηνών επανέρχεται σε αυτή την περιοχή της Αθήνας.

26. Ειδήσεις από την οδό Τριπόδων. Παλαιότερες ανασκαφές: Το 1979 επί της οδού Λυσικράτους 15 εντοπίστηκε κτίσμα του 2ου αι. μ.Χ., που συνδέεται πιθανώς με το ρωμαϊκό βαλανείο της οδού Λυσικράτους και το περιστύλιο στην πλατεία Αγίας Αικατερίνης (*ΑΔ* 34 (1979): Χρονικά, σ. 33), Λυσικράτους και Αδριανού - έργα ΥΔΡΕΞ 1962: Λείψανα αρχαίων κτισμάτων, που ίσως σχετίζονται με το βαλανείο (*ΑΔ* 18 (1963): Χρονικά, σ. 37· 36 (1981): Χρονικά, σ. 5-7). Εντοπίστηκαν τοίχοι οι οποίοι ανήκουν σε δημόσιο κτίριο.

Εικ. 5. Αθήνα. Ναός Αγίας Αικατερίνης. Γενική κάτοψη του σκάμματος.

Οδός Ευριπίδου 28[27] **(ιδιοκτησία Ι. Θεοδωρίδη)** (Εικ. 6)

Κατά τη διάρκεια των εργασιών επισκευής, αναμόρφωσης και ενίσχυσης του φέροντος οργανισμού, εντοπίστηκαν στο βόρειο άκρο του οικοπέδου αρχαιότητες. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου δεν εντοπίστηκαν αρχαιολογικά ευρήματα, επειδή υπήρχε υπόγειο στα νότια του κτίσματος.

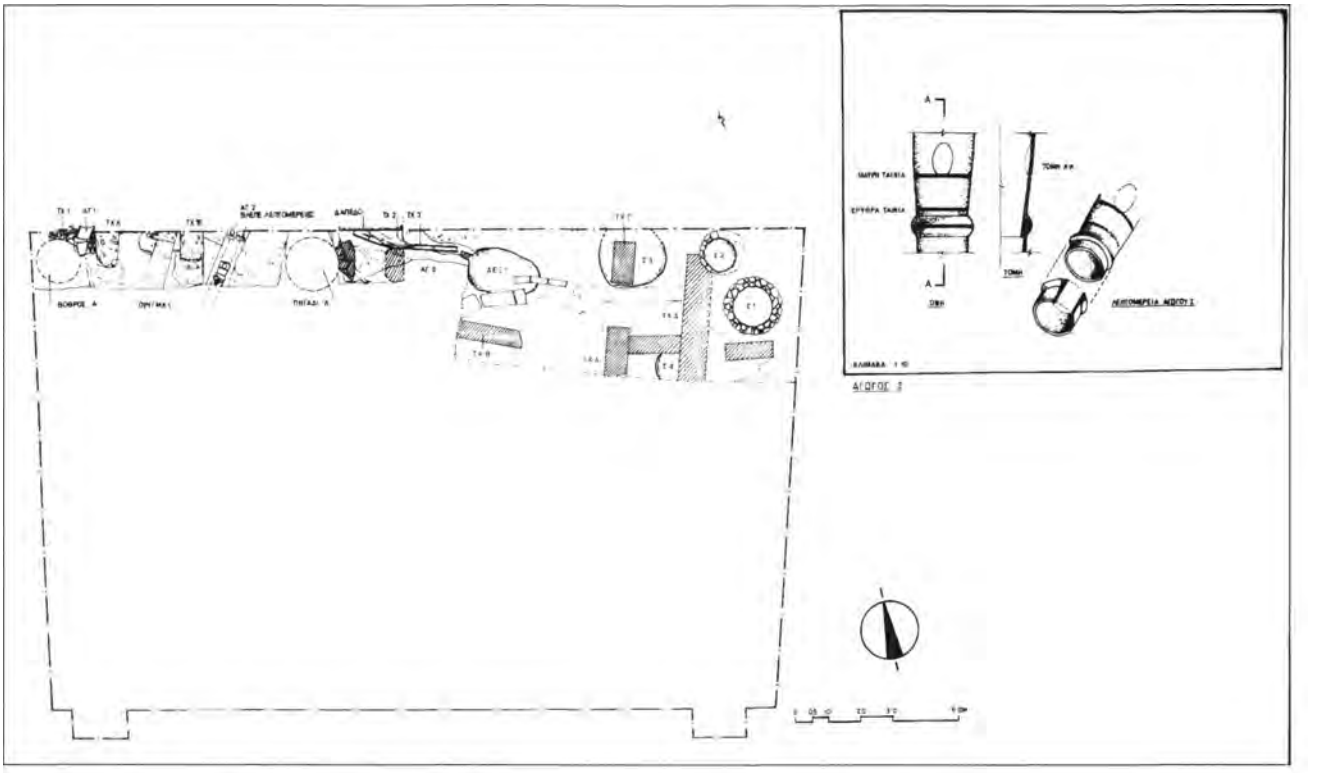
Στη γύρω περιοχή, κατά το συστηματικό έλεγχο των οικοπέδων, έχουν αποκαλυφθεί επίσης, εκτός από το αρχαίο τείχος[28], τμήμα της Αχαρνικής οδού, καθώς και τμήματα ψηφιδωτών δαπέδων από κατοικίες υστερορρωμαϊκών χρόνων.

Στο εν λόγω οικόπεδο, το οποίο αναπτύσσεται στον εκτός των τειχών χώρο, αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα

27. Η ανασκαφή διεξήχθη από τους αρχαιολόγους Ε. Σερβετοπούλου και Λ. Μπουρνιά υπό την εποπτεία της υπογράφουσας. Τα σχέδια έγιναν από τη σχεδιάστρια Ρ. Καραμουσκέτα.

Παλαιότερες ανασκαφές στην περιοχή: Ευριπίδου 28 - ΟΤΕ: τμήμα ψηφιδωτού με γεωμετρικά σχήματα και τμήμα από τοίχο υστερορρωμαϊκού κτιρίου (*ΑΔ* 35 (1980): Χρονικά, σ. 24), Ευριπίδου 17 και Αιόλου - ΔΕΗ: κτίσμα με πηγάδι και σιρό (*ΑΔ* 33 (1978): Χρονικά, σ. 13), Ευριπίδου 64: δύο δωμάτια υστερορρωμαϊκής οικίας (*ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 47-49), Ευριπίδου 75: λείψανα ελληνιστικού κτίσματος και επάλληλου υστερορρωμαϊκού οικοδομήματος. Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου (*ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 49).

28. Ευριπίδου 90: Τμήμα αρχαίας οχύρωσης και συστάδα τάφων της υστερορρωμαϊκής και της πρώιμης βυζαντινής περιόδου. Τμήμα του προτειχίσματος, ρωμαϊκή δεξαμενή (*ΑΔ* 31 (1976): Χρονικά, σ. 31-32). Ευριπίδου 87: Τμήμα της αρχαίας οδού και πήλινος υδαταγωγός, μετά την αχρήστευση της οδού ανεγέρθηκε κτίριο (*ΑΔ* 27 (1972): Χρονικά, σ. 107).

Εικ. 6. Αθήνα. Οδός Ευριπίδου 28. Γενική κάτοψη του σκάμματος και λεπτομέρεια του αγωγού 2.

υστερορρωμαϊκών χρόνων (κατά τον 4ο αιώνα η πόλη επεκτείνεται και πάλι έξω από το εσωτερικό Ερούλειο τείχος).

Λείψανα κτιριακού συγκροτήματος. Οσον αφορά στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, εντοπίστηκαν σε βάθος -0,18 μ. λείψανα δύο συνδεόμενων τοίχων, μήκ. 2,45 και πλ. 0,55 μ., με δάπεδο και υπόστρωμα από κονίαμα. Ανάλογα ευρήματα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων[29] είχαν βρεθεί σε δημόσιο έργο επί της οδού Ευριπίδου 28.

Βρέθηκαν, επίσης, τρεις σιροί λαξευμένοι στην κιμηλιά, σε βάθος -1,60 μ., με επένδυση λίθων και κεράμων, συνδεδεμένων με ισχυρό ασβεστοκονίαμα, το οποίο επενδύει και το εσωτερικό τους. Βορειοδυτικά των σιρών εντοπίστηκε φρεατοδεξαμενή[30] ελλειψοειδούς σχήματος, λαξευμένη στο βράχο έως βάθ. -4,50 μ., ενώ από τα -3,80 μ. διευρύνεται απιοειδώς. Εσωτερικά είναι επενδεδυμένη με υδατοστεγές ασβεστοκονίαμα. Στο εσωτερικό της σώζονται πατήματα για τον καθαρισμό της. Στο στόμιο της φρεατοδεξαμενής στα ανατολικά κατέληγε πήλινος πειόσχημος αγωγός εδραζόμενος στο βράχο.

Δυτικότερα της δεξαμενής εντοπίστηκε ένας πήλινος πεταλόσχημος αγωγός, καθώς και μικρό τμήμα του λεγόμενου «πεισιστράτειου» αγωγού[31] μέσα σε όρυγμα λαξευμένο στην κιμηλιά, ο οποίος μετέφερε νερό από τον Υμηττό. Τα στελέχη του είναι παχύτερα στο κέντρο και στενότερα στα άκρα, προσαρμόζονται το ένα μέσα στο άλλο και οι αρμοί τους συνδέονται με μολύβι για τη στεγανοποίηση της ένωσης. Φέρουν οπές καθαρισμού και φράσσονται με τα κομμένα από τα στελέχη τμήματα. Ο αγωγός αυτός έχει εντοπιστεί

29. Οι ανασκαφικές έρευνες αποκάλυψαν την ύπαρξη βυζαντινών οικιών, εργαστηρίων και άλλων κτισμάτων, καθώς και ολόκληρων συνοικιών στις περιοχές της αρχαίας Αγοράς. Στην οδό Ευριπίδου, στη θέση όπου υπάρχει ο μικρός ναός του Αγίου Ιωάννη στην Κολώνα, υπήρχε παλαιοχριστιανικός ναός.

30. Από τοπογραφική άποψη, το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται εντός των τειχών της κλασικής εποχής της Αθήνας. Οι εγγύτερες πύλες στην περιοχή είναι οι Αχαρνικές πύλες. Η δεξαμενή που βρέθηκε εντάσσεται στο σύνολο των υπόγειων, λαξευμένων στο φυσικό βράχο, υδρομαστευτικών δεξαμενών, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό έχουν αποκαλυφθεί.

31. Τμήμα του Πεισιστράτειου υδραγωγείου εντοπίζεται στους Σταθμούς του Μετρό «Σύνταγμα» και «Ευαγγελισμός», βλ. Λ. Παρλαμά - Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), *Η Πόλη κάτω από την Πόλη. Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών*, Αθήνα 2003², σ. 154 και 209, όπου η πορεία του είναι ΒΔ.-ΝΑ., περιλαμβάνει πήλινα κυλινδρικά στελέχη με γραπτές μελανές ταινίες, που τοποθετήθηκαν σε βαθύ λαξευτό όρυγμα στο φυσικό σχιστόλιθο. Τα στελέχη, παχύτερα στο κέντρο και στενότερα στα άκρα, προσαρμόζονται το ένα μέσα στο άλλο και οι αρμοί τους συνδέονται με μολύβι για τη στεγανοποίηση της ένωσης. Χρονολογείται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. Αποτελεί μεταγενέστερη επέκταση και διακλάδωση του αρχικού δικτύου του τέλους του 6ου αι. π.Χ. που εντοπίστηκε στο Σταθμό «Ευαγγελισμός» και στο φρέαρ της Ηρώδου Αττικού.

σε αρκετές περιοχές της Αθήνας, με πιο χαρακτηριστική την περίπτωση της πλατείας Συντάγματος και τις ανασκαφές για την κατασκευή του ομώνυμου σταθμού του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου.

Σε κοντινή απόσταση με τους τρεις σιρούς βρέθηκε ένα όρυγμα, στο εσωτερικό του οποίου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου κλασικών χρόνων.

Συνοψίζοντας τα μέχρι τώρα στοιχεία της ανασκαφής, διαπιστώνουμε τη χρήση του χώρου από τις αρχές του 6ου αι. π.Χ. έως και τους υστερορρωμαϊκούς χρόνους, κατά τους οποίους αρχίζει να επεκτείνεται η πόλη εκτός του Ερούλειου τείχους και εντός του κλασικού τείχους.

ΤΩΝΙΑ ΚΟΚΚΟΛΙΟΥ - ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΥΡΝΙΑΣ - ΕΛΕΝΗ ΣΕΡΒΕΤΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Αριστογείτονος[32] (εργασίες ανάπλασης της οδού)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανάπλαση της οδού Αριστογείτονος έναντι του αριθ. 15 και σε απόσταση 35,20 μ. από την οικοδομική γραμμή της οδού Σωκράτους[33] και 5,45 μ. από τη γωνία της οικίας επί της οδού Αριστογείτονος 13, σε βάθος -0,52 μ. εντοπίστηκε κυκλικός σιρός (Εικ. 7) διαστ. 1,50×1,46 μ. εσωτερικά και εξωτερικά 1,93 μ. (Α.-Δ.). Σώζεται σε μέγιστο ύψος 0,62 και ελάχιστο 0,15 μ. Είναι χτισμένος με αργούς λίθους και κεραμίδες. Από τις εκσκαφικές εργασίες στην περιοχή περισυνελέγησαν όστρακα μελαμβαφών αγγείων και δύο συνανήκοντα τμήματα μαρμάρινης κάλπιδος.

Πλάκα. Ερμού 117 και Άστιγγος[34] (ιδιοκτησία Ε. Τουρνικιώτη)[35]

Κατά τη διάρκεια εργασιών αναπαλαίωσης διατηρητέου κτιρίου επί της οδού Ερμού 117-119 και δυτικά, κατά την παρακολούθηση εκσκαφικών εργασιών, αποκαλύφθηκε τετράγωνη δεξαμενή καθώς και αγωγός, οι οποίοι χρονολογούνται στην περίοδο της τουρκοκρατίας. Διερευνήθηκαν στρώματα οθωμανικής, ενετικής, φραγκικής και βυζαντινής περιόδου. Συνεχίζοντας τις εργασίες στα νότια του οικοπέδου (στο σημείο που συνορεύει με την οδό Άστιγγος[36]) εντοπίστηκε κτίριο, το οποίο χρονολογείται στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο.

Εικ. 7. Αθήνα. Οδός Αριστογείτονος. Άποψη του σιρού.

Η ανασκαφική έρευνα εντοπίζεται σε μικρή απόσταση (10 μ.) από την ανασκαφή της ΑΣΚΣ στην Αρχαία Αγορά. Αποκάλυψε οικιστικά λείψανα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου σε βάθος 2,12 μ. από την επιφάνεια του σύγχρονου οδοστρώματος της οδού Άστιγγος. Βρέθηκαν τρεις χώροι, εκ των οποίων οι δύο αποτελούν δωμάτια[37] που επικοινωνούν μεταξύ τους με θυραίο άνοιγμα και ανήκουν σε οικοδομικά κατάλοιπα οικιστικού τύπου. Στο παραπάνω οικόπεδο διακρίνονται εν μέρει οι ανωδομές του κτιρίου. Από τα στρώματα καταστροφής των δωματίων συγκεντρώθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιών. Οι

32. Οι εκσκαφικές εργασίες έγιναν από την έκτακτη αρχαιολόγο Χ. Χαραμή υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

33. Η παραπάνω εκσκαφή διεξάγεται σε μικρή απόσταση από το προτείχισμα το οποίο έχει ήδη εντοπιστεί στην οδό Σωκράτους 17 (*ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 70-71). Η ανασκαφική έρευνα διεξάγεται εκτός του Ερούλειου τείχους.

34. Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Αι. Καρκάνη και Β. Κανδεράκη με χρηματοδότηση του ιδιοκτήτη.

35. Νότια του παραπάνω οικοπέδου έχει εντοπιστεί αρχαίος δρόμος (ανασκαφή της Αρχαίας Αγοράς). Τα οδοστρώματα χρονολογούνται από το 500 π.Χ. έως το 1500 μ.Χ., ενώ στα άκρα της τομής αποκαλύφθηκαν τμήματα του μεσοβυζαντινού οικισμού, που χρονολογούνται στο 10ο και 11ο αι. μ.Χ.

36. Στην ανασκαφή της ΑΣΚΣ έχει εντοπιστεί δρόμος με κατεύθυνση Β.-Ν., ο οποίος διατρέχει όλη την περιοχή από Β. προς Ν. Ο δρόμος είχε πλάτος 2,60 μ. περίπου. Στο ίδιο τετράγωνο είχε πραγματοποιηθεί ανασκαφή από τους E. Vanderpool και I. Τραυλό το 1958, πριν από την ανέγερση εκεί ενός σύγχρονου πενταώροφου κτιρίου. Περιελάμβανε την προς Β. συνέχεια του δρόμου που ανασκάπτεται σήμερα, τοίχους μεσαιωνικών σπιτιών, καθώς και καμπύλους τοίχους ενός μεγάλου υστερορρωμαϊκού λουτρού.

37. Γενικά η κατοικία φαίνεται να τείνει προς μια πολυτέλεια προγραμματισμένη να επιδειχθεί. Τα περιστύλια γίνονται περισσότερα, μεγαλύτερα και κυρίως πιο πολυτελή, διακοσμημένα με πολύτιμα υλικά και αρχιτεκτονικά μέλη αξίας. Όσον αφορά στην πρωτοβυζαντινή οικία κατά τον 6ο αι. μ.Χ., φαίνεται να διαδίδεται μια ιδιωτική αρχιτεκτονική σαφώς φτωχότερη, που χαρακτηρίζεται από ολιγάριθμες αίθουσες, τα κατάλοιπα των οποίων, πολύ δύσκολα στην ανάγνωση, ήλθαν στο φως στην Αγορά γύρω από το Κτίριο των Γιγάντων, στους πρόποδες του Αρείου Πάγου και του Κολωνού Αγοραίου. Η κατοικία δίπλα στη Θόλο δίνει μια σαφή εικόνα αυτού του ανανεωμένου τόπου κατοικίας των εύπορων τάξεων με τα δάπεδα από κεραμίδες και τους επιχρισμένους τοίχους. Η αυλή, όμως, δεν αποτελεί πλέον το κέντρο του οικιακού χώρου.

Εικ. 8. Αθήνα. Οδός Ερμού 117 και Άστιγγος Λεπτομέρεια τοιχοδομίας του δωματίου από Β.

τοίχοι ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα, όπως διαπιστώνεται από υπολείμματα που έφεραν και από διάσπαρτα τεμάχια που περισυνελέγησαν.

Ο περισσότεροι τοίχοι της οικίας είναι κατασκευασμένοι από πλίνθους και κονίαμα[38] (opus testaceum), εκτός από κάποιους που σώζονται στο ύψος της υποθεμελίωσης και είναι κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και κονίαμα (Εικ. 8). Επίσης, πρόχειρες κατασκευές από αργούς λίθους, αποτμήματα πλίνθων και κονίαμα παρατηρούνται σε μεταγενέστερες προσθήκες ή επεκτάσεις της οικίας. Οι πρόσφατες εργασίες για το Νέο Μουσείο Ακρόπολης[39] εμπλούτισαν καθοριστικά τις γνώσεις μας, αποκαλύπτοντας ένα ευρύ οικιστικό συγκρότημα, με στρώματα από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι τον 7ο αι. μ.Χ. Κατά την ύστερη αρχαιότητα, οι οικίες της σύγχρονης αριστοκρατίας αναζητούν επίμονα, ήδη από τη φάση σχεδιασμού, μια ανανεωμένη μνημειακότητα. Ο αριθμός των δωματίων αυξάνεται, ενώ η συνολική επιφάνεια φθάνει και συχνά ξεπερνά τα 1.000 τ.μ.

Επίσης, στο χώρο 2 αποκαλύφθηκε μία μικρή δεξαμενή, χτισμένη με αργούς λίθους και κεράμους και επιχρισμένη στην εσωτερική επιφάνειά της με υδραυλικό κονίαμα.

Στους χώρους 1, 2 και 3 αποκαλύφθηκαν τρία φρεάτια κατασκευασμένα από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα. Στο χώρο 3 και στα ανώτερα στρώματα αποκαλύφθηκε το φρέαρ 3 (Π3), κατασκευασμένο από αργούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό. Τον ίδιο χώρο περιέτρεχε ένα αυλάκι με κατεύθυνση Α.-Δ. λαξευμένο στην κιμηλιά. Το χώρο 1 περιέτρεχε επίσης αυλάκι, το οποίο ήταν λαξευμένο στην κιμηλιά. Εντοπίστηκαν, ακόμη, δύο κυκλικά λαξεύματα, καθώς και ένα ορθογώνιο. Επομένως, υπήρχε άριστο αποχετευτικό δίκτυο και δίκτυο ύδρευσης. Από τις επιχώσεις του οικοπέδου προήλθε κεραμική υστερορρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων.

Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ανήκουν χάλκινα νομίσματα, θραύσματα γραπτού ασβεστοκονιάματος, αγνύθα, ένας πήλινος λύχνος, τμήμα χάλκινης στλεγγίδας και μαρμάρινα αποτμήματα. Από το εσωτερικό των δωματίων συγκεντρώθηκαν πήλινο πτηνόσχημο ειδώλιο, τμήμα οστέινης περόνης, μελαμβαφές φιαλίδιο, θραύσμα πήλινης μήτρας και ακροκέραμο.

Κατά τον καθαρισμό των αρχαίων βρέθηκε εγχυτρισμός, ο οποίος χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους.
Συνοψίζοντας, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι κατά τους υστερορρωμαϊκούς χρόνους υπάρχει επέκταση της πόλης εκτός του Ερούλειου τείχους. Η Αθήνα διατήρησε ως την ύστερη αρχαιότητα την αίγλη του πνευματικού κέντρου.

Ψυρρή. Οδός Λεπενιώτου 3

Με αφορμή την ανακαίνιση διατηρητέου κτιρίου επί της ανωτέρω οδού στου Ψυρρή, διεξήχθη μικρή ανασκαφική έρευνα, η οποία αποκάλυψε στο βόρειο τμήμα του σκάμματος αρχιτεκτονικά κατάλοιπα υστερορρωμαϊκών χρόνων: έναν πρόχειρο τοίχο από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα και ένα δάπεδο. Βρέθηκε, επίσης, φρέαρ, το οποίο αποκαλύπτεται σε βάθος -0,62 μ. και έχει μέγιστη εξωτερική διάμετρο 1,30 μ., ενώ στο ανώτερο τμήμα του εδραζόταν μαρμάρινο προστομιαίο (Εικ. 9).

Η μικρή ανασκαφική έρευνα διεξήχθη από τον έκτακτο αρχαιολόγο Τ. Μιχαλακόπουλο. Σε μικρή απόσταση από το οικόπεδο, επί της οδού Λεπενιώτου 8, αποκαλύφθηκε τμήμα αγωγού και κατάλοιπα ρωμαϊκών χρόνων[40]· στο οικόπεδο της οδού Λεπενιώτου 5-7 είχε αποκαλυφθεί το 1975 τμήμα υστερορρωμαϊκού βαλανείου – αίθουσα με υπόκαυστο και αγωγός μνημειώδους κατασκευής από χυτή τοιχοποιία όπου είχαν ενσωματωθεί αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά. Μεταξύ του υποκαύστου και του αγωγού βρέθηκε δρόμος με έξι στρώσεις[41], ενώ στο οικόπεδο της οδού Λεπενιώτου 6 το 1967 βρέθηκε κυκλική κτιστή δεξαμενή υστερορρωμαϊκών χρόνων, εν μέρει επί λαξεύματος παλαιότερου τάφου, και λείψανα ελληνιστικού κτίσματος[42].

38. Κάθε φορά που συναντάμε τοίχους ρωμαϊκών κτιρίων πλινθόκτιστους ή με χυτή τοιχοποιία, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι περισσότεροι από αυτούς έφεραν αρχικά τέτοιου είδους επένδυση, η οποία κατέρρευσε είτε αφαιρέθηκε σκόπιμα όταν καταστράφηκε το κτίριο.

39. Στ. Βλίζος, *Η Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες, Μουσείο Μπενάκη*, Αθήνα 2008, σ. 185-205.

40. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 269.

41. *ΑΔ* 30 (1975): Χρονικά, σ. 24.

42. *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 71.

Εικ. 9. Αθήνα. Οδός Λεπενιώτου 3. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β.

Ψυρρή. Οδός Τομπάζη 4[43] **(ιδιοκτησία Φ.Α. ΕΛΛΑΣ ΑΕ)** (Εικ. 10)

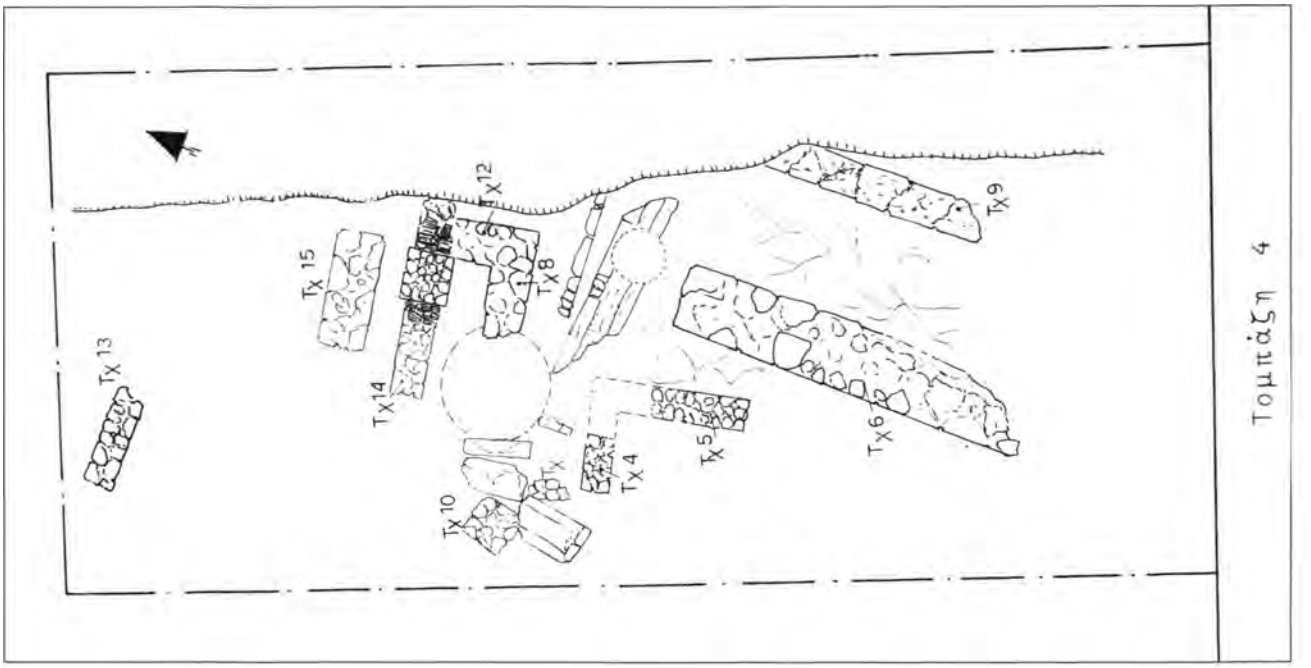
Στο υπόγειο διατηρητέου κτιρίου, επί της οδού Τομπάζη 4, η οποία βρίσκεται στον εντός των τειχών χώρο, ξεκίνησε η ανασκαφική έρευνα στο νότιο και το κεντρικό τμήμα του και αποκάλυψε λείψανα οικιστικών καταλοίπων. Πιο συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν εννέα αποσπασματικοί και πτωχής διατήρησης τοίχοι από βάθ. 1,25 έως 1,95 μ., οι περισσότεροι χωρίς λειτουργική σύνδεση μεταξύ τους και με χρονική διαφορά κατασκευής, που ανήκαν στους κλασικούς[44] και ελληνιστικούς χρόνους, καθώς και τμήμα αρχαίας οδού[45].

Στο παρόν οικόπεδο η αποσπασματική κάτοψη δεν παρέχει συνολική εικόνα χώρων, εκτός από τους δύο τοίχους (ΤΧ.6 και ΤΧ.3) οι οποίοι φαίνεται ότι σχηματίζουν ένα μικρό χώρο. Οι δύο τοίχοι είναι χτισμένοι με μικρούς αργούς λίθους, ενώ στον έναν, ΤΧ.3, έχει επαναχρησιμοποιηθεί μία λιθόπλινθος. Είναι σαφές ότι πρόκειται για τμήμα χώρου που χρονολογείται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Σχηματίζεται, επίσης, και δεύτερος μικρός αποσπασματικός χώρος σε βάθος -1,25/1,50 μ. (ΤΧ.4 και ΤΧ.5). Οι τοίχοι εδράζονται στην κιμηλιά και δομούνται από αλάξευτους λίθους και λάσπη. Ανατολικά του οικοπέδου, σε βάθος -0,99 μ., αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα αρχαίας οδού. Πιθανώς να πρόκειται για άγνωστο μέχρι τώρα δρόμο εντός των τειχών. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν σε βάθος -0,90 έως -1,46 μ. οδοστρώματα σε επάλληλες στρώσεις κατασκευασμένες από χαλίκι, σπασμένες κεραμίδες, μικρά όστρακα αγγείων, άμμο και πολύ σκληρό χώμα· χρονολογείται, σύμφωνα με τα όστρακά του, από τους υστερορρωμαϊκούς έως και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

43. Η ανασκαφική έρευνα ολοκληρώθηκε από τον έκτακτο αρχαιολόγο Χ. Κοντοχρήστο υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

44. Η Αθήνα κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων είχε υποστεί μεγάλες καταστροφές. Οι Πέρσες είχαν πυρπολήσει τα πάντα. Ο Θεμιστοκλής φρόντισε να ανεγερθεί αμέσως, το 479 π.Χ., ο νέος οχυρωματικός περίβολος. Στην Αθήνα, αλλά και στις μικρότερες πόλεις, υπήρχε έντονη οικοδομική δραστηριότητα γιατί το κυριότερο μέλημα ήταν η ανοικοδόμηση και η αποκατάσταση των κατοικιών. Η νέα περιφέρεια των τειχών επεξέτεινε την Αθήνα κυρίως βόρεια και βορειοδυτικά. Οι νέες βόρειες και βορειοδυτικές συνοικίες ατυχώς δεν έχουν ερευνηθεί. Πολύ θα θέλαμε να μάθουμε αν οι οικίες χτίστηκαν βάσει προκαθορισμένου σχεδίου. Άραγε θα υπάρχει κάποια σχέση με την ισονομία-θεωρία σχετικά με τα τυποποιημένα σπίτια; Η ισονομία του Κλεισθένη και των ομοϊδεατών του επηρέασε τη σκέψη και την πρακτική του καιρού του.

45. Οι δρόμοι στην Αθήνα ενδεχομένως δεν κατασκευάστηκαν βάσει σχεδίου (βλ. W. Hoepfner-Schwandner, *Ιστορία της κατοικίας 5000 π.Χ.-500 μ.Χ.*, μτφρ. Η. Τσιριγκάκης, επιμ. ελληνικής έκδοσης Π. Αδάμ-Βελένη, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 248), σύμφωνα με την περιγραφή του Ηρακλείδη του Κριτικού (αποσπ. 1). Η πόλη δεν διαθέτει νερό. Τη διασχίζουν κακοφτιαγμένοι δρόμοι, που κατασκευάστηκαν πολύ παλιά. Στη συγκεκριμένη περιοχή κατοικούσαν μεγάλος αριθμός μετοίκων και απελεύθερων που ήταν κυρίως χειροτέχνες και μικροέμποροι.

Εικ. 10. Αθήνα. Οδός Τομπάζη 4. Κάτοψη της ανασκαφής.

Μετά την αφαίρεση των αρχαίων οδοστρωμάτων αποκαλύφθηκε σε βάθος -1,32 μ. ένας ακόμη τοίχος (ΤΧ.9) χρονολογημένος στους κλασικούς χρόνους. Βορειότερα αποκαλύφθηκαν και άλλοι τοίχοι, οι οποίοι δεν φαίνεται να συνδέονται μεταξύ τους και, επίσης, σώζονται σε εξαιρετικά αποσπασματική κατάσταση. Τα αποκαλυφθέντα λείψανα είναι φτωχά και τα περισσότερα δεν φαίνεται να παρουσιάζουν εσωτερική σύνδεση μεταξύ τους, διατηρήθηκαν όμως σε μεγάλο ποσοστό και καταχώσθηκαν.

Συνοπτικά, αναφέρουμε ότι στις βορειοδυτικές συνοικίες της Αθήνας, στον εντός των τειχών χώρο, η έρευνα δεν έχει προχωρήσει σχετικά με τα οικιστικά κατάλοιπα, λόγω της αποσπασματικότητάς τους, όμως διακρίνεται μια έντονη οικοδομική δραστηριότητα.

Οδός Ήβης 23 (Εικ. 11)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση οικοδομής εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα με αποτέλεσμα τη διακοπή των εργασιών ωσότου περατωθεί η ανασκαφική έρευνα[46]. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, μπορούμε να μιλήσουμε για την κατοίκηση στο χώρο από τους πρώιμους χρόνους της γεωμετρικής εποχής (9ος αι. π.Χ.) έως και τους βυζαντινούς χρόνους.

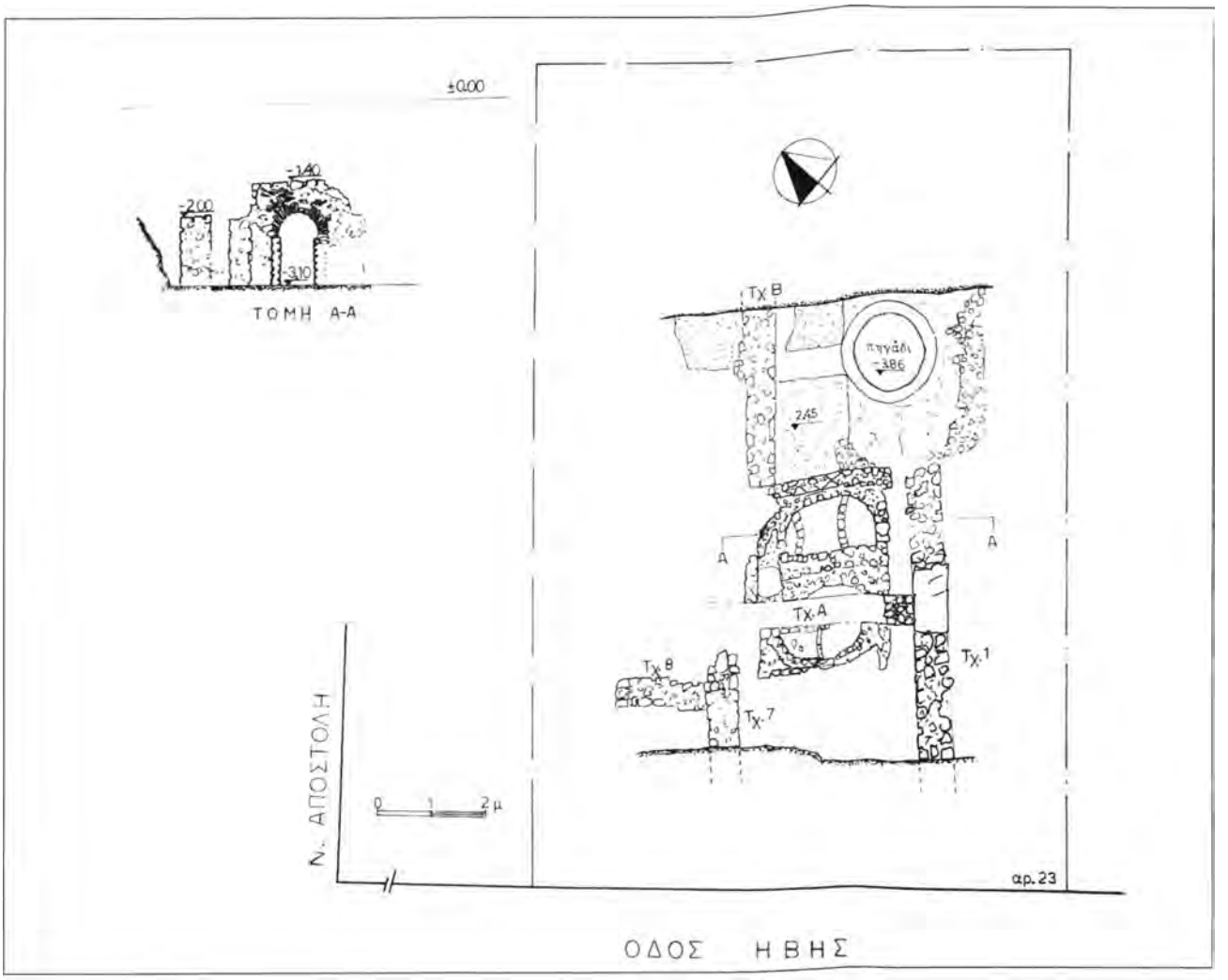
Όσον αφορά στην κατοίκηση στους γεωμετρικούς χρόνους, τα μόνα οικοδομικά κατάλοιπα που εντοπίστηκαν είναι μια σειρά αργών λίθων μικρού και μεσαίου μεγέθους. Πιθανώς, πρόκειται για πεσμένους λίθους που προέρχονται από τοίχο σε βάθος -2,74 μ. επάνω στη διαμορφωμένη κιμηλιά. Η γεωμετρική εποχή αντιπροσωπεύεται από όστρακα αγγείων (9ος-7ος αι. π.Χ.), καθώς και από μία ταφή[47]. Τα υπόλοιπα οικιστικά κατάλοιπα, τα οποία εντοπίστηκαν, είναι ένα στρώμα-δάπεδο από σκληρό πατημένο χώμα με πηλοειδείς προσμείξεις, όπως και ένα ερυθροκάστανο στρώμα με έντονη κλίση (Ν.-Β.). Πρόκειται, πιθανώς, για στρώμα καταστροφής ανωδομής τοίχων από ωμοπλίνθους. Οι υπόλοιπες αρχαιολογικές περίοδοι αντιπροσωπεύονται από τις αντίστοιχες κεραμικές φάσεις, αρχαϊκή, κλασική και ελληνιστική.

Όσον αφορά στα μεταγενέστερα οικιστικά κατάλοιπα, εντοπίστηκαν δύο τοίχοι που σχηματίζουν ορθή γωνία. Σώζονται αποσπασματικά και εδράζονται σε σκληρό πατημένο χώμα με προσμείξεις πηλού, το οποίο πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε ως δάπεδο· ανήκουν πιθανότατα στην κλασική εποχή.

Στα νοτιοδυτικά του σκάμματος βρέθηκε ένας ακόμη τοίχος, εδραζόμενος σε βάθος -3,13 μ., ο οποίος θεμελιώθη-

46. Η ανασκαφική έρευνα διεξήχθη σε πρώτη φάση από τον έκτακτο αρχαιολόγο Κ. Παπαγιαννάκη και ολοκληρώθηκε από την Αι. Καρκάνη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

47. R.S. Young, Sepulturae intra urbem, *Hesperia* 20 (1951), σ. 67-134.

Εικ. 11. Αθήνα. Οδός Ήβης 23. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

κε στους κλασικούς χρόνους και ανακατασκευάστηκε αργότερα, στους ελληνιστικούς.

Στην περιοχή, κατά τους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους αναπτύσσεται συνοικία των βιοτεχνών, ενώ η οδός που οδηγούσε προς τις λεγόμενες Ήριες Πύλες εντοπίζεται ανατολικά του οικοπέδου (πρόκειται για την οδό που ξεκινούσε από το βωμό των Δώδεκα Θεών).

Κατάλοιπα βυζαντινών και υστεροβυζαντινών χρόνων. Ενδιαφέροντα στοιχεία για την παρουσία κεραμοποιείων στην Αθήνα έδωσε η σωστική ανασκαφή του εν λόγω οικοπέδου. Ένας κλίβανος[48] όπτησης αγγείων έχει καταλάβει το μεγαλύτερο μέρος του ανασκαφικού χώρου. Ανήκει σε μεταγενέστερους χρόνους (βυζαντινή[49]-υστεροβυζαντινή περίοδο). Η κατάσταση διατήρησής του είναι σχετικά καλή, μέρος όμως του εσωτερικού του έχει καταστραφεί από μεταγενέστερο τοίχο[50]. Στο βορειοανατολικό πέρας σώζεται η είσοδός του με μικρό δρόμο διαστ. 1×0,70 μ. Είναι διαμορφωμένος από τμήματα κεράμων μικρού μεγέθους και καταλήγει σε τοξοειδές άνοιγμα ύψ. 1,20 μ. Ο κλίβανος έχει σχήμα ελλειψοειδές, διαστ. 2,30×2,99 μ., με διάδρομο πυροδότησης μήκ. 1 και πλ. 0,70 μ. Στη νοτιοδυτική πλευρά του, ο διάδρομος πυροδότησης ήταν κατασκευασμένος από επάλληλες στρώσεις πλίνθων. Ο κλίβανος ήταν θεμελιωμένος επάνω σε προ-

48. Αικ. Δεσποίνη, Κεραμεικοί κλίβανοι Σίνδου, *ΑΕ* 1982, σ. 61-84.

49. Γ.Α. Σωτηρίου, *Το Ιουστινιάνειον τείχος των μεσαιωνικών Αθηνών. Συμβολή στην τοπογραφία των χριστιανικών Αθηνών*, 1920.

50. Πίθοι βρίσκονται συχνά κοντά σε κλιβάνους. Βλ. Λ. Λαμπροπούλου, Δύο κεραμικοί κλίβανοι στην Αταλάντη Λοκρίδος, *ΑΑΑ* XVI (1983), σ. 74.

γενέστερο σιρό διαμ. 1,50 μ., ο οποίος εδράζεται σε βάθος -3,17 μ. και έχει καταστραφεί μερικώς από τον κλίβανο.

Η περιοχή εντοπίζεται εκτός του υστερορρωμαϊκού τείχους και εντός του κλασικού περιβόλου της πόλης, όπου διαπιστώθηκε η λειτουργία κεραμικού εργαστηρίου, από το οποίο ανασκάφηκε η εστία μεγάλου κλιβάνου για την όπτηση αγγείων. Εντούτοις, δεν εντοπίστηκε στο χώρο δεξαμενή έμπλησης πηλού.

Το εργαστήριο ήταν σε χρήση μέχρι τους υστεροβυζαντινούς χρόνους. Δημιουργήθηκε ακολουθώντας τη συνήθεια των πρωιμότερων χρόνων, κατά τους οποίους αναπτύσσονταν εργαστήρια στην περιοχή.

Τα ταπεινά μνημεία των αρχαίων κλιβάνων είναι πολυσήμαντα. Δηλώνουν τις εργαστηριακές εγκαταστάσεις, το βιοτικό επίπεδο μιας πόλης, το οικονομικό εύρος και την παραγωγική δυνατότητα, τις ενασχολήσεις των κατοίκων, τις εμπορικές και πολιτιστικές επαφές.

Με ανάλογα ευρήματα, τόσο στο εσωτερικό όσο και στον περίγυρο της πόλης, αρχίζει να μορφοποιείται κάπως η αχνή εικόνα της βυζαντινής Αθήνας.

Κυψελόμορφοι ημιυπόγειοι χώροι ελληνιστικών χρόνων. Κατά τη διάρκεια των αποξηλώσεων των αρχαίων διεφάνησαν τρεις αποθηκευτικοί χώροι, οι οποίοι ενσωματώθηκαν στην κατασκευή του κλιβάνου σε μεταγενέστερη περίοδο. Στο νοτιοδυτικό ημικύκλιο του κλιβάνου είχε ενσωματωθεί αποθηκευτικός χώρος, ενώ το ίδιο συνέβη και στο κεντρικό τμήμα του κλιβάνου, όπου τα τοιχώματα του ενσωματωμένου αποθηκευτικού ημιυπόγειου χώρου είναι ορατά στα ανατολικά.

Οι λάκκοι-ημιυπόγειοι χώροι αποκαλύφθηκαν σε κυμαινόμενο βάθος -2,87/-2,95 μ., ενώ το βάθος έδρασής τους κυμαίνεται από -3,27 έως -3,29 μ., και φέρουν χονδρά τοιχώματα κονιάματος, τα οποία περιμετρικά έχουν ενισχυθεί από το κτίσιμο με λίθους και λάσπη. Οι λάκκοι πιθανώς να ανήκουν σε κυψελόμορφους ημιυπόγειους χώρους, ως οικιακοί χώροι, χωρίς φυσικά να αποκλείεται και η παράλληλη χρήση τους για αποθηκευτικές ή εργαστηριακές ανάγκες. Η μέγιστη διάμετρος των κυψελόμορφων αυτών χώρων ποικίλλει από 0,91 και άνω του 1 μ. Εντός τους βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες κεραμικής ελληνιστικών χρόνων.

Στην ανατολική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε αβαθές όρυγμα στην κιμηλιά με ταφή στο εσωτερικό (Τ1) σε βάθος -2,87 μ., ενώ ο πυθμένας του εντοπίζεται σε βάθος -2,95 μ., με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Διαστάσεις του ορύγματος: μήκος 1,62, πλάτος έως 0,63 μ. Ο νεκρός είχε καλυφθεί εκ των υστέρων με μεγάλα τμήματα κεραμίδων. Επάνω από τον τάφο βρέθηκε μαρμάρινο απότμημα αγγείου. Στα βορειοανατολικά του σκάμματος προκύπτει εξαιρετικής ποιότητας κεραμική κυρίως του 4ου-3ου αι. π.Χ., αλλά και λίγα γεωμετρικά όστρακα. Η έρευνα στο οικόπεδο σταματά σε βάθος -4,37 μ. Από το εσωτερικό των ημιυπόγειων χώρων-αποθέτη προέκυψαν ακέραιος λύχνος του 4ου-3ου αι. π.Χ., κεραμίδες στέγης, θραύσμα κανθάρου του 4ου-3ου αι. π.Χ., πέντε πήλινες αγνύθες, χάλκινο οξειδωμένο νόμισμα, χάλκινη αγκράφα και σπαράγματα κονιαμάτων.

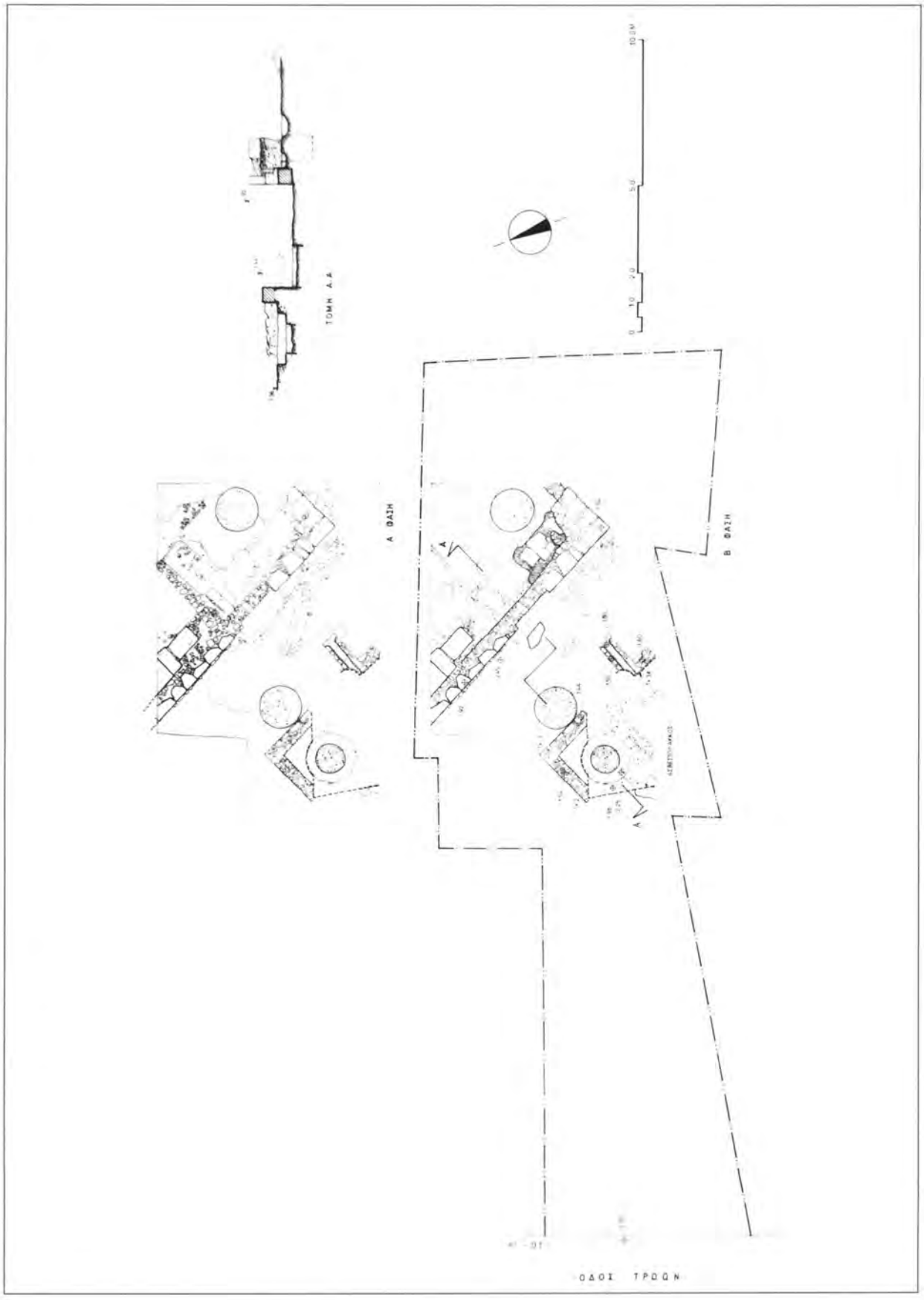
Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα που προήλθαν από τις αποξηλώσεις: χάλκινο οξειδωμένο νόμισμα, μαρμάρινο απότμημα αρχιτεκτονικού μέλους με ανάγλυφο κυμάτιο, απότμημα λίθινου αρράβδωτου κίονα, αγνύθες, αρχιτεκτονικό μέλος (αριθ. κατ. Γ΄ ΕΠΚΑ Λ 7651), επίκρανο (αριθ. κατ. Γ΄ ΕΠΚΑ Λ 07451) και δύο γλυπτά (Λ 0009 και Λ 0023).

Συνοψίζοντας τα ανασκαφικά δεδομένα μπορούμε να μιλήσουμε για την κατοίκηση στο χώρο από τους πρώιμους χρόνους της γεωμετρικής εποχής (9ος αι. π.Χ.) έως και τους βυζαντινούς και υστεροβυζαντινούς χρόνους. Η περιοχή εντοπίζεται στο δήμο Κεραμέων και κατά τους κλασικούς χρόνους από τα νέα τείχη του Θεμιστοκλή δημιουργήθηκαν στα βόρεια καινούργιες συνοικίες. Στην περιοχή αναπτύσσεται συνοικία βιοτεχνών λόγω της ύπαρξης καλού πηλού που τους προσέφερε ο Ηριδανός ποταμός.

ΤΩΝΙΑ ΚΟΚΚΟΛΙΟΥ

Άνω Πετράλωνα. Οδός Τρώων 31 (ιδιοκτησία Α. Γκοβέση) (Εικ. 12)

Στο εν λόγω οικόπεδο, εμβαδού 355 τ.μ., διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα. Ήλθε στο φως τμήμα ταφικού περιβόλου με χρήση στον 4ο αι. π.Χ., αποτελούμενου από δύο τοίχους που σχηματίζουν μεταξύ τους ορθή γωνία και καταλαμβάνουν το ανατολικό και το νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου: τον Τοίχο 1 με μήκος 8,90, πλάτος 0,63 μ. και κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ. (βάθ. αποκάλυψης -0,80 μ.), και τον Τοίχο 5 με μήκος 2,68, πλάτος 0,50 μ. και κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ. (βάθ. αποκάλυψης -1,64 μ.). Το βορειοδυτικό τμήμα του Τοίχου 1 είναι στην ανώτερή του επιφάνεια δομημένο με μεγάλους ασβεστολιθικούς λίθους ειργασμένους στη δυτική τους (ορατή) πλευρά. Η ανατολική (εσωτερική) πλευρά αυτών είναι ακανόνιστη, με συμπληρώσεις μικρών αργών λίθων. Το νοτιότερο τμήμα της κατασκευής αποτελείται, επίσης, από ασβεστόλιθους με ειργασμένη την ανώτερη επιφάνειά τους. Το κεντρικό τμήμα του Τοίχου 1 φέρει αντιθέτως μικρούς, αδρά επεξεργασμένους λίθους στη δυτική τους όψη, με συμπληρώσεις μικρών αργών λίθων, ώστε και αυτό να παρουσιάζει «επιμελημένη» την από Δ. όψη του. Η δόμηση του Τοίχου 5 είναι πανομοιότυπη με αυτήν του Τοίχου 1. Βορειοανατολικά (στην εσωτερική πλευρά) του Τοίχου 1 και παρά το βορειότερο τμήμα αυτού αποκαλύφθηκαν δύο ασβεστολιθικοί ογκόλιθοι (α, β), τοποθετημένοι εγκάρσια ο ένας σε σχέση με τον άλλο. Ο ογκόλιθος α αποκαλύφθηκε σε απόσταση 0,50 μ. από τον Τοίχο 1, σε βάθος -0,92 μ., και έχει διαστάσεις 1,05×0,70×0,35 μ. Ο ογκόλιθος β,

Εικ. 12. Αθήνα. Οδός Τρώων 31. Κατόψεις και τομή της ανασκαφής.

βορειοδυτικά του α, έχει διαστάσεις 0,99×0,45×0,35 μ. Μεταξύ των ογκόλιθων και του Τοίχου 1 υφίστατο «γέμισμα» ακατέργαστων λίθων.

Στο εσωτερικό του περιβόλου ανασκάφηκαν: μία ταφική πυρά, τρία ταφικά ορύγματα διανοιγμένα σε επίχωση χώματος, αριθμός καμπύλων ή ορθογώνιων τοιχαρίων από λάσπη ή «διαλυμένες» ωμοπλίνθους, τα οποία πιθανότατα οριοθετούσαν ταφές, στρώμα λατύπης στο βορειότερο τμήμα, πιθανώς σχετιζόμενο με την κατασκευή των δύο ογκόλιθων, και ένας κεραμοσκεπής τάφος. Δυτικά (στην εξωτερική πλευρά) του περιβόλου ο χώρος χαρακτηρίζεται από την παρουσία «τάφρου απορρίψεων», πλ. 2,20 μ. περίπου, εκτεινόμενης κατά μήκος ολόκληρης της δυτικής πλευράς του Τοίχου 1, η οποία φαίνεται ότι δέχθηκε απορριπτόμενο υλικό από τις διαδοχικές εκκαθαρίσεις και αλλαγές χρήσης του χώρου στο εσωτερικό του περιβόλου. Από το εσωτερικό της τάφρου προέκυψαν μεγάλες ποσότητες κεραμικής, κυρίως αγγεία πόσης και προσφορών, αλλά και απλούστερα χρηστικά σχήματα.

Δυτικά της «τάφρου απορρίψεων» αποκαλύφθηκαν ίχνη κυρίως νεότερων περιόδων, με εξαίρεση αγωγό με εσωτερική επίστρωση υδραυλικού κονιάματος, η κατασκευή του οποίου ανάγεται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Η κεραμική της ανασκαφής χρονολογείται σχεδόν στο σύνολό της στον 4ο αι. π.Χ. (μικρό μόνον μέρος της φθάνει έως τον πρώιμο 3ο αι. π.Χ.).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΡΡΗΣ - ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΑΡΚΑΝΗ

Αμπελόκηποι. Οδός Τσόχα 37 και Παπαδοπούλου (ιδιοκτησία ΠΑΝΗΛΟΡ)

Στο ανωτέρω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα, η οποία απέδωσε αποσπασματικά αρχαιολογικά κατάλοιπα των υστερορρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε αγωγός και 22 τμήματα τοίχων, σε βάθος από -2,10 έως -4,40 μ. Από πλευράς ευρημάτων, η έρευνα απέδωσε μέτρια ποσότητα ρωμαϊκής κεραμικής αναμοχλευμένης με πρωιμότερη που φθάνει έως τον 4ο αι. π.Χ., καθώς και ένα απότμημα αγάλματος υπερφυσικού μεγέθους σε νεότερες επιχώσεις που προήλθαν από την εκσκαφή.

Το οικόπεδο βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με το ναό των Αγίων Πάντων, Καθολικό της πάλαι ποτέ μονής των Αγίων Πάντων Ομολογητών, ο οποίος αναστηλώθηκε από τον Α. Ορλάνδο (1956-1957) και έχει κηρυχθεί ως διατηρητέο μνημείο. Κατά παράδοση, ο ναός είναι θεμελιωμένος επάνω στο αρχαίο ιερό της Αφροδίτης Ουρανίας της «εν Κήποις», από όπου προέρχεται πιθανώς και το αρχαίο υλικό που βρίσκεται στον αύλειο χώρο του ναού.

Το 1999, διενεργήθηκε εκσκαφή από τους τότε ιδιοκτήτες του οικοπέδου, χωρίς την εποπτεία της Εφορείας. Η εκσκαφή προξένησε μεγάλη καταστροφή στις αρχαίες επιχώσεις. Ακολούθησε από την Υπηρεσία μας περισυλλογή μαρμάρινων τμημάτων αγαλμάτων υπερφυσικού μεγέθους και αναγλύφων και μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα.

Μολονότι τα αρχαιολογικά κατάλοιπα δεν παρουσιάζουν κάποια ιδιαιτερότητα και ο διαχωρισμός χρήσης είναι ασαφής, η γειτνίασή τους με το ναό των Αγίων Πάντων και το ιερό της Αφροδίτης, τα καθιστά σημαντικά, γι' αυτό και κατόπιν εισήγησης της Υπηρεσίας μας οι αρχαιότητες διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Τ. ΧΑΤΖΗΕΥΘΥΜΙΟΥ

Μετς. Οδός Χαρβούρη 16

Σύντομη ανασκαφική έρευνα στο εν λόγω οικόπεδο, συνολικής επιφάνειας 131,22 τ.μ., αποκάλυψε πενιχρά αρχιτεκτονικά λείψανα των υστερορρωμαϊκών χρόνων. Στο μεγαλύτερο τμήμα του οικοπέδου η ύπαρξη παλαιότερων κτισμάτων έχει διαταράξει τις αρχαιότητες έως το επίπεδο του φυσικού βράχου, που παρουσιάζει ισχυρή κλίση από Α. προς Δ.

Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου, πλησίον της οικοδομικής γραμμής διέρχεται τμηματικά σωζόμενος τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 1,44 και πλ. 0,65 μ., ορατός στη νότια όψη του σε ύψος 0,51 μ. Ο τοίχος είναι κατασκευασμένος από μικρούς αργούς λίθους και κιμηλόπετρες και εδράζεται στο φυσικό βράχο σε βάθος +0,51 μ. από το σύγχρονο έδαφος[51]. Στο δυτικό του άκρο σχηματίζει γωνία με τοίχο κατεύθυνσης Β.-Ν. (ΒΑ.-ΝΔ.), σωζόμενο σε μήκος 1,84, πλάτος 0,65 και διατηρούμενο σε ύψος 0,50 μ., ο οποίος εδράζεται στην κιμηλιά σε βάθος +0,23 μ. Στη συμβολή των δύο τοίχων έχει ενσωματωθεί σε β΄ χρήση τμήμα ειργασμένης λιθοπλίνθου (τμήμα βάσης ή κατωφλίου), διαστ. 1,22×0,76 μ.

Σε απόσταση 3,40 μ. από την οικοδομική γραμμή και πλησίον της ανατολικής μεσοτοιχίας του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε κυκλικό όρυγμα (φρεάτιο), διαμ. 2,50 μ., διανοιγμένο στην κιμηλιά σε βάθος +0,42 μ., διατηρούμενο σε ύψος 0,70 μ. Τμήμα της περιφέρειάς του προς Δ. είναι κατεστραμμένο. Το στόμιο του φρεατίου έχει επενδυθεί στη νότια/νοτιοανατολική πλευρά του από τρεις έως πέντε σειρές οπτοπλίνθων, ευρισκόμενες σε βάθος +0,27 μ., οι οποίες καταλαμβάνουν συνολική επιφάνεια διαστ. 1,20×0,49 μ., σωζόμενες σε ύψος 0,30 μ. Το φρεάτιο, σε μεταγενέστερη φάση χρήσης του, περιορίζεται από τοιχάριο (σωζόμενο σε μήκ. 1,30, πλ. 0,38, διατηρούμενο σε ύψ. 0,73 μ.), κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., εντοπιζόμενο σε βάθος +0,44 μ., σε επαφή με τη

51. Τα αναφερόμενα βάθη λαμβάνονται από τη βορειοδυτική γωνία του ακινήτου, η οποία έχει 1,60 μ. υψομετρική διαφορά από την αντίστοιχη βορειοανατολική γωνία του.

νότια όψη του. Το εσωτερικό του κυκλικού ορύγματος κατελάμβανε διαταραγμένη χαλαρή επίχωση, η οποία εμπεριείχε μεγάλο αριθμό οπτοπλίνθων.

Το κυκλικό όρυγμα πιθανότατα διανοίχθηκε στο φυσικό έδαφος για την προσαρμογή αποθηκευτικού πίθου (σιρού), του οποίου κατάλοιπα δεν έχουν διατηρηθεί. Η γωνία των δύο τοίχων που αποκαλύφθηκαν βορειότερα φαίνεται ότι αποτελούσε τμήμα δωματίου-υπόγειου χώρου στον οποίο βρισκόταν ο σιρός.

Η χαλαρή αναμοχλευμένη επίχωση από το υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου που ερευνήθηκε, απέδωσε κεραμική που τοποθετείται χρονολογικά από τον 4ο αι. π.Χ. έως τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΑΛΕΞΑΚΗ - ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑ ΧΑΡΑΜΗ

Πλάκα. Οδός Μίκωνος 10 και Αισώπου 14[52] (οικόπεδο Ν. Ανδρέου και Πλάτωνος)

Στο εν λόγω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται μεταξύ των οδών Μίκωνος 10 και Αισώπου 14, κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας βρέθηκαν (χτισμένα στους εσωτερικούς τοίχους του νεότερου κτιρίου που κατεδαφίστηκαν) πολλά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. Περισυνελέγησαν μαρμάρινα θραύσματα αρράβδωτων κιόνων, που προέρχονται πιθανώς από την καταστροφή κάποιας βυζαντινής εκκλησίας που υπήρχε στην περιοχή. Στη συνέχεια εντοπίστηκαν αρχαιολογικά κατάλοιπα και ξεκίνησε η ανασκαφική έρευνα στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου επί της οδού Αισώπου αποκαλύπτοντας δύο τοίχους, οι οποίοι χρονολογούνται στους χρόνους της τουρκοκρατίας, ένα στέλεχος αγωγού, ένα σύγχρονο πίθο, καθώς και τρία ορύγματα στην κιμηλιά, τα οποία χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους.

Δύο τοίχοι συνδεόμενοι μεταξύ τους αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,35, μήκ. 5,70 και 2,60, πλ. 0,55 μ., ενώ το ύψος τους κυμαίνεται από 1,10 έως 1,08 μ. Και οι δύο τοίχοι εδράζονται πάνω στην κιμηλιά. Ανάμεσα στους δύο τοίχους σώζεται τμήμα του δαπέδου του χώρου, ο οποίος δημιουργείται μεταξύ των. Χρονολογούνται στην περίοδο της τουρκοκρατίας.

Βόρεια του χώρου εντοπίστηκε ένας σιρός με κτιστά τοιχώματα. Ο σιρός σώζεται σε ύψος 1,10 μ. Σε μικρή απόσταση από αυτόν βρέθηκε το στέλεχος ενός αγωγού.

Επάνω στην κιμηλιά αποκαλύφθηκαν τρία ορύγματα σε βάθος 2,52 ή 3,10 μ. Στο εσωτερικό των ορυγμάτων βρέθηκε κεραμική ελληνιστικών και κλασικών χρόνων. Στο εσωτερικό του ενός ορύγματος εντοπίστηκε ξερολιθιά.

Οδός Υμηττού και Ηλιουπόλεως[53]

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο εν λόγω οικόπεδο στις παραπάνω οδούς, που αποτελούν το όριο της Γ΄ ΕΠΚΑ, εντοπίστηκε πώρινος συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου, σε απόσταση 0,60 μ. από την όμορη οικοδομή. Ο τάφος αποκαλύφθηκε σε βάθος -1,62 μ. και έχει διαστάσεις 2,30×1,15 μ.

Οδός Ερμού 90 και Πιττάκη[54]

Στο ακίνητο επί των παραπάνω οδών, κατά τη διάρκεια ανακατασκευής παλαιάς οικίας, καθώς και εργασιών αποχωμάτωσης και εξυγίανσης του οικοπέδου, διενεργήθηκε μικρή ανασκαφική έρευνα[55], που είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό αρχαιολογικών καταλοίπων τα οποία μαρτυρούν τη χρήση του χώρου από τους ελληνιστικούς έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Η έρευνα διεξήχθη με τομές. Στο εσωτερικό τομής βρέθηκε σε βάθος 3,80 μ. η γωνία της υποθεμελίωσης ενός ρωμαϊκού κτιρίου, κατασκευασμένη από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους χωρίς συνδετικό υλικό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με ανάγλυφη παράσταση, τμήμα κορμού αγάλματος και τμήμα μαρμάρινης αναθηματικής στήλης με παράσταση γυναικείας καθήμενης μορφής.

Οδός Ερμού 54[56]

Στο οικόπεδο επί της παραπάνω οδού κατά τη διάρκεια αποξήλωσης των σύγχρονων τοίχων εντοπίστηκαν εντοιχισμένα σε εσωτερικούς τοίχους του διατηρητέου ασυνήθιστα πολλά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία περισυνελέγησαν. Από αυτά αξίζει να αναφερθούν τα εξής: α) δύο αποτμήματα βάσεων ιωνικών κιόνων, β) γκριζωπό απότμημα μαρμάρινου αρχιτεκτονικού μέλους με ταινία και τόρμο, γ) τέσσερα αποτμήματα αρράβδωτων κιονίσκων, γ) πώρι-

52. Η ανασκαφή διεξήχθη από την έκτακτη αρχαιολόγο Β. Παλληκαροπούλου υπό την εποπτεία της υπογράφουσας, την οποία ευχαριστώ ιδιαίτερα για τη βοήθειά της κυρίως στην αποθήκη.

53. Η ανασκαφή διεξήχθη από τον έκτακτο αρχαιολόγο Τ. Μαρινάκη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

54. Επί της οδού Πιττάκη 11 το έτος 1966 εντοπίστηκαν λείψανα ρωμαϊκών κτισμάτων. Αποκαλύφθηκε τμήμα ελληνιστικής οικίας, η οποία υπέστη συνεχείς μετασκευές, λείψανα κτισμάτων ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και μεγάλος αριθμός βυζαντινών πίθων. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 108-110.

55. Η μικρή αυτή ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε από τον έκτακτο αρχαιολόγο Τ. Μαρινάκη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

56. Η παρακολούθηση των εργασιών έγινε από τους έκτακτους αρχαιολόγους Τ. Μιχαλακόπουλο και Κ. Καρκάνη.

νο απότμημα αρχιτεκτονικού μέλους με κυμάτιο, δ) λευκό μαρμάρινο απότμημα γλυπτού, κάτω άκρο πιθανώς ποδιού ζώου, ε) απότμημα σπονδύλου-κίονα μεγάλων διαστάσεων και ζ) απότμημα άνω μέρους γκριζωπού επιτύμβιου κιονίσκου με στεφάνη.

Θησείο. Οδός Ηρακλειδών 40[57]

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες εγκατάστασης αποχετευτικού αγωγού επί της παραπάνω οδού και σε απόσταση 7,20 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου της οδού Ηρακλειδών 40. Σε βάθος -1,36 μ. εντοπίστηκαν αμφορείς διαστ. 0,92×0,32 και 0,85×0,27 μ.

Η περιοχή εντοπίζεται σε μικρή απόσταση από τις Πειραϊκές πύλες, εντός της αρχαίας πόλης.

ΤΩΝΙΑ ΚΟΚΚΟΛΙΟΥ

Οδός Καραγιώργη Σερβίας 1

Κατά την επίβλεψη των εκσκαφικών εργασιών εντός του διατηρητέου κτιρίου (Πάλλη), έναντι της πλατείας Συντάγματος, για τη δημιουργία δεύτερου υπογείου, ανασκάφηκαν συνολικά 11 ταφές. Εντοπίστηκαν εντός του φυσικού βράχου σε βάθος -3,50 μ. περίπου. Ανήκουν στο εκτεταμένο, κατά την αρχαιότητα, Ανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας Αθήνας και τοπογραφικά γειτνιάζουν με τις πύλες του Διοχάρους[58].

Άξιον αναφοράς είναι ότι η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε σε χώρους αρκετά περιορισμένους (εντός δωματίων του παλαιού κτιρίου) με έντονη διατάραξη των αρχαίων στρωμάτων από σύγχρονες οικιστικές δραστηριότητες.

Μολονότι οι ταφές είναι λίγες και κατεστραμμένες, σημαντικό είναι ότι αποκαλύφθηκαν αρκετοί τύποι: α) τέσσερις λακκοειδείς τάφοι με τμήματα πήλινων μυροδοχείων του 4ου αι. π.Χ. ως κτερίσματα, με εξαίρεση την ταφή 11 (τέλη 5ου αι. π.Χ.), η οποία απέδωσε χάλκινο κάτοπτρο, αλάβαστρο, πυξίδα, οκτώ ληκύθους και ένα σκύφο, β) τρεις κιβωτιόσχημοι, οι οποίοι ήταν συλημένοι, γ) μία κατεστραμμένη κάλπη με σώμα από ψαμμίτη και πώμα από μάρμαρο, δ) ένας, επίσης κατεστραμμένος, εγχυτρισμός (υδρία), ε) τμήματα κεραμοσκεπούς τάφου και στ) μία πυρά, η οποία εντοπίστηκε σε ορθογώνιο λάξευμα στην κιμηλιά με έντονα ίχνη καύσης στο περιχείλωμα. Στο εσωτερικό του, σε βάθος -5,50 μ., εντοπίστηκαν ίχνη καμένων κορμών ξύλου, οστά και όστρακα λευκής ληκύθου.

Σε κατά τόπους βαθύτερες επιχώσεις περισυνελέγησαν όστρακα γεωμετρικών χρόνων.

Ο. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ - Κ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

Οδός Λεωκορίου[59] **(σκάμμα αποχέτευσης του Δήμου)**[60]

Κατά τη διάρκεια των εργασιών του Δήμου επί της οδού Λεωκορίου κοντά στον αριθ. 21, εντοπίζονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Πρόκειται για τον αναλημματικό τοίχο της αρχαίας οδού που οδηγούσε από το βωμό των Δώδεκα Θεών intra muros έως και τις Ήριες Πύλες, ο οποίος εμφανίζεται σε βάθος 0,90 μ. Έχει σωζόμενο ύψος 0,50, ορατό πλάτος 0,37-0,58 μ., καθώς η δυτική πλευρά του εισχωρεί μέσα στη δυτική παρειά του σκάμματος, και έχει κατεύθυνση Β.-Ν. Αποτελείται από μεγάλους και μεσαίου μεγέθους ακατέργαστους λίθους και σπασμένα κεραμίδια. Το συνδετικό υλικό, που έχει χρησιμοποιηθεί είναι σκληρό «ασβεστοκονίαμα» λευκού χρώματος με χονδρό χαλίκι. Ο τοίχος σώζεται σε μήκος 9,45, ενώ στα 7,60 μ. του μήκους του παρουσιάζει ελαφρά απόκλιση προς Α., καταστρέφοντας μικρό τμήμα αγωγού. Στα ανατολικά του τοίχου αποκαλύπτεται η τομή πήλινου φρεατίου καθαρισμού του υποκείμενου αγωγού.

Το φρεάτιο εντοπίζεται σε βάθος 0,86 μ., έχει ύψος και πλάτος 0,80 και 0,80 μ. αντίστοιχα και είναι ανοικτό. Ο αγωγός 1 εντοπίζεται σε βάθος 0,72 μ., είναι τετράγωνης διατομής, διαστ. 0,20×0,18 μ., και έχει κατεύθυνση ΝΔ.-ΝΑ. Δεν ερευνάται, διότι εισχωρεί μέσα στην ανατολική παρειά του σκάμματος. Ο αγωγός 2 βρίσκεται σε βάθος 1,40 μ. και τμήμα του βρίσκεται μέσα σε κιμηλόχωμα. Είναι μεγάλων διαστάσεων, φθάνοντας το 1 μ. σε ύψος. Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και αποτελείται από κεραμίδες με μηνοειδείς εγκοπές. Σε επαφή με τον αγωγό ο οποίος διέσχιζε την αρχαία οδό, παράλληλα με το ανάλημμά της, περισυνελέγησαν ένας αμφορέας, ενσφράγιστες λαβές ελληνιστικών χρόνων (τέλη 3ου αι. π.Χ.) και όστρακα των πρώτων κυρίως μετα-

57. Σε παλαιότερη ανασκαφή, σε οικόπεδο επί της οδού Ηρακλειδών 40 είχαν εντοπιστεί αρχαιότητες, βλ. Θ. Ηλιόπουλος, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 214. Η μικρή αυτή ανασκαφική έρευνα διεξήχθη από την έκτακτη αρχαιολόγο Χ. Χαραμή υπό την εποπτεία της υπογράφουσας. Τοπογραφικά, η διάνοιξη χάνδακα έγινε σε απόσταση 60 μ. περίπου από τις Πειραϊκές πύλες εντός της αρχαίας πόλης. Άλλες ανασκαφές επί της οδού Ηρακλειδών: βλ. Ηρακλειδών 50, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 23-24.

58. *AE* 1958, σ. 1-152.

59. Τμήμα των εργασιών έγινε από την έκτακτη αρχαιολόγο Μ. Τσίχλη και στη συνέχεια η παρακολούθηση του έργου έγινε από την υπογράφουσα. Όσον αφορά στις παλαιότερες ανασκαφές στο οικόπεδο της οδού Λεωκορίου 4-6-8 και Ήβης εντοπίστηκαν λείψανα ρωμαϊκού κτίσματος, ανάλημμα αρχαίας οδού, φρέατα, πίθοι και 11 τάφοι, ένας υστερογεωμετρικός και τρεις υστεροκλασικοί (*ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 71-73). Επί της οδού Λεπενιώτου 27 και Λεωκορίου βρέθηκαν κωδωνόσχημη δεξαμενή στην κιμηλιά και σήραγγα επικοινωνίας με φρέαρ (*ΑΔ* 33 (1978): Χρονικά, σ. 12).

60. L. Costaki, *The Intra Muros Road System of Ancient Athens*, Toronto 2006, σ. 461

χριστιανικών αιώνων. Η συνέχεια του αναλήμματος αποκαλύπτεται σε βάθος 1,44 μ.· είναι κατασκευασμένο από μικρούς ακατέργαστους λίθους και καστανό χώμα με διαστάσεις: μήκος 2,05, πλάτος 0,48 και ύψος 0,10 μ. Εδράζεται σε κιμηλόχωμα. Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και «τρέχει» παράλληλα αλλά σε επαφή με τον αγωγό. Πιθανότατα, βοηθά στη στήριξη και τη στεγανοποίηση του αγωγού. Αποφασίστηκε η διάλυσή του προκειμένου να συνεχιστούν οι εργασίες του Δήμου, εφόσον το βόρειο και το νότιο άκρο του ήταν ήδη κατεστραμμένα από προηγούμενες παρεμβάσεις στο χώρο. Πάνω στο ανάλημμα της οδού περισυλλέγησαν ένας σχεδόν ακέραιος αμφορέας και θραύσματα τριών άλλων. Σε βάθος 1,18 και σε απόσταση 12 μ. από τον αγωγό αποκαλύφθηκε ένας ακόμη αλλά δεν ερευνήθηκε, διότι δεν εισέρχεται στα όρια του σκάμματός μας.

Στα 15,70 μ. του μήκους του προς Ν. ο αγωγός είναι κατεστραμμένος από τα ρωμαϊκά θεμέλια τοίχου, ο οποίος αποτελείται από βότσαλα και λάσπη. Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και σε επαφή με αυτόν βρίσκονται πολλοί οξυπύθμενοι ρωμαϊκοί αμφορείς. Περισυνελέγησαν σχεδόν τρεις ακέραιοι αμφορείς και θραύσματα τριών άλλων, των πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων.

Οδός Λεωνίδου 9[61]

Η ανασκαφική έρευνα ξεκίνησε στις 14-12-2006 σε διατηρητέο κτίριο εμβαδού 468,57 τ.μ. Η έρευνα διεξήχθη νοτίως του διατηρητέου με διερευνητική τομή διαστ. 4,65×3,40 μ. Στη βόρεια παρειά της τομής και σε βάθος +0,37 μ. ο φυσικός βράχος βαθαίνει σταδιακά προς το κεντρικό τμήμα της τομής και εντοπίζεται σε βάθος -0,61 μ. Δεν αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, βρέθηκαν μόνον αρχαιολογικά στρώματα. Βορειοανατολικά της τομής αποκαλύφθηκε φρέαρ διαμ. 1,60/1,75 μ. Από το εσωτερικό του συγκεντρώθηκε κεραμική, η οποία χρονολογείται στους υστερορρωμαϊκούς χρόνους.

ΤΩΝΙΑ ΚΟΚΚΟΛΙΟΥ

Ακαδημία Πλάτωνος. Οδός Αλικαρνασσού 79

Η θέση του οικοπέδου, σύμφωνα με την αρχαία τοπογραφία, εντάσσεται στην περιοχή που διερχόταν η αρχαία οδός του Δημοσίου Σήματος, η οποία συνέδεε το Δίπυλο με την Ακαδήμεια.

Κατά την ανασκαφική έρευνα[62] δεν εντοπίστηκε η οδός, η οποία είχε πλέον καταστραφεί στο τμήμα αυτό, και στη θέση της αποκαλύφθηκαν ιζηματογενείς αμμώδεις επιχώσεις, οι οποίες υποδηλώνουν την επί μακρόν παραμονή ύδατος στον χώρο. Οι επιχώσεις αυτές παραβιάστηκαν κατά την περίοδο της ρωμαιοκρατίας, οπότε ο χώρος λειτούργησε ως νεκροταφείο, όπως μαρτυρούν συστάδα τάφων και ταφικό βάθρο αυτής της περιόδου.

Προσπάθεια διευθέτησης και απορροής των υδάτων αποτελεί η κατασκευή αγωγού που αποκαλύφθηκε περί το μέσον του χώρου της ανασκαφής, με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Πρόκειται για μια απλή αύλακα, ορθογώνιας διατομής, διανοιγμένη στο φυσικό έδαφος, μήκ. 8,20, εσωτ. πλ. 0,15-0,30 και μέγ. ύψ. 0,20 μ.

Στη βορειοανατολική γωνία του χώρου της ανασκαφής και σε βάθος 1,45 μ. αποκαλύφθηκε η επιφάνεια συμπαγούς λιθόκτιστης κατασκευής ορθογώνιου σχήματος, ορατών διαστ. 3,10×2,75 και μέγ. ύψ. 1,10 μ., χτισμένης με αργούς λίθους, τεμάχια λαξευμένων πωρολιθικών λιθοπλίνθων σε β΄ χρήση, ποτάμιους λίθους, κεραμίδες και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Πρόκειται περί της μη ορατής κατά την αρχαιότητα θεμελίωσης ταφικού βάθρου της εποχής της ρωμαιοκρατίας, προσανατολισμού Α.-Δ., τοποθετημένης εντός ορύγματος στο φυσικό έδαφος. Το βάθρο εκτείνεται και στα δύο όμορα ακίνητα προς ΒΑ. και Ν.

Στη βορειοανατολική πλευρά του σκάμματος εντοπίστηκαν τρεις τάφοι, δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι και μία μαρμάρινη σαρκοφάγος (Εικ. 13), παράλληλοι μεταξύ τους, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και εκτεινόμενοι κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους στο όμορο ακίνητο. Ο λάκκος της σαρκοφάγου (Τ. 1) είχε παραβιαστεί στη βορειοδυτική του γωνία από σύγχρονο πηγάδι, το οποίο ωστόσο δεν παραβίασε την ταφή. Το κάλυμμά της βρέθηκε σε βάθος 1,28 μ., είναι τριγωνικής διατομής και φέρει φολιδωτή διακόσμηση στις μακρές πλευρές και σχηματοποιημένα ανθεμωτά ακροκέραμα στις γωνίες. Η σαρκοφάγος χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ. και φέρει ανάγλυφη διακόσμηση στις στενές και τις μακρές πλευρές της, αποτελούμενη από γιρλάντες φύλλων και καρπών, σφίγγες, λέοντες, έρωτες, βουκράνια κ.ά., θέματα συμβολικού χαρακτήρα. Η σαρκοφάγος, διαστ. 2,15×0,93 και ύψ. με την κάλυψη 1,28 μ., είχε τοποθετηθεί εντός ορύγματος σκαφοειδούς σχήματος, διανοιγμένου στο φυσικό έδαφος και σφραγισμένου με στρώση κεραμίδων. Τα οστά του σκελετού του νεκρού, σε ύπτια θέση, βρέθηκαν ελαφρώς μετατοπισμένα, λόγω της εισροής ύδατος στο εσωτερικό της σαρκοφάγου, όπου είχε εναπο-

61. Η τήρηση του ημερολογίου έγινε από τον αρχαιολόγο Χ. Δημουλά, με χρηματοδότηση του ιδιώτη.

62. Η ανασκαφή διεξήχθη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας και τη συνεχή επί τόπου παρακολούθηση του αρχαιολόγου Γ. Μιχαλόπουλου.

Εικ. 13. Αθήνα. Οδός Αλικαρνασσού 79. Άποψη της σαρκοφάγου από Δ.

τεθεί αρκετή ποσότητα αλάτων. Τα κτερίσματα ήταν οστέινη περόνη και πήλινη φιάλη[63].

Στο βόρειο πρανές του οικοπέδου εντοπίστηκε τάφος (Τ. 2), του τύπου του κτιστού κιβωτιόσχημου σε βάθος 2,10 μ., εδραζόμενος σε βάθος 2,75-2,80 μ., του οποίου η βορειοανατολική στενή πλευρά είχε καταστραφεί από νεότερο βόθρο και η νοτιοανατολική επίσης, κατά τους νεότερους χρόνους. Το σύνολο του τάφου εκτείνεται στην όμορη ιδιοκτησία. Τα τοιχώματά του είναι χτισμένα στο κατώτερο τμήμα τους με αργούς λίθους, ως είδος θεμελίωσης, ενώ στο ανώτερο με οπτοπλίνθους συνδεδεμένες με ασβεστοκονίαμα. Η εσωτερική όψη των τοιχωμάτων του έχει επενδυθεί από λεπτή στρώση ασβεστοκονιάματος. Το δάπεδό του αποτελεί ο φυσικός βράχος, του οποίου η επιφάνεια έχει εξομαλυνθεί για να δεχθεί το νεκρό. Η κάλυψή του αποτελείται από πέντε μαρμάρινες λαξευτές πλάκες, εδραζόμενες επί των οπτοπλίνθων των τοιχωμάτων του. Σχεδόν σε επαφή με τις πλάκες κάλυψης διερχόταν τοίχος της νεότερης όμορης οικίας. Διαστάσεις τάφου: 2,50/2,60×2 μ. Ο τάφος βρέθηκε συληημένος και μεταξύ των οστών, που ήταν σε τυχαίες θέσεις, συνελέγη σιδερένια στλεγγίδα.

Επίσης, στο βόρειο πρανές του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ένας ακόμη τάφος (Τ. 3), κτιστός κιβωτιόσχημος, σε βάθος 1,80 μ. Τμήμα της νότιας απόληξής του έχει καταστραφεί. Οι τοίχοι των πλευρών του στη βάση τους είναι χτισμένοι με αργούς λίθους, όπως αυτοί του τάφου 2, ενώ το ανώτερο τμήμα τους με οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Τα εσωτερικά τοιχώματα του τάφου έχουν επενδυθεί από λεπτή στρώση ασβεστοκονιάματος. Η κάλυψή του αποτελείται από τρεις επίπεδες τετράγωνες κεραμίδες, διαστ. 0,75×0,75 και πάχ. 0,07 μ. Ο νεκρός βρέθηκε σε ύπτια θέση με την κεφαλή στα νότια και ήταν ακτέριστος. Το κρανίο και τμήμα των οστών του θώρακος είχαν διαταραχθεί. Διαστάσεις τάφου: 2,07×1,05, ύψος 0,43, πάχος τοιχωμάτων 0,30-0,35 μ.

Τέλος, στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα χώρου κτιρίου, αποτελούμενο από δύο τοίχους που συμβάλλουν και σχηματίζουν γωνία. Οι τοίχοι διατηρήθηκαν σε περιορισμένες διαστάσεις και είναι χτισμένοι με αργούς λίθους, λίγα τεμάχια κεραμίδων και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Ένας ακόμη τοίχος, που διατηρείται σε επίπεδο θεμελίωσης, μήκ. 1,10, πλ. 0,50, ύψ. 0,20 μ. και κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., βρέθηκε σε βάθος 1,25 μ. και είναι χτισμένος από αργούς λίθους, τεμάχια πωρόλιθων και χώμα ως συνδετικό υλικό. Τα πενιχρά αυτά κατάλοιπα των τοίχων, των οποίων δεν κατέστη δυνατή η ταύτιση του είδους των κατασκευών στις οποίες ανήκαν, εδράζονταν σε επίχωση στο ανώτερο αρχαιολογικό στρώμα του οικοπέδου και χρονολογούνται στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο.

Μεταξουργείο. Οδός Γρανικού 7

Η θέση, σύμφωνα με την αρχαία τοπογραφία, εντάσσεται στα βορειοανατολικά της αρχαίας οδού του Δημοσίου Σήματος, η οποία συνέδεε διά του Διπύλου το Άστυ με την Ακαδήμεια.

Αποκαλύφθηκε[64] θεμέλιο ισχυρού τοίχου του 4ου αι. π.Χ., αποτελούμενο από έξι κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους, δρομικά τοποθετημένες, με λιθόκτιστα διάκενα μεταξύ τους, ορατού μήκ. 10, πλ. 1, μέγ. ύψ. 0,93 και βάθ. έδρασης 3,28 μ. στην κιμηλιά. Ο τοίχος είναι κατεύθυνσης Ν./ΝΑ.-Β./ΒΔ. και διατηρήθηκε σε ύψος ενός δόμου. Πιθανώς, αποτελεί τμήμα ταφικού περιβόλου ή τοίχο κτιρίου, του οποίου το μεγαλύτερο τμήμα ίσως εκτείνεται ανατολικότερα (Εικ. 14).

Κατά μήκος της δυτικής παρειάς του τοίχου και στον ίδιο άξονα με αυτόν, βρέθηκε μεγάλος υδρευτικός αγωγός, ελλειψοειδούς διατομής, εδραζόμενος σε επιχώσεις (διαστ.: ορατό μήκ. 12,20, πλ. 0,60 μ., το βάθ. επιφανείας του εντοπίζεται στα 2,80/2,93, ενώ το βάθ. έδρασης στα 3,97 μ.), αποτελούμενος από 19 ορατά πήλινα πεταλόσχημα στελέχη. Ο αγωγός είναι μεταγενέστερος του τοίχου, τον οποίο παραβίασε και διέκοψε την πορεία του προς Ν. Χρονολο-

63. Θα ακολουθήσει μελέτη από την υπογράφουσα.

64. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Α. Χατζηευθυμίου, αμειβόμενη από τον ιδιοκτήτη, υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

Εικ. 14. Αθήνα. Οδός Γρανικού 7. Άποψη του τοίχου και του αγωγού από ΒΔ.

γείται στην περίοδο της ρωμαιοκρατίας. Στο νότιο διατηρούμενο όριο του τοίχου, ο αγωγός κάμπτεται και συνεχίζει την πορεία του προς Α., πέραν των ορίων του οικοπέδου, στο όμορο ακίνητο.

Στο χώρο δυτικά του τοίχου και του αγωγού εντοπίστηκε κοίτη ρέματος κατεύθυνσης ΝΑ.-ΒΔ. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν λατύπη, κροκάλες, αρκετή ποσότητα κεραμικής των κλασικών χρόνων, αλλά και μικρή ποσότητα πρώιμης κεραμικής που φθάνει έως τους ΥπΜ χρόνους.

Στα δυτικά της κοίτης εντοπίστηκε σπηλαίωση στο φυσικό βράχο, στο εσωτερικό της οποίας διακρίνεται υπόγεια διαμόρφωση. Πιθανότατα, δημιουργήθηκε από φυσικά αίτια, λόγω της διέλευσης υδάτων.

Στις επιχώσεις δυτικά του πεταλόσχημου αγωγού βρέθηκαν δύο απλοί λακκοειδείς τάφοι των ύστερων κλασικών χρόνων με ελάχιστη κεραμική, ενώ εντός των επιχώσεων του ρέματος βρέθηκε εγχυτρισμός στο εσωτερικό αμφορέα της ύστερης ελληνιστικής περιόδου. Και οι τρεις ταφές ήταν ακτέριστες.

Στο χώρο αποκαλύφθηκαν ακόμη πενιχρά κατάλοιπα θεμελίων τεσσάρων τοίχων, μη συνδεόμενων μεταξύ τους, τα οποία δεν εντάσσονται σε κάποιο αρχιτεκτονικό σύνολο, ανήκαν δε χρονολογικά σε διαφορετικές περιόδους, μεταγενέστερες της κατασκευής του τοίχου και του πεταλόσχημου αγωγού. Εντοπίστηκαν ακόμη κατάλοιπα τριών πειόσχημων αγωγών, εκ των οποίων ο ένας έβαινε παράλληλα προς τον πεταλόσχημο, ενώ οι άλλοι δύο ήταν κάθετοι προς αυτόν και πιθανότατα επικοινωνούσαν, αποτελώντας τμήμα υδραυλικού συστήματος.

Μεταξουργείο. Οδός Σαλαμίνος 35 (Δημόσιον Σήμα)

Στο εν λόγω οικόπεδο ολοκληρώθηκε η διαδικασία απαλλοτρίωσης υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου και κατεδαφίστηκε η πρόσοψη του παλαιού κτιρίου νεότερων χρόνων για την ασφάλεια των υποκείμενων ταφικών μνημείων. Η αποδόμηση του τοίχου έγινε χειρωνακτικά και περισυνελέγησαν από αυτόν αρκετά αποτμήματα μαρμάρου (στηλών, βάσεων, κιονίσκων), λατύπη μαρμάρου, λίγα αβαφή όστρακα, καθώς και ελάχιστα όστρακα ερυθρόμορφων αγγείων. Ο τοίχος αυτός εδραζόταν σε βάθος -1,45 μ. Ακόμη, καθαιρέθηκαν λείψανα τοίχων νεότερων χρόνων, οι οποίοι ανήκαν στην παλαιά, κατεδαφισμένη πλέον, οικία, προκειμένου να αποφευχθεί κάθε επικινδυνότητα για τα μνημεία και με την ευκαιρία αυτή να συνεχιστεί κατά το δυνατόν η ανασκαφική έρευνα.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου διεξήχθη περιορισμένης έκτασης ανασκαφική έρευνα, εν όψει εργασιών αντιστήριξης του νότιου τοίχου της όμορης με την ανασκαφή πολυκατοικίας επί της οδού Σαλαμίνος 37. Αποκαλύφθηκαν παραβιάσεις με εργαστηριακές αποθέσεις από λειτουργία κλιβάνων, οι οποίες φαίνεται ότι μεταφέρθηκαν και καταχώσθηκαν εκεί κατά την ύστερη κλασική περίοδο. Εδράζονταν επάνω στη φυσική ερυθρωπή επίχωση που είχε καλύψει το φυσικό βράχο. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν σκωρίες σιδήρου, στηρίγματα κλιβάνου και αγγείων, τεμάχια οπτημένου πηλού, πυραμιδόσχημες αγνύθες, ελάχιστα αποτμήματα πήλινων ειδωλίων και πήλινες σφήνες. Μετά την ολοκλήρωση της αντιστήριξης, συνεχίστηκε η έρευνα σε όλο το βορειοανατολικό τμήμα και επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη αυτών των αποθέσεων, οι οποίες ακόμη απέδωσαν μάζες υαλοποιημένου πηλού, τεμάχια χάλκινων και σιδερένιων αντικειμένων και μάζες σιδήρου.

Ακόμη, αφαιρέθηκαν αναμοχλευμένες επιχώσεις επάνω και ανατολικά από το βόρειο τμήμα του πρώτου μνημείου του κειμένου κατά μήκος της οδού Σαλαμίνος, του οποίου αποκαλύφθηκε σε όλο του το πλάτος (κυμαίνεται από 0,37 έως 0,49 μ.) το βόρειο τμήμα του βορειοανατολικού τοίχου του πρώτου χώρου του (Εικ. 15)[65]. Πέραν του τοίχου αυτού του μνημείου δεν αποκαλύφθηκε ακόμη το αντίστοιχο όριο του πρώτου ορύγματος, εντός του οποίου είχαν ανεγερθεί τα δύο πρώτα μνημεία. Η παρειά αυτή του ορύγματος πιθανότατα κείται κάτω από το κράσπεδο της σύγχρονης οδού Σαλαμίνος, όπου θα πρέπει στο μέλλον να συνεχιστεί

65. Χ. Στούπα, Σαλαμίνος 35, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 52, Πίν. 27α.

Εικ. 15. Αθήνα. Οδός Σαλαμίνος 35 (Δημόσιον Σήμα). Τμήμα του βορειοανατολικού τοίχου του πρώτου μνημείου από ΝΑ.

η ανασκαφική έρευνα, οπότε πιθανώς να αποκαλυφθεί η τελική του μορφή. Το στρώμα καταστροφής που εντοπίστηκε πάνω από τους ογκόλιθους του πρώτου, κατώτερου, δόμου του τοίχου αυτού του μνημείου, εκτεινόταν και πάνω από τον ανατολικό ογκόλιθο του νότιου τοίχου του τρίτου μνημείου, ο οποίος κατά την πρώτη φάση της ανασκαφής είχε εν μέρει αποκαλυφθεί. Διαπιστώθηκε ότι αυτός δεν διατηρήθηκε σε όλο του το μήκος, αλλά μόνον κατά 0,74 μ. (μέγιστο). Αποκαλύφθηκε εξ ολοκλήρου και η νοτιότερη κείμενη πωρολιθική πλάκα κάλυψης στο νότιο τμήμα (δεύτερος χώρος) του ίδιου μνημείου, η οποία, επίσης, καλυπτόταν από αναμοχλευμένες επιχώσεις μεταγενέστερες της σύλησης των μνημείων.

Η έρευνα δεν κατέστη δυνατόν να συνεχιστεί περισσότερο προς τη νοτιοανατολική γωνία του χώρου, λόγω επικινδυνότητος του όμορου προς απαλλοτρίωση παλαιού ακινήτου της συμβολής των οδών Σαλαμίνος και Λεωνίδου.

Σε απόσταση 6 μ. βορειότερα του δεύτερου ορύγματος, του καθέτου προς τη σύγχρονη οδό Σαλαμίνος, εντοπίστηκε η νότια παρειά νέου έτερου ορύγματος ορθογώνιου σχήματος, του οποίου το μεγαλύτερο τμήμα εκτείνεται στον ακάλυπτο χώρο, πιθανότατα, άσκαφο ακόμη, της εν λόγω όμορης πολυκατοικίας. Το πλάτος του (Α.-Δ.) είναι 1,30, το ορατό μήκος της δυτικής πλευράς 0,72, της δε ανατολικής 0,70 μ. Το εσωτερικό του είχε πληρωθεί με κιμηλόχωμα. Διερευνητικά ανασκάφηκε το τμήμα που αποκαλύφθηκε και αφαιρέθηκε η εσωτερική του επίχωση βάθ. 2,05-4 μ. Απέδωσε λίγα όστρακα κλασικών χρόνων και δύο τεμάχια καμένων οστών. Σε βάθος 3,87 μ. εντοπίστηκε, σε επαφή με τη νότια παρειά του ορύγματος, αναβαθμός λαξευμένος στην κιμηλιά, πλ. 0,14 μ. Η ανατολική και η δυτική παρειά δεν ορίζονται από αναβαθμό, αλλά εκεί έχει λοξοτμηθεί η κιμηλιά. Το όρυγμα αυτό παραβίασε τουλάχιστον την αμμώδη προσχωσιγενή επίχωση, καθώς και την υποκείμενή της φυσική ερυθρωπή επίχωση που κάλυπτε τον κροκαλοπαγή βράχο, τεμάχια του οποίου βρέθηκαν διάσπαρτα στην εσωτερική του επίχωση. Το όρυγμα δεν φαίνεται να έχει παραβιαστεί κατά τους μεταγενέστερους της διάνοιξής του χρόνους και εάν αυτό εν τέλει ισχύει, η έρευνα θα αποκαλύψει στο μέλλον μια αδιατάρακτη ταφή του Δημοσίου Σήματος των κλασικών χρόνων. Μετά το πέρας της έρευνας, το όρυγμα πληρώθηκε με τα ίδια χώματα της επίχωσής του.

Στο πλαίσιο των ίδιων εργασιών, καθαιρέθηκαν και τα δύο διατηρούμενα τμήματα τοιχωμάτων δεξαμενής ύστερων ρωμαϊκών χρόνων παρά τη βόρεια μεσοτοιχία, της οποίας το υπόλοιπο τμήμα πιθανότατα είχε καταστραφεί κατά την ανέγερση της όμορης οικοδομής. Τα τοιχώματά της αποτελούσαν ιδιαίτερα ισχυρή κατασκευή και είχαν χτιστεί με πήλινες πλάκες, ποτάμιους λίθους με συνδετικό υλικό ισχυρό λευκό ασβεστοκονίαμα, ενώ περιείχαν αρχαιότερα αποτμήματα μαρμάρου σε β΄ χρήση. Τα τοιχώματα εξωτερικά ήταν αμελούς ακανόνιστης επιφάνειας, λόγω του ότι η πλευρά τους αυτή δεν ήταν ορατή· η εσωτερική τους επιφάνεια έφερε επίχρισμα ροδόχρωμου κουρασανίου. Τα τοιχώματα της δεξαμενής εδράζονταν εν μέρει στη φυσική ερυθρωπή επίχωση και εν μέρει στην επιφάνεια του κροκαλοπαγούς βράχου που εντοπίζεται κάτω από αυτήν. Η επιφάνεια του φυσικού βράχου παρουσιάζει ανωφέρεια από Ν. προς Β., ενώ τμήμα του παρουσιάζει έντονη απότομη κατωφέρεια στην άμεση γειτνίασή του με την εν λόγω πολυκατοικία.

Η ανασκαφή συνεχίστηκε στο πέμπτο μνημείο μέσα στο δεύτερο όρυγμα, από το οποίο αφαιρέθηκαν, βάσει στρωματογραφίας, οι επιχώσεις πλήρωσης μεταξύ των (μερικά σωζόμενων) τοίχων των μακρών πλευρών του και των αντίστοιχων παρειών του ορύγματος. Η αφαίρεση αυτών των επιχώσεων διεξήχθη, επειδή η κατάσταση διατήρησής τους έβαινε φθίνουσα και προτιμήθηκε η ανασκαφή τους, προκειμένου να περισυλλεγούν τα στοιχεία τεκμηρίωσης παρά να συντελεστεί η καταστροφή τους. Οι στρώσεις παρά τη νότια παρειά του ορύγματος ήταν συνολικά εννέα τον αριθμό, ενώ αυτές παρά τη βόρεια, μόλις έξι, λόγω του περιορισμένου ύψους διατήρησης του αντίστοιχου τοίχου του μνημείου, καθώς και της υψηλότερης στάθμης της κιμηλιάς στο σημείο αυτό.

Προς τη νότια παρειά του ίδιου ορύγματος και εξωτερικά αυτού διατηρούνταν υπολείμματα πέντε στρώσεων επίχωσης, οι οποίες φαίνεται ότι κάλυψαν το τμήμα αυτό του ορύγματος και το υποκείμενο μνημείο. Η επιφανειακή από αυτές, που περιείχε λατύπη πωρόλιθων και άμμο, ήταν η

Εικ. 16. Αθήνα. Οδός Μυκάλης 19. Άποψη της αρχαίας οδού με τα αναλήμματά της από ΒΔ.

τελευταία που τοποθετήθηκε εκεί κατά τις εργασίες κάλυψης του μνημείου και πρέπει να ήταν ορατή κατά την αρχαιότητα.

Προκειμένου να ευπρεπιστεί ο χώρος και να προσλάβει κατά το δυνατόν την αρχική του κατά την αρχαιότητα μορφή, καθαιρέθηκαν οι τοίχοι των δύο υπόγειων χώρων στα δυτικά του πρώτου ορύγματος και στα νότια του δεύτερου. Πρόκειται για δεξαμενή νεότερων χρόνων, της οποίας οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με αργούς και αδρά δουλεμένους λίθους, τεμάχια βραχοκιμηλιάς, οπτοπλίνθους νεότερων χρόνων, τμήματα κεραμίδων, αποτμήματα μαρμάρου και πωρόλιθου σε β΄ χρήση και χώμα ως συνδετικό υλικό. Για τη θεμελίωσή τους είχαν διανοιχθεί λαξεύματα στη φυσική κιμηλιά και η στάθμη έδρασής τους κυμαίνεται από -3,50 έως -3,90 μ. Ο βορειότερα κείμενος τοίχος της κατασκευής αυτής είχε παραβιάσει και καταστρέψει μεγάλο τμήμα του μήκους της νότιας παρειάς του δεύτερου ορύγματος και τμήμα του ήδη κατεστραμμένου δαπέδου του τέταρτου μνημείου, που αρχικά υπήρχε εκεί. Από το εσωτερικό των τοίχων αυτών περισυνελέγησαν όστρακα της εποχής της τουρκοκρατίας, νεότερων χρόνων, κλασικά μελαμβαφή, ερυθρόμορφων αγγείων και ένα λευκής ληκύθου, αποτμήματα μαρμάρων και πωρόλιθων. Ο χώρος που κατελάμβανε η δεξαμενή πληρώθηκε με τα χώματα της ανασκαφής.

Τέλος, το ανθρώπινο οστεολογικό υλικό της ανασκαφής, που είχε μεταφερθεί για ανθρωπολογική μελέτη από τον καθηγητή Α. Αγελαράκη στο Πανεπιστήμιο Adelphi της Νέας Υόρκης, επεστράφη στην Εφορεία μας και τα πρώτα αποτελέσματα του μελετητή δηλώνουν ότι τα οστά ανήκαν αποκλειστικά σε άνδρες.

Μεταξουργείο. Οδός Μυκάλης 19

Η θέση του οικοπέδου, σύμφωνα με την αρχαία τοπογραφία, εντάσσεται στα δυτικά της δευτερεύουσας-αμαξιτής οδού του Δημοσίου Σήματος, η οποία συνέδεε την Ιερά Πύλη με την Ακαδήμεια.

Η ανασκαφική έρευνα[66] έφερε στο φως δύο αναλημματικούς τοίχους παράλληλους μεταξύ τους, ορίζοντας ίχνη αρχαίας οδού (Εικ. 16), διατηρούμενα κατά τόπους, επειδή ο χώρος είχε υποστεί εκτεταμένη διάβρωση εξαιτίας διέλευσης χειμάρρου. Ακόμη, αποκαλύφθηκαν τμήματα τριών αγωγών, εκ των οποίων ο ένας είχε χρησιμοποιηθεί για την παροχέτευση ύδατος, ενώ οι άλλοι δύο ήταν αποχετευτικοί. Η οδός έβαινε σε κατεύθυνση Δ./ΒΔ.-ΝΑ./Α. και φαίνεται ότι αποτελούσε διακλάδωση της αμαξιτής οδού του Δημοσίου Σήματος, συνδέουσα κατά πάσα πιθανότητα αυτήν με την Ιερά Οδό. Οι αναλημματικοί τοίχοι χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ., είναι κατασκευασμένοι από μεγάλες κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους, αδρά λαξευμένες, και διατηρούνται σε ύψος τριών δόμων. Και οι δύο εκτείνονται πέραν των ορίων του ερευνηθέντος χώρου και προς τις δύο κατευθύνσεις, στα όμορα ακίνητα.

Ο νότιος αναλημματικός τοίχος (τχ. 1) αποκαλύφθηκε σε μήκος 11, πλάτος 0,70, μέγιστο, και 045 μ., ελάχιστο,

66. Η ανασκαφική έρευνα διεξήχθη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας και με τη συνεχή επί τόπου εργασία της αρχαιολόγου Κ. Λυμπεροπούλου.

ενώ διατηρήθηκε σε μέγιστο ύψος 2 και ελάχιστο 1,78 μ. Η στάθμη της επιφάνειάς του εντοπίστηκε σε βάθος 1,60 μ. Κάποιοι λίθοι του ανώτερου δόμου του είναι μεγαλύτερου πλάτους από τους υπόλοιπους, ενώ κατά τόπους στη συναρμογή τους παρουσιάζουν κενά, τα οποία έχουν πληρωθεί από μικρούς λίθους και βύσματα. Ο εν λόγω δόμος αποτελεί μια μεταγενέστερη μετασκευή της αρχικής ίδρυσης του τοίχου, προς τα τέλη του ίδιου αιώνα. Ο τοίχος αυτός εδράζεται σε λάξευμα στο φυσικό βράχο, το οποίο διανοίχθηκε για το σκοπό αυτό. Ο βόρειος αναλημματικός τοίχος (τχ. 2) αποκαλύφθηκε σε μήκος 9,70, πλάτος 0,50 και διατηρείται σε ύψος 1,90 μ. Η στάθμη της επιφάνειάς του εντοπίζεται σε βάθος 1,80 μ.

Η αρχαία οδός είχε μέγιστο πλάτος 3,70 και αποκαλύφθηκε σε μέγιστο μήκος 11,70 μ. Διασώζει ελάχιστα κατά τόπους σπαράγματα οδοστρώματος, σε βάθος κυμαινόμενο από 2,28 έως 2,50 μ., ενώ κατά το νοτιοανατολικό τμήμα της παραβιάστηκε από πηγάδι νεότερων χρόνων.

Τα οδοστρώματα έχουν ουσιαστικά σχεδόν εξ ολοκλήρου καταστραφεί, λόγω της έντονης και ακατάπαυστης, από ό,τι φαίνεται, διάβρωσης εξαιτίας της διέλευσης και παραμονής επί μακρόν υδάτων στο χώρο. Η οδός φαίνεται ότι επιστρώθηκε τον 4ο αι. π.Χ. Όπως έδειξε η έρευνα, πριν από την επίστρωση του πρώτου οδοστρώματος, κατά τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., σε μια προσπάθεια διευθέτησης ίσου επιπέδου που εντοπίστηκε κατά μήκος του βόρειου αναλήμματος και λίγο βορειότερα και νοτιότερα αυτού, επιστρώθηκε συμπαγές, ιδιαίτερα σκληρό στρώμα, πάνω στο οποίο εδράστηκε ο βόρειος αναλημματικός τοίχος και οι δύο πήλινοι αγωγοί που αποκαλύφθηκαν κατά μήκος και κατά πλάτος της οδού. Πιθανότατα, πρόκειται για το έδαφος χρήσης και αντιστοιχεί σε οδόστρωμα της ίδιας οδού, χρονολογούμενο στον 5ο αι. π.Χ. Συνεπώς, η οδός αυτή χαράχθηκε αρχικά τον 5ο αι. π.Χ. και κατά τον 4ο μετατοπίστηκε το βόρειο όριό της νοτιότερα.

Ο πρώτος αγωγός εντοπίζεται κατά μήκος της βόρειας όψης του βόρειου αναλημματικού τοίχου, είναι σύγχρονος με την αρχαία οδό και είναι κατασκευασμένος από πεταλόσχημες κεραμίδες, των οποίων η εξωτερική άνω επιφάνεια έχει καλυφθεί με μικρούς αργούς λίθους, προκειμένου να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη στεγανότητα.

Ο δεύτερος αγωγός, αποτελούμενος από κεραμίδες επένδυσης φρέατος, κατασκευάστηκε κατά μήκος της νότιας όψης του βόρειου αναλημματικού τοίχου, σε βάθος 3,70 έως 4,64 μ., εδραζόμενος σε αβαθές λάξευμα του φυσικού βράχου. Οι κεραμίδες που τον αποτελούν έχουν τοποθετηθεί ανά δύο και συγκλίνουν προς τα άνω. Χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή. Η έρευνά του δεν εξαντλήθηκε, παρά μόνον αποκαλύφθηκε τμήμα του, στο πλαίσιο διερευνητικής, κάθετης στην οδό, τομής.

Τέλος, ένας τρίτος αγωγός, επίσης αποτελούμενος από κεραμίδες επένδυσης φρέατος, πιθανότατα συνέβαλλε με το δεύτερο αγωγό, είναι κάθετος στην οδό, έχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και μέγιστες ορατές διαστάσεις 1,90×0,70 μ. Εκτείνεται πέραν της βόρειας παρειάς του ανασκαπτόμενου χώρου, ενώ παραβίασε τμήμα του κατώτερου πρώτου δόμου του νότιου αναλήμματος. Πιθανόν είναι η μετασκευή του εν λόγω αναλήμματος να οφείλεται στην κατασκευή του αγωγού αυτού.

Στους χώρους πέραν των δύο αναλημματικών τοίχων εντοπίστηκαν λαξεύματα και ορύγματα στο φυσικό βράχο, το μεγαλύτερο βάθος των οποίων εντοπίζεται στα 5,03 μ. Η διάνοιξή τους πιθανότατα οφείλεται σε προσπάθειες απορροής των υδάτων που κατέκλυζαν το χώρο.

Στο χώρο που κατελάμβανε η αρχαία οδός, από τις πλημμυρογενείς επιχώσεις που ανασκάφηκαν, συνελέγη μεγάλος αριθμός ευρημάτων, των οποίων η παρουσία εκεί οφείλεται στη μεταφορά τους από τα εισρέοντα ύδατα. Πρόκειται για όστρακα μελαμβαφών και χρηστικών αγγείων, αποτμήματα πήλινων ακροκεράμων, χάλκινα νομίσματα και ελάσματα, θραύσματα μαρμάρινων αγαλματίων και ληκύθων, διάφορα οστέινα αντικείμενα, θαλάσσια όστρεα και πλήθος οστών ζώων, πολλά από τα οποία φέρουν επεξεργασία.

Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα διατηρούνται κατά χώραν σε κατάχωση.

Παρά την Ιερά Οδό. Οδός Ιάκχου 22

Η θέση του οικοπέδου εντάσσεται κατά την αρχαία τοπογραφία στη νότια παρυφή της αρχαίας Ιεράς Οδού, όπου είχε αναπτυχθεί νεκροταφείο, το οποίο αποτελούσε και την αρχαιότερη φάση χρήσης του χώρου.

Η ανασκαφική έρευνα[67] αποκάλυψε τμήμα πήλινου υδρευτικού αγωγού (Εικ. 17) αποτελούμενου από πεταλόσχημα στελέχη, στηριζόμενα από αργούς λίθους συνδεδεμένους με λάσπη. Τοποθετήθηκε στο φυσικό σχιστολιθικό έδαφος, εντός αύλακος συνολ. μήκ. 24,60 μ., κυμαινόμενου πλ. από 1,32 έως 1,70 μ. και ύψ. 1,32 μ. Η στάθμη διάνοιξης της αύλακος κυμαίνεται σε βάθος 1,50-1,60 μ., ο πυθμένας της στο 1,92 μ., ενώ η επιφάνεια των πήλινων στελεχών κάλυψης του αγωγού στα 1,82-1,94 μ. Ο αγωγός από τη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου ακολουθεί σε μήκος 5,90 μ. οφιοειδή πορεία, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., στη συνέχεια στρέφεται προς Α. και με κατεύθυνση Δ.-ΝΑ., εκτείνεται σε μήκος 18,70 μ. απολήγοντας στη νοτιοανατολική γωνία της ανασκαφής. Τα πήλινα στελέχη του αγωγού έχουν τοποθετηθεί ανάστροφα ώστε να αποτελούν τη βάση και την κάλυψή του. Για τη στήριξη των στελεχών αυτών και τη στεγανοποίησή τους, τοποθετή-

67. Η ανασκαφή διεξήχθη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας και με τη συνεχή επί τόπου εργασία της αρχαιολόγου Λ. Παναγοπούλου, αμειβόμενης από τον εργολήπτη του έργου.

θηκε λίθινη επένδυση από μικρές ασβεστολιθικές πέτρες και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Το εσωτερικό ύψος του αγωγού είναι 0,77 και το πλάτος 0,50 μ. Παρουσιάζει εμφανή κλίση από Α. προς Δ., ακολουθώντας αυτήν του φυσικού εδάφους. Στο σκέλος κατεύθυνσης Δ.-ΝΑ. διατηρήθηκαν κατά χώραν 20 στελέχη της βάσης και μόνον τρία από τα στελέχη της κάλυψης, όπου κατέστη δυνατή η καταμέτρηση του ύψους του αγωγού. Η αύλακα έχει κατά τόπους διαταραχθεί σε μεταγενέστερους χρόνους και στα σημεία όπου έχουν παραβιαστεί τα πήλινα στελέχη του αγωγού, όπως και στο σκέλος κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., όπου δεν διατηρεί την πήλινη επένδυσή του, οι παρειές της αύλακος έχουν ενισχυθεί με μεγάλου μεγέθους αργούς λίθους και υλικό σε β΄ χρήση, περιορίζοντας έτσι το εσωτερικό του πλάτος. Πρόκειται, πιθανότατα, για μια δεύτερη φάση επιδιόρθωσης και λειτουργίας του αγωγού, όταν τα πήλινα στελέχη του είχαν πλέον καταστραφεί. Συνεπώς, ο αγωγός χρησίμευε για την παροχέτευση ύδατος, τουλάχιστον στη φάση αυτή της λειτουργίας του, και εντάσσεται σε ένα ευρύτερο υδραυλικό σύστημα που αναπτύχθηκε στην περιοχή, τμήματα του οποίου έχουν αποκαλυφθεί στο παρελθόν[68]. Στη λίθινη επένδυση της αύλακος είχαν χρησιμοποιηθεί αρκετά αποτμήματα μαρμάρου ανήκοντα σε επιτύμβιες αετωματικές στήλες, μερικές με ανάγλυφη παράσταση, καθώς και δύο μαρμάρινοι ενεπίγραφοι κιονίσκοι, από την πρωιμότερη χρήση του χώρου ως νεκροταφείου. Ο αγωγός χρονολογείται στην περίοδο της ρωμαιοκρατίας και στη συνέχεια, αφού επισκευάστηκε, λειτούργησε έως την ύστερη αρχαιότητα, οπότε διεκόπη η λειτουργία του και εγκαταλείφθηκε.

Παρά την Ιερά Οδό. Συμβολή των οδών Μεγάλου Αλεξάνδρου 127-129 και Ευρυμέδοντος

Στο οικόπεδο[69], συνολικής επιφάνειας 900 τ.μ. περίπου, αποκαλύφθηκαν τμήμα νεκροταφείου με 268 ταφές, που εντάσσεται τοπογραφικά σε αυτά που αναπτύχθηκαν στη βόρεια παρυφή της αρχαίας Ιεράς Οδού, τμήματα τοίχων περιβόλων, πέντε αγωγοί και δύο δεξαμενές (Εικ. 18).

Τα αρχαιότερα κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν, χρονολογούνται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. και αφορούν σε υδραυλικό σύστημα, αποτελούμενο από ευμεγέθη δεξαμενή και αγωγούς, όλα διανοιγμένα στο φυσικό σχιστολιθικό βράχο.

Εικ. 17. Αθήνα. Οδός Ιάκχου 22. Μερική άποψη του αγωγού από Β.

Η δεξαμενή Ι, κατεύθυνσης Α.-Δ., είναι σκαφοειδούς σχήματος, διαστ. 11,90×5,80 μ., με τα τοιχώματά της να συγκλίνουν ομαλά προς το εσωτερικό, το ύψος της φθάνει τα 2,20 μ. και η στάθμη του πυθμένα της εντοπίζεται σε βάθος 4,54 μ. Το εσωτερικό της είχε πληρωθεί από φερτές-σαθρές στρώσεις επιχώσεων από αμμοχάλικο και λεπτόκοκκη άμμο, οφειλόμενες σε πλημμυρικές αποθέσεις, λόγω των υδάτων χειμάρρων που επί μακρόν κατέκλυζαν την περιοχή. Οι ίδιες αποθέσεις είχαν καλύψει το μεγαλύτερο μέρος του οικοπέδου, και μάλιστα σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Στο εσωτερικό της δεξαμενής αποκαλύφθηκαν έξι κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθοι, οι οποίες είχαν καταπέσει με φορά από Β. προς Ν. και είναι πιθανόν να ανήκαν στον τοίχο 6 που αποκαλύφθηκε κατά μήκος της βόρειας πλευράς της. Μεγάλος αριθμός κινητών ευρημάτων βρέθηκε στις χαλικώδεις επιχώσεις της: εργαστηριακές απορρίψεις (σκωρίες και μάζες σιδήρου και χαλκού, υπολείμματα καύσης), οστά ανθρώπων και ζώων, πήλινα και μετάλλινα αντικείμενα και πολύ μεγάλη ποσότητα κεραμικής. Στο κατώτερο επίπεδο και στον πυθμένα της περισυνελέγησαν όστρακα αγγείων ταφικής χρήσης του 5ου αι. π.Χ.

Τη δεξαμενή είχε παραβιάσει στην ανατολική πλευρά της κιβωτιόσχημος τάφος, ο οποίος ήταν κτερισμένος με ένα γυάλινο μυροδοχείο του 1ου-2ου αι. μ.Χ. Κατά τους υστερορρωμαϊκούς χρόνους (5ος αι. μ.Χ.) το δυτικό της άκρο, εσωτερικά, κατέλαβε μεγάλη λιθόκτιστη κατασκευή,

68. Οδός Ευμολπιδών (μεταξύ Τριπτολέμου και Ιάκχου), οδός Ιάκχου (μεταξύ Ευμολπιδών και Ιεράς Οδού) και οδός Κωνσταντινουπόλεως και Περσεφόνης, *ΑΔ* 22 (1966): Χρονικά, σ. 96. Οδός Ορφέως και Περσεφόνης, *ΑΔ* 32 (1977): Χρονικά, σ. 25.

69. Η ανασκαφή διεξήχθη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας και εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Λ. Παναγοπούλου, Μ. Παναγιωτόπουλος, Π. Κουτσιανά, Ι. Μακρή, Ει. Δημητρακοπούλου και Κ. Λυμπεροπούλου.

Εικ. 18. Αθήνα. Συμβολή των οδών Μεγάλου Αλεξάνδρου 127-129 και Ευρυμέδοντος. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΒΑ.

η οποία κάλυψε ολόκληρο σχεδόν το αντίστοιχο τοίχωμά της. Πιθανότατα, η κατασκευή αυτή ταυτίζεται με ταφικό βάθρο.

Ο αγωγός 3 αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου υδραυλικού συστήματος που διοχέτευε ύδατα από Α. προς Δ. Πρόκειται για κανάλι λαξευμένο στο βράχο, που διασχίζει το οικόπεδο περίπου στο μέσον του και εκτείνεται πέραν των ορίων του. Το συνολικό του μήκος είναι 30 μ. περίπου. Στο ανατολικό τμήμα του διέρχεται κάτω από τον τοίχο 1 σε μήκος 5 μ. και συναντά τη λαξευτή δεξαμενή Ι στη βορειοανατολική γωνία της. Η συνέχειά του εντοπίζεται στο χώρο δυτικά της δεξαμενής και της ορθογώνιας λιθόκτιστης κατασκευής, όπου ακολουθεί σχεδόν ευθύγραμμη πορεία σε μήκος 13,50 μ. έως το δυτικό όριο του οικοπέδου. Στο τμήμα αυτό είναι εν μέρει ορατός, χωρίς κάλυψη, και εν μέρει υπόγειος, λαξευμένος κάτω από την επιφάνεια του βράχου. Σε όλο το μήκος του ο αγωγός είναι ορθογώνιας διατομής με τα πλευρικά τοιχώματα ελαφρώς συγκλίνοντα προς την κορυφή. Το πλάτος στη βάση του φθάνει έως 0,60 μ. και στο άνω άκρο (στα σημεία που είναι ορατός) έως 0,40 μ. Το μέγιστο ύψος στο εσωτερικό του εγγίζει το 1,10 μ.

Στην εσωτερική του επίχωση βρέθηκε κεραμική του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., που δηλώνει και την περίοδο εγκατάλειψής του. Στο δυτικό τμήμα διερχόταν κάτω από κεραμοσκεπή τάφο, ο οποίος χρονολογείται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. και αποτελεί και terminus ante quem για τον αγωγό. Φαίνεται, επομένως, ότι λαξεύθηκε και λειτούργησε πριν από την πρώιμη φάση του κλασικού νεκροταφείου ή τουλάχιστον πριν αυτό αρχίσει να επεκτείνεται προς Β. Μετά την εγκατάλειψή του καλύφθηκε, όπως και η ευρύτερη περιοχή, από φερτές υδάτινες αποθέσεις στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. και πολύ αργότερα (τον 5ο αι. μ.Χ.) από τη λιθόκτιστη κατασκευή-βάθρο.

Μετά το πέρας των ανασκαφικών εργασιών και κατά τη διάρκεια της εκσκαφής, εντοπίστηκε ίχνος αγωγού 5, διερχόμενου κάτω από τη δεξαμενή Ι και στον ίδιο άξονα με αυτήν, επίσης διανοιγμένου στο φυσικό βράχο σε βάθος 4,80-5,76 μ.

Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, σε απόσταση 12,55 μ. από τη δεξαμενή Ι και σχεδόν παράλληλα προς αυτήν αποκαλύφθηκε δεξαμενή ανάλογου τύπου και σχήματος (δεξαμενή ΙΙ), επίσης λαξευμένη στο φυσικό βράχο. Οι αποκαλυφθείσες διαστάσεις της είναι 10,30×3,90 μ., ενώ εκτείνεται και πέραν του ορίου του οικοπέδου κάτω από το κράσπεδο της σημερινής οδού Μεγάλου Αλεξάνδρου. Τα τοιχώματά της διαμορφώνονται σχεδόν κάθετα προς τον πυθμένα, με εξαίρεση το ανατολικό, που συγκλίνει ελαφρά προς το εσωτερικό. Ο πυθμένας, αδρά ισοπεδωμένος και σχεδόν απολειασμένος λόγω του νερού, αποκαλύφθηκε σε βάθος 5,24-5,28 μ. Όπως και στη δεξαμενή Ι, δεν εντοπίστηκαν ίχνη επένδυσης με υδραυλικό κονίαμα.

Το εσωτερικό της είχε πληρωθεί με στρώσεις αμμοχάλικου και συνεκτικής ψιλόκοκκης άμμου (ιλύος), υλικό που οφείλεται στη διέλευση υδάτων χειμάρρου. Από το εσωτερικό της περισυνελέγησαν όστρακα κυρίως κλασικών χρόνων, αλλά και λίγα γεωμετρικών και αρχαϊκών.

Σε απόσταση 3,70 μ. νότια της δεξαμενής ΙΙ και σε βάθος 3,42/3,48 μ., εντοπίστηκε ορθογώνιο όρυγμα φρέατος, διαστ. 0,57×1 μ., διανοιγμένο στο φυσικό βράχο, με κάθετα τοιχώματα και τον πυθμένα του σε βάθος 5,15 μ. Πρόκειται για σχετικά βαθύ όρυγμα, ύψ. 1,73 μ. Το εσωτερικό του είχε πληρωθεί από χαλικώδη επίχωση με όστρεα, οστά ζώων και μάζες υαλοποιημένου πηλού.

Στη δυτική παρειά του διαμορφώνεται τοξωτό άνοιγμα υπόγειου λαξευτού αγωγού, ύψ. 1,07 και πλ. 0,48 μ. (αγωγός 4). Πρόκειται για υπόγεια σήραγγα μήκ. 1,65 μ., εκτεινόμενη προς Δ. του φρέατος, η οποία αποτελεί μάλλον μια προσπάθεια διάνοιξης, που δεν ολοκληρώθηκε και δεν επικοινωνεί με καμία άλλη κατασκευή στο χώρο.

Οι δεξαμενές Ι και ΙΙ και οι αγωγοί 3 και 4 φαίνεται ότι αποτελούν μέρος ενός υδραυλικού έργου, δείγμα αρκετά υψηλής τεχνολογίας με σκοπό την περισυλλογή των υδάτων και την ελεγχόμενη διοχέτευσή τους.

Η ταφική χρήση του χώρου συμπίπτει με τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Στην περίοδο αυτή χρονολογούνται ορισμένα βαθιά ορύγματα στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, σκαμμένα στο μαλακό σχιστόλιθο της περιοχής. Χρησιμοποιήθηκαν για ενταφιασμούς ενηλίκων, οι οποίοι συνοδεύονταν συνήθως από μελανόμορφες ληκύθους, οινοχοΐσκες, όλπες και σπανιότερα πυξίδες, φιαλίδια, σκύφους και πινάκια. Αρχικά, εγχυτρισμοί παιδιών σε αμφορείς ή πλούσια κτερισμένες παιδικές ταφές σε ορθογώνιες πήλινες λάρνακες τοποθετούνταν σποραδικά ανάμεσά τους. Μεγάλος αριθμός παιδικών και νηπιακών ταφών της ίδιας περιόδου εντοπίστηκε δυτικότερα, επίσης σε πήλινες λάρνακες, λουτήρες ή οξυπύθμενους αμφορείς. Σε όλες τις περιπτώσεις είχαν τοποθετηθεί σε μικρά αβαθή ορύγματα χωρίς κοινό προσανατολισμό (συνήθως Β.-Ν. ή Α.-Δ.), λαξευμένα στην επιφάνεια του βράχου, που εμφανίζει ελαφρώς κατωφερή κλίση από Ν. προς Β. Σχεδόν όλες ανήκουν σε βρέφη ή νήπια, όπως φαίνεται από τα σκελετικά κατάλοιπα. Η κτέρισή τους ακολουθεί εκείνη των ενηλίκων (μελανόμορφες λήκυθοι, λεκανίδες, κύλικες, μικρογραφικά αγγεία και πήλινα ειδώλια). Φαίνεται δηλαδή, με την πάροδο του χρόνου και κατά την ίδια περίοδο, πως οι παιδικές ταφές διακρίνονται χωροταξικά από εκείνες των ενηλίκων, καταλαμβάνοντας το δυτικό τμήμα του νεκροταφείου (νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου), όπου σχημάτιζαν μικρές ακανόνιστες συστάδες.

Ενδεικτικά αναφέρουμε τον τάφο Τ186: πρόκειται για παιδική ταφή σε ορθογώνιο όρυγμα στο βράχο, χωρίς κάλυψη, με προσανατολισμό Ν.-Β. (το κεφάλι προς Β.). Περιείχε 12 ληκύθους (επτά μελανόμορφες, τρεις ανθεμωτές, δύο μελαμβαφείς) και μία μελαμβαφή λεκανίδα (480-470 π.Χ.).

Από τα μέσα περίπου του 5ου αι. π.Χ. η χρήση του νεκροταφείου εντατικοποιείται. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου λαξεύθηκαν στο βράχο μεγάλα ορθογώνια ορύγματα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως πρωτογενείς καύσεις. Σχηματίζουν συστάδες με σαφή χωροταξική οργάνωση, καθώς είναι όμορες μεταξύ τους, με κοινό προσανατολισμό (Α.-Δ.) και περίπου όμοιες διαστάσεις (2,20×1,30×1,60 μ.). Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν κατάλοιπα της αποτέφρωσης (παχύ στρώμα τέφρας και κάρβουνων, καμένα οστά). Η κτέρισή τους παρουσιάζει χαρακτηριστική συνάφεια, καθώς όλες περιείχαν λευκές ληκύθους και, κατά δεύτερο λόγο, ερυθρόμορφα αγγεία καλής ποιότητας (πυξίδες, κύλικες).

Παράλληλα με τις πυρές, συνεχίστηκαν οι ενταφιασμοί ενηλίκων σε συνήθεις τύπους τάφων της εποχής (λακκοειδείς με ή χωρίς κάλυψη, ορύγματα στο βράχο, κεραμοσκεπείς). Ο αριθμός των παιδικών και νηπιακών ταφών αυξήθηκε σημαντικά. Πιθανώς, και λόγω περιορισμού του διαθέσιμου χώρου, τοποθετούνται πλέον σε όλη την έκταση του νεκροταφείου, μεταξύ των ενηλίκων, χωρίς χωροταξική διάκριση. Οι παιδικές ταφές συχνά σχηματίζουν μικρές συστάδες, τοποθετημένες σε ένα κοινό όρυγμα, ενώ συνήθως είναι επιμελώς κτερισμένες.

Ο αριθμός των τάφων αυξάνεται προς τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., ενώ αντίθετα περιορίζεται η επιφάνεια που καταλαμβάνει το νεκροταφείο. Μεγάλο μέρος του οικοπέδου στο βόρειο τμήμα του (περίπου κατά τα δύο τρίτα του) καλύφθηκε από πλημμυρικές προσχώσεις, αποτέλεσμα κάποιας υδάτινης διέλευσης (χειμάρρου;) που διέσχιζε την περιοχή με κατεύθυνση από Α. προς Δ. Επάλληλα στρώματα φερτού ψιλού αμμοχάλικου κάλυψαν τους τάφους στις βόρειες παρυφές του νεκροταφείου και ο ωφέλιμος χώρος περιορίστηκε στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Αυτό, σε συνδυασμό με την αύξηση του αριθμού των τάφων, οδήγησε στη συνεχή διατάραξη των αρχαιότερων, όπως μαρτυρείται και από τον εντοπισμό στις επιχώσεις πολλών αγγείων ταφικής χρήσης, σκελετικών καταλοίπων ή ανακομιδών εντός ταφικών κατασκευών που επαναχρησιμοποιήθηκαν. Εξακολουθούν οι ίδιοι τύποι τάφων: ενταφιασμοί σε κεραμοσκεπείς, λακκοειδείς και κτιστούς κιβωτιόσχημους για τους ενήλικες, πήλινες λάρνακες και εγχυτρισμοί σε αμφορείς για τα παιδιά. Σημαντικά μικρότερος είναι ο αριθμός των πρωτογενών καύσεων.

Ενδεικτικά, αναφέρεται ο τάφος Τ147: πρόκειται για παιδική ταφή σε πώρινη μονολιθική λάρνακα, διαστ. 1,02×0,43×0,31 μ., τοποθετημένη σε όρυγμα στο φυσικό έδαφος, με προσανατολισμό Α.-Δ. (το κεφάλι προς Α.) (Εικ. 19). Έφερε, επίσης, πώρινη κάλυψη τριγωνικής διατομής. Το σκελετό συνόδευαν πλούσια κτερίσματα, που χρονολογούν τον τάφο στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. (Εικ. 20).

Από τα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ. η περιοχή καλύφθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος από φερτές προσχώσεις που υπερκάλυψαν όλες τις προγενέστερες κατασκευές. Στις φυσικές αυτές αποθέσεις, που είχαν πάχος μέχρι και 1,50 μ., εντοπίστηκε υλικό ποικίλης προέλευσης: μεγάλη ποσότητα κεραμικής, θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών, υλικά

Εικ. 19. Αθήνα. Συμβολή των οδών Μεγάλου Αλεξάνδρου 127-129 και Ευρυμέδοντος. Ο τάφος 147 από Α.

εργαστηριακής προέλευσης, αλλά και αρκετά θραύσματα μαρμάρινων επιτύμβιων στηλών.

Σε αυτές τις αποθέσεις και εντελώς σποραδικά διανοίχθηκαν λίγοι σχετικά τάφοι, που χρονολογούνται από τον 1ο αι. π.Χ. έως το 2ο αι. μ.Χ. Η κτέρισή τους περιελάμβανε κυρίως γυάλινα και πήλινα μυροδοχεία.

Ενδείξεις εργαστηριακής δραστηριότητας παρείχαν χαλαρές επιχώσεις που ανασκάφηκαν στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, οι οποίες περιείχαν πλήθος υλικού εργαστηριακών απορρίψεων. Το υλικό αυτό, κυρίως μάζες σιδήρου και χαλκού, μάζες πηλού, οπτόπλινθοι, κάρβουνα και κατάλοιπα καύσης, μεγάλος αριθμός οστράκων και νομίσματα, χρονολογείται στο 2ο-3ο αι. μ.Χ. Δεν βρέθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ή στοιχεία εγκαταστάσεων της περιόδου εντός των ορίων του οικοπέδου.

Η οψιμότερη φάση ταφικής χρήσης χρονολογείται στον 5ο αι. μ.Χ., οπότε κατά μήκος του νότιου ορίου του οικοπέδου κατασκευάστηκαν 16 τάφοι, οι οποίοι ανήκουν στον τύπο του κτιστού καμαροσκεπούς με επιχρισμένες τις εσωτερικές πλευρές και το δάπεδο. Σχημάτιζαν ενιαία συστάδα, αποτελούμενη από ομάδες τριών ή τεσσάρων όμορων μεταξύ τους τάφων με όμοιες διαστάσεις (2,10×1×0,80 μ. περίπου) και κοινό προσανατολισμό (Α.-Δ.). Οι τάφοι αυτοί εδράζονταν σε μέσο βάθος 1,85-2 μ. και είχαν διαταράξει αρχαιότερες ταφές. Όλοι βρέθηκαν συλημένοι καθώς, όπως φαίνεται, είχαν υποστεί συστηματική καταστροφή σε μεταγενέστερους χρόνους, κυρίως για την απόσπαση οικοδομικού υλικού. Σε όλους έλειπε η οροφή, ενώ μόνο σε ένα βρέθηκαν διαταραγμένα οστά και σε έναν αβαφής οινοχόη ως κτέρισμα.

Στην τελευταία αυτή φάση χρονολογείται η λίθινη κατασκευή-βάθρο που αποκαλύφθηκε στο κέντρο περίπου του νότιου τμήματος του οικοπέδου, σε μικρή απόσταση βόρεια της συστάδας των υστερορρωμαϊκών τάφων. Πρόκειται για ογκώδη ορθογώνια κατασκευή διαστ. 5,45×4,65 μ., της οποίας η ανώτερη διατηρούμενη επιφάνεια εντοπίζεται σε βάθος 1,32 μ. Έχει παραβιάσει τα στρώματα των πλημμυρικών αποθέσεων, καθώς επίσης τα σκληρά στρώματα εν είδει οδοστρωμάτων, υποκείμενες ταφές του 5ου αι. π.Χ. και το λαξευτό αγωγό 3. Αποκαλύφθηκε ακριβώς κάτω από τις νεότερες επιχώσεις και έχει καταλάβει το δυτικό άκρο της μεγάλης λαξευτής δεξαμενής, εδραζόμενη εν μέρει εντός αυτής και εν μέρει στην επιφάνεια του φυσικού βραχώδους εδάφους. Η άνω επιφάνειά της είναι επίπεδη, τεχνητά διαμορφωμένη, με συμπιεσμένο χώμα και πακτωμένους μικρούς λίθους. Σε μεγάλη έκταση η επιφάνεια αυτή είχε φθαρεί, πιθανότατα από φυσικές αιτίες.

Το ανώτερο επίπεδο της κατασκευής φαίνεται ότι περιέτρεχε λιθόκτιστο τοιχίο δομημένο με μεγάλους αργούς λίθους και χώμα ως συνδετικό υλικό, το οποίο όριζε την επίπεδη επιφάνεια και συγκρατούσε το πακτωμένο υλικό. Το

Εικ. 20. Αθήνα. Συμβολή των οδών Μεγάλου Αλεξάνδρου 127-129 και Ευρυμέδοντος. Τα κτερίσματα του τάφου 147.

τοιχίο αυτό διατηρείται μόνο στην ανατολική πλευρά και σε μικρή έκταση (μήκ. 1,65, πλ. 0,35, ύψ. 0,70 μ.). Αυτό πρέπει να αποτελούσε ορατό τμήμα στην αρχική της μορφή.

Η υποθεμελίωση της κατασκευής είναι πολύ ισχυρή, αποτελούμενη από μικρούς γωνιώδεις λίθους επιμελώς τοποθετημένους σε επάλληλες στρώσεις με χώμα ως συνδετικό υλικό. Ακολουθώντας τη διαμόρφωση του εδάφους, εδράζεται στην επιφάνεια του βράχου στη νότια και τη δυτική πλευρά, καθώς και στο δυτικό άκρο της βόρειας, σε βάθος 2,65 μ. Αντίθετα, στο μεγαλύτερο τμήμα της τελευταίας και στην αντίστοιχη ανατολική πλευρά η θεμελίωση φθάνει σε βάθος 4 μ. περίπου. Αυτό οφείλεται στο ότι κατά το ανατολικό τμήμα της εισχώρησε στο εσωτερικό της δεξαμενής, με συνέπεια να συναντήσει τις σαθρές επιχώσεις με χαλαρό αμμοχάλικο που την είχαν πληρώσει, οπότε κατέστη αναγκαία η ισχυροποίηση της κατασκευής.

Ως προς τη λειτουργία της κατασκευής, είναι πιθανόν να αποτελεί μέρος κάποιου ταφικού μνημείου, το οποίο εδραζόταν στην επιφάνειά της. Δεν διατηρήθηκαν ίχνη κάποιας υπέργειας κατασκευής, ενώ δεν βρέθηκαν στοιχεία (π.χ. λίθινα μέλη ή σπαράγματα), που θα μπορούσαν να αποδοθούν σε κάποιο ανάλογο μνημείο. Ωστόσο, αυτό μπορεί να οφείλεται απλώς στη συστηματική της λεηλασία, όπως συνέβη και με τους κτιστούς τάφους του 5ου αι. μ.Χ.

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, που στην πλειονότητά τους ανήκουν σε τοίχους και χρονολογούνται στον 5ο και τον 4ο αι. π.Χ., διατηρήθηκαν εντελώς αποσπασματικά.

Στον 5ο αι. π.Χ. χρονολογούνται οι τοίχοι 5 και 6.

Στο βόρειο άκρο του οικοπέδου και σε απόσταση 3,60 μ. ανατολικά της δεξαμενής ΙΙ αποκαλύφθηκε ο τοίχος 5 διατηρούμενος σε μικρή έκταση (μέγ. σωζ. μήκ. 2,15, μέγ. πλ. 0,95, μέγ. σωζ. ύψ. 0,30 μ.). Διατηρήθηκε σε επίπεδο θεμελίωσης, σε βάθος 2,62 και βάθος έδρασης 2,90-2,95 μ. Είναι κατεύθυνσης Β.-Ν., εδράζεται στο φυσικό βράχο και είναι χτισμένος με ανισομεγέθεις αργούς λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Δεν εξακριβώθηκε οργανική σχέση του με κάποια άλλη κατασκευή, ωστόσο αξιοσημείωτο είναι το μεγάλο του πλάτος, το οποίο παραπέμπει σε τοίχο προορισμένο να φέρει μεγάλο φορτίο.

Ο τοίχος 6 αποκαλύφθηκε στο μέσον περίπου του οικοπέδου, εν μέρει σωζόμενος (σωζ. μήκ. 10,20, πλ. 0,50-0,60, ύψ. 0,60-0,68 μ.) με κατεύθυνση Α.-Δ. Αποτελείται από ορθογώνιες κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους δρομικά τοποθετημένες και εδραζόμενες με τη στενή επιφάνεια επί του βράχου, σε βάθος 2,94 μ. Διατηρείται σε καλή κατάσταση σε ύψος ενός δόμου, όμως πιθανότατα αρχικά υπήρχε τουλάχιστον ένας ακόμη, τον οποίο αποτελούσαν παρόμοιοι ογκόλιθοι που βρέθηκαν νότια του τοίχου, ριγμένοι στο εσωτερικό της μεγάλης λαξευτής δεξαμενής Ι. Το διατηρούμενο τμήμα θα ανήκε σε κατασκευή που λειτουργούσε ίσως ως το όριο-περίβολος του νεκροταφείου προς Β., αφού δεν εντοπίστηκαν τάφοι αυτής της περιόδου βόρειά του.

Τμήματα ταφικών περιβόλων, χρονολογούμενων κυρίως στον 4ο αι. π.Χ., αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο, εκτεινόμενα κυρίως από το μέσον του και προς το βόρειο και το ανατολικό τμήμα του.

Πρόκειται για τους τοίχους 1, 2, 3 και 4, οι οποίοι διατηρούνται αποσπασματικά και εντάσσονται στη γενικότερη προσπάθεια οργάνωσης του νεκροταφείου. Σε αυτούς έχουν χρησιμοποιηθεί λιθόπλινθοι κροκαλοπαγούς και πωρολιθικού πετρώματος σε β΄ χρήση και έχουν θεμελιωθεί στα χαλικώδη προσχωσιγενή στρώματα που κάλυψαν την περιοχή κατά το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Διατηρούνται σε ύψος ενός δόμου, όμως στην περίπτωση του τοίχου 2 και στο δυτικό τμήμα του διατηρήθηκαν ίχνη λιθιπλίνθων που υποδηλώνουν την ύπαρξη δεύτερου δόμου. Ο τοίχος αυτός εκτείνεται πάνω από τάφους του α΄ τετάρτου του 4ου αι. π.Χ., ενώ στο μέσον περίπου του σωζόμενου τμήματός του αποκαλύφθηκε η θεμελίωση ταφικού μνημείου αποτελούμενη από πώρινους και κροκαλοπαγείς ορθογώνιους ογκόλιθους, με μέγιστες διαστάσεις 3,60×2,65, σε βάθος 1,90 μ. Με το μνημείο αυτό συνδέεται πώρινη σαρκοφάγος, η οποία εντοπίστηκε ακριβώς κάτω από αυτόν και εντός της οποίας βρέθηκε χάλκινο κάτοπτρο, περιδέραιο με πέντε πήλινες και μία οστέινη χάνδρα και χάλκινα καρφιά.

Στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. χρονολογούνται τέσσερα επάλληλα, αρκετά σκληρά στρώματα από συμπιεσμένο χώμα και χαλίκι, που εντοπίστηκαν στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου, κατεύθυνσης Α.-Δ. Σώζονται αποσπασματικά σε μέγιστο μήκος 12,20 και μέγιστο πλάτος 3,40 μ. και στη στάθμη από 1,80 έως 2,20 μ. Ο συνεκτικός χαρακτήρας και η σκληρότητα των στρωμάτων αυτών, καθώς και το πακτωμένο υλικό (κεραμιδάκια, λατύπη) επιτρέπουν τον παραλληλισμό τους με οδοστρώματα. Πρόκειται, όμως, πιθανότατα περί στρώσεων δρομίσκου, που δημιουργήθηκε για την κυκλοφορία εντός του χώρου του νεκροταφείου. Τα στρώματα αυτά δεν διατηρήθηκαν ενιαία αλλά κατά τόπους, κυρίως λόγω της φθοράς που προκάλεσαν οι φυσικές προσχωσιγενείς επιχώσεις. Εδράζονταν επί των υδάτινων αποθέσεων που είχαν καλύψει τάφους του 5ου αι. π.Χ. και είχαν παραβιαστεί από λακκοειδή τάφο, που χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ.

Στην ίδια περίοδο (μέσα 4ου αι. π.Χ.) ανήκουν και οι αγωγοί 1 και 2. Ο αγωγός 1 διέσχιζε διαγώνια το οικόπεδο με κατεύθυνση Α.-Δ., εκτεινόμενος πέραν των ορίων του (συνολ. μήκ. 34,90, πλ. 0,70 μ.). Ακολουθούσε οφιοειδή πορεία, παράλληλη προς τον τοίχο 2 και με ελαφρά αλλά σαφή κατωφερή κλίση από Α. προς Δ. (η κάλυψη ήταν σε βάθος από 1,93 έως 2,19 μ. και ο πυθμένας της κοίτης από 2,53 έως 2,64 μ.). Η κάλυψή του αποτελούνταν από καμπυλόσχημες κεράμους τοποθετημένες εκατέρωθεν της κοίτης,

συγκλίνοντας σε οξυκόρυφη γωνία στο ανώτερο τμήμα και εδραζόμενες στο έδαφος. Οι καλυπτήριες εφάπτονταν μεταξύ τους χωρίς συνδετικό υλικό. Μικροί αργοί λίθοι ενίσχυαν την κατασκευή στη βάση των κεράμων και στα σημεία ένωσης. Όλες ήταν σε β΄ χρήση, καθώς ανήκαν στο γνωστό τύπο με τη μηνοειδή λαβή που χρησιμοποιούνταν σε επενδύσεις αρχαίων πηγαδιών. Αρκετές έφεραν στο περιχείλωμα εγχάρακτα γράμματα για την τοποθέτησή τους, ενώ στη πλειονότητά τους έφεραν επιδιορθώσεις με μολύβδινους συνδέσμους. Το εσωτερικό του αγωγού είχε πληρωθεί από αμμώδες χώμα στο κατώτερο επίπεδό του.

Ο αγωγός 2 αποκαλύφθηκε στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου. Με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., εδραζόταν στις αρχαιότερες προσχώσεις, διερχόμενος επάνω από τον τοίχο 6. Σωζόταν αποσπασματικά, σε μήκος 5,40 και πλάτος 0,67 μ. Στρωματογραφικά βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο με τον αγωγό 1, ενώ και τα κατασκευαστικά του χαρακτηριστικά είναι όμοια. Αποτελούσε μια πρωιμότερη προσπάθεια κατασκευής υδραυλικού συστήματος, το οποίο αντικαταστάθηκε από τον αγωγό 1.

Οι αγωγοί 1 και 2 μαρτυρούν ασφαλώς μια προσπάθεια ελέγχου και διευθέτησης των υδάτων της περιοχής που κατά διαστήματα υπερχείλιζαν και κάλυπταν το νεκροταφείο. Η προσπάθεια για τη διαχείριση αυτών των υδάτων προϋπήρχε, όπως αποδείχθηκε από τους αρχαιότερους αγωγούς 3 και 4, οι οποίοι είχαν τον ίδιο προσανατολισμό.

Παρά την Ιερά Οδό. Οδός Χαλκιδικής 57

Η θέση του οικοπέδου εντάσσεται, σύμφωνα με την τοπογραφία, στη βορειοανατολική παρυφή της αρχαίας Ιεράς Οδού, όπου είχε αναπτυχθεί νεκροταφείο. Η ανασκαφική έρευνα[70] αποκάλυψε τρεις ταφές από την πρώτη χρήση του χώρου ως νεκροταφείου, τμήμα κτιρίου από τη β΄ φάση χρήσης του χώρου, πιθανότατα ως εργαστηριακού, καθώς και ένα πηγάδι-αποθέτη, ο οποίος λειτούργησε για τις ανάγκες απόρριψης υλικού του κτιρίου και περιείχε κεραμική χρονολογούμενη από τους κλασικούς χρόνους έως την περίοδο της ρωμαιοκρατίας (Εικ. 21).

Ο τάφος 1 εντοπίστηκε στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Πρόκειται για πώρινη μονολιθική σαρκοφάγο, προσανατολισμού Ν.-Β., η οποία περιείχε δύο επάλληλους νεκρούς σε ύπτια θέση, με την κεφαλή προς Β. Τα οστά του κατωτέρως κειμένου σκελετού βρέθηκαν κατά χώραν, ενώ αυτά του ανώτερου εν μέρει σε τυχαίες θέσεις, πιθανώς λόγω της εισροής υδάτων στο εσωτερικό της σαρκοφάγου ή λόγω ανακομιδής, διαταραγμένης όμως. Ως κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί: μελαμβαφές αρυβαλλοειδές ληκύθιο, ερυθρόμορφο ανθεμωτό αρυβαλλοειδές ληκύθιο, ερυθρόμορφο αρυβαλλοειδές ληκύθιο με παράσταση αιλουροειδούς, αλαβάστρινο αλάβαστρο και χάλκινη στλεγγίδα. Χρονολόγηση: τέλη 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.

Εικ. 21. Αθήνα. Οδός Χαλκιδικής 57. Μερική άποψη της ανασκαφής από Ν.

Ο τάφος 2 βρέθηκε στα ανατολικά της σαρκοφάγου, στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και ακριβώς στο νότιο όριό του. Πρόκειται περί απλού λακκοειδούς, ακτέριστου τάφου, προσανατολισμού ΝΔ.-ΒΑ., στον οποίο νεκρός είχε τοποθετηθεί με το κρανίο προς ΒΑ. Δεν βρέθηκε το κρανίο του νεκρού, πιθανώς λόγω της κατασκευής υπερκείμενου τοίχου.

Ο τάφος 3 αποκαλύφθηκε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, εκτεινόμενος πέραν του αντίστοιχου ορίου του, με ασαφή τα όρια του λάκκου. Ο προσανατολισμός του είναι ΝΔ.-ΒΑ. και ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εκτάδην με την κεφαλή προς ΒΑ. Το όρυγμά του είχε διανοιγεί στην επίχωση στην οποία είχαν θεμελιωθεί οι τοίχοι του υπερκείμενου των τάφων κτιρίου και ακριβώς κάτω από το επίπεδο έδρασης του αποσπασματικά διατηρούμενου δαπέδου του. Η ταφή είχε διαταραχθεί κατά την αρχαιότητα, πιθανώς κατά την περίοδο κατασκευής του χώρου 2 του κτιρίου. Στο εσωτερικό της περιείχε δύο ατρακτόσχημα μυροδοχεία ως κτερίσματα, που την χρονολογούν στην ελληνιστική εποχή.

Στο τμήμα του κτιρίου που ερευνήθηκε και είναι προσανατολισμού Β.-Ν., η ανώτερη διατηρούμενη επιφάνεια των τοίχων του εντοπίστηκε σε βάθος κυμαινόμενο από 0,73, ανώτερο, έως 1,30 μ., κατώτερο. Το αποτελούσαν τουλάχιστον τρεις ορθογώνιοι χώροι, οι οποίοι αποκαλύφθηκαν ή διατηρήθηκαν εν μέρει, αφού αυτό φαίνεται να εκτείνεται και πέραν των ορίων του οικοπέδου, αφ' ενός προς Β. στο όμορο ακίνητο και αφ' ετέρου προς Δ., κάτω από το κράσπεδο της σύγχρονης οδού Χαλκιδικής. Οι τοίχοι του είχαν χτιστεί κατά το «έμπλεκτον» σύστημα, με δύο σειρές από

70. Η ανασκαφική έρευνα διεξήχθη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας και με τη συνεχή επί τόπου εργασία του έκτακτου αρχαιολόγου Μ. Παναγιωτόπουλου.

μεσαίου μεγέθους αργούς λίθους με την πλατιά επιφάνεια στις όψεις, μικρότερους και κιμηλόπετρες ως εσωτερικό γέμισμα και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Αποκαλύφθηκαν δύο συνεχόμενοι χώροι, κατά μήκος της βορειοδυτικής πλευράς του οικοπέδου προς την οδό Χαλκιδικής (χώροι 1 και 2). Από αυτούς, μόνον του χώρου 1 διασώθηκαν σε κάποια σημεία οι διαστάσεις: 2,35×1,65 μ. Από το χώρο 2 διατηρήθηκε μόνον η νοτιοανατολική γωνία, που σχηματίζεται από τη συμβολή δύο τοίχων εν μέρει σωζόμενων. Ανατολικά του χώρου 2 και σε απόσταση 1,40 μ. εντοπίστηκε γωνία δύο τοίχων, που σχηματίζουν ακόμη ένα χώρο 3. Η απόσταση αυτή αντιστοιχεί στο πλάτος διαδρόμου ή δρομίσκου μεταξύ των χώρων 2 και 3 του κτιρίου, αφού το στρώμα που εκτεινόταν εκεί ήταν χαλικωτό και σκληρό.

Σπαράγματα δαπέδου με υπόλευκο κονίαμα στην επιφάνεια και λεπτό υπόστρωμα, πάχ. 0,02 μ., αποτελούμενο από ψιλό χαλίκι, άμμο και ασβέστη, διατηρήθηκαν μόνο στο χώρο 2 του κτιρίου. Το υπόστρωμα εδραζόταν σε αμμώδη επίχωση, στην οποία είχε διανοιγεί ο τάφος 3.

Λείψανα ενός ακόμη τοίχου, ίδιας δομής με τους τοίχους του κτιρίου και ίδιας κατεύθυνσης με αυτό, καθώς και λιθοσειράς, που εντοπίστηκαν στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, σε συνδυασμό με τις ενδείξεις προέκτασης ορισμένων τοίχων πέραν των ορίων του οικοπέδου, υποδηλώνουν ότι στη θέση αυτή είχε ιδρυθεί εκτεταμένο κτίριο, χρονολογούμενο στην ύστερη ελληνιστική-πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο. Οι περισσότεροι τοίχοι του κτιρίου διατηρήθηκαν σε επίπεδο θεμελίωσης κυμαινόμενο από 0,10 έως 0,35 μ. και είχαν υποστεί εκτεταμένη καταστροφή κατά τους νεότερους χρόνους.

Ακόμη, στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, προς την οδό Χαλκιδικής, αποκαλύφθηκαν σπαράγματα θεμελίων δύο τοίχων, εδραζόμενα σε στρώματα υποκείμενα του κτιρίου

Το πηγάδι-αποθέτης εντοπίστηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Πρόκειται για μεγάλο κυκλικό όρυγμα, διαμ. 1,95 μ., διανοιγμένο στο φυσικό ερυθρωπό μαργαϊκό σχιστόλιθο της περιοχής από το βάθος των 3,54 μ., το οποίο δεν αντιστοιχεί στο αρχικό, λόγω επεμβάσεων νεότερων χρόνων στο χώρο. Ανασκάφηκε έως το βάθος των 6,46 μ., χωρίς να εντοπιστεί ο πυθμένας του. Πιθανώς, αρχικά είχε διανοιγεί για την άντληση ύδατος, αλλά στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε ως αποθέτης. Από το εσωτερικό του αφαιρέθηκαν έξι επάλληλα στρώματα επίχωσης με φαιομέλανο χώμα, τέφρα, μεγάλη ποσότητα κεραμικής και εργαστηριακές απορρίψεις, όπως μάζες καμένου πηλού, σιδήρου, χαλκού, αλλά και κάρβουνα.

Αν και η ανασκαφή δεν απέδωσε σαφείς ενδείξεις για τη λειτουργία του κτιρίου, υποθέτουμε, σε συνδυασμό με τα στρώματα που ανασκάφηκαν και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως εργαστηριακές απορρίψεις, καθώς επίσης και με το περιεχόμενο του πηγαδιού-αποθέτη 1, ότι αυτή πρέπει να ήταν εργαστηριακή.

Τέλος, στο ανατολικό τμήμα της βόρειας παρειάς του οικοπέδου, εντοπίστηκε περιορισμένο τμήμα πηγαδιού 2, διανοιγμένου επίσης στο φυσικό έδαφος. Εδώ αποκαλύφθηκε τμήμα του πλ. μόλις 0,20 μ., ενώ το υπόλοιπο εκτείνεται στο όμορο προς Β. ακίνητο. Εξαιτίας της εμφύτευσης φρεατοπασσάλων στην εν λόγω παρειά μετά από κατάρρευση όμορου τοίχου, κατέστη δυνατόν να συλλεγούν τα ακόλουθα στοιχεία: πρόκειται περί κυκλικού ορύγματος, διαμ. 1,40 μ. στο ανώτατο αποκαλυφθέν τμήμα του, το οποίο εντοπίστηκε σε βάθος 3 μ., χωρίς ωστόσο να εντοπιστεί το αρχικό. Επίσης, δεν αποκαλύφθηκε η στάθμη του πυθμένα του έως το βάθος των 6,20 μ., το οποίο ήταν το τελικό βάθος εκσκαφής. Ακόμη, παρατηρήθηκε ότι από τη στάθμη των 5,30 μ., η διάμετρός του μειώνεται στο 1,30 μ., ενώ δεν φαίνεται να περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής.

Προφήτης Δανιήλ. Οδός Μελανδρύου 3

Η θέση του οικοπέδου κατά την αρχαία τοπογραφία εντάσσεται στη βορειοδυτική παρυφή της αμαξιτής οδού του Δημοσίου Σήματος, η οποία οδηγούσε από την Ιερά Πύλη στην Ακαδήμεια.

Κατά την ανασκαφική έρευνα[71] αποκαλύφθηκε τμήμα δεξαμενής (Εικ. 22) της περιόδου της ρωμαιοκρατίας (2ος αι. π.Χ.), η οποία λειτούργησε έως την ύστερη αρχαιότητα, οπότε καταστράφηκε και εγκαταλείφθηκε. Είναι κατεύθυνσης Β.-Ν., ορθογώνιου σχήματος, μήκ. 10,85 και μέγ. ορατού πλ. 7,85 μ. Αποκαλύφθηκαν τρεις πλευρικοί τοίχοι, χτισμένοι με αργούς και αδρά λαξευμένους λίθους, τεμάχια κεραμίδων και χώμα ως συνδετικό υλικό, ενώ στην τοιχοδομία τους είχαν ενταχθεί και μερικές ορθογώνιες κροκαλοπαγείς και ασβεστολιθικές λιθόπλινθοι σε β΄ χρήση. Η επιφάνεια των τοίχων εντοπίστηκε σε βάθος κυμαινόμενο από 1,30 έως 2,07 μ., ενώ το ύψος που διατηρήθηκαν είναι από 0,12 ελάχιστο έως 0,62 μ. μέγιστο. Το δάπεδο της δεξαμενής από υδραυλικό κονίαμα, πάχ. 0,03 μ., διατηρούνταν εντελώς τμηματικά κατά μήκος της εσωτερικής παρειάς των τοίχων της, έως μέγιστο πλάτος 0,71 μ., ενώ το υπόλοιπο είχε ήδη καταστραφεί κατά την ύστερη αρχαιότητα. Το βάθος της επιφάνειάς της εντοπίζεται στα 2,08-2,12 μ. Κάτω από το δάπεδο είχε τοποθετηθεί ισχυρό υπόστρωμα πάχ. 0,07 μ., αποτελούμενο από μικρούς αργούς λίθους συνδεδεμένους με κονίαμα. Η εσωτερική παρειά των τοίχων

71. Στην ανασκαφή εργάστηκαν κατά διαστήματα οι αρχαιολόγοι Ευ. Γιατρουδάκη, αμειβόμενη από τον ιδιοκτήτη, και Π. Κουτσιανά, υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

Εικ. 22. Αθήνα. Οδός Μελανδρύου 3. Η δεξαμενή από ΝΑ.

φέρει, επίσης, υδραυλικό κονίαμα πάχ. 0,03 μ. και επίχρισμα. Στην ένωση των τοίχων με το δάπεδο τοποθετήθηκαν λοξά αποτμήματα κεραμίδων, τα οποία και αυτά επιχρίσθηκαν με υδραυλικό κονίαμα. Τμήματα δύο παράλληλων μεταξύ τους τοίχων, κάθετων στο βορειοανατολικό τοίχο της δεξαμενής, εκτείνονται και κάτω από το κράσπεδο της σύγχρονης οδού Μελανδρύου. Η απόσταση μεταξύ τους είναι 0,85 μ. και έχει επιστρωθεί με στρώση υδραυλικού κονιάματος, που πιθανώς υποδηλώνει ότι τα ύδατα της δεξαμενής διοχετεύονταν σε παρακείμενό της ανάλογο χώρο ή αγωγό. Η έδραση του όλου κτίσματος, το οποίο εκτείνεται προς Ν. στην όμορη ιδιοκτησία, τοποθετήθηκε πάνω σε επίχωση, από την οποία συνελέγη κεραμική κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Η δεξαμενή καταστράφηκε κατά τον 4ο αι. μ.Χ. και στη συνέχεια καλύφθηκε από επιχώσεις, ενώ κατά τους νεότερους χρόνους τμήμα της βορειοανατολικής της γωνίας παραβιάστηκε από πηγάδι.

Πρόκειται για κτίριο το οποίο χτίστηκε κατά την εποχή που είχε ήδη υποβαθμιστεί το Δημόσιον Σήμα και διαπιστώθηκε αλ-

Εικ. 23. Αθήνα. Οδός Αλικαρνασσού 21. Η δεξαμενή από Δ.

λαγή χρήσης γης στην περιοχή[72], στην οποία αρχικά είχε αναπτυχθεί νεκροταφείο που λειτουργούσε έως την ελληνιστική εποχή, όπως έδειξαν τα ευρήματα των επιχώσεων, μεταξύ των οποίων και δύο επιτύμβιοι κιονίσκοι. Κατά την περίοδο της μετάβασης από την ελληνιστική εποχή σε αυτήν της ρωμαιοκρατίας, εδώ φαίνεται ότι η χρήση αυτή είχε εκπέσει και ιδρύθηκε το εν λόγω κτίσμα, του οποίου η δεξαμενή αποτελεί τμήμα.

Παρά την οδό προς Κολωνό. Οδός Αλικαρνασσού 21

Η ανασκαφική έρευνα[73] αποκάλυψε παρά τη βορειοδυτική παρυφή της αρχαίας οδού προς Ίππιο Κολωνό τμήμα δεξαμενής της εποχής της ρωμαιοκρατίας, η οποία αποτελείται από χώρο ορθογώνιου σχήματος με απόληξη τύπου κόγχης στην ανατολική πλευρά (Εικ. 23). Για την κατασκευή της παραβιάστηκε το φυσικό σχιστολιθικό έδαφος (κιμηλιά), στο οποίο είχε διανοιχθεί ορθογώνιο λάξευμα. Το κενό μεταξύ της παραβιασμένης κιμηλιάς και των αποκαλυφθέντων τοίχων της δεξαμενής είχε πληρωθεί με κροκάλες και κονίαμα.

Η συνολική έκταση του τμήματος της δεξαμενής που αποκαλύφθηκε υπολογίζεται ότι ανέρχεται στα 15 τ.μ. Στα βόρεια εκτείνεται πέραν του αντίστοιχου ορίου του οικοπέδου, κάτω από το κατάστρωμα της σύγχρονης οδού Αλικαρνασσού, στα δυτικά εκτείνεται στην όμορη ιδιοκτησία, στο ανατολικό και το νότιο τμήμα της είχε καταστραφεί από νεότερες οικοδομικές επεμβάσεις, ενώ τοίχος της παλαιάς οικίας νεότερων χρόνων, η οποία είχε χτιστεί στο οικόπεδο, εδραζόταν επί του δαπέδου της. Οι τοίχοι της δεξαμενής είναι χτισμένοι με μεγάλους, αλλά και μικρότερους αδρά λαξευμένους ασβε-

72. Υδραυλικές εγκαταστάσεις με δεξαμενές έχουν εντοπιστεί στην ευρύτερη περιοχή: βλ. Κεραμεικού 101 (χάνδαξ ΟΑΠ), *ΑΔ* 27 (1972): Χρονικά, σ. 115· Μεγάλου Αλεξάνδρου 92-94, ό.π., σ. 122· Καστοριάς 55, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 21-24· Άργους και Μοναστηρίου, *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 56.

73. Η έρευνα διεξήχθη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας και με τη συνεχή επί τόπου εργασία της έκτακτης αρχαιολόγου Μ. Παϊπέτη.

στόλιθους, κροκάλες και ισχυρό ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Η εσωτερική τους όψη έχει επενδυθεί με παχιά στρώση κονιάματος και στο κατώτατο τμήμα της, ως σύνδεση με το δάπεδο, φέρουν όλοι οι τοίχοι λοξότμητη ταινία κονιάματος, ύψ. 0,10 μ., για την εξασφάλιση μέγιστης στεγανότητας. Η στάθμη της διατηρούμενης επιφάνειας των τοίχων εντοπίζεται σε βάθος κυμαινόμενο από 0,76 έως 1,40 μ.

Ο καμπυλόγραμμος τοίχος που οριοθετεί χώρο εν είδει κόγχης, είναι κατασκευασμένος στη δυτική παρειά του, η οποία αποτελεί την εσωτερική του όψη, με αδρά ειργασμένους λίθους μεγάλων και μεσαίων διαστάσεων συνδεδεμένους με κονίαμα. Κατά τόπους διατηρήθηκε μόνον το συνδετικό κονίαμα και όχι ο λίθος. Στο υπόλοιπο διατηρούμενο πλάτος του, ο τοίχος αυτός είναι κατασκευασμένος με κροκάλες πακτωμένες σε παχιές στρώσεις κονιάματος. Ο ίδιος τρόπος δόμησης έχει χρησιμοποιηθεί και για την ανωδομή του τοίχου, ενώ στο θεμέλιό του, εκτός από κροκάλες και αργούς λίθους, έχουν χρησιμοποιηθεί και μεγάλες λιθόπλινθοι. Η εσωτερική χορδή του τόξου του έχει μήκος 3,57 και το μέγιστο πλάτος του είναι 0,90 μ., ένδειξη θολωτής στέγης. Διατηρείται σε μέγιστο ύψος 0,92 μ. Λιθόπλινθος που αποκαλύφθηκε στη βορειοανατολική του απόληξη και φαίνεται ότι αποτελούσε το μοναδικό διατηρηθέν τμήμα της ανατολικής-εξωτερικής του όψης, καθώς και το γέμισμα από κροκάλες, αργούς λίθους και κονίαμα μεταξύ αυτής και έτερης λιθόπλινθου της δυτικής του όψης, έδειξαν ότι ο τοίχος ήταν κατασκευασμένος κατά το «έμπλεκτον» σύστημα δόμησης.

Αποκαλύφθηκαν, ακόμη, τμήματα δύο τοίχων, οι οποίοι σχηματίζουν γωνία ορθογώνιου χώρου εκτεινομένου πέραν των προς Δ. ορίων του σκάμματος, στην όμορη ιδιοκτησία.

Το δάπεδο είναι κατασκευασμένο με τεμάχια ορθογώνιων κεραμοπλίνθων, κάθετα τοποθετημένων, ανομοιόμορφα διατεταγμένων και καλυμμένων με λεπτή στρώση κονιάματος, το οποίο έχει κατά τόπους απολεπιστεί. Εντοπίστηκε σε βάθος 1,66 και το πάχος του είναι 0,05 μ. Ως υπόστρωμα του δαπέδου τοποθετήθηκε στρώση ασβεστοκονιάματος πάχ. 0,35 μ., στην οποία είχαν πακτωθεί κροκάλες. Το υπόστρωμα είχε εδραστεί στην επιφάνεια της κιμηλιάς. Το δάπεδο είναι ενιαίο για όλο το αποκαλυφθέν τμήμα της δεξαμενής και αποδεικνύει το σύγχρονο της όλης κατασκευής.

Κάτω από τη δεξαμενή διερχόταν αγωγός διανοιγμένος στο φυσικό σχιστολιθικό βράχο (κιμηλιά). Το ένα σκέλος του ερευνήθηκε σε μήκος 3,10 μ. και είναι κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., ενώ στη συνέχεια στρέφεται προς Ν. και ακολουθεί πορεία ΒΔ.-ΝΑ. Πρόκειται για αγωγό ορθογώνιου σχήματος στη βάση του με αψιδωτή κορυφή και επίπεδο πυθμένα, εσωτ. ύψ. 1,73 μ. και πλ. κυμαινόμενου από 0,40 στο ανώτερο τμήμα του, όπου συγκλίνουν ελαφρά τα τοιχώματά του, έως 0,70 μ. στο κατώτερο. Εσωτερικά είχε επενδυθεί με παχιά (0,025-0,04 μ.) στρώση υδραυλικού κονιάματος, διασφαλίζοντας το υδατοστεγές της κατασκευής. Το δάπεδό του παρουσιάζει κλίση περί τα 0,10 μ. από Α. προς Δ. (κατά τον άξονά του), ενώ η επιφάνεια των εσωτερικών του τοιχωμάτων είναι κάπως ανώμαλη λόγω της διάνοιξης του αγωγού στην κιμηλιά από τα πλάγια.

Λόγω του περιορισμένου χώρου του ερευνηθέντος τμήματος της δεξαμενής και των επεμβάσεων στο οικόπεδο κατά τους νεότερους χρόνους, δεν κατέστη δυνατόν να δειχθεί κατά πόσον αυτή ήταν αυτόνομη ή αποτελούσε τμήμα ενός εκτεταμένου συγκροτήματος, πιθανώς βαλανείου, ή άλλου σημαντικού κτιρίου. Αποτέλεσε μαζί με τον αγωγό, τμήμα των υδραυλικών έργων της Αδριάνειας περιόδου, χρονολογούμενο στο 2ο αι. μ.Χ. Τα ανασκαφικά δεδομένα έδειξαν ότι η λειτουργία του κτίσματος διήρκεσε τουλάχιστον έως τον 3ο αι. μ.Χ., ενώ η καταστροφή του επήλθε κατά τον 4ο αιώνα.

Κολωνός. Συμβολή των οδών Αμφιαράου, Ηρούς 16 και Φιλοδαμείας

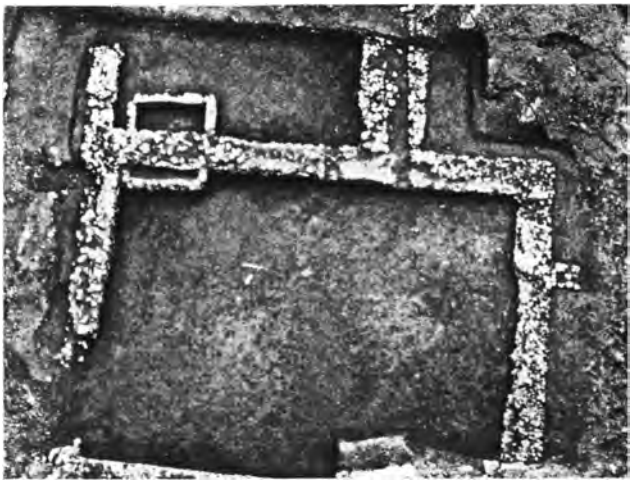
Η θέση του οικοπέδου, σύμφωνα με την αρχαία τοπογραφία, εντάσσεται στη δυτική παρυφή της οδού η οποία οδηγούσε από τις λεγόμενες Ήριες Πύλες του τείχους της αρχαίας Αθήνας στον Ίππιο Κολωνό.

Στο οικόπεδο, συνολικής έκτασης 487,34 τ.μ., αποκαλύφθηκε[74] αρχαίος τοίχος (Τχ. 1), κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., εκτεινόμενος σχεδόν διαγώνια σε όλο το μήκος του (Εικ. 24). Η πορεία του τοίχου διαπιστώθηκε σε μήκος 29,70 μ., αλλά αποκαλύφθηκε σε μήκος 26 μ. λόγω καταστροφής τμήματός του σε μήκος 3,70 μ. από αρδευτικό πηγάδι κατά τους νεότερους χρόνους. Είναι χτισμένος με ακανόνιστες ασβεστολιθικές πέτρες, αποστρογγυλευμένες ποτάμιες κροκάλες, λίγα τεμάχια κεραμίδων τοποθετημένα κατά τόπους και μία κροκαλοπαγή λιθόπλινθο σε β΄ χρήση. Ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί λάσπη. Περί το μέσον της βορειοδυτικής όψης του, εντοπίστηκε τμήμα νεότερης επέμβασης, μήκ. 10,50 και ύψ. 0,60 μ., το οποίο διατηρεί επίχρισμα ασβεστοκονιάματος και καλύπτει κατά τι το περιχείλωμα του νεότερου φρέατος. Η στάθμη της διατηρούμενης επιφάνειάς του με κατεύθυνση από Ν. προς Β. κυμαίνεται από βάθος 1,30 έως 1,50 μ., ενώ αυτή της έδρασής του κατά την ίδια κατεύθυνση από 3,15 έως 3,08 μ. Αντίστοιχα, το διατηρούμενο ύψος του τοίχου κυμαίνεται από 1,80 έως 1,20 και το πλάτος του είναι 0,50-0,55 μ. Σε βάθος 2,85 μ. αποκαλύφθηκε η διατηρούμενη επιφάνεια θεμελίου τοίχου (τχ. 2), κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., σύγχρονου και κάθετου προς τον τχ. 1, μήκ. 0,35-0,40, πλ. 0,45 και ύψ. 0,25 μ. Οι τοίχοι χρονολογούνται στην ύστερη ρωμαϊκή-πρώιμη βυζαντινή περίοδο, με ίχνη χρήσης του χώ-

74. Η ανασκαφική έρευνα διεξήχθη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας και με τη συνεχή επί τόπου παρακολούθηση του αρχαιολόγου Γ. Μιχαλόπουλου.

Εικ. 24. Αθήνα. Συμβολή των οδών Αμφιαράου, Ηρούς 16 και Φιλοδαμείας. Ο τχ. 1 από ΒΑ.

Εικ. 25. Αθήνα. Οδός Χαονίας 18. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΒΔ.

ρου κατά τον 11ο-12ο αι. μ.Χ. και αποτελούσαν τμήμα κτιρίου, για τη λειτουργία του οποίου η ανασκαφική έρευνα δεν απέδωσε στοιχεία. Πιθανότατα όμως σχετίζεται με το εκτεταμένο κτίριο που αποκαλύφθηκε στο παρελθόν στη συμβολή των οδών Λένορμαν 195 και Αμφιαράου[75].

Κολωνός. Οδός Χαονίας 18

Η θέση του οικοπέδου, σύμφωνα με την αρχαία τοπογραφία, εντάσσεται στη δυτική παρυφή της αρχαίας οδού που συνέδεε τις λεγόμενες Ήριες Πύλες με τον Ίππιο Κολωνό. Κατά την αρχαιότητα, εκατέρωθεν της οδού αυτής είχαν αναπτυχθεί παρόδια νεκροταφεία. Από την ταφική χρήση του χώρου βρέθηκαν μόνο λίγα αποτμήματα επιτύμβιων κιονίσκων ελληνιστικών χρόνων.

Η ανασκαφική έρευνα[76] αποκάλυψε τμήμα κτιριακής εγκατάστασης, πιθανότατα αγροικίας, της περιόδου της ρωμαιοκρατίας (Εικ. 25), οπότε η χρήση λειτουργίας των νεκροταφείων είχε ατονήσει.

Τα αρχαιότερα κατάλοιπα σχετίζονται με δεξαμενή τετράγωνου σχήματος, χτισμένη με αργούς και ποτάμιους λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Αποκαλύφθηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και οι εσωτερικές της διαστάσεις είναι 1,52×1,54 μ. Τα τοιχώματά της είναι χτισμένα με διπλή σειρά από αργούς λίθους, ποτάμιες κροκάλες και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Το πλάτος τους είναι 0,20 μ. και διατηρούνται σε ύψος θεμελίωσης μόλις 0,20 μ. Η εσωτερική όψη των τοιχωμάτων της, όπως και η επιφάνεια του δαπέδου της, είναι επιχρισμένα με ασβεστοκονίαμα πάχ. 0,02 μ. Η δεξαμενή είχε ενταχθεί εξωτερικά ενός κτιρίου προσανατολισμού ΒΔ.-ΝΑ., από το οποίο διατηρήθηκε ένας χώρος μήκ. τουλάχιστον 10 μ., αφού δεν αποκαλύφθηκε το νοτιοδυτικό όριό του, πλ. 4,30 μ., και οριζόταν από τοίχους χτισμένους με αργούς λίθους, ποτάμιες κροκάλες και ελάχιστα τμήματα κεραμίδων, ενώ ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί λάσπη. Οι περισσότεροι τοίχοι του κτιρίου διατηρήθηκαν σε επίπεδο θεμελίωσης, το πλάτος τους είναι 0,75 μ., ενώ η στάθμη της επιφάνειάς τους εντοπίζεται σε βάθος 0,80 μ. από την επιφάνεια του κρασπέδου της οδού Χαονίας. Το πλάτος αυτό των τοίχων υποδηλώνει ότι πρόκειται για τους εξωτερικούς τοίχους του κτιρίου. Ο βορειοδυτικός τοίχος του είναι ορατού μήκ. 5,50 μ., ενώ το υπόλοιπο τμήμα του, μήκ. 3,20 μ., εκτείνεται στο όμορο ακίνητο. Το πλάτος του είναι 0,50 μ. και παραπέμπει σε εσωτερικό διαχωριστικό τοίχο. Επομένως, το κτίριο εκτεινόταν ακόμα πιο βορειοδυτικά και ο εν λόγω τοίχος δεν αποτελεί το αντίστοιχο όριό του, ενώ υποδηλώνει εκτεταμένη κτιριακή εγκατάσταση. Αφού καταστράφηκε ο τοίχος που αποτελούσε το νοτιοανατολικό όριό του, χτίστηκε νέος σε απόσταση 1,50 μ. νοτιοανατολικά του, από τα υλικά δομής του προηγούμενου και ίδιας κατεύθυνσης με αυτόν. Ο νέος αυτός τοίχος, ο οποίος διατηρήθηκε σε μεγαλύτερο ύψος (0,45 μ.) από τους υπόλοιπους, έτμησε κατά μήκος της τη δεξαμενή και εδράστηκε επί του δαπέδου της, διαπλατύνοντας έτσι τον αρχικό χώρο έως τα 6 μ. Κατασκευαστικά, διαφοροποιείται από τους τοίχους της πρώτης φάσης, επειδή στη δομή του ενσωματώθηκε πλήθος αποτμημάτων κεραμίδων, ενώ στα βορειοανατολικά εφάπτεται με τον τοίχο που αποτελούσε το αντίστοιχο όριο του κτιρίου. Κατά την ίδια φάση ιδρύθηκε και ο τοίχος που αποτέλεσε το νοτιοδυτικό όριο του κτιρίου, ο οποίος όρισε το μήκος του στα 8,50 μ. Σε γ΄ φάση συμπληρώθηκε με κατά μήκος προσθήκη ο τοίχος που αποτελούσε το βορειοανατολικό όριο του κτιρίου και ιδρύθηκαν δύο τοίχοι κάθετοι προς αυτόν που παραβίασε τη

75. Χ. Στούπα, Λένορμαν 195 και Αμφιαράου, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 231-233, εικ. 26.

76. Στην ανασκαφή εργάστηκαν κατά διαστήματα οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Κ. Λυμπεροπούλου, Γ. Μιχαλόπουλος και Ι. Μακρή, υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

δεξαμενή, διαμορφώνοντας επιπλέον χώρους προς ΝΑ., οι οποίοι φαίνεται να εκτείνονται πέραν των ορίων του ανασκαφέντος χώρου, στο όμορο προς την κατεύθυνση αυτή ακίνητο.

Οδός Καστοριάς 71 και Κασσάνδρας

Στο ανωτέρω οικόπεδο αποκαλύφθηκε[77] τμήμα του νεκροταφείου που αναπτύχθηκε παρά τη βόρεια παρυφή της Ιεράς Οδού. Συνολικά ήλθαν στο φως 132 τάφοι, λακκοειδείς, λακκοειδείς-κεραμοσκεπείς, σαρκοφάγοι, κεραμοσκεπείς-καλυβίτες και κιβωτιόσχημοι, χρονολογούμενοι από την κλασική έως τη ρωμαϊκή εποχή. Ακόμη, ήλθε στο φως ομαδική ταφή, η οποία περιείχε 63 σκελετούς, χρονολογούμενη στην ύστερη κλασική περίοδο[78] (Εικ. 26).

Οδός Λένορμαν 127

Η ανασκαφική έρευνα[79] του οικοπέδου αποκάλυψε τμήμα νεκροταφείου της δυτικής παρυφής της οδού προς τον Ίππιο Κολωνό, όπου είχαν αναπτυχθεί νεκροταφεία. Ειδικότερα, αποκαλύφθηκαν 52 τάφοι, στους οποίους συγκαταλέγονται απλοί λακκοειδείς, λακκοειδείς-κεραμοσκεπείς, πυρές, εγχυτρισμοί, ένας κιβωτιόσχημος και μία σαρκοφάγος[80], χρονολογούμενοι στη γεωμετρική και την κλασική εποχή.

Ακαδημία Πλάτωνος. Οδός Πυλού 96 και Σερρών

Στο οικόπεδο, συνολικής επιφάνειας 156,50 τ.μ., αποκαλύφθηκαν[81] οκτώ τάφοι χρονολογούμενοι από την ύστερη γεωμετρική έως την κλασική εποχή (Εικ. 27). Εντοπίστηκαν οι ακόλουθοι τύποι ταφών: λακκοειδείς, πυρές, ένας λακκοειδής-κεραμοσκεπής, ένας κιβωτιόχημος-κεραμοσκεπής και ένας εγχυτρισμός[82]. Ακόμη, εντοπίστηκαν στο επιφανειακό στρώμα ίχνη ταφικής χρήσης του χώρου κατά την περίοδο της ρωμαιοκρατίας (γυάλινα όστρακα και τμήματα γυάλινων μυροδοχείων). Ο χώρος της ανασκαφής βρέθηκε σε αρκετά σημεία παραβιασμένος από επεμβάσεις των νεότερων χρόνων. Η θέση εντάσσεται, σύμφωνα με την αρχαία τοπογραφία, στη δυτική παρυφή της δευτερεύουσας-αμαξιτής

Εικ. 26. Αθήνα. Οδός Καστοριάς 71 και Κασσάνδρας. Μερική άποψη της ομαδικής ταφής από Δ.

Εικ. 27. Αθήνα. Οδός Πύλου 96 και Σερρών. Μερική άποψη της ανασκαφής από Ν.

οδού του Δημοσίου Σήματος, η οποία οδηγούσε διά της Ιεράς Πύλης στην Ακαδήμεια και όπου είχε αναπτυχθεί εκτεταμένο νεκροταφείο, ήδη από τους γεωμετρικούς χρόνους.

ΧΑΡΙΣ ΣΤΟΥΠΑ

Μέγαρα[83] (Εικ. 28)

1. Οδός Παλαιολόγου 54 (Ο.Τ. 135, οικόπεδο Ε. Καστάνη)

Κατά την εκσκαφή του εν λόγω οικοπέδου[84], νότια του λόφου του Αλκάθου εντοπίστηκαν αρχαιότητες. Ακολούθη-

77. Η έρευνα διεξήχθη με τη συνεχή επί τόπου εργασία της έκτακτης αρχαιολόγου Μ. Νικολούδη, υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

78. Θα ακολουθήσει μελέτη της ανασκαφής από την υπογράφουσα.

79. Η ανασκαφή διεξήχθη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας και με τη συμμετοχή του αρχαιολόγου Γ. Μιχαλόπουλου.

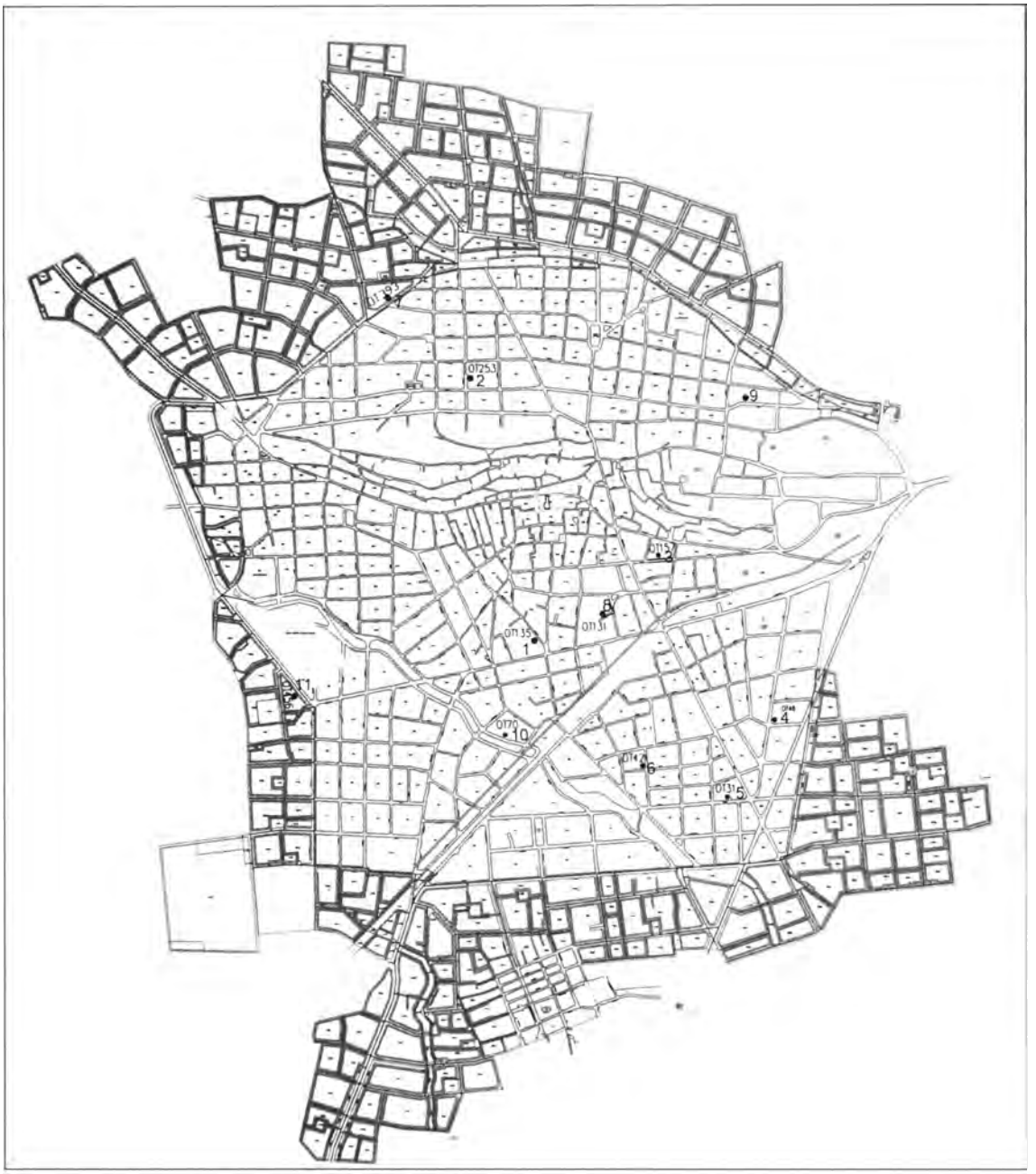
80. Θα ακολουθήσει μελέτη της ανασκαφής από την υπογράφουσα.

81. Η ανασκαφική έρευνα διεξήχθη υπό την εποπτεία της υπογράφουσας και με τη συνεχή επί τόπου εργασία των έκτακτων αρχαιολόγων Μ. Παναγιωτόπουλου και Χ. Χαραμή.

82. Θα ακολουθήσει μελέτη της ανασκαφής από την υπογράφουσα.

83. Τα ημερολόγια των σωστικών ανασκαφών που ακολουθούν τήρησαν οι ωρομίσθιοι αρχαιολόγοι Μ. Γρηγοριάδη και Μ. Γκρουέζα. Η υπογράφουσα είχε την επίβλεψή τους και συνέταξε τις τελικές αναφορές προς την Εφορεία και το αρμόδιο Αρχαιολογικό Συμβούλιο. Η σχεδιαστική αποτύπωση έγινε από τον τοπογράφο της Εφορείας Γ. Μαστρονικόλα και την υπομηχανικό Κ. Συμεώνογλου. Η συντήρηση των αρχαίων έγινε από τη συντηρήτρια Γ. Θεοδώρου.

84. Για σωστικές ανασκαφές σε όμορα οικόπεδα επί της οδού Παλαιολόγου, πρβλ. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 36-37· 42 (1987): Χρονικά, σ. 46-48· 50 (1995): Χρονικά, σ. 51.

Εικ. 28. Γενικό τοπογραφικό σχέδιο των Μεγάρων με σημειωμένη τη θέση των οικοπέδων που ανασκάφηκαν.

σε σωστική ανασκαφή[85], κατά την οποία ερευνήθηκαν δύο τάφοι της ύστερης γεωμετρικής περιόδου, δύο υπόγεια δωμάτια οικίας των ελληνιστικών χρόνων και κατάλοιπα κλιβάνου των παλαιοχριστιανικών-πρωτοβυζαντινών χρόνων.

Ι. Ύστερος 8ος και 7ος αι. π.Χ. Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν τρεις τάφοι σε βάθος από -1,88 έως -1,96 μ. από το κατάστρωμα της οδού Παλαιολόγου.

Τάφος 1: κιβωτιόσχημος, μήκ. 1,10 μ. Εκτείνεται κάτω από την όμορη κατοικία και γι' αυτόν το λόγο δεν ερευνήθηκε.

Τάφος 2 (Εικ. 29): τετράπλευρος λακκοειδής, διαστ. 1,25×0,50 μ. Προσανατολισμός Β.-Ν. Καλυπτήριες: δύο ακανόνιστες ασβεστολιθικές πλάκες. Περιείχε τον ενταφιασμό ενός ενήλικου νεκρού, σε ύπτια οκλάζουσα στάση με

85. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η ωρομίσθια αρχαιολόγος Μ. Γρηγοριάδη.

Εικ. 29. Μέγαρα. Οδός Παλαιολόγου 54. Τάφος 2.

το κεφάλι στα νότια και τα χέρια λυγισμένα στους αγκώνες με τις παλάμες στο στήθος, και την ανακομιδή των οστών ενός βρέφους και ενός παιδιού. Τα σκελετικά κατάλοιπα του βρέφους και του παιδιού είχαν παραμεριστεί κατά μήκος της νότιας πλευράς του τάφου και πάνω σε αυτά βρισκόταν το κρανίο του ενήλικου νεκρού.

Την ανακομιδή των οστών του βρέφους και του παιδιού συνόδευαν ένα χάλκινο αγγείο, ένας χάλκινος δακτύλιος, μία χάλκινη πόρπη, ένα κύπελλο με γραπτή διακόσμηση της ύστερης γεωμετρικής περιόδου, ένα αβαφές ανοιχτό αγγείο, καθώς και ένα ληκύθιο και τρεις πυξίδες της κατηγορίας της μονόχρωμης αργείτικης κεραμικής.

Τάφος 3: τετράπλευρος λακκοειδής που περιείχε τον ενταφιασμό ενός ενήλικα σε συνεσταλμένη στάση.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν δύο ορύγματα στον κροκαλοπαγή βράχο, τα οποία περιείχαν όστρακα κεραμικής του τέλους του 8ου ή των αρχών του 7ου αι. π.Χ. και σκωρίες σιδήρου.

ΙΙ. Κατάλοιπα ελληνιστικής οικίας. Αποκαλύφθηκαν δύο υπόγεια δωμάτια (Δωμάτια 1 και 2). Οι τοίχοι έχουν οικοδομηθεί με λιθοπλίνθους από γκρίζο μαλακό πωρόλιθο, ενώ ανά διαστήματα παρεμβάλλονται σειρές πλακοειδών λίθων. Στους τοίχους, που διατηρούν περισσότερους από ένα δόμους (Τχ6, Τχ11, Τχ12), οι δόμοι είναι ισοϋψείς. Εδράζονται πάνω στον κροκαλοπαγή βράχο σε βάθος από -2,80 έως -3,10 μ., με εξαίρεση τον Τχ11, ο οποίος εδράζεται σε βάθος -2,18 μ.

Η ανατολική πλευρά του δωματίου 1, όπως και η βορειοδυτική, η βορειοανατολική και η νοτιοανατολική γωνία, είναι λαξευμένες στον κροκαλοπαγή βράχο που έχει απολαξευθεί κατά 0,80 έως 1 μ.

Η επίχωση από το εσωτερικό των δωματίων απέδωσε αρκετή ποσότητα κεραμικής του 2ου και του 1ου αι. π.Χ. Περισυνελέγησαν κυρίως όστρακα χρηστικών αγγείων, αμφορέων, λεκανών, πρόχων, μαγειρικών σκευών, ανάγλυφων σκύφων, μελαμβαφών λύχνων και ανοιχτών αγγείων, ανάμεσα στα οποία ορισμένα με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος», ερυθροβαφών ανοιχτών αγγείων και λαγύνου. Επίσης, περισυνελέγησαν αρκετά τμήματα ειδωλίων γυναικείων μορφών, τμήματα από ειδώλια ζώων, ένα πήλινο ομοίωμα φαλλού, πήλινα υφαντικά βάρη και πηνία, καθώς και έξι χάλκινα νομίσματα. Από το Δωμάτιο 1 προήλθε τμήμα μαρμάρινου μετρητή υγρών (σηκώματος), το οποίο διασώζει τρεις ανισομεγέθεις κοιλότητες για τη μέτρηση.

ΙΙΙ. Κεραμικός κλίβανος των παλαιοχριστιανικών-πρωτοβυζαντινών χρόνων[86]. Το Δωμάτιο 2, και συγκεκριμένα ο τοίχος που όριζε τη νότια πλευρά του, καθώς και το δυτικό τμήμα του τοίχου της βόρειας πλευράς του (Τχ12) έχουν καταστραφεί από κλίβανο, η κατασκευή του οποίου ανάγεται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Πρόκειται για κλίβανο ορθογώνιας κάτοψης[87], ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,45 μ. και εκτείνεται προς Β. κάτω από την όμορη πολυκατοικία.

Κατά την αποκάλυψη του κλιβάνου αφαιρέθηκε επίχωση από ερυθρωπό άργιλο, η οποία απέδωσε χρηστική κεραμική του 5ου και του 6ου αι. μ.Χ., τμήματα πλίνθων, αρκετά από τα οποία είχαν πρασινωπό χρώμα, και υαλοποιημένες μάζες πηλού πρασινωπού χρώματος. Οι υπερκείμενες επιχώσεις περιείχαν σημαντική ποσότητα κεραμικής της ίδιας περιόδου και τμήματα πλίνθων.

IV. Οικοδομικά λείψανα μεταγενέστερα του κλιβάνου. Οι παρακάτω τοίχοι είναι οικοδομημένοι με αργούς λίθους, φέρουν ενσωματωμένα στην τοιχοποιία τους όστρακα χρηστικής κεραμικής και τμήματα πλίνθων πρασινωπού χρώματος και φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν μετά τη διακοπή λειτουργίας του κλιβάνου.

Τοίχος Τχ3: ο ανώτερος δόμος του βρίσκεται σε βάθος -1,20, έχει πλάτος 0,51, σώζεται σε μήκος 1,82 και σε μέγιστο ύψος 1,34 μ. Ο Τχ3 έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και το δυτικό του τμήμα πατά εν μέρει πάνω στο δάπεδο του διαδρόμου πυροδότησης του κλιβάνου, ενώ το υπόλοιπο τμήμα του εδράζεται πάνω στο βράχο.

Τοίχος Τχ4: έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Ο ανώτερος δόμος του βρίσκεται σε βάθος -0,65, αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,64 μ. και συνεχίζει προς Β. κάτω από την όμορη πολυκατοικία. Έχει πλάτος 0,67 μ. και σώζεται σε μέγιστο ύψος 0,78 μ. Το νοτιοανατολικό άκρο του εδράζεται πάνω στον Τχ10. Ο Τχ4 σχηματίζει παρειά επιχρισμένη με ασβεστοκονίαμα μόνο στη δυτική του πλευρά.

Τοίχος Τχ5: έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και το δυτικό του άκρο πατά πάνω στον Τχ6 του Δωματίου 1. Ο ανώτερος δόμος του βρίσκεται σε βάθος -0,97 μ. Ο Τχ5 αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,77 μ. και συνεχίζει προς Α. προς την οδό Παλαιο-

86. Νοτιοδυτικά του οικοπέδου Καστάνη και στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο (Ο.Τ. 135), στην οδό Σαχτούρη έχει ανασκαφεί εργαστήριο κεραμικής ρωμαϊκών χρόνων, *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 44-45.

87. N. Cuomo di Caprio, Pottery and Tile Kilns in South Italy and Sicily, *Roman Brick and Tile Production*, BAR International Series, 1979, σ. 75, type IIb.

λόγου. Έχει πλάτος 0,50 και σώζεται σε ύψος 0,80 μ. Ανατολικά υπήρχε είσοδος πλ. 1,10 μ. με κατώφλι από ασβεστοκονίαμα, την οποία πλαισιώνουν δύο ορθογωνισμένοι κογχυλιάτες λίθοι, εν είδει παραστάδων. Η είσοδος αργότερα κλείστηκε με αργολιθοδομή. Με βάση την κεραμική που προέκυψε κατά την αποκάλυψή του, χρονολογείται στους πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

Τοίχος Τχ8: βρίσκεται σε βάθος -1,09 μ. έχει κατεύθυνση Α.-Δ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,54 μ. και ευθύνεται για την καταστροφή της νοτιοδυτικής γωνίας του Δωματίου 1. Το δυτικό του άκρο εκτείνεται μέχρι το ανατολικό όριο του διαδρόμου πυροδότησης του κλιβάνου, ενώ στα ανατολικά συνεχίζει μέσα στο άσκαφο. Ο Τχ8 έχει πλάτος που κυμαίνεται από 0,60 έως 0,68 μ. Σώζεται σε ύψος 1,70 μ. και εδράζεται στο βράχο εντός του δαπέδου του Δωματίου 1. Φαίνεται αρκετά μεταγενέστερος, καθώς για την ανοικοδόμησή του διανοίχθηκε τάφρος στις επιχώσεις που συνδέονται με τη χρήση των Τχ5 και Τχ9.

Τοίχος Τχ9: έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Το βορειοδυτικό του άκρο εφάπτεται με τον τοίχο Τχ11 του Δωματίου 1. Σώζεται σε μήκος 3,37, ύψος 0,54 και έχει πλάτος 0,36 μ. Εδράζεται στο βράχο. Με βάση την κεραμική που προέκυψε κατά την αποκάλυψή του, χρονολογείται στους πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

V. Οικοδομικά λείψανα ακαθόριστης περιόδου. Στο βόρειο πρανές του οικοπέδου και σε βάθος -0,60 μ. αποκαλύφθηκε ο Τχ1, κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., ο οποίος σώζεται σε μήκος 3,50 και ύψος 1,35 μ. και εδράζεται στο βράχο. Το πλάτος του εκτείνεται κάτω από την όμορη πολυκατοικία. Για την κατασκευή του έχουν χρησιμοποιηθεί λιθόπλινθοι από γκρίζο πωρόλιθο και πλακοειδείς λίθοι και κέραμοι, οι οποίοι παρεμβάλλονται μεταξύ των αρμών των λιθοπλίνθων.

Το βορειοανατολικό άκρο του Τχ1 εφάπτεται σε πηγάδι. Το στόμιο του πηγαδιού, διαμ. 0,80 μ., βρίσκεται σε βάθος -0,10 μ. Αποτελείται από 12 ανισοϋψείς δόμους από μικρές πλίνθους από κογχυλιάτη λίθο, συνολ. ύψ. 1,62 μ., ενώ το υπόλοιπο τμήμα του είναι λαξευμένο στο βράχο. Δεν προέκυψαν στοιχεία για τη χρονολόγηση του τοίχου και του πηγαδιού.

Τα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

2. Οδός Καραϊσκάκη 29 (Ο.Τ. 253, οικόπεδο Ε. Καστάνη) (Εικ. 30)

Η οδός Καραϊσκάκη βρίσκεται στο βόρειο τμήμα των Μεγάρων και σε σχέση με την τοπογραφία της αρχαίας πόλης εντός των τειχών, ακριβώς βόρεια του λόφου του Αλκάθου και της οδού που οδηγούσε στην πύλη του Τριποδίσκου και δυτικά της βόρειας προέκτασης της Ευθείας οδού. Στο εν λόγω οικόπεδο, κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών βρέθηκαν αρχαία. Κατά τη σωστική ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε ερευνήθηκαν οικοδομικά λείψανα, που χρονολογούνται από τους πρώιμους ελληνιστικούς έως και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, και ένας τάφος πιθανότατα των κλασικών χρόνων.

Α. Ύστεροι κλασικοί έως ύστεροι ρωμαϊκοί χρόνοι. Υπόγειο Δωμάτιο 1 (Εικ. 31). Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος -0,85 μ. από το κατάστρωμα της οδού Καραϊσκάκη αποκαλύφθηκε υπόγειος χώρος (Υπόγειο Δωμάτιο 1) διαστ. 5,90×2,33 μ., ορθογώνιας κάτοψης, ο κατά μήκος άξονας του οποίου έχει προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ.

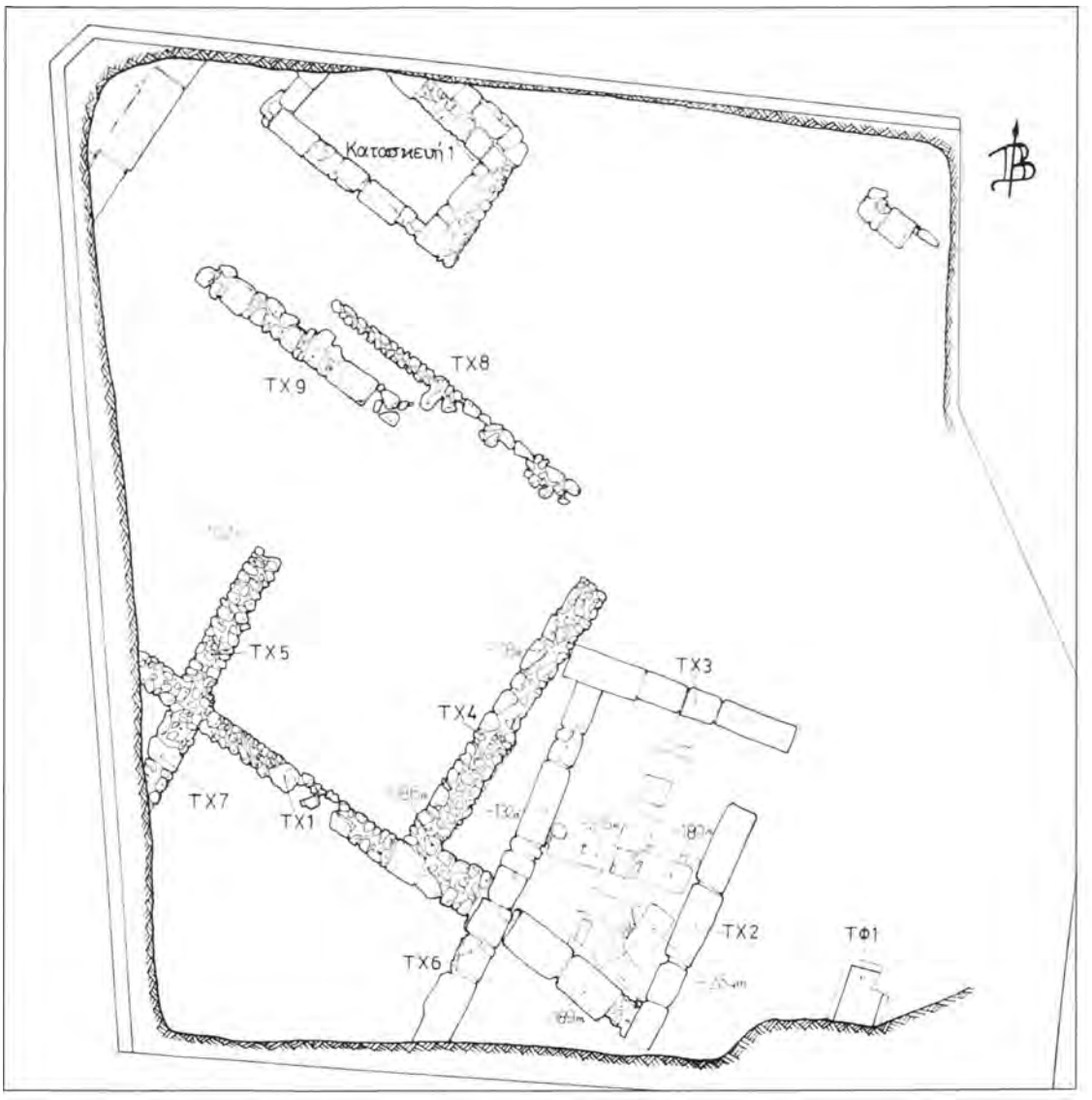
Αποκαλύφθηκαν οι τοίχοι που ορίζουν τη βόρεια (Τχ3), την ανατολική (Τχ2) και τη δυτική (Τχ6) πλευρά, ενώ νότια προχωρά κάτω από την όμορη κατοικία. Έχουν πλάτος 0,44 μ. έκαστος και έχουν οικοδομηθεί με λιθόπλινθους από φαιοκάστανο πωρόλιθο τοποθετημένες κατά μήκος. Σε ένα τουλάχιστον τμήμα των Τχ3 και Τχ6 μεταξύ των λιθοπλίνθων παρεμβάλλονται τμήματα δομημένα από τεμάχια ορθογωνισμένων κογχυλιατών ή αργών λίθων.

Το αρχικό ύψος του Υπογείου Δωματίου 1 ανερχόταν σε 2,82 μ. και οι τοίχοι του αποτελούνταν από πέντε δόμους, καθώς οι λιθόπλινθοι του ανώτερου δόμου φέρουν τόρμους για την ένθεση των εγκάρσιων δοκαριών της οροφής. Στον κατά μήκος άξονά του αποκαλύφθηκαν τρεις πεσσοί από κογχυλιάτη λίθο σε ακανόνιστα διαστήματα, οι οποίοι υποθέτουμε ότι στήριζαν την κεντρική δοκό της οροφής.

Η κατασκευή του υπόγειου αυτού χώρου ανάγεται στους ύστερους κλασικούς χρόνους, με βάση την κεραμική που περισυνελέγη από το επίπεδο έδρασης των τοίχων του. Το κτίσμα χρησιμοποιήθηκε χωρίς μετασκευές σε όλη τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων. Στους ρωμαϊκούς χρόνους (1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.) κατασκευάστηκε εγκάρσιος προς το δωμάτιο τοίχος, στον οποίο ενσωματώθηκε ο μεσαίος πεσσός. Ο τοίχος διαίρεσε το υπόγειο σε δύο τμήματα, από τα οποία το βόρειο είχε διαστάσεις 2,05×2,33 μ. και το νότιο ορατές διαστάσεις 1,70×2,33 μ. Ο διαχωριστικός τοίχος βρίσκεται σε βάθος -1,89, έχει μήκος 2,30 και πλάτος 0,42 μ. Σώζεται σε ύψος 1,91 και εδράζεται σε βάθος -3,70 μ. Εμφανίζει όψη μόνο στη νότια πλευρά του και για την οικοδόμησή του έχουν χρησιμοποιηθεί λιθόπλινθοι από πωρόλιθο, τμήματα λίθινων πλακών από κογχυλιάτη και αργοί λίθοι. Το βόρειο τμήμα του Υπογείου Δωματίου 1 έπαψε να χρησιμοποιείται.

Στο νότιο τμήμα του Υπογείου Δωματίου 1, το οποίο φαίνεται πως καθαρίστηκε εντελώς πριν επαναχρησιμοποιηθεί, εντοπίστηκε μόνον κεραμική των ρωμαϊκών χρόνων (ουσιαστικά η πρώτη φάση της χρήσης του δεν τεκμηριώνεται μέσω των κινητών ευρημάτων). Επίσης, από το νότιο τμήμα του Υπογείου Δωματίου 1 περισυνελέγησαν αρκετά θραύσματα γυάλινων αγγείων και αγνύθες.

Το υπόγειο κτίσμα έχει κατασκευαστεί μέσα σε αμμώδεις επιχώσεις, οι οποίες εντοπίζονται σε βάθος -1,80 μ. περίπου

Εικ. 30. Μέγαρα. Οδός Καραϊσκάκη 29. Κάτοψη της ανασκαφής.

και συνεχίζουν μέχρι το φυσικό μαλακό βράχο, που εντοπίζεται σε βάθος -3,76 μ. Ωστόσο, κατά μήκος της ανατολικής εξωτερικής πλευρά του κτίσματος (δηλαδή κατά μήκος του Τχ2) εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής του 5ου αι. π.Χ., πάχ. 1,50 μ. περίπου και επιφάνειας διαστ. 3,45×2,60 μ., το οποίο κατερχόταν μέχρι το επίπεδο θεμελίωσης του κτίσματος. Περιείχε τεμάχια δομικού υλικού, όπως ωμές πλίθρες και ορθογωνισμένους κογχυλιάτες λίθους, και άφθονη κεραμική, κυρίως όστρακα μελαμβαφών αγγείων πόσης και χρηστικών αγγείων. Περισυνελέγησαν αρκετά όστρακα με ερυθρόμορφη διακόσμηση, κυρίως από σκύφους και κωδωνόσχημους κρατήρες, λιγοστά με μελανόμορφη διακόσμηση από ληκύθους, σκύφους, ταινιωτές κύλικες, καθώς και λιγοστά μελαμβαφή με εμπίεστη διακόσμηση. Επίσης, περισυνελέγησαν όστρακα από χιακούς αμφορείς του γ΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. και ένα ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής.

Υπόγειο Δωμάτιο 2 (Εικ. 32). Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε απόσταση γύρω στα 6 μ. από το Υπόγειο Δωμάτιο 1 αποκαλύφθηκε, σε βάθος -1,10 μ. δεύτερος υπόγειος αποθηκευτικός χώρος (Υπόγειο Δωμάτιο 2). Έχει εσωτερικές διαστάσεις 1,20×2,54 μ. Το μέγιστο ύψος στο οποίο σώζεται είναι 1,95 μ. και εδράζεται σε βάθος -3,05 μ. στο μαλακό φυσικό βράχο. Το πλάτος των τοίχων που το αποτελούν είναι από 0,33 έως 0,40 μ. Για την οικοδόμηση των τοίχων του χώρου αυτού έχουν χρησιμοποιηθεί λιθόπλινθοι από πωρόλιθο τοποθετημένες καθ' ύψος, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται κτιστά τμήματα από τεμάχια πλακών κογχυλιάτη λίθου.

Σε επαφή με το βόρειο τοίχο του Υπογείου Δωματίου 2 οικοδομήθηκε τοίχος απροσδιόριστης χρήσης από αργολιθο-

Εικ. 31. Μέγαρα. Οδός Καραϊσκάκη 29. Άποψη από Α. Διακρίνεται το Υπόγειο Δωμάτιο 1.

Εικ. 32. Μέγαρα. Οδός Καραϊσκάκη 29. Υπόγειο Δωμάτιο 2.

δομή, πλ. 0,29 μ., οποίος εδράζεται στο ίδιο επίπεδο με τους υπόλοιπους τοίχους. Το Υπόγειο Δωμάτιο 2 χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους. Η κεραμική που περισυνελέγη από το εσωτερικό του είναι σύγχρονη με την κεραμική που απέδωσε ο βόρειος χώρος του Υπογείου Δωματίου 1, δηλαδή ελληνιστικής εποχής. Περισυνελέγη αρκετή ποσότητα οστράκων χρηστικών αγγείων, μελαμβαφών αγγείων, καθώς και όστρακα με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος». Επίσης, περισυνελέγησαν δύο λύχνοι του 3ου αι. π.Χ. και τρία χάλκινα νομίσματα.

Β. Ύστεροι ρωμαϊκοί έως και πρωτοβυζαντινοί χρόνοι. Στο οικόπεδο ερευνήθηκαν και κατάλοιπα τοίχων που χρονολογούνται στους ύστερους ρωμαϊκούς έως και τους πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

Συγκεκριμένα, στο νότιο τμήμα του Υπογείου Δωματίου 1 κατασκευάστηκε τοίχος (Τχ1), ο οποίος έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Ο Τχ1 δεν είναι κάθετος προς τις μακρές πλευρές του Υπογείου Δωματίου 1, αλλά εφάπτεται σε αυτές σχηματίζοντας οξεία και αμβλεία γωνία αντίστοιχα. Έχει μήκος 2,50, πλάτος 0,64 και σώζεται σε ύψος 1,20 μ. Για την οικοδόμηση του Τχ1 χρησιμοποιήθηκαν λιθόπλινθοι από πωρόλιθο και ορθογωνισμένοι λίθοι ή πλάκες από κογχυλιάτη, οι οποίοι βρίσκονται σε β΄ χρήση. Οι λίθοι είναι τοποθετημένοι με αμέλεια και σε ακανόνιστες σειρές. Ο Τχ1 έχει όψη μόνο στη βόρεια πλευρά του.

Την πορεία του Τχ1 δυτικά του Υπογείου Δωματίου 1 συνεχίζει ο Τχ1β, ο οποίος έχει πλάτος 0,46 μ. και έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 6,30 μ. Είναι κατασκευασμένος από αργούς λίθους, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται τρεις καθ' ύψος τοποθετημένες λιθόπλινθοι από πωρόλιθο. Κάθετα προς τον Τχ1β εφάπτονται οι τοίχοι Τχ4 και Τχ5 από αργολιθοδομή που ορίζουν ορθογώνιο χώρο πλ. 3,60 μ., από τους οποίους σώζεται μόνον η κατώτατη στρώση λίθων.

Από την ανασκαφή του οικοπέδου προέκυψαν 16 πήλινα υφαντικά βάρη, τα οποία εντοπίστηκαν κυρίως στο νότιο χώρο του Υπογείου Δωματίου 1, και από το στρώμα καταστροφής του 5ου αι. π.Χ. εξωτερικά του Τχ2, 12 πήλινα αγγεία και 23 χάλκινα νομίσματα. Επίσης, περισυνελέγησαν οκτώ αποτμήματα λίθινων αντικειμένων, όπως τμήματα λίθινου μύλου και αρκετή ποσότητα θραυσμάτων γυάλινων αγγείων.

Τα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

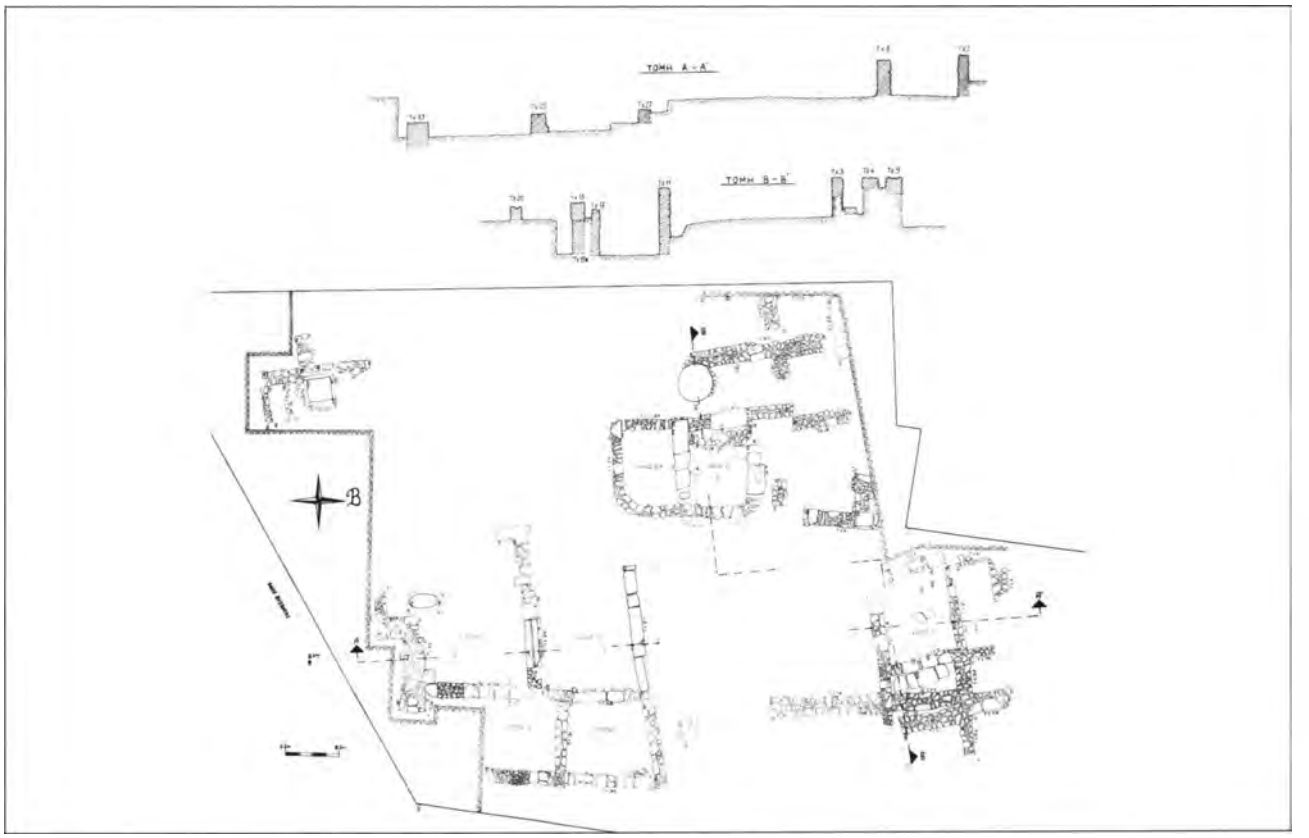
3. Οδός Βύζαντος 30-32 (Ο.Τ. 157, οικόπεδο Ε. Λουκά) (Εικ. 33)

Η οδός Βύζαντος διατρέχει τις νότιες υπώρειες του λόφου της Καρίας. Κατά τις εκσκαφικές εργασίες διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαιοτήτων. Ακολούθησε σωστική ανασκαφή, η οποία έφερε στο φως οικιστικά κατάλοιπα από τη γεωμετρική έως και την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο (Εικ. 34).

Γεωμετρική εποχή

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος -1,18 μ. από το οδόστρωμα ερευνήθηκε τμήμα κυκλικής εστίας, κατασκευασμένης από πλακοειδείς λίθους και σωζόμενης σε ύψος 0,22 μ. Από το εσωτερικό της περισυνελέγη κεραμική του 8ου αι. π.Χ. Ακριβώς επάνω από την εστία διέρχεται ο τοίχος Τχ30 της οικίας των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.

Κεραμική της ίδιας περιόδου βρέθηκε σε αποθέτη από βάθος -1,01 έως -1,24 μ., ακριβώς βόρεια του τοίχου Τχ29 της οικίας των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.

Εικ. 33. Μέγαρα. Οδός Βύζαντος 30-32. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Εικ. 34. Μέγαρα. Οδός Βύζαντος 30-32. Γενική άποψη της ανασκαφής από Ν.

Εικ. 35. Μέγαρα. Οδός Βύζαντος 30-32. Άποψη του Υπογείου Χώρου 2 της αρχαϊκής εποχής από Β.

Αρχαϊκή εποχή

1. Κεραμική του 7ου και του α΄ μισού του 6ου αι. π.Χ. εντοπίστηκε σε αρκετά σημεία του οικοπέδου, καθώς οι περισσότεροι από τους τοίχους των μεταγενέστερων περιόδων είχαν θεμελιωθεί σε στρώμα των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων (πρβλ. Τχ2β/γ και Τχ8β στο Χώρο 1 της ελληνιστικής εποχής).

2. Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και νοτιοδυτικά του σημείου όπου ερευνήθηκε η εστία της γεωμετρικής περιόδου, εντοπίστηκε σε βάθος -1,10 μ. τμήμα τοίχου από δύο στρώσεις πλακοειδών μικρών λίθων και τμημάτων πλακών κογχυλιάτη, που χρησιμοποιήθηκε ως θεμέλιο για την κατασκευή και έδραση του τοίχου Τχ28β, που διαχωρίζει τους Χώρους 4 και 6 της οικίας των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων. Η διαφορά της τοιχοποιίας με αυτήν του Τχ28β είναι σαφής και η κεραμική που περισυνελέγη από την τάφρο θεμελίωσής του χρονολογείται στον 7ο και στο α΄ μισό του 6ου αι. π.Χ. Σώζεται σε ύψος 0,25 μ.

3. Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκε πεταλόσχημος υπόγειος χώρος (Χώρος 2) (Εικ. 35), η κατασκευή του οποίου ανάγεται στο β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ. Έχει μέγιστες εσωτερικές διαστάσεις 4,38×2,62 μ. και έχει κατασκευαστεί εντός ορύγματος που ανοίχθηκε στο φυσικό έδαφος. Ο κατά μήκος άξονας του Χώρου 2 έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Οι τοίχοι που τον αποτελούν (Τχ11, Τχ12, Τχ26, Τχ13β) έχουν πλάτος 0,40 έως 0,50 μ., σώζονται σε μέγιστο ύψος 2,26 μ. και εδράζονται σε βάθος από -1,35 έως -1,44 μ. Την πρόσβαση εξασφάλιζε λίθινη κλίμακα στη βορειοδυτική γωνία του. Η τοιχοποιία αποτελείται από αδρά ειργασμένους λίθους τοποθετημένους σε σχετικά κανονικές σειρές με ιδιαίτερα επιμελημένη συναρμογή. Το νότιο τμήμα του Χώρου 2 χρησιμοποιήθηκε μέχρι και τον 5ο αι. π.Χ. και στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε. Αντίθετα, το βόρειο τμήμα του Χώρου 2 χρησιμοποιήθηκε μέχρι και την ύστερη ελληνιστική περίοδο.

4. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε σε βάθος μόλις -0,25 μ. πηγάδι τετράγωνης κάτοψης (διαστ. 0,90×0,90 μ.), τα τοιχώματα του οποίου είναι επενδεδυμένα από ισομεγέθεις πλάκες κογχυλιάτη· στο μέσον του κάτω οριζόντιου αρμού τους υπάρχει τετράγωνος τόρμος (πλευράς 0,10 μ.). Το πηγάδι ήταν κενό από επίχωση μέχρι και σε βάθος -13 μ. από την ανώτερη σωζόμενη επιφάνειά του. Η κατασκευή του πηγαδιού χρονολογείται πιθανότατα στον 6ο αι. π.Χ.

Κλασική εποχή

Εκτός από το νότιο τμήμα του Χώρου 2 που, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, εξακολούθησε να χρησιμοποιείται σε όλη τη διάρκεια του 5ου αι. π.Χ., άλλα σταθερά κατάλοιπα που να μπορούν να αναχθούν με βεβαιότητα στον 5ο αι. π.Χ. δεν βρέθηκαν. Στο δυτικό τμήμα της ανασκαφής σε διαταραγμένες επιχώσεις βρέθηκε κεραμική κλασικής εποχής σε δύο κυρίως σημεία: το πρώτο βρίσκεται βόρεια του Χώρου 2 και το δεύτερο στην έδραση του Τχ20, που χρονολογείται στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους. Από τα ευρήματα βόρεια του Χώρου 2 σημειώνουμε ιδιαίτερα όστρακα από οινοχόη του τέλους του 5ου αι. π.Χ. με ερυθρόμορφη παράσταση επίσκεψης του Διονύσου στην Αριάδνη και τη γραπτή επιγραφή *ΙΠΠΟΝΙΚΟΣ*.

Ελληνιστική εποχή

Στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους παρατηρείται έντονη οικοδομική δραστηριότητα που αφορά κυρίως στην κατασκευή του Υπόγειου Χώρου 1 και στη μετασκευή του αρχαϊκού Υπόγειου Χώρου 2.

Χώρος 1 στο βορειοδυτικό τμήμα της ανασκαφής: Έχει μέγιστες εσωτερικές διαστάσεις 2,85×2,47 μ. και έχει διανοιχθεί εντός ορύγματος σε στρώματα που απέδωσαν κεραμική του 7ου και του 6ου αι. π.Χ. Οι τοίχοι του Χώρου 1 (Τχ2α, Τχ8α, Τχ3, Τχ7) βρέθηκαν κατά 1,21 μ. ψηλότερα από το οδόστρωμα της οδού Βύζαντος[88] και σώζονται σε ύψος από 1,44 έως 1,23 μ. Για την κατασκευή τους έχουν χρησιμοποιηθεί λιθόπλινθοι από πωρόλιθο τοποθετημένες καθ' ύψος ανά διαστήματα, τα οποία καλύπτονται με αργολιθοδομή (Εικ. 36). Στο κέντρο του λιθόστρωτου δαπέδου διατηρείται πλάκα από κογχυλιάτη, η οποία θα αποτελούσε τη βάση κεντρικού πεσσού. Από την κλίμακα που εξασφάλιζε την πρόσβαση στον Υπόγειο Χώρο 1 σώθηκαν οι δύο κατώτατες βαθμίδες στη βορειοδυτική γωνία. Πιθανότατα στις βαθμίδες αυτές

88. Λόγω της φυσικής κλίσης του εδάφους που σχηματίζει τις νότιες παρειές του λόφου της Καρίας, τα αρχαία στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής βρέθηκαν επάνω από το επίπεδο του οδοστρώματος της οδού Βύζαντος.

Εικ. 36. Μέγαρα. Οδός Βύζαντος 30-32. Άποψη του Υπογείου Χώρου 1 της ελληνιστικής εποχής από Ν.

στηριζόταν ξύλινη φορητή κλίμακα, καθώς ο περιορισμένος χώρος αποκλείει την ύπαρξη επιπλέον λίθινων αναβαθμών. Οι επιχώσεις από το εσωτερικό του Χώρου 1 απέδωσαν κεραμική των ελληνιστικών και των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και ατρακτόσχημα μυροδοχεία, τέσσερις λύχνους, μελαμβαφή κάνθαρο, μελαμβαφές σκυφίδιο, έξι χάλκινα νομίσματα, επτά αγνύθες, τμήματα ειδωλίων γυναικείων μορφών και, τέλος, λιγοστά θραύσματα γυάλινων αγγείων και θραύσματα μετάλλινων αντικειμένων. Από τα ευρήματα καθίσταται σαφές ότι ο Υπόγειος Χώρος 1 συνέχισε να χρησιμοποιείται έως τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους.

Σημειώνεται ότι η κατασκευή του Χώρου 1 φαίνεται πως ευθύνεται για την καταστροφή των δυτικών τμημάτων των αρχαϊκών τοίχων Τχ2β/γ και Τχ8β.

Χώρος 2: Την ίδια εποχή το βόρειο τμήμα του Χώρου 2 μετασκευάστηκε και συνέχισε να χρησιμοποιείται μέχρι και τα τέλη της ελληνιστικής εποχής. Διαιρέθηκε σε δύο τμήματα με την κατασκευή των τοίχων Τχ17 και Τχ18 και απέκτησε πλέον εσωτερικές διαστάσεις 1,80×2,09 μ. Ο Τχ17 εδράζεται πάνω σε λιθόπλινθους αρχαιότερου τοίχου, του Τχ14, και αποτελείται, όπως φαίνεται από την άνω επιφάνεια του ανώτερου σωζόμενου δόμου, από λιθοπλίνθους κογχυλιάτη. Ο Τχ18 βαίνει σχεδόν παράλληλα με τον Τχ13. Στη γωνία των τοίχων Τχ18 και Τχ12 σώζονται στη θέση τους οι δύο κατώτατες βαθμίδες κλίμακας καθόδου, στις επιχώσεις της οποίας βρέθηκε χάλκινο μεγαρικό νόμισμα του 3ου αι. π.Χ. Από τις επιχώσεις εντός του βόρειου τμήματος του Χώρου 2 βρέθηκε κεραμική χαρακτηριστική των ελληνιστικών οικιών, όπως όστρακα αμφορέων, λεκανών, μαγειρικών σκευών, αγγείων πόσης, στη πλειονότητά τους μελαμβαφών, ορισμένα από τα οποία με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος» (δίστομος ασκός), λύχνων, πινακίων, κυρίως μελαμβαφών, αλλά και λιγοστών ερυθροβαφών περγαμηνού τύπου, καθώς και όστρακα ανάγλυφων σκύφων.

Στην ίδια περίοδο χρονολογούνται πέντε τοίχοι, οι οποίοι εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά ως προς τη δόμησή τους, χωρίς όμως να μπορούν να ενταχθούν σε οικοδομήματα λόγω της αποσπασματικής τους διατήρησης. Πρόκειται για τους τοίχους Τχ4, Τχ5, Τχ20, Τχ21 και Τχ24, οι οποίοι είναι οικοδομημένοι από αργούς λίθους και τμήματα πλακών από κογχυλιάτη σε β΄ χρήση, τα οποία τοποθετούνταν στην κατώτερη στρώση. Οι επιχώσεις που αφαιρέθηκαν κατά την αποκάλυψή τους ήταν διαταραγμένες και απέδωσαν κεραμική από τους κλασικούς έως και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Συγκεκριμένα: Α) Στο βορειοανατολικό όριο της ανασκαφής οι τοίχοι Τχ4 και Τχ5, κατεύθυνσης Β.-Ν., οικοδομήθηκαν την ελληνιστική εποχή και κατέστρεψαν τμήμα του αρχαϊκού τοίχου Τχ2. Φαίνεται ότι ο Τχ4 είναι μεταγενέστερος του Τχ5, τον οποίο και αντικατέστησε ή υποστήριξε. Κάτω από την έδραση του Τχ4 εντοπίστηκε πλήθος οστράκων αμφορέων του 4ου και των αρχών του 3ου αι. π.Χ.

Β) Στο βορειοδυτικό όριο της ανασκαφής οι τοίχοι Τχ20 και Τχ21, καθώς και ο Τχ24, επίσης σωζόμενοι εντελώς αποσπασματικά, φαίνεται ότι ανήκαν σε οικοδόμημα της ελληνιστικής εποχής, καθώς ορίζουν ένα δωμάτιο. Ο Τχ20 έχει οικοδομηθεί πάνω σε αρχαιότερο τοίχο, στο νότιο άκρο του οποίου εφάπτεται.

Ρωμαϊκή εποχή

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου ήλθαν στο φως τέσσερα δωμάτια οικίας των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων: Χώροι 3, 4, 5 και 6. Για την κατασκευή των τοίχων και των τεσσάρων δωματίων έχουν χρησιμοποιηθεί λιθόπλινθοι ή λίθινες πλάκες από κογχυλιάτη, οι οποίες, όπως φανερώνουν τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους (τόρμοι, κυμάτια, επιχρισμένες επιφάνειες), βρίσκονται σε β΄ χρήση. Οι τοίχοι των δωματίων ήταν επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα, το οποίο έφερε γραπτή διακόσμηση διευθετημένη σε ταινίες, όπως υποδεικνύουν τα γραπτά τεμάχια κονιάματος που περισυνελέγησαν από τις επιχώσεις τους.

Οι επιχώσεις από το εσωτερικό του Χώρου 3 απέδωσαν κεραμική του 1ου αι. π.Χ. και του 1ου αι. μ.Χ., επτά χάλκινα νομίσματα, τμήμα μαρμάρινης φιάλης και ένα μελαμβαφή κάνθαρο, καθώς και θραύσματα γυάλινων αγγείων. Η εσωτερική παρειά του βόρειου τοίχου του Χώρου 3 (Τχ27) διέσωζε κατά τόπους επίχρισμα από χονδρόκοκκο ασβεστοκονίαμα.

Στη νοτιοανατολική γωνία του Χώρου 3, στο ανατολικό άκρο του Τχ29, υπάρχει κατώφλι θύρας ανοίγματος 0,75 μ., η οποία εξασφάλιζε την επικοινωνία του με το Χώρο 4 στα νότια. Το άνοιγμα κλείστηκε αργότερα με αργολιθοδομή.

Από το Χώρο 4 σώζονται μόνον οι τοίχοι Τχ28 και Τχ29. Από το δυτικό τοίχο του σώζονται πενιχρά κατάλοιπα, που μας επιτρέπουν όμως να προσδιορίσουμε το ακριβές μήκος του δωματίου. Το νότιο όριο του Χώρου 4 δεν εντο-

πίστηκε. Ο εγκάρσιος προς τον Τχ28, τοίχος Τχ33 ανήκει σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση. Εντός του Χώρου 4 εντοπίστηκαν δύο επάλληλα δάπεδα από πατημένο χώμα σε βάθος -1,01 και -1,23 μ. αντίστοιχα. Πάνω στα δάπεδα εντοπίστηκαν δύο εστίες. Ο Χώρος 4 πιθανότατα αποτελούσε τον οίκο της οικίας.

Εκτός από όστρακα χρηστικής και λεπτής κεραμικής, εντός του Χώρου 4 περισυνελέγησαν τμήμα από μήτρα ανάγλυφου σκύφου, λύχνος με κοκκιδωτή διακόσμηση, δύο ερυθροβαφείς σκύφοι με κυλινδρικό σώμα, δύο ερυθροβαφείς σκύφοι με ακιδωτή διακόσμηση, αγνύθα και δύο χάλκινα νομίσματα. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του Χώρου 4, σε βάθος -0,81 μ. αποκαλύφθηκε λουτήρας λαξευμένος σε ασβεστόλιθο.

Ανατολικά ερευνήθηκαν δύο δωμάτια μικρότερων διαστάσεων, που πιθανότατα αποτελούσαν τα βοηθητικά δωμάτια της οικίας, οι Χώροι 5 και 6. Από τις επιχώσεις του Χώρου 5 προέκυψαν ένας κάνθαρος, πήλινος δακτύλιος με τρία ομοιώματα προσφορών (πόπανα), μία κεφαλή από ειδώλιο γυναικός, τρία χάλκινα νομίσματα, αγνύθα, πήλινο υφαντικό πηνίο και τμήμα μύλου σιτηρών από τραχείτη. Ο Χώρος 6 μέσω ανοίγματος στον Τχ28, που αργότερα κλείστηκε με αργολιθοδομή, επικοινωνούσε με το Χώρο 4. Σε βάθος -1,15 μ. εντοπίστηκε δάπεδο από πατημένο χώμα. Η ανασκαφή του Χώρου 6 απέδωσε χάλκινο νόμισμα, υφαντικό πηνίο, αγνύθες και λοπάδα.

Επίσης, στους ρωμαϊκούς χρόνους χρονολογείται πιθανότατα η νότια προέκταση του Τχ4, αποκαλούμενη συμβατικά Τχ4β. Στο νότιο σωζόμενο άκρο του τοίχου αποκαλύφθηκε αποθέτης των αυτοκρατορικών χρόνων, από τον οποίο περισυνελέγη κυρίως χρηστική κεραμική, δύο ανθεμωτά ακροκέραμα, αγνύθα, άκρο χεριού που κρατά καρπό από μαρμάρινο γυναικείο αγαλμάτιο και γυμνός κορμός με ιμάτιο στον αριστερό ώμο από ανδρικό αγαλμάτιο.

Ύστερη ρωμαϊκή περίοδος

1. Στη δυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε μέγιστες διαστάσεις 2,32×0,30 μ. η εξωτερική παρειά της γωνίας κτίσματος δομημένου από αργούς λίθους, λιθοπλίνθους και οπτοπλίνθους με άφθονο ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Το κτίσμα εκτείνεται κάτω από την όμορη οικία. Η ανώτερη επιφάνειά του βρίσκεται 1,57 μ. πάνω από το οδόστρωμα της οδού Βύζαντος. Η κατασκευή του κτίσματος αυτού ευθύνεται πιθανότατα για την καταστροφή του υστεροκλασικού τοίχου Τχ20α.

2. Στην ίδια περίοδο ανήκουν και οι τοίχοι Τχ33 και Τχ32 που ερευνήθηκαν στο νότιο τμήμα των Χώρων 4 και 6 της ρωμαϊκής οικίας.

Μετά το πέρας της σωστικής ανασκαφής και κατόπιν απόφασης του αρμόδιου Αρχαιολογικού Συμβουλίου το υπόγειο-Χώρος 1 διατηρήθηκε σε κατάχωση ενώ το υπόγειο-Χώρος 2 ορατό και επισκέψιμο στο αίθριο της οικοδομής.

Εικ. 37. Μέγαρα. Οδός Ομήρου και Διογένους. Ο χώρος των υποκαύστων στο δυτικό τμήμα της ανασκαφής.

4. Οδός Ομήρου και Διογένους (Ο.Τ. 46, οικόπεδο Μονιού - Κεχαγιά)

Κατά την εκσκαφή του εν λόγω οικοπέδου στο νοτιοανατολικό τμήμα των Μεγάρων, εντοπίστηκαν λείψανα αρχαίου λουτρού. Ακολούθησε σωστική ανασκαφή, κατά την οποία αποκαλύφθηκαν τμήματα τριών χώρων λουτρικού συγκροτήματος των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Τα κατάλοιπα εντοπίστηκαν σε βάθος που κυμαίνεται από -1,26 έως -1,77 μ. από το οδόστρωμα της οδού Ομήρου.

Χώρος 1 (Εικ. 37). Πρόκειται για χώρο με υπόκαυστα στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Έχει αποκαλυφθεί σε μέγιστες διαστάσεις 9,50×4,52 μ. Ορίζεται στα ανατολικά από τοίχο (Τχ1), ενώ στα δυτικά, τα βόρεια και τα νότια εκτείνεται εκτός των ορίων του οικοπέδου. Το δάπεδο καλύπτεται με ασβεστοκονίαμα, πάνω στο οποίο εδράζονται κιονίσκοι από δισκοειδείς οπτοπλίνθους.

Οι κιονίσκοι απέχουν μεταξύ τους 0,44 έως 0,50 μ. και είναι διατεταγμένοι σε σειρές παράλληλες προς τον Τχ1. Ο καλύτερα διατηρημένος κιονίσκος σώζεται σε ύψος 0,38 μ. και αποτελείται από έξι οπτόπλινθους. Από τους περισσότερους κιονίσκους, όμως, διατηρείται μόνον το πηλοκονίαμα, πάνω στο οποίο πατούσε η κατώτερη οπτόπλινθος. Κάθε σειρά κιονίσκων αντιστοιχεί σε πεσσίσκους από τετράγωνες οπτοπλίνθους (πλευράς 0,30 μ.), οι οποίοι εφάπτονται στη δυτική παρειά του Τχ1. Στις διαστάσεις που έχει αποκαλυφθεί ο Χώρος 1, υπολογίζεται ότι θα διέθετε 14×7 κιονίσκους και 14 πεσσίσκους.

Χώρος 2. Ακριβώς ανατολικά βρίσκεται ο Χώρος 2, ο οποίος έχει αποκαλυφθεί σε μέγιστες διαστάσεις 9,04×7,75μ. Ορίζεται από τους Τχ1 και Τχ2 στα δυτικά και τα ανατολικά αντίστοιχα, από τον Τχ3 στα νότια, ενώ στα βόρεια εκτείνεται κάτω από το όμορο οικόπεδο. Το δάπεδο καλύπτεται από ασβεστοκονίαμα. Πάνω στο τμήμα του δαπέδου που βαίνει κατά μήκος του Τχ1 διακρίνονται αύλακες παράλλη-

λες προς αυτόν, μέγ. μήκ. 0,28 μ. περίπου. Οι αποστάσεις μεταξύ των αυλάκων κυμαίνονται από 0,03 έως 0,04 μ. Δίνουν την εντύπωση ότι πρόκειται για αποτυπώματα κάθετα τοποθετημένων οπτοπλίνθων.

Χώρος 3. Βρίσκεται νότια του Χώρου 2 και ορίζεται από τη νότια πλευρά του Τχ3 και τον Τχ2. Οι διαστάσεις στις οποίες έχει αποκαλυφθεί είναι 1,48×5,07 μ. Και ο Χώρος 3 έφερε δάπεδο από ασβεστοκονίαμα (βάθ. -1,35 μ.).

Κάτω από το Χώρο 1 και το μεγαλύτερο μέρος του Χώρου 2, εκτός από τη νοτιοανατολική του γωνία, εντοπίζεται σε βάθος περίπου -1,75 μ. κροκαλοπαγής βράχος. Ο βράχος προς το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου έχει απολαξευθεί κάθετα με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

Από τους τρεις τοίχους που έχουν αποκαλυφθεί, διατηρείται μόνον αποσπασματικά ο κατώτερος δόμος και η θεμελίωσή τους. Στην περίπτωση που υπάρχει ο κροκαλοπαγής βράχος κάτω από τον τοίχο, η θεμελίωσή τους (ύψ. 0,20 μ. περίπου) συνίσταται σε αργούς λίθους μικρών διαστάσεων και ερυθροκάστανο αμμώδες χώμα. Όταν όμως διέρχονται από εκεί όπου δεν υπάρχει βράχος, η θεμελίωση έχει αρκετό ύψος και για τη δόμησή της έχουν χρησιμοποιηθεί ποικίλων διαστάσεων ορθογωνισμένοι κογχυλιάτες λίθοι και φαιοκάστανοι πωρόλιθοι σε β΄ χρήση, που συνδέονται μεταξύ τους με ασβεστοκονίαμα. Μεταξύ των αρμών των λίθων και των δόμων έχουν χρησιμοποιηθεί και μικρών διαστάσεων αργοί λίθοι, καθώς και τμήματα οπτοπλίνθων. Όμοια κατασκευή ακολουθούν και οι κατώτεροι δόμοι των τοίχων.

Αναλυτικά: Ο Τχ1 έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 9,50 και έχει πλάτος 1,08 μ. Έχει κατεύθυνση Β.-Ν., διατηρείται σε ύψος μόλις 0,11 για 5,86 μ. περίπου του μήκους του, ενώ στο υπόλοιπο τμήμα του σώζεται μόνον η υποθεμελίωση εδραζόμενη στον κροκαλοπαγή βράχο.

Ο Τχ2 έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 10 μ. Το πλάτος του κυμαίνεται από 1,45 έως 2,05 μ. Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. Η ανατολική παρειά του, σε τμήμα της μήκ. 7 μ., βρίσκεται νότια του μετώπου του απολαξευμένου βράχου και έχει κρηπίδωμα αποτελούμενο από πέντε δόμους συνολ. ύψ. 2,45 μ., το οποίο εδράζεται σε βάθος -3,96 μ.

Ο Τχ3 έχει μήκος 6,67 και πλάτος 1,81 μ. Τμήμα της βόρειας παρειάς του, μήκ. 4,68 μ., αποτελείται από ένα δόμο ύψ. 0,32 μ., ο οποίος πατά πάνω στον κροκαλοπαγή βράχο, ενώ στο υπόλοιπο τμήμα του υπάρχει θεμελίωση, η οποία αποκαλύφθηκε σε ύψος 1,18 μ.

Το ασβεστοκονίαμα που καλύπτει τα δάπεδα των τριών χώρων αποτελείται από ασβέστη, άμμο, βοτσαλάκια και θραύσματα κεράμων και οστράκων. Τα δάπεδα φέρουν υπόστρωμα από μεγάλου μεγέθους βότσαλα και ασβεστοκονίαμα, το οποίο εδράζεται σε στρώμα, πάχ. 0,20 μ. περίπου, από ερυθροκάστανο χώμα με χαλίκι που κάλυψε το βράχο. Στα τμήματα των δαπέδων όπου δεν υπάρχει ο βράχος διαπιστώθηκαν κάτω από το υπόστρωμα φερτές επιχώσεις από ωχροκάστανο αμμώδες χώμα.

Η επίχωση που αφαιρέθηκε κατά την αποκάλυψη των τριών χώρων του λουτρού ήταν διαταραγμένη και αποτελούνταν κυρίως από αρχαία και σύγχρονα υλικά δομής. Περισυνελέγησαν αρκετά πλακίδια από λευκό μάρμαρο, λίγα πλακίδια από λιγνίτη και σχιστόλιθο και ένα από ερυθρό μάρμαρο, καθώς και αρκετά τεμάχια από tegulae mammatae. Επίσης, περισυνελέγησαν δύο χάλκινα νομίσματα, καθώς και τμήμα μαρμάρινου πλακιδίου που έφερε την επιγραφή:

[ὁ ἔ]να[ ]
ὁ δέκατ[ ]

Η επιγραφή θα μπορούσε να χρονολογηθεί στους ύστερους ελληνιστικούς ή τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους.

Η κεραμική που απέδωσαν και οι τρεις χώροι ήταν συγκριτικά λίγη και προερχόταν κυρίως από αβαφή αγγεία με οριζόντιες επάλληλες αυλακώσεις της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

Τα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

5. Οδός Πλάτωνος 4 (Ο.Τ. 31, οικόπεδο Ι. Πρωτόπαππα) (Εικ. 38)

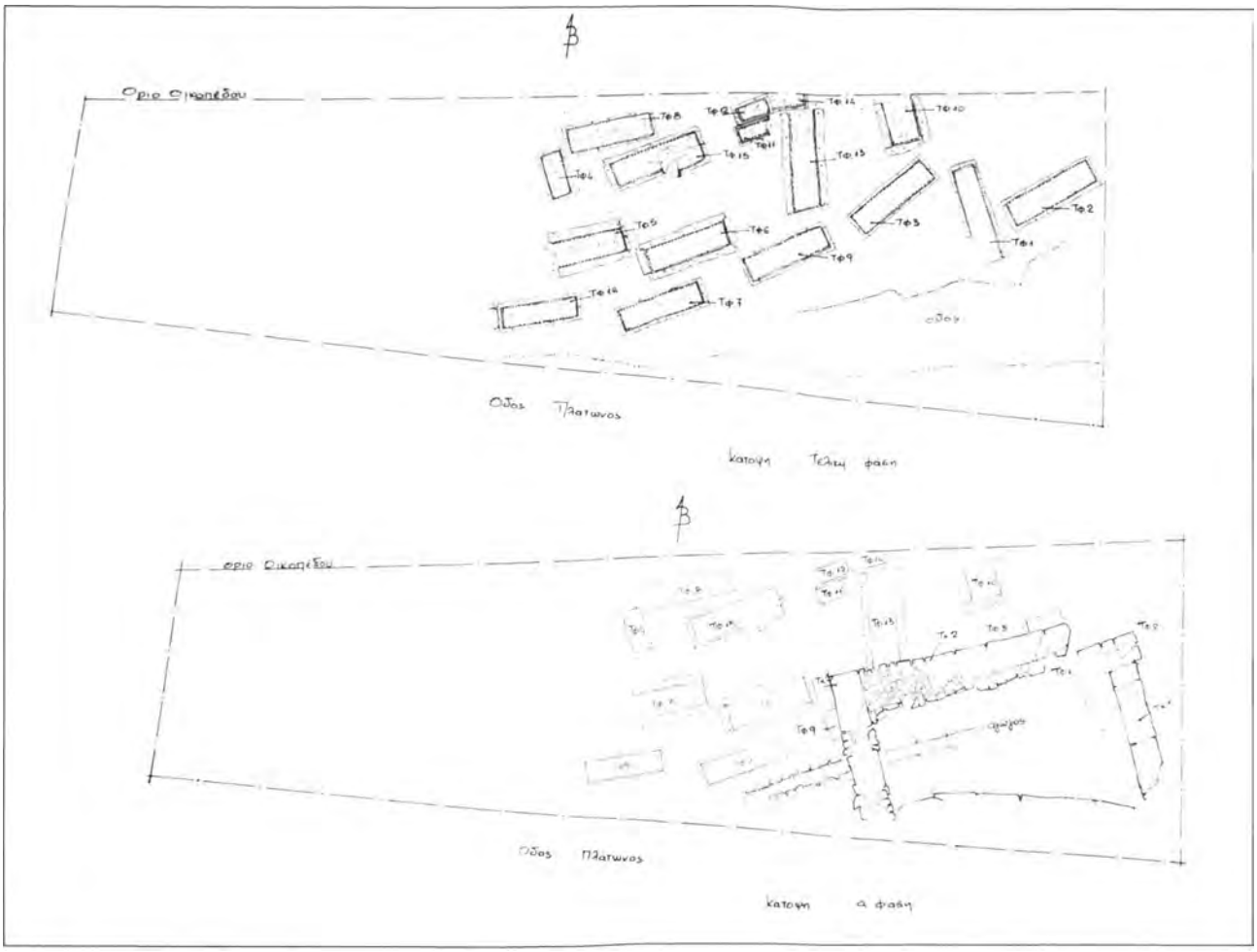
Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την ανέγερση οικίας στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν αρχαία. Το οικόπεδο βρίσκεται εκτός των τειχών και αμέσως δυτικά της Ευθείας οδού, όπου εκτείνεται το νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης[89]. Στη σωστική ανασκαφή που ακολούθησε ερευνήθηκε μικρό τμήμα αυτού του νεκροταφείου (Εικ. 39).

Ανασκάφηκαν συνολικά 18 τάφοι, από τους οποίους οι 12 ήταν σαρκοφάγοι, οι τέσσερις κιβωτιόσχημοι, μία τεφροδόχος πήλινη υδρία και μία ελεύθερη ταφή. Ερευνήθηκε, επίσης, και μία εκτεταμένη ανακομιδή οστών 26 ενήλικων νεκρών. Οι 15 τάφοι καλύπτουν χρονολογικά την περίοδο από τον 6ο έως και τα τέλη του 4ου ή τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Ο Τάφος 13 χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. Το τεφροδόχο αγγείο/Τάφος 18 χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους και η ανακομιδή οστών στον 6ο αι. μ.Χ.

Η επίχωση που κάλυπτε τους τάφους ήταν αρκετά διαταραγμένη και περιείχε κεραμική που χρονολογικά κάλυπτε την περίοδο από τον 6ο αι. π.Χ. έως και τον 6ο αι. μ.Χ. Οι Τάφοι 1, 10-12 και 15 είχαν συληθεί και καταστραφεί εν μέρει.

Τρεις από τις σαρκοφάγους ήταν παιδικές, ενώ μία ταφή παιδιού συγκαταλέγεται ανάμεσα στους παλαιότερους ενταφιασμούς του Τάφου 8. Οι νεκροί που ενταφιάστηκαν τον 6ο αι. π.Χ., δηλαδή το σύνολο των νεκρών του Τάφου

89. Οικόπεδο Περρή, *ΑΔ* 30 (1975): Χρονικά, σ. 46· 47 (1992): Χρονικά, σ. 53-54· 38 (1983): Χρονικά, σ. 33, 38-39.

Εικ. 38. Μέγαρα. Οδός Πλάτωνος 4. Κατόψεις της ανασκαφής.

Εικ. 39. Μέγαρα. Οδός Πλάτωνος 4. Άποψη της ανασκαφής.

5 και οι δύο από τους νεκρούς του Τάφου 8, είχαν τοποθετηθεί σε ύπτια οκλάζουσα στάση. Οι νεκροί των υπόλοιπων τάφων ενταφιάστηκαν σε ύπτια εκτεταμένη στάση με τα χέρια παράλληλα προς τον κορμό, εκτός από τους παλαιότερους ενταφιασμούς των Τάφων 3 και 9, που ανάγονται στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ., οι οποίοι είχαν την αριστερή παλάμη στην κοιλιά και τη δεξιά στο στήθος.

Νότια των τάφων διερχόταν οδός, η προέκταση της οποίας προς Α. θα συναντούσε κάθετα την Ευθεία οδό. Η κατεύθυνση της οδού ήταν ΒΑ.-ΝΔ. και αντιστοιχεί με τον προσανατολισμό των τάφων. Διακρίθηκαν συνολικά οκτώ επάλληλα οδοστρώματα, από τα οποία το ανώτερο βρισκόταν σε βάθος -0,98 και το κατώτερο σε βάθος -2,31 μ. Η οδός αποκαλύφθηκε σε μέγιστο μήκος 4,96 και πλάτος 1,40 μ. και εκτείνεται κάτω από την οδό Πλάτωνος. Τα καταστρώματα είχαν πάχος από 0,11 έως και 0,30 μ. και εμφάνιζαν κατωφέρεια προς Α. Αποτελούνταν από πατημένο χώμα και το υπόστρωμά τους από αμμώδες χώμα με χαλίκι. Η διάρκεια χρήσης της οδού, με βάση την κεραμική που περισυνελέγη,

καλύπτει τους κλασικούς και τους ελληνιστικούς χρόνους. Βόρεια της οδού διερχόταν πήλινος αποχετευτικός αγωγός, τον οποίο αποτελούσαν σωλήνες σχήματος ανεστραμμένου Π. Ο αγωγός διασώθηκε σε μήκος 4.90 και είχε εσωτερικό πλάτος 0,25 μ. Η άνω επιφάνειά του βρισκόταν σε βάθος -1,13 και ο πυθμένας του σε βάθος -1,43 μ. και αντιστοιχεί με τα τέσσερα πρώτα καταστρώματα της οδού.

Τόσο η οδός όσο και ο αγωγός είχαν καταστραφεί από την κατασκευή κτιρίου πιθανότατα της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Σώζονται οι τρεις τοίχοι ενός δωματίου, διαστ. 3,20×5,07 μ., που εκτείνεται κάτω από την οδό Πλάτωνος. Για την κατασκευή τους είχε χρησιμοποιηθεί οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση (λιθόπλινθοι από πωρόλιθο, τμήματα από πλάκες και τοιχώματα τάφων, τμήμα ενός δωρικού κίονα από κογχυλιάτη, αργοί λίθοι, τεμάχια από απορρίμματα κεραμικού εργαστηρίου, κεραμίδες). Ωστόσο, ο αγωγός θα πρέπει να είχε ήδη αχρηστευθεί στους ρωμαϊκούς χρόνους, καθώς το τεφροδόχο αγγείο Α2 εδραζόταν σε πλάκα που έφρασσε το εσωτερικό του.

Τάφος 1: Σαρκοφάγος επιχρισμένη εσωτερικά και βαμμένη με ερυθρό χρώμα. Λείπει το νότιο τμήμα της. Έχει καταστραφεί από την κατασκευή του τοίχου Τχ2 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Δεν βρέθηκαν οστά. Στον πυθμένα αβαθείς παράλληλες χαράξεις.

Τάφος 2: Σαρκοφάγος. Βρέθηκε κάτω από τον Τχ1 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Ήταν διαταραγμένος και γεμάτος με επιχώσεις. Βρέθηκαν οκτώ κρανία, εκ των οποίων το ένα ανήκει στον τελευταίο ενταφιασμό, ενώ τα άλλα επτά είναι δύσκολο να συσχετιστούν με τα υπόλοιπα οστά. Αναγνωρίστηκαν τέσσερα ζεύγη μηριαίων οστών και κνημών, που ανήκουν σε ισάριθμους νεκρούς διαδοχικά ενταφιασμένους. Κτερίσματα: μελανόμορφη λήκυθος της ομάδας των πετεινών, λήκυθος με αλυσίδα όρθιων ανθεμίων, χάλκινος δακτύλιος, χάλκινη τριχολαβίδα, χάλκινο περίαπτο, κορινθιακό εξάλειπτρο, κορινθιακός αμφορίσκος. Χρονολόγηση: τέλη 6ου ή α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 3: Σαρκοφάγος. Βρέθηκε κάτω από τον Τχ2 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Αδιατάρακτος. Ενταφιασμός τριών ενήλικων νεκρών. Κτερίσματα: τμήμα σιδερένιου δακτυλίου.

Τάφος 4: Παιδική σαρκοφάγος. Συλημένος και κατεστραμμένος από την κατασκευή σύγχρονου βόθρου. Περιείχε οστά νηπίου. Βρέθηκε τμήμα οστέινης περόνης.

Τάφος 5: Κιβωτιόσχημος, κάθε πλευρά αποτελείται από μία πλάκα πωρόλιθου. Λείπει η δυτική πλευρά του τάφου. Διαταραγμένος, γεμάτος χώμα. Ενταφιασμός δύο ενηλίκων σε ύπτια οκλάζουσα θέση. Κάτω από τους δύο νεκρούς στο κέντρο του τάφου αποκαλύφθηκαν οστά ανακομιδής και κάτω από την ανακομιδή ο αρχαιότερος ενταφιασμός στον πυθμένα του τάφου. Μία κοτύλη, δύο πήλινα αλάβαστρα και χάλκινες περόνες συνόδευαν τους νεκρούς των δύο ανωτέρων ενταφιασμών και χρονολογούνται στον 6ο αι. π.Χ. Ο νεκρός της ανακομιδής έφερε μόνο μία χάλκινη περόνη.

Τάφος 6: Κιβωτιόσχημος, σχεδόν εφάπτεται με τον Τάφο 5. Ενταφιασμός ενός ενήλικα. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος 7: Σαρκοφάγος. Χρησιμοποιήθηκε για τρεις επάλληλους ενταφιασμούς ενηλίκων. Ο νεότερος ενταφιασμός πραγματοποιήθηκε με το κεφάλι στα δυτικά (μοναδική περίπτωση). Κτερίσματα: δύο πρώιμα μυροδοχεία, χάλκινη πυξίδα, βελόνα, αχιβάδα, τμήματα δύο αλαβάστρων και χάλκινο κάτοπτρο, που χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ. Ο μεσαίος και ο αρχαιότερος ενταφιάστηκαν με το κεφάλι ανατολικά. Ο αρχαιότερος συνοδευόταν από έναν αμφορίσκο, ενώ ο μεσαίος ήταν ακτέριστος. Πάνω στις καλυπτήριες του Τάφου 7 εδραζόταν ο Τάφος 12.

Τάφος 8: Σαρκοφάγος. Είχε χρησιμοποιηθεί για επτά ή οκτώ ενταφιασμούς. Οι τέσσερις ενταφιάστηκαν διαδοχικά, ο ένας επάνω στον άλλο, σε ύπτια εκτεταμένη στάση. Οι δύο κατώτεροι νεκροί πιθανότατα είχαν ενταφιαστεί σε οκλάζουσα θέση. Μεταξύ των τελευταίων θα πρέπει να συμπεριληφθεί και ο ενταφιασμός ενός μικρού παιδιού. Κτερίσματα: τμήματα δύο λίθινων αλαβάστρων και ακέραιο λίθινο αλάβαστρο, καθώς και πήλινα αγγεία: αλάβαστρα, σφαιρικοί αρύβαλλοι, μονόχρωμο ληκύθιο με σφαιρικό σώμα, μονόχρωμη λήκυθος, αβαφές κύπελλο, κοτύλες, υδρίσκη, σκύφος. Χρονολόγηση: τέλη 6ου-α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 9: Σαρκοφάγος. Βρέθηκε κάτω από τον Τχ2 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Αδιατάρακτοι διαδοχικοί ενταφιασμοί τεσσάρων νεκρών. Κτερίσματα: λίθινη χάνδρα, κορινθιακό εξάλειπτρο, τμήματα χάλκινης περόνης. Χρονολόγηση: πρώιμος 5ος αι. π.Χ.

Τάφος 10: Κιβωτιόσχημος με πλάκες από πωρόλιθο. Δεν σώθηκαν οι καλυπτήριες. Γεμάτος επιχώσεις. Δεν βρέθηκαν οστά ενταφιασμού.

Τάφος 11: Παιδική σαρκοφάγος. Λείπει το ανατολικό τμήμα της. Επιχώσεις με οστά «ατάκτως ερριμμένα». Κτερίσματα: δύο κοτυλίσκες, ένας αμφορίσκος, χάνδρα από υαλόμαζα. Χρονολόγηση: πρώιμος 5ος αι. π.Χ.

Τάφος 12: Παιδική σαρκοφάγος. Δεν σώθηκαν οι καλυπτήριες. Επιχώσεις με θραύσματα οστών ενηλίκων, χωρίς οστά ενταφιασμού. Εδράζεται στις καλυπτήριες του Τάφου 14 και πάνω στις καλυπτήριες του Τάφου 12 εδράζεται ο Τχ2.

Τάφος 13: Κιβωτιόσχημος τραπεζιόσχημης μορφής. Στις τρεις πλευρές του έχουν χρησιμοποιηθεί πλάκες πωρόλιθου σε β΄ χρήση, ενώ βόρεια δεν έχει πλάκα αλλά ορίζεται από την πλευρά της σαρκοφάγου του Τάφου 14. Η νότια πλευρά του δεν διακρίνεται καθώς βρίσκεται κάτω από τον Τχ2, που εδράζεται ακριβώς επάνω στον Τάφο 13 (Εικ. 40). Ενταφιασμός ενός ενήλικα. Κτερίσματα: γυάλινο ποτήρι, πήλινη οινοχόη, δύο χάλκινα νομίσματα, χάλκινο δαχτυλίδι. Χρονολόγηση: 1ος αι. π.Χ.

Τάφος 14: Σαρκοφάγος. Πάνω στις καλυπτήριες πατά ο Τάφος 12. Ενταφιασμοί δύο νεκρών σε ύπτια οκλάζουσα θέση. Κτερίσματα: δύο χάλκινες περόνες, δύο χάλκινες

Εικ. 40. Μέγαρα. Οδός Πλάτωνος 4. Ο τάφος 13, που ορίζεται βόρεια από τον Τάφο 14, ενώ νότια βρίσκεται κάτω από τον τοίχο Τχ2.

τοξωτές πόρπες, κύλικα με αρύβαλλο στο εσωτερικό της, ωοειδής αρύβαλλος, οινοχόη. Χρονολόγηση: 6ος αι. π.Χ.

Τάφος 15: Σαρκοφάγος. Δεν σώθηκαν οι καλυπτήριες. Σώζεται το ήμισυ περίπου της σαρκοφάγου γεμάτο με επιχώσεις που περιείχαν κεραμική διαφόρων περιόδων (όστρακα ύστερης ρωμαϊκής περιόδου-στόμιο σφαιρικού αρυβάλλου) και τμήματα οστών.

Τάφος 16: Σαρκοφάγος με κάλυψη από τμήματα λίθινων πλακών, τα κενά των οποίων σφραγίζονταν από τμήματα κλειστών αβαφών αγγείων. Ενταφιασμός ενός ενήλικα.

Τάφος 17: Ελεύθερη ταφή εντός του πήλινου αγωγού σχήματος ανεστραμμένου Π. Βρέθηκε κάτω από την πλάκα στην οποία εδραζόταν ο Τάφος 18-τεφροδόχος υδρία. Κτερίσματα: 18 ατρακτόσχημα μυροδοχεία. Χρονολόγηση: 2ος αι. π.Χ.

Τάφος 18-τεφροδόχος υδρία Α2 (Εικ. 41). Υδρία αβαφής, ύψ. 0,30, βρέθηκε σε βάθος 0,55 μ. Εδραζόταν σε οριζόντια πλάκα από κογχυλιάτη τοποθετημένη ανάμεσα σε δύο παράλληλες σειρές λίθων εντός του αγωγού της οδού που διέσχιζε το νεκροταφείο, στοιχείο που σηματοδοτεί και την κατάργηση του αγωγού. Στο εσωτερικό της υδρίας είχαν τοποθετηθεί τα αποτεφρωμένα οστά ενός ενήλικου νεκρού. Ακριβώς ανατολικά του λαιμού της υδρίας βρέθηκε βολβόσχημο μυροδοχείο της ρωμαϊκής εποχής. Κάτω από την τεφροδόχο υδρία Α2 και μετά την αφαίρεσή της βρέθηκε ο Τάφος 17.

Ανακομιδή οστών: Σε έκταση διαστ. 1,35×0,80 μ. μεταξύ των Τάφων 6 και 11 ερευνήθηκε από βάθ. 2,18 και μέχρι βάθ. 2,62 μ. το σκελετικό υλικό 26 ενήλικων νεκρών. Η τοποθέτηση των οστών είχε γίνει με σχετική επιμέλεια. Την ανακομιδή συνόδευε μία πρόχους με διακόσμηση από διαγώνιες εγχάρακτες γραμμές του 6ου αι. μ.Χ. Η ανακομιδή είχε διαφυλαχθεί από την ανέγερση του κτιρίου της ίδιας

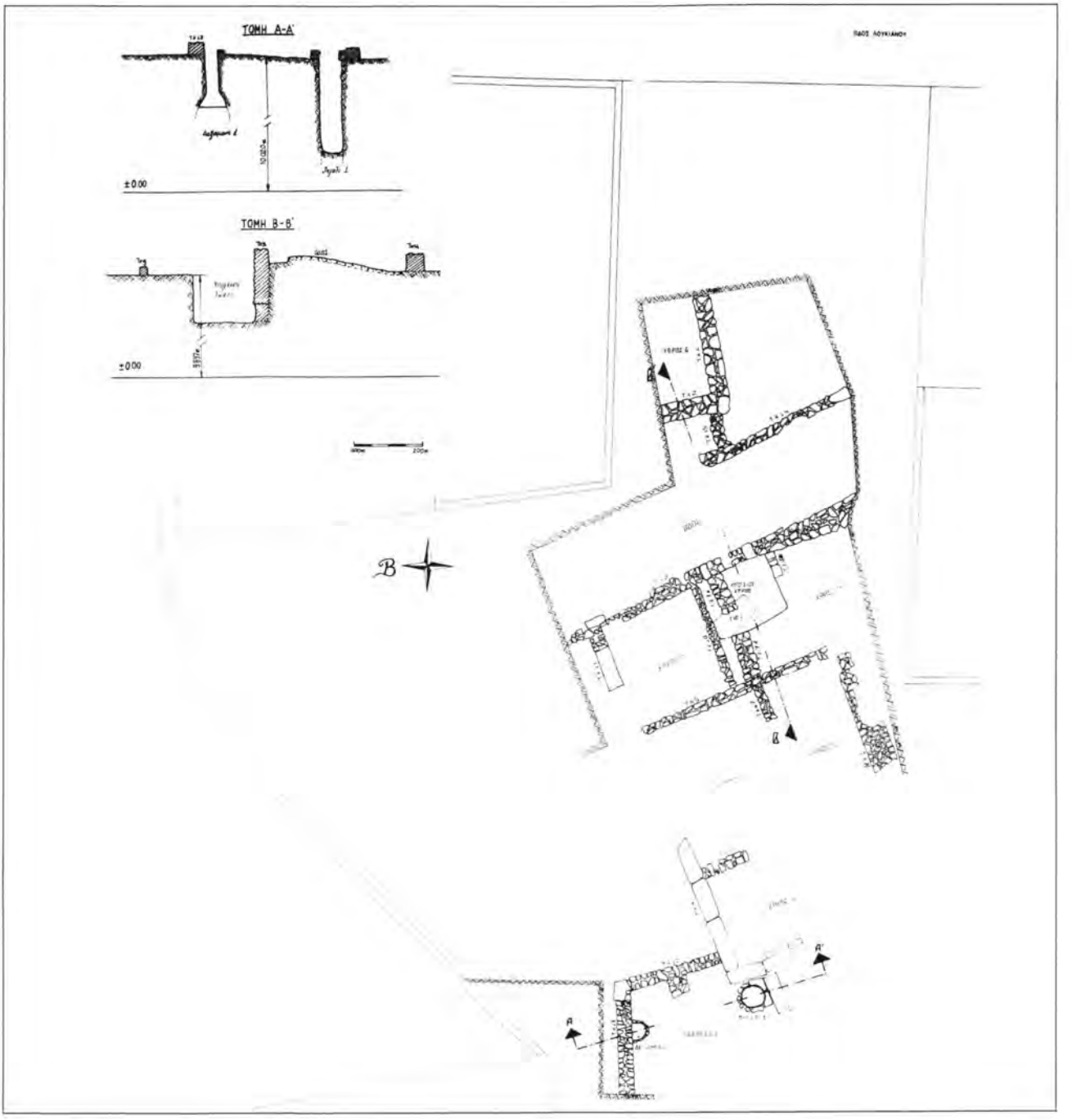
Εικ. 41. Μέγαρα. Οδός Πλάτωνος 4. Ο τάφος 18 - τεφροδόχος υδρία.

περίπου εποχής, το οποίο είχε επιφέρει τις καταστροφές των τάφων της αρχαιότητας και είχε χρησιμοποιήσει ως οικοδομικό υλικό τμήματα σαρκοφάγων και καλυπτήριων πλακών.

6. Οδός Λυσίου και Λουκιανού (Ο.Τ. 42, οικόπεδο Γ. Μαυρονάσιου (Εικ. 42)

Στο εν λόγω οικόπεδο κατά τις εκσκαφικές εργασίες βρέθηκαν αρχαία. Ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα και αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά οικοδομικά λείψανα, που καλύπτουν μεγάλη χρονική περίοδο από τη γεωμετρική έως και τη ρωμαϊκή εποχή. Είναι οικοδομημένα κυρίως με αργολιθοδομή, σώζονται σε μικρό ύψος και δεν απαρτίζουν ολοκληρωμένες κατόψεις.

Συγκεκριμένα: Στη γεωμετρική περίοδο χρονολογείται τοιχάριο Τχ15 από αργολιθοδομή μήκ. 1 μ. Στην πρώιμη αρχαϊκή περίοδο χρονολογείται ο Τάφος 1. Πρόκειται για ελεύθερη ταφή ενήλικα σε οκλάζουσα στάση σε αβαθές όρυγμα με μοναδικό κτέρισμα αβαφές πήλινο υφαντικό πηνίο. Στην κλασική εποχή χρονολογείται τμήμα τυπικού μεγαρικού υπόγειου δωματίου, που ορίζεται από τους τοίχους Τχ3, Τχ10 και Τχ15. Ο Τχ3 αποτελεί το πιο αντιπροσωπευτικό στοιχείο της περιόδου, αν και σώζεται σε κακή κατάσταση διατήρησης, σε μήκος 2,12 μ., και είναι χτισμένος με αργολιθοδομή και όρθιες λιθοπλίνθους τοποθετημένες ανά διαστήματα. Έχει ενσωματωθεί, όπως και ο Τχ10, στο μεταγενέστερο ρωμαϊκό κτίριο.

Εικ. 42. Μέγαρα. Οδός Λυσίου και Λουκιανού. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Η επίχωση από το εσωτερικό του δωματίου απέδωσε χρηστική και λεπτή κεραμική κλασικών χρόνων, πήλινα σφονδύλια και κοχλιάριο, έναν αβαφή κάνθαρο και ένα κυάθιο.

Στην υστεροελληνιστική περίοδο χρονολογείται τμήμα χώρου (Χώρος 6) με τοίχους κατασκευασμένους από αργολιθοδομή απροσδιόριστης χρήσης.

Στη ρωμαϊκή εποχή χρονολογείται κτίριο, από το οποίο σώζονται αποσπασματικά τμήματα πέντε χώρων. Οριοθετείται βόρεια από τον Τχ4 και ανατολικά από τον Τχ3. Από τον Τχ4 σώζεται μία μόνο σειρά από δρομικές λιθοπλίνθους σε β΄ χρήση. Το κτίριο πιθανότατα οικοδομήθηκε έπειτα από γενικότερη διαμόρφωση χώρου, εργαστηριακού ίσως, του 4ου αι. π.Χ. Με το κτίριο σχετίζεται και απιόσχημη δεξαμενή που είχε επιχωσθεί με υλικά κατεδάφισης. Νότια της δεξαμενής αποκαλύφθηκε πηγάδι λαξευμένο στο βράχο με κτιστό στόμιο. Η ανασκαφή του πηγαδιού προχώρησε μέχρι βάθ. -2,56

Εικ. 43. Μέγαρα. Οδός Λυσίου και Λουκιανού. Αγαλμάτιο πεπλοφόρου που βρέθηκε στο πηγάδι 1.

μ. από το στόμιό του χωρίς να προχωρήσει βαθύτερα για λόγους ασφάλειας. Οι επιχώσεις περιείχαν λίθους, τεμάχια κεράμων, καθώς και όστρακα, κυρίως αμφορέων, των ρωμαϊκών χρόνων. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική ήταν η έντονη παρουσία κελυφών και ακανθών αχινών. Σε βάθος -2,25 μ. βρέθηκαν δύο μαρμάρινα αγαλμάτια, τα οποία χρονολογούνται πιθανότατα στους ρωμαϊκούς χρόνους. Πρόκειται για το αγαλμάτιο όρθιας γυναικείας μορφής ενδεδυμένης με αττικό πέπλο (Εικ. 43), το οποίο σώζεται σε ύψος 0,47 μ., και για το αγαλμάτιο Αρτέμιδος ενδεδυμένης με κοντό χιτώνα (Άρτεμις Σωτήρα), το οποίο σώζεται σε ύψος 0,41 μ.

Ανατολικά του ρωμαϊκού κτιρίου ερευνήθηκαν λείψανα οδού κατεύθυνσης Β.-Ν. της ρωμαϊκής εποχής.

Κατόπιν απόφασης του αρμόδιου Αρχαιολογικού Συμβουλίου, τα αρχαία αποδομήθηκαν με ανασκαφικό τρόπο πλην του υπογείου της κλασικής εποχής, που διατηρήθηκε σε κατάχωση.

7. Οδός Ευπαλίνου 59 (Ο.Τ. 393, οικόπεδο Στ. Καστάνη)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν αρχαία. Σε σχέση με την τοπογραφία της αρχαίας πόλης το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή από την οποία διέρχεται η βόρεια οχύρωση[90]. Ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα και αποκαλύφθηκε, σε βάθος -0,88 μ. από το οδόστρωμα της οδού Ευπαλίνου, σε μήκος

Εικ. 44. Μέγαρα. Οδός Ευπαλίνου 59. Η βόρεια όψη του προτειχίσματος με την κλίμακα των εννέα αναβαθμών.

7,10 μ., τμήμα του βόρειου προτειχίσματος συνεχίζοντας την πορεία του στο άσκαφο ανατολικά και δυτικά στις όμορες ιδιοκτησίες. Έχει πλάτος 0,69 μ. και είναι οικοδομημένο από λιθοπλίνθους πωρόλιθου κατά το ισόδομο σύστημα.

Βόρεια όψη: Στη βόρεια όψη του προτειχίσματος αποκαλύφθηκαν εννέα δόμοι συνολ. ύψ 3,80 μ., που εδράζονται σε βάθος -4,73 μ. από το οδόστρωμα της οδού Ευπαλίνου. Από βάθ. -4,13 μ. εντοπίστηκε η τάφρος θεμελίωσης της βόρειας όψης, πλ. 0,50 μ., με επιχώσεις που περιείχαν λατύπη και αμμοχάλικο και δίνουν την εντύπωση ότι προέρχονται από ροή υδάτινης κοίτης. Στο κατώτατο τμήμα της έδρασης του προτειχίσματος η τάφρος στενεύει και οι επιχώσεις περιέχουν κυρίως λατύπη και ερυθρό κιμηλόχωμα με ελάχιστα όστρακα που τοποθετούν την κατασκευή του στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Εντυπωσιακό χαρακτηριστικό της βόρειας όψης αποτελεί κλίμακα από εννέα αναβαθμούς συνολ. ύψ. 2,05 μ. Αναβαθμοί στη βόρεια όψη του προτειχίσματος (Εικ. 44) έχουν, επίσης, ερευνηθεί σε δύο ακόμη σωστικές ανασκαφές του προηγούμενου έτους[91]. Οι αναβαθμοί είτε λαξεύονται σε λιθοπλίνθους είτε σχηματίζονται από τμήματα κογχυλιάτη (από τη λάξευση του οποίου πιθανότατα προέρχεται η λατύπη που βρέθηκε στην τάφρο θεμελίωσης). Σε κάθε δόμο του προτειχίσματος αντιστοιχούν δύο αναβαθμοί. Ο κάθε αναβαθμός έχει ύψος 0,23 και πλάτος 0,63 μ. Το πλάτος του προτειχίσματος μαζί με την κλίμακα ανέρχεται σε 1,29 μ.

Η νότια παρειά, αντίθετα, δεν έχει ιδιαίτερα επιμελημένη όψη, στοιχείο που υποδηλώνει ότι σε αυτό το τμήμα το προτείχισμα είχε, εκτός από οχυρωματικό, και αναλημματι-

90. *ΑΔ* 38 (1983): Χρονικά, σ. 30-31· 34 (1979): Χρονικά, σ. 58-59· 50 (1995): Χρονικά, σ. 47· Οδός Ευπαλίνου και Φιλικών, Ο.Τ. 232, *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 120-121· Οδός Γράμμου και Καραϊσκάκη, Ο.Τ. 390, ό.π., σ. 118-120.

91. Συμβολή των οδών Ευπαλίνου 21 και Ανωνύμου, Ο.Τ. 436, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 297-300 και Οδός Ευπαλίνου 47, Ο.Τ. 439, ό.π., σ. 300-302.

κό χαρακτήρα. Σε επαφή με τη νότια παρειά βρέθηκαν επτά αλλεπάλληλα στρώματα λατύπης, που ίσως αποτελούσαν οδοστρώματα οδού που διέσχιζε το χώρο ανάμεσα στο τείχος και το προτείχισμα. Δυστυχώς, όμως, το μεγαλύτερο τμήμα των στρωμάτων αυτών καταστράφηκε από το μηχανικό εκσκαφέα, πριν ακόμη εντοπιστεί το προτείχισμα και διακοπούν οι εκσκαφικές εργασίες. Έχει διασωθεί πολύ μικρό τμήμα τους σε επαφή με την παρειά του προτειχίσματος. Στην τάφρο θεμελίωσης της νότιας παρειάς οι επιχώσεις περιείχαν, εκτός από λατύπη από την κατεργασία των λιθοπλίνθων, και μεγάλη ποσότητα κεραμικής του 4ου αι. π.Χ.

Στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής και σε απόσταση 4,10 μ. βόρεια του προτειχίσματος αποκαλύφθηκε σε βάθος -0,47 μ. τοίχος κατεύθυνσης Β.-Ν. σε μήκος 5,70 και πλάτος 1,10 μ. Σώζεται σε ύψος ενός δόμου που εδράζεται σε βάθος -1,05 μ. από το οδόστρωμα. Έχει οικοδομηθεί από πωρόλιθο και προχωρά δυτικά στη διπλανή ιδιοκτησία. Η επίχωση περιείχε κεραμική ρωμαϊκής εποχής.

Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής προβλέφθηκε το προτείχισμα να διατηρηθεί ορατό και επισκέψιμο σε ειδικά διαμορφωμένο υπόγειο χώρο. Ο τοίχος της ρωμαϊκής εποχής διατηρήθηκε σε κατάχωση.

8. Πάροδος οδού Κολοκοτρώνη (Ο.Τ. 131, οικόπεδο Αφών Λουκά) (Εικ. 45)

Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται σε σχέση με την τοπογραφία της αρχαίας πόλης βόρεια της αρχαίας αγοράς[92]. Στο οικόπεδο έκτασης 703 τ.μ. βρέθηκαν δύο τμήματα λουτρών της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου, ένα υπόγειο με δύο οικοδομικές φάσεις, κλασική και ελληνιστική, τμήμα υπόστυλου κτιρίου αρχαϊκής εποχής και διάφορα άλλα οικοδομικά κατάλοιπα ελληνιστικής, κλασικής και αρχαϊκής εποχής[93].

Ύστερη ρωμαϊκή περίοδος. Στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο χρονολογούνται δύο τμήματα λουτρικού ή λουτρικών συγκροτημάτων. Πρόκειται για τα Κτίρια 1 και 2.

Ι. Κτίριο 1. Το Κτίριο 1 εκτείνεται κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου και προχωρά κάτω από το άσκαφο των όμορων ιδιοκτησιών. Αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο χώρων, Χώροι 1 και 2 (Εικ. 46).

Ο Χώρος 1 είναι επιμήκης, διαστ. 9,65×3,30 μ. Η είσοδός του βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά του Τχ1 και σηματοδοτείται από δύο πώρινους πεσσούς, όρθια τοποθετημένους, που αποτελούσαν προφανώς τις παραστάδες της θύρας. Στη θέση αυτή βρέθηκε χάλκινη εφηλίδα από τη διακόσμηση της θύρας. Αρχικά, ο Χώρος 1 οριζόταν από τους Τχ1, Τχ4 και Τχ6. Στην άνω επιφάνεια του Τχ4 βρέθηκε αύλακα για την υποδοχή αγωγού. Η φάση αυτή τοποθετείται στον 4ο αι. μ.Χ. από ένα χάλκινο νόμισμα που βρέθηκε πάνω στον Τχ4 και την κεραμική που περιείχε η επίχωση της τομής που ανοίχθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου. Υστερότερα, μέσα στην ίδια χρονική περίοδο, ο Χώρος 1 περιορίζεται βόρεια με την κατασκευή του Τχ2, ενώ η νότια παρειά του Τχ4 ενισχύεται ή καλύπτεται εξωτερικά με παχιά στρώση κονιάματος και μικρών λίθων, τον Τχ3, τα επιχρίσματα του οποίου σώζονται στη θέση τους. Ταυτόχρονα, ο Χώρος 1 αποκτά λιθόστρωτο δάπεδο και την αδιευκρίνιστης χρησιμότητας κατασκευή σχήματος Η στο εσωτερικό του (Τχ48, Τχ49, Τχ47). Στην ίδια αυτή μετασκευή το Κτίριο 1 επεκτείνεται ανατολικά με την προσθήκη του Χώρου 2, καθώς και ο Τχ10 και ο Τχ6 «ακουμπούν» στον προϋπάρχοντα Τχ4. Το σημείο ένωσης των τριών τοίχων καλύπτεται επιμελώς με ειδική διαμόρφωση. Αξιοσημείωτο είναι ότι στον Τχ10 υπάρχει εντοιχισμένος αγωγός τετράγωνης διατομής, ο οποίος διατρέχει όλο το πάχος του και απολήγει στο εσωτερικό του Χώρου 2. Η ύπαρξη του αγωγού, αλλά και το επιστρωμένο με κονίαμα δάπεδο (σώζεται σε δύο τουλάχιστον σημεία), σε συνδυασμό με τις περιορισμένες διαστάσεις του Χώρου 2, δηλώνει ότι πρόκειται για δεξαμενή. Σε ύστατη οικοδομική επέμβαση στο Χώρο 1 κατασκευάζεται ο τοίχος Τχ5 επί του λιθόστρωτου δαπέδου, που εισέρχεται στο όμορο οικόπεδο.

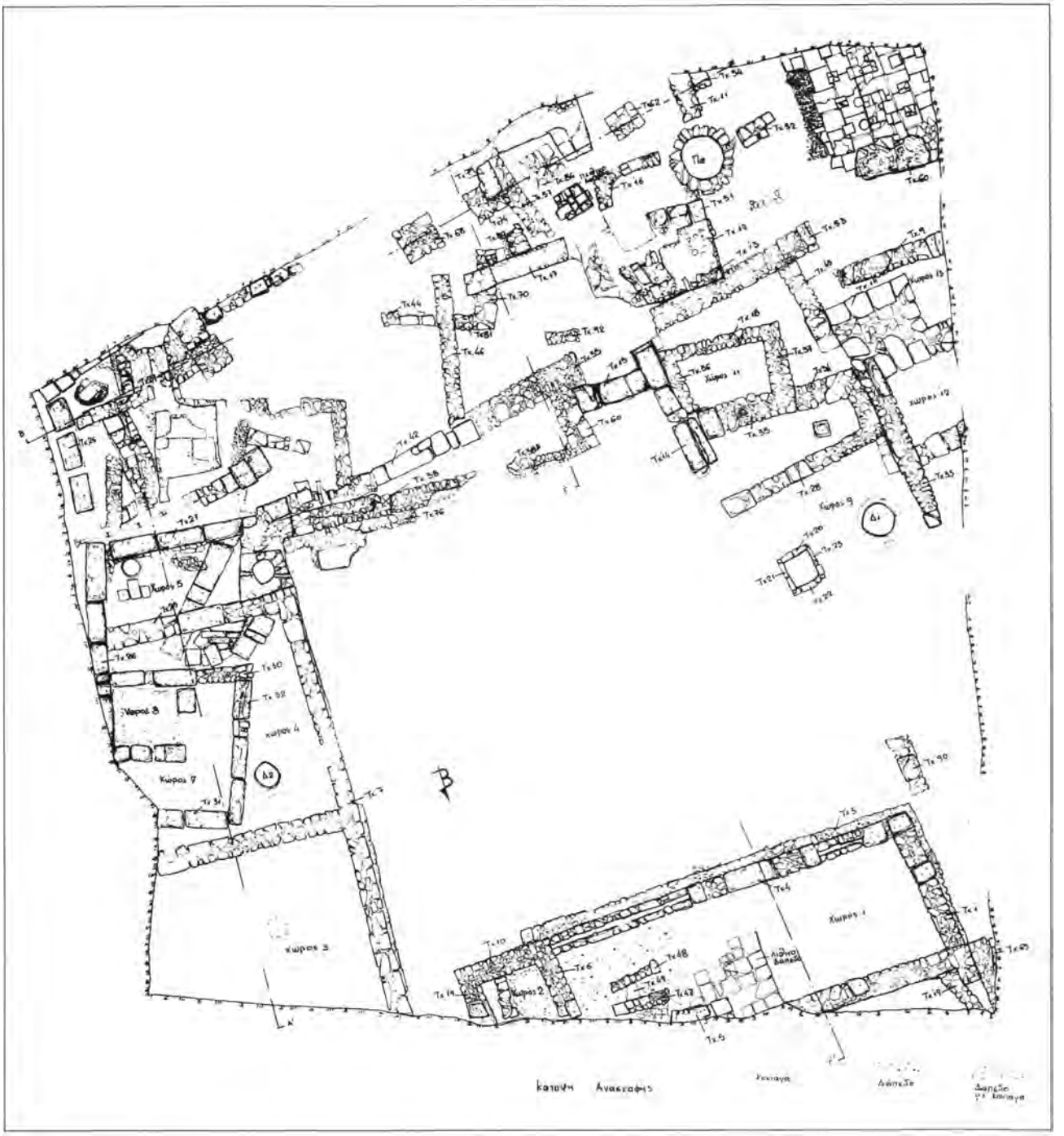
Στους Χώρους 1 και 2 βρέθηκαν μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής 4ου-6ου αι. μ.Χ. (αμφορείς και αγγεία καθημερινής χρήσης), έξι χάλκινα νομίσματα και δύο τμήματα μαρμάρινου περιρραντηρίου. Εφόσον η πρώτη εγκατάσταση και οικοδόμηση χρονολογήθηκε από τις επιχώσεις του Τχ4 στον 4ο αι. μ.Χ., οι οικοδομικές αυτές επεμβάσεις στο Χώρο 1 και η προσθήκη της δεξαμενής-Χώρου 2 έγιναν κατά τη διάρκεια του 5ου και στα τέλη του 5ου-αρχές του 6ου αι. μ.Χ. τα κτίρια καταστράφηκαν και εγκαταλείφθηκαν (εκτός από την κεραμική βρέθηκαν δύο νομίσματα, το ένα πάνω στο λιθόστρωτο δάπεδο και το άλλο πλησίον αυτού του Αναστασίου Α΄ – 496-518 μ.Χ.)[94].

ΙΙ. Κτίριο 2. Το ερευνηθέν τμήμα του Κτιρίου 2 έχει σχήμα Γ. Το μακρό σκέλος διατρέχει την ανατολική πλευρά της

92. Δωμάτια κτιρίου οικοδομημένου πάνω σε μεγαρικό υπόγειο του 4ου αι. π.Χ. είχαν ερευνηθεί νότια της παρούσας σωστικής ανασκαφής κατά το 1995. Το ένα εκ των δωματίων είχε ψηφιδωτό δάπεδο. Βλ. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 50-51, Πίν. 21γ και 22α.

93. Η ανασκαφή άρχισε το 2006 και ολοκληρώθηκε στο πρώτο τρίμηνο του 2007. Τα ημερολόγια της ανασκαφής τήρησε η αρχαιολόγος Στ. Δρένη, αμοιβόμενη από τον ιδιοκτήτη του οικοπέδου.

94. Και τα δύο νομίσματα είναι νούμμια Αναστασίου Α΄. Ο εμπροσθότυπος απεικονίζει κεφαλή Αναστασίου με διάδημα προς τα δεξιά, ενώ ο οπισθότυπος το συμπίλημα του Αναστασίου. P. Grierson, *Byzantine Coins*, London - Berkeley - Los Angeles 1982, πίν. 4, αριθ. 77.

Εικ. 45. Μέγαρα. Πάροδος οδού Κολοκοτρώνη. Κάτοψη της ανασκαφής.

ανασκαφής και το άλλο σκέλος εκτείνεται στο νότιο τμήμα. Ανατολικά και σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης εκτείνονται οι Χώροι 3, 4, 5, 6 και 15. Το νότιο τμήμα, δυστυχώς, δεν διατηρείται επαρκώς ώστε να ταυτίζονται οι χώροι με ακρίβεια, πλην της δεξαμενής (Χώρος 18) και του υποκαύστου. Επίσης, σε όλη την έκταση που καταλαμβάνει το Κτίριο 2 βρέθηκαν οικοδομικά λείψανα όλων των αρχαιότερων περιόδων από την ελληνιστική έως και την ύστερη γεωμετρική.

ΙΙα. Κτίριο 2. Ανατολικό τμήμα (Εικ. 47). Ο Χώρος 3 στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου οριοθετείται από τους Τχ7 και Τχ8 στα δυτικά και τα νότια αντίστοιχα, ενώ οι τοίχοι που τον οριοθετούν στα βόρεια και τα ανατολικά βρίσκονται εκτός των ορίων του οικοπέδου. Ο Τχ7 εί-

Εικ. 46. Μέγαρα. Πάροδος οδού Κολοκοτρώνη. Κτίριο 1, Χώροι 1 και 2. Άποψη από Α.

Εικ. 47. Μέγαρα. Πάροδος οδού Κολοκοτρώνη. Κτίριο 2, ανατολικό τμήμα. Διακρίνονται οι Χώροι 7 και 8 της κλασικής και ελληνιστικής εποχής.

ναι κατασκευασμένος με πώρινους δόμους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό, σώζεται στο εντυπωσιακό ύψος των 2,44 μ., ενώ σε ύψος 1,04 μ. από την έδρασή του φέρει ισχυρή υποθεμελίωση που εξέχει από το μέτωπο και στις δύο παρειές. Στο τμήμα αυτό πιθανότατα στήριζε και ανώτερο όροφο, όπως φαίνεται και από την τετράγωνη προεξοχή στη γωνία των Τχ7 και Τχ8, που πιθανώς χρησίμευε για τη στήριξη ξύλινης δοκού στέγασης και υποστήριξης ανώτερου ορόφου. Τις ανάγκες στήριξης του ανώτερου ορόφου εξυπηρετούσε και ο τετράπλευρος κτιστός πεσσός (διαστ. 0,50×0,50 μ.) που βρέθηκε στο κέντρο περίπου του Χώρου 3. Ο Τχ8, προφανώς, αποτελούσε εσωτερικό διαχωριστικό τοίχο του χαμηλότερου ορόφου. Οι επιχώσεις του Χώρου 3 αποτελούνταν από στρώμα καταστροφής με μεγάλη ποσότητα τμημάτων κεράμων οροφής και πλίνθων, καθώς και χρηστικής κεραμικής (αμφορείς, αγγεία καθημερινής χρήσης και μαγειρικά σκεύη). Η κατασκευή του χώρου αυτού τοποθετείται μέσα στον 5ο αι. μ.Χ., ενώ η καταστροφή του στα τέλη του 5ου με αρχές του 6ου αι. μ.Χ.

Ο Χώρος 4, νότια του Χώρου 3, ορίζεται από τους τοίχους Τχ7, Τχ8 και Τχ25 και ανατολικά από τον Τχ26, το δυτικό μέτωπο του οποίου διακρίνεται στο πρανές της ανασκαφής, σωζόμενο αποσπασματικά. Ο Τχ26 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς εδράζεται σε προϋπάρχοντα τοίχο[95], κατασκευασμένο με πώρινους ορθογώνιους δόμους σε ισόδομο σύστημα, ενώ στη ρωμαϊκή φάση του είναι κατασκευασμένος με πώρινους δόμους μικρού μεγέθους και αδρά δουλεμένους λίθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Στο Χώρο 4 στεγαζόταν η απιόσχημη, επιχρισμένη με κονίαμα Δεξαμενή 2, η έρευνα της οποίας απέδωσε, μέχρι βάθ. -1,88 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος, μεγάλη ποσότητα τμημάτων πλίνθων και κεράμων οροφής και μικρή ποσότητα αβαφούς κεραμικής του 4ου-5ου αι. μ.Χ. Οι επιχώσεις του Χώρου 4 αποτελούνταν κυρίως από έντονο στρώμα καταστροφής, το οποίο περιείχε μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής (αμφορείς, αγγεία καθημερινής χρήσης και μαγειρικά σκεύη)[96].

Νότια του Χώρου 4 ανοίγεται ο επιμήκης ημιυπαίθριος Χώρος 5, οικοδομημένος επίσης επάνω σε πρωιμότερα αρχιτεκτονικά λείψανα, το οικοδομικό υλικό των οποίων φαίνεται ότι έχει χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή των Τχ26 και Τχ27 που τον ορίζουν, πλην του Τχ25, που φαίνεται οικοδομημένος από κοινού με τον Τχ7. Στο δυτικό τμήμα του βρίσκεται το Πηγάδι 1, διαμ. 0,65 μ., το οποίο είναι κατασκευασμένο με πώρινους ορθογώνιους λίθους μικρού σχετικά μεγέθους. Η κατασκευή του πηγαδιού, βάσει της τοιχοδομίας του, τοποθετείται χρονολογικά στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., είναι όμως σαφές ότι εντάχθηκε στο Κτίριο 2 και χρησιμοποιήθηκε από τους ενοίκους του. Όταν αποκαλύφθηκε, έφερε κάλυψη με τρεις πώρινες πλάκες. Γύρω από το στόμιο του πηγαδιού υπήρχε δάπεδο από πήλινες πλάκες και κατασκευή με απορροή για την παροχέτευση του νερού.

95. Ο Τχ26 στην αρχαιότερη φάση του σχετίζεται με τους Χώρους 7 και 8 της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, που βρέθηκαν κάτω από το Χώρο 4 και θα περιγραφούν διεξοδικά παρακάτω.

96. Η καταστροφή του κτιρίου τοποθετείται από ένα νόμισμα που βρέθηκε στο Χώρο 7 (βλ. παρακάτω) στα χρόνια του Αναστασίου Α΄ (496-518 μ.Χ.).

Εικ. 48. Μέγαρα. Πάροδος οδού Κολοκοτρώνη. Κτίριο 2, νότιο τμήμα. Διακρίνεται το υπόκαυστο του λουτρού.

Στα ανατολικά σώζονται λείψανα δύο επάλληλων δαπέδων, το αρχαιότερο από παχύ στρώμα κονιάματος και το νεότερο από λιθόστρωτο υπόστρωμα με επάλειψη κονιάματος.

Νότια του Χώρου 5 ανοίγεται ο Χώρος 6 (Τχ27, Τχ29), που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη τμημάτων δύο αγωγών. Ο ένας είναι πήλινος, κυκλικής διατομής, με κατεύθυνση Α.-Δ. και ο άλλος είναι ανοιχτός αγωγός κατασκευασμένος με τμήματα κεράμων οροφής (στρωτήρες). Επίσης, σώθηκε τμήμα δαπέδου από πλίνθινες πλάκες με υδραυλικό κονίαμα, που εδράζεται σε οικοδομικά λείψανα πρωιμότερης εποχής.

Νότια του Χώρου 6, στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου, ανοίγεται ο Χώρος 15, το μέγιστο τμήμα του οποίου εκτείνεται εκτός των ορίων της ανασκαφής. Σε βάθος -0,44 μ. αποκαλύφθηκε πεταλόσχημη εστία, τα τοιχώματα της οποίας κατασκευάζονται από τρεις σειρές τμημάτων κεράμων και πλίνθων κάθετα τοποθετημένων και το δάπεδό της από πλίνθινες πλάκες.

ΙΙβ. Κτίριο 2. Νότιο τμήμα (Εικ. 48). Προχωρώντας προς Δ., στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι και δάπεδα, τα οποία σχετίζονται σαφώς με την εποχή αυτή και το συγκεκριμένο κτίριο, χωρίς όμως να οριοθετούνται συγκεκριμένοι χώροι. Η καταστροφή τους οφείλεται, όπως προαναφέραμε, στο ότι σώζονταν σχεδόν επιφανειακά ή και ψηλότερα από το επίπεδο του οδοστρώματος, στη σύγχρονη οικοδόμηση, και ιδιαίτερα στην κατασκευή του σύγχρονου Πηγαδιού 2.

Τμήμα χώρου πιθανώς οριζόταν από τους αποσπασματικά σωζόμενους τοίχους Τχ17, Τχ79/Τχ80 και Τχ11, καθώς όλοι έχουν την ίδια χυτή τοιχοποιία. Εκτός από τους τοίχους, σώζεται υπόστρωμα δαπέδου από κονίαμα κατασκευασμένο πάνω σε πρωιμότερο από πήλινες πλάκες. Επίσης, με μικρό τμήμα του νεότερου δαπέδου συνδέεται και ο Τχ83, από τον οποίο έχει αποκαλυφθεί μόνον η βόρεια παρειά του στο πρανές της ανασκαφής.

Βορειοδυτικά των δύο δαπέδων που προαναφέρθηκαν, αποκαλύφθηκε τμήμα του Χώρου 18, κατασκευής που ίσως αποτελούσε μικρή πισίνα, δεξαμενή ή βάση έδρασης πυέλου, που ορίζεται από τους τοίχους Τχ13, Τχ12 και Τχ51, ενώ δεν βρέθηκε όριο στα ανατολικά λόγω καταστροφής. Ο Χώρος 18, μέγ. σωζ. διαστ. 2,75×2,25 μ., είναι κατασκευασμένος με συμπαγές υδραυλικό κονίαμα, μικρούς ακατέργαστους λίθους και τμήματα κεράμων, ενώ στην άνω επιφάνεια του Τχ13 υπάρχει εντοιχισμένο τμήμα πήλινου αγωγού κυκλικής διατομής.

Στην επίχωση βόρεια και ανατολικά της κατασκευής αυτής περιέχονταν σε στρώμα καταστροφής αμφορείς, αγγεία καθημερινής χρήσης, πέντε ακέραιοι λύχνοι και τμήματα άλλων του 5ου-6ου αι. μ.Χ.

Βόρεια του Χώρου 18 βρίσκεται ο Χώρος 11, διαστ. 2,40×1,45 μ., ο οποίος οριοθετείται από τους Τχ18, Τχ38, Τχ35 και Τχ36. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με αργούς λίθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό, ενώ στην άνω επιφάνεια του Τχ35 υπάρχει εντοιχισμένο τμήμα μαρμάρινου πυρσού. Ο Τχ36 αποτελεί προσθήκη σε προϋπάρχοντα τοίχο, τον Τχ14· επίσης, ο Τχ35 αποτελεί συνέχεια στα ανατολικά πρωιμότερου τοίχου.

Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα υποκαύστου (suspensura) λουτρού. Στα βόρεια το υπό-

καυστο οριοθετείται δυτικά από τον Τχ60, οικοδομημένο από πλίνθους, ακατέργαστους λίθους, τμήματα πωρόλιθου και ισχυρότατο υδραυλικό κονίαμα, όπου και η εστία πυροδότησης. Το δάπεδο του υποκαύστου είναι στρωμένο από τετράγωνες πλίνθους με υπόστρωμα από όστρακα αγγείων και τμήματα κεράμων οροφής σε πυκνή διάταξη. Επί του δαπέδου στηρίζονται τετράγωνοι πεσσίσκοι, πλην δύο κυκλικών πεσσίσκων στην ανατολική πλευρά με εντοιχισμένα tubuli για τη μεταγωγή του θερμού αέρα. Κατά την ανασκαφή στο εσωτερικό του υποκαύστου βρέθηκαν, εκτός από την κεραμική του γνωστού σε όλη την ανασκαφή στρώματος καταστροφής, τμήματα θερμαντικών κεραμικών πηνίων (tegulae mammatae)[97]. Με το υπόκαυστο πιθανότατα σχετίζεται και ο αποσπασματικά σωζόμενος Τχ92. Στις επιχώσεις ανατολικά και βορειοανατολικά του υποκαύστου και σε βάθος 1,54 μ. βρέθηκαν, εκτός της κεραμικής, επτά χάλκινα νομίσματα Αναστασίου Α΄, τέλη 5ου-αρχές 6ου αι. μ.Χ.

Αποσπασματικά και χωρίς ενδείξεις για την ένταξή τους σε κτίριο σώζονται στο τμήμα αυτό της ανασκαφής οι παρακάτω τοίχοι:

1. Βόρεια του υποκαύστου τμήμα τοίχου Τχ9, ο οποίος σώζεται σε ύψος 0,45 μ., οικοδομημένος από αργούς και αδρά δουλεμένους λίθους διαφόρων μεγεθών και λάσπη. Στην άνω επιφάνειά του βρέθηκε ένα νούμμιο του Αναστασίου Α΄.

2. Ο Τχ33 στο δυτικό όριο της ανασκαφής σώζεται σε ύψος 0,70 μ. και είναι οικοδομημένος από αργολιθοδομή. Στο βόρειο πέρας του υπάρχει ένα τμήμα όρθιου πώρινου δόμου, το οποίο ίσως αποτελούσε την παραστάδα εισόδου. Έχει οικοδομηθεί εν μέρει πάνω σε δύο πρωιμότερους τοίχους, τους Τχ40 και Τχ89, οι οποίοι οριοθετούν στα βόρεια και τα ανατολικά αντίστοιχα το Χώρο 12.

3. Τα τμήματα των τοίχων Τχ16 και Τχ52 είναι εντελώς αποσπασματικά για να συνδεθούν με κάποιο χώρο.

Χαρακτηριστικό είναι ότι τόσο τα λείψανα του Κτιρίου 1 όσο και τα λείψανα του Κτιρίου 2 καλύπτονταν από επιχώσεις ενιαίου στρώματος καταστροφής με μεγάλη ποσότητα κεραμικής του 5ου-6ου αι. μ.Χ., που σηματοδοτεί την καταστροφή και εγκατάλειψη των κτιρίων. Στην έδραση των τοίχων η κεραμική φαίνεται πρωιμότερη και χρονολογείται από χάλκινο νόμισμα του 4ου αι. μ.Χ., οπότε και φαίνεται ότι οικοδομήθηκαν τα εν λόγω κτίρια. Είναι, επίσης, πιθανόν να μην πρόκειται για δύο κτίρια αλλά για ένα ενιαίο λουτρικό συγκρότημα, το οποίο συνεχίζεται βόρεια στο άσκαφο της όμορης ιδιοκτησίας.

Το λίθινο δάπεδο του Χώρου 1, σε συνδυασμό με τον αγωγό στην άνω επιφάνεια του Τχ4, πιθανότατα υποδεικνύει ότι πρόκειται για το frigidarium ενός λουτρικού συγκροτήματος[98]. Ο Χώρος 2 ήταν, προφανώς, βοηθητικός του Χώρου 1, ενώ η παρουσία του εντοιχισμένου αγωγού και, επομένως, κάποιας υδρευτικής ή αποχετευτικής κατασκευής είναι ενισχυτική της ταύτισης με δεξαμενή.

Στο Κτίριο 2, ο Χώρος 3 σχετίζεται ίσως με την προετοιμασία φαγητού, όπως φαίνεται από τη μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής που βρέθηκε στο εσωτερικό του. Ο Χώρος 4, προφανώς, ήταν βοηθητικός ή αποθηκευτικός. Ακόμη, η παρουσία της Δεξαμενής 2 στο εσωτερικό υποδηλώνει συνολική ή μερική απουσία στέγης. Η λειτουργία του Χώρου 5 δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ασφάλεια, πιθανότατα όμως σχετιζόταν με την παρουσία του πηγαδιού.

Η λειτουργία του Χώρου 6, προφανώς, σχετίζεται με την παρουσία νερού στο εσωτερικό του, όπως μαρτυρούν το υδραυλικό κονίαμα στο σωζόμενο τμήμα του δαπέδου και οι δύο αγωγοί.

Προχωρώντας προς Δ., στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, οι χώροι που ανοίγονται ανήκουν σε λουτρό, όπως δείχνει το υπόκαυστο στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου, το οποίο αποτελούσε τη suspensura του tepidarium ή του caldarium.

Ο Χώρος 18, που βρέθηκε βορειοανατολικά του υποκαύστου, δεν μπορεί να ταυτιστεί με ασφάλεια, αλλά πιθανότατα σχετιζόταν με τη χρήση νερού, όπως μαρτυρεί τόσο το υδραυλικό κονίαμα που έχει χρησιμοποιηθεί ως συνδετικό υλικό όσο και ο πήλινος αγωγός που υπάρχει εντοιχισμένος στη βόρεια πλευρά της κατασκευής. Πιθανώς, να αποτελούσε μια μικρή δεξαμενή ή βάση λουτήρων ή ακόμη και βάση μικρής πισίνας, οπότε ο αγωγός χρησίμευε για το άδειασμα του νερού[99].

Ο χώρος που καταλαμβάνει το κεντρικό τμήμα της ανασκαφής ήταν αδόμητος κατά την αρχαιότητα, όπως έδειξαν οι δοκιμαστικές τομές που διενεργήθηκαν στον άξονα Β.-Ν. και σε πυκνά μεταξύ τους διαστήματα. Οι διαστάσεις του είναι 16,95×11,05 μ. περίπου και πιθανότατα αποτελούσε εσωτερική αυλή ή αίθριο, αν και δεν έχουμε στοιχεία για την ύπαρξη περιστυλίου. Ενισχυτική της άποψης ότι ο χώρος αυτός ήταν ανοιχτός είναι η επιμελημένη εξωτερική όψη των Τχ7 και Τχ3. Σε αυτή την περίπτωση μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο τοίχος Τχ38α-β στα νότια αποτελεί περίβολο. Οι επιχώσεις τον χρονολογούν σε αυτή την περίοδο, αλλά η τοιχοποιία του από αργούς λίθους, όστρακα αγ-

97. Γ. Γούναρης, *Το Βαλανείο και τα βόρεια προσκτίσματα του Οκταγώνου των Φιλίππων*, Αθήνα 1990, σ. 17.

98. A. Frantz, *Late Antiquity: A.D. 267-700*, *The Athenian Agora* XXIV, Princeton, New Jersey 1988.

99. Γούναρης, ό.π., σ. 13.

γείων, τμήματα κεράμων και λάσπη δείχνει ότι είχε διαφορετική χρήση από τους άλλους με την ισχυρή τοιχοποιία.

Ελληνιστική εποχή. Ι. Στο εσωτερικό του Χώρου 4 του Κτιρίου 2 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου, σε κατώτερα στρώματα, ήλθαν στο φως δύο ακόμη χώροι, ο Χώρος 7-Υπόγειο 1 και Χώρος 8-Υπόγειο 1α, οι οποίοι παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς πρόκειται για το μοναδικό οικοδομικό κατάλοιπο της ανασκαφής το οποίο χρησιμοποιείται διαχρονικά από την κλασική έως και την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο, γι' αυτό η περιγραφή του θα γίνει σε ξεχωριστή ενότητα.

ΙΙ. Η Δεξαμενή 1 βρίσκεται στο μέσον περίπου της δυτικής πλευράς του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε σε βάθος -1,84 μ., έχει άνω διάμετρο 0,90 μ. και απιόσχημη μορφή. Ερευνήθηκε μέχρι βάθ. -4,63 μ., παρά το ότι οι επιχώσεις συνεχίζονταν, για λόγους επικινδυνότητας. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής ελληνιστικών χρόνων (αμφορείς, αγγεία καθημερινής χρήσης, μαγειρικά σκεύη, καδόσχημα και πιθοειδή αγγεία), μεγάλη ποσότητα οστράκων μελαμβαφών αγγείων και αγγείων με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος», τμήματα σώματος κυψέλης, αγνύθες, μερικά τμήματα μυροδοχείων και δύο χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων το ένα είναι μια μικρή υποδιαίρεση του νομισματοκοπείου των Μεγάρων και είναι το πρώτο ανασκαφικό νόμισμα αυτού του τύπου[100]. Η επίχωση της δεξαμενής περιείχε, επίσης, μεγάλη ποσότητα τμημάτων δαπέδου, τα οποία ήταν όμοια με το δάπεδο του Χώρου 8 και, προφανώς, αποτελούσαν το δάπεδο του Χώρου 7 κατά την ελληνιστική εποχή.

ΙΙΙ. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν μεμονωμένα κατάλοιπα τοίχων της ελληνιστικής εποχής, οι οποίοι λόγω της ελλιπούς διατήρησης δεν μπορούν να ενταχθούν σε χώρους.

1. Ο Χώρος 6 του Κτιρίου 2 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου εδράζεται πάνω σε τρεις τοίχους της ελληνιστικής εποχής, τους Τχ66, Τχ67 και Τχ73. Οι Τχ66 και Τχ67 γωνιάζουν, έχουν όμοια τοιχοποιία και σώζονται σε ύψος 0,60 μ. Στις επιχώσεις τους βρέθηκαν όστρακα αγγείων με ανάγλυφη διακόσμηση, όστρακα μελαμβαφών αγγείων και αγγείων με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος» και μικρή ποσότητα αβαφούς χρηστικής κεραμικής ελληνιστικών χρόνων. Ο Τχ73 σώζεται σε ύψος 0,50 μ., έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή.

2. Στο Χώρο 15 του Κτιρίου 2 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου, νότια της εστίας, αποκαλύφθηκε ο Τχ87, ελληνιστικής εποχής. Σώζεται σε δύο δόμους ύψ. 0,40 μ. και εκτείνεται κυρίως εκτός του οικοπέδου.

3. Στο μέσον περίπου της νότιας πλευράς της ανασκαφής αποκαλύφθηκε ο Τχ75, που επίσης τοποθετείται στους ελληνιστικούς χρόνους και έχει εν μέρει υπερκαλυφθεί από τον Τχ79 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Σώζεται σε ύψος 0,40 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., και είναι οικοδομημένος με αργολιθοδομή. Στις επιχώσεις δυτικά του Τχ75 βρέθηκε στρώμα περιορισμένης καταστροφής, το οποίο περιείχε μεγάλη ποσότητα αβαφούς χρηστικής κεραμικής, αρκετή μελαμβαφής κεραμική και τμήματα μυροδοχείων ελληνιστικής εποχής. Από αυτό το στρώμα προέρχεται και ένα τμήμα ενσφράγιστης λαβής κνιδιακού αμφορέα. Η σφραγίδα της λαβής απεικονίζει ημίτομο λέοντος που τρέχει προς τα δεξιά, ενώ περιμετρικά φέρει επιγραφή:

[ΕΠΙ] ΔΑΜΟ[ΚΡΙΤ]ΟΥ ΕΠΙΓΟΝΟΥ

Η λαβή αυτή τοποθετείται χρονολογικά στα 107-78 π.Χ.[101].

4. Ο Τχ90, στα νοτιοδυτικά του Χώρου 1 του Κτιρίου 1 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου, χρονολογείται επίσης στους ελληνιστικούς χρόνους. Σώζεται σε ύψος 0,90 μ. και έχει κατασκευαστεί με το γνώριμο τρόπο κατασκευής των μεγαρικών υπογείων της ελληνιστικής εποχής, δηλαδή αργολιθοδομή, στην οποία παρεμβάλλεται όρθια πώρινη ορθογώνια λιθόπλινθος. Ο τοίχος αυτός αποτελούσε πιθανώς τοίχο ενός υπογείου (Υπόγειο 2), που ανοιγόταν ανατολικά και καταστράφηκε από το υπερκείμενο ρωμαϊκό κτίριο.

5. Τέλος, στο Χώρο 1 του Κτιρίου 1 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου σε επιχώσεις κάτω από το λίθινο δάπεδο βρέθηκαν χάλκινο αθηναϊκό νόμισμα του 3ου αι. π.Χ.[102], ένα ειδώλιο ερωτιδέα και αρκετή κεραμική ελληνιστικής εποχής. Δεν εντοπίστηκαν, όμως, αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Κλασική εποχή. Ι. Ανατολικά της ελληνιστικής Δεξαμενής 1 βρέθηκε τετράγωνη κατασκευή, σωζ. ύψ. 0,80 μ., με εσωτερικές διαστάσεις 0,82×0,84 μ. και πάχος τοιχωμάτων ~0,14 μ. Η επίχωση της κατασκευής περιείχε μεγάλη σχετικά ποσότητα αβαφούς και μελαμβαφούς κεραμικής από

100. Ο εμπροσθότυπος απεικονίζει τρίποδα, ενώ ο οπισθότυπος δελφίνι που κολυμπάει προς τα δεξιά εντός στικτού κύκλου. Το νόμισμα αυτό τοποθετείται μέσα στο β΄ τρίτο του 3ου αι. π.Χ. Υπάρχουν άλλα 22 νομίσματα αυτής της υποδιαίρεσης με μικρές παραλλαγές σε ιδιωτικές συλλογές και σε μουσεία. *BMC* Megara, 40-42 / *SNG* Cop. Attica - Megaris - Aigina, Nr. 476.

101. G. Jöhrens, *Amphorenstempel im Nationalmuseum von Athen*, Mainz 1999, αριθ. 731. V. Grace - M. Savvatianou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs, στο: *Délos* XXVII, *L'ilot de la Maison Comédiens*, Paris 1970, σ. 344-345, Ε 158. Σε σημείωση της μελέτης των Grace - Savvatianou-Petropoulakou αναφέρεται ότι λαβές αυτού του τύπου που βρέθηκαν στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας ανήκουν στα στρώματα έως το 86 π.Χ. (καταστροφή της Αθήνας από τον Σύλλα).

102. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται κεφαλή Αθηνάς με κορινθιακό κράνος προς τα δεξιά, ενώ στον οπισθότυπο δύο αντωπά τοποθετημένες γλαύκες (βλ. *SNG* Cop., Attica - Aegina, πίν. 2, αριθ. 89-93).

το β΄ μισό του 5ου έως τα μέσα περίπου του 4ου αι. π.Χ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ένα μόνωτο μελαμβαφές κύπελλο φειδιακού τύπου[103], μία οστέινη λεπίδα, καθώς και εννέα όστρακα αγγείων τα οποία φέρουν graffiti[104]. Η κατασκευή αυτή αποτελούσε, προφανώς, ένα μικρό αποθέτη, η προέλευση του οποίου όμως δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί.

ΙΙ. Νότια της Δεξαμενής 1 και της τετράγωνης κατασκευής βρίσκεται ο αναλημματικός τοίχος Τχ28, με κατεύθυνση Α.-Δ. Σώζεται σε ύψος 1,41 μ. και είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή, στην οποία παρεμβάλλονται δύο πώρινες ορθογώνιες λιθόπλινθοι μεγάλου σχετικά μεγέθους, τη συνήθη τοιχοποιία των μεγαρικών υπογείων (Υπόγειο 3). Στην επίχωση βρέθηκε αβαφής και μελαμβαφής κεραμική του τέλους 5ου-αρχών 4ου αι. π.Χ., καθώς και τμήμα του πεσσού του υπογείου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει τμήμα μελανόμορφου κρατήρα με διακόσμηση από σχηματοποιημένα ιωνικά ωά στην άνω επιφάνεια του χείλους και εγχάρακτη επιγραφή: *ΔΟΡΚΙΠΠΙΔΟΣ* εξωτερικά. Παρά το ότι το όστρακο χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ., το όνομα αυτό συναντάται σε όστρακα από τους Επιζεφύριους Λοκρούς του 4ου-3ου αι. π.Χ.[105]. Επίσης, ο τύπος των γραμμάτων χρονολογείται στο 400-390 π.Χ. σύμφωνα με το παράλληλο F131[106] που βρέθηκε στην Αγορά των Αθηνών.

ΙΙΙ. Μεμονωμένα κατάλοιπα τοίχων της κλασικής εποχής, οι οποίοι λόγω της ελλιπούς διατήρησης δεν μπορούν να σχετιστούν με κτίριο, βρέθηκαν κυρίως στο νοτιοανατολικό και το νοτιοδυτικό τμήμα της ανασκαφής και κάτω από τα οικοδομικά λείψανα της ελληνιστικής και της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου:

1. Ο Τχ45 στα νοτιοδυτικά του ύστερου ρωμαϊκού Χώρου 11, σώζεται σε ύψος 0,90 μ. και είναι κατασκευασμένος με πώρινους δόμους και υλικό σε β΄ χρήση, καθώς και με ακατέργαστους ή αδρά δουλεμένους λίθους. Εφάπτεται με το νότιο μέτωπο του Τχ53, δεν φαίνεται όμως να έχουν κατασκευαστεί από κοινού για να ορίσουν κάποιο χώρο. Η κατασκευή του Τχ45 διατάραξε τις επιχώσεις του Χώρου 10, στον οποίο «ακούμπησε». Ο Χώρος 10 αποτελεί πρωιμότερη χρονολογικά τετράγωνη συμπαγή κατασκευή δομημένη στις τέσσερις πλευρές με πώρινες ορθογώνιες λιθοπλίνθους και γέμισμα από ακατέργαστους λίθους και από μάζες σιδηροσκωρίας μεγάλου μεγέθους. Η λειτουργία και η χρονολόγησή του είναι απροσδιόριστες, καθώς όλες οι επιχώσεις συσχετίζονται, εκτός από τον Τχ45, με τον Τχ9 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Σώζεται σε ύψος 0,39, έχει διαστάσεις 2,19×2,31, βρέθηκε σε βάθος -1,61 μ. και αποτελεί βάθρο ή έδρα άγνωστης χρήσης, λειτουργίας και εποχής.

2. Ο Τχ35 έχει δύο φάσεις. Το ανατολικό τμήμα του από αργολιθοδομή και κονίαμα, που οριοθετεί το Χώρο 11 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου, αποτελεί προσθήκη σε προϋπάρχοντα τοίχο Τχ35α, σωζ. ύψ. 0,35 μ., από αργολιθοδομή και λάσπη, που χρονολογείται στα τέλη του 3ου ή στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

3. Οι Τχ14 και Τχ15, στα ανατολικά του Χώρου 11, είναι κατασκευασμένοι με πώρινες ορθογώνιες λιθοπλίνθους μεγάλου μεγέθους και αποτελούν τμήμα χώρου που ανοιγόταν προς Β. Ο Τχ14 σώζεται σε ύψος 0,90 και ο Τχ15 σε ύψος 0,83 μ. Αν και δεν υπάρχουν επιχώσεις λόγω της καταστροφής από το μηχανικό εκσκαφέα, θεωρούμε ότι μπορούν να χρονολογηθούν γύρω στον 5ο-4ο αι. π.Χ.

4. Οικοδομικά κατάλοιπα κλασικής εποχής έχουν υπερκαλυφθεί, επίσης, και από τον ύστερο ρωμαϊκό Χώρο 6. Πρόκειται για τον Τχ72, ύψ. 1,10 μ., κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., στα δυτικά του ελληνιστικού Τχ73, κατασκευασμένο με αργούς λίθους και πώρινες ορθογώνιες λιθοπλίνθους μικρού μεγέθους. Η επίχωση ανατολικά του Τχ72 έως βάθ. -1,25 μ. ήταν ελληνιστική, ενώ βαθύτερα του σημείου αυτού ήταν κλασική, με χρηστική αβαφή και μελαμβαφή κεραμική του 5ου αι. π.Χ.

Στην ίδια περιοχή ο ελληνιστικής εποχής Τχ66 έχει «πατήσει» εν μέρει πάνω στον Τχ69, που μαζί με τους τοίχους Τχ57, Τχ78 και Τχ42 ορίζουν το Χώρο 17, με επιχώσεις του 5ου αι. π.Χ. Όλοι οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή. Οι Τχ57 και Τχ78 σώζονται σε ύψος μόλις 0,20 μ., ενώ ο Τχ69 σώζεται σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης, σε ύψος 0,50 μ.

5. Με το Χώρο 17 του 5ου αι. π.Χ. πιθανότατα σχετίζονταν και οι Τχ46, κατεύθυνσης Β.-Ν., Τχ81, κατεύθυνσης Α.-Δ., Τχ70, κατεύθυνσης Β.-Ν., και Τχ44, κατεύθυνσης Α.-Δ. Σώζονται σε ύψος από 0,20 έως 0,50 μ. και είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή, πλην του Τχ44, που σώζει μικρή πώρινη λιθόπλινθο. Εξ αυτών, ο Τχ70 έχει εν μέρει υπερκαλυφθεί από τον ύστερο ρωμαϊκό Τχ17. Οι χώροι που οριοθετούνται από αυτούς τους τοίχους δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ακρίβεια.

6. Ο Τχ58 βρίσκεται στο νοτιοανατολικό πρανές της ανασκαφής, έξω από το Χώρο 15 της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου με την εστία. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ., είναι οικοδομη-

103. A. Newhall Stillwell - J.L. Benson, *The Potters' Quarter: The Pottery*, στο *Corinth* XV, III, Princeton, New Jersey 1984, πίν. 126, αριθ. 2342.

104. *ΣΙΜΟΣ, ΤΥΡΧΙΑΟΥ, ΠΑΙΝΕ..., Α[.]ΚΟΣ* (διακρίνονται επίσης και δύο από τις ακτίνες άστρου;) *Υ Α, Ο Α* και δύο όστρακα με δυσανάγνωστες επιγραφές.

105. Η ονομαστική του ονόματος αυτού είναι Δορκίππις. Παραπλήσια μορφή αυτού του ονόματος (Δόρκιππος) παραδίδεται σε δύο παραδείγματα από τους Επιζεφύριους Λοκρούς που χρονολογούνται στον 4ο-3ο αι. π.Χ. Βλ. P.M. Fraser - E. Matthews (επιμ.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, τ. ΙΙΙΑ, *The Peloponnese, Western Greece, Sicily and Magna Grecia*, Oxford 1997, σ. 134.

106. M. Lang, *Graffiti and Dipinti*, *The Athenian Agora* XXI, Princeton, New Jersey 1976, σ. 39, πίν. 16.

μένος με το συνήθη τρόπο των μεγαρικών υπογείων από όρθιες πώρινες λιθοπλίνθους, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλεται αργολιθοδομή, και σώζεται σε ύψος 1,20 μ. Αποτελεί το βόρειο αναλημματικό τοίχο υπογείου (Υπόγειο 4), που ανοιγόταν νότια στο άσκαφο κάτω από την πάροδο της οδού Κολοκοτρώνη.

7. Ο Τχ52, ανατολικά του υποκαύστου, χρονολογείται πιθανότατα στην κλασική εποχή. Σώζεται εξαιρετικά αποσπασματικά, σε ύψος 0,30 μ. περίπου, και είναι κατασκευασμένος με λίθους και πωρόλιθους αδρά δουλεμένους.

IV. Στο μέσον περίπου της αδόμητης κατά την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο έκτασης της «αυλής» ερευνήθηκε, σε βάθος -2,20 μ., αποθέτης διαστ. 0,90×1,20 και βάθ. 0,34 μ. περίπου. Βρέθηκαν αβαφής οινοχόη με μελανές ταινίες στο χείλος, το σώμα και τη βάση, μία μύκη, μεγάλη σχετικά ποσότητα αβαφούς και μελαμβαφούς κεραμικής του 5ου αι. π.Χ. και ένα αποτετμημένο αργυρό αθηναϊκό ημιωβόλιο[107]. Από την κεραμική που περισυνελέγη, συγκολλήθηκαν τρεις αποσπασματικά σωζόμενοι κρατήρες με ερυθρόμορφη διακόσμηση.

V. Χώροι 7 και 8 της κλασικής και ελληνιστικής εποχής. Στο εσωτερικό του Χώρου 4 του Κτιρίου 2 αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα σε καλή κατάσταση διατήρησης, που οικοδομήθηκαν τον 5ο αι. π.Χ., τροποποιήθηκαν στην ελληνιστική εποχή και χρησιμοποιήθηκαν εκ νέου στην ύστερη ρωμαϊκή, προσαρμοσμένα στο Χώρο 4 του Κτιρίου 2.

Κλασική εποχή. Οικοδομήθηκε ο Χωρός 7-Υπόγειο 1, τυπικό μεγαρικό υπόγειο. Αποκαλύφθηκε σε βάθος -1,38 μ. και ορίζεται από τους Τχ30, Τχ31, Τχ32 και Τχ26. Οι Τχ31 και Τχ32 σώζονται σε ύψος 1,88 μ., είναι κατασκευασμένοι από κοινού με πώρινες ορθογώνιες λιθοπλίνθους μεγάλου μεγέθους με παρεμβαλλόμενα μικρά διαστήματα από αργούς ή αδρά δουλεμένους λίθους. Ομοίως, με πώρινες λιθοπλίνθους είναι κατασκευασμένος και ο Τχ26, μέγ. αποκαλ. ύψ. 2,12 μ., ενώ ο Τχ30 φέρει στο κατώτατο τμήμα του αργολιθοδομή, επί της οποίας εδράζονται πώρινες λιθόπλινθοι δρομικά τοποθετημένες.

Ελληνιστική εποχή. Ο Χώρος 7 στρώθηκε με δάπεδο από κονίαμα πάνω σε υπόστρωμα από κροκάλες και εντός του δημιουργήθηκε ο μικρότερος Χώρος 8-Υπόγειο 1α. Προστέθηκε ο τοίχος Τχ34 και τοποθετήθηκε όρθιος πώρινος πεσσός στην εσωτερική παρειά του Τχ30. Η απόληξη του Τχ34 και ο πεσσός διαμορφώνουν την είσοδο στον περιορισμένο Χώρο 8-Υπόγειο 1α. Οι επιχώσεις χαρακτηρίζονταν από τεφρόχρωμο σταχτώδες χώμα και περιείχαν πλήθος οστράκων μελαμβαφών αγγείων και αγγείων με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος». Ανάμεσά τους, ξεχωρίζουν αμφορίσκος με στρεπτές λαβές και διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος», οινοχόη, μυροδοχεία, αγνύθες και λύχνος. Φαίνεται ότι ο Χώρος 8-Υπόγειο 1α κατασκευάστηκε, χρησιμοποιήθηκε και εγκαταλείφθηκε κατά την ελληνιστική εποχή χωρίς να ξαναχρησιμοποιηθεί έκτοτε.

Ύστερη ρωμαϊκή περίοδος. Το δάπεδο του Χώρου 7-Υπογείου 1 φαίνεται ότι αφαιρέθηκε κατά την κατασκευή στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο του Χώρου 4 του Κτιρίου 2. Η επέμβαση αυτή χρονολογείται στον 5ο αι. μ.Χ. και ολοκληρώθηκε με την αφαίρεση όλων των ελληνιστικών επιχώσεων και του δαπέδου μέχρι βάθ. -2,60 μ. από το οδόστρωμα. Κατά τις εργασίες αυτές τα υλικά από τις επιχώσεις που αφαιρέθηκαν (τεφρόχρωμο σταχτώδες χώμα, ελληνιστική κεραμική και τα τμήματα του δαπέδου του 3ου αι. π.Χ.) απορρίφθηκαν μέσα στη Δεξαμενή 1, όπου και αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή της). Από το βάθος των -2,60 μ. και μέχρι το φυσικό έδαφος σε βάθος -3,43 μ. η επίχωση του Χώρου 7-Υπογείου 1 περιείχε κεραμική του 5ου αι. π.Χ. (μελαμβαφής ασκός, όστρακα μελαμβαφών αγγείων και αβαφής χρηστική κεραμική). Η οριστική εγκατάλειψη του Χώρου 7-Υπογείου 1 και του Χώρου 4 χρονολογείται από νόμισμα του Αναστασίου Α΄ στα τέλη του 5ου-αρχές του 6ου αι. μ.Χ., χρονολογία που ισχύει, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, και για την εγκατάλειψη των Κτιρίων 1 και 2 συνολικά.

Αρχαϊκή εποχή. Στην αρχαϊκή εποχή, και πιο συγκεκριμένα στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. τοποθετείται η κατασκευή των Τχ55 και Τχ53, κατεύθυνσης Α.-Δ., που προφανώς αποτελούν τμήματα του ίδιου τοίχου. Σώζονται σε ύψος 0,90 μ. περίπου και είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή. Ανατολική προέκταση του Τχ55 αποτελεί ο Τχ42 με ίδια κατεύθυνση αλλά διαφορετική τοιχοποιία, ύψ. 0,80 μ., ο οποίος αποτελεί προσθήκη της κλασικής εποχής και, όπως αναφέραμε ανωτέρω, ορίζει το Χώρο 17 του 5ου αι. π.Χ. Μεταξύ του Τχ42 και του Τχ55, όπως επίσης και μεταξύ του Τχ42 και του Τχ46 στα νότια υπάρχουν μικρά κενά ενδεικτικά της διαφοροποίησης της κατασκευής τους.

Με τους Τχ55 και Τχ53 σχετίζονται έξι τετράπλευρα λιθόκτιστα βάθρα-βάσεις σε παράταξη κατά μήκος της νότιας παρειάς του οικοπέδου (πρβλ. Εικ. 45, αριθ. 59, 68, 74, 86, 62 και 54) (Εικ. 49). Εκτείνονται σε μήκος ~15,50 μ. τοποθετημένα στον άξονα ΒΑ.-ΝΔ. και παράλληλα με τους Τχ53 και Τχ55, με τους οποίους προσομοιάζουν και στην τοιχοποιία. Εδράζονται επί του φυσικού εδάφους ακολουθώντας τις διακυμάνσεις του, βρέθηκαν σε βάθος -1,79 έως -1,90 μ. και σώζονται περίπου στο ίδιο ύψος. Είναι περίπου τετράγωνα, με διαστάσεις το μεγαλύτερο 1,03×1,03 και το μικρότερο 0,85×0,65 μ. και απέχουν μεταξύ τους από 1,10 έως 1,35 μ. Μόνον ανάμεσα στα δύο ανατολικά ακραία βάθρα-βάσεις (αριθ. 59 και 68) η απόσταση ανέρχεται σε 5,20

107. Ο εμπροσθότυπος απεικονίζει κεφαλή Αθηνάς προς τα δεξιά, ενώ ο οπισθότυπος είναι αποτετμημένος. Βλ. *SNG* Cop., Pl. 1, Nr. 59-61. Τοποθετείται χρονολογικά στα 478-398 π.Χ.

Εικ. 49. Μέγαρα. Πάροδος οδού Κολοκοτρώνη. Διακρίνονται τα βάθρα-βάσεις 68 και 74.

μ. Ενδεχομένως, στο κενό αυτό να έγινε καταστροφή κατά την κατασκευή των τοίχων της κλασικής εποχής, δηλαδή του Χώρου 17 και των Τχ44 και Τχ42 ή του τοίχου Τχ58 του ελληνιστικού υπογείου.

Επίσης, το ακραίο ανατολικό βάθρο-βάση που βρέθηκε σε βάθος -1,93 μ. από το οδόστρωμα φαίνεται ότι ήταν και το τελευταίο ανατολικά, εφόσον εφάπτεται με τους τοίχους Τχ64 και Τχ88 ανατολικά και νότια αντίστοιχα. Αν και η έκταση που καταλαμβάνουν εντός της ανασκαφής είναι πολύ μικρή, οι επιχώσεις των Τχ64 και Τχ88 δείχνουν ότι είναι σύγχρονοι με το βάθρο-βάση 59, επί του οποίου «ακουμπάνε».

Όλα τα παραπάνω οικοδομικά κατάλοιπα χρονολογούνται στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. και θεωρούμε ότι αποτελούν μέρος ενός κτιρίου με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Προφανώς, οι βάσεις αποτελούν υποθεμελιώσεις των βάσεων κιονοστοιχίας ή πεσσοστοιχίας(;)[108], καθώς τουλάχιστον οι πέντε εξ αυτών βρίσκονται σε τακτές αποστάσεις μεταξύ τους. Δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με ακρίβεια η κάτοψη και η χρήση του κτιρίου αυτού, καθώς εκτείνεται εκτός των ορίων της ανασκαφής, εκτός του ότι πιθανώς να υπήρχε κάποια μορφή εισόδου στο κενό ανάμεσα στους Τχ53 και Τχ55 και ότι είχε τουλάχιστον έξι κίονες ή πεσσούς, των οποίων οι βάσεις αποκαλύφθηκαν. Η παρουσία ενός στωικού οικοδομήματος σε μια τόσο πρώιμη εποχή σίγουρα θέτει αρκετά ερωτηματικά και θα εξεταστεί προσεχώς σε αναλυτικότερη παρουσίαση της ανασκαφής.

Γεωμετρική εποχή. Στο Χώρο Α του Τχ46, νότια του Τχ42 και κάτω από τις κλασικές επιχώσεις που χρονολόγησαν τους τοίχους αυτούς βρέθηκε από βάθ. -2,87 έως -3,14 μ., όπου αποκαλύφθηκε και το φυσικό έδαφος, ένα στρώμα με χαρακτηριστική κεραμική του τέλους του 9ου-αρχών του 8ου αι. π.Χ., χωρίς όμως να σχετίζεται με οικοδομικά κατάλοιπα σε αυτό το σημείο. Οικοδομικό κατάλοιπο με επιχώσεις αυτής της εποχής, το τοιχάριο Τχ82, βρέθηκε σε βάθος -2,32 μ., αμέσως νότια του αρχαϊκού Τχ55. Σώζεται σε μήκος 0,85, ύψος μόλις 0,15 μ. και είναι αργολιθοδομή.

9. Οδός Μυκηνών 16 (οικόπεδο Μεϊντάνη - Τσίγκρη)

Κατά την εκσκαφή του εν λόγω οικοπέδου βρέθηκαν δύο τάφοι αρχαϊκής εποχής. Είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και βρέθηκαν σε βάθος 0,70-0,80 μ. από τη σύγχρονη οδό. Οι ενταφιασμοί είχαν γίνει σε ύπτια συνεσταλμένη στάση με τα χέρια στην κοιλιακή χώρα.

Τάφος 1: Σαρκοφάγος και καλυπτήριες πλάκες από κογχυλιάτη λίθο. Περιείχε ενταφιασμό δύο νεκρών σε κακή κατάσταση διατήρησης. Κτερίσματα: πυξίδα και κοτυλίσκη, δύο χάλκινες πόρπες στο ύψος των ώμων, τμήματα σιδερένιου δακτυλιδιού και τμήματα χάλκινων περονών.

Τάφος 2: Ελεύθερη ταφή σε όρυγμα εντός του φυσικού εδάφους με κάλυψη από πώρινη πλάκα. Κτερίσματα: σκύφος και κοτύλη.

10. Οδός Συλημβρίας - Ερκίς (Ο.Τ. 70, οικόπεδο Σ. και Σ. Τουμπανιάρη)

Στο εν λόγω οικόπεδο, κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών εντοπίστηκαν οικοδομικά κατάλοιπα στο βόρειο τμήμα του και ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα. Ερευνήθηκε τοίχος μέγ. αποκαλ. μήκ. 11,28 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., μέγ. σωζ. ύψ. 0,91 και μέγ. αποκαλ. πλ. 0,40 μ., ενώ εκτείνεται τόσο προς Α. όσο και προς Δ. κάτω από τα πρανή των ορίων του οικοπέδου. Ο τοίχος αυτός εδράζεται σε βάθος -4,38 μ. από το οδόστρωμα, έχει οικοδομηθεί κατά το συνήθη μεγαρικό τρόπο από όρθιες πλίνθους από πωρόλιθο αραιά τοποθετημένες, με αργολιθοδομή στα ενδιάμεσα κενά. Η πρωιμότερη κεραμική που σηματοδο-

108. W. Müller-Wiener, *Η αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 68. Οι κιονοστοιχίες σπανίως πατούσαν σε επί μέρους θεμέλια (βλ. Πεισιστράτειο Ολυμπιείο, J. Travlos, *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, New York - Washington 1971, σ. 402-403). Τέτοιου είδους επί μέρους θεμέλια ήταν πιο συνηθισμένα σε εσωτερικές κιονοστοιχίες (βλ. Τελεστήριο Ελευσίνας, J. Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des Antiken Attika*, Tübingen 1988, σ. 91-169, ιδιαίτερα σ. 131, εικ. 151 και σ. 139, εικ. 164).

τεί την πρώτη χρήση χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή από δύο ατρακτόσχημα μυροδοχεία που βρέθηκαν στην υποθεμελίωσή του. Στη ρωμαϊκή εποχή έγινε επισκευή στο ανατολικό τμήμα με διαφορετικό οικοδομικό υλικό. Στις επιχώσεις και στο γέμισμα της επισκευής βρέθηκε μικρή ποσότητα από τμήματα αμφορέων, αγγείων καθημερινής χρήσης και μαγειρικών σκευών της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

Ο τοίχος αυτός δεν μπορεί να ενταχθεί σε κάποιο συγκεκριμένο κτίριο. Προφανώς, αποτελούσε το όριο της κοίτης ποταμού, ο οποίος διερχόταν έξω από το τείχος της πόλης, καθώς οι επιχώσεις αποτελούνται από πακτωμένη ψιλή άμμο και χαλικάκι που χαρακτηρίζουν ποτάμιες ροές. Άλλωστε, ακόμη και σήμερα διέρχεται χείμαρρος από το σημείο αυτό.

Ο τοίχος διατηρήθηκε σε κατάχωση.

11. Ρέμα Μαυρατζά. Ναός Αγίων Ραφαήλ, Νικολάου και Ειρήνης

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για το Νομαρχιακό Έργο της εκτροπής του ρέματος Μαυρατζά[109] στην αγροτική περιφέρεια βόρεια των Μεγάρων αποκαλύφθηκε μεμονωμένος τάφος της ελληνιστικής εποχής. Ο τάφος βρέθηκε ανατολικά της οδού Τριποδίσκου (πρώην Χανίου), σε απόσταση 71 μ. περίπου από το ναό των Αγίων Ραφαήλ, Νικολάου και Ειρήνης και σε βάθος -1,39 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Πρόκειται για σαρκοφάγο από κογχυλιάτη λίθο με τρεις καλυπτήριες πλάκες από το ίδιο υλικό. Ο τάφος είχε εμφανώς διαταραχθεί από την αρχαιότητα και τα οστά βρέθηκαν αναμοχλευμένα. Κτερίσματα: μελαμβαφής κάνθαρος με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος», αβαφής πρόχους και φιάλη, πέντε ατρακτόσχημα μυροδοχεία, δύο ερυθροβαφείς μικρογραφικές τριφυλλόστομες πρόχοι, ερυθροβαφής μικρογραφικός λύχνος, καθώς και σιδερένια στλεγγίδα.

12. Ελαιώνας Μεγάρων, θέση Ορκός. Ναός Αγίου Γεωργίου

Στον Ελαιώνα Μεγάρων, νότια του ναού του Αγίου Γεωργίου, διανοίχθηκε τάφρος για την κατασκευή αρδευτικού έργου των κτημάτων της περιοχής. Νότια του ναού του Αγίου Γεωργίου εντοπίστηκαν κατάλοιπα τάφου και διάσπαρτα οστά σε βάθος 0,40-0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Κατά την έρευνα, διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για συσσώρευση οστών ενήλικων νεκρών – ανακομιδές. Η κεραμική από τις επιχώσεις ήταν βυζαντινή, διακοσμημένη με εγχάραξη και κίτρινη εφυάλωση.

Τάφος 1: Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,56×0,54 μ. Περιείχε ανακομιδή οστών δύο ενήλικων νεκρών. Τα οστά ήταν τοποθετημένα με σχετική επιμέλεια και ήταν σε καλή κατάσταση διατήρησης. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα.

13. Περιοχή Λιακοί. Ανώνυμη οδός (Ο.Τ. 456, οικόπεδο Μέξια)

Κατά την εκσκαφή του εν λόγω οικοπέδου απέναντι από το 2ο Λύκειο Μεγάρων αποκαλύφθηκαν σε βάθος -2 έως -2,26 μ. δύο τάφοι της ελληνιστικής εποχής. Έκαστος εξ αυτών περιείχε ενταφιασμό ενός νεκρού επί του ερυθρού φυσικού εδάφους σε ύπτια εκτεταμένη θέση με το κρανίο στα ανατολικά.

Τάφος 1: Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από πλάκες κογχυλιάτη, όπως και οι καλυπτήριες. Κτερίσματα: μελαμβαφής σκύφος με ανάγλυφες παραστάσεις, αβαφής λάγυνος, 23 ατρακτόσχημα μυροδοχεία, οκτώ φύλλα χρυσού, χάλκινο κάτοπτρο και νόμισμα.

Τάφος 2: Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από πλάκες κογχυλιάτη. Δεν σώθηκαν καλυπτήριες. Κτερίσματα: αβαφής αμφορίσκος, χάλκινη στλεγγίδα, 14 χρυσά φύλλα ελιάς, χάλκινο δακτυλίδι.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ

Μ ε γ α ρ ί δ α

Ντουράκο Αλεποχωρίου (οικόπεδο Ν. Μανώλη)

Κατά τη διάρκεια του 2006 συνεχίστηκαν με εκτεταμένες διακοπές οι ανασκαφικές εργασίες του προηγούμενου έτους, κατά τις οποίες είχαν αποκαλυφθεί τμήματα υστεροαρχαϊκού ιερού.

Εξαιτίας της μεγάλης έκτασης του οικοπέδου (περίπου 5 στρ.) και προκειμένου να διαπιστωθεί εάν οι αρχαιότητες επεκτείνονται πλην του κεντρικού τμήματος και στην υπόλοιπη έκταση, κρίθηκε σκόπιμο να συνεχιστεί η έρευνα αρχικά στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Αφαιρέθηκε με μηχανικό εκσκαφέα η επίχωση σε βάθος 1,20-1,50 μ. σε χώρο όπου είχε προηγηθεί διάνοιξη ερευνητικών τομών, στείρων αρχαιολογικά, μέχρι βάθ. 3 μ. Η περιοχή δεν παρουσίασε την αρχαιολογική πυκνότητα του κεντρικού τμήματος («ιερό»). Μόνο στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,50 και σε μήκος 6,50 μ., ποταμίσια βότσαλα σε σειρά, με κατεύθυνση Α.-Δ., εν είδει τοίχου, που χαρακτηρίστηκε ως Τ15.

Στο τμήμα ανατολικά του βωμού και του Τ1 στρωματογραφικά διαπιστώθηκαν αποθέσεις άμμου και βοτσάλων που εναλλάσσονταν, προφανώς φυσική στρωματογραφία από νερό της θάλασσας, που σήμερα απέχει μόλις 120 μ. Η ελάχιστη κεραμική υστεροκλασικών και πρώιμων ελληνι-

109. Το ημερολόγιο της εκσκαφής και της σωστικής ανασκαφής τήρησε ο αρχαιολόγος Β. Κορώσης, αμειβόμενος από το Έργο.

στικών χρόνων που εντοπίστηκε σε χαμηλότερο επίπεδο από τα κατάλοιπα του «ιερού» υποδηλώνουν χρήση του χώρου σε μεταγενέστερη περίοδο. Μετά την έρευνα της έκτασης βόρεια και ανατολικά του «ιερού» και τη διαπίστωση ότι δεν υπάρχουν αρχαιολογικά κατάλοιπα που να συνδέονται με το «ιερό», η έρευνα συνεχίστηκε στο νότιο τμήμα, όπου και συγκεντρώνεται πλέον το ενδιαφέρον της ανασκαφής. Φαίνεται, ωστόσο, ότι ο Τ1 πιθανότατα αποτελούσε το ανατολικό όριο του «ιερού».

Στα νότια του «ιερού» συνεχίστηκε η αποκάλυψη των δύο παράλληλων Τ11 και Τ13, που είχαν εντοπιστεί στην προηγούμενη ανασκαφική περίοδο. Το συνολικό τους μήκος ξεπερνά τα 25 και τα 31 μ., αντίστοιχα. Σταδιακά, στην ίδια περιοχή άρχισαν να αποκαλύπτονται τμήματα έτερων τοίχων, των οποίων η έρευνα δεν προχώρησε τόσο ώστε να έχουμε σαφή εικόνα για τη χρήση τους και τη σχέση τους με το «ιερό».

Η ανασκαφική έρευνα εκκρεμεί στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, καθώς και η ολοκλήρωσή της στο χώρο του «ιερού» και την πέριξ αυτού περιοχή.

ΠΟΛΥΤΙΜΗ ΒΑΛΤΑ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μέγαρα

Παράλληλα με τις σωστικές ανασκαφές κατά το 2006 οργανώθηκε και πραγματοποιήθηκε μεταφορά ενός μεγάλου μέρους των αρχαίων της Αρχαιολογικής Συλλογής Μεγάρων σε αποθήκες που είχε μισθώσει από διετίας η Εφορεία σε κτίριο παρακείμενο του Μουσείου Μεγάρων, στην οδό Μενιδιάτη 24. Η μεταφορά κρίθηκε απαραίτητη, διότι το κτίριο της υφιστάμενης Αρχαιολογικής Συλλογής χρήζει σημαντικών επισκευών και δεν πληροί στην τωρινή κατάστασή του τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ασφαλή και ευπρεπή φύλαξη των αρχαιοτήτων. Η μεταφορά έγινε εξ ολοκλήρου από το μόνιμο προσωπικό του Μουσείου Μεγάρων, αρχαιολόγους, συντηρητή και εργατοτεχνίτες, αφού πρώτα ολοκληρώθηκαν οι καταγραφές και η κατάλληλη συσκευασία και οργάνωση του υλικού. Στο πλαίσιο της προετοιμασίας και όσο εκτελούνταν εργασίες προσαρμογής και υποδομής στο κτίριο όπου επρόκειτο να μεταφερθούν τα αρχαία, ολοκληρώθηκαν οι καταγραφές των προς μεταφορά αντικειμένων. Καταγράφηκαν 450 αγγεία και 350 μικροαντικείμενα[110] και άρχισε η ηλεκτρονική καταγραφή των καταγεγραμμένων αρχαίων[111].

Η μεταφορά διενεργήθηκε από 2 έως 10 Οκτωβρίου του τρέχοντος έτους. Μεταφέρθηκαν αγγεία από τις σωστικές ανασκαφές των Μεγάρων των ετών από 1944 έως και 1994 με αριθμούς καταγραφής από Α1 έως Α 6499 και Α6801 έως Α7289. Επίσης, μεταφέρθηκαν μικροαντικείμενα από σωστικές ανασκαφές των ετών 1954 έως 1991 με αριθμούς καταγραφής ΔΜ81 έως ΔΜ1200.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ

Μέγαρα - Μεγαρίδα

Έγιναν καθαρισμοί στους αρχαιολογικούς χώρους της Κρήνης του Θεαγένους και του Γεωργικού Συνεταιρισμού στην πόλη των Μεγάρων. Επίσης, έγιναν καθαρισμοί και ψεκασμοί στους αρχαιολογικούς χώρους της Αγίας Τριάδας και του Πυργαρίου Μεγαρίδος.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ

110. Οι καταγραφές έγιναν από την αρχαιολόγο Α. Κατωπόδη.

111. Η ηλεκτρονική καταχώριση των καταγεγραμμένων αρχαίων έγινε από την αρχαιολόγο Σ. Μαλιδέρου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αχαρνές

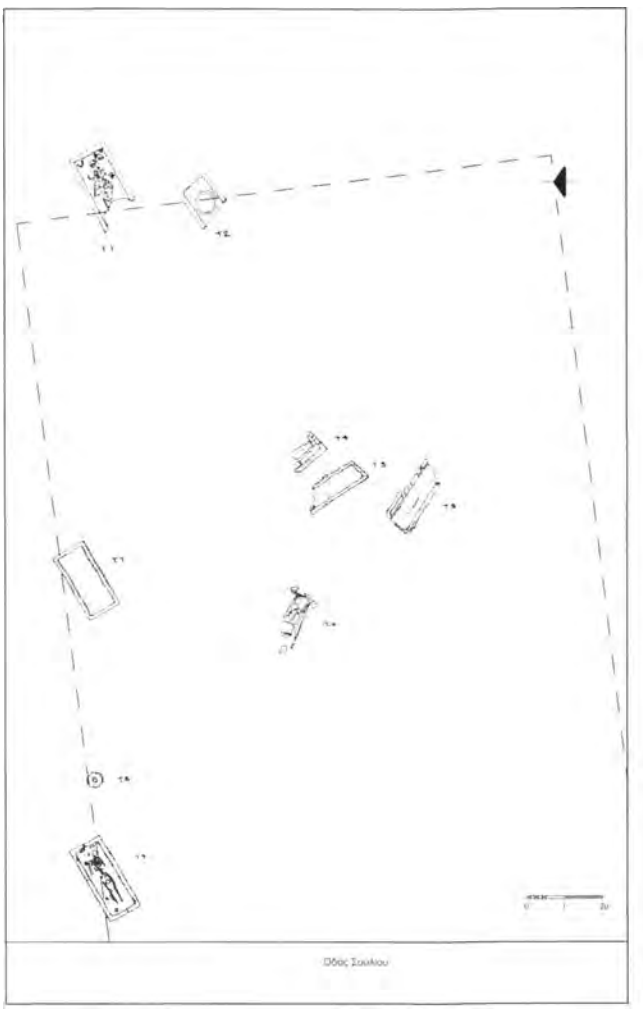
Οδός Σουλίου 38 (Ο.Τ. 290, οικόπεδο Λ. Πλιάτσικα - Μ. Μπαλιούση)

Κατά τις εργασίες εκσκαφής στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν εννέα συνολικά τάφοι: δύο στην ανατολική μεσοτοιχία του οικοπέδου, τρεις στη βόρεια μεσοτοιχία και τέσσερις στο βόρειο τμήμα του (Εικ. 1).

Ο τάφος 1 έχει προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και εισχωρεί κατά το ήμισυ στην όμορη προς Α. ιδιοκτησία. Πρόκειται για κιβωτιόσχημο τάφο, κατασκευασμένο επιμελώς από πέντε ασβεστολιθικές πλάκες. Οι διαστάσεις του εσωτερικά είναι: πλάτος 0,83, μήκος 1,90, ύψος 0,62 μ. Περιείχε σκελετό σε ύπτια θέση και δέκα κτερίσματα: μελαμβαφές φιαλίδιο, δύο ληκύθια, μελαμβαφή πυξίδα, λευκή λήκυθο, αρυβαλλοειδές ληκύθιο, ερυθρόμορφο ληκύθιο, δύο αλαβάστρινα και ένα γυάλινο αλάβαστρο. Χρονολόγηση: 440-420 π.Χ.

Σε μικρή απόσταση νότια του τάφου 1, επίσης στην ανατολική μεσοτοιχία του οικοπέδου, εντοπίστηκε ορθογώνια πώρινη θήκη, που περιείχε χάλκινο λέβητα (τάφος 2). Ο προσανατολισμός της θήκης είναι ΒΑ. προς ΝΔ. και οι εσωτερικές της διαστάσεις: πλάτος 0,65, μήκος 1,10, ύψος 0,50 μ. Τα τοιχώματά της είχαν πάχος 0,10 μ. Στο μέσον του πυθμένα της υπήρχε κυκλική πατούρα διαμ. 0,42 μ. για την ένθεση του λέβητα. Ο λέβης περιείχε καμένα οστά, υπολείμματα υφάσματος και ένα αλαβάστρινο αλάβαστρο.

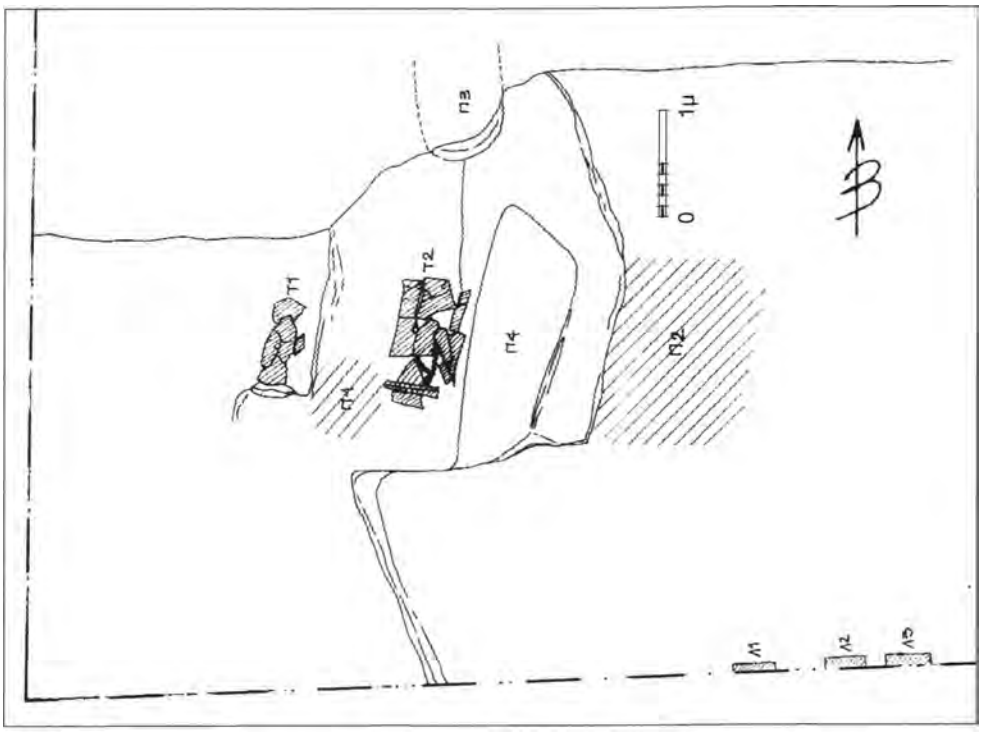
Στο μέσον περίπου του οικοπέδου εντοπίστηκαν τρεις πώρινοι κιβωτιόσχημοι τάφοι (τάφοι 3, 4, 5) με προσανατολισμό ΒΔ. προς ΝΑ. Ο τάφος 3 είναι ο καλύτερα σωζόμενος από τους τρεις, με διαστάσεις: πλάτος 0,67, μήκος 1,75, ύψος 0,55 μ. και τοιχώματα πάχ. 0,10 μ. Περιείχε σκελετό σε ύπτια θέση κτερισμένο με ένα μελαμβαφές αρυβαλλοειδές ληκύθιο. Από τον τάφο 4 σώζεται μόνον το βορειοανατολικό ήμισύ του με διαστάσεις: πλάτος 0,65, μήκος 1,05, ύψος 0,54 μ. Ο τάφος 5 είναι κατεστραμμένος στα ανατολικά και οι σωζόμενες διαστάσεις του είναι: πλάτος 0,45, μήκος 1,75, ύψος 0,45 μ. Δεν εντοπίστηκαν σκελετικά κατάλοιπα, μόνον ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο με ερυθρό ανθέμιο από το εσωτερικό του και μία μικκύλη φιάλη από τις επιχώσεις του.

Εικ. 1. Αχαρνές. Οδός Σουλίου 38. Κάτοψη της ανασκαφής.

Στα βορειοδυτικά των τριών πώρινων τάφων εντοπίστηκε κεραμοσκεπής τάφος (τάφος 6) με προσανατολισμό ΝΑ. προς ΒΔ. και σωζόμενες διαστάσεις: πλάτος 0,45/0,53, μήκος 1,36, ύψος 0,12 μ. Αργοί λίθοι ήταν τοποθετημένοι γύρω του. Στο εσωτερικό σκελετός σε κακή κατάσταση διατήρησης και σιδερένια στλεγγίδα σε θραύσματα.

Στη βόρεια μεσοτοιχία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε πώρινη σαρκοφάγος (τάφος 7) με προσανατολισμό ΒΑ. προς ΝΔ. Οι διαστάσεις του επίπεδου καλύμματός της εί-

Εικ. 2. Αχαρνές. Νεάπολη. Οδός Λεπενιώτου 9. Κάτοψη της ανασκαφής.

ναι: πλάτος 0,90, μήκος 2,10 μ. Ο σκελετός ήταν σε ύπτια θέση, κτερισμένος με τέσσερα αγγεία (τρία ληκύθια, αλαβάστρινο αλάβαστρο, χάλκινο κάτοπτρο). Χρονολόγηση: τέλη 5ου αι. π.Χ.

Δυτικότερα του τάφου 7 στη βόρεια μεσοτοιχία του οικοπέδου εντοπίστηκε ο τάφος 8. Πρόκειται για τεφροδόχο υδρία του τύπου «Δυτικής Κλιτύος» τοποθετημένη σε κυψέλη και σκεπασμένη με αβαφή λεκανίδα. Περιέχει μόνον τα οστά της καύσης. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Δίπλα στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου βρίσκεται ο τάφος 9, πώρινη σαρκοφάγος, με προσανατολισμό ΒΑ. προς ΝΔ., που καλυπτόταν με δύο επίπεδες πλάκες. Οι εσωτερικές διαστάσεις της σαρκοφάγου είναι: πλάτος 0,70, μήκος 1,95 και ύψος 0,65 μ. και τα τοιχώματά της έχουν πάχος 0,11 μ. Ο σκελετός ήταν σε ύπτια θέση, κτερισμένος με δύο αλαβάστρινα αλάβαστρα, δύο φιαλίδια, ένα μελαμβαφές αλατοδοχείο και ένα χάλκινο κάτοπτρο. Χρονολόγηση: τέλη 5ου αι. π.Χ.

Νεάπολη. Οδός Λεπενιώτου 9 (Ο.Τ. 100, οικόπεδο Ευ. Ρούκα)

Κατά τη διενέργεια εκσκαφής στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τάφοι: ένας κιβωτιόσχημος, ένας κεραμοσκεπής, τέσσερις πυρές και τρεις πήλινες λάρνακες. Οι τάφοι αυτοί συγκεντρώνονταν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου (Εικ. 2).

Αρχικά εντοπίστηκε τμήμα κιβωτιόσχημου τάφου από γκριζωπό λίθο με λεπτά τοιχώματα (τάφος 1) σε βάθος 1,46 μ. από το δρόμο. Έχει προσανατολισμό ΒΑ. προς ΝΔ. και σώζεται τμήμα της στενής του πλευράς και του πυθμένα (διαστ.: πλ. 0,30, μήκ. 0,69, ύψ. 0,38 μ.).

Αμέσως ανατολικά του κιβωτιόσχημου τάφου ερευνήθηκαν ίχνη καύσης που ανήκουν σε κατεστραμμένη πυρά (πυρά 1) με προσανατολισμό ΒΑ. προς ΝΔ.

Ανατολικότερα, σε βάθος 1,34/1,59 μ. αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής τάφος (τάφος 2) με προσανατολισμό ΒΑ. προς ΝΔ. και εξωτερικές διαστάσεις: πλάτος 0,67, μήκος 1,20, ύψος 0,38 μ. Οι καλυπτήριες κεραμίδες, θραυσμένες, είναι ελαφρώς καμπύλες με μαύρο επίχρισμα. Ο πυθμένας αποτελείται από μία μεγάλη κεραμίδα και δύο μικρά θραύσματα στη βόρεια πλευρά του (εσωτ. διαστ.: πλ. 0,45, μήκ. 0,93 μ.). Σε κάθε πλευρά του είναι τοποθετημένη από μία κεραμίδα. Δεν διασώθηκαν σκελετικά κατάλοιπα, μόνον τα κτερίσματα: αρυβαλλοειδές ληκύθιο με κυμάτιο, μελαμβαφές αρυβαλλοειδές ληκύθιο, κωνική πήλινη μελαμβαφής χάνδρα και όστρεο (χτένι). Από τις επιχώσεις του τάφου περισυνελέγη ταφική κεραμική. Χρονολόγηση: τέλη 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.

Μία ακόμη πυρά (πυρά 2) εμφανίζεται σε βάθος 1,65 μ. και ερευνάται έως βάθ. 1,93 μ., όπου παύει το στρώμα τέφρας. Έχει προσανατολισμό ΒΑ. προς ΝΔ. και διαστάσεις 1,40×1,50 μ. Από το στρώμα καύσης προέκυψαν λίγα καμένα όστρακα και οστά.

Στα βόρεια του κεραμοσκεπούς τάφου διατηρείται μικρό τμήμα πυράς (πυρά 3) με προσανατολισμό Β. προς Ν. Σώζεται μόνον η νότια στενή πλευρά της με διαστάσεις 0,62×0,30 μ. Το πυρακτωμένο χώμα που την ορίζει εμφανίζεται σε βάθος 1,52 μ. και ο πυθμένας βρίσκεται σε βάθος 2,19 μ. Η πυρά απέδωσε μόνο λίγα καμένα όστρακα.

Ανάμεσα στην πυρά 2 και τον τάφο 2 ερευνήθηκε η πυρά 4, που έχει προσανατολισμό ΒΑ. προς ΝΔ. και διαστάσεις 0,80×2 μ. Σώζεται μόνον το κατώτερο τμήμα του στρώματος τέφρας, από βάθος 1,53-1,61 μ. Συνελέγησαν λίγα όστρακα ταφικών αγγείων και τμήματα σιδερένιου αντικειμένου, πιθανώς στλεγγίδας.

Στο νότιο τοίχωμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν θραύσματα από τρεις μικρές πήλινες λάρνακες, οι οποίες είχαν καταστραφεί από το εκσκαπτικό μηχάνημα την πρώτη ημέρα των εργασιών. Η μία λάρνακα έχει τοιχώματα πάχ. 0,025 και οι άλλες δύο 0,008 μ. (ενδεχομένως, οι δύο τελευταίες να αποτελούν τον πυθμένα και το κάλυμμα μιας ταφής). Κοντά στις λάρνακες βρέθηκαν τέσσερα αγγεία (τρεις λευκές λήκυθοι, ένα μελανόμορφο αρυβαλλοειδές ληκύθιο), που χρονολογούνται στο β΄ μισό-τέλη 5ου αι. π.Χ.

Από την περιοχή των πυρών συνελέγησαν δύο λήκυθοι με μελανή διακόσμηση επί λευκού βάθους. Χρονολογούνται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.

Τέλος, από όλη την επιφάνεια του οικοπέδου κατά την εκσκαφή περισυνελέγησαν αρκετά όστρακα και αγγεία, όπως μία μονωτή και μία δίωτη λεκανίδα με πώμα, κοτυλίσκη μελαμβαφής και όλπη μελαμβαφής, που χρονολογούνται στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

Αρχαιολόγοι: Μ. Πλάτωνος, Στ. Κατσανδρή. Σχέδιο: Ντ. Δελλή.

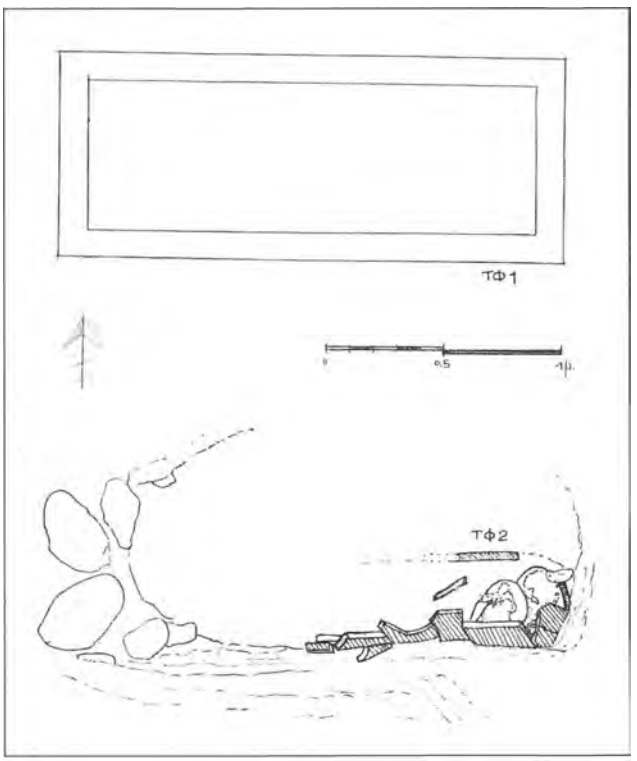
Οδός Καραολή (Ο.Τ. 136Α, οικόπεδο Δ. Σαββίδη - Μ. Περικλιώτη)

Κατά τη διενέργεια της εκσκαφής στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκε μαρμάρινη σαρκοφάγος. Το οικόπεδο γειτνιάζει με το οικόπεδο της οδού Καραολή και Κουμπούρη, όπου το 1997 ανακαλύφθηκαν πώρινη κάλπη και μαρμάρινη σαρκοφάγος κλασικής εποχής (Εικ. 3).

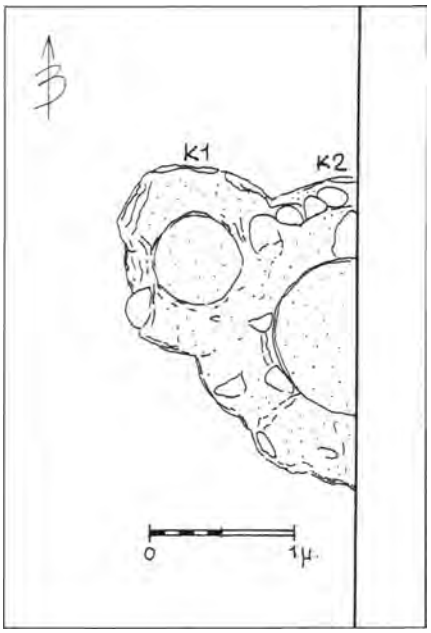
Η μαρμάρινη σαρκοφάγος (τάφος 1) εντοπίστηκε σε βάθος 0,81 μ. στη νότια πλευρά του οικοπέδου. Έχει προσανατολισμό Α. προς Δ. και το αετωματικό της κάλυμμα μετακινήθηκε ακέραιο από το εκσκαπτικό μηχάνημα. Είναι μονολιθική και φέρει πατούρα εσωτερικά, η οποία μαζί με την άνω επιφάνεια της σαρκοφάγου είναι επιμελώς δουλεμένες. Εσωτερικά η υπόλοιπη επιφάνεια είναι πιο αδρά λαξευμένη και διατηρεί ίχνη από βελόνι. Εξωτερικά η επιφάνεια της είναι αδρή. Η ανατολική στενή πλευρά εσωτερικά δεν είναι κάθετα λαξευμένη, αλλά σχηματίζει με το δάπεδο αμβλεία γωνία. Οι διαστάσεις της είναι: πλάτος: εξωτερικό 0,80, εσωτερικό 0,59, μήκος: εξωτερικό 2,15, εσωτερικό 1,93, ύψος 0,725 μ. Σε ύψος 0,30 μ. από το δάπεδο της σαρκοφάγου διακρίνονται τμήματα ξύλου, τα οποία προέρχονται από το ξύλινο φορείο πάνω στο οποίο είχε τοποθετηθεί ο νεκρός. Τα οστά, που ανήκουν σε ενήλικο άτομο, διατηρούνται πάνω στο ξύλο. Συνελέγησαν δύο χάλκινα εργαλεία, πιθανότατα ιατρικά (μία σπάτουλα και ένα είδος κοχλιαρίου). Επίσης, συνελέγη σιδερένιο καρφί.

Στα νότια του τάφου 1 αποκαλύφθηκαν κεραμίδες, προερχόμενες από τον τάφο 2, που είναι κεραμοσκεπής με προσανατολισμό Α. προς Δ. Ουσιαστικά, πρόκειται για ένα λάκκο στο σκληρό χώμα, επιστρωμένο με χαλίκια και καλυμμένο με κεραμίδες. Στα ανατολικά ο λάκκος ορίζεται από κεραμίδες και έχει πλάτος 0,39 μ., ενώ στα δυτικά ορίζεται από λίθους τοποθετημένους ημικυκλικά σε δύο σειρές καθ' ύψος και το πλάτος του είναι 0,89 μ. Είναι, λοιπόν, πολύ πιθανόν ο λάκκος να εξυπηρετούσε περισσότερες της μιας ταφές. Στο ανατολικό τμήμα του εντοπίστηκαν δύο κρανία και λίγα οστά, μαζί με ένα λύχνο και μία οινοχόη ρωμαϊκών χρόνων-ύστερου 4ου αι. μ.Χ.

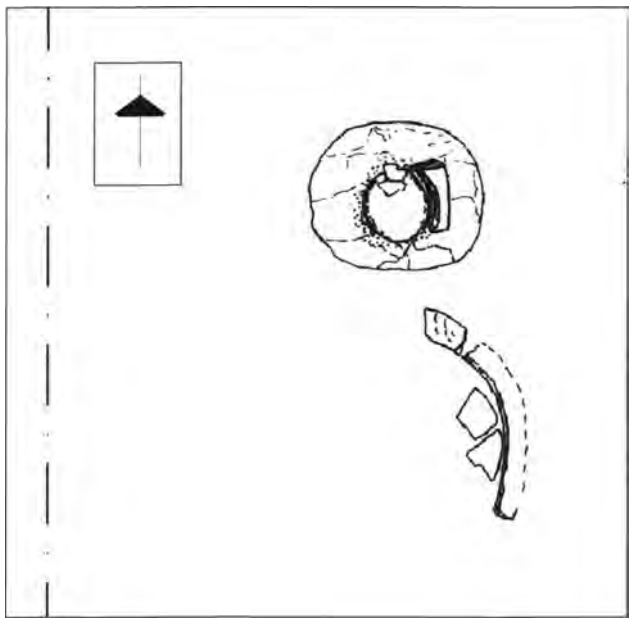
Με την απομάκρυνση της σαρκοφάγου αποκαλύφθηκε κάτω από τη βορειοδυτική γωνία της θραυσμένο χάλκινο αγγείο, από το οποίο σώζονται το στόμιο (διάμ. 0,159 μ.), η βάση (διάμ. 0,123 μ.) και δύο λαβές, μία οριζόντια και μία κάθετη. Η κάθετη λαβή φέρει ραβδώσεις και στο σημείο επαφής με το αγγείο ανάγλυφο κεφάλι Σιληνού πλαι-

Εικ. 3. Αχαρνές. Οδός Καραολή. Κάτοψη τάφων 1 και 2.

Εικ. 4. Αχαρνές. Συμβολή των οδών Λιοσίων 50 και Νέας Ζωής. Κάτοψη κυκλικών κατασκευών.

Εικ. 5. Αχαρνές. Συμβολή των οδών Αθηνών και Α. Βρεττού. Κάτοψη σιρών.

σιωμένο από δύο εγχάρακτα αντωπά λιοντάρια. Η χάλκινη υδρία συνελέγη σε αρκετά θραύσματα.

Αρχαιολόγος: Θ. Γεωργουσοπούλου. Σχέδιο: Ντ. Δελλή.

Συμβολή των οδών Λιοσίων 50 και Νέας Ζωής (Ο.Τ. 42, οικόπεδο Χ. και Φ. Σπηλιοπούλου)

Στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών δύο κυκλικές κατασκευές (Κ1, Κ2), που αναγνωρίστηκαν ως σιροί (Εικ. 4).

Η δυτικότερη κυκλική κατασκευή (Κ1) έχει εξωτερική διάμετρο 1,23 μ. και στο κέντρο της φέρει κοιλότητα διαμ. 0,56 μ. Είναι κατασκευασμένη με αργούς λίθους επικαλυμμένους με ισχυρό ασβεστοκονίαμα με προσμείξεις, ενώ η κοιλότητα είναι καλυμμένη με κονίαμα και έχει επίπεδη επιφάνεια. Η διάμετρος της κατασκευής μειώνεται προς την έδρασή της. Το ύψος του σιρού είναι 0,34 μ.

Σε επαφή με την κυκλική κατασκευή αποκαλύφθηκε το ήμισυ όμοιας κατασκευής, με μεγαλύτερη όμως διάμετρο και ισχυρότερα δομημένη, παρόλο που τα υλικά δομής δεν διαφέρουν. Το βάθος εντοπισμού της είναι 0,94 μ. Τα εξωτερικά τοιχώματα είναι κάθετα, τα εσωτερικά όμως, που καλύπτονται με ασβεστοκονίαμα, καμπυλώνονται ελαφρώς προς τη βάση. Η εξωτερική διάμετρος του σιρού είναι 1,81, η εσωτερική 1,03 και το ύψος 0,47 μ.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής περισυνελέγησαν ελάχιστα αβαφή όστρακα χρηστικών αγγείων.

Αρχαιολόγος: Θ. Γεωργουσοπούλου. Σχέδιο: Ντ. Δελλή.

Συμβολή των οδών Αθηνών και Α. Βρεττού (οικόπεδο Σ. Φυτά)

Κατά τη διενέργεια εκσκαφικών εργασιών στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν στο βορειοδυτικό τμήμα του και σε βάθος 0,50 μ., δύο σιροί (Εικ. 5).

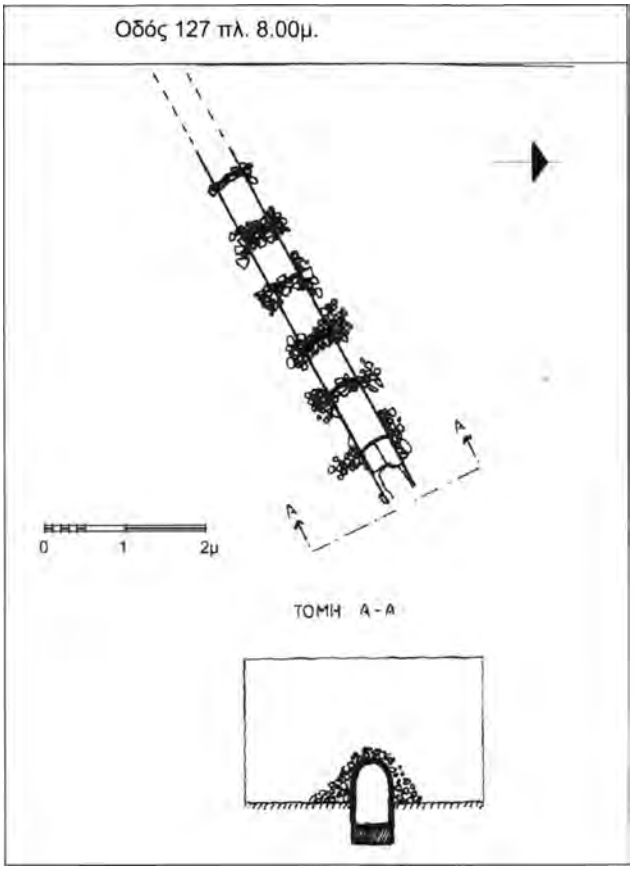
Ο σιρός 1 σώζεται καθ' όλο το ύψος του (1,63 μ.). Η διάμετρος στο πάνω μέρος του είναι 0,62 μ. και στον πυθμένα, που καλύπτεται με σχιστολιθικές πλάκες, 1,42 μ. Τα τοιχώματά του έχουν πάχος 0,22 μ. και αποτελούνται από λιθάρια, χώμα, κεραμίδες και ασβεστοκονίαμα. Το στόμιό του ήταν φραγμένο με έναν πλακοειδή λίθο.

Σε απόσταση 0,40 μ. νότια του σιρού 1 εμφανίζεται τμήμα σιρού (σιρός 2), που στον καλυμμένο με ασβεστολιθικές πλάκες πυθμένα του έχει διάμετρο 1,20 μ. Τα τοιχώματά του παρουσιάζουν την ίδια δομή με του σιρού 1, έχουν όμως πάχος 0,20 και μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,70 μ.

Αρχαιολόγος: Π. Δημητρά. Σχέδιο: Γ. Ρασιάς.

Οδός Θουρίας και Ανωνύμου (Ο.Τ. Γ 1407, οικόπεδο Β. και Α. Παπά)

Στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια της εκσκαφής αγωγός με κατεύθυνση ΒΑ. προς ΝΔ. (Εικ. 6). Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,20 μ. και σε δύο τμήματα: στην ανατολική παρειά διακρίνεται μόνο σε τομή, ενώ στο μέσον του οικοπέδου σε τμήμα μήκ. 4,80 μ. Το μικρό τμήμα στα ανατολικά είναι τριγωνικής διατομής, κατασκευασμένο από δύο παραλληλόγραμμες κεραμίδες. Το μεγάλο τμή-

Εικ. 6. Αχαρνές. Οδός Θουρίας και Ανωνύμου. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

μα του αγωγού είναι ελλειπτικής-ωοειδούς διατομής, κατασκευασμένο από τέσσερις παραλληλόγραμμες κεραμίδες (διαστ. 0,75×0,60 μ.), ελαφρώς καμπύλες. Στους αρμούς στην άνω επιφάνεια του αγωγού είναι τοποθετημένες ποταμίσιες πέτρες, που σχηματίζουν δακτυλίους γύρω από τον αγωγό.

Αρχαιολόγος: Π. Δημητρά. Σχέδιο: Γ. Ρασιάς.

Οδός Θουκυδίδου 7 (Ο.Τ. 61, οικόπεδο Κ/Ξ Κ. Μπαρδή - Ε. Γαϊτάνα)

Στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκε σε βάθος 1,60-2,70 μ. αποθέτης κεραμικής πλ. 1 μ. Περιείχε κεραμική κλασικών και ρωμαϊκών χρόνων (από ληκύθους, πινάκια, αμφορείς, πίθους) και δύο λίθινα τριβεία.

Αρχαιολόγος: Π. Δημητρά.

Συμβολή των οδών Δημοσθένους και Αγίου Κωνσταντίνου (οικόπεδο Αι. και Ε. Μουστακάτου)

Στο βόρειο τμήμα του εν λόγω οικοπέδου εντοπίστηκε κατά τη διενέργεια εκσκαφικών εργασιών ακέραιος σιρός σε βάθος 0,20 μ.

Είναι δομημένος με αργούς λίθους, κεραμίδες, χώμα και ασβεστοκονίαμα, εσωτερικά καλύπτεται με κονίαμα και στον πυθμένα με μαρμάρινες πλάκες. Στο μέσον του ύψους του φέρει δύο οριζόντιες πλάκες, που σχηματίζουν πατούρα. Οι διαστάσεις του είναι: ύψος: εσωτερικό 1,42, εξωτερικό 1,52, διάμετρος: εσωτερική 1,34 (κάτω)/1,18 (μέσον)/0,79 (άνω), πάχος τοιχωμάτων 0,22 μ.

Αρχαιολόγος: Π. Δημητρά.

Οδός Δαμάσκου 62 (Ο.Τ. 217, οικόπεδο Κ. Καραγιάννη)

Στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τέσσερις πίθοι, στη βόρεια και τη νοτιοανατολική πλευρά του οικοπέδου.

Ο πίθος α΄ (νοτιοανατολική γωνία) σώζεται κατά το ήμισυ, καλυπτόταν εξωτερικά με κονίαμα και όστρακα και έχει διαστάσεις: ύψος 0,93, διάμετρος 0,75 μ. Ο πίθος β΄ είναι όμοιος με τον α΄ και έχει διαστάσεις: ύψος 0,74, διάμετρος χείλους 0,40 μ. Περικλείεται από κτιστή κατασκευή (λίθοι, κεραμίδες, χώμα). Στα ανατολικά του πίθου β΄ εντοπίζεται ο πίθος γ΄, καλυμμένος επίσης με κονίαμα και όστρακα (ύψ. 1,12 μ.). Ο πίθος δ΄ είναι ακέραιος, καλύπτεται κατά το κατώτερο ήμισυ με όστρακα και έχει ύψος 1,08 μ. Το άνοιγμά του κλείνει με κυκλικό πλακοειδή λίθο με οπή στο κέντρο.

Αρχαιολόγος: Π. Δημητρά. Σχέδιο: Τ. Μπενέκου.

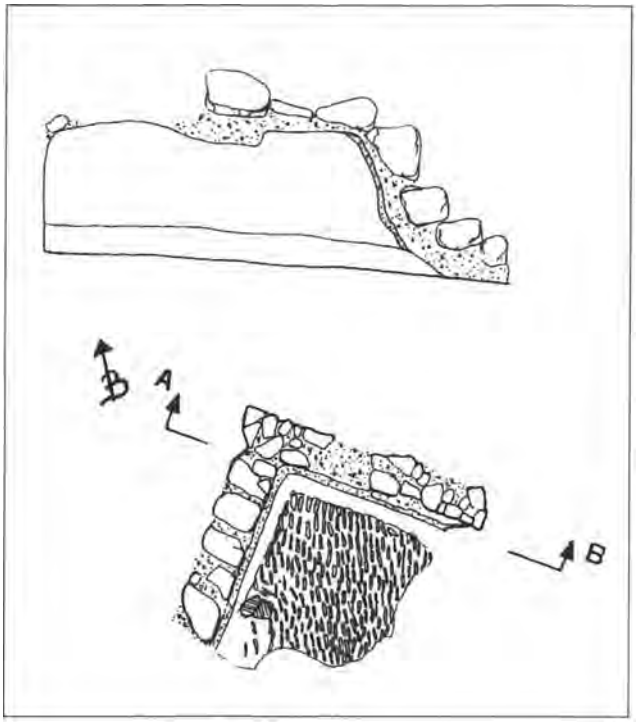
Θέση Λουτρό. Οδός Λουτρού 23 (οικόπεδο Αφών Αναστασίου)

Στο βόρειο τμήμα του εν λόγω οικοπέδου εντοπίστηκε σε επιμήκη τομή τμήμα δεξαμενής σε βάθος 0,12 μ. από τον ορίζοντα χρήσης. Συγκεκριμένα, σώζεται γωνία της κατασκευής, που σχηματίζεται από τους τοίχους Τχ1 και Τχ2 (Εικ. 7).

Ο Τχ1 έχει μήκος 1,80, πλάτος 0,30, ύψος 0,45 μ. και κατεύθυνση Α. προς Δ. Είναι δομημένος με αργούς και ποτάμιους λίθους, χώμα και κονίαμα. Ο Τχ2 έχει κατεύθυνση Β. προς Ν., όμοια δομή με τον Τχ1 και διαστάσεις: μήκος 1,84, πλάτος 0,30, ύψος 0,20-0,30 μ. Εσωτερικά καλύπτονται με κονίαμα πάχ. 0,05 μ., που συνεχίζεται στον πυθμένα της δεξαμενής, μαζί με κάθετα τοποθετημένες κεραμίδες. Ο πυθμένας παρουσιάζει κλίση προς Ν. και σώζεται σε τμήμα διαστ. 0,90×1 μ. Το κονίαμα περιμετρικά στους τοίχους σχηματίζει πατούρα.

Εντοιχισμένο στον Τχ2 βρέθηκε τμήμα επιτάφιας στήλης που φέρει ανάγλυφη λουτροφόρο με δύο ανδρικές μορφές σε σχήμα δεξίωσης. Κατά τις έρευνες προέκυψαν λίγα όστρακα αβαφών και μελαμβαφών αγγείων.

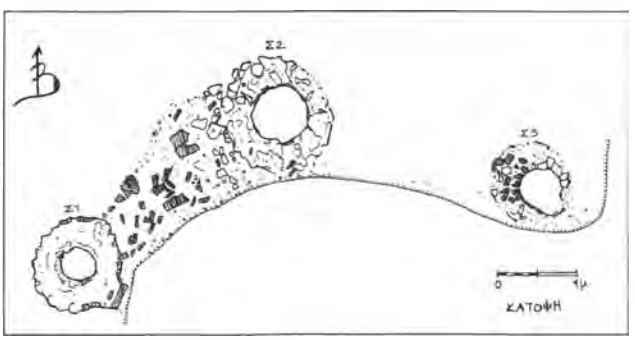
Αρχαιολόγος: Στ. Κατσανδρή. Σχέδιο: Α. Μπενέκου.

Εικ. 7. Αχαρνές. Οδός Λουτρού 23. Κάτοψη και όψη της ανασκαφής.

Περιοχή Λαθέα Β΄. Οδός Εφηβείας και Λέδε (οικόπεδο Π. Βρεττού)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο εν λόγω οικόπεδο βρέθηκαν τέσσερις σιροί στη βόρεια και τη δυτική παρειά (Εικ. 8). Είναι δομημένοι με λίθους, κεραμίδες και κονίαμα ως συνδετικό υλικό, ενώ εσωτερικά καλύπτονται με κονίαμα πάχ. 0,03 μ. Ο σιρός 1 είναι ακέραιος και εντοπίζεται σε βάθος 0,36 μ. Η διάμετρός του εξωτερικά είναι 1,08 και εσωτερικά 0,43 μ. Ο σιρός 2 έχει ύψος 1,37 μ. και λείπει μόνο μικρό τμήμα από το στόμιο. Η διάμετρός του εξωτερικά είναι 1,34 και εσωτερικά 0,54/1,10/0,70 μ. Ο σιρός 3 σώζεται σε ύψος 0,78, έχει διάμετρο εξωτερικά 0,81, εσωτερικά 0,45 μ. και γύρω από το στόμιό του έχουν τοποθετηθεί επιμελώς

Εικ. 8. Αχαρνές. Λαθέα Β΄. Οδός Εφηβείας και Λέδε. Κάτοψη της ανασκαφής.

κεραμίδες και λιθάρια. Ο σιρός 4 είχε καταστραφεί κατά τη διάρκεια της εκσκαφής από το μηχάνημα και σώζεται καθ' ύψος. Έχει την ίδια δομή με τους άλλους σιρούς. Στη βόρεια παρειά εντοπίστηκε συγκέντρωση κεραμικής, κυρίως από χονδροειδή αγγεία. Η κεραμική που περισυνελέγη από την περιοχή των σιρών είναι κυρίως ρωμαϊκής εποχής.

Αρχαιολόγος: Στ. Κατσανδρή. Σχέδιο: Α. Μπενέκου.

Αυλίζα. Οδός Βαρδουσίων 54 (οικόπεδο Δ. και Δ. Γιαννούλη)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση οικοδομής στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκαν τέσσερις ταφές.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε εγχυτρισμός σε οξυπύθμενο αμφορέα (βάθ. 2,50-3 μ.). Ο αμφορέας ήταν θραυσμένος και περιείχε μελαμβαφές αλατοδοχείο και όστρακα μελαμβαφούς κύλικας χωρίς πόδι (μέσα 5ου αι. π.Χ.).

Σε απόσταση 1 μ. προς ΒΑ. του εγχυτρισμού και σε βάθος 2,30-2,70 μ. αποκαλύφθηκε ταφή σε δύο πήλινους λουτήρες, τοποθετημένους ο ένας επάνω στον άλλο ως κάλυμμα. Κάτω από τους λουτήρες και στις πλαϊνές πλευρές τους έχουν τοποθετηθεί σε στρώσεις λίθοι, που καλύπτουν τμήμα πλ. 0,21 μ. Το μέγιστο σωζόμενο μήκος τους είναι 0,39, το πλάτος 0,21 και το ύψος (και των δύο λουτήρων) 0,20 μ. Δεν περιείχαν οστά ή κτερίσματα.

Στο μέσον του οικοπέδου, σε βάθος 2,10-2,50 μ., ερευνήθηκε εγχυτρισμός σε πίθο που καλύπτεται με λεκανίδα (μελαμβαφή εσωτερικά και με οριζόντιες μελανές ταινίες εξωτερικά, του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ.). Περιείχε δύο ληκύθους και τέσσερα σκυφίδια (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.).

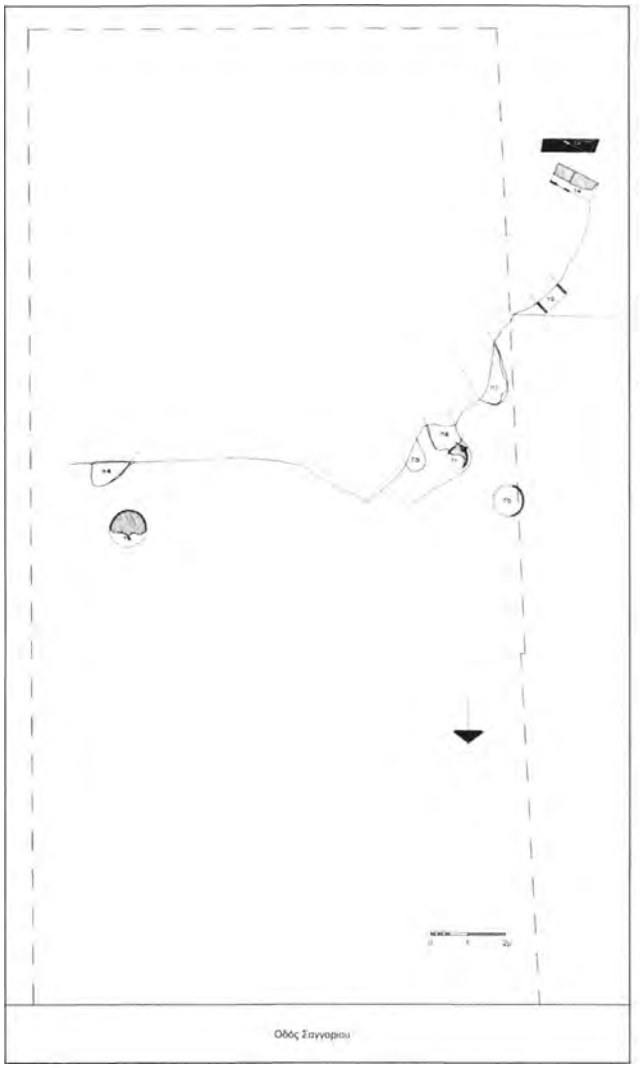
Τέλος, κοντά στη νότια παρειά του οικοπέδου εντοπίστηκε πυρά σε βάθος 1,60 μ., με προσανατολισμό Β. προς Ν. Σώζεται μόνον το δυτικό τμήμα της με μήκος 0,90 μ. Το στρώμα καύσης δεν απέδωσε ευρήματα.

Αρχαιολόγος: Στ Κατσανδρή.

Άγιος Αθανάσιος. Οδός Σαγγαρίου (Ο.Τ. 1550, οικόπεδο Α. Πασαλίδη)

Στο εν λόγω οικόπεδο ξεκίνησαν εκσκαφικές εργασίες οι οποίες οδήγησαν στον εντοπισμό εννέα τάφων, στη δυτική και την ανατολική πλευρά του οικοπέδου. Πρόκειται για τρεις εγχυτρισμούς, δύο κεραμοσκεπείς τάφους και τέσσερις πυρές (Εικ. 9).

Στο μέσον περίπου του οικοπέδου κοντά στη δυτική παρειά εντοπίστηκε μικρός, αποσπασματικά σωζόμενος, πίθος με προσανατολισμό Β. προς Ν. σε βάθος 2,10 μ. από το δρόμο. Σώζεται το άνω ήμισυ του αγγείου με διαστάσεις: πλάτος 0,27, μήκος 0,40 μ., που περιείχε μόνο χώμα. Λόγω, όμως,

Εικ. 9. Αχαρνές. Άγιος Αθανάσιος. Οδός Σαγγαρίου. Κάτοψη της ανασκαφής.

της γειτνίασης του πίθου με ταφικές πυρές και των αγγείων που βρέθηκαν δίπλα του θεωρήθηκε πως περιείχε ταφή (τάφος 1). Το αγγείο εδράζεται επί του φυσικού εδάφους σε βάθος 2,40 μ.

Κατά την απομάκρυνση του πίθου συνελέγησαν τέσσερα αγγεία: τριφυλλόστομη οινοχόη με γεωμετρικά μοτίβα και γρύπες στο λαιμό, κυλινδρική κορινθιακή πυξίδα και δύο κοτυλίσκες, η μία με ακτινωτό κόσμημα, που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 7ου αι. π.Χ.

Νοτιότερα ερευνήθηκε κεραμοσκεπής τάφος (τάφος 2) κατεστραμμένος σε μεγάλο βαθμό. Οι σωζόμενες διαστάσεις του είναι: πλάτος 0,73, μήκος 0,50, ύψος 0,28 μ. και έχει προσανατολισμό ΒΔ. προς ΝΑ. Δάπεδο του τάφου αποτελεί το φυσικό έδαφος, οι στενές πλευρές παραμένουν ανοιχτές, ενώ η κάλυψή του γίνεται με μία καμπύλη κεραμίδα κατά πλάτος. Δεν βρέθηκαν οστά ή κτερίσματα. Βάθος 2,31-2,63 μ.

Κοντά στην ανατολική παρειά του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν σε βάθος 2,42-3,30 μ. τμήματα εγχυτρισμού (τάφος 3). Το αγγείο, οξυπύθμενος πίθος με μολύβδινους συνδέσμους, είναι τοποθετημένο με προσανατολισμό Α. προς Δ. Οι σωζόμενες διαστάσεις του είναι: πλάτος 0,90, μήκος 0,59, ύψος 0,83 μ. Από το εσωτερικό του συνελέγησαν λίγα οστά και όστρακα.

Στη δυτική παρειά, κοντά στη νοτιοδυτική γωνία, αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής τάφος (τάφος 4) σε βάθος 2,94-3,45 μ., όμοιος με τον τάφο 2. Ο προσανατολισμός του είναι ΒΔ. προς ΝΑ. και οι διαστάσεις του: πλάτος 0,54, μήκος 1,20, ύψος 0,50 μ. Οι καλυπτήριες κεραμίδες έφεραν μελανό επίχρισμα, εσωτερικά και εξωτερικά. Ο τάφος είχε τριγωνική διατομή. Σώζονταν τα οστά του νεκρού, που ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση.

Στα βορειοδυτικά του τάφου 1 εμφανίζεται ένας ακόμη εγχυτρισμός (τάφος 5), σε βάθος 2,38-2,96 μ. Σώζεται μόνον το ήμισυ πίθου τοποθετημένου με προσανατολισμό Β. προς Ν. Οι μέγιστες διαστάσεις του είναι: πλάτος 0,79, ύψος 0,50 μ.

Νότια του τάφου 1 ερευνήθηκαν τρεις παράλληλες μεταξύ τους πυρές. Η νοτιότερη (πυρά 1) εντοπίζεται σε βάθος 2,05 και ο πυθμένας της σε βάθος 2,53 μ. Έχει προσανατολισμό Β. προς Ν. και διαστάσεις: πλάτος 0,57, μήκος 1,60, ύψος 0,52 μ., ενώ η ανατολική πλευρά της είναι κατεστραμμένη. Το στρώμα καύσης απέδωσε λίγα όστρακα, μεταξύ των οποίων τμήμα χείλους αγγείου με επίθετο οφιοειδές κόσμημα. Στα βόρεια της πυράς 1 ανασκάφηκε η πυρά 2, από την οποία σώζεται μόνον το δυτικό άκρο της (διαστ.: πλ. 0,66, μήκ. 0,70, ύψ. 0,48 μ.). Το πυρακτωμένο χώμα που την ορίζει εμφανίστηκε σε βάθος 2,09 και ο πυθμένας της σε βάθος 2,58 μ. Από το στρώμα καύσης προέκυψε μικρή τριφυλλόστομη οινοχόη με σφαιρικό σώμα. Η πυρά 3 σώζει μόνον το βόρειο τμήμα της από βάθος 2,23-2,43 μ. Οι διαστάσεις του τμήματος είναι: πλάτος 0,46, μήκος 0,70 μ.

Στην ανατολική παρειά, αμέσως νότια του τάφου 3 ανασκάφηκε η πυρά 4, που επίσης σώζεται αποσπασματικά. Έχει προσανατολισμό Α. προς Δ. και σώζεται το βόρειο τμήμα της με διαστάσεις: πλάτος 0,60, μήκος 0,95 μ. Εντοπίστηκε μόνον το στρώμα τέφρας σε βάθος 2,30 μ., το οποίο απέδωσε τμήματα χάλκινου αντικειμένου (περόνη;) και το τμήμα αβαφούς πρόχου (β΄ μισό 8ου αι. π.Χ.). Κοντά στον τάφο 2 περισυνελέγησαν θραύσματα κορινθιακού αρυβάλλου.

Αρχαιολόγος: Στ. Κατσανδρή. Σχέδιο: Ντ. Δελλή.

Χαραυγή. Οδός Έκτορος και Ζαΐμη (σκάμμα αποχέτευσης)

Στο μέσον του καταστρώματος της οδού Ζαΐμη διανοίχθηκε χαντάκι για την τοποθέτηση αποχετευτικού αγωγού. Σε απόσταση 2 μ. νότια της συμβολής της οδού Ζαΐμη με

την οδό Έκτορος αποκαλύφθηκε μαρμάρινη λήκυθος (βάθ. 1,30 μ.). Λείπουν η βάση και ο λαιμός και είναι ακόσμητη. Σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 0,72, διάμετρος ώμου 0,47 μ.

Κοντά στη βάση της βρέθηκαν λιθάρια χτισμένα και κοντά στο λαιμό της κονίαμα, στοιχεία που οδηγούν στο συμπέρασμα πως η λήκυθος είχε ξαναχρησιμοποιηθεί σε κάποια κατασκευή. Η λήκυθος πιθανώς να προέρχεται από το εκτεταμένο νεκροταφείο που ερευνήθηκε στις οδούς Ηρακλέους και Ζαΐμη, πολύ κοντά στο σημείο εύρεσής της.

Αρχαιολόγος: Στ. Κατσανδρή.

Άγιος Πέτρος Γ΄. Οδός Ευρυτανίας (Ο.Τ. 1665, οικόπεδο Π. Σιαμίδη)

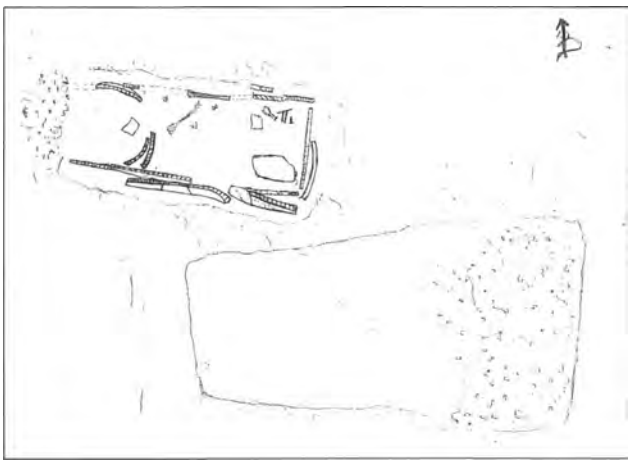
Κατά τη διενέργεια εκσκαφής στο εν λόγω οικόπεδο, εντοπίστηκαν στο επίπεδο λήξης των εκσκαφικών εργασιών (βάθ. 3,43 μ.) κεραμίδες, που κάλυπταν τάφο.

Με τον καθαρισμό του χώρου εμφανίστηκαν τα όρια κεραμοσκεπούς τάφου με εξωτερικές διαστάσεις: πλάτος 0,52, μήκος 1,37, ύψος 0,37 μ. (Εικ. 10). Έχει προσανατολισμό Δ./ΒΔ. προς Α./ΝΑ. Καλυπτόταν από καμπύλες κεραμίδες και αποτελούνταν από δύο ευθύγραμμες κεραμίδες σε κάθε μακρά πλευρά του και μία στις στενές. Στο εσωτερικό του ο σκελετός, αρκετά διαταραγμένος, βρισκόταν σε ύπτια θέση με το κρανίο στα ανατολικά. Ήταν κτερισμένος με ένα βολβόσχημο μυροδοχείο (αρχές 1ου αι. μ.Χ.).

Στα νοτιοανατολικά του κεραμοσκεπούς τάφου διακρίνονταν ίχνη καύσης σε ένα παραλληλόγραμμο τμήμα διαστ. 1,10×2 μ., που ίσως ανήκουν σε κάποια πυρά, τα στοιχεία όμως δεν ήταν επαρκή ώστε να επιβεβαιωθεί η υπόθεση αυτή.

Γύρω από τον τάφο περισυνελέγησαν λίγα όστρακα, κυρίως από αβαφή αγγεία ρωμαϊκής εποχής.

Αρχαιολόγος: Στ. Κατσανδρή. Σχέδιο: Στ. Κατσανδρή.

Εικ. 10. Αχαρνές. Άγιος Πέτρος Γ΄. Οδός Ευρυτανίας. Κάτοψη της ανασκαφής

Συμβολή των οδών Αγίας Τριάδος και Βουλγαροκτόνου (Ο.Τ. 218, οικόπεδο Χ. και Π. Καλαντζή)

Στο εν λόγω οικόπεδο ερευνήθηκαν πέντε τάφοι: δύο σαρκοφάγοι, δύο κιβωτιόσχημοι και ένας κεραμοσκεπής (Εικ. 11). Οι τέσσερις τάφοι, πλην του κεραμοσκεπούς, βρέθηκαν στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και είναι παράλληλοι μεταξύ τους (Α.-Δ.).

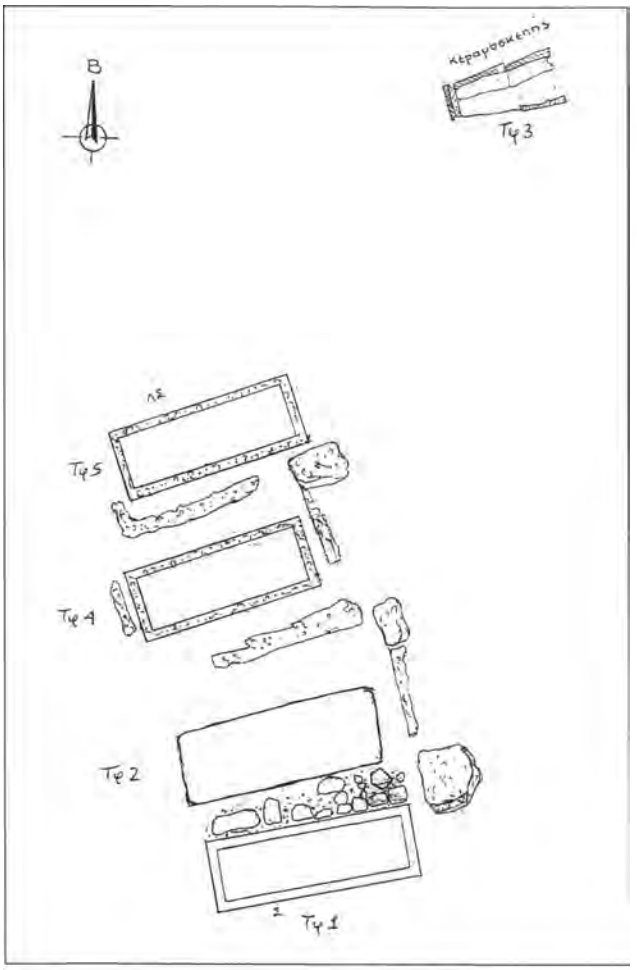
Πρώτα ερευνήθηκε μονολιθική μαρμάρινη σαρκοφάγος (τάφος 1), που αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,26/0,56 μ. Το αετωματικό της κάλυμμα είναι θραυσμένο σε δύο τμήματα και μετακινημένο από την αρχική του θέση, ενώ φέρει πατούρα για την προσαρμογή του. Η σαρκοφάγος έχει τοιχώματα πάχ. 0,12 μ., εσωτερικά επιμελώς δουλεμένα με βελόνι, και φέρει πατούρα στην άνω επιφάνειά της. Έχει πλάτος 0,92, μήκος 2,30, ύψος εσωτερικά 0,64 και εξωτερικά 0,77 μ. Από το εσωτερικό της σαρκοφάγου συνελέγησαν όστρακα χρηστικού αγγείου και ένα κυλινδρικό αντικείμενο από ασβεστόλιθο. Εντοπίστηκαν τα οστά διαταραγμένα. Από την επίχωση της σαρκοφάγου συνελέγη λαιμός μαρμάρινου αλαβάστρου.

Στα βόρεια του τάφου 1 εμφανίστηκε σε βάθος 0,80 μ. και παράλληλα με αυτόν κιβωτιόσχημος τάφος (τάφος 2) αποτελούμενος από πλάκες κροκαλοπαγούς λίθου. Το κάλυμμα του τάφου δεν σώζεται. Το δάπεδο αποτελείται από δύο πλάκες και από έξι τοιχώματα, που εξωτερικά φέρουν πατούρα. Εσωτερικά η σαρκοφάγος φέρει κονίαμα, το οποίο κατά τόπους έχει καταστραφεί. Το πάχος των τοιχωμάτων είναι 0,27/0,30, το ύψος του τάφου εσωτερικά 0,76, το πλάτος εσωτερικά 0,755, εξωτερικά 1,72 και το μήκος εσωτερικά 1,92 και εξωτερικά 2,54 μ. Η σαρκοφάγος περιείχε τμήματα οστών, λίγα όστρακα και τμήμα μαρμάρινου λαγωβόλου.

Ανάμεσα στους τάφους 1 και 2 υπάρχει τμήμα με αργούς λίθους πακτωμένους στο χώμα.

Κοντά στη βόρεια παρειά του οικοπέδου ανασκάφηκε κεραμοσκεπής τάφος (τάφος 3) με προσανατολισμό Α. προς Δ. Ο τάφος έχει ωοειδή διατομή και έχει καταστραφεί εν μέρει στα ανατολικά. Οι κεραμίδες του καλύμματος είναι δύο ημικυκλικής διατομής, που εμφανίζονται σε βάθος 1,43/1,50 μ. Τα τοιχώματα των μακρών πλευρών σχηματίζονται από δύο επίπεδες κεραμίδες το καθένα, στη δυτική στενή πλευρά είναι κάθετα τοποθετημένη μία επίπεδη κεραμίδα και δάπεδο του τάφου αποτελεί το φυσικό έδαφος (κιμηλιά). Οι διαστάσεις του τάφου είναι: σωζόμενο μήκος 1,24, πλάτος 0,38, ύψος 0,51 μ. Λίγα οστά παραμένουν στο εσωτερικό του τάφου, μαζί με τέσσερις δακρυδόχους – πιθανότατα του 1ου αι. π.Χ. Κατά την αφαίρεση των επιχώσεων του τάφου προέκυψε μία πυραμιδόσχημη αγνύθα.

Παράλληλα με τους τάφους 1 και 2 βαίνει και ο τάφος 4, κιβωτιόσχημος από πλάκες κροκαλοπαγούς λίθου. Ως προς την κατασκευή είναι πανομοιότυπος με τον τάφο 2, είναι όμως μι-

Εικ. 11. Αχαρνές. Συμβολή των οδών Αγίας Τριάδος και Βουλγαροκτόνου. Κάτοψη της ανασκαφής.

κρότερος, με πλάτος: εξωτερικό 1,23, εσωτερικό 0,67, μήκος: εξωτερικό 2,27, εσωτερικό 1,80 και ύψος: εσωτερικό 0,63 μ. Το κονίαμα στο εσωτερικό σώζεται σε όλη την επιφάνεια των τοιχωμάτων και του δαπέδου. Από το εσωτερικό του συνελέγησαν όστρακα και λίγα θραύσματα κεραμίδων, τμήματα οστών και δύο τμήματα λαξευμένου μαρμάρου.

Στα βόρεια του τάφου 4 ερευνήθηκε πώρινη μονολιθική σαρκοφάγος (τάφος 5) παράλληλη με τους υπόλοιπους τάφους, που εμφανίζεται σε βάθος 0,80 μ. Τμήμα του καλύμματός της έχει καταρρεύσει στο εσωτερικό της. Οι διαστάσεις της είναι πλάτος: εξωτερικό 0,78, εσωτερικό 0,60, μήκος: εξωτερικό 2,10, εσωτερικό 1,92, ύψος: εξωτερικό 0,77, εσωτερικό 0,68 μ. Από το εσωτερικό της συνελέγησαν λίγα όστρακα (αρκετά από τα οποία είναι μελαμβαφή), οστά, τμήμα σιδερένιου καρφιού και ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο του 4ου αι. π.Χ.

Οι τάφοι 1 και 5 μεταφέρθηκαν στο εργαστήριο συντήρησης του ΣΚΑ.

Αρχαιολόγος: Θ. Γεωργουσοπούλου. Σχέδιο: Α. Μπενέκου.

Άνω Λιόσια

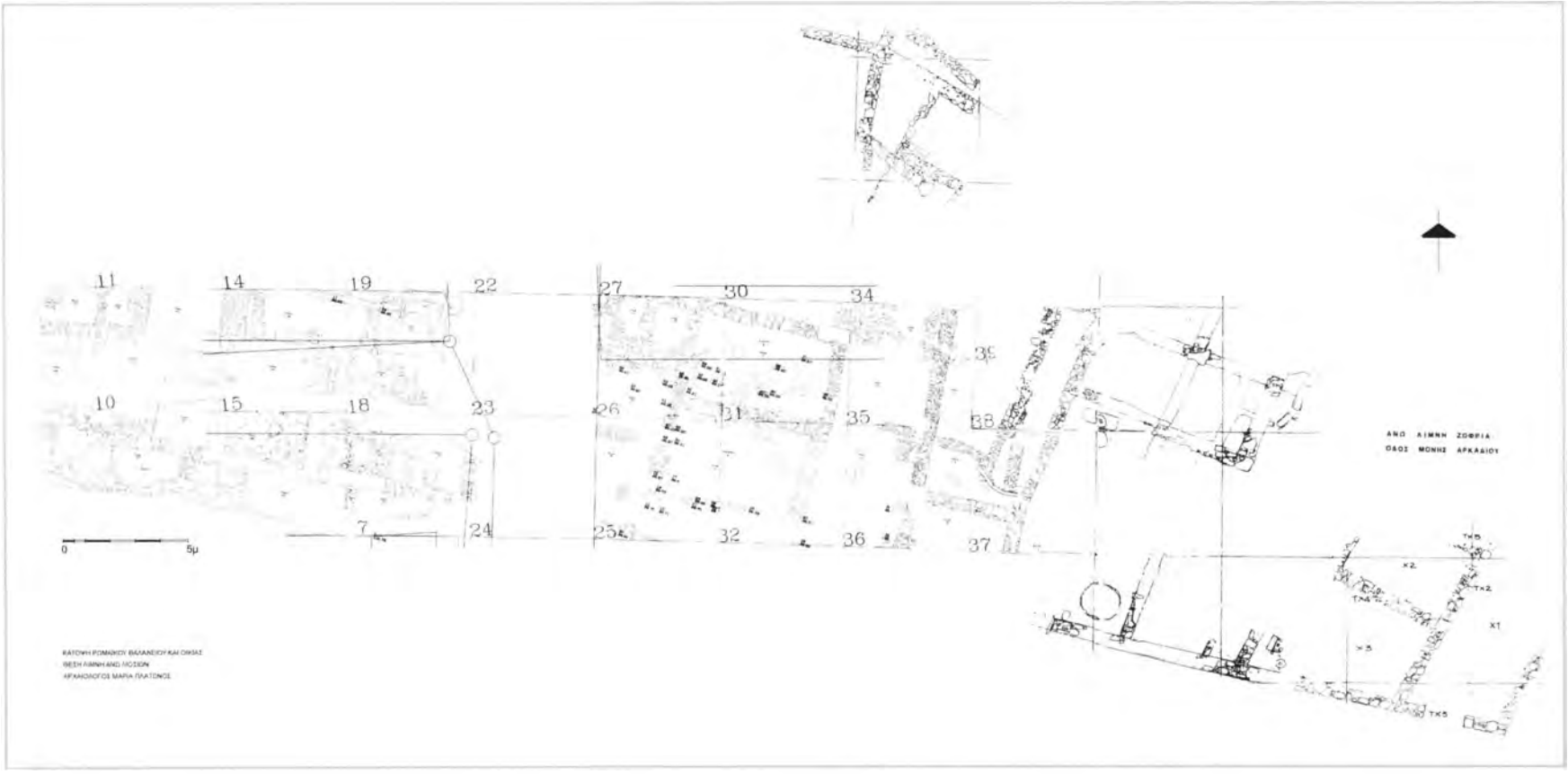
Οδός Μονής Αρκαδίου 12 (Ο.Τ. 1277, οικόπεδο Ευ. Ρίζου)

Στο εν λόγω οικόπεδο, που βρίσκεται νοτιοανατολικά του οικοπέδου του Δήμου Άνω Λιοσίων, όπου είχε αποκαλυφθεί μεγάλο κτιριακό συγκρότημα ρωμαϊκής εποχής (Εικ. 12), εντοπίστηκαν έξι τοίχοι που ορίζουν κτίριο με τρεις χώρους. Στο όμορο προς Δ. οικόπεδο είχαν ερευνηθεί τρεις τοίχοι και ένας πίθος, που συνδέονται με το κτίριο του οικοπέδου Ευ. Ρίζου.

Ο χώρος 1 ορίζεται από τον Τχ 1 στα ανατολικά, από τον Τχ2 στα δυτικά και τον Τχ3 στα νότια, ενώ προς Β. εισχωρεί κάτω από την οδό Μονής Αρκαδίου. Στα νότια παρατηρείται άνοιγμα πλ. 1,20 μ., στον Τχ3, το οποίο πιθανότατα αποτελούσε και την είσοδο στο χώρο.

Ο Τχ1 έχει κατεύθυνση Β. προς Ν. και είναι δομημένος με λίθους, λιθάρια και χώμα. Εμφανίζεται σε βάθος 0,35/0,45 μ. και εδράζεται σε σκληρό χώμα σε βάθος 0,87/1 μ. Έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 8,90, έχει πλάτος 0,50/0,60 και ύψος 0,46/0,55/0,85 μ. Ο Τχ2 είναι παράλληλος με τον Τχ1, απέχει 3,30 μ. από αυτόν και είναι δομημένος με λίθους, λιθάρια, κονίαμα και χώμα ως συνδετικό υλικό. Κονίαμα διακρίνεται και στην ανατολική όψη του τοίχου. Το βάθος εμφάνισής του κυμαίνεται από 0,27/0,39/0,41 μ. και εδράζεται στο ίδιο επίπεδο με τον Τχ1. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,30/7,90, ύψος 0,80/0,94 και έχει πλάτος 0,52/0,65 μ. Ο Τχ3 είναι κάθετος στον Τχ1 και τον Τχ2 (κατεύθυνση ΝΑ. προς ΒΔ.) και είναι δομημένος όμοια με τον Τχ2 (πιθανότατα είναι σύγχρονοι). Χωρίζεται από το προαναφερθέν άνοιγμα σε δύο τμήματα μήκ. 1,60 και 3,60 μ. Το πλάτος του είναι 0,50 και το σωζόμενο ύψος 0,44/0,78 μ. Εμφανίζεται σε βάθος 0,58/0,70 και εδράζεται σε βάθος 1,05/1,10 μ. στο σκληρό χώμα.

Ο χώρος 2 ορίζεται από τον Τχ2 στα ανατολικά, τον Τχ4 στα νότια, τον Τχ5 στα βόρεια και τον Τχ6 στα δυτικά. Ο Τχ5 έχει κατεύθυνση ΒΔ. προς ΝΑ. και εφάπτεται λοξά στον Τχ2, με αποτέλεσμα ο χώρος 2 να έχει σχήμα τραπεζίου. Ο Τχ4 είναι κάθετος στον Τχ2 (κατεύθυνση Α. προς Δ.) και είναι κατασκευασμένος με λιθάρια, χώμα, οριζόντια τοποθετημένες κεραμίδες και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Εμφανίζεται σε βάθος 0,29/0,74 και η έδρασή του είναι ορατή σε βάθος 1,20 μ. Οι διαστάσεις του είναι: μήκος 4,20, πλάτος 0,50/0,60, ύψος 0,43/0,86 μ. Ο λοξά χτισμένος Τχ5 είναι ορατός μόνο σε μικρό τμήμα, καθώς εισχωρεί κάτω από την οδό Μ. Αρκαδίου, με μήκος 1,05 και ύψος 0,94 μ. (το πλάτος του δεν είναι ορατό). Είναι χτισμένος με λιθάρια και χώμα. Ο Τχ6 διακρίνεται σε μήκος 1,40, έχει πλάτος 0,52, ύψος 0,93/0,99 μ. και κατεύθυνση Β. προς Ν. Αποτελείται από λίθους, λιθάρια, χώμα και κονίαμα. Βάθος εμφάνισης 0,35 και έδρασης 1 μ.

Εικ. 12. Άνω Λιόσια. Οδός Μονής Αρκαδίου 12. Κάτοψη του βαλανείου και της οικίας.

Ο χώρος 3 ορίζεται από τον Τχ2 στα ανατολικά, τον Τχ4 στα βόρεια και τον Τχ3 στα νότια. Λόγω της λοξής παρειάς του Τχ3 (κατεύθυνση ΝΑ. προς ΒΔ.), ο χώρος έχει σχήμα τραπεζίου.

Κατά τις έρευνες περισυνελέγησαν λίγα όστρακα, στην πλειονότητά τους από χρηστικά αγγεία ρωμαϊκής εποχής.

Αρχαιολόγος: Στ Κατσανδρή. Σχέδιο: Κ. Χριστοδούλου.

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ

ΚΟΙΝΟΠΡΑΞΙΑ J. ΚΑΙ P. ΑΒΑΞ / ΕΡΓΟΣΕ.

Κατά τη διάρκεια των έργων μετατόπισης δικτύων (της ΔΕΗ, ΟΤΕ, ΕΥΔΑΠ, ομβρίων υδάτων και λυμάτων) από την κοινοπραξία της J. και P. ΑΒΑΞ για την υπογειοποίηση των σιδηροδρομικών γραμμών (στο τμήμα από τις Τρεις Γέφυρες έως την οδό Πλαπούτα) (σημείο Εκκλησίας Ανάληψης) στο Δήμο Αγίων Αναργύρων και την περιοχή της Ανάκασας εντοπίστηκαν τα εξής αρχαιολογικά λείψανα:

Ανάκασα

Οδός Χρυσοστόμου Σμύρνης και Κωνσταντινουπόλεως

Κατά τη διάνοιξη ορύγματος για την τοποθέτηση αγωγού επί της οδού Χρυσοστόμου Σμύρνης παράλληλα προς την οδό Κωνσταντινουπόλεως και σε βάθος 0,60 μ. από το οδόστρωμα εμφανίστηκε η καλυπτήρια κεραμίδα πήλινης κιβωτιόσχημης λάρνακας. Έχει προσανατολισμό Δ. προς Α., κάθετα στο στήριγμα του αγωγού. Διαστάσεις: μήκος 0,90, πλάτος 0,53, τελικό βάθος 0,78 μ.

Στο εσωτερικό της και δυτικά βρέθηκαν συγκεκριμένα τα εξής κτερίσματα:

Α) Ένα ακέραιο μελαμβαφές σκυφίδιο κορινθιακού τύπου. Διαστάσεις: ύψος 0,054, διάμετρος βάσης 0,032, διάμετρος στομίου 0,064 μ. (μετά τα μέσα του 5ου αι. π.Χ.).

Β) Ένα ακέραιο αρυβαλλοειδές ληκύθιο (patterned) με ζητοειδή διακόσμηση σε εξηρημένη ταινία. Διαστάσεις : ύψος 0,087, διάμετρος βάσης 0,0465 μ. (425 π.Χ.).

Γ) Λευκή λήκυθος δευτερεύοντος τύπου ATL με διαβαθμισμένη βάση. Διαστάσεις: μέσο ύψος 0,141, διάμετρος βάσης 0,043 μ. Λαιμός με σωζόμενο στόμιο και μέσο ύψος 0,062 μ. (475-450 π.Χ.).

Δ) Λευκή λήκυθος κύριου τύπου. Δεν σώζεται η παράσταση. Διαστάσεις: μέσο ύψος 0,138, διάμετρος βάσης 0,046, μέσο ύψος λαιμού με στόμιο 0,071 μ. (μέσα 5ου αι. π.Χ.).

Οστά δεν βρέθηκαν στο εσωτερικό της λάρνακας. Το χώμα πάνω και γύρω από τη λάρνακα ήταν σκούρο καστανό, μαλακό, ενώ ήταν τοποθετημένη πάνω σε χαλίκι.

Αρχαιολόγος: Ει. Αναγνωστοπούλου. Συντηρητής: Ν. Αναγνωστόπουλος

Οδός Κωνσταντινουπόλεως 428

Κατά τη διάρκεια έργων τοποθέτησης πασσάλων για την αντιστήριξη τοίχου, που αφορά στη μετατόπιση της υφιστάμενης σιδηροδρομικής γραμμής, βρέθηκε τμήμα τοίχου ξερολιθιάς στη δυτική και την ανατολική παρειά του σκάμματος, σε βάθος 0,50 μ. από το οδόστρωμα, με διαστάσεις (το δυτικό τμήμα): ύψος 0,60, μέσο σωζόμενο μήκος 1,40, πλάτος 0,50 μ. και (το ανατολικό τμήμα): πλάτος 0,80, ύψος 0,50 μ.

Έχει κατεύθυνση ΝΑ. προς ΒΔ. Περισυνελέγησαν 750 όστρακα, κυρίως από αβαφή χρηστικά αγγεία, καθώς και δύο από μελαμβαφή.

Αρχαιολόγος: Ει. Αναγνωστοπούλου. Συντηρητής: Ν. Αναγνωστόπουλος.

Οδός Κωνσταντινουπόλεως 79-77

Σε εργασίες διάνοιξης ορύγματος για την τοποθέτηση αγωγού της ΔΕΗ περισυνελέγησαν πέντε όστρακα, εκ των οποίων το ένα από το τμήμα μελαμβαφούς αλατοδοχείου του 425-400 π.Χ. (κατηγορία Saltcellars concave wall). Διαστάσεις: μέσο σωζόμενο πλάτος 0,055, μέσο σωζόμενο ύψος 0,025 μ. Τα υπόλοιπα όστρακα είναι δύο από μελαμβαφή και δύο από αβαφή, ακόσμητα, χρηστικά αγγεία. Βάθος: 1 μ.

Αρχαιολόγος: Ει. Αναγνωστοπούλου. Συντηρητής: Ν. Αναγνωστόπουλος.

Οδός Τριπόλεως και Αρκαδίας

Κατά την εκσκαφή σκάμματος για αγωγό αποχέτευσης σε σημείο όπου είχε ξανασκαφεί, εντοπίστηκαν στα μπαζώματα δέκα όστρακα, εκ των οποίων δύο συνανήκοντα από το κάτω μέρος κλειστού αγγείου με ακτινωτό κόσμημα από μελανή βαφή (τέλη 7ου-αρχές 6ου αι. π.Χ.), πέντε μελαμβαφή και τρία αβαφή.

Αρχαιολόγοι: Ει. Αναγνωστοπούλου, Ευ. Μελέα. Συντηρητής: Ν. Αναγνωστόπουλος.

Οδός Κωνσταντινουπόλεως - Κλεισούρας (Δωδεκανήσου)

Κατά τις εργασίες για την αφαίρεση παλαιότερου αγωγού αποχέτευσης με εκσκαπτικό μηχάνημα σε βάθος 1,20 μ. βρέθηκαν 23 τμήματα κεραμικής, εκ των οποίων 16 από σύγχρονο αγωγό ομβρίων υδάτων και κεραμίδια, πέντε συνανήκοντα από κλειστό αγγείο, ένα μελαμβαφές και ένα αβαφές.

Αρχαιολόγος: Ευ. Μελέα. Συντηρητής: Ν. Αναγνωστόπουλος.

Οδός Κωνσταντινουπόλεως (στο ύψος του αριθ. 116 της Λεωφόρου Δημοκρατίας)

Κατά τη διάρκεια εργασιών για την τοποθέτηση μόνιμων πασσάλων με εκσκαπτικό μηχάνημα τσάπας σε βάθος 2 μ. περίπου βρέθηκαν 52 όστρακα, εκ των οποίων 50 από σώμα κλειστού αγγείου χονδροειδούς κεραμικής, τα 14 με μελανό επίχρισμα, και δύο συνανήκοντα από κλειστό αγγείο.

Το χώμα είναι μαύρο, που φαίνεται να οριοθετεί δύο στρώματα, το αναμοχλευμένο του μπαζώματος και το φυσικό έδαφος.

Αρχαιολόγος: Ευ. Μελέα. Συντηρητής: Ν. Αναγνωστόπουλος.

ΜΑΡΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΔΗΜΟΣ ΗΛΙΟΥΠΟΛΗΣ

Συμβολή των οδών Καρύστου 6 και Βλαχάβα (Έργο ΕΠΑΑ ΑΕ)

Κατά τη διάνοιξη φρεατίου από την Εταιρεία Παροχής Αερίου Αττικής (ΕΠΑΑ ΑΕ), για την τοποθέτηση αγωγού φυσικού αερίου αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχου από αργολιθοδομή[1]. Ο τοίχος, κατεύθυνσης Β.-Ν., που έβαινε εγκάρσια με το φρεάτιο, έχει αποκαλυπτόμενο μήκος 1,20, πλάτος 0,55-0,68 και ύψος 0,20-0,90 μ. Σε απόσταση 1,60 μ. περίπου από τη δυτική παρειά του τοίχου περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα κεραμικής και κεραμίδων. Στα ανατολικά του τοίχου αποκαλύφθηκε τοιχίο, μήκ. 1,05 μ., που εδραζόταν επάνω στον αργιλικό σχιστολιθικό βράχο, χωρίς όμως να περισυλλεγούν όστρακα.

Στο εσωτερικό του φρεατίου και προς Δ., εντοπίστηκε, σε μήκος ~0,90 μ., στρώση ιλύος που πιθανότατα να προέρχεται από αποθέσεις ρέματος. Κατά την αφαίρεση της ιλύος αποκαλύφθηκε ληκύθιο και μικρή ποσότητα οστράκων. Η εύρεση στο χώρο της ανασκαφής δύο ληκυθίων λευκού εδάφους με φυτική διακόσμηση, επιτρέπουν τη χρονολόγηση του ανασκαφικού συνόλου στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

Μετά το πέρας των ανασκαφών, τα αρχαία κατάλοιπα καταχώσθηκαν με άμμο και ο αγωγός του φυσικού αερίου διήλθε πάνω από αυτά χωρίς να προκληθεί καταστροφή.

ΑΘΗΝΑ ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Παλαιό Ψυχικό

Οδός Εθνάρχου Μακαρίου 10

Κατά τη διάνοιξη τάφρου για την τοποθέτηση αγωγού τροφοδότησης των οικιών με φυσικό αέριο στην παραπάνω οδό και πλησιέστατα στη συμβολή της με την οδό Αγίου Δημητρίου, όχι πολύ μακριά από τη Λεωφόρο Κηφισίας, σε βάθος 0,90 μ. από το οδόστρωμα αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα κτιστής και ελλειπτικού σχήματος σιταποθήκης (σιρού), πιθανώς της βυζαντινής εποχής (Εικ. 13).

Τα τοιχώματα της κατασκευής, μέγ. σωζ. ύψ. 0,20 μ., τα οποία ήταν κατεστραμμένα σε μεγάλο βαθμό, ήταν χτισμένα με μικρούς αργούς λίθους, συνδεδεμένους με ασβεστοκονίαμα. Με το ίδιο υλικό είχε επιχρισθεί και η εσωτερική όψη των τοιχωμάτων. Το δάπεδο της σιταποθήκης αποτελούσαν έξι πήλινες πλάκες, διαστ. 0,30×0,33 και πάχ. 0,03 μ., οι οποίες εδράζονταν επάνω στο μαλακό ασβεστολιθικό πέτρωμα (κιμηλιά). Κάτω από το δάπεδο είχε δημιουργηθεί ένας κρυψώνας, αποτελούμενος από ένα μικρό αβαφές και κακής όπτησης αγγείο, ύψ. κατά προσέγγιση 0,27, διαμ. στομίου 0,15 και μέγ. διαμ. σώματος 0,22 μ. Μία μικρή οπή στον πυθμένα του αγγείου είχε σφραγιστεί με αβαφές όστρακο από άλλο αγγείο και ασβεστοκονίαμα. Ως κάλυμμα του κρυψώνα, ο οποίος δεν απέδωσε ευρήματα, είχε χρησιμοποιηθεί πάνω στο δάπεδο της σιταποθήκης και πιθανότατα σε β΄ χρήση ένας πήλινος δίσκος, διαμ. 0,23 και πάχ. 0,05 μ., όμοιος με τους δίσκους των υποκαύστων στα βαλανεία.

Διαπλάτυνση της τάφρου επί της οδού Εθνάρχου Μακαρίου για την επέκταση της ανασκαφικής έρευνας δεν κατέστη δυνατή. Τα αρχαία κατάλοιπα, στην ανασκαφή των οποίων συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Δ. Παρράς και Π. Ταξιάρχη, διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Από την περιοχή του Παλαιού Ψυχικού οι γνωστές αρχαιότητες είναι ελάχιστες και προέρχονται κυρίως από το χώρο του Κολλεγίου Αθηνών, στα όρια Φιλοθέης-Ψυχικού, όπου έχουν αποκαλυφθεί κατάλοιπα μικρού προϊστορικού οικισμού (της νεότερης νεολιθικής περιόδου), ταφή σε πίθο του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ., ευρήματα της ελληνιστικής εποχής και λείψανα αγροικίας των ρωμαϊκών χρόνων[2]. Η θέση, όμως, στην οποία αποκαλύφθηκε η σιταποθήκη βρίσκεται πλησιέστερα προς τη θέση της εκκλησίας της Αγίας Βαρβάρας, κηρυγμένου βυζαντινού μνημείου κοντά στη Λεωφόρο Κηφισίας και στην περιοχή του Δήμου Χαλανδρίου.

ΜΕΛΠΩ Ι. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

1. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Π. Ταξιάρχη.

2. Β. Καλλιπολίτης, *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 71, Πίν. 68δ. Γ. Εμμανουηλίδης, Αττική: προϊστορικά ευρήματα εκ Φιλοθέης, *ΑΑΑ* ΙΙ (1969), σ. 142-144. Μ. Παντελίδου-Γκόφα, *Η νεολιθική Αττική*, Αθήνα 1997, σ. 129.

Εικ. 13. Παλαιό Ψυχικό. Οδός Εθνάρχου Μακαρίου 10. Κτιστός σιρός.

ΔΗΜΟΣ ΑΜΑΡΟΥΣΙΟΥ

Οδός Μακρυγιάννη 51 (οικόπεδο Γ. Πρέσσα)

Κατά τη διενέργεια σωστικής ανασκαφής, στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, αποκαλύφθηκαν δύο πυρές (πυρές 1, 2) της κλασικής εποχής (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.), η εικόνα των οποίων είναι αποσπασματική λόγω της εκτεταμένης διατάραξης που υπέστη ο χώρος από τη θεμελίωση σύγχρονων κτιρίων. Για το λόγο αυτό δεν είναι σαφές εάν οι πυρές ανήκαν σε συστάδα τάφων ή σε εκτεταμένο νεκροταφείο.

Πρόκειται για απλά ορθογώνια ορύγματα με προσανατολισμό Α.-Δ., διανοιγμένα σε επάλληλες στρώσεις αμμοχάλικου και κροκαλών που οφείλονταν σε ποταμοχειμάρρειες αποθέσεις.

Η καλύτερα σωζόμενη πυρά 1, μήκ. 1,78, σωζ. πλ. 0,77/0,83 και βάθ. 0,84 μ., αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,80 μ. από το οδόστρωμα της οδού Μακρυγιάννη. Από την αδιατάρακτη στρώση κάρβουνου και τέφρας, πάχ. 0,14/0,24 μ., περισυνελέγησαν υπολείμματα οστών και σχεδόν ακέραιο ληκύθιο[3] του β΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. που φέρει έντονα ίχνη καύσης. Η προγενέστερη πυρά 2, μήκ. 1,48, σωζ. πλ. 0,30 και βάθ. 0,35 μ., εντοπίστηκε κάτω από την πυρά 1. Από τη σωζόμενη στρώση κάρβουνου και τέφρας, πάχ. 0,08/0,20 μ., περισυνελέγησαν υπολείμματα οστών, καμένα θραύσματα ληκυθίου και πυξίδας και όστρακα άλλων αγγείων, που φέρουν, επίσης, έντονα ίχνη καύσης.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ψαλίδι Αμαρουσίου

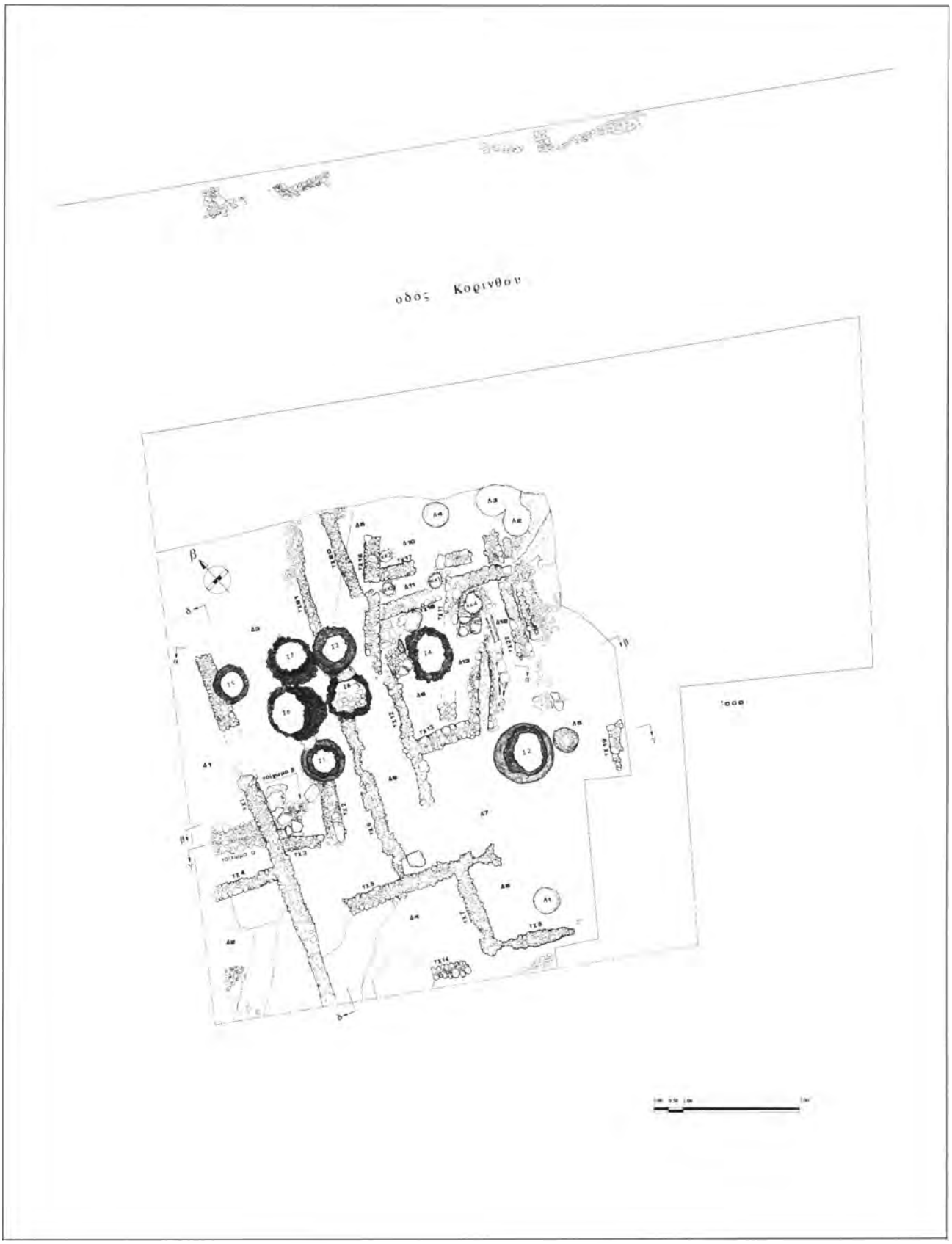
Οδός Ψαριανού 9 και Κορίνθου (οικόπεδο Ν. Τσιαρδάκη)

Κατά την ανασκαφή[4] που διενεργήθηκε στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα εργαστηριακού-αποθηκευτικού χώρου (Εικ. 14, 15) με αλλεπάλληλες αρχιτεκτονικές φάσεις. Στα δυτικά του οικοπέδου εντοπίστηκε η νοτιοανατολική γωνία ενός κτιρίου (κτίριο Α), την οποία συγκροτούσαν οι Τχ2 και Τχ3. Ήταν κατασκευασμένοι από μικρού και μεσαίου μεγέθους αργούς λίθους, αν και ο Τχ2, ύψ. 1,40 μ., έσωζε στη βάση του μεγάλους, αδρά λαξευμένους δόμους. Ο Τχ 3 έκλινε προς Β. γι' αυτό και στη βορεινή πλευρά του είχαν τοποθετηθεί κλιμακωτά μεγάλοι δόμοι προς ενίσχυσή του.

Σε υστερότερη φάση κατασκευάστηκε το κτίριο Β, το οποίο είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και κατελάμβανε ολόκληρη την έκταση της ανασκαφής. Σε αυτό ανήκαν οι Τχ 1, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 16, 20, 21 και 22, οι οποίοι συγκροτούσαν οκτώ δωμάτια και έναν επιμήκη διάδρομο με προσανατολισμό Β.-Ν. και διαστάσεις 1,20×12,40 μ. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από μικρού ή μεσαίου μεγέθους αρ-

3. *Kerameikos* IX, πίν. 16, 117, 4.

4. Η πρώτη φάση της ανασκαφής διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Ό. Καρούτα.

Εικ. 14. Ψαλίδι Αμαρουσίου. Οδός Ψαριανού 9 και Κορίνθου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 15. Ψαλίδι Αμαρουσίου. Οδός Ψαριανού 9 και Κορίνθου. Γενική άποψη της ανασκαφής.

γούς λίθους με συνδετικό υλικό χώμα και σώζονταν σε ύψος μιας ή δύο στρώσεων. Εξαίρεση αποτελούσαν οι τοίχοι 4 και 16, οι οποίοι ήταν ισχυρότεροι, με μεγαλύτερου μεγέθους λίθους, αδρά κατεργασμένους, και κονίαμα ως υλικό σύνδεσης, διατηρούνταν δε σε ύψος 0,50-0,60 μ. Σημειώνεται η ύπαρξη τμήματος δαπέδου στη βορειοδυτική γωνία του Δωματίου 6, το οποίο αποτελείτο από πήλινες πλάκες που έφεραν αυλακώσεις σε υπόστρωμα από κονίαμα.

Στα βορειοανατολικά του οικοπέδου και με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. εντοπίστηκε το κτίριο Γ. Σε αυτό ανήκαν οι Τχ 11, 15, 17 και 18, οι οποίοι σχημάτιζαν τα Δωμάτια 10-13. Και αυτοί οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από μεσαίου μεγέθους αργούς λίθους. Σε αυτό το κτίριο ανήκαν, επίσης, δύο αγωγοί, ένας λίθινος και ένας πήλινος, καθώς και τέσσερις κυκλικές κατασκευές, που εντοπίστηκαν στις γωνίες που σχημάτιζαν οι τοίχοι.

Στην τελευταία χρονολογική φάση ανήκουν οκτώ σιροί (Εικ. 16), οι οποίοι κατέστρεψαν μερικώς ή πλήρως αρκετούς από τους τοίχους των κτιρίων αλλά και τους δύο αγωγούς. Οι σιροί εμφάνιζαν κατασκευαστικές διαφορές μεταξύ τους, που υποδηλώνουν πιθανότατα διαφορετική αποθηκευτική χρήση. Οι σιροί 4, 6, 7 και 8 αποτελούνταν από αργούς λίθους και κεραμίδες, που συνδέονταν μόνο με χώμα. Κονίαμα είχε χρησιμοποιηθεί στο εσωτερικό τους και στην άνω επιφάνεια των τοιχωμάτων τους προς ομαλοποίησή της. Ο πυθμένας των σιρών ήταν διαμορφωμένος από στρωμένες πήλινες πλάκες που έφεραν, επίσης, κονίαμα. Οι σιροί 1, 2, 3 και 5 είχαν συμπαγή τοιχώματα μεγάλου πλάτους και ήταν πλήρως καλυμμένοι εσωτερικά και εξωτερικά με κονίαμα, γεγονός που τους καθιστούσε πιο ανθεκτικούς και στεγανούς. Ειδικά ο Σ2 έφερε στο εσωτερικό των τοιχωμάτων του ρομβοειδείς εγχαράξεις, οι οποίες βοηθούσαν στο να ισχυροποιηθεί η επίστρωση κονιάματος. Εντός των σιρών είχαν ριφθεί κατά την αρχαιότητα μεγάλες ποσότητες λίθων, σπασμένων κεράμων και χώματος, με σκοπό τη σφράγισή τους.

Στο οικόπεδο εντοπίστηκαν, ακόμη, ένας πήλινος αγωγός στο Δωμάτιο 2 και πέντε λαξεύματα στο έδαφος κυκλικής ή ελλειψοειδούς κάτοψης. Δύο από αυτά (Λ1, Λ2) διατηρούσαν δακτύλιο που περιέτρεχε το εσωτερικό τους. Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου εκατέρωθεν του Τχ1 εντοπίστηκαν δύο τοιχώματα (α και β), τα οποία αποτελούσαν στην ουσία σωρεύσεις αργών λίθων μικρού και μεσαίου μεγέθους με κεραμίδες και όστρακα. Η λειτουργία τους δεν είναι σαφής. Ίσως χρησίμευαν ως αντιστήριξη κάποιας άλλης κατασκευής, που δεν σώζεται, ή ως φράγμα στη ροή μικρού ρέματος.

Τα ευρήματα της ανασκαφής μαρτυρούν εκτενή χρήση του χώρου από τον 1ο αι. π.Χ. έως τον 9ο αι. μ.Χ. Η κεραμική που προέκυψε από την ανασκαφή του οικοπέδου ήταν κυρίως αβαφής ή κτενωτή, ενώ περισυνελέγησαν και πολλά όστρακα μελαμβαφή και ερυθροβαφή, κυρίως από το δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Βρέθηκαν, επίσης, ένα αγγείο, τμήμα ανάγλυφης επιτύμβιας στήλης με παράσταση δεξίωσης σε β΄ χρήση (Εικ. 17), καθώς και ένα νόμισμα του Λέοντος ΣΤ΄ Σοφού.

ΕΙΡΗΝΗ ΒΡΕΤΤΟΥ

Εικ. 16. Ψαλίδι Αμαρουσίου. Οδός Ψαριανού 9 και Κορίνθου. Οι σιροί.

Εικ. 17. Ψαλίδι Αμαρουσίου. Οδός Ψαριανού 9 και Κορίνθου. Τμήμα ανάγλυφης επιτύμβιας στήλης με παράσταση δεξίωσης σε β΄ χρήση.

Συμβολή των οδών Κύμης 149 και Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Α. Πέτροβα)

Κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής[5] αποκαλύφθηκε λιθολόγημα σε βάθος -1,93 μ. από το οδόστρωμα. Το λιθολόγημα αποτελείτο από αργούς ασβεστολιθικούς λίθους, μικρού και μεσαίου μεγέθους, σε πυκνή διάταξη, μήκ. (Β.-Ν.) 0,94, πλ. (Α.-Δ.) 1,08 και ύψ. 0,26 μ. Από τη διερεύνηση των αδιατάρακτων επιχώσεων περισυνελέγησαν λίγα μελαμβαφή και αβαφή όστρακα, θραύσμα μελαμβαφούς ληκυθίου, μελαμβαφές πήλινο πώμα και χάλκινο νόμισμα ισχυρά οξειδωμένο.

ΑΘΗΝΑ ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Άγιος Θωμάς Αμαρουσίου

Οδός Όρσας Πετρούτσου (Ο.Τ. 847, οικόπεδο Ν. Στρούμπου)

Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως αποθηκευτικό χώρο των βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν 15 πίθοι, ένας σιρός και 14 λαξεύματα στο έδαφος (Εικ. 18).

Οι πίθοι ήταν πήλινοι με λεπτά τοιχώματα, στην πλειονότητά τους επενδεδυμένοι εξωτερικά με θραύσματα αγγείων, συχνά εφυαλωμένα. Εσωτερικά έφεραν κονίαμα, ενώ δύο διατηρούσαν σχιστολιθική καλυπτήρια πλάκα. Ιδιαίτερης σημασίας φαίνεται να ήταν οι Σν-Σxiv, οι οποίοι εντοπίστηκαν στα νότια του οικοπέδου (Εικ. 19). Πρόκειται για γειτονικούς, εφαπτόμενους πίθους, όμοιους στην κατασκευή με τους υπόλοιπους της ανασκαφής. Ωστόσο, περιμετρικά του χείλους τους περιβάλλονταν από δακτύλιο, αποτελούμενο από κάθετα τοποθετημένους λίθους. Ανάμεσα στο στόμιο και το δακτύλιο η επιφάνεια είχε εξομαλυνθεί με κονίαμα, δημιουργώντας έτσι μικρή προστατευτική αύλακα γύρω από το στόμιο κάθε πίθου.

Ο σιρός ήταν κατασκευασμένος από μεγάλου και μεσαίου μεγέθους λίθους, συνδεδεμένους με κονίαμα. Κονίαμα κάλυπτε εσωτερικά και τα τοιχώματά του, τα οποία διευρύνονταν προς τον πυθμένα του. Στο στόμιο του σιρού και με κλίση προς αυτό υπήρχε μικρός πήλινος αγωγός, ένδειξη ότι ο σιρός χρησίμευε για αποθήκευση υγρών (Εικ. 20).

Τα λαξεύματα είναι απλοί λάκκοι στο έδαφος, μικρού ή μεγαλύτερου μεγέθους. Οι μεγάλοι συχνά εμφανίζουν δακτύλιο (πατούρα) λίγο πιο πάνω από τον πυθμένα τους.

Ως προς τα σταθερά ευρήματα, βρέθηκε ακόμη τμήμα δαπέδου αποτελούμενο από λίθους και κεραμίδες πακτωμένα σε πατημένο χώμα και καλυμμένα με κονίαμα, καθώς και τμήμα τοίχου κατασκευασμένο από λίθους μεσαίου και μεγάλου μεγέθους. Ο τοίχος και το δάπεδο φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν για να τοποθετηθούν οι πίθοι, άρα ανήκουν σε προγενέστερη φάση αυτών.

Η κεραμική που προέκυψε από την ανασκαφή του οικοπέδου ήταν αβαφής, χονδροειδής, με αρκετά κτενωτά όστρακα και κεραμίδες με γλυφές ή αβαθείς οπές. Μεγάλος ήταν ο αριθμός των εφυαλωμένων οστράκων. Βρέθηκαν, επίσης, ένα αγγείο αβαφές, με κτενωτή διακόσμηση στο λαιμό, αγνύθες, μεταλλικά αντικείμενα και ένα χάλκινο επίρραμμα. Τα όστρακα όπως και οι αποθηκευτικοί πίθοι φέρουν γενικά έντονα ίχνη καύσης.

5. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τη συμβασιούχο αρχαιολόγο Μ. Κεραμαρίδου.

Εικ. 18. Άγιος Θωμάς Αμαρουσίου. Οδός Όρσας Πετρούτσου. Άποψη της ανασκαφής.

Εικ. 19. Άγιος Θωμάς Αμαρουσίου. Οδός Όρσας Πετρούτσου. Πίθοι.

Εικ. 20. Άγιος Θωμάς Αμαρουσίου. Οδός Όρσας Πετρούτσου Σιρός.

Οδός Όρσας Πετρούτσου (Ο.Τ. 866, οικόπεδο Ν. Στρούμπου)

Σε ανασκαφή που έγινε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν τρεις τοίχοι και πέντε λαξεύματα. Οι Τχ 1-3 σχημάτιζαν ορθή γωνία και ήταν κατασκευασμένοι από μεσαίου μεγέθους λίθους χωρίς συνδετικό υλικό. Ο Τχ 2 αποτελείτο από λίθους και κεραμίδες πακτωμένα σε παχύ στρώμα κονιάματος. Πρόκειται για μεγάλο τμήμα τοίχου, που όμως είχε υποστεί κατάρρευση. Πιθανότατα, ανήκε σε διαφορετικό κτίριο από αυτό που σχημάτιζαν οι Τχ 1 και 3. Τα λαξεύματα ήταν μικρού ή μεγάλου μεγέθους ορύγματα στο έδαφος, πιθανώς με αποθηκευτική χρήση. Βρέθηκαν, επίσης, δύο ημικυκλικές κατασκευές, απροσδιόριστης λειτουργίας.

Η κεραμική που προέκυψε από το οικόπεδο ήταν αβαφής και εφυαλωμένη. Ωστόσο, στο λάξευμα Α2 βρέθηκαν τμήμα ειδωλίου ζώου, τμήμα ατρακτόσχημου μυροδοχείου, καθώς και θραύσματα από λίθινα αγγεία. Επίσης, εντοπίστηκε, ανεστραμμένο στο έδαφος, σχεδόν ακέραιο μικρό αβαφές αγγείο, σφαιρικού σχήματος, το οποίο περιείχε τέφρα και κέλυφος αυγού.

ΕΙΡΗΝΗ ΒΡΕΤΤΟΥ

Οδός Μενελάου 1 (οικόπεδο Ι. Κουκούμη)

Κατά τη διενέργεια σωστικής ανασκαφής στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 0,80 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα, αποκαλύφθηκε πηγάδι διαμ. 1,20 μ., λαξευμένο στο φυσικό έδαφος. Το στόμιό του ήταν λιθόκτιστο σε ύψος 1 μ. Από το εσωτερικό του, το οποίο διερευνήθηκε μέχρι βάθ. 1,70 μ., περισυνελέγη λιγοστή κεραμική, που χρονολογείται από τη γεωμετρική μέχρι και την ελληνιστική εποχή.

Σε απόσταση 1 μ. ανατολικά του πηγαδιού αποκαλύφθηκε κυκλικό λάξευμα διαμ. 1,10 και βάθ. 0,80 μ. Το εσωτερικό του δεν απέδωσε όστρακα.

Οδός Νηρηίδων και Ματρόζου (οικόπεδο Μ. Ναυπλιώτη)

Κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής, σε βάθος 0,55 μ. από το οδόστρωμα της οδού Ματρόζου, αποκαλύφθηκαν περιορισμένης έκτασης οικιστικά κατάλοιπα. Ειδικότερα, στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε γωνία κτιρίου, πιθανώς δωματίου (ΤΧ1, 2) κατά τον Β. προς Ν. άξονα, εσωτ. διαστ. 4,50×3,50 μ. Οι τοίχοι του, μέσου πλ. 0,50 και σωζ. ύψ. 0,30/0,50 μ., ήταν θεμελιωμένοι στο φυσικό αδιατάρακτο έδαφος. Κατασκευάστηκαν από δύο κατά πλάτος σειρές αργών ασβεστολιθικών λίθων, με ενδιάμεσο γέμισμα λίθων μικρότερου μεγέθους και χώμα ως συνδετικό υλικό.

Στα βορειοδυτικά του δωματίου αποκαλύφθηκε κτιστός σιρός[6] σε όρυγμα, διανοιγμένο επίσης στο φυσικό αδιατάρακτο έδαφος. Ο σιρός, ο οποίος διατηρούνταν σε άριστη κατάσταση, είχε διάμετρο στομίου 0,55, διάμετρο κοιλιάς 1,10 και ύψος 1,30 μ. Ήταν χτισμένος με μικρούς αργούς λίθους, τεμάχια κεραμίδων και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Τα τοιχώματά του ήταν επιχρισμένα, επίσης, με ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,02/0,03 μ.

Αμέσως ανατολικά του σιρού αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα εστίας, ωοειδούς σχήματος, σωζόμενης αποσπασματικά, διαστ. 0,70×0,55×0,25 μ. Οροθετούνταν από τεμάχια κεραμίδων, κάθετα τοποθετημένα και στερεωμένα εξωτερικά από διπλή σειρά μικρών αργών λίθων. Από το εσωτερικό της αφαιρέθηκε τέφρα πάχ. 0,10 μ.

Από την περισυλλεγείσα κεραμική (αβαφής και εφυαλωμένη) τα αποκαλυφθέντα κατάλοιπα χρονολογούνται στην ύστερη βυζαντινή περίοδο και πιθανώς αποτελούσαν τμήμα ενός εκτεταμένου οικισμού που αναπτύχθηκε κατά την ύστερη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο στην ευρύτερη περιοχή του Αγίου Θωμά Αμαρουσίου, όπως υποδηλώνουν οι σωστικές ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν μέχρι σήμερα.

ΔΗΜΟΣ ΚΗΦΙΣΙΑΣ

Οδός Πεσμαζόγλου 5 (Ο.Τ. 167, οικόπεδο Ε. Γλωσσώτη)

Κατά την ανασκαφή του οικοπέδου[7], σε βάθος 1,05 μ. από το οδόστρωμα της οδού Πεσμαζόγλου και 0,55 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκαν τέσσερις φάσεις κατοίκησης, που χρονολογούνται στην προϊστορική (α΄, β΄ φάση), τη ρωμαϊκή (γ΄ φάση) και την ύστερη βυζαντινή περίοδο (δ΄ φάση).

Στην αρχαιότερη φάση (α΄ φάση) χρήσης του χώρου ανήκει εκτεταμένη συμπαγής αργιλική στρώση, πάχ. 0,15 μ., η οποία εντοπίστηκε στο μέσον περίπου του βόρειου τμήματος του οικοπέδου, σε έκταση μέγ. διαστ. 13×9 μ. Κατά την αφαίρεσή της περισυνελέγη κεραμική της ΤΝ-ΠΕ Ι περιόδου και θραύσματα λεπίδων από οψιανό.

Η επόμενη φάση (β΄ φάση) αντιπροσωπεύεται από οικιστικά κατάλοιπα της ΠΕ ΙΙ περιόδου, που αποκαλύφθηκαν σε όλη την έκταση του οικοπέδου, σε βάθος 1,15 μ. βόρεια και 1,45 μ. νότια, από την επιφάνεια του εδάφους.

Συγκεκριμένα, στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε επιμήκης λιθόστρωση με κατεύθυνση Α.-Δ., διαστ. 14×1,80/2,80 και πάχ. 0,10/0,18 μ. Αποτελούνταν από μικρούς αργούς λίθους σε πυκνή διάταξη, στους οποίους παρεμβάλλονταν όστρακα και άργιλος ως συνδετικό υλικό. Εκατέρωθεν αυτής αποκαλύφθηκαν πέντε πασσαλότρυπες, μέσης διαμ. 0,25 και βάθ. 0,30 μ., που διανοίχθηκαν στο μαλακό αδιατάρακτο αργιλώδες έδαφος. Διατάσσονταν παράλληλα προς τη λιθόστρωση και στην ίδια ευθυγραμμία. Στα νότιά της εντοπίστηκαν τρεις διαδοχικές συμπαγείς στρώσεις, διαστ. 17,10×19,65 και κυμαινόμενου πάχ. 0,10/0,15 μ. έκαστη. Αποτελούνταν από πατημένη άργιλο, μικρή ποσότητα χαλικιού και άμμου, μικρούς αργούς λίθους και πιθανώς τοποθετήθηκαν για τη διαμόρφωση του χώρου. Παρόμοιες επιχώσεις εντοπίστηκαν και στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Από τις επιχώσεις αυτές συνελέγη αρκετή ποσότητα κεραμικής της ΠΕ ΙΙ περιόδου, όπως θραύσματα από φιάλες, κύπελλα, saucers, μεγάλος αριθμός λεπίδων και φολίδων οψιανού, καθώς και λιγοστά θραύσματα από λεπίδες πυριτόλιθου. Παρόμοια ευρήματα περισυνελέγησαν και από τη λιθόστρωτη επιφάνεια.

Στο νότιο άκρο του οικοπέδου εντοπίστηκε λάκκος, κυκλικής διατομής, διαμ. 1,40 και βάθ. 1 μ., λαξευμένος στο αδιατάρακτο αργιλώδες έδαφος. Κατά την αφαίρεση των επιχώσεων από το εσωτερικό του περισυνελέγη κεραμική της ΠΕ ΙΙ περιόδου.

Στα βορειοδυτικά του λάκκου αποκαλύφθηκε ανακομιδή τριών σκελετών μέσα σε αβαθές όρυγμα, ορατών διαστ. 0,45×0,55 μ., διανοιγμένο επίσης στο μαλακό αδιατάρακτο αργιλώδες έδαφος. Το νότιο τμήμα του και μέρος των σκελετών καταστράφηκαν από μεταγενέστερο κτίσμα της ρωμαϊκής εποχής. Από το εσωτερικό του ορύγματος περισυνελέγησαν λίγα όστρακα της ΠΕ ΙΙ περιόδου.

Ο χώρος εγκαταλείφθηκε από πλημμύρα, πιθανώς του παρακείμενου ρέματος της Πύρνας, διερχόμενου με κατεύθυνση Α.-Δ. περί τα 150 μ. νότια του οικοπέδου, όπως αποδεικνύουν οι αποθέσεις δύο επάλληλων στρώσεων ιλύος

6. Ο σιρός διατηρήθηκε ορατός και επισκέψιμος στην είσοδο της ανεγερθείσας οικίας.

7. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε από τους αρχαιολόγους Δ. Παλαιολόγο και Ι. Γεωργίου.

και άμμου που κάλυψαν τα προϊστορικά κατάλοιπα. Η ίδια πλημμύρα προκάλεσε και μεγάλης έκτασης διάβρωση του εδάφους στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, με αποτέλεσμα την καταστροφή προϊστορικών στρωμάτων.

Μετά από μακρά περίοδο εγκατάλειψης ο χώρος κατοικήθηκε εκ νέου κατά τη ρωμαϊκή εποχή (γ΄ φάση). Στη φάση αυτή ανήκει κτιριακό συγκρότημα, τοίχος και αποθέτης, που αποκαλύφθηκαν στο νότιο και το βόρειο τμήμα του οικοπέδου σε βάθος 1,10 μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

Ειδικότερα, στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα κτιρίου με προσανατολισμό Β.-Ν., αποτελούμενο από σειρά δύο δωματίων, ανεξάρτητων μεταξύ τους, και δύο χώρους στα ανατολικά τους.

Το βόρειο δωμάτιο 1 (ΤΧ1, 3, 5, 7), εσωτ. διαστ. 3,85×5,50 μ., είχε είσοδο πρόσβασης από Δ. Το νότιο και μεγαλύτερων διαστάσεων δωμάτιο 2 (ΤΧ5, 6, 8) είχε μήκος 8 και ορατό πλάτος 2,18 μ. Στο μέσον περίπου της βόρειας πλευράς του αποκαλύφθηκε ένας επιπλέον μικρών διαστάσεων χώρος (ΤΧ 7, 10, 11), μήκ. 1,28 και σωζ. πλ. 0,65 μ. Στα ανατολικά των δωματίων 1 και 2 αναπτύσσονταν δύο χώροι (χώροι 1, 2-ΤΧ7, 8, 9) ορατών διαστ. 5,92×3,17 μ., ο νότιος χώρος 1, και 5,10×4,50 μ., ο βόρειος χώρος 2, πιθανώς υπαίθριος. Το κτίριο εκτείνονταν νοτιοανατολικά εκτός των ορίων του οικοπέδου.

Οι τοίχοι του κτιρίου, μέσου πλ. 0,50 και σωζ. ύψ. 0,20/0,50 μ., ήταν κατασκευασμένοι από αργούς και ημίεργους λίθους με άργιλο ως συνδετικό υλικό.

Αμέσως δυτικά του βόρειου δωματίου 1 αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου (ΤΧ2) της αυτής περιόδου, με κατεύθυνση Α.-Δ., διαστ. 2,10×0,55×0,30 μ.

Στα δυτικά του ΤΧ2 αποκαλύφθηκε η βορειοανατολική γωνία κτίσματος, πιθανώς δεξαμενής, ορατών διαστ. 2,60×0,60 μ., που εκτεινόταν νοτιοδυτικά εκτός του οικοδομήσιμου χώρου. Οι ισχυροί του τοίχοι, πλ. 0,80 και σωζ. ύψ. 2,10 μ., ήταν συνδεδεμένοι και επιχρισμένοι με υδραυλικό κονίαμα. Κατά την κατασκευή του καταστράφηκε και τμήμα της ανακομιδής της ΠΕ ΙΙ περιόδου.

Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και τμήμα τοίχου (ΤΧ12), μήκ. 18,70, πλ. 0,50 και σωζ. ύψ. 0,12/0,40 μ., άγνωστης χρήσης, που αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου με κατεύθυνση Β.-Ν. Στα ανατολικά του στηριζόταν από δύο μικρές αντηρίδες.

Όλοι οι τοίχοι θεμελιώθηκαν στο φυσικό αδιατάρακτο έδαφος. Κατά τη διάνοιξη των τάφρων θεμελίωσής τους καταστράφηκαν προϊστορικά στρώματα.

Τέλος, στη ρωμαϊκή εποχή χρονολογείται και ο αποθέτης 1, διαστ. 4,13×4,06 και βάθ. 0,80 μ., που βρέθηκε στο μέσον περίπου της δυτικής πλευράς του οικοπέδου. Από το εσωτερικό του περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα κεραμίδων και θραύσματα αγγείων της αυτής περιόδου. Με βάση τη συναφή κεραμική και τα νομίσματα, τα ρωμαϊκά κατάλοιπα χρονολογούνται στο β΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.-1ο αι. μ.Χ., ενώ η χρήση του χώρου σταμάτησε στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο (5ος αι. μ.Χ.), εξαιτίας νέας πλημμύρας που επιβεβαιώνεται από την επικάθηση ιλύος στο εσωτερικό των δωματίων και στους χώρους του κτιρίου, καθώς και από στρώση λεπτόκοκκης άμμου που κάλυπτε τον ΤΧ12.

Μετά από μακρά περίοδο εγκατάλειψης, η χρήση του χώρου συνεχίστηκε εκ νέου και στην ύστερη βυζαντινή περίοδο (δ΄ φάση).

Η ανασκαφή απέδειξε ότι η περιοχή υπερυψώθηκε με επιχώσεις πάχ. 0,60/0,80 μ. Κατά την παρέμβαση αυτή καταστράφηκαν εξ ολοκλήρου τα στρώματα της ρωμαϊκής εποχής. Από την αφαίρεση των επιχώσεων περισυνελέγησαν αβαφή και μελαμβαφή όστρακα της ύστερης κλασικής και ελληνιστικής εποχής από μικρά κυρίως αγγεία (σκυφίδια, φυάλες, κάνθαροι κτλ.), όστρακα από μεγαλύτερα αγγεία ρωμαϊκών χρόνων (λεκανίδες, στάμνοι κτλ.), τεμάχια οπτοπλίνθων που φέρουν αποτυπώματα δακτύλων, λαβές με σχοινοειδή διακόσμηση, αβαφής και εφυαλωμένη κεραμική της ύστερης βυζαντινής περιόδου και νομίσματα της ελληνιστικής, ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής (κυρίως τεταρτηρά και μισά τεταρτηρά της περιόδου των Κομνηνών).

Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και ο ΤΧ13, πιθανώς περίβολος, κατεύθυνσης Α.-Δ., που αποκαλύφθηκε αποσπασματικά σε μήκος 25,50 μ., στη βορειοανατολική πλευρά του οικοπέδου και σε βάθος 0,55 μ. Ο ΤΧ13, μέσου πλ. 0,50 και σωζ. ύψ. 0,10 μ., κατασκευάστηκε από μικρούς αργούς λίθους με εμβόλιμα θραύσματα κεραμίδων και εφυαλωμένη κεραμική της ύστερης βυζαντινής περιόδου (14ος-15ος αι. μ.Χ.).

Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και το κυκλικό όρυγμα-αποθέτης 2, διαμ. 1,25 και βάθ. 1,50 μ., λαξευμένο στο αργιλώδες έδαφος, που εντοπίστηκε στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου. Από τον αποθέτη περισυνελέγη κεραμική προϊστορικών, υστεροκλασικών και ελληνιστικών χρόνων, καθώς και εφυαλωμένα όστρακα.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Συμβολή των οδών Μ. Μπότσαρη και Αγίας Κυριακής 18 (οικόπεδο Μ. Αθανασίου - Δ. Γλυκοφρύδη)

Κατά τη διενέργεια ανασκαφικής έρευνας[8] αποκαλύφθηκε λάκκος-αποθέτης, σε βάθος -0,10 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Πρόκειται για όρυγμα κυκλικής διατομής, διαμ. 1,30 και βάθ. 0,51 μ., το οποίο διανοίχθηκε στο φυσικό βράχο. Στο εσωτερικό του αποθέτη διαπιστώθηκε μεγάλη συγκέντρωση αργών ασβεστολιθικών λίθων, μικρού με-

8. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τη συμβασιούχο αρχαιολόγο Μ. Κεραμαρίδου.

γέθους, και ανάμεσα σε αυτούς αρκετή ποσότητα κεραμικής, όπως θραύσματα κεραμίδων και χονδροειδών αγγείων, ωμές πλίνθοι, θραύσματα μελαμβαφών και αβαφών αγγείων, καθώς και πυραμιδόσχημες αγνύθες.

Από τα παραπάνω ευρήματα πιθανολογείται η χρονολόγηση του αποθέτη στον 5ο αι. π.Χ.

Συμβολή των οδών Δηληγιάννη 32 και Διονύσου 10 (Ο.Τ. 56, οικόπεδο Γ. Πετρής ΑΤΕ)

Κατά τη διενέργεια ανασκαφικής έρευνας[9] εντός του υφιστάμενου νεοκλασικού κτιρίου ήλθαν στην επιφάνεια κατάλοιπα οκτώ κατεστραμμένων τοίχων, παράλληλων μεταξύ τους, με κατεύθυνση Β.-Ν. (Εικ. 21). Οι τοίχοι έχουν μέγιστο σωζόμενο μήκος από 1 έως 8,26 και κυμαινόμενο πλάτος από 0,50 έως 0,60 μ.

Κατά την ανασκαφή των τοίχων περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα κεραμικής, που επιτρέπει τη χρονολόγησή τους στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ανάμεσα στα ευρήματα συγκαταλέγονται πέντε χάλκινα νομίσματα και δύο λίθινα αντικείμενα.

Οδός Κόκκοτα 7 (οικόπεδο Εταιρίας ΙΑΤΑ ΕΛΛΑΣ ΑΕΕ)

Κατά την ανασκαφική έρευνα στο χώρο ερευνήθηκαν λιθόκτιστες κατασκευές[10]. Πιο συγκεκριμένα, στα δυτικά του χώρου αποκαλύφθηκε ελλειψοειδής λιθόκτιστη κατασκευή, η οποία στα ανατολικά συνδεόταν με λιθόκτιστο αγωγό. Η σαθρή τοιχοδομία των κατασκευών πιθανολογεί τη χρονολόγησή τους στους νεότερους χρόνους, ενώ από την περισυλλεγείσα κεραμική η αρχική φάση του αγωγού ενδεχομένως να τοποθετείται στους υστερορρωμαϊκούς χρόνους[11].

Στα νότια του οικοδομήσιμου χώρου εντοπίστηκε η δεξαμενή 1, με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ., και τμήμα λιθόκτιστου αγωγού σε σύνδεση με αυτήν. Η ορθογώνιου σχήματος δεξαμενή, μήκ. 3,60 και πλ. 2,95 μ., ήταν χτισμένη από αργούς λίθους και έφερε σαμαρωτή οροφή. Ο αγωγός, μήκ. 2,02 μ., που συνδεόταν με τη δεξαμενή και συνέχιζε την πορεία του προς ΒΑ., διακοπτόταν λόγω της διάλυσής του κατά την οικοδόμηση του σύγχρονου σπιτιού.

Στα βόρεια του οικοδομήσιμου χώρου αποκαλύφθηκε εν μέρει τμήμα της δεξαμενής 2, όμοιας κατασκευαστικά με τη δεξαμενή 1, και τμήμα αγωγού. Από αυτοψία που διενεργήθηκε από την 1η ΕΒΑ και την Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων Αττικής, οι δύο δεξαμενές θεωρήθηκε ότι ανήκουν στους νεότερους χρόνους και το Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων Αττικής γνωμοδότησε για την αποδόμησή τους.

Από το χώρο της ανασκαφής περισυνελέγησαν όστρακα από μελαμβαφή και χονδροειδή χρηστικά αγγεία, καθώς και όστρακα με εφυάλωση, κτενωτή και ραβδωτή διακόσμηση. Μεταξύ των κυριότερων ευρημάτων περιλαμβάνονται απολεπίσματα οψιανού, δύο πήλινες αγνύθες και χάλκινα νομίσματα.

Λεωφόρος Κηφισίας 260 (Έργο ΔΕΗ)

Κατά τη διάνοιξη φρεατίου από την εταιρία ΕΝΤΕΧΝΟΣ ΑΕ για λογαριασμό της ΔΕΗ, αποκαλύφθηκαν λείψανα επάλληλων τοίχων, σε μήκος 22 μ. Οι τοίχοι, κατεύθυνσης Β.-Ν. και Α.-Δ., είναι χτισμένοι από αργολιθοδομή και το πιθανότερο είναι να ανήκουν σε διαφορετικές οικοδομικές φάσεις (Εικ. 22).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποκάλυψη τμήματος κτιρίου, μήκ. 2, πλ. 4 μ. και προσανατολισμού Α.-Δ. Το κτίριο περιέκλειε δύο διαδοχικούς τετράπλευρους χώρους, ορατών διαστ. 1,04×0,52 και 1,37×0,23 μ., των οποίων οι τοίχοι ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους και οπτοπλίνθους. Οι εσωτερικές παρειές των τοίχων ήταν επιχρισμένες με υδραυλικό κονίαμα, που έφερε μικρές βαθύνσεις στην επιφάνειά του για την καλύτερη προσαρμογή του συνδετικού κονιάματος. Η τοιχοποιία του οικοδομήματος σε συνδυασμό με την περισυλλεγείσα κεραμική και τα λοιπά ευρήματα συνηγορούν στη χρονολόγηση του κτιριακού συγκροτήματος στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ωστόσο, για την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων είναι απαραίτητη η μελέτη των νομισμάτων και των λοιπών ειδικών ευρημάτων.

Από τα οικιστικά κατάλοιπα ρωμαϊκών χρόνων που έχουν βρεθεί σε παλαιότερους χρόνους στην Κηφισιά, αξίζει να αναφερθούν τα λείψανα ενός ρωμαϊκού βαλανείου, που αποκαλύφθηκαν απέναντι από το βυζαντινό ναΰδριο της Παναγιάς Ξυδούς και σε μικρή απόσταση από τη συμβολή των οδών Τατοΐου και Κοκκινάκη[12], καθώς και ενός νυμφαίου από το οποίο προέρχονται γλυπτά και αρχιτεκτονικά μέλη[13]. Επισημαίνεται ότι ο αρχαίος δήμος της Κηφισιάς γνώρισε τη μεγαλύτερη ακμή του κυρίως κατά το 2ο αι. μ.Χ., περίοδος η οποία συνδέεται με τη δράση του μεγάλου ευεργέτη σοφιστή Ηρώδη Αττικού. Το γνωστό ρωμαϊκό ταφικό μνημείο, στη συμβολή των οδών Κηφισίας και Κασσαβέ-

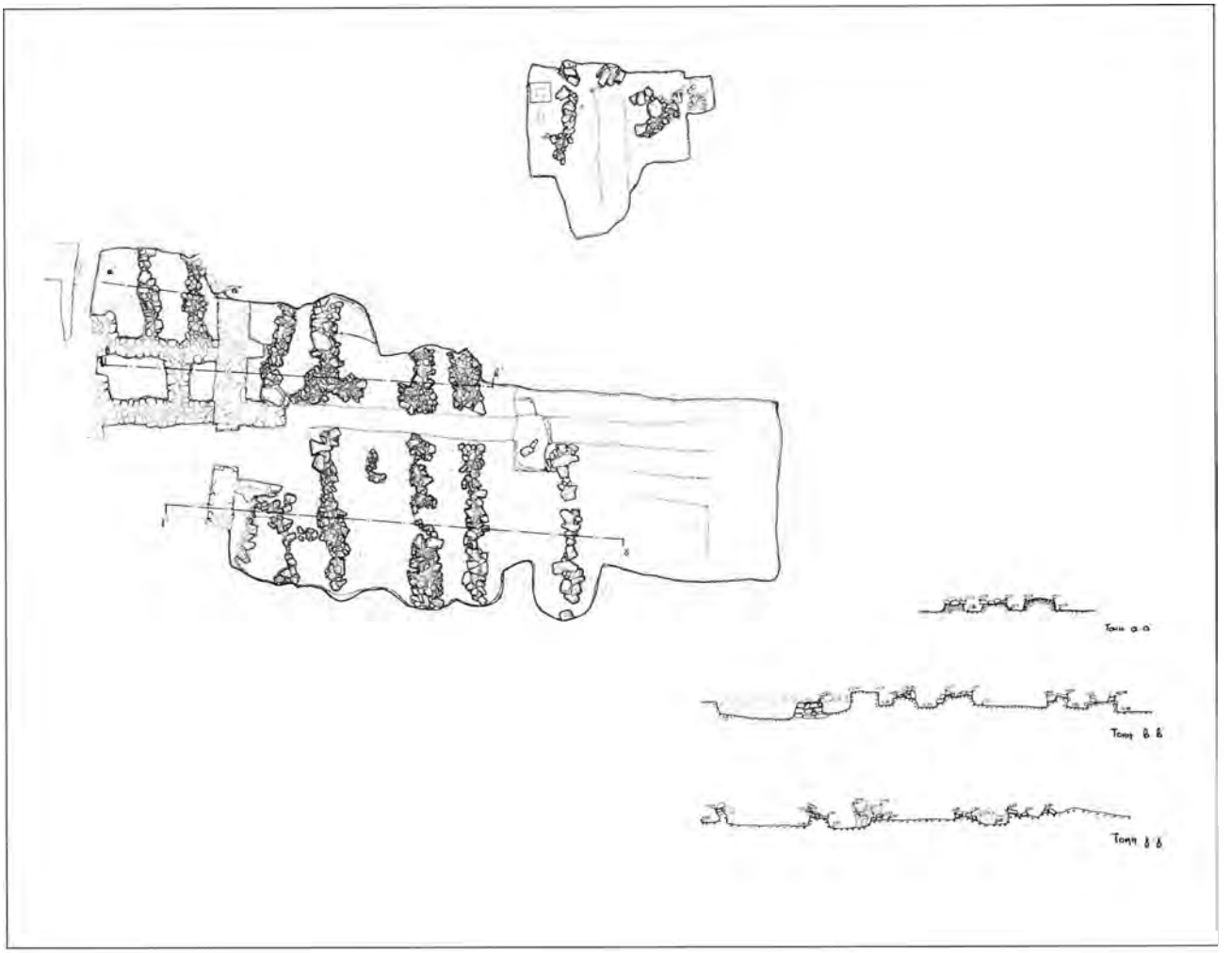
9. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τη συμβασιούχο αρχαιολόγο Ν. Μπουβή.

10. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τη συμβασιούχο αρχαιολόγο Α. Μανίκη.

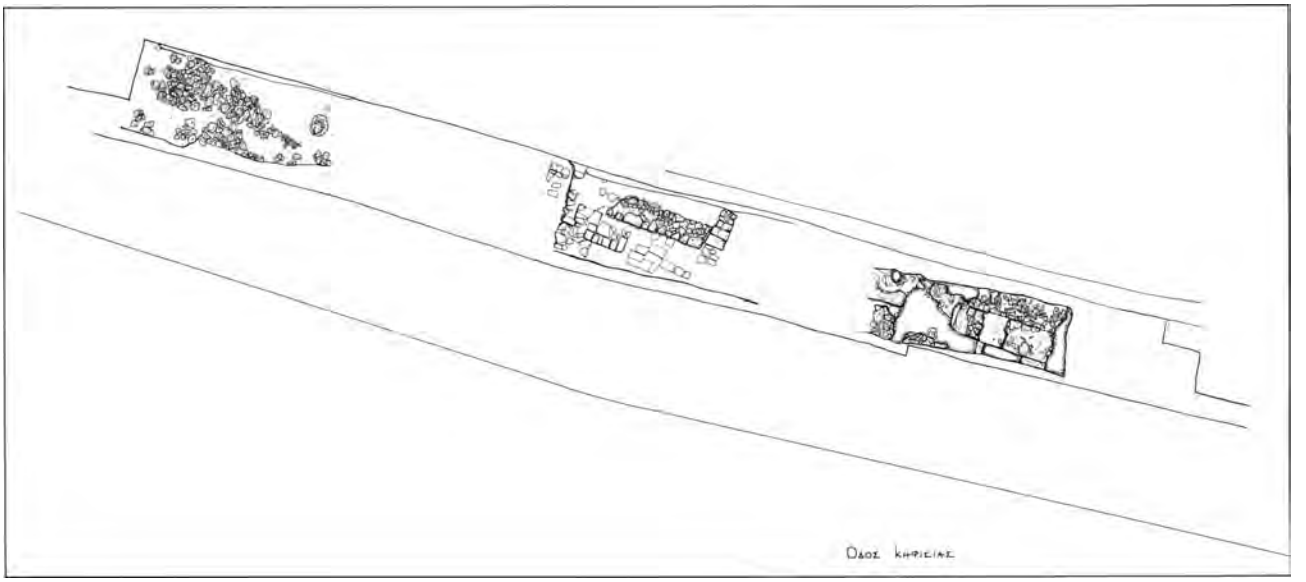
11. Σημειώνεται ότι στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Κατσίχτη, στη συμβολή των οδών Όθωνος και Κόκκοτα, είχαν εντοπιστεί λείψανα τοίχων και σύστημα τριών αποχετευτικών αγωγών, ρωμαϊκών πιθανότατα χρόνων, βλ. Μ. Πετριτάκη, *ΑΔ* 36 (1981): Χρονικά, σ. 56.

12. J. Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attica*, Tübingen 1988, σ. 197, εικ. 253-254, 200-201, εικ. 253-254. J. Tobin, *Herodes Attikos and the City of Athens: Patronage and Conflict under the Antonines*, Amsterdam 1997, σ. 215.

13. Μ. Πετριτάκη, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 63-66.

Εικ. 21. Κηφισιά. Συμβολή των οδών Δεληγιάννη 32 και Διονύσου 10. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Εικ. 22. Κηφισιά. Λεωφόρος Κηφισίας 260. Κάτοψη της ανασκαφής.

τη, χρονολογείται στο β΄ μισό του 2ου αι. μ.Χ. και αποτελεί το μοναδικό σωζόμενο μνημείο από την περίοδο αυτή[14].

Συμβολή των οδών Ζηρίνη, Νικοτσαρά και Αγίου Τρύφωνος (Έργο ΕΠΑ)

Κατά τη διέλευση αγωγού φυσικού αερίου της ΕΠΑ αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και εγκάρσια με τη διανοιχθείσα τάφρο του έργου, τμήμα τοίχου, με κατεύθυνση Α.-Δ. Ο τοίχος, αποκαλ. μήκ. 0,50, έχει πλάτος 0,90 και σώζεται σε ύψος 0,21 μ. Σε άμεση επαφή με τη νότια παρειά του τοίχου εντοπίστηκε συγκέντρωση αργών λίθων, οι οποίοι εσωκλείουν οπή διαμ. 0,43 μ.

ΔΗΜΟΣ ΝΕΑΣ ΕΡΥΘΡΑΙΑΣ

Οδός Τατοΐου 102-103

Στο πλαίσιο εκτέλεσης του έργου «Αντιπλημμυρική προστασία Δήμου Νέας Ερυθραίας» επί της οδού Τατοΐου, εντοπίστηκε σε βάθος 0,85 μ. από το οδόστρωμα και εγκάρσια με την τάφρο εκσκαφής, λιθόκτιστος αγωγός απορροής υδάτων, με κατεύθυνση Α.-Δ. Ο αγωγός, αποκαλ. μήκ. 1,80 μ., είναι ορθογώνιας διατομής, χτισμένος από αργούς λίθους. Η περισυλλογή λιγοστών αδιάγνωστων οστράκων δυσχεραίνει τη χρονολόγησή του.

8ο χιλιόμετρο εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας - περιοχή Μορτερό (οικόπεδο Καλτσόγια)

Κατά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα στα νοτιοανατολικά του οικοδομήσιμου χώρου (Εικ. 23) και ξεκίνησε ανασκαφική έρευνα, η οποία πραγματοποιήθηκε με δαπάνη του ιδιοκτήτη[15].

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, μήκ. 1,10 και πλ. 0,90 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. Κατά την ανασκαφική έρευνα περισυνελέγησαν θραύσματα χρηστικών (λεκανίδες, αμφορείς, οινοχόες) και μελαμβαφών αγγείων, καθώς και τμήματα κεραμίδων λακωνικού τύπου. Στο υπόλοιπο τμήμα του οικοδομήσιμου χώρου αποκαλύφθηκε επιφανειακά γωνιακό τμήμα επιμήκους κτιρίου, διαστ. 14 (Α.-Δ.)×10 μ. (Β.-Ν.). Η ανασκαφή διήρκησε μόνον έξι ημέρες και διακόπηκε λόγω κωλύματος του ιδιώτη να προχωρήσει στην ανέγερση οικοδομής.

Εικ. 23. Νέα Ερυθραία. 8ο χλμ. εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας, περιοχή Μορτερό. Λείψανα κτιρίου.

ΔΗΜΟΣ ΓΛΥΚΩΝ ΝΕΡΩΝ

Φούρεσι

Οδός Βυζαντίου (πρώην Κωνσταντινουπόλεως) (Ο.Τ. 197, οικ. 17, οικόπεδο Μελαχροινίδη)

Κατά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών στον οικοδομήσιμο χώρο του οικοπέδου εντοπίστηκαν τα λείψανα μυκηναϊκού θαλαμοειδούς τάφου (Εικ. 24) και ξεκίνησε η ανασκαφική έρευνα[16].

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας αποκαλύφθηκε δρόμος, κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., μήκ. 2,50 και πλ. 1 μ. στα ανατολικά και 1,20 μ. στα δυτικά., όπου σχηματιζόταν το στόμιο. Τα τοιχώματα του δρόμου ήταν κάθετα λαξευμένα στο φυσικό βράχο από κιμηλιά, ενώ το δάπεδό του σχημάτιζε κατηφορική κλίση από Α. προς Δ. Η ανασκαφή του δρόμου απέδωσε λίγα μυκηναϊκά όστρακα, μεταξύ των οποίων και μία βάση κύλικας.

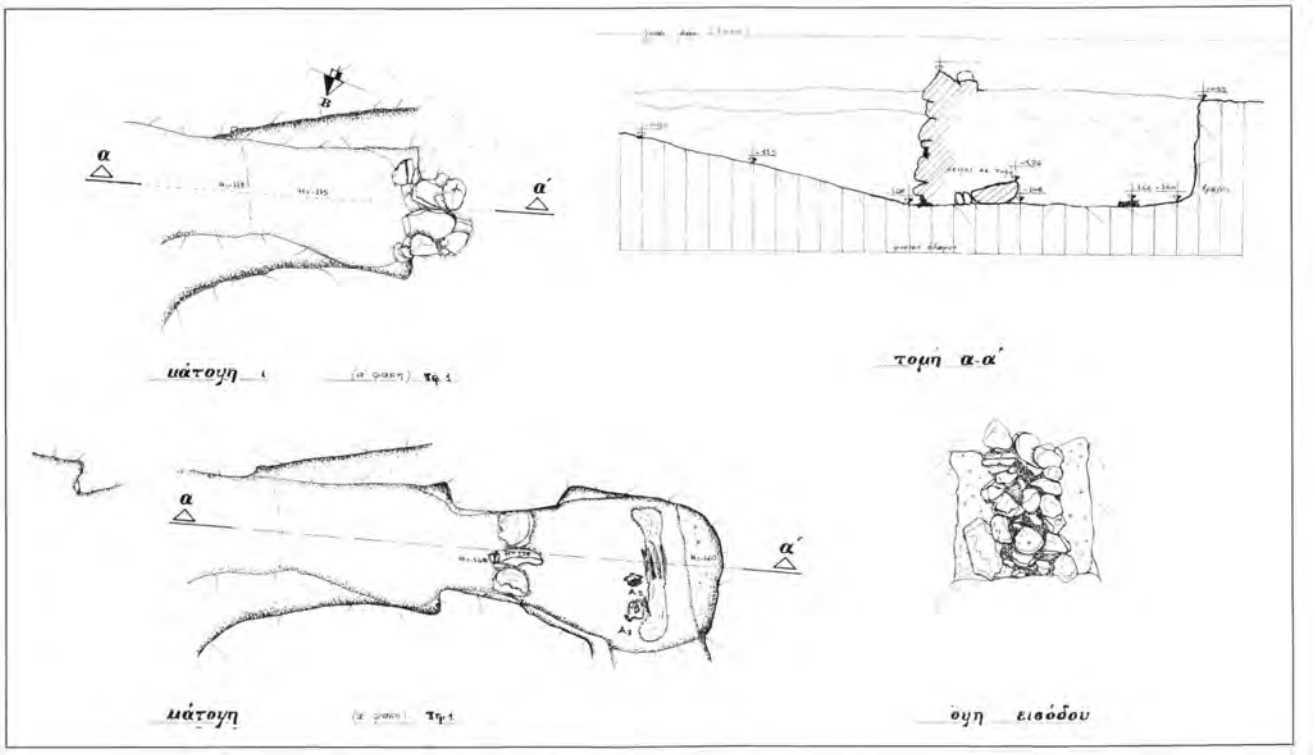
Το στόμιο του τάφου, διαστ. 0,64 (Β.-Ν.)×0,80 μ. (Α.-Δ.), φρασσόταν με αργολιθοδομή, ενώ εκατέρωθέν του σχηματίζονταν παραστάδες λαξευμένες στο φυσικό πέτρωμα.

Ο θάλαμος του τάφου, του οποίου η οροφή είχε καταρρεύσει, είχε ακανόνιστο κυκλοτερές σχήμα, διαστ. 1,44 (Α.-Δ.) και 1,10 μ. (Β.-Ν.). Το δάπεδό του παρουσίαζε κλίση από

14. Βλ. Tobin, ό.π., σ. 219-239. E.E. Perry, Iconography and the Dynamics of Patronage. A Sarcophagus from the Family of Herodes Atticus, *Hesperia* 70 (2001), σ. 461-492.

15. Η ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε από το συμβασιούχο αρχαιολόγο Γ. Χαιρετάκη.

16. Η ανασκαφή του τάφου διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο της Β΄ ΕΠΚΑ, Ε. Παπαφλωράτου.

Εικ. 24. Γλυκά Νερά. Φούρεσι. Μυκηναϊκός θαλαμοειδής τάφος. Κατόψεις, όψη εισόδου και τομή.

τα τοιχώματα προς το εσωτερικό. Δεν αποκαλύφθηκαν κόγχες στο δρόμο ή στο θάλαμο. Σε βάθος -0,52 μ. εντοπίστηκαν σκελετικά κατάλοιπα με προσανατολισμό Β.-Ν. Η ταφή ήταν κτερισμένη με δύο ψευδόστομους αμφορείς (FM 42,6) και ένα σκύφο με γραπτή διακόσμηση (Εικ. 25). Από τα ευρήματα ο τάφος χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΒ-ΙΙΙΓ1 περίοδο. Στην περιοχή όπου εντοπίστηκε ο τάφος εκτείνεται το μυκηναϊκό νεκροταφείο των Γλυκών Νερών, στο οποίο έχουν ανασκαφεί και άλλοι τάφοι[17].

Οδός Αμαλιάδος (Ο.Τ. 132-4, οικόπεδο Α. Χάντσον)

Κατά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκε στη μεν ανατολική πλευρά λιθόστρωση, στη δε δυτική κλίβανος[18]. Η λιθόστρωση, που αποκα-

Εικ. 25. Γλυκά Νερά. Φούρεσι. Οδός Βυζαντίου. Ψευδόστομοι αμφορείς.

17. Βλ. Ε. Κακαβογιάννης, Μυκηναϊκό νεκροταφείο στο λόφο Φούρεσι του Δήμου των Γλυκών Νερών Αττικής, *ΑΑΑ* 32-34 (1999-2001), σ. 55-70 και Α. Χατζηδημητρίου - Ε. Βρεττού - Ε. Παπαθωμά - Ι. Μουτάφη, Νέα ευρήματα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο στο Φούρεσι του Δήμου Γλυκών Νερών, *Πρακτικά της ΙΓ΄ Επιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Αττικής (Παιανία, 29-31 Οκτωβρίου και 1-2 Νοεμβρίου 2008)*, Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής, Καλύβια Θορικού Αττικής 2010, σ. 47-80.

18. Η ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε από τη συμβασιούχο αρχαιολόγο Έ. Τσελεπή.

Εικ. 26. Γλυκά Νερά. Φούρεσι. Οδός Αμαλιάδος. Λείψανα ασβεστοκαμίνου.

Εικ. 27. Γλυκά Νερά. Φούρεσι. Οδός Κυκλάδων. Κυκλοτερείς λαξεύσεις στο βράχο.

λύφθηκε σε μήκος 1,95 (Α.-Δ.) και πλάτος 1 μ. (Β.-Ν.), αποτελούνταν από αργούς λίθους, μικρού και μεσαίου μεγέθους, και πακτωμένα θραύσματα κεραμίδων και οστράκων. Η περισυλλογή λιγοστών οστράκων με ραβδωτή διακόσμηση συνηγορεί στη χρονολόγηση της λιθόστρωσης στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Ο κλίβανος, που σώζεται στο επίπεδο της θεμελίωσης, βρέθηκε σε απόσταση 5,90 μ. από τη λιθόστρωση και σε βάθος -0,61 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια (Εικ. 26). Έχει κυκλική κάτοψη, διαμ. 1,90 μ., και στόμιο πυροδότησης στη δυτική πλευρά του, μήκ. 0,87, πλ. 0,67 και σωζ. ύψ. ±0,45 μ., που έφερε ενσωματωμένες στην τοιχοποιία του δύο ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, διαστ. 0,45×0,40 μ., με έντονα ίχνη καύσης στην επιφάνειά τους. Τόσο τα εσωτερικά τοιχώματα του κλιβάνου όσο και ο πυθμένας του έφεραν επάλειψη με κονίαμα, πάχ. 0,02 έως 0,05 μ., που λόγω της πυράκτωσης είχε γίνει φαιόχρωμο. Από τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά του κλιβάνου πιθανολογείται η ταύτισή του με ασβεστοκάμινο[19].

Η αντικατάσταση των λίθων στη βορειοανατολική πλευρά του κλιβάνου με πήλινες ορθογώνιες πλίνθους, που έφεραν εμπιέσεις δακτύλων στην ορατή τους επιφάνεια, σε συνδυασμό με την εύρεση λίγων ραβδωτών οστράκων πιθανολογούν τη χρονολόγηση του κλιβάνου στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Οδός Κυκλάδων (Ο.Τ. 132, οικόπεδο Ρ. Μελέκη)

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής στον οικοδομήσιμο χώρο εντοπίστηκε τμήμα της συνέχειας του εκτεταμένου εργαστηριακού χώρου, των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, που είχε αποκαλυφθεί κατά την ανασκαφή του οικοπέδου των Αφών Παπανικόλα επί της ανατολικής πλευράς της οδού Κυκλάδων[20].

Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν 12 λαξεύσεις κυκλικού ή ελλειψοειδούς σχήματος, των οποίων η διάμετρος κυμαίνεται από 1,40 έως 0,64 μ., ενώ το βάθος τους από 0,18 έως 0,47 μ. (Εικ. 27). Οι λαξεύσεις αυτές το πιθανότερο είναι να προορίζονταν για την ένθεση πίθων ή για την καθίζηση πηλοχώματος.

Στον ίδιο χώρο εντοπίστηκαν οκτώ τοιχάρια χτισμένα από μικρού μεγέθους αργούς λίθους με κονίαμα ως συνδετικό υλικό, κυμαινόμενου ύψ. 0,20 έως 0,60 μ. Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε εν μέρει τμήμα λιθόκτιστης δεξαμενής, ορατών διαστ. 1,90×1,04 μ. και σωζ. ύψ. 0,70 μ. Τα τοιχώματα της δεξαμενής σώζουν τρεις επάλληλες στρώσεις κονιάματος, ενώ στη βορειοανατολική γωνία της σχηματίζεται κυκλοτερής οπή απορροής.

ΑΘΗΝΑ ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Οδός Μεσολογγίου και Νικοπόλεως (αριθ. οικ. 17, οικόπεδο Γ. Χατζή) και οδός Νικοπόλεως και Αιόλου (αριθ. οικ. 01, Ο.Τ. 206, οικόπεδο Δρακούλη - Καλαμοδάκου)

Πρόκειται για δύο όμορα οικόπεδα, στα οποία εκτείνεται τμήμα του μυκηναϊκού νεκροταφείου των Γλυκών Νερών[21]. Ανασκάφηκαν δύο μυκηναϊκοί θαλαμωτοί τάφοι, που είχαν εντοπιστεί στο παρελθόν, σκαμμένοι στην πλαγιά από μαλακή κιμηλιά με το μακρό άξονα στην κατεύθυνση Α.-Δ. και είσοδο από Α. Η οροφή είχε καταπέσει στο εσωτερικό λόγω της σαθρότητας των πετρωμάτων, ενώ κατακρημνί-

19. Βλ. Δ.Ν. Χριστοδούλου, Ογκώδες κτίσμα Ρωμαϊκής περιόδου στον Σταυρό Αγίας Παρασκευής: Το πέρασμα στα Μεσόγεια κατά την ύστερη αρχαιότητα, *ΙΒ΄ Επιστημονική Συνάντηση Νοτιοανατολικής Αττικής (Παλλήνη, 30/11-3/12/2006)*, Καλύβια Θορικού Αττικής 2008, σ. 311-312, εικ. 22-23.

20. Α. Χατζηδημητρίου - Ε. Παπαφλωράτου, *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 169-171.

21. Για το μυκηναϊκό νεκροταφείο των Γλυκών Νερών, βλ. Οικόπεδο Γ. Χατζή, *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 169, υποσημ. 20. Στην ανασκαφή εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Έ. Τσελεπή και Ε. Παπαφλωράτου.

σεις των τοιχωμάτων συνέβησαν και κατά τη διάρκεια της ανασκαφής συνεπεία βροχοπτώσεων. Η χρήση τους τοποθετείται στην ΥΕ ΙΙΙΑ2 και ΙΙΙΒ φάση.

Τάφος Α. Ο βορειότερος των δύο είχε κυκλικό θάλαμο (μέγ. διάμ. 3,70-3,90, μέγ. σωζ. ύψ. 2,70 μ.) εντός του οικοπέδου Καλαμοδάκου και επιμήκη δρόμο (μήκ. 8,50, πλ. 1,25 μ.) εντός του οικοπέδου Χατζή. Μέσα στο θάλαμο είχε διανοιγεί αποχετευτικός βόθρος, χωρίς να θίξει τα ταφικά στρώματα. Το στόμιο ήταν φραγμένο με μεγάλες όρθιες πέτρες και άλλες μικρότερες. Το δάπεδο του δρόμου προ της εισόδου κατελάμβανε επιμήκης ταφικός λάκκος, που περιείχε μία ταφή και συγκέντρωση κτερισμάτων παρά τους άκρους πόδες του νεκρού. Πρόκειται για οκτώ αγγεία (έξι κλειστά και δύο ανοικτά) και τρία κομβία από στεατίτη. Σε αντιστοιχία με αυτόν, στο βόρειο τοίχωμα του δρόμου εντοπίστηκε πλευρική κόγχη, φραγμένη με κτιστό τοίχο. Περιελάμβανε υπολείμματα ταφής κτερισμένης με επτά κλειστά αγγεία και τρία σφονδύλια από στεατίτη, συγκεντρωμένα στην περιοχή των ποδιών του νεκρού. Κάτω από αυτά υπήρχε μικρός, περίπου ορθογώνιος λάκκος με ανακομιδή οστών και χάλκινο αντικείμενο. Μέσα στο θάλαμο αποκαλύφθηκαν ανακομιδές οστών σε πολύ κακή διατήρηση, παραμερισμένες σε συστάδες παρά το βόρειο, το δυτικό/νοτιοδυτικό και το νότιο τοίχωμα. Διακρίθηκαν τα υπολείμματα ενός μόνον κρανίου πάνω στην καλυπτήρια του υποκείμενου Λάκκου 1. Από τις ανακομιδές περισυνελέγησαν 21 αγγεία, ως επί το πλείστον κλειστά. Κάτω από αυτό το ταφικό στρώμα, το δυτικό τμήμα του θαλάμου κατελάμβαναν δύο λάκκοι καλυμμένοι με πλάκες. Ο Λάκκος 1 στα νοτιοδυτικά περιελάμβανε ανακομιδές, κυρίως κρανίων (καταμετρήθηκαν 11), κύαθο, πιθαμφορίσκο, αμυγδαλόσχημη ψήφο από αχάτη, χάλκινο εγχειρίδιο, σφονδύλι από στεατίτη και τμήματα μολύβδινου σύρματος. Ο Λάκκος 2 στα βορειοδυτικά είχε χρησιμοποιηθεί για διαδοχικές ταφές. Το κατώτερο ταφικό στρώμα περιελάμβανε δύο αγγεία και είχε καλυφθεί με πλάκες, που βρέθηκαν καταβυθισμένες στο μεσαίο τμήμα. Πάνω σε αυτές, υπολείμματα οστών, ένα κρανίο στο μέσον της νότιας πλευράς και έξι αγγεία, κλειστά και ανοικτά, είχαν καλυφθεί με δεύτερη στρώση πλακών.

Τάφος Β. Νότια του τάφου Α και μικρότερος σε μέγεθος, είχε τετράπλευρο θάλαμο (διαστ. 2,10/2,20×2,50/2,60, μέγ. σωζ. ύψ. 2,30 μ.) και δρόμο μήκ. 5,20 μ. με έντονη κατωφέρεια στο πρώτο μισό του και οριζόντιο στο τμήμα προ του κτιστού φράγματος του στομίου. Στο κέντρο του θαλάμου και επί του δαπέδου αποκαλύφθηκαν τα αποσαθρωμένα οστά δύο ταφών, προφανώς των τελευταίων, με τα κρανία προς Δ. και τα σκέλη συνεσταλμένα. Μόνον ένα σφονδύλι από στεατίτη φαίνεται ότι συνάπτεται με τη μία από τις δύο. Στη βόρεια/βορειοδυτική, τη δυτική και τη νότια πλευρά του θαλάμου είχαν παραμεριστεί τα οστά προηγούμενων ταφών και τα κτερίσματά τους. Κατά την ανασκαφή διακρίθηκαν έξι συστάδες ανακομιδών (μηριαία και τμήματα κρανίων) με τις οποίες συνδέονται 13 αγγεία, κλειστά και ανοικτά, τέσσερα σφονδύλια από στεατίτη, τμήματα από στρεπτό σύρμα και μία σφραγίδα. Η μελέτη των ευρημάτων θα αποσαφηνίσει τις φάσεις χρήσης του τάφου.

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΥ

ΔΗΜΟΣ ΓΕΡΑΚΑ[22]

Περιοχή Σταυρού

Οδός 25ης Μαρτίου (Ο.Τ. 110, οικόπεδο Ν. Σκανιά)

Κατά τη διενέργεια εκσκαφών για την οικοδόμηση του εν λόγω οικοπέδου εντοπίστηκε σε βάθος 1,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και πέρα από το δυτικό όριο του οικοπέδου (εξ ολοκλήρου κάτω από τα θεμέλια της διπλανής οικοδομής) ορθογώνιος κιβωτιόσχημος τάφος με κονίαμα. Ο τάφος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και οι διαστάσεις του ήταν: μήκος 1,55, εσωτερικές διαστάσεις 0,55×0,55, εξωτερικές 0,64×0,64. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν μία λευκή λήκυθος με διακόσμηση μαιάνδρου και κισσόφυλλων, μία μελαμβαφής πυξίδα, λιγοστά οστά και μικρό τμήμα του κρανίου του νεκρού. Η κεραμική χρονολογεί την ταφή στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

Συμβολή των οδών Ζαλόγγου και Μακρυγιάννη (Έργα υδροδότησης του Δήμου Γέρακα)

Υπό το οδόστρωμα της οδού Ζαλόγγου εντοπίστηκε στο μεν δυτικό άκρο της τομής λαξευμένος βράχος (δάπεδο;), σε βάθος 0,52 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος, στο δε ανατολικό τμήμα δύο τοίχοι, οι οποίοι σχημάτιζαν μεταξύ τους ορθή γωνία. Ο τοίχος α΄, με κατεύθυνση Β.-Ν., βρέθηκε σε βάθος 0,22 μ. Αποτελεί συνέχεια του τμήματος τοίχου που είχε αποκαλυφθεί στο πλησίον, ήδη ανεσκαμμένο οικόπεδο, στη συμβολή των οδών Ζαλόγγου και Μακρυγιάννη (Ο.Τ. 180). Η κατασκευή του ήταν ισχυρή, με μία σειρά αργών λίθων μεσαίου μεγέθους, και είχε σωζόμενο ύψος από 0,31 έως 0,33 μ. Το πλάτος του ήταν 0,92 μ.

Καθέτως και σχηματίζοντας ορθή γωνία με τον τοίχο α΄ εντοπίστηκε – στο ίδιο βάθος – και ο τοίχος β΄, ο οποίος ήταν κατασκευασμένος από δύο σειρές αργών λίθων μικρότερου μεγέθους. Το μήκος του – εντός της τομής – ήταν 0,93 μ. Το

22. Στις ανασκαφές του έτους 2006, στις περιοχές Δήμων Γέρακα και Παλλήνης, συμμετείχαν οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι Π. Ζούβελου, Ει. Μαγκανιώτη, Γ. Πανουσόπουλος και Μ. Ραυτοπούλου. Τα κατατεθέντα κείμενα στηρίζονται εν πολλοίς στις ανασκαφικές εκθέσεις των συγκεκριμένων συναδέλφων, αλλά ασφαλώς τα όποια λάθη ή παραλείψεις βαραίνουν αποκλειστικώς τον υπογράφοντα.

πλάτος του δεν ήταν εφικτό να μετρηθεί, αφού αποκαλύφθηκε μόνον ένα τμήμα του τοίχου εντός των ορίων της τομής.

Βρέθηκαν αρκετά όστρακα, κυρίως θραύσματα από κύλικες, αμφορείς και πινάκια. Μερικά έφεραν γραπτή διακόσμηση.

Σε τομή που έγινε από συνεργείο του Δήμου Γέρακα κατά μήκος της οδού Μακρυγιάννη εντοπίστηκε, σε βάθος 0,55 μ. από το οδόστρωμα, τμήμα τοίχου αποτελούμενο από μία σειρά μεγάλων λίθων. Λόγω του μικρού πλάτους της τομής, δεν βρέθηκαν τα όρια του τοίχου. Το τμήμα που ήταν ορατό βρέθηκε μερικώς κατεστραμμένο από προηγούμενες εργασίες, καθώς δύο μεγάλοι λίθοι είχαν μετακινηθεί από την αρχική τους θέση προκειμένου να διέλθει αγωγός υδάτων.

Οδός Μιαούλη και Μάρκου Μπότσαρη (Ο.Τ. 109, οικόπεδο Ι. Σταυρόπουλου)

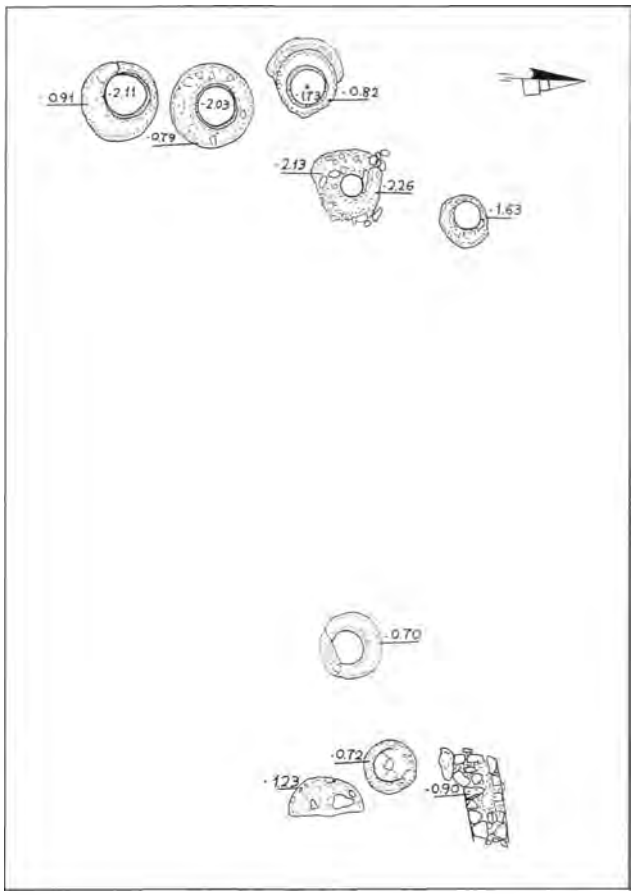
Εντός της πρασιάς του οικοπέδου, στη βορειοδυτική γωνία του και παρά την οδό Μάρκου Μπότσαρη, αποκαλύφθηκαν, σε βάθος 2,45 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος και σε απόσταση 1,25 έως 2,10 μ. από το ανατολικό κράσπεδό της, σειρά λίθων ανάμεικτων με κεραμίδες και ελάχιστα όστρακα χονδροειδούς αβαφούς χρηστικής κεραμικής.

Τα ευρήματα σχετίζονται τυπολογικώς με αυτά της πλησιόχωρης ανασκαφής στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. και Γκ. Αθανασιάδη (βλ. αμέσως παρακάτω).

Οδός Μιαούλη 32 και Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ (Ο.Τ. 149, οικόπεδο Ι. και Γκ. Αθανασιάδη)

Την άνοιξη του 2006, κατά τη διάνοιξη δοκιμαστικών τομών στο οικόπεδο, εντοπίστηκαν οκτώ συνολικώς σιροί βυζαντινών χρόνων (Εικ. 28). Ο πρώτος εντοπίστηκε σε απόσταση 10,05 μ. περίπου από το νότιο όριο του οικοπέδου. Το ύψος του σιρού ήταν 1,25, το πάχος του χείλους 0,35 και η διάμετρός του από 0,78 έως 1,09 μ. Ο δεύτερος σιρός εντοπίστηκε σε βάθος από -1,72 έως -2,08 μ. Πλησίον του σιρού εντοπίστηκε βυζαντινό πινάκιο με πρασινωπή εφυάλωση και εγχάρακτα μοτίβα. Ο τρίτος σιρός είχε διάμετρο 0,53 μ. Το χείλος και το σώμα του σώζονταν κατά το ήμισυ. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος του ήταν 1,09 μ. Περιμετρικώς και εντός αυτού εντοπίστηκαν αρκετά θραύσματα του σιρού και τεμάχια κεραμικής. Ο τέταρτος σιρός ήταν εξ ολοκλήρου κατεστραμμένος. Ο πέμπτος σιρός (σωζ. ύψ. 1,16 μ.) έφερε στο χείλος του μεγάλη λίθινη καλυπτήρια πλάκα.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε ο έκτος σιρός, με διάμετρο χείλους 0,62 μ., και ο έβδομος, σχεδόν ολοκληρωτικά κατεστραμμένος. Ο όγδοος σιρός εντοπίστηκε σε βάθος 0,90 μ. και είχε διάμετρο χείλους 0,50 μ. Επίσης, πλησίον του 6ου, του 7ου και του 8ου σιρού εντοπίστηκε σε βάθος -1,06 μ. τοιχίο με κατεύθυνση Δ.-Α.

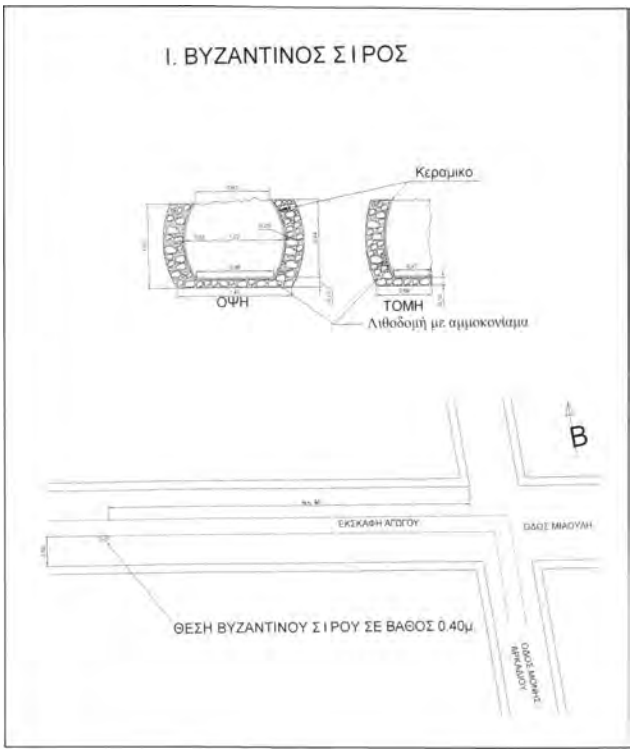
Εικ. 28. Γέρακας. Περιοχή Σταυρού. Οδός Μιαούλη 32 και Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄. Κάτοψη της ανασκαφής.

Η ανασκαφική έρευνα απέδωσε κεραμική αποτελούμενη από αβαφή όστρακα, προερχόμενα από λεπτά αγγεία διαφόρων μεγεθών, καθώς και μεγάλα τεμάχια εφυαλωμένων πινακίων και αρκετά τεμάχια μεγάλων χονδροειδών αγγείων. Η κεραμική χρονολογείται στους μεσοβυζαντινούς χρόνους (9ος-12ος αι. μ.Χ.). Οι σιροί σχετίζονται άμεσα με τις αποθηκευτικές εγκαταστάσεις που περιέβαλλαν το πλησίον σωζόμενο μεσοβυζαντινό Καθολικό της μονής του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου (11ος αι. μ.Χ.).

Από τους σιρούς, ο δεύτερος και ο τρίτος μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνος. Οι υπόλοιποι διατηρούνται εγκιβωτισμένοι και καταχωσμένοι σε χώρο του υπογείου της οικοδομής.

Διάφορες οδοί (Έργα εταιρείας Ηρόδοτος ΑΤΕ για λογαριασμό Δήμου Γέρακα)

Την άνοιξη του 2006, κατά την παρακολούθηση έργου κατασκευής αγωγών ομβρίων υδάτων, αποκαλύφθηκαν ίχνη αρχαιοτήτων και λείψανα δύο σιρών. Επί της οδού Μιαούλη, στο ύψος περίπου του αριθ. 55, μέσα σε αναμοχλευμέ-

Εικ. 29. Γέρακας. Οδός Μιαούλη 50. Όψη και τομή σιρού.

νο στρώμα από σύγχρονες επεμβάσεις, αποκαλύφθηκαν λείψανα κατασκευής προερχόμενα από αρχαίο αποθέτη. Το τμήμα του αποθέτη που βρισκόταν εντός του χάνδακος ήταν κατασκευασμένο από πέτρες και χώμα, διαστ. 2×2 μ. περίπου, σχεδόν κυκλικού σχήματος, ενώ το υπόλοιπο τμήμα του εκτεινόταν προς το εσωτερικό της βόρειας παρειάς του σκάμματος. Εντοπίστηκαν ελάχιστα όστρακα χονδρής κεραμικής και αρκετές κεραμίδες.

Επί της οδού Μιαούλη, στο ύψος περίπου του αριθ. 50, εντοπίστηκε σιρός (Εικ. 29). Βρέθηκε μέσα στα όρια του σκάμματος για τον κεντρικό αγωγό και προς τη νότια παρειά του, σε βάθος 0,40 μ. περίπου από το σύγχρονο οδόστρωμα. Ο σιρός είχε σωζόμενες διαστάσεις (εξωτερικές) 1,50×1,10 μ. και ήταν σχεδόν κυκλικός, με τοιχώματα και δάπεδο πάχ. 0,20/0,25 μ. Ήταν κατασκευασμένος από λίθους, πηλό και ασβεστοκονίαμα, ενώ τα τοιχώματα έφεραν εσωτερικά επάλειψη από πηλοκονίαμα πάχ. 0,02 μ. Εντός του σιρού υπήρχαν λίθοι και χώμα λόγω σύγχρονων επεμβάσεων.

Τέλος, επί της οδού Μιαούλη, περίπου στο ύψος του αριθ. 48 και σε βάθος 0,20 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα, εντοπίστηκαν λείψανα δεύτερου σιρού, εντελώς καταστραμμένου, καθώς από το σημείο είχε διέλθει ο κεντρικός αγωγός ύδρευσης. Η κατασκευή είχε σχεδόν τα ίδια χαρακτηριστικά τοιχοποιίας με τον πρώτο σιρό, αλλά μέσα στην ασβεστοκονία υπήρχαν κεραμίδες και εντοιχισμένη μία σχιστολιθική πλάκα.

Οδός Μεσολογγίου και Δάμωνα (Ο.Τ. 309, οικόπεδο Ευ. Χορόζογλου)

Ανασκάφηκε αποθέτης κεραμικής, ο οποίος βρέθηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου σε βάθος 0,70 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους (Εικ. 30). Ήταν ελλειψοειδούς κάτοψης και είχε οριζόντιες διαστάσεις 1,10 (Β.-Ν.) × 1,20 μ. (Δ.-Α.) περίπου και βάθος 2,10 μ. Περισυνελέγησαν θραύσματα χονδροειδούς κεραμικής και κεραμίδων (διάρκεια ανασκαφής: 13/7-25/7/2005).

Περιοχή Κέντρου

Οδός Ευρυτανίας 31 (Ο.Τ. 685, οικόπεδο Α. και Π. Κατσορίδα)

Κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών στην εν λόγω ιδιοκτησία εντοπίστηκε διάσπαρτη στο σύνολο του οικοπέδου κεραμική, στην οποία περιλαμβάνονταν αβαφή όστρακα, λαβές αμφορέων, τμήμα βάσης πινακίου, τμήματα στομίων μικρών και μεγάλων αγγείων και κέραμοι. Μεταξύ των οστράκων βρέθηκαν κάποια με εγχάρακτη διακόσμηση, ελάχιστα μελαμβαφή, καθώς και ένα όστρακο με εφυάλωση.

Συμβολή των οδών Ευβοίας, Φλωρίνης, Μεσσηνίας και Λεωφόρου Μαραθώνος (Ο.Τ. 748, οικόπεδο εταιρείας Trust Worth Estates SA

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν σωρευμένες κέραμοι μαζί με όστρακα αβαφών χονδροειδών αγγείων. Η κεραμική εντοπίστηκε σε σχετικά περιορισμένη έκταση (2-2,50 τ.μ. περίπου) και σε βάθος 1,30 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους.

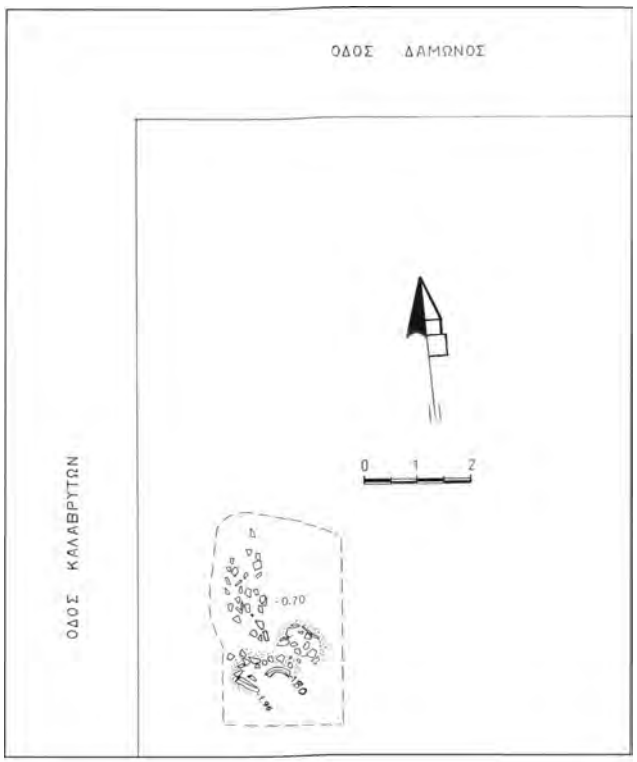
ΕΡΓΑ ΔΗΜΟΥ ΓΕΡΑΚΑ. ΑΓΩΓΟΣ ΟΜΒΡΙΩΝ ΥΔΑΤΩΝ. ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΑΥΣΟΣ

Οδός Μεσολογγίου

Στην παρειά της τομής που διανοίχθηκε για την τοποθέτηση των σωλήνων αποχέτευσης βρέθηκε και ανασκάφηκε αποθέτης κεραμικής. Περισυνελέγησαν όστρακα αβαφούς κεραμικής και θραύσματα κεραμίδων (διάρκεια ανασκαφής: 3-4/10/2005).

Οδός Ιπποκράτους

Στην παρειά της τομής που διανοίχθηκε για την τοποθέτηση των σωλήνων ακαθάρτων υδάτων βρέθηκε και ανασκάφηκε αποθέτης κεραμικής. Περισυνελέγησαν λίγα με-

Εικ. 30. Γέρακας. Περιοχή Σταυρού. Οδός Μεσολογγίου και Δάμωνα. Κάτοψη της ανασκαφής.

λαμβαφή και πολλά αβαφή όστρακα, καθώς και θραύσματα κεραμίδων (διάρκεια ανασκαφής: 10-11/10/2005).

Οδός Παπαφλέσσα

Στην παρειά της τομής που διανοίχθηκε για την τοποθέτηση των σωλήνων αποχέτευσης βρέθηκε και ανασκάφηκε αποθέτης κεραμικής. Περισυνελέγησαν όστρακα αβαφούς κεραμικής και θραύσματα κεραμίδων (διάρκεια ανασκαφής: 2/11/2005).

ΔΗΜΟΣ ΠΑΛΛΗΝΗΣ

Περιοχή Κάντζας

Οδός Μουσών και Ζεφύρου (Ο.Τ. 42, οικόπεδο Στ. Τσούγια)

Κατά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών στο εν λόγω οικόπεδο περισυνελέγη ποσότητα κεραμικής που ήταν διάσπαρτη στο οικόπεδο σε κυμαινόμενα βάθη, μέχρι 1,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Αυτή συνίστατο σε ποσότητα κεράμων, αβαφή όστρακα χρηστικών αγγείων, καθώς και σε λίγα μελαμβαφή. Στο μέσον του οικοπέδου και σε απόσταση 8,30 μ. από το νότιο όριό του ερευνήθηκε πυρά σε βάθος 1 μ. περίπου και μέσα σε λάκκο διαμ. 1,70 μ.

Περιοχή Κέντρου

Λεωφόρος Μαραθώνος 46 και οδός Ρήγα Φερραίου 2 (Ο.Τ. 99, οικόπεδο Ι. Γαβρίλη)

Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκε, σε βάθος 1,20 μ. από το κράσπεδο της Λεωφόρου Μαραθώνος και νοτίως αυτής, λιθοσωρός ημικυλινδρικής, περίπου, μορφής, ο οποίος αποτελούνταν από λίθους μεσαίου και μικρού μεγέθους. Το βορειότερο τμήμα του λιθοσωρού πιθανότατα καταστράφηκε κατά τη διάνοιξη της Λεωφόρου Μαραθώνος παλαιότερα. Οι διαστάσεις του είναι: μήκος 3,70, πλάτος 0,60-1,25, ύψος 0,50-0,83 μ. Νότια του λιθοσωρού εντοπίστηκε σε βάθος 2,12 μ. μία στρώση βοτσάλων μήκ. 4,50 μ. που εδραζόταν απευθείας στο φυσικό βράχο και πιθανόν να αποτελούσε νεροσυρμή. Κατά την ανασκαφή περισυνελέγησαν ένα μελαμβαφές και λίγα αβαφή όστρακα. Ο λιθοσωρός, λόγω του σχετικώς κανονικού σχήματός του και της άμεσης γειτνίασής του με την αρχαία οδό που συνέδεε την Αθήνα με τα Μεσόγεια, ίσως αποτελούσε το θεμέλιο κάποιου παρόδιου επιτύμβιου(;) μνημείου (διάρκεια ανασκαφής: 11/4-19/4/2005).

Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου 18 (πλατεία Παλαμά) (Ο.Τ. 79, οικόπεδο εταιρείας Π. Μερτύρης και Σία ΟΕ)

Κατά τον έλεγχο μερικής εκσκαφής (στο πλαίσιο κατεδάφισης προϋπάρχοντος υπογείου) εντοπίστηκε αποθέτης κεραμικής, σε βάθος 1,48 μ., ο οποίος περιείχε συσσωρευμένη ποσότητα τεμαχίων κεράμων. Ο αποθέτης ήταν κυκλικός, με διάμετρο 1,50 μ. περίπου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΔΗΜΟΣ ΠΑΙΑΝΙΑΣ

Οδός Επισκοπής (Ο.Τ. 5034, οικόπεδο Δ. Γιαννάκη)

Με αφορμή οικοδομικές εργασίες στο όμορο προς Α. οικόπεδο Κωνστάντιου, αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Γιαννάκη πώρινη σαρκοφάγος με δίρριχτο κάλυμμα (διαστ. 2,20×0,88 μ.), οπότε ειδοποιήθηκε η Εφορεία μας. Η σαρκοφάγος, εσωτ. διαστ. 1,91×0,59 μ., περιείχε ένα νεκρό τοποθετημένο κατά μήκος του βόρειου μακρού τοιχώματος, με το κρανίο στη βορειοανατολική γωνία. Στην περιοχή των κάτω άκρων βρέθηκαν πολλά τμήματα διαλυμένου ξύλου και ένα όστρεο, ενώ κατά μήκος του νότιου τοιχώματος της σαρκοφάγου διάσπαρτα θραύσματα, που μετά τη συντήρηση απέδωσαν δύο χάλκινες στλεγγίδες. Εκ των υστέρων, παραδόθηκαν δύο μελαμβαφή αγγεία (φιάλη και αλατοδοχείο, Εικ. 31) του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., που μάλλον βρίσκονταν στη νοτιοανατολική γωνία της σαρκο-

Εικ. 31. Παιανία. Οδός Επισκοπής. Αγγείο από τη σαρκοφάγο.

φάγου. Γύρω από τη σαρκοφάγο δεν διαπιστώθηκαν άλλα ευρήματα. Η σαρκοφάγος καταχώσθηκε[23].

Οδός Διαδόχου Κωνσταντίνου (ΠΕ 5, Ο.Τ. 5026, οικόπεδο Ι. Βυθούλκα)

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε σε βάθος 1,50 μ. από την επιφάνεια του πέριξ φυσικού εδάφους, κυλινδρικό όρυγμα λαξευμένο στο φυσικό μαλακό πέτρωμα, διαμ. 1,20 και βάθ. 0,85 μ., με λιθόστρωτο πυθμένα. Περιείχε λίθους, ιδιαίτερα πυκνούς στο ανώτερο τμήμα, και λίγα θραύσματα αγγείων, κυρίως αβαφών και ελάχιστων μελαμβαφών[24].

Οδός Αφροδίτης (ΠΕ 4, Ο.Τ. 243, οικόπεδο Δ. Παπαδημητρίου)

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου ανασκάφηκε τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., πλ. 0,90-1 και αποκαλ. μήκ. 10,20 μ., οικοδομημένος από μεγάλους αργούς λίθους στις δύο όψεις του με ενδιάμεσο γέμισμα μικρότερων. Ο τοίχος φαίνεται να συνεχίζει στο γειτονικό προς Α. οικόπεδο. Ειδοποιήθηκε η αρμόδια 1η ΕΒΑ, στην οποία παραδόθηκε η ευρεθείσα κεραμική και αντίγραφο του ημερολογίου και των σχεδίων[25].

Οδός Δ. Γιαννάκου 20 (ΠΕ 3, Ο.Τ. 214, οικόπεδο Σπ. Γιαννάκου)

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκαν δύο λάκκοι ακανόνιστου κυκλικού σχήματος διανοιγμένοι στο φυσικό ασβεστολιθικό πέτρωμα, το οποίο εμφανίζεται σε βάθος από 0,50 έως 1,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Ο πρώτος λάκκος είχε διάμετρο στομίου 1,40 και ο δεύτερος 1 και μέγιστη 1,60 βαθύτερα. Περιείχαν καστανό χώμα και λίγα αβαφή όστρακα βυζαντινών χρόνων.

Ανώνυμες οδοί, παρά το βυζαντινό ναό Κοίμησης Θεοτόκου (ΠΕ 4, Ο.Τ. 249, οικόπεδο Κ. Χρονόπουλου - Κ. Χρόνη)

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, στο χώρο της πρασιάς της πρόσοψης, εντοπίστηκε μεγάλο αποθηκευτικό αγγείο και λείψανα τοίχων βυζαντινών χρόνων. Εκλήθη η 1η ΕΒΑ.

ΔΗΜΟΣ ΚΡΩΠΙΑΣ

Κορωπί

Οδός Κοτζιά και Ήρας (Ο.Τ. 278, οικόπεδο Δ. Κοτζιά)

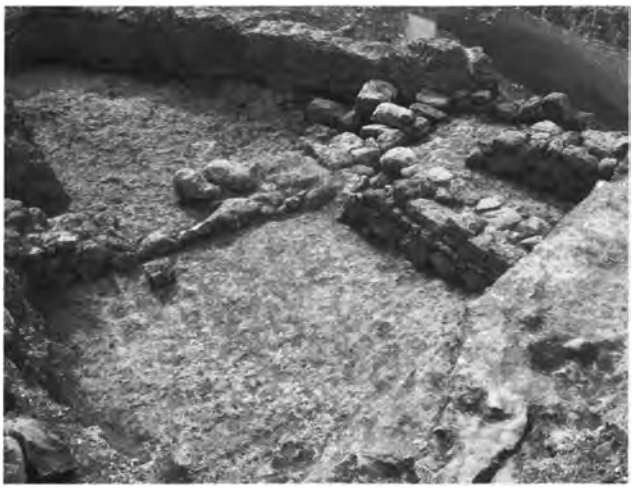
Η ανασκαφή του οικοπέδου έγινε με δαπάνη του ιδιοκτήτη. Σε όλη την έκτασή του αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος σε βάθος περί το 1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Διάσπαρτες στην επιφάνειά του διακρίνονται τέσσερις λαξευμένες αβαθείς ορθογώνιες κοιλότητες. Στο νότιο τμήμα αποκαλύφθηκαν με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. ο τοίχος 1, πλ. 0,50, σε μήκος 5,50 μ., και σπάραγμα τοίχου (Τχ 2). Η περιοχή παρά το βορειοανατολικό άκρο του Τχ 1 καταλαμβανόταν από ακανόνιστη λιθόστρωτη επιφάνεια, ενώ νότια αυτού ερευνήθηκαν δύο πίθοι. Το σύνολο χρονολογείται στους βυζαντινούς χρόνους και συμπληρώνεται από καλά διατηρούμενο ορθογώνιο χώρο, διαστ. 3,90×2,10 μ., με κτιστά τοιχώματα και δάπεδο από πήλινες πλάκες, στο οποίο υπάρχουν δύο κυκλικές κοιλότητες. Η κατασκευή αυτή, προφανώς εργαστηριακός ή αποθηκευτικός χώρος, βρισκόταν στην αρχική ιδιοκτησία Δ. Κοτζιά και ήλθε στο φως κατά τη διάνοιξη της οδού Ήρας (βλ. κατωτέρω Δημοτικά έργα). Τα ευρήματα και αντίγραφα του ημερολογίου και των σχεδίων παραδόθηκαν στην 1η ΕΒΑ. Νότια από το νοτιοδυτικό άκρο του Τχ 1 ερευνήθηκε εγχυτρισμός γεωμετρικών χρόνων. Πρόκειται για αμφορέα τοποθετημένο όρθιο σε κοιλότητα του βράχου με δίωτο κύαθο ως πώμα. Το σύνολο οριζόταν στις τρεις πλευρές με πλακωτούς λίθους, ενώ σε επαφή με αυτό υπήρχε νησίδα με έντονα ίχνη πυράς. Μέσα στον αμφορέα βρέθηκαν αρκετά τμήματα καμένων οστών και έξω από αυτόν τμήματα χάλκινης πόρπης[26].

23. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου ήταν η αρχαιολόγος Κ. Ντούνη και τα ευρήματα συντήρησε η Δ. Μοσχοπούλου.

24. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου ήταν η ωρομίσθια αρχαιολόγος Έ. Τσελεπή.

25. Στα οικόπεδα Παπαδημητρίου και Γιαννάκου υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου ήταν η αρχαιολόγος Κ. Ντούνη.

26. Στην ανασκαφή εργάστηκε η ωρομίσθια αρχαιολόγος Ε. Παπαφλωράτου.

Εικ. 32. Κορωπί. Οδός Ήρας και Καβασαλιώτου. Άποψη της ανασκαφής από ΒΔ.

Οδός Ήρας και Καβασαλιώτου (Ο.Τ. 270, οικόπεδο ΕΝΘΑΣΙΣ ΑΕ) (Εικ. 32)

Σε όλη την έκταση των εκσκαφών αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος αμέσως κάτω από επιφανειακό στρώμα πάχ. περί τα 0,40 μ. Παρά το βόρειο όριο του οικοπέδου εντοπίστηκε όρυγμα στο φυσικό βράχο βάθ. 0,79-0,86 μ., ευθύγραμμου ακανόνιστου σχήματος (η δυτική πλευρά, μήκ. 4,60 μ., η νότια, καταστραφείσα εν μέρει κατά τις εκσκαφικές εργασίες, μήκ. 1,80 μ., η νοτιοανατολική, μήκ. 5,50 μ., και η ανατολική, μήκ. 1,20 μ.), που εκτείνεται προς Β. πέραν των ορίων της ανασκαφής προς την οδό Καβασαλιώτου. Στο μέσον του ορύγματος εκτείνεται τοίχος (Τχ 3) με κατεύθυνση Β.-Ν., πάχ. 0,50 και αποκαλ. μήκ. 4 μ., ο οποίος συνεχίζει προς Β. και μάλλον συνανήκει με τμήμα τοίχου στην απέναντι πλευρά της οδού Καβασαλιώτου που αποκαλύφθηκε στην τάφρο για αποχετευτικό αγωγό του Δήμου Κρωπίας (βλ. κατωτέρω). Στα δυτικά του Τχ 3 διαμορφώνονται τρεις μικροί χώροι (Χ1, Χ2, Χ3) από τρεις παράλληλους τοίχους (Τχ4, Τχ1, Τχ2) κάθετους προς τον Τχ3. Ο νοτιότερος, Τχ 4, έχει εν μέρει καταστραφεί. Οι επόμενοι, Τχ 1 και Τχ 2, εφάπτονται κατά το δυτικό άκρο τους στην παρειά του ορύγματος. Όλοι οι τοίχοι, θεμελιωμένοι στον πυθμένα του ορύγματος, σώζονται ως επί το πλείστον στο επίπεδο του θεμελίου, χτισμένου από λίθους μεγάλου μεγέθους σε διπλή σειρά. Πρόκειται, προφανώς, για το υπόγειο κτίσματος, πιθανώς με αποθηκευτική χρήση. Ο χώρος ανατολικά του Τχ 3 (Χ4) είναι αβέβαιο εάν ήταν στεγασμένος ή υπαίθριος. Στο ανατολικό τμήμα του καλυπτόταν από στρώμα λίθων, πάχ. 0,70 μ., που περιείχε θραύσματα αγγείων και κεραμίδων. Τα κινητά ευρήματα γενικά συνίσταντο σε θραύσματα κεραμίδων και αγγείων, τα οποία μαζί με το μόνο ακέραιο αγγείο που βρέθηκε στο Χ1, ένα μελαμβαφές ληκύθιο, χρονολογούν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στους ελληνιστικούς χρόνους[27].

Οδός Καβασαλιώτου και Δήμα (δημοτικός αγωγός ομβρίων υδάτων)[28]

Κατά τη διάνοιξη τάφρου βάθ. περί το 1 μ. στη βόρεια πλευρά της οδού Καβασαλιώτου, αποκαλύφθηκαν διαδοχικά τα εξής:

Μπροστά στο Ο.Τ. 278, στρώση αργών λίθων και στρώση κεραμίδων και δυτικότερα κυλινδρικό όρυγμα στο φυσικό βράχο, διαμ. περί το 1 μ. και βάθ. 0,70 μ.

Μπροστά από το Ο.Τ. 277, δύο πίθοι στερεωμένοι με στρώση κονιάματος, τμήμα τοίχου προφανώς σε συνέχεια του Τχ 3 στο οικόπεδο ΕΝΘΑΣΙΣ ΑΕ (βλ. ανωτέρω) και στρώση λίθων και κεραμίδων.

Επί της οδού Θάνου, τρεις σιροί, ωοειδούς σχήματος, λαξευμένοι στο φυσικό βράχο και επιχρισμένοι με κονίαμα, μέγ. διαμ. 1,30-1,60 και σωζ. ύψ. περί το 1 μ. Περιείχαν πέτρες, κεραμίδες και οστά ζώων. Σύμφωνα με μαρτυρίες περιοίκων, τέτοιοι σιροί υπήρχαν πολλοί στα οικόπεδα βόρεια της οδού Καβασαλιώτου.

Μπροστά από το Ο.Τ. 276, σπάραγμα τοίχου επί της οδού Καβασαλιώτου και δύο κεραμοσκεπείς τάφοι και κτιστή κατασκευή επί της οδού Δήμα.

Δημοτικά έργα ύδρευσης και οδοποιίας

Κατά τη διάνοιξη οδών και την εγκατάσταση αγωγού ύδρευσης στο εντός σχεδίου βόρειο τμήμα του Κορωπίου διαπιστώθηκαν τα ακόλουθα:

Οδός Ήρας. Βλ. ανωτέρω, οικόπεδο Δ. Κοτζιά.

Οδοί Θάνου και Στεργιώτη. Κατά τη διάνοιξη των οδών αυτών εντοπίστηκαν σε μικρό βάθος τμήματα του ΠΕ οικισμού του Κορωπίου[29], μεταξύ των Ο.Τ. 287-288, 293-294 και 299-300 στην οδό Θάνου και των Ο.Τ. 299-293 και 300-294 στην οδό Στεργιώτη. Οι εργασίες διακόπηκαν προκειμένου να εγκριθεί η χρηματοδότηση για την ανασκαφή, καθώς τα έργα είναι ενταγμένα στο ΠΕΠ Αττικής 2000-2006.

Οδός Κοτζιά. Μεταξύ Ο.Τ. 276 και 282 παρά τη συμβολή με την οδό Δήμα, εντοπίστηκε στη βόρεια πλευρά της οδού τοίχος, πλ. 0,70 μ., η ανασκαφή του οποίου ολοκληρώθηκε το 2007. Είναι τοξοειδής, αποτελούμενος από τρία

27. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Κ. Ντούνη.

28. Στην ανασκαφή εργάστηκε η ωρομίσθια αρχαιολόγος Ε. Παπαφλωράτου.

29. Για τον ΠΕ οικισμό Κορωπίου, βλ. Οικόπεδο Αθανασόπουλου, *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 166-167, και κατωτέρω οικόπεδα Παπαχρήστου και Κακοϊμάμη.

ευθύγραμμα τμήματα, με χορδή κατεύθυνσης Α.-Δ. και μήκος 5,65 μ. Η εσωτερική πλευρά του «βλέπει» προς Ν. και απαρτίζεται από αδρούς λίθους μεσαίου μεγέθους, ενώ η εξωτερική από μικρούς.

Οδός Νάξου. Παρά το βορειοδυτικό τμήμα του Ο.Τ. 303 και το βορειοανατολικό του Ο.Τ. 304, εντοπίστηκαν αρχαιότητες που πρόκειται να ανασκαφούν, εφόσον εγκριθεί η χρηματοδότησή τους.

Οδός Λευκάδος. Μεταξύ των Ο.Τ. 334-335, ερευνήθηκαν υπολείμματα κτιρίου ελληνιστικών χρόνων θεμελιωμένου πάνω στο φυσικό βράχο, έντονα κατεστραμμένα καθώς ευρίσκονταν λίγα εκατοστά κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Αμέσως προς Ν., σε μεγάλη χοανοειδή κοιλότητα του βράχου, εν μέρει φυσική και εν μέρει διαμορφωμένη (με διάμ. στομίου περί τα 2,60 και βάθος 1,73 μ.) περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων ελληνιστικών αγγείων, ένα ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής και ένα μικρό χάλκινο νόμισμα κοπής Σαλαμίνος, 339-318 π.Χ.[30].

Οδός Θάσου και Χάλκης (Ο.Τ. 385, οικόπεδο Δήμου Κρωπίας)

Παρά το βόρειο όριο του οικοπέδου, όπου ανεγείρεται βρεφονηπιακός σταθμός του Δήμου, εντοπίστηκαν δύο πίθοι βυζαντινών ή υστεροβυζαντινών χρόνων και σπάραγμα τοίχου.

Λεωφόρος Β. Κωνσταντίνου (Ο.Τ. 289, οικόπεδο Στ. Ορφανού)

Κατά τις δοκιμαστικές τομές εντοπίστηκε στο νότιο τμήμα του οικοπέδου παχύτατο στρώμα μικρών λίθων ανάμεικτων με ΠΕ κεραμική. Πιθανώς, σηματοδοτούν την ύπαρξη ρέματος κατά αυτή την περίοδο.

Συμβολή των οδών Λέκκα-Χατζή, Ήρας και Στεργιώτη (Ο.Τ. 300, οικόπεδο Χ. Παπαχρήστου, πρώην Αθανασόπουλου)

Άρχισε η ανασκαφή των καταλοίπων του ΠΕ οικισμού, σε έκταση άνω των 400 τ.μ., με δαπάνη του ιδιοκτήτη. Συνολική έκθεση θα παρουσιαστεί μετά το πέρας της ανασκαφής[31].

Οδός Λέκκα-Χατζή και Θάνου (Ο.Τ. 299, οικόπεδο Α. Κακοϊμάμη)

Άρχισε η ανασκαφή των καταλοίπων του ΠΕ οικισμού που είχαν εντοπιστεί το 2003. Συνολική έκθεση θα παρουσιαστεί μετά το πέρας της ανασκαφής[32].

Διαπλάτυνση Λεωφόρου Β. Κωνσταντίνου

Το έργο της διαπλάτυνσης της Λεωφόρου Β. Κωνσταντίνου στο τμήμα μεταξύ του Κέντρου Υγείας Κορωπίου και των εγκεκριμένων ορίων του οικισμού Κορωπίου (οδός Λέκκα-Χατζή και Νάξου) άρχισε στην ανατολική πλευρά της οδού. Όπως ήταν αναμενόμενο, στη ζώνη διαπλάτυνσης, πλ. 2 μ., εντοπίστηκε η συνέχεια του ΠΕ οικισμού που είχε εν μέρει ανασκαφεί στο αγροτεμάχιο του Κέντρου Υγείας. Οι εργασίες δεν προχώρησαν εξαιτίας εκκρεμοτήτων μεταξύ του Δήμου Κρωπίας και των ιδιοκτητών.

Λαμπρικά

Επαρχιακή οδός Βάρης - Κορωπίου (οικόπεδο Ι. Βαρδαλαχάκη κτλ.)

Ανασκάφηκε η συνέχεια της τάφρου προς ΝΑ. περί τα 5 μ. πέραν του ορίου της ανασκαφής του 2002, προκειμένου να μετατοπιστεί η προς ανέγερση οικοδομή σε μεγαλύτερη απόσταση από τη Λεωφόρο Βάρης-Κορωπίου. Η εικόνα της διαμόρφωσης και των ευρημάτων δεν διαφέρει από την ήδη περιγραφείσα. Δεν εντοπίστηκε το νότιο πέρας της τάφρου[33].

Κίτσι

Αγροί Αντωνόπουλου - Γουρδουμπά - Ντούνη

Σημαντικό ορθογώνιο κτίριο με λιθόστρωτο προ της πρόσοψης αποκαλύφθηκε στους τρεις όμορους αγρούς. Αναλυτική παρουσίασή του περιλαμβάνεται στα υπό έκδοση πρακτικά της ΙΒ΄ Επιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Αττικής, Παλλήνη 30/11-3/12/2006[34].

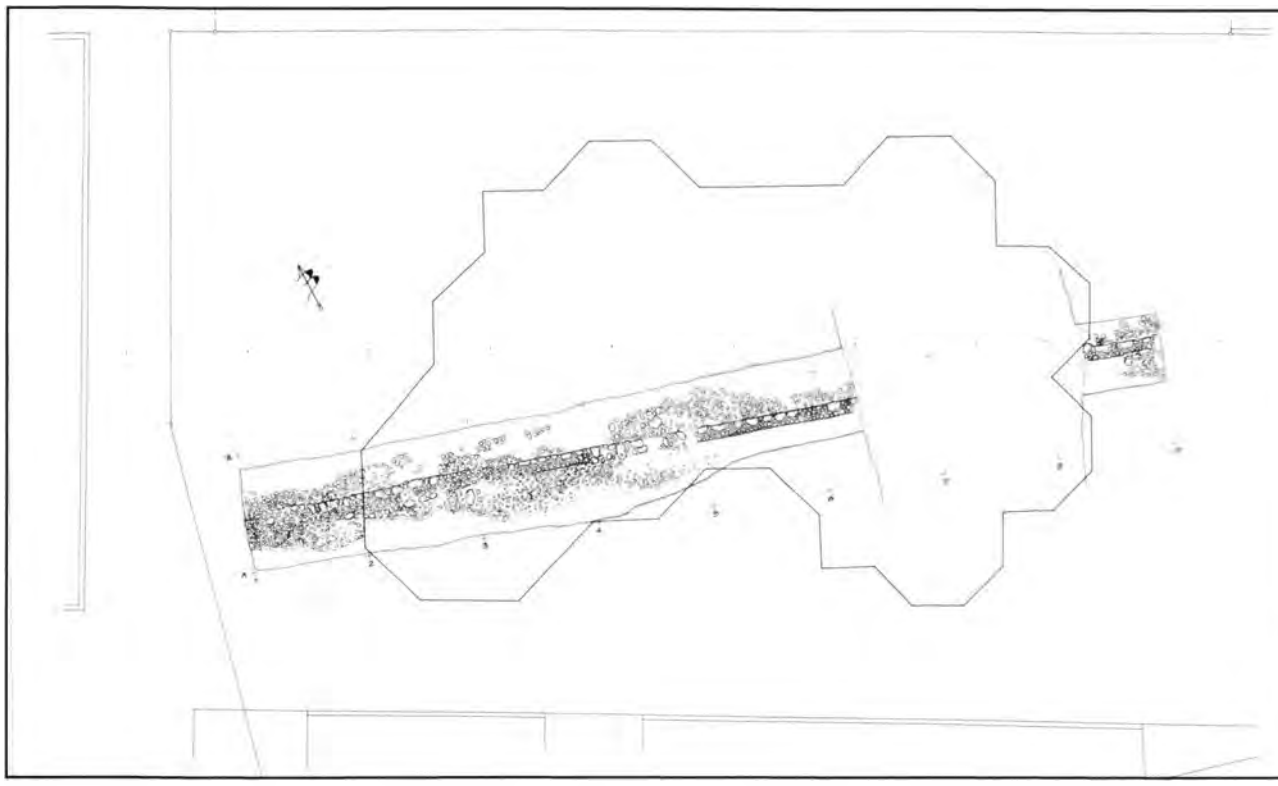
30. *SNG* Cop. 455-456. Ευχαριστίες εκφράζονται προς το Νομισματικό Μουσείο και τη συνάδελφο Ε. Αποστόλου για την ταύτιση του νομίσματος.

31. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 166-167. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Κ. Ντούνη.

32. Στην ανασκαφή εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Ντούνη και Έ. Τσελεπή.

33. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 328. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Κ. Ντούνη.

34. Στην ανασκαφή εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Ντούνη και Έ. Τσελεπή.

Εικ. 33. Παραλία Καλυβίων. Οδός Ολύμπου και Κουντουριώτου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Λεωφόρος Μαρκοπούλου - Λαυρίου (από τη συμβολή τους μέχρι την οδό Μεταξά και στην οδό Μεταξά)

Κατά την κατασκευή αγωγού ομβρίων υδάτων εντοπίστηκε στη Λεωφόρο Μαρκοπούλου έναντι εταιρείας Aegean Airlines (χλμ. θ. έργου 0+730) και σε βάθος 2,50 μ. κτιστός αγωγός τετράγωνης διατομής, διαστ. 1,50 μ. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τη χρονολόγησή του.

Οδός Κορωπίου - Μαρκοπούλου

Κατά την παρακολούθηση της εκσκαφής τάφρου (εργασίες ΔΕΗ) σε μήκος 3 χλμ. από τη διασταύρωση με τη Λεωφόρο Λαυρίου, δεν διαπιστώθηκαν ενδείξεις αρχαιοτήτων.

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΥ

Παραλία Καλυβίων

Οδός Ολύμπου και Κουντουριώτου (Β΄ Βρεφονηπιακός Σταθμός)

Ανασκάφηκε τμήμα αναλημματικού τείχους αρχαίας οδού μήκ. 40 μ. και πλ. 0,06 μ. (Εικ. 33). Είχε κατεύθυνση από Δ. προς Α. Βρέθηκαν λίγα μελαμβαφή όστρακα και ένα αδιάγνωστο νόμισμα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΔΗΜΟΣ ΣΠΑΤΩΝ

Χριστούπολη

Οδός Αγίου Δημητρίου (Ο.Τ. Γ 19, οικόπεδο Θεοδωρίδη)[35]

Η ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε έκταση διαστ. 13×21,80 μ. αποκάλυψε στο νοτιοανατολικό τμήμα θεμέλιο τοίχου σε κακή διατήρηση, με κατεύθυνση ΝΑ. προς ΒΔ. κάτω από λιθοσωρό, οι αργοί λίθοι του οποίου αποτελούσαν το οικοδομικό υλικό του τοίχου. Ο τοίχος ήταν κατασκευασμένος κυρίως από αργούς ασβεστόλιθους, κροκαλοπαγείς και αποστρογγυλεμένους λίθους (κροκάλες) με συνδετικό υλικό χώμα, τμήματα κεράμων και αγγείων κλασικών χρόνων. Ο τοίχος (Τχ1) είχε μήκος 8,25 μ., το πλάτος του κυμαινόταν από 0,60 στο βόρειο άκρο του και διευρυνόταν έως 1,30 μ. στο νότιο άκρο του και σωζόταν σε μέγιστο ύψος 0,40 μ.

Εκατέρωθεν του τοίχου εντοπίστηκαν επτά αβαθή ορύγματα διανοιγμένα στο φυσικό έδαφος, διαφόρων σχημάτων, στο εσωτερικό των οποίων περισυνελέγησαν όστρακα λε-

35. Η τήρηση του ημερολογίου έγινε από τους ωρομίσθιους αρχαιολόγους Ευ. Κρικώνη και Α. Πιτσικούλη.

πτής και χονδροειδούς χρηστικής κεραμικής, καθώς επίσης και διαβρωμένο χάλκινο νόμισμα.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής (αγνύθες, σφονδύλι, τμήματα λίθινων εργαλείων, μία αποσπασματικά σωζόμενη οινοχόη, ένα μικρό τμήμα πίθου με ανάγλυφη διακόσμηση από τρία ζεύγη ελικοειδών σπειρών, όστρακα που φέρουν διακόσμηση γεωμετρικών μοτίβων), μαρτυρούν ότι ο χώρος χρησιμοποιήθηκε από τη γεωμετρική έως την υστεροκλασική περίοδο.

Συμβολή των οδών Αγίου Δημητρίου και Ηρακλείτου (Ο.Τ. 19, οικόπεδο Βάρσος Catering ΑΒΕΕ)[36]

Στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίου κτίσματος στη νότια πλευρά του (Εικ. 34).

Το κτίσμα συνίσταται από δύο μεγάλους τοίχους (τχ1, τχ2), οι οποίοι συνδεόμενοι κάθετα με μικρό τοιχάριο (τχ3) δημιουργούν έναν ακανόνιστου σχήματος χώρο, πιθανότατα ημιυπαίθριο. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ανισομεγέθεις, αδρά ειργασμένους λίθους, με ιδιαίτερα επιμελημένη την εσωτερική τους πλευρά. Εδράζονται στο φυσικό έδαφος, που έχει διαμορφωθεί για το σκοπό αυτό. Στο εσωτερικό του χώρου αυτού εντοπίστηκαν δύο μικροί λάκκοι, οι οποίοι δεν έδωσαν ευρήματα, ενώ ερευνήθηκαν και άλλοι 13 λάκκοι στον ευρύτερο χώρο της ανασκαφής, μικρότεροι ή μεγαλύτεροι. Από τους λάκκους αυτούς, ιδιαίτερα επιμελημένος είναι μόνον ένας τετράγωνος σχεδόν λάκκος (διαστ. 1,35×1,30×0,40 μ.), ο οποίος βρίσκεται δυτικά του προαναφερθέντος κτίσματος και σε απόσταση 8 μ. από αυτόν.

Τα ευρήματα της ανασκαφής, που είναι κυρίως κεραμικά, συνηγορούν υπέρ μιας μακρόχρονης χρήσης του χώρου από τα τέλη της γεωμετρικής εποχής έως τους πρώιμους κλασικούς χρόνους.

Οδός Αγίου Δημητρίου και Χ΄ Στράτου (οικόπεδο Βλαχομήτρου - Πήλιου)[37]

Στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο τοίχων (Τχ1, Τχ2), που ήταν κατασκευασμένοι από μέτριου και μικρού μεγέθους αδρά επεξεργασμένους λίθους και χώμα ως συνδετικό υλικό. Οι δύο τοίχοι εκτείνονται παράλληλα σε απόσταση 29 μ. και με κατεύθυνση ΒΑ. προς ΝΔ.

Ο Τχ1 (βόρειος τοίχος) σώζεται σε μήκος 16,80 μ. και μέγιστο ύψος στη δυτική παρειά του 0,35 μ. Σε επαφή με την ανατολική παρειά του και κατά μήκος αυτής αποκαλύφθηκε γέμισμα από πολύ μικρούς λίθους (χαλίκια), πλ. 0,46 έως 1,62 μ. Ο Τχ1 πιθανότατα χρησίμευε ως αναλημματικός.

Ο Τχ2 (νότιος τοίχος) αποκαλύφθηκε σε μήκος 9,40 και πλάτος που κυμαίνεται από 0,48-0,55 μ. και εκτιμάται ότι αποτελούσε τμήμα κτίσματος.

Από την επίχωση εκατέρωθεν των δύο τοίχων, η οποία ήταν διαταραγμένη λόγω της καλλιέργειας, περισυνελέγησαν αβαφή όστρακα χονδροειδούς χρηστικής κεραμικής και λεπτότεχνα μελαμβαφή κλασικών χρόνων, καθώς και όστρακα της γεωμετρικής εποχής.

Σ π ά τ α

Θέση Προκαλήσι (Ο.Τ. Ε 27, οικόπεδο Μπλάνου)[38]

Το οικόπεδο Μπλάνου βρίσκεται στη θέση Προκαλήσι που εκτείνεται 2 χλμ. βόρεια της πόλης των Σπάτων και 80 μ. δυτικά της συμβολής της Λεωφόρου Σπάτων-Πικερμίου με την οδό Αρίωνος. Κατά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών εντοπίστηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου μικρή συγκέντρωση αβαφών οστράκων προϊστορικής κεραμικής.

Δεν αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, εξαιτίας της βαθιάς άροσης που είχε υποστεί το έδαφος από τη σύγχρονη αμπελοκαλλιέργεια, συγκεντρώθηκαν ωστόσο όστρακα χονδροειδούς χρηστικής κεραμικής, απολεπίσματα και λεπίδες οψιανού, που υποδηλώνουν εγκατάσταση της πρώιμης εποχής του Χαλκού.

ΕΛΕΝΗ ΜΕΘΟΔΙΟΥ

ΔΗΜΟΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

Λ ο ύ τ σ α

Οδός Γαλήνης (Ο.Τ. Γ 170, ΠΕ 4η, οικόπεδο Χατζάκου)[39]

Στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκε τμήμα τοίχου (τχ1).

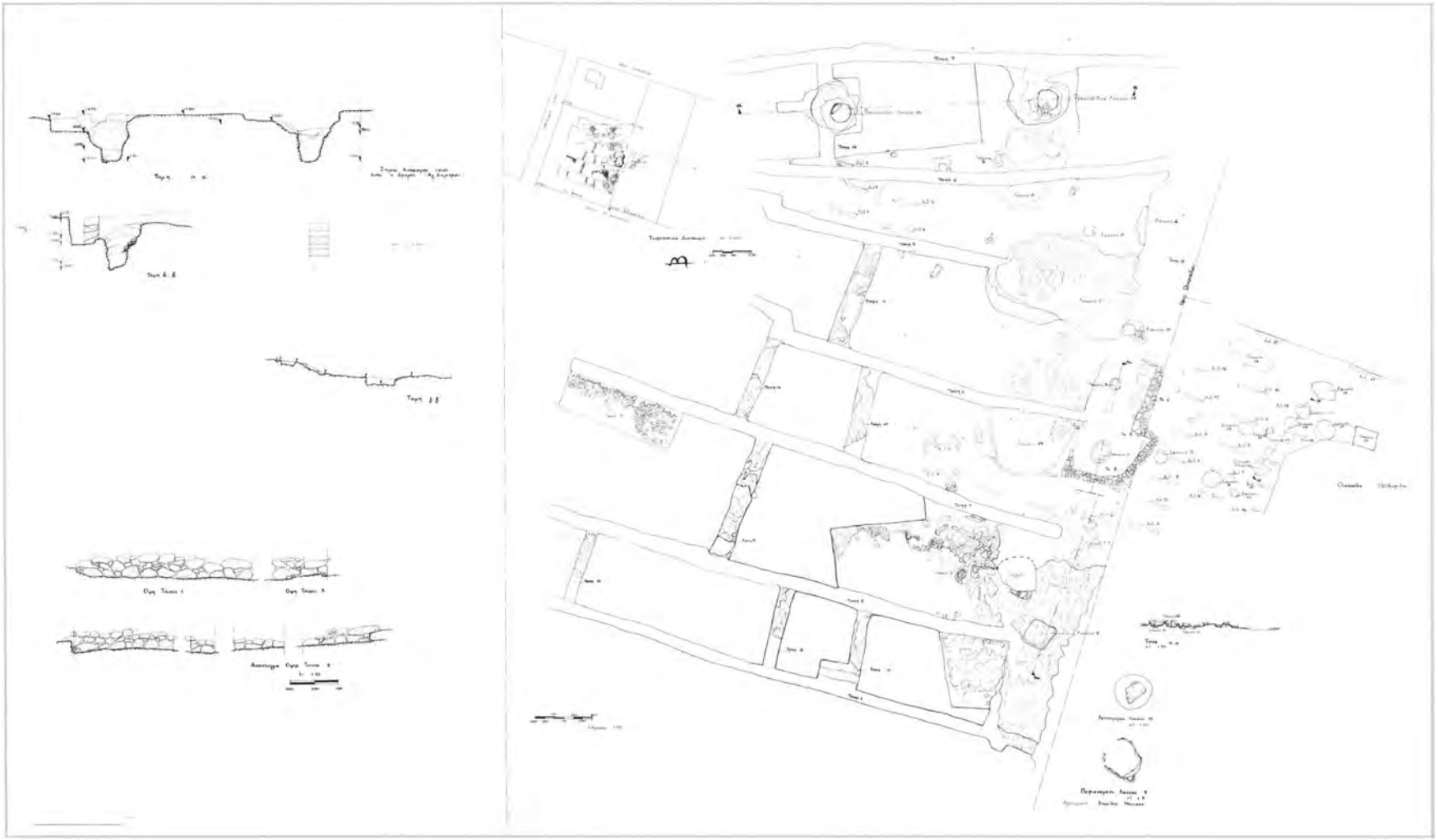
Ο τχ1, μέγ. σωζ. μήκ. 2,40 και πλ. 0,55 μ., ήταν κατασκευασμένος από αργούς και αδρά επεξεργασμένους λίθους, με συνδετικό υλικό χώμα και τμήματα κεραμίδων. Το ψηλότερο σημείο εντοπισμού του ήταν σε βάθος -0,47 μ. Νότια του τοίχου αποκαλύφθηκε εκτεταμένο στρώμα καταστροφής από αργούς λίθους, τμήματα κεραμίδων, κονίαμα, αβαφή όστρακα χονδροειδούς κεραμικής και αρκετά όστρακα λεπτής κεραμικής, καθώς και κάποια τμήματα οστών (Εικ. 35).

36. Η τήρηση του ημερολογίου έγινε από την αρχαιολόγο Μ. Στάθη.

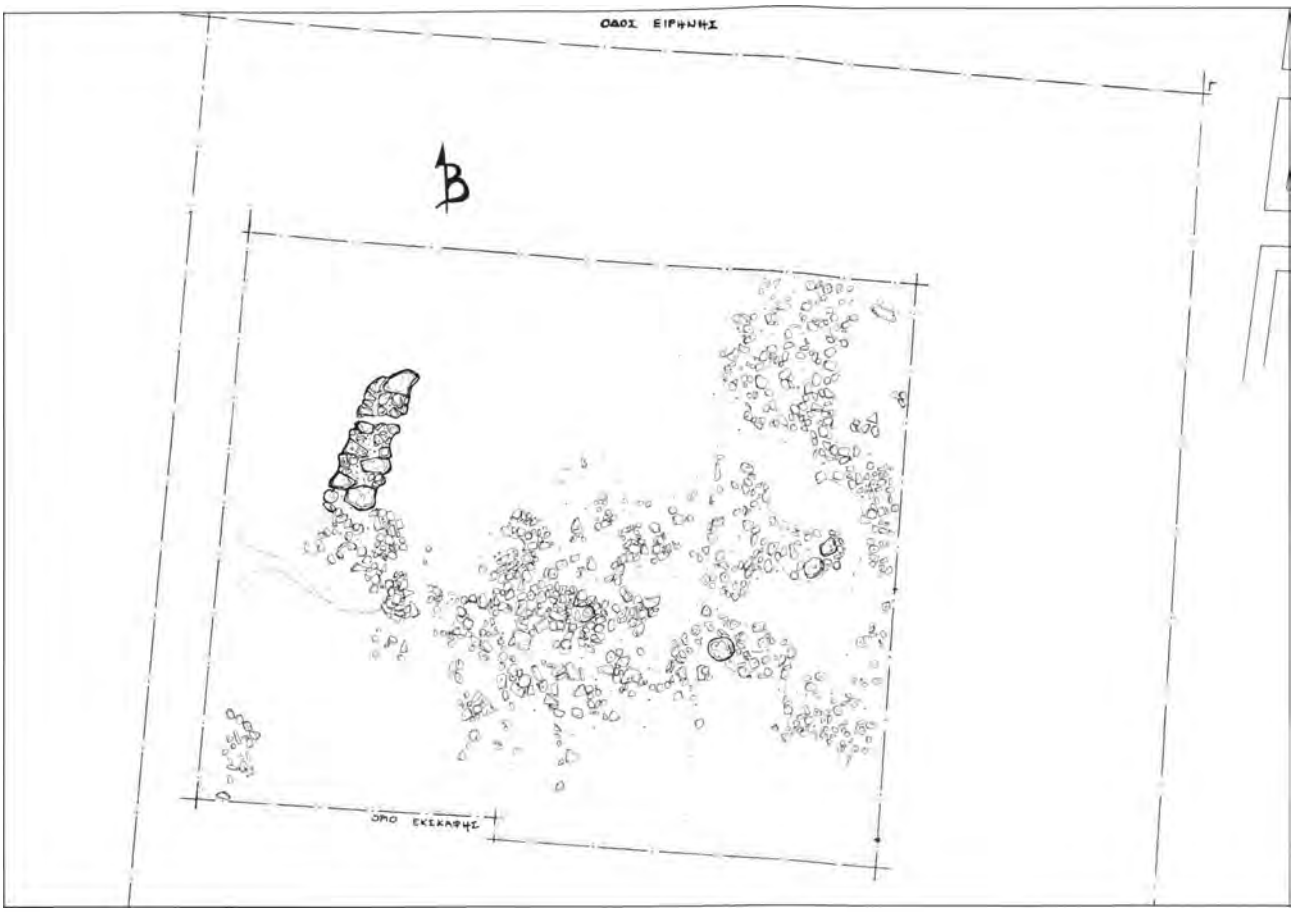
37. Η τήρηση του ημερολογίου έγινε από τον ωρομίσθιο αρχαιολόγο Α. Πιτσικούλη.

38. Η τήρηση του ημερολογίου έγινε από τον ωρομίσθιο αρχαιολόγο Α. Πιτσικούλη.

39. Η τήρηση του ημερολογίου έγινε από την ωρομίσθια αρχαιολόγο Ευ. Κρικώνη.

Εικ. 34. Χριστούπολη Σπάτων. Συμβολή των οδών Αγίου Δημητρίου και Ηρακλείτου. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Εικ. 35. Λούτσα. Οδός Γαλήνης. Κάτοψη της ανασκαφής.

Τα κινητά ευρήματα που προήλθαν από την ανασκαφική έρευνα (θραύσματα γυάλινων αγγείων, τμήμα μικρού πήλινου ανδρικού ειδωλίου, μία πυραμιδόσχημη αγνύθα, αβαφή χονδροειδή και αυλακωτά όστρακα) υποδεικνύουν πιθανότατα τη χρήση του χώρου κατά τη ρωμαϊκή εποχή.

Συμβολή οδού Άτλαντος και Λεωφόρου Βραυρώνος (Ο.Τ. Γ. 1615, ΠΕ 14η, οικόπεδο Ρουσάκη)[40]

Σε μικρή απόσταση από το συγκεκριμένο οικόπεδο έχει αποκαλυφθεί εκτεταμένο λατομείο, τμήμα του οποίου εντοπίζεται και στο οικόπεδο Ρουσάκη (Εικ. 36).

Το λατομείο ανήκει στην κατηγορία των υπαίθριων κάθετων λατομείων, όπου η λατόμηση έχει γίνει με την κλιμακωτή σε βάθος μέθοδο. Αναλυτικότερα, εντοπίστηκε λατόμηση σε χώρο διαστ. 10-5,50 μ. σε τρεις βαθμίδες. Σε ολόκληρη την αποκαλυφθείσα έκτασή του υπήρχε επίχωση λατύπης. Η διαδικασία εξόρυξης και απόσπασης των λίθων έγινε με τη λάξευση αυλάκων και τη χρήση σφηνών εντός λαξευτών φωλεών.

Η περίοδος έναρξης της λατόμησης δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί με ακρίβεια. Κατά την ανασκαφική έρευνα περισυνελέγη μικρή ποσότητα κεραμικής, κυρίως αβαφή χονδροειδή όστρακα και λίγα λεπτά, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει τμήμα μελαμβαφούς κανθάρου των μέσων του 4ου αι. π.Χ.

ΕΛΕΝΗ ΜΕΘΟΔΙΟΥ - ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΘΗ

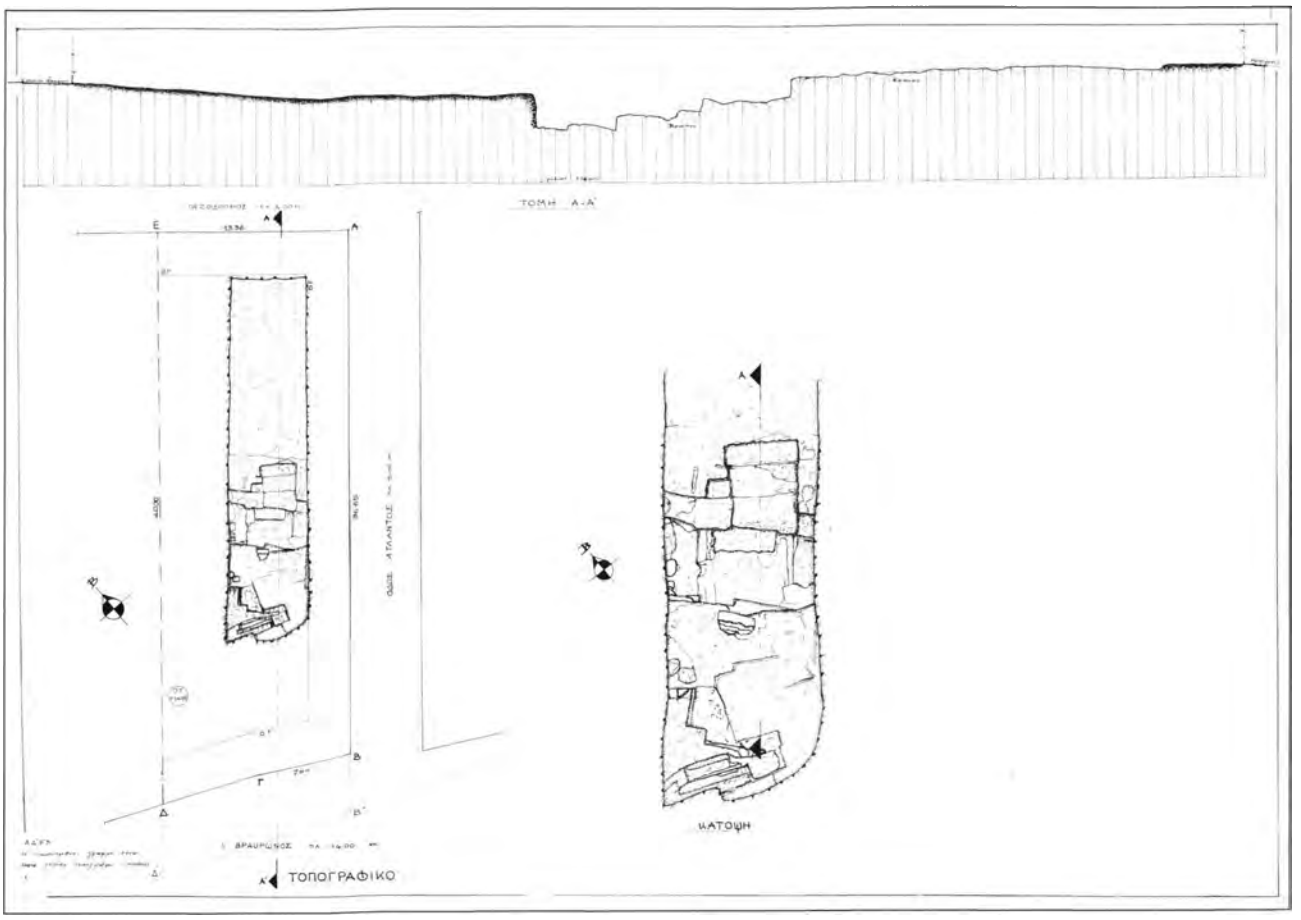
Οικόπεδο Χ. Παπαδημητρίου (Ο.Τ. 1905, ΠΕ 6η)[41]

Στο εν λόγω οικόπεδο κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας σε χώρο διαστ. 5,20×6 μ. αποκαλύφθηκαν λείψανα κτιρίου.

Η δυτική πλευρά του κτιρίου ορίζεται από ισχυρό τοίχο (Τχ2), μέγ. μήκ. 4,72, πλ. 0,55 και ύψ. 0,71 μ., κατεύθυν-

40. Η τήρηση του ημερολογίου έγινε από την ωρομίσθια αρχαιολόγο Ευ. Κρικώνη.

41. Η τήρηση του ημερολογίου έγινε από τον αρχαιολόγο Β. Αργυρόπουλο.

Εικ. 36. Λούτσα. Συμβολή οδού Άτλαντος και Λεωφόρου Βραυρώνος. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

σης ΒΑ. προς ΝΔ. Ο Τχ2 διατηρείται στο επίπεδο της θεμελίωσης και είναι κατασκευασμένος από πωροπλίνθους, τα διάκενα των οποίων συμπληρώνονται από αργολιθοδομή. Κάθετα στην ανατολική παρειά του Τχ2 βρίσκεται ο Τχ3 όμοιας τεχνοτροπίας, σωζ. μήκ. 1,90 και μέγ. πλ. 0,44 μ. Τα υπολείμματα των λίθων που έχουν αποκαλυφθεί κατά τον άξονά του υποδεικνύουν ότι ο Τχ3 συνέχιζε ανατολικά και γώνιαζε με τον Τχ4.

Στα ανατολικά του Τχ2 αναπτύσσονται δύο δωμάτια (Δωμ. 1 και Δωμ. 2) και μεγάλος χώρος (Χώρος Ι).

Ο Χώρος Ι εντοπίζεται νότια του Τχ3 και οριοθετείται από τους τοίχους 2 και 3. Το δάπεδό του είναι κατασκευασμένο από πατημένη κιμηλιά με υπόστρωμα λεπτή στρώση κονιάματος.

Βόρεια του Τχ3 αποκαλύφθηκε η νότια πλευρά των Δωματίων 1 και 2, τα οποία χωρίζονται με μικρό τοιχάριο (Τχ1) κατεύθυνσης ΒΑ. προς ΝΔ. Ο Τχ1 αποκαλύφθηκε σε μήκος 0,82 και πλάτος 0,42 μ. και πιθανότατα ανήκει σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση. Το Δωμάτιο 1 ορίζεται από τους Τχ2, Τχ3 και Τχ1, ενώ το Δωμάτιο 2 από τους Τχ1 και Τχ4. Ο Τχ4 εκτείνεται παράλληλα με τον Τχ2 και είναι εγκάρσιος με την υποτιθέμενη συνέχεια του Τχ3. Το σωζόμενο μήκος του είναι 1,83 και το πλάτος του 0,42 μ. Είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή και εδράζεται σε λεπτή στρώση κονιάματος. Σε απόσταση 1,28 μ. από τη βόρεια απόληξή του και κατά τον άξονά του αποκαλύφθηκε τμήμα μεγάλου ασβεστολιθικού δόμου που εκτεινόταν εκτός των ορίων του οικοδομήσιμου χώρου. Τα ευρήματα της ανασκαφής είναι κυρίως όστρακα αβαφών χρηστικών αγγείων, λίγα μελαμβαφή, μεταξύ των οποίων τμήμα κανθάρου, αγνύθες, καθώς και αρκετές κεραμίδες.

Το κτίριο φαίνεται πως συνεχίζεται βόρεια και ανατολικά προς τις όμορες ιδιοκτησίες και σχετίζεται με το εργαστήριο κεραμικής του 4ου αι. π.Χ. που έχει αποκαλυφθεί στην όμορη ανατολική ιδιοκτησία.

ΕΛΕΝΗ ΜΕΘΟΔΙΟΥ

Μ α ρ α θ ώ ν α ς

Θέση Σεφέρια (αγρός Θ. Κυριακού)

Κατά την επίβλεψη εργασιών διάνοιξης θεμελίων στον παραπάνω αγρό αποκαλύφθηκαν πενιχρά αρχιτεκτονικά

κατάλοιπα, που περιλαμβάνουν δύο σχεδόν παραλλήλους κακότεχνους τοίχους, των οποίων σώζεται καλύτερα μόνον η μία (ανατολική) παρειά και οι οποίοι απέχουν μεταξύ τους περί το 1 μ. Πρόκειται μάλλον για αναλημματικά τοιχάρια. Χονδροειδής και εφυαλωμένη κεραμική χρονολογεί τους τοίχους στη β΄ βυζαντινή περίοδο. Οι σύντομες ανασκαφικές εργασίες διενεργήθηκαν από την αρχαιολόγο Δ. Κάη, με διοικητική και επιστημονική ευθύνη της υπογράφουσας.

Θέση Πλάσι (όρυγμα ΕΥΔΑΠ)

Οι εργασίες διάνοιξης ορύγματος πλ. 1 και βάθ. 0,90 μ. για την τοποθέτηση αγωγού της ΕΥΔΑΠ επί της οδού Μάχης Μαραθώνος και κυρίως επί της οδού Σοφοκλέους έφερε στο φως ταφικά και οικιστικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Συγκεκριμένα, επί της συμβολής των οδών Μάχης Μαραθώνος και Σοφοκλέους εντοπίστηκε κενός κιβωτιόσχημος τάφος κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες διαστ. 0,35×0,44 μ. Το δάπεδο του τάφου ήταν χαλικόστρωτο.

Επί της οδού Σοφοκλέους, κατά μήκος της βόρειας πλευράς του ορύγματος της ΕΥΔΑΠ εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν, στο μέτρο που επέτρεπε ο περιορισμένος χώρος του ορύγματος, επτά τοίχοι επιμελημένης δόμησης, πλ. 0,50 μ. Ορισμένοι τοίχοι είναι παράλληλοι μεταξύ τους, ενώ άλλοι τέμνονται. Από την επίχωση των χώρων που διαγράφονται ανάμεσα στους τοίχους ανασύρθηκε ικανός αριθμός κεραμίδων και λεπτότεχνης κεραμικής. Οι τοίχοι και οι κεραμίδες φαίνεται ότι ανήκουν σε κτίρια (πιθανώς οικίες) του 5ου αι. π.Χ. Η ακριβής χρονολόγηση των αρχαιολογικών καταλοίπων προέρχεται από την ανεύρεση κεραμικής καλής όπτησης, και κυρίως μιας ακεραίας ληκύθου των αρχών του 5ου αι. π.Χ. Τα ανευρεθέντα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση κάτω από τον αγωγό. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Δ. Κάη, με διοικητική και επιστημονική ευθύνη της υπογράφουσας.

ΕΛΕΝΗ Σ. ΜΠΑΝΟΥ

Λαυρεωτική

Θέση Αρύ (Συγκρότημα εμπλουτισμού μεταλλευμάτων)

Ανασκαφή επίπεδου πλυντηρίου

Τοπογράφηση. Το έτος 2006 στην περιοχή Αρύ έγινε η τοπογραφική αποτύπωση των τεσσάρων ανασκαφέντων μαρμάρινων κυκλικών ρείθρων (Αρύ Ι, Αρύ ΙΙ, Αρύ ΙΙΙ, Αρύ ΙV)[42] με ακριβή εντοπισμό των θέσεων μέσω του δορυφορικού συστήματος GPS (Global Positioning System). Οι πιο πάνω περιοχές απεικονίστηκαν σε διαγράμματα και σύγχρονους ελληνικούς χάρτες (Εικ. 37, 38).

Οι γεωδαιτικές και χαρτογραφικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν από τον τοπογράφο-μηχανικό της εταιρείας Ελληνικά Πετρέλαια Λ. Πορτοκαλάκη και το συνεργάτη του κ. Θάνο[43].

Το συγκρότημα Αρύ ΙΙΙ

Το συγκρότημα Αρύ ΙΙΙ έχει λαξευθεί στο κατώτερο μέρος της πλαγιάς του λόφου Κουμαροδιάσελο στην κοιλάδα Αρύ Λαυρεωτικής και περιλαμβάνει, εκτός από το κυκλικό μαρμάρινο επίπεδο ρείθρο, και επίπεδο πλυντήριο. Το κυκλικό ρείθρο ανασκάφηκε το έτος 2005[44] (Εικ. 39).

Το έτος 2006 η ανασκαφική έρευνα που διεξάγει η Σχολή Μηχανικών Μεταλλείων - Μεταλλουργών του ΕΜΠ στην περιοχή Αρύ Λαυρεωτικής στο συγκρότημα εμπλουτισμού μεταλλευμάτων Αρύ ΙΙΙ, απέβλεπε στην αποκάλυψη του επίπεδου πλυντηρίου του συγκροτήματος, ώστε να έχουμε πλήρη εικόνα των χώρων που είχαν σχέση με τον εμπλουτισμό των μεταλλευμάτων.

Ερευνήθηκε και ανασκάφηκε έκταση 239 τ.μ. δυτικά του επίπεδου κυκλικού ρείθρου.

Αποκαλύφθηκε το επίπεδο πλυντήριο του συγκροτήματος, το $Π_1$, με τους γύρω χώρους, και καθαρίστηκε τμήμα του σύγχρονου μεταλλευτικού δρόμου που διερχόταν διά μέσου του αρχαίου συγκροτήματος.

Επίπεδο πλυντήριο $Π_1$. Το επίπεδο πλυντήριο $Π_1$ βρίσκεται δυτικά του κυκλικού επίπεδου ρείθρου (Εικ. 39). Ορατά ήταν ελάχιστα αρχιτεκτονικά λείψανα.

Ο χώρος του πλυντηρίου ήταν καλυμμένος με βλάστηση και μεγάλη επιχωμάτωση με μέγιστο ύψος 1 μ. Η επιχωμάτωση περιείχε πολλούς μεγάλους και μεσαίου μεγέθους λίθους. Έγινε αποψίλωση του χώρου και απομακρύνθηκαν οι μεγάλοι λίθοι.

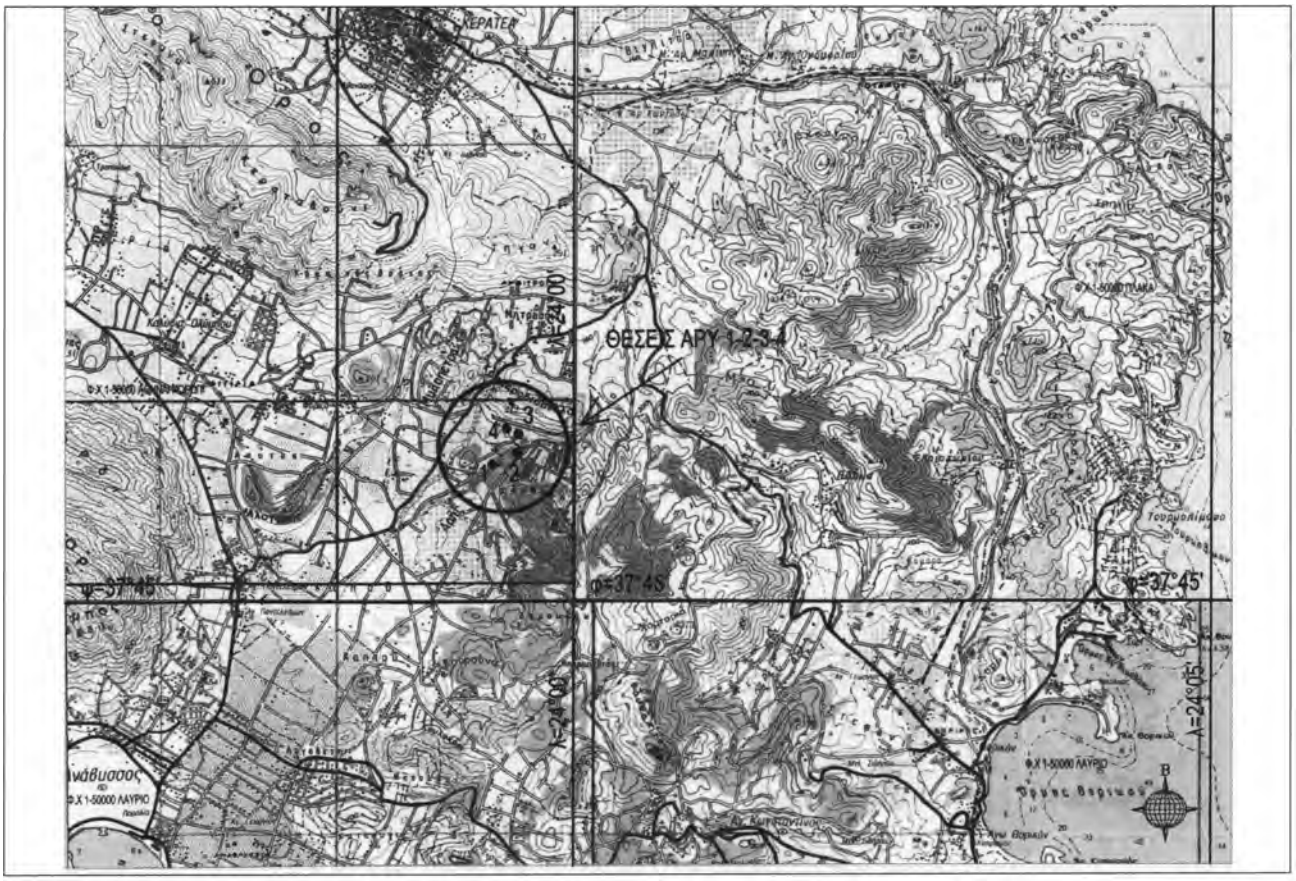
Το αμμώδες στρώμα που βρέθηκε στο βόρειο τμήμα του πλυντηρίου οφείλεται σε νεροσυρμή.

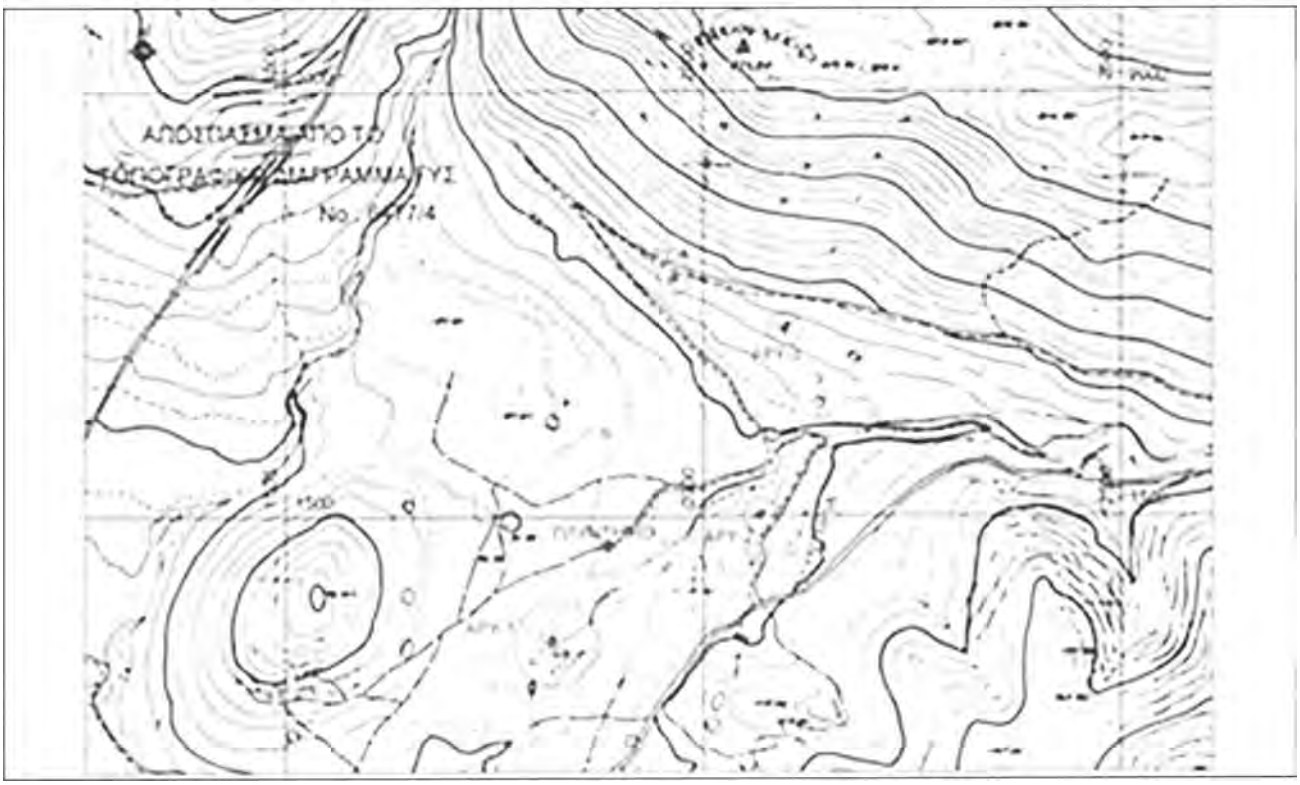
Το πλυντήριο $Π_1$, που ανήκει στον τύπο Ι των επίπεδων πλυντηρίων, αποκαλύφθηκε στο μεγαλύτερο μέρος του (Εικ. 39).

42. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 360-362, 364-366. Κ. Τσάιμου, Το επίπεδο ρείθρο κατεργασίας μεταλλευμάτων στο Αρύ Λαυρεωτικής, *Ορυκτός Πλούτος* 137 (2005), σ. 19-28. Κ. Τσάιμου, Νέα αρχαιολογικά στοιχεία για την εμπλουτιστική διαδικασία στο αρχαίο Λαύριο, *ΙΒ΄ Επιστημονική Συνάντηση Νοτιοανατολικής Αττικής*, ό.π. (υποσημ. 19).

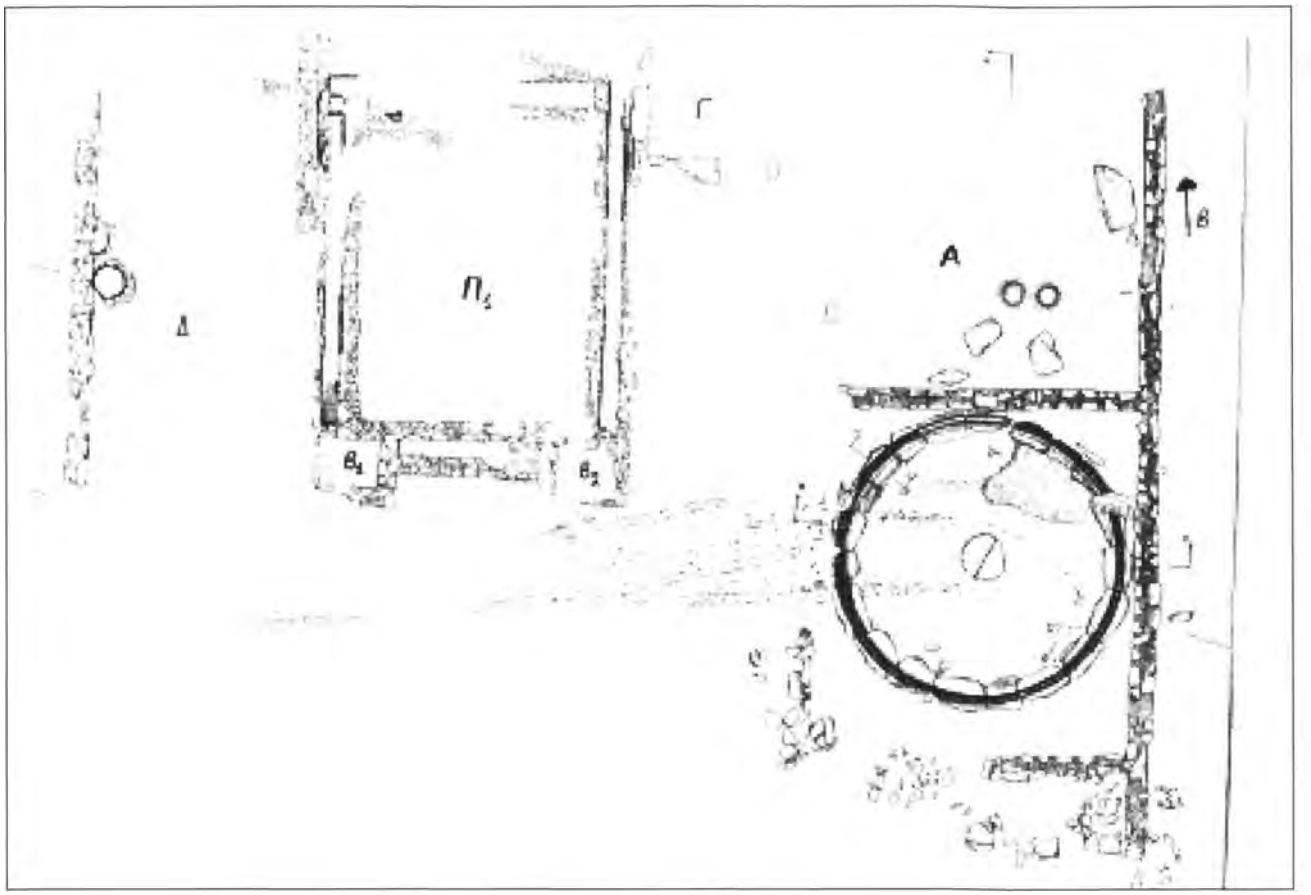
43. Θα ήθελα να ευχαριστήσω την εταιρεία Ελληνικά Πετρέλαια, και ιδιαίτερα το διευθυντή Η. Κονοφάγο, ο οποίος πρόθυμα παραχώρησε τους συνεργάτες του για την τοπογράφηση.

44. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 185-188. Τσάιμου, Νέα αρχαιολογικά στοιχεία, ό.π.

Εικ. 37-38. Χάρτης της περιοχής Αρύ, όπου σημειώνονται οι αρχαίες εγκαταστάσεις των επίπεδων ρείθρων.

Εικ. 39. Λαυρεωτική. Κάτοψη του κυκλικού επίπεδου ρείθρου και του επίπεδου πλυντηρίου $Π_1$ του συγκροτήματος Αρύ ΙΙΙ.

Είναι ιδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων (αποκαλ. μήκ. 10,60, πλ. 7 μ.) και έχει επιμελημένη κατασκευή.

Τα βαθύτερα σημεία του πλυντηρίου (δεξαμενές καθίζησης και αυλάκια) βρέθηκαν γεμάτα με λίθους. Οι δύο μικρές δεξαμενές καθίζησης, οι B_1 και B_2[45], τετράγωνης διατομής, προεξέχουν του ορθογώνιου περιγράμματος του πλυντηρίου (Εικ. 39, 40).

Το υδραυλικό κονίαμα σώζεται κυρίως στα τοιχώματα των αυλακιών του πλυντηρίου. Το κονίαμα στρώθηκε πάνω σε στρώμα από λίθους ένθετους σε λεπτό στρώμα χώματος (Εικ. 41, 42).

Στο βόρειο τμήμα του πλυντηρίου, δηλαδή στο τμήμα του επιπέδου των ρείθρων και σε βάθος 0,40 μ., βρέθηκε λίθινος κιονίσκος σχήματος κολώρου κώνου[46]. Ο κιονίσκος στη μεγαλύτερη επιφάνεια φέρει τετράγωνη εγκοπή (0,12×0,12 μ.) βάθ. 1 εκ., πιθανώς για την υποδοχή ξύλινου στηρίγματος (Εικ. 43).

Εικ. 40. Λαυρεωτική. Το επίπεδο πλυντήριο $Π_1$ του συγκροτήματος Αρύ ΙΙΙ. Οι δύο μικρές δεξαμενές καθιζήσεως, οι B_1 και B_2 τετράγωνης διατομής, προεξέχουν του ορθογώνιου περιγράμματος του πλυντηρίου.

Χώρος Γ. Σε επαφή με την ανατολική πλευρά του πλυντηρίου εντοπίστηκε μικρός χώρος (Γ) με άνοιγμα στο νότιο τοίχο (Εικ. 39), ο οποίος δεν ανασκάφηκε.

45. Διαστάσεις δεξαμενών: B_1: 1×1,30 μ., B_2: 1,10×1,20 μ.

46. Διαστάσεις κιονίσκου: ύψος: 0,35, διάμετρος μέγιστης επιφάνειας: 0,24, διάμετρος μικρής επιφάνειας: 0,18 μ.

Εικ. 41-42. Λαυρεωτική. Το δάπεδο στεγνώματος του $Π_1$ βρέθηκε κατεστραμμένο. Το υδραυλικό κονίαμα των δαπέδων στεγνώματος και ρείθρων στρώθηκε πάνω σε στρώμα από πέτρες πακτωμένες σε λεπτό στρώμα χώματος.

Εικ. 43. Λαυρεωτική. Ο κιονίσκος με την τετράγωνη εγκοπή στη μια επιφάνειά του, που βρέθηκε στο χώρο του επίπεδου πλυντηρίου $Π_1$.

Εικ. 44. Λαυρεωτική. Η μικρή δεξαμενή νερού και το ημικυκλικό λάξευμα στον αύλειο χώρο Δ του συγκροτήματος Αρύ ΙΙΙ.

Αύλειος χώρος Δ. Δυτικά του επίπεδου πλυντηρίου αποκαλύφθηκε επιμήκης αύλειος χώρος (Δ), πλ. 5 μ. (Εικ. 39). Ο τοίχος που οριοθετεί δυτικά το χώρο Δ είναι χτισμένος με μεγάλους ασβεστόλιθους θεμελιωμένους επάνω στο φυσικό βράχο. Ο τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 8,70 μ., ενώ συνεχίζει προς Β. και πέραν του χώρου. Ελάχιστα αρχιτεκτονικά στοιχεία του βόρειου τοίχου του χώρου σώζονται. Μία μικρή δεξαμενή νερού και ημικυκλικό λάξευμα εφαπτόμενα του δυτικού τοίχου βρέθηκαν στον επιμήκη αύλειο χώρο Δ (Εικ. 39). Η δεξαμενή, διαμ. 0,66 μ., έχει κυκλικό στόμιο κτιστό με μικρές πέτρες. Στα εσωτερικά τοιχώματά της διατηρείται το κονίαμα. Η τροφοδοσία της δεξαμενής με νερό θα γινόταν και από μακριά με αγωγό, όπως υποθέτουμε από την ύπαρξη οπής που βρίσκεται πάνω από το στόμιο της δεξαμενής, ανάμεσα στους λίθους της τοιχοποιίας του δυτικού τοίχου (Εικ. 44).

Το ημικυκλικό λάξευμα δίπλα στη δεξαμενή (διάμ. 0,60, βάθ. 0,18 μ.), καθώς και το πηγάδι δεν ερευνήθηκαν επισταμένως.

Ο χώρος Δ έδωσε κεραμική από χονδρά αγγεία.

Σύγχρονος μεταλλευτικός δρόμος. Στην περιοχή Αρύ, στα νεότερα χρόνια, με την αναγέννηση των μεταλλείων του Λαυρίου στα τέλη του 19ου αιώνα και λόγω των πλούσιων κοιτασμάτων που διέθετε η περιοχή, αναπτύχθηκε μεγάλη μεταλλουργική δραστηριότητα, κυρίως από την Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία, συχνά εις βάρος των αρχαιοτήτων.

Το έτος 2005, η ανασκαφική έρευνα στο συγκρότημα εμπλουτισμού μεταλλευμάτων Αρύ ΙΙΙ αποκάλυψε ότι νεότερος μεταλλευτικός δρόμος διερχόταν διά μέσου του επίπεδου κυκλικού μαρμάρινου ρείθρου[47].

47. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 185-188.

Εικ. 45. Λαυρεωτική. Λεπτομέρειες από το νεότερο μεταλλευτικό δρόμο. Αριστερά, σε πρώτο επίπεδο, διακρίνεται το σωζόμενο τμήμα της αυλάκωσης του τροχού δίπλα στη μικρή δεξαμενή καθιζήσεως B_2 του πλυντηρίου. Σε δεύτερο επίπεδο, έμπροσθεν του κυκλικού επίπεδου ρείθρου διακρίνονται ζεύγη αυλακώσεων που παρουσιάζουν απόκλιση μεταξύ τους.

Με τις εφετινές εργασίες στο σκάμμα νότια του επίπεδου πλυντηρίου $Π_1$ αποκαλύφθηκε και νέο τμήμα του.

Ο δρόμος διέτρεχε το συγκρότημα από Δ. προς Α. (Εικ. 39). Διερχόταν νότια του επίπεδου πλυντηρίου, όπου μία αυλάκωση τροχού περνούσε πλησίον της ανατολικής μικρής δεξαμενής καθίζησης του πλυντηρίου, τη B_1, και προκάλεσε καταστροφή τμήματός της (Εικ. 45). Στη συνέχειά του έμπροσθεν του κυκλικού επιπέδου ρείθρου και σε απόσταση 4,70 μ., διαπιστώθηκαν δύο ζεύγη αυλακώσεων τροχού, που παρουσιάζουν απόκλιση μεταξύ τους (μέγιστη 0,70 μ.).

Ο νεότερος δρόμος έχει μεταξόνιο 1,40 μ. και οι ροδιές μέγιστο πλάτος 0,27 μ.

Η περαιτέρω έρευνα του χώρου ανατολικά του κυκλικού ρείθρου θα δώσει πληροφορίες για το νεότερο δρόμο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Γ. ΤΣΑΪΜΟΥ
Αρχαιολόγος - Καθηγήτρια ΕΜΠ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Κορωπί

Κατά την κατεδάφιση παλαιάς αποθήκης ιδιοκτησίας Γ. Θηβαίου στη συμβολή των οδών Βασιλέως Κωνσταντίνου και Μερκούρη βρέθηκε μαρμάρινος σπόνδυλος ραβδωτού κίονα, διαμ. και ύψ. 0,80 μ. Εγκοπές στη μια κυκλική επιφάνεια και στην περιφέρειά της δείχνουν ότι είχε χρησιμοποιηθεί σε ελαιοπιεστήριο. Ο κίονας παραδόθηκε από το χειριστή του μηχανήματος και μεταφέρθηκε με τη βοήθεια του Δήμου Κρωπίας στην Αρχαιολογική Αποθήκη Κορωπίου. Στην ίδια αποθήκη, κατά πληροφορίες, βρισκόταν και απλή λίθινη σαρκοφάγος, η οποία δεν παραδόθηκε ούτε εντοπίστηκε από την Εφορεία μας.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Αρχαιολογική Αποθήκη Κορωπίου

Προχώρησε η συντήρηση των ευρημάτων από το οικόπεδο Γ. Χατζή και εν μέρει από το οικόπεδο Παπανικόλα στα Γλυκά Νερά, καθώς απασχολήθηκε η ωρομίσθια συντηρήτρια Δ. Μοσχοπούλου και, το τελευταίο δίμηνο, οι αορίστου χρόνου συντηρήτριες Θ. Σπαρτοπούλου και Ευ. Σπάλα. Η τελευταία εργάστηκε για τη συντήρηση ευρημάτων από το Κορωπί και τα Λαμπρικά με χρηματοδότηση του Ιδρύματος Ψύχα, ενώ οι συντηρήτριες Δ. Ζτούκου και Μ. Πενταρβάνη εργάστηκαν σε υλικό από τα Λαμπρικά με χρηματοδότηση του INSTAP. Τα προγράμματα αυτά ήταν υπό τη διεύθυνση της επίτιμης εφόρου Αρχαιοτήτων Ό. Κακαβογιάννη.

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΥ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

Αρχαιολογικός χώρος Βραυρώνος

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες σχετικές με την ενίσχυση της ασφάλειας σε βοηθητικές αποθήκες του αρχαιολογικού χώρου (τοποθέτηση συστήματος συναγερμού και φωτισμού), αντικαταστάθηκε η μεταλλική πόρτα της εισόδου, διενεργήθηκε καθαρισμός των φρεατίων απορροής των ομβρίων υδάτων και εγκαταστάθηκε καινούρια αντλία.

ΕΛΕΝΗ ΜΕΘΟΔΙΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μεταστέγαση Αρχαιολογικού Μουσείου Αχαρνών

Μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1999, το Αρχαιολογικό Μουσείο Αχαρνών, που συστεγαζόταν με τη Λαογραφική Εταιρεία Αχαρνών (ΙΛΕΑ) στο κτίριο του πρώτου Δημαρχείου Αχαρνών στην πλατεία Αγίου Βλασίου, υπέστη ζημιές, με αποτέλεσμα να κριθεί αναγκαία η μεταστέγαση της έκθεσής του σε καινούριο κτίριο.

Το έτος 2006 συνεχίστηκαν οι απαραίτητες εργασίες μεταφοράς και διαμόρφωσης του χώρου, που είχαν ξεκινήσει από το 2005, οπότε και πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια του νέου Μουσείου ως Αρχαιολογική Συλλογή Αχαρνών στις 18/9/2006 στο ισόγειο νεόδμητης πολυκατοικίας επί της οδού Φιλαδελφείας 76, του Δήμου Αχαρνών, έναντι του νέου Δημαρχείου.

ΜΑΡΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνος

Το έργο «Επανέκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Βραυρώνος» εντάχθηκε στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Πολιτισμός - Γ΄ ΚΠΣ. Συντάχθηκαν και εγκρίθηκαν οι μελέτες που αφορούν στην αναδιάταξη των χώρων υγιεινής και των εργαστηρίων συντήρησης του Μουσείου, καθώς και στην εγκατάσταση κλιματισμού. Επιπλέον, συντάχθηκε και εγκρίθηκε η μουσειολογική-μουσειογραφική προμελέτη της επανέκθεσης.

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες διευθέτησης των αρχαιοτήτων στις αποθήκες του Μουσείου προκειμένου να διευκολυνθούν οι εργασίες του έργου.

Ε. ΜΕΘΟΔΙΟΥ - Β. ΣΚΑΡΑΚΗ

ΚΣΤ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

Τη διεύθυνση της Εφορείας από 25-4-2006 είχε η υπογράφουσα. Η ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ είναι μια νεοσύστατη Εφορεία, που ιδρύθηκε το 2004 σύμφωνα με τον Οργανισμό του ΥΠΠΟ. Στην αρμοδιότητά της υπάγεται ολόκληρη η περιοχή της Νομαρχίας Πειραιά. Το βασικό έργο της Εφορείας αυτό το έτος ήταν κατά κύριο λόγο οι σωστικές ανασκαφές στο αστικό κέντρο του Πειραιά και στην ευρύτερη περιοχή του (Καμίνια Κερατσίνι, Δραπετσώνα κτλ.), καθώς και σε όλες τις περιοχές αρμοδιότητος της Εφορείας, δηλαδή στους Δήμους Ταύρου, Καλλιθέας, Μοσχάτου, Αγίου Ιωάννη Ρέντη, Νέου Φαλήρου, όπως επίσης στους Δήμους της παραλίας από το Παλαιό Φάληρο έως τη Βάρκιζα, στα νησιά του Αργοσαρωνικού, την Τροιζηνία, καθώς και στα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα, όπου ασκείται συστηματικός ανασκαφικός έλεγχος των οικοπέδων, των δημόσιων και των ιδιωτικών χώρων, καθώς και οι ανασκαφές για την κατασκευή του Μετρό.

Ο μεγαλύτερος αριθμός των ανασκαφών πραγματοποιήθηκε στην πόλη του Πειραιά. Στο Σταθμό του Μετρό «Αργυρούπολη» βρέθηκε η συνέχεια του κλασικού νεκροταφείου που είχε εντοπιστεί και ερευνηθεί μερικώς παλαιότερα από την Εφορεία μας. Επιγραφικές μαρτυρίες που ήλθαν στο φως επιβεβαιώνουν την άποψη ότι το νεκροταφείο αυτό ανήκει στον αρχαίο αττικό δήμο του Ευωνύμου. Στο Σταθμό του Μετρό «Άλιμος», στη δυτική πλευρά της Λεωφόρου Βουλιαγμένης αποκαλύφθηκε μυκηναϊκή εγκατάσταση εργαστηριακού χαρακτήρα, με μερική χρήση του χώρου και κατά τον 4ο αι. π.Χ.

Επίσης, συνεχίστηκε η συντήρηση και η καταγραφή των αρχαίων στα εργαστήρια συντήρησης και τις αποθήκες του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιά, όπου καταλήγει ο κύριος όγκος των ευρημάτων των ανασκαφών της Εφορείας. Το γεγονός ότι οι αποθήκες αυτές αποτελούν σχεδόν τους μοναδικούς χώρους υποδοχής των αρχαίων από όλες σχεδόν τις περιοχές, έχει ως αποτέλεσμα πλέον να έχουν πληρωθεί και οι αρχαιότητες να ασφυκτιούν.

Κατά το 2006 μονιμοποιήθηκαν και εντάχθηκαν στο δυναμικό της Εφορείας αρχαιολόγοι με σύμβαση αορίστου χρόνου, οι οποίοι συνέβαλαν στην αντιμετώπιση των πολυαρίθμων και ποικίλων αναγκών της Εφορείας.

Τις ανασκαφές της Εφορείας διενήργησαν οι εξής αρχαιολόγοι: η αναπληρώτρια προϊσταμένη Ε. Κονσολάκη μαζί με τη Μ. Γιαννοπούλου στον Πόρο και την Τροιζήνα, η Μ. Πετριτάκη και η Α. Συρογιάννη στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, η Κ. Καζά στο Παλαιό Φάληρο, τον Άλιμο και τη Γλυφάδα, η Κ. Αξιώτη στον Πειραιά, η Χ. Καζαζάκη και ο Δ. Αθανασίου στη Βάρη - Βάρκιζα, η Τ. Κάτουλα στη Βούλα και τη Σαλαμίνα, η Ε. Παπασταύρου στην Αίγινα, η Σ. Μιχαλοπούλου στον Πειραιά και τα Μέθανα, ο Α. Τσαραβόπουλος στα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα, καθώς και στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, και ο Γ. Κουράγιος στη Βούλα - Βουλιαγμένη μαζί με τη Μ. Γιαμαλίδη.

Από το έτος 2006 και σε εκτέλεση της σχετικής Υπουργικής Απόφασης άρχισαν οι εργασίες αποχωμάτωσης των τμημάτων του Κονώνειου τείχους ύστερα από την καθαίρεση των καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος, τα οποία λειτουργούσαν παρανόμως επί των επιχωσθέντων τμημάτων. Δυστυχώς, δεν χρηματοδοτήθηκε επαρκώς το Έργο αυτό, όπως προβλεπόταν, αν και είχε ενταχθεί στα ΠΔΕ, και έτσι, το έτος 2006, οι εργασίες περιορίστηκαν μόνο σε διάρκεια ενάμιση μήνα.

Το Σεπτέμβριο του 2006 άλλο ένα πρόβλημα προστέθηκε στον πολύπαθο κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο του Τύμβου των Σαλαμινομάχων, ο οποίος μάλιστα βρίσκεται εντός της θεσμοθετημένης και απολύτου προστασίας Ζώνης Α της Κυνόσουρας της Σαλαμίνας. Έτσι, εκτός από τις αμμοβολές, τις επεκτάσεις των ναυπηγείων και τις εγκαταστάσεις πλωτών διαχωριστήρων, έργα για τα οποία η Εφορεία μας είχε επανειλημμένως εισηγηθεί αρνητικά, η εικόνα συμπληρώθηκε με την παράνομη τοποθέτηση γλυπτού σύγχρονης τέχνης επί του ιστορικού Τύμβου. Η Νομαρχία Πειραιά μαζί με το Δήμο Αμπελακίων Σαλαμίνος, παρά τις προφορικές και γραπτές προειδοποιήσεις μας, τα τηλεφωνικά σήματα προς το Αστυνομικό Τμήμα Αμπελακίων και τις ειδοποιήσεις προς την Εισαγγελία Πειραιά, προχώρησαν στην τοποθέτηση του γλυπτού χωρίς την απαραίτητη, σύμφωνα με το νόμο, έγκριση των αρμοδίων Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ.

Η Εφορεία προχώρησε στη συνέχεια σε μηνυτήριες αναφορές κατά του νομάρχη και των άλλων εμπλεκομένων και παράλληλα εισηγηθήκαμε εκ νέου την απαλλοτρίωση της έκτασης των 21 στρεμμάτων, όπου βρίσκεται ο Τύμβος, για να εφαρμοστεί μελέτη ανάδειξης και προβολής του χώρου. Αν και η γνωμοδότηση του ΚΑΣ ήταν ομόφωνη, εντούτοις

η απαλλοτρίωση δεν προχώρησε αλλά ούτε απομακρύνθηκε το σύγχρονο γλυπτό.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά παρέμεινε κλειστό και κατά το 2006. Παρόλο που οι εργασίες ανακαίνισης και εγκατάστασης κλιματισμού που άρχισαν το 2004 έχουν ολοκληρωθεί, εντούτοις λόγοι γραφειοκρατικοί δεν επέτρεψαν την επαναλειτουργία του. Επίσης, αναγκαστήκαμε να κλείσουμε το Αρχαιολογικό Μουσείο Κυθήρων λόγω επικινδυνότητας του κτιρίου, το οποίο χρήζει μεγάλης επισκευής ή και ανακατασκευής. Η Εφορεία ζήτησε την επίσπευση εκπόνησης μελέτης από την αρμόδια Διεύθυνση του ΥΠΠΟ.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Πειραιάς

1. Οδός Φωκίωνος 6 (οικόπεδο Ακαδημίας Αθηνών)

Κατά τη διενέργεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας στο ανωτέρω οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα της τάφρου της πειραϊκής οχύρωσης, μήκ. 9 και βάθ. 4,40 μ. (Εικ. 1). Η τάφρος βρέθηκε σε απόσταση 18 μ. βόρεια του τμήματος του τείχους που ανασκάφηκε το 1992 στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Αυγέρη, επί της οδού Γούναρη 47, και είχε κατεύθυνση παράλληλη προς αυτό. Το μέγιστο αποκαλυφθέν πλάτος της (στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου) ήταν 5 μ., ενώ το ελάχιστο (στο ανατολικό τμήμα) 2,50 μ. Η βόρεια παρειά της δεν αποκαλύφθηκε, γιατί βρισκόταν εκτός των ορίων του οικοπέδου (συνεχίζεται κάτω από το όμορο προς Β. ακίνητο της οδού Φωκίωνος 8). Το γεγονός ότι η πορεία της τάφρου διακοπτόταν σε απόσταση 8 μ. ανατολικά της οικοδομικής γραμμής της οδού Φωκίωνος, σημαίνει προφανώς ότι το αποκαλυφθέν τμήμα της βρισκόταν κοντά σε κάποια πύλη του τείχους.

Ο βράχος παρουσίαζε μικρή ομαλή κλίση από Α. προς Δ. και από Ν. προς Β. και βρέθηκε σε βάθος (από τη στάθμη της οδού Φωκίωνος) κυμαινόμενο από 0,20, στα ανατολικά, έως 0,90 μ., στα δυτικά. Σε απόσταση 6,50 μ. ανατολικά της οικοδομικής γραμμής αποκαλύφθηκε αυλάκι ορθογώνιας διατομής, λαξευμένο στο βράχο, πλ. 0,55 (πάνω)/0,50 μ. (κάτω) και βάθ. 0,70 μ. Το αυλάκι με κατεύθυνση Β.-Ν. (παράλληλη δηλαδή προς την οδό Φωκίωνος) προς Β. μεν κατέληγε στην τάφρο, προς Ν. δε συνεχιζόταν κάτω από την όμορη οικοδομή της οδού Φωκίωνος 4 καταλήγοντας προφανώς στη βόρεια παρειά του τείχους, που ακολουθούσε, ως γνωστόν, πορεία παράλληλη με την οδό Γούναρη. Στο εσωτερικό του, αλλά και στην επίχωση της τάφρου βρέθηκαν πήλινοι σωλήνες.

Το ανώτερο τμήμα, ύψ. 2,70 μ., των κατακόρυφων πρανών της τάφρου (έως το βάθ. δηλαδή των 3,60 μ. από το οδόστρωμα) παρουσίαζε έντονα ίχνη διάβρωσης, και μάλιστα ορισμένα τμήματα του βράχου είχαν αποσχιστεί. Αντίθετα, το κατώτερο τμήμα τους, ύψ. 1,70 μ. (έως το βάθ. δηλαδή των 5,30 μ. από το οδόστρωμα, όπου ο πυθμένας της τάφρου), διατηρείτο σε άριστη κατάσταση. Σε βάθος 4,70 μ. συναντήσαμε τον υδροφόρο ορίζοντα. Η επίχωση της τάφρου περιείχε πλούσιο αρχαιολογικό υλικό, οικοδομικό (λιθοπλίνθους, οπτοπλίνθους, κεραμίδες), κεραμική μελαμβαφή και αβαφή, μολύβδινα ατρακτοειδή και λίθινα βλήματα, νομίσματα, μικροαντικείμενα κτλ. Σημειώνουμε ότι τμήματα της οχυρωματικής τάφρου του αρχαίου Πειραιά, εκτός από τον αρχαιολογικό χώρο της Ηετιώνειας πύλης στο Καστράκι Δραπετσώνας[1], έχουν έως σήμερα εντοπιστεί σε δύο μόνο σωστικές ανασκαφές οικοπέδων του Πειραιά: στο επί των οδών Ναυαρίνου 23 και Γούναρη οικόπεδο της Ιονικής και Λαϊκής Τράπεζας[2] και στο οικόπεδο επί των οδών Γούναρη 5 και Αριστείδου 22-24[3].

Εικ. 1. Πειραιάς. Οδός Φωκίωνος 6. Γενική άποψη της τάφρου από Β.

2. Οδός Φλέσσα 36-38 (οικόπεδο Α. Βάβη και Σία ΟΕ)

Αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα κλασικών χρόνων, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί συμπληρώνουν το Ιπποδάμειο σχέδιο της αρχαίας πόλης. Συγκεκριμένα, ήλθαν στο φως οι αντικριστές γωνίες δύο οικοδομικών τετραγώνων, που βρίσκονταν στη συμβολή δύο οδών της αρχαίας πόλης. Καλύτερα και σε μεγαλύτερο μήκος (10 μ. περίπου) σωζόταν η οδός, πλ. 5 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., η συνέχεια της οποίας είχε αποκαλυφθεί το 1978 στο όμορο προς ΒΔ. οικόπεδο της οδού Ζαΐμη 33-35[4] και η οποία ταυτίζεται με την οδό 4 του χάρτη του αρχαίου

1. Γ. Σταϊνχάουερ, *Η οχύρωση και η πύλη της Ηετιώνειας*, Πειραιάς 2003.
2. *ΑΔ* 27 (1972): Χρονικά, σ. 168.
3. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 95.
4. *ΑΔ* 32 (1977): Χρονικά, σ. 37.

Πειραιά των Höpfner - Schwandner[5]. Στον άξονά της βρέθηκε κτιστός (τοιχώματα από αργολιθοδομή και κάλυψη με μεγάλες πλάκες) αποχετευτικός αγωγός πλ. 0,80 και βάθ. 0,65 μ. Η ταύτιση της δεύτερης οδού, το προς Α. όριο της οποίας δεν αποκαλύφθηκε γιατί βρισκόταν εκτός των ορίων του οικοπέδου, βασίστηκε σε ενδείξεις, όπως τμήματα του οδοστρώματος και η παρουσία ενός αγωγού που ενωνόταν στη συμβολή με τον προαναφερθέντα κεντρικό αγωγό, και επιβεβαιώθηκε με την ακριβή ένταξή της στο πολεοδομικό σχέδιο της αρχαίας πόλης: ταυτίζεται με την οδό G του προαναφερθέντος χάρτη του αρχαίου Πειραιά[6]. Εκατέρωθεν της πρώτης οδού σώζονταν τμήματα δύο οικιών. Από τη βόρεια αποκαλύφθηκε τμήμα του νοτιοανατολικού γωνιακού δωματίου, πλ. 4,12 μ. και άγνωστου μήκους (το υπόλοιπο συνεχιζόταν κάτω από την οδό Φλέσσα και την όμορη προς Β. οικοδομή). Οι τοίχοι διατηρούνταν σε ύψος 1,20, ο νότιος, 1,16, ο ανατολικός, και 0,60 μ., ο δυτικός. Εκτεταμένο στρώμα καταστροφής με κεραμίδες στέγης λακωνικού τύπου κάλυπτε το δάπεδο του δωματίου, που αποκαλύφθηκε σε βάθος 3 μ. από το πεζοδρόμιο στο μέσον της οικοδομικής γραμμής (σταθερό σημείο ανασκαφής). Από τη νότια οικία σωζόταν η βορειοανατολική γωνία (Εικ. 2), που οριζόταν από δύο τοίχους ορατού πλ. 0,48-0,52 μ., καθώς συνεχίζονταν κάτω από τις όμορες οικοδομές, μήκ. 2,90 (Τ. Ι) και 5,93 (Τ. ΙΙ) και μέγ. σωζ. ύψ. 1,16 και 1,54 μ. αντίστοιχα. Οι τοίχοι ήταν πολύ επιμελημένης (τυπικής του 4ου αι. π.Χ.) κατασκευής και άριστης διατήρησης (Εικ. 3, 4). Στο εσωτερικό του δωματίου, σε βάθος 3 μ., αποκαλύφθηκε το δάπεδο σε πολύ καλή κατάσταση και πάνω από αυτό περισυνελέγη μελαμβαφής και αβαφής κεραμική του 4ου αι. π.Χ.

3. Οδός Μαυροκορδάτου 27 (οικόπεδο Κ. Πιτάκας και Σία ΟΕ)

Αποκαλύφθηκε, σε βάθος που κυμαινόταν λόγω της κλίσης του εδάφους από 1,84 έως 2,80 μ. από τη στάθμη της οδού Μαυροκορδάτου, αρχαία οδός πλ. 8 μ., που διέσχιζε διαγώνια το οικόπεδο με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Η συνέχειά της εντοπίστηκε στο οικόπεδο της οδού Μαυροκορδάτου 22 (βλ. παρακάτω). Πρόκειται για μία από τις πλατείες οδούς που όριζαν τα συστήματα των οικοδομικών τετραγώνων του Ιπποδάμειου σχεδίου της αρχαίας πόλης. Εντάσσε-

Εικ. 2. Πειραιάς. Οδός Φλέσσα 36-38. Η γωνία της νότιας οικίας.

Εικ. 3. Πειραιάς. Οδός Φλέσσα 36-38. Εσωτερική όψη τοίχου Ι.

Εικ. 4. Πειραιάς. Οδός Φλέσσα 36-38. Εσωτερική όψη τοίχου ΙΙ.

5. W. Höpfner - E. Schwandner, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, München 1994, εικ. 14.

6. Βλ. Γ. Σταϊνχάουερ, Ο Ιππόδαμος και η διαίρεσις του Πειραιώς, στο E. Greco - M. Lombardo (επιμ.), *Atene e l'Occidente, I grandi temi. Atti del Convegno Internazionale, Atene 25-27 Maggio 2006*, Atene 2007, σ. 194, εικ. 1.

ται στο Ιπποδάμειο σχέδιο της πόλης και ταυτίζεται με την οδό Ε του χάρτη των Höpfner - Schwandner[7].

Από τα σπίτια που πλαισίωναν την εν λόγω οδό σωζόταν από το μεν προς Α. (νοτιοανατολικό) μικρό μόνον τμήμα του εξωτερικού τοίχου, ενώ από το προς Δ. (βορειοδυτικό) η γωνία του επτάκλινου ανδρώνα, οι διαστάσεις του οποίου υπολογίζονται σε 4,45×4,65 μ. Διατηρούνταν ίχνη των δύο παράλληλων (ανατολικού και δυτικού) τοίχων του ανδρώνα (ως οπίσθιος τοίχος χρησίμευε ο προς Ν. υπερυψούμενος βράχος), η ελαφρώς υπερυψωμένη βάση των κλινών των δύο πλευρών και τμήμα (λιγότερο από το ένα τρίτο) του βοτσαλωτού δαπέδου, που αποτελείτο από ομόκεντρα τετράγωνα με διαφορετική διάταξη των βοτσάλων (Εικ. 5). Σωζόταν, επίσης, στενή λωρίδα (η συνέχειά της κάτω από την προς Β. όμορη οικοδομή) του βοτσαλωτού δαπέδου τής προ του ανδρώνα αυλής, στενή αποχετευτική αύλαξ που οδηγούσε μέσα από τον τοίχο στην αρχαία οδό, καθώς και φρέαρ με αύλακα υπερχείλισης, που κατέληγε σε αβαθές φρεάτιο στην οδό. Οι ρυθμίσεις αυτές εξηγούνται από την ανάγκη ταχείας απορροής των υδάτων σε περίπτωση νεροποντής, λόγω της μεγάλης κλίσης του εδάφους από Δ. προς Α. και από Ν. προς Β.

Στον ίδιο λόγο (την αξιοποίηση των ομβρίων και την προστασία συγχρόνως από αυτά) οφείλεται, προφανώς, και το σύστημα των φρεατίων που ήταν σκαμμένα στο βράχο στο μέσον του δρόμου. Το σύστημα αποτελείτο από δύο συγκοινωνούντα φρεάτια, από τα οποία το ευρύτερο (διαστ. 1,75×1,35 μ.) και ρηχότερο (βάθ. 1 μ.) χρησίμευε για τη συλλογή και, πιθανώς, τον διά καθίζησης καθαρισμό των ομβρίων από τις υδρορρόες και τις αυλές των παρακείμενων οικιών. Το ρόλο του αυτό αποδεικνύει το ψηλό χώρισμα για την υπερχείλιση του καθαρού νερού στο βαθύτερο (βάθ. 2,30 μ.) φρεάτιο (διαστ. 1,80×1,05 μ.), το οποίο με δύο αγωγούς στην ανατολική και τη νότια πλευρά του, λαξευμένους στο βράχο, συνδεόταν κάτω από τα θεμέλια με τις δεξαμενές της παρακείμενης οικίας.

Εικ. 5. Πειραιάς. Οδός Μαυροκορδάτου 27. Άποψη του ανδρώνος.

4. Οδός Μαυροκορδάτου 22 (οικόπεδο Ι. Φασάκη)

Αποκαλύφθηκε κατά τη διαγώνιο του οικοπέδου, σε στάθμη που κυμαίνεται λόγω της κλίσης του εδάφους από 0,90 έως 1,55 μ. πάνω από τη στάθμη της οδού Μαυροκορδάτου, τμήμα αρχαίας οδού (πρόκειται για τη συνέχεια της οδού Ε του χάρτη των Höpfner - Schwandner, που εντοπίστηκε κατά την ανασκαφή του οικοπέδου της οδού Μαυροκορδάτου 27, που περιγράψαμε παραπάνω), καθώς και – πάνω σε ίχνη εγκαταλελειμμένου λατομείου – μία σειρά λιθοπλίνθων από τα εγκοιτασμένα στο βράχο θεμέλια (μήκ. 10,50, πλ. 0,80 μ.) του εξωτερικού τοίχου μιας οικίας κλασικών χρόνων. Η οικία κατελάμβανε τη βορειοανατολική γωνία ενός οικοδομικού τετραγώνου της αρχαίας πόλης, γνωστού από την ανασκαφή του 1991 του οικοπέδου Γ. Λυμπέρη στη συμβολή των οδών Κρεββατά 27-29 και Σαλαμινομάχων[8]. Σε απόσταση 6 μ. από τη γωνία σωζόταν τμήμα του θεμελίου και η εγκοίταση του εγκάρσιου τοίχου που σχημάτιζε το γωνιακό δωμάτιο. Ελάχιστα ίχνη της εσωτερικής γωνίας του ίδιου δωματίου, που σώθηκαν δίπλα στη μεσοτοιχία της προς Δ. όμορης οικοδομής, επιτρέπουν την αποκατάσταση ενός τετράγωνου δωματίου, διαστ. 6×6 μ. Στο άλλο (νότιο) άκρο της ίδιας μεσοτοιχίας σωζόταν τμήμα (πέντε πλάκες πάχ. 0,25 μ.) της πλακόστρωτης αυλής της οικίας, ενώ ανάμεσα στο πλακόστρωτο και τον εξωτερικό τοίχο βρέθηκε κωδωνόσχημη δεξαμενή (διάμ. στομίου 0,80 μ.), η μεταγενέστερη μετατροπή της οποίας σε βόθρο απέκλειε την περαιτέρω έρευνα. Λόγω της μεγάλης κλίσης του βράχου προς την οικοδομική γραμμή (δηλαδή από Δ. προς Α.), το πλακόστρωτο της αυλής βρισκόταν 2,50 μ. ψηλότερα από τη στάθμη της οδού Μαυροκορδάτου, δηλαδή περί το 1,10 μ. ψηλότερα από τη σωζόμενη ανώτερη επιφάνεια του θεμελίου του τοίχου της πρόσοψης. Από την κεραμική (χρηστική και μελαμβαφή) που περισυνελέγη, η οικία, της οποίας δεν διακρίνονται περισσότερες οικοδομικές φάσεις, δύναται να χρονολογηθεί στον 4ο αι. π.Χ.

5. Οδός Σκουζέ 18 και Λεωσθένους (ακίνητο Λάπιθος ΑΕ)

Το ακίνητο βρίσκεται απέναντι από τη βορειοδυτική γωνία του ανασκαφέντος το 1981 οικοδομικού τετραγώνου

7. Höpfner - Schwandner, ό.π., εικ. 14.

8. Σταϊνχάουερ, ό.π. (υποσημ. 1), σ. 194, εικ. 1.

Εικ. 6. Πειραιάς. Οδός Νεωρίων 145. Γενική άποψη της ανασκαφής.

μεταξύ των οδών Ηρώων Πολυτεχνείου (πρώην Βασ. Κωνσταντίνου), Φιλελλήνων, Λεωσθένους και Σκουζέ[9], από το οποίο το χωρίζει μόνον το πλάτος της οδού Λεωσθένους. Κατά τη διενέργεια εκσκαφικών εργασιών στο εσωτερικό του διατηρητέου ακινήτου, αποκαλύφθηκε σε μια ζώνη πλ. 3 μ., κατά μήκος της οικοδομικής γραμμής της οδού Σκουζέ και σε βάθος 0,25 μ. από το οδόστρωμα, τμήμα οικίας του 2ου/3ου αι. μ.Χ. Ανασκάφηκαν μερικώς τρία συνεχόμενα δωμάτια άγνωστων διαστάσεων (το κεντρικό είχε πλ. 3 μ.), χτισμένα με λιθοπλίνθους προερχόμενες από παλαιότερη – κλασικών χρόνων – οικοδομή. Το δυτικότερο δωμάτιο ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες και το διέτρεχε πήλινος αγωγός. Δύο αποσπασματικά σωζόμενοι παράλληλοι τοίχοι, που εντοπίστηκαν σε απόσταση 2,50 και 8,60 μ. από το νότιο τοίχο της προαναφερθείσας οικίας, καθώς και ένα φρέαρ (διάμ. 0,90 μ., που ερευνήθηκε μέχρι βάθ. 8 μ.) στο μεταξύ τους χώρο αποτελούν ίσως τα πενιχρά κατάλοιπα της αυλής μιας όμορης υστερορρωμαϊκής οικίας. Κάποια ασύνδετα μεταξύ τους σπαράγματα τοίχων αμελούς κατασκευής που διαπιστώθηκαν στο υπόλοιπο του ακινήτου, ανήκουν σε νεότερες (πιθανώς βυζαντινής εποχής) φάσεις της ιστορίας του Πειραιά, για την οποία είχε δώσει στοιχεία η ανασκαφή του 1981. Λόγω της αμελούς κατασκευής και της πολύ αποσπασματικής διατήρησής τους, δεν είναι δυνατόν να βοηθήσουν στην αποκατάσταση της μορφής της οικοδομής.

6. Οδός Νεωρίων 145 (οικόπεδο Κ. και Μ. Αστρά)

Σε όλη την έκταση του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (διαγώνια δηλαδή προς την οδό Νεωρίων) και σε βάθος από +0,70 έως -2 μ. (από τη στάθμη του πεζοδρομίου στο μέσον της οικοδομικής γραμμής) κατάλοιπα αρχαίου λατομείου (Εικ. 6). Την «πλάτη» του λατομείου αποτελούσε ψηλό, συνεχές μέτωπο βράχου, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 10 και βάθος +0,70 μ. Δύο άλλα μέτωπα κάθετα προς αυτό (πλ. 0,80-0,85, σε στάθμη από +0,30 έως -0,60 μ.) σχημάτιζαν τρία διάχωρα: το πρώτο συνεχιζόταν κάτω από την οδό Νεωρίων, το μεσαίο είχε πλάτος 6,75 μ., ενώ ως προς το πλάτος του τρίτου υπάρχουν ενδείξεις ότι ήταν μικρότερο. Το μήκος τους είναι άγνωστο, καθώς συνεχίζονταν κάτω από την όμορη, ανεσκαμμένη παλαιότερα, οικοδομή της οδού Νεωρίων 147[10].

Η γενική κατεύθυνση και η διάταξη των μετώπων, καθώς και το πλάτος των διαχώρων του λατομείου παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα με το περίγραμμα των νεωσοίκων που ανέσκαψε το 1885 ο Ι. Δραγάτσης και

9. *ΑΔ* 36 (1981): Χρονικά, σ. 41 κ.ε.

10. *ΑΔ* 34 (1979): Χρονικά, σ. 65.

αποτύπωσε ο W. Doerpfeld[11], μικρό τμήμα των οποίων διατηρείται ακόμη επισκέψιμο στο υπόγειο της πολυκατοικίας στη συμβολή των οδών Ακτής Μουτσοπούλου και Σηραγγείου. Είναι, συνεπώς, πολύ πιθανόν ότι το λατομείο δεν προϋπήρχε, αλλά ήταν σύγχρονο με την κατασκευή των νεωσοίκων, δηλαδή ότι δημιουργήθηκε με σκοπό τη θεμελίωσή τους και την επί τόπου προμήθεια του απαραίτητου υλικού, ένα μέρος του οποίου (τουλάχιστον 13 λιθόπλινθοι) χρησιμοποιήθηκε στην κατάχωση του χώρου, κατά την ανοικοδόμησή του στο 19ο ή στις αρχές του 20ού αιώνα.

7. Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου 76 (οικόπεδο Ν. Πίτσος - Ι. Σταμπολής ΟΕ)

Σε βάθος που κυμαινόταν από 0,15 έως 1,77 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου και με κατεύθυνση διαγώνια προς την οικοδομική γραμμή αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα αρχαίου λατομείου σε τέσσερα κλιμακωτά επίπεδα. Πρόκειται για τη συνέχεια του λατομείου που ανασκάφηκε στο οικόπεδο της οδού Ζέας 64 (βλ. παρακάτω). Οι αύλακες εξόρυξης, καθώς και τέσσερις μη αποσπασθείσες λιθοπλίνθοι μας πληροφορούν ότι οι διαστάσεις των λίθων που εξορύσσονταν ήταν 1,20-1,40×0,50-0,65 και το ύψος 0,50-075 μ. Πλησίον της ανατολικής μεσοτοιχίας βρέθηκε κωδωνόσχημη δεξαμενή, που είχε χρησιμοποιηθεί στους νεότερους χρόνους ως βόθρος (διαστ. στομίου φρέατος 1,15×0,80, σωζ. ύψ. φρέατος 0,50, διάμ. πυθμένα 2,40, συνολ. σωζ. ύψ. 2,70 μ.). Στο επίπεδο της τρίτης βαθμίδας του λατομείου, στο νότιο μισό τμήμα του οικοπέδου, χώρος διαστ. 7,50×6 μ. περίπου είχε χρησιμοποιηθεί, μετά την εγκατάλειψη του λατομείου, ως αποθέτης: περισυνελέγη μεγάλος αριθμός ευρημάτων, χρονολογουμένων από τα μέσα του 5ου έως τον 1ο αι. π.Χ. (86 ειδώλια, 25 λύχνοι, 106 μικκύλα αγγεία, 34 φιάλες, 33 πινάκια, 190 αγνύθες, επτά κάνθαροι, 44 μολύβδινα ελάσματα, πολλά θραύσματα ωμών πλίνθων, δύο σταθμία με ανάγλυφη χελώνα, το ένα με επιγραφή *ΔΕΜΟ*, πλαστικά αγγεία κτλ.).

8. Οδός Ζέας 64 (οικόπεδο Ρ. Αράπου)

Αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα αρχαίου λατομείου. Διακρίνονταν δύο φάσεις λατόμησης με διαφορετική κατεύθυνση: Από την παλαιότερη σώζονταν ελάχιστα ίχνη των αυλάκων εξόρυξης με κατεύθυνση διαγώνια προς την οικοδομική γραμμή. Από τη νεότερη διατηρούνταν δύο μέτωπα: το ένα παράλληλο προς την οδό Ζέας (σωζ. μήκ. 3 και μέγ. σωζ. ύψ. 2 μ.) και το δεύτερο κάθετο προς αυτό (σωζ. μήκ. 1,90 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,90 μ.). Αποκαλύφθηκε, επίσης, στο κέντρο του οικοπέδου, το ορθογώνιο φρεάτιο (διαστ. 1×1,35 μ.) μιας πυραμιδοειδούς δεξαμενής βάθ. 3 μ. (διαστ. πυθμένα 2,50×2,40 μ.) λαξευμένης στο βράχο.

9. Οδός Ζέας 99 (οικόπεδο Α. και Ε. Καρδαρά)

Στο κέντρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σύστημα τεσσάρων επικοινωνούντων μεταξύ τους φρεάτων και δεξαμενών, καθώς και μία ανεξάρτητη κωνοειδής δεξαμενή πλησίον της οικοδομικής γραμμής της οδού Ζέας. Ο καθαρισμός (συνεπώς, και η ερμηνεία λειτουργίας) του συστήματος δεν κατέστη δυνατός, λόγω των λυμάτων που αυτές περιείχαν. Η δεξαμενή είχε διάμετρο στομίου 0,80, σωζόμενο ύψος φρέατος 0,85, διάμετρο πυθμένα 4,75, ύψος θαλάμου 3,80 μ.

10. Οδός Νεωσοίκων 6-10 (οικόπεδο Α. Χελιώτη - Δ. Μπαμπάκου - Μ. Κουμαντζή)

Πρόκειται για οικόπεδο όμορο προς τον αρχαιολογικό χώρο του θεάτρου της Ζέας. Η αρχαία επίχωση είχε καταστραφεί από τα θεμέλια των νεότερων οικιών έως το βάθος του 1,60 μ. από το οδόστρωμα. Σε επαφή με τη μεσοτοιχία τού προς Β. όμορου κτιρίου αποκαλύφθηκε, στη στάθμη του πεζοδρομίου, τετράπλευρο φρεάτιο λαξευμένο στο βράχο, διαστ. 1×1 και βάθ. 6,66 μ. Μέχρι το βάθος των 4,50 μ. είχε, ανά 0,20-0,40 μ., στα τοιχώματά του ζεύγος αναβαθμών. Στο κατώτατο τμήμα του, από τα 5 μ. έως τον πυθμένα, στένευε και κατέληγε κωνικό. Το φρεάτιο είχε χρησιμοποιηθεί ως αποθέτης. Από το εσωτερικό του συγκεντρώθηκαν εξαιρετικής ποιότητας κεραμική και μικροαντικείμενα του 5ου και 4ου αι. π.Χ. (μεταξύ αυτών, ξύλινο ειδώλιο και μελαμβαφής ασκός με ανάγλυφη παράσταση). Δίπλα στη δυτική μεσοτοιχία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε, σε βάθος 0,90 από το πεζοδρόμιο και σε μήκος 1,50 μ., αγωγός πλ. 0,40 μ. στρωμένος με πήλινες πλάκες, ο οποίος κατευθυνόταν προς τον αρχαιολογικό χώρο του θεάτρου της Ζέας. Στο υπόλοιπο οικόπεδο σώζονταν αρχαία κατάλοιπα μόνο στο δυτικό τμήμα του: βρέθηκαν δύο συστήματα δεξαμενών, η έρευνα των οποίων δεν ήταν δυνατή, γιατί περιείχαν λύματα. Το πρώτο αποτελείτο από μία κωδωνόσχημη δεξαμενή και δύο αγωγούς (άγνωστο αν επρόκειτο για επέκταση της χωρητικότητάς της ή για επέκταση του δικτύου), ύψ. 1,55 και πλ. 0,63/0,80 μ., από τους οποίους ο μεν πρώτος αποκαλύφθηκε σε μήκος μόλις 1 μ., ενώ του κατευθυνόμενου προς Δ. δεύτερου (κάτοψης Τ) το κάθετο σκέλος είχε μήκος 3,50, το δε οριζόντιο 7,50 μ. Το δεύτερο σύστημα αποτελείτο από δύο δεξαμενές (η πρώτη με δύο κόγχες επέκτασης της χωρητικότητάς της), που επικοινωνούσαν μεταξύ τους με αγωγό. Η διακλάδωση του αγωγού σε δύο ακόμη

11. *ΠΑΕ* 1885, παράρτημα και πίν. 2.

τυφλά σκέλη εξηγείται ως τρόπος αύξησης της χωρητικότητας του συστήματος ή ως (μη ολοκληρωμένη) απόπειρα επέκτασης του δικτύου σε δύο ακόμη δεξαμενές.

11. Οδός Νεωσοίκων 15β (οικόπεδο Υιοί Α. Νικολάου ΟΕ)

Αποκαλύφθηκαν αρχαία κατάλοιπα μόνο στο οπίσθιο, ανατολικό ήμισυ του οικοπέδου, αφού στο μπροστινό ο βράχος είχε κοπεί για την κατασκευή της νεότερης οικίας, που κατεδαφίστηκε. Εντοπίστηκαν ίχνη λατομείου: σε απόσταση 3 μ. από τη βόρεια μεσοτοιχία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε μέτωπο λατομείου, μήκ. 2,50 και ύψ. 0,50 μ., με κατεύθυνση κάθετη προς την οδό Νεωσοίκων, που γώνιαζε προς Β. στο ανατολικό άκρο του. Από την αρχική χρήση του χώρου ως λατομείου σώζονταν επίσης στο δυτικό άκρο δύο οδοντωτά κοψίματα του βράχου. Αργότερα, ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως χώρος κατοίκησης, όπως μαρτυρούν τα πενιχρότατα λείψανα τοίχων που αποκαλύφθηκαν, πιθανότερα δε ως εργαστήριο, λόγω της εύρεσης ενός συστήματος λαξευμένων στο βράχο αγωγών (ο μεγαλύτερος σε μήκος, με κατεύθυνση Δ.-Α., έχει πλ. 0,20-0,30 και βάθ. κατά μέσον όρο 0,10 μ.), που κατέληγαν σε δύο φρεάτια: το πρώτο, δίπλα στην ανατολική μεσοτοιχία του οικοπέδου και σε απόσταση 4,70 μ. από τη νότια γωνία του, είχε διάμετρο 1 και βάθος 1,86 μ.· το δεύτερο, σε απόσταση 3,20 μ. βορειοδυτικά του πρώτου, είχε διαστάσεις 0,80×1,10 και βάθος 2 μ. Και τα δύο είχαν χρησιμοποιηθεί ως αποθέτες: από το εσωτερικό τους συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα μελαμβαφούς, κυρίως, και αβαφούς κεραμικής του 4ου αι. π.Χ. (λυχνάρια, φιάλες, αλατοδοχεία, πινάκια, σκύφοι, κάνθαροι κτλ.), αγνύθες και μεγάλος αριθμός οστρέων πορφύρας.

12. Οδός Υψηλάντου 31 και Ανδρούτσου 46 (οικόπεδο Ι. και Σ. Θεοδώρου)

Τα μοναδικά αρχαία κατάλοιπα που είχαν διατηρηθεί ανέπαφα από τις νεότερες επεμβάσεις στο διαμπερές αυτό οικόπεδο βρίσκονταν κοντά στην οικοδομική γραμμή της οδού Υψηλάντου. Επρόκειτο για βαθμιδωτά μέτωπα αρχαίου λατομείου, που εντοπίστηκαν σε βάθος από 1,80 έως 4,60 μ. από το οδόστρωμα της οδού Υψηλάντου, και για μία κωδωνόσχημη δεξαμενή (διάμ. φρέατος 0,80, σωζ. ύψ. φρέατος 2,40 μ., με πέντε αναβαθμούς, ύψ. θαλάμου 3,90, διάμ. πυθμένα 2,80 μ.), στο νότιο τοίχωμα της οποίας ανοιγόταν αψιδωτή κόγχη βάθ. 3,27, ύψ. 1,62-1,69 και πλ. 0,42-0,88 μ.

13. Οδός Υψηλάντου 36 (οικόπεδο Δ. Φραντζή)

Σε βάθος 0,50 μ. περίπου από το οδόστρωμα αποκαλύφθηκε κοντά στην οικοδομική γραμμή και με κατεύθυνση διαγώνια προς αυτήν (ΒΔ.-ΝΑ.) ψηλό, κατακόρυφα κομμένο μέτωπο αρχαίου λατομείου, μήκ. 5 και ύψ. 4,40 μ., του οποίου ο πυθμένας εντοπίστηκε σε βάθος 4,90 μ. από το οδόστρωμα. Πρόκειται για τη συνέχεια του λατομείου που τμήμα του ερευνήθηκε στο έναντι ακριβώς οικόπεδο της οδού Υψηλάντου 31 και Ανδρούτσου 46 (βλ. παραπάνω). Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε ελλειψοειδές σε κάτοψη φρεάτιο (διαστ. στομίου 1×0,80, διάμ. πυθμένα 1,60, βάθ. 3,55 μ).

14. Οδός Κουντουριώτου 7 και Σκυλίτση 8 (οικόπεδο Σπ. Μεταξά)

Το οικόπεδο βρίσκεται στην απότομη πλαγιά έξω από το βόρειο τείχος της αρχαίας πόλης. Το επικλινές έδαφος είχε διαμορφωθεί σε λατομείο με έξι βαθμίδες, ύψ. 0,45-0,60 μ. η κάθε μία. Καλύτερα διατηρημένα σώζονταν τα κατάλοιπα στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, σε μια ζώνη πλ. 7 μ. περίπου, κατά μήκος της οδού Κουντουριώτου. Το οικόπεδο διέτρεχε καθ' όλο το πλάτος του νεότερη παραβίαση (πλ. 3-4,15 μ.) του βραχώδους πρανούς, κάθετη προς την οδό Σκυλίτση, πέραν της οποίας (στο ανατολικό δηλαδή τμήμα του οικοπέδου) σώζονταν μόνον πενιχρά ίχνη λατόμησης.

15. Οδός Μινύων 2 και πλατεία Σταυρού (οικόπεδο Φ. Νικολάου - Γ. Μπελιάς και Σία)

Αποκαλύφθηκαν, σωζόμενα αποσπασματικά, κατάλοιπα αρχαίου λατομείου σε βαθμιδωτή διάταξη (ύψ. βαθμίδας 0,50 μ.), που ακολουθούσαν την κατωφερική κλίση της πλαγιάς του λόφου του Προφήτη Ηλία προς την οδό Μινύων. Κατά χώραν σώζονταν μη αποσπασθείσες λιθόπλινθοι (διαστ. 1,40-1,70×0,60 μ.). Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε σύστημα για την περισυλλογή των ομβρίων αποτελούμενο από δύο λαξευμένα στο βράχο αυλάκια πλ. 0,30 μ., παράλληλα μεταξύ τους, με κατεύθυνση κάθετη προς την οδό Μινύων, και δύο φρέατα διαμ. 0,70 και 0,90 μ., πλησίον της οικοδομικής γραμμής της οδού Μινύων και στο μέσον της βόρειας μεσοτοιχίας του οικοπέδου αντίστοιχα. Στο κέντρο περίπου του οικοπέδου υπήρχε ορθογώνιο φρεάτιο διαστ. 1×0,70 μ. με αναβαθμούς στις δύο πλευρές, που ερευνήθηκε μέχρι βάθ. 1,50 μ. από το στόμιό του.

16. Οδός Δεληγιώργη 21 (οικόπεδο Ν. Καλογεράκη)

Αποκαλύφθηκαν πενιχρά κατάλοιπα λατομείου με κατεύθυνση διαγώνια προς την οικοδομική γραμμή και σύστημα λαξευμένων στο βράχο αυλάκων για την περισυλλογή των ομβρίων από το ψηλότερο τμήμα του οικοπέδου, όπου ο βράχος βρισκόταν σε στάθμη 3,20 μ. πάνω από το οδόστρωμα.

17. Οδός Δεληγιώργη 152 (οικόπεδο Γ. Βιορέ)

Σε απόσταση 4,50 μ. από την οικοδομική γραμμή, κοντά στη βόρεια μεσοτοιχία του οικοπέδου και σε βάθος 2,70 μ. από το οδόστρωμα, βρέθηκε φρέαρ (διάμ. 0,90 μ., με πέντε αναβαθμούς), το οποίο ερευνήθηκε μέχρι το βάθος των 3,50 μ.

18. Οδός Κονίτσης 5 (οικόπεδο Π. Τσιάβου)

Ο βράχος βρισκόταν 3 μ. περίπου ψηλότερα από το οδόστρωμα με κλίση προς την οικοδομική γραμμή. Αποκαλύφθηκαν πενιχρά ίχνη λατόμησης, δύο φρεάτια (διάμ. στομίου 1, βάθ. 2,40 και διαστ. στομίου 1,17×0,98, βάθ. 1,20 μ.) στα 1,60-1,80 μ. πάνω από το οδόστρωμα, καθώς και ένα φρέαρ (διάμ. 0,84 μ.) σε στάθμη 2,40 μ. πάνω από το οδόστρωμα, το οποίο και ερευνήθηκε μέχρι βάθ. 9,50 μ.

19. Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου 59 και Υψηλάντου (ακίνητο Φαρμακευτικού Συλλόγου Πειραιά)

Κατά τη διενέργεια εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή υπογείου στον ακάλυπτο χώρο του διατηρητέου κτιρίου εντοπίστηκε στη βορειοδυτική γωνία του χώρου, σε βάθος 0,75 μ. από το οδόστρωμα της οδού Ελευθερίου Βενιζέλου, τμήμα (διαστ. 3,60×4,60 μ.) ενός πολύ σκληρού συμπαγούς στρώματος, πάχ. 0,20-0,30 μ., με θρυμματισμένη κεραμική, πιθανώς του οδοστρώματος της αρχαίας οδού που σημειώνεται με το γράμμα Ρ στο χάρτη του Πειραιά των Höpfner - Schwandner[12]. Τα όρια της οδού είχαν καταστραφεί από νεότερα θεμέλια. Από τα παρόδια κτίσματα σώζονταν (σε απόσταση 3-5 μ. στα νοτιοανατολικά) ελάχιστα μόνον ίχνη τοίχων, ένας πειόσχημος πήλινος αγωγός και μία κωδωνόσχημη δεξαμενή (διάμ. στομίου 0,55-0,70, ύψ. φρέατος 1,80 με τρεις αναβαθμούς, διάμ. πυθμένα 3,85, ύψ. θαλάμου 3,70, διάμ. συλλεκτήρα 0,40, βάθ. 0,30 μ.).

20. Οδός Γεωργίου Θεοτόκη 60 και Βύρωνος 43 (οικόπεδο Ι. Φασάκη)

Σε όλη την έκταση του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα αρχαίου λατομείου σε δύο επίπεδα (Εικ. 8). Από το ψηλότερο σωζόταν στο μέσον της δυτικής πλευράς του οικοπέδου – δηλαδή παρά την οδό Βύρωνος – μικρό τριγωνικό τμήμα με κλιμακωτή διάταξη σε δύο βαθμίδες, ύψ. 0,60 μ. η κάθε μία. Στο υπόλοιπο οικόπεδο σώζονταν ίχνη του κατώτερου επιπέδου, όπου είχε ολοκληρωθεί η λατόμηση: διατηρείτο στον πυθμένα του λατομείου, με κατεύθυνση διαγώνια προς τις οικοδομικές γραμμές, ο κάνναβος των αυλάκων εξόρυξης 13×7 σειρών αποσπασμένων λιθοπλίνθων, διαστ. 1,30-1,50×0,90-1 και 2,30×0,90-1 μ. Το οικόπεδο διέτρεχε, από το μέσον της βόρειας στο μέσον της ανατολικής πλευράς, χτισμένος επάνω στο λατομείο, ένας τοίχος μήκ. 14 μ. (σώζονταν δύο τμήματά του μήκ. 5 και 2,80 μ.), πλ. 0,70 και μέγ. σωζ. ύψ. 1,60 μ., που παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την κατασκευή του (Εικ. 8): ήταν επιμελώς χτισμένος με αργολιθοδομή, ενισχυμένη με μεγάλους όρθιους ογκόλιθους κατά διαστήματα 0,50-0,60 μ. στο δυτικό – το μεγαλύτερου μήκους σωζόμενο – τμήμα του, που διατηρήθηκε επισκέψιμο στο υπόγειο της οικοδομής, με πυκνότερη δε διάταξη ογκόλιθων στο ανατολικό τμήμα του, προφανώς λόγω της κατωφερικής (από Δ. προς Α.) κλίσης του επιπέδου έδρασής του. Πρόκειται, πιθανότατα, για αναλημματικό τοίχο με σκοπό τη δημιουργία ανδήρου για οικοδόμηση στη θέση του επικλινούς λατομείου. Την επίχωση του ανδήρου αποτελούσε καθαρό κοκκινωπό χώμα με λατύπη, που περιείχε μεγάλη ποσότητα μελαμβαφούς και αβαφούς κεραμικής του 4ου αι. π.Χ.

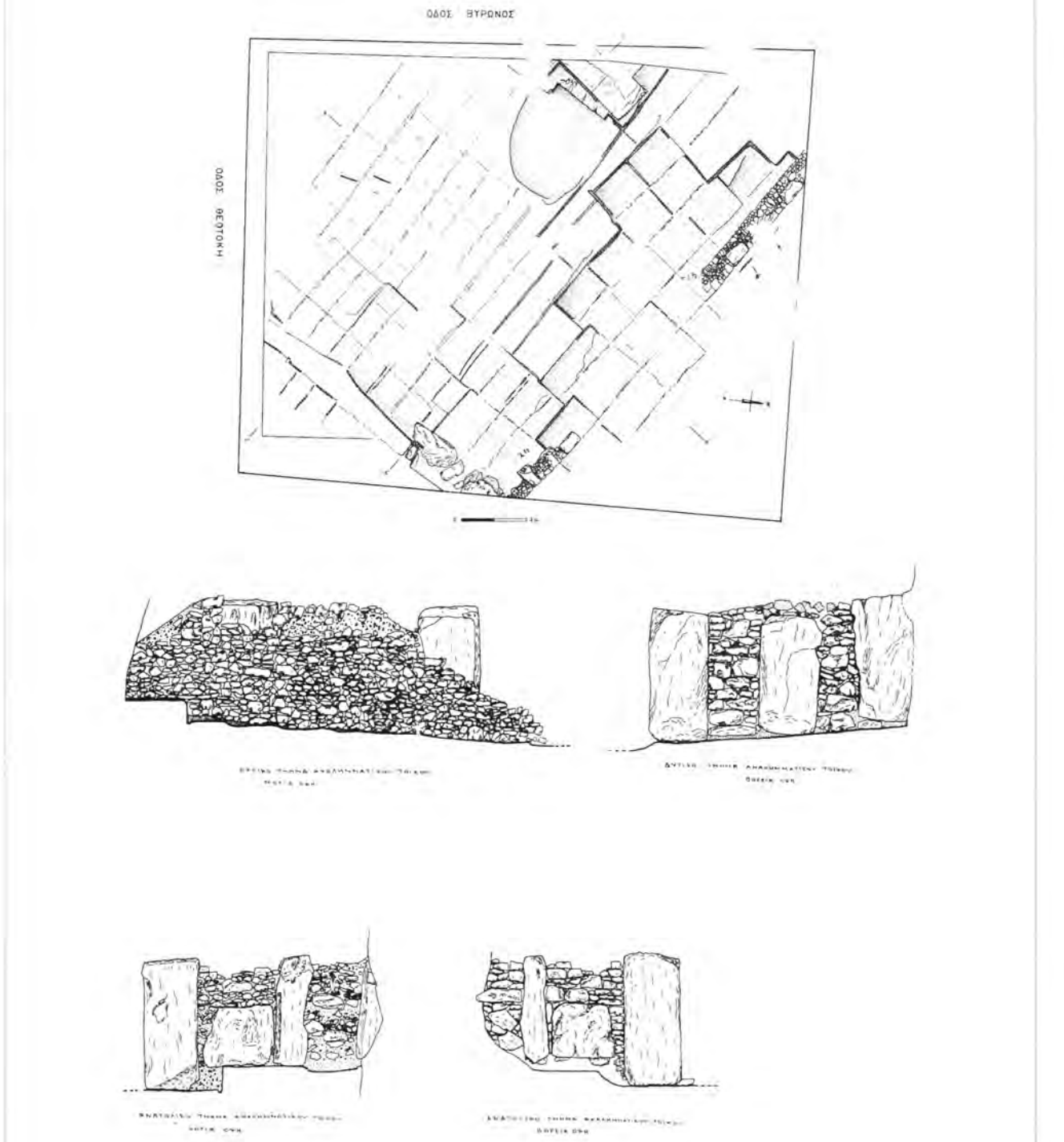
21. Οδός Σοφοκλέους 15 (οικόπεδο Α. Καλαμπάκα)

Ο βράχος στο οικόπεδο βρισκόταν 2 μ. περίπου πάνω από τη στάθμη του οδοστρώματος της οδού Σοφοκλέους και ήταν διαμορφωμένος από αρχαία λατόμηση σε δύο επίπεδα, με υψομετρική διαφορά 0,90 μ. Στο ψηλότερο δυτικό επίπεδο, έξω από την οικοδομική γραμμή, αποκαλύφθηκε φρέαρ διαμ. 0,80 μ. με τετράγωνο λίθινο περιστόμιο (πλευράς 1,10 μ.). Ολόκληρη την έκταση του οικοπέδου (Εικ. 7) διέτρεχαν, με κατεύθυνση διαγώνια προς την οδό Σοφοκλέους, τρία παράλληλα μεταξύ τους αυλάκια, λαξευμένα στο βράχο (πλ. 0,15-0,30 και βάθ. κυμαινόμενου από 0,15 έως 0,90 μ.), από το εσωτερικό των οποίων περισυνελέγησαν σιδερένια εργαλεία λατόμησης (καλέμια κτλ.). Τα αυλάκια οδηγούσαν τα όμβρια ύδατα της ανοικτής λατομικής επιφάνειας στο ανατο-

Εικ. 7. Πειραιάς. Οδός Σοφοκλέους 15. Γενική άποψη της ανασκαφής.

12. Höpfner - Schwandner, ό.π. (υποσημ. 5), εικ. 14.

Εικ. 8. Πειραιάς. Οδός Γεωργίου Θεοτόκη 60 και Βύρωνος 43. Κάτοψη της ανασκαφής και όψεις τοίχου.

λικό, χαμηλότερο επίπεδο, όπου κατέληγαν σε δεξαμενές: το μεν βόρειο σε μια δεξαμενή δίπλα στην ανατολική μεσοτοιχία, που είχε αντικατασταθεί από τσιμεντένιο βόθρο, τα δύο άλλα σε δεξαμενές που θα βρίσκονταν στις όμορες οικοδομές.

22. Οδός Θουκυδίδου 28 (οικόπεδο Π. Ρέβελου)

Στο κατεστραμμένο επίπεδο κατοίκησης του χώρου σώθηκαν δύο δεξαμενές, στη βορειοανατολική (πλησίον της οικοδομικής γραμμής) και στη νοτιοανατολική (στον ακάλυπτο χώρο) γωνία, και στο μέσον του οικοπέδου ένα σύστημα δύο επικοινωνούντων φρεατίων (το πρώτο διαστ. 2,10×1,50 και βάθ. 2,20 μ., το δεύτερο διαστ. 1,50×1,10 και βάθ. 1,70 μ.) άγνωστης χρήσης. Η πρώτη δεξαμενή (διάμ. στομίου 0,90, ύψ. φρέατος 1,60 μ.) έχει πεταλόσχημο σε κάτοψη θάλαμο με μέγιστες διαστάσεις 3,72×2,53 και ύψος 3,50 μ. και συλλεκτήρα διαμ. 0,87 και βάθ. 0,40 μ. Στο μέσον περίπου του ύψους της βορειοανατολικής πλευράς της υπήρχε αβαθής (0,02-0,15 μ.) κόγχη, ύψ. 0,60 και πλ. 0,70 μ. Από τη μη διαταραγμένη επίχωση του συλλεκτήρα και του πυθμένα περισυνελέγησαν πέντε, σχεδόν ακέραιες οινοχόες του 4ου αι. π.Χ. Η δεύτερη, μία κωδωνόσχημη δεξαμενή (διάμ. στομίου 0,80, ύψ. φρέατος 2 μ.) με ελλειψοειδή κάτοψη (μέγ. διαστ. 3×2,80, ύψ. 1,95 μ.) και συλλεκτήρα (διάμ. 1,10, βάθ. 0,35 μ.), διατηρήθηκε επισκέψιμη στον ακάλυπτο χώρο της οικοδομής. Μια τρίτη δεξαμενή, το στόμιο της οποίας (διάμ. 0,90 μ.) εντοπίστηκε σε απόσταση 2 μ. δυτικά της προηγούμενης, δεν ήταν δυνατόν να ερευνηθεί, γιατί βρισκόταν κάτω από τη μεσοτοιχία του οικοπέδου.

23. Οδός Μαρίας Χατζηκυριακού 38-40 και Προποντίδος (οικόπεδο Γ., Α. και Ε. Αργουδέλη)

Στη στάθμη του οδοστρώματος της οδού Μαρίας Χατζηκυριακού αποκαλύφθηκε αρχαίο λατομείο με κατεύθυνση διαγώνια στις οικοδομικές γραμμές, που κατελάμβανε ολόκληρη σχεδόν την έκταση του οικοπέδου (σωζ. ύψ. μετώπων 0,55-0,80 μ.). Ίχνη αποσπασθεισών λιθοπλίνθων, διαστ. 4×1,50 μ., ένα κατακόρυφο λάξευμα του βράχου, ύψ. 1 μ., και το συνεχόμενο τμήμα ενός τοίχου κάθετου προς την οικοδομική γραμμή της οδού Προποντίδος, που βρέθηκαν στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου, ανήκουν σε μεταγενέστερη οικοδόμηση του χώρου.

24. Οδός Αλ. Ζαΐμη 8 (οικόπεδο Κ. Καβαρλίγκου)

Τα δύο τρίτα του οικοπέδου (το μπροστινό τμήμα είχε καταστραφεί από παλαιό υπόγειο) κατελάμβανε αρχαίο λατομείο, η κατάσταση διατήρησης του οποίου ήταν κακή. Αποκαλύφθηκαν από τη στάθμη του οδοστρώματος έως +1,02 μ. δύο κλιμακωτά επίπεδα λατόμησης, με κατεύθυνση παράλληλη προς την οικοδομική γραμμή.

25. Οδός Σπύρου Λάμπρου 22α και Φλέσσα (οικόπεδο Μ. Κανάλε - Γ. Λοχαΐτη ΟΕ)

Αποκαλύφθηκε, στη στάθμη του οδοστρώματος της Σπύρου Λάμπρου, μέτωπο αρχαίου λατομείου μήκ. 5,15 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,90 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., διαγώνια δηλαδή προς τις οδούς Σπύρου Λάμπρου και Φλέσσα, το οποίο γώνιαζε προς Β. Στην όψη του, σε βάθος 0,40 μ., παρατάσσονταν σε διαστήματα 0,59-0,79 μ. πέντε ορθογώνιες εσοχές (μήκ. 0,12-0,16, ύψ. 0,055-0,065, βάθ. 0,06-0,085 μ.), ενώ μπροστά στην ανατολική άκρη του μετώπου υπήρχε λεκανόσχημο λάξευμα (διάμ. 0,85, βάθ. 0,20 μ.). Διακρίνονταν, επίσης, ελάχιστα ίχνη αυλάκων εξόρυξης.

26. Οδός Ευπλοίας 46 (οικόπεδο Αφοί Αδαμόπουλοι και Σία ΟΕ)

Εντοπίστηκαν πολύ αποσπασματικά σωζόμενα ίχνη λατομείου (χαμηλά μέτωπα και αύλακες εξόρυξης) με κατεύθυνση διαγώνια προς την οδό Ευπλοίας. Δίπλα και κάτω από τη δυτική μεσοτοιχία ορθογώνιο φρεάτιο (διαστ. στομίου 0,90×0,55, διαστ. πυθμένα 1,45×1,25, βάθ. 1,60 μ.) και σε απόσταση 1,30 μ. νότια αυτού φρέαρ (διάμ. 0,80 μ., με 14 αναβαθμούς έως το βάθ. των 6,80 μ. που ερευνήθηκε), στο οποίο κατέληγε αυλάκι λαξευμένο στο βράχο. Δίπλα στη βόρεια μεσοτοιχία αποκαλύφθηκε κωδωνόσχημη δεξαμενή (διάμ. στομίου 0,80, σωζ. ύψ. φρέατος 1,65, διάμ. πυθμένα 4,65, ύψ. θαλάμου 5, διάμ. συλλεκτήρα 1,20, με αψιδωτή κόγχη ύψ. 0,80, μέγ. πλ. 0,55 μ., στο νότιο τοίχωμά της), η οποία διατηρήθηκε επισκέψιμη.

27. Οδός Σπυρίδωνος Τρικούπη 23 (οικόπεδο Ε. Γιαβάση)

Σε βάθος 5 και 6,95 μ. από το οδόστρωμα της οδού Σπυρίδωνος Τρικούπη αποκαλύφθηκαν δύο μέτωπα αρχαίου λατομείου με κατεύθυνση διαγώνια προς την οικοδομική γραμμή. Ελάχιστα ίχνη αυλάκων εξόρυξης σώζονταν στην επιφάνεια του βράχου. Η συνέχιση της έρευνας σε βάθος για τον εντοπισμό του πυθμένα του λατομείου δεν ήταν εφικτή λόγω της αδυναμίας στήριξης των πρανών του δρόμου. Η καθαρή (από το βάθ. των 6 μ. και εξής) επίχωση του λατομείου ήταν ιδιαίτερα πλούσια σε κεραμική του 4ου αι. π.Χ.

28. Οδός Αντωνίου Θεοχάρη 64α (οικόπεδο Ι. Βοντά)

Σε βάθος 0,66 μ. από το οδόστρωμα της οδού Αντωνίου Θεοχάρη και με κατεύθυνση κάθετη προς αυτήν, εντοπίστηκαν πενιχρά κατάλοιπα λατομείου.

29. Οδός Φραγκιαδών 96 και Παπανικολή 26 (οικόπεδο Π. Λαουλάκου)

Στη στάθμη περίπου του οδοστρώματος της οδού Φραγκιαδών, δίπλα στη βόρεια μεσοτοιχία του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα αρχαίου λατομείου· συγκεκριμένα, σειρά μη αποσπασθεισών λιθοπλίνθων μέγ. ύψ. 0,75 μ. (οι λοιπές διαστάσεις τους δεν ήταν ορατές, γιατί συνεχίζονταν κάτω από την προς Β. όμορη οικοδομή) και πλησίον αυτών (σε απόσταση 6 μ. δυτικά της οικοδομικής γραμμής) φρέαρ (διάμ. στομίου 1 μ.). Σε απόσταση 4,50 μ. βόρεια της οικοδομικής γραμμής της οδού Παπανικολή βρέθηκε, σε βάθος 1,67 μ. από το οδόστρωμα, ελλειψοειδές όρυγμα διαστ. 2,60×1,90 και βάθ. 2,70 μ. Στο υπόλοιπο οικόπεδο δεν σώζονταν ίχνη λατόμησης.

30. Πάροδος Σηραγγείου 16 (οικόπεδο Κ. Κοντομήτρος - Χρ. Ευαγγέλου - Η. Καρακουλάκης - Ι. Πέππας ΟΕ)

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, σε απόσταση 2,50 μ. από την οικοδομική γραμμή βρέθηκε φρέαρ (διάμ. στομίου 0,65 μ.) με λαξευμένους στα τοιχώματα αναβαθμούς, ανά 0,50 μ. (η έρευνά του δεν ήταν δυνατή γιατί περιείχε λύματα) και σε βάθος 2,10 μ. από το οδόστρωμα, λαξευμένος στο βράχο αγωγός πλ. 0,30 και βάθ. 0,25 μ., που εκκινούσε από το στόμιο του φρέατος και κατευθυνόταν προς Ν. και Α.

31. Οδός Ήρας 4 (οικόπεδο Ν. Στρατή)

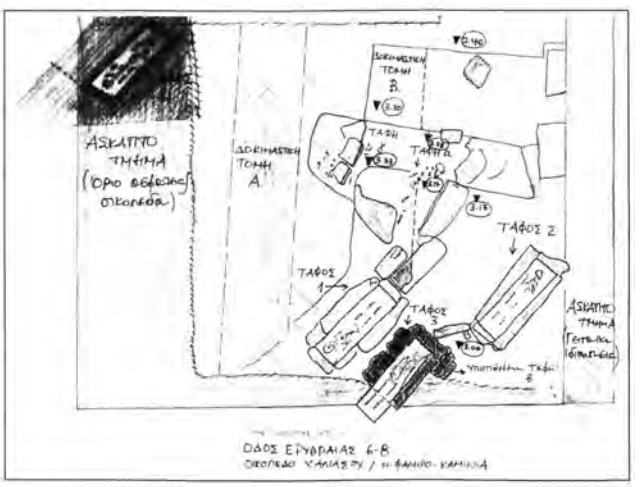
Σε βάθος από +1,20 έως -0,05 μ. από το οδόστρωμα στο μέσον της οικοδομικής γραμμής αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα αρχαίου λατομείου με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (διαγώνια προς την οικοδομική γραμμή). Η επιφάνεια του βράχου ήταν αποσαθρωμένη. Από πενιχρά σωζόμενα ίχνη αυλάκων λατόμησης προκύπτει ότι εξορύσσονταν κατά κύριο λόγο λιθόπλινθοι διαστ. 1,20-1,30×0,70 μ. Πλησίον της νότιας μεσοτοιχίας του οικοπέδου βρέθηκε φρεάτιο διαμ. 1,20 και βάθ. 1,30 μ. Μετά την εγκατάλειψή του, το λατομείο χρησιμοποιήθηκε ως χώρος κατοίκησης, όπως φαίνεται από αποσπασματικά σωζόμενα κατάλοιπα τοίχων χτισμένων από λιθοπλίνθους και αργολιθοδομή και εδραζόμενων επί των μετώπων του λατομείου.

ΚΟΡΝΗΛΙΑ ΑΞΙΩΤΗ[13]

Καμίνια. Οδός Ερυθραίας 6-8

Στο εν λόγω οικόπεδο, στο πλαίσιο διενέργειας αρχαιολογικού ελέγχου, εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι, από τους οποίους ο τελευταίος αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια της τελικής εκσκαφής), καθώς και τρεις ταφές, απλή δηλαδή τοποθέτηση των νεκρών στο έδαφος, τους οποίους κάλυπτε χειμαρροποτάμια εναπόθεση (Εικ. 9, 10).

Από τους κιβωτιόσχημους τάφους (με βάθη αποκάλυψης κυμαινόμενα από 1,76 έως 2,12 μ.), ο πιο σημαντικός ήταν ο τάφος 3, καθώς ήταν ο μόνος κτιστός, ενώ οι υπόλοιποι ήταν κατασκευασμένοι από αδρά πελεκημένες λίθινες πλάκες, από πειραιώτικο κεσάρι. Επιπλέον, ο Τάφος 3, που έφερε ακέραιη μονολιθική καλυπτήρια πλάκα (μήκ. 2,15, πλ. 0,81 μ.), ήταν ασύλητος από την αρχαιότητα. Ήταν κατασκευασμένος στο εσωτερικό με έξι σειρές επάλληλων ειργασμένων λίθων, στους οποίους είχε επιστρωθεί επίχρισμα κιτρινωπού χρώματος, πάχ. 0,03 μ. περίπου, το οποίο σε πολλά σημεία βρισκόταν ακόμη κατά χώραν – κυρίως στη δυτική πλευρά του. Τα τμήματα των κονιαμάτων που είχαν καταρρεύσει είχαν σχηματίσει ένα στρώμα, κάτω από το οποίο είχαν διατηρηθεί σε αρκετά καλή κατάσταση τα οστά του νεκρού (με το κεφάλι στραμμένο στα νοτιοανατολικά), ιδίως από την ηβική περιοχή και πάνω. Ο τάφος 3 απέδωσε το ήμισυ χάλκινου αγγείου – πιθανώς φιάλη –, χάλκινη μήλη, χάλκινο νόμισμα, τρεις μεταλλικούς κρίκους, σιδερένιους ήλους, καθώς και ένα ζευγάρι χρυσών ενωτίων με ημιπολύτιμους λίθους ερυθρού χρώματος. Σε ό,τι αφορά τα ευρήματα των υπόλοιπων κιβωτιόσχημων τάφων, είναι λίγο-πολύ τα αναμενόμενα, δηλαδή ελάχιστα όστρακα, μυροδοχεία, θραύσματα στλεγγίδων κτλ., ενώ ούτε και οι σκελετοί από αυτούς τους τάφους είναι διατηρημένοι σε καλή

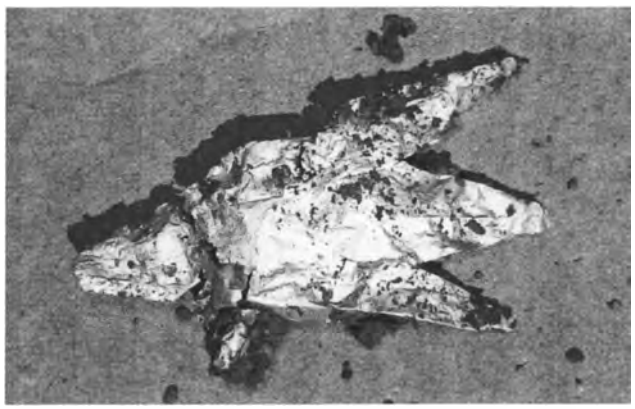

Εικ. 9. Καμίνια. Οδός Ερυθραίας 6-8. Σκαρίφημα της ανασκαφής.

13. Στις ανασκαφές εργάστηκαν υπό την εποπτεία της υπογράφουσας οι αρχαιολόγοι Π. Αναστασιάδου (αριθ. 12, 13, 17, 27, 29), Ευ. Γαβριήλ (αριθ. 1, 3, 4, 8, 11, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26), Ι. Γκαρλαούνη (αριθ. 18, 20, 26, 28), Ευ. Δεληκάρη (αριθ. 31), Κ. Θεοδωρίδης (αριθ. 2), Αι. Πέτρου (αριθ. 2), Α. Πούλου (αριθ. 5, 6, 10, 15, 30), Μ. Σκλάβος (αριθ. 5), Ει. Συριανού (αριθ. 7) και Μ. Φωτιά (αριθ. 9).

Εικ. 10. Καμίνια. Οδός Ερυθραίας 6-8. Άποψη της ανασκαφής.

Εικ. 11. Καμίνια. Οδός Ερυθραίας 6-8. Χρυσό τρίλοβο φύλλο από στεφάνι.

κατάσταση. Παρά ταύτα, εντός του τάφου 1 ανευρέθησαν φύλλα και ψήγματα από χρυσό στεφάνι, παρόμοιο με αυτά που απέδωσαν οι ταφές α και γ. Αν και οι σκελετοί των νεκρών στις ταφές α και γ ήταν εντελώς αποσαθρωμένοι και εκτός ανατομικής θέσης λόγω της διέλευσης χειμάρρου από την περιοχή, εντούτοις ήταν κτερισμένοι με χρυσά στεφάνια συνιστάμενα από τρίλοβα φύλλα (βάθ. αποκάλυψης από 2,80 έως 3,30 μ.) (Εικ. 11). Επιπλέον, στο κρανίο του νεκρού της ταφής 1, κατά τη διάρκεια της συντήρησης, εντοπίστηκε χρυσό νομισματόσημο με γλαύκα. Δεδομένων των ενεπίγραφων κιονίσκων που προέρχονται από το οικόπεδο, μια πρώτη εκτίμηση ανάγει όλα τα ως άνω ευρήματα στη ρωμαϊκή εποχή.

Καμίνια. Οδός Νικολετοπούλου και Χρυσοστόμου Σμύρνης 37

Στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν και ανασκάφηκαν κατάλοιπα βυζαντινών χρόνων (συνιστάμενα από δύο τοίχους, τον Τχ1, που όριζε υπόγειο χώρο, και τον Τχ2, παράλληλο με τον προηγούμενο). Η ανασκαφή των τοίχων απέδωσε πενιχρή κεραμική όχι ιδιαίτερης ποιότητας, ενώ επιβεβαιώθηκε η χρήση του χώρου και κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΥΡΟΓΙΑΝΝΗ

Συμβολή των οδών Ακτής Μιαούλη, Μπότσαρη, Χατζηκυριακού και Φλέσσα (ιδιοκτησία ΝΑΤ)

Κατά την ανασκαφική έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε στο παραπάνω ακίνητο, αποκαλύφθηκε τμήμα του πολεοδομικού ιστού των κλασικών-πρώιμων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων του Πειραιά, δυτικά της παράλιας ζώνης του λιμένα του Κανθάρου και εκτός των ορίων των εγκαταστάσεων της ζώνης του «εμπορίου». Τα διαπιστωθέντα αρχαία κατάλοιπα εντοπίστηκαν σε βάθος -2,50 μ. από τη στάθμη της οδού Φλέσσα και -4,50 μ. από τη στάθμη της οδού Μπότσαρη (Εικ. 12).

Δύο οδοί ενταγμένες στον προσανατολισμό του Ιπποδάμειου συστήματος, μία με κατεύθυνση Α.-Δ., πλάτος 5,65 μ., κτιστό αποχετευτικό αγωγό κατά μήκος της νότιας πλευράς της και δύο επάλληλες φάσεις χρήσης, και άλλη με κατεύθυνση Β.-Ν. και πλάτος 4 μ., ορίζουν στο νότιο τμήμα της ιδιοκτησίας προς την οδό Χατζηκυριακού, μέρος ενός οικοδομικού τετραγώνου με κατάλοιπα κτισμάτων, τα οποία τοποθετούνται χρονολογικά στην περίοδο από το β΄ μισό του 4ου έως τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και αντιστοιχούν σε τρεις συνολικά οικοδομικές φάσεις, εκπροσωπούμενες κατά τόπους αποσπασματικά. Η παραπάνω νησίδα, σωζ. διαστ. 12,40×19 μ., περιλαμβάνει τη θεμελίωση των εξωτερικών τοίχων παρόδιου κτιρίου χτισμένου από πωροπλίνθους, τμήμα λιθόστρωτου, τα αρχιτεκτονικά στοιχεία διπλής θύρας προσπελάσιμης από Β. και ένα μικρό υστερότερο κτίσμα από αργολιθοδομή και κονίαμα, στο οποίο ήταν εντοιχισμένο ως δομικό υλικό σε β΄ χρήση ένα ορόσημο του γειτονικού «εμπορίου» με την επιγραφή:

ΕΜΠΟΡΙΟ[Υ]
ΚΑΙ ΗΟΔΟ[Υ]
ΗΟΡΟΣ

Στο βορειοδυτικό τμήμα της, στον αποκαλυφθέντα βράχο ο οποίος αποτελεί το γεωλογικό υπόβαθρο όλων των κατασκευών και έχει κλίση από Ν. προς Β., εντοπίστηκε λατομική εκμετάλλευση. Επί των κλασικών λειψάνων πιθανόν να υπήρχε και οικοδομική φάση των ρωμαϊκών χρόνων, η οποία εξαλείφθηκε από τη σύγχρονη επέμβαση, ιδιαίτερα αισθητή από την ύπαρξη δύο τουβλοκάμινων ανάμεσα στις αρχαιότητες.

Στην προέκταση του σωζόμενου τμήματος του οικοδομικού τετραγώνου των κλασικών χρόνων, βόρεια, θεωρούμε ότι διερχόταν άλλη οδός με κατεύθυνση Α.-Δ., ατυχώς μη οριζόμενη επαρκώς ανασκαφικά. Βόρεια της οδού διαπιστώ-

Εικ. 12. Πειραιάς. Συμβολή των οδών Ακτής Μιαούλη, Μπότσαρη, Χατζηκυριακού και Φλέσσα. Γενική άποψη του οικοπέδου (νοτιοανατολικό τμήμα). Άποψη από Δ.

θηκε ένα ρωμαϊκό κτιριακό συγκρότημα διαστ. 33×18 μ., το οποίο φαίνεται να είναι στραμμένο σε κεντρική οδό της παράλιας ζώνης. Τοποθετείται χρονολογικά στο 2ο με 3ο αι. μ.Χ. Είναι θεμελιωμένο απευθείας στο βράχο και μόνον ελάχιστη κλασική κεραμική κατά τόπους υποδηλώνει την προγενέστερη χρήση της θέσης. Αποτελείται από 27 συνολικά χώρους επαγγελματικής χρήσης, καταστήματα και εργαστήρια, παρατακτικά διατεταγμένα σε τρεις σειρές, στα οποία επισημαίνονται εκτεταμένα στρώματα καταστροφής και κατά περίπτωση δύο και τρεις χρηστικές φάσεις. Η τοίχοι των πτωχών, γενικώς, κατασκευών εμφανίζουν διάφορη τοιχοποιία ρωμαϊκής οικοδομικής τεχνικής. Αργολιθοδομή με αραιό ασβεστοκονίαμα, λιθοδομή με εμβόλιμες οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα, opus caementicium, opus testacaeum εναλλασσόμενο με λιθοδομή, opus mixtum, ευτελείς λασπότοιχοι, όλα με παχιά επιχρίσματα, συνιστούν την τυπολογία τους στο πλαίσιο των αλλαγών που υφίσταντο κατά καιρούς οι χώροι.

Σε οκτώ χώρους διαπιστώνεται επαναλαμβανόμενη εξειδικευμένη εγκατάσταση τεχνικής δραστηριότητας με αψιδωτές ή ορθογωνικές εστίες από οπτοπλίνθους, πήλινες πλάκες και κεραμίδες, αγγεία νερού κατά χώραν πλησίον τους, καμένα δάπεδα και κατά τόπους αγωγούς που διαπερνούν τους τοίχους. Δυστυχώς, δεν προέκυψαν περαιτέρω βοηθητικά στοιχεία για τη διασαφήνιση της λειτουργίας τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο χώρο 3 έχουμε ένα σύνολο οκτώ τέτοιων εστιών.

Στο χώρο 9 αποκαλύφθηκε αψιδωτή εστία, στην περιοχή της οποίας βρέθηκε σιδερένιο εργαλείο υπό μορφή υπαγωγέα και εξωτερικά αυτής διαπιστώθηκαν, εντός στρώματος μαυριδερών καμένων χωμάτων, διάσπαρτες οπές. Πιθανότατα, προέρχονται από την εφαρμογή επί του δαπέδου κεράμων με υποκείμενες οξυκόρυφες αποφύσεις, tegulae mammatae, για την εξασφάλιση υποδαπέδιας κυκλοφορίας θερμού αέρα. Μία τέτοια κέραμος είχε χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή εστίας του χώρου 3. Στο νότιο τμήμα του ίδιου χώρου και στον ορίζοντα του υπερκείμενου στρώματος καταστροφής του ανώτατου δαπέδου, περισυνελέγη θησαυρός 837 ακεραίων και τμημάτων αυτών αργυρών και επάργυρων νομισμάτων, αποτελούμενος από τέσσερα υποσύνολα. Τα τρία βρέθηκαν στη νοτιοανατολική γωνία του και το άλλο στη νοτιοδυτική. Ανάμεσά τους, περιλαμβάνονται κοπές των αυτοκρατόρων Τραϊανού, Κόμμοδου, Φιλίππου Άραπος, Κλαύδιου Γοτθικού και, κυρίως, Γαλλιηνού. Ένας ακόμη θησαυρός 236 νομισμάτων, ανάλογων προς τα προηγούμενα, βρέθηκε στο χώρο 2.

Διαφορετικότητα σε σχέση με τον εργαστηριακό χαρακτήρα των παραπάνω χώρων εμφανίζει ο χώρος 7, όπου στο επίπεδο του δαπέδου της β΄ φάσης – η πρώτη ήταν εργαστηριακή – περισυνελέγησαν κατά μήκος του νότιου τοίχου του κονιάματα με έγχρωμη γραπτή διακόσμηση. Τα αποσπασματικά στοιχεία τα οποία χαρακτηρίζουν τη σύνθεση του θέματος που αναπτυσσόταν στα ευρεθέντα σπαράγματα και αποτμήματα τοιχογραφιών είναι η διαμόρφωση κάθετων και οριζόντιων πλατιών χρωματιστών πλαισίων με διακοσμητικές ταινίες, φυλλοφόροι βλαστοί ο ένας επάνω στον άλλο σε επαναλαμβανόμενες σειρές και απεικόνιση πουλιού πάνω σε κλαδί με τσαμπί σταφύλι (Εικ. 13).

Εικ. 13. Πειραιάς. Συμβολή των οδών Ακτής Μιαούλη - Μπότσαρη - Χατζηκυριακού - Φλέσσα. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας από το χώρο 7 του ρωμαϊκού συγκροτήματος.

Εντάσσονται στο εκλεκτικιστικό τέταρτο ώριμο στύλ της ρωμαϊκής ζωγραφικής. Η εύρεση των τοιχογραφιών κάνει πιθανή την ταύτιση του δωματίου με ένα είδος χώρου υποδοχής (tablinum).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο πλησίον ευρισκόμενος στεγασμένος χώρος 8, σε τμήμα του οποίου στη συμβολή δύο τοίχων αποκαλύφθηκε μία δεξαμενή νερού με κυκλική πρόσοψη προσομοιάζουσα σε αναβρυτήριο (saliente). Έφερε ισχυρό υδραυλικό κονίαμα, στεγανοποιημένο δάπεδο με πήλινες πλάκες και συλλεκτήρα και στο εσωτερικό της απέφερε ορθογώνια πλακίδια μαρμάρου, τα οποία πιθανόν να προέρχονταν από ταινίες λευκού μαρμάρου που είχαν τοποθετηθεί κάθετα στο δάπεδο και παράλληλα με τις πλευρές του αναβρυτηρίου. Δεν βρέθηκε, όμως, ο αγωγός με τον οποίο γινόταν η αποχέτευση ούτε ο αγωγός παροχής νερού.

Ο χώρος 7 των τοιχογραφιών, ο χώρος 8 του αναβρυτηρίου, ο χώρος 1, στον οποίο υπήρχε άνοιγμα επικοινωνίας με το χώρο 8 και κατά μήκος της βόρειας πλευράς του έφερε θρανίο, καθώς και οι πλευρικοί χώροι 6 και 22, οι οποίοι απέφεραν σπαράγματα χρωματιστών κονιαμάτων, συνιστούν κατασκευές οι οποίες φαίνεται να έρχονται σε αντίθεση με το χαρακτήρα της επικρατούσας οργάνωσης του συγκροτήματος, παρότι βόρεια, όπου είναι προσανατολισμένοι, εξακολουθεί η εργαστηριακή χρήση, όπως υποδηλώνει πίθος αποθήκευσης νερού. Αξίζει να επισημάνουμε ακόμη ότι λόγω της μεγάλης κλίσης του υποκείμενου βράχου από Ν. προς Β. οι χώροι κατά μήκος της υπολανθάνουσας νότια του συγκροτήματος οδού ήταν ελαφρώς υπόγειοι και δεν είναι τυχαίο που δεν διαπιστώθηκαν ανοίγματα πρόσβασης από εκεί.

Η αποκαλυφθείσα νησίδα των ρωμαϊκών καταλοίπων, συνεχής και συγκροτημένη κατά τη διατήρησή της, παρέχει μια αντιπροσωπευτική εικόνα της χρήσης γης της συγκεκριμένης θέσης της παράλιας ζώνης κατά την περίοδο της ρωμαιοκρατίας, όταν η πόλη έχει προ πολλού συρρικνωθεί και η λειτουργία των λιμενικών εγκαταστάσεων έχει υποβαθμισθεί. Τοπογραφικά βρίσκεται εκτός των ορίων της ζώνης του «εμπορίου» των κλασικών χρόνων. Με τις επισκευαστικές εργασίες των εγκαταστάσεών του από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες Πομπήιο, Αύγουστο και Αδριανό, ο Μεγάλος Λιμένας εξακολούθησε να λειτουργεί και προφανώς μέσα στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζεται και η δραστηριότητα που είχε αναπτυχθεί στην ανασκαφείσα θέση.

Οδός Ακτής Μιαούλη 10 (ιδιοκτησία ΟΛΠ)

Με αφορμή την κατασκευή υπόγειου σταθμού αυτοκινήτων στο χώρο ιδιοκτησίας του ΟΛΠ, έμπροσθεν του κτιρίου του εκθεσιακού κέντρου ΟΛΠ, πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη σωστική ανασκαφική έρευνα κατά την οποία αποκαλύφθηκαν παραθαλάσσιες εγκαταστάσεις του μεγάλου εμπορικού πειραϊκού λιμένα της αρχαιότητας, του Κανθάρου, αναπτυσσόμενες με κατεύθυνση Β.-Ν. και προσανατολισμό προς Α. (Εικ. 14). Εντοπίστηκαν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα 11 εν σειρά παρατεταγμένων κύριων χώρων συνολ. μήκ. 117 μ., κάποιων σαφώς αποθηκευτικού χαρακτήρα, στους οποίους διαπιστώνονται επάλληλες φάσεις χρήσης με προσθήκες και μετασκευές. Τοποθετούνται στους υστερορρωμαϊκούς-παλαιοχριστιανικούς χρόνους (4ος-5ος αι. μ.Χ.) και διασώζονταν κυρίως στο κατώτατο τμήμα της θεμελίωσής τους, εδραζόμενης επί βραχώδους εδάφους, το οποίο συνίστατο σε εναλλαγές των σχηματισμών μαργαϊκού ασβεστόλιθου-αργιλώδους μάργας με ενδιαστρώσεις μαργαϊκής αργίλου, που εντάσσονται στο γενικότερο όρο «μάργα του Πειραιά». Ένα μεγάλο τμήμα της έκτασης την οποία κατέλαβε το έργο προς Ν., έφερε τεχνητές επιχωματώσεις χαλαρής εναπόθεσης, συνιστάμενες σε υλικά εκσκαφών οικοπέδων της περιοχής Πειραιά τα οποία είχαν διαστρωθεί εκεί προ τριακονταετίας. Ο χώρος αυτός, στο μεγαλύτερο μέρος του ερευνηθείς υπογείως κάτωθεν της σκυροδέτησης του α΄ δαπέδου, δεν απέδωσε αρχαία.

Εκκινώντας από Β., σε βάθος -2 έως -3,46 μ. περίπου από τη στάθμη της οδού Μιαούλη αποκαλύφθηκε κτίριο Α, ενδεικτικών εξωτ. διαστ. 45×27 μ. Αποτελείτο από τρεις παρατακτικά διατεταγμένους επιμήκεις ορθογώνιους χώρους, έναν κεντρικό και δύο πλευρικούς, με αποσπασματική διατήρηση των τοίχων που τους όριζαν. Το εσωτερικό πλάτος τους ήταν 9 μ., του κεντρικού, και 5,35 μ., των πλευρικών, αντιστοίχως. Οι τοίχοι του κτίσματος, αμελούς και κακότεχνης δομής, διατηρούνταν μόνον κατά το θεμέλιο και ήταν χτισμένοι κυρίως από πωροπλίνθους διαφόρων διαστάσεων και πλοκής χρησιμοποιημένων σε β΄ χρήση. Εδράζονταν επί του βράχου, ο οποίος έχει κλίση από Α. προς Δ., και σε ορισμένες περιπτώσεις διατηρείτο μόνον το όρυγμα της εγκοίτασης τους. Το πλάτος τους κυμαινόταν από 1,60 έως 2,70 μ. και το σωζόμενο ύψος τους από 0,35 έως 1 μ.

Εικ. 14. Πειραιάς. Οδός Ακτής Μιαούλη 10. Μέρος των αποκαλυφθέντων αποθηκών από Β.

Το κτίριο Α αποτελεί τον αρχικό πυρήνα της ερευνηθείσας παραθαλάσσιας εγκατάστασης και η εύρεση ελληνιστικής και κλασικής κεραμικής στην επίχωση της θεμελίωσης των τοίχων του υποδηλώνει προγενέστερη χρήση του χώρου.

Με εν μέρει παρέμβαση στο νότιο πλευρικό χώρο του κτιρίου Α ακολουθεί περαιτέρω ανάπτυξη της εγκατάστασης με την εγκαθίδρυση δύο συνεχόμενων αποθηκών πιθεώνων (Χ4-Χ5) με κατάλοιπα πλακόστρωτων δαπέδων από πήλινες πλάκες και πίθους ευρισκόμενους κατά χώραν, σωζόμενους στο κατώτατο τμήμα αυτών ή κατά τα ορύγματά τους. Έπονται προσκείμενοι σε βάθος -5,50 μ. περίπου από τη στάθμη της οδού Μιαούλη οι χώροι 6, 7, 8 και 9 της ίδιας περιόδου, των οποίων κάποιες λιθοδομές της θεμελίωσης των τοίχων κατασκευαστικά αντιστοιχούν σε διάφορες οικοδομικές φάσεις. Ενδεικτικά πλάτη αυτών είναι 4,30-6,50 μ. περίπου. Σε μικρή απόσταση αποκαλύφθηκαν ο χώρος 10, με επί μέρους διαχωρίσματα, και στο νοτιότατο άκρο της ιδιοκτησίας, με τη μεσολάβηση κενού ευρημάτων, αποσπασματικά κατάλοιπα του χώρου 11. Λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας όλα τα παραπάνω διαπιστωθέντα αρχαία κατακλύζονταν από αναβλύζοντα ύδατα.

Τοπογραφικά, τα αποκαλυφθέντα ερείπια των παραθαλάσσιων αποθηκών εντάσσονται στην εμπορική ζώνη των κλασικών εγκαταστάσεων του Μεγάλου Λιμένα, από τις οποίες και έχουν αντλήσει δομικό υλικό σε β΄ χρήση. Η εύρεσή τους τεκμηριώνει τη συνέχιση της λειτουργίας των εγκαταστάσεων του «εμπορίου» και κατά την υστερορρωμαϊκή και την παλαιοχριστιανική περίοδο, στο πλαίσιο βέβαια της επελθούσας συρρίκνωσης του πολεοδομικού ιστού της πόλης και της φθίνουσας οικονομικής ζωής.

Συμβολή των οδών Ποσειδώνος και Γούναρη 1 (ιδιοκτησία Τζανείου Νοσοκομείου Πειραιά)

Στον κεντρικό λιμένα του Πειραιά, τον Μεγάλο Λιμένα ή Κάνθαρο των αρχαίων, επί της ιδιοκτησίας του Τζανείου Νοσοκομείου Πειραιά, αποκαλύφθηκε τμήμα της Μακράς στοάς (Εικ. 15), της μεγαλύτερης από τις πέντε που συνιστούσαν το «εμπόριον», έναν εντός της παράλιας ζώνης του λιμένα οριοθετημένο χώρο, τον οποίο, σύμφωνα με τις αρχές πηγές, οι στοές περιέβαλλαν κυκλικά, προφανώς με αποκλίνοντες άξονες προσαρμοζόμενους στην αρχαία ακτογραμμή. Η εντός του ακινήτου διεξαχθείσα έρευνα, ατυχώς, μετά από πολλές διακυμάνσεις κατά την πρόοδο των ανασκαφικών εργασιών, διεκόπη εν τέλει οριστικώς χωρίς να ολοκληρωθεί, λόγω έλλειψης περαιτέρω χρηματοδότησης. Στις δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε πρέπει να προσγραφούν η ανάβλυση υπόγειων υδάτων και η εκτετα-

Εικ. 15. Πειραιάς. Συμβολή των οδών Ποσειδώνος και Γούναρη 1. Γενική άποψη της Μακράς στοάς από Α.

μένη παρέμβαση επί του μνημείου από σύγχρονες εγκαταστάσεις, οι οποίες κυριολεκτικά είχαν «εναγκαλισθεί» να δομικά του στοιχεία. Από τη μέχρι τούδε, κατόπιν τούτου, διενεργηθείσα έρευνα, το αποκαλυφθέν τμήμα της στοάς έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και μήκος 27,20 μ. Ο εντοπισμός των καταλοίπων της έγινε από βάθ. -0,38 μ. και εξής από τη στάθμη του πεζοδρομίου της οδού Γούναρη και η έδρασή της φθάνει τα -2,70 μ. Διασώζεται ο οπίσθιος χώρος αυτής, αποτελούμενος από οκτώ εν σειρά διατεταγμένα ορθογωνικά δωμάτια εναλλάξ, μικρού και μεγάλου πλάτους με διαστάσεις σχετικής κανονικότητας. Ο εμπρόσθιος τοίχος του κλειστού αυτού χώρου (Τ1) στον ένα σωζόμενο δόμο της ανωδομής έχει πλάτος 0,60 μ. και στην υποκείμενη εξέχουσα θεμελίωση 1,30 μ. Ο παράλληλος αυτού οπίσθιος τοίχος (Τ4), συμπαγής στην κατασκευή του, διατηρεί κατά τόπους κατάλοιπα δύο δόμων της κρηπίδας της ανωδομής, εκ των οποίων ο ανώτατος αντιστοιχεί στην τελευταία οικοδομική φάση του μνημείου και ο δεύτερος αποτελείται από μία σειρά διατόνων και τριπλή σειρά δρομικών λίθων μαργαϊκού ασβεστόλιθου πλ. 3,10 μ. Η θεμελίωση του τοίχου, χτισμένη με τριπλή σειρά διάτονων λίθων πλ. 3,40 μ., φέρει τρεις δόμους, οι οποίοι εξέχουν κλιμακωτά νότια και βόρεια συμπληρώνονται με γέμισμα λατύπης.

Τοίχοι κάθετοι και συμφυείς με τους ως άνω διαμορφώνουν τα διάχωρα των καταστημάτων και των αποθηκών του κλειστού χώρου της στοάς. Η διατήρησή τους είναι κακή και σε ορισμένες περιπτώσεις τα στοιχεία που μας παρέχουν λιγοστά. Διασώζουν ένα δόμο πλ. 0,60 μ. περίπου, ο οποίος εδράζεται επί εξέχουσας θεμελίωσης αποτελούμενης από δύο δόμους. Οι διαστάσεις των επί μέρους διαμορφούμενων χώρων εκκινώντας από Α. έχουν ως εξής: χώρος 1, 5×1,70 μ., χώρος 2, 4,95×3,70 μ., χώρος 3, 5×1,75 μ., χώρος 4, 4,90×3,80 μ., χώρος 5, 4,90×2,20 μ., χώρος 6, 4,90×3,80 μ., χώρος 7, 4,90×3,90 μ., χώρος 8, 4,50×1,90 μ.

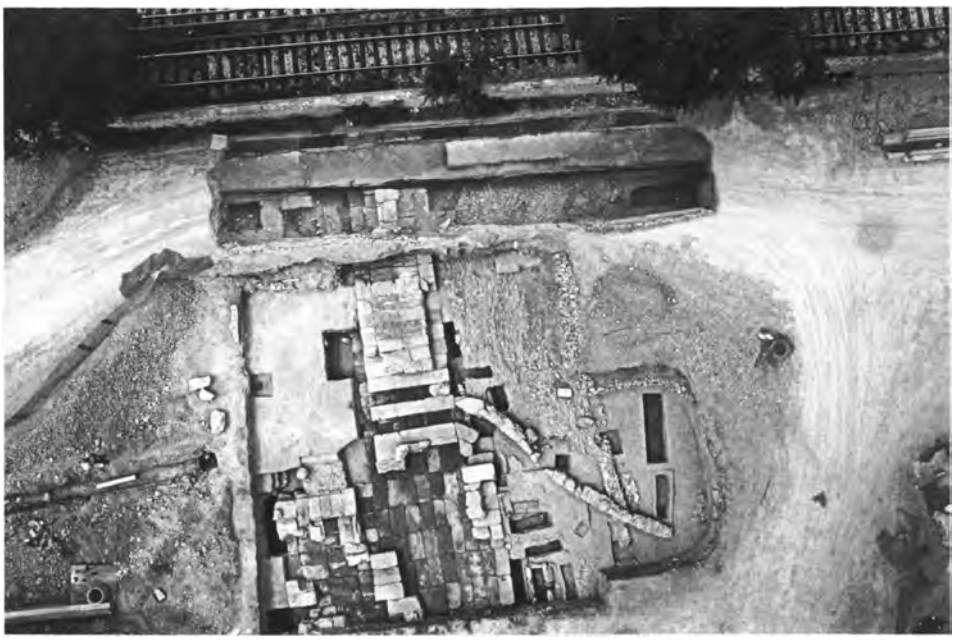
Νοτίως του κλειστού χώρου της στοάς και σε απόσταση περί τα 3,90 μ. αποκαλύφθηκε μερικώς σωζόμενος διαταραγμένος τοίχος (Τ10), κατεύθυνσης Α.-Δ., ο οποίος ιχνηλατείται σε μήκος 18 μ. περίπου. Διατηρεί ένα δόμο πλ. 0,50 μ. από ακανόνιστες ελλιπείς πωροπλίνθους με κενά ανάμεσά τους και εδράζεται σε στρώμα λιθαρίων λατύπης μαργαϊκού ασβεστόλιθου. Φαίνεται ότι συνιστά κατάλοιπο του στυλοβάτη της κιονοστοιχίας της ρωμαϊκής φάσης του μνημείου. Η πορεία του ταυτίζεται με την προς τα έσω εξωτερική γραμμή της υποκείμενης θεμελίωσης του στυλοβάτη της κλασικής περιόδου (Τ13), από τον οποίο τον διαχωρίζει το προαναφερθέν στρώμα λιθαρίων λατύπης, πάχ. 0,35 μ. περίπου.

Η εν λόγω θεμελίωση του στυλοβάτη της κλασικής περιόδου εντοπίστηκε σε απόσταση 4,50 μ. από την πρόσοψη του οπίσθιου μέρους της στοάς και σε βάθος -1,72 έως -1,77 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου της οδού Γούναρη, το οποίο αντιστοιχεί στο 2ο δόμο της θεμελίωσης του οπίσθιου τοίχου του κλειστού χώρου. Έχει πλάτος 1,90-2 μ. και αποτελείται από μία σειρά δρομικών λιθοπλίνθων στη βόρεια εξωτερική πλευρά και μία σειρά διατόνων στη νότια. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 9 μ. Λόγω της διακοπής της έρευνας δεν κατέστη δυνατόν να διερευνηθεί η περαιτέρω πορεία του ούτε η εις βάθος δομή του. Εντός των καταστημάτων και των αποθηκών της στοάς μικρά μόνον τμήματα οριζόντων δαπέδων διαπιστώσαμε, εξαιτίας της μεγάλης σύγχρονης παρέμβασης και διαταραχής. Εντοπίστηκαν στους χώρους 7 και 8, όπου διαπιστώθηκε και ενοποίηση κατά την τελευταία οικοδομική φάση, στο χώρο 6 και στους χώρους 1 και 2. Αντιστοιχούν σε δύο επάλληλες φάσεις των ρωμαϊκών χρόνων. Η κεραμική που διαθέτουμε, της ρωμαϊκής εποχής, δεν έχει σχέση με μέτρα όγκου στερεών ενώ πήλινες αγνύθες προσανατολίζουν σε μια μεταγενέστερη χρήση του χώρου, διάφορη της αρχικής. Τη λειτουργία του μνημείου κατά τη ρωμαϊκή εποχή επιβεβαιώνει και η σχετική αναφορά του Παυσανία, ο οποίος μας μεταφέρει: *Ἔστι δὲ τῆς στοᾶς τῆς μακρᾶς, ἔνθα καθέστηκεν ἀγορὰ τοῖς ἐπὶ θαλάσσης καὶ γὰρ τοῖς ἀπωτέρω τοῦ λιμένος ἐστὶν ἑτέρα* (δηλαδή η Ιπποδάμεια) (*Αττικά*, Α, 3, 14).

Βορείως του κτίσματος της στοάς διαπιστώθηκαν υπολείμματα υποστρώματος δαπέδου από κονιορτοποιημένη λατύπη μαργαϊκού ασβεστόλιθου και επί αυτού βρέθηκαν διάσπαρτοι πεσμένοι λίθοι πλησίον της εξωτερικής γραμμής του αντίστοιχου τοίχου αυτής. Θεωρούμε ότι η λατύπη αυτή σχετίζεται με το δρόμο ο οποίος διερχόταν όπισθεν της στοάς μεταξύ αυτής και της Πειραϊκής οχύρωσης. Ο Θουκυδίδης, στη διεξοδική εξιστόρηση της οχύρωσης της Ηετιώνειας απο μερίδα των τετρακοσίων το 411 π.Χ., αναφέρει ότι οι ίδιοι έκτισαν και στοά, η οποία ήταν μεγίστη και εγγύτατα του τείχους, συνεχόμενη με την περιοχή των οικοδομημάτων του Πειραιά και ήρχον αυτής ελέγχοντας τον εισερχόμενο σίτο και την πώλησή του (Θουκυδίδης θ, 90, 5).

Η προέκταση τμήματος του Πειραϊκού τείχους, το οποίο αποκαλύφθηκε στο παραπλεύρως ευρισκόμενο ακίνητο επί της οδού Γούναρη 3 (βλ. Μ. Πετριτάκη, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 95) μας δίδει μια απόσταση από την ανασκαπτόμενη στοά 7 μ. περίπου και τεκμηριώνει το κατατιθέμενο από τον Θουκυδίδη «ἐγγύτατα». Προσώρας, όπως έχουμε προαναφέρει, έχει εντοπιστεί ο δρόμος μεταξύ της στοάς και του τείχους και δεν έχει τεκμηριωθεί η ύπαρξη του τείχους εντός του ακινήτου.

Τα αποκαλυφθέντα δωμάτια της στοάς αποτελούν χώρους αποθήκευσης και διάθεσης του σίτου στον αθηναϊκό στόλο και λαό, ο οποίος συνωστιζόταν σε αυτήν, όπως μεταφέρεται από τις αρχαίες πηγές: *στοᾶς στεναχούσης, σιτίων μετρουμένων*, καταθέτει ο Αριστοφάνης (*Αχαρνής* 548). Η ίδια στοά απαντά και στις *Εκκλησιάζουσες* του Αριστοφάνη (686) ως Αλφιτόπολις, από τα άλφιτα, το χοντροκο-

Εικ. 16. Νέο Φάληρο. Διάνοιξη Λεωφόρου Ανδρέα Παπανδρέου (πρώην Μικράς Ασίας). Γενική άποψη του νοτίου σκέλους των Μακρών Τειχών από Β.

πανισμένο κριθάρι, το κριθάλευρο. Ακόμη, από τον Δημοσθένη (34, 37) μας μεταφέρεται: *οἱ δ' ἐν τῷ Πειραιεῖ ἐν τῷ νεωρίῳ ἐλάμβανον κατ' ὀβολὸν τοὺς ἄρτους καὶ ἐπὶ τῆς μακρᾶς στοᾶς τὰ ἄλφιτα*. Κατά τον Γ. Σταϊνχαουερ, λαμβάνοντας υπ' όψιν το ρόλο των τριττύων στην οργάνωση του δήμου, είναι λογική η υπόθεση της εφαρμογής της ίδιας αρχής και στη διάθεση των σιτηρών. Σε αυτή την περίπτωση κάθε κατάστημα θα προοριζόταν για τη διάθεση και αποθήκευση του σίτου μιας τριττύος.

Καταληκτικά, πρέπει να αναφέρουμε ότι μακρά στοά μνημονεύεται και σε σχολιαστή των *Αχαρνέων* και αποδίδεται στον Περικλή.

Νέο Φάληρο

Διάνοιξη Λεωφόρου Ανδρέα Παπανδρέου (πρώην Μικράς Ασίας) - Τμήμα μεταξύ εργοστασίων Αιγαίου και Βελλής

Στο πλαίσιο της κατασκευής του ως άνω έργου, σε βάθος -1 έως -1,50 μ. από τη στάθμη της οδού Μικράς Ασίας, αποκαλύφθηκε τμήμα του νοτίου σκέλους των Μακρών Τειχών βαίνον με κατεύθυνση Β.-Ν. (Εικ. 16). Το συνολικό μήκος του, μετά του συμφυούς πύργου που φέρει, φθάνει τα 21,50 μ. Ανασκάφηκε σε δύο φάσεις και νότιά του μεσολαβεί λωρίδα πλ. 2,50 μ. με παλαίο σκάμμα του τείχους, διέλευση αγωγού ομβρίων υδάτων και διέλευση αγωγού ΔΕΠΑ. Είναι χτισμένο κατά το συμπαγές σύστημα από λιθοπλίνθους μαργαϊκού ασβεστόλιθου, των οποίων η πλοκή στηρίζεται στην εναλλαγή δρομικών και διατόνων και διασώζει τέσσερις δόμους με άνιση διατήρηση, συνολ. ύψ. 2 μ. Ο ένας αντιστοιχεί στο στερεοβάτη των ωμών πλίθρων της ανωδομής, με πλάτος στο βραχίονα που φθάνει τα 3,70 μ., και οι υπόλοιποι συνιστούν τη θεμελίωση, της οποίας το πλάτος με τις προεξοχές φθάνει τα 4,75 μ. Ο πύργος εξέχει κατά 4,60 μ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,50 μ. Δυτικά του διαπιστώθηκε προεξοχή της κλίμακας του περιδρόμου, η οποία έχει πλάτος 1,40 μ. περίπου και παρακολουθείται σε μήκος 4,70-8,20 μ. Λίγο πριν από τη διαμόρφωσή της, εντός της θεμελίωσης του τείχους, εντοπίστηκαν δύο αγωγοί απαγωγής ομβρίων υδάτων με τόρμους στα πλευρικά τοιχώματα για την ένθεση υδατοφραχτών.

Ανατολικά του τείχους και μεταξύ αυτού και του εξέχοντος πύργου βρέθηκαν επί του δαπέδου του τρεις παιδικοί τάφοι: δύο εγχυτρισμοί και ένας με κάλυψη κεραμίδας. Στη νότια εξωτερική πλευρά του πύργου και σε απόσταση 0,80 μ. αποκαλύφθηκε κίονας, διαμ. 0,50 και ύψ. 1,30 μ., εγκατεστημένος παραπλεύρως πυκνής λιθόστρωσης, μη διασυνδεόμενος με ταφική χρήση.

Δυτικά του τείχους διαπιστώθηκε διαμόρφωση υποδομής δαπέδου με λιθορριπή από λιθάρια λατύπης μαργαϊκού ασβεστόλιθου, η οποία στα 5,50 μ. οριοθετείται από τοίχο εξ αργολιθοδομής και θραύσματα κεραμίδων και ορίζει όδευση προς Β. Η λιθορριπή, διερευνηθείσα κατά τόπους, φθάνει και πέραν της οριοθέτησης στα 9 μ. Ιχνηλατούνται σε αυτήν αμαξοτροχές, οι οποίες κάμπτονται προς Δ. και συμπορεύονται με δεύτερο τοίχο από αργολιθοδομή, καμπύλο, που υπερβαίνει τον προηγούμενο και δηλώνει ανάλογη

μεταστροφή της όδευσης. Εξωτερικά του δρόμου, μεταξύ αυτού και του τείχους αλλά και επί αυτού, ανασκάφηκαν 11 συνολικά τάφοι ελληνιστικών χρόνων: δύο κιβωτιόσχημοι, ένας κεραμοσκεπής, πέντε λακκοειδείς με κάλυψη κεραμίδων και δύο εγχυτρισμοί.

Η ανάπτυξη του νεκροταφείου, το οποίο ακολούθησε την εγκατάλειψη του τείχους που ήδη κατά αυτή την περίοδο είχε αρχίσει να συντελείται, σε συνδυασμό με τη διαμόρφωση του χώρου και της όδευσης, μας προσανατολίζει στη θεώρηση για πιθανή ύπαρξη μιας πύλης στη θέση αυτή.

Το αποκαλυφθέν τμήμα του νοτίου σκέλους των Μακρών Τειχών εντάσσεται στην επέκταση ενός άλλου, παλαιότερα ανεσκαμμένου άνωθεν της οδού Ομηρίδου Σκυλίτση (Α. Ορλάνδος, *ΑΔ* 5 (1919), παράρτημα 16). Η απόσταση από αυτό είναι 23 μ. με τη μεσολάβηση, πλην της οδού Ομηρίδου Σκυλίτση, και των γραμμών του ΗΣΑΠ. Δεν διαπιστώθηκαν κατά την έρευνα ενδείξεις επισκευαστικών εργασιών στην αρχική Περίκλεια κατασκευή αυτού.

Ανάμεσα στα ευρήματα των επιχώσεων, περιλαμβάνεται αμυγδαλόσχημο μολύβδινο βλήμα σφενδόνης με την επιγραφή: *ΑΓΩΝΙΠΠΟΥ*.

Συμβολή των οδών Γρηγ. Λαμπράκη, Επονιτών και Φωκαίας (ιδιοκτησία ΟΣΚ)

Η ανασκαφική έρευνα η οποία ακολούθησε προκαταρκτικό αρχαιολογικό έλεγχο με διενέργεια δοκιμαστικών τομών, επικεντρώθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα της ιδιοκτησίας και απέδωσε ισχνά ταφικά κατάλοιπα και τέσσερις ορίζοντες χρήσης: ένα με ελάχιστη ρωμαϊκή κεραμική στην επίχωσή του και τρεις διαβαθμίσεις της ελληνιστικής εποχής. Σε βάθος -1,80 μ. περίπου από τη στάθμη της οδού Φωκαίας, εντοπίστηκε τμήμα πυράς με κατάλοιπα του λάκκου και της καύσης της. Κάτωθέν της, υπερβαίνοντας το δεύτερο ορίζοντα χρήσης, στο επίπεδο του τρίτου δαπέδου αποκαλύφθηκε λακκοειδής τάφος, κατεστραμμένος, του οποίου το όρυγμα είχε διανοιχθεί εντός συμπαγών χωμάτων με ίχνη καύσης. Σε βάθος -2,83 μ., στο κατώτατο επίπεδο χρήσης εντός αμμουδερών χωμάτων, αποκαλύφθηκε έτερος λακκοειδής τάφος με το νεκρό κτερισμένο με ένα χρησιμοποιημένο λύχνο των υστεροελληνιστικών χρόνων.

Νίκαια

Οδός Επταλόφου 116 (οικόπεδο Α. Δεμέτζογλου - Λ. Τσακίρογλου)

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην εν λόγω ιδιοκτησία απέδωσε τμήμα νεκροταφείου, το οποίο τοποθετείται χρονολογικά στον 4ο αι. π.Χ και στη στροφή του 4ου προς τον 3ο. Αναπτυσσόταν επί βραχώδους κροκαλοπαγούς εδάφους και περιελάμβανε εννέα ταφές. Τέσσερις εξ αυτών, μία πυρά, δύο κεραμοσκεπείς με οριζόντια κάλυψη και ένας κιβωτιόσχημος του τέλους του 4ου με αρχές του 3ου αι. π.Χ. εντάσσονταν σε οικογενειακό περίβολο, από τον οποίο διασώζονταν αποσπασματικά τμήματα των δύο πλευρών που τον όριζαν. Από την επίχωση της περιοχής του περιβόλου προήλθαν επιτύμβιος κιονίσκος με την επιγραφή:

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΕΦΕΣΙΟΣ

δύο αποτμήματα επίστεψης μαρμάρινης ανθεμωτής επιτύμβιας στήλης, θραύσμα από το δεξί χέρι μαρμάρινου αγάλματος, θραύσμα από το δέξι πόδι γλυπτού λεονταριού, απότμημα πώρινης βάσης και πώρινο συμπαγές αλάβαστρο.

Οι υπόλοιποι τάφοι, διάσπαρτοι, ήταν τρεις κεραμοσκεπείς, μία πήλινη λάρνακα και ένας εγχυτρισμός σε αμφορέα. Της ταφικής χρήσης είχε προηγηθεί άλλη, στο πλαίσιο της οποίας είχαν διανοιχθεί δύο δεξαμενές και είχε γίνει απόπειρα διάνοιξης τρίτης. Το στόμιο της μιας δεξαμενής είχε επιχωσθεί με λίθους, προκειμένου να ακολουθήσει ταφή. Η ερευνηθείσα, λαξευμένη στο βράχο, έφερε φρεάτιο με αναβαθμούς και παρακολουθήθηκε μέχρι ύψ. 5,50 μ., όπου εμφανιζόταν ο υδροφόρος ορίζοντας.

Κατά το νότιο τμήμα της ιδιοκτησίας, μέρος του οποίου είχε εκσκαφεί, βρέθηκαν διάσπαρτες λιθόπλινθοι, πιθανότατα προερχόμενες από τον εντοπισθέντα ταφικό περίβολο, και το ήμισυ στομίου δεξαμενής.

Το νεκροταφείο εντάσσεται σε αυτά τα οποία πλαισίωναν τον εκτός της Πειραϊκής οχύρωσης αρχαίο δρόμο, ο οποίος κατευθυνόταν προς τις υπώρειες του όρους Αιγάλεω, το δήμο των Κορυδαλαίων και Θυμαιτάδων.

Μοσχάτο

Συμβολή των οδών Αθηνών - Πειραιώς 15 και Αφών Γιαννίδη (πρώην Πεντέλης) (ιδιοκτησία Ο. Προύτζου)

Ανασκαφική έρευνα στο εν λόγω ακίνητο απέφερε τμήμα νεκροταφείου εκ των εξωτερικώς του βορείου σκέλους και κατά μήκος αυτού ευρισκομένων. Κατελάμβανε το βόρειο τμήμα της ιδιοκτησίας με κατά τόπους σύγχρονες παρεμβάσεις και είχε προσανατολισμό προς Ν. Δεν διαπιστώθηκε ο αρχαίος δρόμος, ο εκτός του βορείου σκέλους διερχόμενος, υποθέτουμε όχι εξαιτίας της μεγάλης διαταραχής του χώρου προς την πλευρά της οδού Πειραιώς, αλλά γιατί εμπίπτει στην περιοχή μεταξύ πεζοδρομίου και ρεύματος καθόδου προς Πειραιά της οδού Πειραιώς.

Η ταφική χρήση, εντοπισθείσα σε βάθος -2,50 μ. και εξής από τη στάθμη της οδού Πειραιώς, έφερε επάλληλες συμπλεκόμενες φάσεις με κατάλοιπα ταφικών περιβόλων και 23 συνολικά ταφές, οι οποίες εκκινούν από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ και φθάνουν έως και τους ελληνιστικούς χρόνους.

Στα δυτικά του ακινήτου αποκαλύφθηκε βάθρο ορθογώνιου σχήματος, διαστ. 2,33×1,50 μ. και κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., αποτελούμενο από τρεις δόμους διατόνων και δρομικών λιθοπλίνθων μαργαϊκού ασβεστόλιθου, συνολ. ύψ. 0,96-1,20 μ. Βορείως και πέριξ αυτού εκτείνονταν ταφές. Βαίνοντας προς Α. και μεσολαβούντων τάφων, διαπιστώθηκαν τα κατάλοιπα έτερου βάθρου κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ. με μικρές εξέχουσες κεραίες, διαστ. 4,80×1,40 μ. περίπου. Αποτελείτο από δύο δόμους συνολ. ύψ. 0,75 μ., εκ των οποίων ο πρώτος έφερε εννέα διάτονες λιθοπλίνθους και ο δεύτερος τρεις σειρές δρομικών. Βορείως και όπισθέν του ταφές. Σε υστερότερη φάση εγκαθιδρύθηκε επί αυτού τοίχος από κατειργασμένους ογκόλιθους και αργούς λίθους, που φαίνεται να σχετίζεται με μία ταφή εφαπτόμενη στα νότιά του. Ένας τετράπλευρος περίβολος με τοίχους από αργολιθοδομή διαστ. 5,10×4,20 μ., που εντάσσεται σε ενδιάμεση φάση, περικλείει τις ως άνω κατασκευές αναπτυσσόμενος νότια. Ακόμη ανατολικότερα, στο βορειοανατολικό όριο του ακινήτου, βρέθηκε τμήμα περιβόλου αποτελούμενο από δύο τοίχους από αργολιθοδομή με εντοιχισμένες δύο ημίεργες παραστάδες. Η δυτική πλευρά του υπερέβαινε μικρό μέρος του ανατολικού τοίχου του παραπάνω αναφερθέντος από αργολιθοδομή τετράπλευρου περιβόλου και η συνέχειά του έβαινε στο άσκαφο προς την οδό Πεντέλης. Περιελάμβανε πέντε ταφές. Νοτίως του εντοπίστηκαν τα κατάλοιπα ενός ακόμη περιβόλου κατευθυνόμενου κάτωθέν του, ο οποίος είχε όψη από λιθοπλίνθους και άργους λίθους και πλάγια δυτική πλευρά από μικρούς αργούς λίθους.

Οι αποκαλυφθέντες τάφοι ήταν έξι σαρκοφάγοι, επτά πυρές, τρεις κιβωτιόσχημοι, τέσσερις λακκοειδείς, ένας κεραμοσκεπής και δύο πήλινες λάρνακες. Εξ αυτών, οι 16 ήταν κτερισμένοι.

Στο εσωτερικό του τάφου x, ασβεστολιθική σαρκοφάγος με σύγχρονη παρέμβαση, βρέθηκαν δύο σιδερένια μαχαιρίδια και ένα μελαμβαφές φιαλίδιο. Στο ένα μαχαιρίδιο διασώθηκε ύφασμα ορυκτοποιημένο από τα προϊόντα διάβρωσης του σιδήρου. Διαπιστώθηκε στο πάνω τμήμα της λεπίδας καθ' όλο το πλάτος της και μόνον από τη μία πλευρά. Κατά τη μελετήτρια του «Κέντρου Έρευνας και Συντήρησης Αρχαιολογικού Υφάσματος», Γ. Σπαντιδάκη, ήταν κατασκευασμένο από λινάρι με απλή ύφανση, με υπερτερούντα τον αριθμό των υφαδιών. Στον τάφο xx, κιβωτιόσχημο με λιθορριπή στο εσωτερικό αντί καλύμματος, ανάμεσα στα σκελετικά κατάλοιπα, ελαφρώς μετατοπισθέντα λόγω εισροής υδάτων, βρέθηκε συστάδα αγγείων, χάλκινο κάτοπτρο, θραύσματα από ελάσματα χρυσού, ψήγματα χρυσού και επιχρυσωμένος πήλινος καρπός, προφανώς προερχόμενα από στεφάνι. Μεταξύ των τάφων iii και iv αποκαλύφθηκε συστάδα αποσπασματικά σωζόμενων αγγείων και οστράκων σε τρεις στρώσεις, πλαισιούμενη από καμένα χώματα και οστά, που συνιστά προϊόν ταφικής τελετουργίας συσχετιζόμενης μάλλον με τον τάφο iv.

Στα λίθινα ευρήματα της ανασκαφής που προέρχονται από τις επιχώσεις του νεκροταφείου περιλαμβάνονται:

– Ελλιπής μαρμάρινη επιτύμβια λήκυθος με ανάγλυφη γλωσσωτή διακόσμηση και φυλλόσχημες φολίδες.

– Ελλιπής μαρμάρινη λουτροφόρος. Το σώμα της φέρει ανάγλυφη διακόσμηση από γλώσσες, πλοχμό, φυλλόσχημες φολίδες και ρόδακες. Οι λαβές κοσμούνται με φύλλα άκανθας και οι ελικοειδείς προσφύσεις τους επί του ώμου με ρόδακες.

– Απότμημα παραστάδας επιτύμβιας στήλης.

– Αετωματική επίστεψη μετά ανθεμωτών ακρωτηρίων από ναϊσκόμορφη επιτύμβια στήλη.

– Αποτμήματα φτερών σφίγγας.

– Θραύσμα από χαίτη λεονταριού.

– Το άνω τμήμα της δεξιάς λαβής μαρμάρινης λουτροφόρου με ανάγλυφη παράσταση μυθικού ζώου «δρακοφιδίσιας» μορφής, του οποίου το σώμα περιελίσσεται. Η κεφαλή του, με ίχνη ερυθρού χρώματος, φέρει μακρύ ρύγχος ενώ από το σώμα του φύονται επάλληλα τριγωνικά πτερύγια. Κάτω από το δράκο, το κεφάλι ανδρικής μορφής εν τομή προς τα δεξιά με το δεξί χέρι να υψώνεται κεκαμμένο σχηματίζοντας γροθιά.

Οδός Ελευθερίας 35 (ιδιοκτησία Χ. Σκορδαρά)

Στον ακάλυπτο χώρο του ακινήτου, στο βόρειο τμήμα του προς την οδό Θεσσαλονίκης, αποκαλύφθηκε τμήμα του νοτίου σκέλους των Μακρών Τειχών (Εικ. 17). Εντοπίστηκε σε βάθος -0,90 μ. και εξής από τη στάθμη της οδού Ελευθερίας και εδράζεται, προσαρμοζόμενο στο φυσικό ανάγλυφο του εδάφους, σε πηλώδη ερυθροχώματα, τα οποία υπερβαίνει ο υδροφόρος ορίζοντας. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ., μήκος κατά τον άξονα 11,30 μ. περίπου και πλάτος 4,20 έως 4,80 μ. στην εξοχή του θεμελίου του τελευταίου δόμου.

Χτισμένο κατά το συμπαγές σύστημα, διασώζει τέσσερις δόμους από λιθοπλίνθους μαργαϊκού ασβεστόλιθου συνολ.

Εικ. 17. Μοσχάτο. Οδός Ελευθερίας 35. Το νότιο σκέλος των Μακρών Τειχών από Δ.

ύψ. 1,90 μ., των οποίων η πλοκή στηρίζεται στην εναλλαγή δρομικών και διατόνων. Οι δύο-τρεις συνιστούν το θεμέλιο, το οποίο διατηρείται πλήρως κατά τους δύο δόμους και ένας υπερκείμενος εντάσσεται στην κρηπίδα του στερεοβάτη του σώματος των ωμών πλίθρων της ανωδομής.

Δυτικά, σε τμήμα της βόρειας εξωτερικής πλευράς του τείχους, στο όριο της ιδιοκτησίας προς την οδό Θεσσαλονίκης διαπιστώθηκε προεξοχή βαίνουσα στο άσκαφο, που δεν κατέστη δυνατόν να ερευνηθεί αρκούντως και φαίνεται να συνιστά υποδομή της κλίμακας του περιδρόμου.

Νοτίως του τείχους εντοπίστηκαν δύο ορίζοντες χρήσης δαπέδων με υποδομή λατύπης. Ένας στο επίπεδο του δόμου iii, πλ. 1 μ., άμεσα σχετιζόμενος με τη στάθμη της άνω επιφάνειας του στρώματος πλήρωσης της τάφρου θεμελίωσης, και ένας υπερκείμενος στο επίπεδο έδρασης του δόμου i.

Σε απόσταση 8,20 μ. από τη νότια εξωτερική γραμμή του τείχους διαπιστώθηκε τοίχος παράλληλος αυτού, μήκ. 3,80 και πλ. 0,40 μ. Το δομικό του υλικό συνιστούσαν τρία πώρινα βάθρα φέροντα ανά ένα από μία μαρμάρινη βάση ληκύθου, καθώς και συνανήκοντα μέρη μαρμάρινης ληκύθου με παράσταση δεξίωσης. Η λήκυθος, συγκολληθείσα, προσαρμόστηκε στη βάση ενός εκ των βάθρων.

Δεν διαπιστώθηκαν κατάλοιπα του εξωτερικά του νοτίου σκέλους διερχόμενου δρόμου. Ο αποκαλυφθείς τοίχος, με δομικό υλικό ταφικών μνημείων, πιθανόν να αποτελεί ένδειξη ύστερης πρόχειρης οριοθέτησής του.

Κατά τη διερεύνηση της βόρειας εξωτερικής πλευράς του τείχους βρέθηκε τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης διασώζον μικρό μέρος ανάγλυφης παράστασης εντός εγκοίλου. Απεικονίζεται το πόδι, από την κνήμη και εξής, καθιστής γυναικείας μορφής που πατά σε υποπόδιο.

Το αποκαλυφθέν τμήμα του νοτίου σκέλους των Μακρών Τειχών εντάσσεται σε αυτά τα οποία έχουν δεχθεί τις επισκευαστικές εργασίες της Λυκούργειας περιόδου, 338-330 π.Χ., και ανήκει στην 3η κατά τον D. Conwell οικοδομική φάση των Μακρών Τειχών. Το πρόγραμμα της εν λόγω επιδιόρθωσης τεκμηριώνεται από επιγραφική μαρτυρία με σημείο αναφοράς την πλησιόχωρη διάβαση του ποταμού Κηφισού και καταγραφή τεχνικών λεπτομερειών αυτής.

Οδός Κύπρου 4 (7) (ιδιοκτησία Ι. Καζάκου ΑΒΕΕ)

Η ανασκαφική έρευνα στο εν λόγω ακίνητο απέδωσε αρχαία κατάλοιπα, τα οποία καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα χρήσης του χώρου του, που εκκινεί από την ύστερη γεωμετρική περίοδο και καταλήγει στους υστερορρωμαϊκούς-παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος -3,80 μ. από τη στάθμη της οδού Κύπρου, αποκαλύφθηκε τμήμα της εντός των Μακρών Τειχών και παρά το βόρειο σκέλος διερχόμενης οδού, προέκταση της διά Κοίλης οδού των Αθηνών

Εικ. 18. Μοσχάτο. Οδός Κύπρου 4 (7). Γενική άποψη του μεταξύ των Μακρών Τειχών δρόμου από Α.

(Εικ. 18) (Μ. Πετριτάκη, *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό*, 2009, σ. 462 και Γ. Σταϊνχάουερ, *Αττικής οδοί*, 2009, σ. 41). Με κατεύθυνση Α.-Δ., έχει μήκος 19,10, πλάτος 4,80-5 μ. και νότια φέρει υπερυψωμένο εφαπτόμενο κλάδο πλ. 2,30-2,50 μ. Από την κύρια αρχική όδευση διατηρούνται ο βόρειος αναλημματικός τοίχος, δομημένος από λιθοπλίνθους, των οποίων το ύψος ανέρχεται σε 0,40-0,45 μ., και λιγοστά κατάλοιπα του νότιου τοιχίου στήριξης.

Η κοίτη της οδού φέρει λιθόστρωση από αργούς λίθους ποικίλων διαστάσεων και κροκάλες. Κατά μήκος, κατά τον άξονα, διαπιστώνεται κατασκευαστικά σύγκλιση δύο ζωνών του λιθοστρώτου με εν σειρά τοποθετημένους εξέχοντες λίθους στον αρμό σύμμειξής τους, προφανώς για λόγους παροχέτευσης των ομβρίων υδάτων. Χειμαρρική απόθεση πάχ. 2 μ. προσέχωσε την οδό και διέβρωσε τον εντός και εκτός αυτής προς Β. χώρο. Η υπερυψωμένη νότια επέκταση-μετάθεσή της, εντοπισθείσα σε βάθος -3,10 μ. από τη στάθμη της οδού Κύπρου, ορίζεται από το νότιο όριο της κύριας οδού και από έναν άλλο τοίχο δομημένο από αργούς λίθους και λιθοπλίνθους αδρά κατειργασμένες, ύψ. 0,11-0,75 μ. Η κατασκευή της είναι ένα ζήτημα προς εξήγηση. Υποθέτουμε ότι η μετατροπή της αρχικής όδευσης σε χειμαρρική κοίτη και το υφιστάμενο υπερυψωμένο προσχω-

σιγενές φυσικό ανάγλυφο νότια, στο οποίο προσαρμόστηκε η εγκατάσταση όλων των περιόδων, αποτέλεσαν ικανές συνθήκες διαμόρφωσής της.

Ο αποκαλυφθείς αρχαίος δρόμος απέχει περί τα 15 μ. από το βόρειο σκέλος των Μακρών Τειχών, το οποίο γνωρίζουμε ότι διέρχεται στη βόρεια πλευρά της οδού Κύπρου, μεταξύ οικοδομικής και ρυμοτομικής γραμμής. Δεν διέρχεται σε επαφή με το τείχος, όπως έχει διαπιστωθεί σε άλλα τμήματα της πορείας του επί της οδού Πειραιώς, και η δομή του διαφοροποιείται επίσης εξ αυτών. Ο παραπλεύρως εφαπτόμενος νότιος κλάδος έχει διαπιστωθεί και στην περαιτέρω συνέχειά του προς Α. με προσκείμενα νεκροταφεία.

Στο βορειοανατολικό τμήμα του ακινήτου και νοτίως του αποκαλυφθέντος δρόμου, σε βάθος περί τα -2,90 μ. από τη στάθμη της οδού Κύπρου, εντοπίστηκαν κατάλοιπα ταφικής χρήσης της ύστερης γεωμετρικής περιόδου και ανιχνεύθηκαν επάλληλα δάπεδα χρήσης του χώρου. Ανασκάφηκαν πέντε συνολικά ταφές. Ο τάφος i, παιδική ταφή, ήταν εγχυτρισμός σε αμφορέα. Στον τάφο ii, λακκοειδή με κάλυψη από πλακοειδείς λίθους, δίπλα στο βραχίονα του δεξιού χεριού τού τοποθετημένου σε συνεσταλμένη στάση νεκρού βρέθηκε σιδηρούν εγχειρίδιο ευθέως τύπου. Δυτικά του και επί μεσολαβούσης επίχωσης υπεράνω του, βρέθηκαν πώμα πυξίδας με ομόκεντρους κύκλους της ΥΓ Ιβ, σκύφος με δύο λαβές της ΥΓ Ια, τριφυλλόσχημη οινοχόη της ΥΓ Ιβ και συνανήκοντα θραύσματα αγγείου. Ο τάφος iii ήταν εγχυτρισμός σε αμφορέα, ο τάφος iv μικρή πυρά με συστάδα υστερογεωμετρικών οστράκων και ο τάφος v όρυγμα με τρία αγγεία: έναν αμφορέα, μία πρόχου και ένα σφαιρικό αρύβαλλο.

Πλην των υστερογεωμετρικών ταφών βρέθηκαν και δύο παιδικοί κεραμοσκεπείς των υστερορρωμαϊκών χρόνων. Ο ένας παρά το νότιο όριο του υπερυψωμένου κλάδου του δρόμου και ο άλλος δυτικά.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του ακινήτου αποκαλύφθηκε επίμηκες κτίσμα, αποσπασματικά σωζόμενο, των υστερορρωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων (3ος-4ος και 5ος αι. μ.Χ.). Αναπτύσσεται με προσανατολισμό Β.-Ν. και η πρόσβασή του γινόταν από Ν. Στην ανατολική του πλευρά αποτελείται από επιμήκη χώρο (Χ1) εσωτ. διαστ. 15,40×3,30 μ. και ένα μικρό τετράγωνο προθάλαμο, έμπροσθεν του οποίου διαμορφώνεται υπαίθριος χώρος. Στη δυτική εντοπίζονται σχεδόν αντίστοιχοι χώροι, οι οποίοι όμως βαίνουν στο άσκαφο ασφαλείας και στην όμορη ιδιοκτησία προς αυτή την κατεύθυνση. Οι τοίχοι του οικοδομήματος είναι αμελώς χτισμένοι από αργούς λίθους, κροκάλες, θραύσματα κεράμων και ασβεστοκονίαμα. Κατά τόπους έχουν χρησιμοποιηθεί και λιθόπλινθοι.

Στο χώρο Χ1 εντοπίστηκαν κατάλοιπα πήλινης πλακόστρωσης με χώματα τεφρά και υπολείμματα καμένου πηλού, καθώς και πυθμένας σκεύους από ασβεστοκονίαμα, υποκείμενος του δαπέδου. Στον προθάλαμό του βρέθηκαν επίσης μάζες από πυρακτωμένο πηλό, σπαράγματα δαπέδου από ασβεστοκονίαμα και θραύσματα πίθου. Στον υπαίθριο χώρο, υπό το δάπεδο, εντοπίστηκε διαμόρφωση ωοειδούς ορύγματος με τοιχώματα κατά τόπους πυρακτωμένα. Πλευρικά της απόληξης του ανατολικού τοίχου του χώρου και εξωτερικά αυτού είχε προσαρμοστεί τριμερής κατασκευή από τρία ορθογώνια διάχωρα, δομημένα από θραύσματα κεράμων, κροκάλες, αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα, που έφεραν επίχρισμα στα τοιχώματα.

Νοτίως του περιγραφέντος κτίσματος αποκαλύφθηκαν μεμονωμένα κτιριακά κατάλοιπα, που περιελάμβαναν τοίχο από αργολιθοδομή και τμήμα άλλου με προσαρμοσμένα δύο διάχωρα ανάλογα αυτών του προθαλάμου του κτιρίου βορείως.

Από το χαρακτήρα των ευρημάτων εικάζουμε ότι η αποκαλυφθείσα εγκατάσταση των υστερορρωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων συνιστά χώρο άσκησης βιοτεχνικής δραστηριότητας, χωρίς να υπάρχουν επαρκή ειδικά ευρήματα βοηθητικά του προσδιορισμού του είδους της.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του γηπέδου του ακινήτου η έρευνα απέδωσε τμήματα δαπέδων της κλασικής εποχής άνευ δομών και σε κάποιο σημείο σώρευση διαφόρων αρχιτεκτονικών μελών.

Εκτός από την κεραμική, τα θραύσματα γυάλινων αγγείων και μετάλλινων αντικειμένων και τα νομίσματα, τα οποία τοποθετούνται κυρίως στους 3ο-4ο και 5ο αι. μ.Χ., στις επιχώσεις και στις ποτάμιες αποθέσεις, στις κατώτατες στρώσεις των οποίων περισυνελέγησαν και προϊστορικά όστρακα, είχαμε και λίθινα ευρήματα. Ανάμεσά τους απότμημα αρχαϊστικής κεφαλής μικρής ερμαϊκής στήλης, μαρμάρινη κεφαλή γενειοφόρου Ερμή από ερμαϊκή στήλη και απότμημα επιτύμβιας στήλης με το σπάραγμα επιγραφής:

ΔΙΟΝ
ΝΙΕ

Ακόμη, σε τοίχο του υστερορρωμαϊκού κτίσματος βρέθηκε εντοιχισμένο απότμημα ενεπίγραφης στήλης με δυσδιάκριτη εξάστιχη επιγραφή, αποσπασματικά σωζόμενη.

Καλλιθέα

Δίκτυο ΔΕΗ. Οδός Λυσικράτους (τμήμα μεταξύ των οδών Ν. Ζερβού και Ελ. Βενιζέλου 151-147)

Κατά μήκος του νότιου πεζοδρομίου της οδού και πλησίον της συμβολής της με την οδό Ν. Ζερβού (αριθ. 85), σε σκάμμα διανοιχθέν για την εγκατάσταση καλωδίου της ΔΕΗ εντοπίστηκαν έξι τάφοι, πυρές αναπτυσσόμενες εκατέρωθεν της τάφρου. Διαπιστώθηκαν σε βάθος -0,70 έως -1,20 μ. από τη στάθμη της οδού Λυσικράτους και σε συστάδες. Οι λάκκοι, μικρών διαστάσεων, κατά τη μορφή ήταν

ορθογώνιας διατομής με αποστρογγυλεμένες γωνίες, ωειδούς, κυκλοτερούς και ακανόνιστου σχήματος, και το ύψος των πυρακτωμένων τοιχωμάτων τους κυμαινόταν από 0,16 έως 0,30 μ. περίπου. Σε μία από τις πυρές αποκαλύφθηκαν τμήματα των τοιχωμάτων της κοιλίας αβαφούς αγγείου, τα οποία πιθανόν να συνιστούν κατάλοιπα τεφροδόχου κάλπης. Λίγη τέφρα με ελάχιστα υπολείμματα οστών, ατελώς καμένα ξύλα, η παντελής έλλειψη κτέρισης και η παρουσία ολίγων οστράκων στις επιχώσεις και στην τέφρα, στοιχειοθετούν τα χαρακτηριστικά τους.

Όπως προκύπτει από την εξέταση της κεραμικής, οι πυρές φαίνεται να τοποθετούνται χρονολογικά στη γεωμετρική περίοδο. Εντάσσονται σε χώρο ευρείας ταφικής χρήσης, που καλύπτει όλο το πλέγμα των γύρω δρόμων.

Δίκτυο ΔΕΗ. Οδός Ευριπίδου (μεταξύ των οδών Ν. Ζερβού και Αιγέως)

Κατά μήκος του βόρειου πεζοδρομίου της οδού, σε σκάμμα εγκατάστασης καλωδίου της ΔΕΗ, εκκινώντας από το ύψος της οικίας με τον αριθμό 122, εντοπίστηκε συστάδα οκτώ τάφων-πυρών. Αποκαλύφθηκαν σε βάθος -0,32 έως -0,57 μ. από τη στάθμη του οδοστρώματος της οδού Ευριπίδου. Οι λάκκοι, ωοειδούς σχήματος, ήταν ρηχοί με ύψος πυρακτωμένων τοιχωμάτων από 0,11 έως 0,20 μ. Σε κάποιους απουσίαζε εντελώς η τέφρα. Ευρήματα δεν υπήρξαν, πλην ολίγων οστράκων από την αφαιρεθείσα επίχωσή τους. Η τοπογραφική διασύνδεσή τους με τις επί της οδού Λυσικράτους ανασκαφείσες πυρές, μας οδηγεί στον ορισμό μιας περιοχής ταφικής χρήσης αρκετά εκτεταμένης.

Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ και Σπετσών (ιδιοκτησία ΟΣΚ)

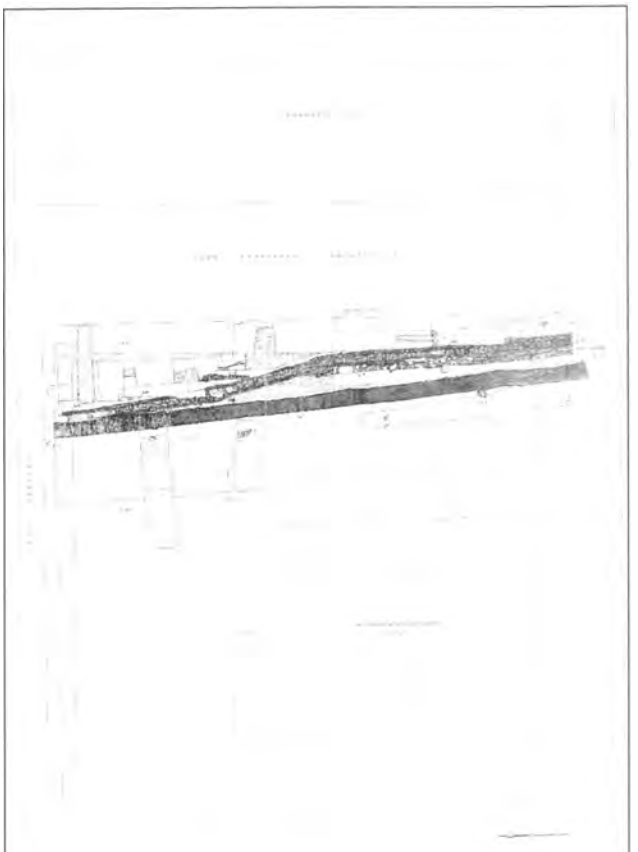
Κατά την ανασκαφική έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε σε αρχαία εντοπισθέντα στο βόρειο τμήμα της εν λόγω ιδιοκτησίας, αποκαλύφθηκε κατά μήκος του βόρειου ορίου της προς την οδό Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, τμήμα δρόμου κατεύθυνσης Α.-Δ. με χρονολογικό φάσμα από τους υστερορρωμαϊκούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους (Εικ. 19, 20).

Η όδευση της ανώτατης φάσης χρήσης αυτού ορίζεται από αναλημματικό τοίχο υστερορρωμαϊκών χρόνων (Τ1), ο οποίος διαπιστώθηκε σε βάθος -0,45 έως -0,70 μ. περίπου από τη στάθμη του κρασπέδου της οδού Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ και διαμορφώνει ενδεικτικό πλάτος της οδού 3,70-6,30 μ. Ο τοίχος έχει μήκος 36,80 μ. και η τοιχοποιία του, χυτή, περιλαμβάνει αργούς λίθους, κροκάλες, βότσαλα και θραύσματα κεραμίδων με συνδετικό υλικό κονίαμα. Επί των επάλληλων στρώσεων των ποτάμιων αποθέσεων που συνιστούν τη διαστρωμάτωση της επίχωσης του χώρου του δρόμου, ο ορίζοντας του αντίστοιχου του τοίχου οδοστρώματος εντοπίζεται σε βάθος -0,94 μ. περίπου και σε -1,70 μ. το επίπεδο έδρασής του.

Σε βάθος περί τα -2,40 έως -2,50 μ. από τη στάθμη του κρασπέδου της οδού Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ ακολουθεί η αποκάλυψη αγωγού ρωμαϊκών χρόνων της ίδιας κατεύθυνσης με τον Τ1, από τον οποίο απέχει 1,50 μ. βορειοανατολικά και εφάπτεται της γραμμής της πορείας αυτού δυτικά. Το μήκος του αγωγού φθάνει τα 35,30 μ., το εξωτερικό πλάτος του είναι 0,80-1 μ. και το εσωτερικό πλάτος του ρείθρου κυμαίνεται από 0,26-0,30 έως 0,42 μ. Ορίζεται από τοιχία κατασκευασμένα κατά το opus caementicium, έχει κλίση από Α. προς Δ. και περιλαμβάνει στην πορεία του και ένα φρεάτιο καθαρισμού. Πλευρικά τοιχία και πυθμένας φέρουν επίχρισμα από υδραυλικό κονίαμα. Στην κάλυψή του διακρίνονται κατασκευαστικές διαφοροποιήσεις, απόρροια ενδιάμεσων επισκευαστικών εργασιών ως προς την αρχική εγκατάστασή του. Σε ένα τμήμα έφερε πλήρεις οπτοπλίνθους ή θραύσματα αυτών και θραύσματα κεραμίδων. Στο κεντρικό τμήμα υπήρξε σχετική κανονικότητα με δύο επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων ορθογώνιας διατομής διατεταγμένων κατά τέτοιον τρόπο, ώστε οι υπερκείμενες να εδράζονται επί των αρμών των υποκειμένων. Και στα δύο προαναφερθέντα τμήματα επισημαίνεται συμπλήρωση της κάλυψης πλευρικά με θραύσματα κεράμων ή κροκάλες. Διάφορη εμφανίζεται η δομή της στο ανατολικό τμήμα του αγωγού, όπου είχαν χρησιμοποιηθεί οπτόπλινθοι τετράγωνης διατομής εδραζόμενες επί οπτοπλίνθων των ιδίων διαστάσεων, κάθετα τοποθετημένων εσωτερικά των τοιχίων, μειώνοντας αισθητά το εσωτερικό πλάτος του ρείθρου στα 0,22-0,26 μ.

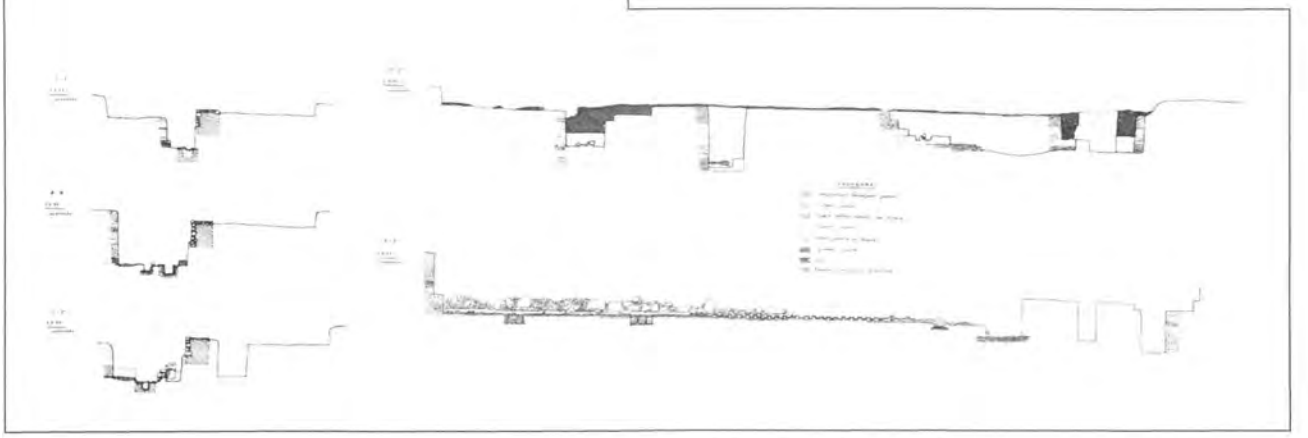
Η κατασκευή του αγωγού, η διέλευση του οποίου προφανώς διασυνδέεται με αντίστοιχη σύγχρονη οδό, έχει παρέμβει σε προϋπάρχοντα Τ2 σε βάθος -1,80 έως -2,30 μ., ο οποίος κατευθύνεται παράλληλα προς την πορεία του αγωγού και διακόπτεται δυτικά σε ένα τμήμα του από την εγκαθίδρυσή του. Ο τοίχος, ενδεικτικού μήκ. 25,70 μ., χτισμένος από μικρούς αργούς λίθους και κροκάλες αλλά και μεγαλύτερους εμβόλιμα, οριοθετεί αρχαίο δρόμο προγενέστερο αυτού του ρωμαϊκού αγωγού, που φαίνεται να τοποθετείται χρονολογικά στους ελληνιστικούς χρόνους. Πλην των προαναφερθέντων οριζόντων χρήσης, εντοπίστηκαν τρεις ακόμη επί του δρόμου. Οι δύο έχουν «κοπεί» από τον αγωγό. Ο κατώτατος απέδωσε τμήμα αμαξοτροχιάς. Το αποκαλυφθέν τμήμα του δρόμου εντάσσεται στην περιοχή νοτίως και εξωτερικά των Μακρών Τειχών, της οποίας η χρήση εγγύς του δρόμου τεκμηριώνεται ανασκαφικά ταφική από τον 5ο αι. π.Χ. Είναι πιθανόν η διαπιστωθείσα όδευση να ακολουθεί τα ίχνη παλαιότερης χάραξης, που μετατοπίστηκε εξαιτίας των ποτάμιων αποθέσεων στις οποίες είναι εκτεθειμένη η θέση από τις υπερχειλίσεις του Ιλισσού και του ποτάμιου συστήματός του.

ΜΑΡΙΑ ΠΕΤΡΙΤΑΚΗ

Εικ. 20. Καλλιθέα. Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ και Σπετσών. Το τμήμα του αποκαλυφθέντος δρόμου από Α.

Εικ. 19. Καλλιθέα. Οδός Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ και Σπετσών. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Άλιμος

Σταθμός Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών «Άλιμος»

Ο σταθμός αυτός χωροθετήθηκε στη δυτική πλευρά της Λεωφόρου Βουλιαγμένης, σε θέση αθλητικών εγκαταστάσεων του Δήμου Αλίμου.

Μετά την απομάκρυνση των επιφανειακών επιχώσεων, πάχ. 0,50 μ. κατά μέσον όρο, οι οποίες είχαν συσσωρευθεί στη θέση αυτή κατά τη διάνοιξη της Λεωφόρου Βουλιαγμένης τη δεκαετία του 1960, αποκαλύφθηκε ο φυσικός ασβεστολιθικός βράχος, που καλυπτόταν από αρχαίο αδιατάρακτο στρώμα, πάχ. 0,20-0,40 μ. Στην επιφάνεια του βράχου έχουν λαξευθεί επιμήκεις αγωγοί και διαφόρων τύπων λάκκοι, που σε συνδυασμό με το βραχώδες φυσικό ανάγλυφο εντάσσονται σε ένα ενιαίο σύστημα, άγνωστης προς το παρόν χρήσης (Εικ. 21). Η ανασκαφή συνεχίζεται.

Εικ. 21. Άλιμος. Σταθμός Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου «Άλιμος». Αγωγός και λάκκοι λαξευμένοι στον ασβεστολιθικό βράχο.

Εικ. 22. Άλιμος. Οδός Ηγησιπύλης 4. Το ανατολικό πέρας της αρχαίας οδού.

Οδός Ηγησιπύλης 4 (Ο.Τ. 270, οικόπεδο Κ. Λιάρου)

Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται στη δυτική πλαγιά του λόφου της Αγίας Άννας, όπου έχει βρεθεί το Θεσμοφόριο του Αλιμούντος και η ομώνυμη παλαιοχριστιανική βασιλική[14].

Στο κέντρο του οικοδομήσιμου χώρου και με κατεύθυνση Δ.-Α. αποκαλύφθηκε το καταληκτικό τμήμα αρχαίας οδού, πλ. 2 και μήκ. 8,50 μ., με τη διαμόρφωση απότομης ράμπας στα τελευταία 3 μ. (Εικ. 22).

Ως κατάστρωμα της οδού είχε χρησιμοποιηθεί ο φυσικός κιμηλόβραχος της περιοχής, ο οποίος είχε λαξευθεί σε χαμηλότερη στάθμη από την επιφάνεια του εδάφους κατά 0,10 έως 0,80 μ. Το κατάστρωμα, δηλαδή, ακολουθούσε τη φυσική κλίση του εδάφους, που είναι έντονη στη δυτική πλαγιά του λόφου και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο παρατηρείται η σημαντική διαφορά στο επίπεδό του. Δεξιά και αριστερά οριζόταν από δύο αναλήμματα, καλής διατήρησης. Για την κατασκευή του βόρειου αναλήμματος είχαν χρησιμοποιηθεί επιλεγμένοι λίθοι και η μορφή του ήταν επιμελημένη, ενώ το νότιο ανάλημμα σχηματιζόταν από αργούς λίθους πακτωμένους σε παχύ στρώμα λάσπης, εν είδει πρόχειρου σωρού.

Βόρεια της οδού και σε ψηλότερο επίπεδο από το οδόστρωμα κατά 0,40-0,80 μ. ήλθε στο φως η θεμελίωση των τριών τοίχων ενός ευρύχωρου δωματίου, σωζ. διαστ. 6×4,20 μ. Οι τοίχοι διατηρούνται αποσπασματικά σε μέγιστο ύψος 0,35 μ., που αναλογεί σε ένα δόμο λίθων. Ο βόρειος τοίχος του δωματίου δεν βρέθηκε. Η κεραμική που προέκυψε από την ανασκαφή χρονολογείται στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

Οδός 17ης Νοεμβρίου και Ακροπόλεως (Ο.Τ. 186, οικόπεδο Κ. Ρήγα ΕΠΕ και Χρ. Ρήγα)

Πρόκειται για το οικόπεδο που μας απασχόλησε παλαιότερα με ιδιοκτήτρια την Πατραϊκή Χαρτοποιία ΑΕ[15].

Στο κέντρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού, μήκ. 19,30 και πλ. 2,30 μ., η συνέχεια της οποίας δεν σωζόταν στο όμορο από Ν. οικόπεδο, ιδιοκτησίας ΤΕΚΑΛ ΑΕ[16]. Η ανατολική πλευρά της οδού ορίζεται από αναλημματικό τοίχο, πλ. 0,65 μ., αρκετά ισχυρό, για την κατασκευή του οποίου έχουν χρησιμοποιηθεί αργοί λίθοι διαφόρων μεγεθών (Εικ. 23). Ο τοίχος διατηρείται σε ύψος 0,70 μ., που αντιστοιχεί σε τρεις έως πέντε δόμους. Η δυτική πλευρά ορίζεται από τον κατακόρυφα κομμένο βράχο σε βάθος 0,30-0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, όπου σώζονται κατά τόπους μερικοί λίθοι, κατάλοιπα του δεύτερου αναλήμματος. Ως κατάστρωμα της οδού έχει χρησιμοποιηθεί ο φυσικός βράχος, ύστερα από την ισοπέδωσή του. Επί του καταστρώματος διακρίνονται σε κάποια σημεία ίχνη από αρματοτροχιές.

Σε απόσταση 5,50 μ. από το δυτικό όριο της οδού αποκαλύφθηκε λάκκος απόρριψης, μέσα στον οποίο βρέθηκε μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων από κεραμίδες, μεγάλα αγγεία και λίγα όστρακα από μικρά αγγεία κυρίως του 4ου αι. π.Χ.

Στον κεντρικό τομέα του ακινήτου διατηρήθηκε η αρχαία οδός σε μήκος 10,85 μ.

Ελληνικό

Σταθμός Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών «Αργυρούπολη»

Ο σταθμός αυτός χωροθετήθηκε εντός του στρατοπέδου της Ελληνικής Αεροπορικής Βάσης 129 Π.Υ. στο Ελληνι-

14. Για το λόφο της Αγίας Άννας, βλ. *Άλιμος, όψεις της ιστορίας της πόλης και του δήμου* (επιμ. Δ. Λούκας), Αθήνα 2006, σ. 77-81.

15. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 81.

16. Βλ. Οικόπεδο ΤΕΚΑΛ ΑΕ, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄1, σ. 465.

Εικ. 23. Άλιμος. Οδός 17ης Νοεμβρίου και Ακροπόλεως. Άποψη της αρχαίας οδού με σωζόμενο το ανατολικό ανάλημμα.

κό. Στη θέση αυτή είχαν κατά καιρούς αποκαλυφθεί ταφικά κατάλοιπα και στο νοτιοδυτικό άκρο του διαγράμματος εκσκαφών του σταθμού είχε έλθει στο φως τμήμα κλασικού νεκροταφείου, η έρευνα του οποίου δεν είχε ολοκληρωθεί.

Αμέσως με την έναρξη των εκσκαφικών εργασιών αποκαλύφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα υστεροκλασικών χρόνων, στο βόρειο τομέα του χώρου, και ταφικός περίβολος και λάκκοι πυρών, στο νοτιοδυτικό άκρο του σκάμματος (Εικ. 24).

Η ανασκαφή συνεχίζεται.

Εικ. 24. Ελληνικό. Σταθμός Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών «Αργυρούπολη». Μερική άποψη του νεκροταφείου.

Αργυρούπολη

Συμβολή των οδών Λέοντος, Μαραθωνομάχων, Μεγάλου Αλεξάνδρου και Ελευθερίας (Ο.Τ. 87, οικόπεδο FORD - Κοντέλλης)

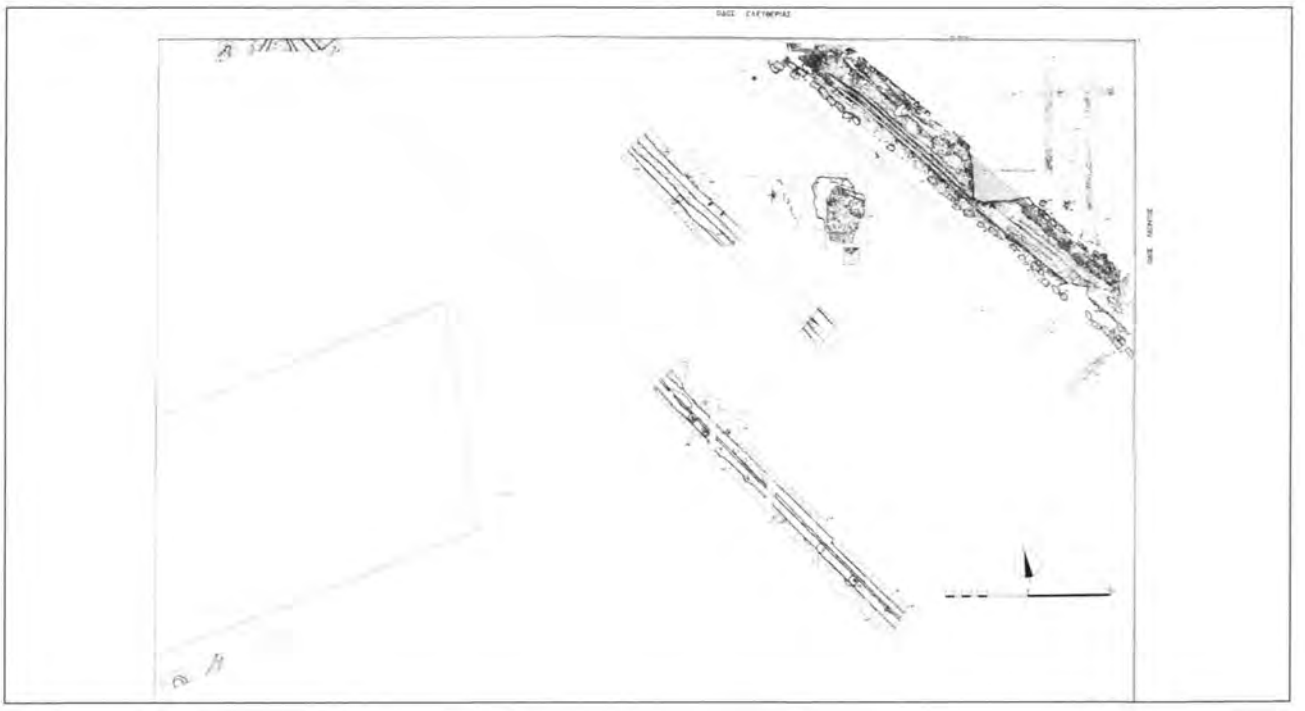
Η ιδιοκτησία αυτή καταλαμβάνει το σύνολο του Ο.Τ. 87, έκτασης 12.000 τ.μ. Σε όλη την επιφάνεια του ακινήτου πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές, οι οποίες απέδωσαν αρχαία κατάλοιπα στο βορειοανατολικό άκρο του και σποραδικά ίχνη αρχαίων στον κεντρικό τομέα του.

Στη βορειοανατολική γωνία του ακινήτου αποκαλύφθηκε τμήμα της αρχαίας αστικής οδού, μήκ. 56 μ., με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. (Εικ. 25)[17]. Το κατάστρωμα της οδού, πλ. 5-5,50 μ., ορίζεται βορειοανατολικά από αναλημματικό τοίχο, που διατηρείται αποσπασματικά και έχει κατασκευαστεί από αργούς λίθους διαφόρων μεγεθών. Το άλλο ανάλημμα της οδού διατηρείται επίσης αποσπασματικά, αλλά αποτελείται από μεγάλους κυβόλιθους που έχουν τοποθετηθεί στη σειρά. Για την καλύτερη έδραση των κυβόλιθων έχουν τοποθετηθεί σε πολλά σημεία μικροί αργοί λίθοι, δημιουργώντας ένα σταθερό υπόστρωμα θεμελίωσης. Πολλοί κυβόλιθοι έχουν μετακινηθεί και πάρα πολλοί έχουν αποσπασθεί στο πέρασμα των αιώνων, καθότι ήταν ορατοί στην επιφάνεια του εδάφους.

Σε δοκιμαστικές τομές επί του καταστρώματος διαπιστώθηκαν τρία επάλληλα οδοστρώματα κλασικών χρόνων. Το παλαιότερο αποτελείται από πατημένο χώμα, το μεσαίο από λιθαράκια, χώμα και ασβεστοκονίαμα και το ανώτερο από μεγαλύτερους λίθους. Στην επιφάνεια και των τριών οδοστρωμάτων ξεχωρίζουν τα ίχνη των αρματοτροχιών κατά ζεύγη υπό τη μορφή επιμήκων αυλάκων με πολύ σκληρή επιφάνεια, ανοικτού χρώματος από τα τριμμένα χαλίκια. Στο ορατό τελευταίο οδόστρωμα ξεχωρίζουν τρία ζεύγη αρματοτροχιών, πλ. 0,35-0,45 μ., οι οποίες κατά διαστήματα αλληλοκαλύπτονται. Εκτός από τα όστρακα κυρίως των αρχών του 4ου αι. π.Χ., πάνω στο οδόστρωμα βρέθηκαν πολλά μετάλλινα εξαρτήματα, όπως σιδερένια καρφιά και τετράγωνα παξιμάδια, χάλκινα σύρματα κ.ά.[18].

17. Βλ. σχετικά με την αστική οδό, *Αττικής οδοί* (επιμ. Μ. Κορρές), Αθήνα 2009, σ. 198-204.

18. Βλ. *Αργυρούπολη. όψεις της ιστορίας της πόλης* (επιμ. Γ. Γιαννακό-

Εικ. 25. Αργυρούπολη. Συμβολή των οδών Λέοντος, Μαραθωνομάχων, Μεγάλου Αλεξάνδρου και Ελευθερίας. Κάτοψη της ανασκαφής.

Η αστική οδός φαίνεται ότι ήταν σε χρήση και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, ενώ στη βυζαντινή και την υστεροβυζαντινή περίοδο πρέπει να είχε μετατραπεί σε μονοπάτι.

Περί τα 12 μ. νοτιοδυτικά της οδού αποκαλύφθηκαν ταφικά κατάλοιπα, όπως εγχυτρισμός σε αμφορέα με κτερίσματα του α΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., υπολείμματα ενός άλλου εγχυτρισμού και υπολείμματα καύσης.

Στον ίδιο τομέα και σε απόσταση 6,50 μ. από το νοτιοδυτικό ανάλημμα της οδού εντοπίστηκε λάκκος, ακανόνιστου σχήματος, σκαμμένος στη φυσική κιμηλιά της περιοχής με μέγιστες διαστάσεις 6,50×4 και βάθος 1 μ. Ο λάκκος είναι πιθανόν να διανοίχθηκε αρχικά για τη λήψη κιμηλοχώματος και στη συνέχεια να χρησίμευσε για την απόρριψη λίθων διαφόρων μεγεθών από τον καθαρισμό του περιβάλλοντος αγροτικού χώρου. Τα όστρακα που βρέθηκαν ανάμεσα στο στρώμα των λίθων και του λιγοστού χώματος χρονολογούνται στον 6ο και 5ο αι. π.Χ.

Περί τα 20 μ. νοτιοδυτικά της οδού αποκαλύφθηκε ζεύγος αγωγών λαξευμένων στη φυσική κιμηλιά με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., πλ. 0,80-0,90 μ. (Εικ. 26). Η χρήση τους ανάγεται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Περί τα 15 μ. νοτιοδυτικά ερευνήθηκε και δεύτερο ζεύγος αγωγών επιμελέστερης κατασκευής και κοντά τους ένας τρίτος, βοηθητικός (Εικ. 27). Τα τοιχώματα των αγωγών αυτών ήταν κατακόρυφα λαξευμένα και στον πυθμένα τους είχαν κατά διαστήματα διανοιχθεί ορθογώνιοι λάκκοι, πλ. 0,90-1 μ., με στρώση από μικρούς λίθους στον πυθμένα τους. Βάσει της κεραμικής, οι συγκεκριμένοι αγωγοί χρονολογούνται κυρίως στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. Η δε χρήση τους δεν είναι σαφής. Εκτός από άρδευση ίσως είχαν χρησιμοποιηθεί και σε άλλες αγροτικές δραστηριότητες.

Ύστερα από πρότασή μας και σύμφωνα με ειδική μελέτη της Β΄ ΕΠΚΑ, το τμήμα της αρχαίας οδού που αποκαλύφθηκε στο εν λόγω ακίνητο διατηρείται ορατό κάτω από γυάλινη κάλυψη, ενταγμένο στη σύγχρονη οικοδομή.

Στην ανασκαφή του ακινήτου FORD - Κοντέλλης εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Στ. Καραγιαννάκης και, για μικρό χρονικό διάστημα, Π. Κουτής.

Γ λ υ φ ά δ α

Πλατεία Κρήτης

Στο πλαίσιο των εργασιών επέκτασης του Τροχιοδρόμου της Αθήνας από τη Γλυφάδα στη Βούλα, αποκαλύφθηκαν αρχαία στο σκάμμα που διανοίχθηκε περιμετρικά της ανατολικής πλευράς της πλατείας Κρήτης. Στη θέση αυτή καταλήγει κατεβαίνοντας από τη Λεωφόρο Βουλιαγμένης η οδός Πρίγκηπος Πέτρου, η οποία αποτελεί και το όριο μεταξύ των Δήμων Γλυφάδας και Βούλας. Η περιοχή ανατολικά της χερσονήσου Πούντα ονομαζόταν παλαιότερα Αλυκή, επειδή υπήρχε εκεί λιμνοθάλασσα - αλυκή, η οποία αποξηράν-

πουλος), Αθήνα 2006, σ. 36-38.

Εικ. 26. Αργυρούπολη. Συμβολή των οδών Λέοντος, Μαραθωνομάχων, Μεγάλου Αλεξάνδρου και Ελευθερίας. Ζεύγος αγωγών λαξευμένων στον κιμηλόβραχο.

Εικ. 27. Αργυρούπολη. Συμβολή των οδών Λέοντος, Μαραθωνομάχων, Μεγάλου Αλεξάνδρου και Ελευθερίας. Ζεύγος αγωγών λαξευμένων στον κιμηλόβραχο.

θηκε. Από την Αλυκή πήρε το όνομά του και το ομώνυμο μυκηναϊκό νεκροταφείο, τάφοι του οποίου έχουν κατά καιρούς ανασκαφεί ανατολικά της σημερινής πλατείας Κρήτης.

Στο σκάμμα για την εγκατάσταση Τροχιοδρόμου ήλθαν στο φως δύο επιμήκεις αγωγοί λαξευμένοι στη φυσική κιμηλιά και 62 λάκκοι, τετράγωνου κυρίως σχήματος. Μερικοί από τους λάκκους έχουν διανοιχθεί στον πυθμένα των αγωγών, άλλοι κατά μήκος των τοιχωμάτων τους και οι περισσότεροι στον ενδιάμεσο ή περιβάλλοντα χώρο αυτών (Εικ. 28). Η διευθέτησή τους, πάντως, στις θέσεις αυτές δεν φαίνεται να είναι τυχαία. Ο αγωγός 1, του οποίου εντοπίστηκε το βόρειο άκρο, αποκαλύφθηκε σε μήκος 30,50 μ. Έχει πλάτος 1,40-1,60, βάθος 0,10-0,40 μ., κατεύθυνση Β.-Ν. και φαίνεται ότι συνεχίζεται κάτω από την οδό Πρίγκηπος Πέτρου. Ο αγωγός 2 αποκαλύφθηκε σε μήκος 23, έχει πλάτος 0,75-0,95, βάθος 0,05-0,25 μ. και, όπως προκύπτει από την κατεύθυνσή του, μάλλον συναντά στα νοτιοανατολικά τον αγωγό 1. Κατά διαστήματα, στον πυθμένα των δύο αγωγών και κυρίως του αγωγού 2 παρατηρήθηκαν συγκεντρώσεις μικρών λίθων, που μάλλον έχουν σχέση με τη δραστηριότητα που ελάμβανε χώρα στη συγκεκριμένη εγκατάσταση. Στον πυθμένα μερικών λάκκων διαπιστώθηκε επί πλέον βάθυνση, τετράγωνου ή κυκλικού σχήματος, που επίσης πρέπει να έχει σχέση με τη χρήση των λάκκων. Είναι βέβαιο ότι οι αγωγοί και οι λάκκοι ανήκουν στο ίδιο σύστημα που εξυπηρετούσε κάποια δραστηριότητα με κυρίαρχο το υδάτινο στοιχείο.

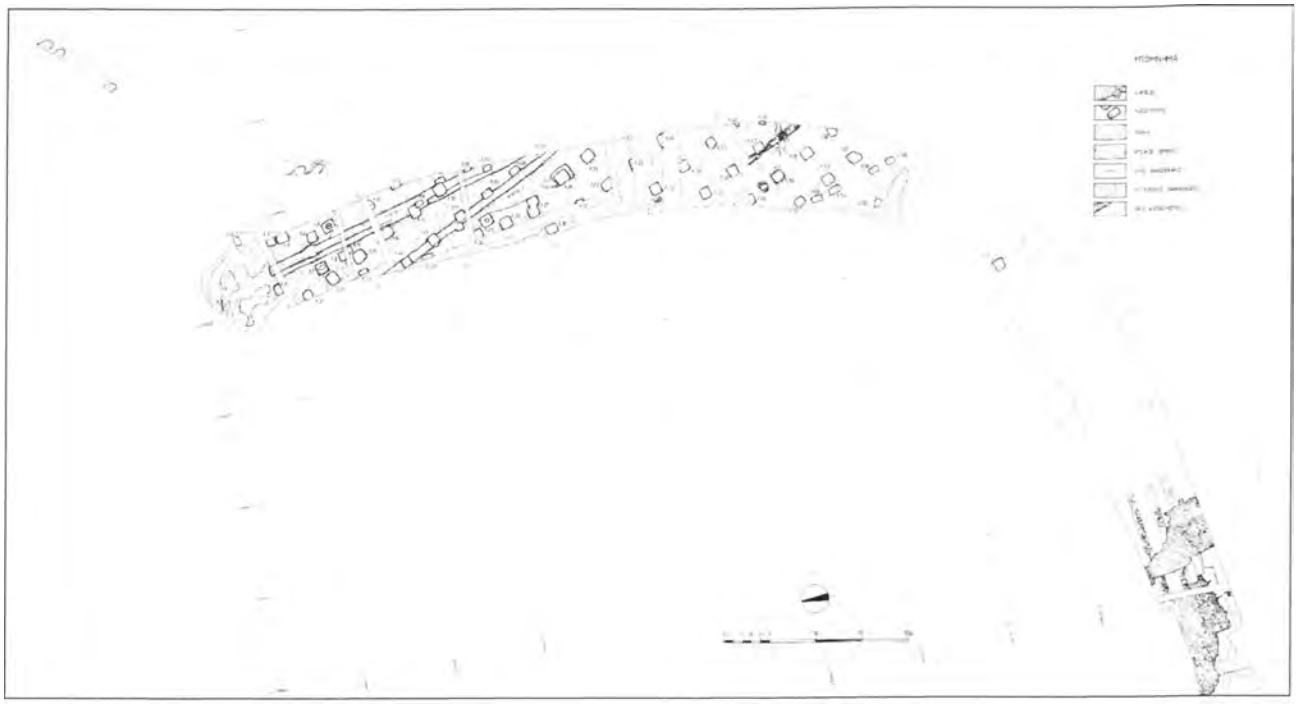
Η συγκεκριμένη χωροθέτηση του συστήματος στην περιοχή της λιμνοθάλασσας και η μορφή των λαξευμάτων δικαιολογεί την ερμηνεία της εγκατάστασης ως αλυκής. Όπως φαίνεται και στο σχέδιο, δεν ολοκληρώθηκε η έρευνα του σκάμματος συνολικά, αλλά ο χώρος που δεν ερευνήθηκε καταχώσθηκε χωρίς να διαταραχθούν οι λεπτές αρχαίες επιχώσεις. Ερευνήθηκε, πάντως, και το νότιο τμήμα του σκάμματος, όπου αποκαλύφθηκε εκτεταμένος χώρος, ο οποίος είχε επιστρωθεί με λιθολόγημα, προφανώς για να εξασφαλιστεί ένα κάπως στεγανό επίπεδο, κατάλληλο για κυκλοφορία.

Η χρήση του χώρου δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ασφάλεια, δεδομένου ότι στους αγωγούς και τους λάκκους βρέθηκαν όστρακα από τους αρχαϊκούς έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Δεν λείπουν και τα προϊστορικά όστρακα, που βέβαια δικαιολογούνται από το παρακείμενο νεκροταφείο.

Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Αι. Κυλίτη. Το σχέδιο εκπόνησε ο Π. Δευτερήγος.

Οδός Ά. Μεταξά 61 και Πανόπης (Ο.Τ. 102 Α, οικόπεδο Α. Φετοκάκη)

Το οικόπεδο βρίσκεται στην ίδια περιοχή με την πλατεία Κρήτης και περί τα 170 μ. στα βορειοανατολικά της. Μετά την κατεδάφιση σύγχρονης οικίας, στον ανατολικό το-

Εικ. 28. Γλυφάδα. Πλατεία Κρήτης. Κάτοψη της ανασκαφής.

μέα του οικοδομήσιμου χώρου αποκαλύφθηκαν τμήματα από πέντε επιμήκη ορύγματα, που έχουν λαξευθεί στο φυσικό ασβεστολιθικό βράχο. Σε διάφορα σημεία του χώρου που ερευνήθηκε, αποκαλύφθηκαν λάκκοι, επίσης λαξευμένοι στο βράχο, τετράγωνου, ορθογώνιου, κυκλικού ή ημικυκλικού σχήματος (Εικ. 29, 30).

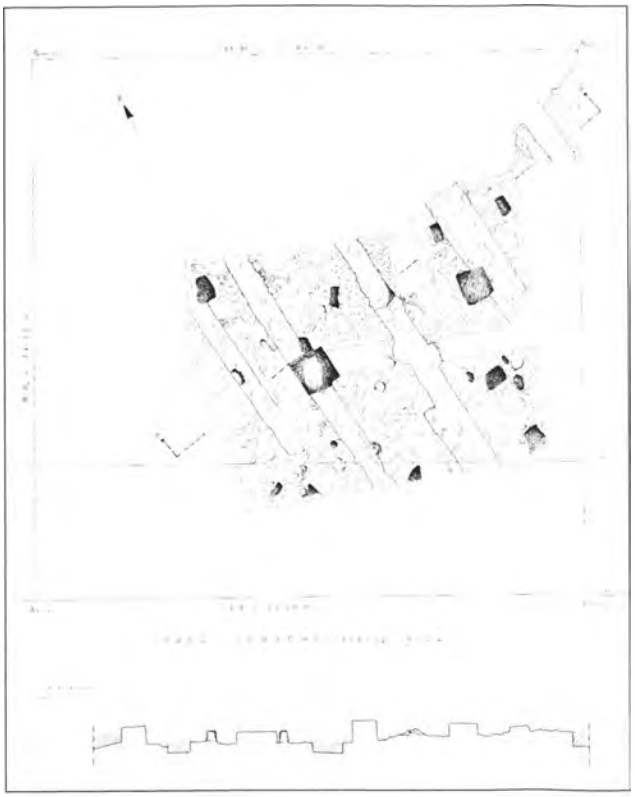
Τα επιμήκη ορύγματα, που έδιναν την εντύπωση βαθιών καναλιών, ήταν παράλληλα μεταξύ τους, είχαν κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και συνεχίζονταν πέρα από το διάγραμμα εκσκαφών της οικοδομής. Ο αγωγός 1, πλ. 1,10 και βάθ. 0,90, αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,70 μ. Σε απόσταση 4 μ. νοτιοδυτικά του είχε λαξευθεί ο αγωγός 2, πλ. 1,80 και βάθ. 0,85, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,60 μ. Στη δυτική πλευρά του έχει διανοιχθεί λάκκος ορθογώνιου σχήματος, διαστ. 1,20×1,50 μ.

Ο αγωγός 3 είχε λαξευθεί σε απόσταση 3,50 μ. από τον αγωγό 2, είχε πλάτος 1,10, βάθος 0,70 και φάνηκε σε μήκος 11,60 μ. Σε απόσταση 3,60 μ. νοτιοδυτικά του αποκαλύφθηκε ο αγωγός 4, με πλάτος 1, βάθος 0,20-0,80 και αποκαλυφθέν μήκος 12,20 μ. Στο κέντρο περίπου του αγωγού 4 είχε διανοιχθεί τετράγωνος λάκκος, πλευράς 1,60 μ. Τέλος, σε απόσταση 1,50 μ. νοτιότερα αποκαλύφθηκε το τμήμα του αγωγού 5, μήκ. 9,50, πλ. 0,85 και βάθ. 0,10-0,45 μ. Από τον αγωγό αυτό αποκαλύφθηκε το ένα άκρο του με στρογγυλεμένη πλευρά, ενώ στην πορεία του φάνηκαν κατά διαστήματα τρεις συγκεντρώσεις αργών λίθων. Εκτός των λάκκων αυτών έχουν διανοιχθεί και άλλοι λάκκοι ή μικρότερες βαθύνσεις ακανόνιστου σχήματος σε διάφορα σημεία του ερευνηθέντος χώρου.

Οι αγωγοί και οι λάκκοι, που βρέθηκαν πλήρεις επιχώσεων με όστρακα κλασικών χρόνων, πιθανότατα ανήκαν σε εγκατάσταση αλυκής. Η δε ερμηνεία τους ως ορυγμάτων και λάκκων κατάλληλων για φύτευση αποκλείεται και λόγω του μεγάλου βάθους που είχαν, αλλά και λόγω της ακαταλληλότητας του βράχου για οποιαδήποτε καλλιέργεια.

Οδός Ζαμάνου και Αλών (Ο.Τ. 310, οικόπεδο Μαριολοπουλείου Ιδρύματος)

Στο κέντρο του ακινήτου και προς την ανατολική του πλευρά υπάρχει μικρή οικία του 1927, ενώ ο υπόλοιπος χώρος του ακινήτου είναι κατάφυτος από δένδρα, θάμνους και άλλα φυτά. Ύστερα από αίτημα του ιδρύματος, πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές και διαπιστώθηκαν τα ακόλουθα: Στο κέντρο της βόρειας πλευράς του οικοπέδου εντοπίστηκε λιθοσωρός από μικρούς αργούς λίθους, ο οποίος συγκρατείται περιμετρικά από σειρά μεγάλων λίθων σε κυκλική διάταξη. Στο νότιο τομέα του ακινήτου διαπιστώθηκε τεχνητά υπερυψωμένος χώρος που ορίζεται από τοίχο, αποσπασματικής διατήρησης, μάλλον κυκλικό. Εσωτερικά του τοίχου πραγματοποιήθηκε επιφανειακός καθαρισμός και διαγράφηκε το χείλος τριών τουλάχιστον τάφων, έντονα διαταραγμένων σε αυτό το επίπεδο. Η επίχωση που καλύπτει τους τάφους περιέχει άφθονα όστρακα των αρχών του 5ου αι. π.Χ., πολλά από τα οποία προέρχονται από ληκύθους. Προφανώς, πρόκειται για ταφικό χώρο, που κατά πάσα πιθανότητα επιστεγαζόταν από τυμβοειδή κατασκευή.

Εικ. 29. Οδός Ά. Μεταξά 61 και Πανόπης. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 30. Γλυφάδα. Οδός Ά. Μεταξά 21 και Πανόπης. Τμήμα επιμήκους ορύγματος λαξευμένου στο φυσικό βράχο με παράπλευρο λάκκο.

Η ανασκαφική έρευνα του ακινήτου εκκρεμεί, ύστερα από πρόταση του ιδρύματος.

Οδός Χ. Νέζερ και Αγίου Νικολάου (οικόπεδο Κ. Αδαμίδη)

Στο οικόπεδο προϋπήρχε σύγχρονη οικία που κατεδαφίστηκε και προκάλεσε εκτεταμένη διατάραξη στη μεγαλύτερη έκταση του ακινήτου.

Ύστερα από την ισοπέδωση της επιφάνειάς του, διαπιστώθηκε επιφανειακά ο φυσικός βράχος σε όλη την έκταση του οικοδομήσιμου χώρου, χωρίς ίχνη αρχαίων.

Στην ανατολική πλευρά, όμως, του ακινήτου και συγκεκριμένα στον ακάλυπτο χώρο ήλθε στο φως τμήμα αρχαίας οδού με κατεύθυνση Β.-Ν. Τα αναλήμματα της οδού δεν σώζονταν στη θέση τους. Αποκαλύφθηκαν αργοί και επιλεγμένοι αρχαίοι λίθοι, ενσωματωμένοι στο σύγχρονο μαντρότοιχο, ο οποίος είχε εδραστεί πάνω σε αρχαίο οδόστρωμα. Το οδόστρωμα, αποτελούμενο από λεπτό χαλικάκι και ασβεστοκονίαμα (τζιράνι), είχε πολύ σκληρή επιφάνεια, επί της οποίας διαπιστώθηκαν ίχνη παράλληλων μεταξύ τους αρματοτροχιών.

Το οδόστρωμα παρουσιάζει δύο επίπεδα με υψομετρική διαφορά μεταξύ τους 0,30 μ. Το δυτικό επίπεδο φαίνεται ότι ήταν το αρχικό, αλλά για κάποιο λόγο το κατάστρωμα της οδού μετακινήθηκε ανατολικότερα και σε ψηλότερο επίπεδο.

Στο ανατολικό επίπεδο διαπιστώθηκαν τέσσερα τουλάχιστον επάλληλα οδοστρώματα, επί των οποίων διακρίνονται κατά τόπους οι αύλακες των αρματοτροχιών. Τα δύο επίπεδα της οδού χωρίζονται από το σύγχρονο μαντρότοιχο.

Δεδομένου, όμως, ότι οι κατώτεροι λίθοι του σύγχρονου μαντρότοιχου εδράζονται στο αρχικό δυτικό οδόστρωμα, είναι πολύ πιθανόν να έχουν παραμείνει στη θέση τους από την αρχαιότητα και να ανήκαν στο δυτικό ανάλημμα της οδού, μετά τη μετακίνησή της ανατολικότερα.

Τα λίγα όστρακα και ένα χάλκινο νόμισμα ανάγουν τη χρήση της οδού στον 4ο αι. π.Χ.

Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Ευ. Μαρκοπούλου.

Οδός Ζαμάνου 35 (οικόπεδο Κατασκευαστικής Τεχνικής)

Στο δυτικό και το ανατολικό άκρο του οικοπέδου, συνολικής έκτασης 1.800 τ.μ., υπήρχαν δύο ανεξάρτητες μονοκατοικίες, που κατεδαφίστηκαν για να ανεγερθεί ενιαία πολυκατοικία. Στο χώρο που κατελάμβαναν οι μονοκατοικίες δεν βρέθηκαν αρχαία. Στον ενδιάμεσο, πρώην ακάλυπτο χώρο αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού σε μήκος 21 μ. εντός του οικοδομήσιμου χώρου με κατεύθυνση Β.-Ν. Η αρχαία οδός είχε διαμορφωθεί πάνω στον ισοπεδωμένο βράχο της περιοχής με την επίστρωση λεπτού στρώματος από χώμα και πετραδάκια. Επί του οδοστρώματος, η επιφάνεια του οποίου ήταν πολύ σκληρή από τη χρήση, διαπιστώθηκε ένα ζεύγος αρματοτροχιών με το σταθερό μεσοδιάστημα 1,40 μ. Το οδόστρωμα βρέθηκε σε επιφανειακό επίπεδο, και μάλιστα 0,40 μ. περίπου ψηλότερα από τη σύγχρονη οδό Ζαμάνου και, ως εκ τούτου, οι λίθοι των αναλημμάτων που το όριζαν ήταν εύκολο να αποσπασθούν στο πέρασμα των αιώνων. Μικρό μόνον τμήμα του ανατολικού αναλήμματος της οδού, μήκ. 2 μ., διασώθηκε στη θέση του. Το τμήμα αυτό του τοίχου ορίζει τη δυτική πλευρά ενός λάκκου (IV), διαστ. 5×3,30 μ., ο οποίος είχε

λαξευθεί σε επαφή με την οδό και περιείχε κοκκινωπή επίχωση με άφθονα όστρακα. Ο λάκκος αυτός, που είχε βάθος 0,95 μ. και διαστάσεις στον πυθμένα του 3,40×2,80 μ., βρισκόταν κοντά σε ένα πηγάδι, μέχρι τώρα σε λειτουργία, με το οποίο συνδεόταν μέσω ενός ρηχού αγωγού λαξευμένου στο βράχο.

Στο χώρο ανατολικά της οδού αποκαλύφθηκαν επί του βράχου 12 λάκκοι, διαφόρων μη κανονικών σχημάτων, με ποικίλο βάθος, οι οποίοι αρχικά μάλλον χρησιμοποιήθηκαν για τη συγκέντρωση νερού και κατά δεύτερο λόγο για την απόρριψη άχρηστων υλικών. Ο μεγάλος όγκος των απορριφθέντων οστράκων σε μερικούς από τους λάκκους χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ. Οι υπόλοιποι περιείχαν μόνο χώμα.

Οδός Αρτέμιδος και Φοίβης (ναός Αγίου Νικολάου)

Σε δοκιμαστικές τομές που έγιναν για την προσθήκη εντευκτηρίου κτίσματος σε επαφή με τη βόρεια πλευρά του ναού του Αγίου Νικολάου, αποκαλύφθηκαν αρχαία οικοδομικά κατάλοιπα σε βάθος 0,50 μ. από το επίπεδο της οδού Αρτέμιδος.

Το ανασκαφικό σκάμμα διανοίχθηκε κατά μήκος της δυτικής πλευράς του ναού και είχε διαστάσεις 18 μ. στον άξονα Α.-Δ. και 6,80 μ. στον άξονα Β.-Ν.

Στη βόρεια πλευρά του σκάμματος αποκαλύφθηκε τοίχος από αργολιθοδομή, κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., του οποίου το ανατολικό τμήμα, μήκ. 9,30 μ., ήταν επιμελούς κατασκευής, ενώ το υπόλοιπο αποκαλυφθέν τμήμα, μήκ. 7,30 μ., είχε τη μορφή πρόχειρης προσθήκης (Εικ. 31).

Τμήμα δεύτερου τοίχου, μήκ. 1,10 μ. και κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., «ακουμπούσε» στη βόρεια όψη του πρώτου, με τον οποίο όριζαν δύο χώρους που φάνηκε ότι αναπτύσσονταν βόρεια, κάτω από το πεζοδρόμιο και το κατάστρωμα της οδού Αρτέμιδος. Οι δύο τοίχοι είχαν εδραστεί στον ισοπεδωμένο φυσικό βράχο της περιοχής, σώζονταν σε αρκετά μεγάλο ύψος, 0,70 και 0,85 μ. αντίστοιχα, και στην εσωτερική τους όψη διατηρούσαν κατά τόπους επίχρισμα, ενώ στη γωνία τους πλακοστρωμένο πεζούλι (Εικ. 32).

Στη δυτική πλευρά του ανασκαφικού σκάμματος και σε χαμηλότερο επίπεδο από την πρόχειρη προσθήκη του πρώτου τοίχου, αποκαλύφθηκαν τμήματα άλλων τριών τοίχων, που ανήκαν σε προγενέστερη κατασκευή.

Στην ανατολική πλευρά του σκάμματος αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,50 μ. ο θεμέλιος δόμος ισχυρού τοίχου από αργολιθοδομή. Είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και πιθανώς περιέβαλλε από Α. τα κτίρια που ήλθαν στο φως πολύ αποσπασματικά.

Από τον τοίχο αυτό ξεκινούσε υπαίθριος αγωγός ομβρίων, που η μία πλευρά του οριζόταν από μονή σειρά λίθων και η άλλη από τον υπερυψωμένο βράχο.

Η κεραμική που προέκυψε από την ανασκαφή χρονολογείται στα τέλη του 5ου και στον 4ο αι. π.Χ.

Τα οικιστικά κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν έχουν διατηρηθεί σε κατάχωση.

Εικ. 31. Γλυφάδα. Οδός Αρτέμιδος και Φοίβης. Άποψη του ανασκαφικού σκάμματος από ΒΔ.

Οδός Ιλίου 3 (Ο.Τ. 433, οικόπεδο Α. Μπίνιου)

Στο οικόπεδο αυτό αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού, μήκ. 45 μ., που με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. διέσχιζε διαγωνίως το κέντρο του ακινήτου (Εικ. 33). Στο μεγαλύτερο μέρος της οδού διατηρούνταν τα δύο αναλήμματα που όριζαν το οδόστρωμα, πλ. 3,20 μ. Για την κατασκευή των δύο αναλημμάτων είχαν χρησιμοποιηθεί αργοί λίθοι μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, τα ενδιάμεσα κενά των οποίων συμπληρώνονταν από μικρότερους λίθους και λιγοστό χώμα. Η έδραση των τοίχων στην πορεία τους ακολουθούσε το ανώμαλο φυσικό ανάγλυφο της περιοχής, με αποτέλεσμα να παρατηρείται μεγάλη διαφορά στο σωζόμενο ύψος τους, που κυμαινόταν από 0,35 έως 0,90 μ. Διαφορά διαπιστώθηκε και στο πλάτος των τοίχων, που κυμαινόταν από 0,35 έως 0,60 μ. Οι εσωτερικές όψεις των τοίχων ήταν επιμελούς εργασίας, ενώ κατά τόπους στις εξωτερικές πλευρές τους είχαν συσσωρευθεί λίθοι, με αποτέλεσμα να έχει διευρυνθεί το πλάτος τους στα σημεία αυτά. Η οδός σε όλο το μήκος της ήταν πλήρης μεγάλου όγκου λίθων, που είτε είχαν καταρρεύσει από τους αναλημματικούς τοίχους είτε προέρχονταν από καθαρισμούς των αγρών. Όταν αφαιρέθηκε το γέμισμα των λίθων, αποκαλύφθηκαν σπαράγματα ομαλού οδοστρώματος από σκληρό στρώμα άμμου, χαλικιού και ασβεστοκονιάματος. Ως υπόστρωμά του είχε χρησιμοποιηθεί το προγενέστερο οδόστρωμα από χώμα, άμμο και λιθαράκια και στην επιφάνειά του είχαν διασωθεί κατά τόπους ίχνη από αρματοτροχιές.

Τα όστρακα που βρέθηκαν ανάγουν τη χρήση της οδού στον 4ο αι. π.Χ.

Τμήματά της διατηρούνται ορατά στο νότιο και το βόρειο ακάλυπτο χώρο της οικοδομής, κάτω από γυάλινες πυραμιδοειδείς κατασκευές.

Εικ. 32. Γλυφάδα. Οδός Αρτέμιδος και Φοίβης. Γωνία του αρχαίου κτίσματος με πλακοστρωμένο πεζούλι.

Θέση Αστέρια στη χερσόνησο Πούντα

Κατά τη διάρκεια καθαρισμού των ανασκαφικών σκαμμάτων του τομέα Α, όπου έχει εντοπιστεί το πρωτοελλαδικό νεκροταφείο, προσδιορίστηκε επιφανειακά ο περίβολος του τάφου 14, βόρεια του τάφου 2, και κατάλοιπα περιβόλου του τάφου 15, νοτιοανατολικά του τάφου 1.

Ο περίβολος του τάφου 14, που διατηρείται σε καλή κατάσταση, έχει σχηματιστεί από αργούς λίθους τοποθετημένους σε διπλή σειρά. Προς το παρόν, έχουν αποκαλυφθεί οι τρεις πλευρές του και στο κέντρο του χώρου που ορίζει έχει φανεί η υπερυψωμένη «εξέδρα», επίσης από αργολιθοδομή.

Από τον περίβολο του τάφου 15 φάνηκε στη θέση του το ένα μόνο σκέλος του, επειδή η περιοχή που βρίσκεται ο τάφος αυτός έχει διαταραχθεί από τη διέλευση σωλήνα ύδρευσης. Ολοκληρώθηκε, επίσης, η έρευνα του τάφου 1, ενώ αφαιρέθηκε επίχωση με άφθονα όστρακα, που γέμιζε μία επιμήκη βάθυνση του βράχου στο δυτικό άκρο του νεκροταφείου.

Παράλληλα, συνεχίστηκε η συντήρηση και μελέτη των ευρημάτων και από τους δύο τομείς της εν λόγω περιοχής με δαπάνη της εκμισθώτριας εταιρείας ΝΑΥΣΙΚΑ ΑΕ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΖΑ-ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Εικ. 33. Γλυφάδα. Οδός Ιλίου 3. Άποψη της αρχαίας οδού από ΝΔ.

Εικ. 34. Βούλα. Οδός Σπετσών 149. Τα αναλήμματα του δρόμου από Ν.

Βούλα

Οδός Σπετσών 149 (Ο.Τ. 147, οικόπεδο Β. Κασιμάτη)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε η αναμενόμενη συνέχεια του αρχαίου δρόμου που είχε αποκαλυφθεί κατά το παρελθόν στα δύο προς Δ. παρακείμενα οικόπεδα[19] (Εικ. 34). Η αρχαία αυτή οδός είχε κατεύθυνση από Δ. προς Α., διέσχιζε το εσωτερικό του αρχαίου δήμου των Αιξωνίδων Αλών και τον συνέδεε με τους γειτονικούς δήμους.

Στα δύο οικόπεδα, που προαναφέραμε, το βόρειο ανάλημμα είχε αποκαλυφθεί στο νότιο τμήμα των οικοπέδων κοντά στην οδό Σπετσών, ενώ το νότιο ανάλημμα επί της οδού Σπετσών. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου Κασιμάτη αποκαλύφθηκαν και τα δύο αναλήμματα της αρχαίας οδού, που ορίζουν το πλάτος της σε 2,50 μ. περίπου, πλην όμως η κατάσταση διατήρησής τους ήταν γενικά πολύ κακή, γεγονός που δικαιολογείται από το επιφανειακό βάθος της

19. Βλ. Οδός Σπετσών (οικόπεδο Πολλέντρι), *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 57 και Οδός Σπετσών (οικόπεδο Χ. Σίμωση), *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 79.

αποκάλυψής τους (+0,50 μ. ψηλότερα από το κράσπεδο της οδού Σπετσών).

Τα δύο αναλήμματα διαφέρουν πολύ στον τρόπο δόμησής τους. Το βόρειο ήταν κατασκευασμένο με πολύ μεγάλες ασβεστολιθικές πέτρες, μήκ. έως και 1,20 μ., που βρέθηκαν σχεδόν όλες πεσμένες. Αρχικά, είχαν τοποθετηθεί κάθετα και αποτελούσαν τη νότια παρειά του, ενώ η βόρεια όψη του σχηματιζόταν από μέτριου μεγέθους αργούς λίθους και το «γέμισμα» είχε γίνει με μικρούς λίθους και χώμα. Το βόρειο ανάλημμα ακολουθείται σε πορεία 15 μ. περίπου, αλλά διακόπτεται κατά διαστήματα.

Το νότιο ανάλημμα βρέθηκε κατεστραμμένο σε όλο το μήκος του, που έφθανε τα 9 μ. Ήταν κατασκευασμένο από μέτριου μεγέθους αργούς λίθους, οι οποίοι βρέθηκαν πεσμένοι σε ένα στρώμα. Ανάμεσα στα δύο αναλήμματα σώζονταν κατά τόπους τμήματα του οδοστρώματος από κοκκινωπό αμμοκονίαμα πάνω σε υπόστρωμα από μικρούς λίθους.

Ελάχιστη ήταν η κεραμική που απέδωσε η έρευνα αυτού του τμήματος του αρχαίου δρόμου. Το σημαντικότερο εύρημα ήταν δύο τμήματα πήλινου λύχνου, που έφερε στο δίσκο διακόσμηση ιχθυάκανθας και στη βάση δύο ομόκεντρους εγχάρακτους κύκλους και χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ. Σύμφωνα και με τα ευρήματα των ανασκαφών των παρακείμενων οικοπέδων, που προαναφέραμε, η χρήση του δρόμου είχε ένα χρονικό εύρος από τον 5ο αι. π.Χ. έως και τους βυζαντινούς χρόνους.

Στην ανασκαφή του οικοπέδου εργάστηκε η αρχαιολόγος Μ. Αθανασούλα.

Οδός Δελφών 10 (Ο.Τ. 157, οικόπεδο Φωτόπουλου)

Στο ανωτέρω οικόπεδο είχε διεξαχθεί ανασκαφική έρευνα και στο παρελθόν, κατά την οποία είχαν αποκαλυφθεί στο χώρο της πρασιάς του οικοπέδου λείψανα αρχαίου κτίσματος[20]. Στις δοκιμαστικές τομές που διενεργήθηκαν εκ νέου στο οικόπεδο, αποκαλύφθηκε κυκλικός κλίβανος σε απόσταση 20 μ. περίπου από τη ρυμοτομική γραμμή της οδού Δελφών και 5 μ. από το νότιο όριο του οικοπέδου (Εικ. 35).

Ο κλίβανος ήταν πολύ επιμελημένης κατασκευής, ο θάλαμός του είχε διάμετρο 1,25 μ. με την είσοδο στα νότια, που είχε πλάτος 0,60 μ. Στα τοιχώματά του υπάρχει έντονα πυρακτωμένο χώμα και το συνολικό βάθος του θαλάμου ήταν 0,87 μ. Σε ύψος, δε, 0,60 μ. σώζεται, ιδιαίτερα στο βόρειο τοίχωμα, η πατούρα πάνω στην οποία στηριζόταν η εσχάρα. Στο εσωτερικό του θαλάμου βρέθηκαν πολλά τμήματα άμορφης καμένης μάζας πηλού, πολλά αβαφή όστρακα,

Εικ. 35. Βούλα. Οδός Δελφών 10. Ο κλίβανος. Άποψη από Β.

ιδίως ανοιχτών αγγείων, και πολλά τμήματα μελαμβαφών αγγείων, κυρίως του 4ου αι. π.Χ.

Επισημαίνουμε ότι στο απέναντι προς Δ. οικοδομικό τετράγωνο 158 είχε παλαιότερα αποκαλυφθεί σημαντικό τμήμα της νοτιοδυτικής πλευράς του αρχαίου οικισμού των Αιξωνίδων Αλών, που περιελάμβανε δρόμο και ιερό[21] και αποτελεί συνέχεια του οικοδομικού συγκροτήματος που είχε αποκαλυφθεί στο οικόπεδο Καλαμπόκα.

Δεδομένου, δε, ότι στα μέχρι τώρα ερευνημένα από σωστικές ανασκαφές τμήματα του οικισμού του αρχαίου δήμου έχουν αποκαλυφθεί αρκετά εργαστηριακά συγκροτήματα, χωρίς όμως ποτέ να βρεθεί κεραμικός κλίβανος, το εύρημα αυτό στο οικόπεδο Φωτόπουλου αποκτά ιδιαίτερη αξία. Επιπλέον, η χρονολόγησή του στον 4ο αι. π.Χ. το καθιστά πολύ σημαντικό και για τη γενική βιβλιογραφία, αφού οι κλίβανοι αυτής της εποχής είναι ιδιαίτερα λίγοι.

Στην ανασκαφή του οικοπέδου Φωτόπουλου εργάστηκε η αρχαιολόγος Ευ. Κουτσούκου.

Οδός Ηρακλειδών 24 (Ο.Τ. 124, οικόπεδο Γκόγκου)

Το οικόπεδο Γκόγκου εμπίπτει στα όρια του βορειοδυτικού τμήματος του οικισμού του αρχαίου δήμου των Αιξωνίδων Αλών, που έχουν φέρει στο φως οι σωστικές ανασκαφές των τελευταίων χρόνων και βρίσκεται στο Ο.Τ. 124, όπου παλαιότερα είχε εντοπιστεί μεγάλο κυκλικό κτίσμα, ανάλογο με εκείνα των ανασκαφών Καλαμπόκα και Μάμαλη, καθώς και μία μεγάλη φρεατοειδής δεξαμενή. Βρίσκεται, επίσης, κοντά στην οδό Αχιλλέως, όπου είχε ανασκαφεί, ακόμη παλαιότερα, κτίριο με έξι χώρους[22]. Από τη βόρεια

20. Βλ. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 70.

21. Βλ. Οικόπεδο Μάμαλη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 36 και Οικόπεδο Λογοθέτη, *ΑΔ* 40 (1985): Χρονικά, σ. 54.

22. Βλ. Οικόπεδο Γιαννάκη, *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 134-135 και Οδός Αχιλλέως 5 (οικόπεδο Κατινάκη), *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 40-41.

πλευρά του, το οικόπεδο Γκόγκου συνορεύει με το οικόπεδο Αντωνέλου, όπου είχαν εντοπιστεί παλαιότερα θεμέλια αρχαίου κτιρίου[23]. Τα οικιστικά κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν εδώ βρίσκονταν σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης εξαιτίας, ίσως, του μικρού βάθους της αποκάλυψής τους.

Το σημαντικότερο στοιχείο της ανασκαφής συνιστά η αποκάλυψη ενός τμήματος αρχαίας οδού, κατεύθυνσης Α.-Δ., που ακολουθείται σε μήκος 13 μ. περίπου. Σώζεται μόνον το βόρειο ανάλημμα, το οποίο, στο καλύτερα διατηρημένο τμήμα του (μήκ. 5 μ. περίπου), φθάνει σε ύψος δύο σειρών λίθων. Το πλάτος του αναλήμματος έχει πλάτος 0,50 μ., ενώ ένας πεσμένος, στη νότια πλευρά του, αργός ογκόλιθος διαστ. 1,07×0,82 μ. αποτελεί ένδειξη ότι η ανωδομή ήταν περισσότερο επιμελημένη. Σε όλη τη νότια πλευρά του αναλήμματος βρέθηκε στρώμα μικρού και μεσαίου μεγέθους λίθων, ενώ δεν εντοπίστηκε κανένα ίχνος του νότιου αναλήμματος.

Στη βορειοδυτική πλευρά του οικοπέδου και βόρεια του δρόμου, σε φυσικό βραχώδες έξαρμα που σχεδόν υπερβαίνει το επίπεδο της σημερινής οδού Ηρακλειδών, σώζονταν τα κατάλοιπα ενός ορθογώνιου δωματίου διαστ. 2,90×1,70 μ., στο επίπεδο της θεμελίωσης που είχε γίνει πάνω στο φυσικό βράχο, με «γεμίσματα» στις φυσικές του κοιλότητες, όπου αυτά χρειάζονταν. Το τμήμα ενός δεύτερου δωματίου, στα βορειοδυτικά του πρώτου, φαίνεται να αποτελεί συνέχεια των ευρημάτων στο όμορο προς Β. οικόπεδο (ιδιοκτησίας Αντωνέλου).

Το οικόπεδο απέδωσε πλήθος, κυρίως χρηστικής, αβαφούς κεραμικής, χάλκινο αγκίστρι, μία πυραμιδόσχημη αγνύθα, καθώς και όστρακα κυψελών, που επιβεβαιώνουν την οικιστική λειτουργία του χώρου κυρίως κατά τον 4ο αι. π.Χ.

Στην ανασκαφή του παραπάνω οικοπέδου εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Μ. Γιαμαλίδου και Λ. Δεσποτίδου.

Πηγαδάκια. Οδός Ρίτσου 9 (Ο.Τ. 306, οικόπεδο Κ. Φωτοπούλου)

Στο βορειοανατολικό άκρο του παραπάνω οικοπέδου, το επίπεδο του οποίου βρίσκεται ψηλότερα από το επίπεδο της οδού Ρίτσου, ήταν ορατή μια μαρμάρινη σαρκοφάγος. Στα έργα οδοποιίας του Δήμου Βούλας κατά το έτος 1991[24] είχε αποκαλυφθεί στο πεζοδρόμιο της οδού Ρίτσου το ένα σκέλος πειόσχημου περιβόλου, ο οποίος είχε συσχετιστεί με τη σαρκοφάγο που φαινόταν από τότε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Φωτόπουλου.

Στην παρούσα σωστική ανασκαφή ερευνήθηκε από την υπογράφουσα το βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου.

Εικ. 36. Βούλα. Οδός Ρίτσου 9. Η σαρκοφάγος-τάφος 2 και η νότια κεραία του περιβόλου από Β.

Εντοπίστηκε, εκτός της ήδη ορατής, και δεύτερη μαρμάρινη σαρκοφάγος στα νοτιοδυτικά της πρώτης, αλλά η ανασκαφική τους έρευνα απέδειξε ότι και οι δύο ήταν συλημένες (Εικ. 36). Ένας επιχρυσωμένος πήλινος ρόδακας, πιθανότατα από περιδέραιο, που διασώθηκε από τους λαθρανασκαφείς και βρέθηκε στην πρώτη σαρκοφάγο, αποδεικνύει ότι οι τάφοι αυτοί ήταν πλούσια κτερισμένοι. Αυτό, δε, που αξίζει να σημειωθεί ήταν τα έντονα ίχνη πρωτογενούς καύσης που διαπιστώθηκαν μέσα στην ίδια σαρκοφάγο. Μία ταφική πυρά και δύο εγχυτρισμοί που βρέθηκαν λίγο δυτικότερα ήταν ακτέριστοι.

Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, ανάμεσα στις σαρκοφάγους και το όριο του όμορου προς Α. οικοπέδου, βρέθηκε η θεμελίωση πειόσχημου περιβόλου, με το οριζόντιο σκέλος του, μήκ. 6,50 μ., να έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και τα δύο κάθετα, το ένα στο νότιο άκρο του, εντός των ορίων του οικοπέδου, κατεύθυνσης Α.-Δ. και μήκ. 1,80 μ., και το δεύτερο, κάθετο στο βόρειο άκρο, επί του πεζοδρομίου της οδού Ρίτσου, μήκ. 1,50 μ.

Λόγω της έλλειψης του σχεδίου του περιβόλου που είχε εντοπιστεί στο κράσπεδο της οδού Ρίτσου το 1991, δεν είμαστε σε θέση να συσχετίσουμε τους δύο περιβόλους. Το πιθανότερο, πάντως, είναι ότι πρόκειται για δύο διαφορετικούς περίβολους που πλαισίωναν τον αρχαίο δρόμο, η πορεία του οποίου είχε εντοπιστεί κατά το παρελθόν σε πολλά οικόπεδα της περιοχής[25].

23. Βλ. Οδοί Βαλτετσίου και Ηρακλειδών (οικόπεδο Αντωνέλου), *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 70.

24. Βλ. *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 59-60.

25. Βλ. Οδός Αθηνών (οικόπεδο Τσίκολη), *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρο-

Ο δρόμος αυτός, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., διέσχιζε το νεκροταφείο του αρχαίου δήμου των Αλαιέων και συνέβαλλε με τον κεντρικό δρόμο, ο οποίος συνέπιπτε με την οδό Ελευθερίας και οδηγούσε στο σημαντικό ιερό του αρχαίου δήμου, αυτό του Απόλλωνος Ζωστήρος. Όπως, δε, είχε διαπιστωθεί από τις τότε ανασκαφικές έρευνες, ο δρόμος αυτός πλαισιωνόταν από ταφικούς περιβόλους, πλούσια διακοσμημένους[26].

Η συνέχιση της ανασκαφής ίσως διαπιστώσει τα ίχνη του αρχαίου δρόμου στη δυτική πλευρά του οικοπέδου.

Οδός Μυστρά και Λεωφόρος Βάρης - Κορωπίου (οικόπεδο Σκλαβενίτη)

Στην επιφάνεια του παραπάνω οικοπέδου ήταν ορατά από παλιά, αρχαία οικιστικά λείψανα, τα οποία είχαν διαταραχθεί από πολλές σύγχρονες επεμβάσεις (αρόσεις, καθαρισμούς από τη βλάστηση κτλ.). Συμπίπτει με το δυτικό άκρο του νοτιοανατολικού τμήματος του οικισμού του αρχαίου δήμου των Αιξωνίδων Αλών, όπως έχουν αποκαλύψει οι ανασκαφές των τελευταίων δεκαετιών, και αναπτύσσεται στη συμβολή των δύο κύριων οδικών αξόνων του δήμου, που συμπίπτουν με τις σημερινές οδούς Καλύμνου και Βάρης.

Παλαιότερα, στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Μουτζουβή, που βρίσκεται στη δυτική πλευρά της οδού Μυστρά, είχε αποκαλυφθεί η συμβολή δύο αρχαίων οδών, εκ των οποίων η πρώτη έβαινε προς Α., ενώ η δεύτερη κατευθυνόταν προς ΒΑ.[27].

Η ανασκαφή στο οικόπεδο Σκλαβενίτη (Εικ. 37) αποκάλυψε, όπως ήταν αναμενόμενο, τη συνέχεια των δύο αρχαίων οδών, η κατάσταση διατήρησης των οποίων, όμως, δεν ήταν καλή. Η πρώτη έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και βρέθηκε σε μήκος 35 μ., με κλίση προς Δ., ενώ το μέγιστο σωζόμενο πλάτος της (στο δυτικό του άκρο) ήταν 3 μ. περίπου. Τμήμα της δεύτερης βρέθηκε στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου, με κατεύθυνση Β./ΒΑ.-Ν./ΝΔ., και έσωζε τμήμα του οδοστρώματος και τον ανατολικό αναλημματικό της τοίχο. Η συνέχειά της είχε βρεθεί και στο προς Β. όμορο οικόπεδο Μανωλά[28]. Ανάμεσα στους δύο οδικούς άξονες αναπτύσσεται ένα οικιστικό σύνολο, που βρέθηκε θεμελιωμένο πάνω στο φυσικό ασβεστολιθικό βράχο της περιοχής, ο οποίος,

Εικ. 37. Βούλα. Οδός Μυστρά και Λεωφόρος Βάρης-Κορωπίου. Γενική άποψη της ανασκαφής από Ν.

κατά τόπους, είτε είχε λαξευθεί για να αποτελέσει τμήμα της θεμελίωσης είτε είχε «γεμιστεί» για τον ίδιο σκοπό.

Κατά το χρονικό διάστημα Οκτωβρίου 2005-Ιουλίου 2006 αποκαλύφθηκαν πέντε τουλάχιστον χώροι ενός οικοδομήματος που αναπτύσσεται σε άξονα Β.-Ν., με έναν, πιθανότατα, χώρο ιερού στα νότιά του. Στο κέντρο του χώρου αυτού διαπιστώθηκε η ύπαρξη τετράγωνου βωμού ή βάθρου, διαστ. 0,40×0,40 μ., που σώζεται σε ύψος 0,50 μ. περίπου. Έχει κατασκευαστεί με όρθια τοποθετημένους πλακοειδείς λίθους στις τέσσερις πλευρές του και στο εσωτερικό του έχει γέμισμα από μικρότερους λίθους και χώμα. Στα ανατολικά και τα νότιά του σώζονται υπολείμματα δύο τοίχων, σύγχρονων με το υπόλοιπο κτίσμα, οι οποίοι ορίζουν ένα χώρο διαστ. 2×2 μ. Στη δυτική πλευρά του βωμού υπάρχει αψιδωτός τοίχος, υστερότερης κατασκευής από το υπόλοιπο κτίριο, το άνοιγμα του οποίου είναι 3,50 μ. περίπου.

Στην ανατολική πλευρά του το οικιστικό αυτό σύνολο ορίζεται από ισχυρό, εξωτερικό πιθανότατα τοίχο μήκ. 8,50 μ., που σχηματίζει γωνία με ένα δεύτερο κατεύθυνσης Α.-Δ. Παράλληλα με τον τελευταίο τοίχο και σε απόσταση 8 μ. περίπου βόρειά του, βρέθηκε τρίτος τοίχος, επίσης ισχυρής κατασκευής, μήκ. 11 μ. Αυτός στο δυτικό άκρο του γωνιάζει με άλλον, που έχει κατεύθυνση Β.-Ν.

Δύο ακόμη τοίχοι, κατασκευασμένοι από ογκόλιθους διαστ. από 0,70 έως και 1,20 μ., ξεκινούν από το δρόμο που βρίσκεται στα νότια του συγκροτήματος και έχουν κατεύθυνση, ο πρώτος βορειοανατολικά και ο δεύτερος βορειοδυτικά. Αυτοί δεν μπορούν να ερμηνευθούν από τα μέχρι στιγμής ανασκαφικά δεδομένα.

Η κεραμική που απέδωσε ο χώρος αποτελείται κυρίως από όστρακα αβαφών χρηστικών χονδροειδών αγγείων και λιγότερα καλής ποιότητας αβαφή και μελαμβαφή, που χρονολογούν τη χρήση του χώρου στον 4ο και 3ο αι. π.Χ.

Άλλα κινητά ευρήματα, όπως πήλινες αγνύθες, σφονδύλια και λίθινα υφαντικά βάρη, συνηγορούν για την οικιστική χρήση του χώρου, ενώ δύο τμήματα ειδωλίων (κορμός

νικά, σ. 158-160. Για την πορεία του δρόμου, βλ. Οικόπεδο Καμαρωτού, *ΑΔ* 34 (1979): Χρονικά, σ. 76-77 και Ι. Ανδρέου, Ο δήμος των Αιξωνίδων Αλών, στο W. Coulson *et al., The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Oxbow Monograph 37, 1994.

26. R. Garland, A First Catalogue of Attic Peribolos Tombs, *BSA* 77 (1982), σ. 125-176.

27. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 134.

28. *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 83.

πήλινου ζωόμορφου και μαρμάρινο ομοίωμα ανθρώπινου ποδιού) ταυτίζουν το χώρο του βωμού με ένα ακόμη οικιακό ιερό, ιδρυμένο κοντά σε δρόμο, που όμοιά του, ενταγμένα στον πολεοδομικό ιστό των συνοικισμών των Αλαιέων, έχουν ξαναβρεθεί πολλές φορές κατά το παρελθόν[29].

Η ανασκαφή του οικοπέδου Σκλαβενίτη διακόπηκε τον Ιούλιο του 2006 από τον ιδιοκτήτη του και χρηματοδότη της ανασκαφής. Το διάστημα αυτό εργάστηκαν στην ανασκαφή οι αρχαιολόγοι Ευ. Δεληκάρη και Κ. Παπαμιχελάκη.

Λεωφόρος Αλκυονιδών. Εργασίες επέκτασης Τροχιοδρόμου (Τραμ)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες επέκτασης του Τροχιοδρόμου από τη Γλυφάδα στη Βούλα, που διενεργήθηκαν στη δυτική πλευρά της Λεωφόρου Αλκυονιδών, στο χώρο μεταξύ της εισόδου των εγκαταστάσεων του ΠΙΚΠΑ και του Attica Football Park, αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου (Εικ. 38).

Συγκεκριμένα, βρέθηκε, σε βάθος 2 μ. από το επίπεδο της Λεωφόρου Αλκυονιδών, το ανατολικό ανάλημμα του δρόμου που είχε κατεύθυνση Β.-ΒΔ./Ν.-ΝΑ. και τμήμα του οδοστρώματός του σε συνολικό μήκος 32,50 μ.

Ο αναλημματικός τοίχος σωζόταν σε επίπεδο μιας σειράς λίθων, που βρέθηκαν διαταραγμένοι και πεσμένοι στην επιφάνεια του οδοστρώματος. Σε ελάχιστα σημεία που σώζεται, το αρχικό πλάτος του φαίνεται να ήταν 0,60 μ. και ήταν κατασκευασμένο με δύο σειρές αργών λίθων στις δύο όψεις και γέμισμα από μικρές πέτρες ενδιάμεσα.

Το οδόστρωμα αποτελεί μία στρώση από μικρά βότσαλα σε πολύ σκληρό στρώμα χώματος και το μέγιστο σωζόμενο πλάτος του φθάνει τα 2,25 μ. Μετά από 20 μ. ευθύγραμμης πορείας του, παράλληλα σχεδόν με τη Λεωφόρο Αλκυονιδών, ο δρόμος κατευθύνεται προς Δ., εντός του ΠΙΚΠΑ, όπου δεν ήταν δυνατή η συνέχιση της ανασκαφικής του έρευνας.

Ίχνη από το δυτικό ανάλημμα, που θα μας έδιναν το συνολικό πλάτος του οδοστρώματος, δεν βρέθηκαν, ενώ σε δοκιμαστική τομή που έγινε στο νότιο πέρας του αποκαλυφθέντος τμήματος του δρόμου διαπιστώθηκε η καταστροφή του στο σημείο αυτό από μεγάλο σύγχρονο αποχετευτικό αγωγό, που διέσχιζε το σκάμμα με κατεύθυνση Α.-Δ.

Η ελάχιστη κεραμική που αποδόθηκε χρονολογεί τη χρήση του δρόμου στους κλασικούς και τους ελληνιστικούς χρόνους.

Στην ανασκαφή της επέκτασης του Τροχιοδρόμου εργάστηκε η αρχαιολόγος Κ. Κιλίτη.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΑ ΚΑΤΤΟΥΛΑ

Εικ. 38. Βούλα. Λεωφόρος Αλκυονιδών. Το τμήμα του παραλιακού δρόμου. Άποψη από Ν.

Οδός Γλυνού (οικόπεδο Α. Κούγια)

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι (Εικ. 39), κατεύθυνσης Α.-Δ., παράλληλοι μεταξύ τους, σε απόσταση 19 μ. Ο Τχ1 έχει μήκος 14,50, πάχος που κυμαίνεται από 0,45 έως 1,50, ύψος 0,70-0,40 και εντοπίστηκε σε βάθος 2,40-1,90 μ., πάνω από το ρείθρο του πεζοδρομίου. Ο Τχ2 έχει μήκος 18, το πάχος του κυμαίνεται από 0,70 έως 2, το ύψος του από 0,30 έως 0,50 και εντοπίστηκε σε βάθος 5 έως 4,66 μ. πάνω από το ρείθρο του πεζοδρομίου.

Και οι δύο τοίχοι, θεμελιωμένοι στο φυσικό βράχο, είναι αμελούς κατασκευής από αδρά λαξευμένους ασβεστόλιθους μεσαίου μεγέθους και αργούς ασβεστόλιθους μικρών διαστάσεων, που συνδέονται με χώμα. Με βάση τον τρόπο κατασκευής τους και τη διάταξή τους, θεωρούμε ότι πρόκειται για αναλημματικούς τοίχους για τη συγκράτηση των χωμάτων λόγω της κατωφέρειας του εδάφους, με σκοπό τη γεωργική εκμετάλλευση του χώρου.

Τα ελάχιστα όστρακα που περισυνελέγησαν χρονολογήθηκαν στους κλασικούς χρόνους.

ΜΑΙΡΗ ΓΙΑΜΑΛΙΛΗ

29. Ανδρέου, ό.π.

Εικ. 39. Βούλα. Οδός Γλυνού. Άποψη της ανασκαφής.

Εικ. 40. Βούλα. Οδός Γ. Ρίτσου 9. Άποψη της ανασκαφής.

Στο Δήμο Βούλας, που την ευθύνη των ανασκαφών μέχρι τις 23-5-2005 είχε η αρχαιολόγος Τ. Κάττουλα και στη συνέχεια ανέλαβαν οι αρχαιολόγοι Γ. Κουράγιος και Μ. Γιαμαλίδη, ολοκληρώθηκαν οι ανασκαφές των παρακάτω οικοπέδων και οι ανασκαφικές εργασίες του σταθμού του Τροχιοδρόμου (ΤΡΑΜ).

Πηγαδάκια. Οδό Γ. Ρίτσου 9 (Ο.Τ. 306, οικόπεδο Κ. Φωτοπούλου)

Στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα ταφικού περιβόλου που αποτελεί τη συνέχεια του ταφικού περιβόλου που είχε εντοπιστεί μπροστά από την ιδιοκτησία Κ. Φωτοπούλου, κατά τη διάρκεια έργων οδοποιίας στην οδό Γ. Ρίτσου[30]. Μάλιστα, στο οικόπεδο πριν από την έναρξη των εργασιών ήταν ορατή μία μαρμάρινη σαρκοφάγος. Κατά την ανασκαφή του εντοπίστηκαν συνολικά και ερευνήθηκαν επτά εγχυτρισμοί, επτά ταφικές πυρές και τέσσερις σαρκοφάγοι (Εικ. 40, 41).

Αναλυτικότερα, σε ό,τι αφορά τους εγχυτρισμούς, αποκαλύφθηκαν όλοι μαζί συγκεντρωμένοι στα νότια του οικοπέδου. Για την ταφή των νηπίων είχαν χρησιμοποιηθεί διαφόρων τύπων αμφορείς, όπως οξυπύθμενοι, με κομβιόσχημη και με αποστρογγυλεμένη βάση. Όλοι οι εγχυτρισμοί ήταν ακτέριστοι και τα οστά πλήρως αποσαθρωμένα.

Σε ό,τι αφορά τις ταφικές πυρές, αυτές ήταν πρωτογενείς, λαξευμένες στο φυσικό έδαφος, και δεν είχαν συγκεκριμένο προσανατολισμό. Το μήκος τους κυμαινόταν από 2,27 έως 1,87, το πλάτος τους από 1,35 έως 0,91, το δε βάθος τους από 1,50 έως 1,68 μ. Τα οστά που βρέθηκαν στο εσωτερικό τους ήταν ελάχιστα λόγω της τέλειας καύσης και τα ευρήματα πενιχρά. Αναλυτικότερα, εντοπίστηκαν χάλκινα αγγεία παραμορφωμένα από την καύση και πήλινα αγγεία σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης.

Οι σαρκοφάγοι που εντοπίστηκαν, τρεις μαρμάρινες και μία πώρινη, ήταν όλες συλημένες με τα οστά αναμοχλευμένα, ενώ χώμα είχε παρεισφρήσει σε αυτές. Τα αετωματικά καλύμματά τους ήταν ή αποκρουσμένα στη θέση τους ή ελαφρώς μετατοπισμένα. Η εύρεση επίχρυσου ρόδακα σε μία από αυτές υποδηλώνει την ύπαρξη σημαντικών κτερισμάτων, τα οποία όμως, δυστυχώς, συλήθηκαν.

Το σημαντικότερο από πλευράς κινητών ευρημάτων ήταν η αποκάλυψη δύο λάκκων προσφορών, ορθογώνιου σχήματος, ανοιγμένων στο φυσικό κιμηλόχωμα, που έδωσαν μεγάλη ποσότητα ακέραιων ταφικών αγγείων, τα περισσότερα μικρογραφικά (Εικ. 41). Συνολικά, συνελέξαμε 25 ακέραια αγγεία διαφόρων τύπων, όπως πινάκια, κανθάρους, σκύφους, πυξίδες και πολλά συνανήκοντα θραύσματα, τα οποία, όταν συγκολληθούν, θα δώσουν ολόκληρα αγγεία.

Με βάση τα κινητά ευρήματα και τον τύπο των ταφών (εγχυτρισμοί, σαρκοφάγοι, πυρές), τοποθετούμε χρονολογικά τη χρήση του ταφικού περιβόλου στα τέλη του 5ου έως τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Ο περίβολος, μάλιστα, γειτνιάζει με την αρχαία οδική αρτηρία που οδηγούσε στο θρησκευτικό κέντρο του αρχαίου δήμου, το ναό του Απόλλωνος Ζωστήρος, εκατέρωθεν της οποίας έχουν εντοπιστεί τις δεκαετίες του 1970 και 1980 και άλλοι ταφικοί περίβολοι και νεκροταφεία των Αιξωνίδων Αλαιέων.

Τροχιόδρομος (ΤΡΑΜ)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή του Τροχιοδρόμου από τη Γλυφάδα στη Βούλα βρέθηκαν και ανασκάφηκαν δύο μεγάλα τμήματα του ίδιου αρχαίου δρόμου, του δρόμου που συνέδεε «το άστυ» με τους παράλιους αττικούς δήμους (Εικ. 42). Το πρώτο τμήμα του δρόμου ερευνήθηκε το 2005 επί της Λεωφόρου Αλκυονιδών, μεταξύ της εισόδου του ΠΙΚΠΑ και του χώρου στάθ-

30. *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 59-60.

Εικ. 41. Βούλα. Οδός Ρίτσου 9. Λάκκος προσφορών.

μευσης της παραλίας, όταν την εποπτεία της περιοχής της Βούλας είχε η συνάδελφος, Τ. Κάττουλα (βλ. παραπάνω).

Το δεύτερο τμήμα του δρόμου, που αποκαλύφθηκε στο ύψος της Α΄ πλαζ της Βούλας, ερευνήθηκε στο τέλος του 2006. Αποκαλύφθηκε τμήμα δρόμου συνολ. ορατού μήκ. 47,60 μ., ο οποίος κατελάμβανε σχεδόν όλο το μήκος του διαγράμματος εκσκαφών που απαιτούνταν για τη θεμελίωση του σταθμού του ΤΡΑΜ. Ο δρόμος, στο μεγαλύτερο τμήμα του, είχε κατεύθυνση Β.-Ν., ενώ προς Ν. και σε απόσταση 31 μ. μετρώντας από το βόρειο όριο του σκάμματος, καμπτόταν προς Α., ακολουθώντας πορεία Α.-Δ. Οριζόταν από δύο αναλημματικούς τοίχους, οι οποίοι απείχαν μεταξύ τους 3,50 μ. περίπου και ήταν κατασκευασμένοι από αργούς, μεσαίου μεγέθους ασβεστόλιθους, ανάμεσα στους οποίους παρεμβάλλονταν μικρότεροι λίθοι. Τα αναλήμματα θεμελιώνονταν στο φυσικό αμμώδες έδαφος και σώζονταν σε ύψος που κυμαινόταν από 0,10 έως 0,27 μ. Το δε πάχος τους κυμαινόταν από 0,40 έως 0,65 μ. Κατά τόπους διατηρούνταν το οδόστρωμα από αργούς, μικρού μεγέθους, πακτωμένους στο χώμα λίθους, ενώ σε περιορισμένη έκταση στο βόρειο πέρας του δρόμου παρατηρήθηκε και χρήση κροκαλών.

Από την ανασκαφή του δρόμου συνελέξαμε ελάχιστη κεραμική, κυρίως μελαμβαφή όστρακα

Καθ' όλη τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας το σκάμμα κατακλυζόταν συνεχώς από αναβλύζοντα ύδατα, δεδο-

Εικ. 42. Βούλα. Τροχιόδρομος. Άποψη της ανασκαφής.

μένου ότι βρισκόμασταν κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας, γεγονός που δυσχέραινε ιδιαίτερα τις εργασίες. Μετά τη σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση, το τμήμα του δρόμου καταχώσθηκε, χωρίς να καταστραφεί, με τη χρήση γεωυφάσματος και αδρανών υλικών.

Στην ανασκαφή εργάστηκε η ωρομίσθια αρχαιολόγος Κ. Κυλίτη.

Οδός Σπετσών 142 (Ο.Τ. 150, οικόπεδο Π. και Α. Σιρίκου ΟΕ)

Η ανασκαφή στο εν λόγω οικόπεδο ξεκίνησε από τη συνάδελφο Τ. Κάττουλα και συνεχίστηκε από τους υπογράφοντες. Στην ανασκαφή εργάστηκε η ωρομίσθια αρχαιολόγος Λ. Δεσποτίδου.

Η έρευνα έφερε στο φως τμήμα περιβόλου (τη συνέχεια του περιβόλου που είχε εντοπιστεί στο όμορο προς Α. οικόπεδο ιδιοκτησίας Γαλλιού)[31] (Εικ. 43). Αποκαλύφθηκαν τέσσερις τοίχοι, που ορίζουν χώρο σχήματος Π, εσωτ. διαστ. 9×6/5,20 μ. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους ορθογωνισμένους ογκόλιθους τοπικού πετρώματος, τα κενά μεταξύ των οποίων είναι γεμισμένα με λίθους μικρότερων διαστάσεων σε σφηνοειδή διάταξη. Εντός του περιβόλου εντοπίστηκαν μόνον κινητά ευρήματα, κυρίως κεραμική, καθώς επίσης τμήματα μαρμάρινων πτηνόμορφων ειδωλίων, ένα αποσπασματικά σωζόμενο πήλινο ειδώλιο αναβάτη, τμήμα πήλινου γυναικείου καθιστού ειδωλίου και τμήματα αλαβάστρων.

Εκτός περιβόλου και βόρεια αυτού, εντοπίστηκε μία πώρινη σαρκοφάγος και δύο πυρές.

31. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 54· 38 (1983): Χρονικά, σ. 51-52· 42 (1987): Χρονικά, σ. 77· 44 (1989): Χρονικά, σ. 66.

Εικ. 43. Βούλα. Οδός Σπετσών 142. Άποψη του περιβόλου.

Η σαρκοφάγος, διαστ. 2,20×1 μ., ήταν συλημένη και το κάλυμμά της ήταν σπασμένο και κατά το ήμισυ μετατοπισμένο. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν οστά, μεταλλικοί ήλοι, τμήμα πήλινου επιχρυσωμένου ρόδακα και καμένα μελαμβαφή όστρακα.

Η Πυρά 1 ήταν πιθανότατα λατρευτική χωρίς σαφή όρια, βρισκόταν επάνω από τη σαρκοφάγο (στο ανατολικό όριό της) και κατά την ανασκαφή της περισυνελέξαμε όστρακα μικρογραφικών αγγείων, οστά ζώων και λιγοστά μεταλλικά θραύσματα.

Η δεύτερη πυρά, η Πυρά 2, ήταν ταφική, με διαστάσεις 2,30×1,10×0,43/0,46 μ. και κατά την ανασκαφή της εντοπίστηκαν και περισυνελέγησαν οστά αποσαθρωμένα, καμένη ύλη και ένα ακέραιο αβαφές αγγείο, ακριβώς στο δυτικό όριό της.

ΓΙΑΝΝΟΣ ΚΟΥΡΑΓΙΟΣ - ΜΑΙΡΗ ΓΙΑΜΑΛΙΔΗ

Βάρη - Βάρκιζα

Η ένταξη αρκετών περιοχών στον πολεοδομικό ιστό του Δήμου Βάρης - Βάρκιζας στα τέλη της δεκαετίας του 1990 (ΣΕΟ, Λαθούριζα, Ασύρματος, Κόρμπι, Μηλαδέζα) είχε φυσικό επακόλουθο ικανό αριθμό σωστικών ανασκαφών που, παρά τις δυσκολίες και τις ελλείψεις, η Β΄ ΕΠΚΑ και η ΚΣΤ΄ ΕΠΚΑ έφεραν εις πέρας.

Οι ανασκαφές σε οικόπεδα των παραπάνω περιοχών ανέδειξαν στοιχεία που οδηγούν με σχετική ασφάλεια στη γνώση μας για τη δομή ενός από τους αττικούς Κλεισθένειους δήμους, του Αναγυρούντος, που ταυτίζεται με τη σημερινή Βάρη.

Οι επιφανειακές έρευνες οδήγησαν στην επισήμανση αρχαιοτήτων, κυρίως στους περιβάλλοντες τη Βάρη λόφους. Συγκεκριμένα:

1. Στη νοτιοδυτική απόληξη του Υμηττού (θέση Μπαράκος) επισημάνθηκε αρχαίο λατομείο (κατά τον κάθετο τρόπο λατόμησης).

2. Στη νοτιοανατολική απόληξη του λόφου Πευκωτό και ύστερα από την υπόδειξη κυνηγών, λατομείο και εγκαταστάσεις.

3. Στη νοτιοανατολική πλευρά του λόφου Μελίσσι στοιχεία αγροτικών εγκαταστάσεων και όστρακα από κυψέλες.

4. Στη θέση Ξεροχάβουζο, καθώς και στην ιδιοκτησία του ιδρύματος Φλέμινγκ, ορατά επιφανειακά λείψανα, όπως και στις δασικές εκτάσεις που περιβάλλουν το σύγχρονο Δήμο. Επίσης, στις θέσεις Κόρδα Μιχάλη και Τζούμα - Κόλλια επισημάνθηκαν ορατά λείψανα αρχαίων εγκαταστάσεων.

Εκτεταμένα λείψανα είναι ορατά στη θέση Χέρωμα και στη Σκάρπιζα, όπως και στις πούντες της Βάρκιζας και στα υψώματα του Υμηττού (Μπαράκος).

Στη θέση Θιγγίλι και στα όρια της Σχολής Ευελπίδων διαγράφονται αρχαιολογικά λείψανα.

Οδός Φλέμινγκ (οικόπεδο Κολλάκη)

Στις νότιες υπώρειες του λόφου Φλέμινγκ και σε άμεση γειτνίαση με το ομώνυμο ίδρυμα αποκαλύφθηκε τοίχος πρόχειρης κατασκευής με κατεύθυνση Α.-Δ. Πρόκειται για τοίχο συγκράτησης χωμάτων. Το σωζόμενο μήκος του είναι 25, το πλάτος 0,50 και το ύψος κυμαίνεται από 0,40 έως 0,52 μ. Συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα χρηστικών χονδροειδών αγγείων, που χρονολογούνται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Ο αναλημματικός τοίχος διατηρείται ορατός στο βόρειο όριο του οικοπέδου σε διαμορφωμένο αύλειο χώρο.

Οδός Φλέμινγκ (οικόπεδο Methyl-Oil)

Στο βόρειο όριο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος όμοιου χαρακτήρα με τους προηγούμενους. Η πορεία του τοίχου ακολουθεί το γεωλογικό ανάγλυφο, όπου δηλαδή η τοιχοδομία «συναντά» βράχο, τον εντάσσει, συνεχίζοντας τη διαδρομή της. Και αυτού του τοίχου η κατεύθυνση είναι από Α.-Δ. και ο τρόπος κατασκευής ο ίδιος, δηλαδή αργοί λίθοι χωρίς συνδετικό υλικό, διαδεχόμενοι καθ' ύψος και μήκος ο ένας τον άλλον.

Το συνολικά αποκαλυφθέν μήκος είναι 28, το σωζόμενο πλάτος 0,32-0,50 και το ύψος από 0,37-0,50 μ.

Ολίγιστα όστρακα χονδροειδούς χρηστικής κεραμικής συγκεντρώθηκαν από τη νότια πλευρά του τοίχου. Η διαδρομή των τοίχων στις υπώρειες του λόφου Φλέμινγκ, το μήκος τους, που είναι ορατό σε οικόπεδα της ίδιας περιοχής που δεν έχουν ανασκαφεί ακόμη, η κατασκευαστική τους ταυτότητα και η χρηστική κεραμική ενισχύουν το χαρακτήρα της χρήσης των τοίχων ως αναλημμάτων – υποστηρικτικών για τη δημιουργία ανδήρων προς καλλιέργεια, χρήση γης εξαιρετικής σημασίας για τις διατροφικές ανάγκες. Και ο τοίχος του οικοπέδου διατηρείται εντός διαμορφωμένου υπαίθριου χώρου.

Βάρκιζα. Οδός Αφροδίτης (οικόπεδο Κώττη)

Στο μέσον περίπου της ιδιοκτησίας, που εντάσσεται σε λοφίσκο στις υπώρειες του Ξεροχάβουζου, αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση ΝΔ.-ΝΑ. Πρόκειται για πρόχειρη και εντελώς αμελή κατασκευή, κατεστραμμένη εν πολλοίς από βροχές και κατολισθήσεις. Δεν συγκεντρώθηκαν όστρακα από τη σύντομη έρευνα, η οποία απέδωσε αναλημματικό τοίχο συγκράτησης χωμάτων, σωζ. μήκ. 17, σωζ. πλ. 0,15-0,20 και σωζ. ύψ. 0,12-0,19 μ.

Βάρκιζα. Οδός Σύρου και Αφροδίτης (οικόπεδο Κοτταρόπουλου)

Τη βόρεια πλευρά του οικοπέδου κατελάμβανε οικία, της δεκαετίας του 1950 (προς την οδό Σύρου). Η υπόλοιπη έκταση είχε δενδροφυτευθεί και καλλιεργηθεί. Κατά την ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι με κατεύθυνση Β.-Ν. Το μεταξύ τους διάστημα κυμαίνεται από 3-3,50 μ. Πρόκειται για οδική αρτηρία, η οποία φαίνεται ότι κατευθύνεται προς Β., όπου ήταν και το οικιστικό κέντρο του Αναγυρούντος, ενώ προς Ν. κατευθύνεται στη θάλασσα. Από τους δύο τοίχους, που έχουν υποστεί φθορές από μεταγενέστερες παρεμβάσεις, ο ευρισκόμενος προς Δ. του οικοπέδου (Τ1) διετηρείτο σε καλύτερη κατάσταση. Το σωζόμενο μήκος του ανέρχεται στα 21 μ., το πλάτος από 0,40-1 και κατά τη διαδρομή του σε μερικά σημεία 0,50 μ., το δε ύψος του, ειδικά στη βόρεια απόληξή του, από 1-1,40 μ.

Ο Τ2 διεσώζετο σε μήκος 48, πλάτος 0,50-0,60 και ύψος 0,20 μ. Η τοιχοδομία του Τ1 στη δυτική πλευρά του οικοπέδου ήταν εξαιρετικά επιμελημένη από μεγάλους καλοδουλεμένους λίθους, άριστα προσαρμοσμένους μεταξύ τους, χωρίς συνδετικό υλικό. Είναι ορατός και διατηρημένος. Ίσως η διαφορά της κατασκευής του σε σχέση με το λοιπό της τοιχοδομίας υποδεικνύει παρόδια κατασκευή δημόσιου χαρακτήρα – πιθανόν ταφικό μνημείο. Η έρευνα του υπολοίπου του οικοπέδου δεν ήταν εφικτή, διότι καταλαμβάνεται από πολυκατοικία της δεκαετίας του 1970 η αμέσως και σε επαφή με τον τοίχο έκταση.

Περιοχή ΣΕΟ Βάρης. Οδός Δυρραχίου (οικόπεδο Τσαπατσάρη)

Αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος, σωζόμενος αποσπασματικά, πρόχειρης και αμελούς κατασκευής με κατεύθυνση Α.-Δ. για τη συγκράτηση των χωμάτων από τον υπερκείμενο λόφο Μελίσσι, σωζ. μήκ. 11, ύψ. 0,70 και πλ. από 0,60-1 μ.

Περιοχή ΣΕΟ Βάρης. Οδός Δυρραχίου (οικόπεδο Κουμαντάκη)

Αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος, σωζόμενος ελάχιστα, κακής κατασκευής με κατεύθυνση Α.-Δ., συνολ. μήκ. 15, ύψ. 0,40-0,90 και πλ. 0,70-0,90 μ.

Περιοχή ΣΕΟ Βάρης. Οδός Νηρηίδων - πάροδος Δυρραχίου (Ο.Τ. 251, οικόπεδο Πιάγκου)

Στη νότια κλιτύ του λόφου Μελίσσι αποκαλύφθηκε στο παραπάνω οικόπεδο τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., συνολ. σωζ. μήκ. 12,85, πλ. 0,50-1 και ύψ. 0,70-0,90 μ.

Το σωζόμενο μήκος, ύψος και πλάτος ενισχύει τον αναλημματικό χαρακτήρα του τοίχου για τη συγκράτηση των χωμάτων από τον υπερκείμενο λόφο Μελίσσι αλλά και για τη δημιουργία ανδήρων προς καλλιέργεια. Τα ελάχιστα όστρακα χρηστικών αγγείων χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ.

Οδός Καλαμάτας (οικόπεδο Τολάκη)

Αποκαλύφθηκε τοίχος αναλημματικού χαρακτήρα, πρόχειρης και αμελούς κατασκευής, στη βορειοδυτική πλευρά του υπερκείμενου λοφίσκου (Πευκωτό). Ομοίας κατασκευής τοιχάριο βρέθηκε και στο οικόπεδο Αποστολάτου, γειτονικού με το οικόπεδο Τολάκη. Η άντληση ποσότητας υδάτων, σε ελάχιστο βάθος από το σύγχρονο, και ο τρόπος κατασκευής των αναλημματικών τοίχων υποδεικνύουν τη χρήση και τη χρησιμότητά τους. Πρόκειται για αναλήμματα που αντισταθμίζουν τις αποψιλώσεις των δασών και διαμόρφωναν πρανή για καλλιεργήσιμους χώρους.

Αναλήμματα δρόμων ανασκάφηκαν επίσης στην περιοχή Ασυρμάτου Βάρης, περιοχή καλλιεργήσιμη επί πολλά χρόνια, με συνέπεια την καταστροφή πολλών αρχαίων λειψάνων.

Κυρίως στην οδό Μουτούση αποκαλύφθηκαν αναλήμματα δρόμων, αποσπασματικά σωζόμενα με κατεύθυνση Α.-Δ., όπως στο οικόπεδο Ντούσλατζη και Μπαλτατζή.

Οδός Καλαμάτας (οικόπεδο Τριβέλλα)

Αποκαλύφθηκαν δύο αναλημματικοί τοίχοι: ο μεν Α με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. σε βάθος -0,45, μήκ. 27,30, πλ. 0,30-0,75 και ύψ. 0,55, στη δυτική πλευρά, και 0,30 μ. στην ανατολική, είναι χτισμένος με αργούς και αδροπελεκημένους λίθους. Ο τοίχος Β, μήκ. 34,20 μ., συνεχίζει εκτός των ορίων του οικοπέδου, έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και βρίσκεται στα νότια του τοίχου Α και σε βάθος -0,90 μ. Είναι χτισμένος με λίθους μεγάλου και μέτριου μεγέθους, τοποθετημένους σε μονή σειρά. Συνδετικό υλικό το χώμα και μικροί λίθοι. Σώζεται σε ύψος 0,20-0,45 μ., εδράζεται στο φυσικό βράχο, ακολουθεί τη γεωμορφολογία και περιτρέχει την πλαγιά του μικρού λοφίσκου

όπου ευρίσκεται το οικόπεδο. Εντοπίστηκαν ίχνη λατόμησης σε όλη την έκταση του οικοπέδου, ενώ δεν βρέθηκε κεραμική.

Οδός Μονεμβασίας (οικόπεδο Πεφάνη)

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου μήκ. 46,30 μ. και κατεύθυνσης Α.-Δ. Ο αρχαίος δρόμος ορίζεται από δύο τοίχους (αναλήμματα) με το μεταξύ τους πλάτος κυμαινόμενο από 3,05-3,10 και 3,20 μ. Σχεδόν σε όλη τη διαδρομή είναι στρωμένος με καστανό-καστανέρυθρο πατημένο χώμα, χαλικώδες και σε βάθος 0,75 μ. από το σύγχρονο, με απόκλιση στην πορεία από Α.-Δ. σε ΒΑ.-ΝΔ. Το ύψος των αναλημμάτων κυμαίνεται από 0,13-0,15 και 0,15-0,25 μ.

Συγκεντρώθηκαν επτά ομάδες οστράκων, ένας μολύβδινος σύνδεσμος, χάλκινος δακτύλιος διαμ. 1,5 εκ., δύο απολεπίσματα οψιανού, μελαμβαφής μυκτήρας λύχνου και πυθμένας ρωμαϊκού αμφορέα. Τα όστρακα, αναμεμειγμένα, είναι υστεροαρχαϊκά, κλασικά και λίγα ρωμαϊκά. Διατηρείται σε κατάχωση.

Βάρκιζα. Οδός Σύρου και Ψαρών (οικόπεδο Λογοθέτη)

Αποκαλύφθηκε λιθόστρωτη κατασκευή με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 12,50, πλ. 0,95-1,30 και ύψ. 0,40-0,65, σε βάθος 0,90-1 μ. από το κράσπεδο της οδού Ψαρών.

Φαίνεται από τη φορά ότι διασχίζει την οδό Ψαρών στα ανατολικά και στα δυτικά συνεχίζεται στο όμορο οικόπεδο. Η κατασκευή του είναι από μικρούς αργούς λίθους και χώμα, ενώ εδράζεται επί του φυσικού.

Είχε καταστραφεί από νεότερη κατασκευή αλλά το ενδιαφέρον είναι ότι ανάμεσα από τους λίθους συγκεντρώθηκαν όστρακα κυρίως πρωτοελλαδικά, λίγα μεσοελλαδικά και ελάχιστα μυκηναϊκά και κλασικά. Επίσης, συνελέγησαν λεπίδες και απολεπίσματα οψιανού, μία αιχμή βέλους από πυριτόλιθο, μία από οψιανό και ένα μολύβδινο έλασμα.

Καμίνι Βάρης. Οδός Θάσου (οικόπεδο Μανώλη - Προμπονά)

Αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., μήκ. 18, πλ. 0,65-1, ύψ. 0,45-0,60 και σε βάθος 0,65-1 μ. από το επίπεδο της οδού Θάσου. Είναι κατά τμήματα ισχυρή κατασκευή με λίθους μέτριου και μικρού μεγέθους, ακανόνιστου σχήματος. Η κεραμική που συνελέγη από τον καθαρισμό των αρμών του τοίχου είναι μελαμβαφής. Χρονολογείται στους πρώιμους κλασικούς χρόνους.

Οδός Τερψιχόρης (οικόπεδο Ά.-Μ. Κολαΐτη)

Η επιφάνεια του οικοπέδου κατά το μέγιστο είναι βραχώδης και μεγάλο τμήμα της φέρει ίχνη επεξεργασίας και εντάσσεται στην τοιχοδομία των χώρων που αποκαλύφθηκαν. Αποκαλύφθηκε αύλειος χώρος μήκ. 14,50 (Β.-Ν.) και πλ. 4,60-5,10 μ., περιβαλλόμενος από τοιχία αμελούς και πρόχειρης κατασκευής θεμελιωμένης επί του φυσικού βράχου, όπως από το φυσικό βράχο καλύπτεται και η εσωτερική επιφάνειά του. Το ύψος των τοιχίων που τον περιβάλλουν κυμαίνεται από 0,16-0,25 μ. Πέριξ του αύλειου χώρου και ιδιαίτερα στη βόρεια πλευρά ανασκάφηκαν χώροι, όμοιας αμελούς τοιχοδομίας και με επεξεργασία του φυσικού βράχου ως δομικού στοιχείου. Πρόκειται, μάλλον, για τμήμα του οικισμού της Λαθούριζας και όχι για ιδιοκτησιακό χώρο με κοινή χρήση του αύλειου χώρου και «ταπεινά» δωμάτια, περιμετρικά (22), μικρών διαστάσεων από 0,90-1,30, 1,20-1,45 μ. και κατά μέσον όρο και ελάχιστα 3,50-2,55 μ.

Τα όστρακα που συνελέγησαν είναι από χρηστικά χονδροειδή αγγεία. Επίσης, συγκεντρώθηκαν μελαμβαφείς βάσεις, τμήματα λύχνων, μερικά ερυθροβαφή, σφονδύλι, ερυθροβαφή όστρακα και ελάχιστα τριβεία. Η χρήση του χώρου χρονολογείται στον 5ο και τον 4ο αι. π.Χ. Σε κατάχωση διατηρούνται τα προς Δ. και Ν. ανασκαφέντα αρχαιολογικά λείψανα.

Λαθούριζα Βάρης. Οδός Καρώτη (οικόπεδο Β. Ρέστη)

Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο δυτικό χώρο του οικοπέδου, δεδομένου ότι το ανατολικό τμήμα καταλαμβάνει οικία και πισίνα, κατασκευές που έγιναν πριν από την ένταξη της περιοχής στο πολεοδομικό σχέδιο της Βάρης. Η έρευνα ήταν περιορισμένη και λόγω των δένδρων που καλύπτουν σε μεγάλο μέρος τον αδόμητο χώρο της ιδιοκτησίας.

Αποκαλύφθηκαν ένα δωμάτιο και ίχνη άλλου, διαστ. 2,80 (Β.-Ν.) και 3,65 μ. Φαίνεται ότι στα νότια του δωματίου συνεχίζεται και άλλος χώρος κατοίκησης, ενώ το όριο επαφής ορίζεται από τρεις λίθινες πλάκες συνολ. μήκ. 4,40 και πλ. 0,63 μ., επί των οποίων εδράζεται τοίχος μεταγενέστερης κατασκευής. Στο ανατολικό τμήμα του δωματίου αποκαλύφθηκε ημικατεστραμμένη λίθινη κατασκευή, επιμελώς λαξευμένη, υδρομαστευτικού χαρακτήρα. Στο βορειο όριο του δωματίου αποκαλύφθηκε λίθινο κατώφλι με εντορμίες για τοποθέτηση θύρας, που οδηγεί σε χώρο κατασκευασμένο πριν από το δωμάτιο (1), περιβαλλόμενο από δύο τοίχους μήκ. 6,50 μ. προς Β. και 4,37 μ. προς Α. Στο σημείο επαφής των δύο τοίχων αποκαλύφθηκε τοποθέτηση μικρών αδρών λίθων και επίστρωση με κονίαμα στη νότια πλευρά, που φαίνεται ότι συνδέεται άμεσα με κονιάματα που αποκαλύφθηκαν στο χώρο αλλά και με κατασκευή που φέρει πήλινη πλακόστρωση με σχεδόν τετράγωνες πλάκες διαστ. 0,50×0,40 και 0,53×0,49 μ. Λίγες από αυτές διατηρούνται στη θέση τους. Στη νότια πλευρά του χώρου των «λουτρικών εγκαταστάσεων» εντοπίστηκε αρράβδωτος σπόνδυ-

λος κίονα με εγκοπή για την υποδοχή του εμπολίου (διαστ. 0,12×0,21 μ.).

Από τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν, τον τύπο της τοιχοποιίας και τη διάταξη των χώρων, η όλη κατασκευή τοποθετείται από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και διατηρείται σε κατάχωση.

Βάρη. Οδός Μαρώτη (οικόπεδο Λίντεν)

Η δυτική πλευρά του οικοπέδου ευρίσκεται στην οδό Μαρώτη. Τα αρχαία λείψανα του ανατολικού ημίσεος της ιδιοκτησίας, εκτός οικοδομής, ήταν ορατά. Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε νεκροταφείο, η χρήση του οποίου από τα ευρήματα τοποθετείται στα τέλη της αρχαϊκής εποχής μέχρι και τον 4ο αι. π.Χ.

Οι ταφές ήταν διαταραγμένες και η αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα ήταν γνωστή από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, θύματα της οποίας υπήρξαν οι αρχαιότητες της Βάρης και των Μεσογείων. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ο ταφικός περίβολος Ι, ο οποίος επεκτείνεται και προς το όμορο προς Ν. οικόπεδο. Ο περίβολος είναι χτισμένος κατά το ισοδομικό σύστημα με ορθογωνισμένους καλοπελεκημένους ογκόλιθους και από δεύτερη σειρά λίθων, αδρά πελεκημένων, μικρότερου μεγέθους εσωτερικά. Οι δύο τοίχοι σχηματίζουν ορθή γωνία και ο ένας εξ αυτών συνεχίζεται στο όμορο οικόπεδο προς Ν. Έχει μήκος 7, πλάτος 0,85 μ. και ως προς το ύψος σώζεται μέχρι το δεύτερο δόμο.

Ομοίας κατασκευής με τον πειόσχημο περίβολο είναι και ο βόρειος τοίχος μήκ. 8,50 μ., ο οποίος ακολουθεί τη φυσική κλίση του εδάφους με ανωφέρεια προς Δ. Οι ορθογώνιοι λίθοι έχουν μήκος 1,25-1,55, ύψος 0,50 και πλάτος 0,45 μ. Πρόκειται για ογκώδη και εντυπωσιακή κατασκευή.

Εντός του ταφικού περιβόλου ανασκάφηκαν δύο λακκοειδείς τάφοι, μία σαρκοφάγος και μία πυρά.

Στον ταφικό περίβολο οδηγούσε δρόμος κατεύθυνσης Β.-Ν., μήκ. 11,50 και πλ. 3,10 μ.

Τη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου κατελάμβανε ο ταφικός περίβολος ΙΙ εκτεινόμενος, όπως φαίνεται, σε όμορα προς Ν. οικόπεδα. Είναι κατασκευασμένος από κιμηλιά και σκληρό κιμηλόχωμα. Πρόκειται ουσιαστικά για τεχνητό έξαρμα λαξευμένο στη κιμηλιά με περιμετρικό διάδρομο πλ. 1-1,10 μ. Επί του τυμβοειδούς εξάρματος ερευνήθηκαν δύο σαρκοφάγοι, η μία χωρίς το κάλυμμα, με διαταραγμένο το εσωτερικό τους.

Στα βόρεια του ταφικού περιβόλου ΙΙ αποκαλύφθηκε λακκοειδής τάφος και δύο κυκλικές πυρές. Ο όλος χώρος ήταν εξαιρετικά διαταραγμένος. Συγκεντρώθηκαν μαρμάρινο αλάβαστρο, μελαμβαφές ληκύθιο, επτά χάλκινα καρφιά, ερυθρόμορφο αρυβαλλοειδές ληκύθιο, βαλσαμάριο και όστρακα, αρχαϊκά και κλασικά (ταφ. περίβολος Ι).

Από τον ταφικό περίβολο ΙΙ συγκεντρώθηκαν απότμημα μαρμάρινης λουτροφόρου και επιτύμβιας στήλης, καθώς και μαρμάρινος κιονίσκος, μελαμβαφές κύπελλο, τμήμα λίθινου λαγωβόλου, μικκύλο ληκύθιο και απότμημα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης. Από τους λακκοειδείς τάφους στα βόρεια του περιβόλου ΙΙ συγκεντρώθηκαν όστρακα κλασικής εποχής, δύο ακόσμητες πυξίδες, πώματα πυξίδων, όστρακα από πινάκιο, μελαμβαφή πινάκια, χάλκινος κρίκος, σκόρπια υπολείμματα οστών και τεμάχια χαλκού.

Γενικά από τον αναμοχλευμένο χώρο της ανασκαφής συγκεντρώθηκαν μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη, ανθεμωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης, λαβή από μαρμάρινο επιτύμβιο αγγείο, τμήμα μαρμάρινου λαγωβόλου, αποτμήματα μαρμάρινων αγγείων, μαρμάρινη λήκυθος με παράσταση δεξίωσης, τέσσερις μικκύλες οινοχοΐσκες, πώρινο αλάβαστρο και πολλά μαρμάρινα αποτμήματα. Τα αποκαλυφθέντα αρχαία διατηρούνται ορατά στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου.

Βάρη. Οδός Μαρώτη (οικόπεδο Ανδριόπουλου)

Αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι προς την οδό Μαρώτη με κατεύθυνση Ν.-Β. προς το οικιστικό κέντρο του Αναγυρούντος στα βόρεια. Ο προς τη σύγχρονη οδό Μαρώτη τοίχος (Τ1), καλύτερης τοιχοδομίας από τον παράλληλό του (Τ2), έχει μήκος 33, σωζόμενο πλάτος από 0,70-0,45, σωζόμενο ύψος 0,40 μ., ενώ ο Τ2 έχει σωζόμενο μήκος 30, ενώ το μεταξύ τους πλάτος κυμαίνεται από 2,50-3 μ.

Σε παρακολουθήσεις εκσκαφών στην οδό Μαρώτη για τοποθέτηση σωλήνων και καλωδίων από διάφορους οργανισμούς κοινής ωφέλειας έχουν επισημανθεί και καθαριστεί τοίχοι, που με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η σύγχρονη οδός Μαρώτη κάλυπτε το αρχαίο οδικό δίκτυο του 5ου και 4ου αι. π.Χ., ακολουθώντας τις ευκολίες του γεωλογικού ανάγλυφου.

Βάρη. Οδός Μαρώτη (οικόπεδο Σχοινά)

Αποκαλύφθηκε τοίχος παράλληλος της σημερινής οδού, σωζόμενος ελάχιστα, διακεκομμένος κατά διαστήματα, πρόχειρης και αμελούς κατασκευής από αργούς λίθους, συνολ. μήκ. 12, πλ. από 0,20-0,30 και ύψ. από 0,10-0,21 μ. Πρόκειται για τοίχο αναλημματικό, με κατεύθυνση Β.-Ν.

Ασύρματος Βάρης (οικόπεδο Καΐρη ΑΠ)

Αποκαλύφθηκαν δύο αναλημματικοί τοίχοι, παράλληλοι, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., που ορίζουν αρχαία οδό πλ. 2,05-2,27, μήκ. 37,10 και ύψ. κατά μέσον όρο 0,20-0,55 μ. Το οδόστρωμα είναι από μικρούς λίθους και ακολουθεί τη φυσική κλίση του γεωλογικού ανάγλυφου, με αποτέλεσμα να

ανηφορίζει προς ΒΔ. Εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν λείψανα σε κακή κατάσταση στα βορειοανατολικά του αναλήμματος, τα οποία πιθανόν συνιστούν παρόδιες κατασκευές, που λόγω της αποσπασματικότητάς τους δεν είναι δυνατός ο προσδιορισμός της χρήσης τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο εντοπισμός και η έρευνα φρεατόστομης δεξαμενής στα βόρεια του αρχαίου δρόμου και σε απόσταση 7,50 μ. Λόγω της αστάθειας των τοιχωμάτων, δεν ολοκληρώθηκε η έρευνα σε βάθος πέραν των 2,50 μ.

Η δεξαμενή είναι λαξευμένη στην κιμηλιά με διάμετρο 1,45 μ. Το στόμιό της είναι χτισμένο από λίθους μέτριου και μεγάλου μεγέθους και η εσωτερική τους περίμετρος είναι καλοπελεκημένη και διατηρείται σε τέσσερις σειρές λίθων με διάμετρο 1,10 μ., εσωτερικά, και 2,10 μ., εξωτερικά. Από το εσωτερικό αφαιρέθηκαν ευγεμέθεις λίθοι. Δεν βρέθηκε κεραμική. Φαίνεται ότι παρέπεσε σε αχρηστία.

Από τους αναλημματικούς τοίχους και το οδόστρωμα συγκεντρώθηκαν υστεροαρχαϊκά και πρώιμα κλασικά όστρακα, λεπίδες οψιανού και δύο χάλκινα νομίσματα. Τα αναλήμματα της αρχαίας οδού και η δεξαμενή με το κτιστό στόμιο διατηρούνται ορατά στο υπόγειο της ανεγερθείσας οικίας, ύστερα από αλλαγή της αρχιτεκτονικής μελέτης.

Ασύρματος Βάρης. Ανώνυμη οδός (οικόπεδο Μαθιού)

Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι αμελούς και πρόχειρης κατασκευής από αργούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους, μήκ. 4,50, πλ. 0,20-0,25 και ύψ. 0,10-0.15 μ. Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε κατεστραμμένη πυρά. Από την έρευνα των «ταπεινών» τοιχαρίων, καθώς και των αβαθών λάκκων που επισημάνθηκαν στη βορειοδυτική πλευρά του οικοπέδου, συγκεντρώθηκαν 18 ομάδες οστράκων της ύστερης αρχαϊκής και της πρώιμης κλασικής περιόδου, καθώς και θραύσματα κεραμίδων, σπασμένες πήλινες πλάκες ταφικής χρήσης, αποτμήματα αλαβάστρου, μία λεπίδα οψιανού και αρκετά όστρεα.

Ασύρματος Βάρης. Οδός Μαρώτη (οικόπεδο Σαμάν)

Αποκαλύφθηκε νεκροταφείο, η χρήση του οποίου εντάσσεται στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο μέχρι την κλασική, ενώ συμπεριλαμβάνεται και μεμονωμένη γεωμετρική ταφή. Είναι όμορο προς Β. με το οικόπεδο Λίντεν. Στην ιδιοκτησία Σαμάν αποκαλύφθηκε το ανατολικό σκέλος του ταφικού περιβόλου σε μήκος 4,60 και ύψος 1 μ. Νοτίως του εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τέσσερις κτιστοί τάφοι, 19 πυρές, δύο σαρκοφάγοι, μία μαρμάρινη και μία πώρινη, δύο εγχυτρισμοί και μία γεωμετρική καύση κτερισμένη με μόνωτο σκύφο και μία οινοχόη.

Οι πυρές είναι τετράγωνες και κυκλικές και δέκα από αυτές περιβάλλονται από τετράπλευρες ή παραλληλόγραμμες λίθινες κατασκευές, όπως και μερικοί κιβωτιόσχημοι τάφοι. Αυτό συνιστά όρια οικογενειακών τάφων. Οι δύο εγχυτρισμοί που αποκαλύφθηκαν περιείχαν ελάχιστα οστά εντός πίθου και αμφορέα και μικκύλα αγγεία. Από το χώρο, παραβιασμένο εν πολλοίς από παλαιότερες λαθρανασκαφές, συγκεντρώθηκαν όστρακα, υστεροαρχαϊκά και κλασικά, τεμάχια χαλκού, μελανόμορφα και ερυθρόμορφα ληκύθια, γυάλινη τριφυλλόστομη οινοχόη με επίθετα χρώματα, δύο ζωόμορφα ειδώλια (κριός και ίππος) και χάλκινες εφηλίδες. Τα ανασκαφικά λείψανα του ταφικού περιβόλου διατηρούνται ορατά.

Ασύρματος Βάρης (οικόπεδο Κούρτη)

Κατά τις δοκιμαστικές τομές αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα της ιδιοκτησίας αρχαίος δρόμος με κατεύθυνση Α.-Δ. Ορίζεται από αναλήμματα σωζ. μήκ. 14,23, πλ. 0,34-0,75 και ύψ. 0,07-0,57 μ. Από τα όστρακα που συνελέγησαν και τη στρωματογραφία, συμπεραίνουμε ότι ο δρόμος ήταν σε χρήση από τον 6ο-4ο αιώνα. Συγκεντρώθηκαν ένας μολύβδινος σύνδεσμος, μάζα χαλκού, θραυσμένη πήλινη κωνική αγνύθα, τεμάχιο μολύβδου και δύο λεπίδες οψιανού.

Ασύρματος Βάρης (οικόπεδο Χριστοφιλοπούλου)

Αποκαλύφθηκε χώρος τετράγωνης κάτοψης, περιβαλλόμενος από τέσσερα τοιχία πρόχειρης κατασκευής. Οι τοίχοι με κατεύθυνση Α.-Δ. έχουν σωζόμενο μήκος 27 μ. και οι προς Β.-Ν. 19 μ. Στο εσωτερικό του χώρου δεν αποκαλύφθηκαν αρχαία λείψανα εκτός ελάχιστων οστράκων. Πρόκειται μάλλον για χώρο συγκέντρωσης των πολιτών του Αναγυρούντος, ίσως και με χρήση αρχαίας αγοράς. Χρονολογείται από τα δομικά στοιχεία και τα ελάχιστα όστρακα στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Διατηρείται ορατός.

Ασύρματος Βάρης (οικόπεδο Αρνόκουρου)

Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι σε βάθος 0,90 έως 1,60 μ. από το οδόστρωμα της οδού Μουτούση, πρόχειρης και αμελούς κατασκευής από μικρούς και μέτριου μεγέθους λίθους και γέμισμα με χώμα, μήκ. 10,10, πλ. 0,60 και ύψ. 0,40 μ. Δεν συγκεντρώθηκαν όστρακα.

Ασύρματος Βάρης. Ανώνυμη οδός (οικόπεδο Π. Βελώνια)

Αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ. οριζόμενο από δύο αναλήμματα, ημικατεστραμμένα, εδραζόμενα σε μεγάλο τμήμα τους επί του φυσικού βράχου. Το προς ΒΔ. ανάλημμα σώζεται ελάχιστα και το πλάτος της οδού κυμαίνεται από 2,35-2,55 μ.

Δίλοφο. Οδός Καλαμάτας (οικόπεδο Παπαδόπουλου)

Αποκαλύφθηκαν τρία τοιχία πρόχειρης και αμελούς κατασκευής συνιστάμενης από μικρού μεγέθους ασταθείς λίθους. Ο τοίχος 1 (Α.-Δ.), σωζόμενος σε μήκος 2, πλάτος 0,40 και ύψος 0,10-0,15 μ., βρίσκεται σε απόσταση 4 μ. από τον Τ2 (ΒΔ.-ΝΑ.), ο οποίος σώζεται σε μήκος 2, πλάτος 0,45-0,47 και ύψος 0,15 μ. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε είναι χρηστική, υστεροαρχαϊκών χρόνων. Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ο τοίχος 3 (Β.-Ν.) σε μήκος 15 και πλάτος κατά μέσον όρο 0,60 μ. Παρουσιάζει καλύτερη τοιχοδομία από τους δύο προηγούμενους, πιο συνεκτική και ισχυρή. Σώζεται σε ύψος 0,25-0,55 μ.

Βάρκιζα. Οδός Δεμέστιχα (οικόπεδο Βασιλειάδη)

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε κεραμικός κλίβανος και ενδιαφέροντα γεωλογικά στοιχεία για τη διαμόρφωση πηλού, κιτρινωπής απόχρωσης, μέτριας ποιότητας. Ο κλίβανος σώζεται ακέραιος και είναι ορατός εντός χώρου στο υπόγειο της οικίας. Η χρήση του εντάσσεται στους πρώιμους κλασικούς χρόνους, όμως δεν αποκλείεται και προγενέστερη χρήση ακόμη και στους μυκηναϊκούς χρόνους, αφού η «συσκευασία» του πηλού, διαμορφωμένη σε μάζες στρογγυλές, είναι προφανής στα αγγεία των μυκηναϊκών χρόνων που συγκεντρώθηκαν στη θέση Καμίνι της Βάρκιζας από τους αποκαλυφθέντες μυκηναϊκούς τάφους.

Βάρη. Οδός Δήμητρος και Αγίας Λαύρας (οικόπεδο Κουσιάκη)

Παρά την αναμόχλευση του εδάφους από τις γεωργικές εργασίες και την αποκάλυψη σε όλο το βόρειο τμήμα του οικοπέδου διερχόμενου ρεύματος με ροή Δ.-Α., η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε επίσης και σημαντικά στοιχεία αρχαιογεωλογικού ενδιαφέροντος.

Στο νότιο και το νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, που είναι το υψηλότερο σημείο και απόληξη των υψωμάτων της Λαθούριζας, αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος πρώιμων κλασικών χρόνων, μήκ. 40 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. σε δύο φάσεις, σωζ. ύψ. 0,25-0,30 έως 0,55-0,65 μ.

Διαμορφώνονται στη νότια πλευρά του οικοπέδου επτά χώροι, πρόχειρης και αμελούς τοιχοδομίας, μερικοί εκ των οποίων έχουν δάπεδα από τριμμένη κιμηλιά.

Τα διαχωριστικά τοιχία των χώρων, εξαιρετικά πρόχειρα από την έρευνά τους, απέδωσαν κεραμική του 4ου αι. π.Χ., λίθινο τριβείο, όστρεα, πυραμιδοειδές υφαντικό βάρος, μελαμβαφές κωνικό σφονδύλι, ακόσμητη και μελαμβαφή κεραμική. Επίσης, μικκύλο μελαμβαφές αγγείο, χάλκινο φακοειδές μετρικό βάρος, τεμάχια χαλκού, όστρακα από πίθους και οξυπύθμενους αμφορείς του 4ου αι. π.Χ., απότμημα μαρμάρου, δέκα πυραμιδόσχημα βάρη, τμήμα χείλους από χάλκινο αγγείο, δέκα απολεπίσματα οψιανού και λεπίδες.

Ακόμη, επισημάνθηκαν και ερευνήθηκαν τέσσερις αναμοχλευμένες ταφές, πιθανόν παιδικές, μία πυρά και ένας ορθογώνιος λακκοειδής. Συγκεντρώθηκαν ελάχιστα υστεροαρχαϊκά όστρακα.

Βάρη. Οδός Μαρώτη (οικόπεδο Σχοινά)

Αποκαλύφθηκαν τοίχοι με κατεύθυνση Β.-Ν., αναλημματικοί, παράλληλοι της σύγχρονης οδού Μαρώτη, πρόχειρης και αμελούς κατασκευής, πλ. 0,30, μήκ. 0,25-0,30 και συνολ. μήκ. 4,60 μ. Επισημάνθηκαν και αποσπασματικά σωζόμενα τοιχία, πρόχειρα κατασκευασμένα, που δεν οδηγούν σε ασφαλή συμπεράσματα. Συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα, που χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ.

Οδός Φλέμινγκ και Υπάτης (οικόπεδο Καρανικολού)

Στα βορειοδυτικά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε δεξαμενή λαξευμένη στο μαλακό πέτρωμα με πάχος τοιχωμάτων 0,35-0,45, βάθος 5 και στόμιο διαμ. 1,30×0,80 μ., στο οποίο καταλήγει αγωγός μήκ. 0,70 και πλ. 0,30 μ. Το εσωτερικό του αγωγού είναι επιχρισμένο με ασβεστοκονίαμα όπως και τα τοιχώματα της δεξαμενής, στα ανατολικά της οποίας αποκαλύφθηκαν πρόχειρα τοιχία, κατεστραμμένα. Συγκεντρώθηκαν όστρακα, αγνύθες και βάσεις οξυπύθμενων αμφορέων. Ίσως πρόκειται για χώρο εργαστηριακής χρήσης. Στον ίδιο χώρο και προς Β. ερευνήθηκε νεκροταφείο με τύπους τάφων και ταφών, έξι εγχυτρισμούς και 28 πυρές. Συγκεντρώθηκαν ληκύθια ακέραια και σπασμένα, όστρακα και μικκύλα αγγεία, που χρονολογούν το νεκροταφείο στην αρχαϊκή εποχή. Επισημάνθηκαν και ερευνήθηκαν αβαθή λαξεύματα επί του βράχου, καθώς και αγωγός λαξευμένος στο βράχο (Α.-Δ.), μήκ. 5,50 και πλ. 0,12-0,15 μ. Ο αριθμός των αγνύθων (30 πήλινες πυραμιδοειδείς) ενισχύει τον εργαστηριακό χαρακτήρα της εγκατάστασης, που σεβάστηκε απόλυτα τις προγενέστερες ταφές.

Οδός Φλέμινγκ (οικόπεδο Πνευματικού)

Αποκαλύφθηκε στο δυτικό άκρο της ιδιοκτησίας τμήμα εισόδου που οδηγεί σε κτίσμα όμορης ιδιοκτησίας (Λαμπριανού). Πρόκειται για είσοδο συνιστάμενη από δύο παράλληλους τοίχους μήκ. 3,10 και 2 και πλ. 0,75 μ. με δάπεδο από ασβεστοκονίαμα πάχ. 2,5 εκ. Περισυνελέγησαν ελάχιστα όστρακα πρώιμων αρχαϊκών χρόνων.

Οδός Υπάτης και Μουσών (οικόπεδο Παπαδοπούλου)

Οι δοκιμαστικές τομές στο νότιο τμήμα του οικοπέδου στην οδό Υπάτης δεν αποκάλυψαν αρχαία.

Στο βόρειο ήμισυ της ιδιοκτησίας αποκαλύφθηκαν αρχαίες θεμελιώσεις οικίας, που φαίνεται ότι επεκτείνονται και προς το όμορο οικόπεδο με αποτέλεσμα η έρευνα να μην ολοκληρωθεί στα σημεία γειτνίασης, όπου ερευνήθηκαν τέσσερα δωμάτια. Το οικοδόμημα οριοθετείται από τοίχο μήκ. 16,40 μ., στον οποίο εφάπτονται οι χώροι. Οι διαστάσεις των δωματίων κατά μέσον όρο είναι: μήκος 2,25, πλάτος 1,50 και σωζόμενο ύψος 0,50-0,70 μ.

Στα νοτιοδυτικά των δωματίων αποκαλύφθηκαν δύο μεγάλοι χώροι με βαθμίδες εισόδου, λόγω της κατωφέρειας του εδάφους, μήκ. 4,73 και πλ. 3,05 μ., με τέσσερις εισόδους, και αύλειος χώρος, μήκ. 8 και πλ. 5,27 μ. Πρόκειται για οικία που προδίδει ευμάρεια, εμφανή από την έκτασή της, από την τοιχοδομία, τα κατώφλια με τις εντορμίες, τη δαπέδωση αλλά και από τα κινητά ευρήματα. Συνελέγησαν πυραμιδοειδείς αγνύθες, εφηλίδες, όστρακα μελαμβαφή και χρηστικά, όστρακα πινακίων, μολύβδινο σταθμίο, μολύβδινοι σύνδεσμοι, επτά χάλκινα νομίσματα, μυκτήρες λύχνων, σβώλος κυάνου και χρυσός σφηκωτήρας με κεφαλές φιδιών στις απολήξεις. Αποκαλύφθηκε επίσης κατά χώραν και ληνός εσωτ. διαμ. 0,87 μ.

Η αγροικία διατηρείται ορατή και η ιδιοκτήτρια άλλαξε την αρχιτεκτονική μελέτη.

Η αγροικία θα δημοσιευθεί από την υπογράφουσα.

Βάρκιζα. Οδός Θάσου (οικόπεδα Ε. και Β. Γκόβαρη)

Το οικόπεδο ιδιοκτησίας Γκόβαρη καταλαμβανόταν από μεγάλη έπαυλη της δεκαετίας του 1960 με υπόγεια, ανισόπεδα διαμορφωμένους χώρους και δεξαμενές. Αποτέλεσμα της διάταξης των όγκων της κατοικίας ήταν η εν πολλοίς καταστροφή των υποκείμενων αρχαίων λειψάνων και η διατάραξη των στρωμάτων. Αποκαλύφθηκαν αμελούς κατασκευής τοιχάρια, λαξεύσεις βράχων για τη συγκέντρωση ύδατος και αγωγός. Συγκεντρώθηκαν από τον καθαρισμό των επιχώσεων μυκηναϊκά όστρακα, αποτμήματα ειδωλίων Φ και Ψ, απολεπίσματα οψιανών, οστά ζώων, ΠΕ όστρακα και πηλόμαζα ερυθρού και υποκίτρινου χρώματος.

Βάρκιζα. Οδός Θάσου (οικόπεδο Μόρφη)

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν οικιστικά κατάλοιπα, που χρονολογούνται στη μυκηναϊκή περίοδο. Αποκαλύφθηκαν χώροι που επεκτείνονται προς Δ. σε όμορο οικόπεδο.

Φαίνεται ότι η οδός Θάσου, που παρουσιάζει υψομετρική διαφορά στα ανατολικά της οδού Μαρώτη, ήταν τόπος μυκηναϊκής κατοίκησης. Συγκεντρώθηκαν μυκηναϊκά και ΠΕ όστρακα, οψιανοί και αποτμήματα ειδωλίων Φ και Ψ. Τα μυκηναϊκά λείψανα διασώζονται στο νότιο τμήμα του οικοπέδου.

Βάρκιζα. Οδός Θάσου (οικόπεδο Βαρελά)

Το μέσον του οικοπέδου κατελάμβανε βραχώδες έξαρμα ύψ. 3,80 μ. Η ιδιοκτησία είναι όμορη στα δυτικά με το οικόπεδο Μόρφη. Αποκαλύφθηκε τμήμα μυκηναϊκού οικισμού, το οποίο απέδωσε μυκηναϊκά και ΠΕ όστρακα, όστρεα, ειδώλια ζωόμορφα και τύπου Φ και Ψ, που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΑ1-ΥΕ ΙΙΙΒ1 περίοδο.

Στην οδό Μαρώτη και στη συμβολή της με την οδό Θάσου σε έργα οργανισμών κοινής ωφελείας, όπως και στο νότιο πέρας της οδού Αναστασίου με την οδό Θάσου αποκαλύφθηκαν σπαράγματα τοίχων μυκηναϊκής περιόδου. Συγκεντρώθηκαν όστρακα, ειδώλια Φ και Ψ, πήλινα σφονδύλια και όστρακα ΠΕ περιόδου.

Καμίνι Βάρης. Οδός Αγόριανης (οικόπεδο Γ. Στέγγου)

Σε απόσταση 30 μ. από το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Βάρκιζας στα βορειοδυτικά, αποκαλύφθηκε τμήμα μυκηναϊκού νεκροταφείου. Η θέση Καμίνι, περιβαλλόμενη στα βόρεια από το λόφο Φλέμινγκ και στα νότια από τις χαμηλές απολήξεις των λόφων Ξεροχάβουζο και Πούντα, σχηματίζει λεκάνη απορροής υδάτων και κατολισθήσεων από τους υπερκείμενους λόφους.

Το γεωλογικό ανάγλυφο και η συσσώρευση υλικών από τις βροχοπτώσεις είναι οι «αιτίες» της διάσωσης του μυκηναϊκού νεκροταφείου. Σε βάθος κυμαινόμενο, ανάλογα με την κλίση του εδάφους, από 2,50-4 μ. αποκαλύφθηκαν 58 τάφοι.

Από αυτούς, οι 45 είναι θαλαμοειδείς και οι 13 λακκοειδείς. Οι οροφές των θαλαμοειδών, οι οποίοι ήταν σκαμμένοι στη μαλακή κιμηλιά, είχαν καταπέσει από τους όγκους των χωμάτων και άλλων φερτών υλικών από τους υπερκείμενους λόφους, αιτία της μη σύλησής τους, διατηρούσαν όμως στην πλειονότητά τους τις ξερολιθιές εισόδου.

Οι τάφοι περιείχαν ατομικές και πολλαπλές ταφές. Συγκεντρώθηκαν αγγεία διαφόρων τύπων, ικανός αριθμός ακέραιων, σφραγιδόλιθοι, ολίγα μαχαιρίδια, σφονδύλια, χάντρες, ειδώλια, περίαπτα, διακοσμητικά πλακίδια από γυψόμαζα, και μολύβδινα σύρματα. Η χρήση του νεκροταφείου καλύπτει τις φάσεις ΥΕ ΙΙΙΑ1-ΥΕ ΙΙΙΒ2 κυρίως.

Η συνέχεια του νεκροταφείου αποκαλύφθηκε πρόσφατα στο οικόπεδο Αφών Τσιμή, στη συμβολή των οδών Θάσου και Αγόριανης. Οι ανασκαφές των οικοπέδων που αποκάλυψαν μυκηναϊκά στοιχεία κατοίκησης και νεκροταφεία θα δημοσιευθούν σε μελέτη υπό τον τίτλο «Η Μυκηναϊκή περίοδος στη Βάρη» από την υπογράφουσα.

Φαίνεται ότι το νεκροταφείο εκτείνεται και στη δυτική πλευρά του Καμινιού, στην ιδιοκτησία Μαρτίνου, σε άμεση επαφή με το οικόπεδο Στέγγου. Ανασκάφηκαν 39 τάφοι, οι πλείστοι των οποίων θαλαμοειδείς, που απέδωσαν 309

ακέραια αγγεία, 36 ειδώλια τύπου Φ και Ψ, 14 σφονδύλια και χάντρες λίθινες και από φαγεντιανή.

Δημοτικός πεζόδρομος (Ο.Τ. 631, οικόπεδο Αφών Καραμάνου)

Σε σωστική ανασκαφή αποκαλύφθηκαν σπαράγματα τοίχων και χώροι, πιθανόν αποθήκευσης. Τα λείψανα υποδεικνύουν πρόχειρες κατασκευές από μικρούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό. Συγκεντρώθηκαν λίγες ομάδες οστράκων κυρίως του 5ου και του 4ου αι. π.Χ.

Αστέρας Βουλιαγμένης

Με αφορμή την πρόθεση του Συγκροτήματος ΑΞΕ Αστήρ να κατασκευάσει χώρο αναψυχής στον ψηλότερο λόφο νοτιοδυτικά του ξενοδοχείου «Αρίων» πραγματοποιήθηκε επιφανειακή ανασκαφική έρευνα, η οποία δεν ολοκληρώθηκε. Στη βορειοανατολική πλευρά της κορυφής του λόφου εντοπίστηκε λατομείο κλασικών χρόνων, όπως προκύπτει από τη λιγοστή κεραμική και τον τρόπο λατόμησης. Ίχνη κατασκευών πρόχειρης τοιχοδομίας κατά τη φορά των λατομήσεων εντοπίστηκαν σε όλη την επιφάνεια του λατομείου.

Στην έκταση του χώρου όπου έγινε επιφανειακή έρευνα επισημάνθηκαν και ερευνήθηκαν ημικυκλικές κατασκευές προϊστορικής περιόδου (ΠΕ), ατραπός από στρώση μικρών λιθαρίων μεγεθυμένων με κροκάλες και ΠΕ κεραμική στη νοτιοδυτική πλευρά του λόφου. Διάσπαρτες στο λόφο είναι λίθινες κατασκευές, που η διάταξή τους στο χώρο και ο τρόπος της τοιχοδομίας τους (αργολιθοδομή) οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για αναλήμματα και περιβόλους που κατασκευάστηκαν κατά τη μετάβαση από την ΥΝ στην ΠΕ περίοδο. Αυτό αποδεικνύεται μόνο με την έρευνα.

Στη βόρεια και τη βορειοδυτική πλευρά του λόφου αποκαλύφθηκε τοίχος μήκ. 25 μ. (ΒΔ.-ΝΑ.) από μονή σειρά λίθων διαφόρου μεγέθους και σε ένα μόνο σημείο διπλή μήκ. 1 μ. Κατά τη διαδρομή του τοίχου ερευνήθηκαν δύο κόγχες, πιθανώς για αποθηκευτική χρήση. Ο τοίχος τέμνει σχεδόν διαγώνια το πρώτο επίπεδο του λόφου και μάλλον πρόκειται για προϊστορικό περίβολο είτε αναλημματικού χαρακτήρα είτε όριο οικιστικών καταλοίπων.

Στα νοτιοανατολικά του παραπάνω τοίχου αποκαλύφθηκε δεύτερος, μήκ. 35 μ., ο οποίος περιτρέχει το λόφο με τρόπο τοιχοδομίας διαφορετικό, συνιστάμενο από αργούς και επεξεργασμένους λίθους μέτριου μεγέθους, κυρίως σε μονή σειρά αλλά σε αρκετά σημεία του και σε διπλή, που το εσωτερικό έχει γέμισμα από πολύ μικρούς λίθους. Καθ' όλο το μήκος του (ΒΔ.-ΝΑ.) έχει ΠΕ επίχωση, που απέδωσε ΠΕ κεραμική, το δε πλάτος είναι μεγάλο, κυμαινόμενο από 0,80 και 1 έως και 1,20 μ.

Σε παράλληλη διάταξη και διαδρομή και σε απόσταση 1,60 μ. από τον προηγούμενο, αποκαλύφθηκε τοίχος της ίδιας κατεύθυνσης από μονή σειρά αργών λίθων, περιβαλλόμενος επίσης από ΠΕ επίχωση.

Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε και τα συμπεράσματα δεν είναι ασφαλή. Εντούτοις, τα πρώτα συμπεράσματα της επιφανειακής έρευνας προσανατολίζουν κυρίως σε προϊστορική κατοίκηση με οχυρώσεις και επεξεργασίες επί του φυσικού βράχου. Από την επιφανειακή κυρίως έρευνα συγκεντρώθηκαν κεραμίδες και ελάχιστη χρηστική κεραμική κλασικών χρόνων, λίθινο εργαλείο, λεπίδες οψιανού, τριβεία, όστρεα, αιχμή βέλους από στεατίτη, κυλινδρική ψήφος από περιδέραιο, λεπίδα από πυριτόλιθο και ίχνη πηλοκονιάματος.

Είναι εμφανή τα στοιχεία που μας οδηγούν σε προϊστορική κατοίκηση αλλά η περιοχή χρήζει περαιτέρω έρευνας.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ

Με την παρεχόμενη από το Δήμο Βάρης συνδρομή, με συνεργεία του Δήμου και υπό την εποπτεία μας, αποψιλώνονται κατά τους θερινούς μήνες οι αρχαιολογικοί χώροι και η περίμετρός τους για ευνόητους λόγους.

Με δαπάνες του Δήμου και με τις υποδείξεις μας περιφράχθηκαν ο αρχαιολογικός χώρος της Γούρνας, ο οποίος ηλεκτροδοτήθηκε και μνημειοσημάνθηκε, και του μυκηναϊκού νεκροταφείου στο Καμίνι. Στο πρόγραμμα έχει ενταχθεί ο χώρος του οικοπέδου Κοντομηνά, κέντρο του οικισμού του Αναγυρούντος, καθώς και το μεγάλο νεκροταφείο του Αναγυρούντος.

ΜΑΡΙΑ ΚΑΣΙΜΗ-ΣΟΥΤΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΣΑΛΑΜΙΝΑ

Αμπελάκια

Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου (Ο.Τ. 95, οικόπεδο Ευ. Κουτράκη)

Το έτος 2006, η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Κουτράκη περιορίστηκε στο βόρειο τμήμα. Αποκαλύφθηκε και πάλι το εκτεταμένο στρώμα καταστροφής που είχαμε συναντήσει και στα νότια, αλλά στην κεραμική του χώρου είναι μεγαλύτερη η συχνότητα των μελαμβαφών αγγείων της ελληνιστικής, κυρίως, εποχής. Στη βορειοδυτική πλευρά του οικοπέδου και λίγο νοτιότερα από το δωμάτιο, οι τοίχοι του οποίου σώζουν σε αρκετά σημεία τα επιχρίσματά τους, αποκαλύφθηκε τμήμα λιθόστρωτου δαπέδου. Είναι πολύ πιθανόν να ανήκει σε δρόμο, ο οποίος θα εξυπηρετούσε το μεγάλο αυτό οικιστικό σύνολο.

Η συνέχιση και το πέρας της ανασκαφικής έρευνας είναι απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου να διατυπωθούν τα οποιαδήποτε συμπεράσματα για τη λειτουργία των κτιρίων, τις κατασκευαστικές φάσεις τους, την οργάνωση του οικιστικού αυτού συνόλου και, φυσικά, για τη χρονολογία χρήσης του.

Μετά το πέρας των ανασκαφικών εργασιών αυτής της περιόδου, οι συντηρητές της Εφορείας στο Μουσείο της Σαλαμίνας, Π. Δεδεβέσης και Ε. Τζουμουσλή, πραγματοποίησαν στερεωτικές εργασίες στο δάπεδο του νότιου δωματίου και στα επιχρίσματα των τοίχων του βορειοδυτικά.

Οδός Αμυνείου (Ο.Τ. 7, οικόπεδο Μ. Κοτσέλη)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες στο ανωτέρω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν συνολικά έξι ταφές σε αντίστοιχα λαξεύματα στο φυσικό βραχώδες έδαφος της περιοχής. Η κάλυψή τους είχε γίνει σε δύο περιπτώσεις με κεραμίδες στρωτήρες κορινθιακού τύπου και οι υπόλοιποι τέσσερις ήταν καλυβίτες με κεραμίδες ημικυκλικής διατομής. Από τις έξι ταφές, μόνον η μία έσωζε ακέραια την κάλυψή της. Σκελετικό υλικό βρέθηκε μόνο σε δύο ταφές, ενώ μόνον οι τρεις ταφές ήταν κτερισμένες.

Δύο τάφοι περιείχαν από ένα πήλινο μυροδοχείο του α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ. και ο τρίτος τάφος μία μικρή λεκανίδα με πώμα, που χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους.

Σε απόσταση 5 μ. περίπου βορείως της συστάδας των τάφων που ερευνήσαμε, βρέθηκε ο πυθμένας μαρμάρινης σαρκοφάγου, αποτέλεσμα, πιθανώς, της οικοδόμησης ενός πολύ παλαιού οικίσκου που υπάρχει στο οικόπεδο.

Αιάντειο

Οδός Παλαμιδίου (Ο.Τ. 195, οικόπεδο Φ. Σούστη)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι και μετά την ανασκαφική έρευνα του ενός εξ αυτών και τη διαπίστωση ότι πρόκειται για τάφους που χρονολογούνται στον 8ο αι. μ.Χ., η Εφορεία μας διεβίβασε το φάκελο της ανασκαφής στην 1η ΕΒΑ, για τη συνέχιση και αποπεράτωσή της.

Ο πρώτος τάφος που ερευνήθηκε είχε διαστάσεις 3,30 (μήκ.)×1,60 μ. (πλ.) εξωτερικά, προσανατολισμό Α.-Δ. και αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,50 μ. από το επίπεδο του δρόμου. Τα τοιχώματά του ήταν χτισμένα με μέτριου μεγέθους αργούς λίθους και κονίαμα. Η επίχωσή του αποτελούνταν από χαλαρό καστανό χώμα και στο εσωτερικό του βρέθηκαν συνολικά οκτώ ανθρώπινα κρανία, που σώζονταν αποσπασματικά, καθώς και σκελετικό υλικό διάσπαρτο σε όλη την έκταση του τάφου. Τα κτερίσματά του ήταν πέντε αγγεία σε θραύσματα, ένα ακέραιο μόνωτο κύπελλο, ένα χάλκινο κοχλιάριο και μία χάλκινη περόνη. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν, επίσης, πέντε χάλκινοι ήλοι και δύο σιδερένιοι.

Το δάπεδο του τάφου αποτελούσε σκληρό στρώμα χώματος, που βρέθηκε σε βάθος 0,25 μ. από το επίπεδο του χείλους του.

Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Λ. Μακραδήμα.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΑ ΚΑΤΤΟΥΛΑ

ΑΙΓΙΝΑ

Κάμπος Μύλων (οικόπεδο Γ. Κοπανά)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν κατά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών εννέα τάφοι, λαξευμένοι στο βράχο. Όλοι βρέθηκαν επιχωματωμένοι έως το χείλος τους.

Τάφος Ι. Ήταν ορθογώνιο όρυγμα, του οποίου τα κάθετα τοιχώματα σε βάθος 0,90-1 μ. διευρύνονταν κατά 0,50-0,80 μ. προς όλες τις κατευθύνσεις. Κάτω από τα δύο μακρύτερα παράλληλα τοιχώματα του ορύγματος ο βράχος είχε κατάλληλα λαξευθεί για να δεχθεί μία πώρινη σαρκοφάγο, από την οποία δεν διασώθηκε τίποτα. Από την επίχωση περισυνελέγησαν όστρακα, ένα σχεδόν ακέραιο αβαφές αγγείο και θραύσματα χάλκινης στλεγγίδας.

Τάφος ΙΙ. Τριθάλαμος, προσιτός από φρεατόσχημη είσοδο. Έφερε υποτυπώδες περιχείλωμα για την υποδοχή των καλυπτήριων πλακών. Οι δύο θάλαμοι διέσωσαν από μία πώρινη ημικατεστραμμένη σαρκοφάγο. Στην είσοδο του ανατολικού θαλάμου βρέθηκαν ίχνη του πλίνθινου τοίχου που την έφρασσε. Δεν διασώθηκαν κτερίσματα.

Τάφος ΙΙΙ. Τριθάλαμος, προσιτός από φρεατόσχημη είσοδο. Κάτω από το δυτικό τοίχωμα της εισόδου υπήρχε κατάλληλα διαμορφωμένος χώρος, για να δεχθεί πώρινη σαρκοφάγο. Σε ένα θάλαμο διασώθηκε μόνον ο πυθμένας πώρινης σαρκοφάγου.

Τάφος ΙV. Ήταν επίμηκες ορθογώνιο όρυγμα (βάθ. 2,55 μ.) που διευρυνόταν προς τον πυθμένα και σχημάτιζε ωοειδή κάτοψη. Χρησιμοποιήθηκε για καύση νεκρού. Σε βάθος 1,80 μ. από το χείλος υπήρχε παχύ στρώμα τέφρας. Ο σκελετός διατηρήθηκε ελλιπώς. Γύρω από τη θέση του βρέθηκαν δύο τριφυλλόστομες οινοχόες, μία λήκυθος και θραύσματα αγγείων.

Τάφος V. Επιφανειακός λακκοειδής. Βρέθηκε συλημένος και γεμάτος χώμα.

Τάφος VI. Τετραθάλαμος, προσιτός από φρεατόσχημη είσοδο. Στο ένα μακρό τοίχωμα του νοτιοδυτικού θαλάμου βρέθηκαν δύο λαξευτές κόγχες. Η μία περιείχε εγχυτρισμό νηπίου, κτερισμένου με έξι σκυφίδια και μικροσκοπικό αρύβαλλο. Η δεύτερη κόγχη είχε συληθεί. Διασώθηκαν υπολείμματα του πλίθινου τοίχου που την απομόνωνε. Στον πυθμένα του βορειοδυτικού θαλάμου και στον πυθμένα της φρεατόσχημης εισόδου υπήρχαν από δύο λαξεύματα, τα οποία βρέθηκαν κενά. Στο βορειοδυτικό θάλαμο υπήρχε πώρινη

σαρκοφάγος. Γύρω της βρέθηκαν δύο μελανόμορφες λήκυθοι, μελαμβαφής σκύφος, μικροσκοπική κοτύλη και θραύσματα γυναικείου ειδωλίου.

Τάφος VII. Διθάλαμος. Οι θάλαμοι ανοίγονταν από την ίδια πλευρά της φρεατόσχημης εισόδου. Οροφή κατεστραμμένη.

Τάφος VIII. Διθάλαμος, προσιτός από φρεατόσχημη είσοδο. Στον πυθμένα του δυτικού θαλάμου βρέθηκε ταφή με κτερίσματα, δύο λύδια, μελαμβαφή λήκυθο, κύλικα και μελαμβαφή σκύφο.

Τάφος IX. Διθάλαμος. Χαμηλός με ελαφρώς αυξημένο το πλάτος του.

Από τα κινητά ευρήματα που διασώθηκαν, οι τάφοι χρονολογούνται στα τέλη του 6ου και στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

Κάμπος Μύλων (οικόπεδο Α. Μπάλια)

Κατά τη δενδροφύτευση κοντά στη νότια μεσοτοιχία του οικοπέδου βρέθηκε υπόγειος λαξευτός διθάλαμος τάφος, συλημένος και επιχωματωμένος έως το χείλος της φρεατόσχημης εισόδου του. Στην επίχωση της εισόδου βρέθηκαν αρκετοί λίθοι, τμήμα μικρής παιδικής σαρκοφάγου και τμήμα πωρόπετρας (διαστ. 1,17×0,74, πάχ. 0,36-0,43 μ.), που προερχόταν από την κάλυψη του χείλους της εισόδου. Στο θάλαμο βρέθηκε δεύτερο τμήμα πωρόπετρας (διαστ. 1,55×0,80, πάχ. 0,30-0,43 μ.), τμήματα πωρόλιθων, πεσμένες πλίνθοι, μερικά αποσαθρωμένα οστά, δύο όλπες και μία λήκυθος.

Οδός Κολοκοτρώνη 7 (οικόπεδο Η. Σβίντζου)

Κατά την εκσκαφή για τη διάνοιξη βόθρου, βρέθηκε σε βάθος 1,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους τμήμα αγωγού με κατεύθυνση Β. προς Ν. Ήταν επιχρισμένος με υδραυλικό κονίαμα. Ερευνηθέν μήκος: 8, πλάτος 0,70-0,90, ύψος 1,20 μ.

Οδός Καποδιστρίου 10 (οικόπεδο Α. Καραΐσκου)

Κατά τη διάνοιξη βόθρου στο δάπεδο της υπάρχουσας οικοδομής βρέθηκε σε βάθος -1 μ. από το οδόστρωμα λαξευμένος λακκοειδής τάφος (διαστ. 1,85×0,60, βάθ. 0,53 μ.). Ήταν συλημένος και επιχωματωμένος. Η επίχωση περιείχε πολλά σύγχρονα υλικά.

Κάμπος Μύλων (οικόπεδο Ε. Μοίρα-Πούντου)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες στο χώρο της υπό ανέγερση οικοδομής, εντοπίστηκαν δύο ορθογώνια ορύγματα (βάθ. από την επιφάνεια οικοπέδου 1,50 μ.). Βρέθηκαν επιχωματωμένα. Η επίχωση περιείχε όστρακα χρηστικών αγγείων, οστά ζώων και στον πυθμένα τέφρα. Τα τέσσερα κάθετα τοιχώματά τους ήταν επενδεδυμένα με πωρόπλακες ακανόνιστου τραπεζιοειδούς σχήματος και μικρού πάχους (0,15-0,20 μ.). Πυθμένας τους ήταν ο φυσικός βράχος, ο οποίος ήταν περισσότερο εξογκωμένος στο μέσον και πιο ομαλοποιημένος στα άκρα, όπου εδράζονταν οι κατώτεροι λίθοι των κάθετων τοιχωμάτων. Το ένα όρυγμα είχε διαστάσεις 2,55×1,12, βάθος 0,65 μ. και κατεύθυνση Α.-Δ. και το δεύτερο διαστάσεις 1,86×1,14, βάθος 1,40 μ. και κατεύθυνση Β.-Ν. Στο ίδιο βάθος από την επιφάνεια του εδάφους εντοπίστηκε πηγάδι (διάμ. 0,85-0,90 μ.) λαξευμένο στο φυσικό έδαφος, του οποίου, όμως, το ανώτερο τμήμα ήταν κτιστό.

Φανερωμένη (οικόπεδο Κ. Γεννίτσαρη)

Στο παραπάνω οικόπεδο ανασκάφηκαν 19 υπόγειοι τάφοι, προσιτοί από φρεατόσχημη είσοδο, 12 επιφανειακοί, λακκοειδείς, και ένας κιβωτιόσχημος. Όλοι οι τάφοι βρέθηκαν επιχωματωμένοι έως το χείλος τους. Οι περισσότεροι υπόγειοι τάφοι ήταν διθάλαμοι με προσανατολισμό θαλάμων Β.-Ν.

Τάφος I. Διθάλαμος. Οι θάλαμοι ανοίγονταν στο νότιο και το δυτικό τοίχωμα της φρεατόσχημης εισόδου. Ο νότιος περιείχε δύο πώρινες σαρκοφάγους και ο δυτικός μία για ενήλικα και μία παιδική. Στη βορειοανατολική γωνία της φρεατόσχημης εισόδου, στον πυθμένα, υπήρχε κυκλικός αβαθής λάκκος.

Τάφος II. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Βρέθηκε κενός. Στην οροφή του βόρειου θαλάμου είχε διανοιχθεί όρυγμα (θρακιά) για τη φύτευση δένδρου.

Τάφος III. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Κάθε θάλαμος περιείχε από μία πώρινη σαρκοφάγο.

Τάφος IV. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Ο νότιος θάλαμος περιείχε ημικατεστραμμένη πώρινη σαρκοφάγο. Τμήμα του βόρειου και του νότιου στενού τοιχώματος των θαλάμων είχε καταπέσει και οι θάλαμοι επικοινωνούσαν με θαλάμους άλλων τάφων.

Τάφος V. Οι θάλαμοι ανοίγονταν στο ανατολικό και το δυτικό τοίχωμα της φρεατόσχημης εισόδου. Δεν εντοπίστηκε κανένα ίχνος ταφής.

Τάφος VI. Διθάλαμος. Θάλαμοι μικροί με στρογγυλεμένες γωνίες. Μικρές και οι διαστάσεις της φρεατόσχημης εισόδου. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο μέγεθός του. Βρέθηκε κενός (κανένα ίχνος ταφής).

Τάφος VII. Διθάλαμος. Οι θάλαμοι ανοίγονταν κάτω από το νότιο και το δυτικό τοίχωμα της φρεατόσχημης εισόδου.

Τάφος VIII. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Θάλαμοι στενοί και χαμηλοί. Οροφή θαλάμων και τοιχώματα φρεατόσχημης εισόδου αποσαθρωμένα. Στην είσοδο και των δύο θαλάμων τεμάχια πλίνθων. Στο βόρειο θάλαμο εγχυτρισμός, στο νότιο, κατά μήκος του ανατολικού τοιχώματος, ταφή στον πυθμένα με το κρανίο προς την πλευρά της εισόδου.

Τάφος IX. Ο μεσότοιχός του με τον τάφο VII έχει καταρρεύσει και οι τοίχοι επικοινωνούν. Προσιτός από λαξευμέ-

νη στο βράχο κλίμακα. Κατά μήκος των τριών τοιχωμάτων του θαλάμου από ένας κιβωτιόσχημος τάφος. Τοιχώματα επιχρισμένα με λευκό κονίαμα. Δεν ολοκληρώθηκε η έρευνα λόγω επικινδυνότητας. Ο θάλαμος εκτεινόταν κάτω από την όμορη ιδιοκτησία.

Τάφος Χ. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Οροφή βόρειου θαλάμου μερικώς κατεστραμμένη από τον επιφανειακό τάφο 6. Η οροφή είχε εν πολλοίς καταπέσει. Το νότιο στενό τοίχωμα του νότιου θαλάμου είχε καταπέσει και ο θάλαμος επικοινωνούσε με τους θαλάμους άλλων τάφων.

Τάφος ΧΙ. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Η οροφή του βόρειου θαλάμου είχε καταπέσει και του νότιου ήταν σαθρή.

Τάφος ΧΙΙ. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Θάλαμοι στενοί και χαμηλοί.

Τάφος ΧΙΙΙ. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Επιμελώς λαξευμένος. Καλή διατήρηση. Στον πυθμένα της φρεατόσχημης εισόδου ορθογώνιο όρυγμα. Περιείχε τέφρα (χωρίς οστά ή θραύσματα αγγείων).

Τάφος ΧΙΥ. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Φρεατόσχημη είσοδος, κατεστραμμένη. Θάλαμοι στενοί και χαμηλοί. Η οροφή διατηρήθηκε σε καλή κατάσταση πλην του μικρού τμήματος στα νότια.

Τάφος ΧΥΙ. Διθάλαμος. Προσανατολισμός θαλάμων Β.-Ν. Στο βόρειο θάλαμο, κατά μήκος του δυτικού τοιχώματος, πώρινη σαρκοφάγος από την οποία διασώθηκε μόνον ο πυθμένας. Θάλαμοι στενοί, χαμηλοί, με οροφή αποκολλημένη εν πολλοίς. Τα πλευρικά τοιχώματα των θαλάμων έχουν καταρρεύσει από τη μέση του ύψους τους και πάνω.

Τάφος ΧΥΙΙ. Διθάλαμος. Θάλαμοι ανοιγμένοι κάτω από το ανατολικό και το δυτικό τοίχωμα της φρεατόσχημης εισόδου, στενοί και χαμηλοί. Κατά μήκος της νότιας μακράς πλευράς του ανατολικού θαλάμου πώρινη σαρκοφάγος. Τοιχάριο από αδούλευτες πέτρες κατά μήκος του νότιου τοιχώματος.

Τάφος ΧΥΙΙΙ. Διθάλαμος. Θάλαμοι με προσανατολισμό Β.-Ν. Στο νότιο θάλαμο, κατά μήκος του ανατολικού τοιχώματος, πυθμένας πώρινης σαρκοφάγου.

Τάφος ΧΙΧ. Διθάλαμος. Θάλαμοι με προσανατολισμό Α.-Δ. Κατά μήκος του νότιου τοιχώματος του ανατολικού θαλάμου ημικατεστραμμένη πώρινη σαρκοφάγος. Το νότιο τοίχωμα του δυτικού θαλάμου επισκευασμένο με αργούς λίθους.

Ο μοναδικός κιβωτιόσχημος τάφος που βρέθηκε, εντοπίστηκε κοντά στο βόρειο όριο του οικοπέδου, στον πυθμένα μεγάλου ορθογώνιου ορύγματος. Περιείχε δύο νεκρούς με το κρανίο προς Ν. Παρόλο που οι τάφοι ήταν συληµένοι, βρέθηκαν αρκετά κινητά ευρήματα τα οποία τοποθετούν τη χρήση των τάφων από τα τέλη του 6ου έως τον 4ο αι. π.Χ.

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

Τ ρ ο ι ζ ή ν α

Οικόπεδο Α. Σπηλιοπούλου-Σαραντοπούλου

Σωστική ανασκαφή στο εν λόγω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται μέσα στο σύγχρονο οικισμό της Τροιζήνας, στην περιοχή του ανατολικού νεκροταφείου της αρχαίας πόλης, έφερε στο φως 15 τάφους (Εικ. 44). Συγκεκριμένα, ερευνήθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι, δύο κεραμοσκεπείς, τέσσερις εγχυτρισμοί, τρεις ταφές σε λάκκο, μία καύση, μία ταφή σε λάρνακα και μία σε πίθο. Όλες οι ταφές εντοπίστηκαν νοτίως τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., κατασκευασμένου από αργούς λίθους, ο οποίος φαίνεται ότι αποτελούσε το νότιο ανάλημμα δρόμου. Τον τοίχο αυτό έχει διακόψει σε ένα σημείο η ανέγερση ταφικού μνημείου, το οποίο είχε πρόσοψη προς την πλευρά του δρόμου. Από το μνημείο, που είχε πιθανότατα τη μορφή ταφικού περιβόλου, σώζονταν δύο δόμοι, κατασκευασμένοι με ορθογώνιες μαρμάρινες πλίνθους κατά το ισόδομο σύστημα (Εικ. 45). Οι τάφοι που ερευνήθηκαν ήταν οι εξής:

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 2,11×0,97 μ., με προσανατολισμό Β.-Ν. Ήταν κατασκευασμένος και καλυμμένος με πλάκες πωρόλιθου. Περιείχε τέσσερις σκελετούς ενηλίκων σε ύπτια εκτεταμένη θέση, με τα κρανία προς Ν., οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι ο ένας επάνω στον άλλο και φαίνεται ότι ανήκαν σε διαδοχικές ταφές. Η πρώτη ταφή, που χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., ήταν κτερισμένη με λίγα μελαμβαφή αγγεία (δύο σκύφους, έναν κάνθαρο και ένα πινάκιο), μία χάλκινη ομφαλωτή φιάλη (Εικ. 46) και ένα χάλκινο σκύφο. Με την ίδια ταφή πιθανότατα σχετίζονταν ένα πήλινο χυτρίδιο, ένα κάλυμμα χάλκινου πτυκτού κατόπτρου, ένας χάλκινος κώδων με σιδερένιο κρουστήρα και ένας χάλκινος επιχρυσωμένος δακτύλιος. Η δεύτερη ταφή χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ., όπως φανερώνουν δύο οινοχόες με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος». Η τρίτη ταφή, που χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ., ήταν κτερισμένη με μία πήλινη λάγυνο, ένα «μελανοδοχείο» και τρία ατρακτόσχημα μυροδοχεία. Στην τελευταία ταφή φαίνεται ότι ανήκει μία πήλινη λάγυνος του 1ου αι. π.Χ. Ο τάφος περιείχε, επίσης, δύο αβαφή σκυφίδια, δύο σιδερένιες στλεγγίδες, που διατηρούσαν τον κρίκο ανάρτησής τους και σιδερένιους ηλίσκους, πιθανότατα από υποδήματα.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 2,12×0,90 μ., με προσανατολισμό Β.-Ν. Ήταν κατασκευασμένος και καλυμμένος με πλάκες ανδεσίτη. Περιείχε μία ταφή ενήλικα με πλούσια κτέριση. Στα σημαντικότερα κτερίσματά της συγκαταλέγονται ένας χάλκινος κάνθαρος (Εικ. 47) και ένας κάνθαρος με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος», που φέρει την επιγραφή *ΥΓΙΕΙΑΣ* (Εικ. 48) και ανήκει στην κατηγορία των «γραμματικών εκπωμάτων» (αγγεία με αφιέρωση σε κάποια θεότητα). Ο τάφος περιείχε, επίσης, έναν ακόμη

Εικ. 44. Τροιζήνα. Οικόπεδο Α. Σπηλιοπούλου-Σαραντοπούλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 45. Τροιζήνα. Οικόπεδο Σπηλιοπούλου-Σαραντοπούλου. Ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου. Το ταφικό μνημείο και οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 1, 2 και 3.

μελαμβαφή κάνθαρο, ένα μελαμβαφή λύχνο, μία μελαμβαφή φιάλη, ένα μελαμβαφές αλατοδοχείο, δύο γκρίζα ατρακτοειδή μυροδοχεία, ένα αβαφές χυτρίδιο, ένα αβαφές σκυφίδιο, ένα χάλκινο κώδωνα με σιδερένιο κρουστήρα, ένα χάλκινο κάτοπτρο, τρεις σιδερένιες στλεγγίδες και τρεις σιδερένιες αιχμές βελών. Τα παραπάνω ευρήματα χρονολογούν τον τάφο στο β΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 2,35×0,85 μ., με προσανατολισμό Β.-Ν. Ήταν κατασκευασμένος και καλυμμένος

Εικ. 46. Τροιζήνα. Οικόπεδο Σπηλιοπούλου-Σαραντοπούλου. Ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου. Χάλκινη φιάλη από τον τάφο 1.

Εικ. 47. Τροιζήνα. Οικόπεδο Σπηλιοπούλου-Σαραντοπούλου. Ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου. Χάλκινος κάνθαρος από τον τάφο 2.

Εικ. 48. Τροιζήνα. Οικόπεδο Σπηλιοπούλου-Σαραντοπούλου. Ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου. Μελαμβαφής κάνθαρος από τον τάφο 2.

με πλάκες από κογχυλιάτη λίθο. Περιείχε τρεις ταφές ενηλίκων, χρονολογούμενες από το 2ο αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. μ.Χ. Ο σκελετός της τελευταίας ταφής ήταν τοποθετημένος σε συνεσταλμένη θέση, επί του δεξιού πλευρού, ενώ οι άλλοι δύο ήταν παραμερισμένοι κοντά στα πόδια του. Στα κτερίσματά του περιλαμβάνονται ένα πλαστικό αγγείο σε μορφή κεφαλής αγοριού, το οποίο εντάσσεται στην κατηγορία magenta ware, ένα δίωτο ερυθροβαφές αγγείο, ένα βολβοειδές μυροδοχείο, μία μολύβδινη πυξίδα, ένα οστέινο κοχλιάριο και ένα χάλκινο νόμισμα.

Τάφος 4. Εγχυτρισμός. Το αγγείο εγχυτρισμού ήταν μία ημιβαφής οινοχόη που περιείχε οστά βρέφους. Το αγγείο ήταν τοποθετημένο σε όρθια θέση και είχε το στόμιό του καλυμμένο με έναν πλακοειδή λίθο. Δίπλα στο αγγείο εγχυτρισμού βρέθηκε ένας χάλκινος δίσκος πτυκτού κατόπτρου. Η ταφή χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή.

Τάφος 5. Κεραμοσκεπής, σε μορφή καλυβίτη, με προσανατολισμό Α.-Δ. Περιείχε ένα σκελετό σε ύπτια εκτεταμένη θέση με το κρανίο προς Α. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν ένα αβαφές σκυφίδιο και ένα αργυρό αιγινίτικο νόμισμα του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 6. Ενταφιασμός νηπίου σε πίθο, ο οποίος είχε επιδιορθωθεί με μολύβδινους συνδέσμους. Ο πίθος είχε τοποθετηθεί οριζόντια πάνω στο χώμα. Η ταφή ήταν κτερισμένη με δύο μελαμβαφείς κανθάρους, μία τριφυλλόστομη οινοχόη με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος» (Εικ. 49), δύο μελαμβαφή θήλαστρα, δύο μυροδοχεία, δύο δίωτα αβαφή σκυφίδια, ένα ερυθροβαφές φιαλίδιο, ένα χυτρίδιο, δύο σιδερένιους δακτυλίους και πέντε πήλινα ειδώλια, που ανήκαν σε γνωστούς τύπους της ελληνιστικής εποχής: δύο ειδώλια χορευτριών, μία καθιστή πλαγγόνα και δύο πτερωτούς έρωτες (ο ένας στον τύπο της παιδικής, τυλιγμένης με ιμάτιο, μορφής και ο άλλος στον τύπο του γυμνού εφήβου). Η ταφή χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή.

Τάφος 7. Λάκκος με ταφή νηπίου σε ύπτια εκτεταμένη θέση. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. Περιείχε ένα ερυθρόμορφο αρυβαλλοειδές ληκύθιο του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. και ένα ειδώλιο γυμνής ανδρικής νεανικής μορφής.

Τάφος 8. Εγχυτρισμός σε αβαφή στάμνο, που ήταν τοποθετημένος σε πλάγια θέση και είχε το στόμιο φραγμένο με πλακοειδή λίθο. Περιείχε ένα σκύφο με μελανό γάνωμα, μία αβαφή οινοχόη και μία μικρογραφική ευρύπεδη οινοχόη. Τα ευρήματα οδηγούν σε μια χρονολόγηση προς τα τέλη του 8ου ή τις αρχές του 7ου αι. π.Χ.

Τάφος 9. Κεραμοσκεπής, με προσανατολισμό Β.-Ν. Ο τάφος ήταν διαταραγμένος. Περιείχε ένα σκελετό, αλλά δεν εντοπίστηκαν κτερίσματα. Από την κεραμική της επίχωσής του συμπεραίνεται η χρονολόγησή του στους κλασικούς χρόνους.

Τάφος 10. Μικρή πήλινη λάρνακα με ταφή βρέφους, των αρχών του 7ου αι. π.Χ. Πάνω στη λάρνακα είχαν αποτεθεί

Εικ. 49. Τροιζήνα. Οικόπεδο Σπηλιοπούλου-Σαραντοπούλου. Ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου. Οινοχόη με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» από τον τάφο 6.

ένα θήλαστρο, μία πρωτοκορινθιακή πυξίδα και δύο πρωτοκορινθιακοί αρύβαλλοι (Εικ. 50).

Τάφος 11. Εγχυτρισμός σε γραπτό αμφορέα με λαβές στην κοιλιά, του 10ου αι. π.Χ. (Εικ. 50).

Τάφος 12. Ταφή σε λάκκο, με προσανατολισμό Β.-Ν. Περιείχε ένα σκελετό σε ύπτια εκτεταμένη θέση, με το κρανίο προς Ν. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα.

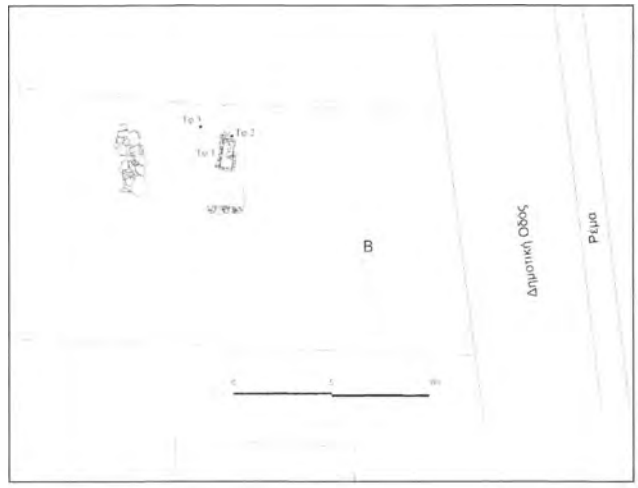
Τάφος 13. Ταφή σε λάκκο, με προσανατολισμό Β.-Ν. Περιείχε ένα σκελετό σε ύπτια εκτεταμένη θέση, με το κρανίο προς Ν. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα.

Τάφος 14. Εγχυτρισμός σε αβαφές αμφοροειδές αγγείο. Περιείχε ένα ολόβαφο μόνωτο κύπελλο, ένα κύπελλο τύπου Φαλήρου με γραπτή διακόσμηση και μία ολόβαφη τριφυλλόστομη οινοχοΐσκη. Η ταφή χρονολογείται στην υπογεωμετρική περίοδο.

Τάφος 15. Νεκρική πυρά πρωτογενούς καύσης, του 4ου αι. π.Χ. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονταν τμήματα δύο χάλκινων αγγείων (μιας άποδης κύλικας και μιας αρύταινας), ένας μελαμβαφής κάνθαρος, ένας μελαμβαφής σκύφος αττικού τύπου, ένα μελαμβαφές κύπελλο τύπου bolsal και ένα μελαμβαφές «αλατοδοχείο». Εδώ βρέθηκαν, επίσης, μερικά θραύσματα ενός σιδερένιου ξίφους, από το οποίο διασώθηκαν και σπαράγματα της οστέινης επένδυσης της λαβής του, που ήταν διακοσμημένη με εγχάρακτο μαίανδρο. Δίπλα σε αυτή την πυρά αποκαλύφθηκαν θραύσματα από το σώμα και το χείλος ενός ερυθρόμορφου καλυκωτού κρατήρα των αρχών του 4ου αι. π.Χ., με παράσταση της επιστροφής του Ηφαίστου στον Όλυμπο (η τεχνοτροπία κοντά στον Ζ. του Προνόμου).

Εικ. 50. Τροιζήνα. Οικόπεδο Σπηλιοπούλου-Σαραντοπούλου. Ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου. Οι ταφές 10 και 11.

Εικ. 51. Τροιζήνα. Οικόπεδο Μ. Ηρειώτη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οικόπεδο Μ. Ηρειώτη

Στο εν λόγω οικόπεδο, που βρίσκεται μέσα στο σύγχρονο οικισμό της Τροιζήνας (ανατολικά της αρχαίας πόλης), διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή, που έφερε στο φως τμήμα νεκροταφείου γεωμετρικών χρόνων (Εικ. 51). Αποκαλύφθηκε κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος (Τάφος 1), διαστ. 2×1 μ., με προσανατολισμό Β.-Ν. Τα τοιχώματά του παρουσίαζαν ελαφρά σύγκλιση προς τη νότια πλευρά, όπου σχημάτιζαν πιθανότατα υποτυπώδη αψίδα. Η κάλυψη του τάφου αποτελείτο από πλακοειδείς λίθους ακανόνιστου σχήματος. Περιείχε ένα σκελετό σε συνεσταλμένη θέση, με το κρανίο προς Ν. (Εικ. 52). Ο νεκρός ήταν κτερισμένος μόνο με ένα σφυρήλατο χάλκινο δακτύλιο. Στην εσωτερική επίχωση του τάφου βρέθηκαν όστρακα γεωμετρικών χρόνων. Στο νότιο πέρας του τάφου, όπου το τοίχωμά του φαίνεται ότι σχημάτιζε μικρή αψίδα, βρέθηκε μία αβαφής υδρία από κιτρινωπό πηλό, η οποία περιείχε τα οστά ενός βρέφους (Τάφος 2). Το κάτω μέρος του αγγείου ήταν σφηνωμένο μέσα στον τάφο και είχε στον πυθμένα τεχνητή διαμπερή οπή. Από το στοιχείο αυτό εικάζεται ότι ίσως πρόκειται για ένα σκεύος που αρχικά χρησίμευε για την τέλεση χοών προς τιμήν του νεκρού και στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για τον ενταφιασμό του βρέφους. Δυτικότερα του Τάφου 1 εντοπίστηκε ένας άλλος εγχυτρισμός, σε πιθοειδές αγγείο από σκούρο καστανό πηλό (Τάφος 3). Το αγγείο ήταν πλάγια τοποθετημένο και είχε το στόμιό του φραγμένο με πλακοειδή λίθο.

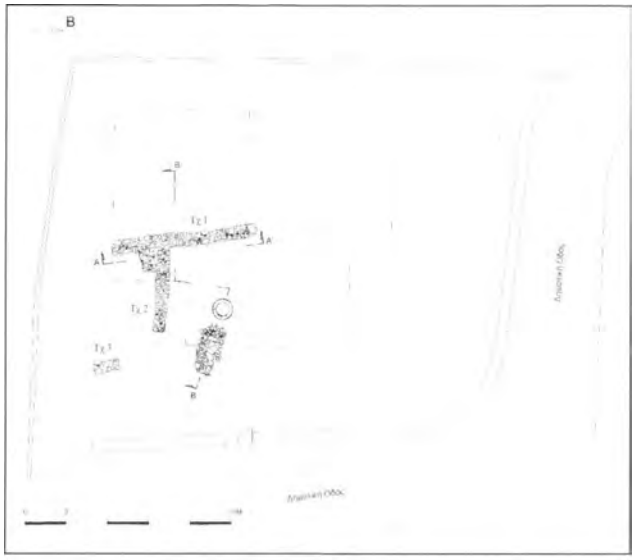
Νοτιότερα από τους τάφους και στο ίδιο στρώμα με εκείνους αποκαλύφθηκε, σε μήκος 1,90 μ., ένας τοίχος πλ. 0,40 μ., κατασκευασμένος από αργούς λίθους, με κατεύθυνση Α.-Δ. Η αποσπασματική του διατήρηση δεν επιτρέπει ασφαλή συμπεράσματα, αλλά ίσως αυτός ανήκε σε έναν περίβολο του νεκροταφείου. Δυτικότερα από τους γεωμετρικούς τάφους και σε βαθύτερο στρώμα αποκαλύφθηκε, σε μήκος 4 μ., ένας ισχυρός τοίχος από αργολιθοδομή, πλ. 1,50 μ. Ο τοίχος αυτός είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και σχημάτιζε ελαφρά καμπύλη. Στο στρώμα της επίχωσής του βρέθηκαν λίγα θραύσματα υστεροελλαδικής κεραμικής.

Εικ. 52. Τροιζήνα. Οικόπεδο Μ. Ηρειώτη. Ο κιβωτιόσχημος τάφος 1.

Οικόπεδο Χ. Πανέρη

Στο εν λόγω οικόπεδο, μέσα στο σύγχρονο οικισμό της Τροιζήνας, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή, που έφερε στο φως τμήμα διμερούς κτιρίου της ύστερης αρχαιότητας (Εικ. 53). Το κτίριο, το οποίο διατηρήθηκε αποσπασματικά, είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και ήταν δομημένο με αργούς λίθους. Ο τοίχος της δυτικής μακράς πλευράς του (τχ 1) είχε πλάτος 0,60-0,70 και σώθηκε σε μήκος 7 μ. Ο εγκάρσιος τοίχος που χώριζε το κτίριο σε δύο δωμάτια

Εικ. 53. Τροιζήνα. Οικόπεδο Χ. Πανέρη. Κάτοψη της ανασκαφής.

(τχ 2) είχε πλάτος 0,60 και σώθηκε σε μήκος 4 μ. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε, σε μήκος 1,20, ένας τοίχος πλ. 0,50-0,60 μ. (τχ 3), παράλληλος προς τον τοίχο 1, ο οποίος φαίνεται ότι αποτελούσε την ανατολική μακρά πλευρά του κτιρίου. Στη βορειοδυτική γωνία του νότιου δωματίου του κτιρίου υπήρχε μία κτιστή ορθογώνια κατασκευή. Στο κέντρο περίπου του βόρειου δωματίου εντοπίστηκε ένας κυκλικός λάκκος και λίγο ανατολικότερα, σε στρώμα ανώτερο της θεμελίωσης του κτιρίου, ένα στρώμα από αργούς λίθους, που κατελάμβανε χώρο διαστ. 2,30×1,30 μ.

Η κεραμική από την επίχωση του κτιρίου περιλαμβάνει όστρακα του 5ου-6ου αι. μ.Χ. Στα ευρήματα συγκαταλέγεται και ένα μολυβδόβουλλο των πρωτοβυζαντινών χρόνων, στο οποίο αναγράφεται το όνομα *Ἐπιφάνιος* (Εικ. 54).

Αγροτεμάχιο Π. Μπουτσιφάκου

Το εν λόγω αγροτεμάχιο βρίσκεται στην περιοχή της αρχαίας πόλης της Τροιζήνας, 200 μ. περίπου βορειοανατολικά της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, δηλαδή λίγο βορειότερα του χώρου που θεωρείται ότι κατελάμβανε η αρχαία αγορά. Περιορισμένης έκτασης δοκιμαστική ανασκαφή που διενεργήθηκε εδώ με αφορμή αίτημα του ΤΟΕΒ της Τροιζήνας για τη διάνοιξη γεώτρησης στο σημείο αυτό, έφερε στο φως τμήμα της θεμελίωσης ενός κτιρίου με προσανατολισμό Β.-Ν. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από λαξευμένους και αργούς λίθους, που συνδέονταν με ασβεστοκονίαμα. Ο ανατολικός τοίχος του κτιρίου, που είχε πλάτος 0,60-0,70 μ., ανασκάφηκε σε μήκος 3,20 μ., ενώ ο βόρειος τοίχος, πλ. 0,50 μ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,10 μ.

Εικ. 54. Τροιζήνα. Οικόπεδο Χ. Πανέρη. Μολυβδόβουλλο των πρωτοβυζαντινών χρόνων.

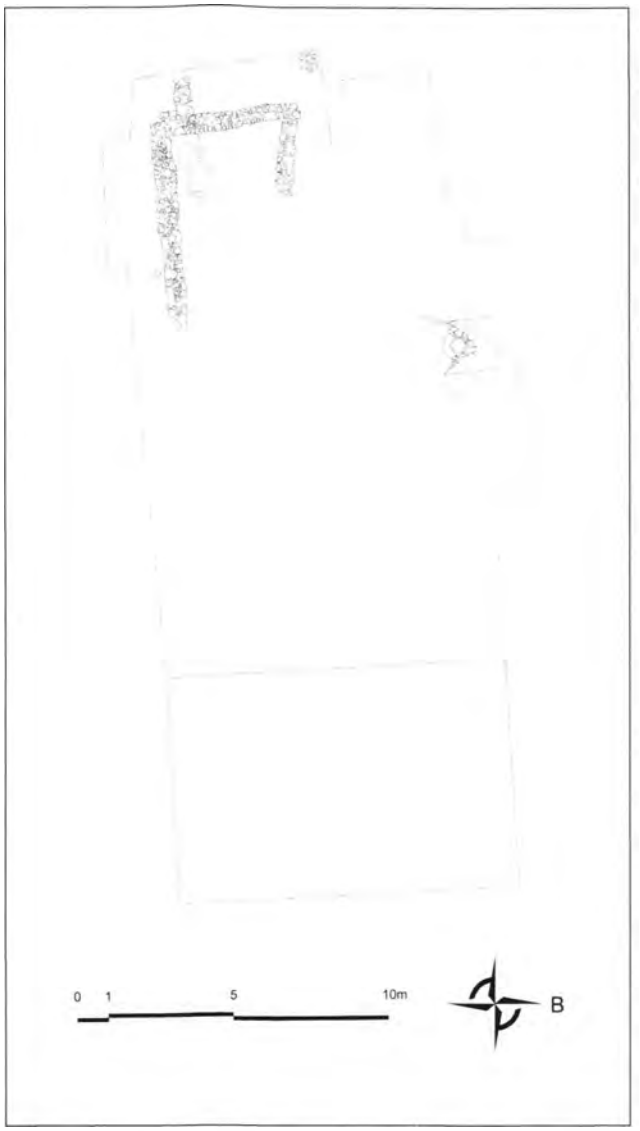

Εικ. 55. Τροιζήνα. Αγροτεμάχιο Π. Μπουτσιφάκου. Τμήμα κτιρίου των υστερορρωμαϊκών χρόνων.

Το κτίριο διαιρούσε εσωτερικά σε δύο χώρους ένας τοίχος πλ. 0,50 μ., από τον οποίο σώθηκαν δύο λαξευτοί ορθογώνιοι λίθοι, συνολ. μήκ. 1,20 μ. Στο βορειότερο χώρο αποκαλύφθηκε δάπεδο από ασβεστοκονίαμα, στο οποίο εδράζονταν δύο πήλινοι αγωγοί που σχημάτιζαν ορθή γωνία και κατέληγαν σε τρίτο αγωγό (Εικ. 55). Στο νοτιότερο χώρο αποκαλύφθηκε δάπεδο από πήλινες ορθογώνιες πλάκες. Η επίχωση του κτιρίου απέδωσε κεραμική και άλλα ευρήματα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

Θέση Άγιος Κωνσταντίνος Τακτικούπολης (αγροτεμάχιο Ευ. Χριστόφα)

Στο εν λόγω αγροτεμάχιο ήλθε στο φως τμήμα κτιρίου, πιθανότατα αγροικίας, των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (Εικ. 56). Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε το νοτιότερο τμήμα ενός επιμήκους ορθογώνιου δωματίου με προσανατολισμό Β.-Ν. και μικρό τμήμα ενός δεύτερου δωματίου, προς Ν. εκείνου. Οι τοίχοι, πλ. 0,60 μ. περίπου, ήταν δομημένοι με μικρούς αργούς λίθους, που συνδέονταν με ασβεστοκονίαμα. Σε τομή που διανοίχθηκε στα βορειοδυτικά αυτών των αρχιτεκτονικών καταλοίπων βρέθηκε στη θέση του, στερεωμένος με λίγες πέτρες σε δάπεδο από πατημένο χώμα, ένας μεγά-

Εικ. 56. Τροιζήνα, Άγιος Κωνσταντίνος Τακτικούπολης. Κάτοψη της ανασκαφής.

λος πίθος με κομβιόσχημο πυθμένα, ο οποίος περιείχε υπολείμματα αποθηκευμένων καρπών.

ΠΟΡΟΣ

Ασκέλι (οικόπεδο Δήμου Πόρου)

Στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα ενός εργαστηρίου κεραμικής των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (Εικ. 57). Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ανασκάφηκαν εγκαταστάσεις για την επεξεργασία του πηλού. Οι έρευνες έφεραν στο φως δύο πεταλόσχημες δεξαμενές, με κατεύθυνση Α.-Δ., σε αντιθετική διάταξη. Τα τοιχώματά τους ήταν επενδεδυμένα με κάθετα τοποθετημένες επιμήκεις πλάκες από σχιστόλιθο και το δάπεδό τους ήταν στρωμένο με μικρότερες λίθινες πλάκες, ακανόνιστου σχήματος (Εικ. 58). Οι δύο δεξαμενές διαχωρίζονταν μεταξύ τους με τοίχο από αργούς λίθους, καμπύλης πορείας. Στα νότια της ανατολικότερης δεξαμενής αποκαλύφθηκαν δάπεδο από οπτοπλίνθους και ένας αγωγός ορθογώνιας διατομής, από πήλινες πλίνθους, με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο αγωγός κατευθυνόταν προς το αψιδωτό τμήμα της δεξαμενής και πιθανότατα χρησίμευε για τη διοχέτευση νερού σε αυτήν. Βορείως της ίδιας δεξαμενής και σε ψηλότερο επίπεδο αποκαλύφθηκε ένα άλλο δάπεδο από οπτοπλίνθους. Από την επίχωση των εγκαταστάσεων προέκυψε άφθονη κεραμική των ύστερων ρωμαϊκών, βυζαντινών και νεότερων χρόνων.

Οι εγκαταστάσεις του εργαστηρίου φαίνεται ότι εκτείνονταν και στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, στο οποίο δεν διενεργήθηκε έρευνα, αλλά κατά τις δοκιμαστικές τομές εντοπίστηκαν τα ίχνη κεραμικού κλιβάνου. Η ανασκαφική έρευνα δεν ολοκληρώθηκε, καθώς αποσύρθηκε από το Δήμο το αίτημα για οικοδόμηση.

ΜΑΡΙΑ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ

ΣΑΛΑΜΙΝΑ

Τύμβος των Σαλαμινομάχων

Το Σεπτέμβριο του 2006, μετά την πρόθεση του νομάρχη Πειραιά και της Δημοτικής Αρχής της Σαλαμίνας να εγκαταστήσουν σύγχρονο γλυπτό έργο στην κορυφή του Τύμβου των Σαλαμινομάχων, παρά την αντίθετη άποψη της Εφορείας η οποία είχε επανειλημμένα εκφραστεί με σχετικά έγγραφά της, παράλληλα με την επί 24ώρου φύλαξη της περιοχής, προχωρήσαμε και σε καθαρισμό σε όλες τις κλιτύς του χαμηλού λόφου του Τύμβου. Τελικά, το γλυπτό στήθηκε με τρόπο πραξικοπηματικό, παρά τις προσπάθειες των αρχαιοφυλάκων της Σαλαμίνας να αποτρέψουν τη διέλευση των βαρέων οχημάτων από τον Τύμβο και παρά την προσπάθεια της Αστυνομίας να εφαρμόσει το νόμο. Μέχρι σήμερα το γλυπτό αυτό δεν έχει καθαιρεθεί, παρά την αντίθετη απόφαση του ΚΑΣ.

Μετά τον καθαρισμό από τη βλάστηση σε πολλά σημεία της περιφέρειας του Τύμβου, διαπιστώσαμε τα ακόλουθα:

Όλη η περιφέρεια του λόφου της μαγούλας είναι διάσπαρτη από θραύσματα αγγείων όλων των περιόδων, από την προϊστορική έως και τη βυζαντινή.

Περιμετρικά της κορυφής του λόφου (στη νοτιοδυτική, τη νότια και τη βορειοανατολική πλευρά) και στο βραχώδες στρώμα του είναι ορατά τρία σπηλαιώδη ανοίγματα, λαξευμένα στο φυσικό βράχο, οι είσοδοι των οποίων κλείνουν είτε με φυσικό χώμα είτε με ογκόλιθους μεγάλου μεγέθους. Άξιο

Εικ. 57. Πόρος. Ασκέλι. Οικόπεδο Δήμου Πόρου. Τμήμα εργαστηρίου κεραμικής των υστερορρωμαϊκών χρόνων. Κάτοψη.

Εικ. 58. Πόρος. Ασκέλι. Οικόπεδο Δήμου Πόρου. Η δυτική δεξαμενή του υστερορρωμαϊκού εργαστηρίου κεραμικής από Ν.

Εικ. 59. Σαλαμίνα. Τύμβος των Σαλαμινομάχων. Το σπηλαιώδες άνοιγμα, αριστερά, και ο ημικυκλικός περίβολος.

επισήμανσης είναι ότι νοτίως του σπηλαιώδους ανοίγματος της νότιας πλευράς και σε απόσταση 4 μ. περίπου από αυτό, στην κατωφέρεια του υψώματος, διαπιστώθηκε ισχυρός ημικυκλικός τοίχος, ανοίγματος 11 μ., κατασκευασμένος από μεγάλους ακατέργαστους ογκόλιθους (Εικ. 59).

Στην ανατολική πλευρά, όπου το έτος 1975 είχε ισοπεδωθεί αυθαίρετα τμήμα του λόφου από την ιδιοκτήτρια εταιρεία, είναι ορατό, στην παρειά του υψώματος, λάξευμα ταφικής πυράς, το οποίο αποκάλυψε πιθανότατα η βαθμιαία με το χρόνο και τις βροχές υποχώρηση των χωμάτων. Η ανασκαφική έρευνα στην πλευρά αυτή, που είχε πραγματοποιηθεί το επόμενο έτος από τον αρχαιολόγο Π. Ζορίδη, είχε φέρει στο φως εκτεταμένο νεκροταφείο των κλασικών και υστεροκλασικών χρόνων με 63 τάφους, σε μια έκταση 576 τ.μ. περίπου. Βέβαια, από την ισοπέδωση (σε βάθ. 15 μ.) της κλιτύος του Τύμβου και του χώρου της ανατολικής πλευράς, μαζί με τον ανεπανόρθωτο τραυματισμό του χώρου καταστράφηκε και ένας μικρός βωμός, ο οποίος είχε αποκαλυφθεί στην πρώτη ανασκαφική έρευνα του Τύμβου από τον αρχαιολόγο Η. Τσιριβάκο το έτος 1966, καθώς και αρκετοί τάφοι. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι «...ογκόλιθοι του καταστραφέντος κτίσματος μετά των χωμάτων, μεταφέρθηκαν εντός των ναυπηγείων διά να χρησιμοποιη-

Εικ. 60. Σαλαμίνα. Τύμβος Σαλαμινομάχων. Ορθογώνιες κατασκευές. Κάτοψη.

Εικ. 61. Σαλαμίνα. Τύμβος των Σαλαμινομάχων. Το λάξευμα της ταφικής πυράς 1 με την αύλακα από Α.

θούν προς επίχωσιν εις τας εκτελούμενας εκεί ναυπηγικάς εγκαταστάσεις...» (αναφορά του Π. Ζορίδη στην Εφορεία μετά την καταστροφή, στις 7-5-1975).

Στα βόρεια πρανή του λόφου, μετά τον καθαρισμό από την οργιώδη βλάστηση, αποκαλύψαμε τις ορθογώνιες κατασκευές (Εικ. 60) που είχαν επισημανθεί από όλες τις προηγούμενες έρευνες του χώρου και πολλοί ανασκαφείς είχαν υποθέσει ότι ίσως εκεί να βρισκόταν το Πολυάνδριο που αναφέρεται στις πηγές. Πρόκειται για τρεις (και μία κατεστραμμένη) ορθογώνιες κατασκευές από μία σειρά μεγάλου μεγέθους ογκόλιθων (διαστ. 3,50×4 μ.), που είναι διατεταγμένες με κατεύθυνση Α.-Δ. στους πρόποδες της βόρειας πλευράς του λόφου. Κατά τις προηγούμενες έρευνες, η περιοχή των κατασκευών αυτών είχε αποδώσει όστρακα των αρχών του 5ου αι. π.Χ.

Όταν απομακρύνθηκε η βλάστηση, στο εσωτερικό της πρώτης από Α. κατασκευής διαγράφηκε ορθογώνιο λάξευμα ταφικής πυράς (Εικ. 61). Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., διαστάσεις 2,20×1,30 μ. και το διέσχιζε κατά μήκος αύλακα πλ. 0,50 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. Το όριό του διαγράφηκε καθαρά με γραμμή πυρακτωμένου χώματος. Η επίχωση της πυράς ήταν πολύ χαλαρή, γκρίζου χρώματος, λόγω της μεγάλης περιεκτικότητάς της σε στάχτη, και αφαιρέθηκε σε στρώματα πάχ. 0,10 μ., ενώ τα χώματα κοσκινίζονταν. Σε βάθος 0,30 μ. από το επίπεδο λάξευσής της, στη δυτική της πλευρά, αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος χωρίς ίχνη πυράς και με κλίση προς το κέντρο της, ενώ στην ανατολική πλευρά, από αυτό το επίπεδο και κάτω, άρχισαν να αποκαλύπτονται διάσπαρτα οστά και κάρβουνα της καύσης. Σε βάθος 0,60 μ. από το επίπεδο λάξευσης, στην ανατολική πάντα πλευρά, αποκαλύφθηκαν τμήματα από squat λήκυθο, διακοσμημένη με εξηρημένη ταινία από σιγμοειδή στον ώμο, που χρονολογείται στο 450 π.Χ., καθώς και τμήματα μελαμβαφούς τριφυλόστομης οινοχοΐσκης, της ίδιας περιόδου. Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν από την επίχωση της πυράς συνανήκαν ως επί το πλείστον με τα κτερίσματα. Το συνολικό της βάθος ήταν 0,80 μ. περίπου. Κατόπιν, ερευνήθηκαν οι αύλακες στα βόρεια και τα νότια της πυράς. Είχαν βάθος 0,30 μ. και η επίχωσή τους ήταν ίδια με της πυράς. Ευρήματα δεν υπήρξαν.

Είναι γνωστό ότι η βόρεια πλευρά του Τύμβου είχε υποστεί κατά το παρελθόν πλήθος επεμβάσεων από την ιδιοκτήτρια εταιρεία, οι οποίες κατέστρεψαν πολλά αρχαία. Συγκεκριμένα, ο χώρος είχε μετατραπεί σε χωματερή εξαρτημάτων πλοίων, παλαιών μηχανημάτων, λέμβων και μπάζων του ναυπηγείου. Στα επαναλαμβανόμενα, δε, έγγραφα της Εφορείας για την απομάκρυνσή τους, η εταιρεία απαντούσε με επιπρόσθετες απορρίψεις φορτίων (1986). Επίσης, ακόμη παλαιότερα, κατά την προετοιμασία ισοπέδωσης του χώρου, η εταιρεία είχε προχωρήσει αυθαίρετα και στη διάνοιξη ενός περιφερειακού χωμάτινου δρόμου γύρω από τον Τύμβο για την εξυπηρέτηση των οχημάτων της.

Αμέσως νότια της ταφικής πυράς και μεταξύ της πρώτης ορθογώνιας κατασκευής και του μικρού χωμάτινου δρόμου, αποκαλύφθηκε σχεδόν ακέραια αλλά πολύ φθαρμένη λήκυθος (Εικ. 62), διακοσμημένη με δικτυωτό κόσμημα σε δύο ζώνες που περικλείουν κλαδί κισσού. Πιθανότατα, προήλθε από τάφο που καταστράφηκε με τη διάνοιξη του δρόμου.

Στην ίδια πλευρά και σε μικρή απόσταση από το ταφικό αυτό σύνολο, εντοπίστηκε ισχυρός τοίχος, κατεύθυνσης Α.-Δ., μήκ. 4,50 μ. Ίσως και ο τοίχος αυτός να αποτελεί ένα υπόλειμμα του ισχυρού περιβόλου, που είχε συγκριθεί σε μορφή και διατήρηση με το γνωστό τείχος Δέμα, το οποίο οι πηγές συσχετίζουν με τα ιερά των τοπικών θεοτήτων.

Θεμελιώσεις είναι ορατές και σε άλλα σημεία της κατωφέρειας του λόφου, όπως στη νοτιοανατολική πλευρά, μήκ. 8 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν., η οποία είναι πιθανόν να συνεχίζεται προς Ν., εκτός των ορίων του περιφραγμένου σήμερα χώρου, καθώς και μια δεύτερη στη νότια πλευρά, κατεύθυνσης Α.-Δ., παράλληλη με την περίφραξη, η οποία καθαρίστηκε σε μήκος 20 μ.

Η λήξη των συμβάσεων του εποχιακού προσωπικού που εργάστηκε στον καθαρισμό του Τύμβου δεν επέτρεψε τη

Εικ. 62. Σαλαμίνα. Τύμβος Σαλαμινομάχων. Λήκυθος.

συνέχιση της αναγκαίας έρευνας στην εξαιρετικής σημασίας αυτή θέση.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας

Το έτος 2005 έγινε η διοικητική παραλαβή από την Εφορεία μας του κτιρίου του άλλοτε 1ου Καποδιστριακού Δημοτικού Σχολείου της πόλης, το οποίο παραχωρήθηκε από το Δήμο της Σαλαμίνας για τη στέγαση του Αρχαιολογικού Μουσείου. Το έργο είναι ενταγμένο στο Γ΄ ΚΠΣ και την αναπαλαίωση και επέκταση του κτιρίου είχε αναλάβει η Διεύθυνση Εκτέλεσης Έργων Μουσείων του ΥΠΠΟ. Η προετοιμασία της έκθεσης είχε αρχίσει ήδη από το έτος 2004 και η προμελέτη της έκθεσης των ευρημάτων εγκρίθηκε από το ΚΑΣ κατά τη συνεδρία του στις 19-12-2005.

Με τη χρήση του κτιρίου διαπιστώθηκαν πολλά τεχνικά προβλήματα και ατέλειες που αποκαθίστανται με αργούς ρυθμούς, μέχρι να γίνει η οριστική παραλαβή του τεχνικού έργου από τη ΔΕΕΜ.

Το έτος 2006, η αποθήκη του Αγίου Νικολάου έκλεισε και μεταφέρθηκε στο καινούργιο κτίριο. Εκεί, οργανώθηκε ένα υποτυπώδες εργαστήριο συντήρησης κεραμικής από το συμβασιούχο συντηρητή Π. Δεδεβέση δίπλα στο πλυντήριο των οστράκων, όπου άρχισαν να μεταφέρονται, να πλένονται και να συντηρούνται τα ευρήματα των καινούργιων ανασκαφών. Αργότερα και εντός του ίδιου έτους μετατέθηκαν στη Σαλαμίνα οι συντηρητές αρχαιοτήτων Ε. Τζουμουσλή και Π. Γιαννουλάτος και με την πολύτιμη βοήθειά τους αφ' ενός οργανώθηκε και εξοπλίστηκε το εργαστήριο συντήρησης κεραμικής στον πρώτο όροφο του Μουσείου και αφ' ετέρου άρχισαν να συντηρούνται και τα μαρμάρινα αντικείμενα που βρίσκονταν στη Σαλαμίνα και προορίζονται για την έκθεση.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΑ ΚΑΤΤΟΥΛΑ

Δ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ναύπλιο

Περιοχή Κούρτη, οδός Αιγίου 89 (Ο.Τ. 373, οικόπεδο Η. Πέτρου)

Κατά τις ανασκαφικές εργασίες του οικοπέδου αριθ. 23, στη δυτική πλευρά της οδού Αιγίου, διαστ. 12,45 (Β.-Ν.)×36,37 μ. (Α.-Δ.), σε βάθος 0,70 μ. από το οδόστρωμα της οδού Αιγίου βρέθηκε τμήμα κτιστού υδραγωγείου, κατασκευασμένο με πέτρες και ασβεστοκονίαμα.

Το υδραγωγείο έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 8,30 μ. (Εικ. 1) και απέχει δυτικά από την οδό Αιγίου, 7,90 μ. στη νότια και 17,17 μ. στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου. Οι εξωτερικές διαστάσεις είναι ύψος 0,70 και πλάτος 0,80-0,90 μ. και οι εσωτερικές, ύψος 0,65 και πλάτος 0,30 μ.

Εσωτερικά φέρει υδραυλικό κονίαμα, έχει κάλυψη με ασβεστολιθικές πλάκες και χρονολογείται, το πιθανότερο, στη Β΄ Ενετοκρατία.

Συμβολή οδού Αγίου Ανδριανού και Λεωφόρου Ασκληπιού (Ο.Τ. 327, οικόπεδο Χ. Γραμματικόπουλου)

Στο παραπάνω οικόπεδο, εμβαδού 226,87 τ.μ., κατά τις εκσκαφές διάνοιξης υπογείου μέχρι 2 μ. σε βάθος 0,50-1,80 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε τμήμα κτιστού υδραγωγείου με πέτρες και ασβεστοκονίαμα με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΑ., που αρχίζει από τη βορειοανατολική και καταλήγει στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου.

Είναι αξιοσημείωτο ότι το υδραγωγείο έχει δύο επάλληλες οικοδομικές φάσεις (Εικ. 2). Έχει εξωτερικές διαστάσεις, ύψος 1,10 και πλάτος 0,90 μ. Η ανώτερη φάση έχει εσωτερικές διαστάσεις, ύψος 0,65 και πλάτος 0,45 μ. και πυθμένα με ασβεστοκονίαμα πάχ. 0,10 μ. Η κατώτερη φάση έχει εσωτερικό ύψος 0,60, πλάτος 0,45 και πυθμένα πάχ. 0,07 μ.

Δεν διατηρήθηκαν οι καλυπτήριες πλάκες του. Λαμβάνοντας υπόψη τον άξονά του (ΒΑ.-ΝΑ.) γίνεται φανερό ότι το

Εικ. 1. Ναύπλιο. Οδός Αιγίου 89. Ενετικό υδραγωγείο. Άποψη από Δ.

Εικ. 2. Ναύπλιο. Συμβολή οδού Αγίου Αδριανού και Λεωφόρου Ασκληπιού. Ενετικό υδραγωγείο. Άποψη από Β.

υδραγωγείο νοτιότερα της Λεωφόρου Ασκληπιού διερχόταν στη βόρεια πλευρά κατά μήκος της οδού Ν. Γιαννοπούλου.

Το υδραγωγείο με τις δύο οικοδομικές φάσεις είχε κατασκευαστεί κατά την ενετοκρατία και μετέφερε νερό για την ύδρευση της πόλης του Ναυπλίου από τη γνωστή πηγή της Γλυκειάς, στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου του Προφήτη Ηλία Ναυπλίου.

Έχουν βρεθεί και άλλα τμήματά του κατά μήκος της οδού Προφήτη Ηλία.

Λεωφόρος Σιδηράς Μεραρχίας και Κύπρου. Έργα αποχέτευσης

Κατά τις εργασίες διάνοιξης τάφρου αποχέτευσης πλ. 1,30 και βάθ. 3,50 μ. ανατολικά της παλιάς πόλης, κατά μήκος της Λεωφόρου Σιδηράς Μεραρχίας από Δ. προς Α. ως την Ενδεκάτη, Λεωφόρο Κύπρου και Άργους, επισημάνθηκαν αρχαιότητες.

Στο μεγαλύτερο μήκος της Λεωφόρου Σιδηράς Μεραρχίας ως το ύψος της σιδηροδρομικής γραμμής, στην οδό Αιγίου, το υπέδαφος είναι βαλτώδες από επιχώσεις με έντονα μαύρα χώματα. Στο ύψος της σιδηροδρομικής γραμμής το υπέδαφος αλλάζει και αποτελείται από ανοιχτόχρωμες προσχωσιγενείς επιχώσεις. Από το ύψος της σιδηροδρομικής γραμμής ως την αρχή της παραπάνω λεωφόρου και τη συμβολή των Λεωφόρων Κύπρου, νότια, και Άργους, βορειότερα, η τάφρος ανοίχθηκε, για τεχνικούς λόγους, σε λοξή νοτιοανατολική κατεύθυνση εντός του πάρκου, αμέσως νοτιότερα της προτομής Γ. Τσιλικανίδου, σε μήκος 27 μ., ως τη Λεωφόρο Κύπρου. Στο δυτικό πεζοδρόμιο, σε βάθος 0,70-2,20 μ., αποκαλύφθηκε τμήμα ευρύτερου ισχυρού τοίχου, ύψ. 1,50 μ., κατασκευασμένου με πέτρες και ασβεστοκονίαμα με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Λαμβάνοντας υπόψη ότι από τη Λεωφόρο Κύπρου (κατεύθυνσης Ν.-Β.) διερχόταν ο δρόμος εξόδου από την παλιά πόλη προς ΒΑ., καθώς και ότι στην περιοχή αυτή κατέληγαν οι χείμαρροι από την ανατολική περιοχή της Πρόνοιας, το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για το δυτικό τμήμα γέφυρας κατασκευασμένης πιθανότατα κατά τη Β΄ Ενετοκρατία. Κατά την επέκταση της τάφρου ανατολικότερα στη δυτική λωρίδα της Λεωφόρου Κύπρου και την ενδιάμεση νησίδα, σε βάθος 2-2,50 μ. από την επιφάνεια του δρόμου, βρέθηκε μυκηναϊκή επίχωση και θεμέλια τοίχου κτιρίου με ασβεστολιθικές πέτρες και δάπεδο από μικρές πέτρες. Περισυνελέγησαν μυκηναϊκά όστρακα της ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου μέσα από γκριζοκόκκινα χώματα. Βαθύτερα (βάθ. 2,50-3,50 μ.), το υπέδαφος από κόκκινο χώμα έχει εμφανή βαθύτερη κλίση προς Δ.

Από τα παραπάνω, γίνεται φανερό ότι η φυσική στάθμη στην περιοχή αυτή κατά τη μυκηναϊκή εποχή βρισκόταν σε βάθος 2,50-3 μ. και η ακτογραμμή βρισκόταν δυτικότερα της Λεωφόρου Κύπρου στο ύψος της σιδηροδρομικής γραμμής.

Εικ. 3. Ναύπλιο. Οδός Καλαμάτας και Προφήτη Ηλία. Ενετικό υδραγωγείο. Άποψη από Β.

Οδός Καλαμάτας και Προφήτη Ηλία (οικόπεδο Α. Μαυρούλη)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες διάνοιξης υπογείου μέχρι βάθ. 2,70 μ. στο εν λόγω οικόπεδο, διαστ. 12×15 μ., βρέθηκε, σε βάθος 0,75 και σε απόσταση 5,50 μ. δυτικότερα από την οδό Προφήτη Ηλία, τμήμα ενετικού υδραγωγείου με κατεύθυνση Β.-Ν. (Εικ. 3).

Το υδραγωγείο, κατασκευασμένο με λίθους μέτριου και μικρού μεγέθους και ασβεστοκονίαμα, έχει εξωτερικό ύψος 0,95 και με τους καλυπτήριους λίθους 1,15, εξωτερικό πλάτος 0,80-0,90, εσωτερικό πλάτος 0,32 και εσωτερικό ύψος 0,85 μ.

Εσωτερικά φέρει υδραυλικό κονίαμα πάχ. 0,01 στα πλαϊνά τοιχώματα και 0,04 μ. στον πυθμένα. Το υδραγωγείο στο μεγαλύτερο τμήμα του, μέχρι ύψ. 0,70 μ., ήταν γεμάτο χώμα.

Άγιος Παντελεήμων Δαλαμανάρας

Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου

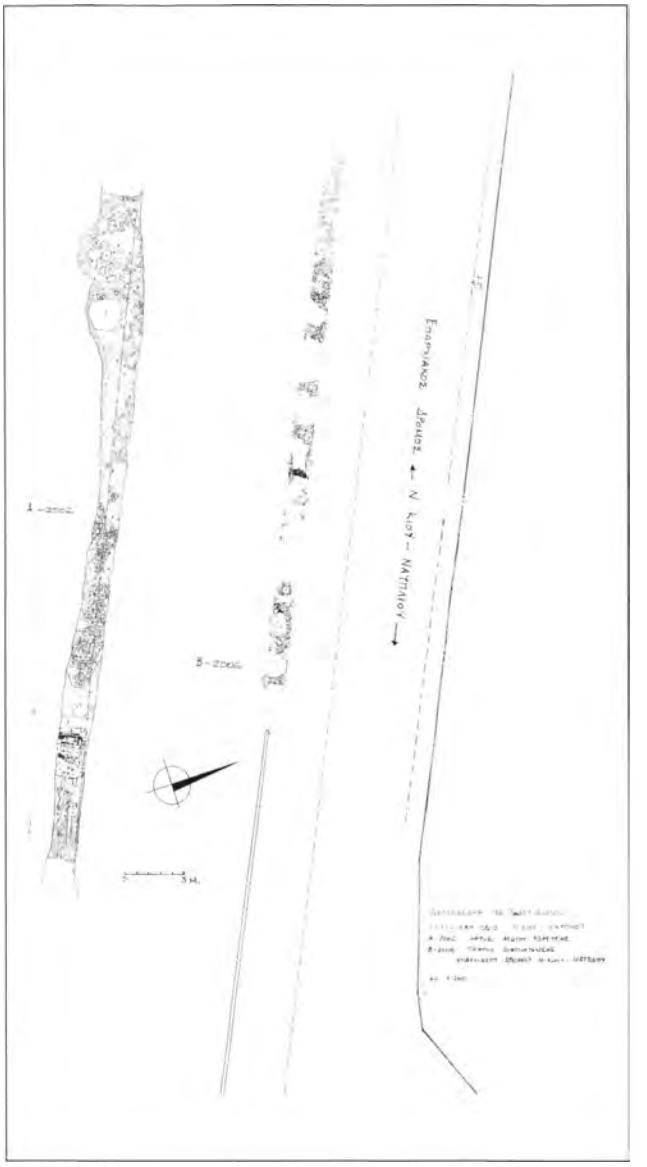
Κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης του παραλιακού δρόμου Ναυπλίου-Νέας Κίου, στην περιοχή Τημενίου Άργους, όπου βρισκόταν το αρχαίο λιμάνι, αποκαλύφθηκαν σημαντικές αρχαιότητες.

Ειδικότερα, κατά τη διάνοιξη τάφρου πλ. 1,60 μ. για την κατασκευή τοίχου αντιστήριξης κατά μήκος της νότιας πλευράς της διαπλατυνθείσης οδού πλ. 12 μ. (αρχικό πλ. οδού 8 μ.), αποκαλύφθηκαν τμήμα του λιμενοβραχίονα και θεμέλια κτιρίων ελληνιστικής και υστερορρωμαϊκής περιόδου. Η τάφρος ερευνήθηκε σε μήκος 60 μ. από Δ. προς Α., που αρχίζει από το αντίστοιχο ανατολικό όριο του κέντρου

Εικ. 4. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Λιθορριπή λιμενοβραχίονα. Άποψη από Α.

διασκέδασης «Paradise», στη βόρεια πλευρά του δρόμου (πρώην ιδιοκτησία Β. Τασόπουλου)[1] και συνεχίζεται ανατολικότερα κατά μήκος της αντίστοιχης πρώην ιδιοκτησίας Δ. Διαμαντάκου[2], χώρος στάθμευσης αυτοκινήτων του παραπάνω κέντρου. Κατά την ανασκαφική έρευνα της τάφρου στα πρώτα 13,50 μ. (Δ.-Α.), σε βάθος 0,80-1,35 μ. από το οδόστρωμα, βρέθηκε θαλασσινή άμμος. Σε βάθος 1,35-1,95 μ. μέσα από την άμμο περισυνελέγησαν όστρακα χρηστικών αμφορέων του 5ου-6ου αι. μ.Χ., τμήματα κεραμίδων στέγης και ορθογώνιων οπτοπλίνθων δαπέδου. Η θάλασσα βρίσκεται σε βάθος 2,15 μ. από οδόστρωμα. Στη συνέχεια, σε απόσταση 16 μ. ανατολικότερα (13,50-29,50 μ.), σε βάθος 1,75 μ., βρέθηκε λιθορριπή από φυσικούς ασβεστόλι-

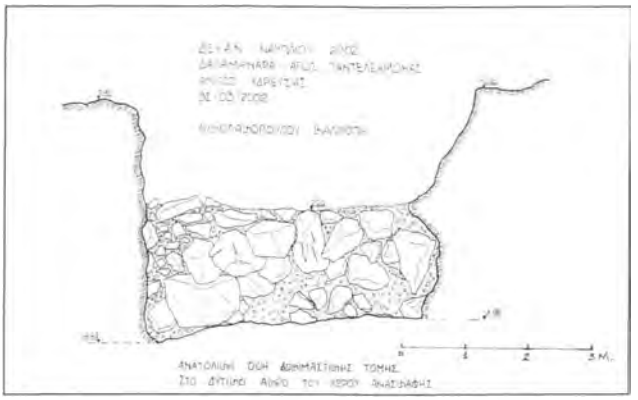
Εικ. 5. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Α. Κάτοψη τάφρου 2002. Β. Κάτοψη τάφρου 2006.

θους, μεγάλου (διαστ. 0,50×0,40 μ.) και μικρότερου μεγέθους με ενδιάμεσα κενά, προφανώς από μεταγενέστερη μετακίνηση και σύληση των λίθων (Εικ. 4, 5 Β). Πάνω από τη λιθορριπή και από τα ενδιάμεσα κενά περισυνελέγη κεραμική και τμήμα λύχνου του 5ου-6ου αι. μ.Χ.

Η λιθορριπή αυτή προφανώς αποτελεί συνέχεια με βορειοδυτική κατεύθυνση του μεγάλου λιμενοβραχίονα από αραιές μεγάλες πέτρες, μήκ. 70 μ. (Α.-Δ.) και επιφανειακού πλ. 15 μ. περίπου, που είναι ορατός μέσα στη ρηχή θάλασσα και απέχει 71 μ. νότια από τη διανοιχθείσα τάφρο. Τμήμα του λιμενοβραχίονα είχε αποκαλυφθεί το 2002 σε μικρή απόσταση νοτιότερα από την τάφρο αντιστήριξης του δρόμου, κατά τη διάνοιξη παράλληλης τάφρου του αγωγού

1. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 150-151, όπου έχουν αποκαλυφθεί τα θεμέλια κτιρίων και δρόμοι ελληνιστικής, ρωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής περιόδου.

2. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 189-191, όπου έχει αποκαλυφθεί υστερορρωμαϊκό βαλανείο.

Εικ. 6. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Σχέδιο ανατολικής πλευράς λιμενοβραχίονα (2002).

Εικ. 7. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Γενική άποψη θεμελίων τάφρου από Α.

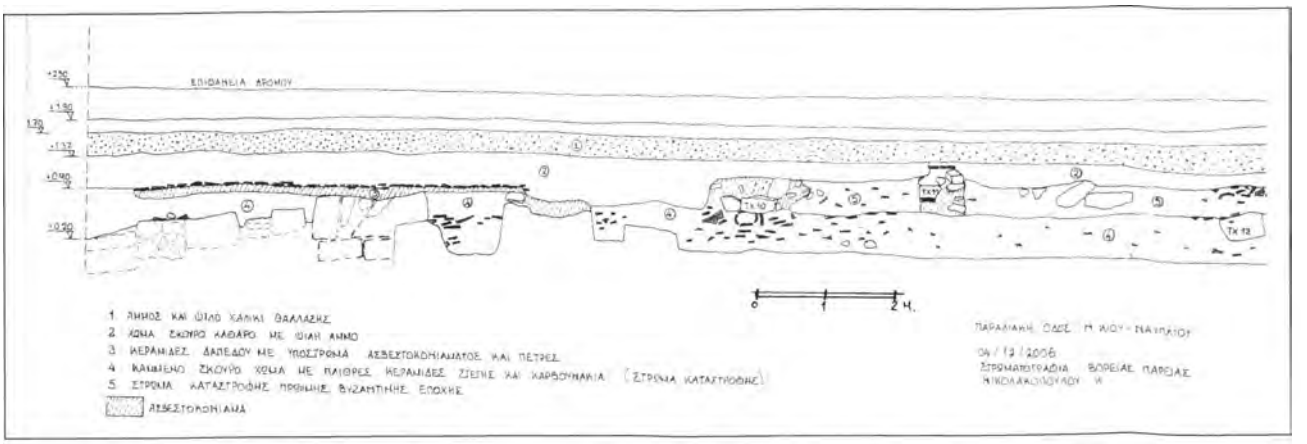
ύδρευσης Μύλων-Δήμου Ναυπλίου[3] (Εικ. 5 Α), όπου, εκτός από θεμέλια κτιρίων ρωμαϊκής εποχής, αποκαλύφθηκε στα δυτικά λιθορριπή πλ. 13 μ. (Α.-Δ.). Κατά την εκβάθυνση της τάφρου το 2002, σε πλάτος 4 μ. (Β.-Ν.) βαθύτερα από τη στάθμη της θάλασσας, αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,21-4,41 μ. τμήμα της λίθινης κατασκευής του λιμενοβραχίονα (Εικ. 6) κυρίως από μεγάλες ασβεστολιθικές πέτρες, διαστ. 1,10×0,90, 1×0,60 και 0,80×0,60 μ.

Σε απόσταση 3-3,50 μ. ανατολικότερα από τη λιθορριπή, εντός της τάφρου, αποκαλύφθηκαν σε μήκος 25,50 μ. θεμέλια κτιρίων ελληνιστικής, ρωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής περιόδου (Εικ. 7, 5 Β). Ο δυτικότερος τοίχος αριθ. 4, σε απόσταση 3-3,50 μ. ανατολικότερα και παράλληλα του λιμενοβραχίονα, πλ. 1,20, μήκ. 1,60 μ. με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., σε βάθος 2-3,20 μ., κατασκευασμένος με πέτρες και ασβεστοκονίαμα, είναι ρωμαϊκής εποχής και πιθανότατα έχει κατασκευαστεί την ίδια εποχή με το λιμενοβραχίονα (Εικ. 5 Β). Σε βάθος 3-3,20 μ. στην ανατολική πλευρά του τοίχου αριθ. 4 βρέθηκε μικρό κυλινδρικό τμήμα εφύδρου ξύλου, διαμ. 0,06 και σωζ. μήκ. 0,20 μ., το οποίο προφανώς είχε χρησιμοποιηθεί ως κάθετη ράβδος για τη στερέωση ξύλινου καλουπιού χυτής τοιχοποιίας του ρωμαϊκού τοίχου. Μεταξύ του τοίχου αριθ. 4 και του κατά 1,50 μ. ανατολικότερα ελληνιστικού τοίχου αριθ. 5, σε βάθος 2,15-2,30 μ. μέσα στην άμμο, βρέθηκαν όστρακα τριμμένης πορφύρας, προφανώς από την επεξεργασία παραγωγής της πολύτιμης βαφής ενδυμάτων, τμήματα μικρών γυάλινων επιτραπέζιων αγγείων πρασινοκύανου χρώματος του 1ου αι. μ.Χ. και ελλιπής προτομή ειδωλίου Αθηνάς επάνω σε κυκλική βάση, με ασπίδα και γοργόνειο, χωρίς κεφαλή, σωζ. ύψ. 0,08 μ. (Εικ. 8).

Εικ. 8. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Ειδώλιο Αθηνάς.

3. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 53-55.

Εικ. 9. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Στρωματογραφία βόρειας πλευράς τάφρου (2006).

Στο ανατολικότερο τμήμα της τάφρου, σε μήκος 25,50 και βάθος 1-1,60 μ., βρέθηκε η ανώτερη οικοδομική φάση υστερορρωμαϊκής περιόδου του 4ου-6ου αι. μ.Χ.: θεμέλια τοίχων με ασβεστοκονίαμα, τοίχοι αριθ. 8, 10, 11, και στρώμα καταστροφής με ελαφρώς νοτιοανατολική-βορειοδυτική κατεύθυνση (Εικ. 9), κεραμική ρωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής περιόδου και πήλινος αγωγός σε σχήμα Π, διαστ. 0,25×0,16 μ. (Β.-Ν.), που έφερε κυκλικό μυλόλιθο ως κάλυψη.

Στο δυτικότερο τμήμα της παραπάνω φάσης, σε βάθος 1,30-1,50 μ. βρέθηκε τμήμα δαπέδου με ασβεστοκονίαμα επιστρωμένο με οπτοπλίνθους σε μήκος 5,50 μ. (Α.-Δ.). Πιθανότατα, πρόκειται για χώρο εργαστηρίου.

Βαθύτερα (βάθ. 1,40-2,13 μ.), σε απόσταση 1,50 μ. ανατολικότερα του ρωμαϊκού τοίχου 4 και σε μήκος 22,50 μ. (Δ.-Α.) βρέθηκε η δεύτερη οικοδομική φάση: θεμέλια τοίχων ελληνιστικής εποχής, τοίχοι αριθ. 5, 6, 7 και 13, με παχύ στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά (Εικ. 5 Β, 7, 10, 11), και κεραμίδες στέγης λακωνικού τύπου, ελληνιστική κεραμική, τμήμα μεγαρικού σκύφου, λύχνοι, ενσφράγιστη λαβή αμφορέα με βουκράνιο, άνω τμήμα χρηστικού αμφορέα με κάθετες λαβές από ερυθρό πηλό, δύο πήλινοι κυκλικοί δακτύλιοι, διαμ. 0,07 μ.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο δυτικότερος ελληνιστικός τοίχος αριθ. 5, με κατεύθυνση Β.-Ν., είναι θεμελιωμένος σε δύο πώρινους δόμους, σε βάθος -2,11-2,73 μ. (Εικ. 10), ενώ ο τοίχος αριθ. 6 (Δ.-Α.) είναι κατασκευασμένος με ασβεστόλιθους, φέρει άνοιγμα και είναι θεμελιωμένος σε βάθος -2,35 μ. (Εικ. 11). Από το πυκνό στρώμα καταστροφής των κεραμίδων της στέγης περισυνελέγησαν τμήματα ενσφράγιστων κεραμίδων λακωνικού τύπου από ερυθρό καθαρό πηλό, που έφεραν μερική διακόσμηση ερυθρού χρώματος.

Τμήμα κεραμίδας, διαστ. 0,19×0,145×0,025 μ., φέρει ορθογώνια σφραγίδα, πλ. 0,035 και σωζ. μήκ. 0,06 μ., με ελλιπή επιγραφή: *[Δα]μόσιοι*, ύψ. γραμμάτων 1,5-1,7 εκ.

Εικ. 10. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Δυτικό τμήμα ελληνιστικού κτιρίου με πώρινη θεμελίωση. Άποψη από Δ.

Τμήμα κεραμίδας, διαστ. 0,19×0,19×0,025-0,04 μ., φέρει σφραγίδα διαστ. 0,115×0,03 μ. τυπωμένη κατοπτρικά (επί τα λαιά) με επιγραφή: *Δαμόσιοι*, ύψ. γραμμάτων 1,2-1,5 εκ., το τελικό ι έχει ύψος 1,7 εκ. (Εικ. 12).

Τμήμα κεραμίδας, διαστ. 0,12×0,135×0,025-0,04 μ., σώζει τμήμα σφραγίδας τυπωμένης κατοπτρικά (επί τα λαιά) με επιγραφή: *Δαμ[όσιοι]*, ύψ. γραμμάτων 1,3-1,5 εκ.

Τμήμα κεραμίδας συγκολλημένης από τρία τμήματα, διαστ. 0,205×0,14×0,03 μ., φέρει ορθογώνια σφραγίδα ελλι-

Εικ. 11. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Δυτικό τμήμα ελληνιστικού κτιρίου. Άποψη από Ν.

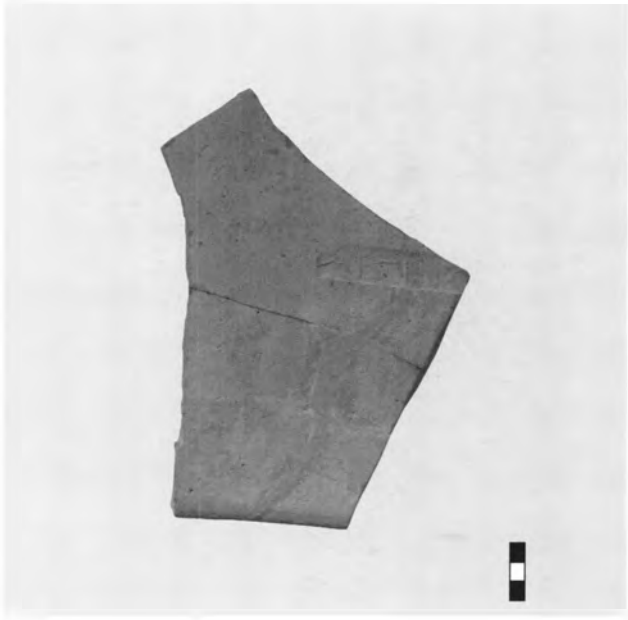
Εικ. 12. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Κεραμίδα αριθ. 2 με σφραγίδα: Δαμόσιοι.

πή στο δεξιό άκρο, σωζ. μήκ. 0,07 και πλ. 0,016 μ., με την επιγραφή: *Ἀργείω[ν]* (Εικ. 13).

Τμήμα κεραμίδας, διαστ. 0,225×0,165×0,035 μ., φέρει τετράγωνη σφραγίδα, διαστ. 1,9×1,9 εκ. με επιγραφή: *ΕΧ.*, ύψ. γραμμάτων 0,7 εκ. Η σφραγίδα αυτή ίσως αναγράφει τα αρχικά του ονόματος του κεραμέα. Το Α στις σφραγίδες έχει θλαστή τη μεσαία γραμμή και ανοικτά σκέλη.

Από το σχήμα των γραμμάτων, οι ενσφράγιστες κεραμίδες χρονολογούνται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους[4], πιθανότατα στο 2ο αι. π.Χ.

Από τις ενσφράγιστες κεραμίδες γίνεται φανερό ότι τα θεμέλια του ελληνιστικού κτιρίου, που αποκαλύφθηκαν,

Εικ. 13. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Κεραμίδα αριθ. 4 με σφραγίδα: Ἀργείω[ν].

ανήκουν σε δημόσιο κτίριο του Τημενίου Άργους που πιθανώς σχετίζεται με λιμενικές εγκαταστάσεις.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο ελληνιστικό κτίριο, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 22 μ. (Δ.-Α.), τα αποκαλυφθέντα θεμέλια βρίσκονται στα δύο άκρα, εκατέρωθεν, σε μήκος 7 μ. (Εικ. 5 Β, 7, 10, 11). Ο ενδιάμεσος χώρος, μήκ. 8 μ. (Α.-Δ.), είναι ελεύθερος, ενώ η ανεύρεση πηγαδιού ελληνιστικής-ρωμαϊκής εποχής, διαμ. 0,70 μ., με πήλινους δακτυλίους, ενισχύει την άποψη ότι πρόκειται για ελεύθερο αύλειο χώρο (Εικ. 14). Η θεμελίωση των ρωμαϊκών κτιρίων που αποκαλύφθηκαν εκτείνεται νοτιότερα και πιθανόν μέσα στη θάλασσα, όπως διαπιστώθηκε το 2002 κατά τη διάνοιξη του αγωγού ύδρευσης του Δήμου Ναυπλίου, όπου αποκαλύφθηκαν, εκτός από τμήμα του λιμενοβραχίονα, θεμέλια κτιρίων ρωμαϊκής εποχής (Εικ. 5 Α). Η αβαθής υποθαλάσσια έρευνα θα συμβάλει καθοριστικά τόσο στον καθορισμό της έκτασης προς Ν. των κτιρίων, προς το λιμενοβραχίονα, καθώς και στη διεξοδική έρευνα του ορατού λιμενοβραχίονα σε μήκος 70 μ. (Α.-Δ.) (Εικ. 15) – με τη διενέργεια ενάλιας ανασκαφικής έρευνας –, ο οποίος έχει προσχωθεί από τους χειμάρρους της ευρύτερης περιοχής, με αποτέλεσμα την εγκατάλειψη του λιμανιού του Τημενίου Άργους κατά τον 6ο-7ο αι. μ.Χ. Η κατασκευή του λιμενοβραχίονα με μεγάλες πέτρες, που προφανώς έχουν μεταφερθεί από τη μυκηναϊκή ακρόπολη της Τίρυνθας, χρονολογείται πιθανότατα στην ύστερη ελληνιστική-ρωμαϊκή εποχή.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Παυσανίας (2, 38, 2) στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. αναφέρει ότι η Ναυπλία, το σημαντικότερο λιμάνι της Αργολίδας, ήταν έρημη. Γίνεται φανερό

4. Ευχαριστώ τον επίτιμο διευθυντή του Επιγραφικού Μουσείου Χ. Κριτζά για τη βοήθειά του στη χρονολόγηση των κεραμίδων.

Εικ. 14. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Πηγάδι και θεμέλια κτιρίου. Άποψη από Δ.

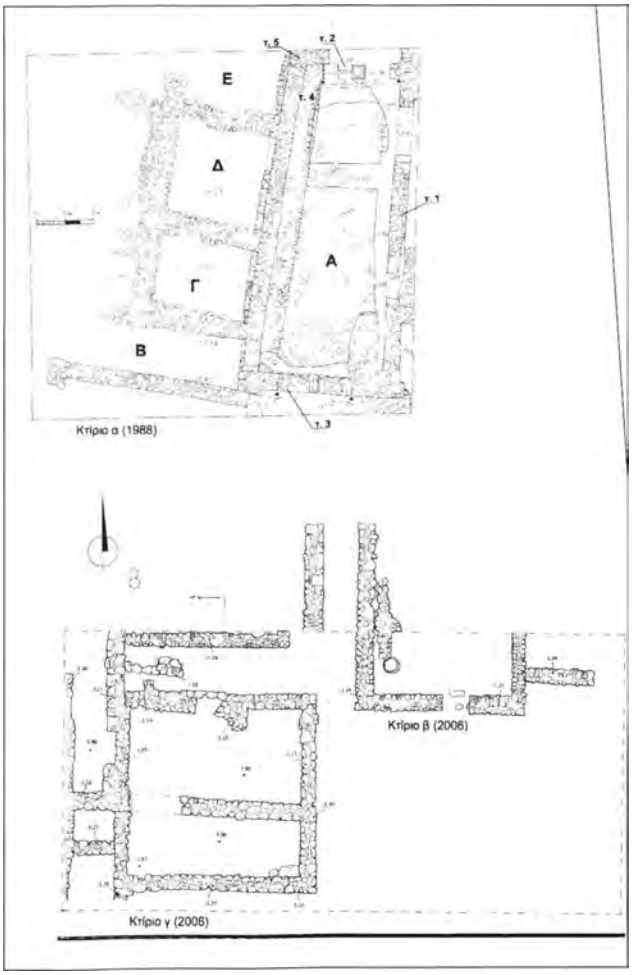
Εικ. 15. Παραλία Δαλαμανάρας - Τημενίου. Λιμενοβραχίονας στη θάλασσα. Άποψη από Β.

από τα παραπάνω ότι κατά την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή η κύρια εμπορική κίνηση και μετακίνηση των εμπορευμάτων της πόλης και της ενδοχώρας του Άργους γινόταν από το σημαντικό, μεγάλο, προσφορότερο και πλησιέστερο προς την πόλη του Άργους λιμάνι του Τημενίου, με το μεγάλο λιμενοβραχίονα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το λιμάνι του Ναυπλίου να ερημωθεί. Με την εγκατάλειψη του λιμανιού του Τημενίου λόγω πρόσχωσης κατά τον 6ο-7ο αι. μ.Χ., το λιμάνι της Ναυπλίας απέκτησε ξανά την εμπορική και στρατηγική του σημασία από τη βυζαντινή εποχή μέχρι τις μέρες μας.

Παραλία Κάντιας

Οικόπεδα Ν. και Ι. Ζουμπουλάκη

Στη νοτιοανατολική Αργολίδα στην παραλία της Κάντιας, μεταξύ Δρεπάνου και Ιρίων, αποκαλύφθηκαν σημαντικές αρχαιότητες. Ειδικότερα, στη δυτική πλευρά του παραλιακού οικισμού της Κάντιας και στη βόρεια πλευρά του παραλιακού δρόμου στη συνιδιοκτησία Ν. και Ι. Ζουμπουλάκη, διαστ. 36,60-45,50 μ. (Α.-Δ.) και 100 μ. (Β.-Ν.) διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα για την ανέγερση δύο οικοδομών: 1) Ανασκαφή οικοπέδου Ν. Ζουμπουλάκη το έτος 1988 (Εικ. 16 α, 17). Ανασκαφή οικοπέδου Ι. Ζουμπουλάκη το έτος 2006 (Εικ. 16 β, γ). Τα ερευνηθέντα οικόπεδα

Εικ. 16. Παραλία Κάντιας. Κάτοψη ανασκαφών: α. Ν. Ζουμπουλάκη 1988, β, γ. Ι. Ζουμπουλάκη 2006.

Εικ. 17. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ν. Ζουμπουλάκη. Βόρειο τμήμα ανασκαφής. Χώροι Δ και Α. Άποψη από Δ.

Εικ. 18. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ν. Ζουμπουλάκη. Νότιο τμήμα ανασκαφής. Χώροι Β, Γ και Α. Άποψη από Δ.

έχουν μικρή απόσταση μεταξύ τους (8 μ. περίπου) και τα αποκαλυφθέντα αρχιτεκτονικά λείψανα χρονολογούνται στην υστερορρωμαϊκή-πρώιμη βυζαντινή περίοδο.

Ανασκαφή οικοπέδου Ν. Ζουμπουλάκη (1988). Διενεργήθηκε σε χώρο ανέγερσης λυόμενης ισόγειας κατοικίας διαστ. 13,60 (Α.-Δ.)×12,30 μ. (Β.-Ν.), που απέχει 31 μ. περίπου βόρεια από τον παραλιακό δρόμο και 6-7,50 μ. δυτικότερα από την ανατολική πλευρά της συνιδιοκτησίας (Εικ. 16 α). Σε βάθος 0,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν θεμέλια κτιρίου, που εκτείνεται και εκτός του ανασκαφέντος χώρου προς όλες τις κατευθύνσεις. Στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφής αποκαλύφθηκε ορθογώνιος μεγάλος τετράπλευρος χώρος Α, εσωτ. μήκ. 10 μ. (Β.-Ν.) και κυμαινόμενου πλ. 2,60-3,60 μ. (Α.-Δ.), κατασκευασμένος με τοίχους πλ. 0,55-0,65 μ. από ακανόνιστες πέτρες με ασβεστοκονίαμα και τμήματα κεραμίδων ανάμεικτα (Εικ. 17, 18).

Οι τοίχοι σώζονται σε ύψος 0,60 και βάθος 0,30-0,90 μ. Στον ανατολικό τοίχο αριθ. 1 του χώρου Α υπάρχουν δύο ανοίγματα, πλ. 1 και 1,65 μ., ενώ στην εξωτερική ανατολική πλευρά του τοίχου αποκαλύφθηκαν στο βόρειο και το νότιο τμήμα, τμήματα τοίχων με κατεύθυνση Α.-Δ. (Εικ. 16 α).

Στη βόρεια πλευρά – τοίχος 2, μήκ. 2,60 μ. – του χώρου Α υπάρχει μεγάλο άνοιγμα μήκ. 2,20 μ., στο μέσον του οποίου βρέθηκε σε βάθος 0,96 μ. ορθογώνια ιωνική βάση διαστ. 0,55×0,44 και ύψ. 0,15 μ. με διαμορφωμένη κυκλική βάση κίονα, διαμ. 0,30 μ., από λευκό μάρμαρο (Εικ. 16 α, 19). Στη νότια πλευρά του χώρου Α – τοίχος 3, σε βάθος 0,90 μ. – βρέθηκε άλλο αντίστοιχο άνοιγμα (Α.-Δ.), μήκ. 2,40 μ., στο μέσον του οποίου βρέθηκε κατά χώραν ορθογώνια βάση πεσσού από γκρίζο μάρμαρο, διαστ. 0,34×0,60 μ., πάνω σε τοίχο-θεμέλιο, που φέρει ορθογώνιο πεσσό από γκρίζο μάρμαρο, διαστ. 0,16×0,39 και σωζ. ύψ. 0,50 μ. (Εικ. 16 α, 18).

Αμέσως νοτιότερα του τοίχου αριθ. 3 σε βάθος 0,80 μ. βρέθηκε τμήμα άλλου παράλληλου τοίχου, θεμέλιο. Στη δυτική πλευρά του χώρου Α υπάρχουν δύο παράλληλοι σε επαφή τοίχοι, τοίχος αριθ. 4, πλ. 0,55 και βάθ. 0,55-0,75 μ., και δυτικότερα τοίχος αριθ. 5, σε βάθος 0,30-0,75 μ., που βρίσκεται θεμελιωμένος επάνω σε βαθύτερο τοίχο (βάθ. 0,60-0,90 μ.) (Εικ. 16 α, 17, 18). Κατά τον καθαρισμό στο χώρο Α του ανώτερου σωζόμενου δαπέδου σε βάθος 0,40-0,50 μ. (Εικ. 17, 18) αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,40-0,60 μ. στρώμα από πέτρες και τμήματα κεραμίδων, χωρίς ασβεστοκονίαμα, όπως είναι χτισμένος ο δυτικός τοίχος αριθ. 4, ενώ οι τοίχοι αριθ. 1, 2 και 3 είναι χτισμένοι με πέτρες και ασβεστοκονίαμα. Επίσης, στη συνέχεια διαπιστώθηκε ότι ο νότιος τοίχος αριθ. 3, χτισμένος με ασβεστοκονίαμα, είχε καταρρεύσει υστερότερα προς Β. εντός του χώρου Α, προφανώς από σεισμό, πάνω από τον τοίχο αριθ. 4 που είχε ήδη καταρρεύσει.

Κατά την ανασκαφική έρευνα σε βάθος 0,40-0,90 μ. από το χώρο Α περισυνελέγη χαρακτηριστική χρηστική κεραμική από αμφορείς με κτενωτή διακόσμηση και πώματα αμφορέων ερυθρού χρώματος, πινάκια του τύπου terra sigillata (Εικ. 20, 21), ανοιχτά χρηστικά αγγεία οικιακής χρήσης, χύτρες, μικρά χάλκινα αδιακόσμητα νομίσματα, ένα χάλκινο μεγάλο τεσσαρακοντανούμμιο του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, νομισματοκοπείου Νικοπόλεως, λίγα όστρακα λύχνων, μεταξύ των οποίων δύο από ερυθρό πηλό βορειοαφρικανικού τύπου που φέρουν Χριστόγραμμα (Εικ. 22), τμήματα γυάλινου αγγείου και χάλκινη «ωτογλυφίδα» καλλωπισμού, μήκ. 0,11 μ.

Η χαρακτηριστική χρηστική κεραμική χρονολογείται στον 5ο και, σύμφωνα με το νόμισμα του Ιουστινιανού, στον 6ο αι. μ.Χ.

Στο βόρειο άκρο του τοίχου αριθ. 5 (Εικ. 16 α) βρέθηκε εντοιχισμένο spolio, τμήμα κιονοκράνου, σωζ. ύψ. 0,28, σωζ. πλ. 0,26 και σωζ. πάχ. 0,26 μ., από γκριζόλευκο μάρ-

Εικ. 19. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ν. Ζουμπουλάκη. Βόρεια πλευρά χώρου Α με βάση κίονα. Άποψη από Α.

Εικ. 20. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ν. Ζουμπουλάκη. Κεραμική από το κτίριο α.

μαρο Δολιανών, θραυσμένο στην άνω πλευρά και στο μεγαλύτερο τμήμα της πλάγιας επιφάνειας. Σώζει τμήμα της κάτω ανάγλυφης άκανθας και μικρό τμήμα της κάτω κυκλικής επιφάνειας διαστ. 0,15×0,06 μ. (Εικ. 23).

Σε δοκιμαστική τομή που έγινε βαθύτερα στο βόρειο τμήμα του χώρου Α, διαστ. 2,95×0,90 μ., σε βάθος 0,80-0,90 μ. βρέθηκε στρώμα από ψιλή θαλασσινή άμμο και χαλίκια, που υποδηλώνουν ότι η θάλασσα είχε εισχωρήσει εντός του κτιρίου, πιθανότατα από παλιρροϊκό κύμα μετά από σεισμό (Εικ. 16 α, 17). Στη συνέχεια, σε βάθος 0,90-1 μ. κάτω από

Εικ. 21. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ν. Ζουμπουλάκη. Κεραμική από το κτίριο α.

Εικ. 22. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ν. Ζουμπουλάκη. Λύχνοι από το κτίριο α.

Εικ. 23. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ν. Ζουμπουλάκη. Τμήμα κιονοκράνου.

το στρώμα της θαλασσινής άμμου, πάχ. 0,10 μ., βρέθηκε στρώμα καταστροφής με τμήματα κεραμίδων, όστρακα χρηστικών αγγείων και λίγα ανοιχτόχρωμα κονιάματα. Στο βαθύτερο στρώμα καταστροφής (βάθ. 0,90-1,10 μ.), κατά τον

καθαρισμό βρέθηκε το αρχικό δάπεδο του χώρου Α, σε βάθος 1,10 μ., κατασκευασμένο με πέτρες, επάνω στο οποίο έχει επιστρωθεί λεπτό στρώμα από ασβεστοκονίαμα ελαφρώς κατεστραμμένο. Ανατολικότερα του χώρου Α, όπου εκτείνεται το κτίριο, εξωτερικά του τοίχου αριθ. 1 (Εικ. 16 α), σε δοκιμαστική τομή βρέθηκε το δάπεδο με ασβεστοκονίαμα. Δυτικότερα του χώρου Α και των δύο παράλληλων τοίχων αριθ. 4 και 5, αποκαλύφθηκαν ορθογώνιοι χώροι-δωμάτια από Ν. προς Β., οι χώροι Β, Γ, Δ και Ε (Εικ. 16 α, 17, 18). Ο νοτιότερος επιμήκης χώρος Β, πλ. 1,75 μ., πιθανότατα αποτελεί χώρο επικοινωνίας με το νοτιοδυτικό τμήμα του χώρου Α, όπου είναι εμφανές άνοιγμα πλ. 1 μ., χτισμένο σε μεταγενέστερη φάση (Εικ. 16 α, 18). Οι τοίχοι των δυτικών δωματίων Β, Γ και Δ, πλ. 0,70 μ., είναι κατασκευασμένοι με μικρές πέτρες και χώμα, σε βάθος 0,40-1 μ., και προφανώς αποτελούν βοηθητικούς χώρους του κυρίως κτιρίου – χώρος Α, που εκτείνεται ανατολικότερα.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο ενδιάμεσος τοίχος μεταξύ των χώρων Δ και Ε έχει εμφανή κλίση προς Ν. και καμπυλωτή διάταξη στο μέσον, η οποία πιθανότατα δημιουργήθηκε από σεισμική καταπόνηση (Εικ. 16 α, 17). Τα δωμάτια αυτά, διαστ. 2,50×3,50 μ. περίπου, σε βάθος 0,40-1 μ., ανήκουν προφανώς στην α΄ βαθύτερη φάση του ανατολικότερου κυρίως κτιρίου, του οποίου έχει αποκαλυφθεί ο χώρος Α. Εντός των δωματίων βρέθηκε κυρίως κεραμική από αμφορείς (Εικ. 24), πινάκια και χρηστικά αγγεία, που χρονολογείται στον 5ο-6ο αι. μ.Χ. Τα δωμάτια αποτελούσαν βοηθητικούς χώρους, αποθήκες. Τα μικρά υπολείμματα τοίχων δυτικότερα των δωματίων Β, Γ και Δ σχετίζονται πιθανόν με την είσοδο των αποθηκών. Το αποκαλυφθέν τμήμα μεγάλου κτιρίου του 5ου-6ου αι. μ.Χ. σε άμεση σχέση με τη θάλασσα προφανώς σχετίζεται με τη θαλάσσια επικοινωνία της περιοχής της Κάντιας, έχει δύο οικοδομικές φάσεις

Εικ. 24. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ν. Ζουμπουλάκη. Όστρακα αμφορέων από το κτίριο α.

Εικ. 25. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ι. Ζουμπουλάκη. Γενική άποψη της ανασκαφής από Α.

και καταστράφηκε από ισχυρό σεισμό, πιθανότατα με παλιρροϊκό κύμα, μετά τα μέσα του 6ου αι. μ.Χ.

Ανασκαφή οικοπέδου Ι. Ζουμπουλάκη (2006) (Εικ. 16 β, γ). Σε απόσταση 7 μ. περίπου νοτιότερα από το οικόπεδο Ν. Ζουμπουλάκη διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Ι. Ζουμπουλάκη, διαστ. 21×21 μ. Ερευνήθηκε το βορειότερο τμήμα του οικοπέδου, διαστ. 9,30 (Β.-Ν.)×19 μ. (Α.-Δ.). Τα ανατολικά όρια της ανασκαφής απέχουν 1-1,80 μ. δυτικότερα από την ανατολική πλευρά της ιδιοκτησίας. Σε βάθος 1,20-1,60 μ. αποκαλύφθηκαν θεμέλια κτιρίων (Εικ. 16 β, γ, 25). Σε βάθος 1,50 μ. το υπέδαφος αποτελείται από ψιλή άμμο, πάνω στην οποία έχουν χτιστεί τα θεμέλια.

Η ανώτερη επίχωση μέχρι βάθ. 1 μ. αποτελείται από ερυθρό προσχωσιγενές χώμα, το οποίο έχει διαμορφωθεί από τις εκτεταμένες προσχώσεις του μεγάλου χειμάρρου που κατεβαίνει βορειοανατολικά από την περιοχή του Λυγουριού και καταλήγει στην ανοιχτή κοιλάδα της Κάντιας. Η παραλία απέχει σήμερα 40 μ. νοτιότερα από την ανασκαφή του οικοπέδου Ι. Ζουμπουλάκη. Στο βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιου κτιρίου β (Εικ. 16 β, 25) σε βάθος 1,20-1,60 μ. με τοίχους πλ. 0,50 μ. κατασκευασμένους με πέτρες μέτριου μεγέθους και χώμα, εσωτ. πλ. 4,60 μ. (Α.-Δ.) και σωζ. μήκ. 5,50 μ. (Β.-Ν.), με βάση το σωζόμενο μεγαλύτερο δυτικό τοίχο.

Στη νότια πλευρά βρέθηκε άνοιγμα-είσοδος πλ. 0,85 μ. χωρίς κατώφλι. Στην εξωτερική ανατολική πλευρά του αποσπασματικού κτιρίου β, σε μεγαλύτερο βάθος (1,49 μ.), βρέθηκε τμήμα τοίχου κατεύθυνσης Α.-Δ., σωζ. μήκ. 2,30 και πλ. 0,50 μ. Επίσης, εσωτερικά του δυτικού τοίχου του κτιρίου β, βρέθηκε στο ίδιο βάθος μικρό τμήμα παράλληλου τοίχου κατεύθυνσης Β.-Ν., μήκ. 2,50 σε βάθος 1,50 μ. Προφανώς, οι δύο αποσπασματικοί τοίχοι ανατολικά και εσωτερικά του κτιρίου β ανήκουν σε παλαιότερο, αποσπασματικά σωζόμενο, ορθογώνιο κτίριο (Εικ. 16 β).

Εικ. 26. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ι. Ζουμπουλάκη. Τμήματα μεγάλου οξυπύθμενου αμφορέα από το κτίριο β.

Εικ. 27. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ι. Ζουμπουλάκη. Όστρακα αμφορέων από το κτίριο β.

Εικ. 28. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ι. Ζουμπουλάκη. Πώματα αμφορέων.

Εικ. 29. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ι. Ζουμπουλάκη. Πώμα χύτρας.

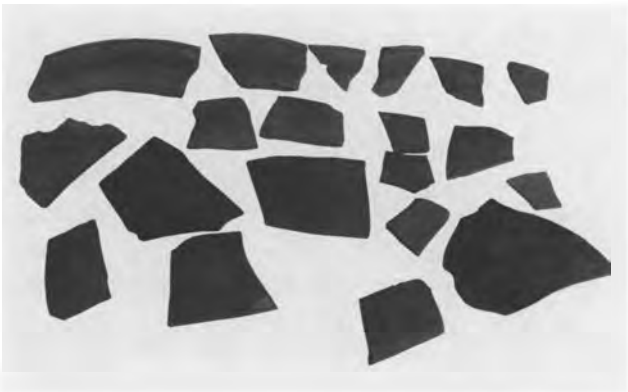

Εικ. 30. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ι. Ζουμπουλάκη. Τμήμα λύχνου.

Στη νοτιοδυτική εσωτερική γωνία του κτιρίου β βρέθηκε κατά χώραν σε βάθος 1,35-1,85 μ. το κατώτερο τμήμα μεγάλου αποθηκευτικού οξυπύθμενου αμφορέα διαμ. 0,48 και σωζ. ύψ. 0,50 μ. με πάχος τοιχωμάτων 0,015 μ., κατασκευασμένου από γκρίζο καθαρό πηλό (Εικ. 16 β, 26).

Από το κτίριο β περισυνελέγη κεραμική αμφορέων και πώματα (Εικ. 27, 28), πινάκια από terra sigillata, πώμα χύτρας (Εικ. 29) διαμ. 0,16 μ. και τμήμα λύχνου με σπειροειδή διακόσμηση στον ώμο του 4ου αι. μ.Χ. (Εικ. 30). Σε απόσταση 1,20 μ. δυτικότερα του κτιρίου β αποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα ορθογώνιου κτιρίου, αποκαλ. πλ. 8,50 μ. (Α.-Δ.) και σωζ. μήκ. 8,60 μ. (Ν.-Β.) (Εικ. 16 γ, 25).

Το συνολικό μήκος του κτιρίου γ, με βάση το βορειότερο τοίχο, υπολογίζεται μεγαλύτερο από 12,40 μ. Το κτίριο γ είναι κατασκευασμένο με πέτρες και χώμα, σε βάθος 1,10-1,45 μ. Αποτελείται από δύο ορθογώνιους χώρους, το νοτιότερο, διαστ. 5,80×1,90 μ., και τον αμέσως βορειότερο μεγαλύτερο χώρο, διαστ. 5,80×3 μ., με είσοδο στο μέσον της βόρειας πλευράς πλ. 1 μ. Βορειότερα των δύο κύριων χώρων υπάρχει ορθογώνιος χώρος, διάδρομος επικοινωνίας, πλ. 1,50 μ. (Α.-Δ.), και βορειότερα πιθανότατα εκτεινόταν ανάλογο ορθογώνιο κτίριο, όπως γίνεται φανερό από βορειότερο τμήμα αποκαλυφθέντος τοίχου (Εικ. 16 γ).

Εικ. 31. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ι. Ζουμπουλάκη. Κεραμική από το κτίριο γ.

Εικ. 32. Παραλία Κάντιας. Οικόπεδο Ι. Ζουμπουλάκη. Λύχνος.

Δυτικότερα του κυρίως κτιρίου γ υπάρχει διάδρομος πλ. 1-1,20 μ. (Β.-Ν.) με δύο ενδιάμεσους τοίχους και με παράλληλο μερικώς αποκαλυφθέντα τοίχο, που πιθανώς ανήκει σε δυτικότερο κτίριο. Η ανασκαφή δεν επεκτάθηκε δυτικότερα. Από το κτίριο γ περισυνελέγη κυρίως κεραμική από αμφορείς, σε βάθος 1,20-1,80 μ., πινάκια από terra sigillata (Εικ. 31), μικρά αγγεία, λύχνος με κάθετη λαβή στο κέντρο του δίσκου του 4ου αι. μ.Χ. (Εικ. 32), δύο μικρά χάλκινα νομίσματα, τμήμα γυαλιού και χάλκινο ενώτιο. Είναι αξιοσημείωτο ότι στον πυθμένα αμφορέα σώζεται ερυθρό χρώμα πορφύρας(;).

Τα κτίρια β και γ (Εικ. 16 β, γ, 25) είναι ορθογώνια με κύριο προσανατολισμό Β.-Ν., και αρθρώνονται μεταξύ τους με ενδιάμεσους διαδρόμους. Η μεγάλη ποσότητα κεραμικής κυρίως χρηστικών αμφορέων υποδηλώνει ότι πιθανότατα είχαν χρησιμοποιηθεί ως αποθηκευτικοί χώροι. Χρονολογούνται, το πιθανότερο, στον 4ο αι. μ.Χ. και βρίσκονται σε μεγαλύτερο βάθος από το υστερότερο βορειότερο κτίριο α (Εικ. 16 α). Κατά πάσα πιθανότητα, εξυπηρετούσαν τις θαλάσσιες μεταφορές και την αποθήκευση προϊόντων. Τα δύο αυτά κτίρια β και γ φαίνεται ότι εγκαταλείφθηκαν προς τα τέλη του 4ου αι. μ.Χ. μάλλον λόγω των προσχώσεων του μεγάλου χειμάρρου της Κάντιας. Στη συνέχεια, αμέσως βορειότερα χτίστηκε το κτίριο α, του 5ου-6ου αι. μ.Χ., σε υψηλότερη στάθμη (Εικ. 16 α).

Από την επιφανειακή εξέταση της περιοχής και την οικοδομική δραστηριότητα δυτικότερα της ιδιοκτησίας Ν. και Ι. Ζουμπουλάκη δεν έχουν επισημανθεί θεμέλια κτιρίων. Τα κτίρια επεκτείνονται στην αμέσως ανατολικότερη ιδιοκτησία Ε. Τζαμαλή. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο κυρίως οικισμός της Κάντιας στους αρχαίους και μεταγενέστερους χρόνους εκτείνεται βορειότερα στην περιοχή της Άνω Κάντιας. Ωστόσο, ο υστερορρωμαϊκός-πρώιμος βυζαντινός οικισμός εκτείνεται νοτιότερα ως το ύψος του δρόμου Δρεπάνου-Κάντιας-Ιρίων και σε μικρή απόσταση από τις παρυφές του ανατολικού επιμήκους βραχώδους λόφου, προφανώς για την αποτελεσματική προστασία από τις πλημμύρες του μεγάλου χειμάρρου της Κάντιας, που έχει διαμορφώσει με τις συνεχείς προσχώσεις την ανοιχτή ομώνυμη κοιλάδα, σχηματίζοντας ένα μεγάλο Δέλτα.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΩΝ

Άρια

Εξωκκλήσι Αγίου Αθανασίου

Στο εξωκκλήσι του Αγίου Αθανασίου Αρίας, περιοχής Ναυπλίου, στη βορειοδυτική γωνία υπάρχει εντοιχισμένη σε πλάγια θέση αποσπασματική επιγραφή όρου, σε δύο στίχους, από γκρίζο ασβεστόλιθο, ορθογώνιου σχήματος, μήκ. 1,48 και πλ. 0,44 μ.

Η φυσική επιφάνεια του λίθου είναι αδρή με ανάγλυφες χαμηλές ομαλές διαβαθμίσεις. Στο άνω αριστερό τμήμα η επιφάνεια του λίθου έχει αποκρουστεί σε μήκος 0,54 και πλάτος 0,09-0,11 μ., κατά την επεξεργασία για τον εντοιχισμό του λίθου, με αποτέλεσμα να απολαξευθούν τα αρχικά γράμματα των δύο στίχων της επιγραφής[5].

Από την προσεκτική επανεξέταση του εντοιχισμένου λίθου[6] η επιγραφή, η οποία με βάση το σχήμα των γραμμάτων του αργειακού αλφαβήτου χρονολογείται στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ., μπορεί να συμπληρωθεί ως εξής:

[ΗΟ]ΡΟΣ
[Α]ΝΘΕΙΔΟΣ
[Ηό]ρος
[Ά]νθεΐδος

5. Χ. Πιτερός, Άρια Ναυπλίου, εξωκκλήσι Αγίου Αθανασίου, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 110.

6. Ευχαριστώ τον πάντα πρόθυμο επίτιμο διευθυντή του Επιγραφικού Μουσείου Χ. Κριτζά για τη βοήθειά του και τη διεξοδική συζήτηση μαζί του.

Το ύψος των γραμμάτων είναι 5-6, το όμικρον έχει ύψος 3,5, απόσταση γραμμάτων 2,5-3 και διάστιχο 2-4,5 εκ.

Ο λίθος σε β΄ χρήση είχε χρησιμοποιηθεί ως ανώφλι, όπως γίνεται φανερό από τους δύο μικρούς κοίλους όλμους προς τη δεξιά πλευρά, που απέχουν μεταξύ τους 0,89 μ.

Σύμφωνα με τον όρο αυτό, γίνεται φανερό ότι η περιοχή της Άριας ονομαζόταν στα αρχαία χρόνια *Ἀνθηΐς, -δος* και ταυτίζεται πιθανότατα με τη γνωστή στους μεταγενέστερους χρόνους κώμη Άνθεια της Αργολίδας. Η Κάναθος πηγή, που αναφέρει ο Παυσανίας (11, 38, 2), όπου γινόταν τελετή λουτρού της Ήρας, πιθανότατα ταυτίζεται με τη γνωστή μεγάλη πηγή της Άριας, από όπου υδρευόταν η Ναυπλία από τους αρχαίους χρόνους, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, και όχι με την πηγή της Γλυκειάς στα νοτιοδυτικά του λόφου του Προφήτη Ηλία Ναυπλίου ή τη μικρή πηγή της μονής Ζωοδόχου Πηγής που βρίσκεται 750 μ. νοτιότερα από την πηγή της Άριας[7].

Είναι γνωστή, επίσης, η λατρεία της Ήρας Άνθειας, της οποίας υπήρχε ναός στην αγορά του Άργους (Παυσανίας 11, 22, 1).

Δαλαμανάρα

Εξωκκλήσι Αγίου Παντελεήμονος

Σε απόσταση 120 μ. βορειότερα του παραλιακού δρόμου Ναυπλίου-Νέας Κίου, όπου έχουν αποκαλυφθεί οι λιμενικές εγκαταστάσεις του Τημενίου, βρίσκεται η μικρή εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονα, η οποία έχει τα τελευταία χρόνια ανακαινιστεί και ο περιβάλλων χώρος έχει σε μεγάλη έκταση τσιμεντοστρωθεί. Είναι εμφανής ο ελαφρώς υπερυψωμένος χώρος όπου έχει κατασκευαστεί. Κατά τη διενέργεια αυτοψίας διαπιστώθηκε ότι σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά της εκκλησίας έχουν απορριφθεί λίθοι με ασβεστοκονίαμα και οπτόπλινθοι δαπέδου, διαστ. 0,27×0,28×0,035 μ., αλλά και μεγαλύτερων διαστάσεων, όπως προκύπτει από πολλά μεγάλα θραυσμένα τμήματα οπτοπλίνθων, διαστ. 0,27×0,30×0,035 μ., που χρονολογούνται στον 4ο-5ο αι. μ.Χ. περίπου.

Οι λίθοι και οι οπτόπλινθοι, καθώς και τμήμα χείλους μικρού πίθου προφανώς προέρχονται από τις εργασίες ανακαίνισης της εκκλησίας του Αγίου Παντελεήμονα Δαλαμανάρας. Λαμβάνοντας υπόψη το εμφανώς υπερυψωμένο επίπεδο της εκκλησίας από τον περιβάλλοντα χώρο, γίνεται φανερό ότι κάτω από τη σημερινή εκκλησία πιθανόν υπάρχει παλαιοχριστιανικός ναός, που σχετίζεται με τον οικισμό του λιμανιού του Τημενίου, του 4ου-6ου αι. μ.Χ.

Η θέση της εκκλησίας σε άμεση σχέση με το αρχαίο λιμάνι ενισχύει την άποψη ότι πιθανόν στη θέση αυτή βρισκόταν το ιερό του Ποσειδώνα που αναφέρει ο Παυσανίας (2, 38, 1). Η διενέργεια αρχαιολογικής ανασκαφικής έρευνας κρίνεται απαραίτητη.

Διάσπαρτες αρχαιότητες ελληνιστικής, ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής έχουν επισημανθεί στην ευρύτερη περιοχή Τημενίου. Στο εξωκκλήσι του Αγίου Ιωάννη έχει επισημανθεί αποσπασματική ρωμαϊκή επιγραφή από λευκό ασβεστόλιθο, ο οποίος σε β΄ χρήση είχε διαμορφωθεί σε ρωμαϊκό βωμό[8]. Σε μικρή απόσταση δυτικότερα από την παραλία του Τημενίου και ανατολικότερα των εκβολών του Ινάχου στην ιδιοκτησία Γατσάκου είχε βρεθεί, χτισμένο σε πηγάδι, κατά τη δεκαετία του 1930, σύμφωνα με μαρτυρία του κατοίκου της περιοχής Δαλαμανάρα Α. Παϊβανά, τμήμα μαρμάρινου κυλινδρικού βωμού με βουκράνια και γιρλάντα, το οποίο δεν σώζεται.

Αρκαδικό

Μυκηναϊκή γέφυρα

Η Μυκηναϊκή γέφυρα Αρκαδικού βρίσκεται σε απόσταση 1.770 μ. ανατολικότερα της γνωστής γέφυρας της Καζάρμας, στον οικισμό Αρκαδικού, σε κοίτη χειμάρρου, σε απόσταση 170 μ. περίπου βορειότερα από το δρόμο Ναυπλίου-Λυγουριού. Έγινε καθαρισμός της από τη φυσική βλάστηση. Η γέφυρα έχει μήκος 19,50 (Α.-Δ.), πλάτος 5, κυμαινόμενο σωζόμενο ύψος στη νότια πλευρά 1,50-2,30 μ. και είναι κατασκευασμένη με το κυκλώπειο σύστημα. (Εικ. 33, 34). Το εκφορικό άνοιγμα απορροής των υδάτων της

Εικ. 33. Μυκηναϊκή γέφυρα Αρκαδικού. Δυτικό τμήμα γέφυρας. Άποψη από Ν.

7. Για τη σημαντική αυτή επιγραφή θα επανέλθουμε διεξοδικά προσεχώς.

8. Β. Δωροβίνης, Τημένιο, το λιμένι του Άργους, στο Α. Pariente - G. Touchais (επιμ.), *Άργος και Αργολίδα, τοπογραφία και πολεοδομία*, 1998, σ. 301, εικ. 21, όπου ο βωμός αναφέρεται ως βάση.

Εικ. 34. Μυκηναϊκή γέφυρα Αρκαδικού. Ανατολικό τμήμα γέφυρας με άνοιγμα απορροής. Άποψη από Ν.

Εικ. 35. Μυκηναϊκή γέφυρα Αρκαδικού. Λεπτομέρεια κατασκευής του ανώτερου τμήματος της γέφυρας βαθύτερα από το οδόστρωμα.

γέφυρας βρίσκεται στο ανατολικότερο τμήμα ύψ. 1,50, πλ. 1,70, στη βάση, και 0,80 μ., στην άνω απόληξη (Εικ. 34).

Το άνοιγμα της γέφυρας έχει προσχωθεί προφανώς από πολύ παλιά με το προσχωσιγενές υλικό που κατεβάζει ο μεγάλος χείμαρρος κατά τη χειμερινή περίοδο. Έχει προσχωθεί η βόρεια πλευρά της γέφυρας σε όλο το ύψος, με αποτέλεσμα η κυκλώπεια κατασκευή να λειτουργεί πλέον ως αναλημματικός τοίχος. Η διαμορφωμένη κοίτη απορροής του χειμάρρου στα μεταγενέστερα χρόνια έχει μετατοπιστεί από τα ανατολικά στα δυτικά και διέρχεται πάνω από το δυτικό τμήμα της γέφυρας, με αποτέλεσμα το σωζόμενο ύψος της στη νότια ορατή πλευρά να είναι 1,50 μ. Η απότομη πτώση των υδάτων του χειμάρρου που διέρχονται πάνω από τη γέφυρα έχει διαβρώσει και βαθύνει την κοίτη, με αποτέλεσμα να υπάρχει κίνδυνος κατάρρευσης στο δυτικό της τμήμα και να είναι απαραίτητο να ληφθούν άμεσα μέτρα προστασίας της[9].

Στο ανατολικό τμήμα της γέφυρας, στην άνω επιφάνεια έγινε επιφανειακός καθαρισμός επάνω από τους μεγάλους λίθους, όπου διαπιστώθηκε ότι η άνω σωζόμενη επιφάνειά τους είχε επιστρωθεί με χώμα από ανοιχτόχρωμο στεγανοποιητικό πηλό. Από τους σωζόμενους ορατούς λίθους της γέφυρας κατά μήκος της προσχωμένης βόρειας πλευράς γίνεται φανερό ότι το ανώτερο μη σωζόμενο τμήμα των λίθων της είχε ύψος τουλάχιστον 3 μ. και έχει παρασυρθεί σε όλο το ανώτερο τμήμα, εκτός από μερικούς λίθους. Λίθοι της γέφυρας είναι ορατοί νοτιότερα εντός της κοίτης. Στο κεντρικό ανώτερο σωζόμενο τμήμα της διαπιστώθηκε, μεταξύ των μεγάλων λίθων των εξωτερικών πλευρών, ότι το τμήμα που αντιστοιχεί στο οδόστρωμα είναι κατασκευασμένο με μικρού μεγέθους λίθους και χώμα για τη στέρεη κατασκευή του οδοστρώματος ως προς τη διέλευση των αρμάτων (Εικ. 35).

Προφανώς, επάνω από τους λίθους αυτούς είχε επιστρωθεί χώμα, που σώζεται ακόμα στις γέφυρες της Καζάρμας και στο Ασπρόχωμα. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι μεγαλύτεροι λίθοι κατασκευής της γέφυρας, διαστ. 1,80×1,20, 1,60×0,95 και 1,60×0,70 μ., έχουν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή του ανατολικού τμήματός της, όπου βρίσκεται και το άνοιγμα απορροής των υδάτων. Αυτό υποδηλώνει σαφώς ότι η διαμορφωμένη κύρια κοίτη κατά την κατασκευή της μυκηναϊκής γέφυρας βρισκόταν στο ανατολικό τμήμα του χειμάρρου. Το μικρό, όμως, άνοιγμα της γέφυρας και το μεγάλο πλάτος της κοίτης με τις μεγάλες ποσότητες προσχωσιγενούς υλικού είχε ως αποτέλεσμα να φραχθεί η κοίτη της γέφυρας και να προσχωθεί. Η διέλευση του χειμάρρου πάνω από τη γέφυρα είχε ως αποτέλεσμα να παρασυρθεί και να καταστραφεί το ανώτερο τμήμα της σε ύψος τουλάχιστον 0,70 μ. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο τρόπος κατασκευής των μεγάλων λίθων στο ανατολικό τμήμα της γέφυρας προσομοιάζει με τα τείχη της ακρόπολης της Τίρυνθας και το οδικό δίκτυο με τις μυκηναϊκές γέφυρες προς την Επίδαυρο προφανώς κατασκευάστηκε από το ανακτορικό μυκηναϊκό κέντρο της Τίρυνθας.

Εκατέρωθεν του κατά μήκος άξονα της γέφυρας (19,50 μ., Α.-Δ.), σε συνέχεια σώζονται λίθοι των αναλημματικών τοίχων που ακολουθούν το φυσικό ανάγλυφο προς ΝΑ. και ΝΔ., που υποδηλώνει την πορεία του μυκηναϊκού δρόμου[10]. Είναι αξιοσημείωτο ότι στα νοτιοανατολικά της γέφυρας λίθοι του αναλημματικού τοίχου ανιχνεύονται σε μήκος 18-20 μ.[11].

9. Έγινε αυτοψία τεχνικών της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων του ΥΠΠΟ για τη λήψη μέτρων προστασίας.

10. Με το οδικό δίκτυο και τις μυκηναϊκές γέφυρες της περιοχής Αρκαδικού θα ασχοληθούμε διεξοδικά σε άλλο χώρο.

11. Με τις μυκηναϊκές γέφυρες Τίρυνθας, Ναυπλίου-Επιδαύρου και το

Άνω Κάντια

Στον οικισμό της Άνω Κάντιας, το κέντρο του οποίου βρίσκεται σε απόσταση 1.277 μ. βορειότερα από την παραλία, στη βόρεια πλευρά της εκκλησίας των Τριών Ιεραρχών, σε καλλιεργούμενο αγρό έκτασης 2 στρ. περίπου επισημάνθηκαν αναμοχλευμένα θεμέλια κτιρίων από ασβεστολιθικές πέτρες, κεραμίδες λακωνικού τύπου, κυκλικές οπτόπλινθοι υποκαύστου, μικρό τμήμα δεξαμενής εργαστηρίου με υδραυλικό κονίαμα, τμήμα πώρινου αδρώς επεξεργασμένου κιονοκράνου, χρηστική οικιακή κεραμική και τμήμα αποθηκευτικού πίθου. Από την κεραμική και το σχήμα των κεραμίδων γίνεται φανερό ότι πρόκειται για τμήμα οικισμού που χρονολογείται στον 4ο-5ο αι. μ.Χ. περίπου. Από τη μέχρι τώρα αρχαιολογική έρευνα διαπιστώνεται ότι ο υστερορρωμαϊκός οικισμός βρίσκεται στην ίδια περιοχή στη νότια πλαγιά του λόφου της εκκλησίας της Αγίας Ελεούσας, που κατοικείται ήδη από την προϊστορική εποχή και στον επίπεδο νοτιότερο χώρο κατά μήκος του ανατολικού λόφου ως το ύψος του επαρχιακού δρόμου Δρεπάνου-Κάντιας-Ιρίων.

Μπαρουτοσπηλιά. Σε απόσταση 1.900 μ. περίπου βορειότερα του οικισμού της Άνω Κάντιας στα χαμηλά και νότια πρανή του βραχώδους βουνού, σε μισγάγγεια δύο μικρών χειμάρρων, δυτικότερα και χαμηλότερα από το λατομείο αδρανών υλικών, υπάρχει γεωλογικό βύθισμα από Ν. προς Β., δολίνα, που σχηματίζει ένα ανοιχτό γεωλογικό σπήλαιο από Ν. προς Β., εντός του οποίου έχουν καταρρεύσει μεγάλα τμήματα από ασβεστολιθικούς βράχους (Εικ. 36). Το σπήλαιο, το οποίο χρησιμοποιείται σήμερα ως ποιμνιοστάσιο, έχει μήκος 52 μ. (Β.-Ν.), μέσο πλάτος 35 μ. (Α.-Δ.) και το μέγιστο ύψος του απότομου φυσικού βράχου στη βόρεια πλευρά υπολογίζεται σε 15-20 μ. περίπου (Εικ. 37). Μεγάλα τμήματα βράχων έχουν καταρρεύσει μέσα στο ανοιχτό μεγαλύτερο τμήμα του σπηλαίου, διαστ. 7×8×3,50 μ. περίπου. Η κατάλληλη θέση του σπηλαίου πολύ πιθανόν να έχει κατοικηθεί στην προϊστορική εποχή και πιθανόν στο απώτερο παρελθόν. Κατά την αυτοψία στο σπήλαιο και στην αμέσως γύρω περιοχή δεν επισημάνθηκαν ίχνη προϊστορικής κατοίκησης. Ωστόσο, στην Κάντια και την ευρύτερη περιοχή έχει επισημανθεί η μεσολιθική κατοίκηση της περιοχής[12]. Παλαιολιθικής εποχής κατοίκηση έχει επισημανθεί, ως γνωστόν, στο σπήλαιο Φράγχθι της Ερμιονίδος και είναι πολύ πιθανή η κατοίκηση κατά την εποχή αυτή και στην περιοχή της Κάντιας. Η δοκιμαστική

Εικ. 36. Άνω Κάντια. Γενική άποψη σπηλαίου Μπαρουτοσπηλιάς από Ν.

Εικ. 37. Άνω Κάντια. Εσωτερικό σπηλαίου Μπαρουτοσπηλιάς. Άποψη από Ν.

Εικ. 38. Περιοχή κοιλάδας Αγίου Αντωνίου Κάντιας. Άποψη από Α.

οδικό δίκτυο θα ασχοληθούμε διεξοδικά σε άλλο χώρο.

12. Ε. Παναγοπούλου - C. Runnels - Γ. Τσαρτσίδου - Pr. Murray - S. Allen - K. Mullen - Ευ. Τουρλούκης, Επιφανειακή έρευνα για τον εντοπισμό μεσολιθικών θέσεων στην περιοχή Κάντιας Αργολίδας, *ΑΑΑ* 35-38 (2002-2005), σ. 23-36.

Εικ. 39. Άνω Κάντια. Λόφος Σύνορο. Άποψη από Α.

Εικ. 40. Κοιλάδα περιοχής Αγίου Αντωνίου. Γαλανέικα. Τοίχος κτιρίου.

ανασκαφική έρευνα στο εν λόγω αξιόλογο σπήλαιο αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της αρχαιολογικής έρευνας στη σημαντική αυτή περιοχή. Σε απόσταση 1.470 μ. δυτικότερα, εντός της νότιας πλευράς της στενής κοιλάδας του Αγίου Αντωνίου-Κάντιας (Εικ. 38), που θα αναφερθούμε στη συνέχεια, βρίσκεται ο βραχώδης λόφος, γνωστός ως Σύνορο (Εικ. 39), όπου έχει αποκαλυφθεί σημαντικός οικισμός πρωτοελλαδικής-μυκηναϊκής εποχής[13].

Κοιλάδα περιοχής Αγίου Αντωνίου

Στην περιοχή της Άνω Κάντιας καταλήγει η στενή επιμήκης βαθιά βορειοδυτική κοιλάδα του Αγίου Αντωνίου, πρώην Λυκοτρούπι.

Η κοιλάδα αυτή αρχίζει από τα δυτικά αμέσως μετά τον Δαφνοπόταμο, όπου σχηματίζεται ένα κοίλο βαθύ άνοιγμα – λαιμός –, μεταξύ των εκατέρωθεν ψηλών βουνών. Σε μήκος 5,6 χλμ. σχηματίζονται από Δ. προς Α. τρία πλατώματα, ενώ στο ανατολικότερο τμήμα η κοιλάδα διευρύνεται σταδιακά.

Στο δυτικό τμήμα στην περιοχή Κάμπος ή Γαλανέικα στο χαμηλό βραχώδη νότιο λόφο που είναι γνωστός ως Μύτικας, μέσα σε θάμνους άγριας βλάστησης επισημάνθηκαν μεγάλα θεμέλια τοίχων ορθογώνιων κτιρίων, πλ. 0,90-1 μ. από ασβεστολιθικές πέτρες μικρού και μεγάλου μεγέθους, καθώς και κυκλικές κατασκευές (Εικ. 40). Επίσης, βρέθηκε και το κατώτερο τμήμα λίθινου ελαιοτριβείου (Εικ. 41). Από τα λίγα τμήματα κεραμίδων και χρηστικής κεραμικής η αγροτική αυτή εγκατάσταση πάνω στο φυσικό βράχο χωρίς επιχώσεις χρονολογείται στη βυζαντινή εποχή.

Εικ. 41. Κοιλάδα περιοχής Αγίου Αντωνίου. Γαλανέικα. Λίθινο ελαιοτριβείο.

Ανατολικότερα, στο μέσον της κοιλάδας στην περιοχή Καρουντζέικα, στη νότια ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας όπου βρίσκεται και η εκκλησία του Αγίου Αντωνίου, επισημάνθηκαν σημαντικές αρχαιότητες. Στη νότια πλευρά της εκκλησίας του Αγίου Αντωνίου στον αγρό ιδιοκτησίας Β. Καρούντζου υπάρχει ισχυρό θεμέλιο αρχαίου κτιρίου πλ. 0,50 μ., που χρονολογείται πιθανότατα στον 4ο-3ο αι. π.Χ., κατασκευασμένο από ασβεστολιθικές επεξεργασμένες μεγάλες πέτρες. Ο τοίχος έχει σωζόμενο μήκος 8,70 μ. (Β.-Ν.) και προφανώς αποτελεί τμήμα σημαντικού αρχαίου κτιρίου.

Στη βόρεια πλευρά της εκκλησίας του Αγίου Αντωνίου που εκτείνεται δυτικότερα, στο βραχώδες φυσικό πρανές το οποίο καλλιεργούνταν στο παρελθόν ως αγρός (ιδιοκτησία κληρονόμων Ευ. Καρούντζου), επισημάνθηκε σημαντικός οικισμός της πρώιμης βυζαντινής περιόδου. Εντοπίστηκαν θεμέλια κτιρίων, τα οποία έχουν αναμοχλευθεί από την καλλιέργεια, κατασκευασμένα με πέτρες και χώμα. Οι λίθοι των θεμελίων στο μεγαλύτερο τμήμα τους έχουν συγκε-

13. H. Döhl, Die Prähistorische Besiedlung von Synovo, *Tiryns* VI, σ. 195-220.

Εικ. 42. Γενική άποψη περιοχής εκκλησίας Αγίου Αντωνίου από Α.

Εικ. 43. Κοιλάδα περιοχής Αγίου Αντωνίου. Καρουντζέικα. Λίθινο ελαιοτριβείο.

Εικ. 44. Κοιλάδα περιοχής Αγίου Αντωνίου. Καρουντζέικα. Κεραμίδες.

ντρωθεί στις βαθμιδωτές ξηρολιθιές-πεζούλια (Εικ. 42). Σε μία κεντρική ξηρολιθιά έχουν μεταφερθεί δύο μεγάλα λίθινα ελαιοτριβεία. Το ένα, καλύτερα σωζόμενο, διαμ. 1,40 και σωζ. ύψ. 1,20 μ., διατηρεί τμήμα της κυκλικής λεκάνης και το κεντρικό κυλινδρικό διαμορφωμένο τμήμα του λίθου, διαμ. 0,40-0,45 και σωζ. ύψ. 0,30 μ. για το μηχανισμό trapetum σύνθλιψης του ελαιοκάρπου (Εικ. 43). Από το δεύτερο ελαιοτριβείο σώζεται το κατώτερο κυλινδρικό τμήμα διαμ. 1,70 και σωζ. ύψ. 0,70 μ.

Επισημάνθηκαν, επίσης, στο χώρο ορατά θεμέλια μεγάλου ορθογώνιου κτιρίου σε μικρή απόσταση από τα ελαιοτριβεία, το οποίο προφανώς σχετίζεται με το κτίσμα όπου βρισκόταν το εργαστήριο με τα λίθινα ελαιουργεία. Επίσης, στον ίδιο χώρο υπάρχουν κεραμίδες στέγης λακωνικού τύπου (Εικ. 44) και τμήματα από μεγάλο αποθηκευτικό πίθο: τμήμα χείλους πλ. 0,09 μ., τμήματα από το σώμα του πίθου πάχ. 0,06 μ. και κυκλικής βάσης διαμ. 0,20 μ., προφανώς για την αποθήκευση του ελαίου. Από τις κεραμίδες, τη χρηστική κεραμική, τα ελαιοτριβεία και το πιθάρι, η εγκατάσταση αυτή χρονολογείται στη βυζαντινή εποχή.

Ψηλότερα και δυτικότερα από την εκκλησία του Αγίου Αντωνίου, στη θέση Λυκοτρούπι, όπου υπάρχει και βραχώδες άνοιγμα με νερό κατά τη χειμερινή περίοδο, επισημάνθηκε κατοίκηση με κεραμική και οψιανούς πρωτοελλαδικής περιόδου. Στην περιοχή αυτή του Αγίου Αντωνίου στους αγρούς της ευρύτερης περιοχής επισημάνθηκε επίσης και λίγη κεραμική μυκηναϊκής εποχής[14], καθώς και κεραμική ιστορικών χρόνων.

Ανατολικότερα από τον οικισμό Καρουντζέικα, στην περιοχή Τρακέικα, στη νότια πλευρά της κοιλάδας βρίσκεται ο λόφος Σύνορο με το σημαντικό οικισμό της εποχής του Χαλκού, πρωτοελλαδικής-μυκηναϊκής εποχής.

Χαραμός - Άγιος Νικόλαος

Βορειότερα της Κάντιας στη στενή και απότομη βαθιά κοιλάδα του χειμάρρου Λυγουριού-Κάντιας, στην παραπάνω περιοχή και στην απότομη βόρεια βραχώδη πλαγιά όπου υπάρχει και μικρό σπήλαιο, περισυνελέγη κεραμική της πρωτοελλαδικής ΙΙ περιόδου. Μέσα στους θάμνους δίπλα στο δρόμο εντοπίστηκαν ακόμη αποσπασματικά θεμέλια κτιρίου της εποχής αυτής. Από την περιοχή περισυνελέγησαν, επίσης, και λίγα ακόσμητα όστρακα μυκηναϊκής εποχής.

14. Ευχαριστώ το φιλόλογο καθηγητή Ι. Καρούντζο για τη διεξοδική ενημέρωση για την περιοχή του Αγίου Αντωνίου.

Εικ. 45. Παλαιό Λιγουριό. Αγία Παρασκευή. Βρύση με αρχιτεκτονικά μέλη.

Εικ. 46. Παλαιό Λιγουριό. Αγία Παρασκευή. Αμφικίονας παραθύρου.

Παλαιό Λυγουριό

Αγία Παρασκευή

Στο Παλαιό Λυγουριό, βορειοανατολικά του βυζαντινού ναού του Αγίου Ιωάννη του 11ου αιώνα, στη θέση Λειβάδα μέσα στον ελαιώνα, βρίσκεται η ανακαινισμένη παλιά εκκλησία της Αγίας Παρασκευής.

Στη μικρή βρύση στον αύλειο χώρο της εκκλησίας έχουν εντοιχιστεί αρχιτεκτονικά μέλη, τμήμα μικρού πώρινου ιωνικού κιονοκράνου, του 4ου-3ου αι. π.Χ., δύο τμήματα βάσης ιωνικού κίονα από λευκό μάρμαρο, μικρό μαρμάρινο βυζαντινό ιωνικό κιονόκρανο, διαστ. 0,25×0,26×0,09 μ., με διάμετρο κίονα 0,26 μ., καθώς και τμήματα κεραμίδων δαπέδου βυζαντινής εποχής (Εικ. 45).

Στην είσοδο της εκκλησίας, αριστερά, υπάρχει μαρμάρινος αμφικίονας παραθύρου μήκ. 1 και σωζ. πλ. 0,40 μ. (Εικ. 46). Επίσης, στον αύλειο χώρο δίπλα στη βρύση έχουν τοποθετηθεί σε όρθια θέση δύο κίονες από πράσινο μάρμαρο Καρύστου, στερεωμένοι στο έδαφος. Οι κίονες έχουν ορατό ύψος 1,85 μ. περίπου και άνω διάμετρο 0,30 μ. (Εικ. 47).

Τα παραπάνω αρχιτεκτονικά μέλη προφανώς προέρχονται από τον παλαιό βυζαντινό ναό, στη θέση του οποίου έχει χτιστεί η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Η παλαιά και η νέα εκκλησία έχουν χτιστεί στο σημαντικό χώρο του βυζαντινού οικισμού του Παλαιού Λυγουριού, όπως γίνεται φανερό από τη διάσπαρτη κεραμική της κατοίκησης σε μεγάλη έκταση του οικισμού αλλά και από θεμέλια κτιρίων. Είναι σημαντική η διαπίστωση ότι οι δύο κίονες από πράσινο μάρμαρο της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής έχουν μεταφερθεί από τα ρωμαϊκά λουτρά του ιερού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, όπου σώζονται τρεις ανάλογου μεγέθους κίονες από πράσινο μάρμαρο. Όπως προκύπτει από έναν ακέραιο ορατό κίονα των ρωμαϊκών λουτρών, οι κίονες από πράσινο μάρμαρο έχουν μήκος 2,35, άνω διάμετρο 0,29 και κάτω διάμετρο 0,32 μ. (Εικ. 48).

Εικ. 47. Παλαιό Λιγουριό. Αγία Παρασκευή. Κίονες από πράσινο μάρμαρο.

Από το ιερό του Ασκληπιού έχει μεταφερθεί, επίσης, και το τμήμα του πώρινου ιωνικού κίονα.

Εικ. 48. Επίδαυρος. Ιερό Ασκληπιού, ρωμαϊκά λουτρά. Κίονας από πράσινο μάρμαρο.

Εικ. 49. Αρχαία Επίδαυρος. Η σωζόμενη επιγραφή IG IV, 1², 28.

Εικ. 50. Αρχαία Επίδαυρος. Έκτυπο επιγραφής IG IV, 1²,28.

Αρχαία (Παλαιά) Επίδαυρος

Από την πλήρως δημοσιευμένη σημαντική επιγραφή *IG* IV, 1², 28, κατάλογο πεσόντων της πόλης της Επιδαύρου, *ἐν ταῖ παρατάξει ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ*, του 146 π.Χ. κατά των Ρωμαίων, βρέθηκε και το ανώτερο, θραυσμένο εκ των υστέρων, τμήμα της επιγραφής, σωζ. ύψ. 0,265, σωζ. πλ. 0,475 και πάχ. 0,13-0,15 μ., χαραγμένης σε λευκό ασβεστόλιθο (Εικ. 49). Η οπίσθια πλευρά του λίθου δεν είναι επεξεργασμένη. Η αετωματική απόληξη της επιγραφής είναι αποκρουσμένη και ο λίθος είχε εντοιχιστεί στο πηγάδι της οικίας Ι. Ξένου, σημερινό Δημοτικό Σχολείο της Αρχαίας Επιδαύρου, από όπου περισυνελέγη[15]. Στο λίθο αυτό σώζονται οι ανώτεροι 13 στίχοι και πολύ αποσπασματικά μικρό τμήμα του 14ου στίχου. Ο κατάλογος των ονομάτων των πεσόντων είναι χαραγμένος κατά φυλές, *Δυμάνες*, *Ὑσμινάται*, *Ὑλλεῖς*, καθώς και *Ἀχαιοί* και *Σύνοικοι*, σε τρεις στήλες.

Σώζονται η αριστερή (πρώτη), η μεσαία (δεύτερη) στήλη, ενώ η τρίτη (δεξιά) στήλη σώζεται αποσπασματικά. Ο τίτλος της επιγραφής: *[Οἵδε ἀπ]έθανον ἐν ταῖ παρατάξ[ει ἐπὶ τοῦ Ἰσ]θμοῦ*, αποκρουσμένος εκατέρωθεν, έχει ύψος γραμμάτων 1,2 και απόσταση γραμμάτων 0,6 εκ. Ο κατάλογος των ονομάτων έχει ύψος 1, απόσταση γραμμάτων 0,5 και διάστιχο 0,8 εκ. Είναι αξιοσημείωτο το σχήμα ορισμένων χαρακτηριστικών γραμμάτων μιας ακόμη επιγραφής των μέσων του 2ου αι. π.Χ. (146 π.Χ.) για τη συγκριτική μελέτη και χρονολόγηση και άλλων επιγραφών (Εικ. 50). Η οριζόντια κεραία του Α είναι ελαφρώς καμπύλη αλλά και ευθεία. Οι εξωτερικές κεραίες του Σ και του Ξ είναι ελαφρώς καμπύλες. Στο γράμμα Μ οι εσωτερικές κεραίες σχηματίζουν ενιαία καμπύλη. Οι αριστερές κεραίες του Δ και του Λ είναι καμπύλες. Το γράμμα Υ έχει πολύ ανοιχτές τις κεραίες.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΙΤΕΡΟΣ

15. Χ. Πιτερός, Αρχαία Επίδαυρος, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 143. Το μεγαλύτερο τμήμα της επιγραφής αυτής βρίσκεται στην αποθήκη επιγραφών του Μουσείου Επιδαύρου.

25η Εφορεια Βυζαντινων Αρχαιοτητων

Η 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, με περιφέρεια αρμοδιότητας τους νομούς Αργολίδας, Αρκαδίας και Κορινθίας και έδρα την Αρχαία Κόρινθο συστάθηκε στις 24 Μαΐου 2006 με πρώτη προϊσταμένη την αείμνηστη Κ. Σκαρμούτσου-Δημητροπούλου. Οι δυσχέρειες στην παραγωγή αρχαιολογικού έργου και στη διεκπεραίωση των υποθέσεων υπήρξαν τεράστιες λόγω της μεγάλης έλλειψης προσωπικού όλων των ειδικοτήτων (επιστημονικό, διοικητικό, εργατοφυλακτικό κτλ.) και της υποτυπώδους υλικοτεχνικής υποδομής σε σχέση με τη μεγάλη περιφέρεια αρμοδιότητας της Εφορείας.

Στην Εφορεία υπηρέτησαν κατά το 2006 οι αρχαιολόγοι Μ. Αθανασούλα, Α. Βασιλείου, Α. Δηλέ, Ε. Μανωλέσσου και Γ. Τσεκές και οι μηχανικοί Ν. Σιδηρόπουλος και Κ. Μπουντούρης. Η Εφορεία δεν διέθετε συντηρητή.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Ν α ύ π λ ι ο

Φρούριο Παλαμήδι

Σε πολλά σημεία του Φρουρίου που δεν ασφαλίζονταν με κιγκλιδώματα και στα οποία υπήρχε άμεση πρόσβαση υπήρχε κίνδυνος για τους επισκέπτες. Ακόμη, υπήρχαν ετοιμορροπίες, καθώς επίσης και αποσάθρωση τμημάτων λιθοδομών σε πολυσύχναστα μέρη. Γενικά, πραγματοποιήθηκαν εργασίες για την αποκατάσταση του τείχους, κλείστηκαν φρεάτια, θύρες και ανοίγματα.

Πιο συγκεκριμένα, οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν περιελάμβαναν τα ακόλουθα:

1. Τοποθέτηση μεταλλικών κιγκλιδωμάτων για αποκλεισμό της πρόσβασης, σε επικίνδυνα για πτώση σημεία. Η στερέωσή τους έγινε επί των λιθοδομών. Τα κιγκλιδώματα, ανάλογα με τη θέση και το μέγεθος του ανοίγματος, διαχωρίζονται σε: α) μεταλλικές ανοιγόμενες πόρτες αποτελούμενες από κατακόρυφες μεταλλικές ράβδους και οριζόντιες στηρίξεις, β) απλές σταθερές σχάρες από μεταλλικές ράβδους τοποθετημένες καρέ και γ) οριζόντια τοποθετημένες και στερεωμένες μεταλλικές ράβδους. Ο συνολικός αριθμός των μεταλλικών κιγκλιδωμάτων είναι 40 τεμάχια περίπου στους Προμαχώνες Μιλτιάδη, Αγίου Ανδρέα και Θεμιστοκλή.

2. Πραγματοποιήθηκαν τοπικές επισκευές στην εξωτερική παρειά του τείχους στον Προμαχώνα Μιλτιάδη. Οι θέσεις όπου έγιναν επεμβάσεις είναι η απόληξη του τείχους στη βορειοδυτική γωνία του προμαχώνα και στη θέση της καταχύστρας επάνω από την πύλη. Έγινε διάνοιξη και καθαρισμός των αρμών και των ρωγμών από σαθρά κονιάματα και φυτά, στο μεγαλύτερο (δυνατό) βάθος από την επιφάνεια, τοπική αποξήλωση ετοιμόρροπων λίθων και πλίνθων με προσοχή, έκπλυση με νερό υπό πίεση και επανατοποθέτησή τους με ασβεστοτσιμεντοκονίαμα.

Οδός Τριπόλεως, κρήνη

Η κρήνη είναι λιθόκτιστη και χρονολογείται στην περίοδο της τουρκοκρατίας. Αποκαταστάθηκε η στέψη της και το άνω αριστερό τμήμα της όψης της, που είχαν καταπέσει μετά από πρόσκρουση οχήματος.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΗΣ

Ά ρ γ ο ς

Κάστρο Λάρισα

Στη νοτιοανατολική γωνία του κάστρου διαμορφώνεται η είσοδος προς το εσωτερικό του. Δεν πρόκειται για την πραγματική είσοδο, αλλά για μια μεγάλη οπή του τείχους, η οποία χρησιμοποιείται ως είσοδος έχοντας από χρόνια διαμορφωθεί και υποστυλωθεί με ξύλινη κατασκευή, που προστατεύει τους διερχόμενους από πιθανές πτώσεις λίθων. Η ξύλινη αυτή κατασκευή αποτελείται από πλέγμα δοκών διατομής 0,15×0,15 μ., οριζόντια και κατακόρυφα τοποθετημένων, επάνω στις οποίες σχηματίζεται οριζόντιο και καμπύλο πατάρι από μαδέρια διαστ. 0,04×0,20 μ. Η ακαμψία επιτυγχάνεται με τοποθέτηση σανίδων χιαστί (διαστ. 0,02×0,10 μ.) καθώς και καδρονιών (διαστ. 0,06×0,06 μ.). Στο παρελ-

θόν, κατά το έτος 2000, είχαν αντικατασταθεί αρκετά τεμάχια ξύλων, τα οποία είχαν αποσαθρωθεί κυρίως από την εσωτερική πλευρά του τείχους. Δεδομένης της επιδείνωσης της κατάστασης, αποφασίστηκε η συνολική αντικατάσταση όλων των ικριωμάτων για την προστασία των επισκεπτών και για λόγους αντιστήριξης.

Προσύμνη

Ναός Αγίου Δημητρίου

Πρόκειται για μεταβυζαντινό μονόχωρο ναΰδριο με δίρριχτη στέγη, που χωροθετείται εκτός των ορίων του οικισμού της Προσύμνης Δήμου Μυκηνών[1]. Δυτικά φέρει νεότερες προσθήκες (μεγάλο στέγαστρο) και στο εσωτερικό είναι επιχρισμένος. Με αφορμή μελέτη που κατατέθηκε στην Υπηρεσία μας από το εκκλησιαστικό συμβούλιο του οικισμού και αφορούσε σε αλλαγή της κεράμωσης, ο ναός μελετήθηκε και διαπιστώθηκε ότι η σημερινή του φάση είναι αποτέλεσμα μεταγενέστερων επεμβάσεων, στη δε αρχική του φάση επρόκειτο για σταυρεπίστεγο ναό. Στο ναό διαπιστώθηκαν ταυτόχρονα και άλλα προβλήματα (ρηγματώσεις κτλ.) και αποφασίστηκε η συνολική αντιμετώπισή τους. Επιπλέον, καθαιρέθηκαν τα επιχρίσματα προκειμένου να γίνουν τα απαραίτητα αρμολογήματα. Στο εσωτερικό δεν εντοπίστηκαν ίχνη τοιχογραφιών. Οι εργασίες θα συνεχιστούν και το επόμενο έτος.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Άργος

Οδός Μεσσηνίας - Αρκαδίας (οικόπεδο Φλώρου)

Το οικόπεδο είχε ανασκαφεί από την Υπηρεσία και έχει απαλλοτριωθεί από το ΥΠΠΟ. Στο δυτικό όριο του οικοπέδου και με δεδομένο τον κίνδυνο καταρρεύσεων, κατασκευάστηκε τοιχίο αντιστήριξης της όμορης οικοδομής. Το τοιχίο κατασκευάστηκε από τσιμεντόλιθους ώστε, αν χρειαστεί να επεκταθεί η ανασκαφή, να μπορεί εύκολα να αφαιρεθεί.

ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Αντικαταστάθηκαν για λόγους ευπρεπισμού των χώρων και προστασίας των αρχαίων και των πολιτών οι κατεστραμμένες περιφράξεις των ανασκαφών. Συγκεκριμένα, αντικαταστάθηκαν οι περιφράξεις στα οικόπεδα ιδιοκτησίας ΟΤΕ και ΑΤΕ στην οδό Σεφέρη στο Άργος και στο οικόπεδο Φλώρου στην οδό Μεσσηνίας-Αρκαδίας και τοποθετήθηκε για πρώτη φορά περίφραξη στο οικόπεδο Σ. Κεχαγιά στην πάροδο Θεάτρου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΕΚΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Λέχαιο

Στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη Αρχαιολογικού Χώρου Αρχαίου Λιμανιού Λεχαίου και Παλαιοχριστιανικής Βασιλικής Αγίου Λεωνίδου» του Ε.Π. Πελοποννήσου, αντικαταστάθηκε η περίφραξη στον περιβάλλοντα χώρο της παλαιοχριστιανικής Βασιλικής Λεωνίδη, κατασκευάστηκε νέα είσοδος και τοποθετήθηκε περιμετρικά φωτισμός ασφαλείας.

ΝΙΚΟΣ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Στο πλαίσιο καθαρισμού, ευπρεπισμού και τακτοποίησης των αποθηκών στην έδρα της Εφορείας στην Αρχαία Κόρινθο, όπου φυλάσσονταν, και λόγω έλλειψης του απαιτούμενου προσωπικού και πλήρως εξοπλισμένου εργαστηρίου συντήρησης, πραγματοποιήθηκε μεταφορά σπαραγμάτων αποτοιχισμένων τοιχογραφιών από μνημεία του νομού Κορινθίας, όπως λ.χ. Αγία Παρασκευή Πισίων, στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο της Αθήνας, προκειμένου να συντηρηθούν.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Αρχαία Κόρινθος

Πραγματοποιήθηκε φωτογράφηση και καταγραφή 79 αρχιτεκτονικών μελών, που φυλάσσονται στον αύλειο χώρο της έδρας της Εφορείας στην Αρχαία Κόρινθο και προέρχονται από τη Βασιλική Κοδράτου, στην Αρχαία Κόρινθο, την οποία είχε ανασκάψει κατά τη δεκαετία του 1960 ο Ευ. Στίκας με χρηματοδότηση της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

1. B. Wells, The Berbati Limnes Archaeological Survey 1988-1990, *Skrifter utgivna av Svenska Institutet I Athen*, 4ο XLIV, Stockholm 1996, σ. 362.

Προκειμένου να μεταφερθούν από τις αποθήκες και τον αύλειο χώρο του Παλαιού Μουσείου του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Κορίνθου, όπου φυλάσσονται, σε νέα, υπό διαμόρφωση αποθήκη στο χώρο του Λιμανιού Λεχαίου, που η 25η ΕΒΑ εξασφάλισε μετά από παραχώρηση της συναρμόδιας για το νομό Κορινθίας ΛΖ΄ ΕΠΚΑ, έγινε φωτογράφηση και καταγραφή 770 θραυσμάτων και τμημάτων αρχιτεκτονικών μελών που προέρχονται από τη Βασιλική Λεχαίου. Τα μέλη αυτά βρίσκονταν υπό καταγραφή και μελέτη από τον Π. Βελισσαρίου, που είχε εξασφαλίσει και την άδεια μελέτης του γλυπτού διακόσμου της Βασιλικής Λεχαίου. Στην καταγραφή όλων των προαναφερθέντων μελών απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Π. Μελέτη και συμμετείχε η υπογράφουσα.

Έγινε φωτογράφηση και καταγραφή 46 αρχιτεκτονικών μελών, που φυλάσσονται στην αποθήκη του Κάστρου Ακροκορίνθου και προέρχονται από περισυλλογή και από ανασκαφικές και άλλες εργασίες (καθαρισμών, ευπρεπισμού κτλ.) στο χώρο του κάστρου.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Κρυονέρι Σικυώνος

Με αφορμή αίτημα του Δήμου Σικυώνος για την αποκατάσταση κρήνης του χωριού Κρυονέρι, στον ομώνυμο Δήμο, μας υπεδείχθη από τον αρχαιολόγο της συναρμόδιας ΛΖ΄ ΕΠΚΑ, Β. Παπαθανασίου, η εν λόγω κρήνη (Εικ. 1), που θα μπορούσε να χρονολογηθεί στην περίοδο της τουρκοκρατίας. Βρίσκεται σε κατάφυτη περιοχή με πλατάνια και σε αυτήν οδηγεί μετά από ολιγόλεπτη πορεία καλντερίμι, που ξεκινά από κεντρικό σημείο του χωριού. Είναι λιθόκτιστη και φέρει μικρές κόγχες με απόληξη τόξου διπλής καμπυλότητας.

Εικ. 1. Κρυονέρι Σικυώνος. Κρήνη.

ΚΗΡΥΞΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Νέα Εκκλησούλα Μεγαλόπολης

Μονή Παναγίας (Αγία Μονή)

Κηρύχθηκε ως νεότερο μνημείο, μετά από σχετική εισήγηση της 5ης ΕΒΑ. Το Καθολικό της μονής, μονόχωρο, καμαροσκέπαστο, με ημικυκλική αψίδα Ιερού, χτίστηκε το 1841 από τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και φέρει λαϊκότροπο τοιχογραφικό διάκοσμο του β΄ μισού του 19ου αιώνα. Η δυτική θύρα εισόδου στο Καθολικό πλαισιώνεται με λαξευτούς μαρμαρόλιθους. Έφερε τοιχογραφίες, που στο δυτικό τοίχο είναι σήμερα κατεστραμμένες. Το Καθολικό φέρει ξυλόγλυπτο τέμπλο του 19ου αιώνα με εικόνες λαϊκής τέχνης του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα.

Τα βοηθητικά κτίσματα της μονής, με αποθηκευτικούς χώρους, προστέθηκαν, σύμφωνα με επιγραφή, το 1844 στα νότια και στα δυτικά του Καθολικού και είναι διώροφα. Η τοιχοποιία τους είναι από αργολιθοδομή με χρήση γωνιόλιθων.

ΕΛΕΝΗ Γ. ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

Άργος

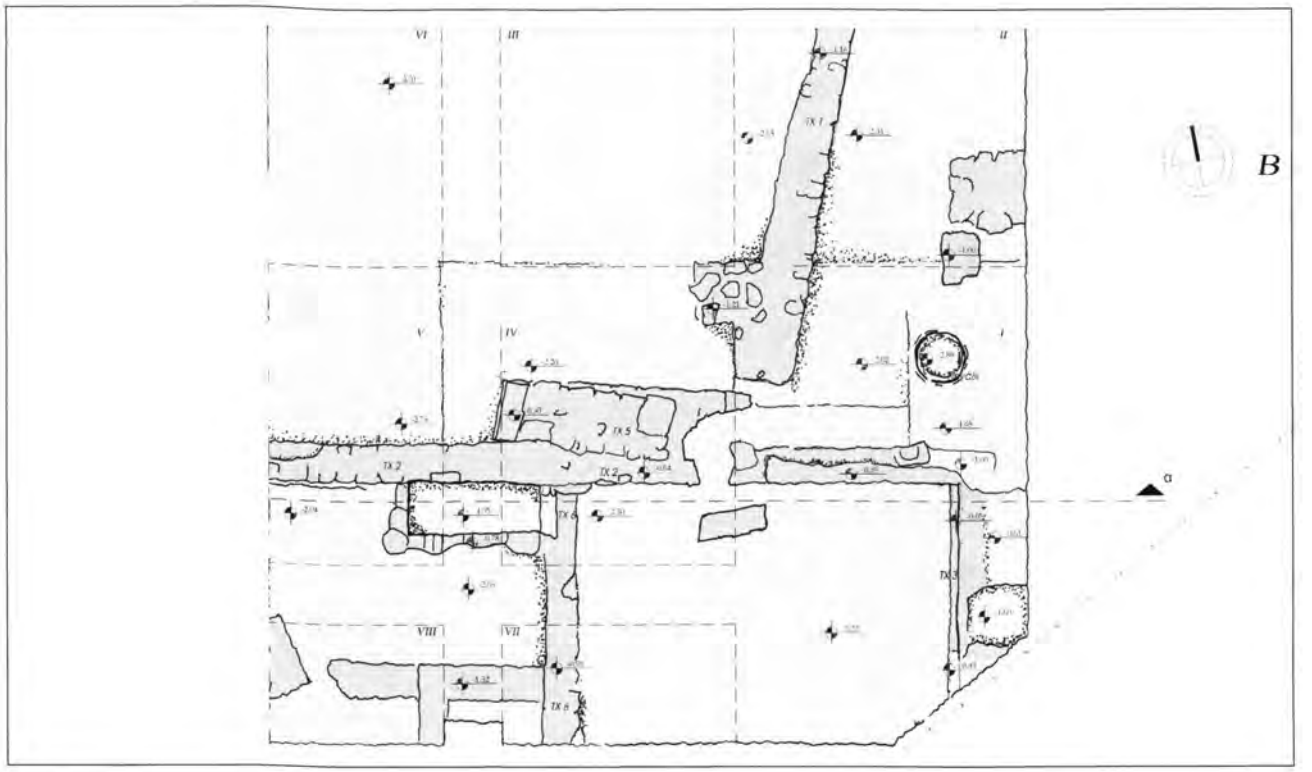
Οδός Μπουσουλοπούλου (Ο.Τ. Γ 412, οικόπεδο Θ. Παπαθανασίου)[2]

Η ανασκαφή, σωστικού χαρακτήρα, ξεκίνησε το 2005 και ολοκληρώθηκε το 2006 (Εικ. 2). Διανοίχθηκαν οκτώ τομές (I-VIII), οι οποίες σε γενικές γραμμές απέδωσαν οικιστικά λείψανα και έναν τάφο.

Το οικόπεδο Θ. Παπαθανασίου χωροθετείται σε θέση αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, στο άμεσο περιβάλλον σημαντικών παλαιοχριστιανικών αρχαιοτήτων, όπως του βαπτιστηρίου στο οικόπεδο Περδικάρη[3] και της αψίδας της

2. A. Oikonomou-Laniado, *Argos Paléochrétienne*, BAR International series 1173 (2003), σ. 31-32. Κατά την ανασκαφή που διενεργήθηκε το 1983 εντοπίστηκαν 35 τάφοι παλαιοχριστιανικών χρόνων, βλ. *ΑΔ* 38 (1983): Χρονικά, σ. 98. Βλ. σχετικά και *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 306.

3. Oikonomou-Laniado, ό.π., σ. 18. Η ανασκαφή διενεργήθηκε το 1982 και εντοπίστηκε σταυρόσχημο βαπτιστήριο, παλαιοχριστιανικών χρόνων. Το βαπτιστήριο ήταν κατασκευασμένο από οπτοπλίνθους και υδραυλικό κονίαμα. Το δάπεδο ήταν καλυμμένο από τετράπλευρες οπτοπλίνθους. Βλ.

Εικ. 2. Άργος. Οδός Μπουσουλοπούλου. Οικόπεδο Θ. Παπαθανασίου. Κάτοψη της ανασκαφής.

παλαιοχριστιανικής βασιλικής στο οικόπεδο Φλώρου[4], νοτιοανατολικότερα, αλλά και σημαντικών ρωμαϊκών και κλασικών αρχαιοτήτων, για παράδειγμα του Ισείου, όπως φανερώνουν τόσο τα αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν κατά χώραν όσο και αυτά που βρέθηκαν εντοιχισμένα και επαναχρησιμοποιημένα.

Στα ανατολικά του ανασκαφικού χώρου αποκαλύφθηκε πηγάδι, το οποίο ερευνήθηκε μέχρι το βάθος των 2,90 μ. Κατά την αφαίρεση ευτελούς θεμελίωσης αποτελούμενης από αργούς λίθους, με χαλαρό συνδετικό κονίαμα και μέγιστο πλάτος 1,10 μ., η οποία ανήκε σε νεότερη οικία και κατά την έρευνα βαθύτερα, εντοπίστηκε τεμάχιο ψηφιδωτού με γεωμετρική διακόσμηση από λευκές, μαύρες και κόκκινες ψηφίδες (Εικ. 3).

Εντοιχισμένα σπόλια, προερχόμενα από αρχαίο ναό, βρέθηκαν στον τοίχο τχ. 2, που διασχίζει το μέσον περίπου του οικοπέδου, με κατεύθυνση Α.-Δ. και ο οποίος μπορεί με αρκετή ασφάλεια να χρονολογηθεί στον 6ο αι. μ.Χ. Πρόκειται για λαξευμένους λίθους μεσαίου μεγέθους και για δύο

Εικ. 3. Άργος. Οδός Μπουσουλοπούλου. Οικόπεδο Θ. Παπαθανασίου. Σπάραγμα ψηφιδωτού.

και *ΑΔ* 38 (1983): Χρονικά, σ. 99.

4. Oikonomou-Laniado, ό.π., σ. 17-18. Πρόκειται για χώρο, όπου αποκαλύφθηκε η αψίδα παλαιοχριστιανικής βασιλικής (δυτικά του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου).

Εικ. 4. Άργος. Οδός Μπουσουλοπούλου. Οικόπεδο Θ. Παπαθανασίου). Άποψη της ανασκαφής στο νότιο τμήμα του οικοπέδου.

Εικ. 5. Άργος. Οδός Μπουσουλοπούλου. Οικόπεδο Θ. Παπαθανασίου. Τάφος.

σπονδύλους κίονα και μικρά τεμάχια τριγλύφων. Μεταξύ των σπολίων που περισυνελέγησαν από την ανασκαφή, αξίζει να αναφερθούν και τρία τμήματα τραπεζοφόρων, πιθανώς ελληνιστικών χρόνων, τα οποία επίσης είχαν επαναχρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό.

Αναλυτικότερα, τα ευρήματα έδειξαν τα ακόλουθα:

Ένας μακρός τοίχος διέσχιζε ολόκληρη την ανασκαφή χωρίζοντας το οικόπεδο σε βόρειο και νότιο τμήμα.

Νότιο τμήμα (Εικ. 4). Στη νότια όψη του τοίχου 2 προσκολλώνται δύο τοίχοι λίγο μεταγενέστεροι, παράλληλοι μεταξύ τους, με κατεύθυνση Β.-Ν., σχηματίζοντας δωμάτιο. Λίγο δυτικότερα, σε επαφή επίσης με τον τοίχο, υπήρχε τάφος, η νότια πλευρά του οποίου ήταν κατασκευασμένη με μεγάλους τετράπλευρους λίθους από δάπεδο αρχαίου ιερού, επιστρωμένη στο εσωτερικό της και σε βάθος -1,95 μ. με πήλινες τετράπλευρες πλάκες (Εικ. 5). Ίδια επίστρωση δαπέδου εμφανίστηκε και δυτικότερα του τάφου που εντοπίστηκε νότια του τοίχου 2, περίπου στο βάθος της δαπεδόστρωσης του δωματίου. Οι εσωτερικές διαστάσεις του τάφου, που συνιστούσε κτιστή συναρμοσμένη σαρκοφάγο[5], ήταν 2,32×0,87 και οι εξωτερικές 2,81×1,20 μ. Στο εσωτερικό, που έφερε λεπτό ανοιχτόχρωμο επίχρισμα, δεν εντοπίστηκαν οστά ή όστρακα. Το δάπεδο βρέθηκε σε βάθος -1,95 μ., επιστρωμένο με πήλινες τετράπλευρες πλάκες. Παρουσίαζε κλίση στην περιοχή της κεφαλής. Η νότια μακρά πλευρά ήταν χτισμένη με μεγάλες, σχεδόν ορθογώνιες λιθόπλακες σε β΄ χρήση, ίσως από δαπεδόστρωση μεγάλου αρχαίου οικοδομήματος. Οι λίθινες πλάκες έχουν τοποθετηθεί καθ' ύψος (ύψ. 0,55 μ.), ενώ το υπόλοιπο ύψος της κατασκευής, έως τα 0,75 μ., έχει συμπληρωθεί με μικρούς πελεκημένους λίθους. Η βόρεια και η ανατολική πλευρά εφάπτονται στους τχ. 2 και 6 αντίστοιχα.

Οι εξωτερικές όψεις της κατασκευής δεν έφεραν ίχνη επιχρίσματος. Αντιθέτως, το εσωτερικό φαίνεται ότι έφερε λεπτό ανοιχτόχρωμο επίχρισμα. Όσον αφορά στη χρονολόγηση, η σαρκοφάγος πιθανότατα ήταν μεταγενέστερη του τχ. 2, στον οποίο και εφαπτόταν άμεσα (χωρίς παρεμβολή δικού της τοίχου). Δεν συνέβαινε το ίδιο και με τον τχ. 6, ο οποίος «λεπταίνει» στο σημείο επαφής με τη σαρκοφάγο, καθώς φαίνεται ότι η σαρκοφάγος Α διέθετε δικό της τοίχο.

Η κεραμική που συγκεντρώθηκε από το νότιο τμήμα του οικοπέδου ήταν κυρίως χρηστική, παλαιοχριστιανικών χρόνων, και χρηστική εγχάρακτη και εφυαλωμένη σε μικρότερο ποσοστό. Ο χώρος του δωματίου έμεινε σε χρήση έως τα τέλη των μεσοβυζαντινών χρόνων, ενώ ένας τοίχος που αποκαλύφθηκε βόρεια του τοίχου 2 – σημειώνεται στην κάτοψη ως τχ. 3 – δείχνει ότι μάλλον χρησίμευε ως τοίχος αντιστήριξης του τοίχου 2. Από τον τοίχο 3 αποτοιχίστηκε τμήμα γλυπτού ρωμαϊκής περιόδου (σωζ. ύψ. 0,46, διαστ. στο σημείο τομής: 0,27×0,40μ.). Πρόκειται, μάλλον, για γλυπτό που απεικόνιζε γυναικεία μορφή με ποδήρη χιτώνα. Το τμήμα σώζεται έως το μέσον περίπου της κνήμης. Το εμπρόσθιο τμήμα φέρει βαθιές αυλακώσεις (πτυχώσεις χιτώνα), ενώ το οπίσθιο είναι λειασμένο (Εικ. 6).

5. Θ. Παζαράς, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιες πλάκες της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988, σ. 64-65, σχέδ. 5.

Εικ. 6. Άργος. Οδός Μπουσουλοπούλου. Οικόπεδο Θ. Παπαθανασίου. Κάτω τμήμα γλυπτού γυναικείας μορφής.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η πλειονότητα των αρχιτεκτονικών λειψάνων αλλά και της κεραμικής εντοπίστηκαν νότια του τοίχου που διασχίζει την ανασκαφή στον άξονα Α.-Δ. (τχ. 2). Αυτό οδηγεί στην υπόθεση σύνδεσης των ευρημάτων με το συγκρότημα της βασιλικής.

Βόρειο τμήμα. Με εξαίρεση την περιορισμένη κεραμική που βρέθηκε, καθώς επίσης και τα ελάχιστα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά λείψανα, δεν εντοπίστηκε οικοδομική δραστηριότητα. Ο χώρος πρέπει να χρησιμοποιήθηκε κατά το 18ο και 19ο αιώνα, όπως έδειξε ένα πρόχειρο δάπεδο που βρέθηκε αρκετά ψηλά, μία μικρή μπάλα κανονιού και μία κανάτα Τσανάκ Καλέ. Πιθανότατα, τα αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν μεταφέρθηκαν πολύ μεταγενέστερα, κατά το 18ο-19ο αιώνα, για να χρησιμοποιηθούν ως οικοδομικό υλικό.

Οδός Αγγέλου Γεωργαντά (Ο.Τ. 155, οικόπεδο Μ. Ξύδη)

Πρόκειται για μικρό οικόπεδο, με συνολικό εμβαδόν 91,18 τ.μ., το οποίο διερευνήθηκε με αφορμή την ανέγερση νέας κατοικίας. Στο οικόπεδο ήδη είχαν προηγηθεί δοκιμαστικές τομές από τη Δ΄ ΕΠΚΑ (τρεις το 1981 και δύο το 2006).

Η ανασκαφική διερεύνηση έγινε από την Υπηρεσία μας με τους εργατοτεχνίτες Μ. Μωραγιάννη, Κ. Χρόνη και Δ. Μούκιο και διήρκεσε τρεις εβδομάδες (16-8 έως 11-9-2006). Κατά τη διάρκειά της διερευνήθηκε πηγάδι που είχε εντοπιστεί στις δοκιμαστικές τομές της Δ΄ ΕΠΚΑ και διανοίχθηκαν δύο νέες τομές νότια του οικοπέδου.

Αναλυτικά, έγιναν οι εξής εργασίες:

α) Πηγάδι. Ερευνήθηκε τμήμα του πηγαδιού έως το βάθος των -3 μ. Πρόκειται για πηγάδι κυκλικής διατομής, με διάμετρο 1,50 μ., το οποίο είναι σε διάφορα τμήματα επιχρισμένο εσωτερικά με πηλό, πάχ. 0,10 μ. Στην επίχωση του πηγαδιού βρέθηκε ελάχιστη κεραμική παλαιοχριστιανικών χρόνων (λαβές, βάσεις, λοιπά όστρακα). Μετά το πέρας της διερεύνησης, το πηγάδι μπαζώθηκε με υλικά που προέκυψαν από τη διερεύνηση της υπόλοιπης ανασκαφής.

β) Γενική εκσκαφή οικοπέδου. Ταπεινώθηκε η στάθμη του εδάφους έως τα -2,10 μ. από το οδόστρωμα της οδού Αγγ. Γεωργαντά. Λόγω των συνεχών δοκιμαστικών τομών, η στρωματογραφία ήταν διαταραγμένη και δεν εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα. Περισυνελέγη μικρή ποσότητα μη εφυαλωμένης χρηστικής κεραμικής παλαιοχριστιανικών χρόνων.

γ) Δοκιμαστικές τομές νότια του οικοπέδου. Ανοίχθηκαν δύο νέες δοκιμαστικές τομές νότια του οικοπέδου. Όπως προέκυψε, ο χώρος είχε ήδη ανασκαφεί στο παρελθόν (από παλαιότερες δοκιμαστικές τομές) και είχε ξανακαλυφθεί με μπάζα. Η κεραμική που αποκαλύφθηκε ήταν ελάχιστη, χρηστική, παλαιοχριστιανικών χρόνων. Στην ανατολική τομή αποκαλύφθηκε θεμέλιο αρχαίου τοίχου (ελληνιστικός;) σε βάθος -3 μ. από το οδόστρωμα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΕΚΕΣ

Οδός Πασχαλινοπούλου (Ο.Τ. 69, οικόπεδο Γ. και Χ. Γιαννικάκη)

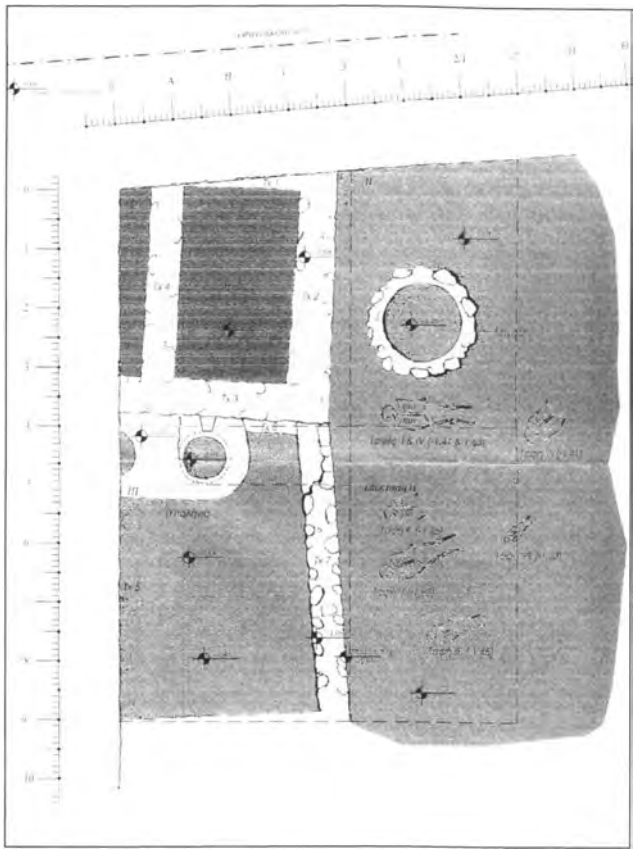
Το οικόπεδο βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της πόλης του Άργους και στα βόρεια γειτνιάζει με διατηρητέο κτίσμα των αρχών του 20ού αιώνα.

Η ανασκαφική έρευνα διήρκεσε από τις 22-5 έως τις 27-7-2006 και περιορίστηκε στο άσκαφο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, σε συνολική έκταση 9×9 μ.[6].

Συνολικά, ερευνήθηκαν τρεις ανασκαφικές τομές (Ι-ΙΙΙ), στις οποίες αποκαλύφθηκε τμήμα συγκροτήματος πατητηριού νεότερων χρόνων, που συνίσταται σε τουλάχιστον δύο ληνούς και δύο υπολήνια (Εικ. 7, 8)[7]. Ο αποκαλυφθείς ανατολικός ληνός είναι υπαίθριος, χαμηλός, λιθόκτιστος, ορθογώνιου σχήματος, μέγ. διαστ. 4,25 (μήκος)×3,30 μ. (πλάτος). Το υπερυψωμένο δάπεδό του, το οποίο αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,07 μ., και η εσωτερική τοιχοποιία του είναι επιχρισμένα με παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Στο

6. Η ανασκαφή αποτυπώθηκε από τον αρχιτέκτονα της 25ης ΕΒΑ, Κ. Μπουντούρη.

7. Η αποκάλυψη του δυτικού ορθογώνιου ληνού δεν ήταν εφικτή, δεδομένου ότι εκτείνεται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Πασχαλινοπούλου.

Εικ. 7. Άργος. Οδός Πασχαλινοπούλου. Οικόπεδο Γ. και Χ. Γιαννικάκη. Αποτύπωση της ανασκαφής.

Εικ. 8. Άργος. Οδός Πασχαλινοπούλου. Οικόπεδο Γ. και Χ. Γιαννικάκη. Βόρεια πλευρά της ανασκαφής.

νότιο τοίχο του (τχ. 3), προς Δ., υπάρχει οπή εκροής που εξωτερικά διαμορφώνεται σε κρουνό, από όπου έρρεε το γλεύκος στο υπολήνιο. Τα δύο αποκαλυφθέντα κυλινδρικά υπολήνια βρίσκονται σε χαμηλότερο επίπεδο από το ληνό

Εικ. 9. Άργος. Οδός Πασχαλινοπούλου. Οικόπεδο Γ. και Χ. Γιαννικάκη. Ληνός και υπολήνια.

και έχουν κοινή εξωτερική τοιχοποιία[8]. Είναι λιθόκτιστα, με επένδυση από κονίαμα, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά (Εικ. 9). Σε βάθος 2,04 μ. εντοπίστηκε ο πυθμένας του ανατολικού υπολενίου.

Στο ανατολικό άκρο της Τομής ΙΙΙ αποκαλύφθηκε τοίχος (τχ. 7) με κατεύθυνση Β.-ΝΑ. και διαστάσεις: 5 μ. (μήκος) και 0,54 μ. (πλάτος) (Εικ. 7, 10). Η δυτική του παρειά είναι δομημένη με μεγάλους, αδρά λαξευμένους λίθους με την παρεμβολή μικρότερων λίθων και οριζόντια τοποθετημένων πλίνθων στο νότιο τμήμα του. Η ανατολική του παρειά συνίσταται σε ποταμίσιες πέτρες. Η θεμελίωση του τοίχου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,86-1,94 μ.

Στην Τομή ΙΙ, ανατολικά του ορθογώνιου δωματίου του ληνού, σε βάθος 0,57 μ., αποκαλύφθηκε πηγάδι δομημένο από ποταμίσιες πέτρες και συνδετικό κονίαμα[9], με εξωτερική διάμετρο στομίου 1,90 μ. (Εικ. 7, 8, 10). Εσωτερικά οι τοίχοι του είναι επενδεδυμένοι με παχύ στρώμα κονιά-

8. Από το δυτικό υπολήνιο αποκαλύφθηκε μόνο μικρό τμήμα, δεδομένου ότι εκτείνεται και αυτό κάτω από το οδόστρωμα της οδού Πασχαλινοπούλου.

9. Παρόμοιας κατασκευής με τον τχ. 7.

Εικ. 10. Άργος. Οδός Πασχαλινοπούλου. Οικόπεδο Γ. και Χ. Γιαννικάκη. Άποψη της ανασκαφής από Δ.

ματος. Στο ανώτερο τμήμα του, τα τοιχώματα έχουν ελαφρά κλίση προς τα έσω, ενώ εντός του πηγαδιού υπάρχουν λίθοι που προεξέχουν για τη διευκόλυνση της καθόδου στο εσωτερικό του. Η ανασκαφική διερεύνηση στο εσωτερικό του τερματίστηκε σε βάθος 2,18 μ., χωρίς να αποκαλυφθεί ο πυθμένας, λόγω της πενιχρότητας των ευρημάτων, της χρονολόγησής τους στους νεότερους χρόνους και των δυσχερών συνθηκών της έρευνας. Το πηγάδι είναι πιθανόν να συνδέεται με το ληνό και να χρησίμευε στην αποθήκευση του μούστου (κάλυψη τοιχωμάτων με παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος, μεγάλο βάθος, σχετικά στενό στόμιο).

Τα ευρήματα της ανασκαφής υπήρξαν πενιχρά (σχεδόν όλα προέρχονται από την Τομή ΙΙΙ - δωμάτιο υπολενίων) και στην πλειονότητά τους ανάγονται στους νεότερους χρόνους. Αποκαλύφθηκαν θραύσματα μεγάλων χρηστικών ακόσμητων αγγείων και λιγοστά όστρακα εφυαλωμένης κεραμικής των ακόλουθων κατηγοριών:

– Τμήμα χείλους με γραπτή διακόσμηση με πράσινο και καστανό χρώμα (green and brown painted ware), 13ος-14ος αιώνας.

– Κεραμική με εγχάρακτη διακόσμηση (late sgraffito ware), 14ος-15ος αιώνας.

– Θραύσματα ανοιχτού αγγείου με γραπτή διακόσμηση με «ρέον» επίχρισμα (drip painted ware), 19ος αιώνας.

– Τμήμα χείλους ανοιχτού αγγείου εργαστηρίου Çanakkale, 19ος αιώνας.

– Όστρακα με γραπτή διά επιχρίσματος διακόσμηση (slip-painted ware - light on dark), 19ος αιώνας.

Επίσης, βρέθηκε τμήμα λουλά από πήλινο καπνοσυρίγγιο.

Όσον αφορά στη χρονολόγηση του πατητηριού, λαμβάνοντας υπ' όψιν τη χρονολόγηση της πλειονότητας των ευρημάτων, τη μορφή του συγκροτήματος, καθώς και μαρτυρίες περιοίκων, συνάγεται ότι πρόκειται για συγκρότημα νεότερων χρόνων[10].

Ταφές. Νοτίως του πηγαδιού, στον τομέα Δ-Η/3-6, είχαν εντοπιστεί σε δοκιμαστική τομή που διενήργησε η Δ΄ ΕΠΚΑ τέσσερις ταφές. Για την ευχερέστερη αποκάλυψη των ταφών, προκρίθηκε η επέκταση της Τομής ΙΙ νοτιότερα, στον τομέα Δ-Ζ/4-9 (Εικ. 7).

Συνολικά, αποκαλύφθηκαν επτά ταφές (τφ. Ι-VII), σε βάθος 1,33-1,63 μ., εκ των οποίων οι δύο ήταν παιδικές (τφ. ΙΙΙ, VII). Όλοι οι τάφοι ήταν απλοί λακκοειδείς, χωρίς κτερίσματα, με το νεκρό τοποθετημένο απευθείας στο χώμα, με προσανατολισμό κυρίως προς ΒΑ. Οι νεκροί είχαν ενταφιαστεί σε ύπτια στάση, με το κεφάλι στραμμένο προς τα δεξιά (κυρίως προς Ν.), τα άνω άκρα σχεδόν σε ευθεία ή ελαφρώς λυγισμένα, σε επαφή με τη λεκάνη και το άνω τμήμα των μηρών. Τα κάτω άκρα[11] βρίσκονταν σχεδόν σε ευθεία, εκτός από τις ταφές Ι και ΙΙΙ, όπου τα πόδια ήταν λυγισμένα προς Β.

Σε παλαιότερη ανασκαφική έρευνα γειτονικού οικοπέδου επί της οδού Βασιλίσσης Σοφίας 25, εντοπίστηκαν σε βάθος 0,70-1,30 μ. πολλά οστά και δύο σκελετοί. Και σε αυτή την περίπτωση οι ταφές ήταν σε απλούς λάκκους, χωρίς κτερίσματα, και οι νεκροί ήταν προσανατολισμένοι ανατολικά. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα Σ.Ι. Χαριτωνίδη, επρόκειτο για γνωστό στους κατοίκους «χριστιανικό νεκροταφείο όχι πολύ παλαιό» και η τοποθεσία ήταν γνωστή ως «Μνήματα» ή «Στα μνήματα»[12]. Πάντως, ο τρόπος εναπόθεσης των νεκρών (προσανατολισμός σκελετού και κρανίου, χέρια σε ευθεία και όχι σταυρωμένα) παραπέμπει πιθανώς σε μη χριστιανικούς πληθυσμούς[13].

Η ανασκαφική διερεύνηση της Τομής ΙΙ τερματίστηκε σε βάθος 1,79 μ., λόγω έλλειψης ευρημάτων, ενώ από βάθος 1,51 μ. το στρώμα περιείχε μεγάλη ποσότητα από χαλίκι και ποταμίσιες πέτρες.

10. Παρότι η επίχωση της Τομής ΙΙΙ ήταν σχετικά αναμοχλευμένη, αξίζει να σημειωθεί η ανεύρεση χάλκινου οθωνικού νομίσματος, κοπής του 1833, στο ίδιο περίπου βάθος με τη θεμελίωση των υπολενίων, το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει ένα terminus post quem της εγκατάστασης.

11. Στις ταφές ΙΙ και IV τα κάτω άκρα δεν σώζονταν.

12. Σ.Ι. Χαριτωνίδης, Ανασκαφή εν Άργει, *ΠΑΕ* 1952, σ. 415. Η επισήμανση της πιθανής σύνδεσης των ταφών με την περιοχή Μνήματα οφείλεται στην αρχαιολόγο της Δ΄ ΕΠΚΑ, Ά. Μπανάκα-Δημάκη, και για το λόγο αυτό η υπόθεση διαβιβάστηκε στην 25η ΕΒΑ.

13. Ταφές με παρόμοια χαρακτηριστικά βρέθηκαν σε νεκροταφείο των αρχών του 17ου αιώνα στην Αρχαία Κόρινθο και αποδίδονται από τους μελετητές σε μουσουλμανικούς πληθυσμούς, βλ. A.H. Rohn - E. Barnes - G.D.R. Sanders - O.H. Zervos, An Early Ottoman Cemetery at Ancient Korinth, *Hesperia* 78 (2009), σ. 501-615, ιδίως σ. 513-514.

Συμβολή των οδών Άνδρου και Σερίφου (Ο.Τ. 173, οικόπεδο Χ. Μιχαλάκη)

Το οικόπεδο βρίσκεται στο νότιο τμήμα της πόλης. Η ανασκαφική διερεύνησή του διενεργήθηκε κυρίως από τη Δ΄ ΕΠΚΑ, η οποία διεβίβασε την υπόθεση στην 25η ΕΒΑ, λόγω της αποκάλυψης στο νότιο τμήμα του οικοπέδου δύο εφαπτόμενων τοίχων με κατεύθυνση Α.-Δ., οι οποίοι πιθανώς χρονολογούνται στους βυζαντινούς χρόνους.

Η ανασκαφική έρευνα συνεχίστηκε από την 25η ΕΒΑ στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου με μία τομή (Τομή 4) με κατεύθυνση Α.-Δ. Οι εργασίες ξεκίνησαν στις 28-11 και ολοκληρώθηκαν στις 8-12-2006. Δεν βρέθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και τα κινητά ευρήματα υπήρξαν λιγοστά. Από αυτά ξεχωρίζουν δύο τμήματα χείλους ανοιχτών αγγείων μεταβυζαντινών χρόνων, το ένα με γραπτή διά επιχρίσματος διακόσμηση (slip-painted ware - light on dark) και το άλλο με γραπτή διακόσμηση τύπου marble ware. Η έρευνα ολοκληρώθηκε σε βάθος 3,90 μ. λόγω έλλειψης ευρημάτων.

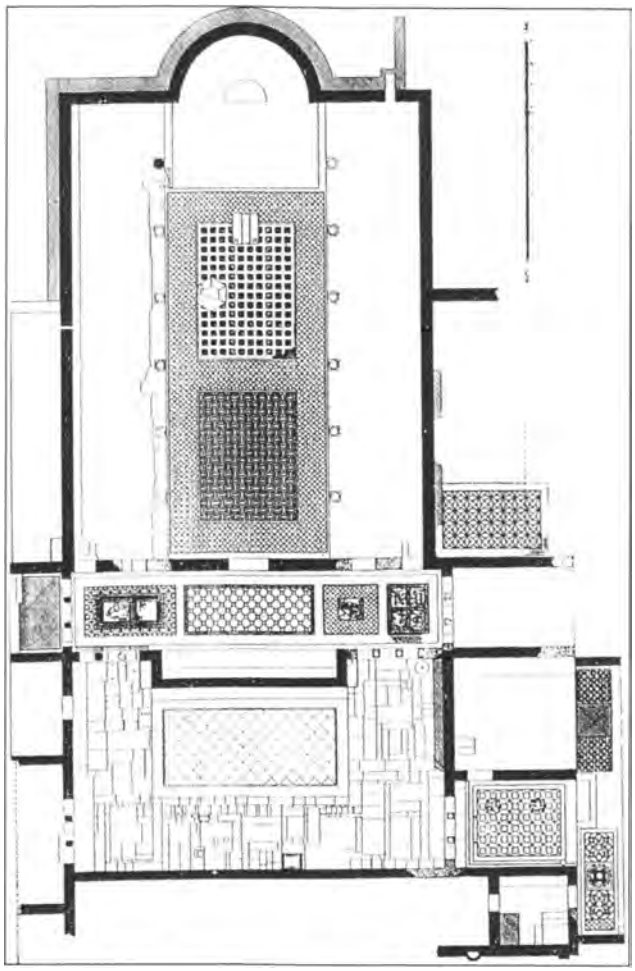
Ερμιόνη

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Στο πλαίσιο των εργασιών καθαρισμού και συντήρησης των ψηφιδωτών δαπέδων της παλαιοχριστιανικής βασιλικής της Ερμιόνης από τη Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων και προκειμένου να τοποθετηθεί το νέο υπόστρωμα των ψηφιδωτών δαπέδων, πραγματοποιήθηκε μικρής κλίμακας ανασκαφική διερεύνηση στο πρόσκτισμα βορείως του νάρθηκα.

Η παλαιοχριστιανική βασιλική Ερμιόνης, μία από τις σημαντικότερες του ελλαδικού χώρου, βρίσκεται ανατολικά του σημερινού Δημαρχείου. Με τις Υπουργικές Αποφάσεις 15904/24-11-1962 (ΦΕΚ 473/Β/17-12-1962) και 16307/9-9-1965 (ΦΕΚ 605/Β/16-9-1965), έχει χαρακτηριστεί ως αρχαιολογικός χώρος και ιστορικό μνημείο. Ανασκάφηκε από τον Ευστάθιο Γ. Στίκα, με χρηματοδότηση της Αρχαιολογικής Εταιρείας, τα έτη 1955 και 1956[14].

Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική με μία ημικυκλική αψίδα (Εικ. 11). Διαθέτει νάρθηκα και αίθριο στα δυτικά και βοηθητικούς χώρους στα βόρεια και τα νότια. Στη βόρεια πλευρά της εφάπτεται μεγάλο κτιριακό συγκρότημα, σε

Εικ. 11. Ερμιόνη. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Κάτοψη (Ευ. Γ. Στίκας, ΠΑΕ 1955, σ. 237, εικ. 1).

ψηλότερο επίπεδο κατά 0,50 μ., το οποίο αποτελούσε, πιθανώς, κατοικία επισκόπου[15].

Τα σωζόμενα δάπεδα της βασιλικής, τα οποία χρονολογούνται σε δύο τουλάχιστον φάσεις, κοσμούνται με αξιόλογα ψηφιδωτά με γεωμετρικά και φυτικά θέματα, παραστάσεις ζώων και πτηνών. Στο πρόσκτισμα νοτιοδυτικά του αιθρίου υπάρχει ψηφιδωτή επιγραφή που μνημονεύει τον επίσκοπο Επιφάνιο[16].

Πρόσκτισμα βορείως του νάρθηκα. Στο πρόσκτισμα βορείως του νάρθηκα και μετά την αποκόλληση του ψηφιδωτού, πραγματοποιήθηκε μικρής κλίμακας ανασκαφική

14. Ευ. Γ. Στίκας, Ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής Ερμιόνης, *ΠΑΕ* 1955, σ. 236-240. Ο ίδιος, Συνέχισις ανασκαφής της βασιλικής Ερμιόνης, *ΠΑΕ* 1956, σ. 179-184.

15. Στίκας, Συνέχισις ανασκαφής, ό.π., σ. 181.

16. Για τα ψηφιδωτά και τη χρονολόγησή τους, βλ. κυρίως Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, ΙΙ. *Πελοπόννησος-Στερεά Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 63-66, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

Εικ. 12. Ερμιόνη. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Πρόσκτισμα βορείως του νάρθηκα.

Εικ. 13. Ερμιόνη. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Πρόσκτισμα νοτιοδυτικά του αιθρίου, νοτιοδυτική γωνία.

έρευνα, στις 5 και 6-10-2006, προκειμένου να τοποθετηθεί το νέο υπόστρωμα.

Το δωμάτιο είναι ορθογώνιο, διαστ. 2,64×3,40 μ., και επικοινωνούσε με το νάρθηκα με τρίβηλο άνοιγμα. Από το δωμάτιο αυτό και μέσω τριών βαθμίδων καθίστατο εφικτή η πρόσβαση στο συγκρότημα βορείως της βασιλικής. Η ανασκαφική έρευνα στο χώρο αυτό ξεκίνησε από βάθος 0,41 μ. και ολοκληρώθηκε στα 0,85 μ. Διαπιστώθηκε μεγάλη περιεκτικότητα σε πέτρες και κεραμίδες, ενώ σε βάθος 0,58-0,62 μ. και κατά μήκος του ανατολικού τοίχου αποκαλύφθηκαν λίθοι μεγάλων διαστάσεων. Τα ευρήματα περιορίζονταν σε λιγοστά θραύσματα χρηστικών αγγείων αρχαίων χρόνων και ένα όστρεο, ενώ στο μέσον περίπου του δωματίου και σε βάθος 0,80 μ. εντοπίστηκαν ίχνη καύσης. Σε βάθος 0,77-0,80 μ. αποκαλύφθηκε στο ανατολικό τμήμα του προσκτίσματος και κατά μήκος της βόρειας και της δυτικής του παρειάς, ο φυσικός βράχος (Εικ. 12).

Πρόσκτισμα νοτιοδυτικά του αιθρίου. Κατά την αφαίρεση του υποστρώματος του προσκτίσματος[17] αποκαλύφθηκαν όστρακα μεγάλων χρηστικών αγγείων, αρκετά μελαμβαφή και λίγα terra sigillata.

Στη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου, στο ύψος περίπου του υποστρώματος του ψηφιδωτού, βρέθηκε μεγάλο πήλινο ανοιχτό αγγείο (Εικ. 13). Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τεμάχια υαλοβάμβακα, πιθανώς από παλαιότερο καθαρισμό των ψηφιδωτών[18]. Το αγγείο αφαιρέθηκε και μεταφέρθηκε σε αρχαιολογική αποθήκη της 25ης ΕΒΑ, προκειμένου να τοποθετηθεί το νέο υπόστρωμα του ψηφιδωτού.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Αρχαία Κόρινθος

Οικόπεδο Ι. Κριεμπάρδη

Στις βορειοανατολικές παρυφές του οικισμού της Αρχαίας Κορίνθου, σε απόσταση 90 μ. περίπου νοτιοανατολικά της βασιλικής Κοδράτου, στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκε, κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής που διενήργησε η αρχαιολόγος Π. Μελέτη, πυκνός σχηματισμός λαξευτών κιβωτιόσχημων τάφων.

Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως συστάδα 40 κιβωτιόσχημων τάφων, οι οποίοι είναι διατεταγμένοι παρατακτικά σε παράλληλες συστοιχίες, σχεδόν όλοι με προσανατολισμό Α.-Δ. Εξαίρεση αποτελούν τέσσερις τάφοι (Τ13, Τ26, Τ30, Τ34) που έχουν προσανατολισμό Β.-Ν.

Οι τάφοι είχαν λαξευθεί στο σκληρό πέτρωμα της περιοχής και τα τοιχώματά τους ήταν είτε κατακόρυφα είτε με μείωση στο άνω ή στο κάτω μέρος. Σύμφωνα με την κατά μήκος διατομή τους, διακρίνονται σε ορθογώνιους, τραπεζιόσχημους και έναν ελλειψοειδή. Οι διαστάσεις των τάφων παρουσιάζουν μικρές αποκλίσεις μεταξύ τους. Το μήκος τους κυμαίνεται από 1,80 έως 2,10, το πλάτος από 0,60 έως 0,90 και το βάθος από 0,70 έως 1,10 μ. Σε ελάχιστους διατηρήθηκαν οι καλυπτήριες λίθινες πλάκες, που εδράζονταν σε περιμετρική λαξευτή εσοχή στο χείλος του ορύγματος. Τα τοιχώματα των τάφων έφεραν φαιόχρωμο λεπτόκοκκο ή χονδρόκοκκο επίχρισμα, ενώ δύο έφεραν επένδυση με μαρ-

17. Οι εργασίες αυτές έγιναν ερήμην της 25ης ΕΒΑ και, συνεπώς, χωρίς παρουσία αρχαιολόγου.

18. Βλ. ενδεικτικά *ΑΔ* 35 (1980): Χρονικά, σ. 165.

μάρινες ή πήλινες πλάκες στα κατώτερα μέρη. Το δάπεδο ήταν ιδιαίτερα επιμελημένο και ενίοτε καλυπτόταν με μαρμάρινες ή πήλινες πλάκες. Στη δυτική πλευρά των τάφων βρισκόταν προσκέφαλο, ελαφρώς υπερυψωμένο.

Οι περισσότεροι τάφοι βρέθηκαν συλημένοι και τα σκελετικά κατάλοιπα ήταν αναταραγμένα. Στα αδιατάρακτα ταφικά ορύγματα, που περιείχαν έναν ή περισσότερους νεκρούς, οι νεκροί ήταν είτε ακτέριστοι είτε είχαν ως κτερίσματα κυρίως αγγεία, όπως λ.χ. κανάτες, οινοχόες με σφαιρικό ή ωοειδές σώμα, στενό λαιμό και οριζόντιο ή τριφυλλόσχημο χείλος, ληκύθους με σφαιρικό ή κυλινδρικό σώμα, κύπελλα, γυάλινα μυροδοχεία. Μεταξύ των άλλων ευρημάτων που ήλθαν στο φως, περιλαμβάνονται δαχτυλίδια, ενώτια, ένα ατρακτοειδές περίαπτο και ένα κοχλιάριο. Από την επίχωση των τάφων συγκεντρώθηκε κεραμική, λυχνάρια, θραύσματα ενεπίγραφων πλακών κ.ά.

Η τυπολογία των τάφων με τα λιγοστά κτερίσματα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το νεκροταφείο ανήκει χρονικά στους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους (6ος-7ος αι. μ.Χ.).

Οικόπεδο Θ. Μαρίνη

Στο εν λόγω οικόπεδο, που καλύπτει μεγάλη έκταση της υπό απαλλοτρίωσης περιοχής Κρανείου, αποκαλύφθηκαν λείψανα κτιριακής εγκατάστασης πολλαπλών φάσεων, όπως δείχνουν τα κτιριακά λείψανα και τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής. Αρχικά, στη θέση είχε χτιστεί λουτρό. Τα ευρήματα, στα οποία κυριαρχεί η κεραμική, καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό πλαίσιο από τον 4ο αι. μ.Χ. έως και την υστεροβυζαντινή, τουλάχιστον, περίοδο. Ήλθε στο φως σημαντικός αριθμός νομισμάτων, από τα οποία τα περισσότερα χρονολογούνται στη βυζαντινή εποχή (11), ένα στη ρωμαϊκή και από ένα στην περίοδο της φραγκοκρατίας και της τουρκοκρατίας.

Οικόπεδο Α. Τσετσώνη

Στις παρυφές του οικισμού της Αρχαίας Κορίνθου, στα βόρεια του λόφου του Ακροκορίνθου και, πιο συγκεκριμένα, σε μικρή σχετικά απόσταση στα βορειοδυτικά της κρήνης Χατζημουσταφά, στο οικόπεδο Α. Τσετσώνη, κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής, που διενήργησε η αρχαιολόγος Μ. Αθανασούλα, ήλθε στο φως το κάτω τμήμα ορθογώνιας κτιστής πυργόσχημης κατασκευής διαστ. 3,30×4 μ., που σωζόταν σε μέγιστο ύψος 2,30 μ. (Εικ. 14). Στη νοτιοανατολική γωνία της κατασκευής σωζόταν μέρος της ανωδομής από τρεις πώρινες λιθοπλίνθους. Στην άνω επιφάνεια του κτίσματος είχε διατηρηθεί παχύ στρώμα κονιάματος φαιού χρώματος με έξι επιμήκεις οπές (αυλάκια), τετράγωνης διατομής, διαστ. 0,10×0,10 μ., που αποτελούσαν υποδοχές ξυλοδοκών, όπως τεκμηριώνεται και από την ανεύρεση στο εσωτερικό τους σιδερένιων καρφιών. Όμοιες οπές εντοπίστηκαν σε κατώτερο επίπεδο, εγκαρσίως τοποθετημένες σε σχέση με τις παραπάνω. Συνεπώς, οι ξυλοδοκοί ήταν τοποθετημένες σε σταυροειδή διάταξη σχηματίζοντας ένα πλέγμα το οποίο είχε κατασκευαστική λειτουργία. Από την ανασκαφή περισυνελέγησαν όστρακα, κυρίως από αμφορείς, που χρονολογήθηκαν στο 10ο-13ο αιώνα. Η πυργοειδής κατασκευή φαίνεται ότι αποτελούσε τμήμα της μεσαιωνικής οχύρωσης της κάτω πόλης και για το λόγο αυτό η αποκάλυψή της είναι πολύ σημαντική για την τοπογραφία της βυζαντινής Κορίνθου.

Εικ. 14. Αρχαία Κόρινθος. Οικόπεδο Α. Τσετσώνη. Πυργοειδής κατασκευή.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΑ - ΕΛΕΝΗ Γ. ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ

Ε΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Σπάρτη (Εικ. 1)[1]

1. Οδός Στάουφερτ (Ο.Τ. 98, οικόπεδα Α. και Ε. Δημητρακοπούλου)

Η σωστική ανασκαφή στις όμορες ιδιοκτησίες Α. και Ε. Δημητρακοπούλου[2] διενεργήθηκε σε χώρο συνολικής έκτασης 439,40 τ.μ. και αποκάλυψε αρχιτεκτονικά λείψανα των ελληνιστικών κυρίως χρόνων και μεγάλη ποσότητα κεραμικής, που μπορεί να χρονολογηθεί από τους πρωτογεωμετρικούς μέχρι τους ύστερους ελληνιστικούς/πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους (Εικ. 2-5).

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού με οδοστρώματα από πατημένο χώμα και χαλίκι. Το βόρειο όριό της όριζε επίμηκες κτίριο αποτελούμενο από ορθογώνιους χώρους διατεταγμένους κατά τον άξονα Α.-Δ., από τους οποίους αποκαλύφθηκαν έξι. Οι τοίχοι του κτιρίου είχαν κατασκευαστεί από αργούς λίθους μέτριου και μικρού μεγέθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό, ενώ για την οικοδόμηση του νότιου τοίχου του κτιρίου (ορίου του δρόμου) είχαν χρησιμοποιηθεί μεγαλύτεροι πώρινοι, αδρά κατεργασμένοι λίθοι. Τμήματα κτιστών κιόνων προγενέστερου κτιρίου είχαν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή της μεσοτοιχίας των χώρων 3 και 4 (τχ 59).

Στις επιχώσεις των δωματίων αποκαλύφθηκαν αρκετά τμήματα από το στρώμα καταστροφής της στέγης του κτιρίου και μπαζώματα, που περιείχαν τεμάχια από θραυσμένες κεραμίδες, παραμορφωμένα αγγεία λόγω κακής όπτησης, ημιτελή τμήματα ειδωλίων και μεγάλο αριθμό ζωόμορφων ειδωλίων. Η αποκάλυψη των ευρημάτων αυτών, καθώς και η συμμετρική διάταξη των δωματίων οδηγεί στο συμπέρασμα πως πρόκειται για σειρά εργαστηριακών και εμπορικών χώρων κατά μήκος της βόρειας πλευράς της οδού, που είχε κατεύθυνση προς την «ακρόπολη».

Κατά την ανασκαφική έρευνα του ανατολικότερου δωματίου (χώρος 1), αποκαλύφθηκε δίπλα στον τοίχο 57 της ανασκαφής και σχεδόν επάνω στην ανώτερη επιφάνειά του, εγχυτρισμός σε χυτροειδές αγγείο με κάθετες ταινιωτές λαβές. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν οστά νηπίου και τα κτερίσματα της ταφής: ένα ατρακτοειδές μυροδοχείο (Μ.Σ. αριθ. 15270) και ένα μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο με έσω νεύον χείλος[3] (Μ.Σ. αριθ. 15271) (Εικ. 6). Τα ευρήματα του εγχυτρισμού μπορούν να χρονολογηθούν στην ύστερη ελληνιστική περίοδο και αποτελούν ένα terminus ante quem για την καταστροφή του οικοδομήματος.

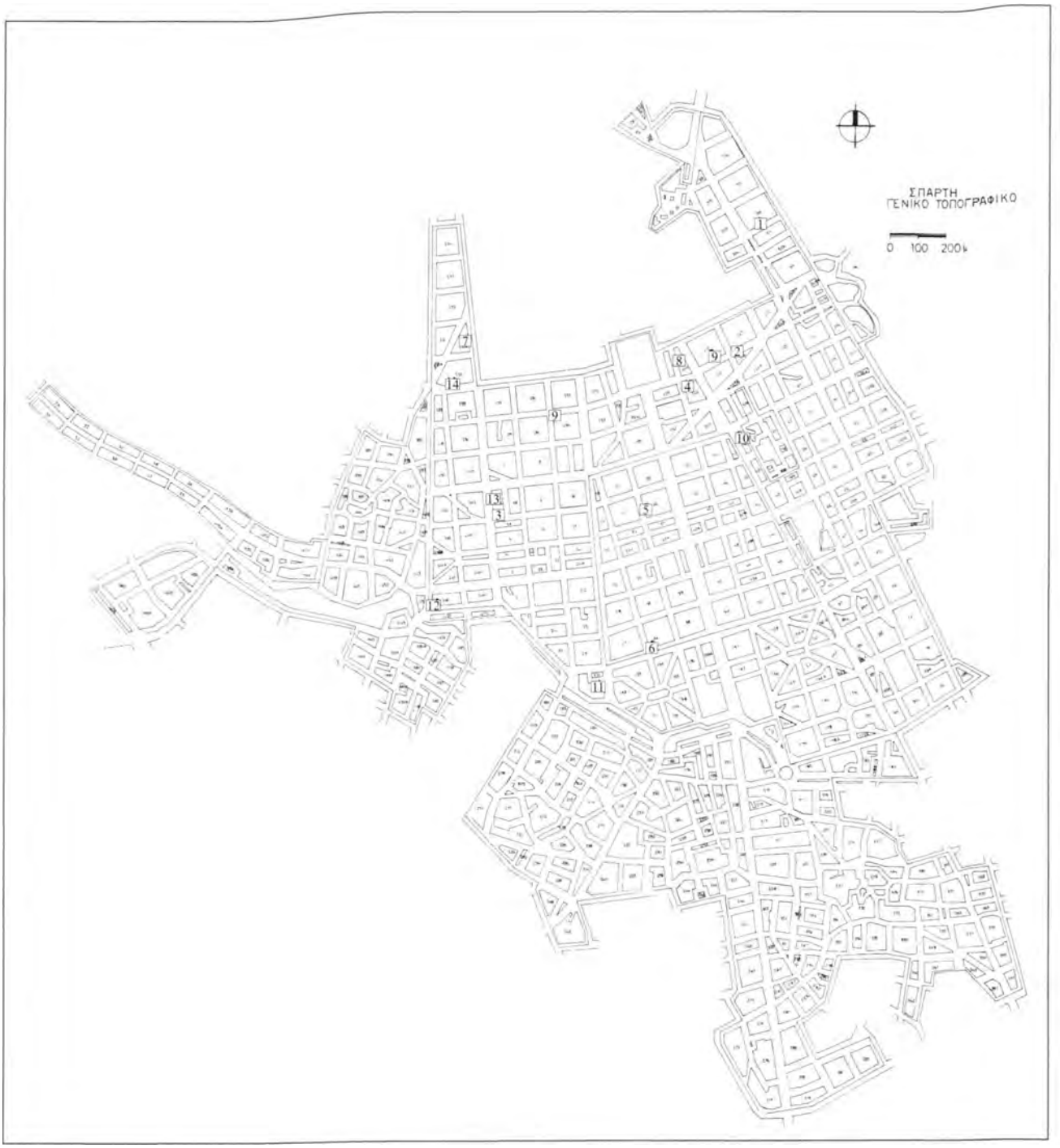
Στο δυτικό άκρο του κτιρίου και σε επαφή με τη βόρεια πλευρά του αποκαλύφθηκαν τρεις ακόμη χώροι κατά τον άξονα Β.-Ν., οι οποίοι φαίνεται ότι συνδέονταν κατασκευαστικά με το κτίριο (χώροι 7, 8α και 8β). Στο εσωτερικό του μεσαίου εξ αυτών (χώρος 8α) κατασκευάστηκε σε μεταγενέστερη φάση δεξαμενή, της οποίας διασώθηκε μικρό τμήμα του δαπέδου.

Σε κατώτερη – πρωιμότερη του επιμήκους κτιρίου – οικοδομική φάση, η οποία μπορεί να χρονολογηθεί από την κεραμική στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, ανήκουν τα αποσπασματικά λείψανα τοίχων οικίας, που αποκαλύφθηκαν σε διάφορα σημεία του οικοπέδου (τχ 43, 45, 46, 47, 42, 40, 37, 39, 15 κ.ά.). Μικρό τμήμα σύγχρονου δαπέδου αποκαλύφθηκε στα ανατολικά του τοίχου 43 κάτω

1. Η αρίθμηση των οικοπέδων ειναι συμβατική. Εξυπηρετεί την αντιστοιχία με το χάρτη των Οικοδομικών Τετραγώνων της Σπάρτης. Οι φωτογραφικές λήψεις των ανασκαφών έγιναν από το φωτογράφο Β. Γεωργιάδη και οι λήψεις των ευρημάτων από την αρχαιολόγο Ε. Ζαββού.

2. Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου ξεκίνησε το έτος 1998 με έξοδα των ενδιαφερομένων και διακόπηκε για λόγους ανεξάρτητους προς την Υπηρεσία μας. Η έρευνα άρχισε εκ νέου το έτος 2002, σύμφωνα με τη σειρά των προς ανασκαφή οικοπέδων της Σπάρτης. Κατά τα έτη 2004 και 2005 το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Χ. Κακούρου.

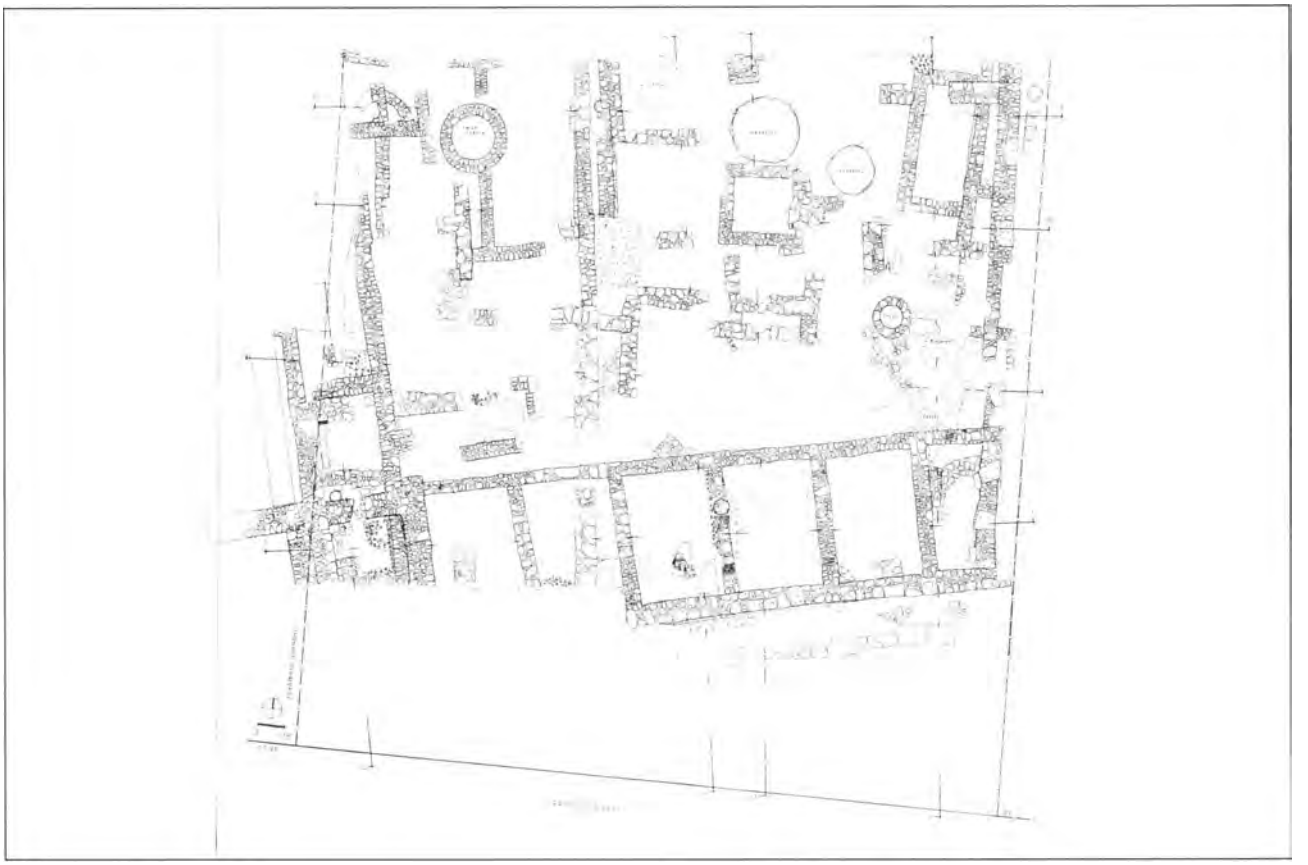
3. A. Themos - E. Zavvou, Recent Finds of Child Burials in the Area of Ancient Sparta from Protogeometric to Roman Times, στο A.-M. Guimier-Sorbets - Y. Morizot (επιμ.). *L'enfant et la mort dans l'antiquité*, I. *Nouvelles recherches dans les nécropoles greques. Le signalement des tombes d'enfants. Actes de la table ronde internationale organisé à Athènes. École Française d'Athènes, 29-30 mai 2008*, Travaux de la Maison René - Ginouvès 12, Paris 2010, σ. 231.

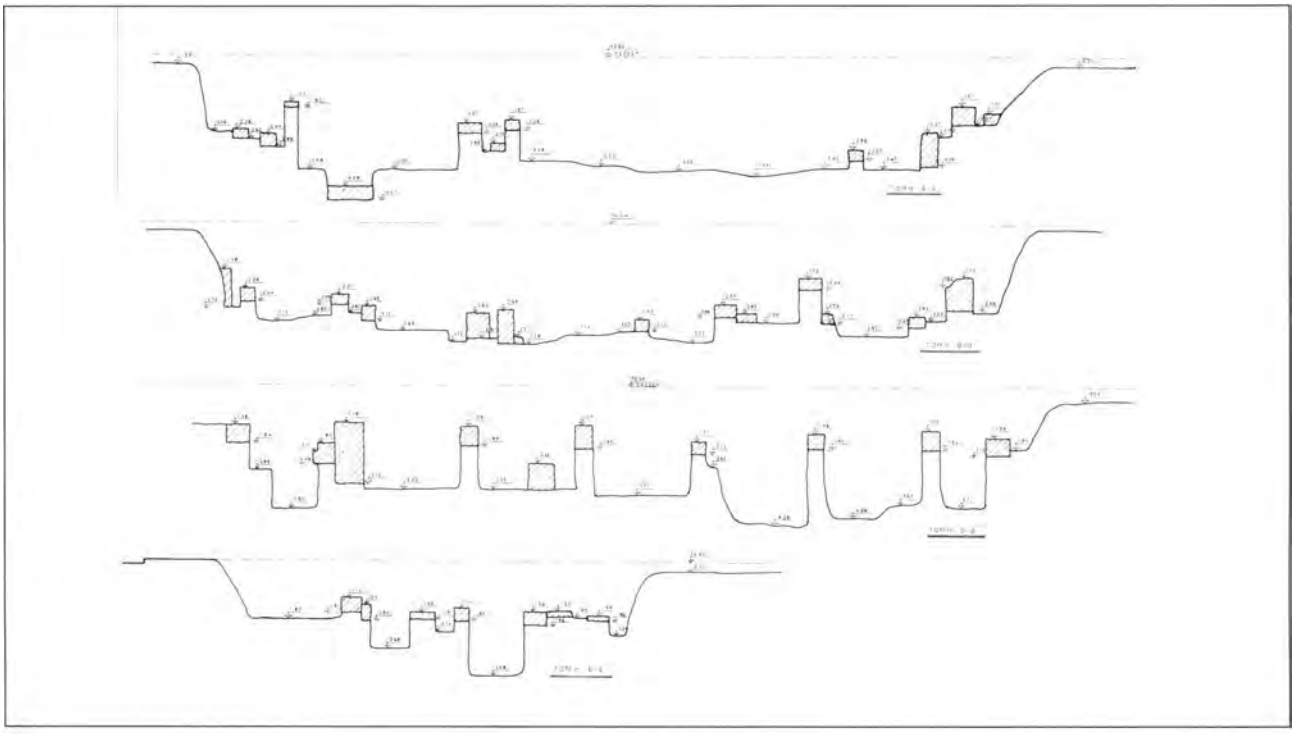
Εικ. 1. Σπάρτη. Τοπογραφικός χάρτης, όπου σημειώνονται τα ανεσκαμμένα οικόπεδα.

από στρώμα καταστροφής κεραμίδων, κατά τον καθαρισμό του οποίου συγκεντρώθηκαν θραύσματα μελαμβαφών κεραμίδων, όστρακα με ανάγλυφες ραβδώσεις και πλαστικά εμβλήματα. Στο ανατολικότερο σημείο των δύο οικοπέδων και ανάμεσα στους τοίχους 37 και 15, αποκαλύφθηκε χώρος εστίας της ίδιας οικοδομικής φάσης, που οριζόταν από κάθετα τοποθετημένες πλάκες. Κατά τον καθαρισμό της συγκεντρώθηκαν θραύσματα από τριποδικά μαγειρικά σκεύη - λάσανα.

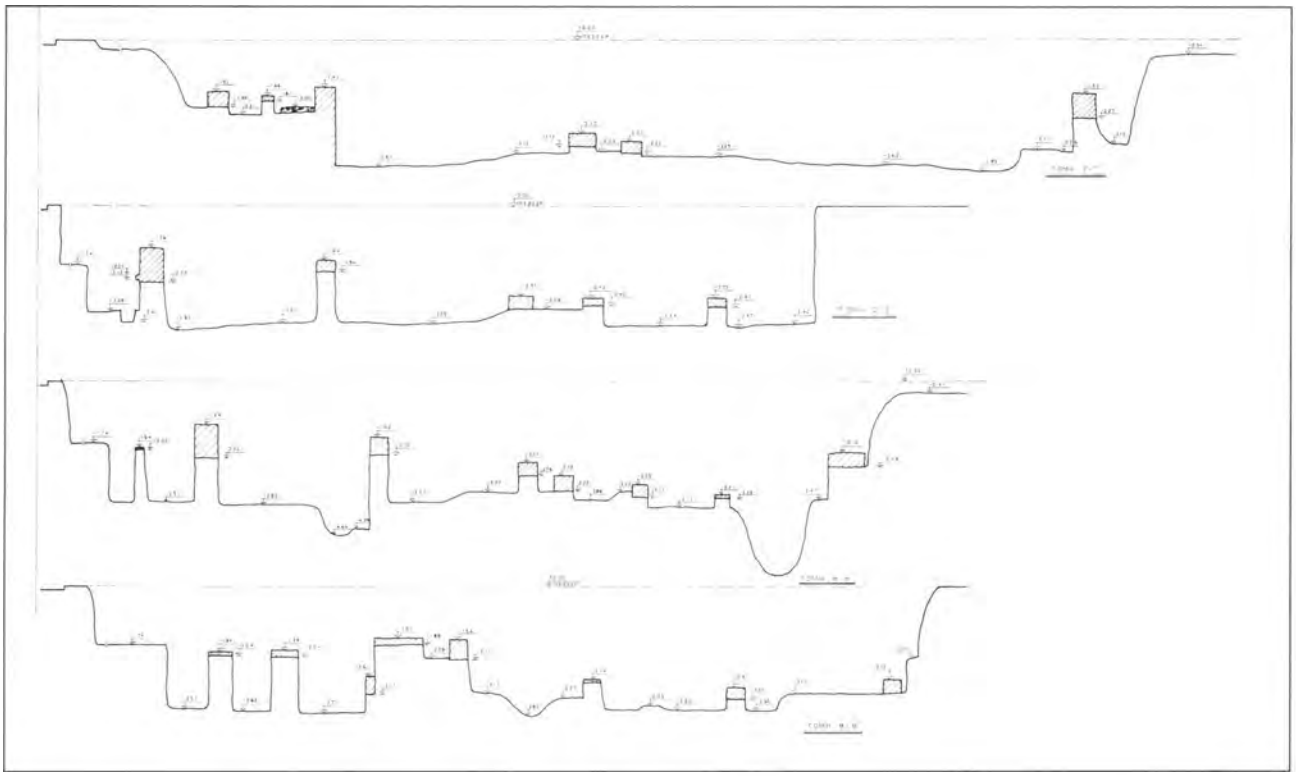
Σε παλαιότερη οικοδομική φάση ανήκουν τα λείψανα λίγων τοίχων (τχ 34, 33, 21β, 68), καθώς και τα λείψανα τοίχων (τχ 36, 52, 66) που όριζαν μικρό τετράγωνης κάτοψης χώρο, διαστ. 2×2 μ., στο κέντρο περίπου της ανασκαφής. Στα ανατολικά του τοίχου 34 αποκαλύφθηκαν

Εικ. 2. Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 3. Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ. Υψομετρικές τομές των αρχαίων λειψάνων.

Εικ. 4. Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ. Υψομετρικές τομές των αρχαίων λειψάνων.

Εικ. 5. Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΝΔ.

Εικ. 6. Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ. Κτερίσματα εγχυτρισμού.

Εικ. 7. Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ. Τμήματα ανάγλυφων πίθων.

κατά την ανασκαφή τμήματα πίθων αρχαϊκών χρόνων με ανάγλυφη διακόσμηση (Μ.Σ. αριθ. 15253, 15254) (Εικ. 7).

Στους γεωμετρικούς ή στους πρωτογεωμετρικούς χρόνους μπορεί να χρονολογηθεί μία ακτέριστη ταφή σε όρυγμα στο φυσικό έδαφος, που αποκαλύφθηκε στο νότιο τμήμα του οικοπέδου σε στρώμα υποκείμενο του χώρου 4 του ελληνιστικού επιμήκους κτιρίου (βάθ. 3,44-3,74 μ.). Ανάλογες ταφές είχαν αποκαλυφθεί σε σκάμμα χάνδακος της ΔΕΥΑ στην οδό Στάουφερτ[4] και στο παρακείμενο οικόπεδο ιδιοκτησίας Λ. και Μ. Κάρελλα[5]. Σε τάφο της πρωτογεωμετρικής περιόδου, κατεστραμμένο από την αρχαιότητα, ανήκουν τα αγγεία πρωτογεωμετρικού ρυθμού που αποκαλύφθηκαν σε υποκείμενο στρώμα (βάθ. 3,62-3,89 μ.) του χώρου 3 του ελληνιστικού κτιρίου (Μ.Σ. αριθ. 15341, 15342, 15343, 15344).

Εικ. 8. Σπάρτη. Οδός Στάουφερτ. Χάλκινος λέων.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τρεις αποθέτες και στα ανατολικά τους ένα πηγάδι. Ένας από τους αποθέτες περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων.

Κατά την ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου συγκεντρώθηκε πληθώρα ευρημάτων και μεγάλη ποσότητα κεραμικής, που μπορεί να χρονολογηθεί από τους πρωτογεωμετρικούς μέχρι και τους ύστερους ελληνιστικούς/πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Στα ευρήματα συμπεριλαμβάνονται αγγεία (Μ.Σ. αριθ. 15235, 15328, 15333, 15334, 15339), πήλινα ειδώλια (Μ.Σ. αριθ. 15245, 15246, 15325, 15262, 15264, 15267, 15340 α-β, 15349 α-β, 15353 α-δ κ.ά.), πήλινα αναθηματικά πλακίδια (Μ.Σ. αριθ. 15355 α-β, 15263), θραύσματα ανάγλυφων πίθων της αρχαϊκής εποχής (Μ.Σ. αριθ. 15256, 15265 α-γ), οστέινο μικκύλο ειδώλιο στον τύπο του κούρου, χάλκινο ειδώλιο λέοντος (Μ.Σ. αριθ. 16690) (Εικ. 8), τμήμα οστέινου κύβου (ζάρι), προφανώς παιγνίδι[6], τμήμα κυκλικού ακρωτηρίου αρχαϊκών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 15349α) κ.ά.

2. Οδός Τριακοσίων (Ο.Τ. 116, οικόπεδο Φ. Κολυβήρα - πρώην Ρ. και Γ. Αναστασοπούλου)

Κατά τη σωστική ανασκαφή του οικοπέδου το έτος 1988 είχαν αποκαλυφθεί αρχιτεκτονικά λείψανα ρωμαϊκών χρόνων: τμήματα τοίχων στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν. στο ανατολικό τμήμα και δωμάτιο

4. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 124.

5. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 162.

6. Για παράλληλα, βλ. R.M. Daskins, Objects in Carved Ivory and Bone, στο R.M. Dawkins (επιμ.), *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta*, σ. 237, πίν. 166, αριθ. 1 και Ζ. Μπόνιας, *Ένα αγροτικό ιερό στις Αιγιές Λακωνίας*, Αθήνα 1998, σ. 94, 207, αριθ. 520, όπου και άλλη βιβλιογραφία.

Εικ. 9. Σπάρτη. Οδός Τριακοσίων. Αγαλμάτιο Αφροδίτης.

Εικ. 10. Σπάρτη. Οδός Τριακοσίων. Όστρακα γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων.

κτιρίου στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Το έτος 2005 διενεργήθηκε μικρής έκτασης συμπληρωματική έρευνα στο πλαίσιο της αφαίρεσης των αρχαίων λειψάνων σύμφωνα με την αριθ. 1681/11-11-1988 απόφαση της Ε΄ ΕΠΚΑ, με σκοπό την ανέγερση διώροφης οικοδομής. Κατά την έρευνα αποκαλύφθηκε μεγάλο μέρος του δωματίου της οικίας των ρωμαϊκών χρόνων στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου, η προς Δ. συνέχεια του οποίου και η είσοδός του είχαν αποκαλυφθεί στην όμορη ιδιοκτησία Ρουμελιώτη[7]. Το δωμάτιο είχε δάπεδο επιστρωμένο με κονίαμα πάνω σε υπόστρωμα από μικρούς λίθους και κονίαμα. Η συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας στο νοτιονατολικό άκρο του οικοπέδου αποκάλυψε επίσης αποσπασματικά σωζόμενα τμήματα τοίχων.

Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνεται τμήμα αγαλματίου Αφροδίτης με ιμάτιο τυλιγμένο γύρω από τη λεκάνη (Μ.Σ. αριθ. 15950), μετριότατης εργασίας (Εικ. 9). Σημαντικότερο εύρημα είναι τα όστρακα των ύστερων γεωμετρικών-πρώιμων αρχαϊκών χρόνων (Εικ. 10) που αποκαλύφθηκαν μετά την αφαίρεση του δαπέδου του δωματίου των ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και στα ανατολικά του, και τα οποία υποδεικνύουν τη χρήση του χώρου από την εποχή αυτή.

3. Συμβολή των οδών Διοσκούρων και Πλατανιστά (Ο.Τ. 6, οικόπεδο Α. Δούνια - Ν. Σουρλή)

Η έναρξη της σωστικής ανασκαφής του εν λόγω οικοπέδου Α. Δούνια[8] (εργολαβίας Ν. Σουρλή) το έτος 2005 αποκάλυψε σε βάθος 0,30-0,40 μ. την ανώτερη επιφάνεια τοίχων, που όριζαν τρεις τουλάχιστον διαφορετικούς χώρους. Όπως έδειξε η αφαίρεση του επιφανειακού στρώματος, τα αρχιτεκτονικά λείψανα ανήκαν σε δωμάτια ρωμαϊκής οικίας μεγάλων διαστάσεων με αίθριο και πιθανώς σχετίζονται με τα λείψανα οικίας που έχουν αποκαλυφθεί στα γειτονικά οικόπεδα Βρακοπούλου και Γεωργιτσογιαννάκου στο Ο.Τ. 5Α[9] και Ζαχαριάδη στο Ο.Τ. 142 της Σπάρτης[10].

Κατά την έρευνα στο χώρο 1 της ανασκαφής αποκαλύφθηκε ανεστραμμένο πήλινο πινάκιο (Μ.Σ. αριθ. 16375), που περιείχε «θησαυρό» 48 χαλκών νομισμάτων του β΄ μισού του 4ου και του α΄μισού του 5ου αι. μ.Χ., καθώς και πήλινο λύχνο «κορινθιακού» τύπου (Μ.Σ. αριθ. 16378), χάλκινη βελόνη και τεμάχια οστών[11]. Στα νομίσματα του θησαυρού που μπορούν να ταυτιστούν λόγω διατήρησης συμπεριλαμβάνονται δύο χάλκινα νομίσματα των χρόνων του Βάλεντος (364-378 μ.Χ.)[12], ένα νόμισμα των χρόνων του Γρατιανού (367-383 π.Χ.)[13], καθώς και ένα νόμισμα των χρόνων του Βαλεντινιανού Γ΄(425-455), που φέρει στον οπισθότυπο την επιγραφή *VOT/X/MVLT/XXX*.

7. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 114-116.

8. Το ημερολόγιο της ολιγοήμερης ανασκαφής (21-27/6/2005) τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Ευ. Μανιάτη.

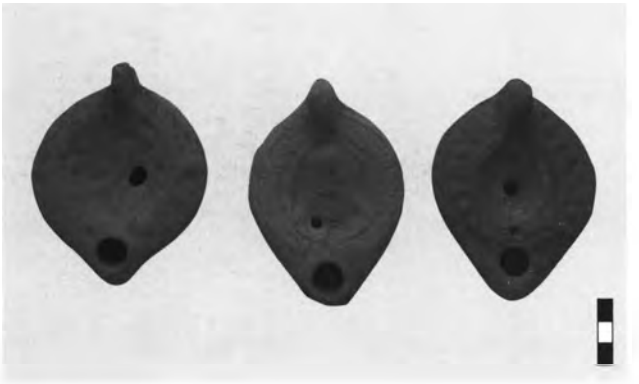
9. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 121-122.

10. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 275.

11. Εντός του αγγείου βρέθηκε ακόμη το κέλυφος αυγού.

12. Στον οπισθότυπο του ενός νομίσματος εικονίζεται Νίκη προς τα δεξιά, πρβλ. D.R. Sear, *Roman Coins and their Values*, London 1974², αριθ. 4016. Στον οπισθότυπο του άλλου νομίσματος εικονίζεται ο αυτοκράτορας προς τα δεξιά, που κρατά λάβαρο και τραβά αιχμάλωτο και η επιγραφή *GLORIA ROMANORVM*.

13. Στον οπισθότυπο του νομίσματος εικονίζεται ο αυτοκράτορας ιστάμενος προς τα αριστερά να σηκώνει γονατισμένη γυναικεία μορφή, πρβλ. Sear, ό.π., αριθ. 4039.

Εικ. 11. Σπάρτη. Συμβολή των οδών Διοσκούρων και Πλατανιστά. Λύχνοι από την ανασκαφή.

Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ανήκουν λύχνοι του 4ου αι. μ.Χ. (Μ.Σ. αριθ. 16376-7) (Εικ. 11), χάλκινη μηλωτρίς με κοίλο δισκάριο και διακόσμηση από ανάγλυφους δακτυλίους και ωά στο στέλεχος[14], καθώς και αξιοσημείωτα μεγάλος αριθμός χαλκών νομισμάτων των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, παρά την περιορισμένη έκταση και το μικρό βάθος της ανασκαφής. Από αυτά είναι δυνατόν λόγω διατήρησης να ταυτιστούν ένα νόμισμα των χρόνων του Γαλλιηνού και ένα νόμισμα λακωνικής κοπής των ίδιων χρόνων με την παράσταση της Σαλωνείνας στον εμπροσθότυπο και του Ερμή Αγοραίου στον οπισθότυπο[15] (253-268 μ.Χ.), ένα νόμισμα των χρόνων του Καρίνου (283-285 μ.Χ.), τρία νομίσματα των χρόνων του Διοκλητιανού (284-305 μ.Χ.)[16], ένα νόμισμα των χρόνων της πρώτης περιόδου της βασιλείας του Μαξιμιανού[17] (286-305 μ.Χ.), ένα νόμισμα των χρόνων του Λικινίου (308-324 μ.Χ.), ένα νόμισμα των χρόνων του Κωνσταντίνου Β΄[18] (337-340 μ.Χ.) και ένα νόμισμα των χρόνων του Αρκαδίου (383-408 μ.Χ.) κοπής του νομισματοκοπείου της Κυζίκου. Στα πρωιμότερα νομίσματα της ανασκαφής ανήκει χάλκινο νόμισμα της Σικυώνος και χάλκινο νόμισμα των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων με την παράσταση μορφής που φέρει ιμάτιο στην κεφαλή.

Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε λόγω της διακοπής της χρηματοδότησης από τον ιδιοκτήτη του οικοπέδου και θα συνεχιστεί σύμφωνα με τη σειρά των προς ανασκαφή οικοπέδων της Ε΄ ΕΠΚΑ.

4. Οδός Τριακοσίων (Ο.Τ. 118, οικόπεδο Α. και Φ. Σαλτάρη)

Η σωστική ανασκαφή του οικοπέδου[19] κατά το έτος 2005 αποκάλυψε σε βάθος 0,68 μ. την ανώτερη επιφάνεια των τριών πλευρών (τχ 1, 2, 3) οικοδομήματος (δεξαμενής;) ρωμαϊκών χρόνων. Οι τοίχοι της ήταν κατασκευασμένοι από λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους, θραύσματα κεραμίδων και κονίαμα ως συνδετικό υλικό, ενώ ο βόρειος τοίχος (τχ 3) έφερε επίχρισμα κονιάματος στο εσωτερικό μέτωπό του. Κατά την αφαίρεση των πρώτων επιχώσεων από το εσωτερικό της κατασκευής βρέθηκαν τεμάχια πεσμένων κονιαμάτων και θραύσματα κεραμίδων.

Η ανασκαφική έρευνα δεν ολοκληρώθηκε λόγω της λήξης των συμβάσεων του εργατοτεχνικού προσωπικού.

5. Οδός Γκορτσολόγου 80 (Ο.Τ. 36, οικόπεδο Σ. Σκιαδά - Π. Παπαδολιά)

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου[20] κατά το έτος 2005 αποκάλυψε αποσπασματικά σωζόμενα αρχιτεκτονικά λείψανα στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, καθώς και τμήμα δρόμου και λείψανα πυκνού υδρευτικού και αποχετευτικού δικτύου στη δυτική πλευρά του οικοπέδου (Εικ. 12-14).

Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα δωματίου κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων, το δάπεδο του οποίου κοσμούσε ψηφιδωτό με διακόσμηση τεμνόμενων κύκλων, που σχημάτιζαν τετράκτινα αστέρια. Το ψηφιδωτό δάπεδο φαίνεται ότι συνεχίζει στις όμορες προς Β. και Α. ιδιοκτησίες.

Σε μικρή απόσταση δυτικότερα αποκαλύφθηκαν σε μικρό βάθος τμήματα τοίχων ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, η αποσπασματική διατήρηση των οποίων δεν επέτρεψε την αποκατάσταση της κάτοψης των κτισμάτων στα οποία ανήκαν (τχ 1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 14, 16, 21, 22). Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους, λάσπη ως συνδετικό υλικό και θραύσματα κεραμίδων σε ορισμέ-

14. Πρβλ. G.R. Davidson, *Corinth* XII. *The Minor Objects*, Princeton - New Jersey 1952, σ. 184, αριθ. 1324, πίν. 82.

15. Πρβλ. S. Grunauer von Hoerschelmann, *Die Münzprägung der Lakedaimonier*, Berlin 1978, Gruppe LX.

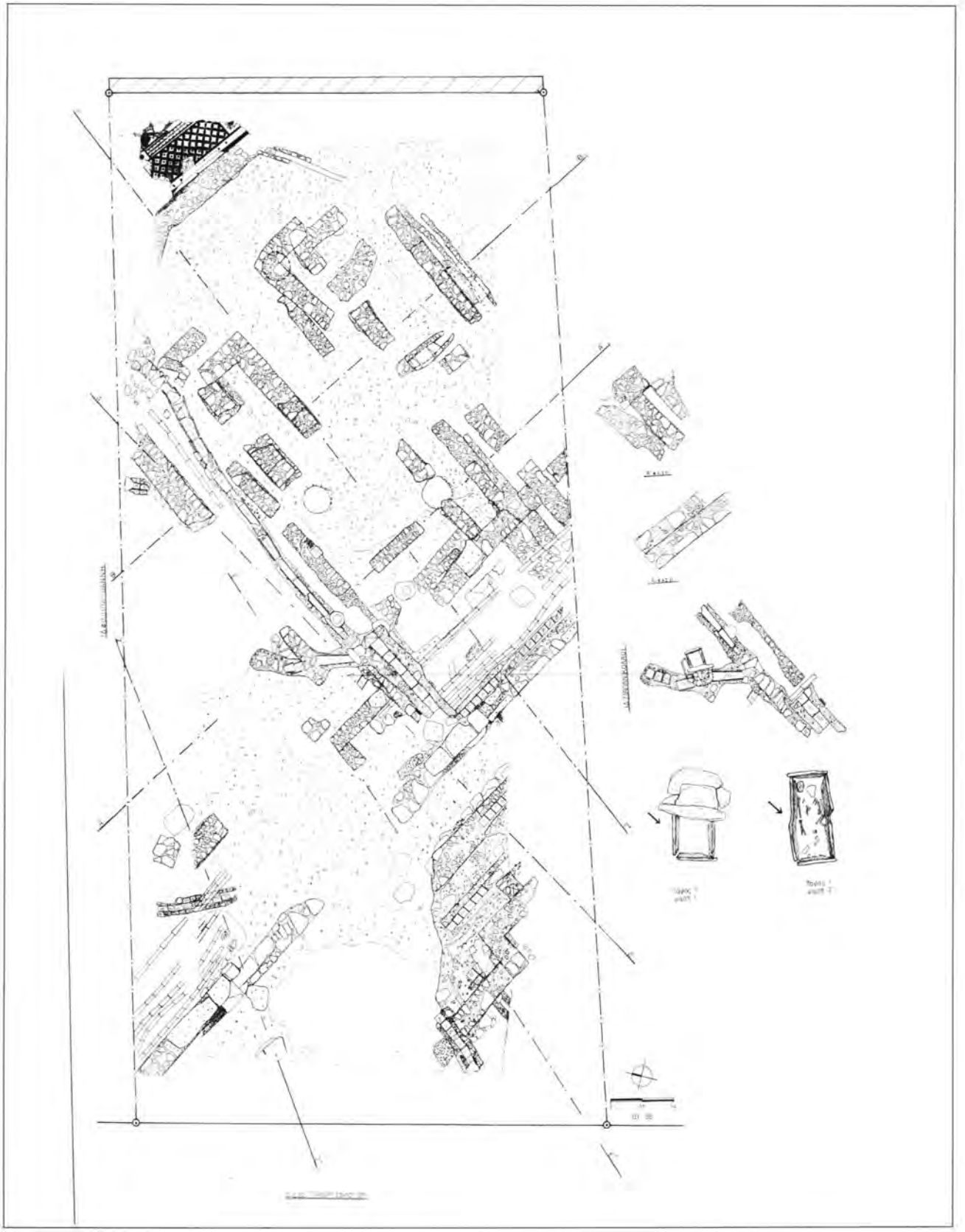
16. Στον οπισθότυπο του ενός νομίσματος εικονίζεται ιστάμενος ο αυτοκράτορας να λαμβάνει από τον Δία Νίκη πάνω σε σφαίρα και σε άλλο ο αυτοκράτορας που πατά εχθρό.

17. Πρβλ. Sear, ό.π., αριθ. 3511. Στον εμπροσθότυπο ο αυτοκράτορας προς τα δεξιά και η επιγραφή *IMP.C. MA. MAXIMIANUS. PF. AUG.* Στον οπισθότυπο ο Μαξιμιανός ιστάμενος λαμβάνει από τον Δία μία Νίκη πάνω σε σφαίρα.

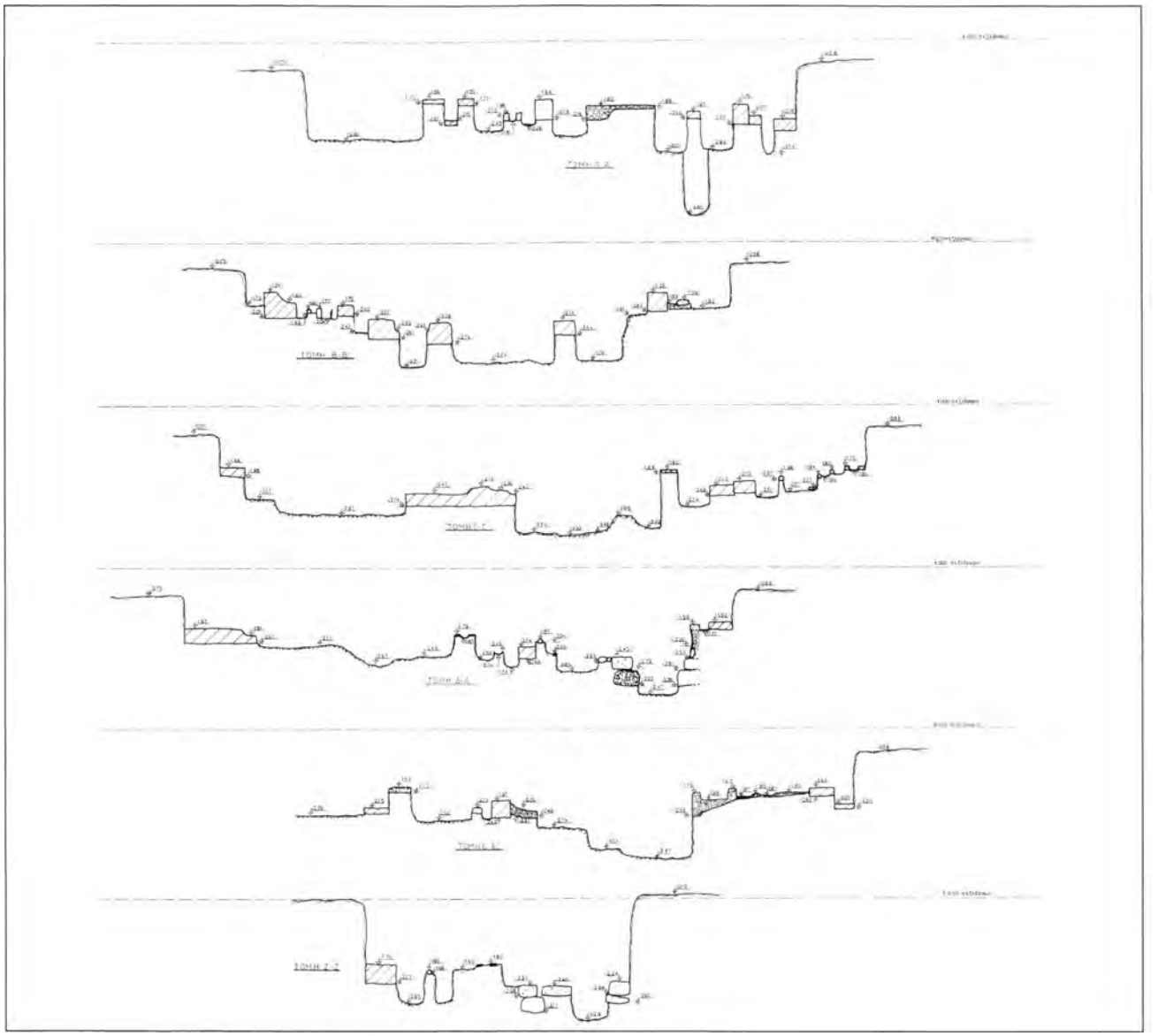
18. Πρβλ. Sear, ό.π., αριθ. 3851.

19. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Χ. Κακούρου.

20. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Χ. Γιαννακάκη.

Εικ. 12. Σπάρτη. Οδός Γκορτσολόγου 80. Κάτοψη της ανασκαφής

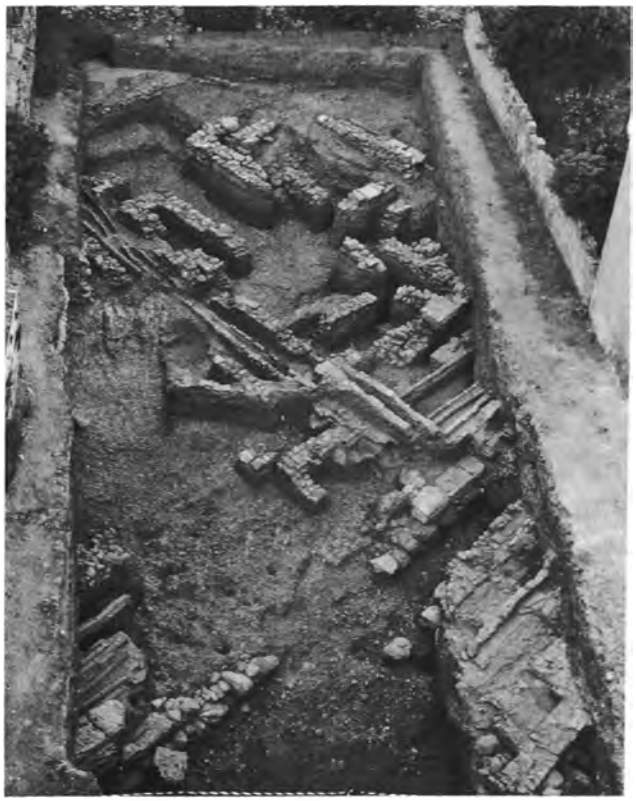

Εικ. 13. Σπάρτη. Οδός Γκορτσολόγου 80. Υψομετρικές τομές των αρχαίων λειψάνων.

νες περιπτώσεις. Στο ανατολικότερο άκρο του χώρου αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα κτιστού αγωγού (αγωγός Ι) με κάλυψη από πλακοειδείς λίθους.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου ανασκάφηκαν επίσης δύο αποθέτες λαξευμένοι στο φυσικό κροκαλοπαγές έδαφος. Ο νοτιότερος ερευνήθηκε μέχρι βάθ. 4,26 μ. και από το εσωτερικό του συγκεντρώθηκαν θραύσματα χρηστικών αβαφών αγγείων, αμφορέων και μαγειρικών σκευών, τμήματα κεραμίδων, αργοί λίθοι και κάρβουνα. Από το δεύτερο αποθέτη συγκεντρώθηκαν μελαμβαφή και λίγα ερυθροβαφή όστρακα, καθώς και λίγα όστρακα αρχαϊκής εποχής.

Στο δυτικό τμήμα της ανασκαφής μεγάλο μέρος των αρχαίων λειψάνων είχε καταστραφεί από το υπόγειο οικίας νεότερων χρόνων. Αποκαλύφθηκαν τμήματα οδοστρωμάτων αρχαίας οδού με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και αποσπασματικά σωζόμενα λείψανα του πυκνού υδρευτικού (αγωγοί XIV-XIX) και αποχετευτικού δικτύου της περιοχής. Την οδό διέτρεχε κτιστός καμαροσκεπής αποχετευτικός αγωγός (αγωγός XXIV) υστερορρωμαϊκών χρόνων με κατεύθυνση επίσης ΒΔ.-ΝΑ., η συνέχεια του οποίου είχε αποκαλυφθεί το έτος 1990 κατά την ανασκαφή του παρακείμενου οικοπέδου Κουλογεωργίου στο Ο.Τ. 30. Διασώθηκαν τμήματα των τοιχωμάτων του αγωγού, που ήταν κατασκευασμένα από πώρινες λιθοπλίνθους επάνω σε θεμελίωση από μεγάλου μεγέθους αργούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό. Από την επίχωση στο εσωτερικό του συγκεντρώθηκε κεραμική

Εικ. 14. Σπάρτη. Οδός Γκορτσολόγου 80. Γενική άποψη της ανασκαφής από Δ.

παλαιοχριστιανικών χρόνων (διακρίνονται λύχνοι βορειοαφρικανικού τύπου). Στον αγωγό κατέληγαν άλλοι μικρότεροι κτιστοί αγωγοί (αγωγοί III, V, VI).

Σε νεότερη φάση χρήσης του χώρου ανήκουν τα αποσπασματικά σωζόμενα αρχιτεκτονικά λείψανα και τα τμήματα των κτιστών αγωγών (αγωγοί X, XXI, XXII, XXIII) που αποκαλύφθηκαν στα νοτιοδυτικά του μεγάλου αποχετευτικού αγωγού. Σε κατώτερο στρώμα αποκαλύφθηκε τμήμα κτιστής αύλακος (αγωγός XXII) και τμήμα τοίχου (τχ 34) κατασκευασμένου από αργούς λίθους και λάσπη.

Κατά την ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής της ελληνιστικής, ρωμαϊκής και παλαιοχριστιανικής περιόδου και λίγα όστρακα ύστερων κλασικών χρόνων. Στα ευρήματα συμπεριλαμβάνονται μελαμβαφή όστρακα και τμήματα αγγείων ελληνιστικών χρόνων, όπως λύχνοι (Μ.Σ. αριθ. 16387, 16388), μυροδοχεία, πινάκια και τμήμα ανάγλυφου σκύφου, που φέρει την υπογραφή του εργαστηρίου του Σωτίμου[21] (Μ.Σ. αριθ. 16381). Συγκεντρώθηκαν ακόμη λύχνοι ρωμαϊκών (Μ.Σ. αριθ. 16386, 16389) και παλαιοχριστιανικών χρόνων, ανάμεσα στους οποίους ορισμένοι βορειοαφρικανικού τύπου (Μ.Σ. αριθ. 16383, 16384, 16385) (Εικ. 15), τμήματα ειδωλίων και αναθηματικών πλακιδίων, τμήμα πτηνόμορφου πλαστικού αγγείου, τμήμα πήλινου προσωπείου και τμήμα κορμού σώματος μαρμάρινου αγαλματίου Ηρακλέους. Από τα νομίσματα της ανασκαφής μπορούν να ταυτιστούν ένα νόμισμα της εποχής του Αντωνίνου, ένα χάλκινο νόμισμα της εποχής του Λικινίου (308-324 μ.Χ.), ένα χάλκινο νόμισμα της εποχής του Κωνσταντίνου Β΄ (337-340 μ.Χ.), ένα χάλκινο νόμισμα Κωνσταντίου Β΄ των χρόνων 337-346 μ.Χ. και ένα των χρόνων 346-354 μ.Χ., ένα χάλκινο νόμισμα της εποχής του Αναστάσιου (491-518 μ.Χ.) και ένα νόμισμα πιθανώς της εποχής του Ιουστίνου Β΄(;).

Εικ. 15. Σπάρτη. Οδός Γκορτσολόγου 80. Λύχνοι από την ανασκαφή.

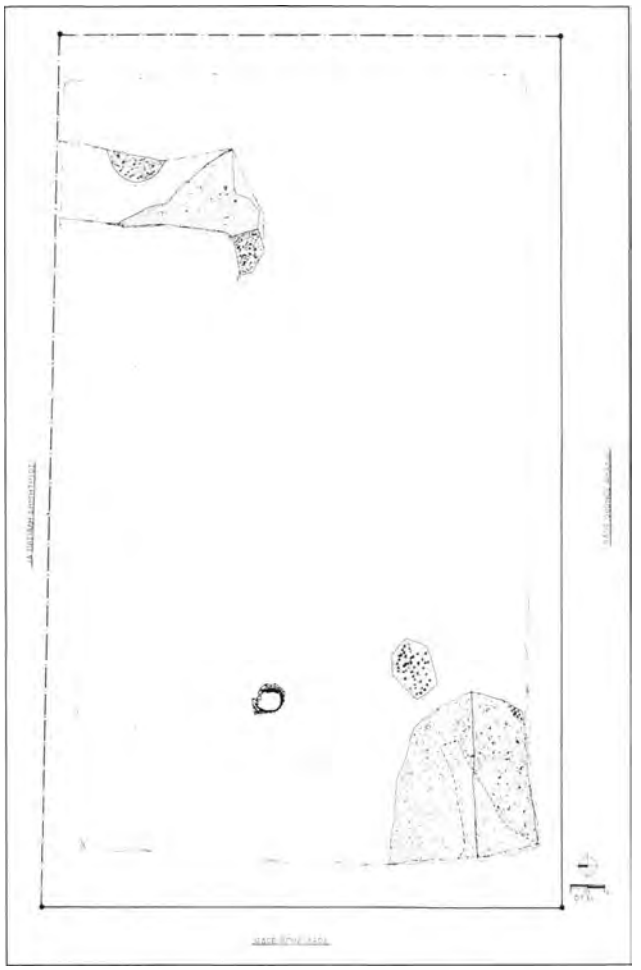
6. Οδός Όθωνος-Αμαλίας και Αγησιλάου (Ο.Τ. 34, οικόπεδο Στ. Πολίτη)

Η σωστική ανασκαφή του οικοπέδου[22] το έτος 2005 αποκάλυψε δύο λάκκους απόρριψης εργαστηρίου κεραμουργίας στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου (λάκκοι αριθ. Ι και ΙΙ), από τους οποίους συγκεντρώθηκαν θραύσματα κεραμίδων, κεραμική των ελληνιστικών κυρίως χρόνων, αγνύθες, πολλά τριποδικά στηρίγματα και σφήνες για την τοποθέτηση των αγγείων μέσα στον κλίβανο.

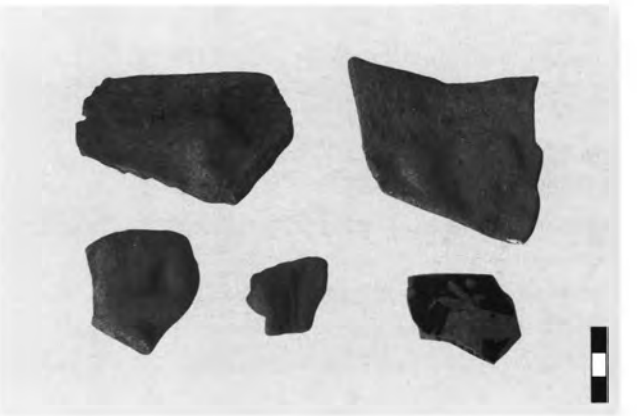
Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου ερευνήθηκε στρώμα καμένου χώματος, που περιείχε πηλόχωμα, χαλίκια, υπο-

21. Για άλλα αγγεία του εργαστηρίου, βλ. Ε. Ζαββού, Σπάρτη. Εργαστήρια ανάγλυφων σκύφων, *Ελληνιστική Κεραμεική από την Πελοπόννησο*, Αίγιο 2005, σ. 108-109 και 112-113.

22. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Λ. Μαλτέζου.

Εικ. 16. Σπάρτη. Οδός Όθωνος-Αμαλίας και Αγησιλάου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 17. Σπάρτη. Οδός Όθωνος-Αμαλίας και Αγησιλάου. Ευρήματα από την ανασκαφή.

Εικ. 18. Σπάρτη. Οδός Πλατανιστά. Η δεξαμενή.

λείμματα κάρβουνων, τμήματα πλιθρών και πολλά θραύσματα κεραμιδιών. Μετά την αφαίρεση του στρώματος διακρίθηκε λάξευμα στο στέρεο έδαφος, πιθανώς ίχνος του προστομιαίου δρόμου (praefurnium) ενός κλιβάνου (Εικ. 16).

Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε πηγάδι λαξευμένο στο στέρεο έδαφος. Τα τοιχώματά του είχαν επενδυθεί με πήλινους δακτυλίους, οι οποίοι είχαν στερεωθεί στο ανώτερο μέρος με αργούς λίθους μικρών διαστάσεων, πολλά κεραμίδια και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Στα βόρεια και τα δυτικά του πηγαδιού αποκαλύφθηκε λάκκος μεγάλων διαστάσεων λαξευμένος στο στέρεο έδαφος.

Στα ευρήματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνονται θραύσματα ενσφράγιστων κεράμων[23] (Μ.Σ. αριθ. 15824-15831), τρίωτα μικκύλα αγγεία (Μ.Σ. αριθ. 15837 α-γ), άωτος σκύφος ελληνιστικών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 15834), θραύσματα ανάγλυφων πλακιδίων (Μ.Σ. αριθ. 15832 α-δ), θραύσμα ανοικτού αγγείου με ερυθρόμορφη παράσταση ημιόνου (Μ.Σ. αριθ. 15833) (Εικ. 17), μικκύλος χειροποίητος λύχνος (Μ.Σ. αριθ. 15835) και ένα χάλκινο νόμισμα της Σικυώνος.

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ

7. Οδός Πλατανιστά (Ο. Τ. 131Α, οικόπεδο Κ. Τσεμπελή)

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου αποκάλυψε το έτος 2005 μεγάλη δεξαμενή αιθρίου, τοίχους κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και τάφους της πλαιοχριστιανικής περιόδου.

Σε βάθος 0,34 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Πλατανιστά αποκαλύφθηκαν τα τοιχώματα της δεξαμενής, εξωτ. διαστ. 15,75×4,32 μ., που καταλαμβάνει σχεδόν όλη την έκταση του οικοπέδου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. (Εικ. 18). Αποτελεί τμήμα ευρύτερου οικοδομήματος, τρεις χώροι του οποίου αποκαλύφθηκαν σε απόσταση 5,90 μ. στα νότιά της.

Η δεξαμενή έχει ορθογώνια κάτοψη με ευθύγραμμες τις μακρές πλευρές (βόρεια και νότια). Οι στενές πλευρές της ήταν ευθύγραμμες εξωτερικά και ημικυκλικές στο εσωτερικό, ενώ η ανατολική στενή πλευρά της εγγραφόταν επι-

23. Για τους τύπους των σφραγισμάτων, πρβλ. *IG* V1, 850- 852, 869 και *SEG* L 417.

πλέον σε τοίχο του οικοδομήματος που αποκαλύφθηκε σε μήκος 8,75 μ. Τα τοιχώματά της είχαν οικοδομηθεί με χυτή τοιχοποιία από αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων, κονίαμα και στρώσεις από οπτές πήλινες πλάκες τριγωνικά κομμένες στην εξωτερική τους παρειά και έφεραν επίχρισμα με παχύ υδραυλικό κονίαμα. Το δάπεδό της είχε επιστρωθεί με πήλινες πλάκες. Το νερό παροχετευόταν από τη δεξαμενή μεσω τετράγωνης οπής στα νοτιοανατολικά.

Στα βόρεια της δεξαμενής αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα κτιστής αύλακος για τη μεταφορά νερού με δάπεδο από πήλινες πλάκες. Η αύλακα είχε καταστραφεί κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο από την οικοδόμηση τεσσάρων τάφων στη βορειοανατολική πλευρά του νυμφαίου. Τα τοιχώματα των τάφων, που είχαν ανά δύο μία κοινή πλευρά, ήταν κατασκευασμένα από οπτές πλίνθους εναλλάξ με στρώσεις κονιάματος και έφεραν επίχρισμα κονιάματος στο εσωτερικό τους. Για την κάλυψή τους είχαν πιθανώς χρησιμοποιηθεί μαρμάρινες και πήλινες πλάκες, όπως δείχνουν τα θραύσματα που βρέθηκαν στην επίχωσή τους. Στο εσωτερικό τους αποκαλύφθηκαν λίγα οστά από τον ενταφιασμό νεκρών και ένας χάλκινος κρίκος με ανοικτά άκρα, πιθανώς ενώτιο, στον τάφο 1.

Στα βόρεια των τάφων εντοπίστηκε κατασκευή επιχρισμένη με κονίαμα στο εσωτερικό και κλίμακα καθόδου στη βόρεια πλευρά. Η ανασκαφή στο εσωτερικό της δεν ολοκληρώθηκε λόγω της διακοπής της χρηματοδότησης της ανασκαφής από τον ιδιοκτήτη του οικοπέδου, είναι όμως πιθανόν να πρόκειται για ταφικό μνημείο.

8. Οδός Αγίου Νίκωνος (Ο.Τ. 114, οικόπεδο Β. Κουλογεωργίου)

Η ανασκαφή του οικοπέδου διενεργήθηκε κατά το χρονικό διάστημα από 29-9-2004 έως 14-1-2005 και αποκάλυψε οικοδομικά λείψανα που χρονολογούνται από τη μέση βυζαντινή έως την πρωτογεωμετρική περίοδο (Εικ. 19-22) [24].

Σε βάθος 0,62 έως 1,05 μ. περίπου από το πεζοδρόμιο της οδού Αγίου Νίκωνος στη νότια πλευρά του οικοπέδου εντοπίστηκαν αποσπασματικά σωζόμενα αρχιτεκτονικά λείψανα μέσων βυζαντινών χρόνων (τχ 1 έως 12, 19 έως 21, τχ 23 και τχ 25). Από τις επιχώσεις τους συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής βυζαντινών χρόνων (θραύσματα εφυαλωμένων πινακίων και λαβές αμφορέων με εγχάρακτη διακόσμηση)[25].

Πιο αναλυτικά, στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε μήκος 10,10 μ. ο τοίχος 1 της ανασκαφής και στα δυτικά του, παράλληλα προς αυτόν, ο τοίχος 3, σωζ. μήκ. 6,50 μ. Οι δύο τοίχοι είχαν κατεύθυνση Α.-Δ. και ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό, ενώ στον τοίχο 1 είχε επιπλέον εντοιχισθεί μεγάλος αριθμός αρχαιότερων αρχιτεκτονικών μελών σε β΄ χρήση. Σε βάθος 1,02 μ. στα νότια του τοίχου 3 αποκαλύφθηκε στρώμα κονιάματος, πιθανώς υπόστρωμα δαπέδου από πήλινες πλάκες.

Στους βυζαντινούς χρόνους μπορούν επίσης να χρονολογηθούν τρεις, κυκλικής κάτοψης, σιροί, εκ των οποίων ο σιρός αριθ. Ι αποκαλύφθηκε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ενώ οι σιροί αριθ. ΙΙ και ΙΙΙ στο κέντρο περίπου του οικοπέδου. Ήταν κατασκευασμένοι από στρώσεις πλίνθων εναλλάξ με κονίαμα και έφεραν επίχρισμα κονιάματος στο εσωτερικό.

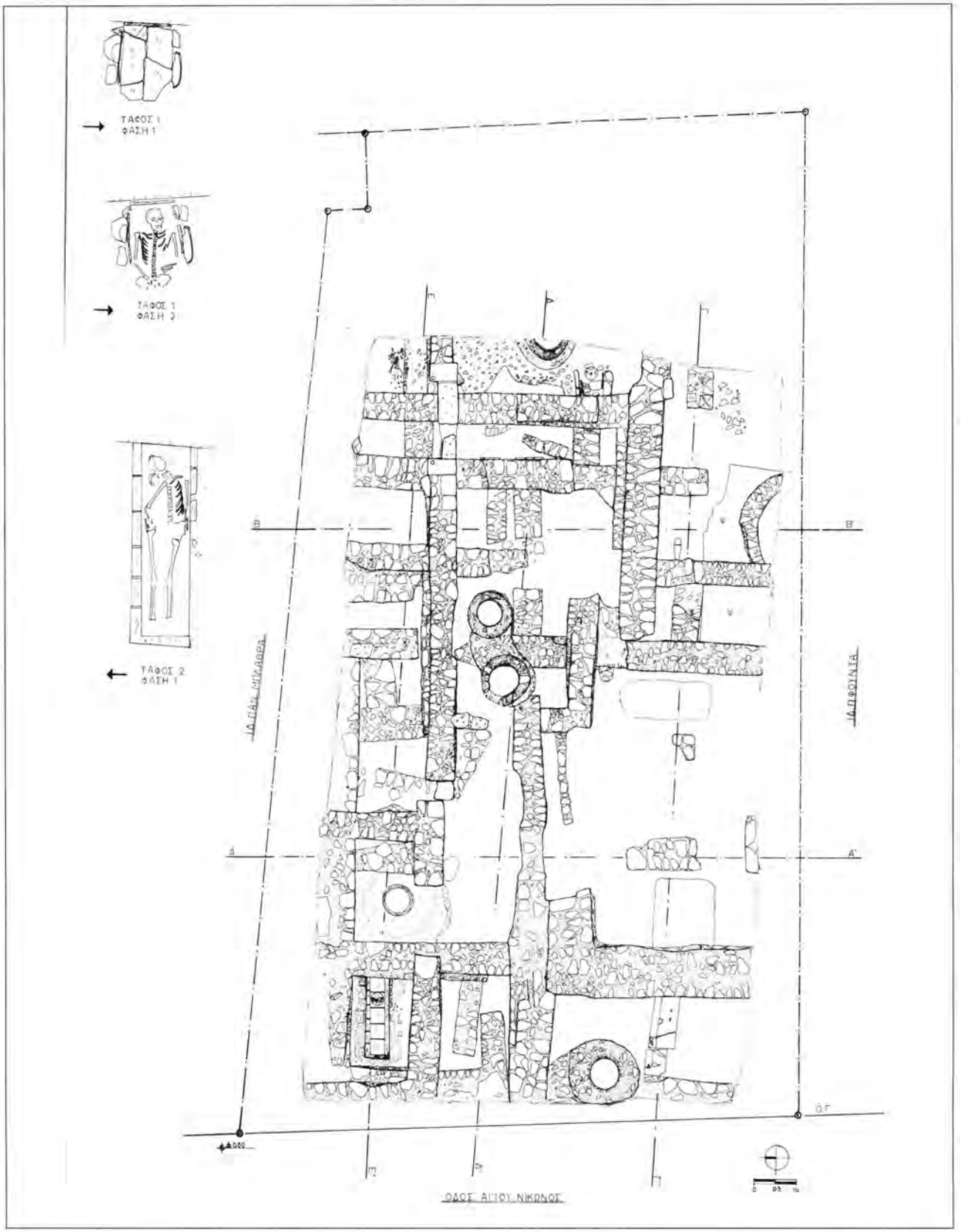
Σε πρωιμότερη οικοδομική φάση της βυζαντινής επίσης εποχής ανήκουν τα αποσπασματικά σωζόμενα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,05 έως 1,97 μ. περίπου στο ανατολικό κυρίως τμήμα του οικοπέδου (τχ 14, β΄ φάση τχ 1, τχ 17, 22, 26, 37, 39, 40, 42). Από τις επιχώσεις τους συγκεντρώθηκαν αυλακωτά κυρίως όστρακα αναμεμειγμένα με λίγα θραύσματα εφυαλωμένων αγγείων. Στην ίδια περίοδο μπορεί να χρονολογηθεί ένας κυκλικός σιρός, που αποκαλύφθηκε στα ανατολικά του οικοπέδου, καθώς και ένα τμήμα δαπέδου από πατημένο χώμα, που εκτεινόταν στα δυτικά του τοίχου 22 και στα βόρεια του τχ 39 και αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,20 μ. μετά την αφαίρεση του υπερκείμενου δαπέδου από κονίαμα βυζαντινών χρόνων.

Σε βάθος από 1,15 έως 3,34 μ. αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενα τμήματα τοίχων (τχ 36, 13, 15, 46, 16, 31, 24, 29, β΄ φάση τχ 9, τχ 32, 33, 30, 38), από τις επιχώσεις των οποίων συγκεντρώθηκε κεραμική ρωμαϊκών χρόνων. Εξ αυτών, οι τοίχοι 36, 13 και 15 της ανασκαφής ήταν μάλλον τμήματα του ίδιου τοίχου, που διέτρεχε το οικόπεδο κατά τον άξονα Β.-Ν. Ήταν κατασκευασμένοι από μικρού μεγέθους λίθους, τμήματα κεραμίδων και κονίαμα ως συνδετικό υλικό και όριζαν ένα μεγάλο χώρο μαζί με τα λείψανα του τχ 16, που αποκαλύφθηκαν στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου με κατεύθυνση Α.-Δ., τη δεύτερη οικοδομική φάση του τχ 9, που έχει κατεύθυνση Β.-Ν., και τον τχ 29, που έχει επίσης κατεύθυνση Β.-Ν. Αξιοσημείωτο ήταν ότι ο τχ 36 θεμελιωνόταν σε βάθος 3,36 μ.

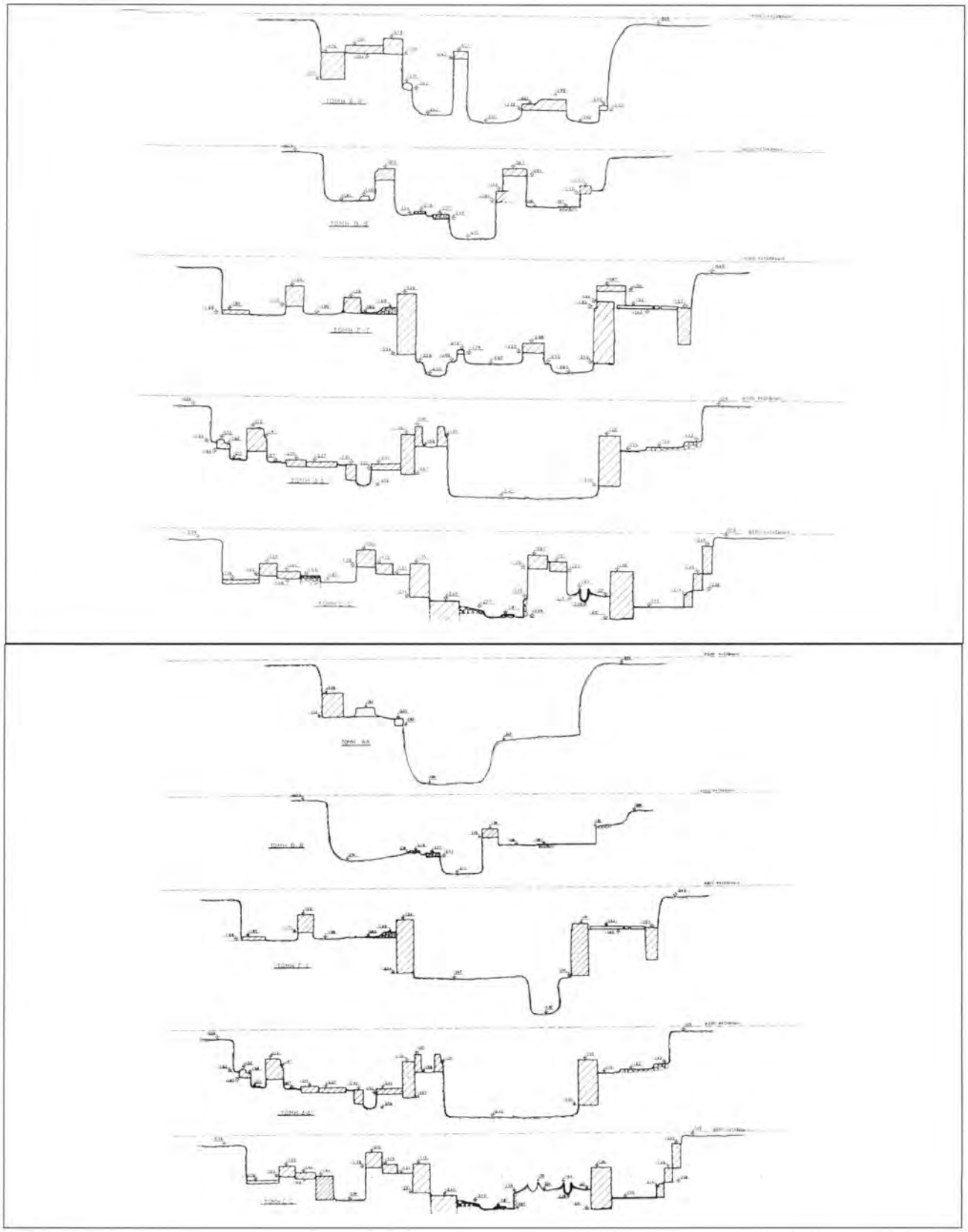
Στην ίδια οικοδομική φάση ανήκει ένα τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου, που αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,97 μ. στη νότια πλευρά του οικοπέδου. Το ψηφιδωτό ορίζεται στα δυτικά από τον τχ 36 και στα βόρεια από τον τχ 46. Στο σωζόμενο τμήμα του διακρίνονται ταινίες με γεωμετρικά θέματα, που περιβάλλονται από ταινία με πλοχμό.

24. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Χ. Κακούρου.

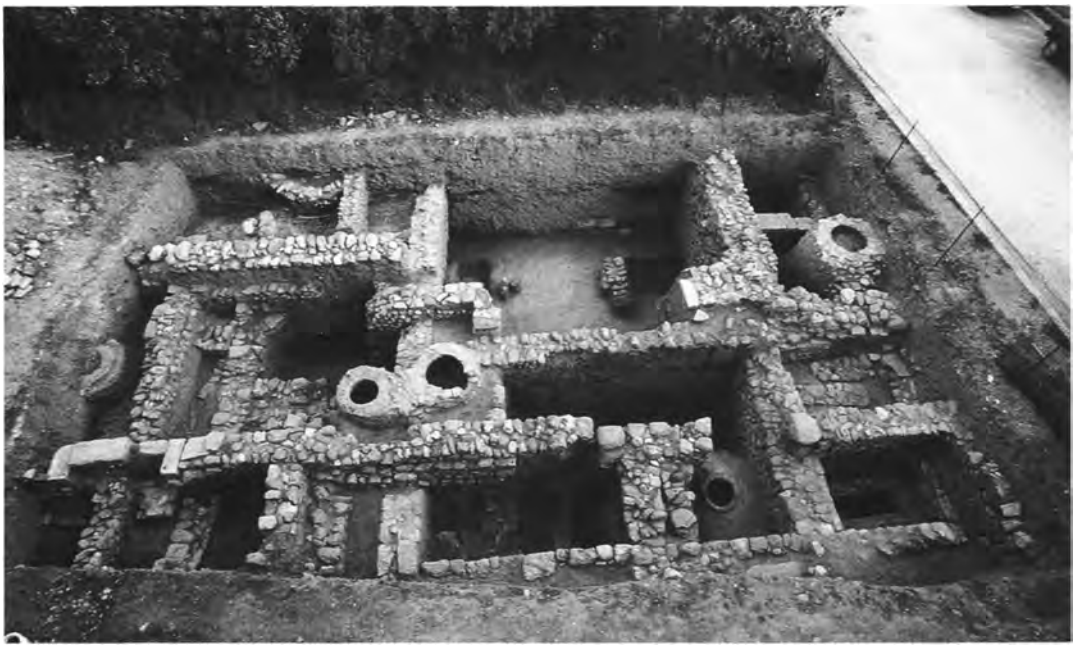
25. Για τα ευρήματα ενημερώθηκε εγγράφως η 5η ΕΒΑ.

Εικ. 19. Σπάρτη. Οδός Αγίου Νίκωνος. Κάτοψη της ανασκαφής

Εικ. 20-21. Σπάρτη. Οδός Αγίου Νίκωνος. Υψομετρικές τομές των αρχαίων λειψάνων.

Εικ. 22. Σπάρτη. Οδός Αγίου Νίκωνος. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β.

Σύγχρονα ήταν επίσης τα στρώματα καταστροφής που αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,94 μ. στο κέντρο και τη δυτική πλευρά του χώρου που δημιουργούσαν οι τχ 36, 13, 15, 9, 29 και 16. Κατά την αφαίρεσή τους εντοπίστηκαν θραύσματα ενσφράγιστων κεράμων[26]. Στα ανατολικά τους αποκαλύφθηκαν δύο τμήματα δαπέδων από πατημένο χώμα, ένα στα δυτικά του τχ 36 σε βάθος 2,21 μ., πάνω στο οποίο βρέθηκε νόμισμα των χρόνων 293-305 μ.Χ., και ένα δεύτερο δάπεδο στα δυτικά του τχ 20 σε βάθος 2,08 μ. Σημαντικό εύρημα της ίδιας φάσης αποτελεί ο αποθηκευτικός πίθος που αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,94 μ. στερεωμένος μέσα σε κονίαμα στη γωνία των τοίχων που σχημάτιζαν οι τχ 29 και 16 στη βορειοδυτική πλευρά του οικοπέδου. Από το εσωτερικό του προήλθε χάλκινο νόμισμα σπαρτιατικής κοπής των χρόνων του Γαλλιηνού[27], που υποδηλώνει την περίοδο χρήσης των αρχιτεκτονικών λειψάνων. Σύγχρονο είναι επίσης το μαρμάρινο κατώφλι που εντοπίστηκε σε βάθος 1,48 μ. στα δυτικά του τχ 9 και στα νότια του σιρού Ι.

Σε προγενέστερη οικοδομική φάση, που μπορεί να χρονολογηθεί στους ελληνιστικούς χρόνους, ανήκουν τα τμήματα των τχ 41, 28, 47, 27, 34, 35, 43, 44, 45, 48, 49 και 50, που άρχισαν να αποκαλύπτονται από βάθος 1,50 μ. και εξής. Σε βάθος 2,37 μ. περίπου αποκαλύφθηκε στα δυτικά του τχ 9, στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, μικρός θησαυρός αργυρών νομισμάτων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, κοπές της Βοιωτίας και της Σικυώνος.

Στην αρχαϊκή εποχή, τέλος, είναι δυνατόν να χρονολογηθούν τα αποσπασματικά σωζόμενα λείψανα των τοίχων (τχ 51, 52) που αποκαλύφθηκαν σε βάθος 2,70 μ.

Κατά την ανασκαφή παρατηρήθηκε εκτεταμένη καταστροφή των προγενέστερων αρχιτεκτονικών λειψάνων και διατάραξη των στρωμάτων από την κατασκευή των τοίχων των ανώτερων φάσεων. Ιδιαίτερα εμφανής ήταν η καταστροφή στο κέντρο του χώρου νότια του τχ 1 και βόρεια του τχ 3, όπου ορισμένοι τοίχοι (τχ 43, 44, 45, 4) είχαν «κοπεί» πιθανότατα για την κατασκευή των σιρών. Κατά τον καθαρισμό, μάλιστα, του τχ 43, ελληνιστικών χρόνων, αποκαλύφθηκε νόμισμα των χρόνων 945-950 μ.Χ. Εκτεταμένο στρώμα καύσης παρατηρήθηκε επίσης στο κεντρικό, το νότιο και το δυτικό τμήμα του οικοπέδου σε βάθος που κυμαίνεται από 1,33 έως 2,14 μ. Μέσα στο στρώμα αυτό και νότια του τχ 19 βρέθηκε χάλκινο νόμισμα που, αν και είναι αρκετά φθαρμένο, μπορεί πιθανώς να χρονολογηθεί στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ.

Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν επίσης δύο τάφοι, ένας εκ των οποίων ήταν καλυβίτης (τφ 1) και αποκαλύφθηκε στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου και σε βάθος 1,93 μ. Στο εσωτερικό του είχε ενταφιαστεί νεκρός σε ύπτια στάση με την κεφαλή στη δυτική πλευρά του τάφου, από τα οστά του οποίου είχαν διασωθεί μόνον εκείνα του κορμού και της λεκάνης. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκε ένας σιδηρός ήλος.

26. Πρβλ. *IG* V1, 865.

27. Πρβλ. Grunauer von Hoerschelmann, ό.π. (υποσημ. 15), Gruppe LV.

Ο δεύτερος τάφος ήταν κτιστός, κιβωτιόσχημος, και αποκαλύφθηκε στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου σε βάθος 2,06 μ. Τα οστά του νεκρού βρέθηκαν διαταραγμένα με τμήμα της κεφαλής στην ανατολική πλευρά του τάφου. Κτέρισμα του νεκρού ήταν μικρά ελάσματα χρυσού.

Κατά την ανασκαφή συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής, που χρονολογείται από τους βυζαντινούς έως τους γεωμετρικούς και τους πρωτογεωμετρικούς χρόνους στα κατώτερα στρώματα (βάθ. 2,79 έως 3,60 μ.). Στα ευρήματα συμπεριλαμβάνεται επίσης χάλκινη patera των μέσων βυζαντινών χρόνων[28]. Στα νομίσματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνονται δύο χάλκινα νομίσματα των χρόνων του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού[29], χάλκινο νόμισμα των χρόνων 1042(;)-1050[30], χάλκινο νόμισμα των χρόνων 945-950, χάλκινο νόμισμα των χρόνων του Λικινίου[31] (308-324 μ.Χ.), χάλκινα νομίσματα των χρόνων του Κωνσταντίου και Κωνσταντίνου Α΄ (307-337 μ.Χ.) και χάλκινο νόμισμα σπαρτιατικής κοπής των χρόνων 31-7 π.Χ.

9. Οδός Τριακοσίων (Ο.Τ. 113, οικόπεδο Ν. και Π. Ηλιόπουλου)

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου[32] αποκάλυψε αρχιτεκτονικά λείψανα παλαιοχριστιανικών, ρωμαϊκών και ελληνιστικών χρόνων (Εικ. 23-25). Στους παλαιοχριστανικούς χρόνους ανήκουν τα λείψανα που αποκαλύφθηκαν στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου σε μικρό βάθος (περίπου 0,10 μ.) κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Πρόκειται για τοίχους κτισμάτων, που είχαν υποστεί επάλληλες μετατροπές και προσθήκες και φαίνεται πως η συνέχειά τους εκτείνεται στις προς Δ. όμορες ιδιοκτησίες. Για την οικοδόμηση των τοίχων είχαν χρησιμοποιηθεί αργοί λίθοι μικρού κυρίως μεγέθους, κεραμίδια και λάσπη ως συνδετικό υλικό.

Η συνέχιση της ανασκαφής αποκάλυψε σε βάθος 0,25 μ. λείψανα οικίας ρωμαϊκών χρόνων (του 3ου αι. μ.Χ.), στο κεντρικό κυρίως τμήμα του οικοπέδου. Ανασκάφηκαν τρία δωμάτια χτισμένα με τοίχους από πλίθρες, τα δάπεδα των οποίων κοσμούνταν με ψηφιδωτά, που διασώθηκαν πολύ αποσπασματικά. Από το ψηφιδωτό δάπεδο του βορειοδυτικού δωματίου, διαστ. 4,50×5,50 μ. περίπου, διασώθηκαν τμήματα από τα διακοσμητικά θέματα, με κυρίαρχο το μαίανδρο, που περιέβαλλαν τον κατεστραμμένο κεντρικό πίνακα. Από το ψηφιδωτό δάπεδο του νοτιότερου δωματίου, διαστ. 8,50×8,30 μ. περίπου, διασώθηκε τμήμα σειράς φύλλων δάφνης, που περιέβαλλε κατεστραμμένο επίσης κεντρικό πίνακα. Καλύτερα διατηρημένο ήταν το ψηφιδωτό δάπεδο του βορειοανατολικού δωματίου, διαστ. 5,80×6 μ., το οποίο στον κεντρικό πίνακα έφερε παράσταση κρίσης Πάριδος πλαισιωμένη από επάλληλες διακοσμητικές ζώνες.

Στα νότια των δωματίων φαίνεται ότι εκτεινόταν ένα αίθριο της οικίας, όπως διαπιστώθηκε από το μικρό τμήμα του impluvium που αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφή. Διασώθηκε τμήμα της νότιας πλευράς, καθώς και μικρό τμήμα της στρογγυλεμένης δυτικής στενής πλευράς της κατασκευής στο νοτιοανατολικό άκρο του προς οικοδόμηση χώρου.

Ένα δεύτερο αίθριο φαίνεται ότι εκτεινόταν στα ανατολικά των δωματίων με τα ψηφιδωτά δάπεδα, όπως έδειξαν τα λιγοστά λείψανα δεξαμενής στον τύπο του νυμφαίου που αποκαλύφθηκαν στο βορειοανατολικό άκρο της ανασκαφής και το οποίο φαίνεται πως εκτείνεται στην προς Α. όμορη ιδιοκτησία.

Σε στρώμα υποκείμενο της ρωμαϊκής οικίας με τα ψηφιδωτά δάπεδα ανήκουν τα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφής, νότια του νυμφαίου. Διακρίθηκαν τρεις οικοδομικές φάσεις, μία των πρωιμότερων ρωμαϊκών χρόνων (τχ 12, 13), μία των ελληνιστικών χρόνων (τχ 10, 11, 13, 18, 20, 21, 22) και μία των ύστερων κλασικών χρόνων (τχ 15, 16, 17, 19, 29). Στην ελληνιστική εποχή μπορούν επίσης να χρονολογηθούν τα λείψανα τοίχων (τχ 24, 26, 27, 28) που αποκαλύφθηκαν στη βορειοδυτική γωνία της ανασκαφής.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής παλαιοχριστιανικών, ρωμαϊκών και ελληνιστικών χρόνων. Τη χρήση του χώρου κατά τους κλασικούς χρόνους δείχνει ο εντοπισμός οστράκου με ερυθρόμορφη παράσταση ιστάμενης γυναικείας μορφής και οστράκου με μελανόμορφη παράσταση ίππου και ιστάμενης μορφής. Στα κατώτερα στρώματα εντοπίστηκαν επίσης όστρακα της γεωμετρικής εποχής με διακόσμηση ομόκεντρων κύκλων, διαγραμμισμένου μαιάνδρου και ρόμβων.

Στα ευρήματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνονται λίγα θραύσματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών, χείλος μαρμάρινου αγγείου με ανάγλυφη λεοντοκεφαλή, χάλκινος δακτύλιος, σιδηρό εγχειρίδιο, σιδηρά αιχμή βέλους, τμήμα πήλινης σφραγίδος με παράσταση ιχθύος, τμήματα πήλινων ανθρωπόμορφων και ζωόμορφων ειδωλίων, τμήμα ανάγλυφου πήλινου πλακιδίου, μελαμβαφείς λύχνοι ελληνιστικών χρόνων, πλαστικός λύχνος σε σχήμα κεφαλής νέγρου, πήλινο ατρακτόσχημο μυροδοχείο, θραύσματα ανάγλυφων σκύφων και τμήμα οινοχόης με πλαστικά εμβλήματα.

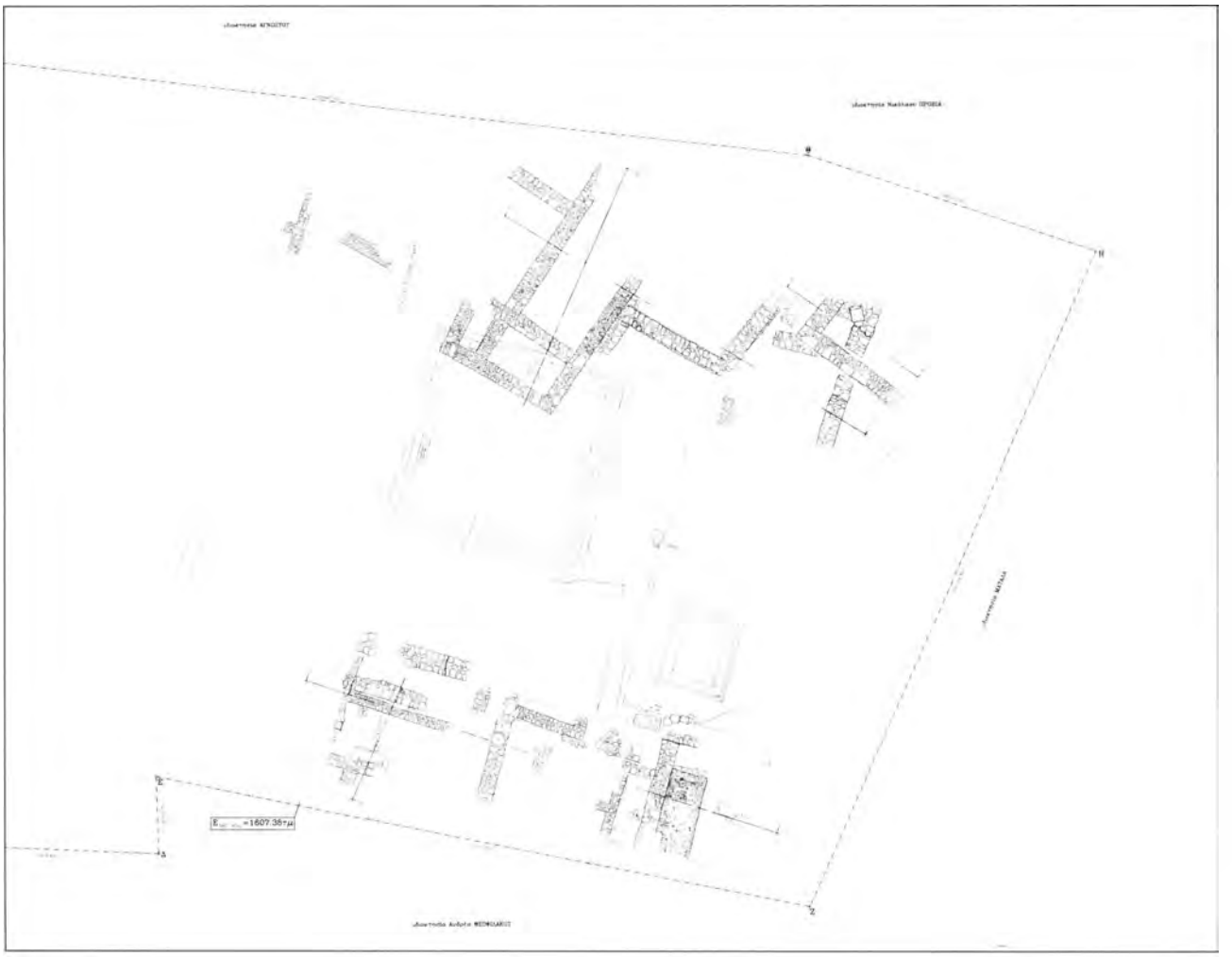
28. Το σκεύος παραχωρήθηκε για δημοσίευση στην Α. Δρανδάκη.

29. Πρβλ. Μ. Γαλάνη-Κρίκου - Ι. Τουράτσογλου - Η. Τσούρτη, *Συλλογή Ηλία Καντά, Βυζαντινά νομίσματα*, Αθήνα 2000, σ. 170-171, αριθ. 31.7.

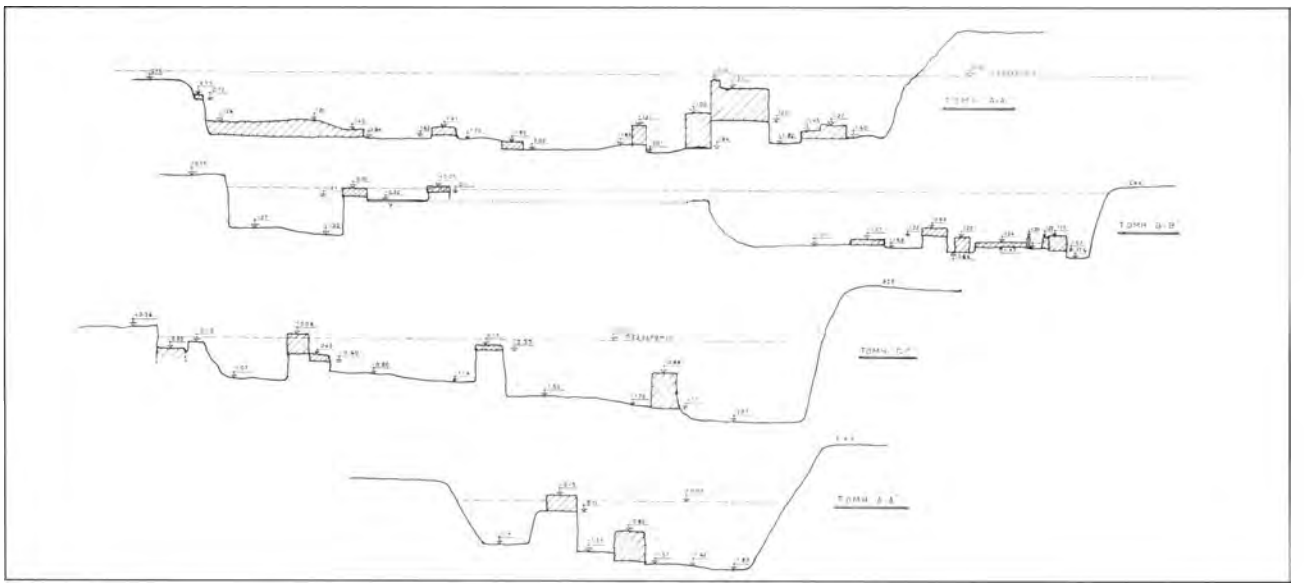
30. Ό.π., σ. 150-151, αριθ. 25.49.

31. Πρβλ. Sear, ό.π. (υποσημ. 12), 3706.

32. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Χ. Γιαννακάκη.

Εικ. 23. Σπάρτη. Οδός Τριακοσίων. Κάτοψη της ανασκαφής

Εικ. 24. Σπάρτη. Οδός Τριακοσίων. Υψομετρικές τομές των αρχαίων λειψάνων.

Εικ. 25. Σπάρτη. Οδός Τριακοσίων. Γενική άποψη της ανασκαφής από Ν.

10. Οδός Αρχιδάμου (Ο.Τ. 58, οικόπεδο Σ. Οικονομοπούλου)

Η εκσκαφή για την ανέγερση νέας οικοδομής στην ιδιοκτησία Σ. Οικονομοπούλου αποκάλυψε τοίχο με πολυγωνική τοιχοποιία και κατεύθυνση Α.-Δ., που είναι πιθανόν ότι ανήκει σε ναό[33]. Ακολούθησε μικρός καθαρισμός των αρχαίων λειψάνων προκειμένου να εκτιμηθεί το κόστος της ανασκαφής λόγω της πρόθεσης του ιδιοκτήτη να καλύψει τη δαπάνη της. Η ανασκαφική έρευνα θα διενεργηθεί σύμφωνα με τη σειρά των ανασκαφών της Σπάρτης.

11. Συμβολή των οδών Λεωνίδου και Αναπήρων θυμάτων πολέμου (Ο.Τ. 151Α, οικόπεδο Π. Κάτσαρη)

Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε σε βάθος 3,47 μ. μόνον έναν κτιστό τάφο στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ο τάφος είχε εσωτερικές διαστάσεις 1,54×0,44 μ. Για την κάλυψή του είχαν χρησιμοποιηθεί λίθινες και πήλινες πλάκες, ενώ μικρότεροι λίθοι κάλυπταν τα μεταξύ τους κενά. Το δάπεδό του ήταν επιστρωμένο με πήλινες πλάκες. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε ταφή ενήλικα σε ύπτια στάση με την κεφαλή στην ανατολική πλευρά του τάφου.

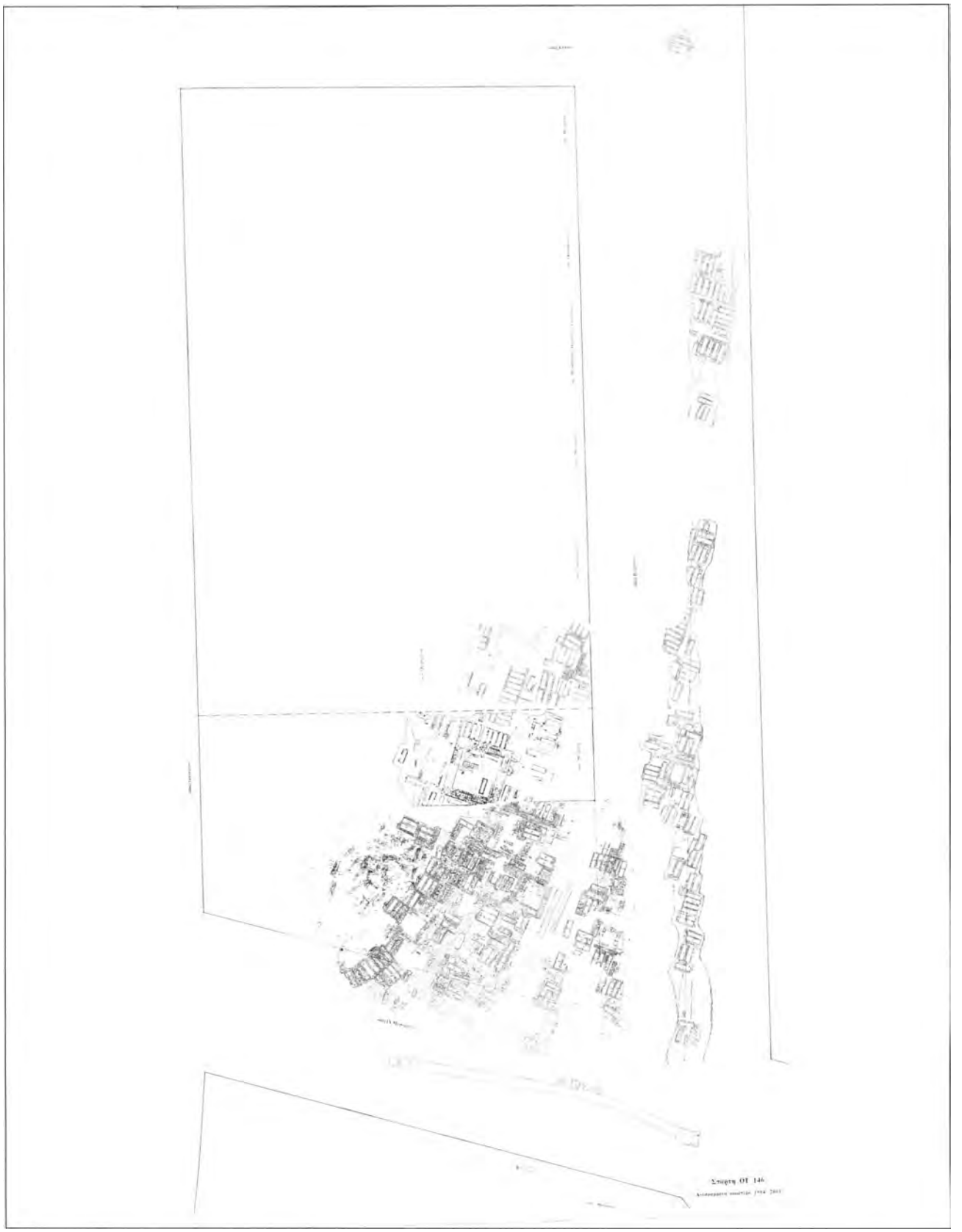
12. Συμβολή των οδών Βυζαντίου και 9ης Μεραρχίας (Ο.Τ. 146, οικόπεδο Γ. Κάτσαρη και Μαυρίδη)

Ολοκληρώθηκε κατά το έτος 2005 η ανασκαφή του οικοπέδου όπου έχει αποκαλυφθεί τμήμα του νοτιοδυτικού νεκροταφείου της ρωμαϊκής Σπάρτης[34] (Εικ. 26). Η έρευνα επικεντρώθηκε στο χώρο που καταλαμβάνει η εγκαταλειφθείσα κοίτη του παρακείμενου ρέματος της Μαγουλίτσας. Στο χώρο, η ανασκαφή του οποίου έφθασε σε βάθος 5,50 μ. αποκαλύφθηκαν 66 τάφοι (απλοί κεραμοσκεπείς τάφοι, καλυβίτες και κιβωτιόσχημοι) και 90 παιδικές ταφές, εγχυτρισμοί, κυρίως αμφορείς.

Από τις επιχώσεις της τάφρου προήλθε κεραμική ρωμαϊκών χρόνων και σε βάθος 4 έως 5,50 μ. εντοπίστηκε κεραμική ελληνιστικών χρόνων, όπως θραύσματα αγγείων με επίθετα εμβλήματα, αλλά και όστρακα της πρωτοελλαδικής περιόδου. Αξιοσημείωτη είναι η αποκάλυψη σκελετού ζώου, πιθανότατα αλόγου, ο οποίος αποκολλήθηκε και μεταφέρθηκε στις αποθήκες του Μουσείου Σπάρτης προκει-

33. E. Zavvou - A. Themos, Sparta from Prehistoric to Early Christian Times: Observations from the Excavations of 1994-2005, στο W.G. Cavanagh - C. Gallou - M. Georgiadis (επιμ.), *Sparta and Laconia from Prehistory to Pre-modern, Proceedings of the Conference held in Sparta, 17-20 March 2005*, BSA Studies 16, 2009, σ. 116.

34. Βλ. A. Themos - A. Maltezou - G. Pantou - G. Tsiaggouris - Ch. Flouris, The Southwestern Cemetery of Roman Sparta, στο Cavanagh - Gallou - Georgiadis, ό.π., σ. 261-269 και *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 279.

Εικ. 26. Σπάρτη. Συμβολή των οδών Βυζαντίου και 9ης Μεραρχίας. Κάτοψη της ανασκαφής.

μένου να μελετηθεί. Στην παρούσα φάση δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα αν πρόκειται για ταφή, πράγμα που όμως είναι πιθανόν δεδομένης της αποκάλυψης ανάλογου ευρήματος κατά την ανασκαφή χάνδακος της ΔΕΥΑ Σπάρτης στην οδό Μυκηνών το έτος 1996[35].

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

13. Οδός Πλατανιστά (Ο.Τ. 6, οικόπεδο Γ. και Μ. Δημητρακοπούλου)

Η ανασκαφή του οικοπέδου, το οποίο συνορεύει προς Α. με τα οικόπεδα Κοτσώνη[36] και Δαγρέ[37], αποκάλυψε αποσπασματικά σωζόμενα αρχαία λείψανα ρωμαϊκών-υστερορρωμαϊκών χρόνων κατά μήκος μόνον της ανατολικής παρειάς του προς οικοδόμηση χώρου[38].

Στη βορειοανατολική γωνία της ανασκαφής ερευνήθηκαν μικρά τμήματα δύο χώρων κτιρίου, που ορίζονταν από τους τοίχους 1 και 2. Εξ αυτών, ο τοίχος 1 είχε κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και η θεμελίωσή του βρέθηκε σε βάθος 1,72 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Πιτάνης έμπροσθεν της ιδιοκτησίας Δαγρέ. Ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους, κεραμίδια και κονίαμα ως συνδετικό υλικό και οι δύο παρειές του είχαν επιχρισθεί με κονίαμα. Στο μέσον περίπου της βόρειας πλευράς του γώνιαζε με τον τοίχο 2, του οποίου αποκαλύφθηκε μικρό μόνον τμήμα. Ο τελευταίος τοίχος είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους, κεραμίδια και λάσπη ως συνδετική ύλη.

Νοτιότερα των δύο τοίχων αποκαλύφθηκε αποσπασματικά σωζόμενο τμήμα αποχετευτικού αγωγού με κατεύθυνση Α.-Δ. Για την κατασκευή του αγωγού είχε λαξευθεί το φυσικό έδαφος, επάνω στο οποίο επιστρώθηκαν καλυπτήριοι κέραμοι λακωνικού τύπου, στερεωμένοι με αργούς λίθους. Κεραμίδες λακωνικού τύπου είχαν επίσης χρησιμοποιηθεί για την κάλυψή του.

Μικρό τμήμα της θεμελίωσης τοίχου (τχ 3) αποκαλύφθηκε, τέλος, στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου. Ο τοίχος είχε κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους, κεραμίδια και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Στα νότιά του αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα αγωγού ύδρευσης κατασκευασμένου από πήλινα κυλινδρικά στελέχη.

Στα λίγα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνεται μικρή ποσότητα κεραμικής ρωμαϊκών χρόνων, χάλκινο αντικείμενο με διχαλωτές απολήξεις και χάλκινο νόμισμα των χρόνων του Πρόμπου (276-282 μ.Χ.), στον οπισθότυπο του οποίου εικονίζεται ο αυτοκράτορας και η Ομόνοια σε στάση δεξίωσης[39].

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ - ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΜΑΛΤΕΖΟΥ

14. Οδός Αλκμάνος (Ο.Τ. 130, οικόπεδο ανέγερσης 4ου Γυμνασίου - 3ου Λυκείου Σπάρτης)

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου[40] κατά τα διαστήματα 15-9 έως 12-12-2005 και από 23-5 έως 14-7-2006 αποκάλυψε εκτεταμένα αρχιτεκτονικά λείψανα που χρονολογούνται, βάσει των κατασκευαστικών τους χαρακτηριστικών αλλά και της κεραμικής, στον 3ο-4ο αι. μ.Χ.

Πιο αναλυτικά, στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε κτίσμα με αψίδα προς Β., που παρουσιάζει δύο τουλάχιστον φάσεις και έχει υποστεί μεταγενέστερες προσθήκες και μετασκευές. Στο κτίριο εγγράφηκε αργότερα κρηναία κατασκευή (νυμφαίο;) με αψιδωτές απολήξεις προς Α. και Δ. Το δάπεδό της εδράζεται σε στρώμα από κροκάλες και είναι κατασκευασμένο από δύο στρώματα ασβεστοκονιάματος, διαφορετικού πάχους.

Εντός του αψιδωτού κτίσματος και νότια του νυμφαίου(;) κατασκευάστηκε τετράγωνη δεξαμενή, με τοίχους από οπτοπλίνθους, που ήταν επενδεδυμένοι, εσωτερικά και εξωτερικά, με ορθομαρμάρωση. Το δάπεδό της όμοια καλυπτόταν από μαρμάρινα πλακίδια. Διακρίθηκαν δύο φάσεις της κατασκευής. Ο αγωγός που τροφοδοτούσε τη δεξαμενή στην πρώτη της φάση έχει καταστρέψει το δάπεδο του νυμφαίου(;) και προχωρά προς Β., έξω από την αψίδα του αρχικού κτίσματος.

Στην αψίδα, βόρεια του νυμφαίου(;), κατασκευάστηκε, όταν πια έπαψαν να χρησιμοποιούνται τα άλλα κτίσματα, κεραμικός κλίβανος (κλίβανος 1), που χρονολογείται στους βυζαντινούς χρόνους.

Στη δυτική πλευρά της αψιδωτής κατασκευής αποκαλύφθηκαν τρία δωμάτια, που έχουν υποστεί μετασκευές. Κάποια έφεραν πιθανώς διακόσμηση με τοιχογραφίες και στη βορειοδυτική γωνία του οικοδομήσιμου χώρου αποκαλύφθηκαν αγωγοί, δύο επάλληλοι, κτιστοί, με κατεύθυνση γενικά Δ.-Α., και άλλοι τρεις από πήλινους σωλήνες που βρίσκονται σε διαφορετικά βάθη.

Στη βόρεια πλευρά του αψιδωτού κτίσματος αποκαλύφθηκε μεγάλος ορθογώνιος χώρος, σύγχρονος με την τε-

35. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 123. Ο σκελετός είχε τότε αποδοθεί σε βοοειδές.

36. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 133-138.

37. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 224-225 και 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 192-193.

38. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Α. Μαλτέζου.

39. Πρβλ. Sear, ό.π. (υποσημ. 12), αριθ. 3246.

40. Το ημερολόγιο της ανασκαφής στην παρουσιαζόμενη φάση της τήρησε ο συμβασιούχος αρχαιολόγος Γ. Τσιαγγούρης. Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου είχε ξεκινήσει με τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών σε όλη την έκταση του ακινήτου, βλ. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 167.

λευταία φάση του αψιδωτού κτίσματος. Εντός του χώρου βρέθηκαν δύο ταφικές πυρές, τοποθετημένες παράλληλα, με κατεύθυνση Α.-Δ.

Στα ανατολικά του αψιδωτού κτίσματος εντοπίστηκε ένας κενός κατασκευών χώρος (αυλή;) που κλείνεται από Ν. με τοίχο, ο οποίος παρουσιάζει δύο κατασκευαστικές φάσεις. Νότια του τελευταίου τοίχου αποκαλύφθηκαν άλλοι αγωγοί από πήλινους σωλήνες.

Η κεραμική που περισυνελέγη από το δυτικό τμήμα του οικοπέδου χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Διακρίνονται κυρίως χρηστικά αγγεία αλλά και πολλά θραύσματα ερυθροβαφών αγγείων (western, eastern sigillata). Επιπλέον, συγκεντρώθηκε αρκετή ποσότητα μελαμβαφών οστράκων ελληνιστικών χρόνων (ραβδωτά αγγεία, σκυφίδια), κυρίως από τα κατώτερα στρώματα της αυλής(;), καθώς και θραύσματα σκύφων με ανάγλυφη διακόσμηση.

Ο τοίχος που όριζε την αυλή από Α. αποτελεί και τον τοίχο στοάς που ανοιγόταν προς Α. Σώζονται ισχυρά τμήματα θεμελίωσης στη θέση των κιόνων, ενώ κατά την εκσκαφή δοκιμαστικών τομών στο οικόπεδο είχαν βρεθεί τμήματα αρράβδωτων κιόνων. Φαίνεται ότι το πλάτος της στοάς μειώθηκε, αφού σώζονται τμήματα τοίχων που θεμελιώνονται σε μικρότερο βάθος και φέρουν λιθοπλίνθους σε β΄ χρήση για την έδραση των κιόνων. Δεν είναι ακόμη σαφές, εφόσον εκκρεμεί η ολοκλήρωση της έρευνας, αν η στοά αποτελούσε μέρος περιστυλίου. Σε δοκιμαστικές τομές στα ανατολικά της στοάς αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα και τάφος πρωτογεωμετρικών χρόνων, όπως έδειξαν τα κτερίσματα.

Στα βόρεια της στοάς ανασκάφηκε υπόκαυστο οικιακού λουτρού, στο οποίο διακρίνονται δύο τουλάχιστον κύριες φάσεις. Ο χώρος καύσης βρισκόταν στη δυτική πλευρά του συγκροτήματος. Δεξαμενή, που προφανώς εξυπηρετούσε τις ανάγκες του λουτρού και στην οποία διακρίνονται δύο φάσεις, αποκαλύφθηκε στα βόρεια του λουτρού. Στην τελευταία φάση έφερε δάπεδο από μαρμάρινα πλακίδια. Στους βυζαντινούς χρόνους στη νοτιοδυτική γωνία του λουτρικού συγκροτήματος κατασκευάστηκε κλίβανος (κλίβανος 2) που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή ασβέστη.

Για τα εκτεταμένα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν βόρεια του λουτρού και της δεξαμενής δεν μπορούν να συναχθούν επί του παρόντος ασφαλή συμπεράσματα εφόσον η ανασκαφική έρευνα δεν έχει ολοκληρωθεί στο χώρο αυτό.

Κατά την ανασκαφή συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής. Στα μικροευρήματα συμπεριλαμβάνονται ειδώλια ρωμαϊκών χρόνων, αγνύθες, σφονδύλια, μικκύλα αγγεία, ακροκέραμα, δισκοειδές ακρωτήριο, τμήματα από πήλινες μάσκες κ.ά. Τα μετάλλινα ευρήματα είναι κυρίως σιδερένια καρφιά, ενώ όσα από τα ασημένια και τα χάλκινα μπορούν να ταυτιστούν χρονολογούνται από τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. μέχρι τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ.

Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου δεν ολοκληρώθηκε λόγω έλλειψης πιστώσεων.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

Έργα Δημοτικής Επιχείρησης Υδρευσης και Αποχέτευσης Σπάρτης. Οδός Πλατανιστά (Ο.Τ. 128)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής χάνδακος για τη βελτίωση του αποχετευτικού δικτύου στην οδό Πλατανιστά αποκαλύφθηκε στην ανατολική πλευρά των ιδιοκτησιών Στρίφα - Αρκούδη και Κοκκόλη η γωνία δύο τοίχων, καθώς και λίθινο κατώφλι. Η διέλευση του αγωγού έγινε υπεράνω της στάθμης των αρχαίων λειψάνων.

Έργα ΔΕΗ. Οδός Αλκμάνος (Ο.Τ. 130)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής χάνδακος στην οδό Αλκμάνος για τη διελευση δικτύου της ΔΕΗ εντοπίστηκε στη νότια πλευρά της ιδιοκτησίας Γ. Πουλοκέφαλου τμήμα κατωφλίου (Μ.Σ. αριθ. 15672) και βορειότερα, έμπροσθεν των ιδιοκτησιών Κανελλοπούλου και Αργειτάκου, τμήματα τριών τοίχων ρωμαϊκών χρόνων.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

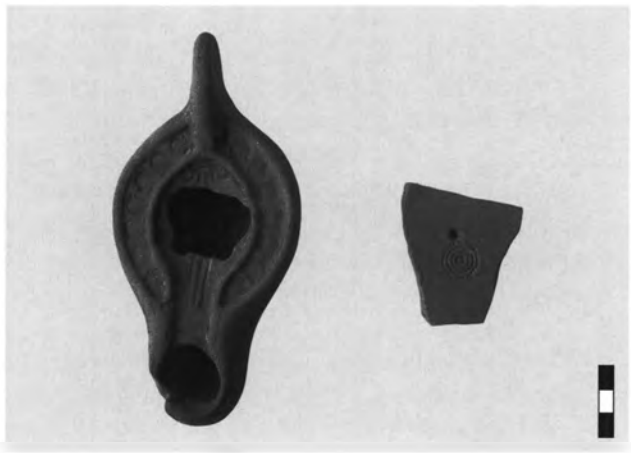
Μαγούλα Σπάρτης

Οικόπεδο Ν. Λιάσκου

Η σωστική ανασκαφή του οικοπέδου επί της επαρχιακής οδού Μαγούλας-Λογγάστρας, στη θέση Βατοπουλέικα ή Μαρουλέικα στον Αέρα Μαγούλας, αποκάλυψε αποσπασματικά σωζόμενα αρχιτεκτονικά λείψανα υστερορρωμαϊκών/παλαιοχριστιανικών χρόνων, τα οποία σχετίζονται με τα λείψανα της αγροικίας που είχε αποκαλυφθεί κατά το παρελθόν στην όμορη ιδιοκτησία Δ. Φλώρου[41] και τα λείψανα που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάνοιξη χάνδακος για την τοποθέτηση αγωγού αποχέτευσης της τέως κοινότητας Μαγούλας στην ίδια περιοχή[42].

Στη βορειοδυτική πλευρά της ιδιοκτησίας αποκαλύφθηκε σε ύψος +0,02 μ. επάνω από τη στάθμη της σύγχρονης οδού Μαγούλας-Λογγάστρας η ανώτερη επιφάνεια αποσπασματικά σωζόμενου τοίχου (τχ 1) κατασκευασμένου από μεγάλων διαστάσεων κροκαλοπαγείς και μεσαίου μεγέθους λίθους. Είχε κατεύθυνση Β.-Ν. περίπου και φαίνεται πως συνέχιζε

41. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 110.
42. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 126.

Εικ. 27. Μαγούλα. Οικόπεδο Ν. Λιάσκου. Ευρήματα της ανασκαφής.

προς Β. στο άσκαφο τμήμα της ιδιοκτησίας. Στο βορειοδυτικό τμήμα του γώνιαζε με άλλο τοίχο (τχ 2) με κατεύθυνση Α.-Δ. περίπου, από τον οποίο διασώθηκε ένα πολύ μικρό τμήμα, που αποκαλύφθηκε σε ύψος +0,13 μ.

Στα νοτιοανατολικά του τοίχου 1 αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,74 και 1,06 αντίστοιχα λιθοσωροί-μπαζώματα(;) από λίθους μεγάλων και μικρών διαστάσεων και λίγα θραύσματα κεραμίδων. Το φυσικό έδαφος εντοπίστηκε σε βάθος 1,38 μ. στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου.

Από τον καθαρισμό των αρχιτεκτονικών λειψάνων συγκεντρώθηκε μικρή ποσότητα κεραμικής ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Συμπεριλαμβάνεται λύχνος βορειοαφρικανικού τύπου (Μ.Σ. αριθ. 15932) και θραύσμα πινακίου του τύπου African red slip ware με διακόσμηση εμπίεστων ομόκεντρων κύκλων, που περιβάλλονται από ζώνη με διακόσμηση τύπου cogging (Εικ. 27).

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ

Οδός Καλλικρατίδη (οικόπεδο Ι. και Μ. Καχριμάνη)

Η έρευνα του έτους 2005 αποκάλυψε αποσπασματικά σωζόμενα αρχιτεκτονικά λείψανα ύστερων ρωμαϊκών χρόνων στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Ερευνήθηκαν τμήματα δύο τοίχων (τχ 1 και 2) κατασκευασμένων από αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων, λίγα εντοιχισμένα αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Οι τοίχοι όριζαν χώρο (αίθριο;), που εκτεινόταν στα νότια του τοίχου 1 και στα δυτικά του τοίχου 2. Ο τελευταίος τοίχος συνδεόταν κατασκευαστικά στην ανατολική πλευρά του με αποσπασματικά σωζόμενους τοίχους (τχ 4, 5 και 6), οι οποίοι πιθανώς όριζαν δωμάτια κτιρίου.

Σε πρωιμότερη οικοδομική φάση ρωμαϊκών χρόνων ανήκει τμήμα κατεστραμμένου τοίχου (τχ 7), που αποκαλύφθηκε σε επαφή με έναν από τους τοίχους της υστερότερης φάσης (τχ 6). Είχε κατασκευαστεί με αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων και κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνονται όστρακα ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, ένας μικκύλος λύχνος, ένα χάλκινο ενώτιο στον τύπο του ανοικτού κρίκου, του οποίου το ένα άκρο απολήγει σε θηλιά και το άλλο σε άγγιστρο, και τμήμα χάλκινης πόρπης. Στα νομίσματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνεται ένα χάλκινο νόμισμα των χρόνων του αυτοκράτορα Φωκά (602-610 π.Χ.), που προήλθε από την αφαίρεση του επιφανειακού στρώματος[43], τρία φθαρμένα χάλκινα νομίσματα, πιθανώς του 4ου αι. μ.Χ., και ένα χάλκινο νόμισμα του Λάκωνος των χρόνων 2-31 μ.Χ.[44].

Η ανασκαφική έρευνα δεν ολοκληρώθηκε λόγω της διακοπής της χρηματοδότησης εκ μέρους του ιδιοκτήτη του οικοπέδου.

Οικόπεδο Ευ. Νικόλαρου

Το οικόπεδο Ευ. Νικόλαρου βρίσκεται στη νότια πλευρά των επονομαζόμενων «λουτρών της Αράπισσας», του μεγάλου λουτρικού συγκροτήματος με τα ψηφιδωτά δάπεδα που συνδέεται με ένα από τα γυμνάσια της πόλης των ρωμαϊκών χρόνων[45]. Η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου[46] κατά τα έτη 2004-5, αποκάλυψε τμήματα οικοδομημάτων, τα οποία σχετίζονται με τα οικοδομικά λείψανα του παρακείμενου προς Β. «λουτρού της Αράπισσας» (Εικ. 28).

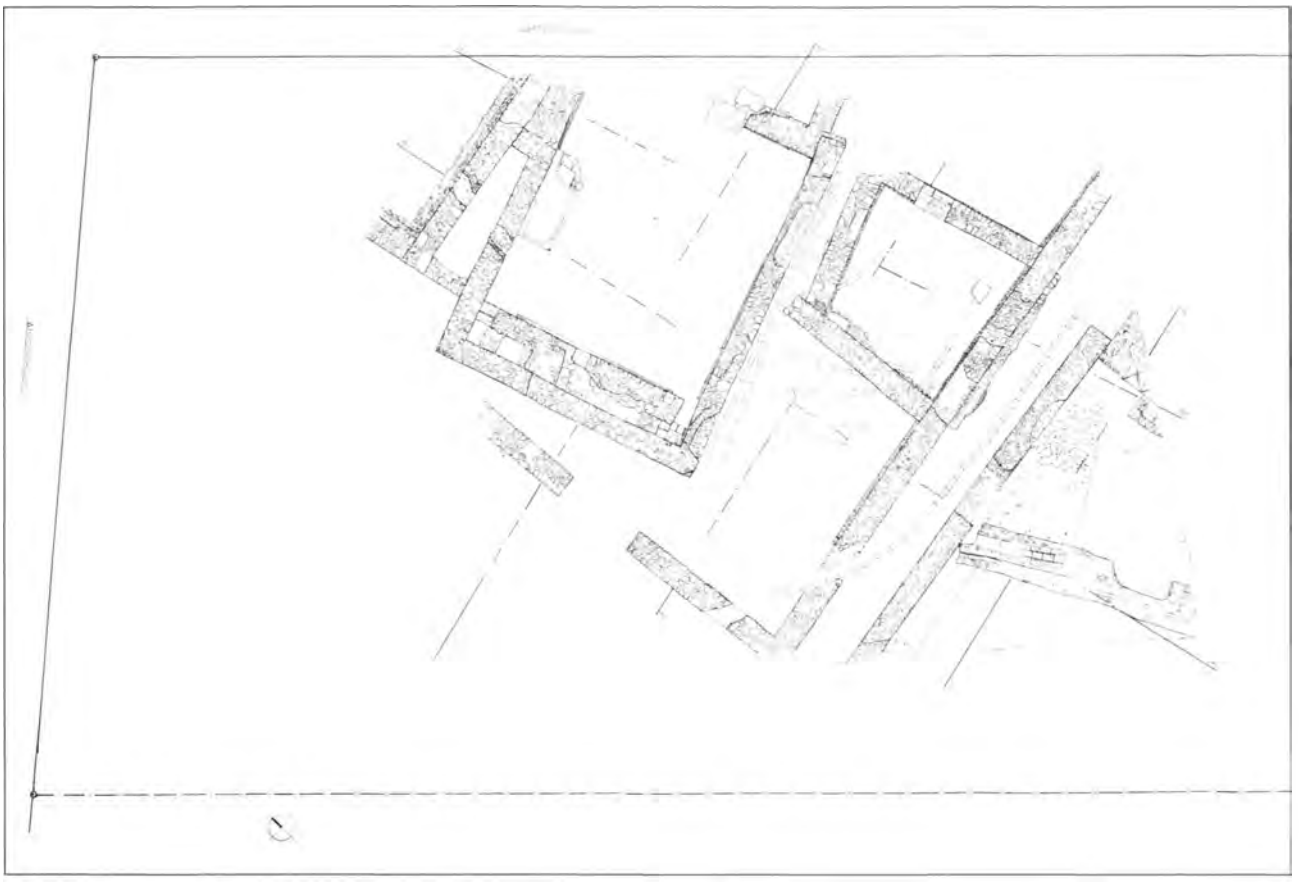
Η πρωιμότερη οικοδομική φάση του οικοπέδου ανάγεται στο 2ο αι. μ.Χ. Σε αυτήν ανήκει ο τοίχος (τχ 1), που αποκαλύφθηκε στα νότια του οικοπέδου με κατεύθυνση περίπου Α.-Δ. Ήταν χτισμένος με την τεχνική opus testaceum με πλίνθους τριγωνικά κομμένες στα εξωτερικά μέτωπα του τοίχου και γέμισμα με κονίαμα και λίθους μικρών διαστάσεων. Το νότιο μέτωπό του έφερε ίχνη επιχρίσματος από κονίαμα. Η τοιχοποιία του ομοιάζει με αυτή των όμορων

43. Πρβλ. Γαλάνη-Κρίκου - Τουράτσογλου - Τσούρτη, ό.π. (υποσημ. 29), σ. 74-75, αριθ. 7.20.

44. Grunauer von Hoerschelmann, ό.π. (υποσημ. 15), Gruppe XXXIII.

45. A.J.B. Wace, The Roman Baths (Arapissa), *BSA* 12 (1905-1906), σ. 407-414. Για τη σύνδεση με το γυμνάσιο του Γαΐου Ιουλίου Ευρυκλέους Ηρκλανού, βλ. P. Cartledge - A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta. A Tale of Two Cities*, London - New York 1989, σ. 129-130 και 218, αριθ. 19. Για τη σύνδεση με το γυμνάσιο του Πλατανιστά, βλ. C. Stibbe, Beobachtungen zur Topographie des antiken Sparta, *BABesch* 64 (1989), σ. 82, σημ. 94· M. Torelli, Da Sparta a Villa Adriana: le terme dell' Arapissa, il ginnasio del Platanistas e il Teatro Maritimo, στο M. Gnade (επιμ.), *Stips Votiva, Papers presented to C.M. Stibbe*, Amsterdam 1991, σ. 225-231 και κυρίως 217-218· C. Stibbe, Between Babyka and Knakion, Three addenda, *BABesch* 69 (1994), σ. 72.

46. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησαν διαδοχικά οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι Α. Στρατής και Χ. Κακούρου.

Εικ. 28. Μαγούλα. Οικόπεδο Ευ. Νικόλαρου. Κάτοψη της ανασκαφής.

«λουτρών της Αράπισσας», που τοποθετούνται χρονολογικά στα χρόνια των Αντωνίνων, αν και η αναλογία πλίνθων και κονιάματος δεν συμπίπτει (η αναλογία στον τχ 1 είναι 4:3, ενώ στους τοίχους του λουτρού 5:2). Ο τχ 1 σχετίζεται επίσης με δύο ψηφιδωτά δάπεδα, που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάνοιξη δοκιμαστικών τομών στη νότια πλευρά του. Το ένα αποκαλύφθηκε νότια από το ανατολικό άκρο του σε βάθος 2,22 μ. και ήταν κατασκευασμένο από μικρές ψηφίδες από υαλόμαζα. Κοσμείται με γεωμετρικά θέματα, όπως ακτίνες, ρόμβους που σχηματίζουν τετράφυλλο κόσμημα και μαίανδρο, και μπορεί να χρονολογηθεί στον 3ο ή στον 4ο αι. μ.Χ. Το δεύτερο δάπεδο αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,24 μ. στα νότια του δυτικού άκρου του τχ 1. Έχει κατασκευαστεί με μεγαλύτερου μεγέθους ψηφίδες και κοσμείται με διαφορετικού τύπου γεωμετρικά κοσμήματα.

Σε μια λίγο μεταγενέστερη οικοδομική φάση ανήκουν τοίχοι (τχ 2, 4, 15 και ίσως και ο τχ 12), που ορίζουν μεγάλο χώρο με προσανατολισμό σχεδόν Α.-Δ. (ΒΑ.-ΝΔ.). Το ορατό τμήμα των τοίχων ήταν κατασκευασμένο από αργούς λίθους, λίγα τεμάχια θραυσμένων κεραμίδων και κονίαμα ως συνδετικό υλικό και έφεραν επίχρισμα από κονίαμα. Τα θεμέλιά τους είχαν κατασκευαστεί από αργούς λίθους μικρών διαστάσεων και κιτρινωπό κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Ο τχ 12 διέφερε κατασκευαστικά από τους υπόλοιπους τοίχους της ίδιας οικοδομικής φάσης, καθώς στο σημείο που ξεκινούσαν τα θεμέλιά του είχε μια στρώση από πλίνθους. Στο εσωτερικό του χώρου που δημιουργούσαν οι τχ 2 και 4 αποκαλύφθηκαν πήλινοι αγωγοί που πιθανόν σχετίζονται με αυτήν τη φάση.

Τον 4ο αι. μ.Χ. οικοδομήθηκε πάνω στα προγενέστερα λείψανα μια ορθογώνια αίθουσα εξωτ. διαστ. 10×8 μ. με ελαφρώς διαφορετικό προσανατολισμό από τα προηγούμενα οικοδομικά λείψανα, τα οποία φαίνεται ότι έπαυσαν να χρησιμοποιούνται. Οι τοίχοι της ήταν κατασκευασμένοι με την τεχνική του ακανόνιστου opus mixtum και έφεραν ορθομαρμάρωση στο εσωτερικό μέτωπό τους. Το δάπεδο της αίθουσας κοσμούσε ψηφιδωτό, η κεντρική παράσταση του οποίου χωρίζεται σε οκτώ πίνακες[47]. Στους έξι από τους οκτώ πίνακες απεικονίζονται ανά δύο αθλητές που παλεύουν και ο κριτής του αγωνίσματος. Η κάθε σκηνή απεικονίζει ξεχωρι-

47. Το ψηφιδωτό δάπεδο θα δημοσιευθεί από τη διευθύντρια της Ε΄ ΕΠΚΑ, Α. Παναγιωτοπούλου.

στή λαβή από το αγώνισμα της πάλης ή του παγκρατίου. Διαφορετικό θέμα είχαν οι δύο πρώτες παραστάσεις στα δυτικά. Η πρώτη απεικόνιζε μορφή κατ' ενώπιον, πιθανότατα κριτή, που κρατούσε με το δεξί του χέρι ράβδο. Δίπλα του υπήρχε κατεστραμμένη σήμερα μορφή, η οποία έβαινε προς τα δεξιά. Ο δεύτερος πίνακας απεικόνιζε ανδρική, ενδεδυμένη μορφή κατ' ενώπιον, η οποία με το δεξί χέρι έφερε στέφανο επί της κεφαλής της, και αριστερά γυμνή ανδρική μορφή που κρατούσε στο αριστερό ασπίδα και βάδιζε προς τα αριστερά.

Στη νοτιοδυτική πλευρά της αίθουσας διασώθηκε εξέδρα, στα δύο άκρα της οποίας αποκαλύφθηκαν μικρές κλίμακες για τη διευκόλυνση της ανόδου σε αυτήν. Από τη διάταξη του χώρου και το θέμα του ψηφιδωτού μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πιθανότατα πρόκειται για αίθουσα διδασκαλίας ενός Γυμνασίου. Μετά από καταστροφή του, στον ύστερο 4ο αι. μ.Χ., η χρήση της αίθουσας με το ψηφοθετημένο δάπεδο άλλαξε και περίπου στο κέντρο της οικοδομήθηκε τοίχος με κατεύθυνση Α./ΒΑ-Δ./ΝΔ.

Προσθήκες και μετατροπές παρατηρήθηκαν επίσης σε έναν από τους χώρους της παλαιότερης οικοδομικής φάσης, ο οποίος επαναχρησιμοποιήθηκε· δύο νέοι τοίχοι προστέθηκαν (τχ 16 και 17 της ανασκαφής) στα τέλη του 4ου ή στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ., οι οποίοι μαζί με δύο παλαιότερους τοίχους (τχ 2 και 15 της ανασκαφής) δημιούργησαν ένα νέο χώρο με είσοδο από ΒΑ. Ο τχ 16, παράλληλος προς τον τχ 2, οικοδομήθηκε με αργούς λίθους και παλαιότερο οικοδομικό υλικό (π.χ. τμήμα κίονα από ερυθρό ταινάριο λίθο και μικρό τμήμα ενεπίγραφου βάθρου). Ο τχ 17 είχε κατεύθυνση σχεδόν Β.-Ν. και ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους, λίγα μαρμάρινα τεμάχια, θραυσμένες πλίνθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Στο χώρο αυτό αποκαλύφθηκαν πολλά αγγεία, τμήματα από μαγειρικά σκεύη, πηνιόσχημο υποστατό (Μ.Σ. αριθ. 15715) και ένας σιδερένιος τριποδικός πυροστάτης (Μ.Σ. αριθ. 15958).

Μετά την εγκατάλειψη του χώρου, στις επιχώσεις των οικοδομικών λειψάνων διανοίχθηκαν κατά τον 7ο αι. μ.Χ. τάφοι, που αποτελούν τμήμα ευρύτερου νεκροταφείου, που έχει εντοπιστεί και σε άλλα γειτονικά οικόπεδα[48]. Πέντε από τους τάφους ήταν κτιστοί με λίθους και κονίαμα και ένας εξ αυτών έφερε επίχρισμα κονιάματος στο εσωτερικό των τοιχωμάτων (τφ 13). Οι υπόλοιποι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι με τις πλευρές επενδεδυμένες με πήλινες ή λίθινες πλάκες κάθετα τοποθετημένες και αντίστοιχη κάλυψη. Στα κτερίσματά τους[49] συμπεριλαμβάνονται οινοχόες διαφόρων μεγεθών, κύπελλα, σιδηρά εγχειρίδια και κοσμήματα, όπως αργυρά ενώτια, δακτύλιοι και γυάλινες ψήφοι περιδεραίων[50].

Εικ. 29. Μαγούλα. Οικόπεδο Ευ. Νικόλαρου. Πόδι χάλκινου αγάλματος.

Στα ευρήματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνεται μεγάλη ποσότητα κεραμικής ρωμαϊκών και υστερορρωμαϊκών χρόνων, μεγάλος αριθμός χάλκινων νομισμάτων και τμήμα κάτω άκρου χάλκινου αγάλματος (Εικ. 29).

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

Οικόπεδο Π. Κολοβού

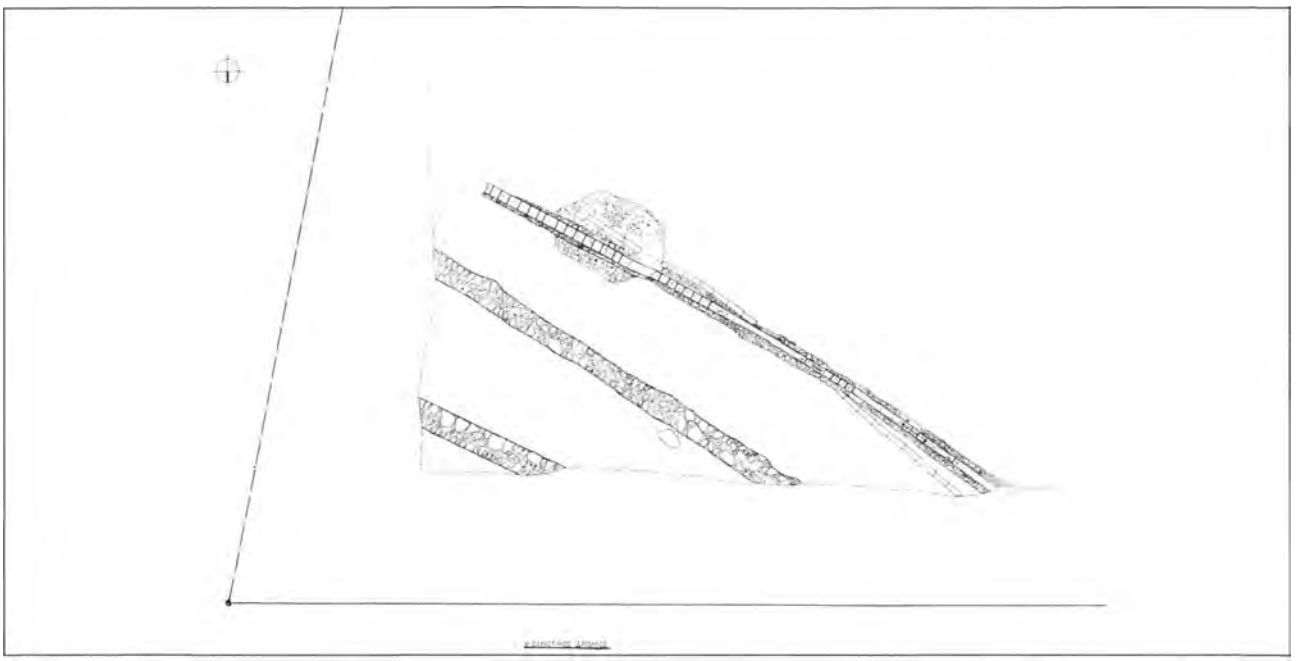
Η σωστική ανασκαφή αποκάλυψε στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 1,91 και 1,80 μ. από το οδόστρωμα της παρακείμενης κοινοτικής οδού τα κτιστά αναλήμματα (τχ 1 και 2) αρχαίας οδού με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. (Εικ. 30). Ήταν κατασκευασμένα από αργούς λίθους διαφόρων μεγεθών, θραύσματα κεραμίδων σε ορισμένα σημεία και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Το νοτιότερο εξ αυτών (τχ 2) αποκαλύφθηκε σε μήκος 12 μ.

Στα νότια του τοίχου 2 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,72 έως 1,85 μ. αποσπασματικά σωζόμενος αγωγός ύδρευσης (αγ. 1), κατασκευασμένος από πήλινα κυλινδρικά στελέχη, μήκ. 0,52 μ. Ο αγωγός διέτρεχε το οικόπεδο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και είχε κατωφερή κλίση προς ΝΑ. Σε μεταγενέστερη φάση τη θέση του κατέλαβε κτιστός αγωγός (αγ. 2) με την

48. Τάφοι έχουν αποκαλυφθεί στις παρακείμενες ιδιοκτησίες Παπασωτηρίου (*ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 280), όπου εκτείνεται επίσης τμήμα του κτιριακού συμπλέγματος της Αράπισσας, καθώς και στο οικόπεδο Αγαθία (*ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 251-252).

49. Για τα κεραμικά ευρήματα των τάφων, βλ. Α. Θέμος - Ε. Ζαββού - C. Pickersgille - Μ. Τσούλη, Ύστερη ρωμαϊκή κεραμική από την περιοχή της κώμης της Πιτάνης στη Σπάρτη, στο Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή - Ντ. Κουσουλάκου (επιμ.), *Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης «Κεραμική της ύστερης αρχαιότητας από τον ελλαδικό χώρο (3ος - 7ος αι.)», Θεσσαλονίκη 12-16 Νοεμβρίου 2006*, Θεσσαλονίκη 2010, τ. Β΄, σ. 743-762.

50. Τα κοσμήματα του νεκροταφείου θα δημοσιευθούν από τη συνάδελφο Π. Καλαμαρά.

Εικ. 30. Μαγούλα. Οικόπεδο Π. Κολοβού. Κάτοψη της ανασκαφής.

ίδια κατεύθυνση και κλίση, κατασκευασμένος από λίθους μικρών διαστάσεων. Το δάπεδο του κτιστού αγωγού αποκαλύφθηκε επιστρωμένο με τετράγωνες πήλινες πλάκες σε βάθος 1,96 μ. στα ανατολικά και 1,79 μ. στα δυτικά. Τα τοιχώματά του ήταν επιχρισμένα με κονίαμα, το οποίο διασώθηκε κατά τόπους. Εκατέρωθεν του ανατολικού άκρου του αγωγού εντοπίστηκαν δύο λιθοσωροί από λίθους μικρών διαστάσεων, σε βάθος 1,87 μ. ο νότιος και 1,82 μ. ο βόρειος. Στο κεντρικό, το νότιο και το δυτικό μέρος του οικοπέδου αποκαλύφθηκε το στέρεο έδαφος σε βάθος 2,15 μ. περίπου.

Το αποκαλυφθέν τμήμα της αρχαίας οδού μπορεί πιθανότατα να συνδεθεί με την αρχαία οδό που οδηγούσε από τη Σπάρτη στον Ταΰγετο[51].

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ - ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΑΚΟΥΡΟΥ

Ριβιώτισσα

Οικόπεδο Διοικητηρίου Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λακωνίας

Κατά την εκσκαφή με σκοπό την ανέγερση κτιρίου διοικητικών και πολιτιστικών λειτουργιών της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λακωνίας, κάλυψης 4.286,54 τ.μ., επί της εθνικής οδού Σπάρτης-Γυθείου, στη Ριβιώτισσα Σπάρτης, εντοπίστηκαν αρχαιότητες και ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα (24-3 έως 31-3-2005) κατά την οποία αποκαλύφθηκε τμήμα λιθοστρώτου, διαστ. 6,20×3,50 μ., που μπορεί να αποδοθεί σε υπόστρωμα δαπέδου ή πιθανότερα δρόμου, με κατεύθυνση περίπου Α.-Δ., λόγω της κατηφορικής κλίσης του προς Α.

Το οικόπεδο συνορεύει προς Ν. με την ιδιοκτησία Δημάκου[52] και γειτνιάζει με την ιδιοκτησία Δημητροπούλου[53], όπου είχαν αποκαλυφθεί τμήματα της αρχαίας οδού προς τις Αμύκλες. Συνορεύει επίσης προς Β. με την ιδιοκτησία Βακαλόπουλου, όπου έχει αποκαλυφθεί δεξαμενή βυζαντινών, πιθανότατα, χρόνων[54].

Κατά τον καθαρισμό του λιθοστρώτου συγκεντρώθηκαν μελαμβαφή όστρακα, τμήμα πίθου με σχοινοειδή διακόσμηση αρχαϊκών ή κλασικών χρόνων[55] και θραύσματα μελαμβαφούς αγγείου (Εικ. 31).

Δυτικότερα, αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,70 μ. από την επιφάνεια του εδάφους λάκκος διαμ. 5,50 μ. περίπου, στον οποίο είχαν απορριφθεί όστρακα, τμήματα μελαμβαφών,

51 Την ύπαρξη της αρχαίας οδού έχει υποθέσει η Κουρίνου, βλ. Ε. Κουρίνου-Πίκουλα, *Σπάρτη. Συμβολή στη μνημειακή τοπογραφία της*, Αθήνα 2000, σ. 75.

52. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 128.

53. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 172.

54. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 202.

55. Για τον τύπο της διακόσμησης, βλ. R.W.V. Catling, The Archaic and Classical Pottery, στο W. Cavanagh - J. Crouwel - R.W.V. Catling - G. Shipley (επιμ.), *The Laconia Survey*, τ. ΙΙ, σ. 83, αριθ. 57n και εικ. 14-17.

Εικ. 31. Ριβιώτισσα. Οικόπεδο Διοικητηρίου Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λακωνίας. Τμήμα αγγείου.

ερυθροβαφών και αβαφών κεραμίδων και μικροί λίθοι. Η ανασκαφή του έφθασε σε βάθος 2,75 μ.

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ

Οικόπεδο Γ. Μπαρέλου και Αικ. Βλάχου

Κατά τις εργασίες εκσκαφής του οικοπέδου το έτος 2005 αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,12 μ. μικρά τμήματα δύο τοίχων με κατεύθυνση Α.-Δ., θεμελιωμένων σε βάθος 1,45 μ. Παρά την αποσπασματική τους διατήρηση, είναι δυνατόν να συμπεράνουμε ότι ανήκαν σε τμήμα κτιστού αγωγού.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

Ανθοχώρι (Κατσουλαίικα) Δήμου Φάριδος

Οικόπεδο Δ. Κατσουλάκου

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε το έτος 2005 η σωστική ανασκαφή του οικοπέδου με τη διερεύνηση του ανατολικού τμήματος του προτεινόμενου για οικοδόμηση χώρου και τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών σε άλλα τμήματα της ιδιοκτησίας (Εικ. 32, 33). Στον ανατολικό τομέα της ανασκαφής (χώρος στα ανατολικά των τοίχων 1 και 2) αποκαλύφθηκαν επάλληλες οικοδομικές φάσεις τοίχων της πρωτοελλαδικής περιόδου (τχ 6, 9, 10, 11, 12, 13), η αποσπασματική διατήρηση των οποίων δεν επιτρέπει την αποκατάσταση της κάτοψης των κτιρίων στα οποία ανήκαν. Η κατεύθυνση των περισσότερων τοίχων είναι όμοια με την κατεύθυνση του τοίχου της ανώτερης οικοδομικής φάσης του δυτικού τομέα της ανασκαφής, αλλά ο συσχετισμός τους με αυτόν δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί. Αποκαλύφθηκε, επίσης, τμήμα δαπέδου από πατημένο χώμα σε βάθος 1,55 μ., που φαίνεται ότι συσχετιζόταν με τους τοίχους 10 και 11, οι οποίοι γώνιαζαν μεταξύ τους. Ένα δεύτερο δάπεδο από πατημένο χώμα πάνω σε υπόστρωμα από χαλίκια και όστρακα αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,65-1,70 μ. στα δυτικά του τοίχου 9.

Στο χώρο ανάμεσα στους τοίχους 6 και 9 και στα ανατολικά του τοίχου 9 αποκαλύφθηκαν επάλληλα δάπεδα, που δεν μπορούν να συσχετιστούν με συγκεκριμένους τοίχους: τμήμα δαπέδου από πατημένο πηλό διακρίθηκε σε βάθος 1,80 μ. στα ανατολικά του τχ 6 αλλά και σε άλλα σημεία του χώρου στα ανατολικά του τχ 9, καθώς και ίχνη καμένου χώματος σε βάθος 1,88-1,95 μ. στους ίδιους χώρους. Δάπεδο από πηλό πάνω σε υπόστρωμα από χαλίκι αποκαλύφθηκε επίσης σε βάθος 1,93 μ. ανάμεσα στους τχ 9 και 6. Στα νότια του τχ 9 αποκαλύφθηκε, τέλος, φιάλη πάνω σε λίθινη πλάκα σε βάθος 2,05 μ.

Στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν επίσης τμήματα τοίχων (τχ 12, 13), θεμελιωμένων επάνω σε στρώμα από κροκάλες, που πιθανόν αποτελούσε ισοπέδωση και προετοιμασία για τη θεμελίωση των κτισμάτων.

Σε μικρή επέκταση που διενεργήθηκε στα ανατολικά του κυρίου σκάμματος αποκαλύφθηκε υπερκείμενη φάση αρχιτεκτονικών λειψάνων. Διακρίθηκαν τμήματα τοίχων (τχ 14, 16) και λιθόστρωτο δάπεδο σε βάθος 1 μ.

Από τη μέχρι σήμερα μελέτη της κεραμικής προκύπτει ότι στο μεγαλύτερο μέρος της είναι χρηστική και πολλά από τα αγγεία είχαν κατασκευαστεί από καστανό χονδροειδή πηλό με πολλά εγκλείσματα, διαφόρου μεγέθους. Τα αγγεία ήταν εύθρυπτα λόγω ανισομερούς και ατελούς όπτησης. Τα συνηθέστερα σχήματα ήταν οι φιάλες, αβαθείς ή βαθείες, οι λεκανίδες και τα μεγαλύτερα πιθοειδή αγγεία που πολύ συχνά έσωζαν αποτυπώματα πλέγματος ψάθας. Στην κατηγορία των λεπτότερων αγγείων ανήκει μεγάλος αριθμός οστράκων από φιάλες με ευθέα ή έσω νεύοντα χείλη και επίπεδες ή δακτυλιόσχημες βάσεις (Μ.Σ. αριθ. 15382-87, 15389). Πολλά θραύσματα από λεπτά αγγεία φέρουν επίσης εγχάρακτη ή εμπίεστη διακόσμηση τύπου «Kerbschnitt». Σημαντικός είναι επίσης ο αριθμός των οστράκων που προέρχονται από σκεπάσματα πυξίδων ή κυκλαδικού τύπου τηγανόσχημα σκεύη (Μ.Σ. αριθ. 15394). Τα ευρήματα υποδηλώνουν χρονολόγηση σε πρώιμη φάση της ΠΕ ΙΙ περιόδου, ενώ ορισμένα αγγεία θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στην ΠΕ Ι περίοδο.

Κατά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών σε άλλα σημεία του οικοπέδου διαπιστώθηκε επίσης η ύπαρξη στρωμάτων και αρχιτεκτονικών λειψάνων της πρωτοελλαδικής περιόδου. Η διενέργεια έρευνας επιφανείας στους αγρούς πέριξ της ιδιοκτησίας Κατσουλάκου έδειξε την ύπαρξη αρχαιοτήτων σε μεγάλη έκταση γύρω από την εκκλησία της Μεταμορφώσεως[56].

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ

56. Για την ανασκαφή και την έρευνα επιφανείας, βλ. E. Zavvou, Archeological Finds from the Area of Anthochori, στο Cavanagh - Gallou - Georgiadis, ό.π. (υποσημ. 33), σ. 29-42.

Εικ. 32. Ανθοχώρι Δήμου Φάριδος. Οικόπεδο Δ. Κατσουλάκου. Κάτοψη της ανασκαφής.

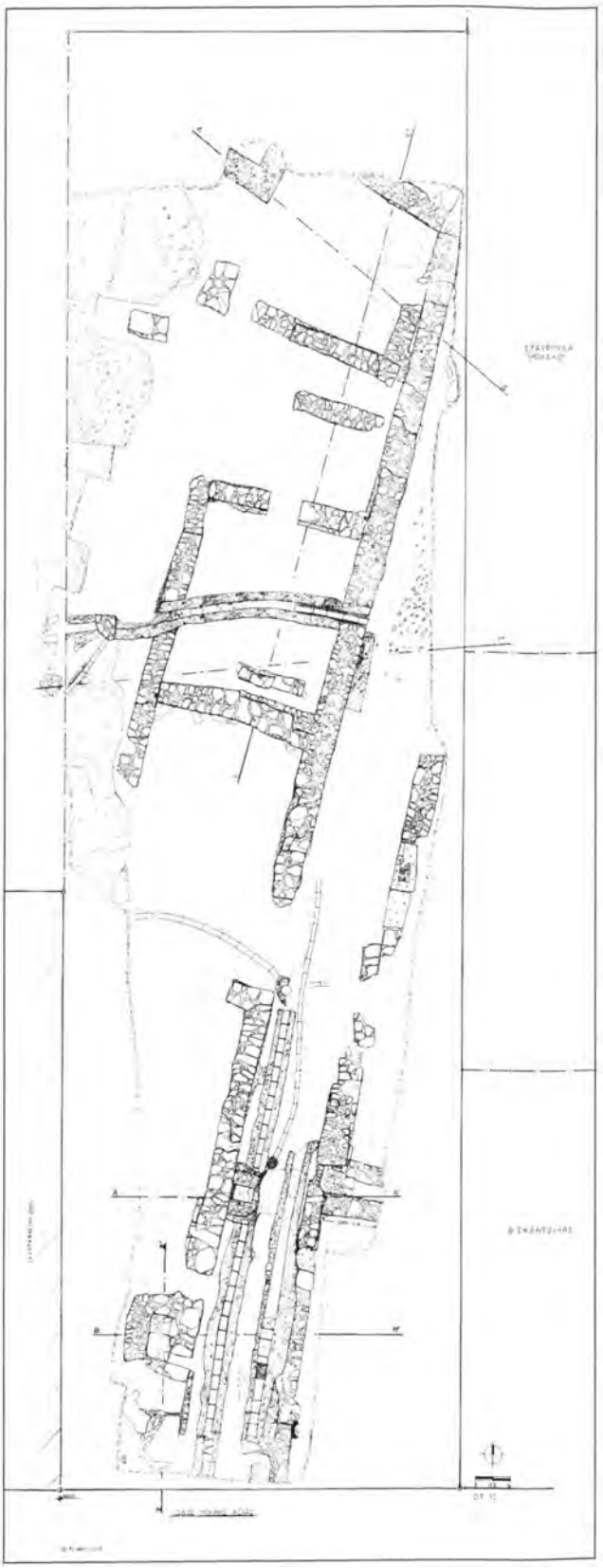
Εικ. 33. Ανθοχώρι Δήμου Φάριδος. Οικόπεδο Δ. Κατσουλάκου. Τμήματα τοίχων στη βορειοανατολική γωνία της ανασκαφής.

Γύθειο

Οδός Μικράς Ασίας (Ο.Τ. 15, οικόπεδο Γ. Σουγκλάκου)

Η σωστική ανασκαφή αποκάλυψε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου την προς Ν. συνέχεια της οδού των ρωμαϊκών χρόνων που είχε αποκαλυφθεί στο παρακείμενο οικόπεδο Β. Γιαννακάκου[57] (ιδιοκτήτου επ' αντιπαροχή). Η οδός είχε κατεύθυνση περίπου Β.-Ν. και πλάτος περί τα 2,50 μ. και οριζόταν από δύο αναλήμματα (τοίχοι 1-2 στα δυτικά και τοίχος 4 στα ανατολικά) κατασκευασμένα από αργούς λίθους και κονίαμα. Κατά την αφαίρεση των οδοστρωμάτων αποκαλύφθηκαν τμήματα υδρευτικών και αποχετευτικών αγωγών ρωμαϊκών χρόνων (Εικ. 34, 35).

57. *ΑΔ* 54 (1999): Χρονικά, σ. 176-178.

Εικ. 34. Γύθειο. Οδός Μικράς Ασίας. Κάτοψη της ανασκαφής.

Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τοίχοι, που μπορούν να αποδοθούν σε οικία πρωιμότερη της αρχαίας οδού και αποτελούν την προς Α. συνέχεια της πρωιμότερης φάσης των αρχιτεκτονικών λειψάνων που είχαν αποκαλυφθεί στην όμορη ιδιοκτησία Διακουμάκου[58].

Κατά την ανασκαφή συγκεντρώθηκε μικρή, λόγω της κλίσης του εδάφους, ποσότητα κεραμικής ρωμαϊκών χρόνων, λίγα μελαμβαφή όστρακα και τμήμα μεγαρικού σκύφου. Συγκεντρώθηκαν επίσης λίγα τμήματα ειδωλίων, θραύσματα γυάλινων αγγείων, σιδηροί ήλοι, τμήματα χάλκινων ελασμάτων και όστρεα.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

Πέτροβα Γυθείου

Στην περιοχή της Πέτροβας Γυθείου, εντός της ιδιοκτησίας Ψινάκη εντοπίστηκε το έτος 2005 και ερευνήθηκε στη δυτική παρειά της επαρχιακής οδού που οδηγεί από το νεκροταφείο της Ανάληψης Γυθείου στον οικισμό του Αγίου Βασιλείου, μικρό τμήμα λουτρικού συγκροτήματος. Κατά τον καθαρισμό αποκαλύφθηκε τμήμα θερμού χώρου λουτρού από τον οποίο διασώθηκε τμήμα του υπόγειου θαλάμου θέρμανσης.

Το λουτρικό κτίσμα ανήκει προφανώς σε αγροικία ρωμαϊκών χρόνων. Αξίζει να αναφερθεί ότι στη γειτονική περιοχή Βόηθι είχαν εντοπιστεί κατά το παρελθόν τμήματα τοίχων, που αποδόθηκαν σε αγροικίες των Γυθεατών της ρωμαϊκής εποχής[59].

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ - ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗ

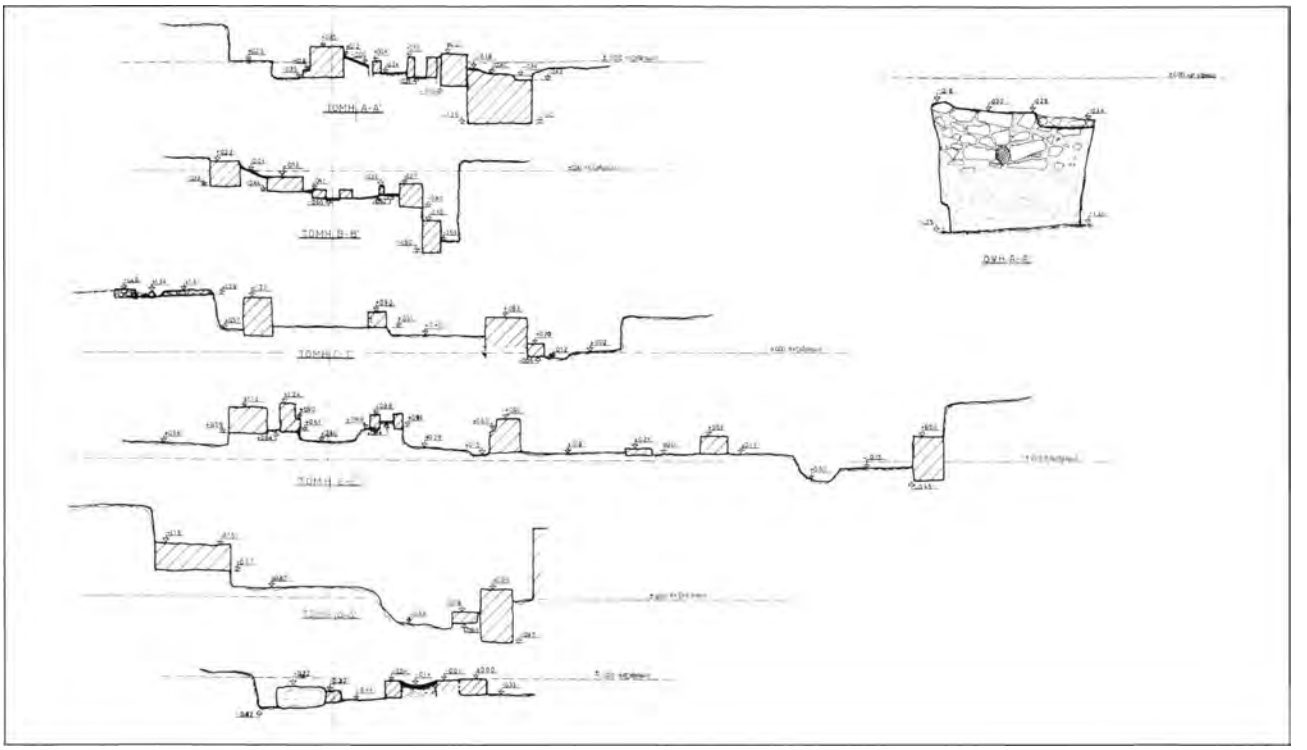
Πλύτρα (αρχ. Ασωπός)

Μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε το έτος 2005 στα νότια του λουτρικού οικοδομήματος με τα επάλληλα ψηφιδωτά δάπεδα που σώζεται στην ανατολική πλευρά του αρχαιολογικού χώρου της Πλύτρας[60], ύστερα από την αποκάλυψη τμήματος δαπέδου λόγω της διάβρωσης του εδάφους από τη θάλασσα. Η έρευνα του χώρου έδειξε ότι το δάπεδο ανήκε σε προγενέστερη φάση του λουτρικού οικοδομήματος των ρωμαϊκών χρόνων, διότι προχωρούσε προς Β. κάτω από το αυτό και πιθανότατα συσχετίζεται με το βοτσαλωτό δάπεδο των ύστερων ελληνιστικών χρόνων που είχε αποκαλυφθεί κατά την αποκόλληση των ψηφιδωτών δαπέδων των ρωμαϊκών χρόνων.

58. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 229 και 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 207.

59. E.S. Forster, Gythium and the North-West Coast of the Laconian Gulf, *BSA* 13 (1906-1907), σ. 228-229.

60. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 112. Ε. Κουρίνου - Γ.Α. Πίκουλας, Επιγραφή από τον Ασωπό (Πλύτρα) Λακωνίας, *ΗΟΡΟΣ* 7 (1989), σ. 125-127.

Εικ. 35. Γύθειο. Οδός Μικράς Ασίας. Υψομετρικές τομές των αρχαίων λειψάνων.

Το τμήμα του δαπέδου που αποκαλύφθηκε ήταν κατασκευασμένο από κάθετα τοποθετημένα θραύσματα κεραμίδων και αποτελούσε το νοτιοδυτικό τμήμα της εξωτερικής ζώνης που περιέβαλλε τον κεντρικό πίνακα της διακόσμησης, από τον οποίο διασώθηκε πολύ μικρό τμήμα, κατασκευασμένο από ακανόνιστες λίθινες ψηφίδες. Αποκαλύφθηκαν επίσης τμήματα του δυτικού και του νότιου τοίχου του δωματίου, που ήταν κατασκευασμένα από αργούς λίθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Ανασκαφικός καθαρισμός πραγματοποιήθηκε επίσης σε μικρή απόσταση νοτιότερα του κτιρίου, όπου ήταν ορατό παρά την ακτή το στόμιο μεγάλου αποθηκευτικού πίθου, που κέντριζε συχνά την περιέργεια λαθρανασκαφέων. Κατά την ανασκαφή διαπιστώθηκε ότι ο πίθος σωζόταν κατά χώραν. Στο εσωτερικό του βρέθηκε χώμα, λίθοι και θραύσματα αβαφών κεραμίδων.

Τέλος, κατά το έτος 2005 συνεχίστηκε επίσης ο καθαρισμός από την πυκνή βλάστηση των ταφικών μνημείων στην πλαγιά έναντι του αρχαίου λατομείου με το ανάγλυφο του Ηρακλέους[61], στα βορειοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου, με την οικονομική ενίσχυση του Δήμου Ασωπού. Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στον καθαρισμό των ιδιοκτησιών Ευ. Αλειφέρη και Α. Παπαδάκη στη θέση Κόκκινες με αφορμή αίτημα για την ανέγερση τουριστικής εγκατάστασης. Κατά τη διάρκεια του καθαρισμού από τη βλάστηση εντοπίστηκαν νέα υπέργεια ταφικά μνημεία, ενώ η συγκέντρωση κονιαμάτων, οπτών πλίνθων και κεραμίδων σε συγκεκριμένο σημείο της ιδιοκτησίας υπέδειξε τη θέση κατεστραμμένου σήμερα ταφικού κτίσματος.

Από τον καθαρισμό της μικρής ρεματιάς στα ανατολικά των ιδιοκτησιών Αλειφέρη και Παπαδάκη προήλθε ακόσμητη σαρκοφάγος από ασβεστόλιθο, μεγάλων διαστάσεων, η οποία μεταφέρθηκε στον περιφραγμένο χώρο του λουτρικού κτίσματος με τα ψηφιδωτά δάπεδα.

Στο χώρο του Δημαρχείου των Παπαδιανίκων συγκεντρώθηκαν, τέλος, μεγάλα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως τμήματα ακόσμητων σαρκοφάγων, που δεν ήταν δυνατόν να μεταφερθούν στη Σπάρτη κατά το τρέχον έτος.

61. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 232 και 254. G. Alevras - A. Eustathopoulos - E. Zavvou - A. Themos - K. Kopanias - E. Poupaki - A. Chatzikonstantinou, Ancient Quarries in Laconia, στο Cavanagh - Gallou - Georgiadis, ό.π. (υποσημ. 33), σ. 171-178.

Μεταμόρφωση Μολάων

Κοιμητηριακός ναός Αγίου Γεωργίου

Μικρής έκτασης σωστική ανασκαφή διενεργήθηκε στη δυτική και τη νότια πλευρά του κοιμητηριακού ναού του Αγίου Γεωργίου στη Μεταμόρφωση Μολάων με αφορμή την κατασκευή λιθοστρώτου πέριξ του ναού. Κατά την έρευνα αποκαλύφθηκε στη δυτική πλευρά του ναού και σε βάθος από 0,15 έως 0,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους του προαύλιου χώρου, τμήμα τοίχου, σωζ. μήκ. 6,10 και πλ. 0,70 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο τοίχος ήταν παράλληλος με το δυτικό τοίχο του σύγχρονου ναού και ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους, τεμάχια κεραμίδων και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Σε β΄ χρήση είχαν εντοιχιστεί δύο αρχαίες λιθόπλινθοι, μία από τις οποίες έφερε εντορμίες και κυκλική βάθυνση και είχε χρησιμοποιηθεί πιθανότατα ως κατώφλι. Μικρή ανασκαφική τομή σε επαφή με την ανατολική παρειά του τοίχου αποκάλυψε υπολείμματα ταφής (ανθρώπινο κρανίο), καθώς και μελαμβαφή όστρακα στα κατώτερα στρώματα.

Η συνέχεια της ανασκαφικής έρευνας έδειξε ότι ο τοίχος αυτός γώνιαζε στο νότιο άκρο του με τοίχο κατεύθυνσης Α.-Δ., ο οποίος ήταν παράλληλος και εφαπτόταν στο νότιο τοίχο του ναού. Ο δεύτερος αυτός τοίχος αποκαλύφθηκε τμηματικά με τη διενέργεια μικρών τομών σε επαφή με το σύγχρονο τοίχο, οι οποίες καταχώσθηκαν αμέσως μετά την ολοκλήρωση των εργασιών για λόγους προστασίας του ναού.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα ανήκουν στον προγενέστερο του Αγίου Γεωργίου ναό βυζαντινών χρόνων, ο οποίος σωζόταν μέχρι τη δεκαετία του 1960[62]. Εντοιχισμένα τότε στους τοίχους του ναού ήταν μικρών διαστάσεων αρχαία ιωνικά κιονόκρανα, τα οποία βρέθηκαν πεσμένα στις επιχώσεις και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Σπάρτης. Ο βυζαντινός ναός, εξάλλου, θα πρέπει να είχε θεμελιωθεί επί ή πλησίον αρχαίου οικοδομήματος, όπως φαίνεται από τα αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν εντοιχισμένα στο δυτικό τοίχο του, τα διάσπαρτα στην περιοχή του νεκροταφείου αρχιτεκτονικά μέλη και την κεραμική η οποία συγκεντρώθηκε (μελαμβαφής) στα κατώτερα στρώματα των τομών.

Η συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας διαβιβάσθηκε στην 5η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

62. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 167.

Συκιά

Θέση Λούτσα

Στην εν λόγω θέση, πλησίον του χαμηλού λόφου με τον Ανεμόμυλο[63] στα βορειοδυτικά του οικισμού της Συκιάς, εντοπίστηκαν αβαφή όστρακα, θραύσματα κεραμίδων και λίγα απολεπίσματα οψιανού κατά τη διάρκεια αυτοψίας με σκοπό τη χορήγηση άδειας ανέγερσης βιοτεχνίας μεταλλικών κουφωμάτων στην ιδιοκτησία Η.Κ. Θερμογιάννη. Ακολούθησε η διενέργεια δοκιμαστικών τομών στις 31-8-2005, κατά την οποία δεν αποκαλύφθηκαν περαιτέρω αρχαιότητες και διαπιστώθηκε ότι τα ευρήματα ήταν επιφανειακά.

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ

Οίτυλο

Οικόπεδο Ε. Καραμουσαλή

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας με αφορμή αίτημα για την ανέγερση οικοδομής στην εν λόγω ιδιοκτησία, στη δυτική πλευρά του οικισμού του Οιτύλου, εντοπίστηκαν ίχνη αρχαίας λατόμησης στο επίπεδο του εδάφους στο νότιο τμήμα της ιδιοκτησίας καθώς και στο μέτωπο του βράχου στο δυτικό άκρο του οικοπέδου, σε επαφή με το δημοτικό δρόμο.

Τα σωζόμενα ίχνη αποτελούν τμήμα του αρχαίου λατομείου του Οιτύλου[64], του οποίου μεγάλα και καλοδιατηρημένα μέτωπα έχουν εντοπιστεί στην παρακείμενη ιδιοκτησία Λάσκαρη και σε άλλες ιδιοκτησίες σε μικρή απόσταση δυτικά της ιδιοκτησίας Καραμουσαλή.

Ακολούθησε μικρός καθαρισμός και ξεκίνησε αποτύπωση του τμήματος του αρχαίου λατομείου, καθώς και τοπογραφική αποτύπωση των μετώπων του στην ιδιοκτησία Λάσκαρη. Η Ε΄ ΕΠΚΑ ζήτησε τη διατήρηση του τμήματος του αρχαίου λατομείου ορατού ή σε κατάχωση.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

Καραβοστάσι Οιτύλου

Ιδιοκτησία Θ. Δημητρακουλάκου

Κατά τη διενέργεια αυτοψίας στην περιοχή του ναού του Αγίου Γεωργίου[65] στο Καραβοστάσι Οιτύλου, διαπιστώθη-

63. E.S. Forster, South-Western Laconia, *BSA* 10 (1903-1904), σ. 161. *RE* IIIA (1929), 1343.

64. Το λατομείο αυτό, καθώς και άλλα λατομεία στην ευρύτερη περιοχή του Οιτύλου θα αποτελέσουν αντικείμενο ιδιαίτερης δημοσίευσης.

65. Για την περιοχή του Αγίου Γεωργίου, βλ. Α. Αβραμέα, Ιστορικές μαρτυρίες και αρχαιολογικά τεκμήρια από το Οίτυλο της Μάνης (από

κε ότι είχαν διενεργηθεί εντός της φερόμενης ιδιοκτησίας Θ. Δημητρακουλάκου εκτεταμένες εκσκαφικές εργασίες χωρίς την επίβλεψη υπαλλήλου του ΥΠΠΟ και χωρίς προηγούμενη έγκριση.

Οι παράνομες εκσκαφικές εργασίες, μερικές από τις οποίες είχαν σκοπό την περιτοίχιση της ιδιοκτησίας, αποκάλυψαν στα βόρεια και τα δυτικά του ναϋδρίου του Αγίου Γεωργίου εκτεταμένα λείψανα κτιρίων παλαιοχριστιανικών και ρωμαϊκών χρόνων. Από τις παράνομες εκσκαφικές εργασίες ήλθε στο φως μεγάλος αριθμός αρχιτεκτονικών μελών (λιθόπλινθοι, κατώφλια κτλ.), μεγάλη ποσότητα αβαφών κεραμίδων και τεμάχια κονιαμάτων. Εντοπίστηκε επίσης κεραμική παλαιοχριστιανικών χρόνων (αυλακωτά και κτενωτά όστρακα) και κεραμική του 2ου-3ου αι. μ.Χ., η οποία βοηθά στη χρονολόγηση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων της περιοχής. Σημειώνουμε ότι η ιδιοκτησία Δημητρακουλάκου γειτνιάζει με την ιδιοκτησία Α. Γιαννακουρέα, όπου κατά το έτος 1984 ανασκάφηκαν από την Ε΄ ΕΠΚΑ αρχιτεκτονικά λείψανα και τάφοι ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και με την ιδιοκτησία Γ.Ι. Πετράκου, όπου κατά το έτος 1994 είχαν αποκαλυφθεί αρχιτεκτονικά μέλη κατά τη διάκεια παράνομης, επίσης, εκσκαφής. Καταστροφή προκλήθηκε ακόμη σε τμήματα των τοίχων του ναού του Αγίου Γεωργίου, και κυρίως στο δυτικό τοίχο, για την οποία ενημερώθηκε η συναρμόδια 5η ΕΒΑ.

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ

Σε αγρό στα ανατολικά της αρχαίας γέφυρας[66] στο ρέμα του Σκατιά η αρχαιολόγος Ε. Κουρίνου βρήκε και παρέδωσε στο Μουσείο Σπάρτης τμήμα μαρμάρινου αγαλματίου (Μ.Σ. αριθ. 15397).

Από την ιδιοκτησία Α. Αθανασιά στην Καλογωνιά Σπάρτης περισυνελέγη μαρμάρινη τετράγωνη βάση πεσσού (Μ.Σ. αριθ. 15275) και από την ιδιοκτησία Αφών Σακελαρόπουλου στην ίδια περιοχή τμήμα κυκλικού ακρωτηρίου (Μ.Σ. αριθ. 15276).

Από την περιοχή της Βασιλικής Ταϋγέτου ο Π. Χαρίδας παρέδωσε τμήμα χείλους και σώματος πίθου με σχοινοειδή διακόσμηση αρχαϊκών-κλασικών χρόνων[67], τα οποία βρήκε στην παρειά αγροτικής οδού.

Ο Δ. Μανίκης βρήκε στο σκουπιδότοπο της περιοχής της Μεταμόρφωσης και παρέδωσε στο Μουσείο Σπάρτης λιθόπλινθο, η οποία σε β΄ χρήση μετατράπηκε σε ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη ρωμαϊκών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 15493).

Από την περιοχή πέριξ του ναού του Αγίου Γεωργίου στη Μεταμόρφωση Μολάων ο Δ. Μανίκης περισυνέλεξε και παρέδωσε στο Μουσείο Σπάρτης τμήμα αποθηκευτικού πίθου με σφράγισμα ονόματος (Μ.Σ. αριθ. 15728) από τη θέση Κατωχωρίτικο Πηγάδι, τρεις πήλινες πυραμιδόσχημες αγνύθες, δύο από τη προαναφερθείσα θέση (Μ.Σ. αριθ. 15729, 15731) και μία από τη θέση Τσέρμουρο (Μ.Σ. αριθ. 15731), τμήμα μικκύλου μελαμβαφούς αγγείου (Μ.Σ. αριθ. 15732) από την περιοχή του νεκροταφείου της Μεταμόρφωσης, καθώς και τμήμα μαρμάρινης βάσης από ερυθρό μάρμαρο.

Τόριζα Λακεδαίμονος

Στην Τόριζα εντοπίστηκε ύστερα από υπόδειξη του Β. Βασιλάκου το ανάλημμα οδού νεότερων χρόνων έναντι της οικίας Μ. Χατζάκου. Από την ίδια περιοχή ο κ. Βασιλάκος παρέδωσε τέσσερα πήλινα μικκύλα αναθηματικά αγγεία, έξι μολύβδινους μικκύλους αναθηματικούς στεφάνους και θραύσματα άλλων μολύβδινων ειδωλίων. Τα ευρήματα υποδεικνύουν την ύπαρξη ιερού στην περιοχή.

Από την περιοχή Λακκούδα ή Παναγίτσα Τόριζας προέρχονται, σύμφωνα με τον κ. Βασιλάκο, 57 μικκύλα μολύβδινα ειδώλια του συνήθους λακωνικού τύπου, τα οποία ο ίδιος εντόπισε μετά τη διάνοιξη της δασικής οδού προς τη θέση «πηγή του Φράγκου». Κατά τη διάρκεια της αυτοψίας, όμως, στην εν λόγω θέση δεν εντοπίστηκαν άλλες αρχαιότητες. Σύμφωνα με τον κ. Βασιλάκο, από την περιοχή της Τόριζας προέρχονται τα λίθινα και μολύβδινα αρχαία αντικείμενα για τα οποία είχε ζητήσει αρχικά άδεια κατοχής, αλλά τελικά παρέδωσε στο Μουσείο Σπάρτης.

Στη θέση Βώρος Τόριζας εντοπίστηκε, ύστερα από υπόδειξη του κ. Βασιλάκου, μεγάλο, κάθετο στο έδαφος, αρχαίο λάξευμα, αδιάγνωστης προς το παρόν χρήσης (αποθηκευτικός χώρος;). Από το λάξευμα και τη γύρω περιοχή συγκεντρώθηκαν θραύσματα μελαμβαφών κεραμίδων. Τα ευρήματα θα αποτελέσουν αντικείμενο περαιτέρω μελέτης.

Ψηφιάς Κροκεών

Στη εν λόγω θέση, στα νοτιοδυτικά της περιοχής των λατομείων κροκεάτη λίθου, εντοπίστηκαν σε τμήμα του αγρού Β. Παναγάκου λίγα αβαφή όστρακα, θραύσματα κεραμίδων και πήλινων πλακών. Μεγαλύτερη συγκέντρωση ανάλογων ευρημάτων παρατηρήθηκε στους αγρούς ανατολικά της ιδιοκτησίας Παναγάκου. Η περιοχή έχει σε μεγάλο βαθμό εκχερσωθεί με σκοπό την καλλιέργεια.

την αρχαιότητα μέχρι το ΙΕ΄αι.), *Λακωνικαί Σπουδαί* 7 (1983), σ. 11-16.

66. Για τη γέφυρα, βλ. Ε. Κουρίνου - Γ. Πίκουλας, Αρχαία γέφυρα στα περίχωρα της Σπάρτης, στο Cavanagh - Gallou - Georgiadis, ό.π. (υποσημ. 33), σ. 181-186.

67. Για τον τύπο των πίθων, βλ. Catling, ό.π. (υποσημ. 55), σ. 83, αριθ. 57n και εικ. 14-17.

Σκάλα

Θέση Αφανιάς

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στη θέση Αφανιάς του Δήμου Σκάλας (ιδιοκτησία Κουτσουμπού) εντοπίστηκαν στην ανατολική πλευρά του οροπεδίου τμήματα αβαφών κεραμίδων και θραύσματα αβαφών αγγείων.

Μολάοι

Στη θέση Χαλίκι Μολάων, στα βορειοδυτικά του νεκροταφείου των Πακίων εντοπίστηκαν αβαφείς κεραμίδες και λίγα όστρακα κατά τη διάρκεια αυτοψίας στην ιδιοκτησία Θ. Κρυπωτού με αφορμή αίτημα για την ανόρυξη γεώτρησης. Ανάλογα ευρήματα αναμεμειγμένα με μεγάλη ποσότητα λίθων εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια μικρής έρευνας επιφανείας στους αγρούς της γύρω περιοχής.

Στο νοτιότερο τμήμα της θέσης Κουτσούμπες έχουν εντοπιστεί από την 5η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων τμήματα ισταμένου σε μεγάλο ύψος κτιρίου βυζαντινών χρόνων (ιδιοκτησία Χ.Ι. Φαφλιά) και περί το 1 χλμ. στα βορειοανατολικά του, λείψανα πρωτοελλαδικών και μυκηναϊκών χρόνων από τον αρχαιολόγο Γ. Σταματάκο[68]. Κατά τη διάρκεια νέας αυτοψίας στην περιοχή της σύγχρονης γέφυρας του ρέματος της Ποταμιάς στη θέση του προϊστορικού οικισμού εντοπίστηκαν τμήματα μυκηναϊκών κυλίκων και λίγα μελαμβαφή όστρακα.

Στη Ρουμάνειο βιβλιοθήκη των Μολάων πραγματοποιήθηκε επίσης από την αρχαιολόγο της Ε΄ ΕΠΚΑ, Ε. Ζαββού, και την αρχαιολόγο της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας Νοτίου Ελλάδος, Ι. Ευσταθίου, έλεγχος και καταμέτρηση των ευρημάτων της έρευνας επιφανείας του Γ. Σταματάκου από τις περιοχές των Ακρειών, της Βίγλας Μολάων, της θέσης Κουτσούμπες Μολάων και της έρευνάς του στο σπήλαιο Βρη στη θέση Κλίσιζες ή Θυνί και στο σπήλαιο στο ακρωτήριο Παύλε.

Μποζάς

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στη δυτική κατακρημνισμένη πλευρά του λόφου Μποζάς, όπου είναι ορατό στρώμα καταστροφής κτιρίου πρωτοελλαδικών χρόνων[69], βρέθηκε σφράγισμα πίθου πρωτοελλαδικών χρόνων (Μ.Σ. αριθ. 15774). Από την ίδια περιοχή προέρχεται επίσης και τμήμα ειδωλίου μυκηναϊκών χρόνων που βρέθηκε και παραδόθηκε στο Μουσείο Σπάρτης από τον Γ. Μακρή (Μ.Σ. αριθ. 15145)[70].

Περιοχή Ασωπού

Στη θέση Βησαλιάδες, στην ιδιοκτησία Α. Βλαχογιαννάκου, στη νότια πλευρά της οδού που ενώνει το σύγχρονο οικισμό του Ασωπού με την παραλία του Μποζά, εντοπίστηκαν ύστερα από εργασίες διαμόρφωσης με σκοπό τη φύτευση εσπεριδοειδών, αρχιτεκτονικά μέλη, όπως λιθόπλινθοι, κιονίσκοι κτλ., τμήματα από tegulae mammatae, δίσκοι στυλίσκων υποκαύστου και τμήματα πήλινων πλακών, που υποδηλώνουν την ύπαρξη λουτρικού κτίσματος στην περιοχή. Από την ίδια θέση συγκεντρώθηκαν θραύσματα μελαμβαφών και αβαφών κεραμίδων, κομβία αμφορέων, όστρακα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, σκωρίες πηλού και τμήματα κροκεάτη λίθου σε έκταση που φτάνει τα 35 στρ. Τα ευρήματα υποδεικνύουν πιθανώς την ύπαρξη μιας αγροικίας ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων. Οι εργασίες διαμόρφωσης διακόπηκαν από την Ε΄ ΕΠΚΑ.

Στη θέση Βησαλιάδες Ασωπού εντοπίστηκε επίσης μεγάλων διαστάσεων διώροφος κλίβανος, ορθογώνιας κάτοψης. Στον περιβάλλοντα χώρο του, η ακριβής χρονολόγηση του οποίου δεν είναι προς το παρόν δυνατή, εντοπίστηκαν απορρίμματα του εργαστηρίου: αλλοιωμένες από την όπτηση κεραμίδες.

Στη θέση Αγρίδι εντοπίστηκαν τοποθετημένα στο όριο αγρού, τμήματα επιστυλίου από ψαμμίτη λίθο, προερχόμενα πιθανώς από κάποιο ταφικό μνημείο. Σε μικρή έρευνα επιφανείας που διενεργήθηκε στην περιοχή εντοπίστηκαν θραύσματα κεραμίδων, όστρακα ρωμαϊκής εποχής και τμήμα κιονίσκου.

Στη θέση Τσουκαλάς ανάμεσα στα Παπαδιάνικα και στον αρχαιολογικό χώρο του Γουλά, εντοπίστηκε κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Από την ίδια περιοχή προέρχεται και τμήμα μαρμάρινης θύρας με ανάγλυφες εφηλίδες (Μ.Σ. αριθ. 15474), που παραδόθηκε στο Μουσείο Σπάρτης από τον Α. Μανίκη. Σύμφωνα με πληροφορίες κατοίκων, στην ίδια περιοχή αλλά και στη θέση Καστέλλια ανάμεσα στον αρχαιολογικό χώρο του Γουλά και τον οικισμό του Καραβοστασίου Πλύτρας είχαν εντοπιστεί κατά το

68. G. Stamatakos, *Siti Preistorici e Protostorici nella Laconia Sud - Orientale,* Testi Laurea in Preistoria e Protostoria Europea, Università degli Studi di Bari, 1994-1995, σ. 52- 53 και 54-255.

69. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 214.

70. Για τα ευρήματα της περιοχής, βλ. Ε. Ζαββού, Νέα στοιχεία για τις λακωνικές πόλεις της δυτικής ακτής της χερσονήσου του Μαλέα, *Πρακτικά του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Πύργος-Γαστούνη-Αμαλιάδα 11-17 Σεπτεμβρίου 2005,* Αθήνα 2007, τ. Β΄, σ. 418-421 και E. Zavvou, Early Helladic Laconia after the Time of H. Waterhouse and R. Hope Simpson, *Pharos* XVIII.1 (2011-2012), σ. 18-19.

παρελθόν τάφοι. Οι πληροφορίες αυτές δεν στάθηκε μέχρι στιγμής δυνατόν να επιβεβαιωθούν.

Στη θέση Κουτρούμπες δίπλα στο παλαιό αντλιοστάσιο της περιοχής, βρέθηκε από τον Χ. Κουλέντη και μεταφέρθηκε στο αγρόκτημα ιδιοκτησίας του, σύμφωνα με τη δήλωσή του, λιθόπλινθος στην οποία σώζεται επιγραφή με την οποία η πόλη των Βιαντυνέων τιμά απογόνους της οικογένειας του Γαΐου Ιουλίου Ευρυκλέους[71].

Κορογόνας Δαιμονιάς

Στη θέση Κορογόνας, στα δυτικά της επαρχιακής οδού που οδηγεί από τα Παπαδιάνικα στη Δαιμονιά, εντοπίστηκε στην ιδιοκτησία Χρ. Κουλέντη ύστερα από υπόδειξη του ιδίου, τμήμα τοίχου ύστερων χρόνων, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Ο τοίχος, πλ. 0,58 μ., είναι κατασκευασμένος από λίθους, βήσσαλα και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Στην ίδια περιοχή είναι ορατοί εκτεταμένοι λιθοσωροί και αβαφείς κεραμίδες.

Στη θέση Αλογομάνδρες Δαιμονιάς σώζεται επίσης τμήμα κτιστού υδαταγωγού, προφανώς συνέχεια του υδαταγωγού που είχε εντοπιστεί κατά το παρελθόν στη θέση Κορογόνας[72].

Φοινίκι

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στην περιοχή του Φοινικίου καταγράφηκαν στην αποθήκη του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου τμήμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης ρωμαϊκών χρόνων, δύο ιωνικά κιονόκρανα και ένα επίκρανο βυζαντινών χρόνων. Ο ακριβής τόπος εύρεσης των αρχαίων αντικειμένων είναι άγνωστος. Σύμφωνα με πληροφορίες κατοίκων του Φοινικίου, μια επιγραφή είχε εντοπιστεί πριν από αρκετά χρόνια στη θέση Μεγάλη Ρίζα, πλησίον του ποιμνιοστασίου ιδιοκτησίας Αλεξάκη (ή κοινώς Καμπίτη) μαζί με άλλες αρχαιότητες: ανάγλυφος λέων(;) νομίσματα και όστρακα. Δεν στάθηκε όμως δυνατόν να εξακριβωθεί αν πρόκειται για την ίδια επιγραφή.

Άγιος Νικόλαος Βοιών

Από νεροσυρμή περί τα 370 μ. βόρεια της διασταύρωσης της οδού Νεάπολης-Βελανιδίων με το χωματόδρομο που οδηγεί στο ναό του Αγίου Γεωργίου Βαβίλας συγκεντρώθηκαν θραύσματα μικκύλων αναθηματικών αγγείων ύστερα από υπόδειξη του Π. Λιβανού.

Λείψανα οικισμού (τμήματα τοίχων και κεραμική) παλαιοχριστιανικών ή βυζαντινών χρόνων είναι επίσης ορατά στη θέση Παλιοχώρι ή Παλιοκαλύβες, στην παρειά του ορύγματος του χωματόδρομου που οδηγεί στον Άγιο Γεώργιο της Βαβίλας και περί τα 800-850 μ. από την προαναφερθείσα διασταύρωση.

Λείψανα τοίχων, αβαφή όστρακα, θραύσματα κεραμίδων και αποθηκευτικών πίθων βυζαντινών χρόνων εντοπίστηκαν επίσης περί τα 200 μ. ανατολικά του Αϊ-Γιώργη στη Βαβίλα, στο χώρο των σύγχρονων γεωτρήσεων του Δήμου Βοιών[73].

Στη δυτική, εύκολα προσβάσιμη, πλευρά του υψώματος με την ονομασία Καστέλλι Βαβίλας εντοπίστηκε τμήμα τείχους ύστερων χρόνων, κατασκευασμένο από λογάδες λίθους, μικρών και μεγάλων διαστάσεων. Από το χώρο, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε κατά τα νεότερα χρόνια ως ποιμνιοστάσιο, συγκεντρώθηκαν αβαφή όστρακα και λίγα όστρακα με καστανή εφυάλωση νεότερων χρόνων.

Στο ποιμνιοστάσιο περί τα 300 μ. νοτιοδυτικά του Καστελλίου, βρέθηκε και παραδόθηκε από τον ιδιοκτήτη Κ. Δελακοβία τμήμα αμφορέα με διπλή λαβή, άλλα αδιάγνωστα όστρακα και μεγάλο τμήμα πιθοειδούς αγγείου, που φαίνεται ότι βρισκόταν κατά χώραν σύμφωνα με την περιγραφή του παραδόντος.

Στην ιδιοκτησία Αναστασάκη, περί τα 200 μ. βόρεια/βορειοανατολικά του ναού του Αγίου Ιωάννου[74], στα δυτικά του οικισμού του Αγίου Νικολάου, εντοπίστηκε κεραμική ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, αβαφείς κεραμίδες και λίγες ερυθροβαφείς ελληνιστικών χρόνων. Διακρίνονται τμήματα λαβών και σκεπάσματα μαγειρικών σκευών.

Τζουμάλα Αγίου Νικολάου Βοιών

Τμήματα τοίχων, κεραμική και εργαλεία της πρωτοελλαδικής περιόδου εντοπίστηκαν στην παρειά ορύγματος αγροτικού δρόμου στα νότια του μικρού παραθαλάσσιου οικισμού της Τζουμάλας του Αγίου Νικολάου Βοιών.

Καστέλλια Ανω Καστανιάς

Σε βραχώδη λόφο δίπλα στη θάλασσα, στο δυτικό άκρο μικρού οροπεδίου, εντοπίστηκαν ύστερα από υπόδειξη του

71. Η επιγραφή θα αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης από την υπογράφουσα. Για τις αρχαιότητες της περιοχής, βλ. Ε. Ζαββού, Νέα στοιχεία για τις λακωνικές πόλεις της δυτικής ακτής της χερσονήσου του Μαλέα, *Πρακτικά του Ζ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, ό.π., σ. 421-423.

72. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 149.

73. Για τη μνεία των οικισμών στο Παλιοχώρι και στον Άγιο Γεώργιο της Βαβίλας, βλ. Α.Δ. Κατσώρης, *Επαρχία Επιδαύρου Λιμηράς. Η άγνωστος χερσόνησος του Μαλέα*, Αθήνα 1972, σ. 169.

74. Στην περιοχή του Αγίου Ιωάννου είχαν εντοπιστεί κατά το παρελθόν τάφοι και κεραμική παλαιοχριστιανικών χρόνων, βλ. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 14.

Χ. Παναγιωτόπουλου λείψανα οχυρού της ελληνιστικής εποχής. Στο χώρο του οχυρού καθώς και στο μικρό οροπέδιο είναι επίσης ορατή κεραμική πρωτοελλαδικών χρόνων[75].

Άγιος Φωκάς Μονεμβασίας

Θέση Λακκούδια

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας με αφορμή αίτημα για την εγκατάσταση αιολικού πάρκου της εταιρείας Οικολογικά Πάρκα Κάτω Κούνος 1 ΑΕ στην ιδιοκτησία Π. Αμπέρτου, στον Άγιο Φωκά Μονεμβασίας, εντοπίστηκαν σε έκταση 350×200 μ. στο κέντρο του οροπεδίου Λακκούδια, στα δυτικά του Αγίου Φωκά, κατάλοιπα οικισμού πρωτοελλαδικών χρόνων (κυρίως κεραμική, λίθινα εργαλεία και λιθοσωροί από τη διάλυση κτιρίων). Ο χώρος είχε εκχερσωθεί πριν από τον εντοπισμό των αρχαίων καταλοίπων τον Ιούλιο του 2005, τμήματα όμως τοίχων, επιφανειακή κεραμική και εργαλεία διακρίθηκαν στα χέρσα τμήματα πέριξ της έκτασης.

Κατά τη διάρκεια επανειλημμένων αυτοψιών συγκεντρώθηκε χειροποίητη κεραμική πρωτοελλαδικών χρόνων, τεμάχια πυρήνων, λεπίδων και απολεπισμάτων κατεργασίας οψιανού, απολεπίσματα πυριτόλιθου, άλλα τμήματα λίθινων εργαλείων, καθώς και τμήμα λίθινου τριβείου[76].

Σε άλλη περιοχή του ίδιου οροπεδίου εντοπίστηκε όπισθεν εγκαταλελειμμένου ποιμνιοστασίου, σπηλαιώδες άνοιγμα για το οποίο ενημερώθηκε η Εφορεία Σπηλαιολογίας και Παλαιοανθρωπολογίας Νοτίου Ελλάδος.

Θέση Κρυονέρι Σαμάρας

Στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του υψώματος της Σαμάρας, όπου σώζεται οχυρό ελληνιστικών χρόνων, εντοπίστηκε κεραμική πρωτοελλαδικών χρόνων, καθώς και τμήματα τοιχίων, πιθανότατα τοιχώματα τάφων ιστορικών χρόνων, όπως έδειξαν δύο πυραμιδόσχημες αγνύθες που εντοπίστηκαν στην περιοχή τους.

Ψηφιάς Μονεμβασίας

Στο ανατολικό τμήμα της ιδιοκτησίας Κοκολάκη, στο λιμανάκι του Ψηφιά ή Ξιφιά Μονεμβασίας, που ήταν πιθανώς σε χρήση κατά τη βυζαντινή εποχή[77], εντοπίστηκαν τμήματα τοίχων ύστερων χρόνων (βυζαντινών;) κατασκευασμένων από αργούς λίθους, βήσσαλα και κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Περί τα 1.500 μ. νότια του Ψηφιά και 1.700 μ. βόρεια της βορεινής εισόδου του σύγχρονου οικισμού της Καστέλλας στην περιοχή Βούταμα, πλησίον της παραλίας Χουνάρια, εντοπίστηκαν στην ανατολική πλευρά της οδού Μονεμβασίας-Αγίου Φωκά, ύστερα από υπόδειξη του Χ. Παναγιωτόπουλου, τμήματα τοίχων με κατεύθυνση Β.-Ν. και Α.-Δ., κεραμική και λεπίδες οψιανού πρωτοελλαδικής περιόδου.

Στα βόρεια της σύγχρονης οικίας Κριστενίτη (κληρονόμοι Κοντάκου) και στα ανατολικά του ναού της Αγίας Θέκλας εντοπίστηκε τοίχος κατασκευασμένος από λίθους, κονίαμα και βήσσαλα με κατεύθυνση Α.-Δ.

Καστέλα Ψηφιά

Σε χαμηλό ύψωμα παρά τη θάλασσα στα νότια του Ψηφιά εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα, κεραμική και εργαλεία πρωτοελλαδικής περιόδου[78].

Αγία Παρασκευή Μονεμβασίας

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας για τη χορήγηση έγκρισης μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων για τη λειτουργία του ξενοδοχείου Χρυσαΐς, ιδιοκτησίας Ν. Δουμάκη, εντοπίστηκαν όστρακα ρωμαϊκών και υστερότερων χρόνων γύρω από το υπάρχον κτίριο.

Κυπαρίσσι Επιδαύρου Λιμηράς (αρχ. Κύφαντα)

Στη βορειοανατολική πλευρά της ρεματιάς, όπου τοποθετείται το αναφερόμενο από τον Παυσανία (ΙΙΙ, 24,2) ιερό του Ασκληπιού των Κυφάντων[79] και σε μικρή απόσταση βόρεια της σύγχρονης δεξαμενής ύδρευσης του Κυπαρισσίου, εντοπίστηκε αναλημματικός τοίχος κατασκευασμένος από μεγάλες λιθοπλίνθους. Από την περιοχή γύρω από το ανάλημμα συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα μελαμβαφούς και αβαφούς κεραμικής. Το ανάλημμα θα μπορούσε να συνδεθεί με κάποιο άνδηρο του ιερού του Ασκληπιού.

Αρχαιολογικός χώρος Ταινάρου

Στις 4 και 5 Ιουνίου 2005 διενεργήθηκε καθαρισμός από τη βλάστηση και τα σκουπίδια στο χώρο του κτιρίου με τα

75. Βλ. *Pharos* XVIII.1 (2011-2012), σ. 29-30.

76. Βλ. ό.π., σ. 29.

77. Βλ. H. Kalligas, Monemvasia, Seventh - Fifteenth Centuries, στο A.E. Laiou (επιμ.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Dumbarton Oaks Series 39, 2002, σ. 894.

78. Βλ. *Pharos* XVIII.1 (2011-2012), σ. 27.

79. Βλ. W. Kendrick Pritchett, Lykourgos' Raid on the Parnon Littoral in 219 B.C., *Studies in Ancient Greek Topography*, Part VII, 1991, σ. 146-149.

ψηφιδωτά δάπεδα και σε άλλα αρχαία κτίσματα του αρχαιολογικού χώρου του Ταινάρου με την εθελοντική συμβολή των μελών του Σπηλαιολογικού Ομίλου Ταϋγέτου-Πάρνωνα «Ο Ποσειδών». Παράλληλα, σε συνεργασία με την Υπηρεσία μας εντοπίστηκαν και επισημάνθηκαν με τη χρήση GPS περί τις 20 από τις πολλές υπόγειες δεξαμενές-στέρνες που είναι λαξευμένες στο βράχο της περιοχής, προκειμένου να τοποθετηθούν σε χάρτη 1:5000.[80]

Πραγματοποιήθηκε επίσης περιορισμένος καθαρισμός και νέα φωτογράφηση των αρχιτεκτονικών μελών που είχαν εντοπιστεί κατά το έτος 1995 και είχαν μεταφερθεί στον προαύλιο χώρο του ναού της Αγίας Τριάδας, στη διασταύρωση των οδών προς Πόρτο Κάγιο και Κοκκινόγεια.

Ύστερα από υπόδειξη του Π. Γουνελά έγινε αυτοψία στο λόφο Λιβάδια στα ανατολικά του αρχαιολογικού χώρου του Ταινάρου, όπου εντοπίστηκαν μελαμβαφή και αβαφή όστρακα. Η θέση εποπτεύει τους κόλπους του Πόρτο Κάγιο και των Ασωμάτων και είναι ιδανική για ένα φυλακείο της ελληνιστικής εποχής.

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ

Καλλιθέα (Ζαραφώνα)

Θέση Κάτω Λόγγος

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στην ιδιοκτησία Κ. Δρογκάνη στην εν λόγω θέση σώζονται ίχνη εγκατάστασης ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Σε έκταση 400 μ. κατά τον άξονα Β.-Ν. και 300 μ. κατά τον άξονα Α.-Δ. εντοπίστηκαν κατά τόπους στην επιφάνεια του εδάφους θραύσματα μελαμβαφών και αβαφών κεραμίδων και όστρακα ρωμαϊκών χρόνων, ορισμένα από τα οποία με αυλακωτή διακόσμηση. Πιθανή είναι επίσης η ύπαρξη κτίσματος στην παρακείμενη ιδιοκτησία Πραγαλού, το βόρειο τμήμα της οποίας είναι εκχερσωμένο από το παρελθόν.

Αλεποχώρι

Κεραμική των ύστερων ρωμαϊκών-βυζαντινών χρόνων (αυλακωτά όστρακα), λίγα χειροποίητα όστρακα πιθανώς των προϊστορικών χρόνων και απολεπίσματα οψιανού εντοπίστηκαν στη νοτιοδυτική πλαγιά του ορεινού όγκου Καλόγηρος στα βόρεια του Αλεποχωρίου.

Στη μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου στην ίδια θέση είναι εντοιχισμένες λιθόπλινθοι αρχαίου κτιρίου, μαρμάρινο ακροκέραμο και επιγραφές αρχαίων και νεότερων χρόνων[81].

Κουνοντήρης Γερονθρών

Σε λόφο με την ονομασία Κουνοντήρης ή Κουνοβήρης, στα ανατολικά του Αλεποχωρίου εντοπίστηκαν ίχνη πρωτοελλαδικού οικισμού. Από τη θέση την οποία υπέδειξε ο εργατοτεχνίτης της Ε΄ ΕΠΚΑ, Γ. Τούντας, συγκεντρώθηκαν χείλη φιαλών τριγωνικής διατομής και σχήματος *ταυ* και άλλα χειροποίητα όστρακα, βάση φιάλης πρωτοελλαδικών χρόνων, λεπίδες οψιανού και λίθινα εργαλεία.

Κερατίτσα Αγίου Δημητρίου Ζάρακος

Στην κορυφή χαμηλού λόφου στο κέντρο περίπου του οροπεδίου που εκτείνεται στη νοτιοδυτική πλευρά του υψώματος της Κερατίτσας, στα βορειοδυτικά του σύγχρονου οικισμού του Αγίου Δημητρίου Ζάρακος (νυν Δήμου Νιάτων) εντοπίστηκαν ύστερα από υπόδειξη του εργατοτεχνίτη της Ε΄ ΕΠΚΑ, Γ. Τούντα, λείψανα οχύρωσης. Τα τείχη έχουν πάχος 2,50-3 μ. περίπου, είναι κατασκευασμένα από αδρά δουλεμένους και αργούς λίθους και περικλείουν χώρο τριγωνικής περίπου κάτοψης. Τμήματα διαλυμένου (παλαιότερου;) τείχους, πλ. 1,90 μ., εντοπίστηκαν σε χαμηλότερο επίπεδο στα νότια του λόφου. Τόσο στο εσωτερικό της οχύρωσης όσο και στη γύρω περιοχή εντοπίστηκαν μόνον όστρακα της ΠΕ ΙΙ περιόδου, που υποδηλώνουν την ύπαρξη σύγχρονου οικισμού.

Απιδιά

Κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας στην περιοχή της Απιδιάς[82] εντοπίστηκαν τμήματα αμαξήλατης αρχαίας οδού στην ανατολική πλευρά του ορεινού όγκου της Γλαντινόρραχης, στην περιοχή Σέλι (ή στου Σέλη), στα βόρεια του οικισμού. Έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και είναι ορατή κατά τόπους, σε μήκος 70 μ. περίπου, στη δυτική πλευρά της σύγχρονης αγροτικής οδού που οδηγεί στο Αλεποχώρι.

80. Στις εργασίες του καθαρισμού και της τοπογράφησης συμμετείχαν η συμβασιούχος αρχαιολόγος Α. Μαλτέζου, ο συντηρητής Δ. Τραγάς και η υπογράφουσα.

81. Για τις επιγραφές των νεότερων χρόνων στη μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, βλ. Κ. Γ. Ζησίου, Επιγραφαί Χριστιανικών Χρόνων της Ελλάδος, *Βυζαντίς* Α΄ (1909), σ. 130-133. Οι αρχαίες επιγραφές θα αποτελέσουν αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης από τον υπογράφοντα.

82. Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάστηκαν στις εργασίες του Διεθνούς Συνεδρίου «Σπάρτη, Ιστορία και Τοπογραφία από τα προϊστορικά μέχρι τα σύγχρονα χρόνια», Σπάρτη 17-20 Μαρτίου 2005, που διοργανώθηκε από την Ε΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, την 5η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και τη Βρετανική Σχολή Αθηνών.

Σε μικρό πλάτωμα στην ανατολική πλευρά του υψώματος του Βόντα στα βορειοδυτικά της Απιδιάς εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια της ίδιας έρευνας ίχνη εγκατάστασης ελληνιστικών και ρωμαϊκών-υστερορρωμαϊκών χρόνων. Βρέθηκαν μελαμβαφή όστρακα, μελαμβαφείς και αβαφείς κεραμίδες και αυλακωτά όστρακα υστερορρωμαϊκών χρόνων, καθώς και χειροποίητα όστρακα προϊστορικών χρόνων και απολεπίσματα οψιανών.

Στα βορειοδυτικά της θέσης Κοφίνι και στα νοτιοανατολικά της Απιδιάς, εντοπίστηκαν στη δυτική πλευρά ανώνυμου λόφου με υψόμετρο 358 μ. ίχνη αμαξήλατης οδού. Στην περιοχή είναι ορατό τμήμα της κοίτης αρχαίας οδού και μια αρματροχιά με κατεύθυνση προς ΒΔ.

Στον λόφο Τεπέ περί τα 1.200 μ. ανατολικά της διασταύρωσης της εθνικής οδού Σπάρτης-Μολάων με την οδό προς την Απιδιά, αλλά και στα χαμηλότερα υψώματα στα ανατολικά του, εντοπίστηκαν όστρακα της πρώιμης και ύστερης(;) εποχής του Χαλκού και λίγα λείψανα τοίχων. Στη νότια κλιτύ του λόφου εντός της ιδιοκτησίας Θ. Παυλάκη, μαρτυρείται ακόμη η ύπαρξη θαλαμοειδούς τάφου, που μετατράπηκε πριν από μερικές δεκαετίες σε στέρνα.

Στα βορειοδυτικά του λόφου Τεπέ, στη θέση Κοφίνι, εντοπίστηκε σε μεγάλη έκταση γύρω από το καλύβι ιδιοκτησίας Χ. Πέτρου μεγάλη ποσότητα κεραμικής κλασικών, ελληνιστικών, ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων, που υποδηλώνει εκτεταμένη αρχαία εγκατάσταση.

Γκαγκανιά

Σε μικρή έρευνα επιφανείας που διενήργησε ο υπογράφων με τη συνεργασία της συναδέλφου Ε. Ζαββού στην περιοχή της Γκαγκανιάς, εντοπίστηκαν στις θέσεις Ρωμαίικο ή Μάρμαρο ίχνη εκτεταμένης αρχαίας εγκατάστασης. Στην περιοχή είναι ορατή μεγάλη ποσότητα κεραμικής κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και λιθοσωροί από τη διάλυση αρχαίων κτιρίων, ενώ περί τα 200 μ. νοτιοανατολικά της σύγχρονης οικίας Πανουτσόπουλου σώζεται μέσα στη βλάστηση τμήμα κτιρίου βυζαντινών χρόνων με τοιχογραφίες.

Λείψανα αρχαίου υδαταγωγού είναι επίσης ορατά στα βόρεια και τα βορειοανατολικά του λόφου της Βίγλας (ανώνυμος λόφος στο χάρτη ΓΥΣ 1:50000 με υψόμετρο 252 μ.), όπου έχουν εντοπιστεί από το παρελθόν όστρακα της πρωτοελλαδικής, της μεσοελλαδικής και της υστεροελλαδικής περιόδου και πιθανά ίχνη κατεστραμμένων μυκηναϊκών τάφων[83].

Γύθειο

Κατά τη διάρκεια εργασιών καθαρισμού στο χώρο του αρχαίου θεάτρου εντοπίστηκε επιγραφή σε έναν από τους κίονες που βρίσκονται στο νότιο τμήμα του θεάτρου.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

Πασσαβάς

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στην περιοχή του ναού της Κοίμησης του Πασσαβά, εντοπίστηκαν εντοιχισμένα στο νότιο τμήμα της εκκλησίας τμήμα ψηφίσματος και επιτύμβια επιγραφή[84].

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ - ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗ

Αγία Ειρήνη - Βάρσοβα Δήμου Μυστρά

Σε αγρό ιδιοκτησίας της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου στην Αγία Ειρήνη-Βάρσοβα, ο οποίος εκτείνεται στα νοτιοανατολικά της εκκλησίας, εντοπίστηκαν λιθόπλινθοι κτιρίου και θραύσματα κεραμίδων και πήλινων πλακών.

Στην περιοχή του Αγίου Νικολάου Βάρσοβας εντοπίστηκαν επίσης ύστερα από υπόδειξη του Σ. Δούνια μέλη αρχαίου οικοδομήματος σε κτήμα της τοπικής ενορίας, που εκχερσώθηκε πρόσφατα και φυτεύθηκε με ελαιόδενδρα.

Σύμφωνα με πληροφορία, στη θέση Βρωμόγονα Βάρσοβας είχε εντοπιστεί κατά το παρελθόν τμήμα αρχαίου υδαταγωγού με κατεύθυνση από την Τρύπη προς την περιοχή της Σπάρτης. Αποτελεί προφανώς τη συνέχεια του τμήματος του υδαταγωγού που είχε εντοπιστεί στην ιδιοκτησία Ν. Λιναρδάκη στην περιοχή Αγιος Νικόλαος της Βάρσοβας[85]. Δεν έγινε δυνατός ο επανεντοπισμός των αρχαίων λειψάνων.

Γούβες

Στη θέση Τσουκαλάς, περί τα 2 χλμ. βορειοδυτικά του οικισμού των Γουβών, όπου είναι από το παρελθόν γνωστή η ύπαρξη αρχαιοτήτων[86], εντοπίστηκαν ίχνη οικισμού κλασικών-ελληνιστικών χρόνων σε πλάτωμα χαμηλού λόφου της περιοχής, πρόσφατα εκχερσωμένου. Η θέση βρίσκεται στα νοτιοδυτικά σύγχρονης αγροτουριστικής εγκατάστασης ιδιοκτησίας Φρ. Κάρελα, εντός της οποίας σώζεται μεγάλη υδατοδεξαμενή νεότερων χρόνων (τουρκοκρατίας;).

83. *BSA* 56 (1961), σ. 139.

84. Οι δύο επιγραφές θα αποτελέσουν αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης.

85. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 212.

86. A.J.B. Wace - F.W. Hasluck, Laconia, II. Topography. East-Central Laconia, *BSA* 15 (1908-1909), σ. 163. J.J.E. Hondius - M.A. Hondius-van Haeften, Laconia. Notes on topography, *BSA* 24 (1919-1921), σ. 146.

Στη θέση Τσουκαλάς εντοπίστηκαν ακόμη όστρακα και λίθινα εργαλεία της πρωτοελλαδικής περιόδου.

Περί τα 600 μ. νότια-νοτιοανατολικά του Τσουκαλά εντοπίστηκε η θεμελίωση οικοδομήματος ορθογώνιας περίπου κάτοψης και διαστ. 28,20×24,10 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τμήματα μελαμβαφών κεραμίδων και άλλα όστρακα κλασικών-ελληνιστικών χρόνων, καθώς και τμήμα λίθινου τριπτήρα. Τμήματα άλλων τοίχων εντοπίστηκαν στα ανατολικά και τα νοτιοανατολικά του οικοδομήματος.

Νιάτα

Από την περιοχή Πλατειά Λούτσα περί τα 3 χλμ. νοτιοανατολικά του οικισμού των Νιάτων παραδόθηκαν από τον Κ.Π. Σάκαρη (ή Κοτσισπύρου) θραύσματα αβαφών κεραμίδων, ανθρώπινα οστά και όστρακα υστερορρωμαϊκών χρόνων, ανάμεσα στα οποία διακρίνονται και κτενωτά.

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας και μικρής έρευνας επιφανείας στην περιοχή εντοπίστηκαν ίχνη εγκατάστασης ελληνιστικών και ρωμαϊκών-υστερορρωμαϊκών χρόνων στη θέση της Πλατειάς Λούτσας. Εντοπίστηκαν επίσης στο ποιμνιοστάσιο ιδιοκτησίας Α. Ντόβολου, στη θέση Μαυροσπλίθαρο, η θεμελίωση κτίσματος, ορθογώνιας κάτοψης και διαστ. 5,90×4,90 μ., και κεραμική ρωμαϊκών χρόνων.

Βάρδια Μαλέα

Το έτος 2001 βρέθηκαν στην κορυφή της Βάρδιας επάνω από το ακρωτήριο Μαλέας και παραδόθηκαν στην Ε΄ ΕΠΚΑ από τους Σ. Βελιώτη, Π. Λιβανό και Ν. Μιχαλέττο, θραύσματα μικκύλων αναθηματικών αγγείων (Σ.Ν.173α-δ). Τα ευρήματα έδειξαν εξ αρχής την ύπαρξη ενός ιερού στην περιοχή[87]. Τη θέση κατορθώσαμε να ερευνήσουμε το Μεγάλο Σάββατο (30-4) 2005 λόγω καταλληλότητας των καιρικών συνθηκών. Κατά τη διάρκεια της αυτοψίας ύστερα από πολύωρη πεζοπορία από την κορυφογραμμή του Λυκογκρεμού, εντοπίστηκε στη θέση του τριγωνομετρικού της ΓΥΣ τμήμα φυλακείου κυκλικής κάτοψης ύστερων χρόνων (πιθανότατα της ενετοκρατίας) και περί τα 100 μ. νοτιοανατολικά του φυλακείου, δύο μικρές πεσσόμορφες αλλά αδιάγνωστης χρήσης κατασκευές τετράγωνης κάτοψης και πλευράς 1 μ. περίπου, που σώζονταν στο επίπεδο της θεμελίωσης. Λίγο νοτιότερα εντοπίστηκαν διάσπαρτα σε μεγάλη έκταση θραύσματα μικκύλων αναθηματικών αγγείων κλασικών-ελληνιστικών χρόνων (Σ.Ν. 174), λίγα ακόμη όστρακα, καθώς και μικρός αριθμός θραυσμάτων μελαμβαφών κεραμίδων.

Εικ. 36. Ακρωτήριο Ταίναρο. Λατομείο μαύρου μαρμάρου.

Λατομεία χερσονήσου Ταινάρου

Με τη χρήση πλωτού μέσου, που πρόθυμα παρείχε ο κ. Π. Γουνελάς, πραγματοποιήθηκε αυτοψία και φωτογράφηση από τη μεριά της θάλασσας του μεγάλου λατομείου μαύρου μαρμάρου στα βορειοδυτικά του ακρωτηρίου Ταίναρο[88] (Εικ. 36).

Στο πλαίσιο προσπάθειας επανεντοπισμού και των άλλων γνωστών λατομείων της περιοχής διενεργήθηκαν αυτοψίες με τη συμμετοχή και του αρχαιολόγου Α. Ευσταθόπουλου, στα γνωστά αρχαία λατομεία μαρμάρου των Μιανών,[89] του Μαρμαρίου[90], της Χαρούδας, καθώς και στα λατομεία πωρολίθου του Μεζάπου[91] και των Αλίκων (θέση Λατομά, στην κεντρική πλατεία του χωριού)[92].

87. Ε. Ζαββού, Η περιοχή των αρχαίων Βοιών: τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνας, *Λακωνικαί Σπουδαί* 16 (2002), σ. 219.

88. M. Bruno - P. Pallante, The "Lapis Taenarius" Quarries of Cape Tainaron, στο L. Lazzarini (επιμ.), *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone, Asmosia* VI, *Proceedings of the Sixth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity, Venice June 15-18, 2000*, Padua 2002, σ. 163-167.

89. F. Cooper, The Quarries of Mount Taygetos in the Peloponnesos, Greece, στο N. Herz - M. Waelkens (επιμ.), *Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade*, Dordrecht - Boston - London, σ. 65-76. M. Bruno, Mianes, Cape Tainaron. A New Quarry of Green "Cipollino" and Red "Fior di Pesco", στο J.J. Herrmann Jr - N. Herz - R. Newman (επιμ.), *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone, Asmosia V, Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity, Museum of Fine Arts, Boston, June 1998*, London 2002, σ. 36-46.

90. F. Cooper, A Source of Ancient Marble in the Southern Peloponnesos, *AJA* 85 (1981), σ. 190-191.

91. *BSA* 56 (1961), σ. 123.

92. W.M. Leake, *Travels in the Morea*, τ. I, London 1830 (επανεκτ.

Μεγάλων διαστάσεων λιθόπλινθοι, προερχόμενες προφανώς από το πρώτο ξεχόντρισμα πλησίον του χώρου λατόμησης, εντοπίστηκαν στους πρόποδες λόφου, όπου έχει οικοδομηθεί μανιάτικος πύργος στη δυτική πλευρά της οδού που οδηγεί από τον Κότρωνα στη Λάγια και πλησίον της διασταύρωσης προς τον Άγιο Κυπριανό (Εικ. 37).

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ

Εικ. 37. Περιοχή Αγίου Κυπριανού Μάνης. Αρχαίες λιθόπλινθοι.

Π ε τ ρ ί ν α

Μικρή έρευνα επιφανείας διενεργήθηκε στην περιοχή της Πετρίνας προκειμένου να εντοπιστεί ο ακριβής τόπος εύρεσης του αναγλύφου των κλασικών χρόνων[93] που εκτίθεται στο Μουσείο Σπάρτης (Μ.Σ. αριθ. 6178). Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής, η στήλη είχε βρεθεί στην περιοχή των πηγών του Χούσου στα βορειοδυτικά του χωριού. Σε αγρό της περιοχής εντοπίστηκαν, μάλιστα, τμήματα μελαμβαφών και αβαφών κεραμίδων.

Σημειώνουμε ότι τα τμήματα της ανάγλυφης στήλης που βρίσκονταν εντοιχισμένα εκατέρωθεν της θύρας του υστεροβυζαντινού πύργου της Πετρίνας[94] (οικία Θ. Κουτούπη), δεν βρίσκονται πλέον στη θέση τους.

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ - ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΑΚΟΥΡΟΥ

Amsterdam 1968), σ. 289. G. Shipley, Archaeological Sites in Laconia and the Thyreatis, στο W. Cavanagh - J. Crouwel - R.W.V. Catling - G. Shipley (επιμ.), *The Laconia Survey*, τ. II, σ. 305, αριθ. LL 200. G. Kokkorou-Alevras - A. Chatziconstantinou - A. Efstathopoulos - E. Zavvou - N. Themos - K. Kopanias - E. Poupaki, Ancient Quarries in Laconia, στο Cavanagh - Gallou - Georgiadis, ό.π. (υποσημ. 33), σ. 171.

93. *ΑΔ* 16 (1960): Χρονικά, 103.

94. Ι. Δημακόπουλου, «Πύργοι»: οι οχυρές κατοικίες της προεπαναστατικής Πελοποννήσου, *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985*, τ. Α΄, Αθήνα 1987-1988, σ. 344-345, πίν. 22, 23α.

5η Εφορεια Βυζαντινων Αρχαιοτητων

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Το έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά

Στον αρχαιολογικό χώρο του Μυστρά το έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά, λόγω ουσιαστικά της έλλειψης Εθνικών Πόρων, δεν περιέλαβε εργασίες καθαρισμού του χώρου, ανακατασκευής και συμπλήρωσης των δρόμων και συνέχισης των ανακεραμώσεων των εκκλησιών.

Οι εργασίες της ηλεκτρομηχανολογικής εγκατάστασης του Παλατιού ξεκίνησαν κατά το έτος αυτό και αφορούσαν στην κατασκευή του δικτύου αποχέτευσης. Πραγματοποιήθηκε έτσι, μέχρι τέλους του έτους, η διάνοιξη του ορύγματος από το Παλάτι προς τη μονή Βροντοχίου και η κατασκευή του στεγανού βόθρου στα νότια του Καθολικού.

Στην κάτω πόλη, στην οικία Λάσκαρη ολοκληρώθηκε η κατασκευή της ξύλινης στέγης του τρικλίνου, καθώς και του δυτικού και του ανατολικού αετώματός του. Στο βοηθητικό δωμάτιο στα νοτιοανατολικά ολοκληρώθηκε η κατασκευή της στέγης έως και το πρώτο σανίδωμα. Στη στάθμη κάτω από τον τρίκλινο ξεκίνησε η αποκατάσταση των δύο ανατολικών παραθύρων και ανακατασκευάστηκε ο ενδιάμεσος πεσσός. Στην εσωτερική, παλαιότερη στοά της στάθμης αυτής αφαιρέθηκε η μεταγενέστερη επιχωμάτωση και αποκαλύφθηκε το υπόλοιπο, δυτικό, τμήμα της.

Στην επάνω πόλη πραγματοποιήθηκε στο Παλατάκι εξυγίανση του εξωρραχίου του θόλου του πύργου και διαμορφώθηκαν ρύσεις για την απορροή των υδάτων. Στο συγκρότημα πίσω από το Παλάτι συμπληρώθηκε η θολοδομία στο δυτικό χώρο της βόρειας στοάς του, καθώς και των σφενδονίων της. Εξάλλου, ανοίχθηκε η αρχική δίοδος προς τον ισόγειο χώρο πίσω από τη στοά, που είχε κλειστεί με πρόχειρη λιθοδομή, και κλείστηκε μεταγενέστερη διάνοιξη στην τοιχοδομία.

Στο Παλάτι οι εργασίες στην ανατολική πτέρυγα επικεντρώθηκαν στην αποκατάσταση των πλαισίων των θυρών και των παραθύρων της. Στο κτίριο της πρώτης βυζαντινής επέκτασης τοποθετήθηκε στο ισόγειο το τοξωτό πλαίσιο της νότιας θύρας προς το κτίριο του κλιμακοστασίου και συμπληρώθηκε στην άνω στάθμη η κατασκευή της αντίστοιχης θύρας. Στο κτίριο του Μανουήλ Καντακουζηνού κατασκευάστηκε στον ισόγειο νοτιοδυτικό χώρο το πώρινο πλαίσιο της νότιας εξωτερικής προς την πλατεία θύρας. Επιπλέον, έγινε αποχωμάτωση του ίδιου χώρου και αποκαλύφθηκε σε περιορισμένη έκταση δάπεδο με ακανόνιστους πλακοειδείς λίθους, όμοιο με εκείνο που είχε αποκαλυφθεί στις εργασίες του 1984 στο ισόγειο της πτέρυγας της αίθουσας του θρόνου. Στους χώρους του ισογείου έγινε λάξευση και τοποθέτηση πλαισίων των εσωτερικών θυρών και των κογχών. Προς τη στοά τοποθετήθηκε ποδιά και πώρινο πλαίσιο στο νότιο παράθυρο και ανακατασκευάστηκε ο πρόβολος με τα τοξύλλια του βόρειου παραθύρου και η ποδιά του. Στον όροφο του κτιρίου τοποθετήθηκε το πώρινο πλαίσιο της εσωτερικής θύρας μεταξύ βορειοανατολικού και βορειοδυτικού χώρου. Ανακατασκευάστηκαν οι λίθινοι κιλλίβαντες και λαξεύθηκαν τα τοξύλλια του προβόλου του παραθύρου του νοτιοδυτικού χώρου προς την πλατεία. Επίσης, κατασκευάστηκαν και τοποθετήθηκαν οι δρύινες εσωτερικές θύρες του ορόφου.

Στη δυτική πτέρυγα συνεχίστηκε η κατασκευή της ισόγειας στάθμης της στοάς με τη συμπλήρωση των πεσσών της και την ανακατασκευή των διπλών τόξων της νότιας και της δυτικής όψης της. Τοποθετήθηκαν οι εγκάρσιοι ελκυστήρες από ανοξείδωτο χάλυβα. Έγινε, επίσης, η επεξεργασία και η τοποθέτηση των δοκών του πατώματος της πρώτης στάθμης. Για την έδρασή τους στον τοίχο της πτέρυγας συμπληρώθηκε και στερεώθηκε ο κατά μήκος σχετικός πρόβολος.

Στην αίθουσα του θρόνου συμπληρώθηκε η λιθοδομή της ποδιάς του δεύτερου από Δ. παραθύρου και ολοκληρώθηκε η αποχωμάτωση στα ενδιάμεσα των δύο ανατολικών θόλων του δαπέδου.

Η εκτέλεση των παραπάνω εργασιών έγινε, όπως και κατά τα παρελθόντα έτη, υπό τη συνεχή καθοδήγηση και εποπτεία του προέδρου της Επιτροπής, καθηγητού Στ. Σίνου, σε συνεργασία με το μέλος της Επιτροπής, καθηγήτρια Γ. Μαρίνου, την 5η ΕΒΑ με την προϊσταμένη της και μέλος της Επιτροπής, Αι. Μπακούρου, και το τεχνικό γραφείο της Επιτροπής.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΙΝΟΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Δίκτυο Μουσείων Μάνης

Κατά το έτος 2006 ολοκληρώθηκε η διαμόρφωση των εκθεσιακών χώρων στον Πύργο Πικουλάκη στην Αρεόπολη της Λακωνίας, που υλοποιήθηκε με συγχρηματοδότηση

της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το νέο Μουσείο, που αποτελεί το δεύτερο σταθμό του Δικτύου Μουσείων Μάνης, άνοιξε για το κοινό στις 3 Ιουλίου του ίδιου έτους. Η μόνιμη έκθεση έχει τον τίτλο «Ιστορίες θρησκευτικής πίστης στη Μάνη» και αναφέρεται στη διάδοση και επικράτηση της χριστιανικής λατρείας στην περιοχή από τους παλαιοχριστιανικούς έως και τους νεότερους χρόνους[1].

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΕΞΙΑ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Η Εφορεία συνέχισε κατά το έτος 2006 τη δραστηριοποίησή της στον τομέα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Στον αρχαιολογικό χώρο του Μυστρά λειτούργησαν δύο εκπαιδευτικά προγράμματα: το πρόγραμμα «Εξερευνώντας τον Μυστρά» και το πρόγραμμα «Στον Μυστρά τον καιρό των Παλαιολόγων». Το πρώτο πρόγραμμα πραγματοποιείται στο χώρο από το 1995 και αποτελεί μια περιήγηση στην καστροπολιτεία με στόχο την επαφή και γνωριμία των παιδιών με αυτήν και την εξοικείωσή τους με το βυζαντινό πολιτισμό, ενώ το δεύτερο πρόγραμμα εφαρμόζεται από το 1997 και αφορά στην οχυρωματική και την τέχνη του πολέμου στο Βυζάντιο, καθώς και στο διοικητικό μηχανισμό και την κοινωνική διάρθρωση του Δεσποτάτου του Μορέως. Στόχος του δεύτερου προγράμματος είναι η κατανόηση της βυζαντινής κοινωνικής οργάνωσης και της σημασίας του πολέμου για το μεσαιωνικό άνθρωπο.

Στον αρχαιολογικό χώρο του Κάστρου Μονεμβασίας λειτούργησε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Μονεμβασία, περί κτισμάτων συνέχεια…», το οποίο πραγματοποιείται από το 1998 και αφορά στην εσωτερική διάρθρωση και ρυμοτομία της πόλης της Μονεμβασίας με στόχο την κατανόηση της πολεοδομικής οργάνωσης μιας μεσαιωνικής πόλης και τη λειτουργία των κτιρίων της.

Τα παραπάνω προγράμματα απευθύνονται σε μαθητές ηλικίας 10-17 ετών και πραγματοποιούνται καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους.

Επιπλέον, η Εφορεία προέβη στη δημιουργία της εκπαιδευτικής ιστοσελίδας www.culture.gr/war/mystras-edu με χρηματοδότηση του Γ΄ ΚΠΣ, στο πλαίσιο του έργου «Μουσειακές παρεμβάσεις στον αρχαιολογικό χώρο του Μυστρά». Η ιστοσελίδα, που φιλοξενείται στο δικτυακό χώρο του Υπουργείου Πολιτισμού, απευθύνεται σε παιδιά ηλικίας 10-14 ετών, τα οποία, μέσω εικόνων, κειμένων και διαδραστικών παιχνιδιών, καλούνται να ταξιδέψουν στο παρελθόν με σκοπό να αντλήσουν πληροφορίες για την ιστορία και την τέχνη του Μυστρά, για τους τεχνίτες που έδρασαν σε αυτόν, καθώς και για το αναστηλωτικό έργο που πραγματοποιείται σήμερα στον ίδιο χώρο. Παράλληλα, περιλαμβάνει ένα συνοδευτικό ιστοχώρο για τους εκπαιδευτικούς, οργανωμένο σε ενότητες με πλήρες υποστηρικτικό υλικό, ο οποίος έχει σχεδιαστεί με βάση τα κοινώς αποδεκτά κριτήρια λειτουργικότητας και ευχρηστίας, ώστε να αποτελεί χρήσιμο βοήθημα στην τάξη. Μάλιστα, ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να αξιολογήσει το πρόγραμμα μέσα από μια φόρμα, στην οποία καλείται να διατυπώσει τις απόψεις του για το περιεχόμενο και τη λειτουργικότητα της ιστοσελίδας. Τα αποτελέσματα που θα συγκεντρωθούν, θα αναλυθούν και θα αποτελέσουν τη βάση μιας πρώτης αξιολόγησης των συγκεκριμένων δυνατοτήτων, λειτουργιών και παιδαγωγικών μεθοδολογιών προετοιμασίας και υποστήριξης της μάθησης.

Ο ιστοχώρος αποτελεί μια πιλοτική προσπάθεια της 5ης ΕΒΑ, που φιλοδοξεί να προσεγγίσει το κοινό αξιοποιώντας την ευελιξία και τη δυνατότητα ευρύτερης δημόσιας πρόσβασης, που χαρακτηρίζουν το Διαδίκτυο, για να φέρει πιο κοντά στα παιδιά, αλλά και στους ενήλικες, ένα σημαντικό χώρο πολιτισμικής αναφοράς, όπως είναι η καστροπολιτεία του Μυστρά. Παράλληλα, αποσκοπεί στην καλύτερη προσέγγιση σημαντικών αρχαιολογικών χώρων από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς και τις μαθητικές ομάδες που συνοδεύουν, αλλά και στην ενημέρωσή τους για ποικίλες εκφάνσεις του βυζαντινού πολιτισμού.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΕΡΔΙΚΟΥΛΙΑΣ

ΚΗΡΥΞΕΙΣ - ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΜΟΛΑΩΝ

Θέση Χαλάσματα

Για την προστασία και ανάδειξη των αρχαιοτήτων που εντοπίζονται στη θέση Χαλάσματα Μολάων και του περιβάλλοντος χώρου τους, η Εφορεία προώθησε προς το ΚΑΣ για την κατά νόμο γνωμοδότηση, την πρόταση κήρυξης αρχαιολογικού χώρου και καθορισμού ζωνών προστασίας του, που προσδιορίζονται τοπογραφικά επί χάρτου δυνάμει συντεταγμένων.

Η θέση Χαλάσματα έχει ταυτιστεί με την αρχαία πόλη Λεύκαι που αναφέρουν οι ιστορικές πηγές (Στράβων 8.5.2, Πολύβιος 4.36,5, Τίτος Λίβιος 35.27.3). Τα ορατά κτιριακά κατάλοιπα, το αρχαίο οικοδομικό υλικό, αλλά και η αποκάλυψη ευρημάτων ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής στην περιοχή μαρτυρούν σημαντική οικιστική εγκατάσταση με συνέχεια του ιστορικού της βίου από την ύστερη αρχαιότητα

1. Βλ. αναλυτικά *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 277-279. Το Μουσείο λειτουργεί κάθε ημέρα 8.30-15.00, εκτός Τρίτης, και η είσοδος για το κοινό είναι ελεύθερη.

έως τα τέλη του 6ου αι. μ.Χ., οπότε η θέση εγκαταλείφθηκε λόγω των αβαροσλαβικών επιδρομών, που προκάλεσαν πληθυσμιακές μετακινήσεις στον ορεινό Πάρνωνα και στη γειτονική βραχονησίδα της Μονεμβασίας[2].

Στον προτεινόμενο αρχαιολογικό χώρο εντοπίζονται τα ακόλουθα μνημεία:

Παλαιοχριστιανική βασιλική εντός του αγροτεμαχίου πρώην ιδιοκτησίας Π. Κατσουρίνη[3]. Πρόκειται για πεντάκλιτη βασιλική με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά και νάρθηκα στα δυτικά. Ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το έτος 1971 αποκάλυψε μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη και ψηφιδωτό δάπεδο, που χρονολογείται στα μέσα του 6ου αιώνα. Η βασιλική απαλλοτριώθηκε το έτος 1975 και κηρύχθηκε αρχαίο μνημείο με την Υ.Α. ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Β1/Φ30/9313/247/30-5-1980 (ΦΕΚ 477/Β/9-5-1980).

Παλαιοχριστιανική βασιλική εντός του αγροτεμαχίου ιδιοκτησίας Α. Κότσαλη[4]. Πρόκειται για μονόχωρη βασιλική με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Χρονολογείται στον 6ο αιώνα.

Παλαιοχριστιανική βασιλική εντός του αγροτεμαχίου ιδιοκτησίας Σ. Πραχάλη[5]. Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Το έτος 1971 ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε στο εσωτερικό του μνημείου μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη.

Ερείπια έξι κτιρίων κοσμικού χαρακτήρα εντός του αγροτεμαχίου ιδιοκτησίας Γ. Γκοβάτσου, κληρονόμων Α. Μανίκη και Π. Σμυρναίου[6]. Χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς-παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ Π. ΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΔΗΜΗΤΣΑΝΑΣ

Λ ο ύ σ ι ο ς

Το έτος 2006 ολοκληρώθηκαν οι σχετικές διαδικασίες για τη θεσμοθέτηση ζωνών Α΄ και Β΄ προστασίας του κηρυγμένου και οριοθετημένου με την Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ30/ΧΩΡΟΙ/37261/1120/8-8-1997 (ΦΕΚ 761/Β/28-8-97) ως ενιαίου αρχαιολογικού χώρου της κοιλάδας του ποταμού Λούσιου, μετά από πρόταση της 5ης ΕΒΑ και γνωμοδότηση του ΚΑΣ.

Τα θρησκευτικά και κοσμικά μνημεία της κοιλάδας του Λούσιου έχουν ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα, που αποτελεί συνάρτηση της ιδιαιτερότητας του τοπίου. Το δομημένο περιβάλλον, άλλωστε, είναι αλληλένδετο με το φυσικό, αφού οι ιδιομορφίες του δεύτερου προσδιορίζουν το είδος της αρχιτεκτονικής που αναπτύσσεται. Πολυάριθμα θρησκευτικά μνημεία βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου (ναοί, μονές, ασκηταριά, ερημητήρια) έχουν ιδρυθεί σε απόκρημνες και δυσπρόσιτες τοποθεσίες, που τα καθιστούσαν οχυρά και αθέατα στον επιδρομέα, που αγνοούσε την ακριβή τοπογραφική τους θέση. Ήταν προσφιλής, άλλωστε, στους βυζαντινούς η επιλογή τοποθεσιών απομονωμένων για λόγους ασφαλείας σε εποχές εχθρικών και πειρατικών επιδρομών. Δεν πρέπει, επίσης, να παραγνωριστεί το γεγονός ότι τοπία που υποβάλλουν το μυστικισμό και μεταφυσικές σκέψεις, θέσεις απρόσιτες και ιδίως σπήλαια, αποτέλεσαν το ιδεώδες περιβάλλον για την ίδρυση μονών, σκητών και ερημητηρίων. Η μικρή, τέλος, απόσταση των παραπάνω μνημείων από τα νερά του Λούσιου ήταν σύμφωνη με την κυρίαρχη χριστιανική αντίληψη που θεωρούσε τις πηγές και εν γένει τα νερά, ιάματα και αγιάσματα.

Στη ζώνη Α΄ αδόμητη εντάχθηκαν τα σημαντικότερα θρησκευτικά μνημεία του Λούσιου: η μονή των Αιμυαλών, το ασκητήριο της Παναγίας της Σαβαλά, η παλαιά και η νέα μονή του Φιλοσόφου, η μονή του Τιμίου Προδρόμου, ο ναός του Αγίου Ανδρέα της Γόρτυνας, η παλαιά και η νέα μονή του Καλαμίου[7].

Εντάχθηκαν επίσης πλήθος κοσμικών κτισμάτων με εξέχουσες τις υδροκίνητες εγκαταστάσεις της προβιομηχανικής περιόδου (μύλοι, μπαρουτόμυλοι, νεροτριβές), ληνοί, γεφύρια και μονοπάτια, που συνθέτουν ένα πυκνό οδικό δίκτυο, το οποίο συνέδεε τις εγκαταστάσεις και τα μνημεία με τα γύρω χωριά και μεταξύ τους.

Η ζώνη Β΄ ειδικών χρήσεων και όρων δόμησης περιέλαβε θρησκευτικά μνημεία (Παναγία στο Λειβάδι), αλλά κυρίως πλήθος υδροκίνητων εγκαταστάσεων, που διακρίνονται: α) στις προεπαναστατικές, η κατασκευή των οποίων ανάγεται μέχρι το 16ο αιώνα (μονόχωρα κτίσματα μικρών διαστάσεων, στεγασμένα με πέτρινο θόλο), β) σε αυτές του 19ου αιώνα (μεγαλύτερων διαστάσεων κτίσματα, διώροφα με την κατοικία του μυλωνά στον όροφο και με στέγη από κεραμίδια) και γ) στις νεότερες (μικρά κτίσματα ευτελούς κατασκευής). Επίσης, και άλλα βιοτεχνικά κτίρια, όπως

2. R. Etzéoglou, Quelques aspects des agglomérations paléochrétiennes au sud-est de Laconie, *Géographie historique du monde méditerranéen*, Παρίσι 1988, σ. 101-104.

3. Ρ. Ετζέογλου, Παλαιοχριστιανική βασιλική παρά τους Μολάους, *ΑΕ* 1974, σ. 244-257, πίν. 80-88.

4. Ό.π., σ. 253-254.

5. Etzéoglou, ό.π., σ. 101-104.

6. Ετζέογλου, ό.π., σ. 254.

7. Για τα κυριότερα θρησκευτικά μνημεία της κοιλάδας του Λούσιου, βλ. Κ. Διαμαντή - Ε. Πάντου, *Τα μοναστήρια στο φαράγγι του Λούσιου ποταμού στην Αρκαδία*, Αθήνα 2006.

ληνοί αλλά και γεφύρια (Γέφυρα Μπαρμπίνη, Γέφυρα Κοντού, το μεγαλύτερο, ωραιότερο και καλύτερα διατηρημένο γεφύρι, με τρία τόξα, κ.ά.).

Την ομόφωνη γνωμοδότηση του ΚΑΣ για τη θεσμοθέτηση ζωνών Α΄ και Β΄ προστασίας του αρχαιολογικού χώρου του Λούσιου, όπως αυτή διατυπώθηκε στην αριθ. 43/6 Δεκεμβρίου 2006 Συνεδρία του, ακολούθησε η έκδοση των αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Β1/Φ50/3980/2481/11-1-2007 και ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Β1/Φ50/23588/1048/17-3-2009 σχετικών Υπουργικών Αποφάσεων, οι οποίες δημοσιεύθηκαν στα ΦΕΚ 29/ΑΑΠ/31-1-2007 και 132/ΑΑΠ/27-3-2009, αντίστοιχα.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ Π. ΔΙΑΜΑΝΤΗ - ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΝΤΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΝΑΥΠΛΙΟΥ

Ναύπλιο

Φρούριο Παλαμηδίου

Κατά το τρέχον έτος προωθήθηκε προς το ΚΑΣ για την κατά νόμο γνωμοδότηση, πρόταση της Εφορείας για την κήρυξη και οριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου του Φρουρίου του Παλαμηδίου και καθορισμό ζωνών προστασίας του, που προσδιορίζονται τοπογραφικά επί χάρτου δυνάμει συντεταγμένων.

Το Φρούριο του Παλαμηδίου είναι κηρυγμένο ως προέχον βυζαντινό μνημείο με το Β.Δ. 25-2-1922 (ΦΕΚ 28/Α/26-2-1922) και ως αρχαιολογικός χώρος και ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την Υ.Α. 11707/14-6-1966 (ΦΕΚ 429/Β/8-6-1966). Στόχος της Εφορείας είναι η θεσμική προστασία του μνημείου και του περιβάλλοντος χώρου του, ώστε να διασφαλιστεί η διατήρηση της αυθεντικότητάς του και η ανάδειξη της ιδιαίτερης μνημειακής φυσιογνωμίας του.

Ο προτεινόμενος αρχαιολογικός χώρος περιλαμβάνει τα ακόλουθα μνημεία:

1. Φρούριο του Παλαμηδίου[8]. Το σπουδαιότερο οχυρωματικό έργο που κατασκευάστηκε για την προστασία του Ναυπλίου την εποχή της Β΄ Ενετοκρατίας (1687-1715) πάνω στην κορυφή του μεγάλου πέτρινου όγκου, στα ανατολικά της πόλης του Ναυπλίου.

2. Ακροναυπλία[9]. Η μακρόστενη βραχώδης χερσόνησος που ενώνεται στα ανατολικά της μόνο με μία στενή λωρίδα γης με τον απόκρημνο λόφο του Παλαμηδίου, καθώς και με την υπόλοιπη αργολική γη. Η αρχική οχύρωση, τα πολυγωνικά τείχη, ανάγεται στα τέλη του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., ενώ η οριστική της μορφή οφείλεται στα τέλη του 12ου αι. μ.Χ.

3. Μπούρτζι[10]. Η μικρή βραχονησίδα στην είσοδο του λιμανιού του Ναυπλίου, που οχυρώθηκε από τους Ενετούς το έτος 1473.

4. Βενετσιάνικη κρήνη.

5. Ποντηκονήσι. Με κατάλοιπα ενετικών και μεταγενέστερων οχυρώσεων.

6. Λέων των Βαυαρών. Έργο του Γερμανού γλύπτη Siegel, του έτους 1838, που λαξεύθηκε στο βράχο ως Ηρώων των Βαυαρών που έχασαν τη ζωή τους στην Ελλάδα.

7. Περιοχή Λαγούμια. Μυκηναϊκό νεκροταφείο στη βόρεια πλαγιά του λόφου του Παλαμηδίου.

8. Λόφος Κουτσούρια. Με κατάλοιπα νεολιθικής και πρωτοελλαδικής εποχής.

9. Όρμος της Καραθώνας. Εντυπωσιακό τοπίο σε άμεση σχέση με το Παλαμήδι. Υπήρξε, μετά το λιμάνι του Ναυπλίου, χώρος ελλιμενισμού της αρμάδας του Morosini.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Στο νομό Λακωνίας έγιναν καθαρισμοί από την άγρια βλάστηση στους αρχαιολογικούς χώρους του Μυστρά και της Μονεμβασίας, στη βασιλική του Σωτήρος Χριστού, την επιλεγόμενη του Οσίου Νίκωνος (7ος αι.) και στα μεσαιωνικά τείχη της ακρόπολης της αρχαίας Σπάρτης και σε ανεσκαμμένα μεσοβυζαντινά μνημεία της σύγχρονης πόλης της Σπάρτης, όπως στον τρίκογχο ταφικό ναό στο οικόπεδο Θεοδοσόπουλου-Καρύδη, στην οδό Άγιδος, στο σταυροειδή ναό στο οικόπεδο Ρήγου, στην οδό Τριακοσίων, στο δημόσιο λουτρό στο οικόπεδο Δίπλα, στην οδό Τριακοσίων, και στο ελαιοτριβείο στο οικόπεδο Φιλιππόπουλου, στην αδιάνοικτη οδό Λυσσάνδρου.

8. K. Andrews, *Castles of the Morea*, Princeton, N. Jersey 1953, σ. 103-105. Δ. Ζήβας, Βενετσιάνικα κάστρα στην Ελλάδα, *Φρουριακά Χρονικά* 1 (1973), σ. 109-125. Ε. Καρποδίνη-Δημητριάδη, *Τα κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1990, σ. 52-60. Γ. Τσεκές, Κάστρο Παλαμήδι, *Ενετοί και Ιωαννίτες Ιππότες. Δίκτυα Οχυρωματικής Αρχιτεκτονικής. Πειραματική Ενέργεια, Archi-Med*, Αθήνα 2001, σ. 98-102.

9. Andrews, ό.π., σ. 92-98. Καρποδίνη-Δημητριάδη, ό.π., σ. 60-68. Τσεκές, ό.π., σ. 90-94.

10. Andrews, ό.π., σ. 99-100. Καρποδίνη-Δημητριάδη, ό.π., σ. 68-69. Τσεκές, ό.π., σ. 95-98.

Εικ. 1. Μυστράς. Ο ναός Αγίου Σπυρίδωνα πριν από τις εργασίες αποκατάστασης.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Νέος Μυστράς

Ναός Αγίου Σπυρίδωνα

Ο ναός του Αγίου Σπυρίδωνα[11] (Εικ. 1) βρίσκεται στη συνοικία Τριτσέλα και είναι μονόχωρος με δίρριχτη κεραμοσκεπή εξωτερικά και ξύλινη οροφή εσωτερικά. Ανατολικά, απολήγει σε πεντάπλευρη αψίδα. Είναι χτισμένος με αργούς λίθους και πλίνθους, ενώ η βόρεια πλευρά, όπου έχει προστεθεί στα νεότερα χρόνια πρόστεγο, είναι εξ ολοκλήρου επιχρισμένη. Στην τοιχοδομία έχουν προστεθεί μαρμάρινα spolia αρχαίων και βυζαντινών χρόνων. Σε επαφή με τη δυτική πλευρά υπάρχει πολυώροφο κωδωνοστάσιο. Στο εσωτερικό, το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο, επιχρυσωμένο, και οι δεσποτικές εικόνες του φέρουν την υπογραφή του ζωγράφου Χ.Μ. Κρήτα και τη χρονολογία 1835. Το μνημείο χρονολογείται, πιθανώς, στις αρχές του 19ου αιώνα.

Σύμφωνα με εγκεκριμένη αρχιτεκτονική μελέτη[12] και δαπάνη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου, στο ναό ξεκίνησαν εργασίες για την επισκευή και ανάδειξή του. Το έτος 2006 πραγματοποιήθηκαν εργασίες επισκευής της στέγης ως ακολούθως: Απομακρύνθηκαν τα κεραμίδια και το υπάρχον πέτσωμα και, αφού ενισχύθηκε ο ξύλινος φορέας της στέγης με ξύλα, τοποθετήθηκε νέο πέτσωμα, θερμομονωτική και υγρομονωτική μεμβράνη και έγινε επικάλυψη με κεραμίδια «βυζαντινού» τύπου.

Οι εργασίες θα συνεχιστούν το επόμενο έτος.

Χρύσαφα

Ναός Αγίου Δημητρίου

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου[13] βρίσκεται σε λόφο, στο κεντρικό συνεκτικό τμήμα του οικισμού. Ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπου του ημισύνθετου σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο ναού. Στα ανατολικά διαμορφώνονται τρεις τρίπλευρες αψίδες Ιερού. Το τύμπανο του τρούλου του είναι αρκετά ψηλό. Τα τέσσερα γωνιακά διαμερίσματα στεγάζονται με κυλινδρικούς θόλους. Στις θέσεις που η εγκάρσια καμάρα του σταυρού συναντά το βόρειο και το νότιο τοίχο, σχηματίζονται τυφλά αψιδώματα. Ο νάρθηκας χωρίζεται σε τρία καμαροσκέπαστα κλίτη με δύο τόξα, τα οποία εδράζονται σε παραστάδες που διαμορφώνονται στον ανατολικό και το δυτικό τοίχο του. Η αρχική είσοδος του ναού βρισκόταν στη δυτική πλευρά. Το 19ο αιώνα φράχθηκε με τοιχοποιία και στη θέση της προσκολλήθηκε το χωνευτήρι. Πιθανώς, την ίδια εποχή διαμορφώθηκαν τρία ανοίγματα εισόδου στη νότια πλευρά του ναού: ένα στο νάρθηκα, ένα

11. *ΑΔ* 36 (1981): Χρονικά, σ. 138. Κ. Διαμαντή, Βυζαντινά γλυπτά σε εκκλησίες του Νέου Μυστρά, *ΛακΣπουδ* 11 (1992), σ. 246-247 και 264-265.

12. Η μελέτη συντάχθηκε από τον αρχιτέκτονα μηχανικό Γ. Γιαξόγλου.

13. Μ. Χρυσουλάκη-Σπανού - Μ. Καρυώτου, Ο ναός του Αγίου Δημητρίου στην Χρύσαφα Λακωνίας, *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, τ. 2, Αθήνα 1982, σ. 287-298.

στον κυρίως ναό και ένα στο Ιερό. Ιδιαίτερη επιμέλεια παρουσιάζουν στη σύνθεσή τους η νότια και η ανατολική όψη του μνημείου, καθώς και μεμονωμένα στοιχεία του (τρούλος κτλ.). Συγκεκριμένα: Συνεχής οδοντωτή ταινία περιτρέχει την επίστεψη των τοιχοποιιών, ενώ διπλή οδοντωτή ταινία το οκταγωνικό τύμπανο του τρούλου, ο οποίος είναι χτισμένος με πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής, σπάνια μορφή δόμησης των ναών της τουρκοκρατίας. Το τύμπανο του τρούλου περιτρέχει και δεύτερη οδοντωτή ταινία στο ύψος του ανωφλίου των παραθύρων του, το οποίο διαμορφώνεται σε τόξα διπλής καμπυλότητας. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα ανοίγματα της ανατολικής όψης.

Εξωτερικά στη νότια πλευρά, αξονικά στη νότια κεραία του σταυρού, προστέθηκε το 1876 μαρμάρινο τριμερές κωδωνοστάσιο. Στη βόρεια πλευρά του αύλειου χώρου του ναού βρίσκεται ψηλός αναλημματικός τοίχος, ενώ τις υπόλοιπες πλευρές περιβάλλει λιθόκτιστος μανδρότοιχος με σιδερένια κιγκλιδώματα. Ένα ακόμη λιθόκτιστο κωδωνοστάσιο με λίθινη κλίμακα (παλαιότερο του μαρμάρινου, χωρίς σαφή χρονολόγηση), έχει ενσωματωθεί στο νότιο περίβολο του ναού ανατολικά και σε επαφή με την αυλόπορτα.

Εσωτερικά, στον κυρίως ναό και το νάρθηκα διατηρείται πλούσιος τοιχογραφικός διάκοσμος, που είχε πληγεί από πυρκαγιά στο παρελθόν και στη συνέχεια δέχθηκε κακότεχνες επεμβάσεις. Η οικοδόμηση και η αγιογράφηση του κυρίως ναού θα μπορούσαν να χρονολογηθούν με επιφύλαξη στο α΄ τέταρτο του 17ου αιώνα, ενώ οι τοιχογραφίες του νάρθηκα, σύμφωνα με τη γραπτή επιγραφή που βρίσκεται πάνω από τη φραγμένη δυτική θύρα του, χρονολογούνται στο 1641[14].

Το 2006 ξεκίνησαν εργασίες[15] για την επισκευή και συντήρηση του ναού. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν εργασίες επισκευής της στέγης, ως ακολούθως: Απομακρύνθηκαν τα κεραμίδια και το μπετόν που είχε χρησιμοποιηθεί ως υπόστρωμα. Σε θέσεις όπου αυτό ήταν δύσκολο να απομακρυνθεί – δεδομένου ότι με την αποκόλλησή του απομακρύνονταν και θολίτες – διατηρήθηκε κατά τμήματα. Απομακρύνθηκαν όλα τα φερτά υλικά και έγινε σχολαστικός καθαρισμός των υλικών πλήρωσης, όπου αυτό ήταν δυνατόν. Αρμολογήθηκαν τα εξωρράχια των θόλων στα σημεία που ήταν αποσαθρωμένα τα κονιάματά τους και στη συνέχεια κατασκευάστηκε στρώση από τσιμεντοκονία πάχ. 3 εκ. με ταυτόχρονη τοποθέτηση οπλισμού από υαλόπλεγμα. Πληρώθηκαν τα κενά των θόλων και έγινε διαμόρφωση των κλίσεων με περλιτόδεμα. Κατά τη διάρκεια των εργασιών δεν αποκαλύφθηκαν στοιχεία της αρχικής κεράμωσης, λόγω της χρήσης μπετόν, που είχε χρησιμοποιηθεί ως υπόστρωμα και το οποίο είχε εξαλείψει οποιαδήποτε προγενέστερα ίχνη. Το μπετόν, που δεν ήταν εμφανές στις όψεις, ήταν προϊόν εργασιών που είχαν πραγματοποιηθεί στο παρελθόν (1956) από την Αρχαιολογική Υπηρεσία[16]. Η κάλυψη της στέγης έγινε με νέα κοίλα κεραμίδια, «βυζαντινού τύπου», βιομηχανοποιημένα, που τοποθετήθηκαν με χρήση συνδετικού κονιάματος.

Τέλος, στο εσωτερικό του ναού τοποθετήθηκαν ανοξείδωτοι ελκυστήρες στη θέση των παλαιών, που είχαν καταστραφεί από πυρκαγιά.

Βασσαράς

Ναός Αγίου Γεωργίου

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου[17] καταλαμβάνει πλάτωμα στο βόρειο συνεκτικό τμήμα του οικισμού του Βασσαρά, ο οποίος εκτείνεται σε λόφο του ορεινού όγκου του Πάρνωνα, σε απόσταση 25 χλμ. βορειοανατολικά της Σπάρτης. Τυπολογικά, ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του ημισύνθετου τετρακιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο ναού, με τριάψιδο Ιερό Βήμα. Στη βορειοδυτική γωνία του έχει ενσωματωθεί κωδωνοστάσιο.

Ο κυρίως ναός έχει εξωτερικές διαστάσεις 20,70×13,30 μ. περίπου και έχει βαριές αναλογίες. Η κεντρική αψίδα είναι πεντάπλευρη, ενώ αυτές των παραβημάτων τρίπλευρες. Τα κατώτερα τμήματα εδράζονται σε ημικυκλικές βάσεις. Ο ναός στο κεντρικό τμήμα του καλύπτεται με τέσσερις ημικυλινδρικές καμάρες, οι οποίες διατάσσονται σταυροειδώς και υποβαστάζουν τον τρούλο. Τέσσερις ογκώδεις κίονες αποτελούν τα στηρίγματα των καμαρών, οι οποίες στη συνάντησή τους δημιουργούν σφαιρικά τρίγωνα, και του τρούλου. Εσωτερικά το τύμπανο του τρούλου είναι κυλινδρικό και εξωτερικά δωδεκάπλευρο, με τέσσερα μόνον παράθυρα στις κατευθύνσεις του ορίζοντα. Τα πλάγια διαμερίσματα στεγάζονται με ημικυλινδρικές καμάρες που στηρίζονται σε ημικυκλικά τόξα, τα οποία εδράζονται σε πεσσούς και κίονες. Στο δυτικό τμήμα του ναού αρχικά υπήρχε γυναικωνίτης, ο οποίος κατεδαφίστηκε σε νεότερους χρόνους. Η ύπαρξη του γυναικωνίτη τεκμηριώνεται

14. Το 2006 συνεχίστηκαν και οι εργασίες συντήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου του ναού, βλ. παρακάτω.

15. Σύμφωνα με τεχνική έκθεση που εκπονήθηκε από την Ευ. Χριστακάκου και εγκρίθηκε από το Τμήμα Μελετών Βυζαντινών Μνημείων της ΔΑΒΜΜ με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/2781/103/24-3-2006 απόφασή της. Τη δαπάνη των εργασιών ανέλαβε το εκκλησιαστικό συμβούλιο του ναού.

16. Βλ. σχετικά Α. Ορλάνδος, Αι δαπάναις της Αρχαιολογικής Εταιρείας εκτελεσθείσαι εργασίαι αναστήλωσης αρχαίων και ιστορικών μνημείων, *ΠΑΕ* 1956, σ. 272. Ο ίδιος, Αναστηλώσεις και στερεώσεις μνημείων, *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας* 1956, σ. 137. Ν. Δρανδάκης, *ΑΔ* 16 (1960), σ. 106.

17. Για το ναό, βλ. Κ. Διαμαντή, *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 164.

από άνοιγμα κοντά στη νοτιοδυτική γωνία, την ύπαρξη φραγμάτων των ανοιγμάτων στις δύο στάθμες του κωδωνοστασίου και τον πρόχειρο τρόπο διαμόρφωσης του εσωτερικού σε αυτήν τη θέση. Ο φωτισμός του μνημείου επιτυγχάνεται μέσω πολλών τοξωτών ανοιγμάτων, μεγάλων διαστάσεων. Η είσοδος στο ναό γίνεται από τη θύρα στη νότια πλευρά, η οποία έχει μνημειακή διαμόρφωση. Στη δυτική πλευρά υπάρχει μία ακόμη θύρα, επάνω από την οποία σχηματίζεται μεγάλων διαστάσεων τοξωτό άνοιγμα. Αριστερά της εισόδου υπάρχει εντοιχισμένη αφιερωματική επιγραφή με τη χρονολογία ανέγερσής του (1823). Σύμφωνα με φωτογραφικά στοιχεία, τα αρχικά παράθυρα θα πρέπει να ήταν δίλοβα. Επιπλέον, η θέση των ανοιγμάτων δεν παρουσιάζει κανονικότητα, καθώς αυτά παρεκκλίνουν από τους άξονες συμμετρίας.

Εντύπωση προκαλεί ο εσωτερικός διάκοσμος του ναού, ο οποίος ακολουθεί νεοκλασικά πρότυπα. Η στεφάνη της βάσης και το τύμπανο του τρούλου φέρουν κοιλόκυρτα κυμάτια απλής μορφής. Γύψινα κυμάτια πλαισιώνουν τα τόξα των καμαρών, που επάνω από τους κίονες σχηματίζουν ψευδοπαραστάδες με επίκρανα. Ο ναός είναι τοιχογραφημένος στα ψηλότερα τμήματα: στις καμάρες, τον τρούλο και τα τύμπανα των τόξων. Οι τοιχογραφίες αποτελούν έργο του γνωστού στην περιοχή ζωγράφου Ευ. Μαυρικάκη και χρονολογούνται στο έτος 1957.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ξυλόγλυπτο και χρυσωμένο τέμπλο, που καλύπτει όλο το εύρος του ναού και ακολουθεί την τυπική τριμερή καθ' ύψος διάταξη των μεταβυζαντινών χρόνων. Τη βάση του απαρτίζουν θωράκια με γραπτές παραστάσεις μεταβυζαντινών χρόνων. Ακολουθούν η ζώνη με τις δεσποτικές εικόνες, που διαχωρίζονται μεταξύ τους με ανάγλυφους κιονίσκους, και ο θριγκός, ο οποίος εξέχει προς τον κυρίως ναό.

Το δάπεδο του ναού είναι επιστρωμένο με απλές πλάκες μαρμάρου υπόλευκου χρώματος, διαστ. 0,50×0,50 μ. περίπου, οι οποίες διατάσσονται σε κάνναβο, ορθοκανονικό, με εξαίρεση τις ζώνες που ενώνουν τους πεσσούς και τους κίονες, όπου η διάταξη είναι διαγώνια. Το δάπεδο τέμνεται από ζώνες φαιού μαρμάρου και στο κέντρο του σχηματίζεται παράσταση δικέφαλου αετού.

Το κωδωνοστάσιο του ναού έχει σχεδόν τετράγωνη κάτοψη και τοίχους μεγάλου πάχους, οι οποίοι μειώνονται εξωτερικά προς τα πάνω, δημιουργώντας μια ελαφρά πυραμιδοειδή μορφή. Εσωτερικά δημιουργείται ένας αντίστοιχος κόλουρος κώνος. Διαιρείται σε τέσσερα τμήματα, εκ των οποίων τα πρώτα τρία είναι λιθόκτιστα και διατρυπώνται από τοξωτά ανοίγματα, σήμερα φραγμένα. Ο φέρων σκελετός της ανώτερης τέταρτης στάθμης του κωδωνοστασίου (πεσσοί στέγης) είναι κατασκευασμένος από οπλισμένο σκυρόδεμα, με χαράξεις που μιμούνται γωνιόλιθους, με εξαίρεση τα τόξα των δίλοβων ανοιγμάτων, τα οποία σχηματίζονται από συμπαγείς κεραμικές πλίνθους. Οι πεσσοί και τα τόξα φέρουν τετράρριχτη στέγη.

Η κατακόρυφη επικοινωνία των τριών πρώτων επιπέδων επιτυγχάνεται με ελικοειδή λιθόκτιστη κλίμακα, που αποτελείται από ολόσωμες βαθμίδες τοποθετημένες εκφορικά και λαξευμένες με μεγάλη επιμέλεια. Η επικοινωνία του τρίτου με το πρώτο επίπεδο γίνεται μέσω απότομης νεωτερικής μεταλλικής κλίμακας.

Οι τοιχοποιίες του ναού έχουν πάχος που κυμαίνεται από 1,10 έως 1,20 μ. και είναι κατασκευασμένες από αργολιθοδομή. Ιδιαίτερα επιμελημένες είναι οι ημικυκλικές βάσεις των αψίδων, οι οποίες διαχωρίζονται από το ανώτερο πολυγωνικό τμήμα του με έξεργο κορδόνι, σχηματισμένο από λαξευμένους πωρόλιθους. Ιδιαίτερα επιμελημένη είναι η εσωτερική παρειά της τοιχοποιίας του κωδωνοστασίου και διακρίνονται τα κατασκευαστικά στοιχεία της αρχικής οικοδόμησης.

Σε νεότερη οικοδομική φάση ο ναός επιχρίσθηκε με τριπτά επιχρίσματα, με παράλληλες οριζόντιες σκωτίες. Στα μονόλοβα ημικυκλικά ανοίγματα διαμορφώθηκαν πλαίσια από τραβηχτό επίχρισμα και ολόσωμα μαρμάρινα στοιχεία. Οι στέγες επιστρώθηκαν με πλάκες από μπετόν, οι οποίες απολήγουν σε προεξέχοντα γείσα με τριπλό κυμάτιο. Επίσης, συμπληρώθηκε η τελευταία στάθμη του κωδωνοστασίου που καθαιρέθηκε λόγω κατάρρευσης.

Η νότια θύρα πλαισιώνεται από διπλές μαρμάρινες παραστάδες, το ένα ζεύγος απολήγει σε επίκρανα που επιστέφονται από μαρμάρινο αέτωμα, ενώ στο χαμηλότερο ζεύγος εδράζεται το μαρμάρινο ανώφλι και πάνω από αυτό διαμορφώνεται ο μαρμάρινος ημικυκλικός φεγγίτης. Η δυτική θύρα, επίσης, πλαισιώνεται από παραστάδες που απολήγουν σε μαρμάρινα επίκρανα, που φέρουν το οριζόντιο ανώφλι της θύρας. Πάνω από αυτό διακρίνονται ίχνη ανακουφιστικού τόξου.

Ο ναός παρουσίαζε φθορές στις στέγες του, στα κονιάματα των τοιχοποιιών κτλ., αλλά και μεγάλη αισθητική αλλοίωση λόγω των νεωτερικών κακότεχνων επεμβάσεων. Το έτος 2006 πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασής του[18] ως ακολούθως: Απομακρύνθηκαν τα θραυσμένα κεραμίδια από τη στέγη του ναού και πραγματοποιήθηκαν διερευνητικές τομές σε θέσεις των νεωτερικών πλακών, προκειμένου να διερευνηθεί η ύπαρξη τυχόν αρχικής κεράμωσης. Σε αρχικές τομές που πραγματοποιήθηκαν το 2005 φαινόταν ότι δεν ήταν δυνατόν να απομακρυνθεί το μπε-

18. Η μελέτη αποκατάστασης συντάχθηκε από την υπογράφουσα και εγκρίθηκε με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/45260/2058/14-1-2004 Υπουργική Απόφαση. Τη δαπάνη του έργου ανέλαβε το εκκλησιαστικό συμβούλιο του Αγίου Γεωργίου. Επιβλέπων μηχανικός του έργου ήταν ο πολιτικός μηχανικός Κ. Μουτσόπουλος.

τόν. Στη συνέχεια, και όταν απομακρύνθηκαν στο σύνολό τους τα κεραμίδια από το κεντρικό τμήμα της ανατολικής κεραίας του σταυρού, διαπιστώθηκε ότι η επιφάνεια της πλάκας ήταν σε πολλές θέσεις ρηγματωμένη και για το λόγο αυτό αποφασίστηκε η πλήρης απομάκρυνσή της. Η κοπή της έγινε τμηματικά με χρήση τροχού. Αποκόπηκαν, επίσης, τα γείσα από μπετόν στις απολήξεις των τοιχοποιιών. Απομακρύνθηκαν τα φερτά υλικά πλήρωσης των θόλων. Κατά την απομάκρυνσή τους διαπιστώθηκε ότι η πλάκα είχε τοποθετηθεί σε μικρές θολωτές κατασκευές, οι οποίες στηρίζονταν πρόχειρα σε ξύλινα στοιχεία. Οι κατασκευές αυτές είχαν εν μέρει καταρρεύσει και δεν ήταν δυνατόν να διατηρηθούν, οπότε και καθαιρέθηκαν. Η θολοδομία δεν φάνηκε διαταραγμένη και δεν εμφανίστηκαν ρηγματώσεις. Στη συνέχεια, έγινε καθαρισμός και εξυγίανση των εξωρραχίων και των απολήξεων των τοιχοποιιών και αρμολογήθηκαν οι αρμοί ανάμεσα στους θολίτες. Ακολούθησε η πλήρωση των κατασκευαστικών κενών των θόλων με περλιτόδεμα για τη διαμόρφωση των κλίσεων. Επίσης, έγινε διάστρωση από ασβεστοτσιμεντοκονίαμα πλ. 2-3 εκ., ινοοπλισμένου με υαλόπλεγμα. Οι στέγες, τέλος, επικαλύφθηκαν με κοίλα κεραμίδια «βυζαντινού τύπου», ημικολυμβητά.

Καθαιρέθηκαν συνολικά τα νεωτερικά αποσαθρωμένα επιχρίσματα των όψεων. Δεν κατέστη δυνατόν να διατηρηθούν τυχόν αρχικά κονιάματα, παρά μόνο σε ορισμένες θέσεις, δεδομένου ότι αυτά είχαν εντελώς αποσαθρωθεί λόγω της υγρασίας, αλλά και της κακότεχνης νεωτερικής επίχρισης των όψεων. Μετά την καθαίρεση των επιχρισμάτων στις όψεις του μνημείου, διαπιστώθηκε ότι οι τοιχοποιίες του ναού είναι κατασκευασμένες από αργολιθοδομή με χρήση λαξευμένων λίθων στις γωνίες. Η ημικυκλική βάση της αψίδας είναι επίσης κατασκευασμένη από αργολιθοδομή, ενώ το άνω τρίπλευρο τμήμα από πωρόλιθο, με παρεμβολή πλίνθων σε οριζόντιες και κατακόρυφες ζώνες. Από πωρόλιθο είναι κατασκευασμένος και ο τρούλος του μνημείου, χωρίς την επιμέλεια της τοιχοποιίας των αψίδων, που υποδηλώνει, πιθανώς, την άτεχνη κατασκευή. Φέρει εξέχον γείσο από πωρόλιθο, ενώ συνεχής κεραμική ταινία σε μορφή ζιγκ-ζαγκ περιτρέχει τον τρούλο κάτω από το γείσο. Παρόμοια διαμόρφωση εντοπίζεται σε γείσο στην απόληξη τοιχοποιιών γειτονικού σπιτιού. Η τοιχοποιία του κωδωνοστασίου αποτελείται από ορθογώνιους λίθους, οι οποίοι διατάσσονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να σχηματίζονται ισόδομες στρώσεις. Τα πλαίσια των ανοιγμάτων που έφεραν κορνίζες από τραβηχτό επίχρισμα αποκαλύφθηκε ότι είναι κατασκευασμένα με κεραμικές πλίνθους, όχι ιδιαίτερα επιμελώς τοποθετημένες. Στη βόρεια τοιχοποιία, επίσης, αποκαλύφθηκε φραγμένο άνοιγμα στη θέση όπου αρχικά υπήρχε γυναικωνίτης. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν με την αρμολόγηση των όψεων του ναού.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΝΤΟΥΒΗ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Άστρος

Μονή Παλαιοπαναγιάς

Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών στερέωσης και αποκατάστασης του Καθολικού[19] και της βόρειας και δυτικής πτέρυγας των κελλιών της μονής[20], ξεκίνησαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης της νότιας πτέρυγας των κελλιών με χρηματοδότηση από το Γ΄ ΚΠΣ, φορέα υλοποίησης την Ιερά Μητρόπολη Μαντινείας και Κυνουρίας και την εποπτεία της Εφορείας (Εικ. 2, 3). Σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη, πραγματοποιήθηκαν εργασίες ως ακολούθως: Καθαιρέθηκαν τα νεωτερικά εσωτερικά και εξωτερικά επιχρίσματα και αρμολογήματα και, αφού καθαρίστηκε η τοιχοποιία, έγινε πλήρωση των ρωγμών με λιθοσυρραφή και ενέματα, όπου απαιτήθηκε, και κατασκευάστηκαν νέα αρμολογήματα με ισχυρή ασβεστοτσιμεντοκονία και με φυσικοχημικά και μηχανικά χαρακτηριστικά συμβατά με τα υπάρχοντα. Ανακατασκευάστηκαν τα ξύλινα ανώφλια των θυρών και των παραθύρων για την άρση της επικινδυνότητας της τοιχοποιίας στα συγκεκριμένα σημεία. Έγινε εξυγίανση των εξωρραχίων των θόλων του ισογείου με αφαίρεση των επιχώσεων, αρμολόγημα των επιφανειών και πλήρωση των κενών με περλιτόδεμα. Ανακατασκευάστηκε η ξύλινη στέγη και στερεώθηκε σε αφανές σενάζ από μπετόν στην απόληξη των τοιχοποιιών. Η προέκτασή της στο χαγιάτι στηρίχθηκε σε ξύλινα υποστυλώματα και έγινε επικεράμωση με τη χρήση παλαιών κεραμιδιών. Ανακατασκευάστηκαν στην αρχική τους μορφή οι ξύλινες οροφές από σανίδες πλ. 0,15 μ., με αρμοκάλυπτρα και περιμετρικό γείσο, και έγιναν νέες εσωτερικές διαρρυθμίσεις για τη διαμόρφωση των κελλιών. Ανακατασκευάστηκαν τα ξύλινα μεσοπατώματα από ξυλεία ίδιων διαστάσεων με τα υπάρχοντα. Αντικαταστάθηκαν τα ξύλινα κουφώματα με νέα, ίδιου τύπου με τα παλαιά. Κατασκευάστηκαν νέες Η/Μ εγκαταστάσεις (υδραυλικές, αποχετευτικές, θέρμανσης, ηλεκτρικές και πυρασφάλειας). Απομακρύνθηκε η τσιμεντένια επίστρωση του δαπέδου του αύλειου χώρου και έγινε νέα επίστρωση με ακανόνιστες λίθινες πλάκες της περιοχής. Κοντά στη δυτική πλευρά του Καθολικού αποκαλύφθηκε το αρχικό δάπεδο, αποτελούμενο από spolia αρχαίων, ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, που καλύπτουν μια επιφάνεια διαστ. 8,70×5,50 μ., το οποίο συντηρήθηκε (Εικ. 4). Καθαιρέθηκαν τα νεωτερικά επιχρίσματα από την κρήνη στο

19. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 195 και 55 (2000): Χρονικά, σ. 247.
20. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 247.

Εικ. 2. Άστρος Αρκαδίας. Μονή Παλαιοπαναγιάς. Η νότια πτέρυγα των κελλιών κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης.

Εικ. 3. Άστρος Αρκαδίας. Μονή Παλαιοπαναγιάς. Η νότια πτέρυγα των κελλιών μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

Εικ. 4. Άστρος Αρκαδίας. Μονή Παλαιοπαναγιάς. Το αρχικό δάπεδο που αποκαλύφθηκε κοντά στη δυτική πλευρά του Καθολικού.

βορειοανατολικό τμήμα του κτιρίου και επισκευάστηκε η λίθινη τοιχοδομία της. Επίσης, συμπληρώθηκε και επισκευάστηκε η μικρή λιθόκτιστη κλίμακα που οδηγεί στο ισόγειο των κελλιών. Κατασκευάστηκαν δύο αναλημματικά τοιχία στα πρανή, στο νότιο και το βόρειο άκρο του κτιριακού συγκροτήματος για τη συγκράτηση κατολισθήσεων, καθώς και υπόσκαφοι χώροι υγιεινής για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών της μονής στο απώτατο δυτικό άκρο του πρανούς.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ Π. ΔΙΑΜΑΝΤΗ

Περδικόβρυση Κυνουρίας

Μονή Τιμίου Προδρόμου

Η μονή[21] βρίσκεται 900 μ. νότια-νοτιοανατολικά του χωριού Περδικόβρυση, σε ιδιαίτερα δύσβατη και απόκρημνη θέση, μέσα σε κοιλότητα ασβεστολιθικού κρημνίσματος. Η είσοδος στο μοναστηριακό συγκρότημα γίνεται από ΝΔ., μέσα από διώροφο κτίσμα («πύργος») με διαβατικό. Το συγκρότημα αποτελείται από πτέρυγες κελλιών σε τετράπλευρη διάταξη, ενώ στο νοτιοδυτικό τμήμα του προσκολλάται διώροφο κτίσμα. Το Καθολικό είναι τοποθετημένο στη νοτιοανατολική γωνία, μέσα σε σπηλαιώδη κοιλότητα, όπου υπάρχει επίσης στέρνα συλλογής υδάτων που ρέουν από το φυσικό βράχο. Ο ναός, που έχει δεχθεί κατά περιόδους νεωτερικές επεμβάσεις από μπετόν, παρουσιάζει ιδιομορφία στην κάτοψη τόσο λόγω της προσαρμογής του στο φυσικό βράχο όσο και λόγω των μετασκευών: έχει σχήμα ανεστραμμένου Γ και είναι προσανατολισμένος προς ΝΑ., διατηρώντας τμήμα μόνον από την αρχική κόγχη και την κόγχη της πρόθεσης με τοιχογραφίες του 18ου αιώνα. Πάνω από τη νότια είσοδό του βρίσκεται εντοιχισμένη κτητορική επιγραφή, του έτους 1126[22]. Ο χώρος του Ιερού Βήματος στεγάζεται με ημικυλινδρική καμάρα και ο κυρίως ναός με τρούλο. Όσον αφορά στις πτέρυγες των κελλιών, η ανατολική και η νότια αποτελούνται από τρεις στάθμες (η τρίτη συνιστά μεταγενέστερη προσθήκη) και η βόρεια και η δυτική από δύο. Σε κελλί του δεύτερου ορόφου της νότιας πτέρυγας εγχάρακτη μικρογράμματη επιγραφή φέρει τη χρονολογία 1704, η οποία αποτελεί και terminus ante quem για την ίδρυση της μονής. Σε διάφορα σημεία του συγκροτήματος βρίσκονται εντοιχισμένα μαρμάρινα spolia αρχαίων και, κυρίως, βυζαντινών χρόνων.

Οι μεταγενέστερες επεμβάσεις από μπετόν έχουν αλλοιώσει την παραδοσιακή αρχιτεκτονική και τον αρχικό χα-

21. Ν. Αντωνακάτου - Τ. Μαύρος, *Ελληνικά μοναστήρια. Πελοπόννησος. Μονές Αρκαδίας*, τ. Β΄, Αθήνα 1979, σ. 328-333.

22. Η χρονολογία δεν τεκμηριώνεται από γραπτές πηγές.

Εικ. 5. Περδικόβρυση Αρκαδίας. Μονή Τιμίου Προδρόμου. Γενική άποψη πριν από τις εργασίες αποκατάστασης.

ρακτήρα του μνημειακού συνόλου. Τα περισσότερα από τα κελλιά βρίσκονται σε κακή κατάσταση διατήρησης (Εικ. 5). Την εφετινή χρονιά ξεκίνησε η πρώτη φάση εκτέλεσης εργασιών αποκατάστασης, σύμφωνα με τη σχετική εγκεκριμένη μελέτη[23]. Το έργο, ενταγμένο στο Γ΄ ΚΠΣ, υλοποιείται από την Τεχνική Υπηρεσία της Ιεράς Μητροπόλεως Μαντινείας και Κυνουρίας, με την εποπτεία της Εφορείας. Στην πρώτη φάση αντιμετωπίστηκαν οι ανάγκες διαβίωσης της μοναστικής κοινότητας με ανακαίνιση-αποκατάσταση τμήματος των κελλιών και απομάκρυνση των εμφανών κατασκευών από οπλισμένο σκυρόδεμα (στη βόρεια και τη δυτική πτέρυγα και στον πύργο εισόδου) (Εικ. 6). Σε δεύτερη φάση θα πραγματοποιηθούν εργασίες στα υπόλοιπα κτίσματα (στην ανατολική και τη νότια πτέρυγα) και στο Καθολικό, για τη συνολική αποκατάσταση του συγκροτήματος.

Αναλυτικά: Στον πύργο της εισόδου, στο διώροφο κτίριο στα νοτιοδυτικά και στη βόρεια πτέρυγα αφαιρέθηκαν τα κεραμίδια, απομακρύνθηκαν οι ολοσχερώς κατεστραμμένοι ξύλινοι σκελετοί των στεγών και αντικαταστάθηκαν με νέους (με πέτσωμα και ασφαλτόπανο). Σύμφωνα με τα αρ-

Εικ. 6. Περδικόβρυση Αρκαδίας. Μονή Τιμίου Προδρόμου. Εργασίες αποκατάστασης των κελλιών.

23. Υπουργική Απόφαση έγκρισης αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/5139 4/2365π.ε./18-01-2002. Τη μελέτη συνέταξε ο αρχιτέκτων μηχανικός Σ. Αλεξιάδης με δαπάνη της μονής.

χικά στοιχεία που αποκαλύφθηκαν, οι στέγες κατασκευάστηκαν εξ ολοκλήρου ξύλινες και η έδρασή τους δεν έγινε σε περιμετρική ζώνη από μπετόν, όπως προέβλεπε η απόφαση, αλλά σε ξύλινους στρωτήρες. Τέλος, επικαλύφθηκαν με κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Επίσης, αφαιρέθηκαν τα παλαιά φθαρμένα ξύλινα κουφώματα, καθαιρέθηκαν τα ασβεστώματα από τους περιμετρικούς λίθινους τοίχους και πραγματοποιήθηκαν αρμολογήματα, ενώ, όπου ήταν δυνατόν, διατηρήθηκαν τα αρχικά κονιάματα.

Στον πύργο της εισόδου, στην ανώτερη στάθμη, καθαιρέθηκαν οι εσωτερικοί τοίχοι και διανοίχθηκε ο χώρος της εισόδου. Αφαιρέθηκαν τα παλαιά φθαρμένα ξύλινα στοιχεία του εξώστη, ενώ αποξηλώθηκε και η επίστρωση του δαπέδου του από μπετόν. Διατηρήθηκε το τζάκι που εντοπίστηκε στον ανατολικό τοίχο, καθώς και τα αρχικά μορφολογικά στοιχεία των τοιχοποιιών, με αποτέλεσμα να τροποποιηθεί το κτιριολογικό περίγραμμα, που προέβλεπε σε αυτήν τη θέση χώρο υγιεινής (WC).

Στο νοτιοδυτικό κτίσμα καθαιρέθηκε ο εσωτερικός χώρος της στάθμης του ισογείου, αποξηλώθηκαν τα τμήματα του δαπέδου και ο εξώστης, που είχαν κατασκευαστεί από μπετόν, ενώ απομακρύνθηκαν και οι επιχώσεις που έφρασσαν την πρόσβαση στο υπόγειο.

Στη βόρεια πτέρυγα έγινε καθαρισμός των χώρων της πρώτης στάθμης (ισόγειο), καθαιρέθηκαν οι εσωτερικές διαιρέσεις, οπότε και αποκαλύφθηκε ο θόλος στέγασης της πρώτης στάθμης, και διανοίχθηκε το υπάρχον τοξωτό άνοιγμα από το χώρο της αυλής. Στη δεύτερη στάθμη καθαιρέθηκαν οι εσωτερικοί τοίχοι, αποξηλώθηκε το δάπεδο από μπετόν και καθαιρέθηκε ο εξώστης του διώροφου ξύλινου χαγιατιού (προς την αυλή), καθώς και ο εξώστης από μπετόν στη δυτική πλευρά. Τέλος, αφαιρέθηκε η σιδερένια κλίμακα πρόσβασης στο νότιο τμήμα της πρώτης στάθμης από την αυλή.

Όσον αφορά στο κτίριο της δυτικής πτέρυγας, η εγκεκριμένη μελέτη προέβλεπε την καθαίρεση των χώρων της ανώτερης στάθμης (ισόγειο), για να επεκταθεί ο χώρος της αυλής, και τη διάνοιξη των υπαρχόντων παραθύρων στην εξωτερική λιθοδομή, θεωρώντας την πτέρυγα μεταγενέστερη κατασκευή. Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι το κτίριο διατηρεί στοιχεία της αρχικής του μορφής, τα οποία δεν ήταν ορατά κατά το χρονικό διάστημα σύνταξης και έγκρισης της μελέτης αποκατάστασης[24]. Συγκεκριμένα, στη βόρεια όψη του υπογείου διατηρούνται πολεμοθυρίδες, δηλωτικές του φρουριακού χαρακτήρα της κατασκευής, ενώ στην αντίστοιχη όψη του ισογείου είναι ορατή η αρχική τοξωτή μορφή ορισμένων ανοιγμάτων. Επίσης, διασώζονται οι γενέσεις των θόλων στέγασης του ισογείου και στο βόρειο και το νότιο τμήμα του διατηρούνται τα αρχικά δάπεδα, που ήταν καλυμμένα με μαλτεζόπλακες. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα ανωτέρω στοιχεία και προκειμένου να διατηρηθεί η αρχική μορφή του κτίσματος και ο φρουριακός του χαρακτήρας, κατόπιν συνεννόησης με την επιβλέπουσα Τεχνική Υπηρεσία, αφαιρέθηκε η πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα που στέγαζε το κτίριο, καθαιρέθηκαν τα ασβεστώματα από τους περιμετρικούς τοίχους, αφαιρέθηκαν τα παλαιά φθαρμένα ξύλινα κουφώματα, ενώ έγινε καθαίρεση και των εσωτερικών διαιρέσεων στην ανώτερη στάθμη, καθώς και ενός μέρους των τοίχων στην πλευρά της αυλής, και προτάθηκαν τα ακόλουθα: Να μην καθαιρεθούν στο σύνολό τους οι περιμετρικοί τοίχοι του ισογείου στο επίπεδο της αυλής, αλλά το κτίριο να αποκατασταθεί με βάση τα αποκαλυφθέντα αρχικά στοιχεία και να καλυφθεί με κεραμοσκεπή, όπως ήταν η αρχική του μορφή κάλυψης. Μετά την αποκατάστασή του, και με βάση τις ανάγκες της μοναστικής κοινότητας, λαμβάνοντας υπ' όψιν τόσο τις κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής (δριμείς χειμώνες) όσο και το σκεπτικό της μελέτης αποκατάστασης (διεύρυνση του χώρου της αυλής για διευκόλυνση της κίνησης των προσκυνητών), το κτίριο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως χώρος υποδοχής-παραμονής των προσκυνητών, με τις αναγκαίες για το σκοπό αυτό επεμβάσεις.

Τέλος, πραγματοποιήθηκαν και οι ακόλουθες εργασίες εκτός της εγκεκριμένης μελέτης, καθώς υπαγορεύθηκαν από τις ανάγκες της πορείας του έργου: Απομακρύνθηκαν τα απορρίμματα και οι νεωτερικές πληρώσεις από ξερολιθιά και μπετόν της τοξοστοιχίας στην κατώτερη στάθμη της ανατολικής πτέρυγας, στο επίπεδο της αυλής, προκειμένου να αναδειχθεί η αρχική της μορφή, σύμφωνα με τα σωζόμενα στοιχεία. Στο σημείο συναρμογής της δυτικής πτέρυγας με το νοτιοδυτικό κτίσμα καθαιρέθηκαν οι νεωτερικοί φούρνοι, προκειμένου να διερευνηθεί ο χώρος. Δεδομένου ότι μετά τη διενέργεια ανασκαφής δεν προέκυψαν αρχικά στοιχεία και ο χώρος στη στάθμη του υπογείου παρέμενε ανεκμετάλλευτος, αποφασίστηκε να λειτουργήσει ως χώρος επικοινωνίας των εν λόγω κτιρίων στη στάθμη του υπογείου με αναστρέψιμο τρόπο. Τέλος, εργασίες πραγματοποιήθηκαν και στη νότια πτέρυγα, καθώς, δεδομένης της εγκατάλειψης, της πτώσης βράχων και των δυσμενών καιρικών συνθηκών που επικρατούν στην περιοχή, τμήματα της πτέρυγας στην ανώτερη στάθμη είχαν ολοσχερώς καταρρεύσει και είχε καταστραφεί μεγάλο τμήμα της στέγης. Προκειμένου να προστατευθεί το κτίριο, αφού πρώτα απομακρύνθηκαν όλα τα προϊόντα κατάρρευσης και επιχώσεων, πραγματοποιήθηκαν εργασίες ανακατασκευής των τμημάτων των τοιχοποιιών που είχαν καταρρεύσει, ώστε οι τοιχοποιίες να

24. Η αρχική αυτή μορφή του κτιρίου έχει αποτυπωθεί και σε σχέδιο της μονής, του έτους 1939. Βλ. P.N. Djelepy, *L'architecture populaire en Grèce*, Παρίσι 1939, α/α 38.

ανακτήσουν την αρχική φέρουσα ικανότητά τους, και κατασκευάστηκε νέα ξύλινη στέγη, ώστε να αποφευχθεί περαιτέρω καταστροφή του κτιρίου.

Οι εργασίες στη μονή θα συνεχιστούν και το επόμενο έτος.

Καλτεζές

Μονή Αγίου Νικολάου

Η μονή[25] βρίσκεται 2,5 χλμ. νοτιοδυτικά των Καλτεζών. Σύμφωνα με τις γραπτές πηγές, καθώς και με τις εντοιχισμένες στο μοναστηριακό συγκρότημα επιγραφές, η ίδρυσή του ανάγεται στον πρώιμο 18ο αιώνα (1719). Σε ένα από τα κελλιά συνήλθε η πρώτη συνέλευση της Παμπελοποννησιακής Γερουσίας στις 26-5-1821. Η μονή κάηκε από τον Ιμπραήμ το 1825. Επανιδρύθηκε οριστικά το 1921, οπότε και άρχισε η εκτεταμένη ανοικοδόμησή της.

Το συγκρότημα έχει φρουριακό χαρακτήρα. Οι πτέρυγες των κελλιών διατάσσονται σε σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου, το οποίο κλείνει στα ανατολικά με ψηλό μανδρότοιχο. Το Καθολικό βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του τραπεζίου. Πρόκειται για σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με οκτάπλευρο τρούλο και δύο μικρότερους τρούλους στα παραβήματα. Ανατολικά απολήγει σε τρεις ημιεξαγωνικές αψίδες. Στη δυτική πλευρά είναι ενσωματωμένο νεωτερικό κωδωνοστάσιο με αετωματική απόληξη. Στη νότια και τη δυτική πλευρά ανοίγονται τοξωτές θύρες, επάνω από τις οποίες βρίσκονται ημικυκλικές κόγχες με σύγχρονες τοιχογραφίες των αγίων Δημητρίου και Νικολάου αντίστοιχα. Ο ναός έχει δεχθεί σοβαρές επεμβάσεις από μπετόν στο εσωτερικό, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν ανεξέλεγκτα πριν από μία δεκαπενταετία και έχουν αλλοιώσει σε μεγάλο βαθμό την αρχική αρχιτεκτονική του τυπολογία. Εσωτερικά, έχει αγιογραφηθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος του από τη μοναχή Ειρήνη Κυριαζή τη δεκαετία του 1970.

Οι πτέρυγες των κελλιών δεν έχουν οικοδομηθεί την ίδια εποχή, όπως προκύπτει από τα επί μέρους κατασκευαστικά τους στοιχεία. Στην πρώτη κτιριακή φάση ανήκει το δυτικό τμήμα της νότιας πτέρυγας και στη δεύτερη η δυτική πτέρυγα, η οποία είναι διώροφη και θολοσκέπαστη. Στην τρίτη, πιθανώς, κτιριακή φάση επεκτάθηκε η νότια πτέρυγα προς Α. και προστέθηκε σε επαφή με αυτήν το τμήμα της ανατολικής πτέρυγας, όπου και το διαβατικό εισόδου στη μονή. Ο όροφος του υπόλοιπου τμήματος της νότιας και της ανατολικής πτέρυγας δεν διασώζει θολωτή στέγαση, αλλά καλύπτεται με ξύλινες στέγες. Ο εξωτερικός τοίχος της ανατολικής πτέρυγας διασώζει ίχνη από καταχύστρα πάνω από τη θύρα του διαβατικού και μικρή πολεμίστρα στο ισόγειο. Στον όροφο της πτέρυγας αυτής υπήρχαν αρχικά (σύμφωνα με παλιά φωτογραφία) δύο θυρίδες, οι οποίες σε μεταγενέστερες φάσεις διευρύνθηκαν και μετατράπηκαν σε θύρα και παράθυρο. Η βόρεια πτέρυγα είναι διώροφη, αποτελούμενη από θολοσκέπαστο ισόγειο καθ' όλο το μήκος της και τμήμα ορόφου καλυπτόμενο με ξύλινη στέγη, το οποίο κατασκευάστηκε μετά την πυρκαγιά του 1825, όπως διακρίνεται και από τα ίχνη της στην υπάρχουσα λιθοδομή. Το ισόγειο της βόρειας πτέρυγας πιθανώς να κατασκευάστηκε την ίδια εποχή με τη δυτική πτέρυγα, λαμβάνοντας υπ' όψιν την οργανική της σύνδεση με αυτήν και τη μορφή της τοιχοποιίας της. Ο λιθόκτιστος μανδρότοιχος που οριοθετεί το κτιριακό συγκρότημα στα ανατολικά, σύμφωνα με παλιότερη φωτογραφία, είχε ακανόνιστο τελείωμα στην απόληξή του, γεγονός που υποδηλώνει ότι το ύψος του ήταν μεγαλύτερο από το σημερινό. Μετά την πυρπόλησή της από τον Ιμπραήμ, η μονή δέχθηκε πολλαπλές μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις κυρίως στις αρχές του 20ού αιώνα, οι οποίες αλλοίωσαν σε μεγάλο βαθμό την αρχική της μορφή. Επίσης πρόσφατα, η αλόγιστη χρήση μπετόν, η εν γένει επισκευή της μονής με νεοκλασικίζοντα στοιχεία και η κατασκευή κακότεχνων προσθηκών κατέστρεψαν τα περισσότερα αυθεντικά μορφολογικά, αρχιτεκτονικά και κατασκευαστικά στοιχεία της.

Για τη στερέωση και αποκατάσταση του συνόλου του μοναστηριακού συγκροτήματος και την εξυπηρέτηση των υπαρχουσών και των προβλεπόμενων μελλοντικών λειτουργικών αναγκών της μοναστικής κοινότητας, έχει εγκριθεί η σχετική προμελέτη[26].

Την εφετινή χρονιά ξεκίνησαν εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης στη βόρεια πτέρυγα των κελλιών της μονής, με βάση τη σχετική εγκεκριμένη οριστική μελέτη εφαρμογής[27]. Το έργο, ενταγμένο στο Γ΄ ΚΠΣ, υλοποιείται από την Τεχνική Υπηρεσία της Ιεράς Μητροπόλεως Μαντινείας και Κυνουρίας, με την εποπτεία της Εφορείας.

Αναλυτικά: Διενεργήθηκαν διερευνητικές τομές τόσο εξωτερικά όσο και στο εσωτερικό της πτέρυγας, για τυχόν εντοπισμό αρχικών στοιχείων δαπέδων, οι οποίες όμως δεν απέδωσαν σχετικά ευρήματα. Αφαιρέθηκε το νεότερο δάπεδο από μπετόν και πραγματοποιήθηκε καταβίβαση της στάθμης (με εκσκαφικές εργασίες) νότια της πτέρυγας, προκειμένου να ενοποιηθούν οι διαφορετικές στάθμες του

25. Αντωνακάτου - Μαύρος, ό.π., σ. 84-89.

26. Υπουργική Απόφαση έγκρισης αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/17499/764/27-6-2002. Την προμελέτη συνέταξε η αρχιτέκτων μηχανικός Ε. Δεληνικόλα.

27. Υπουργική Απόφαση έγκρισης αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/23020/1030/16-9-2003. Τη μελέτη συνέταξαν η αρχιτέκτων μηχανικός Ε. Δεληνικόλα και η πολιτικός μηχανικός Κ. Αθανασιάδου.

αύλειου χώρου και να διευκολυνθεί η κυκλοφορία στο χώρο. Καταβίβαση της στάθμης έγινε και στο εσωτερικό της πτέρυγας. Επίσης, απομακρύνθηκαν η ξύλινη στέγη και οι πληρώσεις των λεκανών των θόλων, καθώς και τα μεταλλικά και από αλουμίνιο κουφώματα. Στο κελλί της βορειοδυτικής γωνίας καταργήθηκε το δώμα από σκυρόδεμα, η σκάλα ανόδου και το κουβούκλιο, καθώς και το σχεδόν ετοιμόρροπο αλεξικέραυνο. Επίσης, διερευνητικές τομές πραγματοποιήθηκαν και για τον εντοπισμό αρχικών κονιαμάτων (επιχρισμάτων-αρμολογημάτων), οι οποίες απέδωσαν λίγα στοιχεία. Όλα τα αρχικά στοιχεία που αποκαλύφθηκαν στο εσωτερικό (πολεμοθυρίδες, κόγχες, ερμάρια) έχουν διατηρηθεί.

Κατά την καθαίρεση των νεωτερικών, αντιαισθητικών, ισόγειων ετοιμόρροπων κτισμάτων από μπετόν στα ανατολικά αποκαλύφθηκε αρχικό τοξωτό άνοιγμα στο μέσον περίπου της ανατολικής πλευράς της βόρειας πτέρυγας, που αποφασίστηκε να διατηρηθεί (σημειώνεται ότι στο ισόγειο δεν σώζεται κανένα άλλο αυθεντικό άνοιγμα). Επίσης, κατά τη διάρκεια των εργασιών παρατηρήθηκε ότι η πτέρυγα αυτή διασώζει αρχικά στοιχεία μόνο στο σημείο συναρμογής της με τη δυτική.

Ακόμη, ξεκίνησε η ανοικοδόμηση της πτέρυγας στο ανατολικό τμήμα και η ανακατασκευή ημιυπαίθριου χώρου με εναλλασσόμενη πεσσοστοιχία και ορθογώνια ανοίγματα στη νότια πλευρά της. Έγινε εκσκαφή για το φρεάτιο του ανελκυστήρα και ξεκίνησε κατασκευή σκελετού για την τοποθέτηση του ανελκυστήρα και του εσωτερικού κλιμακοστασίου. Η πλάκα από μπετόν του μεσοπατώματος έχει παραμείνει προς το παρόν, αλλά θα αντικατασταθεί με άλλη που θα εδράζεται σε μεταλλικά στοιχεία.

Τέλος, πραγματοποιήθηκαν προκαταρκτικές εργασίες τοποθέτησης των ηλεκτρομηχανολογικών εγκαταστάσεων, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη[28].

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Π. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΝΤΟΥΒΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Στον τομέα της συντήρησης έργων τέχνης πραγματοποιήθηκαν τη χρονιά αυτή από τα ειδικευμένα συνεργεία συντήρησης της Εφορείας εργασίες σε σημαντικό αριθμό μνημείων του νομού Λακωνίας. Στα δύο εργαστήρια συντήρησης στον αρχαιολογικό χώρο του Μυστρά συντηρήθηκαν εικόνες, γλυπτά, κεραμικά και αντικείμενα μικροτεχνίας.

Εικ. 7. Μυστράς. Εργαστήριο συντήρησης εικόνων. Εικόνα της Παναγίας Γλυκοφιλούσας από το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Πολύδροσο, μετά τις εργασίες συντήρησης.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Μυστράς

Εργαστήριο Συντήρησης Εικόνων

Κατά τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου συντηρήθηκαν τα ακόλουθα κειμήλια μεταβυζαντινών χρόνων[29] (αναφέρονται συνοπτικά): 1) η αγία Κυριακή (διαστ. 0,45×0,33×0,03 μ.) και δίζωνη εικόνα (διαστ. 0,41×0,32×0,025 μ.) από το ναό του Αγίου Γεωργίου στον Νέο Μυστρά, 2) ο άγιος Δημήτριος (διαστ. 1,02×0,725×0,028 μ.) από τη μονή των Αγίων Τεσσαράκοντα Χρυσάφων, 3) η Παναγία Γλυκοφιλούσα (διαστ. 1,01×0,695×0,04 μ.) (Εικ. 7), ο Χριστός Παντοκράτωρ (1,02×0,695×0,04 μ.) (Εικ. 8), ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 1×0,70×0,045 μ.) και οι Ταξιάρχες (διαστ. 1,01×0,69×0,04 μ.) από το ναό της Κοίμησης Θεοτόκου στο Πολύδροσο, 4) δίζωνη εικόνα (διαστ. 0,36×0,24×0,02 μ.) από το ναό του Αγίου Δημητρίου στον Λεήμονα, 5) δίζωνη εικόνα (διαστ. 0,50×0,38×0,02 μ.), οι Ταξιάρχες (διαστ. 0,38×0,31×0,02 μ.) και ο άγιος Γεώργιος (διαστ. 0,57×0,40×0,025 μ.) από το ναό των Ταξιαρχών

28. Υπουργική Απόφαση έγκρισης αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/54211 π.ε./2613π.ε./11-2-2004. Η μελέτη συντάχθηκε από τον ηλεκτρολόγο μηχανικό Φ. Καρδαρά.

29. Η συντήρηση πραγματοποιήθηκε από τους μόνιμους συντηρητές Θ. Βαχαβιώλο και Π. Τότση.

Εικ. 8. Μυστράς. Εργαστήριο συντήρησης εικόνων. Εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα από το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Πολύδροσο, μετά τις εργασίες συντήρησης.

στον Λεήμονα, 6) σταυρός τέμπλου (διαστ. 0,72×0,66×0,03 μ.) από το ναό του Αγίου Νικολάου στον Λεήμονα, 7) η Παναγία η Καταφυγιώτισσα (διαστ. 0,92×0,56×0,035 μ.) από τη μονή της Θεοτόκου Καταφυγιώτισσας στα Ανώγεια.

Επίσης, ολοκληρώθηκε η συντήρηση εικόνων μεταβυζαντινών χρόνων, που είχαν μεταφερθεί στο Εργαστήριο από τους νομούς Αρκαδίας και Αργολίδας τα προηγούμενα έτη. Πρόκειται για τις ακόλουθες εικόνες: 1) ο άγιος Ελευθέριος (διαστ. 1,30×0,91×0,025 μ.) και η αγία Αικατερίνη (διαστ. 1,30×0,91×0,025 μ.) από το ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στο Άργος, 2) ο άγιος Παντελεήμονας (διαστ. 0,82×0,58×0,035 μ.) από το ναό του Αγίου Παντελεήμονα στη Στεμνίτσα Αρκαδίας.

Εργαστήριο Συντήρησης Μικροτεχνίας

1. Συντηρήθηκαν ευρήματα από ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν σε οικόπεδα στη Σπάρτη[30]. Ειδικότερα, σε 12 νομίσματα, ένα μολυβδόβουλλο και ένα σταυρόλειψανοθήκη έγιναν μηχανικοί καθαρισμοί με νυστέρι στο στερεομικροσκόπιο για την αφαίρεση μεταλλικών οξειδίων και προστασία με βερνίκι Incralac 5% σε τολουόλη.

2. Σε έξι εντοιχισμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη στη δυτική και τη νότια όψη του νάρθηκα του Αγίου Δημητρίου στον αρχαιολογικό χώρο του Μυστρά (επίθημα, θωράκιο, τρεις πεσσίσκοι, μία κτητορική ενεπίγραφη πλάκα) και σε δύο μεμονωμένα μαρμάρινα γλυπτά (επίθημα αμφικιονίσκου, θωράκιο) πραγματοποιήθηκαν μηχανικοί καθαρισμοί με νυστέρι, μικρά καλέμια, συσκευή υπερήχων και μικροδονητή χειρός για την αφαίρεση των κονιαμάτων και κρούστας αλάτων. Σε τέσσερα θραύσματα του εντοιχισμένου θωρακίου στη δυτική όψη του ναού του Αγίου Δημητρίου χρησιμοποιήθηκε ασβεστοκονίαμα για την αποκατάσταση των σαθρών αρμών και βιοκτόνο Metatine για την αφαίρεση αποικιών μικροοργανισμών.

Στο πλαίσιο της σύνταξης μελέτης συντήρησης του δαπέδου του ναού του Αγίου Δημητρίου, πραγματοποιήθηκε δείγμα συντήρησης και αποκατάστασης σε τμήμα μαρμαροθετήματος που βρίσκεται ανάμεσα στο τέμπλο και τον πρώτο κίονα της νότιας κιονοστοιχίας.

Γ ε ρ ά κ ι

Ναός Ζωοδόχου Πηγής[31]

Στο βυζαντινό ναό της Ζωοδόχου Πηγής στο Κάστρο, που διασώζει ενδιαφέροντα τοιχογραφικό διάκοσμο του α΄ μισού του 15ου αιώνα (1431)[32], συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες του βόρειου τοίχου, που παρουσίαζε προβλήματα λόγω της εισερχόμενης υγρασίας. Αντικαταστάθηκαν τα παλαιά διογκωμένα κονιάματα με νέα, στερεώθηκαν τα αποκολλημένα στρώματα και συμπληρώθηκαν τα κενά του υποστρώματος με εμποτισμό ενέματος. Στερεώθηκαν οι απολεπισμένες περιοχές της ζωγραφικής επιφάνειας και έγινε καθαρισμός της. Η συντήρηση ολοκληρώθηκε με την αισθητική αποκατάσταση των τοιχογραφιών.

Χ ρ ύ σ α φ α

Ναός Αγίου Δημητρίου[33]

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης του τοιχογραφικού διακόσμου του ναού, που μπορούν να χρονολογηθούν στο 17ο αιώνα. Τη χρονιά αυτή έγιναν εργασίες στις τοιχογραφίες της δυτικής καμάρας, όπου σώζονται σε κακή κατά-

30. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από τους συντηρητές Α. Καλού και Ν. Γιάννε.

31. *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 122.

32. Τζ.Στ. Παπαγεωργίου, *Τοιχογραφίες του 15ου αιώνα στο Κάστρο Γερακίου Λακωνίας. Ένα ζωγραφικό εργαστήριο της όψιμης παλαιολόγειας περιόδου στους ναούς της Ζωοδόχου Πηγής, των Ταξιαρχών, του Προφήτη Ηλία και της Αγίας Παρασκευής* (αδημοσίευτη διδ. διατριβή), ΕΚΠΑ - Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας, Αθήνα 2007.

33. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 288-289.

Εικ. 9. Αναβρυτή Λακωνίας. Ναός Αγίων Νικολάου και Δημητρίου. Τοιχογραφίες μετά τις εργασίες συντήρησης.

σταση διατήρησης παραστάσεις από τα Πάθη και μαρτύρια αγίων. Έγιναν καθαρισμοί από την αιθάλη, συγκρατήσεις του υποστρώματος των τοιχογραφιών, στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας και αισθητική παρουσίαση.

Αναβρυτή

Ναός Αγίων Νικολάου και Δημητρίου[34]

Επαναλήφθηκαν οι εργασίες στον τοιχογραφικό διάκοσμο του ναού, που είναι έργο του ζωγράφου Δημητρίου Κακαβά από το Ναύπλιο, του έτους 1625. Στη βόρεια καμάρα απομακρύνθηκαν οι μεταγενέστερες επιζωγραφήσεις που καλύπτουν τμήματα του διακόσμου του ναού. Αποκαλύφθηκαν σκηνές από τον Ακάθιστο Ύμνο, τα θαύματα και τις παραβολές του Χριστού (Εικ. 9). Πραγματοποιήθηκαν συγκρατήσεις του υποστρώματος των τοιχογραφιών που αποκαλύφθηκαν, στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας και αισθητική παρουσίαση. Οι εργασίες θα συνεχιστούν.

Παλαιοπαναγιά

Μονή Παναγίας Ελεούσας Κούμπαρη[35]

Η μονή, διαλελυμένη σήμερα, βρίσκεται στις νότιες υπώρειες του Ταϋγέτου. Αποτελείται από το Καθολικό, μία πτέρυγα κελλιών, διάσπαρτα ερείπια κτιρίων και τον περίβολο με έντονο οχυρωματικό χαρακτήρα.

Το Καθολικό ανήκει στον τύπο του μονόχωρου καμαροσκέπαστου ναού. Στα ανατολικά και τα νότια ενσωματώνεται σε φυσικό βράχο. Η τοιχοποιία του είναι αργολιθοδομή, επιχρισμένη στη βόρεια και τη δυτική πλευρά.

Στο εσωτερικό διασώζει ενδιαφέροντα τοιχογραφικό διάκοσμο, που σύμφωνα με τη γραπτή κτητορική επιγραφή που βρίσκεται πάνω από τη βόρεια θύρα εισόδου, χρονολογείται στο 1602 και έχει αποδοθεί στο εργαστήριο των αδελφών Μόσχων από το Ναύπλιο. Οι παραστάσεις οριοθετούνται από ερυθρές διαχωριστικές ταινίες, που διατάσσονται σε επάλληλες ζώνες, σύμφωνα με συνήθεια της υστεροβυζαντινής ζωγραφικής που ακολουθείται και στη μεταβυζαντινή ζωγραφική.

Οι τοιχογραφίες παρουσιάζουν φθορές λόγω εισροής υγρασίας στο εσωτερικό του μνημείου, με αποτέλεσμα αποφλοιώσεις και κονιοποιήσεις της ζωγραφικής επιφάνειας, καθώς και κρυστάλλωση αλάτων. Επιπλέον, μεταγενέστερες επιζωγραφήσεις έχουν καλύψει τμήματα του διακόσμου.

Οι εργασίες ξεκίνησαν από το δυτικό τοίχο του ναού, όπου εικονίζεται η παράσταση της Σταύρωσης, ολόσωμοι μετωπικοί άγιοι και στηθάρια αγίων, καθώς και από τμήμα της καμάρας, όπου εικονίζονται ολόσωμοι προφήτες (Εικ. 10). Έγιναν συγκρατήσεις του υποστρώματος, στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας και καθαρισμοί από τα άλατα. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν με την αισθητική αποκατάσταση.

34. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 289.

35. Τ. Γριτσόπουλος, Μονή Κούμπαρη, *ΛακΣπουδ* Α΄ (1972), σ. 174-192. Ν.Β. Δρανδάκης, Χριστιανικαι Επιγραφαί Λακωνικής, *ΑΕ* 1967, σ. 143-144, πίν. 19γ, 20α.

Εικ. 10. Παλαιοπαναγιά Λακωνίας. Μονή Παναγίας Ελεούσας Κούμπαρη. Τοιχογραφίες μετά τις εργασίες συντήρησης.

Ξηροκάμπι

Μονή Ζερμπίτσας[36]

Η μονή, αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου, βρίσκεται στα όρια του Δήμου Φάριδος, σε απόσταση 20 χλμ. περίπου από την πόλη της Σπάρτης, και αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μοναστηριακά συγκροτήματα της Λακωνίας, με έντονη πνευματική ακτινοβολία.

Το Καθολικό ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του σύνθετου τετρακιόνιου, σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο ναού, αθωνικού τύπου. Το κεντρικό τετράγωνο καλύπτεται από τρούλο και οι τέσσερις κεραίες του σταυρού με καμάρες.

Οι πτέρυγες της μονής περιβάλλουν το Καθολικό κατά το πρότυπο των μοναστηριακών συγκροτημάτων της μεταβυζαντινής περιόδου και διατάσσονται σε τραπεζοειδές σχήμα.

Στο εσωτερικό του το Καθολικό είναι κατάγραφο από τοιχογραφίες. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή πάνω από τη δυτική θύρα που οδηγεί από τον κυρίως ναό στο νάρθηκα, ο ναός *ἀνηγέρθη ἐκ βάθρου γῆς* το έτος 1639 και *ἀνιστορήθη καὶ ἐκαλλωπίσθη ἡγουμενεύοντος τοῦ πανοσιοτάτου... κὺρ Παρθενίου...* το έτος 1669, δαπάνη του *κυρίου Ἐμμανουήλ...* από την Κωνσταντινούπολη.

Οι τοιχογραφίες του Καθολικού έχουν αποδοθεί σε κύκλο μαθητών του ζωγράφου Δημητρίου Κακαβά, που δραστηριοποιείται και σε άλλα μνημεία της περιοχής, μετά το θάνατο του ζωγράφου. Το εικονογραφικό πρόγραμμα συγκροτείται κατά τα πρότυπα της μεταβυζαντινής ζωγραφικής και περιλαμβάνει πληθώρα απεικονίσεων μεμονωμένων αγίων, ολόσωμων ή σε προτομή, καθώς επίσης και πολυάριθμες παραστάσεις από διαφορετικούς κύκλους.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος παρουσιάζει τμηματικά αποκολλήσεις από το υπόστρωμα, επικαθήσεις από σκόνη, αιθάλη, οξειδωμένα βερνίκια και χρωματικές απολεπίσεις. Στο πλαίσιο παλαιότερων εργασιών αποκατάστασης του τρούλου του ναού, έγιναν και εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών στη θέση αυτή[37].

Οι εργασίες την εφετινή χρονιά ξεκίνησαν από τη δυτική καμάρα, όπου εικονίζονται σκηνές από τα Πάθη, η μεγαλειώδης παράσταση της Σταύρωσης, τα Εωθινά, οίκοι του Ακαθίστου, μαρτύρια αγίων και η κτητορική επιγραφή (Εικ. 11). Έγιναν στερεώσεις του υποστρώματος και της ζωγραφικής επιφάνειας, καθαρισμοί και αισθητική αποκατάσταση. Οι εργασίες θα συνεχιστούν.

36. Αρχιμ. Θ.Ν. Σιμόπουλος, *Η Ιερά Μονή Ζερμπίτσης. Ανέκδοτα περί αυτής έγγραφα-κειμήλια*, Εν Αθήναις 1966. Α. Ανδρουλιδάκη, Μονή Ζερμπίτσας, *Πελοποννησιακά* ΙΕ΄ (1982-1984), σ. 161-183, πίν. ΙΑ΄-ΙΗ΄. Δ.Γ. Κατσαφάνας, *Ζερμπίτσα. Το ιερόν και σεβάσμιον μοναστήριον*, Αθήνα 1990. Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, *Η ελλαδική ναοδομία κατά τον 12ο αιώνα*, Αθήνα 2002, σ. 149. Για τις εργασίες στερέωσης και στεγανοποίησης, που πραγματοποιήθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες στο Καθολικό, βλ. *ΑΔ* 33 (1978): Χρονικά, σ. 104· 37 (1982): Χρονικά, σ. 124· 38 (1983): Χρονικά, σ. 101.

37. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ.124, 127.

Εικ. 11. Ξηροκάμπι Λακωνίας. Μονή Ζερμπίτσας. Τοιχογραφίες μετά τις εργασίες συντήρησης.

Καλλονή

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου[38]

Ο ναός βρίσκεται στο κέντρο του οικισμού και ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του σύνθετου τετρακιόνιου, σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο, αθωνικού τύπου. Στην ανατολική πλευρά απολήγει σε τρεις ημιεξαγωνικές αψίδες Ιερού και στα δυτικά σε νάρθηκα. Η πρόσβαση στο ναό επιτυγχάνεται με δύο θύρες, στη δυτική και τη νότια πλευρά. Στη νοτιοδυτική γωνία έχει προσαρτηθεί στους νεότερους χρόνους πυργόσχημο κωδωνοστάσιο.

Η ανέγερση του ναού, σύμφωνα με γραπτή κτητορική επιγραφή που σώζεται στο δυτικό τοίχο του νοτιοδυτικού διαμερίσματος του σταυρικού τετραγώνου, έγινε το 1739, οι τοιχογραφίες δε είναι έργο του ζωγράφου Ιωάννη Πεδιώτη από την Καρύταινα και του «αυταδέλφου» του Μιχαλάκη.

Η ζωγραφική επιφάνεια παρουσιάζει αποκολλήσεις του υποστρώματος, κρυσταλλοποιημένα άλατα, καθώς και επικαθήσεις σκόνης και αιθάλης.

Οι εργασίες επικεντρώθηκαν στη βόρεια καμάρα, όπου σώζονται παραστάσεις από το χριστολογικό κύκλο. Πραγματοποιήθηκαν συγκρατήσεις του υποστρώματος και στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας, καθαρισμοί και αισθητική αποκατάσταση.

38. Δρανδάκης, ό.π., σ. 164-167, πίν. 26, 27α.

Μεγάλη Βρύση

Θέση Ρεματιανή. Μονή Κοίμησης Θεοτόκου[39]

Το Καθολικό της διαλελυμένης σήμερα μονής διασώζει στο εσωτερικό τοιχογραφίες δύο φάσεων. Η πρώτη χρονολογείται στους βυζαντινούς χρόνους και εντοπίζεται στο χώρο του Ιερού και στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού. Η δεύτερη καλύπτει τον υπόλοιπο ναό και μπορεί να χρονολογηθεί στο 17ο αιώνα.

Στο ναό έχουν πραγματοποιηθεί κατά το παρελθόν εργασίες σωστικής φύσεως[40]. Την εφετινή χρονιά οι εργασίες επικεντρώθηκαν στον τρούλο του ναού, όπου οι τοιχογραφίες παρουσίαζαν αποκολλήσεις, τόσο στο υπόστρωμα όσο και στη ζωγραφική επιφάνεια, κρυσταλλοποιημένα άλατα και επικαθήσεις σκόνης και αιθάλης.

Έγινε συγκράτηση του υποστρώματος και στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας, καθαρισμοί και αισθητική παρουσίαση.

39. Τ.Αθ. Γριτσόπουλος, Ζωγράφοι της παραδόσεως στην Τουρκοκρατία, *Πρακτικά του Έκτακτου Πνευματικού Συμποσίου (Σπάρτη-Μυστράς 27-29 Μαΐου 1988), Από την φωτεινή κληρονομιά του Μυστρά στην Τουρκοκρατία*, Πελοποννησιακά, Παράρτημα 16, Αθήναι 1990, σ. 111.

40. *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ.125.

Τέρια

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου[41]

Ο ναός ανήκει στον τύπο του μονόχωρου καμαροσκέπαστου. Ανατολικά απολήγει σε ημικυκλική αψίδα Ιερού Βήματος. Στο εσωτερικό ο ναός διασώζει τοιχογραφίες σε δύο στρώματα, από τα οποία το πρώτο χρονολογείται στο 12ο-13ο αιώνα και το δεύτερο στους μεταβυζαντινούς χρόνους. Στη βόρεια πλευρά του ναού και σε χαμηλότερο επίπεδο έχει προσκολληθεί ο μονόχωρος ναός της Αγίας Άννας, με τοιχογραφίες δύο επίσης εποχών (12ου-13ου αι. και μεταβυζαντινών χρόνων).

Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης του ναού, ξεκίνησαν την εφετινή χρονιά οι εργασίες αποκάλυψης και συντήρησης των τοιχογραφιών, που είχαν καλυφθεί στο μεγαλύτερο μέρος τους από επάλληλα στρώματα ασβέστη. Στο δυτικό τοίχο αποκαλύφθηκαν η παράσταση του Ελκόμενου Χριστού, τμήμα της Σταύρωσης, στο βόρειο τμήμα της παράστασης της Κοίμησης της Θεοτόκου, ενώ στο νότιο μορφές στρατιωτικών αγίων αποσπασματικά σωζόμενες. Συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες στο δυτικό τοίχο με στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας, καθαρισμούς και αισθητική παρουσίαση. Οι διερευνητικές τομές στους πλευρικούς τοίχους του ναού της Αγίας Άννας δεν αποκάλυψαν τοιχογραφίες.

Μονεμβασία

Ναός Παναγίας Μυρτιδιώτισσας[42]

Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης τμημάτων του ξυλόγλυπτου τέμπλου του ναού της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας. Στερεώθηκε η ζωγραφική επιφάνεια, έγινε εμποτισμός-στερέωση των σαθρών τμημάτων ξύλου με paraloid και επάλειψή του με προστατευτικό βερνίκι. Οι εργασίες θα ολοκληρωθούν με την αισθητική αποκατάσταση του τέμπλου το επόμενο έτος, ενώ η επανατοποθέτησή του στο ναό θα γίνει μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης του μνημείου.

ΔΑΝΑΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ

41. Ν.Β. Δρανδάκης κ.ά., Έρευνα στην Επίδαυρο Λιμηρά, *ΠΑΕ* 1982, σ. 386-391. A.G. Kalligas *et al.*, A Church with a Roman Inscription in Tairia, Monemvasia, *BSA* 97 (2002), σ. 469-490.

42. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 290).

ΚΗΡΥΞΕΙΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΜΥΣΤΡΑ

Τρύπη

Θέση Σταυρός. Ναός Αγίου Γεωργίου

Βρίσκεται στην κορυφή κατάφυτου υψώματος με θέα το λόφο του βυζαντινού Μυστρά και την κοιλάδα του Ευρώτα. Είναι μονόχωρος ναός με δίρριχτη κεραμοσκεπή και μικρή ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Έχει υποστεί καθολική ανακαίνιση το έτος 1953, σύμφωνα με επιγραφή. Σε επαφή με τη δυτική πλευρά του έχει προστεθεί κτίσμα, πιθανόν κελλί. Στα νοτιοδυτικά του αύλειου χώρου του σώζονται κτιριακά κατάλοιπα κελλιών, καθώς και λιθόκτιστο κωδωνοστάσιο μεταβυζαντινών χρόνων. Στο εσωτερικό του ναού, στην αψίδα του Ιερού Βήματος διατηρούνται τοιχογραφίες σε δύο στρώματα, βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων. Μία νεότερη τοιχογραφία με την παράσταση του αγίου Χαραλάμπους σώζεται στο νοτιοδυτικό τοίχο του κυρίως ναού.

Γεφύρι στον ποταμό Κνακίωνα

Σε γραφικό κατάφυτο τοπίο του αρχαίου ποταμού Κνακίωνα, κοντά στην Τρύπη, σώζεται πέτρινο γεφύρι, μονότοξο, με ημικυκλικό τόξο κατασκευασμένο από λαξευτούς θολίτες (Εικ. 12). Με ιδιαίτερη επιμέλεια έχουν φτιαχτεί τα καμαρολίθια τοποθετημένα σε στρώσεις επάνω σε ισχυρό συνδετικό κονίαμα. Ο διάδρομος διάβασης, καλντεριμωτός και στενός, διαγράφει καμπυλωτή τροχιά διατρέχοντας όλο το μήκος του γεφυριού. Η αρχιτεκτονική και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του το εντάσσουν χρονολογικά στην εποχή της τουρκοκρατίας.

ΔΗΜΟΣ ΒΟΙΩΝ

Κάτω Καστανιά

Θέση Κρανί. Ναός Αγίας Αικατερίνης

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός μικρών διαστάσεων με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά και μεταγενέστερη προέκταση στα δυτικά. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας σώζεται παράσταση της Δέησης, που χρονολογείται στους παλαιολόγειους χρόνους. Στον περιβάλλοντα χώρο του ναού εντοπίζονται ερείπια κτιρίων.

Εικ. 12. Τρύπη Λακωνίας. Γεφύρι στον ποταμό Κνακίωνα.

ΔΗΜΟΣ ΑΣΩΠΟΥ

Παπαδιάνικα

Θέση Χαβαλάς. Ναός Αϊ-Στράτηγου

Ερειπωμένος δίκογχος ναός μικρών διαστάσεων. Διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις. Στο εσωτερικό του σώζονται υπολείμματα τοιχογραφιών, που χρονολογούνται στους υστεροβυζαντινούς χρόνους.

ΔΗΜΟΣ ΝΙΑΤΩΝ

Κρεμαστή

Θέση Πανωλάμπι. Ναός Αγίου Ιωάννη

Ερειπωμένος ναός μικρών διαστάσεων με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Η επιμελημένη, χωρίς συνδετικό κονίαμα λιθοδομή του θυμίζει τα βυζαντινά ξερολιθικά κτίσματα της Μάνης.

ΔΗΜΟΣ ΜΟΛΑΩΝ

Μολάοι

Θέση Ζούγκρι. Ναός Αγίων Θεοδώρων

Μονόχωρος ναός με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά και δίρριχτη μεταγενέστερη στέγη. Ανάγεται χρονολογικά στους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Συκιά

Θέση Μπέτσι. Ναός Αγίου Ιωάννη

Ερειπωμένος μονόχωρος ναός με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Ανάγεται χρονολογικά στους υστεροβυζαντινούς χρόνους.

ΔΗΜΟΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ

Βελιές

Θέση Πλατόρι. Ναός Αγίου Ευστρατίου

Ερειπωμένος μονόχωρος ναός με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά και τυφλά αψιδώματα στις μακρές πλευρές. Ανάγεται χρονολογικά στους υστεροβυζαντινούς χρόνους.

ΔΗΜΟΣ ΓΥΘΕΙΟΥ

Δροσοπηγή (Τσεροβά)

Παλαιά Τσεροβά

Ερειπωμένος οικισμός στην ενδοχώρα της Μάνης, δυτικά του χωριού Δροσοπηγή και απέναντι από το λόφο της Παλαιάς Καρυούπολης (Εικ. 13). Καταλαμβάνει την κορυφή λόφου με στρατηγική σημασία και αναπτύσσεται κυρίως στην ανατολική πλαγιά με την ηπιότερη κλίση. Τα σπίτια είναι απλά μακρόστενα ορθογώνια κτίρια με κατώι και μονόχωρο ή δίχωρο ανώι. Συγκροτούνται κατά ομάδες, με τα μεγαλύτερα στα ψηλότερα σημεία του λόφου, και είναι χτισμένα με ακατέργαστους λίθους χωρίς χρήση συνδετι-

Εικ. 13. Δροσοπηγή Λακωνίας. Παλαιά Τσεροβά. Ερειπωμένος οικισμός.

κού υλικού, σύμφωνα με τα πρότυπα των αρχαίων μεγαλιθικών κτιρίων και των απλών βυζαντινών σπιτιών. Ο κοιμητηριακός ναός είναι μικρό μονόχωρο, καμαροσκέπαστο, σύμφωνα με τα σωζόμενα στοιχεία του, κτίσμα και οι τάφοι, υπέργιοι, καλύπτονται με σχιστολιθικές πλάκες. Στα πλατώματα που σχηματίζονται στα χαμηλότερα τμήματα του οικισμένου λόφου υπάρχουν αλώνια, μαντριά και αναλημματικοί τοίχοι. Στον οικισμό οδηγεί μονοπάτι, το οποίο καταλήγει στο οχυρό συγκρότημα της κορυφής και φαίνεται να ήταν τοιχισμένο και από τις δύο πλευρές. Πρόκειται για ημιορεινό αγροτικό οικισμό, ο οποίος σύμφωνα με τα γενικά και τα επί μέρους χαρακτηριστικά του θα μπορούσε να χρονολογηθεί στο 16ο-17ο αιώνα.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ

Β έ ρ β ε ν α

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου

Σταυροειδής εγγεγραμμένος με μολυβδοσκέπαστο τρούλο ναός και τρεις τρίπλευρες αψίδες στα ανατολικά. Στη δυτική όψη διαμορφώνεται τοξωτό προστώο, στο οποίο οδηγεί κλίμακα με πέντε αναβαθμίδες. Η τοιχοποιία είναι από λαξευμένους μαρμαρόλιθους και μαρμάρινους γωνιόλιθους τοποθετημένους σύμφωνα με το ισόδομο σύστημα. Τα μονόλοβα, δίλοβα και τρίλοβα παράθυρα έχουν μαρμάρινα πλαίσια και φράσσονται με διάτρητους μαρμάρινους πίνακες. Τις θύρες ορίζουν μαρμάρινες παραστάδες και υπέρθυρα. Το τέμπλο είναι μαρμάρινο και φέρει δεσποτικές εικόνες και εικόνες δωδεκαόρτου του 20ού αιώνα. Στο δυτικό τμήμα του ναού διαμορφώνεται υπερώο σε σχήμα Π. Σύμφωνα με μαρμάρινη επιγραφή πάνω από την ανατολική θύρα, ο ναός ανεγέρθηκε μεταξύ των ετών 1906-1926 και σύμφωνα με αρχειακό υλικό χτίστηκε από Τήνιους μαρμαροτεχνίτες. Πρόκειται για αντιπροσωπευτικό δείγμα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής των αρχών του 20ού αιώνα με επιρροές από το νεοκλασικισμό. Χαρακτηρίστηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο μαζί με τον αύλειο χώρο του.

Π ρ α σ τ ό ς

Μονή Αγίου Ιωάννη Προδρόμου Εγκλειστούρι

Η εγκαταλελειμμένη μονή[43] βρίσκεται σε μια γραφική τοποθεσία ψηλά, σε βράχο του βουνού Σίνας, πάνω από το φαράγγι της Αραϊδόβρυσης. Το κτιριακό συγκρότημα, το οποίο έχει τη μορφή μικρού φρουρίου, βρίσκεται σε ερειπιώδη κατάσταση. Το Καθολικό, το οποίο υψώνεται στο μέσον του μακρόστενου χώρου, είναι ναός σταυροειδής εγγεγραμμένος με οκτάπλευρο τρούλο, ημιεξάγωνη αψίδα στα ανατολικά και μονόλοβο καμπαναριό ενσωματωμένο στην κορυφή της δυτικής πλευράς του. Είναι στεγασμένο με σχιστολιθικές πλάκες και ασπρισμένο με ασβέστη. Πάνω από τη θύρα, στη δυτική πλευρά, ανοίγεται κόγχη με την παράσταση του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Στη βάση του καμπαναριού η επιγραφή: *ΕΓΕΝΕΤΟ ΛΑΠΑΝΗ / ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΓΕ-*

43. Αντωνακάτου - Μαύρος, ό.π. (υποσημ. 21), σ. 273-275.

ΩΡΓΙΟΥ / ΠΡΟΒΑΤΑΡΗ / 20 / 7. Σε άλλη πλάκα, εντοιχισμένη στην ίδια πλευρά αναγράφεται: *ΠΑΛΗΚΑΡΠΟς ΥΕ/ΡΟΜΟΝΑΧΟC.* Στο εσωτερικό διασώζει τοιχογραφίες καλής λαϊκής τέχνης του 17ου-18ου αιώνα. Στο πλακόστρωτο δάπεδο μία πλάκα με ανάγλυφο δικέφαλο αετό πλαισιώνεται από ταινία με την επιγραφή: *ΚΑΤΕΣΤΡΩΘΗ ΤΟ ΕΔΑΦΟΣ ΤΗC ΑΓΙΑC / ΜΟΝΗC ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΔΙ / ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΟCΙΟΤΑΤΟΥ ΚΗΡΙΟΥ / ΑΚΑΚΙΟΥ ΚΕ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ.* Στα δυτικά του ναού υπάρχει διώροφο κτίριο, ηγουμενείο ή κελλιά, ενώ στα βόρεια σώζονται ερειπωμένα άλλα κελλιά και η στέρνα του μοναστηριού.

ΔΗΜΟΣ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΗΣ

Νέα Εκκλησούλα

Μονή Παναγίας (Αγία Μονή)

Το σημερινό μοναστηριακό συγκρότημα χτίστηκε, σύμφωνα με την παράδοση, σε θέση όπου προϋπήρχε μοναστήρι, το οποίο καταστράφηκε από τους Τούρκους στα τέλη του 18ου ή στις αρχές του 19ου αιώνα. Αποτελείται στα βορειοανατολικά από το Καθολικό, ναός μονόχωρος, καμαροσκέπαστος με ημικυκλική αψίδα Ιερού Βήματος, που χτίστηκε σύμφωνα με επιγραφή το 1841 από τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, και από διώροφο κτίριο σε επαφή με τη νότια και τη δυτική πλευρά του, το οποίο προστέθηκε το 1844, επίσης σύμφωνα με επιγραφή. Και τα δύο οικοδομήματα είναι χτισμένα με αργολιθοδομή και γωνιόλιθους, ενώ ιδιαίτερα επιμελημένη είναι η τοιχοποιία στη δυτική όψη, γύρω από τη θύρα. Το Καθολικό διατηρεί στο εσωτερικό του τοιχογραφίες λαϊκής τέχνης του 19ου αιώνα και ξυλόγλυπτο χρωματισμένο τέμπλο της ίδιας εποχής, το οποίο φέρει εικόνες λαϊκής τέχνης του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Χαρακτηρίστηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο λόγω της ιστορικής και αρχαιολογικής σημασίας του.

ΔΗΜΟΣ ΒΥΤΙΝΑΣ

Μονύδριο της Σφυρίδας

Μετόχι της μονής Κερνίτσας[44] (Εικ. 14). Είναι χτισμένο στη σπηλιά ενός βράχου, σε αρκετή απόσταση νοτιοδυτικά της Κερνίτσας, μέσα σε πυκνό ελατόδασος. Αποτελείται από ένα μικρό ναό, αφιερωμένο στην Παναγία, που είναι το παλαιότερο κτίσμα, και ένα κελλί, που κατασκευάστηκε αργότερα. Ο ναός εκτείνεται σε δύο επίπεδα, τα οποία

Εικ. 14. Βυτίνα Αρκαδίας. Μονύδριο της Σφυρίδας.

χωρίζονται με πώρινο τόξο. Φωτίζεται από τη σχισμή του Ιερού Βήματος και από ένα μεταγενέστερο παράθυρο στο βόρειο τοίχο του. Λίγες τοιχογραφίες διακρίνονται στο βόρειο και το δυτικό τοίχο του. Το έτος ίδρυσής του δεν είναι γνωστό. Ωστόσο, πιθανολογείται η ανακαίνισή του το 1366, που φέρεται ως έτος ανακαίνισης της μονής Κερνίτσας. Κάτω από το ασκηταριό, στα ριζά του βράχου, διαμορφώνεται επίπεδος χώρος, όπου υπάρχει πηγή. Από εκεί, μια νεότερη κλίμακα με 43 αναβαθμίδες, έργο των μοναχών της Κερνίτσας, οδηγεί μέχρι το μνημείο.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΚΗΡΥΞΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΜΥΣΤΡΑ

Τρύπη

Θέση Τρούπες. Σπηλαιώδης ναός Ζωοδόχου Πηγής[45]

Καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν οι ακόλουθες εικόνες των αρχών του 20ού αιώνα:

1. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 0,62×0,45 μ.). Ζωγραφική σε μεταλλική επιφάνεια. Εικονίζεται ημίτομος, μετωπικός και φτερωτός να κρατά με το δεξί χέρι σταυροφόρο ράβδο και με το αριστερό λεκάνη με την κεφαλή του και ανεπτυγμένο ειλητάριο με την επιγραφή: *Μετανοεῖτε*

44. Ό.π., σ. 103-104.

45. Ν.Β. Δρανδάκης, Ο σπηλαιώδης ναός της Ζωοδόχου Πηγής κοντά στο Μυστρά, *Ειλαπίνη, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νικόλαο Πλάτωνα*, Ηράκλειον 1978, σ. 79-84.

ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Είναι ντυμένος με καφέ χιτώνα και πολύπτυχο πράσινο ιμάτιο και φέρει στο κεφάλι χρυσό φωτοστέφανο διακοσμημένο στο περιθώριο. Ψηλά, διαβάζεται: *Ο ΑΓΙΟΣ Ιω Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ.* Η εικόνα είναι έργο λαϊκής επαρχιακής τέχνης. Η ζωγραφική απόδοση παραπέμπει σε δυτικά πρότυπα.

2. Η Παναγία Βρεφοκρατούσα. Η εικόνα είναι τοποθετημένη μέσα σε ξύλινη κορνίζα (διαστ. 0,80×0,47 μ., χωρίς την κορνίζα, και 0,93×0,63×0,09 μ., με την κορνίζα). Εικονίζεται η Παναγία Βασίλισσα καθισμένη, κρατώντας στην αγκαλιά της τον Χριστό με το αριστερό χέρι, ενώ φέρει το δεξί υψωμένο μπροστά στο στήθος. Ο Χριστός ευλογεί με το δεξί χέρι και κρατά με το αριστερό τη σφαίρα του κόσμου. Η Παναγία είναι ντυμένη με χρυσοκίτρινο μαφόριο με διακοσμημένα σιρίτια και βαθυπράσινο ιμάτιο και στο κεφάλι φέρει διάλιθο στέμμα. Ο Χριστός φορά χρυσοκίτρινο χιτώνα και χρυσοπράσινο ιμάτιο και στο κεφάλι φέρει ένσταυρο φωτοστέφανο με τα γράμματα: *Ο Ω Ν.* Από τους ώμους της Παναγίας και του Χριστού κρέμεται σε τρεις σειρές μαργαριτοκόσμητο περιδέραιο. Στις άνω γωνίες της εικόνας δύο γονυπετείς άγγελοι μέσα σε νέφη στεφανώνουν την Παναγία και κρατούν μετάλλια με τα συμπιλήματα: *ΜΡ ΘΥ.* Χαμηλά, μέσα σε διάχωρα εικονίζονται: από δεξιά η Εύρεση της αγίας εικόνας της Παναγίας, η Ίαση του Παραλυτικού και περιτειχισμένη πόλη. Πιο κάτω, αναγράφονται τα ονόματα των δωρητών: *Ἡ ἁγία αὕτη εἰκὼν ἐξωγραφήθη δι' ἐξόδου Ἀνανίου Ἀναστασοπούλου* κτλ. Στο μέσον της εικόνας γράφεται η επιγραφή: *Η ΜΥΡΤΗΔΙΟΤΙΣΣΑ* και δεξιά του φωτοστεφάνου του Χριστού τα συμπιλήματα: *ΙΣ ΧΣ.* Η εικόνα είναι καλής τέχνης, δυτικίζουσας τεχνοτροπίας.

3. Η Υπαπαντή του Χριστού. Η εικόνα είναι τοποθετημένη μέσα σε ξύλινη κορνίζα (διαστ. 0,59×0,33 μ., χωρίς την κορνίζα, και 0,72×0,50×0,07 μ., με την κορνίζα). Η σύνθεση εικονογραφεί τον επικρατέστερο από το 14ο αιώνα και έπειτα τύπο, σύμφωνα με το χωρίο του Λουκά (2,22-28), που διηγείται την παράδοση του βρέφους στη Θεοτόκο από τον Συμεών. Ο δίκαιος Συμεών στέκει σε βάθρο με τρεις αναβαθμίδες, με τον Χριστό στα χέρια, και σκύβει για να τον δώσει στην Παναγία, που ετοιμάζεται να τον παραλάβει με απλωμένα χέρια. Πίσω της, η προφήτις Άννα απευθύνει προς τον Ιωσήφ προφητικό λόγο γραμμένο σε ανεπτυγμένο ειλητάριο. Ο Ιωσήφ κρατά δύο νεοσσούς περιστερών ή ζεύγος τριγώνων. Πίσω από τις μορφές, σε δεύτερο επίπεδο, εικονίζονται τα κτίρια της σκηνής: το θολωτό κιβώριο και η Αγία Τράπεζα, που ορίζουν το χώρο του Ιερού Βήματος, και μεγαλοπρεπές κτίριο με ραβδωτούς κίονες με κορινθιακά κιονόκρανα, από το οποίο κρέμεται δεξιά πολυτελές πολύπτυχο ύφασμα. Ψηλά, μέσα σε χρυσό βάθος, διαβάζεται: *Η ΥΠΑΠΑΝΤΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ.* Χαμηλά, στο αριστερό άκρο, αναφέρονται τα ονόματα των δωρητών. Οι επί μέρους εικονογραφικές λεπτομέρειες και τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της σύνθεσης ακολουθούν δυτικά πρότυπα.

5. Η Ψηλάφηση του Θωμά. Η εικόνα είναι τοποθετημένη σε ωραία ξύλινη κορνίζα (διαστ. 1,17×0,68 μ., χωρίς την κορνίζα, και 1,40×0,92×0,13 μ., με την κορνίζα). Ο Χριστός στο κέντρο εικονίζεται πάνω σε βάθρο με τρεις αναβαθμίδες. Είναι στραμμένος προς τον Θωμά έχοντας το δεξί του χέρι υψωμένο, ενώ με το αριστερό συγκρατεί το ιμάτιο για να φανεί η πληγή του. Ο Θωμάς, πατώντας στις αναβαθμίδες, ετοιμάζεται να αγγίξει την πληγή με το δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό κρατά ανεπτυγμένο ειλητάριο. Οι μαθητές σε δύο ομίλους παρακολουθούν τη σκηνή. Ο Χριστός είναι ντυμένος με καφέ χιτώνα και βαθυπράσινο ιμάτιο και φέρει στο κεφάλι επάργυρο φωτοστέφανο με έκτυπα σχέδια. Ο Θωμάς φορά βαθυπράσινο χιτώνα και πορτοκαλί ιμάτιο και φέρει στο κεφάλι φωτοστέφανο, ενώ οι μαθητές φορούν καφέ χιτώνες και βαθυπράσινα ιμάτια και φέρουν στο κεφάλι φωτοστέφανα. Στο βάθος της εικόνας σχεδιάζεται κτίριο με μία πόρτα στο κέντρο και δύο παράθυρα εκατέρωθεν με ταμπλαδωτά εξώφυλλα. Ψηλά γράφεται: *Η ΨΗΛΑΦΗΣΙΣ ΤΟΥ ΘΩΜΑ* και χαμηλά, μέσα σε ταινία, διαβάζονται τα ονόματα των δωρητών. Η εικαστική διατύπωση της σύνθεσης παραπέμπει σε δυτικά πρότυπα.

7. Η Ζωοδόχος Πηγή (διαστ. 1×0,66 μ.). Ζωγραφική σε μεταλλική επιφάνεια. Εικονίζεται η Παναγία Βρεφοκρατούσα ολόσωμη σε σύννεφα πάνω από δύο επάλληλες λεκάνες, που στηρίζονται σε κοινό περίτεχνο υποστάτη στο κέντρο κυλινδρικής δεξαμενής, η οποία πατά σε βαθμιδωτή κρηπίδα. Την Παναγία προσκυνούν γονυπετείς δύο μικρογραφημένες μορφές αγγέλων. Πίσω από τη δεξαμενή στέκουν ασθενείς που περιμένουν να γιατρευτούν από το θαυματουργό νερό και μπροστά εικονίζονται βασιλείς με κύπελλα στα χέρια, ιεράρχες και αυλικοί. Δεξιά, πάνω στον αναβαθμό, ένας υπηρέτης φέρνει σε προχοΐδιο το ιαματικό αγίασμα και κάτω, σε πρώτο επίπεδο, παριστάνονται θαύματα. Στο βάθος το τοπίο συνθέτουν βουνά και δένδρα και ανάμεσά τους εκτείνεται πόλη με τρουλωτές εκκλησίες, τζαμιά και μιναρέδες. Χαμηλά γράφονται τα ονόματα των δωρητών. Το ύφος και η ζωγραφική διάθεση της πολυπρόσωπης σύνθεσης παραπέμπουν σε έργα δυτικής τέχνης. Η εικόνα παρουσιάζει εικονογραφική και τεχνοτροπική ομοιότητα με την ενυπόγραφη εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής που φιλοτέχνησε ο ντόπιος ζωγράφος Δημήτριος Αλατσάς, το έτος 1947.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ Π. ΔΙΑΜΑΝΤΗ

Σ π ά ρ τ η

Άγιος Ιωάννης. Ναός Κοίμησης Θεοτόκου

Ξύλινο τέμπλο

Το τριμερές καθ' ύψος φράγμα καταλαμβάνει όλο το πλάτος του Ιερού Βήματος. Στη βάση έχουν τοποθετηθεί απλά

βαμμένα σανιδώματα με γραπτή παράσταση εξαπτέρυγων σε ρομβοειδή πλαίσια. Ακολουθεί η ζώνη των δεσποτικών εικόνων, που τοποθετούνται κάτω από αψιδώματα στολισμένα με έξεργα αστερόμορφα διακοσμητικά στις γωνίες. Οι διαχωριστικοί κιονίσκοι είναι στρεπτοί. Ο θριγκός, που εξέχει ελαφρά προς τον κυρίως ναό, περιλαμβάνει τρεις κύριες ζωφόρους. Στην κατώτερη αποδίδεται γραπτά η παράσταση Χριστός η Άμπελος. Στο κέντρο ο Χριστός, με αρχιερατική περιβολή, ευλογεί και με τα δύο του χέρια. Δεξιά και αριστερά, πάνω σε κλαδιά αμπέλου, οι απόστολοι. Τα σταφύλια ζωγραφίζονται χρυσά και τα φύλλα πράσινα. Το βάθος είναι γαλάζιο. Ακολουθεί σειρά 27 μικρών εικόνων με σκηνές δωδεκαόρτου κάτω από ημικυκλικά τοξύλλια, που φέρονται από στρεπτούς κιονίσκους. Το τμήμα πάνω από τα τόξα έχει βαθύ γαλάζιο χρώμα και διακοσμείται με χρυσούς γλυπτούς ρόδακες. Τελευταία αναπτύσσεται ζώνη στην οποία έχει ζωγραφιστεί η παράσταση Άνωθεν οι Προφήται που αναφέρεται στη συμμετοχή της Θεοτόκου στο έργο της Θείας Οικονομίας, σε συνδυασμό με τη Ρίζα Ιεσσαί. Η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα εικονίζεται στο κέντρο, πάνω σε δένδρο, και δεξιά και αριστερά από έξι προφήτες, που κρατούν στοιχεία-σύμβολα και ειλητάρια με εκφράσεις αλληγορικές, με τις οποίες προεικονίζεται το μυστήριο της Ενσάρκωσης. Την επίστεψη του φράγματος σημειώνουν τα λυπηρά. Αυτά συγκροτούνται από ζεύγος φτερωτών αντίνωτων δρακόντων, που έχουν συσπειρωμένες τις ουρές τους υποβαστάζοντας σταυρό με γραπτή παράσταση του Εσταυρωμένου σε γαλάζιο βάθος και των συμβόλων των τεσσάρων ευαγγελιστών στις τρίλοβες απολήξεις των κεραιών του. Το σταυρό περιβάλλει γλυπτός διάτρητος φυτικός διάκοσμος, ενώ από τα άκρα του εξέχουν ελεύθερα κωνοειδή κοσμήματα. Στις κεφαλές των δρακόντων έχουν τοποθετηθεί τα εικονίδια της Παναγίας και του Ιωάννη με αδρό ανθεμωτό ξυλόγλυπτο πλαίσιο. Τα επίθυρα της Ωραίας Πύλης, της πρόθεσης και του διακονικού είναι τοξωτά, συμπαγή, με έξεργα αστερόμορφα κοσμήματα στις γωνίες. Μόνον το επίθυρο της Ωραίας Πύλης έχει διάτρητη απόληξη. Στο βημόθυρο της Ωραίας Πύλης εικονίζεται ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου. Η απόληξή του, που είναι τοξωτή, διακοσμείται με ξυλόγλυπτα μορφικά ροκοκό στοιχεία. Στην κορυφή του διαχωριστικού σταθμού υπάρχει δισκάριο με γραπτή παράσταση του Αγίου Μανδηλίου.

Το τέμπλο του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου, ευρύ σε πλάτος και με ελάχιστες γλυπτικές διατυπώσεις, αποτελεί ένα ενιαίο με τις δεσποτικές εικόνες και τις εικόνες του δωδεκαόρτου ζωγραφικό σύνολο και σημειογραφεί την πρόθεση να προβληθεί η γραπτή διακόσμηση ως κυρίαρχη αισθητική αξία.

Δεσποτικές εικόνες

1. Ο Χριστός Μέγας Αρχιερεύς (διαστ. 1,05×0,763×0,033 μ.). Ο Χριστός, σε επίσημη κατά μέτωπο στάση, ντυμένος με αρχιερατική περιβολή, κάθεται σε πολυτελή ξυλόγλυπτο θρόνο με πλούσιο φυτικό διάκοσμο και ροκοκό μορφικά μοτίβα. Υψώνει το δεξί χέρι σε σχήμα ευλογίας και με το αριστερό στηρίζει στο γόνατο ανοιχτό ευαγγέλιο με την επιγραφή:

ΕΓΩ ΕΙΜΙ / ΤΟ ΦΩΣ ΤΟΥ / ΚΟΣΜΟΥ Ο Α/ΚΟΛΟΥΘΩΝ / ΕΜΟΙ ΟΥ ΜΗ / ΠΕΡΙΠΑΤΗΣΗ / ΕΝ ΤΗ ΣΚΟΤΙΑ / ΑΛΛ' ΕΞΕΙ ΤΟ / ΦΩΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ / ΕΓΩ ΕΙΜΗ / ΕΙ ΑΝΑΣΤΑ/ΣΙΣ Κ(ΑΙ) Η ΖΩΗ / Ο ΠΙΣΤΕΥΩΝ / ΕΙΣ ΕΜΕ Καν ΑΠΟΘΑΝΗ / ΖΗΣΕΤΑΙ / Κ(ΑΙ) ΠΑΣ Ο ΖΩΝ / Κ(ΑΙ) ΠΙΣΤΕΥΩΝ (Ιω. 8, 12. 11, 25, 26).

Φορά χρυσογάλανο στιχάριο, σάκκο με μικρά ρομβοειδή διάχωρα στα οποία εγγράφονται ανθικά σχέδια και χρυσή και πράσινη μίτρα. Το ωμοφόριο είναι φαιό με χρυσούς σταυρούς. Το φωτοστέφανο είναι ένσταυρο με την επιγραφή *Ο ΩΝ*. Ψηλά στο βάθος με χρυσά γράμματα οι βραχυγραφίες: *ΙΣ ΧΣ* και πιο κάτω η επιγραφή: *Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ.*

2. Η Θεοτόκος ένθρονη Βρεφοκρατούσα στον εικονογραφικό τύπο Ρόδον το Αμάραντον (διαστ. 1,06×0,744×0,031 μ.). Η Θεοτόκος κάθεται σε περίτεχνο θρόνο ανάλογης μορφολογίας με το θρόνο του Χριστού, εστεμμένη, φορώντας πολυτελή ενδύματα: χρυσογάλανο χιτώνα και μαφόριο καταστόλιστο με κομψά ανθικά μοτίβα, που έχει πράσινη επένδυση και πορπώνεται στο στήθος. Με το δεξί χέρι κρατά σκήπτρο και με το αριστερό υποστηρίζει ελαφρά τον Χριστό νήπιο, όρθιο πάνω στο γόνατό της. Ο Χριστός με βαρύτιμα βασιλικά ενδύματα και χρυσοκόκκινο στέμμα ευλογεί και κρατά σφαίρα. Ψηλά δύο άγγελοι κρατούν δέλτο όπου διαβάζεται η επιγραφή: *ΡΟΔΟΝ ΤΟ ΑΜΑΡΑΝΤΟΝ ΧΑΙΡΕ Η ΜΟΝΗ ΒΛΑΣΤΗΣΑΣΑ ΤΟ ΜΗΛΟΝ ΤΟ ΕΥΟΣΜΟΝ ΧΑΙΡΕ Η ΤΕΞΑΣΑ.*

3. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 1,037×0,77×0,034 μ.) (Εικ. 15). Ακολουθείται ο σύνθετος εικονογραφικός τύπος που καθιερώνεται από το 15ο αιώνα και μετά. Το λείψανο της Θεοτόκου είναι τοποθετημένο σε κλίνη καλυμμένη με κεντημένη ενδυτή. Γύρω απόστολοι, ιεράρχες και γυναίκες, χωρισμένοι σε δύο ομίλους, θρηνούν. Ξεχωρίζουν ο Πέτρος στην κεφαλή, που θυμιατίζει, και ο Παύλος στα πόδια της Παναγίας. Στο βάθος επιφαίνεται ο Χριστός με χρυσές ακτίνες φωτός γύρω του, πλαισιωμένος από δύο ζεύγη αγγέλων, έχοντας τα χέρια του απλωμένα σε παιδίσκη, που συμβολίζει εικαστικά την ψυχή της Παναγίας. Ψηλά η Θεοτόκος επάνω σε σύννεφο που κρατούν δύο άγγελοι, αναλαμβάνεται στον ουρανό. Δεξιά και αριστερά καταφθάνουν «εκ περάτων» επάνω σε σύννεφα οι απόστολοι για να παραστούν στην Κοίμηση της Θεοτόκου.

Κάτω δεξιά έχει γραφεί: *ΕΖΩΓΡΑΦΙΣΘΗΣΑΝ ΑΙ ΠΑΡΟΥΣΕ / ΕΙΚΟΝΕΣ ΔΗΑ ΧΕΙΡΟΣ [Ε]Μ[Μ]. / ΒΑΛΕΤΑ ΚΡΗΤΟΣ / αὐγούστου ιε. αωλβ.*

4. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 1,042×0,768×0,032 μ.). Ο άγιος εικονίζεται σε βραχώδες τοπίο που διασχί-

Εικ. 15. Άγιος Ιωάννης Σπάρτης. Ναός Κοίμησης Θεοτόκου. Εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου.

ζει ο Ιορδάνης ποταμός, ολόσωμος, φτερωτός, στραμμένος κατά τα τρία τέταρτα αριστερά προς τον Χριστό, που επιφαίνεται σε νεφέλη. Ντυμένος με ρόδινη μηλωτή και χρυσοπράσινο ιμάτιο, απλώνει το δεξί του χέρι σε σχήμα ομιλίας και με το αριστερό κρατά σταυροφόρο ράβδο και ξετυλιγμένο ειλητάριο με τη συνηθισμένη για τον τύπο του φτερωτού Προδρόμου επιγραφή: *ΟΡΑΣ / ΟΙΑ ΠΑΣ/ΧΟΥΣΙΝ Ω ΘΕΟΥ / ΛΟΓΕ ΟΙ ΠΤ/ΑΙΣΜΑΤΩΝ ΕΛΕΓ/ΧΟΙ ΤΩΝ ΒΔΕΛΙ/ΚΤΑΙΩΝ Κ(ΑΙ) ΓΑΡ / ΜΗ ΦΕΡΩΝ / Ο ΗΡΩΔΗΣ ΤΕ/ΤΜΗΚΕΝ Ι / ΔΥΟ ΤΗΝ ΕΜΗΝ / κάραν.*

Ο Χριστός ευλογεί με το δεξί χέρι και με το αριστερό κρατά σφαίρα. Κάτω αριστερά η κεφαλή του αγίου με φωτοστέφανο μέσα σε λεκάνη με πόδι, συμβολική αναφορά στο μαρτυρικό θάνατό του και στην Εύρεση της κεφαλής του. Στο βάθος το δέντρο με σφηνωμένη στον κορμό του αξίνα (Λουκ. γ΄ 9).

5. Ο άγιος Σπυρίδων (διαστ. 1,04×0,777×0,032 μ.). Ο άγιος εικονίζεται ολόσωμος, καθισμένος σε ξύλινο θρόνο με επιτηδευμένο ροκοκό διάκοσμο. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό στηρίζει στο γόνατό του ανοιχτό ευαγγέλιο με την επιγραφή: *ΕΙΠΕΝ Ο ΚΥ/ΡΙΟΣ ΕΓΩ ΕΙ/ΜΙ Η ΘΥΡΑ / ΔΙ ΕΜΟΥ ΕΑΝ / ΤΙΣ ΕΙΣΕΛΘΗ ΣΩΘΗΣΕΤΑΙ / Κ(ΑΙ) / ΝΟΜΗΝ ΕΥ/ΡΗΣΕΙ. Ο ΚΛΕ/ΠΤΗΣ ΟΥΚ ΕΡ/ΧΕΤΑΙ ΕΙ ΜΗ / ΙΝΑ ΚΛΕΨΗ / Κ(ΑΙ) ΘΥΣΗ Κ(ΑΙ) / ΑΠΟΛΕΣΗ / ΕΓΩ ΗΛΘΟΝ / ΙΝΑ ΖΩΗΝ / ΕΧΩΣΙ Κ(ΑΙ) ΠΕ/ΡΙΣΣΟΝ Ἔχωσιν* (Ιω. ι΄ 9-10).

Φορά πολυτελή αρχιερατικά ενδύματα: χρυσοπράσινο φαιλόνιο, πράσινο στιχάριο με χρυσά φυτικά σχέδια μέσα σε ρομβοειδή διάχωρα, λευκό ωμοφόριο με μεγάλους σταυρούς, επιγονάτιο με παράσταση του Αγίου Μανδηλίου και το χαρακτηριστικό σκούφο, που αποδίδεται χρυσός. Το μαξιλάρι στο θρόνο είναι ρόδινο με μικρογραφημένα χρυσά ανθικά μοτίβα. Το φωτοστέφανο γεμίζει με ανάγλυφα χρυσά ροκοκό θέματα.

6. Ο άγιος Νικόλαος (διαστ. 1,052×0,763×0,035 μ.). Ο άγιος εικονίζεται ένθρονος και μετωπικός, σύμφωνα με τα παραδοσιακά προσωπογραφικά χαρακτηριστικά, γέρων, φαλακρός, στρογγυλογένης[46]. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό στηρίζει στο γόνατο ευαγγέλιο, ανοιγμένο στο χωρίο: *ΕΙΠΕΝ Ο ΚΥ/ΡΙΟΣ ΟΥΤΩ / ΛΑΜΨΑΤΩ / ΤΟ ΦΩΣ ΥΜΩΝ / ΕΜΠΡΟΣΘΕΝ / ΤΩΝ ΑΝΘΡΩ/ΠΩΝ ΟΠΩΣ / ΙΔΩΣΙΝ ΥΜ/ΩΝ ΤΑ ΚΑΛΑ / ΕΡΓΑ Κ(ΑΙ) ΔΟΞΑ/ΣΩΣΙ ΤΟΝ / ΠΑΤΕΡΑ Υ/ΜΩΝ ΤΟ ΕΝ / ΤΟΙΣ ΟΥΡΑΝΟΙΣ. / ΜΗ ΝΟΜΙΣΗ/ΤΕ ΟΤΙ ΗΛ / ΚΑΤΑΛΥΣΑΙ / ΤΟΝ ΝΟΜΟΝ.*

Φορά χρυσογάλανο στιχάριο με χρυσά επιμανίκια, ρόδινο φαιλόνιο με χρυσό γεωμετρικό πλέγμα, που μορφώνει αλλεπάλληλα ρομβοειδή διάχωρα στα οποία εγκλείονται ανθικά σχέδια, ωμοφόριο με μεγάλους χρυσούς σταυρούς και επιγονάτιο με παράσταση εξαπτέρυγου. Ο θρόνος, όπως και των άλλων ένθρονων μορφών στο τέμπλο του ναού της Κοίμησης, είναι ογκώδης, πληθωρικά διακοσμημένος με ροκοκό μορφικά μοτίβα σχήματος C. Παρόμοια διακοσμητικά που αποδίδονται ανάγλυφα πληρώνουν το φωτοστέφανο του αγίου.

7. Ο άγιος Γεώργιος (διαστ. 1,052×0,563×0,033 μ.). Ο άγιος με στρατιωτική στολή, καβαλάρης σε λευκό άλογο, καλπάζει προς τα αριστερά. Με το δόρυ του, που κρατά και με τα δύο του χέρια, φονεύει πράσινο δράκοντα με χρυσά φτερά. Στα καπούλια του αλόγου κάθεται ο μικρός σκλάβος που ο άγιος ελευθέρωσε. Αριστερά, σε μικρότερη κλίμακα, η βασιλοπούλα κοιτάζει τρομαγμένη. Ψηλά, σε νεφέλη, επιφαίνεται ο Χριστός σε προτομή ευλογώντας τον άγιο. Κάτω δεξιά διαβάζεται η επιγραφή: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γιαννάκη σιφουνέου 1830 νοεμβρίου 20 / χεὶρ Ἰωάννη τοῦ Κριτός.*

8. Ο άγιος Δημήτριος (διαστ. 1,043×0,565×0,03 μ.). Ο άγιος με στρατιωτική περιβολή, καβαλάρης σε ρωμαλέο ροδόχρωμο άλογο που καλπάζει προς τα δεξιά, φονεύει με το δόρυ του τον Σκυλογιάννη, που είναι πεσμένος στο έδα-

46. *Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, υπό Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, εν Πετρουπόλει 1909, ανατύπ. Αθήναι 1997, σ. 154.

φος. Με το αριστερό του χέρι συγκρατεί τα ηνία του αλόγου. Προς τα πίσω ανεμίζει ο πράσινος μανδύας του. Ο Σκυλογιάννης, ντυμένος με στρατιωτική στολή, κρατά και με τα δύο χέρια το σπασμένο πλέον δόρυ του. Ψηλά, στη δεξιά γωνία, άγγελος που πετά σε νεφέλη απευθύνεται στον άγιο κρατώντας στο αριστερό χέρι ξετυλιγμένο ειλητάριο με την επιγραφή: *ΧΑΙΡΕ / ΜΑΡ/ΤΥΣ / ΔΗΜΗ/ΤΡΙ*ς.

Το τοπίο αποδίδουν χαμηλοί βράχοι. Στο γαλάζιο βάθος με μαύρα γράμματα η επιγραφή: *ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ.*

Βημόθυρο της Ωραίας Πύλης

Εικονίζεται ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου. Η σκηνή διαδραματίζεται στο εσωτερικό χώρου που οριοθετούν ξύλινα κιγκλιδώματα. Η Παναγία στέκεται όρθια μπροστά στον ξύλινο χρυσοποίκιλτο θρόνο της, σε κίνηση δέους. Δίπλα της, κατά τη δυτική συνήθεια, εικονίζεται τραπέζι με ανοιχτό βιβλίο. Ο αρχάγγελος Γαβριήλ, αριστερά, πλησιάζει ήρεμα με άνθος στο δεξί χέρι δείχνοντας με το αριστερό προς τον ουρανό, από όπου Πνεύμα Άγιο κατευθύνεται στην Παναγία. Η διαπραγμάτευση του θέματος απηχεί την επίδραση της κοσμικής ζωγραφικής. Τεχνοτροπικά και χρονολογικά η παράσταση συνδέεται με τις δεσποτικές εικόνες του ναού που έχουν φιλοτεχνηθεί από τον Εμμ. Βαλέτα.

Θύρα πρόθεσης

Εικονίζεται ο αρχάγγελος Μιχαήλ ολόσωμος, σε στροφή προς τα δεξιά, ντυμένος με στρατιωτικά ενδύματα. Με το δεξί χέρι υψώνει ρομφαία και με το αριστερό κρατά σπαργανωμένο ομοίωμα της ψυχής του λευκογένειου άνδρα, που πατά με τα πόδια του, καθώς και ξετυλιγμένο ειλητάριο με την επιγραφή: *Ἅρπαγες, μοιχοὶ / κλέπται, λησταὶ / πόρνοι, καὶ πάν/τες ἄδικοι ἴδε/τε καὶ φοβήθη/τε τὴν σπάθην / ταύτην. / Βρωτοὶ βλέπον/τες τὸ ξίφος / τεταμένον ὅσοι / βέβηλοι καὶ ῥά/θυμοι τὸν τρό/πον συσταλεῖτε / πρὸς με/τάνοιαν / ἐν τάχει ἢ δὲ μὴ / προσψαύσητε τῇ / θείᾳ πύλῃ ἐγὼ / γὰρ ἐτάχθην / ταύτης τῆς νέας / ἐδέμ φύλαξιν.*

Θύρα διακονικού

Εικονίζεται ο αρχάγγελος Γαβριήλ, ολόσωμος με ελαφρά στροφή προς τα αριστερά. Έχει υψωμένο το αριστερό χέρι σε κίνηση ομιλίας, ενώ με το δεξί κρατά άνθος. Φορά πορτοκαλέρυθρο χιτώνα και πάνω από αυτόν δεύτερο κοντύτερο, που είναι ρόδινος με χρυσά φυτικά σχέδια, και χρυσοπράσινη χλαμύδα, που πορπώνεται στο λαιμό. Τα φτερά του είναι γκριζογάλανα. Την κεφαλή περιβάλλει χρυσό φωτοστέφανο.

Εικόνες επιστυλίου τέμπλου

1. Η αγία Αικατερίνη (διαστ. 0,467×0,301×0,019 μ.). Η αλεξανδρινή αγία με βασιλικά ενδύματα και στέμμα, σε ελαφρά πλάγια θέση, κάθεται σε μαρμάρινο θρόνο τοποθετημένο στο εσωτερικό χώρου, που δηλώνεται με ορθογώνια ανοίγματα και παραπετάσματα. Κοιτάζει ξύλινο σταυρό δυτικού τύπου που κρατά με το δεξί της χέρι, ενώ με το αριστερό εγγίζει κλειστό βιβλίο. Στα αριστερά της τραπέζι με υφασμάτινο κάλυμμα, πάνω στο οποίο είναι ακουμπισμένα δύο βιβλία κλειστά και μία σφαίρα, σύμβολα της σοφίας της, και δεξιά της ο τροχός του μαρτυρίου της.

2. Η αγία Τριάδα (διαστ. 0,46×0,30×0,019 μ.). Ο Πατέρας και ο Υιός εικονίζονται ένθρονοι κρατώντας ανάμεσά τους γαλάζια σφαίρα, σύμβολο του κόσμου. Ο Χριστός ευλογεί και ο Παλαιός των Ημερών κρατά ανοιχτό ειλητό με την επιγραφή: *οὗτος ἐστὶ / ὁ υἱός / μου ὁ / ἀγαπητός.*

3. Η Γέννηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,417×0,306×0,029 μ.). Η παράσταση τοποθετείται στο εσωτερικό οικοδομήματος. Δεξιά η Άννα, ανακαθισμένη σε κλίνη, δέχεται τη φροντίδα θεραπαινίδος. Αριστερά ο Ιωακείμ, πίσω από τραπέζι, στο οποίο είναι ακουμπισμένα χρηστικά σκεύη. Κάτω αριστερά η σκηνή του λουτρού της νεογέννητης Θεοτόκου.

4. Η Βαϊοφόρος (διαστ. 0,464×0,303×0,027 μ.). Ο Χριστός, επικεφαλής ομίλου αποστόλων, καθισμένος σε γαϊδουράκι, κινείται προς τα δεξιά ευλογώντας. Έξω από τις πύλες της Ιερουσαλήμ τον υποδέχονται με βάγια δύο Εβραίοι. Σε πρώτο επίπεδο, παιδί στρώνει το ιμάτιό του για να πατήσει «ο πώλος του όνου».

5. Η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού (διαστ. 0,464×0,302×0,027 μ.). Στο κέντρο δύο ιεράρχες υψώνουν μεγάλο σταυρό σε διπλό τριφυλλόσχημο βάθρο. Κάτω αριστερά η αγία Ελένη, με βασιλική φορεσιά, έχει τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος και δεξιά ο άγιος Κωνσταντίνος, με ανάλογη περιβολή, κρατά με το δεξί χέρι γαλάζια σφαίρα.

6. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου (διαστ. 0,46×0,30×0,027 μ.). Στο εσωτερικό χώρου με πλούσιες σκηνικές λεπτομέρειες η Θεοτόκος, όρθια μπροστά στο μεγαλόπρεπο χρυσωμένο θρόνο της, δέχεται τη χαρμόσυνη αγγελία από τον αρχάγγελο Γαβριήλ, που καταφθάνει από αριστερά κρατώντας κρίνο και δείχνοντας ψηλά στον ουρανό, από όπου εκπέμπει ακτίνες φωτός το Άγιο Πνεύμα, εν είδει περιστεράς.

7. Οι άγιοι Θεόδωροι, Τήρων και Στρατηλάτης (διαστ. 0,469×0,301×0,026 μ.). Εικονίζονται με στρατιωτική περιβολή, όρθιοι, ολόσωμοι με στροφή προς το κέντρο. Με το ένα χέρι κρατούν ακόντιο και με το άλλο σταυρό δυτικού τύπου.

8. Η Έγερση του Λαζάρου (διαστ. 0,465×0,312×0,037 μ.). Αριστερά ο Χριστός, ακολουθούμενος από όμιλο μαθητών, υψώνει το δεξί του χέρι σε σχήμα ευλογίας. Δεξιά ο Λάζαρος ανακάθεται, με την υποστήριξη ανδρικής μορφής με στρατιωτική ενδυμασία, μπροστά από σπηλαιώδες άνοιγμα. Στα πόδια του Χριστού έχει γονατίσει μία από τις αδελφές του Λαζάρου.

9. Η Υπαπαντή (διαστ. 0,465×0,312×0,037 μ.). Στην είσοδο του Ιερού Βήματος δεξιά, πάνω σε βαθμιδωτό βάθρο, ο γηραιός Συμεών κρατά στα χέρια του το μικρό Χριστό

και ετοιμάζεται να τον παραδώσει στην Παναγία, που εικονίζεται αριστερά. Πίσω της η προφήτις Άννα και ο Ιωσήφ, που φέρει στα καλυμμένα με το ιμάτιο χέρια του δύο νεοσσούς περιστερών.

10. Η Βάπτιση του Χριστού (διαστ. 0,472×0,303×0,025 μ.). Στο κέντρο ο Χριστός, όρθιος στο ρεύμα του ποταμού Ιορδάνη, φορώντας τριανταφυλλί περίζωμα, σταυρώνει τα χέρια στο στήθος. Αριστερά ο Πρόδρομος, με λυγισμένο το σώμα του, αγγίζει το κεφάλι του Χριστού. Στην απέναντι όχθη δύο άγγελοι. Ακτίνες φωτός εκπορεύονται από το Άγιο Πνεύμα, που εικονίζεται ψηλά εν είδει περιστεράς.

11. Η Ανάσταση (διαστ. 0,472×0,303×0,025 μ.). Η παράσταση αποδίδεται σύμφωνα με τη δυτική εικονογραφία του θέματος. Ο Χριστός μέσα σε νεφέλη εξέρχεται θριαμβευτικά από μαρμάρινη σαρκοφάγο. Ντυμένος με λευκό περίζωμα και κόκκινο μανδύα που ανεμίζει, ευλογεί με το δεξί χέρι και με το αριστερό κρατά σταυροφόρο λάβαρο. Γύρω από τον τάφο τέσσερις στρατιώτες-φύλακες και ένας άγγελος. Στο βάθος η πόλη της Ιερουσαλήμ.

12. Ίδε ο Άνθρωπος (διαστ. 0,472×0,303×0,025 μ.). Στο εσωτερικό οικοδομήματος, μπροστά από κιονοστήρικτο εξώστη, εικονίζεται ο Ιησούς όρθιος, με την κεφαλή να γέρνει αριστερά και τα χέρια σταυρωμένα. Χρυσοκόκκινος μανδύας περιβάλλει το σώμα του αφήνοντας ακάλυπτο το στήθος και την κοιλιά. Ψηλά στο βάθος οι βραχυγραφίες *ΙΣ ΧΣ* και πιο κάτω η επιγραφή: *ΕΙΔΕ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ.*

13. Η Γέννηση του Χριστού (διαστ. 0,471×0,30×0,023 μ.). Μπροστά από σπηλαιώδες άνοιγμα εικονίζονται στο κέντρο το σπαργανωμένο βρέφος και γονατιστοί, δεξιά η Θεοτόκος και αριστερά ο Ιωσήφ, που στηρίζεται σε ράβδο. Κεφαλές ζώων προβάλλουν από το στόμιο της σπηλιάς. Πίσω από τον Ιωσήφ νεαρός βοσκός. Δευτερεύοντα επεισόδια πλαισιώνουν την κεντρική σκηνή. Πάνω στο βουνό δεξιά εικονίζονται οι μάγοι έφιπποι, που ακολουθούν το αστέρι, και αριστερά άγγελος, που αναγγέλλει το χαρμόσυνο γεγονός σε ποιμένα. Ψηλά, σε νέφη, δύο άγγελοι δοξολογούν.

14. Η Σταύρωση (διαστ. 0,459×0,307×0,032 μ.). Ολιγοπρόσωπη σύνθεση. Ο Χριστός προσηλωμένος με καρφιά στο σταυρό έχει γερμένη την κεφαλή. Φορά τριανταφυλλί περίζωμα που ανεμίζει. Στην κάθετη κεραία του σταυρού δέλτος με την επιγραφή *INBI* και στη βάση του η κάρα του Αδάμ. Αριστερά η Θεοτόκος με τη Μαρία τη Μαγδαληνή και δεξιά ο Ιωάννης. Στο βάθος η τειχισμένη πόλη της Ιερουσαλήμ.

15. Η Ψηλάφηση του Θωμά (διαστ. 0,464×0,297×0,035 μ.). Η σκηνή τοποθετείται μπροστά από οικοδόμημα με κλειστή θύρα στο κέντρο. Ο Χριστός, επάνω σε βαθμιδωτό βάθρο υψώνει το δεξί χέρι αφήνοντας να φανεί το τραύμα από τη λόγχη που αγγίζει ο Θωμάς. Δεξιά και αριστερά εικονίζονται οι απόστολοι χωρισμένοι σε δύο ομίλους.

16. Η Ανάληψη (διαστ. 0,463×0,303×0,032 μ.). Ψηλά ο Χριστός σε δόξα που κρατούν δύο άγγελοι, αναλαμβάνεται στους ουρανούς ευλογώντας και με τα δύο του χέρια. Στη γη οι απόστολοι παρακολουθούν το γεγονός χωρισμένοι σε δύο ομίλους γύρω από την Παναγία, που στέκεται στο μέσον, μετωπική, με σταυρωμένα τα χέρια. Πιο πίσω δύο άγγελοι κατευθύνουν το βλέμμα των αποστόλων προς τα πάνω. Στο βάθος το όρος των Ελαιών.

17. Η Μεταμόρφωση (διαστ. 0,475×0,302×0,026 μ.). Πάνω από το όρος Θαβώρ στέκει ο Χριστός με χρυσές ακτίνες γύρω του. Δεξιά εικονίζεται ο Ηλίας και αριστερά ο Μωυσής που κρατά τις πλάκες του νόμου. Στη ρίζα του βουνού έκθαμβοι οι μαθητές Πέτρος, Ιάκωβος και Ιωάννης είναι πεσμένοι καταγής. Ο Πέτρος δεξιά έχει ελαφρά ανασηκωθεί σε μια κίνηση να μιλήσει στον Κύριο.

18. Η Πεντηκοστή (διαστ. 0,454×0,307×0,023 μ.). Οι απόστολοι κάθονται σε ξύλινα θρανία ημικυκλικά διατεταγμένοι. Στην κορυφή του ομίλου εικονίζεται η Θεοτόκος δεόμενη. Ψηλά επιφαίνεται το Άγιο Πνεύμα, εν είδει περιστεράς, και ολόγυρα δώδεκα πύρινες γλώσσες. Στο κέντρο της σύναξης ηλικιωμένος άνδρας, προσωποποίηση του κόσμου.

19. Τα Εισόδια της Θεοτόκου (διαστ. 0,463×0,302×0,032 μ.). Στην είσοδο του Ιερού Βήματος, δεξιά, ο αρχιερέας Ζαχαρίας, ο πατέρας του Προδρόμου, υποδέχεται τη μικρή Παναγία, που προσέρχεται ακολουθούμενη από τους γονείς της, Ιωακείμ και Άννα, και νεαρές κοπέλες.

20. Ο Ασπασμός των Θεοπατόρων (διαστ. 0,468×0,306×0,031 μ.). Στο εσωτερικό αψιδωτού οικοδομήματος, επάνω σε τριφυλλόσχημο βάθρο, οι Θεοπάτορες Ιωακείμ και Άννα είναι στραμμένοι ο ένας προς τον άλλον. Ο Ιωακείμ κρατά με το δεξί του χέρι το δεξί χέρι της Άννας και με το αριστερό του την εγγίζει στον ώμο. Ψηλά η επιγραφή: *Η ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΝΝΗΣ.*

21. Οι Άγιοι Πάντες (διαστ. 0,47×0,31×0,031 μ.). Στο πάνω μέρος πολυπρόσωπη σύνθεση μέσα σε κυκλικό πλαίσιο. Στο κέντρο ο Χριστός εν δόξη και δεξιά και αριστερά η Παναγία και ο Πρόδρομος δεόμενοι. Ολόγυρα μικρογραφημένοι ανά κατηγορία οι χοροί των δικαίων: άγγελοι, προφήτες, απόστολοι, ιεράρχες, μάρτυρες, μοναχοί, αγίες γυναίκες και χαμηλά, εκατέρωθεν σταυρού, οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Στο κάτω μέρος της εικόνας η απεικόνιση του Παραδείσου. Δεξιά ο καλός ληστής με το σταυρό του μαρτυρίου του και αριστερά ο Αβραάμ ένθρονος.

22. Οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος (διαστ. 0,462×0,302×0,027 μ.). Οι απόστολοι εικονίζονται ολόσωμοι με στροφή προς το κέντρο να κρατούν ομοίωμα τρουλαίου ναού.

23. Οι Τρεις Ιεράρχες (διαστ. 0,44×0,32×0,027 μ.). Σε βαθμιδωτό τριφυλλόσχημο βάθρο οι άγιοι Βασίλειος, Ιωάννης ο Χρυσόστομος και Γρηγόριος ο Θεολόγος, όρθιοι, μετωπικοί, με αρχιερατικά ενδύματα, ευλογούν και κρατούν κλειστά ευαγγέλια.

24. Ο άγιος Χαράλαμπος (διαστ. 0,46×0,30×0,021 μ.). Ο άγιος εικονίζεται με αρχιερατική περιβολή, όρθιος, ολό-

σωμος με ελαφρά στροφή προς τα δεξιά. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά κλειστό σταχωμένο ευαγγέλιο. Πάνω δεξιά εικονίζονται νέφη με ακτίνες φωτός που κατευθύνονται στον άγιο.

25. Ο προφήτης Ηλίας (διαστ. 0,458×0,297×0,02 μ.). Ο προφήτης εικονίζεται καθισμένος στο άνοιγμα βραχώδους σπηλαίου, κοιτώντας κατά το συνήθη τρόπο απεικόνισής του κόρακα, που του φέρνει τροφή.

26. Οι άγιοι Ανάργυροι, Κοσμάς και Δαμιανός (διαστ. 0,464×0,299×0,02 μ.). Οι ιαματικοί άγιοι εικονίζονται ολόσωμοι, όρθιοι, με στροφή προς το κέντρο, κρατώντας τα σύνεργά τους.

27. Ο άγιος Παντελεήμων (διαστ. 0,46×0,29×0,02 μ.). Ο άγιος εικονίζεται όρθιος με ελαφρά στροφή προς τα δεξιά να κρατά τα σύνεργα της ιατρικής του τέχνης, κιβώτιο και λαβίδα.

Οι δεσποτικές εικόνες, με εξαίρεση την εικόνα του αγίου Γεωργίου, το βημόθυρο της Ωραίας Πύλης, οι εικόνες του δωδεκαόρτου, οι παραστάσεις Χριστός η Άμπελος και η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα στον τύπο Άνωθεν οι Προφήται, που αναπτύσσονται στις ζώνες του θριγκού, καθώς και τα λυπηρά, έχουν κοινό τεχνοτροπικό ύφος και τεχνική εκτέλεση και θα μπορούσαν να αποδοθούν στο ζωγράφο που υπογράφει την εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου, Εμμ. Βαλέτα.

Τα πρόσωπα των μορφών πλάθονται μαλακά με καστανό προπλασμό και υποπράσινο σάρκωμα. Τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά γράφονται με σκούρο καστανό χρώμα. Οι φορεσιές, τα στέμματα και οι επιβλητικές καθέδρες έχουν πλούσιες διακοσμητικές λεπτομέρειες με έντονη τη χρήση του χρυσού χρώματος. Τα ποικίλματα στα φωτοστέφανα αποδίδονται ανάγλυφα.

Η πληθωρική διακοσμητική διαπραγμάτευση παραδοσιακών εικονογραφικών θεμάτων και η πλούσια χρωματολογία, που θυμίζουν εργόχειρο, καθώς και η διείσδυση στοιχείων παρμένων από τη δυτική αντίληψη της τέχνης, αποδοσμένων όμως στο ύφος της λαϊκής ζωγραφικής του 19ου αιώνα, είναι κυρίαρχα γνωρίσματα του τεχνοτροπικού ύφους του ζωγράφου, σύμφωνου με μια γενικότερη τάση ανανέωσης της καθιερωμένης θρησκευτικής ζωγραφικής που παρατηρείται στο α΄ μισό του 19ου αιώνα.

Έργα του Εμμ. Βαλέτα είναι η εικόνα του αγίου Νικολάου, με χρονολογία 1857, και η εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας, με χρονολογία 1858, στο ναό του Αγίου Νικολάου στο Γύθειο[47]. Επίσης, οι θύρες της πρόθεσης και του διακονικού με παράσταση των αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ, αντίστοιχα, και χρονολογία 1844[48].

Οι θύρες της πρόθεσης και του διακονικού του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου στον Άγιο Ιωάννη Σπάρτης, που εικονίζουν αντίστοιχα τους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ, θα μπορούσαν να αποδοθούν με τεχνοτροπικά κριτήρια στο ζωγράφο της δεσποτικής εικόνας του αγίου Γεωργίου, που υπογράφει ως Ιωάννης ο Κρης.

Φιλίσι

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου

Ξυλόγλυπτο τέμπλο

Πρόκειται για τριμερές καθ' ύψος φράγμα με λαϊκή διαπραγμάτευση και θεματολογία (Εικ. 16). Τη βάση αποτελούν τρία ακόσμητα σανιδώματα. Την επόμενη ζώνη συγκροτούν οι δεσποτικές εικόνες της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας στον τύπο της Οδηγήτριας, του Χριστού Παντοκράτορα και του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Τις εικόνες πλαισιώνουν στο πάνω μέρος τους τεμάχια, στα οποία έχει σκαλιστεί εύκαμπτη άκανθα με σχηματοποιημένους ρόδακες. Ο θριγκός, που εξέχει ελαφρά προς τον κυρίως ναό, περιλαμβάνει δύο ζωφόρους. Στην κατώτερη, σε χαμηλό ανάγλυφο, έχει σκαλιστεί κληματίδα με φύλλα και σταφύλια, ενώ παρένθετα στρογγυλά εικονίδια αποδίδουν γραπτά τον Χριστό και τους τέσσερις ευαγγελιστές σε προτομή. Ακολουθεί σειρά 11 μικρών εικόνων με σκηνές δωδεκαόρτου. Στην επίστεψη του φράγματος, που δεν διασώζει σταυρό, αδρά φυτικά μοτίβα (άκανθα και ρόδακες) συμπλέκονται με δύο αντίνωτους φτερωτούς δράκοντες. Στο μέσον υπάρχει θυρεόσχημο εικονίδιο του Μωυσή, που κρατά ξεδιπλωμένο ειλητάριο με την επιγραφή: *ὄψεσθε / τὴν ζω/ὴν ὑμῶν / κρεμά/μενην / ἀπέναν/τι τῶν / ὀφθαλμῶν*, η οποία αναφέρεται στη Σταύρωση (Λευϊτ. κη΄, 64)[49]. Στα επίθυρα της Ωραίας Πύλης και της πρόθεσης έχουν σκαλιστεί ευκίνητοι φυλλοφόροι και ανθοφόροι κλάδοι. Η απόληξή τους, που είναι διάτρητη, έχει κοιλόκυρτο περίγραμμα. Στη θύρα της πρόθεσης έχει ζωγραφιστεί ο άρχων Μιχαήλ. Το βημόθυρο της Ωραίας Πύλης έχει μικτή – γλυπτή και γραπτή – διακόσμηση. Το πάνω τμήμα του μορφώνουν αδρά διάτρητα φυτικά μοτίβα, περιγράφοντας με κομψότητα τα εικονίδια της Θεοτόκου και του αρχάγγελου Γαβριήλ που αποδίδουν το θέμα του Ευαγγελισμού. Το κάτω τμήμα του, που είναι συμπαγές, διαιρείται σε δύο ζώνες. Στην ανώτερη, μέσα σε τοξωτά διάχωρα, εικονίζονται από ένα για κάθε διάχωρο ζεύγος ιεραρχών και στην κατώτερη από μία πτερωτή κεφαλή αγγέλου.

47. Βλ. Ν. Δρανδάκης, Ονόματα αγιογράφων σε ναούς της Μάνης, *Λακ Σπουδ* 7 (1983), σ. 128.

48. Βλ. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 166.

49. Βλ. και *Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ερμηνεία*, ό.π., σ. 81, 276.

Εικ. 16. Φιλίσι Λακωνίας. Ναός Κοίμησης Θεοτόκου. Άποψη του τέμπλου.

Το ανάγλυφο στο τέμπλο του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Φιλίσι διακρίνει λαϊκή καλαισθησία, στο πλαίσιο όμως των περιορισμένων εκφραστικών δυνατοτήτων και των αισθητικών προτιμήσεων του προχωρημένου 19ου αιώνα. Λιτή θεματολογία, αδρότητα και σχηματοποίηση στο σκάλισμα, εναλλαγή χρυσώματος και χρώματος στα διακοσμητικά θέματα είναι τα ειδικότερα χαρακτηριστικά του.

Δεσποτικές εικόνες

1. Η Παναγία Βρεφοκρατούσα στον τύπο της Οδηγήτριας (διαστ. 0,86×0,60 μ.). Η Παναγία εικονίζεται σε προτομή. Κρατά τον Χριστό με το αριστερό χέρι και υψώνει το δεξί μπροστά στο στήθος. Ο Χριστός ευλογεί και στηρίζει στο αριστερό γόνατο όρθιο ειλητάριο. Ιδιαίτερο εικαστικό ενδιαφέρον αποκτά το αργυρό και επιχρυσωμένο κατά τόπους πουκάμισο της εικόνας, που έχει αποδοθεί με σφυρήλατη τεχνική και απηχεί τις διακοσμητικές αντιλήψεις της αργυροχοϊκής παραγωγής του όψιμου 19ου αιώνα. Το πουκάμισο καλύπτει όλη την εικονιστική επιφάνεια με εξαίρεση τα πρόσωπα της Θεοτόκου και του Χριστού. Επιχρυσωμένα είναι τα φωτοστέφανα των μορφών και τα συμπιλήματα *ΜΡ ΘΥ*. Με δεξιότητα αποδίδονται τα πλούσια πτυχωμένα ενδύματα και κυρίως το μαφόριο της Παναγίας με τον πυκνό διάκοσμο που μορφώνουν ελισσόμενοι βλαστοί. Τα έκτυπα φυτικά σχέδια στα φωτοστέφανα των μορφών και στο πάνω μέρος της εικόνας, που σχηματίζει ένα είδος αψίδας, καθώς και τα χρυσά μεταλλικά ελάσματα γύρω από τα φωτοστέφανα, που σημειογραφούν ακτίνες φωτός, αποκαλύπτουν τις προθέσεις του ανώνυμου αργυροχόου για ένα καλαίσθητο αποτέλεσμα, ισοδύναμο σε δροσιά και χάρη με τα λαϊκά κεντήματα.

2. Ο Χριστός Παντοκράτωρ (διαστ. 0,97×0,63 μ.). Ο Κύριος εικονίζεται ένθρονος μέχρι τα γόνατα, μετωπικός, στον τύπο του Παντοκράτορα. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό στηρίζει πάνω στα γόνατα ανοιχτό ευαγγέλιο με την επιγραφή: *Δεῦτε πρὸς μὲ πάν/τες οἱ κοπιῶντες / καὶ πεφορτισμέ/νοι κἀγὼ ἀναπαύ/σω ὑμᾶς ἄρατε / τὸν ζυγὸν μου ἐφ᾽ ὑμᾶς καὶ μάθε/τε ἀπ᾽ ἐμοῦ ὅτι / πρᾶος εἰμί καὶ / ταπεινὸς τῇ καρ/δίᾳ καὶ εὑρήσετε / ἀνάπαυσιν ἐν ταῖς / ψυχαῖς ὑμῶν* (Ματθ. ια΄ 28-29). Φορά ρόδινο χιτώνα και γαλαζοπράσινο ιμάτιο με ποικιλμένες παρυφές. Το φωτοστέφανο χρυσό, σταυροφόρο, με την επιγραφή: *Ο ΩΝ*. Ψηλά στις γωνίες σε χρυσούς δίσκους οι βραχυγραφίες: *ΙΣ ΧΣ*. Στο ύψος των ώμων, με χρυσά γράμματα, η επιγραφή: *Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ*. Κάτω, χαμηλά, η αφιερωτική επιγραφή: *Ἔγινεν ἡ παροῦσα εἰκὼν διὰ δαπάνης Παναγιώτου Χρηστάκου.*

3. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 0,87×0,62 μ.). Ο άγιος εικονίζεται φτερωτός από τη μέση των μηρών και πάνω. Έχει υψωμένο το δεξί χέρι σε σχήμα λόγου και με το αριστερό κρατά λεκανίδα με την κεφαλή της αποτομής του και ξεδιπλωμένο ειλητό με τη ρήση: *Μετανοεῖτε / ἤγγικε γὰρ / ἡ βασιλεία / τῶν οὐρανῶν*. Φορά ερυθρό τρίχινο σάκκο και πράσινο ιμάτιο. Ψηλά στο γαλάζιο κάμπο η επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ*. Κάτω, χαμηλά, η αφιερωτική επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου Καραμίχα.*

4. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,83×0,58 μ.), στο προσκυνητάρι που διαμορφώνεται στο βόρειο τοίχο. Η ει-

κόνα ακολουθεί το σύνθετο εικονογραφικό τύπο, που καθιερώνεται στη μεταβυζαντινή ζωγραφική από το 15ο αιώνα και μετά. Σε οριζόντια διάταξη προβάλλεται η σορός της Θεοτόκου σε κλίνη με κάλυμμα διακοσμημένο με μεγάλα ολάνθιστα μπουκέτα. Πίσω από την κλίνη ο Χριστός, μέσα σε πλατιά δόξα, πλαισιωμένος από δύο αγγέλους, κρατά την ψυχή της μητέρας του με τη μορφή σπαργανωμένου βρέφους. Γύρω από το σκήνωμα συνωστίζονται απόστολοι, ιεράρχες και γυναίκες. Ξεχωρίζουν ο Ιωάννης ο Θεολόγος σε προχωρημένη ηλικία, ο Πέτρος που θυμιατίζει στην κεφαλή της Παναγίας και ο Παύλος απέναντι στα πόδια της. Ψηλά, η Μετάσταση της Θεοτόκου και οι απόστολοι πάνω σε νέφη που φθάνουν «εκ περάτων» για να παραστούν στην Κοίμηση. Σε πρώτο επίπεδο, μπροστά στο νεκροκρέβατο εικονίζεται άγγελος με στρατιωτική στολή και με υψωμένη τη ρομφαία έχοντας μόλις αποκόψει τα χέρια του Εβραίου Ιεφωνία, ο οποίος προσπάθησε να βεβηλώσει το λείψανο. Κάτω αριστερά η αφιερωτική επιγραφή: *Ἱστορήθη ἡ παρούσα εἰκῶν διὰ συνδρομῆς καὶ / δαπάνης τοῦ Κυρίου Ἡλία Τριανταφφυλάκου / Σεπτεμβρίου 18. 1866. Κοσμᾶ, χείρ. / Ἀ. Κουρτέσης.*

Βάση του τέμπλου

Εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου (διαστ. 0,60×0,45 μ.). Το σκήνωμα της Παναγίας, τοποθετημένο σε νεκρική κλίνη, περιβάλλουν απόστολοι και ιεράρχες. Σε δεύτερο επίπεδο, πάνω σε νέφη, ο Χριστός με τη σπαργανωμένη ψυχή της Παναγίας πλαισιωμένος από δύο αγγέλους. Ψηλότερα η Μετάσταση της Θεοτόκου. Σε πρώτο επίπεδο το επεισόδιο του Ιεφωνία. Κάτω αριστερά η αφιερωτική επιγραφή: *Ἀφιέρωμα Δεσπίνης συζύγου / Τριανταφύλλου Τριανταφυλλάκου* και δεξιά: *Πρὸς αἰώνιον μνημόσυνον 1896.* Η τεχνοτροπία της εικόνας εγγράφεται στη νατουραλιστική εκκοσμικευμένη ζωγραφική, που εισάγει στον ελλαδικό χώρο το κίνημα των Ναζαρηνών.

Εικόνες Δωδεκαόρτου

1. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Αριστερά η Παναγία στέκει γονατιστή μπροστά από περίτεχνο θρόνο. Δεξιά προσέρχεται ο αρχάγγελος Γαβριήλ υψώνοντας το ένα χέρι σε κίνηση λόγου, ενώ με το άλλο κρατά άνθος. Κάτω δεξιά η αφιερωτική επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ / Ἰωάννου Σταυρόπουλου.*

2. Η Γέννηση του Χριστού (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Μπροστά από σπηλαιώδες άνοιγμα η Παναγία και ο Ιωσήφ γονατίζουν στο σπαργανωμένο βρέφος. Δίπλα στον Ιωσήφ νεαρός ποιμένας. Πάνω αριστερά, σε μικρότερη κλίμακα, οι μάγοι έφιπποι ακολουθούν το αστέρι. Δεξιά άλλος ποιμένας δέχεται το χαρμόσυνο γεγονός. Ψηλά τρεις άγγελοι μέσα σε νέφη δοξολογούν. Χαμηλά η αφιερωτική επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ / Θεοῦ Ἀνδρέα Ν. / Πρεβενᾶ.*

3. Η Βάπτιση του Χριστού (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Η παράσταση ακολουθεί την τυπική εικονογραφία του θέματος. Στο κέντρο της σύνθεσης, στο ρου του Ιορδάνη ποταμού, ο Χριστός με σταυρωμένα τα χέρια. Αριστερά ο Ιωάννης και στην απέναντι όχθη δύο άγγελοι. Ψηλά, από το ημικύκλιο του ουρανού το Άγιο Πνεύμα εν είδει περιστεράς με χρυσές ακτίνες φωτός.

4. Η Υπαπαντή (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Η εικονογραφία της εικόνας είναι σύμφωνη με τον τύπο που επικρατεί από το 14ο αιώνα. Δεξιά ο πρεσβύτης Συμεών, στην είσοδο του Ιερού Βήματος, κρατά στα χέρια του τον Χριστό και ετοιμάζεται να τον παραδώσει στην Παναγία, που εικονίζεται αριστερά. Πίσω της η προφήτις Άννα και ο Ιωσήφ που κρατά με το ένα χέρι του, καλυμμένο με το ιμάτιο, δύο νεοσσούς περιστερών.

5. Η Βαϊοφόρος (διαστ. 0,30×0,21 μ.). Ο Χριστός επάνω στο γαϊδουράκι έρχεται από αριστερά. Τον ακολουθεί ομάδα αποστόλων. Δεξιά, έξω από τα τείχη της Ιερουσαλήμ, οι Εβραίοι τον υποδέχονται με βάγια. Στο βάθος ψηλό δέντρο με σκαρφαλωμένο στα κλαδιά του μικρό παιδί. Κάτω στο έδαφος άλλο παιδί που στρώνει τα ρούχα του για να περάσει ο Χριστός. Χαμηλά η αφιερωτική επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου Πρεβενᾶ.*

6. Ἴδε ο Άνθρωπος (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Ο Χριστός εικονίζεται όρθιος με την κεφαλή να γέρνει προς τα αριστερά. Φορά μακρύ χρυσοκόκκινο χιτώνα. Έχει τα μαλλιά στεφανωμένα με αγκαθωτό στεφάνι, τα χέρια δεμένα σταυρωτά με σχοινί, να κρατούν κάλαμο, και τα πόδια γυμνά. Αριστερά η αφιερωτική επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Χ... Χαντζάκου.*

7. Η Σταύρωση (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Στο μέσον της παράστασης ο Χριστός στο σταυρό. Αριστερά η Θεοτόκος και οι μυροφόρες και δεξιά ο Ιωάννης. Στο βάθος τα τείχη της Ιερουσαλήμ.

8. Η Ανάσταση (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Στο κέντρο ο Χριστός εξέρχεται από μια μεγάλη μαρμάρινη σαρκοφάγο, που το σκέπασμά της έχει μετακινηθεί. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά σταυροφόρο λάβαρο. Φορά πράσινο περίζωμα και κόκκινο μανδύα που ανεμίζει. Επάνω στον τάφο εικονίζεται άγγελος και στο βάθος τρεις γυναίκες. Σε πρώτο επίπεδο δύο στρατιώτες-φύλακες.

9. Η Ανάληψη (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Ψηλά ο Χριστός μέσα σε δόξα αναλαμβάνεται στους ουρανούς. Κάτω οι απόστολοι συναθροισμένοι σε δύο ημιχόρια γύρω από την Παναγία, που στέκεται με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος, παρατηρούν έκπληκτοι το γεγονός. Πιο πίσω δύο άγγελοι σε αντίνωτη θέση δείχνουν προς τον Κύριο. Στο βάθος το όρος των Ελαιών.

10. Η Πεντηκοστή (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Εικονίζονται οι δώδεκα απόστολοι καθισμένοι ημικυκλικά. Στην κορυφή της ομήγυρης η Θεοτόκος και ψηλότερα το Άγιο Πνεύμα εν

είδει περιστεράς. Κάτω από το σύνθρονο, ηλικιωμένος άνδρας με στέμμα, προσωποποίηση του Κόσμου, κρατά μανδήλι με τα δύο του χέρια που συμβολίζει το κήρυγμα των φωτισμένων μαθητών προς πάντα τα έθνη.

11. Η Αγία Τριάδα (διαστ. 0,30×0,22 μ.). Σε ουράνιο τοπίο, καθισμένοι σε θρόνους από νέφη, εικονίζονται ο Θεός, ο «Παλαιός των Ημερών», και ο Ιησούς Χριστός, ο «Ενσαρκωμένος Υιός». Υπερίπταται ανάμεσά τους το Άγιο Πνεύμα εν είδει περιστεράς. Ο Χριστός, ως νέος άνδρας, ευλογεί και στηρίζει στο γόνατό του ανοιχτό βιβλίο και ο Πατέρας, πολιός γέροντας ευλογεί και κρατά σφαίρα. Κάτω χαμηλά η αφιερωτική επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ / Παναγιώτου Ζαραφωνίτου.*

Θύρα πρόθεσης με παράσταση του αρχάγγελου Μιχαήλ

Ο ψυχοπομπός άγγελος εικονίζεται φτερωτός, με στροφή προς τα δεξιά, ντυμένος με στρατιωτική στολή με αποτροπαϊκές μάσκες. Με το δεξί χέρι υψώνει ρομφαία και με το αριστερό κρατά μικρή σπαργανωμένη μορφή – προσωποποίηση ψυχής νεκρού – και ξετυλιγμένο ειλητάριο με επιγραφή που αναφέρεται στην ιδιότητά του ως στρατιώτη που απονέμει δικαιοσύνη.

Οι δεσποτικές εικόνες και οι εικόνες του δωδεκαόρτου του τέμπλου του ναού της Κοίμησης στο Φιλίσι θα μπορούσαν με βάση τα τεχνοτροπικά τους δεδομένα να αποδοθούν στο ζωγράφο της εικόνας της Κοίμησης της Θεοτόκου, στο προσκυνητάρι του βόρειου τοίχου, Α. Κουρτέση. Ειδικά χαρακτηριστικά της τέχνης του είναι η απλοϊκή αλλά ρυθμική οργάνωση των συνθέσεων, τις οποίες αντλεί από το παραδοσιακό εικαστικό απόθεμα και ερμηνεύει συνοπτικά, η απόδοση εξατομικευμένων φυσιογνωμικών τύπων και η περιορισμένη διακοσμητικότητα, στοιχεία δηλωτικά της παρακμής της λαϊκής θρησκευτικής τέχνης στον προχωρημένο 19ο αιώνα. Εκείνο, ωστόσο, που θα πρέπει να σημειωθεί είναι ο αυθορμητισμός και η αφελής αμεσότητα του ζωγράφου με την οποία μεταγράφει τα καθιερωμένα εικονογραφικά σχήματα σε δικές του δημιουργίες. Έτσι, αναγράφοντας τις αφιερωτικές επιγραφές των εικόνων του δωδεκαόρτου σε ευδιάκριτη θέση και ζωγραφίζοντας πολλές από τις μορφές των συνθέσεων στραμμένες προς το εκκλησίασμα, ζωντανεύει τις κατά τα άλλα άτονες και καλλιτεχνικά ξηρές παραστάσεις του. Σύμφωνα με συμβόλαιο που φυλάσσεται στα ΓΑΚ - Αρχεία Νομού Λακωνίας (α/α 1213 ΣΥΜΒΟ 12.1.5), ο Ηλίας Τριανταφυλλάκος το έτος 1865 παραγγέλλει στον Αναγνώστη Ηλιού Ζωγράφο να εικονογραφήσει μία δεσποτική εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου για το φερώνυμο ναό στο Φιλίσι. Φαίνεται ότι η παραγγελία, άγνωστο για ποιους λόγους, δεν υλοποιήθηκε από τον Αναγνώστη Ηλιού Ζωγράφο αλλά από τον Α. Κουρτέση από τον Κοσμά της Κυνουρίας, όπως δηλώνει η αφιερωτική επιγραφή της εικόνας της Κοίμησης που περιγράφεται ανωτέρω.

Η δεύτερη εικόνα της Κοίμησης που φυλάσσεται στο ναό και βρίσκεται τοποθετημένη στη βάση του τέμπλου, η θύρα της πρόθεσης με παράσταση του αρχάγγελου Μιχαήλ, καθώς και τα στρογγυλά εικονίδια στη βάση του θριγκού που αποδίδουν τον Χριστό και τους τέσσερις ευαγγελιστές, αποτελούν ενιαίο ζωγραφικό σύνολο του τέλους του 19ου αιώνα, που απηχεί την επίδραση της νατουραλιστικής εκκοσμικευμένης ζωγραφικής του κινήματος των Ναζαρηνών.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΝΤΟΥ

Ρειτιά

Ναός Ζωοδόχου Πηγής

Στο ναό καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν τα ακόλουθα κειμήλια:

1. Η Ζωοδόχος Πηγή (διαστ. 1,13×0,695×0,03 μ.). Δεσποτική εικόνα. Μέσα σε πλαίσιο διπλό, χρυσό εσωτερικά και μελανό εξωτερικά, σε τοπίο με πλούσια βλάστηση και μπροστά από τειχισμένη πόλη εικονίζεται η Θεοτόκος πλαισιωμένη από ακτίνες φωτός, επάνω σε νέφη, κρατώντας τον Χριστό στο στήθος της. Αναδύεται από φιάλη, από τους κρουνούς της οποίας ρέει αγίασμα σε σταυρόσχημη δεξαμενή με ημικυκλικές απολήξεις, ενώ γύρω παριστάνονται άγγελοι και ζεύγη Χερουβείμ. Γύρω από τη δεξαμενή με το θαυματουργό ύδωρ έχουν προστρέξει ασθενείς. Σε πρώτο επίπεδο διακρίνονται ολόσωμοι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος και η μητέρα του Ζωή, κρατώντας κύπελλο ανάμεσά τους, συνοδευόμενοι από εκκλησιαστικούς άρχοντες. Την παράσταση συνοδεύει η επιγραφή: *Η ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ*. Η εικόνα χρονολογείται στα τέλη του 19ου-αρχές του 20ού αιώνα.

Η Ζωοδόχος Πηγή (διαστ. 0,615×0,415×0,025 μ.). Η εικόνα είναι τοποθετημένη σε προσκυνητάρι του ναού. Μέσα σε διπλό πλαίσιο, χρυσό εσωτερικά και μελανό εξωτερικά, και μπροστά από τειχισμένη πόλη ζωγραφίζεται η Θεοτόκος αναδυόμενη από φιάλη με ανθρωπόμορφη διακόσμηση, από τους κρουνούς της οποίας χύνεται το αγίασμα μέσα σε σταυρόσχημη δεξαμενή. Στο δεξί χέρι φέρει σκήπτρο και με το αριστερό κρατά στην αγκαλιά της τον Χριστό. Το δεξί του χέρι είναι υψωμένο σε σχήμα ευλογίας, ενώ με το αριστερό κρατά τη σφαίρα του κόσμου. Στη σκηνή παρευρίσκονται και δύο άγγελοι πάνω σε νέφη, που με το ένα χέρι κρατούν ειλητάρια και με το άλλο βασιλικό στέμμα, το οποίο πρόκειται να φορέσουν στο κεφάλι της Παναγίας. Περιμετρικά της δεξαμενής εικονίζονται παραστάσεις θαυμάτων. Την παράσταση συνοδεύει η επιγραφή: *Η ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ*. Χρονολογείται στα τέλη του 19ου-αρχές του 20ού αιώνα.

3. Ο Ευαγγελισμός (διαστ. 0,405×0,305×0,025 μ.). Σε χρυσό κάμπο, που περιβάλλεται από διπλό πλαίσιο, χρυσό εσωτερικά και μελανό εξωτερικά, παριστάνεται η Θεοτόκος γο-

νατιστή, σκυμμένη μπροστά σε μικρό γραφείο. Στο αριστερό τμήμα της εικόνας εικονίζονται ο αρχάγγελος Γαβριήλ δείχνοντας με το δεξί χέρι στη Θεοτόκο το Άγιο Πνεύμα, το οποίο, με τη μορφή περιστεριού, κατεβαίνει από τον ουρανό μέσα σε δόξα, ενώ στο αριστερό κρατά κρίνο. Στο βάθος διακρίνεται πολυτελές αρχιτεκτόνημα με τοξοστοιχία και βαριά παραπετάσματα. Η εικόνα χρονολογείται πιθανώς στο 19ο αιώνα.

4. Η Γέννηση του Χριστού (διαστ. 0,425×0,335×0,025 μ.). Η Θεοτόκος και ο Ιωσήφ γονατίζουν μπροστά στη φάτνη με το σπαργανωμένο βρέφος με τα χέρια σε δέηση. Δεξιά και αριστερά ένας βοσκός, παρακολουθώντας με κατάνυξη το γεγονός, προσέρχεται στο επεισόδιο σε προσκύνηση. Πίσω από τη Θεοτόκο διακρίνεται μεταλλικό σταμνοειδές αγγείο. Στο βάθος της παράστασης διακρίνεται βραχώδες τοπίο και στο κέντρο του σπηλιά, όπου έχουν καταφύγει ένα γαϊδουράκι και ένα βόδι. Ψηλότερα, πάνω από το άνοιγμα της σπηλιάς, διακρίνεται το αστέρι της Βηθλεέμ. Στο ανώτερο τμήμα της παράστασης, επάνω σε χρυσό κάμπο και μέσα σε ημικυκλικά διατεταγμένα νέφη, εικονίζεται ζεύγος αγγέλων που κρατούν ανοιχτό ενεπίγραφο ειλητάριο. Η εικόνα χρονολογείται στο 19ο αιώνα.

5. Η Ανάσταση (διαστ. 0,38×0,295×0,025 μ.). Μέσα σε διπλό πλαίσιο, ένα πράσινο εσωτερικά και ένα κυανό εξωτερικά, και πάνω σε χρυσό κάμπο, αναπτύσσεται η σκηνή σύμφωνα με τη δυτική εικονογραφία του θέματος. Ο Χριστός στο κέντρο της παράστασης, ντυμένος με ανεμιζόμενο κόκκινο μανδύα, εξέρχεται θριαμβευτικά από σαρκοφάγο κρατώντας το αναστάσιμο λάβαρο, ενώ πιο δίπλα άγγελος Κυρίου, καθισμένος στο σκαλισμένο με άνθη κάλυμμα της μαρμάρινης σαρκοφάγου, κρατά ανοιχτό ειλητάριο με την επιγραφή: *Οὐκ ἔστιν ὧδε*. Στο επεισόδιο συμμετέχουν, επίσης, στρατιώτες-φύλακες του τάφου, οι οποίοι γονατιστοί κοιτούν με έκπληκτο βλέμμα τον Ιησού, καθώς και οι τρεις Μυροφόρες, η Μαρία η Μαγδαληνή, η Μαρία η μητέρα του Ιακώβου και η Σαλώμη, τοποθετημένες πίσω από τη σαρκοφάγο, στο αριστερό τμήμα της σκηνής. Η εικόνα χρονολογείται στο 19ο αιώνα.

6. Η Ζωοδόχος Πηγή (διαστ. 0,405×0,295×0,022 μ.). Σε πλαίσιο μελανού χρώματος και σε χρυσό κάμπο εικονίζεται η Θεοτόκος με τον Χριστό στο στήθος και τα χέρια σε δέηση, να αναδύεται από κυλινδρική φιάλη. Από τους κρουνούς της φιάλης, που φέρουν σχήμα ανθρώπινης κεφαλής, το αγίασμα πέφτει σε τετραγωνικού σχήματος δεξαμενή. Στο κατώτατο επίπεδο της παράστασης εικονίζονται επεισόδια ίασης ασθενών από το αγίασμα, ενώ γύρω από τη δεξαμενή συνωστίζεται πλήθος προσώπων, κοσμικών αξιωματούχων και εκκλησιαστικών λειτουργών. Την παράσταση συνοδεύει η επιγραφή: *Η ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ*. Η εικόνα τοποθετείται πιθανότατα στον 20ό αιώνα.

7. Η Βαϊοφόρος (διαστ. 0,405×0,305×0,025 μ.). Στην αρμονικά οργανωμένη σύνθεση εικονίζεται ερχόμενος από αριστερά ο Χριστός, καθισμένος στο υποζύγιο, ακολουθούμενος από την ομάδα των μαθητών του. Το δεξί του χέρι είναι υψωμένο σε σχήμα ευλογίας και με το αριστερό κρατά κλειστό ειλητάριο. Είναι στραμμένος στα δεξιά, προς τον όμιλο των Εβραίων που έχει συγκεντρωθεί μπροστά από τα τείχη της πόλης, από τους οποίους ο πρώτος του προσφέρει κλαδί βάγιας. Στο κέντρο της παράστασης εικονίζεται φοίνικας, επάνω στον οποίο βρίσκεται ένα παιδί που κόβει κλάδους. Χαμηλά, σε πρώτο επίπεδο, ένα ακόμη παιδί απλώνει το ιμάτιό του για να περάσει ο Ιησούς. Την παράσταση συνοδεύει η επιγραφή: *Η ΒΑΪΟΦΟΡΟΣ*. Η εικόνα χρονολογείται πιθανώς στο 19ο αιώνα.

8. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,52×0,52×0,03 μ.). Μπροστά από μεγάλο αριθμό οικοδομημάτων εικονίζεται η Παναγία στη νεκρική κλίνη, πλαισιωμένη από αποστόλους, αγίους, ιεράρχες και αγγέλους, που θρηνούν το θάνατό της, ενώ μπροστά από την κλίνη εικονογραφείται το γνωστό επεισόδιο του βέβηλου Ιεφωνία. Το επεισόδιο παρακολουθεί ο Χριστός επάνω σε νέφη. Την παράσταση συνοδεύει η αναθηματική επιγραφή: *ΔΩΡΕΑ ΑΓΓ. ΜΥΡΙΑΓΚΟΥ*. Η εικόνα χρονολογείται πιθανώς στο 19ο αιώνα.

9. Σταυρός τέμπλου (διαστ. 0,705×0,36×0,015 μ.). Οι κεραίες του σταυρού, που απολήγουν σε τρίλοβα, περιβάλλονται από διάτρητο φυτικό διάκοσμο, χρωματισμένο χρυσό. Ο Χριστός κυριαρχεί πάνω στο σταυρό με το ακάνθινο στεφάνι στην κεφαλή. Από τις πληγές των καρφιών ρέει αίμα, το οποίο καταλήγει στη βάση του σταυρού, σε σπηλιά που σχηματίζεται κάτω από ογκώδεις βράχους και στην είσοδό της έχει τοποθετηθεί κρανίο, σε μια συμβολική απεικόνιση του Άδη. Στα διάχωρα των τριλόβων εικονίζονται ο Παντοκράτορας, η Θεοτόκος και ο Ιωάννης. Στην πίσω όψη του σταυρού ζωγραφίζεται ο Αναστημένος Χριστός επάνω από τον ανοιχτό τάφο του, ντυμένος με περίζωμα και χιτώνα. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά σταυροφόρο λάβαρο. Στα διάχωρα των τριλόβων εικονίζονται οι μορφές των ευαγγελιστών. Χρονολογείται πιθανώς στα τέλη του 19ου-αρχές του 20ού αιώνα.

10. Ο άγιος Γεώργιος (διαστ. 1,25×0,53×0,025 μ.). Μέσα σε διπλό πλαίσιο, χρυσό εσωτερικά και μελανό εξωτερικά, και σε σχηματικά αποδοσμένο τοπίο με επάλληλους λόφους εικονίζεται ο άγιος Γεώργιος με στρατιωτικά ενδύματα και ψηλά υποδήματα, καβαλάρης σε καστανό άλογο, καθώς φονεύει με το σταυροφόρο κοντάρι του το φτερωτό δράκοντα. Πάνω σε ύψωμα παριστάνεται η βασιλοπούλα να τρέχει τρομαγμένη παρακολουθώντας το δρώμενο. Το άλογο του αγίου φέρει πολυτελή σκευή, ενώ η ουρά του έχει δεθεί με κόμπο. Στα οπίσθιά του κάθεται ανδρική μορφή κρατώντας αγγείο, ο σκλάβος που ελευθέρωσε ο άγιος. Ψηλότερα άγγελος ετοιμάζεται να στεφανώσει τον άγιο, κρατώντας ανεπτυγμένο ειλητάριο. Η παράσταση ακολουθείται από την επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ*. Η εικόνα χρονολογείται στα τέλη του 19ου-αρχές του 20ού αιώνα.

ΓΙΑΝΝΟΥΛΑ ΚΑΤΣΟΥΓΚΡΑΚΗ

Πολύδροσο

Μονή Αγίων Αναργύρων

Στο Καθολικό της μονής καταγράφηκε ξύλινη λειψανοθήκη, η οποία εξωτερικά φέρει επένδυση από συνεχόμενα λευκά και ερυθρά πλακίδια, ρομβοειδούς και τριγωνικού σχήματος, από φίλντισι. Εσωτερικά επικαλύπτεται από αργυρή πλάκα με έκτυπη φυτική διακόσμηση, στην οποία διανοίγονται ομοιόσχημες οπές λειψάνων. Στο εσωρράχιο του καλύμματος έχει ζωγραφιστεί ημίτομη η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα πλαισιωμένη από τους ολόσωμους αγίους Κοσμά και Δαμιανό. Παρόμοια λειψανοθήκη υπάρχει στη μονή Βελανιδιάς της Ιεράς Μητρόπολης Μεσσηνίας[50] και έχει χρονολογηθεί στις αρχές του 19ου αιώνα.

Παρεκκλήσι Αγίων Αποστόλων

Στο παρεκκλήσι των Αγίων Αποστόλων φυλάσσονται ένας επιτάφιος και 11 εικόνες του 19ου και του 20ού αιώνα. Σε οκτώ από αυτές διασώζεται η υπογραφή του ζωγράφου, πέντε είναι έργα του Φώτη Κόντογλου και τρεις αναγνωρίζονται ως έργα του γνωστού στη Λακωνία αγιογράφου Μαυρικάκη.

1. Ο άγιος Γεώργιος (διαστ. 0,96×0,66×0,02 μ.). Παριστάνεται ο άγιος έφιππος και δρακοντοκτόνος. Φορά στρατιωτική στολή και κρατά το δόρυ και με τα δύο χέρια. Το άλογο είναι γκρίζο και η ιπποσκευή αποδίδεται με χρυσό. Στη ράχη του αλόγου κάθεται ο μικρός σκλάβος που ο άγιος ελευθέρωσε, ενώ στο δεξί τμήμα της εικόνας, σε μικρή κλίμακα παριστάνεται η βασιλοπούλα να παρακολουθεί το δρώμενο. Πάνω δεξιά άγγελος μέσα σε σύννεφα ετοιμάζεται να στεφανώσει τον άγιο. Κάτω δεξιά υπάρχει δυσανάγνωστη επιγραφή: *ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ------/1830.*

2. Δίζωνη εικόνα με θέμα το μαρτύριο των Αγίων Τεσσαράκοντα (διαστ. 1,05×0,94 μ.). Στην επάνω ζώνη, η οποία καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα της εικόνας, εικονίζονται οι Άγιοι Τεσσαράκοντα μάρτυρες διατεταγμένοι σε τέσσερα επίπεδα. Ψηλά, μέσα σε δόξα, ο Χριστός ευλογεί με το δεξί χέρι και στο αριστερό κρατά τη σφαίρα του κόσμου. Στην κάτω ζώνη παριστάνεται σκηνή από το μαρτύριο των αγίων.

3. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,47×0,42×0,015 μ.). Κάτω αριστερά διαβάζεται η υπογραφή του ζωγράφου: *Ἔργον Κ. Μακρῆ* και δεξιά η αφιερωματική επιγραφή: *ἀφιέρωμα / Νικοδήμου Ιερομονάχου / καὶ τῆς μητρός αὐτοῦ Παναγιώτας.*

4. Εικόνες Κόντογλου:

α. Ο Χριστός Παντοκράτωρ (διαστ. 0,74×0,33 μ.). Εικονίζεται έως τη μέση, σε απόλυτα μετωπική στάση, να ευλογεί με το δεξί χέρι και με το αριστερό να κρατά κλειστό ευαγγέλιο. Την παράσταση συνοδεύει η κεφαλαιογράμματη επιγραφή: *Ο ΕΛΕΗΜΩΝ*, γραμμένη πάνω από τους ώμους του Χριστού. Κάτω αριστερά διαβάζεται η υπογραφή του ζωγράφου: *ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ / ΦΩΤΙΟΥ Ν. ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ / ΑΠΝΣΤ΄.*

β. Η Παναγία Οδηγήτρια (διαστ. 0,74×0,33 μ.). Η Θεοτόκος εικονίζεται έως τη μέση ελαφρά γυρισμένη προς τα αριστερά. Κρατά το μικρό Χριστό με το δεξί χέρι, δείχνοντας με το αριστερό προς το μέρος του. Ο Χριστός απλώνει το αριστερό χέρι προς τη μητέρα του, ενώ με το δεξί κρατά τυλιγμένο ειλητάριο. Την παράσταση συνοδεύει η κεφαλαιογράμματη επιγραφή: *ΧΡΥΣΑΦΙΤΙΣΣΑ.* Κάτω αριστερά σώζεται η υπογραφή του ζωγράφου: *ΧΕΙΡ / ΦΩΤΙΟΥ / ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ / ΑΠΝΣΤ΄.*

γ. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 0,74×0,33 μ.). Εικονίζεται ολόσωμος, φτερωτός, γυρισμένος κατά τα τρία τέταρτα προς τα αριστερά, ντυμένος με βαθυγάλαζη μηλωτή και λαδοπράσινο ιμάτιο. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ανοικτό ειλητάριο με την κεφαλαιογράμματη επιγραφή: *ΟΡΑΣ ΟΙΑ ΠΑΣΧΟΥΣΙΝ / Ω ΘΕΟΥ ΛΟΓΕ / ΟΙ ΠΤΑΙΣΜΑΤΩΝ ΕΛΕΓΧΟΙ / ΤΩΝ ΒΔΕΛΥΚΤΕΙΩΝ / ΕΛΕΓΧΟΝ ΚΑΙ ΓΑΡ / ΜΗ ΦΕΡΩΝ Ο ΗΡΩΔΗΣ / ΤΕΤΜΗΚΕΝ ΙΔΟΥ / ΤΗΝ ΕΜΗΝ ΚΑΡΑΝ / ΣΩΤΕΡ.* Στο βάθος το τοπίο συνθέτουν σχηματοποιημένα βουνά. Κάτω αριστερά, μέσα σε λεκάνη με πόδι, προβάλλεται φωτοστεφανωμένη η κομμένη κεφαλή του αγίου και δεξιά το δένδρο με την αξίνα. Δίπλα από το δένδρο διαβάζεται η υπογραφή του ζωγράφου: *ΧΕΙΡ / ΦΩΤΙΟΥ / ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ / ΑΠΝΣΤ΄.*

δ. Ο άγιος Χαράλαμπος (διαστ. 0,72×0,38 μ.). Ο άγιος παριστάνεται μετωπικός, σε προτομή. Με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ευαγγέλιο. Ψηλά σε χρυσό βάθος διαβάζεται η επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ*, γραμμένη με κόκκινα γράμματα, και κάτω αριστερά η υπογραφή του ζωγράφου: *ΧΕΙΡ / ΦΩΤΙΟΥ / ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ.*

ε. Οι άγιοι Απόστολοι (διαστ. 1,07×0,94 μ.) (Εικ. 17). Οι απόστολοι διατάσσονται σε δύο επίπεδα πάνω σε χρυσό ακόσμητο κάμπο. Ψηλά σώζεται η επιγραφή: *ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΔΩΔΕΚΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ* και κάτω δεξιά η υπογραφή του ζωγράφου: *ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ / ΦΩΤΙΟΥ Ν. ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ / ΑΠΝΣΤ΄/ 1956.*

5. Εικόνες Μαυρικάκη:

α. Οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (διαστ. 0,56×0,46×0,025 μ.). *Διὰ χειρός / Ἐ. Μαυρικάκι / απνθ΄.*

β. Η Ανάληψη (διαστ. 0,50×0,40×0,03 μ.). *Ἀναξία χειρί / Ε. Μαυρικάκι / απνη΄.*

γ. Ο άγιος Κοσμάς (διαστ. 0,91×0,57×0,04 μ.). Κάτω δεξιά διαβάζονται η υπογραφή του ζωγράφου: *διὰ χειρός / Ἐ. Μαυρικάκι / απνη΄.* Η εικόνα αποτελεί «αντίγραφο από την εικόνα της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Ζίτσας», όπως σημειώνεται στο μέσον του ύψους της εικόνας.

ΜΑΡΙΑ ΦΛΩΡΟΥ

50. Θ. Προβατάκης, *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά κειμήλια της Ι.Μ. Μεσσηνίας*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 171, πίν. ΟΓ.

Εικ. 17. Πολύδροσο Λακωνίας. Μονή Αγίων Αναργύρων. Εικόνα των αγίων Αποστόλων ζωγραφισμένη από τον Φώτη Κόντογλου.

Ξηροκάμπι

Μονή Ζερμπίτσας[51]

Σε συστηματική καταγραφή στο μουσείο της μονής καταγράφηκαν 37 εικόνες και δύο λυπηρά τέμπλου.

Εικόνες

1. Η Παναγία Ελεούσα (διαστ. 0,335×0,25 μ.). Μέσα σε πλαίσιο, που ορίζει στενή κόκκινη ταινία, και πάνω σε κάμπο στο χρώμα της ώχρας εικονίζεται η Παναγία (*ΜΗΡ ΘΥ Η ΕΛΕΟΥCΑ*) αριστερόκρατούσα, στον τύπο της Οδηγήτριας, φορώντας στέμμα που κρατούν οι δύο αρχάγγελοι (*Μ* και *Γ*). Ο μικρός Χριστός (*IC XC*), που αποδίδεται σχεδόν μετωπικός, ευλογεί με το δεξί χέρι κρατώντας στο αριστερό κλειστό ειλητάριο. Στην πίσω όψη της εικόνας ζωγραφίζεται ο σταυρός του μαρτυρίου με τα Σύμβολα του Πάθους. 18ος αιώνας.

Η εικόνα διαθέτει ξύλινο πλαίσιο επενδεδυμένο αρχικά στην κύρια όψη με πλακίδια από φίλντισι, ορισμένα από τα οποία διατηρούνται ακόμη και φέρουν παραστάσεις ολόσωμων μετωπικών αγίων και φυτικά θέματα. Πρόκειται για μεταγενέστερη προσθήκη, πιθανότατα του 19ου αιώνα, όπως προκύπτει από τη λαϊκή τέχνη των παραστάσεων.

2. Ο ευαγγελιστής Ματθαίος (διαστ. 0,12×0,95×0,07 μ.). Τέλη 19ου αιώνα.

3. Ο ευαγγελιστής Λουκάς (διαστ. 0,117×0,95×0,07 μ.). Τέλη 19ου αιώνα.

4. Ο άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,102×0,73×0,07 μ.). 19ος αιώνας.

5. Οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη (διαστ. 0,171×0,193×0,015 μ.). 19ος αιώνας.

6. Η Ανάσταση του Χριστού (διαστ. 0,152×0,12×0,019 μ.). Τέλη 19ου αιώνα.

7. Η Παναγία Οδηγήτρια (διαστ. 0,155×0,122×0,023 μ.). 19ος αιώνας.

8. Η Αγία Τριάδα. Στην πίσω όψη της εικόνας ζωγραφίζεται ο Σταυρός του Μαρτυρίου με τα Σύμβολα του Πάθους (διαστ. 0,385×0,285×0,025 μ.). 19ος αιώνας.

9. Η Μεταμόρφωση (διαστ. 0,41×0,302×0,023 μ.). 19ος αιώνας.

10. Αταύτιστος απόστολος (διαστ. 0,125×0,95×0,08 μ.). Τέλη 19ου αιώνα.

11. Αταύτιστος απόστολος (διαστ. 0,88×0,85×0,04 μ.). Τέλη 19ου αιώνα.

12. Αταύτιστος απόστολος (διαστ. 0,118×0,92×0,09 μ.). Τέλη 19ου αιώνα.

13. Ο άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,215×0,153×0,011 μ.). 19ος αιώνας.

14. Ο Χριστός Παντοκράτωρ (διαστ. 0,24×0,16 (μέγ.)×0,021 μ.). 19ος αιώνας.

15. Η Εύρεση και η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού (διαστ. 0,355×0,287×0,035 μ.). Τέλη 19ου αιώνα.

16. Η Παναγία Οδηγήτρια (διαστ. 0,31×0,233×0,017 μ.). 19ος αιώνας.

17. Η Παναγία Γλυκοφιλούσα (διαστ. 0,18×0,135×0,017 μ.). 19ος αιώνας.

18. Ο άγιος Στυλιανός με τους τέσσερις ευαγγελιστές (διαστ. 0,225×0,167×0,015 μ.). 19ος αιώνας.

19. Η Παναγία Κυρία των Αγγέλων. Στην πίσω όψη της εικόνας ζωγραφίζεται φυλλοφόρος σταυρός με την επιγραφή: *IC XC NI KA* (διαστ. 0,585×0,395×0,022 μ.). 19ος αιώνας.

20. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,612×0,355×0,027 μ.). 19ος αιώνας.

21. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,304×0,256×0,018 μ.). Στην άνω ζώνη παριστάνεται η Δέηση και στην κάτω ζώνη οι Τρεις Ιεράρχες. Τέλη 19ου αιώνα.

22. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,287×0,231×0,017 μ.). Στην άνω ζώνη εικονίζεται η Δέηση και στην κάτω ζώνη οι άγιοι Δημήτριος και Νικόλαος, αριστερά και δεξιά αντίστοιχα. 19ος αιώνας.

23. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,235×0,168×0,02 μ.). Στην άνω ζώνη παριστάνεται η Δέηση και στην κάτω ζώνη ο

51. Για την ιστορία της μονής, τα κτίσματα και τα κειμήλιά της, βλ. παραπάνω υποσημ. 36.

έφιππος άγιος Θεόδωρος και ένας αδιάγνωστος μετωπικός άγιος, αριστερά και δεξιά αντίστοιχα. 19ος αιώνας.

24. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,272×0,228×0,025 μ.). Την άνω ζώνη καταλαμβάνει παράσταση Δέησης, ενώ την κάτω ζώνη τρεις άγιοι, ο έφιππος άγιος Γεώργιος αριστερά, ο μετωπικός άγιος Ελευθέριος στο κέντρο και ο επίσης μετωπικός άγιος Στυλιανός με το βρέφος δεξιά. 19ος αιώνας.

25. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,37×0,177×0,02 μ.). Η εικόνα είναι πριονισμένη στη δεξιά πλευρά. Στην άνω ζώνη σώζεται η απεικόνιση της Παναγίας από σκηνή Δέησης, γυρισμένης κατά τα τρία τέταρτα προς τα δεξιά, με τα χέρια σε ικεσία, ενώ στην κάτω ζώνη αδιάγνωστος άγιος. 19ος αιώνας.

26. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,485×0,37×0,024 μ.). Στην άνω ζώνη εικονίζεται η Αγία Τριάδα και στην κάτω οι Τρεις Ιεράρχες. 19ος αιώνας.

27. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,38×0,277×0,017 μ.). Στην άνω ζώνη παριστάνεται η Γέννηση του Χριστού, ενώ στην κάτω ο όρθιος Χριστός δεξιά και ο ένθρονος άγιος Νικόλαος αριστερά. 19ος αιώνας.

28. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,227×0,188×0,022 μ.). Στην άνω ζώνη εικονίζεται η Δέηση και στην κάτω δύο άγιοι, ο έφιππος άγιος Δημήτριος αριστερά και ένας αδιάγνωστος όρθιος μετωπικός άγιος δεξιά. 19ος αιώνας.

29. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,33×0,255 μ.). Στην άνω ζώνη παριστάνεται η Δέηση και στην κάτω δύο άγιοι, ο έφιππος άγιος Γεώργιος αριστερά και ο όρθιος μετωπικός άγιος Χαράλαμπος δεξιά. Τέλη 19ου αιώνα.

30. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,24×0,183×0,018 μ.). Στην άνω ζώνη εικονίζεται η Δέηση και στην κάτω δύο άγιοι, ο άγιος Νικόλαος αριστερά και ο άγιος Σπυρίδων δεξιά. 19ος αιώνας.

31. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,34×0,254×0,026 μ.). Στην άνω ζώνη, στο κέντρο, παριστάνεται η Παναγία Οδηγήτρια, αριστεροκρατούσα, πλαισιωμένη από τον άγιο Βασίλειο αριστερά και τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο δεξιά, που εικονίζονται ελαφρά γυρισμένοι προς το μέρος της. Στην κάτω ζώνη ζωγραφίζονται πάνω σε ενιαίο κάμπο στο χρώμα της ώχρας έφιπποι οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος με τα άλογά τους σε κίνηση προς το κέντρο της παράστασης. Τέλη 19ου αιώνα.

32. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,277×0,232×0,019 μ.). Στην άνω ζώνη εικονίζεται η Δέηση και στην κάτω τρεις αδιάγνωστοι όρθιοι και μετωπικοί άγιοι. 19ος αιώνας.

33. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,355×0,288×0,025 μ.). Στην άνω ζώνη παριστάνεται η Δέηση και στην κάτω δύο άγιοι, ο έφιππος άγιος Γεώργιος αριστερά και ο στηθαίος μετωπικός άγιος Νικόλαος δεξιά. 19ος αιώνας.

34. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,30×0,255 μ.). Στην άνω ζώνη εικονίζεται η Δέηση και στην κάτω τρεις άγιοι, ο έφιππος άγιος Γεώργιος αριστερά και δεξιά οι στηθαίοι μετωπικοί άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Τέλη 19ου αιώνα.

35. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,333×0,276×0,021 μ.). Στην άνω ζώνη εικονίζεται η Δέηση και στην κάτω δύο αδιάγνωστοι άγιοι. Τέλη 19ου αιώνα.

36. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,355×0,266×0,028 μ.). Την άνω ζώνη καταλαμβάνει παράσταση Δέησης και την κάτω οι έφιπποι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος. 19ος αιώνας.

37. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,23×0,182×0,015 μ.). Στην άνω ζώνη εικονίζεται παράσταση Δέησης και στην κάτω ο έφιππος άγιος Γεώργιος. 19ος αιώνας.

Λυπηρά τέμπλου

1. Εικονίδιο με την Παναγία ελαφρά γυρισμένη προς τα δεξιά, με τα χέρια σε δέηση, ανοιχτά στο πλάι των μηρών (διαστ. 0,455×0,23×0,015 μ.).

2. Εικονίδιο με τον άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο γυρισμένο κατά τα τρία τέταρτα προς τα αριστερά, με τα χέρια σταυρωμένα σε δέηση μπροστά στον κορμό, στο ύψος της μέσης (διαστ. 0,455×0,23×0,017 μ.).

Τα λυπηρά ανήκουν στο ίδιο τέμπλο και χρονολογούνται στο 19ο αιώνα.

ΜΑΡΙΑ ΑΓΡΕΒΗ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΒΥΤΙΝΑΣ

Μονή Κερνίτσας

Η μονή της Κερνίτσας[52] είναι χτισμένη στην κορυφή ενός απόκρημνου λόφου, πάνω από τη νότια όχθη του ποταμού Μυλάοντα, κοντά στο χωριό Νυμφασία. Το Καθολικό, το οποίο έχει σχήμα εγγεγραμμένου σταυρού, είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου και χτισμένο πάνω στα ερείπια παλαιότερου ναού, που είχε καεί. Στα βόρεια του Καθολικού μία σκάλα οδηγεί σε μικρή σπηλιά, την «Εύρεση», που κατά την παράδοση υπήρξε σκήτη και ο αρχικός πυρήνας της μονής. Σύμφωνα με κτητορικούς κώδικες, η ιστορία της μονής ανάγεται στις αρχές του 12ου αιώνα. Σήμερα το μοναστηριακό συγκρότημα είναι πλήρως ανακαινισμένο και σε αυτό έχουν προστεθεί νέα κτίρια και εκκλησίες.

Στη μονή φυλάσσεται μία αξιόλογη συλλογή εικόνων και εκκλησιαστικών κειμηλίων. Καταγράφηκαν: 17 εικόνες, δύο λειψανοθήκες, δύο σταυροί αγιασμού, μία πόρπη και τρία εκκλησιαστικά βιβλία.

52. A. Bon, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'à 1204*, Παρίσι 1952, σ. 146. Αντωνακάτου - Μαύρος, ό.π. (υποσημ. 21), σ. 97-102.

Εικόνες

1. Ο Χριστός Παντοκράτωρ (διαστ. 0,42×0,33×0,02 μ.). Ο Χριστός εικονίζεται σε προτομή, λίγο πιο κάτω από τη μέση. Ευλογεί και κρατά ανοιχτό ευαγγέλιο με ρώσικη γραφή. Αριστερά και δεξιά του φωτοστεφάνου του διακρίνονται, μέσα σε διακοσμημένους κύκλους, τα συμπιλήματα του ονόματός του. Το εικονογραφικό θέμα του Παντοκράτορα με το ανοιχτό ευαγγέλιο στο χέρι είναι παραδοσιακό θέμα της βυζαντινής και της ρωσικής τέχνης και αποτελεί συνήθως το κεντρικό τμήμα της Δέησης. Η εικόνα είναι ένα καλό δείγμα επαρχιακής εργασίας του 18ου πιθανώς αιώνα.

2. Η Παναγία Οδηγήτρια (διαστ. 0,50×0,40×0,02 μ.) (Εικ. 18). Η Παναγία σε προτομή κρατά τον Χριστό στο αριστερό χέρι, ενώ εκείνος ευλογεί και στηρίζει στο γόνατό του κλειστό ευαγγέλιο. Χαμηλά διαβάζεται: *Ἀφιερώματα εἰς τὴν ἁγίαν μονὴν Κερνίτζης ὑπὸ Σ..... ἀποθ..... τῇ μονῇ.* Η Οδηγήτρια στον τύπο της αριστεροκρατούσας είναι ένα από τα αγαπημένα θέματα της ζωγραφικής εικόνων των Κρητικών ζωγράφων, που διαμορφώθηκε στη διάρκεια του 15ου και του 16ου αιώνα. Η εικόνα χρονολογείται πιθανώς στο β΄ μισό του 19ου αιώνα.

3. Η Ζωοδόχος Πηγή. Η εικόνα είναι τοποθετημένη μέσα σε ωραία ξυλόγλυπτη κορνίζα (διαστ. 0,155×0,12 μ., χωρίς την κορνίζα, και 0,40×0,36×0,08 μ., με την κορνίζα). Εικονίζεται η Παναγία με τον Χριστό μπροστά στο στήθος της μέσα σε κυλινδρική κολυμβήθρα με δύο κρουνούς, από τους οποίους τρέχει νερό μέσα σε τετράγωνη δεξαμενή. Η εικόνα ακολουθεί γνωστό εικονογραφικό τύπο της κρητικής σχολής του 15ου αιώνα. Χρονολογείται πιθανώς στα τέλη του 19ου αιώνα.

4. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,545×0,43×0,05 μ., με το πλαίσιο). Στην άνω μεγάλη ζώνη η Δέηση με τις μορφές ολόσωμες. Ο Χριστός καθισμένος ευλογεί και κρατά ανοιχτό ευαγγέλιο. Στην κάτω ζώνη έφιπποι οι άγιοι Γεώργιος και Θεόδωρος αριστερά και δεξιά αντίστοιχα και στο μέσον ημίτομος ο άγιος Στυλιανός με το βρέφος, σύμφωνα με τις επιγραφές των ονομάτων τους. Χρονολογείται πιθανώς στα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα.

5. Εικόνα τρίζωνη (διαστ. 0,36×0,235×0,02 μ.). Στην άνω ζώνη ημίτομοι αριστερά ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος και δεξιά οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος με το ομοίωμα του ναού. Στη μεσαία ζώνη από αριστερά οι άγιοι Σπυρίδων, Ανδρέας και Αθανάσιος, σύμφωνα με επιγραφές. Στην κάτω ζώνη ημίτομοι από αριστερά ο προφήτης Ηλίας, ο άγιος Κοσμάς και ο άγιος Γεώργιος, σύμφωνα με επιγραφές. Χρονολογείται πιθανώς στις αρχές του 19ου αιώνα.

6. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,69×0,45×0,03 μ.). Στην άνω ζώνη η Αγία Τριάδα. Ο Πατήρ και ο Υιός μετωπικοί, καθισμένοι σε νεφέλες και ανάμεσά τους η σφαίρα του κόσμου, πάνω από την οποία πετά το Άγιο Πνεύμα εν είδει περιστεράς, περιβαλλόμενο από ακτίνες φωτός. Στην κάτω ζώνη από

Εικ. 18. Βυτίνα Αρκαδίας. Μονή Κερνίτσας. Εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας.

αριστερά ολόσωμοι και μετωπικοί οι άγιοι Παντελεήμων, ο οποίος κρατά σταυροφόρο ράβδο και κλειστό βιβλίο, Νικόλαος, ο οποίος ευλογεί και κρατά κλειστό βιβλίο, και Τρύφων ο προστάτης των γεωργικών εργασιών, ο οποίος κρατά σταυροφόρο ράβδο και κλαδευτήρι. Αριστερά και δεξιά από τα φωτοστέφανα των αγίων επιγραφές ταυτίζουν τις μορφές. Χρονολογείται πιθανώς στα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα. Παρουσιάζει φθορά της ζωγραφικής επιφάνειας.

7. Η Παναγία Γλυκοφιλούσα (διαστ. 0,43×0,315×0,02 μ.). Η Παναγία εικονίζεται σε προτομή με το μικρό Χριστό καθισμένο στο αριστερό της χέρι. Το κεφάλι της γέρνει ελαφρά προς το μέρος του Ιησού και αγγίζει τον κρόταφό του. Ο Χριστός ευλογεί και κρατά τυλιγμένο ειλητάριο. Ψηλά, γράφονται τα συμπιλήματα: *ΜΗΡ ΘΥ* και *ΙΣ ΧΣ* και δεξιά του Χριστού διαβάζεται: *μνήσθητι Πάνα/γνε Ἰωακείμ. Ἱερο/μονάχου 1833. Χεὶρ κωνσταντίνου / Χίου.* Ο εικονογραφικός τύπος της Παναγίας Γλυκοφιλούσας, γνωστός ήδη κατά την προεικονομαχική περίοδο, γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη κατά τη μεσοβυζαντινή και την υστεροβυζαντινή περίοδο και αναφέρεται στα κείμενα που συνδέονται με τις ακολουθίες της Μεγάλης Εβδομάδας.

8. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,29×0,235×0,02 μ.). Στην άνω μεγάλη ζώνη εικονίζεται η Παναγία Οδηγήτρια. Η Παναγία σε προτομή κρατά τον Χριστό με το αριστερό της χέρι και κλείνει ελαφρά το κεφάλι προς το μέρος του. Ο Χριστός ευ-

λογεί και κρατά κλειστό ειλητάριο. Αριστερά της Παναγίας γράφεται: *Μ* και δεξιά του Χριστού: *ΙC ΧC*. Στην κάτω ζώνη παριστάνεται αδιάγνωστος άγιος νέος, μετωπικός, ημίτομος. Χρονολογείται πιθανώς στις αρχές του 19ου αιώνα.

9. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,52×0,38×0,025 μ.). Στην άνω μεγάλη ζώνη εικονίζεται η Δέηση. Ο Χριστός, στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέα, κάθεται σε ξύλινο θρόνο με υποπόδιο. Ευλογεί και κρατά ανοιχτό ευαγγέλιο με την επιγραφή: *Ἐγὼ εἰμὶ ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς...* Τον περιβάλλουν η Παναγία και ο Πρόδρομος ολόσωμοι σε στάση δέησης. Στην κάτω ζώνη παριστάνονται: από αριστερά οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη ανάμεσα στο σταυρό, αδιάγνωστος άγιος και το επεισόδιο της Σαλώμης. Χρονολογείται πιθανώς στο α΄ μισό του 19ου αιώνα. Παρουσιάζει προχωρημένη φθορά.

10. Οι άγιοι Θεόδωροι (διαστ. 0,67×0,45×0,02 μ.) (Εικ. 19). Εικονίζονται όρθιοι, ελαφρά γυρισμένοι ο ένας προς τον άλλο με στρατιωτική εξάρτυση. Κρατούν με το δεξί χέρι σταυροφόρο ράβδο και με το αριστερό το ξίφος ο άγιος Θεόδωρος ο Τήρων και τη λόγχη ο άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης. Στο κεφάλι φέρουν επάργυρα φωτοστέφανα με έκτυπα σχέδια. Ψηλά, μέσα σε νέφος ημίτομος ο Χριστός ευλογεί τους αγίους. Επιγραφές διαβάζονται ως εξής: στο ύψος του φωτοστέφανου του Χριστού *ΙC ΧC*, ψηλά, αριστερά της εικόνας *Ο ΑΓΙΟς ΘΕΟΔΩΡΟς ὁ Τήρων* και δεξιά *Ο ΑΓΙΟς ΘΕΟΔΩΡΟς ὁ Στρατηλάτης* και χαμηλότερα αριστερά *διὰ συνδρο/μῆς τοῦ πανοσιωτάτου / Ἰωακεὶμ / Ἱερομονάχου. / 1833.*

11. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,52×0,36×0,02 μ.). Στην άνω μεγάλη ζώνη εικονίζεται η Δέηση. Ο Χριστός, στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέα, κάθεται σε ξύλινο περίτεχνο θρόνο. Ευλογεί και κρατά ανοιχτό ευαγγέλιο. Τον περιβάλλουν η Παναγία και ο Πρόδρομος ολόσωμοι σε στάση δέησης. Στην κάτω ζώνη εικονίζονται ημίτομοι οι άγιοι Θεόδωροι και ο άγιος Γεώργιος, σύμφωνα με τις επιγραφές των ονομάτων τους. Επιγραφή αναφέρει: *Αὐγούστου 1834.*

12. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου (διαστ. 0,42×0,33×0,02 μ.). Εικονίζονται κάτω από τόξα δεξιά η Παναγία και αριστερά ο αρχάγγελος, ο οποίος κρατά τον κρίνο. Πάνω από τα τόξα μεγαλοπρεπής ναός με τρούλους και στα δύο άκρα οι προφήτες Δανιήλ, αριστερά, και Σολομών, δεξιά, κρατώντας ανεπτυγμένα ειλητάρια. Ψηλά, διαβάζεται: *Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙCΜΟς ΤΗC ΘΥ.* Η εικόνα, καλής επαρχιακής τέχνης, χρονολογείται πιθανώς στο α΄ μισό του 19ου αιώνα. Παρουσιάζει φθορές κυρίως στα χαμηλότερα μέρη.

13. Η Παναγία Ρόδον το Αμάραντον (διαστ. 0,45× 0,32×0,02 μ.). Εικονίζεται η Παναγία Βασίλισσα κρατώντας με το δεξί χέρι το ρόδο και με το αριστερό όρθιο στο γόνατό της νήπιο τον «Βασιλέα Χριστό», που κρατά σταυροφόρο ράβδο και τη σφαίρα του κόσμου. Ψηλά, στα δεξιά της εικόνας γράφεται: *ΜΗΡ*. Ο εικονογραφικός τύπος του θέματος είναι εμπνευσμένος από τον Κανόνα του Ιωσήφ,

Εικ. 19. Βυτίνα Αρκαδίας. Μονή Κερνίτσας. Εικόνα των αγίων Θεοδώρων.

του υμνογράφου του Ακάθιστου Ύμνου. Η τεχνοτροπική εκτέλεση προσεγγίζει την εικόνα της Παναγίας Γλυκοφιλούσας, που χρονολογείται με επιγραφή στα 1833.

14. Ο άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,87×0,64×0,03 μ.). Παριστάνεται σε προτομή και σε στάση αυστηρά μετωπική. Με το αριστερό χέρι, που είναι σκεπασμένο με το φαιλόνιο, κρατά ανοιχτό βιβλίο με επιγραφή στα ρωσικά και με το δεξί, λυγισμένο μπροστά στο στήθος, ευλογεί. Ψηλά παριστάνονται σε μικρότερη κλίμακα και σε προτομή ο Χριστός και η Παναγία που προσφέρουν στον άγιο, αντίστοιχα, ευαγγέλιο και ωμοφόριο – απεικόνιση που σχετίζεται με θαύμα που συνέβη κατά την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο. Η εικόνα είναι καλής επαρχιακής τέχνης του 19ου αιώνα. Παρουσιάζει προχωρημένη φθορά.

15. Οι άγιοι Πάντες (διαστ. 0,64×0,45×0,02 μ.). Εικονίζονται ψηλά ο Χριστός μέσα σε κυκλική δόξα, πλαισιωμένος με τα σύμβολα των ευαγγελιστών. Αριστερά και δεξιά του η Παναγία και ο Πρόδρομος, αντίστοιχα, σε δέηση και τριγύρω πλήθος αγγέλων. Κάτω από τη δόξα οι πρωτόπλαστοι γονατιστοί προσκυνούν σταυρό στημένο πάνω στο θρόνο της Ετοιμασίας. Πίσω τους, σε δύο ζώνες προφήτες, επίσκοποι και άγιοι μάρτυρες ημίτομοι και χαμηλότερα ολόσωμοι οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη ανάμεσα στο σταυρό και άγιες γυναίκες. Πιο κάτω, στα δύο άκρα της εικόνας ο παράδεισος με τους δίκαιους στους κόλπους του Αβραάμ,

αριστερά, και ο δίκαιος ληστής μπροστά στην πύλη, δεξιά. Το θέμα της εικόνας, εμπνευσμένο από παράσταση Δευτέρας Παρουσίας, είναι γνωστό ήδη από το 15ο αιώνα. Η τεχνοτροπία και η χρωματική κλίμακα που τονίζεται με το χρυσό παραπέμπουν σε καλά επαρχιακά δείγματα των αρχών πιθανώς του 18ου αιώνα. Παρουσιάζει προχωρημένη φθορά, κυρίως στα ψηλότερα μέρη.

16. Η Ψηλάφηση του Θωμά (διαστ. 0,42×0,31×0,02 μ.). Ο Χριστός στο κέντρο κάμπτει το δεξί χέρι για να φανεί η πληγή και με το αριστερό συγκρατεί το ιμάτιό του. Ο Θωμάς γονατιστός ετοιμάζεται να αγγίξει την πληγή, ενώ οι μαθητές σε δύο ομίλους παρακολουθούν τη σκηνή. Ψηλά, στο μέσον διαβάζεται: *ἡ Ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ* και κάτω δεξιά: *Δαπάνη Πέτρου Α. Καραμάνου.* Η εικόνα χρονολογείται στις αρχές του 20ού αιώνα.

17. Οι Άγιοι Πάντες (διαστ. 0,40×0,29 μ.). Πάνω σε χρυσό κάμπο και σε καστανό δάπεδο παριστάνεται πλήθος αγίων διατεταγμένων σε τέσσερις επάλληλες ζώνες. Στην κατώτερη ζώνη εικονίζονται ολόσωμοι οι δώδεκα απόστολοι, χωρισμένοι σε δύο ομίλους αριστερά και δεξιά τρίλοβου ομοιώματος κτίσματος (εκκλησίας;), ενώ στις τρεις ανώτερες ζώνες άγιοι άνδρες και γυναίκες, από τους οποίους αναγνωρίζονται, στη δεύτερη ζώνη, οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη με τον Τίμιο Σταυρό ανάμεσά τους, ντυμένοι με πολυτελή ενδύματα. Την παράσταση συμπληρώνει η Στέψη της Θεοτόκου στο άνω τμήμα της εικόνας. Στο επεισόδιο αυτό, μέσα σε πυκνά νέφη, η Παναγία, γονατιστή, δέχεται το στέμμα από την Αγία Τριάδα, τον Θεό-Πατέρα δεξιά, τον Χριστό αριστερά και το Άγιο Πνεύμα με τη μορφή περιστεριού, που ίπταται ανάμεσά τους. Τρεις δοξαστικοί άγγελοι πετούν έξω από τα σύννεφα. Η εικόνα είναι καλής τέχνης, με εικονογραφικές και τεχνοτροπικές επιδράσεις από τη δυτική ζωγραφική, και χρονολογείται πιθανώς στο β΄ μισό του 19ου αιώνα.

Λειψανοθήκες

– Ασήμι σφυρήλατο με έκτυπα ανθικά σχέδια (διαστ. 0,12×0,10 μ.). Περιέχει την κάρα του πάπα της Ρώμης Συλβέστρου. Στην κύρια όψη επιγραφή: *CHABECTPOY ΠΑΠΑ ΡΟΜΗC*. Στην πίσω όψη επιγραφή: *ΚΤΗΜΑ ΤΗC ΙΕΡΑC ΜΟΝΗC ΚΕ/ΡΝΗΤΖΗC ΑΦΙΕΡΟΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ / ΕΥCΕΒΟΥC ΠΑΝΑΓΙΟΤΟΥ ΚΩΝCΤΑΝΤΙ/ΝΟΠΟΥΛΟΥ ΕΚΚΩΜΗC ΓΛΟΓΟΒΑ / ΕΙC ΨΥΧΙΚΗΝ ΑΥΤΟΥ CΩΤΗΡΙΑΝ / Α Ψ Μ (1740) ΜΑΡΤΙΩ Α΄*.

– Ξύλο (διαστ. 0,27×0,14×0,14 μ.). Στην κύρια όψη της απεικονίζονται δεξιά ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ημίτομος, φτερωτός να ευλογεί και να κρατά λεκάνη με την κεφαλή του και ανεπτυγμένο ειλητάριο και αριστερά ο άγιος Γεώργιος έφιππος να φονεύει το δράκοντα. Χρονολογείται πιθανώς στο 19ο αιώνα. Η λειψανοθήκη παρουσιάζει στα άκρα εκτεταμένες φθορές της ζωγραφικής επιφάνειας.

Κυκλική πόρπη

Ασήμι σφυρήλατο (διάμ. 0,15 μ.). Και στις δύο όψεις διακοσμείται στο κέντρο μέσα σε κοκκιδωτό κύκλο με το δικέφαλο αετό, γύρω του ακτινωτά διατεταγμένους ρόμβους και ανάμεσά τους ανθέμια και στο πλαίσιο αστραγάλους. Χρονολογείται πιθανώς στο 18ο-19ο αιώνα.

Σταυροί αγιασμού

– Ξυλόγλυπτος σταυρός (διαστ. 0,09×0,085, ύψ. 0,21 μ.) δεμένος σε περίτεχνο ασημένιο πλαίσιο. Στη μία όψη διακοσμείται με τη Σταύρωση και στην άλλη με τη Βάπτιση. Η βάση στολίζεται με έκτυπα φυτικά σχέδια και εξαπτέρυγα. Χρονολογείται στο 18ο αιώνα.

– Ξυλόγλυπτος σταυρός (διαστ. 0,09×0,0115, ύψ. 0,20 μ.) δεμένος σε περίτεχνο ασημένιο πλαίσιο. Στη μία όψη διακοσμείται με τη Σταύρωση και στην άλλη με τη Βάπτιση. Χρονολογείται στο 18ο αιώνα.

Εκκλησιαστικά βιβλία

– Βιβλίο δερματόδετο. *ΒΙΒΛΙΟΝ ΨΥΧΟΦΕΛΕC ΕΝΕΤΙΉ ΣΙΝ Ε΄τα ἀπὸ Χῦ : αχψγ΄* (1693).

– Βιβλίο δερματόδετο. *ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΙ ΗΤΟΙ ΛΟΓΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙC ΠΑΤΡΟC ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥCΟCΤΟΜΟΥ ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ 1850.*

– Κώδικας. Εξώφυλλο από σκληρό χαρτί. Χρονολογία 1813.

ΔΗΜΟΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ

Άγιος Ανδρέας

Ναός Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης

Στον ενοριακό ναό του χωριού, ο οποίος χτίστηκε τον 20ό αιώνα στη θέση παλαιότερου, καταγράφηκαν οι ακόλουθες εικόνες:

Εικόνες προσκύνησης

1. Οι άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες οι εν Σεβαστεία (διαστ. 0,40×0,26×0,03 μ.). Παριστάνονται ημίγυμνοι. Ψηλά, ο Χριστός μέσα σε σύννεφα τους ευλογεί, ενώ τα στεφάνια είναι έτοιμα πάνω από τα κεφάλια τους. Δεξιά εικονίζεται το δημόσιο λουτρό. Χρονολογείται πιθανώς στα μέσα του 19ου αιώνα.

2. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,39×0,315×0,025 μ.). Στην πολυπρόσωπη σύνθεση κυριαρχούν το σκήνωμα της Παναγίας και η ελλειπτική δόξα, στον κατακόρυφο άξονα, με τον Χριστό στο κέντρο να κρατά την ψυχή της μητέρας του σε μορφή καθήμενου βρέφους. Ψηλά, μέσα σε ελλειπτική δόξα που κρατούν άγγελοι εικονίζεται ο Χριστός ένθρονος. Μπροστά από την κλίνη της Παναγίας το επει-

σόδιο του ασεβή Ιεφωνία. Επιγραφή: *Η Κ[ΟΙ]ΜΗΣΙΣ ΤΗΣ ΘΚ(ΟΥ).* Χρονολογείται πιθανώς στα μέσα του 19ου αιώνα.

3. Τα Εισόδια της Θεοτόκου (διαστ. 0,57×0,435×0,025 μ.). Πολυπρόσωπη σύνθεση. Η Παναγία αριστερά προσέρχεται στα Άγια των Αγίων συνοδευόμενη από λαμπαδηφόρες παρθένες. Ακολουθούν οι γονείς της, Ιωακείμ και Άννα. Δεξιά την υποδέχεται με απλωμένα χέρια ο αρχιερέας Ζαχαρίας. Ψηλά, πάνω από σύννεφο με ουράνιες δυνάμεις προβάλλει άγγελος με τα σύμβολα της Θείας Ευχαριστίας. Στα αριστερά της εικόνας, μέσα από ανοίγματα κτιρίου ξεπροβάλλουν μορφές προφητών και δεξιά εικονίζεται ένθρονη αγία (Παρασκευή;). Χαμηλά, στα δύο άκρα, μέσα σε μετάλλια παριστάνονται αριστερά η Προσευχή του Ιωακείμ και της Άννας και δεξιά ένθρονη αγία (Αικατερίνη;). Επιγραφές: *ΤΑ ΕΙΣΟΔΙΑ ΤΗΣ ΘΚ(ΟΥ) και Ἁγία τῶν Ἁγίων ὑπάρχουσα σεμνὴ / ἐν Ναῷ ἠγάπησας ἁγίῳ κατοικεῖν καὶ τοῖς / Ἀγγέλοις Παρθένε προσομιλοῦσα προσεκαρ/τέρεις παραδόξως οὐρανόθεν ἄρτον δεχομένη / τροφὲ τῆς ζωῆς / Διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης / ....Τσιπούρα 1855. Μαρτίου 15.*

4. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου (διαστ. 0,525×0,33×0,025 μ.). Δεξιά η Παναγία γονατιστή πάνω σε χαμηλό βάθρο, πίσω από τραπέζι με ανοιχτό ενεπίγραφο βιβλίο. Αριστερά ο αρχάγγελος μέσα σε σύννεφα κρατά τον κρίνο μαζί με ανεπτυγμένο ενεπίγραφο ειλητάριο. Ψηλά, μέσα από σύννεφα προβάλλει στηθαίος ο Παλαιός των Ημερών κρατώντας τη σφαίρα του Κόσμου. Επιγραφές: *Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ* και *Διαφύλαξον Κύριε τοὺς Συνδρομοῦντας καὶ παρεπιδημοῦντας ἐν Κωνσταντινουπόλει δούλους σου ἐκ τοῦ Δήμου Βρασιῶν 1883.*

5. Οι άγιοι Αντώνιος, Ευθύμιος και Σάββας (διαστ. 0,415×0,315×0,03 μ.). Ο άγιος Αντώνιος κρατά ειλητάριο με την επιγραφή: *Εἶδον ἐγὼ τὰς παγίδας τοῦ δοβόλου ἠπλωμένας ἐν τῇ γῇ.* Ο άγιος Σάββας κρατά ειλητάριο με την επιγραφή: *Τὰ ὅπλα τοῦ μοναχοῦ εἰσὶν αἱ ἀρεταὶ πίστις, ἀγάπη, ἐγκράτεια προσευχή.* Χρονολογείται πιθανώς στα μέσα του 19ου αιώνα.

6. Η Πεντηκοστή (διαστ. 0,415×0,313×0,026 μ.). Στο κέντρο η Παναγία και σε κυκλική διάταξη τριγύρω της ο όμιλος των αποστόλων. Ψηλά προβάλλει το Άγιο Πνεύμα στη μορφή περιστεράς και χαμηλά, σε ημικύκλιο, η προσωποποίηση του Κόσμου. Χρονολογείται πιθανώς στα μέσα του 19ου αιώνα.

7. Ο απόστολος Ανδρέας (διαστ. 0,77×0,50×0,03 μ.). Ολόσωμος, στρέφεται προς τα δεξιά και κρατά σταυρό. Φέρει επάργυρο φωτοστέφανο με έκτυπα σχέδια. Στο βάθος βουνά και δένδρα. Επιγραφή: *Δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ / Θεοδώρου Γ. βροντίση καὶ / Παναγιότου Χρυστοδούλου / μακρῆ.* Χρονολογείται πιθανώς στα μέσα του 19ου αιώνα.

8. Οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος (διαστ. 0,80×0,50×0,03 μ.). Ολόσωμοι με στρατιωτικές στολές και επάργυρα φωτοστέφανα με έκτυπα σχέδια. Ψηλά, μέσα σε ημικύκλιο από σύννεφα ο Χριστός ευλογεί με τα δύο χέρια τους αγίους. Επιγραφές: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ / Χ[η] Γεωργίου Κριμίτζου* και *Δέησις τοῦ δούλου / τοῦ Θεοῦ δημητρίου / Χ[η] Κώνστα / 1830 Νοεμβρίου 20.*

9. Η Παναγία Οδηγήτρια. Οι μορφές, εκτός από τα πρόσωπα, καλύπτονται με αργυρή επένδυση. Γύρω από το φωτοστέφανο της Παναγίας η επιγραφή: *Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΕΛΕΟΥΣΑ Η ΡΟΣΙΟΤΙCΑ* και ψηλά *ΜΡ ΘΥ.* Πάνω από το φωτοστέφανο του Χριστού τα συμπλήματα: *ΙΣ ΧΣ.* Ψηλά, στα δύο άκρα μικρογραφημένοι οι αρχάγγελοι Γαβριήλ και Μιχαήλ. Χαμηλά, σε διάχωρα αριστερά ο άγιος Γεώργιος έφιππος, στη μέση στηθαίοι μετωπικοί, αδιάγνωστος άγιος, ο άγιος Νικόλαος και ο άγιος Βασίλειος και δεξιά ο άγιος Δημήτριος έφιππος. Χαμηλά επιγραφή με τη χρονολογία: *1819 Ἰουνίου 17.*

10. Οι Τρεις Ιεράρχες (διαστ. 0,80×0,57×0,025 μ.). Ολόσωμοι και μετωπικοί. Επιγραφές: *Ο ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ὁ Θεολόγος.* Χαμηλά: *Ἄργος τὴν 16 Μαΐου 1884, ἔργον Παν. Μιχ. Ζωγράφος* και *Διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνη.....καὶ ἀφιεροῦτε στὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου Ἅγιον Ἀνδρέα.*

Εικόνες Δωδεκαόρτου (διαστ. 0,40×0,32×0,02 μ.):

1. Η Γέννηση του Χριστού. 2. Η Βάπτιση. 3. Η Βαϊοφόρος. 4. Η Μεταμόρφωση. 5. Η Ανάσταση του Λαζάρου. 6. Η Σταύρωση. 7. Η Ψηλάφηση του Χριστού. 8. Η Ανάληψη.

Π λ ά τ α ν ο ς

Ναός Αγίας Άννας

Στο ναό, που είναι ο ενοριακός του χωριού και χρονολογείται στο 19ο αιώνα, καταγράφηκαν οι ακόλουθες εικόνες:

1. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 0,91×0,60 μ.). Εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός με φτερά αγγέλου. Είναι ντυμένος με την ασκητική μηλωτή και ιμάτιο και φέρει επάργυρο φωτοστέφανο με έκτυπα σχέδια. Ευλογεί και κρατά με το αριστερό χέρι χρυσή λεκάνη με την κεφαλή του, σταυροφόρο ράβδο και ανεπτυγμένο ειλητάριο με την επιγραφή: *ΜΕΤΑ/ΝΟΕΙ/ΤΕ ΗΓΓΙ/ΚΕ / ΓΑΡ / Η ΒΑ/ΣΙ/ΛΕΙ/Α ΤΩΝ / ΟΥ/ΡΑ/ΝΩΝ* (Ματθ. γ΄ 2). Στο βάθος, το τοπίο συνθέτουν βουνά και δένδρα. Ψηλά, μέσα σε κύκλους συμπλήματα με το όνομα του αγίου. Χαμηλά, μέσα σε διάχωρα το Γενέσιο του Προδρόμου και η Αποτομή της κεφαλής του, αριστερά, και ο Άγιος ελέγχων τον Ηρώδη και το Συμπόσιο του Ηρώδη, δεξιά. Χρονολογείται στο 19ο αιώνα.

2. Ο άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,93×0,62 μ.). Εικονίζεται ένθρονος σε ξυλόγλυπτο μπαρόκ θρόνο. Είναι ντυμένος με αρχιερατική στολή και φέρει επάργυρο φωτοστέφανο με έκτυπα σχέδια. Ευλογεί και στηρίζει στο γόνατο ανοιχτό βιβλίο με την επιγραφή: *ΕΙΠΕΝ Ο / ΚΥΡΙΟΣ ΠΡΟΣ / ΤΟΥΣ ΕΛΗ/ΛΥΘΟΤΑΣ / ΠΡΟΣ ΑΥ/ΤΟΝ ΙΟΥ/ΔΑΙΟΥΣ / ΑΜΗΝ Α/ΜΗΝ ΛΕΓΩ / ΗΜΙΝ Ο / ΜΗ ΕΙΣΕΡ/ΧΟΜΕΝΟΣ / ΔΙΑ ΤΗΣ / ΘΥΡΑΣ*

ΕΙ/Σ ΤΗΝ ΑΥ/ΑΗΝ ΤΩΝ / ΠΡΟΒΑΤΩΝ / ΑΛΛΑ / ΑΝΑΒΑ/..... Ψηλά, μέσα σε σύννεφα ο Χριστός και η Παναγία προσφέρουν στον άγιο τα σύμβολα του αρχιερατικού του αξιώματος, ευαγγέλιο και ωμοφόριο αντίστοιχα. Επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ*. Χρονολογείται στο 19ο αιώνα.

3. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 1,14×0,82 μ.). Στην πολυπρόσωπη σύνθεση κυριαρχεί το σκήνωμα της Παναγίας, το οποίο παραστέκουν απόστολοι και ιεράρχες. Στον κατακόρυφο άξονα, μέσα σε ελλειπτική δόξα ο Χριστός ευλογεί και κρατά την ψυχή της μητέρας του σε μορφή καθήμενου βρέφους. Τον παραστέκουν τέσσερις άγγελοι προσκλίνοντες. Μπροστά από την κλίνη το επεισόδιο του Ιεφωνία. Ψηλά, μέσα σε νέφη η παράσταση της Μετάστασης της Παναγίας. Αριστερά και δεξιά ψηλά κτίρια, μέσα από τα οποία προβάλλουν δύο μορφές με ανεπτυγμένα ειλητάρια. Χρονολογείται στο β΄ μισό του 19ου αιώνα.

4. Η Παναγία Βρεφοκρατούσα και Ρίζα Ιεσσαί (διαστ. 0,97×0,62 μ.). Στο κέντρο εξαίρεται η Παναγία Βασίλισσα καθισμένη σε πολυτελή ξυλόγλυπτο θρόνο, που έχει τοποθετηθεί στον κορμό πολύκλαδης αμπέλου με τον Χριστό νήπιο μπροστά στο στήθος της να ευλογεί. Πάνω στις κληματίδες εικονίζονται καθισμένοι δώδεκα προφήτες με τα συμβολικά αντικείμενα της Παναγίας και ανεπτυγμένα ενεπίγραφα ειλητάρια. Ψηλά, στο μέσον ο Θεός ευλογεί και χαμηλότερα δύο ιπτάμενοι άγγελοι με ειλητάρια στεφανώνουν την Παναγία. Στη ρίζα του δένδρου κοιμάται ένας ηλικιωμένος άνδρας, ο Ιεσσαί, κρατώντας ανεπτυγμένο ειλητάριο. Ανάμεσα στο φωτοστέφανο της Παναγίας, μέσα σε μετάλλια γράφονται τα συμπλήματα: *ΜΗΡ ΘΥ*. Η εικονογραφική αλληλουχία προφητών και συμβόλων της Παναγίας ανταποκρίνεται μάλλον στην απεικόνιση του θέματος Άνωθεν οι προφήται και όχι στην παράσταση της Ρίζας του Ιεσσαί, που παρουσιάζει το γενεαλογικό δένδρο του Ιησού, συμπεριλαμβάνοντας και τους προγόνους της Παναγίας. Χρονολογείται πιθανώς στις αρχές του 19ου αιώνα.

5. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ. 0,56×0,51 μ.). Πολυπρόσωπη σύνθεση ανεπτυγμένη συμμετρικά στο χώρο. Στον κατακόρυφο άξονα, μέσα σε οξυκόρυφη δόξα ο Χριστός κρατά την ψυχή της Παναγίας, με μορφή βρέφους. Πίσω του πετούν άγγελοι και ψηλά, μέσα σε νέφη εικονίζονται απόστολοι. Η νεκρή Παναγία στον οριζόντιο άξονα της παράστασης είναι περιτριγυρισμένη από τους ομίλους των αποστόλων, ιεράρχες και άγιες γυναίκες. Μπροστά από την κλίνη ο τιμωρός άγγελος κόβει τα χέρια του ασεβούς Ιεφωνία, που επιχείρησε να ασεβήσει στο ιερό σκήνωμα. Τη σύνθεση κλείνουν δύο συμμετρικά κτίρια. Επιγραφές: *Η ΚΙΜΙCΙC ΤΗC ΘΕΟΤΟΚΟΥ* και ..... *ΝΟΔΟΧΟΥ ΚΑΙ ΤΗC*.... Χρονολογείται πιθανώς στο 18ο αιώνα.

6. Η Δέηση (διαστ. 0,93×0,62 μ.). Στο κέντρο ο Χριστός ένθρονος και μετωπικός ευλογεί και στηρίζει με το αριστερό χέρι στο γόνατο κλειστό ευαγγέλιο. Αριστερά και δεξιά η Παναγία και ο Πρόδρομος, ολόσωμοι, προσκλίνουν δεόμενοι. Επιγραφές: *Ο ΩΝ, IC XC, CΩTHP*. Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των μορφών εντάσσουν χρονολογικά την εικόνα πιθανώς στο 17ο-18ο αιώνα. Προχωρημένη φθορά.

Ναός Παναγίας Σέλας

Το Καθολικό της διαλελυμένης μονής[53] είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο ναός με τοιχογραφίες του ζωγράφου Παναγιώτη Κουλιδά, του έτους 1770, σύμφωνα με επιγραφή. Στο ξυλόγλυπτο τέμπλο καταγράφηκαν οι ακόλουθες εικόνες:

1. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 0,84×0,51 μ.). Ολόσωμος, μετωπικός και φτερωτός. Φορά τη μηλωτή και πολύπτυχο ιμάτιο. Ευλογεί και κρατά με το αριστερό χέρι σταυροφόρο ράβδο. Χαμηλά, δεξιά το κεφάλι του αγίου με φωτοστέφανο μέσα σε αγγείο προβάλλεται σε υπόμνηση του μαρτυρικού τέλους και της θαυμαστής Τρίτης Εύρεσης. Επιγραφή: *Ο Α(ΓΙΟΣ) ΙΩΑ(ΝΝΗΣ)*. Η τεχνοτροπική διεργασία ανάγει χρονολογικά το έργο πιθανώς στο 18ο αιώνα.

2. Ο Χριστός Μέγας Αρχιερεύς (διαστ. 0,84×0,51 μ.). Ο Χριστός ένθρονος στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέα σε μετωπική απεικόνιση ευλογεί και κρατά ανοιχτό ευαγγέλιο. Πλαισιώνεται από τα σύμβολα των ευαγγελιστών που κρατούν κλειστά ευαγγέλια. Επιγραφές: *IC XC, Ο ΒΑCΙΛΕΥC*..... *ΜΕΓΑC ΑΡΧΙΕΡΕΥC*. Χρονολογείται με βάση τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά πιθανώς στο 18ο αιώνα.

3. Η Παναγία Οδηγήτρια (διαστ. 0,61×0,42 μ.). Εικονίζεται αριστεροκρατούσα στον τύπο της Οδηγήτριας με το βλέμμα προς το θεατή. Ο Χριστός, μετωπικός, ευλογεί και κρατά κλειστό ειλητάριο. Επιγραφές: *ΜΗΡ ΘΥ, IC XC, Η ΟΔΗΓΗΤΡΙΑ*. Το ζωγραφικό πλάσιμο της σάρκας, οι λεπτές λευκές γραμμές κάτω από τα μάτια και στο μέτωπο και οι χρυσογραφίες στα φορέματα εντάσσουν χρονολογικά το έργο πιθανώς στους τελευταίους βυζαντινούς χρόνους.

Ναός Αγίου Πέτρου

Στο ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού, που είναι μονόχωρος, ξυλόστεγος και χρονολογείται πιθανώς στο 18ο αιώνα, καταγράφηκαν οι ακόλουθες εικόνες:

1. Η Παναγία Βρεφοκρατούσα (διαστ. 0,89×0,49 μ.). Εικονίζεται ένθρονη και μετωπική. Ο Χριστός μπροστά στο στήθος της μητέρας του σε μετωπική απεικόνιση ευλογεί και κρατά τη σφαίρα του κόσμου. Ο ξυλόγλυπτος θρόνος έχει καμπύλο ερεισίνωτο και φέρει στο κάτω μέρος παραστάσεις προφητών. Πίσω από το ερεισίνωτο προβάλλουν ημίτομοι οι προφητάνακτες Σολομών αριστερά, ο οποίος κρατά ανε-

53. Αντωνακάτου - Μαύρος, ό.π. (υποσημ. 21), σ. 314-315.

πτυγμένο ειλητάριο και προσφέρει στην Παναγία τον οίκον της Σοφίας, και ο Δαβίδ δεξιά, ο οποίος κρατά ανεπτυγμένο ειλητάριο και δείχνει προς την Παναγία. Επιγραφές: μέσα σε μετάλλια: *ΜΗΡ ΘΥ* και στο ένσταυρο φωτοστέφανο του Χριστού: *Ο Ω Ν*. Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των μορφών χρονολογούν την εικόνα πιθανώς στο 18ο αιώνα.

2. Ο Χριστός Παντοκράτωρ (διαστ. 0,87×0,52 μ.). Εικονίζεται ένθρονος και μετωπικός να ευλογεί και να κρατά με το αριστερό χέρι στηριγμένο στο γόνατο ανοιχτό ευαγγέλιο. Είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο και φέρει ένσταυρο φωτοστέφανο με τα συμπιλήματα: *Ο Ω Ν*. Ο ξύλινος θρόνος, περίτεχνος, έχει κυλινδρικά μαξιλάρια στο κάθισμα και στο υποπόδιο και περιβάλλεται από τα σύμβολα των ευαγγελιστών. Ανάμεσα στο φωτοστέφανο γράφονται μέσα σε μετάλλια τα συμπιλήματα: *ΙC ΧC*. Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της μορφής χρονολογούν την εικόνα πιθανώς στο 18ο αιώνα.

3. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 0,88×0,52 μ.). Εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός και φτερωτός. Ευλογεί και κρατά με το αριστερό χέρι ανεπτυγμένο ειλητάριο με την επιγραφή: *ΜΕΤΑΝΟ/ΕΙΤΕ ΗΓΓΙ/ΚΕ ΓΑΡ Η / ΒΑCΙΛΕΙΑ / ΤΩΝ ΟΥΡΑ/-ΝΩΝ* (Ματθ. γ΄ 2). Φορά τη μηλωτή και πολύπτυχο ιμάτιο που καλύπτει τον αριστερό ώμο και στο κεφάλι φέρει φωτοστέφανο. Το τοπίο συνθέτουν βουνά. Κάτω αριστερά εικονίζεται η λεκάνη με τη φωτοστεφανωμένη κεφαλή του αγίου, που αναφέρεται στο μαρτυρικό θάνατό του και στην εορτή της Εύρεσης της κεφαλής του, και δεξιά το δένδρο με την αξίνη (Λουκ. γ΄ 9. Ματθ. γ΄ 10). Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και ο τύπος της γραφής ανάγουν χρονολογικά το έργο στο 18ο αιώνα.

Ναός Μεταμόρφωσης

Ο ναός της Μεταμόρφωσης[54], Καθολικό μονής άλλοτε, είναι μονόχωρος με δίρριχτη στέγη και οκτάπλευρο τρούλο και χρονολογείται, σύμφωνα με επιγραφή, στο έτος 1702. Στο ξυλόγλυπτο τέμπλο καταγράφηκαν οι ακόλουθες εικόνες:

1. Η Μεταμόρφωση (διαστ. 1,09×0,88 μ.). Στην κορυφή του όρους Θαβώρ, μέσα σε ελλειπτική δόξα ο Χριστός ευλογεί και κρατά με το αριστερό χέρι κλειστό ειλητάριο. Τον πλαισιώνουν οι προφήτες Μωυσής αριστερά με τις πλάκες του Νόμου και Ηλίας δεξιά σε ικεσία. Στο πρώτο επίπεδο, πεσμένοι στο έδαφος οι απόστολοι Πέτρος, Ιωάννης και Ιάκωβος εικονίζονται έκθαμβοι μπροστά στη Θεοφάνεια. Χαμηλά, στα δύο άκρα ο Χριστός οδηγεί τους μαθητές στον τόπο της Μεταμόρφωσής του αριστερά και τους ακολουθεί στο δρόμο της επιστροφής δεξιά. Χρονολογείται πιθανώς στο 19ο αιώνα.

2. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 1×0,51 μ.). Εικονίζεται φτερωτός προς τα αριστερά διαλεγόμενος με τον Χριστό, που προβάλλει σε μικρή κλίμακα στη γωνία ψηλά και τον ευλογεί. Ο άγιος ευλογεί και κρατά με το αριστερό χέρι ανεπτυγμένο ειλητάριο με την επιγραφή: *ΟΡΑS ΟΙΑ ΠΑCΧΟΥCΙΝ Ω Θ(ΕΟ)Υ ΛΟΓΕ...* Κάτω αριστερά η αποκομμένη κεφαλή του στον κάνθαρο παραπέμπει στην εορτή της Εύρεσης της κεφαλής του Προδρόμου. Επιγραφή: *Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟS*. Η εικόνα ακολουθεί γνωστό εικονογραφικό τύπο της κρητικής σχολής του 15ου αιώνα. Η σύνθεση στο σύνολό της, τα σωζόμενα τεχνοτροπικά στοιχεία και ο τύπος της γραφής ανάγουν στην τεχνοτροπική παράδοση της πρώιμης μεταβυζαντινής περιόδου. Προχωρημένη φθορά.

3. Οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος (διαστ. 0,57×0,53 μ.). Εικονίζονται ολόσωμοι, ελαφρά στραμμένοι προς το κέντρο της σύνθεσης, όπου έχει αποδοθεί προσκυνητάρι με ποδέα με την εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας. Οι απόστολοι κρατούν τα χαρακτηριστικά της εικονογραφίας τους αντικείμενα, ο Πέτρος κλειδί και ο Παύλος κλειστό σταχωμένο βιβλίο. Χρονολογείται πιθανώς στο 18ο αιώνα. Προχωρημένη φθορά.

4. Η Παναγία Βρεφοκρατούσα (διαστ. 0,36×0,265 μ.) (ξυλόγλυπτη κορνίζα με ανθικά σχέδια). Εικονίζεται κατ᾽ ενώπιον σε ξύλινο θρόνο με καμπύλο ερεισίνωτο. Το αριστερό της χέρι ακουμπά στον ώμο του Χριστού, ενώ με το δεξί αγγίζει το γυμνό πόδι του. Ο Χριστός σε μετωπική στάση ευλογεί και κρατά με το αριστερό χέρι στηριγμένο στο γόνατο κλειστό ειλητάριο. Ανάμεσα στο φωτοστέφανο της Παναγίας ημίτομες μορφές αγγέλων. Χρονολογείται πιθανώς στο 18ο αιώνα. Προχωρημένη φθορά.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ Π. ΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Σ π ά ρ τ η

Οδός Πλατανιστά (Ο.Τ. 127, οικόπεδο Ν. Πανουτσάκου)

Το οικόπεδο χωροθετείται σε μια ιδιαίτερα σημαντική από αρχαιολογική άποψη περιοχή, όπου η ανασκαφική έρευνα έχει φέρει στο φως σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κοσμικών και εκκλησιαστικών κτιρίων της βυζαντινής εποχής. Συγκεκριμένα, στα ανατολικά το οικόπεδο γειτνιάζει με τις απαλλοτριωμένες από το ΥΠΠΟ ιδιοκτησίες Ρήγου[55] και Ανδρούτσου[56], στις οποίες έχει αποκαλυφθεί ναός των βυζαντινών χρόνων. Ανατολικότερα, στο ίδιο οικοδομικό

54. Αντωνακάτου - Μαύρος, ό.π. (υποσημ. 21), σ. 316-317.

55. *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 116-117.

56. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 268 και 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 368-370.

τετράγωνο, βρίσκονται οι επίσης απαλλοτριωμένες από το ΥΠΠΟ ιδιοκτησίες Λεώπουλου[57] και Δίπλα[58], όπου έχει εντοπιστεί βυζαντινό λουτρό, θεμελιωμένο σε υποκείμενη λουτρική εγκατάσταση των υστερορρωμαϊκών χρόνων. Στη βορειοανατολική γωνία του οικοδομικού τετραγώνου, στην ιδιοκτησία Φιλιππόπουλου[59] η σωστική ανασκαφική έρευνα έχει αποκαλύψει εγκατάσταση ελαιοτριβείου των βυζαντινών χρόνων, καθώς και τμήμα κοσμικού κτιρίου της ίδιας περιόδου. Στα οικόπεδα που καταλαμβάνουν το δυτικό τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου και τα οποία έχουν σήμερα οικοδομηθεί, είχαν αποκαλυφθεί κατά το παρελθόν τμήματα κτιρίων με ψηφιδωτά δάπεδα και λουτρική εγκατάσταση ρωμαϊκών χρόνων.

Η σωστική ανασκαφική διερεύνηση του οικοπέδου διαβιβάστηκε στην Υπηρεσία μας λόγω αρμοδιότητας από την Ε΄ ΕΠΚΑ, διότι κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών αποκαλύφθηκαν λείψανα των βυζαντινών χρόνων. Ο προς διερεύνηση χώρος, συνολικής κάλυψης 706,2 τ.μ., χωρίστηκε σε 24 συνολικά ανασκαφικούς τομείς. Κατά το χρονικό διάστημα από 30-10 έως 18-12-2006[60] η έρευνα επικεντρώθηκε στους τομείς Α1, Α2, Α3, Α4, Β1, Β2, Β3 και Β4, από τους οποίους αφαιρέθηκαν επιχώσεις πάχ. από 0,50 έως 1 μ. περίπου. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν περιορίζονται στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Έχουν προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και ΒΑ.-ΝΔ. και ακολουθούν τη βασική διάταξη του πολεοδομικού ιστού της υστερορρωμαϊκής και βυζαντινής πόλης (Εικ. 20).

Το μεγαλύτερο τμήμα του χώρου που διερευνήθηκε καταλαμβάνει ορθογώνιο κτίριο, διαστ. 16×6 μ., που αναπτύσσεται με επιμήκη τον άξονα ΒΔ.-ΝΑ. και το οποίο θα πρέπει να χρονολογηθεί στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Η τοιχοδομία του είναι αρκετά επιμελημένη, από αργούς λίθους και θραύσματα οπτοπλίνθων με ισχυρό κονίαμα ως συνδετικό υλικό και οι εξωτερικές παρειές είναι επιχρισμένες σε μεγάλο τμήμα τους. Το κτίριο αυτό σώζεται στο επίπεδο της θεμελίωσής του, καθώς η άνω επιφάνεια των τοιχοποιιών εντοπίστηκε σε βάθος 0[61]/+0,30 μ. περίπου, ενώ η θεμελίωσή τους σε βάθος -0,60 μ. περίπου. Η στρωματογραφική ακολουθία στο εσωτερικό του κτιρίου ήταν ιδιαίτερα διαταραγμένη και τα λιγοστά ευρήματα δεν έδωσαν στοιχεία για τη χρήση του.

Ανατολικά του παραπάνω κτιρίου και σε επαφή με τη στενή πλευρά του αποκαλύφθηκε κατασκευή τετράγωνης κάτοψης, διαστ. 2,60×2,60 μ. Πρόκειται για ιδιαίτερα επιμελημένη και ισχυρή κτιστή κατασκευή. Τα τοιχώματά της αποτελούνται από λίθους στο κατώτερο τμήμα τους και οριζόντιες στρώσεις πλίνθων με κονίαμα ως συνδετική ύλη στο ανώτερο τμήμα τους. Η άνω επιφάνειά της (εντοπίστηκε σε βάθος +0,14 μ.) καλυπτόταν από τετράγωνες πήλινες πλάκες με τριπλές χιαστί εγχαράξεις, από τις οποίες σώζονται κατά χώραν πέντε μεγάλες και τέσσερις μικρότερες. Από τις πλάκες, που δεν σώθηκαν, διατηρούνται τα αποτυπώματά τους επάνω στο κονίαμα. Την κατασκευή πλαισιώνει νότια και ανατολικά σύστημα κτιστών αγωγών.

Στο υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου (τομείς Β2, Β3, Β4) οι εργασίες αποχωμάτωσης δεν απέδωσαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Από την ανασκαφική διερεύνηση περισυνελέγησαν 56 ομάδες κεραμικής, που περιλαμβάνουν θραύσματα ακόσμητων χρηστικών αγγείων, καθώς και ερυθροβαφών αγγείων ρωμαϊκών χρόνων, γυάλινα, μαρμάρινα (μεταξύ των οποίων και δύο ιωνικά κιονόκρανα) και πήλινα αντικείμενα (υφαντικά βάρη και υπόκαυστα), μετάλλινα αντικείμενα (κυρίως καρφιά διαφόρων μεγεθών και θραύσματα χαλκού) και οκτώ χάλκινα νομίσματα, που βρίσκονται στο στάδιο της συντήρησης.

Η ανασκαφική έρευνα θα συνεχιστεί το επόμενο έτος.

Οδός Αλκμάνος και Λυσάνδρου (Ο.Τ. 127, οικόπεδο Ε. Φιλιππόπουλου)

Η σωστική ανασκαφική διερεύνηση του εν λόγω οικοπέδου πραγματοποιήθηκε κατά την εφετινή περίοδο από 11-9 έως 1-12-2006[62].

Η έρευνα αρχικά επικεντρώθηκε στους τομείς Ζ3 και Ζ4, στους οποίους έχει αποκαλυφθεί εγκατάσταση ελαιοπιεστηρίου[63] των βυζαντινών χρόνων, και στη συνέχεια επεκτάθηκε βόρεια του ήδη ανεσκαμμένου χώρου, όπου διανοίχθηκαν τέσσερις νέοι ανασκαφικοί τομείς, οι Ε3, Ε4, Δ3 και Δ4.

Στο χώρο μεταξύ των τομέων Ζ3 και Ζ4 η καθαίρεση του μάρτυρα αποκάλυψε πλήρως, σε βάθος +2,22 μ.[64], και τη δεύ-

57. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 173-174 και 21 (1966): Χρονικά, σ. 155-156.

58. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 173-174 και 21 (1966): Χρονικά, σ. 155-156. Χ. Μπούρας, Ένα βυζαντινό λουτρό στη Λακεδαιμονία, *ΑΕ* 1982, σ. 99-112.

59. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 221· 55 (2000): Χρονικά, σ. 265-299· 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 364-365.

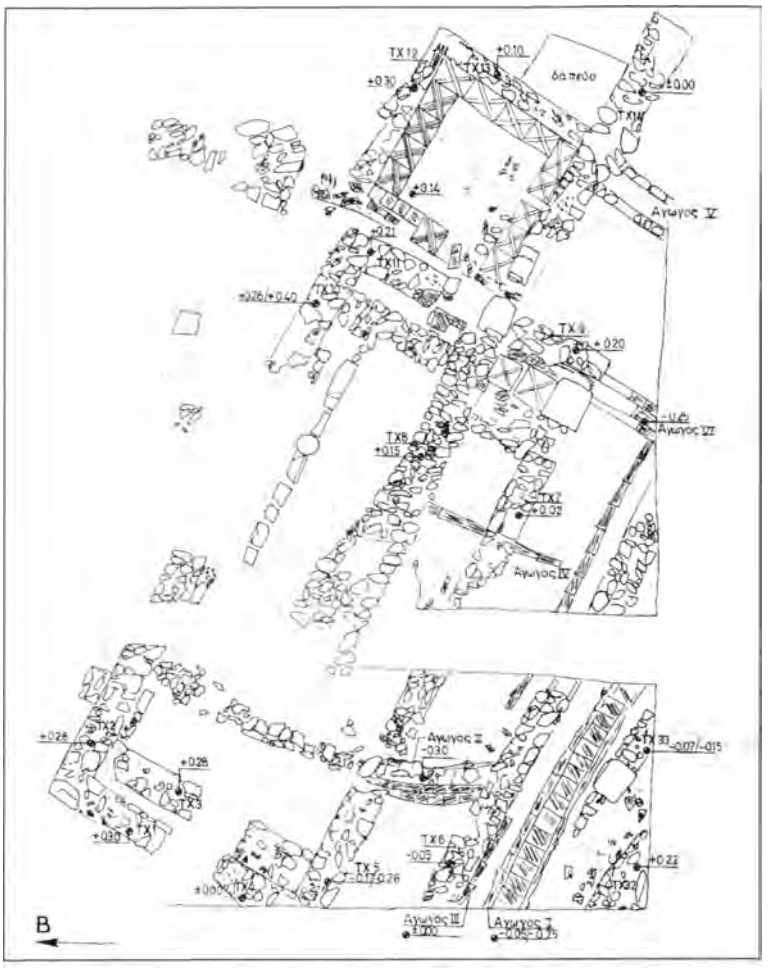
60. Η ανασκαφική έρευνα έγινε με την εποπτεία της αρχαιολόγου Μ. Φλώρου.

61. Ως σταθερό σημείο R=0 μ. για τις μετρήσεις των βαθών ορίστηκε η άνω επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Πλατανιστά, που διέρχεται δυτικά της ιδιοκτησίας.

62. Η ανασκαφική διερεύνηση έγινε με την επίβλεψη της αρχαιολόγου Μ. Φλώρου.

63. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 221· 55 (2000): Χρονικά, σ. 265-266· 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 364-367.

64. Ως σταθερό σημείο (R=0) για τις μετρήσεις των βαθών της ανασκαφής, ορίστηκε η άνω επιφάνεια (ρείθρο) του πεζοδρομίου της οδού Τριακοσίων, μπροστά από την οικία φερομένης ιδιοκτησίας Τσίπουρα.

Εικ. 20. Σπάρτη. Οδός Πλατανιστά. Κάτοψη της ανασκαφής.

τερη βάση του δίδυμου ελαιοπιεστηρίου. Η βάση είναι τετράγωνη, διαστ. 0,90×0,85 μ., και βρίσκεται σε απόσταση 2,26 μ. δυτικά της επτάπλευρης βάσης που είχε εντοπιστεί κατά την ανασκαφική περίοδο του 2002. Στην άνω επιφάνειά της φέρει κυκλικό αυλάκωμα διαμ. 0,68 μ., που στα νότια απολήγει σε εκροή που προεξέχει ελαφρά, για τη ροή του λαδιού. Κάτω από την εκροή, σε βάθος +1,72 μ., εντοπίστηκε τμήμα του αγγείου υποδοχής/διαχωρισμού του ελαιολάδου. Και η δεύτερη βάση είναι ενσωματωμένη στον τοίχο 16.

Ανάμεσα στις δύο βάσεις αποκαλύφθηκε πλήρως λιθόπλινθος (διαστ. 1,35×0,90 μ.), που στο μέσον της φέρει δύο ορθογώνιες εντομές, σε απόσταση 0,38 μ. μεταξύ τους, ενώ στο ανατολικό άκρο της φέρει μία μεγαλύτερη τετράγωνη κοιλότητα (διαστ. 0,15×0,15, βάθ. 0,28 μ.), όπου πιθανότατα πακτωνόταν κατακόρυφο στέλεχος. Βόρεια της παραπάνω εγκατάστασης, σε βάθος +2,30 μ., εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής (διαστ. 1,06×0,90 μ.). Μετά την απομάκρυνση του στρώματος καταστροφής αποκαλύφθηκε, σε βάθος +2,22/+2,15 μ., υπόστρωμα από ισχυρό κονίαμα, μέσα στο οποίο έχουν τοποθετηθεί κατακόρυφα κεραμίδες.

Από τους νέους τομείς Ε3, Ε4, Δ3 και Δ4 αφαιρέθηκαν επιχώσεις πάχ. από 0,60 έως 0,80 μ. περίπου και ήλθαν στο φως αποσπασματικά σωζόμενα τμήματα τοίχων.

Στον τομέα Ε3, σε βάθος +2,27 μ. αποκαλύφθηκε η συνέχεια (από τον τομέα Ζ3) του τοίχου 14, ο οποίος οριοθετεί προς Α. την εγκατάσταση του ελαιοπιεστηρίου. Ο τοίχος 14 έχει μήκος 5,40, πλάτος 0,60/0,75 μ. και κατεύθυνση Β.-Ν. Είναι χτισμένος από αργολιθοδομή και οριζόντιες στρώσεις οπτοπλίνθων, με χώμα και κονίαμα ως συνδετικό υλικό σε μήκος 4,50 μ., ενώ το υπόλοιπο τμήμα του αποτελείται από αργούς λίθους και παρέμβλητες κεραμίδες με χώμα ως συνδετική ύλη.

Κατά την ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου συνελέγη κεραμική που χρονολογείται από τους ύστερους ρωμαϊκούς έως τους βυζαντινούς χρόνους, θραύσματα γυάλινων αγγείων, πήλινα, λίθινα και μετάλλινα αντικείμενα, δύο μολυβδόβουλλα βυζαντινών χρόνων και οκτώ νομίσματα, που βρίσκονται στο στάδιο της συντήρησης.

ΜΑΡΙΑ ΦΛΩΡΟΥ

Συμβολή της οδού Αρχιδάμου και της οδού των 118 (Ο.Τ. 120, οικόπεδο Φ. Βασιλάκη-Βαρβιτσιώτη)

Στο οικόπεδο είχαν αποκαλυφθεί κατά τη δεκαετία του 1960 λείψανα υστερορρωμαϊκού οικοδομήματος, των αρχών του 4ου αι. μ.Χ., ασαφούς προορισμού, που περιελάμβανε προθάλαμο, μία τρίκλιτη αίθουσα με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά και προσκτίσματα στα νότια[65]. Λίγα χρόνια μετά, κατά τη διαπλάτυνση της διερχόμενης από το βόρειο όριο του οικοπέδου οδού, ένα τυχαίο εύρημα, ημιτελές άγαλμα που θύμιζε πρώιμες παραστάσεις του Χριστού(;), θεωρήθηκε ως ένδειξη για το χριστιανικό χαρακτήρα του κτίσματος[66].

Τα ψηφιδωτά δάπεδα, που κάλυπταν το κεντρικό κλίτος και την αψίδα του οικοδομήματος, χρονολογήθηκαν από την Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, βάσει της διάταξης και των εικονογραφικών τους στοιχείων, στα τέλη πιθανώς του 5ου αι. μ.Χ., αποκαλύπτοντας μία επιπλέον παλαιοχριστιανική φάση του κτιρίου[67]. Μάλιστα, λόγω του ευχαριστιακού συμβολισμού του ψηφιδωτού της αψίδας, σε συνδυασμό με τον προσανατολισμό του κτιρίου, διατυπώθηκε η υπόθεση ότι αυτό χρησιμοποιήθηκε κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ως χριστιανικός ναός[68].

Κατά τα έτη 2001, 2002 και 2006, τα ανωτέρω αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, που εν τω μεταξύ, άγνωστο γιατί, είχαν καταχωσθεί, καθαρίστηκαν εκ νέου, ενώ παράλληλα διερευνήθηκε όλη η έκταση του οικοπέδου, ύστερα από σχετικό αίτημα για οικοδόμηση[69].

Το τρίκλιτο οικοδόμημα δεν διατηρείται σε ύψος, ώστε να επιτρέπει τη διάκριση φάσεων στην τοιχοποιία του, η οποία, ωστόσο, δεν είναι ενιαία, μαρτυρώντας επισκευές στη διάρκεια χρήσης του[70]. Συγκεκριμένα, στο νότιο τοίχο του, που σώζεται καλύτερα, ικανό τμήμα συνίσταται από αργολιθοδομή με πλίνθους, ενώ στα ανώτερα σημεία γίνεται χρήση πλινθοδομής. Σε άλλα σημεία η αργολιθοδομή φέρει επίχρισμα, που καλύπτει και τμήμα των λίθων.

Οικοδομικά λείψανα, που δεν σημειώνονται στη δημοσιευμένη παλαιότερη κάτοψη της ανασκαφής, αποκαλύφθηκαν δυτικά του τρίκλιτου οικοδομήματος. Ταυτίστηκε ο χώρος μιας ορθογώνιας δεξαμενής, τη δυτική πλευρά της οποίας διατρέχει κτιστός αγωγός, ο οποίος, καλυμμένος με μεγάλους λίθους, συνεχίζει τόσο προς Β. όσο και προς ΝΔ. Η σχέση των οικοδομικών αυτών καταλοίπων με το τρίκλιτο οικοδόμημα στα ανατολικά τους δεν αποσαφηνίστηκε, επισημάνθηκαν, ωστόσο, αναλογίες στις τοιχοποιίες (αργολιθοδομή με πλίνθους στους αρμούς και άφθονο κονίαμα που καλύπτει τα περιγράμματα των λίθων).

Τα προσκτίσματα στα νότια του τρίκλιτου οικοδομήματος ταυτίστηκαν με συγκρότημα βαλανείου, η συνέχεια του οποίου αποκαλύφθηκε προς Ν.[71]. Η κάτοψή του δεν είναι ακόμη πλήρης στην παρούσα φάση, ωστόσο έχουν αποκαλυφθεί τέσσερις χώροι του, ενώ φαίνεται ότι συνεχιζόταν εκτός του οικοπέδου προς Ν. Η τοιχοποιία του αποτελείται, στο μεγαλύτερο μέρος της, από αμιγή πλινθοδομή, ενώ στο σημείο επαφής με το τρίκλιτο οικοδόμημα στα βορειοανατολικά διακρίνεται τμήμα από επιχρισμένη αργολιθοδομή. Το βαλανείο παρουσιάζει μία, τουλάχιστον, κοινή οικοδομική φάση με το τρίκλιτο οικοδόμημα.

Σε όλη την έκταση νότια του τρίκλιτου οικοδομήματος, ανάμεσα στα κατάλοιπα του βαλανείου, αλλά και σε μεταγενέστερα τοιχία από αργολιθοδομή, ήλθαν στο φως κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, προσανατολισμού ΒΔ.-ΝΑ., οργανωμένοι σε συστάδες. Έχουν ορθογώνια κάτοψη και μόνο σε μερικές περιπτώσεις τραπεζιόσχημη, με μείωση του πλάτους από το κεφάλι προς τα πόδια. Τα τοιχώματά τους συνίστανται από αργολιθοδομή και πλίνθους, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις ενσωματώνονται και παλαιότερα αρχιτεκτονικά μέλη. Η κάλυψη γίνεται, κατά κανόνα, με λίθινες πλάκες, ενώ πιο σύνθετη εικόνα παρουσιάζει ένας τάφος, ο οποίος καλύπτεται εν μέρει με πλάκες και εν μέρει με πλινθόκτιστη καμάρα. Όλοι σχεδόν οι τάφοι περιείχαν περισσότερες από μία ταφές. Η χρονολόγηση των τάφων είναι ιδιαίτερα

65. Βλ. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 142-144 και 20 (1965): Χρονικά, σ. 174-176.

66. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 137-138.

67. Βλ. Π. Ασημακοπούλου- Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος*, ΙΙ, *Πελοπόννησος - Στερεά Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 25-28, 103-105, όπου και περιγραφή των ψηφιδωτών δαπέδων. Επίσης, A. Kavvadia-Spondilis, Remarques sur les mosaïques pavimentales de Sparte (Ve-VIe siècles) d'après les fouilles récentes, *VI Coloquio Internacional sobre mosaico antiguo, Palencia - Mérida, Octobre 1990*, Guadalajara 1994, σ. 154, όπου συγκρίσεις με άλλα σύγχρονα ψηφιδωτά δάπεδα του ελλαδικού χώρου. Τα ψηφιδωτά αποκολλήθηκαν από το χώρο και φυλάσσονται στις αποθήκες της Ε΄ ΕΠΚΑ.

68. Α. Μπακούρου, Το «κυμητήριον» του επισκόπου Στεφάνου και τοπογραφικές παρατηρήσεις για την παλαιοχριστιανική Λακεδαιμονία, *ΑΔ* 44-46 (1989-1991): Μελέτες, σ. 357.

69. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν υπό την εποπτεία της αρχαιολόγου Α. Μέξια.

70. Από το οικοδόμημα διατηρείται ολόκληρο το νότιο κλίτος, η αψίδα και τμήμα του κεντρικού κλίτους με το υπόστρωμα των ψηφιδωτών δαπέδων, καθώς και μέρος του προθαλάμου. Το βόρειο κλίτος είχε εξ ολοκλήρου καταστραφεί κατά τη διάνοιξη του δρόμου που διέρχεται από το σημείο, πριν ακόμη και από την πρώτη ανασκαφική διερεύνηση του κτιρίου το 1963.

71. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στη θέση αυτή ήταν ορατά ήδη από το α΄ μισό του 19ου αιώνα, καθώς χαρτογραφούνται από τη Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μοριά, και μάλιστα ταυτίζονται με ρωμαϊκό λουτρό (κτίριο Ε), βλ. A. Blouet, *Expédition Scientifique de Morée. Architecture, sculptures, inscriptions et vues du Péloponnèse, des Cyclades et de l'Attique*, τ. 2, Παρίσι 1833, πίν. 46.

δυσχερής, λόγω της απουσίας κτερισμάτων, αλλά και της διάδοσης του τύπου του κιβωτιόσχημου τάφου καθ' όλη την αρχαιότητα. Ωστόσο, είναι σαφές ότι ανάγονται σε μεταγενέστερους των οικοδομικών καταλοίπων χρόνους, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις εφάπτονται σε αυτά και χρησιμοποιούν οικοδομικό υλικό τους. Ένας τάφος, προσανατολισμού Α.-Δ., βρέθηκε μεμονωμένος στα ανατολικά της αψίδας του τρίκλιτου οικοδομήματος. Παρουσίαζε ιδιαίτερα επιμελημένη τοιχοποιία από αμιγή πλινθοδομή και απέδωσε κτερίσματα – ζεύγος χρυσών ενωτίων και πέντε χρυσά ελάσματα – που ανάγονται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Κατά την ανασκαφική έρευνα συγκεντρώθηκε ποσότητα κεραμικής, στην πλειονότητά της ακόσμητη, που ανάγεται, κατά κύριο λόγο, στους υστερορρωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους, ενώ βρέθηκαν λίγα εφυαλωμένα όστρακα, καθώς και θραύσματα χρηστικών αγγείων που χρονολογούνται στη μεσοβυζαντινή περίοδο. Επίσης, περισυνελέγησαν θραύσματα γυάλινων, λίθινων, μεταλλικών και πήλινων αντικειμένων, ανάμεσά τους αρκετές αγνύθες, καθώς και 15 νομίσματα, που βρίσκονται στο στάδιο της συντήρησης.

Οι αρχαιότητες στο οικόπεδο Φ. Βασιλάκη-Βαρβιτσιώτη θα πρέπει να συσχετιστούν με τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που έχουν αποκαλυφθεί στο ίδιο Ο.Τ., αλλά και στα όμορα Ο.Τ. 117 και 119. Τα ανασκαφικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι εντάσσεται σε σύμπλεγμα κτιρίων των ρωμαϊκών-υστερορρωμαϊκών χρόνων, που αποτελείται από το μνημειώδες κτιριακό σύνολο και το μεγάλο δημόσιο βαλανείο στο προαύλιο του Β΄ Δημοτικού Σχολείου Σπάρτης (Ο.Τ. 119)[72] και την πρώιμη βυζαντινή οικία του 6ου αι. μ.Χ. που θεμελιώθηκε σε παλαιότερη του 4ου αι. μ.Χ. στα οικόπεδα Γιατρά-Ρετσινά, Λούμου και Κιρκίρη (Ο.Τ. 117)[73]. Εξάλλου, διαγωνίως και απέναντι του οικοπέδου Βασιλάκη-Βαρβιτσιώτη, στο οικόπεδο Κουτσόγεωργα (Ο.Τ. 117), αποκαλύφθηκε τμήμα κτιρίου των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, με καλά διατηρημένο το αποχετευτικό του σύστημα[74].

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΕΞΙΑ

72. *ΑΔ* 28 (1973): Χρονικά, σ. 170 και 35 (1980): Χρονικά, σ. 135.

73. *ΑΔ* 28 (1973): Χρονικά, σ. 168 και 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 287-289.

74. *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 289-290.

ΛΘ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

Ύστερα από την ξαφνική μετάθεση του υπογράφοντος από τη ΣΤ΄ ΕΠΚΑ Πάτρας στη νεοσύστατη ΛΘ΄ ΕΠΚΑ Τρίπολης, ξεκίνησε στις 10 Μαΐου 2006 η «λειτουργία» της νέας Εφορείας, με αρμοδιότητα στο νομό Αρκαδίας, ο οποίος αποσπάστηκε από την Ε΄ ΕΠΚΑ Σπάρτης.

Πρώτο μέλημά μας ήταν η εξεύρεση ενός Γραφείου. Ευτυχώς, στο κτίριο του Παναρκαδικού Αρχαιολογικού Μουσείου υπήρχε ένα δεύτερο δωμάτιο για το φυλακτικό προσωπικό, το οποίο παλαιότερα χρησιμοποιούσε ο πρώην έφορος Σπάρτης Θ. Σπυρόπουλος, οσάκις οι ανάγκες επέβαλλαν την παρουσία του στην Τρίπολη. Ο νέος προϊστάμενος ήταν υποχρεωμένος να επιστρέψει, λίγο πριν από τη συνταξιοδότησή του, στα πρώτα του υπαλληλικά βήματα και να ασχολείται από το Πρωτόκολλο μέχρι τη Διεκπεραίωση. Η αποχωρούσα προϊσταμένη της Ε΄ ΕΠΚΑ, Α. Παναγιωτοπούλου, πάντως, προσπάθησε να μας εφοδιάσει με υποτυπώδη γραφική ύλη και αμέσως λειτουργήσαμε το πρώτο Αρχείο της Εφορείας, το οποίο οργανώθηκε εξαρχής.

Το αμέσως επόμενο βήμα μας ήταν να ενημερώσουμε γραπτώς όλες τις τοπικές αρχές για την έναρξη λειτουργίας της Εφορείας και, ευτυχώς, μια αποσπασμένη διοικητική υπάλληλος από τη Σπάρτη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης βοήθησε με μια παλαιά γραφομηχανή να καθαρογραφούν τα πρώτα έγγραφα. Κατόπιν, παρακαλέσαμε γραπτώς όλες τις Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές και τα Ελληνικά Επιστημονικά Ιδρύματα για τη δωρεάν αποστολή όλων των εκδόσεών τους, που μπορούσαν να μας διαθέσουν, ώστε να δημιουργηθεί μια στοιχειώδης βιβλιοθήκη, εντελώς απαραίτητη για μια Δημόσια Υπηρεσία, που δεν ασκεί μόνον τα δημοσιοϋπαλληλικά της καθήκοντα αλλά θεραπεύει ταυτόχρονα και την Επιστήμη.

Παρήγορο, πάντως, ήταν το γεγονός ότι αρκετοί συνάδελφοι, αρχαιολόγοι και διοικητικοί υπάλληλοι, είτε καταγόμενοι από την Αρκαδία είτε όχι, θέλησαν να μετατεθούν στην Εφορεία μας, όταν πληροφορήθηκαν την έναρξη λειτουργίας της. Ευτυχής στάθηκε η Εφορεία, όταν εγκρίθηκε πολύ σύντομα το αίτημα της αρχαιολόγου Ά. Καραπαναγιώτου, ύστερα από θετική μας εισήγηση, για μετάθεσή της από την Ε΄ ΕΠΚΑ, η οποία και ανέλαβε αμέσως καθήκοντα αναπληρώτριας προϊσταμένης. Η βοήθειά της δεν μπορεί να μετρηθεί με λέξεις, διότι αφ'ενός μεν γνωρίζει άριστα την Αρκαδία, λόγω καταγωγής και πολυετούς επιστημονικής της ενασχόλησης με αυτήν, αφού ως αρχαιολόγος της Ε΄ ΕΠΚΑ είχε «χρεωθεί» το νομό, αφ'ετέρου δε και με τη μεγάλη προσωπική της εργασία και προσφορά, αλλά και με τις ενέργειές της σε τοπικούς φορείς για την παροχή βοήθειας συνέβαλε σημαντικά στη βελτίωση της λειτουργίας της Εφορείας. Δυστυχώς, όμως, ήταν επιφορτισμένη και με τα καθήκοντα της γραμματέως του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Πελοποννήσου και απαλλάχθηκε από αυτά ύστερα από την τοποθέτηση του δόκιμου αρχαιολόγου Στ. Φριτζίλα, ο οποίος είχε προσωρινή τοποθέτηση στην Ε΄ ΕΠΚΑ, έως ότου λειτουργήσει η νέα ΛΘ΄ ΕΠΚΑ, αλλά άργησε σχετικά να αναλάβει καθήκοντα στην οργανική του θέση στην Τρίπολη. Στην Εφορεία ήλθε, επίσης, και ο αρχαιολόγος Γ. Γρηγορακάκης, που υπηρετούσε στην Κ΄ ΕΠΚΑ Μυτιλήνης, ύστερα από δική του αίτηση και θετική εισήγηση της Εφορείας. Η ΛΘ΄ ΕΠΚΑ, στον πρώτο αυτό χρόνο λειτουργίας της, οφείλει τα μέγιστα στους τρεις αυτούς αρχαιολόγους, αφού όχι μόνον είναι άριστοι επιστήμονες, αλλά οργάνωσαν και την εργασία τους εξαιρετικά με γνώμονα την προστασία των μνημείων της Αρκαδίας αλλά και τον εντοπισμό νέων. Πρότειναν, δε, λύσεις σε πολλά ζητήματα, ήλθαν σε επαφή με τοπικούς φορείς εξηγώντας το ρόλο της νέας δημόσιας υπηρεσίας του νομού και γενικά συμμετείχαν σε κάθε δράση της Εφορείας. Άλλη μία δόκιμη αρχαιολόγος, η Ε. Καλάβρια, που υπηρετούσε επίσης προσωρινά στην Ε΄ ΕΠΚΑ, δεν πρόλαβε να αναλάβει τα καθήκοντά της στη ΛΘ΄ ΕΠΚΑ, διότι έλαβε εννεάμηνη άδεια λοχείας. Μια τρίτη δόκιμη αρχαιολόγος, η Ν. Σακκά δεν υπηρέτησε καθόλου στην Εφορεία, διότι, ύστερα από αίτησή της, μετατέθηκε στην Αθήνα. Τέλος, τοποθετήθηκε και η δόκιμη συντηρήτρια Κ. Παπάζογλου, η οποία, όμως, είχε κατεύθυνση Β΄ και αρνήθηκε να ασχοληθεί με τη συντήρηση των ευρημάτων της Εφορείας μας.

Η Εφορεία συνεργάστηκε στενά με αρκετούς Πολιτιστικούς Συλλόγους και Πολιτιστικά Ιδρύματα, που με χορηγίες τους βοήθησαν αποτελεσματικά στη λειτουργία της. Έτσι, ο Πολιτιστικός Σύλλογος Άνω Καρυωτών «Ο Λύκαιος Δίας», ύστερα από την πρώτη επίσκεψή του στο Γραφείο, κατά την οποία διεπίστωσε ότι η Εφορεία προσπαθούσε να ανταποκριθεί στα καθήκοντά της με μία γραφομηχανή, μας

δώρησε έναν υπολογιστή και έναν εκτυπωτή. Με παλαιούς υπολογιστές, επίσης, χωρίς όμως πολλές δυνατότητες, αφού ήταν τεχνολογικά ξεπερασμένοι, εφοδιάστηκαν και όλοι οι αρχαιολόγοι και η Γραμματεία από την Τράπεζα Πειραιώς και έτσι το έργο μας έγινε ευκολότερο και αποδοτικότερο.

Μετά από σχετικό μας αίτημα, παραχωρήθηκε προσωρινά από τη ΔΕΗ Μεγαλόπολης ένα υπηρεσιακό αυτοκίνητο, ώστε να μπορούμε να πραγματοποιούμε τις αναγκαίες αυτοψίες. Σε μια νέα Εφορεία, που είχε υπό την εποπτεία της ένα νομό εντελώς ορεινό και με δρόμους δύσκολους, οι αυτοψίες ήταν λογικά αυξημένες σε σχέση με τις ήδη λειτουργούσες. Αρκεί να αναφερθεί ότι υπήρξε ένας καταιγισμός αιτημάτων για αιολικά πάρκα, τα οποία υποχρεωτικά αναπτύσσονται στις κορυφές των βουνών, που απαιτούσαν πάντοτε αυτοψίες, για να αντιληφθεί κανείς την ανάγκη ενός υπηρεσιακού αυτοκινήτου, με δυνατότητες αναρρίχησης πολλές φορές. Η έλλειψη οδηγού αντιμετωπίστηκε με την ανάθεση του σχετικού καθήκοντος στο φύλακα Αρχαιοτήτων Α. Δρακόπουλο, ο οποίος κατείχε επαγγελματικό δίπλωμα και αποδέχθηκε ευχαρίστως την εργασία αυτή, παράλληλα με τα φυλακτικά του καθήκοντα, ενώ του ανατέθηκε και η καταγραφή του πάσης φύσεως υλικού και η οργάνωση και διαχείριση της αποθήκης, ώστε πλέον να ασκείται πλήρης έλεγχος των αναλώσιμων και μη υλικών. Η Εφορεία του οφείλει πολλά, διότι αγόγγυστα και εκτός ωραρίου προσέφερε τις υπηρεσίες του, ακόμη και ηλεκτρολογικές, υδραυλικές και ανασκαφικές, και αποτέλεσε έναν από τους στυλοβάτες μας.

Πολλά οφείλει, επίσης, η Εφορεία και στη διοικητική υπάλληλο Γ. Μπίσια, η οποία βοήθησε εξαιρετικά στην οργάνωση της Γραμματείας, ενώ και ο αρχιφύλακας Ν. Μπίσιας στάθηκε αρωγός σε κάθε μας προσπάθεια, όπως και όλο το φυλακτικό προσωπικό, όχι μόνον του Μουσείου Τρίπολης, αλλά και των περιφερειακών μουσείων. Προς το τέλος του έτους εγκρίθηκε και η αίτηση για μετάθεση από την Ε΄ ΕΠΚΑ στην Εφορεία μας των διοικητικών-λογιστικών υπαλλήλων Μ. Δεμερούκα και Στ. Παπαδημητρίου, οι οποίοι βοηθούσαν το Λογιστήριο της ΛΘ΄ ΕΠΚΑ ακόμη και από τη Σπάρτη, διευκόλυνση για την οποία είμαστε υποχρεωμένοι στη νέα προϊσταμένη της Ε΄ ΕΠΚΑ, Α. Βασιλογάμβρου.

Από τα πρώτα θέματα που αντιμετώπισε η Εφορεία ήταν το αίτημα της ΔΕΗ για τη νομιμοποίηση των εγκαταστάσεων του ατμοηλεκτρικού Σταθμού στη Μεγαλόπολη, που εκμεταλλεύεται τα αποθέματα του τοπικού λιγνίτη και του οποίου οι τρεις από τις τέσσερις μονάδες λειτουργούσαν χωρίς άδεια, ακόμη και από την Πολεοδομία, επί δεκαετίες. Η Εφορεία προσπάθησε με την ευκαιρία αυτή να μεταφερθούν οι εγκαταστάσεις σε άλλη θέση, διότι βρίσκονται μέσα στον αρχαιολογικό χώρο της Μεγαλόπολης και προβάλλονται ως «αρπακτικά» πλησίον της αρχαίας αγοράς, του Θεάτρου και του Θερσιλείου, όχι μόνο λόγω του όγκου τους, αλλά και εξαιτίας του πυκνού λευκού ατμού που εκπέμπουν, ο οποίος κατακλύζει όλη την ατμόσφαιρα και το άμεσο περιβάλλον των αρχαίων. Λόγω της εθνικής σημασίας των εγκαταστάσεων (από αυτές ηλεκτροδοτείται ολόκληρη η Πελοπόννησος), η πρότασή μας δεν έγινε δεκτή, όμως η Εφορεία εισηγήθηκε προς το ΥΠΠΟ και πέτυχε, ύστερα από την υποβολή από τη ΔΕΗ σχετικών με τη λειτουργία της αιτημάτων και τα επόμενα δύο χρόνια, η τελευταία να προβεί τουλάχιστον στην αποκατάσταση των ζημιών που έχει προκαλέσει τόσο στον αρχαιολογικό χώρο της Μεγαλόπολης όσο και στον αρχαιολογικό χώρο των Κυπαρισσίων. Οι σημαντικότεροι όροι που τέθηκαν στις διάφορες αποφάσεις του ΥΠΠΟ είναι ότι η ΔΕΗ θα πρέπει να αναλάβει τη δαπάνη για τον καθαρισμό και τη συντήρηση των ορατών μνημείων του αρχαιολογικού χώρου της Μεγαλόπολης, τη δαπάνη για τη σύνταξη μελέτης αποκατάστασης του αρχαίου θεάτρου και τη δαπάνη για την εφαρμογή της, τη μερική απαλλοτρίωση του αρχαιολογικού χώρου για την ενοποίησή του, τη δαπάνη σύνταξης μελέτης ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου των Κυπαρισσίων, ένα σημαντικό τμήμα του οποίου καταστράφηκε κατά την απόληψη του λιγνίτη, καθώς και τη δαπάνη εφαρμογής της, και, ακόμη, τη συμμετοχή στη δαπάνη έκθεσης του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Μεγαλόπολης και τη δωρεάν παροχή ρεύματος σε αυτό. Για όλα τα παραπάνω θα συνταχθούν ειδικά μνημόνια συνεργασίας ανάμεσα στο ΥΠΠΟ και τη ΔΕΗ.

ΕΡΓΑ

Α. Η νέα Εφορεία βρήκε και τέσσερα έργα, τυπικά σε εξέλιξη, αλλά ανενεργά, τα οποία εκτελούνταν από το ΤΔΠΕΑΕ: 1. «Συντήρηση, στερέωση, αναστήλωση, αποκατάσταση, προστασία και ανάδειξη της Ρωμαϊκής Έπαυλης του Ηρώδη του Αττικού στη Λουκού Κυνουρίας», 2. «Ανάδειξη και προστασία του Ιερού και του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου του ναού της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα», 3. «Συντήρηση, στερέωση, αναστήλωση, αποκατάσταση, προστασία και ανάδειξη του αρχαίου Θεάτρου και της Αγοράς της Μεγαλόπολης και του ιερού της Δέσποινας στη Λυκόσουρα Ν. Αρκαδίας». Τα έργα αυτά αρχικά είχαν μια Επιστημονική Επιτροπή, αλλά από το 2007 χωρίστηκαν. Έτσι, τα δύο πρώτα, Λουκού και Τεγέα, είχαν μια νέα Επιστημονική Επιτροπή, με πρόεδρο τον Β. Χανδακά, ενώ τα δύο επόμενα, Μεγαλόπολη και Λυκόσουρα, δεύτερη Επιτροπή με πρόεδρο τον Δ. Ζιρώ. Και στις δύο αυτές Επιστημονικές Επιτροπές χρέη γραμματέως εκτελούσε ο αρχαιολόγος Στ. Φριτζίλας, ενώ ως μέλη, από το 2007, πλην του υπογράφοντος, συμμετείχαν η Ά. Καραπαναγιώτου και ο Γ. Γρηγορακάκης.

Β. Το Ίδρυμα Ιωάννου Φ. Κωστόπουλου είχε ήδη χορηγήσει ένα ποσό στην Ε΄ ΕΠΚΑ, για «την εκπόνηση μελέτης συντηρήσεως των κατά χώραν ευρισκομένων αρχιτεκτονι-

κών μελών του ναού της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα», έργο το οποίο συνεχίστηκε από την Εφορεία μας. Το σημαντικότερο πρόβλημα είναι ότι ο υπόγειος υδάτινος ορίζοντας είναι πολύ ψηλά, με αποτέλεσμα πολλούς μήνες το χρόνο ο αρχαιολογικός χώρος να κατακλύζεται από νερά. Η Ε΄ ΕΠΚΑ είχε ήδη αναθέσει τη σύνταξη της σχετικής μελέτης, η οποία προωθήθηκε ακολούθως από την Εφορεία μας στο ΚΑΣ για την κατά νόμον γνωμοδότηση, ενώ για τη συνεχή συντήρηση των μελών αγοράζονταν από το ποσό της χορηγίας τα απαραίτητα αναλώσιμα και μη υλικά.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στην αρμοδιότητα της Εφορείας ανήκουν τέσσερα Αρχαιολογικά Μουσεία, Παναρκαδικό Τρίπολης, Τεγέας, Άστρους και Λυκόσουρας, και δύο Αρχαιολογικές Συλλογές, Μεγαλόπολης και Δημητσάνας. Τόσο τα μουσεία όσο και οι συλλογές παρουσιάζουν σημαντικά προβλήματα, ενώ σε όλα είναι εμφανής η έλλειψη επαρκούς φυλακτικού προσωπικού.

Παναρκαδικό Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης

Το διατηρητέο κτίριο, έργο του Τσίλλερ, στερείται παντελώς αποθηκευτικών χώρων και εργαστηρίου συντήρησης, ενώ παρουσιάζει μεγάλη ανερχόμενη υγρασία στους τοίχους του ισογείου (σε ένα τμήμα του ημιυπόγειο) και δεν έχει καμία εγκατάσταση κλιματισμού.

Πιστεύουμε ότι για τη λειτουργία του Μουσείου θα πρέπει να συνταχθεί μελέτη τόσο για τη στεγανοποίηση του κτιρίου (θα πρέπει να σκαφεί περιμετρικά εξωτερικά μέχρι τη βάση της θεμελίωσης και να μονωθεί) και την εγκατάσταση κλιματισμού, όσο και για την κατασκευή υπόγειας αποθήκης και εργαστηρίου σε ένα μέρος της μεγάλης αυλής. Σε άλλο μέρος της αυλής εκτίθενται γλυπτά, αρχιτεκτονικά μέλη και επιγραφές, τα οποία θα πρέπει επίσης να προστατευθούν κάτω από στέγαστρο που θα κατασκευαστεί περιμετρικά της, διότι ήδη έχει αλλοιωθεί η επιφάνειά τους και έχει μαυρίσει από τις άσχημες καιρικές συνθήκες και ιδίως από τη βροχή και το χιόνι.

Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας

Η Διεύθυνση Αναστήλωσης του ΥΠΠΟ είχε αναλάβει το έργο της επισκευής και του εκσυγχρονισμού του Μουσείου. Για να ξεκινήσει, όμως, το έργο, έπρεπε να μεταφερθούν τα αρχαία, αλλά αποθηκευτικοί χώροι δεν υπάρχουν ούτε σε αυτό το Μουσείο, όπως επίσης λείπει και το εργαστήριο συντήρησης. Έτσι, συντάχθηκε ειδικό πρόγραμμα, ώστε κατά το 2007 τα πολυτιμότερα από τα έργα του, κυρίως τα πρωτότυπα γλυπτά του Σκόπα, να μεταφερθούν: α. σε μία αίθουσα του ισογείου του Αρχαιολογικού Μουσείου Τρίπολης, η οποία θα κλείσει ύστερα από σχετική άδεια του ΥΠΠΟ, και β. σε ένα από τα απαλλοτριωμένα για κατεδάφιση ακίνητα γύρω από τον αρχαιολογικό χώρο της Αλέας Αθηνάς, το γνωστό ως οικία Βαλαβάνη, η οποία είχε μετατραπεί από την περίοδο που η Αρκαδία υπαγόταν στη Σπάρτη σε αποθήκη. Το πρόβλημα εντοπιζόταν στα ογκώδη αντικείμενα που δεν ήταν εύκολο να απομακρυνθούν. Έτσι, ύστερα από πρόταση του υπογράφοντος, θα κατασκευαστεί ειδικό κουβούκλιο στο κέντρο της μιας από τις τρεις εκθεσιακές αίθουσες, με ιδιαίτερη σκεπή και εγκατάσταση συναγερμού, στο οποίο και θα αποθηκευθούν. Επειδή προβλέπεται και αντικατάσταση και των δαπέδων και της στέγης, όταν έλθει η ώρα της επισκευής της αίθουσας που θα βρίσκεται αυτό, τότε θα μεταφερθεί σε άλλη αίθουσα, της οποίας η επισκευή θα έχει ολοκληρωθεί. Δυστυχώς, όταν συντασσόταν η μελέτη επισκευής του κτιρίου, δεν προβλέφθηκε η μετατροπή της αυλής του σε υπόγεια αποθήκη, ώστε και οι αποθηκευτικές ανάγκες του Μουσείου να ικανοποιηθούν και η αυλή να μη χάσει τη λειτουργικότητά της, αλλά και η απαλλοτριωμένη οικία Βαλαβάνη να κατεδαφιστεί για να απελευθερωθεί ο αρχαιολογικός χώρος.

Αρχαιολογικό Μουσείο Άστρους

Στεγάζεται σε μικρό διατηρητέο κτίριο του τέλους του 18ου αιώνα και είναι εντελώς ανεπαρκές για να στεγάσει τα ευρήματα της ρωμαϊκής έπαυλης της Λουκούς, των οποίων ένα μικρό μόνο μέρος εκτίθεται στον όροφο του Μουσείου, ένα μεγάλο τμήμα τους φυλάσσεται στη μικρή αποθήκη κάτω από τις εκθεσιακές αίθουσες και ένα τρίτο μέρος τους προβάλλεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης. Το ίδιο δε το κτίριο, λόγω παλαιότητας και μεταγενέστερων παρεμβάσεων, παρουσιάζει ρηγματώσεις και στατική ανεπάρκεια, ενώ και τα ξύλινα πατώματα των εκθεσιακών αιθουσών δεν μπορούν να σηκώσουν το βάρος των εκθεμάτων. Ο υπογράφων έκανε πρόταση στον πρόεδρο της Επιστημονικής Επιτροπής, την οποία αποδέχθηκε και υποσχέθηκε να την προωθήσει, αντί να χτιστεί ένα νέο Μουσείο κοντά στη ρωμαϊκή έπαυλη, όπως έχει προταθεί, το οποίο θα επιβαρύνει το αδόμητο αρχαιολογικό τοπίο που παραμένει αναλλοίωτο από την αρχαιότητα έως σήμερα, να συνταχθεί μελέτη αναστήλωσης της λεγόμενης βασιλικής του συγκροτήματος, σε συνεργασία με τον ανασκαφέα, της οποίας όλα τα αρχιτεκτονικά στοιχεία έχουν διασωθεί κατά χώραν, και να μετατραπεί σε Αρχαιολογική Γλυπτοθήκη. Με αυτήν τη λύση και το αρχαιολογικό περιβάλλον δεν θα αλλοιωθεί και ένα αρχαίο κτίριο θα αποκατασταθεί, ώστε να είναι αναγνώσιμο από τους επισκέπτες, και τα αρχαία θα παραμείνουν στο χώρο που βρέθηκαν, ενώ στο παλαιό Μουσείο, μετά από την απαραίτητη στατική ενίσχυσή του, θα μπορούν να εκτίθενται πλέον ευρήματα και από την υπόλοιπη Κυνουρία, της οποίας μόνον ελάχιστα δείγματα παρουσιάζονται.

Αρχαιολογικό Μουσείο Λυκόσουρας

Το Μουσείο παραμένει κλειστό λόγω έλλειψης φυλακτικού προσωπικού. Το κτίριο είναι αρκετά παλαιό, των αρχών του 20ού αιώνα, και αποτελείται από μία αίθουσα μόνο, στην οποία το βασικό έκθεμα αποτελούν τμήματα από το κολοσσιαίο λατρευτικό σύνταγμα του Δαμοφώντα, του τέλους του 3ου-αρχών του 2ου αι. π.Χ. Τα υπόλοιπα τμήματα του συντάγματος βρίσκονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Το Μουσείο στερείται όχι μόνον αποθηκευτικών χώρων, αλλά και γραφείων για το φύλακα και το επιστημονικό προσωπικό, καθώς και χώρων υγιεινής για την εξυπηρέτηση και των υπαλλήλων και των επισκεπτών. Το γεγονός δε ότι βρίσκεται μακριά από κατοικημένη περιοχή, μέσα στην ερημιά, δεν μας επιτρέπει να ηρεμήσουμε, παρά την εγκατάσταση συναγερμού. Οσάκις δε ο συναγερμός ηχεί, οργανώνεται ολόκληρη εκστρατεία από το Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης.

Αρχαιολογική Συλλογή Μεγαλόπολης

Στεγάζεται σε ενοικιασμένο κτίριο στη Μεγαλόπολη, όπου εκτίθενται τα ευρήματα τόσο του αρχαιολογικού χώρου της Μεγαλόπολης όσο και της ευρύτερης Μεγαλοπολίτιδος. Το κτίριο είναι όχι μόνον ανεπαρκές, αφού στερείται αποθηκευτικών χώρων και εργαστηρίων, αλλά επιπλέον παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα υγρασίας, τα οποία, παρά τις επανειλημμένες οχλήσεις, η ιδιοκτήτρια αρνείται να αποκαταστήσει. Η τοποθέτηση στη Συλλογή ενός μόνο φύλακα δεν επιτρέπει τη λειτουργία του και την πρόσβαση σε αυτό του κοινού. Ήδη, όμως, μετά από τη σύνταξη από την αρμόδια Διεύθυνση Μελετών Μουσείων του ΥΠΠΟ της αρχιτεκτονικής μελέτης και τη θετική γνωμοδότηση του ΚΑΣ για το Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Μεγαλόπολης, που θα λειτουργήσει σε ακίνητο στην περιοχή του οικισμού της ΔΕΗ, το οποίο έχει παραχωρηθεί για το σκοπό αυτόν, αναμένεται η χρηματοδότηση για να ξεκινήσει το έργο.

Αρχαιολογική Συλλογή Δημητσάνας

Η Συλλογή στεγαζόταν παλαιότερα σε μία αίθουσα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Δημητσάνας. Μετά από τη συνταξιοδότηση του τελευταίου φύλακα Αρχαιοτήτων πριν από αρκετά χρόνια και τη μη τοποθέτηση άλλου, τα διάφορα ευρήματα είχαν συσκευαστεί και ασφαλιστεί από την Ε΄ ΕΠΚΑ σε μεγάλα κιβώτια και φυλάσσονται σε ένα μικρό χώρο της Βιβλιοθήκης, με αποτέλεσμα να είναι απρόσιτα, όχι μόνο στους επισκέπτες αλλά και στους αρχαιολόγους της νέας Εφορείας. Ριζική λύση στο πρόβλημα θα δώσει η σύνταξη της αρχιτεκτονικής μελέτης μετατροπής του Παλαιού Παρθεναγωγείου Δημητσάνας σε Αρχαιολογικό Μουσείο το οποίο έχει παραχωρηθεί από το Δήμο στο ΥΠΠΟ, ύστερα από ενέργειες του μεγάλου ιστορικού και λόγιου της Δημητσάνας και παλαιού επιμελητή Αρχαιοτήτων Γορτυνίας (1940), Τ. Γριτσόπουλου, ο οποίος μου εξέφρασε και την επιθυμία του να δει να ολοκληρώνεται το Μουσείο, το οποίο πολλά του οφείλει, αφού ήταν εκείνος που δημιούργησε την πρώτη συλλογή, συγκεντρώνοντας τα διάσπαρτα αρχαία της Γορτυνίας. Για την υλοποίηση της μελέτης υποσχέθηκε και κάποια βοήθεια από την Αδελφότητα Δημητσανιτών «Γρηγόριος ο Ε΄».

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΟ

Παρά τον τεράστιο όγκο των προβλημάτων της νεοσύστατης Εφορείας, εντούτοις οι αρχαιολόγοι της ανταποκρίθηκαν πλήρως και στα επιστημονικά τους καθήκοντα.

Έτσι, η αρχαιολόγος Ά. Καραπαναγιώτου συνέγραψε πέντε λήμματα στον Κατάλογο, N. Καλτσάς (επιμ.), *Sparta-Athens*, New York 2006 και έδωσε διαλέξεις στην Αθήνα, με θέμα «Νέες αρχαιολογικές ανακαλύψεις στην Αρκαδία» και στην Πιάνα Αρκαδίας, με θέμα «Τα χωριά του Φαλάνθου: Οδοιπορικό μέσα στο χρόνο».

Ο αρχαιολόγος Γ. Γρηγορακάκης συμμετέσχε στην Ε΄ Διεθνή Επιστημονική Συνάντηση Μυτιλήνης, με την ανακοίνωση «'Θησαυρός' αργυρών πτολεμαϊκών νομισμάτων από την πόλη της Χίου».

Ο Στ. Φριτζίλας συνέγραψε ένα λήμμα στον Κατάλογο, N. Καλτσάς (επιμ.), *Sparta-Athens*, New York 2006, συμμετέσχε στο Συνέδριο της Θεσσαλονίκης: Κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας από τον Ελλαδικό Χώρο (3ος-7ος αι. μ.Χ.), με θέμα «Πήλινες σφραγίδες άρτου της ύστερης Αρχαιότητας», ενώ εξεδόθη από την Αρχαιολογική Εταιρεία η μονογραφία του (διδ. διατριβή): *Ο Ζωγράφος του Θησέα. Η Αττική αγγειογραφία στην εποχή της νεοσύστατης αθηναϊκής Δημοκρατίας*.

Ο υπογράφων συμμετέσχε στο Διεθνές Συνέδριο της Λευκάδας, αφιερωμένο στον W. Dörpfeld, με θέμα της ανακοίνωσής του «Ο Dörpfeld στην Αρκαδία», στο Διεθνές Συνέδριο του Αιγίου αφιερωμένο στις σχέσεις Αχαΐας και N. Ιταλίας, με θέμα «Οι μητροπόλεις των αχαϊκών αποικιών της Ιταλίας», στο 46ο Συνέδριο του Τάραντα με θέμα «Scavo greco a Sibari (Italia meridionale)», στο Διεθνές Συνέδριο των Μεσογειακών Μουσείων στο Alicante Ισπανίας, με θέμα «The Museum of Patras: a Swot Analysis» και στο Διεθνές Συνέδριο της Πάτρας *Patrasso e Augusto*, με θέμα «Ρωμαϊκές παρεμβάσεις στο Πολεοδομικό σχέδιο των Πατρών». Δημοσιεύθηκαν τα άρθρα του: α. «Το νερό και η σημασία του για την αρχαία Πάτρα», στον τόμο *Υδάτινες Διαδρομές της ΤΕΔΚ Νομού Αχαΐας*, β. «Historical Data on the Use of Water in the Region of Patras», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιατρικής Πανεπιστημίου Πατρών*, γ. «Αρχαιολο-

Εικ. 1. Κάτω Ιταλία. Σύβαρη. Γενική άποψη του ελληνικού τομέα.

γικό Μουσείο Αργοστολίου», περιοδικό *Αρχαιολογία* 100, δ. «Επιτύμβιο Επίγραμμα από τη Μαμουσιά Αιγιαλείας», *ΑΔ* 56 (2002): Μελέτες, ε. «Terza campagna di ricognizioni archeologiche in Egialea (ottobre 2004)», στο *Annuario* 82 (2004), ενώ έδωσε διάλεξη στην Πάτρα, στο Τμήμα Χημικών-Μηχανικών του Πανεπιστημίου Πατρών, με θέμα «Η αρχαία Πάτρα μέσα από τις σωστικές ανασκαφές».

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗ ΣΥΒΑΡΗ ΤΗΣ ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑΣ

Το 2006 διεξήχθη για δεύτερο κατά σειρά έτος ελληνική ανασκαφή στη Σύβαρη[1]. Η ελληνική ομάδα παρέμεινε για διάστημα 20 ημερών στην Ιταλία και προσπάθησε μέσω δοκιμαστικών τομών[2] να επιλύσει προβλήματα συσχετισμού και διαδοχής των ήδη αποκαλυφθέντων από τον P.G. Guzzo αρχαίων καταλοίπων (Εικ. 1). Έτσι, ερευνήθηκαν δύο τομείς, ο ένας παρά τον Torre Circolare από τον υπογράφοντα και ο άλλος στη συμβολή της Struttura Est με τον Lungo Muro από την Α. Βασιλογάμβρου[3].

Στον πρώτο τομέα διαπιστώθηκε ότι ο λεγόμενος Torre ή Costruzione Circolare[4] είναι σύγχρονος με τη λεγόμενη Platea Basolata[5], δηλαδή το μεγάλο δάπεδο από μεγάλες κροκάλες του ορθογώνιου χώρου της πλατείας, που βρίσκεται στο εσωτερικό και προς Δ. της Porta Marina[6], αλλά κεραμική που να δίνει την ακριβή χρονολόγηση της κατασκευής τους δεν βρέθηκε. Είναι, όμως, σίγουρο ότι ανήκουν στην εποχή των Θουρίων, αφού θεμελιώνονται απευθείας στην άμμο, χωρίς να υπάρχουν ίχνη παλαιότερης χρήσης του συγκεκριμένου χώρου κάτω από αυτά, και πρέπει να χρονολογηθούν στα τέλη του 5ου ή, το πιθανότερο, στο

1. Βλ. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 341-342 (ΣΤ΄ ΕΠΚΑ).

2. Η ανασκαφή στο Ημερολόγιο 914 της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ, σ. 57-135.

3. Λίγο πριν από την ανασκαφή στη Σύβαρη, από τους συμμετάσχοντες στην πρώτη ανασκαφική περίοδο του 2005, ο υπογράφων μετατέθηκε στην Τρίπολη της Αρκαδίας, ενώ και η Α. Βασιλογάμβρου μετατέθηκε στη Σπάρτη, όπου ανέλαβε καθήκοντα διευθύντριας της Ε΄ ΕΠΚΑ. Στην ανασκαφή έλαβαν μέρος ακόμη η Ε. Κόλια της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ και ο Α. Σωτήριου, που επίσης μετατέθηκε από τη ΣΤ΄ ΕΠΚΑ και ανέλαβε καθήκοντα διευθυντού της νέας ΛΕ΄ ΕΠΚΑ Κεφαλονιάς-Ιθάκης-Ζακύνθου. Η ανασκαφή διήρκεσε από 12 έως 30-6-2006.

4. AA.VV., *Sibari* III, *Rapporto preliminare della campagna di scavo: Stombi, Casa Bianca, Parco del Cavallo, San Mauro (1971)*, *NSc* 26, 1972, Suppl., σ. 185-186· AA.VV., *Sibari* IV, *Rapporto preliminare della campagna di scavo: Stombi, Parco del Cavallo, Prolungamento Strada, Casa Bianca (1972)*, *NSc* 28, Suppl., 1974, σ. 430-434.

5. *Sibari* III, ό.π., σ. 165-169, 179.

6. Ο χώρος αυτός, που λόγω των μεγάλων διαστάσεών του πρέπει να ήταν υπαίθριος, ταυτίζεται με το νεώριο των Θουρίων, P. Zancani Montuoro, *Uno Scale Navale di Thurii*, στο P. Zancani Montuoro - G. Pugliese Carratelli (επιμ.), *"Sibari-Thurii"*, *Atti e Memorie della Società Magna Grecia*, *NS* 13-14 (1972-1973), σ. 75-79.

α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Εντοπίστηκε, επίσης, τμήμα μιας ισχυρής επιμήκους κατασκευής, με κατεύθυνση Β.-Ν., που έβαινε σε τμήμα του Torre Circolare, της οποίας ένα πολύ μικρό τμήμα της βόρειας όψης της είχε αποκαλύψει ο P.G. Guzzo[7], χωρίς όμως να ταυτιστεί τότε, και η οποία στην επόμενη ανασκαφική περίοδο αποδείχθηκε ότι αποτελούσε το επιθαλάσσιο τείχος των Θουρίων.

Στην περιοχή σύνδεσης του Lungo Muro[8] και της Struttura Est[9] διαπιστώθηκε η παρουσία μιας παλαιότερης φάσης κάτω από τη βορειοδυτική γωνία του ορθογώνιου πύργου της τελευταίας. Παλαιότερη φάση εντοπίστηκε και κάτω από τη θεμελίωση της ανατολικής όψης του βόρειου σκέλους της Struttura Est. Τέλος, δυτικά του ταφικού περιβόλου T4S ερευνήθηκε ρωμαϊκός κεραμοσκεπής τάφος, για τον πυθμένα του οποίου είχε μερικώς λαξευθεί λιθόπλινθος του cordolo, του περιμετρικού διαδρόμου δηλαδή που έκλεινε από Ν. την Platea Basolata. Περιείχε σκελετό σε ύπτια στάση με αποκλειστικό κτέρισμα ένα χάλκινο κρίκο στα αριστερά του σαγονιού με ίχνη σκωρίας σιδήρου κάτω από αυτόν. Είναι χαρακτηριστικό ότι μία από τις κορινθιακές κεραμίδες που τον κάλυπτε έφερε το γράμμα Π.

Σε επαφή και προς Ν. του cordolo εντοπίστηκε, επίσης, αποθέτης, του οποίου η επιφανειακή κεραμική χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ., δηλαδή την εποχή των Θουρίων, αλλά δεν ερευνήθηκε. Φαίνεται σύγχρονος με παρόμοιο αποθέτη που είχε ερευνήσει ο P.G. Guzzo σε επαφή με το βόρειο cordolo της Platea Basolata[10].

ΣΩΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Παρά τα πενιχρά μέσα, η Εφορεία διεξήγαγε αρκετές σωστικές ανασκαφές, αφού πλέον καθιερώθηκε η συστηματική, κατά το δυνατόν, παρακολούθηση των εκσκαφών σε ολόκληρη την Αρκαδία, με αποτέλεσμα να έλθουν στο φως σημαντικά αρχαία, όπως αρχαίο λατομείο στην Κουφογή της Κυνουρίας, οικοδομικά κατάλοιπα ρωμαϊκών χρόνων στο Δ.Δ. Κάψια του Δήμου Μαντινείας, όπως και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της αρχαίας Μεγαλόπολης σε τρεις θέσεις.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Δήμος Μαντινείας

Κτηματική περιφέρεια Δ.Δ. Κάψια

Το Δεκέμβριο του 2006 πραγματοποιήθηκε ολιγοήμερη σωστική ανασκαφική έρευνα στην περιοχή κατασκευής χώρου στάθμευσης οχημάτων στο περιβάλλον σπηλαίων Κάψια. Στα σπήλαια, που βρίσκονται σε απόσταση 2 χλμ. περίπου ανατολικά του Δ.Δ. Κάψια, βρισκόταν σε εξέλιξη το έργο ανάδειξης του χώρου με την εποπτεία της συναρμόδιας Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας Νοτίου Ελλάδος[11].

Κατά την εποπτεία των διαμορφωτικών εργασιών στον περιβάλλοντα χώρο των σπηλαίων εντοπίστηκαν και περισυνελέγησαν κεραμίδες, όστρακα πήλινων αγγείων (βάσεις ανοικτών και κλειστών αγγείων, λαβές λυχναριών και αμφορέων κ.ά.), θραύσματα γυάλινων αγγείων και σιδερένιοι ήλοι, που χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική ανασκαφική τομή σε απόσταση 25 μ. περίπου ανατολικά-νοτιοανατολικά της κύριας εισόδου του αναψυκτηρίου του χώρου. Αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου σε συνολικό ύψος 0,30 μ. από αργούς πλακαρούς λίθους με χώμα ως συνδετικό υλικό, διαστ. 0,55×0,20/0,30 μ., με κατεύθυνση Α./ΒΑ. προς Δ./ΝΔ., που χρονολογείται από τα πενιχρά κινητά ευρήματα στους ρωμαϊκούς χρόνους. Η αμελής αυτή κατασκευή εδραζόταν σε στρώμα καταστροφής από κεραμίδες και εκτεταμένα ίχνη φωτιάς, που εντοπίστηκε κάτω από τα θεμέλια του τοίχου. Η έρευνα στα βαθύτερα στρώματα απέδωσε μόνον κινητά ευρήματα ελληνιστικών χρόνων. Μεταξύ αυτών, ξεχωρίζουν χάλκινο κοχλιάριο και ακέφαλο πήλινο ειδώλιο ενδεδυμένης γυναικείας μορφής (Εικ. 2)[12].

Εικ. 2. Σπήλαιο Κάψια. Ακέφαλο πήλινο ειδώλιο.

7. *Sibari* III, ό.π., σ. 184.

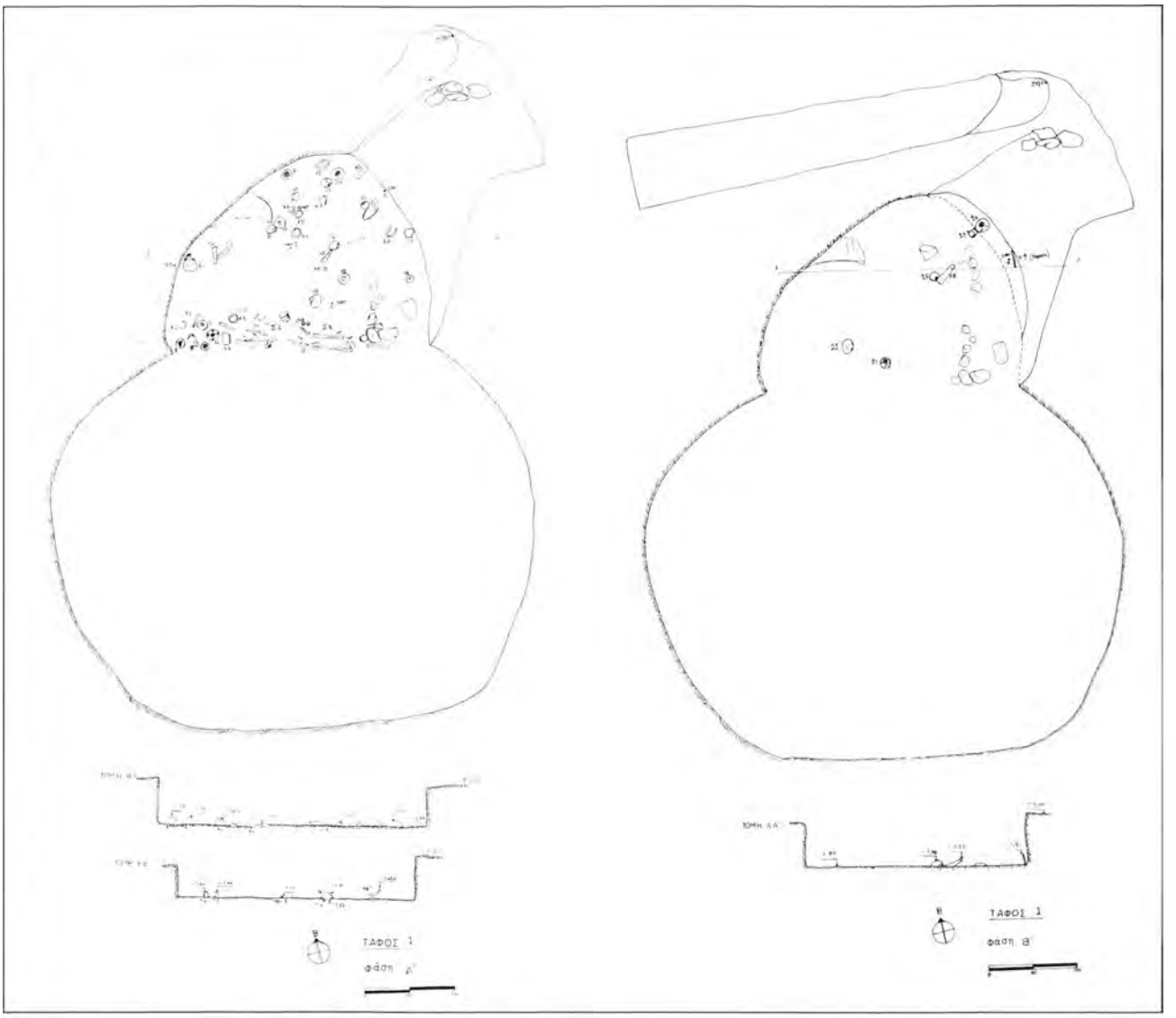
8. Ό.π., σ. 178-179 · AA.VV., *Sibari* V, *Rapporto preliminare della campagna di scavo 1973 (Parco del Cavallo, Casa Bianca) e 1974 (Stombi, Incrocio, Parco del Cavallo, Prolungamento Strada, Casa Bianca)*, *NSc* 42-43, III, Suppl., 1992, σ. 158-159.

9. *Sibari* III, ό.π., σ. 179-184· *Sibari* V, ό.π., σ. 149-158.

10. *Sibari* III, ό.π., σ. 169-171.

11. Βλ. και Α.Β. Καραπαναγιώτου, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 209 για περιοδεία στα σπήλαια

12. Μουσείο Τρίπολης 6361 στο εξής: ΜΤ). Ακέφαλο ειδώλιο γυναικείας ενδεδυμένης μορφής. Πηλός κακοψημένος. Μέγ. σωζ. ύψ. 8,3 εκ.

Εικ. 3. Λουτρά Ηραίας. Κάτοψη της ανασκαφής (1η και 2η φάση).

Οι πεδινές εκτάσεις που απλώνονται ανατολικά του χωριού Κάψια αποτελούσαν κατά την αρχαιότητα τμήμα της επικράτειας της Μαντίνειας. Τα ίχνη εγκατάστασης που εντοπίστηκαν στο περιβάλλον των σπηλαίων θα μπορούσαν να ενταχθούν στο δίκτυο των περιφερειακών κοινοτήτων δυτικά της Μαντίνειας, έδρας της επικράτειας.

Δήμος Ηραίας

Δ.Δ. Λουτρών

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι ανασκαφικές εργασίες σε θαλαμοειδή τάφο στο λόφο του Αγίου Γεωργίου Λουτρών Ηραίας, οι οποίες είχαν ξεκινήσει το 2005 (Εικ. 3)[13].

Από το 2004 η υπογράφουσα είχε ξεκινήσει – σε συνεργασία με ιδιώτες και τοπικούς φορείς – ένα πρόγραμμα χαρτογράφησης των θέσεων της αρχαίας Ηραιάτιδος

13. Η σωστική ανασκαφή στην απομακρυσμένη αυτή περιοχή της δυτικής Αρκαδίας στάθηκε δυνατόν να ολοκληρωθεί χάρη στην εργατικότητα και την προσήλωση στο καθήκον του ολιγομελούς κλιμακίου της Εφορείας που αποτελείτο από τους εργατοτεχνίτες Η. Καραλιά, Δ. Τερζή και Γ. Τζέμη. Τα σχέδια της ανασκαφής εκπόνησε η σχεδιάστρια της Εφορείας Σ. Σταυροπούλου. Στην τήρηση του ημερολογίου συνέδραμε ο εποχικός αρχαιολόγος Β. Παπαδόπουλος. Για την αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής, βλ. Α.Β. Καραπαναγιώτου, Λουτρά Ηραίας: νέο μυκηναϊκό νεκροταφείο στη βορειοδυτική Αρκαδία, *Πρακτικά του Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Πύργος - Γαστούνη - Αμαλιάδα 11-17 Σεπτεμβρίου 2005*, τ. Β', Αθήνα 2007, σ. 260-272.

(Εικ. 4). Το 2005 κατά τη διάρκεια περιοδειών στην περιοχή Λουτρών εντοπίστηκε γα πρώτη φορά στη νότια κλιτύ του λόφου του Άη Γιώργη ένας μισοκατεστραμμένος θαλαμοειδής τάφος, καθώς και ενδείξεις για την ύπαρξη έξι τουλάχιστον ακόμη μυκηναϊκών τάφων του ίδιου τύπου. Επί του λόφου βρίσκεται η μονόκλιτη βασιλική του Αγίου Γεωργίου, που χρονολογείται στην παλαιολόγεια περίοδο.

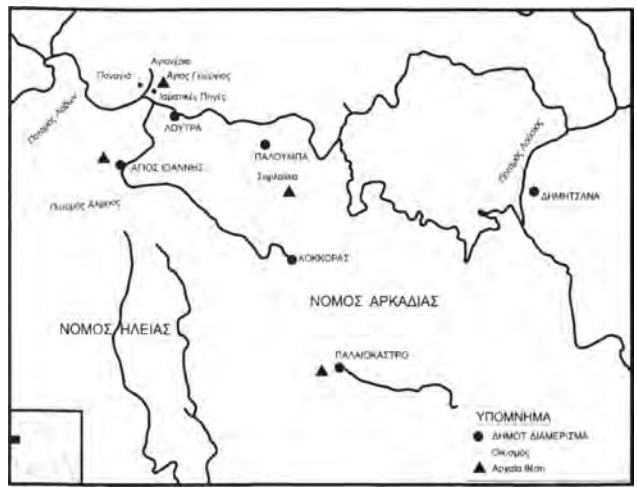
Αν και η οροφή του θαλαμοειδούς τάφου είχε καταρρεύσει από φυσικές συνθήκες, ο τάφος δεν είχε συληθεί και έτσι κατέστη δυνατή η συστηματική ανασκαφική διερεύνησή του. Ο θάλαμος, λαξευμένος στο μαλακό βράχο του λόφου, είναι σχεδόν κυκλικός, διαμ. 2,80 μ. κατά τον άξονα Α.-Δ. και 2,15 μ. κατά τον άξονα Β.-Ν. Το δάπεδο του θαλάμου είχε καλυφθεί από επιχώσεις, που σχηματίστηκαν από τα χώματα που κατέρρευσαν από την οροφή. Το νοτιότερο τμήμα του θαλάμου είχε υποχωρήσει. Πλησίον της δυτικής πλευράς του θαλάμου βρέθηκαν οστά ανακομιδής που ανήκουν σε τουλάχιστον οκτώ νεκρούς. Ανάμεσα στα συσσωρευμένα οστά βρέθηκαν και τα κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς, τα οποία είχαν και αυτά παραμεριστεί. Στο νοτιότερο διατηρούμενο τμήμα του θαλάμου εντοπίστηκαν τα υπολείμματα δύο σκελετών σε ύπτια θέση.

Τα κινητά ευρήματα του τάφου είναι πολλά και πλούσια. Περιλαμβάνουν, εκτός από 25 αγγεία, εξαρτήματα ενδυμασίας όπως χάλκινες και οστέινες περόνες, είδη καλλωπισμού όπως ξυρούς και χάνδρες, σφονδύλια, μαχαίρια και έναν σφραγιδόλιθο.

Ειδικότερα:

Το πιο δημοφιλές σχήμα των αγγείων του τάφου είναι το αλάβαστρο. Ακέραια σώζονται οκτώ, τα οποία διακρίνονται σε έξι αρτόσχημα (Εικ. 5, 6) και δύο κυλινδρικά (Εικ. 7). Το βασικό διακοσμητικό θέμα στα αρτόσχημα είναι το βραχώδες τοπίο. Σε ένα από τα δύο κυλινδρικά αλάβαστρα διασώζεται στον ώμο φυλλοειδής ταινία από κάθετα γραμμίδια. Η βάση της πλειονότητας των αγγείων κοσμείται με ομόκεντρους κύκλους. Άλλος κοινός τύπος αγγείου που βρέθηκε στον τάφο είναι οι πυθαμφορίσκοι (Εικ. 8). Ταυτίστηκαν τέσσερις απιόσχημοι, ιδιαίτερα αγαπητό σχήμα της ΥΕ ΙΙ-ΙΑ και ΙΙΙΒ περιόδου. Ιδιαίτερη σημασία για τη χρονολόγηση έχουν τα τέσσερα άωτα σφαιρικά πιθάρια, που αποτελούν χαρακτηριστικό αγγείο της ΥΕ ΙΙΙΑ1 περιόδου (Εικ. 9). Ένας και μοναδικός ψευδόστομος αμφορίσκος προήλθε από τον ανασκαφικό καθαρισμό του τάφου (Εικ. 10). Το σχήμα του αγγείου δεν θα επέτρεπε τη χρονολόγησή του σε εποχή νεότερη της ΥΕ ΙΙΙΒ.

Μεταξύ των λοιπών ευρημάτων ξεχωρίζουν: α) χάλκινοι ξυροί δύο διαφορετικών τύπων, δύο με κυρτή λεπίδα (Εικ. 11) και ένας φυλλοειδής (Εικ. 12), και β) δύο χάλκινα μαχαίρια που φέρουν στη λαβή διαμπερείς δικέφαλους ήλους (Εικ. 13).

Εικ. 4. Αρχαιολογικές θέσεις στο Δήμο Ηραίας.

Εικ. 5-6. Λουτρά Ηραίας. Αρτόσχημα αλάβαστρα.

Τα αγγεία της ανασκαφής χρονολογούν τον τάφο στην ΥΕ ΙΙΙΑ-ΙΙΙΒ περίοδο και παρουσιάζουν ομοιότητες τόσο στα σχήματα όσο και στα διακοσμητικά μοτίβα με παραδείγματα από την Αχαΐα και την Ηλεία.

ΑΝΝΑ-ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Κάτω Δολιανά Κυνουρίας

Θέση Κουφογή (αγροτεμάχιο Ι.Ν. Φούφα) (Εικ. 14-17)

Στο πλαίσιο διενέργειας αυτοψίας (1-11-2006) για ανέγερση ελαιοτριβείου στο εν λόγω αγροτεμάχιο στη θέση Κουφογή, στα νοτιοανατολικά των Κάτω Δολιανών, διαπιστώθηκε η ύπαρξη πλήθους επιφανειακών ενδείξεων

Εικ. 7. Λουτρά Ηραίας. Κυλινδρικά αλάβαστρα.

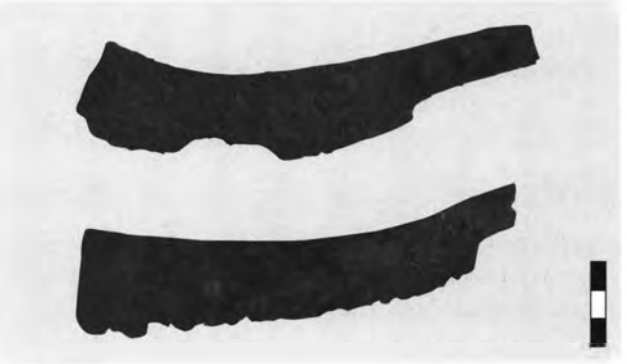
Εικ. 8. Λουτρά Ηραίας. Πιθαμφορίσκοι.

Εικ. 9. Λουτρά Ηραίας. Άωτα σφαιρικά πιθάρια.

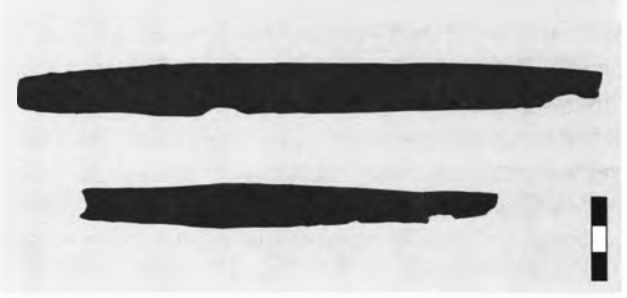
Εικ. 10. Λουτρά Ηραίας. Ψευδόστομος αμφορίσκος.

Εικ. 11. Λουτρά Ηραίας. Χάλκινοι ξυροί.

Εικ. 12. Λουτρά Ηραίας. Χάλκινος ξυρός.

Εικ. 13. Λουτρά Ηραίας. Χάλκινα μαχαίρια.

ύπαρξης αρχαίου λατομείου στην περιοχή. Συγκεκριμένα, τόσο εντός του κτήματος του Ι. Φούφα όσο και στις όμορες αυτού ιδιοκτησίες εντοπίστηκαν ίχνη λάξευσης επί του φυσικού βράχου (πωρόλιθος), ο οποίος εκτείνεται σε όλη την έκταση του ακινήτου και τα οποία σαφώς παρέπεμπαν σε αρχαία λατομική δραστηριότητα. Η ύπαρξη λατομικών μετώπων στη θέση Κουφογή δεν είναι άγνωστη. Ωστόσο,

ο εντοπισμός των νέων αυτών λατομικών μετώπων καταδεικνύει τη μεγάλη έκταση της λατομικής δραστηριότητας στην περιοχή.

Την αυτοψία ακολούθησε τριήμερος ανασκαφικός καθαρισμός (26 έως 28-11-2006), στο σημείο όπου επρόκειτο να ανεγερθεί το ελαιοτριβείο. Εκεί εντοπίστηκαν τα εμφανέστερα ίχνη λατόμησης (κάθετα κοψίματα, των οποίων το ύψος κυμαινόταν από 0,80 έως 0,45 μ.). Κατά τη διάρκειά του αποκαλύφθηκε τμήμα λατομικού μετώπου. Η εξόρυξη γινόταν επιφανειακά και κατά τρόπο κλιμακωτό (βαθμιδωτή εξόρυξη). Εντοπίστηκαν λαξευμένες αύλακες για την περιμετρική ελευθέρωση των λίθων από το πέτρωμα. Στον πυθμένα αυτών είναι εμφανείς διαδοχικές κοιλότητες, οι οποίες ερμηνεύονται ως ίχνη των εργαλείων λάξευσης που χρησιμοποιήθηκαν για τη διαμόρφωση των περιμετρικών αυλάκων απόσπασης ευμεγέθων λιθοπλίνθων, καθώς και ως ίχνη των σφηνών αποκοπής του πετρώματος από το σώμα του βράχου. Στα κάθετα μέτωπα εξόρυξης διακρίνονται κατά τόπους ίχνη της τεχνικής της ιχθυάκανθας. Οι εξορυχθείσες λιθόπλινθοι, όπου ήταν δυνατή η μέτρηση επί τη βάσει των επί του πετρώματος ιχνών, είχαν μέγεθος 1-1,07×0,50-0,60×0,31 μ.

Το συγκεκριμένο μέγεθος λιθοπλίνθων από πωρόλιθο εντοπίζεται και στους τοίχους της λεγομένης υπόστυλης αίθουσας (βασιλικής) στην έπαυλη του Ηρώδου του Αττικού στην Εύα – Λουκού Κυνουρίας – που μακροσκοπικά είναι από το ίδιο υλικό. Η έπαυλη βρίσκεται σε απόσταση 1.150 μ. από τη θέση του εντοπισθέντος λατομείου και, κατά τον ανασκαφέα Θ.Γ. Σπυρόπουλο, χρονολογείται στον 1ο αιώνα με νεότερες προσθήκες κατά το 2ο αιώνα. Λιθόπλινθοι από ίδιο πωρόλιθο κείνται και στη θέση Κουρμέκι, πλησίον των Κάτω Δολιανών, σε απόσταση σε ευθεία περί το 1 χλμ. από την Κουφογή, όπου έχουν εντοπιστεί αρχαιότητες ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Η αρχαία λατομική δραστηριότητα στη θέση Κουφογή εκτείνεται και στις όμορες προς Α. του αγροτεμαχίου ιδιοκτησίες, όπου από τα επιφανειακά ίχνη φαίνεται πως ήταν εντονότερη. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως η λατόμηση ξεκίνησε από εκείνη την περιοχή εκτεινόμενη σταδιακά προς την κορυφή του λόφου. Επισημαίνουμε ότι στο νότιο τμήμα της ιδιοκτησίας, όπου διαπιστώθηκε και η απόρριψη μπάζων, προφανώς για την εξομάλυνση του χώρου, τα επιφανειακά ίχνη είναι σαφώς αραιότερα και δυσδιάκριτα και διαπιστώνονται στο προς Δ. τμήμα. Δεδομένου, λοιπόν, ότι ίχνη λατομικής δραστηριότητας είναι ορατά σε μεγάλη έκταση (τουλάχιστον 12 στρ.) ενδέχεται το λατομείο να προμήθευε με πωρόλιθο και περιοχές πέραν της βόρειας Κυνουρίας, ίσως μέρος της Αρκαδίας και της Λακωνίας. Με τα λιγοστά μέχρι στιγμής στη διάθεσή μας στοιχεία μπορεί να χρονολογηθεί στους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους. Η έρευνα στο χώρο θα συνεχιστεί.

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΑΚΗΣ

Εικ. 14. Κάτω Δολιανά Κυνουρίας. Θέση Κουφογή. Ρωμαϊκό λατομείο. Επιφανειακές ενδείξεις.

Εικ. 15. Κάτω Δολιανά Κυνουρίας. Θέση Κουφογή. Ρωμαϊκό λατομείο. Επιφανειακές ενδείξεις.

Εικ. 16. Κάτω Δολιανά Κυνουρίας. Θέση Κουφογή. Ρωμαϊκό λατομείο. Επιφανειακές ενδείξεις.

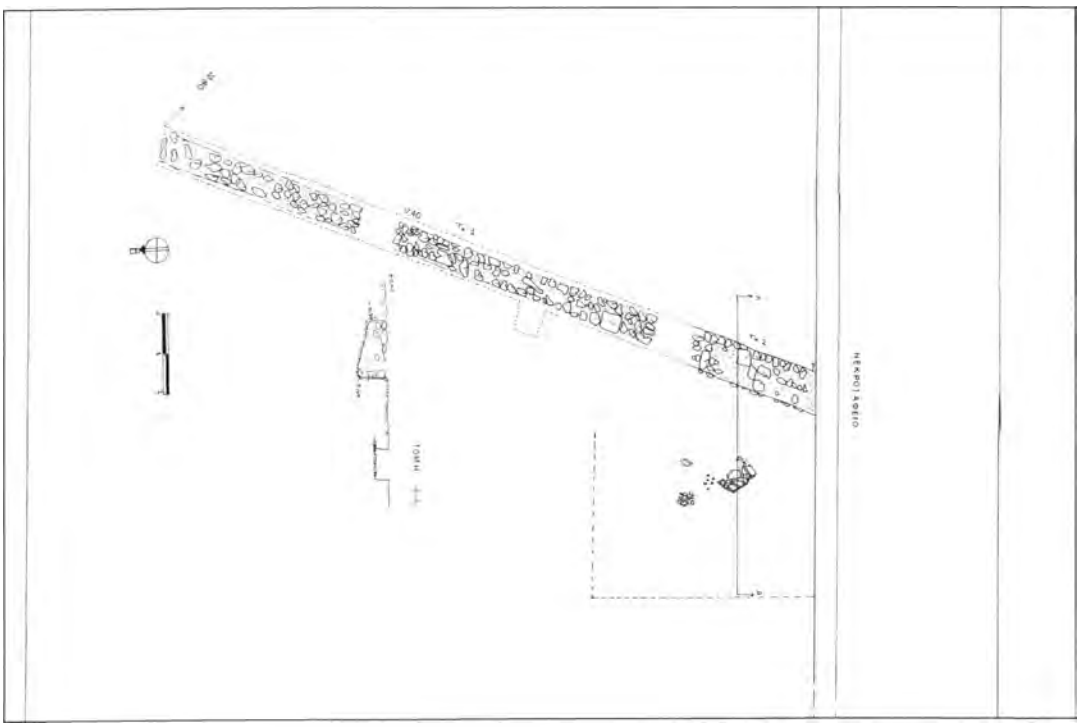

Εικ. 17. Κάτω Δολιανά Κυνουρίας. Θέση Κουφογή. Ρωμαϊκό λατομείο. Καθαρισμοί.

Μεγαλόπολη

Νεκροταφείο (οικόπεδο Δήμου Μεγαλόπολης)

Κατά τη διενέργεια δοκιμαστικών ανασκαφικών τομών στο έργο της επέκτασης του σύγχρονου νεκροταφείου του Δήμου Μεγαλόπολης, στο βόρειο τμήμα της πόλης και εντός του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου αποκαλύφθηκε σε απόσταση 200 μ. περίπου και νότια από το άνω διάζωμα του κοίλου του αρχαίου θεάτρου θεμέλιο δημόσιου κτιρίου. Ειδικότερα, αποκαλύφθηκε ένας τοίχος (ΤΧ1) από αργούς λίθους σε μήκος 17,40 μ. που είχε κατεύθυνση Β.-Ν. (Εικ. 18). Ο τοίχος βρέθηκε σε μικρό βάθος από 0,23 έως 0,34 μ. από την επιφάνεια του εδάφους σε υψόμετρο 419 μ. (Γ.Σ. 0334237 και 4141852). Στο θεμέλιο υπήρχε μία διακοπή για 1 μ. περίπου, η οποία ίσως οφείλεται στην πρότερη καλλιέργεια του αγρού, που αφαίρεσε την επιφανειακή επίχωση. Δεν αποκλείεται, πάντως, το κενό στη θεμελίωση να σηματοδοτεί την ύπαρξη ενός λίθινου κατωφλίου θύρας, όπως παρατηρείται και σε ανεσκαμμένα δημόσια κτίρια της αρχαίας αγοράς της πόλης. Στο νότιο άκρο του ΤΧ1 αποκαλύφθηκε σε συνέχεια ένας άλλος λίγο πλατύτερος τοίχος από αργολιθοδομή (ΤΧ2) πλ. 1 μ., ο οποίος κατέληγε έως τον πετρόκτιστο μανδρότοιχο του σημερινού νεκροταφείου. Στο στρώμα καταστροφής βρέθηκε αβαφής και μελαμβαφής κεραμική σε βάθος 0,50 μ. Αποκαλύφθηκαν, επίσης, πήλινα γραπτά μέλη της ανωδομής, που διαφωτί-

Εικ. 18. Μεγαλόπολη. Νεκροταφείο. Κάτοψη της ανασκαφής.

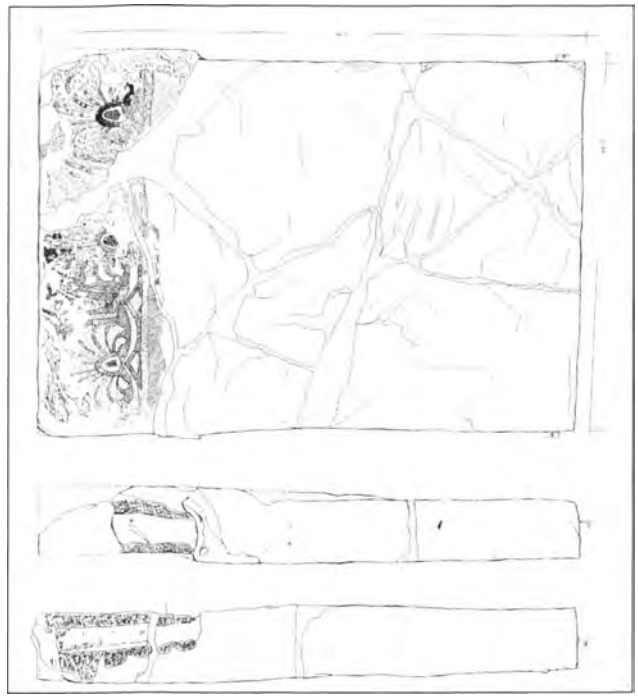

Εικ. 19. Μεγαλόπολη. Νεκροταφείο. Ανθεμωτός ηγεμόνας καλυπτήρας (Α.Σ.Μ. 590).

ζουν την πρώιμη δημόσια οικοδομική δραστηριότητα κατά την εποχή ίδρυσης της πόλης. Δυτικότερα και σε μικρή απόσταση από τον ΤΧ1 αποκαλύφθηκαν κατά χώραν ένας αποσπασματικός ανθεμωτός ηγεμόνας καλυπτήρας (Α.Σ.Μ. 590) που έφερε αρχαία επισκευή από μόλυβδο (Εικ. 19) και ένας αποσπασματικός διακοσμημένος ηγεμόνας στρωτήρας (Α.Σ.Μ. 586), διαστ. 0,72×0,47×0,08 μ., ο οποίος συγκολλήθηκε στα εργαστήρια της νεοσύστατης Εφορείας από 12 κομμάτια (Εικ. 20). Στην κάτω ορατή πλευρά του έφερε διακοσμητική ζώνη από ανθέμια και άνθη λωτού, καθώς προεξείχε από την πρόσοψη του κτιρίου. Δίπλα στον ηγεμόνα στρωτήρα βρέθηκε αγνύθα, η οποία ανήκει στο στρώμα καταστροφής. Βρέθηκε, επίσης, μεταλλικός ήλος, προφανώς από τους ξύλινους δοκούς της στέγης. Οι κεραμίδες της στέγης ήταν λακωνικού τύπου. Στο δάπεδο του κτιρίου, που συνίστατο από μικρά βότσαλα και πατημένο χώμα, υπήρχε στρώμα καύσης. Το κτίριο στο οποίο άνηκε η λίθινη θεμελίωση, ενδεχομένως να καταστράφηκε από φωτιά, πιθανότατα το 223/2 π.Χ. από το Σπαρτιάτη βασιλιά Κλεομένη Γ΄, μαζί με αρκετά ιερά και κτίρια της μεγάλης αρκαδικής πρωτεύουσας, η οποία έκτοτε έχασε μεγάλο μέρος της λάμψης της. Η ανασκαφή διήρκεσε από τις 29-9 έως τις 1-11-2006, όταν διακόπηκε λόγω δυσμενών καιρικών συνθηκών και έλλειψης διαθέσιμου εργατοτεχνικού προσωπικού. Η ανασκαφή θα συνεχιστεί και κατά το επόμενο έτος.

Συμβολή των οδών Ιπποκράτους και Ελ. Βενιζέλου (Ο.Τ. 204, οικόπεδο Φ. και Π. Δημάκη)

Βραχεία σωστική ανασκαφική έρευνα στο εν λόγω οικόπεδο, η οποία προέκυψε ύστερα από εργασίες επέκτασης υφιστάμενης ισόγειας οικίας και αποθήκης, αποκάλυψε στον περιορισμένο προς οικοδόμηση χώρο της οικίας επτά διά-

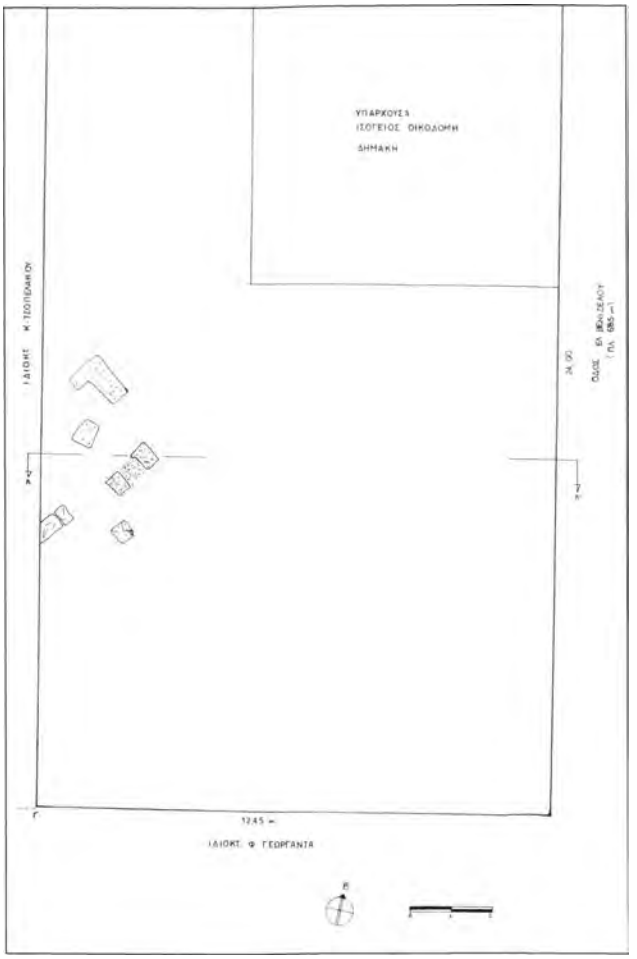
Εικ. 20. Μεγαλόπολη. Νεκροταφείο. Ηγεμόνας στρωτήρας (Α.Σ.Μ. 586). Κύρια και πλάγιες όψεις.

σπαρτες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους σε βάθος 0,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους (Εικ. 21). Δύο εξ αυτών έμειναν στη θέση τους, καθώς συνεχίζονταν στην όμορη γειτονική ιδιοκτησία, ενώ οι υπόλοιπες μεταφέρθηκαν προς φύλαξη στο χώρο του αρχαίου θεάτρου (Εικ. 22). Οι λιθόπλινθοι αυτές πιθανότατα άνηκαν σε ορθογώνια θεμελίωση ενός διαλυμένου, πιθανότατα παρόδιου, μνημείου της αρχαίας πόλης. Η κεραμική περιελάμβανε ελάχιστα αβαφή όστρακα ελληνιστικής εποχής.

Συμβολή περιφερειακής οδού και οδού Ελευθερίας (Ο.Τ. 402, οικόπεδο Χ. Μπακόπουλου)

Στο παραπάνω οικόπεδο, στο δυτικό όριο του αρχαιολογικού χώρο της Μεγαλόπολης, πραγματοποιήθηκαν εκσκαφές θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής χωρίς να έχει ειδοποιηθεί προηγουμένως η Υπηρεσία από τον ιδιοκτήτη, ως όφειλε. Κατά την αυτοψία και τη διενέργεια δοκιμαστικών ανασκαφικών τομών στο διαθέσιμο χώρο της οικοδομής, διαπιστώθηκε η ύπαρξη μικρής αρχαιολογικής επίχωσης κατά μήκος της δυτικής παρειάς του οικοπέδου, χωρίς όμως σταθερά αρχιτεκτονικά λείψανα. Από τα μπάζα περισυνελέγη κεραμική ελληνιστικών χρόνων, η οποία περιελάμβανε όστρακα μελαμβαφών αγγείων, σφήνες κεραμικού κλιβάνου και αβαφή λύχνο (Εικ. 23, 24).

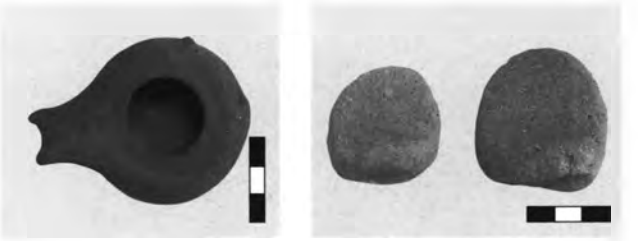
ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΦΡΙΤΖΙΛΑΣ

Εικ. 21. Μεγαλόπολη. Συμβολή των οδών Ιπποκράτους και Ελ. Βενιζέλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 22. Μεγαλόπολη. Συμβολή των οδών Ιπποκράτους και Ελ. Βενιζέλου. Άποψη της ανασκαφής.

Εικ. 23-24. Μεγαλόπολη. Συμβολή περιφερειακής οδού και οδού Ελευθερίας. Λύχνος και σφήνες κεραμικού κλιβάνου.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΔΩΡΕΕΣ

Με την ίδρυση της Εφορείας ευαισθητοποιήθηκαν πολλοί Αρκάδες, οι οποίοι αποφάσισαν να παραδώσουν σε αυτήν αρχαία που κατείχαν. Έτσι, πραγματοποιήθηκαν παραδόσεις στα Μουσεία Άστρους, Τεγέας και Τρίπολης.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

1. Ο Π. Κόκκορης παρέδωσε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης θραύσμα μαρμάρινου αναγλύφου, που σώζει το δεξί κάτω τμήμα του (ΜΤ 6058) (Εικ. 25). Διακρίνεται το δεξί πόδι ανδρικής μορφής από το μέσον της κνήμης μπροστά από τοποθετημένη στο έδαφος ασπίδα, της οποίας σώζεται μικρό τμήμα. Δίπλα στη μορφή παριστάνεται ελισσόμενο φίδι μπροστά από βάθρο ή κίστη[14]. Μέγ. σωζ. ύψ. 0,36, μέγ. σωζ. πλ. 0,45 μ. Ελληνιστικών χρόνων. Ο παραδούς δήλωσε ότι περισυνέλεξε το αρχαίο σε αγροτεμάχιο στη θέση Αγία Παρασκευή Αραχαμιτών Δήμου Βαλτετσίου.

2. Η Ι. Χάγια, κάτοικος Τρίπολης, παρέδωσε το 2003 στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης δύο νομίσματα για ταύτιση και εκτίμηση. Το 2006 τα εν λόγω νομίσματα μεταφέρθηκαν στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών για πραγματογνωμοσύνη. Σύμφωνα με το πρωτόκολλο της Εκτιμητικής Επιτροπής πρόκειται για[15]:

α. Νεότερη απομίμηση τύπου Αλεξάνδρου.

β. Χάλκινο ανώνυμο φόλλι Κωνσταντινούπολης, 976-1030/35 μ.Χ.

Ύστερα από σχετική αίτησή της, χορηγήθηκε στην κα Χάγια άδεια κατοχής του αρχαίου νομίσματος, το οποίο περιήλθε σε αυτήν ως οικογενειακό κειμήλιο[16].

---

14. Το ανάγλυφο παρουσιάζει εικονογραφικές ομοιότητες με τη στήλη του Πολυβίου, βλ. ενδεικτικά P.C. Bol - F. Eckstein, Die Polybios-Stele in Kleitor/Arkadien, *Antike Plastik* 15 (1975), σ. 83-93.

15. Η Εκτιμητική Επιτροπή αποτελείτο από τις Δ. Ευγενίδου, προϊσταμένη του Νομισματικού Μουσείου, Μ. Καζανάκη-Λάππα, αρχαιολόγο της Εφορείας Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών, και Ευ. Αποστόλου, αρχαιολόγο του Νομισματικού Μουσείου.

16. Απόφαση αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ25/15658/333/4-3-2008.

Εικ. 25. Αγία Παρασκευή Αραχαμιτών. Μαρμάρινο ανάγλυφο (παράδοση Π. Κόκκορη).

Εικ. 26. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας. Αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση Ηρακλέους, Αρτέμιδος και Διονύσου (αριθ. ευρ. 47).

3. Με αίτησή της προς την Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλογών, η Κ. Τζαρδή, κάτοικος Αθηνών, ζήτησε άδεια κατοχής 15 αρχιτεκτονικών μελών και δύο εικόνων που περιήλθαν στην κατοχή της ως οικογενειακά κειμήλια. Η αιτούσα εξέφρασε επιπλέον την επιθυμία να δωρήσει στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας δύο αρχιτεκτονικά μέλη που εκτίθεντο σε εξωτερικό χώρο της οικίας της, δεδομένου ότι τόσο αυτά όσο και τα υπόλοιπα αρχαία προέρχονται από την Τεγέα, ιδιαίτερη πατρίδα του πατέρα της. Ακολούθησε αυτοψία κλιμακίου της ΛΘ΄ ΕΠΚΑ στον αύλειο χώρο ιδιοκτησίας Τζαρδή (οδός Μπλέσσα 15, Παπάγου) προκειμένου να γίνει πραγματογνωμοσύνη. Πρόκειται για: α) μαρμάρινη λιθόπλινθο διαστ. 0.87×0,87×0,32 μ. και β) μαρμάρινη λιθόπλινθο διαστ. 0,65×0,494×0,317 μ. Χρονολογούνται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε αυτοψία στην οικία της κας Τζαρδή στο Παλαιό Ψυχικό, όπου εντοπίστηκε αρχαίο αντικείμενο. Πρόκειται για τμήμα μαρμάρινου αναγλύφου, του τύπου των νεκροδείπνων, με σωζόμενες διαστάσεις: μήκος 0,29, ύψος 0,22 και πάχος 0,17 μ. Παριστάνεται ακέφαλος ιματιοφόρος άνδρας ανακεκλιμένος σε κλίνη συνοπτικά αποδοσμένη και κοσμούμενη με εγχάρακτο γραμμικό διάκοσμο. Το εν λόγω ανάγλυφο εντάσσεται από εικονογραφικής πλευράς σε μια σειρά παρόμοιων έργων από την περιοχή της Τεγέας, αναθηματικού πιθανόν προορισμού, που χρονολογούνται στην πλειονότητά τους στον 3ο-2ο αι. π.Χ., γνωστά ως «τεγεατικά ανάγλυφα»[17].

Σύμφωνα με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ2/Φ25/79442/1753/28-9-2007 Απόφαση χορηγήθηκε στην κα Τζαρδή άδεια κατοχής 11 αρχαίων αντικειμένων. Οι δύο μαρμάρινες λιθόπλινθοι μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας, σύμφωνα με την επιθυμία της κατόχου. Δεν χορηγήθηκε στην κα Τζαρδή άδεια κατοχής του μαρμάρινου τεγεατικού αναγλύφου.

17. K. Rhomaios, Tegeatische Reliefs, *AM* 39 (1914), σ. 189-235, πίν. 11-13.

ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας

Τον Ιούλιο του 2006 μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας δύο κατασχεθέντα γλυπτά που είχαν κλαπεί από το Μουσείο το καλοκαίρι του 1992. Τα εν λόγω αρχαία φυλάσσονταν προσωρινά στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, από όπου και μεταφέρθηκαν (ΒΕ 17, 1-2/1998). Πρόκειται για:

α) Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας αριθ. ευρ. 47. Αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση Ηρακλέους, Αρτέμιδος και Διονύσου (Εικ. 26).

β) Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας αριθ. ευρ. 1277. Μαρμάρινη κεφαλή Ασκληπιού (Εικ. 27).

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΑΠΟΨΙΛΩΣΕΙΣ

Το 2006 πραγματοποιήθηκε από συνεργείο της ΛΘ΄ ΕΠΚΑ συστηματικός καθαρισμός και σχεδιαστική αποτύπωση της κρήνης της Αύγης εντός του αρχαιολογικού χώρου του ιερού της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα. Επίσης, ελήφθη μέριμνα για την αποστράγγιση του μνημείου από τα λιμνάζοντα ύδατα.

ΑΝΝΑ-ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Εικ. 27. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας. Μαρμάρινη κεφαλή Ασκληπιού (αριθ. ευρ. 1277).

Εικ. 28. Μουσείο Τρίπολης. Χάλκινο ιππάριο. (παράδοση Α. Θανόπουλου).

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στόλος Κυνουρίας. Θέση Μαντρίτσα

Στις 6-9-2006 ο Δ. Παντελές παρέδωσε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κυνουρίας (Άστρους) τμήμα αναγλύφου, το οποίο βρήκε μέσα σε αγροτεμάχιο φερομένης ιδιοκτησίας του στη θέση Μαντρίτσα, στον Στόλο της βόρειας Κυνουρίας. Αμέσως μετά την παράδοση και την υποβολή της αίτησης χορήγησης αμοιβής, πραγματοποιήθηκε αυτοψία στο κτήμα, το οποίο ο ενδιαφερόμενος υπέδειξε ως τόπο ανεύρεσης του αρχαίου, χωρίς να εντοπιστούν επιφανειακά κινητά ή ακίνητα αρχαία. Επισημαίνουμε, ωστόσο, ότι στην ευρύτερη περιοχή του Στόλου και συγκεκριμένα στη θέση Παλιόστολος (βόρεια/βορειοανατολικά του Στόλου) υφίστανται ερείπια οικισμού παλαιοχριστιανικών χρόνων. Στο δε μετόχι του Προδρόμου, κοντά στο χωριό Στόλος και στο χώρο όπου ανευρέθη το αρχαίο, βρέθηκε τμήμα επιτύμβιας επιγραφής παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Όσον αφορά στο παραδοτέο, το οποίο καταχωρίσθηκε στο βιβλίο εισαγωγής αρχαιότητων του Αρχαιολογικού Μουσείου Κυνουρίας με αριθ. 602, πρόκειται για τμήμα αναγλύφου στο οποίο απεικονίζεται ενδεδυμένη ανδρική μορφή. Με το σφιγμένο σε γροθιά δεξιό χέρι έφερε αδιάγνωστο αντικείμενο, τμήμα του οποίου μόλις διακρίνεται. Τεχνοτροπικά μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 3ου-4ο αι. μ.Χ. (τετραρχικό).

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΑΚΗΣ

Στεμνίτσα

Ο Α. Θανόπουλος παρέδωσε χάλκινο ειδώλιο αλόγου της ύστερης γεωμετρικής περιόδου. Το χάλκινο εύρημα έλαβε αριθμό καταγραφής 6059 του Αρχαιολογικού Μουσείου Τρίπολης (Εικ. 28). Το ειδώλιο έχει μήκος 0,06, ύψος 0,05 και μέγιστο πάχος 0,15 μ. Σύμφωνα με την υπεύθυνη δήλωση του Α. Θανόπουλου, το ειδώλιο βρέθηκε στην αυλή της οικίας του στη Στεμνίτσα, πληροφορία η οποία δεν ελέγχθηκε με αυτοψία ή σωστική ανασκαφική έρευνα. Το ειδώλιο είναι σχεδόν ολόκληρο, ενώ λείπει μόνον η ουρά του ζώου. Διαθέτει ραδινές αναλογίες με μακριά πόδια και ψηλό λαιμό. Το κεφάλι είναι ελαφρώς ανασηκωμένο, η χαίτη επίπεδη και το ρύγχος του οριζόντιο. Τα αυτιά είναι κολλητά στο κεφάλι και δεν υπερβαίνουν τη χαίτη, ενώ τα μάτια δεν δηλώνονται. Γενικά, όλο το πλάσιμο είναι στρογγυλεμένο και τρισδιάστατο. Τα πίσω πόδια είναι λυγισμένα. Το ειδώλιο από τη Στεμνίτσα δεν διασώζει βάση, όπως και άλλα χάλκινα ειδώλια της ίδιας εποχής. Άλλα χάλκινα αρκαδικά ειδώλια αλόγων της γεωμετρικής εποχής προέρχονται από τους Λουσούς, την Τεγέα και τη Μαντίνεια[18] και ομοιάζουν με τύπους αργείτικους και λακωνικούς. Τα καλύτερα προϊόντα χάλκινων ειδωλίων αλόγων της ίδιας εποχής βρέθηκαν στην Ολυμπία, όπου αναγνωρίστηκε η προέλευσή τους από την τεχνοτροπία και την τεχνική τους[19].

Ορυχεία Ψαθίου Μεγαλόπολης

Δύο μαρμάρινοι μονολιθικοί αρράβδωτοι κίονες παραδόθηκαν από υπαλλήλους των ορυχείων της ΔΕΗ στο Ψαθί Μεγαλόπολης, οι οποίοι, σύμφωνα με την προφορική τους δήλωση, προέρχονταν από τις παραποτάμιες αποθέσεις του Αλφειού στην περιοχή. Ο ένας κίονας είχε μήκος 2 και μέγιστη διάμετρο 0,37 μ., ενώ ο άλλος μήκος 0,98 και διάμετρο 0,32 μ. Οι δύο κίονες μεταφέρθηκαν στις 7 Αυγούστου

18. Για τα αρκαδικά χάλκινα ιππάρια, βλ. J.-L. Zimmermann, *Les chevaux de bronze dans l'art géométrique grec*, Mayence 1989, σ. 91-113, πίν. 17-24, 74.

19. Βλ. H.-V. Herrmann, *JdI* 79 (1964), σ. 24-28, 33-34, 36-39, 44-46· J.N. Coldstream, *Geometric Greece*, Methuen 1979, σ. 149· W.D. Heilmeyer, Frühe olympische Bronzefiguren. Die Tiervotive, *Olympische Forschungen* XII, Berlin 1979.

Εικ. 29. Ορυχεία Ψαθίου Μεγαλόπολης. Θέατρο Μεγαλόπολης. Τμήματα μαρμάρινων κιόνων από το Ψαθί.

από τα αχανή ορυχεία της ΔΕΗ στο Ψαθί στον περιφραγμένο χώρο του αρχαίου θεάτρου της Μεγαλόπολης (Εικ. 29). Δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να έχουν σχέση με τα οικοδομικά λείψανα των τεσσάρων ιερών του Ορέστη, τα οποία κατά μία άποψη καταστράφηκαν παλαιότερα στη διάρκεια των αποχωματώσεων των ορυχείων της ΔΕΗ, καθώς βρίσκονταν προς ΒΔ.-ΒΑ. του χωριού Ψαθί (πρώην Αγιάσμπεη)[20]. Η ακριβής θέση των ιερών αυτών παραμένει άγνωστη στη νεότερη έρευνα. Ο Παυσανίας αναφέρει (8.34.1-3) μόνον ότι τα ιερά βρίσκονταν σε απόσταση 7 σταδίων (1.200-1.300 μ.) από την αρχαία πόλη, στην οδό που οδηγούσε από τη Μεγαλόπολη στη Μεσσήνη. Άλλωστε, το νότιο τμήμα της Μεγαλόπολης, της πρωτεύουσας του Αρκαδικού Κοινού, αποκαλούσαν *Ὀρεστία* από την παρουσία του Ορέστη στην περιοχή.

ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΦΡΙΤΖΙΛΑΣ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΝΕΩΝ ΘΕΣΕΩΝ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Η Εφορεία προσπάθησε να περισυλλέξει και διάσπαρτα αρχαία που βρίσκονταν σε διάφορες θέσεις, όπως αρχιτεκτονικά μέλη από τον περίβολο του ναϋδρίου του Αγίου Προκοπίου στο Δ.Δ. Σιμιάδων Δήμου Μαντινείας, όπου εντοπίστηκε και νέα αρχαιολογική θέση. Νέες αρχαιολογικές θέσεις βρέθηκαν ακόμη στο Παλιοχώρι Στεμνίτσας, στις Ρίζες Τεγέας και στα Ορυχεία Ψαθίου Μεγαλόπολης.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Δήμος Μαντινείας

Κτηματική περιφέρεια Δ.Δ. Σιμιάδων

Στο πλαίσιο των αυτοψιών και περιοδειών στις πεδινές εκτάσεις ανατολικά των σπηλαίων Κάψια, κλιμάκιο της Εφορείας εντόπισε αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση στον προαύλιο χώρο του εξωκκλησιού του Αγίου Προκόπη.

Ακολούθησε η περισυλλογή και μεταφορά των αρχαίων στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης. Μεταξύ αυτών, ξεχωρίζει ακέραιο δωρικό κιονόκρανο.

Δήμος Ηραίας

Κτηματική περιφέρεια Δ.Δ. Πυρρή

Κατά τη διάρκεια περιοδείας στους αρχαιολογικούς χώρους Δήμου Ηραίας ο Γ. Στρίκος, κάτοικος Πυρρή, μας υπέδειξε την ύπαρξη αρχαίας στήλης που είχε αποτεθεί πρόχειρα στο αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Δ. Κουτσαγκούση. Σύμφωνα με τον κ. Στρίκο, ο κ. Κουταγκούσης είχε μεταφέρει το αρχαίο από ιδιοκτησία του στη θέση Λιβάδι πλησίον της όχθης του Λάδωνα.

Πρόκειται για θραύσμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης από ασβεστόλιθο, ελληνιστικών χρόνων. Διασώζεται το αριστερό άνω τμήμα της στήλης με παραστάδες και οριζόντια επίστεψη. Μέγ. σωζ. μήκ. 0,60, μέγ. σωζ. πλ. 0,42, πάχ. 0,19 μ.

Στο επιστύλιο διακρίνονται γράμματα δίστιχης επιγραφής: *[----]ΧΙΗ ΦΟΙΩ.*

Μετά από παρέλευση σημαντικού χρονικού διαστήματος η στήλη μεταφέρθηκε προς φύλαξη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης.

ΑΝΝΑ-ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Δ.Δ. Βλαχέρνας

Παλιοχώρι

Αρχαίο φυλακείο εντοπίστηκε στη θέση Παλιοχώρι πλησίον της θέσης Άγιος Γεώργιος, στο Δ.Δ. Βλαχέρνας του Δήμου Λεβιδίου, στην πλαγιά του όρους Καστανιά (1.017 μ.). Το φυλακείο βρίσκεται σε υψόμετρο 688 μ. (Γ.Σ. 0345759 και 4177746), έχει θέα προς το σημερινό χωριό Βλαχέρνα στις βόρειες υπώρειες του Μαινάλου και το βράχο του Μπεζενίκου και στη σημερινή πεδιάδα της Κανδήλας και της Χωτούσας. Έχει τετράγωνη κάτοψη και διαστάσεις 6,50×6,50 μ. περίπου. Το φυλακείο έχει υποστεί επιδιορθώσεις σε νεότερους χρόνους και έχει δεχθεί νεότερες επεμβάσεις, καθώς το αρχαίο θεμέλιο έχει χρησιμοποιηθεί για την ανέγερση νεότερου ποιμενικού καλυβιού. Οι γωνίες του (νοτιοανατολι-

20. Γ. Πίκουλας, Ο μύθος του Ορέστη και η τοπογραφία της κλασικής Αρκαδίας, *Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας. Αθήνα, 4-10 Σεπτεμβρίου 1983*, τ. Δ, Αθήνα 1988, σ. 162.

κή και βορειοανατολική) και η ανατολική πλευρά φαίνεται ότι ανήκουν σε μεγάλο βαθμό σε ορθογώνιο αρχαίο κτίσμα (Εικ. 30). Η τοιχοδομία του προσιδιάζει σε πρόχειρο ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα, χωρίς επιμελημένους αρμούς. Ο λίθος είναι ντόπιος γκριζωπός, κροκαλοπαγής. Στη νοτιοανατολική γωνία σώζεται σε ύψος επτά δόμων, δηλαδή 3 μ. περίπου. Οι μεγάλοι λίθοι στη νοτιοανατολική γωνία έχουν διαστάσεις 1,20×0,50 μ. Η βορειοανατολική γωνία έχει επίσης ύψος 3 μ. Η εσωτερική διαγώνιος (ΒΔ.-ΝΑ.) του σημερινού κτίσματος έχει μήκος 6,70 μ. Στη βόρεια πλευρά έχει ύψος 2-2,50 μ. Η αμελής τοιχοδομία του θυμίζει φυλακεία του αμυντικού δικτύου της αρχαίας Μαντίνειας. Δεν εντοπίστηκαν χαρακτηριστικά αρχαία όστρακα. Η θέση του φυλακείου συνηγορεί στο να το εντάξουμε στο αμυντικό δίκτυο της αρκαδικής πόλης των Καφυών, καθώς ήλεγχε τον οδικό άξονά της προς την πεδιάδα του οροπεδίου αλλά και τα γειτονικά οδικά περάσματα στις βόρειες υπώρειες του όρους Μαίναλο.

Εικ. 30. Δ.Δ. Βλαχέρνας. Παλιοχώρι. Φυλακείο. Γενική άποψη.

Δ.Δ. Ριζών Τεγέας

Θέση Γκράβα

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας για την ίδρυση και λειτουργία Αθλητικού Σκοπευτηρίου Δήμου Τεγέας στην παραπάνω θέση, πλησίον της επαρχιακής οδού Τεγέας-Άστρους, εντοπίστηκε στην πλαγιά λόφου, σε υψόμετρο 765-770 μ., αρχαίο υπαίθριο λατομείο με νεότερη χρήση (Εικ. 31). Ο χώρος του λατομείου, που βρίσκεται κάτω από το χώρο του σχεδιαζόμενου προς εγκατάσταση αθλητικού Σκοπευτηρίου, λειτουργούσε έως πρόσφατα ως χωματερή του Δήμου Τεγέας με διαμορφωμένη πλατφόρμα για την απόθεση των απορριμμάτων από οχηματοφόρα. Σε μερικά σημεία του λατομείου εντοπίστηκαν λατύπη, μέτωπα εξόρυξης και ίχνη εργαλείων λατόμησης, όπως οπές και σφήνες που διευκόλυναν τη θραύση και την αποκοπή του τοπικού λίθου (Εικ. 32). Η εκμετάλλευση του υπαίθριου λατομείου, το πλάτος του οποίου εκτείνεται σε μέτωπα πάνω από 50 μ., γινόταν κατά τρόπο κλιμακωτό. Σε ένα σημείο εντοπίστηκαν ίχνη σφηνοειδούς οπής, στην οποία προσαρμοζόταν ξύλινη ή μεταλλική σφήνα, με σκοπό την εξόρυξη του ογκόλιθου. Το μέγιστο ύψος της ήταν 0,032 και το μέγιστο πλάτος 0,15 μ. Σε άλλο σημείο του λατομείου εντοπίστηκε μέτωπο εξόρυξης με κυλινδρική οπή βάθ. 0,32 και διαμ. 0,045 μ. στην άνω επιφάνεια του ογκόλιθου. Η οπή έχει ανοιχθεί για να γίνει χρήση μοχλού με τον οποίο θα γινόταν η μετακίνηση του λίθου. Στο χώρο γύρω από το λατομείο εντοπίστηκε αβαφής κεραμική και μερικές διάσπαρτες ορθογώνιες κεραμίδες ρωμαϊκών χρόνων. Η κεραμική βρέθηκε κυρίως στο διανοιγμένο αγροτικό δρόμο που οδηγεί στο προτεινόμενο έργο.

ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΦΡΙΤΖΙΛΑΣ

Εικ. 31. Δ.Δ. Ριζών Τεγέας. Λατομείο. Γενική άποψη.

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΞΕΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ

Η Εφορεία άσκησε εποπτεία στην έρευνα που πραγματοποίησε το Φινλανδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο στην Αγία Παρασκευή Αραχαμιτών, με υπεύθυνο τον B. Forsén.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Εικ. 32. Δ.Δ. Ριζών Τεγέας. Μέτωπο εξόρυξης του λατομείου.

ΦΙΝΛΑΝΔΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Αγία Παρασκευή Αραχαμιτών

Το Φινλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών πραγματοποίησε το 2006 υπό τη διεύθυνση του B. Forsén μαγνητομετρική επιφανειακή έρευνα σε περιοχή δίπλα στην Αγία Παρασκευή Αραχαμιτών. Σκοπός των εργασιών ήταν να βρεθεί το κτίριο στο οποίο ανήκουν οι σπόνδυλοι των κιόνων που βρέθηκαν σε αυτό το σημείο πριν από τον πόλεμο. Προσδιορίστηκε η θέση ενός μεγάλου κτιρίου διαστ. 30×10 μ. περίπου, που θα μπορούσε πιθανότατα να είναι ναός.

Περισσότερο προβληματική είναι η δεύτερη μνημειακή κατασκευή που αποκαλύφθηκε στη θέση. Πρόκειται για ένα μεγάλο κτίριο διαστ. 65×65 μ. περίπου, στο κέντρο του οποίου υπάρχει ένας μεγάλος ανοιχτός τετράγωνος χώρος που περιβάλλεται από τετράγωνα δωμάτια. Αυτή η κατασκευή δεν είναι στην ίδια ευθεία με τον πιθανό ναό και γι' αυτό ίσως προέρχεται και από διαφορετική περίοδο. Η ακριβής χρονολόγηση της κατασκευής των δύο μνημειακών κτιρίων πρέπει να διασαφηνιστεί με τη διάνοιξη δοκιμαστικών τομών κατά το 2007.

BJÖRN FORSÉN

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

Mt. Lykaion Excavation and Survey Project

From June 26 through August 7 a group of researchers conducted their investigations of the sanctuary of Zeus on Mt. Lykaion, where they have been working every summer since June 2004. The team included specialists from the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, together with a team from the University of Arizona, and in collaboration with the 5th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities in Sparta. The co-directors of the project are Dr. D. Gilman Romano of the University of Pennsylvania Museum, Dr. M.E. Voyatzis of the University of Arizona and the Director is Dr. A. Panagiotopoulou of the 5th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities. The excavation is made possible through the generosity of individual, foundation and Greek-American support from the United States and is run under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens. The financial support and generosity of Mr. and Mrs. Nicholas Karabots of Fort Washington, Pennsylvania is especially worthy of mention. The team that numbered up to 25 students and staff stayed in village accommodations in Ano Karyes and in Kastanochori. The project especially appreciates the cordial and helpful assistance given to all members of the team by the Syllogos of Ano Karyes, K. Karagiannis, President.

Workmen from the Greek Archaeological Service cleared the site of brush and high grass. They also served as workmen for the trenches that were dug in an area in and around the hippodrome (below). A representative of the Greek Archaeological Service was present for the season, A. Tsingkou, and we thank her for her assistance and good will.

The work was divided into several parts. A topographical and architectural team continued the work of documenting the actual-state remains of the 67 m. long stoa at the site. The architects, under a grant from the Samuel H. Kress Foundation, are creating the first stone for stone actual-state drawing of the building. A topographical team is surveying the exact location of every above-ground and visible block and the architects are making measured hand drawings of every significant architectural block at the site to create what will become the first actual-state stone-for-stone drawing of the site. A series of steps or seats, *ca.* 40 m. long, were exposed to the north of the stoa and at a lower elevation. The architects began to create an actual-state drawing of this series of blocks.

Professor Y. Pikoulas of the University of Thessaly began his historical survey of the sanctuary and the general region

of Mt. Lykaion. He brought three students for fieldwork and was exploring neighboring ancient sanctuaries, cities and roadways. M. Davison of the University of Oregon was present to begin a cultural landscape study of the region of the Sanctuary of Zeus at Mt. Lykaion looking closely at the nature of the mountain landscape and the ways in which a cultural database will be presented and might be extended to include a larger area of land for the proposed national cultural park.

Four trial trenches were opened in the area of the ancient hippodrome and its immediate surroundings. Working at the southern aspect of the ancient facility a trench was opened to look for the southern limit of the racecourse floor. A second trench was opened to look for the eastern limit of the racecourse floor near what may be the southeastern area of the hippodrome. A third trench was dug in the hippodrome floor, looking for evidence of the floor itself as well as looking for what may have been the dromos floor of the stadium (which is set inside the hippodrome). Bordering the southwest side of the area of the hippodrome, on a slightly higher terrace, a fourth trench was dug and ancient levels were discovered.

These four trenches yielded a large amount of ancient pottery sherds, roof tiles, and some metalwork, including bronze coins and an iron blade. T. Moreno was our conservator for the finds, which have all been cleaned, conserved and are currently housed in the nearby Lykosoura Museum.

The project website is http://lykaionexcavation.org.

P. PANAGIOTOPOULOU - M.E. VOYATZIS - D. GILMAN ROMANO

ΛΗ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Στις 14 Απριλίου 2006 άρχισε η λειτουργία της νεοσύστατης ΛΗ΄ ΕΠΚΑ Μεσσηνίας, μετά τη διάσπαση της Ζ΄ ΕΠΚΑ Ολυμπίας, η οποία έως τότε είχε την εποπτεία τριών νομών: Ηλείας, Μεσσηνίας και Ζακύνθου.

Η ΛΗ΄ ΕΠΚΑ έχει την ευθύνη της προστασίας των αρχαιοτήτων του νομού Μεσσηνίας, καθώς και την εποπτεία των τεσσάρων Αρχαιολογικών Μουσείων: Μπενάκειο Μουσείο, Μουσείο Χώρας, Μουσείο Πύλου και Μουσείο Αρχαίας Μεσσήνης.

Τα γραφεία της Εφορείας εγκαταστάθηκαν στον 1ο όροφο του Μπενάκειου Μουσείου Καλαμάτας, στο ισόγειο και στο 2ο όροφο του οποίου λειτουργεί έκθεση αρχαιοτήτων από το έτος 2000.

Το επιστημονικό προσωπικό που πλαισίωσε την Εφορεία από τις πρώτες ημέρες έναρξης της λειτουργίας της ήταν οι μόνιμοι αρχαιολόγοι Σ. Κουρσούμης, Δ. Κοσμόπουλος και Χ. Σγουροπούλου (†), οι αρχαιολόγοι αορίστου χρόνου Ευ. Μαλαπάνη και Μ. Τσουλάκου, καθώς και ο συμβασιούχος αρχαιόλογος Φ. Σταυριανόπουλος[1].

Λόγω των πενιχρότατων πιστώσεων τις οποίες είχε στη διάθεσή της, η Εφορεία αντιμετώπισε πολλές αντιξοότητες και μεγάλες δυσκολίες, κυρίως στον τομέα της οργάνωσης και του εξοπλισμού των γραφείων της, καθώς και της προστασίας των αρχαίων (καθαρισμός αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, διενέργεια σωστικών ανασκαφών κτλ.) και των μνημείων, που υπήρξε και ο πρωταρχικός σκοπός της ίδρυσής της.

Χάρη στον ενθουσιασμό, τη σύμπνοια, τη συναδελφικότητα και την ακάματη εργατικότητα τόσο του επιστημονικού προσωπικού όσο και όλων των υπαλλήλων της Εφορείας, σύντομα οι δυσκολίες αντιμετωπίστηκαν, τα λειτουργικά προβλήματα λύθηκαν και έγινε παραγωγή σημαντικού διοικητικού και αρχαιολογικού έργου σε όλη τη διάρκεια του έτους, ενώ δημιουργήθηκαν οι υποδομές και τέθηκαν οι επιστημονικές και διοικητικές βάσεις οργάνωσης της νεοσύστατης Υπηρεσίας[2].

Το αρχείο της Εφορείας οργανώθηκε υποδειγματικά, αφού χωρίστηκε σε τέσσερις γεωγραφικές ενότητες, όσες και οι επαρχίες του νομού: Καλαμάτας, Μεσσήνης, Πυλίας και Τριφυλίας, ενώ άρχισε και η ψηφιακή καταχώριση όλων των εισερχόμενων και εξερχόμενων εγγράφων. Επίσης, οργανώθηκε το φωτογραφικό αρχείο, ενώ ταυτόχρονα άρχισε η ψηφιακή καταχώριση όλων των τοπογραφικών δελτίων με τις αρχαιότητες της Μεσσηνίας και ξεκίνησε η ψηφιοποίηση των δελτίων καταγραφής αρχαίων των Μουσείων της Εφορείας. Παράλληλα, οργανώθηκε το αρχείο σχεδίων και χαρτών της Μεσσηνίας[3].

1. Λόγω της πλήρους έλλειψης διοικητικού προσωπικού, επιστρατεύθηκαν οι μόνιμοι φύλακες του Μπενάκειου Μουσείου Ε. Ανδριανοπούλου, Κ. Φουρτούνη και Ν. Αντωνόπουλος, οι οποίοι ανέλαβαν το λογιστικό και διαχειριστικό τομέα της Εφορείας, παράλληλα με τα φυλακτικά τους καθήκοντα. Τη γραμματεία της Εφορείας ανέλαβε η διοικητική υπάλληλος αορίστου χρόνου Ε. Βέργη, η οποία αποσπάστηκε από την 26η ΕΒΑ. Στη συντήρηση αρχαιοτήτων ήταν τοποθετημένος ο συντηρητής Α. Θωμόπουλος, ενώ το εργατοτεχνικό προσωπικό απαρτίστηκε από τέσσερις υπαλλήλους, οι οποίοι είχαν ανέκαθεν την οργανική τους θέση στη Μεσσηνία. Σταδιακά, το προσωπικό, κυρίως διοικητικό, αυξήθηκε λόγω μεταθέσεων ή αποσπάσεων στην Εφορεία μας υπαλλήλων διαφόρων ειδικοτήτων από άλλες Υπηρεσίες.

2. Σημαντική υπήρξε η βοήθεια της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Μεσσηνίας, τόσο στον τομέα της διοικητικής υποστήριξης όσο και στην ενίσχυση του εξοπλισμού της Εφορείας με τη δωρεά δύο Η/Υ και ενός φωτοτυπικού μηχανήματος. Ουσιαστική υπήρξε η βοήθεια της Τοπογραφικής Υπηρεσίας της Νομαρχίας Μεσσηνίας, του προϊσταμένου της κ. Σωφρονά και του τοπογράφου κ. Ζώη, σε θέματα οριοθετήσεων αρχαιολογικών χώρων του νομού. Επίσης, θερμή υπήρξε η υποδοχή της νεοσύστατης Εφορείας από όλες τις Υπηρεσίες του νομού αλλά και από τους απλούς πολίτες, που έδειξαν συμπάθεια και κατανόηση για τα λειτουργικά και οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζαμε. Ευχαριστίες οφείλονται στην προϊσταμένη και στους υπαλλήλους της 26ης ΕΒΑ, για τη συμπαράσταση και τη βοήθειά τους, κυρίως σε θέματα λογιστικά.

3. Σταδιακά έγινε η μεταφορά του αρχείου της Μεσσηνίας από τη Ζ΄ ΕΠΚΑ Ολυμπίας στην Καλαμάτα, ενώ ταυτόχρονα μεταφέρθηκε το φωτογραφικό αρχείο, καθώς και το σχεδιαστικό αρχείο. Δεν παραδόθηκε από την προϊσταμένη της Ζ΄ ΕΠΚΑ το εμπιστευτικό αρχείο που αφορούσε σε θέματα Μεσσηνίας, καθώς και το παλιό ιστορικό αρχείο της Μεσσηνίας, παρά τα αλλεπάλληλα διαβήματά μας.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Προτεραιότητα της Εφορείας μας υπήρξε η προετοιμασία της επανέκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου της Μεσσηνίας, το οποίο πρόκειται να στεγαστεί στο κτίριο της παλαιάς Δημοτικής Αγοράς της Καλαμάτας, που παραχωρήθηκε από το Δήμο της πόλης στο ΥΠΠΟ για το σκοπό αυτό.

Οι αρχαιολόγοι ασχολήθηκαν πυρετωδώς με το επίπονο έργο της επιστημονικής υποστήριξης της έκθεσης, ενώ στα εργαστήρια συντήρησης προχώρησε η συντήρηση μεγάλου αριθμού αρχαίων έργων, που προορίζονται να εκτεθούν στο νέο Μουσείο.

Παράλληλα, υπήρξε στενή συνεργασία της Εφορείας με τη συγκροτηθείσα ομάδα εργασίας της Διεύθυνσης Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟ, που είχε ως έργο την προετοιμασία του εκθεσιακού προγράμματος του Μουσείου, καθώς και την εκπόνηση του μουσειολογικού και μουσειογραφικού του προγράμματος[4].

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Αρχαία Θουρία

Στην αρχαία Θουρία συνεχίστηκε η επιφανειακή έρευνα και η τοπογραφική αποτύπωση των ορατών οικοδομικών λειψάνων από την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, υπό τη διεύθυνση της Εφορείας[5].

Οι εργασίες ξεκίνησαν με τον καθαρισμό των ορατών τμημάτων του αρχαίου τείχους στη βόρεια πλευρά της ακρόπολης. Ακολούθησε συστηματική περισυλλογή οστράκων στα πλατώματα βόρεια και νοτιοδυτικά της αρχαίας πόλης της Θουρίας. Η κεραμική που περισυνελέγη χρονολογείται στους ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Συνεχίστηκε, επίσης, η αποτύπωση με χρήση GPS των σωζόμενων τμημάτων του τείχους της πόλης, καθώς και των ορατών κτιριακών λειψάνων στο χώρο εντός και εκτός των αρχαίων τειχών, συμπεριλαμβανομένης της ζώνης δυτικά του χώρου, κατά μήκος της εθνικής οδού Καλαμάτας-Τρίπολης, όπου βρίσκεται το ρωμαϊκό λουτρό.

Παράλληλα, έγινε γεωφυσική έρευνα με τα μηχανήματα Georadar, gradiometro Fluxgate τύπου FM 36 της Geoscan και SYSCAL - R1, georesistivometro της Iris instruments. Η έρευνα έγινε στη νοτιοδυτική πλευρά του πλατώματος που βρίσκεται πάνω από τους σύγχρονους οικισμούς της Άνθειας και της Αίπειας. Κατά τις εργασίες καθαρισμού αγροκτήματος στην αρχαία ακρόπολη της Θουρίας, στο πλάτωμα Β, αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια οικοδομήματος στην περιοχή όπου είναι ορατό και σώζεται κατά χώραν τμήμα ενός ραβδωτού κίονα και η βάση ενός δεύτερου.

Ίκλαινα

Η συστηματική επιφανειακή έρευνα συνεχίστηκε στην Ίκλαινα Πυλίας από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου του Μιζούρι Μ. Κοσμόπουλο, υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Καλύφθηκε έκταση 4,5 τ.χλμ., στο τμήμα ανάμεσα στην Ίκλαινα και την Κουκουνάρα, σε περιοχή εξαιρετικά δύσβατη, με πολλά απότομα φαράγγια και γκρεμούς. Τα ευρήματα της επιφανειακής έρευνας ήταν πενιχρά, με την περισυλλογή λιγοστών αδιακόσμητων χονδροειδών οστράκων της ΥΕ ΙΙΙΑ/Β περιόδου.

Εφέτος ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση της συστηματικής επιφανειακής έρευνας, η οποία διήρκεσε οκτώ έτη (1999-2006) και κάλυψε έκταση 19 τ.χλμ. από το Ανάκτορο του Νέστορος, στα βόρεια, έως τις μυκηναϊκές εγκαταστάσεις της Κουκουνάρας, στα νότια.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ίκλαινα

Θέση Τραγάνες (αγρός κληρονόμων Δ. Κυριακόπουλου)

Ταυτόχρονα με την αποπεράτωση της επιφανειακής έρευνας άρχισε η ανασκαφή στη θέση Τραγάνες της Ίκλαινας, στον αγρό κληρονόμων Δ. Κυριακόπουλου.

Η θέση είχε ανασκαφεί για λίγες ημέρες τον Ιούλιο του 1954 από τον Σπ. Μαρινάτο, ο οποίος είχε αποκαλύψει τμήμα διπλού τοίχου, μέρος πλακόστρωτου δαπέδου, τεμάχια τοιχογραφιών, μεγάλη ποσότητα ΥΕ κεραμικής και μεγάλο θραύσμα της βάσης πήλινης ασαμίνθου.

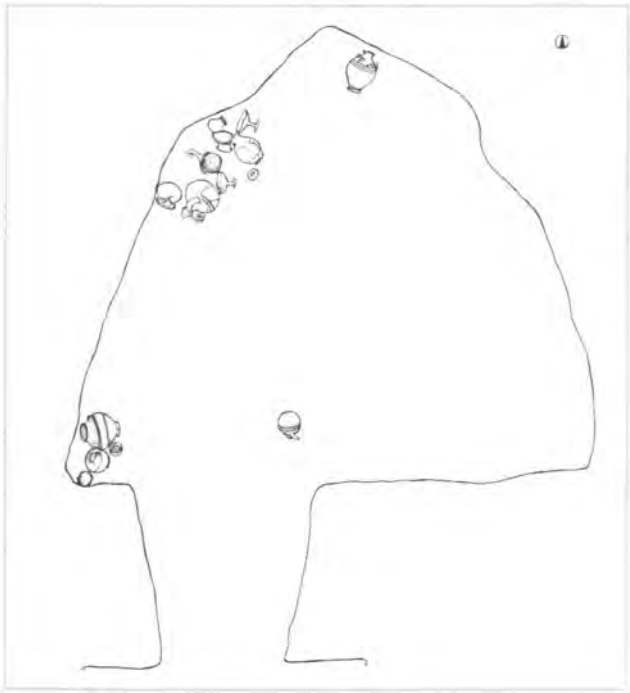
Ο στόχος της εφετινής ανασκαφής, που ήταν ο καθορισμός των ορίων και η αποκάλυψη και αποτύπωση των αρχιτεκτονικών λειψάνων της παλιάς ανασκαφής, επιτεύχθηκε, αφού εκτός από τα κτιριακά λείψανα εμφανίστηκε εκτεταμένο στρώμα καταστροφής με άφθονη κεραμική, καθώς και ένα λιθόστρωτο δάπεδο αποτελούμενο από θαλάσσια βότσαλα και στρογγυλεμένους λίθους μέσων διαστάσεων, η έκταση του οποίου δεν έχει ακόμη καθοριστεί.
Η ανασκαφή θα συνεχιστεί τον επόμενο χρόνο.

Εγκλιανός

Στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του Εγκλιανού, λαθρανασκαφική ενέργεια, η οποία έγινε από αγνώστους, παρα-

4. Η ομάδα εργασίας συγκροτήθηκε με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΙΟΙΚ/Α3/Φ.70/16153/1306/3-3-2005 Απόφαση.

5. Οι εργασίες διήρκεσαν από 11 έως 24 Μαΐου 2006 και εποπτεύθηκαν από την αρχαιολόγο της Εφορείας Ευ. Μαλαπάνη.

Εικ. 1. Εγκλιανός. Κάτοψη θαλαμωτού τάφου Κ3.

Εικ. 2. Εγκλιανός. Ο δρόμος του θαλαμωτού τάφου Κ3.

Εικ. 3. Εγκλιανός. Η θύρα του θαλαμωτού τάφου Κ3.

πλεύρως του θαλαμωτού τάφου Κ-1 που είχε ανασκαφεί στο παρελθόν από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, μας οδήγησε στη διενέργεια σωστικής ανασκαφής[6].

Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκε θαλαμωτός μυκηναϊκός τάφος Κ-3, κατεύθυνσης από Β. προς Ν., με είσοδο προς Ν. (Εικ. 1).

Ο θάλαμος έχει σχήμα ακανόνιστο τραπεζιόσχημο, διαστ. 3,60 (Β.-Ν.)×3,10 μ. (Α.-Δ.). Η οροφή του τάφου έχει καταρρεύσει και είναι κατεστραμμένο τμήμα του μετώπου στην είσοδο του τάφου. Ο δρόμος, σχεδόν επίπεδος, έχει μήκος 9,30 και πλάτος 1,92 στην είσοδο και 0,90 μ. στην έξοδο (Εικ. 2). Το στόμιο του τάφου, μήκ. 1,50 και πλ. 0,80 (εξωτερικό) και 1,25 μ. (εσωτερικό), έφρασσε ξερολιθιά, η οποία σωζόταν στη θέση της. Η θύρα του τάφου έχει ύψος 1,80 και πλάτος κατωφλιού 0,80 μ. (Εικ. 3).

Από την επίχωση του δρόμου περισυνελέγη μεγάλος αριθμός οστράκων, καθώς και επτά κύλικες (Π 7044, Π 7045, Π 7049, Π 7050, Π 7051, Π 7058, Π 7059), μία φιάλη με προχοή (Π 7046), που φέρει έντονα ίχνη καύσης, καθώς και ένα αβαθές λεκανίδιο (Π 7063).

Στο εσωτερικό του ταφικού θαλάμου βρέθηκαν μόνον ελάχιστα οστά, αλλά μεγάλος αριθμός αγγείων, πολλά από τα οποία ήταν θραυσμένα λόγω της πτώσης της οροφής του. Σε επαφή προς τα δυτικά τοιχώματα του θαλάμου βρέθηκε συστάδα αγγείων, που απαρτιζόταν από έξι κύλικες (Π 6956, Π 7052, Π 7053, Π 7054, Π 7057, Π 7130), δύο πρόχους (Π 6945, Π 6948), δύο απιόσχημους πιθαμφορείς (Π 6950, Π 7066) (Εικ. 4), τρία λεκανίδια (Π 6998, Π 7064, Π 7065), ένα γραπτό ψευδόστομο αμφορέα (Π 7131) και μία αρύταινα (Π 7056). Στη νοτιοδυτική γωνία του θαλάμου βρέθηκαν: μία κύλικα (Π 6952), μία γραπτή λήκυθος

6. Η ανασκαφή διενεργήθηκε κατά τη χρονική περίοδο από 1 Φεβρουαρίου έως 17 Μαρτίου 2006 από την αρχαιολόγο Ευ. Μαλαπάνη. Ο τάφος σχεδιάστηκε από την αρχαιολόγο Β. Κατσιπάνου.

Εικ. 4. Εγκλιανός. Απιόσχημος πιθαμφορέας (Π 7066).

Εικ. 6. Εγκλιανός. Ραμφόστομη πρόχους (Π 6946).

Εικ. 5. Εγκλιανός. Τρίωτος γραπτός πιθαμφορέας (Π 6946).

Εικ. 7. Καρδαμύλη. Αγία Σοφία. Ταφικό μνημείο με τρεις ταφικές θήκες.

(Π 6951), ένα γραπτό κυλινδρικό αλάβαστρο (Π 6953) και ένας τρίωτος γραπτός πιθαμφορέας (Π 6946) (Εικ. 5). Ένας ακόμη γραπτός τρίωτος πιθαμφορέας (Π 6947), το στόμιο του οποίου έκλεινε γραπτό άωτο αβαθές κυάθιο (Π 7043), βρέθηκε στο βόρειο τόξο του ταφικού θαλάμου. Απέναντι από τη θύρα του τάφου υπήρχε ακέραιη γραπτή ραμφόστομη πρόχους (Π 6949) (Εικ. 6).

Από τη συγκόλληση των θραυσμένων αγγείων του τάφου προέκυψαν: δύο κυάθια (Π 6954, Π 7062), ένα λεκανίδιο (Π 6955), τρεις κύλικες (Π 7055, Π 7060, Π 7061) και μία φιάλη με προχοή (Π 7048), παρόμοια με αυτή (Π 7046) που βρέθηκε στο δρόμο του τάφου. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα αγγεία που δεν φέρουν γραπτή διακόσμηση (κυρίως κύλικες, λεκανίδια και κυάθια), σώζουν εμφανή ίχνη επικασσιτέρωσης.

Η κεραμική χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΑ-Β περίοδο. Στη βόρεια/βορειοδυτική πλευρά του ταφικού θαλάμου βρέθηκε αβαθής λάκκος ανακομιδής, σχεδόν σε επαφή προς τα πλευρικά τοιχώματα. Ο λάκκος, σχεδόν κυκλικός, διαμ. 0,45 μ., περιείχε θραύσματα κρανίου και δύο μηριαία οστά. Τεμάχια αποσυντεθειμένων οστών βρέθηκαν πλησίον του ανατολικού τόξου του θαλάμου, κάτω από θραύσματα κυλίκων.

Καρδαμύλη

Αγία Σοφία (οικόπεδο Γ. Γιαννακέα)

Πλησίον του ναϋδρίου Άγιοι Πάντες, σε απόσταση 700 μ. περίπου ανατολικά του οικισμού της Αγίας Σοφίας, ερευνή-

θηκε από την Υπηρεσία μας, κατόπιν υποδείξεως του αρχαιοφύλακα της 26ης ΕΒΑ Σπ. Νίκα, ένα ταφικό μνημείο εντός της ιδιοκτησίας Γ. Γιαννακέα[7] (Εικ. 7).

Το ταφικό μνημείο αποτελείται από τρεις ταφικές θήκες λαξευμένες στο φυσικό βράχο. Οι τάφοι έχουν προσανατολισμό από Β. προς Ν. και είναι τοποθετημένοι στη σειρά ο ένας παραπλεύρως του άλλου, με λίθινα διάχωρα, πάνω στα οποία προφανώς εδράζονταν οι καλυπτήριες πλάκες, από τις οποίες δεν σώζεται κανένα ίχνος.

Οι διαστάσεις των ταφικών θηκών είναι: μέγιστο μήκος 2, πλάτος 0,45 και βάθος 0,40 μ. Οι τάφοι ήταν ολοκληρωτικά συλημένοι και στο εσωτερικό τους βρέθηκαν μόνον ελάχιστα θραύσματα κεραμίδων, λίγα δυσδιάγνωστα όστρακα, ένα τεμάχιο γυαλιού και δύο τμήματα οστών, με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατη η ακριβής χρονολόγηση του μνημείου, ο αρχιτεκτονικός τύπος του οποίου παραπέμπει στην ελληνιστική εποχή.

Κεφαλόβρυσο

Θέση Αλώνια (οικόπεδο Π. Βασιλόπουλου)

Στη θέση Αλώνια, σε απόσταση 600 μ. περίπου από το χωριό Κεφαλόβρυσο (πρώην Χαλβάτσου) του Δήμου Αριστομένους, ερευνήθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι εντός της ιδιοκτησίας Π. Βασιλόπουλου[8].

Τάφος 1. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,15 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Ο τάφος, κατασκευασμένος από ημικατεργασμένες ασβεστολιθικές πλάκες, κάθετα τοποθετημένες, είναι ελλιπής κατά την ανατολική και σε τμήμα της βόρειας πλευράς του. Οι εσωτερικές διαστάσεις του είναι: μήκος 1,40, πλάτος 0,30, βάθος 0,30 μ. Στη νοτιοδυτική πλευρά του τάφου βρέθηκε ένα κρανίο και θραύσμα οστού στη νότια πλευρά του.

Τάφος 2. Βρέθηκε σε μικρή απόσταση νότια του τάφου 1, με ίδιο προσανατολισμό και εσωτερικές διαστάσεις: μήκος 1,15, πλάτος 0,33 και βάθος 0,30 μ. Στη δυτική πλευρά του τάφου, που είναι παρόμοιας κατασκευής με τον προηγούμενο, βρέθηκε το κρανίο του νεκρού, ενώ στη νότια πλευρά υπήρχε ακόσμητη οινοχόη (Π 6688), υστέρων ρωμαϊκών χρόνων.

Κάναλος

Βραχύχρονη ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε στη γνωστή αρχαιολογική θέση, που βρίσκεται σε απόσταση 2 χλμ. περίπου δυτικά/νοτιοδυτικά της πόλης των Γαργαλιάνων και 1,5 χλμ. περίπου νοτίως της επαρχιακής οδού Γαργαλιάνων-Μαραθούπολης[9].

Εικ. 8. Κάναλος. Συστάδα κιβωτιόσχημων τάφων.

Στην κορυφή χαμηλού τύμβου αποκαλύφθηκε συστάδα κιβωτιόσχημων τάφων λαξευμένων στο φυσικό βράχο (Εικ. 8). Ερευνήθηκαν εννέα τάφοι, από τους οποίους οι έξι ήταν παιδικοί. Λόγω της παντελούς σύλησής τους και της έλλειψης ευρημάτων, εκτός λιγοστών οστών, είναι αδύνατη η χρονολόγησή τους.

Σε χαμηλότερο έξαρμα, βορείως του προηγούμενου, η αφαίρεση των επιφανειακών χωμάτων αποκάλυψε σε μικρό βάθος πυκνά οικιστικά λείψανα του τέλους της μεσοελλαδικής και των αρχών της υστεροελλαδικής εποχής. Ο χαμηλός γήλοφος, τμήμα του οποίου έχει καταστραφεί με εκσκαπτικό μηχάνημα, συνέχισε να βρίσκεται σε χρήση έως την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο, όπως μαρτυρεί η ανευρεθείσα κεραμική και οι κατεργασμένες πωρόπλινθοι που προέρχονται από μεγάλο οικοδόμημα και έχουν μετατοπιστεί από την αρχική τους θέση. Στην ανατολική πλευρά του εξάρματος ερευνήθηκε δεξαμενή ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, διαστ. 1,50×1,30 και βάθ. 0,70 μ.[10].

7. Την ανασκαφή του ταφικού μνημείου διενήργησε η αρχαιολόγος Ευ. Μαλαπάνη.

8. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Ευ. Μαλαπάνη.

9. Ο χώρος είναι κηρυγμένος αρχαιολογικός (ΦΕΚ 635/16-5-2000) και περιλαμβάνει δύο θέσεις: α) Κάναλος και β) Μέγας Κάμπος. Στην πρώτη θέση υπάρχουν σημαντικά λείψανα ταφικής και οικιστικής χρήσης τόσο της εποχής του Χαλκού όσο και κλασικών και ρωμαϊκών χρόνων. Στη δεύτερη σώζονται λείψανα κατοίκησης κατά τη ΜΕ ΙΙΙ-ΥΕ ΙΙ περίοδο. Οι εργασίες διήρκεσαν από 9 έως 23 Ιουνίου 2006 και πραγματοποιήθηκαν χάρη στην οικονομική ενίσχυση του Πανεπιστημίου του Μιζούρι, ύστερα από την πρωτοβουλία και τις ενέργειες του καθηγητή Αρχαιολογίας και προέδρου της Έδρας Ελληνικών Σπουδών του ίδιου Πανεπιστημίου, Μ. Κοσμόπουλου, ο οποίος είναι υπεύθυνος των επιφανειακών ερευνών στην Ίκλαινα Πυλίας.

10. Την ανασκαφική έρευνα επόπτευσε η αρχαιολόγος Ευ. Μαλαπάνη.

Εικ. 9. Κυπαρισσία. Μούσγα. Άποψη της ανασκαφής από Ν.

Αρχαία Μεσσήνη

Το σημαντικό ανασκαφικό και αναστηλωτικό έργο στην αρχαία Μεσσήνη, υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Π. Θέμελη, συνεχίστηκε απρόσκοπτα. Στο πλαίσιο της συστηματικής ανασκαφής του χώρου, διενεργήθηκαν τομές στη σκηνή και τις παρόδους του Θεάτρου, στη βορειοανατολική γωνία της μεγάλης τρίκλιτης στοάς της Αγοράς και νοτίως του ναού της Μεσσήνης.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Κυπαρισσία

Μούσγα (οικόπεδο Α. Κωνσταντόπουλου - Π. Καρακαϊδού)

Κατά το έτος 2006 η ΛΗ΄ ΕΠΚΑ διενήργησε σωστική ανασκαφική έρευνα στο εν λόγω οικόπεδο. Το οικόπεδο βρίσκεται σε απόσταση 430 μ. περίπου βορειοανατολικά του Σιδηροδρομικού Σταθμού της Κυπαρισσίας[11]. Η ανασκαφή περιορίστηκε στα όρια του προς οικοδόμηση χώρου, συνολικής επιφάνειας 220 τ.μ. Αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα σε αρκετά μεγάλη πυκνότητα και σε διαδοχικές οι-

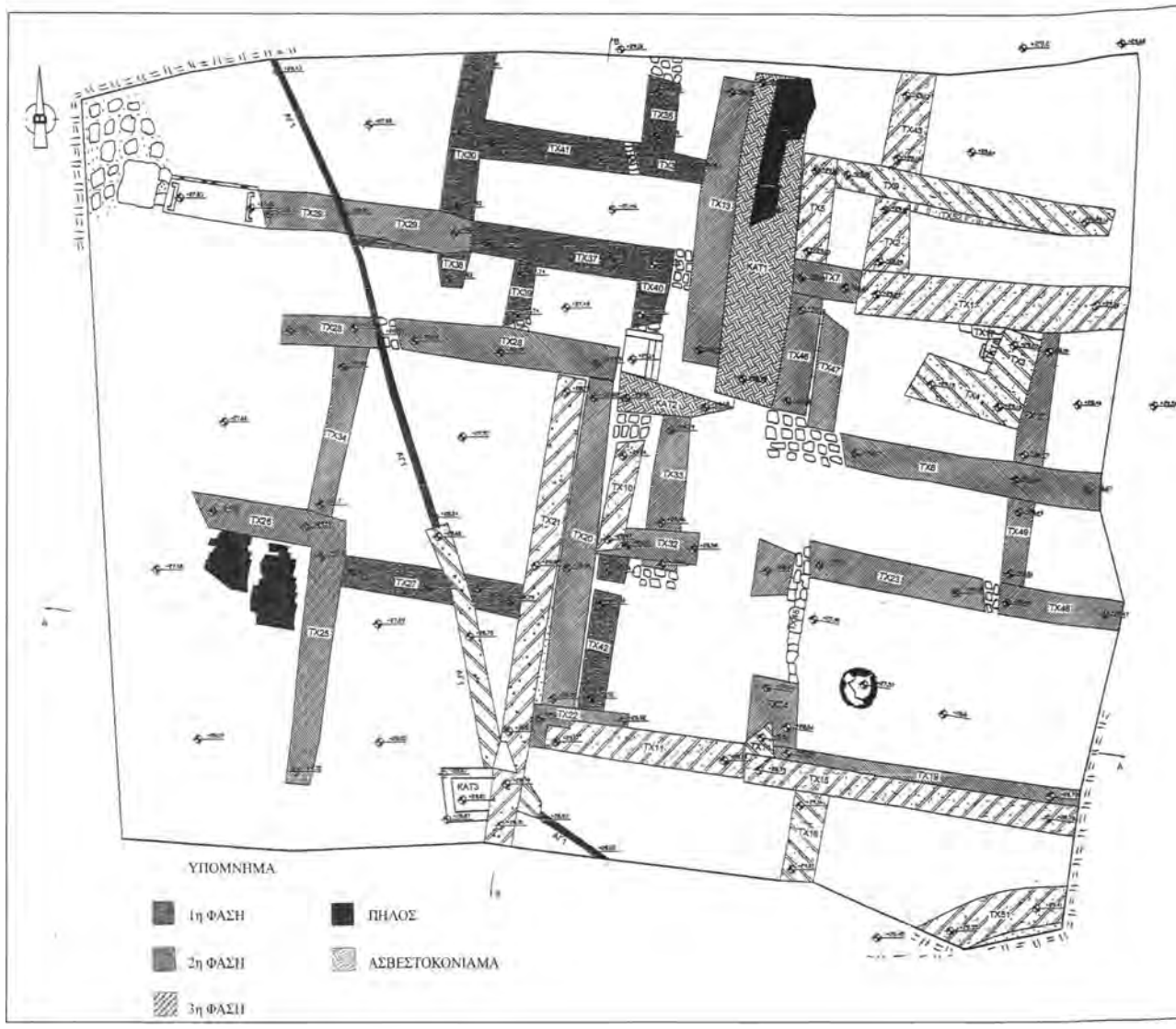

Εικ. 10. Κυπαρισσία. Μούσγα. Άποψη πήλινου αγωγού.

κοδομικές φάσεις (Εικ. 9-11)[12]. Η πρώτη οικοδομική φάση τοποθετείται στα τέλη του 2ου και στις αρχές του 1ου αι.

11. Οι ανασκαφικές εργασίες ξεκίνησαν υπό τη διεύθυνση της Ζ΄ ΕΠΚΑ και από τις 7-8-2006 συνεχίστηκαν από τη νεοσύστατη στο νομό Μεσσηνίας ΛΗ΄ ΕΠΚΑ. Στη διενέργεια της ανασκαφής συμμετείχε ο αρχαιολόγος της ΛΗ΄ ΕΠΚΑ, Φ. Σταυριανόπουλος. Ο ίδιος ανέλαβε εξ ολοκλήρου και την καταγραφή του ανασκαφικού υλικού.

12. Το σχέδιο της ανασκαφής έγινε από το μηχανικό Ευ. Παπαχριστοφίλου.

Εικ. 11. Κυπαρισσία. Μούσγα. Κάτοψη της ανασκαφής με τις διαφορετικές οικοδομικές φάσεις.

π.Χ. Σε αυτήν ανήκουν 12 τμήματα τοίχων, που δομούνται από ημίεργους λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους με χώμα ως συνδετικό υλικό. Μερικοί από αυτούς φαίνεται ότι διαμόρφωναν ορθογώνιους χώρους επιφάνειας 3-4 τ.μ. Τα οικοδομικά λείψανα της πρώτης οικοδομικής φάσης έχουν θεμελιωθεί πάνω στο βραχώδες έδαφος της περιοχής, αφού οι κοιλότητες και οι σχισμές των βράχων πληρώθηκαν με χώμα για να επιτευχθεί η απαιτούμενη εξομάλυνση.

Αργότερα, και κυρίως στον 3ο αι. μ.Χ., η κατοίκηση συνεχίζεται με την προσθήκη νέων κτιρίων επάνω στα παλαιότερα. Στη νέα οικοδομική φάση ανήκουν 21 τοίχοι, οι οποίοι θεμελιώθηκαν επάνω από τους τοίχους της προηγούμενης οικοδομικής φάσης. Οι τοίχοι του 1ου αι. π.Χ. χρησιμοποιούνται ως θεμέλιο των νεότερων τοίχων, ενώ κάποιοι επιχωματώνονται ή καταστρέφονται προκειμένου να δημιουργηθούν επίπεδες επιφάνειες για τα νέα οικοδομικά έργα.

Σε αντίθεση με τα προχριστιανικά οικοδομικά κατάλοιπα, οι νεότερες κατασκευές διατηρήθηκαν καλύτερα και είναι πιο συμπαγείς, καθώς οικοδομούνται με λίθους και πολλές οπτοπλίνθους, ενώ στους αρμούς τους συχνά παρεμβάλλονται αποτμήματα κεραμίδων και όστρακα χρηστικών αγγείων. Το συνδετικό υλικό είναι πλέον πιο ισχυρό, καθώς περιέχει χώμα, ασβεστοκονίαμα και πηλοκονίαμα. Επιπλέον, οι περισσότεροι τοίχοι φέρουν στις όψεις τους επικάλυψη ασβεστοκονιάματος, ενίοτε επιζωγραφισμένου.

Διαμορφώνονται ορθογώνιοι χώροι, ενώ στη θέση του σώζεται ένα μαρμάρινο κατώφλι εισόδου διαστ. 1,50×0,60 μ. με λαξευμένους τόρμους. Επιπλέον, μία οπή στο μαρμάρινο κατώφλι φέρει ίχνη μολυβδοχόησης και η κοιλότητα για την στρόφιγγα της θύρας έχει πληρωθεί με χαλκό. Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η αποκάλυψη τμήματος δωματίου στη νοτιοδυτική γωνία του ανασκαφέντος χώρου (Τχ25,

Τχ26), στο εσωτερικό του οποίου εντοπίστηκαν κατά χώραν σωροί πεσμένων κεραμίδων, οι οποίες πιθανότατα ήταν αποθηκευμένες μέσα στο δωμάτιο.

Στην ίδια οικοδομική φάση ανήκουν και τμήματα δαπέδων από ασβεστοκονίαμα, τα οποία όμως σώθηκαν πολύ αποσπασματικά λόγω της ισχυρής διάβρωσης.

Στα τέλη του 4ου και στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ. παρατηρούνται νέες οικοδομικές εργασίες στα υφιστάμενα οικιστικά λείψανα, που περιλαμβάνουν επεκτάσεις, επιδιορθώσεις και ισχυροποιήσεις παλαιότερων τοίχων, καθώς και την προσθήκη νέων κατασκευών που σχετίζονται με υδραυλικές και λουτρικές εγκαταστάσεις. Φαίνεται ότι υπάρχει ανάγκη για μεγαλύτερους χώρους και γι' αυτόν το λόγο οι υφιστάμενοι τοίχοι επεκτείνονται σε μήκος και νέοι τοίχοι χτίζονται σε παράλληλη κατεύθυνση με τους παλαιότερους.

Τα νεότερα οικοδομικά κατάλοιπα χαρακτηρίζονται από συμπαγή και ισχυρή κατασκευή, καθώς και από την άφθονη παρουσία σκληρού ασβεστοκονιάματος τόσο στους αρμούς των λίθων όσο και στις εξωτερικές όψεις των τοίχων. Σε δύο περιπτώσεις διαπιστώνεται η χρήση προγενέστερων αρχιτεκτονικών μελών εντοιχισμένων στους τοίχους της τελευταίας οικοδομικής φάσης. Ένα μαρμάρινο ορθογώνιο αρχιτεκτονικό μέλος (ορθοστάτης ή θωράκιο) και τμήμα κυλινδρικού σφονδύλου προφανώς έχουν μεταφερθεί από άλλο χώρο της Κυπαρισσίας και έχουν ενσωματωθεί στα οικοδομικά λείψανα της ύστερης ρωμαϊκής-πρώιμης βυζαντινής φάσης.

Στα τελευταία χρόνια χρήσης του οικιστικού αυτού συγκροτήματος ανήκει μία επιμήκης ορθογώνια κατασκευή (Κατ. 1), ορατών διαστ. 5,20×1 μ., κοίλη στο εσωτερικό της και δομημένη από κεραμίδες και ισχυρό ασβεστοκονίαμα πάνω σε προγενέστερη τοιχοποιία. Πιθανότατα, είχε σχέση με λουτρική ή αποχετευτική εγκατάσταση.

Το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της τρίτης οικοδομικής φάσης δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στις υδραυλικές εγκαταστάσεις διαπιστώνεται από την αποκάλυψη πήλινου αγωγού (ΑΓ1) μήκ. 13 μ., ο οποίος διατρέχει με κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ. το δυτικό τμήμα του ανασκαφέντος χώρου (Εικ. 10).

Στα ευρήματα της ανασκαφής περιλαμβάνονται άφθονα όστρακα αγγείων, χρηστικών, αποθηκευτικών αλλά και πόσης και βρώσης, και από τις τρεις οικοδομικές φάσεις, τμήματα σπασμένων γυάλινων αγγείων, αποτμήματα λύχνων συχνά διακοσμημένων με γραμμικά και φυτικά μοτίβα, τμήματα σκύφων με επίθετη πλαστική διακόσμηση, 53 χάλκινα και αρκετά διαβρωμένα νομίσματα, λιγοστά οστέινα εργαλεία (περόνες) (Εικ. 12) και κομμάτια λίθινων αγγείων, χάλκινα εργαλεία (περόνες, αγκίστρια), υφαντικά βάρη, χάλκινοι και σιδερένιοι ήλοι και οστά ζώων. Από την περιοχή κοντά στον πήλινο κυλινδρικό αγωγό προήλθε ένας πήλινος λουτήρας ωοειδούς σχήματος με έναν αμφορέα του 4ου αι. μ.Χ. στο εσωτερικό του (Εικ. 13).

Εικ. 12. Κυπαρισσία. Μούσγα. Οστέινη περόνη.

Εικ. 13. Κυπαρισσία. Μούσγα. Πήλινος λουτήρας.

Σε μία από τις δοκιμαστικές τομές που έγιναν πριν από την έναρξη των ανασκαφικών εργασιών εκτός του οικοδομήσιμου χώρου του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου με ψηφίδες λευκού και μαύρου χρώματος, το οποίο καταχώσθηκε και αναμένεται η έρευνά του στο άμεσο μέλλον.

Όλα τα παραπάνω πιστοποιούν ότι κατά τη ρωμαϊκή εποχή στην περιοχή κατοικούσαν εύποροι πολίτες, οι οποίοι ασχολούνταν με το εμπόριο. Τα οικοδομικά κατάλοιπα από το εν λόγω οικόπεδο μαρτυρούν την έκταση της πόλης μεταξύ του λόφου με το μεσαιωνικό κάστρο και της ακτογραμμής, ενώ το λιμάνι της Κυπαρισσίας αποτελούσε κομβικό σταθμό για το εμπόριο γεωργικών και άλλων προϊόντων ανάμεσα στο νεοσύστατο μεσσηνιακό κράτος, τα νησιά του Ιονίου και την Ιταλία.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Πραγματοποιήθηκαν καθαρισμοί και αποψιλώσεις στους αρχαιολογικούς χώρους των Ακοβίτικων, του Ανακτόρου του Νέστορος, της Καρποφόρας, της Βοϊδοκοιλιάς, των θολωτών τάφων του Εγκλιανού, της Μάλθης και της Άνθειας, καθώς και της μυκηναϊκής νεκρόπολης των Ελληνικών.

Κατασκευάστηκε λιθόκτιστος τοίχος αντιστήριξης στην ανατολική πλευρά του θολωτού τάφου της Άνθειας, από όπου διέρχεται αγροτικός χωματόδρομος. Η κατασκευή του τοίχου ήταν αναγκαία προκειμένου να εξασφαλιστεί η στατικότητα του μνημείου.

Αρχαία Μεσσήνη

Στο πλαίσιο του έργου «Αποκατάσταση Μνημείων, Διαμόρφωση - Ανάπλαση χώρου Αρχαίας Μεσσήνης - Ιθώμης» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Πολιτισμός», πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού και αναστήλωσης του αρχαίου τείχους, αποστράγγισης στην κρήνη Αρσινόη και ρευματοδότησης του Σταδίου. Παράλληλα, συνεχίστηκε το αναστηλωτικό έργο στην περιοχή του Γυμνάσιου, του Σταδίου, αλλά και στο Μαυσωλείο των Σαιθιδών, πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης, συντήρησης και αποκατάστασης της μορφής του Θεάτρου, εργασίες διαμόρφωσης του ιερού της Αρτέμιδος Λιμνάτιδος στη δυτική πλαγιά του όρους Ιθώμη, ενώ ολοκληρώθηκε η αναστήλωση της Αρκαδικής Πύλης.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ - ΜΕΛΕΤΗ

Ανάκτορο Νέστορος

Οι μελετητές της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών συνέχισαν τη μελέτη της κεραμικής από τις παλιές ανασκαφές του Ανακτόρου του Νέστορος, ενώ συνεχίστηκε η συντήρηση των θραυσμάτων των τοιχογραφιών και η ταξινόμησή τους από τη συντηρήτρια Χ. Μπρεκουλάκη.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΩΝ

Οι πολυάριθμες αυτοψίες και οι επισκέψεις σε πολλές περιοχές της Μεσσηνίας από τους αρχαιολόγους της Εφορείας είχαν ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό νέων αρχαιολογικών θέσεων μεγάλου ενδιαφέροντος.

Πολίχνη

Από το χωριό Πολίχνη, που πολλοί μελετητές το ταυτίζουν με την αρχαία Ανδανία, λόγω της εύρεσης εκεί της περίφημης επιγραφής με τα μυστήρια της Ανδανίας[13], μεταφέρθηκαν στις 27 Οκτωβρίου 2006 δύο τμήματα μαρμάρινων ραβδωτών ημικιόνων, που βρίσκονταν στην αυλή οικίας. Οι δύο ημικίονες (Λ7207, Λ7208) διαστ.: ύψ. 1,09 και διαμ. 0,47-0,50 μ., τοποθετήθηκαν στον αύλειο χώρο του Μπενάκειου Μουσείου, όπου φυλάσσονται.

Αλαγονία

Θέση Σιδεροβάγενο

Στις 5-10-2006, ο Π. Βεργινάδης, κάτοικος Αλαγονίας, παρέδωσε στην Εφορεία μας ένα πολύ φθαρμένο λίθινο τμήμα τραπεζοφόρου (Λ 6727), που κατέληγε σε λεοντοκεφαλή (Εικ. 14).

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, το αρχαίο βρέθηκε στην κορυφή ενός υψώματος στη θέση Σιδεροβάγενο, στα βορειοδυτικά του οικισμού της Αλαγονίας (Εικ. 15).

Ακολούθησε αυτοψία στη θέση, η οποία βρίσκεται στην αριστερή παρειά του δρόμου που οδηγεί από την Καλαμάτα στη Σπάρτη. Το ύψωμα, υψομ. 836 μ. περίπου, δεσπόζει στην περιοχή και βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο μιας κορυφογραμμής με τρία διαδοχικά υψώματα, στα νοτιοανατολικά της μονής Μαρδακίου, αμέσως επάνω από τη χαράδρα του Νέδοντα. Η πρόσβαση στο ύψωμα γίνεται από τη βόρεια πλευρά του, μέσω στενού και δύσβατου μονοπατιού με πυκνή θαμνώδη βλάστηση. Η νότια πλευρά του υψώματος είναι απότομη, με μεγάλη επικίνδυνη κλίση, και απολήγει σε απότομο γκρεμό. Από την κορυφή του υψώματος έχει κανείς ορατότητα προς τον Βόλυμνο, στα ανατολικά, αλλά και προς τη θάλασσα, στα νότια.

Στην κορυφή του υψώματος διαμορφώνεται ένα πλάτωμα, όπου υπάρχει μεγάλος λάκκος (διάμ. 4, βάθ. 1,50 μ. περίπου), στο εσωτερικό του οποίου έχουν απορριφθεί αργοί λίθοι. Ο λάκκος ονομάζεται από τους ντόπιους Σιδεροβάγενο (σιδερένιο βαρέλι). Στο νοτιοδυτικό άκρο του πλατώματος υψώνεται μεταλλικός σταυρός, ύψ. 3 μ. περίπου.

Ολόκληρο το πλάτωμα, καθώς και τα πρανή της κορυφής του υψώματος είναι κατάσπαρτα με κεραμική, ενώ κατά μήκος της νότιας/νοτιοανατολικής πλευράς του εντοπίστηκε τμήμα τοίχου κατασκευασμένου από ημικατεργασμένες λιθοπλίνθους, ο οποίος είναι ορατός σε μήκος 4 μ. περίπου. Άλλος ένας τοίχος παρόμοιας κατασκευής, μήκ. 3 μ. περίπου, εντοπίστηκε κοντά στη νότια απότομη πλευρά του υψώματος (Εικ. 16).

13. Η επιγραφή βρίσκεται σήμερα εντοιχισμένη εκατέρωθεν της εισόδου στο ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στο χωριό Κωνσταντίνοι.

Εικ. 14. Αλαγονία. Θέση Σιδεροβάγενο. Λίθινο τμήμα τραπεζοφόρου με μορφή λιονταριού (Λ 6727).

Εικ. 15. Αλαγονία. Θέση Σιδεροβάγενο. Άποψη του υψώματος.

Εικ. 16. Αλαγονία. Θέση Σιδεροβάγενο. Λείψανα αρχαίου τοίχου στην κορυφή του υψώματος.

Λείψανα τοίχων εντοπίστηκαν και σε άλλα σημεία του πλατώματος, ενώ η συλλεγείσα κεραμική χρονολογείται, κατά μια πρώτη εκτίμηση, στους ύστερους κλασικούς ή πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

Πρόκειται για μια νέα ενδιαφέρουσα θέση, η οποία χρήζει ανασκαφικής έρευνας προκειμένου να αποκαλυφθούν και να ταυτιστούν τα αρχαία ερείπια που εντοπίζονται στην κορυφή του υψώματος, που φαίνεται να κατείχε σημαντική θέση στην αρχαιότητα, αφού ήλεγχε το πέρασμα από τη Μεσσηνία στη Λακωνία και βρισκόταν σε μικρή σχετικά απόσταση από το περίφημο ιερό της Αρτέμιδος Λιμνάτιδος στον Βόλυμνο.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Καστάνια - Σαϊδόνα

Τον Ιούλιο του 2006 πραγματοποιήθηκε από συνεργείο της 26ης ΕΒΑ καθαρισμός του ερειπωμένου ναού των Ταξιαρχών που βρίσκεται επί του δρόμου που οδηγεί από τον οικισμό της Καστάνιας στον οικισμό της Σαϊδόνας, στη Μεσσηνιακή Μάνη. Κατά τις εργασίες διαπιστώθηκε ότι είχαν αφαιρεθεί από το νότιο τοίχο του ναού ένα ιωνικό κιονόκρανο και ένα θραύσμα γλυπτού, που είχαν εντοπιστεί και σημειωθεί από τον Ν. Δρανδάκη στη σχετική δημοσίευση του μνημείου[14].

ΣΩΚΡΑΤΗΣ Σ. ΚΟΥΡΣΟΥΜΗΣ

Προάστιο

Τον Ιούλιο του 2006 πραγματοποιήθηκε από κοινού με την 26η ΕΒΑ αυτοψία στο νεότερο Καθολικό της μονής Αγίων Θεοδώρων, στο Προάστιο της Μεσσηνιακής Μάνης. Εντοπίστηκε εκ νέου η επιτύμβια στήλη που έχει εντοιχιστεί στο δάπεδο του ναού και σημειώνεται από τον Ν. Δρανδάκη κατά την έρευνά του στην περιοχή[15] (Εικ. 17).

Πρόκειται για στήλη διαστ. 0,71×0,39 μ., από ερυθρωπό ταινάριο λίθο, θραυσμένη στο άνω τμήμα της. Εμφανίζει ελαφρά μείωση προς τα πάνω και φέρει συμφυή αετωματική επίστεψη με τρία ακρωτήρια, εκ των οποίων τα δύο πλαϊνά είναι ανθεμωτά και το κορυφαίο δισκοειδές. Το αβαθές τύμπανο του αετώματος κοσμείται με τετράφυλλο άνθος. Η ορατή κύρια όψη της διαθέτει έξεργο πλαίσιο, εντός του οποίου παριστάνονται, σε πρόστυπο ανάγλυφο, μία στλεγ-

14. Ν.Β. Δρανδάκης, Έρευναι εις την Μεσσηνιακήν Μάνην, *ΠΑΕ* 1977Α, σ. 232, πίν. 164. Ευχαριστώ το συνάδελφο της 26ης ΕΒΑ, Μ. Κάππα, για την υπόδειξη.

15. Ο εντοπισμός της στήλης έγινε με τη βοήθεια του συναδέλφου της 26ης ΕΒΑ, Μ. Κάππα. Για την πρώτη δημοσίευση, βλ. Ν.Β. Δρανδάκης, Έρευναι εις την Μεσσηνιακήν Μάνην, *ΠΑΕ* 1976Α, σ. 224, πίν. 158γ.

Εικ. 17. Προάστιο. Εντοιχισμένη επιτύμβια στήλη.

γίδα και ένας αρύβαλλος αναρτημένος σε μήρινθο. Το πάνω μέρος του πλαισίου καταλαμβάνει εγχάρακτη επιγραφή που μπορεί να αποκατασταθεί ως εξής[16]:

Κλέων
χαῖρε

Η προέλευση της στήλης θα πρέπει να αναζητηθεί στη γειτονική, ελευθερολακωνική Καρδαμύλη[17]. Το όνομα Κλέων απαντάται κατά τους ελληνιστικούς χρόνους στη Θουρία, την Κορώνη, τη Μεσσήνη αλλά και τη Σπάρτη[18]. Η προσφώνηση *χαῖρε* που το συνοδεύει, απαντάται συχνότατα σε επιτάφια επιγράμματα της περιοχής έως και τους αυτοκρατορικούς χρόνους[19]. Τόσο η μορφή των γραμμάτων της επιγραφής όσο και ο τύπος της στήλης[20] συνηγορούν σε μια χρονολόγησή της περί το 2ο-1ο αι. π.Χ. Το θέμα της στλεγγίδας και του αρυβάλλου μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο νεκρός, κατά τη διάρκεια της ζωής του, διακρίθηκε ως αθλητής[21]. Η στήλη δεν αποτοιχίστηκε.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ Σ. ΚΟΥΡΣΟΥΜΗΣ - † ΧΡΥΣΗ ΣΓΟΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Σε συνεργασία με την Τοπογραφική Υπηρεσία της Νομαρχίας Μεσσηνίας, έγιναν τοπογραφήσεις και οριοθετήσεις των εξής περιοχών: του ιερού του Πανός στο Δ.Δ. Νέδα του Δήμου Είρας, του μυκηναϊκού θολωτού τάφου στην Πλατανόβρυση Πυλίας του Δήμου Χιλιοχωρίων, του Ιερού του Απόλλωνος Κορύθου στο Δ.Δ. Λογγά του Δήμου Αίπειας και της ακρόπολης της Καρδαμύλης, προκειμένου να προχωρήσει η διαδικασία της κήρυξης των παραπάνω χώρων ως αρχαιολογικών για την αποτελεσματικότερη προστασία τους.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

PYLOS
THE REGIONAL ARCHAEOLOGICAL PROJECT (PRAP) - PALACE OF NESTOR

Study of finds from Blegen's excavations at the Palace of Nestor and from the Pylos Regional Archaeological Project again proceeded on several fronts in 2006.

Sh. Stocker and J. Davis completed study of Middle Helladic finds from two soundings conducted on the property of Y. Petropoulos in 1939. Headway was also made in examining Post-Bronze Age remains found in Blegen's excavations. The Englianos Ridge, including the site of the

16. Η επιγραφή έχει δημοσιευθεί στο *SEG* XXVIII, σ. 405 ως εξής: *Κλ[- - -] χαῖρε.* Αναφορά υπάρχει και στο P.M. Fraser - E. Matthews (επιμ.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, τ. IIIA, Oxford 1997, σ. 250 (στο εξής *LGPN*), με χρονολόγηση του αναφερόμενου ονόματος στο 2ο-1ο αι. π.Χ.

17. Για την ελληνιστική-ρωμαϊκή Καρδαμύλη, βλ. G. Shipley, "The Other Lakedaimonians": The Dependant Perioikic Poleis of Laconia and Messenia, στο M.S. Hansen (επιμ.), *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community, Symposium, 29-31 August 1996*, Copenhagen 1997, σ. 242 (34), όπου και ενδεικτική βιβλιογραφία.

18. *LGPN* IIIA, σ. 250-251.

19. Ενδεικτικά, βλ. Ε.Π. Ζαββού, Επιγραφές από τη Λακωνία, *HOROS* 13 (1999), σ. 69, πίν. 13.1 και Α.Α. Θέμος, Επιγραφές από τη Σπάρτη, *HOROS* 13 (1999), σ. 61, πίν. 9.4.

20. Ο τύπος, ο οποίος έχει πιθανότατα ρίζες στην Αττική, υπήρξε δημοφιλής στην Πελοπόννησο από τον 4ο αι. π.Χ. έως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους (J.A. Papapostolou - A. Rizakis, *Achaean Grave Stelai*, Athens 1993, σ. 15).

21. Για έναν άλλο, ελληνιστικό τάφο αθλητή, στη θέση Τσοπάνη Ράχη της Πύλου, βλ. Γ. Παπαθανασόπουλος, *ΑΔ* 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 98-99, Πίν. 103β και 104α-γ και ο ίδιος, Ελληνιστικά γυάλινα αγγεία του Μουσείου Πύλου, *ΑΔ* 21 (1966): Μελέται, σ. 184-187, Σχέδ. 1, Πίν. 68-69.

Fig. 18. Pylos. Wall-painting depicting an archer from the Palace of Nestor.

palace, was the locus of activity in several periods after the Bronze Age.

Additional study of fragments first identified in 2004 as part of a "Naval Scene" has allowed significant parts of three ships to be restored. It has now been determined that this composition was originally located on the wall to the right of the doorway between Hall 64 and Lobby 66.

Preparation by J. Murphy and L. Schepartz of a comprehensive published report on human skeletal remains and their contexts continues to progress. The results of recently completed Stable Isotope analyses of samples of human bone from graves show that males from higher status burials at Pylos consumed greater amounts of meat. P. Halstead and V. Isaakidou's examination of faunal remains is nearing completion. D. Ruscillo studied all shell this year; the majority consists of *murex* that seems to have been crushed for the production of pigment.

Several new publications resulting from research supported by PRAP have been submitted for publication. These include a report on Middle Helladic finds from the Petropoulos trenches (in *Mesohelladica*); a full report on the previously unpublished "Archer Fragment" (Fig. 18); and a report on human skeletal biology at Pylos in a forthcoming volume to be issued under the auspices of ASCSA.

JACK L. DAVIS

Fig. 19. Thouria. Area dell'edificio con colonne.

SCUOLA ARCEOLOGICA ITALIANA DI ATENE

ANTICA THOURIA (MESSENIA)

La missione della Scuola Archeologica Italiana di Atene, diretta dal prof. E. Greco, e quella della XXXVIII Eforia, diretta dalla dott.ssa X. Arapogianni, hanno condotto, nell'ambito del programma di *synergasia*, una campagna di ricognizione sistematica di superficie finalizzata a chiarire modi, tempi e forme dell'occupazione antropica nel sito dell'antica Thouria (Fig. 19, 20). La ricognizione di superficie ha previsto l'applicazione di un modello di prospezione definito "urban survey", cioè un'analisi condotta all'interno dei limiti di un centro urbano. È stata esaminata un'ampia porzione della città; l'indagine ha fornito, insieme ai risultati delle indagini geofisiche e delle analisi delle testimonianze strutturali *in situ*, elementi di conoscenza significativi per predisporre un programma di analisi stratigrafica. L'area indagata è stata inserita in una griglia topografica a partire da punti fiduciali noti ancorati alla rete nazionale ellenica EGSA87. Il processo di geolocalizzazione è stato effettuato con l'utilizzo di un sistema di posizionamento satellitare GPS-GLONASS doppio canale (L1-L2) ed è stata costituita, con l'ausilio di un *software* GIS, una singola base informativa spaziale con un unico sistema cartografico di proiezione, valida per accogliere dati di differente natura

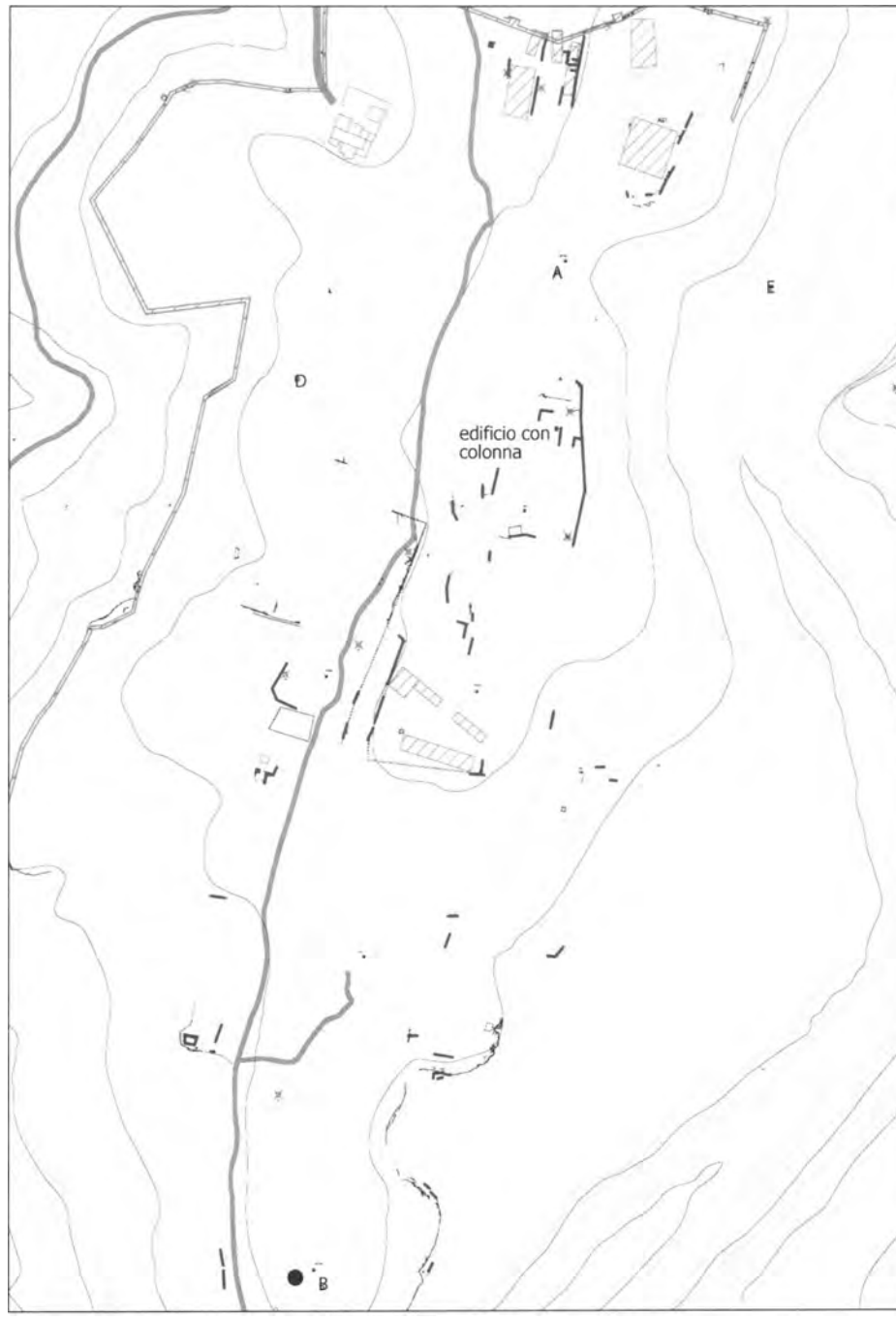

Fig. 20. Thouria. Pianta generale.

temporale e tipologica: rilievi topografici ed architettonici, localizzazione e descrizione dei rinvenimenti mobili, distribuzione diacronica delle testimonianze, etc.

26η Εφορεια
Βυζαντινων Αρχαιοτητων

Η 26η ΕΒΑ λειτούργησε έως τον Ιούνιο του 2006 υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας έως τη μετάθεσή της και την ανάληψη της διεύθυνσης της 23ης ΕΒΑ στη Χαλκίδα. Το επιστημονικό προσωπικό ενισχύθηκε από δύο μόνιμους αρχαιολόγους, τους Μ. Κάππα και Ν. Δηλέ, μετά την επιτυχή συμμετοχή τους στο διαγωνισμό του 2004 για πρόσληψη νέων αρχαιολόγων στο ΥΠΠΟ. Το υπόλοιπο επιστημονικό προσωπικό αποτελείται από τη μόνιμη αρχαιολόγο Β. Αλμπάνη και τους συμβασιούχους αρχαιολόγους Σ. Γερμανίδου, Ε. Κατερίνη και Ι. Αγγελοπούλου, τους μόνιμους αρχιτέκτονες-πολιτικούς μηχανικούς Κ. Ηλιόπουλο, Χ. Πιερροπούλου και Δ. Πίκουλα και το συμβασιούχο αρχιτέκτονα Ε. Μπιτσάνη. Η Εφορεία εξακολούθησε να βρίσκεται σε συνεχή και άμεση συνεργασία με την Επιστημονική Επιτροπή Κάστρων Πυλίας του ΤΔΠΕΑΕ, καθώς το αντικείμενό της αποτελούν τα τέσσερα μεγάλα κάστρα της Μεσσηνίας (Παλιό Ναβαρίνο, Νιόκαστρο, Μεθώνη, Κορώνη), όπου το έργο επιτελείται από το προσωπικό των δύο φορέων από κοινού. Στον τομέα της αποκατάστασης-αναστήλωσης των μνημείων εργάστηκαν τα ειδικευμένα συνεργεία της Εφορείας με επικεφαλής τους αρχιτεχνίτες Δ. Διακουμέα και Τ. Βαχαβιόλο.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΕΡΟΥΣΗ

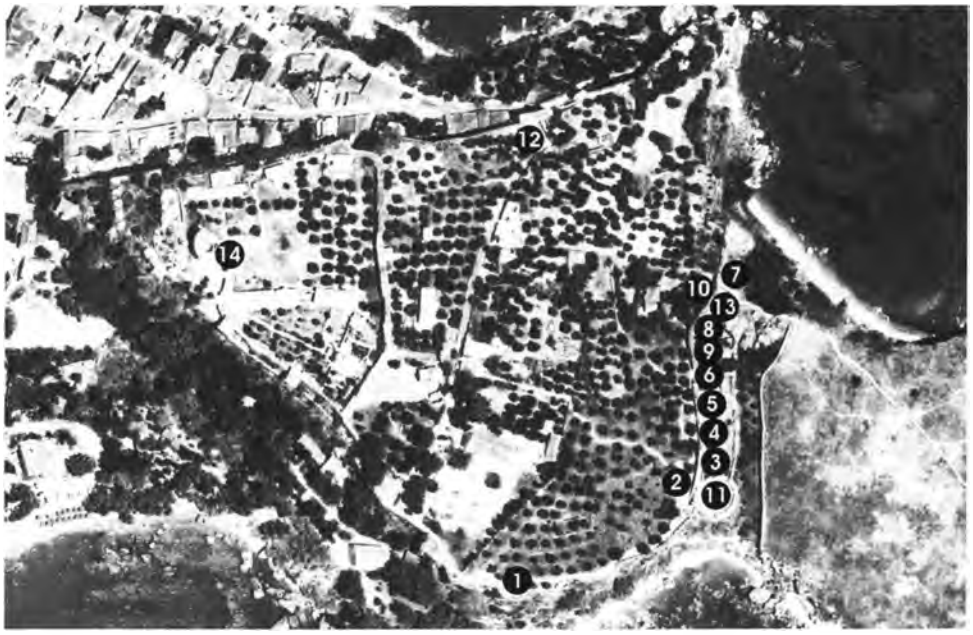
Με την ΥΠΠΟ/ΔΙΟΙΚ/Α4/ΠΜΥ/47990/1-6-2006 Απόφαση Γ.Γ., η υπογράφουσα ορίστηκε αναπληρώτρια προϊσταμένη της απουσιάζουσας διευθύντριας Ευ. Χαλκιά. Το μόνιμο επιστημονικό προσωπικό της 26ης ΕΒΑ αποτελούσαν οι αρχαιολόγοι Ευ. Μηλίτση και Μ. Κάππας, η αρχιτέκτων Χ. Πιερροπούλου, οι πολιτικοί μηχανικοί Κ. Ηλιόπουλος (τεχνικός υπεύθυνος της Εφορείας) και Δ. Πίκουλα, καθώς και οι συντηρητές Μ. Βασιλειάδη, Στ. Δουβόγιαννη και Θ. Κατάκος. Μετά από πολλά χρόνια που υπηρετούσαν ως συμβασιούχοι, η αρχαιολόγος Σ. Γερμανίδου, οι συντηρητές Ου. Θεοδωροπούλου και Γ. Τσαΐρης και οι εργατοτεχνίτες Δ. Αγγελόπουλος, Κ. Γιαννακόπουλος και Ν. Σόφτης έγιναν αορίστου χρόνου. Η Εφορεία στελεχώθηκε και με τους συμβασιούχους Έ. Κατερίνη, αρχαιολόγο, Κ. Μελιγαλιώτη, πολιτικό μηχανικό, και Θ. Αντωνοπούλου και Π. Πανταζόπουλο, συντηρητές.

Η δραστηριότητα της Εφορείας επικεντρώθηκε κυρίως στην οργάνωση της μόνιμης έκθεσης των βυζαντινών αρχαιοτήτων και στη σύνταξη των μουσειολογικών-μουσειογραφικών δελτίων του υπό ίδρυση Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας σε συνεργασία με τη ΔΜΕΕΠ και τη ΛΗ΄ ΕΠΚΑ. Ξεκίνησε μια εντατική προσπάθεια αναζήτησης βυζαντινών αρχαιοτήτων, προερχόμενων από τη Μεσσηνία, σε αποθήκες άλλων Εφορειών, όπως των ΛΗ΄ ΕΠΚΑ Μεσσηνίας, Ζ΄ ΕΠΚΑ Αρχαίας Ολυμπίας, ΛΖ΄ ΕΠΚΑ Κορίνθου, 25ης ΕΒΑ Κορίνθου, σε αποθήκες μουσείων της Αθήνας, όπως το Βυζαντινό και Χριστιανικό, το Νομισματικό, το Επιγραφικό κ.ά. Σε αρκετές περιπτώσεις, όπως με τα ευρήματα από την ανασκαφή του Δ. Πάλλα στην παλαιοχριστιανική βασιλική της Αγίας Κυριακής Φιλιατρών ή τα μετάλλινα ευρήματα από την ανασκαφή του στον Άγιο Ονούφριο Μεθώνης, η προσπάθεια απέβη άκαρπη, στις περισσότερες όμως περιπτώσεις η συνεργασία με τις άλλες Εφορείες έφερε αποτελέσματα. Παράλληλα, άρχισε η συστηματική περισυλλογή καταγεγραμμένων κινητών αρχαίων από εγκαταλελειμμένους ναούς και ο εντοπισμός νέων. Στην περίπτωση των γλυπτών που βρέθηκαν στο προαύλιο της μονής Τιμίου Προδρόμου εντός του Κάστρου Κορώνης, χρειάστηκε η συνδρομή του Αστυνομικού Τμήματος Κορώνης προκειμένου να παραληφθούν από την Εφορεία. Θετική υπήρξε η ανταπόκριση του μητροπολίτη Μεσσηνίας Χρυσοστόμου Θέμελη στο αίτημα για παραχώρηση επί δανεισμώ της σπάνιας, λίθινης σφραγίδας ευχαριστιακών άρτων του 6ου αιώνα, η οποία είχε ανακαλυφθεί στη θέση Κρεμμύδια και περιλαμβανόταν στη Συλλογή Κειμηλίων της Ι.Μ. Μεσσηνίας[1] (βλ. παρακάτω, Εικ. 2).

Η 26η ΕΒΑ ήταν μεταξύ των Εφορειών που επελέγησαν από τη Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων προκειμένου να υλοποιηθεί το υποέργο «Ψηφιοποίηση των συλλογών των κινητών μνημείων του ΥΠΠΟ», στο πλαίσιο του οποίου προβλεπόταν η εγκατάσταση του λογισμικού ΠΟΛΕΜΩΝ, καθώς και του απαραίτητου ηλεκτρονικού εξοπλισμού.

Υποβλήθηκε πρόταση ένταξης στο Ε.Π. «Πολιτισμός» στο μέτρο 3.3 «Μελέτες ωρίμανσης και προετοιμασίας» με τίτλο «Μελέτες αποκατάστασης και συντήρησης μνημείων Ν. Μεσσηνίας» με συνημμένο τεχνικό δελτίο έργου

1. Θ. Προβατάκης, *Ανέκδοτα βυζαντινά και μεταβυζαντινά κειμήλια της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 23-29.

Εικ. 1. Κάστρο Κορώνης. Γενική άποψη των θέσεων επέμβασης.

και φυσικό αντικείμενο την εκπόνηση των παρακάτω μελετών, με στόχο την κατά προτεραιότητα υλοποίησή τους στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ:

α) Μελέτη αποκατάστασης του ναού Αγίου Νικολάου Μεσορούγας Αλαγονίας.

β) Μελέτη αποκατάστασης του ναού Αγίας Σοφίας Λαγκάδας.

γ) Μελέτη αποκατάστασης του Καποδιστριακού Σχολείου Μεθώνης.

δ) Μελέτη συντήρησης τοιχογραφιών του ναού Ζωοδόχου Πηγής Σαμαρίνας.

ε) Μελέτη συντήρησης τοιχογραφιών του ναού Αγίου Νικολάου στο Καμπινάρι της Πλάτσας.

Με αφορμή την αξιολόγηση εκ μέρους της ΔΑΒΜΜ της μελέτης αποκατάστασης του ναού Ανάληψης Φιλιατρών ως «πολύ καλής» υπεβλήθη, απευθείας, υποψηφιότητα για τα βραβεία Europa Nostra, στην κατηγορία 2: Μελέτες. Η υποβολή της υποψηφιότητας θα ήταν αδύνατη χωρίς τη συμπαράσταση της Νομαρχίας Μεσσηνίας, η οποία ανέλαβε τη δαπάνη της μετάφρασης του φακέλου υποψηφιότητας στα αγγλικά.

ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΛΑΜΠΑΝΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΔΕΙΞΗ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΩΝ ΚΑΣΤΡΩΝ ΠΥΛΙΑΣ

Κάστρο Κορώνης

Το Κάστρο της Κορώνης, έκτασης 40.000 τ.μ., χτισμένο πάνω σε χαμηλή χερσόνησο, βρέχεται από Β. και Ν. από τη θάλασσα, ενώ στα δυτικά επικοινωνεί με την ενδοχώρα. Η ιστορία του κάστρου αποτυπώνεται στα τείχη του ξεκινώντας από τους βυζαντινούς χρόνους και συνεχίζοντας με την κατάκτηση από τους Ενετούς (1206-1500 και 1685-1715) και τους Τούρκους (1500-1686 και 1715-1821). Για σύντομο χρονικό διάστημα περνάει στα χέρια των Γενοβέζων υπό τον Andrea Doria (1532-1534), ενώ το 1770 πολιορκείται ανεπιτυχώς από τους Ρώσους αδελφούς Ορλώφ. Το 1828, το κάστρο παραδόθηκε στο γαλλικό εκστρατευτικό σώμα του στρατηγού Maison και στη συνέχεια περνά σε ελληνικά χέρια.

Η συνολική οικοδομική μορφή του κάστρου ανάγεται στην Α΄ Ενετοκρατία (13ος-15ος αι.), εποχή κατά την οποία αποτελείται από δύο περιβόλους, ανατολικό και δυτικό, μορφή που διατηρεί έως και σήμερα. Οι δύο αυτοί περίβολοι προστατεύονται περιμετρικά με στρογγυλούς προμαχώνες και τετράγωνους πύργους και χωρίζονται μεταξύ τους από ένα ενδιάμεσο τείχος.

Οι επεμβάσεις της ενετικής περιόδου αφορούν στην προσθήκη ενός μεγάλου περιβόλου στα ανατολικά, νέων πύργων, τειχών αλλά και προμαχώνων. Ανατολικά και έξω από τα τείχη του κάστρου, απλώνεται ένα οροπέδιο που καταλήγει σε γλωσσίδα γης (σημ. χερσόνησος Λειβάδι ή Λειβαδιά). Η πλευρά αυτή του κάστρου ενισχύεται, στην Α΄ Τουρκοκρατία (1500-1685), με τάφρο και δύο στρογγυλούς προμαχώνες (III-IV), από τους οποίους σήμερα σώζεται μόνον ο νότιος (IV). Ο βόρειος (III) χρησιμοποιείται ως πυριτιδαποθήκη και ανατινάζεται το 1944 από τους Γερμανούς.

Η Επιστημονική Επιτροπή Κάστρων Πυλίας, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς της για τη στερέωση, αναστήλωση

και ανάδειξη του Κάστρου Κορώνης μέσω του εντεταγμένου στο ΤΔΠΕΑΕ ευρύτερου έργου της, έχει ξεκινήσει μια προσπάθεια, με τη στενή πάντοτε συνεργασία της 26ης ΕΒΑ για την προστασία των επικίνδυνων τμημάτων του κάστρου, πραγματοποιώντας σειρά επεμβάσεων για την επίτευξη του στόχου αυτού. Σκοπός των επεμβάσεων είναι αφ'ενός να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά οι φθορές και τα υπό κατάρρευση τμήματα του μνημείου και αφ'ετέρου να καταστεί το κάστρο ένας ασφαλής, επισκέψιμος και λειτουργικός χώρος, είτε με την κατά τμήματα αναστήλωση, όπως οι στερεωτικές επεμβάσεις στο τείχος μεταξύ των προμαχώνων ΙΙΙ και IV, είτε με ευρύτερες δράσεις, όπως η δημιουργία και η ανάδειξη διαδρομών περιήγησης.

Το 2006 οι εγκεκριμένες Μελέτες που εκπονήθηκαν από το επιστημονικό προσωπικό της Επιτροπής: α) «Εκτέλεσης επειγουσών εργασιών στερέωσης (Α΄ Φάση) επικίνδυνων τμημάτων του Κάστρου Κορώνης, Ν. Μεσσηνίας» (ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/56885/2181/23-12-2002), β) «Εκτέλεσης εργασιών στερέωσης (Β΄ Φάση) επικίνδυνων τμημάτων του Κάστρου Κορώνης Ν. Μεσσηνίας» (ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/94758/3241/04-01-2005), γ) «Εκτέλεσης επειγουσών εργασιών αποκατάστασης της Πύλης Β΄ στο Κάστρο της Κορώνης Ν. Μεσσηνίας» (ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/63725/2098/15-11-2004), εντάχθηκαν στο Γ΄ ΚΠΣ ως συνολικό έργο με τίτλο: «Στερέωση και Αποκατάσταση Τμημάτων του Κάστρου Κορώνης» και προϋπολογισμό 600.000 ευρώ. Η υλοποίησή του πραγματοποιείται δι' αυτεπιστασίας από το προσωπικό της Επιτροπής Πυλίας. Οι θέσεις των προβλεπόμενων παρεμβάσεων καταγράφονται με αρίθμηση σε αεροφωτογραφία του κάστρου (Εικ. 1).

Τον Ιούνιο του 2006 ξεκίνησαν οι εργασίες υλοποίησης του Έργου, αφού προηγήθηκε η οργάνωση εργοταξίου εντός του κάστρου για την κάλυψη των εκτεταμένων αναγκών του έργου.

Κατά το 2006 αναλυτικά, πραγματοποιήθηκαν οι παρακάτω προγραμματισμένες εργασίες που εντάσσονται στο φυσικό αντικείμενο του έργου και αφορούν κυρίως την προετοιμασία και την οργάνωση του εργοταξίου: 1. Εγκατάσταση εργοταξιακού οικίσκου-αποθήκης, προμήθεια-οργάνωση εξοπλισμού εργοταξίου. 2. Συνεχείς καθαρισμοί βλάστησης με παράλληλες διευθετήσεις διαδρομών εργασίας-τροφοδοσίας υλικών και επισκεπτών. 3. Εφαρμογή των απαραίτητων υποστυλώσεων για την άρση της επικινδυνότητας σε πιθανές ευρύτερες καταρρεύσεις ή πτώσεις λίθων-λιθοσωμάτων. Στόχος των μέτρων είναι η εξασφάλιση του προσωπικού και των επισκεπτών του χώρου. 4. Εγκατάσταση των αναγκαίων ικριωμάτων για την προσέγγιση καθ' ύψος σε περιοχές προγραμματισμένων εργασιών.

Βασικός στόχος της οργάνωσης του έργου και του εργοταξίου ήταν η κατανομή του εργατοτεχνικού προσωπικού σε τέσσερα συνεργεία. Η δυσβατότητα του κάστρου, καθώς και η εξεύρεση υλικού κατάλληλου για τις ανάγκες των αποκαταστάσεων συνιστούν σημαντικές ιδιαιτερότητες του έργου που κατά την υλοποίησή του θα πρέπει να αντιμετωπιστούν.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΙΑΣ - ΕΥΤΥΧΙΟΣ ΜΠΙΤΣΑΝΗΣ - ΙΩΑΝΝΑ ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ

Κάστρο Μεθώνης

Ξεκίνησαν οι στερεωτικές εργασίες (συμπληρώσεις-αντικαταστάσεις δόμων, αρμολογήματα κτλ.) σε τμήματα των τειχών του κάστρου που παρουσιάζουν σημαντικά προβλήματα ετοιμορροπίας και χρήζουν άμεσης επέμβασης σε εφαρμογή της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/ 20835/1042/25-06-03 Απόφασης. Τα τμήματα αυτά εντοπίζονται στο αντέρεισμα της τάφρου, στις καμάρες του ανατολικού προτειχίσματος του κάστρου, σε τρεις πύλες, σε τέσσερις συνολικά πύργους, σε τμήματα του ανατολικού και του νότιου τείχους, καθώς και στην πυριτιδαποθήκη του βόρειου περιβόλου (επίμηκες κτίριο που χρονολογείται κατά την περίοδο της Β΄ Τουρκοκρατίας και σήμερα χρησιμοποιείται από την Υπηρεσία ως αποθήκη αρχαίων και εργαλείων). Συγκεκριμένα:

Στερεωτικές εργασίες έγιναν σε δυτικό τμήμα του αντερείσματος της τάφρου, όπου υπήρχε μεγάλου μεγέθους σπηλαίωση, μετά την τοποθέτηση ικριωμάτων.

Επίσης, αποκαταστάθηκε μεγάλο τμήμα πύργου του ενδιάμεσου τείχους του κάστρου, και συγκεκριμένα ολόκληρη η δυτική εξωτερική γωνία του, καθώς με την αποκόλληση των γωνιαίων πωρόλιθων κατέπεσαν αρκετοί λίθοι και από τον πυρήνα της τοιχοποιίας με αποτέλεσμα τη δημιουργία σπηλαίωσης. Πρόκειται για τον πύργο που βρίσκεται ανατολικά της πύλης εισόδου (Porta di Castel da Terra) στον εσωτερικό περίβολο του κάστρου, ο οποίος την περίοδο της τουρκοκρατίας είχε μετατραπεί σε κατοικία του Ιμπραήμ (1825-1828) και μετέπειτα του Γάλλου στρατηγού Maison (1828-1830).

Εργασίες αποκατάστασης έγιναν και στη δυτική παρειά του πύργου της πύλης του εξωτερικού περιβόλου, καθώς είχε καταρρεύσει τμήμα του μετώπου κοντά στη στάθμη του σημερινού εδάφους.

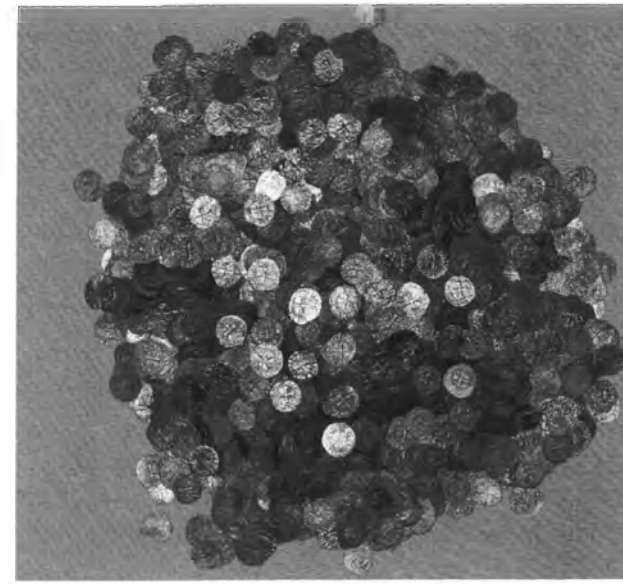
Στερεωτικές εργασίες έγιναν και σε διάφορα τμήματα της πύλης του εσωτερικού περιβόλου, ενώ αντικαταστάθηκε και η υποστύλωση του εσωτερικού τόξου της.

Τέλος, κατασκευάστηκε και τοποθετήθηκε μία ξύλινη κατασκευή με πλέγμα στην κατεστραμμένη οροφή της μεγάλης υπόγειας δεξαμενής που βρίσκεται στο νότιο περίβολο του κάστρου, για την ασφάλεια του αρχαιολογικού χώρου και των επισκεπτών του μνημείου, κατασκευάστηκαν και τοποθετήθηκαν νέες ξύλινες κατασκευές στις άνω απολήξεις όλων των φρεάτων και δεξαμενών του κάστρου και, επιπλέον, τοποθετήθηκαν νέα μεταλλικά κιγκλιδώματα ασφαλείας σε δύο πύλες του κάστρου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΙΑΣ - ΙΩΑΝΝΑ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ

Εικ. 2. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας. Λίθινη σφραγίδα ευχαριστιακών άρτων του 6ου αιώνα από τα Κρεμμύδια.

Εικ. 3. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας. Θησαυρός ενετικών νομισμάτων από τη θέση Λυκόρεμα Στέρνας.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Καλαμάτα

Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας

Με την υπ' αριθ. πρωτ. ΥΔΕΠΠ/Β/Φ380/773/10-4-2006 Απόφαση εντάχθηκε στο Ε.Π. «Πολιτισμός» η πράξη «Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας», φυσικό αντικείμενο της οποίας ήταν η οργάνωση της μόνιμης έκθεσης προϊστορικών, κλασικών και βυζαντινών αρχαιοτήτων στο Μουσείο της παλαιάς Δημοτικής Αγοράς Καλαμάτας και φορέα υλοποίησης του υποέργου 1 τη ΛΗ΄ ΕΠΚΑ και του υποέργου 2 την 26η ΕΒΑ. Άμεσης προτεραιότητας δράση για τη συγκρότηση της βυζαντινής συλλογής υπήρξε η μεταφορά αρχαίων στην Καλαμάτα είτε από αποθήκες της Εφορείας σε άλλες περιοχές του νομού (Κορώνη, Πύλο, Μεθώνη, Μάνη) είτε από αποθήκες άλλων Εφορειών είτε ακόμη από άλλες πηγές, όπως προαναφέρθηκε (Εικ. 2). Από το Μπενάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Καλαμάτας παρελήφθησαν 29 γλυπτά, πολλά εκ των οποίων αποτελούν πλέον εκθέματα του νέου Μουσείου. Επίσης, παρελήφθη πήλινη σφραγίδα άρτου από τους Κωνσταντίνους με εγχάρακτη παράσταση σταυρού και καρδιόσχημο παραπληρωματικό κόσμημα, καθώς και τμήμα λίθινης ενεπίγραφης πλάκας, που προέρχεται από την Κορώνη, ανάγεται στο 13ο-14ο αιώνα και στην οποία ο A. Bon αναγνώρισε το όνομα της ενετικής οικογένειας De Garçon[2].

Μετά από επίσκεψη αρχαιολόγου της 26ης ΕΒΑ στις αποθήκες της Ζ΄ ΕΠΚΑ στην Ολυμπία και με τη συνεργασία των αρχαιολόγων της αρμόδιας Εφορείας, εντοπίστηκαν πολλά αντικείμενα, τα οποία προέρχονταν από περισυλλογές ή ανασκαφές στο νομό Μεσσηνίας. Τα αρχαία που μεταφέρθηκαν στην Καλαμάτα, ώστε τα περισσότερα εξ αυτών να συμπεριληφθούν στη μουσειολογική πρόταση του Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας, ήταν: α) Ιγδίο από την Κυπαρισσία, β) Τρία τμήματα περιθυρώματος με επιπεδόγλυφο ελικοειδή βλαστό, γ) Δύο τμήματα επιστυλίου τέμπλου με σηρικούς τροχούς και κομβίο, δ) Πεσσόκρανο με αετούς, ε) Πεσσίσκος με όμοιο πεσσόκρανο, στ) 152 νομίσματα από τη θέση Ξηριάς Πυλίας, ζ) 37 νομίσματα από τις θέσεις Μούσγα και Φάρος Κυπαρισσίας, η) Δύο χρυσά νομίσματα από Βλαχόπουλο Πυλίας, θ) Οκτώ νομίσματα από Χώρα Τριφυλίας, ι) 91 νομίσματα «Θησαυρός Σφακτηρίας», ια) 19 νομίσματα (συλλογή Περδικέα), ιβ) 2.475 νομίσματα, εκ των οποίων 2.344 από τη θέση Λυκόρεμα Στέρνας (Εικ. 3).

Ο ανασκαφέας της Αρχαίας Μεσσήνης, καθηγητής Π. Θέμελης, ευγενώς παραχώρησε 15 πρωτοβυζαντινά αντικείμενα, φυλασσόμενα στις αποθήκες του Μουσείου Μαυρομματίου, προκειμένου να εμπλουτιστεί η συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας. Η ομάδα των αρχαίων αποτελείται από πέντε χάλκινα αντικείμενα (δύο πόρπες, ένα δαχτυλίδι, ένα σταυρό, ένα κουτάλι Θείας Κοινωνίας), οκτώ πήλινα (ένα λύχνο, τέσσερις οινοχόες, δύο προχοΐσκες, μία σφραγίδα) και δύο μαρμάρινα (μία επιτύμβια πλάκα, έναν κοσμήτη). Αρκετά από τα αντικείμενα είναι δημοσιευμένα[3] (Εικ. 4).

Από το ναό του Αγίου Προκοπίου Καστάνιας, όπου φυλάσσονταν πρόχειρα, παρελήφθησαν εννέα βυζαντινά γλυ-

2. A. Bon, Pierres inscrites ou armoriées de la Morée franque, *ΔΧΑΕ* Δ΄ (1964-1965), σ. 101.

3. Π. Θέμελης - Β. Κόντη (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία. Αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, Αθήνα 2002.

Εικ. 4. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας. Κουτάλι Θείας Κοινωνίας από την Αρχαία Μεσσήνη.

Εικ. 5. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας. Θωράκιο από τη Δροσιά Πεταλιδίου. 7ος αιώνας.

πτά, εκ των οποίων δύο επιθήματα, ένα τεκτονικό κιονόκρανο, ένα επιστύλιο και ένας οκτάπλευρος κίονας τέμπλου, και συμπεριελήφθησαν στη μουσειολογική πρόταση.

Με δεδομένο ότι είχε επιλεγεί η τοπογραφική προσέγγιση του αρχαιολογικού υλικού για την οργάνωση της έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας, οι προσπάθειες εστιάστηκαν στον εντοπισμό νέων, άγνωστων θέσεων. Τέτοια περίπτωση υπήρξαν τα ερείπια τρίκλιτης βασιλικής στη θέση Παλαιά Λουτρά της κοινότητας Δροσιάς Πεταλιδίου, τα οποία είχαν καλυφθεί κατά το παρελθόν με αδρανή υλικά[4]. Το προερχόμενο από τη βασιλική παλαιοχριστιανικό θωράκιο, που βρισκόταν σε β΄ χρήση στο κατώφλι της εισόδου του ενοριακού ναού της Αγίας Τριάδος, αποκολλήθηκε κατόπιν συνεννοήσεων με τον ιερέα της Δροσιάς και συμπεριελήφθη στα προς έκθεση αντικείμενα (Εικ. 5).

Στο μεταβυζαντινό ναό των Αγίων Πέτρου και Παύλου στην κορυφή του όρους Άγιος Νίκων του ομώνυμου χωριού είχε εντοπιστεί σε παλαιότερη αυτοψία μαρμάρινο φράγμα παραθύρου. Κατόπιν συνεννοήσεων με τη Μητρόπολη Γυθείου και Οιτύλου, το γλυπτό αποκολλήθηκε από το οπίσθιο μέρος της Αγίας Τράπεζας, όπου είχε πακτωθεί, και μεταφέρθηκε στην Εφορεία για συντήρηση.

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στο Κάστρο Κορώνης για την παρακολούθηση εργασιών εντοπίστηκαν στο προαύλιο της μονής Τιμίου Προδρόμου διάφορα, μη καταγεγραμμένα, αρχαία γλυπτά. Το σημαντικότερο από αυτά είναι μία μαρμάρινη, κυκλικού σχήματος, λεκάνη αγιασμού από ναό καθολικού δόγματος. Διακοσμείται στη βάση με τέσσερα κρινάνθεμα, τέσσερις παλάμες με κάθετη φορά στο χείλος και ανάμεσά τους δύο δίσκους που περικλείουν εξάκτινο αστέρι. Η Κορώνη από το 1205 μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης της Σαπιέντζας το 1209 υπήρξε φέουδο του Φράγκου ηγεμόνα Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου και έδρα Λατίνου επισκόπου[5]. Η επισκοπή Κορώνης είναι από τις πρώτες που ιδρύθηκαν στη λατινοκρατούμενη Πελοπόννησο, όπως μαρτυρούν οι επιστολές που απευθύνει ο πάπας Ιννοκέντιος Γ΄ στους Λατίνους ιεράρχες. Το 1209, σε Πράξη της 13ης Σεπτεμβρίου μνημονεύεται ο πρώτος καθολικός επίσκοπος Κορώνης, ο ανεψιός του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου, Εύδης[6].

ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΑΛΜΠΑΝΗ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η 26η ΕΒΑ συμμετείχε στον εορτασμό των ΕΗΠΚ 2006 με θέμα «Ο πολιτισμός στο τραπέζι - Ποικίλες προσεγγίσεις της ιστορίας της διατροφής» διοργανώνοντας εκδήλωση με τίτλο «Το λιτοδίαιτο των Μανιατών» στον αύλειο χώρο του οχυρού συγκροτήματος των Τρουπάκηδων-Μούρτζινων στην Καρδαμύλη, το πυργόσπιτο του οποίου έχει μετατραπεί σε Μουσείο-Σταθμό ενημέρωσης του Δικτύου Μουσείων Μάνης[7]. Το πρόγραμμα περιελάμβανε έκθεση ταμπλό με φωτογραφίες τοιχογραφιών που σχετίζονται με τη διατροφή, φωτογραφίες οικιακών σκευών και καλλιτεχνικές ασπρόμαυρες φωτογραφίες των δεκαετιών 1950 και 1960 αφιερωμένες στις διατροφικές συνήθειες των Μανιατών. Επιπλέ-

4. Τη θέση υπέδειξε ο αγαπητός συνάδελφος, αρχιτέκτονας της ΥΝΜΤΕΔΕ Θ. Αναστασόπουλος (†2007), το ενδιαφέρον του οποίου για τον τόπο καταγωγής του ήταν μεγάλο.

5. Α. Bon, *La Morée franque, Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la Principauté d'Achaïe (1205-1430)*, Paris 1969, τ. Ι, σ. 61, 92.

6. Α. Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου, Η Επισκοπή Κορώνης στις αρχές του ΙΓ΄ αιώνα, ο επίσκοπος Αθανάσιος, *Πελοποννησιακά* ΙΣΤ΄ (1985-1986), σ. 377-378.

7. Με τη διοργάνωση της εκδήλωσης απασχολήθηκαν οι αρχαιολόγοι Ευ. Μηλίτση, Μ. Κάππας, Έ. Κατερίνη και Ι. Γρηγοροπούλου και ο συντηρητής αρχαιοτήτων Γ. Τσαΐρης.

ον, οι επισκέπτες παρακολούθησαν σε τηλεόραση plasma αποσπάσματα από το ντοκιμαντέρ «Πέτρα πικρή, δοκιμασμένη, αγέρωχη», παραγωγής 26ης ΕΒΑ, τα οποία παρουσιάζουν τον παραδοσιακό μανιάτικο τρόπο παρασκευής της τροφής. Οι 300 περίπου μαθητές και οι άλλοι επισκέπτες που συμμετείχαν ξεναγήθηκαν από αρχαιολόγους και στο τέλος γεύθηκαν μανιάτικα εδέσματα, προσφορά του Εμπορικού Επιμελητηρίου Μεσσηνίας.

ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΑΛΜΠΑΝΗ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ Γ΄ ΚΠΣ

Στο πλαίσιο του αναστηλωτικού έργου της Εφορείας προχώρησε η υλοποίηση του έργου «Αποκατάσταση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών μνημείων Ν. Μεσσηνίας», το οποίο είχε ενταχθεί στο Γ΄ ΚΠΣ. Το 2005 ολοκληρώθηκαν τα δύο πρώτα υποέργα (Παναγία Χαλεβιδιώτισσα, το κωδωνοστάσιο της Κοίμησης στα Ξανθιάνικα Μηλέας). Κατά τη διάρκεια του 2006 εκτελέστηκαν εργασίες στα υπόλοιπα πέντε υποέργα.

Μελές Αρτεμισίας

Καθολικό μονής Τιμίου Προδρόμου

Στο υποέργο με αντικείμενο την αποκατάσταση του Καθολικού της μονής Τιμίου Προδρόμου Μελέ Αρτεμισίας, μεταβυζαντινού ναού του τύπου του ελεύθερου σταυρού με τρούλο, κατάγραφου με σημαντικές τοιχογραφίες του 17ου και του 18ου αιώνα, ολοκληρώθηκαν την προηγούμενη χρονιά οι εργασίες αποκατάστασης της στέγης. Εντός του 2007 προχώρησαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης του δαπέδου και ο ευπρεπισμός του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου (Εικ. 6). Τέλος, τοποθετήθηκαν τα κουφωμάτα και το νέο τέμπλο, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη. Με τις εργασίες αυτές ουσιαστικά ολοκληρώθηκε το φυσικό αντικείμενο που αφορούσε στο Γ΄ ΚΠΣ.

Εικ. 6. Μελές Αρτεμισίας. Μονή Τιμίου Προδρόμου. Το Καθολικό μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης.

Εικ. 7. Πραστείο. Μονή Αγίων Θεοδώρων. Άποψη του παλαιού Καθολικού από ΒΑ. το Μάρτιο του 2006.

Πραστείο

Παλαιό Καθολικό μονής Αγίων Θεοδώρων

Σε συνέχεια των εργασιών του 2005, προχώρησε η στερέωση του παλαιού Καθολικού της μονής Αγίων Θεοδώρων Πραστείου (συνεπτυγμένου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού των βυζαντινών χρόνων[8]), του πιο σύνθετου και απαιτητικού από τα έργα που εκτελεί η Εφορεία στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ. Η κατάσταση του μνημείου ήταν τραγική (Εικ. 7). Ο ημισφαιρικός θόλος του τρούλου, η ανατολική και η νότια καμάρα, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της κόγχης και του νότιου τοίχου είχαν καταρρεύσει. Επιπλέον, οι τρεις πλευρές του τυμπάνου του τρούλου, προς Α., παρουσίαζαν μεγάλη απόκλιση από την κατακόρυφο και κινδύνευαν άμεσα να καταρρεύσουν. Η επικάλυψη της στέγης του μνημείου ήταν ανύπαρκτη, με αποτέλεσμα ο ζωγραφικός του διάκοσμος να έχει καταστραφεί στο μεγαλύτερο μέρος του. Τα ελάχιστα σωζόμενα σπαράγματα τοιχογραφιών, παρά τη στερέωσή τους κατά το παρελθόν από συντηρητές της Υπηρεσίας μας, υφίσταντο συνεχή φθορά από τα όμβρια ύδατα.

Αρχικά, αποκαταστάθηκε το τόξο του ανατολικότερου από τα τρία τυφλά αψιδώματα που διαρθρώνουν πλαστικά το βόρειο τοίχο του ναού. Η αποκατάσταση πραγματοποιήθηκε με χρήση λαξευτών θολιτών, σύμφωνα με την κα-

8. Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, *Η ελλαδική ναοδομία κατά τον 12ο αιώνα*, Αθήνα 2002, σ. 274-276, όπου και συγκέντρωση της παλαιότερης βιβλιογραφίας για το μνημείο.

μπύλη που προέκυψε από τους κατά χώραν σωζόμενους λίθους του τόξου του αψιδώματος. Στη συνέχεια, προχώρησε η αποκατάσταση του κεραμοπλαστικού διακόσμου στο τμήμα της τοιχοποιίας που εφάπτεται στα ανατολικά του αντίστοιχου τυφλού αψιδώματος. Στην αποκατάσταση των ζωνών του κεραμικού διακόσμου ακολουθήθηκε η αντίστοιχη οργάνωση του σωζόμενου τμήματος της τοιχοποιίας στο ανώτερο μέρος του βορειοδυτικού συνεπτυγμένου διαμερίσματος. Αποκαταστάθηκε μία φαρδύτερη ζώνη με πλίνθους σε χιαστί διάταξη, θέμα γνωστό και σε άλλα μνημεία της ευρύτερης περιοχής κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Τη συγκεκριμένη ζώνη επιστέφει μία στενότερη ταινία με λεπτά ρομβοειδή πλακίδια. Πάνω από τις πλίνθινες ζώνες κατασκευάστηκε λεπτός δόμος με λαξευτούς πωρόλιθους.

Στην επόμενη φάση η εργασίες επικεντρώθηκαν στην ανακατασκευή της κεντρικής αψίδας του Ιερού Βήματος. Έγινε καθαίρεση των σαθρών τμημάτων της εξωτερικής παρειάς της τοιχοποιίας και αποκαταστάθηκε το τμήμα της έως το ύψος του παραθύρου. Κατά το χτίσιμο έγινε χρήση καλολαξευμένων πωρόλιθων και ειδικής σύστασης συνδετικού κονιάματος. Το παράθυρο αποκαταστάθηκε μονόλοβο με σταθμούς από λαξευτούς πωρόλιθους. Το τόξο του λαξεύθηκε σε μονολιθικό πωρόλιθο, πρακτική που εφαρμόζεται σε μνημεία της ευρύτερης περιοχής ήδη από τον πρώιμο 13ο αιώνα.

Το επόμενο στάδιο των εργασιών περιελάμβανε τη διερεύνηση της θολοδομίας του νοτιοδυτικού γωνιακού διαμερίσματος. Μετά την αφαίρεση των θολιτών του τόξου που συνέδεε τον ανατολικό τοίχο με το κτιστό τέμπλο, διαπιστώθηκε ότι ένα μεγάλο τμήμα της θολοδομίας του συγκεκριμένου διαμερίσματος, καθώς και μέρος της νότιας παρειάς του ημικυλίνδρου της κόγχης της κεντρικής αψίδας, είχαν υποστεί εκτεταμένη μετασκευή κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, πιθανώς μετά από καταπόνηση του μνημείου από ισχυρό σεισμό. Μάλιστα, στα επισκευασμένα μέρη της τοιχοποιίας και της θολοδομίας είχε γίνει χρήση θολιτών από τα καθηρημένα τμήματα του μνημείου, ορισμένοι από τους οποίους διατηρούν και σπαράγματα τοιχογραφικού διακόσμου. Στα σαθρά τμήματα της νότιας παρειάς της αψίδας εντοπίστηκε λίθος με σπάραγμα γραπτής επιγραφής, που είχε αξιοποιηθεί σε β΄ χρήση ως δομικό υλικό. Παρόλο που η ακριβής θέση της επιγραφής δεν ήταν βέβαιη, αποφασίστηκε η ανεστραμμένη επανατοποθέτηση του λίθου στην ίδια περίπου θέση, με τρόπο ώστε η επιγραφή να είναι ορατή. Κατά την ανακατασκευή του τόξου μετώπου και του τεταρτοσφαιρίου της κεντρικής αψίδας αξιοποιήθηκε μέρος από το αυθεντικό δομικό της υλικό, διακοσμημένο με σπαράγματα τοιχογραφιών, που φυλασσόταν στο νεότερο Καθολικό της μονής. Στη συνέχεια, τοποθετήθηκαν μεταλλικοί ελκυστήρες στη βάση των τόξων μετώπου της κατεστραμμένης ανατολικής καμάρας για την ενίσχυση της στατικής τους επάρκειας και αποκαταστάθηκαν το τόξο που συνέδεε τον ανατολικό τοίχο με το κτιστό τέμπλο και η διαμήκης ημικυλιδρική καμάρα του διακονικού. Ακολούθως, ανακατασκευάστηκε με χρήση ξυλότυπου το μεγαλύτερο μέρος της ανατολικής καμάρας και αφαιρέθηκε με προσοχή το τμήμα της αργολιθοδομής που είχε κατασκευαστεί στους μεταβυζαντινούς χρόνους επάνω από το κτιστό τέμπλο του ναού. Στη φάση αυτή αποκαλύφθηκε η αρχική απόληξη του τέμπλου, που έφερε γραπτό διάκοσμο με απλά διακοσμητικά θέματα.

Μετά την αποκατάσταση της στατικής επάρκειας των τόξων μετώπου των καμαρών, ανακατασκευάστηκε το τύμπανο του νότιου σταυρικού σκέλους. Στο συγκεκριμένο τμήμα της τοιχοποιίας έγινε χρήση αποκλειστικά λαξευμένων πωρόλιθων με περιορισμένη χρήση πλίνθων στους κατακόρυφους αρμούς, έτσι ώστε να διακρίνεται με σαφήνεια από τα αρχικά τμήματα της τοιχοποιίας του ναού, χωρίς να αλλοιώνεται αισθητικά η φυσιογνωμία του μνημείου. Στη συνέχεια, έγινε προσεκτική αφαίρεση του τοιχισμένου τμήματος του νότιου σταυρικού σκέλους. Αποκαλύφθηκαν και στερεώθηκαν τοιχογραφίες τόσο στο τμήμα του τυμπάνου του νότιου σταυρικού σκέλους όσο και στο ανατολικό μέτωπο της νοτιοδυτικής παραστάδας, που ανήκουν στον αρχικό διάκοσμο του μνημείου.

Ακολούθησε η στεγάνωση της ανωδομής του ναού, με σκοπό την αποφυγή περαιτέρω φθοράς στις τοιχογραφίες και απόπλυσης του συνδετικού κονιάματος των τοίχων. Κατά τη φάση αυτή συμπληρώθηκε ο σωζόμενος κεραμοπλαστικός διάκοσμος του βορειοδυτικού γωνιακού διαμερίσματος και της κόγχης της πρόθεσης και αφαιρέθηκε το ακέραιο ηχητικό αγγείο που ήταν εντοιχισμένο στο βορειοδυτικό γωνιακό διαμέρισμα του ναού. Το αγγείο μεταφέρ-

Εικ. 8. Πραστείο. Μονή Αγίων Θεοδώρων. Το παλαιό Καθολικό λίγο πριν από την ανόρθωση των τριών πλευρών του τυμπάνου του τρούλου.

Εικ. 9. Πραστείο. Μονή Αγίων Θεοδώρων. Το παλαιό Καθολικό μετά την ανόρθωση των τριών πλευρών του τυμπάνου του τρούλου.

Εικ. 10. Φαγκριάνικα Μηλέας. Ο ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος πριν από την έναρξη των εργασιών αποκατάστασης της στέγης.

θηκε στο εργαστήριο συντήρησης της 26ης ΕΒΑ με απώτερο στόχο να ενταχθεί στο υπό σχεδίαση Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας.

Μετά την πάροδο του αναγκαίου χρόνου για την απόκτηση της απαιτούμενης αντοχής των νέων συνδετικών κονιαμάτων στις καμάρες, επιχειρήθηκε η όρθωση, κατά το δυνατόν, των τριών πλευρών του τρούλου, που παρουσίαζαν πολύ μεγάλη απόκλιση (Εικ. 8). Κατ' αρχάς αφαιρέθηκαν από συντηρητές της 26ης ΕΒΑ τα σωζόμενα σπαράγματα των τοιχογραφιών στα σφαιρικά τρίγωνα και σε διάφορα σημεία του τυμπάνου του τρούλου. Στη συνέχεια, κατασκευάστηκαν ξύλινοι νάρθηκες, οι οποίοι, με τη μεσολάβηση προστατευτικών πλαισίων (φελιζόλ), εγκλώβισαν τα τοιχώματα των τριών πλευρών του τυμπάνου. Ακολούθως, χρησιμοποιήθηκαν συρματόσχοινα για την εφαρμογή δυνάμεων επαναφοράς με τη δέουσα σειρά και προσοχή, ώστε τα τμήματα που είχαν κλίση προς τα έξω να ορθωθούν κατά το δυνατόν, χωρίς να αλλοιωθεί η μορφή τους. Το εγχείρημα στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία και ακολούθησε άμεσα η στερέωση των πλευρών του τρούλου στη νέα τους θέση με τη βοήθεια αρμολογημάτων και ενεμάτων και, κυρίως, μέσω της κατασκευής μιας κρυφής δοκού από οπλισμένο σκυρόδεμα (σενάζ) στη στέψη του τυμπάνου (Εικ. 9). Οι αποτοιχισμένες τοιχογραφίες επανατοποθετήθηκαν, ενώ τα κατεστραμμένα τμήματα του πώρινου γείσου του τρούλου συμπληρώθηκαν. Οι τρεις κατεστραμμένες πώρινες υδρορρόες αντικαταστάθηκαν με νέες κατ' απομίμηση των αρχικών. Το επόμενο βήμα αφορούσε στην προετοιμασία για την κατασκευή του χυτού ημισφαιρικού θόλου του τρούλου, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη, η κατασκευή του οποίου έλαβε χώρα στις αρχές του επόμενου έτους. Οι εργασίες αποκατάστασης του ναού θα συνεχιστούν.

Μηλέα Μεσσηνιακής Μάνης

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος Φαγκριανίκων

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν το Νοέμβριο του 2006 οι εργασίες αποκατάστασης του ναού της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στα Φαγκριάνικα Μηλέας. Πρόκειται για σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με τρούλο, της παραλλαγής του απλού δικιόνιου, με μεταγενέστερο νάρθηκα και κωδωνοστάσιο μεταβυζαντινών χρόνων, κατάγραφο με τοιχογραφίες βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων[9] (Εικ. 10). Εσωτερικά στερεώθηκαν οι τοιχογραφίες του ναού, ενώ όπου κατέστη εφικτό, διερευνήθηκε το α΄ στρώμα ζωγραφικής, το οποίο καλύπτεται δυστυχώς από νεωτερικά ελαιοχρώματα. Στη συνέχεια, ξεκίνησαν οι εργασίες αποκατάστασης της στέγης του ναού. Αφαιρέθηκαν με ήπια μέσα τα σύγχρονα βιομηχανικά κεραμίδια που είχαν τοποθετηθεί πριν από μερικές δεκαετίες, καθώς και αρκετά από τα αδρανή υλικά που είχαν επιστρωθεί για τη διαμόρφωση των ρύσεων (Εικ. 11). Δυστυχώς, δεν κατέστη δυνατή η αφαίρεση της πλάκας από οπλισμένο σκυρόδεμα, που καλύπτει το σύνολο σχεδόν της οροφής, μιας και σε δοκιμές που πραγματοποιήθηκαν σε διάφορα σημεία της στέγης διαπιστώθηκε ότι προκαλούνταν ισχυροί κραδασμοί στους θόλους του μνημείου. Ως εκ τούτου, εξυγιάνθηκε στο μέτρο του δυνατού η άνω επιφάνεια της τσιμεντοκονίας και επικαλύφθηκε για λόγους στεγανοποίησης με πίσσα. Στη συνέχεια, βελτιώθηκαν οι απολήξεις της πλάκας, κυρίως στην

9. Ν.Β. Δρανδάκης, Έρευναι εις την Μεσσηνιακήν Μάνην, *ΠΑΕ* 1976, σ. 220-221.

Εικ. 11. Φαγκριάνικα Μηλέας. Ο ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης της στέγης.

ανατολική πλευρά του ναού, προκειμένου να διαμορφωθεί ένα ενιαίο τριγωνικό αέτωμα. Ακολούθησε η ανακατασκευή της κεράμωσης με κορωναίικα κεραμίδια εκ περισυλλογής, κατά το λεγόμενο κολυμβητό σύστημα (Εικ. 12). Τέλος, διευθετήθηκαν και οι υπόλοιπες λεπτομέρειες για την τελική διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη, και ουσιαστικά ολοκληρώθηκε το φυσικό αντικείμενο του ενταγμένου στο Γ΄ ΚΠΣ υποέργου.

Ασπρόχωμα Καλαμάτας

Ναός Ταξιάρχη

Συνεχίστηκαν και κατά το 2006 οι εργασίες αποκατάστασης του ναού Ταξιάρχη Ασπροχώματος, μονόχωρου ναού με σύγχρονο κωδωνοστάσιο, αξιόλογου δείγματος της επίδρασης του νεοκλασικισμού στην περιοχή.

Ολοκληρώθηκαν τα αρμολογήματα και τα επιχρίσματα σε ολόκληρο το μνημείο, καθώς και η αποκατάσταση του κωδωνοστασίου. Οι στέγες του επιστρώθηκαν με βυζαντινά κεραμίδια εκ περισυλλογής κατά το λεγόμενο ημικολυμβητό σύστημα. Ακολούθησε η στερέωση του γυναικωνίτη (νεότερη προσθήκη από σκυρόδεμα) με τη βοήθεια πολύ λεπτού μανδύα από οπλισμένο σκυρόδεμα. Κατασκευάστηκε νέα ψευδοροφή κατ' απομίμηση της παλαιάς και νέα δρύινα κουφώματα, τα οποία και τοποθετήθηκαν εν μέρει. Οι εργασίες αποκατάστασης του ναού θα συνεχιστούν.

Καλαμάτα

Ναός Μικρών Ταξιαρχών

Στο τελευταίο υποέργο, με αντικείμενο την αποκατάσταση των όψεων του ναού των Μικρών Ταξιαρχών Καλαμάτας, μονόχωρου μνημείου με δίρριχτη στέγη και μονόλοβο κωδωνοστάσιο, εκτελέστηκαν οι ακόλουθες εργασίες:

Εικ. 12. Φαγκριάνικα Μηλέας. Ο ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος μετά την ολοκλήρωση των εργασιών.

Ολοκληρώθηκε η επίχριση και το βάψιμο των όψεών του σε απόχρωση ώχρας, καθώς και η κατασκευή και τοποθέτηση νέων ξύλινων κουφωμάτων. Απέμεινε για το επόμενο έτος η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου ώστε να κλείσει το φυσικό αντικείμενο του έργου.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΕΡΟΥΣΗ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ - ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΠΠΑΣ

Κάστρο Καλαμάτας

Σε συνέχεια των προσπαθειών του 2005 το πολυαναμενόμενο έργο «Στερέωση και Ανάδειξη Κάστρου Καλαμάτας» εντάχθηκε τον Ιανουάριο του 2006 στο Γ΄ ΚΠΣ με φορείς υλοποίησης τη ΔΑΒΜΜ και την 26η ΕΒΑ.

Στο πλαίσιο του εξειδικευμένου τεχνικού έργου θα πραγματοποιηθεί μια σειρά δόκιμων στερεωτικών επεμβάσεων για την επίλυση των προβλημάτων που παρουσιάζουν τα αποσαθρωμένα πρανή: οι ασυνέχειες θα καθαριστούν με νερό, τα επισφαλή τμήματα του βράχου θα καθαιρεθούν, τα διάκενα θα πληρωθούν με την κατασκευή λιθοδομών, θα διενεργηθούν τσιμεντοενέσεις και θα τοποθετηθούν ηλώσεις.

Στο πλαίσιο της προετοιμασίας του υποέργου που ανέλαβε να εκτελέσει η Εφορεία προκειμένου να αποδώσει το χώρο του εσωτερικού περιβόλου στους επισκέπτες, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στον Πύργο-καταφύγιο (donjon) που βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία του εσωτερικού περιβόλου (βλ. παρακάτω Ανασκαφικές εργασίες).

Συγχρόνως, ξεκίνησαν οι εργασίες σε συνεργασία με το Δήμο Καλαμάτας και τις αντίστοιχες υπηρεσίας ΔΕΚΟ για την υπογείωση των δικτύων της ΔΕΗ και του ΟΤΕ, που με τα εναέρια καλώδιά τους τραυμάτιζαν τόσο ακαλαίσθητα την εικόνα του κάστρου. Παράλληλα, προχώρησαν γοργά οι εργασίες διαμόρφωσης του χώρου του θεάτρου, προκειμένου αυτός να είναι κατάλληλος για να φιλοξενήσει τις πολιτιστικές εκδηλώσεις του καλοκαιριού. Κατασκευάστηκε καλαίσθητος αναλημματικός τοίχος από ξερολιθιά μεταξύ του χώρου του θεάτρου και της κύριας κλίμακας ανόδου του κάστρου και λίθινος ανοιχτός αγωγός για την απορροή των υδάτων της σκηνής. Κατά τις εργασίες υπογείωσης των καλωδίων εντοπίστηκε τμήμα του παλαιού λιθόστρωτου δρόμου, το οποίο στερεώθηκε και αναδείχθηκε.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΕΡΟΥΣΗ

ΛΟΙΠΕΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Εκτός Γ΄ ΚΠΣ και κατά κύριο λόγο από συνεργεία εργατοτεχνιτών της 26ης ΕΒΑ, πραγματοποιήθηκαν οι ακόλουθες εργασίες:

Φαράγγι Κοσκάρακας

Γεφύρι Κοσκάρακας

Ισχυρή νεροποντή την άνοιξη του 2006 προκάλεσε τη μερική καταστροφή των πλευρικών τοιχωμάτων και του καλντεριμιού του λιθόκτιστου τοξωτού γεφυριού της Κοσκάρακας, κτίσματος της τουρκοκρατίας. Δίπλα στο γεφύρι η νεροποντή αποκάλυψε τα ερείπια μονόχωρου ναϋδρίου, πιθανώς βυζαντινών χρόνων. Προκειμένου να αποφευχθεί η ολοκληρωτική καταστροφή του γεφυριού σε περίπτωση επανάληψης του φαινομένου, δρομολογήθηκε η άμεση αποκατάσταση των ζημιών. Οι εργασίες αποκατάστασης εκτελέστηκαν κατά τους μήνες Αύγουστο και Σεπτέμβριο από συνεργείο ειδικευμένων εργατοτεχνιτών της 26ης ΕΒΑ υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού της Εφορείας Κ. Ηλιόπουλου.

Τσέρια

Ναός Αϊ-Στράτηγου

Στον Αϊ-Στράτηγο Τσερίων, μονόχωρο ναό με ορθογωνική κόγχη του 18ου αιώνα, διαπιστώθηκε ότι η στέγη κινδύνευε άμεσα να καταρρεύσει, ενώ τα όμβρια ύδατα εισέρχονταν στο μνημείο προκαλώντας φθορές στο ζωγραφικό του διάκοσμο. Έπειτα από απόφαση της Εφορείας, επιδιορθώθηκαν τα ξύλινα ζευκτά της στέγης, ενώ στο πέτσωμα χρησιμοποιήθηκαν καλάμια κατά τον παραδοσιακό τρόπο. Πάνω από το πέτσωμα τοποθετήθηκε ασφαλτόπανο. Η στέγη επιστρώθηκε με κορωναίικα κεραμίδια εκ περισυλλογής κατά το λεγόμενο ημικολυμβητό σύστημα. Οι εργασίες εκτελέστηκαν από ειδικευμένους εργατοτεχνίτες της 26ης ΕΒΑ υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού της Εφορείας Κ. Ηλιόπουλου.

Άνω Καρδαμύλη

Πυργόσπιτο Μούρτζινων

Στο συγκρότημα του Πύργου των Μούρτζινων στην Άνω Καρδαμύλη, όπου λειτουργεί το ένα από τα Μουσεία του Δικτύου Μουσείων Μάνης, κατέρρευσε μετά από ισχυρή νεροποντή η ξερολιθιά που οριοθετούσε τη νότια πλευρά της αυλής του Αγίου Σπυρίδωνα. Συνεργείο της 26ης ΕΒΑ αποκατέστησε τον περίβολο.

Κουτήφαρι Θαλαμών

Ναός Αγίου Βασιλείου

Στο ναό του Αγίου Βασιλείου στο Κουτήφαρι Μεσσηνιακής Μάνης – μονόχωρος τρουλαίος ναός βυζαντινών χρόνων με τοιχογραφίες δύο φάσεων – διαπιστώθηκε η ύπαρξη κατακόρυφης ρωγμής στο μονολιθικό υπέρθυρο του νότιου θυραίου ανοίγματος. Το πρέκι υποστυλώθηκε και η ρωγμή σφραγίστηκε με ειδική ρητίνη. Στη συνέχεια, κατασκευάστηκαν και τοποθετήθηκαν νέα ξύλινα κουφώματα στη νότια θύρα και στο παράθυρο της δυτικής πλευράς.

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στο μνημείο το Σεπτέμβριο του 2006 διαπιστώθηκε ότι στο εσωτερικό του ναού είχε κατασκευαστεί δάπεδο από ορθογωνισμένους πωρόλιθους. Παρόλο που οι εργασίες εκτελέστηκαν χωρίς τη σχετική έγκριση της Υπηρεσίας, το αποτέλεσμα κρίνεται αρκετά ικανοποιητικό.

Κούμανι Νομιτσίου

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος

Αντικαταστάθηκε η δυτική θύρα του ναού.

Ξανθιάνικα Μηλέας

Ενοριακός ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Στον ενοριακό ναό της Κοίμησης Ξανθιανίκων, μία από τις σπάνιες περιπτώσεις ημισύνθετων τετρακιόνιων ναών

Εικ. 13. Ξανθιάνικα Μηλέας. Ο ναός Κοίμησης της Θεοτόκου κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Εικ. 14. Ξανθιάνικα Μηλέας. Ο ναός Κοίμησης της Θεοτόκου μετά την ολοκλήρωση των εργασιών.

με τρούλο στη χερσόνησο της Μάνης[10], αναστηλώθηκε τα προηγούμενα χρόνια το μαρμάρινο κωδωνοστάσιο, έργο που χρηματοδοτήθηκε από το Γ΄ ΚΠΣ. Η επέμβαση αυτή κινητοποίησε τον εφημέριο του ναού, πατέρα Χ. Μαλαντζή, ο οποίος, με τη συνδρομή των λιγοστών μόνιμων κατοίκων του χωριού, συγκέντρωσε χρήματα για την αντικατάσταση της στέγης του μνημείου, που αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα. Μετά από σχετική έγκριση της Υπηρεσίας μας, ένα τοπικό συνεργείο ανέλαβε το έργο υπό την επίβλεψη του επιστημονικού προσωπικού της 26ης ΕΒΑ. Οι εργασίες ξεκίνησαν με την προσεκτική αφαίρεση των κεραμιδιών. Στη συνέχεια, εξυγιάνθηκαν οι θόλοι και διαμορφώθηκαν οι κατάλληλες ρύσεις με τσιμεντοκονία. Τοποθετήθηκαν κοίλα «βυζαντινά» κεραμίδια (Χαλκίδας) κατά το λεγόμενο κολυμβητό σύστημα. Ταυτόχρονα, με την παρουσία εργατοτεχνίτη της Υπηρεσίας μας, καθαιρέθηκαν τα σαθρά κονιάματα που κάλυπταν τις όψεις του μνημείου και αποκαλύφθηκε η τοιχοποιία του, στοιχείο που διευκόλυνε την κατανόηση της οικοδομικής του ιστορίας (Εικ. 13). Στο τύμπανο του τρούλου αποκαλύφθηκαν δύο εντοιχισμένα πινάκια. Το ένα εξ αυτών ήταν σπασμένο και χρειάστηκε να αφαιρεθεί. Μετά τη συντήρησή του επανατοποθετήθηκε. Ορισμένα τμήματα του τυμπάνου του τρούλου καλύπτονταν με υδραυλικό κονίαμα, το οποίο στερεώθηκε. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιλεκτική εφαρμογή πλινθοπερίκλειστης τοιχοποιίας μόνο σε τμήμα της νότιας όψης του κυρίως ναού, καθώς και η αποκάλυψη στοιχείων του αρχικού παραθύρου που ανοιγόταν στο τύμπανο του βόρειου σταυρικού σκέλους. Βάσει των μορφολογικών και των κατασκευαστικών στοιχείων που αποκαλύφθηκαν, ο ναός θα μπορούσε να τοποθετηθεί μεταξύ 14ου και 15ου αιώνα (Εικ. 14). Έτσι, επιβεβαιώνεται η άποψη του Ν. Δρανδάκη ότι τα τέσσερα εξαιρετικής ποιότητας μεσοβυζαντινά μαρμάρινα κιονόκρανα, με τα ισάριθμα επιθήματα που τα επιστέφουν, έχουν χρησιμοποιηθεί εδώ σε β΄ χρήση[11].

Λαγκάδα

Πύργος Καπιτσίνου

Κατά τη διάρκεια του 2006 εκτελέστηκαν, βάσει εγκεκριμένης μελέτης, εργασίες αποκατάστασης στον πύργο του Καπιτσίνου, υπό την επίβλεψη του επιστημονικού προσωπικού της 26ης ΕΒΑ. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν στις αρχές του επόμενου έτους (2007) και υλοποιήθηκαν με δαπάνες του Δήμου Λεύκτρου.

Νιόκαστρο Πύλου

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος

Ισχυρή νεροποντή προκάλεσε την κατάρρευση τμήματος του περιβόλου του ναού της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος εντός του Νιόκαστρου, που χτίστηκε αρχικά ως τζαμί του κάστρου που ανήγειραν οι Τούρκοι το 1573. Συνεργείο της 26ης ΕΒΑ αποκατέστησε το μαντρότοιχο με το ίδιο οικοδομικό υλικό.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΠΠΑΣ

10. Δρανδάκης, ό.π., σ. 170-171, όπου ωστόσο δεν επισημαίνεται ότι ο ναός είναι ημισύνθετος.

11. Ν.Β. Δρανδάκης, *Βυζαντινά γλυπτά της Μάνης*, Αθήνα 2002, σ. 298.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Η Εφορεία συνέχισε την προσπάθεια που άρχισε την προηγούμενη χρονιά με τους καθαρισμούς των κάστρων, επικεντρώνοντας την προσπάθεια σε εκκλησιαστικά μνημεία που είχαν καλυφθεί από την οργιώδη βλάστηση. Πρόκειται κυρίως για μικρών διαστάσεων ναούς, διαφόρων αρχιτεκτονικών τύπων. Καθαρίστηκαν, μεταξύ άλλων, ο Άγιος Νικόλαος στην Αίπεια, ο Άγιος Βλάσιος και η Παναγίτσα Βαλύρας, ο Άγιος Δημήτριος στις Τούρλες, ο Άγιος Νικόλαος Αρσινόης, ο Άγιος Λάζαρος Ανδρομονάστηρου, η Κλησά-Πόρτη και η Κλησά-Κούκιε στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Μεσσήνης κ.ά.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΕΡΟΥΣΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Κατόπιν πρωτοβουλίας του ιερέα της κοινότητας Μίλα πραγματοποιήθηκε αυτοψία στο σπηλαιώδη ναό της Ζωοδόχου Πηγής ή Βραχοπαναγίτσα του Μίλα – το μνημείο δεν ήταν καταγεγραμμένο στα αρχεία της Εφορείας. Το εκκλησάκι βρίσκεται σε απόσταση 500 μ. περίπου από το φραγκικό Κάστρο του Μίλα, λαξευμένο σε φυσικό βράχο που υψώνεται πάνω από την αριστερή όχθη ενός μικρού ποταμού. Υπό το αμυδρό φως των κεριών διαπιστώθηκε η ύπαρξη ίχνους αγιογραφίας κάτω από την ασβεστωμένη επιφάνεια του βράχου. Μετά την επίσκεψη συντηρητών της Υπηρεσίας και την πραγματοποίηση ερευνητικών τομών, επιβεβαιώθηκε ότι σωζόταν στρώμα τοιχογράφησης και προγραμματίστηκαν εργασίες για την άνοιξη του επόμενου έτους. Στο ναό Αγίου Νικολάου, της οικογενείας Καμαρινέα, στους Δολούς, που σώζει τοιχογραφικό διάκοσμο του 18ου αιώνα, έγινε επικόλληση προστατευτικών γαζών σε όλο το μήκος των τοιχογραφιών πριν από την έναρξη των εργασιών αναστήλωσης. Στο ναό Αγίων Θεοδώρων Πραστείου, στο ναό Μεταμόρφωσης του Σωτήρος Φαγκριανίκων Μηλέας και στο ναό Τιμίου Προδρόμου μονής Μελέ Αρτεμισίας συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης τοιχογραφιών στο πλαίσιο του έργου αναστήλωσης των μνημείων (έργο Γ΄ ΚΠΣ). Στο ναό Αγίας Βαρβάρας Πηγών Αλαγονίας επανατοποθετήθηκαν στο τέμπλο ο αξιόλογος σταυρός επίστεψης και τα λυπηρά. Στο ναό Ζωοδόχου Πηγής, εντός του Κάστρου Ζαρνάτας, επανατοποθετήθηκε το ξυλόγλυπτο τέμπλο, το οποίο είχε συντηρηθεί στο εργαστήριο συντήρησης της Εφορείας (έργο Γ΄ ΚΠΣ)[12]. Συντηρήθηκε εφυαλωμένο πινάκιο που διακοσμεί τον τρούλο του ναού Κοίμησης της Θεοτόκου στα Ξανθιάνικα Μηλέας και άρχισε η συντήρηση των μαρμάρινων, των κεραμικών και των μεταλλικών αντικειμένων που επιλέγονταν προκειμένου να συμπεριληφθούν στη μουσειολογική-μουσειογραφική μελέτη του Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Παραδόθηκε στην Εφορεία από τον Στ. Φλώρο ακέραιο κεραμικό χρηστικό αγγείο, προερχόμενο από τυχαία περισυλλογή σε αγροτεμάχιο του Δ.Δ. Αρτικίου, Δήμου Αετού, περιοχή εντελώς άγνωστη αρχαιολογικά. Πρόκειται για αβαφή οινοχόη με τριφυλλόσχημο χείλος, ωοειδές σώμα και κυλινδρικό λαιμό, που χρονολογείται στους υστερορρωμαϊκούς χρόνους. Η Εφορεία κίνησε τη διαδικασία χορήγησης αμοιβής στον Στ. Φλώρο, προκειμένου να επιβραβευθεί η πράξη του.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ - ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

Καρδαμύλη

Αρχαιολογικός χώρος Καρδαμύλης

Σε συνεργασία με τις συναρμόδιες Υπηρεσίες ΛΗ΄ ΕΠΚΑ και ΥΝΕΜΤΕΔΕ προωθήθηκε η προσωρινή οριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου της Καρδαμύλης και προτάθηκε η επέκταση της προστατευόμενης περιοχής προς Α., ώστε να συμπεριληφθεί ο αξιόλογος οικισμός του Πετροβουνίου και η περιοχή του σημαντικού μεταβυζαντινού ναού της Αγίας Σοφίας Γούρνιτσας.

ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΑΛΜΠΑΝΗ

Αλτομιρά

Μονή Αγίου Γεωργίου

Η μονή του Αγίου Γεωργίου βρίσκεται στους προβούνους του Ταϋγέτου, πάνω από τα Σωτηριάνικα, μερικά μόνο χιλιόμετρα πριν από τον οικισμό των Αλτομιρών (Εικ. 15). Το συγκρότημα της μονής και κυρίως ο χώρος δυτικά και βόρεια του Καθολικού έχει αλλοιωθεί τα τελευταία χρόνια από πολύ κακής αισθητικής επεμβάσεις. Το Καθολικό ανήκει στον τύπο των μονόχωρων καμαροσκέπαστων ναών με μία τρίπλευρή αψίδα Ιερού Βήματος, χτισμένη κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής (Εικ. 16). Παρόλο που η τοιχοποιία της αψίδας θυμίζει ανάλογες κατασκευές των βυζαντινών χρόνων, οι λεπτομέρειες στον τρόπο κατασκευής του παραθύρου της υποδεικνύουν οψιμότερη χρονολόγηση

12. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 346.

Εικ. 15. Αλτομιρά. Μονή Αγίου Γεωργίου. Γενική άποψη.

Εικ. 16. Αλτομιρά. Μονή Αγίου Γεωργίου. Άποψη της αψίδας του Καθολικού από Α.

για το κτίσμα, μάλλον στα πρώιμα χρόνια της τουρκοκρατίας. Το συγκρότημα παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον και χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Στο χώρο του ναού φυλασσόταν μαρμάρινος οκταγωνικός κιονίσκος τέμπλου με συμφυές κιονόκρανο, πανομοιότυπος ως προς το διάκοσμο και τις τεχνικές λάξευσης με μανιάτικα γλυπτά του 12ου αιώνα. Ο κιονίσκος μεταφέρθηκε πριν από μερικά χρόνια στην αποθήκη της 26ης ΕΒΑ προκειμένου να συντηρηθεί, ενώ πρόκειται να περιληφθεί στη σχεδιαζόμενη έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας. Μαρμάρινος πεσσίσκος μεσοβυζαντινών χρόνων έχει εντοιχιστεί στην πρόσοψη της βόρειας πτέρυγας της μονής.

Κέντρο (πρώην Γαϊτσές)

Ναός Αγίου Θεοδώρου Ανατολικού

Στην πλαγιά του λόφου ανατολικά του μικρού οικισμού Ανατολικό (πρώην Νερίντα ή Πρίντα) του οροπεδίου των Γαϊτσών Μεσσηνιακής Μάνης, πραγματοποιήθηκε αυτοψία στον ερειπωμένο ναό του Αγίου Θεοδώρου καθ' υπόδειξη του αρχαιοφύλακα Μάνης Σπ. Νίκα. Πρόκειται για μικρό μονόχωρο οικοδόμημα με μία ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Δεν κατέστη δυνατόν να διαπιστωθεί εάν επρόκειτο για θολοσκεπές ή ξυλόστεγο κτίσμα. Η τοιχοποιία του συνίσταται από αργούς ή ημίεργους λίθους, συνδετικό κονίαμα και τεμάχια πλίνθων. Το τόξο μετώπου του τεταρτοσφαιρίου της αψίδας είναι φτιαγμένο από λαξευτούς θολίτες καλά συναρμοσμένους. Διακρίνονται ελάχιστα σπαράγματα τοιχογραφιών. Η μορφή της τοιχοποιίας υποδεικνύει χρονολόγηση του κτίσματος στους βυζαντινούς χρόνους, πιθανώς στην ύστερη βυζαντινή περίοδο. Για την ακριβέστερη χρονολόγηση του ναού απαιτείται η διεξαγωγή πρόσθετης αρχαιολογικής έρευνας στο μνημείο.

Ναός Αγίου Ιωάννη

Στις παρυφές του συνοικισμού της Χώρας Γαϊτσών, στην αρχή του μονοπατιού που οδηγεί προς την ερειπωμένη μονή Χελμού[13], σώζεται σε ερειπιώδη κατάσταση ο ναός του Αγίου Ιωάννη. Πρόκειται για μονόχωρο καμαροσκέπαστο κτίσμα, οι πλάγιοι τοίχοι του οποίου διαρθρώνονται εσωτερικά με δύο τυφλά αψιδώματα σε κάθε πλευρά. Ελλείψει ανασκαφικών ή επιγραφικών δεδομένων, θα προτείναμε μια γενική ένταξη του μνημείου στα πρώιμα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Ναός Γενεσίου της Θεοτόκου Κέντρου (πρώην Μπίλιοβα)

Μονόχωρο ξυλόστεγο ναΰδριο με μία κρεμάμενη ορθογωνική αψίδα στα ανατολικά που στηρίζεται σε μονολιθικό πώρινο πρόβολο (Εικ. 17). Στη δυτική πλευρά, δεξιά της θύρας, διαμορφώνεται τυφλό αψίδωμα. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με αργούς ή ημίεργους λίθους, άφθονα τεμάχια πλίνθων και συνδετικό κονίαμα. Ο ναός, λόγω του μικρού μεγέθους του, δεν διέθετε τέμπλο.

Στο εσωτερικό του διατηρούνται σε σχετικά καλή κατάσταση αξιόλογες τοιχογραφίες[14]. Στο τεταρτοσφαίριο της

13. Δρανδάκης, Έρευναι εις την Μεσσηνιακήν Μάνην, ό.π., σ. 234-235.
14. Ν.Β. Δρανδάκης - Ε. Δωρή - Σ. Καλοπίση - Β. Κέπετζη - Μ. Πανα-

Εικ. 17. Κέντρο. Ναός Γενεσίου της Θεοτόκου. Άποψη από ΝΑ.

Εικ. 18. Κέντρο. Ναός Γενεσίου της Θεοτόκου. Η Πλατυτέρα στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας.

αψίδας παριστάνεται στηθαία η Θεοτόκος δεομένη με το μικρό Χριστό μπροστά της να ευλογεί και με τα δύο του χέρια (Εικ. 18). Στον ημικύλινδρο εικονίζονται τέσσερις συλλειτουργούντες ιεράρχες, από αριστερά ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο Βασίλειος και ο Αθανάσιος. Στην όψη της κτιστής τράπεζας παριστάνεται, ως συνήθως, ο προφήτης Ιωνάς να εξεμείται από το στόμα οφιοειδούς κήτους. Το τύμπανο του ανατολικού αετώματος κοσμεί η Φιλοξενία του Αβραάμ και πιο κάτω μοιρασμένη στα δύο μέτωπα της αψίδας η παράσταση του Ευαγγελισμού. Στο βόρειο τοίχο της πρόθεσης έχει ιστορηθεί, κατά τα συνήθη, το όραμα του Πέτρου Αλεξανδρείας. Οι πλάγιοι τοίχοι του ναού χωρίζονται σε δύο ζώνες. Στην κάτω εικονίζονται ολόσωμοι άγιοι και η τρίμορφη Δέηση με τον Χριστό ένθρονο, ενώ η πάνω ζώνη περιλαμβάνει σκηνές του χριστολογικού κύκλου, μικρογραφικά αποδοσμένες. Βάσει εικονογραφικών και τεχνοτροπικών στοιχείων το έργο, που διακρίνεται για την ποιότητά του, θα μπορούσε να χρονολογηθεί γύρω στα μέσα του 17ου αιώνα.

Ναός Αγίου Νικολάου Κέντρου

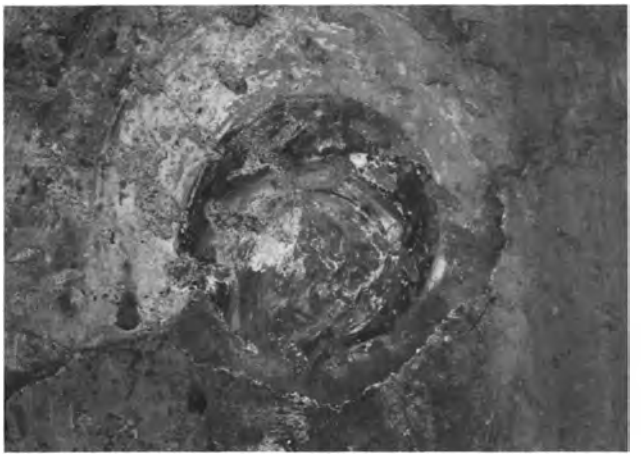
Πρόκειται για μικρό ξυλόστεγο κοιμητηριακό ναό με μία ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Στο μέσον της δυτικής πλευράς ανοίγεται η μοναδική τοξωτή θύρα εισόδου στο μνημείο (Εικ. 19). Οι σταθμοί και το τόξο της είναι φτιαγμένα από λαξευτούς πωρόλιθους, ενώ μονή σειρά πλίνθων οριοθετεί μόνον το εξωρράχιο του τόξου. Πάνω από την είσοδο διαμορφώνεται τυφλό υψίκορμο αψίδωμα, που προοριζόταν προφανώς για την ιστόρηση του επώνυμου αγίου. Στο εσωτερικό διακρίνονται σε κακή κατάσταση δύο στρώματα εντοίχιου ζωγραφικού διακόσμου, τα οποία είχαν επισημανθεί ήδη κατά την πρώτη συνοπτική παρουσίαση του μνημείου από την ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Αθηνών υπό την εποπτεία του αείμνηστου Ν. Δρανδάκη[15]. Το αρχαιότερο διατηρείται στην αψίδα και αποσπασματικά στο νότιο τοίχο. Στο τεταρτοσφαίριο εικονίζεται η Θεοτόκος δεομένη και πιο κάτω τέσσερις συλλειτουργούντες ιεράρχες, ενώ στον άξονα της αψίδας διακρίνεται η τράπεζα από την παράσταση του Μελισμού. Στο νότιο τοίχο, κάτω από την εντυπωσιακή έφιππη μορφή του αγίου Δημητρίου, που ανήκει στο δεύτερο στρώμα τοιχογράφησης, δι-

Εικ. 19. Κέντρο. Ο κοιμητηριακός ναός Αγίου Νικολάου.

γιωτίδη, Έρευνα στη Μάνη, *ΠΑΕ* 1981, σ. 459-460.

15. Ό.π., σ. 460-461.

Εικ. 20. Κέντρο. Κοιμητηριακός ναός Αγίου Νικολάου. Η Θεοτόκος του αρχικού στρώματος τοιχογραφιών (λεπτομέρεια).

Εικ. 21. Οροβά. Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Νότια όψη.

ακρίνεται το κεφάλι της Θεοτόκου από την αρχική ιστόρηση, στραμμένο κατά τα τρία τέταρτα προς τα δεξιά (Εικ. 20). Η μορφή της Θεοτόκου, προφανώς μέρος μιας μεγαλύτερης παράστασης με θέμα την τρίμορφη Δέηση, που ακόμη πρέπει να σώζεται κάτω από τον έφιππο άγιο της Θεσσαλονίκης, δεν ήταν ορατή το 1981, όταν επισκέφθηκε το μνημείο η ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Αθηνών. Οι αρχικές τοιχογραφίες αποτελούν καλής ποιότητας έργο της ύστερης βυζαντινής περιόδου, πιθανώς του 14ου αιώνα. Αξιόλογες είναι και οι τοιχογραφίες του δεύτερου στρώματος, το οποίο μπορεί να χρονολογηθεί, βάσει τεχνοτροπικών κριτηρίων, περί τα μέσα του 17ου αιώνα.

Οροβά

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος

Σε απόσταση μερικών εκατοντάδων μέτρων νοτιοανατολικά του μικρού οικισμού της Οροβάς, στην περιοχή του Κάμπου Αβίας, βρίσκεται η ερειπωμένη εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος (Εικ. 21). Πρόκειται για σταυρεπίστεγο ναό της Α3 παραλλαγής, σύμφωνα με την κατάταξη του Α. Ορλάνδου, η θολοδομία του οποίου έχει καταρρεύσει, σώζεται ωστόσο το μεγαλύτερο μέρος των πλάγιων τοίχων του και τμήματα των τυμπάνων της εγκάρσιας κεραίας. Ο δυτικός τοίχος έχει, σχεδόν στο σύνολό του, γκρεμιστεί. Στα ανατολικά προβάλλει μία τρίπλευρη εξωτερικά αψίδα, χτισμένη στο ανώτερο τμήμα της κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής. Οι ορθογωνικοί πωρόλιθοι έχουν, στη συντριπτική τους πλειονότητα, λιθολογηθεί (Εικ. 22). Διακρίνονται πια μόνον τα αποτυπώματά τους. Στα κατώτερα τμήματα της τοιχοδομίας του ναού, και ειδικότερα στο βόρειο τοίχο, έχουν ενσωματωθεί τεράστιοι λίθοι. Τα υπόλοιπα τμήματα είναι χτισμένα με ημίεργους λίθους, τεμάχια πλίνθων και άφθονο συνδετικό κονίαμα. Κατά τόπους διατηρούνται δείγματα αυθεντικών πατητών αρμολογημάτων. Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος περιορίζεται σήμερα σε μία πλίνθινη ταινία τεθλασμένης γραμμής που διαθέει τη νότια όψη, ορίζοντας τη γένεση του τυμπάνου της εγκάρσιας κεραίας (Εικ. 21).

Εικ. 22. Οροβά. Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Λεπτομέρεια της αψίδας.

Εικ. 23. Οροβά. Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Οι τοιχογραφίες του δεύτερου στρώματος.

Στο εσωτερικό διακρίνονται δύο στρώματα αξιόλογων τοιχογραφιών, αμφότερα της ύστερης βυζαντινής περιόδου. Το παλαιότερο σώζεται αποσπασματικά κυρίως στο εσωρράχιο του νοτιοδυτικού αψιδώματος και η ακριβής χρονολόγησή του στην παρούσα φάση κρίνεται επισφαλής. Το δεύτερο στρώμα σώζεται σε μεγαλύτερη έκταση και καλύπτει μέρος των επιφανειών της αψίδας, καθώς και του ανατολικού και του νότιου τοίχου. Το τεταρτοσφαίριο της κόγχης κοσμεί εντυπωσιακή παράσταση ένθρονης βρεφοκρατούσας Θεοτόκου, το πρόσωπο της οποίας έχει δυστυχώς καταστραφεί λόγω της αποκόλλησης δύο εκ των κορυφαίων θολιτών του τόξου μετώπου του τεταρτοσφαιρίου. Πιο κάτω, στον ημικύλινδρο παριστάνονταν τέσσερις συλλειτουργούντες ιεράρχες με πολυσταύρια, από τους οποίους σώζονται μόνον οι τρεις. Αριστερά της αψίδας του διακονικού εικονίζεται μετωπικά διάκονος σε φυσικό μέγεθος. Το νότιο τύμπανο της εγκάρσιας κεραίας κοσμούσε η παράσταση της τρίμορφης Δέησης, από την οποία διατηρείται μόνον η μορφή του Προδρόμου. Ο τελευταίος στρέφεται δεόμενος προς τον άξονα της παράστασης, όπου κάποτε θα δέσποζε η μορφή του Χριστού. Στα μέτωπα του νοτιοδυτικού αψιδώματος εικονίζονται από ένας όρθιος στρατιωτικός άγιος, ενώ το τύμπανο του ίδιου αψιδώματος κοσμεί μετωπική μορφή αρχαγγέλου σε φυσικό μέγεθος (Εικ. 23). Οι τοιχογραφίες του δεύτερου στρώματος αποτελούν έργο ζωγράφου ενήμερου για τις προοδευτικές τάσεις της παλαιολόγειας ζωγραφικής, όπως αυτές αποτυπώνονται σε κορυφαία έργα της πρωτεύουσας του Δεσποτάτου του Μορέως, τον Μυστρά. Η χρονολόγησή τους στις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα, ίσως και λίγο αργότερα, φαίνεται αρκετά πιθανή. Η αναλυτική δημοσίευση του μνημείου πρόκειται να μας απασχολήσει σε αυτοτελή μελέτη.

Λάκκος

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος

Καθ' υπόδειξη του αρχαιοφύλακα Μάνης Σπ. Νίκα, πραγματοποιήθηκε αυτοψία στον ερειπωμένο ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στις νότιες παρυφές του μικρού οικισμού του Λάκκου, στην περιοχή του Πραστείου Μεσσηνιακής Μάνης. Πρόκειται για μονόχωρο ξυλόστεγο ναΰδριο των βυζαντινών χρόνων, άγνωστο στην επιστημονική κοινότητα. Η κεντρική αψίδα του Ιερού Βήματος προβάλλει ελαφρώς στο μέσον του ανατολικού τοίχου και έχει σε κάτοψη ορθογώνιο σχήμα. Οι κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού είναι μικρότερες και εγγράφονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου (Εικ. 24). Η μοναδική θύρα εισόδου στο ναό ανοιγόταν στο μέσον της δυτικής του πλευράς. Η τοιχοποιία του συνίσταται από ημίεργους λίθους, ορθογωνισμένους πωρόλιθους, συνδετικό κονίαμα και λιγοστά τεμάχια πλίνθων. Με καλύτερο τρόπο είναι δομημένη η αψίδα του Ιερού, στην οποία έχουν χρησιμοποιηθεί λαξευτοί πωρόλιθοι. Με ορθογωνισμένους πωρόλιθους είναι φτιαγμένες και οι γωνίες του ναού. Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος περιορίζεται σε μία ταινία τεθλασμένης γραμμής, που φαίνεται ότι περιέτρεχε εξωτερικά και τις τρεις πλευρές της αψίδας. Ίχνη τοιχογραφιών δεν διακρίνονται. Στην πρόθεση του ναού είναι αποτεθειμένη μαρμάρινη βάση ιωνικού τύπου, πιθανώς παλαιοχριστιανικών χρόνων. Στο μνημείο απόκεινται και άλλα αρχιτεκτονικά μέλη, μεταξύ αυτών και απότμημα γείσου από ταινάριο λίθο, αβέβαιης χρονολόγησης, που μάλλον είχε επαναχρησιμοποιηθεί στην κατεστραμμένη σήμερα δυτική θύρα του ναού. Ο ναός, βάσει μορφολογικών και κατασκευαστικών στοιχείων, θα μπορούσε να χρονολογηθεί στην ύστερη βυζαντινή περίοδο.

Εικ. 24. Λάκκος. Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Άποψη των αψίδων του Ιερού.

Καστάνια

Ναός Αγίου Πέτρου

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στο ναό του Αγίου Πέτρου[16] εντοπίστηκαν αφημένα στο χώρο του Ιερού Βήματος δύο λίθινα φράγματα παραθύρων. Το ένα εξ αυτών ήταν αρχικά τοποθετημένο στο δυτικό λοβό του δίλοβου παραθύρου που ανοίγεται στο τύμπανο του νότιου σταυρικού σκέλους του ναού και παραμένει άγνωστο το πότε ακριβώς αποσπάστηκε από την αρχική του θέση[17]. Τα δύο φράγματα μεταφέρθηκαν στην αποθήκη της 26ης ΕΒΑ, στην Καλαμάτα, προκειμένου να συντηρηθούν, ενώ πρόκειται να συμπεριληφθούν στο σχεδιαζόμενο Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας.

Ναός Αγίου Προκοπίου

Μεταφέρθηκαν για λόγους φύλαξης και συντήρησης όλα τα αρχιτεκτονικά γλυπτά που φυλάσσονταν στο εσωτερικό και στον προαύλιο χώρο του ναού του Αγίου Προκοπίου Καστάνιας[18]. Ορισμένα από αυτά, όπως λ.χ. ο μεγάλος μαρμάρινος οκταγωνικός κιονίσκος με το συμφυές κιονόκρανο[19] και ένα τραπεζιόσχημο επίθημα, προφανώς από το ίδιο σύνολο, πρόκειται να εκτεθούν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας.

Άμφεια (πρώην Γαρδίκι)

Σπηλαιώδης ναός Αγίων Αναργύρων

Έξω από τον οικισμό της Άμφειας, πολύ κοντά στις όχθες του χειμάρρου Ξερίλα, βρίσκεται ο σπηλαιώδης ναός των Αγίων Αναργύρων. Το μνημείο είναι γνωστό στην επιστημονική κοινότητα χάρη στη δημοσίευση του Κ. Καλοκύρη, ο οποίος περιορίστηκε στη μελέτη των μεταβυζαντινών τοιχογραφιών που κοσμούν την κύρια όψη του κτιστού τέμπλου του[20]. Προσεκτικότερη παρατήρηση αποκάλυψε ίχνη

Εικ. 25. Άμφεια. Σπηλαιώδης ναός Αγίων Αναργύρων. Ανάγλυφος σταυρός.

διαχρονικής λατρείας στο σπήλαιο. Σε έναν από τους παράπλευρους χώρους του, βορείως του ναού, σώζεται λαξευμένη κόγχη διακοσμημένη με ανάγλυφο σταυρό (Εικ. 25), με πεπλατυσμένα άκρα κεραιών, που δεν αποκλείεται να ανάγεται ακόμη και στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους ή στους λεγόμενους σκοτεινούς αιώνες. Η αρχαιότερη φάση τοιχογράφησης του σπηλαίου σώζεται πίσω από το κτιστό τέμπλο, στο χώρο που επέχει θέση Ιερού Βήματος. Σε ένα λάξευμα που μοιάζει με τεταρτοσφαίριο κόγχης εικονίζεται η Θεοτόκος δεομένη, με τον Χριστό σε μετάλλιο, σήμερα κατεστραμμένο (Εικ. 26). Πιο κάτω παριστάνεται ο Χριστός σε κόκκινου χρώματος δόξα, στον τύπο του Αναπεσόντος, πλαισιωμένος από τη Θεοτόκο και όμιλο αγγέλων. Ο σπάνιος αυτός εικονογραφικός τύπος, πηγή έμπνευσης του οποίου υπήρξε ένα κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης, κάνει την εμφάνισή του στη μνημειακή ζωγραφική γύρω στα τέλη του 13ου αιώνα. Ευάριθμα είναι τα παραδείγματα παλαιολόγειων εκκλησιών της Πελοποννήσου που έχουν συμπεριλάβει την παράσταση αυτή στο εικονογραφικό τους πρόγραμμα, τα οποία χρονολογούνται κυρίως περί τα μέσα

16. Για το σπουδαίο αυτό μεσοβυζαντινό μνημείο, βλ. Ν. Μπούζα, Παρατηρήσεις στο ναό του Αγίου Πέτρου στην Καστάνια της Μεσσηνιακής Μάνης, *Ανταπόδοση. Μελέτες βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης προς τιμήν της καθηγήτριας Ελένης Δεληγιάννη-Δωρή*, Αθήνα 2010, σ. 247-266.

17. Δρανδάκης, *Βυζαντινά γλυπτά της Μάνης*, ό.π. (υποσημ. 11), εικ. 280. Μπούρας - Μπούρα, ό.π. (υποσημ. 8), εικ. 413.

18. Ν.Β. Δρανδάκης - Σ. Καλοπίση - Μ. Παναγιωτίδη, Έρευνα στη Μεσσηνιακή Μάνη, *ΠΑΕ* 1980, σ. 443-447.

19. Δρανδάκης, *Βυζαντινά γλυπτά της Μάνης*, ό.π., σ. 313, εικ. 461-462.

20. Κ. Καλοκύρης, *Βυζαντιναί εκκλησίαι της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 221-222. Μια πολύ ενδιαφέρουσα περιγραφή του σπηλαιώδους ναού από το μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Γρηγόριο Εφέσιο το 1700 σώζεται στο αρχείο Grimani, πρβλ. Β. Μπόλιου-Σταμάτη, Συμβολή στην Ιστορία της Καλαμάτας γύρω στα 1700, *Πρακτικά του Α΄ Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών, 2-4 Δεκεμβρίου 1977*, Αθήναι 1978, σ. 271-272.

Εικ. 26. Άμφεια. Σπηλαιώδης ναός Αγίων Αναργύρων. Τοιχογραφίες στο χώρο του Ιερού Βήματος.

του 14ου αιώνα. Στον ίδιο χώρο του σπηλαίου, αριστερά του Χριστού, διακρίνεται ζεύγος ολόσωμων ιεραρχών, εκ των οποίων ο ένας είναι μετωπικός με τα χέρια προτεταμένα σε στάση δέησης, ενώ ο άλλος στρέφει ελαφρώς το κεφάλι του προς τα δεξιά. Ο τρόπος εκτέλεσης των τοιχογραφιών είναι επίπεδος και γραμμικός, με το πράσινο χρώμα να κυριαρχεί στους προπλασμούς. Η χρονική ένταξή τους γύρω στα μέσα του 14ου αιώνα φαίνεται πιθανή.

Σε άλλο σημείο του Ιερού Βήματος, στο θόλο του σπηλαίου, σώζεται αποσπασματικά και σε κακή κατάσταση παράσταση του Χριστού Παντοκράτορα σε μετάλλιο, πλαισιωμένου από τα ζώδια των ευαγγελιστών. Η κατάσταση διατήρησης της ζωγραφικής επιφάνειας δεν επιτρέπει προς το παρόν την ακριβέστερη χρονολόγηση της παράστασης.

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι σε απόσταση μερικών δεκάδων μέτρων βορειοδυτικά του ναού των Αγίων Αναργύρων σώζεται μικρότερος σπηλαιώδης ναός με λιγοστά σπαράγματα τοιχογραφιών των μεταβυζαντινών χρόνων, που οι ντόπιοι θεωρούν ότι ήταν επίσης αφιερωμένος στους Αγίους Αναργύρους.

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου (Παναγίτσα)

Ο ναός της Παναγίτσας, παρά τη μονή Γαρδικίου, πίσω από το γήπεδο της Άμφειας, έχει δημοσιευθεί από τον Κ. Καλοκύρη, ο οποίος εστίασε κυρίως στη μελέτη των τοιχογραφιών που σώζονται αποσπασματικά στο εσωτερικό του μνημείου. Οι τοιχογραφίες αυτές, που ξεχωρίζουν για την ποιότητά τους, χρονολογήθηκαν στις αρχές του 17ου αιώνα και συνδέθηκαν πειστικά με το φημισμένο εργαστήριο των Μόσχων[21]. Προσεκτική παρατήρηση της τοιχοποιίας κατέδειξε ότι αρχικά επρόκειτο για σταυρεπίστεγο ναό της Α2 παραλλαγής, ολόκληρη η θολοδομία του οποίου έχει καταρρεύσει. Σώζονται, ωστόσο, τμήματα από τα τυφλά αψιδώματα που διάρθρωναν την εγκάρσια κεραία του σταυρού, θυμίζοντας την παρόμοια περίπτωση του Αγίου Δημητρίου στις Τούρλες Καλαμάτας. Το πιο ενδιαφέρον, ωστόσο, είναι ότι τόσο η τοιχοποιία όσο και ο τρόπος κατασκευής του παραθύρου της αψίδας υποδεικνύουν ότι ο αρχικός ναός είναι κατά πολύ αρχαιότερος του 17ου αιώνα. Βάσει μορφολογικών στοιχείων, μια χρονολόγηση του αρχικού ναού στο 14ο αιώνα δεν φαίνεται αβάσιμη. Στο νότιο τοίχο του Ιερού Βήματος, κάτω από τις μεταβυζαντινές τοιχογραφίες, διαπιστώθηκε η ύπαρξη παλαιότερου στρώματος ζωγραφικής, πιθανώς της ύστερης βυζαντινής περιόδου.

Δυστυχώς, το 2006 το μνημείο υπέστη βέβηλη ανακαίνιση που περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, την κατασκευή δαπέδου με νεωτερικά κεραμικά πλακίδια, κτιστού τέμπλου και κτιστών προσκυνηταρίων στους πλάγιους τοίχους του κυρίως ναού, που κάλυψαν ευτυχώς λιγοστές μόνον από τις πολύ αξιόλογες τοιχογραφίες του μνημείου.

Στον αύλειο χώρο του ναού εντοπίστηκε και μεταφέρθηκε στην αποθήκη της 26ης ΕΒΑ κυλινδρική πλίνθος από στυλίσκο υποκαύστων ρωμαϊκού ή παλαιοχριστιανικού λουτρού. Σημειώνουμε ότι σε μικρή απόσταση από την Παναγίτσα, νότια του παρακείμενου οικισμού της Άνθειας, σώζονται τα εντυπωσιακά κατάλοιπα λουτρού των ρωμαϊκών χρόνων. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε σπάνιες περιπτώσεις παρόμοιες κυλινδρικές πλίνθοι έχουν χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση στον κεραμοπλαστικό διάκοσμο μνημείων της ύστερης βυζαντινής περιόδου[22].

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

Αρχαία Μεσσήνη (πρώην Μαυρομάτι Ιθώμης)

Ναός Κλησά-Πόρτη

Κατά τη διάρκεια του καθαρισμού του ναού Κλησά-Πόρτη, πολύ κοντά στην Αρκαδική Πύλη της Αρχαίας Μεσσήνης, εντοπίστηκε η λίθινη βάση περιρραντηρίου, φωτογραφία της οποίας είχε δημοσιεύσει πριν από 40 και πλέον χρόνια ο Α. Ορλάνδος[23]. Επειδή ο ναός βρίσκεται μακριά από το φυλασσόμενο αρχαιολογικό χώρο αποφασίστη-

21. Καλοκύρης, ό.π., σ. 165-168.

22. Γ. Βελένης, *Ερμηνεία του εξωτερικού διακόσμου στη βυζαντινή αρχιτεκτονική* (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1984, σ. 275, πίν. 96α. P.L. Vocotopoulos, Church Architecture in the Despotate of Epirus: The Problem of Influences, *Zograf* 27 (1998-1999), σ. 79-92, κυρίως σ. 88, σημ. 99-100.

23. Α.Κ. Ορλάνδος, Εκ της Χριστιανικής Μεσσήνης, *ΑΒΜΕ* ΙΑ΄ (1969), σ. 135-140, εικ. 46.

κε η μεταφορά του αρχιτεκτονικού μέλους στην αποθήκη της 26ης ΕΒΑ.

Αρσινόη (πρώην Σιμίζα)

Ναός Αγίου Νικολάου

Σε λόφο νοτιοδυτικά του οικισμού της Ασινόης (πρώην Σιμίζα) βρίσκεται ο ερειπωμένος ναός του Αγίου Νικολάου. Πρόκειται για μονόχωρο ναΰδριο, πιθανώς ξυλόστεγο, στα ανατολικά του οποίου προβάλλει μία ημικυλινδρική αψίδα (Εικ. 27). Ο δυτικός τοίχος του έχει καταρρεύσει. Στο ανατολικό πέρας των πλάγιων τοίχων ανοίγονταν μικρές τοξωτές θύρες, σήμερα τοιχισμένες. Ίχνη από δοκοθήκες κατά μήκος της βόρειας και της νότιας πλευράς υποδεικνύουν ότι ο ναός πλαισιωνόταν από πλάγιους ξυλόστεγους χώρους. Με τα σημερινά δεδομένα δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί εάν οι χώροι αυτοί ήταν περίκλειστοι, είχαν δηλαδή τη μορφή πλάγιων κλιτών, ή ημιυπαίθριοι (πλάγιες στοές). Η τοιχοποιία του ναού συνίσταται από μεγάλες πέτρες – συλλήματα από τα μνημεία της πλησιόχωρης Αρχαίας Μεσσήνης – μικρότερους λίθους και συνδετικό κονίαμα, ενώ στους αρμούς παρεμβάλλονται άφθονα τεμάχια πλίνθων. Σε ορισμένα σημεία διακρίνονται εντοιχισμένες σε β΄ χρήση βάσεις από αρχαίες επιτύμβιες στήλες, προφανώς από το γειτονικό νεκροταφείο της Μεσσήνης. Στις πλάγιες όψεις του ναού, μεταξύ των λίθων, παρεμβάλλονται και σειρές πλίνθων. Τα τόξα των πλάγιων θυρών και του παραθύρου της αψίδας είναι πλίνθινα, ενώ οι σταθμοί τους είναι φτιαγμένοι από κανονική τοιχοποιία. Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος περιορίζεται σε μία οδοντωτή ταινία που περιτρέχει τον ημικύλινδρο της κόγχης οριοθετώντας και το εξωρράχιο του τόξου του παραθύρου της. Παρόμοια ταινία σώζεται αποσπασματικά στο σωζόμενο τμήμα του δυτικού τοίχου, η οποία θα οριοθετούσε, μάλλον, το τόξο της κατεστραμμένης σήμερα δυτικής εισόδου. Ο ναός μπορεί να χρονολογηθεί, βάσει μορφολογικών και τυπολογικών στοιχείων, στα τέλη του 10ου ή στο α΄ μισό του 11ου αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Μεσσηνία έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα μια αρκετά διευρυμένη ομάδα ναών με παρόμοια χαρακτηριστικά (Άγιος Νικόλαος Ριζοχωρίου, Άγιος Νικόλαος Κουρτακίου, Άγιος Ιωάννης Ριγανάς Μαυρομματίου κ.ά.) που μπορούν να χρονολογηθούν στην περίοδο αυτή[24].

Εικ. 27. Αρσινόη. Ναός Αγίου Νικολάου. Άποψη του μνημείου από ΝΑ.

Ναός Αγίου Δημητρίου

Σε απόσταση μερικών δεκάδων μέτρων βορειοανατολικά του Αγίου Νικολάου σώζεται ο μονόχωρος ξυλόστεγος ναός του Αγίου Δημητρίου, στα ανατολικά του οποίου προβάλλει μια ημικυλινδρική αψίδα. Η τοιχοποιία του ναού αποτελείται από ημίεργους λίθους και συνδετικό κονίαμα. Σε αρκετά σημεία έχουν επαναχρησιμοποιηθεί βάσεις αρχαίων επιτύμβιων στηλών από το παρακείμενο νεκροταφείο της Μεσσήνης. Εσωτερικά ο ναός δεν έχει επιχριστεί, ενώ δεν σώζεται τέμπλο. Βάσει μορφολογικών δεδομένων, η ανέγερση του ναού θα μπορούσε να τοποθετηθεί στο 19ο αιώνα.

Βαλύρα

Ναός Αγίας Τριάδας

Στη θέση Μυλόλακκα Βαλύρας, βορείως της βυζαντινής εκκλησίας της Παναγίτσας[25], στα δυτικά του Δ.Δ. Βαλύρας, Δήμου Ιθώμης, σώζονται τα ερείπια μικρού ναού των βυζαντινών χρόνων, αφιερωμένου πιθανώς σύμφωνα με την προφορική παράδοση στην Αγία Τριάδα (κατά άλλους στην Αγία Παρασκευή). Πρόκειται για μονόχωρο ναΰδριο, η αψίδα του οποίου έχει εσωτερικά και εξωτερικά ημικυκλικό σχήμα[26]. Η τοιχοποιία του συνίσταται από ημίεργους λίθους, τεμάχια πλίνθων και άφθονο συνδετικό κονίαμα και προκρίνει τη χρονολόγηση του ναού στην ύστερη βυζαντινή περίοδο.

24. M. Kappas, The Church of Hagia Paraskevi at Trikorfo, Messenia. A Few Remarks about the Ecclesiastical Architecture in the Southwestern Peloponnese during the Period of the Macedonian Dynasty, στο *Architecture of Byzantium and the Kievan Rus. From the 9th to 12th Centuries, Materials of the International Seminar, November 17-21, 2009*, St. Petersburg 2010, σ. 58-73, κυρίως σ. 66. Ο ίδιος, Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στη Μεσσηνία 7ος-12ος αι., *Χριστιανική Μεσσηνία. Μνημεία και ιστορία της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Αθήνα 2010, σ. 153.

25. Γ. Δημητροκάλλης, *Άγνωστοι βυζαντινοί ναοί Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, τ. Β΄, Αθήνα 1998, σ. 19-31.

26. Μ. Κάππας, Εκκλησίες της Μητροπόλεως Μεσσηνίας από το 1204 έως και το 1500, *Χριστιανική Μεσσηνία*, ό.π., σ. 225.

Ναός Αγίου Πέτρου

Στη θέση Σέλικα, στα όρια των οικισμών Βαλύρας και Λάμπαινας, υψώνονται τα ερείπια ναού που, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, ήταν αφιερωμένος στον άγιο Πέτρο. Από το μνημείο σώζεται καλύτερα ο βόρειος τοίχος του, που σε κάποια σημεία ξεπερνά σε ύψος τα 2 μ. Ο ανατολικός τοίχος και η αψίδα έχουν καταστραφεί. Η τοιχοποιία του συνίσταται από εναλλασσόμενες σειρές λίθων και πλίνθων. Πρόκειται για κτίριο των βυζαντινών χρόνων, η ακριβέστερη χρονολόγηση του οποίου προϋποθέτει τη διεξαγωγή σε αυτό ανασκαφικής έρευνας.

Άνω Βούταινα

Κάστρο

Τον Απρίλιο του 2006, καθ' υπόδειξη του Ν. Παναγιωτόπουλου, πραγματοποιήθηκε αυτοψία στο ερειπωμένο Κάστρο της Βούταινας. Πρόκειται για ένα μικρό οχυρό, στην κορυφή υψώματος δυτικά του οικισμού της Άνω Βούταινας. Από το κάστρο διατηρούνται μόνο λείψανα ενός πύργου και μία κτιστή καμαροσκέπαστη δεξαμενή ορθογώνιας κάτοψης (Εικ. 28). Τα τείχη που προστάτευαν το μικρό οχυρό έχουν σχεδόν στο σύνολό τους καταρρεύσει, δεν είναι δύσκολο όμως να παρακολουθήσει κανείς την πορεία τους. Το κάστρο φαίνεται ότι ακολουθούσε τη διαμόρφωση του εδάφους, οχυρώνοντας την κορυφή του υψώματος.

Το μικρό οχυρό της Βούταινας δεν είναι άγνωστο στην επιστημονική κοινότητα[27]. Μνημονεύεται στις γραπτές πηγές με διάφορα παρεμφερή τοπωνύμια, που δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για την ταύτισή του. Το 1422 στο «Χρονικό των Τόκκων» αναφέρεται ότι ο Ercole Tocco (νόθος γιος του Carlo A΄ Tocco) προσέτρεξε σε βοήθεια του τελευταίου πρίγκιπα της Αχαΐας Centurione B΄ Zaccaria, στην κυριότητα του οποίου είχε στο μεταξύ απομείνει μόνον το Κάστρο της Αρκαδιάς/Κυπαρισσίας. Από εκεί ο Ercole «εξόρμησεν και εκούρσευσε εις των Ρωμαίων τον τόπον / την Γιάννιναν, την Γούταιναν, τα Χιλιοχώρια όλα»[28]. Λίγες δεκαετίες αργότερα το οχυρό της Βούταινας αναφέρεται σε δύο καταλόγους κάστρων του 1450 (Vurinax)[29] και του 1463 (Vutina)[30].

Εικ. 28. Άνω Βούταινα. Ερειπωμένο κάστρο. Εσωτερική άποψη της δεξαμενής.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΥΛΙΑΣ

Κυνηγός

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος

Μερικά χιλιόμετρα βόρεια του Δ.Δ. Κυνηγού, Δήμου Πύλου, σώζεται ο ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Πρόκειται για σταυρόσχημης κάτοψης ναΰδριο, χωρίς τρούλο, με μία ημικυλινδρική αψίδα στα ανατολικά (Εικ. 29). Στα δυτικά του ναού προστέθηκε στους νεότερους χρόνους προστώο από οπλισμένο σκυρόδεμα, που επιβάρυνε αισθητικά την εικόνα του μνημείου. Η τοιχοποιία του καλύπτεται εξωτερικά και εσωτερικά με επίχρισμα, που δυσκολεύει τη μελέτη της οικοδομικής του ιστορίας. Διαφαίνεται, ωστόσο, ότι πρόκειται για κτίριο του τέλους του 19ου ή των αρχών του 20ού αιώνα, το οποίο ενσωμάτωσε έναν ερειπωμένο βυζαντινό ναό του τύπου του ελεύθερου σταυρού με τρούλο. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο είναι έργο των νεότερων χρόνων. Το δάπεδο του ναού είναι επιστρωμένο με τετράγωνες μαλτεζόπλακες. Εσωτερικά ο ναός είναι ασβεστωμένος. Ίχνη τοιχογραφιών δεν διακρίνονται. Το κατώτερο τμήμα του ημικυλίνδρου της αψίδας παραμένει εξωτερικά ανεπίχριστο και ανήκει, καθώς φαίνεται, στον αρχικό ναό. Είναι χτισμένο με εναλλασσόμενες σειρές λίθων και πλίνθων. Στους κατακόρυφους αρμούς παρεμβάλλονται τεμάχια πλίνθων. Με βάση τα λιγοστά αξιοποιήσιμα μορφολογικά και τυπολογικά στοιχεία, θα προτείναμε μια γενική χρονολόγηση του μνημείου στη μέση βυζαντινή περίοδο, εποχή κατά την οποία χρονολογούνται και τα τέσσερα γνωστά

27. Α.Α. Παναγιωτόπουλος, Μεσαιωνικής Μεσσηνίας ιστορικογεωγραφικά και Κοντοβουνίων οικιστικά, *Ιστορικογεωγραφικά* 10 (2004), σ. 9-105, κυρίως σ. 34-36.

28. G. Schirò (επιμ.), *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonimo* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 10), Roma 1975, στ. 3891-3897.

29. E. Fenster, Nochmals zu den venezianischen Listen der Kastelle auf der Peloponnes, *BZ* 72 (1979), σ. 332.

30. Bon, *La Morée franque*, ό.π. (υποσημ. 5), τ. Ι, σ. 693.

Εικ. 29. Κυνηγός. Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Άποψη του μνημείου από ΒΑ.

Εικ. 30. Κουρτάκι. Ναός Αγίου Νικολάου. Νότια όψη.

μεσσηνιακά παραδείγματα εφαρμογής του τύπου του ελεύθερου σταυρού με τρούλο[31].

Νότια του ναού σώζεται ερειπωμένη πτέρυγα κελλιών ορθογώνιας κάτοψης, κτίσμα και αυτό της βυζαντινής εποχής, που υποδεικνύει ότι ο ναός υπήρξε Καθολικό μικρής μονής. Στον αύλειο χώρο του μνημείου, σε μία από τις λιθόκτιστες οριοθετήσεις των ελαιοδένδρων έχει ενσωματωθεί μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλλος – μάλλον σχηματοποιημένο ιωνικό κιονόκρανο ή βάση κίονα – πιθανώς παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Από το ναό της Μεταμόρφωσης προέρχεται και ένα μικρό μαρμάρινο κορινθιακό κιονόκρανο της ίδιας εποχής, που φυλασσόταν στο σπίτι του Ν. Αρβανίτη, κάτοικου Κυνηγού. Το κιονόκρανο μεταφέρθηκε στην αποθήκη της 26ης ΕΒΑ.

Κουρτάκι

Ναός Αγίου Νικολάου

Σε ερημική τοποθεσία νοτιοανατολικά του Δ.Δ. Κουρτακίου, Δήμου Βουφράδος, βρίσκεται ο ναός του Αγίου Νικολάου (Εικ. 30). Πρόκειται για μονόχωρο ξυλόστεγο ναό που απολήγει στα ανατολικά σε μία δυσανάλογα μεγάλη ημικυλινδρική αψίδα (Εικ. 31). Ο ναός σωζόταν σε ερειπιώδη κατάσταση μέχρι πριν από μερικά χρόνια, όταν οι κάτοικοι του οικισμού προχώρησαν, χωρίς έγκριση, στην ανακαίνισή του. Παρά την επέμβαση, έχουν διατηρηθεί αρκετά από τα αυθεντικά στοιχεία της πρώτης οικοδομικής φάσης, πο-

Εικ. 31. Κουρτάκι. Ναός Αγίου Νικολάου. Άποψη της αψίδας από ΒΑ.

λύ σημαντικά για τη μελέτη της οικοδομικής ιστορίας του μνημείου. Στα ανατολικά πέρατα των πλάγιων πλευρών ανοίγονται μικρές θύρες, όπως ακριβώς στην περίπτωση του Αγίου Νικολάου Αρσινόης. Ο ναός φαίνεται ότι αρχικά ήταν πλαισιωμένος από πλάγιους ξυλόστεγους χώρους, όπως πιστοποιούν οι σωζόμενες δοκοθήκες στη νότια όψη του. Δεν είναι βέβαιο ένα επρόκειτο για περίκλειστους ή ημιυπαίθριους χώρους (πλάγια κλίτη ή στοές). Στην αψίδα ανοίγονταν τρία μονόλοβα παράθυρα, εκ των οποίων μόνον το βόρειο είναι αυθεντικό. Τα υπόλοιπα ανακατασκευάστηκαν στη φάση της ανακαίνισης, για την οποία έγινε λόγος

31. Άγιοι Απόστολοι Καλαμάτας, Άγιος Νικόλαος στη θέση Μαυρίνιτσα Σωτηρινίκων, Άγιος Κωνσταντίνος Χριστιανούπολης και, ενδεχομένως, η πρώτη φάση του Αγίου Παντελεήμονα Πολιανής.

παραπάνω. Η αρχική τοιχοποιία του ναού συνίσταται από ημίεργους λίθους, άφθονο συνδετικό κονίαμα και πολυάριθμα τεμάχια πλίνθων στους αρμούς. Ο κεραμοπλαστικός του διάκοσμος φαίνεται ότι περιοριζόταν σε μία οδοντωτή ταινία που περιέτρεχε τον ημικύλινδρο της κόγχης οριοθετώντας και τα εξωρράχια των παραθύρων της. Το δάπεδο έχει επιστρωθεί κατά την ανακαίνιση με ωραία χειροποίητα κεραμικά πλακίδια, τετράγωνου σχήματος. Ίχνη τοιχογραφιών ή μαρμάρινα αρχιτεκτονικά γλυπτά βυζαντινών χρόνων δεν εντοπίστηκαν. Η ανέγερση του ναού θα μπορούσε να χρονολογηθεί, βάσει τυπολογικών και μορφολογικών κριτηρίων, στο β΄ μισό του 10ου ή στο α΄ μισό του 11ου αιώνα, και παρουσιάζει στενές αναλογίες με μια διευρυμένη ομάδα μεσσηνιακών μνημείων που έχει εντοπιστεί και μελετηθεί τα τελευταία χρόνια από τον υπογράφοντα[32].

Ναός Αγίου Αθανασίου

Πρόκειται για μονόχωρο ξυλόστεγο ναό με μία ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά, που βρίσκεται σε ερημική τοποθεσία κοντά στον οικισμό του Κουρτακίου. Σύμφωνα με μαρμάρινη επιγραφή εντοιχισμένη στη νότια πλευρά του κτιρίου, ο ναός καταστράφηκε από τους Τούρκους και ανακαινίστηκε το 1998. Πράγματι, φαίνεται ότι η εκκλησία του 1998 ενσωμάτωσε τα κτιριακά κατάλοιπα ενός παλαιότερου ναΐσκου, τα λείψανα του οποίου διακρίνονται κυρίως στο δυτικό και το νότιο τοίχο. Επρόκειτο, μάλλον, για κτίσμα των βυζαντινών χρόνων, όπως υποδεικνύει η τοιχοποιία του (μικρές πέτρες, άφθονο συνδετικό κονίαμα και τεμάχια πλίνθων στους αρμούς).

Ναός Αγίας Κυριακής

Σε μικρή απόσταση από τον οικισμό του Κουρτακίου εντοπίστηκε και καταγράφηκε ο μικρός μονόχωρος ξυλόστεγος ναός της Αγίας Κυριακής. Στα ανατολικά προβάλλει μία ημικυκλική αψίδα Ιερού Βήματος. Ο ναός είναι χτισμένος από αργολιθοδομή και αποτελεί μάλλον κτίσμα της περιόδου της τουρκοκρατίας.

Λ ο γ γ ά

Ναός Αγίου Ανδρέα

Στο πολύ σημαντικό αυτό μνημείο με σύνθετη οικοδομική ιστορία, που παραμένει δυσερμήνευτη παρά τη σχετική

Εικ. 32. Άγιος Ανδρέας Λογγάς. Ναός Αγίου Ανδρέα. Το δυτικό αέτωμα πριν από τις αυθαίρετες εργασίες.

Εικ. 33. Άγιος Ανδρέας Λογγάς. Ναός Αγίου Ανδρέα. Το δυτικό αέτωμα μετά τις αυθαίρετες εργασίες.

δημοσίευση του Γ. Δημητροκάλλη[33], καθαιρέθηκε με πρωτοβουλία του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου το κωδωνοστάσιο από οπλισμένο σκυρόδεμα που υψωνόταν στο μέσον της βόρειας πλευράς του ναού, χωρίς να ακολουθηθεί η προβλεπόμενη από το νόμο διαδικασία. Επιπλέον, τον Ιούνιο του 2006 εκτελέστηκε στο μνημείο σειρά καταστροφικών εργασιών, με αποκορύφωμα την καθαίρεση των παλαιών κονιαμάτων του με υδροβολή και την εκ νέου αρμολόγηση των όψεων του ναού, επέμβαση που είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια πλήθους αυθεντικών κατασκευαστικών και μορφολογικών στοιχείων (Εικ. 32, 33).

32. Κάππας, Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στη Μεσσηνία, ό.π., (υποσημ. 24), σ. 153

33. Γ. Δημητροκάλλης, *Εκκλησιαστικά Μνημεία της Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Αθήναι 1990, σ. 15-40.

Εικ. 34. Αχλαδοχώρι. Ναός Αγίου Γεωργίου. Μαρμάρινο κιονόκρανο με υδροχαρή φύλλα.

Αχλαδοχώρι (πρώην Χαϊκάλι)

Ναός Αγίου Γεωργίου

Στον αύλειο χώρο του ενοριακού ναού του Αγίου Γεωργίου, στο μέσον του Δ.Δ. Αχλαδοχωρίου, Δήμου Πεταλιδίου, φυλασσόταν μαρμάρινο τεκτονικό κιονόκρανο διακοσμημένο με υδροχαρή φύλλα (Εικ. 34), παρόμοιο τόσο ως προς τις διαστάσεις όσο και ως προς το διάκοσμο με τα δύο κιονόκρανα που απόκεινται στο ναό του Αγίου Θεοδώρου, σε ερημική τοποθεσία, νότια του Αχλαδοχωρίου[34]. Η μορφή, οι τεχνικές λάξευσης και ο διάκοσμός τους υποδεικνύουν τη χρονολόγησή τους στην όψιμη παλαιοχριστιανική περίοδο ή πιθανότερα στους λεγόμενους σκοτεινούς αιώνες. Τα κιονόκρανα αυτά, που προέρχονται μάλλον από έναν από τους παράκτιους οικισμούς που ήκμασαν στην πρωτοβυζαντινή περίοδο μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα (Πεταλίδι, Κορώνη, Άγιο Ανδρέα Λογγάς κ.ά.)[35] έχουν χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση στη μεσοβυζαντινή εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου, που ήταν στην αρχική της μορφή ένας ημισύνθετος τετρακιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός με τρούλο και ισοπλατή νάρθηκα στα δυτικά. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην εκκλησία αυτή, που ξεχωρίζει ποιοτικά από τα υπόλοιπα γνωστά μεσοβυζαντινά μνημεία της Πυλίας, δεν χρησιμοποιήθηκαν μόνο συλήματα αλλά λαξεύθηκαν και ειδικώς για την περίσταση καλής ποιότητας γλυπτά. Ο Γ. Δημητροκάλλης χρονολόγησε τα γλυπτά αυτά και το μνημείο στον 11ο αιώνα. Ωστόσο, τα μορφολογικά και τα κατασκευαστικά του χαρακτηριστικά υποδεικνύουν τη μετάθεση της χρονολόγησης του ναού στο α΄ μισό ή γύρω στα μέσα του 12ου αιώνα. Ένα παρόμοιο κιονόκρανο – προφανώς το υπολειπόμενο του Αγίου Θεοδώρου – φυλάσσεται σήμερα χωρίς ένδειξη προέλευσης στο συνοδικό μέγαρο της Μητροπόλεως Μεσσηνίας. Είναι γνωστό ότι ο μακαριστός μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος Θέμελης μετέφερε δεκάδες αρχιτεκτονικά γλυπτά από ναούς της περιφέρειάς του, που φυλάσσονται σήμερα στο επισκοπείο της Καλαμάτας, τα περισσότερα δυστυχώς χωρίς ενδείξεις.

Το κιονόκρανο του Αγίου Γεωργίου Αχλαδοχωρίου μεταφέρθηκε στην αποθήκη της Εφορείας για να συντηρηθεί, μιας και πρόκειται να συμπεριληφθεί στην έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας.

Ναός Ζωοδόχου Πηγής

Στις βορειοδυτικές παρυφές του Αχλαδοχωρίου βρίσκεται ο μονόχωρος ξυλόστεγος ναός της Ζωοδόχου Πηγής (Εικ. 35). Στα ανατολικά του προβάλλει μία ημικυλινδρική αψίδα Ιερού Βήματος. Ο ναός αποτελεί, σύμφωνα με επιγραφή λαξευμένη σε ορθογώνια πλάκα εντοιχισμένη στη δυτική όψη του, κτίσμα του 1879. Το ξύλινο τέμπλο είναι λίγο μεταγενέστερο, ενώ οι εικόνες, που σώζονται σε κακή κατάσταση, κατασκευάστηκαν, σύμφωνα με σωζόμενη επιγραφή, από τον Η. Μπαρλετίδη, τον Οκτώβριο του 1890.

Στο παράθυρο της κόγχης έχουν ενσωματωθεί μαρμάρινος αμφικιονίσκος και κιονόκρανο με σταυρό, spolia των βυζαντινών χρόνων (Εικ. 36). Δύο ακόμη αποτμήματα από

Εικ. 35. Αχλαδοχώρι. Ναός Ζωοδόχου Πηγής. Άποψη του μνημείου από ΝΑ.

34. Δημητροκάλλης, *Άγνωστοι βυζαντινοί ναοί*, τ. Β΄, ό.π. (υποσημ. 25), σ. 267-294.

35. Η. Αναγνωστάκης, Παράκτιοι οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας. Η σιωπή των πηγών και η αποσπασματική μαρτυρία της αρχαιολογίας, στο Θέμελης - Κόντη, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 150-151.

Εικ. 36. Αχλαδοχώρι. Ναός Ζωοδόχου Πηγής. Το παράθυρο της αψίδας. Διακρίνονται τα επαναχρησιμοποιημένα μαρμάρινα spolia.

μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, μάλλον παλαιοχριστιανικά, έχουν εντοιχιστεί στον ημικύλινδρο της αψίδας. Το ένα εξ αυτών διακοσμείται με σταυρό και έχει τοποθετηθεί σε περίοπτη θέση.

Κρήνη Αγίου Γεωργίου

Στη μικρή λιθόκτιστη κρήνη που βρίσκεται στα βορειοανατολικά του ναού του Αγίου Γεωργίου, έχει ενσωματωθεί μαρμάρινο επίθημα διακοσμημένο με σταυρό με πεπλατυσμένες άκρες κεραιών. Πρόκειται, μάλλον, για έργο της παλαιοχριστιανικής περιόδου ή των λεγόμενων σκοτεινών χρόνων.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ

Λατζουνάτο

Σπηλαιώδης ναός Παναγίτσας

Στο όρος Μπούρα, πολύ κοντά στο φραγκικό Κάστρο του Λατζουνάτου (Saint Sauveur[36]), στα όρια των επαρχιών

Εικ. 37. Λατζουνάτο. Σπηλαιώδης ναός Παναγίας. Η παράσταση της Σταύρωσης.

Τριφυλίας και Μεσσήνης, εντοπίστηκε σπηλαιώδης ναός με τοιχογραφίες, αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου[37]. Η εξίτηλη παράσταση της τρίμορφης Δέησης στο νότιο τοίχο του ναού επιστεφόταν από κτιστό προσκυνητάρι, αρκετά έξεργο, που έφερε γραπτό διάκοσμο. Παρόμοιας μορφής προσκυνητάρια κάνουν την εμφάνισή τους στον ελλαδικό χώρο σε εκκλησίες του 13ου αιώνα, οι περισσότερες από τις οποίες βρίσκονται σε λατινοκρατούμενες περιοχές[38]. Έργα εμπνευσμένα από τη σταυροφορική τέχνη θυμίζει και η τοιχογραφία της Σταύρωσης επάνω από την είσοδο του ναού (Εικ. 37). Η σχεδίαση είναι μάλλον αδέξια και η εκτέλεση συνοπτική, με σκληρά περιγράμματα και πράσινο χρώμα στις σκιές. Στα αξιομνημόνευτα εικονογραφικά στοιχεία της παράστασης περιλαμβάνονται η έκφραση ανείπωτης θλίψης στο πρόσωπο της Θεοτόκου, που αποστρέφει το βλέμμα της από το σταυρό (Εικ. 38), καθώς επίσης η προσωποποίηση της Εκκλησίας, που συλλέγει σε δισκοπότηρο το αίμα από τη λογχισμένη πλευρά του Χριστού. Οι τοιχογραφίες αποτελούν έργο της περιόδου της φραγκοκρατίας. Η αναλυτική τους παρουσίαση πρόκειται να μας απασχολήσει σε αυτοτελή δημοσίευση.

36. M. Breuillot, *Châteaux oubliés de la Messénie médiévale*, Paris 2005, σ. 140-154.

37. Κάππας, Εκκλησίες της Μητροπόλεως Μεσσηνίας, ό.π. (υποσημ. 26), σ. 257.

38. S. Kalopissi-Verti, The Proskynetaria of the Templon and Narthex: Form, Imagery, Spatial Connection, and Reception, *Thresholds of the Sacred, Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens, East and West* (επιμ. S.E.J. Gerstel), Washington D.C. 2006, σ. 118-121.

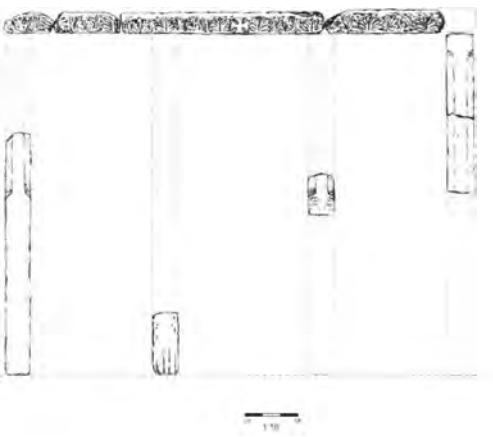
Εικ. 38. Λατζουνάτο. Σπηλαιώδης ναός Παναγίας. Η Θεοτόκος από την παράσταση της Σταύρωσης (λεπτομέρεια).

Εικ. 39. Κόκλα. Ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου.

Εικ. 40. Κόκλα. Ναός Αγίου Κωνσταντίνου. Απότμημα μαρμάρινου επιστυλίου τέμπλου.

Εικ. 41. Κόκλα. Ναός Αγίου Κωνσταντίνου. Σχεδιαστική αποκατάσταση του τέμπλου.

Κόκλα

Ναός Αγίου Κωνσταντίνου

Καθ' υπόδειξη του συναδέλφου Γ. Φουστέρη, πραγματοποιήθηκε αυτοψία στον ανακαινισμένο ναό του Αγίου Κωνσταντίνου, στις νοτιοανατολικές παρυφές του Δ.Δ. Κόκλας, Δήμου Δωρίου (Εικ. 39). Διαπιστώθηκε ότι ο σημερινός μονόχωρος ξυλόστεγος ναός με πλατύτερο νάρθηκα στα δυτικά, ενσωμάτωσε τα ερείπια εκκλησίας των βυζαντινών χρόνων. Ο αρχικός ναός είχε ορθογώνια κάτοψη, διαστ. 5,50×4 μ. περίπου με μία ημικυλινδρική αψίδα στα ανατολικά. Η αρχική τοιχοποιία διατηρείται μέχρι το ύψος του 1,50 μ. περίπου. Οι πλάγιες όψεις διαρθρώνονταν εσωτερικά με τυφλά αψιδώματα, εκ των οποίων διατηρούνται ακόμη οι ενδιάμεσες παραστάδες. Τα μεσαία αψιδώματα είναι εμφανώς πλατύτερα από εκείνα που τα πλαισιώνουν, διάταξη που καθιστά αρκετά πιθανό στον αρχικό ναό να εφαρμοζόταν ο τύπος του συνεπτυγμένου σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο. Ίχνη τοιχογραφιών δεν διασώθηκαν.

Στο ναό φυλάσσονταν δέκα τμήματα ενός μαρμάρινου τέμπλου των μεσοβυζαντινών χρόνων (πεσσίσκοι με συμφυείς οκταγωνικούς κιονίσκους, καθώς και τέσσερα συνανήκοντα τμήματα ενός επιστυλίου). Τα γλυπτά (Εικ. 40, 41), που χρονολογούνται βάσει του διακόσμου τους και των τεχνικών λάξευσής τους μεταξύ 10ου και 11ου αιώνα, μεταφέρθηκαν για συντήρηση και φύλαξη στην αποθήκη της Εφορείας, ενώ πρόκειται να συμπεριληφθούν στην έκθεση του σχεδιαζόμενου Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας[39].

39. Η σχεδιαστική αποκατάσταση του τέμπλου φιλοτεχνήθηκε από τη σχεδιάστρια της Εφορείας Μ. Γεωργούντζου.

Εικ. 42. Ριζοχώρι. Ναός Αγίου Νικολάου. Νότια όψη.

Εικ. 43. Ριζοχώρι. Ναός Αγίου Νικολάου. Βόρεια όψη.

Ριζοχώρι Κοπανακίου

Ναός Αγίου Νικολάου

Λίγο έξω από το Κοπανάκι Τριφυλίας βρίσκεται ο ναός του Αγίου Νικολάου, κοιμητηριακός ναός του μικρού συνοικισμού Ριζοχώρι (πρώην Λάπι). Πρόκειται για μονόχωρο, σήμερα ξυλόστεγο ναό, διαστ. 7,50×4,30 μ., με μία προεξέχουσα ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά (Εικ. 42, 43). Στα δυτικά κατασκευάστηκε πριν από μερικά χρόνια ισοπλατής νάρθηκας. Στο ανατολικό πέρας των πλάγιων τοίχων διαμορφώνονταν δύο μικρές τοξωτές θύρες, σήμερα σφραγισμένες, ενώ δύο μεγαλύτερα ανοίγματα ανοίγονταν στο μέσον περίπου των ίδιων πλευρών, και αυτά τοιχισμένα. Η συγκεκριμένη διάταξη των ανοιγμάτων, σε συνδυασμό με την ύπαρξη δοκοθηκών για τη στήριξη στέγης κατά μήκος της βόρειας και της νότιας πλευράς, υποδεικνύουν ότι ο ναός στην αρχική του μορφή πλαισιωνόταν στις πλάγιες όψεις του από ξυλόστεγους χώρους. Η μορφή των χώρων αυτών, εάν δηλαδή ήταν περίκλειστοι με τοίχους (πλάγια κλίτη) ή ημιυπαίθριοι (πλάγιες στοές), δεν είναι προς το παρόν εύκολο να προσδιοριστεί με βεβαιότητα. Αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι στη Μεσσηνία έχουν επισημανθεί τα τελευταία χρόνια και άλλοι ναοί με παρόμοια χαρακτηριστικά, που χρονολογούνται, βάσει μορφολογικών κριτηρίων, στο β΄ μισό του 10ου ή στις πρώτες δεκαετίες του 11ου αιώνα. Η εκκλησία, μάλιστα, του Ριζοχωρίου είναι ένα από τα χαρακτηριστικότερα μνημεία της ομάδας αυτής. Αξίζει να σημειωθεί ότι πάνω από στέγες των πλάγιων χώρων διαμορφώνεται σειρά μονόλοβων παραθύρων, εν είδει φωταγωγού, για την εξασφάλιση φυσικού φωτισμού στο κεντρικό κλίτος. Ο ναός είναι χτισμένος με ημίεργους λίθους και συνδετικό κονίαμα, ενώ στο αρμολόγημα παρεμβάλλονται άφθονα τεμάχια πλίνθων. Μόνο στο ανώτερο τμήμα του ημικύλινδρου της αψίδας εφαρμόζεται ένα πιο επιμελημένο σύστημα τοιχοποιίας, που θυμίζει το αμελές πλινθοπερίκλειστο. Τα τόξα των ανοιγμάτων είναι πλίνθινα, ενώ οι σταθμοί τους συνίστανται από κανονική τοιχοποιία. Αποκλειστικά με πλίνθους είναι δομημένο το τεταρτοσφαίριο της αψίδας, το τόξο μετώπου του οποίου είναι διβαθμιδωτό. Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος περιορίζεται σε οδοντωτές ταινίες που οριοθετούν τα εξωρράχια των τόξων τόσο των παραθύρων του φωταγωγού όσο και του τρίλοβου παραθύρου της αψίδας. Κατά τόπους στην τοιχοποιία σχηματίζονται με πλίνθους διάφορα απλά διακοσμητικά θέματα, κυρίως σχηματοποιημένα γράμματα της ελληνικής αλφαβήτου. Στο εσωτερικό, κυρίως στο χώρο της αψίδας και των πλάγιων τοίχων του Ιερού Βήματος, σώζονται σπαράγματα αυθεντικού επιχρίσματος με ίχνη χρώματος. Γλυπτά των βυζαντινών χρόνων δεν εντοπίστηκαν.

Η συνεξέταση μορφολογικών και τυπολογικών δεδομένων δεν αντιβαίνει στην ένταξη του μνημείου στα τελευταία χρόνια του 10ου ή στο α΄ μισό του 11ου αιώνα.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΠΠΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Καλαμάτα

Κάστρο

Στο πλαίσιο της ένταξης του έργου «Στερέωση και Ανάδειξη Κάστρου Καλαμάτας» στο Γ΄ ΚΠΣ και προκειμένου η Εφορεία να αποδώσει το χώρο του εσωτερικού περιβόλου στους επισκέπτες, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στον Πύργο-καταφύγιο (donjon) που βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία του εσωτερικού περιβόλου. Σύμφωνα με το «Χρονικό του Μορέως», στη θέση αυτή προϋπήρχε βυ-

ζαντινό μοναστήρι και την άποψη αυτή συμμερίζεται ο A. Bon, ο οποίος θεώρησε τα σωζόμενα λείψανα τμήμα του ναού του μοναστηριού, που οι Φράγκοι διατήρησαν ενσωματώνοντάς το στον οχυρό πύργο.

Ο πύργος-καταφύγιο, ο οποίος υπέστη μεγάλη καταστροφή από την ανατίναξη του 1685[40], αποτελεί σήμερα ένα μίγμα κατασκευών διαφόρων εποχών, οι οποίες αποτελούν είτε προσθήκες κατ' επέκταση είτε καθ' ύψος. Σε επαφή με τη βορεινή πλευρά του σώζεται μεγάλη κινστέρνα ορθογωνικής κάτοψης, επενδεδυμένη με υδραυλικό κονίαμα. Από το κυρίως σώμα του πύργου σώζεται αποσπασματικά η ισόγεια στάθμη του. Το βόρειο τμήμα της καταλαμβάνει τετράγωνος χώρος, στεγασμένος με χαμηλό τυφλό τρουλίσκο (φουρνικό), που έχει ταυτιστεί με το βορειοδυτικό γωνιακό διαμέρισμα στραυροειδούς εγγεγραμμένου ναού του 11ου-12ου αιώνα και ανήκε προφανώς στο μοναστήρι που αναφέρεται στο «Χρονικό του Μορέως»[41]. Στα ανατολικά τόσο ο Bon όσο και ο Andrews έχουν διακρίνει τμήμα τρίπλευρης αψίδας, που σήμερα δύσκολα αναγνωρίζεται. Η ανατολική αυτή πλευρά έχει ενισχυθεί από συμπαγή σκάρπα, με σχετικά αμελή χάραξη, χτισμένη από επιχρισμένους ημίεργους λίθους. Οι τρεις σωζόμενοι τοίχοι του κεντρικού αυτού χώρου – νότιος, βόρειος και δυτικός – έχουν μεγάλο πάχος και σώζουν γενέσεις τόξων από πωρόλιθους και πλίνθους.

Η ανασκαφική διερεύνηση που επιχειρήσαμε στο εσωτερικό του πύργου περιορίστηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του, το οποίο θεωρήθηκε και το πιο ασφαλές. Η ανασκαφή δεν ήταν δυνατόν να επεκταθεί σε όλο το εσωτερικό του, επειδή μεγάλο τμήμα του καταλαμβάνεται από ολόκληρα κομμάτια της ανωδομής που έχουν καταρρεύσει, ενώ η επέκταση της ανασκαφής θα απαιτούσε εκτεταμένες αντιστηρίξεις αμφιβόλου ασφάλειας. Στα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα περιλαμβάνονται δύο λίθινες μπάλες κανονιού και ένα σπάραγμα λίθινης επιγραφής της ύστερης αρχαιότητας, που σε β΄ χρήση λαξεύθηκε στην πίσω όψη και χρησιμοποιήθηκε ως θωράκιο. Φέρει ανάγλυφη διακόσμηση από ρόδακα με σταγονοειδή φύλλα, που εγγράφεται σε κύκλο, ο οποίος συμπλέκεται με το πλαίσιο. Πρόκειται, προφανώς, για τον έναν από τους τέσσερις γωνιακούς ρόδακες που αλληλοσυμπλέκονταν πλαισιώνοντας έναν πέμπτο στο κέντρο του θωρακίου. Η όλη σύνθεση θυμίζει ανάλογα παραδείγματα του11ου-12ου αιώνα[42].

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΕΡΟΥΣΗ

Μεταμόρφωση (πρώην Σκάρμιγκας)

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος

Στο ναό της Μεταμόρφωσης στο ομώνυμο χωριό της Πυλίας, που ανήκει στον τύπο του ελεύθερου σταυρού και χρονολογείται στο 12ο αιώνα[43], πραγματοποιήθηκαν κάποιες διερευνητικές εργασίες, προκειμένου να εκπονηθεί μελέτη για τη συνολική αντιμετώπιση των προβλημάτων του μνημείου. Καθαιρέθηκε το νεότερο ασβεστοκονίαμα που κάλυπτε εξωτερικά τη δυτική πλευρά του ναού και αποκαλύφθηκε στη χαμηλότερη στάθμη η τοιχοποιία της πρώτης φάσης, χτισμένη κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Εσωτερικά, στη βορειοανατολική γωνία του βόρειου σταυρικού σκέλους, πραγματοποιήθηκε μικρή τομή κάτω από το νεωτερικό δάπεδο από τσιμεντένια πλακάκια, προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη ή μη παλαιότερου δαπέδου. Σε βάθος 0,30 μ. αποκαλύφθηκε δάπεδο από συμπιλητό χώμα. Το υπόστρωμα του δαπέδου ήταν κατασκευασμένο από μικρές πέτρες, ενώ κάτω από αυτό αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος.

Δροσιά

Θέση Παλαιά Λουτρά. Ερειπωμένος ναός

Τον Αύγουστο του 2006 και μετά από υπόδειξη του αείμνηστου αρχιτέκτονα της ΥΝΜΤΕΔΕ στο κλιμάκιο Καλαμάτας, Α. Αναστασόπουλου, συνεργείο της 26ης ΕΒΑ ασχολήθηκε με τον καθαρισμό ερειπωμένου κτιρίου, στη θέση Παλαιά Λουτρά, νότια του Δ.Δ. Δροσιάς, Δήμου Πεταλιδίου, γνωστού στους ντόπιους ως Αγία Σοφία. Μετά τον καθαρισμό της οργιώδους βλάστησης και την απομάκρυνση των λίθων και άλλων αδρανών υλικών που είχαν επί χρόνια απορρίψει στο χώρο οι καλλιεργητές των γειτονικών κτημάτων, αποκαλύφθηκε τμήμα της κόγχης και του ανατολικού τοίχου (Εικ. 44) μιας τρίκλιτης πιθανώς βασιλικής, στην οποία αναγνωρίζονται δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις[44]. Από τη βα-

40. Στις 14 Σεπτεμβρίου του 1685, κατά τη διάρκεια του Β΄ Ενετοτουρκικού πολέμου, μετά από μάχη στα περίχωρα της Καλαμάτας, οι ενωμένες δυνάμεις Ενετών, Σαξόνων και Μανιατών υποχρέωσαν τους Οθωμανούς να εγκαταλείψουν την πόλη και κατά τη διάρκεια της υποχώρησης η οθωμανική φρουρά ανατίναξε τις πυριτιδαποθήκες του κάστρου.

41. A. Bon, Églises Byzantines de Kalamata, *Actes du VIe Congrès International des Études Byzantines* II, Paris 1951, σ. 46-50. K. Andrews, *Castles of the Morea*, Revised Edition, Princeton - New Jersey 2006, σ. 34.

42. Ν. Δημητρακοπούλου-Σκυλογιάννη, Ανάγλυφα θωράκια από το Βυζαντινό Μουσείο, *ΔΧΑΕ* ΙΓ΄(1985-1986), σ. 157-174.

43. Δημητροκάλλης, *Άγνωστοι βυζαντινοί ναοί*, τ. Β΄, ό.π. (υποσημ. 25), σ. 179-199. Α. Καββαδία - Κ. Τσουρής, Δύο βυζαντινές εκκλησίες στη Μεσσηνία, *ΑΔ* 47 (1992): Μελέτες, σ. 179-199.

44. Ε. Χαλκιά, Παλαιοχριστιανική Μεσσηνία. Αρχαιολογικά δεδομένα, *Χριστιανική Μεσσηνία. Μνημεία και ιστορία της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Αθήνα 2010, σ. 84.

Εικ. 44. Δροσιά. Θέση Παλαιά Λουτρά. Ερειπωμένη βασιλική.

σιλική αυτή προέρχεται, σύμφωνα με τη μαρτυρία των κατοίκων, τμήμα μαρμάρινου θωρακίου (6ος-7ος αι.), που είχε τοποθετηθεί σε β΄ χρήση στον αύλειο χώρο του ενοριακού ναού της Αγίας Τριάδας στο ίδιο χωριό, και αποσπάστηκε από την Υπηρεσία μας προκειμένου να συμπεριληφθεί στη σχεδιαζόμενη έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Μεσσηνίας. Η βασιλική είχε εντοπιστεί λίγο μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο από τους κατοίκους του χωριού, οι οποίοι είχαν προχωρήσει στη διεξαγωγή πρόχειρης ανασκαφικής έρευνας στο μνημείο. Τότε είχαν εντοπιστεί, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, και σπαράγματα ψηφιδωτού, ενδεχομένως από το δάπεδο της βασιλικής. Από τον ίδιο χώρο προέρχονται και άλλα αρχιτεκτονικά μέλη (βάση κίονα, βάση περιρραντηρίου), με τα οποία έχει κατασκευαστεί η Αγία Τράπεζα του ενοριακού ναού της Δροσιάς. Κατά τις εργασίες καθαρισμού εντοπίστηκε τμήμα κορμού αρράβδωτου κίονα, περιορισμένα όστρακα ακόσμητων αγγείων, καθώς και μία ακέραιη πλίνθος με χαράξεις σε σχήμα Χ για την καλύτερη πρόσφυση του συνδετικού κονιάματος, τα οποία και μεταφέρθηκαν στην αποθήκη της 26ης ΕΒΑ στην Καλαμάτα.

Μετά το πέρας των εργασιών καθαρισμού, διαπιστώθηκε ότι στο χώρο της αψίδας είχε αφαιρεθεί στο παρελθόν η επίχωση, ενδεχομένως κατά την πρόχειρη ανασκαφική έρευνα για την οποία έγινε λόγος παραπάνω. Στον άξονα της κόγχης πραγματοποιήθηκε μικρή διερευνητική τομή προκειμένου να εντοπιστούν στοιχεία του δαπέδου. Σε βάθος 0,30 μ. περίπου εντοπίστηκε το υπόστρωμα πλακόστρωσης, καθώς και αποτμήματα μιας μαρμάρινης πλάκας. Μετά το πέρας των εργασιών και προκειμένου να αποφευχθεί η συγκέντρωση των ομβρίων υδάτων στο χώρο της αψίδας αποφασίστηκε η κατάχωσή της με αδρανή υλικά (άμμο).

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΠΠΑΣ

Μεθώνη

Καποδιστριακό Σχολείο

Στο πλαίσιο εκπόνησης μελέτης αποκατάστασης του μνημείου πραγματοποιήθηκαν οι ακόλουθες εργασίες:

Αρχικά καθαιρέθηκαν και απομακρύνθηκαν από το χώρο του κτιρίου τα υλικά της κατεστραμμένης στέγης, δηλαδή των ξύλινων φερόντων στοιχείων και των λοιπών φθαρμένων υλικών της παλιάς κεράμωσης, ενώ κατά τη διαδικασία αυτή δεν αφαιρέθηκαν λίθοι από τις τοιχοποιίες του μνημείου. Εν συνεχεία, και με σκοπό την τεκμηρίωση των στοιχείων της μελέτης αποκατάστασης του μνημείου, διενεργήθηκαν διερευνητικές τομές τόσο στα δάπεδα και την υποθεμελίωση όσο και στα λοιπά αρχιτεκτονικά στοιχεία των όψεων του κτίσματος.

ΙΩΑΝΝΑ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ζ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Πύργου

Προετοιμασία ενοτήτων του εκθεσιακού προγράμματος του Μουσείου Πύργου

Κατά τη διάρκεια του 2006 έγινε επιλογή και τεκμηρίωση 350 αντικειμένων περίπου, ως επί το πλείστον από τις αποθήκες του Μουσείου Ολυμπίας, προκειμένου να αποτελέσουν μελλοντικά εκθέματα του Μουσείου Πύργου, προερχόμενα από όλο το νομό Ηλείας. Θα εκπροσωπούσαν ένα χρονικό φάσμα από τους παλαιολιθικούς έως και τους μεσοελλαδικούς χρόνους, ενώ επίσης, όσον αφορά στο τμήμα νοτίως του Αλφειού, έγινε επιπλέον αναζήτηση εκθεμάτων που θα κάλυπταν και το χρονικό διάστημα έως και το τέλος της αρχαιότητας. Αναλυτικότερα, πρόκειται για παλαιολιθικά εργαλεία και απολιθώματα, προϊστορική κεραμική, εργαλεία αποκρουσμένου και λειασμένου λίθου, αντικείμενα ειδικής ή καθημερινής χρήσης, όπως χάλκινα όπλα και εργαλεία, αλλά και ζωικά υπολείμματα διατροφής ή πρώτες ύλες για την κατασκευή διαφόρων αντικειμένων κ.ά.

Για τους ιστορικούς χρόνους επιλέχθηκαν αντικείμενα για την ανάπτυξη αντίστοιχων εκθεσιακών ενοτήτων, όπως πήλινα αγγεία, χάλκινα αντικείμενα, όπως κράνη, αιχμές βελών, αγγεία, κάτοπτρα και διάφορα μικροαντικείμενα, στλεγγίδες, δείγματα μικρογλυπτικής και μικροτεχνίας, κοσμήματα, νομίσματα, όστρεα κ.ά. (Εικ. 1-8).

Στη συνέχεια, εκπονήθηκε ένα προσχέδιο των διαφόρων εκθεσιακών ενοτήτων του Μουσείου, σύμφωνα με το σχετικό πρότυπο του Μουσείου Ήλιδας. Στις ενότητες αυτές εντάχθηκαν, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τα επιλεγέντα αντικείμενα.

Όσον αφορά συγκεκριμένα στις εκθεσιακές ενότητες των ιστορικών χρόνων (γεωμετρική έως ρωμαϊκή εποχή) προσδιορίστηκαν τα εξής:

Οικισμοί. Σε γενικές γραμμές δεν υφίσταται τομή αλλά συνέχεια μεταξύ μυκηναϊκής, υπομυκηναϊκής και πρωτογεωμετρικής περιόδου. Κατά την περίοδο αυτή το σύνολο της επικράτειας του ηλειακού κράτους, η «χώρα», αποτελείται από τέσσερις περιφέρειες: την Κοίλη Ήλιδα, την εύφορη πεδινή περιοχή στην οποία αναπτύχθηκε η πρωτεύουσα των Ηλείων, την Ακρώρεια, την Πισάτιδα και την Τριφυλία. Το πλούσιο έδαφος και το ήπιο κλίμα ευνόησαν την ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Η μαρτυρία του ιστορικού και γεωγράφου Στράβωνος (1ος αι. π.Χ.), ότι η χώρα κατοικούνταν «κωμηδόν», επιβεβαιώνεται από την αρχαιολογική έρευνα. Υπήρχαν διάσπαρτα μικρά χωριά ή απομονωμένες αγροικίες και μόνον η πρωτεύουσα Ήλιδα μετά το συνοικισμό της (471 π.Χ.) αναπτύσσεται ως μεγάλο αστικό κέντρο. Διαπιστώνεται ότι ο αριθμός των οικισμών είναι πολύ μικρότερος από αυτόν των νεκροταφείων.

Άνθρωποι. Σύμφωνα με την παράδοση, στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους έφθασαν στην Ηλεία δωρικά φύλα από την Αιτωλία. Οι ονομασίες Ήλιδα και Ηλείοι (αρχαιότερα Φάλις και Φαλείοι) δήλωναν την κοιλάδα και τους κατοίκους της κοιλάδας αντίστοιχα. Η δωρική γλωσσική διάλεκτός της έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως το F (δίγαμμα), η χρήση του ασυναίρετου τύπου στη γενική, ο ρωτακισμός, η τροπή δηλαδή του τελικού σίγμα σε ρ, και η προφορά του Δ ως Ζ.

Οργάνωση χώρου - αρχιτεκτονική. Από τα δημόσια κτίρια προέρχονται πήλινα και λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη. Αν εξαιρέσει κανείς την Ολυμπία, την Ήλιδα και τις ηλειακές ακροπόλεις που αποτελούν ένα σύνθετο πολεοδομικό φαινόμενο, λίγες είναι οι ενδείξεις για την ύπαρξη δημόσιων κτιρίων στις υπόλοιπες περιοχές. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως μόνο δύο ακροπόλεις έχουν εντοπιστεί στη βόρεια Ηλεία, σε αντίθεση με το μεγάλο αριθμό ακροπόλεων στη νότια Ηλεία.

Ο δημόσιος βίος. Τα σύνορα της ηλειακής χώρας μεταβάλλονταν συχνά ανάλογα με τις σχέσεις που είχε το κράτος αυτό με τους γείτονές του και τις εκάστοτε συμμαχίες. Η ευδαιμονία του ηλειακού κράτους οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στη μακρόχρονη συμμαχία του με τη Σπάρτη. Διοικητικά η Ηλεία ήταν χωρισμένη σε Δήμους με επικεφαλής τον «Ζαμιουργό» ή «Δημιουργό». Διανύοντας όλο το φάσμα των πολιτευμάτων που χαρακτηρίζουν τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, έχασε την ανεξαρτησία της όταν εντάχθηκε στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, διατηρώντας ωστόσο κάποια προνόμια.

Εικ. 1-8. Αντικείμενα που επιλέχθηκαν για την έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Πύργου.

Ιδιωτικός βίος. Η οικονομία της Ηλείας ήταν βασισμένη κυρίως στη γεωργία και την κτηνοτροφία. Φημιζόταν για την παραγωγή της βύσσου, ενός είδους λινού εξαιρετικά λεπτού και περιζήτητου, για τα άλογα και τα βοοειδή της. Οι Ηλείοι, παρά τη δωρική καταγωγή τους, είχαν τη φήμη μαλθακών ανθρώπων.

Τοπικά εργαστήρια. Κατά τη διάρκεια μεγάλου μέρους της πρώιμης ιστορίας της, η Ήλιδα παρουσιάζει μια κλειστή οικονομία χωρίς πολλές επαφές με τον έξω κόσμο. Υπήρχε περιορισμένη βιοτεχνική δραστηριότητα και μια τοπική καλλιτεχνική παράδοση, που χαρακτηρίζει κυρίως την κεραμική από τους μυκηναϊκούς έως τους αρχαϊκούς χρόνους. Αργότερα, διαπιστώνεται ότι τα είδη πολυτελείας είναι κατά κανόνα εισηγμένα ή μιμούνται εργαστήρια ισχυρότερων κέντρων, ενώ η τοπική παραγωγή περιορίζεται κυρίως σε χρηστικά αντικείμενα. Ωστόσο, παρατηρείται μια ιδιαίτερη άνθηση της εγχώριας κεραμικής κατά τους υστεροκλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους.

Άνθρωποι - Ιδέες - Αντικείμενα. Πολλοί ήταν οι Ηλείοι που διακρίθηκαν κατά την αρχαιότητα στις τέχνες, στα γράμματα και στον αθλητισμό. Αναφέρεται ο σοφιστής Ιππίας, ο φιλόσοφος Πύρρων, ο πρώτος ολυμπιονίκης Κόροιβος κ.ά. Είναι, άλλωστε, γνωστή η συμβολή των Ηλείων γενικότερα σε καθοριστικές στιγμές της αρχαίας ελληνικής ιστορίας (Τρωική εκστρατεία, συμμετοχή Λεπρεατών στα Περσικά). Ως προς την καλλιτεχνική παραγωγή, η Ηλεία διέπρεψε στη νομισματοκοπία κατά τον 5ο και 4ο αι. π.Χ., επηρεάζοντας την αντίστοιχη παραγωγή άλλων περιοχών.

Οι Ηλείοι και οι άλλοι. Ο κλειστός γεωργοκτηνοτροφικός χαρακτήρας της οικονομικής οργάνωσης των Ηλείων, καθώς και η αυτάρκεια της πλούσιας ηλειακής γης συνέβαλαν καθοριστικά σε μεμονωμένες εμπορικές επαφές με άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου. Ωστόσο, από τους κλασικούς χρόνους και εξής υπήρξε μια ιδιαίτερα στενή σχέση με την Αθήνα (μελανόμορφη και ερυθρόμορφη κεραμική), την Κόρινθο (χαλκουργία) και τη Μακεδονία (χρυσοχοΐα).

Θρησκεία. Στον τομέα της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, η προσφορά της Ηλείας ήταν σημαντική. Από εκεί ξεκίνησαν μερικές από τις σημαντικότερες λατρείες με επίσημο και χθόνιο χαρακτήρα, οι οποίες μεταδόθηκαν και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Λατρεία. Στην ηλειακή γη ήταν διάσπαρτα ιερά και άλλοι χώροι λατρείας, όπως πληροφορούμαστε από τις πηγές και την αρχαιολογική έρευνα. Σημαντικότερη ήταν η λατρεία του Δία, ενώ δεν υστερούσαν σε εμβέλεια και άλλες, όπως του Άδη, της Δήμητρας, του Διονύσου, του Ήλιου κ.ά. Επιπλέον, αντιπροσωπεύονται πολλά είδη ιερών, από όπου προέρχεται μεγάλος αριθμός αναθημάτων.

Ο μετά θάνατον κόσμος. Αντιπροσωπεύονται τα δύο είδη ταφής (ενταφιασμός και καύση), καθώς και όλα τα είδη τάφων. Προσφιλής ήταν η πρακτική του ενταφιασμού σε ταφικούς πίθους ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους με ιδιαίτερη έμφαση στην υστεροκλασική και την ελληνιστική εποχή. Το φαινόμενο αυτό χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τη βόρεια Ηλεία, σε αντίθεση με τη νότια, όπου σπανίζει. Στους τάφους αυτούς αποτίθενται ως κτερίσματα προσωπικά αντικείμενα του νεκρού, αλλά και αγγεία προορισμένα καθαρά για ταφική χρήση.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαία Ολυμπία

Θέση Κλαδέος. Ανασκαφή βόρειου τμήματος τείχους ποταμού Κλαδέου

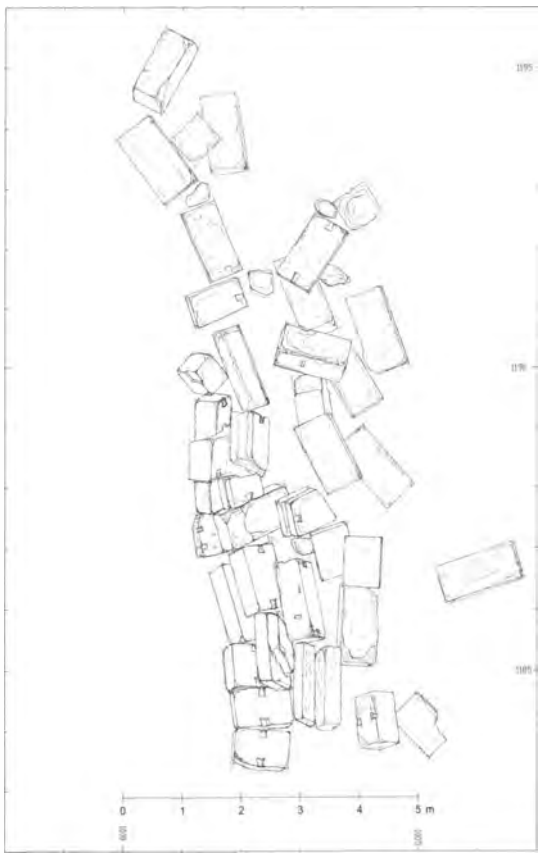
Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αίτημα του ενδιαφερομένου, διενεργήθηκαν μεγάλης έκτασης δοκιμαστικές τομές εντός της ιδιοκτησίας Κ.Δ. Τζαβάρα, συνολικής έκτασης 2.045,26 τ.μ. Η εν λόγω ιδιοκτησία τοποθετείται στη θέση Κλαδέος ή Κάμπος ή Μαμουσέικα Αρχαίας Ολυμπίας, εντός της Ζώνης Α΄, απολύτου προστασίας του αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίας (ΦΕΚ 128/Β/27-2-92, 216/Β/31-3-92 και 189/Β/20-2-2003) και σε απόσταση 200 μ. περίπου από τη βόρεια άκρη του αρχαίου Γυμνασίου.

Οι σχετικές εργασίες ξεκίνησαν στις αρχές Μαΐου του 2006 και ολοκληρώθηκαν με διακοπές το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου. Συγκεκριμένα, στη νοτιοδυτική γωνία εντοπίστηκε με μηχανικό μέσο και στη συνέχεια ανασκάφηκε μέρος, προφανώς η απόληξη, του βόρειου τμήματος (Εικ. 9, 10) του γνωστού τείχους του ποταμού Κλαδέου, αναλημματικού χαρακτήρα. Μεγάλα τμήματα του τείχους αυτού σώζονται σε αρκετό ύψος, νοτιότερα, κατά μήκος της δυτικής πλευράς του ιερού. Σε αρκετά από αυτά η βάση χρονολογείται στη μυκηναϊκή εποχή και, ως εκ τούτου, κατατάσσεται ανάμεσα στα μεγάλα υδραυλικά έργα αντιδιαβρωτικού και αντιπλημμυρικού χαρακτήρα[1].

1. J. Knauss, Mykenische Flussumleitung bei Tiryns, im Becken von Pheneos, in Olympia und in der Kopais. Mykenische Brücken und Wasserdurchlässe an Straßen in der Argolis, *Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία και Τεχνική. Πρακτικά Συνεδρίου 21-23/3/2003*, Ohlstadt 2004, σ. 295-324, 302. Με το τείχος αυτό επιτεύχθηκε η εκτροπή προς Δ. του ποταμού και τον ανάγκασε να παρεκκλίνει της φυσικής του πορείας και να ρέει προς τους πρόποδες του λόφου του Παλαιού Μουσείου (Συγγρείου). Συμβάλλοντας, με τη βοήθεια συχνών επισκευών, καθοριστικά στην προστασία του ιερού σε όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας από τις πλημμύρες του ποταμού, λειτουργώντας παράλληλα ως ανάλημμα, δημιουργούσε ωφέλιμο χώρο, μήκ. 800 και πλ. 200 μ. περίπου (ό.π., σ. 322), συνολικής δηλαδή έκτασης 16 εκταρίων περίπου, πάνω στον οποίο χτίστηκαν αργότερα το Γυμνάσιο, η Παλαίστρα, οι Θέρμες Κλαδέου κ.ά. Δεν αποκλείεται ο κατασκευαστικός αυτός άθλος να αποτελεί τον ιστορικό πυρήνα του μύ-

Εικ. 9. Αρχαία Ολυμπία. Βόρειο τμήμα τείχους ποταμού Κλαδέου. Άποψη του τείχους από Ν. μετά την ανασκαφή.

Εικ. 10. Αρχαία Ολυμπία. Βόρειο τμήμα τείχους ποταμού Κλαδέου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Το στοιχείο αυτό παρουσιάζει εξαιρετική σημασία, δεδομένου ότι εμμέσως μαρτυρεί τη σπουδαιότητα της περιοχής κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους και αποτελεί προφανώς το σύνδεσμο της συνέχειας της τέλεσης λατρευτικών πρακτικών ανάμεσα στον ΠΕ τύμβο[2] και τις πρωιμότερες ενδείξεις των ιστορικών χρόνων[3]. Σύμφωνα με πρόσφατη θεωρία βασισμένη σε γεωαρχαιολογικές ενδείξεις[4], το τείχος του Κλαδέου είχε κατασκευαστεί ήδη τουλάχιστον από τους αρχαϊκούς χρόνους προκειμένου να προστατεύσει το ιερό από καταστροφές, οι οποίες σχετίζονται με τη δράση παλιρροϊκών κυμάτων, που, όπως φαίνεται, έπληττων με σχετική συχνότητα την περιοχή[5] τέσσερις τουλάχιστον φορές κατά τη διάρκεια των ιστορικών χρόνων.

θου του καθαρισμού των στάβλων του Αυγεία από τον Ηρακλή, ο οποίος άλλωστε απαντάται άπαξ σε μετόπη του ναού του Διός στην Ολυμπία, λόγω, πιθανότατα, της εγγύτητας της γεωγραφικής θέσης του έργου αυτού με το ναό (πρβλ. Γ. Χατζή, *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας*, Αθήνα 2008, σ. 252 και 272-273).

2. J. Rambach, Olympia. 2500 Jahre Vorgeschichte vor der Gründung des eisenzeitlichen griechischen Heiligtums, στο H. Kyrieleis (επιμ.), *Olympia 1875-2000. 125 Jahre Deutsche Ausgrabungen, Internationales Symposion, Berlin 9-11 November 2000.* DAI, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2002, σ. 177-212.

3. H. Kyrieleis, Zu den Anfängen des Heiligtums von Olympia, στο Kyrieleis (επιμ.), ό.π., 213-220.

4. A. Vött - P. Fischer - H. Hadler - M. Handl - Fr. Lang - K. Ntageretzis - T. Willeshäuser, Sedimentary Burial of Ancient Olympia (Peloponnese, Greece) by High Energy flood Deposits - The Olympia Tsunami Hypothesis, *2nd INQUA - IGCP-567 International Workshop on Active Tectonics, Earthquake Geology, Archaeology and Engineering.* Corinth, Greece, 2011, σ. 259-262· A. Vött - G. Bareth - H. Brückner - Fr. Lang - D. Sakellariou - H. Hadler - K. Ntageretzis - T. Willeshäuser, Olympia's Harbour Site Pheia (Elis, Western Peloponnese, Greece) Destroyed by Tsunami, *Die Erde* 142, τχ. 3 (2011), σ. 1-22. Με την υπόθεση αυτή προτείνεται λύση σε ένα από τα μεγάλα γεωαρχαιολογικά αινίγματα του μεσογειακού κόσμου, το οποίο είναι η στρωματογραφική επίχωση της λεκάνης της Ολυμπίας. Σύμφωνα, μάλιστα, με τις έρευνες αυτές, ο τελευταίος σεισμός του 551 ή 552 μ.Χ., που είχε ως αποτέλεσμα τον καταποντισμό του λιμανιού της Φειάς, αλλά και της ακτογραμμής σε πολύ μεγάλο μήκος, προκάλεσε ένα τεράστιο παλιρροϊκό κύμα (τσουνάμι), το οποίο μέσω της κοιλάδας του Αλφειού έθαψε το ιερό κάτω από επιχώσεις πολλών μέτρων. Θεωρείται ότι η υδροδυναμική ικανότητα του ποταμού Κλαδέου είναι πολύ μικρή για τη συσσώρευση επιχώσεων 4-6 μ., οι οποίες υπήρξαν το αποτέλεσμα κατάκλυσης υψηλής ενέργειας. Τα δείγματα από τους πυρήνες γεώτρησης από 22 διαφορετικά σημεία του ανδήρου της Ολυμπίας χρονολογήθηκαν βάσει διαγνωστικών οστράκων, αλλά και των φυσικών μεθόδων του C14 και της Θερμοφωταύγειας. Τέσσερις ορίζοντες από ανοιχτή καστανή θαλάσσια άμμο και χαλίκι, που επίσης περιείχαν θραύσματα από θαλάσσια όστρεα, βρέθηκαν σε συναφή στρωματογραφία σε όλα τα σημεία, επομένως παραπέμπουν σε σύγχρονα γεγονότα. Το βαθύ πέλαγος της περιοχής των εκβολών του Αλφειού, η κοιλάδα του ποταμού η οποία λειτούργησε ως διάδρομος για την είσοδο τού πάνω από 18 μ. κύματος, αλλά και η μικρότερη τότε απόσταση της ακτογραμμής από την Ολυμπία είναι επιπλέον ενδείξεις οι οποίες ενισχύουν την υπόθεση της καταστροφής της Ολυμπίας από παλιρροϊκό κύμα, παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει σχετική αναφορά στις πηγές.

5. Βλ. προηγούμενη υποσημ.

Εικ. 11. Αρχαία Ολυμπία. Βόρειο τμήμα τείχους ποταμού Κλαδέου. Το ενεπίγραφο βάθρο.

Το αποκαλυφθέν τμήμα σώζεται σε μήκος 13,50 μ. Το αρχικό του πλάτος υπολογίζεται σε 2,25 μ. περίπου, αλλά η κάτοψή του φαίνεται διευρυμένη (3 μ.) λόγω της κατάρρευσής του. Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και βρίσκεται 45 μ. βόρεια του ορατού τμήματος του τείχους αυτού. Παρουσιάζει, επίσης, μια μετατόπιση 6 μ. προς Δ. σε σχέση με αυτό. Εντοπίστηκε σε βάθος 1,80 μ. Ως εκ τούτου, για μεγάλο χρονικό διάστημα της ανασκαφής βρισκόταν μέσα στον υδροφόρο ορίζοντα. Αν και αναμφίβολα συνεχίζεται στην όμορη προς Ν. ιδιοκτησία, η συνέχειά του δεν εντοπίστηκε προς Β., εντός της ιδιοκτησίας Κ. Τζαβάρα, ούτε και προς τις υπόλοιπες κατευθύνσεις, πλην κάποιων μεμονωμένων κυβόλιθων προς Α. και Δ. Προς Β. βρέθηκε σε μεγαλύτερο βάθος (ήταν και αυτό προφανώς εντοιχισμένο στο διαλυμένο τείχος) ένα ενεπίγραφο βάθρο από ασβεστόλιθο (Λ1910) (Εικ. 11) χάλκινου αγάλματος φυσικού μεγέθους, το οποίο σύμφωνα με την επιγραφή ήταν ανάθημα στον Ήρωα[6]. Δεν αποκλείεται, επίσης, στοιχεία του τείχους αυτού να βρίσκονται σε τμήματα των παρακείμενων ανεξερεύνητων, λόγω του όγκου των χωμάτων, περιοχών ανάμεσα στις τομές. Μπορεί εκεί, όπως συνάγεται βάσει προς το παρόν μόνον της γεωμορφολογίας, να υπήρχε μια γέφυρα που θα ένωνε το πλάτωμα του αναλήμματος με τις υπώρειες του απέναντι χαμηλού υψώματος, μεταξύ των οποίων κυλούσε παλαιά ο Κλαδέος[7]. Το τείχος είναι κατασκευασμένο, στην κατάσταση που σώζεται, από πέντε έως έξι δόμους, εκ των οποίων μόνον ο κατώτερος διατηρείται στη θέση του. Οι υπόλοιποι έχουν καταρρεύσει κλιμακωτά από σεισμό ή από το ίδιο το ποτάμι, όταν είχε διαβρώσει το ανάλημμα με τη μετάθεση της πορείας του προς το Ιερό. Οι δόμοι αυτοί αποτελούνται από μεγάλους ως επί το πλείστον, διαστ. 1×0,60×0,40 μ. περίπου, κυβόλιθους κογχυλιάτη σε β΄ χρήση, όπως φαίνεται από την αναντιστοιχία, στις περισσότερες περιπτώσεις, των λαξευμάτων υποδοχής των συνδέσμων. Προφανώς, είχαν απομακρυνθεί από κάποιο άλλο τείχος ή κτίριο του ιερού του 4ου ή 5ου αι. π.Χ. Η επίχωση που το κάλυπτε ήταν αμμώδης με χαλίκια και μεγαλύτερες κροκάλες και, αν κρίνουμε από μερικά αντικείμενα, όπως σιδερένιο στεφάνι μεγάλου βαρελιού (μάρκο) που βρέθηκε σε αρκετό βάθος, σε μεγάλο μέρος της είναι αρκετά πρόσφατη (του περασμένου ή προπερασμένου αιώνα). Εξαίρεση αποτελούν ένα χάλκινο ηλειακό ελληνιστικό νόμισμα (Ν1192) και, ενδεχομένως, επίμηκες συμπαγές και ορθογώνιας διατομής σφυρήλατο αντικείμενο, ίσως *λιθουργικόν σιδήριον* (Μ3403) και παχύ αναδιπλωμένο έλασμα μολύβδου, που βρέθηκαν όλα ανάμεσα στους πεσμένους λίθους (Μ3404). Εντύπωση, τέλος, προκαλεί η απουσία κεραμικής.

Το μήκος του τείχους από το βορειότερο αποκαλυφθέν άκρο έως το νοτιότερο, το οποίο είχε αποκαλυφθεί παλαιότερα από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, είναι 835 μ. σε ευθεία. Δεδομένου, ωστόσο, ότι παρουσιάζει ελαφρώς τεθλασμένη χάραξη, περίπου στο 1/3 του νοτιότερου τμήματός του, όπου στρέφεται προς ΝΑ., το συνολικό του μήκος είναι 860 μ.[8].

Δ.Δ. Πουρναρίου

Θέση Σκάλα

Κατά τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου, καθ' υπόδειξη του Ν. Μιχαλόπουλου, εντοπίστηκαν, στις 18-7-2006 στη θέση Σκάλα, σε ημιδασική περιοχή, 3 χλμ. περίπου βορειοανατολικά του Δ.Δ. Πουρναρίου, θραύσματα από το χείλος δύο τουλάχιστον μεγάλων πίθων, όστρακο λεκάνης και όστρακο από μελαμβαφές πινάκιο, στο εσωτερικό του οποίου σώζεται διακόσμηση από ροδάκι και εμπίεστα ανθέμια (Π12228)[9].

6. Βγήκε στην επιφάνεια από τον υδροφόρο ορίζοντα, ύστερα από υπόδειξή μας και μεταφέρθηκε στο χώρο του Γυμνασίου από συνεργείο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου με επικεφαλής τον αρχιτέκτονα Κ. Herrmann, ο οποίος εκπόνησε τα σχέδια και έκανε τις τελικές φωτογραφικές λήψεις.

7. Η ιστορική συμπεριφορά του Αλφειού και των παραποτάμων του, όπως ο Κλαδέος, κατόπιν κριτικής αναθεώρησης, συνιστούν ένα πολύ καλό παράδειγμα για το πώς τα ποτάμια αντιδρούν όταν η αντιοικολογική αντίληψη καταστρέφει την ποιότητα φυτικής κάλυψης της γης, με σταδιακή αποστα-

θεροποίηση κατά τη διάρκεια μιας ή περισσοτέρων δεκαετιών (K. Butzer, Environmental History in the Mediterranean World Cross-disciplinary Investigation of Cause-and-effect from Degradation and Soil Erosion, *Journal of Archaeological Science* 32 (2005), σ. 1773-1800 και συγκεκριμένα 1784).

8. Αναλυτικότερα, το βόρειο τμήμα έχει μήκος 540, το μεσαίο 140 και το νοτιότερο 180 μ.

9. Τα ανθέμια βρίσκονται εντός κυκλικής ταινίας που περιβάλλεται από

Ακολούθησε τριήμερη ανασκαφική έρευνα. Κατά την αφαίρεση της επιφανειακής επίχωσης, βάθ. 0,40 μ. περίπου, βρέθηκαν και άλλα συναρμόζοντα και συνανήκοντα θραύσματα των πίθων, εκ των οποίων ο μεγαλύτερος και πιο χαρακτηριστικός έφερε διαμπερείς οπές διαμ. 0,01 μ. στο χείλος (Π12229), αβαφή όστρακα και θραύσματα από πολλές κεραμίδες, ως επί το πλείστον στρωτήρες με εξίτηλο καστανό γάνωμα. Το ωοειδές στόμιο του πηγαδιού, διαστ. 2,30×1,60 μ., ήταν κατασκευασμένο από μικρούς λογάδες λίθους κυρίως ψαμμίτη, και σπανιότερα κεραμίδες και όστρακα, ως επί το πλείστον αβαφή, με μοναδικό συνδετικό υλικό μεταξύ τους την τοπική αργιλάσβεστο (γλίνα). Ανάμεσα σε αυτά τα ευρήματα ξεχωρίζει τμήμα μελαμβαφούς πινακίου του 4ου-3ου αι. π.Χ. (Π12231), ανάλογου με το προηγούμενο, προφανώς και αυτό εισηγμένο, δεδομένου ότι ο πηλός τους είναι μάλλον αττικός καθαρός, καλά ψημένος, καστανός, πολύ ωχρός (Munsel: 10YR 7/3). Στο εσωτερικό φέρει διακόσμηση με ροδάκι, ενώ στη βάση αποκεκρουσμένες κατά το στέγνωμα επιφάνειες καλύφθηκαν στη συνέχεια με βερνίκι. Το ίδιο χαρακτηριστικό παρατηρήθηκε και στο προαναφερόμενο ανάλογο όστρακο πινακίου. Από το στόμιο του πηγαδιού προέρχεται, επίσης, τμήμα από το χείλος ανοιχτού αβαφούς αγγείου, ίσως λεκανίδας, συγκολλημένο από έξι όστρακα (Π12230). Ο πηλός είναι ωχροκάστανος, σχετικά εύθρυπτος με πολύ λεπτές αμμώδεις προσμείξεις, τοπικής προέλευσης (Munsel: 10YR 7/4).

Το εσωτερικό του φρέατος είναι λιθεπένδυτο από μεσαίου μεγέθους ως επί το πλείστον ακατέργαστους ψαμμιτικούς λίθους. Δεν είναι απόλυτα στρογγυλό, δεδομένου ότι οι διαστάσεις στο στόμιό του είναι 0,85×0,95 μ. με πολύ μικρή διεύρυνση, της τάξης του 0,02 και 0,05 μ. αντίστοιχα σε βάθος 1,25 μ. Σε βάθος 1,70 μ. οι διαστάσεις αυξάνονται σε 0,90×1,02 μ. Το συνολικό βάθος του λιθεπένδυτου εσωτερικού του είναι 2,10 μ. και ερευνήθηκε έως το βάθος των 2,50 μ. Κατά την ανασκαφή της εξαιρετικά λεπτόκοκκης γλινώδους επίχωσης, η οποία φαίνεται ότι είχε δημιουργηθεί σταδιακά και για μεγάλο χρονικό διάστημα από φυσικά αίτια, βρέθηκαν σε διάφορα βάθη όστρακα τοπικής κεραμικής από χύτρες και από μελαμβαφή μικρού μεγέθους αγγεία, ως επί το πλείστον φιαλίδια και λιγότερο από αγγεία πόσης (σκύφους, κύλικες), μικρά κομμάτια από ξύλο και κάρβουνο και ένα μικρό τεμάχιο (πάχ. 0,007 μ.) πιθανώς από καμένο ξύλινο σκεύος. Η κεραμική χρονολογεί την κατασκευή του πηγαδιού στον 4ο-3ο αι. π.Χ. Στις 6-9-2006 έγιναν εργασίες στερέωσης των ως επί

Εικ. 12. Δ.Δ. Πουρναρίου. Θέση Σκάλα. Το στόμιο του πηγαδιού μετά τη στερέωση.

το πλείστον μικρότερων λίθων του στομίου προκειμένου να παραμείνει επισκέψιμο και ορατό (Εικ. 12).

Θέση Πηγάδι

Στη θέση Πηγάδι, περίπου 2 χλμ. βορειοανατολικά του χωριού, πάνω στο δρόμο που οδηγούσε στη Σκάλα, παρατηρήθηκαν ορισμένα θραύσματα κεραμίδων. Κατόπιν αυτοψίας εντοπίστηκε, αμέσως νότια, στους πρόποδες μικρού λόφου με χαμηλή δασώδη βλάστηση, αργός λίθος, ο οποίος είχε προφανώς τοποθετηθεί ως σήμα τάφου. Η ανασκαφή (27-28/7/06) αποκάλυψε εντός της μαρμαριάς, του τοπικού δηλαδή μαλακού αμμώδους πετρώματος, λαξευμένο όρυγμα και σε βάθος 0,90 μ. τις καλυπτήριες πλάκες μεσαίου μεγέθους (διαστ. μεγαλύτερης 0,58×0,50×0,15 μ.) του τάφου από ακατέργαστους ψαμμιτικούς λίθους, οι οποίοι στη νότια μακρά πλευρά πατούσαν σε πατούρα και στις υπόλοιπες ακουμπούσαν στο έδαφος. Αμέσως νότια και με την παρεμβολή ενός λαξευτού χαμηλού τοιχαρίου αποκαλύφθηκαν εν μέρει και οι καλυπτήριες ενός δεύτερου τάφου, κατά μήκος του ανατολικού τμήματος της νότιας πλευράς του οποίου και σε βάθος 0,20 μ., εντός του επιφανειακού καστανού χώματος και επί της μαρμαριάς, υπήρχε μικρή κατασκευή διαστ. 0,70×0,40 μ. από όρθια θραύσματα κεραμίδων και συγκεκριμένα αγάνωτων στρωτήρων μεγάλου μεγέθους. Ο τάφος, απλός λάκκος, είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και περιείχε έναν ακτέριστο νεκρό, ίσως γυναίκα, ύψ. 1,50 μ. περίπου, τοποθετημένο με τέτοιο τρόπο, ώστε τα πόδια να βρίσκονται στο ελαφρώς στενότερο ανατολικό άκρο και το κεφάλι στο ευρύτερο δυτικό. Δεδομένου ότι, όπως φάνηκε με την ανασκαφή, πρόκειται για χριστιανική ταφή, η οποία ανήκει προφανώς σε συστάδα μεγαλύτερου νεκροταφείου παλαιοχριστιανικών, ίσως, χρόνων, ενημερώθηκε η αρμόδια 6η ΕΒΑ.

κάθετες γραμμώσεις. Πηλός μάλλον αττικός, καθαρός, καλά ψημένος, καστανός πολύ ωχρός (Munsel: 10YR7/3). Το σχετικά καλής ποιότητας βερνίκι είχε απλωθεί και σε απόκρουση στη βάση του αγγείου που είχε προκληθεί στη διάρκεια του στεγνώματός του.

Αλίφειρα

Θέση Διάσελο ή Το αλώνι των Τασαίων

Στην Αλίφειρα, στη θέση Διάσελο ή Το αλώνι των Τασαίων, 500 μ. περίπου νότια του ναού της Αθηνάς, στα πρανή του λόφου Νεροσίτσα, όπου η αρχαία ακρόπολη, και εντός του ευρύτερου κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου της Αλίφειρας πραγματοποιήθηκε από 17-20 Οκτωβρίου σωστική ανασκαφική έρευνα σε ταφικό μνημείο εξαιτίας λαθρανασκαφής[10]. Κατά τη διάρκειά της είχε σκαφεί η πρόσοψη του μνημείου, είχαν αφαιρεθεί οι τρεις μεγάλες καλυπτήριες πλάκες από ακατέργαστο λευκό σχιστογενή ασβεστόλιθο της μιας από τις δύο θήκες και είχε ανασκαφεί το εσωτερικό του τάφου έως και πέραν του σταθερού γεωλογικού γλινώδους υπόβαθρου. Κατά την έρευνα και τη μετακίνηση των αναμοχλευμένων χωμάτων βρέθηκαν οστά, δύο μικροί χάλκινοι κρίκοι (Μ3401) και κεραμική. Το 1/3 περίπου του συνόλου των οστράκων ανήκει σε κεραμίδες, πίθους και άλλα χονδροειδή αγγεία, ενώ το υπόλοιπο αποτελείται εν μέρει από αβαφή χρηστική κεραμική, προφανώς από χυτρίδια ή κυάθια και σε ίσο περίπου ποσοστό από όστρακα μελαμβαφών αγγείων, που ανήκουν σε πινάκιο (Π12223), κρατήρα, φιαλίδια ή κυάθια, όπως και όστρακα από δύο λύχνους, ο ένας (Π12221) με κωνικό σώμα και ολόβαφη βάση[11], ενώ ο άλλος με ιριδίζον βερνίκι, ίσως λίγο νεότερος. Στην προϊστορική κατοίκηση του χώρου ανήκουν μία κατακόρυφη ταινιωτή λαβή (Π12220) από σκουρόχρωμο πηλό, όπως και δύο συνανήκοντα θραύσματα πίθου από πορτοκαλόχρωμο πηλό ατελούς όπτησης με πολλά εγκλείσματα (πυριτολιθικά χαλικάκια) με πλαστική διακόσμηση κάτω από το χείλος (Π12222). Βάσει των παραπάνω ενδείξεων φαίνεται πιθανή η κατοίκηση της περιοχής ήδη από τις αρχές, ίσως, της πρώιμης χαλκοκρατίας και οπωσδήποτε κατά τη διάρκεια τουλάχιστον της μέσης εποχής του Χαλκού.

Ο τάφος Α έχει διαστάσεις 1,90×0,40 και βάθος 1,70 μ. Τα τοιχώματά του είναι χτισμένα από λίθους ψαμμίτη και σε μερικά σημεία από ασβεστόλιθο. Παρουσιάζει τη σπάνια αλλά χαρακτηριστική μορφολογία των αρκαδικών κιβωτιόσχημων τάφων με ενδιάμεση λίθινη εσχάρα, ίχνη της οποίας βρέθηκαν σε βάθος 1,10 μ.[12].

Το ταφικό μνημείο διέθετε και δεύτερη δίδυμη θήκη, η οποία αντιστοιχούσε στο άνοιγμα ανάμεσα στο μεσαίο και τον τρίτο πεσσό. Η θήκη αυτή είχε συληθεί παλαιότερα, δεδομένου ότι δεν διατηρούσε τις καλυπτήριες πλάκες της και ήταν γεμισμένη με χώμα, λίγα σχετικά όστρακα[13], θραύσματα κεραμίδων και διάφορες ακατέργαστες πέτρες, εκ των οποίων μία από ψαμμίτη έφερε στην άνω όψη της έγκοιλη διαμόρφωση, ίσως υποδοχή όλμου στρόφιγγας (Λ1908), προφανώς από την προϊστορική κατοίκηση του χώρου. Σε βάθος 1,10 μ. αποκαλύφθηκαν στη θέση τους το ανατολικό και το δυτικό άκρο του εσωτερικού οριζόντιου διαχώρου του τάφου, ενώ οι ενδιάμεσες πλάκες βρέθηκαν άτακτα πεσμένες στο εσωτερικό του. Στο δυτικό, μάλιστα, άκρο υπήρχε βαθμιδωτή προς το εσωτερικό διάταξη από δύο ψαμμιτικές πλάκες, που θα βοηθούσε προφανώς στην απόθεση του νεκρού. Η εις βάθος έρευνα της επίχωσης του εσωτερικού του απέδωσε ανακατεμένα οστά και όστρακα αγγείων, όπως και τμήματα από καύκαλο χελώνας σε βάθος 1,55 μ., η οποία πιθανότατα έπεσε μέσα όταν ο τάφος ήδη είχε ανοιχθεί από τους συλητές. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να συνέβη αρκετά παλιά, δεδομένης και της εξαιρετικά αλλοιωμένης επιφάνειας του καυκάλου. Βρέθηκε, επίσης, λαβή προϊστορικού αγγείου, όπως και μεγάλο τμήμα από το πάνω μέρος ανοιχτής μελαμβαφούς, ηλειακής, αν κρίνουμε από τον πηλό, στολιδωτής (με κάθετες αυλακώσεις) σκυφοειδούς κύλικας (Π12242)[14]. Η έρευνα της κατώτατης επίχωσης του τάφου, ύψ. 0,20 μ. (Εικ. 13) έως το σταθερό (βάθ. 1,80 μ.) έφερε στο φως, προς το ανατολικό άκρο του τάφου και δίπλα από το κρανίο, κάτω από την κατά χώραν σωζόμενη οριζόντια δυτικότερη πλάκα, μόνωτη ακέραια πήλινη αχρησιμοποίητη χύτρα (Π12219)[15], η οποία δεν αποκλείεται να αποτελεί κτέρισμα γυναικείας ταφής[16], και στη βορειοανατολι-

10. Πρόκειται για το ναόσχημο ταφικό μνημείο βόρεια των Αντιπάτρου και Τερ(π)αινέτου (3ος αι. π.Χ.), το οποίο είχε αναστηλωθεί και μερικώς ερευνηθεί μεταξύ του 1932 και 1935 (Α. Ορλάνδος, *Η Αρκαδική Αλίφειρα και τα Μνημεία της*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αριθ. 58, Αθήνα 1967-1968, σ. 219-225). Έκτοτε, καταστράφηκε ο τρίτος (βόρειος) πεσσός και, κατά την πιο πρόσφατη λαθρανασκαφή, οι καλυπτήριες της νότιας θήκης. Επίσης, δεν εντοπίστηκε το θωράκιο μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου πεσσού. Ευχαριστώ τη συνάδελφο Κ. Χαρατζοπούλου για τις σχετικές πληροφορίες και την προμήθεια εποπτικού συγκριτικού υλικού των παλαιών ανασκαφών.

11. Βλ. *The Athenian Agora* IV, 1958, αριθ. 301, τύπος 25Β (β΄ και γ΄ τέταρτο 4ου-α΄τέταρτο 3ου αι. π.Χ.).

12. D. Kurtz - J. Boardman, *Greek Burial Customs*, London 1971, σ. 197, εικ. 41, όπου αναφέρεται μόνον η περίπτωση της Θεισόας.

13. Πρόκειται για την ΟΜ5, η οποία περιλαμβάνει όστρακα από μελαμβαφή ανοιχτά αγγεία, όπως κάνθαρο με κατακόρυφες λαβές και από δύο κύλικες και μεγαλύτερα χρηστικά αγγεία, εκ των οποίων αρκετά ανήκουν σε μικρή λεκανίδα. Επίσης, 13 συναρμόζοντα και επτά συνανήκοντα όστρακα, εκ των οποίων μία λαβή, προέρχονται από μικρή μόνωτη χύτρα (Π12756). Είναι ελλιπής κατά το μεγαλύτερο μέρος του χείλους και του πυθμένα. Σωζ. ύψ. 0,05 μ., τοιχώματα πολύ λεπτά (0,003 μ.), πηλός πορτοκαλόχρους, εύθρυπτος, με πολύ μικρά ασβεστιτικά εγκλείσματα.

14. Χρονολογείται περίπου στο 420 π.Χ. (πρβλ. *The Athenian Agora* XII, 1970, σ. 279, εικ. 6: 612).

15. Βλ. *Corinth* VII, III, 1975, σ. 121. Η χύτρα χρονολογείται με επιφύλαξη στο δ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

16. Πρβλ. Kurtz - Boardman, ό.π., σ. 208.

Εικ. 13. Αλίφειρα. Θέση Διάσελο ή Το αλώνι των Τασαίων. Άποψη της Β΄ θήκης του ταφικού μνημείου.

κή γωνία πήλινο ερυθροβαφές λυχνάρι, ελλιπές κατά την αρχικά κάθετη ταινιωτή λαβή του (Π12218)[17], ενώ από τα χώματα κάτω από το κρανίο προέρχεται μικρή χάλκινη υποδιαίρεση Σικυώνος του 4ου αι. π.Χ., προφανώς χαρώνειος οβολός (δανάκη) (Ν1191)[18]. Τα αντικείμενα αυτά συνόδευαν την τελευταία ταφή, η οποία χρονολογείται στο γ΄-δ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Ωστόσο, ανάμεσα στα οστά ανακομιδής στο μέσον της βόρειας πλευράς του τάφου βρέθηκε και δεύτερο λυχνάρι, μελαμβαφές (Π12217). Αποτελεί και το παλαιότερο εύρημα[19] που, προφανώς, χρονολογεί την κατασκευή του τάφου, ο οποίος φαίνεται ότι είναι παλαιότερος των ελληνιστικών χρόνων όπου γενικότερα τοποθετούνται μνημεία του είδους αυτού[20], και χρονολογείται αν όχι στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., τουλάχιστον στις αρχές του 4ου[21]. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι πρόκειται για μια από τις παλαιότερες καταθέσεις λύχνων ως κτερισμάτων δεδομένου ότι λύχνοι απαντώνται σε γενικές γραμμές σε υστερότερους τάφους και αποτελούν κανονικό χαρακτηριστικό μόνο στην Κόρινθο από τον 4ο αι. π.Χ. και εξής[22].

Αποχωματώθηκε, επίσης, η πρόσοψη του μνημείου και αποκαλύφθηκε σε όλο του το μήκος ο στυλοβάτης και η ευθυντηρία που διατηρούνται σε άριστη κατάσταση, το νότιο ανάλημμα του προαυλίου και τμήμα του βόρειου, όπως επίσης και οι πεσσοί (δύο που σώζονται κατά χώραν και μεγάλο τμήμα από παλιά σπασμένου τρίτου πεσσού). Βρέθηκε, επίσης, και τοποθετήθηκε στη θέση του ένα θωράκιο που έφρασσε τη μια είσοδο και τμήμα κυματιοφόρου επικράνου παραστάδας του μνημείου από πολύ διαβρωμένο ασβεστόλιθο (Λ1909) και συμπληρώθηκε μικρό τμήμα του χείλους της βόρειας πλευράς του τάφου.

Το ταφικό μνημείο (Εικ. 14) έχει πλάτος πρόσοψης 3 μ. περίπου. Σώζεται σε ύψος 1,50 μ., ενώ το συνολικό μήκος του με τους τάφους είναι 3,20 μ. και αν συμπεριληφθεί ο αναλημματικός νότιος τοίχος της αυλής, που αποκαλύφθηκε ολόκληρος, ανέρχεται στα 4,50 μ. περίπου. Το ύψος των ορθογώνιων μονολιθικών πεσσών είναι 1,19, το πλάτος τους 0,57 και 0,55 και το πάχος τους 0,40 και 0,29 μ. (στιβαρότερος όλων είναι ο κεντρικός πεσσός και, στη συνέχεια, ο κατεστραμμένος βόρειος του νοτίου). Το άνοιγμά τους είναι 0,54 μ.

Στο πλαίσιο της ολοκλήρωσης της έρευνας και, ενδεχομένως, της ανάδειξης του μνημείου, δεδομένου ότι βρίσκεται κοντά σε χάραξη μονοπατιού που προβλέπεται από σχετικό πρόγραμμα, απομένει η ολοκλήρωση της ανασκαφής του προαυλίου και η αποκάλυψη εις βάθος της ευθυντηρίας, η απομάκρυνση των χωμάτων και μικρής έκτασης διευθετήσεις (τακτοποίηση λίθων). Σε μια δεύτερη φάση, η τοποθέτηση των καλυπτηρίων, του πεσσού και τμημάτων της ανωδομής του μνημείου που βρίσκονται διάσπαρτα γύρω από αυτό, θα απαιτήσουν συγκόλληση, συμπλήρωση και τα

17. *The Athenian Agora* IV, 1958, τύπος λύχνου 25Α, αριθ. 285 (με οριζόντια λαβή), β΄ και γ΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.

18. Πρόκειται, ίσως, για μια από τις παλαιότερες περιπτώσεις χαρώνειου οβολού, δεδομένου ότι απαντάται για πρώτη φορά, τουλάχιστον σε αθηναϊκούς τάφους, μόνον από την ελληνιστική εποχή και εξής (Kurtz - Boardman, ό.π., σ. 166). Η πρακτική αυτή δεν ήταν μάλλον γενικευμένη, αλλά η Σικυώνα ήταν από τις περιοχές που εφαρμοζόταν (ό.π., σ. 211). Το ίδιο έθιμο απαντάται στη Φωκίδα, επίσης, μόνον από τους ελληνιστικούς χρόνους και εξής (Φ. Δακορώνια, Χιλιαδί - Προσκυνάς, *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα ΥΠΠΟ*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 155).

19. *The Athenian Agora* IV, 1958, τύπος λύχνου 23Α, αριθ. 209, γ΄ τέταρτο 5ου-α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ., με εμφανή, επίσης, ομοιότητα με τους τύπους αριθ. 243 και 251, που χρονολογούνται αντίστοιχα στο γ΄-δ΄ τέταρτο και στο δ΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

20. Πρβλ. Kurtz - Boardman, ό.π. (υποσήμ. 12), σ. 197, 281 και Ορλάνδος, ό.π. (υποσήμ. 10), σ. 210.

21. Δεδομένης της ασυνέχειας μεταξύ πρόσοψης και τάφων του μνημείου, δεν αποκλείεται αυτό να είναι μεταγενέστερο και να προστέθηκε εκ των υστέρων. Βάσει των επιγραφών στους πεσσούς του, χρονολογείται στο β΄μισό του 3ου αι. π.Χ. (Ορλάνδος, ό.π., σ. 225).

22. Πρβλ. Kurtz - Boardman, ό.π., σ. 211.

Εικ. 14. Αλίφειρα. Θέση Διάσελο ή Το αλώνι των Τασαίων. Άποψη του ταφικού μνημείου από Δ., μετά την ανασκαφή.

απαραίτητα τεχνικά μέσα. Επίσης, αυτοψία στην ευρύτερη περιοχή έδειξε την ύπαρξη πολλών διάσπαρτων κτιρίων που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

Κατά την αποκάλυψη της νότιας πλευράς του ταφικού μνημείου, η οποία τέμνει σε αρκετό βάθος μικρό προϋπάρχον έξαρμα γεωλογικής, τουλάχιστον ως προς το κατώτερο τμήμα του, προέλευσης, βρέθηκαν, πλέον των προαναφερομένων και σε αδιατάρακτα στρώματα κιτρινωπού χρώματος, δύο προϊστορικά όστρακα από πρωτοβερνικωτά ασκοειδή αγγεία της ΠΕ ΙΙ, κατά πάσα πιθανότητα, περιόδου (Π12225 και Π12226).

ΑΥΤΟΨΙΕΣ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Γούμερο

Θέση Ανάληψη

Παραδόθηκαν στις 13-12-2006 από τον ιερέα Π. Φωτακόπουλο δύο όστρακα, το ένα από το χείλος πήλινου αντικειμένου, ίσως λεκάνης, με έκτυπη διακόσμηση ζώου (λέοντος;) προς τα αριστερά και το άλλο από αδιάγνωστο πήλινο αντικείμενο με έκτυπη παράσταση δικέφαλου αετού.

ΔΗΜΟΣ ΛΑΣΙΩΝΟΣ

Δ.Δ. Ανδρωνίου

Θέση Κούτι

Με αφορμή την παράδοση[23] δύο τμημάτων, από επιτύμβια στήλη και ημικιονίσκο (Εικ. 15, 16)[24] διενεργήθηκε

23. Από τους Κ. Παπαντωνόπουλο και Α. Αλεξόπουλο μέσω του Δημάρχου Λασιώνος Κ. Παπαδόπουλου.

24. Λ1872: Το μεγαλύτερο τμήμα από την αετωματική επίστεψη ναϊσκόμορφης επιτύμβιας στήλης από λευκόφαιο ασβεστόλιθο. Ανήκει στο σύνθετο τύπο Β των αχαϊκών στηλών και της ευρύτερης περιοχής τους (πρβλ. J.A. Papapostolou, *Achaean Grave Stelae*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αριθ. 135, Αθήνα 1993, σ. 54 και 68, εικ. ΙΙ και 60). Σωζ. πλ. 0,76 μ. (συνολικά 1,20 μ. περίπου), σωζ. ύψ. 0,42 και πάχ. 0,21 μ. Λείπει μεγάλο μέρος του δεξιού τμήματος. Επίσης, είναι αποκεκρουσμένο σχεδόν ολόκληρο το δεξιό ανθεμωτό ακρωτήριο. Η αριστερή απόληξη σε μορφή σχηματοποιημένου ημιανθεμίου. Κάτω από το αέτωμα παρεμβάλλεται κυρτό κυμάτιο και ζώνη, που αντιστοιχεί στο κάτω τμήμα της υπάρχουσας επίστεψης (πάνω μέρος της στήλης) και φέρει την επιγραφή: *ΔΑΜΑΓΗΤ[Ε ΧΑΙΡΕ]*. Υπάρχουν οπές σε διάφορα σημεία, μία κάθετη μεγάλη πάνω από την αριστερή απόληξη, διαμ. 0,015 μ., και άλλες μικρότερες (φ=0,008 μ. περίπου), δύο κατά μήκος του γείσου (συμμετρικά θα υπήρχαν και στο μη σωζόμενο τμήμα), μία οριζόντια οπή στην απόληξη του αετώματος, στο κέντρο της βάσης του συμφυούς ανθεμωτού ακρωτη-

Εικ. 15. Δ.Δ. Ανδρωνίου. Θέση Κούτι. Αετωματική επίστεψη ναϊσκόμορφης επιτύμβιας στήλης (Α1872).

Εικ. 16. Δ.Δ. Ανδρωνίου. Θέση Κούτι. Τμήμα από ημικίονα, ενδεχομένως από επιτύμβιο ορθογώνιο ναΐσκο (Α1873).

Εικ. 17. Δ.Δ. Ανδρωνίου. Θέση Κούτι. Παραμερισμένα αρχιτεκτονικά μέλη στα όρια αγρού.

Εικ. 18. Δ.Δ. Ανδρωνίου. Θέση Κούτι. Τμήμα του τείχους του αρχαίου Λασιώνος.

αυτοψία στις 22-8-2006 στο χαμηλό ύψωμα Κούτι μεταξύ Ανδρωνίου και Κούμανη, 22 χλμ. περίπου σε ευθεία βόρεια/βορειοανατολικά της Ολυμπίας, τα ερείπια του οποίου έχουν ταυτιστεί ήδη από τον αρχαιολόγο Welker (1842) με την αρχαία πόλη Λασιών.

Το σημείο όπου βρέθηκαν τα ανωτέρω παραδοθέντα βρίσκεται στο ανατολικό/νοτιοανατολικό άκρο του υψώματος, εκτός τειχών, όπου ήταν προφανώς η αρχαία νεκρόπολη. Είχαν συγκεντρωθεί μαζί με άλλες πέτρες στην άκρη του αγρού, πρακτική εξαιρετικά συνηθισμένη στην περιοχή για την «εξυγίανση» των αγροτεμαχίων και την απόδοσή τους στην καλλιέργεια. Πράγματι, σε πάρα πολλά σημεία του υψώματος διαπιστώθηκε η συσσώρευση αρχαίου οικοδομικού υλικού (Εικ. 17) στα όρια των αγρών ενώ, σε μία περίπτωση, είχαν κατακρημνιστεί στο παρακείμενο ρέμα του Πηνειακού Λάδωνα.

Μικρός δύσβατος αγροτικός δρόμος, προς Δ., και σε απόσταση 200 μ. περίπου από το σημείο εύρεσης των παραδοθέντων, υπάρχουν τα ορατά ίχνη μεγάλης ορθογώνιας κατασκευής από ευμεγέθεις κυβόλιθους, πύργου του τείχους της αρχαίας πόλης (Εικ. 18). Το υλικό, όπως και στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι ο ντόπιος λευκόφαιος ασβε-

ρίου, και μια σειρά από τρεις οπές στο κάτω τμήμα της επίστεψης. Επίσης, υπάρχει μία ακόμη στο κάτω μέρος του κυματίου, προς το αριστερό άκρο του, που σώζει τμήμα σιδερένιου μολυβδοχοημένου στελέχους. Δύο οριζόντιες παρόμοιες οπές, εκ των οποίων η μία διασώζει και τη μολυβδοχόηση, βρίσκονται στην πλάγια όψη. Η πίσω όψη είναι ακατέργαστη και το πάνω μέρος εξαιρετικά διαβρωμένο. Το κάτω μέρος, τέλεια κατεργασμένο, διασώζει μία κατακόρυφη οπή διαμ. 0,01 μ. και μεγάλο τμήμα τετράγωνου τόρμου διαστ. 0,07×0,033 μ., για την πάκτωση της απόληξης αυτής στην κυρίως στήλη. 3ος αι. π.Χ. Α1873: Τμήμα ημικίονα. Λευκόφαιος ασβεστόλιθος. Σωζ. ύψ. 0,31, σωζ. πλ. 0,26, πάχ. πλάκας 0,12-0,16, πάχ. ημικίονα 0,14 μ. Φέρει εννέα ραβδώσεις με οξεία απόληξη δωρικού τύπου. Είναι συμφυής σε τμήμα πλάκας με αδρά επεξεργασμένες όψεις. Πιθανώς, δεν ανήκει στην παραπάνω ναϊσκόμορφη στήλη αλλά σε διαφορετικού τύπου ταφικό ναΐσκο (πρβλ. Papapostolou, ό.π., σ. 54 και 107, εικ. 70), ενδεχομένως σε επιτύμβιο ορθογώνιο ναΐσκο (aedicula) (πρβλ. Ορλάνδος ό.π. (υποσημ. 10), αριθ. 58, σ. 232-236, εικ. 164 και 166) αν δεν είναι τμήμα λιθόπλινθου με ραβδωτή κύφωση. 3ος αι. π.Χ.

Εικ. 19. Δ.Δ. Ανδρωνίου. Θέση Κούτι. Διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη.

Εικ. 20. Δ.Δ. Ανδρωνίου. Θέση Κούτι. Τμήμα της βάσης του τείχους στο χείλος ακριβώς της κατωφερούς πλαγιάς.

Εικ. 21. Δ.Δ. Ανδρωνίου. Θέση Κούτι. Τμήμα του αρχαίου τείχους με την αψίδα παλιού χριστιανικού ναού.

Εικ. 22. Δ.Δ. Ανδρωνίου. Θέση Κούτι. Αρχιτεκτονικό μέλος ανωδομής ναού σε β΄ χρήση.

στόλιθος. Λίγα μέτρα νοτιότερα έχουν ανασκαφεί από την Εφορεία τα θεμέλια ορθογωνίου κτιρίου[25]. Στην ίδια περιοχή βρίσκονται ογκώδη αρχιτεκτονικά μέλη, όπως κυβόλιθοι, επίκρανα, θράνοι κ.ά. (Εικ. 19). Στο σημείο αυτό, κάποιοι κυβόλιθοι σε διάταξη υποδηλώνουν τη γραμμή του αρχαίου τείχους. Όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, έχει χτιστεί στο φρύδι ακριβώς του υψώματος οριακά στην αρχή της έντονης κατωφέρειας της πλαγιάς (Εικ. 20).

Στο μέσον περίπου της διαδρομής υπάρχει μεγάλο τμήμα ολόσωμου δωρικού κίονα, καλής ποιότητας εργασίας, πλησίον συγκέντρωσης λιθοπλακών από ψαμμιτικής υφής πέτρωμα και άλλης συγκέντρωσης με αρράβδωτους σπονδύλους κιόνων. Λίγα μέτρα νοτιότερα, στις παρυφές του υψώματος και στα χείλη της χαράδρας εντοπίστηκε γωνία αρχαίου τείχους της πόλης (Εικ. 20). Είναι, επίσης, ορατό και αρκετά δυτικότερα, στα όρια πάλι του υψώματος (Εικ. 21), όπου διαπιστώθηκε και κατεστραμμένος παλαιοχριστιανικός, μάλλον, ναός του οποίου σώζεται τμήμα από την ανατολική πλευρά με την κόγχη του Ιερού, όπου εντοιχισμένα παλαιότερα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως γείσο με τις χαρακτηριστικές προμόχθους και σταγόνες (Εικ. 22).

Σύμφωνα με πρόχειρους υπολογισμούς, τα ερείπια εκτείνονται σε επιφάνεια διαστ. 800×400 μ. περίπου. Τα τείχη, στο μεγαλύτερό μέρος τους κατεστραμμένα ή μη ορατά από τη βλάστηση, δείχνουν την ύπαρξη ακρόπολης, πιθανότατα της αρχαίας πόλης Λασιών.

25. Ο. Βικάτου, Κούμανη, *ΑΔ* 52 (1977): Χρονικά, σ. 256-257.

Εικ. 23. Δ.Δ. Ψαρίου. Άποψη της υπ' αριθ. 1 θέσης από Ν.

Αναφέρθηκαν, τέλος, και υποδείχθηκαν θέσεις κοντινές, όπως η Αγία Παρασκευή, όπου δεν αποκλείεται η ύπαρξη μυκηναϊκών τάφων, το Τούμπουλο, όπου αρχαία πηγή και ίσως κρήνη, του Λεμιπλιάκου και η Λακκανάστα, όπου πιθανώς τοποθετείται το αρχαίο νεκροταφείο.

ΔΗΜΟΣ ΒΟΥΠΡΑΣΙΑΣ

Δ.Δ. Ψαρίου

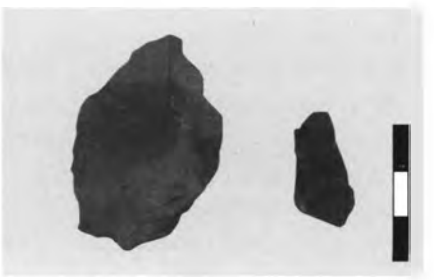
Διενεργήθηκε αυτοψία[26] μετά από καταγγελία για παράνομη αμμοληψία στην περιοχή του Ψαρίου Βόρειας Ηλείας. Οι θέσεις που εντοπίστηκαν είναι μεσόγειες με ήπιο ανάγλυφο χαμηλών λοφίσκων, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από αμμώδες έδαφος έντονου κόκκινου χρώματος, πάχ. 0,50-3 μ. Πρόκειται για παλαιοεδάφη πλειστοκαινικής ηλικίας, τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις περιείχαν και παλαιολιθικά εργαλεία. Οι θέσεις αυτές τοποθετούνταν σε τόπους κατάλληλους τόσο για το κυνήγι όσο και για τη συλλογή κροκαλών πυριτόλιθου, δηλαδή στις όχθες και στα αναστομωμένα τμήματα των ποταμών της περιοχής. Πρόκειται για τα λεγόμενα «νησιά», όρος με τον οποίο η λαϊκή ονοματοθεσία χαρακτηρίζει τις περιοχές όπου η κοίτη διαχωρίζεται σε παρακλάδια, τα οποία στη συνέχεια ξαναενώνονται.

Εντοπίστηκαν συνολικά πέντε θέσεις σε τρεις διαφορετικές τοποθεσίες. Τα αντικείμενα προέρχονται από το ανώτερο αμμώδες στρώμα παλαιοεδάφους, το οποίο είχε παραμεριστεί, καθώς η εξόρυξη αφορούσε το μη αρχαιολογικού ενδιαφέροντος καθαρό σχεδόν αμμώδες υπόστρωμα κιτρινωπού χρώματος, νεογενούς ή πρώιμης πλειστοκαινικής ηλικίας. Κάτω από το στρώμα αυτό, πάχ. έως και 10 μ. περίπου, υπήρχε ορίζοντας αργιλασβέστου (γλίνας). Επίσης, ελέγχθηκε επιφανειακά η πέριξ των λατομείων αυτών περιοχή.

Στην τοποθεσία Λαγκαδιά ή Άγιος Νικόλαος, 1,5 χλμ. περίπου νότια/νοτιοανατολικά του Ψαριού, κοντά στα Κουγέικα και στην περιοχή του εν εξελίξει καταγγελλόμενου λατομείου (θέση 1) (Εικ. 23), εντοπίστηκαν αρκετά όστρακα αβαφούς χειροποίητης κεραμικής με πολλά αδρά πυριτολιθικά εγκλείσματα, εκ των οποίων το ένα ανήκει σε κρατηρίσκο με έντονα έξω νεύον χείλος, αγγείο που χρονολογείται στη χαλκολιθική εποχή. Επίσης, βρέθηκαν όστρακα χρηστι-

Εικ. 24. Δ.Δ. Ψαρίου. Απόληξη λεπίδας πίεσης πυριτόλιθου.

Εικ. 25. Αποκρούσματα από πυριτόλιθο και οψιανό.

26. Με το συνάδελφο Κ. Αντωνόπουλο, ο οποίος πραγματοποίησε τις λήψεις των θέσεων.

Εικ. 26. Δ.Δ. Ψαρίου. Άποψη της υπ' αριθ. 3 θέσης από Δ.

κών αγγείων, όπως χύτρες, λαβές από αμφορείς ή υδρίες από το χαρακτηριστικό ηλειακό πηλό των ιστορικών χρόνων. Νοτιότερα, βρέθηκε επιφανειακά υπερβατική απόληξη λεπίδας καστανού ίασπη με πλευρική επεξεργασία, προφανώς αποσπασμένης με την τεχνική της πίεσης, της ίδιας εποχής (Εικ. 24), όπως και φθαρμένο χάλκινο λεπτό νόμισμα, κατά πάσα πιθανότητα ρωμαϊκών χρόνων. Περίπου 300 μ. νοτιότερα της θέσης 1 υπήρχε μικρότερης έκτασης εγκαταλελειμμένη θέση αμμοληψίας (θέση 2), όπου περισυνελέγησαν συνανήκοντα όστρακα από προϊστορικό πιθοειδές αγγείο με τεφρό πυρήνα. Περίπου 200 μ. ανατολικά/νοτιοανατολικά της θέσης 1 στην κορυφή χαμηλού δασωμένου λόφου (θέση 3) (Εικ. 26) διαπιστώθηκαν ενδείξεις λαθρανασκαφής, και συγκεκριμένα ψαμμιτικές πλάκες, κεραμίδες και οστά από κτιστό ταφικό μνημείο, ίσως, καμαροσκεπές των πρώιμων χριστιανικών χρόνων.

Στην τοποθεσία Ρουπάκι, στα μέσα περίπου του δρόμου Ψαρίου-Νησίου, σε εγκαταλελειμμένο εργοτάξιο (θέση 4) (Εικ. 27) βρέθηκε τυπικό πυριτολιθικό πολύ λεπτό κλακτόνειο (με πολύ ανοιχτή γωνία απόσπασης) απόκρουσμα, προφανώς παλαιολιθικό, και ένα άλλο από οψιανό, το οποίο σε αντίθεση με το προηγούμενο έφερε έντονα ίχνη ανακύλησης (Εικ. 25). Εντοπίστηκε, επίσης, πληθώρα κεραμικής ανάλογης με αυτή στη θέση 1. Στην πλειονότητά της είναι αρκετά λεπτή, από καθαρό εύθρυπτο ηλειακό πηλό. Πρόκειται για τροχήλατα αγγεία, όπως κανθαροειδή, χυτροειδή, λεκάνες, αμφορείς, πίθοι και οινοχόες, ορισμένα από τα οποία σώζουν ίχνη επιχρίσματος ή γανώματος. Αποτελούν αναμφίβολα τοπική παραγωγή των ύστερων αρχαϊκών ή πρώιμων κλασικών χρόνων. Τέλος, μερικές εκατοντάδες μέτρα νοτιοανατολικά εντοπίστηκε στο χείλος λατομείου εμφάνιση πορτοκαλόχρωμου παλαιοεδάφους με μικρές κροκάλες και τρία παλαιολιθικά αποκρούσματα από καστανό ίασπι και ανοιχτότερου χρώματος πυριτόλιθο.

Νησίον (Μαλίκι) Βάρδας

Στις 5-9-2006 παραδόθηκε από τους Θ. Παπαδόπουλο και Γ.-Θ. Σπατιώτη απόληξη απολιθωμένου χαυλιόδοντα πλειστοκαινικού ελέφαντα (Elephas antiquus) μήκ. 0,08 και διαμ. 0,03 μ., ελαφρώς ωοειδούς διατομής (Δ1412) από τη θέση Φυτιές, πολύ κοντά στο χωριό, όπου παλαιότερα είχε βρεθεί ολόκληρος απολιθωμένος χαυλιόδοντας[27].

Παραδόθηκε, επίσης, πλάκα μολύβδου με έντονα αλλοιωμένες τις εξωτερικές επιφάνειες, διαστ. 0,10×0,07×0,035 μ., προφανώς πρώτη ύλη για μολυβδοχοήσεις ή τη χύτευση μολύβδινων αντικειμένων (Μ3402), που βρέθηκε στη θέση Κανταλέικα ή Στάμερη περιοχής Παλιοβόρια.

27. Ο. Βικάτου, Νησί Βάρδας, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 195. Χ. Ματζάνας, Οι παλαιολιθικές θέσεις της Ηλείας, *ΑΔ* 53 (1998): Μελέτες, σ. 1-24 και ιδιαίτερα σ. 12.

Εικ. 27. Άποψη της υπ' αριθ. 4 θέσης από ΝΔ.

Κατά την από 12-10-2006 αυτοψία στην αγροτική αυτή περιοχή, η οποία βρίσκεται σε απόσταση 5 χλμ. περίπου νοτιοδυτικά του Νησίου, βρέθηκε θραύσμα ελληνιστικού σκύφου από μαύρο γυαλί, που φέρει εγχάρακτη διακόσμηση από ομόκεντρες ακτινωτές αυλακώσεις (Δ1413)[28], πυραμιδοειδής αγνύθα (Π12227), θραύσμα επίπεδου τριβείου με λοξές αυλακώσεις από πορώδες σκουρόχρωμο μαγματικό πέτρωμα, φθαρμένα όστρακα από το γνωστό πορτοκαλέρυθρο εύθρυπτο ηλειακό πηλό των ιστορικών χρόνων και, ενδεχομένως, ένα των προϊστορικών. Επίσης, βρέθηκαν δύο εργαλεία πυριτόλιθου (Δ1414-1415), ένας πυρήνας με προτιμησιακή απόσπαση τύπου Λεβαλλουά σε θραύσμα μικρής κροκάλας της μέσης παλαιολιθικής και ένα πυρηνόμορφο τροπιδωτό ξέστρο της πρώιμης άνω παλαιολιθικής.

Τέλος, στη θέση Παλιάμπελα, 800 μ. περίπου βορειοδυτικά του Νησίου και πλησίον της προαναφερόμενης θέσης Φυτιές, ανάμεσα σε πληθώρα παλαιότερων απολιθωμένων πλειοκαινικών οστρέων, βρέθηκαν όστρακο ηλειακού αγγείου ιστορικών χρόνων, όπως και ένα άλλο από προϊστορικό πίθο και, τέλος, μια ταγιάκεια αιχμή, ίσως του τέλους της κάτω παλαιολιθικής, σε απόκρουσμα προερχόμενο από την κατάτμηση κροκάλας γκρίζου πυριτόλιθου.

28. D.F. Grose, *Early Ancient Glass*, Hudson Hill Press, New York 1989, σ. 179 και 204, εικ. 211, το οποίο χρονολογείται στο 150-100 π.Χ. περίπου.

Κ ο υ ρ τ έ σ ι

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας (15-3-2006) σε αγρό που τοποθετείται μεταξύ των θέσεων Κουρτεσέικα και Σούρσες του Δήμου Βουπρασίας, σε απόσταση 1 χλμ. περίπου ανατολικά/βορειοανατολικά του χωριού, βρέθηκε επιφανειακά σε μικρής έκτασης εμφάνιση ερυθρογής παλαιοεδάφους, μεγάλο παχύ επίμηκες απόκρουσμα παλαιολιθικής εποχής από γαλαζωπό πυριτόλιθο, το οποίο τυπολογικά ανήκει στην κατηγορία των «μαχαιριών με φλοιώδη (ημιαπότομη και καλύπτουσα) ράχη», διαστ. 0,058×0,027×0,020 μ.

Α ρ χ α ι ο λ ο γ ι κ ό ς χ ώ ρ ο ς Π λ α τ ι ά ν α ς

Κατά την από 26-9-2006 αυτοψία στη νότια κλιτύ του λόφου, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται η αρχαία ακρόπολη και εντός του υπό αναοριοθέτηση αρχαιολογικού χώρου, υποδείχθηκαν από τον Π. Παναγόπουλο, έκτακτο υπάλληλο της Εφορείας, κάποια σημεία και εντοπίστηκαν άλλα. Το δυτικότερο από αυτά βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το δυτικό προμαχώνα του αρχαίου τείχους και πρόκειται για καλά επεξεργασμένες λιθοπλίνθους, ίσως ταφικό μνημείο (Εικ. 28). Ανατολικότερα εντοπίστηκε χαμηλός κυκλικός περίβολος από όρθιες ακατέργαστες πέτρες, διαμ. 5 μ. περίπου. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για αλώνι (Εικ. 29). Σε μικρή απόσταση εντοπίστηκαν διάσπαρτοι κυβόλιθοι με κυμάτια, αγκώνες, τόρμους, λαξεύματα μολυβδοχόησης και

Εικ. 28. Αρχαιολογικός χώρος Πλατιάνας. Αρχιτεκτονικά μέλη πιθανού ταφικού μνημείου.

Εικ. 29. Αρχαιολογικός χώρος Πλατιάνας. Κυκλική κατασκευή από αργούς λίθους.

Εικ. 30. Αρχαιολογικός χώρος Πλατιάνας. Αρχιτεκτονικά μέλη πιθανού ταφικού μνημείου.

Εικ. 31. Αρχαιολογικός χώρος Πλατιάνας. Λείψανα αρχαίου ιερού.

γείσα, προφανώς ταφικό μνημείο (Εικ. 30), όπως και ένα άνοιγμα 20 μ. περίπου ανατολικότερα, αν δεν είναι απλώς καρστική κοιλότητα. Τέλος, σε χαμηλό λόφο, αμέσως ανατολικά της αρχαίας ακρόπολης, εντοπίστηκαν κυβόλιθοι ασβεστόλιθου, που ανήκουν κατά πάσα πιθανότητα σε παρόδιο ιερό (Εικ. 31).

Περιοχή Αρχαιολογικού Μουσείου Ήλιδας

Στα διαμορφωμένα δυτικά πρανή του Μουσείου που αποτελούνται από τεφροπράσινη γλίνα, προερχόμενη από τις εκσκαφές για την ανέγερση του κτιρίου, περισυνελέγη στις 13-3-2006 απολιθωμένος πλειστοκαινικός γομφίος ιπποπόταμου με αρκετά φθαρμένη μασητική επιφάνεια. Σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 0,035, μήκος 0,044 και πάχος 0,022 μ.

Σημειώνουμε, επίσης, ότι ένα άλλο τμήμα απολιθωμένου μακρού οστού είχε βρεθεί ψηλότερα, 50 μ. περίπου βορειοανατολικά του Μουσείου (Δ4301, ευρετήριο Μουσείου Ήλιδας) το 2004 από τον αρχαιοφύλακα Π. Διονυσόπουλο.

Αρχαία Ολυμπία

Πλάτανος

Στις 24-10-2006 παραδόθηκε από τον Δ.Γ. Μπαντιλέσκα συγκολλημένο από τον ίδιο ένα πήλινο άωτο μυκηναϊκό λεβητοκυάθιο (πιθάριον) με εξίτηλη μελανή βαφή και επικαθήσεις ανθρακικού ασβεστίου (ΒΕ1170) (Εικ. 32). Βρέθηκε στη θέση Μουρίτσα ή Καμάρι ή Σπηλιά του Νικολόπουλου, αγροτική περιοχή 1 χλμ. περίπου νότια/νοτιοανατολικά του Πλατάνου. Βρέθηκε μετά τη διαπλάτυνση αγροτικής οδού. Ο ίδιος επίσης παρέδωσε ένα χάλκινο νόμισμα ηλειακής, προφανώς κοπής (ΒΕ1171) και δέκα νεωτερικά χάλκινα νομίσματα Όθωνος, Γεωργίου Α΄, ξένων χωρών και αδι-

Εικ. 32. Αρχαία Ολυμπία. Πλάτανος. Μυκηναϊκό λεβητοκυάθιο.

άγνωστα (BE1172), όπως και ένα τμήμα χάλκινης, επίσης νεωτερικής πόρπης (BE1172A) που σώζει το άγκιστρό της και τμήμα έκτυπου αετού (Φοίνιξ;), προερχόμενα από χωράφια στη θέση όπου αργότερα κατασκευάστηκε το ελικοδρόμιο Πλατάνου. Την επομένη έγινε αυτοψία στην πρώτη θέση, όπου διαπιστώθηκε αβαθές λάξευμα στο μαλακό ψαμμιτικό βράχο (μαρμαριά) στην πλαγιά χαμηλού λόφου, που φανερώνει την πιθανή ύπαρξη βυθισμένου τμήματος θαλαμωτού τάφου, δεδομένου ότι ένα μέρος του έχει καταστραφεί από τον παρακείμενο δρόμο.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΑΤΖΑΝΑΣ

ΣΤ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Πατρών

Συνεχίστηκε η καταγραφή των ευρημάτων στους χώρους αποθήκευσης, που βρίσκονται στον α΄ όροφο του κτιρίου της Εφορείας, στη συμβολή των οδών Αλ. Υψηλάντου 197, Πατρέως και Ηφαίστου. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από την επί συμβάσει αρχαιολόγο Μ. Αθανασίου με την επίβλεψη των προϊσταμένων της Εφορείας Μ. Πετρόπουλου και Ζ. Ασλαματζίδου.

Συνεχίστηκε η συντήρηση παλαιών και νέων ευρημάτων στα εργαστήρια της Εφορείας στο ίδιο κτίριο. Την ευθύνη είχαν οι συντηρητές Π. Λάζαρης (εργαστήριο ψηφιδωτών), Λ. Παυλάτος και Β. Κύρκος (εργαστήριο αντικειμένων), Δ. Μαρινοπούλου (εργαστήριο νομισμάτων) και Ε. Γιαννακούρα (αποθήκες οδού Σισσίνη), βοήθησαν δε οι επί συμβάσει συντηρητές Θ. Κολλυροπούλου, Κ. Κουλούρης, Κ. Σκροπολίθα και Σ. Τούσια.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ - ΖΩΗ ΑΣΛΑΜΑΤΖΙΔΟΥ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Πραγματοποιήθηκαν εκσκαφικές εργασίες σε απαλλοτριωμένο οικόπεδο της Εφορείας, που βρίσκεται επί της συμβολής των οδών Παντανάσσης, Αλ. Υψηλάντου και Πατρέως, με σκοπό την αποκάλυψη της δυτικής/νοτιοδυτικής πλευράς του σταδίου.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Κατασκευάστηκαν φυλάκιο και infokiosk στον αρχαιολογικό χώρο Άνω Μαζαρακίου (Ρακίτας), που βρίσκεται στο ομώνυμο οροπέδιο.

Τον Ιούνιο του 2006 ολοκληρώθηκε η ανάπλαση-ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Τραπεζάς Αιγίου. Μετά την έγκαιρη ολοκλήρωση από το ΤΑΠΑ της α΄ φάσης της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης των ακινήτων εμβαδού 35 στρ., όπου βρίσκεται και ο πυρήνας του αρχαιολογικού χώρου με το ναό των ύστερων αρχαϊκών χρόνων και τα κτίρια του τεμένους, ολοκληρώθηκαν:

α) Η ανακατασκευή υπάρχοντος οικίσκου στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών που επέχει και θέση φυλακίου.

β) Η κατασκευή μεταλλικού στεγάστρου του ναού εμβαδού 820 τ.μ.

γ) Η περίφραξη τμήματος του απαλλοτριωμένου χώρου επιφάνειας 12 στρ.

δ) Η διαμόρφωση χώρου στάθμευσης αυτοκινήτων.

ε) Η διαμόρφωση διαδρομών εντός του αρχαιολογικού χώρου.

στ) Παράλληλα, έγινε πλήρης αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης του έως τότε ανεσκαμμένου αρχαιολογικού χώρου από τον αρχιτέκτονα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών, Ν. Hellner, στο πλαίσιο της συστηματικής ανασκαφικής έρευνας.

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΟΡΔΟΣ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

Μετά από πρόσκληση του Πανεπιστημίου του Salerno Ιταλίας (Università degli Studi di Salerno) και της καθηγήτριας Κλασικής Αρχαιολογίας Α. Pontradolfo προς τους αρχαιολόγους της Εφορείας μας, καθώς και προς την προϊσταμένη της ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ Μ. Σταυροπούλου-Γάτση, να συμμετάσχουν με ανακοινώσεις-μαθήματα σε μεταπτυχιακούς φοιτητές της Αρχαιολογίας, η Υπηρεσία μας ανταποκρίθηκε με τη συμμετοχή του προϊσταμένου της Μ. Πετρόπουλου και των κάτωθι αρχαιολόγων με τις ακόλουθες ανακοινώσεις: Μ. Πετρόπουλος, «Il santuario di Demetra Potiriophoros a Thea di Patras», Μ. Σταυροπούλου-Γάτση, «Temples and Sanctuaries around the Lake Trichonis of Aetolia», Γ. Αλεξοπούλου, «Il santuario at Aghios Petros a Kontovazena in Arcadia», Α.Γ. Βόρδος, «Temples et Sanctuaries de la région d'Aigion», Ι. Μόσχος, «Rural Sanctuaries of Aetolia and Acarnania».

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Η Εφορεία συμμετείχε με δύο πόστερς, στα οποία δίνονταν στοιχεία για την ιστορία της Πάτρας, στο Διεθνές Συνέδριο που οργάνωσαν το ΤΕΕ και το ICOMOS στην Πάτρα με θέ-

μα «Ιστορικές πόλεις και λιμάνια της Μεσογείου». Την οργάνωση των posters είχε η συνάδελφος Α. Βασιλογάμβρου.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τις ανασκαφές επόπτευσαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Μ. Πετρόπουλος, Α. Βασιλογάμβρου, Λ. Παπακώστα, Α. Σωτηρίου, Γ. Αλεξοπούλου, Ε.-Ί. Κόλια, Α. Βόρδος και Ι. Μόσχος, βοήθησαν δε οι επί συμβάσει αρχαιολόγοι Β. Τσακνάκη, Α. Νικολακοπούλου[1], Γ. Νικολάου, Α. Οικονομόπουλος, Λ. Παπαγγελοπούλου, Λ. Περάτη, Ν. Πετρόπουλος, Ευ. Πουλημένου, Ν. Ράλλη, Σ. Σάκαρη και Στ. Νεστορίδου.

Την ευθύνη για τη σύνταξη μελετών και για κάθε είδους τεχνικό πρόβλημα είχαν ο αρχιτέκτονας της Εφορείας Ευ. Αυγούλης και οι υπομηχανικοί Γ. Παπούλια και Κ. Κατσιδήμας. Την ευθύνη για τη σχεδίαση και αποτύπωση των αρχαίων είχαν οι σχεδιαστές Μ. Γκολφινοπούλου και Κ. Δίπλας, βοήθησαν δε οι επί συμβάσει σχεδιαστές Δ. Γουρδούπη[2], Γ. Παπαθανασίου και Α. Πράρας.

Την ευθύνη της παρακολούθησης των πάσης φύσεως εκσκαφών στην Πάτρα, καθώς και της επιστασίας των συνεργείων ανασκαφής είχε ο Δ. Ευαγγελίου.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ - ΖΩΗ ΑΣΛΑΜΑΤΖΙΔΟΥ

Π ά τ ρ α

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΙΕΣ

Οδός Αγίου Δημητρίου 49[3]

Στο μέσον περίπου του οικοπέδου ήλθε στο φως τμήμα του χαλικόστρωτου δρόμου, γνωστού από προηγούμενες ανασκαφές, από τον οποίο σώζονται μόνον ίχνη του υποστρώματός του, με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο δρόμος είχε ήδη εντοπιστεί σε καλή κατάσταση στο όμορο προς Β. οικόπεδο[4].

Κατά μήκος του δρόμου υπάρχει αγωγός τετραγωνικής διατομής, καλυμμένος με πήλινες τετράγωνες πλάκες, ο οποίος φέρει μικρό φρεάτιο υποδοχής ομβρίων υδάτων και τοίχο αντιστήριξης στα δυτικά. Τμήματα ενός άλλου πήλινου κυλινδρικού αγωγού αποκαλύφθηκαν παράλληλα και δυτικά του.

Δυτικά και ανατολικά του δρόμου υπάρχουν παρόδια κτίσματα ρωμαϊκών χρόνων, με τοίχο ο οποίος είναι δομημένος κατά το opus reticulatum.

Στα δυτικά (Χ.3) πιθανώς να υπήρχε εργαστηριακή εγκατάσταση, όπως δηλώνει η ύπαρξη τριών τουλάχιστον μικρών χώρων, οι οποίοι επικοινωνούσαν μεταξύ τους με αγωγούς διανοιγμένους κάθετα στα πρόχειρα κατασκευασμένα τοιχάρια που τους οριοθετούν. Ο παρόδιος τοίχος (ΤΧ.Θ) έχει αντηρίδα.

Ο ανατολικός τοίχος θεμελιώνεται πάνω σε ελληνιστικό και φέρει πολλές προσθήκες και επισκευές, με υλικό σε β΄ χρήση, όπως μεγάλους τετραγωνισμένους λίθους και ένα εννεάφυλλο ανθεμωτό ακροκέραμο.

Στον ανατολικό χώρο (Χ.1) ήλθαν στο φως δύο τοίχοι, που σχηματίζουν γωνία. Ένας μεγάλος κτιστός αγωγός, με τμήματα ορθομαρμάρωσης, έχει δύο αντηρίδες. Μικρότεροι κτιστοί και πήλινοι αγωγοί υπάρχουν, επίσης, στο χώρο. Στα νότια αποκαλύφθηκε κτιστό κυκλικό φρεάτιο, με εσωτερική διάμετρο 0,65 μ., που εφάπτεται στον τοίχο Η.

Ο δρόμος διατηρήθηκε σε κατάχωση στα θεμέλια της οικοδομής και το τμήμα με το φρεάτιο αποκολλήθηκε και μεταφέρθηκε στις αποθήκες της Υπηρεσίας.

Οδός Μητροπολίτου Παρθενίου 24 (οικόπεδο Κ. Κούλη)[5]

Σε ελάχιστο βάθος 1,97 μ. από το σύγχρονο δρόμο αποκαλύφθηκε θεμέλιο τοίχου, κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., απόκλισης 75° Β.-Α., αποκαλ. μήκ. 3,80, πλ. 0,70 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,20 μ., χτισμένο με ποταμίσιους λίθους, το νοτιοδυτικό άκρο του οποίου καταλήγει σε μία τετραγωνισμένη (διαστ. 2,70×2,20 μ.) κατασκευή από λευκό ασβεστοκονίαμα με λίθους και κεραμίδια, που εγκιβωτίζει κυκλικό, εσωτ. διαμ. 0,70 μ., φρεάτιο. Το τελευταίο ερευνήθηκε έως βάθος 0,65 μ.

Από την αποκάλυψη των οικοδομικών λειψάνων συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα υστεροβυζαντινών χρόνων ή εποχής τουρκοκρατίας.

Παλαιό Νοσοκομείο, πάροδος Κορύλλων (οικόπεδο Α. Ροπαλίδου)[6]

Σε βάθος 1-1,40 μ. από την πάροδο Κορύλλων, στο κέντρο περίπου του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα χαλικόστρωτου ρωμαϊκού δρόμου, πλ. 4,60, μήκ. ±6 μ., κατεύθυνσης Β.-Ν., απόκλισης 15° Β.-Α., με κλίση προς Ν. και

1. Οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι Β. Τσακνάκη και Α. Νικολακοπούλου από το Μάιο του 2006 υπηρετούν με σύμβαση αορίστου χρόνου.

2. Η συμβασιούχος σχεδιάστρια Δ. Γουρδούπη από το Μάιο του 2006 υπηρετεί με σύμβαση αορίστου χρόνου.

3. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Λ. Παπαγγελοπούλου

4. Βλ. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 202-203. Εκ παραδρομής έχει καταγραφεί ως Αγίου Δημητρίου 49, ενώ πρόκειται για Αγίου Δημητρίου 51.

5. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Λ. Περάτη.

6. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Λ. Περάτη.

χρήση ήδη από την ελληνιστική εποχή, ο οποίος διασχίζει το οικόπεδο κατά το πλάτος του.

Στο δρόμο ήλθαν στο φως σε διάφορα επίπεδα και με κλίση πάντα προς Ν. ένας κτιστός καμαροσκεπής υπόνομος (έκκεντρα στα δυτικά του δρόμου) και άλλοι πέντε δευτερεύοντες αγωγοί, που ανήκουν σε δύο βασικούς τύπους: κτιστοί πειόσχημοι με κάλυψη από ετερογενή πλακοειδή υλικά σε β΄ χρήση και άλλοι εν είδει αυλακιού από σειρά καλυπτήριων κεραμίδων. Σε κάποιες από τις παραπάνω κατασκευές προκλήθηκαν καταστροφές από μεταγενέστερες παραβιάσεις, χρονολογούμενες από την τουρκοκρατία έως και τον προπερασμένο (19ο) αιώνα (δύο λάκκοι με απορρίμματα).

Οι τοίχοι, μέγ. σωζ. ύψ. (ανωδομής) 0,55-0,70 μ. περίπου, που ορίζουν το δρόμο τόσο από Α. όσο και, κυρίως, από Δ., είναι αναλημματικοί και χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ο ανατολικός, χτισμένος κατά το opus testaceum στην ανατολική όψη του και κατά το opus mixtum στη δυτική, αποτελεί ταυτόχρονα τον εξωτερικό τοίχο παρόδιου κτιρίου, με πρόσβαση όχι από το συγκεκριμένο δρόμο (δεν βρέθηκαν κατώφλια), και είναι θεμελιωμένος επάνω σε αρχαιότερο, ελληνιστικών χρόνων, από μεγάλους ποταμίσιους λίθους. Ερευνήθηκαν δύο χώροι του κτιρίου με στρώματα καταστροφής.

Ο δυτικός αναλημματικός τοίχος είναι μια ιδιαίτερα ισχυρή κατασκευή μεγάλου ύψους, καθώς συγκρατεί το άνδηρο στο οποίο βρίσκεται ο αρχαίος δρόμος. Έχει πλάτος 0,75 μ., φέρει αντηρίδα και δοκοθήκες στην εξωτερική του (δυτική) πλευρά, είναι χτισμένος κατά το opus testaceum και στις δύο όψεις του και το ύψος του ξεπερνά τα 2,20 μ.[7].

Εξωτερικά του, σε χαμηλότερο άνδηρο και σε βάθος ±1,80-2,10 μ. από την ανώτερη σωζόμενη επιφάνειά του (ή 2,50-2,90 μ. από το σύγχρονο δρόμο), στο δυτικό τομέα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε στον άξονα της αντηρίδας του μεταγενέστερος τοίχος, ΤΧ6, πλ. ~0,75 μ., ορατού μήκ. 6,40 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,42 μ. Ο τοίχος έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., 115° Β.-Α., και είναι χτισμένος πρόχειρα από διάφορα υλικά σε β΄ χρήση. Ορίζει δύο χώρους, το Χώρο 4 στα βόρεια και το Χώρο 5 στα νότια, που εν μέρει μόνον αποκαλύφθηκαν. Στο μεγάλων διαστάσεων Χώρο 4 (ορατό μήκ. πλευρών: δυτική 1,35, νότια 6,70, βόρεια 6,70, ανατολική 3,20 μ.) αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο αρχαιότερο του τοίχου ΤΧ6 (εισέρχεται κάτω από αυτόν). Σε λευκό βάθος διαγράφονται ζώνες που πλαισιώνουν κεντρική σκηνή, η οποία βαίνει βόρεια/βορειοδυτικά του οικοπέδου, κάτω από το σύγχρονο δρόμο και κάτω από την οικία με αριθ. 8 της παρόδου. Ορατή έγινε μόνον η νοτιοανατολική γωνία του πλαισίου, που αποτελείται από έξω προς τα μέσα από μελανή ταινία, αστράγαλο, ελικοειδές μοτίβο και πλοχμό. Το δάπεδο διατρέχει διαγώνια αγωγός με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., 60° Β.-Α., πλ. 0,11 και βάθ. 0,11 μ., επιχρισμένος εσωτερικά με κονίαμα. Σε μεταγενέστερη του ψηφιδωτού περίοδο χτίζεται στη νοτιοανατολική γωνία του Χώρου 4 κυκλικός κλίβανος, αρχικής εσωτ. διαμ. ~1,50 μ., ο οποίος στη νεότερη εποχή (19ος αι.) καταστράφηκε ως προς το βόρειο μισό του, διαλύθηκε το δάπεδό του (ως τέτοιο είχε χρησιμοποιηθεί το προϋπάρχον ψηφιδωτό δάπεδο) και, ακολούθως, ανοίχθηκε λάκκος απόρριψης[8], επιχρισμένος εσωτερικά με πρασινωπό πηλό. Δεύτερος ανάλογος λάκκος αποκαλύφθηκε εν μέρει στη βορειοανατολική γωνία του Χώρου 4, που ομοίως προξένησε μεγάλη καταστροφή του ψηφιδωτού δαπέδου.

Το ψηφιδωτό δάπεδο αποκολλήθηκε. Ο δρόμος διατηρήθηκε σε κατάχωση στα θεμέλια της οικοδομής.

Οδός Μπουκαούρη 69[9]

Στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφής αποκαλύφθηκε γωνία τοίχων ΤΧ1-ΤΧ4, των οποίων η ανωδομή, που ελάχιστα σωζόταν, ήταν κατασκευασμένη κατά το opus quasi reticulatum. Ο χώρος που όριζαν στα ανατολικά ήταν στρωμένος με βοτσαλωτό δάπεδο, σωζ. διαστ. 2,20×2,50 μ., κατά τόπους επιστρωμένο με υδραυλικό κονίαμα πάχ. 0,02 μ. Το υπόστρωμα του δαπέδου, πάχ. 0,08 μ., ήταν κατασκευασμένο με ποταμίσιους λίθους μεγέθους γροθιάς και θραύσματα κεραμίδων.

Ο χώρος, που πιθανώς είχε αρχικά χρησιμοποιηθεί ως δεξαμενή κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, υπέστη μετασκευές και προσθήκες τοίχων. Αυτό συμπεραίνεται από την έδραση μεταγενέστερου τοίχου ΤΧ2 με κατεύθυνση Α.-Δ., επάνω στο βοτσαλωτό δάπεδο. Κατασκευασμένος με αργούς λίθους και κουρασάνι, σχηματίζει γωνία με άλλον ΤΧ3 στα νότια, από αργολιθοδομή, διαιρώντας το χώρο. Τμήμα ενός τρίτου τοίχου, κατά το opus testaceum, αποκαλύφθηκε στα νοτιοδυτικά, με μεταγενέστερες προσθήκες.

Σε μικρή απόσταση στα δυτικά αποκαλύφθηκε δρόμος σε άξονα Β.-Ν., του οποίου το οδόστρωμα, πάχ. 0,08 μ., περιορίζεται στο πατημένο χώμα με χαλίκι και θραύσματα κεραμίδων. Δεν έχει υπόστρωμα. Το σωζόμενο πλάτος του είναι 3-3,50 μ. και πιθανώς πρόκειται για τμήμα βοηθητικού δρόμου της πόλης.

7. Λόγω του είδους και της πυκνότητας των κατασκευών, κατά μήκος της δυτικής παρειάς του, δεν κατέστη δυνατόν να βρεθεί το συνολικό ύψος του τοίχου από Δ.

8. Η έρευνα του λάκκου έφθασε έως βάθος ~1,90 μ. από την επιφάνειά του και δεν απέδωσε παρά μπάζωμα των νεότερων χρόνων.

9. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Στ. Νεστορίδου.

Οδός Β. Ρούφου 116

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν 13 χώροι. Οι τοίχοι σώζονται σε χαμηλό ύψος και ανήκουν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.

Οι νεότεροι χρονολογούνται στην υστεροβυζαντινή περίοδο, ενώ οι πρωιμότεροι, της ελληνιστικής εποχής, χρησιμοποιήθηκαν κατά περίπτωση από άλλους μεταγενέστερους, ρωμαϊκών χρόνων, οι οποίοι θεμελιώθηκαν επάνω τους με την ίδια κατεύθυνση.

Σε νεότερους χρόνους ανήκουν το δάπεδο δεξαμενής βυζαντινών χρόνων, που είχε καταστρέψει υποκείμενο κεραμικό κλίβανο, ο οποίος μαζί με τέσσερις ακτέριστους κεραμοσκεπείς τάφους, καθώς και τμήμα αρχαίου δρόμου βρέθηκαν σε χαμηλότερο επίπεδο και ανήκουν στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Ο δρόμος, που σωζόταν σε μήκος 7 μ. και εισχωρούσε κάτω από το προς Β. όμορο οικόπεδο, αποκαλύφθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου με κατεύθυνση Β.-Ν. και μέγιστο πλάτος 4 μ. Η επιφάνειά του, σε βάθος 0,49 μ. από το σημερινό επίπεδο του δρόμου, αποτελείτο από μικρού διαμετρήματος αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων, πατημένο χώμα και όστρακα, που χρονολογούνται στον 1ο αι. μ.Χ. Ο κεντρικός αποχετευτικός υπόνομος, που βρέθηκε χαμηλότερα (σε βάθ. -1,28 μ. από το επίπεδο επιφάνειάς του) με την ίδια κατεύθυνση, κατασκευασμένος με κολυμβητή τοιχοποιία, είχε παραβιάσει τον αρχαιότερο, ύστερης ελληνιστικής περιόδου, δρόμο, του οποίου το κατάστρωμα σωζόταν σε βάθος 1,57 μ. από το σημερινό δρόμο.

Οδός Λόντου 114[10]

Κάτω από πυκνό στρώμα καταστροφής κεραμίδων στέγης αποκαλύφθηκαν τρεις χώροι:

Ο χώρος 1 ορίζεται στα νοτιοδυτικά από τη γωνία των τοίχων ΤΧ1 και ΤΧ4. Από τους τοίχους (πλ. 0,55/0,58 μ.), που βρέθηκαν 1 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο επιφάνειας του σημερινού οδοστρώματος της οδού Λόντου, σώζεται μικρό τμήμα της ανωδομής κατά το opus mixtum, ενώ το θεμέλιο είναι κατασκευασμένο με αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων και κονίαμα.

Ένας αγωγός ομβρίων (Αγ.1), μέγ. πλ. 0,70 μ., ωοειδούς διατομής, αποκαλύφθηκε δυτικά του χώρου σε άξονα Β.-Ν. και κατά μήκος της εξωτερικής μακράς πλευράς του ΤΧ1. Οι επιχρισμένες εξωτερικές όψεις των ΤΧ1 στα δυτικά και ΤΧ2 στα ανατολικά, από θραύσματα κεραμίδων και παχύ υδραυλικό κονίαμα, αποτελούσαν τα τοιχώματα του αγωγού, του οποίου ο πυθμένας ήταν κατασκευασμένος από κοίλες κεραμίδες.

Ο χώρος Χ2, που περικλείεται στα βόρεια και τα ανατολικά από τους ΤΧ7 και ΤΧ2 αντίστοιχα, αποτελεί το αίθριο οικίας ρωμαϊκών χρόνων με ψηφιδωτό δάπεδο. Ο ισχυρός τοίχος ΤΧ2, κατεύθυνσης Β.-Ν., είναι κατασκευασμένος από αργούς λίθους, κομμάτια στρωτήρων και κονίαμα, ενώ ο ΤΧ7, που εισχωρεί σχεδόν σε όλο του το μήκος κάτω από τη μεσοτοιχία του βόρειου όμορου οικοπέδου, διατηρεί μικρό τμήμα της ανωδομής, χτισμένης κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Στα δυτικά ο χώρος ορίζεται από τον ΤΧ6, του οποίου διατηρείται το θυραίο άνοιγμα με το κατώφλι. Αυτός ο τοίχος είναι κατασκευασμένος από αργούς λίθους, εναλλασσόμενους με τμήματα κεραμίδων και οπτοπλίνθων, συνδεδεμένων με κονίαμα. Το μικρό του μήκος και η απόκλισή του από το πλαίσιο του ψηφιδωτού δεν αντιστοιχούν στην αρχική περίοδο χρήσης του χώρου. Αντίθετα, ο τοίχος ΤΧ9, που αποκαλύφθηκε στον ίδιο άξονα νοτιότερα και στον οποίο προσκολλήθηκε ο ΤΧ6, ανήκει στην κύρια οικοδομική φάση του κτιρίου και είναι κατασκευασμένος στη δυτική του όψη κατά το opus testaceum.

Στα νότια του χώρου μεταγενέστερες επεμβάσεις κατέστρεψαν τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου:

α) Στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους ανήκει κτιστός δίδυμος κιβωτιόσχημος τάφος, με προσανατολισμό Α.-Δ., που έφερε λίθινες καλυπτήριες πλάκες, εκ των οποίων η μία ήταν κατώφλι σε β΄ χρήση. Οι εσωτερικές διαστάσεις ήταν 1,98×1 μ., ενώ τα πλαϊνά του τοιχώματα, ύψ. 0,85 μ., ήταν κατασκευασμένα κατά το opus mixtum και επιχρισμένα με κονίαμα. Στο εσωτερικό βρέθηκαν μόνο διάσπαρτα οστέινα υπολείμματα, χωρίς ευρήματα, πάνω σε δάπεδο από οπτοπλίνθους διαστ. 0,48×0,51 μ. Μία άλλη ορθογώνια κτιστή κατασκευή, μικρότερων διαστάσεων, βρέθηκε στα ανατολικά του τάφου, με τοιχώματα επενδεδυμένα με οπτοπλίνθους διαστ. 0,27×0,27 μ., με χιαστί χάραξη και δάπεδο από συναρμοσμένα θραύσματα κεραμίδων. Η συνύπαρξη οστών ενήλικα και ανηλίκου στη διαταραγμένη επίχωση προφανώς παραπέμπει σε οστεοφυλάκιο.

β) Στους βυζαντινούς χρόνους ένας αμελώς κατασκευασμένος τοίχος πλ. 0,60 μ. (ΤΧ5) χτίζεται στα βόρεια του ΤΑΦΙΙ, πάνω στο νοτιότερο σωζόμενο τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου, σχηματίζοντας γωνία τόσο με τον ΤΧ6 στα δυτικά όσο και με τον ΤΧ2 στα ανατολικά. Στην ίδια περίοδο χρήσης ανήκει το δάπεδο από πήλινες πλάκες που κάλυπτε το νότια του ΤΧ5 χώρο και θεμελιωνόταν επάνω στις πλάκες οι οποίες αποτελούσαν την οροφή των τάφων.

Παρά τις διαδοχικές επεμβάσεις στο χώρο, το σωζόμενο τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου, με διαστάσεις 4,75×3,28 μ., διατηρεί πάνω σε τάπητα γεωμετρικών σχεδίων διάχωρο στα νότια με παραστατικό πεδίο, το οποίο οργανώνεται περιμετρικά μιας οκταγωνικής δεξαμενής. Η δεξαμενή, με

10. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Στ. Νεστορίδου.

εσωτερική διάμετρο 0,58 και πλάτος τοιχωμάτων 0,26 μ., ήταν κατασκευασμένη από θραύσματα οπτοπλίνθων και συνδετικό κονίαμα και έσωζε την εσωτερική της επένδυση από λεπτές πλάκες μαρμάρου Καράρας. Στο κέντρο του πυθμένα της διατηρούσε ορατό ένα σιδερένιο διαμπερές στέλεχος κυκλικής διατομής, που συνδεόταν με υπόγειο μολύβδινο αγωγό για την παροχή νερού. Ένα άλλο κοίλο πήλινο στέλεχος αγωγού (Αγ.3), που αποκαλύφθηκε στα νοτιοανατολικά, ήταν προσαρτημένο κάτω από το υπόστρωμα της δεξαμενής και, πιθανώς, εξυπηρετούσε την απορροή.

Ο χώρος Χ3, στα δυτικά του χώρου με το ψηφιδωτό δάπεδο, συνδέεται με αυτόν με είσοδο, που διατηρούσε λίθινο κατώφλι και συνεχίζεται και προς τον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου.

Όσον αφορά στην παράσταση του ψηφιδωτού περιμετρικά και σε επαφή με τους τοίχους, σώζεται μία ζώνη με κόκκινες ψηφίδες πάχ. 0,17×0,22 μ. Ακολουθεί μια δεύτερη με λευκές ψηφίδες πάχ. 0,34 μ., στο εσωτερικό της οποίας δημιουργούνται με μαύρες ψηφίδες εφαπτόμενοι κύκλοι. Στο εσωτερικό των κύκλων υπάρχει μίσχος με φύλλο και στο άκρο κισσόφυλλο. Ακολουθεί τρίτη ζώνη πάχ. 0,16 μ. με τρέχοντα σπειρομαίανδρο αριστερόστροφο (εναλλαγή άσπρων και μαύρων ψηφίδων) και, τέλος, γύρω από την κεντρική παράσταση, ταινία πλ. 0,42 μ. στην ανατολική πλευρά και 1,04 μ. στη βόρεια. Στο εσωτερικό της ταινίας υπάρχουν αστεροειδή κοσμήματα, τα οποία σχηματίζονται από πλάγια παραλληλόγραμμα, ενώ ανάμεσά τους και κατά κορυφήν υπάρχουν ορθά τετράγωνα εναλλάξ.

Στην κεντρική παράσταση, της οποίας σώζεται ένα τμήμα διαστ. 2,70×1,125 μ., εικονίζεται σκηνή από το θαλάσσιο κόσμο και ερωτιδείς, ένας από τους οποίους εποπτεύει δελφίνι. Έχουν χρησιμοποιηθεί ψηφίδες από ασβεστόλιθο, αλλά και από υαλόμαζα χρώματος κεραμιδί, κίτρινου, μαύρου, μπλε και γκρι.

Επειδή το θέμα του ψηφιδωτού είναι μοναδικό για τα δεδομένα της Πάτρας, αλλά και εξαιρετικής τέχνης, το ψηφιδωτό αποκολλήθηκε και εκτίθεται πλέον στο Νέο Μουσείο της Πάτρας.

Οδός Γούναρη 93[11]

Κατά τη διάρκεια κατασκευής υποθεμελιώσεων κατά μήκος της βόρειας παρειάς του οικοπέδου διαπιστώθηκε ότι κατά την κατασκευή του υπογείου της νεοκλασικής οικίας, που προϋπήρχε, είχαν καταστραφεί τα αρχαία κατάλοιπα στο χώρο.

Οι τοίχοι αυτού του νεότερου οικοδομήματος εδράζονταν σε βάθος 2,20 μ. από το σημερινό δρόμο, πάνω σε καστανή επίχωση με θραύσματα κεραμίδων, ενώ σε βάθος 3,50 μ. εμφανίστηκε το κόκκινο στείρο στρώμα.

Οδός Β. Ρούφου 43

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν κτίρια βυζαντινών χρόνων, των οποίων διακρίνουμε τουλάχιστον δύο φάσεις. Σύγχρονο με την παλαιότερη είναι σύμπλεγμα τριών αγωγών, αρκετά κατεστραμμένων, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Η κατασκευή των πλαϊνών τοιχωμάτων τους είναι πρόχειρη από υλικά σε β΄ χρήση, τοποθετημένα πάνω στο σκληρό στείρο κόκκινο αργιλώδες έδαφος, χωρίς κτιστό πυθμένα.

Στον ίδιο χώρο και σε νεότερη φάση ανήκει μικρή δεξαμενή, για την κατασκευή της οποίας χρησιμοποιήθηκε σε β΄ χρήση ένα κατώφλι με αναθύρωση.

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε γωνία τοίχου ενός κτιρίου υστερορρωμαϊκών χρόνων, που διατηρήθηκε μαζί με το θεμέλιό του έως το ύψος των 2,83 μ.

Τα λοιπά αρχιτεκτονικά λείψανα, το μεγαλύτερο τμήμα των οποίων εισχωρεί στο προς Β. όμορο οικόπεδο, διατηρήθηκαν αποσπασματικά, χωρίς να αποδεικνύεται η χρήση τους από τα αρχαιολογικά δεδομένα.

Οδός Σωτηριάδου 49 (οικόπεδο Α. Ιωαννίδη)[12]

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος ~0,60 μ. από την επιφάνεια του δρόμου, εντοπίστηκαν τμήματα χώρων οικίας υστερορρωμαϊκών χρόνων, με μεταγενέστερες προσθήκες-επισκευές. Οι τοίχοι έχουν πλάτος 0,60 και σωζόμενο ύψος 0,40-0,50 μ. Είναι δομημένοι με αργούς λίθους, ποικίλου μεγέθους κεραμίδες και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη δύο δαπέδων: το ένα είναι κατασκευασμένο από σκληρό πατημένο χώμα, ψιλό χαλίκι και ισχυρό συμπαγές κονίαμα, ενώ σε ορισμένα σημεία φαίνεται το υπόστρωμα από αργούς λίθους, κεραμίδες και κονίαμα. Το δεύτερο είναι κατασκευασμένο από τετράγωνες οπτοπλίνθους (διαστ. 0,56×0,55 μ.). Τοίχοι, οι οποίοι είναι κατασκευασμένοι κατά το opus testaceum, οριοθετούν τα τμήματα των δαπέδων.

Στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ομάδα αγωγών, προφανώς για την εξυπηρέτηση των αναγκών της οικίας: ένας πήλινος κυκλικής διατομής και δύο τετράγωνοι χτισμένοι με σειρές οπτόπλινθων, από τους οποίους ο ένας επικοινωνεί με πλινθόκτιστο φρεάτιο.

11. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Στ. Νεστορίδου.

12. Υπεύθυνος για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν ο έκτακτος αρχαιολόγος Α. Παπαθανασίου.

Ανατολικά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε καμαροσκεπής αποχετευτικός υπόνομος ύψ. 0,60 και πλ. 0,70 μ., ενώ το μήκος του παρακολουθήσαμε έως τα 4,70 μ. Ανήκει στο γνωστό από προηγούμενες ανασκαφές της Εφορείας[13] στην περιοχή πλακοστρωμένο δρόμο με κατεύθυνση Β.-Ν., που τέμνει το οικόπεδο κατά το πλάτος του, ενώ συνεχίζεται εκατέρωθεν στις όμορες ιδιοκτησίες. Το πλάτος του εδώ είναι 4,85 μ. Από τις πλάκες που κάλυπταν την επιφάνειά του δεν διασώθηκε καμία και, προφανώς, χρησιμοποιήθηκαν ως υλικό σε β΄ χρήση σε μεταγενέστερα οικοδομήματα.

Στο ανατολικό παρόδιο οικοδόμημα του δρόμου ανήκει τμήμα καμαροσκεπούς κατασκευής, η οποία εισχωρεί και μέσα στην παρειά τής προς Β. όμορης ιδιοκτησίας. Το τμήμα του δρόμου, στο οποίο συμπεριλαμβάνεται ο υπόνομος, αλλά και η προαναφερθείσα καμαροσκεπής κατασκευή, διατηρήθηκαν σε κατάχωση στα θεμέλια της οικοδομής.

Οδός Αγίου Δημητρίου 44 (οικόπεδο Χ. Κουτσοκώστα)[14]

Ερευνήθηκαν, κυρίως, τμήματα χώρων ρωμαϊκής οικίας, που ήταν σε χρήση από τους πρώιμους έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Οι τοίχοι των χώρων έχουν επιμελημένη μορφή και είναι χτισμένοι κατά το opus reticulatum και κατά το opus quasi reticulatum (τ.Β-Ε). Ο ένας από τους χώρους (Χ.2) διέσωζε το δάπεδό του, που είχε κατασκευαστεί από ισχυρό ασβεστοκονίαμα πάνω σε υπόστρωμα από αργούς λίθους και κεραμίδια. Ο ίδιος χώρος κατά τη ρωμαϊκή ή την υστερορρωμαϊκή περίοδο είχε χωριστεί σε δύο μικρότερους, με την προσθήκη ενός ενδιάμεσου τοίχου χτισμένου κατά το opus reticulatum, αλλά με λιγότερο επιμελημένη μορφή (τ.ΣΤ). Στην περίοδο χρήσης της οικίας πρέπει να ανήκει και ο αγωγός ύδρευσης, κατασκευασμένος με πήλινα στελέχη εντοιχισμένα σε τοιχίο από αδρούς λίθους και συνδετικό κονίαμα, που αποκαλύφθηκε στα δυτικά του Χ.2, στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου (Αγ.2).

Προς τα τέλη των υστερορρωμαϊκών χρόνων φαίνεται ότι υπήρξε μετατροπή του χώρου σε εργαστηριακό, όπως διαπιστώνεται από την αποκάλυψη στο Χ.2 τμήματος ορθογώνιας εστίας, που ίσως χρησίμευε και ως θάλαμος όπτησης κλιβάνου, καθώς διέθετε τοιχώματα από μονή σειρά οπτοπλίνθων και πεσσό από πηλόχωμα, με ακανόνιστο κυλινδρικό σχήμα στο κέντρο της. Όπως προκύπτει από τη στρωματογραφία του χώρου, η μετατροπή αυτή συνέβη αφότου ο χώρος είχε ήδη εγκαταλειφθεί για κάποιο διάστημα και ενώ νωρίτερα είχε καταστραφεί από πυρκαγιά.

Κατά την παλαιοχριστιανική εποχή ο χώρος αποτέλεσε μέρος εκτεταμένου χριστιανικού νεκροταφείου, τμήματα του οποίου έχουν ανασκαφεί σε αρκετά οικόπεδα της περιοχής. Σε αυτό ανήκουν οι δέκα τάφοι (έξι κτιστοί κιβωτιόσχημοι, τρεις κεραμοσκεπείς και μία ταφή σε οξυπύθμενο αμφορέα) που ανασκάφηκαν σε ψηλότερο επίπεδο.

Ένας κτιστός αγωγός, που είχε αποκαλυφθεί ήδη κατά την εκσκαφή κατά μήκος της νότιας πλευράς του οικοπέδου και αρκετά πιο πάνω από το επίπεδο του σημερινού δρόμου, μαρτυρεί τη χρήση του χώρου και κατά τη μετέπειτα (βυζαντινή;) περίοδο.

Από τα πολλά κινητά ευρήματα, το πιο αξιόλογο είναι λίθινη λεοντοκεφαλή αυτοκρατορικών χρόνων, που είχε χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό στον κτιστό βυζαντινό αγωγό.

Ένα τμήμα βάσης κίονα, ένα τμήμα μαρμάρινης σίμης και ένα παλαιοχριστιανικό επίκρανο ξεχωρίζουν ανάμεσα στα αρκετά αρχιτεκτονικά μέλη που περισυνελέγησαν και προέρχονται από τις επιχώσεις ή ήταν σε β΄ χρήση ως οικοδομικό υλικό.

Από την ανασκαφή προέρχονται και αρκετά χάλκινα νομίσματα, που χρονολογούνται από τους ελληνιστικούς (Σικυώνος, 251-146 π.Χ.) έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους (Κωνσταντίου Β΄, 337-361 μ.Χ.).

Τέλος, όστρακα υστεροκλασικών(;) και ελληνιστικών χρόνων, που περισυνελέγησαν από βαθύτερα στρώματα, αποτελούν ενδείξεις χρήσης του χώρου και σε πρωιμότερες περιόδους.

Συμβολή των οδών Παντοκράτορος και Εϋνάρδου (οικόπεδο Β. Λέγκα)

Σε βάθος 0,48 έως 1,12 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου, στη συμβολή των παραπάνω οδών, αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά λείψανα, που φανερώνουν χρήση του χώρου από την πρώιμη ελληνιστική έως και την πρώιμη βυζαντινή περίοδο.

Ανασκάφηκαν 11 συνολικά τοίχοι (τ.Α-Κ) υστερορρωμαϊκών και πρώιμων βυζαντινών χρόνων. Οι τοίχοι είναι κατεστραμμένοι σε τέτοιο βαθμό, ώστε δεν συνιστούν χώρους μεταξύ τους.

Στις παρειές του σκάμματος (πλην της νότιας που καταλαμβάνεται από το θεμέλιο της όμορης οικοδομής) αποκαλύφθηκαν δέκα κτιστοί αγωγοί ορθογώνιας διατομής (Αγ.1-10) ρωμαϊκών-υστερορρωμαϊκών χρόνων. Μέσα στο οικόπεδο δεν σώθηκε κανένα τμήμα των αγωγών, παρόλο που, όπως γίνεται φανερό από τις κατευθύνσεις τους, το δίκτυο των αγωγών απλωνόταν σε όλη την έκταση του οικοπέδου.

13. Ο ρωμαϊκός δρόμος έχει διατηρηθεί ορατός και επισκέψιμος σε όμορα οικόπεδα. Βλ. *ΑΔ* 40 (1985): Χρονικά, σ. 116, Σχέδ. 78, Πίν. 40γ, δ για την οδό Γ. Ρούφου 38-42, καθώς και 60 (2005): Χρονικά, σ. 345, για την ανασκαφή της οδού Σωτηριάδου 43.

14. Υπεύθυνος για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν ο έκτακτος αρχαιολόγος Ν. Πετρόπουλος.

Σύγχρονη με τους αγωγούς και πιθανότατα σχετιζόμενη με αυτούς είναι η μικρή ορθογώνια δεξαμενή (Δεξ.1) που αποκαλύφθηκε στο βόρειο τομέα του οικοπέδου.

Στο χώρο προϋπήρχε βαθύς λάκκος (αποθέτης;) κυκλικού σχήματος, διανοιγμένος μέσα στο παρθένο έδαφος και ευρισκόμενος εν μέρει κάτω από τη Δεξαμενή 1. Από την επίχωση του λάκκου προέρχεται πλήθος ευρημάτων, ελληνιστικών κυρίως χρόνων, ανάμεσα στα οποία απαντούν πιο συχνά πήλινα τροχήλατα λυχνάρια, πήλινες πυραμιδόσχημες και δισκοειδείς αγνύθες, τμήματα πίθων και οξυπύθμενων αμφορέων και τμήματα μελαμβαφών αγγείων (οριζόντιες πεταλόσχημες λαβές, βάσεις σε σχήμα ανεστραμμένου εχίνου κ.ά.), καθώς και εννέα χάλκινα νομίσματα.

Από τα κινητά ευρήματα που περισυνελέγησαν από τον υπόλοιπο χώρο αξίζει να αναφερθούν δύο λίθινοι σπόνδυλοι αρράβδωτου κίονα, πήλινη μήτρα λυχναριού με παράσταση Τύχης στο δίσκο (2ος-3ος αι.) και τρία χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων.

Οδός Νικήτα 40 (οικόπεδο Η. Μεσσαλά)[15]

Εντοπίστηκαν αποσπασματικά διατηρημένα αρχιτεκτονικά λείψανα στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Στον υπόλοιπο χώρο, παλαιά υπόγεια οικία είχε, προφανώς, καταστρέψει κατά την ανέγερσή της ό,τι προϋπήρχε.

Σε βάθος μεγαλύτερο του 1 μ. από την επιφάνεια του δρόμου ήλθαν στο φως δύο τοίχοι σε γωνία (ΤΧ.1-ΤΧ.2) κοντά στην οικοδομική γραμμή, ενώ στο θεμέλιο του ενός υπήρχε κάθετος στον τοίχο κτιστός αγωγός.

Κάθετος στον ΤΧ.1, αλλά όχι οργανικά συνδεδεμένος, τρίτος τοίχος (ΤΧ.6) κατά το opus mixtum ανήκει, πιθανώς, σε διαφορετική οικοδομική φάση.

Στα δυτικά τοίχος (ΤΧ.3) δομημένος από αργούς λίθους, συνολ. μήκ. 6,45 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., χρονολογείται μάλλον στους ελληνιστικούς χρόνους. Στα δυτικά του υπήρχε κάθετο, σύγχρονο με αυτόν, μικρό τμήμα τοίχου (ΤΧ.4).

Παράλληλος με τον ΤΧ.3 και με την ίδια δόμηση, σε απόσταση 0,62 μ. βόρειά του, ήλθε στο φως τοίχος (ΤΧ.5) ελληνιστικών χρόνων. Ο ΤΧ.7, κάθετος στον ΤΧ.5, της ίδιας περιόδου, φαίνεται πως συνεχίζει στα βόρεια προς την όμορη ιδιοκτησία.

Μεταξύ των ΤΧ.3 και ΤΧ.5 υπήρχε δάπεδο από ισχυρό ασβεστοκονίαμα, με κλίση προς Δ., μάλλον κατεστραμμένου αγωγού.

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ενδιαφέρον παρουσιάζουν πολλά μελαμβαφή όστρακα ελληνιστικών χρόνων από τα κατώτερα βάθη και κυρίως από Ν. και κάτω από τον ΤΧ.3. Από το τμήμα αυτό ήλθε στο φως μεγάλη συγκέντρωση κεραμικής, όπως πινάκια, σκύφοι κ.ά.

Οδός Μπουμπουλίνας 67-69 (οικόπεδο Χατζηιωάννου)[16]

Ύστερα από αίτηση του ιδιοκτήτη για διαμόρφωση του ακάλυπτου χώρου, γίνεται εκ νέου αποκάλυψη και καθαρισμός των τμημάτων των τοίχων που έχουν διατηρηθεί[17].

Διενεργήθηκε δοκιμαστική τομή διαστ. 3×0,70 μ., χωρίς να εντοπιστούν άλλες αρχαιότητες.

ΠΑΓΩΝΑ

Οδός Σωνιέρου και Λεβέντη[18]

Περισυνελέγησαν όστρακα πρωτοελλαδικής (T-shape χείλη) και μεσοελλαδικής περιόδου, μεταξύ των οποίων πολλά με τη χαρακτηριστική γραπτή διακόσμηση. Στην ανατολική παρειά του οικοπέδου και εκτός των ορίων του σκάμματος, μετά τη διάνοιξη τομής, αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι και ένα στρώμα καταστροφής σε βάθος 3,05-3,50 μ. από την ανώτερη επιφάνεια του οικοπέδου (πρόκειται για οικόπεδο έντονα επικλινές από ΒΑ. προς ΝΔ.). Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από αδροδουλεμένους λίθους, κομμάτια βραχώδους πετρώματος, χαρακτηριστικού της περιοχής, και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Αποκαλύφθηκαν σε μήκος 1 και 1,65 μ. αντίστοιχα, ενώ δεν διασώζουν όλο τους το πλάτος (±0,35 μ. το μέγιστο σωζόμενο) και το σωζόμενο ύψος είναι 0,40 μ. Τα όστρακα από την τομή χρονολογούνται και αυτά στην ίδια περίοδο. Κατά τις εκσκαφικές εργασίες στο κέντρο του οικοπέδου δεν βρέθηκαν αρχαία.

Οδός Σωνιέρου και Λασσάνη 11 (οικόπεδο Χ. Λεϊνού)[19]

Στα αναμοχλευμένα χώματα της εκσκαφής περισυνελέγησαν όστρακα διαφορετικών χρονικών περιόδων (πρωτοελλαδικά χρηστικής κυρίως κεραμικής, χωρίς γραπτή διακόσμηση, ρω-

15. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Λ. Παπαγγελοπούλου.

16. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Λ. Παπαγγελοπούλου.

17. Η ανασκαφή της οικίας είχε ολοκληρωθεί το 1982 και είχε δοθεί άδεια ανέγερσης οικοδομής με τον όρο να παραμείνει ανέπαφο τμήμα τοίχου στον ακάλυπτο χώρο της οικοδομής, στα νότια του οποίου είχε αποκαλυφθεί λυχνομαντείο (Μ. Σταυροπούλου-Γάτση, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 144. Αναλυτικά, βλ. Μ. Πετρόπουλος, *Τα εργαστήρια των ρωμαϊκών λυχναριών της Πάτρας και το Λυχνομαντείο*, Αθήνα 1999, σ. 132 κ.ε.).

18. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Γ. Νικολάου.

19. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Γ. Νικολάου.

μαϊκά και βυζαντινά). Σε δύο διαγώνιες τομές, που ανοίχθηκαν στη συνέχεια, δεν αποκαλύφθηκαν οικιστικά λείψανα. Σε βάθος 0,78 μ. από την επιφάνεια του δρόμου υπάρχει το φυσικό κόκκινο χώμα, ενώ κατά τόπους έχουμε και το βραχώδες φυσικό πέτρωμα, που είναι το χαρακτηριστικό της περιοχής.

Σαμακιά Πατρών. Οδός Αλεξίου Καρακίτσου[20]

Αποκαλύφθηκαν πεσμένα τμήματα κροκαλοπαγούς πετρώματος, μεγάλων διαστάσεων, που πιθανώς προέρχονται από το όμορο προς Α. οικόπεδο ιδιοκτησίας Ρηγόπουλου, που βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο. Όστρακα δεν βρέθηκαν ούτε κατά τον καθαρισμό του οικοπέδου ούτε κατά την επιφανειακή έρευνα στο όμορο οικόπεδο με το ίδιο πέτρωμα.

Συνοικία Αγίου Γεωργίου Λάγγουρα. Οδός Εχινάδων (Ο.Τ. 1621, οικόπεδο Δ. και Α. Τσουκαλά)[21]

Αποκαλύφθηκαν συγκρότημα δεξαμενών και γύρω από αυτό τμήματα αγωγών, αποσπασματικά λείψανα τοίχων και στρώμα καταστροφής, που ανήκουν σε ρωμαϊκή αγροικία. Ενδεικτική είναι η μεγάλη ποσότητα οστράκων που περισυνελέγησαν από το οικόπεδο, όλα ρωμαϊκής και υστερορρωμαϊκής περιόδου, μεγάλος αριθμός των οποίων προέρχεται από μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία (οξυπύθμενους αμφορείς και πίθους), κατάλληλα για τη φύλαξη αγροτικών προϊόντων. Στην περιοχή, που ήταν εύφορη και κατάλληλη για αγροτική εκμετάλλευση, τα τελευταία χρόνια έχουν ανασκαφεί τμήματα αρκετών αγροικιών[22].

Το συγκρότημα δεξαμενών αποτελείται από μία κυρίως δεξαμενή ορθογώνιου σχήματος, στη νότια πλευρά της οποίας εφάπτεται μία μικρότερη κυκλική. Η ορθογώνια δεξαμενή φάνηκε σε βάθος 0,76 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου. Έχει εσωτερικές διαστάσεις 3,80×2,80 μ. και μέγιστο βάθος πυθμένα 1,41 μ. (2,17 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου). Κατά το μεγαλύτερο τμήμα της βρισκόταν κάτω από το επίπεδο του εδάφους και τα τοιχώματά της σχηματίζονταν από μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες πάχ. 0,10-0,16 μ., τοποθετημένες κάθετα. Οι αρμοί, που σχηματίζονταν ανάμεσά τους, ήταν καλυμμένοι με ασβεστοκονίαμα. Ανάμεσα στις πλάκες και τις παρειές του σκαμμένου εδάφους μεσολαβούσε κενό πλ. 0,40 έως 0,80 μ., το οποίο είχε γεμιστεί με αργούς λίθους μεσαίου και μικρού μεγέθους για την εξασφάλιση στεγανότητας από την πλευρά του εδάφους. Το υπέργειο τμήμα των τοιχωμάτων, με πλάτος που κυμαίνεται από 0,35 έως 0,40 μ., έχει χτιστεί με συνδετικό κονίαμα και τμήματα κεραμίδων. Τα τοιχώματα και ο πυθμένας φέρουν επένδυση από υδραυλικό κονίαμα σε επάλληλες στρώσεις. Ισχυρές αρμοκαλύπτρες ενίσχυαν τη στεγανότητα της δεξαμενής. Αρκετά σημαντική, όσο και σπάνια, είναι η διατήρηση μεγάλου μέρους της ανώτερης απόληξης του ανατολικού τοιχώματός της. Η απόληξη είναι κυρτή, ενώ σε αυτή συνεχίζεται, καθώς και στο εξωτερικό του τοιχώματος, η επένδυση με υδραυλικό κονίαμα. Στο εσωτερικό της δεξαμενής οδηγούσε κλίμακα ευρισκόμενη σε στενό διάδρομο, που σχηματίζεται στην ανατολική άκρη της νότιας πλευράς και έχει μήκος 1,37 και πλάτος 0,50 μ. Αποτελείται από πέντε σκαλοπάτια, τα τέσσερα από τα οποία είναι κτιστά και επενδυμένα με υδραυλικό κονίαμα, ενώ το πέμπτο και ψηλότερο σχηματίζεται από μία πλάκα από λίθο Αστακού (διαστ. 0,67×0,50×0,15 μ.), που εδώ είναι προφανώς σε β΄ χρήση. Ένας ημικυκλινδρικός αγωγός διασχίζει τη βορειοδυτική γωνία της δεξαμενής κοντά στο ανώτερο ύψος των τοιχωμάτων της και συνεχίζει εξωτερικά προς ΒΔ. σε μήκος 2,30 μ., αρχικά με τη μορφή κτιστού αγωγού και στη συνέχεια σε πήλινα κυλινδρικά στελέχη (Αγ.1). Στο ίδιο ύψος ένας άλλος ημικυλινδρικός αγωγός διασχίζει το νότιο τοίχωμα της δεξαμενής και τη συνδέει με τη μικρότερη κυκλική δεξαμενή.

Σε μεταγενέστερη φάση, η δεξαμενή χωρίστηκε σε δύο χώρους (Χ.1, Χ.2) με την προσθήκη, κατά πλάτος του εσωτερικού της, ενός τοίχου κατασκευασμένου κατά το opus quasi reticulatum.

Η κυκλική δεξαμενή φάνηκε σε βάθος 1,08 μ., έχει εσωτερική διάμετρο 0,95 μ. και φέρει, επίσης, επένδυση από υδραυλικό κονίαμα σε επάλληλες στρώσεις. Ο πυθμένας της, που διαθέτει κυκλικό βόθισμα καθαρισμού, φθάνει σε μέγιστο βάθος 2,28 μ. Βρισκόταν και αυτή κάτω από το επίπεδο του εδάφους κατά το μεγαλύτερο μέρος του σκάμματος, μέσα στο οποίο συνεχίζει (Αγ.2). Ο αγωγός έχει τοιχώματα κατασκευασμένα με κονίαμα και διατηρεί την κάλυψή του, που αποτελείται από μεγάλα τμήματα πίθου και μία κεραμίδα στρωτήρα. Τμήμα άλλου αγωγού από πήλινα κυλινδρικά στελέχη, μήκ. 1,40 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,11 μ. ανάμεσα στον Αγ.2 και τη μεγάλη δεξαμενή (Αγ.3). Στη δυτική παρειά, σε βάθος 0,80 μ., αποκαλύφθηκε άλλος ένας αγωγός, σχηματιζόμενος από κυλινδρικά στελέχη (Αγ.4). Έχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και εκτείνεται σε μήκος 1,30 μ. από τη βορειοδυτική γωνία του σκάμματος, μέσα στο οποίο συνεχίζει.

Από τους τοίχους που έχουν φανεί στο οικόπεδο, αυτοί στα βορειοανατολικά (τ.Α, τ.Β) και στα βορειοδυτικά (τ.Γ) των δεξαμενών είναι κατασκευασμένοι κατά το έμπλεκτο σύστημα με αδρούς λίθους και λάσπη, ενώ αυτός στη νότια παρειά (τ.Δ) είναι χτισμένος με αδρούς λίθους, τμήματα κεραμίδων και συνδετικό υλικό.

20. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Γ. Νικολάου.

21. Υπεύθυνος για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν ο έκτακτος αρχαιολόγος Ν. Πετρόπουλος.

22. Οδός Σάμου, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄4, σ. 508, έργα Διακονιάρη στη συνέχεια villa rustica.

Σε μικρή απόσταση βορειοδυτικά των δεξαμενών, σε βάθος 1,36 μ., εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής (διαστ. 3,10×1,50 μ.), το οποίο συνιστούν αργοί λίθοι μικρού μεγέθους, τμήματα κεραμίδων και όστρακα λεπτής και χρηστικής κεραμικής και αποθηκευτικών αγγείων.

Από την ανασκαφή προέκυψαν και τρία χάλκινα νομίσματα, πολύ φθαρμένα.

ΕΡΓΟ ΔΕΥΑ ΠΑΤΡΩΝ

Οδός Διονύσου[23]

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών, που εκτελέστηκαν στο πλαίσιο αντικατάστασης του δικτύου ύδρευσης της ΔΕΥΑ Πατρών και συγκεκριμένα στην οδό Διονύσου, που οδηγεί από Διάκου προς Αρόη, αποκαλύφθηκαν κατά διαστήματα τμήματα του κτιστού αγωγού του Ρωμαϊκού Υδραγωγείου της Πάτρας. Το σκάμμα είχε πλάτος 0,70 και το βάθος έφθανε σε ορισμένα σημεία τα 2 μ. Συνολικά, αποκαλύφθηκαν επτά τμήματα, των οποίων ο τρόπος κατασκευής ήταν σχεδόν όμοιος. Τα τοιχώματά τους ήταν χτισμένα με αργούς λίθους, μικρού και μεγάλου μεγέθους, και με τμήματα κεραμίδων συνδεδεμένα μεταξύ τους με υδραυλικό ασβεστοκονίαμα, επιχρισμένα επίσης εξωτερικά με το ίδιο υλικό. Με τον ίδιο τρόπο ήταν κατασκευασμένο και το δάπεδό τους, ενώ ως καλυπτήριες πλάκες χρησιμοποιήθηκαν μεγάλων διαστάσεων καλά δουλεμένοι λίθοι. Χαρακτηριστική είναι η καμπύλη που σχηματίζει ο αγωγός, ακολουθώντας το ανάγλυφο του τοπίου, στη συμβολή της οδού Διονύσου και της παρόδου Διονύσου 8[24], ενώ σε ένα μεγάλο τμήμα της οδού δεν υπάρχουν ίχνη του, εξαιτίας παλαιότερης καταστροφής του κατά την κατασκευή παρόμοιου έργου αποχέτευσης. Εκτός από τα παραπάνω, αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου από υδραυλικό ασβεστοκονίαμα, που φαίνεται ότι συνεχίζει κατά μήκος της οδού Διονύσου, ενώ στη συμβολή με την πάροδο Διονύσου 8 αποκαλύφθηκε χαλικόστρωτος δρομίσκος και μικρός αγωγός αποχέτευσης. Τα τμήματα που αποκαλύφθηκαν διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Παλαιό Νοσοκομείο. Έργο Δήμου[25]

Εξωτερικά του κτιρίου πραγματοποιήθηκαν έξι διερευνητικές τομές ελέγχου των θεμελίων στο πλαίσιο στατικής μελέτης. Αρχικά, διανοίχθηκαν σε δύο τομές στα ανατολικά του κτιρίου και έναντι του απαλλοτριωμένου οικοπέδου επί της οδού Παναγούλη και Ηλείας 6, όπου έχει αποκαλυφθεί δημόσιο κτίριο ρωμαϊκών χρόνων[26]. Στη μία τομή και σε βάθος 0,35 μ. από το πλακόστρωτο του περιβόλου αποκαλύφθηκε ισχυρή κατασκευή από σκληρό κίτρινο κουρασάνι με μικρούς αργούς λίθους (κατά το opus caementicium), μέγ. αποκαλ. διαστ. 1,60×1,53×0,35 μ., που καταλαμβάνει σχεδόν όλη την έκτασή της. Σε όλο το χώρο που καταλαμβάνει η δεύτερη τομή και σε βάθος 2,20 μ. από το πλακόστρωτο αποκαλύφθηκε δάπεδο από τμήματα μαρμάρινων πλακών, στερεωμένα σε υπόστρωμα από κίτρινο κουρασάνι με αργούς λίθους, το πάχος του οποίου δεν βρέθηκε. Πάνω στο δάπεδο βρέθηκε χάλκινο νόμισμα. Σε μια τρίτη τομή στα δυτικά του κτιρίου βρέθηκε υπόλειμμα τοίχου, κατεύθυνσης Β.-Ν., 25° Β.-Α., κατεστραμμένου στα νότια, χτισμένου πρόχειρα από αργούς λίθους, μέγ. σωζ. μήκ. 0,62, πλ. 0,55 και ύψ. 0,50 μ.

ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδοί Μαξίμου 86-88 και Αγίων Σαράντα (οικόπεδο Β. Κόθρη)[27]

Στο δυτικό τομέα του οικοπέδου, σε βάθος 0,80 μ. από την επιφάνεια της οδού Μαξίμου, ήλθε στο φως στρώμα καταστροφής, εκτεινόμενο σε μια επιφάνεια διαστ. 3,95×3,35 μ. και αποτελούμενο από αργούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους, θραύσματα κεραμίδων και μικρή ποσότητα οστράκων υστερορρωμαϊκής κεραμικής, χρηστικού χαρακτήρα. Στο οικόπεδο δεν βρέθηκαν άλλα λείψανα, πλην ενός κτιστού κιβωτιόσχημου τάφου στην ανατολική παρειά του σκάμματος, η οποία τον τέμνει ακριβώς κατά πλάτος, στο μέσον περίπου του μήκους του, σε βάθος 0,49 μ. Ο τάφος διέθετε τοιχώματα χτισμένα με οπτοπλίνθους, πυθμένα επενδεδυμένο με τετράγωνες πήλινες πλάκες και κάλυψη με πλάκες από λίθο Αστακού (προφανώς σε β΄ χρήση) και περιείχε μόνον υπολείμματα οστών.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

23. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Γ. Νικολάου.

24. *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 137.

25. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Λ. Περάτη.

26. Μ. Κωτσάκη, *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 82, Σχέδ. 1, Πίν. 29α.

27. Υπεύθυνος για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν ο έκτακτος αρχαιολόγος Ν. Πετρόπουλος.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΟΛΗΣ ΠΑΤΡΩΝ

Κάτω Καστρίτσι

Οικόπεδο Παπαϊωάννου[28]

Σε βάθος 4,50 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος αποκαλύφθηκαν δύο θεμέλια τοίχων σε μικρό σωζόμενο ύψος και μήκος, παράλληλα μεταξύ τους, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. – ο τοίχος 1 έχει πλάτος 0,56 και σώζεται σε μήκος 1,48 μ., ενώ από τον τοίχο 2 διατηρούνται δύο τμήματα: το ένα τμήμα, μήκ. 2,33, έχει πλάτος 0,60 μ. και το άλλο, μήκ. 0,40, έχει πλάτος 0,25 μ. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι με ποταμίσιους λίθους και χώμα. Δυτικά τους αποκαλύφθηκε και ένα στρώμα καταστροφής μέγ. διαστ. 3,50×3,20 μ. από μικρούς και μεγάλους λίθους, κεραμίδες, αποτμήματα ασβεστοκονιάματος με επίστρωση ψιλού χαλικιού και όστρακα. Οι τοίχοι και το στρώμα καταστροφής πιθανώς να ανήκουν στην ύστερη κλασική περίοδο, στην οποία χρονολογείται και η κεραμική.

Θέση Λεχαινά (οικόπεδο Ι. Ανδρουτσόπουλου)[29]

Με αφορμή την εκσκαφή για θεμελίωση της οικοδομής, αποκαλύφθηκαν σε μέσο βάθος ~0,70 μ. από την επιφάνεια του εδάφους[30] κτιριακά λείψανα σε όλη την έκταση του χώρου. Τα αρχαία ανήκουν σε τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις, που με βάση κυρίως την κεραμική τοποθετούνται όλες στη μεσοελλαδική περίοδο.

Όλοι οι τοίχοι που βρέθηκαν (με εξαίρεση τον ΤΧ18) είναι χτισμένοι από στρώσεις αργών, ποταμίσιων κυρίως λίθων, αδροδουλεμένων στις όψεις, και λάσπη ως συνδετικό υλικό, έχουν πλάτος κυμαινόμενο από 0,40-0,50 μ. και σώζονται σε ύψος δύο-τριών σειρών με μέσο ύψος 0,20-0,30 μ.

Στην αρχαιότερη οικιστική φάση ανήκει ο τοίχος ΤΧ18, κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ., 140° Β.-Α. στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου. Πρόκειται για τον καλύτερα σωζόμενο σε ύψος τοίχο (έξι σειρές, συνολ. ύψ. 0,70 μ. περίπου), πλ. 0,51-0,67 μ., τμήμα μόνον του οποίου αποκαλύφθηκε, μήκ. 1,75 μ.[31].

Σε επόμενη αυτής φάση ανήκουν 14 τοίχοι (ΤΧ1-4, ΤΧ6-8, ΤΧ10, ΤΧ12-15, ΤΧ17, ΤΧ19), οι οποίοι ορίζουν οκτώ από τους χώρους ενός και μόνου κτιρίου, του οποίου οι συνολικές διαστάσεις δεν βρέθηκαν, καθώς οι τοίχοι του συνεχίζουν και εκτός των ορίων του οικοπέδου, προς όλες τις κατευθύνσεις.

Οι χώροι αναπτύσσονται γύρω από έναν ιδιαίτερα επιμήκη τοίχο, τον ΤΧ4 (αποκαλ. μήκ. 10,58 και πλ. 0,55 μ.), ο οποίος ακολουθεί τον κατά μήκος άξονα (Α.-Δ.) του οικοπέδου, ευρισκόμενος έκκεντρα αυτού, με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., 50° Β.-Α. Οι έξι μικρότεροι από τους παραπάνω χώρους βρίσκονται βόρεια του ΤΧ4 (χώροι 1, 2, 5-8) και οι δύο μεγαλύτεροι (χώροι 3-4) νοτίως αυτού.

Έχουν δάπεδα από πατημένο χώμα με χαλίκια (εξαίρεση ο χώρος 2 στα βορειοανατολικά της ανασκαφής, που βρέθηκε επιστρωμένος με μικρές πλακαρές πέτρες) και οι μισοί (οι νότιοι χώροι 3, 4 και οι όμοροι του χώρου 4 προς Β., χώροι 5 και 6) φέρουν λιγότερο ή περισσότερο έντονα ίχνη φωτιάς. Κατώφλια βρέθηκαν μόνο στον ΤΧ4 για πρόσβαση στο χώρο 4 από Β./ΒΑ. και στον ΤΧ14 για πρόσβαση στο χώρο 5 από Δ./ΒΔ.

Στο χώρο 2 κάτω από παχύ (πάχ. 0,40 μ.) στρώμα από μάζες κόκκινου πηλού με χαλίκια και τμήματα διαλυμένων πίθων βρέθηκε σε επαφή με τον ΤΧ6 οξυπύθμενο κλειστό αγγείο.

Τα αξιολογότερα ευρήματα της έρευνας προέρχονται από το χώρο 4 (νοτιοδυτικά της ανασκαφής). Σε επαφή με τον ανατολικό του τοίχο (ΤΧ10) βρέθηκε μέσα σε στρώμα που περιείχε κομμάτια κάρβουνου, σειρά πεσμένων μαγειρικών σκευών. Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν σε μικρούς λάκκους με έντονα στοιχεία καύσης και άλλα αγγεία. Επίσης, δεξιά της εισόδου και σε επαφή με το βόρειο τοίχο (ΤΧ4) βρέθηκε μικρός κιβωτιόσχημος τάφος (εξωτ. διαστ. 0,56×0,32×0,25 μ.) με κάλυψη από στρώμα μικρών αργών πλακαρών λίθων. Επάνω στην πρόχειρη αυτή κάλυψη διαπιστώθηκαν ίχνη καύσης (καμένο χώμα, κάρβουνα) και βρέθηκε μία αγνύθα.

Ο τάφος περιείχε ανακομιδή (τουλάχιστον δύο κρανία), ακτέριστη.

Στην τελευταία φάση γίνονται μετατροπές στο προηγούμενο κτίριο: χτίζονται επιπλέον τρεις χώροι, οι οποίοι περιορίζουν αντίστοιχα σε διαστάσεις τους μεν χώρους 3 και 4 από Α. (ΤΧ16 και ΤΧ5, αντίστοιχα) και το χώρο 5 από Ν. (ΤΧ11).

Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ανήκουν πολλά κατεξοχήν χειροποίητα αγγεία: μαγειρικά σκεύη, των οποίων ο πηλός είναι μαλακός και κακοψημένος, επιτραπέζια (κυρίως κύλικες αποσπασματικά σωζόμενες) και αποθηκευτικά.

Μεμονωμένη υπήρξε μικρή αρχαϊκή οινοχόη, που βρέθηκε στο χώρο 4.

Επίσης, βρέθηκαν δύο χάλκινα εργαλεία (λεπτεπίλεπτες σπάτουλες), θραύσματα πυριτόλιθων κ.ά.

Τομές σε βάθος, που πραγματοποιήθηκαν, αποκάλυψαν ότι τα αρχαία θεμελιώθηκαν σε τεράστιες επιχώσεις αμμοχάλικου με όστρακα μεσοχαλκής περιόδου και όχι στο παρθένο έδαφος, το οποίο, στο μέγιστο βάθος που έφθασε η έρευνα (3,32 μ.), δεν εντοπίστηκε.

28. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Γ. Νικολάου.

29. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Λ. Περάτη.

30. Ήπιο πρανές με κλίση προς ΝΔ.

31. Βαίνει κάτω από τους τοίχους ΤΧ6 και ΤΧ16 των δύο επόμενων φάσεων.

Δήμος Ρίου

Κορομηλούλα Πλατανίου[32]

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την ανέγερση οικίας στο οικόπεδο, σε βάθος 2,45 μ. από την επιφάνεια του χωματόδρομου, που βρίσκεται παράλληλα στη νότια παρειά του, βρέθηκε στρώμα καταστροφής. Το στρώμα έχει μέγιστες διαστάσεις 5×11,70 μ. και αποτελείται από κροκάλες μικρού και μεγάλου μεγέθους, όστρακα και κεραμίδες στέγης, με ίχνη ερυθρού χρώματος στις περισσότερες από αυτές. Το στρώμα πιθανώς είναι κατάλοιπο αγροικίας κλασικών χρόνων, όπως μαρτυρούν τα δείγματα κεραμικής. Σε διερευνητικές τομές, τόσο στο στρώμα καταστροφής όσο και σε άλλα μέρη του σκάμματος, δεν βρέθηκαν αρχαία.

Θέση Παπαδοκώστα, εκτός οικισμού Πλατανίου (οικόπεδο Β. Κωστογιαννόπουλου)[33]

Σε βάθος 1,74 μ. από το δρόμο εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής, πάχ. 0,50 μ. τουλάχιστον, από αργούς λίθους μικρών και μεγάλων διαστάσεων, κεραμίδες (κορινθιακού τύπου), ορισμένες από τις οποίες σώζουν ίχνη ερυθρού χρώματος, και λίγα όστρακα. Στα ανατολικά του οικοπέδου στη διπλανή ιδιοκτησία, αλλά και στο όμορό της οικόπεδο, εντοπίστηκαν επιφανειακά κεραμίδες με ίχνη ερυθρού χρώματος, λίγα όστρακα και μία πυραμιδόσχημη αγνύθα.

Κρήνη Πατρών, οικισμός Ζωϊτάδες. Οδός Μυκηνών (οικόπεδο Νταρινόπουλου - Ταπεινάκη)[34]

Πραγματοποιήθηκαν τρεις μεγάλες δοκιμαστικές τομές, καθώς σε απόσταση 16 μ. νοτιοδυτικά του οικοπέδου είχε ανασκαφεί το 2003 τμήμα σημαντικού μυκηναϊκού νεκροταφείου (οικόπεδο Μακρυγιάννη)[35]. Οι τομές έφθασαν σε μέγιστο βάθος 2 μ. Κάτω από ένα στρώμα φυτικής γης, στη μία από τις τομές εντοπίστηκε ο βράχος από κιμηλιά, χωρίς να βρεθούν τάφοι, ενώ στις άλλες εντοπίστηκε ο φυσικός πετρώδης βράχος. Δεν βρέθηκαν όστρακα.

Δήμος Μεσσάτιδος

Δ.Δ. Οβρυάς. Θέση Τράπεζος (οικόπεδο Κ. και Α. Κανελλόπουλου)[36]

Στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα, τα οποία καλύπτουν όλη σχεδόν την έκτασή του (5.902,34 τ.μ.).

Αποκαλύφθηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του, στο χώρο της εκσκαφής, εκτεταμένη εργαστηριακή εγκατάσταση, που αποτελείται από εννέα τουλάχιστον χώρους, συνολ. σωζ. μήκ. 40 και πλ. 16 μ. Σώζονται τρεις κτιστοί κλίβανοι: Από Β. προς Ν., ένας κυκλικός διαμ. 1,40 μ. με στόμιο προς Α., ένας τετράγωνος διαστ. 2,98 μ. με στόμιο προς Α., που σώζει το θάλαμο καύσης σε ύψος 1,10 μ. και τέσσερα υποστυλώματα για την εσχάρα σε κάθε πλευρά. Τα τοιχώματά του προεκτείνονται προς Δ. και σχημάτιζαν ένα είδος προστομιαίου δρόμου, που το στόμιό του στεγαζόταν με τόξο, που έχει αποκαλυφθεί πεσμένο. Ο τρίτος κλίβανος, κυκλικός, διαμ. 3 μ., σώζει το θάλαμό του σε ύψος 1,30 μ. και το κεντρικό κυλινδρικό στέλεχος που θα στήριζε την εσχάρα. Αμέσως ανατολικά του αποκαλύπτεται δάπεδο από πήλινες τετράγωνες πλάκες, πιθανότατα τετράγωνης δεξαμενής, διαστ. 2×2 μ. Οι βοηθητικοί χώροι εκτείνονται προς Δ. έως το άκρο του οικοπέδου, που ορίζεται από αγροτική οδό, και προς Α. προς άλλη ιδιοκτησία.

Στο ανατολικό και το νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου πραγματοποιήθηκαν επτά δοκιμαστικές τομές, όπου διαπιστώθηκαν επιπλέον αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (επάλληλοι τοίχοι, τάφοι, λουτρά) σχεδόν επιφανειακά, καθώς και σημαντικά κινητά ευρήματα (λιθόπλινθοι, σπόνδυλος, βάση κίονα, μυλόλιθος).

Στο προς Α. όμορο αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Ά. Κωνσταντακόπουλου έχει εντοπιστεί υπέργειο κτίσμα, ενώ σε όλη σχεδόν την έκταση του λόφου σημειώνεται η ύπαρξη πυκνής κεραμικής, ισχυρή ένδειξη ότι πρόκειται για έναν ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο. Η θέση του υψώματος στα νοτιοδυτικά της Πάτρας είναι αρκετά σημαντική, καθώς εποπτεύει μια αρκετά μεγάλη περιοχή και έχει θέα προς τον Πατραϊκό κόλπο.

Δόθηκε η άδεια για πλήρη κατάχωση των αρχαιοτήτων και μετατοπίστηκε όσο το δυνατόν η οικοδομή. Ο χώρος βρίσκεται σε διαδικασία κήρυξης.

32. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Γ. Νικολάου.

33. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Γ. Νικολάου.

34. Υπεύθυνος για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν ο έκτακτος αρχαιολόγος Ν. Πετρόπουλος.

35. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 354-358 (οικόπεδα Μακρυγιάννη και Γεωργαντόπουλου). Επίσης, τμήματα του ίδιου νεκροταφείου έχουν ανασκαφεί παλαιότερα και σε άλλα οικόπεδα κατά μήκος της οδού Εθνικής Αντιστάσεως, που βρίσκεται 100-150 μ. δυτικά του οικοπέδου.

36. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Ε. Πουλημένου.

Δ.Δ. Οβρυάς. Οδός Ανδρούτσου (οικόπεδο Κ. Μακρή)[37]

Στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,20 μ. από το κράσπεδο της παρακείμενης οδού στυλοβάτης μνημειώδους κτιρίου, με τοίχο ΤΧ1 κατεύθυνσης Ν./ΝΑ.-Β./ΒΔ., σωζ. μήκ. 22,40 και κυμαινόμενου πλ. 1,10-1,15 μ. (τα 6 μ. βρίσκονται στο όμορο οικόπεδο ιδιοκτησίας Χ. Μοναστηριώτη). Οι ασβεστολιθικές λιθόπλινθοι, διαστ. 0,55-0,65×1,10-1,15 μ., σώζουν τόρμους και αύλακες μολυβδοχόησης. Η γωνιαία λιθόπλινθος έχει μεγαλύτερες διαστάσεις: 1,60×1,65 μ. Ο τοίχος ΤΧ1 συνδέεται οργανικά στα δυτικά με παρόμοια χτισμένο τοίχο ΤΧ2, σωζ. μήκ. 4,25 και πλ. 1,15 μ., ενώ στα ανατολικά έχει αποκαλυφθεί, σε απόσταση 0,65 μ. από τη γωνία, τοιχίο (ή κάποια άλλη κατασκευή), αποτελούμενο από αργούς λίθους, διαστ. 1,95×0,60×0,33 μ.

Σε δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν δυτικά/βορειοδυτικά της εκσκαφής, ώστε να ερευνηθεί αν διατηρείται άλλο τμήμα του κτιρίου, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα βυζαντινών-υστεροβυζαντινών χρόνων. Συγκεκριμένα, σε απόσταση 10,70 μ. βορειοδυτικά του ΤΧ1 εντοπίστηκε ασβεστολιθική λιθόπλινθος, διαστ. 1,60×0,60×0,58 μ., που πιθανότατα ανήκε στο μνημειώδες κτίριο. Από τις δοκιμαστικές τομές ήλθαν στο φως, επίσης, τρεις μεταγενέστεροι τοίχοι από αργούς λίθους, που ορίζουν χώρο διαστ. 4×6,20 μ., 14 μ. δυτικά/βορειοδυτικά του ΤΧ1. Στη μεγάλη τομή μήκ. 25 μ., που πραγματοποιήθηκε στη συνέχεια αυτών των καταλοίπων και προς Δ./ΒΔ., αποκαλύφθηκαν: ένα στρώμα καταστροφής από κεράμους και αργούς λίθους, δύο κτιστές κυκλικές δεξαμενές, διαμ. 0,58 μ. η ανατολική, ενώ η δυτική δεν έχει αποκαλυφθεί πλήρως, που σχετίζονται με παρακείμενο δάπεδο από κεραμίδες και κονίαμα μήκ. 1,30 μ. και σε επαφή δεξαμενή με χαμηλό τοίχωμα μήκ. 1 μ. Στη συνέχεια, και σε απόσταση 1,10 μ. αποκαλύπτεται χώρος που ορίζεται από τρεις τοίχους, οι οποίοι είναι χτισμένοι με κεραμίδια, λίθους και κονίαμα, διαστ.: πλ. 2,60 και σωζ. μήκ. 0,80 μ. Τέσσερα μέτρα δυτικά/βορειοδυτικά αποκαλύπτονται δύο τοίχοι από αργούς λίθους, που γωνιάζουν, διαστ. 1,15×0,50 μ.

Σε απόσταση 16-17 μ. ανατολικά/νοτιοανατολικά του στυλοβάτη, στο ανατολικότερο όριο του οικοπέδου, εντοπίστηκαν μισοκατεστραμμένοι τέσσερις κεραμοσκεπείς τάφοι βυζαντινών χρόνων, που συνέχιζαν στο όμορο οικόπεδο.

Καλλιθεόκαμπος. ΠΕΟ Πατρών-Τριπόλεως (οικόπεδο Θ. Δάρμα)[38]

Σε βάθος ±1 μ. από την επιφάνεια του δρόμου, εντοπίστηκε τμήμα τοίχου, που διατρέχει το οικόπεδο εγκάρσια, σχεδόν στο μέσον του, με κατεύθυνση Ν.-Β. Το συνολικό του μήκος είναι ±14 μ., ενώ συνεχίζεται εκατέρωθεν. Το πλάτος του είναι ±0,60, ενώ το ύψος του ±0,20 μ. Στο κεντρικό τμήμα του είναι χτισμένος με μία σειρά αργών λίθων μεγάλου μεγέθους, που περιβάλλονται από άλλους μικρού και μεσαίου μεγέθους, χωρίς συνδετικό υλικό. Ίσως πρόκειται για τοίχο περιβόλου(;) ή για παρόδιο τοίχο δρόμου(;).

Δήμος Φαρρών

Δ.Α. Πρεβέδου (οικόπεδο Δ. Κουμανιώτη)[39]

Στο δυτικό τμήμα του εν λόγω οικοπέδου αποκαλύφθηκαν 12 κεραμοσκεπείς και ένας κιβωτιόσχημος τάφος σε τρεις «συστάδες» και με ίδιο σχεδόν προσανατολισμό Α.-Δ. Από το σύνολο των τάφων απουσιάζει το άνω τμήμα με την κάλυψή τους (εκτός από τον Τάφο XII όπου υπάρχει μικρή ασβεστολιθική καλυπτήρια πλάκα) και τα σκελετικά κατάλοιπα είναι στην πλειονότητά τους διαταραγμένα ή σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Στους Τάφους VII και XI και στον κτιστό Τάφο XIII παρατηρούνται ανακομιδές. Ο τελευταίος είναι χτισμένος από κεραμίδες και κονίαμα και έχει εξωτερικές διαστάσεις 1,80×0,65 μ. Όλες οι ταφές εδράζονται στο φυσικό σκληρό κοκκινωπό έδαφος της περιοχής, που εντοπίστηκε στο μεγαλύτερο μέρος του οικοπέδου.

Το νεκροταφείο θα πρέπει να ήταν οργανωμένο σε ταφικούς περιβόλους, αλλά οι τοίχοι, αποτελούμενοι από αργούς λίθους, σώζονταν τόσο αποσπασματικά που δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με ασφάλεια η κάτοψή τους.

Στα ανατολικά των τάφων και σε απόσταση 1,20 μ. από τον τελευταίο, αποκαλύφθηκαν στο ίδιο βάθος τρεις τουλάχιστον τοίχοι από αργούς λίθους με την ίδια κατεύθυνση Β.-Ν. Οι δύο εξ αυτών (μήκ. 2,80 και πλ. 0,50 μ. ο ΤΧ2 και 0,60 μ. ο ΤΧ1) είναι παράλληλοι και ορίζουν χώρο πλ. 0,74 μ., όπου εντοπίστηκαν πολλά όστρακα ελληνιστικής εποχής. Ο ΤΧ3 ξεκινά από το χώρο αυτό και προς Ν., σωζόμενος αποσπασματικά σε μήκος 5 και πλάτος 0,45 μ. Πιθανότατα, αυτές οι κατασκευές, που εδράζονται στο ίδιο φυσικό έδαφος, σχετίζονται με χρήση του νεκροταφείου.

37. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Ε. Πουλημένου.

38. Υπεύθυνος για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν ο έκτακτος αρχαιολόγος Α. Παπαθανασίου.

39. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Ε. Πουλημένου.

Από τους τάφους περισυνελέγησαν ελάχιστα κτερίσματα, ενώ από τον εξωτερικό καθαρισμό τους τέσσερα νομίσματα και αρκετά όστρακα ελληνιστικής κυρίως εποχής – ρωμαϊκά όστρακα εντοπίστηκαν βόρεια του κτιστού τάφου XIII.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΤΡΩΝ

Κάτω Αχαΐα

Ανώνυμη δημοτική οδός, έναντι Σχολείου (Ο.Τ. 185, οικόπεδο Ευ. Κοκκίνη)

Στο νότιο μισό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος ±0,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι που τέμνονταν μεταξύ τους, χτισμένοι από πέτρες μέτριου κυρίως μεγέθους και λάσπη, των ελληνιστικών χρόνων. Δεν διατηρούνταν σε καλή κατάσταση. Ο ένας τοίχος (ΤΧ1) είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και ο άλλος (ΤΧ2) Α.-Δ., διαστ. 4,20×0,40×0,15 μ. και 2,10×0,40×-0,45×0,15 μ., αντίστοιχα.

Σε τομή που διενεργήθηκε στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου εντοπίστηκε σε βάθος ±1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους λάκκος, διαμ. 3 μ., ο οποίος χρησίμευε ως αποθέτης. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν αρκετοί σάκκοι οστράκων, ως επί των πλείστων, των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Στο υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου, στις διενεργηθείσες τομές δεν εντοπίστηκαν κατάλοιπα, παρά μόνο στο νοτιοανατολικό τμήμα, κάτω από την επίχωση σε στρώμα ιλύος, όπου περισυνελέγησαν λίγα όστρακα, αρκετά φθαρμένα.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Αγίου Ιωάννου (Ο.Τ. 267, οικόπεδο Ευ. Σταυρόπουλου) (Εικ. 1, 2)

Το οικόπεδο βρίσκεται κοντά στο χώρο των κεραμικών εργαστηρίων της Δύμης. Το αρχαιολογικό στρώμα βρέθηκε διαταραγμένο από νεότερη παρέμβαση και τα αρχαία οικοδομικά κατάλοιπα σώθηκαν αποσπασματικά.

Κατά μήκος της βόρειας πλευράς της γενικής εκσκαφής για την ανέγερση του νέου κτιρίου, αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίας οδού, κατεύθυνσης Α.-Δ., συνολ. μήκ. 10,50 και μέγ. ορατού πλ. 1,60 μ. (Εικ. 1, α΄ φάση). Διαπιστώθηκε σε δύο επάλληλα οδοστρώματα, που αποτελούνται από θραύσματα κεραμίδων, όστρακα, χαλίκια και χώμα. Το πρωιμότερο (β΄ στρώση δρόμου) σε βάθος -1,40 μ. από τη σύγχρονη οδό, που εκτείνεται βορειότερα με την ίδια κατεύθυνση, καθώς και ο ΤΧ2α, που το ορίζει στα νότια, χρονολογούνται στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο. Το οδόστρωμα που ακολουθεί σε βάθος -1,20 μ. (α΄ στρώση δρόμου), ο ΤΧ2β ο οποίος αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη καθ' ύψος του ΤΧ2α, το τμήμα του κτιρίου 1 που αποκαλύφθηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα της ανασκαφής (εισχωρεί νοτιότερα προς το άσκαφο) και τα τμήματα τοίχων που σώζονται αποσπασματικά σε ολόκληρη την έκτασή του (ΤΧ3, 4, 6, 7 και ΤΧ8) ανήκουν στους ελληνιστικούς χρόνους, που ακολουθούν. Το στρ.1, που εκτείνεται μεταξύ της οδού και του κτιρίου 1, ανήκει στη φάση της εγκατάλειψης και χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. Τμήμα αποθέτη της κλασικής εποχής (Εικ. 1, β΄ φάση: αποθέτης 1, Εικ. 2), που ερευνήθηκε στο βορειοανατολικό μέρος του οικοπέδου, κάτω από τα οδοστρώματα, σε βάθος -1,70 έως -1,95 μ., αποτελεί στοιχείο κατοίκησης ήδη από τους κλασικούς χρόνους.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΣΑΚΝΑΚΗ

Βραχναίικα

Θέση Ρετουνιώτη (οικόπεδο Φ. Φραντζή)

Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος (ΤΧ1) με κατεύθυνση Β.-Ν., διαστ. 3,80×0,56×0,16 μ. (ύψος). Ήταν χτισμένος από πέτρες μέτριου κυρίως μεγέθους και συνδετικό υλικό λάσπη και τμήματα κεραμίδων. Στο νοτιοανατολικό τμήμα, επίσης, της ιδιοκτησίας εντοπίστηκε μικρό τμήμα τοίχου (ΤΧ2), ευτελούς κατασκευής, που σωζόταν στο ύψος των θεμελίων του. Στα ανατολικά του ΤΧ2 αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής, το οποίο κατελάμβανε χώρο διαστ. 4,35×3,50 μ., που περιείχε τμήματα κεραμίδων λακωνικού τύπου, τμήματα πίθων, καθώς και κεραμίδες κιτρινωπού χρώματος, που έσωζαν δύο ή τρεις αυλακώσεις. Πλεόναζαν όστρακα των ρωμαϊκών χρόνων. Στα δυτικά του ΤΧ1 και σε απόσταση 2,40 μ. από αυτόν περισυνελέγησαν δύο αρχιτεκτονικά μέλη (ένα κιονόκρανο και βάση κίονα) και στα δυτικά του ΤΧ2 μία μαρμάρινη πλάκα διαστ. 0,19×0,16×0,05 μ., που δεν έσωζε γράμματα. Τα παραπάνω αρχιτεκτονικά μέλη μεταφέρθηκαν στις αποθήκες της Εφορείας, που βρίσκονται επί της συμβολής των οδών Σισσίνη και Γ. Ρούφου στην Πάτρα.

Πιθανότατα, τα πενιχρά κατάλοιπα να ανήκουν σε αγροτικές εγκαταστάσεις της ρωμαϊκής villa maritima, που έχει εν μέρει ανασκαφεί στην ίδια θέση, λίγα μέτρα βορειότερα της ιδιοκτησίας Καρανικόλα[40].

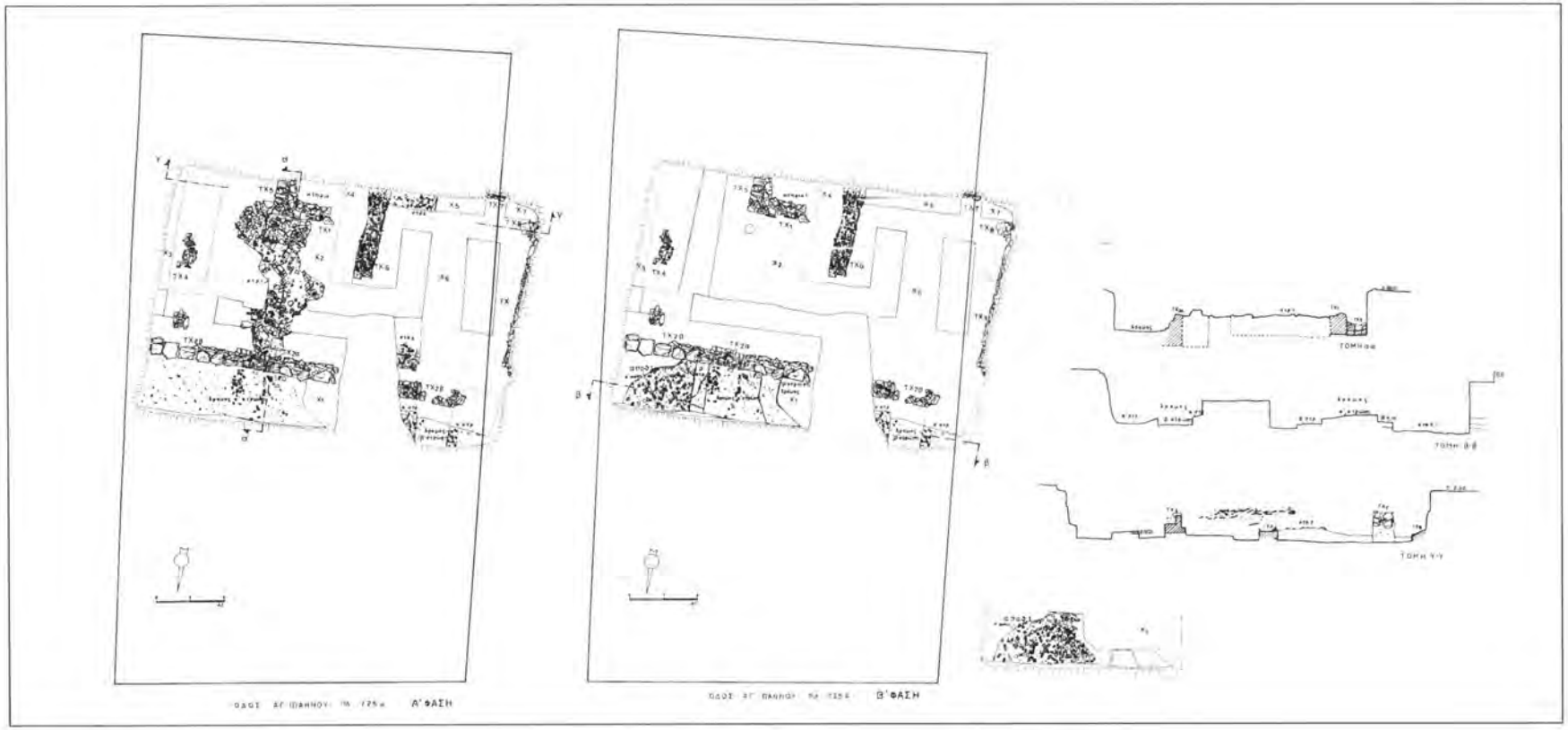
ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Τσουκαλαίικα

Θέση Ανεμόμυλος (οικόπεδο Θ. Σωτηροπούλου) (Εικ. 3, 4)

Κατά τη διάνοιξη βόθρου, μέγ. διαστ. 3,80 μ. (Α.-Δ.)×3,30 μ. (Β.-Ν.), στα ανατολικά της νεοανεγειρόμενης οικοδομής

40. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 131.

Εικ. 1. Κάτω Αχαΐα. Οδός Αγίου Ιωάννου. Οικόπεδο Ευ. Σταυρόπουλου. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής, Α΄ και Β΄ φάση.

Εικ. 2. Κάτω Αχαΐα. Οδός Αγίου Ιωάννου. Οικόπεδο Ευ. Σταυρόπουλου. Οι τοίχοι ΤΧ2α και ΤΧ2β, α΄ και β΄ στρώση του δρόμου και τμήμα του κλασικού αποθέτη βαθύτερα, από ΝΑ.

Εικ. 3. Τσουκαλαίικα, θέση Ανεμόμυλος. Οικόπεδο Θ. Σωτηροπούλου. Ο ΤΧ1 και α΄ και β΄ στρώση δρόμου, από ΝΔ.

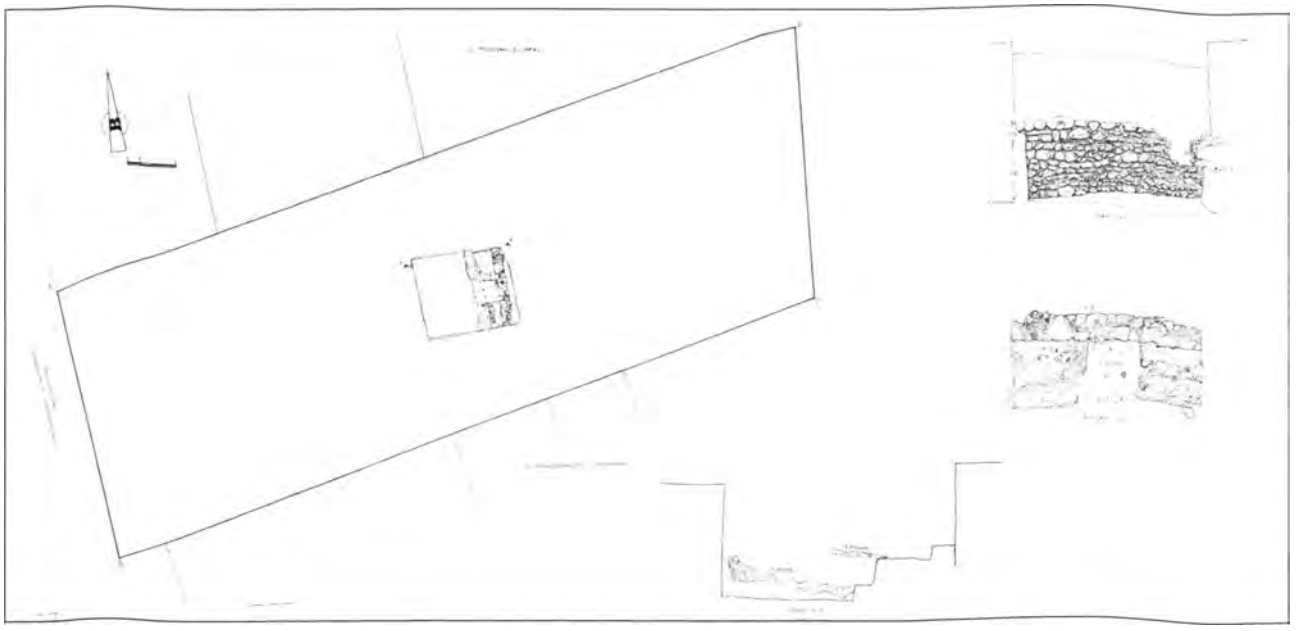
ήλθε στο φως, σε βάθος -1,90 έως -3,20 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια, αρχαίος τοίχος, κατεύθυνσης Β.-Ν., ορατού μήκ. 3,20, πλ. 0,45 και μέγ. σωζ. ύψ. 1,30 μ. Αποκαλύφθηκε η δυτική όψη του και η οικοδόμησή του διαπιστώθηκε σε δύο φάσεις (ΤΧ1α-β) (Εικ. 3, 4). Στην πρωιμότερη (ΤΧ1α, α΄ φάση) το θεμέλιό του, ύψ. 0,35 μ., βρίσκεται μέσα σε στείρα γλινώδη επίχωση και η ανωδομή του, ύψ. 0,60 μ., προεξέχει του θεμελίου κατά 0,05 μ. Η τοιχοποιία του, επιμελημένη, αποτελείται από κροκάλες και αργούς λίθους.

Μεταγενέστερη καθ' ύψος προσθήκη στον ΤΧ1α αποτελούν τρεις-τέσσερις επάλληλες σειρές, συνολ. ύψ. 0,35-0,40 μ., με ανάλογα υλικά δομής, ορισμένα μεγαλύτερα σε μέγεθος και ανάμεσά τους λίγα θραύσματα κεραμίδων (ΤΧ1β, β΄ φάση). Η δυτική ορατή όψη του ΤΧ1β, επίσης προεξέχει της όψης του ΤΧ1α κατά 0,05 μ. και εμφανίζεται λιγότερο επιμελημένη. Επίσης, δυτικότερα και σε επαφή με τον ΤΧ1α-β διαπιστώθηκαν δύο επίπεδα κυκλοφορίας σε βάθος 0,30-0,40 μ. περίπου (β΄ στρώση - β΄ φάση) και 0,60-0,80 μ. (α΄ στρώση - α΄ φάση) από την επιφάνειά του, αντίστοιχα. Αποτελούνται από ελάχιστα όστρακα, χαλίκια και πατημένο χώμα. Ανάμεσά τους μεσολαβεί καθαρή επίχωση, πάχ. 0,35 μ. περίπου. Η κεραμική λιγοστή, του 4ου αι. π.Χ. Ο ΤΧ1α-β διατηρήθηκε σε κατάχωση.

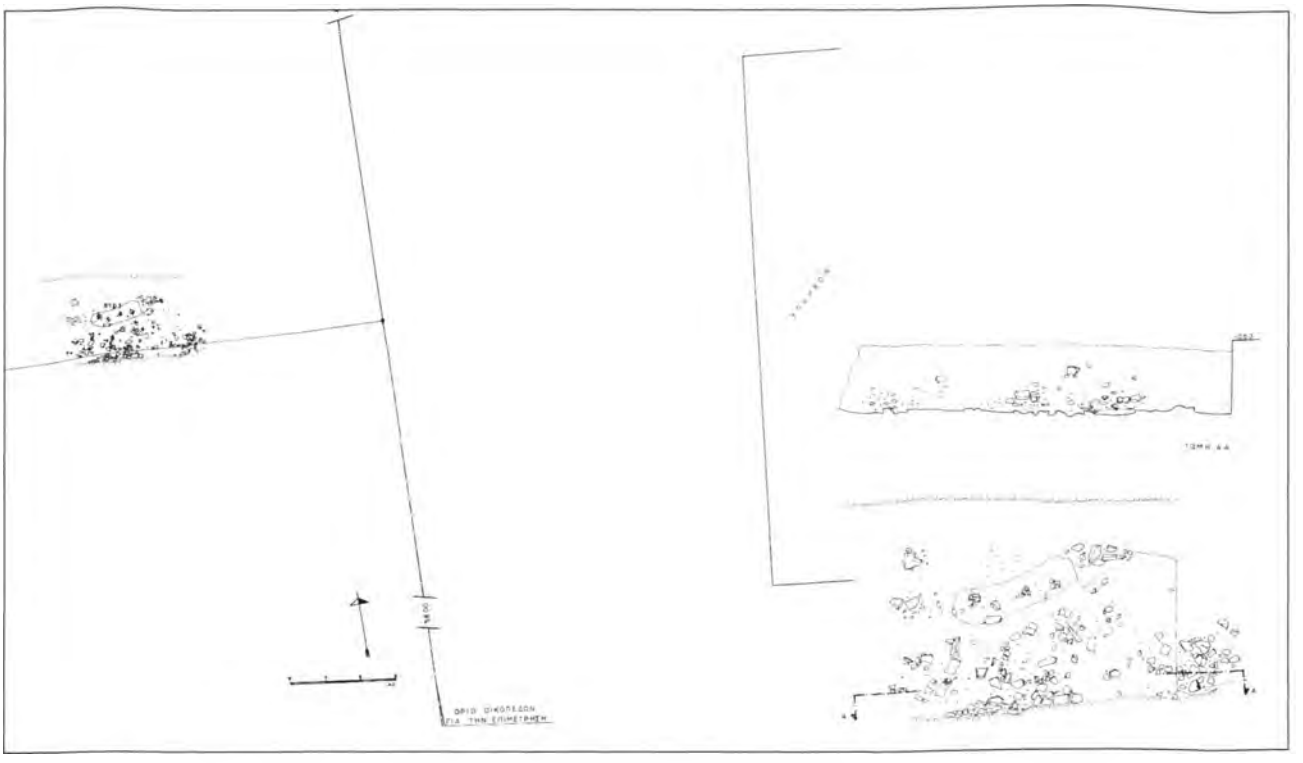
Χαϊκάλι

Θέση Λάκριζα (οικόπεδο Χ. Ζαφειρόπουλου)

Κατά τη διάνοιξη περιμετρικών πεδιλοδοκών για τη θεμελίωση νέου βιομηχανικού κτιρίου εντοπίστηκε στο ανατολι-

Εικ. 4. Τσουκαλαίικα, θέση Ανεμόμυλος. Οικόπεδο Θ. Σωτηροπούλου. Κάτοψη, όψη και τομή της ανασκαφής.

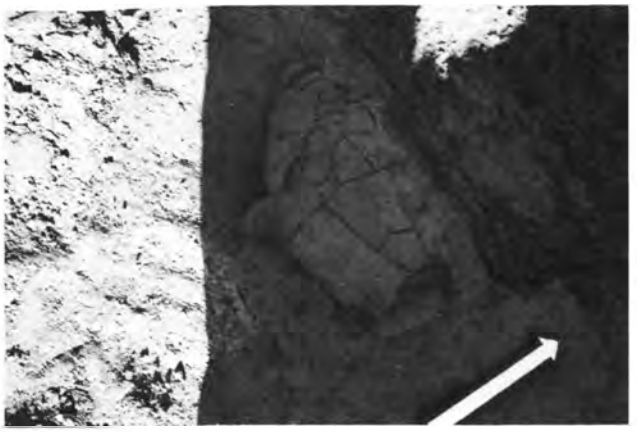

Εικ. 5. Χαϊκάλι, θέση Λάκριζα. Οικόπεδο Χ. Ζαφειρόπουλου. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

κό τμήμα της βόρειας πλευράς του, σε χώρο διαστ. 4,20×2 μ., στρώση από διάσπαρτους, μικρού και μεσαίου μεγέθους, αργούς λίθους, ψαμμόλιθους, κροκάλες, χαλίκια και ανάμεσά τους λίγα όστρακα αγγείων της μεσοελλαδικής περιόδου, θραύσματα πίθων, θραύσμα λεπίδας πυριτόλιθου και τμήμα μακρού οστού σε κακή κατάσταση διατήρησης (Εικ. 5: στρ. 1, Εικ. 6). Η επίχωση καστανή με λίγα ίχνη καύσης. Πρόκειται για απόθεση υλικών, σε βάθος -0,90 έως -1,50 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια, τα οποία προέρχονται από κάποια κοντινή εγκατάσταση και εμφανίζονται με μεγαλύ-

Εικ. 6. Χαϊκάλι, θέση Λάκριζα. Οικόπεδο Χ. Ζαφειρόπουλου. Στρώμα 1 από ΒΔ.

Εικ. 7. Καγκάδι. Οικόπεδο Β. Δημακόπουλου. Λίωτη πιθόσχημη στάμνος από Δ.

Εικ. 8. Αίγιο. Οδός Αιγιαλέως και Ρήγα Φεραίου. Άποψη του βόρειου τμήματος της ανασκαφής με τα κατάλοιπα της villa urbana.

τερη πυκνότητα στο βαθύτερο τμήμα τους, όπου η φυσική χαλικώδης επίχωση της περιοχής.

Καγκάδι

Οικόπεδο Β. Δημακόπουλου

Το οικόπεδο βρίσκεται στον οικισμό Καγκαδίου, επί της νότιας πλευράς της νέας οδού προς Μιχόι-Βελιτσές. Στο μέσον της βορειοδυτικής παρειάς της γενικής εκσκαφής για την ανέγερση νέας οικίας, βρέθηκε σε βάθος -0,60 έως -1 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια, δίωτη πιθόσχημη στάμνος, ακόσμητη, με λεπτά τοιχώματα, της μεσοελλαδικής περιόδου (Εικ. 7). Το ύψος της είναι 0,65, η διάμετρος κοιλίας 0,30 μ., η βάση μικρή, επίπεδη. Ήταν τοποθετημένη με την κοιλιά, με προσανατολισμό Α.-Δ. και το στόμιο στα ανατολικά. Πηλός ακάθαρτος, ερυθρωπού χρώματος. Μέρος της κοιλιάς και του ώμου καταστράφηκαν από το μηχανικό εκσκαφέα κατά τον εντοπισμό της. Βρέθηκε σπασμένη σε πολλά τεμάχια και γεμάτη επίχωση. Στο εσωτερικό της περιείχε ελάχιστα υπολείμματα οστών.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΣΑΚΝΑΚΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ

Αίγιο

Οδός Αιγιαλέως και Ρήγα Φεραίου (οικόπεδο Α.Β. Βασιλόπουλου)

Κάτω από μικρές επιχώσεις και σε όλη την έκταση του οικοπέδου, εμβαδού 2.455 τ.μ., βρέθηκαν αρχαία σε μεγάλη πυκνότητα και σε επάλληλες φάσεις, κυρίως στον κεντρικό και το βόρειο τομέα του[41]. Τα αρχαία χρονολογούνται από

41. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τηρήθηκε από τη συμβασιούχο αρ-

τους ελληνιστικούς χρόνους έως και τον 6ο αι. μ.Χ. (Εικ. 8). Στο μέσον του οικοπέδου τα ελληνιστικά κατάλοιπα, οικιστικού χαρακτήρα, αποτελούνται από τοίχους αργολιθοδομής, χωρίς να σώζονται συγκροτημένοι χώροι, καθώς καταστράφηκαν από τις μεταγενέστερες επεμβάσεις. Στη θέση του βρέθηκε μόνον το κάτω μέρος αποθηκευτικού πίθου. Το βόρειο, κυρίως, τμήμα του οικοπέδου καταλαμβάνουν οι χώροι μιας πολυτελούς villa urbana. Πρόκειται για χώρους των λουτρών, το caldarium με επτά σειρές από τέσσερις κιονίσκους τετράγωνης διατομής, το tepidarium, αγωγούς και διαδρόμους που εξυπηρετούσαν και συνέδεαν τους χώρους μεταξύ τους. Από τους χώρους της βίλλας ξεχωρίζει ένα δωμάτιο διαστ. 3×3 μ. – πιθανώς στεγασμένο – με δάπεδο από μαρμάρινες, υπόλευκης απόχρωσης, πλάκες και θρανίο περιμετρικά, επενδεδυμένο και αυτό με παρόμοιες μαρμάρινες πλάκες. Προς τη νότια πλευρά του δωματίου βρέθηκε στη θέση της θραυσμένη μαρμάρινη ασάμινθος, σκαλισμένη εξωτερικά με μοτίβο αχιβάδας. Τα κατάλοιπα της βίλλας χρονολογούνται στον 1ο και 2ο αι. μ.Χ. Είναι η περίοδος της αστυφιλίας, κατά την οποία το Αίγιο αποκτά ευμεγέθη πληθυσμό και ανακτά μέρος της παλαιάς του αίγλης. Αυτή την περίοδο και μετά την εγκατάσταση Ιταλών εμπόρων, οικοδομούνται πολυτελείς οικίες, όπως η συγκεκριμένη, γεγονός που αντικατοπτρίζεται εξαιρετικά στις ανασκαφές του Αιγίου[42].

Στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους ο χώρος καταλαμβάνεται από, επίσης οικιστικά, κατάλοιπα. Πρόκειται και εδώ για μεγάλα δωμάτια με δάπεδα κατά το opus figlinum. Στο μεγαλύτερο εξ αυτών σώζονται σπαράγματα μεγάλου ψηφιδωτού δαπέδου χωρίς υπόστρωμα, του οποίου η κεντρική, κατεστραμμένη σήμερα, παράσταση περιβαλλόταν από ταινία με ρόμβους, στο εσωτερικό των οποίων διαγράφονται κύκλοι με σταυρό και διακόπτονται από κάθετα τετράγωνα, που περιέχουν τέσσερις ακτινωτές πέλτες. Και στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους το Αίγιο εξακολουθεί να είναι πόλος έλξης για τους πληθυσμούς της ευρύτερης περιοχής, έως και τον 6ο αι. μ.Χ., όταν αρχίζει η περίοδος της μεγάλης δημογραφικής κρίσης.

Στα σημαντικότερα κινητά ευρήματα της ανασκαφής περιλαμβάνονται μαρμάρινο ακέφαλο άγαλμα Αφροδίτης (Εικ. 9) και μαρμάρινη στήλη, ελλιπής στο πάνω μέρος της, με παράσταση σπένδοντος αφηρωισμένου νεκρού (Εικ. 10). Πρόκειται για μια επιπλέον μαρτυρία τέλεσης ηρωικής λατρείας στο Αίγιο, η οποία, παρά τη σιωπή των γραπτών

Εικ. 9. Αίγιο. Οδός Αιγιαλέως και Ρήγα Φεραίου. Μαρμάρινος κορμός Αφροδίτης.

Εικ. 10. Αίγιο. Οδός Αιγιαλέως και Ρήγα Φεραίου. Μαρμάρινο ανάγλυφο σπένδοντος αφηρωισμένου νεκρού.

χαιολόγο Α. Πήττα. Η ανασκαφή του οικοπέδου θα δημοσιευθεί από τις συναδέλφους Α. Δημητρίου και Π. Τσιρίκου.

42. Βλ. Α.Γ. Βόρδος, λ. Αίγιο, στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Πελοπόννησος. Ιστορία και Αρχαιολογία*, 2011, σ. 47.

πηγών, πιστοποιείται αρχαιολογικά από την ανεύρεση παλαιότερα πήλινων πινάκων με παράσταση ήρωα ιππέα[43], γεγονός που μπορεί να ερμηνεύσει και διαφορετικά την ετυμολογία του ονόματος της πόλης.

Οδός Δεσποτοπούλου και Ανδρονοπούλου (οικόπεδο Λ. Σιαβελή)

Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου βρέθηκαν πενιχρά οικοδομικά λείψανα κατεστραμμένων τοίχων και δαπέδου από μεγάλα βότσαλα. Στο όριο της οικοδομικής γραμμής με την οδό Δεσποτοπούλου βρέθηκε τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ., που χρονολογείται στην ύστερη αρχαιότητα.

Οδός Ν. Πλαστήρα 80 (οικόπεδο Δ. Παπαγεωργίου)

Κατά την ανασκαφή του οικοπέδου βρέθηκαν αποσπασματικά οικιστικά κατάλοιπα ελληνιστικών χρόνων. Τα θεμέλια των τοίχων, εκ των οποίων ο μεγαλύτερος σωζόταν σε μήκος 5,80, πλάτος 0,60 και ύψος 0,46 μ., αποτελούνταν από διπλή σειρά αργών λίθων συνδεδεμένων με λάσπη. Σε εσωτερική γωνία δύο τοίχων βρέθηκε σωρός σπασμένων χρηστικών αγγείων, ο πυθμένας ενός πίθου κατά χώραν, στάχτες και πυρακτωμένα χώματα, γεγονός που δηλώνει και την εστία στη συγκεκριμένη θέση.

Στους ρωμαϊκούς χρόνους η αλλαγή χρήσης του χώρου δηλώθηκε από την ανεύρεση ημικατεστραμμένου καλυβίτη τάφου, κατασκευασμένου από μεγάλα τμήματα κεραμίδων στέγης, προσανατολισμού Α.-Δ. Στη δυτική πλευρά το κεφάλι του νεκρού ακουμπούσε σε κεραμίδα, τοποθετημένη λοξά ως προσκέφαλο. Ο τάφος ήταν ακτέριστος.

Οδός Δεσποτοπούλου και Χιλιάρχου Ορεινού (οικόπεδο Λ. Σιαβελή)

Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου και σε βάθος 1,70 μ. από το κράσπεδο της οδού Δεσποτοπούλου, στο όριο της οικοδομικής γραμμής, βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό Β.-Ν. Η κάλυψή του αποτελούνταν από τρεις ανισομεγέθεις πώρινες λιθοπλίνθους σε β΄ χρήση, οι οποίες αρχικά αποτελούσαν αρχιτεκτονικά μέλη. Η θήκη του τάφου ήταν χτισμένη από αργούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό, μέγ. πάχ. 0,32 μ. Οι εσωτερικές διαστάσεις της ήταν 1,98×1,03 μ. και το ύψος της 0,90 μ. Ο τάφος ήταν συλημένος. Στο εσωτερικό του βρέθηκε σωρός αναμοχλευμένων οστών και όστρακα, μεταξύ των οποίων μεγάλου αβαφούς αμφορέα ρωμαϊκών χρόνων.

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΟΡΔΟΣ

Αίγειρα

Πλατεία Φελλόης (οικόπεδο Ι. Ευσταθίου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής στο εν λόγω οικόπεδο βρέθηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα σε βάθος 1,40-1,50 μ. από την επιφάνεια του παρακείμενου δρόμου. Στο οικόπεδο ερευνήθηκαν τα λείψανα οικίας του 4ου αι. π.Χ., αλλά βρέθηκαν και αμελέστερα κτιριακά κατάλοιπα του 3ου αι. π.Χ., ενώ στο βορειοδυτικό άκρο του οικοπέδου, σε μεγαλύτερο βάθος, ήλθε στο φως τμήμα τοίχου επιμελημένης κατασκευής από ορθογώνιες λιθοπλίνθους, που χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ.[44].

Η οικία του 4ου αι. π.Χ. είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και εκτεινόταν προς Δ., Α. και Ν., πέρα από τα όρια του οικοπέδου (Εικ. 11). Ανασκάφηκαν συνολικά οκτώ χώροι και τμήματα χώρων. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος των τοίχων ανέρχεται σε 0,70 έως 0,80, το πλάτος τους σε 0,40 έως 0,43 μ. και αποτελούνται από μικρούς και μεσαίους λίθους, που έχουν δουλεμένο το μέτωπό τους, ενώ ανάμεσά τους υπάρχει χώμα. Στο στρώμα καταστροφής της οικίας βρέθηκαν πολλές θραυσμένες κεραμίδες λακωνικού τύπου και πάνω από τους τοίχους ερυθρό χώμα, που πιθανώς προέρχεται από την κατάρρευση της ανωδομής τους από ωμοπλίνθους. Στο βορειοδυτικό τμήμα της οικίας αποκαλύφθηκε τμήμα του ανδρώνα με δάπεδο από υπόλευκο-υποκίτρινο κονίαμα και ψιλό χαλικάκι και μεγαλύτερες κροκάλες ως υπόστρωμα. Το δάπεδο περιβάλλεται από πόδιο για τις κλίνες, πλ. 0,93 μ., που βρίσκεται κατά 0,05 μ. ψηλότερα από το δάπεδο. Δεν βρέθηκε η είσοδος, ούτε ο προθάλαμός του. Οι χώροι της οικίας καλύπτονταν από παχύ στρώμα καταστροφής με έντονα ίχνη καύσης, προφανώς από την πυρκαγιά που κατέστρεψε την οικία, το οποίο περιείχε μεγάλη ποσότητα θραυσμένων αγγείων, κυρίως οξυπύθμενους αμφορείς, καμένα ξύλα και κεραμίδες.

Αξιόλογο εύρημα είναι το χάλκινο ειδώλιο ταύρου, που βρέθηκε σε διαταραγμένο στρώμα και χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.[45] (Εικ. 12).

43. Βλ. Βόρδος, ό.π., και *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 296-297 (οικόπεδο Ζ. Κουλούρη).

44. Για την οικία του 4ου αι. π.Χ. στο οικόπεδο Ευσταθίου, όπως και το γειτονικό οικόπεδο Π. Οικονόμου, βλ. Ε. Κόλια, Παράκτιος οικισμός της κλασικής εποχής στην Ανατολική Αιγιάλεια, *ΑΑΑ* 40-41 (2007-2008), σ. 41-60.

45. Παρουσιάζει ομοιότητες με το μεγαλύτερο χάλκινο ειδώλιο ταύρου από το Καβείριο της Θήβας στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (ΕΑΜ 10545), που χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.: B.Schmaltz, *Metallfiguren aus dem Kabirenheiligtum dei Theben. Die Statuetten aus Bronze*

Εικ. 11. Αίγειρα. Πλατεία Φελλόης. Οικόπεδο Ι. Ευσταθίου. Άποψη της ανασκαφής.

Εικ. 12. Αίγειρα. Πλατεία Φελλόης. Οικόπεδο Ι. Ευσταθίου. Χάλκινο ειδώλιο ταύρου των αρχών του 5ου αι. π.Χ.

Εικ. 13. Αίγειρα. Οδός Φελλόης. Οικόπεδο Π. Οικονόμου. Μερική άποψη της ανασκαφής από ΒΔ.

Οδός Φελλόης (οικόπεδο Π. Οικονόμου)

Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται σε απόσταση 16-17 μ. βορειοανατολικά του οικοπέδου Ευσταθίου (Εικ. 13). Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής εντοπίστηκαν αρχαία λείψανα μόνο στο ανατολικό τμήμα του, σε βάθος 1,35 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, ενώ στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου δεν βρέθηκαν αρχαία, παρά μόνο στρώμα πυκνού χαλικιού. Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά πέντε χώροι οικίας του 4ου αι. π.Χ. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι από μεγάλους και μεσαίους λίθους με δουλεμένες τις όψεις και μικρές πέτρες και χώμα ανάμεσά τους. Το σωζόμενο ύψος τους είναι 0,50 έως 0,60, το πλάτος τους

und Blei, Das Kabirenheiligtum bei Theben VI, Berlin 1980, σ. 82, αριθ. 337, σ. 109-110, πίν. 19.

0,40 μ. και εσωτερικά ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα. Η κεράμωση της στέγης αποτελούνταν από κεραμίδες κορινθιακού τύπου, θραύσματα των οποίων βρέθηκαν σε όλους τους χώρους. Στο ανατολικό άκρο του οικοπέδου ανασκάφηκε τμήμα ανδρώνα με δάπεδο από ροδόχρωμο κονίαμα με ψιλό βοτσαλάκι και κροκάλες ως υπόστρωμα. Το πόδιο για τις κλίνες, επίσης από κονίαμα, έχει πλάτος 0,93 μ. και βρίσκεται κατά 0,02 μ. ψηλότερα από το δάπεδο. Η είσοδος για τον προθάλαμο βρισκόταν στο μέσον του ανατολικού τοίχου. Ο προθάλαμος είχε εσωτερικά διαστάσεις 3,10×1,80 μ. και δάπεδο από κονίαμα. Στο βόρειο στενό τοίχο του βρέθηκε κατώφλι ξύλινης θύρας. Κατά χώραν διατηρούνται οι δύο ακραίοι λίθοι του κατωφλιού, από τους οποίους ο ανατολικός είχε μεγάλη επιμήκη κοιλότητα, που θα χρησίμευε για την υποδοχή του όλμου για τη στερέωση και κίνηση της θύρας. Οι υπόλοιποι χώροι δυτικά, νότια και βόρεια του προθαλάμου σώζονται ιδιαίτερα αποσπασματικά. Το στρώμα καταστροφής της οικίας περιείχε έντονα ίχνη καύσης, προφανώς από πυρκαγιά, κεραμίδες και θραυσμένα αγγεία, αν και σε μικρότερη ποσότητα από ό,τι στο γειτονικό οικόπεδο Ευσταθίου.

Αιγές

Θέση Άγιος Ταξιάρχης (οικόπεδο Β. και Ευ. Μακρυωνίτου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής στο εν λόγω οικόπεδο σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου στη θέση Πύργος, βρέθηκε ταφικός πίθος. Ο πίθος, που σωζόταν στο μεγαλύτερο μέρος του, είχε ύψος 1,58 μ. και κατέληγε σε κομβιόσχημο πυθμένα. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε σκελετός σε συνεσταλμένη στάση, ενώ τα λιγοστά όστρακα που βρέθηκαν χρονολογούνται στην κλασική εποχή.

Σε επιφανειακή έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη θέση Άγιος Ταξιάρχης εντοπίστηκαν αναλημματικοί, κυρίως, τοίχοι από το ντόπιο κροκαλοπαγή λίθο.

Μαμουσιά

Άγιος Κωνσταντίνος. Ταφικό μνημείο ελληνιστικής εποχής (ηρώο)

Κατά τη διάνοιξη τομής, 9 μ. ανατολικά του ελληνιστικού ταφικού μνημείου για την κατασκευή νέας περίφραξης και τοιχίου αντιστήριξης του πρανούς προς το σύγχρονο χωματόδρομο στο πλαίσιο του έργου του Γ΄ ΚΠΣ «Ανάπλαση - ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου στη Μαμουσιά Αχαΐας (αρχαία Κερύνεια)», εντοπίστηκαν δύο τεφροδόχα αγγεία: ένα κλειστό αβαφές, πιθανώς αμφορέας, του οποίου το ανώτερο μέρος ήταν κατεστραμμένο, και ένα χυτροειδές. Στο πρώτο αγγείο, εκτός από την τέφρα και τα οστά του νεκρού, βρέθηκε και μία σιδερένια στλεγγίδα. Τα δύο αγγεία μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αιγίου.

Νικολέικα

Οικόπεδο Α. Κομνηνού - Π. Καραχάλιου

Κατά τη διάνοιξη δοκιμαστικών τομών στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκαν τάφοι της ρωμαϊκής εποχής και ακολούθησε η ανασκαφή του. Συνολικά ανασκάφηκαν 12 τάφοι, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν κτιστοί κιβωτιόσχημοι, εκτός από δύο κεραμοσκεπείς. Η πλειονότητα των τάφων είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι με το κρανίο προς Δ., ενώ τρεις τάφοι είχαν προσανατολισμό Β.-Ν. Τα τοιχώματα των κτιστών τάφων ήταν κατασκευασμένα από οπτοπλίνθους, αργούς λίθους και παχύ ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό και είχαν δάπεδο από πήλινες πλάκες, ενώ η κάλυψή τους αποτελούνταν από κεραμίδες. Οι περισσότερες ταφές ήταν ακτέριστες, ενώ κάποιοι τάφοι ήταν συλημένοι.

Το σημαντικότερο εύρημα ήταν ένας χρυσός δακτύλιος με τη σφενδόνη του διακοσμημένη με τρεις πράσινους λίθους, που βρέθηκε στον τάφο 1. Επίσης, βρέθηκε ένα χάλκινο ψέλιο στον τάφο 7 και ένα κατεστραμμένο περιδέραιο με γυάλινες χάνδρες. Οι τάφοι ήταν διατεταγμένοι εκατέρωθεν μεγάλου τοίχου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. (σωζ. μήκ. 9,90, πλ. 0,44-0,59, μέγ. ύψ. 0,68 μ.) από μεσαίους και μεγάλους αργούς και ημίεργους λίθους στις δύο όψεις του και κροκάλες με θραυσμένες κεραμίδες και λίγο χαλίκι στο εσωτερικό του.

ΕΡΩΦΙΛΗ-ΙΡΙΣ ΚΟΛΙΑ

Ακράτα

Οικισμός Γκουμαίικα (εντός αρχαιολογικού χώρου) (αγροτεμάχιο Ν. Χρυσανθακόπουλου)[46]

Πραγματοποιήθηκαν πέντε δοκιμαστικές τομές, που καλύπτουν όλη σχεδόν την έκταση του αγροτεμαχίου. Αποκαλύφθηκαν στο βορειοανατολικό άκρο του τρεις τοίχοι, αποσπασματικά διατηρημένοι, που αποτελούνται από μία σειρά κροκαλοπαγών λιθοπλίνθων και ανήκουν πιθανότατα στο ίδιο κτίριο: ο ΤΑ, με κατεύθυνση Α.-Δ. και διαστάσεις: μήκος 2,72 και πλάτος 0,51 μ., γωνιάζει με τον αποσπασματικά σωζόμενο

46. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Ε. Πουλημένου.

ΤΒ, κατεύθυνσης Β.-Ν. και διαστ. 8,08×0,50 μ. Ο τελευταίος συνδέεται οργανικά με τον ΤΓ, ίδιας κατεύθυνσης με τον ΤΑ και διαστ. 3,80×0,48 μ. Νοτιότερα και στο δυτικότερο άκρο του οικοπέδου εντοπίστηκε στην τομή γ΄ τμήμα τοίχου διαστ. 1,10×0,40 μ., κατεύθυνσης Β.-Ν., που πιθανότερα είναι αναλημματικός, καθώς αποτελεί όριο για το δυτικότερο όμορο αγροτεμάχιο, που βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο. Στην ίδια τομή αποκαλύφθηκε τοίχος ΤΕ, αποτελούμενος από κροκαλοπαγείς και ασβεστολιθικούς μεσαίου μεγέθους λίθους, κατεύθυνσης Β.-Ν. και διαστ. 1,25×0,43×0,35 μ.

Στην τομή δ΄ εντοπίστηκαν τμήματα άλλων δύο τοίχων, χτισμένων κατά τον ίδιο τρόπο, που πιθανότατα γωνιάζουν στη συνέχειά τους: ΤΣΤ με κατεύθυνση Β.-Ν. και διαστάσεις 0,71×0,43×0,38 μ. και ΤΖ με κατεύθυνση Α.-Δ. και διαστάσεις 0,90×0,45×0,36 μ.

Η ελάχιστη κεραμική δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τη χρονολόγηση. Το γεγονός, όμως, ότι τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα βρίσκονται στον πυρήνα της αρχαίας πόλης, μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι οι τοίχοι με θεμέλιο από κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους αποτελούν τμήματα δημόσιων κτιρίων.

Το οικόπεδο προτάθηκε για απαλλοτρίωση.

Οικισμός Γκουμαίικα (εντός αρχαιολογικού χώρου) (αγροτεμάχιο Ν. Χρυσανθακόπουλου)[47]

Πραγματοποιήθηκε μερικός καθαρισμός τμήματος του τείχους, που σώζεται αποσπασματικά σε μήκος 34,12 μ. και κατεύθυνση Β.-Ν. στο δυτικό άκρο του αγροτεμαχίου, και αποκαλύφθηκε δεύτερο τμήμα του, μήκ. 23,70 μ. με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., ανατολικότερα και σε πιο ψηλό επίπεδο. Ίχνη του πρώτου τμήματος εντοπίστηκαν και σε όμορα οικόπεδα, αλλά η πυκνή βλάστηση εμποδίζει την ακριβή παρακολούθηση της πορείας του, που σε αυτό το σκέλος του πρέπει να πλησιάζει τα 100 μ. Καθαρίζεται η δυτική-εξωτερική πλευρά του τείχους, που σώζεται σε ύψος τουλάχιστον δύο δόμων (συνολ. ύψ. 1, ανώτερος δόμος 0,55-0,60 και κατώτερος 0,40-0,45 μ.). Είναι χτισμένο με τετράπλευρες κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους, αδρά λαξευμένες, χωρίς συνδετικό υλικό μεταξύ τους, με κυμαινόμενο μήκος 0,45-0,81 και πλάτος 0,30-0,85 μ. Στο βόρειο άκρο του σωζόμενου τείχους σώζεται πύργος μήκ. 6,15-6,20 και πλ. 2 μ. περίπου, σε ύψος δύο δόμων.

Στο δεύτερο σκέλος του τείχους αποκαλύφθηκε μία σειρά λιθοπλίνθων σε μήκος 23,70 μ., με κλίση από ΝΑ. προς ΒΔ. 2,40 μ. Είναι χτισμένο με τον ίδιο τρόπο δόμησης και οι λιθόπλινθοι έχουν κυμαινόμενο μήκος 0,35-1,20, πλάτος 0,60-0,75 και ύψος στο νοτιότερο σωζόμενο άκρο του 0,62 μ. Πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική τομή και εντοπίστηκε το συνολικό πλάτος του τείχους (2,95 μ.), με γέμισμα από χώμα και αργούς λίθους πλ. 1,80 μ.

Το οικόπεδο προτάθηκε για απαλλοτρίωση.

Κάτω Σαλμενίκο, θέση Ελληνικό ή Ελληνικά[48]

Πραγματοποιήθηκε αποψίλωση στο εσωτερικό του ελλειψοειδούς κτίσματος, που βρίσκεται στην κορυφή του λόφου του Αγίου Γεωργίου[49], 10,70 μ. δυτικά της ομώνυμης εκκλησίας, καθώς και του χώρου γύρω από αυτό, που είχαν κατακλυστεί από μικρά δέντρα-θάμνους και πυκνά χορτάρια. Υπολείπονται ακόμα τομές στο εσωτερικό του κτιρίου, προκειμένου να δημοσιευθεί.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Τραπεζά Αιγίου

Ολοκληρώθηκε η ανάδειξη - ανάπλαση του αρχαιολογικού χώρου της Τραπεζάς, έργο ενταγμένο στο Γ΄ ΚΠΣ. Υλοποιήθηκαν τα ακόλουθα:

1. Περιφράχθηκε με ελαφρού τύπου περίφραξη ο πυρήνας της απαλλοτριωμένης έκτασης, που περιλαμβάνει τον υστεροαρχαϊκό ναό και τα κτίρια του τεμένους, έκτασης 10 στρ. περίπου.

2. Καθαρίστηκαν τα ορατά λείψανα του ναού, των μνημείων που τον περιβάλλουν, καθώς επίσης και τα ορατά τμήματα της οχύρωσης, που σώζονται σε μεγάλο ύψος στη βορειοδυτική πλευρά του οροπεδίου.

3. Κατασκευάστηκε στέγαστρο του υστεροαρχαϊκού ναού για την προστασία του μνημείου από τις αντίξοες καιρικές συνθήκες που επικρατούν στο οροπέδιο κυρίως τους χειμερινούς μήνες, εμβαδού 800 τ.μ. (Εικ. 14).

4. Επισκευάστηκε και βελτιώθηκε κτίριο στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου (παλαιά αγροικία) για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών, εμβαδού 40 τ.μ.

5. Πραγματοποιήθηκε συμπληρωματική αρχαιολογική τεκμηρίωση, προκειμένου να αποφευχθούν βλάβες στο ναό κατά τις εργασίες κατασκευής του στεγάστρου. Στο πλαίσιο αυτά αποκαλύφθηκαν πλήρως η δυτική και η νότια πλευρά της κρηπίδας, οι οποίες σώζονται έως και τον πρώτο αναβαθμό. Ακολούθησε η πλήρης αποτύπωση της υπάρχουσας εικόνας του μνημείου από το συνεργάτη της ανασκαφής Ν. Hellner, αρχιτέκτονα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου.

47. Υπεύθυνη για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν η έκτακτη αρχαιολόγος Ε. Πουλημένου.

48. Υπεύθυνος για την τήρηση του ημερολογίου της ανασκαφής ήταν ο έκτακτος αρχαιολόγος Ν. Πετρόπουλος.

49. Βλ. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 238, Πίν. 90α-γ.

Εικ. 14. Τραπεζά Αιγίου. Άποψη του στεγάστρου του υστεροαρχαϊκού ναού.

Τραπεζά Αιγίου - Κάτω πόλη

Θέση Γούβες (αγροτεμάχιο Α. Φραντζή)

Ακριβώς βόρεια της επαρχιακής οδού Αιγίου-Δαφνών, στο όριο του αρχαιολογικού χώρου βρέθηκαν αρχαία κατά τη διάρκεια βαθιάς άροσης. Στη θέση αυτή κάτω από το πλάτωμα της Τραπεζάς και σε φυσικό άνδηρο προς τον ποταμό Μειγανίτη έχουν εντοπιστεί και ανασκαφεί εν μέρει κτίρια των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, που ανήκουν στην κάτω πόλη[50].

Στο εν λόγω αγροτεμάχιο, σε επικλινές έδαφος και πολύ κοντά στα προηγούμενα, αποκαλύφθηκε τοίχος κατεύθυνσης Α.-Δ., ο οποίος και αυτός ανήκει σε μεγάλο κτίριο της κάτω πόλης. Εμφανίστηκε σε μήκος 23,10 μ., κατά τόπους διαταραγμένος και με αποκλίσεις από την ευθεία. Οικοδομήθηκε από μεγάλους, αδρά κατεργασμένους αργούς λίθους, αλλά και μεγάλες κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους, αμελώς λαξευμένες. Το πλάτος του κυμαίνεται από 0,60 έως 0,80 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος του στα δυτικά φθάνει το 1,25 μ. Εκεί ο τοίχος γωνιάζει, σχηματίζοντας αμβλεία γωνία, κατευθυνόμενος προς Ν., κάτω από το οδόστρωμα της επαρχιακής οδού. Στην εξωτερική γωνία και στο επίπεδο του κατώτατου δόμου της θεμελίωσης του τοίχου βρέθηκε θησαυρός δέκα χάλκινων νομισμάτων, Κασσάνδρου και Αντιγόνου[51]. Το εύρημα σχετίζεται με ιστορικά γεγονότα. Οι πόλεις της Αχαΐας και κυρίως το Αίγιο υφίστανται τις συνέπειες της διαμάχης των επιγόνων μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου. Ο Κάσσανδρος εγκαθιστά φρουρά στο Αίγιο, σύμφωνα με πληροφορία του Διοδώρου, για να εκδιωχθεί αργότερα από τον Αριστόδημο, στρατηγό του Αντιγόνου Γονατά. Η θέση Γούβες της κάτω πόλης της Τραπεζάς βρίσκεται ακριβώς επάνω σε κύρια οδό επικοινωνίας μεταξύ του Αιγίου και των πόλεων της αχαϊκής ενδοχώρας και της Αρκαδίας, γεγονός που συνδέει άμεσα την απόκρυψη του θησαυρού με τις μακεδονικές κινήσεις στην περιοχή κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Δήμος Συμπολιτείας

Νεραντζιές (οικόπεδο Γ. Ευσταθίου)

Στη σύντομη ανασκαφική έρευνα κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής, αποτελούμενο από κεραμίδες και όστρακα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Δεν βρέθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΟΡΔΟΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ

Καλάβρυτα

Θέση Γκρεμουλιάς ή Μονή Αγίων Θεοδώρων

Το Μάιο του 2006 πραγματοποιήθηκε η 2η ανασκαφική περίοδος, σύμφωνα με την αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α2/Φ4/38299/1123/3-5-2006 Υπουργική Απόφαση και διενεργήθηκαν τέσσερις ερευνητικές τομές[52].

50. Α.Γ. Βόρδος, Τραπεζά, *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 240-241 και κυρίως Τραπεζά Αιγίου, Επιφανειακή Έρευνα του αρχαιολογικού χώρου, τα πρώτα συμπεράσματα, *Forschungen in der Peloponnese*, Athen 2001, σ. 52, εικ. 1.

51. Την ταύτιση των νομισμάτων οφείλω στη συνάδελφο Γ. Αλεξοπούλου.

52. Βλ. Γ.Ζ. Αλεξοπούλου, Νεότερα στοιχεία για την τοπογραφία της βο-

Εικ. 15. Καλάβρυτα, θέση Γκρεμουλιάς ή Μονή Αγίων Θεοδώρων. Τομή ΝΑ-06-Α. Μερική άποψη της ανατολικής πλευράς του ναού, που εδράζεται στο σκληρό χώμα, από Ν. Διακρίνονται οι σύνδεσμοι τύπου Ζ.

Μία τομή διενεργήθηκε στην ανατολική πλευρά του κτιρίου, όπου αποκαλύφθηκε ότι αυτό εδράζεται στο φυσικό σκληρό χώμα και όχι σε κροκαλοπαγές πέτρωμα, όπως το δυτικό τμήμα της βόρειας μακράς πλευράς και εν μέρει της δυτικής. Οι λίθοι της ανατολικής πλευράς διατηρούσαν συνδέσμους τύπου Ζ (Εικ. 15). Εξωτερικά της ανατολικής πλευράς του ναού και στην τομή βρέθηκε πεσμένο τμήμα επιστυλίου από πωρόλιθο, διαστ. 1,50×0,70 μ., που έσωζε μία σειρά σταγόνες (Εικ. 16, 17).

Δύο τομές πραγματοποιήθηκαν στη νότια πλευρά πλησίον της νοτιοανατολικής γωνίας του μνημείου, παράλληλες μεταξύ τους, στις οποίες εντοπίστηκε ο εξωτερικός τοίχος του ναού και ο πρώτος αναβαθμός της κρηπίδας. Και στις δύο αυτές τομές οι λίθοι έσωζαν συνδέσμους τύπου Ζ. Μία ακόμη τομή διενεργήθηκε εσωτερικά της βόρειας μακράς πλευράς, όπου εντοπίστηκε τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., παράλληλος προς τον εξωτερικό τοίχο, ο οποίος από τον τρόπο κατασκευής του, το πάχος του (1 μ.) και τα όστρακα που βρέθηκαν στην τομή, χρονολογείται στον 6ο αι. μ.Χ.

Μετά το πέρας της ανασκαφής οι τομές καταχώσθηκαν για αποκατάσταση του τοπίου.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Εικ. 16. Καλάβρυτα, θέση Γκρεμουλιάς ή Μονή Αγίων Θεοδώρων. Τομή ΝΑ-06-Α. Πώρινο επιστύλιο.

Εικ. 17. Καλάβρυτα, θέση Γκρεμουλιάς ή Μονή Αγίων Θεοδώρων. Το πώρινο επιστύλιο.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Κατά την τακτοποίηση των αποθηκών της Εφορείας, που βρίσκονται στο τριώροφο κτίριο επί της συμβολής των οδών Α. Υψηλάντου, Πατρέως και Παντανάσσης, βρέθηκαν δέκα χάλκινα νομίσματα και δύο πόρπες ζώνης, τα οποία είχε παραδώσει ο κ. Μπέσκος από το χωριό Γκραίκα του Δήμου Συμπολιτείας νομού Αχαΐας και είναι τα παρακάτω:

1. Χάλκινο νόμισμα Ερέτριας, χρονολόγηση: περ. 369-313 π.Χ. και αργότερα. ΑΕ, Άξων 12, διάμ. 12 χιλ., βάρος 1,5 γρ., Μουσείο Αιγίου, αριθ. ευρ. 49. Εμπροσθότυπος:

ρειοδυτικής Αρκαδίας, στο E. Østby (επιμ.), *Ancient Arcadia. Papers from the Third International Seminar on Ancient Arcadia, held at the Norwegian Institute at Athens, 7-10 May 2002*, Athens 2005, σ. 283-305 και ειδικότερα σ. 296. Για τις εργασίες του 2005, βλ. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 367-368.

Ταύρος προς τα δ. Οπισθότυπος: Τσαμπί σταφύλι. Πρβλ. *SNG*, Cop., 488-489.

2. Χάλκινο νόμισμα κακής διατήρησης, αβέβαιης χρονολόγησης, πιθανότατα ελληνικής πόλης. ΑΕ, Άξων -, διάμ. 20 χιλ, βάρος 4,2 γρ., Μουσείο Αιγίου, αριθ. ευρ. 50. Εμπροσθότυπος: Κεφαλή Διός δ. Οπισθότυπος: Γυναικεία μορφή όρθια προς τα δ.

3. Σηστέρτιος Φαουστίνης Αυγούστης, νομισματοκοπείου Ρώμης, κακής διατήρησης. ΑΕ, Άξων 12, διάμ. 30 χιλ., βάρος 18,3 γρ., Μουσείο Αιγίου, αριθ. ευρ. 51. Εμπροσθότυπος: Κεφαλή Φαουστίνης δ. Οπισθότυπος: Γυναικεία μορφή όρθια. Πρβλ. ως προς τον τύπο, H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, London 1968, 383, 2199, πίν. 53, 1.

4. Σηστέρτιος Αντωνίνου Ευσεβούς, νομισματοκοπείου Ρώμης, 154-155 μ.Χ. ΑΕ, Άξων 12, διάμ. 30 χιλ., βάρος 22,8 γρ., Μουσείο Αιγίου, αριθ. ευρ. 52. Εμπροσθότυπος: *ANTONINVS AVG PIVS PPT [RPXVIII]*. Κεφαλή αυτοκράτορος δ., δαφνοστεφής. Οπισθότυπος: *[LIBERTAS C] OS IIII.* Η Ελευθερία όρθια κρατά με το δεξί πίλο (φρυγικό;) και έχει τεντωμένο το αριστερό. Επί του πεδίου S C. Πρβλ. Mattingly, ό.π., τ. IV, 329, 1962, πίν. 48, 1.

5. Σηστέρτιος Μαξιμίνου, νομισματοκοπείου Ρώμης, 236-238 μ.Χ. ΑΕ, Άξων 12, διαστ. 30 χιλ., βάρος 19,2 γρ., Μουσείο Αιγίου, αριθ. ευρ. 53. Εμπροσθότυπος: *MAXIMINVS PIVS GERM.* Προτομή Μαξιμίνου δ., δαφνοστεφής, με ένδυμα και θώρακα. Οπισθότυπος: *FIDES MILI[TVM].* Η Πίστη όρθια, κοιτάζει προς τα αρ. και κρατά από ένα στρατιωτικό λάβαρο στο κάθε χέρι. Επί του πεδίου S C. Πρβλ. A.S. Robertson, *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet*, Oxford 1977, τ. III, 176, 47.

6. Σηστέρτιος Γορδιανού Γ΄, νομισματοκοπείου Ρώμης, 240-244 μ.Χ. ΑΕ, Άξων 12, διάμ. 30 χιλ., βάρος 14,7 γρ., Μουσείο Αιγίου, αριθ. ευρ. 54. Εμπροσθότυπος: *IMPGORDIANVS PIVS FEL AVG.* Προτομή Γορδιανού Γ΄, δαφνοστεφής με ένδυμα και θώρακα. Οπισθότυπος: *LAETITIA AVG•N•.* Η Ευφροσύνη όρθια κοιτάζει προς τα δ., κρατά με το δεξί στεφάνι και με το αριστερό άγκυρα. Επί του πεδίου S C. Πρβλ. Robertson, ό.π., τ. III, 208, 142.

7. Αντωνιανός Μακριάνου, πιθανώς νομισματοκοπείου Αντιόχειας, 260-261 μ.Χ. ΑΕ, Άξων 6, διάμ. 21 χιλ., βάρος 3,9 γρ., Μουσείο Αιγίου, αριθ. ευρ. 55. Εμπροσθότυπος: *IMP C FVL MACRIANVS PFAVG.* Προτομή αυτοκράτορος δ., δαφνοστεφής, με ένδυμα και θώρακα. Όλα μέσα σε στικτό κύκλο. Οπισθότυπος: *[SOL] IVI [CTO].* Ο Ήλιος όρθιος, γυμνός εκτός του χιτώνα που πέφτει στους ώμους, κρατά με το αριστερό τη σφαίρα και έχει τεντωμένο το δεξί. Πρβλ. Robertson, ό.π., τ. IV, 67, 8.

8. Ανώνυμη φόλλις, αρκετά εφθαρμένη, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, 976(;) - περ. 1030/35. ΑΕ, Άξων 6, διάμ. 28 χιλ., βάρος 10,1 γρ., Μουσείο Αιγίου, αριθ. ευρ. 56. Εμπροσθότυπος: Προτομή του Χριστού κατά μέτωπον. Οπισθότυπος: + *IhsЧs XRISTUS bASILEη΄ bASILE΄*. Πρβλ. Μ. Γαλάνη-Κρίκου - Ι. Τουράτσογλου - Η. Τσούρτη, *Συλλογή Ηλία Καντά. Βυζαντινά Νομίσματα*, Αθήνα 2000, 144, 25.28.

9. Τορνεσέλλο, πιθανώς Andrea Dandolo. AP, Άξων -, διάμ. 16 χιλ., βάρος 0,6 γρ., Μουσείο Αιγίου αριθ. ευρ. 57.

10. Βενετία, χάλκινη γαζέτα, 1688 μ.Χ. ΑΕ, Άξων 11, διάμ. 29 χιλ., βάρος 6,2 γρ. Μουσείο Αιγίου αριθ. ευρ. 58. Εμπροσθότυπος: *SAN•MARC•VEN.* Μετωπική προτομή του φτερωτού λιονταριού του Αγίου Μάρκου. Στο έξεργο *•Π•*. Οπισθότυπος: *ARMATA ET MOREA* σε τρεις σειρές.

11. Δύο χάλκινες πόρπες ζώνης (Μουσείο Αιγίου, αριθ. ευρ. Καταλόγου Μικροευρημάτων 957 και 958 αντίστοιχα), πιθανώς νεοτέρων χρόνων.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τις ανασκαφές του νομού επόπτευσε ο αρχαιολόγος Α. Σωτηρίου, βοηθούμενος από τους επί συμβάσει αρχαιολόγους Μ. Ανδρέατου, Α. Δελλή, Ά. Κλημάντου, Γ. Λιβιτσάνη και Ε. Σολωμού.

Την ευθύνη για τη σχεδίαση και αποτύπωση των αρχαίων είχαν οι σχεδιαστές Μ. Γκολφινοπούλου και Κ. Δίπλας, βοήθησαν δε οι συμβασιούχοι ορισμένου χρόνου σχεδιαστές Π. Κεκεμπάνου και Ου. Μαλοπούλου.

Για τη συντήρηση των ευρημάτων του νομού βοήθησαν οι συμβασιούχοι συντηρητές Ι. Αραβαντινός, Μ. Κακουλίδου, Α. Κοκαλιάρης, Χ. Μέμος, Ι. Μπενέτου, Χ. Παπαγεωργίου και Χ. Τριανταφύλλου.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

SCUOLA ARCEOLOGICA ITALIANA DI ATENE

EGIALEA (ACAIA)

Con la quinta campagna di ricognizione di superficie in Egialea (Fig. 18, 19) condotta dalla missione dell'Università di Salerno (prof.ssa A. Pontrandolfo) in *synergasia* con quella dell'Eforia alle antichità di Patrasso (dott. M. Petropoulos) e quella del KERA dell'*Ethikò Idryma Erevnòn* (prof. A. Rizakis), si è concluso il progetto quinquennale che ha interessato la valle del fiume Krios, compresa nel territorio del moderno comune di Egira.

Per l'età preistorica la ricognizione di superficie ha consentito di individuare una consistente frequentazione della valle nell'Elladico Antico II, soprattutto sul versante sinistro del Krios. Per questa fase, sono stati individuati tre siti nel territorio di Ambelokipi e quattro nell'area di Vlachos, indiziati unicamente dalla presenza di frammenti ceramici.

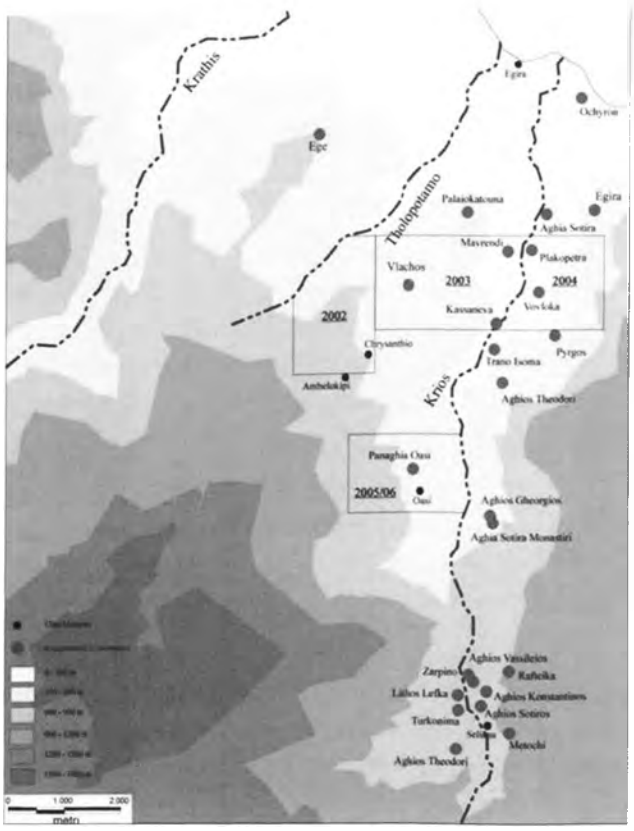

Fig. 18. Egialea. La valle del fiume Krios.

Nella zona di Kassaneva, in località Devinou-Paliomilos, sono state individuate evidenze archeologiche rilevanti per il loro carattere monumentale: la densità dell'abitato e le piante delle abitazioni ipotizzabili trovano confronti con Lerna e Lithares. Tale località si configura come un *plateau* terrazzato (m 220 s.l.m): l'insediamento dell'Elladico Antico II è documentato per un'estensione di 1,5 ha ma probabilmente è molto più vasto, forse fino a 6 ha. Per le epoche successive all'Elladico Antico fino a tutta l'età arcaica nella valle del Krios si registra un vuoto di documentazione. Notevoli, al contrario, in età ellenistica le tracce di frequentazione della valle su entrambi i versanti: sul versante destro, numerose evidenze sono state individuate in località Oasi; sul versante sinistro della valle, in località Plakopetra, ai piedi del monte Evrostina, sono state individuate consistenti strutture murarie e arec con fitta concentrazione di ceramica, forse riferibili ad insediamenti agricoli. Nella zona di Vovloka, sul versante destro della valle, l'indagine di superficie del pianoro ha portato all'identificazione di un'istallazione di carattere rurale, utilizzata fino all'età tardoromana. Un sito di età romana è stato individuato sul versante sinistro della valle, nel territorio di Ambelokipi, in località Aghios Ioannis. I reperti rinvenuti unitamente alla tecnica costruttiva di un edificio, costituito da almeno tre ambienti, inducono ad ipotizzare l'esistenza di un'istallazione rurale di estese dimensioni, attiva a partire almeno dal I secolo d.C. fino al periodo altomedievale.

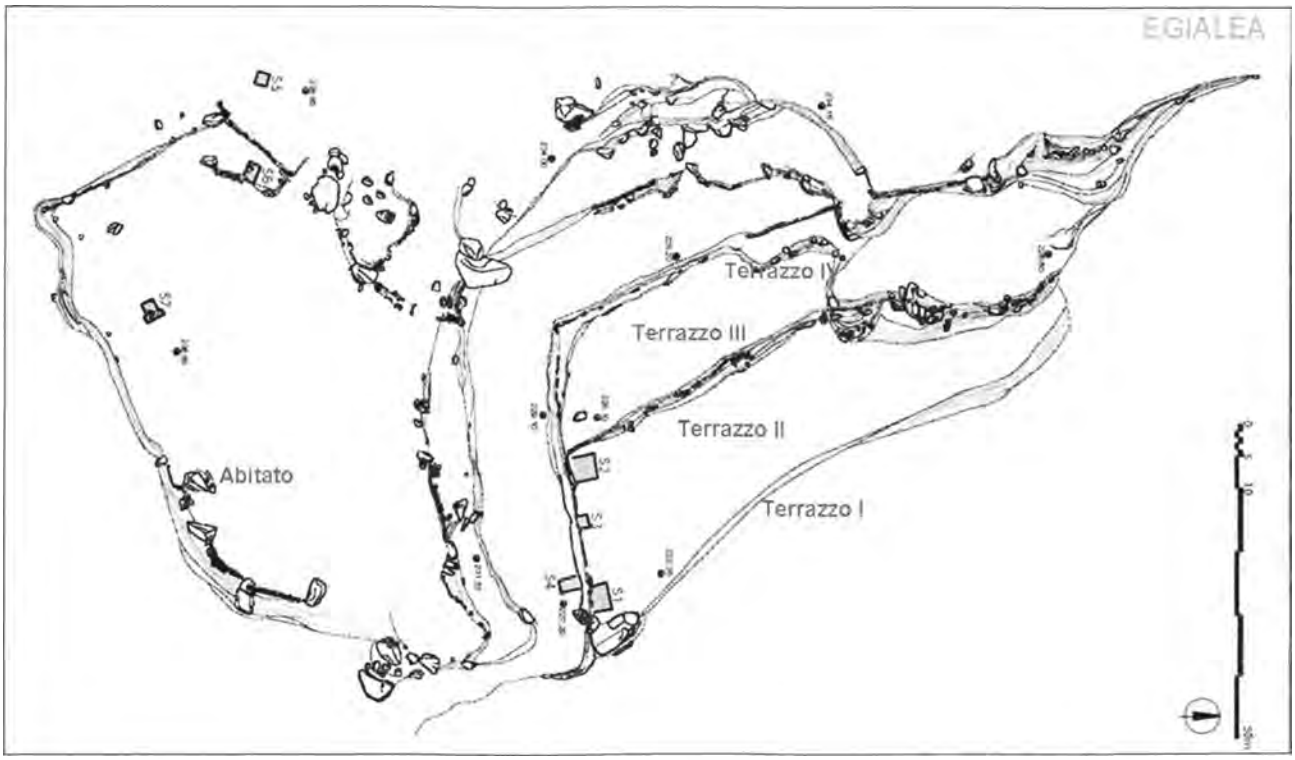

Fig. 19. Egialea 2006.

6η Εφορεια Βυζαντινων Αρχαιοτητων

Στις αρχές του 2006 με τις νέες κρίσεις των προϊσταμένων αποχώρησαν από την Εφορεία οι μόνιμοι αρχαιολόγοι Κ. Σκαρμούτσου, Α. Μουτζάλη και Δ. Ρηγάκου, προκειμένου να αναλάβουν καθήκοντα προϊσταμένων σε άλλες Εφορείες, ενώ η υπογράφουσα παρέμεινε και ανέλαβε καθήκοντα προϊσταμένης.

Με την ενεργοποίηση της 25ης ΕΒΑ με έδρα την Αρχαία Κόρινθο αποσπάστηκε ο νομός Κορινθίας από τη χωρική αρμοδιότητα της 6ης ΕΒΑ και όλο το προσωπικό που υπηρετούσε στο νομό εντάχθηκε στη νέα Εφορεία.

Παράλληλα, μετατράπηκαν σε αορίστου χρόνου οι συμβάσεις τεσσάρων αρχαιολόγων (Μ. Στεφανοπούλου, Α. Μανιάκη, Α. Ράλλη, Μ. Γκάτη), δύο μηχανικών (Α. Σβέτσου, Κ. Λουκάκης), επτά συντηρητών (Κ. Αντωνοπούλου, Α. Σαμπαζιώτη, Α. Τζελετόπουλος, Π. Θεοδωρακόπουλος, Κ. Κατσιγιάννη, Μ. Κυριακοπούλου, Κ. Ράλλης), μιας διοικητικής υπαλλήλου ΔΕ (Χ. Γουρνάρα) και 18 εργατοτεχνιτών, με συνέπεια να υπάρχει επάρκεια προσωπικού σε αυτούς τους τομείς.

Η 6η ΕΒΑ ολοκλήρωσε εντός των χρονοδιαγραμμάτων τέσσερα έργα ενταγμένα στο Γ΄ ΚΠΣ: «Ανάπλαση - ανάδειξη - αποκατάσταση Κάστρου Πατρών», «Στερέωση - αποκατάσταση εισόδου και αύλειου χώρου εσωτερικού περιβόλου Κάστρου Χλεμούτσι (νομού Ηλείας) και δημιουργία εκθεσιακών χώρων», «Αποκατάσταση - ανάπλαση - ανάδειξη Ιουστινιάνειου τείχους στην περιοχή Παλιά Στρατώνα στο Λουτράκι Κορινθίας» και «Στερέωση - αποκατάσταση τειχών και κτισμάτων Κάστρου Ακροκορίνθου».

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Κάστρο Πάτρας

Στο πλαίσιο του έργου «Ανάπλαση - ανάδειξη - αποκατάσταση Κάστρου Πατρών Νομού Αχαΐας», ενταγμένου στο Γ΄ ΚΠΣ (ΠΕΠ Δυτικής Ελλάδος), υλοποιήθηκαν οι κάτωθι αναστηλωτικές - στερεωτικές εργασίες:

1. Στερέωση - επισκευή εσωτερικής λιθοδομής νότιου τείχους εξαπυργίου. Πρόκειται για το μεσοπύργιο διάστημα που συνδέει τον πύργο 4θ (νοτιοδυτικός) με τον πύργο 4κ (νοτιοανατολικός). Πραγματοποιήθηκαν στο τμήμα αυτό εργασίες καθαρισμού της λιθοδομής, μικροσυμπληρώσεις και γενικά αρμολογήματα (Εικ. 1).

2. Εργασίες διαμόρφωσης αύλειου χώρου εσωτερικού περιβόλου εξαπυργίου. Πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποχωματώσεων για τη διαμόρφωση επιπέδων πρόσβασης των επισκεπτών. Χτίστηκαν στηθαία οριοθέτησης, λίθινες βαθμίδες και ράμπες και έγιναν τμηματικές επιστρώσεις (λιθόστρωτα) (Εικ. 2, 3).

3. Τοποθέτηση ξύλινων κιγκλιδωμάτων στην κλίμακα που βαίνει στον περίδρομο και σε όλες τις περιοχές του εξαπυργίου, που κρίθηκε απαραίτητο να εφαρμοστούν για την ασφαλή επισκεψιμότητα. Έγινε περισχοίνιση της εσωτερικής τάφρου με συρματόσχοινο και ξύλινους ορθοστάτες.

4. Βάψιμο - συντήρηση θύρας εισόδου εσωτερικού περιβόλου.

5. Στερέωση - επισκευή θόλου άνωθεν της κεντρικής (κύριας) πύλης του κάστρου. Πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού της λιθοδομής με υδροβολή, λιθοσυρραφές και εφαρμόστηκαν ενέματα μάζας.

6. Κατασκευή νέας σιδερένιας θύρας δευτερεύουσας εισόδου κάστρου σε αντικατάσταση της παλαιάς (Δυτική είσοδος, από παιδική χαρά του Δήμου).

ΑΝΤΩΝΙΑ ΣΒΕΤΣΟΥ

Εικ. 1. Κάστρο Πατρών. Νότιος τοίχος Εξαπυργίου (εσωτερική παρειά).

Εικ. 2-3. Κάστρο Πατρών. Εσωτερικός περίβολος Εξαπυργίου, πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

Φρούριο Ρίου

Στο πλαίσιο του ενταγμένου στο Γ΄ ΚΠΣ (ΠΕΠ Δυτικής Ελλάδας) έργου «Ανάπλαση - ανάδειξη - αποκατάσταση Φρουρίου Ρίου», υλοποιήθηκαν με αυτεπιστασία οι εξής επεμβάσεις στο οθωμανικό τμήμα της οχύρωσης, καθώς και στο νοτιοανατολικό ενετικό προμαχώνα που ενσωμάτωσε στις αρχές του 18ου αιώνα την κύρια πύλη του φρουρίου της οθωμανικής περιόδου.

1. Στερέωση - αποκατάσταση ανατολικού οθωμανικού τείχους. Πραγματοποιήθηκαν τοπικές ανακτήσεις κατεστραμμένης τοιχοποιίας, στερεώσεις στηθαίων και επισκευή δαπέδου περιδρόμου, καθώς και αποκατάσταση τόξου στη νοτιοανατολική γωνία του τείχους (Εικ. 4, 5).

2. Στερέωση - αποκατάσταση οκταγωνικού κτίσματος οθωμανικού περιβόλου (πυριτιδαποθήκη;). Πραγματοποιήθηκαν συμπληρώσεις όψεων, αρμολογήματα εσωτερικά και εξωτερικά, στεγάνωση δώματος, αποκατάσταση θόλου, ανοιγμάτων και ξυλοδεσιών (Εικ. 6, 7).

3. Αποκατάσταση οθωμανικού λουτρού. Το χαμάμ βρίσκεται βορειοδυτικά της κύριας πύλης του φρουρίου και

Εικ. 4-5. Φρούριο Ρίου. Νοτιοανατολική γωνία ανατολικού Οθωμανικού τείχους, πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

παράλληλα με το νότιο οθωμανικό τείχος. Έγιναν εξωτερικά επιχρίσματα, κλείσιμο μεταγενέστερων ανοιγμάτων, αποκατάσταση οπών φωτισμού οροφής, στεγάνωση θόλων, επίχωση με ψηφίδα (Εικ. 8). Κατά την ανασκαφική έρευ-

Εικ. 6-7. Φρούριο Ρίου. Οκταγωνικό κτίσμα, πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

Εικ. 8. Φρούριο Ρίου. Χαμάμ.

να που πραγματοποιήθηκε στο εσωτερικό του χαμάμ, βρέθηκε ένα ασημένιο γρόσι.

4. Αποκατάσταση νοτιοανατολικού ενετικού προμαχώνα. Πραγματοποιήθηκε αντικατάσταση και αρμολόγηση της αποσαθρωμένης τοιχοποιίας και αποκατάσταση όψεων.

5. Ανασκαφική έρευνα στο εσωτερικό της κύριας πύλης του φρουρίου. Πριν από τις εργασίες αποκατάστασης της κύριας πύλης του φρουρίου, η οποία ανήκει στην οθωμανική οικοδομική φάση και διαμορφώνεται ως θολοσκέπαστος χώρος με δύο ανοίγματα σε διάταξη Γ (βόρεια προς τον εσωτερικό περίβολο και δυτικά προς το εξωτερικό του φρουρίου), πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα προκειμένου να εντοπιστεί το αρχικό δάπεδο της πύλης.

Στο δυτικό (προς το εξωτερικό) άνοιγμα της πύλης και σε βάθος 0,40 μ. από το φυσικό έδαφος εντοπίστηκε το κατώφλι της αρχικής εισόδου, στα άκρα του οποίου υπήρχαν δύο μαρμάρινοι λαξευμένοι δόμοι (διαστ. 0,47×0,49 και 0,67×0,50 μ.). Η μεταξύ τους απόσταση ήταν 2,95 μ. Από το κατώφλι και προς το εσωτερικό της πύλης βρέθηκε το αρχικό δάπεδό της, αποτελούμενο από ακανόνιστες λιθόπλακες. Το κατώφλι και το δάπεδο καταχώσθηκαν.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Κάστρο Χλουμούτζι

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στο κάστρο Χλουμούτζι, ενταγμένες στο Γ΄ ΚΠΣ, οι οποίες περιελάμβαναν τη στερέωση - αποκατάσταση της εισόδου Ε2 προς τον εσωτερικό περίβολο και τη διαμόρφωση - βελτίωση της πρόσβασης στον αύλειο χώρο του εσωτερικού περιβόλου του κάστρου.

Στην εσωτερική πύλη συμπληρώθηκαν τμήματα του λίθινου πλαισίου, των τόξων και των ποδαρικών της (Εικ. 9).

Εικ. 9. Κάστρο Χλουμούτζι. Η αποκατεστημένη εσωτερική πύλη του κάστρου.

Εικ. 10. Κάστρο Χλουμούτζι. Πτέρυγες Α5-Α6. Στερέωση κτιστής κλίμακας και αποκατάσταση δίλοβου παραθύρου.

Στην πτέρυγα Α5 αρμολογήθηκε η όψη προς την αυλή της και συμπληρώθηκε η απόληξη του στηθαίου της. Στην αυλή απομακρύνθηκε ο μεγάλος λιθοσωρός από το κέντρο της και αποκαλύφθηκαν τα όψιμα κατασκευασμένα τοιχία. Στο ανατολικό τμήμα επιστρώθηκε με λιθόστρωτο ο χώρος εμπρός από τις αίθουσες Α5 (ισόγειο - όροφος με μουσειακή χρήση) και Α6 (αποθήκη - εργαστήριο) (Εικ. 11).

Συμπληρώσεις και στερεώσεις έγιναν στις κτιστές κλίμακες που οδηγούσαν στον όροφο των αιθουσών Α1 και Α5, στα μαγειρεία (πτέρυγα Α3), ενώ στερεώθηκαν και τμήματα των τοιχοπεσσών του εξώστη του ορόφου της πτέρυγας Α1. Ακόμη, αποκαταστάθηκε το δίλοβο παράθυρο της αίθουσας Α6, καθώς και το πρώτο παράθυρο του ισογείου της αίθουσας Α1, το οποίο διέθετε λίθινο συμφυές πλαίσιο με μεγάλο οριζόντιο ανώφλι, ενώ στο εσωτερικό του διαμορφωνόταν με χαμηλωμένο θόλο (Εικ. 10).

Εικ. 11. Κάστρο Χλουμούτζι. Η αρμολογημένη πτέρυγα Α5 και ο διαμορφωμένος εσωτερικός αύλειος χώρος.

Αμαλιάδα

Μονή Φραγκαβίλλας

Ξεκίνησαν οι εργασίες που αφορούν στο Καθολικό της μονής, ενταγμένες στο Γ΄ ΚΠΣ, οι οποίες περιελάμβαναν την καθαίρεση των νεότερων επιχρισμάτων στις εξωτερικές όψεις του ναού. Κατασκευάστηκε μεταλλικό εργοταξιακό στέγαστρο και ακολούθησε αποκεράμωση του τρούλου και των θόλων, καθώς και αφαίρεση των νεωτερικών προσθηκών επάνω από τους θόλους του ναού.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ

Ναός Αγίου Βλασίου Δάφνης

Στο μεταβυζαντινό ναό του Αγίου Βλασίου κατασκευάστηκαν ξερολιθιές για αντιδιαβρωτική προστασία του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου.

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΡΑΛΛΗ

Κυλλήνη

Μονή Βλαχερνών

Στην εν λόγω μονή έγινε απομάκρυνση των νεότερων επιχρισμάτων από τους πεσσούς και τα προσκυνητάρια του εσωτερικού του ναού, μερική αποκατάσταση αυτών, ενώ τοποθετήθηκαν νέα θυρώματα και ξύλινο τέμπλο.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ

Βαρθολομιό

Μονή Αγίας Ελεούσας Λυγιάς

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης του μεσαιωνικού πύργου της μονής. Ειδικότερα, έγιναν εργασίες στερέωσης και αποκαταστάθηκε το κατεδαφισμένο ανώτερο τμήμα του πύργου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ - ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΡΑΛΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Ακροκόρινθος

Ολοκληρώθηκε το έργο «Στερέωση - αποκατάσταση τειχών και κτισμάτων κάστρου Ακροκορίνθου», που περιελάμβανε: Στερέωση και αποκατάσταση λιθοδομών πάνω από την 1η, 2η και 3η πύλη. Αρμολογήματα στην πρόσοψη και στους τοίχους στην 3η πύλη. Αρμολογήματα και στερεώσεις στον κάθετο τοίχο στη 2η πύλη. Αποκατάσταση λιθόστρωτου στον 1ο και 2ο περίβολο. Αποκατάσταση διαδρομών στον 3ο περίβολο. Αποκατάσταση τοίχου αντιστήριξης του πλατώματος της βυζαντινής δεξαμενής. Τακτοποίηση αποθήκης στην 3η πύλη, στην οποία συγκεντρώθηκαν αποκαλυφθέντα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη.

Το έργο είχε ενταχθεί στο ΠΕΠ Πελοποννήσου (Γ΄ ΚΠΣ) με προϋπολογισμό 440.205 ευρώ.

Εξαμίλιο τείχος Ισθμού

Συνεχίστηκαν οι εργασίες που αφορούν στην αποκατάσταση και ανάδειξη ορατού και καλά σωζόμενου τμήματος, μήκ. 350 μ. Συγκεκριμένα έγιναν: Αποχωμάτωση σε όλο το μήκος και από τις δύο πλευρές σε βάθος περίπου 1 μ. Καθορισμός της στέψης και των παρειών από χώματα και σαθρά κονιάματα. Συμπληρώσεις των δομών, όπου είχαν πέσει και βρίσκονται πλησίον της τοιχογραμμής. Βαθύ αρμολόγημα στην εξωτερική παρειά και σε τμήματα της εσωτερικής παρειάς της τοιχογραμμής και των πύργων. Αποκατάσταση και στερέωση του πυρήνα με τη χρήση μικρών αργών λίθων κολυμβητών στο κονίαμα. Διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου για την ανάδειξη και την επισκεψιμότητα του μνημείου.

Το έργο είναι ενταγμένο στο ΠΕΠ Πελοποννήσου (Γ΄ ΚΠΣ) με προϋπολογισμό 440.205 ευρώ.

Ζεμενό

Ναός Μεταμόρφωσης Σωτήρος

Πραγματοποιήθηκαν: Καθαίρεση παλαιών κεραμιδιών, τεγίδων και σανιδώματος της στέγης. Τοποθέτηση νέων τεγίδων, σανιδώματος, ασφαλτόπανου και κεραμιδιών. Καθαίρεση παλιού κονιάματος των αρμών της λιθοδομής εξωτερικά, πλην των τμημάτων όπου έχουν γίνει νεότερα ισχυρά τσιμεντοκονιάματα. Αρμολόγημα της λιθοδομής με νέο κονίαμα κατάλληλης σύνθεσης και απόχρωσης.

Στεφάνι

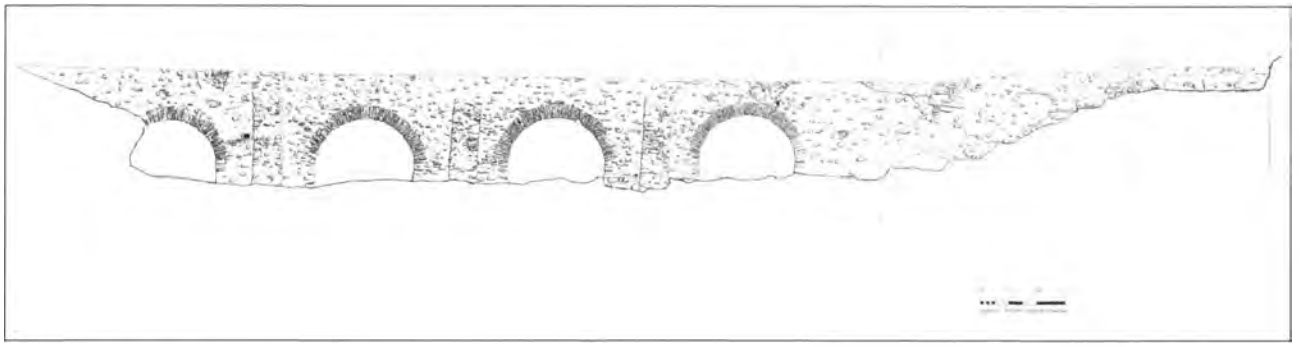
Ναός Αγίου Αθανασίου

Έγινε υποστύλωση δύο τόξων εσωτερικά και εξωτερική περίσφιξη του ναού με κατάλληλα συρματόσχοινα.

Καθολικό μονής Ταξιαρχών

Έγινε υποστύλωση δύο τόξων και αρμολόγημα του εξωρραχίου και του εσωρραχίου του προνάου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΚΑΡΜΟΥΤΣΟΥ

Εικ. 12. Πάτρα. Μεσαιωνικό Υδραγωγείο. Νότια όψη.

Φ ε ν ε ό ς

Μονή Αγίου Γεωργίου

Η μονή Αγίου Γεωργίου Τροπαιοφόρου, που βρίσκεται πλησίον της αρχαίας πόλης του Φενεού, κοντά στα σημερινά Καλύβια του νομού Κορινθίας, έχει χαρακτηριστεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την Υ.Α. Β1/Φ31/76373/2943/30-1-1980 (ΦΕΚ 277/τ.Β΄/20-3-1980). Η μονή κτίστηκε, σύμφωνα με επιγραφή, το 1693.

Με σκοπό την αποκατάσταση της στατικής επάρκειας του συγκροτήματος των κελλιών, εντάχθηκε στο ΠΕΠ Πελοποννήσου (2005-2007) έργο με τίτλο: «Επισκευή κτιρίου κελλιών Ι. Μ. Αγίου Γεωργίου Φενεού», με φορέα εκτέλεσης τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κορινθίας, το οποίο εκτελέστηκε στο πλαίσιο προγραμματικής σύμβασης μεταξύ της Περιφέρειας Πελοποννήσου, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κορινθίας, της Ιεράς Μητρόπολης Κορινθίας και του ΥΠΠΟ. Κατά το έτος 2006 έγινε αντικατάσταση της στέγης των πτερύγων των κελλιών. Το έργο θα συνεχιστεί από την 25η ΕΒΑ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Π ά τ ρ α

Μικρή Περιμετρική Οδός Πατρών. Μεσαιωνικό Υδραγωγείο (Ε ι κ. 12)

Τον Αύγουστο του 2006 κατά τη διάρκεια εργασιών για τη διάνοιξη της Μικρής Περιμετρικής Οδού Πατρών στην περιοχή Ασύρματος, αποκαλύφθηκε τμήμα, εντελώς καταχωσμένο και άγνωστο έως τότε, του υδραγωγείου της πόλης που ανήκει στους πρώιμους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Συγκεκριμένα, πρόκειται για τμήμα ισχυρής υδατογέφυρας (μήκ. 40, ύψ. 4,15, πλ. ± 1,60 μ.), με κατεύθυνση Α.-Δ., αποτελούμενης από τέσσερις ημικυκλικές καμάρες, επί των οποίων βαίνει κτιστός υδραύλακας. Το μνημείο γεφύρωνε την κοιλάδα της Αρόης, ακολουθώντας παράλληλη πορεία με τα υπέργεια κατάλοιπα του Ρωμαϊκού Υδραγωγείου της Πάτρας και σε απόσταση μόλις 150 μ. από αυτά, κατευθυνόμενο προς την ανατολική πλευρά της πόλης και το Κάστρο της Πάτρας. Τέμνει, όμως, τον άξονα της Μικρής Περιμετρικής Οδού και «συνεχίζει» δυτικά σε οικόπεδο ιδιώτη.

Επικλινείς, ορθογώνιας διατομής, αντηρίδες ενισχύουν και στις δύο όψεις το κτίσμα. Τα ημικυκλικά τόξα των καμαρών είναι πλινθόκτιστα, ενώ όλη η κατασκευή είναι αργολιθοδομή με ισχυρότατο συνδετικό κονίαμα που καλύπτει τμήμα των λίθων. Αυτός ο τρόπος δόμησης χαρακτηρίζει τα κτίσματα της πρώτης φάσης της οθωμανικής περιόδου στην περιοχή. Φαίνεται, λοιπόν, ότι αυτό το τμήμα του υδραγωγείου κατασκευάστηκε μετά την κατάληψη της Πάτρας από τους Τούρκους (1458).

Το μνημείο αποκαλύφθηκε πλήρως (Ε ι κ. 13) και διερευνήθηκαν ανασκαφικά τα θεμέλιά του. Η ανεύρεση στο επίπεδο της θεμελίωσης κεραμικής εισηγμένης από την Ιταλία, που χρονολογείται στο 15ο αιώνα, ενισχύει την προαναφερθείσα χρονολόγηση.

Αμέσως μετά την αποκάλυψη του τόσο σημαντικού για την Πάτρα μνημείου και δεδομένου του μεγέθους και της καλής διατήρησής του, η 6η ΕΒΑ ζήτησε τη διατήρηση και την ανάδειξή του, καθώς και τη δημιουργία επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου που θα περιελάμβανε και τα ερείπια του Ρωμαϊκού Υδραγωγείου.

Οδός Γ. Ρούφου 143

Στη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο επί της οδού Γ. Ρούφου 143, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα αρμοδιότητάς μας σε βάθος ± 1,60 μ. από το σημερινό οδόστρωμα. Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως ακόμη ένα τμήμα του εργαστηρίου κεραμικής παλαιοχριστιανικών χρόνων που είχε εντοπιστεί το 2000 στη διάρκεια σωστικής ανασκαφής στο προς Α. όμορο

Εικ. 13. Πάτρα. Το Μεσαιωνικό Υδραγωγείο μετά την πλήρη αποκάλυψή του.

οικόπεδο της οδού Γερμανού 170 και Κωνσταντίνου Παλαιολόγου[1]. Το εν λόγω εργαστήριο φαίνεται ότι λειτουργούσε από τις αρχές του 5ου και έως τις αρχές του 7ου αιώνα[2].

Στο οικόπεδο της οδού Ρούφου 143 ήλθε στο φως κτίριο αποτελούμενο από δύο χώρους, χτισμένο με μεγάλους ακατέργαστους λίθους συνδεδεμένους με σαθρό κονίαμα. Ανασκάφηκε πλήρως ο ένας χώρος (διαστ. 4,50×3,50 μ.) (Εικ. 14), ο οποίος ήταν αποθηκευτικός των προϊόντων του εργαστηρίου. Από το δάπεδό του και έως ύψος 0,80-0,85 μ. υπήρχε στρώμα καταστροφής με σχεδόν επάλληλες σειρές αγγείων, τα οποία προφανώς κατέπεσαν από τα ράφια που ήταν τοποθετημένα εξαιτίας ενός σεισμού (Εικ. 15). Τα αγγεία ήταν καθημερινής χρήσης (μαγειρικά σκεύη διαφόρων μεγεθών, αμφορείς, μυροδοχεία κτλ.). Ο χώρος απέδωσε 25 χάλκινα νομίσματα.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε μεγάλος αποχετευτικός αγωγός (σωζ. μήκ. 6, ύψ. 90, πλ. 0,45 μ.).

Η μελέτη της άφθονης και ποικίλης κεραμικής (53 ακέραια ή σχεδόν ακέραια αγγεία) που προήλθε από την ανασκαφή θα προσδιορίσει επακριβώς τα χρονολογικά όρια λειτουργίας του χώρου.

Εικ. 14. Πάτρα. Οδός Γ. Ρούφου 143. Αποθηκευτικός χώρος εργαστηρίου.

Οδός Γερμανού 101-103

Στο δυτικό όριο του οικοπέδου εντοπίστηκε υπέργειο τμήμα οχύρωσης (διαστ.: μέγ. ύψ. 5, μήκ. 9 μ.) εκτεινόμενο στο όμορο προς Δ. οικόπεδο (οδός Γερμανού 99) και ενσωματωμένο σε σύγχρονο κτίσμα. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος

1. Βλ. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 372.

2. Α. Κουμούση - Α. Μουτζάλη, Παλαιοχριστιανική σφραγίδα ευχαριστιακού άρτου από την Πάτρα, *Σύμμεικτα* 17 (2005), σ. 9-21.

δεν κατέστη δυνατόν να μετρηθεί το πάχος του, που φαίνεται να ξεπερνά όμως το 1 μ.

Στην όψη του φέρει δύο τοξωτά(;) ανοίγματα, η κατάσταση διατήρησης των οποίων δεν επιτρέπει ακριβή μέτρηση των διαστάσεών τους. Ανάμεσα στα ανοίγματα διατηρείται αντηρίδα (πλ. 0,50 μ.). Η τοιχοποιία του τείχους αποτελείται από μεσαίου και μεγάλου μεγέθους λίθους, λιγοστά κεραμίδια, ενσωματωμένα αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση και ισχυρό συνδετικό κονίαμα. Πρόκειται, προφανώς, για κάποια οικοδομική φάση του Κάστρου Πατρών (εξωτείχισμα), αντίστοιχη με τις κατασκευές που έχουν εντοπιστεί στην ίδια περιοχή της Άνω Πόλης (οδός Μπουκαούρη 5, 7, οδός Γερμανού 97)[3].

Οδός Ιερόθεου και Σολωμού 78

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων αποκαλύφθηκε τμήμα οικοδομήματος κυκλικού σχήματος, πιθανώς οθωμανικών χρόνων, χτισμένο με μέτριου μεγέθους λίθους και σαθρό συνδετικό κονίαμα, ενώ τα τμήματα της θολωτής ανωδομής που διατηρήθηκαν ήταν πλινθόκτιστα. Δεν κατέστη δυνατή η ολοκλήρωση της ανασκαφής λόγω των υδάτων που ανέβλυζαν στο οικόπεδο.

Ακταίο. Οδός Σπ. Μπονάτσου

Ήλθαν στο φως αποσπασματικά λείψανα νεότερων χρόνων (σωζ. ύψ. τοίχων 0,50-0,70 μ.). Λόγω του υψηλού υδροφόρου ορίζοντα, η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Κάστρο Χλουμούτζι

Πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές εργασίες στο πλαίσιο εκτέλεσης του ενταγμένου στο Γ΄ ΚΠΣ έργου. Αφαιρέθηκαν οι νεότερες επιχώσεις στην αυλή, αποκαλύφθηκαν τα επίπεδα κυκλοφορίας της εποχής της φραγκοκρατίας και έγιναν ανασκαφικές τομές σε χώρους που προορίζονταν για μουσειακή χρήση, δίνοντας στοιχεία για τις οικοδομικές φάσεις και την αρχιτεκτονική τους.

Φρούριο Γλαρέντζας

Η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε σε δύο σημεία του φρουρίου. Τομές πραγματοποιήθηκαν στο εσωτερικό του

Εικ. 15. Πάτρα. Οδός Γ. Ρούφου 143. Στρώμα καταστροφής.

Εικ. 16. Φρούριο Γλαρέντζας. Εξωτερική άποψη του βορειοανατολικού πύργου.

ανατολικού μεταπυργίου, όπου εντοπίστηκαν κατάλοιπα τοιχοποιίας, πιθανώς από κτιριακό συγκρότημα της φραγκοκρατίας, κάτω από τα θεμέλια των σωζόμενων τειχών.

Παράλληλα, αποχωματώθηκε εξωτερικά και ανασκάφηκε εσωτερικά ο βορειοανατολικός πύργος του φρουρίου, όπου διαπιστώθηκαν έντονα ίχνη καύσης. Από την κεραμική που εντοπίστηκε, διαπιστώθηκε ότι η συντριπτική πλειονότητά της προέρχεται από τη Δύση, και μάλιστα από τα μεγάλα κέντρα παραγωγής της Ιταλίας, επιβεβαιώνοντας το δυτικό προσανατολισμό της πόλης (Εικ. 16-20).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ - ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΡΑΛΛΗ

Μονή Φραγκαβίλλας

Στο Καθολικό της μονής Φραγκαβίλλας, στο πλαίσιο εκτέλεσης του ενταγμένου στο Γ΄ ΚΠΣ έργου, έγινε ανασκαφική διερεύνηση στο χώρο πάκτωσης των θεμελίων του προβλεπόμενου στεγάστρου αποκαλύπτοντας τα χαμηλότερα τμήματα

3. Βλ. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 263 και 52 (1997): Χρονικά, σ. 343.

Εικ. 17. Φρούριο Γλαρέντζας. Το εσωτερικό του βορειοανατολικού πύργου.

Εικ. 18-20. Φρούριο Γλαρέντζας. Κεραμική από το βορειοανατολικό πύργο.

των κατεδαφισμένων αρχικών ημικυλινδρικών αψίδων των παραβημάτων, αρχιτεκτονικά κατάλοιπα προερχόμενα, πιθανώς, από προστώα και προσκτίσματα στη βόρεια πλευρά, καθώς και από βοηθητικά κτίσματα της μονής. Ανασκάφηκε, επίσης, πλήθος τάφων. Δυτικά του Καθολικού και κάτω από τον οψιμότερα ανακατασκευασμένο δυτικό του τοίχο εντοπίστηκαν τα ερείπια χώρου που συνδέεται με την αρχική φάση του μνημείου. Ίσως επρόκειτο για νάρθηκα. Στο ανατολικό άκρο του, εκατέρωθεν της κεντρικής εισόδου του σημερινού, εντοπίστηκαν δύο κόγχες. Στη βόρεια, ήταν διευθετημένος πλινθόκτιστος κιβωτιόσχημος τάφος με μονολιθική λίθινη καλυπτήρια πλάκα, που έφερε στην άνω επιφάνεια πρόχειρα χαραγμένο σταυρό. Στη νότια, την ίδια θέση κατελάμβανε απλός τάφος-λάκκος. Στο εσωτερικό ερευνήθηκαν τα διευρυμένα θεμέλια των δύο δυτικών τοιχοπεσσών.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ

Βαρθολομιό

Μονή Αγίας Ελεούσας Λυγιάς

Πραγματοποιήθηκε μικρή ανασκαφική έρευνα στο εσωτερικό του μεσαιωνικού πύργου, αναζητώντας στοιχεία επικοινωνίας μεταξύ των ορόφων του πύργου.

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΡΑΛΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Εξαμίλιο τείχος Ισθμού

Με αφορμή τη διαπλάτυνση του κόμβου του επαρχιακού δρόμου Επιδαύρου-Κυρά Βρύσης του Δήμου Λουτρακίου-Περαχώρας, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα σε τμήματα του Εξαμιλίου τείχους που ήταν ορατά εκατέρωθεν του δρόμου.

Αποκαλύφθηκαν τμήμα του τείχους σε μήκος 18, πλάτος 3 και μέγιστο σωζόμενο ύψος 2,30 μ., το οποίο διακόπτεται από το δρόμο προς Κυρά Βρύση, καθώς επίσης και δύο από τους πύργους του. Ο ένας πύργος είναι ορθογωνικός σε κάτοψη (διαστ. 6,80×5 μ.), ο άλλος σχεδόν τετράγωνος (διαστ. 6,50×7 μ.) και στη νότια παρειά του έφερε θύρα εισόδου. Στα νότια του αποκαλυφθέντος τείχους ήλθαν στο φως τμήματα τοίχων που ανήκουν σε μεταγενέστερες κατασκευές. Η κεραμική που περισυνελέγη ήταν ελάχιστη και περιελάμβανε κυρίως τμήματα αβαφών οστράκων.

Στο έργο απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Π. Μελέτη.

Αποκαλύφθηκε η εσωτερική παρειά του τείχους στον τομέα Α (τμήμα τείχους μήκ. 117 μ. δυτικά της παλαιάς εθνικής οδού Αθηνών-Κορίνθου). Το ύψος του τείχους που αποκαλύφθηκε έφθανε περίπου τα 3 μ., με εξαίρεση ένα τμήμα μήκ. 5,50 μ. σε απόσταση 7,50 μ. από το ανατολικό όριο του υπό έρευνα χώρου, το οποίο λόγω καταστροφής σωζόταν ως το ύψος του 1,50 μ. Το τείχος ήταν θεμελιωμένο στο μαλακό βράχο, τον οποίο ακολουθούσε ανάλογα με τη διαμόρφωση του εδάφους.

Η εξωτερική όψη του τείχους παρουσίαζε ακανόνιστη τοιχοδομία και συνίστατο από αργούς λίθους και θραύσματα πλίνθων. Οι αρμοί καλύπτονταν με άφθονο κονίαμα, που απλωνόταν σχεδόν σε όλη την επιφάνεια των λίθων αφήνοντας ορατό μόνον το κεντρικό τμήμα τους. Χαρακτηριστικά ήταν τα διακοσμητικά μυστρίσματα που διακρίνονταν κατά τόπους. Πρόκειται για μυστρίσματα απλών και διπλών οριζόντιων, κάθετων και καμπύλων γραμμών, τριγωνικά σχήματα, ατρακτοειδές μοτίβο εν είδει ιχθύος, διπλό Χ, τετράγωνο κτλ.

Σε επαφή με την παρειά του τείχους αποκαλύφθηκαν πρόχειρες κατασκευές σε μήκος 52 μ., οι οποίες επεκτείνονταν προς Ν., εκτός της υπό έρευνα περιοχής.

Τα ευρήματα της ανασκαφής περιορίστηκαν σε όστρακα αβαφών χρηστικών αγγείων και σε οκτώ χάλκινα νομίσματα της υστερορρωμαϊκής κυρίως περιόδου.

Η εσωτερική παρειά του τείχους αποκαλύφθηκε και στον τομέα Β (τμήμα του τείχους μήκ. 57 μ. στη «νησίδα» που δημιουργούν η παλαιά εθνική οδός Αθηνών-Κορίνθου, ο παράδρομος αυτής και η επαρχιακή οδός προς Κυρά Βρύση). Όπως διαπιστώθηκε, η τοιχοποιία του τείχους ήταν αμελής και ακανόνιστη και αποτελούνταν από αργούς λίθους με άφθονο κονίαμα στους αρμούς, που κάλυπτε μεγάλο μέρος της επιφάνειας των λίθων. Κατά την ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε επιπλέον και καθαρισμός του πυρήνα του τείχους.

Στον τομέα Γ (τμήμα του τείχους μήκ. 135 μ. που ορίζεται από τον επαρχιακό δρόμο προς Κυρά Βρύση) αποκαλύφθηκε τμήμα της εξωτερικής παρειάς του τείχους και ένας πύργος. Οι εργασίες περιορίστηκαν στο δυτικό ήμισυ του τομέα, διότι εκκρεμούσε η απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας Στ. Κυνηγόπουλου. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκε καθαρισμός του πυρήνα, διάνοιξη τομής πλ. 1,60 μ., όπου αποκαλύφθηκε ο βράχος σε μήκος 9,50 μ., και καθαρισμός ενός πύργου εσωτερικά.

Το τμήμα του τείχους που ερευνήθηκε ανασκαφικά στον τομέα Γ περιλαμβάνει τρεις ορθογώνιους ορατούς πύργους (πύργοι IV, V, VI). Ο πύργος IV, διαστ. 6,10×4,70 μ. και πάχ. τοίχων 0,60-0,70 μ., δεν διατηρεί την είσοδό του. Ο πύργος V βρίσκεται σε απόσταση 45,80 μ. από τον πύργο IV. Έχει διαστάσεις 6,23×4,55 μ. και σώζεται εξωτερικά σε ύψος 0,50 μ. Η τοιχοποιία της εξωτερικής παρειάς συνίσταται από ορθογώνιους δόμους, ενώ εσωτερικά παρουσιάζει μία φάση ενίσχυσης με αργολιθοδομή. Ο πύργος VI βρίσκεται σε απόσταση 56 μ. από τον πύργο V. Έχει διαστάσεις 6,15×4,60 μ., διατηρεί την είσοδό του και εμφανίζει εσωτερικά, όπως και ο πύργος V, ενίσχυση της τοιχοποιίας του με αργολιθοδομή, με αποτέλεσμα το πάχος των τοίχων του να κυμαίνεται από 0,96 έως 1,50 μ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΚΑΡΜΟΥΤΣΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Μουσείο κάστρου Χλουμούτζι

Στο πλαίσιο οργάνωσης μόνιμης έκθεσης με τίτλο «Η εποχή των Ιπποτών - Οι σταυροφόροι στο Μοριά» στον εσωτερικό περίβολο του κάστρου Χλουμούτζι, έργο ενταγμένο στο Γ΄ ΚΠΣ, πραγματοποιήθηκε από ομάδα επιστημονικού προσωπικού η καταγραφή και τεκμηρίωση των προς έκθεση αντικειμένων και η σύνταξη της μουσειολογικής - μουσειογραφικής μελέτης. Παράλληλα, υλοποιήθηκαν εργασίες βελτίωσης των εκθεσιακών χώρων (λ.χ. ενίσχυση ξύλινων θυρωμάτων και εγκατάσταση κλιματισμού).

Μουσείο Πύργου

Στο πλαίσιο οργάνωσης μόνιμης διαχρονικής έκθεσης στη Δημοτική Αγορά Πύργου, ξεκίνησε η επιλογή τού προς έκθεση υλικού αρμοδιότητας της Υπηρεσίας μας, προκειμένου να συνταχθεί μουσειολογική πρόταση.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ - ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΡΑΛΛΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Παλαιά μονή Ταξιαρχών (ασκηταριό Οσίου Λεοντίου)

Συντηρήθηκαν (στερέωση - συντήρηση - αισθητική αποκατάσταση) τμήματα τοιχογραφιών του β΄ στρώματος τοιχογράφησης (15ος αι.) στο Ιερό Βήμα και το κεντρικό κλίτος του Καθολικού, καθώς και στο διακονικό.

Χαλκιάνικα

Μονή Καταφυγίων

Το σπηλαιώδες Καθολικό της μονής είναι κατάγραφο από καλής τέχνης τοιχογραφίες, που βάσει της κτητορικής επιγραφής χρονολογούνται το 1638 (Εικ. 21). Πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες: α) στερέωση του κονιάματος των τοιχογραφιών, β) αφαιρέσεις αλάτων με μηχανικό και χημικό τρόπο, γ) στεφάνωμα με κατάλληλο κονίαμα των φθορών, δ) καθαρισμός και στερέωση ζωγραφικής επιφάνειας.

Εικ. 21. Χαλκιάνικα. Μονή Καταφυγίων. Τοιχογραφία μετά τη συντήρηση.

Εικ. 22. Ακράτα. Μονή Αγίας Τριάδος. Ιερό. Τοιχογραφίες μετά τη συντήρηση.

Ακράτα

Μονή Αγίας Τριάδος

Στο Καθολικό, που είναι κατάγραφο από λαϊκότροπες τοιχογραφίες του 1751, έργο του Νεζερίτη ζωγράφου Αντωνίου, πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες συντήρησης στο Ιερό και στα τόξα της εισόδου και των ανοιγμάτων (Εικ. 22): α) στερέωση κονιάματος τοιχογραφιών, β) αφαίρεση επιστρώσεων λαδομπογιάς και ασβέστη, γ) στοκάρισμα ρωγμών, δ) καθαρισμός και επιλεγμένη αισθητική αποκατάσταση ζωγραφικής επιφάνειας.

Πιτίτσα

Ναΰδριο Ανάληψης

Στο σπηλαιώδες ναΰδριο που ανήκει στη μονή Ελεούσας, στερεώθηκε σωστικά ο τοιχογραφικός διάκοσμος (17ος αι.) στο κτιστό τέμπλο και στο βόρειο και το νότιο τοίχο. Ο καθαρισμός της κτητορικής επιγραφής στο δυτικό τοίχο δεν απέδωσε στοιχεία.

ΦΟΡΗΤΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ

Στο εργαστήριο συντήρησης κατά το 2006 συντηρήθηκαν συνολικά 15 φορητές εικόνες.

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Μονή Μαρίτσας

Συντηρήθηκαν δύο εικόνες: α) Κοίμηση Θεοτόκου (διαστ. 1,18×0,86 μ.). Χρονολόγηση: 19ος -20ός αιώνας. β) Χριστός ένθρονος (διαστ. 1,18×0,89 μ.). Καλής τέχνης. Χρονολόγηση: τέλη 18ου αιώνα.

Ακράτα

Μονή Αγίας Τριάδος

Συντηρήθηκαν τέσσερις φορητές εικόνες: α) Παναγία Βρεφοκρατούσα (διαστ. 0,41×0,31 μ.). Χρονολόγηση: 18ος αιώνας. β) Παναγία «η Παραμυθία των Θλιβομένων» (διαστ. 0,77×0,58 μ.). Δυτικής Τεχνοτροπίας. Χρονολόγηση: 19ος αιώνας. γ) Δίζωνη: Δέηση και δύο μετωπικοί άγιοι (διαστ. 0,41×0,31 μ.). Λαϊκότροπη. Χρονολόγηση: α΄ μισό του 19ου αιώνα. δ) Δίζωνη: Σταύρωση και άγιος μετωπικός (διαστ. 0,41×0,31 μ.). Χρονολόγηση: 19ος αιώνας.

Ναός Ύψωσης Τιμίου Σταυρού

Συντηρήθηκαν τρεις εικόνες: α) Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος (διαστ. 0,84×0,44 μ.). Χρονολόγηση: 19ος αιώνας. β) Άγιος Γρηγόριος (διαστ. 0,71×0,38 μ.). Λαϊκότροπη. Χρονολόγηση: 19ος αιώνας. γ) Βημόθυρο. Κατεστραμμένη ζωγραφική επιφάνεια στο δεξί φύλλο. Αριστερά, σε δύο επάλληλα φατνώματα εικονίζονται ο αρχάγγελος Γαβριήλ και μετωπικός ιεράρχης.

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Μονή Βλαχερνών

Συντηρήθηκαν πέντε εικόνες: α) Παναγία Γλυκοφιλούσα «η κυρία η Βλαχέραινα» (διαστ. 1,065×0,845 μ.). Βρισκόταν κάτω από μεταλλική επένδυση που απομακρύνθηκε. Χρονολόγηση: 16ος αιώνας. β) Παναγία Βρεφοκρατούσα «Οδηγήτρια των Χριστιανών» (διαστ. 1,32×0,88 μ.). Χρονολόγηση: 18ος αιώνας. γ) Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος (διαστ. 1,26×0,86 μ.). Χρονολόγηση: 19ος αιώνας. δ) Παντοκράτορας ένθρονος (διαστ. 1,31×0,92 μ.). Φέρει επιγραφή: *διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης Ἀνδρέου Μανδρέκα 1851 / Μνή-*

Εικ. 23. Φορητή εικόνα συλλογής Π. Κανελλόπουλου, πριν και μετά τις εργασίες συντήρησης.

σθητι κὲ Ἀλεξίου Ἀγγελικῆς Ἀντωνίου Τασούλας καὶ Ζαχαρίου. ε) Άγιος Χαράλαμπος (διαστ. 1,29×0,90 μ.). Ολόσωμος μετωπικός και γύρω δώδεκα σκηνές του βίου του. Φέρει επιγραφή: *Χεὶρ Διονυσίου Ἁγαλληνιανοῦ τοῦ Ζακυνθίου ἐν Βαρθολομίῳ τῷ 28 μαρ 1837.*

Ιδιωτική συλλογή Π. Κανελλόπουλου

Άγιος Ανδρέας ο πρωτόκλητος (Εικ. 23) (διαστ. 0,515× 0,413 μ.). Αυγοτέμπερα σε ξύλο με προετοιμασία σε ύφασμα, χάραξη προσχεδίου. Χρονολόγηση: Αρχές 18ου αιώνα. Παρουσιάστηκε από την υπογράφουσα στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο με θέμα: «Ο Άγιος Ανδρέας στην ιστορία και την τέχνη» που συνδιοργάνωσε η 6η ΕΒΑ με το Πανεπιστήμιο Πατρών υπό την αιγίδα του Οργανισμού «Πάτρα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα Ευρώπης 2006».

Οι απολεπίσεις της ζωγραφικής επιφάνειας στο χρυσό κάμπο, που άφηναν να φανεί παλαιότερο στρώμα ζωγραφικής βαθυγάλανου χρώματος, καθώς και τα ίχνη εγχάρακτων δίσκων εκατέρωθεν της κεφαλής του αγίου, επέβαλαν τη διενέργεια εργαστηριακής έρευνας στην εικόνα. Πραγματοποιήθηκαν ακτινογράφηση και δείγματα καθαρισμού που επιβεβαίωσαν την ύπαρξη παλαιότερου στρώματος, του οποίου το κεντρικό θέμα ήταν το ίδιο. Ο κάμπος, όμως, είχε βαθυγάλανο χρώμα ενώ εκατέρωθεν της κεφαλής είχαν χαραχθεί μετάλλια με ομόκεντρους κύκλους και την επιγραφή του ονόματος του αγίου. Λόγω φθορών στη β΄ φάση ο γαλάζιος κάμπος και τα μετάλλια καλύφθηκαν με φύλλα χρυσού και προστέθηκε η επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Ο ΠΡΩΤΟΚΛΗΤΟΣ* με κόκκινα γράμματα.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Ιστορική Συλλογή Μονής Αγίας Λαύρας

Συντηρήθηκε ένα περίκαυστο χειρόγραφο του 1739 (Εικ. 24, 25) (διαστ. 0,29×0,19×0,052 μ.), το οποίο αποτελείται από 264 αριθμημένα φύλλα (χαρτί χειροποίητο ανατολικής προέλευσης). Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες: στοίχιση των ελεύθερων φύλλων σε τετράδα, στερέωση των κεκαυμένων εύθραυστων περιοχών, συμπλήρωση χαρτιού και στελέχωση τετραδίων, ράψιμο, νέες πινακίδες, κεφαλάρια και νέα δερματόδετη στάχωση.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Στο πλαίσιο προετοιμασίας της έκθεσης «Η εποχή των Ιπποτών - Οι σταυροφόροι στο Μοριά», ξεκίνησε συστηματική συντήρηση των προς έκθεση αντικειμένων (νομίσματα, κεραμική, λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά, σπαράγματα τοιχογραφιών, μετάλλινα αντικείμενα κτλ.) στο νέο και πλήρως εξοπλισμένο εργαστήριο συντήρησης εντός του κάστρου Χλουμούτζι.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Από το ναό Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Ανήλιο μεταφέρθηκαν στην αρχαιολογική αποθήκη του κάστρου Χλουμούτζι τέσσερα αρχιτεκτονικά μέλη προκειμένου, αφού καταγραφούν και συντηρηθούν, να εκτεθούν στο μουσείο.

Επίσης, παραδόθηκε στην Υπηρεσία μας αμφορέας που εντοπίστηκε εντός του θαλάσσιου χώρου της Γλαρέντζας και λίθινο ιγδίο - χυτήριο αρμοδιότητάς μας, που είχε αρχικά παραδοθεί στο Μουσείο Ήλιδας.

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΡΑΛΛΗ

ΤΥΧΑΙΟ ΕΥΡΗΜΑ

Παλαιά Μονή Ταξιαρχών Αιγιαλείας - ασκηταριό Οσίου Λεοντίου

Στη διάρκεια των εργασιών συντήρησης των τοιχογραφιών στο Καθολικό της μονής, βρέθηκαν «κρυμμένοι» μέσα στην τοιχοποιία ενός δευτερεύοντος κτίσματος του ασκητηρίου τέσσερις ανώνυμοι φόλλεις του 11ου αιώνα.

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Το Νοέμβριο του 2006 η 6η ΕΒΑ συνδιοργάνωσε με το Πανεπιστήμιο Πατρών Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο με θέμα «Ο άγιος Ανδρέας στην ιστορία και την τέχνη» υπό την αιγίδα του Οργανισμού «Πάτρα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα Ευρώπης 2006».

Στο Συνέδριο έλαβαν μέρος επιστήμονες (ιστορικοί, ιστορικοί τέχνης, αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, φιλόλογοι κ.ά.) από την Ευρώπη και την Αμερική.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

Εικ. 24-25. Ιστορική συλλογή Μονής Αγίας Λαύρας. Περίκαυστο χειρόγραφο, πριν και μετά τις εργασίες συντήρησης.

Εικ. 1. Αρχαία Σικυών. Οικόπεδο Ε. Πιπεράκη. Γενική άποψη του ανεσκαμμένου χώρου.

Εικ. 2. Αρχαία Σικυών. Οικόπεδο Ε. Πιπεράκη. Το κυκλικό φρέαρ.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαία Σικυών

Οικόπεδο Ε. Πιπεράκη[1] (Εικ. 1-5)

Η ανασκαφική έρευνα με αυτοχρηματοδότηση διεξήχθη κατά το χρονικό διάστημα από 11-7 έως 3-11-2006. Αποκαλύφθηκαν έως βάθ. -2,85 μ. συνολικά πέντε τοίχοι από αργούς ασβεστόλιθους και επιμελώς λαξευμένους πωρόλιθους (Εικ. 1, 5). Στην τοιχοποιία του Τχ 1 βρέθηκε απότμημα κιονίσκου ως υλικό σε β΄ χρήση. Οι τοίχοι αυτοί όριζαν τουλάχιστον τρεις χώρους, των οποίων η κάτοψη δεν αποσαφηνίστηκε πλήρως, καθώς τα λείψανα εκτείνονταν και πέραν του οικοδομήσιμου χώρου. Στο εσωτερικό του κεντρικού χώρου αποκαλύφθηκε φρέαρ (Εικ. 2). κατασκευασμένο εξωτερικά από κροκάλες-λίθους και εσωτερικά από

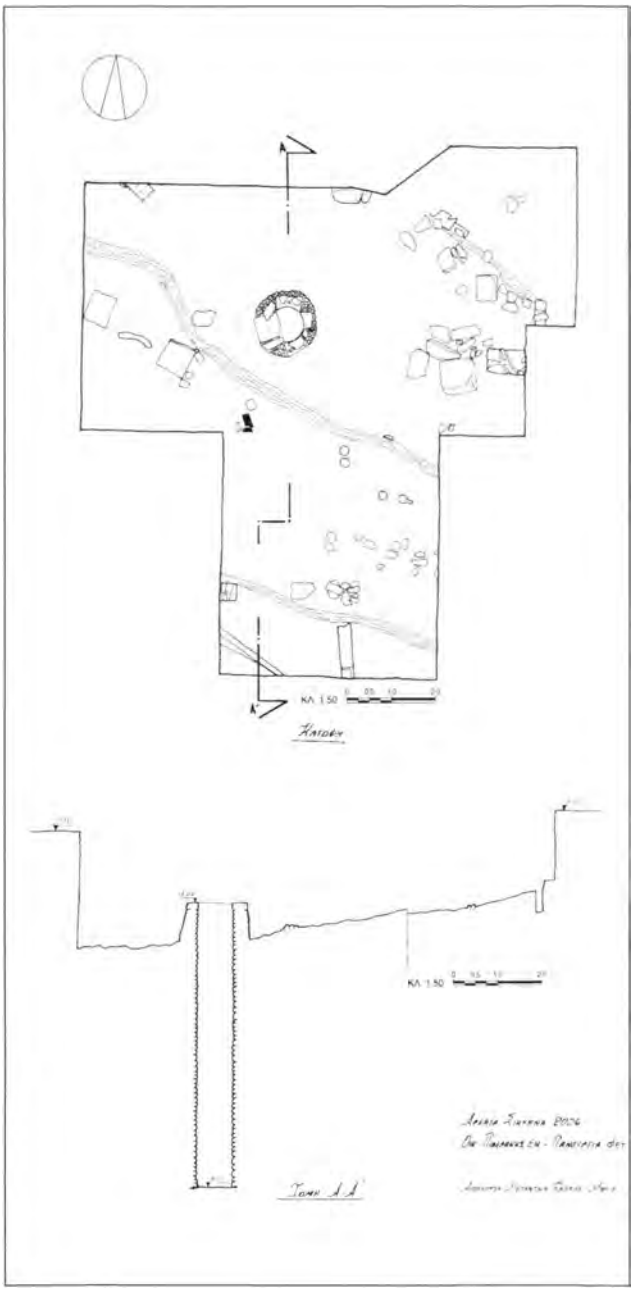

Εικ. 3. Αρχαία Σικυών. Οικόπεδο Ε. Πιπεράκη. Αποθέτης κεραμικών ευρημάτων (Φάση Α).

Εικ. 4. Αρχαία Σικυών. Οικόπεδο Ε. Πιπεράκη. Αποθέτης κεραμικών ευρημάτων (Φάση Β).

1. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Π. Δήμα.

Εικ. 5. Αρχαία Σικυών. Οικόπεδο Ε. Πιπεράκη. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

κατεργασμένους ισόδομους λίθους. Το φρέαρ είχε συνολικό ύψος 8,50 μ. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας διερευνήθηκε αποθέτης, από το εσωτερικό του οποίου περισυνελέγησαν κυρίως θραύσματα εμπορικών αμφορέων (Εικ. 3, 4). Είναι πολύ πιθανόν να πρόκειται για το χώρο αποθήκευσης οικιστικού συνόλου ή για χώρο κάποιας εργαστηριακής εγκατάστασης. Τα ευρήματα που περισυνελέγησαν στα ανώτερα επιφανειακά στρώματα ανάγονται στη ρωμαϊκή εποχή, ενώ στα κατώτερα στρώματα εντοπίστηκαν κεραμικά ευρήματα που ανάγονται στην ελληνιστική εποχή.

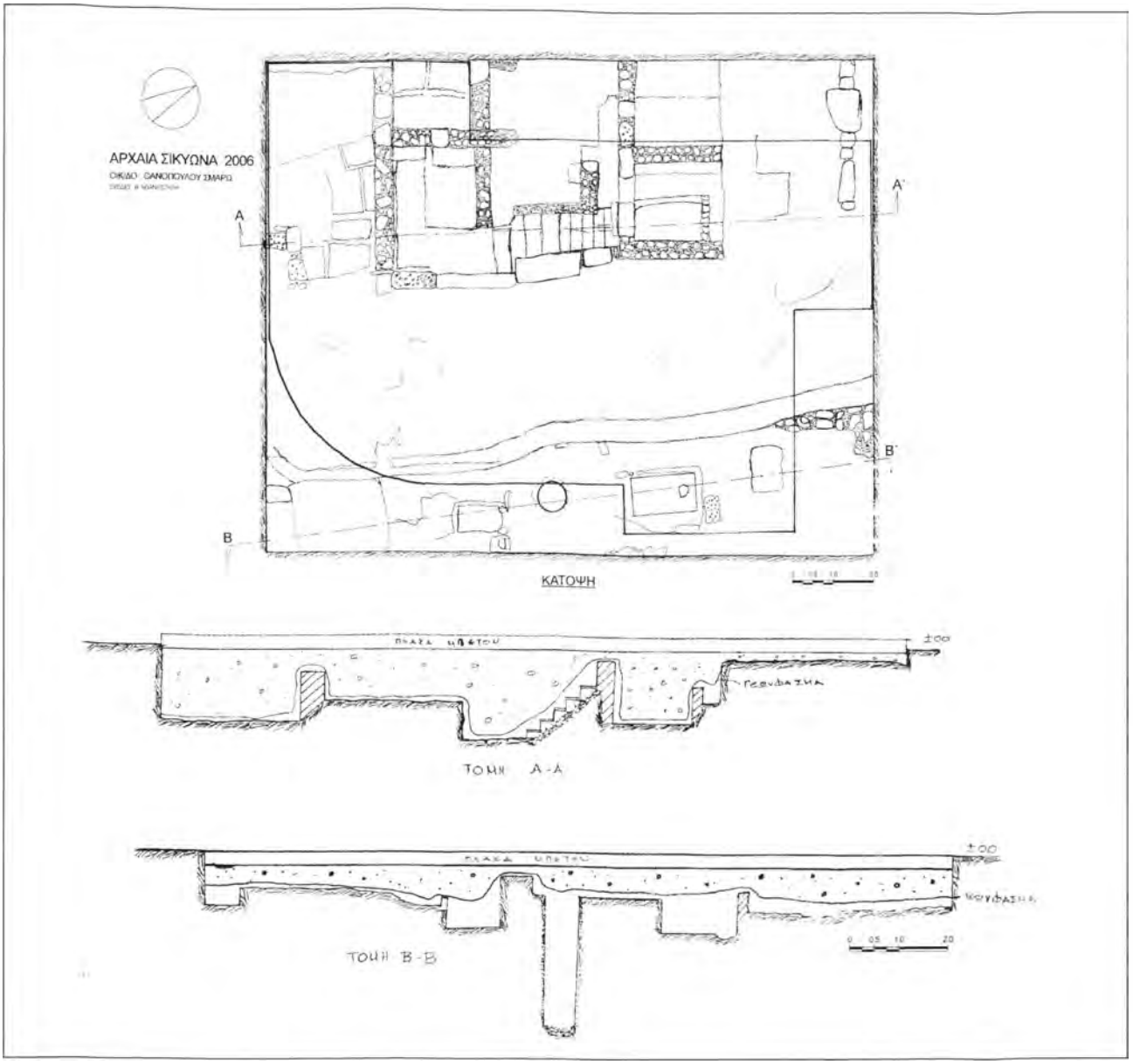

Εικ. 6. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Σ. Θανοπούλου. Κλίμακα.

Θέση Γήπεδο (οικόπεδο Σ. Θανοπούλου)[2]

Η ανασκαφική έρευνα με αυτοχρηματοδότηση διεξήχθη κατά το χρονικό διάστημα από 25-4 έως 25-7-2006, σε επιφάνεια 150 τ.μ. περίπου (Εικ. 7). Αποκαλύφθηκε τμήμα λατομείου με 15 περίπου λατομήσεις, το ύψος των οποίων ποικίλλει από 0,15 μ., η μικρότερη, έως 2,06 μ., η μεγαλύτερη, ενώ ο χώρος επαναχρησιμοποιήθηκε ως οικιστικό σύνολο. Εντοπίστηκαν συνολικά οκτώ τοίχοι, εκ των οποίων οι επτά ήταν αμελούς κατασκευής, αποτελούμενοι από αργούς λίθους και μεγάλου μεγέθους λαξευμένους λίθους σε β΄ χρήση, ενώ έφεραν ελάχιστη ιλύ ως συνδετικό υλικό. Ο καλύτερα σωζόμενος είχε διαστάσεις 1,90 (μήκος), 0,30 (πλάτος) και 1,07 μ. (ύψος). Οι τοίχοι όριζαν τουλάχιστον έξι δωμάτια οικίας. Ήλθαν στο φως, επίσης, κλίμακα λαξευμένη στο φυσικό βράχο με πέντε συνολικά βαθμίδες (Εικ. 6), κτιστή δεξαμενή ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 1,60×0,90×0,80 μ., που είχε χρησιμοποιηθεί ως αποθέτης σε β΄ χρήση, λουτήρας ή δεξαμενή (διαστ. 1,60×0,90×0,62 μ.), λαξευμένος στο φυσικό βράχο και επενδεδυμένος με κονίαμα εσωτερικά, και κυκλικό φρέαρ, διανοιγμένο στο φυσικό βράχο, με διάμετρο χείλους 0,70 μ. Επίσης, ερευνήθηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα του σκάμματος λαξευμένη στο βράχο αύλακα με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., διαστ. 15×0,60×0,20 μ. Συνολικά, περισυνελέγησαν από το σκάμμα όστρακα αβα-

2. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τον αρχαιολόγο Γ. Καλλή.

Εικ. 7. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Σ. Θανοπούλου. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

φών, κυρίως, αγγείων οικιακής χρήσης, αλλά και μελαμβαφών αγγείων ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής, 11 χάλκινα νομίσματα, υφαντικά βάρη και τμήματα πήλινων λύχνων.

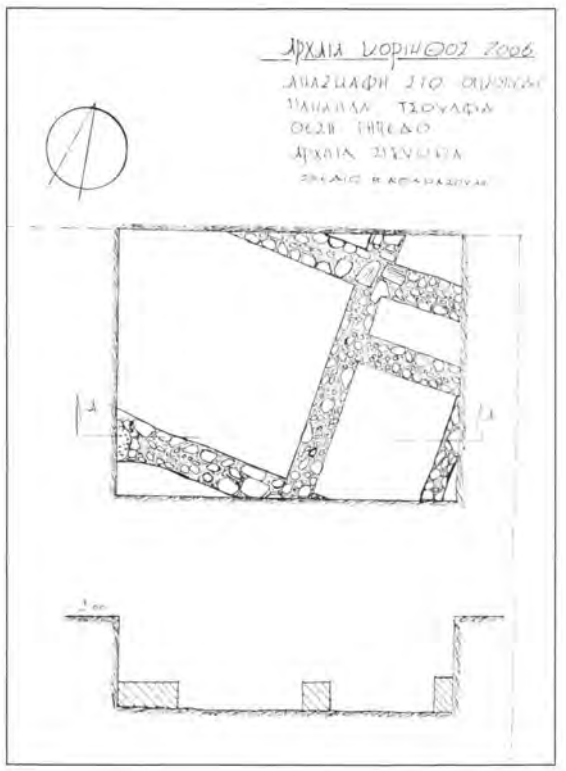
Θέση Γήπεδο (οικόπεδο Π. Τσουλφά)[3]

Η ανασκαφική έρευνα με αυτοχρηματοδότηση διεξήχθη κατά το χρονικό διάστημα από 13-2 έως 13-4-2006, σε επιφάνεια 40 τ.μ. περίπου. Αποκαλύφθηκαν λείψανα οικίας με δύο δωμάτια (Εικ. 8, 9). Ήλθαν στο φως πέντε τοίχοι επιμελημένης κατασκευής, που σώζονται σε ικανοποιητικό ύψος. Φέρουν ελάχιστο κονίαμα ως συνδετικό υλικό και αποτελούνται από αργούς και λαξευμένους λίθους, μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, καθώς και λαξευμένα αποτμήματα τοπικού κροκαλοπαγούς βράχου. Ο Τχ 1 έφερε έξι αποτμήματα κιόνων σε β΄ χρήση. Οι τοίχοι όριζαν δύο δωμάτια, ένα στενόμακρο χώρο, καθώς και άλλους μικρότερους χώρους στις γωνίες του σκάμματος. Οι Τχ 1, Τχ 2 και Τχ 5 όριζαν τετράγωνο δωμάτιο, η κάτοψη του οποίου δεν αποκαλύφθηκε πλήρως, διότι τα κατάλοιπα εισχωρούσαν εκτός οικοδομήσιμου χώρου, ενώ οι Τχ 2, Τχ 3,Τχ 4 και Τχ 5 όριζαν έναν παραλληλεπίπεδο χώρο διαστ. 3×2 μ.

3. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τον αρχαιολόγο Γ. Καλλή.

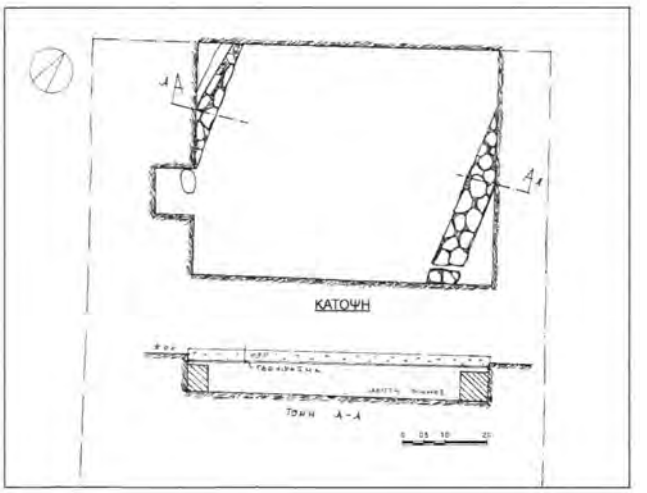

Εικ. 8. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Π. Τσουλφά. Γενική άποψη του ανεσκαμμένου χώρου.

Εικ. 9. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Π. Τσουλφά. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Από το σκάμμα περισυνελέγησαν συνολικά όστρακα αβαφών, κυρίως, αγγείων οικιακής χρήσης, αλλά και μελαμβαφών της ύστερης κλασικής και ελληνιστικής περιόδου, δέκα χάλκινα νομίσματα, υφαντικά βάρη, ακέραιος πήλινος λύχνος, τμήματα πήλινων λύχνων και στόμιο οινοχόης πρώιμης ελληνιστικής περιόδου.

Εικ. 10. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Φ. Πασχαλίδου. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

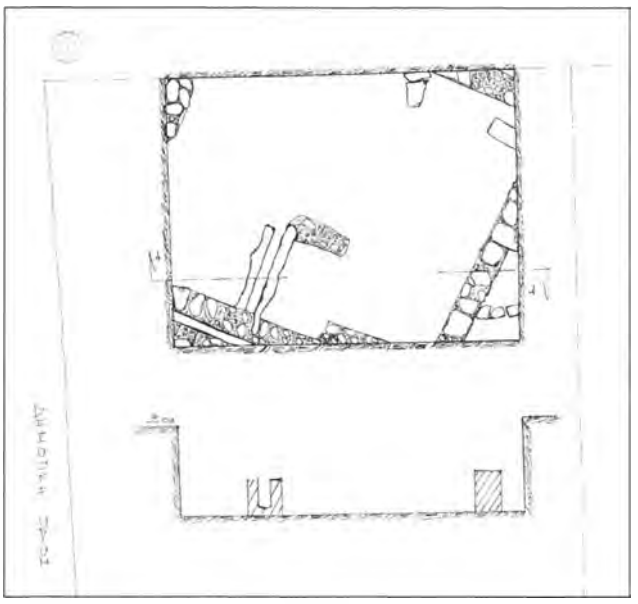
Θέση Γήπεδο (οικόπεδο Φ. Πασχαλίδου)[4]

Η ανασκαφική έρευνα με αυτοχρηματοδότηση διεξήχθη κατά το χρονικό διάστημα από 17-2 έως 17-3-2006, σε επιφάνεια 40 τ.μ. περίπου. Αποκαλύφθηκαν στην ανατολική πλευρά του σκάμματος τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένος από λίθους μικρού ή μεσαίου μεγέθους, αργούς ή αδρά λαξευμένους σε β΄ χρήση με κονίαμα ως συνδετική ύλη, ενώ στη βορειοδυτική πλευρά μικρό κτιστό τοιχίο, κατασκευασμένο από λεπτές πλίνθους και κεραμίδες, που έφερε στην άνω πλευρά κονίαμα (Εικ. 10). Είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και εδραζόταν στο φυσικό βράχο σε βάθος -1,25 μ. Ο φυσικός βράχος, χωρίς ίχνη λάξευσης, αποκαλύφθηκε από βάθ. -1,60 μ. Ουσιαστικά, η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Πασχαλίδη έφερε στο φως το άκρο ενός οικιστικού συνόλου, το οποίο αποκαλύφθηκε εκτενέστερα στα όμορα οικόπεδα (Τσουλφά, Χιονίδη, Πασχαλίδη, Σιδηρόπουλου και Γκουσίδη). Τα κινητά ευρήματα που απέδωσε η ανασκαφική έρευνα ήταν ως επί το πλείστον όστρακα αβαφή, από ποικίλα αγγεία οικιακής χρήσης, τα οποία βρέθηκαν ανακατεμένα με χαλίκια και κεραμίδες, και λιγοστά τμήματα γυάλινων αντικειμένων. Επίσης, βρέθηκαν χάλκινο νόμισμα και πήλινη σφραγίδα με δυσανάγνωστες παραστάσεις. Η χρονολόγηση των ευρημάτων, αν και αρκετά επισφαλής, τοποθετείται στην ελληνιστική εποχή.

4. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Δ. Σαρρή.

Εικ. 11. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Π. Σιδηρόπουλου. Γενική άποψη του ανεσκαμμένου χώρου.

Εικ. 12. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Π. Σιδηρόπουλου. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Θέση Γήπεδο (οικόπεδο Π. Σιδηρόπουλου)[5]

Η ανασκαφική έρευνα με αυτοχρηματοδότηση διεξήχθη κατά το χρονικό διάστημα από 20-2 έως 13-4-2006, σε επιφάνεια 40 τ.μ. περίπου. Αποκαλύφθηκαν λείψανα οικίας με τοίχους και λίθινο αγωγό (Εικ. 11, 12). Ήλθαν στο φως πέντε τοίχοι, εκ των οποίων ο Τχ 1, που σωζόταν σε ύψος 0,87 μ., ήταν επιμελώς κατασκευασμένος. Έφεραν ελάχιστο κονίαμα ως συνδετικό υλικό και αποτελούνταν από αργούς και λαξευμένους λίθους, μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, καθώς και λαξευμένα αποτμήματα τοπικού κροκαλοπαγούς βράχου. Ο αγωγός, μήκ. 2 μ., έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Τα τοιχώματα, ύψ. 0,16 μ., αποτελούνται από αργούς λίθους που φέρουν στην άνω επιφάνεια κεραμίδες συνδεδεμένες με επίχρισμα. Ομοίως, επίχρισμα φέρουν και οι εσωτερικές πλευρές του αγωγού, ενώ ο πυθμένας, πλ. 0,20 μ., είναι στρωμένος με κεραμίδες, διαστ. 0,20×0,20 μ. Ο αγωγός εδράζεται σε βάθος -1,42 μ. σε στρώση λίθων μεγάλου μεγέθους

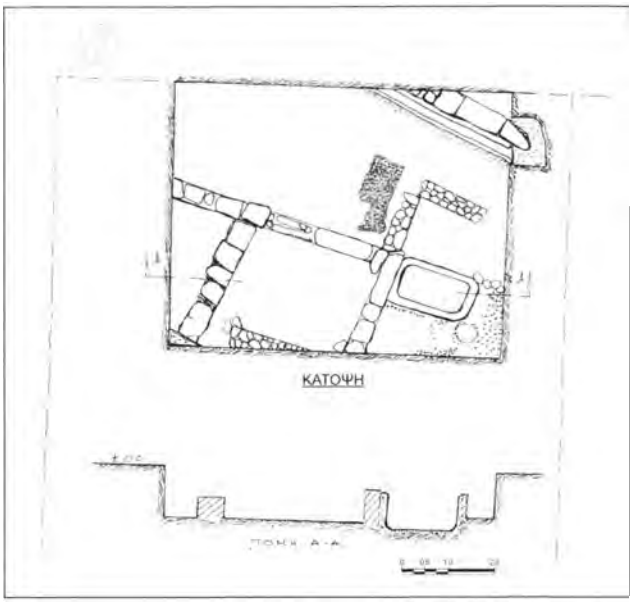
Από το σκάμμα περισυνελέγησαν όστρακα αβαφών, κυρίως, αγγείων οικιακής χρήσης ρωμαϊκής εποχής, αλλά και λιγοστά μελαμβαφών ελληνιστικής εποχής, από τα χαμηλότερα στρώματα, καθώς και λιγοστή φερτή κεραμική αρχαϊκής εποχής. Επίσης, βρέθηκαν μικκύλο αγγείο και πήλινος λύχνος ρωμαϊκών χρόνων, πέντε χάλκινα νομίσματα, δύο τμήματα κιόνων, καθώς και ένα τμήμα κιονίσκου.

Θέση Γήπεδο (οικόπεδο Κ. Γκουσίδη)[6]

Η ανασκαφική έρευνα με αυτοχρηματοδότηση διεξήχθη κατά το χρονικό διάστημα από 14-2 έως 22-3-2006, σε επιφάνεια 40 τ.μ. περίπου. Αποκαλύφθηκε τμήμα οικιστικού συνόλου με εσωτερικούς χώρους, αγωγό απορροής υδάτων, λεκάνη επενδεδυμένη με υδραυλικό κονίαμα και αδιάβροχο ψηφιδωτό δάπεδο (Εικ. 13). Ουσιαστικά, αποτελεί τμήμα του οικισμού που ερευνήθηκε στα όμορα οικόπεδα ιδιοκτησίας Τσουλφά, Σιδηρόπουλου και Πασχαλίδου. Ήλθαν στο φως επτά τοίχοι αποσπασματικά σωζόμενοι, αποτελούμενοι κυρίως από λαξευμένους λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους. Στη βόρεια πλευρά του σκάμματος ερευνήθηκε κτιστός ανοιχτός αγωγός, μήκ. 3,10 μ., κατασκευασμένος από κεραμίδες και κονίαμα, ο οποίος εδραζόταν σε μία στρώση από αργούς λίθους μικρού μεγέθους. Είχε κατεύθυνση Α.-Δ. Ανατολικά του Τχ 3 αποκαλύφθηκε κτιστή λεκάνη, επενδεδυμένη εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα, διαστ.: μήκ. μακρών πλευρών 1,42 μ., στενών πλευρών 0,65/0,72 μ. και ύψ. 1,23 μ. Στο εσωτερικό των δύο μακρών πλευρών έφερε δύο εγκοπές ορθογώνιου σχήματος και στην ανατολική γωνία μία κοιλότητα διαμ. 0,30 μ. Ανατολικά και νότια της λεκάνης αποκαλύφθηκε αδιάβροχο ψηφιδωτό δάπεδο σε καλή κατάσταση διατήρησης. Προφανώς, η εργασία που διεξαγόταν σε αυτό το δωμάτιο σχετιζόταν με την επεξεργασία υγρών. Η λεκάνη αυτή παρουσιάζει ομοιότη-

5. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τον αρχαιολόγο Γ. Καλλή.

6. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Δ. Σαρρή.

Εικ. 13. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Γ. Γκουσίδη. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

Εικ. 14. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Χ. Χιονίδη. Γενική άποψη του ανεσκαμμένου χώρου.

τα με τις γρανιτένιες λεκάνες πορφυροβαφείου που έχουν αποκαλυφθεί στη Δήλο, οι οποίες έχουν εγκοπές στα πλάγια, όπου θεωρήθηκε ότι στερεωνόταν μία ξύλινη δοκός, επάνω στην οποία στηριζόταν ο τεχνίτης[7]. Επίσης, φέρουν οπή απορροής υγρού, σε αντιστοιχία με την κοιλότητα που φέρει η λεκάνη στο οικόπεδο Γκουσίδη.

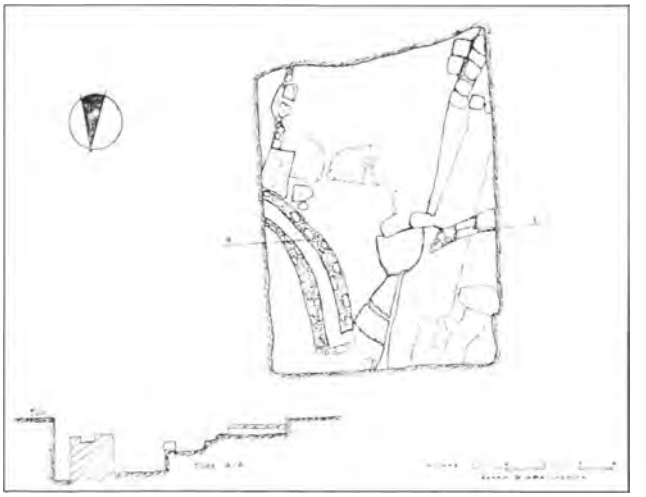
Τα κινητά ευρήματα που απέδωσε η ανασκαφική έρευνα ήταν ως επί το πλείστον αβαφή όστρακα, ενώ βρέθηκαν, επίσης, δίμυκτος πήλινος λύχνος με κεντρικό στέλεχος, ο οποίος ανήκει στην τρίτη ομάδα του τύπου XVI των κορινθιακών λύχνων[8], που χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ.-1ο αι. μ.Χ., πήλινο ειδώλιο ιππέα, πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής αποσπασματικά σωζόμενο, πήλινες αγνύθες και μία σιδερένια αιχμή. Η χρονολόγηση των ευρημάτων τοποθετείται στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή.

Θέση Γήπεδο ή Κόκκινα Πλατάνια (οικόπεδο Ι. Χιονίδη)[9]

Η ανασκαφική έρευνα με αυτοχρηματοδότηση ολοκληρώθηκε στις 14-2-2006 σε επιφάνεια 56 τ.μ. περίπου (Εικ. 14, 15). Διερευνήθηκε τμήμα λατομείου, καθώς αποκαλύφθηκε στο φυσικό βράχο επιφάνεια με οκτώ συνολικά λαξεύσεις, το ύψος των οποίων ποικίλλει από 0,36 έως 0,92 μ. Ήλθαν στο φως, επίσης, δύο αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι (Τχ1 και Τχ2), που αποτελούνται από αργούς και κατεργασμένους λίθους σε β΄ χρήση, καθώς και υδρευτικός αγωγός μέγ. μήκ. 4,05, πλ. 0,35 και ύψ. 0,30 μ. Πρόκειται για κτιστό αγωγό, κατασκευασμένο από αργούς λίθους, ο οποίος εδραζόταν σε στρώμα ερυθρών, που χρονολογείται βάσει της κεραμικής που περισυνελέγη στον 4ο αι. π.Χ. Έχει κατεύθυνση Ν.-Α. με την άνω επιφάνεια στρωμένη με κεραμίδες και πέτρες συνδεδεμένες με κονίαμα, ενώ ο πυθμένας ήταν στρωμένος με κεραμίδες πάχ. 0,04 μ.

Τα κινητά ευρήματα που απέδωσε η ανασκαφική έρευνα ήταν ως επί το πλείστον αβαφή όστρακα, ενώ η χρονολόγηση των ευρημάτων τοποθετείται στην ελληνιστική εποχή.

ΑΝΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

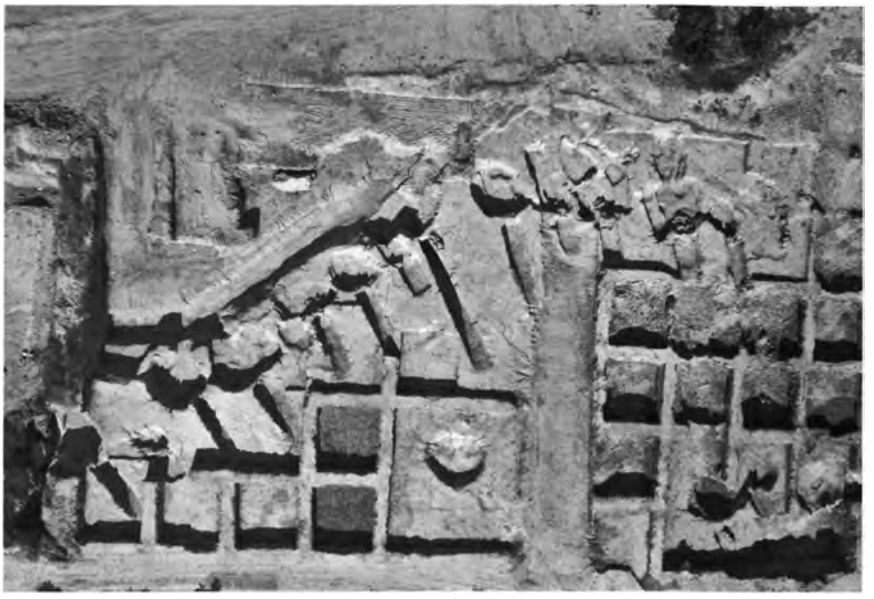

Εικ. 15. Αρχαία Σικυών, θέση Γήπεδο. Οικόπεδο Χ. Χιονίδη. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

7. Ph. Bruneau, Documents sur l'industrie delienne de la pourpre, *BCH* 93 (1969), σ. 759-791.

8. *Corinth* XVII, μέρος ΙΙ, σ. 9-11.

9. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τον αρχαιολόγο Γ. Καλλή.

Εικ 16. Θέση Παλαιοχώρι. Αεροφωτογραφία του μυκηναϊκού νεκροταφείου (Τμήμα Β).

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΕΡΓΟΣΕ[10]

Στο πλαίσιο του έργου «Χάραξη και διάνοιξη της νέας διπλής Σιδηροδρομικής Γραμμής υψηλών ταχυτήτων Κορίνθου-Κιάτου» ολοκληρώθηκαν κατά το έτος 2006 στην πεδιάδα της Σικυώνας οι ανασκαφικές εργασίες στην κύρια γραμμή, υπό την εποπτεία της ΛΖ΄ ΕΠΚΑ, στις θέσεις Δραγατσούλα, Τραγάνα και Παλαιοχώρι. Υπεύθυνοι αρχαιολόγοι: Α.-Μ. Αναγνωστόπουλου - Π. Κασίμη.

Θέση Παλαιοχώρι

Στη θέση αυτή και σε έκταση 2.500 τ.μ. ολοκληρώθηκε η ανασκαφή τμήματος μυκηναϊκού νεκροταφείου (τμήμα Β) με 22 τάφους, εκ των οποίων οι 19 ήταν θαλαμωτοί με δρόμο και ξερολιθιά εισόδου, ένας ήταν θαλαμωτός με δρόμο άνευ ξερολιθιάς, ένας διπλός λακκοειδής και ένας ημιτελής θαλαμωτός και σε βάθος από 1,20 έως 4,10 μ. (Εικ. 16). Ο προσανατολισμός των τάφων ήταν ΒΑ.-ΝΔ. και Α.-Δ. Είχαν διανοιχθεί στο φυσικό πέτρωμα – σκληρό μαρμαρυγιακό σχιστόλιθο – με μεγάλη πυκνότητα, σε δύο σειρές από ΝΑ. προς ΒΔ. Οι οροφές των τάφων είχαν καταπέσει. Οι ταφές, αποσπασματικά σωζόμενες, ήταν κτερισμένες με 230 πήλινα αγγεία. Στα αγγεία, που χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΒ έως την ΥΕ ΙΙΙΒ2 περίοδο, περιλαμβάνονται πιθαμφορίσκοι, γραπτοί αμφορείς, κύλικες, θήλαστρα, κυάθια, γεφυρόστομος σκύφος, ψευδόστομοι αμφορείς, ραμφόστομες και οπισθότμητες πρόχοι, αμφοροειδής πρόχους, άωτο σφαιρικό πιθάριο, σύνθετα αγγεία (κέρνοι) και ασκός. Επίσης, ανευρέθησαν 11 χάλκινα αντικείμενα (μαχαιροπέλεκυς, παραξιφίδες, μαχαίρια, βελόνες), δύο χάλκινοι επιχρυσωμένοι ήλοι προσήλωσης, 84 χάνδρες κοσμημάτων, 62 σφονδύλια από στεατίτη και πηλό και ένα ειδώλιο τύπου Φ. Σκελετικά κατάλοιπα ταφών και ανακομιδών διασώθηκαν στους τάφους Ι, Ιγ, Ιδ, Ιζ, Ιη, Ιθ, Κγ, Κδ, Κε, Κζ και Λ.

Δύο νεροσυρμές χειμάρρου αποκαλύφθηκαν σε επαφή με τους τάφους. Συγκεκριμένα, έμπροσθεν των εισόδων των μυκηναϊκών τάφων Θ, Ι, Ια και Ιβ ανιχνεύθηκε νεροσυρμή χειμάρρου (αριθ. 1) με κατεύθυνση Α.-Δ. και διαστάσεις 33×2,30×1,20 μ. Από τη νεροσυρμή είχαν παρασυρθεί μερικώς ο δρόμος και τα τοιχώματα του μυκηναϊκού τάφου Ι και τμήμα του μυκηναϊκού τάφου Ια. Ομοίως, νεροσυρμή χειμάρρου (αριθ. 2) διαπερνούσε προς ΝΔ. και Δ. τους ταφικούς θαλάμους των μυκηναϊκών τάφων Ιγ, Ιδ, Ιστ, Ιζ, Ιη, Κα, Κγ, Κστ και Κζ, τμήματα των οποίων είχε παρασύρει. Αυτή αποκαλύφθηκε με κατεύθυνση Ν./ΝΑ.-Β./ΒΔ. σε μήκος 22,20, πλάτος 1,50 και ύψος 1,20 μ. Αξίζει να σημειωθεί ότι στους περισσότερους από τους ταφικούς θαλάμους διαπιστώθηκαν στοιχεία προγονολατρείας, που τελούνταν κατά την ύστερη γεωμετρική περίοδο και μετέπειτα έως τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν επί των θαλάμων και σε έκταση μεγαλύτερη των 25 μ., στρώσεις μεγάλων διαστάσεων πωροβράχων, βυθισμένων τις περισσότερες φορές εντός των θαλάμων, χωρίς όμως να έχουν διαταράξει το ταφικό στρώμα. Από τις επιχώσεις μαυρισμένων χωμάτων και ξυλανθράκων, που αποτελούσαν το έδαφος θεμελίωσης των πωροβράχων και μεταξύ των σχισμών, συνελέγησαν γραπτά

10. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τον αρχαιολόγο Β. Παπαθανασίου.

Εικ. 17. Θέση Παλαιοχώρι. Χάλκινο τρίμορφο πτηνόμορφο ειδώλιο της ύστερης γεωμετρικής περιόδου.

αγγεία και χάλκινα αντικείμενα, ακέραια ή σε θραύσματα. Ανάμεσά τους, υδρίες, κρατηρίσκοι, σκύφοι, κοτύλες, οινοχόες, περόνες, δίσκοι κατόπτρων και τρίμορφο πτηνόμορφο ειδώλιο (Εικ. 17) της ύστερης γεωμετρικής περιόδου, εποχή κατά την οποία τελείται η προγονολατρεία.

Πήλινα αβαφή και γραπτά αγγεία, χάλκινα μικροαντικείμενα της ύστερης αρχαϊκής και της κλασικής εποχής, καθώς επίσης πληθώρα οικιακής κεραμικής και αγνύθες περισυνελέγησαν από τις επιχώσεις της νεροσυρμής αριθ. 1 και των ταφικών θαλάμων των μυκηναϊκών τάφων Θ, Ι, Ια και Ιβ. Ανάμεσά τους, αναγνωρίστηκε ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας (Εικ. 18, 19), τα περισσότερα θραύσματα του οποίου φέρονταν σε επαφή με την κοίτη της νεροσυρμής αριθ. 1, που διαπερνούσε προς Β. τους τάφους. Ο κρατήρας, ύψ. 0,24 και διαμ. χείλους 0,335 μ., σώζεται αποσπασματικά. Στην κύρια όψη παριστάνεται σκηνή Διονυσιακού θιάσου, καθώς εικονίζονται δύο μορφές σατύρων και δύο μαινάδες να ερωτοτροπούν και να χορεύουν. Στην οπίσθια όψη παριστάνονται τρεις ιστάμενες αντρικές ενδεδυμένες μορφές. Το κεντρικό πρόσωπο της σκηνής θα μπορούσε κανείς να το ταυτίσει με αφηρωισμένο νεκρό, ενώ τις δύο μορφές εκατέρωθεν με αθλητές. Ο ερυθρόμορφος κρατήρας αποδίδεται, πιθανότατα, σε εντόπιο αγγειογράφο του α΄ τετάρτου του 4ου αι. π.Χ., που δανείζεται το θέμα από την αττική αγγειογραφία.

Εικ. 18-19. Θέση Παλαιοχώρι. Πήλινος ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας (4ος αι. π.Χ.).

Θέση Δραγατσούλα και Τραγάνα Μουλκίου

Σε έκταση 505 τ.μ. στις περιοχές Δραγατσούλα και Τραγάνα Μουλκίου ολοκληρώθηκε η έρευνα δύο τμημάτων νεκροταφείου της πόλης της κλασικής εποχής, με την αποκάλυψη 42 απλών λακκοειδών τάφων. Το εν λόγω νεκροταφείο αποτελεί, ουσιαστικά, συνέχεια ανεσκαμμένου νεκροταφείου της ίδιας περιόδου, που είχε ερευνήσει ο καθηγητής Α. Ορλάνδος το έτος 1936 στην Τραγάνα, μόλις 80 μ. προς ΒΑ.

Οι πρώτοι 32 τάφοι του τμήματος Α ήταν ανοιγμένοι ως λάκκοι εντός ορθογώνιων ορυγμάτων μέσα στο φυσικό πέτρωμα. Με διαστάσεις που ποικίλλουν μεταξύ τους και βάθη που κυμαίνονταν κατά περίπτωση από 1,02 έως 2,70 μ., οι 32 τάφοι ήταν πυκνά διατεταγμένοι με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ., Α.-Δ. και ΒΑ.-ΝΔ. (Εικ. 20). Από αυτούς, οι τάφοι 1, 2, 3, 6, 8, 11, 17 και 19 έφεραν καλυπτήρια ασβεστολιθική πλάκα. Το αποκαλυπτόμενο τμήμα του νεκροταφείου (Α) οριζόταν στα νοτιοδυτικά από αναλημματικό τοίχο, κατασκευασμένο από μονή σειρά ασβεστόλιθων, με κατεύθυνση από ΝΔ.-ΒΑ. Μολονότι δεν κατέστη δυνατή μέχρι σήμερα η μελέτη του σκελετικού υλικού, από το είδος των κτερισμάτων συμπεραίνεται ότι οι ταφές ανήκαν σε άρρενες, γυναίκες, εφήβους και ένα τουλάχιστον νήπιο, μέλη πιθανώς μιας εύπορης τοπικής τάξης, καθώς τις συνόδευε ικανός αριθμός κτερισμάτων, τοποθετημένων τόσο εντός των λάκκων όσο και επί των καλυπτήριων πλακών αυτών, αλλά και στις επιχώσεις των ορθογώνιων ορυγμάτων. Δεν λείπουν, βέβαια, και οι ταφές που ήταν φτωχικά κτερισμένες. Οι περισσότεροι τάφοι διέσωσαν σκελετικά κατάλοιπα, ακέραια ή αποσπασματικά, με τους νεκρούς τοποθετημένους σε έντονα συνεσταλμένη στάση, αλλά και εκτάδην.

Εικ. 20. Θέση Δραγατσούλα και Τραγάνα Μουλκίου. Κλασικό νεκροταφείο (τμήμα Α). Άποψη από ΒΑ.

Εικ. 21-22. Θέση Δραγατσούλα και Τραγάνα Μουλκίου. Κλασικό Νεκροταφείο (τμήμα Α). Τάφος 17. Ερυθρόμορφες λήκυθοι δευτερεύοντος τύπου με παράσταση γυναικωνίτη (5ος αι. π.Χ.).

Από το σύνολο των 200 ευρημάτων, μικρό μέρος των οποίων έχει συντηρηθεί, την πλειονότητα αποτελούν οι πήλινες λήκυθοι, γραπτές ή μελαμβαφείς. Στα κτερίσματα του τάφου 17 ανήκουν δύο ερυθρόμορφες λήκυθοι δευτερεύοντος τύπου, που φέρουν παράσταση σε κατατομή ιστάμενων γυναικείων μορφών να κρατούν τμήμα υφάσματος – σκηνή γυναικωνίτη (Εικ. 21, 22). Επιπλέον, αρκετές είναι οι αβαφείς λεκανίδες με πώμα, τα γραπτά αρυβαλλοειδή ληκύθια, τα μελαμβαφή φιαλίδια, ενώ λιγοστές οι πυξίδες με πώμα, οι οινοχοΐσκες, οι λύχνοι και οι αμφορείς. Στην πλειονότητά τους, τα πήλινα ειδώλια αναπαριστούν ιστάμενες ή καθιστές γυναικείες μορφές, που κρατούν καρπούς, άνθη ή μικρά ζώα. Ξεχωριστής σημασίας είναι τα δύο πήλινα ειδώλια καθήμενων ανδρικών μορφών και καθήμενης μορφής αγοριού, που κρατά σφαίρα. Αρκετά είναι τα ζωόμορφα και τα πτηνόμορφα ειδώλια, ενώ απαντούν και ειδώλια σατύρων, που κρατούν καρπούς και αντικείμενα.

Στα χάλκινα αντικείμενα περιλαμβάνονται τρεις στλεγγίδες, δύο δακτύλιοι, μία σπάτουλα καλλωπισμού και ένα κάτοπτρο, ενώ βρέθηκαν επίσης δύο σιδερένιες στλεγγίδες και τρεις σιδερένιοι δακτύλιοι.

Σε μικρό σχετικά βάθος, προς Δ. της μπαζωμένης κοίτης χειμάρρου, μόλις 0,30 μ. από την επιφάνεια, ήλθαν στο φως την άνοιξη του 2008 δέκα νέοι λακκοειδείς τάφοι (Τμήμα Β) του κλασικού νεκροταφείου. Πλην των τάφων 41 και 42, που είχαν διανοιχθεί ως λάκκοι εντός ορθογώνιων ορυγμάτων και έφεραν λιθόπλινθο ως κάλυψη, και των τάφων 33, 36 και 38, που ήταν κεραμοσκεπείς, οι υπόλοιποι ήταν ανοιγμένοι ως απλοί λάκκοι εντός του φυσικού εδάφους, χωρίς κάλυψη. Οι περισσότεροι βρέθηκαν παραβιασμένοι από παλαιότερες καλλιέργειες του αγρού. Σκελετικά κατάλοιπα διατηρήθηκαν στους περισσότερους, ακέραια ή αποσπασματικά, με τους νεκρούς τοποθετημένους σε έντονα συνεσταλμένη στάση, αλλά και εκτάδην. Από τα 45 πήλινα αγγεία που συνελέγησαν, τα περισσότερα ήταν γραπτές λήκυθοι, μικκύλοι αμφορίσκοι, κοτυλίσκες, λεκανίδες με πώμα, μελαμβαφείς φιάλες, λυχνάρια και σφαιρικό κυάθιο. Επίσης, βρέθηκαν κελύφη ωών όρνιθας, χάλκινο δακτυλίδι, χάλκινο νόμισμα Σικυώνας, σιδερένια στλεγγίδα και, από τον τάφο 33, σιδερένια αιχμή δόρατος.

ΑΝΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΚΑΣΙΜΗ

Χ.Θ. 1+717. Οικόπεδο Λέκκα-Γκότση

Οι ανασκαφικές εργασίες συνεχίστηκαν και το 2006. Στο τμήμα αυτό ήλθαν στο φως 34 τάφοι χωρίς ενιαίο προσανατολισμό. Οι τάφοι αποκαλύφθηκαν σε βάθος μεταξύ 2,30 και 4,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Οι ταφές ήταν σε λάρνακα και καλύπτονταν από πώρινη πλάκα, εκτός από πέντε. Οι 13 από τους τάφους ήταν ακτέριστοι. Από το εσωτερικό των κτερισμένων τάφων συνελέγησαν πυξίδες,

τριφυλλόστομες οινοχόες, αρύβαλλοι, κοτύλες, σιδερένιες περόνες και ήλοι, γυάλινες χάνδρες και χάλκινοι δακτύλιοι. Οι τάφοι χρονολογούνται στους αρχαϊκούς χρόνους.

Χ.Θ. 2+012

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η έρευνα του δίχωρου κτιρίου. Κατά την ανασκαφική αυτή περίοδο βρέθηκε ένας ακόμη χώρος, μήκ. 7 και πλ. 2,70 μ. Ορίζεται από τον τοίχο 1 στα δυτικά και τα βόρεια και από τον τοίχο 5 στα νότια, ενώ στα ανατολικά από λιθοποιημένες αποθέσεις χειμάρρων. Παχύ στρώμα ακατέργαστου πηλού, χωρίς ευρήματα, υπήρχε μόνο στο νότιο άκρο του χώρου. Στο υπόλοιπο τμήμα ο πηλός ήταν έντονα ανακατεμένος με καστανέρυθρο χώμα, το οποίο κατέληγε στο επίπεδο έδρασης των τοίχων.

Χ.Θ. 2+153. Οικόπεδο Δελή

Συνεχίστηκε η έρευνα στο τμήμα αυτό. Εντοπίστηκαν δύο ακόμη ταφικοί θάλαμοι. Ο ένας εκ των δύο δεν σώζεται ολόκληρος, καθώς το ανώτερο τμήμα των τοιχωμάτων του και η οροφή του θαλάμου έχουν καταρρεύσει στο εσωτερικό του. Περιείχε τρεις σαρκοφάγους και δύο κτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους με επάλληλες ταφές. Ο δεύτερος σώζεται ολόκληρος και κλίμακα οδηγεί στο εσωτερικό του. Αποκαλύφθηκαν, ακόμη, δέκα δωμάτια, τα οποία χρονολογούνται στο 2ο-3ο αι. μ.Χ. Στο εσωτερικό τους εντοπίστηκαν ταφές σε λάρνακες και κεραμοσκεπείς τάφοι. Σε όλη την έκταση της ανασκαφής βρέθηκαν ακόμη 132 τάφοι χωρίς σαφή προσανατολισμό. Παρατηρείται μια ποικιλία ως προς τον τρόπο ταφής, καθώς εντοπίστηκαν ταφές σε λάρνακες, κιβώτια, σαρκοφάγους, λακκοειδείς, με ή χωρίς καλυπτήρια πλάκα, κεραμοσκεπείς, κιβωτιόσχημοι και κτιστοί τάφοι και εγχυτρισμοί. Στην πλειονότητά τους είναι πλούσια κτερισμένοι με πήλινα αγγεία, πήλινα ειδώλια, χάλκινα αντικείμενα (πόρπες, κρίκοι, κάτοπτρα, τριχολαβίδες, σφηκωτήρες), χρυσά ενώτια και νομίσματα. Βρέθηκε, επίσης, μία πώρινη ημίεργη προτομή, η οποία είχε χρησιμοποιηθεί ως σήμα.

ΑΝΑΔΕΙΞΗ - ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου αρχαίου λιμανιού Λεχαίου και παλαιοχριστιανικής βασιλικής Αγίου Λεωνίδου[11]

Η «Ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου αρχαίου λιμανιού Λεχαίου και της παλαιοχριστιανικής βασιλικής Αγίου Λεωνίδου» εντάχθηκε στο ΕΠ Πελοποννήσου 2000-2006 κατόπιν έγκρισης υλοποίησης της μελέτης το 2004 και έγκρισης εκτέλεσης του έργου το 2005.

Το έργο ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 2005 και ολοκληρώθηκε το Δεκέμβριο του 2006 και αντικείμενό του ήταν η προστασία και η φροντίδα του χώρου του αρχαίου λιμανιού με την οριοθέτηση και περίφραξη του χώρου και την αξιοποίηση υφιστάμενων κτισμάτων με εργασίες επισκευής και ανακαίνισής τους. Το ένα κτίριο διαμορφώθηκε ως γραφείο για το φυλακτικό προσωπικό του χώρου και το άλλο ως χώρος φύλαξης αρχιτεκτονικών μελών από την παλαιοχριστιανική βασιλική.

Η οριοθέτηση προέβλεπε τη δημιουργία διακεκριμένων εισόδων και τον ηλεκτροφωτισμό της περιμέτρου του χώρου, ενώ διαμορφώθηκαν, επίσης, σε ένα τμήμα του εκτεταμένου αυτού αρχαιολογικού χώρου, διαδρομές περιήγησης για τους επισκέπτες.

Καθαρίστηκε το μεγαλύτερο τμήμα του κρηπιδώματος της νότιας και της ανατολικής πλευράς της εσωτερικής λεκάνης του αρχαίου λιμανιού και αποκαλύφθηκε, εν μέρει, το βόρειο τμήμα του κρηπιδώματος, έτσι ώστε να είναι εύκολα αναγνώσιμη από τους επισκέπτες η αρχιτεκτονική της τεχνητής λεκάνης του αρχαίου λιμανιού.

Ο προϋπολογισμός του έργου διαμορφώθηκε τελικά στο ποσό του 1.301.958,97 ευρώ και για την υλοποίησή του υπογράφηκε προγραμματική σύμβαση μεταξύ της ΛΖ΄ ΕΠΚΑ, της Περιφέρειας Πελοποννήσου και της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κορινθίας, η οποία υλοποίησε το έργο και στη συνέχεια το απέδωσε στον τελικό δικαιούχο, που είναι η ΛΖ΄ ΕΠΚΑ.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΚΑΣΙΜΗ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

NEMEA

University of California at Berkeley

Activities at Nemea in 2006 consisted of maintenance and research both on site and in the museum, restoration in the Temple of Zeus, and an archaeological field school. This is the first year of work for me as Director of the Nemea Center for Classical Archaeology and I want to thank the Director and staff of the American School of Classical Studies at Athens for their assistance, guidance and patience during this period of learning and adjustment. Here follows a report in summary of our activities this past year:

Final Publications

Additional strides were made in the preparation of *Nemea* IV: *The Shrine of Opheltes, the Early Stadium, and the*

11. ΚΠΣ 2000-2006. Επιχειρησιακό Πρόγραμμα: ΠΕΠ Πελοποννήσου.

Hippodrome by J. Bravo and B. Rieger. The final manuscript should be submitted in 2007. Initial study was begun on the analysis of the major ceramic deposits for *Nemea X: Chronology*.

A report has been received from S. Garvie-Lok of the University of Alberta, Department of Anthropology, on her stable isotope analysis of the human remains from Early Christian and Medieval Nemea. Her results indicate that the diet of the 5th-6th century, 12th-13th century and 14th-15th century were remarkably similar and were based on a mix of wheat and millet together with a generous amount of animal products and little to no marine resource use.

Archaeological Park

In addition to the normal weeding of the site, and mowing the lawn and tending the flowers around the museum, additional maintenance was preformed on site and in the museum. Around the site repairs were made to the sidewalk in a few spots, while the site fence and parking lot were painted. Better watering was facilitated through the purchase of new hoses, sprinklers and watering tubes at the main site and at the stadium.

Studies were undertaken and completed (approved by KAS) for the construction of a small toilet and tool shed behind the museum for use primarily by site staff and others, especially during times when the museum is closed, and for a toilet at the stadium, urgently needed for visitors and staff.

Museum

New spotlights were purchased and installed around the entire perimeter of the museum for heightened security in coordination with the video surveillance equipment. Walkie-talkies were also purchased in addition to those provided by the XXXVII Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities in order for the guards to be in direct communication while providing full coverage of the site and museum; especially important this year with a significant number of temporary staff to cover the extended visitation hours, for which we are very thankful to the Ephor and personnel of the Ephorate and the Nemea site.

Repairs were made twice to the main water pump of the site and museum, while new toilet seats and tanks were purchased and installed in the museum restrooms. Maintenance and repairs were performed on the courtyard doors, office windows and exhibit hall air conditioners. Electrical repairs were also necessary.

The exhibit cases in the main exhibit hall were cleaned inside and out, and some displays were tidied and/or reorganized.

Public Relations

As usual a number of visitors and groups were afforded special guided tours of the site and museum during 2006. These were led either by the former director, St. Miller, or myself: conference group held in Greece by the Ministers of Justice and of Public Order of the Balkans: Albania, Bosnia, Bulgaria, Croatia, FYROM, Romania, Serbia, Slovenia, and Turkey, organized by the Minister of Justice; students of architecture from the University of Patras; students from College Year in Athens; members of the Friends of the National Archaeological Museum in Athens; Fine Arts Society of Marousi; reporters on a tour of the Wine Roads of the Peloponnesos; Middlefield High School (Massachusetts) students; runners in the "Aethlios" race from Nemea to Olympia; members of a German ladies' cultural club from Piraeus; students from the American Farm School; the Rutgers University summer program; visitors from the Chancellor's Office and University Relations, UC Berkeley, the Club Hotel Casino Loutraki and other political/cultural dignitaries; German High School and College students; the Mitrou project field school group; various friends and donors of Nemea including N. and V. Konidaris, Mr. and Mrs. Kronmiller, M. Wiener and L. Sardegna; and two summer session groups from the ASCSA.

On May 12, a crew from a local TV channel visited the site as a part of a broader program about recent and future development in and around Nemea.

Temple of Zeus Reconstruction

Significant work has been completed on the foundations and krepidoma on the east end and in the pronaos. Two columns, K-30 and K-29, in the center of the east side colonnade have been almost completed. All of the drums are in place and the final carving of the exterior surfaces is nearing completion. The epistyle will be positioned only after the next two columns to the north are finished.

The continued restoration of the Temple of Zeus for at least the next phase of the project will be possible due to a major donation of 500,000 euro from the Club Hotel Casino Loutraki to the University of California Berkeley. The signing of the donation agreement/commitment was held at a ceremony on the museum steps June 26th. The ceremony was attended by the Vice Chancellor of UC Berkeley, Donald McQuade, Mr. Vrachatis of the CHCL, the Directors of the Excavations and Temple Reconstruction Project, Members of the National and Regional Greek government, representatives of the ASCSA, the US Embassy, the Austrian and Hungarian embassies, the site staff and project workmen among many others.

Activities on Site: Projects / Publications

The year 2006 was a study season at Nemea, so the bulk of our work concentrated on research and publication preparation. The nature of the site and its constant exposure also led to the need for several assessments of monuments and studies for conservation concerns. As a preliminary step in the conservation of the foundations of the Early Christian Basilica, a study was conducted by I. Dogani and Ms. A. Galanou on the ancient mortar used in the foundations in order to recognize its components and create a substance to be used today in harmony with the ancient materials. The study was completed early this summer and it has been submitted to KAS along with a request to conserve the Basilica.

Another study conducted by S. Wiles on site and in the museum concerns the so-called Nu structure[12], a statue base just off the SE corner of the temple (L14 and M14), and related marble and limestone blocks, presently collected near the Basilica/Xenon foundations for study. She has found that the blocks can be reconstructed as originally part of the foundation structure, probably as two tiers of a monumental statue base set on the poros limestone euthynteria. A partial inscription on one face of the top marble course suggests that the sculptor may be connected to the 4th century BCE sculptor Kleon of Sikyon. Two fragments newly connected to this piece may clarify the identification further. Examination and measurement of the dowel holes and footings have made a reconstruction of the blocks possible, although more study is needed.

Chance surface finds were made during the weeding of the site and they include three coins (C 5076 and C 5078 from F18, C 5077 from G18) and a circular bronze fragment (BR 1596 from M15).

Activities in Museum: Projects / Publications

This season, study was begun on the ceramic material from past seasons of excavation in the Sanctuary of Zeus for publication in *Nemea* X: *Chronology*. Examined and analyzed in detail were sherds from deposits in grid squares L14, L17, N17, and P14. The sherds were catalogued, drawn and photographed. A database was created for the catalogued sherds and relevant deposits.

Much of this work was conducted by four teams of students, graduate and undergraduate, as part of the UC Berkeley summer session archaeological field school. The ceramic deposits were also researched through notebook searches and stylistic comparanda.

It was requested by the Korinthia Ephorate that photographs be given to them of all material from the UCB excavations now on display in the museum. We completed this request by taking digital photos of all artifacts on exhibit in the main exhibit hall and the museum courtyard. The Ephorate was given all the images on CD.

Additional studies were done in the museum workroom by R. Knapp on the coins excavated since 1996 and P. Sapirstein of the ASCSA (Cornell University), who examined roof tiles from the Archaic temple for comparative purposes in his study of the techniques of tile manufacture.

KIM S. SHELTON

KENCHREAI

Cemetery Project

The 2005 season of the Kenchreai Cemetery Project concluded with great success in the large cemetery of Roman date on the Koutsongila Ridge north of the ancient harbor of Kenchreai. Professor J.L. Rife (Macalester College) directed a program of documentation and study by a small research team in June 5-July 12, 2006. Professor Rife worked with the permission of the Ministry of Culture under the auspices of the American School of Classical Studies and the supervision of the XXXVII Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities in Archaia Korinthos. He expresses his gratitude foremost to A. Mandis, director of the Ephorate, and V. Tassinos, epimeletes, as well as the staff of the Isthmia Museum, for their generous support and advice in this continuing work. Further thanks are due to St. Tracy, director of the American School, and M. Pilali, administrator of the School, for their interest and assistance. This research was made possible by grants from the Provost of Macalester College, D. Michelfelder, and the L.I. Replogle Foundation, and by a Summer Research Fellowship from the Solow Art and Architecture Foundation.

The cemetery consists of 30 subterranean chamber tombs and 28 individual cist graves cut into the bedrock along the eastern slope of the Koutsongila Ridge over an area of *ca.* 220 m. N.-S. by 60 m. E.-W. (Fig. 23). Research this season involved further work on the site plan; inspection of the natural terrain; the exploration of five tombs; the study of wall-painting; the study of all classes of artifacts from the site; and the examination of human bones.

Ch. Mundigler (Victoria, British Columbia) supervised work on a composite topographical plan of the site, which is currently under preparation using digital technology. Team members finished recording several features on the ridge, including wheel ruts from a coastal cart road and several ashlar blocks that probably belong to an early

12. *Hesperia* 47 (1978), pp. 59-64.

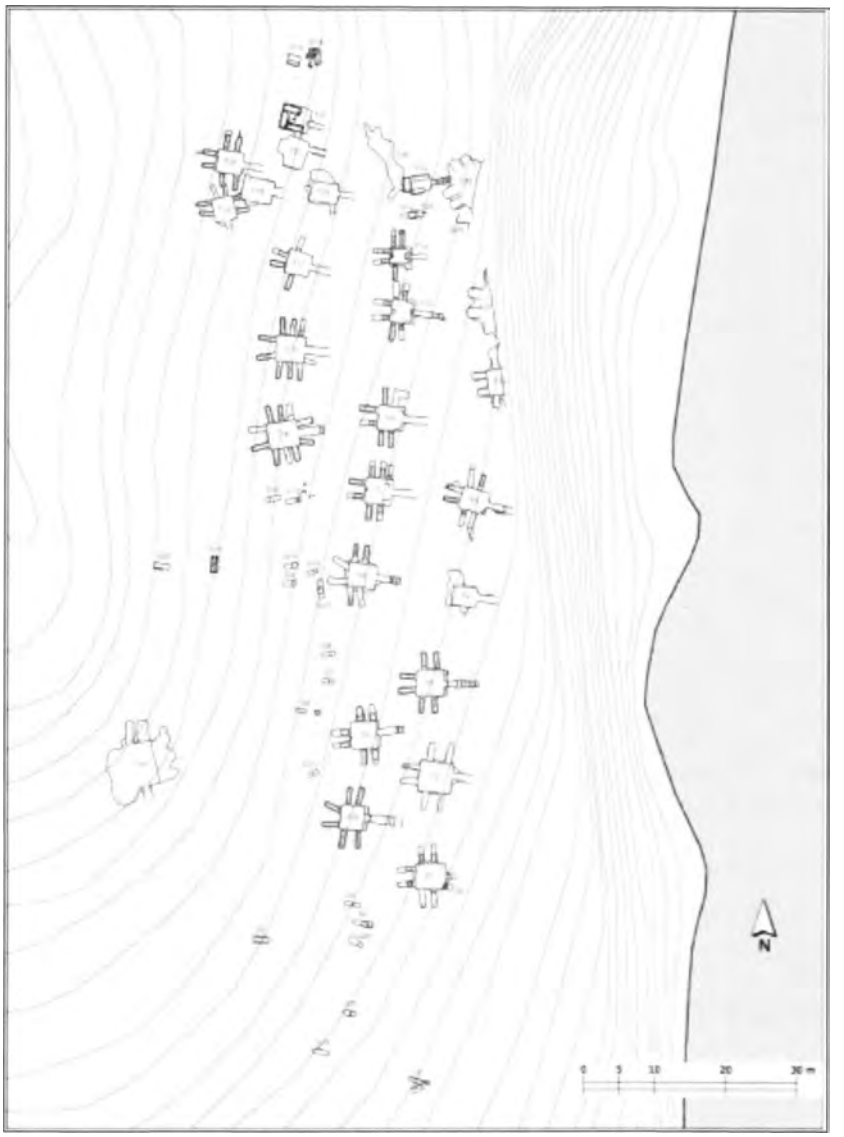

Fig. 23. Plan of Roman cemetery on the Koutsongila Ridge, Kenchreai (C. Mundigler, J.L. Rife, D. Edwards, M.C. Nelson).

fortification wall. In documenting traces of looting, we found that extensive clandestine excavation has occurred since 2005. One freshly opened grave (G27) was recorded on the western part of the ridge. We also discovered two previously unknown burial sites, another slab-covered cist grave on the eastern edge of the ridge (G28), and a collapsed chamber tomb (T30) directly behind Tomb 4.

The examination of the natural landscape by Professor R. Dunn (Norwich University) focused on the distribution of colluvium across the ridge and the taphonomic processes in the subterranean tombs. He found that variable colluvial depths across the ridge reflect the presence of burial structures, especially the large rectangular building (a temple?) at the ridge's south end that was first identified through geophysical survey in 2004. Professor Dunn also began examining the environmental history of the tombs. He found that, in many cases, large amounts of water had repeatedly entered chambers over the centuries, sometimes pooling to a considerable depth. Our exploration of the chamber tombs continued under the supervision of Professor Rife, Professor T. Tartaron (Yale University), and Professor J. Stumpf (Montgomery College). We discovered that a rectangular tomb building completely covered the dromos of Tomb 6 (Fig. 24). We also developed a better understanding of the collapses of the structures over Tombs 10, 14, and 22, which apparently were catastrophic events followed by long periods of gradual sedimentation. The investigation of the interior of Tomb 10 revealed the presence of several

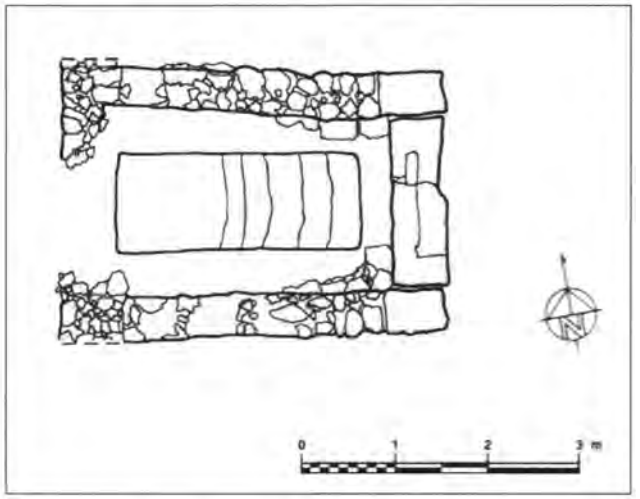

Fig. 24. Kenchreai Cemetery Project. Plan of tomb building over the dromos of Tomb 6 (J.L. Rife).

Fig. 25. Kenhreai Cemetery Project. Cremated bone (3.025 kg) in Tomb 10, Niche E. (J.L. Rife).

discrete funerary deposits containing cuisine-related vessels. The loculi of Tomb 10 containing well-preserved skeletons buried one over the other in distinct phases, sometimes identifiable by diagnostic artifacts. Our study of the new Tomb 30 revealed the loculus in the dromos, the only example of this configuration among the known tombs on Koutsongila. Apart from these advances in understanding tomb design and use, F. Monier (Centre d'étude des peintures murales romaines, Soissons/CNRS) continued the study of wall-painting that we began in 2003. She identified highly fragmentary painted plaster in Tombs 1, 2, 3, and 23. We await arrangements with the Directorate of Conservation to complete the scientific analysis of mortar and painted plaster from the tombs, for which we received formal permission in August 2005.

D.H. Ubelaker (Natural Museum of Natural History, Smithsonian Institution) continued his study of the human bones begun in 2005. He examined fragmentary skeletal remains from six tombs (nos. 4, 9, 10, 11, 13, 22), including several discrete deposits of cremated bone (Fig. 25). His observations shed light on the obscure process of cremation in Roman Greece: corpses were subjected to extremely intense, sustained heat (well over 800 degrees Celsius), after which point mourners extracted a selection of cremated bone from the pyre for deposition in urns. His conclusions on the number, age and sex of individuals have shown that numerous individuals were buried in the tombs over time – in one case at least 52 – and that men, women and children were deposited in both loculi and niches. These discoveries support our interpretation of the chamber tombs as burial sites for both families and generations of their household dependents. Because fragmentary condition of the bone asssemblage, we do not yet have a clear picture of skeletal morphology or paleopathology in the local population.

The most important component of the 2006 campaign was the study of finds from activities at the site in 1956, 1976, 1988-1990, and 2002-2006, under the general supervision of Professor M.M. Morison (Grand Valley State University). Professor Morison completed her examination of *ca.* 25,000 single artifacts from funerary contexts, of which *ca.* 500 have been inventoried. This study has generated numerous important results, such as dating of the initial use of the cemetery to the middle-late 1st century CE, recognizing that most imported wares are eastern rather than western, and interpreting many vessels as elements in commemorative ritual, particularly food-offerings or funerary banquets. Professor Morison's study will be a great contribution to our understanding of ceramic production, function, and chronology in the Roman Corinthia.

In addition to the study of pottery, scholars studied other important classes of artifacts from Kenchreai. Professor J. Shaya (College of Wooster) completed the documentation of hundreds of small finds, including iron nails from tomb structures, hobnailed footwear, and coffins or biers and a substantial collection of glass vessels from burials. Ch.A. Faraone (University of Chicago) began the study of four fragmentary inscribed lead tablets found in the cemetery. His examination of one from Tomb 22 (KM043) determined that the text was a Greek prayer for justice against a clothing-thief called the "son of Caecilius", first invoking chthonic deities for assistance and finally cursing the culprit with

Fig. 26. Kenchreai Cemetery Project. Inscribed lead tablet from Tomb 22 (N. Anastassatou).

the force of a supernatural agent, Lord Abrasax (Fig. 26). Professor Rife studied the epigraphic corpus from the site, which includes *ca.* 60 discrete texts of Roman and Byzantine date from the area of Kenchreai, from American excavations at the ancient harbor in the 1960s, and from our recent work on Koutsongila. The most significant texts pertain to religious cults, civic life, and the Early Christian churches.

In conjunction with the study of artifacts, we made great progress in the permanent recording and storage of finds on several fronts. A.J. Suehle (Macalester College) and D. Miles-Williams (University of Leicester) worked hard on the photography and illustration of finds. We initiated a new system for registering finds, completed our recording of all contextual artifacts, and designed and implemented computer databases for inventoried finds, depositional contexts, and digital images. We also consolidated all artifactual and biological finds in a new storage space at Isthmia. Finally, we assisted Professor E. Gebhard and her staff in transferring old artifacts from the excavations in the Cenchrean harbor into new, improved containers in the depository at Isthmia.

Alongside this research on the Koutsongila Ridge, Professor Rife explored the larger context of burial in the Roman Corinthia through the investigation of other cemeteries at Kenchreai and in the region. He located two sites excavated in 1976 by the Archaeological Service east of the Cenchrean harbor, an Early Roman chamber tomb and a series of Late Roman cist graves. He also located and studied the Early Roman cemetery *ca.* 500 m. south of the harbor, which had been excavated by D. Pallas in the 1950s and by H. Robinson in 1962. Finally, Professor Rife revisited several Early Roman chamber tombs located on the Isthmus west of Examilia and just east of the Xerias River, sites he had first examined with the Eastern Korinthia Archaeological Survey in 2000-2001.

During the previous and current academic years, Professor Rife and his colleagues have presented their research in several scholarly venues: the Geological Society of America meetings in Salt Lake City and Philadelphia; the Archaeological Institute of America meetings in Montreal; Bryn Mawr College; Yale University; UCLA; and the Museum of Fine Arts in Boston. We have also completed our first six publications, which will appear in late 2006-2007: short reports on the wall-painting in Tomb 4 and the curse tablet from Tomb 22; long reports on the geological and geophysical investigations in 2004 and studies of human skeletal remains in 2004 and 2005; an interpretive article on tomb design and mortuary practice at Kenchreai; and a long overview of our research in 2002-2006.

Over the coming year, we look forward to working with the Ephorate and the Ministry to plan a collaborative excavation on the Koutsongila Ridge for 2007-2009, which has been supported by the American School of Classical Studies. We also look forward to working with the Ministry to advance our plans for systematic conservation of wall-painting and the transformation of the site for improved security.

JOSEPH L. RIFE

ISTHMIA

University of Chicago

Site and Museum. The site and Museum are undergoing renovation through a grant from the European Fund for Rural Improvements and Third Community Support Budget. The project is administered by the XXXVII Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities of the Hellenic Ministry of Culture under the direction of A. Mantis, archaeologist, V. Tassinos, and architect, M. Kechrinioti. New walkways lead visitors across the south side of the sanctuary (Fig. 27), a roped barrier protects sensitive areas, the Palaimonion passage has been covered (Fig. 28), and descriptive plaques now inform visitors about the major monuments. In the storage area a state-of-the-art sealed chamber holds the Kenchreai glass panels. We look forward to the site and Museum opening next year.

Conference. "Half a Century on the Isthmus: A conference to celebrate over fifty years of excavation and survey on the Isthmus of Corinth" is planned for 15-17 June 2007 in Cotsen Hall at the American School of Classical Studies in Athens.

Archaic Temple (F. Hemans, N. Hemans, J. Stevens). Wall blocks: The variable angle in the bevel of the anathyrosis, 85-88 degrees, suggests (with detailed examination of

Fig. 27. Isthmia. Walkway looking west.

Fig. 28. Isthmia. Frame for plexiglass cover over Stadium reservoir and manhole (right) and Palaimonion passage (left).

the front surface of the blocks) that saws were not used. Columns: Study of the fragments from Doric columns that may have been used in the pronaos shows that they had a maximum lower diameter of *ca.* 0.55 m. It is likely that the columns of the colonnade were similar in size, less than O. Broneer's estimate of *ca.* 0.70 m. They suggest a height of around 3.3 m. based on a proportion of *ca.* 1:6. Fragments from fluted pilasters are oval in shape and may have been added to the walls during a renovation to the temple.

Late Archaic and Classical ceramics (M. Risser, J. Ricci). Large Circular Pit (reservoir): Analysis was continued of vessels for transporting foodstuffs into the sanctuary, short-term storage of food and drink, meal preparation, serving and consumption (see 2005 report). It appears that the vessels were not intended for one-time use. Instead, those that were still serviceable were collected and stored for the next festival. The supply was supplemented with new sets as needed.

The Rachi Settlement (V. Anderson-Stojanović, J. Stevens). Final drawings and checking of data were completed. It became clear that Houses IV, V, and VI in such a small area was not convincing. A new reconstruction of only two houses, IV and V, creates a more natural plan. The extensive development on the south side of the ridge was documented, including a large terrace wall, ramp and steps leading up to the northeast, and floors, niches, and beam holes cut in the bedrock between Houses IX and X.

Late Hellenistic and Roman ceramics (J. Hayes). The completed manuscript is in the hands of the director and project editor.

Palaimonion (E. Gebhard, J. Stevens, F. Hemans). In the 1st century AD the abandoned reservoir and manhole of the Early Stadium were interpreted as the tomb of the hero Melikertes-Palaimon. When the system was incorporated into the base of his temple, the original connection with the stadium was lost (Fig. 28). Restored drawings were made of the manhole and reservoir as it existed during the first century of Roman cult activity.

Studies continued on: Arms and armor (A. Jackson, I. Marszalek), Worked stone objects (I. Gatsov, P. Nadelzheva), Storage of Context pottery from the University of Chicago and Indiana University Excavations at Kenchreai, 1963-1970 (J. Perras, N. Didaskalos, A. Papaioannou, and students of J. Rife from Macalester University).

At the request of A. Mantis the Isthmia Excavations repacked the un-inventoried pottery from Kenchreai in plastic containers. Context information from the original cardboard boxes was printed on labels and entered in a computer database.

ELIZABETH R. GEBHARD

Ohio State University

Members of the Ohio State University Excavations at Isthmia worked at the site from 15 May to 10 July and from 13 August to 9 September 2006. Major work was divided into four basic categories:

Continued study of the Roman Baths, with the goal of full publication of the building. The work this season focused especially on the gathering of illustrations (photographs and drawings) necessary for the publication and the beginning of a program to render these in digital form appropriate for publication. Considerable progress was made on this project, especially in terms of securing the photographs, and a significant beginning was made in scanning the very large drawings of various parts of the Baths.

Work continued in the renewed study of the so-called East Field, located between the Temple of Poseidon and the

Byzantine Fortress, and partially excavated between 1970 and 1972. This new phase of research is being carried out by Professor St. Ellis (University of Michigan), assisted by K. Cole and E. Poehler. Work in 2006 was successful in documenting many aspects of the phasing of the walls of the buildings in this area and showing that in an early period (perhaps dated to the 2nd century AD) the area was dominated by several large structures, probably of a public nature. This work will be continued in 2007.

During May and June of 2006 we continued cleaning the edge of the southern boundary of the excavated area of the Roman Bath, in order to stabilize the earth and even out this line, which has been eroding seriously since it was exposed in the 1970s. This work was begun in 2003 and continued in 2004 and 2005. Cleaning in 2006 continued almost to the southwest corner of the Roman Bath, leaving only a section of about 4 m. to be completed in 2007. In addition, it is planned to fill some of the old trenches left exposed since the 1970s and complete work along the south side of the building.

In 2006 a new phase of investigation was begun in the northeast corner of the Roman Bath, at the point where the Roman-period building meets up with the Byzantine fortifications (the Hexamilion) as they run eastward toward the Fortress. It has long been known that there were several buildings of Roman date in this vicinity, and a project was begun to record the architectural pieces that remain in this area and attempt to associate them with the existing foundations. This initiative is under the supervision of Professor J. Frey of Michigan State University. The work requires, among other things, the removal of weeds and the considerable mounds of earth from previous excavations.

No significant work was done this season on the conservation of the mosaic in the Roman Bath because of the absence of conservation staff able to carry it out.

In addition to this fieldwork, construction of the second-floor addition to the Excavation House was completed, involving the installation of the electrical wiring, the alarm system, bookcases, work surfaces, doors and windows. The exterior of the building was painted, along with the interior of the upper floor.

Investigation of plans for re-storage of the artifacts in the warehouses of the excavation showed that a complete renewal of this system had to be carried out. Nearly all of the artifacts excavated since 1967 were stored in cardboard boxes, many of which are now beginning to disintegrate. Accordingly, a completely new study was organized to determine an appropriate storage scheme for the excavation project. This was done with the assistance of conservator A. Kandri, temporarily assigned to the Isthmia Museum by the Ministry of Culture. Ms. Kandri had previously investigated the kinds of storage systems available and appropriate for the needs of the Isthmia Museum, along with their relevant prices. She was enormously helpful in allowing us to select a basic storage scheme, based on the use of large plastic boxes (with lids), for our excavated artifacts. We purchased some 100 of these boxes and carried out a pilot project, over the span of several weeks, in order to estimate the space, number of boxes, and personnel needed to carry out a complete overhaul of the storage system. This project will be continued in 2007, and funds for its full implementation are currently being sought.

Finally, discussions were continued with various architects and other specialists in the construction of protective coverings for a building such as the Roman Baths at Isthmia, and it is hoped that progress on that issue will be realized in the near future.

TIMOTHY E. GREGORY

THE DORATI SURVEY PROJECT

The Dorati Survey Project conducted its second study season during four weeks in July of 2006. Participating in the project this year were: J. Marchand (Wright State University), I. Tzonou-Herbst (Curator, ASCSA Corinth Collection), J. Kramer (University of Cincinnati), J. Hruby (University of Cincinnati).

The project had three goals for this season: first, to complete the initial study and documentation of the material collected in July of 2004 and preliminarily processed in July of 2005, to allow for a report of results of the survey to be compiled and published. Second, to begin detailed research on the four pottery groups assigned to individual scholars for publication. Third, to visit other collections to familiarize ourselves with the material from neighboring sites dating to our respective periods, to investigate the possibility of imports to Dorati, and to locate comparanda.

Progress on the Survey Report

This season the database documenting all the pottery recorded in survey was completed and updated, with date ranges provided for all of the material. Statistical searches required for the survey report are now in order. Additionally, 64 representative items were chosen out and researched for full publication in catalogue form with the survey report; these are meant to illustrate the results of the survey and to serve as a prelude to the publication of the individual pottery groups. This material includes all the Aiginetan imports found with potters' marks (eight bases, one leg, one handle, and one matt-painted handle), other examples of imported wares (two Cycladic, two Achaian), a representative sample of the range and quantity of material by date (one Early Neolithic and three Late Neolithic, four Early Helladic,

three Middle Helladic, one LH I Mainland Polychrome, three decorated LH I-II, six LH IIIA, two LH IIIA2-B1, four LH IIIB, three LH IIIB2-IIIC, four LH IIIC, and three Mycenaean plain cup stems), and an indication of the range of small finds present on the surface (one "psi" and one animal figurine, one lead vessel rim, one sherd with lead mending clamp, one stone pounder, one steatite weight, one terracotta whorl, one andesite quern, one mud brick, one marble sword pommel, and three shells, including two with suspension holes). This material has now been catalogued and researched, and M. Schumacher has been engaged to come to Corinth to draw the necessary profiles for publication in November of this year, when publication photographs will also be taken. Thus we anticipate that a manuscript of the complete survey report will be ready for submission by the spring of 2007.

Pottery Group Publication

Toward the second goal, J. Marchand (Early Mycenaean decorated to LH IIIA2), I. Tzonou-Herbst (Late Mycenaean decorated from LH IIIB1 and figurines), J. Kramer (MH and wares which continue into LH), and J. Hruby (Coarse and Cooking wares, and small finds excluding figurines) each spent four weeks beginning the process of preparing their respective pottery groups for publication.

For the Middle Helladic group, 78 sherds were fully catalogued and prepared for publication, including four mainland polychrome, nine dark burnished (four of which display the characteristics of traditional Argive Minyan), 19 Aiginetan plain or matt-painted, and plain yellow and gray wares including Minyan.

For Early Mycenaean decorated, 97 sherds were prepared for publication (five LH I-II; 12 LH IIA, 17 LH IIB, 21 LH IIIA, 24 LH IIIA2, and 18 LH IIIA2-B); this represents an estimated 2/3 of the collected material originally identified and set as Early Mycenaean. Mycenaean decorated dating to LH I is difficult to distinguish clearly in sherd material from LH IIA, but an alabastron with cross pattern and a Vapheio cup with ripple pattern (similar to *Korakou* fig. 62, no. 10) indicate that the category is represented at Dorati. In LH IIA, the quantity of Mycenaean decorated increases, and monochrome goblets and cups with spirals are most common. In LH IIB, Vapheio cups continue to be represented, and goblets continue to be the predominate shape (among these are one Ephyraean goblet, and three monochrome interior goblets, one with linear exterior, and one with a chevron under the handle, as though a variation on the Ephyraean goblet). The quantity of material which can be securely assigned to a specific period based on shape and style alone doubles in LH IIIA1, which is well represented at the site. This is particularly significant given the relative dearth of published LH IIIA1 material from settlement sites in the Argolid and Corinthia. The diagnostic material includes cups and mugs with LH IIIA1 stippling, and a kylix rim with a horizontal Mycenaean flower variant. The quantity of material continues to increase in LH IIIA2, in which kylikes and stemmed bowls, many of them monochrome, are most readily identifiable.

The largest group of Mycenaean decorated material at Dorati not surprisingly comes from the period LH IIIA-B, and there is a quantity which cannot be assigned more closely than to this general period. For the Late Mycenaean, 107 sherds have been processed; in LH IIIB1, stirrup jars, kylikes, stemmed bowls and dippers predominate; in LH IIIB2, most characteristic are deep bowls with wide rim bands and monochrome interiors. The quantity of material remains high in LH IIIC, and Early, Middle, and Late are all represented. Common shapes include monochrome conical kylikes, monochrome deep bowls, kraters and kalathoi, cups and bowls. Of particular interest is a group of LH IIIC pottery (primarily hydrias, kraters and basins) in a hard, red fabric with thinly applied black paint, which appears to come from Achaia. This fabric is typical for large sized closed vessels from sites such as Aigeira and Teichos Dymaion, and has been recognized at Korakou[13].

In general, in the Mycenaean decorated at Dorati, open shapes predominate, with the largest percentage belonging to drinking and serving vessels (goblets, mugs, kylikes and deep bowls; kraters are also well represented); of closed shapes the most common are alabastra and piriform jars. The distribution of shapes and decorative motives helps confirm the general impression given by the material that the core of the site was an extensive settlement inhabited continuously throughout Late Helladic times.

For the coarse and cooking wares, 231 sherds were processed, consisting largely of pithoi and tripod cooking pots. This material had seen the least study during previous seasons, and thus much of it required preliminary sorting and inventorying (126 were inventoried for the first time). 31 figurines, six chert flakes or cores, nine querns, a pivot block, and a ceramic waster were among the small finds prepared for publication.

Trips for Comparanda

Additionally, we completed three trips and examined collections for comparanda. Thanks to permission from M.

13. Cf. J.B. Rutter, *The LH IIIB and IIIC Periods at Korakou and Gonia in the Corinthia*, 1974, pp. 381-382.

Wiencke, C. Zerner, J. Rutter, and M. Lindblom, we visited the Argos Archaeological Museum and inspected material from Lerna. Thanks to permission from F. Felten and W. Gauss, we visited Aigina, where Dr. Gauss instructed us on local pottery from the island and a variety of imports, and thanks to J. Fappas and N. Liaros we visited Boiotia and examined material from Chaironeia, Orchomenos and Elateia. Scheduled trips to Kea and to Tsoungiza could not be completed and are thus planned for next season. We thank Profs. J. Davis and J. Wright for permission to examine pottery from the two sites respectively. Results of these trips include the identification of comparanda for specific pieces, confirmation of the identification of specific pieces as Aiginetan, and the negative result that few of our grey wares appear to be Boiotian. It was not possible to identify imports from Dorati at these sites, and in general, it is extremely difficult to distinguish our Mycenaean decorated pottery from that of other sites in the Argolid and Corinthia (either from the local material of other sites or that identified as imported from the Argolid), since the clay and paint is virtually identical to that found at sites such as Mycenae, Lerna, Zygouries, and Korakou. Clay collected from Dorati was baked into bricks as an experiment this summer and we thank G. Sanders for suggesting the collection of clays and firing the bricks in his kiln. A full investigation into possible sources for the buff and red Mycenaean clays has not been done, and a petrographic analysis of the collected pottery would be necessary to provenance the Mycenaean material from the site (much of which we provisionally assume is local). No Mycenaean decorated imported from outside the northeastern Peloponnesos has been identified at the site.

Work remaining to be done

All individual pottery groups require some additional study, if only in the form of the drawing and photographing of the pieces ultimately chosen from those prepared for publication. Most groups require greater research for comparanda, both in Corinth and at other sites, and both for individual sherds and as a body of material relative to other sites in the northeastern Peloponnesos. In particular, it is essential that our team has a chance to look at the MH and early LH material from Tsoungiza, and to examine the LH IIIC material from Teichos Dymaion and Aigeira in Achaia. However, the most work remains to be done on the following: the Neolithic and Early Helladic material, as well as the fine Mycenaean plain wares, require detailed study toward publication, and the large quantity of material as yet identified only as dating to LH III (or more specifically to LH IIIA2-B) requires further study to determine if it is possible to date any of it more closely. N. Liaros of the XIV and A. Theodorou of the IV Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities have been invited to publish the Neolithic and EH material respectively. It is also necessary to go back through the bulk of the collected pottery to see if any can be more precisely dated and added to the material for publication.

JEANNETTE MARCHAND

CORINTH

In 2006 excavation at Corinth concentrated on Geometric to Hellenistic contexts to the north of the long concrete pool of the Late Roman *domus* in the Panayia Field.

A fifth Geometric grave (Grave 2006-04, see Fig. 29) was excavated. It was found cut into colluvium about 17 m. northwest of the line of three graves excavated in previous seasons. Architecturally, the new grave is the most sophisticated of the group. It consists of a rectangular pit with an apsidal niche cut on the south side. The niche was completely blocked off with a large slab of limestone. In the middle of the pit a smaller cutting contained a large, rectangular, monolithic oolitic limestone sarcophagus. This was closed with a single slab of limestone. No trace of the body survived. The burial assemblage was deposited within the niche and along the east side of the sarcophagus (see Fig. 30). It consisted of 19 vessels: seven oinochoai, four skyphoi, three amphoras, two kraters, two plates and an aryballos date the grave to MG I. Since both the EG I sarcophagi are sandstone, the new find represents the earliest oolitic limestone example at Corinth. A faceted columnar block embedded in a Roman wall that cut the north end of the grave is of a type noticed elsewhere at Corinth in loose association with Geometric graves and is reminiscent of architectural fragments found in the LG fill of a well. It may have been used as a grave marker.

It appears as if the graves originally flanked a path which remained in use down into the Hellenistic period. The track in its latest phase has been found in two patches and consists of a hard packed cobbled surface and flanked the west end of the ashlar foundations of a long building (see Fig. 31). Six rooms of this structure have so far been revealed. It probably dates to the 4th century BC and it continued in use well into the Hellenistic period, to judge from an amphora stamp in the latest fill, probably down to 146 BC. A cistern in the northwest room, buried beneath the latest Hellenistic fills, was partly excavated. It has a step ladder cut into a leaning ashlar in its northeast corner. The cistern was filled in the mid-3rd century. A well on the south side remained in use during the Roman period when it was filled and sealed off sometime in the 3rd century. How it relates to a large cistern partly excavated in 2005 is unclear. The cistern had a stair

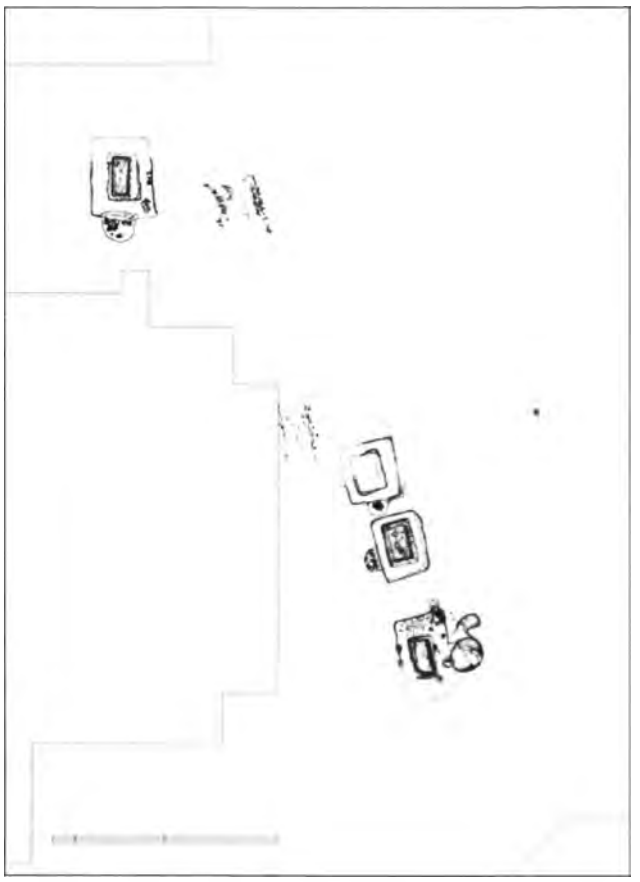

Fig. 29. Cotinth excavation. Plan of the Geometric grave (2006-04).

Fig. 30. Corinth excavation. Geometric grave. Burial assemblage.

descending from the west and appears originally to have been quite deep. A cantilevered horizontal beam supported at one end by a pillar is reminiscent of the system used to support the roof of the double apsidal cistern at Perachora. This cistern was closed in the late 3rd or early 2nd century BC. A complete sample of the fill was water sieved to recover a substantial quantity of carbonized grape pips. These will help to establish a stage in the domestication of the grape.

After the long building went out of use and had been abandoned for some time, a later Hellenistic structure was built on a different orientation over the west end. One room of this structure had a destruction deposit covering the earth floor. Among the finds were an almost complete mold for a Hellenistic moldmade bowl (see Fig. 32) and an amphora stamp. Although the form of the bowl mold and the stamp traditionally have been dated to before Mummius, a mendable Eastern Sigillata A plate dates the horizon no earlier than the late 2nd century but before the re-foundation of Corinth as a colony.

Elsewhere fills produced a range of Archaic and Classical material is indicative of cult activity, probably to do with the Geometric burials, in the area. This includes a stone altar fragment, miniature vessels, a fragment of a perirrhanterion base with a painted palmette and banded lekythoi. Signs of industrial production include bronze and iron slag, and ceramic "oven mitts".

GUY D.R. SANDERS

EASTERN KORINTHIA ARCHAEOLOGICAL SURVEY (EKAS)

The Eastern Korinthia Archaeological Survey completed fieldwork in 2002, but several members of the project assembled in the Korinthia during June of 2006 to study the artifacts in the Isthmia Archaeological Museum and to discuss and work with the data collected over the four years of archaeological survey. Members of the team visited several site of interest in the survey area with staff of the two Archaeological Ephorates of the Korinthia.

The major focus this year has been continued work on publication of the information derived from the survey. Among the articles published or in press to date are the following:

L. Diacopoulos, The Archaeology of Modern Greece, in *Mediterranean Archaeological Landscapes: Current Issues* (eds. F. Athanassopoulos - L. Wandsnider), Philadelphia: University of Pennsylvania Museum 2004, pp. 183-198.

T. Gregory, Less is Better: The Quality of Ceramic Evidence from Archaeological Survey and Practical Proposals for Low-Impact Survey in a Mediterranean Context, *ibid.*, pp. 15-36.

D.J. Pullen - T.F. Tartaron, Where's the Palace? The Absence of State Formation in the Late Bronze Age Corinthia, in *Rethinking Mycenaean Palaces* (eds. M. Galaty - W. Parkinson), Los Angeles: UCLA Cotsen Institute of Archaeology, 2nd edition (in press).

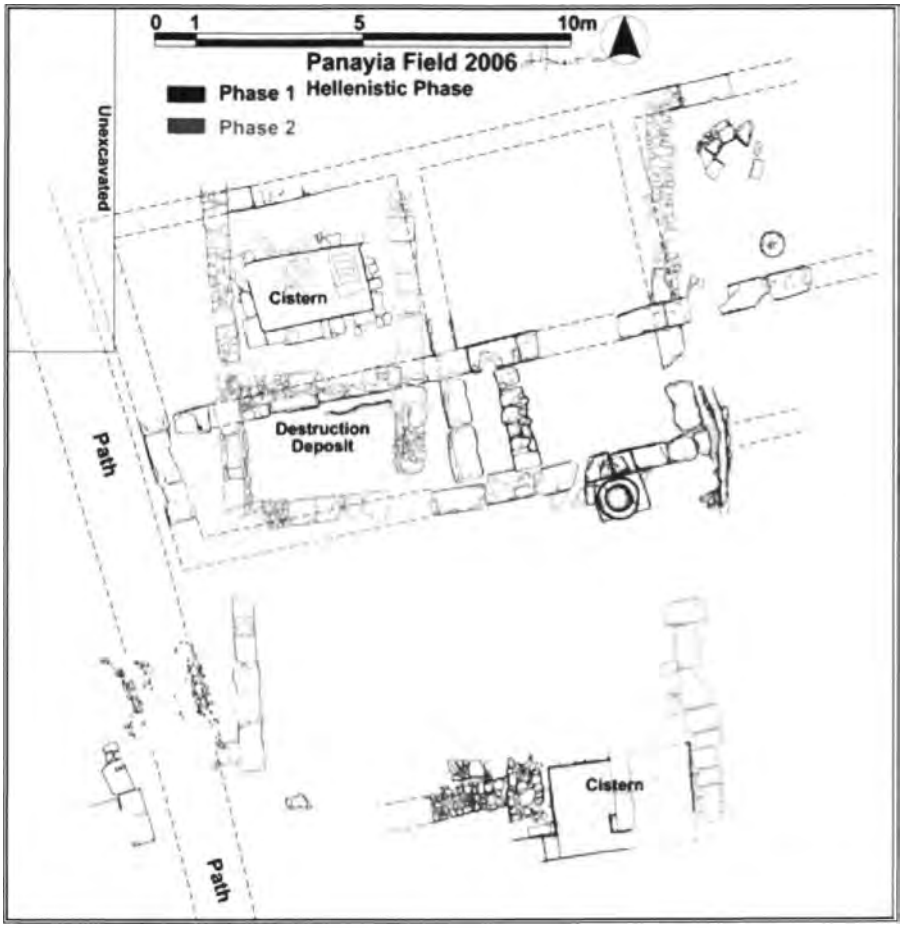

Fig. 31. Corinth excavation. Plan of the excavated area in Panayia Field.

R.M. Rothaus - E. Reinhardt - T. Tartaron - J. Noller, A Geoarchaeological Approach for Understanding Prehistoric Usage of the Coastline of the Eastern Korinthia, in *METRON: Measuring the Aegean Bronze Age* (eds. K. Foster - R. Laffineur), *Aegaeum* 24, Liège: Université de Liège, 2003, pp. 37-47.

T.F. Tartaron - R.M. Rothaus - D.J. Pullen, Searching for Prehistoric Aegean Harbors with GIS, Geomorphology, and Archaeology, *Athena Review* 3, 4 (2003), pp. 27-36.

T. Tartaron *et al.*, The Eastern Korinthia Archaeological Survey: Integrated Methods for a Dynamic Landscape, forthcoming, in *Hesperia* (in press).

Fig. 32. Corinth excavation. Hellenistic mold for moldmade bowls.

Just published is the following:

W.R. Caraher - D. Nakassis - D.K. Pettegrew, Siteless Survey and Intensive Data Collection in an Artifact-rich Environment. Case Studies from the Eastern Corinthia, Greece, *JMA* 19 (2006), pp. 7-43.

TIMOTHY E. GREGORY - DANIEL J. PULLEN

Θ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

Κατά το 2006, όπως και κατά τα προηγούμενα έτη, η Θ΄ ΕΠΚΑ συνέχισε τις δραστηριότητές της σε όλους στους τομείς και τις περιοχές ευθύνης της και στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων και των δυνατοτήτων της[1]. Το προσωπικό της Εφορείας ενισχύθηκε με νέα στελέχη, προερχόμενα κυρίως από τους επιτυχόντες στους διαγωνισμούς αρχαιολόγων και συντηρητών, από τη μετατροπή των συμβάσεων εργασίας από ορισμένου σε αορίστου χρόνου, καθώς και από εθελούσιες μετακινήσεις υπαλλήλων από την Αθήνα, κυρίως, προς τη Βοιωτία[2]. Οι λοιπές αλλαγές και βελτιώσεις στη λειτουργία και την υποδομή της Εφορείας επικεντρώνονται και οφείλονται στην πρόοδο των εργασιών ανακαίνισης και επέκτασης του Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών και της διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του, που προκάλεσαν αλυσωτές ανακατατάξεις στους εργασιακούς χώρους και στους ρυθμούς και στόχους του αρχαιολογικού έργου. Το τελευταίο δεν υπέστη συρρίκνωση ή επιβράδυνση αλλά κινήθηκε σε κανονικούς ρυθμούς.

Πιο συγκεκριμένα, οι στόχοι του ετήσιου επιχειρησιακού προγράμματος της Εφορείας άλλαξαν κέντρο βάρους και προσανατολισμό, χωρίς όμως να καταστρατηγηθεί η κύρια προτεραιότητα και μέριμνα της Υπηρεσίας, που αφορά στην επίλυση των αρχαιολογικών ζητημάτων, και ιδιαιτέρως εκείνων που σχετίζονται με την εξυπηρέτηση των πολιτών, παράλληλα με την έρευνα και τη διάσωση των αρχαίων που εντοπίστηκαν σε ιδιωτικά ή δημόσια κτήματα.

Κύριο στόχο και έργο της Εφορείας αποτέλεσαν και εφέτος τα τρία, ενταγμένα σε ευρωπαϊκά προγράμματα, αρχαιολογικά μουσεία της, στα οποία οι εργασίες προχώρησαν εντατικά. Το ανακαινισμένο και αναβαθμισμένο Μουσείο Σχηματαρίου άνοιξε ήδη τις πύλες του στο κοινό και η νέα έκθεση του Μουσείου Χαιρώνειας οδεύει πλέον σταθερά προς την ολοκλήρωσή της. Ταυτόχρονα, προχώρησαν, υπό την εποπτεία κλιμακίου των αρμόδιων τεχνικών υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού, οι οικοδομικές εργασίες στη νέα πτέρυγα του Μουσείου Θηβών και στο κέλυφος του υφιστάμενου κτιρίου – του δεύτερου κατά σειράν που ιδρύθηκε στη θέση αυτή και εγκαινιάστηκε το 1962[3]. Τα μουσειακά και τα παράπλευρα έργα, που αφορούν στη συ-

1. Η Θ΄ ΕΠΚΑ από το 2002 έχει στην αρμοδιότητά της ολόκληρο το νομό Βοιωτίας. Ως εκ τούτου, συμπεριλαμβάνει μέρος των πόλεων της αρχαίας ανατολικής Φωκίδας στα δυτικά, ενώ η περιοχή της Αυλίδας και τα βορειοανατολικά παράλια της Βοιωτίας υπάγονται διοικητικά και, κατά συνέπειαν, και αρχαιολογικά στο νομό Ευβοίας. Βλ. χάρτη της Βοιωτίας στα τεύχη του *ΑΔ* προηγούμενων ετών.

2. Στη Θ΄ ΕΠΚΑ υπηρέτησαν κατά το 2006, εκτός από το διευθυντή της Β. Αραβαντινό, οι μόνιμοι αρχαιολόγοι Α. Χαραμή και Έ. Κουντούρη και οι δόκιμοι Α. Αγγελοπούλου και Κ. Καλλιγά. Την άνοιξη του 2006 η αρχαιολόγος Έ. Κουντούρη μετατέθηκε στην Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού. Οι έκτακτες ανασκαφικές και οι λοιπές δραστηριότητες της Εφορείας (καθαρισμός και συντήρηση, αποτύπωση και σχεδίαση αρχαιοτήτων, λογιστικά, φύλαξη χώρων και μουσείων) υλοποιήθηκαν κυρίως με την πρόσληψη ωρομίσθιων υπαλλήλων (αρχαιολόγων, συντηρητών, διοικητικών και εργατοτεχνιτών διαφόρων ειδικοτήτων). Στη διεξαγωγή των ανασκαφών σημαντική ήταν και η οικονομική συμβολή των ιδιοκτητών των οικοπέδων. Όπως μάλιστα συμβαίνει κάθε χρόνο, το μέγιστο μέρος των κρατικών χρηματοδοτήσεων στο πλαίσιο του εγκεκριμένου προγράμματος της Θ΄ ΕΠΚΑ αναλώθηκε σε επείγουσες σωστικές ανασκαφές, στις οποίες για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Γ. Κίτσου, Ε. Κουρούνη, Ν. Λιάρος, Α. Μπελεγράτη, Π. Κουρκούτη, Δ. Οικονόμου, Α. Παπαδάκη, Ε. Τσώτα, Ι. Φάππας, Κ. Χαμηλάκη και Μ. Χουντάση. Στη διεξαγωγή των ανασκαφών και στο καθημερινό έργο της Εφορείας πολύτιμη ήταν η βοήθεια του Δ. Κουτσοδήμου και του εργοδηγού Ν. Χατζή. Στην αποτύπωση των ανασκαφών και στη σχεδίαση των ευρημάτων, πλην του μόνιμου προσωπικού (Μ. Κωστάρα και Μ. Βασιλείου), εργάστηκαν οι σχεδιαστές και χειριστές ηλεκτρονικών προγραμμάτων Σ. Καζακίδης και Κ. Μπαϊρακτάρης. Για τη συντήρηση του πλήθους των κεραμικών και των λοιπών ευρημάτων εργάστηκαν οι συντηρητές και συντηρήτριες αρχαιοτήτων Π. Βεργιώτη, Σ. Μιχαήλογλου, Ι. Μωραΐτου, Σπ. Σαμαρτζής, Γ. Ψαρρού, Μ. Καραδήμου, Κ. Βασιλειάδης και Αι.-Ζ. Φτίκου.

3. Το πρώτο μουσειακό συγκρότημα οικοδομήθηκε στη Θήβα σταδιακά στις αρχές του 20ού αιώνα, με πρωτοβουλία και επίβλεψη του τότε εφόρου Α. Κεραμοπούλλου. Το παλαιό διώροφο μουσείο κατεδαφίστηκε τη δεκαετία του 1950, επί εφόρου Ι. Θρεψιάδη. Στη θέση του οικοδομήθηκε το νέο Μουσείο, υφιστάμενο και σήμερα, που εγκαινιάστηκε το 1962. Βλ. Ι. Θρεψιάδης (Α. Θρεψιάδης), Η επανέκθεσις του Μουσείου Θηβών, *ΑΕ* 1963, σ. 5-26. Το κτίριο αυτό επεκτείνεται και ανακαινίζεται τώρα στο πλαίσιο των συγχρηματοδοτούμενων, από εθνικούς και κοινοτικούς πόρους, έργων πολιτισμού (Β΄ και Γ΄ ΚΠΣ και ΕΣΠΑ). Τα βοηθητικά κτίρια του πρώτου συγκροτήματος (εργαστήρια, «Οίκος εκμαγείου Λέοντος», Εφορείο κτλ.) χρησιμοποιήθηκαν μέχρι τούδε και, όπως αναφέρεται παρακάτω, κατεδαφίζονται σταδιακά, σύμφωνα με την αρχιτεκτονική μελέτη του νέου κτιριακού προγράμματος, που στη θέση τους προβλέπει την κατασκευή ανοικτού υποστέγου εκθέσεως αρχαιοτήτων.

στηματική καταγραφή, συντήρηση, αναζήτηση και ανάδειξη πλήθους αρχαιοτήτων συνετέλεσαν, εκτός άλλων, στην αναβάθμιση των συναφών δραστηριοτήτων της Εφορείας, με αποτέλεσμα την εξασφάλιση περισσότερων και καταλληλότερων χώρων εργασίας για το προσωπικό και καλύτερων συνθηκών συντήρησης, φύλαξης και μελέτης των αρχαίων.

Την απόλυτη, όμως, προτεραιότητα στις καθημερινές προσπάθειες της Θ΄ ΕΠΚΑ διατήρησαν, όπως πάντοτε, οι σωστικές ανασκαφές, που πραγματοποιήθηκαν μετά τον εντοπισμό αρχαιοτήτων σε προηγηθείσες δοκιμαστικές ανασκαφές. Όλες οι ανασκαφικές παρεμβάσεις ακολούθησαν ύστερα από αιτήματα ιδιωτών για τη διενέργεια οικοδομικών, εκσκαφικών ή γεωργικών εργασιών και αποσκοπούσαν αφ' ενός στη διευκόλυνση των πολιτών και αφ' ετέρου στην επιτακτική ανάγκη διάσωσης των αρχαιοτήτων και των ιστορικών πληροφοριών που αυτές περιέχουν. Όπως ήταν φυσικό, οι δοκιμαστικές ανασκαφές ήταν λίγες, ενώ οι δοκιμαστικές έρευνες, οι οποίες απέδωσαν μηδαμινά ή ελάχιστα ευρήματα και, ως εκ τούτου, δεν εξελίχθηκαν σε ανασκαφές και δεν περιελήφθησαν στην παρούσα συνοπτική έκθεση, ήταν απειράριθμες και έγιναν κυρίως με δαπάνη των ιδιωτών. Σε μερικές μόνον περιπτώσεις οι σωστικές ανασκαφές παρουσίασαν σημαντικά οικοδομικά ή ταφικά ευρήματα και η διεξαγωγή και ολοκλήρωσή τους απαίτησε διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους[4].

Σχεδόν εξίσου επείγουσες και απολύτως αναγκαίες ήταν και οι εργασίες αποψίλωσης και στοιχειώδους συντήρησης και ευτρεπισμού των αρχαιολογικών χώρων, καθώς και η φωτογράφηση, η αποδελτίωση, η καταγραφή και η συντήρηση των κινητών αρχαίων, κυρίως ευρημάτων πρόσφατων ανασκαφικών ερευνών. Οι δραστηριότητες αυτές εγκρίθηκαν στο πλαίσιο του ετήσιου προγράμματος δράσεων από το ΥΠΠΟ και η υλοποίησή τους από την Εφορεία ανταποκρίθηκε, κατά το δυνατόν, στα αιτήματα των πολιτών, στις ανάγκες των μνημείων και των κινητών αρχαίων και στις ποικίλες, έκτακτες καταστάσεις που ανέκυπταν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, και μάλιστα σε καθημερινή σχεδόν βάση.

Παράλληλα, λοιπόν, με το ανασκαφικό έργο της Εφορείας, από το τέλος της άνοιξης και σχεδόν όλο το καλοκαίρι διενεργήθηκαν, όπως κάθε χρόνο, με αυστηρή ιεράρχηση και με προτεραιότητα λόγω της απειλής εκδήλωσης καταστροφικών πυρκαγιών, καθαρισμοί και επιπλέον στοιχειώδεις διαμορφώσεις σε αστικά και περιαστικά οικόπεδα ή σε αγροτεμάχια με αρχαιολογικά κατάλοιπα διεσπαρμένα σε διάφορα σημεία της Βοιωτίας. Επιπροσθέτως, μάλιστα, με τις εργασίες πεδίου συνεχίστηκε ο καθαρισμός, η συντήρηση και η αποκατάσταση χιλιάδων αρχαίων, ευρημάτων προερχόμενων στην πλειονότητά τους από τις συνεχιζόμενες σωστικές ανασκαφές. Τέλος, η Εφορεία διενήργησε πλήθος αυτοψιών και συνακόλουθα και αδειοδοτήσεων, εξυπηρέτησε μεγάλο αριθμό μελετητών, παρέστη με τα στελέχη της σε επιστημονικές συναντήσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, επόπτευσε τις έρευνες ξένων αρχαιολογικών ιδρυμάτων και υποδέχθηκε φοιτητές ελληνικών και ξένων πανεπιστημίων στις ανασκαφές και στις μουσειακές εγκαταστάσεις της.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΕΙΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών

Κατά το έτος 2006 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες μεταφοράς του συνόλου των εκθεμάτων, πλην των μεγάλων γλυπτών έργων, από το κτίριο του Μουσείου Θηβών, καθώς και άλλων αρχαιοτήτων από τα εργαστήρια του μουσειακού συγκροτήματος, σε παρακείμενη, ενοικιαζόμενη από την Υπηρεσία αποθήκη. Η συσκευασία, η μεταφορά και η τακτοποίηση των αρχαίων πραγματοποιήθηκαν με γνώμονα τη θέση τους στην έκθεση, ενώ παράλληλα ενοποιήθηκαν μερικά αξιόλογα σύνολα ευρημάτων παλαιότερων ανασκαφών. Με αφορμή τις εργασίες μεταφοράς των αρχαίων, συστάθηκαν νέοι εμπεριστατωμένοι κατάλογοι σε έντυπη και ψηφιακή μορφή. Παράλληλα, συνεχίστηκε και η αναγνώριση, η επιλογή και η προετοιμασία των αρχαίων αντικειμένων που θα εκτεθούν στη μελλοντική νέα έκθεση του Μουσείου Θηβών.

Στο πλαίσιο του έργου της Β΄ Φάσης Επανέκθεσης του Μουσείου Θηβών, κατεδαφίστηκαν τμήματα του συγκροτήματος εργαστηρίων και αποθηκών, που χτίστηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα από τον τότε έφορο της Ζ΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας, Α. Κεραμόπουλλο. Πριν από τις εργασίες κατεδάφισης πραγματοποιήθηκε η αποκόλληση του μεγάλου ψηφιδωτού δαπέδου παλαιοχριστιανικών χρόνων, το οποίο εκτός άλλων φέρει παράσταση μηνών και κυνηγιού και κοσμούσε από δεκαετίες την πρόσοψη του πρώην «Οίκου του Λέοντος»[5], που στο νεότερο Μουσείο (1962) λειτούργησε ως πλυντήριο οστράκων κεραμικής και αποθήκη μικρών ευρημάτων.

4. Στην περίπτωση αυτή, και αναλόγως με τη σημασία ή την αναλογία των ευρημάτων τους ανά έτος, αποφασίστηκε η παρουσίαση των αποτελεσμάτων τους στα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου* στα ημερολογιακά έτη διεξαγωγής ή κατά το έτος της ολοκλήρωσής τους, με αναγραφή του χρόνου έναρξης και περαίωσης των εργασιών.

5. Η ονομασία προήλθε από το εκμαγείο του Λέοντος της Χαιρώνειας, που διατηρήθηκε και εκτέθηκε εκεί μετά την επιτυχή αναστήλωση του μνημείου στις αρχές του 20ού αιώνα.

Παράλληλα με τη μεταφορά των αρχαιοτήτων, προχώρησαν οι εργασίες της ανακαίνισης των απαλλοτριωμένων κτιρίων στα ανατολικά της πλατείας Κεραμοπούλλου, όπου έγινε η μετεγκατάσταση των γραφείων και των εργαστηρίων της Εφορείας, και άρχισε η ταξινόμηση των πολυπληθών επιγραφών του προαύλιου χώρου, έως την επαναλειτουργία του Μουσείου Θηβών υπό τη νέα μορφή του. Κατά το 2006 όλες σχεδόν οι υπηρεσίες της Εφορείας μετεγκαταστάθηκαν στα απαλλοτριωμένα και ανακαινισμένα κτίρια, σύμφωνα με το πρόγραμμα των δράσεων και των εργασιών υλοποίησής τους. Στα νέα κτίρια εγκαταστάθηκαν, επίσης, εργαστήρια και άρχισαν να ταξινομούνται με επιστημονικό τρόπο οι πολυπληθείς βοιωτικές επιγραφές. Οι τελευταίες για πρώτη φορά έγιναν προσβάσιμες στους μελετητές, οι οποίοι έχουν ήδη αρχίσει την καταγραφή και καταλογογράφησή τους με απώτερο στόχο τη συμπερίληψή τους σε πρότυπη και σύγχρονη έκδοση[6].

Ταυτόχρονα και με την ευκαιρία των εκσκαφικών και οικοδομικών εργασιών για την ανέγερση της επέκτασης του Μουσείου, διενεργήθηκαν πρόσθετες και περιορισμένες ανασκαφικές εργασίες για την έρευνα, τη διαχείριση και τη διατήρηση των σποραδικών μνημειακών καταλοίπων που ήλθαν στο φως στο βόρειο πρανές του λόφου, μετά την πρόσφατη κατεδάφιση των παλαιών βοηθητικών κτιρίων και την επέκταση των εκσκαφών για την ανέγερση νέων πτερύγων. Εκτός από χαρακτηριστική κεραμική πρωτοελλαδικών ΙΙ χρόνων, παρούσα σε όλα τα σημεία του λόφου, αποκαλύφθηκε τμήμα της θεμελίωσης του μεσαιωνικού τείχους της πόλης, που σχηματίζει γωνία και στρέφεται νοτιοανατολικά προς τον Πύργο Σαιντ Ομέρ. Όπως και τα οικιστικά κατάλοιπα των προϊστορικών περιόδων στα δυτικά του Μουσείου, το μεσαιωνικό τμήμα της οχύρωσης στο βόρειο πρανές του λόφου θα διατηρηθεί ορατό και επισκέψιμο στο χώρο του νέου κτιριακού συγκροτήματος[7].

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Εικ. 1. Αρχαιολογικό Μουσείο Σχηματαρίου. Ο αύλειος χώρος.

Εικ. 2. Αρχαιολογικό Μουσείο Σχηματαρίου. Η μία από τις δύο στοές (αριστερή) στέγασης αρχιτεκτονικών μελών και επιτύμβιων μνημείων.

Αρχαιολογικό Μουσείο Σχηματαρίου

Η Αρχαιολογική Συλλογή Τανάγρας (Εικ. 1, 2), το σημερινό Μουσείο Σχηματαρίου, χτίστηκε το 1890 και είναι το παλαιότερο της Βοιωτίας. Ιδρύθηκε με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας για να στεγάσει ευρήματα, προερχόμενα κυρίως από τις ταναγραϊκές νεκροπόλεις, που είχαν συγκεντρωθεί από περισυλλογές στα πεδία των λαθρανασκαφών και από τις πρώτες ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Πολλές επιτύμβιες στήλες ήταν ό,τι απέμεινε από τη σύληση των αρχαίων τάφων της Τανάγρας από τις αρχές της δεκαετίας του 1870 έως τα τέλη περίπου του 19ου αιώνα. Στόχος των λαθρανασκαφών ήταν, προπάντων, τα εξαίρετης τέχνης πήλινα ειδώλια, οι γνωστές «ταναγραίες», που διοχετεύονταν παράνομα κυρίως στο εξωτερικό.

Στο Μουσείο, που επί δεκαετίες λειτούργησε ως αποθήκη αρχαιοτήτων, από το 1993 άρχισαν εργασίες για επισκευές και για το συνολικό εκσυγχρονισμό των εγκαταστάσεών του. Στόχος ήταν η επαναλειτουργία του με νέα μορφή

6. Η εργασία επανέκδοσης των πολυπληθών επιγραφών της Βοιωτίας σε νέο Corpus, σε αντικατάσταση των *IG* VII (επιμ. G. Dittenberger), 1892, έχει σχεδιαστεί και αναληφθεί από διεθνή ομάδα εργασίας με στόχο να ολοκληρωθεί υπό την αιγίδα της Ακαδημίας του Βερολίνου. Προς το παρόν προχωρεί η αναγνώριση και η ψηφιακή καταγραφή των επιγραφών σε νέο κατάλογο από τον Ι. Καλλιοντζή, με την εποπτεία του υπογράφοντος και του επιγραφικού Α. Ματθαίου υπό την αιγίδα της Ελληνικής Επιγραφικής Εταιρείας.

7. Την ευθύνη της ανασκαφής του μνημείου ανέλαβε η 23η ΕΒΑ, με επιβλέπουσα την αρχαιολόγο Μ. Σκορδαρά.

Εικ. 3. Αρχαιολογικό Μουσείο Σχηματαρίου. Η προθήκη με τα αντικείμενα των κλασικών χρόνων.

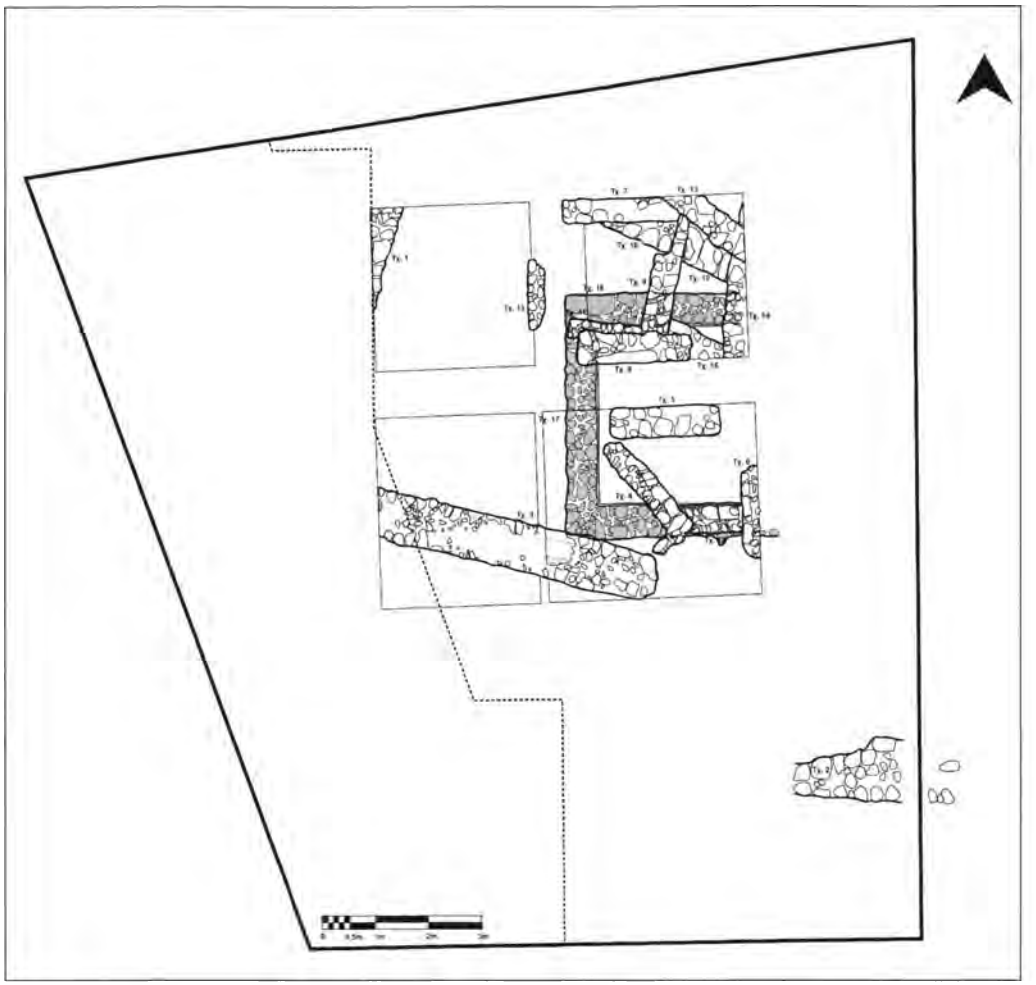
Εικ. 4. Αρχαιολογικό Μουσείο Σχηματαρίου. Η προθήκη με τα αντικείμενα των ελληνιστικών χρόνων.

και με τον εμπλουτισμό της έκθεσής του με τα ευρήματα των νεότερων σωστικών ανασκαφών. Μέσα από τα ταφικά, κυρίως, ευρήματα της σημερινής μόνιμης έκθεσης του ανακαινισμένου Αρχαιολογικού Μουσείου Σχηματαρίου, το οποίο επαναλειτουργεί από το 2006, ο επισκέπτης μπορεί να παρακολουθήσει την εξέλιξη της ταναγραϊκής τέχνης διαμέσου των αιώνων και να ενημερωθεί για το ιστορικό των εκθεμάτων, για τους μύθους, τις λατρείες και τις ταφικές πρακτικές με τις οποίες συνδέονται. Οι επιγραφές, γνήσια τεκμήρια της ιστορίας του τόπου, παρέχουν πληροφορίες για τις εορτές, την οικονομία, τη διοίκηση και για τις πολιτιστικές και εμπορικές επαφές του με άλλες περιοχές. Οι πρόσφατες επιφανειακές έρευνες στην αρχαία Τάναγρα παρέχουν επιπρόσθετα στοιχεία για την ιστορική και μνημειακή τοπογραφία της περιοχής.

Τα εκθέματα του αύλειου χώρου και του Μουσείου καλύπτουν το διάστημα από τους προϊστορικούς έως και τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους (Εικ. 1). Στην αυλή του Μουσείου ανοίγονται δύο μεγάλες στοές, που φιλοξενούν διαφόρους τύπους επιτύμβιων μνημείων, αρχιτεκτονικά μέλη από δημόσια κτίσματα και ιερά και δύο πρωτοχριστιανικές επιγραφές, που αναφέρονται σε ταφικά έθιμα και δοξασίες για τη μεταθανάτια ζωή (Εικ. 2). Στο μικρό προθάλαμο υπάρχουν γενικά πληροφοριακά κείμενα, συνοδευόμενα από εποπτικό υλικό, για την πόλη και την ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Τανάγρας, τους μύθους, τις λατρείες και τα ιερά της, τα ταφικά έθιμα και τα επιτύμβια μνημεία της, την ιστορία των λαθρανασκαφών και των αρχαιολογικών ερευνών στην περιοχή.

Οι προϊστορικοί χρόνοι αντιπροσωπεύονται στο Μουσείο με ευρήματα από διάφορες θέσεις της νοτιοανατολικής Βοιωτίας. Ανάμεσά τους, ξεχωρίζουν δύο πήλινες μυκηναϊκές λάρνακες με ζωγραφικές παραστάσεις, ειδώλια, αγγεία, κοσμήματα και άλλα μικροαντικείμενα από τους θαλαμοειδείς τάφους που ήλθαν στο φως στην περιοχή της σημερινής Τανάγρας (Μπράτσι), καθώς και πώρινος κύβος με εγχάρακτες παραστάσεις πλοίων από την Παραλία Αυλίδος (αρχαία Υρία;). Τα εκθέματα των αρχαϊκών χρόνων – επιτύμβια μνημεία, ειδώλια και αγγεία – προέρχονται αποκλειστικά από τις ταναγραϊκές νεκροπόλεις. Οι κλασικοί χρόνοι (Εικ. 3) αντιπροσωπεύονται από σημαντικά επιτύμβια ανάγλυφα και ταφικά κτερίσματα (αγγεία, ειδώλια και μικροαντικείμενα). Σημαντικό έκθεμα αποτελεί η επιγραφή με τα ονόματα των Ταναγραίων που έπεσαν στη μάχη του Δηλίου (424 π.Χ.). Η στήλη είχε τοποθετηθεί, πιθανότατα, σε δημόσιο πολυάνδριο. Στο διάδρομο που οδηγεί από τα εκθέματα των κλασικών σε εκείνα των ελληνιστικών χρόνων, εκτίθενται μικρού μεγέθους γλυπτά και επιτύμβια μνημεία κλασικών και ελληνιστικών χρόνων (δύο μαρμάρινα αγαλμάτια Αφροδίτης, μία μικρογραφική ερμαϊκή στήλη, ένα αγαλμάτιο σκύλου, τμήματα ναϊσκόμορφων και ανάγλυφων επιτύμβιων στηλών κ.ά.). Από τους ελληνιστικούς χρόνους εκτίθενται προξενικά ψηφίσματα από την Τανάγρα, ανάγλυφες επιτύμβιες στήλες, διαφόρων τύπων επιτύμβια μνημεία, «ταναγραίες», αγγεία και μικροαντικείμενα που προέρχονται από τάφους, καθώς και ένα γνήσιο αντίγραφο σημαντικής επιγραφής, η οποία εκτίθεται στο Μουσείο του Λούβρου, ευγενής δωρεά του καθηγητή D. Knoepfler (Εικ. 4). Στο τμήμα των ρωμαϊκών χρόνων υπάρχουν διάφοροι τύποι επιτύμβιων μνημείων, μεταξύ των οποίων μερικές ανάγλυφες στήλες με παραστάσεις ιερέων ή θιασωτών του Ερμή, του Διονύσου και της Ίσιδος. Εντυπωσιακά εκθέματα αποτελούν και δύο μεγάλα γλυπτά: ένας ακέφαλος ανδριάντας και μία «Καρυάτις». Στην προθήκη εκτίθενται ευρήματα από ρωμαϊκούς τάφους της περιοχής, καθώς και από κτίσματα εμπορικού χαρακτήρα του αρχαίου Δηλίου (σημερινό Δήλεσι). Τα εκθέματα συμπληρώνουν δύο σπουδαίες επιγραφές: η μία βρέθηκε στην Τανάγρα και αναφέρεται στις εορτές των Σαραπείων και η άλλη στο Δήλεσι και περιέχει κατάλογο στρατεύσιμων εφήβων.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΡΑΜΗ

Εικ. 5. Θήβα. Οδός Αμφίωνος 19. Κάτοψη της ανασκαφής.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θ ή β α

Οδός Αμφίωνος 19 (οικόπεδο Μ. Λουκέρη)

Η ανασκαφή στο οικόπεδο αυτό ξεκίνησε το 2004 υπό την εποπτεία της 1ης ΕΒΑ. Τα αποτελέσματα της ανασκαφικής έρευνας των βυζαντινών καταλοίπων περιορίζονται σε ορισμένα φρέατα λαξευμένα στο φυσικό βράχο. Μετά από την έρευνά τους και από γνωμοδότηση του αρμόδιου Συμβουλίου Μνημείων, εγκρίθηκε η συνέχιση της ανασκαφής από τη Θ΄ ΕΠΚΑ στο τμήμα που είχαν διατηρηθεί επιχώσεις των αρχαίων χρόνων που έφθαναν έως το φυσικό βράχο.

Η ανασκαφική έρευνα της Θ΄ ΕΠΚΑ πραγματοποιήθηκε κατά το 2006 και περιορίστηκε στο βόρειο και το νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Η γενική εικόνα της στρωματογραφίας είναι η συνήθης στην ανατολική πλευρά της Καδμείας με αλλεπάλληλες φάσεις κατοίκησης από τους προϊστορικούς έως και τους βυζαντινούς χρόνους, ως επί το πλείστον διαταραγμένες ή και παντελώς κατεστραμμένες από τις μεταγενέστερες οικοδομικές δραστηριότητες. Διαπιστώθηκαν, πάντως, επιχώσεις με κεραμική των μυκηναϊκών, των αρχαϊκών, των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων, ενώ τα λιγοστά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα χρονολογούνται ίσως στην ύστερη αρχαιότητα και στους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους. Η σύνδεση των επιχώσεων αυτών με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, πιο συγκεκριμένα με λείψανα κτισμάτων, είναι εντελώς προβληματική, τόσο λόγω της αποσπασματικής διατήρησης των τελευταίων όσο και λόγω των διαταραγμένων στρωμάτων, που περιείχαν ανάμεικτη κεραμική διαφόρων χρονολογικών περιόδων (Εικ. 5).

Όσον αφορά στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, εντοπίστηκαν συνολικά 18 λίαν αποσπασματικοί τοίχοι που όριζαν κάποιους χώρους, οι οποίοι όμως δεν μπορούν να συσχετιστούν με σαφήνεια και να ενταχθούν, έστω και σχεδιαστικά, σε δωμάτια συγκεκριμένων κτιρίων. Σε βάθος -2,10 μ. περίπου από την επιφάνεια του δυτικού κρασπέδου της οδού Αμφίωνος εντοπίστηκαν οι τοίχοι 4-9 και 13-16, που ενδεχομένως χρονολογούνται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους (Εικ. 6).

Εικ. 6. Θήβα. Οδός Αμφίωνος 19. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου.

Εικ. 7. Θήβα. Οδός Αμφίωνος 19. Τετράγωνη κατασκευή, πιθανώς δεξαμενή.

Σε χαμηλότερο βάθος (-2,90/-3,10 μ. περίπου από την επιφάνεια του δυτικού κρασπέδου της οδού) εντοπίστηκαν οι τοίχοι 1-3 και 10-12. Οι τοίχοι αυτοί, οι περισσότεροι από τους οποίους εδράζονταν στον πούρο, σώζονται σε καλύτερη κατάσταση και χρονολογούνται στους μυκηναϊκούς χρόνους. Μια ορθογώνια κατασκευή με δάπεδο από σκληρό χώμα, η οποία ορίζεται βόρεια από τον τοίχο 18, δυτικά από τον τοίχο 17 και νότια από τον τοίχο 12, εντοπίστηκε σε μεγαλύτερο βάθος (-4,32 μ.) έχοντας καταστρέψει παλαιότερες φάσεις. Οι συγκεκριμένοι τοίχοι φέρουν κονίαμα στην εσωτερική τους όψη και, ως εκ τούτου, πιθανώς ανήκαν σε δεξαμενή νερού (Εικ. 7).

Εκτός από μεγάλη ποσότητα κεραμικής, χρονολογούμενη σε διάφορες ιστορικές περιόδους, εντοπίστηκαν τμήματα από πήλινα μυκηναϊκά ειδώλια τύπου Φ, μικρού μεγέθους, καθώς και από ζωόμορφα ειδώλια. Τέλος, περισυνελέγησαν και αρκετά μολύβδινα ελάσματα, που πιθανώς προέρχονται από τη δόρωση στέγης μυκηναϊκού κτίσματος, καθώς και ελάχιστα τεμάχια χαλκού.

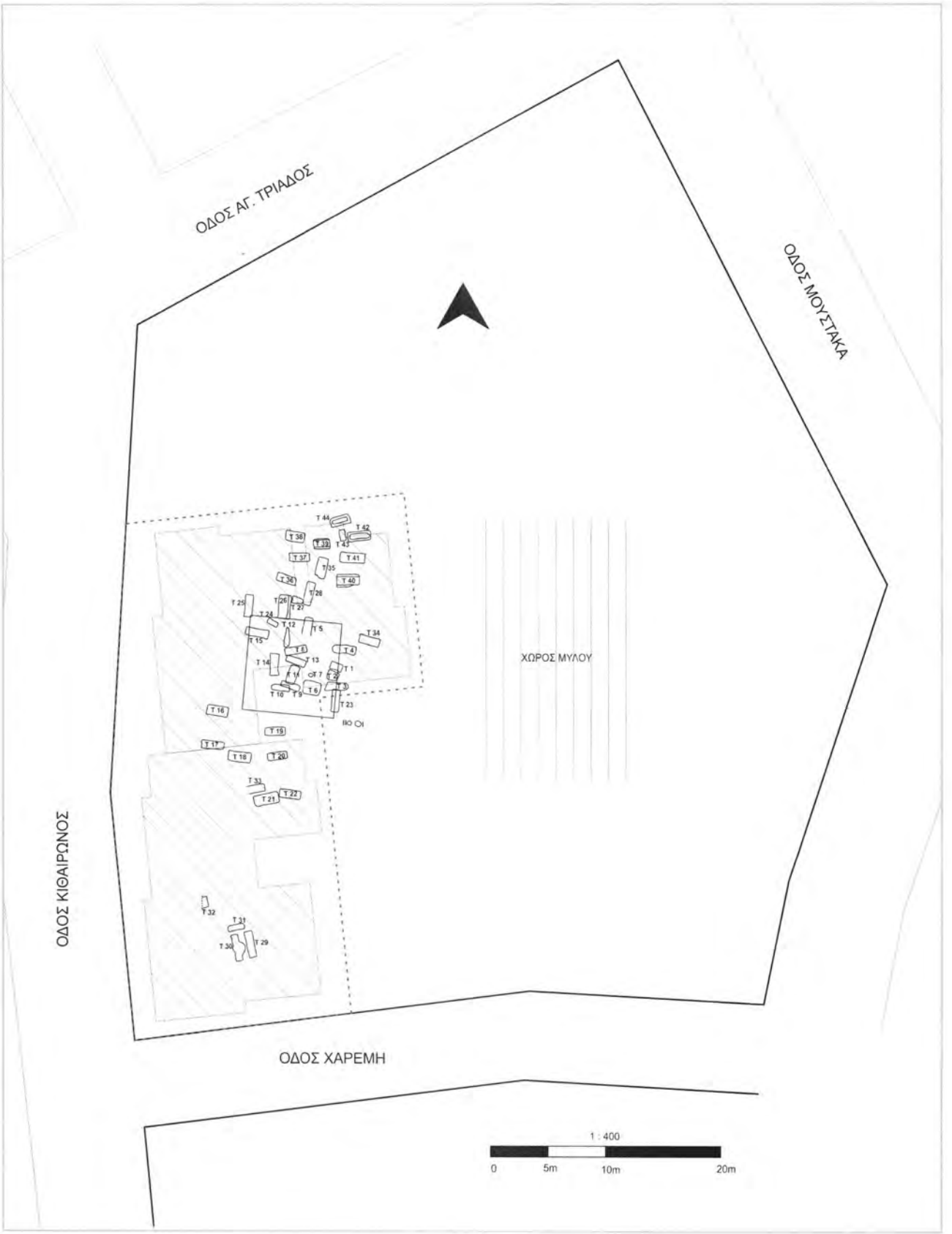
Συμβολή των οδών Αγίας Τριάδος και Κιθαιρώνος (οικόπεδο Μ., Π. και Χ. Σταθάκου)

Η ανασκαφή του εκτεταμένου αυτού οικοπέδου έφερε στο φως τμήμα νεκροταφείου με κύρια χρήση στους κλασικούς χρόνους. Το οικόπεδο βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα της σημερινής πόλης των Θηβών, πέραν του νότιου όχθου της Καδμείας και σε κοντινή απόσταση με το λόφο του Κολωνακίου. Κατά τα έτη 1905, 1910 και 1913 στην περιοχή αυτή είχαν ανασκαφεί από τον Α. Κεραμόπουλλο 30 περίπου θαλαμοειδείς τάφοι μυκηναϊκών χρόνων, ορισμένοι μάλιστα εκ των οποίων ήταν ασύλητοι και περιείχαν πλούσια, ηγεμονικά μάλλον, κτερίσματα, ενώ εντοπίστηκαν πολύ περισσότεροι συληµένοι. Εκτός αυτών, στην ευρύτερη περιοχή του Κολωνακίου (Αγία Άννα) ερευνήθηκαν τότε και αργότερα δεκάδες τάφοι των ιστορικών χρόνων, κυρίως της κλασικής ή της πρώιμης χριστιανικής περιόδου, που σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις είχαν επαναχρησιμοποιήσει τους προηγούμενους θαλαμοειδείς μυκηναϊκούς[8].

Στο εν λόγω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν συνολικά 42 τάφοι (Εικ. 8), εκ των οποίων έξι ήταν κεραμοσκεπείς (Τ8-13) (Εικ. 9), μία ταφή σε λάκκο (Τ6), μία ανακομιδή (Τ7) και 34 (Εικ. 10) ήταν ορθογώνιοι λάκκοι λαξευμένοι στο φυσικό βράχο ή πούρο (Τ1-5, Τ14-34 και Τ36-42). Από τους τάφους που είναι λαξευμένοι στο βράχο, οι δύο (Τ35 και Τ42) ήταν πυρές. Εκτός από τους τάφους, εντοπίστηκαν και δύο κυκλικοί βόθροι (Β Ι και Β ΙΙ). Οι περισσότεροι τάφοι είχαν διαταραχθεί πιθανώς στους μεταβυζαντινούς ή στους νεότερους χρόνους από λαθρανασκαφές, με αποτέλεσμα στους περισσότερους οι σκελετοί να σώζονται αποσπασματικά και τα κτερίσματα, όπου αυτά υπήρχαν, να είναι ελάχιστα.

Σχεδόν όλοι οι τάφοι ανήκουν στους κλασικούς χρόνους, εκτός από συστάδα τριών τάφων (Τ29-31) που χρονολογούνται στους μεταβυζαντινούς χρόνους και από μία ανακομιδή (Τ7) της ελληνιστικής εποχής. Τα ευρήματα από το εσωτερικό των τάφων είναι κυρίως πήλινα ειδώλια γυναικείων μορφών και σιδερένιες στλεγγίδες, οι περισσότερες από τις οποίες είναι αρκετά διαβρωμένες και σωζόμενες αποσπασματικά. Τα μυκηναϊκά ευρήματα είναι μεμονωμένα και περιορίζονται σε όστρακα κεραμικής και σε μερικά θραύσματα ειδωλίων.

8. *ΑΕ* 1910, σ. 209. *ΑΔ* 3 (1917), σ. 123.

Εικ. 8. Θήβα. Συμβολή των οδών Αγίας Τριάδος και Κιθαιρώνος. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 9. Θήβα. Συμβολή των οδών Αγίας Τριάδος και Κιθαιρώνος. Ο τάφος 13.

Εικ. 10. Θήβα. Συμβολή των οδών Αγίας Τριάδος και Κιθαιρώνος. Ο τάφος 15.

Πάροδος Ετεοκλέους (Ο.Τ. 296, οικόπεδο Κ. Ματάλα)

Το οικόπεδο βρίσκεται στα ριζά της νότιας κλιτύος της ακρόπολης, που στο σημείο αυτό το ανάγλυφό της υψώνεται απότομα, όπως και στην αρχαιότητα. Η ανασκαφή του πραγματοποιήθηκε κατά το έτος 2006, ενώ μικρής έκτασης συμπληρωματικές εργασίες έγιναν και το χειμώνα του 2007. Στο οικόπεδο εντοπίστηκαν από την αρχή οικοδομικές φάσεις των βυζαντινών χρόνων, που ερευνήθηκαν από την αρμόδια 1η ΕΒΑ[9].

Η ανασκαφική έρευνα προχώρησε σε βαθύτερα αρχαιολογικά στρώματα έως το βάθος των 2,53 μ. και, αφού εξάντλησε όλα τα αρχαιολογικά στρώματα, έφθασε σε παρθένο έδαφος. Σε όλη σχεδόν την έκταση του οικοπέδου βρέθηκαν οικιστικά κατάλοιπα βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων (Εικ. 11). Στο μέσον του οικοπέδου και κυρίως στη νοτιοδυτική του πλευρά περισυνελέγη κεραμική κλασικών χρόνων. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκε μεγάλος τοίχος, με κατεύθυνση Α.-Δ., από ορθογωνισμένους πωρόλιθους, διαστ. 7,50×0,70 μ. σε βάθος 2,24 μ. Ένας ακόμη τοίχος από ωμοπλίνθους, διαστ. 4,50×0,95 μ., εντοπίστηκε στο κέντρο ακριβώς του οικοπέδου σε βάθος 1,38 μ. και με κατεύθυνση, επίσης, Α.-Δ.

Είναι προφανές ότι το μεγαλύτερο μέρος των λίθων που χρησιμοποιήθηκαν στην οικοδόμηση των πυκνών θεμελίων και των τοίχων που αποκαλύφθηκαν είχε αποσπαστεί από ερείπια των προηγούμενων ιστορικών φάσεων. Το ίδιο συνέβη και με την αποσπασματική ενεπίγραφη στήλη των κλασικών χρόνων (Μ.Θ. 45007), από την οποία σώζεται το κατώτερο μέρος του λίθου και της επιγραφής[10]. Η επιγραφή βρέθηκε χτισμένη σε τοίχο βυζαντινών χρόνων (Τχ. 6) και αναφέρεται πιθανότατα σε συνθήκη συμμαχίας μεταξύ των Θηβών και της πόλης Ιστιαίας, που χάρη στην επίκαιρη θέση της στο Βόρειο Ευβοϊκό κόλπο μπορούσε να ελέγχει τη θαλάσσια επικοινωνία των νότιων ελληνικών πόλεων με το βόρειο Αιγαίο, τη Θεσσαλία και την αναδυόμενη τότε σε μεγάλη δύναμη Μακεδονία[11].

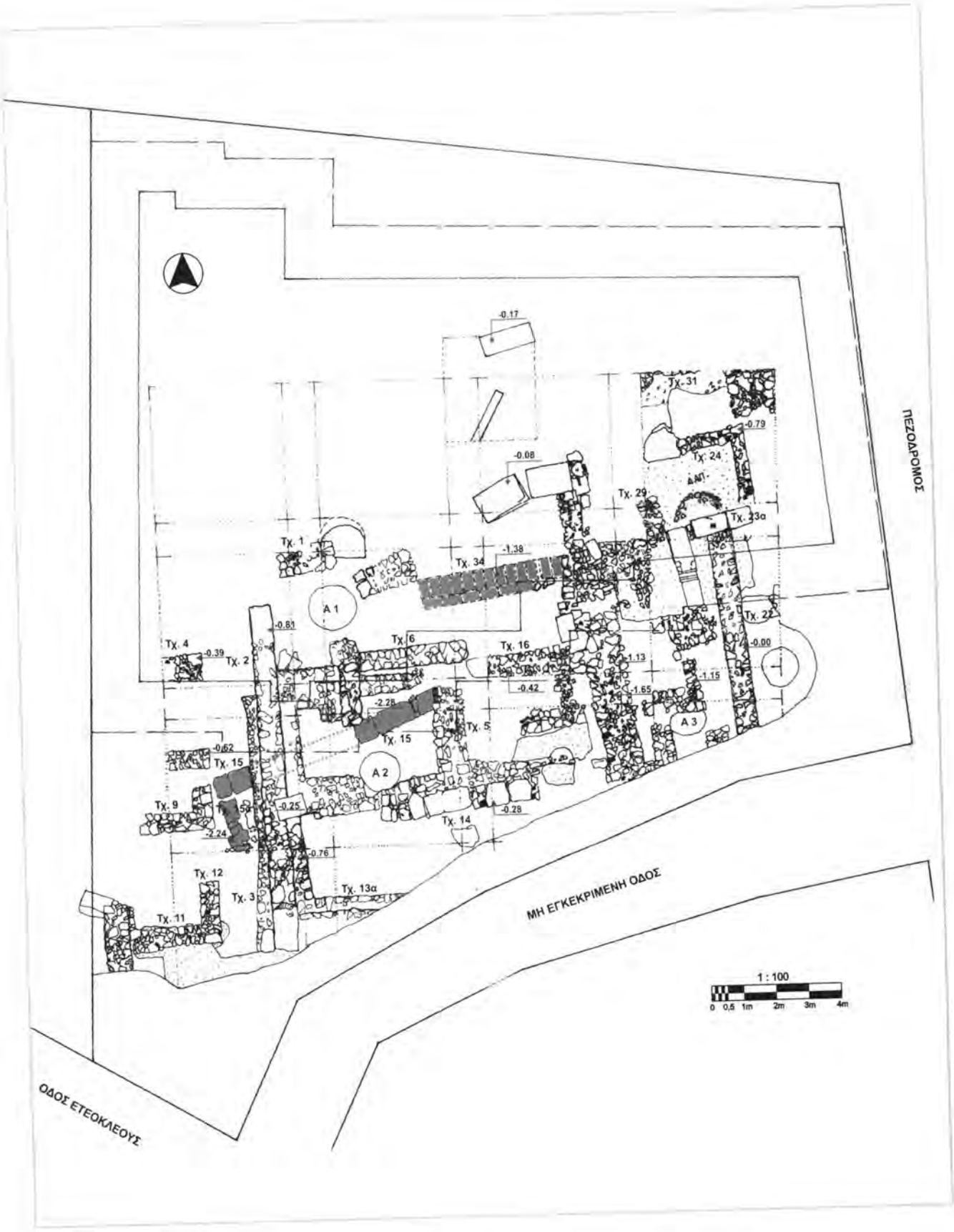
Εκτός από την επιγραφή, που αποτελεί και το σπουδαιότερο εύρημα της ανασκαφής, αναφέρονται τα πενιχρά λείψανα θεμελίωσης μακρόστενου κτιρίου αρχαϊκών ή κλασικών χρόνων, καθώς και τάφρος σκαλισμένη σε επαφή και κατά μήκος του φρυδιού της ακρόπολης, σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου βάθ. περί τα 2 μ. Η εξέταση του κεραμικού υλικού από το εσωτερικό του λαξεύματος ενδέχεται να δείξει αν το συγκεκριμένο, πιθανώς οχυρωματικό, έργο σχετίζεται με το σύστημα των τάφρων και των χαράκων που οι Θηβαίοι αντέταξαν στην επέλαση των Μακεδόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 335 π.Χ., σύμφωνα με την περιγραφή του ιστορικού Φλάβιου Αρριανού[12]. Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές, οι επιθέσεις των Μακεδόνων κατά της Καδμείας εξαπολύ-

9. Την ανασκαφή διεξήγαγε για λογαριασμό της Εφορείας και υπό την εποπτεία της Χ. Κοιλάκου, η αρχαιολόγος Ε. Βολτυράκη.

10. Η επιγραφή, λόγω της μεγάλης σημασίας της, δημοσιεύεται σε κοινή μελέτη του υπογράφοντος και του καθηγητή Ν. Παπαζαρκάδα (*Theban Hegemony: New Epigraphical Evidence*).

11. Η επιγραφή από βοιωτικό ασβεστόλιθο έχει διαστάσεις: ύψ. 0,24, πλ. 0,38 και πάχ. 0,11 μ. Το ύψος των γραμμάτων είναι 0,012 μ. Το κείμενο χρονολογεί την επιγραφή στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

12. Για τα τοπογραφικά της νότιας περιοχής της Καδμείας σε σχέση και με τις ιστορικές τύχες των Θηβών, βλ. Ν. Φαράκλας, Θηβαϊκά, *ΑΕ* 1996.

Εικ. 11. Θήβα. Πάροδος Ετεοκλέους. Κάτοψη της ανασκαφής.

ονταν από την περιοχή του Ηρακλείου τεμένους στα νότια της ακρόπολης, όπου ως γνωστόν συνέπιπταν τα τείχη της με τον περίβολο της κάτω πόλης, και αποσκοπούσαν, κατά πρώτον, στην ανακούφιση της πολιορκημένης μακεδονικής φρουράς που βρισκόταν εγγύτερα από οποιοδήποτε άλλο σημείο του μετώπου και, κατά δεύτερο λόγο, στην αναχαίτιση των Θηβαίων που εφορμούσαν από την πόλη εναντίον τους.

Αν και η ανασκαφή έλαβε χώρα στην περιοχή του περίφημου Ηρακλείου τεμένους των Θηβών, δυτικά και σε μικρή απόσταση από τις εγκαταστάσεις που αναφέρονται από τον Πίνδαρο και τον Παυσανία αριστερά και αποκαλύφθηκαν προσφάτως έξω από την πύλη των Ηλεκτρών, τα ευρήματα του οικοπέδου δεν συνδέονται, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, με τη λατρεία προς τιμήν του θηβαγενούς ήρωα και των θνητών συγγενών του[13].

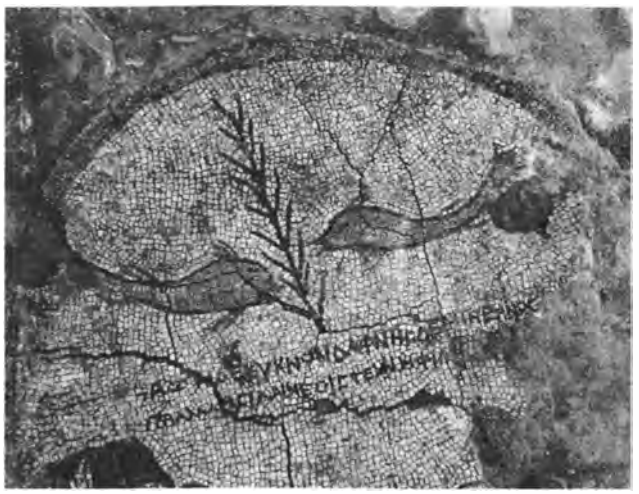
Λιβαδειά

Συμβολή των οδών Δαιδάλου και Κάδμου (οικόπεδο Γ. Μπενέτου)

Στο εν λόγω στενόμακρο οικόπεδο πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή. Το οικόπεδο βρίσκεται σε κεντρικό σημείο της πόλης (Εικ. 15). Ανατολικά της οδού Δαιδάλου είχε ανασκαφεί παλαιότερα από τη Θ΄ ΕΠΚΑ το οικόπεδο ιδιοκτησίας Αργυρίου (2001), όπου είχαν εντοπιστεί αγωγοί και άλλα πενιχρά οικοδομικά κατάλοιπα, και δυτικά της οδού ερευνήθηκε κατόπιν το ευρύχωρο οικόπεδο ιδιοκτησίας της Εταιρείας «Αφοί Σκλαπάνη ΑΤΒΕΕ», στο οποίο αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες των ύστερων ρωμαϊκών και ελληνιστικών χρόνων, μεταξύ των οποίων μεγάλο κτίριο με κεντρική αίθουσα, διακοσμημένη με ψηφιδωτό δάπεδο (Εικ. 12-14)[14].

Το οικόπεδο Μπενέτου ανασκάφηκε εξ ολοκλήρου και απέδωσε συγκρότημα λουτρού των ύστερων ρωμαϊκών ή των πρώιμων χριστιανικών χρόνων, τμήμα του οποίου καλυπτόταν με ψηφιδωτό δάπεδο, ασβεστοκάμινο, απροσδιόριστης χρήσης κτίσματα και τμήμα οχυρωματικού ή αναλημματικού τοίχου, που χρονολογούνται στην προαναφερθείσα περίοδο.

Το οικοδόμημα του βαλανείου αποτελείται από μία κυκλική κατασκευή, τμήμα της οποίας περιβαλλόταν από ψηφιδωτό δάπεδο. Το εσωτερικό της κυκλικής κατασκευής ήταν επικαλυμμένο με μαρμαροθέτημα, στο οποίο διαμορφώνονταν διάφορα σχήματα (ακτίνες). Στο δυτικό τμήμα του

Εικ 12. Λιβαδειά. Συμβολή των οδών Δαιδάλου και Κάδμου. Τμήμα του ψηφιδωτού με παράσταση δελφινιών.

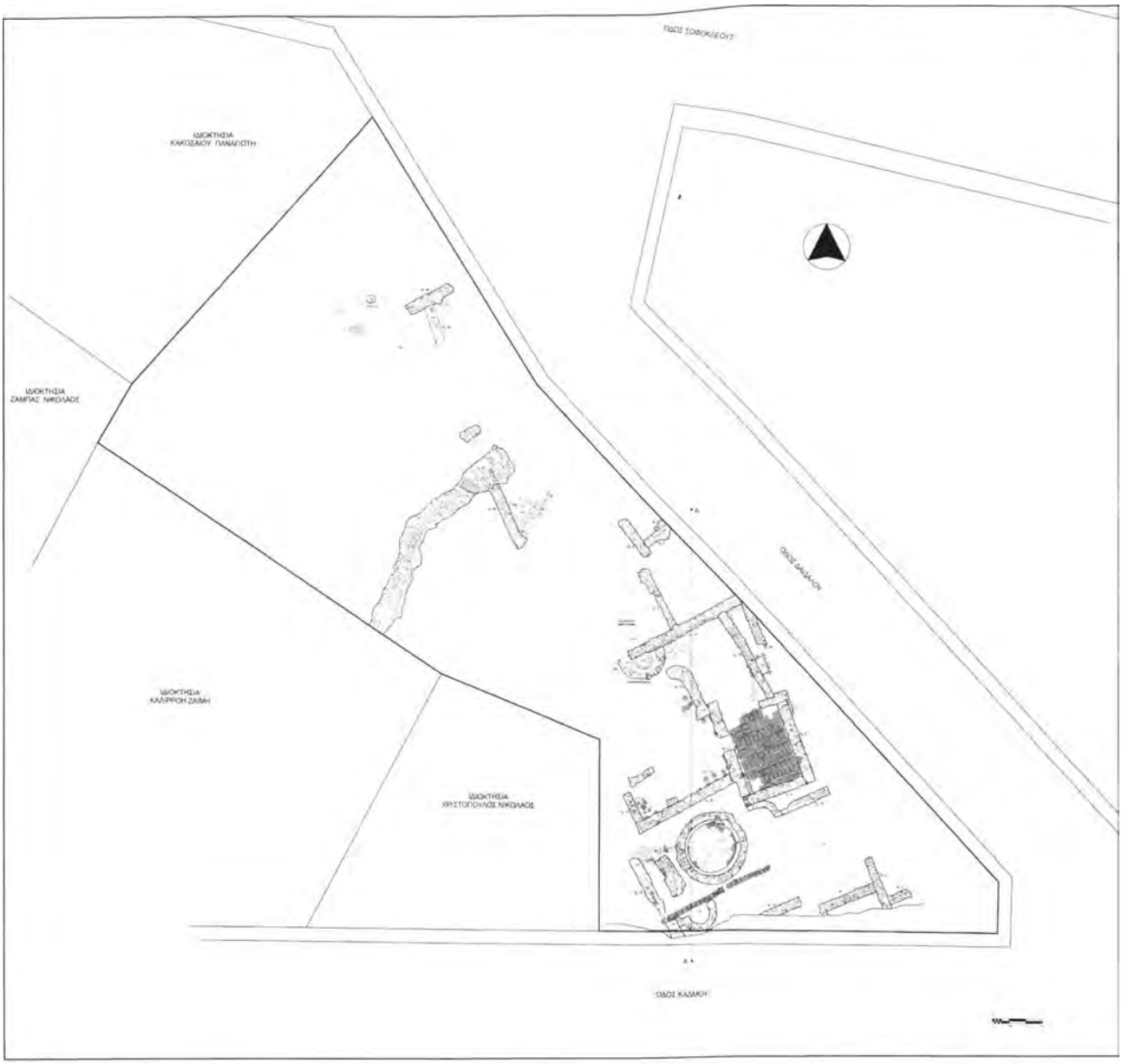
Εικ 13. Λιβαδειά. Συμβολή των οδών Δαιδάλου και Κάδμου. Τμήμα του ψηφιδωτού με παράσταση αγροτικής σκηνής.

Εικ.14. Λιβαδειά. Συμβολή των οδών Δαιδάλου και Κάδμου. Τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου, που απεικονίζει καθημερινές ασχολίες. Διακρίνεται το όνομα του καλλιτέχνη Χάραξ.

13. Για το τέμενος του Ηρακλέους και τη λατρεία του στην περιοχή των Ηλεκτρών πυλών, βλ. ό.π. και *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 136 και 60 (2005): Χρονικά, σ. 397-399.

14. Β. Αραβαντινός, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 194-195.

Εικ. 15. Λιβαδειά. Συμβολή των οδών Δαιδάλου και Κάδμου. Κάτοψη της ανασκαφής.

εντοπίστηκε αγωγός για την απορροή των υδάτων. Η κυκλική κατασκευή σώζεται στο ύψος των θεμελίων της και ο πυθμένας της εντοπίστηκε σε βάθος -2,73 μ. Εκτός άλλων, αποκαλύφθηκαν εγκαταστάσεις θερμού λουτρού με υποδαπέδιο σύστημα υποκαύστου, που συνδέεται με αίθουσα καλυμμένη με πλάκες, η οποία ίσως χρησίμευε ως αποδυτήριο.

Τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Μπενέτου, ενώ το υπόλοιπο συνεχιζόταν κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού Κάδμου. Η διερεύνηση του ψηφιδωτού κρίθηκε απαραίτητη από τη Θ΄ ΕΠΚΑ και με αίτηση προς το Δήμο Λιβαδειάς δόθηκε άδεια αποκάλυψης ολόκληρου του σωζόμενου τμήματος της παράστασης. Το ψηφιδωτό εντοπίστηκε σε βάθος -1,53 μ. στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Καλύπτει χώρο εμβαδού 18,50 τ.μ. και είναι τοποθετημένο γύρω από κυκλική κατασκευή που σχετίζεται πιθανότατα με λουτρό. Πιθανώς, κάλυπτε ολόκληρη την κυκλική κατασκευή και τον αγωγό στα δυτικά της, αλλά έχει καταστραφεί στο παρελθόν και σήμερα διακοσμεί μόνον το νότιο τμήμα της. Το ψηφιδωτό αποτελείται από μετόπες διαστ. 0,70×1,05 μ., που περιέχουν ποικίλες παραστάσεις. Πρόκειται, κυρίως, για παραστάσεις από τις καθημερινές ασχολίες (Εικ. 13, 14), αποδοσμένες με πρόχειρο τρόπο, κάποιες από τις οποίες σχετίζονται με το υγρό στοιχείο (δελφίνια, θαλάσσιο φυτό, κύκνος, όνος που μεταφέρει υδρίες), προφανώς λόγω της θέσης του χώρου κοντά στα άφθονα νερά των πηγών και του ποταμού της Έρκυννας (Εικ. 12). Ει-

κονίζονται, επίσης, ζεύγος βοδιών, κάνθαρος, πτηνά, παγώνι, φυτικό κόσμημα, ενώ υπάρχει και μία επιγραφή. Σε κάποιο σημείο αποδίδεται το όνομα του καλλιτέχνη *Χάραξ* (Εικ. 14). Τα χρώματα των ψηφίδων είναι το μαύρο και το λευκό, το θαλασσί και το πιο σκούρο μπλε, το πράσινο, το ωχροκίτρινο και το κεραμιδί. Βάσει της τεχνοτροπίας και των μοτίβων αλλά και βάσει της κεραμικής από το χώρο του ψηφιδωτού, το τελευταίο χρονολογείται στον 5ο αι. μ.Χ.[15].

Η συνέχεια του δαπέδου που εντοπίστηκε στο τμήμα του πεζοδρομίου της οδού Κάδμου αποτελείται από αναβαθμούς που καταλήγουν σε ημικυκλικές αψίδες νότια και δυτικά από το χαμηλότερο ψηφιδωτό δάπεδο. Το ψηφιδωτό της δυτικής αψίδας βρίσκεται σε βάθος -1,44 μ. και της νότιας σε βάθος -1,42 μ. Οι αναβαθμοί είναι επικαλυμμένοι με μάρμαρο ύψ. 0,15 μ. στο σημείο που ενώνονται με το χαμηλότερο τμήμα του ψηφιδωτού.

Η νότια αψίδα οριοθετείται από κυκλικό τοίχο, ο οποίος είναι κατασκευασμένος από λίθους αδρά λαξευμένους μέσων διαστ. 0,16×0,23 μ., με ελάχιστες οπτοπλίνθους ανάμεσά τους και συνδετικό κονίαμα. Έχει πάχος 0,65 και πλάτος 0,40 μ. Η δυτική αψίδα οριοθετείται στα δυτικά από τοίχο, ο οποίος είναι κατασκευασμένος από πωρόλιθους και λίθους αδρά λαξευμένους μέσων διαστ. 0,25×0,15 μ.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Δήλεσι

Οδός Οδυσσέως και Αρτέμιδος (οικόπεδο Ά. Καββά)

Στο διάστημα από τον Ιούνιο του 2006 έως και τον Ιανουάριο του 2007 διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή στο εν λόγω οικόπεδο[16]. Αποκαλύφθηκε κεραμικό εργαστήριο που περιλαμβάνει τρεις κλιβάνους, πηγάδι για την άντληση νερού, αποθέτη πηλού και ένα ορθογώνιο δωμάτιο που σχετίζεται με το εργαστήριο, πιθανότατα ως αποθηκευτικός χώρος.

Συγκεκριμένα, στα ανατολικά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε βάθος -0,46 μ. από το οδόστρωμα της οδού Οδυσσέως μεγάλος κεραμικός κλίβανος των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, ο Κλίβανος Ι (Εικ. 16). Ο θάλαμος καύσης του κλιβάνου είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και εξωτερικές διαστάσεις 5,35×5,40 μ. Στα δυτικά υπάρχει τοξωτή είσοδος με άνοιγμα πλ. 1,22 μ. και εκατέρωθέν της τοιχία από λίθους και πλίνθους για την καλύτερη στήριξη της εισόδου. Οι εξωτερικές πλευρές του κλιβάνου βόρεια και νότια συνίστανται

Εικ. 16. Δήλεσι. Οδός Οδυσσέως και Αρτέμιδος. Κλίβανος Ι.

Εικ. 17. Δήλεσι. Οδός Οδυσσέως και Αρτέμιδος. Κλίβανοι ΙΙ και ΙΙΙ και Δωμάτιο Ι.

από πηλόχωμα, ενώ η ανατολική πλευρά δεν αποκαλύφθηκε καθώς βρίσκεται στο όριο του οικοπέδου. Η άνω επιφάνειά του δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση και, ως εκ τούτου, δεν είναι γνωστός ο αριθμός των τόξων της εσχάρας. Στα δυτικά του οικοπέδου εντοπίστηκαν άλλοι δύο κλίβανοι, Κλίβανοι ΙΙ και ΙΙΙ, σε βάθος εμφάνισης -1,56 και -1,52 μ. αντίστοιχα, πεταλόσχημοι, από πλίνθους που διαμορφώνουν στόμιο για την πυροδότησή τους στα βορειοδυτικά. Στο εσωτερικό τους υπάρχει ορθογώνιος πεσσότοιχος από πηλό με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., στον οποίο θα στηριζόταν η εσχάρα, που δεν σώζεται, και το δάπεδό τους είναι από πηλό. Οι πεταλόσχημοι Κλίβανοι ΙΙ και ΙΙΙ χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους (Εικ. 17).

Στα νοτιοδυτικά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ορθογώνιο δωμάτιο, οι τοίχοι του οποίου είναι από αργολιθοδομή με τμήματα κεραμίδων και χώμα. Το βάθος εμφάνισης των τοίχων κυμαίνεται μεταξύ -0,52 και -1,09 μ., και το βάθος έδρασής τους μεταξύ -1,79 και -2,08 μ. Το πλάτος τους είναι 0,50 μ. Ο βορειοδυτικός και ο νοτιοδυτικός τοίχος συνεχίζουν κάτω από το οδόστρωμα της οδού Αρτέμιδος. Τμή-

15. Η δημοσίευση του ψηφιδωτού έχει παραχωρηθεί από τον υπογράφοντα στη συνάδελφο Ευ. Γερούση, διευθύντρια της νεοσύστατης 23ης ΕΒΑ (Χαλκίδα).

16. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Γ. Κίτσου με την εποπτεία της υπογράφουσας.

Εικ. 18. Δήλεσι. Οδός Χαλκουτσίου - Δηλεσίου και Οδυσσέως. Γενική άποψη της ανασκαφής.

μα του βορειοδυτικού τοίχου του δωματίου αποτελεί η βορειοδυτική πλευρά του Κλιβάνου ΙΙΙ.

Το οικόπεδο έδωσε άφθονη κεραμική των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, κυρίως όστρακα, στόμια, βάσεις και λαβές από μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, τα οποία στην πλειονότητά τους προέρχονται από οξυπύθμενους αμφορείς που θα κατασκευάζονταν στους υστερορρωμαϊκούς κλιβάνους. Επίσης, βρέθηκαν τεκμήρια εργαστηριακής δράσης, όπως πολλά πήλινα τριγωνικά στηρίγματα για την όπτηση των αγγείων καθώς και αμφίκοιλα, πολλά εκ των οποίων ενεπίγραφα, όπως επίσης και στηρίγματα για το στέγνωμα ή την έκθεση των αγγείων. Από τα ευρήματα προκύπτει η συνεχής παρουσία στον ίδιο χώρο εργαστηρίου από την ελληνιστική έως την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο και τον 6ο αι. μ.Χ. Η κοντινή απόσταση με έναν ακόμη, σύγχρονο με τους προηγούμενους, ορθογώνιο κλίβανο δηλώνει σημαντική βιοτεχνική δραστηριότητα στο Δήλιον των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων[17].

Οδός Χαλκουτσίου - Δηλεσίου και Οδυσσέως (οικόπεδο Αφών Παπαευαγγελίου)

Κατά την περίοδο από το Μάρτιο έως το Σεπτέμβριο ανασκάφηκε το κεντρικό και το ανατολικό τμήμα του εν λόγω οικοπέδου, που ορίζεται βόρεια από την οδό Χαλκουτσίου-Δηλεσίου, νότια από την οδό Οδυσσέως, ενώ στα δυτικά του είναι όμορο με το οικόπεδο του ΟΤΕ[18].

Στην ανασκαφή αποκαλύφθηκαν τοίχοι (Τχ. 1-34), οι οποίοι στο σύνολό τους είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή ασβεστόλιθων και πωρόλιθων με συνδετικό κονίαμα και τμήματα κεραμίδων και πλίνθων. Το βάθος εμφάνισης των τοίχων κυμαίνεται μεταξύ -0,20 και -0,58 μ. Το σωζόμενο μήκος τους ποικίλλει και το πλάτος είναι 0,50 ή 0,60 μ. Το βάθος έδρασης των τοίχων δεν είναι σαφές, καθώς ο υδροφόρος ορίζοντας βρίσκεται περίπου σε βάθος -0,65 μ., γεγονός που καθιστά την ανασκαφή βαθύτερα αδύνατη. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματα της ανασκαφής αφορούν στην κάτοψη (Εικ. 18). Σύμφωνα με αυτή, έχουν αποκαλυφθεί χώροι που ονομάζονται «δωμάτια», αφού συνήθως ορίζονται από τέσσερις ή τρεις τοίχους και στο σύνολό τους αποτελούν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτιριακού συγκροτήματος που σώζεται στο κατώτερο επίπεδο της ανωδομής και σχετίζεται με το ήδη ανεσκαμμένο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, καθώς και με το οικόπεδο του ΟΤΕ στα δυτικά.

Συγκεκριμένα, στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε το Δωμάτιο 1, που ορίζεται από τοίχους με εσωτε-

17. Α. Χαραμή, *ΑΔ* 50 (1996): Χρονικά, σ. 279-281.

18. Η ανασκαφή διενεργήθηκε διαδοχικά από τις αρχαιολόγους Ευ. Κουρούνη και Γ. Κίτσου, υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

ρικές διαστάσεις 4,80×2,90 μ. Στο εσωτερικό του, στα βορειοανατολικά, σώζεται τμήμα λιθόστρωσης από ασβεστολιθικές πέτρες που πιθανότατα αποτελούσε το δάπεδο του δωματίου. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου αποκαλύφθηκε ασβεστολιθική λιθόπλινθος, που αποτελούσε την είσοδο στο δωμάτιο.

Στα δυτικά του υπάρχει το Δωμάτιο 2, του οποίου έχουν αποκαλυφθεί οι τρεις πλευρές. Είναι χώρος μεγαλύτερων διαστάσεων, 6,20×4 μ. Στα δυτικά του υπάρχει μικρός επιμήκης χώρος, το Δωμάτιο 3. Δεν σώζεται το νότιο όριο του δωματίου, αποκαλύφθηκε όμως τμήμα δαπέδου από μικρούς αργούς λίθους. Δύο σωζόμενα τμήματα κονιάματος αποτελούν πιθανότατα το υπόστρωμα του δαπέδου του δωματίου. Στα ανατολικά του βρίσκεται το Δωμάτιο 5 με εσωτερικές διαστάσεις 6,90×3,30 μ. Στην ανατολική πλευρά του επιμήκους χώρου υπάρχουν πωρολιθικοί δόμοι. Στα ανατολικά βρίσκεται χώρος, που συμβατικά ονομάζεται Δωμάτιο 6(;), καθώς έχουν αποκαλυφθεί μόνον η δυτική και η νότια πλευρά του. Στα νότιά του υπάρχει το Δωμάτιο 7, με εσωτερικές διαστάσεις 2,70 και 3,30 μ. (μέγιστο σωζόμενο τμήμα). Σχεδόν σε όλο το εσωτερικό του Δωματίου 7 σώζεται ένα είδος κονιάματος, που λειτουργούσε ως υπόστρωμα δαπέδου στρωμένου με μαρμάρινες πλάκες (Εικ. 19). Κάποιες από αυτές στα βορειοανατολικά διατηρούνται στη θέση τους, ενώ μία σώζει αποσπασματικά εγχάρακτη διακόσμηση αστεριού. Νότια του Δωματίου 4 βρίσκεται το Δωμάτιο 8, με πιθανή είσοδο στη δυτική πλευρά και διαστάσεις 3,85×4,50 μ. Στα νοτιοανατολικά του βρίσκεται το Δωμάτιο 9. Στο εσωτερικό του με κατεύθυνση Β.-Ν. έχουν αποκαλυφθεί δύο ορθογωνισμένοι λίθοι από γκρίζο ασβεστόλιθο σε β΄ χρήση, που πιθανώς είναι τμήματα τοίχου. Στα ανατολικά του υπάρχει χώρος που ονομάζεται Δωμάτιο 10. Στο ανατολικό άκρο του οικοπέδου με κατεύθυνση Β.-Ν. διέρχεται ο Τχ. 34, στον οποίο έχει αποκαλυφθεί κατώφλι από δύο λαξευμένους δόμους, που πιθανότατα αποτελούσε είσοδο στο συγκρότημα. Όπως φαίνεται στην κάτοψη, δημιουργείται ένας χώρος στα βόρεια και στα δυτικά του Δωματίου 7 που πιθανώς να λειτουργούσε ως διάδρομος.

Το οικόπεδο έδωσε κεραμική των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (αδιάγνωστα όστρακα, λαβές, στόμια και βάσεις οξυπύθμενων αμφορέων και άλλων αποθηκευτικών αγγείων) και δύο λυχνάρια με φυτική διακόσμηση του 4ου αι. μ.Χ., καθώς επίσης πήλινα και μολύβδινα βάρη και λίγα θραύσματα γυάλινων αγγείων και χάλκινων αντικειμένων. Αξιοσημείωτες είναι δύο ζωόμορφες λαβές λεκανίδων, που παριστάνουν πάνθηρα και βοοειδές αντίστοιχα και χρονολογούνται επίσης στον 4ο αι. μ.Χ. Τέλος, εντοπίστηκαν 43 χάλκινα νομίσματα, κάποια από τα οποία συντηρήθηκαν και χρονολογούνται από το 2ο έως τον 4ο αι. μ.Χ., γεγονός που οριοθετεί τη χρήση του χώρου σε αυτό το χρονικό διάστημα.

Από τα ευρήματα προκύπτει ότι πρόκειται για κτίριο εμπορικού και αποθηκευτικού χαρακτήρα. Η περαιτέρω μελέτη και συντήρηση των ευρημάτων του οικοπέδου θα δώσει σημαντικές πληροφορίες για το Δήλιον (Δήλεσι) στην ύστερη αρχαιότητα[19].

Εικ. 19. Δήλεσι. Οδός Χαλκουτσίου-Δηλεσίου και Οδυσσέως. Το Δωμάτιο 7 με κεραμικές πλάκες, που χρησίμευαν ως υπόστρωμα δαπέδου.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΡΑΜΗ

Ορχομενός

Αγρός Α. Ζουρνή-Ντόβα

Στις 2 Οκτωβρίου 2006 ξεκίνησε η ανασκαφική διερεύνηση του εν λόγω αγροτεμαχίου[20]. Ο αγρός, έκτασης 4.682 τ.μ., βρίσκεται στα όρια των σημερινών Δήμων Ορχομενού και Χαιρώνειας, δεξιά του ασφαλτόδρομου που οδηγεί από τον Ορχομενό προς τον οικισμό Ρωμαίικο[21]. Καταλαμβάνει μια στενή λωρίδα γης στις νότιες υπώρειες του βραχώδους όρους Ακόντιο, ενώ νοτιά του κυλά ο βοιωτικός Κηφισός. Η ευρύτερη περιοχή έχει σήμερα ελαφρώς διαφοροποιηθεί, καθώς στους αρχαίους χρόνους στα ανατολικά της εκτεινόταν η αποξηραμένη σήμερα λίμνη Κωπαΐδα. Στην αρχαιότητα η θέση ήταν εύφορη, σε ειδυλλιακό περιβάλλον με άφθονα νερά και πλούσια βλάστηση.

Η αρχαιολογική σημασία της θέσης της ανασκαφής ήταν από παλιά γνωστή στους κατοίκους της περιοχής, που την

19. Η κεραμική έχει παραχωρηθεί για μελέτη στην αρχαιολόγο Ευ. Γερούση, ενώ τα κτιριακά και τα τοπογραφικά στοιχεία της ανασκαφής θα μελετηθούν από την υπογράφουσα.

20. Η θέση είναι γνωστή ως Γύφτισσα και ανήκει στο Δήμο Ορχομενού. Την ανασκαφή πραγματοποίησε, υπό τη συνεχή επίβλεψη της υπογράφουσας, η ωρομίσθια αρχαιολόγος Α. Μπελεγράτη.

21. Ανάμεσα στα ανενεργά σήμερα λατομεία Βούτσα.

επισκέπτονταν αποκομίζοντας μικροσκοπικά αγγεία και ειδώλια. Όμως, η κατασκευή ενός τσιμεντένιου αγωγού άρδευσης στη δεκαετία του 1950 και η συνεχής αναζήτηση και περισυλλογή ειδωλίων και αγγείων από τους περιοίκους, προκάλεσαν την αναμόχλευση και τη μερική καταστροφή των πλούσιων αρχαιολογικών στρωμάτων. Το 1957 παραδόθηκε στο Μουσείο Χαιρώνειας ένα σύνολο πήλινων αντικειμένων (ειδώλια, μικκύλα αγγεία, αγνύθες κτλ.) με προέλευση το συγκεκριμένο σημείο[22]. Το 1993/4 περισυνελέγησαν και παραδόθηκαν παρόμοια αντικείμενα στα γραφεία της Εφορείας, ενώ το 1997 πραγματοποιήθηκαν για μικρό χρονικό διάστημα από τη Θ΄ ΕΠΚΑ δύο δοκιμαστικές τομές στο χώρο, οι οποίες απέδωσαν ένα εξαιρετικά μεγάλο αριθμό παρόμοιων αγγείων και ειδωλίων[23]. Έτσι, από εφέτος ξεκίνησε πλέον η συστηματική ανασκαφική έρευνα της θέσης, δεδομένου ότι η Θ΄ ΕΠΚΑ έπρεπε να αποδώσει το αγροτεμάχιο στους ιδιοκτήτες του έπειτα από πολυετή στέρηση χρήσης ή να προχωρήσει σε αξιολόγηση των μνημείων και των ευρημάτων του προτείνοντας στη συνέχεια την αναγκαστική του απαλλοτρίωση.

Η ανασκαφή συνεχίστηκε από το σημείο που είχε ξεκινήσει το 1997, δηλαδή από το βορειοανατολικό άκρο του αγρού. Έως το τέλος του έτους καθαρίστηκαν οι δύο παλαιότερες τομές και διερευνήθηκαν άλλες δύο, δυτικά των προηγούμενων. Στην πορεία της ανασκαφής αποδείχθηκε ότι το πλήθος των αρχαίων αντικειμένων προερχόταν από ένα μεγάλο αποθέτη με ασαφή όρια, στη βορειοανατολική γωνία του αγρού[24]. Εξαιτίας της αναμόχλευσης των στρωμάτων από την καλλιέργεια, πολλά αγγεία είχαν απορριφθεί έξω από τα όρια του αποθέτη. Στο περιεχόμενό του συγκαταλέγονται πάνω από 1.500 αγγεία (στη συντριπτική τους πλειονότητα μικκύλα)[25], δεκάδες ειδωλίων, κυρίως ισταμένων και ένθρονων γυναικείων μορφών, υδριαφόρων, γυναικείων προτομών, ζώων, σατύρου, πήλινες απομιμήσεις στεφάνων κτλ. (Εικ. 20). Η πλειονότητά τους τοποθετείται χρονολογικά από τον 6ο αι. π.Χ. έως και τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

Κατά την επέκταση της ανασκαφής προς Δ. άρχισαν να εμφανίζονται πολύ κοντά στην επιφάνεια του εδάφους ομοι-

Εικ. 20. Ορχομενός. Αγρός Α. Ζουρνή-Ντόβα. Ευρήματα από τον αποθέτη στη βορειοανατολική γωνία του αγρού. Απομίμηση στεφανιού.

όμορφοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, με τοιχώματα αποτελούμενα από μεγάλους, αδρά επεξεργασμένους λίθους. Ο τάφος Τ1 (τομή 5) είχε μήκος 1,12 και πλάτος 0,65 μ. με προσανατολισμό Α. προς Δ. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί με το κεφάλι προς Δ. Η βόρεια παρειά του είχε αφαιρεθεί, όπως και η καλυπτήρια, ίσως κατά την άροση. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν οστά, όστρακα κεραμικής, πέντε ακέραιες κοτυλίσκες, σιδερένια αιχμή δόρατος και θραύσμα ειδωλίου. Εκτός από τα αντικείμενα μέσα στον τάφο Τ1, σε επαφή με τα τοιχώματά του βρέθηκαν 20 μικκύλες υδρίες, 13 ακέραιες κοτυλίσκες και όστρακα μελαμβαφούς αγγείου. Ωστόσο, ακόμη και η κεραμική από το εσωτερικό του τάφου δεν μπορεί να θεωρηθεί κτέρισμα, αλλά προήλθε από την αναμόχλευση του γειτονικού αποθέτη, εξαιτίας της πολύχρονης άροσης.

Βορειοδυτικά του τάφου Τ1 εντοπίστηκε ο τάφος Τ2 με διαστάσεις 1,80×0,62 μ. και προσανατολισμό Α. προς Δ. Εκτός από λίγα οστά, στο εσωτερικό του τάφου εντοπίστηκαν όστρακα κεραμικής, θραύσματα ειδωλίων και τρεις κοτυλίσκες. Ούτε ο τάφος Τ2 διέσωσε την κάλυψή του, αλλά πιθανώς να καλυπτόταν με πήλινες κεραμίδες, ίχνη των οποίων βρέθηκαν εκεί κοντά.

Η εύρεση των τάφων ήταν ανέλπιστη. Τα ευρήματα, πάντως, του μεγάλου αποθέτη μαρτυρούν την ύπαρξη σπουδαίου χώρου λατρείας γυναικείων θεοτήτων. Έτσι, το νεκροταφείο κατέλαβε το χώρο του ιερού, όταν η λατρεία είχε εκλείψει, εξαιτίας παραγόντων, φυσικών ή ανθρωπογενών, που σήμερα αγνοούμε. Κάποια, μάλιστα, μικκύλα αφιερώματα από την εποχή ακμής του ιερού (Εικ. 21, 22), που αφθονούσαν στο χώρο, αναμείχθηκαν με το περιεχόμενο των τάφων. Η ταυτότητα των λατρευόμενων θεοτήτων δεν έχει ακόμη αποκαλυφθεί, αλλά είναι βέβαιο ότι πρόκειται για γυναικείες θεότητες, που σχετίζονται με τη βλάστηση και τη γονιμότητα. Υπενθυμίζεται ότι ο Ορχομε-

22. Το σύνολο εκτίθεται σε ιδιαίτερη προθήκη τοίχου στο ανακαινισμένο Μουσείο Χαιρώνειας.

23. Η έρευνα, που διεξήχθη από την αρχαιολόγο Α. Γκαδόλου, διακόπηκε έπειτα από δύο περίπου εβδομάδες, λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων.

24. Στο σημείο που είχαν ανοιχθεί οι τομές το 1997.

25. Τα σχήματα των αγγείων περιλαμβάνουν κρατηρίσκους, υδρίσκες, λύχνους, σκυφίδια, κανθαρίσκους. Για τα μικκύλα αγγεία, βλ. Ι. Ανδρέου - Η. Ανδρέου, Τα μικρογραφικά αγγεία ως ιδιαίτερη παραγωγή των ελληνιστικών εργαστηρίων της Αμβρακίας, *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Χανιά 1997*, Αθήνα 2000, σ. 301-310 και ιδιαίτερα 306-307 (σε σχέση με λατρευτικά συμφραζόμενα).

νός φημιζόταν για τη λατρεία των Χαρίτων, θεοτήτων της βλάστησης και της ευγονίας ανθρώπων και ζώων. Ο Πίνδαρος[26] αποκαλεί τον Ορχομενό *καλλίχορον πόλιν Χαρίτων*, ενώ ο Παυσανίας[27] επιβεβαιώνει τη σημασία της λατρείας τους, αναφέροντας ότι πρόκειται για την αρχαιότερη της πόλης. Μια αναθηματική πυραμιδόσχημη αγνύθα αργαλειού, που προέρχεται από το χώρο του ιερού[28], διέσωσε την επιγραφή *Εὐρυνόμα*. Η Ευρυνόμη, σύμφωνα με τον Ησίοδο[29], ήταν κόρη του Ωκεανού και μητέρα των Χαρίτων. Ορισμένα, εξάλλου, ευρήματα συνάδουν με τελετές προς τιμήν των θεσμοφόρων θεοτήτων Δήμητρας και Κόρης, σε μια περιοχή ιδιαίτερα πλούσια σε δημητριακά. Πιστεύεται ότι η ανασκαφική έρευνα, η οποία θα συνεχιστεί και κατά το επόμενο έτος, θα αποσαφηνίσει τα σχετικά με τη λατρεία στο ιερό ζητήματα.

ΚΥΡΙΑΚΗ ΚΑΛΛΙΓΑ

Εικ. 21. Ορχομενός. Αγρός Α. Ζουρνή-Ντόβα. Ευρήματα από τον αποθέτη στη βορειοανατολική γωνία του αγρού.

Εικ. 22. Ορχομενός. Αγρός Α. Ζουρνή-Ντόβα. Ευρήματα από τον αποθέτη στη βορειοανατολική γωνία του αγρού.

26. Πίνδαρος, *Πυθιόνικοι* 12, 26.

27. Παυσανίας, *Βοιωτικά* IX, 38,1.

28. Το εύρημα περιλαμβάνεται στα αντικείμενα που παραδόθηκαν το 1957.

29. Ησίοδος, *Θεογονία* 907, 9.

1η Εφορεια Βυζαντινων Αρχαιοτητων

Από το 2006 τη διεύθυνση της 1ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων ανέλαβε η υπογράφουσα, συνεχίζοντας τα προγραμματισμένα έργα, με τη συνδρομή του άριστα εκπαιδευμένου προσωπικού όλων των ειδικοτήτων.

Τα έργα στους νομούς Βοιωτίας και Εύβοιας διακόπηκαν στις 30-6-2006, όταν οι εν λόγω νομοί περιήλθαν στην αρμοδιότητα της νεοσύστατης 23ης ΕΒΑ, σύμφωνα με τον Οργανισμό Π.Δ. 191/13-6-2003. Εξαίρεση αποτέλεσαν, μετά από Υπουργική Απόφαση, τα έργα του Γ΄ ΚΠΣ που βρίσκονταν σε εξέλιξη και ολοκληρώθηκαν από την 1η ΕΒΑ: στο νομό Βοιωτίας η ανάδειξη τριών αρχαιολογικών χώρων στη Θήβα, για τους οποίους γίνεται λόγος στη συνέχεια, και στο νομό Εύβοιας οι αναστηλωτικές εργασίες στο ναό της Αγίας Παρασκευής Χαλκίδας και η έκθεση γλυπτών στον προμαχώνα του Φρουρίου Καράμπαμπα στη Χαλκίδα.

Στο νομό Αττικής συνεχίστηκαν στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ οι εργασίες στερέωσης-αποκατάστασης της σεισμόπληκτης μονής Δαφνίου και ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη, ο καθαρισμός και η στερέωση του εσωτερικού περιβόλου. Ολοκληρώθηκε, επίσης, με δαπάνη της Αττικό Μετρό, η αποκατάσταση του ναού της Παντάνασσας στην πλατεία Μοναστηρακίου και η συντήρηση και αποκατάσταση του αρχαιολογικού χώρου του Ηριδανού στο Μοναστηράκι.

Ανασκαφικές εργασίες σωστικού χαρακτήρα διενεργήθηκαν στο νομό Βοιωτίας, έως τις 30-6-2006, στο ναό της Παναγίας Σκριπούς και σε οικόπεδα των Θηβών, στο νομό Αττικής στην Αθήνα, στο Μαρούσι, στον Άλιμο, στο Λαύριο, στο Κορωπί, στη Νέα Μάκρη, στη μονή Οσίου Μελετίου Οινόης (Τράπεζα) και στα νησιά Σπέτσες και Κύθηρα. Στα Κύθηρα η Εφορεία μερίμνησε ιδιαίτερα για την αποκατάσταση των ζημιών που προκάλεσε ο σεισμός της 8ης Ιανουαρίου 2006. Τουλάχιστον σε 15 μνημεία στο Λειβάδι, στον Ποταμό, στα Βρανάδικα, στα Σκουλιάνικα, στο Μανιτοχώρι, στη Μηλαπιδέα, στον Αυλέμονα, στην Παλαιόχωρα, στα Μητάτα, στην Παλαιόπολη και στη μονή Μυρτιδίων ελήφθησαν άμεσα μέτρα άρσης ετοιμορροπίας από το τοπικό έμπειρο συνεργείο μας.

Με έργα συντήρησης ασχολήθηκαν οι συντηρητές της Εφορείας σε μνημεία – Άγιος Ιωάννης Θεολόγος στην Πλάκα, Αγία Ελεούσα στου Ψυρρή, Άγιος Αθανάσιος στο Μαρούσι, μονή Ταξιαρχών Αστερίου (Τράπεζα), μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Παπάγου, μονή Οσίου Μελετίου, μονή Αγίου Δημητρίου Τροιζήνας κ.ά. –, αλλά και στα εργαστήρια εικόνων, ψηφιδωτών, κεραμικών και μετάλλινων αντικειμένων. Παράλληλα, προωθήθηκαν προς έγκριση επιπλέον πολλές μελέτες συντήρησης και αναστήλωσης μνημείων.

Ιδιαίτερη τιμητική για την Εφορεία υπήρξε η χορηγία του Ιδρύματος «Σταύρος Νιάρχος» με το ποσό των 680.000 ευρώ, για τη χρηματοδότηση των εργασιών επισκευής και αναδιαμόρφωσης του Μουσείου Σπετσών, που στεγάζεται στο διατηρητέο αρχοντικό Χατζηγιάννη Μέξη, το οποίο χτίστηκε μεταξύ των ετών 1795-1798. Στο ποσό αυτό εντάχθηκε και η δαπάνη για τη σύνταξη της μελέτης, της οποίας την προκήρυξη και προώθηση ανέλαβε, λόγω αρμοδιότητος, η Διεύθυνση Μελετών Μουσείων. Εν όψει της εκτέλεσης των παραπάνω εργασιών, εκπονήθηκε από την Εφορεία μελέτη επέκτασης του χώρου αποθηκών στο Μουσείο Σπετσών, ώστε να κενωθούν οι αίθουσες που δεν είναι σήμερα επισκέψιμες και χρησιμοποιούνται ως αποθηκευτικοί χώροι. Παράλληλα στις προτάσεις που υποβάλαμε για τη σύνταξη Μελετών Ωρίμανσης προς ένταξη στο Ε.Π. «Πολιτισμός» προτείναμε το έργο «Επανέκθεση Συλλογών στο Αρχοντικό Χατζηγιάννη Μέξη Σπετσών».

Μεγάλο μέρος της δραστηριότητας της Εφορείας απορρόφησε, όπως και στο παρελθόν, ο οικοδομικός έλεγχος για την προστασία κηρυγμένων μνημείων και οικισμών (Κύθηρα και νησιά του Αργοσαρωνικού).

Η 1η ΕΒΑ συμμετείχε, τέλος, με 13 κεραμικά αντικείμενα προερχόμενα από ανασκαφές των Θηβών, στην έκθεση που διοργάνωσε το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών με τίτλο: «Πηλός και Χρώμα. Ευρωπαϊκές Πορσελάνες του Ιδρύματος Ι. και Δ. Πασσά - Νεότερη Κεραμική του Ελλαδικού Χώρου (17ος-19ος αι.)».

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

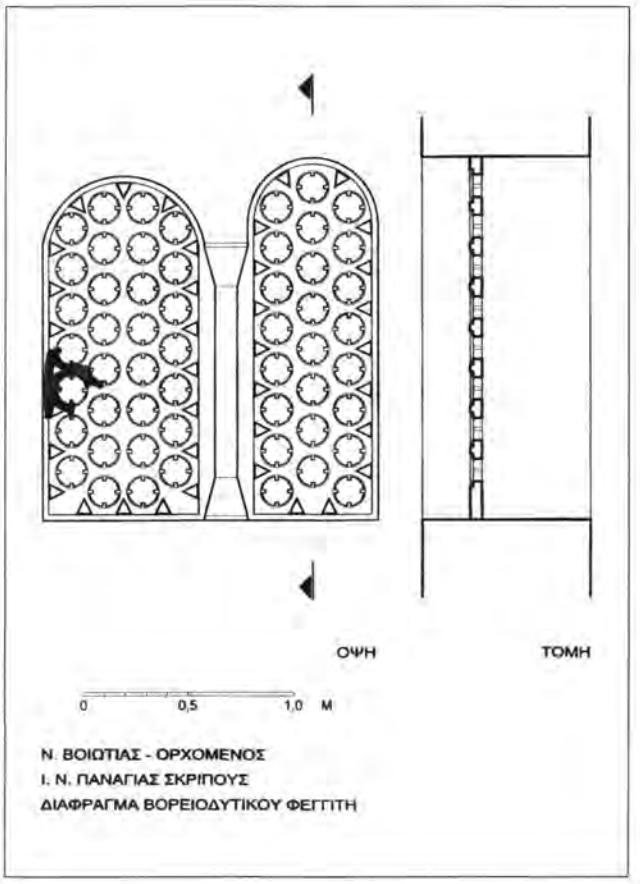
Ορχομενός

Ναός Παναγίας Σκριπούς

Μετά την πυρκαγιά που εκδηλώθηκε το Δεκέμβριο του 1995 στο νάρθηκα του ναού και τις σωστικές επεμβάσεις

που ακολούθησαν στο γλυπτό και ζωγραφικό διάκοσμο[1], εκπονήθηκε με δαπάνη του εκκλησιαστικού συμβουλίου μελέτη αποκατάστασης από τον αρχιτέκτονα Σ. Βογιατζή. Οι εργασίες, που αφορούσαν στη στερέωση του μνημείου και στην αποκατάσταση της αρχικής του μορφής, στο μέτρο του δυνατού, από τις αλλοιώσεις που είχε υποστεί από τις κατά καιρούς επεμβάσεις[2], εκτελέστηκαν, μετά τη σχετική έγκριση, με την εποπτεία της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων σε δύο φάσεις. Οι εργασίες της α΄ φάσης αφορούσαν στην επισκευή της στέγης, στην καθαίρεση αρμολογημάτων στις εξωτερικές επιφάνειες των τοίχων, μόνο στις περιοχές όπου εμφανίζονταν σημαντικές ρωγμές ή παλαιές κακοτεχνίες, και στην κατασκευή νέων. Στο εσωτερικό, μετά την καθαίρεση των παλαιών επιχρισμάτων που κατασκευάστηκαν κατά τις εργασίες του 1930, οι επιφάνειες έμειναν ανεπίχριστες, ώστε να είναι ορατό το αρχαίο υλικό που χρησιμοποιήθηκε στην ανέγερση του ναού. Στο υλικό αυτό συγκαταλέγονται και ενεπίγραφοι λίθοι: τρεις στο νότιο τοίχο του νότιου κλίτους, που έχουν ήδη δημοσιευθεί στο παρελθόν[3], οκτώ στο Ιερό Βήμα και μερικοί ακόμη στο βόρειο παρεκκλήσιο. Διενεργήθηκαν, τέλος, και διερευνητικές τομές σε επιλεγμένες θέσεις στο δάπεδο του ναού για τον έλεγχο της θεμελίωσης. Αυτές θα περιγραφούν συνολικά μαζί με εκείνες που ακολούθησαν στη β΄ φάση, κατά την αποξήλωση όλου του δαπέδου για την κατασκευή νέου στη συνέχεια (βλ. παρακάτω, Ανασκαφικές εργασίες).

Κατά την εκτέλεση των εργασιών της β΄ φάσης έγινε διάνοιξη των φραγμένων ανοιγμάτων, τα οποία δεν είναι γνωστό πότε φράχθηκαν, οπωσδήποτε όμως στατικοί λόγοι επέβαλαν αυτή την επέμβαση. Ίσως, μάλιστα, να πραγματοποιήθηκε μετά από κάποια καταστροφή. Οι αμφικιονίσκοι που αποκαλύφθηκαν στα δίλοβα και τρίλοβα παράθυρα ήταν τόσο μικρής διατομής που ήταν αδύνατον να αντέξουν το μεγάλο βάρος του μνημείου, γι' αυτό και είχαν διαρραγεί και παραμορφωθεί. Πολλά μαρμάρινα μέλη από τα γείσα του ναού και ορισμένα από το τέμπλο του χρησιμοποιήθηκαν κατά το κλείσιμο των παραθύρων των παρεκκλησίων – του βόρειου στο βόρειο και του ανατολικού στο νότιο –, της βόρειας θύρας του νάρθηκα και των τρίλοβων παραθύρων της εγκάρσιας κεραίας.

Εικ 1. Ορχομενός. Ναός Παναγίας Σκριπούς. Τμήμα γύψινου διαφράγματος. Όψη και τομή.

Από το βόρειο δίλοβο παράθυρο στην ανώτερη στάθμη του νάρθηκα προήλθαν ορισμένα θραύσματα από τα αρχικά γύψινα διαφράγματα που σχηματίζουν κύκλους με πατούρα για την τοποθέτηση υαλοπινάκων. Η ανάλυση του υλικού έγινε στο Κέντρο Λίθου από τη χημικό Κ. Κουζέλη και δόθηκαν οι σχετικές οδηγίες για τη συντήρηση και τη μερική συγκόλλησή τους[4] (Εικ. 1). Η μορφή των διαφραγμάτων επαναλήφθηκε στην κατασκευή των νέων.

Κατά τη διάνοιξη της νότιας θύρας του νάρθηκα βρέθηκε στη γένεση του τόξου ο αρχικός ξύλινος ελκυστήρας με απόκλιση από τον οριζόντιο άξονα, λόγω της γενικής παραμόρφωσης του μνημείου.

Η αποκάλυψη, τέλος, τοιχογραφιών κατά τις εργασίες διάνοιξης των φραγμένων ανοιγμάτων του ναού έχει ήδη επισημανθεί[5]. Μετά την ολοκλήρωση, όμως, των εργασιών και

1. Βλ. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 76, Πίν. 32β και 52 (1997): Χρονικά, σ. 112-114, Πίν. 54α-γ, Σχέδ. 1.

2. Για τις φάσεις του μνημείου, βλ. Σ. Βογιατζής, Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία της Παναγίας Σκριπούς στη Βοιωτία, *ΑΧΑΕ* Κ΄ (1998), σ. 111-128, εικ. 1-17.

3. A.R. Rangabé, *Antiquités helléniques*, I, Athènes 1842, σ. 386, αριθ. 331-333.

4. Η συντήρηση πραγματοποιήθηκε από τη συντηρήτρια της 1ης ΕΒΑ Δ. Δραγούμη και το σχέδιο από την αρχιτέκτονα Στ. Μελισσού.

5. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 150.

παρά την κακή κατάσταση διατήρησης έχουμε τη δυνατότητα για ακριβέστερες παρατηρήσεις. Αποκαλύφθηκαν στο βόρειο και το νότιο θύρωμα του νάρθηκα και εκτείνονταν μέχρι τους εξωτερικούς τοίχους και στους λοβούς των τρίλοβων παραθύρων της εγκάρσιας κεραίας. Στο εσωρράχιο του μεσαίου λοβού του νότιου παραθύρου διατηρήθηκαν σε καλύτερη κατάσταση οι μορφές ενός αγίου με τα χέρια μπροστά στο στήθος σε δέηση, ανατολικά, και ενός μοναχού με κουκούλιο και τα χέρια επίσης σε δέηση, δυτικά. Ο συσχετισμός της τελευταίας με τη μορφή του οσίου Λουκά στην κρύπτη της ομώνυμης μονής[6] μας οδηγεί, πιθανότατα, σε χρονολόγηση της τοιχογράφησης στις πρώτες δεκαετίες του 11ου αιώνα. Η ζωγραφική εκτεινόταν και εδώ έξω από το διάφραγμα των παραθύρων, όπου υπάρχει η παράσταση ενός γραπτού, με κάρβουνο, ιστιοφόρου πλοίου, ανατολικά, και δυσανάγνωστη επιγραφή, δυτικά. Φαίνεται, επομένως, πως σε κάποια έκταση οι εξωτερικές όψεις του μνημείου ήταν επιχρισμένες και διακοσμημένες κατά τον 11ο αιώνα[7].

Στις εργασίες της β΄ φάσης προβλεπόταν και η αποκατάσταση και ανατοποθέτηση του αρχικού μαρμάρινου τέμπλου, του οποίου υπήρχε ήδη μελέτη[8], αλλά τροποποιήθηκε από τον Σ. Βογιατζή[9] μετά την απώλεια ορισμένων μελών και την ταύτιση νέων. Αποφασίστηκε όμως, τελικά, η έκθεσή του στο μουσειακό χώρο που θα δημιουργηθεί στη νότια πτέρυγα των κελλιών.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Α θ ή ν α

Ναός Αγίου Ιωάννου Θεολόγου στην Πλάκα

Στο μικρό αυτό δικιόνιο σταυροειδή εγγεγραμμένο με τρούλο ναό, των αρχών μάλλον του 12ου αιώνα[10], είχαν γίνει εργασίες κατά το παρελθόν τόσο στο ίδιο το κτίριο όσο και στις τοιχογραφίες του 13ου αιώνα, που σώζονται αποσπασματικά[11]. Με την πάροδο του χρόνου, όμως, η υγρασία, κυρίως από την ανατολική πλευρά – όπου η στάθμη της αυλής του όμορου σπιτιού βρίσκεται ψηλότερα – και από τη στέγη, λόγω φθοράς ορισμένων κεραμιδιών, σε συνδυασμό με τον κακό αερισμό του κτιρίου, είχαν ως αποτέλεσμα τις αλλοιώσεις των τοιχογραφιών και του υποστρώματός τους από κονίαμα και του ουδέτερου κονιάματος που καλύπτει το σύνολο της τοιχοποιίας. Εκπονήθηκε, λοιπόν, σχετική μελέτη συντήρησης από τη συντηρήτρια της Εφορείας Μ. Σταυρίδου και, μετά την έγκρισή της, πραγματοποιήθηκαν οι απαραίτητες εργασίες, αφού προηγήθηκε ο καθαρισμός της στέγης και η αντικατάσταση των φθαρμένων κεραμιδιών. Από συνεργείο συντηρητών της Διεύθυνσης Συντήρησης πραγματοποιήθηκαν εργασίες και στους δύο κίονες του ναού με τα ρωμαϊκά κιονόκρανα, οι οποίοι καλύπτονταν στο μεγαλύτερο μέρος της επιφάνειάς τους με επίχρισμα. Η απομάκρυνση του επιχρίσματος έγινε με μηχανικό τρόπο για την αποφυγή περαιτέρω φθοράς του μαρμάρου, το οποίο, εκτός από την έντονη «ζαχαροποίηση», παρουσίαζε αποφλοιώσεις, απολεπίσεις και ρωγμές επιφανειακές ή βαθύτερες. Έγιναν ψεκασμοί της επιφάνειας με εναιώρημα υδραυλικής ασβέστου και πλήρωση των ρωγμών με ενέματα υδραυλικής ασβέστου και χαλαζιακής άμμου.

Ναός Αγίας Ελεούσας στου Ψυρρή

Ο παραπάνω ναός, ενοριακός στα χρόνια της τουρκοκρατίας, μετατράπηκε, μετά από μελέτη του Χριστιανού Χάνσεν, σε Κακουργιοδικείο περί το 1834[12]. Από το ναό διατηρήθηκε το ανατολικό τριμερές τμήμα του Ιερού με εξέχουσα τρίπλευρη αψίδα στο κέντρο, ενώ οι κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού εγγράφονται στον ανατολικό τοίχο. Στο χώρο της πρόθεσης είχαν επισημανθεί παλαιότερα υπολείμματα τοιχογραφιών[13].

Στο πλαίσιο των εργασιών αποκατάστασης του κτιρίου του Κακουργιοδικείου και μετατροπής του σε βιβλιοθήκη από την Αρχιεπισκοπή Αθηνών, στην οποία ανήκει σήμερα, συνεργείο συντηρητών της Εφορείας με επικεφαλής τη Μ. Φωτοπούλου επιμελήθηκε την καθαίρεση των νεότερων επιχρισμάτων του ναού της Αγίας Ελεούσας. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη μέχρι και πέντε διαφορετικών στρωμάτων τοιχο-

6. Ν. Χατζηδάκη, *Όσιος Λουκάς. Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα*, Αθήνα 1996, σ. 84, εικ. 85, σχέδ. 70, αριθ. Η, σχέδ. 71, αριθ. 34.

7. Όπως παρατηρείται και στο Καθολικό του Οσίου Λουκά, βλ. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 26, Πίν. 26α.

8. A.H.S. Megaw, The Scripou Screen, *BSA* 61 (1966), σ. 1-32.

9. Για τα στοιχεία που προέκυψαν κατά τις εργασίες αποκατάστασης του ναού, βλ. Σ. Βογιατζής, Νεώτερα στοιχεία για την Παναγία Σκριπούς, *21ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Πρόγραμμα και Περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων*, Αθήνα 2001, σ. 28-29.

10. Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, *Η Ελλαδική ναοδομία κατά τον 12ο αιώνα*, Αθήνα 2002, σ. 35-36, με πλούσια βιβλιογραφία.

11. Ε. Μανωλέσσου, *ΑΑΑ* VIII, 2 (1975), σ. 140-151. Για τις τοιχογραφίες, βλ. επίσης Ν. Χατζηδάκη, Ψηφιδωτά και τοιχογραφίες στις βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες της Αθήνας, *Αθήναι. Από την Κλασική Εποχή έως σήμερα (5ος αι. π.Χ.-2000 μ.Χ.)*, Αθήνα 2000, σ. 250-252, εικ. 3-5.

12. Γ.Δ. Καμπούρογλου, *Παλαιαί Αθήναι*, Αθήναι 1922, σ. 279-280. Μ. Καρδαμίτση-Αδάμη - Α. Παπανικολάου-Κρίστενσεν, Μετατροπή εκκλησιών σε αίθουσες δικαστηρίων, *Αρχαιολογία* 48, 1993, σ. 56-66.

13. *ΑΔ* 41 (1986): Χρονικά, σ. 23.

Εικ 2. Αθήνα. Ναός Αγίας Ελεούσας στου Ψυρρή. Ιερό Βήμα μετά τη συντήρηση.

γραφιών σε κακή κατάσταση διατήρησης, αφού, πλην των άλλων αιτίων, εμφανή είναι και τα σημάδια αλλοίωσης από φωτιά. Τα κατώτερα τμήματα των τοίχων και στα τρία μέρη του Ιερού έφεραν παλαιότερης εποχής διάκοσμο με γεωμετρικά θέματα. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού διακρίνεται σε κακή κατάσταση η παράσταση της Πλατυτέρας πλαισιωμένης από αρχαγγέλους (Εικ. 2). Από τις υπόλοιπες μορφές, ένας ολόσωμος αδιάγνωστος άγιος αποκαλύφθηκε στην κόγχη της πρόθεσης και ένας ακόμη στο θυραίο άνοιγμα που οδηγεί από το διακονικό στο Ιερό Βήμα.

Τροιζήνα

Καθολικό μονής Αγίου Δημητρίου Δαμαλά

Στην παραπάνω μονή, μεταβυζαντινών χρόνων, που έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο από το 1978, είχαν πραγματοποιηθεί κατά καιρούς αναστηλωτικές εργασίες στο Καθολικό και στα κελλιά, αλλά και συντήρηση των τοιχογραφιών[14]. Μετά από πυρκαγιά που εκδηλώθηκε κατά το 2006 στο νάρθηκα του ναού, οι τοιχογραφίες, έργο του Νεκταρίου ιερομονάχου του έτους 1691 σύμφωνα με επιγραφή[15], υπέστησαν φθορές και αλλοιώσεις. Πραγματοποιήθηκε, λοιπόν, καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας, αφαίρεση των παλαιότερων κονιαμάτων που είχαν τοποθετηθεί περιμετρικά των κατεστραμμένων ορίων (στεφανώματα) και κατασκευή νέων με υλικά αποδεκτά από τη σύγχρονη έρευνα. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από τις συντηρήτριες Φ. Γεροπούλου, Θ. Φίλια και Μ. Φωτοπούλου, η οποία είχε και την ευθύνη του έργου και συνέταξε μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών σε ολόκληρο το ναό, κατά το επόμενο έτος (2007).

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Θήβα

Ναός Αγίου Δημητρίου ή Μεγάλης Παναγίας

Συλλογή εικόνων

Οι εργασίες συντήρησης της παραπάνω συλλογής[16] ολοκληρώθηκαν εφέτος από την Εφορεία με την εικόνα του αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου (Εικ. 3), που είχε καταγραφεί

Εικ 3. Θήβα. Ναός Αγίου Δημητρίου ή Μεγάλης Παναγίας. Συλλογή εικόνων. Εικόνα αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου μετά τη συντήρηση.

14. *ΕΕΒΣ* ΚΣΤ΄ (1956), σ. 438. *ΑΔ* 31 (1976): Χρονικά, σ. 62-63.

15. Μ. Χατζηδάκης - Ευ. Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, τ. 2, Αθήνα 1997, σ. 228.

16. Για τις προηγούμενες εργασίες, βλ. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 427-428.

στο παρελθόν στο ναό του Αγίου Δημητρίου[17]. Οι διαστάσεις της είναι 0,975×0,673×0,034 μ. Ο άγιος εικονίζεται ένθρονος, με αρχιερατικά άμφια, μίτρα και ποιμαντορική ράβδο, κρατώντας στο αριστερό χέρι κλειστό ευαγγέλιο ενώ με το δεξί ευλογεί. Έχει γεροντικά χαρακτηριστικά, σκαμμένα μάγουλα και αυστηρή μορφή. Ο εικονογραφικός τύπος του αγίου και τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά στοιχεία της εικόνας μάς οδηγούν στον όψιμο 18ο αιώνα. Συντηρήθηκε από τη Στ. Πετροπούλου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Σπέτσες

Παλιό Λιμάνι. Οικόπεδο Μ. Πεσμαζόγλου

Ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο από την αρχαιολόγο Μ. Τσίριμπα, αφού είχαν προηγηθεί εκσκαφικές εργασίες με μηχάνημα από τον ιδιοκτήτη, χωρίς την απαραίτητη έγκριση. Στο μεγαλύτερο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε φυσικός βράχος και μόνο στην ανατολική γωνία του ήλθαν στο φως όστρακα. Εκεί ορίστηκε μια τομή διαστ. 4×4 μ., στην οποία αποκαλύφθηκε ένας μικρός τοίχος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., ο οποίος στο βορειοανατολικό άκρο του συναντούσε έναν άλλο κάθετο, που σωζόταν ελάχιστα.

Από την επίχωση συγκεντρώθηκε πληθώρα κεράμων στέγης (στρωτήρων και καλυπτήρων) και μεγάλη ποσότητα κεραμικής πρωτοβυζαντινών χρόνων. Ξεχωρίζουν λαβές και στόμια αμφορέων του υστερορρωμαϊκού 2 τύπου και πέντε θραύσματα πήλινων λυχναριών, τα δύο εκ των οποίων έχουν πλαίσιο από ιχθυάκανθα. Βρέθηκε, τέλος, και ένα μαρμάρινο αδιάγνωστο μέλος με γλυπτό διάκοσμο, σπασμένο σε έξι τεμάχια, το οποίο συγκολλήθηκε.

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Θήβα

Κατά το 2006 ανασκάφηκαν πέντε οικόπεδα με βυζαντινές αρχαιότητες, τα τέσσερα μέσα στην Καδμεία και το ένα εκτός. Στις ανασκαφές έλαβαν μέρος οι αρχαιολόγοι Μ. Σκορδαρά, Α. Παναγοπούλου και Μ. Τσίριμπα, ενώ τα σχέδια εκπονήθηκαν από την αρχιτέκτονα Στ. Μελισσού.

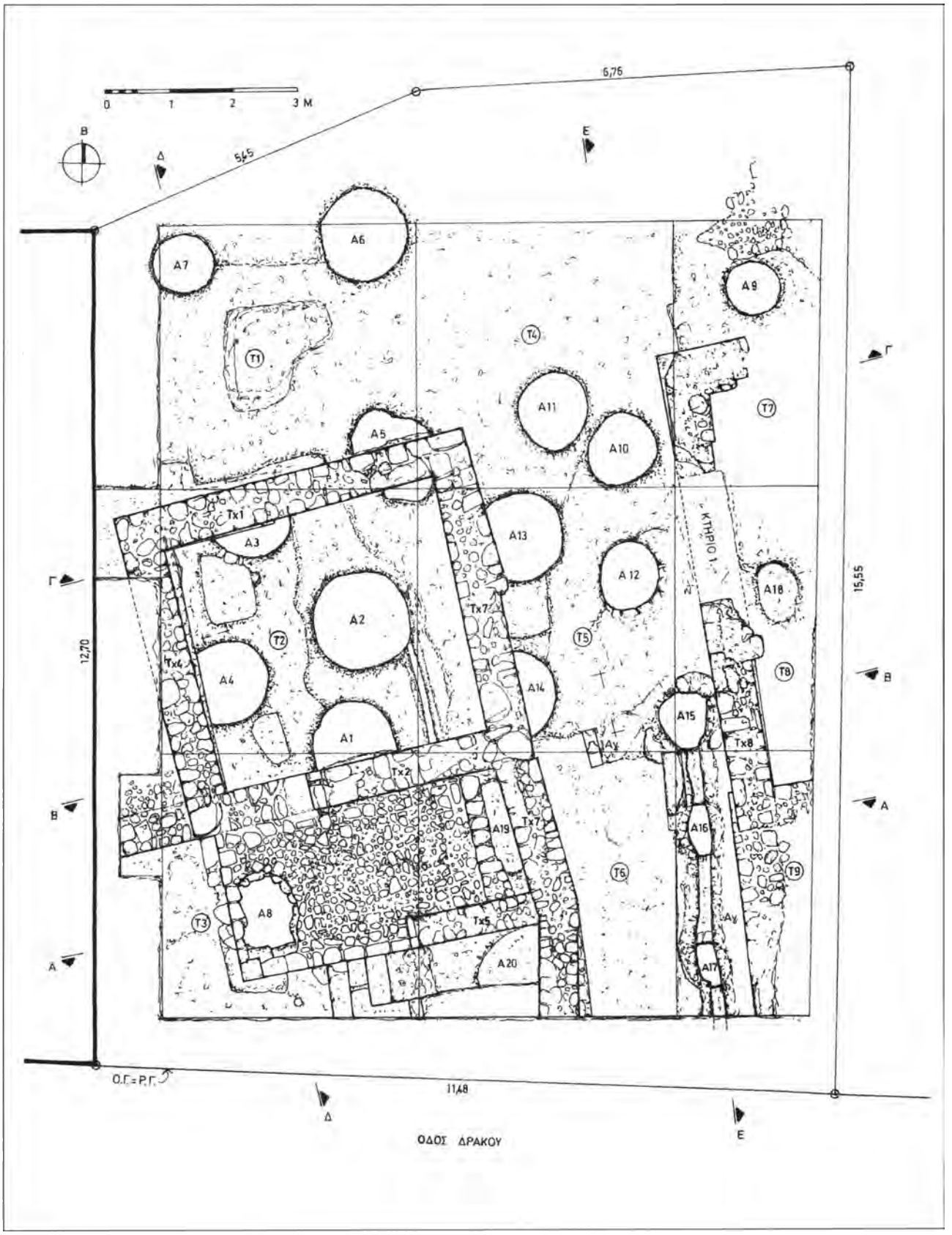
Οδός Δράκου 28 (Ο.Τ. 308, οικόπεδο Κοφίνης - Σκουρτανιώτης - Γερμακόπουλος ΟΕ)

Η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, στο νοτιοδυτικό άκρο της Καδμείας, ξεκίνησε αρχικά στο τέλος του 2005 από τη Θ΄ ΕΠΚΑ. Η αποκάλυψη αρχαιοτήτων, κυρίως μεταβυζαντινών χρόνων, επέβαλε τη συνέχιση της έρευνας από την Εφορεία μας, που πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση των ενδιαφερομένων (Εικ. 4, 5). Οι πρωιμότερες κατασκευές στο χώρο είναι 20 ορύγματα λαξευμένα στο φυσικό πωρόλιθο. Έχουν κυλινδρική, κωδωνόσχημη ή ελλειπτική διατομή, το βάθος τους κυμαίνεται από 1,10-3,50 και η διάμετρος χείλους από 0,75-1,50 μ. Ανάμεσά τους διακρίνονται ρηχά λαξεύματα, όπου πιθανόν να στηρίζονταν ξύλινες κατασκευές. Ένα από τα κυλινδρικά ορύγματα, με βάθος 0,70 και διάμετρο 1,40 μ. (Α2), πιθανόν να χρησίμευε ως δεξαμενή, όπως φαίνεται από το σκαλισμένο στον «πούρο» και καλυμμένο αρχικά με κεραμίδες αυλάκι – βρέθηκε μία κεραμίδα κατά χώραν –, που καταλήγει σε αυτό. Φαίνεται, λοιπόν, πως πρόκειται για εργαστηριακή εγκατάσταση, η οποία συνεχιζόταν και στο βόρειο όμορο οικόπεδο, όπου επίσης είχαν βρεθεί μικρότεροι αποθέτες[18]. Οι κατασκευές αυτές χρονολογούνται στη βυζαντινή εποχή, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα. Πάνω στους αποθέτες αποκαλύφθηκε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου μια οικία μεταβυζαντινών χρόνων, αποτελούμενη από έναν τετράπλευρο χώρο, βόρεια, και μία λιθόστρωτη αυλή, νότια (Εικ. 6). Μια κλίμακα, προσκολλημένη στο νότιο τοίχο της αυλής, οδηγούσε στον επάνω κύριο χώρο κατοικίας. Κύριο κατασκευαστικό χαρακτηριστικό των θεμελίων του βόρειου και του ανατολικού τοίχου είναι τα ανακουφιστικά τόξα που σχηματίζονται όπου οι τοίχοι συναντούν αποθέτες (Εικ. 5, τομή Γ-Γ΄).

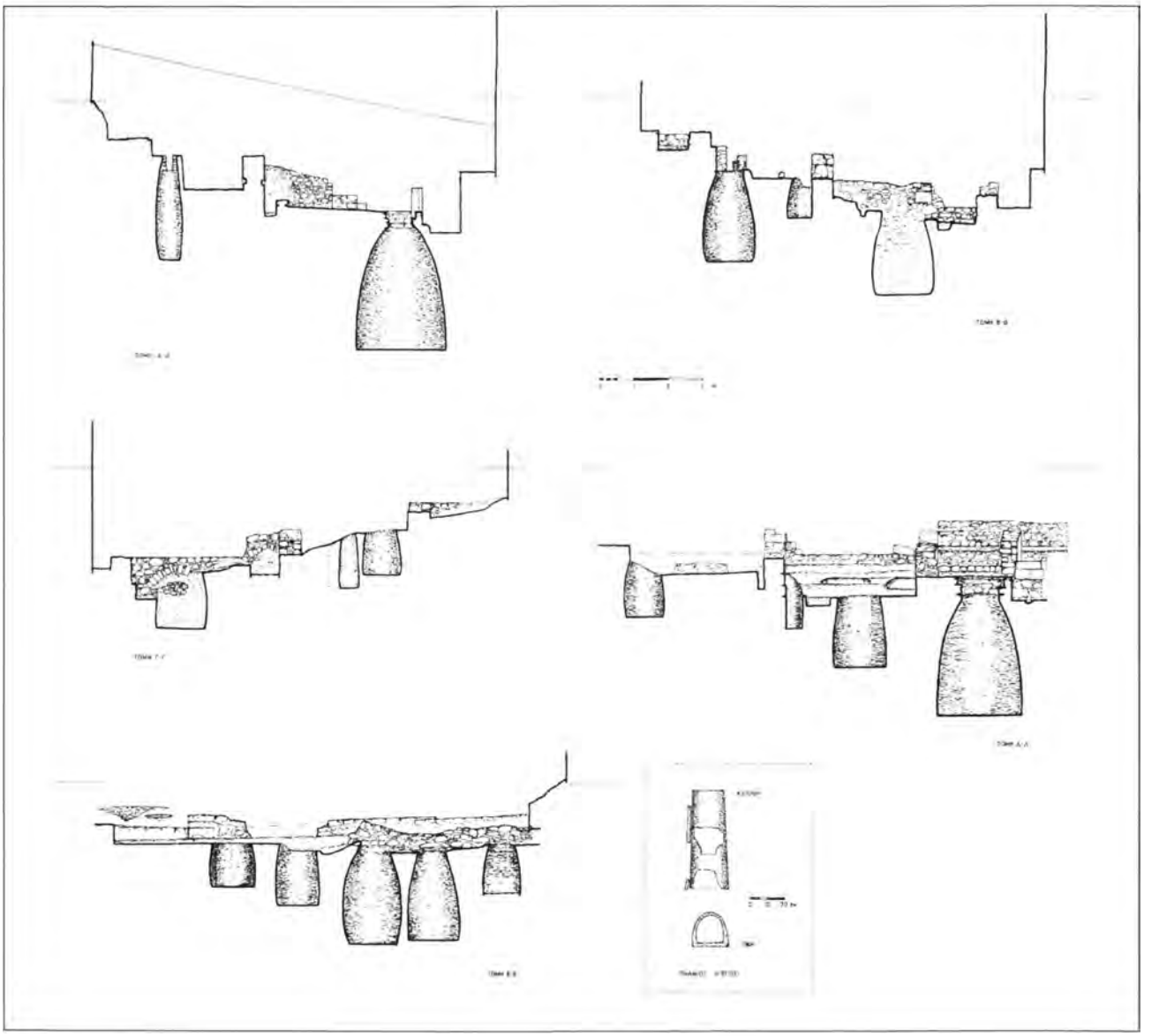
Την εσωτερική πλευρά του ανατολικού τοίχου, που διασώθηκε σε ύψος 1,70 μ., διέσχιζε ξυλοδεσιά, από την οποία διατηρήθηκαν καρφιά με ίχνη ξύλου. Σε όλους τους χώρους της οικίας ήταν ευδιάκριτο το στρώμα καταστροφής της με ίχνη καύσης, το οποίο στην αυλή έφθανε σε πάχος το 1 μ. Μέσα στο καθαρό στρώμα της θεμελίωσης του κτιρίου βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα της Ενετικής Δημοκρατίας, από εκείνα που κόπηκαν το 1686 για το στόλο του Φρ. Μοροζίνι. Στη μία πλευρά φέρει την επιγραφή: *ARMATA E.T. MOREA* και στην άλλη το λέοντα της Βενετίας. Αυτό πιθανώς αποτελεί ένα terminus post quem για την κατασκευή της οικίας. Στο νοτιοδυτικό άκρο της αυλής είχε ενσωματωθεί ένα από τα κωδωνόσχημα ορύγματα και χρησιμοποιήθηκε ως αποθέτης. Το στόμιό του αρχικά ήταν διαμορφωμένο με πωρό-

17. *ΑΔ* 16 (1960): Χρονικά, σ. 154.

18. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 42, Εικ. 24.

Εικ 4. Θήβα. Οδός Δράκου 28. Κάτοψη της ανασκαφής.

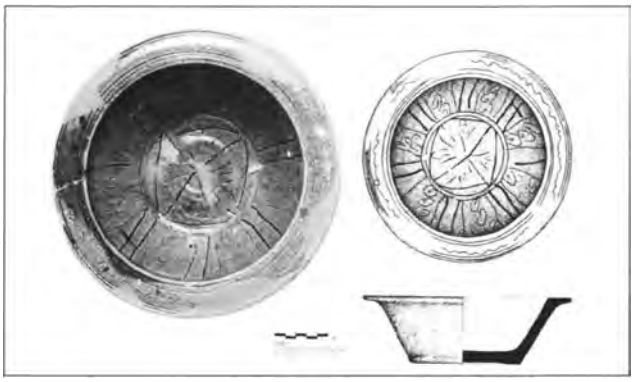
Εικ 5. Θήβα. Οδός Δράκου 28. Τομές της ανασκαφής.

Εικ 6. Θήβα. Οδός Δράκου 28. Άποψη του χώρου από ΒΑ.

λιθους, επάνω σε αυτούς όμως τοποθετήθηκαν, κατά τη νέα χρήση του, αργοί λίθοι για την υπερύψωση του στομίου του. Το συνολικό ύψος του ήταν 3,60 μ. Το πλούσιο σε ευρήματα περιεχόμενό του μας παρέχει τη δυνατότητα χρονολόγησης της «ζωής» του σπιτιού και της καταστροφής του. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε περιείχε εφυαλωμένες κούπες ή πινάκια εγχάρακτα και γραπτά ή γραπτά με επίχρισμα, marbled ware[19], όστρακα από αγγεία της ανατολής – Iznik III (1550-1700), Çanakkale (1700-1800), Κιουτάχειας –, αλ-

19. Βλ. *Πηλός και Χρώμα, Νεώτερη Κεραμική του Ελλαδικού χώρου*, Κατάλογος Έκθεσης, 21-12-2006 έως 17-2-2007, Αθήνα 2006, σ. 119, αριθ. 77.

Εικ 7. Θήβα. Οδός Δράκου 28. Πήλινο εφυαλωμένο βαθύ πινάκιο με εγχάρακτη διακόσμηση.

λά και δυτικοευρωπαϊκά, όπως φλυτζάνια από πορσελάνη από εργαστήριο του Meissen, που λειτούργησε από το 18ο αιώνα κ.ε. Βρέθηκαν και αβαφή αγγεία, όπως ένα κανατάκι με σωληνωτή προχοή, λουλάδες από τσιμπούκια, πήλινοι αλλά και από σηπιόλιθο, χρησιμοποιημένοι ή ημιτελείς. Περιείχε, επίσης, πολλά μετάλλινα αντικείμενα – ένα σιδερένιο ξίφος με ίχνη δερμάτινης θήκης, ένα σιδερένιο ψαλίδι, πέταλα, καρφιά, μαχαίρια και μία χάλκινη κούπα με εγχάρακτο διάκοσμο. Στο ανώτερο τμήμα του υπήρχαν πέτρες και μεγάλες κεραμίδες, όπως και στην υπόλοιπη αυλή, γεγονός που υποδηλώνει ότι ήταν στεγασμένη. Πάνω από το στρώμα καταστροφής βρέθηκε ένας μαρμάρινος αμφικιονίσκος, ύψ. 0,58, πλ. 0,29 και πάχ. 0,09 μ.

Από το περιεχόμενο των υπόλοιπων αποθετών αναφέρουμε τους 64 σβώλους ακατέργαστου σηπιόλιθου που βρέθηκαν στον αποθέτη Α1, από κάποιο εργαστήριο παραγωγής λουλάδων, τα οποία έχουν επισημανθεί έως τώρα μόνο στην οδό Επαμεινώνδα[20]. Στον ίδιο αποθέτη υπήρχαν και δύο νομίσματα φραγκοκρατίας και ένα, ακέραιο σχεδόν, εφυαλωμένο βαθύ πινάκιο με επίπεδο χείλος και εγχάρακτη γεωμετρική διακόσμηση (Εικ. 7). Κοντά στο ανατολικό όριο του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια ενός άλλου κτιρίου, από το οποίο είχε διατηρηθεί η βορειοδυτική γωνία του και μεγάλο τμήμα της δυτικής πλευράς, μήκ. 10 μ., που συνεχιζόταν και πέραν του νότιου ορίου του οικοπέδου. Η εξωτερική παρειά του ήταν καλυμμένη με ασβεστοκονίαμα, ενώ κοντά στα θεμέλια βρέθηκε τμήμα ξυλοδεσιάς. Παράλληλα και σε επαφή με το δυτικό τοίχο, σε χαμηλότερο όμως επίπεδο, εντοπίστηκε αγωγός μήκ. 5,50 μ., που συνέδεε τρεις αποθέτες μεταξύ τους. Ο αγωγός και οι αποθέτες ήταν πολύ καλά καλυμμένοι και στεγανοποιημένοι. Ίσως πρόκειται για αγωγό παροχέτευσης ομβρίων ή βόθρο. Πάνω από τον αγωγό περνούσε λιθόστρωτος δρόμος, κατεύθυνσης Β.-Ν., που κατασκευάστηκε πιθανότατα μετά την καταστροφή του τελευταίου αυτού κτιρίου, αφού κάλυψε και τμήμα του δυτικού τοίχου του.

Λόγω της σπουδαιότητας των ευρημάτων, ζητήθηκε από τους ενδιαφερομένους η τροποποίηση της μελέτης, ώστε η αυλή με τους περιβάλλοντες τοίχους και την κλίμακα, που αποτελούσαν το πιο καλοδιατηρημένο τμήμα, να παραμείνουν στη θέση τους. Σήμερα τα ευρήματα είναι ορατά από την πυλωτή, με την τοποθέτηση πάνω από τις αρχαιότητες διάφανων πολυκαρβονικών φύλλων σε μεταλλικό σκελετό.

Οδός Ζήθου (Ο.Τ. 378, οικόπεδο Α. Κέρι)

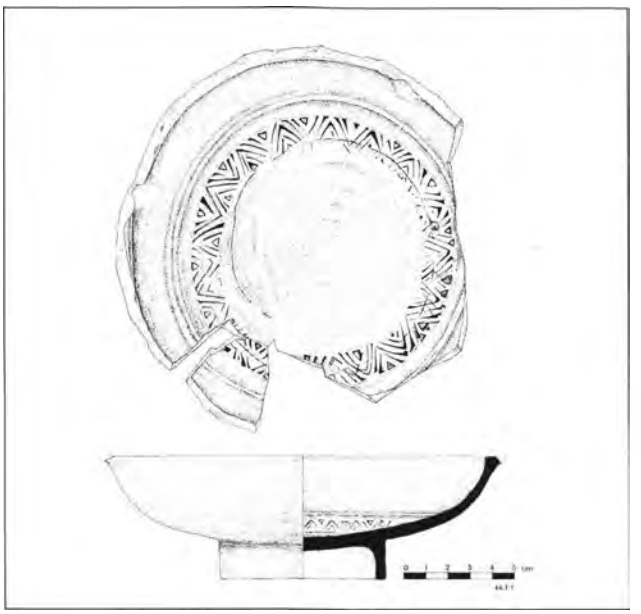
Η ανασκαφική έρευνα στο μικρό αυτό οικόπεδο, νοτιοανατολικά του Αρχαιολογικού Μουσείου, διενεργήθηκε αρχικά κατά το 2005 από τη Θ΄ ΕΠΚΑ, μετά την ανεύρεση όμως βυζαντινών αρχαιοτήτων η Εφορεία μας ανέλαβε τη συνέχιση της έρευνας. Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά δύο κτίρια, παράλληλα μεταξύ τους, με προσανατολισμό Β.-Ν. (Εικ. 8). Από το δυτικότερο διασώθηκε ένας τοίχος σε μήκος 9,67, πλ. 0,74 και μέγ. ύψ. 1,95 μ. Με το κτίριο σχετίζονται δύο κτιστοί σιροί, επιχρισμένοι εσωτερικά, ενώ μεταγενέστερος είναι ένας λαξευμένος στο χώμα αποθέτης, αφού κατά την κατασκευή του καθαιρέθηκε τμήμα της δυτικής παρειάς του τοίχου. Από το ανατολικό κτίριο διασώθηκαν ο δυτικός και τμήματα του βόρειου και του νότιου τοίχου. Η τοιχοποιία των δύο κτιρίων είναι παρεμφερής, δεν φαίνεται όμως να χτίστηκαν ταυτόχρονα. Ανάμεσά τους υπήρχε στο νότιο άκρο του οικοπέδου κτιστός αγωγός με κατεύθυνση Α.-Δ., ο οποίος εισχωρούσε στο ανατολικό κτίριο αρκετά ψηλότερα από τη θεμελίωση. Στον πυθμένα υπήρχε αρχικά πειόσχημος αγωγός, ένα μικρό τμήμα του οποίου διατηρήθηκε ανατολικά, ενώ δύο παράλληλες σειρές αργών λίθων περιέβαλλαν τον αγωγό. Ένας άλλος αγωγός, πήλινος κυλινδρικός, διέσχιζε τον τοίχο του δυτικού κτιρίου, κάτω από τη θεμελίωσή του.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής και κυρίως η κεραμική καλύπτουν μια περίοδο από το 10ο έως το 18ο αιώνα. Ο τύπος των αγγείων – αμφορείς, χυτρικά, επιτραπέζια (Εικ. 9) –, φανερώνει τον οικιστικό χαρακτήρα των κτιρίων και τη συνεχή χρήση τους, με μερικές μεταγενέστερες προσθήκες. Νομίσματα βρέθηκαν μόνον πέντε. Το παλαιότερο είναι αρχαίο, ενώ ακολουθεί ένα υστερορρωμαϊκό του 4ου αι. μ.Χ. Στους βυζαντινούς χρόνους ανήκει ένας φόλλις του Κωνσταντίνου Ζ΄ (912-920) και ένας ανώνυμος φόλλις class I (1059-1081). Το τελευταίο είναι λατινική απομίμηση. Από τα υπόλοιπα ευρήματα, ενδιαφέρον παρουσιάζει ένας χάλκινος επιστήθιος σταυρός-λειψανοθήκη (Εικ. 10), του οποίου σώζεται η μία πλάκα, κοίλη στην πίσω όψη, για να

20. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 39, υποσημ. 50, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

Εικ 8. Θήβα. Οδός Ζήθου. Άποψη της ανασκαφής από Ν.

Εικ 9. Θήβα. Οδός Ζήθου. Πήλινο εφυαλωμένο πινάκιο με εγχάρακτο διάκοσμο.

δεχθεί κομμάτι του Τίμιου Ξύλου ή λείψανα αγίων. Στην εμπρόσθια όψη έχει εγχάρακτο διάκοσμο, σχηματοποιημένο, με την προτομή του Χριστού στο πάνω τμήμα της κάθετης κεραίας και πάνω από το φωτοστέφανο τα γράμματα *ΧΡ* ανάμεσα σε δύο κάθετες κεραίες. Στην οριζόντια κεραία απεικονίζονται σε προτομή έξι άγιοι σε στάση προσευχής[21]

Εικ 10. Θήβα. Οδός Ζήθου. Χάλκινος επιστήθιος σταυρός-λειψανοθήκη.

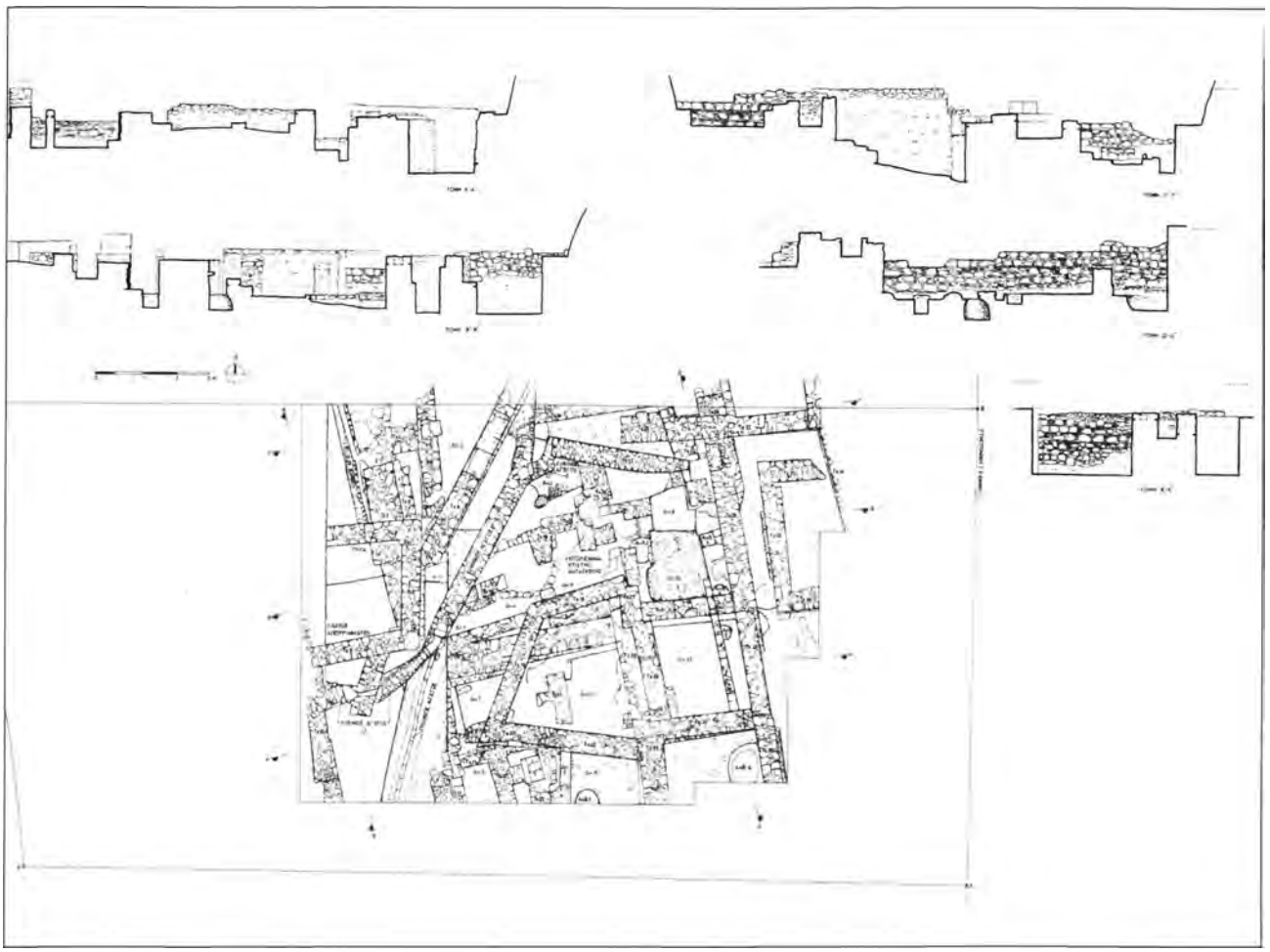
και δύο ακόμη στο κάτω μέρος της κάθετης κεραίας με δυσδιάκριτα τα ονόματά τους. Αυτοί οι σταυροί-λειψανοθήκες, που χρησιμοποιούνταν ως φυλακτά, παράγονταν μαζικά κατά τον 11ο-12ο αιώνα σε όλη την επικράτεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στη Θήβα είναι ο μοναδικός που έχει βρεθεί έως σήμερα. Τέλος, από το χώρο περισυνελέγησαν και μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, από τα οποία ξεχωρίζει ένα επίθημα αμφικιονίσκου, του 11ου αιώνα πιθανότατα, με γλυπτό διάκοσμο σταυρού της Μάλτας εγγεγραμμένου σε κύκλο, στη μία λοξότμητη πλευρά, και σχηματοποιημένα ημίφυλλα άκανθας, στην άλλη.

Οδός Οσίου Κλήμεντος (Ο.Τ. 672, οικόπεδο Λ. Ρεπούσκου)

Το οικόπεδο βρίσκεται νοτιοδυτικά του λόφου με το ναό του Ισμηνίου Απόλλωνος, νοτιοανατολικά του απαλλοτριωμένου οικοπέδου τέως ιδιοκτησίας Τζουμάνη με το μεσοβυζαντινό κοιμητηριακό ναό, ενώ είναι όμορο βόρεια με το οικόπεδο Σ. Καραουλάνη, που ανασκάφηκε το 2002[22] και τα αρχιτεκτονικά του λείψανα σχετίζονται άμεσα με το οικόπεδο Ρεπούσκου (Εικ. 11). Ο μεγάλος αριθμός τοίχων (41), υπολειμμάτων δαπέδων και έξι αποθέτες, λαξευμένοι στο φυσικό βράχο, εμφανίζουν πυκνή αλλά ακανόνιστη διάταξη στο χώρο. Πρόκειται, πιθανότατα, για λείψανα οικιστικού συνόλου, τα οποία μαρτυρούν επάλληλες χρήσεις και συχνές μετασκευές με μικρή χρονική απόσταση μεταξύ τους. Οι περισσότεροι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από αδρά κατεργασμένους λίθους, πωρόλιθους και ασβεστόλιθους με χρήση πλίνθων στους αρμούς και συνδετικό υλικό συνήθως χώμα και σπανιότερα ασβεστοκονίαμα. Μόνο δύο εμφανίζουν επιμελέστερη τοιχοποιία και σώζονται σε

21. Αυτή η εικονογραφική θεματολογία των αγίων πιστεύεται ότι ξεκίνησε από τον 11ο αιώνα, βλ. *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη Βυζαντινή Τέχνη* (επιμ. Μ. Βασιλάκη), Κατάλογος Έκθεσης, Αθήνα 2000, σ. 312.

22. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 36-38, Εικ. 14-15.

Εικ 11. Θήβα. Οδός Οσίου Κλήμεντος. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

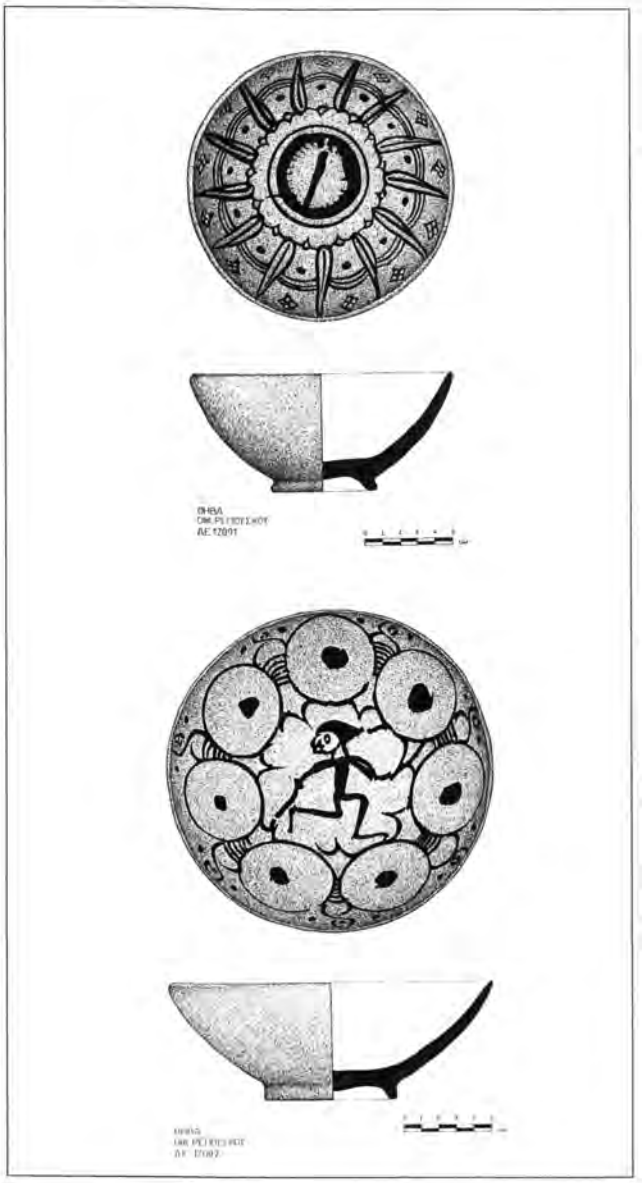
μεγαλύτερο ύψος, ενώ οι περισσότεροι διατηρούνται, δυστυχώς, στο ύψος της θεμελίωσής τους. Σε ψηλότερη στάθμη βρέθηκαν τρεις λίθινοι κτιστοί αγωγοί, ο ένας μάλιστα αποτελεί συνέχεια εκείνου που είχε βρεθεί στο οικόπεδο Καραουλάνη και έτσι το συνολικό μήκος φθάνει τα 30,45 μ.[23]. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου ο αγωγός αυτός συνδέεται με έναν πήλινο, στον άξονα ΒΑ.-ΝΔ., του οποίου αποκαλύφθηκαν 12 κυλινδρικά τμήματα σε μήκος 5,15 μ.

Τον οικιστικό χαρακτήρα του συγκροτήματος φανερώνουν και τα κινητά ευρήματα. Στην πλούσια κεραμική συγκαταλέγονται αμφορείς, οινοχόες, χύτρες, πολλά θραύσματα από στατούς λύχνους και μεγάλη ποσότητα εφυαλωμένης κεραμικής με επιτραπέζια χρήση, όπου αντιπροσωπεύονται η γραπτή, η εγχάρακτη και η επιπεδόγλυφη τεχνική σε κούπες και πινάκια του όψιμου 12ου-αρχών 13ου αιώνα (Εικ. 12). Πολλά από τα μικροευρήματα – χάλκινη βελόνα, χάλκινα άγκιστρα αδραχτιού, λίθινα και οστέινα σφονδύλια – ανήκουν επίσης στα εργαλεία οικιακού εξοπλισμού. Από τα υπόλοιπα αναφέρουμε μία χάλκινη λαβή αγγείου, μία χάλκινη γραφίδα με μύτη από ένθετο υλικό (Εικ. 13), μία χάλκινη μηλωτρίδα, έναν πεσσό από σπόνδυλο ψαριού[24] (Εικ. 14) και δύο περίαπτα, ένα αργυρό και ένα χάλκινο σε σχήμα ημισελήνου[25] (Εικ. 15). Η μεγάλη όμως ποσότητα σιδερένιων καρφιών (περίπου 205 τμήματα) αλλά και σιδερένιων και χάλκινων κατεργασμένων τεμαχίων παραπέμπει πιθανόν

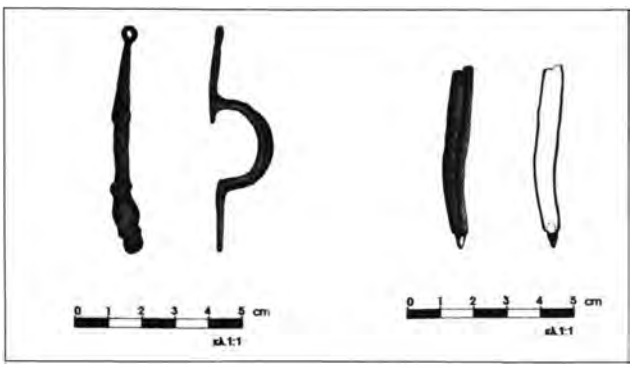
23. Παρόμοιος κτιστός αγωγός είχε ανασκαφεί παλαιότερα σε κοντινή απόσταση στο οικόπεδο Ε. Ιωάννου, βορειοδυτικά του Ισμηνίου, *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 217-218, Εικ. 10.

24. Για σπονδύλους παλαιοχριστιανικής περιόδου, βλ. *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* (επιμ. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή), Κατάλογος Έκθεσης, Αθήνα 2002, σ. 208, αριθ. 236.

25. Για το δεύτερο περίαπτο, πρβλ. όμοια από την Κόρινθο, G. Davidson, *Corinth* XII, 1952, σ. 261, αριθ. 2117, εικ. 111, και από την Κωνσταντινούπολη, J.W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in Istanbul,* 2, II, Princeton 1992, σ. 268, αριθ. 619, εικ. 419.

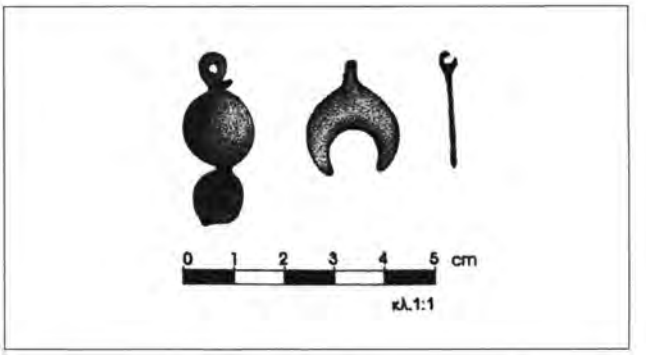
Εικ 12. Θήβα. Οδός Οσίου Κλήμεντος. Πήλινα εφυαλωμένα πινάκια από την ανασκαφή.

Εικ 13. Θήβα. Οδός Οσίου Κλήμεντος. Χάλκινη λαβή αγγείου και γραφίδα.

Εικ 14. Θήβα. Οδός Οσίου Κλήμεντος. Πεσσός από σπόνδυλο ψαριού.

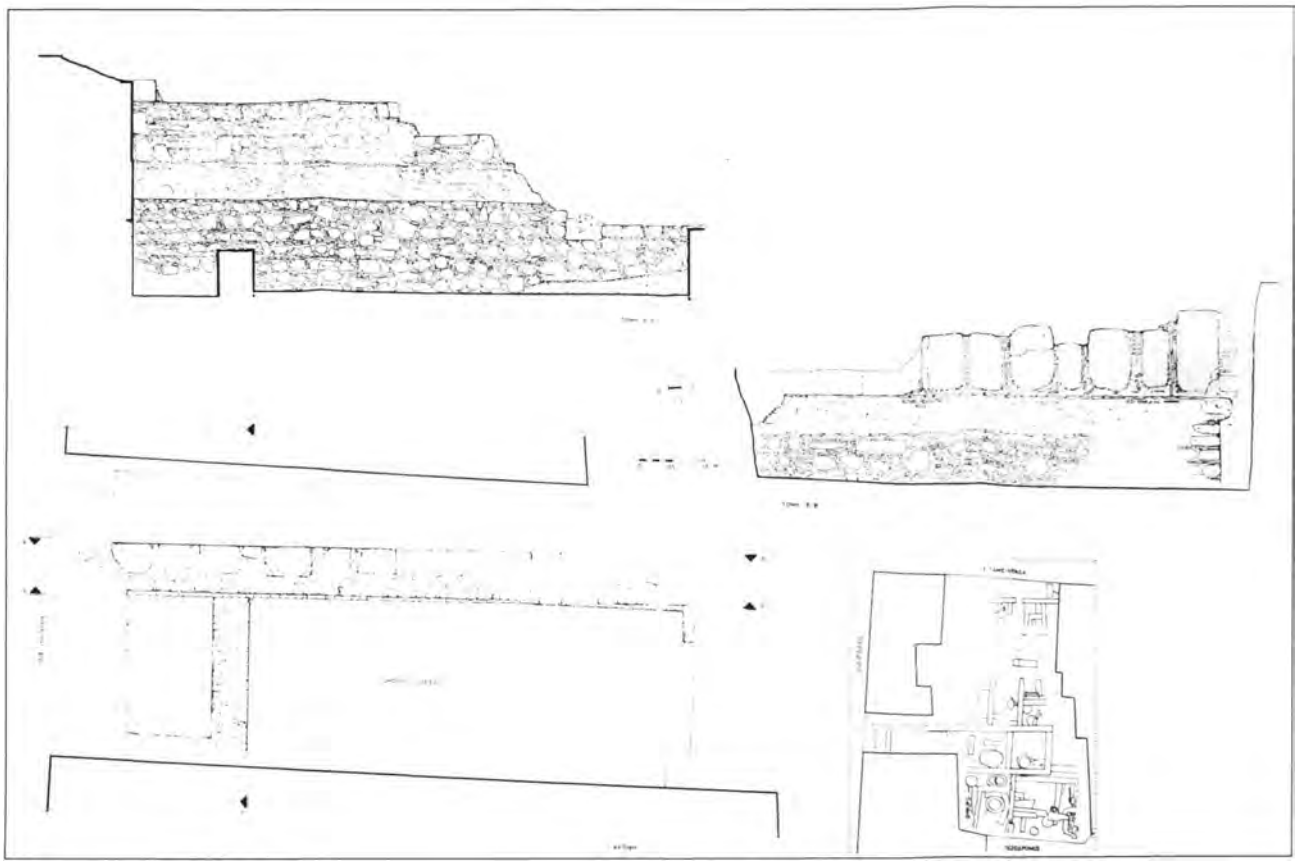

Εικ 15. Θήβα. Οδός Οσίου Κλήμεντος. Περίαπτα από την ανασκαφή.

και σε εργαστηριακή χρήση του χώρου, όπως είχαμε υποθέσει και για το όμορο οικόπεδο Καραουλάνη, απροσδιόριστη όμως προς το παρόν. Σε έναν από τους αποθέτες, στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου, βρέθηκαν δύο συγκολλώμενα τμήματα μαρμάρινου κιονίσκου, ύψ. 0,67 μ., με ανάγλυφη παράσταση φυλλοφόρου σταυρού του 12ου αιώνα, και μία μαρμάρινη κυκλική βάση, διαμ. 0,34 μ. Δεν αποκλείεται τα μέλη αυτά να προέρχονται από το γειτονικό μεσοβυζαντινό ναό που προαναφέρθηκε. Συγκεντρώθηκαν, τέλος, 35 νομίσματα, δύο αρχαία βοιωτικά του 4ου αιώνα, δύο φόλλεις του Κωνσταντίνου Ζ΄ (945-950), τρεις ανώνυμοι φόλλεις του 11ου αιώνα, ένα τεταρτηρό του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού και 17 τεταρτηρά και μισά τεταρτηρά του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, πέντε λατινικές απομιμήσεις, ένα τραχύ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1259-1282), με οπή ανάρτησης από τη β΄ χρήση του ως περίαπτου, ένα soldino του δόγη Francesco Dandolo (1329-1339) και τρία τελείως φθαρμένα.

Συμβολή των οδών Επαμεινώνδα 71 και Οιδίποδος (Ο.Τ. 320, οικόπεδο Ε. Μπουραντά - Β. Σαμπάνη)

Στο παραπάνω οικόπεδο, που είχε ανασκαφεί το διάστημα 2002-2004 μόνον από τη Θ΄ ΕΠΚΑ, παρόλο που υπήρχαν

Εικ 16. Συμβολή των οδών Επαμεινώνδα 71 και Οιδίποδος. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

και βυζαντινές αρχαιότητες[26], οι συμπληρωματικές εργασίες στην πρόσβαση του οικοπέδου από την οδό Οιδίποδος έγιναν από την Εφορεία μας. Αποκαλύφθηκε ανατολικά καλοκτισμένος τοίχος παλαιοχριστιανικού κτιρίου, το οποίο φαίνεται να βρίσκεται στον ίδιο άξονα με τον ανατολικό τοίχο του μεσοβυζαντινού κτιρίου που είχε αποκαλυφθεί στις προηγούμενες εργασίες (Εικ. 16). Στην εξωτερική του όψη έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλες λιθόπλινθοι σε β΄ χρήση. Έχει μήκος 7, πάχος 0,65 και σώζεται σε ύψος 1-2,50 μ. Ένας κάθετος τοίχος βόρεια, πάχ. 0,48 μ., όριζε ένα χώρο στρωμένο με ψηφιδωτό δάπεδο. Όπως διαπιστώθηκε, το δάπεδο αυτό αποτελεί τη συνέχεια εκείνου που είχε αποκαλυφθεί στο όμορο προς Δ. οικόπεδο Λ. Λούκα, που χρονολογήθηκε στο α΄ μισό του 6ου αιώνα[27]. Το θέμα του είναι ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο διάχωρο με εγγεγραμμένο ελλειψοειδές σχήμα. Η περιφέρεια της έλλειψης και οι πλευρές του παραλληλογράμμου κοσμούνται με αλυσοειδή πλοχμό και απλή ταινία εναλλάξ. Αντωπά ελάφια εικονίζονται στο ελλειψοειδές, ανάμεσα σε κλαδιά και φυλλοφόρο βλαστό, ενώ στις γωνίες, ανάμεσα στο παραλληλόγραμμο και την έλλειψη, παριστάνονται υδρόβια πτηνά. Το δάπεδο, εμβαδού 12 τ.μ., αποκολλήθηκε σε 21 τεμάχια από τους συντηρητές Ν. Τόλη και Π. Γκιώνη και βρίσκεται στο στάδιο της συντήρησης.

Οδός Δίρκης 9-11 (Ο.Τ. 311, οικόπεδο Κοβάνη)

Μικρής έκτασης έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά μήκος της δυτικής πλευράς του οικοπέδου, όπου εκτελούνταν έργα αντιστήριξης του δυτικού πρανούς, εν όψει της ανέγερσης πολυώροφης οικοδομής. Παρόλο που βρίσκεται αμέσως νότια του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου, ένας στυλοβάτης, που αποκαλύφθηκε με κατεύθυνση Α.-Δ., αλλά και μικρή ποσότητα κεραμικής, που συγκεντρώθηκε, ανήκουν στους προχριστιανικούς χρόνους[28]. Για το λόγο αυτό η έρευνα συνεχίστηκε από τη Θ΄ ΕΠΚΑ.

26. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 39, Εικ. 19 και σ. 128-130, Εικ. 9-12.

27. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 77, 169. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος*, ΙΙ, *Πελοπόννησος - Στερεά Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 159-160, εικ. 265.

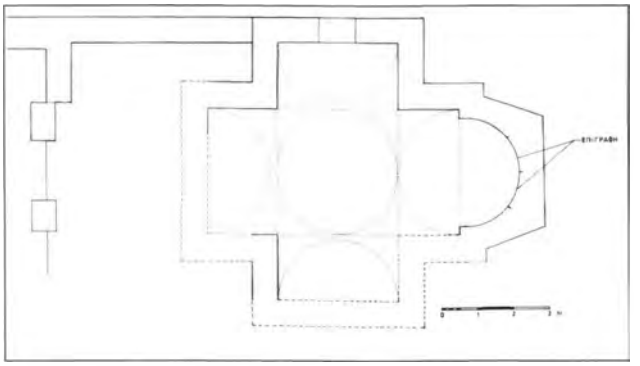
28. Σε δοκιμαστική τομή που είχαμε διενεργήσει παλαιότερα στη βόρεια

Αρχαία Στείριδα

Ερειπωμένος ναός Αγίου Νικολάου

Κατά τη διενέργεια αυθαίρετων εργασιών με μηχάνημα για διάνοιξη δρόμου στην ακρόπολη της αρχαίας Στείριδας, το 1999, υπήρξε καταγγελία για καταστροφή βυζαντινού ναού. Διενεργήθηκε τότε αυτοψία και διαπιστώθηκε ότι είχαν διασκορπιστεί ορισμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού, ο οποίος όμως δεν ήταν ορατός, λόγω επιχώσεων. Μόλις εφέτος λοιπόν έγινε δυνατόν, μετά από ολιγοήμερες εργασίες καθαρισμού και απομάκρυνσης της μεγάλης επίχωσης, να αποκαλυφθεί το περίγραμμα τουλάχιστον του κτίσματος, ώστε να σχεδιαστεί η κάτοψή του[29] (Εικ. 17). Ανήκει στον τύπο του ελεύθερου σταυρού με τρούλο[30], οι εξωτερικές διαστάσεις του είναι 10×8,50 και το σωζόμενο ύψος φθάνει τα 0,80 μ. Δυτικά υπάρχει νάρθηκας. Από το αρχαίο υλικό που είναι ενσωματωμένο στην τοιχοποιία του ναού, ξεχωρίζουν δύο συνανήκοντα τμήματα ενεπίγραφου μαρμάρινου βάθρου σε μορφή εξέδρας[31], χτισμένα στο κατώτερο τμήμα της κόγχης του Ιερού (Εικ. 18). Η επιγραφή του βάθρου, που είχε επισημανθεί στο παρελθόν και δημοσιευθεί[32], αναφέρεται σε απελευθέρωση δούλων που αφιερώνονται στο ναό του Ασκληπιού.

Περιηγητές του 19ου αιώνα που επισκέφθηκαν την οχυρωμένη ακρόπολη της Στείριδας κάνουν μνεία της ερειπωμένης εκκλησίας, όπως ο Leake (1804), ο οποίος ονομάζει την περιοχή Παλαιοχώρα[33]. Αργότερα, ο Vischer (1853-1954) αναφέρεται στην ερειπωμένη εκκλησία του Αγίου Νικολάου, της οποίας διακρίνονταν τμήματα από κίονες και άλλα αρχιτεκτονικά μέλη, αλλά και μία επιγραφή που πιθανολογεί ότι αναφέρεται στο κτίσιμο της εκκλησίας στη θέση ναού του Ασκληπιού[34]. Την υπόθεση αυτή ενισχύουν και άλλες δύο επιγραφές με αφιέρωση απελεύθερων δούλων στο ναό του Ασκληπιού. Η μία είχε βρεθεί στον ίδιο ναό του Αγίου Νικολάου[35] και η δεύτερη στη μονή Οσίου Λουκά[36], όπου εκτίθεται σήμερα στη συλλογή γλυπτών της Τράπεζας. Εντύπωση προκαλεί, πάντως, το γεγονός ότι ο Παυσανίας αναφέρει στην περιοχή αυτή μόνον ένα ιερό, χτισμένο με ωμά πλιθιά, στο οποίο βρισκόταν άγαλμα από πεντελικό μάρμαρο της θεάς Δήμητρας, στην οποία ήταν αφιερωμένο το ιερό[37].

Εικ 17. Αρχαία Στείριδα. Ερειπωμένος ναός Αγίου Νικολάου. Κάτοψη.

Εικ 18. Αρχαία Στείριδα. Ερειπωμένος ναός Αγίου Νικολάου. Δύο τμήματα ενεπίγραφου μαρμάρινου βάθρου ενσωματωμένα στην αψίδα του Ιερού.

πλευρά του οικοπέδου, για να διαπιστώσουμε τη συνέχεια ή όχι του ναού του Αγίου Γρηγορίου προς αυτή την κατεύθυνση, περισυνελέγησαν δύο μαρμάρινα μέλη βυζαντινών χρόνων, δεν βρέθηκαν όμως ακίνητα αρχαία.

29. Το σχέδιο εκπονήθηκε από την αρχιτέκτονα Στ. Μελισσού.

30. Για τον τύπο, βλ. Π. Βοκοτόπουλος, *Η Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την δυτικήν Στερεάν Ελλάδα και την Ήπειρον από τους τέλους του 7ου μέχρι του τέλους του 10ου αιώνος*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 107-109 και *ΑΒΜΕ* ΣΤ΄ (1948), σ. *85*-91.

31. Πρβλ. ανάλογο βάθρο του 2ου αι. μ.Χ. στο Μουσείο Χαλκίδας, Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη, *Χαλκίς*, αρχαιολογικός οδηγός, Αθήνα 1995, σ. 51, εικ. 17.

32. *IG* IX 1, 34.

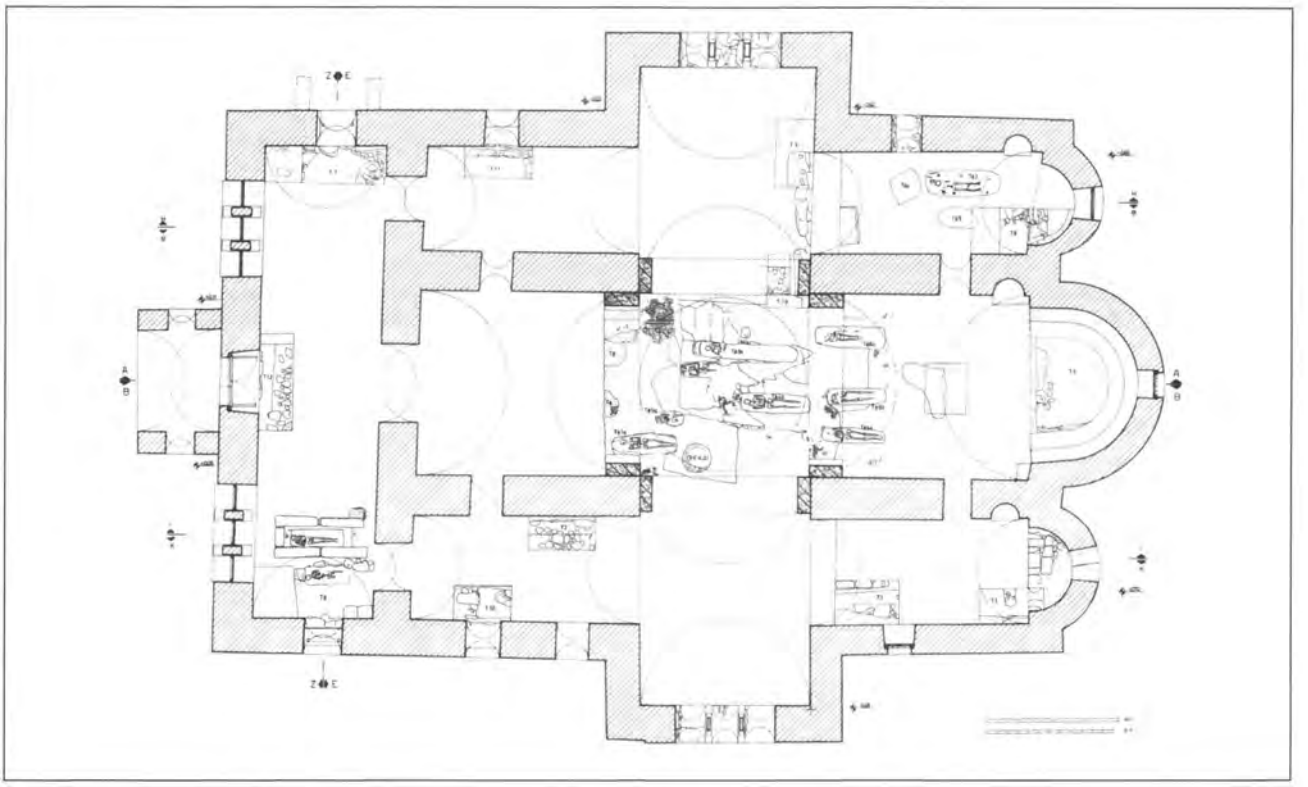
33. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, II, London 1835, σ. 528-529.

34. W. Vischer, *Erinnerungen und Eindrücke aus Griechenland (1853-54)*, Basel 1875, σ. 602.

35. *IG* IX 1, 37-40.

36. *IG* IX 1, 41-42.

37. Ν. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Βοιωτικά - Φωκικά*, Αθήνα 1992, σ. 441-442.

Εικ 19. Ορχομενός. Ναός Παναγίας Σκριπούς. Κάτοψη του ναού μετά τις ανασκαφικές τομές.

Ορχομενός

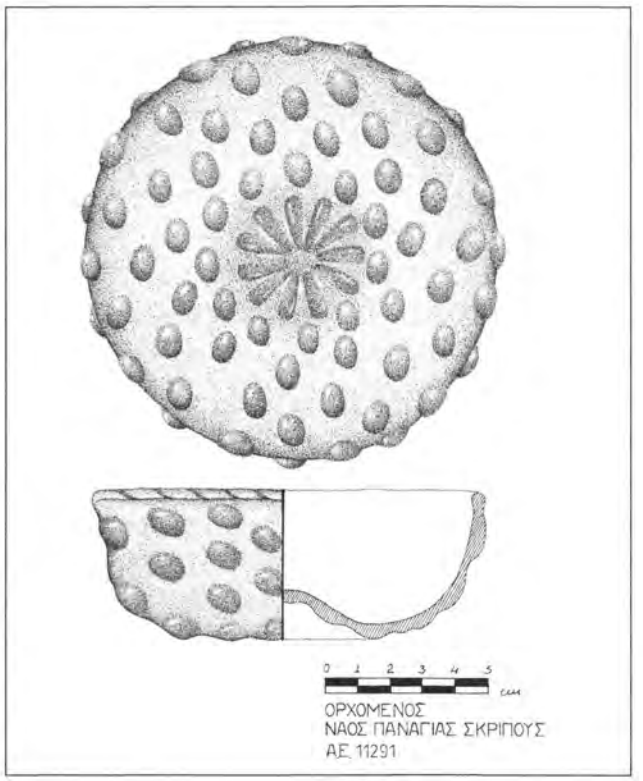
Ναός Παναγίας Σκριπούς

Οι ανασκαφικές έρευνες στο εσωτερικό του ναού πραγματοποιήθηκαν σταδιακά και σε μικρά διαστήματα από το 1999 έως τον Ιούνιο του 2006[38], στο πλαίσιο των εργασιών αποκατάστασης του μνημείου, όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω. Η έκταση των τομών ήταν δυστυχώς πολύ περιορισμένη (Εικ. 19), γιατί βασικός σκοπός ήταν η διερεύνηση της θεμελίωσης του κτιρίου για τη σύνταξη της στατικής μελέτης. Με δαπάνη και προσωπικό της Εφορείας ερευνήθηκε διεξοδικότερα η περιοχή κάτω από τον τρούλο και τμήμα του νάρθηκα, μετά την αποξήλωση των βιομηχανικών πλακιδίων για την κατασκευή του νέου δαπέδου. Στις έρευνες αυτές αποκαλύφθηκαν υπολείμματα ψηφιδωτού δαπέδου ή απλώς ψηφίδες σε αρκετά σημεία, τα οποία αποτυπώθηκαν από το συντηρητή Ν. Τόλη. Το μεγαλύτερο σωζόμενο τμήμα, διαστ. 1×1,10 μ., πλάι στο βορειοδυτικό πεσσό, αναφέρεται στις εργασίες επισκευής του ναού κατά το 1930[39], όταν κατασκευάστηκαν επενδύσεις από οπλισμένο σκυρόδεμα στα εσωρράχια των τόξων που στηρίζουν τον τρούλο. Το διακοσμητικό θέμα του με συμπλεκόμενους κύκλους που σχηματίζουν τετράφυλλα, παρουσιάζει ομοιότητες με ψηφιδωτά του α΄ μισού του 6ου αι. μ.Χ. (βασιλικές Αντίκυρας Βοιωτίας και Αγίου Λεωνίδη στο Κλαψί Ευρυτανίας[40]). Το τμήμα αυτό σήμερα παραμένει ορατό, μετά την επικάλυψη με γυαλί ασφαλείας και πρόβλεψη αερισμού και φωτισμού. Η καταστροφή του ψηφιδωτού δαπέδου, το οποίο δεν γνωρίζουμε αν ανήκε σε βασιλική, οφείλεται, εκτός από άλλα αίτια, και στο γεγονός ότι όλος ο χώρος του ναού χρησιμοποιήθηκε για λακκοειδείς ταφές. Οι ταφές, όσες ανασκάφηκαν, περιείχαν λιγοστά ευρήματα, ορισμένα από τα οποία δεν βοηθούν στην ακριβή χρονολόγηση, όπως τα χάλκινα κομβία και ένα σιδερένιο ψαλίδι. Σημαντική, όμως, είναι μία κούπα από γυαλί φυσητό σε μήτρα, που βρέθηκε ακέραιη πάνω στο στέρνο του νεκρού (Εικ. 20). Ανάλογα αγγεία από την Αίγυπτο χρονολογού-

38. Στις ανασκαφές έλαβαν μέρος κατά χρονολογική σειρά οι αρχαιολόγοι Μ. Χρυσάφης, Π. Αλμπάνης, Ε. Βολτυράκη, Π. Στελλάκη και Α. Παναγοπούλου.

39. *ΕΕΒΣ Ζ΄* (1930), σ. 430.

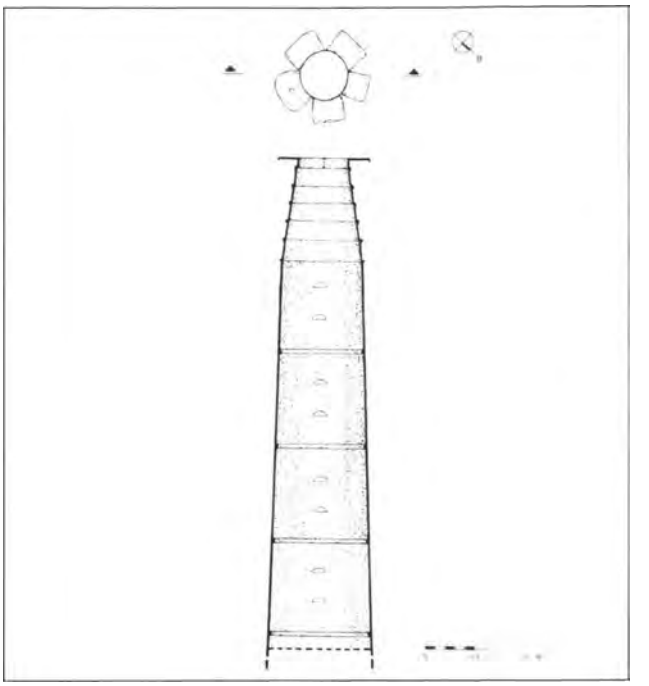
40. Ασημακοπούλου-Ατζακά, ό.π. (υποσημ. 27), σ. 149-151, πίν. 235, 239α-β, για την πρώτη βασιλική, και σ. 164-169, πίν. 279α, για τη δεύτερη.

Εικ 20. Ορχομενός. Ναός Παναγίας Σκριπούς. Κούπα από γυαλί φυσητό σε μήτρα.

Εικ 21. Ορχομενός. Ναός Παναγίας Σκριπούς. Ασημένιο δακτυλίδι μεταβυζαντινών χρόνων.

Εικ 22. Ορχομενός. Ναός Παναγίας Σκριπούς. Το πηγάδι. Κάτοψη και τομή.

νται από τον 8ο έως το 10ο αιώνα[41] Επιμελέστερος είναι ο τάφος που αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα του νάρθηκα. Είναι κιβωτιόσχημος, χωρίς όμως τις καλυπτήριες πλάκες, και περιείχε οστά παλαιότερων ταφών και ανακομιδή στο δυτικό άκρο του. Η τελευταία ταφή περιείχε ένα άτομο νεαρής ηλικίας, ύψ. 1,38 μ., κάτω από το κρανίο του οποίου βρέθηκε νόμισμα των μέσων του 16ου αιώνα. Στο αριστερό χέρι έφερε ωραίο ασημένιο δακτυλίδι με εγχάρακτο διάκοσμο και ψήφο από υαλόμαζα (Εικ. 21). Ίχνη υφάσματος και δύο χάλκινα κομβία βρέθηκαν στο θώρακα, χρυσοκλωστές στην περιοχή του κεφαλιού, ενώ στο κάτω μέρος των άκρων διασώθηκαν ακέραια τα σιδερένια πέταλα των υποδημάτων. Η ταφή αυτή είχε γίνει σε ξύλινο φέρετρο, όπως αποδεικνύουν τα ίχνη του ξύλου αλλά και πολλά καρφιά που βρέθηκαν στο περίγραμμα του σκελετού.

Στο χώρο κάτω από τον τρούλο, αλλά νοτιότερα, αποκαλύφθηκε ένα πηγάδι, την ύπαρξη του οποίου μνημόνευαν οι γεροντότεροι κάτοικοι, που το χρησιμοποιούσαν ως αγίασμα[42]. Η επιμελής κατασκευή του, με πέντε πώρινους και στη συνέχεια πήλινους δακτυλίους με ημικυκλικά λαξεύματα καθόδου, παραπέμπει στους ρωμαϊκούς χρόνους. Το στόμιο, κατασκευασμένο από πέντε πώρινες πλάκες πάχ. 0,10 μ., σε ακτινωτή διάταξη, είναι μεταγενέστερο (Εικ. 22)[43]. Η διάμετρος του στομίου είναι 0,48 και το ορατό βά-

41. C.J. Lamm, *Mittelalterliche Gläser und Steinschnittarbeiten aus dem Nahen Osten*. Berlin 1930, II, πίν. 9, αριθ. 5, 6, 9. Την υπόδειξη της βιβλιογραφίας οφείλω στη συνάδελφο Μ. Σκορδαρά, την οποία ευχαριστώ θερμά.

42. A. Papalexandrou, *The Church of the Virgin of Scripou: Architecture, Sculpture and Inscriptions in Ninth-century Byzantium*, Princeton 1998, σ. 16-17, 311, όπου γίνεται αναφορά και σε πηγάδια μέσα σε ναούς της Κωνσταντινούπολης και της Ρώμης.

43. Το σχέδιο εκπονήθηκε από την αρχιτέκτονα Στ. Μελισσού.

θος 4,80 μ., ενώ κάτω από αυτό υπάρχει νερό. Το πηγάδι ενσωματώθηκε στο ναό και ήταν σε χρήση μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, όπως προκύπτει από τα επτά νομίσματα Γεωργίου Α΄ (1845-1913) που συγκεντρώθηκαν μαζί με άλλα ασήμαντα αντικείμενα από την επίχωση. Σφραγίστηκε, προφανώς, κατά τις εργασίες του 1930 και προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι δεν γίνεται καμία μνεία σε αυτό. Μετά από σχετική έγκριση, πάνω από αυτό κατασκευάστηκε μαρμάρινο φρεατοστόμιο απλής μορφής, με βάση την εικονογραφία του θέματος.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Θ ή β α

Συνεχίστηκαν και εφέτος οι εργασίες του έργου «Αποκατάσταση και Ανάδειξη Αρχαιολογικών Χώρων βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων στη Θήβα», που αφορά σε τρία σημαντικά μνημεία[44]:

α) Πλατεία Αγίου Γεωργίου

Έγινε καθαρισμός της επιφάνειας των τοίχων του βυζαντινού κτιρίου και στεγάνωση για μόνωση από την υγρασία. Στην κάτω επιφάνεια του προβόλου του περιμετρικού τοιχίου, που κατασκευάστηκε πέρυσι στα όρια του αρχαιολογικού χώρου, τοποθετήθηκαν δέκα προβολείς ιωδίου, στεγανοί. Έγινε διαμόρφωση των οριζόντιων επιφανειών του χώρου και των πρανών και φύτευση χαμηλής βλάστησης σε επιλεγμένα σημεία (Εικ. 23). Τέλος, στο νοτιοανατολικό άκρο του κιγκλιδώματος τοποθετήθηκε ενημερωτική πινακίδα.

β) Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν εφέτος οι εργασίες τόσο στον ίδιο το ναό όσο και στον περιβάλλοντα αρχαιολογικό χώρο. Μετά την καθαίρεση του μανδρότοιχου νότια και την επέκταση του χώρου σε τμήμα της οδού Δίρκης, σε εφαρμογή της τροποποίησης του ρυμοτομικού σχεδίου από το Δήμο Θηβαίων, μετά από αίτημά μας, έγινε συμπληρωματική ανασκαφική έρευνα στο τμήμα αυτό. Αποκαλύφθηκε ο νότιος τοίχος του αρχικού ναού του 9ου αιώνα, πλ. 0,65, ορατού μήκ. 13,60 και σωζ. ύψ. έως 2,18 μ., και σε επαφή

Εικ 23. Θήβα. Πλατεία Αγίου Γεωργίου. Ο αρχαιολογικός χώρος μετά τη διαμόρφωση.

Εικ 24. Θήβα. Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου. Χάλκινο ενώτιο από την ανασκαφή.

με αυτόν ο τάφος Τ8 σε μικρή απόσταση και παράλληλα προς τον τάφο Τ7, που είχε βρεθεί παλαιότερα[45]. Ο Τ8 ήταν κτιστός κιβωτιόσχημος, είχαν καταστραφεί όμως ο ανατολικός και τμήμα του βόρειου τοίχου και η κάλυψή του. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με πήλινες ακανόνιστες πλάκες. Περιείχε πολλές ανακομιδές – μετρήθηκαν τουλάχιστον δέκα κρανία – ενώ η τελευταία ταφή ήταν αδιατάρακτη και σε αυτήν πιθανότατα είχε εναποτεθεί ένα μεγάλο πινάκιο τύπου Aegean ware. Από την επίχωση περισυνελέγησαν ένα χάλκινο ενώτιο σε σχήμα ημισελήνου[46] (Εικ. 24) και δύο αξιόλογα δακτυλίδια (Εικ. 25). Το ένα, από κράμα αργύρου, έχει επίπεδη στεφάνη με γεωμετρικό διάκοσμο, ίχνη χρυσού και νιέλο. Όμοιο διάκοσμο έχει και η συμφυής σφενδόνη[47].

44. Για τις προηγούμενες εργασίες, βλ. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 435-437.

45. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 100-101.

46. Πρβλ. ενώτια από το οικόπεδο του Δικαστικού Μεγάρου Θηβών, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 77, Σχέδ. 6β.

47. Ως προς την τεχνική, πρβλ. ασημένιο βραχιόλι από το Μουσείο Μπενάκη που χρονολογείται στον 11ο αιώνα, *Το Ελληνικό Κόσμημα*, Κατάλογος Έκθεσης, Θεσσαλονίκη 21-12-1997 έως 21-2-1998, Αθήνα 1997,

Εικ 25. Θήβα. Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου. Δακτυλίδια από την ανασκαφή.

Εικ 26. Θήβα. Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου. Ο αρχαιολογικός χώρος μετά τη διαμόρφωση.

Το δεύτερο, χάλκινο επιχρυσωμένο, έχει στεφάνη επίπεδη εσωτερικά και καμπύλη εξωτερικά με έκτυπο γεωμετρικό διάκοσμο και νιέλο. Η σφενδόνη είναι κυκλική, υπερυψωμένη. Στην επιφάνειά της είναι χαραγμένη σε δύο στίχους η επιγραφή: *Κ[ΥΡΙ]Ε ΒΟ[ΗΘΙ] / ΝΙΚΟΛ[ΑΟΥ]*. Πάνω από την επιγραφή σχηματίζεται σταυρός από τέσσερις στιγμές. Παρόμοιας μορφής δακτυλίδι απαντά από τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους[48]. Ο τύπος με την επίκληση για τη βοήθεια του Θεού, που προσδίδει και αξία φυλακτού για τον κάτοχό του[49], γνώρισε αρκετές παραλλαγές τουλάχιστον από τον 4ο αιώνα και εξής.

Στη βορειοανατολική πλευρά του χώρου, κατά τις εργασίες αποχωμάτωσης για την κατασκευή του περιμετρικού τοιχίου και της ξύλινης ράμπας πρόσβασης στο χώρο, σύμφωνα με τη μελέτη, βρέθηκε σπασμένη στο μέσον μία ιωνική βάση κίονα, η οποία, όπως διαπιστώθηκε, βρισκόταν αρχικά στο άνοιγμα του νότιου τοίχου[50], όπου και ανατοποθετήθηκε. Κάτω από τη βάση εντοπίστηκαν δύο νομίσματα, ένα τεταρτηρό Μανουήλ Κομνηνού με μονογράφημα και ένα σκυφωτό. Περιμετρικά και στα όρια του αρχαιολογικού χώρου κατασκευάστηκαν τοιχία από σκυρόδεμα, στα οποία εφαρμόστηκαν πεταχτά επιχρίσματα και τοποθετήθηκαν κιγκλιδώματα. Μέσα στο χώρο καταχώσθηκαν τα ευρήματα που ήταν σε μεγάλο βάθος, ενώ η τελική διαμόρφωση των οριζόντιων επιφανειών έγινε με τοποθέτηση γεωυφάσματος και στη συνέχεια διάστρωση αμμοχάλικου. Σε μία ζώνη, πλ. 0,80 μ., εξωτερικά του ανατολικού τοιχίου και μία μικρού μήκους νοτιοδυτικά έγινε φύτευση (Εικ. 26).

Στο ναΰδριο κατασκευάστηκε θύρα εισόδου δυτικά και εκείνη που υπήρχε στο νότιο τοίχο μετατράπηκε σε παράθυρο. Έγιναν επιχρίσματα εσωτερικά και εξωτερικά, αφήνοντας ακάλυπτους τους μεγάλους δόμους της τοιχοποιίας σε β΄ χρήση. Καθαρίστηκε από τα ασβεστώματα η κτητορική επιγραφή στο εσωτερικό του ναού (Εικ. 27), αφού προηγουμένως χτίστηκε τοίχος για να εξασφαλιστεί η έδραση του νότιου άκρου της, το οποίο βρισκόταν σε μεγάλο τμήμα μετέωρο. Εξωτερικά του χώρου και βόρεια της ξύλινης ράμπας πρόσβασης κατασκευάστηκε νέο προσκυνητάρι, σε αντικατάσταση εκείνου που υπήρχε επί της οδού Δίρκης και καθαιρέθηκε το προηγούμενο έτος. Τέλος, στη νοτιοανατολική γωνία έξω από το κιγκλίδωμα τοποθετήθηκε ενημερωτική πινακίδα.

Τα πρώτα συμπεράσματα που προέκυψαν μετά τις ανωτέρω έρευνες έχουν ήδη ανακοινωθεί[51] και θα ακολουθήσει αλλού λεπτομερέστερη μελέτη από τη γράφουσα.

αριθ. 283, σ. 231, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

48. Ό.π., αριθ. 192, σ. 179.

49. Βλ. σχετικά *Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* ό.π. (υποσημ. 24), αριθ. 576, σ. 440.

50. Γ. Σωτηρίου, Ο εν Θήβαις βυζαντινός ναός Γρηγορίου του Θεολόγου, *ΑΕ* 1924, εικ. 6.

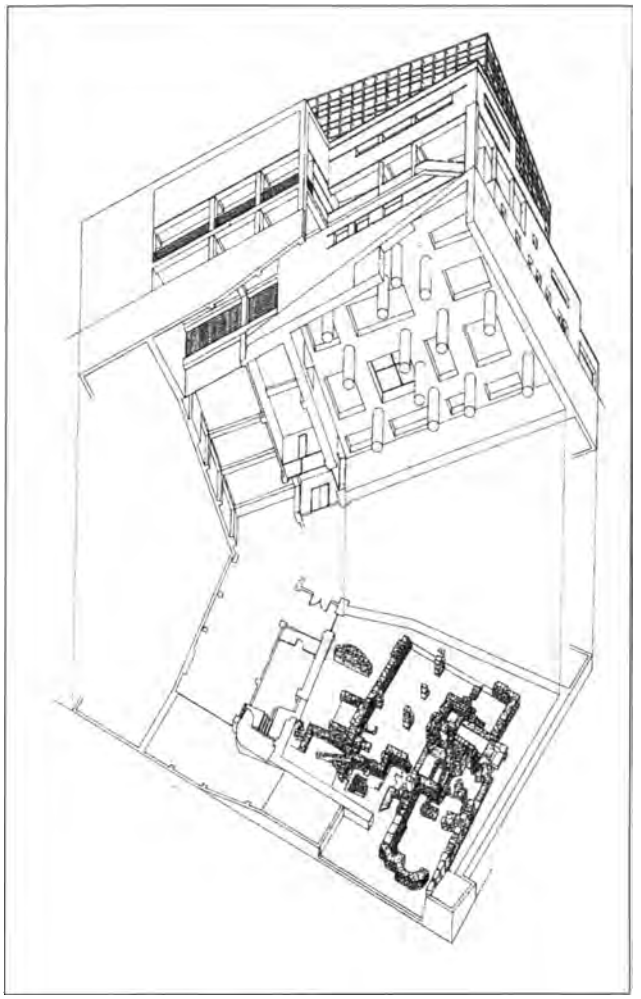
51. Χ. Κοιλάκου, Ο ναός του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου στη Θήβα. Νεώτερα στοιχεία, *28ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιο-*

Εικ 27. Θήβα. Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου. Η κτητορική επιγραφή μετά τον καθαρισμό της.

γ) Αρχαιολογικός χώρος σε τμήμα του υπογείου του Δικαστικού Μεγάρου Θήβας

Μετά τη στερέωση των ερειπίων έγινε εξωραϊσμός του υπογείου με επιχρίσματα και χρωματισμούς στις οροφές, στους τοίχους και στα υποστυλώματα που είχαν τοποθετηθεί μέσα στον αρχαιολογικό χώρο για την ανέγερση του Δικαστικού Μεγάρου (Εικ. 28). Ο διάδρομος επισκεπτών, με λωρίδες από ξύλο καστανιάς, διαμορφώθηκε κυρίως στην περίμετρο των ευρημάτων. Τοποθετήθηκαν φωτιστικά σώματα φθορισμού σε επιλεγμένες θέσεις της φατνωματικής οροφής του χώρου. Αναρτήθηκαν, τέλος, σε επιλεγμένες θέσεις στο περιμετρικό τοιχίο πινακίδες με σχέδια, φωτογραφίες και κείμενα. Στον προθάλαμο, από όπου και η είσοδος στον αρχαιολογικό χώρο, έγινε διάνοιξη θύρας και διαμορφώθηκε εξωτερικά μικρό πεζοδρόμιο, που οριοθετήθηκε με κιγκλίδωμα. Στο εσωτερικό τοποθετήθηκαν γυψοσανίδες περιμετρικά και στην ψευδοροφή ενώ το δάπεδο κατασκευάστηκε από ξυλεία τύπου Σουηδίας. Τοποθετήθηκε ηλεκτρική εγκατάσταση και σύστημα πυρανίχνευσης και συναγερμού. Φωτιστικά σώματα τύπου μικρών προβολέων συγκεντρωμένης δέσμης τοποθετήθηκαν στην οροφή. Στο νότιο τοίχο, τέλος, του προθαλάμου αναρτήθηκαν πινακίδες με σχέδια, φωτογραφίες, κυρίως των κινητών ευρημάτων της ανασκαφής, και ενημερωτικά κείμενα (Εικ. 29).

Εικ 28. Θήβα. Αρχαιολογικός χώρος σε τμήμα του υπογείου του Δικαστικού Μεγάρου. Αξονομετρικό σχέδιο.

Οδός Αναπαύσεως και Πουλιοπούλου (οικόπεδο πρώην ιδιοκτησίας Τζουμάνη)

Συνεχίστηκαν και στο μικρό αυτό αρχαιολογικό χώρο οι εργασίες που ξεκίνησαν πέρυσι[52]. Μετά την αποκάλυψη του βόρειου τοίχου του ναού έγινε αποχωμάτωση του βόρειου κλίτους, όπου βρέθηκαν δύο ανώνυμοι φόλλεις, ο ένας class D (989-1081) και ο δεύτερος class K (1085-1092), μία χάλκινη πόρπη ζώνης[53] και δύο χάλκινα μηνοειδή ενώτια. Το

λογίας και Τέχνης. Πρόγραμμα και Περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 2008, σ. 51.

52. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 436-437.

53. Παρόμοια πόρπη από την Πύδνα έχει χρονολογηθεί στον 11ο-12ο αιώνα, βλ. Ευ. Αγγέλκου - Μ. Χειμωνοπούλου, Κοσμήματα και εξαρτήματα

Εικ 29. Θήβα. Αρχαιολογικός χώρος σε τμήμα του υπογείου του Δικαστικού Μεγάρου. Ενημερωτική πινακίδα στον προθάλαμο.

ένα, αρκετά φθαρμένο, έχει σχήμα ημισελήνου[54] και το δεύτερο είναι μηνοειδές[55]. Ο νέος τοίχος αρμολογήθηκε καθώς και η εξωτερική επιφάνεια του τοιχογραφημένου τάφου, που μεταφέρθηκε στη νέα του θέση την προηγούμενη χρονιά. Πάνω από τον τελευταίο κατασκευάστηκε στέγαστρο με επικάλυψη από ημιδιάφανα πολυκαρβονικά φύλλα, ενώ ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στα αποστραγγιστικά έργα γύρω και κάτω από τον τάφο, σύμφωνα με τη μελέτη. Στο δάπεδο του τάφου ανατοποθετήθηκαν οι πήλινες πλάκες που είχαν αφαιρεθεί κατά τη μεταφορά του. Ο υπόλοιπος χώρος επιστρώθηκε με ψιλό χαλίκι. Περιμετρικά τοποθετήθηκε μεταλλικό κιγκλίδωμα και στη δυτική πλευρά ενημερωτική πινακίδα (Εικ. 30).

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Εικ 30. Θήβα. Οδός Αναπαύσεως και Πουλιοπούλου. Ενημερωτική πινακίδα αρχαιολογικού χώρου.

ένδυσης από το μεσοβυζαντινό Κίτρος, *ΔΧΑΕ* Δ΄ (2006), σ. 386, εικ. 10.

54. Βλ. υποσημ. 46.

55. Παρόμοια ενώτια έχουν βρεθεί και σε άλλα οικόπεδα στη Θήβα, βλ. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 105, Πίν. 59α και 60 (2005): Χρονικά, σ. 431-433 (οικόπεδο Λουκέρη).

ΙΑ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

Κατά τα έτη 2005 και μέχρι τα μέσα περίπου του 2006, ως προϊσταμένη τότε της ΙΑ΄ ΕΠΚΑ με το κατά πολύ μειωμένο σε αριθμό προσωπικό, δυσαναλόγως του φόρτου εργασίας που είχαμε, εργαστήκαμε φιλότιμα και άοκνα, ώστε να ανταποκριθούμε πλήρως στις υποχρεώσεις μας.

Ευχαριστίες, λοιπόν, πρέπουν σε ολόκληρο το προσωπικό της Εφορείας, διότι συνέβαλε θετικά στην προώθηση των πάσης φύσεως θεμάτων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

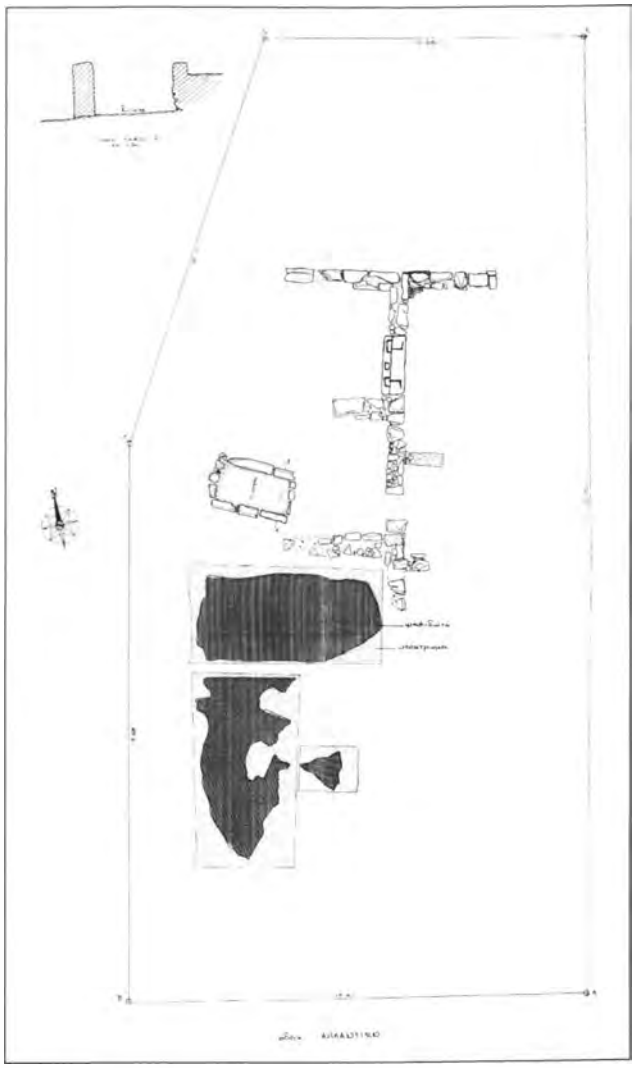
Χαλκίδα

Οδός Ληλαντίων (οικόπεδο Κ. και Σ. Σαλή)

Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται επί της οδού Ληλαντίων στη Χαλκίδα. Με αφορμή αίτηση των ιδιοκτητών για τη χορήγηση άδειας ανέγερσης καταστήματος, πραγματοποιήσαμε ανασκαφική έρευνα στον οικοδομήσιμο χώρο.

Η έρευνα αυτή απέδωσε κτιριακά λείψανα και έναν κτιστό κιβωτιόσχημο τάφο (τάφος Ι) (Εικ. 1). Το κεντρικό τμήμα του οικοπέδου καταλαμβάνει κτίριο μεγάλων διαστάσεων (τοίχοι Λ1-Λ7) (Εικ. 2-4)). Υποθέτουμε πως ήταν παρόδιο. Η πρώτη και αρχική του φάση είναι, όπως διαπιστώνουμε από το εναπομείναν τμήμα του, επιμελημένη (Λ1-Λ4). Είναι προφανές ότι πρόκειται για δημόσιο κτίριο, του οποίου η κύρια είσοδος ήταν πιθανώς από Β.-ΒΔ. Το όλο συγκρότημα εδράζεται σε ένα στρώμα από πηλώδες χώμα. Σε ορισμένα σημεία έχουν μπαζώσει την υποθεμελίωση κατά τόπους για ευθυγράμμιση της επιφάνειας έδρασης. Στην πρώτη και αρχική φάση ανήκουν οι τοίχοι Λ1, ενδεχομένως οι Λ2 και Λ3, ο Λ4 (στην ελληνιστική), που υπέστησαν κάποια μετασκευή στη διάρκεια της ζωής και χρήσης του κτιρίου. Στη ρωμαϊκή εποχή ανήκουν τα δωμάτια Α και Β με το ψηφιδωτό δάπεδο από τεχνητές ψηφίδες.

Οι τοίχοι που ορίζουν τα δύο δωμάτια που προαναφέραμε (Λ1, Λ5, Λ6, Λ7) είναι εντελώς κατεστραμμένοι. Παρ' όλα αυτά μπορέσαμε να διαπιστώσουμε την ύπαρξη της εισόδου του κτιρίου, που ήταν στη νότια πλευρά του και είχε άνοιγμα 1,50 μ. Η είσοδος αυτή αντιστοιχεί στον τοίχο Λ5. Από το γέμισμα των δωματίων Α και Β περισυνελέγη χονδροειδής κεραμική. Περίπου στο κέντρο του δωματίου Α, όπου το ψηφιδωτό, κατεστραμμένο, διανοίχθηκε τομή διαστ. 0,80×1,20 μ., που δεν έδωσε καθόλου κεραμική. Βόρεια/βορειοδυτικά του δωματίου Β, σε απόσταση 1,85 και σε βάθος 0,50 μ., ήλθε σε φως κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος (τάφος Ι) με προσανατολισμό Α.-Δ. και εξωτερικές διαστάσεις: μήκος 2,50, πλάτος 1,25-1,43-1,60-1,65 μ.

Εικ. 1. Χαλκίδα. Οδός Ληλαντίων. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 2. Χαλκίδα. Οδός Ληλαντίων. Το αρχαίο κτίριο από Α. Τα δωμάτια Α και Β σε πλήρη ανάπτυξη.

Εικ. 3. Χαλκίδα. Οδός Ληλαντίων. Βορειοδυτικό τμήμα της ανασκαφής. Σε πρώτο επίπεδο ο τοίχος Λ4.

Εικ. 4. Χαλκίδα. Οδός Ληλαντίων. Το δωμάτιο Β από Α. και ο τάφος Ι στα δυτικά.

Περιγραφή τάφου Ι. Έφερε πέντε πώρινες καλυπτήριες πλάκες, οι διαστάσεις των οποίων ποικίλλουν. Το μέγιστο μήκος τους είναι 1,65 και το ελάχιστο 1,25 μ., το μέγιστο πλάτος τους 0,75 και το ελάχιστο 0,40 μ., ενώ το πάχος τους κυμαίνεται από 0,12 έως 0,15 και 0,20 μ. Μεταξύ των καλυπτηρίων είχαν τοποθετηθεί ως βύσματα θραύσματα από κεραμίδες, για ευστάθεια των πλακών. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι κάποιες από τις καλυπτήριες χρησιμοποιήθηκαν σε γ΄ χρήση στο συγκεκριμένο τάφο (αρχικά ήταν κίονες, που σε β΄ χρήση, αφού υπέστησαν την κατάλληλη επεξεργασία, είχαν λειτουργήσει ως κατώφλια).

Έρευνα τάφου. Όταν απομακρύναμε τις καλυπτήριες, διαπιστώσαμε ότι ο τάφος ήταν γεμάτος χώμα μέχρι το χείλος του. Κατά την απομάκρυνση του χώματος περισυνελέξαμε τεμάχια από ανθρώπινους σκελετούς (ήταν περισσότεροι του ενός), που ήταν διαλυμένοι. Στη βορειοανατολική γωνία του τάφου και σε απόσταση 0,40 μ. από αυτή, βρέθηκε αβαφής πήλινη τριφυλλόστομη οινοχοΐσκη (αριθ. ευρ. 7189), ο τύπος της οποίας είναι γνωστός από το νεκροταφείο στη Βροντού[1]. Το δικό μας παράδειγμα θεωρούμε ότι είναι πρωιμότερο (2ος αι. μ.Χ.).

Μετά το πέρας της έρευνας του τάφου Ι λάβαμε και τις εσωτερικές διαστάσεις του, που είναι: μήκος 2,30, πλάτος 1,08 και βάθος 0,50 (βορειοανατολικά)-0,67 μ. (βορειοδυτικά).

Κατά τον καθαρισμό του τάφου εξωτερικά, παρατηρήσαμε ότι στη βορειοδυτική γωνία του υπήρχε λίθινο αγροτικό εργαλείο από τραχείτη, σχήματος βάρκας και διαστ. 0,456×0,184-0,09 μ. (αριθ. ευρ. 7173). Στην επάνω επίπεδη επιφάνειά του, κάθετες επίπεδες εγχαράξεις. Ο τύπος του είναι σπάνιος για την περιοχή μας, από όσο γνωρίζουμε μέχρι σήμερα. Χρησιμοποιήθηκε σε β΄ χρήση, κατά την οικοδόμηση του τάφου.

Η εν λόγω υπόθεση παραπέμφθηκε στο Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων Στερεάς Ελλάδας, για την κατά νόμο γνωμοδότηση με όρους.

Συνοικία «Ε», περιοχή Βροντού. Οδός Μονής Ερίων (οικόπεδο Δ. Λεοντή)

Μετά από αίτηση της ιδιοκτήτριας (Α.Π. 7036/22-11-2006), για χορήγηση άδειας ανέγερσης νέας τριώροφης οικοδομής σε φερόμενη ιδιοκτησία της, πραγματοποιήσαμε ανασκαφική έρευνα στο χώρο που μας υποδείχθηκε από τη μηχανικό του έργου Φ. Καρκαντελίδου.

Η έρευνα αυτή (Α.Π. 7586/13-12-2006 έγγραφο) προηγήθηκε της χορήγησης της αιτούμενης οικοδομικής άδειας, λόγω του ότι η περιοχή παρουσιάζει αρχαιολογικό ενδια-

1. Για παρόμοιο τύπο, πρβλ. H.S. Robinson, *Pottery of the Roman Period, Agora* V, Princeton 1959, πίν. 15, Κ 106 (μέσα 3ου αι. μ.Χ.).

Εικ. 5. Χαλκίδα. Συνοικία «Ε». Περιοχή Βροντού. Οδός Μονής Ερίων. Οι τάφοι VI, II και IV (δίδυμοι).

Εικ. 6. Χαλκίδα. Συνοικία «Ε». Περιοχή Βροντού. Οδός Μονής Ερίων. Ο τάφος Χ πριν από την έρευνα, από ΒΑ.

Εικ. 7. Χαλκίδα. Συνοικία «Ε». Περιοχή Βροντού. Οδός Μονής Ερίων. Οι τάφοι II και IV από Δ. μετά την έρευνα, σε επαφή με τον τοίχο BP_1 (όψη του).

Εικ. 8. Χαλκίδα. Συνοικία «Ε». Περιοχή Βροντού. Οδός Μονής Ερίων. Ο τάφος XV πριν από το άνοιγμά του, από Ν.

φέρον, αφού εδώ εντοπίζεται το μεγάλο ταφικό σύνολο της Βροντού.

Πράγματι, η έρευνα αποκάλυψε τμήμα του προαναφερθέντος νεκροταφείου, στο οποίο οι τάφοι ήταν σε μεγάλη πυκνότητα, αλλά και λείψανα κτιρίου της ελληνιστικής εποχής που προηγείται χρονικά του νεκροταφείου (Εικ. 5-8). Το κτίριο αυτό (τοίχοι Α-Β και BP_1-BP_2) έχει λοξό προσανατολισμό (από ΒΑ.-ΝΔ.) σε σχέση με το σύγχρονο δρόμο και σώζεται εντελώς αποσπασματικά εξαιτίας της μεταγενέστερης χρήσης του χώρου ως νεκροταφείου. Πιο συγκεκριμένα και όσον αφορά στο κτίριο, διαπιστώσαμε ότι οι τοίχοι Α και Β ορίζουν δωμάτιο-ανδρώνα με βοτσαλωτό ακόσμητο δάπεδο, του οποίου η είσοδος ήταν ενδεχομένως από ΒΑ. Ένας από τους ορθογώνιους λαξευτούς τάφους (XVI) κατέστρεψε τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου.

Οι τοίχοι Α και Β, που τέμνονται κάθετα, αποτελούνται από τον ίδιο το φυσικό βράχο της περιοχής, που λαξεύθηκε κατάλληλα (τοιχοβάτης), ενώ το υπόλοιπο τμήμα θα πρέπει να ήταν χτισμένο με λίθους προφανώς ημιεργασμένους (αυτό προκύπτει από το υπόλειμμα στον τοίχο Β). Από το δάπεδο διασώζεται τμήμα της υπερυψωμένης ταινίας, μήκ. κυμαινομένου από 2 έως 2,75 και πλ. 0,90 μ., όπου τοποθετούνταν τα ανάκλιντρα. Οι διαστάσεις των εντελώς αποσπασματικά σωζόμενων τοίχων, οι οποίοι εσωτερικά έφεραν κονίαμα, είναι: Τοίχος Α, σωζόμενο μήκος 2,05, πλάτος 0,40, σωζόμενο ύψος 0,35 μ. Τοίχος Β: σωζόμενο μήκος 0,90, σωζόμενο ύψος 0,35 μ. Το πλάτος του δεν μπορεί να υπολογιστεί, διότι βρίσκεται στο άσκαφο τμήμα, προς τον υπάρχοντα στύλο της ΔΕΗ, και για το λόγο αυτό δεν προχωρήσαμε. Πάνω από το δάπεδο του ανδρώνα περισυνελέξαμε λιγοστή κεραμική της ελληνιστικής εποχής και μία πορφύρα (κάλχη ή χάλκη, του τύπου Murex brandaris).

Με την ευκαιρία της αποκάλυψης του συγκεκριμένου ανδρώνα επισημαίνουμε ότι στην πόλη της Χαλκίδας και κατά τη χρονική περίοδο που εκπροσωπεί, έχουμε πλούσιες

κατοικίες ή επαύλεις με αίθουσα συμποσίων σε καίρια σημεία και σε περιοχές που επόπτευαν τον υπόλοιπο χώρο, όπως ήταν οι κορυφές χαμηλών λόφων (βλ. περίπτωση χώρου πρώην εργοστασίου ΠΕΙΡΑΪΚΗ-ΠΑΤΡΑΪΚΗ, περιοχή Δέλτα – οδός Αγίας Παρασκευής και Προαστείου – οδός Ερετρίας, Πεδίο Βολής κ.ά.).

Οι τοίχοι BP_1 και BP_2 υπολογίζουμε ότι θα ανήκαν στο κτίριο του ανδρώνα, το οποίο όμως κατέστρεψε το νεκροταφείο, και πιο συγκεκριμένα οι τάφοι Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV και V. Διαστάσεις τοίχων: Τοίχος BP_1: σωζόμενο μήκος 2,40, πλάτος 0,45, σωζόμενο ύψος 0,40 μ. Τοίχος BP_2: σωζόμενο μήκος 0,80, πλάτος 0,50, σωζόμενο ύψος 0,50 μ.

Οι τάφοι, 19 τον αριθμό (Ι-ΧΙΧ), είναι ορθογώνιοι λαξευτοί (ΙΙ, IV-XIV, XVI-XVIII), κεραμοσκεπείς (Ι, ΙΙΙ) και σε δύο περιπτώσεις κεραμοσκεπείς μέσα σε ορθογώνιο λάξευμα στο φυσικό βράχο (XV και ΧΙΧ) (βλ. οικόπεδο Ζ. Μίχου). Ο γενικός προσανατολισμός των τάφων ήταν από Α. προς Δ., εκτός του τάφου XVI που ήταν από Β. προς Ν., αλλά και του παιδικού τάφου IV, ενώ των τάφων Ι και VII ήταν από ΒΔ. προς ΝΑ. και, τέλος, του τάφου VI από ΝΑ. προς ΒΔ. Οι λαξευτοί, το μήκος των οποίων ποικίλλει από 1,40 (IV) έως 2 και 2,25 μ. (τάφος XVII), παρουσιάζουν επίμηκες σχήμα και ενίοτε το «προσκεφάλαιο» είναι καμπύλο. Οι τάφοι ΙΙ, IV και V ήταν τρίδυμοι. Όσοι τάφοι δεν έφεραν καλυπτήριες, οι περισσότεροι ήταν συλημένοι(;), μπορεί όμως και να ήταν ακτέριστοι όταν έγιναν οι ταφές. Βεβαιωμένα ακτέριστοι ήταν οι κεραμοσκεπείς τάφοι Ι και ΙΙΙ, οι κεραμοσκεπείς εντός λαξεύματος XV και ΧΙΧ και οι λαξευτοί Χ, XIV και XVII. Δύο καλυπτήριες ήταν σε β΄ χρήση και τούτο συνάγεται από τις εντορμίες της α΄ χρήσης, που διαπιστώσαμε σε δύο από αυτές. Η διάταξη των τάφων ήταν πυκνή.

Στην επίχωση γύρω από τους τάφους βρέθηκε και περισυνελέγη ποικίλη κεραμική (μελαμβαφής και αβαφής) από διάφορα αγγεία: κωνικές βάσεις κανθάρων, βάσεις σκύφων, θραύσματα από τεφρόχρωμα μυροδοχεία, πολλά θραύσματα από αμφορείς μεταφοράς υγρών προϊόντων, από χυτροειδή, λαβή από πήλινο πύραυνο με ανδρική κεφαλή γενειοφόρου και άλλα αγγεία, θαλάσσια όστρεα (πορφύρες Murex brandaris, οι λεγόμενες κούπες κ.ά.).

Εκτός των οικοδομικών λειψάνων που ήδη περιγράψαμε καθώς επίσης και των τάφων, αποκαλύψαμε και δύο πηγάδια-αποθέτες. Από αυτά, το ένα, ορθογώνιο σε κάτοψη, με πλευρές διαστ. 0,95×0,43 (-0,50) μ., ήταν γεμάτο χώμα σκούρο καστανό και τρόχαλα και έδωσε λίγη κεραμική. Στα πλευρικά τοιχώματα παρατηρήσαμε ανά ένα καθ' ύψος ζεύγος «πατημάτων» για τη διευκόλυνση της καθόδου όταν ήταν σε χρήση. Βαθύνοντας προς Β., διαπιστώσαμε ότι κάμπτεται προς τα εκεί (υπάρχει άνοιγμα). Το γεγονός μας οδήγησε στη σκέψη ότι η εν λόγω κατασκευή σχετίζεται με το υπόγειο σύστημα ύδρευσης της πόλης της Χαλκίδας (βλ. της Α.Α. Καραπασχαλίδου, έκδοση σχετική με «Το Αθάνατο νερό», ΕΗΠΚ 2000). Όταν αχρηστεύθηκε αυτό, μπαζώθηκε και λαξεύθηκε ο τάφος XI.

Το άλλο πηγάδι-αποθέτης, κυκλικό σε κάτοψη, διαμ. 1,10 μ., ήλθε στο φως στα νότια του τάφου XV, σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και σε απόσταση 0,90 μ. από τον τάφο. Το περιχείλωμά του ήταν χτισμένο με πλακοειδείς και αργούς λίθους, ενώ τα τοιχώματά του λαξευμένα στο φυσικό βράχο που είναι σαθρός. Ήταν γεμάτο χώμα και πέτρες. Από το γέμισμά του περισυνελέξαμε χονδροειδή κεραμική. Το συγκεκριμένο πηγάδι-αποθέτης κατασκευάστηκε για τις ανάγκες του νεκροταφείου, όπως στην ανασκαφή του οικοπέδου Α. Κατσανέλου (οδός 7ου Συντάγματος, Ο.Τ. 350).

Ο χώρος εδώ χρησιμοποιήθηκε πολλαπλώς από τον 3ο προφανώς έως το 2ο-1ο αι. π.Χ., όπως προκύπτει από την κεραμική.

Συνοικία «Ε». Περιοχή Αγίας Φωτεινής (οικόπεδο της εταιρείας Α. Σπανός - Γ. Παπαγεωργίου - Λ. Καρόρη ΟΕ)

Η ανασκαφική έρευνα στο εν λόγω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε ύστερα από την αριθ. 4732/25-7-2006 αίτηση της προαναφερθείσης εταιρείας για τη χορήγηση άδειας ανέγερσης νέας επταώροφης οικοδομής με υπόγειο και επειδή η εν λόγω περιοχή παρουσιάζει αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Της έρευνας προηγήθηκε το αριθ. 4908/2-8-2006 έγγραφό μας προς τους ενδιαφερομένους, ενημερωτικού χαρακτήρα.

Αρχικά, διανοίξαμε πέντε επιμήκεις και με λοξή κατεύθυνση τομές, όπου σε βάθος κυμαινόμενο από 0,60 έως 0,70 και 0,80 μ. βρέθηκε ο φυσικός πρασινο-καφέ πώρος.

Ακολούθως, ακυρώθηκαν οι προκαταρκτικές τομές και η έρευνα εστιάστηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα, όπου εντοπίστηκαν και στη συνέχεια αποκαλύφθηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα (Εικ. 9, 10).

Οι τοίχοι Ι-ΙV απαρτίζουν κτίριο, το οποίο έχει λοξό προσανατολισμό σε σχέση με το οικόπεδο, ένα τμήμα του φαίνεται να συνεχίζει τόσο προς την οδό Αγίας Κυριακής όσο και προς την οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου, ενώ εδράζεται στο φυσικό πώρο και ήταν προφανώς παρόδιο.

Έχουμε τρία δωμάτια από όλο το κτίριο ήτοι: τα δωμάτια Α και Β που ορίζουν οι τοίχοι Ι, ΙΙ και ΙΙΙ και των οποίων η εικόνα είναι εντελώς αποσπασματική, και το λουτρό, εσωτ. διαστ. 2,60×1,55 μ. Το λουτρό ορίζεται από τους τοίχους Ι-ΙV και έχει δάπεδο με κονίαμα. Το δάπεδο αυτό φαίνεται να έχει ελαφρά κλίση προς Β./ΒΔ.

Ο τοίχος ΙΙΙ, ο εξωτερικός του αρχαίου κτιρίου, έχει μήκος 7,30 (αποκαλυφθέν, αφού φαίνεται να συνεχίζει προς το άσκαφο τμήμα, όπου το πεζοδρόμιο της οδού Αγίας Κυριακής), πλάτος 0,50 και ύψος 0,55 μ. Επί του τοίχου ΙΙΙ υπάρχει λίθινο κατώφλι μήκ. 1,10, πλ. 0,45 και ύψ. 0,25 μ.

Εικ. 9. Χαλκίδα. Συνοικία «Ε». Περιοχή Αγίας Φωτεινής. Η ανασκαφή από ΝΔ.

Εικ. 10. Χαλκίδα. Συνοικία «Ε». Περιοχή Αγίας Φωτεινής. Η ανασκαφή από Β. Σε πρώτο επίπεδο το δωμάτιο του λουτρού.

Οι τοίχοι Ι και ΙΙΙ ορίζουν ένα τρίτο δωμάτιο, το δωμάτιο Β (εν μέρει αποκαλυφθέν). Διαστάσεις τοίχου Ι: μήκος 3,70, πλάτος 0,50, ύψος 0,30-0,45 μ. Από το δωμάτιο Β αποκαλύψαμε τμήμα διαστ. 3,70×2,65 μ. Δάπεδό του μάλλον ο φυσικός κοκκινωπός πώρος, όπως άλλωστε και του δωματίου Α. Στον τοίχο IV του λουτρού, σωζ. μήκ. 1,75, πλ. 0,45 και ύψ. 0,25 μ., συναντήσαμε δύο κατώφλια: ένα πώρινο και ένα από γκρίζο λίθο. Από αυτά, το πώρινο θεωρούμε ότι ήταν σε β΄ χρήση, ενώ το άλλο ήταν λειτουργικό (είσοδος από Β.).

Το όλο κτίριο είναι εστραμμένο προς Β./ΒΔ. Ο τρόπος κατασκευής των τοίχων που το απαρτίζουν είναι αρκετά επιμελημένος. Με βάση την τοιχοποιία και την κεραμική, θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε το κτίριο στην ελληνιστική εποχή. Επισημαίνουμε ότι εκτός της κεραμικής, βρήκαμε τρία χάλκινα νομίσματα, φθαρμένα, μαρμάρινο ημισφαιρικό αντικείμενο (σταθμίο;) και ένα αδιάγνωστο πήλινο αντικείμενο σε σχήμα L.

Περιοχή Αγίου Ιωάννη. Οδός Ζωής (Ο.Τ. 666, οικόπεδο Γ. και Ι. Πάχυ)

Ύστερα από την αριθ. 5755/21-9-2006 αίτηση των ιδιοκτητών για ανέγερση νέας τριώροφης οικοδομής με υπόγειο στο εν λόγω οικόπεδο, απαντήσαμε με το αριθ. 5871/28-9-2006 έγγραφό μας, για τη διενέργεια έρευνας, λόγω του ότι το συγκεκριμένο οικόπεδο όχι μόνο βρίσκεται στα όρια του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου της Χαλκίδας, αλλά και σε περιοχή με μεγάλο αρχαιολογικό ενδιαφέρον[2].

Η έρευνα περιορίστηκε στον προς κάλυψη χώρο, διαστ. 9,95×15,34 μ. Προχωρήσαμε σε γενική εκσκαφή του χώρου, αφαιρώντας διαδοχικά στρώματα, και καταλήξαμε στα 2 μ., όπου συναντήσαμε το φυσικό πράσινο πώρο (οφείτη). Αρχικά, διαπιστώσαμε ένα στρώμα από φερτό χώμα (σκούρο καστανό) που εμπεριείχε σύγχρονα τούβλα και άλλα σύγχρονα υλικά, από βάθος 0 έως 0,50 μ. Με το χώμα αυτό μπαζώθηκε άλλοτε το εν λόγω οικόπεδο, λόγω της κατηφορικής κλίσης του εδάφους, όπως μας πληροφόρησε ο Γ. Παχύς. Ακολούθησε ένα στρώμα από σκούρο καστανό χώμα με τρόχαλα από βάθος 0,50 έως 1 μ. και, τέλος, ένα στρώμα-αποθέτης από βάθος 1 έως 2 μ., όπου συναντήσαμε το φυσικό πώρο. Το στρώμα αυτό κατελάμβανε τμήμα διαστ. 4×5 μ. στο δυτικό, κεντρικό, τμήμα του οικοπέδου, που αποτελείται από απόβλητα εργοστασίων, τα οποία υπήρχαν παλαιότερα στη γύρω περιοχή. Στο βορειοανατολικό τμήμα μάλιστα του παχέος αυτού στρώματος, παρατηρήσαμε ότι το χώμα ήταν καμένο. Η ανεύρεση αυτού του στρώματος-αποθέτη παραπέμπει στην περίπτωση του οικοπέδου Ε. Σωτήρχου[3].

Η υπόλοιπη έκταση του προς κάλυψη χώρου αποτελείται από χώμα σκούρο καστανό, καθαρό. Από το στρώμα του αποθέτη περισυνελέξαμε άφθονη κεραμική της ελληνιστικής αλλά και της ρωμαϊκής εποχής, που συνίσταται από οξυπύθμενους αμφορείς μεταφοράς υγρών προϊόντων (ορισμένοι της Κω και της Κνίδου), χυτροειδή (με έντονα ίχνη φωτιάς, προφανώς λόγω χρήσης), το κάτω μέρος αβαφούς αλαβάστρου, ελάχιστα μελαμβαφή ανοιχτά αγγεία, τεφρόχρωμα μυροδοχεία (ελάχιστα), λυχνάρια του γνωστού χαλκιδαϊκού τύπου Α[4] (1ος-2ος αι. μ.Χ.), ελάχιστα γυάλινα, μικρά και μεγαλύτερα, θραύσματα μαρμάρου, μεταξύ των οποίων και θραύσματα λεκάνης, κονιάματα τοίχων (ελάχιστα) ερυθρού και γαλαζοπράσινου χρώματος και με επάλληλες

2. Περιοχή Αγίου Ιωάννη, σε μικρή απόσταση από το παλιό κοιμητήριο και τον κοιμητηριακό ναό.

3. Βλ. Α.Α. Καραπασχαλίδου, *Χαλκίδα - Οικόπεδα Δ. Αναγνωστοπούλου και Ε. Σωτήρχου*, Χαλκίδα 2006, σ. 6-7, 18 κ.ε.

4. Βλ. Α. Σάμψων, Ένα κεραμεικό εργαστήριο στη Χαλκίδα της Ρωμαιοκρατίας, *ΑΑΑ* ΙΙ (1987), σ. 88 κ.ε.

λεπτές διαφόρων χρωμάτων ταινίες, μικρό μαρμάρινο ύπερο ελάχιστα ελλιπή, λίθινο τριπτήρα και θαλάσσια όστρεα.

Εντυπωσιάζει ο απίστευτα μεγάλος αριθμός από πορφύρες – η λεγόμενη κάλχη ή χάλκη[5], στην οποία οφείλει το όνομά της η Χαλκίδα, κατά μία άποψη. Αυτά (Murex brandaris) ήταν διαφόρων μεγεθών: από πολύ μικρά έως μεγάλα, ακέραια ή θραυσμένα· προφανώς τους αφαιρέθηκε το μαλάκιο για την παραγωγή του πορφυρού χρώματος, το οποίο εμπορεύονταν οι Φοίνικες στη Χαλκίδα[6]. Ελάχιστα είχαν καεί. Αριθμητικά ακολουθούν άλλα θαλασσινά, οι λεγόμενες κούπες[7], δύο κυδώνια και έτερο διαφορετικού τύπου.

Βρέθηκαν ακόμη σκουριές σιδήρου, οι λεγόμενες χελώνες, και πολλά οστά, δύο δόντια από μεγάλα βοοειδή και οστό ζώου που στη μία πλευρά έφερε επεξεργασία. Ίσως να προέρχεται από εργαστήριο κατασκευής αυλών.

Από το είδος και την κατάσταση των ευρημάτων που προαναφέραμε, συμπεραίνουμε ότι έχουμε να κάνουμε με υποπροϊόντα ποικίλων εργαστηρίων, όπως αγγειοπλαστικών, μεταλλουργικών[8], κατεργασίας πορφύρας, ίσως κατασκευής αυλών κ.ά.

Μάνικα

Οδός Γ. Παπανδρέου (οικόπεδο Π. Καραντώνη)

Με αφορμή την υποβολή φακέλου από το μηχανικό Γ. Αφράτη, για λογαριασμό της Π. Καραντώνη, για τη χορήγηση άδειας ανέγερσης νέας οικοδομής, πραγματοποιήσαμε έρευνα στον οικοδομήσιμο χώρο, με αρνητικά από αρχαιολογικής πλευράς αποτελέσματα, την Τρίτη 9-5-2006. Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται στην κεντρική οδό Χαλκίδας - Νέας Αρτάκης.

Ο φυσικός ροδόχρωμος πώρος της περιοχής εμφανίστηκε σε βάθος 1,20-1,30 μ., οπότε δόθηκε η κατ'αρχήν άδεια.

Αμάρυνθος

Θέση Γεράνι (οικόπεδο Γ. Παταβάλη)

Το 2006 βάσει της ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α2/Φ9/69437/1991/5-9-2006 απόφασης, πραγματοποιήσαμε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα στη θέση Γεράνι Αμαρύνθου και σε απόσταση αναπνοής από την Παναγία Τριχερούσα[9].

Από πλευράς της ΙΑ΄ ΕΠΚΑ συμμετείχε η υπογράφουσα, ενώ από την Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή ο P. Ducrey, διευθυντής της Σχολής, και οι D. Knoepfler, Th. Theurillat και S. Fachard.

Η έρευνα[10] αυτή πραγματοποιήθηκε εντός ακινήτου φερόμενης ιδιοκτησίας Γ. Παταβάλη και σκοπό είχε τον εντοπισμό του ιερού της Αρτέμιδος Αμαρυσίας, η θέση του οποίου αναζητείται[11].

Τα αποτελέσματα δεν μας οδήγησαν στα ίχνη τόπου λατρείας, αφού αποκαλύφθηκαν λείψανα προϊστορικού οικισμού (Εικ. 11, 12).

Η ανεύρεση όμως ενός μαρμάρινου μεγάλων διαστάσεων κυβόλιθου με αναθύρωση, αναπτέρωσε το ηθικό μας και μας

Εικ. 11. Αμάρυνθος. Θέση Γεράνι. Οικόπεδο Γ. Παταβάλη. Λείψανα του προϊστορικού οικισμού. Τομή Β, νότιο τμήμα.

5. H. Liddell - R. Scott, *Μέγα Λεξικόν της αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, λ. κάλχη. Στο χώρο του βιοτεχνικού πάρκου της αρχαίας πόλης βρέθηκε εργαστήριο κατεργασίας πορφύρας (οικόπεδο Α. Σιδεράκη).

6. Α.Α. Καραπασχαλίδου, Ειδήσεις από την πόλη της Χαλκίδας, *Ανθρωπολογικά και Αρχαιολογικά Χρονικά* 2 (1987), σ. 136 κ.ε.

7. Θαλασσινά - κούπες συναντάμε συχνά σε οικόπεδα της Ανθηδόνας (σωστικές ανασκαφές οικοπέδων Χ. Ελευθερίου και Ν. Θεοδωρίδη, υπό έκδοση από την υπογράφουσα).

8. Για τη χελώνα ή χελώνες σιδήρου, βλ. Κ.Η. Κονοφάγος, *Το αρχαίο Λαύριο και η ελληνιστική τεχνική παραγωγής του αργύρου*, Αθήνα 1981, σ. 334, πίν. 13: χελώνα αρχαίου μολύβδου.

9. Η εν λόγω θέση είναι αριστερά της κεντρικής οδού Αμαρύνθου - Παλαιοχώρας, προς Αλιβέρι.

10. Ευχαριστίες οφείλονται και στο δήμαρχο Αμαρύνθου Γ. Μανούσο για το ενδιαφέρον του, αλλά και τη βοήθειά του.

11. Το θέμα μας είχε απασχολήσει και παλαιότερα, Α.Α. Καραπασχαλίδου, Μακεδονικός τάφος στο Κοτρώνι Ερέτριας. Η ίδια, Παρατηρήσεις για τη θέση του ναού της Αρτέμιδος Αμαρυσίας, *Εφημερίδα «Αμαρούτα»* (Μάιος 1988), αριθ. φύλλου 7, σ. 5. Η ίδια, φυλλάδιο με τίτλο: *Αμάρυνθος - Μακεδονικοί τάφοι ή μακεδονικού τύπου, Πληροφορίες και σκέψεις για το ιερό της Αρτέμιδος Αμαρυσίας*, Χαλκίδα, Απρίλιος 2005. Πίνδαρος, *13ος Ολυμπιόνικος*, στ. 159. Στράβων, *Γεωγραφικά*, 10.448. Ε. Σακελλαράκη, Αμάρυνθος - Παλαιοχώρα και η σχέση της με την Ερέτρια στα Μυκηναϊκά χρόνια, *Ανθρωπολογικά και Αρχαιολογικά Χρονικά* 1 (1986), σ. 67-70.

Εικ. 12. Αμάρυνθος. Θέση Γεράνι. Οικόπεδο Γ. Παταβάλη. Λείψανα του προϊστορικού οικισμού.

έδωσε ελπίδες για την έρευνα του επόμενου χρόνου, στην άλλη πλευρά της κεντρικής οδού, στους πρόποδες του λόφου Παλαιοχώρα.

Ανηδών

Οδός Αγίου Γεωργίου (οικόπεδο Φ. και Μ. Ματζάνα)

Η ανασκαφική έρευνα στον οικοδομήσιμο χώρο διαστ. 11×11 μ., που μας υποδείχθηκε από τις ιδιοκτήτριες, έγινε μετά από αίτησή τους για τη χορήγηση άδειας ανέγερσης νέας οικοδομής.

Το συγκεκριμένο οικόπεδο απέχει γύρω στα 30-40 μ. από το οικόπεδο ιδιοκτησίας Χ. Ελευθερίου προς Δ., όπου προ έτους είχαν αποκαλυφθεί κάποια κτιριακά κατάλοιπα κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας.

Τα αποτελέσματα της τωρινής έρευνας (δηλαδή του οικοπέδου Ματζάνα) ήταν αρνητικά από αρχαιολογικής πλευράς όσον αφορά στα οικοδομικά λείψανα.

Ο φυσικός ανοικτόχρωμος (ροδόχρωμος) πώρος βρέθηκε σε κυμαινόμενο βάθος από 0,40 έως 0,50 και 1,20 μ. (στο νοτιοδυτικό τμήμα).

Από την επίχωση – καστανού χρώματος – περισυνελέξαμε λιγοστή κεραμική από οξυπύθμενους αμφορείς κυρίως, λαβές μελαμβαφούς σκύφου, δύο θαλάσσια όστρεα, λίθινο τριπτύρα κ.ά.

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε την περισυλλεγείσα κεραμική είναι ο 3ος-2ος αι. π.Χ.

Κατάλογος αντικειμένων.

1. Θραύσμα από το χείλος μαρμάρινης λεκάνης(;). Μάρμαρο γκρίζο, μάλλον χονδρόκοκκο. Διαστάσεις: σωζ. μήκ. 0,108, πλ. 0,10, πάχ. 0,052 μ.

2. Λίθινος τριπτήρας. Λίθος γκρίζου χρώματος. Διαστάσεις: μήκ. 0,134, πλ. 0,091, πάχ. 0,036 μ.

3. Θραύσμα από τη δακτυλιόσχημη βάση ανοικτού μελαμβαφούς αγγείου (σκύφος). Ο πηλός πορτοκαλόχρωμος, καθαρός και καλά ψημένος. Το βερνίκι ερυθρομέλανο, θαμπό. Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,018, διάμ. βάσης 0,078 μ. Η βάση δακτυλιόσχημη. Εξηρημένος δακτύλιος στο εσωτερικό της περιφέρειας έδρασης του αγγείου, όπως και στην απαρχή της κοιλιάς. Στο κέντρο της εξωτερικής επιφάνειας της βάσης μαστίδιο. Εσωτερικά φέρει έντυπη διακόσμηση από τρεις ομόκεντρους κύκλους αποτελούμενους από γραμμίδια και στο κέντρο τέσσερα εντελώς σχηματοποιημένα ανθέμια, με διάταξη εν είδει στροβίλου[12].

4. Θραύσμα από το χείλος, τον ώμο και την απαρχή της κοιλιάς αβαφούς(;) δίνου, μάλλον. Ο πηλός κεραμόχρωμος καλά ψημένος. Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,066, σωζ. πλ. 0,071, πάχ. τοιχώματος 0,07 μ.

5. Θραύσμα από τον ώμο κυρίως μεγάλου κλειστού μελαμβαφούς αγγείου. Βερνίκι μελανό, θαμπό. Ο πηλός κεραμοπορτοκαλόχρωμος, καλά ψημένος. Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,095, σωζ. πλ. 0,089, πάχ. τοιχώματος 0,008 μ.

6. Θραύσμα από την κομβιόσχημη βάση πήλινου αμφορέα και η απαρχή του σώματος. Πηλός κεραμόχρωμος, καλά ψημένος. Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,064, διάμ. βάσης 0,047 μ. Το κομβίο έχει και ανάγλυφο δακτύλιο. Από την απαρχή του σώματος προκύπτει ότι αυτό άνοιγε προς τα πάνω. Για παρόμοια βάση, πρβλ. κνιδιακού τόπου αμφορέα του 188-167 π.Χ.[13].

7. Θραύσμα από το χείλος, τον ώμο και μία κυλινδρική τοξωτή λαβή μελαμβαφούς σκύφου. Βερνίκι μελανό, θαμπό. Πηλός κεραμόχρωμος, καλά ψημένος. Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,024, πλ. 0,056, άνοιγμα λαβής 0,024 μ. Χείλος κάθετο, λαβή κυλινδρική, τοξωτή. Υπάρχει και άλλο μικρό θραύσμα από μελαμβαφή σκύφο επίσης. Είναι πολύ πιθανό να συνανήκει με το άλλο θραύσμα που περιγράψαμε[14].

8. Δύο λαβές ταινιόσχημες από αμφορείς. α) πηλός πορτοκαλόχρωμος, β) πηλός κεραμόχρωμος. Διαστάσεις: α) σωζ. μήκ. 0,116, πλ. 0,023, πάχ. 0,012 μ. β) σωζ. μήκ. 0,071, πλ. 0,036, πάχ. 0,017 μ. Στη βάση των λαβών από ένα αποτύπωμα δακτύλου του πλάστη.

12. Για τη φόρμα της βάσης, πρβλ. βάση αριθ. 32 bowl, C.R. Edwards, *Corinthian Hellenistic Pottery*, *Corinth* VII, Princeton 1975, σ. 207, πίν. 41, 32 (350-3ος αι. π.Χ.).

13. I.K. Whitbread, *Greek Transport Amphorae - A. Petrological and Archaeological Study*, *The British School at Athens, Fitch Laboratory Occasional Paper* 4, 1995, σ. 70, πίν. 4.9.

14. Για παρόμοιο, πρβλ. λαβή αριθ. 311 σκύφου από την Κόρινθο, Edwards, ό.π., σ. 69, πίν. 51, 311 (α΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.).

Εικ. 13. Ανθηδών. Οδός Αγίου Γεωργίου. Ο τοίχος Τ2 από ΝΔ.

Οδός Αγίου Γεωργίου (οικόπεδο Μ. Πεταλωτή - Γ. Κουφοπούλου)[15]

Μετά από αίτηση των ιδιοκτητών δόθηκε άδεια ανέργεσης νέας οικοδομής (Α.Π. 4980/15-9-2005) με τον όρο της αυστηρής παρακολούθησης των εκσκαφικών εργασιών, κατά τη διάρκεια των οποίων ήλθαν στο φως ταφικός περίβολος (τοίχοι Τ1-Τ2), παιδικές ταφές και αποθέτες.

Από τα εναπομείναντα αρχαία λείψανα διατυπώνουμε την υπόθεση ότι πρόκειται για παιδικό(;) νεκροταφείο. Ο ταφικός περίβολος βρέθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα τού προς κάλυψη χώρου. Οι τοίχοι Τ1 και Τ2, που τον απαρτίζουν, έχουν διαφορά ύψους 0,90 μ. Το γεγονός ίσως να οφείλεται στο ότι χρησιμοποιήθηκε εν μέρει και ο φυσικός πώρος[16] ή ότι έχουμε να κάνουμε με δύο χρονικές περιόδους (Εικ. 13).

Ο καλύτερα διατηρημένος και σε μεγαλύτερο μήκος είναι ο τοίχος Τ2, ο οποίος κατευθύνεται από Β. προς Ν. Εμφανίστηκε σε βάθος 0,35 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Διαστάσεις του τοίχου Τ2: σωζόμενο μήκος 7, πλάτος 0,55 (μέγιστο) και 0,10 (ελάχιστο) και ύψος 0,16-0,47 μ. Είναι δομημένος με πώρινους κυβόλιθους και λίθους γκρίζου χρώματος (ειργασμένους ή ημιειργασμένους). Αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους.

Η παρακολούθηση του τοίχου Τ2 απέδωσε λίγη κεραμική της ελληνιστικής εποχής, χάλκινο νόμισμα, μολύβδινη κωνική αγνύθα[17] και, επίσης, μολύβδινο κυκλικό σφονδύλι.

15. Είναι στα νότια/νοτιοδυτικά της ιδιοκτησίας Χ. Ελευθερίου, όπου η Εφορεία υπό την εποπτεία της υπογράφουσας διενήργησε ανασκαφική έρευνα και ήλθαν στο φως αρχαία οικοδομικά λείψανα.

16. Ανάλογη χρησιμοποίηση του φυσικού πώρου, για την έδραση κτιρίου, παρατηρήσαμε και στο οικόπεδο Χ. Ελευθερίου.

17. Οι αγνύθες από μόλυβδο συνηθίζονται στην περιοχή.

Ερέτρια

Οικόπεδο Π. Κυράνα

Με αφορμή αίτηση του ιδιοκτήτη (Α.Π. 2703/28-4-2006) για χορήγηση άδειας νέας οικοδομής, στον οικισμό Μαλακώντα «Ζ» Ερετρίας, πραγματοποιήσαμε δοκιμαστική έρευνα.

Η έρευνα αυτή έγινε στον οικοδομήσιμο χώρο, καθ' υπόδειξη του μηχανικού Χ. Ψαρρράκη και υπό μορφή Χ (τομές Α-Β). Τελικό βάθος έρευνας 1,20 μ. Δεν βρέθηκαν αρχαιότητες, οπότε δόθηκε η ζητούμενη άδεια οικοδομής.

ΑΜΑΛΙΑ ΚΑΡΑΠΑΣΧΑΛΙΔΟΥ

Λουτρά Αιδηψού

Οδός Φιλελλήνων (οικόπεδο Χ. Τριανταφύλλου)

Με αφορμή αίτηση της Χ. Τριανταφύλλου για χορήγηση ανέγερσης νέας οικοδομής στο οικόπεδό της πραγματοποιήσαμε ανασκαφική έρευνα στον οικοδομήσιμο χώρο που μας υπέδειξε ο υπεύθυνος μηχανικός Κ. Πάτρας.

Χρονικό έρευνας. Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε με τετράγωνες τομές (Ι-VI), από τις οποίες ενοποιήσαμε τις δύο του βορειοδυτικού τμήματος, λόγω της ανεύρεσης των δύο δωματίων του αρχαίου κτιρίου (δωμάτια 1 και 2). Οι τοίχοι αριθμήθηκαν ως Φ1-Φ4. Όπως προέκυψε από την έρευνα, το συγκεκριμένο κτίριο, που προχωρεί σε μεγάλο βάθος από τη διαμορφωμένη επιφάνεια του εδάφους, είναι εστραμμένο προς ΝΔ., δηλαδή προς παρακείμενη υπάρχουσα σύγχρονη κατοικία όπου υπολογίζουμε ότι θα εκτείνονταν οι υπόλοιποι χώροι του κτιριακού συγκροτήματος.

Ο τοίχος Φ1, ο οποίος κλείνει τα δωμάτια, ήταν πιθανώς παρόδιος. Τα δωμάτια 1 και 2 επικοινωνούσαν με είσοδο που υπολογίζουμε ότι θα υπήρχε στο νότιο πέρας του τοίχου Φ3. Το δωμάτιο 2 είχε είσοδο στη νότια πλευρά (προέκταση τοίχου Φ2), όπου διατηρείται μία αντηρίδα (τοίχος Φ4).

Η τοιχοποιία από πήλινες πλάκες και κεραμίδες με ασβεστοκονίαμα ως συνδετική ύλη αλλά και ημίεργους λίθους είναι η χαρακτηριστική των κτιρίων της εποχής που αντιπροσωπεύουν στην πόλη της Αιδηψού.

Την ανασκαφή κάλυπτε ένα παχύ στρώμα καταστροφής από λίθους (τοπικής προέλευσης) και άφθονες πήλινες πλάκες σχήματος τετραγώνου με διακοσμητικές γλυφές κυματοειδείς, διπλού Χ, S κτλ. Περισυνελέγησαν προκειμένου να αποτελέσουν δείγμα της τοιχοποιίας αλλά και των δαπέδων του κτιρίου.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής (εκτός των πλακών) είναι θραύσματα από οξυπύθμενους αμφορείς μεταφοράς υγρών προϊόντων, λυχνάρια, χρηστικά αγγεία κ.ά.

Άνω Ωρεοί

Οικόπεδο Δ. Τσιφλικιώτη

Μετά από αίτηση του ιδιώτη Δ. Τσιφλικιώτη για χορήγηση άδειας μικρής προσθήκης σε υπάρχουσα αποθήκη του, που βρίσκεται στους Άνω Ωρεούς και στα βορειοανατολικά του Κάστρου των Ωρεών, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στον οικοδομήσιμο χώρο, διαστ. 6×10 μ. Διανοίχθηκαν δύο επιμήκεις τομές (Α και Β).

Στην τομή Α και σε βάθος 1,40 μ., στο βορειοανατολικό της τμήμα, αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου (Τ1) με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Ο τοίχος είναι χτισμένος με ημιεργασμένους λίθους κυρίως και λίγα ποταμίσια τρόχαλα. Ο συγκεκριμένος τοίχος φαίνεται να προχωρά και εκτός του ανατολικού ορίου της τομής Α σε όμορη ιδιοκτησία. Οι διαστάσεις του είναι: αποκαλυφθέν μήκος 2,45, πλάτος 0,70, ύψος 0,12 μ. Κατά την παρακολούθηση του τοίχου περισυνελέξαμε κυρίως χονδροειδή αβαφή κεραμική, ένα θραύσμα combed-ware και μία λαβή αμφορέα. Από τον τρόπο κατασκευής του Τ1 αλλά και τη λιγοστή κεραμική, θα μπορούσαμε να τον χρονολογήσουμε στη ρωμαϊκή εποχή.

Όσον αφορά στην επίχωση, παρατηρήσαμε ότι όλο το έδαφος συνίσταται από σκούρο μαυριδερό και σκληρό χώμα το οποίο δεν έδωσε καθόλου κεραμική μέχρι βάθ. 1,20 έως 1,30 μ.

Αφού έγινε η αποτύπωση του τοίχου και η φωτογράφησή του, δόθηκε η ζητούμενη άδεια με τον όρο της παρακολούθησης των εργασιών εκσκαφής.

Οικόπεδο Κ. Παπαγιαννακόπουλου

Με αφορμή αίτηση του ιδιοκτήτη Κ. Παπαγιαννακόπουλου για τη χορήγηση άδειας ανέγερσης νέας οικοδομής σε φερόμενη ιδιοκτησία του στους Άνω Ωρεούς, διενεργήσαμε ανασκαφική έρευνα στον οικοδομήσιμο χώρο, λόγω του αρχαιολογικού ενδιαφέροντος της περιοχής, η οποία άρχισε τον Απρίλιο του 2005 και συνεχίστηκε και το 2006. Αποτέλεσμα ήταν να αποκαλυφθεί μεγάλο κτίριο του 2ου αι. π.Χ., επί του οποίου βρέθηκαν ελάχιστα λείψανα κτιρίου της βυζαντινής εποχής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανεύρεση θησαυρού 150 αργυρών νομισμάτων, τα οποία είχαν αποθησαυριστεί το 171 π.Χ., προ της διεξαγωγής της ναυμαχίας υπό τον Περσέα στην αρχαία Ωρεό. Ο συγκεκριμένος θησαυρός βρέθηκε κάτω από το δάπεδο ενός εκ των δωματίων του κτιριακού συγκροτήματος, σε βάθος 0,60 μ. και εντός μελαμβαφούς όλπης.

Το κτίριο που αποκαλύφθηκε μας δίνει την εικόνα κτιρίου μεγάλων διαστάσεων με ευρύχωρα δωμάτια, ο χαρακτήρας του οποίου δεν έχει ακόμη πιστοποιηθεί, εάν δηλαδή επρόκειτο για ιδιωτική σημαίνουσα κατοικία ή για κτίριο που συνδεόταν με τις δημόσιες λειτουργίες της πόλης. Βέβαιο είναι ότι το συγκεκριμένο κτίριο καλυπτόταν από στρώμα καταστροφής, πράγμα που έχει παρατηρηθεί και σε άλλα κτίρια της περιοχής.

Επί του παρόντος, μπορούμε να πούμε ότι εντοπίζονται δύο μεγάλα δωμάτια στα βόρεια/βορειοδυτικά που εδράζονται στο φυσικό πώρο κάτω από την υποθεμελίωση. Μία από τις εισόδους είχε ανοιχθεί πιθανώς στο ανατολικό τμήμα στο τοιχίο 4, σε έκκεντρη θέση, και οδηγούσε σε ένα επίμηκες δωμάτιο εσωτ. διαστ. 3×5,50 μ. Σε βάθος 0,50 μ. κάτω από το πρώτο δωμάτιο αποκαλύφθηκε τοιχίο ΠΙ, το οποίο ανήκει στο κτίριο Α, χρονολογημένο πιθανότατα στον 3ο αιώνα που καταστράφηκε στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. Στο δωμάτιο αυτό και συγκεκριμένα στο τοιχίο ΠΠΙΙΙ στον ίδιο άξονα με την κεντρική είσοδο εντοπίσαμε τη δεύτερη είσοδο η οποία οδηγούσε σε ένα δεύτερο χώρο σχήματος ορθογώνιου παραλληλογράμμου, που ήταν και το κεντρικό τμήμα του κτιρίου, μήκ. 3,60×6,80 μ.

Ο θησαυρός. Μέσα στην όλπη βρέθηκε αποθησαυρισμένο Ιστιαϊκόν αργύριον μαζί με άλλα αργυρά νομίσματα της ευρύτερης ελληνικής επικράτειας. Κατά πάσα πιθανότητα, λόγω του αδιατάρακτου του στρώματος καταστροφής, πρόκειται για μία απόκρυψη έκτακτης ανάγκης στο συγκεκριμένο σημείο του δωματίου, πριν από το αιφνίδιο γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να καταστραφεί το αρχαίο κτίριο και το στρώμα καταστροφής να καλύψει το σημείο απόκρυψης του θησαυρού. Το αγγείο, που έχει χρησιμοποιηθεί ως θησαυράριο, ταυτίζεται με τον τύπο των όλπεων από την Κω.

Η απουσία βάσης, το ογκώδες σχεδόν κυλινδρικό σώμα, ο τονισμένος γωνιώδης ώμος, ο ψηλός λαιμός και τα εσωτερικά τοιχώματα με κοίλες ραβδώσεις είναι στοιχεία τα οποία απαντούν σε αντίστοιχες όλπες από τη Ρόδο και την Αγορά, μας οδηγούν δε σε μια χρονολόγηση στην αρχή του β΄ τετάρτου του 2ου αι. π.Χ.

Ο λαιμός πιθανώς να είναι θραυσμένος εσκεμμένα, έτσι ώστε να περιοριστεί ο όγκος και το ύψος του αγγείου και να δημιουργηθεί μεγαλύτερο άνοιγμα για φύλαξη των νομισμάτων.

Νομίσματα. Το εύρημα αποτελείται από 155 αργυρά νομίσματα, εκ των οποίων τα 100 είναι τετρώβολα Ιστιαίας και 55 αργυρές κοπές, οι οποίες δείχνουν μια σύνθεση από οκτώ δραχμές και δύο ημιώβολα Χαλκίδος, πέντε δραχμές και επτά ημίδραχμα κοινού Βοιωτών, μία δραχμή και 19 ημίδραχμα Σικυώνος, ένα ημίδραχμο Λαμίας, δύο ημίδραχμα Δημητριάδος, μία δραχμή Λυσιμάχου, μία δραχμή Αθηνών, τρία ημίδραχμα και τέσσερα τριώβολα Οπουντίων Λοκρών και έξι ημίδραχμα Φωκίδος. Το Ιστιαϊκόν αργύριον, το οποίο αναφέρεται με αυτό το terminus στην ιερά κιβωτό της Δήλου στην απογραφή του Δημάρου, αποτελείται από καθαρό άργυρο στο 85%, ενώ στο υπόλοιπο πο-

σοστό παρατηρήθηκε θειούχος άργυρος, ο οποίος διέβρωσε το νόμισμα δημιουργώντας μελανή απόχρωση στο τμήμα εκείνο των νομισμάτων που ήταν πακτωμένα στο βάθος της όλπης. Τα υπόλοιπα νομίσματα στο 90% διαβρώθηκαν από χλωριούχο άργυρο σε μωβ κρυσταλλική μορφή, η οποία επιτυχώς καθαρίστηκε με υποθειϊκή αμμωνία.

Η κοπή των συγκεκριμένων τετρωβόλων ξεκινά από τα μέσα του 4ου και διαρκεί μέχρι τα μέσα του 2ου αιώνα. Οι τύποι παραμένουν αμετάβλητοι, η νομισματοκοπία δεν έχει μελετηθεί σε βάθος, παρόλο που μπορεί να γίνει μια κατάταξη στο νομισματοκοπείο αφ' ενός με την τεχνοτροπική ανάλυση των κεφαλών στον εμπροσθότυπο και αφ' ετέρου με τη μελέτη των μονογραμμάτων και συμβόλων στην πίσω όψη.

Οι σειρές αυτών των γνωστών τετρωβόλων διαιρούνται σε ομάδες και υποομάδες με ένα περίπλοκο σύστημα ελέγχου που πιστοποιεί συνδέσεις από μονογράμματα, γράμματα και σύμβολα. Όλα τα τετρώβολα στον εμπροσθότυπο φέρουν κεφαλή νύμφης προς τα δεξιά με κληματίδα πάνω από το σάκκο, ενώ στον οπισθότυπο υπάρχει απεικόνιση ακρόπρωρου και νύμφης καθημένης που κρατά στυλίδα (*ἄφλαστον*).

Το μονόγραμμα και το σύμβολο χαράσσονται πάντα και με ελάχιστες εξαιρέσεις κάτω από την καρίνα του πλοίου στο αριστερό τμήμα του νομίσματος, ενώ η επιγραφή της πόλης χωρίζεται σε δύο τμήματα, το *ΙΣΤ* κάτω από το ακρόπρωρο, ενώ το *ΑΙΕΩΝ* δεσπόζει στον κάμπο του αναγλύφου.

Τα 100 τετρώβολα μας παρουσιάζουν ένα σύνολο διαφορετικών κοπών στο 95%, από τις οποίες μερικές εντοπίζουμε σε μήτρες άλλων θησαυρών, όπως ένα τετρώβολο από τον κατάλογο της Ωρεού και από ιδιωτική συλλογή στο Μόναχο. Η απόδοση του χαράκτη στη γραμμή του μετώπου και στα επί μέρους χαρακτηριστικά των ζυγωματικών της παρειάς και του ενωτίου μας πείθουν ότι αυτές οι δύο μήτρες δουλεύτηκαν, αν όχι από τον ίδιο χαράκτη, σίγουρα υπό την επιρροή του ίδιου εργαστηρίου.

Με βάση τα κριτήρια χάραξης του οπισθότυπου, διακρίνονται δώδεκα ομάδες, όπως φαίνεται στον πίνακα.

Πίνακας συμβόλων. Με τρίαινα υπάρχουν στο θησαυρό 22 νομίσματα, με τρίαινα και *ΑΡ* τέσσερα νομίσματα, με τρίαινα και *ΤΙ* μια μεγάλη ομάδα 16 νομισμάτων, με πέλεκυ πέντε κοπές, με *ΤΙ* περίπου έξι κοπές, με *ΑΡ* ως μονογράφημα περίπου δέκα νομίσματα, ενώ ένας μεγάλος αριθμός δεν φέρει σύμβολο. Βέβαια, ο αριθμός της κάθε ομάδας μπορεί να αυξηθεί όταν ολοκληρωθεί η μελέτη των μητρών κοπής των νομισμάτων, διότι σε αρκετά από αυτά τα νομίσματα κατά την έκκρουση δεν είχε αποτυπωθεί πάνω στο πέταλο το τμήμα της μήτρας όπου ήταν χαραγμένο το μονόγραμμα και το σύμβολο.

Πυρήνας. Απομονώνοντας τρία σύνολα τετρωβόλων από όλο το θησαυρό προσπαθήσαμε να ελέγξουμε τις κοπές, ώστε να ελαχιστοποιήσουμε τα λάθη ως προς τη χρονολογία απόκρυψης, αλλά και ως προς τη χρονολογία του ευρήματος.

Ένα σύνολο από 14 τετρώβολα του θησαυρού μας δίνουν στον οπισθότυπο ως σύμβολο την τρίαινα ενώ στον εμπροσθότυπο η κεφαλή παρουσιάζει στους βοστρύχους, στο οξύτατο μέτωπο, στον κρόταφο και στο λαιμό, όπου φέρει περιδέραιο, όμοια απόδοση με μια σειρά μακεδονικών τετρωβόλων που κόπηκαν στη δεκαετία της βασιλείας του Περσέα. Την ίδια τεχνοτροπία με αυτά παρουσιάζει μια σειρά μακεδονικών τετρωβόλων με αστέρι που ταύτισε ο Wallace με 96 Ιστιαϊκά τετρώβολα της συλλογής του. Οι δύο προαναφερόμενες σειρές δεν απέχουν πολύ από τα Ιστιαϊκά του θησαυρού και σε 30 δείγματα μας δίνουν ένα βάρος 2,30-2,40 γραμμαρίων. Μία από τις μακεδονικές κοπές παρουσιάζει όμοια απόδοση στους βοστρύχους, στη δομή του προσώπου και στα ενώτια με ένα Ιστιαϊκό τετρώβολο από τη σειρά του πέλεκυ με το μονόγραμμα *ΑΡ*, το οποίο βρίσκεται σε ιδιωτική συλλογή. Η σειρά αυτή του πέλεκυ με το μονόγραμμα πρέπει να πλησιάζει χρονικά την έκδοση των μακεδονικών τετρωβόλων που εκδίδονται στο νομισματοκοπείο της Ιστιαίας.

Το δεύτερο σύνολο, που αποτελείται από τα νομίσματα που έχουν στον οπισθότυπο το μονόγραμμα *ΤΙ* και τρίαινα, παρουσιάζει όμοια στοιχεία χάραξης με ένα νόμισμα που δημοσίευσε ο H. Gaebler το 1897 από μια σειρά μακεδονικών τετρωβόλων, που χρονολογεί με οξυδέρκεια στα έτη μεταξύ 185 και 168 π.Χ. Ο χαράκτης εδώ δημιουργεί δυνατές γραμμές στις παρειές, ενώ ο σάκκος χωρίζεται σε δύο τμήματα στο ύψος του αυτιού. Τη σειρά αυτή θα την κατατάξουμε στα πρωιμότερα χρόνια αυτής της δεκαετίας, ενώ τα πρότυπά τους ανάγονται σε απεικονίσεις από τα μέσα του 4ου ή ίσως και από το β΄ ήμισυ του 3ου αιώνα.

Στο τρίτο σύνολο, ομάδα Γ, στον οπισθότυπο παρουσιάζονται σπανίως σύμβολα και πολλές φορές εντοπίζονται κεραίες μονογραμμάτων απροσδιόριστες στο πέταλο από γρήγορη και ακατάστατη έκκρουση. Η ομάδα αυτή παρουσιάζει μια πιο επιτηδευμένη χαλάρωση στην κόμμωση και ακολουθεί τους αυστηρούς κανόνες των άλλων σειρών, ενώ η δύναμη που φανερώνει η πλαστική απόδοση της κεφαλής υπολείπεται ως προς τους δυνατούς άξονες των πρωιμότερων τύπων των τετρωβόλων της Ιστιαίας. Η σειρά αυτή παρουσιάζει μεγάλη φθορά, πιθανώς από την έντονη κυκλοφορία της, όπως φαίνεται στο νόμισμα Ω40.

Λαμβάνοντας υπόψη και τη σύνθεση δημοσιευμένων θησαυρών, η μείξη αυτή του χρήματος ενώνει περισσότερο την Ιστιαία με τις ακτές της Φωκίδος, της Φθιώτιδος, της Ανατολικής Λοκρίδος, τον κόλπο του Παγασητικού, τους Άνω Μάγνητες. Έχουμε θησαυρό με ποικιλία νομισμάτων, όχι μόνον από διαφορετικές εκδότριες αρχές, αλλά και σε διαφορετικούς σταθμητικούς κανόνες. Η έγγυος προξενία των Ιστιαίων, που σαφέστατα αποτυπώνεται στον προξε-

νικό κατάλογο, με 32 προξένους σε όλο το τόξο της Μεσογείου, στον Εχίνο, στη Λάρισα, στην Ηράκλεια της Οίτης, δείχνει ότι αποδέχεται ίδιους άξονες νομισματικής συναλλαγής και εμπορικής δραστηριότητας, όπως μας μαρτυρεί και η σύνθεση του θησαυρού της Λάρισας, απόκρυψη το 179 π.Χ., σε Αιγινήτικο σταθμητικό κανόνα, από ημίδραχμα Σικυώνος, τριώβολα Οπουντίων Λοκρών και ημίδραχμα Φωκίδος, τα οποία κόβονται μέχρι το 346 π.Χ., ενώ την ίδια σύνθεση νομίσματος μαζί με Ιστιαϊκά τετρώβολα, μεταξύ 180-169 π.Χ. έχουν και τρεις θησαυροί από την Πρέβεζα, τη Θήβα και το Γραμμένο Λάρισας.

Laudacio. Το στρώμα καταστροφής που περιέχει χρηστική κεραμική του β΄ τετάρτου του 2ου αι. π.Χ., η στρωματογραφία και η κατασκευή του αγγείου, μας επιτρέπουν να τοποθετήσουμε την απόκρυψη λίγο μετά το τέλος του α΄ τετάρτου του 2ου αιώνα.

Από τις τελευταίες εκδόσεις της Ιστιαίας που συμπεριλαμβάνονται στο θησαυρό είναι οι δύο ομάδες που θα τις τοποθετούσαμε στην περίοδο της βασιλείας του Περσέα. Η ομάδα Α δεν μπορεί χρονολογικά παρά να τοποθετηθεί πριν από τα μέσα της δεκαετίας 179-168 π.Χ., ενώ ταυτόχρονα και λίγο αργότερα, πριν αρχίσουν οι εχθροπραξίες με τους Ρωμαίους, η ομάδα Γ πρέπει να εκδόθηκε σε πολύ μεγάλο αριθμό νομισμάτων, ο οποίος έδωσε μια ώθηση στις εμπορικές συναλλαγές της πόλης και ίσως να σχετίζεται με πληρωμή μισθοφόρων για την προετοιμασία του Γ΄ Μακεδονικού πολέμου. Πρέπει να κυκλοφόρησε δυναμικά για τα επόμενα είκοσι χρόνια σε όλη την επικράτεια, ενώ ίχνη των μητρών της επηρέασαν μέχρι το 146 π.Χ. ακόμη και τα βαρβαρικά τετρώβολα. Οι εκδόσεις αυτές, που χρονικά είναι αλληλένδετες με την ιστορία του νομισματοκοπείου και την επιβίωσή του, πρέπει να κόπηκαν προτού αρχίσουν οι εχθροπραξίες την άνοιξη του 171 π.Χ., μεταξύ των Ρωμαίων και του Περσέα. Έχουν εκφραστεί απόψεις ότι πρέπει να λειτούργησε το νομισματοκοπείο υπέρ του Περσέα ή μετά τη σύρραξη να χρησιμοποιήθηκε η έκδοση των νομισμάτων για την κάλυψη ρωμαϊκών αναγκών. Τη δε ομάδα Β πρέπει να την εντάξουμε στις πρωιμότερες κοπές της εκδότριας αρχής, σε ένα χρονολογικό status μεταξύ των ετών 185-175 π.Χ.

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, η απόκρυψη του θησαυρού και το στρώμα καταστροφής πρέπει να σχετίζεται, ως de facto θέση, με τα δρώμενα του χειμώνα του 171-170 π.Χ., το πρώτο έτος του Γ΄ Μακεδονικού πολέμου, και την επίθεση του Περσέα στο ρωμαϊκό λιμάνι της Ωρεού. Η αναφορά του Πλουτάρχου στον Αιμίλιο Παύλο είναι σαφέστατη: *τοῦ τὲ ναυστάθμου περὶ Ὠρεῶν ὁρμοῦντος ἀπροσδόκητον ἐπίπλουν θέμενος εἴκοσι μὲν αὐτοφόρους ὁλκάδας ἐχειρώσατο, τὰς δὲ ἄλλας σίτου γεμοῦσας κατέδυσεν, ἐκράτησεν δὲ καὶ πεντηρικὰ τέσσαρα.*

Δεν υπάρχει ούτε μια νύξη για χερσαίες επιχειρήσεις του Περσέα, ούτε για μια ναυτική νίκη που περιέστειλε κατά πάσα πιθανότητα τη δύναμη των Ρωμαίων στον αιγιαιακό χώρο. Παρόλα αυτά, στον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλης, τρία ή τέσσερα κτίρια παρουσιάζουν σε βάθος 0,40 με 0,60 μ. ένα στρώμα καταστροφής με ίδια στοιχεία, όπως στο κτίριο που ανασκάψαμε. Τα ανασκαφικά δεδομένα προσεγγίζουν μια θέση, σύμφωνα με την οποία πιθανότατα πριν γίνει η ναυμαχία πρέπει να έλαβαν χώρα χερσαίες επιχειρήσεις στην Ωρεό και να διήρκεσαν ένα αρκετά μεγάλο διάστημα. Εάν η ζώνη αυτή που καταστράφηκε ήταν φιλορωμαϊκή ή αν οι Ωρείτες που κατοικούσαν εκεί αναγκάστηκαν λόγω των ταραγμένων πολιτικά χρόνων να ενισχύσουν τη ναυτική δύναμη των Ρωμαίων, είναι μια θέση για το χρονικό αυτό διάστημα της σύρραξης στην Ωρεό που στο μέλλον οι ανασκαφείς θα δώσουν ενδεχομένως σαφέστερες εξηγήσεις. Υποθέτω ότι με τις επιχειρήσεις αυτές πρέπει να σχετίζεται ο θησαυρός από 1.500 νομίσματα, με χρονολογία απόκρυψης το 171 π.Χ., που δημοσίευσε ο Σβορώνος το 1902. Ο θησαυρός βρέθηκε 700 μ. μακριά, σε βάθος 1 μ. στην ίδια ζώνη με το κτίριο που ανασκάψαμε. Ο μελετητής, χωρίς να διενεργηθεί ανασκαφική έρευνα, τοποθέτησε σωστά τη χρονολογία απόκρυψης πιθανολογώντας πως ο κάτοχος των νομισμάτων έκανε εμπορική συναλλαγή με τις δυνάμεις του Περσέα στην Ωρεό, δηλαδή την αγορά σίτου.

Τέλος, πιστεύουμε ότι στο επεισόδιο αυτό της Ωρεού και παρά τις λίγες πηγές που μας σώζονται, η όλπη με το θησαυρό μας αποκαλύπτει το μυστικό του κατόχου του και ίσως το τελευταίο άγγιγμα σε μια προσπάθεια να επιβιώσει μετά τον πόλεμο ή και να αφουγκραστεί το προδιαγεγραμμένο τέλος του.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΩΤ. ΡΙΤΣΩΝΗΣ

ΕΛΒΕΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ερέτρια

Ιερό στην κορυφή της ακρόπολης

Κατά το 2006, η S. Huber σε συνεργασία με τον S. Fachard διεξήγαγε ανασκαφή στην κορυφή της ακρόπολης της Ερέτριας. Προηγούμενες έρευνες κατά το 1993 και το 1995[18] είχαν φέρει στο φως έναν οικισμό ενεργό κατά τη νεολιθική, τη μεσοελλαδική και την υστεροελλαδική περίοδο και ένα αρχαϊκό-ελληνιστικό ιερό (7ου-2ου αι. π.Χ.). Στόχος της ανασκαφής του έτους 2006 ήταν η επέκταση της

18. Βλ. *AntK* 38 (1995), σ. 108-119 και 39 (1996), σ. 107-111.

περιμέτρου των ερευνών πέριξ του ιερού, η ταύτιση της θεότητας στην οποία ήταν αφιερωμένο και η εξακρίβωση της σχέσης του με τον οχυρωματικό περίβολο (Εικ. 14). Η ανασκαφή σταμάτησε πάνω από τα προϊστορικά στρώματα.

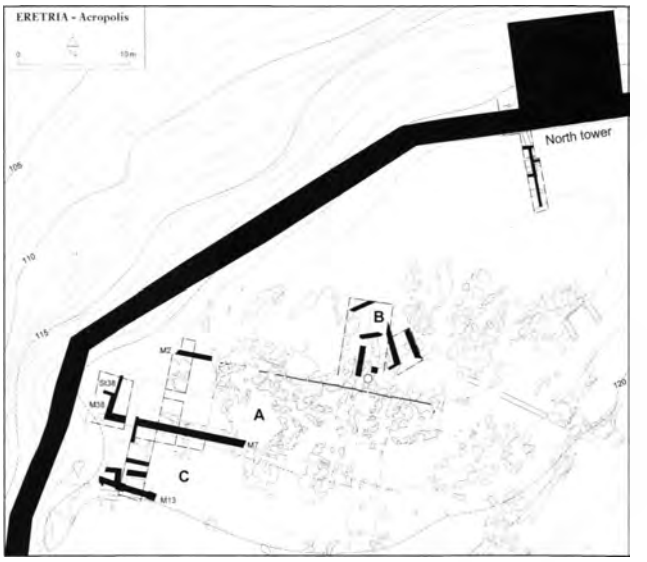
Το ελληνιστικό ιερό περιλαμβάνει ένα μεγάλο άνδηρο (Α), προσεκτικά διαμορφωμένο στο φυσικό βράχο στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. Είχε επεκταθεί προς Δ. με επίχωση συγκρατούμενη από δύο παράλληλους τοίχους (Μ2-Μ7) και σφραγιζόμενη από άλλο τοίχο (Μ38), καθώς και ορθογώνια κατασκευή (St38), μερικώς διαλυμένη από τη διάβρωση της πλαγιάς. Η τελευταία απαρτίζεται από τρεις επιμήκεις λιθοπλίνθους, οι οποίες συγκρατούν επίχωση πλήρωσης, αδιευκρίνιστης λειτουργίας. Όλο το άνδηρο του ιερού έχει μήκος 28 (Α.-Δ.) και πλάτος 7 μ.

Μεγάλος αριθμός αναθημάτων της αρχαϊκής-ελληνιστικής εποχής βρέθηκε, από την έναρξη της ανασκαφής, στις φυσικές σχισμές του βράχου αλλά και στην επίχωση του ανδήρου: περισσότερα από 100 πήλινα γυναικεία ειδώλια (μεταξύ τους λίγα σανιδόσχημα αττικο-βοιωτικής παραγωγής), αρχαϊκές μικρογραφικές υδρίες και υψίλαιμες πρόχοι, δύο μελανόμορφα επίνητρα, θραύσματα χαλκών αντικειμένων (αρυτήρας, οινοχόη, τρίποδας), καθώς επίσης και δεκάδες υφαντικά βάρη και σφονδύλια. Το κυριότερο εύρημα της ανασκαφικής περιόδου 2006 είναι απότμημα ενός κυπροιωνικού γλυπτού αρχαϊκών χρόνων με τη μορφή μικρού λέοντα και το όνομα της θεάς Αθηνάς (*ΑΘΕΝΑΙΕΣ*) χαραγμένο *επί τα λαιά,* στη ράχη του (Εικ. 15). Το ενεπίγραφο αυτό αντικείμενο από κοινού με πήλινο επίθημα πρώιμων κλασικών χρόνων με παράσταση του κατώτερου μέρους γυναικείας μορφής, φέρουσας πιθανώς αιγίδα με όφεις στην παρυφή, δεν αφήνουν αμφιβολία ότι στο ιερό στην κορυφή της ακρόπολης λατρευόταν η Αθηνά.

Προς Β. του διαμορφωμένου ανδήρου (Β) ήλθαν στο φως στρώμα με αρχαϊκή κεραμική (όστρακα μικρών μελανόμορφων ληκύθων), επτά ελληνιστικοί τοίχοι κακής διατήρησης και λίγα γυναικεία ειδώλια ελληνιστικών χρόνων. Αυτό το σύνολο είναι δυσερμήνευτο και η σχέση του με το ιερό, επί του παρόντος, ανεξακρίβωτη.

Ένα χαμηλότερο άνδηρο (C, διαστ. 27×15 μ.) εκτείνεται προς Ν. Ορίζεται από τοίχο (Μ13) με κατεύθυνση Α.-Δ., επιμελημένης δομής, ο οποίος εκμεταλλεύεται το φυσικό βράχο για τη διαμόρφωση ενός εκτεταμένου και ευθυγραμμισμένου στυλοβάτη. Η επίχωσή του περιείχε αρκετούς τοίχους και πλούσιο υλικό. Αξιοσημείωτα είναι αρκετά θραύσματα πήλινων αναγλύφων αρχαϊκής εποχής, με ζωφόρο έφιππων και πεζών πολεμιστών σε δράση (Εικ. 16), τα οποία πιθανώς διακοσμούσαν τους τοίχους δημόσιου κτιρίου. Η ανασκαφή όλου αυτού του ανδήρου σχεδιάζεται για το 2007.

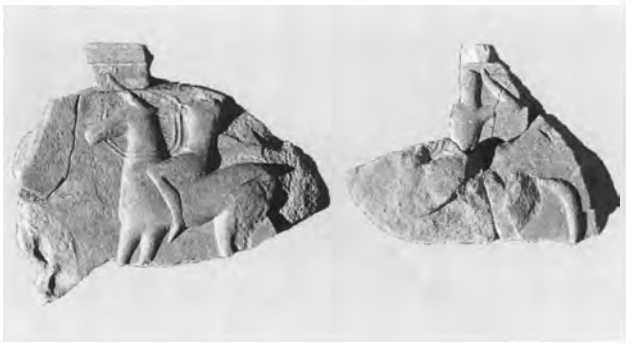
Περί τα 20 μ. βορειοανατολικά του ιερού διανοίχθηκε τομή σε πλάτωμα μεταξύ του ψηλότερου σημείου της ακρόπολης και του τείχους, πλησίον του βόρειου πύργου (Εικ. 17). Στόχευε στην εξακρίβωση της έκτασης του χώρου του ιερού και στην επιβεβαίωση της χρονολόγησης της οχύρωσης, η οποία θεωρείται ότι κατασκευάστηκε περί το 400 π.Χ. Η ανασκαφή έφθασε μέχρι το βάθος των 2,20 μ. και αποκάλυψε τοίχους μεσοελλαδικής περιόδου(;), καθώς και τάφο με πολλαπλές ταφές, ο οποίος περιείχε τα λείψανα δύο, τουλάχιστον, παιδιών. Το τείχος της κλασικής εποχής, πλ. 2,10 μ., αποτελείται από δύο μέτωπα πολυγωνικής δομής και πυρήνα με πατημένους αργούς λίθους. Το ύψος του ανερχόταν στο 1,20 μ. Δεν κατέστη δυνατόν να εξαχθεί ακριβέστερη χρονολόγηση για το συγκεκριμένο τμήμα της

Εικ. 14. Ερέτρια. Ιερό στην κορυφή της ακρόπολης. Κάτοψη της ακρόπολης.

Εικ. 15. Ερέτρια. Ιερό στην κορυφή της ακρόπολης. Απότμημα κυπρο-ιωνικού γλυπτού με τη μορφή μικρού λέοντα. Αρχαϊκή εποχή.

Εικ. 16. Ερέτρια. Ιερό στην κορυφή της ακρόπολης. Θραύσματα πήλινων αναγλύφων με ζωφόρο έφιππων και πεζών πολεμιστών σε δράση. Αρχαϊκή εποχή.

οχύρωσης· η στρωματογραφημένη κεραμική χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ.

Τοίχος στον άξονα του βόρειου πύργου και δύο κάθετοι σε αυτόν τοίχοι από ωμές πλίνθους αποκαλύφθηκαν στο πλάτωμα. Είχαν ενσωματώσει σε β΄ χρήση δύο λίθινες βάσεις (ένα δωρικό κιονόκρανο και ραβδωτό κορμό), οι οποίες στήριζαν κάποτε ξύλινους στύλους. Αυτοί οι τοίχοι ανήκαν σε κατασκευή ελληνιστικών χρόνων, η μορφή και η λειτουργία της οποίας δεν είναι, επί του παρόντος, σαφής αλλά πιθανώς διευκόλυνε τον έλεγχο πρόσβασης στο βόρειο πύργο. Η σχέση με το ιερό φαίνεται να αποκλείεται.

Εικ. 17. Ερέτρια. Ιερό στην κορυφή της ακρόπολης. Τομή σε πλάτωμα μεταξύ του ψηλότερου σημείου της ακρόπολης και του τείχους, πλησίον του βόρειου πύργου.

Αμάρυνθος

Μετά τη γεωηλεκτρική έρευνα του έτους 2003 προς Α. της σύγχρονης κωμόπολης της Αμαρύνθου, δοκιμαστικές τομές ανοίχθηκαν στις υπώρειες του λόφου Παλαιοεκκλησιές. Πρόκειται για συνεργασία μεταξύ της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής (S. Fachard, D. Knoepfler, Th. Theurillat) και της ΙΑ΄ ΕΠΚΑ (Α. Καραπασχαλίδου). Στόχευε στον εντοπισμό του ιερού της Αρτέμιδος Αμαρυσίας. Τα προκύψαντα αρχαιολογικά ευρήματα δεν σχετίζονται με θρησκευτική δραστηριότητα. Οι λίγοι μεσοελλαδικοί τοίχοι και κατασκευές θα μπορούσαν να ανήκουν στο μεσοελλαδικό οικισμό, ο οποίος έχει βρεθεί στην κορυφή του λόφου Παλαιοεκκλησιές[19]. Ένας ενταφιασμός ενήλικα χωρίς ευρήματα είχε διενεργηθεί στη γωνία δύο μεσοελλαδικών τοίχων. Πλησίον του βρέθηκε ένα τραχύ ακέραιο αγγείο, με οπή διανοιγμένη στον πυθμένα του σκοπίμως, τοποθετημένο με προσοχή σε λάκκο. Η λειτουργία της κατασκευής και η σχέση της με τον ενταφιασμό δεν είναι σαφής.

Η επίχωση υπεράνω του μεσοελλαδικού οικισμού αποκάλυψε μια πλούσια στρωματογραφία με υστεροελλαδική, πρωτογεωμετρική, υπο-πρωτογεωμετρική και υστερογεωμετρική κεραμική. Δεν είναι εφικτό να συνδεθούν κατασκευές με αυτές τις περιόδους, εκτός από έναν υστερογεωμετρικό-πρώιμο αρχαϊκό βόθρο με λίθους και κεραμική, με αξιομνημόνευτο εύρημα ακέραιο πίθο μεγάλου μεγέθους.

Επιμήκης τοίχος, αμελούς κατασκευής και δομημένος επάνω σε παχύ στρώμα κλασικής-ελληνιστικής κεραμικής, παρακολουθήθηκε σε αρκετές τομές της υπό έρευνα περιοχής. Εκλαμβάνεται ως αναλημματικός τοίχος ή ρείθρο αρχαίας οδού.

Η έρευνα αναμένεται να συνεχιστεί στην ίδια θέση το 2007 σε συνεργασία με την ΙΑ΄ ΕΠΚΑ.

THIERRY THEURILLAT

19. Βλ. *ΑΑΑ* 12, τχ. 1 (1979), σ. 3-14 και *ΑΕΜ* 28 (1988-1989), σ. 91-104.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Λ α μ ί α

Οδός Παπαφλέσσα (οικόπεδο Χ. Μίγα)

Εντός της πόλης της Λαμίας και στην περιοχή όπου υπήρχε το νοτιοανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας πόλης, επί της οδού Παπαφλέσσα και στο οικόπεδο Χ. Μίγα αποκαλύφθηκαν 12 τάφοι, από βάθος -2,10 έως -2,65 μ., εκ των οποίων 11 κιβωτιόσχημοι κατασκευασμένοι κατά το πλείστον από επιμελώς λαξευμένους πωρόλιθους, όλοι με προσανατολισμό από Α. προς Δ. Οι τάφοι έφεραν καλυπτήριες πλάκες, από δύο έως τέσσερις. Οι περισσότεροι περιείχαν λίγα αποσαθρωμένα οστά, ενώ στις περιπτώσεις όπου στάθηκε δυνατόν να διαπιστωθεί η στάση και ο προσανατολισμός του νεκρού, αυτός είχε ταφεί εκτάδην με την κεφαλή προς Δ. Η συντριπτική πλειονότητα των κτερισμάτων χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου και στον 3ο αι. π.Χ., δηλαδή από τα τέλη της ύστερης κλασικής και στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο.

Τάφος Ι. Ο τάφος, με διαστάσεις 1,90×0,50 μ., περιείχε λίγα σαθρά οστά και 16 κεφαλές σιδερένιων καρφιών που προέρχονται πιθανότατα από το ξύλινο φορείο. Τα περισσότερα κτερίσματα βρέθηκαν στο δυτικό τμήμα του τάφου, εκ των οποίων 11 μυροδοχεία, δύο πρόχοι, ένας αμφορέας, δέκα χρυσές κυλινδρικές χάνδρες, ένα χάλκινο κάτοπτρο, καθώς και χάλκινο νόμισμα.

Τάφος ΙΙ. Ο τάφος (διαστ. 1,80×0,50 μ.) ήταν συλημένος και από τα κτερίσματά του βρέθηκε μόνον ένα μυροδοχείο.

Τάφος ΙΙΙ. Εσωτερικά ο τάφος (διαστ. 1,90×0,50 μ.) έφερε ίχνη λευκού επιχρίσματος με κατά τόπους ερυθρό χρώμα. Περιείχε πιθανότατα δύο ταφές. Εκτός από τα αγγεία, όπως οξυπύθμενοι αμφορίσκοι, ημίτομος σκύφος, τέσσερις πρόχοι, ένα αβαφές κυάθιο, πολλά μυροδοχεία, αβαφές λυχνάρι, βρέθηκαν επίσης ένα χάλκινο κάτοπτρο με ένθετο κισσόφυλλο, καθώς και έξι χάλκινες εφηλίδες σε σχήμα κισσόφυλλου, που πιθανότατα ανήκαν στη διακόσμηση ξύλινου κιβωτιδίου. Από τα σημαντικότερα ευρήματα του τάφου είναι ένα χρυσό δακτυλίδι με ημιπολύτιμο λίθο στη σφενδόνη, καθώς και τα εξαρτήματα από ταφικό στεφάνι, ανάμεσα στα οποία χρυσά φύλλα ελιάς και χρυσές κλωστές. Περισυνελέγησαν 16 χρυσές πηνιόσχημες χάνδρες περιδεραίου, ασημένια περόνη με ελικοειδή απόληξη, χάλκινοι μικροί κρίκοι και χάλκινα οξειδωμένα νομίσματα. Βρέθηκε, επίσης, ένα χάλκινο περίαπτο μηνοειδούς σχήματος, ένα ειδώλιο ερωτιδέα, ελλιπές στα φτερά, και μία πήλινη προτομή κακής διατήρησης.

Τάφος ΙV. Ο τάφος, με διαστάσεις 1,90×0,50 μ., βρέθηκε συλημένος και διαταραγμένος. Ωστόσο, βρέθηκαν λίγα αγγεία, όπως μία μελαμβαφής σταμνοειδής πυξίδα με πώμα, ένα μελαμβαφές κυάθιο και μία σιδερένια λαβίδα.

Τάφος V. Ο κιβωτιόσχημος αυτός τάφος βρέθηκε ασύλητος. Εξωτερικά της ανατολικής στενής πλευράς περισυνελέγησαν αγγεία, τα οποία πιθανότατα σχετίζονται με τις ταφικές προσφορές μετά την ταφή, όπως αποσπασματικό μελαμβαφές πινάκιο, αβαφές ληκύθιο και τμήμα ειδωλίου. Εσωτερικά ο τάφος, με διαστάσεις 0,80×0,50 μ., έφερε ίχνη λευκού επιχρίσματος με κατά τόπους ίχνη ερυθρού χρώματος. Τα κτερίσματα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του ήταν ένα χάλκινο κάτοπτρο με ανάγλυφη μυθολογική παράσταση και ένα χάλκινο περίαπτο μηνοειδούς σχήματος.

Τάφος VI. Στον τάφο αυτό δεν βρέθηκαν καλυπτήριες πλάκες. Ο τάφος, με διαστάσεις 1,80×0,60 μ., περιείχε περισσότερες από δύο ταφές και έφερε ίχνη κονιάματος στο δάπεδο. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν αβαφής αμφορέας, αβαφής οινοχόη με φύλλα χαλκού στο εσωτερικό της, πέντε μυροδοχεία, μελαμβαφές φιαλίδιο, φθαρμένη λήκυθος λευκού βάθους, αβαφής πτηνόμορφος ασκός, πώμα με κομβιόσχημη απόληξη, τμήματα ειδωλίων, χάλκινοι κρίκοι, χάλκινο κάτοπτρο, χάλκινο δισκοειδές έλασμα – ασπίδιο – και σιδερένιο επίμηκες εργαλείο. Από τα ιδιαίτερα ευρήματα του τάφου ήταν μία αλαβάστρινη πηνιόσχημη πυξίδα με πώμα και ίχνη ερυθρού χρώματος[1], πολλές χρυσές πηνιόσχημες χάνδρες, επίχρυση δισκόμορφη πήλινη χάνδρα και χρυσό επίραμμα με ανάγλυφη παράσταση προσώπου.

1. Α. Παπασταθοπούλου, Αλαβάστρινες πυξίδες από τα νεκροταφεία της αρχαίας Λαμίας, *Πρακτικά του 4ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας, 9-11 Νοεμβρίου 2007*, Λαμία 2010, σ. 483-490.

Τάφος VII. Από το εξωτερικό του τάφου περισυνελέγησαν τμήματα αγγείων. Ο τάφος, με διαστάσεις 1,90×0,50 μ., περιείχε δύο ταφές. Στο εσωτερικό του, που έφερε ίχνη λευκού επιχρίσματος στις πλευρές, περισυνελέγησαν αβαφή και μελαμβαφή όστρακα, τρία μυροδοχεία, μία αλαβάστρινη πηνιόσχημη πυξίδα με ίχνη ερυθρού χρώματος, δύο γυάλινες υδρίσκες κατασκευασμένες με την τεχνική του πυρήνα (330-300 π.Χ.), χάλκινο κάτοπτρο, χάλκινοι κρίκοι, χάλκινο και αργυρό νόμισμα, πολλοί οστέινοι αστράγαλοι και οστέινα αντικείμενα (πλακίδιο και δύο ροζέτες). Από τα σημαντικότερα ευρήματα του τάφου είναι τα 17 χρυσά δισκόμορφα επιρράμματα με παράσταση προσώπου, χρυσή αλυσίδα, χρυσές κλωστές, χρυσό ενώτιο με μορφή ερωτιδέα, χρυσές και επίχρυσες σφαιρικές και πηνιόσχημες χάνδρες, που περισυνελέγησαν μαζί με χρυσές κλωστές, και πέντε ασημένιοι κρίκοι και ασημένιοι ήλοι σε σχήμα κισσόφυλλου, ίσως από την κόσμηση ξύλινου κιβωτιδίου. Βρέθηκε, επίσης, γυναικείο ειδώλιο ενδεδυμένης μορφής και τμήματα άλλων ειδωλίων.

Τάφος VIII. Ο τάφος αυτός ήταν κατασκευασμένος από έξι τετράγωνες κεραμικές πλάκες και είχε διαστάσεις 1×0,20 μ. Το δάπεδό του διατηρούσε ίχνη επίστρωσης κονιάματος. Βρέθηκαν δύο γυναικεία ειδώλια ενδεδυμένων μορφών και τμήματα άλλων ειδωλίων.

Τάφος IX. Εξωτερικά του κιβωτιόσχημου τάφου ΙΧ περισυνελέγησαν όστρακα μυροδοχείων, ενώ πάνω στη δυτική καλυπτήρια πλάκα βρέθηκε επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη. Από το εσωτερικό του τάφου, ο οποίος είχε διαστάσεις 0,70×0,50 μ., προέρχονται τρία μυροδοχεία και τμήματα άλλων, σώμα μικρής πυξίδας με πώμα, χάλκινο νόμισμα, χάλκινος δακτύλιος, τμήματα σιδερένιων καρφιών καθώς και θραύσματα ειδωλίων.

Τάφος X. Από τα κτερίσματα του τάφου (διαστ. 2×0,50 μ.) αναφέρουμε τρεις πρόχους, τμήματα σιδερένιων καρφιών, τρεις χάλκινους κρίκους, νόμισμα και ψήγματα χρυσού.

Τάφος XI. Στις εσωτερικές πλευρές του ο τάφος φέρει ίχνη κονιάματος και ερυθρού χρώματος. Εξωτερικά του τάφου περισυνελέγησαν όστρακα και θραύσματα ειδωλίων, καθώς και τμήματα σιδερένιας στλεγγίδας. Στο εσωτερικό του (διαστ. 0,90×0,45 μ.) βρέθηκαν πυξίδιο με πώμα, ελλιπές μόνωτο κυάθιο, σιδερένιο αιχμηρό εργαλείο και χάλκινοι μικροί κρίκοι.

Τάφος XII. Ο τάφος βρέθηκε συληµένος με ελάχιστα όστρακα στο εσωτερικό του.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ - ΕΦΗ ΚΑΡΑΝΤΖΑΛΗ

ΕΡΓΑ ΔΕΥΑΛ

Η σύγχρονη πόλη της Λαμίας είναι χτισμένη πάνω στα κατάλοιπα μιας αρχαίας πόλης, η οποία έφερε το ίδιο όνομα και, όπως αποδεικνύεται ανασκαφικά, ήκμασε κατά τους ύστερους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους. Η περιοχή κατοικήθηκε, επίσης, κατά την ύστερη ρωμαϊκή, την παλαιοχριστιανική, τη βυζαντινή και την οθωμανική περίοδο. Οι σωστικές ανασκαφές στις οδούς της Λαμίας στο πλαίσιο του έργου «Αποχέτευση Λαμίας» της ΔΕΥΑΛ έφεραν στο φως πληθώρα αρχαίων ευρημάτων, τα οποία, παρά την αποσπασματική μορφή τους, αποτελούν μαρτυρίες για την αρχαία κατοίκηση στη θέση της Λαμίας. Στην περιοχή των παρακάτω οδών, η οποία κατά την αρχαιότητα βρισκόταν εκτός των τειχών της αρχαίας πόλης της Λαμίας, εκτεινόταν το νοτιοανατολικό νεκροταφείο της πόλης, το οποίο χρησιμοποιείται από την ύστερη κλασική έως και την ύστερη ελληνιστική περίοδο (τέλη 4ου-2ος αι. π.Χ.).

Οδός Σκουφά 5

Κιβωτιόσχημος τάφος από ασβεστολιθικές πλάκες (η μία εκ των δύο καλυπτήριων ήταν πωρολιθική) με προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 1,87×0,70 μ. Τα σκελετικά κατάλοιπα βρέθηκαν σε σχετικά καλή κατάσταση διατήρησης, με το κρανίο στη βορειοανατολική γωνία του τάφου. Στα ευρήματα συγκαταλέγονται θραύσματα ειδωλίων, θραυσμένο αγγείο, χάλκινο νόμισμα και μολύβδινη μάζα.

Οδός Μιαούλη 18

Κιβωτιόσχημος τάφος από πλάκες πωρόλιθου (δύο στις μακρές πλευρές και μία στη στενή), με προσανατολισμό Δ.-Α. και διαστάσεις 1,56×0,80 μ. Δεν βρέθηκαν οι καλυπτήριες. Τα σκελετικά κατάλοιπα είναι λίγα και σαθρά. Στα ευρήματα συγκαταλέγονται, εκτός από όστρακα, χάλκινο ψέλιο με απολήξεις κεφαλιών φιδιών, αρκετά φύλλα χρυσού (γύρω από το κρανίο στη βορειοδυτική γωνία του τάφου), χάλκινο νόμισμα, ατρακτόσχημο μυροδοχείο και χάλκινος κρίκος.

Οδός Κορίνθου 25

Κιβωτιόσχημος κεραμοσκεπής τάφος, όχι καλής διατήρησης, με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. και διαστάσεις 1,02×0,24 μ. Δεν βρέθηκαν σκελετικά κατάλοιπα. Στα ευρήματα συγκαταλέγονται δύο άωτα σκυφίδια και μικρό κλειστό αγγείο.

Οδός Κορίνθου 17

Κιβωτιόσχημος τάφος Ι από πωροπλίνθους, με προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 1,24×0,42 μ. Μερικώς κατεστραμμένος σε τμήμα της δυτικής και της βόρειας πλευράς. Σώζει ελάχιστο κονίαμα στη νότια εσωτερική πλευρά. Δεν βρέθηκαν σκελετικά κατάλοιπα. Περισυνελέγησαν δίωτο αγγείο και οστέινος αστράγαλος.

Κιβωτιόσχημος κεραμοσκεπής τάφος ΙΙ, με προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 2,10×0,59 μ. Ο σκελετός βρέθηκε σε αρκετά καλή κατάσταση, σε στάση ύπτια με το κρανίο προς ΝΔ. Περισυνελέγησαν όστρακα, θραύσματα ειδωλίων, σιδερένιο τμήμα στλεγγίδας και αμφορίσκος (στα κάτω άκρα του νεκρού).

Οδός Πανουργιά

Ημικατεστραμμένος κιβωτιόσχημος τάφος (Τ Ι), κατασκευασμένος από κεραμίδες, με διαστάσεις 0,88×0,42 μ. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν θραύσματα ειδωλίου και τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας κακής διατήρησης.

Κιβωτιόσχημος τάφος (Τ ΙΙ) από πωρόλιθους, με διαστάσεις 1,77×0,59 μ. Κατά την αποκάλυψή του βρέθηκε τμήμα ειδωλίου. Από το αναμοχλευμένο εσωτερικό περισυνελέγησαν ελάχιστα όστρακα, ελάχιστα θραυσμένα οστά και χάλκινος δίσκος κατόπτρου κακής διατήρησης.

Κιβωτιόσχημος τάφος (Τ ΙΙΙ) από πωρόλιθους, με διαστάσεις 1,82×0,63 μ. Από το αναμοχλευμένο εσωτερικό του τάφου περισυνελέγησαν ακέραιο μυροδοχείο και τμήματα άλλων, αποσπασματικός οξυπύθμενος αμφορέας, προχοΐσκη, κεφαλή σιδερένιου καρφιού, τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας κακής διατήρησης, χάλκινο οξειδωμένο νόμισμα, χάλκινη περόνη και ελάχιστα σαθρά οστά.

ΕΦΗ ΚΑΡΑΝΤΖΑΛΗ

Οδός Πανουργιά

Κατά τις εκσκαφές της ΔΕΥΑΛ στην οδό Πανουργιά ήλθαν στο φως τάφοι προσανατολισμού Α.-Δ., του ελληνιστικού νοτιοανατολικού νεκροταφείου της αρχαίας πόλης:

Ημικατεστραμμένος τάφος (Τ Ι), του οποίου η ανώτερη επιφάνεια είχε καταστραφεί κατά την εκσκαφή. Οι πλευρές του ορίζονταν από κεραμίδες πάχ. 0,02 μ. κατά τόπους θραυσμένες, οι οποίες εδράζονταν στο στέρεο έδαφος. Το τμήμα του τάφου που ερευνήθηκε είχε μήκος 0,88 μ. (εισχωρούσε εντός των παρειών της διανοιχθείσας αύλακας της ΔΕΥΑΛ), πλάτος 0,42 και σωζόμενο βάθος 0,47 μ. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν θραύσματα ειδωλίου και τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας κακής διατήρησης.

Κιβωτιόσχημος τάφος (Τ ΙΙ) καλυμμένος με δύο πώρινες καλυπτήριες πάχ. 0,18 μ., θραυσμένες κατά τόπους, κατά την αποκάλυψη των οποίων περισυνελέγη τμήμα ειδωλίου. Από το αναμοχλευμένο, γεμάτο χώμα εσωτερικό του πώρινου κιβωτίου του τάφου, που εδραζόταν στο στέρεο έδαφος, περισυνελέγησαν ελάχιστα όστρακα, ελάχιστα θραυσμένα οστά και χάλκινος δίσκος κατόπτρου κακής διατήρησης. Διαστάσεις (εσωτερικές): μήκος 1,77, πλάτος 0,59, βάθος 0,72 μ.

Κιβωτιόσχημος τάφος (Τ ΙΙΙ) καλυμμένος με δύο πώρινες καλυπτήριες πάχ. 0,26 μ. Σε επαφή με την ανατολική πλευρά του πώρινου κιβωτίου του τάφου, που εδραζόταν στο στέρεο έδαφος, υπάρχει αγωγός αποχέτευσης. Από το αναμοχλευμένο, γεμάτο χώμα εσωτερικό του τάφου περισυνελέγησαν όστρακα μυροδοχείων, κεφαλή σιδερένιου καρφιού και τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας κακής διατήρησης, χάλκινο νόμισμα κακής διατήρησης, ένα ακέραιο και δύο θραυσμένα και ελλιπή στο λαιμό μυροδοχεία, θραυσμένος οξυπύθμενος αμφορέας, προχοΐσκη, χάλκινη περόνη και ελάχιστα σαθρά οστά. Διαστάσεις (εσωτερικές): μήκος 1,82, πλάτος 0,63, βάθος 0,79 μ.

ΕΡΓΑ ΔΕΗ

Οδός Πατρόκλου 45

Εντός της διανοιχθείσας αύλακας πλ. 1,20 μ. κατά μήκος της νότιας πλευράς της οδού στο ύψος του αριθ. 45, σε βάθος 0,59 μ. από το οδόστρωμα, εμφανίστηκαν τμήματα δύο εφαπτόμενων μεταξύ τους πωρόλιθων (διαστ. 0,45×0,40 μ. ο δυτικός, 0,70×0,50 μ. ο ανατολικός, ύψ. 0,40 μ.), εδραζόμενων στο στέρεο έδαφος, που έβαιναν κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού (νότια). Σε απόσταση 0,10 μ. βόρεια του ανατολικού πωρόλιθου και σε βάθος 0,77 μ. από το οδόστρωμα, εμφανίστηκε τμήμα θραυσμένου πήλινου αγωγού μήκ. 0,60, διαμ. 0,15, πάχ. 0,01 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., το οποίο έβαινε κάτω από το οδόστρωμα.

Δυτικά των πωρόλιθων, σε απόσταση 19,70 μ. εμφανίστηκαν δύο εφαπτόμενα ίσα τμήματα πώρινων δόμων (συνολ. πλ. 0,85, μήκ. 0,45 μ.) κατεύθυνσης Β.-Ν., σε βάθος 0,32 μ. από το οδόστρωμα. Εδράζονται στο στέρεο έδαφος και βαίνουν βόρεια, κάτω από το οδόστρωμα.

Δυτικά των ανωτέρω σε απόσταση 6,60 και σε βάθος 0,40 μ. από το οδόστρωμα, εμφανίστηκε τμήμα κάθετης πώρινης πλάκας κιβωτιόσχημου τάφου πάχ. 0,14, μήκ. 1,59 και ύψ. 0,55 μ., η οποία εδραζόταν στο στέρεο έδαφος και έβαινε βορειοδυτικά, κάτω από το οδόστρωμα.

Κατά μήκος του νότιου τμήματος της οδού, σε απόσταση 6,40 μ. ανατολικά του νοτιοανατολικού άκρου του ανωτέρω περιγραφέντος τμήματος του πήλινου αγωγού και σε βάθος 0,42 μ., εμφανίστηκαν τμήματα της ελληνιστικής οχύρωσης της αρχαίας Λαμίας: ορθογώνιοι πωρόλιθοι, ημικατεστραμμένοι, κακής διατήρησης, οι οποίοι αποτελούν τα δύο σκέλη του τείχους, κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ. (η μεταξύ τους απόσταση 1,10 μ.). Το ανατολικό σκέλος εμφανίζεται σε ύψος δύο δόμων (μήκ. 3,50, πλ. 1,40, ύψ. 0,97 μ.) με έδραση το στέρεο έδαφος, η κατώτερη σειρά του οποίου εξέχει κατά 0,15 μ. προς Α. Το δυτικό σκέλος εμφανίζεται σε ύψος τριών δόμων (μήκ. 1,90, πλ. 1,65, ύψ. 1,05 μ.). Η ανώτερη σειρά του είναι ημικατεστραμμένη, ενώ δεν ήταν εφικτή η εμφάνιση της έδρασης της κατώτερης σειράς λόγω της στενότητας της αύλακας.

ΑΡΙΣΤΕΑ ΠΑΠΑΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ

Εικ. 1. Φραντζή. Οικόπεδο Π. Ντόκα. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Φραντζή

Στην περιοχή Φραντζή, στους πρόποδες της Οίτης, λίγα χιλιόμετρα νότια της πόλης της Λαμίας και στη νότια πλευρά της κοίτης του Σπερχειού, στο χαμηλό λόφο Κοτρονάκια, έρχονται σταδιακά στο φως τα λείψανα ενός σημαντικού προϊστορικού οικισμού, που κατοικήθηκε από τη μεσοελλαδική και έως και την ΥΕ ΙΙΙΒ2-πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο[2].

Οικόπεδο Π. Ντόκα

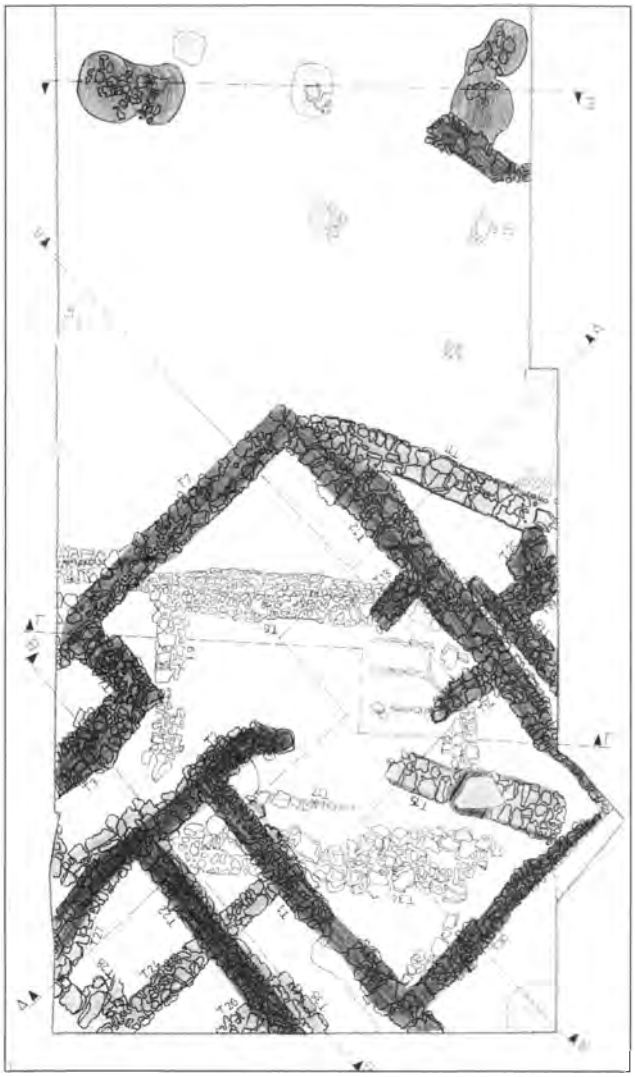
Η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Π. Ντόκα άρχισε το 2005[3] και περατώθηκε το 2006[4]. Το οικόπεδο βρίσκεται στη θέση Κοτρονάκια, ένα χαμηλό λόφο στο νοτιοανατολικό τμήμα του σύγχρονου οικισμού, με φυσικό όριο τον ποταμό ή χείμαρρο που περνούσε από Δ. και Β. Τα συμπεράσματα που προέκυψαν μετά το πέρας της ανασκαφικής έρευνας καταδεικνύουν ότι τα οικιστικά κατάλοιπα στο οικόπεδο Π. Ντόκα ανήκουν σε διάφορες χρονολογικές περιόδους, στη ΜΕ ΙΙ, ΜΕ ΙΙΙ-ΥΕ Ι, ΥΕ ΙΙ-ΥΕ ΙΙΙΑ1, στην ύστερη ΥΕ ΙΙΙΑ2-ΥΕ ΙΙΙΒ1, ενώ ο χώρος εγκαταλείπεται μετά από καταστροφή στην ΥΕ ΙΙΙΒ2-πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ (Εικ. 1, 2).

Το ΥΕ ΙΙΙ οικοδόμημα που αποκαλύφθηκε κατά τη σωστική ανασκαφή στην ιδιοκτησία Ντόκα αποτελεί τμήμα μεγαλύτερου συγκροτήματος, με προσανατολισμό από ΒΔ. προς ΝΑ., που σαφώς επεκτείνεται στα ανατολικά, τα δυτικά και τα βόρεια. Ερευνήθηκαν οι δύο χώροι, 40 τ.μ. περίπου, ενός ορθογώνιου κτιρίου, με προσανατολισμό από ΒΔ. προς ΝΑ., μήκ. 10 και πλ. 6 μ. (Εικ. 1 και Εικ. 2, σκούρα γκρίζα φάση). Κατά μήκος της βορειοανατολικής και της ανατολικής πλευράς ανοίγονται δύο στενοί διάδρομοι (διαστ. 5×1 και 4×1,40 μ.) και ανάμεσά τους τμήμα δωματίου άλλου κτιρίου, που πρέπει να επεκτείνεται κατά μήκος του βορειοανατολικού κάθετου άξονα. Το συγκρότημα κατασκευάστηκε

2. Η συγκόλληση, η καταγραφή και η σχεδίαση της κεραμικής από το οικόπεδο Π. Ντόκα πραγματοποιείται από το 2007 και εξής χάρη στη γενναιόδωρη οικονομική ενίσχυση του Ινστιτούτου Αιγαιακής Προϊστορίας ΙΝΣΤΑΠ, στο οποίο και απευθύνονται θερμές ευχαριστίες.

3. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 442-444.

4. Για την πρώτη παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής: Έ. Καράντζαλη, Η Μυκηναϊκή παρουσία στην κοιλάδα του Σπερχειού: Ο οικισμός στην περιοχή Φραντζή της Λαμίας, *Πεπραγμένα του 3ου Διεθνούς Συνεδρίου για το Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Βόλος 2009* (υπό έκδοση). E. Karantzali, Mycenaeans within the Spercheios Valley, the Inhabitations at Frantzis and Lygaria, *Volume in Honor of Professor Mario Benzi,* BAR, Oxford series (υπό έκδοση).

Εικ. 2. Φραντζή. Οικόπεδο Π. Ντόκα. Κάτοψη της ανασκαφής.

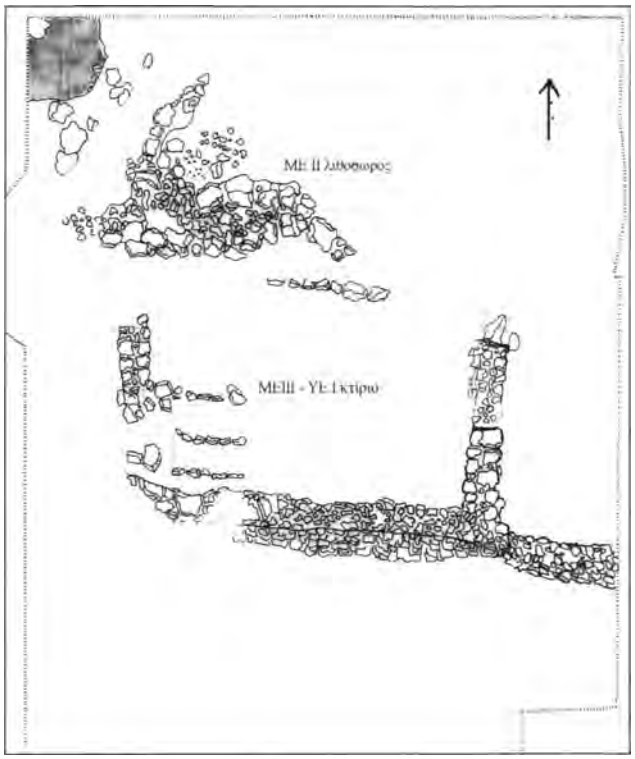
Εικ. 3. Φραντζή. Οικόπεδο Π. Ντόκα. Δωμάτιο Β. Βάση πίθου στο εσωτερικό της κατασκευής.

Εικ. 4. Φραντζή. Οικόπεδο Π. Ντόκα. Αποσπασματική μυκηναϊκή υδρία από το εσωτερικό του πίθου.

με βάση τους δύο άξονες των διαδρόμων, συνήθη τεχνική στη μυκηναϊκή αρχιτεκτονική. Νότια υπήρχε ανοικτός χώρος, όπου ο φυσικός βράχος είχε διαμορφωθεί σε πλάτωμα, στο άκρο του οποίου βρέθηκαν λάκκοι ακανόνιστα λαξευμένοι, που περιείχαν αργούς λίθους, θραύσματα πίθων και κεραμική. Οι τοίχοι στις μακρές πλευρές του ΥΕ ΙΙΙ κτιρίου είχαν έντονη κλίση προς Α., ενώ οι περισσότεροι από αυτούς είχαν χαλαρή σύνδεση αρμών και έφεραν φανερά σημάδια καταστροφής. Το δάπεδό του, το οποίο αποκαλύφθηκε σε αποσπασματική κατάσταση κυρίως στο δωμάτιο Β, είχε κατασκευαστεί από το ίδιο υλικό, μίγμα δηλαδή πηλοχώματος και ασβεστούχου ασπροχώματος, επάνω σε ένα υπόστρωμα άμμου και χαλικιών. Στη δυτική πλευρά του δωματίου Β είχε διευθετηθεί ορθογώνιος χώρος διαστ. 1,50×1 μ. μεταξύ του μεσότοιχου του κτιρίου και ενός πλίνθινου πιθανότατα διαχωρίσματος, που στηριζόταν σε χαμηλή λίθινη βάση πάνω στο δάπεδο του χώρου. Εδώ βρέθηκε αποσπασματικός πίθος, ο οποίος είχε τοποθετηθεί σε λάκκο λαξευμένο στο φυσικό έδαφος (Εικ. 3), καταστρέφοντας έτσι τμήμα των προγενέστερων κατασκευών που υπήρχαν στο σημείο αυτό. Στο εσωτερικό του πίθου βρέθηκε αποσπασματική υδρία (Εικ. 4). Από τον ξεχωριστό αυτό χώρο προέρχονται τμήματα χειροποίητων μαγειρικών αγγείων, μία αποσπασματική αβαφής μαγειρική πρόχους με ευρύ εξώστρεφο λαιμό και λεπτά τοιχώματα και τμήματα αγγείων εστίασης. Σύμφωνα με τη στρωματογραφία και την κεραμική ακολουθία, το συγκρότημα κατοικήθηκε το 14ο και 13ο αι. π.Χ., στην ΥΕ ΙΙΙΑ2 στην ΥΕ ΙΙΙΒ1 και έως και την ΥΕ ΙΙΙΒ2-πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ.

Τα οικοδομικά κατάλοιπα της πρώιμης μυκηναϊκής περιόδου, ΥΕ ΙΙΒ-ΥΕ ΙΙΙΑ1, είναι αποσπασματικά και εντοπίστηκαν κυρίως κάτω από το βορειοανατολικό και το δυτικό τμή-

Εικ. 5. Φραντζή. Οικόπεδο Π. Ντόκα. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των ΜΕ ΙΙΙ, ΜΕ ΙΙ και ΥΕ Ι περιόδων.

μα του ΥΕ ΙΙΙ συγκροτήματος (Εικ. 2, ανοικτή γκρίζα φάση), αλλά ωστόσο ικανά για να υποθέσει κανείς την ύπαρξη ενός ορθογώνιου πιθανότατα κτιρίου με προσανατολισμό από Α. προς Δ. και χαρακτηριστική τοιχοδομία από πλακοειδείς λίθους. Οι τοίχοι της ΥΕ ΙΙΒ-ΥΕ ΙΙΙΑ1 φάσης καθώς και οι ισοπεδωμένες και διευθετημένες επιχώσεις προγενεστέρων φάσεων που αναγνωρίστηκαν με τη μορφή λιθοσωρών (της ΥΕ ΙΙΒ-ΥΕ ΙΙΙΑ1, της ΜΕ ΙΙΙ-ΥΕ Ι και της ΜΕ ΙΙ) αποτέλεσαν το θεμέλιο κυρίως του βόρειου/βορειοανατολικού τμήματος του μυκηναϊκού συγκροτήματος της ΥΕ ΙΙΙ-Α/Β περιόδου. Η κεραμική της ΥΕ ΙΙΒ-ΥΕΙΙΙΑ1, αν και λίγη, εξαιτίας του καθαρισμού και της διευθέτησης του χώρου πριν από την ανοικοδόμηση κατά την τελευταία φάση της χρήσης του χώρου, φέρει ωστόσο τα βασικά χαρακτηριστικά των αντίστοιχων φάσεων στις νότιες περιοχές. Η παραγωγή της κεραμικής στο Φραντζή ανήκει στο τοπικό εργαστήριο του 14ου και 13ου αι. π.Χ., το οποίο και εξασφάλιζε την αυτάρκεια του οικισμού σε χρηστικά σκεύη, ενώ η επείσακτη κεραμική είναι σαφώς περιορισμένη. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι στο Φραντζή, σύμφωνα με τα στρωματογραφικά δεδομένα, παρακολουθείται καλά η εξέλιξη της τοπικής μυκηναϊκής κεραμικής ακολουθίας από την ΥΕ ΙΙΒ/ΥΕ ΙΙΙΑ1 έως και την ύστερη ΥΕ ΙΙΙΒ2-πρώιμη ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο.

Το κεντρικό τμήμα του μυκηναϊκού οικοδομήματος είχε θεμελιωθεί πάνω σε ένα επίμηκες οικοδόμημα (διαστ. 7,30×3,50 μ. περίπου), με προσανατολισμό από Δ. προς Α., το οποίο είχε τουλάχιστον δύο δωμάτια με είσοδο από Α. (Εικ. 2, λευκή φάση, και Εικ. 5). Στο δυτικό, με εσωτερικές διαστάσεις 4,30×3,30 μ., αποκαλύφθηκε αποθηκευτική κατασκευή αποτελούμενη από δύο στενούς επιμήκεις χώρους (διαστ. 1,20×0,40/0,50 μ. ο καθένας), οριοθετημένους από μικρούς αργούς λίθους. Η εύρεση έντονης καύσης και υπολειμμάτων πλίνθων υποδεικνύουν τη χρήση ξύλων και ωμών πλίνθων στο άνω τμήμα της κατασκευής, η οποία και πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί για αποθήκευση δημητριακών[5]. Ελάχιστα κατάλοιπα διατηρήθηκαν από το βόρειο τοίχο του κτιρίου, ενώ τμήμα μόνον του ανατολικού δωματίου ερευνήθηκε. Η κεραμική είναι πολύ αποσπασματική, χρονολογείται στη ΜΕ ΙΙΙ και την ΥΕ Ι και ανήκει στο τοπικό εργαστήριο. Το κτίριο καταστράφηκε από σεισμό και πυρκαγιά. Το σεισμικό φαινόμενο έχει αποτυπωθεί έντονα στο νότιο τοίχο του κτιρίου (Εικ. 6), ενώ πάνω στο δάπεδο αποκαλύφθηκαν τα υπολείμματα του καμένου κεντρικού κάθετου δοκαριού της στέγης (Β. προς Ν.) και ορισμένων πλαϊνών στηριγμάτων. Τέλος, στο βορειότερο τμήμα του οικοπέδου, στο βαθύτερο επίπεδο αποκαλύφθηκε λιθοσωρός σε μήκος 6 μ. με κατεύθυνση από Α. προς Δ., που χρονολογείται στη ΜΕ ΙΙ. Η μελέτη της κεραμικής των ΜΕ στρωμάτων στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου βρίσκεται σε εξέλιξη. Τα πρώτα συμπεράσματα συνάδουν με την παραγωγή των τοπικών ΜΕ εργαστηρίων της κοιλάδας του Σπερχειού.

Οικόπεδο Β. Στεργιάννη[6]

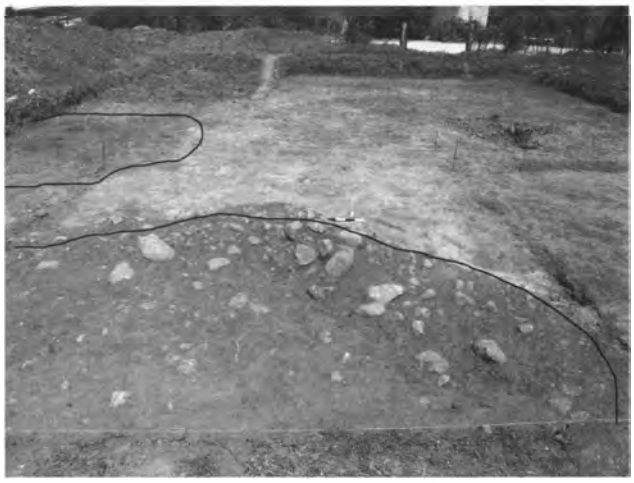
Στο οικόπεδο Β. Στεργιάννη, 70 μ. περίπου δυτικά του οικοπέδου Π. Ντόκα, αποκαλύφθηκαν δύο λάκκοι σκαμμένοι στο φυσικό ασβεστολιθικό βράχο (Εικ. 7). Ο λάκκος 1, που ερευνήθηκε ολοκληρωτικά, είχε ακανόνιστα ελλειψοειδές σχήμα και διαστάσεις 5,62×5,55 μ. Ο λάκκος 2 είχε πιθανώς το ίδιο ελλειψοειδές σχήμα, αλλά αποκαλύφθηκε κατά το ήμισυ (διαστ. 7,30×3,30 μ.), επειδή το υπόλοιπο τμήμα του βρίσκεται εκτός του παρόντος οικοπέδου. Στο χώρο αυτό δεν διαπιστώθηκε παρουσία μυκηναϊκής κατοίκησης όπως στο οικόπεδο Π. Ντόκα. Οι λάκκοι χρησιμοποιήθηκαν για την απόρριψη οικιστικών καταλοίπων από την καταστροφή ΜΕ κτιρίων του παρακείμενου οικισμού, προκειμένου στη συνέχεια να καθαριστεί και να διευθετηθεί ο χώρος του οι-

5. Παρόμοιες κατασκευές έχουν βρεθεί σε ΜΕ στρώματα στην Άργισσα, Ε. Hanschmann, *Argissa-Magula* IV: *Die Mittlere Bronzezeit*, 1981, σ. 9, πίν. D, H.

6. Η συγκόλληση, η καταγραφή και η σχεδίαση του υλικού των λάκκων στο οικόπεδο Β. Στεργιάννη πραγματοποιήθηκε με τη γενναιόδωρη οικονομική ενίσχυση του Ιδρύματος Ψύχα στην Αθήνα, στο οποίο και απευθύνονται θερμές ευχαριστίες.

Εικ. 6. Φραντζή. Οικόπεδο Π. Ντόκα. Ο νότιος τοίχος του ΜΕ III-ΥΕ Ι κτιρίου, όπου αποτυπώνεται έντονα το σεισμικό φαινόμενο.

Εικ. 7. Φραντζή. Οικόπεδο Β. Στεργιάννη. Άποψη των λάκκων 1 και 2 από ΝΔ.

κισμού, για την υποδοχή των ΜΕ III-ΥΕ Ι και των ΥΕ IIB-ΥΕ IIIA οικοδομημάτων. Μπορεί να κατασκευάστηκαν για το σκοπό αυτό ή ακόμη και να προϋπήρχαν για κάποιο λόγο, όπως για να χρησιμοποιηθεί το υλικό τους στην κατασκευή των σπιτιών του παρακείμενου οικισμού, για την επίστρωση τοίχων και δαπέδων. Η υπόθεση αυτή προέκυψε μετά από ανασκαφικές παρατηρήσεις, όπως για παράδειγμα το ακανόνιστο και μεγάλο λάξευμα των λάκκων, η ύπαρξη λιθοσωρών σε διάφορα επίπεδα, οι συγκεντρώσεις στάχτης και καμένων πλίνθων και, σε λιγότερο βαθμό, ο αποσπασματικός χαρακτήρας της κεραμικής.

Όπως διαπιστώθηκε κατά τη συντήρηση και διαλογή του υλικού, απορρίφθηκαν πρώτα σπασμένα αγγεία ή τμήματα αγγείων, τα περισσότερα πίθοι, μικρά αποθηκευτικά πιθοειδή, μαγειρικά σκεύη, αλλά και σκεύη εστίασης λεπτής κεραμικής, όπως βαθιά και ρηχά χαρακτηριστικά αγγεία, πρόχοι, καρποδόχες, κύπελλα κ.ά., αρκετά από τα οποία έφεραν ίχνη καύσης από πυρκαγιά. Σε αντίθεση με τη μεγάλη ποσότητα της κεραμικής, τα λίθινα εργαλεία, τα εργαλεία του αποκεκρουμένου πυριτόλιθου, τα οστά ζώων, τα υφαντικά βάρη και άλλα οικιακής χρήσης αντικείμενα καταγράφηκαν με λίγα, αποσπασματικά παραδείγματα το καθένα. Στα ανώτερα επίπεδα των λάκκων είχε απορριφθεί και οικοδομικό υλικό, σε μικρούς λιθοσωρούς, ενώ συγκολλήθηκαν μόνον τμήματα αγγείων, διαφορετικών οικιακών σχημάτων. Από τα βαθύτερα επίπεδα συντηρήθηκαν λίγα αγγεία, ορισμένα τμήματα πιθοειδών και αμφορέων με κάθετο στενό λαιμό και οριζόντιες, τριγωνικής διατομής λαβές, που ανήκουν στην παράδοση της αμαυρόχρωμης τοπικής κεραμικής.

Η εικόνα που προκύπτει είναι ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αγγείων δεν ήταν ολόκληρα όταν απορρίφθηκαν στους λάκκους. Η διασπορά των τμημάτων των αγγείων εντός των ορίων του καθενός από τους δύο λάκκους ήταν εντυπωσιακή. Τα λιγοστά ολόκληρα αγγεία που απορρίφθηκαν ήταν μερικώς ελλιπή και άχρηστα για την κατά προορισμό χρήση τους. Φαίνεται, λοιπόν, ότι στο συγκεκριμένο σημείο μεταφέρθηκε χωρίς καμία επιμέλεια η οικοσκευή παρακείμενων ΜΕ οικιών, που κατέρρευσαν μετά την καταστροφή τους από πυρκαγιά. Όπως διαπιστώθηκε στρωματογραφικά στο οικοπέδο Ντόκα, τα αντίστοιχα κατάλοιπα των πρώιμων μεσοελλαδικών φάσεων είχαν ισοπεδωθεί και επιχωματωθεί προκειμένου να δημιουργηθεί το επίπεδο θεμελίωσης για τα μυκηναϊκά κτίρια. Η κεραμική από την επίχωση ήταν αποσπασματική και σε μικρή ποσότητα. Τα ανωτέρω τάσσονται υπέρ της υπόθεσης ότι το μεγαλύτερο τμήμα της οικοσκευής από τις κατεστραμμένες οικίες των πρώτων φάσεων της ΜΕ εποχής (ΜΕ Ι και ΜΕ ΙΙ) μεταφέρθηκε και απορρίφθηκε σε λάκκους (δύο δυτικά στο οικόπεδο Στεργιάννη και έναν ανατολικά στο οικόπεδο Δελόπουλου) περιμετρικά του οικισμού. Σημειώνουμε ότι λίγα μέτρα δυτικότερα του οικοπέδου Στεργιάννη υπήρχε μέχρι πρόσφατα μεγάλο ρέμα, το οποίο οριοθετούσε δυτικά το λόφο Κοτρονάκια του προϊστορικού οικισμού.

Από την πρώτη προσέγγιση της κεραμικής, φαίνεται ότι το υλικό των αποθετών χρονολογείται από την πρώιμη ΜΕ Ι φάση και κυρίως στη ΜΕ ΙΙ και αντιστοιχεί με τις φάσεις ΙΙΙ και IV στα Πευκάκια της Μαγνησίας. Η πλειονότητα ανήκει στο τοπικό εργαστήριο, η δραστηριότητα του οποίου έχει βεβαιωθεί κατά την ΥΕ ΙΙΙ περίοδο. Ξεχωρίζει η τοπική γκρίζα κεραμική, με υποκατηγορίες, που χαρακτηρίζει μικρά και μεγάλα αγγεία εστίασης και μιμείται την κανονική ανοιχτόχρωμη μινυακή. Κάποια αγγεία της κατηγορίας αυτής δείχνουν επείσακτα, πιθανότατα από κάποιο άλλο κέντρο της κοιλάδας του Σπερχειού. Η τοπική αμαυρόχρωμη κεραμική χαρακτηρίζει κυρίως μεγάλα αγγεία μεταφοράς και αποθήκευσης, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις

Εικ. 8. Φραντζή. Οικόπεδο Β. Ακρίβου. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΒΑ.

Εικ. 9. Φραντζή. Οικόπεδο Β. Ακρίβου. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΒΑ.

η γραπτή διακόσμησή της δεν διατηρήθηκε. Εντυπωσιακή ήταν και η χονδροειδής μαγειρική και αποθηκευτική κεραμική, η οποία αποτελεί περίπου το 70-80% του κεραμικού συνόλου του κάθε λάκκου.

Θέση Σαμάλωνα. Οικόπεδο Β. Ακρίβου

Το οικόπεδο Β. Ακρίβου βρίσκεται στη βορειοανατολική πλευρά του οικισμού Φραντζή, στη θέση Σαμάλωνα, οριοθετημένο αρχαιολογικό χώρο, ο οποίος αρχίζει στα όρια του σχεδίου του οικισμού και επεκτείνεται κυρίως στην ανατολική, εκτός σχεδίου, περιοχή. Στην ανασκαφική έρευνα στον ακάλυπτο χώρο παλαιάς οικίας αποκαλύφθηκε ισχυρός τοίχος (τχ1) μήκ. 15 και πλ. 0,50-1,50 μ., κατεύθυνσης από Β. προς Ν., κατασκευασμένος από μεγάλους ακανόνιστους και ακατέργαστους ογκόλιθους σε μονή σειρά και δύο δόμους, με γέμισμα στα μεσοδιαστήματα από μικρότερους λίθους (Εικ. 8, 9). Αποτελούσε οχυρωματικό περίβολο, ο οποίος διέτρεχε τη βόρεια και την ανατολική πλευρά του λόφου Σαμάλωνα και χρονολογείται στην πρώιμη κλασική περίοδο. Επιφανειακοί ογκόλιθοι, που πρέπει να ανήκουν στον ίδιο περίβολο, εντοπίστηκαν σε παρακείμενο αγρό νότια του οικοπέδου Ακρίβου, καθώς και ανατολικότερα, όπου υπάρχει επίσης άφθονη επιφανειακή κεραμική.

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε επαφή με τον περίβολο αποκαλύφθηκε τμήμα εγκάρσιου τοίχου με κατεύθυνση από Α. προς Δ., σωζ. μήκ. 6,70, πλ. 1 και μέγ. σωζ. ύψ. 1 μ. Ο τοίχος, επιμελημένης πολυγωνικής τοιχοδομίας και στις δύο όψεις, με μικρές πέτρες στο μεσοδιάστημα, ήταν κατεστραμμένος στο νοτιοδυτικό τμήμα του, όπου και βρέθηκε ταφή ελληνιστικής εποχής, στο σημείο που γώνιαζε με το δυτικό, επίσης πολυγωνικό τοίχο (τχ3), με σωζόμενο μήκος 5 και πλάτος 0,80-0,90 μ., αν και οι δύο τοίχοι είχαν θεμελιωθεί σε διαφορετικό επίπεδο, λόγω της κατηφορικής κλίσης του φυσικού εδάφους προς Β. Η πολυγωνική προθήκη στον περίβολο πρέπει να έγινε ταυτόχρονα ή λίγο αργότερα, πάντως κατά τη διάρκεια της κλασικής εποχής (Εικ. 8, 9).

Στον ορθογώνιο χώρο, διαστ. 6,50×11,50 μ., ανάμεσα στους προαναφερόμενους τοίχους και κυρίως στο βόρειο ήμισυ αυτού, αποκαλύφθηκαν εκτεταμένοι λιθοσωροί σε επάλληλες στρώσεις, πάχ. έως 0,50 μ., οι οποίες πιθανότατα αποτελούσαν ενός είδος εσωτερικού γεμίσματος θεμελίωσης του χώρου ανάμεσα στον περίβολο και στη γωνία των πολυγωνικών τοίχων, με σκοπό να προστατευθούν και να ενισχυθούν οι θεμέλιοι δόμοι των τοίχων. Σε μεγαλύτερο βάθος κοντά στο φυσικό έδαφος περισυνελέγη χονδροειδής κεραμική, πιθανότατα προϊστορικών χρόνων, η οποία υποδεικνύει ότι οι προϊστορικές κατασκευές που υπήρχαν στο σημείο ισοπεδώθηκαν και αποτέλεσαν τη βάση για την κατασκευή του οχυρωματικού περιβόλου του οικισμού της κλασικής εποχής.

ΕΡΓΑ ΔΕΥΑΛ

Στον οικισμό Φραντζή, νοτιοδυτικά της Λαμίας, οι εργασίες της ΔΕΥΑΛ για την αντικατάσταση του παλαιού και την κατασκευή νέου δικτύου ύδρευσης αποκάλυψαν αρχαιότητες σε πολλά σημεία των κοινοτικών και αγροτικών οδών, εντός ορύγματος πλ. 0,50 μ. Σε όσα σημεία ήταν δυνατόν, έγινε διάνοιξη του ορύγματος έως το πλάτος των 1,25 μ.

1. Στην οδό ανατολικά του ναού του Αγίου Γεωργίου, στη θέση Κοτρονάκια, 70-80 μ. περίπου βορειοδυτικά του οικοπέδου Π. Ντόκα[7] βρέθηκαν οικιστικά κατάλοιπα κτιρίων

7. Βλ. παραπάνω και *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 442-444.

και λιθοσωροί εντός του ορύγματος, σε μέσο βάθος 0,80 μ. περίπου και σε μήκος 8,25 μ. Η κεραμική ήταν ανάμεικτη, ελάχιστη ιστορικών και κυρίως προϊστορικών χρόνων, γεγονός που υποδεικνύει ότι ο λόφος Κοντρονάκια κατοικήθηκε κυρίως κατά την προϊστορική εποχή.

2. Στο δημόσιο δρόμο προς Κωσταλέξη, ανατολικά/βορειοανατολικά της κεντρικής πλατείας του οικισμού αποκαλύφθηκαν, επίσης, κτιριακά κατάλοιπα εντός του ορύγματος της ΔΕΥΑΛ, σε βάθος από 0,80 έως 0,88 μ. και σε μήκος 3,10 μ. περίπου. Η κεραμική χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή (χαρακτηριστικά τμήματα μεγαρικών σκύφων και μελαμβαφή όστρακα). Βορειότερα, επί της ίδιας οδού εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής τοιχοδομών από λίθους και κεράμους σε μήκος 6 και βάθος έως 0,85 μ., ενώ λίγα μέτρα βορειότερα αποκαλύφθηκαν σε δύο σημεία στρώματα καταστροφής σε μεγαλύτερο βάθος (έως 0,89 μ.) με μικρούς λίθους και πολλά θραύσματα κεραμίδων, καθώς και τμήματα ασβεστοκονιάματος. Η κεραμική, αρκετά αποσπασματική, χρονολογείται στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή, ενώ αναγνωρίστηκαν και λίγα υστερορρωμαϊκά όστρακα.

3. Σε αγροτική οδό, δυτικά της κεντρικής πλατείας και μπροστά από την οικία Μπολοκούτα αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα και στρώμα καταστροφής λίθων, πλίνθων και κεράμων σε μήκος 13 και βάθος 1-1,46 μ. Η κεραμική ήταν άφθονη και χρονολογείται στη ρωμαϊκή και την υστερορρωμαϊκή περίοδο.

4. Σε δημοτική οδό κάθετη επί της οδού Φραντζή-Κωσταλεξίου, βόρεια/βορειοανατολικά της κεντρικής πλατείας, σε μήκος 4,10 και βάθος 1 μ. αποκαλύφθηκε λιθοσωρός και στρώμα καταστροφής από μικρούς λίθους και κεράμους. Η κεραμική ανήκει στην υστεροελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή.

5. Επί της οδού Παναγιωτοπούλου, βόρεια/βορειοανατολικά της οδού Φραντζή-Κωσταλέξη αποκαλύφθηκε, εγκάρσια του ορύγματος, τοίχος καλοδομημένος από αργούς λίθους και κεράμους, με κατεύθυνση Β.-Ν.

6. Επί της επαρχιακής οδού Φραντζή-Λαμίας, ανατολικά/νοτιοανατολικά της κεντρικής πλατείας, μεταξύ των οικιών Ι. Ρούλια και Γ. Ράπτη, αποκαλύφθηκε τοίχος μήκ. 3 μ., από βάθος 0,38 έως 1,79 μ. περίπου, αποτελούμενος από τρεις ογκόλιθους τοποθετημένους σε μονή σειρά με κενά τα διαστήματα ανάμεσά τους. Η κεραμική ήταν ελάχιστη και δυσδιάγνωστη. Ο αποσπασματικός αυτός τοίχος θυμίζει, ως προς την κατασκευή του, τον οχυρωματικό περίβολο που αποκαλύφθηκε την ίδια χρονιά στο οικόπεδο Β. Ακρίβου, στα όρια του οικιστικού σχεδίου του Φραντζή[8]. Τα τμήματά του που βρέθηκαν 600 μ. περίπου δυτικά του οικοπέδου Β. Ακρίβου υποδηλώνουν πιθανότατα την πορεία του περιβόλου από ΝΑ. προς ΒΔ. Στην ίδια οδό βορειότερα εντοπίστηκαν διάσπαρτες πέτρες και περισυνελέγη κεραμική κυρίως μυκηναϊκών χρόνων (ΥΕ ΙΙΙΑ2). Επίσης, πλησίον της ιδιοκτησίας Γ. Ράπτη αποκαλύφθηκε λιθοσωρός (βάθ. 0,45-0,72 μ.) από πέτρες και κεραμίδες. Η κεραμική χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή.

7. Επί δημοτικής ανώνυμης οδού, κάθετης στην κεντρική οδό, βρέθηκε κεραμοσκεπής καλυβίτης τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ., μήκ. 1,16 και μέγ. πλ. 0,44 μ. Ο τάφος περιείχε μία ακτέριστη ταφή μικρόσωμου ατόμου, πιθανότατα παιδιού, τοποθετημένου σε στάση εκτάδην.

8. Στην ίδια παραπάνω οδό και σε απόσταση 15,80 μ. από τον κεραμοσκεπή τάφο αποκαλύφθηκε εντός του ορύγματος στρώμα καταστροφής από μικρούς αργούς λίθους και θραύσματα κεράμων σε βάθος 0,87 μ. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω ευρήματα, ο οικισμός της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής είχε αναπτυχθεί στη θέση του σύγχρονου οικισμού του Φραντζή.

Στυλίδα

Οδός Κωστή Παλαμά (οικόπεδο Χ. Μαρέ - Κ. Ελευθερίου)

Στο κέντρο της Στυλίδας και στην περιοχή εντός των τειχών της αρχαίας πόλης, πλησίον του λιμένα, αποκαλύφθηκε κατά την ανέγερση νέας οικοδομής θεμέλιος δόμος οικοδομήματος των ύστερων κλασικών/πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Η σύγχρονη πόλη της Στυλίδας έχει ταυτιστεί με την αρχαία πόλη των Φαλάρων, επίνειο της Λαμίας, αν και δεν έχει βρεθεί έως τώρα καμία επιγραφική μαρτυρία που να το επιβεβαιώνει[9]. Το οικοδόμημα (μέγ. σωζ. διαστ. 11,60×4,50 μ.) αποκαλύφθηκε κατά το ήμισυ στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, ενώ το υπόλοιπο τμήμα του πρέπει να εκτείνεται στην όμορη προς Α. ιδιοκτησία. Κατά την έρευνα ήλθαν στο φως τρεις διαδοχικοί χώροι (Α, Β, Γ) από Β. προς Ν., που παρουσιάζουν μικρή υψομετρική διαφορά, λόγω της θεμελίωσής τους σε διαφορετικά επίπεδα. Η διαφορά αυτή τονίζεται κατασκευαστικά από τον κεντρικό ενδιάμεσο τοίχο που χωρίζει τα δωμάτια του κτιρίου και ο οποίος έχει τη χαρακτηριστική τοιχοδομία του δυτικού εξωτερικού τοίχου του κτιρίου. Ο χώρος Α, με εσωτερικές διαστάσεις 3,70×4,20 μ., πιθανότατα ήταν κεντρικό δωμάτιο του κτιρίου, ενώ ο χώρος Γ, με εσωτερικές διαστάσεις

8. Βλ. παραπάνω.

9. F. Stählin, *Αρχαία Θεσσαλία* (ελλην. μτφρ.), Θεσσαλονίκη 2002, σ. 360, 365. Y. Béquignon, *La vallée du Spercheios. Des origines au IVe siècle*, Paris 1937, σ. 299-303.

Εικ. 10. Στυλίδα. Οδός Κωστή Παλαμά. Άποψη του κτιρίου από Δ.

Εικ. 11. Στυλίδα. Οδός Διολέτη 7. Γενική άποψη του οικοδομήματος από ΝΑ.

4,50×2,60 μ., είχε χωριστεί σε δύο μικρότερα δωμάτια με ευτελή τοίχο, μιας σειράς λίθων. Τέλος, μόνον το νοτιοδυτικό τμήμα του χώρου Β ερευνήθηκε (Εικ. 10).

Από το χώρο Α αφαιρέθηκε το στρώμα καταστροφής από κεράμους στέγης, λιθοσωρούς και σπασμένα οικιακά μεγάλα αγγεία, αλλά και αγγεία εστίασης, μελαμβαφή πινάκια και πρόχους. Βρέθηκαν, επίσης, λυχνάρι, φιάλες, αρυβαλλοειδές ληκύθιο και τμήματα ειδωλίων. Από τα υπόλοιπα ευρήματα, αναφέρουμε μολύβδινο βαρίδι για δίχτυ, χάλκινα ελάσματα, τρία χάλκινα αγκίστρια, στέλεχος χάλκινης περόνης, χάλκινα νομίσματα και χάλκινο κρίκο, σιδερένια αιχμή δόρατος, τμήματα σιδερένιας στλεγγίδας, σιδερένιο μαχαίρι, αγνύθες διαφόρων μεγεθών και σχημάτων, τριβεία, όστρεα και οστά ζώων κτλ.

Από το χώρο Γ αποκαλύφθηκε, επίσης, στρώμα καταστροφής από κεράμους στέγης στους δύο επί μέρους χώρους του (Γ1, Γ2), καθώς και ανατολικά αυτών, όπου σαφώς επεκτείνεται το οικοδόμημα. Στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου Γ2 υπήρχε μικρή εστία, όπου βρέθηκαν τμήματα μαγειρικών αγγείων, απανθρακωμένοι σπόροι, όστρεα και οστά ζώων. Από το στρώμα καταστροφής περισυνελέγησαν πολλά θραύσματα αγγείων, τμήματα πίθων, τμήματα ειδωλίων, πολλές αγνύθες διαφόρων μεγεθών και σχημάτων, πήλινα βαρίδια, χάλκινο αγκίστρι, χάλκινα νομίσματα και σιδερένια αντικείμενα, όπως τμήματα δρεπανιών και καρφιά.

Οδός Διολέτη 7 (οικόπεδο Σ., Α και Γ. Λιανού)

Το οικόπεδο βρίσκεται τρία οικοδομικά τετράγωνα νοτιοανατολικά του οικοπέδου Μαρέ - Ελευθερίου, στο κέντρο της πόλης της Στυλίδας και πλησίον του λιμένα. Στο οικόπεδο ήλθε στο φως τμήμα ορθογώνιου μακρόστενου κτιρίου σε αποσπασματική μορφή, που εμφανώς συνεχίζεται και πέραν των ορίων του οικοπέδου. Ο βόρειος τοίχος του κτιρίου σώζεται μόνον κατά το βορειοανατολικό άκρο του, σε μήκος 1,30 μ. Οι εσωτερικές διαστάσεις του κτιρίου είναι 9,70×3,20 μ. και ο προσανατολισμός του από Α. προς Δ. Η είσοδος γινόταν από τα νότια (Εικ. 11). Στο εσωτερικό του βρέθηκε στρώμα καταστροφής από κεράμους στέγης, αρκετή κεραμική, τμήματα πίθων, χάλκινα ελάσματα, χάλκινος κρίκος, βελόνες, λαβίδα, πολλά χάλκινα νομίσματα, σιδερένια καρφιά και τμήματα γυάλινων αγγείων. Μετά την αφαίρεση του στρώματος καταστροφής αποκαλύφθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοδομήματος τμήμα του δαπέδου (διαστ. 2,20×1,20 μ.) από πηλόχωμα και ασβεστοκονίαμα. Εξωτερικά του νότιου τοίχου του κτιρίου πλησίον της νοτιοανατολικής γωνίας είχε κατασκευαστεί ελλειψοειδές θρανίο, το οποίο πιθανώς ανήκε σε εσωτερικό χώρο, επειδή αμέσως νότια και ανατολικά του αποκαλύφθηκε ασβεστολιθικό δάπεδο. Τμήματα άλλων τοίχων που βρέθηκαν νότια και ανατολικά ανήκουν πιθανότατα σε διπλανά κτίρια. Το οικοδόμημα είχε εμφανώς δύο αρχιτεκτονικές φάσεις και διαρκή χρήση από τα τέλη του 2ου αι. π.Χ έως και τον 1ο αι. μ.Χ. Από τα ευρήματα αναφέρουμε όστρακα από οικιακά αγγεία, χύτρες, αμφορείς, λύχνους, τμήματα πίθων, αρκετά χάλκινα νομίσματα, μαχαιρίδια και τμήματα εργαλείων. Την κεραμική του 1ου αι. μ.Χ. χαρακτηρίζουν κυρίως αγγεία περγαμηνού ρυθμού.

ΕΦΗ ΚΑΡΑΝΤΖΑΛΗ

AMERICAN SCOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

CORNELL HALAI AND EAST LOKRIS PROJECT (CHELP)

Teams representing the Cornell Halai and East Lokris Project spent seven weeks at Theologos between June 19 and July 31, 2006.

Study continued on the architecture and finds of the Neolithic period from the acropolis of Halai, particularly the pottery. We also carried out cleaning of our excavated trenches and erected a temporary protective roof over the Neolithic remains in Area F. Professional staff concerned with the Neolithic remains included: J.E. Coleman, director; L. Karimali, lithics; L. Bonga, archaeologist; D. Yamaguchi was also present for several days working on Neolithic bone tools. Also participating in the study of Neolithic pottery were volunteers Ch. Chilas, K. Etter, H. Kang, J.A. Massa, and A. Oduncuoglou.

B.A. Judas, registrar, was present for three weeks working on the inventory of finds from later periods at the site. P.M. Blomerus and A. Lesk were also present for two weeks helping to design and prepare for the protective roof in Area F; they were assisted by K. Barry, a graduate in architecture from the University of Cincinnati.

From June 11-25 we hosted up to eight workers who were recruited through the volunteers for Peace Program. These workers partially cleaned the acropolis of Halai of weeds and helped to carry out conservation measures.

On the weekend of July 14-16 CHELP hosted a workshop on "Central Greece, 6000-5000 B.C." at which seven CHELP participants and other scholars presented short papers and led discussions.

On behalf of all participants in 2006 and in particular the scholars preparing Prehistoric material for publication I would like to express sincere thanks to the XIV Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities from the Greek Archaeological Service, the American School from Classical Studies at Athens, the Institute for Aegean Prehistory and Cornell University for continuing to make our work possible.

JOHN E. COLEMAN

MITROU

The third season of excavation at Mitrou was held from June 19 through July 28, 2006, and was followed by a study season ending on August 20. In mid-June, before the start of the excavation, we moved our finds from our old storeroom at Malesina into a newly built storage facility at Tragana. Excavation in 2006 primarily focused on two areas in the northeast (plots 10, 12) and northwest (plot 6) of the islet (Fig. 12). In the northeast area we opened two new trenches, and we excavated deeper in many previously dug trenches to a maximum depth of +4.51 (*ca.* 1.60 m. below the modern surface). In the northwest area of the islet we opened four new exploratory trenches. In the three seasons of excavation at Mitrou (2004-2006) we now have exposed a total area of 446 sq.m. or 1.2% of the site.

Before excavating each trench we conducted a close-grained pick-up vacuum survey of its surface as well as of the adjacent area. The total area surveyed from 2004 through 2006 covers 4,075 sq.m. in the northern part of the islet, representing 11.3% of the site. The material recovered from the surface survey has been stored for future study. In addition, an area 20 m. in length of the eastern sea scarp of the islet was cleaned and its stratigraphy documented. A total of 25 occupational levels were identified in this scarp. A limited stratigraphical excavation produced material for dating those levels.

Our excavations in 2006 uncovered a rectangular monumental structure, labeled Building D, underneath Late Helladic IIIC Building B in the northeast part of the islet (Figs. 13, 14). Constructed in the Middle Helladic/Late Helladic I transitional phase, Building D measures 13.5×8.25 m. and its walls are on the average 1 m. thick, built with roughly cut rectangular stones. The function of Building D is as yet unknown, and neither do we know whether Building D was freestanding or part of a larger architectural complex. Some time in the Late Helladic II phase, an infant was buried to the east of Building D in a pit grave protected on one side by a large pithos fragment (grave 21). With the infant a corroded small bronze disc (LP784-091-013) was found but no pottery. Building D was destroyed by natural or human causes during the Late Helladic IIIA phase.

To its north, Building D was bordered by a pebbled area of as yet unknown width. To the west of Building D was a 3-m. wide pebbled street separating Building D from Building F. Building F had thinner walls built of smaller stones than Building D. It was destroyed in the Late Helladic IIIA:2 Early phase, perhaps contemporary with Building D. In the subsequent LH IIIA:2 and LH IIIB phases we have detected only limited human activity in the northeast area of the islet in the form of informal surfaces and pottery dumps.

In 2006 we also uncovered the southwest part of Late Helladic IIIC Building B, the large structure discovered in 2004 that had been built on top of Building D. The very corner of Building B is missing so we do not know whether its west wall formed a corner with the south wall or extended further south to form a porch. In a new trench to the north of Building B we uncovered the corner of a structure of Late Helladic IIIC date.

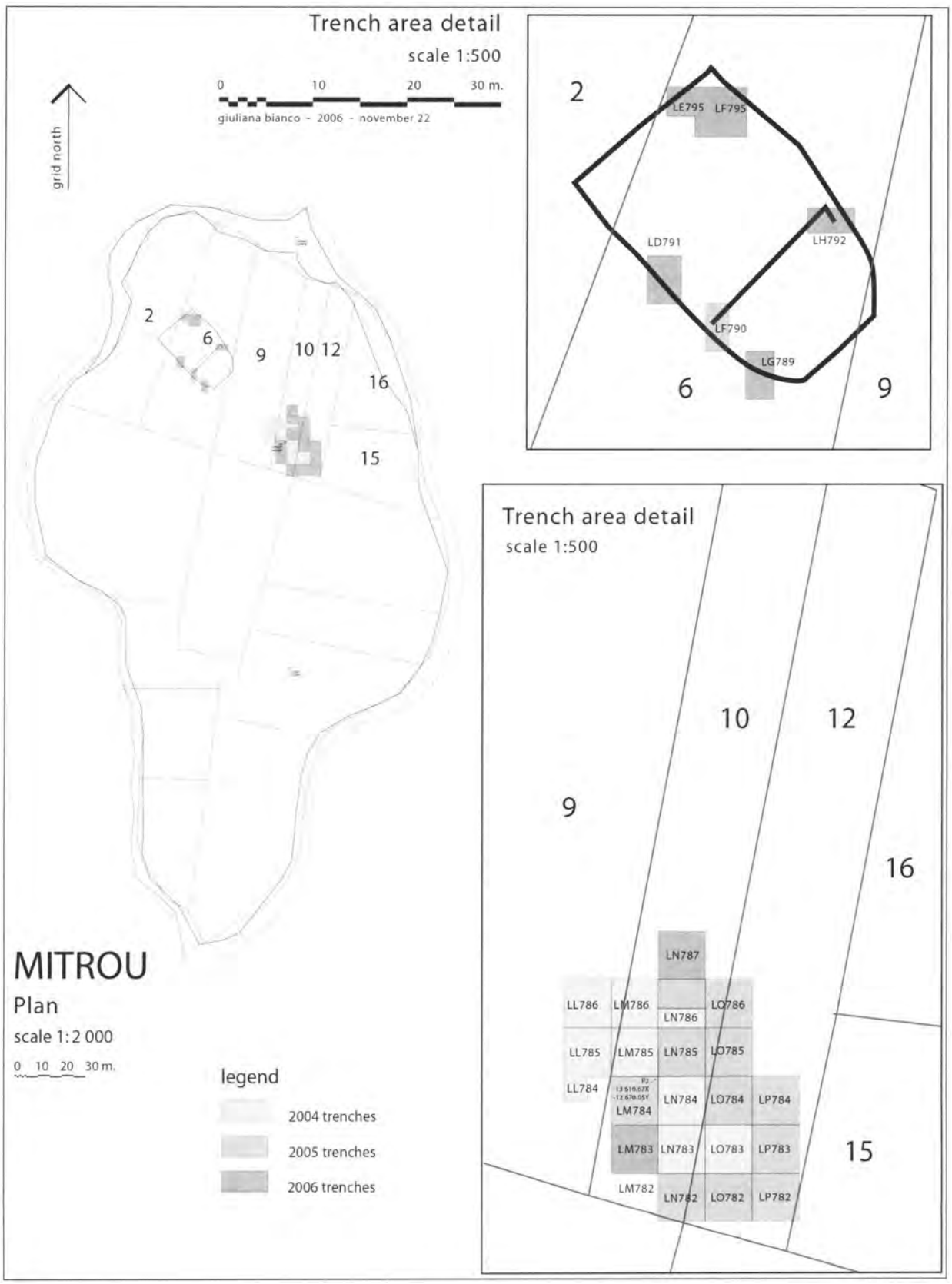

Fig. 12. Mitrou. Plan of the islet with the 2004-2006 trenches (G. Bianco).

Fig. 13. Mitrou. 2006 plan of northeast excavation area with provisional dates of walls (G. Bianco).

Fig. 14. Mitrou. Balloon photo of northeast excavation area in 2006 (K. Xenikakis).

At the transition of the Late Helladic IIIC to the Early Protogeometric phase, the settlement area to the north and west of Building B was turned into a burial plot, mostly for children's graves but with one adult grave. In 2004 and 2005 we uncovered nine cist graves ranging in date from Early to Middle Protogeometric period. In 2006 we found four more cist graves dating to the Middle Protogeometric (graves 11, 13) and Late Protogeometric (graves 26, 27) periods. Grave goods were confined to pottery vessels, a bone tool, a pig jawbone and a few shells. A small folded gold leaf (LM783-015-012) found in a disturbed area east of grave 13 may have come from this grave (Fig. 17). Three more cist graves are probably Protogeometric in date because of their stratigraphic position (graves 14, 16, 17).

Over the northwest corner of Building B we had found in 2005 small structure C, which contained 22 miniature handmade vases and a cooking pot. Our study of the pottery has now shown that this building went out of use in the Early Protogeometric phase. Excavation below the earthen floor of this building in 2006 uncovered a small pottery deposit consisting of three miniature handmade vessels of similar style as those of the floor deposit as well as a handle that joined with a miniature bowl of the floor deposit. These finds suggest that the lifetime of Building C had been relatively short.

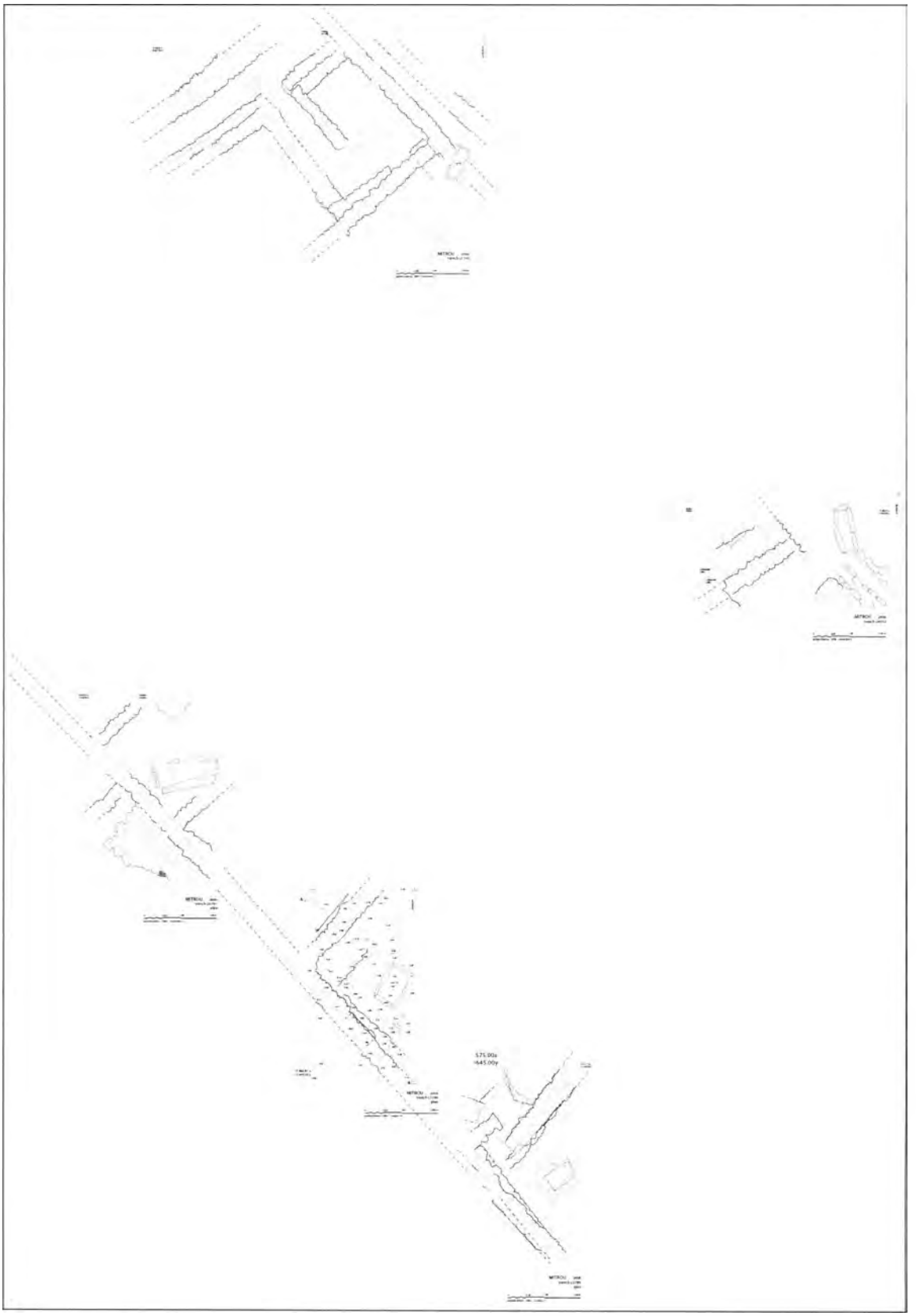

Fig. 15. Mitrou. 2006 plan of northwest excavation area (G. Bianco).

Fig. 16. Mitrou. Steatite seal (LF795-005-011) from the plow zone, with animal engraving, Late Helladic III (A. Panagiotou).

Fig. 17. Mitrou. Small folded gold leaf (LM783-015-012), possibly derived from Middle Protogeometric grave 13 (A. Panagiotou).

Built inside the southern part of Building B was apsidal Building A, which we had found during the 2004 season. A 2005-2006 sounding dug below the apse of Building A showed that it had been constructed in the Early Protogeometric phase. The building went out of use in the Middle Protogeometric phase. In 2006 we excavated more of the Middle Protogeometric floor deposit, including a restorable handmade amphora sunk into the floor just east of the two transversal rows of support bases that closed off the apse. We also determined that the cross walls to the southeast of these support bases do not belong to Building A but to a Late Protogeometric building which appears to have destroyed part of Building A. Thus the last substantial occupation that we have uncovered on the islet can now be dated to the Late Protogeometric phase.

In the northwest area of the islet (Fig. 15) four Protogeometric cist graves were found. Grave 12 contained the bones of an infant and an adult buried with ceramic vessels. Grave 18 held an infant buried with a bronze fibula and seven ceramic vases. Cist graves 22 and 28 held burials of adults without grave goods. Also here the graves had been placed among the ruins of Late Helladic IIIC buildings. Our 2006 excavation confirms the widespread expanse of occupation in the northern part of the islet in this period.

A rectangular room of the Late Helladic IIIC period was found in trenches LE795 and LF795 and walls of the same period were found in trenches LH792, LG789, and LD791. It is clear that in all trenches in the northwest part of the islet, Late Helladic IIIC buildings were constructed on top of Late Helladic IIB-IIIA buildings, adopting the same orientation but using a different building style. Late Helladic IIB-IIIA buildings have socles made with flat stones, whereas the later buildings were constructed with small stones.

Trenches in the northwest part of the island went deep in order to expose the stratigraphic sequence. In trenches LE795 and LF795 a rectangular room was uncovered with a clay surface at +4.61 m., on top of which were a clay portable table, stone grinders, and pithos fragments. From the same depth we gathered Late Helladic I polychrome pottery of northern style. Wall socles and surfaces were also found in the other trenches (LH792, LG789, LD791), but no room plans were exposed.

The remains of the Late Helladic I settlement cover a late Middle Helladic burial plot, which was first encountered in 2005 when cist grave 10 was found. In 2006 we exposed two more cist graves constructed with four slabs and covered with a fifth slab. One of these contained a ceramic juglet. On the surface of the Late Helladic I room in trench LE795, the intramural burial of an infant was found interred with a small cup. To the southwest of this room, two more burials had been placed on a hard clay surface. An intrusive infant burial was found in trench LG789 between two walls of Late Helladic II date.

Site preservation. At the end of the 2006 season, all trenches were backfilled with excavated soil until the ancient remains were covered.

ELENI ZACHOU - ALEYDIS VAN DE MOORTEL

Ι΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΝΟΜΟΣ ΦΩΚΙΔΑΣ

Κατά το 2006 υπηρέτησε ως προϊσταμένη της Εφορείας μέχρι τον Απρίλιο η Ρ. Κολώνια και στη συνέχεια η υπογράφουσα. Υπηρέτησαν, επίσης, οι αρχαιολόγοι Σ. Ραπτόπουλος, Α. Τσαρούχα και Έ. Παρτίδα, οι οποίοι υπογράφουν τις εκθέσεις εργασιών κατά τους τομείς των καθηκόντων που τους είχαν ανατεθεί. Η Εφορεία ενισχύθηκε στο έργο της από ωρομίσθιο προσωπικό, δεδομένου ότι το μόνιμο προσωπικό μειώνεται σταδιακά κυρίως λόγω συνταξιοδότησης, χωρίς όμως παράλληλα να πληρούνται οι αντίστοιχες οργανικές θέσεις.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΔΕΛΦΩΝ

Τη χρονιά αυτή δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στον ευπρεπισμό του αρχαιολογικού χώρου Δελφών. Πραγματοποιήθηκαν στερεωτικές εργασίες σε μνημεία και επισκευάστηκαν νεότερες λιθόκτιστες κατασκευές (ξερολιθιές, κλίμακες κ.ά.). Παράλληλα άρχισαν, σύμφωνα με την ήδη εγκεκριμένη μουσειογραφική μελέτη, οι προετοιμασίες για την ολοκλήρωση των επανεκθετικών εργασιών στην ισόγεια αίθουσα του Μουσείου, στη στοά που έχει διαμορφωθεί κατά την τελευταία κτιριακή επέκτασή του, καθώς και στον αύλειο χώρο του. Η σημαντικότερη από τις εργασίες της τελευταίας κατηγορίας είναι η υπαίθρια έκθεση αρχιτεκτονικών μελών στο άνδηρο που βρίσκεται αμέσως στα ανατολικά του εκδοτηρίου του Μουσείου (Εικ. 1).

Εικ. 1. Δελφοί. Εργασίες διαμόρφωσης του ανδήρου πλησίον του εκδοτηρίου του Αρχαιολογικού Μουσείου Δελφών στο πλαίσιο έκθεσης σε αυτό αρχιτεκτονικών μελών του Απολλώνειου ιερού. Άποψη από Ν.

ΛΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

Επιπτώσεις φυσικών καταστροφών

Η σεισμική δόνηση που σημειώθηκε στις 5 Μαΐου 2006 ευτυχώς δεν προξένησε ζημιές ή άλλες απώλειες, ωστόσο υπενθύμισε την ανάγκη αντιμετώπισης των «χαλαρών» βραχωδών πρανών, με προτεραιότητα στο πλέγμα πάνω από την Κασταλία. Το συγκεκριμένο μέσο συγκράτησης αποσπασμένων βράχων ξεκίνησε να λειτουργεί ως βραχοπαγίδα και κατέληξε να παίζει το ρόλο «απόχης», που σήμερα συγκρατεί μια ευμεγέθη και ιδιαίτερα επικίνδυνη λιθορριπή.

Μορφή θεομηνίας είχε η καταρρακτώδης νεροποντή της 2ας Ιουλίου 2006, που συνοδεύθηκε από χαλάζι και σχημάτισε χειμάρρους απειλητικούς για τα μνημεία του αρχαιολογικού χώρου. Ενεργοποιήθηκε το ρέμα της Ροδινής / Ναυπλίας, από όπου κατήλθαν λασπώδεις μάζες επιχώντας τα χαμηλότερα σημεία στις υπώρειες των Φαιδριάδων και σχηματίζοντας σωρούς μπάζων κοντά στο συγκρότημα των Ατταλιδών και κατά μήκος του ανατολικού περιβόλου του Απολλώνειου ιερού. Το αντιπλημμυρικό φράγμα που είχε κατασκευαστεί κατόπιν ανάλογου φαινομένου πλημμύρας το 1935 δεν μπόρεσε να συγκρατήσει τη ροή του χειμάρρου, που κατέληξε, όπως είναι φυσικό, στο χαμηλότερο επίπεδο του Ιερού του Απόλλωνα, όπου σώζονται λείψανα ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής. Συγκεκριμένα, δύο τοίχοι με πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία και παράλληλοι μεταξύ τους με κατεύθυνση Α.-Δ. (ο ένας σε ψηλότερο επίπεδο από τον άλλον), στη σημερινή κεντρική είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, δέχθηκαν όλο το φορτίο του νερού που διέσχισε το ιερό. Ο υδάτινος όγκος μετριάστηκε κάπως από τα λιγοστά δένδρα στην περιοχή. Φαίνεται, όμως, ότι μερικοί λίθοι αποσπάστηκαν από τη μικτή τοιχοποιία των ρωμαϊκών αναλημμάτων. Επιπλέον, οι μεγάλες ωθήσεις έχουν ήδη αρχίσει να αλλοιώνουν την ευθύγραμμη πορεία των τοίχων, θέτοντας σε κίνδυνο τη στατική τους επάρκεια. Εφόσον δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε αν τα συγκεκριμένα αναλήμματα θα είναι σε θέση στο μέλ-

λον να αντέξουν παρόμοιες πιέσεις, θεωρούμε σκόπιμη την επέκταση των αντιπλημμυρικών έργων και σε αυτόν τον τομέα (έχουμε ήδη τονίσει την ανάγκη αποστραγγιστικών έργων στις περιοχές του αρχαίου θεάτρου και του σταδίου[1]) δηλαδή τη διευθέτηση των υδάτων ώστε να παρακάμπτουν τα μνημεία της ύστερης αρχαιότητας.

Στερεωτικές εργασίες

Διαπιστώθηκαν αποκολλήσεις των τσιμέντινων συμπληρώσεων από την αναστηλωμένη το 1938 περίσταση της θόλου στο ιερό της Αθηνάς Προναίας. Παρατηρείται, επίσης, απόκλιση των κιόνων από την κατακόρυφο και κάθετες ρηγματώσεις στον εχίνο και στον άβακα των κιονοκράνων. Όπως προκύπτει από το ημερολόγιο της εποχής, οι αναστηλωτές του 1938 συμμερίζονταν την αγωνία των αρχαίων κατασκευαστών και αρχιτεκτόνων του κυκλικού οικοδομήματος, όσον αφορά στη σταθερότητά του σε κατωφερή επικλινή επιφάνεια με βεβαρυμένο ιστορικό κατολισθήσεων. Κατόπιν υπομνήματός μας στη Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων, πραγματοποιήθηκε στατικός μηχανικός έλεγχος της θόλου, ενώ έγινε και δειγματοληψία από το κράμα σιδήρου των συνδέσμων που είχαν χρησιμοποιηθεί στην αναστήλωση του 1938.

Η συντήρηση μνημείων του χώρου περιορίστηκε σε τοπικές στερεώσεις αποτμημάτων στο μνημείο του Κρατερού, στα αναλήμματα των παρόδων του θεάτρου και στις βάσεις κιόνων του ξυστού. Παλαιές συγκολλήσεις με μαρμαρόκολλα της δεκαετίας 1990 έχουν διαρραγεί. Τέτοια είναι η περίπτωση της βάσης στο ιερό της Προναίας, που συγκολλήθηκε εκ νέου. Πρόκειται για λιθόπλινθο με αύλακα για την πάκτωση ενεπίγραφων στηλών μπροστά από το θησαυρό των Μασσαλιωτών.

Διερεύνηση στους υπαίθριους αποθέτες και τα διάσπαρτα «αρχαία υπαίθρου»

Ξεκίνησε από τη γράφουσα η ηλεκτρονική καταχώριση των διάσπαρτων μελών που βρίσκονται σε υπαίθριους αποθέτες (ψηφιδωτό Αγίου Γεωργίου, σκάλα εξόδου Μουσείου, πεζόδρομος προς ρωμαϊκή αγορά, είσοδος αρχαιολογικού χώρου), επιχειρώντας παράλληλα την ταύτιση και τεκμηρίωση μερικών τουλάχιστον από αυτά. Το συγκεκριμένο εγχείρημα μάς έδωσε την ευκαιρία συνολικής επισκόπησης των ευρημάτων, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένες κατηγορίες που ξεχωρίσαμε ως υποψήφιες για αναδιάταξη, οργάνωση και ομαδοποίηση, με σκοπό εκθετικό και συνάμα εκπαιδευτικό:

– Δομικά, αρχιτεκτονικά μέλη, π.χ. κυβόλιθοι (από τον περίβολο του τεμένους ή από θεμελιώσεις) και λιθόπλινθοι που διατηρούν τεχνικά χαρακτηριστικά σύνδεσης, συναρμογής και ανύψωσης (π.χ. τόρμους, μοχλοβόθρια).

– Βάσεις αναθημάτων, χάλκινων ανδριάντων, τριπόδων και ίππων. Βάθρα αφιερωμάτων της Δυτικής Ελλάδας (Νοτίου Ιταλίας, Αιτωλίας) αλλά και της Κεντρικής (Θεσσαλίας), του Αιγαίου και των Μεσογειακών ακτών (από τη Μίλητο έως την Κυρηναϊκή). Βάσεις (και στέψεις βάσεων) ενεπίγραφες, ανεπίγραφες, κυματιοφόρες.

– Τμήματα θριγκού (π.χ. μονοπτέρου).

– Τμήματα ανωδομής από ιδιόμορφους τύπους αναθημάτων (π.χ. δίστυλα μνημεία). Κίονες (σπονδυλωτοί και μονόλιθοι), ημικίονες, κορμοί περιρραντηρίων, πεσσίσκοι, βάσεις από κιονωτά ή μονόστυλα αναθήματα.

– Ενεπίγραφες λιθόπλινθοι με ονόματα αναθετών, υπογραφές γλυπτών, αναθηματικά επιγράμματα, αμφικτυονικά ψηφίσματα (π.χ. σχετικά με την επιμέλεια του ιερού).

– Στήλες επιτύμβιες και ερμαϊκές.

– Παλαιοχριστιανικά διαχωριστικά θωρακίων, αμφικιονίσκοι, επίκρανα.

Τα παραπάνω ευρήματα, που καλύπτουν ευρύ φάσμα τόσο χρονολογικά όσο και θεματικά, καταδεικνύουν την ανάγκη ενός συστηματικού και πλήρους προγράμματος εικονογραφημένης ψηφιακής καταχώρισης, ανάλογου με εκείνο του Σελινούντα Σικελίας. Την ανάγκη αυτή έχουμε επισημάνει από καιρό για όλους τους υπαίθριους αποθέτες. Ένα τέτοιο πρόγραμμα θα εξυπηρετήσει την ταξινόμηση, την κατηγοριοποίηση και πρωτίστως τη διαχείριση, το συσχετισμό και την απόδοση των μελών.

Ύστερα από συστηματική διερεύνηση των διάσπαρτων αρχαίων, παρατηρούμε ότι μπορούν να συγκροτηθούν σύνολα αφ' ενός αρχιτεκτονικών μελών, αφ' ετέρου ενεπίγραφων. Οι διάσπαρτες αυτές «λίθινες σελίδες της ιστορίας» υπομνηματίζουν αξιομνημόνευτες περιστάσεις και ιστορικές στιγμές, είτε ιδιωτών είτε εθνών. Ως γνώμονα του πλούτου που επιφυλάσσουν οι υπαίθριοι αποθέτες, παραθέτουμε εν συνεχεία μια πρώτη προσέγγιση και επιλογή ευρημάτων που μπορούν να παρουσιαστούν, με κριτήριο:

Α) Το περιεχόμενο των κειμένων: αγωνιστικές επιγραφές που μνημονεύουν αθλητικές διακρίσεις, αμφικτυονικά δόγματα, τιμητικά ψηφίσματα της πόλης των Δελφών (π.χ. απόδοση τιμών σε ευεργέτες, όπως ο Ευμένης Περγάμου, ο Ηρώδης Αττικός και η Ρήγιλλα, καθώς επίσης σε ποιητές, όπως ο Κορίνθιος Αριστόνοος), έμμετρα κείμενα (π.χ. ύμνοι), αναθηματικά επιγράμματα, συχνά απλά και σύντομα (π.χ. προσφορές από τη δεκάτη αντίστοιχα των Μεταποντίνων και των Καφυέων), πράξεις εκχώρησης προνομίων, απελευθερωτικά διατάγματα, ιεροί νόμοι

1. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 455 κ.ε.

όπου αναφέρονται ιερομνήμονες, επιμελητές και το ιερατείο (ιερείς και όσιοι) του ναού, οικοδομικοί λογαριασμοί και απολογισμός έργων συντήρησης (υδρολογικών κ.ά.), υπογραφές χαλκοπλαστών και γλυπτών (σώζονται βάθρα από ενυπόγραφα έργα του Σάτυρου από την Πάρο, του Εργόφιλου, του Πραξιτέλη).

Β) Τη μορφολογία των μελών: ενεπίγραφοι κυβόλιθοι διατηρούν πλαστικά κυμάτια ή ανυψωτικούς αγκώνες και εκπροσωπούν τη λιθοξοΐα σε διάφορα πετρώματα, όπως κροκαλοπαγές, ασβεστόλιθο, μάρμαρο ή πωρόλιθο. Άλλες λιθόπλινθοι σώζουν εμφανή ίχνη ανίδρυσης χάλκινων ανδριάντων, ενώ ενδεικτικοί της τυπολογικής ποικιλίας είναι οι πεσσίσκοι από μάρμαρο ή ασβεστόλιθο, με σύνθετα μακροσκελή ψηφίσματα αλλά και ολόκληρους παιάνες χαραγμένους στις κατακόρυφες πλευρές τους. Στα συμπλέγματα κατατάσσεται ο τρίποδας των Τυρρηνών με τα παρακείμενα λίθινα μέλη που υποτίθεται ότι τον πλαισίωναν συμμετρικά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, το βάθρο του χάλκινου ίππου αφιερωμένου από τους Θεσσαλούς, οι οποίοι κατείχαν διαπρεπή θέση στη δελφική Αμφικτυονία.

Γ) Τη χρονολόγηση: η στήλη της διακόνισσας Αθανασίας ανακλά τη μετάβαση του πυθικού ιερού στην πρωτοβυζαντινή περίοδο.

Τα επιλεγμένα μέλη καλύπτουν ευρύ προσωπογραφικό αλλά και γεωγραφικό φάσμα, ενώ παράλληλα φωτίζουν τον πολιτικό χάρτη της αρχαιότητας. Χαρακτηριστικές είναι οι επιτύμβιες στήλες στη μνήμη ανθρώπων που προφανώς απεβίωσαν και ετάφησαν στους Δελφούς, με επιγράμματα ενδεικτικά της καταγωγής των τεθνεώτων από τη Μασσαλία, τον Σελινούντα, την Τροία, τις Θεσπιές.

Τα παραπάνω ευρήματα – αρκετά εκ των οποίων είναι δημοσιευμένα – μπορούν να απαρτίσουν «κεφάλαια» σε μια επισκέψιμη συλλογή στον υπόστεγο επιμήκη χώρο (στοά) κάτω από την πεζογέφυρα του εκτεταμένου και αναβαθμισμένου Μουσείου. Άλλωστε, η αξιοποίηση του αύλειου χώρου ήταν ήδη στα σχέδια της Εφορείας από το 2004.

Διάφορα αρχιτεκτονικά στοιχεία, επίσης, συνιστούν σύνολα[2] που δείχνουν την εξέλιξη τόσο του δωρικού όσο και του ιωνικού ρυθμού. Σημαντικές πληροφορίες αντλούμε για τη συνδεσμολογία και τις τεχνικές δόμησης από γωνιαία τρίγλυφα (του μονόπτερου, του θησαυρού των Θηβαίων) που διατηρούν γνήσιους συνδέσμους, καθώς και από τους τριγωνικούς σπονδύλους του κίονα των Μεσσηνίων και Ναυπακτίων (ομόλογου του κίονα της Νίκης του Παιωνίου στην Ολυμπία), που σώζουν τους αυθεντικούς ιδιότυπους τόρμους για τριγωνικούς γόμφους. Αξιοσημείωτα, λόγω ιδιαιτερότητας στη μορφολογία και την τεχνική επεξεργασία (έκκεντρες οπές ανύψωσης, χαραγές στον άβακα, κοίλους και κυρτούς έλικες), είναι τα ιωνικά κιονόκρανα που εντοπίζουμε κατάσπαρτα εντός και περιμετρικά του Απολλώνειου τεμένους, ορισμένα από τα οποία απεικονίζονται σε σχεδιαστικές αναπαραστάσεις δίστυλων αιτωλικών αναθημάτων (π.χ. της Αρισταινέτας) ήδη στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Κάποια τμήματα τρι-ταινιωτών ιωνικών επιστυλίων, επίσης, αποδίδονται – χάρις στις επιγραφές τους (Χαρίξενου, Λύκου Διοκλέος) – στον τύπο των δίστυλων μνημείων. Στην ίδια ομάδα συγκαταλέγουμε ορισμένα συγκολλημένα τμήματα θριγκών και αντιθημάτων, τα οποία όμως είναι ανεπίγραφα και, έτσι, αβέβαια ως προς την ταύτιση και την ένταξή τους στην ακολουθία ενός δόμου.

Διευθέτηση αρχιτεκτονικών μελών στα δυτικά του Απολλώνειου τεμένους

Με πρωτοβουλία της Εφορείας και τη συμβολή της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, προωθούμε την αναδιοργάνωση του ανδήρου που εκτείνεται κοντά στον εξώστη προς το ψηφιδωτό και απέναντι από τα εκδοτήρια εισιτηρίων του Μουσείου. Μολονότι το συγκεκριμένο άνδηρο δεν εντάσσεται στην καθιερωμένη διαδρομή των επισκεπτών, μπορεί να διαμορφωθεί σε μικρό εκθετικό χώρο, με κύριο όφελος τη διευκόλυνση της μελέτης μας. Σε γενικές γραμμές, προβλέπεται η ανανέωση των εκεί υπαρχόντων αναλημμάτων από ξερολιθιά και η διαμόρφωση μικρού πάγκου ή θρανίου για την καλύτερη έδραση, ανάδειξη και διευθέτηση των καταλογογραφημένων – πλέον – και ταξινομημένων αρχαίων μελών, κυρίως αρχιτεκτονικών από οικοδομήματα των ιερών του Απόλλωνα και της Αθηνάς. Η σκοπιμότητα του έργου συνοψίζεται στις επόμενες παραγράφους.

Ο αρχαιολογικός χώρος Δελφών – ιερά και αθλητικές εγκαταστάσεις – έχει δώσει πολυάριθμα και σημαντικά ευρήματα αρχιτεκτονικής. Κοινή ανάγκη, την οποία συνειδητοποιούμε σε σπουδαίους και γόνιμους σε αρχαιολογικά ευρήματα χώρους (Ολυμπία, Δήλο, Νεμέα, Δίον), είναι η εξασφάλιση εκτάσεων κατάλληλα διαμορφωμένων για να απλωθεί το υλικό προκειμένου να μελετηθεί, να ταξινομηθεί, να ταυτιστεί και να συσχετιστεί, ώστε τελικά να αναγνωριστεί η προέλευση ή η απόδοσή του, δηλαδή: α) από ποιο τμήμα ή επίπεδο του μνημείου προέρχεται, β) σε ποιον τύπο μνημείου κατατάσσεται ειδολογικά και γ) σε ποιο συγκεκριμένο μνημείο ανήκει.

Τα αλλεπάλληλα φυσικά ισόπεδα ή πλατώματα δυτικά του Απολλώνειου στους Δελφούς προσφέρονται για διευθέτηση, ταξινόμηση, μετρήσεις, συσχετισμούς, αξιολογήσεις και εκτιμήσεις. Αυτό είναι το πρώτο βήμα μιας ανασύνθε-

2. Πλήρης η έρευνά μας προορίζεται να παρουσιαστεί στο προσεχές 3ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, με τίτλο «Υπαίθριες εκθέσεις στους Δελφούς: μια προσπάθεια ανασύστασης μνημείων και κοινωνίας της αρχαιότητας» και, πιο αναλυτικά, στο *AM* 124 (2009) με τίτλο «From Hypaethral Depots to Hypaethral Exhibitions Casting Light on Architecture and Society in 4th-3rd c. BC Delphi».

σης, ανασύστασης, ίσως ακόμη και αναστήλωσης. Ωσότου όμως αυτή η μεγαλεπήβολη προοπτική υλοποιηθεί, τα αρχαία εδώ μπορούν να εκτεθούν κατά θεματικές ενότητες με εκπαιδευτικό επίσης χαρακτήρα, περιορίζοντας τη φθορά και διάβρωσή τους. Με το σκοπό αυτό, εφαρμόζεται ήδη μηχανικός επιφανειακός καθαρισμός από ρητίνη και ρύπους στην επιδερμίδα των αρχαίων.

Με ενδελεχείς πληροφορίες συμβάλλουν στην επιστημονική γνώση οι μαρτυρίες των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, ιστορικών και περιηγητών, των Παυσανία, Πλουτάρχου, Διοδώρου, Ηροδότου, Ξενοφώντα. Σημαντική, επίσης, είναι η συνδρομή της επιγραφικής, της άμεσης γραπτής παρακαταθήκης, όπου περιγράφονται λεπτομέρειες οικονομικές και εργοταξιακές – αντικείμενο κατ' εξοχήν των οικοδομικών λογαριασμών. Η ευτυχής κατάληξη της παραπάνω προτεινόμενης αναδιευθέτησης και οργανωμένης παρουσίασης είναι να μπορούμε να διακρίνουμε μνημεία γνωστά από την ιστορική και φιλολογική παράδοση και να διασταυρώνουμε τις λεκτικές πληροφορίες με απτά ευρήματα της αρχαιολογικής σκαπάνης. Το χαμηλότερο άνδηρο της περιοχής που επονομάζεται «Σταθμός» προσφέρεται για να συγκεντρωθούν – σε μια υπαίθρια συλλογή – μέλη από μνημεία που αναγνωρίζονται ως αναθηματικά πεσσόμορφα και συγκρίνονται με ανάλογα στην Ολυμπία, όπως τους πανύψηλους κίονες του δυναστικού ζεύγους Πτολεμαίου και Αρσινόης και τον τριγωνικό κίονα της Νίκης του Παιωνίου, ανάλογο με το δελφικό των Μεσσηνίων και Ναυπακτίων. Αναγνωρίζουμε, ωστόσο, στο δελφικό ιερό μορφότυπους που δεν αντιπροσωπεύονται σε άλλα θρησκευτικά κέντρα της αρχαιότητας. Τέτοια είναι τα δίστυλα μνημεία, που χαρακτηρίζουν την ελληνιστική εποχή και την υπεροχή των Αιτωλών στους Δελφούς έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση, οπότε υψώνεται το πρίσμα του Αιμιλίου Παύλου.

ΕΛΕΝΑ Κ. ΠΑΡΤΙΔΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ά μ φ ι σ σ α

Οδός Επισκόπου Φιλοθέου. Δημαρχιακό κτίριο Άμφισσας

Κατά τη διάρκεια εργασιών για την αναπαλαίωση του Δημαρχιακού κτιρίου της Άμφισσας, αποκαλύφθηκε σε βάθος 4,75 μ. από το κατάστρωμα της ανωτέρω οδού, τμήμα ισχυρής κυκλικής κατασκευής (διαστ.: ύψ. 1,40, μέγ. πλ. 1 μ.), που αποτελείται από δύο περίπου ισοϋψείς δόμους με αδρά δουλεμένους ογκόλιθους, που πατούν απευθείας στο φυσικό έδαφος χωρίς τη μεσολάβηση ευθυντηρίας. Οι λιθόπλινθοι των δόμων από ντόπιο ασβεστόλιθο, που είναι πολύ καλά προσαρμοσμένες, φέρουν στην εξωτερική επιφάνεια σημάδια από βελόνι (Εικ. 2). Πρόκειται, προφανώς, για τμήμα

Εικ. 2. Άμφισσα. Οδός Επισκόπου Φιλοθέου. Τμήμα κυκλικού πύργου του οχυρωματικού περιβόλου της Άμφισσας.

κυκλικού πύργου που ανήκει στον οχυρωματικό περίβολο της πόλης του ύστερου 4ου αι. π.Χ., ο οποίος καταστράφηκε το 338 π.Χ. από τον Φίλιππο Β΄ κατά τη διάρκεια του Δ΄ Ιερού πολέμου και έχει εντοπιστεί και σε γειτονικά οικόπεδα[3], όπου είναι γνωστή τόσο η ύπαρξη του οχυρωματικού τείχους όσο και του νεκροταφείου της πόλης κατά τους γεωμετρικούς και κλασικούς χρόνους.

Οδός Αγίων Θεοδώρων (οικόπεδο Α. Μανέτα - Αι. Δρίβα)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για τη θεμελίωση οικοδομής στην οδό Αγίων Θεοδώρων, όπου είναι γνωστή η ύπαρξη οικιστικών καταλοίπων ρωμαϊκών χρόνων[4], εντοπίστηκε τμήμα αρχαίου τοίχου. Κατά τη σωστική ανασκαφή που ακολούθησε, αποκαλύφθηκαν σε βάθος 3,60 μ. από το κατάστρωμα της οδού Αγίων Θεοδώρων, οικοδομικά λείψανα ρωμαϊκών χρόνων (Εικ. 3), τμήμα λιθόστρωτου καθώς και ένας κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας, από την οποία διασώθηκε ένας χώρος, διαστ. 3,75×6,20 μ., με δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα. Οι τοίχοι διατηρούνται λίγο πιο πάνω από το επίπεδο του δαπέδου από 0,16 έως και 0,88 μ. και έχουν πάχος 0,65 μ. Διατηρούνται ο βόρειος τοίχος της οικίας και τμήματα από τον ανατολικό και το δυτικό τοίχο που συνεχίζουν στο όμορο οικόπεδο ιδιοκτησίας κληρονόμων Δελμούζου και είναι χτι-

3. Οδός Φρουρίου (οικόπεδο Α. Σεϊμένη), *ΑΔ* 35 (1980): Χρονικά, σ. 265-267 και Οδός Επισκόπου Φιλοθέου και Αθανασοπούλου (οικόπεδο Π. Κατσίμπρα), *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 190-192.

4. Ανάλογα ευρήματα έχουν έλθει στο φως και σε άλλα οικόπεδα στην ίδια περιοχή, όπως στα οικόπεδα Σπ. Λατίφη και Καββαδά, *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 207.

Εικ. 3. Άμφισσα. Οδός Αγίων Θεοδώρων. Οικοδομικά λείψανα ρωμαϊκών χρόνων.

Εικ. 4. Κίρρα. Οικόπεδο Γ. και Ι. Μάνιου. Κιβωτιόσχημος παιδικός τάφος. Άποψη από Δ.

σμένοι αμελώς από ανισομεγεθείς ακανόνιστους λίθους που εναλλάσσονται με κεραμίδες και συνδέονται με κουρασάνι.

Σε απόσταση 7,50 μ. δυτικά του κτιρίου αποκαλύφθηκε ένας κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος (εσωτ. διαστ.: ύψ. 0,44, μήκ. 1,85, πλ. 0,50 μ., εξωτ. διαστ.: μήκ. 2,30, πλ. 0,80 μ.), που αποτελείται από επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων με επίχρισμα στην εσωτερική επιφάνεια. Ο τάφος περιείχε τρεις σκελετούς, οι δύο ήταν τοποθετημένοι σε ύπτια θέση με προσανατολισμό από Β. προς Ν. και ο τρίτος σκελετός στο νότιο άκρο του τάφου. Το μοναδικό κτέρισμα της ταφής ήταν ένα χάλκινο ενώτιο σε μορφή κρίκου κυκλικής διατομής.

ΑΝΘΟΥΛΑ ΤΣΑΡΟΥΧΑ

Εικ. 5. Κίρρα. Οικόπεδο Γ. και Ι. Μάνιου. Λείψανα δύο γειτονικών οικιών. Άποψη από Ν.

Κίρρα

Οικόπεδο Γ. και Ι. Μάνιου

Κατά το 2006 ολοκληρώθηκε η σωστική ανασκαφή του εν λόγω οικοπέδου, βορειοδυτικά του ναού της Κοίμησης Θεοτόκου, στο βόρειο τμήμα του σχεδίου πόλεως.

Ανοίχθηκαν πέντε τομές στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, συνολικής επιφανείας 80 τ.μ. Η διερεύνηση σταμάτησε σε βάθος 1,60 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους. Απομακρύνοντας 0,15 μ. περίπου επιφανειακών αναμοχλευμένων επιχώσεων, εντοπίζονται «καθαρά» προϊστορικά στρώματα. Ανασκάπτοντας, διακρίνουμε κατάλοιπα τριών οικιστικών φάσεων, που αντιπροσωπεύονται από ακίνητα και κινητά ευρήματα.

Α΄ φάση. Το συνολικό πάχος των επιχώσεων της φάσης αυτής υπολογίζεται σε 0,40 μ. Σε βάθος 0,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους εμφανίζονται λείψανα θεμελιώσεων που ανήκουν άλλοτε σε καλύτερα διατηρημένους και άλλοτε σε αποσπασματικά σωζόμενους τοίχους, οι οποίοι καταλαμβάνουν ολόκληρη την ανεσκαμμένη έκταση. Γενικά, πλεονάζουν τα σπαράγματα που δεν επιτρέπουν μια σαφή αποτύπωση των κτιριακών κατόψεων. Το πλάτος των θεμελιώσεων ορίζεται κατά μέσον όρο σε 0,40, το μήκος στα 2 και το ύψος τους σε 0,25 μ. Στη φάση αυτή ανήκει, επίσης, ένας κιβωτιόσχημος παιδικός τάφος (Εικ. 4). Ο γενικός προσανατολισμός των οικημάτων είναι από ΝΔ. προς ΒΑ.

Β΄ φάση. Το συνολικό πάχος των επιχώσεων της φάσης αυτής υπολογίζεται σε 0,30 μ. περίπου. Η δεύτερη κατά σειρά οικιστική δραστηριότητα στο χώρο εντοπίζεται και πάλι σε όλη την ανεσκαμμένη έκταση και αντιπροσωπεύεται από καλύτερα σωζόμενες θεμελιώσεις, που εμφανίζονται σε βάθος 0,60 μ. περίπου από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους και 0,15 μ. περίπου βαθύτερα των αντίστοιχων υπερκείμενων. Στα νότια αποκαλύπτονται τμήματα από δύο γειτονικές ορθογώνιες οικίες (Εικ. 5). Βορειότερα αποκαλύπτεται εκτεταμένο βοτσαλωτό δάπεδο που συνδέεται με λίθινη θεμελίωση τοίχου.

Γ΄ φάση. Σε βάθος 1 μ. περίπου από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους εντοπίζεται μία ακόμη οικιστική φάση, η

τρίτη κατά σειρά και η τελευταία που ερευνούμε, καθώς τα υπερκείμενα κατάλοιπα περιορίζουν μια βαθύτερη διερεύνηση. Η Γ΄ φάση αποκαλύφθηκε μόνο στο νότιο τμήμα της ανασκαφής και αντιπροσωπεύεται από τμήμα μιας αψιδωτής θεμελίωσης, μέρος ενός λιθόστρωτου δρόμου και κάποια σπαράγματα τοίχων. Σημειώνουμε ότι ένα καθαρό στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά κάλυπτε το αψιδωτό κτίσμα.

Ευρήματα. Μεγάλη ποσότητα κεραμικής περισυνελέγη από όλα τα στρώματα, στην οποία αντιπροσωπεύονται όλες οι γνωστές κατηγορίες της εποχής (αβαφή, χειροποίητα, στιλβωτά, αμαυρόχρωμα, μινυακά κ.ά.). Υπάρχουν μόνο λίγα τμήματα αγγείων.

Σημαντικό σε ποσότητα είναι και το αρχαιοζωολογικό υλικό, που περιλαμβάνει οστά, γνάθους και δόντια μεγαλόσωμων και μικρόσωμων ζώων και πτηνών, καθώς και θαλασσινά όστρεα. Αξιοσημείωτος κρίνεται ο μεγάλος αριθμός λίθινων εργαλείων από οψιανό ή πυριτόλιθο. Αρκετά είναι και τα τριβεία, οι κρουστήρες, τα ακόνια καθώς και κάποιοι λίθινοι πελέκεις. Περισυνελέγησαν, επίσης, αρκετά σφονδύλια μαύρου κυρίως στεατίτη και ελάχιστα γυναικεία πήλινα ειδώλια, καθώς και ειδώλια ζώων. Τα οστέινα εργαλεία περιορίζονται σε μία βελόνη και μία περόνη. Η παρουσία χαλκού είναι σχεδόν μηδενική, με μόνη εξαίρεση μια αιχμή βέλους.

Κατά μήκος του βόρειου ορίου της ιδιοκτησίας διέρχεται ο βόρειος βραχίονας του οχυρωματικού περιβόλου της Κίρρας, που χρονολογείται στα χρόνια του Δ΄ Ιερού πολέμου (339-338 π.Χ.) κατά των Λοκρών της Άμφισσας.

Οικόπεδο Ι. Μάνιου

Το εν λόγω οικόπεδο στη θέση Νεκροταφείο Κίρρας βρίσκεται στις βορειοανατολικές παρυφές της γνωστής προϊστορικής «μαγούλας» της, και συγκεκριμένα στα βορειοανατολικά του παλιού νεκροταφείου του οικισμού, κοντά στον πρώιμο μυκηναϊκό κεραμικό κλίβανο[5] που βρέθηκε στην απαλλοτριωμένη πρώην ιδιοκτησία Μ. Κουρελή. Ανοίχθηκαν οκτώ τομές σε διάφορα σημεία του οικοπέδου, συνολικής επιφάνειας 90 τ.μ. περίπου, οι οποίες κατά μέσον όρο διερευνήθηκαν σε βάθος 0,80 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Τα αναμοχλευμένα από την καλλιέργεια επιφανειακά στρώματα έχουν μέσο πάχος 0,15 μ., καθώς το έδαφος παρουσιάζει υψομετρικές διαφορές εξαιτίας της κλίσης του από Δ. προς Α. Εντοπίστηκαν οικιστικά κατάλοιπα δύο επάλληλων φάσεων, τεκμηριωμένων από θεμελιώσεις, στρώματα από ωμές και ψημένες πλίνθους, άφθονη κεραμική, περιορισμένα όμως αρχαιοζωολογικά κατάλοιπα, καθώς και λίγα μικροαντικείμενα. Σημειώνουμε μια ιδιαίτερη χαρακτηριστική σκληρότητα του εδάφους σε όλα τα βάθη.

Α΄ φάση. Το συνολικό πάχος των επιχώσεων της Α΄ οικοδομικής φάσης υπολογίζεται σε 0,30 μ. και τα κατάλοιπά της εντοπίζονται σε όλες τις ανασκαφικές τομές.

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν, ακριβώς κάτω από το επιφανειακό διαταραγμένο στρώμα, τα λείψανα ισχυρών τοίχων, που φαίνεται να ανήκουν σε ένα μεγαρόσχημο κτίριο με προσανατολισμό Β.-Ν. Διατηρείται μέρος του δυτικού τμήματός του, ενώ η συνέχειά του προς Α. και Ν. φαίνεται να έχει καταστραφεί. Από την κεραμική που βρέθηκε πάνω σε δάπεδο που συνδέεται με τα αρχιτεκτονικά λείψανα του κτιρίου, ξεχωρίζει μία λίθινη τριποδική λεκανίδα. Πρόκειται για εισηγμένο αγγείο συροπαλαιστινιακής προέλευσης, που χρονολογείται στην ΥΜ Ι.

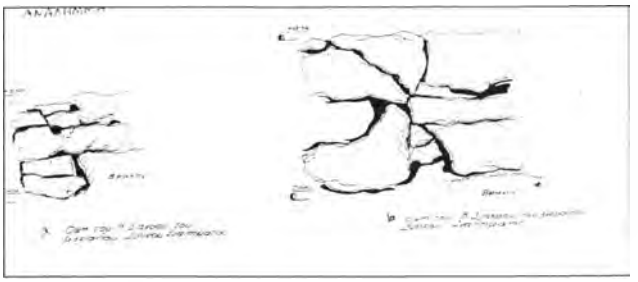
Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τέσσερις σχετικά καλά σωζόμενοι τοίχοι πλ. 0,45, μέσου μήκ. 2 και ύψ. 0,30 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. και Α.-Δ., τεμνόμενοι ανά ζεύγη.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου κάποιες αποσπασματικά σωζόμενες θεμελιώσεις δεν επιτρέπουν σαφή αποτύπωση της κάτοψης του κτιρίου στο οποίο ανήκουν. Ωστόσο, εντοπίζονται διαλυμένα οικοδομικά υλικά και κατά τόπους συγκεντρώσεις βοτσάλων (υπολείμματα δαπέδων ή νεροποντής). Αξιοσημείωτος θεωρείται στα ανατολικά ο εντοπισμός επάλληλων στρωμάτων, συνολ. πάχ. 0,50 μ., συμπαγούς και διαλυμένου ψημένου πηλού, χωρίς όμως κανένα ίχνος θεμελίωσης να συνδέεται με αυτά (υπολείμματα κεραμικού κλιβάνου ή εργαστηρίου;).

Β΄ φάση. Τόσο ο περιορισμένος ανασκαφικός χρόνος όσο και τα υπερκείμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δεν επέτρεψαν βαθύτερη διερεύνηση του χώρου. Ωστόσο, αναφέρουμε σπαράγματα θεμελιώσεων, που αντιστοιχούν σε επιχώσεις συνολ. πάχ. 0,30 μ. με διαλυμένα οικοδομικά υλικά και αρκετά δείγματα κεραμικής. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το μεγαρόσχημο κτίριο στο δυτικό άκρο του οικοπέδου παρουσιάζει, επίσης, και αυτό δεύτερη οικοδομική φάση.

Ευρήματα. Σε μεγάλη ποσότητα περισυνελέγησαν όστρακα χρηστικής και λιγότερα λεπτότεχνης κεραμικής. Ξεχωρίζουν οι ακόλουθες κατηγορίες: αβαφή, επιχρισμένα με γραπτό διάκοσμο και πιθοειδή. Το επικρατέστερο επίχρισμα είναι το καστανέρυθρο και ακολουθεί το καστανόμαυρο. Ο γραπτός διάκοσμος, όπου υπάρχει, αντιπροσωπεύεται κυρίως από ευθύγραμμα και ελάχιστα καμπυλόγραμμα μοτίβα. Το αρχαιοζωολογικό υλικό περιορίζεται σε λίγα οστά μικρόσωμων ζώων, δόντια και θαλασσινά όστρεα. Αξιοσημείωτη κρίνεται η εύρεση αρκετών γυναικείων πήλινων ειδωλίων με γραπτό διάκοσμο, καθώς και ειδωλίων ζώων. Ο αριθμός των μικροαντικειμένων είναι μικρός. Καταγράφηκαν φολίδες και λεπίδες οψιανού, καθώς και αρκετά τριβεία. Από τις βόρειες τομές περισυνελέγησαν μικρές μάζες χαλκού.

5. Βλ. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 205-207.

Εικ. 6. Γλύφα Δωρίδος. Οικόπεδο Καπετζώνη. Αναλήμματα.

Εικ. 7. Γλύφα Δωρίδος. Οικόπεδο Καπετζώνη. Αγγείο κατά χώραν.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το σημαντικότερο εύρημα αποτελεί το μεγαρόσχημο κτίριο της πρώιμης μυκηναϊκής περιόδου στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου τόσο για την ισχυρή κατασκευή του, που το ξεχωρίζει με σαφήνεια από τις υπόλοιπες απλού τύπου κατασκευές του οικισμού, όσο και για τη χρονολόγησή του. Πρόκειται, προφανώς, για ένα κτίριο με δημόσιο χαρακτήρα. Το εύρημα αποκτά ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι εντάσσεται στην ίδια εποχή με το γειτονικό, άλλωστε, μεγάλο κεραμικό κλίβανο της Κίρρας[6]. Όπως έδειξε η μελέτη του κλιβάνου[7], οι διαστάσεις και η τυπολογία του δεν υποδηλώνουν μόνον τη συμμετοχή της Κίρρας στο δίκτυο του εμπορικών και πολιτιστικών επαφών των πρώιμων μυκηναϊκών χρόνων, αλλά ταυτόχρονα προϋποθέτουν την ύπαρξη κεντρικής εξουσίας για την οργάνωση ενός τόσο μεγάλου για τα δεδομένα της εποχής κεραμικού εργαστηρίου και για τη διάθεση της παραγωγής του.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

Καστριώτισσα Οίτης

Ιδιοκτησία Καδδά

Στο χώρο του (παλαιού και τώρα κατεδαφισθέντος) καφενείου ιδιοκτησίας Καδδά, έγινε δοκιμαστική ανασκαφική διερεύνηση. Αποκαλύφθηκε ένας μεγάλος αποθέτης με κεράμους, που μάλλον ανήκαν στην επίστεψη του (παρακείμενου) τείχους των ελληνιστικών χρόνων. Η κεραμική της ανασκαφής χρονολογείται στους ελληνιστικούς και τους βυζαντινούς χρόνους.

Γλύφα Δωρίδος

Οικόπεδο Καπετζώνη

Στην περιοχή ιδιοκτησίας Καπεντζώνη, λίγο χαμηλότερα από τα τελευταία αναλήμματα της ανατολικής κλιτύος του ελληνιστικού κάστρου (Εικ. 6) ήλθε στο φως θεμέλιο οικίας των ελληνιστικών χρόνων. Μεγάλο μέρος της κεραμοσκεπής της είχε καταπέσει στο εσωτερικό του κτιρίου. Λίγο μακρύτερα αποκαλύφθηκε το θεμέλιο προϊστορικής οικίας, όπου βρέθηκε μεγάλο ανοιχτό αγγείο (των ύστερων μεσοελλαδικών ή των πρώιμων μυκηναϊκών χρόνων), που συγκολλήθηκε στο Εργαστήριο Συντήρησης του Μουσείου Δελφών (Εικ. 7).

ΚΗΡΥΞΕΙΣ

Προωθήθηκε η κήρυξη του αρχαιολογικού χώρου Κοκκοβίστα, στην περιοχή του χωριού Μακρινή Τολοφώνος. Ο αρχαιολογικός χώρος περιλαμβάνει αρχαίο νεκροταφείο με κιβωτιόσχημους τάφους και αρχαίο πύργο διαστ. 10×22 μ. περίπου (μαζί με τα προσκτίσματά του), του τύπου που είναι γνωστός στη βιβλιογραφία ως «Tower and Enclosure» (Εικ. 8, 9). Ο πύργος μαζί με τον έναντί του, και ανατολικά του ποταμού Ξεριά, φυσικό οχυρό λοφίσκο φυλάσσει μια σημαντική προς τη λοκρική και την αιτωλική ενδοχώρα δίοδο, που ξεκινά από την παραλία της σημερινής Ερατεινής Τολοφώνος και καταλήγει στο Αιγίτειο (σημ. Στρούτζα).

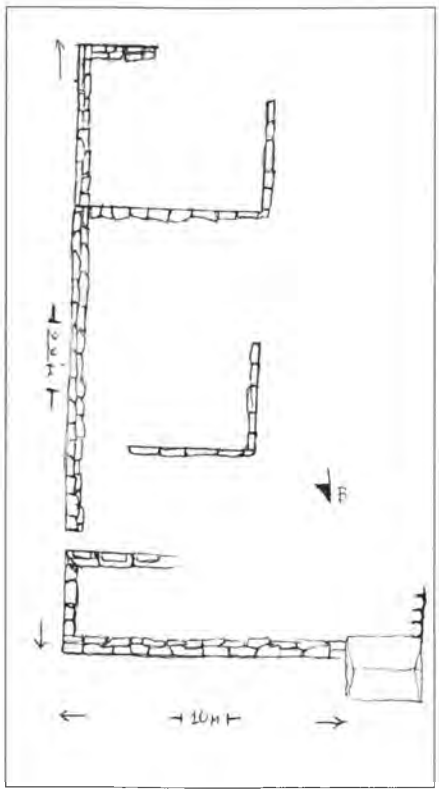
ΑΥΤΟΨΙΕΣ

1. Χωνοκκλησιά Αρτοτίνας: Πραγματοποιήθηκε αυτοψία στο χώρο του ήδη γνωστού από την εποχή του Ν. Παππαδάκι[8] μακεδονικού τάφου «Χωνοκκλησιά», στο χωριό Αρτοτί-

6. Βλ. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 205-207.

7. Βλ. Δ. Σκορδά, Οι κεραμεικοί κλίβανοι του προϊστορικού οικισμού της Κίρρας κατά τη μετάβαση από τη Μεσοελλαδική στην Υστεροελλαδική Εποχή, *Πρακτικά Συμποσίου Μεσοελλαδικά, Η ηπειρωτική Ελλάδα στη μέση εποχή του Χαλκού*, Μάρτιος 2006 (A. Philippa-Touchais κ.ά. επιμ.), *BCH* suppl. 52, 2010, σ. 651-668.

8. *ΑΔ* 6 (1920-1921), Παράρτημα, σ. 153.

Εικ. 8. Πύργος Κοκκοβίστας. Κάτοψη.

Εικ. 9. Πύργος Κοκκοβίστας. Άποψη.

να Βαρδουσίων. Διαπιστώθηκαν στατικά προβλήματα, που θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν με μελλοντικές επεμβάσεις[9]. Πρώιμα ελληνιστικά.

2. Ελεούσα Μαραθιάς: Η εκκλησία επί του βραχώδους όγκου που δεσπόζει στο δυτικό όχτο του χειμάρρου, παρά το σημερινό οικισμό Μαραθιάς Δωρίδας, έχει ανεγερθεί επί θεμελίου

Εικ. 10. Αρχαίο ανάλημμα στην περιοχή του Κροκυλείου.

ύστερης βυζαντινής τοιχοποιίας. Ίσως στο σημείο εκείνο να υπήρχε πύργος, που φύλασσε μία ακόμη διάβαση προς τα λοκρο-αιτωλικά σύνορα. Ο χείμαρρος αυτός θα πρέπει να είναι ο ποταμός Σεργούλας των περιηγητών της τουρκοκρατίας, πολύ σημαντικότερος από το χείμαρρο που εκβάλλει στο γειτονικό χωριό Παραλία Σεργούλας. Ύστερα βυζαντινά.

3. Άγιος Χαράλαμπος Πύργου: Σε μικρή απόσταση βόρεια του οικισμού Πύργος Δωρίδας, γύρω από τα θεμέλια νεότερης εκκλησίας, είναι ορατά τα θεμέλια αρχαίων οικοδομημάτων. Δεν γνωρίζουμε εάν πρόκειται για κώμη ή για προσκτίσματα πύργου, που θα δέσποζε μιας φυσικής διόδου (Ναυπακτία - Περιθιώτισσα - Βαρδούσια) προς την αρχαία Καλλίπολη.

4. Κροκύλειο: Ακριβώς έναντι της σύγχρονης μάνδρας οικοδομών, στο τρίστρατο μεταξύ Ζωριάνου - Κροκυλείου - Πενταγιών Βαρδουσίων, μέσα στην κοίτη του διερχόμενου χειμάρρου, εντοπίστηκαν μεγάλοι ειργασμένοι λίθοι αρχαίου οικοδομήματος.

Επί της κλιτύος του Βλαχοβουνίου, στα βόρεια της αμαξιτής οδού Κροκυλείου-Πενταγιών, εντοπίστηκε αρχαίο ανάλημμα (Εικ. 10).

5. Φιλοθέη - Μαδούρα: Στην ευρύτερη περιοχή των αρχαίων αναλημμάτων που είναι γνωστά από παλαιότερες έρευνες, στα ανατολικά του αρχαίου κάστρου Φιλοθέης Ευπαλίου, εντοπίστηκαν κεραμοσκεπείς τάφοι.

6. Βυζαντινός δρόμος Κίρρας: Βορειοανατολικά της θέσης Σκληρή Κίρρας, όπου και θεμέλια αρχαίων οικοδομημάτων, σώζεται σε αρκετά σημεία η ακανόνιστη, πολυγωνική τοιχοδομία των αναλημμάτων της παλαιάς οδού Κίρρας - Δεσφίνας. Σε ορισμένα σημεία, παρατηρούμε τη χρήση πηλασβέστου.

Η πρώτη μορφή της οδού αυτής, που βρισκόταν σε χρήση μέχρι τα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, ανάγεται στη βυζαντινή εποχή (Εικ. 11). Βυζαντινά.

9. S. Raptopoulos - A. Tsaravopoulos - G. Fragou, Three Monumental Tombs from Western Locris and Aetolia, *Acta Terrae Septemcastrensis* VI, 1, Sibiou 2007, σ. 102-103, 108-109.

Εικ. 11. Βυζαντινός δρόμος Δεσφίνας.

7. Νεκροταφείο Δεσφίνας: Από το γήλοφο αμέσως βόρεια του νεκροταφείου του σύγχρονου οικισμού της Δεσφίνας (όπου και θεμέλια οικοδομημάτων) περισυνελέγησαν όστρακα αγγείων των ελληνιστικών χρόνων, κέραμοι και πήλινη σφήνα, που χρησιμοποιούνταν για το διαχωρισμό των προς όπτηση αγγείων στους κεραμικούς κλιβάνους.

8. Κουρμούτσι Δεσφίνας: Ένα νόμισμα του αυτοκράτορα Μαξιμίνου Β (κατά το νομισματικό Δ. Κραβαρτόγιαννο, τον οποίον ευχαριστώ από εδώ), που βρέθηκε στην περιοχή Κουρμούτσι - Καρδάρα Δεσφίνας, χρονολογεί (ίσως) τα θεμέλια κτιστού ομβροδέκτη, αλλά και ένα γειτονικό σε αυτόν τοίχο δύο όψεων, στα τέλη του 3ου ή στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ.[10].

Η άνυδρη και απομονωμένη αυτή περιοχή έχει σήμερα μικρή μόνον παρουσία βοσκημάτων· μια παραπλήσια χρήση θα είχε, όπως φαίνεται, και κατά τη ρωμαιοκρατία. Υστερορρωμαϊκά.

9. Ζωοδόχος Πηγή Συκιάς (Λιδορικίου): Στη Ζωοδόχο Πηγή Συκιάς, στις δυτικές υπώρειες της Γκιώνας, ένας χωματόδρομος οδηγεί, σε απόσταση 3 χλμ. νοτιοανατολικά της εθνικής οδού Λιδωρικίου-Στρώμης, σε βραχώδες υψίπεδο. Εκεί βρίσκονται οι δίδυμες εκκλησίες του Αγίου Δημητρίου και της Ζωοδόχου Πηγής, που «φωλιάζουν» σε φυσικά σπήλαια.

Εικ. 12. Η περιοχή της Κωσταρίτσας.

10. D. Sear, *Greek Imperial Coins and their Value*, London 1982, σ. 468.

Ο Άη Δημήτρης έχει, στη σημερινή του μορφή, κτιστό εξωτερικό τοίχο στον οποίο διανοίγεται είσοδος. Στο βάθος του σπηλαιώδους χώρου, στο τοίχωμα του σπηλαίου, βρίσκεται ανάγλυφος σταυρός. Αμέσως προς Ν. βρίσκεται η Ζωοδόχος Πηγή – με την πρόσφατα ανακαινισμένη πρόσοψη, στην οποία διανοίγονται δύο είσοδοι – που φράσσει το ημικυκλικό, σε σχήμα αρκοσολίου, σπήλαιο. Στο βάθος του σταλαγμιτικού σπηλαίου βρίσκεται λίμνη-αγίασμα.

Δύο παλαιοχριστιανικοί λαξευτοί ημικυλινδρικοί τάφοι («αρκοσόλια») και ένα ακόμη σπήλαιο, με λαξευτό δάπεδο, σε κοντινή περιοχή μάς οδηγούν σε μία χρονολόγηση της πρώτης μορφής των εκκλησιών στην παλαιοχριστιανική περίοδο.

Η περίπτωση των δύο γειτονικών λατρειών φέρνει στο νου τις εκκλησίες με διπλή κόγχη Ιερού (Άγιος Παντελεήμονας - Αγία Παρασκευή Διστόμου, Άγιος Αθανάσιος Πανόρμου, Αγία Παρασκευή Κωστάριτσας), που στέγαζαν ή στεγάζουν ακόμη αρχαίες λατρείες, ένα έθιμο που προέρχεται από την αρχαία θρησκεία. Πρώιμα βυζαντινά(;)

10. Πανουργιάς: Στην είσοδο του χωριού – 150 μ. περίπου από το κάτοπτρο του σταθμού κινητής τηλεφωνίας – μια μικρή διάνοιξη έφερε στο φως ένα μεγάλο τραπεζιόσχημο λίθο, που προέρχεται από τείχιση των ελληνιστικών χρόνων.

11. Άγιος Γεώργιος Κωσταρίτσας: Στο λοφίσκο της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, βόρεια του οικισμού, αριστερά του δρόμου που οδηγεί στο Νούτσομβρο, σώζεται μικρό τμήμα τείχισης, που αποτελείται από μεγάλες τραπεζιόσχημες πέτρες. Πίσω από το Ιερό της – πρόσφατα ανακαινισμένης – εκκλησίας έχουν συληθεί, παλαιότερα, κιβωτιόσχημοι τάφοι άγνωστης χρονολόγησης (Εικ. 12).

12. Άγιος Γεώργιος Αλποχωρίου/Παναγιά Ζωριανού: Στις πλαγιές των πρόβουνων των Βαρδουσίων, αμέσως δυτικά των χωριών Αλποχώρι και Ζωριάνος, οι νέοι χωματόδρομοι που συνδέουν τις ιδιοκτησίες-μικροκαλλιέργειες (περί τα εκκλησάκια του Αγίου Γεωργίου και της Παναγίας) με τα δύο χωριά αποκάλυψαν τα τελευταία χρόνια τους κεράμους κιβωτιόσχημων/καλυβιτών τάφων. Η πυκνότητα, δε, των τάφων της περιοχής του ρέματος που διαχωρίζει το σύλλοφο του Ζωριάνου από τη διασταύρωση του χωματόδρομου που οδηγεί στην εκκλησία της Παναγίας, προς Ν., είναι αρκετά μεγάλη για να μας δημιουργήσει την υπόνοια ενός μεγάλου παρόδιου νεκροταφείου.

ΣΩΤΗΡΗΣ Γ. ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ

24η Εφορεια
Βυζαντινων Αρχαιοτητων

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Δ α μ ά σ τ α

Μονή Δαμάστας

Με ιδιωτική χρηματοδότηση και υπό την εποπτεία της Εφορείας υλοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης στο μεταβυζαντινό Καθολικό της μονής Δαμάστας[1], που βρίσκεται στο Καλλίδρομον όρος, νοτιοδυτικά της Λαμίας. Ο ναός είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο, με επιμήκυνση των δυτικών διαμερισμάτων, ώστε να δίνει την εντύπωση τρουλαίας βασιλικής. Στα δυτικά προσκολλάται προστώο με τοξωτά ανοίγματα, το οποίο στεγάζεται ιδιότυπα με μισό σταυροθόλιο. Εσωτερικά σώζεται σε μέτρια κατάσταση αγιογραφικός διάκοσμος του 1818, αφιέρωμα του οπλαρχηγού Ιωάννη Δυοβουνιώτη, καλυμμένος με νεότερη επιζωγράφηση. Μετά από την αφαίρεση των επιχρισμάτων στις εξωτερικές όψεις αποκαλύφθηκε η τοιχοποιία του μνημείου, η οποία αποτελείται από αργούς λίθους και λιγοστές κεραμίδες με συνδετικό υλικό τη λάσπη και ξυλοδεσιές. Οι γωνίες και η πεντάπλευρη αψίδα του Ιερού έχουν κατασκευαστεί με μεγαλύτερους λαξευτούς λίθους. Όλοι οι τοίχοι επιστέφονται με εξέχον πώρινο γείσο, το οποίο βαίνει σε μία σειρά από σχιστόπλακες μελανού χρώματος. Υλικό σε β΄ χρήση δεν επισημάνθηκε. Εντοπίστηκαν στοιχεία για τις μεταγενέστερες διανοίξεις θυρών και παραθύρων σε διάφορα σημεία του ναού και διαπιστώθηκε ότι το προστώο αποτελεί προσθήκη λίγο μεταγενέστερη από το Καθολικό, κατασκευασμένη ως επί το πλείστον με πωρόλιθο.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ

1. Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ* 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 166, Πίν. 179β, Σχέδ. 3· 21 (1966): Χρονικά, σ. 246· 22 (1967): Χρονικά, σ. 292· *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 252. Β. Συθιακάκη, Παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή Λοκρίδα, *Λοκρίδα, ιστορία και πολιτισμός,* Κτήμα Χατζημιχάλη, χ.τ., χ.χ., σ. 131, σημ. 120. Τ.Δ. Παπαναγιώτου, *Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδος,* εν Αθήναις 1971, σ. 212-214, εικ. 121-121α. Θ.Α. Λαϊνάς, *Το μοναστήρι της Δαμάστας. Μία πνευματική όαση στις πλαγιές του Καλλίδρομου,* Ιερά Μητρόπολις Φθιώτιδος, Λαμία 2002.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ

ΝΟΜΟΣ ΦΩΚΙΔΑΣ

Κατά το έτος 2006 διενεργήθηκαν καθαρισμοί στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές Μαριολάτας, Άμφισσας, Κίρρας, στο παλαιοχριστιανικό βαπτιστήριο της Άμφισσας, καθώς και στο μεσαιωνικό πύργο Τολοφώνα. Επισημαίνεται, δε ότι εκτεταμένοι καθαρισμοί και μερικές αποχωματώσεις έγιναν στην εκκλησία της Παναγίας Ελεούσας στη Σουβάλα (Πολύδροσο) και στη γειτονική παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Χριστοφόρου.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΑΪΛΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Δ ο μ ο κ ό ς

Οθωμανικό λουτρό

Στον οικισμό του Δομοκού διασώζεται ένα άγνωστο οθωμανικό λουτρό, από τα ελάχιστα δείγματα κτισμάτων αυτής της περιόδου στην Φθιώτιδα[2]. Βρίσκεται δυτικά του σημερινού ηρώου της πόλης, στο ρέμα που διαχωρίζει τη δυτική πλευρά του υψώματος του Κάστρου από την απέναντί της αραιοκατοικημένη πλαγιά, και διατηρείται σε μέτρια κατάσταση. Αποτελείται από τρεις χώρους, δύο θολοσκέπαστα τετράγωνα δωμάτια και ένα μικρότερο ορθογώνιο, που σχηματίζουν Γ, με συνολικές διαστάσεις 7,30×5,50 μ. Οι θόλοι είναι τυφλοί, βαίνουν σε σφαιρικά τρίγωνα και έχουν στην κορυφή διακοσμητικά διαταγμένες οπές (φεγγίδες). Η τοιχοποιία αποτελείται από αργολιθοδομή, με παλαιότερο υλι-

2. Βλ. αναλυτική δημοσίευση Γ. Πάλλης, Οθωμανικά μνημεία στον Δομοκό, *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας (Λάρισα, 9-11 Νοεμβρίου 2006),* Πρακτικά, τ. Π, Περιφέρεια Θεσσαλίας 2008, σ. 568-571, εικ. 3-4.

Εικ. 1. Μεσοχώρι Φθιώτιδας. Ναός Αγίου Νικολάου. Άποψη από ΒΔ.

Εικ. 2. Μεσοχώρι Φθιώτιδας. Ναός Αγίου Νικολάου. Κτητορική επιγραφή.

κό σε β΄ χρήση και τεμάχια κεραμίδων και οπτοπλίνθων. Έχοντας υπόψη την πληροφορία του Εβλιά Τσελεμπή ότι οι μουσουλμάνοι του Δομοκού δεν είχαν λουτρά[3], η χρονολόγηση του κτίσματος τοποθετείται μετά το 1667.

Μεσοχώρι

Ναός Αγίου Νικολάου

Ο αφιερωμένος στον Άγιο Νικόλαο ενοριακός ναός του Μεσοχωρίου (πρ. Πάππα)[4], που βρίσκεται στον κεντρικό δρόμο του οικισμού, αποτελεί αξιόλογο δείγμα της ναοδομίας του όψιμου 18ου αιώνα, καθώς διασώζει σε σημαντικό βαθμό την αρχική μορφή του (Εικ. 1). Είναι τρίκλιτη βασιλική με ημικυκλική αψίδα Ιερού και μικρό μονόχωρο παρεκκλήσιο αφιερωμένο στον Άγιο Πολύκαρπο στη βόρεια πλευρά, στο οποίο εφάπτεται το νεότερο κωδωνοστάσιο. Το υπόλοιπο τμήμα της βόρειας, καθώς και τη δυτική πλευρά του ναού περιτρέχει στοά με ξύλινους στύλους, που βασίζονται σε χαμηλό κτιστό θρανίο. Σύμφωνα με επιγραφές στο εσωτερικό, η κατασκευή του ναού τελείωσε το 1788 και η τοιχογράφησή του το 1790 (Εικ. 2). Η τοιχοποιία του καλύπτεται εξωτερικά με νεότερα επιχρίσματα, κάτω από τα οποία διακρίνεται αργολιθοδομή με συνδετικό κονίαμα και ξυλοδεσιές. Η στέγαση γίνεται με τετράρριχτη κεραμοσκεπή, η οποία άλλοτε καλυπτόταν με σχιστόπλακες. Τις τοξοστοιχίες στο εσωτερικό σχηματίζουν ξύλινοι στύλοι, που συνδέονται με τόξα διπλής καμπυλότητας. Οι οροφές είναι επενδεδυμένες με μεγάλα ξύλινα διάχωρα, διακοσμημένα με πυκνά πολύχρωμα σχέδια. Οι επιφάνειες των τοίχων στον κυρίως ναό και στο παρεκκλήσιο κοσμούνται εσωτερικά με τοιχογραφίες, έργα του ίδιου συνεργείου, που παρουσιάζουν πολλά προβλήματα διατήρησης. Τοιχογραφίες κάλυπταν και τις όψεις των τοίχων που εντάσσονται στην εξωτερική στοά, με μεγάλη παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας και σκηνές από τον κύκλο των κολαζομένων. Στο δυτικό τοίχο σώζεται ένα εντελώς εξίτηλο μικρό τμήμα, στο οποίο διατηρούνται πολλές γραπτές ενθυμήσεις. Το ξύλινο τέμπλο χαρακτηρίζεται από μεγάλη λιτότητα στο ανάγλυφο, που αντισταθμίζεται ως ένα βαθμό από πολύχρωμα ζωγραφικά σχέδια. Από τον αρχικό εξοπλισμό του ναού διατηρούνται δύο σειρές από ξύλινα στασίδια, με πολύχρωμα φυτικά και γεωμετρικά σχέδια, ενώ ενδιαφέροντα είναι τρία ξύλινα μανουάλια λαϊκής τέχνης, που φυλάσσονται στο παρεκκλήσιο.

Κλωνί

Θέση Σκοτεινή

Κατά τη διάνοιξη του επαρχιακού δρόμου Σπερχειάδας-Γαρδικίου, βρέθηκε στη θέση Σκοτεινή μυλόλιθος από ελαιοπιεστήριο του τύπου του trapetum, ο οποίος περισυνελέγη με τη φροντίδα του αντιδημάρχου Σπερχειάδας Α. Μαγουλά στον κοντινό οικισμό του Κλωνίου. Είναι λαξευμένος σε σκληρό ασβεστόλιθο γκρίζου χρώματος, σε ημισφαιρικό (ελλειπτικό) σχήμα, και διατρυπάται στο κέντρο από τετράγωνης διατομής οπή για την πάκτωση ξύλινου δοκαριού. Στην καμπύλη επιφάνεια διακρίνονται επάλληλες αδρές αβαθείς αυλακώσεις. Μυλόλιθοι αυτού του τύπου που έχουν βρεθεί στο επισκοπικό συγκρότημα στις Λουλουδιές

3. Ι.Γ. Γιαννόπουλος, Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπή ανά την Στερεάν Ελλάδα, *ΕΕΣΜ Β΄* (1969-1970), σ. 151.

4. Κ.Ι. Ζήσης, Το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στο Μεσοχώρι του νομού Φθιώτιδας, *Στερεά Ελλάς* 12 (1980), σ. 45-48. Μητροπολίτης Φθιώτιδος Νικόλαος, *Ιστορικά εκκλησιαστικά μνημεία της Ιεράς Μητροπόλεως Φθιώτιδος*, Λαμία 2003, σ. 266-267.

της Πιερίας χρονολογούνται στον 6ο αι. μ.Χ.[5], ωστόσο το εξεταζόμενο δείγμα από το Κλωνί, που εντοπίστηκε εκτός ανασκαφικού συνόλου, είναι δύσκολο να χρονολογηθεί με σχετική ακρίβεια, δεδομένου μάλιστα ότι ελαιοπιεστήρια τύπου trapetum ήταν σε συνεχή χρήση από τον 4ο αι. π.Χ. και σε όλη τη διάρκεια της παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Υ π ά τ η

Μονή Αγάθωνος

Στον προαύλιο και τον περιβάλλοντα χώρο της μονής Αγάθωνος[6], δυτικά της Υπάτης, έχουν συγκεντρωθεί πολυάριθμα αρχιτεκτονικά μέλη και σπαράγματα γλυπτών, παλαιοχριστιανικών κυρίως χρόνων. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, μεταφέρθηκαν στη μονή από τον ηγούμενο Γερμανό Δημάκη και προέρχονται από τη θέση του σημερινού Γυμνασίου Υπάτης, όπου σώζονταν άλλοτε τα οικοδομικά κατάλοιπα που ταυτίστηκαν από τον Ν. Γιαννόπουλο και κατόπιν από τον Δ. Πάλλα με τη λεγόμενη βασιλική του Αγίου Ηρωδίωνος[7]. Από την Εφορεία καταγράφηκαν 32 συνολικά γλυπτά και αρχιτεκτονικά μέλη διαφόρων ειδών, τα οποία χρονολογούνται στην πλειονότητά τους στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Αξιοσημείωτα είναι τεμάχια θωρακίων με γεωμετρικό διάκοσμο σε εισέχον χαμηλό ανάγλυφο, με βάθος διαμορφωμένο για την ένθεση πρόσθετου υλικού, και ένα τμήμα επιστυλίου ή κοσμήτη με διάκοσμο από φύλλα μαλακής άκανθας εναλλασσόμενα με υδροχαρή, συγγενές με επίθημα εντοιχισμένο στον Άγιο Νικόλαο Υπάτης. Από τα τμήματα κιόνων ξεχωρίζουν ένα από ερυθρό μάρμαρο, ένα με λαξευμένο στον κορμό ισοσκελή σταυρό εγγεγραμμένο σε κύκλο, καθώς και το άνω τμήμα οκταγωνικού κίονα με συμφυές κολουροκωνικό οκτάπλευρο κιονόκρανο. Επίσης, διαπιστώθηκε η καταστροφή σπαράγματος ψηφιδωτού, το οποίο είχε τοποθετηθεί σε β΄ χρήση στο δάπεδο του προαυλίου.

Κάστρο Υπάτης

Στο δυσπρόσιτο Κάστρο της Υπάτης[8], που συνδέεται με το κρατίδιο της Μεγάλης Βλαχίας και το καταλανικό δουκάτο των Αθηνών και των Νέων Πατρών, το οποίο δεν έχει μελετηθεί έως σήμερα συστηματικά, πραγματοποιήθηκε λεπτομερής φωτογραφική τεκμηρίωση της υπάρχουσας κατάστασης, με στόχο την καταγραφή των προβλημάτων και την εκπόνηση μελέτης καθαρισμού και στερέωσης των σωζόμενων τμημάτων. Από την οχύρωση διατηρούνται το μέτωπο του τείχους της βόρειας πλευράς, που λειτουργεί ως ανάλημμα, και ένας κυκλικός πύργος στα νοτιοδυτικά. Μέσα στον περίβολο περισυνελέγη σπάραγμα αμφίπλευρου θωρακίου παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Α ρ γ υ ρ ο χ ώ ρ ι

Εξωκκλήσι Αγίου Αθανασίου

Το σύγχρονο εξωκκλήσι του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται στις βόρειες υπώρειες της Οίτης, 1 χλμ. περίπου ανατολικά του οικισμού του Αργυροχωρίου (πρ. Βογομίλ) του Δήμου Υπάτης, επάνω σε μικρό κατάφυτο ύψωμα με άπλετη θέα προς την πεδιάδα του Σπερχειού. Στο κτιστό τέμπλο υπάρχουν εικόνες του τέλους του 19ου αιώνα, λαϊκής τέχνης, και στην Αγία Τράπεζα έχει επαναχρησιμοποιηθεί ως βάση τμήμα αρράβδωτου μονολιθικού κίονα από σκούρο λίθο, με απόθεση. Στα πρανή βορειοδυτικά και βόρεια του ναού παρατηρούνται σε μεγάλη έκταση οικοδομικά κατάλοιπα, ανάμεσα στα οποία αναγνωρίζονται σαφώς δύο συνεχόμενοι τοίχοι που σχηματίζουν γωνία, χτισμένοι με αργούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό. Υπάρχει, επίσης, διάσπαρτο άφθονο οικοδομικό υλικό, που περιλαμβάνει τεμάχια οπτοπλίνθων με κονίαμα. Σύμφωνα με τοπική παράδοση, στη θέση αυτή υπήρχε άλλοτε μονή του Αγίου Αθανασίου. Στο προαύλιο του σύγχρονου ναού καταγράφηκαν σπόνδυλοι αρράβδωτων κιόνων, βάση περιρραντηρίου και απότμημα μαρμάρινου κίονα επαναλαξευμένο για εργαστηριακή χρήση.

Β α σ ι λ ι κ ά

Στο προαύλιο του ενοριακού ναού των Βασιλικών έχουν μεταφερθεί δύο τμήματα κορμών αρράβδωτων κιόνων από λευκό μάρμαρο, που προέρχονται από τη θέση του σύγχρονου ναού του Αγίου Βασιλείου, ανατολικά του οικισμού των Βασιλικών.

5. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή (επιμ.), *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 2002, λ. 132 (Ευ. Μαρκή), σ. 128-129.

6. Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ* 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 166, Πίν. 180α-183α, Σχέδ. 4· 19 (1964): Χρονικά, σ. 230-235, Πίν. 272-276· 20 (1965): Χρονικά, σ. 308-310· 22 (1967): Χρονικά, σ. 292· 25 (1970): Χρονικά, σ. 268. Παπαναγιώτου, ό.π. (υποσημ. 1), σ. 229-233, εικ. 129-132. Θ.Ν. Σιμόπουλος, αρχιμανδρίτης, *Παλαιοχριστιανικά, βυζαντινά, μεταβυζαντινά μνημεία Φθιώτιδας*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 95-147. Σ. Χούλια, *ΑΔ* 43 (1988): Χρονικά, σ. 297.

7. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, Η Υπάτη κατά την αρχαιότητα, *Αρμονία* Α΄ (1900), σ. 636. Δ.Ι. Πάλλας, Η εκκλησία του Αγίου Ηρωδίωνος στην Υπάτη, *Αντίδωρον Πνευματικόν. Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Γεράσιμο Κονιδάρη*, Αθήναι 1981, σ. 252-277.

8. Α. Ρουβιό υ Λιούκ, *Περί των καταλανικών φρουρίων της ηπειρωτικής Ελλάδος* (μτφρ. Ν. Μαυράκη), εν Αθήναις 1912, σ. 52-73.

Μεξιάτες

Αϊ-Σπηλιές

Στις βόρειες πλαγιές της Οίτης, νοτιοδυτικά του οικισμού των Μεξιατών, διαμορφώνεται ένα φυσικό βραχώδες μέτωπο με αβαθή σπηλαιώματα, γνωστό στους γηγενείς με το όνομα Αϊ-Σπηλιές. Στο πρώτο από τα ανατολικά σπηλαίωμα σώζεται τοιχογραφία με την παράσταση της Θεοτόκου ένθρονης Βρεφοκρατούσας ανάμεσα στους δύο αρχαγγέλους, σε κακή κατάσταση διατήρησης[9]. Οι μορφές απεικονίζονται σε λευκό βάθος. Η Θεοτόκος είναι καθισμένη σε μαργαριτοστόλιστο θρόνο κρατώντας το μικρό Χριστό, ο οποίος φέρει πορφυρό φωτοστέφανο. Οι αρχάγγελοι που τους πλαισιώνουν φορούν πολυτελείς αυτοκρατορικές ενδυμασίες και κρατούν ράβδους. Και οι δύο ακουμπούν το ένα χέρι τους προστατευτικά στη ράχη του θρόνου της Θεοτόκου. Τα εικονογραφικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των μορφών, όπως η ζώνη κάτω από το στέρνο των αρχαγγέλων, το χρωματιστό φωτοστέφανο, η μεγάλη πολυτέλεια των στολών και του θρόνου και τα έντονα χρώματα, καθώς και η σπάνια λεπτομέρεια της τοποθέτησης των χεριών των αρχαγγέλων στη ράχη του θρόνου, εντάσσουν το επαρχιακό αυτό έργο στις πρώτες δεκαετίες του 13ου αιώνα.

Σταυρός Λαμίας

Στον οικισμό του Σταυρού Λαμίας (πρ. Μπεκή) κατεδαφίστηκε, κατόπιν αιτήματος του εκκλησιαστικού συμβουλίου και της Μητροπόλεως Φθιώτιδος, ο παλαιός ενοριακός ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου, κτίσμα του 1927-1930, σε σχήμα ελεύθερου σταυρού, άνευ αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Δυτικά του ίδιου οικισμού βρίσκεται ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Αθανασίου, ο οποίος ανεγέρθηκε από τους κατοίκους του Σταυρού το 1980 στη θέση παλαιότερου παρεκκλησίου. Στο κτιστό τέμπλο του σύγχρονου ναού έχουν ενταχθεί βημόθυρα, εικόνες και σταυρός, που προέρχονται από το τέμπλο της προϋπάρχουσας εκκλησίας και χρονολογούνται στα μέσα πιθανώς του 19ου αιώνα. Πρόκειται για έργα καλής τέχνης, που εντάσσονται στην παράδοση της μεταβυζαντινής ξυλογλυπτικής, με κάποιες νεοκλασικές επιδράσεις. Οι δεσποτικές εικόνες, έργα του 1860-1861, με την υπογραφή *χεὶρ Δημητριάδου,* ανήκουν στο ύφος της ναζαρηνής ζωγραφικής. Αξιολογότερες είναι οι δύο εικόνες που έχουν τοποθετηθεί στα θωράκια του τέμπλου, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ και ο Ευαγγελιστής Μάρκος, έργα *διὰ χειρὸς Ἀναγνώστου Ζωγράφου / καὶ Ἀναστασίου ἐκ γρεβαινῶν.* Η πρώτη φέρει τη χρονολογία 1814, η οποία όμως φαίνεται να έχει προστεθεί εκ των υστέρων. Πρόκειται για έργα καλής ποιότητας, που μπορούν να τοποθετηθούν πριν από τα μέσα του 19ου αιώνα. Καταγράφηκαν ακόμη πέντε φορητές εικόνες, επί το πλείστον έργα του β΄ μισού του 19ου αιώνα. Από τον παλαιό ναό του Αγίου Αθανασίου προέρχονται, επίσης, εικόνες που έχουν μεταφερθεί σήμερα στη νέα ενοριακή εκκλησία των Εισοδίων της Θεοτόκου στον Σταυρό και χρονολογούνται στην ίδια περίοδο. Αξιοσημείωτη είναι μεγάλη (διαστ. 1,05×0,745 μ.) χάρτινη εικόνα της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας με τους 24 Οίκους του Ακαθίστου Ύμνου στο πλαίσιο. Τα κείμενα αναγράφονται στα ελληνικά, στα σλαβικά και στα καραμανλήδικα. Σύμφωνα με επιγραφή, εχαλκοχαράχθηκε το 1837 στο Άγιον Όρος από τον Άνθιμο Αλιπερίδη.

Αγία Παρασκευή Λαμίας

Ναός Αγίου Αθανασίου

Εντός του αρχαιολογικού χώρου του προϊστορικού οικισμού στη θέση Πλατάνια της Αγίας Παρασκευής Λαμίας, στα κράσπεδα της εθνικής οδού, σώζεται ημιερειπωμένος ναός του Αγίου Αθανασίου. Πρόκειται για επίμηκες μονόχωρο δρομικό κτίσμα, με τρίπλευρη αψίδα Ιερού και κάλυψη από ενιαία τετράρριχτη κεραμοσκεπή. Είναι χτισμένο με αργολιθοδομή από μικρού μεγέθους λίθους και ξυλοδεσιές και εξωτερικά καλύπτεται με επιχρίσματα. Από τις δύο θύρες στη νότια πλευρά, η δυτική έχει τη μορφή μικρής χαμηλής τοξωτής πυλίδας. Η κεντρική θύρα και τα μεγάλα παράθυρα οφείλονται μάλλον σε μεταγενέστερες επεμβάσεις. Ιδιότυπα ορθογώνια παράθυρα χαμηλού ύψους, που θυμίζουν φεγγίτες, ανοίγονται ψηλά στους πλευρικούς τοίχους του κεντρικού και του ανατολικού τμήματος του ναού. Στο εσωτερικό διατηρούνται τοιχογραφίες στην αψίδα του Ιερού και πιθανώς και στην κόγχη της πρόθεσης, οι οποίες δεν είναι δυνατόν να προσεγγιστούν λόγω της κατάρρευσης της στέγης. Ως βάση της Αγίας Τράπεζας έχει επαναχρησιμοποιηθεί σπόνδυλος κίονα. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου είναι αξιοσημείωτος για την εντελώς αδιάρθρωτη και λιτή εξωτερική όψη του, η οποία, χάρις και στα ιδιόμορφα παράθυρα, θυμίζει περισσότερο αποθήκη παρά εκκλησιαστικό κτίσμα. Χρονολογικά μπορεί να τοποθετηθεί στους όψιμους μεταβυζαντινούς χρόνους, με μία φάση ανακαίνισης στον 19ο αιώνα.

Μώλος

Στο κοιμητήριο του οικισμού του Μώλου εντοπίζεται άφθονη χρηστική κεραμική. Δίπλα στο σύγχρονο ναΐσκο-οστεοφυλάκιο, απόκεινται μισοθαμμένα δύο τεμάχια αρ-

9. Βλ. αναλυτική δημοσίευση Γ. Πάλλης, Τοιχογραφίες σε σπήλαια της Οίτης, *ΔΧΑΕ* Λ΄ (2009), σ. 177-186.

ράβδωτων μονολιθικών κιόνων από λευκό μάρμαρο, μία λιθόπλινθος από λευκό μάρμαρο και ένας μυλόλιθος. Η κεραμική συνεχίζεται και στα όμορα ελαιόφυτα κτήματα, όπου υπάρχουν και χαρακτηριστικά κτενωτά όστρακα παλαιοχριστιανικών χρόνων.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΩΚΙΔΑΣ

Μαριολάτα

Θέση Μετόχι

Στο βορειοδυτικό άκρο του οικισμού της Μαριολάτας στη θέση Μετόχι, εντός του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κωνσταντόπουλου αποκαλύφθηκε ερειπωμένο οικοδόμημα μεγάλων διαστάσεων (εξωτ. διαστ. 34,04/33,55×7,29/8,72 μ.), το οποίο αποτελείται από ισόγεια θολωτή αίθουσα (Εικ. 3) και όροφο. Η βόρεια όψη του κτιρίου είναι εφοδιασμένη με εννέα αντηρίδες (Εικ. 4), ενώ στο μέσον του κτιρίου υπήρχε μεγάλη είσοδος ενισχυμένη με μία τυφεκιοθυρίδα ανά πλευρά. Ο ισόγειος χώρος στεγαζόταν με θόλο εδρασμένο σε οκτώ σφενδόνια. Ο βόρειος τοίχος του διατρυπώνταν με μικρά φωτιστικά ανοίγματα και ανοίγματα με κατωφερή κλίση από το εξωτερικό προς το εσωτερικό, ενώ στη νότια πλευρά του υπήρχε ένα θρανίο, υπεράνω του οποίου βρίσκονταν κογχάρια. Ο όροφος μπορεί να αποκατασταθεί ως ενιαίος χώρος με θολωτή στέγη. Σε μεταγενέστερη φάση το δωμάτιο χωρίστηκε σε δύο υποθαλάμους με την οικοδόμηση εγκάρσιου τοίχου. Η μετασκευή πρέπει να τοποθετηθεί στους χρόνους της όψιμης τουρκοκρατίας. Το μεγάλο πάχος της τοιχοδομίας του ισογείου, τα μικρά ανοίγματα και οι ισχυρές αντηρίδες προσέδιδαν στο οικοδόμημα φρουριακό χαρακτήρα. Ανάλογα στοιχεία οχυρωματικής φύσης έχουν επισημανθεί από τον Λαζαρίδη στους ερειπωμένους εξωτερικούς τοίχους των κελλιών της γειτονικής μονής Πανάσσαρης (16ος αι.)[10]. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του ισογείου (παράθυρα με κατωφερή κλίση προς το εσωτερικό, μικρά φωτιστικά ανοίγματα, κτιστό θρανίο, κογχάριο), υποδεικνύουν την πιθανή χρήση του χώρου ως αποθήκης. Η ύπαρξη θρανίου με κογχάρια για την ένθεση λύχνων δηλώνει νυχτερινή παραμονή, ενώ οι τυφεκιοθυρίδες και οι ισχυρές αντηρίδες δηλώνουν τον αμυντικό χαρακτήρα της κατασκευής. Η ύπαρξη αλωνιού δυτικά του κτίσματος ενδυναμώνει την υπόθεση για τη χρήση του χώρου ως αποθηκευτικού. Η μορφολογία του ορόφου υποδηλώνει τη χρήση του ως κατοικίας. Από τα παραπάνω συνάγεται η ταύτιση του χώρου ως μετοχίου, δηλαδή μιας μικρής γεωργοκτηνοτροφικής μονάδας, μέσα στην οποία βρισκόταν η «καθέδρα του μετοχίου», όπου κατοικούσε ο οικονόμος του μοναστηριού με τους βοηθούς του. Μέσα στο χώρο συγκεντρωνόταν η σοδειά, σταβλίζονταν τα ζώα και σε περίπτωση καταδρομής κατέφευγαν οι περίοικοι[11]. Ο οχυρός χαρακτήρας του κτίσματος οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα σε ληστρικές επιδρομές, καθώς τα μετοχιακά συγκροτήματα αποτελούσαν στόχο επιθέσεων, όπως υποδει-

Εικ. 3. Εσωτερική άποψη του ισογείου του Μετοχίου της Μαριολάτας Φωκίδας από Α.

Εικ. 4. Εξωτερική άποψη του Μετοχίου της Μαριολάτας Φωκίδας από ΒΑ.

10. *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 254-255.

11. Ι. Παπάγγελος - Π. Θεοχαρίδης, Συν Θεώ φρούριον και ασφάλεια, *Αφιέρωμα 7 Ημερών*, εφημ. *Καθημερινή*, 28-12-2003, δικτυακός τόπος: www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathglobal_2_28/12/2003_1280863.

κνύεται από ανάλογα παραδείγματα του Αγίου Όρους[12]. Το κτίσμα, το οποίο μπορεί να χρονολογηθεί στο 17ο-18ο αιώνα, αποτελούσε πιθανώς ιδιοκτησία της γειτονικής μονής Πανάσσαρης, η οποία με τη σειρά της ήταν μετόχι της μονής Προφήτη Ηλία Άμφισσας.

Πολύδροσο

Θέση Σπηλιά. Ναός Αγίου Ιωάννη

Δυτικά του οικισμού της Σουβάλας (Πολύδροσο) σε γειτνίαση με το νεκροταφείο του οικισμού, στη θέση Σπηλιά, εντοπίστηκε κατόπιν υπόδειξης του αρχαιολόγου της Ι΄ ΕΠΚΑ, Φ. Ντάσιου, μονόχωρος ναός (διαστ. 8,67×4,50 μ.). Στο ναό έχουν ενσωματωθεί αρχαίες λιθόπλινθοι σε β΄ χρήση, ενώ στα ανατολικά εντοπίστηκε κίονας. Τα οικοδομικά χαρακτηριστικά του ναού (δόμηση με γκρίζους ασβεστόλιθους, σποραδική χρήση πλίνθων, γκριζωπό κονίαμα και μονολιθικό υπέρθυρο) υποδεικνύουν χρονολογική συνάφεια με το γειτονικό ναό της Παναγίας Ελεούσας.

ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Χρύσω

Οθωμανικές κρήνες

Στο βόρειο τμήμα του οικισμού της Χρύσως εντοπίστηκε συγκρότημα κρηνών, το οποίο αποτελούνταν από δύο τμήματα. Το ανατολικό αποτελείται από δύο κρήνες με μονή πρόσοψη και το δυτικό τμήμα από τρεις κρήνες. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά (θλαστά τόξα) υποδεινύουν χρονολόγηση στο 17ο-18ο αιώνα[13].

ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΑΪΛΗΣ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Αλεπόσπιτα

Μονή Σωτήρος

Από το χώρο της μονής Σωτήρος στα Αλεπόσπιτα[14] του Δήμου Γοργοποτάμου περισυνελέγησαν επτά νέα αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά[15], που σχετίζονται με το κατεστραμμένο Καθολικό μονής του 12ου αιώνα που υπήρχε στον ίδιο χώρο. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται το ελλείπον δεξιό άκρο επιστυλίου τέμπλου, με παράσταση πτηνών που ραμφίζουν ζώα, και το κάτω άκρο του αριστερού σταθμού μεγάλου θυρώματος με καλλιγραφικά αποδοσμένο φυτικό βλαστό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν μεγάλο κιονόκρανο με ανάγλυφα υδροχαρή φύλλα και φυλλοφόρο σταυρό και δύο όμοια κολουροκωνικά επιθήματα, το ένα από τα οποία κοσμείται με πατριαρχικό φυλλοφόρο σταυρό μέσα σε αβαθές διάχωρο. Στο προαύλιο της σημερινής εκκλησίας υπάρχουν ακόμη μία ογκώδης βάση με τετράγωνη πλίνθο, κολουροκωνικό σώμα με λοξότμητες γωνίες, διπλή σπείρα και σκοτία και συμφυές τμήμα κυλινδρικού κίονα με μείωση, καθώς και έξι τμήματα κιόνων και διάφορα άλλα ακόσμητα spolia. Δύο από τους κίονες έχουν λαξευθεί σε ροδόχρωμο μάρμαρο, ενώ ένας άλλος φέρει στον κορμό εγχάρακτο ισοσκελή σταυρό εγγεγραμμένο σε κύκλο. Στον περιβάλλοντα χώρο της μονής εντοπίζεται άφθονη κεραμική διαφόρων περιόδων, καθώς και όγκοι τοιχοποιίας μεσοβυζαντινών μάλλον χρόνων.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Ο Ν. Βλαχογιώργος, κάτοικος Υπάτης, παρέδωσε τμήμα κοσμήτη θυρώματος διακοσμημένο με τριμερή πλοχμό και σπαστή σπείρα, έργο άριστης ποιότητας, του 12ου ή 13ου αιώνα (Εικ. 5). Στην αυλή της κατοικίας του, κοντά στο ναό της Αγίας Σοφίας, έχει εντοιχιστεί σε σύγχρονη κρήνη τεμάχιο πλάκας ορθομαρμάρωσης με ανάγλυφα ενάλληλα ορθογώνια πλαίσια.

Ο πατήρ Δ. Καραγιάννης, εφημέριος της ενορίας Αγίου Νικολάου Υπάτης, παρέδωσε σπάραγμα αναγλύφου με πλοχμό, με χαρακτηριστικές βαθιές οπές από τρυπάνι ανάμεσα στις ταινίες, έργο πιθανώς του 12ου αιώνα.

Ο στρατηγός ε.α. Δ. Πανταζής παρέδωσε οκτώ νομίσματα προερχόμενα από θέσεις του χωριού Κωσταλέξη, ως επί το πλείστον βυζαντινών χρόνων, τα οποία στάλθηκαν για ταύτιση στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

12. Ό.π.

13. Θ. Μαΐλης, Βρύσες Χρύσως, *Η οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*. Αθήνα 2008, σ. 106.

14. Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ* 26 (1971): Χρονικά, σ. 286-287. J. Koder - Fr. Hild, *Hellas und Thessalia. Tabula Imperii Byzantini*, B. 1, Wien 1976, σ. 120. Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, *Η ελλαδική ναοδομία κατά τον 12ο αιώνα*, Αθήνα 2002, σ. 57-60, εικ. 37, 553δ, 556, 564. Σ. Βογιατζής, Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στα Αλεπόσπιτα Λαμίας, *ΔΧΑΕ* ΚΖ΄ (2006), σ. 101-114.

15. Βλ. αναλυτική δημοσίευση Γ. Πάλλης, Ο βυζαντινός ναός στα Αλεπόσπιτα της Φθιώτιδας. Νέα δείγματα αρχιτεκτονικών μελών και γλυπτών από το διάκοσμό του, *ΑΔ* 58-64 (2003-2009): Μελέτες, σ. 423-446.

Εικ. 5. Υπάτη Φθιώτιδας. Τμήμα κοσμήτη θυρώματος (παράδοση Ν. Βλαχογιώργου).

Εικ. 6. Υπάτη Φθιώτιδας. Θέση Μώτσιω. Οικόπεδο Αφών Μακασόπουλου. Ταφές ενήλικα και παιδιού στην τομή Λ΄.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Υ π ά τ η

Θέση Μώτσιω (οικόπεδο Αφών Μακασόπουλου)

Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται στη θέση Μώτσιω, στις βόρειες παρυφές του σημερινού οικισμού της Υπάτης, αμέσως εξωτερικά του βόρειου σκέλους του αρχαίου τείχους, τμήμα του οποίου διέρχεται από το ακίνητο. Στο χώρο υπήρχαν επιφανειακές ενδείξεις αρχαιοτήτων, με σημαντικότερο έναν υπόγειο ταφικό θάλαμο με πλήθος οστών, του οποίου έχει παραβιαστεί η οροφή. Αναφέρεται ότι η θέση είχε ελεγχθεί αρχικά από τον Μ. Χατζηδάκη στη δεκαετία του 1950[16]. Δοκιμαστικές τομές πραγματοποίησε η 7η ΕΒΑ τη δεκαετία του 1990, οπότε εντοπίστηκαν τμήματα τοίχων και ψηφιδωτού δαπέδου, τα οποία κατόπιν καταχώσθηκαν. Λόγω της μακροχρόνιας δέσμευσης του ακινήτου, η Εφορεία άρχισε με μικρό συνεργείο εργατών την ανασκαφική έρευνά του, υπό τη διεύθυνση της έκτακτης αρχαιολόγου Α. Υφαντή. Οι εργασίες επεκτάθηκαν σε τέσσερα ανασκαφικά τετράγωνα, η έρευνα των οποίων δεν στάθηκε δυνατόν να ολοκληρωθεί. Στα ανώτερα στρώματα εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός από ταφές με προσανατολισμό Α.-Δ., ως επί το πλείστον ακτέριστες (Εικ. 6). Αξιοσημείωτο είναι ότι σε ορισμένες είχαν χρησιμοποιηθεί ως καλυπτήριες πλάκες τεμάχια ψηφιδωτών δαπέδων. Ο διάκοσμος ενός από αυτά σχετίζεται, σε πρώτη εκτίμηση, με το δάπεδο του βαπτιστηρίου της Υπάτης[17], που έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 5ου-αρχές του 6ου αιώνα. Σύμφωνα με τα πρώτα δεδομένα της έρευνας, τα οικοδομικά λείψανα στο οικόπεδο Μακασόπουλου ανήκουν σε κτίσματα παλαιοχριστιανικών χρόνων, άγνωστης ακόμη χρήσης, με διαστάσεις και διάκοσμο μνημειακού χαρακτήρα, στη θέση των οποίων λειτούργησε σε μεταγενέστερη φάση κοιμητήριο.

Π α ρ α λ ί α Λ ι β α ν α τ ώ ν

Οικόπεδο Γ. Παπαγεωργίου

Κατά τη διάνοιξη θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής στο εν λόγω οικόπεδο, κοντά στο σύγχρονο ναό της Αγίας Μαρίνας, εντοπίστηκαν από την ΙΔ΄ ΕΠΚΑ κτιριακά λείψανα παλαιοχριστιανικών χρόνων, των οποίων τη διερεύνηση ανέλαβε να συνεχίσει η 24η ΕΒΑ. Έως το Δεκέμβριο του 2006 αποκαλύφθηκε τμήμα ενός μεγάλου κτίσματος, με δύο κατ' αρχάς οικοδομικές φάσεις, το οποίο επεκτείνεται στα όμορα προς Δ. και Ν. οικόπεδα. Στην πρώτη φάση φαίνεται να ανήκουν τμήματα τοίχων επιμελημένης κατασκευής, από οπτοπλίνθους και λίθους, με κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Σε β΄ φάση προστέθηκαν στο κτίσμα δύο τουλάχιστον μεγάλοι χώροι χτισμένοι από αργολιθοδομή με παρέμβλητα τεμάχια κεραμίδων και συνδετική λάσπη. Στο νότιο χώρο αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής, από το

16. Πιθανώς, ταυτίζεται με το οικόπεδο που αναφέρεται ως ιδιοκτησίας Α. Μπαγασόπουλου στο *ΑΔ* 16 (1960), σ. 166.

17. Αι. Σμπυράκη-Καλαντζή, Παλαιοχριστιανικό βαπτιστήριο στην Υπάτη. *ΑΔ* 34 (1979): Μελέτες, σ. 100-109.

Εικ. 7. Παραλία Λιβανατών Φθιώτιδας. Οικόπεδο Γ. Παπαγεωργίου. Στρώμα καταστροφής.

Εικ. 8. Αταλάντη Φθιώτιδας. Οικόπεδο Α. Σαρακιώτη. Άποψη της ανασκαφής.

οποίο προκύπτει κατάρρευση κεραμοσκεπούς στέγης στο εσωτερικό του (Εικ. 7). Τα κινητά ευρήματα περιλαμβάνουν πολυάριθμα όστρακα κτενωτών αμφορέων τύπου Late Roman 2 και άλλων αγγείων χρηστικής κεραμικής, λύχνους με ανάγλυφο διάκοσμο βορειοαφρικανικού τύπου, βάσεις και όστρακα μικρών γυάλινων αγγείων, σιδερένια καρφιά και λίγα νομίσματα, κυρίως μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις, που δεν έχουν καθαριστεί ακόμη. Τα στοιχεία αυτά οδηγούν σε πρώτη εκτίμηση στον 5ο αι. μ.Χ.

Αταλάντη

Οδός Βαρώνου Βελλίου (οικόπεδο Α. Σαρακιώτη)

Στο εν λόγω οικόπεδο εντοπίστηκαν κατά τη διάνοιξη θεμελίων οικοδομικά κατάλοιπα και λιθόκτιστη κατασκευή τύπου σιρού (Εικ. 8). Τμήμα των ευρημάτων είχε ήδη καταστραφεί κατά την κατασκευή τοιχίων αντιστήριξης των όμορων ακινήτων. Κατά τη σύντομη ανασκαφική έρευνα που διεξήχθη από την έκτακτη αρχαιολόγο Α. Υφαντή αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα παλαιοχριστιανικών χρόνων. Πρόκειται για τέσσερις συνολικά τοίχους, των οποίων οι όψεις ήταν δομημένες με δύο επάλληλες σειρές αδρά λαξευμένων ασβεστόλιθων και πωρόλιθων, ενώ το ενδιάμεσο κενό συμπληρωνόταν με μίγμα λάσπης, μικρών λίθων και θραυσμάτων κεραμίδων. Δύο τοίχοι διέγραφαν γωνία κτίσματος, στο εσωτερικό του οποίου προστέθηκε σε μεταγενέστερη φάση άλλη κατασκευή. Η κεραμική περιελάμβανε κυρίως όστρακα αβαφών χρηστικών και αποθηκευτικών αγγείων. Βρέθηκαν, επίσης, λιγοστά θραύσματα γυάλινων αγγείων, ένα διαβρωμένο χάλκινο νόμισμα, ένα σιδερένιο καρφί, τμήμα σιδερένιου συνδέσμου και ένα μικρό απότμημα μαρμάρινου κιονίσκου. Τα οικοδομικά κατάλοιπα διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΩΚΙΔΑΣ

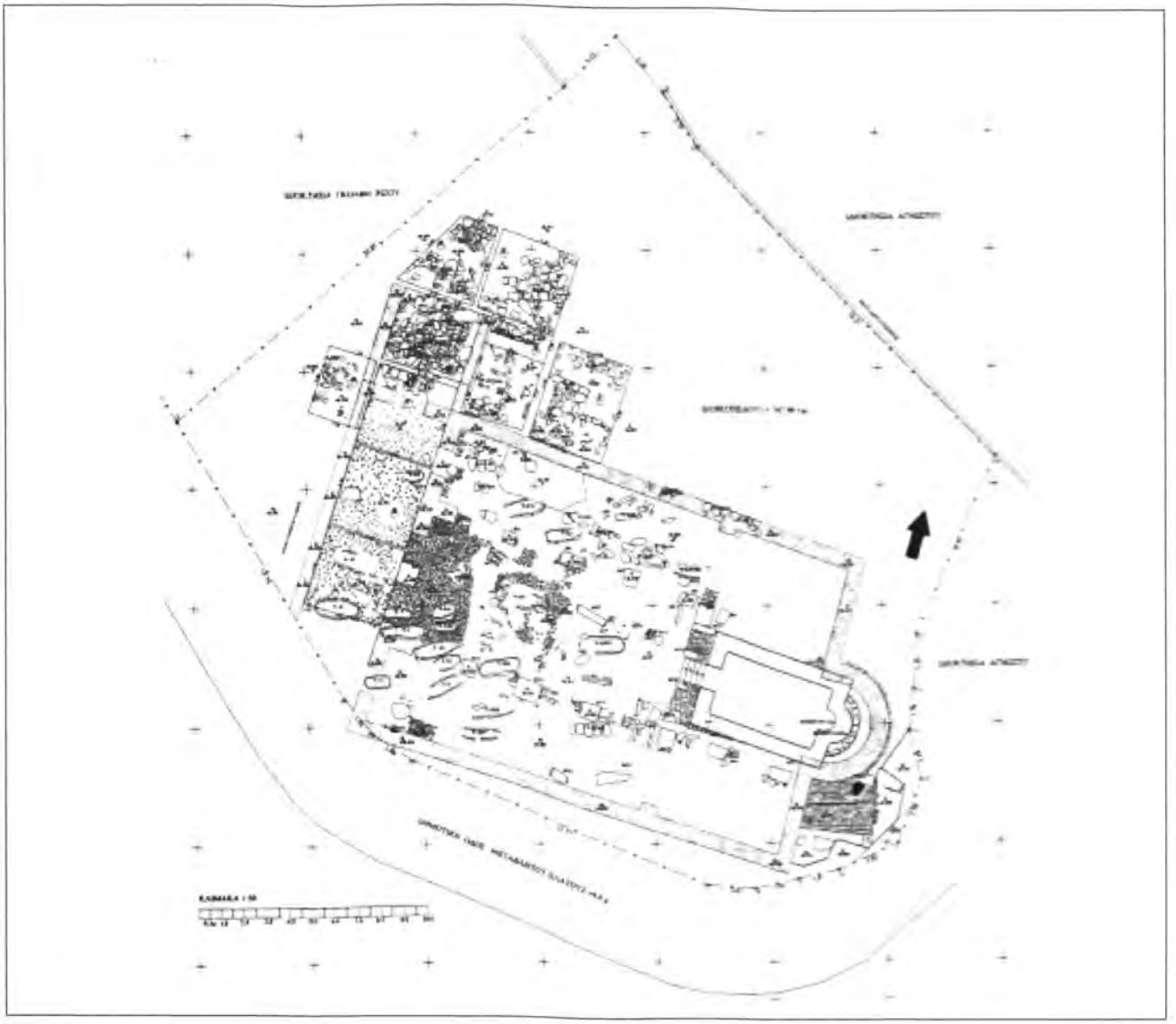
Μαριολάτα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Κατά τη διάρκεια της αποχωμάτωσης και του καθαρισμού της παλαιοχριστιανικής βασιλικής της Μαριολάτας[18] (Εικ. 9) ανασκάφηκαν στο νάρθηκα και στα κλίτη του ναού πέντε λακκοειδείς ταφές, οι οποίες δεν είχαν διερευνηθεί από την ανασκαφική έρευνα του Λαζαρίδη. Σε τρεις ταφές (IV, XI, XVII) αποκαλύφθηκαν πιθοειδή αγγεία από χειροποίητη κεραμική, σιδερένιο εγχειρίδιο και τρία σιδερένια δακτυλίδια, εκ των οποίων ένα φέρει εγχάρακτο σχέδιο αετού, και ένα περιδέραιο με ψαροκόκαλα[19] (Εικ. 10, 11). Τέλος, ανασκάφηκε το βόρειο πρόσκτισμα του νάρθηκα (Εικ. 12). Το δωμάτιο (εξωτ. διαστ. 4,30×4,65 μ.) διαμορφωνόταν με δίβηλη πρόσοψη στη βόρεια εξωτερική πλευρά του και καλυπτόταν από πλίνθινες πλάκες. Ο λειτουργικός του εξοπλισμός περιελάμβανε υποστήριγμα λεκανίδας, σε άμεση γειτνίαση με το στήριγμα της δίβηλης εισόδου. Η μορφολογία, τα τυπολογικά παράλληλα και ο εξοπλισμός του χώρου σε συνδυασμό με την απουσία δυτικού αιθρίου

18. *ΑΔ* 18 (1963): Χρονικά, σ. 132· 19 (1964): Χρονικά, σ. 237-238· 25 (1970): Χρονικά, σ. 268· 27 (1972): Χρονικά, σ. 392-393.

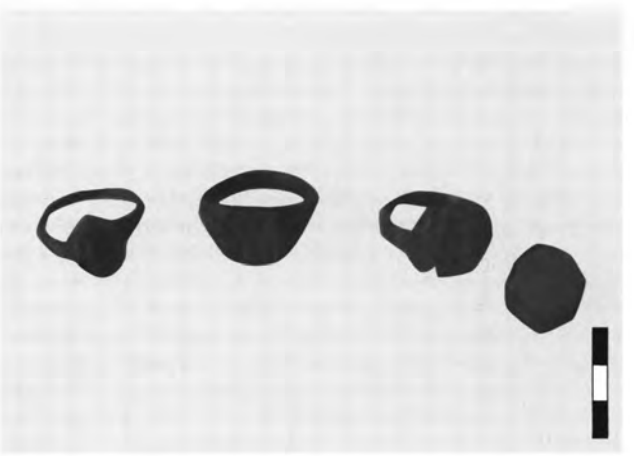
19. Την ανασκαφική έρευνα επέβλεψε ο γράφων και η αρχαιολόγος Ι. Μπαλκούρα. Για μια πρώτη παρουσίαση των ευρημάτων, βλ. Θ. Μαΐλης, Παλαιοχριστιανική βασιλική και νεκροταφείο των σκοτεινών αιώνων στη Μαριολάτα Φωκίδα, *28ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων*, Αθήνα 2008, σ. 54-55 και Γ. Μπροκαλάκης, Τα ευρήματα των τάφων από τη βασιλική της Μαριολάτας Φωκίδας, ό.π., σ. 65.

Εικ. 9. Μαριολάτα Φωκίδας. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 10. Μαριολάτα Φωκίδας. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Πιθοειδές αγγείο του τάφου XI.

Εικ. 11. Μαριολάτα Φωκίδας. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Σιδερένια δακτυλίδια του τάφου XVII.

Εικ. 12. Μαριολάτα Φωκίδας. Το βόρειο πρόσκτισμα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

υποδεικνύουν ότι το δωμάτιο χρησιμοποιήθηκε ως προστώο του νάρθηκα, αποτελώντας μία από τις κεντρικές εισόδους της εκκλησίας. Η ανόργανη σύνδεση του δωματίου με το νάρθηκα και η αμελής μικτή τεχνική της τοιχοποιίας του, η οποία αντιγράφει την αντίστοιχη της βασιλικής, υποδεικνύουν την εκ των υστέρων συναρμογή του προσκτίσματος στη βασιλική σε χρονολογική φάση κοντινή με αυτήν της ανέγερσης του ναού.

ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Βράχα

Μεταμόρφωση Σωτήρος

Στο δυτικό και στο νότιο τμήμα του περιβάλλοντα χώρου του Καθολικού της Μεταμόρφωσης Σωτήρος (1745)[20] διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα, προκειμένου να διερευνηθούν τα θεμέλια των κελλιών της μονής, τα οποία κατεδαφίστηκαν το 1929/30. Στη δυτική πλευρά αποκαλύφθηκε θεμελίωση τοίχου με κατεύθυνση από Β. προς Ν. (μήκ. 9,45 μ.), ενώ στη νότια πλευρά αποκαλύφθηκαν θεμελιώσεις τοίχου (4,85 μ.) με κατεύθυνση Α. προς Δ. Τέλος, στο δυτικό άκρο της νότιας πλευράς αποκαλύφθηκε λιθόστρωτο με ανωφερή κλίση από Ν. προς Β. Η ανασκαφή χαρακτηρίζεται από την απουσία ευρημάτων, εκτός από την παρουσία άφθονων καρφιών στέγης.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΑΪΛΗΣ

20. Γ. Ντέλλας, Το μοναστήρι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα στη Βράχα Ευρυτανίας, *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, τ. 4, Αθήνα 1993, σ. 101-107.

ΛΣΤ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

Κατά το τρίτο έτος της λειτουργίας της, η νεοσύστατη ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε με το ολιγάριθμο μόνιμο, αλλά και το ωρομίσθιο προσωπικό της να βελτιώσει τις υποδομές και την οργάνωσή της και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τα πολύπλευρα προβλήματα και στους δύο νομούς αρμοδιότητάς της. Η συνάδελφος Φ. Σαράντη επωμίστηκε μεγάλο μέρος του αρχαιολογικού έργου στο νομό Αιτωλοακαρνανίας, ενώ η συνάδελφος Β. Στάικου αντιστοίχως στο νομό Λευκάδας. Για σύντομο χρονικό διάστημα προσέφεραν τις υπηρεσίες τους οι δόκιμοι αρχαιολόγοι Μ. Πατεράκη, Α. Μπακανδρίτσου και Κ. Καλλιγά. Οι ωρομίσθιοι αρχαιολόγοι Κ. Λεονταρίτη, Γ. Σταμάτης και Β. Γκιζά έφεραν σε πέρας πολλές εργασίες επιδεικνύοντας ιδιαίτερο ζήλο, ομοίως και η αρχαιολόγος του ΤΔΠΕΑΕ, Β. Τσαντήλα. Υπεύθυνη του Λογιστηρίου ήταν και πάλι η μόνιμη υπάλληλος Β. Φραγκάκη, βοηθούμενη από την Ε. Αργυρού, καθώς επίσης από την ωρομίσθια λογίστρια Π. Κληματσάκη και την Ε. Αλεξανδράτου. Το δύσκολο έργο και τα θέματα διοικητικής-γραμματειακής υποστήριξης ανέλαβαν και πάλι οι μόνιμοι φύλακες αρχαιοτήτων Π. Μάνθου, Δ. Δημητρόπουλος και Ε. Σαρρή, βοηθούμενοι από τις ωρομίσθιες Φ. Προβίδα και Α. Μωραΐτη. Οι μόνιμοι σχεδιαστές Κ. Σταθοπούλου, Γ. Καρτσακλή και Η. Θεοχαρόπουλος ανταποκρίθηκαν πολύ ικανοποιητικά στο έργο τους. Ο τομέας της συντήρησης ενισχύθηκε με την τοποθέτηση στην Εφορεία μας του νέου μόνιμου συντηρητή Ι. Λιάπη. Στις σωστικές ανασκαφές στο πλαίσιο των δημόσιων και ιδιωτικών έργων εργάστηκαν οι ωρομίσθιοι αρχαιολόγοι Ά. Αμυγδαλά, Β. Γερολύμου, Σ. Γούργαρη, Αι. Ασημάκου, Σ. Νίκα και Ευ. Σκεντέρη, οι σχεδιαστές Θ. Βούρτση, Γ. Ράλλης, Ν. Μίχος και Ν. Βαγενάς και οι συντηρητές Μ. Κατσένη, Ζ. Κουμπούρα και Μ. Κατσιπάνου, καθώς επίσης και όλο το φυλακτικό και εργατοτεχνικό προσωπικό της Εφορείας, πολύ δε περισσότερο οι Γ. Μάνθος, Γ. Λαγαρός, Χ. Καζαντζής και Α. Ζαρκαδούλας.

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΑΚΙΝΗΤΑ ΤΟΥ ΥΠΠΟ

Μετά την αποδοχή από πλευράς του ΥΠΠΟ της δωρεάν παραχώρησης της χρήσης του ακινήτου έκτασης 14 στρ. μετά των εγκαταστάσεων αυτού στο Μεσολόγγι (Εικ. 1), ιδιοκτησίας του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, η Υπηρεσία μας προχώρησε στον εκτεταμένο καθαρι-

Εικ. 1. Αεροφωτογραφία του Κέντρου Γεωργικής Εκπαίδευσης στο Μεσολόγγι.

σμό του, καθώς και στην κατασκευή συμπληρωματικής περίφραξης και την τοποθέτηση νέας συρόμενης θύρας εισόδου. Επίσης, προχώρησε στον καθαρισμό και τον ευπρεπισμό γενικά των χώρων των κτιριακών εγκαταστάσεων του Κέντρου Γεωργικής Εκπαίδευσης «Δήμητρα» που βρίσκονται εντός του ακινήτου. Ορισμένοι από τους χώρους αυτούς διαμορφώθηκαν κατάλληλα για τη χρησιμοποίησή τους ως αποθηκευτικών (αρχείου, εργαλείων, υλικών κτλ.). Ένας μεγάλος χώρος των λυόμενων οικίσκων στους οποίους στεγάζονται τα γραφεία της ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ μετατράπηκε σε εργαστήριο συντήρησης και άρχισε ο σταδιακός εξοπλισμός του. Ενισχύθηκαν τα συστήματα ασφαλείας των εν λόγω οικίσκων, καθώς επίσης και των Μουσείων Λευκάδας και Θυρρείου.

Ειδικά μεταλλικά ράφια τοποθετήθηκαν στον περιορισμένο αποθηκευτικό χώρο του Μουσείου Αγρινίου, καθώς και σε αντίστοιχους χώρους της Στράτου. Έγινε συντήρηση των 25 ξύλινων παραθύρων των κτιριακών εγκαταστάσεων στην Πάλαιρο, καθώς επίσης τοποθετήθηκε μεταλλική εξέδρα-πρόσβαση στη βόρεια πλευρά τους. Επίσης, στο Μουσείο Αγρινίου τοποθετήθηκε ειδικό μεταλλικό θησαυροφυλάκιο, στο οποίο ασφαλίστηκαν τα πολύτιμα αρχαία αντικείμενα του νομού, τα οποία έως σήμερα φυλάσσονταν σε αντίστοιχο χώρο της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

Στην Αρχαιολογική Συλλογή Ναυπάκτου, κατά την υλοποίηση των εργασιών συντήρησης, ταξινόμησης, αρχαιολογικής τεκμηρίωσης, φωτογράφησης και σχεδίασης του αρχαιολογικού υλικού και των αρχαιολογικών ευρημάτων που προήλθαν από τις ανασκαφές στο 1ο[1] και 2ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου, στο πλαίσιο αντίστοιχων υποέργων, και δεδομένου ότι ως νεοσύστατη Εφορεία η ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ δεν διέθετε την αναγκαία υποδομή, πραγματοποιήθηκαν τακτοποιήσεις του χώρου των αποθηκών, κατασκευή ραφιών, πάγκων, dexion και ερμαρίων, καθώς και προμήθειες των απαραίτητων υλικών για τις παραπάνω εργασίες.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού στους κυριότερους αρχαιολογικούς χώρους των νομών Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδας, καθώς επίσης κατά τόπους επισκευές στις περιφράξεις τους. Απομακρύνθηκαν μπάζα, βελτιώθηκε η περίφραξη και καταβλήθηκε προσπάθεια για τη διευθέτηση απορροής των υδάτων στην εκτεταμένη ανασκαφή του προϊστορικού οικισμού στα Χάνια Γαβρολίμνης. Επίσης, πραγματοποιήθηκε επιφανειακός καθαρισμός των αποκολλημένων τμημάτων, καθώς και περιφερειακό στεφάνωμα του βοτσαλωτού δαπέδου του Ηρώου της Καλυδώνας και

Εικ. 2. Κεχρινιά Βάλτου. Αεροφωτογραφία του θολωτού τάφου.

ειδικότερα στα σημεία όπου υπήρχε μεγαλύτερη ανάγκη για την προστασία του.

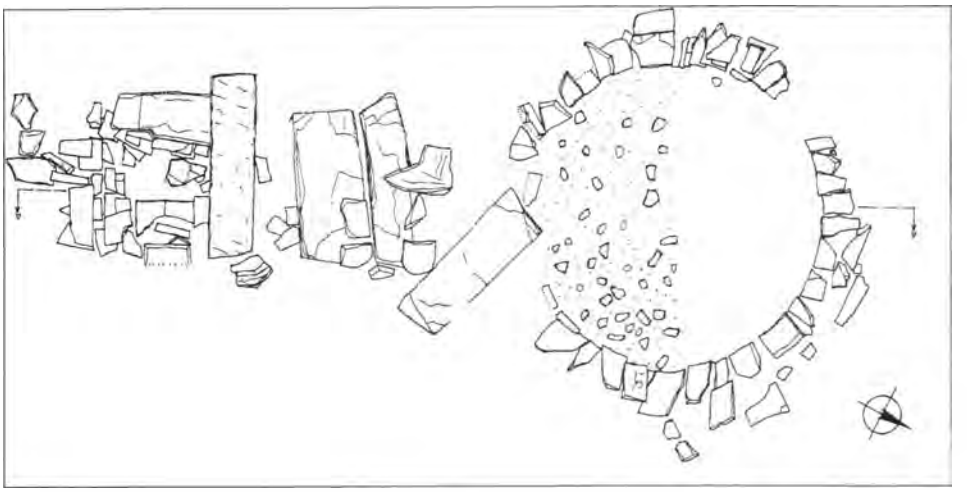
ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κεχρινιά Βάλτου

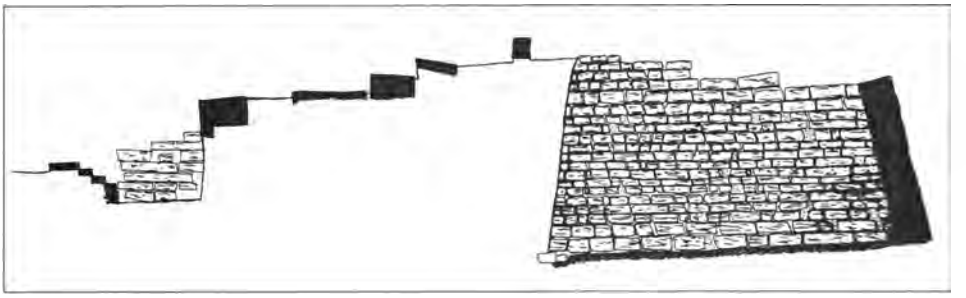
Μετά από υπόδειξη των Κ. Μπαλή, Χ. Μασούρα και Κ. Σαλμά, αποκαλύφθηκε ή ύπαρξη μυκηναϊκού θολωτού τάφου (Εικ. 2), άγνωστου έως σήμερα, στη θέση Μέγα Βουνί ή Γαλατσίδα δυτικά του σημερινού οικισμού της Κεχρινιάς του Δήμου Αμφιλοχίας. Στον τάφο είχε μόλις πραγματοποιηθεί λαθρανασκαφή, γεγονός το οποίο αντιλήφθηκαν οι παραπάνω αναφερόμενοι κάτοικοι, οι οποίοι και ειδοποίησαν άμεσα την Υπηρεσία μας. Ακολούθησε σωστική ανασκαφή του τάφου, η οποία ωστόσο για τεχνικούς λόγους περιορίστηκε στην έρευνα του θαλάμου (της θόλου) και δεν επεκτάθηκε στο δρόμο, πλην μικρού τμήματος της αρχής του. Ο τάφος έχει κατασκευαστεί σε μικρό πλάτωμα στις υπώρειες του υψώματος Μέγα Βουνί. Έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. (ταφικός θάλαμος/στόμιο). Η διάμετρος του κυκλικού θαλάμου είναι 3,40 μ., ανήκει επομένως στην κατηγορία των μικρών (κάτω των 6 μ.) θολωτών τάφων του τύπου Α του Pelon (Εικ. 3, 4). Είναι χτισμένος κατά το εκφορικό σύστημα (Εικ. 5), με μικρού σχετικά μεγέθους πλακοειδείς, ελαφρώς ειργασμένους ασβεστόλιθους, που διαμορφώνουν κανονικές οριζόντιες σειρές (τύπος ΙΙΙ του Pelon[2]). Η οροφή είχε καταρρεύσει στο εσωτερικό του μέχρι περίπου το ύψος του ανωφλιού(;). Ο θάλαμος ήταν γεμάτος από τα προϊόντα της κατάρρευσης (χώματα, πλακοειδείς ασβεστολιθικές πλάκες της θόλου, λίγους ψαμμιτόλιθους) και σε αυτόν είχαν

1. Φ. Σαράντη, *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 478-480.

2. O. Pelon, *Tholoi, Tumuli et cercles funéraires*, Paris 1976, σ. 340.

Εικ. 3. Κεχρινιά Βάλτου. Θολωτός τάφος. Κάτοψη.

Εικ. 4. Κεχρινιά Βάλτου. Θολωτός τάφος. Τομή.

εισχωρήσει οι λαθρανασκαφείς αφαιρώντας επιχώσεις. Το ανώτερο σωζόμενο ύψος της θόλου είναι 1,65 μ. και διατηρεί 20 δακτυλίους. Στο νοτιοδυτικό ημικύκλιο υπάρχει μια διόγκωση του τοιχώματος λόγω της πίεσης που ασκεί το υπερκείμενο έδαφος, ενώ τα τοιχώματα της θόλου, τα πλησιέστερα προς την είσοδο του θαλάμου και στις εσωτερικές γωνίες, είναι επίσης κατεστραμμένα. Ένας από τους ψαμμιτόλιθους που βρέθηκαν στο εσωτερικό του τάφου ίσως αποτελεί το «κλειδί» της θόλου. Ο δρόμος, μήκ. 3,50 μ., ο οποίος δύναται να εκληφθεί και ως στόμιο, καλύπτεται με οριζόντιες πλακοδοκούς.

Μορφολογικά ο τάφος εντάσσεται στην ομάδα τάφων της βορειοδυτικής Ελλάδας που έχουν σχετικά μικρές διαστάσεις και δρόμους που οδηγούν κατευθείαν στο θάλαμο, χωρίς ειδική διαμόρφωση (στόμιο και πρόσοψη). Χαρακτηριστική είναι, επίσης, η στέγαση του δρόμου ή και τμήματος αυτού με μεγάλες πλάκες[3]. Ανάλογης μορφής πλησιέστερα παραδείγματα είναι οι θολωτοί τάφοι του Αγίου Ηλία Ιθωρίας, ο θολωτός τάφος στην Παλαιομάνινα, αυτός στο

Εικ. 5. Κεχρινιά Βάλτου. Θολωτός τάφος. Λεπτομέρεια της θόλου.

Λουτράκι[4] και ο τάφος στην Κίπερη Πάργας. Το δάπεδο του τάφου είναι στρωμένο με μικρά ποταμίσια χαλίκια και

3. Pelon, ό.π., σ. 222-223, 417-419.

4. Λ. Κολώνας, Οι θολωτοί τάφοι στο Λουτράκι Κατούνας και η σχέση τους με τη Λευκάδα, στο Χ. Παπαδάτου-Γιαννοπούλου (επιμ.), *Διεθνές Συνέδριο αφιερωμένο στον Wilhelm Dörpfeld, Πρακτικά συνεδρίου (Λευκάδα 6-11 Αυγουστου 2006)*, Πάτρα 2008, σ. 389-406.

Εικ. 6. Κεχρινιά Βάλτου. Θολωτός τάφος. Γραπτή τροχήλατη κεραμική.

Εικ. 7. Κεχρινιά Βάλτου. Θολωτός τάφος. Χειροποίητη κεραμική.

Εικ. 8. Κεχρινιά Βάλτου. Θολωτός τάφος. Αρτόσχημα αλάβαστρα.

πάνω του βρέθηκαν ελάχιστα θραυσμένα πήλινα αγγεία και οστά. Στο εσωτερικό του θαλάμου, ωστόσο, επικρατούσε πλήρης αταξία και αναμόχλευσή του, ώστε ήταν αδύνατη η διάκριση των ευρημάτων των διαφόρων ταφών. Υπολείμματα ταφών (κρανία και οστά) βρέθηκαν σε αρκετά ψηλό επίπεδο, ανάμεσα σε ψαμμιτολιθικές πέτρες και όστρακα από συνανήκοντα αγγεία, σε διαφορετικά βάθη.

Η κεραμική που βρέθηκε δεν έχει ακόμη στο σύνολό της συντηρηθεί. Ελάχιστα ήταν τα σχεδόν ακέραια αγγεία και αρκετή η ποσότητα των οστράκων, από τη συγκόλληση των οποίων δεν απαρτίζονται πολλά ολόκληρα αγγεία, ωστόσο διακρίνονται τα σχήματα, κυρίως κλειστά, που βοηθούν στη χρονολόγηση. Προκαταρκτικά, παρατηρούμε τα εξής: Η ποιότητα του πηλού είναι κακή, τα περισσότερα αγγεία είναι αβαφή, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις διατηρούνται ίχνη βαφής ή διακοσμητικά θέματα. Τα περισσότερα αγγεία είναι τροχήλατα (Εικ. 6), ενώ δεν λείπουν και τα χειροποίητα (Εικ. 7). Η πληθώρα της κεραμικής ανήκει στην ΥΕ ΙΙΙΑ1 φάση, με πιο αντιπροσωπευτικά τα αρτόσχημα αλάβαστρα (Εικ. 8) του πεπιεσμένου και μικρού τύπου (FS 84), την αλαβαστρόσχημη μόνωτη πρόχου (FS 87) και τη μόνωτη προχοΐσκη των τύπων FS 105 και FS 110. Απαντούν, επίσης, τρίωτοι πιθαμφορίσκοι με κωνικό περίγραμμα ή με απιόσχημο, που δείχνουν λίγο υστερότερη χρήση του τάφου (ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β), καθώς και κυλινδρικά αλάβαστρα. Ακόμη, όστρακο κρατήρα με πλατιά κάθετη λαβή (FS 7), που όμως χρονολογείται έως την ΥΕ ΙΙΙΒ. Τα διακοσμητικά μοτίβα είναι ελάχιστα: ομόκεντροι δακτύλιοι στα αλάβαστρα, συνεχές βραχώδες κόσμημα (σε μία περίπτωση), δικτυωτό κόσμημα σε πλατιά ζώνη, ενώ σε όστρακο πρόχου (FS 87) διακρίνεται σπείρα, πιθανόν στελεχωτή (FM 51). Λίγα παραδείγματα ανήκουν στην ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β περίοδο: μικροί ψευδόστομοι αμφορείς, μεγάλες κύλικες με ψηλό στέλεχος, αλάβαστρα, αρτόσχημα και κυλινδρικά, τρίωτοι πιθαμφορείς. Στην ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο ανήκει ελάχιστη κεραμική: κρατήρας με γραπτή διακόσμηση, δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, τριποδικό αγγείο. Η λιγοστή χειροποίητη κεραμική που βρέθηκε είναι δύσκολο να χρονολογηθεί, ωστόσο φαίνεται να ανήκει σε δύο κατηγορίες: στην πρώτη ανήκουν αγγεία που μιμούνται ανοιχτά και κλειστά μυκηναϊκά σχήματα (αρύταινες, πρόχους). Στη δεύτερη κατηγορία, την οποία ονομάζουμε «τοπική», ανήκουν χονδροειδή αγγεία, κύπελλα με κάθετη λαβή, πιθοειδή με οξύ πυθμένα ή χυτροειδή. Τα τριποδικά αγγεία και οι χειροποίητες αρύταινες δείχνουν επαφή με την Κεφαλονιά, ενώ τα χειροποίητα γενικότερα επαφή και με την Ήπειρο. Επίσης, βρέθηκαν και τρία τουλάχιστον καλαθόσχημα αγγεία (Εικ. 9), σπάνιου τύπου, που πιθανότατα αποτελούν επιβίωση ΜΕ σχημάτων. Τέλος, στον τάφο βρέθηκαν τρία σφονδύλια, ψήγματα χαλκού και θραύσματα από λίθινα εργαλεία.

Ο νέος μυκηναϊκός θολωτός τάφος έρχεται να προστεθεί στους ήδη δέκα γνωστούς τάφους που έχουν ερευνηθεί ή εντοπιστεί στην Αιτωλοακαρνανία[5] (τέσσερις στον Άγιο Ηλία Σταμνάς, ένας στη Σταμνά, ένας στην Παλαιομάνινα, δύο στα Κόροντα, δύο στο Λουτράκι Κατούνας). Παράλληλα, συνιστά μια νέα μυκηναϊκή θέση με ιδιαίτερη σημασία για την περιοχή, καθώς βρίσκεται πάνω σε γνωστό κατά τους ιστορικούς χρόνους αρχαίο δρόμο, που οδηγούσε από τη Στράτο της Ακαρνανίας διά της ενδοχώρας στην Ήπειρο. Η πλησιέστερη γνωστή προϊστορική θέση είναι αυτή του οικισμού στη θέση Λαγκάδα Λεπενούς[6], καθώς και ο

5. Μ. Σταυροπούλου-Γάτση, Τοπωνυμικές επιβιώσεις για την Ομηρική Ιθάκη στην Αιτωλοακαρνανία και αρχαιολογικά τεκμήρια για την μυκηναϊκή εποχή, στο Χ. Παπαδάτου-Γιαννοπούλου (επιμ.), *Διεθνές Συνέδριο αφιερωμένο στον Wilhelm Dörpfeld*, ό.π., σ. 376-377.

6. Α. Βασιλογάμβρου - Α. Νικολακοπούλου, Λαγκάδα. Ένας νέος προϊστορικός οικισμός στη Λεπενού Αιτωλοακαρνανίας, *Β΄ Διεθνές Ιστορικό*

Εικ. 9. Κεχρινιά Βάλτου. Θολωτός τάφος. Καλαθόσχημο αγγείο.

αρχαιολογικός χώρος της Κεχρινιάς, 700 μ. νοτιότερα του τάφου, που περιλαμβάνει οχύρωση, κτίρια και νεκροταφείο που ταυτίζονται με την αρχαία πόλη του Πραντός των ιστορικών χρόνων[7].

Ρούγα, Δ.Δ. Παλιαμπέλων, Δ. Ανακτορίου

Ιδιοκτησία Π. Κουρέλα

Η εν λόγω ιδιοκτησία βρίσκεται βορειοδυτικά του πυρήνα του αρχαιολογικού χώρου της Ρούγας Παλιαμπέλων[8]. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αίτημα του ιδιοκτήτη για αξιοποίηση του ακινήτου του, είχαν πραγματοποιηθεί σε αυτό παλαιότερα διερευνητικές τομές, οι οποίες είχαν φέρει στο φως στρώματα από αργούς λίθους σε τρία σημεία. Κατά το 2006 ερευνήθηκε διεξοδικότερα το ακίνητο, με την πραγματοποίηση έξι τομών χειρωνακτικά και μιας τομής, μήκ. 34 μ., με τη βοήθεια εκσκαπτικού μηχανήματος. Στην τομή 1 ήλθε στο φως στρώση από αργούς λίθους και χαλίκια σε μήκος 7 μ., ενώ το πλάτος της κυμαίνεται από 0,70-1,20 μ. Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και βρίσκεται σε βάθος 0,50 μ. περίπου από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Παρά την αραιή διάταξη των υλικών της κατασκευής, θα μπορούσε ίσως να ταυτιστεί με αρχαίο μονοπάτι(;). Στις τομές αριθ. 2 και 6 αποκαλύφθηκαν διάσπαρτοι αργοί λίθοι και λιθοσωρός αντίστοιχα, ενώ στις τομές 3, 4 και 5 μία ακόμη στρώση από αργούς λίθους περισσότερο ακανόνιστου σχήματος με κατεύθυνση Β.-Ν. Μετρήθηκε σε μήκος 9 μ. περίπου, ενώ το πλάτος της κυμαινόταν από 0,25 έως 1,05 μ. Εκτείνεται εκτός του ακινήτου και εντός αγροτικού δρόμου, ο οποίος πρόσφατα είχε διανοιχθεί χωρίς την παρουσία εκπροσώπων της Υπηρεσίας μας μεταξύ των ιδιοκτησιών Π. Κουρέλα και Ε. Κύρκου, με αποτέλεσμα τη μερική καταστροφή δύο κεραμοσκεπών τάφων. Η λιγοστή κεραμική που συγκεντρώθηκε είναι κυρίως αβαφής, χονδροειδής, των ρωμαϊκών χρόνων.

Θύρρειο

Οικόπεδο Η. Ράπτη[9]

Το ακίνητο βρίσκεται στο κέντρο του σημερινού οικισμού του Θυρρείου, εντός των τειχών της ομώνυμης αρχαίας πόλης. Με αφορμή αίτημα ανέγερσης οικοδομής εντοπίστηκε, εκτός του οικοδομήσιμου χώρου, τμήμα αρχαίου αναλημματικού τοίχου μήκ. 7,80 μ. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και είναι κατασκευασμένος από μεγάλων σχετικά διαστάσεων ασβεστόλιθους σχετικά καλής επεξεργασίας και είναι ορατός σε ύψος 0,50 μ.

Οικόπεδο Α. Γερούλη

Βρίσκεται βόρεια του Μουσείου Θυρρείου, σε μικρή απόσταση από την ακρόπολη της αρχαίας πόλης. Κατά τη διάνοιξη αποχετευτικού βόθρου αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι κάθετοι μεταξύ τους σε βάθος 1,50 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Ο Τχ1, διαστ. 3,50×0,70 μ., κατεύθυνσης Α.-Δ., είναι κατασκευασμένος από μεγάλους ογκόλιθους, ενώ ο Τχ2 είναι μικρότερος, διαστ. 3,30×0,50 μ. Βόρεια του Τχ1 διαπιστώθηκε η ύπαρξη πυκνού στρώματος καταστροφής από κεραμίδες στέγης. Η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε για τεχνικούς λόγους.

Θέση Λάμπρα - Νέα Καμαρίνα Βονίτσης

Ακίνητο κληρονόμων Π. Ζαβιτσάνου

Στο εν λόγω ακίνητο, το οποίο βρίσκεται στην παραπάνω θέση, εντός των ορίων του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου του αρχαίου Ανακτορίου, πλησίον του βορειοανατολικού ορίου του, πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές, καθώς ήταν ορατές στην επιφάνειά του πιθανές ενδείξεις αρχαίων (πυκνές ή αραιότερες συγκεντρώσεις λίθων,

και Αρχαιολογικό Συνέδριο Αιτωλοακαρνανίας (Αγρίνιο, 29-31 Μαρτίου 2002), Πρακτικά, τ. Α΄, Αγρίνιο 2004, σ. 77-86.

7. Κ.Α. Ρωμαίος, Ανά την Ακαρνανίαν, *ΑΔ* 4 (1918), σ. 116, 123-124.

8. Την ανασκαφή επέβλεψε ο ωρομίσθιος αρχαιολόγος Γ. Σταμάτης. Για την πόλη (ή πολίχνη) στη θέση αυτή, που αποτέλεσε το επίνειο του Θυρρείου και ταυτίζεται με τον Εχίνο ή με την Ηράκλεια, βλ. Λ. Κολώνας, Τα μνημεία της Αιτωλοακαρνανίας κατά την υλοποίηση της Προγραμματικής Σύμβασης Αμβρακικού, *Πυρφόρος*, Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1997, σ. 81.

9. Τις ανασκαφές στο Θύρρειο, τη Νέα Καμαρίνα και τον Άγιο Παντελεήμονα Αστακού επέβλεψε η ωρομίσθια αρχαιολόγος Κ. Λεονταρίτη.

κεραμίδια). Ωστόσο, δεν διαπιστώθηκαν σαφή αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Ένα ασβεστολιθικό κατώφλι μήκ. 1,60 και πλ. 0,43 μ., εξαρχής ορατό στην επιφάνειά του, μεταφέρθηκε στο Μουσείο Θυρρείου (Αριθ. Μουσείου 452).

Άγιος Παντελεήμονας Αστακού

Στον όρμο του Αγίου Παντελεήμονα Αστακού, επί αγροτικού δρόμου που διέρχεται από την παραλία, βρίσκονται τα λείψανα ρωμαϊκού κτιρίου και τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου[10], ορατά στην επιφάνειά του. Η θέση βρίσκεται σε μικρή απόσταση βορειοδυτικά του λόφου όπου διατηρούνται τα ερείπια αταύτιστης μέχρι σήμερα ακαρνανικής πόλης, που πιθανόν ανήκε στην επικράτεια της πόλης του Αστακού. Στους όμορους αγρούς, καθώς και στους δύο πρόχειρους λιμενοβραχίονες που σχηματίζονται στον όρμο, βρίσκονται διάσπαρτα οικοδομικά μέλη, ανάμεσά τους και τμήματα αρράβδωτων κιόνων. Η συχνή διέλευση βαρέων οχημάτων των μονάδων ιχθυοκαλλιεργειών που λειτουργούν στην περιοχή είχε ως αποτέλεσμα την πρόκληση φθορών στο δάπεδο, που συχνά είναι ορατό στο οδόστρωμά του. Σε σύντομη, σωστικού χαρακτήρα, έρευνα αποκαλύφθηκε το δάπεδο, διαστ. 4,40×2,10 μ., που βρισκόταν σε χώρο προσανατολισμού ΒΔ.-ΝΑ. Πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκόλλησης δύο τμημάτων του, διαστ. 1,17×1,80 και 2,07×1,60 μ. αντίστοιχα. Είναι κατασκευασμένο από ψηφίδες ντόπιου λίθου, λευκού, μαύρου και ερυθρού χρώματος. Το γεωμετρικό διακοσμητικό του μοτίβο (Εικ. 10), συχνό από το 2ο αι. μ.Χ. και εξής, είναι αυτό του συνεχούς δικτυωτού ρομβοειδούς πλέγματος. Στο κέντρο του κάθε ρόμβου δημιουργείται ένας μικρότερος ρόμβος. Περιβάλλεται από δύο ταινίες, μία χρώματος ερυθρωπού και μία λευκού, καθώς και από μία σειρά τριγώνων.

Θέση Κερασιά, Δ.Δ. Χαλικίου, Δ. Θέρμου[11]

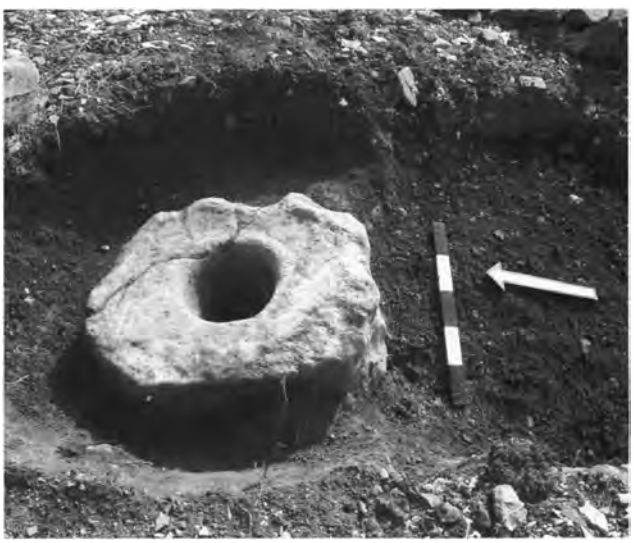
Στην εν λόγω θέση, που βρίσκεται σε ύψωμα σε πολύ απόκρημνη και δασώδη περιοχή, είναι ορατά στην επιφάνεια του εδάφους αρχαία λείψανα (αρχαίοι λίθοι, κεραμίδια στέγης), ανάμεσά τους δε ξεχωρίζουν τα ίχνη μεγάλου ορθογώνιου κτιρίου (Εικ. 11). Με αφορμή απόπειρα λαθρανασκαφής του, η οποία έφερε στο φως πολλά κεραμίδια στέγης και λίθους, πραγματοποιήθηκε αυθημερόν ανασκαφική έρευνα. Προσδιορίστηκαν κατά προσέγγιση οι διαστάσεις του (19,50×12 μ.), καθώς επίσης η θέση ενός κυλινδρικού λίθου με κωνική

Εικ. 10. Άγιος Παντελεήμονας Αστακού. Ψηφιδωτό δάπεδο.

Εικ. 11. Χαλίκι, Δ. Θέρμου. Γενική άποψη του κτιρίου στη θέση Κερασιά.

Εικ. 12. Χαλίκι, Δ. Θέρμου. Κτίριο στη θέση Κερασιά. Κυλινδρικός λίθος με κωνική οπή στην άνω επιφάνεια.

10. Μ. Πετρόπουλος, Η Αιτωλοακαρνανία κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου για την Αιτωλοακαρνανία (Αγρίνιο, 21-23 Οκτωβρίου 1988)*, Αγρίνιο 1991, σ. 93-125, 101.

11. Την ανασκαφή επέβλεψε ο αρχαιολόγος Γ. Σταμάτης, συνέβαλε δε ο αρχαιοφύλακας Θέρμου Β. Ντζούφρας.

Εικ. 13. Χαλίκι, Δ. Θέρμου. Κυλινδρικός λίθος με κωνική οπή στην άνω επιφάνεια στο σημερινό οικισμό.

οπή στο κέντρο της άνω επιφάνειάς του (Εικ. 12), ο οποίος προφανώς χρησίμευε ως υποδοχή για τη στερέωση ξύλινου στύλου. Παρόμοιος λίθος (Εικ. 13) διατηρείται εντός του σημερινού οικισμού του Χαλικίου, διαστ. 0,77 (ύψος)×0,65 μ. (μέγ. διάμ.). Μετά την κατάλληλη κάλυψη των αρχιτεκτονικών στοιχείων, προγραμματίζεται η ανασκαφή του χώρου, ο οποίος πρέπει να σημειώσουμε ότι βρίσκεται πολύ κοντά στα όρια του νομού με την Ευρυτανία, σε περιοχή άκρως ορεινή και με μεγάλη δυσκολία πρόσβασης. Ορατές επιφανειακές ενδείξεις έχουν, επίσης, εντοπιστεί στις θέσεις Παλιοκκλήσι, Ελληνικό και Βαρκό.

Αγρίνιο[12]

Συμβολή των οδών Ηρώων Πολυτεχνείου και Δημοτσελίου (οικόπεδο Ν. Νικολόπουλου)

Με αφορμή αίτημα για ανέγερση πολυώροφης οικοδομής στο κέντρο της σημερινής πόλης του Αγρινίου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,15 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους στρώμα καταστροφής από αργούς λίθους και κεραμίδια στέγης, μέγ. διαστ. 71,50 μ. Το στρώμα, πάχ. 0,40 μ. περίπου, περιείχε ικανές ποσότητες κεραμικής, ανάμεσά της τμήματα πιθαριών, αγγεία καθημερινής χρήσης, καθώς και υφαντικά βάρη, των ελληνιστικών χρόνων. Δεν εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

12. Τις ανασκαφές επέβλεψαν οι αρχαιολόγοι Γ. Σταμάτης, Ν. Γιγκλά και Σ. Γούργαρη.

Περιοχή Γκένοβα (οικόπεδο Χ. Μοίρη)

Κατά την ανέγερση οικοδομής αποκαλύφθηκε στρώμα από μικρούς αργόλιθους διαστ. 4×2 μ., που περιείχε πολλή κεραμική προϊστορικών χρόνων, ανάμεσά της και ένα σχεδόν ακέραιο χειροποίητο αγγείο.

Οδός Φιλλελήνων 19 και Τριχωνίδος (ιδιοκτησία Ι. και Π. Τέκα)

Σε βάθος 1,62 μ. από τη σημερινή επιφάνεια της οδού Φιλελλήνων αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό Β.-Ν., αποτελούμενος από στρωτήρες κεραμίδες κορινθιακού τύπου, εξωτ. διαστ. 1,98×0,51 μ., διατηρούμενος μερικώς. Σκελετός ή κτερίσματα δεν βρέθηκαν. Ανάλογου τύπου τάφοι έχουν βρεθεί και πάλι στο Αγρίνιο στην οδό Ρούμελης[13] (περιοχή Γκένοβα), βορειοανατολικά της οδού Φιλελλήλων.

Α΄ πάροδος Αηβασιλιώτικων

Κατά τη διάρκεια εργασιών διάνοιξης τάφρου της ΔΕΥΑΑ αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,72 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του δρόμου κεραμοσκεπής, μερικώς κατεστραμμένος τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ., ο οποίος περιείχε ακτέριστη ταφή ενήλικα[14].

Δοκίμι Αγρινίου

Ιδιοκτησία Π. Μπεκιάρη (Ο.Τ. 9)

Εντός του υπό διάνοιξη (ή διαμόρφωση) σχεδίου πόλεως του Δοκιμίου Αγρινίου, πολύ κοντά στον υφιστάμενο άξονα της σιδηροδρομικής γραμμής, στην εν λόγω ιδιοκτησία ήλθαν στο φως πενιχρά οικοδομικά λείψανα των ρωμαϊκών-υστερορρωμαϊκών χρόνων (Εικ. 14). Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε η βορειοανατολική γωνία μεγάλου κτιρίου που την όριζαν δύο τοίχοι (Τχ1 και Τχ2), κατασκευασμένοι από μικρούς ως επί το πλείστον ψαμμιτόλιθους. Εξωτερικά του Τχ1 σε μεγάλη σχετικά έκταση και διάσπαρτα σε άλλα σημεία του οικοπέδου ήλθαν στο φως στρώματα καταστροφής από κεραμίδια και ψαμμιτόλιθους. Προς την ανατολική γωνία του οικοπέδου βρέθηκε και ένας κεραμοσκεπής τάφος κενός περιεχομένου.

13. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 82.

14. Πιθανή είναι η σχέση του ευρήματος με τις αρχαιότητες στις όμορες ιδιοκτησίες Ν. και Ι. Στραβοδήμου και ΟΣΕ (*ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 81) και οικόπεδο Χ. Πολίτη (ό.π., σ. 110).

Εικ. 14. Δοκίμι Αγρινίου. Ιδιοκτησία Π. Μπεκιάρη. Γενική άποψη της ανασκαφής.

ΕΡΓΟ «ΙΟΝΙΑ ΟΔΟΣ. ΕΥΡΕΙΑ ΠΑΡΑΚΑΜΨΗ ΑΓΡΙΝΙΟΥ, ΤΜΗΜΑ ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟ - ΚΟΥΒΑΡΑΣ»[15]

Το Τμήμα Αγγελόκαστρο-Κουβαράς, μήκ. 21,3 χλμ., άρχισε να κατασκευάζεται το 2005. Είναι το δεύτερο, βόρειο, τμήμα του έργου της Ευρείας Παράκαμψης Αγρινίου, το οποίο εντάσσεται στην κατασκευή της Ιόνιας οδού (Δυτικός Άξονας). Το πρώτο (νότιο) τμήμα Κεφαλόβρυσο-Αγγελόκαστρο έχει ήδη ολοκληρωθεί τα προηγούμενα έτη (1998-2003) έχοντας φέρει στο φως ένα πολύ σημαντικό πρωτογεωμετρικό νεκροταφείο, ένα νέο μυκηναϊκό θολωτό τάφο και την εκτεταμένη οχύρωση ελληνιστικής αταύτιστης πόλης στην περιοχή της Σταμνάς[16].

Το έτος 2006 αρχαιότητες προέκυψαν σε τέσσερα σημεία:

1. Μυκηναϊκός οικισμός μεταξύ Αγγελοκάστρου και Σταμνάς (Χ.Θ. 15+000 - Χ.Θ. 15+600)

Η ανασκαφή του οικισμού αυτού είχε ξεκινήσει το έτος 2005[17]. Κατά το έτος 2006 οι εργασίες ολοκληρώθηκαν. Ερευνήθηκε συνολικά όλο το εύρος της νέας οδού που πρόκειται να κατασκευαστεί, σε μήκος 600 μ., καθώς και ένα τμήμα του αριστερού βοηθητικού κλάδου. Τα κατάλοιπα είχαν διασωθεί κατά τόπους λόγω των παλαιότερων συχνών καλλιεργειών και άλλων συναφών εργασιών. Οι εργασίες κατανεμήθηκαν σε τομείς για διευκόλυνση της ανασκαφής (τομείς Α, Β, Γ, Δ, Ε), ενώ τα μεταξύ τους τμήματα εδάφους, που δεν παρουσίαζαν επιφανειακές ενδείξεις, ελέγχθηκαν με επιπλέον διερευνητικές τομές. Παρά το γεγονός ότι είχαν διασωθεί ελάχιστα κτιριακά κατάλοιπα (Εικ. 15), ανάμεσά τους δε και υπόλοιπα κλιβάνων (Εικ. 16, 17), ωστόσο η πληθώρα της κεραμικής που συγκεντρώθηκε, αβαφής χρηστική, αλλά και λεπτή με γραπτή διακόσμηση της ΥΕ ΙΙΙΑ-Β (Εικ. 18), και τα έστω και ελάχιστα λοιπά ευρήματα (π.χ. αποτμήματα ζωόμορφων ειδωλίων, Εικ. 19) μαρτυρούν την ευρωστία του οικισμού αυτού και τη σπουδαιότητά του για τη Δυτική Ελλάδα. Ιδιαίτερης, δε, σημασίας είναι η καίρια θέση του οικισμού στα λοφώδη εξάρματα βόρεια της Σταμνάς πολύ κοντά στην αριστερή όχθη του Αχελώου ποταμού, απέναντι από την Παλαιομάνινα και όχι μακριά από το μυχό του Αιτωλικού κόλπου, θέση δηλαδή που εξασφάλιζε, εκτός των άλλων πλεονεκτημάτων της για την ανάπτυξη ενός οικισμού, και την άμεση επικοινωνία τόσο με τη θάλασσα όσο και με την ενδοχώρα.

2. Ελληνιστικός οικισμός(;) μεταξύ Παλαιομάνινας και Ρίγανης (Χ.Θ. 18+500 - Χ.Θ. 18+650)

Κοντά στη δεξιά όχθη του Αχελώου ποταμού, στο πρανές απότομου και βραχώδους λόφου μεταξύ της Παλαιομάνινας και της Ρίγανης, ερευνήθηκαν ελάχιστα κατάλοιπα οικισμού ελληνιστικών χρόνων. Η παρουσία αραιών επιφανειακών ενδείξεων (ελάχιστη κεραμική, αποτμήματα κεραμιδιών) επέβαλε τη διενέργεια 16 διερευνητικών τομών στη θέση αυτή, η οποία απέδωσε μεγαλύτερη συγκέντρωση λίθων και κεράμων στην τομή 9, όχι όμως και συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά στοιχεία. Ερευνήθηκαν, ακόμη, τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι και συγκεντρώθηκε αρκετή κεραμική. Ενδεχομένως, περισσότερα στοιχεία του οικισμού αυτού να διατηρούνται στα ψηλότερα πρανή του λόφου, που σήμερα είναι δύσβατος, ενώ τα κατάλοιπα θα πρέπει να ανήκουν στη σφαίρα επιρροής μιας εκ των δύο αρχαίων πόλεων της Μητρόπολης ή της Σαυρίας, τα ερείπια των οποίων βρίσκονται στη σημερινή Παλαιομάνινα και τη Ρίγανη (ή και αντίστοιχα)[18].

15. Στις ανασκαφές εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Αι. Ασημάκου, Σ. Νίκα και Ευ. Σκεντέρη.

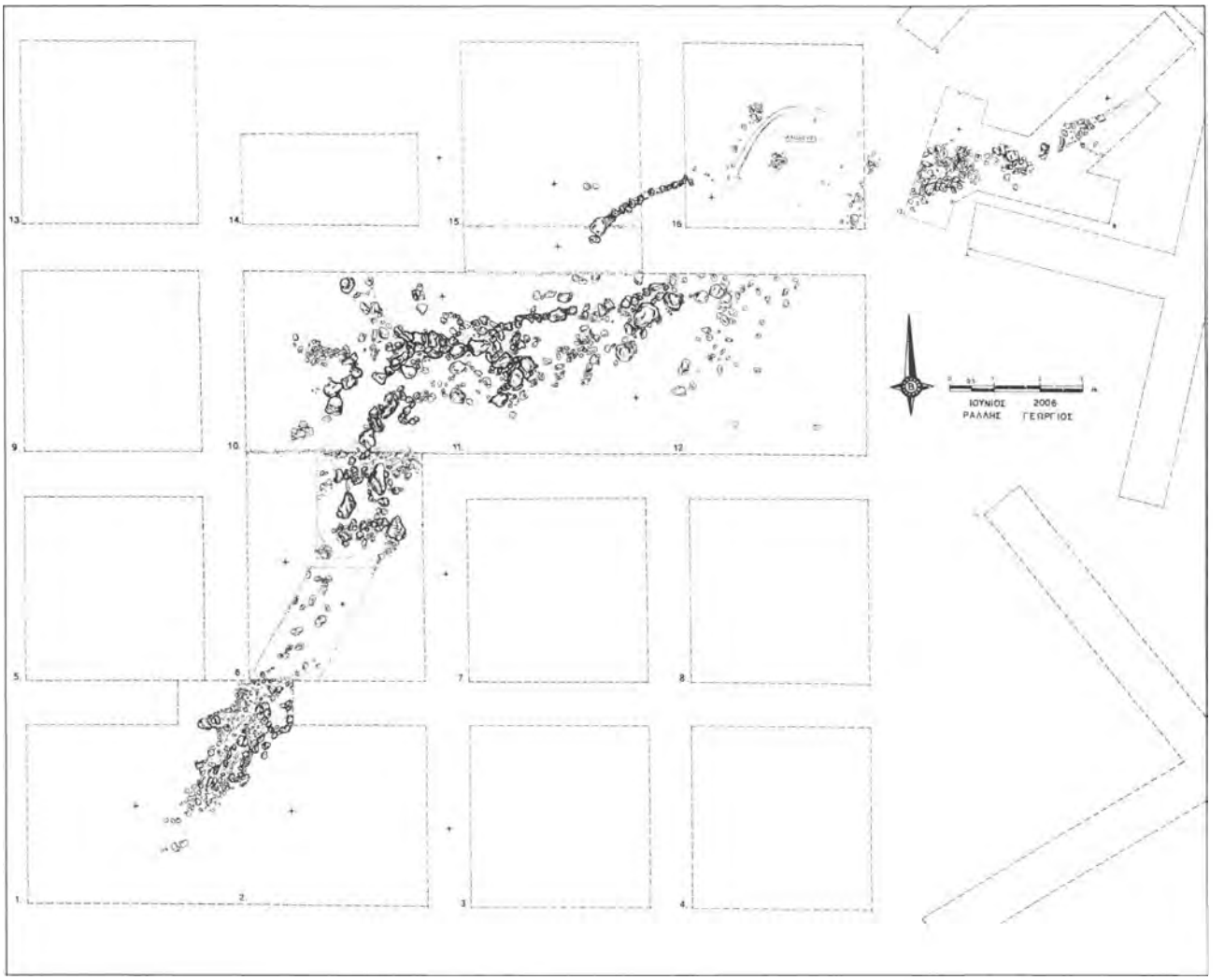
16. Σωστικές ανασκαφές στο πλαίσιο των έργων ΠΑΘΕ, γέφυρας Ρίου-Αντιρρίου, Ιόνιας οδού, *Αρχαιολογικές έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα, Αρχαιολογική Συνάντηση Εργασίας (Επταπύργιο Θεσσαλονίκης, 18-20 Σεπτεμβρίου 2003)*, Πρόγραμμα-Περιλήψεις, σ. 37-38, και Λεύκωμα Πινακίδων, σ. 53.

17. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 474.

18. M.H. Hansen - T.H. Nielsen, Matropolis, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford University Press, 2004, σ. 366-367.

Εικ. 15. Ιόνια οδός. Ευρεία Παράκαμψη Αγρινίου. Προϊστορικός οικισμός. Άποψη της ανασκαφής.

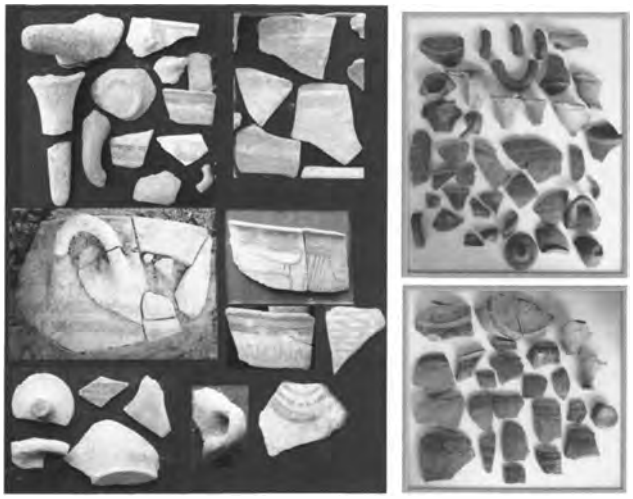
Εικ. 16. Ιόνια οδός. Ευρεία Παράκαμψη Αγρινίου. Προϊστορικός οικισμός. Κάτοψη μέρους της ανασκαφής.

3. Γουριώτισσα (Χ.Θ. 22+400 - Χ.Θ. 22+460)

Σε χαμηλό λοφώδες έξαρμα νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού της Γουριώτισσας ερευνήθηκαν λίγα κατάλοιπα υστερορρωμαϊκής-χριστιανικής εγκατάστασης. Συγκεκριμένα, κάτω από λιθοσωρό διαστ. 10×8 μ. ξεχώρισαν μετά δυσκολίας τα θεμέλια τριών(;) ορθογώνιων χώρων χτισμένων από ντόπιο κροκαλοπαγή λίθο, ενώ λίγο δυτικότερα ερευνήθηκαν οκτώ κεραμοσκεπείς τάφοι, φτωχά κτερισμένοι. Το εύρημα, αν και μεμονωμένο, δεν είναι άμοιρο ενδιαφέροντος,

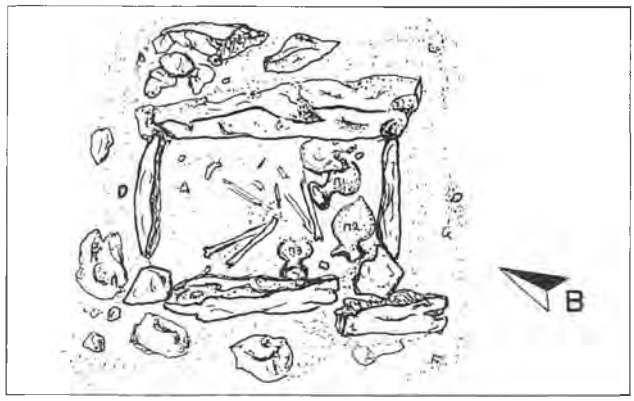
Εικ. 17. Ιόνια οδός. Ευρεία Παράκαμψη Αγρινίου. Προϊστορικός οικισμός. Λείψανα κεραμικού κλιβάνου.

Εικ. 18. Ιόνια οδός. Ευρεία Παράκαμψη Αγρινίου. Προϊστορικός οικισμός. Γραπτή τροχήλατη κεραμική.

Εικ. 19. Ιόνια οδός. Ευρεία Παράκαμψη Αγρινίου. Προϊστορικός οικισμός. Ζωόμορφα ειδώλια.

Εικ. 20. Ιόνια οδός. Ευρεία Παράκαμψη Αγρινίου. Κουβαράς. Ο κιβωτιόσχημος παιδικός τάφος 3.

Εικ. 21. Ιόνια οδός. Ευρεία Παράκαμψη Αγρινίου. Κουβαράς. Τα αγγεία του παιδικού τάφου 3.

καθώς στην ευρύτερη περιοχή και συγκεκριμένα στη θέση Παλιάμπελα, μεταξύ Γουριώτισσας και Προδρόμου, διατηρείται λιθόστρωτη ρωμαϊκή οδός σε μήκος 700 μ.[19].

4. Κουβαράς

Μετά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών λόγω της παρουσίας διάσπαρτων επιφανειακών ενδείξεων αρχαίων (λίθοι και λεπτές πλάκες) αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι με τοιχώματα κατασκευασμένα από λεπτές ασβεστολιθικές πλάκες. Ο ένας περιείχε ταφή ενήλικα και οι τρεις ήταν παιδικοί. Ένας παιδικός τάφος (τάφος 3) περιείχε τρία πήλινα αγγεία της υπομυκηναϊκής περιόδου (Εικ. 20, 21) και ένας ακόμη περιείχε χάλκινο δακτύλιο. Πρόκειται για μια νέα άγνωστη θέση που υπαγορεύει την παρουσία αντίστοιχης εγκατάστασης στην περιοχή.

19. Κ. Αξιώτη, Ρωμαϊκοί δρόμοι της Αιτωλοακαρνανίας, *ΑΔ* 35 (1980): Μελέτες, σ. 197, Πίν. 52α-β.

ΕΡΓΟ «ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΔΕΥΤΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΤΟΕΒ ΠΑΡΑΒΟΛΑΣ ΤΡΙΧΩΝΙΔΑΣ»[20]

Το έργο, το οποίο ξεκίνησε το έτος 2005, αφορά στην άρδευση των οικισμών της Παντάνασσας, του Πλατανιά και της Παραβόλας, οι οποίοι βρίσκονται πολύ κοντά στη βόρεια όχθη της λίμνης Τριχωνίδας. Για τις ανάγκες του έργου διανοίγονται τάφροι για την τοποθέτηση σωλήνων μεταφοράς του νερού. Το έργο εκτείνεται σε μια πολύ ευαίσθητη αρχαιολογικά περιοχή, αφού στον οικισμό της Παραβόλας διατηρούνται τα ερείπια της σημαντικότατης αιτωλικής πόλης Βουκάτιον με ισχυρή και εκτεταμένη οχύρωση. Η ακρόπολή της βρίσκεται στην κορυφή μεμονωμένου λόφου που υψώνεται εντός του σημερινού οικισμού της Παραβόλας, νότια της επαρχιακής οδού Αγρινίου-Θέρμου. Η οχύρωση της πόλης, καλοδιατηρημένη και ορατή στο μεγαλύτερο τμήμα της, περικλείει το ύψωμα αυτό και στη συνέχεια με δύο σκέλη, το ανατολικό και το δυτικό, κατέρχεται προς την πεδιάδα και τη λίμνη Τριχωνίδα[21]. Άγνωστη παρέμενε η πορεία του νότιου σκέλους της, με το οποίο θα έκλεινε ο περίβολος της οχύρωσης προς την πλευρά της λίμνης. Αυτό το κενό καλύφθηκε με το εν λόγω εκτελούμενο έργο. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκε το μεγαλύτερο μέρος του νότιου σκέλους στο πεδινό τμήμα της πόλης (Εικ. 22), πλην όμως ευρισκόμενο κάτω από το κατάστρωμα σύγχρονης αγροτικής οδού και κάτω από τις παρακείμενες ιδιοκτησίες (θέση έργου: Περιοχή Κάστρου - τομέας 204Α-101). Παρακολουθήσαμε, λοιπόν, την πορεία του, η οποία εκτείνεται σε μήκος μεγαλύτερο των 210 μ., ενώ η έρευνά του για τους παραπάνω αναφερόμενους τεχνικούς λόγους αναγκαστικά περιορίστηκε μέσα στα όρια των τομών που κατά διαστήματα πραγματοποιήσαμε, χωρίς να αποκαλυφθεί σε όλο του το μήκος και πλάτος. Είναι χτισμένο κατά το ψευδοϊσόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Το μέγιστο ερευνηθέν ύψος του φθάνει τους τρεις δόμους (ύψ. 3,40 μ.) με καλοδουλεμένη την όψη του. Το πλάτος του μετρήθηκε σε ένα σημείο φθάνοντας τα 3 μ. Το γέμισμά του αποτελείται από αργούς κροκαλοπαγείς λίθους. Κατά διαστήματα ερευνήθηκαν τρεις ορθογώνιοι πύργοι (Εικ. 23), ένας ημικυκλικός (Εικ. 24) και πιθανόν ένας ακόμη πολύ κατεστραμμένος. Ο πρώτος ορθογώνιος πύργος βρέθηκε επίσης κατεστραμμένος από σύγχρονο τσιμεντένιο αγωγό κοντά στο δυτικό άκρο της ανασκαφής. Οι δύο άλλοι ήταν καλύτερα διατηρημένοι, διαστ. 3,30×7 και 3×7 μ. αντίστοιχα. Βρίσκονται

Εικ. 22. Αρδευτικό έργο Παραβόλας. Το νότιο σκέλος της οχύρωσης με τμήμα ορθογώνιου πύργου.

σε απόσταση 33 μ. μεταξύ τους, το ίδιο και ο ημικυκλικός (Εικ. 25) με μετρηθείσα χορδή τόξου 4,50 (εσωτ.) και 7,20 μ. (εξωτ.)[22]. Από την περιοχή των ορθογώνιων πύργων περισυνελέγησαν θραύσματα κεραμιδιών λακωνικού τύπου.

Σε μία ακόμη θέση, στο Τουρκόμνημα, κοντά στο δρόμο που οδηγεί από την Παραβόλα στην Παντάνασσα αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενα κατάλοιπα κτιρίου, στρώματα καταστροφής και κεραμοσκεπής τάφος.

ΕΡΓΟ «ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΔΕΥΤΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΤΟΕΒ ΠΑΜΦΙΑΣ ΤΡΙΧΩΝΙΔΑΣ»[23]

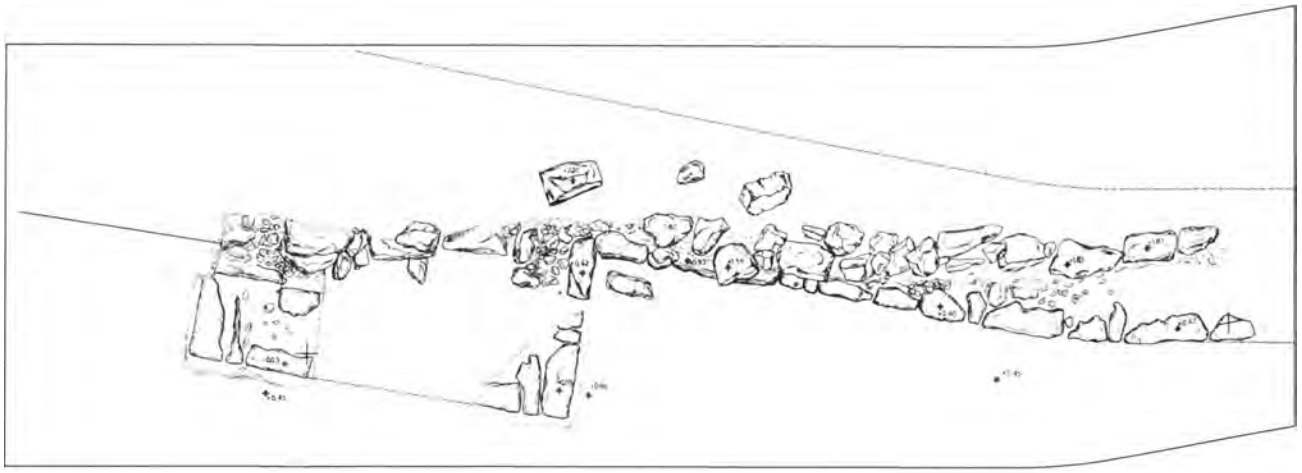
Το έργο αφορά στην άρδευση της πεδιάδας που περικλείεται από τις κοινότητες Καψορράχης, Κάτω Μακρυνούς, Μαραθιά και Σιταραλώνων, που βρίσκονται νότια του Θέρμου στο νοτιοανατολικό άκρο της λίμνης Τριχωνίδας. Και στην περίπτωση αυτή πρόκειται για μια πολύ ευαίσθητη αρχαιολογικά περιοχή, αφού σε όλα τα υψώματα που αναπτύσσονται στις παρυφές της πεδιάδας σώζονται ελληνιστικοί οικισμοί και μικρά οχυρά-ακροπόλεις, όπως είναι το Παλαιοχώρι Καψορράχης, η θέση Ελληνικά της Κάτω Μακρυνούς, το Μορόσκλαβο και το Παλιόκαστρο Σιταραλώνων, ενώ στην ίδια την πεδιάδα έχουν ερευνηθεί πολλές θέσεις νεκροταφείων. Στα Σιταράλωνα, επίσης, πλησιέστερα προς τη λίμνη, είναι γνωστό και ορατό αξιόλογο δημόσιο κτίριο ρωμαϊκών χρόνων (λουτρό;), γνωστό σήμερα ως «Βαένι». Κατά το έτος 2006 οι έρευνες επικεντρώθηκαν στα ακόλουθα σημεία:

20. Τις ανασκαφικές εργασίες επέβλεψαν οι αρχαιολόγοι Κ. Λεονταρίτη και Β. Γερολύμου.

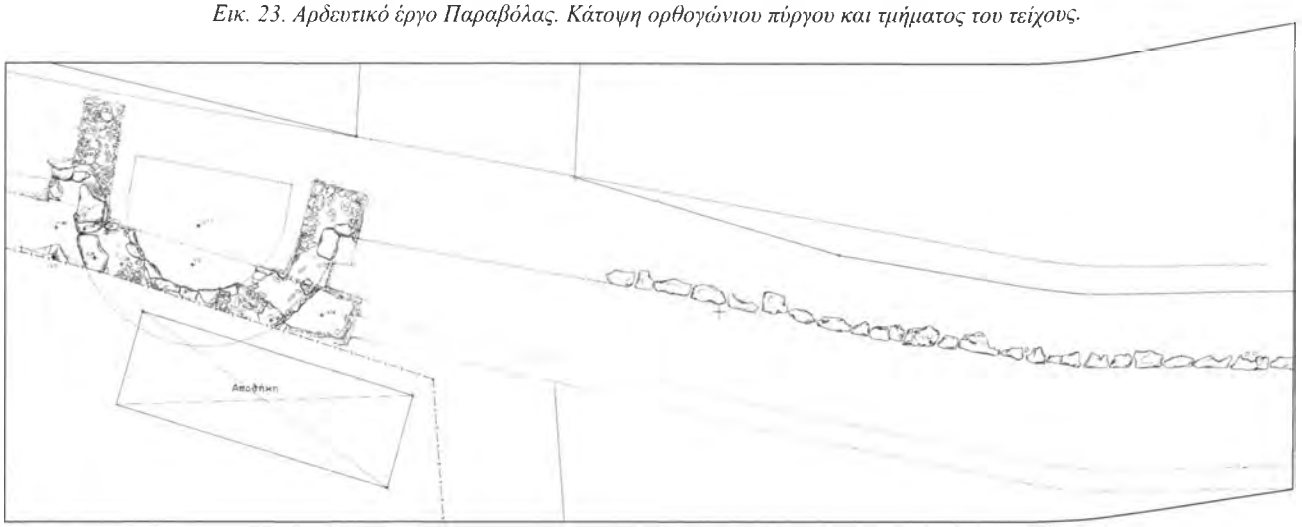
21. F. Noack, *AA* XXXI (1916), σ. 237, πίν. 12. Α. Πορτελάνος, *Οι αρχαίες αιτωλικές οχυρώσεις* (αδημ. διδ. διατριβή), Αθήνα 1998, τ. Α΄, σ. 359-455.

22. Η οχύρωση του Βουκατίου είναι μία από τις σπάνιες περιπτώσεις οχυρώσεων στην Αιτωλοακαρνανία με ημικυκλικούς πύργους.

23. Τις ανασκαφές επέβλεψε η αρχαιολόγος Σ. Γούργαρη.

Εικ. 23. Αρδευτικό έργο Παραβόλας. Κάτοψη ορθογώνιου πύργου και τμήματος του τείχους.

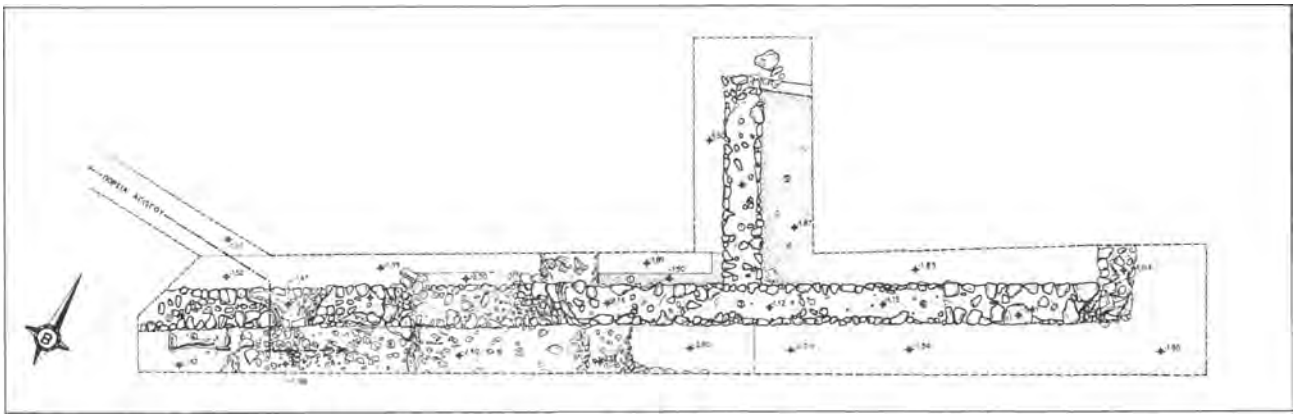
Εικ. 24. Αρδευτικό έργο Παραβόλας. Κάτοψη ημικυκλικού πύργου και τμήματος του τείχους.

Τομέας Κ6. Δ.Δ. Παμφίου, Δ. Θέρμου

Οι αρχαιότητες αποκαλύφθηκαν εντός της διανοιχθείσας τάφρου πλ. 2,20, σε μήκος 20 μ. κάτω από διερχόμενη αγροτική οδό, σε απόσταση 300 μ. δυτικά του επαρχιακού δρόμου που οδηγεί από το Πάμφιο στον Θέρμο και 700 μ. νοτιοανατολικά του ρωμαϊκού ορατού μνημείου, γνωστού ως «Βαένι». Πρόκειται για το μικρό τμήμα από ευρύ συγκρότημα των ρωμαϊκών χρόνων, το οποίο εισχωρεί σε παρακείμενη ελαιόφυτη ιδιοκτησία (Εικ. 26, 27). Το ερευνηθέν τμήμα του κτιρίου έχει διαστάσεις 18×4 μ. Ορίζεται από έναν εξωτερικό πολύ φαρδύ τοίχο επιμελημένης κατασκευής, που σωζόταν σε ύψος 1,70 μ., και δύο χώρους εσωτερικά (Εικ. 28), από τους οποίους τουλάχιστον ο ένας ήταν δεξαμενή (ληνός;). Δεξαμενή, ωστόσο, μαρτυρούσε και ο άλλος χώρος, όπως έδειξε η απαρχή δαπέδου από υδραυλικό κονίαμα. Εξωτερικά του κτιρίου ερευνήθηκε και ένας κεραμοσκεπής παιδικός τάφος, που περιείχε ένα χάλκινο ενώτιο και ένα δακτυλίδι. Περισυνελέγησαν, εκτός από χρηστική κεραμική, κομμάτια πίθων, θραύσματα λύχνων και επτά χάλκινα νομίσματα.

Εικ. 25. Αρδευτικό έργο Παραβόλας. Νότιο σκέλος της οχύρωσης. Ημικυκλικός πύργος.

Εικ. 26. Αρδευτικό έργο Παμφίας (Τομέας Κ6). Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 27. Αρδευτικό έργο Παμφίας (Τομέας Κ6). Γενική άποψη της ανασκαφής.

Εικ. 28. Αρδευτικό έργο Παμφίας (Τομέας Κ6). Το εσωτερικό του κτιρίου με δεξαμενή.

Τομέας Κ23. Δ.Δ. Μαραθιά, Δ. Θέρμου

Στη θέση Κεραμίδι, στο νοτιοανατολικό άκρο της ιδιοκτησίας Χ. Ζαρκαλή ερευνήθηκαν κατάλοιπα εγκατάστασης κλασικών-ελληνιστικών χρόνων, τα οποία διατηρούνταν αποσπασματικά και σχεδόν επιφανειακά. Πρόκειται για τμήματα τοίχων χτισμένων από αργούς λίθους και κομμάτια κεράμων, που ορίζουν αποσπασματικά ορθογώνιους χώρους. Ανάμεσα στους τοίχους υπήρχαν εκτεταμένα στρώματα καταστροφής από κεραμίδια και πήλινες πλάκες. Συγκεντρώθηκε αβαφής χρηστική κεραμική.

Τομέας Κ21/82-83. Δ.Δ. Μαραθιά, Δ. Θέρμου

Επί του επαρχιακού δρόμου Μακρυνείας-Θέρμου, νοτιοανατολικά του σύγχρονου οικισμού του Παμφίου, στους νότιους πρόποδες λόφου υπήρχε εν μέρει ορατό υπέργειο ταφικό κτίριο κατασκευασμένο από χυτή τοιχοποιία επενδεδυμένη κατά το opus reticulatum (Εικ. 29). Οι εργασίες διέλευσης της τάφρου από το σημείο, οι οποίες δυστυχώς πραγματοποιήθηκαν χωρίς την παρουσία αρμοδίων υπαλλή-

Εικ. 29. Αρδευτικό έργο Παμφίας (τομέας Κ21/82-83, Μαραθιάς). Υπέργειο ταφικό μνημείο κατά την έναρξη της ανασκαφής.

λων της Υπηρεσίας μας, διατάραξαν σημεία του μνημείου, ενώ έφεραν στο φως και εν μέρει κατέστρεψαν ένα παρακείμενο, άγνωστο έως σήμερα, ελληνιστικό ταφικό κτίριο (περίβολος και τάφοι). Ξεκίνησε έρευνα της θέσης, η οποία αρχικά επικεντρώθηκε στον επιφανειακό καθαρισμό και στο σχολαστικό έλεγχο των προϊόντων εκσκαφής της τάφρου. Η εργασία αυτή επεκτάθηκε και έξω από το απαραίτητο εύρος κατάληψης του έργου. Επίσης, απομακρύνθηκαν, καθαρίστηκαν, ταξινομήθηκαν σε παρακείμενη θέση, φωτογραφήθηκαν και σχεδιάστηκαν ένας μεγάλος αριθμός ογκόλιθων και λοιπών αρχιτεκτονικών μελών, τα οποία είχε μετακινήσει το εκσκαπτικό μηχάνημα, ανήκοντα στα παραπάνω κτίρια. Στον προς διερεύνηση χώρο ορίστηκαν οκτώ τομές-τετράγωνα και ξεκίνησε η ανασκαφή, η οποία θα συνεχιστεί και το επόμενο έτος.

Αιτωλικό

Θέση Μπούζα (αγροτεμάχιο κληρονόμων Ε. Μπάκα)

Με αφορμή λαθρανασκαφή στο εν λόγω λοφώδες ελαιόφυτο αγροτεμάχιο, το οποίο βρίσκεται στην παραπάνω θέση, νότια της επαρχιακής οδού που οδηγεί από το Αιτωλικό στο Νεοχώρι, διερευνήθηκε αυθημερόν κεραμοσκεπής τάφος, που βρισκόταν στο πλάτωμα της κορυφής του λόφου. Ο τάφος, που ήταν μερικώς κατεστραμμένος και είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., περιείχε μόνον οστά, τα οποία είχαν διαταραχθεί από τους λαθρανασκαφείς. Πιθανότατα, ο τάφος ανήκει στο νεκροταφείο της μονής Βλαχερνών που υπήρχε 150 μ. βορειοδυτικά του τάφου, της οποίας σήμερα σώζεται μόνον το Καθολικό.

Σύγχρονο κοιμητήριο Αγίου Αθανασίου Αιτωλικού

Με αφορμή την παραπάνω ανασκαφή, εντοπίστηκε τμήμα αρχαίου κτιρίου εντός του σύγχρονου κοιμητηρίου του Αγίου Αθανασίου. Είναι ορατή στο πρανές χαμηλού υψώματος η εξωτερική όψη επιμήκους τοίχου από καλά δουλεμένες λιθοπλίνθους, μερικές εκ των οποίων φέρουν τεκτονικούς αγκώνες.

ΜΑΡΙΑ ΓΑΤΣΗ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Συστηματική επιφανειακή έρευνα στην περιοχή της αρχαίας Παλαίρου και της χερσονήσου της Πλαγιάς

Κατά το έτος 2006 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες του προγράμματος των επιφανειακών ερευνών στην περιοχή της αρχαίας πόλης της Παλαίρου και της χερσονήσου της Πλαγιάς, που πραγματοποιούνται σε συνεργασία της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Τη Διεύθυνση του προγράμματος είχε ο γενικός διευθυντής Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Λ. Κολώνας, σε συνεργασία με την προϊσταμένη της ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ, Μ. Γάτση, και με τη συμμετοχή του αρχαιολόγου της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ, Ι. Μόσχου. Από πλευράς Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου υπεύθυνοι της έρευνας ήταν η Fr. Lang, αρχαιολόγος, και ο καθηγητής P. Funke, σε συνεργασία με τον καθηγητή E.-L. Schwandner.

Κατά το έτος 2006 πραγματοποιήθηκαν εργασίες στην περιοχή του πεδινού τμήματος ανατολικά της αρχαίας Παλαίρου, ως συνέχεια των εργασιών του προηγούμενου έτους, οι οποίες κάλυψαν την κεντρική περιοχή της χερσονήσου, και ειδικότερα αυτή γύρω στο ύψωμα του Προφήτη Ηλία και αυτή γύρω από την αρχαία πόλη της Παλαίρου, η οποία, αν και με ιδιαίτερες δυσκολίες λόγω της μορφολογίας του εδάφους, είχε αποδώσει πλήθος ευρημάτων και πολλές άγνωστες θέσεις που καλύπτουν την περίοδο από τη μέση παλαιολιθική εποχή έως και τον 20ό αιώνα. Εξίσου πλούσια ήταν και τα ευρήματα του τρέχοντος έτους.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ - ΜΑΡΙΑ ΓΑΤΣΗ - ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΣΧΟΣ
E.-L. SCHWANDNER - FRANZISKA LANG - PETER FUNKE

Συστηματική ανασκαφική έρευνα στην Καλυδώνα

Κατά το έτος 2006 πραγματοποιήθηκαν ορισμένες μικρής κλίμακας εργασίες στην Καλυδώνα, καθώς το πενταετές πρόγραμμα των ερευνών που πραγματοποιούνται σε συνεργασία της ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ με το Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα είχε ολοκληρωθεί ήδη από το προηγούμενο έτος (2005)[24]. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν: α) συμπληρωματικές μετρήσεις και μελέτες των αρχιτεκτονικών στοι-

24. Βλ. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 472.

χείων της πόλης και ειδικότερα του τμήματος εσωτερικά της δυτικής πύλης με τη συνεργασία τοπογράφων και ενός ειδικού Η/Υ και β) συμπληρωματικές γεωμαγνητικές μελέτες και ολοκλήρωση των γεωλογικών μελετών στην περιοχή της πόλης, καθώς και μελέτες του αρχαίου τοπίου και του οδικού δικτύου της ευρύτερης περιοχής της.

ΜΑΡΙΑ ΓΑΤΣΗ - SØREN DIETZ

Ναύπακτος

ΞΕΝΙΑ Ναυπάκτου (πρώην κτήμα Νόβα)

Με αφορμή αίτημα ανακαίνισης και επέκτασης του παλιού ξενοδοχείου από εταιρεία με την επωνυμία ΞΕΝΙΑ ΑΞΤΕ, διενεργήθηκαν δοκιμαστικές τομές στους χώρους όπου προβλεπόταν να κατασκευαστούν οι κτιριακές προσθήκες. Το κτίριο του ΞΕΝΙΑ είναι κατασκευασμένο σε μεγάλο παραθαλάσσιο ακίνητο, άλλοτε κτήμα του Γ. Αθανασιάδη-Νόβα, το οποίο δωρήθηκε στην πόλη για την ανέγερση της ξενοδοχειακής μονάδας. Παλαιότερη ανασκαφική έρευνα στο χώρο των κτιρίων του ΞΕΝΙΑ κατά τη φάση κατασκευής του είχε αποκαλύψει εκτεταμένα αρχαία κατάλοιπα στο νοτιοδυτικό τμήμα του ακινήτου, τα οποία χρονολογούνται από τους ελληνιστικούς έως και τους βυζαντινούς χρόνους[25].

Οι δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου δεν απέδωσαν αρχαία κατάλοιπα και όλος ο χώρος βόρεια της υπάρχουσας πτέρυγας του ξενοδοχείου φάνηκε ότι είχε σκαφεί σε μεγάλο βάθος από παλιότερη ήδη φάση, είτε κατά την κατασκευή του ξενοδοχείου είτε πριν από αυτήν. Σημαντικά στοιχεία διαπιστώθηκαν, ωστόσο, κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του οικοπέδου. Το σπουδαιότερο από αυτά υπήρξε η αποκάλυψη μεγάλου γωνιαίου πύργου της αρχαίας οχύρωσης (Εικ. 30), διαστ. 9,55×9,70 μ., στον οποίο συνέβαλλαν οργανικά ο ανατολικός και ο νότιος – παραθαλάσσιος – βραχίονας του περιβόλου, στοιχείο σημαντικότατο από τοπογραφική άποψη, καθώς προσδιορίζει με βεβαιότητα το νοτιοανατολικό πέρας του οχυρωματικού περιβόλου[26].

Η ανασκαφή του πύργου έγινε με πολύ μεγάλη δυσκολία εξαιτίας των νερών που ανέβλυζαν συνεχώς, λόγω της άμεσης γειτνίασης με την παρακείμενη πλούσια πηγή Νόβα που ρέει κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του οικοπέδου. Σωζόταν μόνον η υποδομή του, συνολ. ύψ. 0,80 μ., η οποία ήταν συμπαγής και κατασκευασμένη περιμετρικά με ασβεστολιθικούς ογκόλιθους και στο εσωτερικό με πυκνό, διαταραγμένο, γέμισμα από ψιλές πέτρες. Μέσα σε αυτό βρέθηκαν δύο μαρμάρινα θραύσματα, πιθανότατα από σαρκοφάγο ρωμαϊκών χρόνων.

Εικ. 30. Γωνιαίος πύργος της οχύρωσης της αρχαίας Ναυπάκτου στο χώρο του ΞΕΝΙΑ.

Ο ανατολικός βραχίονας του τείχους, πλ. 3 μ., αποκαλύφθηκε σε μέγιστο μήκος 3,20 μ., ενώ βορειότερα δεν κατέστη, λόγω και της πηγής, δυνατός ο εντοπισμός του[27]. Σωζόταν σε μέγιστο ύψος τριών δόμων (1,10 μ. περίπου). Πάνω στο γέμισμά του είχαν διαμορφωθεί δύο νεότεροι αγωγοί για τη διοχέτευση των νερών. Ο νότιος βραχίονας είχε πλάτος 1,80 μ. περίπου. Διαπιστώθηκε σε μέγιστο μήκος 2,10 μ., ενώ άλλο μικρό τμήμα του είχε ήδη εντοπιστεί στην παλιά ανασκαφή του ΞΕΝΙΑ, στην ίδια ευθεία δυτικότερα, και έχει διατηρηθεί σε κατάχωση στον ακάλυπτο χώρο του ξενοδοχείου. Ο τρόπος σύνδεσης των δύο σκελών με τον πύργο δεν αφήνει αμφιβολία για τη σύγχρονη κατασκευή τους, αν και, δυστυχώς, απουσίαζε εντελώς η κεραμική. Οι επιχώσεις, αντίθετα, πάνω από το τείχος απέδωσαν όστρακα που χρονολογούνται στους βυζαντινούς χρόνους, στοιχείο ante quem για την καταστροφή του.

Αμέσως νότια του πύργου αποκαλύφθηκε τμήμα γωνίας δύο τοίχων από επαναχρησιμοποιημένο υλικό, χωρίς στοιχεία χρονολόγησης. Όριζαν ένα χώρο προς Ν., ο οποίος στο εσωτερικό του έφερε στρώμα από πεσμένες ψιλές πέτρες

25. Φ. Ζαφειροπούλου, *ΑΔ* 31 (1976): Χρονικά, σ. 165-169.

26. Για την οχύρωση γενικότερα, βλ. Φ. Σαράντη, Η αρχαία Ναύπακτος και η ευρύτερη περιοχή της: νεότερα δεδομένα και νεότερες έρευνες, *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικής Συνόδου Νότιας και Λυτικής Ελλάδας*, Αθήνα 2006, σ. 499-510 και η ίδια, Νεότερα στοιχεία σχετικά με την αρχαία οχύρωση της Ναυπάκτου, *Πρακτικά 3ου Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Βόλος 2009* (υπό έκδοση).

27. Έχουν ανασκαφεί τμήματά στη συνέχειά του βορειότερα, όπου και έχει διατηρηθεί μικρό τμήμα επισκέψιμο σε υπόγειο. Βλ. Γ. Αλεξοπούλου, *ΑΔ* 43 (1988): Χρονικά, σ. 174 και Φ. Σαράντη, *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 149-151.

και κεραμίδια, ενώ βρέθηκε και μικρό κομμάτι κατεστραμμένου δαπέδου. Τμήματα δύο ακόμη τοίχων κτιρίων αποκαλύφθηκαν σε άλλες τομές νοτιότερα.
Σε τομή, τέλος, πλησίον της οδού Καθόδου Δωριέων ερευνήθηκαν δύο ασβεστοκάμινα μεταβυζαντινών χρόνων.

Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και Κωνσταντίνου Βέρη (οικόπεδο Ευ. και Φ. Πάνου)

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκαν δύο μεμονωμένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι του δυτικού νεκροταφείου της πόλης σε βάθος -3,40 μ. από το επίπεδο του δρόμου. Ο πρώτος (Ι), με προσανατολισμό Β.-Ν., έφερε κάλυψη από κεραμίδα κορινθιακού τύπου, η οποία βρέθηκε πεσμένη στο εσωτερικό του. Είχε εσωτερικές διαστάσεις 1,13×0,38 μ. Στο εσωτερικό του έσωζε μόνον το κρανίο ταφής, το οποίο βρέθηκε μετακινημένο στο νότιο τμήμα. Ο δεύτερος, με προσανατολισμό Α.-Δ., ήταν μεγαλύτερων διαστάσεων (εσωτ. διαστ. 1,82×0,36 μ.) και έφερε κάλυψη επίσης από κεραμίδες. Στο εσωτερικό του ερευνήθηκε μία ταφή σε εκτεταμένη στάση με το κρανίο στα ανατολικά. Οι τάφοι ήταν ακτέριστοι, ενώ στο εσωτερικό τους βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα, που δεν οδηγούν σε ασφαλή χρονολόγηση. Στο υπόλοιπο του οικοπέδου δεν εντοπίστηκαν άλλα κατάλοιπα, γεγονός που ίσως συνδέεται με τη δραστηριότητα του χειμάρρου Λαγκαδούλα που διέρχεται στα δυτικά του. Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί, ωστόσο, ο εντοπισμός ελάχιστης προϊστορικής κεραμικής, ενός μεγάλου σφονδυλίου και ενός αποτμήματος λίθινου τριβείου πλησίον του τάφου Ι, σε σχέση με μία συστάδα λίθων (Εικ. 31).

Εικ. 31. Ναύπακτος. Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και Κωνσταντίνου Βέρη. Ο τάφος Ι από Β.

Εικ. 32. Ναύπακτος. Οδός Μεσολογγίου. Λάκκοι καύσεων.

Οδός Μεσολογγίου (Ο.Τ. 304, οικόπεδο Μίχου)

Σε επαφή με το δυτικό όριο του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα δύο λάκκων πρωτογενών καύσεων με τοιχώματα σκληρυμένα από τη φωτιά (Εικ. 32). Είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 1,10×0,58×0,30 (ο βόρειος) και 0,80/1,27×0,70×0,20 μ. (ο νότιος). Ανάμεσά τους υπήρχε κενός επιμήκης χώρος διαστ. 0,40×1,20 μ. περίπου.

Η κεραμική που σχετίζεται με την αποκάλυψή τους ανήκε κυρίως σε μεγάλους αβαφείς αμφορείς, ενώ το πρωιμότερο χρονολογικό στοιχείο οδηγεί σε χρονολόγηση στους κλασικούς χρόνους.

Θέση Λίμνη. Οδός Παυσανίου (Ο.Τ. 185, οικόπεδο Αϋφαντή)

Αποκαλύφθηκαν αρχαία κτιριακά κατάλοιπα, τα οποία περιορίζονταν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, κατά μήκος της οδού Παυσανίου, και είχαν εν μέρει δεχθεί σύγχρονες επεμβάσεις. Πλησίον του δρόμου, προς Ν., αποκαλύφθηκε η συμβολή δύο τοίχων καλής κατασκευής, οι οποίοι ήταν μερικώς κατεστραμμένοι και όριζαν αποσπασματικά τρεις χώρους, κατά μεγάλο μέρος καλυμμένους με πυκνό στρώμα λίθων με κλίση προς Β. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου αποκαλύφθηκε επίσης ένας τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ. Διαπιστώθηκε σε μήκος 13,76 μ. και ήταν χτισμένος με μία μόλις σειρά μεγάλων και μεσαίων λίθων σε πρόχειρη δόμηση. Πιθανότατα, αποτελούσε αναλημματικό τοίχο, ο οποίος φαινόταν να ορίζει από αυτή την πλευρά ένα τεχνητά διαμορφωμένο άνδηρο. Τα κατάλοιπα αυτά χρονολογούνται από την κεραμική στους ύστερους κλασικούς-ελληνιστικούς χρόνους.

Τα βαθύτερα στρώματα απέδωσαν προϊστορική κεραμική της μέσης και ύστερης εποχής του Χαλκού, που ανήκει σε προγενέστερη εγκατάσταση στο χώρο, όπως άλλωστε έχει διαπιστωθεί ως τώρα και σε άλλες ανασκαφές στην ίδια πε-

ριοχή[28]. Η κεραμική περιελάμβανε όστρακα χειροποίητης και λεπτότεχνης αβαφούς κεραμικής. Ελάχιστη επίχωση διαχώριζε τα δύο αρχαιολογικά στρώματα.

ΦΩΤΕΙΝΗ ΣΑΡΑΝΤΗ

Βαρναράχη (Ο.Τ. 172, οικόπεδο Α. Γεωργούση)

Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται εντός του πολεοδομικού ιστού της πόλης της Ναυπάκτου, στα ριζά του λόφου της Βαρναράχης, που υψώνεται απότομα στα βόρεια του ακινήτου. Η ανασκαφή στην εν λόγω ιδιοκτησία έφερε στο φως τμήμα του ρωμαϊκού νεκροταφείου της αρχαίας πόλης[29]. Συγκεκριμένα, ερευνήθηκαν έξι τάφοι σε αραιή μεταξύ τους διάταξη, όπως περιγράφονται αναλυτικά παρακάτω:

Τάφος Ι. Κτιστός κιβωτιόσχημος με κεραμοσκεπή κάλυψη, εξωτ. διαστ. 2,70×1,20 μ., και προσανατολισμό Β.-Ν. Το περιχείλωμα των πλευρών ήταν επενδεδυμένο με μικρές ποταμίσιες κροκάλες και τετράγωνες οπτοπλίνθους (διαστ. 0,30×0,30 μ.), που φέρουν χιαστί αυλακώσεις στη μία τους όψη. Το δάπεδο ήταν στρωμένο επίσης με ορθογώνιες οπτοπλίνθους. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν αναμοχλευμένα οστά δύο τουλάχιστον νεκρών, μία πήλινη οινοχόη, ένα χάλκινο νόμισμα και ένας χάλκινος κρίκος.

Τάφος ΙΙ. Κτιστός κιβωτιόσχημος με κεραμοσκεπή κάλυψη, εξωτ. διαστ. 2,50×1,50 μ., και προσανατολισμό Α.-Δ. Παρεμφερής ως προς την κατασκευή του με τον Τάφο Ι. Περιείχε αναμοχλευμένα οστά άνω και κάτω άκρων, ένα χάλκινο αδιάγνωστο νόμισμα, μία χάλκινη περόνη, ένα χάλκινο δισκόμορφο αντικείμενο, ένα χάλκινο έλασμα, τρία γυάλινα μυροδοχεία του 2ου αι. μ.Χ.[30] και θραύσματα ενός ακόμη γυάλινου αγγείου, έξι πήλινα λυχνάρια του α΄ μισού του 2ου αι. μ.Χ.[31], ένα εκ των οποίων φέρει παράσταση μάχης στο δίσκο, και έξι πήλινα αγγεία (Εικ. 33).

Την ανατολική και τη νότια πλευρά του τάφου πλαισίωνε ταφικός περίβολος, κατασκευασμένος από αργούς λίθους μικρού μεγέθους. Το ανατολικό σκέλος του είχε ορατό μή-

Εικ. 33. Ναύπακτος, Βαρναράχη. Οικόπεδο Α. Γεωργούση. Ο τάφος ΙΙ.

κος 3,05 και ορατό πλάτος 0,60 μ. Σε αυτό εφαπτόταν κάθετα το νότιο, μήκ. 1,24 και πλ. 0,45 μ.

Τάφος ΙΙΙ. Κεραμοσκεπής τάφος με χωμάτινο δάπεδο, μέγ. διαστ. 1,65×0,80 μ., και προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Περιείχε μία παιδική ταφή σε ύπτια στάση, με το κρανίο προς Β.

Τάφος ΙV. Κτιστός κιβωτιόσχημος, παρεμφερούς κατασκευής με τους τάφους Ι και ΙΙ, μέγ. σωζ. διαστ. 1,50×1,20 μ., με προσανατολισμό Β.-Ν., ημικατεστραμμένος από τοίχο των νεότερων χρόνων. Περιείχε αναμοχλευμένα οστά τριών νεκρών, μία λάγυνο, μία οινοχόη και απότμημα ενός ακόμη πήλινου αγγείου.

Τάφος V. Κεραμοσκεπής, μέγ. ορατών διαστ. 0,96×0,33 μ., με προσανατολισμό Β.-Ν. Το δάπεδό του ήταν στρωμένο με αποτμήματα τριών πήλινων οπτοπλίνθων. Περιείχε πιθανόν μία παιδική ταφή, ενώ βρέθηκε και τμήμα πήλινου λύχνου που σώζει τη λαβή του.

Τάφος VI. Ακτέριστος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος, επίσης κατεστραμμένος εν μέρει από τοίχο των νεότερων χρόνων, μέγ. ορατών διαστ. 2×0,65 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ. Αρχικά, στους ρωμαϊκούς χρόνους ενταφιάστηκαν τουλάχιστον δύο ενήλικες, τα οστά των οποίων βρέθηκαν παραμερισμένα στο ανατολικό άκρο του τάφου. Στους βυζαντινούς χρόνους ο τάφος μετασκευάστηκε με την προσθήκη κάθετα τοποθετημένων λίθινων πλακών κατά μήκος των μακρών του πλευρών και σε αυτόν ενταφιάστηκαν δύο ενήλικες με τα κρανία στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα κάτω από το στήθος.

28. Γ. Αλεξοπούλου, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 243-244. Λ. Κολώνας - Φ. Σαράντη, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 245. Φ. Σαράντη, Νέοι οικισμοί της Μέσης Εποχής του Χαλκού στην επαρχία Ναυπακτίας, *Mesoelladika: La Grèce continentale au Bronze Moyen*, *BCH* Suppl. 52, 2010, σ. 259-267.

29. Τμήματα του ίδιου, πιθανότατα, νεκροταφείου έχουν επίσης ερευνηθεί ανατολικότερα στο συνοικισμό Αφροδίτη. Βλ. Οικόπεδο Ν. Καραγιώργου, *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 167, Οικόπεδο Δούρου - Αναγνωστόπουλου ΟΕ, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 244-245.

30. C. Isings, *Roman Glass from Dated Sites*, Groningen 1957, σ. 97-99, τύπος 82.

31. Για τον τύπο, βλ. J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period, First to Seventh Century after Christ, The Athenian Agora* XII, σ. 94, αριθ. 259. O. Broneer, *Terracotta Lamps, Corinth* IV, II, σ. 188, αριθ. 556.

Εντός δοκιμαστικής τομής στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου ερευνήθηκε τμήμα λιθόκτιστου αγωγού, με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο αγωγός είχε εξωτερικό πλάτος 0,50 και πλάτος αύλακα 0,20 μ. Στο σημείο αυτό αναβλύζει νερό ακόμη και σήμερα, ενώ η ευρύτερη θέση είναι ιδιαίτερα πλούσια σε τρεχούμενα νερά που ρέουν στα νότια του ακινήτου.

Η πλειονότητα των τάφων του οικοπέδου χρονολογείται μέσα στο 2ο αι. μ.Χ.

ΒΙΒΙΑΝ ΣΤΑΪΚΟΥ

Κάτω Μαμουλάδα Ναυπάκτου

Οικόπεδα Πετσίνη - Καραγεώργου

Κατάλοιπα άγνωστου προϊστορικού οικισμού αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν, σε απόσταση 2,5 χλμ. βορειοδυτικά της Ναυπάκτου, με αφορμή την ανέγερση οικοδομών σε δύο γειτονικές ιδιοκτησίες στη θέση αυτή[32]. Πρόκειται για ένα λόφο που βρίσκεται σε υψόμετρο 100 μ. περίπου στα βορειοανατολικά του χωριού, με χαρακτηριστική επίπεδη κορυφή και θαυμάσια θέα. Η έκταση που ερευνήθηκε, συνολικού εμβαδού 2,5 στρ. περίπου, αποτελούσε την πρώτη φυσική βαθμίδα αμέσως κάτω από την κορυφή και ήταν προσανατολισμένη προς Α.-ΝΑ. Η έρευνά της, πολύμηνη και δύσκολη λόγω της μεγάλης έκτασης και της μορφής των καταλοίπων, πραγματοποιήθηκε με ανασκαφικό κάνναβο και συνολικά στις δύο ιδιοκτησίες.

Στο βορειοανατολικό άκρο της έκτασης αποκαλύφθηκε τοίχος ισχυρής κατασκευής, πλ. 1,60 και μέγ. μήκ. 8,70 μ., ο οποίος περιέβαλλε ημικυκλικά το φρύδι του πλατώματος και ήταν προσαρμοσμένος στο φυσικό βράχο με τη μεσολάβηση πυκνού γεμίσματος από ψιλές πέτρες (Εικ. 34). Πιθανότατα, είχε αναλημματικό χαρακτήρα. Σε όλη την έκταση αμέσως δυτικά του ο χώρος καλυπτόταν από οριζόντιες στρώσεις φυσικού βράχου, οι πτυχώσεις του οποίου απέδωσαν μεγάλες ποσότητες λεπτότεχνης και χειροποίητης οικιακής κεραμικής, λίγα οστά ζώων και απολεπίσματα πυριτόλιθου. Φυσικές κοιλότητες με έντονα μελανές επιχώσεις και θραύσματα καμένων οστών διαπιστώθηκαν στον ίδιο χώρο, από τις οποίες η μεγαλύτερη είχε μέγιστες διαστάσεις 1,90×1,20-1,35 μ. και πυθμένα στρωμένο με πλάκες αμμόλιθου (Εικ. 35). Πιθανότατα, αποτελούσαν βόθρους.

Στο υπόλοιπο τμήμα της έκτασης και κυρίως στο δυτικό, ερευνήθηκαν τμήματα πολυάριθμων κτιρίων (Εικ. 36, 37),

Εικ. 34. Κάτω Μαμουλάδα Ναυπάκτου. Οικόπεδα Πετσίνη - Καραγεώργου. Ο αναλημματικός τοίχος.

Εικ. 35. Κάτω Μαμουλάδα Ναυπάκτου. Οικόπεδα Πετσίνη - Καραγεώργου. Κοιλότητα με δάπεδο στρωμένο με πλακοειδείς λίθους.

καθώς και αναλημματικών τοίχων, μερικά από τα οποία συνέχιζαν εμφανώς προς την κορυφή του υψώματος. Οι τοίχοι ήταν πρόχειρα χτισμένοι από ακατέργαστες πέτρες με χαλαρή σύνδεση και απάρτιζαν ορθογώνια, αλλά και καμπυλόγραμμα κτίσματα, ενσωματώνοντας σε πολλές περιπτώσεις

32. Προϊστορική κεραμική από χαμηλότερο επίπεδο πλησίον της θέσης αυτής είχε περισυλλεγεί παλαιότερα, με αφορμή τη διενέργεια αυτοψίας στο πλαίσιο της κατασκευής της Οδού Παράκαμψης Ναυπάκτου, Σαράντη, ό.π.

Εικ. 36-37. Κάτω Μαμουλάδα Ναυπάκτου. Οικόπεδα Πετσίνη - Καραγεώργου. Χαρακτηριστικά κτίρια του προϊστορικού οικισμού.

μεγάλους όγκους φυσικών βράχων. Τα περισσότερα ήταν αποσπασματικά διατηρημένα, με ασαφή όρια, ενώ το μέσο ύψος διατήρησης των τοίχων δεν ξεπερνούσε τα 0,50 μ. Στο νότιο άκρο της βαθμίδας διακόπτονταν βίαια και είχαν προφανώς καταρρεύσει σε χαμηλότερο επίπεδο, ενώ στην αμέσως επόμενη εδαφική βαθμίδα προς Ν. διατηρούνταν και κτιριακά κατάλοιπα άλλου, χαμηλότερου επιπέδου του οικισμού[33]. Μεγάλοι βράχοι έδιναν, επίσης, την εντύπωση ότι είχαν κατρακυλήσει από ψηλότερα, από το επίπεδο της κορυφής του υψώματος.

Τα κατάλοιπα έφεραν ελάχιστη επίχωση, ώστε αμέσως μετά το επιφανειακό στρώμα να αποκαλύπτονται τα δάπεδα των κτιρίων. Είναι γι' αυτό εντυπωσιακό ότι είχαν διατηρήσει ένα μεγάλο αριθμό αγγείων σπασμένων κατά χώραν, τα περισσότερα από τα οποία ήταν, δυστυχώς, σε κακή κατάσταση, λόγω και της κακής ποιότητάς τους. Τα δάπεδα ήταν είτε από πατημένο χώμα είτε από μικρές πέτρες και στις περισσότερες περιπτώσεις έφεραν έντονα ίχνη καύσης και καμένα οστά. Μικρή ταφική θήκη, διαστ. 0,44×0,25 μ., με βρεφική ταφή ερευνήθηκε εντός των ορίων του οικισμού.

Η διάρκεια χρήσης του οικισμού ανήκει στη ΜΕ-ΥΕ περίοδο και ειδικότερα κυρίως στη μεταβατική φάση, στην οποία ο οικισμός εμφανίζει ενδείξεις καταστροφής. Η κεραμική ήταν σε μεγάλη αναλογία οικιακή, από χονδροειδή χειροποίητα σκεύη, κάποια από τα οποία αρκετά μεγάλων διαστάσεων, και διάφορα πιθοειδή ή μεγάλα οικιακά αγγεία με χαρακτηριστικές τριγωνικές λαβές, αλλά και λεπτότεχνη, ανάμεσα στην οποία αναγνωρίζονται κυρίως κύπελλα και κύλικες με χαμηλό πόδι. Στα μικροευρήματα ανήκουν ένα πήλινο σφαιρικό σφονδύλι, χάλκινο μονόστομο μαχαιρίδιο, το οποίο βρέθηκε διπλωμένο, και χάλκινη λαβή (από την περιοχή των «βόθρων»), ενώ από την ευρύτερη περιοχή συνελέγησαν κεφαλή ειδωλίου ζώου (αμνού) και λίθινος πέλεκυς από αμμόλιθο.

Βομβοκού Ναυπακτίας

Θέση Σπηλιά (ιδιοκτησία Ι. Τριανταφύλλου)

Με αφορμή αίτημα διαμόρφωσης που είχε υποβληθεί από τον ιδιοκτήτη ερευνήθηκε δοκιμαστικά τμήμα της ιδιοκτησίας, που παρουσίαζε σημαντικές επιφανειακές ενδείξεις αρχαίων, οι οποίες είχαν εντοπιστεί παλαιότερα από την Υπηρεσία μας[34]. Αμέσως βόρεια της ιδιοκτησίας εκτείνεται μεγάλος λατυποπαγής σχηματισμός, ο οποίος, δεδομένου και του τοπωνυμίου, μπορεί να αποτελούσε άλλοτε σπήλαιο, το οποίο έχει καταρρεύσει. Επιφανειακή κεραμική συναντάται σε επίπεδο ακριβώς επάνω από την κορυφή του, όπου σχηματίζεται μικρό πλάτωμα.

Στο βορειοανατολικό τμήμα της ιδιοκτησίας ερευνήθηκε μεγάλο αρχαίο κτίσμα, εξωτ. διαστ. 6,30×5,80 μ., κατασκευασμένο με λατυποπαγείς λιθοπλίνθους οι οποίες είχαν όψη προς το εσωτερικό, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για δεξαμενή (Εικ. 38). Τα τοιχώματά της είχαν πάχος 1 μ. και διατηρούνταν κλιμακωτά, ενώ ολόκληρη η νοτιοδυτική γωνία του κτίσματος παρουσίαζε χαρακτηριστική μετακίνηση λόγω της έντονης κλίσης του εδάφους ή, ενδεχομένως, και κάποιας βίαιης φυσικής καταστροφής. Εσωτερικά ήταν επιχρισμένη με κονίαμα και έφερε μωσαϊκό δάπεδο από ψιλά βότσαλα, το οποίο σχημάτιζε περιμετρική αρμοκάλυψη. Στο εσωτερικό της εντοπίστηκε

33. Τμήμα καλοδιατηρημένου τοίχου καθαρίστηκε στη γειτονική προς Ν. ιδιοκτησία Κόγκου.

34. Βλ. σχετικά Φ. Σαράντη, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 344.

Εικ. 38. Βομβοκού, θέση Σπηλιά. Άποψη της δεξαμενής κατά την αρχική αποκάλυψή της.

Εικ. 39. Βομβοκού, θέση Σπηλιά. Άποψη του αναλήμματος.

εκτεταμένο στρώμα καταστροφής με κεραμίδια, όστρακα, κομμάτια πίθων, κονιάματα, οστά ζώων, θραύσματα ασβεστολιθικών πλακών, καθώς και έντονα ίχνη στάχτης. Από την κεραμική του στρώματος, η καταστροφή της τοποθετείται στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Νοτιοανατολικά της δεξαμενής καθαρίστηκε μεγάλο ανάλημμα από λατυποπαγείς επίσης λιθοπλίνθους (Εικ. 39). Μεγάλο τμήμα του κατά το ύψος είχε καταρρεύσει στο πρανές.

Δοκιμαστικές τομές, οι οποίες διενεργήθηκαν σε άλλα σημεία της ιδιοκτησίας, αποκάλυψαν κτιριακά κατάλοιπα ελληνιστικών χρόνων, τα οποία είναι χαρακτηριστικό ότι καλύπτονταν από πολύ μεγάλες αποθέσεις. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό και με τη «Σπηλιά», καθώς και μεγάλους όγκους βράχων που αποκαλύφθηκαν σε τομές υποδεικνύει ως πιθανή αιτία για την καταστροφή της θέσης εκτεταμένες κατολισθήσεις.

Χάνια Γαβρολίμνης

Πραγματοποιήθηκαν για διάστημα ενός περίπου μήνα εργασίες εντός του σκάμματος της παλαιάς ανασκαφής, που είχε πραγματοποιηθεί με αφορμή την κατασκευή του Δημαρχείου Χάλκειας και η οποία είχε φέρει στο φως τμήμα σημαντικού οικισμού προϊστορικών χρόνων[35]. Οι εργασίες επικεντρώθηκαν κυρίως σε καθαρισμούς και αντικατάσταση της παλαιάς περίφραξης, καθώς και στην αντιμετώπιση των αναγκών αποστράγγισης του χώρου. Πολλές φθορές είχαν προκληθεί από την κατάρρευση των πρανών με το πέρασμα των ετών, με αποτέλεσμα να απαιτούνται μεγάλης έκτασης αποχωματώσεις των πεσμένων επιχώσεων, από τις οποίες συγκεντρώθηκαν σημαντικές ποσότητες κεραμικής. Συνεχίστηκαν, επίσης, μερικώς οι ανασκαφικές εργασίες στο χώρο, οι οποίες είχαν διακοπεί το 2001, και πραγματοποιήθηκε αεροφωτογράφησή του.

Συνεχίστηκε μερικώς η έρευνα του εσωτερικού του μεγάλου μεγαροειδούς κτιρίου Α (Εικ. 40), το οποίο είχε αποκαλυφθεί από την αρχική φάση της ανασκαφής με διαστάσεις 15,40 (μέγ.)×5,50 μ. Πρόκειται για κτίριο πολύ καλής κατασκευής, από μεγάλους και μεσαίους λίθους, το οποίο είχε κατασκευαστεί πάνω σε πρωιμότερο αψιδωτό κτίριο (κτίριο Β). Κατά το ανατολικό του άκρο, στο οποίο φαίνεται ότι έχει δεχθεί συμπληρώσεις, έβαινε στο άσκαφο, ενώ ελλιπώς είχε διατηρηθεί και το δυτικό του άκρο. Στο εσωτερικό του κτιρίου είχαν ήδη από την αρχή οριστεί τέσσερις χώροι. Στη φάση αυτή αποκαλύφθηκε ένας ακόμη τοίχος, με κατεύθυνση Α.-Δ., ο οποίος φαίνεται ότι ανήκε σε πρωιμότερη κατασκευαστική περίοδο, ενώ στο χώρο β αποκαλύφθηκαν κομμάτια πίθου πολύ μεγάλων διαστάσεων, πεσμένου οριζόντια. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το δυτικό τμήμα του κτιρίου (χώρος δ), όπου διαπιστώθηκαν στοιχεία αλλεπάλληλων φάσεων δαπέδων και επιπέδων χρήσης, ακολουθία που φαίνεται να συνεχίζεται και στο εσωτερικό του υποκείμενου αψιδωτού κτιρίου Β. Δυστυχώς, λόγω έλλειψης πιστώσεων, δεν στάθηκε δυνατόν να ολοκληρωθεί πλήρως η έρευνά τους.

Συνεχίστηκε, επίσης, μερικώς η έρευνα δυτικά των κτιρίων Α και Β, με την αφαίρεση τμήματος των ανασκαφικών μαρτύρων στο χώρο του κτιρίου που έχει οριστεί ως Γ, στο βορειοδυτικό τμήμα του ανασκαφικού χώρου. Το κτίριο φαίνεται να διακόπτεται βίαια στο δυτικό του άκρο, ενώ στα ανατολικά διαπιστώθηκε συνέχεια σε συνολικό μήκος 16,20 μ., χωρίς να γίνει φανερό, λόγω των έντονων στρώ-

35. Βλ. Φ. Σαράντη, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 335 και 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 75. F. Saranti, A Prehistoric Settlement at Chania Gavrolimni in Aetolia, *Proceedings of the Danish Institute at Athens* IV, σ. 229-236. *BCH* Suppl. 52, ό.π. (υποσημ. 28).

Εικ. 40. Χάνια Γαβρολίμνης. Άποψη του χώρου της αρχικής ανασκαφής μετά τους καθαρισμούς.

σεων πεσμένων λίθων αλλά και των κλίσεων που παρουσιάζουν ορισμένα τμήματα των τοίχων, εάν πρόκειται για ενιαία κατασκευαστική φάση. Η συνολική έκταση και μορφή του κτιρίου δεν έχει διαπιστωθεί, καθώς φαίνεται ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος του έβαινε βόρεια στο άσκαφο. Σε έναν από τους χώρους που έχουν οριστεί μερικώς στη νότια πλευρά του αποκαλύφθηκαν τρεις μικρές επάλληλες πεταλόσχημες κατασκευές από καμένο πηλό που αποτελούσαν κλιβάνους ή φούρνους, καθώς και τμήμα μεγάλης κτιστής ημικυκλικής κατασκευής σε όμορο χώρο.

Πολύ σημαντικά στοιχεία προέκυψαν από την αποκάλυψη και την προκαταρκτική έρευνα δύο ακόμη κτιρίων, τα οποία βρίσκονταν εκτός του ορίων της αρχικής ανασκαφής, σε απόσταση 15 μ. περίπου και σε εντελώς επιφανειακό βάθος. Από το κτίριο, το οποίο ονομάστηκε κτίριο Ε, αποκαλύφθηκε τμήμα μόνον ενός τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν. και μέγιστο ορατό μήκος 2,50 μ., ενώ σε απόσταση 3 μ. περίπου βόρειά του αποκαλύφθηκε κατά το μεγαλύτερο τμήμα του το κτίριο ΣΤ (Εικ. 41), μέγ. διαστ. 9,20×6,60 μ. και προσανατολισμού Α.-Δ., με εξαιρετικά καλή κατασκευή και διατήρηση. Το κτίριο, το οποίο χρονολογείται στους μυκηναϊκούς χρόνους (ΥΕ ΙΙΙ), είχε έναν τουλάχιστον εσωτερικό διαχωριστικό τοίχο, με κεντρική θύρα πλ. 1 μ. Εκτός από τον

Εικ. 41. Χάνια Γαβρολίμνης. Γενική άποψη του κτιρίου ΣΤ.

καθαρισμό του, πραγματοποιήθηκε μία τομή εξωτερικά της ανατολικής του πλευράς, η οποία έδειξε τη διατήρησή του σε ύψος 1,30 μ.

ΦΩΤΕΙΝΗ ΣΑΡΑΝΤΗ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΝΕΩΝ ΘΕΣΕΩΝ[36]

1. Δ.Δ. Αυλακίου, Δ. Ινάχου

Με αφορμή αυτοψία για την αντιμετώπιση του αιτήματος της εταιρείας ΤΕΡΝΑ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΑΒΕΤΕ, η οποία ζήτησε την έγκρισή μας για την κατασκευή έργων διασύνδεσης του μικρού ΥΗΣ «Δαφνοζωνάρα - Σανίδι» στον Αχελώο ποταμό κοντά στα όρια των τριών νομών Άρτας, Καρδίτσας και Αιτωλοακαρνανίας, και ειδικότερα για την κατασκευή τριών μεταλλικών πυλώνων Γραμμής Μεταφοράς, νέου υποσταθμού (Υ/Σ) και μικρότερων ξύλινων πυλώνων Γραμμής Μεταφοράς, διαπιστώθηκαν ενδείξεις παρουσίας αρχαιοτήτων και πιο συγκεκριμένα επιφανειακής κεραμικής και κεραμιδιών, καθώς και τα ίχνη τοιχαρίων(;). Οι αρχαιότητες εντοπίστηκαν σε όμορη τής προς ανέγερση του Υ/Σ ιδιοκτησίας. Στο χώρο κατασκευής του έργου πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές χωρίς να εντοπιστούν αρχαιότητες.

36. Οι περιοδείες αριθ. 2 και 3 πραγματοποιήθηκαν από την αρχαιολόγο Κ. Λεονταρίτη, ενώ οι περιοδείες αριθ. 1, 5, 6 και 7 από τον αρχαιολόγο Γ. Σταμάτη με τη συνοδεία των αρχαιοφυλάκων: Θέρμου, Β. Ντζούφρα, Μεσολογγίου, Γ. Μάνθο, και Αστακού, Θ. Σαμαντά.

2. Λουτράκι, Δ. Κατούνας

Στα δυτικά, κοντά στο όριο του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου του Λουτρακίου Κατούνας, σε απόσταση 1,5 χλμ. περίπου από τη θέση των θολωτών τάφων στο Λουτράκι, εντοπίστηκαν στο χαμηλό ύψωμα στη θέση Μπόρσες ή Κασβίκι αρχαιότητες. Στο ευρύ πλάτωμα που δημιουργείται στην κορυφή του υψώματος διαπιστώθηκε η ύπαρξη ενός οχυρωματικού(;) περιβόλου, που περιβάλλει το φρύδι του υψώματος από τη βόρεια και τη δυτική σχετικά απότομη πλευρά του, καθώς επίσης και διάσπαρτα ίχνη αρχαίων κτιρίων.

3. Δ.Δ. Μοναστηρακίου, Δ. Ανακτορίου

Κατά την αυτοψία για την υπόθεση ίδρυσης κτηνοτροφικής μονάδας στο ακίνητο ιδιοκτησίας Β. Κυρίτση στη θέση Περιφέρεια Μοναστηρακίου, εντοπίστηκαν λείψανα αρχαίου κτιρίου επί της κορυφής χαμηλού λόφου και διάσπαρτο οικοδομικό υλικό.

4. Μεσολόγγι, περιοχή αρχαίας Αλίκυρνας

Περί τα 200 μ. νοτιοδυτικά της οχύρωσης της αρχαίας Αλίκυρνας εντοπίστηκαν στη θέση Πασπαλιαραίικα στον αγρό Ν. Τσουράπα άφθονο αρχαίο οικοδομικό υλικό που ανήκει σε οικοδόμημα ή ταφικό κτίριο.

5. Δ.Δ. Αβαρίκου, Δ. Θέρμου

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στην ευρύτερη περιοχή του Αβαρίκου[37] διαπιστώθηκαν αρχαιότητες στο αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Β. και Γ. Γεωργίου, κατοίκων Αθηνών, το οποίο βρίσκεται πλησίον του κοινοτικού δρόμου που οδηγεί από τον Θέρμο προς Αβαρίκο. Συγκεκριμένα, στο αγροτεμάχιο, το οποίο είναι φυτεμένο με ελαιόδεντρα, υπάρχει μεγάλος κιβωτιόσχημος, εν μέρει κατεστραμμένος και συλημένος(;) τάφος. Πλάκες από την κάλυψη και τα τοιχώματά του βρίσκονται κοντά στον τάφο (Εικ. 42), ενώ σε άλλο σημείο του αγροτεμαχίου υπάρχουν και άλλοι μεγάλοι κατεργασμένοι ογκόλιθοι που ανήκουν σε περίβολο ή σε άλλο ταφικό κτίσμα.

Εικ. 42. Αβαρίκος, Δ. Θέρμου. Μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος.

6. Κρυονέρι, θέση Οβρυόκαστρο, δυτικές υπώρειες Βαράσοβας[38]

Αυτοψία στη θέση Οβρυόκαστρο στα νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού του Κρυονερίου, την οποία προσεγγίζει κανείς διά θαλάσσης ακριβώς στη ρίζα της απόκρημνης δυτικής πλαγιάς του όρους Βαράσοβα, είχε σκοπό τη διαπίστωση ή μη της ύπαρξης λειψάνων προϊστορικής εγκατάστασης. Στη θέση αυτή, και ειδικότερα σε έκταση που καλύπτει επιφάνεια διαστ. 200×60 μ. πολύ κοντά στην ακτή αλλά και ψηλότερα από αυτή, σε έντονα επικλινές έδαφος (Εικ. 43) διαπιστώθηκε η μεγαλύτερη συγκέντρωση επιφανειακών ευρημάτων, αρχιτεκτονικών καταλοίπων, οστράκων, κεραμιδιών και αποθηκευτικών πιθαριών, που ανήκουν στους βυζαντινούς χρόνους. Προϊστορικά ευρήματα δεν διαπιστώθηκαν προς το παρόν. Είναι πολύ πιθανή η παρουσία ενός τείχους (άγνωστης εποχής) που διατρέχει την πλαγιά με κατεύθυνση Β.-Ν. προς την ακτή (Εικ. 44).

7. Αστακός, όρμος Μαραθιά

Στο πλαίσιο περιοδειών στην ευρύτερη περιοχή του Αστακού πραγματοποιήθηκε αυτοψία στη θέση Παλάτια της Μάγισσας ή Ανάκτορα της Κίρκης, που βρίσκεται στις δυτικές

37. Για παλαιότερη έρευνα τάφων της περιοχής, βλ. Λ. Παπακώστα, Αβαρίκο ή Πλατύπορος Θέρμου, *ΑΔ* 40 (1985): Χρονικά, σ. 140, για τη θέση γενικά, βλ. S. Bommeljé - P.K. Dorn *et al.*, *Aetolia and the Aetolians. Towards the Interdisciplinary Study of a Greek Region*, Utrecht 1987, σ. 78.

38. Η ιδιαίτερα δύσκολη αυτοψία πραγματοποιήθηκε από τον ωρομίσθιο αρχαιολόγο Γ. Σταμάτη και τον αρχαιοφύλακα Γ. Μάνθο. Μαρτυρίες για όστρακα μυκηναϊκών χρόνων, βλ. S. Benton, The Ionian Islands: Actolia and Akarnania, *BSA* 1931-1932, σ. 238, εικ. 19 και για τείχος στη Βαράσοβα, βλ. Fr. Poulsen - K. Rhomaios, Erster vorläufiger Bericht über die danisch-griechischen Ausgrabungen von Kalydon, *Det. Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser* XIV, 3, København 1927, σ. 50-51, πίν. LIII.

Εικ. 43. Βαράσοβα. Οβρυόκαστρο. Η απόκρημνη πλαγιά με τις εντοπισθείσες ορατές αρχαιότητες.

Εικ. 44. Βαράσοβα. Οβρυόκαστρο. Τμήμα τείχους.

Εικ. 45. Αστακός, θέση Παλάτια της Μάγισσας. Γενική άποψη του οικοδομήματος.

Εικ. 46. Αστακός, θέση Παλάτια της Μάγισσας. Λεπτομέρεια της τοιχοποιίας.

υπώρειες του όρους Βελούτσα απέναντι από τον όρμο του Μαραθιά και το ακρωτήριο Σκοπιά, το οποίο ταυτίζεται με την αρχαία Κριθωτή[39], σε υψόμετρο 183 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας. Σε πλάτωμα που διαμορφώνεται στο ύψωμα αυτό σώζονται τα λείψανα αρχαίου ορθογώνιου οικοδομήματος (Εικ. 45), διαστ. 9×4 μ. περίπου και σωζ. ύψ. 1,25 μ. Οι τοίχοι, πάχ. 0,80 μ., είναι κατασκευασμένοι από ασβεστολιθικούς ογκόλιθους και μικρότερου μεγέθους ειργασμένους λίθους (Εικ. 46). Πιθανή είναι η χρήση του ως πύργου-παρατηρητηρίου(;), δεδομένης και της περίοπτης θέσης του με ορατότητα προς τα γύρω νησιά του Ιονίου, αλλά και προς την Κανδήλα και τον Μύτικα.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

1. Ο Α. Καλαρίτης, κάτοικος Κάτω Μακρυνούς, Δ. Μακρυνείας, παρέδωσε στο Μουσείο Θέρμου (Α.Μ.Θ. 198) μία λίθινη βάση ελαιοπιεστηρίου (Εικ. 47), την οποία εντόπισε τυχαία στη θέση Μάρμαρα στην Κάτω Μακρυνού.

2. Ο Ευ. Ζαλοκώστας, κάτοικος Αγγελοκάστρου, παρέδωσε στο Μουσείο Αγρινίου δύο πήλινα ακέραια ατρακτόσχημα μυροδοχεία (Α.Μ.Α. 2589, 2590), έναν πήλινο τροχήλατο ακέραιο μονόμυξο άωτο λύχνο (Α.Μ.Α. 2591), έναν

39. Σ.Γ. Δημητρακόπουλος, *Αρχαιότητες και μνημεία Ξηρομέρου Ακαρνανίας*, τεύχ. Α΄, Αθήνα 1970. W.M. Murray, *The Coastal Sites of Western Akarnania: A Topographical - Historical Survey*, University of Pensylvania (Ph.D.), 1982, σ. 76.

Εικ. 47. Λίθινο ελαιοπιεστήριο στο Μουσείου Θέρμου από παράδοση (αριθ. ευρ. 198).

πήλινο ακέραιο μελαμβαφή κάνθαρο (Α.Μ.Α. 2592), μία πήλινη μελαμβαφή κυλινδρική πυξίδα, με διακόσμηση της κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» (Α.Μ.Α. 2593), μία πήλινη ακέραιη αβαφή οινοχόη (Α.Μ.Α. 2594) και οκτώ θραύσματα χάλκινου κατόπτρου (Α.Μ.Α. 1543). Τα εν λόγω αντικείμενα βρέθηκαν κατά τη διάρκεια της βοσκής ζώων μέσα σε ορατό τάφο στη θέση Ρεπετσά Αγγελοκάστρου.

3. Ο Χ. Σαρδέλης, κάτοικος Αγρινίου, παρέδωσε στο Μουσείο Αγρινίου ένα χάλκινο ρωμαϊκό νόμισμα (Α.Μ.Α. 1544), το οποίο βρήκε κατά τυχαίο τρόπο στη θέση Συκιά Αγρινίου.

4. Ο Δ. Παπαευθυμίου, κάτοικος Λεπενούς, Δ. Στράτου, παρέδωσε στο Μουσείο Αγρινίου ένα χάλκινο αγαλματίδιο ρωμαϊκών χρόνων (Α.Μ.Α. 1542), που βρήκε τυχαία σε αγρό της ιδιοκτησίας του στη θέση Ασπροκκλησιά, όπου εντοπίζεται το δυτικό νεκροταφείο της αρχαίας Στράτου.

5. Ο Λ. Σιδέρης, κάτοικος Στράτου, παρέδωσε στο Μουσείο Αγρινίου μία πήλινη ορθογώνια οπτόπλινθο, που φέρει πέντε διαμπερείς οπές (Α.Μ.Α. 2256), την οποία βρήκε τυχαία βόρεια του ναού του Στρατίου Διός στη Στράτο.

ΜΑΡΙΑ ΓΑΤΣΗ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ[40]

Μεγάλη Βρύση

Οικόπεδο Α. Αθανίτη

Η ιδιοκτησία βρίσκεται στη θέση Μεγάλη Βρύση, Δ. Λευκάδας, 800 μ. περίπου βόρεια του τείχους της αρχαίας

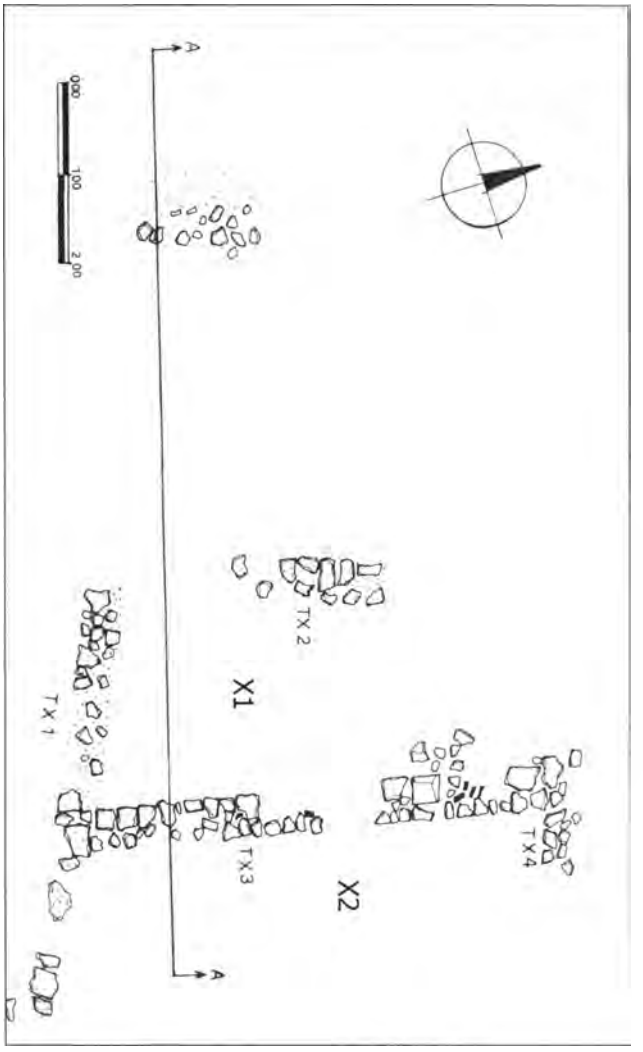
Εικ. 48. Λευκάδα. Μεγάλη Βρύση. Οικόπεδο Α. Αθανίτη. Άποψη της ανασκαφής.

πόλης της Λευκάδας, και είναι όμορη προς Δ. με την ιδιοκτησία Α. Λάζαρη, όπου παλαιότερα είχε ερευνηθεί τμήμα αγροικίας ρωμαϊκών χρόνων[41]. Έπειτα από αίτημα για οικοδόμηση, ξεκίνησε ανασκαφική έρευνα, η οποία θα συνεχιστεί κατά τα επόμενη έτη. Κατά τις εργασίες της εφετινής περιόδου ερευνήθηκε μερικώς τμήμα ενός κτιρίου και αποκαλύφθηκαν συνολικά εννέα χώροι του (Εικ. 48). Οι τοίχοι τους είναι κατασκευασμένοι από επιμελώς ειργασμένες λιθοπλίνθους, αργόλιθους και κεράμους, ενίοτε με κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Σε έναν από τους χώρους εντοπίστηκαν, πιθανότατα, τα κατάλοιπα δαπέδου από ασβεστοκονίαμα σε έκταση διαστ. 3×3,50 μ. και σε κυμαινόμενο βάθος από -0,60 έως -0,77 μ. Σε παρακείμενο χώρο ήλθε στο φως τμήμα ληνού και υπολητνίου. Ο ληνός, που εντοπίστηκε σε βάθος -0,65 μ., έχει ορατές διαστάσεις 2,33×0,40-0,76 μ. και είναι κατασκευασμένος από κονίαμα και θρυμματισμένο κεραμίδι ερυθρόχρωμου και κιτρινωπού χρώματος. Από το υπολήνιο αποκαλύφθηκαν μόνον οι τρεις πλευρές, οι οποίες είναι επιχρισμένες με κονίαμα και φέρουν στις γωνίες τους αρμοκαλύπτρες τριγωνικής διατομής, ενώ το δάπεδό του δεν εντοπίστηκε. Η εύρεση του ληνού με το υπολήνιο αποτελεί σαφέστατη μαρτυρία για την ενασχόληση των ενοίκων της αγροτικής έπαυλης με την αμπελουργία.

Κατά τις εργασίες βρέθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κλασικών-ελληνιστικών χρόνων, όπως πωρολιθικό κιονόκρανο και τμήματα σφονδύλων εντοιχισμένα σε τοίχους του κτιρίου, αλλά και τμήματα επιτύμβιων στηλών σε β΄ χρήση ως οικοδομικό υλικό. Επιπλέον, περισυνελέγη πλήθος

40. Στις εργασίες συνέβαλε αποφασιστικά, εκτός από την αρχαιολόγο Β. Γκιζά, όλο το μόνιμο φυλακτικό και εργατοτεχνικό προσωπικό του νομού.

41. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 598· 53 (1998): Χρονικά, σ. 514-517· Γ. Ηλιάκου, Μεγάλη Βρύση Δήμου Λευκάδας, οικόπεδο Α. Λάζαρη, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄5, σ. 42

Εικ. 49. Περιβόλια Δ. Λευκάδας. Κάτοψη της ανασκαφής.

μικροαντικειμένων που χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους, όπως δίσκοι λύχνων με ανάγλυφες παραστάσεις, τμήματα πινακίων terra sigillata, νομίσματα, ένα σιδερένιο δικέλλι και αρκετά τμήματα από πίθους, μερικά εκ των οποίων έφεραν και μολύβδινους συνδέσμους.

Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα της εφετινής ανασκαφικής έρευνας, φαίνεται πως το κτίριο λειτουργούσε ήδη στους ελληνιστικούς χρόνους, ενώ στη συνέχεια, κατά τους πρώτους ρωμαϊκούς χρόνους, δέχθηκε προσθήκες και επισκευές και εξακολούθησε να λειτουργεί.

Περιβόλια, Δ. Λευκάδας

Οικόπεδο Θ. Καταγή

Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται στα Περιβόλια Λευκάδας, βόρεια και εκτός της αρχαίας πόλης της Λευκάδας. Έπειτα από αίτημα για ανέγερση οικοδομής πραγματοποιήθηκε – εν μέρει με ιδιωτική χρηματοδότηση – σωστική ανασκαφική έρευνα, υπό ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες, εξαιτίας της υψηλής στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα και, κατ' επέκταση, της έντονης παρουσίας υδάτων μέσα στον ανασκαφικό χώρο.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά δύο χώροι ενός κτιρίου, που ορίζονται από τέσσερις τοίχους (Εικ. 49). Ο Τχ.1 έχει ορατό μήκος 4,90, πλάτος 0,45, σωζόμενο ύψος 0,10 μ. και βαίνει προς Α. εκτός των ορίων του σκάμματος. Είναι κατασκευασμένος από αργούς λίθους και κονίαμα, όπως και ο τοίχος 2, που σώζεται σε μικρό μήκος, μόλις 1,25 μ. Η ανωδομή των Τχ.3 και Τχ.4 από αργούς λίθους χωρίς κονίαμα διαφοροποιείται κατασκευαστικά ως προς τους τοίχους Τχ.1 και Τχ.2, που ίσως ανήκουν σε προγενέστερη οικοδομική φάση. Ο Τχ.3 έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και είναι κάθετος στον Τχ.1. Έχει ορατό μήκος 5,90 και πλάτος 0,45 μ. Το βάθος έδρασής του δεν κατέστη δυνατόν να εξακριβωθεί, λόγω της έντονης παρουσίας υδάτων εντός της τομής θεμελίωσης. Στο βάθος που διακόπηκαν οι έρευνες αποκαλύφθηκαν τέσσερις δόμοι, συνολ. ύψ. 0,57 μ., οι οποίοι ήταν χτισμένοι κατά το πολυγωνικό σύστημα. Στο χώρο 1 εντοπίστηκε λεπτό στρώμα καταστροφής, ενώ ο χώρος 2 δεν μπόρεσε να ερευνηθεί ικανοποιητικά, καθώς ήταν στο όριο του ανασκαφικού χώρου. Δυτικά του Τχ.2 αποκαλύφθηκαν μερικοί αργοί λίθοι μικρού μεγέθους και στρώμα πηλού.

Η κεραμική από την επίχωση του κτιρίου χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους. Πρόκειται για αβαφή χρηστική κεραμική, καθώς και για μελαμβαφή κεραμική πολύ καλής ποιότητας. Ξεχωρίζει απότμημα χείλους μελαμβαφούς αγγείου που φέρει εγχάρακτη επιγραφή *(APE)*. Επιπλέον, περισυνελέγησαν λιγοστές αγνύθες.

Οικόπεδο Α. Παππά - Χ. Νικητοπούλου

Το οικόπεδο βρίσκεται εκτός του τείχους της αρχαίας πόλης της Λευκάδας και απέχει 750 μ. από το βόρειο σκέλος του[42]. Κατά τη διάρκεια ολιγοήμερης ανασκαφικής έρευνας, που πραγματοποιήθηκε υπό ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες εξαιτίας της υψηλής στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα και κατ' επέκταση της έντονης παρουσίας υδάτων μέσα στον ανασκαφικό χώρο, ήλθαν στο φως δυο τοίχοι. Ο Τχ.1, με κατεύθυνση Β.-Ν., έχει ορατό μήκος 6,05, πλάτος

42. Στο νοτιοδυτικό άκρο του οικόπεδου είχε πραγματοποιηθεί πέρυσι ανασκαφική έρευνα, για τις ανάγκες ανέγερσης ενός κτιρίου, και ήλθε στο φως ένας τοίχος, βλ. Περιβόλια Λευκάδας, οικόπεδο Α. Παππά - Χρ. Νικητόπουλου, *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 486-487. Οι εφετινές εργασίες πραγματοποιήθηκαν στο βορειοανατολικό άκρο της ιδιοκτησίας, όπου πρόκειται να ανεγερθεί άλλο ένα κτίριο.

0,50 μ. περίπου και σώζεται σε ύψος ενός δόμου, ύψ. 0,48 μ. Προς Ν. βαίνει εκτός των ορίων του ανασκαφικού χώρου. Είναι κατασκευασμένος από αδρά ειργασμένους ογκόλιθους, όπως και ο τοίχος που είχε ερευνηθεί πέρυσι, και έχει επιμελημένη τη δυτική πλευρά του. Σε απόσταση 2,50 μ. ανατολικά του Τχ.1 και παράλληλα με αυτόν εντοπίστηκε ένας ακόμη τοίχος, ο Τχ.2, σωζ. μήκ. 2,75 και πλ. 0,50 μ. Πρόκειται για τοίχο αμελούς κατασκευής, από μικρούς αργούς λίθους. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής περισυνελέγη λιγοστή κεραμική κακής διατήρησης, μη ενδεικτική για τη χρονολόγηση των καταλοίπων.

Καλλιγόνι, Δ. Λευκάδας

Οικόπεδο Ν. Ορφανού

Το οικόπεδο βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο του οικισμού του Καλλιγονίου, σε μικρή απόσταση από την ανατολική ακτή. Σε παρακείμενη προς Α. ιδιοκτησία είναι ορατό τμήμα του βόρειου σκέλους του τείχους της αρχαίας Λευκάδας[43]. Με αφορμή αίτημα για οικοδόμηση διανοίχθηκαν τρεις δοκιμαστικές τομές κατά μήκος της νότιας πλευράς της ιδιοκτησίας, όπου ήδη ήταν ορατές μεγάλες λιθόπλινθοι, και αποκαλύφθηκε τμηματικά η συνέχεια του βόρειου σκέλους του οχυρωματικού περιβόλου.

Στις δύο τομές πλησίον της νοτιοανατολικής γωνίας του ακινήτου εντοπίστηκε τμήμα του τείχους και τμήμα ενός ορθογώνιου πύργου (Εικ. 50). Το τείχος, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 3 μ. περίπου, έχει πλάτος 4 μ. και είναι κατασκευασμένο από ειργασμένους λίθους στα νότια, ογκόλιθους προς Β. και μπάζωμα από αργούς λίθους και χώμα ενδιάμεσα. Στη βόρεια παρειά του εφάπτεται ο πύργος, κατασκευασμένος από επιμελώς ειργασμένους λίθους, πλ. 2,36 και μήκ. 2,20 μ. Στην τρίτη τομή, κοντά στη νοτιοδυτική γωνία της ιδιοκτησίας, αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,60 μ. τμήμα του τείχους, καθώς και ένας ακόμη ορθογώνιος πύργος. Το τείχος στο συγκεκριμένο σημείο έχει πλάτος 3,40 μ., ενώ ο πύργος, του οποίου εντοπίστηκε η ανατολική πλευρά, έχει ορατό μήκος 2,50 και πλάτος 5 μ. Με βάση τους δυο πύργους που έχουν εντοπιστεί ανατολικότερα στην παρακείμενη ιδιοκτησία (οικόπεδο Σ. και Ε. Λιβιτσάνου), μπορούμε να προσδιορίσουμε ως μεσοπύργιο διάστημα τα 28,20 μ. Μπορούμε, επίσης, να εκτιμήσουμε ότι ο ανατολικός πύργος στο οικόπεδο Ορφανού έχει μήκος 7,20 μ., κατά αναλογία με το δυτικό πύργο στο οικόπεδο Λιβιτσάνου. Ο δυτικός πύργος, ωστόσο, διαφοροποιείται κατασκευαστικά έχοντας μεγαλύτερο πλάτος. Η Υπηρεσία μας προτίθεται στο μέλλον να ολοκληρώσει την ανασκαφική έρευνα σε όλο το νότιο τμήμα του ακινήτου.

Εικ. 50. Καλλιγόνι Δ. Λευκάδας. Οικόπεδο Ν. Ορφανού. Τμήμα του τείχους.

Οι τομές στα βαθύτερα στρώματα απέδωσαν κεραμική ελληνιστικών χρόνων, που διακρίνεται σε αβαφή όστρακα αποθηκευτικών αγγείων, αλλά και σε μελαμβαφή όστρακα καθημερινής χρήσης. Στα ανώτερα στρώματα βρέθηκε κεραμική από κιτρινωπό ανοιχτόχρωμο πηλό, ίσως ρωμαϊκών χρόνων, αλλά και λιγοστά εφυαλωμένα όστρακα.

Οικόπεδο Ν. Τσιρίμπαση

Το οικόπεδο βρίσκεται στο βόρειο όριο του οικισμού του Καλλιγονίου και από το νότιο τμήμα του διέρχεται το βόρειο σκέλος του τείχους της αρχαίας Λευκάδας. Στο τμήμα αυτό του ακινήτου, μετά από επιφανειακό καθαρισμό, αποκαλύφθηκε τμήμα νεότερου μυλαύλακα, ο οποίος έχει εντοπιστεί και δυτικότερα σε άλλη ιδιοκτησία[44]. Η πορεία

43. Βλ. Καλλιγόνι, οικόπεδο Σ. και Ε. Λιβιτσάνου, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 517.

44. Δυτικά της ιδιοκτησίας εκτείνεται η ιδιοκτησία κληρονόμων Γαζή, στο νοτιοδυτικό τμήμα της οποίας έχει ερευνηθεί το τείχος και ο νεότερος μυλαύλακας στο πλαίσιο των εργασιών για την κατασκευή κυκλοφοριακού κόμβου, βλ. Κυκλοφοριακός κόμβος Καλλιγονίου Ν. Λευκάδας, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄5, σ. 70 και 60 (2005): Χρονικά, σ.

του μυλαύλακα, που σε γενικές γραμμές είναι παράλληλη προς το τείχος, παρουσιάζει στο συγκεκριμένο ακίνητο ελαφρά κάμψη προς Ν. Επιπλέον, σε τρεις διερευνητικές τομές αποκαλύφθηκαν τα παρακάτω στοιχεία που σχετίζονται με το βόρειο σκέλος της οχύρωσης της πόλης.

Σε επαφή με το βόρειο τοίχο του μυλαύλακα αποκαλύφθηκαν σε παράταξη ειργασμένοι ογκόλιθοι σε μήκος 14,50 μ. περίπου, που όμως δεν κατέστη δυνατόν να διαπιστωθεί εάν βρίσκονται κατά χώραν ή αν έχουν υποστεί μετακίνηση από το μυλαύλακα. Λίγο βορειότερα αποκαλύφθηκε συστάδα πεσμένων ογκόλιθων, προερχόμενων προφανώς από το τείχος, καθώς και ένας τοίχος, ο οποίος έχει διπλό μέτωπο και σύμφωνα με την κεραμική που βρέθηκε στο γέμισμά του είναι σαφώς μεταγενέστερος. Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου ήλθαν στο φως ειργασμένοι ογκόλιθοι, αργοί λίθοι και γέμισμα από λατύπη και χώμα σε μήκος 2,70 και πλάτος 3,80 μ., που σχετίζονται επίσης με το τείχος.

Όπως προκύπτει από τα μέχρι στιγμής ανασκαφικά δεδομένα, το τείχος έχει υποστεί καταστροφή στο συγκεκριμένο σημείο, όπως άλλωστε υποδηλώνουν οι μετακινημένοι ογκόλιθοι. Η Υπηρεσία μας προτίθεται στο μέλλον να ολοκληρώσει την ανασκαφική έρευνα σε όλο το νότιο τμήμα του ακινήτου, ώστε να σχηματίσει μια πληρέστερη εικόνα για την έκταση της διατάραξης των αρχαιολογικών στρωμάτων.

ΜΑΡΙΑ ΓΑΤΣΗ - ΒΙΒΙΑΝ ΣΤΑΪΚΟΥ

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΕΚΘΕΣΕΙΣ - ΣΥΝΕΔΡΙΑ - ΗΜΕΡΙΔΕΣ

1. Η Εφορεία μας συμμετείχε με 17 αρχαία αντικείμενα (τέσσερα από τη συστηματική ανασκαφή στην Χαλκίδα και 13 από την Καλυδώνα) στην έκθεση με τίτλο «Επιστήμη και Τέχνη», που διοργανώθηκε από το Ινστιτούτο της Δανίας στην Αθήνα, με την ευκαιρία της επίσημης επίσκεψης της Βασίλισσας Margrethe II της Δανίας στην Ελλάδα.

2. Η Εφορεία μας συμμετείχε μαζί με τη ΣΤ΄ ΕΠΚΑ στη δημιουργία του Προγράμματος «Ηλεκτρονική Πλοήγηση Μνημείων Αιτωλοακαρνανίας και Αχαΐας», το οποίο υλοποιήθηκε από το ΕΥΕ (Εργαστήριο Πληροφοριακών Συστημάτων Υψηλών Επιδόσεων) του Πανεπιστημίου Πατρών σε συνεργασία με αρμόδια στελέχη από τις δύο Εφορείες και είναι προσβάσιμο στο διαδίκτυο. Η χρηματοδότηση του προγράμματος είχε ενταχθεί στο Γ΄ ΚΠΣ της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος[45].

3. Τόσο η γράφουσα όσο και η συνάδελφος Φ. Σαράντη συμμετείχαν στις ακόλουθες διοργανώσεις συνεδρίων - ημερίδων: η γράφουσα στο Διεθνές Συνέδριο αφιερωμένο στον Wilhelm Dörpfeld, το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Λευκάδα το διάστημα 6-11 Αυγούστου 2006, με εισήγηση σε σεμινάριο του Πανεπιστημίου του Σαλέρνο, και σε τοπικής εμβέλειας ημερίδα στο Μεσολόγγι, ενώ η Φ. Σαράντη στο Διεθνές Συνέδριο για τα Μεσοελλαδικά, το οποίο διοργανώθηκε στην Αθήνα το διάστημα 8-12 Μαρτίου 2006 από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και το Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών.

ΜΑΡΙΑ ΓΑΤΣΗ

482-484. Ανατολικά της ιδιοκτησίας Τσιρίμπαση βρίσκεται το ακίνητο Ν. Ορφανού (βλ. παραπάνω στο παρόν).

45. F. Saranti - M. Gazis - D.K. Tsolis, Travelling in Time: Virtual Tour to Monuments of Aitoloakarnania and Achaia, *Proceedings of the International Conference Digital Heritage in the New Knowledge Environment: Shared Spaces and Open Paths to Cultural Content, 31.10.2009-2.11.2008*, Athens 2008, σ. 81-84.

ΙΓ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Στο πλαίσιο αφ' ενός της προβολής του επιστημονικού έργου που επιτελείται και αφ' ετέρου της προσπάθειας προσέγγισης της μαθητικής κοινότητας και του ευρύτερου κοινού με στόχο να γίνουν κοινωνοί της πολιτιστικής κληρονομιάς και της τοπικής ιστορίας, η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ συμμετείχε ενεργά στη συνδιοργάνωση επιστημονικών συνεδρίων και πολιτιστικών εκδηλώσεων με επίκεντρο τα μουσεία και τα μνημεία αρμοδιότητός της.

Κατά το χρονικό διάστημα από 16 έως 19 Μαρτίου 2006 πραγματοποιήθηκε στον Βόλο, στο κτίριο Παπαστράτου (αμφιθέατρο «Γ. Κορδάτος») του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, η 2η Επιστημονική Συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας (2ο ΑΕΘΣΕ), σε συνεργασία του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και των Περιφερειακών και Ειδικών Περιφερειακών Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ που έχουν αρμοδιότητα στη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα (πλην Αττικής), με σκοπό την παρουσίαση του πολυποίκιλου αρχαιολογικού έργου που επιτελέστηκε κατά την τριετία 2003-2005 στις δύο αυτές Περιφέρειες (η Συνάντηση για το 1ο ΑΕΘΣΕ είχε πραγματοποιηθεί το 2003 και τα Πρακτικά του εκδόθηκαν το 2006). Στη Συνάντηση για το 2ο ΑΕΘΣΕ, εκτός από το επιστημονικό προσωπικό του ΥΠΠΟ και το διδακτικό και ερευνητικό προσωπικό του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, κλήθηκαν να συμμετάσχουν οι ξένες Αρχαιολογικές Σχολές, καθώς και ανεξάρτητοι ερευνητές που ασχολούνται με θέματα σχετικά με τη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα. Η συμμετοχή των συνέδρων υπήρξε αθρόα στη Συνάντηση, τα Πρακτικά της οποίας εκδόθηκαν το 2009 σε δύο ογκώδεις τόμους, με τη συγχρηματοδότηση, στο μεγαλύτερο μέρος, από το ΤΑΠΑ του ΥΠΠΟΤ.

Επίσης, οι Περιφερειακές και Ειδικές Περιφερειακές Υπηρεσίες του ΥΠΠΟ που έχουν αρμοδιότητα στη Θεσσαλία συμμετείχαν ενεργά στη διοργάνωση, από την Περιφέρεια Θεσσαλίας, του 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, που πραγματοποιήθηκε στη Λάρισα από 9 έως 11 Νοεμβρίου 2006, τα Πρακτικά του οποίου εκδόθηκαν την ίδια χρονιά.

Σε συνεργασία της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ με το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών και με τη συμμετοχή του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας πραγματοποιήθηκε στις 2 Ιουνίου 2006, στην αίθουσα εκδηλώσεων του Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου, Ημερίδα με θέμα: «Η μελέτη του ανθρώπινου οστεολογικού υλικού: Δυνατότητες και περιορισμοί». Στην Ημερίδα συμμετείχαν αρκετοί ειδικοί επιστήμονες που ασχολούνται με τη φυσική ανθρωπολογία και με συναφή επιστημονικά πεδία, με σκοπό να συζητηθούν οι δυνατότητες αξιοποίησης του πλούσιου ανθρώπινου οστεολογικού υλικού που φυλάσσεται στις αποθήκες των Αρχαιολογικών Μουσείων και των Εφορειών Αρχαιοτήτων, ώστε να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για τη φυσική κατάσταση και τα προβλήματα υγείας του πληθυσμού από την προϊστορική εποχή και σε όλες τις ιστορικές περιόδους.

Στις 9 Αυγούστου του 2006, στο πλαίσιο των πανελλήνιων εκδηλώσεων που προγραμματίστηκαν από το ΥΠΠΟ για τη βραδιά της Πανσελήνου, το Αρχαιολογικό Μουσείο Αλμυρού υποδέχθηκε δεκάδες επισκέπτες που ξεναγήθηκαν από αρχαιολόγους της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ. Η συγκεκριμένη επιλογή στόχευε στην προβολή του μικρού αλλά αξιόλογου αυτού επαρχιακού Μουσείου που αποτελεί μνημείο-σύμβολο για την περιοχή του Αλμυρού, καθώς σε λίγα χρόνια συμπληρώνεται μία εκατονταετία από την ίδρυσή του.

Συμμετέχοντας στις πολιτιστικές εκδηλώσεις με τίτλο «Τα Αργοναυτικά», που διοργανώθηκαν από το Δήμο Βόλου και τον ΕΟΤ με αφορμή την καθέλκυση του πειραματικού μοντέλου πλοίου «Αργώ», η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ αποδέχθηκε την πρόταση του Δήμου Βόλου, μετά από έγκριση της Κεντρικής Υπηρεσίας του ΥΠΠΟ, να δοθεί παράσταση της τραγωδίας «Μήδεια» του Ευριπίδη στον ελεύθερο χώρο εμπρός από το αρχαίο θέατρο της Δημητριάδος. Η παράσταση δόθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 2006 από την Εταιρεία Θεάτρου «Προσωδία», σε σκηνοθεσία του Λάκη Καραλή. Πριν από την παράσταση πραγματοποιήθηκε ξενάγηση στο μνημείο για το ευρύ κοινό, ενώ παράλληλα παρουσιάστηκε στο χώρο έκθεση με posters που ετοίμασαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας με θέμα την Αργοναυτική εκστρατεία και τις διαχρονικές εμπορικές σχέσεις της ανατολικής Θεσσαλίας και των Βορείων Σποράδων με τον Εύξεινο Πόντο.

Στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς (22-24 Σεπτεμβρίου 2006), που είχε ως θέμα «Ο πολιτισμός στο τραπέζι - Ποικίλες προσεγγίσεις της ιστορίας της διατροφής» και ως επίκεντρο το Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου, η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ σε συνεργασία με το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών εφάρμοσε εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «Άθληση και διατροφή στην αρχαία Ελλάδα» (αναφέρεται στο σχετικό κείμενο για τα εκπαιδευτικά προγράμματα της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ που δημοσιεύεται στον παρόντα τόμο) και διοργάνωσε συναυλία με Μουσικά Σύνολα Λαϊκού, Σμυρνέϊκου και Ρεμπέτικου Τραγουδιού, καθώς και Έντεχνης Μουσικής του Μουσικού Σχολείου Βόλου. Ακόμη, πραγματοποιήθηκαν ξεναγήσεις στην έκθεση του Μουσείου για το ευρύ κοινό.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Εικ. 1. Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείου Βόλου. Εκπαιδευτική περιήγηση στις αίθουσες.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ Βόλου εφαρμόζει συστηματικά τα τελευταία χρόνια οργανωμένες εκπαιδευτικές δράσεις στο Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου, με τη μορφή είτε θεματικών περιηγήσεων είτε εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Σε ότι αφορά τις εκπαιδευτικές περιηγήσεις, πραγματοποιούνται είτε θεματικά είτε σε ολόκληρο το Μουσείο, μετά από προσυμφωνημένο ραντεβού, και σε αυτές μπορούν να συμμετάσχουν μέχρι 40 παιδιά. Στηρίζονται στην αλληλεπίδραση με τα παιδιά, ώστε να υπάρχει ανταπόκριση στα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά τους, που με τη σειρά της θα κινητοποιήσει περαιτέρω την περιέργεια και τη φαντασία τους, ώστε τελικά η βόλτα στο Μουσείο να μετατραπεί σε μια ενδιαφέρουσα και ευχάριστη εμπειρία, στη διάρκεια της οποίας θα έχουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν ενεργητικά τη γνώση σε πλαίσια προσιτά σωματικά, κοινωνικά και διανοητικά, μοναδικά για το καθένα τους (Εικ. 1).

Ως προς τα εκπαιδευτικά προγράμματα, σε τακτική βάση υλοποιούνται δύο, για το Νεολιθικό και το Μυκηναϊκό Πολιτισμό αντίστοιχα, σε άμεση συνάρτηση με τη μόνιμη έκθεση του Μουσείου, μετά από προσυμφωνημένο ραντεβού. Διαρκούν από 1,5 έως 2 ώρες και σε αυτά μπορούν να συμμετάσχουν μέχρι 25 παιδιά.

Στην πρώτη περίπτωση, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές ηλικίας 8 έως 18 ετών και για τις ανάγκες του αξιοποιήθηκαν συστηματικά οι υποδομές που σχεδιάστηκαν στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Raphaël[1], οπότε και κατασκευάστηκαν πειραματικά εργαστήρια με τη μορφή νεολιθικών καλυβών, στο χώρο του Αναύρου μπροστά από το Μουσείο, και δημιουργήθηκαν ένα μικρής διάρκειας ντοκιμαντέρ και ένα σύντομο εκπαιδευτικό φυλλάδιο, που αναφέρονται στα επιτεύγματα του νεολιθικού ανθρώπου, υποδομές που και στο παρελθόν είχαν χρησιμοποιηθεί στο πλαίσιο εκπαιδευτικών δράσεων[2]. Η άτυπη αρχικά και συστηματική τα τελευταία χρόνια αξιολόγηση του προγράμματος οδήγησε στην αναμόρφωσή του. Έτσι, σήμερα, τα παιδιά που συμμετέχουν σε αυτό παρακολουθούν αρχικά το ντοκιμαντέρ και στη συνέχεια επεξεργάζονται πτυχές του νεολιθικού πολιτισμού, όντας μέσα στην ομώνυμη αίθουσα του Μουσείου και σε άμεση επαφή με τα αυθεντικά αντικείμενα τόσο με το βλέμμα όσο και με την αφή, την όραση και την όσφρηση, καθώς έχουν τη δυνα-

1. Β. Αδρύμη-Σισμάνη, Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα *Raphaël Eu.Ne.Cu.*, 2003. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 454-456. Β. Αδρύμη-Σισμάνη, Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα *Raphaël Eu.Ne.Cu.*, 2004. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 409. Β. Αδρύμη-Σισμάνη - Β. Ροντήρη - Ε. Σκαφιδά - Κ. Βουζαξάκης - Μ. Αυγέρη, Η Νεολιθική Συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου. Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα *Raphaël*, Αθήνα 2001. Β. Ροντήρη, Η τεχνολογία της Νεολιθικής Κεραμικής. Προβλήματα και προοπτικές, *Θεσσαλική κεραμική. Χώμα και νερό. Από την προϊστορία στην τρίτη χιλιετία. Μνήμη Γεωργίου Γουργιώτη. Πρακτικά Συνεδρίου, Λάρισα 16-17 Σεπτεμβρίου 2000*, Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας (επιμ.), Λάρισα 2006, σ. 20-27. Β. Ροντήρη - Β. Αδρύμη-Σισμάνη - Ε. Σκαφιδά - Κ. Βουζαξάκης - Μ. Αυγέρη, Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα *Raphaël*. Ανάδειξη του Νεολιθικού Πολιτισμού στην ευρύτερη περιοχή του Βόλου, Μνημεία της Μαγνησίας, *Πρακτικά Συνεδρίου «Ανάδειξη του διαχρονικού μνημειακού πλούτου του Βόλου και της ευρύτερης περιοχής», Βόλος 11-13 Μαΐου 2001*, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας (επιμ.), Βόλος 2002, σ. 14-19. Α. Καλογιάννη - Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Παιχνίδια στο Μουσείο. Εκπαιδευτικά προγράμματα της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ κατά τη διετία 2006-2008, *Πρακτικά 3ου Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Βόλος 12-15/3/09* (υπό έκδοση).

2. Ν. Νικονάνου, *Αρχαιολογικά Μουσεία και Σχολείο. Εκπαιδευτικά προγράμματα μουσειακής αγωγής για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα* (διδ. διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2002.

Εικ. 2. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Νεολιθικός Πολιτισμός» για παιδιά 8 έως 18 ετών.

τότητα να πιάσουν, να περιεργαστούν με χέρια και τα μάτια τους, να μυρίσουν και να παίξουν με τα πιστά αντίγραφα των αντικειμένων, που τους διανέμονται κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής ξενάγησης. Η εμπειρία ολοκληρώνεται με την επίσκεψή τους στις καλύβες και στο εργαστήρι πηλού, στη διάρκεια του οποίου μπορούν να επεξεργαστούν την πρώτη ύλη και να δοκιμάσουν μεθόδους και τεχνικές, στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν τα δικά τους έργα (Εικ. 2).

Εκπαιδευτικά προγράμματα εφαρμόστηκαν, επίσης, στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2005-2006, με γενικό τίτλο «Ο Πολιτισμός στο τραπέζι - Ποικίλες προσεγγίσεις της ιστορίας της διατροφής». Η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ επέλεξε ως χώρο εορτασμού το Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου και ως θέμα «Άθληση και διατροφή στην αρχαία Ελλάδα», σε συνδυασμό με την περιοδική έκθεση του Μουσείου «Αγώνες και αθλήματα στην αρχαία Θεσσαλία». Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε σε συνεργασία με το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών[3] και απευθυνόταν σε μαθητές Δημοτικών, Γυμνασίων και Λυκείων του Βόλου. Τα παιδιά παρακολούθησαν σύντομη ηλεκτρονική παρουσίαση του θέματος, ξεναγήθηκαν στο χώρο της έκθεσης και συμπλήρωσαν φυλλάδιο εργασίας[4].

ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ

3. Για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα εργάστηκαν οι Β. Αδρύμη-Σισμάνη, διευθύντρια, τώρα, του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Θεσσαλικών Σπουδών, η αρχαιολόγος του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Θεσσαλικών Σπουδών Έ. Νικολάου και οι υπάλληλοι της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, Αι. Καλογιάννη και Β. Καραχρήστος, αρχαιολόγοι, η Μ. Παρασκευοπούλου, φωτογράφος, και οι Γ. Κιάσσας και Λ. Κίτσιος, που είχαν την ευθύνη για την κινηματογράφηση του προγράμματος.

4. Β. Αδρύμη-Σισμάνη - Α. Καλογιάννη - Ε. Σταμέλου, Εκπαιδευτικά Προγράμματα ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, στο Α. Μαζαράκης Αινιάν (επιμ.), *2ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας*, Υπουργείο Πολιτισμού - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2009. Α. Καλογιάννη - Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Παιχνίδια στο Μουσείο. Εκπαιδευτικά προγράμματα της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ κατά τη διετία 2006-2008, *Πρακτικά 3ου Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Βόλος 12-15/3/09* (υπό έκδοση).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαία Δημητριάς

Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οδός Αθηνών - Καραολή 2 (Ο.Τ. Γ58, οικόπεδο Η. Κρικέλη)

Κατά τις εργασίες θεμελίωσης νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες. Ως εκ τούτου, έγινε διακοπή των εργασιών προκειμένου να διεξαχθεί ανασκαφική έρευνα. Αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα που ανήκουν σε δύο οικοδομικές φάσεις.

Στην παλαιότερη οικοδομική φάση ανήκει τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., σωζόμενο μήκος 5 και πλάτος 1 μ. Από την κεραμική (τμήματα μελανόμορφων ληκυθίων, βάσεις αμφορέων) που βρέθηκε ανάμεσα στη βόρεια παρειά του και το νεότερο τοίχο που βρίσκεται στα βόρεια αυτού, θα πρέπει να χρονολογηθεί στον 5ο αι. π.Χ.

Στη νεότερη οικοδομική φάση (ελληνιστική) χρονολογούνται τα υπόλοιπα οικοδομικά λείψανα που ανήκουν σε δυο χώρους, οι οποίοι σώζονται αποσπασματικά. Στις επιφάνειες των τριών τοίχων του χώρου που βρίσκεται στα βορειοδυτικά σώζονταν τα κονιάματα στη θέση τους. Η πλίνθος έχει ύψος 0,45 μ. και είναι δίχρωμη με λευκό και κόκκινο χρώμα εναλλάξ, που διαχωρίζεται με εγχαράξεις που απέχουν 1,43 μ. η μια από την άλλη. Μία σκοτία διαχωρίζει την πλίνθο από τους ορθοστάτες, που έχουν κυανό χρώμα. Το μεγαλύτερο σωζόμενο ύψος στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου ήταν 0,76 μ. Στο δυτικό τοίχο του δωματίου σωζόταν το κονίαμα και στη δυτική του πλευρά (προς την οδό Καραολή) σε ύψος 0,80 μ. και από αυτή την όψη περισυνελέγησαν τμήματα κονιαμάτων μαύρου χρώματος.

Τα κονιάματα αποτελούν δείγμα της τεχνικής fresco a secco, δηλαδή πρόκειται για συνδυασμό νωπογραφίας και τοποθέτησης των χρωμάτων σε στεγνό σοβά, και συντηρήθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής. Ένα τμήμα της επιφάνειας των κονιαμάτων, και συγκεκριμένα της βορειοδυτικής γωνίας του χώρου, σε έκταση 2,30 μ. επί του δυτικού τοίχου και 2,40 μ. επί του βόρειου τοίχου του δωματίου αποτοιχίστηκε ως χαρακτηριστικό δείγμα της εσωτερικής ζωγραφικής διακόσμησης κτιρίων της ελληνιστικής εποχής από τη Δημητριάδα. Τα υπόλοιπα κονιάματα παρέμειναν στη θέση τους και διατηρήθηκαν σε κατάχωση. Οι εργασίες αποτοίχισης πραγματοποιήθηκαν από τους συντηρητές

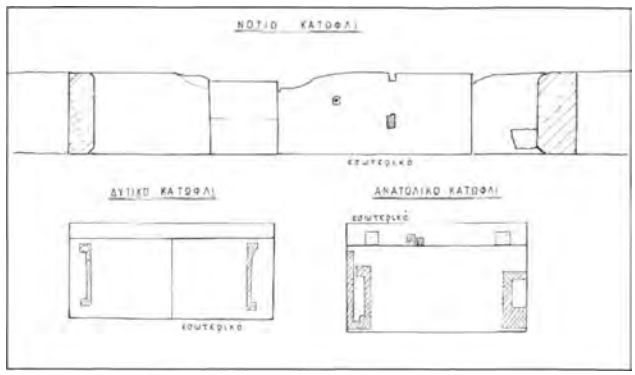
Εικ. 3. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οικόπεδο Σ. Τζορμπαντζή-Χαντζηκίδη. Αποτύπωση της ανασκαφής.

της Εφορείας Μ. Μαργαριτώφ και Δ. Παπακυριάκο, μετά από τη σχετική άδεια του ΥΠΠΟ.

Συνοικία Αϊβαλιώτικα (Ο.Τ. 78, οικόπεδο Σ. Τζορμπαντζή-Χαντζηκίδη)

Κατά τις εργασίες θεμελίωσης νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν οικιστικά λείψανα της ελληνιστικής εποχής. Ως εκ τούτου, έγινε διακοπή των εργασιών προκειμένου να διεξαχθεί ανασκαφική έρευνα. Στον οικοδομήσιμο χώρο εμβαδού 70 τ.μ. αποκαλύφθηκε τμήμα ελληνιστικής οικίας. Ανασκάφηκαν μερικώς πέντε χώροι (Εικ. 3).

Ο βορειοδυτικός χώρος της οικίας είχε σχήμα τραπεζίου και πιθανόν να ήταν κεντρικός, αφού τρία κατώφλια οδηγούσαν σε αυτόν, από ένα στη δυτική, τη νότια και την ανατολική πλευρά. Ο βόρειος τοίχος είναι πιθανότατα εξωτερικός και έχει πάχος 0,90 μ. περίπου. Το μαρμάρινο κατώφλι του δυτικού τοίχου (Εικ. 4) είναι δουλεμένο με βελόνι και έχει διαστάσεις 1,47×0,57×0,22 μ. Στην άνω επιφάνεια

Εικ. 4. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οικόπεδο Σ. Τζορμπαντζή-Χαντζηκίδη. Αποτύπωση των τριών κατωφλιών του κεντρικού χώρου της οικίας.

υπάρχει χάραξη ακριβώς στο μέσον του πλάτους, η οποία το χωρίζει ακριβώς σε δυο ίσα μέρη. Αριστερά και δεξιά υπάρχουν τόρμοι σε σχήμα Π για την τοποθέτηση των ξύλινων επενδύσεων της πόρτας. Το κατώφλι του ανατολικού τοίχου (Εικ. 4) από γκρίζο μάρμαρο έχει διαστάσεις

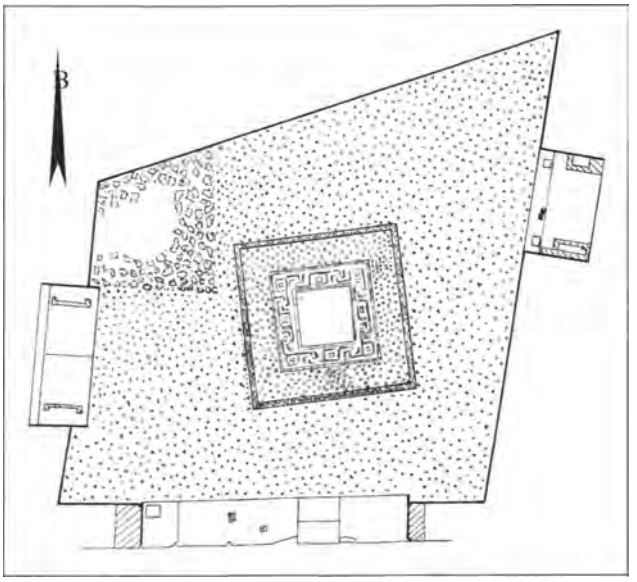

Εικ. 5. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οικόπεδο Σ. Τζορμπαντζή-Χαντζηκίδη. Άποψη της ανασκαφής από Ν.

Εικ. 6. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οικόπεδο Σ. Τζορμπαντζή-Χαντζηκίδη. Άποψη της ανασκαφής από Ν., μετά την αφαίρεση του στρώματος καταστροφής από τον κεντρικό χώρο με το μωσαϊκό δάπεδο.

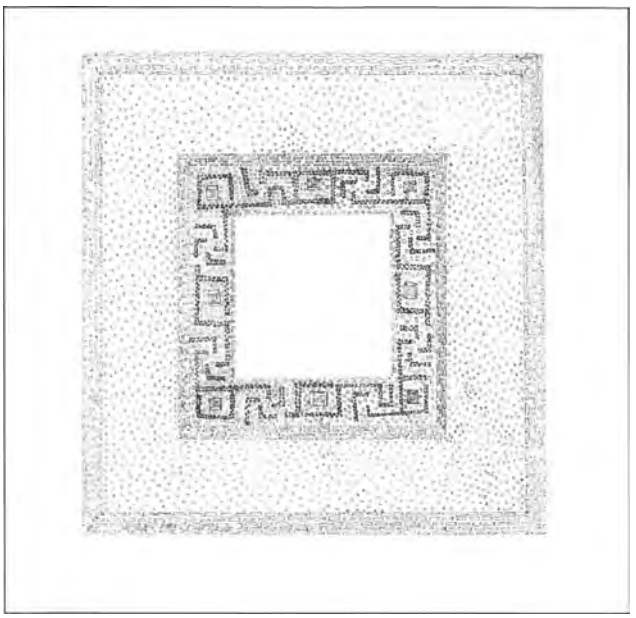
1,31×0,62 μ. Αριστερά και δεξιά υπάρχουν τόρμοι σε σχήμα Π για την τοποθέτηση των ξύλινων επενδύσεων της πόρτας. Στο νότιο τοίχο το θυραίο άνοιγμα είναι μεγαλύτερο, για το λόγο αυτό το κατώφλι αποτελείται από πέντε συνολικά λίθινα τμήματα. Τα δύο που βρίσκονται στα άκρα είχαν τοποθετηθεί πριν από το χτίσιμο του τοίχου και οι τοίχοι πατούν επάνω σε αυτά κατά 0,18 μ., ο ανατολικός, και κατά 0,28 μ., ο δυτικός. Το δυτικότερο τμήμα του κατωφλιού σώζει ένα περίπου ορθογώνιο μολύβδινο έλασμα διαστ. 0,18×0,16 μ. Η δεύτερη λιθόπλινθος του κατωφλιού από Δ. φέρει δύο ορθογώνιους τόρμους στην ίδια ευθεία και ένα μικρότερο προς Α. διαστ. 0,02×0,02 μ., ο οποίος περιβάλλεται από μολύβι. Η επιφάνεια αυτής της λιθοπλίνθου στη δυτική πλευρά, καθώς και παράλληλα προς τη βόρεια φέρει ελαφρές βαθύνσεις στην επιφάνεια. Οι τοίχοι αυτού του χώρου σώθηκαν στο μέγιστο σωζόμενο ύψος, που φθάνει τα 0,40 μ., και είναι επιχρισμένοι με λευκό κονίαμα το οποίο είχε επισκευαστεί από την αρχαιότητα, καθώς διακρίνονται δύο ή και τρία παλαιότερα στρώματα. Ο νότιος και ο βόρειος τοίχος του δωματίου συνεχίζονται προς Δ., έξω από τα όρια του οικοπέδου, και είναι επιχρισμένοι με κονιάματα. Κάτω από το στρώμα των κεραμίδων στέγης (Εικ. 5, 6) αποκαλύφθηκε δάπεδο από μαρμαροθέτημα και υδραυλικό κονίαμα με κλίση προς την οπή απορροής των υδάτων στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου. Στη βορειοδυτική γωνία του χώρου (Εικ. 7), το δάπεδο διαφοροποιείται και βαθαίνει χωρίς αυτό να υποδεικνύει καταστροφή, αφού τα κονιάματα των τοίχων συνεχίζονται βαθύτερα στο σημείο αυτό. Στο κέντρο του χώρου, γύρω από ένα τετράγωνο διαστ. 0,65×0,65 μ. από όπου είχε αποξηλωθεί πιθανώς ο οικιακός βωμός, το δάπεδο φέρει διακόσμηση σε ζώνες κατασκευασμένες με μαύρες και λευκές ψηφίδες και κόκκινο κεραμίδι, δημιουργώντας ένα τετράγωνο πλαίσιο διαστ. 2,10×2,10 μ. (Εικ. 8). Στο χώρο αυτό δεν υπήρχαν ευρήματα παρά μόνον ελάχιστη κεραμική.

Εικ. 7. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οικόπεδο Σ. Τζορμπαντζή-Χαντζηκίδη. Ο κεντρικός χώρος της οικίας. Κάτοψη.

Στους υπόλοιπους χώρους στα ανατολικά του προαναφερθέντος δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη δαπέδου. Η λίθινη θεμελίωση σώζεται μόνο στον ένα τοίχο με κατεύθυνση Β.-Ν., ενώ οι υπόλοιποι δύο, κάθετοι προς αυτόν, ήταν πλίνθινοι και η ύπαρξή τους τεκμηριώθηκε μόνον από τα κατώφλια και τα κονιάματα λευκού και κόκκινου χρώματος που σώθηκαν και ορίζουν το πλάτος τους. Η κεραμική ήταν ελάχιστη, ελληνιστικής εποχής (όστρακο μεγαρικού σκύφου), ενώ βρέθηκαν και δύο χάλκινα νομίσματα. Οι αρχαιότητες διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Εικ. 8. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οικόπεδο Σ. Τζορμπαντζή-Χαντζηκίδη. Λεπτομέρεια του ψηφιδωτού δαπέδου.

Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οδός Κερύνειας (Ο.Τ. Γ 31, οικόπεδο Γ. Ιντζόγλου)

Στην εν λόγω συνοικία, στο βόρειο τομέα της Δημητριάδος, εκσκαφές για ανέγερση νέας οικοδομής σε οικόπεδο επί της οδού Κερύνειας έφεραν στο φως αρχιτεκτονικά λείψανα όλων των φάσεων, που έχουν κατά καιρούς επισημανθεί στην περιοχή και ανήκουν, οι μεν παλαιότερες στις Παγασές (υστεροαρχαϊκή, κλασική), οι δε νεότερες στη Δημητριάδα (ελληνιστική, ρωμαϊκή) (Εικ. 9, 10).

Η νεότερη φάση κατοίκησης, η ρωμαϊκή, αντιπροσωπεύεται αρχιτεκτονικά από τμήμα κτιρίου σε αποσπασματική κατάσταση διατήρησης και κτιστό αποχετευτικό αγωγό. Συγκεκριμένα, στη νότια παρειά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ισχυρός τοίχος σε μήκος 11,20 και πλάτος 0,55 μ., με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. Κάθετα στη νότια παρειά του εφάπτεται τμήμα τοίχου, ο οποίος προχωρά σχεδόν εξ ολοκλήρου κάτω από το οδόστρωμα της οδού Κερύνειας. Για το χτίσιμο του τοίχου χρησιμοποιήθηκε και οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση, της ελληνιστικής εποχής. Βόρεια του τοίχου, το δυτικό τμήμα του οικοπέδου διατρέχει με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. κτιστός αποχετευτικός αγωγός, μήκ. 6,20 μ., καλυμμένος με σχιστόπλακες. Η κεραμική αυτής της φάσης ήταν λιγοστή και ανήκε κυρίως σε αγγεία καθημερινής χρήσης, ενώ δεν εντοπίστηκαν καθόλου κινητά ευρήματα.

Σε παλαιότερη οικιστική φάση, που χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή (3ος-α΄ μισό 2ου αι. π.Χ.), ανήκει τμήμα κτιρίου με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ., το οποίο χρησιμοποιήθηκε εν μέρει ως θεμελίωση του ρωμαϊκού κτιρίου. Σώζεται ο νότιος τοίχος του κτιρίου σε μήκος 2,30 και ο ανατολικός σε μήκος 2,70 μ., του οποίου την πορεία έχει καταστρέψει ο αποχετευτικός αγωγός της ρωμαϊκής εποχής. Οι τοίχοι του κτιρίου, πλ. 0,50 και σωζ. ύψ. 1 μ., είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή. Το δάπεδο του κτιρίου ήταν από πατημένο πηλόχωμα.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου της ελληνιστικής, επίσης, εποχής και με την ίδια κατεύθυνση, ο οποίος εισχωρεί σε όμορη προς Α. ιδιοκτησία, όπου έχουν ανιχνευθεί επίσης οικοδομικές φάσεις της ελληνιστικής και της κλασικής εποχής[5].

Στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε τμήμα οδοστρώματος της ελληνιστικής εποχής, από πατημένο πηλόχωμα και βότσαλα, το οποίο ήταν σε χρήση και στη ρωμαϊκή εποχή. Τα μικρά ευρήματα περιορίζονται μόνο σε ένα μελαμβαφή λύχνο και δύο χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων το ένα ανήκει στο Κοινό των Θεσσαλών.

Στην τρίτη οικοδομική φάση, που χρονολογείται στην υστεροαρχαϊκή και την κλασική εποχή, ανήκει τμήμα τοίχου με κατεύθυνση όμοια των προηγούμενων οικοδομικών φάσεων, μήκ. 2,15 και πλ. 0,50 μ. Αποκαλύφθηκε σε μεγαλύτερο βάθος, κάτω από την ελληνιστική οικοδομική φάση. Στο δυτικό πέρας του υπάρχει μετατοπισμένος μεγάλος κυβόλιθος, ενώ στο ανατολικό, τμήμα σπονδύλου κιονίσκου από μαργαϊκό ασβεστόλιθο.

Η έρευνα του στρώματος απέδωσε χρηστική κεραμική της υστεροαρχαϊκής και της κλασικής εποχής (όστρακα με μελανό μεταλλικό επίχρισμα και εμπίεστη διακόσμηση, βάσεις κανθάρων, λαβές σκύφων κ.ά.). Μία πήλινη πυραμιδοειδής αγνύθα με γραπτές οριζόντιες μελανές και ερυθρές ταινίες αποτελεί το μοναδικό μικρό ευρήμα. Περισυνελέγησαν, επίσης, αρκετά όστρεα (πορφύρες).

Η εν λόγω ανασκαφή θεωρείται σημαντική, όχι τόσο για τα ευρήματα όσο για τις πληροφορίες που μας παρέχει όσον αφορά στην πολεοδομική οργάνωση της Δημητριάδος στις διάφορες οικιστικές της φάσεις. Οι νέες κατοικίες διατήρησαν σε μεγάλο βαθμό τις κατόψεις των παλαιότερων ή προσαρμόστηκαν στους άξονές τους, ενώ επιβεβαιώνεται ότι και στη ρωμαϊκή εποχή το οδικό δίκτυο προσαρμόζεται επίσης στους άξονες του προϋπάρχοντος δικτύου. Μεγάλοι υπόνομοι διαπερνούσαν τους δρόμους και συγκέντρωναν τα όμβρια ύδατα και τα λύματα (Εικ. 9, 10).

Συνοικία Αϊβαλιώτικα (Ο.Τ. Γ 50, οικόπεδο Η. και Έ. Μακρίδη)

Στο εν λόγω οικόπεδο διενεργήθηκε μικρής κλίμακας σωστική ανασκαφική έρευνα, με αφορμή την ανέγερση νέας

5. Βλ. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 198-199.

Εικ. 9. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οδός Κερύνειας. Άποψη της ανασκαφής.

Εικ. 11. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οικόπεδο Η. και Έ. Μακρίδη. Άποψη της ανασκαφής από Ν.

Εικ. 10. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οδός Κερύνειας. Άποψη της ανασκαφής.

Εικ. 12. Αρχαία Δημητριάς. Συνοικία Αϊβαλιώτικα. Οικόπεδο Η. και Έ. Μακρίδη. Άποψη της ανασκαφής από Β.

οικοδομής. Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν δύο χώροι κτιρίου (Εικ. 11, 12). Η τοιχοδομία του κτιρίου δεν ήταν ιδιαίτερα επιμελημένη. Η λίθινη κρηπίδα, μέσου πλ. 0,50 μ., ήταν κατασκευασμένη με αργολιθοδομή. Οι τοίχοι του κτιρίου με μέγιστο σωζόμενο ύψος τα 0,70 μ. δεν διασώζουν ίχνη επιχρίσματος. Μόνον ο νότιος τοίχος του χώρου Ι στην εξωτερική του παρειά ήταν επιχρισμένος με υπόλευκο κονίαμα, το οποίο δημιουργούσε μικρό αναβαθμό. Στο εσωτερικό του κτιρίου δεν εντοπίστηκαν ίχνη δαπέδου.

Πρόκειται, κατά πάσα πιθανότητα, για χώρο ιδιωτικής οικίας, που χρονολογείται με βάση την κεραμική στους ρωμαϊκούς χρόνους (3ος αι. μ.Χ.). Τα μικρά ευρήματα περιορίζονται μόνο σε δύο-τρία ταινιωτά χάλκινα ελάσματα και ισάριθμα χάλκινα νομίσματα, αδιάγνωστα, λόγω της μεγάλης οξείδωσής τους. Στο χώρο ΙΙ εντοπίστηκε μετατοπισμένο τμήμα μαρμάρινου κιονίσκου.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του χώρου Ι και στο ανατολικό τμήμα του χώρου ΙΙ αποκαλύφθηκαν τοίχοι προγενέστερης οικοδομικής φάσης του κτιρίου, που χρονολογείται στους πρώτους ρωμαϊκούς χρόνους. Εξαιτίας της έλλειψης μικρών ευρημάτων και της λιγοστής κεραμικής δεν είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε χρονολογικά με περισσότερη ακρίβεια την πρώτη οικοδομική φάση του κτιρίου.

Στο υπόλοιπο οικοδομήσιμο τμήμα του οικοπέδου διενεργήθηκαν δοκιμαστικές τομές, οι οποίες απέδωσαν ελάχιστα όστρακα όλης της διάρκειας των ρωμαϊκών χρόνων και τμήμα ενός διαλυμένου τοίχου στην εξωτερική νοτιοανατολική γωνία του χώρου Ι, το οποίο σε συνδυασμό με την ύπαρξη επιχρίσματος στην εξωτερική παρειά του νότιου τοίχου του χώρου Ι, υποδηλώνει πιθανότατα την ύπαρξη και τρίτου χώρου.

Λόγω της αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης των αρχαιοτήτων, το κτίριο διατηρήθηκε σε κατάχωση.

ΠΕΛΑΓΙΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Βόλος

Θέση Πευκάκια. Συστηματική ανασκαφή στο μυκηναϊκό οικισμό

Κατά το 2006 εγκρίθηκε από το ΥΠΠΟ το πρόγραμμα της συστηματικής ανασκαφής στο μυκηναϊκό οικισμό στη θέση Πευκάκια Βόλου[6]. Η συστηματική ανασκαφή διήρκεσε τέσσερις εβδομάδες, ενώ ο συνολικός χρόνος του προγράμματος διήρκεσε τρεις μήνες. Στη θέση αυτή είχαν πραγματοποιηθεί ανασκαφές κατά την περίοδο 1986-1987 και 1990-1991[7], όταν για πρώτη φορά εντοπίστηκαν μυκηναϊκά στρώματα έξω από τα όρια της Μαγούλας Πευκάκια, όπου είχε διενεργηθεί ανασκαφική έρευνα από τον Δ.Ρ. Θεοχάρη[8] και το Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης[9].

Επειδή η αρχαιολογική έρευνα στη θέση αυτή είχε σταματήσει επί πολλά έτη, αρχικά πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού και ακολούθησε ανασκαφή σε επιλεγμένα σημεία. Η ανασκαφή ολοκληρώθηκε σε τρεις τομείς μερικώς ανεσκαμμένους από την πρώτη ανασκαφική περίοδο. Η συνέχιση της ανασκαφής αποκάλυψε τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μυκηναϊκής οικίας στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφικής τομής. Στα δάπεδα της οικίας βρέθηκαν αρκετά λίθινα εργαλεία, λίθινοι πελέκεις και τριπτήρες. Η κεραμική ανάγεται στην ΥΕ ΙΙΙΑ2-ΙΙΙΒ[10].

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Φθιώτιδες Θήβες

ΕΡΓΟ ΓΕΑ. ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Συνεχίστηκε και κατά το έτος 2006 η ανασκαφική έρευνα κατά μήκος του αγωγού καυσίμων του στρατιωτικού έργου «Αντικατάσταση διαβρωμένου τμήματος αγωγού καυσίμων από βάση καυσίμων Μικροθηβών έως 111 Π.Μ. και αποστράγγιση νέου Α.Χ. Μικροθηβών» στην περιοχή της Νέας Αγχιάλου.

Εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν αρχαίοι τάφοι στους αγρούς Γ. Ζώτη, Π. Κουμαριανού, Κ. Τσαμπίρα, Ε. Παρασκευοπούλου, Ευ. Ανδρέου, Α. Μπαλτά, Α. Κολώνη, Δ. Πατκίδη, Π. Ζαράρη και Γ. Αλεκτορίδη. Οι τάφοι ανήκουν στο νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης των Φθιωτίδων Θηβών.

Αγρός Γ. Ζώτη

Στον αγρό Γ. Ζώτη, ο οποίος ερευνάται ήδη από την ανασκαφική περίοδο του 2004, ερευνήθηκαν 57 τάφοι:

Τάφος 1. Λακκοειδής, με κάλυψη από πλακαρούς λίθους, διαστ. 2,05×0,70 μ., και προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε δύο ταφές ενηλίκων και ενός εφήβου, οι οποίοι είχαν τοποθετηθεί ο ένας επάνω ακριβώς στον άλλο, σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: 13 πήλινα μυροδοχεία, τέσσερις «μεγαρικοί» σκύφοι, ερυθροβαφής άωτος σκύφος, δύο λύχνοι, αρυτήρας, χάλκινο νόμισμα, σιδερένια στλεγγίδα και σιδερένια καρφιά από τις νεκροκλίνες. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 2 (Εικ. 13). Λακκοειδής, διαστ. 2×0,65 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πέντε μελαμβαφείς κύλικες, τέσσερις αττικοί σκύφοι τύπου Α΄, ένας αττικός σκύφος τύπου Β΄, μία μελαμβαφής πυξίδα με πώμα, ένα πινάκιο με πόδι και ένα ερυθρόμορφο καλαθόσχημο κύπελλο με παράσταση νεαρού άνδρα, προϊόντα αττικών εργαστηρίων.

Εικ. 13. Φθιώτιδες Θήβες. Αγρός Γ. Ζώτη. Τάφος 2.

6. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε υπό τη διεύθυνση και την εποπτεία της υπογράφουσας, με τη συνεργασία των μόνιμων υπαλλήλων της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, Π. Τριανταφυλλόπουλου, αρχαιολόγου, Θ. Μακρή-Σκοτινιώτη, τοπογράφου μηχανικού, Μ. Μαργαριτώφ, συντηρήτριας. Με χρηματοδότηση του INSTAP προσλήφθηκε ο αρχαιολόγος Γ. Στουρνάρας και εργατοτεχνικό προσωπικό. Συνεργάστηκαν, ακόμη, οι φοιτήτριες του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Τμήμα ΙΑΚΑ, Μ. Μαλιγιάννη, Στ. Γκάγκα και Ί. Μοττάκη.

7. Α. Μπάτζιου-Ευσταθίου, Νεότερες ανασκαφικές έρευνες στην ευρύτερη περιοχή της Μαγούλας «Πευκάκια», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δ.Ρ. Θεοχάρη*, Αθήνα 1992, σ. 279-285. *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 251-252.

8. Δ.Ρ. Θεοχάρης, *ΠΑΕ* 1957, σ. 54-69.

9. Vl. Milojčić, Neue deutsche Ausgrabungen in Demetrias, Thessalien, 1967-1972, *Jahrbuch der Heidelberger Akademie der Wissenschaften für das Jahr 1972* (1973), σ. 61-74 (Pefkakia, σ. 64-68).

10. Τα αποτελέσματα της ανασκαφικής έρευνας θα δημοσιευθούν στα *Πρακτικά του 3ου Συνεδρίου για το Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 12-15 Μαρτίου 2009*, σε άρθρο με τον τίτλο: Ανασκαφή μυκηναϊκού οικισμού στα Πευκάκια, 2006-2008.

Τάφος 3. Λακκοειδής, διαστ. 0,55×0,30 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκαν ελάχιστα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 4. Λακκοειδής, διαστ. 1,60×0,35 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε το κρανίο και τα άνω άκρα ενήλικα. Κτερίσματα: τρία χάλκινα νομίσματα, πήλινο πηνίο. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 5. Λακκοειδής, με κάλυψη κεράμων, διαστ. 1,80×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Σώθηκαν κάτω άκρα ενήλικα. Κτερίσματα: κυάθιο. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 6. Λακκοειδής, διαστ. 1,80×0,80 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Ακτέριστος.

Τάφος 7. Κεραμοσκεπής από βρέφος ή νήπιο, διαστ. 1,75×0,50 μ., με προσανατολισμό Β. προς Ν. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 8. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,33×0,56 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινη λάγυνος, μυροδοχείο, μόνωτος σκύφος, σιδερένια στλεγγίδα, σιδερένια καρφιά. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 9. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,30×0,63 μ., με προσανατολισμό ΝΔ. προς ΒΑ. Σώθηκαν άκρα από ανακομιδές ενηλίκων. Κτερίσματα: δύο πήλινα μυροδοχεία, κάνθαρος, άωτο σκυφίδιο, δύο πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια, πήλινο σφονδύλι, σιδερένιο εγχειρίδιο, θαλάσσιο όστρεο. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 10. Λακκοειδής, με κάλυψη κεράμων, διαστ. 1,75×0,40 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο άωτοι σκύφοι, χάλκινο νόμισμα. Στα νοτιοδυτικά του σκελετού αποκαλύφθηκε πήλινος αμφορέας, ο οποίος περιείχε ταφή βρέφους. Κτερίσματα: πήλινο ειδώλιο κόρης, δύο χάλκινα νομίσματα, οστέινη χάνδρα. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 11. Τμήμα πήλινης λάρνακας, σωζ. διαστ. 0,50×0,30 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: άωτος σκύφος. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 12. Λακκοειδής, με κάλυψη κεράμων, διαστ. 0,80μ.×0,40 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν σώθηκαν οστά. Πιθανώς, ο τάφος ανήκε σε νήπιο. Κτερίσματα: δύο άωτοι σκύφοι, δύο αρυτήρες, λύχνος, οινοχοΐσκη, χάλκινος δακτύλιος, όστρεα. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 13. Λακκοειδής, διαστ. 1,10×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε κρανίο ενήλικα. Κτερίσματα: δύο πήλινα μυροδοχεία, λύχνος, πήλινο ειδώλιο κόρης, χάλκινοι δακτύλιοι, χάλκινη περόνη, πήλινη χάνδρα. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 14. Λακκοειδής, διαστ. 1,50×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε κρανίο και άνω τμήμα σκελετού ενήλικα. Κτερίσματα: πήλινη γραπτή στάμνος, δύο μελαμβαφείς κύλικες. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 15. Λακκοειδής, διαστ. 1,50×0,55 μ., με προσανατολισμό Ν. προς Β. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση και κρανίο ανακομιδής ενήλικα. Κτερίσματα: κλειστό πήλινο αγγείο, δύο μόνωτοι μελαμβαφείς σκύφοι, λύχνος, χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 16. Λακκοειδής, διαστ. 1,70×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο λήκυθοι, δύο χάλκινες τοξωτές πόρπες. Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 17. Κεραμοσκεπής, σωζ. διαστ. 0,70×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε άνω τμήμα σκελετού ενήλικα. Κτερίσματα: πήλινο ανθρωπόμορφο ειδώλιο. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 18. Κεραμοσκεπής, διαστ. 0,45×0,32 μ., με προσανατολισμό Ν. προς Β. Δεν διατηρήθηκαν οστά, πιθανώς ήταν τάφος νηπίου. Κτερίσματα: πήλινος λύχνος, θήλαστρο. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 19. Λακκοειδής, με κάλυψη κεράμων, διαστ. 1,70×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα. Κτερίσματα: πήλινο μυροδοχείο, χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 20. Λακκοειδής, διαστ. 1,70×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα. Κτερίσματα: πήλινος αμφορέας. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί νότια ακριβώς αυτού του τάφου 19. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 21. Λακκοειδής, διαστ. 1,60×0,40 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα. Κτερίσματα: τρεις αμφορείς, δίωτος γραπτός σκύφος, άωτος ερυθροβαφής σκύφος, μόνωτος μελαμβαφής σκύφος, πήλινο ανθρωπόμορφο ειδώλιο, οστέινη χάνδρα. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 22. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,75×0,50 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα. Κτερίσματα: δύο σκύφοι. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 23. Λακκοειδής, σωζ. διαστ. 0,50×0,30 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε κρανίο και άνω τμήμα σκελετού ενήλικα. Κτερίσματα: πήλινος αρυτήρας, χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 24. Λακκοειδής, διαστ. 1,75×0,40 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τμήματα σκελετού ενήλικα. Κτερίσματα: πήλινος κάνθαρος. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 25. Κεραμοσκεπής, διαστ. 0,90×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τμήματα άνω άκρου ενήλικα. Ακτέριστος.

Τάφος 26. Λακκοειδής, με κάλυψη κεράμων, διαστ. 1,10×0,50 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: πήλινος λύχνος, κάνθαρος, οινοχόη, χάλκινο βραχιόλι, δύο χάλκινα δακτυλίδια, τρεις πήλινες χάνδρες, χάλκινο νόμισμα, ασημένια δανάκη, αστράγαλοι αιγοπροβάτων. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 27. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,45×0,30 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα, τοποθετημένος σε ύπτια θέση με το κρανίο δυτικά. Κτερίσματα: τρεις πήλινες λάγυνοι, αρυτήρας, κάνθαρος. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 28. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,07×0,36 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκαν τμήματα σκελετού παιδιού ή εφήβου, τοποθετημένου σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: μελαμβαφής κύλικα. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 29. Κεραμοσκεπής, διαστ. 0,96×0,40 μ., με προσανατολισμό Β. προς Ν. Διατηρήθηκαν τμήματα σκελετού παιδιού, τοποθετημένου σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: μόνωτος σκύφος. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 30. Λακκοειδής, σωζ. διαστ. 0,85×0,45 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε το κρανίο και το άνω τμήμα σκελετού ενήλικα, ο οποίος είχε τοποθετηθεί σε ύπτια θέση. Ακτέριστος.

Τάφος 31. Λακκοειδής, διαστ. 1,25×0,50 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός παιδιού σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πέντε πήλινοι σκύφοι, πήλινος μονόμυξος λύχνος, πήλινο ειδώλιο πτηνού. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 32. Λακκοειδής, διαστ. 1×0,40 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκαν τα κάτω άκρα από σκελετό, ο οποίος είχε τοποθετηθεί σε ύπτια θέση. Στη δεξιά κνήμη σώθηκε σιδερένιος δακτύλιος, «πέδα». Πιθανώς, πρόκειται για τάφο δούλου.

Τάφος 33. Λακκοειδής, διαστ. 1,70×0,50 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινος άωτος σκύφος, σιδερένιο εγχειρίδιο. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 34. Λακκοειδής, διαστ. 1,30×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε το κρανίο και το άνω τμήμα του σκελετού ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: μελαμβαφής κύλικα, αβαφής οινοχοΐσκη, μονόμυξος λύχνος, εννέα χάλκινα νομίσματα, σιδερένιο δακτυλίδι, σιδερένια στλεγγίδα. Χρονολόγηση: αρχές-μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 35. Λακκοειδής, με κάλυψη κεράμων, διαστ. 0,50×0,68 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν ίχνη του κρανίου από νήπιο. Ακτέριστος.

Τάφος 36. Λακκοειδής, με κάλυψη πλακαρού λίθου, διαστ. 1,70×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε το κρανίο και μηριαίο οστό από ενήλικα. Κτερίσματα: αρυβαλλοειδές ληκύθιο, λάγυνος, δίωτος σκύφος, πήλινο ανθρωπόμορφο ειδώλιο, σιδερένια βελόνα πόρπης, σιδερένια στλεγγίδα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 37. Λακκοειδής, διαστ. 1,50×0,40 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινη πυξίδα με πώμα, χάλκινη περόνη. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 38. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 0,80×0,48 μ., με προσανατολισμό Β. προς Ν. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Πιθανώς, ο τάφος ανήκε σε βρέφος ή νήπιο. Κτερίσματα: χάλκινη πόρπη, ασημένια χάνδρα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 39. Λακκοειδής, διαστ. 0,90×0,30 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τα κάτω άκρα από σκελετό ενήλικα. Κτερίσματα: πήλινος κάνθαρος, χάλκινο νόμισμα, πήλινη αγνύθα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 40. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,75×0,40 μ., με προσανατολισμό ΒΑ. προς ΝΔ. Διατηρήθηκαν τμήματα σκελετού ενήλικα. Κτερίσματα: μελαμβαφής αρύβαλλος, λάγυνος. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 41. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,70×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τμήματα σκελετού ενήλικα. Κτερίσματα: πήλινος αρύβαλλος, κάνθαρος, τρεις άωτοι σκύφοι, δύο μονόμυξοι λύχνοι, χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 42. Κεραμοσκεπής, διαστ. 0,58×0,28 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: μελαμβαφής κύλικα, λάγυνος. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 43. Κεραμοσκεπής, μάλλον βρέφους, διαστ. 0,58×0,28 μ., με προσανατολισμό ΝΔ. προς ΒΑ. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: τρεις μονόμυξοι λύχνοι, λάγυνος. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 44. Λακκοειδής, με κάλυψη κεράμων, διαστ. 1,25×0,30 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα ή εφήβου σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινο μυροδοχείο, μελαμβαφής κύλικα, σιδερένιο εγχειρίδιο. Χρονολόγηση: αρχές-μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 45. Λακκοειδής, με κάλυψη πλακαρών λίθων, διαστ. 1,30×0,50 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε κρανίο παιδιού. Κτερίσματα: αρυβαλλοειδές ληκύθιο, λεκανίδα, δίωτο σκυφίδιο, τρία πήλινα ειδώλια πτηνών, δύο πήλινα ειδώλια αγριόχοιρων, τρεις χάλκινες στλεγγίδες, όστρεα, αστράγαλοι αιγοπροβάτων, χάλκινη λαβίδα, χάλκινη σπάτουλα, σιδερένια στλεγγίδα, σιδερένιο εγχειρίδιο, μολύβδινο έλασμα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 46. Λακκοειδής, διαστ. 1,85×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια μάχαιρα, μόνωτος σκύφος, μελαμβαφής κάνθαρος, δύο μονόμυξοι λύχνοι. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 47. Λακκοειδής, διαστ. 1,85×0,40 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε κρανίο παιδιού. Κτερίσματα: πήλινη οινοχόη, μόνωτος σκύφος, χάλκινο βραχιόλι, χάλκινη πόρπη. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 48. Λακκοειδής, διαστ. 1,80×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε κρανίο και τμήματα θώρακα από σκελετό ενήλικα. Κτερίσματα: άωτο σκυφίδιο, δίωτος σκύφος, δύο μόνωτοι σκύφοι, σιδερένιος αυλός. Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 49. Λακκοειδής, διαστ. 2×0,50 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τμήματα από σκελετό ενήλικα. Κτερίσματα: σιδερένια μάχαιρα.

Τάφος 50. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,25×0,38 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Ακτέριστος.

Τάφος 51. Λακκοειδής, διαστ. 1,50×0,40 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκαν τμήματα από σκελετό ενήλικα. Κτερίσματα: σιδερένιο εγχειρίδιο, μολύβδινο έλασμα.

Τάφος 52. Λακκοειδής, διαστ. 1,70×0,40 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση, με το κρανίο στα ανατολικά, αντωπά του τάφου 51. Κτερίσματα: χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: μέσα 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 53. Λακκοειδής, διαστ. 0,55×0,40 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Έχουν αποκαλυφθεί κνήμες ενήλικα. Ο υπόλοιπος σκελετός συνεχίζει κάτωθεν του δυτικού τοίχου κτιρίου που αναπτύσσεται στον παραπάνω χώρο. Ακτέριστος.

Τάφος 54. Ταφή πάνω σε πλακαρό λίθο, διαστ. 2,10×0,85 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν ίχνη κρανίου παιδιού. Κτερίσματα: γυάλινη χάνδρα.

Τάφος 55. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,90×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια μάχαιρα, χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 56. Λακκοειδής, διαστ. 1,70×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση, πάνω σε δεύτερο σκελετό (ταφή 56α) με προσανατολισμό Ν. προς Β. Δεν διατηρείται το κρανίο της ταφής 56 και από την ταφή 56α διατηρούνται μόνον τα μηριαία οστά. Κτερίσματα: πήλινο ειδώλιο κόρης. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 57. Λακκοειδής, διαστ. 2,10×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα τοποθετημένος σε ύπτια θέση, με το κρανίο στα ανατολικά. Κτερίσματα: μονόμυξος λύχνος, μελαμβαφής κύλικα τύπου «Ρήνειας», οινοχοΐσκη, οινοχόη, επτά μελαμβαφείς κύλικες, χάλκινο επίθεμα περόνης, σιδερένια μάχαιρα. Σώζονται καρφιά της νεκρικής κλίνης. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Αγρός Π. Κουμαριανού

Στον αγρό Π. Κουμαριανού ερευνήθηκαν 62 τάφοι που χρονολογούνται στην αρχαϊκή, την κλασική και την ελληνιστική εποχή.

Επίσης, ερευνήθηκε τετράπλευρο κτίριο, διαστ. 6,70×5,40 μ., το οποίο έχει θεμελιωθεί πάνω σε λακκοειδείς τάφους κλασικής εποχής. Σώζεται ο ανατολικός και ο νότιος τοίχος και τμήματα του δυτικού και του βόρειου τοίχου. Έχει κατασκευαστεί κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα, με άπεργους λίθους, μεσαίου και μικρού μεγέθους. Στις εξωτερικές επιφάνειες των τοίχων έχουν χρησιμοποιηθεί πλακαροί από τη φύση τους λίθοι. Στα βόρεια του κτιρίου σώζεται μία σειρά λίθων, ενώ στα νότια σώζονται τέσσερις σειρές, λόγω της κατωφέρειας του εδάφους. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος είναι 0,50 και το πάχος 0,80-1 μ. Χρονολογείται πιθανώς στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο, με βάση την κεραμική από την επίχωση.

Τάφος 23. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,28×0,19 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: αβαφές κυάθιο. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 24. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, με πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους και κάλυψη από πλακαρούς λίθους και κέραμο λακωνικού τύπου. Διαστάσεις 0,82×0,46 μ., προσανατολισμός Δ. προς Α. Διατηρήθηκε κρανίο νηπίου. Κτερίσματα: θαλασσινό όστρεο.

Τάφος 25. Λακκοειδής, διαστ. 1,50×0,56 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια σφήνα. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 26. Λακκοειδής, με κάλυψη κεράμων και λίθων, διαστ. 1,75×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τα κάτω άκρα από σκελετό ενήλικα. Ακτέριστος.

Τάφος 27. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου, με πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους και κάλυψη από πλακαρούς λίθους, διαστ. 0,60×0,35 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 28. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου, με πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους και κάλυψη από πλακαρούς λίθους, διαστ. 0,65μ.×0,35 μ. με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 29. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου, με πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους και κάλυψη από πλακαρούς λίθους, διαστ. 0,50×0,35 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 30. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου, με πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους και κάλυψη από πλακαρούς λίθους, διαστ. 0,50×0,35 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 31. Λακκοειδής, με κάλυψη λίθων και κεράμων, διαστ. 0,50×0,35 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν άκρα από σκελετό νηπίου. Ακτέριστος.

Τάφος 32. Κιβωτιόσχημος, με πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους και κάλυψη από πλακαρούς λίθους, διαστ. 1,90×0,65 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε τμήμα μη-

ριαίου οστού ενήλικα. Κτερίσματα: σιδερένια στλεγγίδα, σιδερένιο εγχειρίδιο, δακτύλιος, ασημένια δανάκη. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 33. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,18×0,45 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: σιδερένιο εγχειρίδιο.

Τάφος 34. Κιβωτιόσχημος, με πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους και κάλυψη από πλακαρούς λίθους, διαστ. 2,12×0,85 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: σιδερένιο εγχειρίδιο, γυάλινη χάνδρα, δύο χάλκινα ενώτια, μυροδοχείο. Χρονολόγηση: τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 35. Ταφή πάνω σε πλακαρό λίθο, διαστ. 2,30×0,85 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 36. Ταφές επάνω σε πλακαρό λίθο, με κάλυψη από άπεργους λίθους. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα και κρανίο ενήλικα από ανακομιδή. Κτερίσματα: χάλκινο νόμισμα, γυάλινες χάνδρες, πήλινη αγνύθα, χάλκινη περόνη, χάλκινη κουδουνίστρα σε σχήμα καμπάνας, σιδερένια καρφάκια από υποδήματα. Χρονολόγηση: τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 37. Ταφή πάνω σε πλακαρό λίθο, με κάλυψη από άπεργους λίθους. Διατηρήθηκαν ελάχιστα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 38. Ταφή πάνω σε πλακαρό λίθο, με κάλυψη από άπεργους λίθους, διαστ. 2×0,90×0,08 μ., με προσανατολισμό από Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος

Τάφος 39. Ταφή πάνω σε πλακαρούς λίθους, με κάλυψη άπεργων λίθων, διαστ. 1,90×0,70 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε κρανίο και άκρα ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: μελαμβαφής δίωτος σκύφος, χάλκινη πόρπη, χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 40. Ταφές επάνω σε πλακαρό λίθο, με κάλυψη από χώμα, διαστ. 2,20×0,75 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση και ανακομιδές από δύο ενήλικες. Κτερίσματα: άωτος σκύφος. Χρονολόγηση: τέλη 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 41α. Λακκοειδής, με κάλυψη από πλακαρό λίθο και όστρακα μεγάλου πιθοειδούς αγγείου, διαστ. 1,50×0,40 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινος λύχνος, μελαμβαφής σκύφος, κύλικα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 41β. Λακκοειδής, κάτω από τον τάφο 41α, διαστ. 1,75×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινος λύχνος, μελαμβαφές κυάθιο, σκύφος, σιδερένια μάχαιρα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 42. Κεραμοσκεπής, διαστ. 0,73×0,28 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: θαλασσινά όστρεα.

Τάφος 43. Λακκοειδής, με κάλυψη κεράμου, διαστ. 0,60×0,30 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε κρανίο νηπίου. Κτερίσματα: χάλκινη περόνη.

Τάφος 44. Κιβωτιόσχημος, με κάλυψη πλακαρών λίθων, διαστ. 1,80×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν δύο σκελετοί ενηλίκων σε ύπτια θέση, τοποθετημένοι ο ένας επάνω στον άλλο. Κτερίσματα: δύο μελαμβαφείς σκύφοι, αρυβαλλοειδής λήκυθος, μελαμβαφής κάνθαρος, αρύβαλλος, αιχμή σιδερένιου δόρατος, σιδερένια στλεγγίδα, χάλκινοι μικροί κρίκοι υποδημάτων, χάλκινος σφηκωτήρας, καρφιά και σφήνες από τις νεκροκλίνες. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 45. Λακκοειδής, με κάλυψη πλακαρών λίθων, διαστ. 2×0,45 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τμήματα κρανίου και κάτω άκρων σκελετού ενήλικα. Κτερίσματα: αρυβαλλοειδές ληκύθιο, σκύφος, χάλκινη πόρπη. Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 46. Λακκοειδής, διαστ. 2,05×0,75 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκαν τμήματα σκελετού ενήλικα. Κτερίσματα: επτά δίωτοι μελαμβαφείς σκύφοι, μελανόγραφη λήκυθος, μελαμβαφής κύλικα τύπου «Ρήνειας», χάλκινο βραχιόλι, χάλκινη στλεγγίδα, δύο σιδερένιες μάχαιρες. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 47. Λακκοειδής, διαστ. 1,40×0,50 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε ίχνος κρανίου παιδιού στα ανατολικά. Κτερίσματα: επτά δίωτοι μελαμβαφείς σκύφοι, τρεις μελανόγραφες λήκυθοι, δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων, χάλκινος δακτύλιος, χάλκινη πόρπη, σιδερένιο εγχειρίδιο. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 48. Λακκοειδής, διαστ. 1,80×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τμήματα σκελετού ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: επτά δίωτοι μελαμβαφείς σκύφοι, αβαφής οινοχόη, άωτο σκυφίδιο, σιδερένιο εγχειρίδιο, δύο χάλκινοι δακτύλιοι, χάλκινο εξάρτημα ζώνης, χάλκινο βραχιόλι, χάλκινη πόρπη, χάλκινο περίαπτο, πήλινο πηνίο. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 49. Λακκοειδής, διαστ. 1,05×0,60 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκαν κνήμες και φάλαγγες ενήλικα. Κτερίσματα: μελαμβαφής κύλικα, μελαμβαφής σκύφος, σιδερένια αιχμή δόρατος, σιδερένιο εγχειρίδιο. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 50. Λακκοειδής, διαστ. 1×0,45 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τμήματα σκελετού ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο μελαμβαφείς σκύφοι, σιδερένια βελόνα. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 51. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου, διαστ. 0,73×0,20 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 52. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,60×0,20 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 53α. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,35×0,32 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 53β. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,45×0,25 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 54. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,60×0,30 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 55. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,45×0,33 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 56. Λακκοειδής, διαστ. 1,30×0,47 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα, τοποθετημένος σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: άωτο ερυθροβαφές κύπελλο, εννέα δίωτοι μελαμβαφείς σκύφοι, σιδερένια μάχαιρα. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 57. Λακκοειδής, διαστ. 1,53×0,46 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα, τοποθετημένος σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: άωτο ερυθροβαφές κύπελλο, εννέα δίωτοι μελαμβαφείς σκύφοι, σιδερένια μάχαιρα. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 58. Λακκοειδής, διαστ. 1,20×0,35 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα, τοποθετημένος σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: μόνωτος σκύφος, χάλκινη πόρπη, τρεις χάλκινοι δακτύλιοι. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 59. Λακκοειδής, διαστ. 1,10×0,45 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε κρανίο ενήλικα στα ανατολικά και τμήματα άκρων. Οι κνήμες συνεχίζουν κάτω από το δυτικό τοίχο του κτιρίου στο βορειοανατολικό τμήμα του αγρού Π. Κουμαριανού. Κτερίσματα: τρεις δίωτοι μελαμβαφείς σκύφοι. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 60. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,41×0,16 μ. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 61. Λακκοειδής, διαστ. 1,70×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: κλειστό πιθοειδές αγγείο, δύο δίωτοι μελαμβαφείς σκύφοι, χάλκινος δακτύλιος, σιδερένια βελόνα, σιδερένια μάχαιρα. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 62. Λακκοειδής, διαστ. 1,58×0,65 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Οι κνήμες συνεχίζουν κάτω από το δυτικό τοίχο του κτιρίου στο βορειοανατολικό τμήμα του αγρού Π. Κουμαριανού. Κτερίσματα: δίωτος μελαμβαφής σκύφος. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 63. Λακκοειδής, διαστ. 1,80×0,40 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: κλειστό πιθοειδές αγγείο, δύο δίωτοι μελαμβαφείς σκύφοι, γραπτή κοτύλη, μελαμβαφές ληκύθιο. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 64. Λακκοειδής, διαστ. 2,05×0,40 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση με το κρανίο στα ανατολικά, όπου αποκαλύφθηκαν και δύο κρανία ζώων. Κτερίσματα: αβαφής οινοχόη, μόνωτος μελαμβαφής σκύφος, χάλκινο νόμισμα, δύο σιδερένιες μάχαιρες. Χρονολόγηση: τέλη 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 65. Λακκοειδής, διαστ. 2,10×0,30 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν τμήματα από σκελετό ενήλικα και οστά ανακομιδής από ενήλικα, επίσης. Κτερίσματα: υψίποδη μελαμβαφής κύλικα, σιδερένια μάχαιρα, μολύβδινο περίαπτο. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 66. Λακκοειδής, με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκαν τμήματα κνημών από ενήλικα. Ο υπόλοιπος σκελετός συνεχίζει κάτω από το δυτικό τοίχο του κτιρίου, στο βορειοανατολικό τμήμα του αγρού Π. Κουμαριανού.

Τάφος 67. Κεραμοσκεπής τάφος βρέφους, διαστ. 0,50×0,25 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: μονόμυξος λύχνος. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 68. Λακκοειδής, διαστ. 1,70×0,50 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια μάχαιρα, χάλκινο βραχιόλι, δύο χάλκινες πόρπες, χάλκινο εξάρτημα ζώνης, χάλκινος δακτύλιος, σιδερένια στλεγγίδα.

Τάφος 69. Λακκοειδής, διαστ. 0,75×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν μηριαία οστά ενήλικα. Ο υπόλοιπος σκελετός συνεχίζει κάτω από τον ανατολικό τοίχο του κτιρίου. Κτερίσματα: τρεις δίωτοι μελαμβαφείς σκύφοι. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 70. Κεραμοσκεπής, διαστ. 0,73×0,25 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε κρανίο βρέφους στα δυτικά. Κτερίσματα: σιδερένιο εγχειρίδιο.

Τάφος 71. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,70×0,38 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: σιδερένιο εγχειρίδιο, αποστρογγυλεμένο όστρακο.

Τάφος 72. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,64×0,28 μ., με προσανατολισμό Ν. προς Β. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: σιδερένιο εγχειρίδιο.

Τάφος 73. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,48×0,55 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: πήλινη γυναικεία προτομή, πήλινο ειδώλιο κόρης, δύο σιδερένια εγχειρίδια. Χρονολόγηση: αρχές 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 74. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,38×0,22 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: σιδερένια βελόνα.

Τάφος 75. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,43×0,16 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: σιδερένιο εγχειρίδιο.

Τάφος 76. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, δι-

αστ. 0,38×0,26 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 77. Λακκοειδής, διαστ. 1,75×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα, τοποθετημένος σε συνεσταλμένη στάση. Κτερίσματα: χάλκινη πόρπη, χάλκινος δακτύλιος, χάλκινο εξάρτημα ζώνης, σιδερένιο εγχειρίδιο, πήλινο πηνίο. Χρονολόγηση: αρχές 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 78. Μίμηση κιβωτιόσχημου τάφου βρέφους, διαστ. 0,45×0,42 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 79. Κεραμοσκεπής τάφος βρέφους, διαστ. 0,54×0,28 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Ακτέριστος.

Αγρός Ε. Παρασκευοπούλου

Στον αγρό Ε. Παρασκευοπούλου αποκαλύφθηκαν τρεις τάφοι, οι οποίοι χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2,05×0,90 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Ο τάφος κατασκευάστηκε στα μέσα ή στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. και επαναχρησιμοποιήθηκε στα μέσα ή στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. Διατηρήθηκαν τμήματα κρανίων και μηριαία οστά ενηλίκων από ανακομιδές. Από την τελευταία ταφή, επίσης ενήλικα, ήταν αδύνατη η συλλογή οστών, επειδή αυτά είχαν κονιορτοποιηθεί από την πίεση των πλαϊνών τοιχωμάτων του τάφου και του χώματος. Οι πρώτες ταφές ήταν κτερισμένες με επτά πήλινα μυροδοχεία, δύο ερυθροβαφείς κανθάρους, μονόμυξο λύχνο, μεγαρικό σκύφο, αμφορίσκο, πινάκιο, χάλκινο περίαπτο, χάλκινο δακτύλιο, γυάλινη χάνδρα, σιδερένια στλεγγίδα και χάλκινο νόμισμα. Η τελευταία ταφή ήταν κτερισμένη με αρυτήρα και χάλκινο νόμισμα. Σώθηκαν, επίσης, σιδερένια καρφιά και σύνδεσμοι από τις νεκρικές κλίνες.

Τάφος 2. Λιθόκτιστος, από πλακαρούς λίθους, διαστ. 2,30×1,20 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν διατηρήθηκαν ανθρώπινα οστά. Κτερίσματα: χάλκινη τοξωτή πόρπη.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2×0,85 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Διατηρήθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση, καθώς και κρανίο επίσης ενήλικα από ανακομιδή. Κτερίσματα: δύο τριφυλλόστομες οινοχόες, τρεις μονόμυξοι λύχνοι, κλειστό πιθοειδές αγγείο, χάλκινο έλασμα, σιδερένια στλεγγίδα. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 1ου αι. π.Χ

Αγρός Κ. Τσαμπίρα

Τάφος 1. Λακκοειδής, διαστ. 1,85×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Διατηρήθηκαν ίχνη κρανίου ενήλικα στο χώμα. Κτερίσματα: τρεις τριφυλλόστομες οινοχόες με γραπτή διακόσμηση μαύρων ομόκεντρων κύκλων στην περιφέρεια του ώμου, τρεις οινοχοΐσκες, δίωτος σκύφος με γραπτή ταινιωτή κόκκινη διακόσμηση, οινοχόη, πήλινη χάνδρα. Χρονολόγηση: μέσα ή τέλη 10ου αι. π.Χ.

Αγρός Ευ. Ανδρέου

Τάφος 1. Λακκοειδής με κάλυψη από κεράμους. Κτερίσματα: πήλινη λάγυνος, δύο σκύφοι. Χρονολόγηση: 3ος αι. π.Χ.

Αγρός Α. Μπαλτά

Τάφος 1. Λακκοειδής, με κάλυψη από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 1,95×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Βρέθηκαν ελάχιστα οστά ενήλικα. Κτερίσματα: χάλκινος κρίκος, σιδερένιο εγχειρίδιο, πήλινος λύχνος. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 2. Λακκοειδής, με κάλυψη από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2×0,85 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Βρέθηκαν τα κάτω άκρα ενός ενήλικου άνδρα, που είχε τοποθετηθεί σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινος αμφορέας, οκτώ μελαμβαφείς σκύφοι, σιδερένια αιχμή δόρατος, πήλινη αγνύθα, σιδερένιο εγχειρίδιο. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Λακκοειδής, με κάλυψη από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε ταφή ενός ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: οινοχόη, ερυθροβαφής κύλικα, αρυτήρας, δύο σιδερένια εγχειρίδια, σιδερένια και χάλκινη πόρπη, σιδερένια περόνη, ασημένια δανάκη. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Αγρός Α. Κολώνη

Τάφος 1. Ταφή πάνω σε πλακαρό λίθο, με κάλυψη αργών λίθων, διαστ. 1,65×0,90 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Βρέθηκαν τα κάτω άκρα ενήλικα, σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: αρυτήρας, δύο χάλκινα νομίσματα, χάλκινη λαβίδα. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2,10×0,85 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε ταφή ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: αρυβαλλοειδής λήκυθος, δύο πήλινα σκυφίδια, δύο ασημένιες δανάκες. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Κεραμοσκεπής. Περιείχε ταφή νηπίου, διαστ. 0,72×0,30 μ. Προσανατολισμός Α. προς Δ. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: πήλινος κανθαρίσκος, σκύφος, λύχνος. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 4. Κεραμοσκεπής. Περιείχε ταφή νηπίου, διαστ. 0,72×0,23 μ., με προσανατολισμό ΝΔ. προς ΒΑ. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: πήλινος λύχνος, θαλάσσιο όστρεο. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Εικ. 14. Φθιώτιδες Θήβες. Αγρός Α. Κολώνη. Τάφος 9.

Τάφος 5. Λακκοειδής, διαστ. 1,85×0,60 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο χάλκινα βραχιόλια, έξι χάλκινοι δακτύλιοι. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 6. Λακκοειδής με κάλυψη από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 0,80×0,40 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε το κρανίο και τα πλευρά σκελετού ενήλικα, σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο εγχειρίδια, πήλινο πηνίο. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 7. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα, μάλλον γυναίκας, σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινη λάγυνος, μελαμβαφής κάνθαρος, μελαμβαφής αρυβαλλίσκος, μελαμβαφής σκύφος, τρεις αρυτήρες, λύχνος, τρεις χάλκινες χάνδρες, δύο χάλκινα δακτυλίδια. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 8. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 1,96×0,62 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση και οστά ανακομιδών. Κτερίσματα: αμφορέας, κάνθαρος, σκύφος, τρία μυροδοχεία, δύο λύχνοι, πήλινο ειδώλιο κόρης, σιδερένια στλεγγίδα, χάλκινο δακτυλίδι. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 9 (Εικ. 14) Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2,10×0,68 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε τμήματα από δύο σκελετούς ενηλίκων σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο αρυτήρες, τέσσερις σκύφοι, λύχνος, κάνθαρος, χάλκινο νόμισμα, χάλκινοι κρίκοι, χάλκινη πόρπη, σιδερένια στλεγγίδα. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 10. Λακκοειδής, διαστ. 2×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια μάχαιρα.

Τάφος 11. Λακκοειδής με κάλυψη κεράμων, διαστ. 1×0,50 μ., και προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε ταφή νηπίου σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινη προτομή κόρης, χάλκινος κρίκος, γυάλινη χάνδρα. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 12. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2,05×0,70 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια μαχαίρια, ασημένια δανάκη, αρυβαλλοειδής λήκυθος, αρύβαλλος. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 13. Κεραμοσκεπής. Περιείχε ταφή βρέφους, διαστ. 0,58×0,20 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Δεν σώθηκαν οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 14. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2,15×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε δύο σκελετούς ενηλίκων, που είχαν τοποθετηθεί αντωπά σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο πήλινοι λύχνοι, δύο χάλκινα δακτυλίδια, χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 15. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2×0,68 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε τμήματα από δύο σκελετούς ενηλίκων, που είχαν τοποθετηθεί ο ένας επάνω στον άλλο σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: μελαμβαφής πελίκη, κύλικα, τέσσερις σκύφοι, δύο αρυτήρες, μελαμβαφής κάνθαρος, σιδερένια μαχαίρια, ασημένια δανάκη, σιδερένια στλεγγίδα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 16. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 2×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινος σκύφος, αρυβαλλοειδές αγγείο, κάνθαρος, πήλινο ανθρωπόμορφο ειδώλιο, χάλκινο νόμισμα, σιδερένιος δακτύλιος. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 17. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2,05×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: τρεις πήλινοι αρυτήρες, δύο σκύφοι, δύο κανθάροι, σιδερένια μάχαιρα, χάλκινη πόρπη, σιδερένια στλεγγίδα. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 18. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2×0,70 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε δύο σκελετούς ενηλίκων, που είχαν τοποθετηθεί ο ένας επάνω στον άλλο σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: αρυβαλλοειδής λήκυθος, αρυτήρας, δύο σκύφοι, χάλκινο νόμισμα, σιδερένια στλεγγίδα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Αγρός Δ. Πατκίδη

Τάφος 1. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,85×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Ακτέριστος.

Τάφος 2. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,85×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικου άνδρα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινο λυχνάρι. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,65×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετούς ενηλίκων που είχαν τοποθετηθεί ο ένας επάνω στον άλλο σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια μάχαιρα, χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 4. Λακκοειδής, διαστ. 1,70×0,50 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε κρανίο ενήλικα. Κτερίσματα: πέντε πήλινα μυροδοχεία. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 5. Λακκοειδής, διαστ. 1,80×0,60 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια μάχαιρα, χάλκινες τοξωτές πόρπες. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 6. Λακκοειδής, διαστ. 1,70×0,45 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: επτά μελαμβαφή ληκύθια, μελαμβαφής σκύφος, δύο χάλκινες πόρπες, σιδερένια μάχαιρα, χάνδρες οστέινες και γυάλινες, οκτώ χάλκινοι δακτύλιοι, χάλκινο ενώτιο, σιδερένιο δακτυλίδι. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 7. Κεραμοσκεπής τάφος νηπίου, διαστ. 0,90×0,30 μ., με προσανατολισμό ΒΔ. προς ΝΑ. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: δύο πήλινοι σκύφοι, αρύβαλλος. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 8. Κεραμοσκεπής τάφος νηπίου, διαστ. 0,65×0,30 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: πήλινη αγνύθα.

Τάφος 9. Λακκοειδής, διαστ. 1×0,40 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: ασημένια δανάκη. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 10. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 1,90×0,65 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινος κάνθαρος, μυροδοχείο, επτά κύλικες, λύχνος, υδρίσκη, μικρογραφικό αγγείο, θήλαστρο, τρεις χάλκινοι κρίκοι. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Αγρός Π. Ζαράρη

Τάφος 1. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,85×0,60 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια μάχαιρα, πήλινη οινοχόη, αρύβαλλος, σκύφος, κάνθαρος, λύχνος. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2,15×0,85 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο πήλινα μυροδοχεία, αρυτήρας, κάνθαρος. Χρονολόγηση: αρχές ή μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Λακκοειδής, διαστ. 1,30×0,60 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: τρεις πήλινοι σκύφοι, δύο αρυτήρες, μελαμβαφής κύλικα, λύχνος, δύο ασημένια ενώτια, πήλινο ειδώλιο κόρης, σιδερένια σφήνα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 4. Κεραμοσκεπής τάφος νηπίου, διαστ. 0,75×0,20 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: δύο πήλινοι σκύφοι, πυξίδα με πώμα, θαλασσινό όστρεο. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 5. Κεραμοσκεπής τάφος νηπίου, διαστ. 0,45×0,25 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: πήλινη όλπη, σκύφος. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 6. Λακκοειδής, διαστ. 1,65×0,40 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένιο εγχειρίδιο, πήλινος σκύφος, γραπτή οινοχόη, ερυθροβαφής οινοχοΐσκη. Χρονολόγηση: τέλη 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 7. Κεραμοσκεπής τάφος νηπίου, διαστ. 0,60×0,30 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα πήλινο λυχνάρι, τέσσερις σκύφοι. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 8. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,85×0,55 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: μελαμβαφής σκύφος, σιδερένια μάχαιρα, σιδερένια στλεγγίδα, ασημένια δανάκη. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 9. Κεραμοσκεπής τάφος νηπίου, διαστ. 0,90×0,27 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Δεν σώθηκαν οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 10. Λακκοειδής με κάλυψη από ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες, διαστ. 1,40×0,50 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: ασημένια δανάκη. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 11. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 2,05×0,50 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: σιδερένια μάχαιρα.

Τάφος 12. Κεραμοσκεπής τάφος νηπίου, διαστ. 0,57×0,27 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: μελαμβαφής οινοχοΐσκη, υδρίσκη, πήλινο ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 13. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,90×0,60 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο πήλινοι σκύφοι, αρυτήρας, χάλκινη περόνη. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 14. Κτιστός με αργούς λίθους. Περιείχε ταφή νηπίου, διαστ. 0,70×0,50 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Κτερίσματα: δύο πήλινοι σκύφοι, πυξίδα, χάλκινο ενώτιο, γυάλινες χάνδρες. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Εικ. 15. Φθιώτιδες Θήβες. Αγρός Γ. Αλεκτορίδη. Τάφος 8.

Εικ. 16. Φθιώτιδες Θήβες. Αγρός Γ. Αλεκτορίδη. Αγγεία τάφου 8.

Τάφος 15. Λακκοειδής τάφος, διαστ. 1×0,45 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινος σκύφος, σιδερένια μάχαιρα, χάλκινο νόμισμα. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 16. Κεραμοσκεπής τάφος νηπίου, διαστ. 0,97×0,40 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν σώθηκαν οστά. Ακτέριστος.

Αγρός Γ. Αλεκτορίδη

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από μαρμάρινες και ηφαιστειογενούς υλικού επιτύμβιες στήλες, διαστ. 2,20×0,95 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινο μυροδοχείο, λάγυνος, οινοχοΐσκη, λύχνος. Χρονολόγηση: μέσα 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 1,95×0,95 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε δύο σκελετούς ενηλίκων, που είχαν τοποθετηθεί ο ένας επάνω στον άλλο σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: δύο πήλινα μυροδοχεία, δύο σκύφοι, δύο αρυτήρες, αρύβαλλος, κάνθαρος, περίαπτο από θαλασσινό χτένι, σιδερένια στλεγγίδα, χάλκινο ακτινωτό στεφάνι με επιχρυσωμένες πήλινες χάνδρες. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Κεραμοσκεπής τάφος νηπίου, διαστ. 0,56×0,26 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Δεν σώθηκαν οστά. Ακτέριστος.

Τάφος 4. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,95×0,55×0,05 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινη λεκανίδα, σκύφος, τρεις χάλκινες στλεγγίδες, σιδερένια μάχαιρα, αστράγαλοι αιγοπροβάτου. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 5. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2,10×0,88 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: έξι πήλινα και ένα γυάλινο μυροδοχείο, αστράγαλοι αιγοπροβάτου, οστέινη χάνδρα, σιδερένια στλεγγίδα, έλασμα χρυσού. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 6. Κιβωτιόσχημος, από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 2,35×0,60 μ., με προσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε δύο σκελετούς, ενός ενήλικα και ενός παιδιού σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: πήλινος σκύφος, τέσσερις αρυτήρες, λύχνος, πήλινο και γυάλινο μυροδοχείο, ομφαλωτό φιαλίδιο, δύο μολύβδινες πυξίδες, η μία με πώμα, κεφαλές πήλινων ειδωλίων κόρης, γυάλινο περίαπτο, αστράγαλοι αιγοπροβάτων, χάλκινοι κρίκοι, σιδερένιες βελόνες. Χρονολόγηση: αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 7. Πήλινη λάρνακα, διαστ. 1,20×0,45 μ., με προσανατολισμό Α. προς Δ. Δεν σώθηκαν οστά. Κτερίσματα: πήλινος σκύφος, λύχνος, όλπη, κύλικα, δύο λίθινα περίαπτα, αστράγαλοι αιγοπροβάτου, τέσσερα πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια, όστρεα. Χρονολόγηση: τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 8 (Εικ. 15). Λακκοειδής με κάλυψη από πλακαρούς ηφαιστειογενείς λίθους, διαστ. 1,95×0,58 μ., με πρσανατολισμό Δ. προς Α. Περιείχε σκελετό ενήλικα σε ύπτια θέση. Κτερίσματα: 16 μελαμβαφείς κύλικες, μελαμβαφείς λήκυθοι, μελαμβαφής τριφυλλόστομη οινοχόη, ερυθρόμορφη λήκυθος με παράσταση «αναχώρησης», λευκή λήκυθος με παράσταση επίσκεψης στον τάφο, 18 μελανόγραφες ανθεμωτές λήκυθοι, μελαμβαφής υδρίσκη, γραπτό πήλινο αλάβαστρο, μελανόμορφος σκύφος με παράσταση Διονύσου, αττικοί σκύφοι τύπου Α΄ κ.ά. (Εικ. 16). Επίσης, πέντε γυάλινοι αμφορίσκοι φοινικικού τύπου, τρία σιδερένια εγχειρίδια,

σιδερένια αιχμή δόρατος και σαυρωτήρας, χάλκινος επίθετος ρόδακας θήκης, χάλκινος δακτύλιος, αστράγαλοι αιγοπροβάτου, πήλινες επιχρυσωμένες χάνδρες. Διατηρήθηκαν, επίσης, τμήματα ξύλου με τους σιδερένιους συνδέσμους και καρφιά από τη νεκρική κλίνη. Κάποια από τα αγγεία είναι εισηγμένα από γνωστά αττικά εργαστήρια, όπως της Μέγαιρας και του Αίμονος. Χρονολόγηση: μέσα 5ου αι. π.Χ.

ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Αγρός Π. Φυτιλή

Στη θέση Μνήματα ή Καλύμματα στον κόμβο των Μικροθηβών Μαγνησίας, περίπου 1.500 μ. βορειοδυτικά του ομώνυμου Δ.Δ., του Δήμου Νέας Αγχιάλου, από τις 2 έως και τις 18 Μαΐου 2006 διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή[11] στον αγρό Π. Φυτιλή, με αφορμή την κατασκευή κτηνοτροφικής μονάδας. Ο παραπάνω αγρός βρίσκεται 80 μ. δυτικά της Ανασκαφής 1 και 250 μ. νοτιοδυτικά της Ανασκαφής 15 που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο έργου κατασκευής αγροτικού παράδρομου, παράλληλου με την ΠΑΘΕ, καθώς και 500 μ. βορειοανατολικά της Ανασκαφής 17, στη Μαγούλα Μπελίτσι, η οποία πραγματοποιήθηκε επίσης στο πλαίσιο της διαπλάτυνσης της ΠΑΘΕ.

Ο αγρός έχει έκταση 10.071,04 τ.μ. και στο νοτιοανατολικό τμήμα του σε έκταση 1.007,02 τ.μ. αυτού πρόκειται να κατασκευαστεί μεταλλική κατασκευή για κτηνοτροφική μονάδα. Επιφανειακά υπήρχε διάσπαρτη σε μικρή ποσότητα κεραμική, ιστορικών και προϊστορικών χρόνων. Η ανασκαφική έρευνα απέδωσε τρία αρχαιολογικά στρώματα: α) Το στρώμα 1, επιφανειακό, από βάθ. 0,05 έως 0,10 μ. το οποίο αποτελείται από καστανό πηλώδες χώμα και περιείχε κεραμική και μικρά ευρήματα ελληνιστικών χρόνων και της τελικής νεολιθικής-πρώιμης εποχής του Χαλκού, χωρίς αρχιτεκτονικά στοιχεία. β) Το στρώμα 2, αμέσως μετά το επιφανειακό, από βάθ. 0,25 έως 0,30 μ., αποτελείται από σκούρο καστανό χώμα, πηλώδες, περιείχε χειροποίητη κεραμική της τελικής νεολιθικής-πρώιμης εποχής του Χαλκού, τμήματα από πηλούς με αποτυπώματα από καλάμια και ξύλα και λείες επιφάνειες, λίθινα και οστέινα εργαλεία, πήλινα αντικείμενα και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. γ) Το στρώμα 3, φυσικό έδαφος, από ανοικτό καστανό χώμα, πηλώδες, χωρίς αρχαιολογικά ευρήματα.

Κατά τη διάνοιξη των θεμελίων εντοπίστηκαν πολύ αποσπασματικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα προφανώς από οικιστικά σύνολα. Ερευνήθηκαν δύο δοκιμαστικές τομές διαστ. 5×5 μ. (Τομές 1 και 2). Στην Τομή 1, στο βόρειο θεμέλιο του ποιμνιοστασίου, αποκαλύφθηκε στη νοτιοδυτική περιοχή της τμήμα λάκκου, που συνέχιζε νοτιότερα στον αγρό Π. Φυτιλή, και στα ανατολικά λιθοσωρός. Στη δεύτερη δοκιμαστική τομή διαστ. 5×5 μ., στο νότιο θεμέλιο του ποιμνιοστασίου, αποκαλύφθηκαν δύο ακόμη λάκκοι, ένας στα βορειοδυτικά και ένας στα νοτιοανατολικά. Συνεχίζουν αντίστοιχα βορειότερα και νοτιότερα στον αγρό Π. Φυτιλή. Στην έρευνα που έγινε με μικρό σκαπτικό μηχάνημα (JCB), αποκαλύφθηκαν δυτικά της Τομής 1, στο βόρειο θεμέλιο του ποιμνιοστασίου, άλλοι δύο λάκκοι, όπως και λιθοσωρός στο δυτικό θεμέλιο του αλμεκτηρίου. Δεν διατηρήθηκαν περισσότερα αρχιτεκτονικά στοιχεία εξαιτίας της εντατικής καλλιέργειας του χώρου με γεωργικά μηχανήματα.

Οι λάκκοι έχουν μάλλον απορριμματικό χαρακτήρα και πιθανώς αρχικά να χρησιμοποιήθηκαν ως αποθηκευτικοί χώροι. Είναι ευρείς στο στόμιό τους και συρρικνώνονται στον πυθμένα. Το βάθος τους κυμαίνεται από 0,30 έως 1,20 μ. Οι λιθοσωροί αποτελούνται από λίθους μικρού μεγέθους, ασβεστολιθικής προέλευσης, χωρίς επεξεργασία, και πιθανώς αποτελούν κατασκευαστικό υλικό αρχιτεκτονικού μέλους, συνδετικό υλικό ανωδομής τοίχου ή κάλυψη στέγης.

Αρκετά είναι τα όστρακα χειροποίητης κεραμικής από μεγάλα πιθοειδή ανοικτά και κλειστά αγγεία και από μικρές και μεγάλες φιάλες. Τα πιθοειδή αγγεία είναι στην πλειονότητά τους αδρά, ακόσμητα. Λίγα φέρουν επίθετη πλαστική διακόσμηση: τεθλασμένες ταινίες που περιτρέχουν το αγγείο ή μέρος αυτού και συχνά φέρουν εμπιέσεις ή εγχαράξεις. Οι λαβές είναι ταινιόσχημες και ωτόσχημες και οι επίπεδες βάσεις σε κάποιες περιπτώσεις σώζουν αποτυπώματα ψάθας. Οι φιάλες είναι επίσης ακόσμητες αλλά στιλβωμένες κόκκινες και μαύρες, με λεπτό επίχρισμα και ανομοιογενή όπτηση, με επίπεδα και κυλινδρικά χείλη και πηνιόσχημες ή δίδυμες μαστοειδείς ή κερατοειδείς αποφύσεις. Υπάρχουν παράλληλα από τα Δολιανά[12] και την Πετρομαγούλα[13] αλλά και από την Αλβανία[14] και το Kum Tepe[15] της Τρωάδας στην Τουρκία.

Τα ευρήματα των ιστορικών χρόνων είναι πολύ λίγα και μάλλον είναι επείσακτα στο χώρο. Πρόκειται κυρίως για τροχήλατα όστρακα, μελαμβαφή και ερυθροβαφή, από ανοικτά αγγεία, σκύφους και πινάκια, και κλειστά, πίθους και αμφορείς. Επίσης, σώζονται και τμήματα κεράμων.

Τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα είναι λεπίδες από πυριτόλιθο καστανού χρώματος, τμήματα από μυλόπετρες, τριπτή-

11. Την εποπτεία της ανασκαφής είχε η Στ. Αλεξάνδρου, την οποία και ευχαριστώ θερμά για την παραχώρηση του υλικού.

12. Α. Ντούζουγλη, *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 239-241. A. Douzougli - K. Zachos, *BCH* Suppl. 42, 2002, σ. 132.

13. Λ. Χατζηαγγελάκης, *Ανθρωπολογικά* 5 (1983), σ. 75-85.

14. M. Korcuti, *Neolithicum und Chalkolithicum in Albanien*, Harald Hauptmann, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1995. F. Prendi, Le néolithique et l'énéolithique en Albanie, *Iliria* 6 (1976), σ. 41-99.

15. J.W. Sperling, Kum Tepe in the Troad, Trial Excavations, 1934 *Hesperia* 45 (1976) σ. 305-364.

ρες, αξίνες, πήλινα αμφικωνικά ή δισκοειδή σφονδύλια και πήλινα βαρίδια. Τα οστά ζώων είναι λίγα, κυρίως από αιγοπρόβατα, χοίρους και βοοειδή. Τα θαλασσινά όστρεα, κυδώνια[16], είναι ελάχιστα. Λίγα είναι και τα δείγματα από ψημένο πηλό, άμορφες μάζες και με αποτυπώματα από καλάμια.

Τα ευρήματα δεν έχουν συντηρηθεί. Η διατήρησή τους δεν είναι ιδιαίτερα καλή. Γενικά φέρουν ίζημα και αρκετά όστρακα κεραμικής έχουν υποστεί διάβρωση και απολέπιση.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα που εντοπίστηκαν στον αγρό Φυτιλή αποτελούν τμήμα του οικισμού που αναπτύσσεται σε χαμηλό φυσικό έξαρμα, «μαγούλα», στα βόρεια ακριβώς του παραπάνω αγρού. Πρόκειται, δηλαδή, για το νοτιοδυτικό τμήμα του οικισμού που ανασκάφηκε από το 1998 έως το 2003[17], στο πλαίσιο κατασκευής αγροτικού παραδρόμου, όπως προαναφέρθηκε, παράλληλου με την ΠΑΘΕ, που συμβατικά ονομάστηκε «Ανασκαφή 15», αλλά και της «Ανασκαφής 1», ανατολικά ακριβώς του προαναφερόμενου αγρού.

Πρόκειται για οικισμό που αναπτύχθηκε στα μέσα της 4ης χιλιετίας σε μια πεδινή έκταση που απέχει σήμερα 3 χλμ. περίπου από τη θάλασσα. Το πλεονέκτημα της θέσης είναι ότι βρίσκεται σε κομβικό σημείο, σε πέρασμα προς τη Νότια Ελλάδα αλλά και προς τη Βόρεια Ελλάδα και τα Βαλκάνια, στην αρχή μιας διόδου προς την κεντρική θεσσαλική πεδιάδα και συγχρόνως και προς τα νοτιοδυτικά παράλια του Παγασητικού κόλπου, ο οποίος αποτελεί τη σημαντικότερη διέξοδο της θεσσαλικής πεδιάδας προς τη θάλασσα[18].

Η πληρέστερη μελέτη της κεραμικής αυτού του οικισμού, που αναπτύσσεται σε μία μόνο φάση με καθαρή στρωματογραφία χωρίς διαταράξεις, θα μας δώσει μια πολύ καλή εικόνα ενός πολιτισμού που πρέπει να τοποθετηθεί στα τέλη της χαλκολιθικής εποχής και πριν από τις αρχές της πρώιμης εποχής του Χαλκού. Δεν συνεχίζει στην ΠΕΧ και εγκαταλείπεται, ενώ βρίσκεται σε ιδανική θέση για περαιτέρω ανάπτυξη. Είναι πιθανόν να έχουμε μετακινήσεις πληθυσμών προς τη θάλασσα, ή και το αντίθετο, και οι μεταναστεύσεις αυτές να επιβάλλονταν από κλιματολογικές και άλλες συνθήκες, που σήμερα δεν είναι ακόμη προφανείς[19].

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΑΛΜΑΤΖΗ

Εικ. 17. Βελεστίνο. Ναός Θαυλίου Διός. Η χωμάτινη κατασκευή-«εσχάρα».

Βελεστίνο (Αρχαία πόλη Φερών)

Ναός Θαυλίου Διός

Το 2006, στο πλαίσιο του υποέργου «Ανάδειξη Μνημείων Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνου» του ΠΕΠ Θεσσαλίας 2000-2006 και παράλληλα με το συστηματικό καθαρισμό των καταλοίπων του λεγόμενου ναού του Θαυλίου Διός[20], πραγματοποιήθηκαν διερευνητικές τομές στο χώρο του ιερού με σκοπό τον έλεγχο του υπεδάφους, στους χώρους που προβλέπονταν οι παρεμβάσεις για την ανάδειξη του μνημείου. Οι διερευνητικές τομές απέδωσαν τα παρακάτω αποτελέσματα:

Α. Στα δυτικά των υφιστάμενων αρχιτεκτονικών καταλοίπων του ναού, παράλληλα με τον κατά μήκος άξονά του και σε ελάχιστο βάθος (+0,10 μ.) από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, εντοπίστηκε επιμήκης ορθογώνια κατασκευή από παλαμισμένο χώμα κοκκινωπού χρώματος, το οποίο φαίνεται ότι έχει δεχθεί την επίδραση υψηλής θερμοκρασίας (Εικ. 17). Η κατασκευή, διαστ. 10,65×1,25 και ύψ. 0,08-0,10 μ., δεν σώζει την προς Δ. απόληξή της. Βαθμιδωτή διαμόρφωση, πλ. ±0,25 και ύψ. 4 μ., παρατηρήθη-

16. P. Dance, *The Encyclopedia of Shells*, Plandford Ltd, London 1974.

17. V. Adrymi-Sismani, Le site chalkolithique de Microthebes au carrefour du monde Égéen et des Balkans du Nord, *AEGAEUM* 27, σ. 73-79, πίν. XII-XIII. Β. Αδρύμη-Σισμάνη, *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 424-426· 54 (1999): Χρονικά, σ. 386-388· 55 (2000): Χρονικά, σ. 475-476· 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 484-485 και 499-205.

18. Κ. Γαλλής, Η κατοίκηση στην Κεντρική και Δυτική Θεσσαλία, *Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Γουλανδρή, Αθήνα 1996 και σ. 61-66. Κ. Κωτσάκης, Η κατοίκηση στη Θεσσαλία-Βόρειες Σποράδες, στο ίδιο, σ. 49-57.

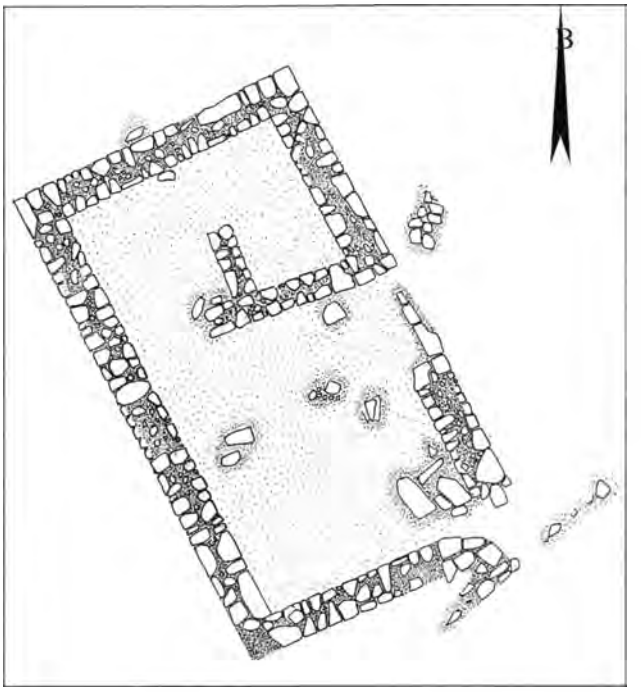
19. Δ.Ρ. Θεοχάρης, *Νεολιθική Ελλάς*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1973, σ. 17-120.

20. Το ιερό με βάση τα επιγραφικά ευρήματα ταυτίστηκε από τους παλιούς και νεότερους ερευνητές άλλοτε με τη λατρεία του Διός Θαυλίου και άλλοτε με τη λατρεία της τοπικής Φεραίας Θεάς Εννοδίας. Ο Π. Χρυσοστόμου, στην πρόσφατη μελέτη του για τη Φεραία θεά Εννοδία, υποστηρίζει την άποψη ότι το ιερό ανήκε στην Εννοδία, η οποία συλλατρευόταν μαζί με τον Δία Θαύλιο και τον Δία Άφριο, βλ. Π. Χρυσοστόμου, *Η Θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά*, Αθήνα 1998.

κε κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της. Η κατασκευή βρίσκεται ουσιαστικά στο ίδιο επίπεδο με τους γεωμετρικούς τάφους και με την επιφάνεια των λιθοπλίνθων της ευθυντηρίας του ναού, η τοποθέτηση των οποίων έγινε σε ελάχιστη απόσταση (+0,15 μ.) προς Α. της χωμάτινης κατασκευής, ενσωματώνοντάς τη στο περίγραμμα του ναού, χωρίς να τη θίξει[21]. Στην επιφάνειά της εντοπίστηκαν κατά τόπους ίχνη καύσης, ελάχιστα θρυμματισμένα οστά πουλιού και χάλκινοι δακτύλιοι πρωτογεωμετρικής-γεωμετρικής περιόδου, όμοιοι με αυτούς των αποθετών του ναού, παρά το γεγονός ότι η κεραμική της επίχωσης επάνω και γύρω από την κατασκευή δεν ήταν αμιγής, περιέχοντας όστρακα διαφόρων περιόδων (μυκηναϊκά, γεωμετρικά, αρχαϊκά, κλασικά, ελληνιστικά, μεταβυζαντινά).

Βάσει των ανασκαφικών στοιχείων, επιχειρήθηκε η ερμηνεία της ως εσχάρας προσφορών, η οποία είναι πιθανόν να σχετίζεται με τον αρχικό λατρευτικό πυρήνα του ιερού, που αναπτύχθηκε σε σχέση με το γεωμετρικό νεκροταφείο και εξελίχθηκε στο μεγάλο ιερό των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.

Β. Στη θέση που προβλεπόταν να κατασκευαστεί το κιόσκι ενημέρωσης των επισκεπτών, στα βόρεια του υπό ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου, διαπιστώθηκε η παρουσία επιφανειακής στρώσης λίθων, θραυσμάτων λίθινων αρχιτεκτονικών μελών μαζί με ανάμεικτη κεραμική διαφόρων περιόδων και, κυρίως, τμήματα κεραμίδων λακωνικού και κορινθιακού τύπου, σε σχεδόν κυκλική διάταξη. Μετά από τη διερεύνηση που έγινε, θεωρήθηκε πιθανόν ότι η επιφανειακή αυτή στρώση δημιουργήθηκε, πιθανότατα, από υλικά απόρριψης των ανασκαφών Αρβανιτόπουλου και Bequignon. Σε μικρό βάθος (±0,30 μ.) μετά την αφαίρεση της στρώσης αυτής αποκαλύφθηκε κτίριο ορθογώνιας κάτοψης με εσωτερικά χωρίσματα που διαμορφώνουν τρεις χώρους. Οι διαστάσεις του είναι 7,40×4,40 μ. και σώζεται σε χαμηλό ύψος, 0,14-0,20 μ., στο επίπεδο της θεμελίωσης (Εικ. 18). Στη γενικά αμελή κατασκευή των τοίχων του έχουν χρησιμοποιηθεί αρκετά υλικά σε β΄ χρήση. Είχε θεμελιωθεί σε επιχώσεις που χρονολογούνται στους όψιμους ελληνιστικούς και στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Η αρχιτεκτονική του μορφή παραπέμπει σε κτίρια που χαρακτηρίζονται ως «λατρευτικοί οίκοι» θεοτήτων, η έλλειψη όμως χαρακτηριστικών ευρημάτων κάνει παρακινδυνευμένη μια τέτοια

Εικ. 18. Βελεστίνο. Ναός Θαυλίου Διός. Κτίριο στα βόρεια του ναού. Κάτοψη.

ερμηνεία. Η ανεύρεση πολλών τμημάτων πήλινων ειδωλίων γυναικείων μορφών ελληνιστικής εποχής και αρκετών άλλων ευρημάτων, στον άμεσα γειτνιάζοντα χώρο της διερευνητικής τομής (τομές 15, 16) που περιγράφεται παρακάτω, θα μπορούσαν να συσχετίσουν το κτίριο με τη λατρεία γυναικείας θεότητας.

Αυτό που σίγουρα επιβεβαιώνεται από το εύρημα είναι η συνεχιζόμενη δραστηριότητα στο χώρο του ιερού μέχρι τους πρώιμους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους, περίοδο κατά την οποία συντελείται η συρρίκνωση και η εγκατάλειψη της πόλης των Φερών. Λόγω των περιορισμένων χρονικών πλαισίων, η έρευνα δεν επεκτάθηκε έξω από τα όρια του κτιρίου και σταμάτησε περί τα 0,20 μ. κάτω από το επίπεδο της θεμελίωσης του κτιρίου, γεγονός ωστόσο που αφήνει περιθώρια να υπάρξουν περισσότερα στοιχεία για την ερμηνεία του κτιρίου στο μέλλον.

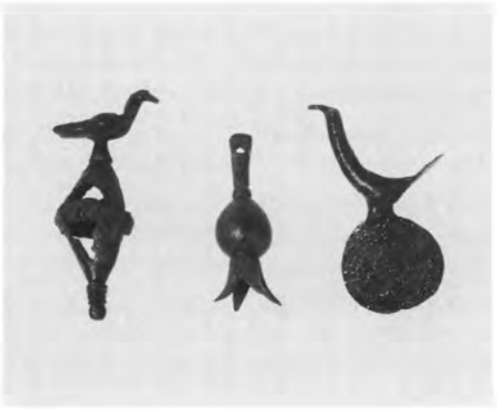
Γ. Στην περιοχή που διαμορφώθηκε η νέα είσοδος στον επισκέψιμο χώρο του ναού και κατασκευάστηκε ο διάδρομος για τη διευκόλυνση της πρόσβασης των επισκεπτών, προηγήθηκε διερεύνηση για έλεγχο των επιχώσεων[22]. Πραγ-

21. Στην περιοχή αυτή του ναού είχαν ερευνηθεί από τον τότε έφορο Αρχαιοτήτων Α. Αρβανιτόπουλο τάφοι προϋπάρχοντος πρώιμου γεωμετρικού νεκροταφείου, όπως φαίνεται και στη σχεδιαστική αποτύπωση του Y. Bequignon, του Γάλλου ερευνητή με τον οποίο συνεργάστηκε ο Α. Αρβανιτόπουλος στην ανασκαφή του ναού. Επομένως, είχε απομακρυνθεί ήδη το μεγαλύτερο μέρος της αρχικής επίχωσης που κάλυπτε το ναό. Βλ. Y. Bequignon, *Recherches archéologiques à Phères de Thessalie*, Paris 1937, σ. 50-55, 73-74, πίν. VI, XV-XVII.

22. Σύμφωνα με όσα μπορούμε να συμπεράνουμε από τη μελέτη των δημοσιεύσεων των Αρβανιτόπουλου και Bequignon, αλλά και από τοπογραφικές παρατηρήσεις μας, η τότε ανασκαφική έρευνα δεν πρέπει να είχε προχωρήσει σε αυτό το τμήμα του χώρου.

Εικ. 19. Βελεστίνο. Ναός Θαυλίου Διός. Πήλινα ειδώλια από τη διερευνητική τομή.

Εικ. 20. Βελεστίνο. Ναός Θαυλίου Διός. Χάλκινα περίαπτα από τη διερευνητική τομή.

ματοποιήθηκαν επτά διερευνητικές τομές διαστ. 4×4 μ. Στις πέντε από αυτές (τομές 10, 23, 26, 32, 33) η έρευνα προχώρησε σε μικρό βάθος, έως 0,40 μ. το μέγιστο. Οι επιχώσεις ήταν διαταραγμένες, ιδιαίτερα μέχρι βάθ. 0,20-0,30 μ., και περιείχαν κεραμική μυκηναϊκής έως και μεταβυζαντινής περιόδου και πολλά τμήματα κεράμων, κυρίως λακωνικού αλλά και κορινθιακού τύπου, η παρουσία των οποίων δικαιολογείται από την ύπαρξη του ιερού.

Στις άλλες δύο τομές (τομές 15 και 16), που βρίσκονταν στη θέση της νέας εισόδου και ήταν σε κοντινή απόσταση με το κτίριο που περιγράφηκε παραπάνω (Β), η ανασκαφή προχώρησε σε μεγαλύτερο βάθος. Στην τομή 15 έφθασε μέχρι το φυσικό έδαφος, σε βάθος ±2,60 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, ενώ στην τομή 16 σταμάτησε σε βάθος ±1,70 μ. Κατά την ανασκαφική έρευνα των τομών 15 και 16 διαπιστώθηκε, με κάποιες επιφυλάξεις, η ύπαρξη ενός ακόμη αποθέτη του ιερού, ο οποίος δημιουργήθηκε στα βορειοανατολικά του ναού και, όπως προκύπτει από τη μελέτη της στρωματογραφίας αλλά και την προκαταρκτική μελέτη της κεραμικής και των κινητών ευρημάτων, χρησιμοποιήθηκε για την απόρριψη υπολειμμάτων οικοδομικού υλικού και αφιερωμάτων, που χρονολογούνται από τους υστεροαρχαϊκούς έως τους ελληνιστικούς χρόνους (περίπου 6ος-2ος αι. π.Χ.). Το πρώτο στρώμα, μέχρι βάθ. 0,40 μ., ήταν διαταραγμένο και περιείχε ανάμεικτη κεραμική, μυκηναϊκής έως και μεταβυζαντινής περιόδου. Το δεύτερο στρώμα, μέχρι βάθ. 0,70 μ., ήταν σχετικά αμιγές και περιείχε κεραμική ελληνιστικών κυρίως χρόνων. Από το βάθος των 0,70 και μέχρι το 1,40 μ. διαπιστώθηκε διαφοροποίηση της επίχωσης και εντοπίστηκε το προς ΒΔ. όριο του πιθανού αποθέτη. Ο περιορισμένος χώρος της διερευνητικής τομής δεν επέτρεψε τον εντοπισμό του περιγράμματος του αποθέτη, ο οποίος εκτείνεται έξω από τα όριά της. Η επίχωση στο βάθος αυτό παρουσίαζε δύο διαδοχικές στρώσεις αλλά ενιαίο περιεχόμενο με πυκνότατη κεραμική ελληνιστικών κυρίως χρόνων αλλά και πρωιμότερων, αφθονία τμημάτων κεράμων και κονιαμάτων, καμένων πηλών και οστών και μεγάλο αριθμό μικρών ευρημάτων, κυρίως πήλινων γυναικείων ειδωλίων, που χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή και θα μπορούσαν να συσχετιστούν με τη λατρεία γυναικείας θεότητας (Εικ. 19).

Από βάθ. 1,40 έως 2 μ. περίπου, η επίχωση παρουσίαζε πέντε διαδοχικές στρώσεις, με μικρές διαφοροποιήσεις στη σύσταση του χώματος αλλά ενιαίο περιεχόμενο. Περιείχε πυκνότατη κεραμική υστεροαρχαϊκών χρόνων, αρκετά τμήματα κεράμων, σκωρίες, λίγα τμήματα πήλινων ειδωλίων, πήλινα πηνία και αισθητά πολλά μεταλλικά αντικείμενα – κυρίως χάλκινους δακτυλίους, χάλκινα ειδώλια και τμήματα περιάπτων αλλά και μολύβδινα και σιδερένια αντικείμενα, όμοια με το γνωστό δημοσιευμένο υλικό από τους αποθέτες του ναού που αποκάλυψαν οι ανασκαφές της περιόδου Αρβανιτόπουλου και Bequignon (Εικ. 20). Μέχρι το βάθος των 2,60 μ., όπου εντοπίστηκε το φυσικό έδαφος, η επίχωση διαφοροποιήθηκε ως προς το χρωματισμό και τη σύσταση και περιορίστηκε σταδιακά η ποσότητα της κεραμικής και των κινητών ευρημάτων, τα οποία χρονολογούνται επίσης στους υστεροαρχαϊκούς χρόνους.

Δ. Οι εργασίες για την κατασκευή του τοιχίου της νέας περίφραξης κατά μήκος του βορειοανατολικού ορίου του οικοπέδου του ναού οδήγησαν στον εντοπισμό οκτώ τάφων, οι οποίοι ερευνήθηκαν σε ελάχιστο τμήμα τους, λόγω του ότι είχαν ενσωματωθεί στο ριζικό σύστημα των μεγάλων πεύκων του άλσους που καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα του επισκέψιμου χώρου. Έγινε κατανοητό ότι πρόκειται για κιβωτιόσχημους τάφους κατασκευασμένους με πλακαρές, μικρού και μεσαίου πάχους, ασβεστολιθικές πέτρες στα τοιχώματα και κάλυψη με ασβεστολιθικές, ακανόνιστου σχήματος, πλάκες, με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Η ομοιότητα της κατασκευής και το επίπεδο στο οποίο βρέθηκαν συνηγορούν για τη συσχέτισή τους με το πρωτογεωμετρικό νεκροταφείο

που ανέσκαψαν οι Αρβανιτόπουλος - Béquignon, και δίνουν πληροφορίες για τη μελλοντική έρευνα καθώς βεβαιώνουν την προς ΒΑ. συνέχεια του νεκροταφείου[23].

Π. ΑΡΑΧΩΒΙΤΗ - Α. ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ - Μ. ΤΣΙΓΑΡΑ

Κορόπη

Θέση Πλατανόρεμα

Κατά τη διάρκεια των εργασιών διάνοιξης του ορύγματος για την τοποθέτηση αγωγού ύδρευσης, στο πλαίσιο του έργου «Αξιοποίηση φράγματος "Παναγιώτικο" με δίκτυα μεταφοράς νερού (Α΄ φάση μέχρι Μηλίνα)», εντοπίστηκαν στην περιοχή της Κορόπης (θέση Πλατανόρεμα), αρχαιότητες που σχετίζονται με τον αρχαιολογικό χώρο της Κορόπης.

Σε μήκος 30 μ. περίπου και πλάτος 0,70 έως 0,90 μ. εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα. Το σκαπτικό μηχάνημα παρέσυρε και διέλυσε το ανώτερο μέρος των τοίχων και εντοπίστηκαν μόνον οι κατώτερες σειρές λίθων. Πρόκειται για τρεις παράλληλους τοίχους πλ. 0,52 έως 0,60 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ., η πορεία των οποίων συνεχίζεται και πέραν του ορύγματος στον παρακείμενο αγρό.

Ακολούθησε καθαρισμός των τοίχων και περισυνελέγη κεραμική, ενώ παράλληλα καθαρίστηκαν οι παρειές του ορύγματος για να φανεί η δομή των τοίχων και η πορεία τους. Πρόκειται για καλά χτισμένους τοίχους με μεσαίου και μεγάλου μεγέθους αργούς λίθους. Στο κατώτερο τμήμα τους οι τοίχοι σώζονται σε ύψος 0,20 μ., ενώ στο ανώτερο, στις παρειές του ορύγματος, φθάνει το 1,10 μ. Μετά από προσεκτικό καθαρισμό του ορύγματος, διαπιστώθηκε ότι οι τοίχοι δεν προχωρούν βαθύτερα και εμφανίζεται μεταξύ τους στρώμα από πηλόμαζες και κεραμίδες.

Ανατολικά του ορύγματος ορίστηκαν τρεις τομές (Α, Β, Γ) διαστ. 2×4 μ., προκειμένου να διαπιστωθεί η συνέχεια των τοίχων. Στην πρώτη τομή εντοπίστηκε στρώμα με κεραμίδες και έντονα ίχνη καύσης και η συνέχεια του τοίχου σε μήκος 3,10 μ., χωρίς ωστόσο να ολοκληρώνεται, καθώς συνεχίζεται εκτός τομής. Στη δεύτερη τομή εντοπίστηκε, επίσης, στρώμα με πεσμένες κεραμίδες. Μάλλον οι τοίχοι 2 και 3 όριζαν το εσωτερικό ενός δωματίου, αλλά απαιτείται περαιτέρω έρευνα εκτός ορύγματος, ώστε να ολοκληρωθεί η κάτοψη κάποιου χώρου.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας περισυνελέγη αρκετή ποσότητα μονόχρωμης κεραμικής (κυρίως από μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία), καθώς και μελαμβαφής κεραμική ελληνιστικών χρόνων. Επίσης, περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα από κεραμίδες, ώστε να εξεταστεί αν φέρουν κάποιο σφράγισμα. Τα κινητά ευρήματα ήταν λιγοστά σιδερένια και χάλκινα καρφιά, εργαλεία και δύο χάλκινα νομίσματα, που λόγω της διάβρωσης δεν κατέστη δυνατόν να χρονολογηθούν.

Η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε και θα συνεχιστεί την επόμενη χρονιά, αλλά πιθανότατα, με τα μέχρι τώρα στοιχεία, πρόκειται για μια αγροτική εγκατάσταση της ελληνιστικής εποχής.

ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ΕΛΛΗΝΟ-ΟΛΛΑΝΔΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Αρχαία Άλος

Η ανασκαφική έρευνα της ελληνιστικής Άλου για το 2006 πραγματοποιήθηκε την περίοδο από 20 Ιουνίου έως 1 Αυγούστου στο χώρο της Νοτιοανατολικής πύλης της αρχαίας πόλης, σε συνεργασία της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ με το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο του Groningen και το Ολλανδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών. Η έρευνα ήταν περιορισμένης κλίμακας και επικεντρώθηκε στην ανασκαφή της περιοχής Κ και στην πραγματοποίηση δοκιμαστικών τομών για τη διερεύνηση των θεμελίων της πύλης (Εικ. 21). Παράλληλα, πραγματοποιήθηκε επιφανειακή επισκόπηση στην περιοχή ανατολικά της σημερινής πόλης του Αλμυρού, η οποία αποτελεί συνέχεια της επιφανειακής επισκόπησης της περιόδου 1990-2002[24]. Από την ολλανδική πλευρά, τη διεύθυνση της ανασκαφής είχε ο ένας από τους γράφοντες, R. Reinders, με συνεργάτες τους αρχαιολόγους P. de Roever και C. Beestman-

Εικ. 21. Αρχαία Άλος. Νοτιοανατολική πύλη. Σημείο σύνδεσης του τοίχου της πύλης με το τείχος της πόλης.

23. Η συνέχεια του νεκροταφείου επιβεβαιώνεται και από την αποκάλυψη τριών ακόμη κιβωτιόσχημων τάφων σε μικρή απόσταση στα βορειοανατολικά τους, κατά την εκσκαφή του αποχετευτικού δικτύου του Δήμου Φερών, κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του επαρχιακού δρόμου Βελεστίνου-Χλόης. Ένας από τους τάφους περιείχε χαρακτηριστικά αγγεία πρωτογεωμετρικής περιόδου.

24. Βλ. τα Χρονικά του *ΑΔ* των αντίστοιχων ετών.

Εικ. 22. Αρχαία Άλος. Νοτιοανατολική πύλη. Περιοχή Κ. Απόψη από Β.

Εικ. 23. Αρχαία Άλος. Νοτιοανατολική πύλη. Τμήμα του τοίχου της πύλης με τη θεμελίωσή του.

Kruyshaar και τη συμμετοχή Ολλανδών φοιτητών. Από την πλευρά της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, τη διεύθυνση είχε η γράφουσα, Ζ. Μαλακασιώτη, με συνεργάτες τη Β. Ροντήρη και τον Κ. Βουζαξάκη. Επίσης, στην ανασκαφική έρευνα συμμετείχε η φοιτήτρια του Τμήματος Αρχαιολογίας του ΑΠΘ, Έ. Ιντζεσίλογλου. Στο πεδίο εργάστηκαν, επίσης, από την πλευρά της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ οι εργατοτεχνίτες Θ. Παπαδογιάννης και Η. Κουτσοκέρας.

Ανασκαφική έρευνα. Η ανασκαφική έρευνα κατά το 2006 επικεντρώθηκε κυρίως στην περιοχή Κ, η οποία κείται κοντά στην περιτείχιση από την πλευρά της πόλης. Κατά την πραγματοποίηση της ανασκαφικής έρευνας του 2005 στην περιοχή αυτή ήλθαν στο φως πολλά πήλινα σκεύη, ενώ στο βορεινό τμήμα της βρέθηκαν δύο τμήματα πιεστηρίων ελιάς, γεγονός που αποτελεί σαφή ένδειξη ως προς τη χρήση του συγκεκριμένου χώρου. Στην ανασκαφή του 2006 βρέθηκαν τμήματα ενός τρίτου πιεστηρίου ελιάς, οπότε η χρήση του χώρου ως ελαιοτριβείου είναι πλέον επιβεβαιωμένη (Εικ. 22).

Η ανασκαφή για τη διερεύνηση των θεμελίων της Νοτιοανατολικής πύλης πραγματοποιήθηκε σε διάφορα σημεία της, μέχρι το φυσικό έδαφος. Εκεί φάνηκε ότι ο βράχος είχε υποστεί επεξεργασία, δηλαδή είτε είχε ομαλοποιηθεί είτε είχαν αφαιρέσει τμήματα για το καλύτερο ταίριασμα των λίθων στο φυσικό έδαφος (Εικ. 23). Στα ευπαθή σημεία των γωνιών των πύργων είχαν τοποθετήσει θεμέλια από μεγάλους λίθους. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν χρησιμοποιούσαν μία μόνο μέθοδο και ότι ο τρόπος θεμελίωσης προσαρμοζόταν στις υπάρχουσες εδαφικές ή άλλες συνθήκες[25]. Η καταγραφή και μελέτη των ευρημάτων από την ανασκαφή της Νοτιοανατολικής πύλης της Άλου αφορούσε στα υφαντικά βάρη, τα λυχνάρια και τα οστά ζώων. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στους αμφορείς και στη μελέτη των σφραγισμάτων τους. Επίσης, ολοκληρώθηκε η μελέτη των νομισμάτων, καθώς και ενός βυζαντινού θησαυρού. Στην ανασκαφή της Νοτιοανατολικής πύλης κατά το 2006 ήλθαν στο φως 15 ελληνιστικά νομίσματα, τα οποία μας δίνουν στοιχεία για το διάστημα κατοίκησης της πύλης από το 260 έως το 220 π.Χ., ενώ τα πήλινα σκεύη αποδεικνύουν ότι πιθανώς να χρησιμοποιούνταν ακόμη ο χώρος στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Επιφανειακή έρευνα. Το 2006 πραγματοποιήθηκε επιφανειακή επισκόπηση στην περιοχή ανατολικά της σύγχρονης πόλης του Αλμυρού, η οποία διήρκεσε δύο εβδομάδες. Η επιφανειακή έρευνα του 2006 αποτελεί συνέχεια της έρευνας των ετών 1990-2002 και επικεντρώθηκε φέτος στη Μαγούλα Αλμυρού και στις περιοχές Τσιγκέλι και Καραγάτς.

Η Μαγούλα Αλμυρού χρονολογείται στους νεολιθικούς χρόνους και είναι η πέμπτη νεολιθική θέση η οποία ερευνήθηκε επιφανειακά, ενώ τα προηγούμενα έτη είχαν ήδη ερευνηθεί το Καρατσάνταγλι, η Μαγούλα Ζερέλια, η Μαγούλα Αμπέλια και η Καμάρα[26]. Για τις παράκτιες περιοχές Τσιγκέλι και Καραγάτς ο Ευ. Γιαννόπουλος πίστευε ότι εκεί βρισκόταν το μεσαιωνικό λιμάνι της πόλης του Αλμυρού, η οποία γνώρισε την ακμή της κατά το 12ο και 13ο αι. μ.Χ. Την επιφανειακή έρευνα στην περιοχή απασχόλησε ιδιαίτε-

25. C.P. Dickenson - L. Radlof - H.R. Reinders, The Southeast Gate of the Hellenistic City of New Halos: A Description and Analysis of the Architectural Remains, *Pharos* 13 (2006), σ. 79-94.

26. H.R. Reinders - S. Floras - E. Karimali - Z. Malakasioti - W. Prummel - V. Rondiri - I. Sgouras - M. Wijnen, Karatsadagli, a Neolithic site at the Almyros Plain (Thessaly, Greece), *Pharos* 5 (1997), σ. 85-143. H.R. Reinders (επιμ.), *Prehistoric Sites at the Almyros and Sourpi Plains (Thessaly, Greece)*, 2004.

ρα η ύπαρξη ενός τουρκικού φρουρίου, που χτίστηκε γύρω στο 1820 από τον Βελή Πασά κατά μήκος της ακτής. Για το ίδιο το φρούριο, για την κατασκευή ενός πύργου, αλλά και για το χτίσιμο σπιτιών και εκκλησιών χρησιμοποιήθηκε αρχαίο οικοδομικό υλικό, το οποίο προέρχεται από την Άλο και τις Φθιώτιδες Θήβες και μεταφέρθηκε στην περιοχή από τους κατοίκους του μεσαιωνικού Αλμυρού.

Από τα μεσαιωνικά κτίρια δεν έχει απομείνει σχεδόν τίποτε, παρά μόνον τμήματα ασβεστολίθων και ηφαιστειακής τέφρας στις άκρες των χωραφιών. Τα αντικείμενα που προέρχονται από τα κτίρια αυτά είναι διάσπαρτα και καλύπτουν μεγάλη έκταση. Βρέθηκαν τμήματα πήλινων σκευών, κηροπήγια, κεραμίδια κ.ά. Οι πεδιάδες του Αλμυρού και της Σούρπης απαριθμούν μέχρι στιγμής 30 θέσεις της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου[27].

REINDER REINDERS - ΖΩΗ ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ - ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Αρχαία Δημητριάς

Θέση Σωρός

Στο πλαίσιο του κοινού ερευνητικού προγράμματος στη θέση Σωρός νότια της αρχαίας Δημητριάδος, που πραγματοποιείται από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα ΙΑΚΑ, σε συνεργασία με τη ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, κατά τη δεύτερη περίοδο της ανασκαφικής έρευνας, το 2006, εργαστήκαμε στα δυτικά της κεντρικής πύλης του 2ου περιβόλου. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε για χρονικό διάστημα τεσσάρων εβδομάδων κατά το μήνα Σεπτέμβριο.

Καθαρίστηκαν οι παρειές και η επιφάνεια του δυτικού τοίχου της κεντρικής διόδου, σε μήκος 9,70 και πλάτος 3,30 μ. (Εικ. 24). Αποκαλύφθηκαν δύο συνεχόμενα δωμάτια, περίπου αντίστοιχα με αυτά που είχαν αποκαλυφθεί κατά την ανασκαφική περίοδο του 2005, στην ανατολική πλευρά της κεντρικής εισόδου, χτισμένα μέσα στο πλάτος του δυτικού τοίχου της κεντρικής εισόδου. Οι δύο χώροι, με διαστάσεις 2,10×2,40, ο νότιος, και 4,50×2,60 μ., ο βόρειος, επικοινωνούν με θυραίο άνοιγμα (Εικ. 25). Τα ευρήματα αυτών των δύο χώρων, αποθηκευτικά (οξυπύθμενοι αμφορείς), μαγειρικά (χύτρες) και επιτραπέζια αγγεία (πινάκια, φιαλίδια), καθώς και μια κτιστή εστία στη νοτιοανατολική γωνία του

Εικ. 24. Αρχαία Δημητριάς. Θέση Σωρός. Κεντρική είσοδος στην ακρόπολη από Δ.

Εικ. 25. Αρχαία Δημητριάς. Θέση Σωρός. Χώροι βορειοδυτικά της κεντρικής εισόδου της ακρόπολης: η πλακοστρωμένη οδός και η οικία με την είσοδό της στα βορειοδυτικά της οδού.

βόρειου δωματίου, σε συνδυασμό με τις διαστάσεις και την ένταξη των δωματίων μέσα στο πλάτος του δυτικού τοίχου της κεντρικής εισόδου, μας οδηγούν στη σκέψη ότι στους χώρους αυτούς διέμενε η φρουρά. Τα μικρά ευρήματα περιορίζονται μόνο σε λίγα χάλκινα καρφιά, μία χάλκινη τοξωτή πόρπη χωρίς τη βελόνη της, δύο μολύβδινα βάρη και αρκετές πυραμιδοειδείς αγνύθες.

Δυτικά της κεντρικής εισόδου άρχισαν να αποκαλύπτονται τμήματα κτιρίων μεγάλων διαστάσεων, δύο οδικοί άξονες που διασταυρώνονται κάθετα και τρεις κτιστοί αποχετευτικοί αγωγοί κάτω από τα οδοστρώματα, επιβεβαιώνοντας την άποψη του Α. Αρβανιτόπουλου για ύπαρξη κατοικιών σε ακτινωτή διάταξη πάνω στο λόφο της ακρόπολης (Εικ. 25). Η έρευνα για την αποκάλυψη των κτιρίων θα αποτελέσει τον πυρήνα του προγράμματος εργασιών για την επόμενη ανασκαφική περίοδο. Ενδείξεις για αγωγούς ύδρευσης παρέχουν τμήματα πήλινων σωλήνων που εντοπίστηκαν κατά τον καθαρισμό του δυτικού τοίχου της διόδου.

27. Τα αποτελέσματα της έρευνας για τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο θα παρουσιαστούν εντός του 2006 σε συνέδριο στη Λάρισα. Όλα τα ευρήματα από την ανασκαφική και επιφανειακή έρευνα μεταφέρθηκαν στην αποθήκη του Αλμυρού.

Ένα δεύτερο σημείο του οικισμού, στο οποίο επικεντρώσαμε τις εργασίες μας κατά το 2006, βρίσκεται στα όρια της ακρόπολης με το νοτιοδυτικό μεταγενέστερο περίβολο, δυτικά της κεντρικής πύλης του οικισμού. Στο σημείο αυτό ήλθε στο φως η κάτοψη ενός κτιρίου διαστ. 4,30×2,80 μ., με θυραίο άνοιγμα στα νότια. Ένα χάλκινο νόμισμα του Φιλίππου Β΄ χρονολογεί το κτίριο στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Ανατολικά και δυτικά του κτιρίου υπάρχουν ίχνη και άλλων, των οποίων η αποκάλυψη θα ενταχθεί σε μελλοντικές ανασκαφικές περιόδους.

Τις ανασκαφικές εργασίες δυσχεραίνει η ύπαρξη μεγάλων λιθοσωρών ανάμεσα στους περιβόλους των τειχών και στους τοίχους των κτιρίων, καθώς και οι βαθιές επιχώσεις που πρέπει να απομακρυνθούν για να αποκαλυφθούν τα οικιστικά κατάλοιπα. Ωστόσο, παρά τον περιορισμένο χρόνο έρευνας και τις τεχνικές δυσχέρειες, άρχισαν να έρχονται στο φως νέα στοιχεία για την οργάνωση του οικισμού.

Τα αποτελέσματα των ερευνών του 2004 και του 2005 παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο του 2ου Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας[28].

Παράλληλα, το Μάρτιο του 2006 πραγματοποιήθηκαν γεωφυσικές διασκοπήσεις στο πλαίσιο της συνεργασίας της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ με το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών - Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας. Οι γεωφυσικές έρευνες χρηματοδοτήθηκαν από την εταιρεία ABP PLUS INTERNATIONAL S.A., επειδή είχε την πρόθεση να κατασκευάσει ξενοδοχειακό συγκρότημα μέσα στον αρχαιολογικό χώρο και ήθελε να επιβεβαιώσει την ύπαρξη αρχαιοτήτων.

Οι γεωφυσικές έρευνες επεκτάθηκαν σε όλο τον ανατολικό λόφο, που περιορίζεται από τον παραλιακό δρόμο (νότια και βόρεια) και το παλαιότερο λατομείο της ΑΓΕΤ-ΗΡΑΚΛΗΣ (ανατολικά και βορειοανατολικά). Εφαρμόστηκαν μαγνητικές τεχνικές διασκοπήσεων, οι οποίες κάλυψαν 192 γεωφυσικούς καννάβους διαστ. 20×20 μ. με συνολική έκταση 76.800 τ.μ. Σκοπός της γεωφυσικής έρευνας ήταν η διερεύνηση του υπεδάφους σε μικρό βάθος (μέχρι 1,50-2 μ.) για τον εντοπισμό και τη χαρτογράφηση υπεδάφειων στόχων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος.

Ο χώρος των ερευνών παρουσίαζε ιδιαίτερες δυσκολίες, οι οποίες οφείλονται στην παρουσία πυκνών θάμνων και δέντρων, τις εκτεταμένες εκτάσεις βράχου, την κλίση του εδάφους, τη διαμόρφωση της επιφάνειας του εδάφους για τη δημιουργία πρόσβασης οχημάτων του λατομείου, τα διάσπαρτα μεταλλικά απορρίμματα κ.ά.

Η περιοχή ενδιαφέροντος διερευνήθηκε σε δύο τμήματα, Α και Β, τα οποία είχαν μικρή επικάλυψη.

Η περιοχή Α βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της ερευνημένης περιοχής και εκτείνεται ανάμεσα στο λόφο του Σωρού και ανατολικά αυτού. Η περιοχή Α αποτελείται από 22 καννάβους, διαστ. 20×20 μ., και έχει μικρή επικάλυψη με την περιοχή Β προς Α. Παρουσιάζει ένα μεγάλο αριθμό εκτεταμένων γραμμικών στοιχείων που ακολουθούν τις ισοϋψείς της κλίσης του λόφου και μπορούν να συσχετιστούν με ξερολιθιές ή αναβαθμίδες του εδάφους. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι μάλλον ανθρωπογενούς χαρακτήρα, αλλά δεν είναι εφικτή η χρονολόγησή τους.

Η περιοχή Β ξεκινά από το νότιο τμήμα της ερευνημένης περιοχής, δηλαδή από το νότιο παραλιακό δρόμο που οδηγεί στον οικισμό του Αγίου Στεφάνου και εκτείνεται βόρεια περνώντας από το δυτικό τμήμα του μεγάλου λατομείου της ΑΓΕΤ-ΗΡΑΚΛΗΣ. Βόρεια και βορειοανατολικά οι απότομες κλίσεις του λόφου δεν επέτρεψαν την επέκταση των γεωφυσικών ερευνών προς την κατεύθυνση αυτή.

Προς το βόρειο τμήμα της περιοχής Β υπάρχουν ανωμαλίες κυκλικής ή ημικυκλικής διάταξης, που πιθανώς σχετίζονται με δραστηριότητες καύσης. Το κεντρικό τμήμα της περιοχής Β αποτελεί περιοχή υψηλής προτεραιότητας. Λαμβάνοντας υπόψη τη μαγνητική υπογραφή επιφανειακών στόχων, όπως το κτίσμα που έχει αποκαλυφθεί από ανασκαφές μας του 2005, τα επιφανειακά χαρακτηριστικά της περιοχής, τους γεωλογικούς σχηματισμούς που μπορούν να διαφανούν από τη στρωματογραφία του λατομείου, καθώς και την ένταση και τη γεωμετρική διάταξη των υποψήφιων στόχων που προτείνονται από τις μαγνητικές μετρήσεις, ο Α. Σαρρής προτείνει περιοχές «προτεραιότητας Α», στις οποίες υπάρχει μεγάλη πιθανότητα παρουσίας ανθρωπογενών λειψάνων, και περιοχές «προτεραιότητας Β», στις οποίες υπάρχει μικρότερη πιθανότητα παρουσίας ανθρωπογενών λειψάνων. Οι υπόλοιπες περιοχές δεν παρουσιάζουν έντονες ενδείξεις, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποκλείεται κάθε ενδεχόμενο ύπαρξης αρχαιολογικών ευρημάτων.

Απομένει η επαλήθευση των παραπάνω συμπερασμάτων με δοκιμαστικές ανασκαφές, ιδιαίτερα στα σημεία «προτεραιότητας Α», ώστε να αξιολογηθούν οι συγκεκριμένοι στόχοι.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ -
ΠΕΛΑΓΙΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Μαγούλα Ζερέλια

Θέση Καρατσάνταγλι

Το πενταετές ερευνητικό πρόγραμμα στη Μαγούλα Ζερέλια και στη θέση Καρατσάνταγλι διεξάγεται από το 2005 σε ομότιμη συνεργασία του Τομέα Προϊστορικής Αρχαι-

28. Α. Μπάτζιου-Ευσταθίου - Π. Τριανταφυλλοπούλου, Επιφανειακές και ανασκαφικές εργασίες στο Σωρό, *2ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, 2006, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 16/3-19/3/2006*, τ. Ι: *Θεσσαλία*, Βόλος 2009, σ. 257-267.

Εικ. 26. Μαγούλα Ζερέλια. Άποψη της μαγούλας από Ν.

ολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (Τμήμα ΙΑΚΑ) και της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ[29]. Υπεύθυνη για τη διεξαγωγή του προγράμματος από την πλευρά του ΙΑΚΑ είναι η Α. Μουνδρέα-Αγραφιώτη, με συνεργάτη την Ι. Τουρναβίτου. Για την ΙΓ΄ ΕΠΚΑ υπεύθυνη του προγράμματος είναι η Ζ. Μαλακασιώτη και συνεργάτες της οι Β. Ροντήρη, Κ. Βουζαξάκη και Αι. Καλογιάννη.

Κύριο στόχο του προγράμματος αποτελεί η ανεύρεση νέων στοιχείων για τις πρώιμες φάσεις κατοίκησης της νεολιθικής εποχής στη νότια Θεσσαλία, αλλά και για τις συνθήκες ανάπτυξης και διαφοροποίησης των προϊστορικών οικισμών στις επόμενες φάσεις της. Επιπλέον, σημαντικό στόχο αποτελεί η διερεύνηση των σχέσεων των νεολιθικών οικισμών της περιοχής, των τρόπων επικοινωνίας τους γενικότερα, αλλά και ειδικότερα ανάμεσα στη Μαγούλα Ζερέλια και στη γειτονική θέση Καρατσάνταγλι[30], καθώς και η ανεύρεση στοιχείων για την εκμετάλλευση του βιοπεριβάλλοντος. Παράλληλα, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας στοχεύει στην εκπαίδευση των φοιτητών, στη μεθοδολογία και την προβληματική του πεδίου, αλλά και στη χρήση των νέων τεχνολογιών στην αρχαιολογία και την αρχαιομετρία.

Η έρευνα για το 2005 περιελάμβανε τοπογράφηση της περιοχής και δημιουργία καννάβου, επιφανειακή επισκόπηση στη Μαγούλα Ζερέλια και στη θέση Καρατσάνταγλι και ανασκαφική έρευνα στη νοτιοανατολική πλαγιά της μαγούλας (Εικ. 26). Στη Μαγούλα Ζερέλια πραγματοποιήθηκε συστηματική επιφανειακή έρευνα σε κάνναβο διαστ. 10×10 μ. στην επιφάνεια της μαγούλας και στο ανατολικό πλάτωμα. Διερευνήθηκαν συνολικά 2.200 τ.μ., από τα οποία τα 1.900 τ.μ. αφορούσαν την επιφάνεια της μαγούλας. Κατά το έτος 2006 εργασίες πεδίου πραγματοποιήθηκαν μόνον από τη ΙΓ΄ ΕΠΚΑ.

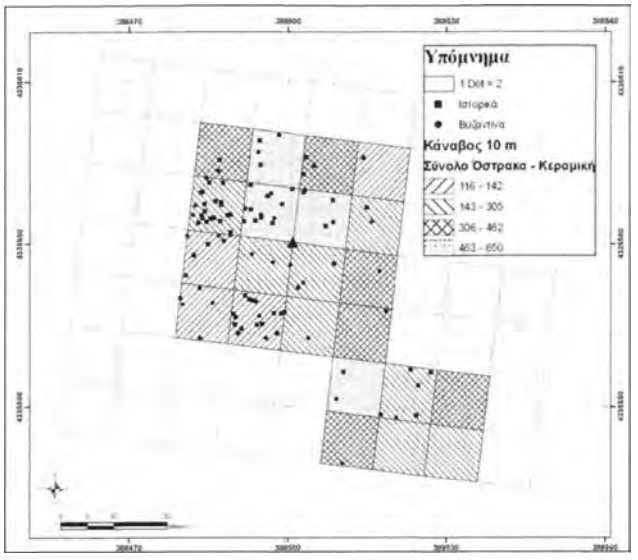
Επιφανειακή έρευνα. Η ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας δραστηριοποιήθηκε στην καταγραφή και μελέτη των ευρημάτων της επιφανειακής έρευνας του 2005. Επιπλέον, σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε η βάση δεδομένων της ανασκαφής και το Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών για την περιοχή των Ζερελίων. Με βάση τα ηλεκτρονικά υπόβαθρα μελετήθηκε η κατανομή και οι συχνότητες των επιφανειακών ευρημάτων (οστράκων, κεραμίδων και τεχνέργων από λίθο, μέταλλο και πηλό) στον κάνναβο της επιφανειακής έρευνας του 2005 (Εικ. 27). Συνολικά καταγράφηκαν 5.721 όστρακα προϊστορικών χρόνων, στο μεγαλύτερο ποσοστό χονδρά (πάχ.>0,8 εκ., 3.544 όστρακα, 61,9%), ενώ πολύ λιγότερα ήταν τα λεπτά (1.921 όστρακα, 33,6%). Όσον αφορά στην επεξεργασία της επιφάνειας, τα περισσότερα όστρακα είναι αδρά (82,2%), πολύ λιγότερα τα στιλβωμένα (11,9%), ενώ μόλις 85 όστρακα (1,5%) είναι διακοσμημένα. Οι πυκνότητες διασποράς των οστράκων στην επιφάνεια της μαγούλας δεν είναι ομοιογενείς, με αποτέλεσμα σε ορισμένες περιοχές να διακρίνεται σαφέστατα μεγαλύτερη συχνότητα οστράκων (στα βορει-

29. Βλ. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 505-508.

30. Η σχετική βιβλιογραφία για το ιστορικό έρευνας στις δύο προϊστορικές θέσεις έχει δημοσιευθεί στο *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 505-508.

Εικ. 27. Η Μαγούλα Ζερέλια και η μία από τις λίμνες (Μεγάλο Ζιρέλι). Χάρτης με τον τοπογραφικό κάνναβο.

Εικ. 28. Μαγούλα Ζερέλια. Η κατανομή των ευρημάτων της επιφανειακής έρευνας με τις χρονολογικές περιόδους και την πυκνότητα των οστράκων.

οδυτικά τετράγωνα και στο κέντρο της μαγούλας). Επίσης, τα όστρακα των ιστορικών χρόνων είναι συχνότερα προς το κέντρο και τα βορειοδυτικά τετράγωνα του καννάβου, ενώ προς Α., στο χαμηλό άνδηρο της μαγούλας, οι συχνότητες είναι πολύ χαμηλές. Ανάλογες διακυμάνσεις παρουσιάζουν και τα κινητά ευρήματα (Εικ. 28). Τα θραύσματα κεραμίδων είναι αφθονότερα στα τετράγωνα όπου έχουμε και όστρακα ιστορικών χρόνων, αλλά η διασπορά τους στο χώρο είναι ευρύτερη. Τα τετράγωνα με μεγάλες πυκνότητες κεραμικής έχουν, αντίστοιχα, μεγαλύτερες συχνότητες κινητών ευρημάτων. Είναι πολύ πιθανόν οι επιφανειακές αυτές διαφοροποιήσεις να σχετίζονται με διαφορές στη χρήση του χώρου στα υποκείμενα στρώματα, αλλά δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε κατά πόσο μπορεί να είναι αποτέλεσμα διαταραχών που οφείλονται είτε στις τομές της ανασκαφής των Wace και Thompson του 1908[31] είτε σε διαταραχές από τις καλλιέργειες.

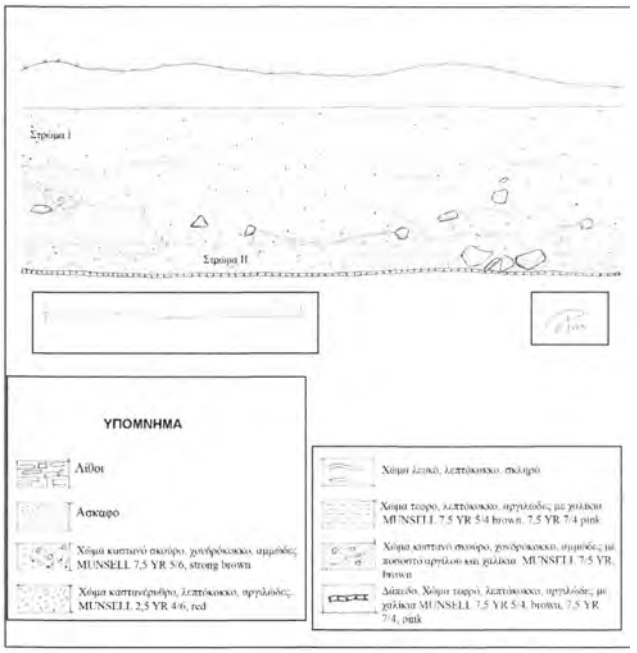
Ανασκαφική έρευνα. Τομή Α. Στις εργασίες πεδίου του 2006 πήραν μέρος οι γράφουσες Ζ. Μαλακασιώτη και Β. Ροντήρη, καθώς και η Ρ. Βλαΐδη, μεταπτυχιακή φοιτήτρια του ΙΑΚΑ, και οι εργατοτεχνίτες της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, Θ. Παπαδογιάννης, Η. Κουτσοκέρας, Σπ. Πλατής και Ν. Γαρυφαλογιάννης. Τη σχεδίαση της ανασκαφικής τομής και της στρωματογραφίας έκανε η Ε. Ρίνη, ενώ στην τοποθέτηση του καννάβου συνέβαλε ο Β. Καρούσος.

Η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ συνέχισε τις εργασίες στην ανασκαφική τομή στη νοτιοανατολική πλαγιά της μαγούλας (Τομή Α). Η ανασκαφική έρευνα του 2005 στον ίδιο χώρο δεν απέδωσε σαφή στοιχεία για την κατοίκηση της θέσης. Μάλλον επρόκειτο για διαταραγμένα στρώματα, όπου πολύ πιθανόν να είχε προηγηθεί παλαιότερη ανασκαφή και αναμόχλευση χωμάτων. Έτσι εξηγείται, άλλωστε, και ο μικρός αριθμός ευρημάτων, χωρίς να αποδίδονται με ακρίβεια σε συγκεκριμένη χρονολογική περίοδο, αλλά μάλλον σε περισσότερες από μία χρονολογικές περιόδους.

Η ανασκαφική έρευνα στη Μαγούλα Ζερέλια διήρκεσε από τις 4 έως τις 22 Σεπτεμβρίου. Η ανασκαφή στην τομή Α (θέση 200) συνεχίστηκε σε βάθος 0,93-1,66 μ. Η τομή έχει μήκος 4,70 και πλάτος που κυμαίνεται από 1 έως 3,30 μ., εξαιτίας της κατωφέρειας του εδάφους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μεγαλώνει το πλάτος της, καθώς η ανασκαφή προχωρούσε σε βάθος. Έως το βάθος του 1,25 μ. ανασκάφηκε σε όλη την έκταση της τομής στρώμα από καστανό σκούρο χώμα, χαλαρό, χονδρόκκοκο με προσμείξεις από μικρούς λίθους και ρίζες φυτών. Σε βάθος 1,25 μ. η σύσταση και η υφή του χώματος άλλαξε στο μεγαλύτερο τμήμα της τομής στα δυτικά και έγινε πιο σκληρό, αμμώδες, χονδρόκοκκο με προσμείξεις από μικρούς λίθους. Κατά τόπους είναι καστανέρυθρο, αργιλώδες. Στην ανατολική πλευρά της τομής το χώμα παραμένει χαλαρό και γεμάτο ρίζες, στοιχείο που παρατηρείται σε όλη τη διάρκεια της ανασκαφής. Σε βάθος 1,40 μ., στο δυτικό τμήμα της τομής, το χώμα γίνεται τεφρό, αμμώδες και λεπτόκοκκο (Εικ. 29). Εντοπίστηκαν οκτώ οπές πασσάλων, διάσπαρτοι λίθοι και όστρακα αγγείων κατά χώραν, πιθανότατα κατάλοιπα δαπέδου.

Τα ευρήματα της ανασκαφής αποτελούσαν ανάμεικτη κεραμική διαφόρων περιόδων (όστρακα νεολιθικά, της πρώιμης και μέσης εποχής του Χαλκού, ελληνιστικά και εφυαλωμένα μεταβυζαντινά). Βαθύτερα, η διατάραξη είναι μι-

31. A.J.B. Wace - M.S. Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge 1912, σ. 150-166.

Εικ. 29. Μαγούλα Ζερέλια. Στρωματογραφία της τομής Α.

κρότερη, καθώς βρέθηκε κεραμική κυρίως της πρώιμης και μέσης εποχής του Χαλκού. Επίσης, βρέθηκαν 17 λίθινα τέχνεργα από οψιανό και πυριτόλιθο (λεπίδες, αιχμές βελών, ξέστρο, δρεπάνι, πυρήνας οψιανού, απολεπίσματα, φολίδες), οκτώ εργαλεία από λειασμένο και αδρό λίθο (πελέκεις, τμήματα μυλόλιθων, τριπτήρας, ακόνι) και δύο εργαλεία από κέρατα ελαφιών. Στα πήλινα ευρήματα ανήκουν σφονδύλια και τμήμα πεσσού σφενδόνης. Τέλος, βρέθηκαν σκωρίες χαλκού, θαλάσσια όστρεα (Spondylus gaederopus, Cardium), οστά ζώων και μάζες πηλών με αποτυπώματα ξύλου ή καλαμιών.

Η προκαταρκτική μελέτη των ευρημάτων, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη, μας επιτρέπει να μιλάμε για μία μόνο φάση κατοίκησης. Τα ίχνη εγκατάστασης, αν και αποσπασματικά, μας δίνουν μια πρώτη εικόνα της. Πρόκειται για κάποια πασσαλόπηκτη οικία, η οποία μοιάζει αρκετά με την οικία της πρώιμης εποχής του Χαλκού στα Πευκάκια[32], αν και υπάρχουν ευρήματα που μπορούν να χρονολογηθούν τόσο στη πρώιμη όσο και στη μέση εποχή του Χαλκού. Η ανασκαφική έρευνα δεν προχώρησε περισσότερο.

ΑΝΤΙΚΛΕΙΑ ΜΟΥΝΔΡΕΑ-ΑΓΡΑΦΙΩΤΗ - ΖΩΗ ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ - ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

32. E. Christmann, *Pevkakia Magula* II, *Die Frühe Bronzezeit*, Bonn 1996, πίν. XI.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Βελεστίνο (Αρχαία πόλη Φερών)

Στο πλαίσιο του υποέργου «Ανάδειξη Μνημείων Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνου», που εκτελέστηκε με χρηματοδότηση του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Θεσσαλίας, Μέτρο 3, 4, του Γ΄ ΚΠΣ 2000-2006, πραγματοποιήθηκε η ανάδειξη τριών μνημείων της αρχαίας πόλης των Φερών, που βρίσκονται εντός και εκτός του πολεοδομικού ιστού του Βελεστίνου.

Τα τρία μνημεία που επιλέχθηκαν περιλαμβάνονται στο σχεδιασμό του «Αρχαιολογικού-Ιστορικού Πάρκου Φερών-Βελεστίνου»[33] και είναι: ένα σύνολο επτά λαξευτών θαλαμοειδών τάφων της μυκηναϊκής εποχής, ένας θολωτός τάφος πρωτογεωμετρικών χρόνων και ο ναός του Θαυλίου Διός, του 4ου αι. π.Χ.

Το σύνολο των επτά λαξευτών θαλαμοειδών τάφων βρίσκεται μέσα στον πολεοδομικό ιστό του Βελεστίνου, κοντά στην αρχαία Υπέρεια κρήνη (λεγόμενη σήμερα και Κεφαλόβρυσο) και χρονολογείται μεταξύ 14ου και 12ου αι. π.Χ.[34]. Βασικός στόχος των εργασιών ανάδειξης ήταν ο εξωραϊσμός του ίδιου του μνημείου και του υπάρχοντος προσωρινού στεγάστρου, καθώς και η βελτίωση του περιβάλλοντος χώρου του με περιτοίχιση, περίφραξη και διαμόρφωση της εισόδου (Εικ. 30).

Ο μικρός κτιστός θολωτός τάφος της πρωτογεωμετρικής περιόδου (11ος-10ος αι. π.Χ.) βρίσκεται σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά του οικισμού της Χλόης Βελεστίνου και διατηρείται σε ειδικό υπόγειο στέγαστρο-κέλυφος από μπετόν, κάτω από το επίχωμα της εθνικής οδού (αυτοκινητόδρομος ΠΑΘΕ), η κατασκευή της οποίας υπήρξε και η αφορμή για την αποκάλυψή του[35]. Επιλέχθηκε από ένα σύνολο επτά παρόμοιων τάφων. Εργασίες πραγματοποιήθηκαν τόσο στο εσωτερικό του κελύφους από μπετόν (επικαλύψεις επιφανειών, επιχρίσματα, μεταλλική πόρτα, εσωτερικός διάδρομος περιήγησης, φωτισμός κτλ.) όσο και στο εξωτερικό του (πλακόστρωση κλιμακοστασίου, επικάλυψη επιφανειών, φωτισμός, τοποθέτηση μεταλλικού στεγάστρου προστασίας κλιμακοστασίου, ράμπας και ανελκυστήρα σκάλας για

33. Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Το Αρχαιολογικό-Ιστορικό Πάρκο Φερών-Βελεστίνου. Μια εφαρμόσιμη πρόταση, ΥΠΕΡΕΙΑ. τ. 2, *Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2-4 Οκτωβρίου 1992*, Μέρος Α΄, Αθήνα 1994, σ. 39-60.

34. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 219-221 Π. Αραχωβίτη, *Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998), 1η Επιστημονική Συνάντηση*, Βόλος 2000, σ. 359-360.

35. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 342-344. Αραχωβίτη, ό.π., σ. 362-363.

Εικ. 30. Βελεστίνο. Ο χώρος των θαλαμοειδών τάφων.

Εικ. 31. Χλόη Βελεστίνου. Ανάδειξη του θολωτού τάφου εσωτερικά του κελύφους προστασίας του.

την επίτευξη της προσβασιμότητας σε άτομα με κινητικά προβλήματα) (Εικ. 31).

Το τρίτο μνημείο, ο λεγόμενος ναός του Θαυλίου Διός, κλασικής εποχής (4ο αι. π.Χ.), βρίσκεται κοντά στα βόρεια όρια του πολεοδομικού ιστού του Βελεστίνου, σε επαφή με την επαρχιακή οδό Βελεστίνου-Χλόης. Αποτελεί ένα από τα ελάχιστα ανεσκαμμένα δείγματα αρχαίων ναών στη Θεσσαλία και ένα από γνωστότερα επισκέψιμα μνημεία της Μαγνησίας. Στο πλαίσιο των εργασιών διαμορφώθηκε νέα είσοδος στο χώρο του μνημείου, κιόσκι ενημέρωσης, διάδρομοι επίσκεψης, λιθόκτιστη βρύση και σημεία ξεκούρασης. Ταυτόχρονα, έγινε αποψίλωση και καθαρισμός όλου του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου και μετά από συστηματική μελέτη των δημοσιεύσεων των παλαιών ανασκαφών των Α. Αρβανιτόπουλου και Υ. Béquignon, έγινε προσεκτικός καθαρισμός του μνημείου και αποκαλύφθηκαν τμήματά του που με την πάροδο του χρόνου είχαν καλυφθεί από χώμα. Συντηρήθηκαν αρκετά από τα διάσπαρτα στο χώρο αρχιτεκτονικά μέλη και τακτοποιήθηκαν κατά μήκος του διαδρόμου περιήγησης (Εικ. 32).

Σε κάθε μνημείο τοποθετήθηκε πλούσιο πληροφοριακό υλικό για την ενημέρωση των επισκεπτών και εκδόθηκε τρίπτυχο ενημερωτικό φυλλάδιο για τα μνημεία που αναδείχθηκαν.

Την επίβλεψη των εργασιών του έργου ανάδειξης είχε η αρχαιολόγος Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, προϊσταμένη της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, και η υπογράφουσα. Οι εργασίες εκτελέστηκαν από προσωπικό διαφόρων ειδικοτήτων που προσλήφθηκε από τον προϋπολογισμό του έργου[36].

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΡΑΧΩΒΙΤΗ

36. Επιστημονικό προσωπικό του έργου ήταν οι αρχαιολόγοι Μ. Τσιγάρα και Δ. Ευσταθίου και η πολιτικός μηχανικός Ευ. Αργυροπούλου, επιβλέπουσα των τεχνικών εργασιών. Συντηρητής του έργου ήταν ο Δ. Χατζηστάμος και σχεδιάστρια η Ε. Γκούβα, ενώ τα τοπογραφικά σχέδια έγιναν από τον τοπογράφο Β. Καρούσο.

ΑΡΧΑΙΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κατά τη χρονική περίοδο 2006 το εργαστήριο συντήρησης μεταλλικών αντικειμένων εξοπλίστηκε με σύστημα ραδιογραφίας ακτίνων Χ (X-ray tube)[37].

Την ίδια χρονιά πραγματοποιήθηκαν χημικές αναλύσεις με μη καταστροφική μέθοδο χρησιμοποιώντας το φορητό φασματόμετρο φθορισιμετρίας ακτίνων Χ της Εφορείας μας και ερευνητικές εργασίες σε διάφορες κατηγορίες αντικειμένων:

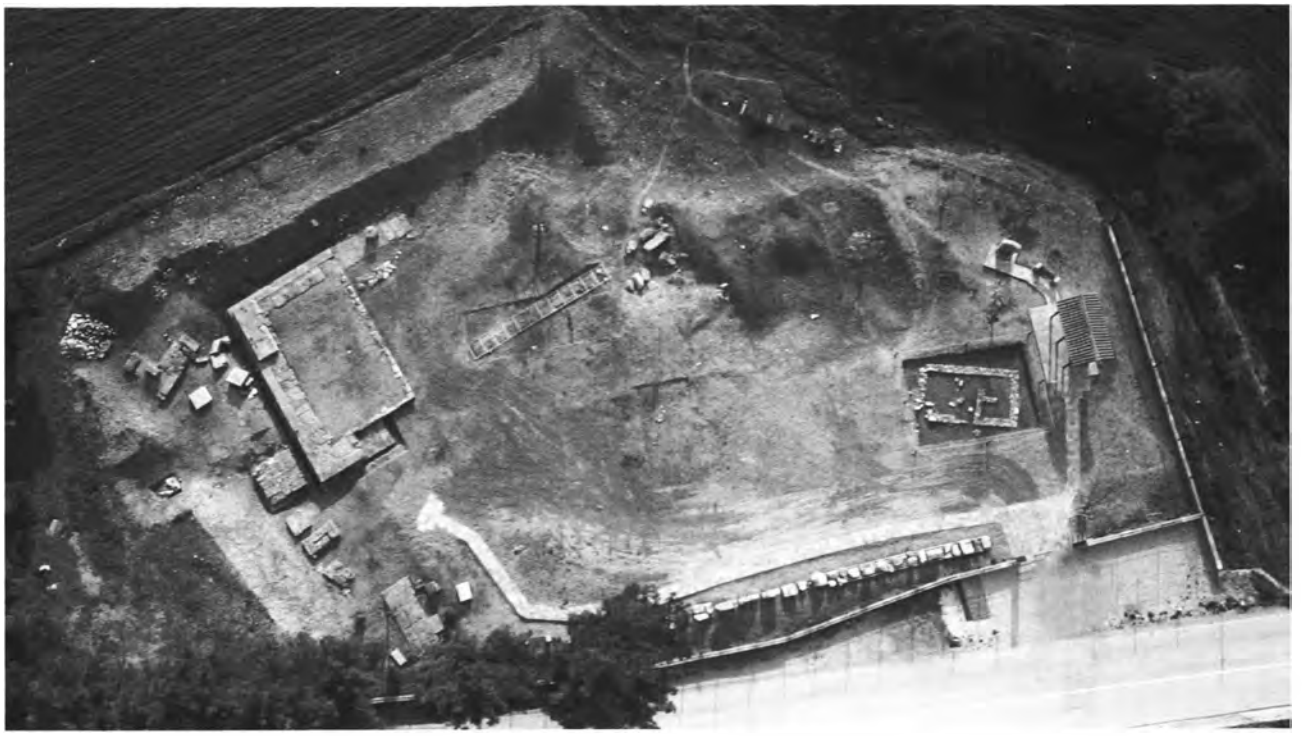
1) Αρχαϊκό μπρούντζινο άγαλμα του θεού Απόλλωνα που είχε βρεθεί παλαιότερα σε ανασκαφή στη θέση Λιανοκόκκαλα στη Μητρόπολη Καρδίτσας, καθώς επίσης και 25 χάλκινα αντικείμενα από την ίδια ανασκαφή. Πιο συγκεκριμένα, έγινε προσπάθεια εντοπισμού και προσδιορισμού ορισμένων προϊόντων διάβρωσης, καθώς επίσης και του αρχαίου συγκολλητικού που χρησιμοποιήθηκε για τη συγκόλληση των διαφόρων τμημάτων του αγάλματος, όπως είναι τα αυτιά, οι βόστρυχοι κ.ά. Στα υπόλοιπα αντικείμενα έγινε προσδιορισμός του κράματος που χρησιμοποιήθηκε και των προϊόντων διάβρωσης.

2) Πέντε ειδώλια και ένα αγγείο που βρέθηκαν στο οικόπεδο Τόμπρα στην αρχαία Δημητριάδα, χρονολογούμενα στην πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο. Εντοπίστηκε η σύσταση του κράματος χαλκού.

3) Ένα φύλλο χρυσού και ένα χρυσό δαχτυλίδι από το θολωτό τάφο στη θέση Καζανάκι χρονολογούμενα στην ύστερη μυκηναϊκή περίοδο.

4) Ένα μπρούντζινο τμήμα αγάλματος(;) ελληνιστικής επο-

37. FAXITRON Cabinet X-ray system model 43855 D.

Εικ. 32. Βελεστίνο. Γενική άποψη της περιοχής του ναού του Θαυλίου Διός, μετά τις εργασίες ανάδειξης.

χής από το οικόπεδο Πατούνη στον Π. Κιερίου, για προσδιορισμό του κράματος. Η σύσταση του κράματος είναι 59 % Cu, 9 % Sn, 31 % Pb, 0.2 % Fe, 0.1 % Zn, 0.1 % Ni, 0.4 % As.

5) Τέσσερα χάλκινα αντικείμενα και μία σιδερένια αιχμή δόρατος από την ΔΕΟ Αλμυρού-Αερινού 1999-2001.

6) Τρεις μήτρες χύτευσης μετάλλων μυκηναϊκής εποχής από το Διμήνι.

7) Πέντε πήλινα ειδώλια ελληνιστικής εποχής που φέρουν χρώμα από το ναό του Θαυλίου Διός στις Φερές.

8) Μία πήλινη μήτρα χύτευσης μετάλλου από το λόφο Δερβίσι στο Αερινό. Η μήτρα χρονολογείται στη μεσοελλαδική περίοδο και εντοπίστηκε ότι το μέταλλο που χυτευόταν σε αυτήν ήταν ο αρσενικούχος χαλκός.

9) Τμήμα χωμάτινης μάζας και τρία τμήματα κονιαμάτων από το οικόπεδο ιδιοκτησίας «ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΟΕ» στην αρχαία Δημητριάδα.

10) Τρεις μπρούντζινες υδρίες, μία μπρούντζινη στλεγγίδα, μία ασημένια κύλικα και μία μπρούτζινη βάση ενός ειδωλίου της θεάς Αθηνάς[38]. Ανιχνεύθηκε και προσδιορίστηκε η χημική σύσταση αρχαίων συγκολλητικών.

11) Τρεις χάλκινοι τρίφτες τυριού. Οι δύο προέρχονται από πρωτογεωμετρικές ταφές στους Αγίους Θεοδώρους Καρδίτσας και του νεκροταφείου της αρχαίας Άλου Μαγνησίας και ο τρίτος βρέθηκε σε ανασκαφή στην περιοχή της Κάρλας. Έγινε χημική ανάλυση με ΕΡΜΑ[39].

Συνεχίζεται η μελέτη των μολύβδινων αντικειμένων που προέρχονται από διάφορες ανασκαφές και διάφορες χρονικές περιόδους στο νομό Μαγνησίας. Επίσης, συνεχίζεται η μελέτη χάλκινων κοσμημάτων και σιδερένιων όπλων γεωμετρικής εποχής από το νεκροταφείο της αρχαίας Άλου, της Χλόης, του Αερινού και των Αγίων Θεοδώρων Καρδίτσας. Τα δύο ερευνητικά προγράμματα γίνονται σε συνεργασία με τα Wolfson Science Laboratories, του Ινστιτούτου Αρχαιολογίας του UCL.

Υπήρξε συμμετοχή σε τρεις ανακοινώσεις στο 2ο ΑΕΘΣΕ και μία παρουσίαση στο αρχαιομετρικό συνέδριο στο Κεμπέκ του Καναδά.

ΕΛΕΝΗ ΑΣΔΕΡΑΚΗ-ΤΖΟΥΜΕΡΚΙΩΤΗ

Επιμεταλλωμένες σιδερένιες φιάλες γεωμετρικής εποχής

Στον τύμβο της Βουλοκαλύβας, στο νεκροταφείο της αρχαίας Άλου, βρέθηκαν πολλά σιδερένια αντικείμενα, τα

38. Όλα τα αντικείμενα χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή.

39. Η μικροανάλυση (ΕΡΜΑ) έγινε στα Wolfson Science Laboratories του Ινστιτούτου Αρχαιολογίας του UCL σε συνεργασία με τον καθηγητή Τ. Rehren. Χορήγηση άδειας δειγματοληψίας με το υπ' αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΣΥΝΤ/Φ44/1910/106775 έγγραφο της ΔΣΑ.

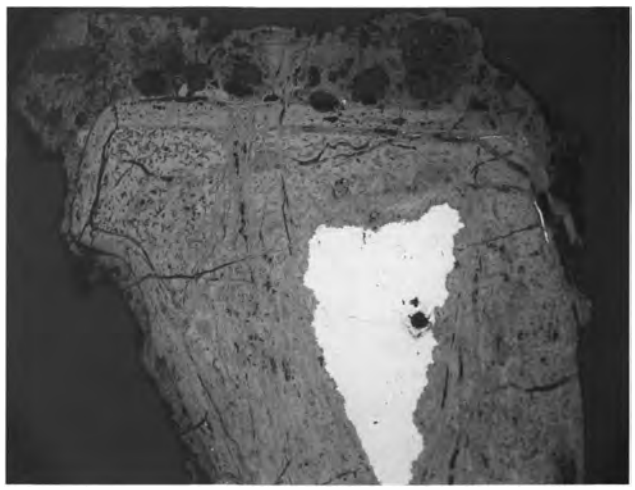

Εικ. 33. Η καλύτερα σωζόμενη σιδερένια φιάλη από τον τύμβο της Βουλοκαλύβας (Δείγμα D5, ΑΕ 4/42, καύση 2).

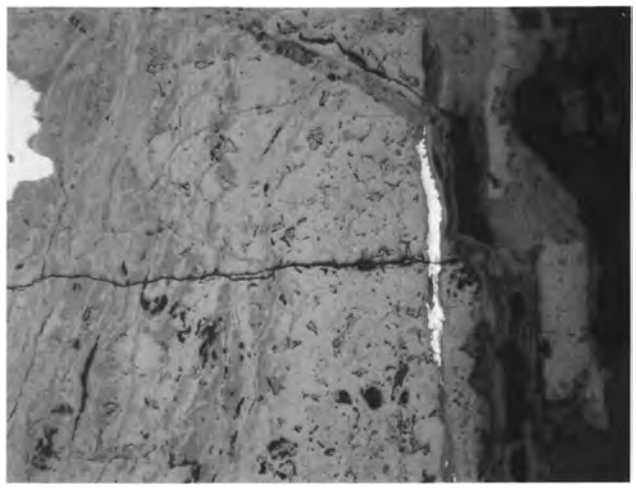
οποία μελετώνται τεχνολογικά και αρχαιομετρικά. Ανάμεσα στα αντικείμενα τα οποία επιλέχθηκαν για μελέτη συμπεριλαμβάνονται και θραύσματα από τρεις σιδερένιες φιάλες[40].

Οι φιάλες είναι ένας κοινός τύπος ταφικών αγγείων, κατασκευασμένες κυρίως από κράμα χαλκού. Ο σίδηρος δεν χρησιμοποιείται συνήθως για την κατασκευή τέτοιων αγγείων, γεγονός που κάνει αυτά τα αγγεία μοναδικά. Μέχρι στιγμής, αναγνωρίστηκαν μόνον τρεις σιδερένιες φιάλες στον τύμβο της Βουλοκαλύβας[41] (Εικ. 33). Τα αντικείμενα είναι πολύ διαβρωμένα, αλλά παρόλα αυτά, ανάμεσα στα προϊόντα διάβρωσης διατηρείται μπρούντζινη επιμετάλλωση η οποία είναι ορατή μόνο με το οπτικό μικροσκόπιο. Η επιμετάλλωση απλώνεται εσωτερικά και εξωτερικά των αγγείων καλύπτοντας πιθανώς όλη την επιφάνειά τους (Εικ. 34-36).

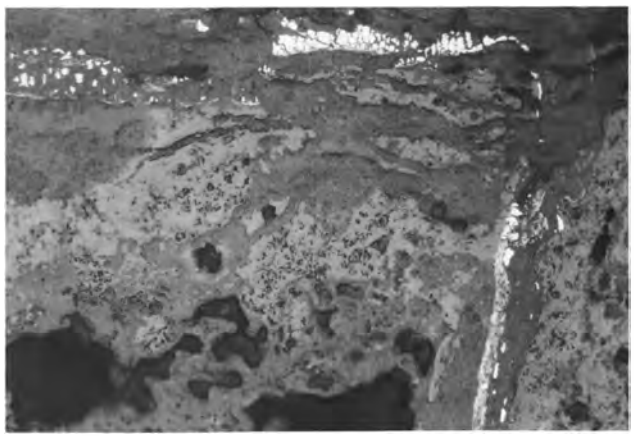
Το καλύτερα διατηρημένο δείγμα είναι το D-5, το οποίο προέρχεται από μία φιάλη με διάμετρο 15 εκ. περίπου και ύψος 3-4 εκ. Το τοίχωμά της έχει πάχος 2,5-3 χιλ. περιλαμβανομένου και του στρώματος διάβρωσης. Σύμφωνα με τη μεταλλογραφική έρευνα, το αρχικό πάχος ήταν 1,5 ή 2 χιλ. περίπου. Το τοίχωμα κοντά στο χείλος είναι κάθετο, το χείλος είναι ελαφρώς παχύτερο, εξέχοντας προς τα μέσα, και είναι πεπλατυσμένο. Μόνο σε αυτό το σημείο υπάρχει επαρ-

Εικ. 34. Δείγμα D5. Διατομή του χείλους του αγγείου. Η επιμετάλλωση είναι ορατή περιμετρικά του χείλους. Μεγέθυνση 0.4X σε οπτικό μικροσκόπιο.

Εικ. 35. Λεπτομέρεια της σωζόμενης επιμετάλλωσης του δείγματος D5. Μεγέθυνση 20X.

Εικ. 36. Λεπτομέρεια του δείγματος D22. Μεγέθυνση 50X σε οπτικό μικροσκόπιο.

40. Ευχαριστούμε τη Ζ. Μαλακασιώτη, αρχαιολόγο της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, για την παραχώρηση του υλικού για μελέτη. Ο τύμβος ανασκάφηκε κατά τη χρονική περίοδο 1999-2001, στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Άλου στη Μαγνησία. Οι διαστάσεις του τύμβου είναι 33,60×30,25 μ. Το σχήμα του είναι ελλειψοειδές και περιλαμβάνει 104 καύσεις, τέσσερις μεγάλες θολωτές κατασκευές με καύσεις, έντεκα παιδικές ταφές και τέσσερις ελεύθερες ταφές ενηλίκων. Ο τύμβος ήταν σε χρήση από τα τέλη του 9ου έως τις αρχές του 7ου αι. π.Χ.

41. Δείγμα D5, ΑΕ 4/42 καύση 2. Δείγμα D8 ΑΕ 5/43 καύση 2. Δείγμα D22 ΑΕ 1/100 καύση 9. Μόνον η μία από τις φιάλες είναι σχεδόν ολόκληρη. Από τις άλλες δύο σώζονται μόνον τμήματα του χείλους.

κές διατηρημένο μέταλλο, ενώ το υπόλοιπο είναι εντελώς διαβρωμένο. Οι άλλες δύο φιάλες δεν σώζουν μεταλλικό πυρήνα και γενικώς βρίσκονται σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Για να είναι βέβαιο ότι τα δείγματα αντιπροσωπεύουν φιάλες, επιλέχθηκαν τμήματα από το χείλος με το χαρακτηριστικό τους προφίλ. Προσεκτική παρατήρηση με οπτικό μικροσκόπιο αποκάλυψε υπολείμματα ενός λεπτού στρώματος μπρούντζου με υψηλό ποσοστό κασσίτερου και στις τρεις φιάλες. Στο μεγαλύτερο μέρος του αυτό το στρώμα είναι διαβρωμένο, αφήνοντας μόνον περιοχές πλούσιες σε υδροξείδιο του κασσιτέρου και άλατα του χαλκού. Σε άλλα σημεία ο μπρούντζος είναι πολύ καλά διατηρημένος και σε μεγάλη ποσότητα ώστε να επιτρέπει αξιόλογη μικροανάλυση. Η σύσταση του μπρούντζινου επιστρώματος είναι παρόμοια και στα τρία δείγματα, δηλαδή με περίπου 65 wt% χαλκό, 33 wt% κασσίτερο και ένα μικρό ποσοστό σιδήρου. Ποιοτική ανάλυση, με XRF, σε διάφορα σημεία του σώματος της πιο ολοκληρωμένης φιάλης στο εργαστήριο συντήρησης μετάλλινων αντικειμένων της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, επιβεβαίωσε ότι το μπρούντζινο στρώμα καλύπτει όλη την επιφάνεια του αγγείου εσωτερικά και εξωτερικά (Εικ. 38). Από τις μέχρι τώρα γνώσεις μας, αυτό είναι το πρωιμότερο παράδειγμα τέτοιας επιμετάλλωσης σε σιδερένια αντικείμενα και δημιουργεί ενδιαφέροντα ερωτήματα όσον αφορά στο σκοπό και την τεχνολογία εφαρμογής της.

Η επιμετάλλωση του σιδήρου με κασσίτερο ή μπρούντζο γινόταν κατά την αρχαιότητα για τεχνικούς και για αισθητικούς λόγους. Οι επιμεταλλώσεις δίνουν χρωματικά αποτελέσματα τέτοια, που αφ' ενός προσδίδουν μια γοητευτική εμφάνιση στο αντικείμενο[42] και αφ' ετέρου το κάνουν πιο ανθεκτικό στη διάβρωση. Το δεύτερο ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο στις περιπτώσεις που το αντικείμενο ήταν εκτεθειμένο σε υγρά ή σε υγρασία γενικότερα[43]. Η επιμετάλλωση γινόταν με την εφαρμογή ενός ομοιόμορφου στρώματος μετάλλου περιμετρικά του αντικειμένου και εφαρμοζόταν με έναν από τους παρακάτω τρόπους: α) διπλώνοντας ένα φύλλο μετάλλου γύρω από το αντικείμενο, β) σφυρηλατώντας ένα κράμα πάνω σε προετοιμασμένη επιφάνεια, γ) με σύντηξη (fusion plating) και δ) εμβαπτίζοντας το αντικείμενο σε λιωμένο μέταλλο[44].

Επιμετάλλωση σιδερένιων αντικειμένων με κράμα χαλκού έχει προσδιοριστεί σε χαλινάρια της εποχής του Σιδήρου στη Μεγάλη Βρετανία. Γενικά, σιδερένια αντικείμενα με επικασσιτερωμένη επιφάνεια έγιναν γνωστά από το Μεσαίωνα και έπειτα. Το πρωιμότερο επικασσιτερωμένο αντικείμενο βρέθηκε στην Ισπανία και χρονολογείται το 450 π.Χ.[45].

Η εύρεση επιμετάλλωσης με κράμα χαλκού που έχει υψηλό ποσοστό κασσίτερου στις συγκεκριμένες σιδερένιες φιάλες, θεωρείται ότι είναι από τα πρώτα παραδείγματα της εποχής του Σιδήρου στην Ελλάδα. Η επιμετάλλωση εντοπίζεται, όπως προαναφέρθηκε, μόνο με διατομή ή με το XRF και διατηρείται ακόμη και στην περίπτωση που τα αντικείμενα είναι εντελώς διαβρωμένα. Στις δύο περιπτώσεις των δειγμάτων (D5 και D22) η επιμετάλλωση έχει την ίδια χημική σύσταση, ενώ στην τρίτη (D8) περιέχει ελαφρώς μικρότερη ποσότητα κασσίτερου και μεγαλύτερο ποσοστό σιδήρου (Πίνακας 1). Ένα κράμα με τέτοια σύσταση είναι πολύ εύθραυστο ώστε να εφαρμοστεί ως φύλλο ή να σφυρηλατηθεί πάνω σε μια σιδερένια επιφάνεια[46]. Το πιθανότερο είναι ότι τα αντικείμενα εμβαπτίστηκαν σε λιωμένο μπρούντζο και έτσι μπορεί να δικαιολογηθεί και το σχετικά υψηλό ποσοστό σιδήρου.

δείγμα	αριθ. ευρ.	Χαλκός	Κασσίτερος	Σίδηρος
D5	4/42 καύση 2	64	33	2
D8	5/43 καύση 2	64	33	2
D22	1/100 καύση 9	64	31	4

Πίνακας 1. Χημική σύσταση επιμετάλλωσης (ΕΡΜΑ, σε %).

Ο εντοπισμός τέτοιων επικαλύψεων είναι σημαντικός τόσο για τη μέθοδο συντήρησης που θα ακολουθηθεί όσο και για την αρχαιολογική ερμηνεία των αντικειμένων. Προς το παρόν, γίνεται μη καταστροφική έρευνα για περαιτέρω επιμεταλλώσεις σε όλα τα σιδερένια αντικείμενα του τάφου, χρησιμοποιώντας το φορητό φασματόμετρο XRF της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ.

ΕΛΕΝΗ ΑΣΔΕΡΑΚΗ-ΤΖΟΥΜΕΡΚΙΩΤΗ - THILO REHREN

42. Ασημί ή χρυσή όψη.

43. M.C. Corfield, Copper Plating on Iron, στο S. La Liece - P. Craddock (επιμ.), *Metal Plating and Patination: Cultural, Technical and Historical Development*, Boston 1993, σ. 276-283.

44. Corfield, ό.π., σ. 276-283. J. Watson - G. Edwards, Conservation of Material from Anglo Saxon Cemeteries, στο E. Southworth, *Anglo-Saxon Cemeteries. A Reappraisal, Proceedings of a Conference held at Liverpool Museum 1986*, Stroud: Sutton, 1990.

45. N. Meeks, Surface Characterization of Tinned Bronze, High-tin Bronze, Tinned Iron and Arsenical Bronze, στο *Metal Plating and Patination*,. ό.π., σ. 247-275.

46. Η μελέτη των αντικειμένων έγινε σε συνεργασία με το IoA, UCL. Ο K. Reeves από το Wolfson Science Laboratories, IoA, UCL βοήθησε στην πραγματοποίηση των χημικών αναλύσεων.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΧΩΡΑΝ

Περιφερειακή οδός Βόλου

Θέση Καζανάκι. Θολωτός τάφος

Πραγματοποιήθηκαν στερεώσεις ευπαθών ξύλινων αντικειμένων[47], από τα οποία άλλα διατηρήθηκαν κατά χώραν και άλλα μεταφέρθηκαν στο εργαστήριο συντήρησης. Τα επίπεδα υγρασίας μέσα στον τάφο ήταν πολύ υψηλά και τα αντικείμενα σε κατάσταση σχεδόν αποσύνθεσης, οπότε αποφασίστηκε να γίνουν οι στερεώσεις με εποξικό υλικό δύο συστατικών Liquid Wood[48], αφού αρχικά γινόταν μερική ξήρανση του αντικειμένου με ακετόνη και στη συνέχεια εμποτισμός του με το εποξικό υλικό διαλυμένο σε ακετόνη. Τα αποτελέσματα των στερεώσεων ήταν θετικά.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΓΓΕΛΗΣ - ΜΑΝΩΛΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

Αρχαία Δημητριάς

Κατά το χρονικό διάστημα 2006 οι σωστικές αλλά και οι προγραμματισμένες ανασκαφές στην ευρύτερη περιοχή της Αρχαίας Δημητριάδος (στην περιοχή του Σωρού και των Πευκακίων) έφεραν στο φως πλήθος ευρημάτων[49]. Η συντήρηση στα εργαστήρια του Ανακτόρου της Αρχαίας Δημητριάδος αφορούσε κυρίως όστρακα κεραμικής και αγγείων, λίθινα ευρήματα, ψηφιδωτά και τοιχογραφίες - κονιάματα.

Συντηρήθηκαν συνολικά 36 κεραμικά αντικείμενα προερχόμενα από τα οικόπεδα Παντελίδη, Λειβαδάρου, Μακρίδη και από την ανασκαφή στην οδό Πευκακίων και στον Σωρό. Επίσης, ελέγχθηκαν και ταυτίστηκαν αρκετές σακούλες με κεραμική από το οικόπεδο Λειβαδάρου και από τον Σωρό.

Από τις ανασκαφές στην οδό Πευκακίων και στα οικόπεδα Μακρίδη και Προοπτικής συντηρήθηκαν τρία λίθινα αντικείμενα, ενώ από το οικόπεδο Παντελίδη δύο οστέινα αντικείμενα.

Στο οικόπεδο Τσορμπατζή αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο έκτασης 70 τ.μ. Έγινε καθαρισμός της επιφάνειας μηχανικά και με νερό. Το μνημείο διατηρείται.

Εργασίες συντήρησης τοιχογραφιών και κονιαμάτων έγιναν στα εξής οικόπεδα: α) οικόπεδο Κρικέλη: εργασίες συντήρησης σε εμβαδόν 5 τ.μ. στο χώρο της ανασκαφής, β) αρχαίο θέατρο Δημητριάδος: εργασίες συντήρησης σε εμβαδόν 3 τ.μ. για την απομάκρυνση των πεσμένων τμημάτων στο χώρο του εργαστηρίου, γ) οικόπεδο Κατσίφα: εργασίες συντήρησης σε εμβαδόν 3 τ.μ. σε αποκολλημένα τμήματα τα οποία είχαν υποστεί μεγάλη ζημιά στο χώρο της φύλαξης και δ) ανάκτορο, χώρος του τομέα Β: στερέωση των πλίνθινων τοίχων των τοιχογραφιών εμβαδού 5 τ.μ.

Τα στάδια συντήρησης που εφαρμόστηκαν ανάλογα με την περίπτωση ήταν τα εξής: ανάλυση του δομικού υλικού (κυρίως στα κονιάματα), φωτογράφηση όλων των σταδίων (γενικές και λεπτομερείς), καθαρισμός μηχανικός, χημικός ή και συνδυασμός και των δύο, στερέωση υποστρώματος, ζωγραφικής επιφάνειας ή και των δύο, συγκόλληση των τμημάτων που ταιριάζουν, συμπλήρωση των κενών για λόγους στατικούς και αισθητικούς, αισθητική αποκατάσταση όπου χρειαζόταν, ενώ στην περίπτωση των κονιαμάτων έχουμε και την περίπτωση της συγκράτησης και της αποτοίχισης. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ανάλογα με το στάδιο συντήρησης ήταν: απιονισμένο νερό, ακετόνη, οινόπνευμα, ακρυλικές και πολυβινιλικές ρητίνες και γαλακτώματα, οξέα, εποξειδικές ρητίνες, γύψος καλλιτεχνίας, διάφορα αδρανή υλικά όπως κεραμιδόσκονη, μαρμαρόσκονη κ.ά., χρώματα τέμπερας ή σκόνες. Όπου χρειαζόταν να επέμβουμε μηχανικά, χρησιμοποιήσαμε νυστέρια no3-no4, μικροστερεοσκόπιο, τουρ, βούρτσες και πινέλα, διάφορα οδοντιατρικά εργαλεία και λάμες αποτοίχισης.

Η συντήρηση στοχεύει ώστε το αρχαιολογικό εύρημα να γίνει ανθεκτικό στο πέρασμα του χρόνου. Οι μέθοδοι και τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν τηρούσαν βασικές αρχές της συντήρησης και ποίκιλλαν ανάλογα με το αντικείμενο πάνω στο οποίο εφαρμόστηκαν τόσο στις κατά χώραν επεμβάσεις συντήρησης όσο και σε αυτές που έγιναν στο χώρο του εργαστηρίου.

Ακολουθώντας τις αρχές που διέπουν τη συντήρηση, οι εργασίες πραγματοποιούνται τόσο στα κινητά όσο και στα ακίνητα ευρήματα της αρχαίας Δημητριάδος, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στις τοιχογραφίες και τα κονιάματα.

Η χρονική διάρκεια των εργασιών συντήρησης ποικίλλει ανάλογα με το είδος, το μέγεθος, την έκταση (π.χ. τοιχογραφίες), τη φθορά, τις συνθήκες ανακάλυψης του αντικειμένου, αλλά σχετίζεται και με το χώρο και τις συνθήκες, με το κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό και εξοπλισμό.

Το 2006 έγινε μελέτη αποτοίχισης που εγκρίθηκε από το ΚΑΣ και αφορά στην απόσπαση έγχρωμων κονιαμάτων από το οικόπεδο Κρικέλη.

ΜΑΝΙΑ ΜΑΡΓΑΡΙΤΩΦ - ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΣ

Αρχαία Άλος

Στη Νοτιοανατολική πύλη της οχύρωσης της ελληνιστικής πόλης της Άλου εντοπίστηκαν δύο δεξαμενές νερού, οι οποίες εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των κατοίκων που διέμεναν στο εσωτερικό της πύλης. Οι δεξαμενές, διαστ. 2,50×1,50 μ., η μία, και 5×4 μ., η άλλη, διατηρούνται στο ύψος του 1 μ. και κατασκευάστηκαν από αργούς λίθους χωρίς συν-

47. Πιθανώς από τις νεκρικές κλίνες.

48. Της εταιρείας ABATRON INC.

49. Κεραμικά, μέταλλα, λίθινα, κονιάματα-τοιχογραφίες και ψηφιδωτά.

δετικό υλικό. Το δάπεδο των δεξαμενών κατασκευάστηκε από λίθους, οι οποίοι καλύφθηκαν με ασβεστοκονίαμα. Το κονίαμα διατηρείται αποσπασματικά, κυρίως στους αρμούς των αργόλιθων και στην επιφάνεια των τοίχων.

Μετά τον καθαρισμό των δεξαμενών από εξωγενή στοιχεία, πραγματοποιήθηκε στερέωση με Primal AC 33, διαλυμένο σε νερό με αναλογία 10-15%. Η χρήση καθαρού αλκοολούχου Primal βοήθησε στην αμεσότερη απορρόφησή του από το υλικό των κονιαμάτων. Η συγκόλληση στα πεσμένα τμήματα των κονιαμάτων πραγματοποιήθηκε με τη χρήση Edivil.

ΕΦΗ ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Συντήρηση μεταλλικών αντικειμένων

Έγινε συντήρηση 1.367 μεταλλικών αντικειμένων (χρυσά, αργυρά, χάλκινα, σιδερένια, μολύβδινα), κυρίως νομισμάτων, κοσμημάτων, όπλων, αγγείων και άλλων μικροευρημάτων από ανασκαφές που διενήργησε η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ σε περιοχές του νομού Μαγνησίας τόσο κατά το έτος 2006 αλλά και από παλαιότερες ανασκαφές.

Πιο συγκεκριμένα, οι περιοχές από τις οποίες προέρχονται τα ευρήματα είναι:

Αρχαία Δημητριάδα: οικόπεδα Παντελίδη, Μαραγιάννη, Προοπτικής, Τόμπρα, Τσορμπατζή, Μιχαλόπουλου, Καράμπελα, Σέφελ, Παπαχατζή, Μακρή, από τις εργασίες της ΔΕΥΑΜΒ στον προφήτη Ηλία, καθώς επίσης και μία παράδοση.

Σωρός: ανασκαφές στο ναό του Απόλλωνα και τον αγρό Βαλαχή.

Διμήνι: οικόπεδο Ευ. Μπέη.

Φθιώτιδες Θήβες: αγροί Αλεκτορίδη, Δραγογιάννη, Ζαράρη, Ζώτη, Κολώνη, Κορδίστα, Κουμαριανού, Παρασκευόπουλου, Σαβοργιαννάκη, Τσικρά, Φούρναρη.

ΠΑΘΕ: Χ.Θ. 281900.

Αρχαία Άλος: ανασκαφές της Ολλανδικής Αρχαιολογικής Σχολής.

ΕΥΔΕ Κάρλας: ανασκαφές 2 και 5 και θέσεις Αέρανη, Ντιλίρια-Συρτάδες και Τσιγγένινα.

Βελεστίνο: ναός Θαυλίου Διός, Μαγούλα Μπακάλη, οικόπεδο Τσιούρικα και παράδοση Γιάτσου.

Άγιοι Ανάργυροι: οικόπεδο Δουμπιώτη και Ανδρικόπουλου.

Νέα Ιωνία: οδός Προύσσης.

Μητρόπολη Καρδίτσας: κεντρική πλατεία.

Άγιοι Θεόδωροι Καρδίτσας: τύμβος στη θέση Αμπέλια[50].

Επίσης, στο πλαίσιο των καθηκόντων μας ήταν η ηλεκτρονική παρακολούθηση της θερμοκρασίας και της σχετικής υγρασίας τόσο στο χώρο του Μουσείου όσο και στις αποθήκες[51].

Τέλος, έγινε επίβλεψη της εξάμηνης πρακτικής άσκησης ενός αποφοίτου του τμήματος Τεχνικών Συντήρησης Αρχαιοτήτων του ΔΙΕΚ Βόλου.

ΕΛΕΝΗ ΑΣΔΕΡΑΚΗ-ΤΖΟΥΜΕΡΚΙΩΤΗ - ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΤΣΟΥΡΤΣΟΥΛΗΣ

Συντήρηση κεραμικών αντικειμένων

Το 2006 πραγματοποιήθηκε η ομάδα συντήρησης κεραμικών αντικειμένων με έδρα το Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου και το Διμήνι. Η ομάδα συντήρησε, φωτογράφησε, κατέγραψε ηλεκτρονικά και συσκεύασε για αποθήκευση συνολικά 161 κεραμικά αντικείμενα. Τα αντικείμενα προέρχονται από τις παρακάτω ανασκαφές:

1. Διμήνι: Μέγαρο Α, Μέγαρο Β, Χώρος 3, Χώρος 5, Χώρος 14, Χώρος 18, οικόπεδο Ζωγράφου και οικόπεδο Ευ. Μπέη.
2. Θολωτός τάφος στη θέση Καζανάκι.
3. Βελεστίνο: Χλόη και αγρός Μπατόγια.
4. Σωρός: ναός του Απόλλωνα.
5. Δημητριάδα: οικόπεδο Μπαράκου.
6. Μοσχάτο Καρδίτσας. Ολοκληρώθηκε η συντήρηση μιας προτομής αλόγου, σε υπερφυσικό μέγεθος, προερχόμενη από το ναό του Απόλλωνα στη θέση Λιανοκόκκαλα (Εικ. 37, 38). Η προτομή του αλόγου ήταν τοποθετημένη στη στέγη του ναού. Μετά το πλύσιμο των τμημάτων καθαρίστηκαν μηχανικά τα βρύα που υπήρχαν στην επιφάνεια ορισμένων τμημάτων. Επειδή δεν είχαν βρεθεί όλα τα τμήματα εξ αρχής και το εύρημα ήταν μοναδικό, αποφασίστηκε να μην προχωρήσει η συντήρησή του άμεσα μέχρι να ολοκληρωθεί η έρευνα για τα υπόλοιπα τεμάχια. Έτσι, έγινε επάλειψη των ακμών των τμημάτων με βαζελίνη και συμπλήρωση των κενών με γύψο. Με αυτό τον τρόπο ο γύψος δεν κόλλησε πάνω στα πήλινα τμήματα και ήταν εύκολο να αφαιρεθεί κάθε φορά που βρισκόταν ένα κομμάτι. Όταν τελικά βρέθηκαν όλα τα τμήματα και έγινε ο καθαρισμός τους, στερεώθηκαν με Mowilith 5% διαλυμένο σε ασετόν. Η συγκόλληση των τμημάτων έγινε με UHU PLUS. Κατά τη διάρκεια της ολοκλήρωσης της συγκόλλησης της προτομής διαπιστώθηκε ότι υπήρχαν μεγάλα κενά τα οποία θα δημιουργούσαν πρόβλημα στη στατική του αντικειμένου. Τοποθετήθηκαν ράβδοι τιτανίου, πάχ. 5-6 χιλ., κάθετα και το κενό κτίστηκε με γύψο. Για τη στερέωση του κεφαλιού στο σώμα χρησιμοποιήθηκαν και

50. Έγινε επανασυντήρηση των αντικειμένων.

51. Από τον Ιανουάριο έως το Μάιο του 2006. Την παρακολούθηση των παραπάνω παραμέτρων από τον Ιούνιο μέχρι το τέλος του έτους ανέλαβε η συνάδελφος Χ. Τόπα.

Εικ. 37. Προτομή αλόγου από το ναό του Απόλλωνα στη θέση Λιανοκόκκαλα Καρδίτσας, κατά τη διάρκεια της συντήρησης.

Εικ. 38. Προτομή αλόγου από το ναό του Απόλλωνα στη θέση Λιανοκόκκαλα Καρδίτσας, μετά τη συντήρηση.

πάλι ράβδοι τιτανίου και τα κενά οπλίστηκαν με γύψο. Η ίδια μέθοδος εφαρμόστηκε και για τη στερέωση του σαγονιού, το οποίο προεξέχει αισθητά. Στο γύψο αποδόθηκαν λεπτομέρειες της χαίτης. Επίσης, συμπλήρωση έγινε και στο ένα αυτί και στο ένα μάτι, στο οποίο αποδόθηκε η κίνηση. Η βάση της προτομής, ομοίωμα κεραμίδας, σώζεται μόνο σε πολύ μικρή επιφάνεια. Η υπόλοιπη συμπληρώθηκε με καλούπι το οποίο λήφθηκε από πρωτότυπη κεραμίδα του ναού. Τέλος, έγινε αισθητική αποκατάσταση όλων των συμπληρωμένων μερών με τέμπερες.

Επίσης, έγινε επιλογή οστράκων και συγκόλληση από σωρούς κεραμικής στο Διμήνι. Τέλος, η ομάδα των συντηρητών καθάρισε, έβαψε και οργάνωσε το σημερινό εργαστήριο κεραμικών που βρίσκεται στον αύλειο χώρο του Μουσείου, όπου και μεταφέρθηκε.

ΕΦΗ ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ - ΜΑΝΩΛΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ - ΧΑΡΑ ΤΟΠΑ

Συντήρηση λίθινων, γυάλινων, οργανικών αντικειμένων

Το 2006 έγιναν εργασίες συντήρησης, φωτογράφησης και ηλεκτρονικής καταγραφής 55 γυάλινων αντικειμένων, 35 οστέινων, 12 λίθινων και δύο οστρέων, όλα προερχόμενα από το θολωτό τάφο στη θέση Καζανάκι. Επίσης, συντηρήθηκαν 59 λίθινα μικροευρήματα από τη θέση Ντιλίρια στην Κάρλα.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΓΓΕΛΗΣ

ΙΕ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λ ά ρ ι σ α

Οδός Σαρανταπόρου και Φαρσάλων 16-20 (οικόπεδο Λ. Ζαχαρή - Κ. Παπαδόπουλου - Ν. Καρανίκα)

Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή του νότιου νεκροταφείου της αρχαίας Λάρισας. Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση οικοδομής, αποκαλύφθηκαν δύο ελεύθερες ταφές ρωμαϊκών χρόνων και δύο ταφές σε πήλινες λάρνακες ελληνιστικών χρόνων. Οι δύο ελεύθερες ταφές που βρέθηκαν στην επιφανειακή επίχωση του οικοπέδου σώζονταν αποσπασματικά και συνοδεύονταν από γυάλινα μυροδοχεία.

Από τις δύο πήλινες λάρνακες, η μία εντοπίστηκε τοποθετημένη με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. μέσα στη δυτική παρειά του οικοπέδου και δεν ανασκάφηκε. Η δεύτερη πήλινη λάρνακα αποκαλύφθηκε σε βάθος -1,80 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Φαρσάλων και είχε προσανατολισμό επίσης ΝΔ.-ΒΑ. Πολλά τμήματα της πήλινης καλυπτήριας πλάκας της λάρνακας, πάχ. 0,35 μ., βρέθηκαν πεσμένα μέσα στην επίχωσή της, ενώ ορισμένα άλλα διατηρήθηκαν θραυσμένα κατά χώραν επάνω στο δυτικό ήμισυ της λάρνακας. Η ορθογώνια λάρνακα είχε εσωτερικές διαστάσεις 1,73 (μήκος)×0,38 (πλάτος)×0,53 μ. (βάθος). Το επίπεδο άνω χείλος της είχε πλάτος 0,65 μ. Ο νεκρός (ή νεκρή) είχε τοποθετηθεί σε εκτεταμένη στάση με το κρανίο προς ΒΑ. Στην περιοχή του θώρακα βρέθηκε ένα τμήμα σιδερένιου αντικειμένου, ενώ στη βορειοδυτική γωνία της λάρνακας και ψηλά στην επίχωσή της – 0,50 μ. κάτω από το χείλος της – βρέθηκε μία χάλκινη πόρπη.

ΣΟΦΙΑ ΚΑΡΑΠΑΝΟΥ

Φ ά ρ σ α λ α

Συμβολή των οδών Ρ. Φεραίου, Γ. Γκίκα και Κουμουνδούρου (Ο.Τ. 436 Α, οικόπεδο Κ. και Σ. Παπαποστόλου)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται στο κέντρο των Φαρσάλων, πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή με την οποία ήλθε στο φως τμήμα ενός δημόσιου κτιρίου, πιθανώς στωικού, των ελληνιστικών χρόνων με προσανατολισμό Α.-Δ. Το οικόπεδο παρουσιάζει κλίση από Ν. προς Β. και οι αρχαιότητες εντοπίστηκαν στο νότιο τμήμα του. Συγκεκριμένα, σε βάθος -2,24/-2,29 μ. από τον άξονα της οδού Κουμουνδούρου αποκαλύφθηκε ο νότιος τοίχος του κτιρίου, χτισμένος με κυβόλιθους, ύψ. 0,26-0,28 μ., ενώ σε βάθος -2,65/-2,68 μ. και παράλληλα προς αυτόν βρέθηκε ο βορεινός, πλ. 0,90 και ύψ. 2,76 μ. Το εξωτερικό του μέτωπο ήταν δομημένο με κυβόλιθους και το εσωτερικό του με αργούς λίθους. Λόγω της κλίσης του εδάφους ο τοίχος αυτός ήταν βαθύτερα θεμελιωμένος και λειτουργούσε και ως αναλημματικός. Σε επαφή και κατά μήκος του εξωτερικού μετώπου του νότιου τοίχου είχε κατασκευαστεί βοτσαλωτό δάπεδο, πλ. 1,05 μ. Μεταξύ των δύο παράλληλων τοίχων αποκαλύφθηκαν δύο κάθετοι μεσότοιχοι που όριζαν τρεις χώρους με δάπεδα από πατημένο χώμα. Στο εσωτερικό του μεσαίου καθώς και του ανατολικότερου δωματίου ανασκάφηκαν σε βαθύτερο επίπεδο επιχώσεις και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κλασικών χρόνων.

Πεζόδρομος 28ης Οκτωβρίου (Ο.Τ. 529, οικόπεδο Γ. Δεληδήμος και ΣΙΑ ΟΕ)

Με τη σωστική ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στο συγκεκριμένο οικόπεδο, που βρίσκεται στο κέντρο της πόλης, αποκαλύφθηκαν:

α) Σε βάθος από -1,85 έως -2,18 μ. από τον άξονα του πεζόδρομου της 28ης Οκτωβρίου και σε απόσταση 1,20/1,90 μ. από τη βόρεια παρειά του οικοπέδου, το εξωτερικό μέτωπο του νότιου τοίχου ενός οικοδομήματος, μήκ. 9,62 και ύψ. 1 μ. Ο τοίχος, χτισμένος από ασβεστολιθικές και ψαμμολιθικές πέτρες καθώς και από υλικά σε β΄ χρήση, με βάση τα κατασκευαστικά του χαρακτηριστικά χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους. Νότια και εξωτερικά του κτιρίου εκτεινόταν ένας υπαίθριος χώρος με δάπεδο από πατημένο χώμα, χαλικάκι, λατύπη, θραύσματα κεραμίδων και οστράκων, ο οποίος είχε διαταραχθεί κατά τόπους από μεταγενέστερες επεμβάσεις.

β) Στην έκταση του υπαίθριου χώρου βρέθηκαν έξι κιβωτιόσχημοι τάφοι, χρονολογούμενοι πιθανότατα στους ύστε-

ρους ρωμαϊκούς χρόνους. Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και μόνον οι μακρές πλευρές τους είχαν επενδυθεί με τετραγωνισμένες ασβεστολιθικές και ψαμμολιθικές πέτρες, εν είδει ορθοστατών. Η κάλυψή τους αποτελούνταν από πλακαρές πέτρες. Οι νεκροί είχαν εναποτεθεί απευθείας στο χώμα, σε ύπτια στάση με το κεφάλι προς Δ. Οι ταφές ήταν ακτέριστες, με εξαίρεση την ταφή μιας γυναίκας που συνοδευόταν από τα χάλκινα κοσμήματά της (ενώτια, βραχιόλι, δακτυλίδι).

γ) Κάτω από το επίπεδο των ταφών επιχώσεις της κλασικής περιόδου.

Ανώνυμη οδός (Ο.Τ. 224, οικόπεδο Κ. Δανδή)

Η σωστική ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως, στο μέσον περίπου του οικοπέδου και σε βάθος -0,91 μ. από τον άξονα της ανώνυμης οδού, ευθύγραμμο τμήμα του βόρειου σκέλους της οχύρωσης της αρχαίας Φαρσάλου, που χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.[1]. Το τείχος, δομημένο από ντόπιο γκριζόλευκο ασβεστόλιθο κατά το ισόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα τειχοδομίας, έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 10,60 μ. Το πλάτος του είναι 2,70 μ. και σώζεται σε ύψος ενός δόμου, πέραν της ευθυντηρίας, η οποία κατασκευάστηκε από μεγάλες πλάκες που εξέχουν ελαφρά της ανωδομής. Ο δόμος, ύψ. 0,50 μ., αποτελείται από δύο μέτωπα (εξωτερικό και εσωτερικό) χτισμένα με κυβόλιθους, ενώ το γέμισμα ανάμεσά τους περιείχε χώμα, λατύπη και μικρούς και μεγαλύτερους αργούς λίθους. Με την ανεύρεση του τμήματος αυτού του τείχους επιβεβαιώνεται η αρχική υπόθεση για την πορεία του βόρειου σκέλους του[2], για το οποίο δεν είχαμε έως σήμερα ασφαλείς ενδείξεις. Τέλος, σε δοκιμαστικές τομές στην υπόλοιπη έκταση του οικοπέδου δεν εντοπίστηκε κανένα αρχαιολογικό κατάλοιπο.

ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΤΑΚΟΥΤΑ

Οδός Απόλλωνος 20 (οικόπεδο Ν. Νεστούρι)

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση οικοδομής εντοπίστηκε στην ανατολική παρειά του οικοπέδου, σε βάθος -1,05 μ. από την επιφάνεια εκσκαφής, ένας κλίβανος, ο οποίος ανασκάφηκε μερικώς. Τα τοιχώματα και το δάπεδο του απιόσχημου σε κάθετη τομή κλιβάνου ήταν κατασκευασμένα από στιβακτό πορτοκαλόχρωμο πηλό. Ο θάλαμος του κλιβάνου είχε εσωτερική διάμετρο στο επίπεδο του δαπέδου του 1,54 μ. και στο ανώτερο σωζόμενο τμήμα του 1,23 μ. Τα τοιχώματά του, που συνέκλιναν προς τα άνω, σώζονταν σε ύψος 1,17 μ., είχαν πάχος 0,12 μ. και στο μέσον περίπου του ύψους τους είχαν υαλοποιηθεί από την όπτηση. Το δάπεδο του κλιβάνου είχε πάχος 0,08 μ. και στο νοτιότερο τμήμα του εντοπίστηκε ένα αυλάκι, πλ. 0,37 και βάθ. 0,09 μ.

Πάνω στο δάπεδο του κλιβάνου βρέθηκαν στάχτες και κάρβουνα, ενώ ο υπόλοιπος κλίβανος ήταν επιχωσμένος με σκούρο καστανό χώμα, που περιείχε κομμάτια από την οροφή και τα τοιχώματα που είχαν καταπέσει στο εσωτερικό του, λίγα κάρβουνα, αρκετές αργές ασβεστολιθικές πέτρες, αρκετά τμήματα πήλινων κεραμίδων στέγης, λίγα όστρακα κλασικών και ελληνιστικών χρόνων και ελάχιστα οστά. Ο κλίβανος είχε κατασκευαστεί μέσα στο φυσικό έδαφος από κιτρινοκάστανο ανάμεικτο αμμώδες και πηλώδες χώμα και στο επίπεδο της οροφής του, από το βόρειο τοίχωμα του κλιβάνου έως 1,40 μ. προς Β., εντοπίστηκε ένα στρώμα, πάχ. 0,20 μ., από καστανόμαυρο καμένο χώμα που περιείχε πολλά τμήματα πήλινων κεραμίδων στέγης. Ο κλίβανος καλυπτόταν από ένα αλλουβιακό στρώμα γκρίζου πηλώδους χώματος, πάχ. 1 μ., που αποτελούσε την επιφανειακή επίχωση του οικοπέδου.

ΣΟΦΙΑ ΚΑΡΑΠΑΝΟΥ

THE ARCHAEOLOGICAL PROJECT AT KASTRO KALLITHEA, THESSALY

A *synergasia* of the XV Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities in Larissa and the University of Alberta, Canada

Introduction. The fieldwork carried out this year represents the third season of a project that is expected to last at least five years. The project's directors are A. Tziafalias of the XV Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities at Larissa and M.J. Haagsma of the University of Alberta. Collaborators are: S. Karapanou (Larissa) and S. Gouglas (Alberta). Work took place from May 16th to June 25th 2006.

The goals of the archaeological survey of the Kastro at Kallithea are to examine the political, social and economic organisation of the city in relation to its environment. Questions which this project tries to answer are how the city developed over time, what role it played in the changing political situation in Achaia Phthiotis during the late 4th and 3rd c. BCE and why the city was eventually abandoned.

Research Methodology in 2006. The project employs a variety of archaeological field methods. Some aspects, such as the survey, were a continuation of the work done in 2004

1. Στ. Κατακούτα - Γ. Τουφεξής, Τα τείχη της Φαρσάλου, *Πρακτικά του Συνεδρίου Θεσσαλία. Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και Προοπτικές*, Αθήνα 1994, σ. 189-200.

2. Ό.π., σ. 191-192, εικ. 1.

and 2005. In the 2006 season we also carried out small scale excavations, consisting of five trial trenches, excavated at various strategic locations on site.

Archaeological Survey. The existing unit system of the previous two seasons was extended to the west of the acropolis and the *diateichismata*, and in total 239 units have now been surveyed. This year, a total of 12,685 sherds were counted in 114 units and many of them proved to be diagnostic. The survey this year presented two extremes: in some units no artefacts were found at all, due to the fact that the units consisted entirely of bedrock. On the other hand, especially the area just above the western city gate proved to be even more densely covered with pottery than the habitation area on the eastern part of the site surveyed last year. The presence or absence of architecture seems to be a significant factor in the clustering of high numbers of pottery sherds, indicating that the site has not undergone major disruptions. The relative high number of artefacts found this year also proved that certain areas in the western part of the site were intensively in use as habitation, defensive and/or workshop areas, despite the limited number of architectural features in comparison to the eastern part of the site and its location 'outside' the *diateichismata*. The data also suggest that the western slope has suffered more from erosion than the eastern part of the site.

Diagnostic artefacts consisted mostly of 4th-2nd c. BCE pottery, some of which have close parallels to local vessels found elsewhere in Thessaly.

Architectural Survey (Fig. 1). This year, the architectural survey focused on two structures: one located in the eastern part of the site (building 10), in the housing block area, and one building in the western area of the city (building 11). The location of building 10 and its situation in the housing block suggested a domestic use. The building had been partially looted in the recent past, indicated by two small pits measuring *ca.* 0.50 m. wide and 0.30 m. in depth. Fragments of a large pithos were lying about in the northern section of the building, together with a flat stone which probably functioned as a pithos lid.

The team cleared the visible architectural remains of excess soil and revealed several courses of internal wall foundations and possible doorways. The excavation team excavated a test pit in room 2. The building measures 19.45×14.60 m. and consists of at least five to six separate rooms or areas. The exact spot of the main entrance of the house is still unknown. The courtyard is represented by a large area facing the South. North of the courtyard two small rooms are situated and one more room is located in the northeast corner of the building.

Building 11 is a large rectangular structure, consisting of three separate areas and no clear boundary towards the South. It faces one of the main avenues of the site. Clearing the building revealed rooftiles, indicating that the structure was originally covered. The function of the building is as yet unknown, but we assume from the ground plan and the lack of household items, that it did not have a domestic function.

GIS. The GIS team concentrated their efforts on the western part of the site and was able to shoot in all walls west of the *diateichismata*. It became clear that in contrast to the housing blocks area that formed the eastern part of the site, the western section of our city was less densely covered with architecture. Yet, preliminary study of the orientation of foundations, streets and walls shows that the streets and avenues line up and that the whole site, except for the acropolis, was divided up in (housing) blocks measuring 45×39 m. on average, with streets and avenues measuring 3.70 and 5.80 m. in width.

Only one building in the western section did not line up with the city plan. It is located just north of the Western city gate. In its orientation, its size as well as its position, it looked very similar to the building that we identified in 2005 as a potential guardhouse situated just above the Eastern city gate in the eastern section of the city. It is very well possible that both buildings had similar defensive functions, serving as watch posts guarding the roads up to the two gates, especially since none of the two city gates were strengthened with towers serving this particular role.

Trial Trenches (Fig. 1). We decided to excavate a small number of trial trenches at strategic locations on the site in order to refine the dating of the site's occupation. The trenches were all 1×1 m. in size and were excavated in spits of *ca.* 0.08-0.1 m. to virgin soil/bedrock or just above floor level.

The first two trenches were dug on the acropolis in acropolis building 1, an apsidal structure next to the Western entrance to the acropolis. Not only did we hope to find a clear stratigraphy, as we assumed that this part of the site was older than the rest; we also expected that the structure itself would be older in date than the surrounding planned city. The date of acropolis building 1 turned out to be Hellenistic or later. The foundations of the structure were only one course deep and below the floor level, which contained a large amount of well worn Hellenistic pottery, another layer was found containing pottery of similar date or of a slightly earlier period (L-Cl). No earlier pottery was found in these trenches. In the upper layers small sherds were found of combed ware, confirming our earlier observation that the acropolis area must have been partially used in the Early Byzantine period. In the lower layers in between and under the Hellenistic pottery a high number of large fragments of bones came to light. In trench 2, a Classical/Hellenistic arrowhead was revealed as well.

The next three trenches were excavated in the saddle area of the site: One in building 2 and two in building 4 (both

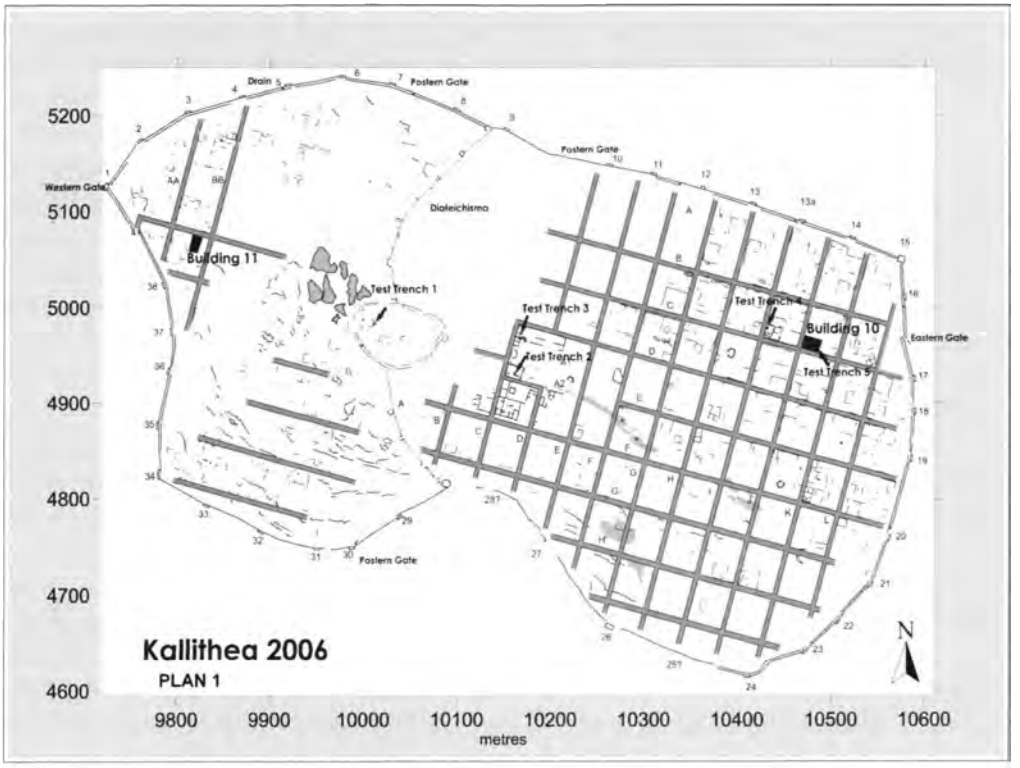

Fig. 1. Kastro at Kallithea. Plan of the excavated area.

buildings were researched in 2005). The trench in building 2 revealed a very clear and singular stratigraphy consisting of one occupation layer. About 0.25 m. below topsoil, large rooftiles were revealed below which a layer of burnt soil became visible. The burnt soil was bright red and was fired to such an extent that it formed large lumps. No datable finds were found in this trench, unfortunately.

However, our findings in building 2 coincided partly with those in building 4. Here, the team excavated two trenches (in rooms 2 and 3). After the topsoil was removed, a 0.25 m. layer of very hard soil (layer 2) was encountered. We interpret this layer as dissolved mudbrick and below it a thick layer of broken rooftiles was found. The rooftiles were not worn and many pieces did indeed fit together. In addition, a few traces of fire were found at this level. These observations might point to a sudden collapse of the roof of the building. The rooftiles proved to be located on a floor level, below which virgin soil was found. The excavations also made clear that the foundations of building 4 consisted of no less than five courses of small irregular stones going down to a depth of at least 0.80 m. below topsoil.

In the layer of hard soil another arrowhead of similar type as the one of the acropolis was found. In between the tiles a much worn coin from Larissa came to light (type facing nymph on the obverse, with horse and rider on the reverse) dating from 350 BCE or later. On the floor level parts of a lekane and storage jar were revealed, dating to the Hellenistic period.

The final two trenches were excavated in buildings 8 and 10, two domestic structures. Both trenches revealed stratigraphies more complex than those found in buildings 2 and 4 and there was abundant evidence for post depositional disturbance caused by *pournaria* roots, especially in the higher levels of the trenches. A number of interesting finds were made: two more bronze coins were found (Larissa, same type as above) and small sherds of mould made bowls, especially in building 10. This variety of material indicates that both buildings were most likely in use at least until the 2nd c. BCE.

ATHANASIOS TZIAFALIAS - SOPHIA KARAPANOU - MARGRIET J. HAAGSMA - SEAN GOUGLAS

7η Εφορεια
Βυζαντινων Αρχαιοτητων

Το έτος 2006 οι πιστώσεις του Υπουργείου Πολιτισμού ήταν λιγοστές για την κάλυψη των αναγκών της 7ης ΕΒΑ. Παρ' όλα αυτά, η δραστηριότητα της Εφορείας υπήρξε έντονη, λόγω των εργασιών σε μνημεία και χώρους, οι δαπάνες των οποίων προέρχονται από το Γ΄ ΚΠΣ.

Το συνολικό έργο, που αναπτύσσεται στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε από τους αρχαιολόγους της Εφορείας Α. Ντίνα, Στ. Σδρόλια, Α. Γιαλούρη, Μ. Κοντογιαννοπούλου και Α. Αναστασιάδου, τους αρχιτέκτονες μηχανικούς Ι. Βλαχοστέργιο και Δ. Μπιτούλα, τους πολιτικούς μηχανικούς Χ. Τσιλιμίγκα και Αι. Πλασταρά και τους συντηρητές αρχαιοτήτων και έργων τέχνης Α. Ντίνα, Κ. Δασκαλόπουλο, Σ. Σφέτσα, Ι. Σκοτεινιώτη, Κ. Κορμάζο, Μ. Μητσάτσικα και Β. Τούλη. Επίσης, στο έργο της Εφορείας συνέβαλαν οι σχεδιάστριες Φ. Κυριάκη, Β. Σιούρα και Γ. Παρδάλη, οι διοικητικοί υπάλληλοι, οι λογιστές, το φυλακτικό προσωπικό, καθώς και τα ολιγομελή συνεργεία αναστήλωσης. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η προσφορά του έκτακτου προσωπικού, αποτελούμενου από αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες μηχανικούς, πολιτικούς μηχανικούς, διοικητικούς, σχεδιαστές, λογιστές, συντηρητές και φύλακες. Κατά το 2006 τοποθετήθηκαν στην 7η ΕΒΑ οι εξής υπάλληλοι με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου: Π. Σταντζούρης, ΠΕ αρχαιολόγος, Β. Βουλγαράκη, ΠΕ διοικητικός, Αι. Πλασταρά, ΠΕ πολιτικός μηχανικός, Μ. Καλογιάννη, ΤΕ λογίστρια, Δ. Περσάκης, Γ. Δάλλας και Δ. Πατέα, ΔΕ διοικητικοί, Α. Καλύβας και Π. Στάμου, ΥΕ εργατοτεχνίτες.

Η αρμοδιότητα της 7ης ΕΒΑ έως τον Απρίλιο του 2006 αφορούσε όλη τη Θεσσαλία, με την ίδρυση όμως της 19ης ΕΒΑ περιορίστηκε στους νομούς Λάρισας και Μαγνησίας.

Έγινε επίβλεψη των έργων του Γ΄ ΚΠΣ που αφορούν σε αναδείξεις χώρων, αναστηλώσεις μνημείων, οργάνωση και εξοπλισμό μουσείου, ανασκαφικές διερευνήσεις:

Νομός Λάρισας

Ανάδειξη βυζαντινών μνημείων παραλιακής διαδρομής Κισσάβου Ι.Μ. Αγίου Δημητρίου στο Στόμιο.

Διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων Αζώρου και Μηλέας, Δήμου Σαρανταπόρου, επαρχίας Ελασσόνας.

Νομός Μαγνησίας

Ανασκαφική διερεύνηση βυζαντινών αρχαιοτήτων στο έργο «Βελτίωση κοινοχρήστων χώρων» στα Παλαιά Βόλου.

Νομός Φθιώτιδας[1]

Οργάνωση - εξοπλισμός - έκθεση Βυζαντινού Μουσείου Υπάτης.

Ανασκαφική διερεύνηση βυζαντινών αρχαιοτήτων στο έργο «Αταλάντη - όρια Νομού Βοιωτίας από έξοδο Αταλάντης έως θέση Γκρεμήλα και από όριο τέως Δήμου Αταλάντης έως παράκαμψη Καλαποδίου».

Νομός Ευρυτανίας

Αποκατάσταση Ι.Μ. Προφήτου Ηλία, Δήμου Κτημενίων.

Αποκατάσταση Ι.Μ. Αγίας Παρασκευής Βραγγιανών, Δήμου Αγράφων.

Αποκατάσταση Ι.Μ. Κοιμήσεως της Θεοτόκου Τροβάτου, Δήμου Αγράφων.

Αποκατάσταση Ι.Μ. Αγίας Τριάδας στη Σάικα (Πετράλωνα), Δήμου Αγράφων.

Το Μάρτιο του 2006 (16-19/3/2006) πραγματοποιήθηκε στον Βόλο το 2ο ΑΕΘΣΕ, στο οποίο συμμετείχαν αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες μηχανικοί και συντηρητές της Εφορείας με εισηγήσεις και ανακοινώσεις τοίχου (posters).

Επίσης, το Νοέμβριο του 2006 πραγματοποιήθηκε στη Λάρισα το Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και πολιτισμού της Θεσσαλίας (9-11/11/2006), στο οποίο συμμετείχαν αρχαιολόγοι και αρχιτέκτονες μηχανικοί της Εφορείας με εισηγήσεις και ανακοινώσεις σχετικές με τα έργα αποκατάστασης μνημείων και ανάπλασης - ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων στη Θεσσαλία.

Η προϊσταμένη της Εφορείας Α. Ντίνα συμμετείχε στην Επιστημονική Συνάντηση για την κεραμική της ύστερης αρχαιότητας στον Ελλαδικό χώρο (3ος-7ος αι.) στη Θεσσαλονίκη (12-16/11/2006) με την ανακοίνωση «Κεραμική από την παλαιοχριστιανική πόλη των Φθιωτίδων Θηβών».

1. Η 7η ΕΒΑ συνέχισε τα έργα του Γ΄ ΚΠΣ στους νομούς Φθιώτιδας και Ευρυτανίας.

Εικ. 1. Κουτσουπιά Μελιβοίας. Θέση Παλιομονάστηρο Μονόπετρας. Βυζαντινός ναός. Άποψη του νάρθηκα.

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας (Υπάτη)

Κατά το έτος 2006[2] ολοκληρώθηκαν οι εργασίες βελτίωσης των εκθεσιακών χώρων και εγκατάστασης του ηλεκτρομηχανολογικού εξοπλισμού του Μουσείου με χρηματοδότηση του Γ΄ ΚΠΣ από την 7η ΕΒΑ, η οποία είχε το πρώτο υποέργο. Το δεύτερο, με φορέα υλοποίησης τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού, που περιλαμβάνει την κατασκευή προθηκών και ικριωμάτων στήριξης των εκθεμάτων, την τοποθέτηση του συνοδευτικού υλικού και το φωτισμό των εκθεσιακών χώρων, ολοκληρώθηκε επίσης το 2006.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Κάρλα (Συλλεκτήρας Σ3)

Κατά την παρακολούθηση εκσκαφών επί της πορείας του Συλλεκτήρα Σ3 του έργου «Ταμιευτήρας Κάρλας και συναφή έργα» εντοπίστηκαν αρχαιότητες στις εξής θέσεις:

Αμυγδαλή

α) Χ.Θ. 11+300 έως 11+350. Αγροικία παλαιοχριστιανικής εποχής. Ανασκάφηκε γωνιακό τμήμα της, διαστ. 5×3,50 μ.

β) Χ.Θ. 11+500 έως 11+550. Λείψανα τοιχοποιίας τεσσάρων τοίχων, τα οποία από τα μέχρι στιγμής στοιχεία ανήκουν σε αγροικία παλαιοχριστιανικής εποχής.

γ) Χ.Θ. 11+700 έως 11+725. Λείψανα τοιχοποιίας μεγάλου κτιρίου.

Πλασιά

α) Χ.Θ. 18+325. Γωνιακό τμήμα οικοδομήματος διαστ. 22×4 μ. παλαιοχριστιανικής εποχής.

β) Χ.Θ. 18+585 έως 18+675. Αγροικία παλαιοχριστιανικής εποχής. Αποκαλύφθηκαν οκτώ τοίχοι, στρώματα καταστροφής, δάπεδο από πήλινες πλάκες και άφθονη κεραμική.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

Κουτσουπιά Μελιβοίας

Θέση Παλιομονάστηρο Μονόπετρας. Βυζαντινός ναός

Συνεχίστηκε η έρευνα στη βυζαντινή μονή στη θέση Μονόπετρα, που άρχισε την προηγούμενη χρονιά[3]. Ερευνήθηκε ο νάρθηκας του Καθολικού, ο οποίος είναι μια μονόχωρη αίθουσα διαστ. 5,25×5,45 μ., με μία είσοδο στα δυτικά. Στη

2. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 523.

3. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 524.

Εικ. 2. Κουτσουπιά Μελιβοίας. Θέση Παλιομονάστηρο Μονόπετρας. Το δάπεδο του κυρίως ναού.

βόρεια και τη νότια πλευρά του εσωτερικά διαμορφώνονται αρκοσόλια. Το δάπεδό του καλυπτόταν με πολύχρωμο μαρμαροθέτημα, από το οποίο σώθηκε επί τόπου τμήμα σχεδίου με τους πέντε άρτους (Εικ. 1). Στον κυρίως ναό σώζονται μόνον τα αποτυπώματα των πλακών στο δάπεδο (Εικ. 2).

Οι τοίχοι του ναού έφεραν τοιχογραφίες, από τις οποίες διατηρήθηκε μικρό τμήμα στο νάρθηκα με φυτική διακόσμηση. Από τις επιχώσεις ανασύρθηκαν τμήματα γλυπτών (Εικ. 3), και συγκεκριμένα τμήμα επιστυλίου με διακόσμηση κληματίδας, δύο κιονόκρανα, μικρά τμήματα θωρακίων και τμήματα από ζεύξεις ορθομαρμάρωσης, προερχόμενα κατά πάσα πιθανότητα από παλαιότερο κτίριο. Ο ναός μπορεί να τοποθετηθεί με επιφύλαξη στον 11ο αιώνα, ενώ αρκετά από τα γλυπτά είναι μεταγενέστερα[4].

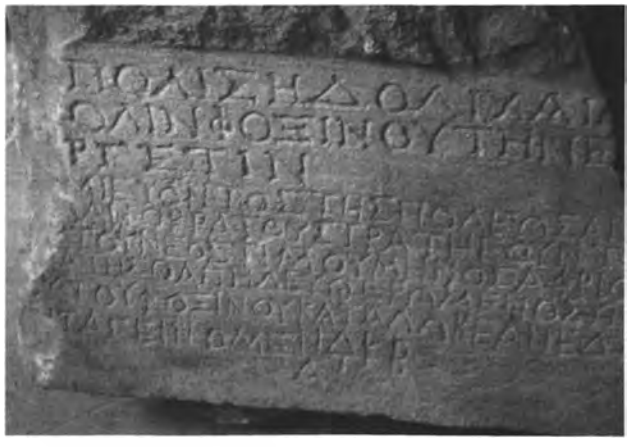

Εικ. 3. Κουτσουπιά Μελιβοίας. Θέση Παλιομονάστηρο Μονόπετρας. Τα γλυπτά της ανασκαφής.

Δολίχη Δήμου Λιβαδίου

Θέση Καστρί

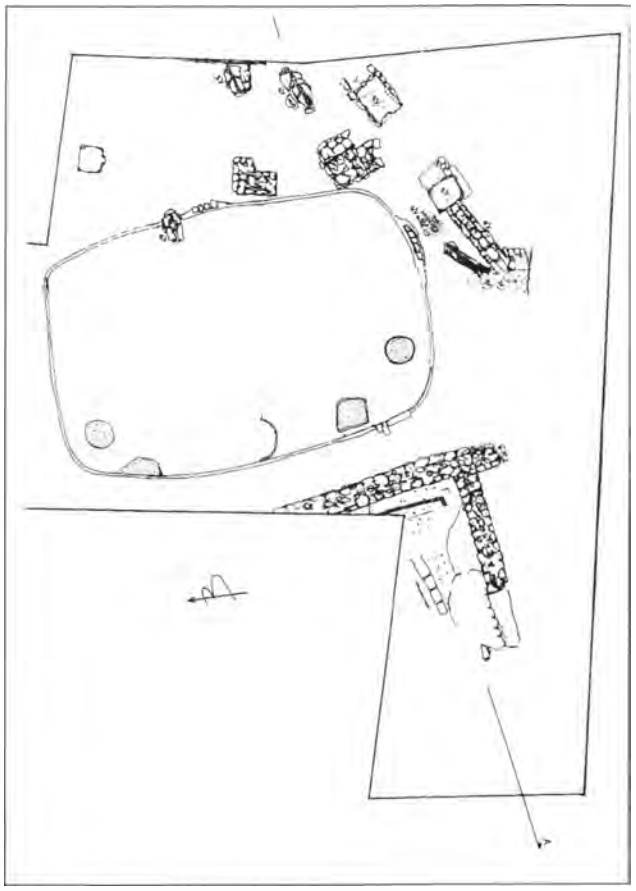
Κατά τη διάρκεια των σωστικών ανασκαφικών εργασιών[5] που διενεργήθηκαν στην περιοχή Καστρί του Δήμου Λιβαδίου κατά το 2006, βρέθηκε εντοιχισμένη απελευθερωτική επιγραφή της ρωμαϊκής εποχής, όπου αναγράφεται το όνομα της πόλεως Δολίχη (Εικ. 4). Η επιγραφή βρέθηκε

Εικ. 4. Δολίχη. Θέση Καστρί. Ρωμαϊκή επιγραφή με την ονομασία της πόλης Δολίχη.

4. Στη μελέτη του ναού συνεργάζεται ο αρχιτέκτονας και καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών, Στ. Μαμαλούκος.

5. Οι εργασίες έγιναν με την επιχορήγηση του Δήμου Λιβαδίου, υπό την εποπτεία του αρχαιολόγου Σ. Κουγιουμτζόγλου και την επιστημονική συνεργασία του πρώην εφόρου Λ. Δεριζιώτη.

Εικ. 5. Λάρισα. Οδός Βενιζέλου 7. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 6. Λάρισα. Οδός Βενιζέλου 7. Τμήμα της παλαιοχριστιανικής αίθουσας.

Εικ. 7. Λάρισα. Οδός Βενιζέλου 7. Μεσοβυζαντινές ταφές.

εντοιχισμένη στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα της Βασιλικής Γ΄ και είναι χαραγμένη πάνω σε λευκό μάρμαρο με διαστάσεις 0,60×0,40×0,25 μ. Αν και σώζεται κατά το ήμισυ, παρουσιάζει τρεις απελευθερωτικές επιγραφές, όπου αναφέρονται οι ταμίες και οι στρατηγοί καθώς και οι περραιβικοί μήνες Αφρίος και Ιπποδρόμιος, που αντιστοιχούν στους μήνες Μάρτιο-Απρίλιο, η πρώτη, και Ιούνιο-Ιούλιο, η δεύτερη. Το παραπάνω εύρημα είναι σημαντικότατο, διότι είναι η πρώτη φορά που βρίσκεται επιγραφή με το όνομα της πόλης Δολίχη στο χώρο της Περραιβικής Τριπολίτιδος και αυτό συντελεί υπέρ της ταύτισης της πόλης της ρωμαϊκής Δολίχης με το Καστρί του Δήμου Λιβαδίου.

Λάρισα

Οδός Βενιζέλου 7

Κατά την εκσκαφή με σκοπό την ανέγερση οικοδομής σε οικόπεδο επί της οδού Βενιζέλου 7 στη Λάρισα εντοπίστηκαν αρχαιότητες (Εικ. 5). Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου και σε βάθος 1,15 μ. από το επίπεδο της οδού αποκαλύφθηκε η νοτιοανατολική γωνία αίθουσας, μήκ. 5,70 και πλ. 5,20 μ., η οποία συνεχίζεται προς Β./ΒΔ. στο όμορο οικόπεδο. Η αίθουσα έφερε ψηφιδωτό δάπεδο σε δύο επάλληλες φάσεις (Εικ. 6). Η κατασκευή της τοποθετείται σύμφωνα με τα ευρήματα στην παλαιοχριστιανική περίοδο, πιθανότατα στον 6ο αιώνα. Η χρήση της δεν είναι γνωστή, η γειτνίασή της όμως με τη βασιλική της οδού Κύπρου καθιστά πιθανή την ταύτισή της με κάποιο πρόσκτισμα της βασιλικής. Ανατολικά του κτίσματος, σε απόσταση 1 μ. περίπου από αυτό και σε βάθος 1,80 μ. περίπου, βρέθηκε ασβεστόλακκος μεγάλων διαστάσεων (10,50×5,70 μ. και βάθ. 1,30 μ. περίπου). Σε επίπεδο ψηλότερο από το χείλος του ασβεστόλακκου ανασκάφηκαν επτά ταφές, που χρονολογούνται πιθανότατα στους μεσοβυζαντινούς χρόνους (Εικ. 7). Στα βαθύτερα στρώματα αποκαλύφθηκαν δύο ζεύγη τοίχων, πολύ αποσπασματικά διατηρημένων.

ΑΡΧΟΝΤΟΥΛΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Φθιώτιδες Θήβες - Νέα Αγχίαλος

Σε σωστικές ανασκαφές[6] που διενεργήθηκαν στη Νέα Αγχίαλο κατά το 2006, επ' ευκαιρία έργων που εκτελούνται είτε από κοινωφελείς οργανισμούς είτε από ιδιώτες, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα που συμβάλλουν στη σύνθεση του πολεοδομικού ιστού του σημαντικότατου παλαιοχριστιανικού κέντρου των Φθιωτίδων Θηβών.

Συμβολή των οδών Κασνέτη και Χρηστάκη (οικόπεδο Κ., Ν., Η. και Α. Πρίντζου)

Συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφική έρευνα στο βορειοδυτικό τμήμα του οικόπεδου[7] με την ευκαιρία της τοποθέτησης αγωγών αποχέτευσης.

Αποκαλύφθηκαν τα εξής:

Τοίχος Τ18, χωματόκτιστος με αργούς λίθους και μέγιστο σωζόμενο μήκος 2,60 και πλάτος 0,65 μ. Βρέθηκε σε βάθος 1,63 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου με κατεύθυνση Β.-Ν.

Τοίχος Τ19, χωματόκτιστος με αργούς λίθους και μέγιστο σωζόμενο μήκος 1,50 και πλάτος 0,60 μ. Βρέθηκε σε βάθος 0,24 έως 0,32 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου με κατεύθυνση Α.-Δ.

Δάπεδο (Δ στ) με πήλινες πλάκες διαστ. 0,50×0,50×0,03 μ. με αρμούς συνδεδεμένους με κονίαμα πάχ. 0,05 μ. – μία σειρά πήλινων πλακών διαστ. 0,30×0,30×0,03 μ. Βρίσκεται στο ανατολικό πέρας του δαπέδου. Το τμήμα δαπέδου που αποκαλύφθηκε βρίσκεται ανατολικά του Τ19 σε βάθος 0,63-0,70 μ. από το κράσπεδο της οδού Κασνέτη.

Στη νότια πλευρά του (Δ στ) βρέθηκε τμήμα ηφαιστειακού δόμου, διαστ. 0,50×0,73×0,51 μ.

Τμήμα δαπέδου με σχιστόπλακες σε βάθος από 0,85-0,93 μ. διαφόρων μεγεθών αποκαλύφθηκε νότια των Τ18 και Τ19.

Από την ανασκαφική έρευνα περισυνελέγησαν όστρακα παλαιοχριστιανικής εποχής και θραύσματα γυάλινων αγγείων. Τα ανωτέρω λείψανα αποτελούν την προς Β. συνέχεια του συγκροτήματος κτιρίων που αποκαλύφθηκε το έτος 2000[8] στο ίδιο οικόπεδο.

Μετά τη ολοκλήρωση της έρευνας τα ευρήματα διατηρήθηκαν ανέπαφα σε κατάχωση.

Οδός Μαλτέζου (οικόπεδο Ι. και Φ. Τσιάμη)

Επαναλήφθηκε η ανασκαφική έρευνα, η οποία είχε διενεργηθεί κατά τα έτη 2003 και 2004[9] στην οδό Μαλτέζου στο παραλιακό μέτωπο στη Νέα Αγχίαλο, κυρίως στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, και απέδωσε τα εξής:

Ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη των Τοίχων Τ 6, Τ 9 και Τ 10.

Ο Τ 6 είναι χωματόκτιστος με αργούς λίθους, έχει μήκος 5, πλάτος 0,80-0,85 μ., κατεύθυνση Β.-Ν. και συνδέεται οργανικά με τον Τ 14, που έχει κατεύθυνση Α.-Δ.

Ο Τ 9 είναι χωματόκτιστος με αργούς λίθους, έχει μήκος 5, πλάτος 0,60-0,65 μ., κατεύθυνση Β.-Ν. και συνδέεται οργανικά με τους Τ 14 και τον Τ 1, ενώ είναι παράλληλος με τον Τ 6.

Ο Τ 10 είναι χωματόκτιστος με αργούς λίθους, έχει μήκος 5, πλάτος 0,60-0,65 μ., κατεύθυνση Β.-Ν. και δεν συνδέεται οργανικά με τον Τ 14 αλλά μόνο με τον Τ 1, ενώ είναι παράλληλος με τους Τ 6 και Τ 9. Εφάπτεται, επίσης, δυτικά με τον κυκλικό αποθέτη Κ1.

Αποκαλύφθηκε ο Τοίχος Τ14, που είναι επίσης χωματόχτιστος με αργούς λίθους, έχει μήκος 19,85, πλάτος 0,60-0,65 μ., κατεύθυνση Α.-Δ. και είναι παράλληλος με τον Τα 1.

Βόρεια του Τ 14 αποκαλύφθηκαν οι τοίχοι Τ 15, Τ 16, Τ 17, Τ 18 και Τ 20, ενώ ανατολικά του αποκαλύφθηκε μικρό τοιχάριο, ο Τ 19, με μήκος 1,45 και πλάτος 0,50 μ., στη νότια πλευρά του, και 0,75 μ., στη βόρεια.

Ο Τ 15 είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και χωματολάσπη ως συνδετικό υλικό, έχει μέγιστο σωζόμενο μήκος 2,35, πλάτος 0,65 μ., κατεύθυνση Β.-Ν. και συνεχίζεται βόρεια κάτω από το γειτονικό κτίσμα.

Ο Τ 16 είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και χωματολάσπη ως συνδετικό υλικό, έχει μέγιστο σωζόμενο μήκος 2,70, πλάτος 0,65 μ., κατεύθυνση Β.-Ν. και συνεχίζεται βόρεια, επίσης κάτω από το γειτονικό κτίσμα.

Ο Τ 17 είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και χωματολάσπη ως συνδετικό υλικό, έχει μέγιστο σωζόμενο μήκος 2,80, πλάτος 0,70 μ., κατεύθυνση Β.-Ν. και συνεχίζεται βόρεια, όπως και οι Τ15 και Τ 16, επίσης κάτω από το γειτονικό κτίσμα.

Ο Τ 18 είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και χωματολάσπη ως συνδετικό υλικό, έχει μέγιστο σωζόμενο μήκος 3,95, πλάτος 0,60 μ. και είναι παράλληλος με τους Τ 15, Τ 16 και Τ 17.

Ο Τ 20 είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή και χωματολάσπη ως συνδετικό υλικό, έχει μέγιστο σωζόμενο μήκος 4,50

6. Στις σωστικές ανασκαφές συνεργάστηκε ο αρχαιολόγος Π. Σταντζούρης.

7. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 530.

8. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 528-530.

9. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 638-639.

και πλάτος 0,65 μ. Συνδέεται οργανικά με τον Τ 14, έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και αποτελεί το ανατολικό πέρας του κτιρίου.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών εντοπίστηκαν και τρεις τάφοι κεραμοσκεπείς: οι τάφοι 3, 4 και 5. Ερευνήθηκε μόνον ο τάφος 3, γιατί οι τάφοι 4 και 5 βρίσκονταν στο όριο του γειτονικού κτίσματος.

Ο τάφος 3 είχε μήκος 0,95, πλάτος 0,30 μ. και προσανατολισμό Α.-Δ. Επρόκειτο για παιδική ταφή, με το σκελετικό υλικό σε κακή κατάσταση διατήρησης χωρίς κτερίσματα.

Τα κινητά ευρήματα που έφερε στο φως η έρευνα ήταν όστρακα παλαιοχριστιανικής περιόδου, θραύσματα γυάλινων αγγείων, σιδερένιοι ήλοι, ένα τριφυλλόστομο αγγείο και τμήματα πήλινων πλακών δαπέδου. Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας, τα αρχαία διατηρήθηκαν ανέπαφα σε κατάχωση.

Οδός Μαλτέζου (οικόπεδο Θ. Γουμενοπούλου)

Κατά τη διάρκεια των εργασιών διαμόρφωσης στο παραπάνω οικόπεδο στο παραλιακό μέτωπο της Νέας Αγχιάλου εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τέσσερις καλυβίτες τάφοι. Το έτος 2004[10] κατά τις εργασίες θεμελίωσης της οικίας ερευνήθηκαν επτά τάφοι, επίσης καλυβίτες.

Ο τάφ. 8 αποκαλύφθηκε στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, σε βάθος 0,60 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Είχε μήκος 1,60, πλάτος 0,40 και ύψος 0,41 μ. Ο προσανατολισμός του ήταν Α.-Δ. Το σκελετικό υλικό στο εσωτερικό του τάφου ήταν σε κακή κατάσταση διατήρησης, χωρίς κτερίσματα.

Ο τάφ. 9 βρέθηκε στο βόρειο όριο του οικοπέδου, σε βάθος 0,70 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου. Είχε μήκος 0,87, πλάτος 0,45 και ύψος 0,40 μ. Ο προσανατολισμός του ήταν Α.-Δ. Το σκελετικό υλικό στο εσωτερικό του τάφου ήταν σε κακή κατάσταση διατήρησης χωρίς κτερίσματα.

Ο τάφ. 10 βρέθηκε στο νότιο όριο του οικοπέδου, σε βάθος 0,58 μ.από το κράσπεδο του πεζοδρομίου, είχε μήκος 1,30, πλάτος 0,24 και ύψος 0,35 μ. Ο προσανατολισμός του ήταν Α.-Δ. Το σκελετικό υλικό στο εσωτερικό του τάφου ήταν σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης χωρίς κτερίσματα.

Ο τάφ. 11 βρέθηκε στο βόρειο όριο του οικοπέδου, σε βάθος 0,60 μ. από το κράσπεδο του πεζοδρομίου νότια του τάφ. 9. Είχε μήκος 0,50 και πλάτος 0,55 μ. Ο προσανατολισμός του ήταν Α.-Δ. Δεν βρέθηκαν οστά στο εσωτερικό του.

Οδός Σιμοπούλου (οικόπεδο Κ. Γιαννάκη)

Κατά τις εργασίες εκσκαφής για τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου της οικίας ιδιοκτησίας Κ. Γιαννάκη εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν έξι καλυβίτες τάφοι. Ήταν ακτέριστοι και το σκελετικό υλικό τους αποκαλύφθηκε σε κακή κατάσταση διατήρησης.

Συμβολή των οδών Πατριάρχου Βασιλείου και Εμμανουηλίδου (οικόπεδο δημοτικού παιδικού σταθμού)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την οικοδόμηση δημοτικού παιδικού σταθμού στη συμβολή των παραπάνω οδών αποκαλύφθηκαν σε βάθος από 1,30 έως 1,50 μ. τρεις τάφοι καλυβίτες του συνήθους τύπου, χωρίς κτερίσματα.

Συμβολή των οδών Ελευθερίας και Τσιτσίνια (οικόπεδο Β. Κουφαλιδάκη και Α. Κουντούρη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για οικοδόμηση στο παραπάνω οικόπεδο, νότια του συγκροτήματος των Βασιλικών Αρχιερέως Πέτρου αποκαλύφθηκε τμήμα του προτειχίσματος της παλαιοχριστιανικής πόλης των Φθιωτίδων Θηβών σε βάθος από 1,65 έως 2,20 μ. από το κατάστρωμα της οδού Ελευθερίας και με κατεύθυνση Α.-Δ.

Το σωζόμενο μήκος του ήταν 13,15, το πλάτος του 1,25 μ. και ήταν κατασκευασμένο από αργούς και καλά επεξεργασμένους λίθους με ισχυρό ασβεστοκονίαμα και θηραϊκή γη για συνδετικό υλικό. Στην ανατολική του πλευρά αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,65 μ., ενώ στη δυτική του πλευρά βρέθηκε σε βάθος 2,20 μ. λόγω καταστροφής. Η έρευνα στη βόρεια πλευρά του έφθασε σε βάθος 2,65 μ., όπου η θεμελίωσή του. Στο ίδιο βάθος εντοπίστηκε και ο υδροφόρος ορίζοντας. Η δυτική πλευρά του προτειχίσματος ήταν κατεστραμμένη.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφικής έρευνας περιλαμβάνουν όστρακα παλαιοχριστιανικής εποχής, τμήμα παλαιοχριστιανικού λύχνου, θραύσματα γυάλινων αγγείων και σιδερένιους ήλους.

Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας, το τμήμα του προτειχίσματος διατηρήθηκε ανέπαφο σε κατάχωση ύστερα από σχετική απόφαση.

Συμβολή των οδών 30ής Ιουλίου και Αγίου Γεωργίου (πλατεία Νέας Αγχιάλου)

Κατά τις εργασίες εκσκαφών για την τοποθέτηση αγωγών αποχέτευσης στο συγκρότημα των δέκα καταστημάτων, στην κεντρική πλατεία της Νέας Αγχίαλου, στη συμβολή των παραπάνω οδών εντοπίστηκαν αρχαιότητες. Σε απόσταση 11,20 μ. ανατολικά της οδού Αγίου Γεωργίου και σε βάθος από 0,90 έως 2,03 μ. αποκαλύφθηκαν τοίχοι της παλαιοχριστιανικής εποχής. Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα, η οποία λόγω των κινδύνων που εγκυμονούσαν τα

10. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 639.

Εικ. 8. Φθιώτιδες Θήβες - Νέα Αγχίαλος. Συμβολή των οδών 30ής Ιουλίου και Αγίου Γεωργίου (πλατεία Νέας Αγχιάλου). Λυχνάρια.

ασταθή πρανή του ανασκαφέντος σκάμματος περιορίστηκε σε τομή διαστ. 11×2,30 μ.

Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν οι παρακάτω τοίχοι:

Τοίχος Τ1. Στην ανατολική πλευρά του σκάμματος, με κατεύθυνση Β.-Ν., πλ. 0,70 και σωζ. μήκ. 3,75 μ. Είναι χτισμένος με αργούς λίθους και χωματολάσπη για συνδετικό υλικό.

Τοίχος Τ2. Στη δυτική παρειά του σκάμματος, με κατεύθυνση Α.-Δ., πλ. 0,65 και σωζ. μήκ. 4,20 μ. Ίδιας σύστασης με τον Τ1.

Τοίχος Τ3. Με κατεύθυνση Β.-Ν. και παράλληλος με τον Τ1, πλ. 0,65 και σωζ. μήκ. 1,35 μ. Ίδιας σύστασης με τους Τ1 και Τ2.

Στο εσωτερικό του χώρου που ορίζεται από τους τρεις τοίχους και σε απόσταση 0,15 μ. βόρεια του Τ2, αποκαλύφθηκε κατά χώραν ακέραιος αποθηκευτικός πίθος (πίθος 2), ύψ. 1,13 μ., με κομβίο απόληξης σε υπόσκαφη υποδοχή στο δάπεδο από ισχυρό ασβεστοκονίαμα.

Τμήματα του πίθου 1 αποκαλύφθηκαν στη βόρεια παρειά του σκάμματος. Δυτικά και σε επαφή με τον Τ1 βρέθηκε θραυσμένο ταφικό αγγείο με ελάχιστα οστά. Επρόκειτο για εγχυτρισμό.

Δύο τμήματα αρράβδωτων κιόνων από λευκό μάρμαρο βρέθηκαν στη βόρεια παρειά, σωζ. μήκ. 0,60 μ., και στη νότια παρειά, σωζ. μήκ. 0,65 μ., αντίστοιχα.

Περισυνελέγη μεγάλος αριθμός οστράκων παλαιοχριστιανικής εποχής, θραύσματα γυάλινων αγγείων και παλαιοχριστιανικοί λύχνοι.

Τα κτιριακά λείψανα με μεγάλη πιθανότητα ανήκουν στα προσκτίσματα της παρακείμενης παλαιοχριστιανικής βασιλικής των μέσων του 5ου αιώνα, της οποίας τα δάπεδα κοσμούνται με ψηφιδωτά, και αφορούν σε αποθηκευτικούς χώρους, πράγμα το οποίο δηλώνουν οι πίθοι που βρέθηκαν είτε κατά χώραν είτε σε τμήματα, αλλά και θραύσματα αγγείων και λυχναριών με ποικίλες παραστάσεις στο δίσκο (Εικ. 8).

Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας, ο πίθος 2 αποσπάστηκε με προσοχή από το χώρο, όπως επίσης τα τμήματα του πίθου 1 και τα τμήματα των κιόνων, και μεταφέρθηκαν με ασφάλεια στον αρχαιολογικό χώρο της Βασιλικής Αγίου Δημητρίου.

Τα λείψανα τοιχοποιίας και το δάπεδο μετά το τέλος της ανασκαφικής έρευνας διατηρήθηκαν ανέπαφα σε κατάχωση.

Οδός 30ής Ιουλίου (τμήμα μεταξύ των οδών Βενιζέλου και Πυράσου)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης αποχετευτικού αγωγού ομβρίων υδάτων από το Δήμο Νέας Αγχιάλου στην παραπάνω θέση, αποκαλύφθηκαν οι παρακάτω αρχαιότητες, ύστερα από ανασκαφική έρευνα, η οποία περιορίστηκε στο πλάτος του χαντακιού εξαιτίας του κινδύνου από τα ασταθή πρανή του σκάμματος:

Σε βάθος 0,94 μ. από το κατάστρωμα της οδού 30ής Ιουλίου, τοίχος Τ1, πλ. 0,70, σωζ. μήκ. 1,90 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένος με αργούς λίθους και ισχυρό ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Ο Τ1 γωνιάζει με τον τοίχο Τ2, πλ. 0,70, σωζ. μήκ. 2 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., ο οποίος βρέθηκε σε βάθος 1,15 μ. και είναι ίδιας σύστασης με τον Τ1. Ανατολικά του Τ2, σε βάθος 1,63 μ. ο τοίχος Τ3, πλ. 0,70, σωζ. μήκ. 2 μ., παράλληλος με τον Τ1 και κατασκευασμένος με αργούς λίθους και ισχυρό ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Ο Τ3 είναι πιθανόν να γωνιάζει με τον Τ2 και να σχηματίζεται δωμάτιο. Ανατολικά και σε απόσταση 1,30 μ. από τον Τ3 αποκαλύφθηκε τάφος κιβωτιόσχημος πλακοσκεπής με ηφαιστειακούς λίθους (Τάφος 1), μήκ. 2,20 και πλ. 0,80 μ., ο οποίος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και ήταν επιχρισμένος στο εσωτερικό του με κουρασάνι. Περιείχε αποσαθρωμένα οστά, ελάχιστα θραύσματα γυάλινων αγγείων και όστρακα παλαιοχριστιανικής εποχής. Δύο ακόμη τάφοι καλυβίτες χωρίς κτερίσματα βρέθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Τμήμα ημικυκλικού κτιστού αγωγού (Αγωγός 1) με πήλινες πλάκες στο εσωτερικό του συνδεδεμένες με ασβεστοκονίαμα και σχιστόπλακες καλυπτήριες βρέθηκε σε βάθος 0,47 μ. ανατολικά του Τ3.

Μαρμάρινος πεσσίσκος με συμφυή κιονίσκο και σωζόμενο ύψος 0,92 μ. αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,40 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου, στα βορειοδυτικά του Τ3.

Τμήμα δαπέδου με πήλινες πλάκες και τμήματα πλακόστρωσης βρέθηκαν δυτικά του Τ1.

Όστρακα παλαιοχριστιανικής εποχής περισυνελέγησαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών.

Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας, οι αρχαιότητες διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Εικ. 9. Φθιώτιδες Θήβες - Νέα Αγχίαλος. Οδός Μαλτέζου. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Οδός Πυράσου (τμήμα μεταξύ των οδών 30ής Ιουλίου και Πατριάρχου Βασιλείου)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης αποχετευτικού αγωγού ομβρίων υδάτων από το Δήμο Νέας Αγχιάλου στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε τμήμα ενός από τους πύργους της οχύρωσης της παλαιοχριστιανικής πόλης των Φθιωτίδων Θηβών.

Αναλυτικότερα, σε βάθος 1,35 μ. από το κατάστρωμα της οδού Πυράσου αποκαλύφθηκε ο τοίχος 1 (Τ1) με κατεύθυνση Α.-Δ., πλάτος 1,50 και σωζόμενο ορατό μήκος 2,35 μ. Πρόκειται για τοίχο κατασκευασμένο με αργούς και ημικατεργασμένους λίθους και ισχυρό ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Σε βάθος 1,10 μ. και με κατεύθυνση Β.-Ν. αποκαλύφθηκε ο τοίχος 2 (Τ2), ίδιας σύστασης με τον Τ1, πλ. 1,40 και σωζ. ορατού μήκ. 2,60 μ.

Ο Τ2 συνδέεται οργανικά με τον Τ3, που αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,45 μ., έχει κατεύθυνση Α.-Δ., πλάτος 2,10, σωζόμενο ορατό μήκος 2 μ. και είναι κατασκευασμένος με αργούς και ημικατεργασμένους λίθους διαφόρων μεγεθών και ισχυρό ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Εξαιτίας της σύστασης και του πλάτους του, πιθανολογούμε ότι αποτελεί τμήμα του οχυρωματικού τείχους της πόλης των Φθιωτίδων Θηβών.

Ο Τ3 είναι παράλληλος με τον Τ1 και από την ανασκαφική έρευνα συμπεραίνουμε ότι σχηματίζεται ένας πύργος της οχύρωσης. Η ανασκαφική έρευνα βόρεια του Τ1 έφθασε σε βάθος 2,35 μ., όπου και εκθεμελιώνεται ο τοίχος. Νότια του Τ3 η έρευνα έφθασε σε βάθος 2,15 μ., όπου και εντοπίστηκε το τέλος της θεμελίωσης. Στο εσωτερικό, που σχηματίζουν οι τοίχοι Τ1, Τ2 και Τ3, η έρευνα έφθασε σε βάθος 1,70 μ. και ανάμεσα στα σκούρα καστανά χώματα εντοπίστηκαν σπασμένες πλίνθοι, αργοί λίθοι και τμήματα ασβεστοκονιάματος από την τοιχοποιία, μαρμάρινη πλάκα δαπέδου και τμήμα μαρμάρινου κιονίσκου σωζ. μήκ. 0,55 μ. Βρέθηκαν, επίσης, όστρακα παλαιοχριστιανικής εποχής.

Εξαιτίας του επείγοντος της ανασκαφής και της αστάθειας των πρανών, δεν ήταν δυνατόν να επεκταθεί η έρευνα. Μετά την ολοκλήρωση των ερευνών, τα τμήματα της οχύρωσης διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Έργο ύδρευσης Δήμου Νέας Αγχιάλου (παραλιακό μέτωπο)

Κατά τις εργασίες για τη σύνδεση με το δίκτυο ύδρευσης του παραλιακού μετώπου της Νέας Αγχιάλου εντοπίστηκαν αρχαιότητες. Η ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε έφερε στο φως λείψανα τοιχοποιίας αστικών κτιρίων (Τ1-Τ6), από τους οποίους οι δύο τοίχοι Τ1 και Τ2 ήταν ασβεστόκτιστοι, ενώ οι υπόλοιποι χωματόκτιστοι. Βρέθηκαν, επίσης, 18 καλυβίτες ακτέριστοι τάφοι, λιθόστρωτο δάπεδο και τμήμα δεξαμενής με υδραυλικό κονίαμα. Περισυνελέγησαν όστρακα παλαιοχριστιανικής εποχής και θραύσματα γυάλινων αγγείων. Ο χώρος που πραγματοποιήθηκε η έρευνα βρίσκεται κοντά στη Βασιλική του Μαρτυρίου και στο συγκρότημα των αρχαίων κτιρίων που αποκαλύφθηκαν στα οικόπεδα Μπίνα και Ιωάννου.

Οδός Μαλτέζου

Κατά μήκος του παραλιακού μετώπου της Νέας Αγχίαλου, στον ευρύτερο χώρο της Βασιλικής Μαρτυρίου συνεχίστη-

Εικ. 10. Φθιώτιδες Θήβες - Νέα Αγχίαλος. Οδός Μαλτέζου. Επίθημα.

Εικ. 11. Φθιώτιδες Θήβες - Νέα Αγχίαλος. Οδός Μαλτέζου. Χάλκινα νομίσματα.

κε η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο Θ. και Ευ. Μπίνα[11] και στο γειτονικό Ν., Ι., Β. και Ζ. Ιωάννου.

Ήλθε στο φως τμήμα ενός πολυτελούς οικοδομήματος με προσανατολισμό στον άξονα ΒΑ.-ΝΔ. (Εικ. 9) και σε βάθος το οποίο κυμαίνεται μεταξύ 0,13 έως +0,85 μ. Το κτίριο αναπτυσσόταν γύρω από μια κεντρική κιονοστήρικτη αυλή (αίθριο), στρωμένη με μαρμάρινες πλάκες. Οι τοίχοι Τ17, 7 και 6 ορίζουν το χώρο του αιθρίου από Β., Α. και Ν., ενώ παραμένει ανεξερεύνητο το δυτικό πέρας του. Στην πρόσοψη του οικοδομήματος υπήρχαν τρεις χώροι, εκ των οποίων ο κεντρικός έχει πλάτος διπλάσιο από τους πλευρικούς. Ο κεντρικός χώρος ορίζεται από τους τοίχους Τ1, 3, 8 και 18, ήταν στρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο και επικοινωνούσε με τους πλευρικούς χώρους μέσω θυραίων ανοιγμάτων. Ο βόρειος ορίζεται από τους τοίχους Τ3, 9, 10, 8 και 18 και ο νότιος από τους τοίχους Τ1-3 και τη νοτιοδυτική παρειά του οικοπέδου. Τα δάπεδα των δύο χώρων ήταν στρωμένα με πήλινες πλάκες. Οι τοιχοποιίες του οικοδομήματος ακολουθούν το μικτό σύστημα τοιχοδομίας.

Αν και η κάτοψη του οικοδομήματος προς Δ. δεν είναι πλήρως ορατή, η διάταξη των χώρων, σύμφωνα με τις αποκαλυφθείσες τοιχοποιίες, είχε ως εξής: ορθογώνια δωμάτια πλαισίωναν το αίθριο (βόρειο τμήμα), ενώ παρεμβάλλονταν περιμετρικές στοές. Με την ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας θα πραγματοποιηθεί η πλήρης αποκάλυψή τους.

Από τις κιονοστοιχίες του αιθρίου βρέθηκαν κατά χώραν τρεις μαρμάρινες βάσεις κιόνων, ενώ μία ακόμη έχει αποσπαστεί και κείται στο δάπεδο της νότιας στοάς. Τόσο στο αίθριο όσο και στα δωμάτια της πρόσοψης εντοπίστηκαν πεσμένα επτά τμήματα από κορμούς αρράβδωτων κιόνων, τρία ιωνικά κιονόκρανα και επτά επιθήματα κοσμημένα και στις δύο όψεις με σχηματοποιημένα φύλλα ριπιδοειδούς άκανθας (Εικ. 10).

Η ανασκαφική έρευνα έχει περιοριστεί στο χρονικό πλαίσιο δοκιμαστικής ανασκαφής. Από το τμήμα, ωστόσο, του κτιρίου που έχει έως τώρα αποκαλυφθεί συνάγεται ότι πρόκειται για πολυτελή παραθαλάσσια έπαυλη. Ενδιαφέρουσα είναι η τεχνική και ο διάκοσμος των αρχιτεκτονικών μελών. Ο απλοποιημένος διάκοσμος και η σχεδόν επιπεδόγλυφη τεχνική που χρησιμοποιήθηκε στα ιωνικά κιονόκρανα, αλλά και η μορφή των ριπιδοειδών φύλλων των επιθημάτων απαντούν σε εποχή οψιμότερη του 6ου αιώνα, δηλαδή στους μεταβατικούς χρόνους.

Από την πρόσοψη του κτιρίου και σε βάθος το οποίο κυμαινόταν μεταξύ 0,85 και +1,13 μ., ξεκινούσε αποχετευτικός αγωγός, μήκ. 12,80 μ., που κατέληγε στη θάλασσα, συναντώντας στην πορεία του το θαλάσσιο τείχος. Τμήμα του τείχους, πλ. 1,30 και μήκ. 27 μ., αποκαλύφθηκε ανατολικότερα σε βάθος από 0,17 έως +0,66 μ. και σε πορεία παράλληλη με την πρόσοψη του οικοδομήματος.

Κατά την έρευνα περισυνελέγησαν τμήματα αμφίγλυφων θωρακίων, ιωνικά κιονόκρανα, επιθήματα, τμήματα μαρμάρινων κιόνων, κατώφλια, τράπεζες, λεκανίδες, ορθομαρμαρώσεις, πρόβολοι, όστρακα, τμήματα πίθων, θραύσματα λύχνων, γυάλινα αγγεία, μεταλλικά και χάλκινα αντικείμενα και θησαυρός 108 χάλκινων νομισμάτων (Εικ. 11), τα περισσότερα από τα οποία είναι δεκαεξανούμμια Ιουστινιανού.

11. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 527-528.

Εικ. 12. Βόλος. Παλαιά. Οδός Σουλίου. Τμήμα παλαιοχριστιανικού τείχους.

Βόλος

Παλαιά

Κατά τη διενέργεια σωστικών ανασκαφών στην περιοχή των Παλαιών το έτος 2006 με αφορμή τις εργασίες τοποθέτησης δικτύου ύδρευσης από τη ΔΕΥΑΜΒ και αγωγού φυσικού αερίου αποκαλύφθηκαν τα εξής:

1. Τμήματα του παλαιοχριστιανικού τείχους: α) Οδός Λαχανά. Τμήμα του τείχους και πύργος, στην τοιχοποιία του οποίου έχει γίνει χρήση αρχαίου υλικού – πώρινοι και μαρμάρινοι γωνιόλιθοι. β) Οδός Σουλίου. Τμήμα του παλαιοχριστιανικού τείχους πλ. 2,50 μ. με χρήση αρχαίου υλικού στην τοιχοποιία του – πώρινοι γωνιόλιθοι, πώρινοι σπόνδυλοι, τρίγλυφο και πώρινοι κίονες (Εικ. 12).

2. Πολλά κτιριακά στοιχεία του εσωτερικού του οικισμού με χρήση αρχαίου υλικού στην τοιχοποιία τους, όπως τοίχοι, δάπεδα πήλινα και πλακόστρωτα, λιθόστρωτα, αγωγοί, πίθοι, αγγεία και αρκετοί τάφοι, κιβωτιόσχημοι και καλυβίτες.

Κατά την εκτέλεση του έργου «Βελτίωση κοινόχρηστων χώρων συνοικίας Παλαιών Βόλου», και συγκεκριμένα κατά την κατασκευή διαδρόμου δυτικά του Μουσείου Ιστορίας της πόλης – πρώην κτίριο Παπάντου – και μεταξύ του τείχους του Κάστρου του Βόλου και της οδού Μητροπολίτου Γρηγορίου εντοπίστηκαν αρχαιότητες παλαιοχριστιανικών, βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων. Οι αρχαιότητες, οι οποίες εκτείνονται σε όλο το μήκος και το πλάτος του υπό διάνοιξη διαδρόμου, διερευνήθηκαν αρχικά από το συνεργείο της Εφορείας μας και στη συνεχεία με χρηματοδότηση του Γ΄ ΚΠΣ[12].

12. Στην ανασκαφή συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Ε. Λαγουδάκη.

Η εικόνα των αρχαιοτήτων είναι αποσπασματική λόγω του περιορισμένου εύρους τής υπό διερεύνηση έκτασης. Πρόκειται για τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου μέγ. ορατού μήκ. 2 και πλ. 2 μ., τμήματα οικιών, ένα φρέαρ, αποθέτη, κτιστό αγωγό και άλλα, αταύτιστα προς το παρόν, οικοδομικά κατάλοιπα. Οι αρχαιότητες είναι διαφόρων φάσεων και εποχών και εκτείνονται εκατέρωθεν της οχύρωσης (Εικ. 13, 14).

Προκειμένου η ανασκαφική έρευνα να επεκταθεί σε όλη την έκταση εκατέρωθεν του τείχους και να δημιουργηθεί ένας ενιαίος αρχαιολογικός χώρος σε συνάρτηση με την αποκαλυφθείσα οχύρωση, τροποποιήθηκε η αρχική μελέτη ως προς την ανάπλαση του ευρύτερου περιβάλλοντος χώρου του Μουσείου Ιστορίας της πόλης, και συγκεκριμένα ο περιμετρικός της οχύρωσης διάδρομος μετατοπίστηκε σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απόσταση από το τείχος, από 1,50 έως 3,50 μ., που ήταν στην αρχική μελέτη, σε 5,50-9,50 μ. Το πλακόστρωτο μονοπάτι ξεκινά από την οδό Μητροπολίτου Γρηγορίου και καταλήγει στην οδό Δοϊράνης στο χαμηλότερο επίπεδο του τείχους. Στην πλατεία που δημιουργείται στη συμβολή των οδών Δοϊράνης και Φερών έγιναν εργασίες πλακόστρωσης, επισκευής των υπαρχόντων σκαλοπατιών και κατασκευής νέων, προκειμένου το περιμετρικό της οχύρωσης μονοπάτι να συνδέεται με την οδό Φερών. Επίσης, πλακοστρώθηκε τμήμα της οδού Δοϊράνης από τη διασταύρωσή της με την οδό Μητροπολίτου Γρηγορίου έως τη συμβολή της με το μονοπάτι που διέρχεται του χώρου των αρχαιοτήτων. Τέλος, τοποθετήθηκε ηλεκτρολογική εγκατάσταση για το φωτισμό των μονοπατιών και του τείχους.

Περιφερειακή οδός

Κατά τις εργασίες κατασκευής πλακοσκεπούς αγωγού ομβρίων υδάτων στην περιοχή Καζανάκι Βόλου και στο πλαίσιο του έργου «Παράκαμψη πόλεως Βόλου» εντοπίστηκαν αρχαιότητες της παλαιοχριστιανικής εποχής και αποκαλύφθηκαν με ανασκαφικές έρευνες κατά τα έτη 2003 και 2004[13]. Το Δεκέμβριο του 2005[14] συνεχίστηκαν οι εργασίες με την πρόσληψη προσωπικού.

Η ανασκαφική έρευνα στη ίδια θέση επαναλήφθηκε το έτος 2006[15] και αποκάλυψε στο νοτιοανατολικό τμήμα της αγροικίας δεξαμενή, εσωτ. διαστ. 1,80×2,10 μ., η οποία χαρακτηρίστηκε ως ληνός (Εικ. 15).

13. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 640-642.

14. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 530.

15. Στην ανασκαφή συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Π. Παπαγιώτης και Π. Σταντζούρης.

Εικ. 13-14. Βόλος. Παλαιά. Έργο «Βελτίωση κοινόχρηστων χώρων συνοικίας Παλαιών Βόλου». Αρχαιότητες εκατέρωθεν της οχύρωσης.

Εικ. 15. Βόλος. Περιφερειακή οδός. Ληνός με υπολήνιο.

Εικ. 16. Βόλος. Περιφερειακή οδός. Άποψη των καταλοίπων.

Η τοιχοποιία του ληνού είναι από αργολιθοδομή με χωματολάσπη ως συνδετικό υλικό. Εσωτερικά έχει επίχρισμα από κουρασάνι. Στο μέσον περίπου του πυθμένα της το δάπεδο παρουσιάζει ελλειψοειδούς σχήματος καθίζηση. Ο βόρειος τοίχος της δεξαμενής διατρυπάται από οπή, η οποία καταλήγει σε πίθο (υπολήνιο), που βρίσκεται σε βαθύτερο επίπεδο και σε επαφή με την εξωτερική παρειά του βόρειου τοίχου. Το υπολήνιο ήταν καλυμμένο με σχιστολιθικό πώμα, διαμ. 0,52 και πάχ. 0,05 μ.

Από την έρευνα της αγροικίας περισυνελέγησαν: δύο χάλκινα νομίσματα, σιδερένιο εγχειρίδιο, σιδερένιος ήλιος, σιδερένια αντικείμενα απροσδιόριστης χρήσης, μυλόπετρα, καστανέρυθρα όστρακα κεραμικών αγγείων και θραύσματα αποθηκευτικών πίθων.

Οι ανασκαφικές έρευνες των ετών 2003, 2004 και 2006 αποκάλυψαν μια αγροτική εγκατάσταση δύο οικοδομικών περιόδων του 5ου και 6ου αιώνα με τελική χρήση ως χώρου ταφών.

Στη Χ.Θ. 13.411,28 βόρεια του άξονα της περιφερειακής οδού, στη θέση Καζανάκι, αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,90-2 μ. παραλληλόγραμμο κτίσμα, εσωτ. διαστ. 10,50×5,25 και εξωτ. διαστ. 12,30×7,45 μ. (Εικ. 16). Το σταθερό σημείο 0 είναι σε υψόμετρο 30,83 μ. από τη στάθμη της θάλασσας. Η τοιχοποιία του κτίσματος αποτελείται από αργούς λίθους και χωματολάσπη ως συνδετικό υλικό. Στην τοιχοποιία έχει γίνει χρήση κροκαλών μεγάλων διαστάσεων, 0,70×0,32×0,20, 0,40×0,50×0,60 και 1,20×0,75 μ. Στον τοίχο Τ2 έχει γίνει χρήση κεραμίδων. Πλάτος τοιχοποιίας 0,90 μ. Η βορειοδυτική γωνία του οικοδομήματος είναι κατεστραμμένη. Η θεμελίωση γίνεται σε βάθος 0,60-0,63 μ.

Στο βόρειο τμήμα του κτίσματος αποκαλύφθηκε παραλληλόγραμμος χώρος, διαστ. 2,25×2,30 μ., που ερευνήθηκε σε βάθος 0,80 μ. Η τοιχοποιία του αποτελείται από αργούς λίθους και χωματολάσπη και στην άνω επιφάνεια γίνεται χρήση κεράμων στέγης και πιθαριών. Με το νότιο τοίχο της

Εικ. 17. Καλαπόδι Φθιώτιδας. Γενική άποψη κτιριακού συγκροτήματος.

ανωτέρω κατασκευής συνδέεται οργανικά δεξαμενή, εξωτ. διαστ. 3,75×1,65, εσωτ. διαστ. 2,37×0,60 και ύψ. 0,80 μ. Εσωτερικά η δεξαμενή είναι επιχρισμένη με κουρασάνι πάχ. 0,02 μ. Το δάπεδό της είναι από πλίνθους όρθια τοποθετημένες. Στον πυθμένα της δεξαμενής, περί το μέσον, σε βάθος 0,20 μ. διαμορφώνεται βοθρίδιο. Η τοιχοποιία της δεξαμενής αποτελείται από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και αραιή χρήση κεράμων στέγης και πίθων.

Σε απόσταση 0,60 μ. δυτικά της αρχικής κατασκευής αποκαλύφθηκε τοιχάριο πλ. 0,44 και μήκ. 1 μ. Πρόκειται για παραλληλόγραμμο χώρο, στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκε ληνός σε κακή κατάσταση διατήρησης, με κτιστό όμως υπολήνιο με τη μορφή υπόγειας τετράπλευρης δεξαμενής. Σημειώνεται ότι από το χώρο εξωτερικά της δεξαμενής περισυνελέγησαν πολλά κομμάτια πίθων.

Από την έρευνα της ανασκαφής περισυνελέγησαν: οκτώ χάλκινα νομίσματα, δύο χάλκινες πόρπες, χάλκινο έλασμα, σιδερένιοι ήλοι, μολύβδινο έλασμα και σιδερένια αντικείμενα απροσδιόριστης χρήσης. Επίσης, συνελέγησαν ακέραιο ατρακτόσχημο μυροδοχείο από γκριζωπό πηλό, θραύσματα σκύφου, θραύσμα λύχνου (τμήμα δίσκου και η μύξα του), θραύσματα αποθηκευτικών πίθων, θραύσματα εγχάρακτων πλίνθων, γυάλινα αγγεία και θραύσματα γυάλινων αγγείων. Πρόκειται για ορθογώνιο κτίσμα πρώιμης παλαιοχριστιανικής περιόδου, το οποίο παραλαμβάνει εγκαταστάσεις επεξεργασίας σταφυλιού για παραγωγή κρασιού.

Κ ά ρ λ α

Συλλεκτήρας Σ7

Στη Χ.Θ. +2500 στην περιοχή του Αγίου Τρύφωνα επί της πορείας του Συλλεκτήρα Σ7 του έργου «Ταμιευτήρας Κάρλας και συναφή έργα» εντοπίστηκαν λείψανα μεταβυζαντινής εποχής, η ανασκαφική έρευνα των οποίων θα ξεκινήσει μόλις ολοκληρωθούν οι απαλλοτριώσεις των αγροτεμαχίων από τα οποία διέρχεται ο συλλεκτήρας.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

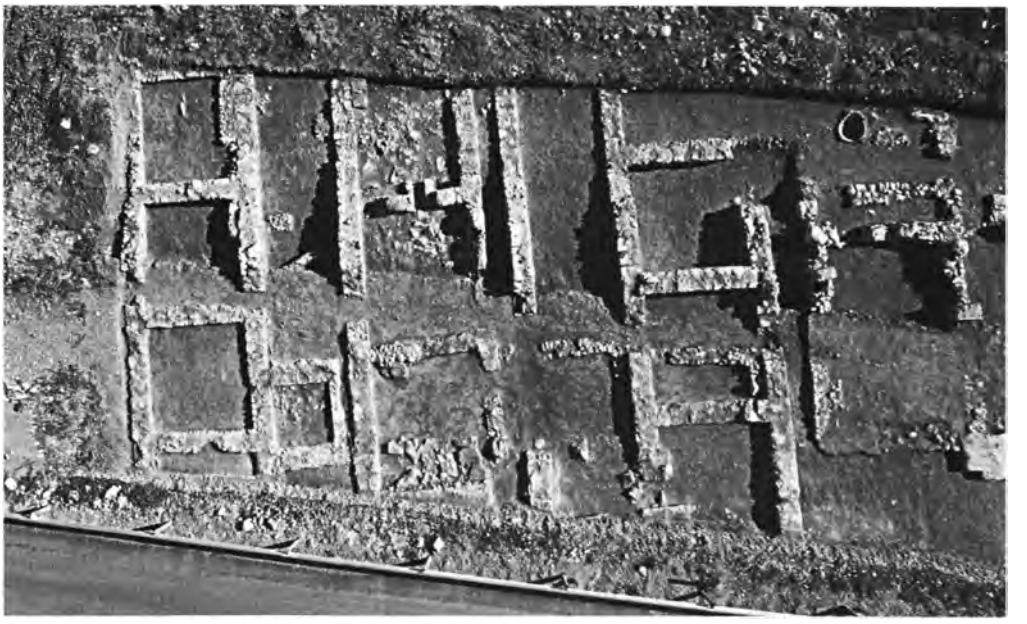
Κ α λ α π ό δ ι

Κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης της επαρχιακής οδού Αταλάντης-Καλαποδίου αποκαλύφθηκαν λίγα μέτρα πριν από την παρακαμπτήρια του Καλαποδίου οδό, επάλληλα κτιριακά κατάλοιπα που χρονολογούνται από τους πρώιμους ελληνιστικούς έως και τους πρώιμους παλαιοχριστιανικούς χρόνους[16] (Εικ. 17).

Στην παλαιότερη φάση εντάσσεται μνημειώδες οικοδόμημα πρώιμων ελληνιστικών χρόνων και ελάχιστα οικιστικά λείψανα, ενσωματωμένα στους τοίχους των μεταγενέστερων φάσεων. Στην επόμενη φάση εντάσσονται εκτεταμένα κτιριακά κατάλοιπα από λασπότοιχους που συνθέτουν χώρους οργανωμένους, πιθανότατα, γύρω από υπαίθρια αυλή, ορισμένοι από τους οποίους ταυτίζονται με αποθηκευτικούς.

Στη γ΄ φάση ανήκουν κτίρια, στους τοίχους των οποίων χρησιμοποιήθηκε ως συνδετική ύλη ασβεστοκονίαμα. Πρόκειται για την ευκρινέστερη οικοδομική φάση, στην οποία εντάσσονται κτιριακά κατάλοιπα με ολοκληρωμένη κάτοψη, και συγκεκριμένα ορθογώνιο οικοδόμημα που ταυτίζε-

16. Το κτιριακό συγκρότημα δημοσιεύεται στα υπό έκδοση πρακτικά του *3ου Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας* (2009).

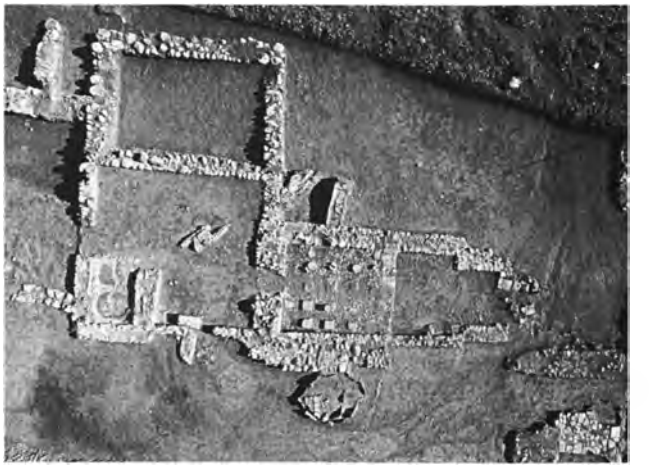
Εικ. 18. Καλαπόδι Φθιώτιδας. Τμήμα του ξενώνα κατάντη της οδού.

ται με ξενώνα, μικρό βαλανείο νοτίως αυτού και κεραμικά εργαστήρια.

Ο ξενώνας είναι προσανατολισμένος στον άξονα Α.-Δ., έχει πλάτος 20,50 και μέγιστο ορατό μήκος 22,50 μ. (Εικ. 18). Αποτελείται από δύο πτέρυγες, βόρεια και νότια, αξονικά διατεταγμένες εκατέρωθεν υπαίθριου, πιθανώς, χώρου, πλ. 4,50 μ. Κάθε πτέρυγα αποτελείται από δωμάτια, από τα οποία διατηρούνται τρία στη βόρεια πτέρυγα και δύο στη νότια, διαστ. 3,15-3,30×3,30-3,50 μ. Τα δωμάτια είναι παρατεταγμένα κατά μήκος στοών, πλ. 2,60 μ. Η βόρεια στοά διακόπτεται από ορθογώνια δεξαμενή. Από τα στοιχεία της κάτοψης και δεδομένου ότι το κτίριο παρουσιάζει κανονική δομή και αξονική διάταξη των επί μέρους χώρων του, συνάγεται ότι σε κάθε πλευρά θα υπήρχαν έξι τουλάχιστον δωμάτια. Η τοιχοποιία συνίστατο σε ζώνες αργολιθοδομής που εναλλάσσονταν με μονή σειρά πλίνθων.

Με τη λειτουργία του ξενώνα σχετίζεται η ύπαρξη βαλανείου νοτίως αυτού διαστ. 14×5 μ. (Εικ. 19). Από κατασκευαστική άποψη πρόκειται για χαμηλής ποιότητας κτίσμα, προερχόμενο από την ανακατασκευή προγενέστερων χώρων και την επαναχρησιμοποίηση των δομικών υλικών τους. Το λουτρό αποτελείται από τους τρεις βασικούς χώρους frigidarium, tepidarium και caldarium, παρατακτικά τοποθετημένους στον άξονα Β.-Ν.

Νότια του βαλανείου αποκαλύφθηκε εργαστήριο παρασκευής κεραμικών προϊόντων (Εικ. 20). Πρόκειται για επίμηκες κτίσμα, προσανατολισμένο στον άξονα Α.-Δ., μέγ. μήκ. 12 και πλ. 4 μ. Περιλαμβάνει δύο επί μέρους τμήματα, ένα σε ψηλότερη στάθμη, στο δυτικό μέρος, και ένα κατώτερο, στο ανατολικό. Στο ανώτερο τμήμα διατηρούνται τρεις

Εικ. 19. Καλαπόδι Φθιώτιδας. Βαλανείο

δεξαμενές, μία δεξαμενή νερού και δύο ρηχές δεξαμενές-στεγνωτήρια. Στο κατώτερο τμήμα βρίσκονται οι κλίβανοι όπτησης του πηλού. Διατηρείται ορθογώνιος θάλαμος καύσης με δύο διαδρόμους καύσης και καμπυλωτή δίοδο τροφοδοσίας. Νότια του κλιβάνου και σε επαφή με αυτόν διατηρούνται υπολείμματα μεταγενέστερης κατασκευής παρεμφερούς χρήσης.

Κατά τη διερεύνηση των παραπάνω κτισμάτων περισυνελέγη κεραμική από αβαφή αγγεία καθημερινής χρήσης, θραύσματα λύχνων, αγνύθες, κυρίως αρτόσχημες με έντυπο διάκοσμο και λιγότερες πυραμιδοειδείς, σφονδύλια και οστέινα αντικείμενα, όστρεα, μυλόλιθους, σιδερένια καρφιά και, τέλος, σιδερένιο κλειδί κυλιόμενου τύπου.

Εικ. 20. Καλαπόδι Φθιώτιδας. Εργαστήριο παραγωγής κεραμικών προϊόντων.

Τα κινητά ευρήματα σε συνδυασμό με τα κτιριακά κατάλοιπα συνθέτουν την εικόνα μιας αγροικίας ρωμαϊκών χρόνων, εγκατεστημένης στα ερείπια ελληνιστικών κτιρίων, η οποία αναδιοργανώνεται και επεκτείνεται προς Β. με την ανέγερση στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους του ξενώνα, του λουτρού και του κεραμικού εργαστηρίου. Στη χρονολογική κατάταξη των κτιρίων συμβάλλουν επτά χάλκινα νομίσματα, και συγκεκριμένα σηστέρτιος Αντωνίνου Πίου που συσχετίζεται με τη λειτουργία της αγροικίας στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. και έξι χάλκινες υποδιαιρέσεις του α΄ μισού του 4ου αι. μ.Χ. που οριοθετούν τη διάρκεια λειτουργίας του κτιριακού συγκροτήματος στους ρωμαϊκούς και τους πρώιμους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

ΑΝΝΑ ΓΙΑΛΟΥΡΗ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ - ΕΙΚΟΝΩΝ - ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ - ΛΙΘΙΝΩΝ - ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑΣ

Εργαστήριο συντήρησης τοιχογραφιών και εικόνων Λάρισας

Από το συντηρητή Μ. Μητσάτσικα πραγματοποιήθηκε συντήρηση 19 φορητών εικόνων από μνημεία της Εφορείας, συντήρηση τοιχογραφιών του δυτικού τοίχου του ναού Κοίμησης Θεοτόκου Πολυδενδρίου Αγιάς, νομού Λάρισας, συντήρηση τοιχογραφιών του ναού Αγίου Αθανασίου Ευαγγελισμού Ελασσόνας, νομού Λάρισας, καθώς και τοποθέτηση προστατευτικών γαζών σε τοιχογραφίες ναών και μονών αρμοδιότητας της Εφορείας, όπου υπήρχε ανάγκη.

Από τον ίδιο συντηρητή συντάχθηκαν οι εξής μελέτες:

1. Μελέτη συντήρησης τοιχογραφιών, τέμπλου, δεσποτικού θρόνου και προσκυνηταρίων του ναού Ανάληψης του Σωτήρος Συκέας Ελασσόνας.

2. Μελέτη συντήρησης τοιχογραφιών του ναού Σταγιάδων Καλαμπάκας.

3. Μελέτη συντήρησης τοιχογραφιών και τέμπλου της μονής Αγίας Τριάδας Οξυάς Καρδίτσας.

Από τη συντηρήτρια Β. Τούλη πραγματοποιήθηκε συντήρηση τοιχογραφιών του ναού Προφήτη Ηλία, Δ.Δ. Αγίας Τριάδας, νομού Ευρυτανίας, και στερεώσεις τοιχογραφιών των Αγίων Αποστόλων Αγιάς, του Αγίου Γεωργίου Μεταξοχωρίου και του Αγίου Αθανασίου Αγιάς. Επίσης, έγινε επίσκεψη σε όλους σχεδόν τους ναούς της περιοχής της Αγιάς, εξετάστηκε η κατάστασή τους και καταρτίστηκε πρόγραμμα συντήρησης.

Από την ίδια συντηρήτρια ολοκληρώθηκε η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών της μονής Εισοδίων Θεοτόκου Αγίου Παντελεήμονα Αγιάς και άρχισε η σύνταξη μελέτης συντήρησης τοιχογραφιών, των ασκηταριών Αγίων Αναργύρων Αγιάς.

Εργαστήριο συντήρησης ψηφιδωτών Λάρισας

Από το συντηρητή Στ. Σφέτσα συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης στα ψηφιδωτά δάπεδα τα προερχόμενα από τις σωστικές ανασκαφές της 7ης ΕΒΑ στην περιοχή της Λάρισας.

Εργαστήριο συντήρησης τοιχογραφιών και εικόνων Βόλου

Από τους συντηρητές Ι. Σκοτεινιώτη και Κ. Κορμάζο πραγματοποιήθηκε συντήρηση εικόνων από τη μονή Μεταμόρφωσης Σκοπέλου, το ναό Ταξιαρχών Τσαριτσάνης και από τους ναούς των Φαρσάλων. Επίσης, τακτοποιήθηκαν και μεταφέρθηκαν οι τοιχογραφίες που βρίσκονταν στο εργαστήριο, στο ναό Αγίου Χαραλάμπους Μεταξοχωρίου. Στον αρχαιολογικό χώρο Νέας Αγχιάλου έγινε συγκράτηση και καθαρισμός επιχρισμάτων και τοιχογραφιών.

Εργαστήρια του αρχαιολογικού χώρου Νέας Αγχιάλου

Πραγματοποιήθηκαν από την Α. Ντίνα εργασίες συντήρησης χάλκινων νομισμάτων και αντικειμένων μικροτεχνίας από ανασκαφές της Εφορείας (Νέα Αγχίαλος, Βόλος, Λάρισα). Επίσης, συντηρήθηκαν χάλκινα και αργυρά κοσμήματα, που έφεραν στο φως ανασκαφικές έρευνες στον αρχαιολογικό χώρο Μηλέας επαρχίας Ελάσσονος και από τη θέση Καστρί Λιβαδίου.

Στο ίδιο εργαστήριο πραγματοποιήθηκε και συντήρηση κεραμικών και γυάλινων αντικειμένων από ανασκαφές που πραγματοποιεί η Εφορεία μας σε διάφορες θέσεις αρμοδιότητάς της (Λάρισα, Αγχίαλος, Βόλος), καθώς και από την περιοχή της Ατάλαντης.

Επίσης, στερεώθηκαν τα κονιάματα των δεξαμενών και συντηρηθήκαν τα πήλινα στοιχεία (στυλίσκοι, πεσσίσκοι, αεραγωγοί) λουτρικών συγκροτημάτων της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου. Η συντηρήτρια αρχαιοτήτων και έργων τέχνης Α. Ντίνα συμμετείχε στο 2ο ΑΕΘΣΕ με ανακοίνωση τοίχου σχετικά με τη «Συντήρηση κοσμημάτων από ανασκαφές της 7ης ΕΒΑ».

Επίσης, συντηρηθήκαν από τον Κ. Δασκαλόπουλο μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη στον αρχαιολογικό χώρο της Νέας Αγχιάλου.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Πραγματοποιήθηκαν περιοδείες στα μνημεία του νομού Μαγνησίας καθώς και των Βορείων Σποράδων, εξετάστηκε η κατάστασή τους και καταρτίστηκε πρόγραμμα στερεωτικών εργασιών, όσο υπάρχει ανάγκη, καθώς και πρόγραμμα καταγραφής των κειμηλίων τους.

Στον αρχαιολογικό χώρο της Νέας Αγχιάλου συνεχίστηκαν οι καταγραφές των πολυάριθμων ευρημάτων των ανασκαφών (κεραμικά, γλυπτά, νομισμάτα, αντικείμενα μικροτεχνίας).

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Α μ π ε λ ά κ ι α

Αρχοντικό Σβάρτς

Έγινε πλήρης αντικατάσταση δέκα ξύλινων παραδοσιακών παραθύρων, καθώς και μικροστερεώσεις εξωτερικά στο βορειοανατολικό σαχνισί στο Αρχοντικό Γ. Σβάρτς (Μουσείο) Αμπελακίων, με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα-μηχανικού Ι. Βλαχοστέργιου.

Εικ. 21. Στόμιο Λάρισας. Μονή Αγίου Δημητρίου. Στερέωση του ναού. Άποψη του εσωτερικού

Εικ. 22. Στόμιο Λάρισας. Μονή Αγίου Δημητρίου. Νοτιοανατολική όψη.

Σ τ ό μ ι ο

Μονή Αγίου Δημητρίου

Συνεχίστηκε υπό την εποπτεία του αρχιτέκτονα Ι. Βλαχοστέργιου η στερέωση και η αναστήλωση του Καθολικού, ενταγμένη στο Γ΄ ΚΠΣ. Την εφετινή χρονιά έγινε η στερέωση του υπεδάφους στο εσωτερικό του ναού με την κατασκευή φρεατοπασσάλων και συνδετηρίων δοκών από σκυρόδεμα (Εικ. 21), αφού πρώτα απομακρύνθηκαν οι κίονες και τα κιονόκρανα του ναού. Από την εξέταση των κιόνων και τη στατική μελέτη του Δ. Παναγιωτόπουλου προέκυψε ότι τα βυζαντινά γλυπτά δεν μπορούν πλέον να στηρίξουν την ανωδομή του Καθολικού. Εξαιτίας αυτού εναποτέθηκαν στο προαύλιο της μονής και προγραμματίζεται η συντήρησή τους, ενώ έγινε μελέτη για την κατασκευή νέων από οπλισμένο σκυρόδεμα και επένδυση μαρμάρου, καθώς και αντίγραφα των κιονοκράνων. Παράλληλα, άρχισε

η επισκευή του σωζόμενου τμήματος του ναού με τη διενέργεια ενεμάτων και αρμολογήματα (Εικ. 22).

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Μονή Τιμίου Προδρόμου Συκής Πηλίου

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αντικατάστασης στέγασης με πλάκες Πηλίου στο παρεκκλήσιο του Αγίου Νεκταρίου και της νοτιοανατολικής πτέρυγας των κελλιών.

Ναός Αγίου Νικολάου στη νήσο Κίκυνθο Δήμου Σούρπης

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες επικάλυψης στέγασης με πλάκες Πηλίου και κεραμίδια (η στοά του ναού).

Μονή Αγίου Λαυρεντίου Πηλίου

Έγινε επίβλεψη των εργασιών νέας στέγης Καθολικού, εγκατάστασης κεντρικής θέρμανσης και εσωτερικών επιχρισμάτων, μετά από σχετική απόφαση της ΔΑΒΜΜ του Υπουργείου Πολιτισμού.

Οι ανωτέρω εργασίες έγιναν με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα μηχανικού Ι. Βλαχοστέργιου.

ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Στο πλαίσιο του έργου «Μεταβυζαντινά μνημεία Ευρυτανίας Δήμου Αγράφων» συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες επισκευής και στα τέσσερα υποέργα που εντάχθηκαν στο Γ΄ ΚΠΣ, υπό την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού της υπηρεσίας μας Χ. Τσιλιμίγκα:

1. Αποκατάσταση μονής Αγίας Παρασκευής Βραγγιανών.
2. Αποκατάσταση μονής Κοίμησης Θεοτόκου Τροβάτου.
3. Αποκατάσταση ναού Αγίου Γεωργίου Δήμου Αγράφων.
4. Αποκατάσταση μονής Αγίας Τριάδας στη Σάικα (Πετράλωνα).

Σε όλα τα παραπάνω μνημεία, που χρονολογούνται στο 17ο αιώνα, έγιναν αρμολογήματα και διαμορφώσεις στον περιβάλλοντα χώρο.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Πραγματοποιήθηκαν περιοδείες στα μνημεία του νομού Μαγνησίας καθώς και των Βορείων Σποράδων, εξετάστηκε η κατάστασή τους και καταρτίστηκε πρόγραμμα στερεωτικών εργασιών, σε όσα μνημεία υπάρχει ανάγκη, καθώς και πρόγραμμα καταγραφής των κειμηλίων τους.

Στον αρχαιολογικό χώρο της Νέας Αγχιάλου συνεχίστηκαν οι καταγραφές των πολυαρίθμων ευρημάτων των ανασκαφών (κεραμικών, γλυπτών, νομισμάτων, αντικειμένων μικροτεχνίας).

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Συκέα Δήμου Ποταμιάς

Πραγματοποιήθηκε ανάπλαση της πλατείας της κοινότητας Συκέας.

Άζωρος - Μηλέα

Με χρηματοδότηση από το Γ΄ ΚΠΣ ολοκληρώθηκαν το έτος 2006 οι εργασίες διαμόρφωσης των αρχαιολογικών χώρων με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα μηχανικού Ι. Βλαχοστέργιου[17].

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού, ευπρεπισμού και διαμόρφωσης περιβάλλοντος χώρου σε μνημεία των Παλαιών Βόλου, της Δημητριάδος και της Νέας Αγχιάλου. Επίσης, ολοκληρώθηκε η κατάχωση βυζαντινού ναΐσκου πάνω στο δρόμο Χόρτου-Μηλίνας.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Η Εφορεία σε συνεργασία με την ΥΝΜΤΕ Θεσσαλίας και την ΙΓ΄ ΕΠΚΑ συμμετείχε στη διοργάνωση έκθεσης στην Οικία Παύλου Νιρβάνα στη Σκόπελο με posters των μνημείων αρμοδιότητάς της και στη συγγραφή των εξής κειμένων «Η πόλη και τα μνημεία της Σκοπέλου», «Η επισκοπή Σκοπέλου», «Οι Εκκλησίες στην πόλη της Σκοπέλου», «Τα μοναστήρια του νησιού», από την προϊσταμένη Α. Ντίνα, που δημοσιεύθηκαν στο σχετικό φυλλάδιο που εκδόθηκε το έτος 2006 από την ΥΝΜΤΕ Θεσσαλίας με τίτλο «Οικία Παύλου Νιρβάνα. Πεπάρηθος - Σκόπελος: Η ιστορία της πόλης από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα».

Επίσης, μετείχε στο Συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στη Ρεντίνα το Σεπτέμβριο του 2006.

Πραγματοποιήθηκε εκπαίδευση φοιτητών του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστήμιου Θεσσαλίας, στις ανασκαφές των Φθιωτίδων Θηβών-Νέας Αγχιάλου.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

17. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 531.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Καλλίθηρο

Οικόπεδο Α. Γκαζούνη (Ο.Τ. 48, αριθ. τεμ. 257)

Κατά την κατασκευή βόθρου στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου, στα όρια παλαιότερα υφιστάμενου και στη διάρκεια της διαπλάτυνσης των ορίων του, εντοπίστηκαν, σε βάθος 0,70 μ. από την ανώτερη επιφάνεια του εδάφους, τα υπολείμματα δύο τοίχων. Ο ένας είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και ο άλλος Β.-Ν. Στη νοητή προέκτασή τους ενώνονταν κάθετα, στο σημείο όπου εντοπίστηκε ένας μεγάλου μεγέθους και αδρά πελεκημένος ασβεστόλιθος, που ήταν ωστόσο μετακινημένος. Πρόκειται για τοίχους θεμελίων από αδρά πελεκημένους αλλά και αργούς λίθους με συνδετικό υλικό λάσπη, οι οποίοι διατηρούνταν σε ύψος 0,50 μ. και ο ένας εκ των δύο είχε πλάτος 0,50 μ. Οι τοίχοι είχαν παραβιαστεί κατά τη διάνοιξη του αρχικού φρέατος και εδράζονταν σε βάθος 1-1,20 μ. πάνω σε προγενέστερο στρώμα καταστροφής με πάχος που κυμαίνεται από 0,50 έως 0,70 μ. Μέσα στο στρώμα καταστροφής, στη δυτική παρειά του σκάμματος αποκαλύφθηκε επιπλέον ένα τμήμα πίθου οριζόντια τοποθετημένου. Ο χώρος δεν απέδωσε κινητά ευρήματα παρά μόνο θραύσματα κεραμίδων και από τα δύο στρώματα. Με βάση τη στρωματογραφία από παλαιότερες ανασκαφές στα όρια του αρχαίου οικισμού, τα κατάλοιπα χρονολογούνται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

Οικόπεδο Α. Παπαβασιλείου (Ο.Τ. 48, αριθ. τεμ. 259)

Σε όρυγμα διαστ. 4×2,40 μ., που έγινε περίπου στο μέσον της δυτικής πλευράς του οικοπέδου για την κατασκευή βόθρου, εντοπίστηκε, σε βάθος που κυμαίνεται από 0,55-0,60 μ., στρώμα καστανοκόκκινου αργιλοαμμώδους χώματος με πολυάριθμα θραύσματα κεραμίδων, πολλά όστρακα, πετραδάκια και κροκάλες μικρού και μεσαίου μεγέθους, που κατελάμβανε όλη την έκταση του σκάμματος, εκτός από το νοτιοανατολικό του τμήμα. Το στρώμα αυτό ήταν ιδιαίτερα συμπαγές και πατημένο και είχε πάχος 0,25-0,30 μ. περίπου. Στο υπόλοιπο τμήμα του σκάμματος έδειχνε παραβιασμένο και διατηρούνταν μόνο δύο ακανόνιστοι ασβεστόλιθοι μεγάλου μεγέθους στην ανατολική παρειά του ορύγματος και στο ίδιο περίπου βάθος (Εικ. 1).

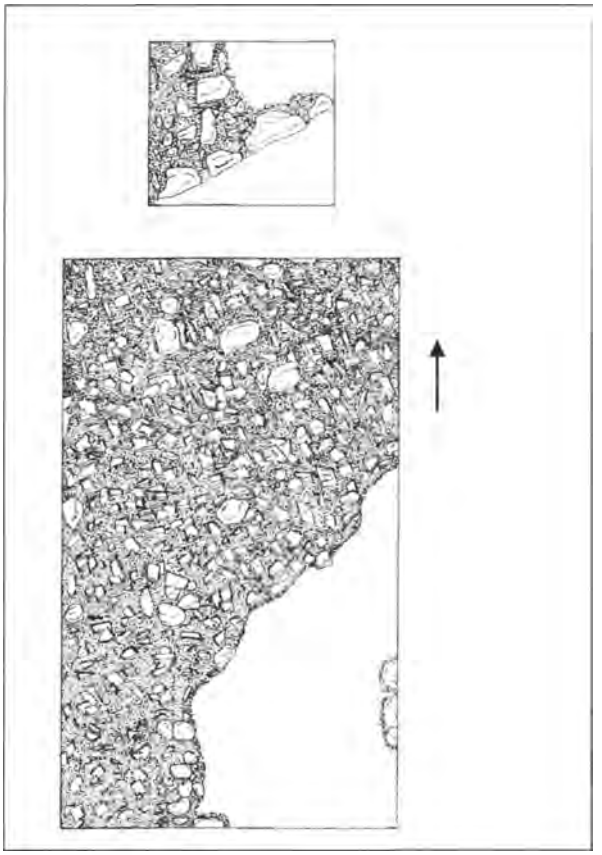
Πιθανώς, πρόκειται για τμήμα καταστρώματος μιας από τις οδούς του αρχαίου οικισμού, καθώς σε δοκιμαστική τομή που έγινε λίγο βορειότερα από το βόθρο αποκαλύφθηκε σειρά από αδρά επεξεργασμένους ασβεστόλιθους με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και σε βάθος 0,60 μ. (Εικ. 2). Αυτοί οι λίθοι αποτελούσαν ίσως το ανάλημμα της αρχαίας οδού ή το όριο του οικοδομικού τετραγώνου, κάτι που είναι εμφανές και από άλλες, παλαιότερες, έρευνες εντός του οικισμού. Το πλάτος της αρχαίας οδού στο σημείο αυτό πρέπει να ήταν 3,65 μ. περίπου, εάν υπολογιστεί η απόσταση ανάμεσα στη σειρά των λίθων που εντοπίστηκαν στη δοκιμαστική τομή και στους ασβεστόλιθους της ανατολικής παρειάς του σκάμματος. Εάν η υπόθεσή μας είναι σωστή, τότε το τμήμα του αρχαίου αυτού δρόμου θα πρέπει να αποτελεί τη συνέχεια της οδού με κατεύθυνση Α.-Δ. που διέρχεται από την ανασκαφή στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Α. Λαγού[1] και την ανασκαφή στο οικόπεδο του Δημοτικού Σχολείου[2], τμήματα που είναι ακόμη ορατά και επισκέψιμα. Αυτό βέβαια θα ισχύει με την προϋπόθεση ότι ο προαναφερόμενος δρόμος κάμπτεται πράγματι προς ΝΔ., όπως το τμήμα που εντοπίσαμε, ακολουθώντας κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., παράλληλη με την πορεία του τείχους σε αυτό το σημείο του αρχαίου οικισμού.

Ως προς τα κινητά ευρήματα, περισυνελέγη μόνον κεραμική από αβαφή πορτοκαλόχρωμα αγγεία, λεπτότεχνα και χονδροειδή, από το συμπαγές στρώμα του δρόμου και από το παραβιασμένο τμήμα του στα νοτιοανατολικά. Επιπλέον, εντοπίστηκε ένα αρκετά διαβρωμένο χάλκινο νόμισμα, αδιάγνωστο, στη νότια παρειά του σκάμματος, καθώς επίσης ένας λύχνος, παραμορφωμένος από τη θερμότητα κατά τη διαδικασία όπτησης, και μία πυραμιδόσχημη αγνύθα από το κατάστρωμα του αρχαίου δρόμου.

1. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 232, Πίν. 144δ.
2. *ΑΔ* 53 (1998): Χρονικά, σ. 440, Πίν. 164α.

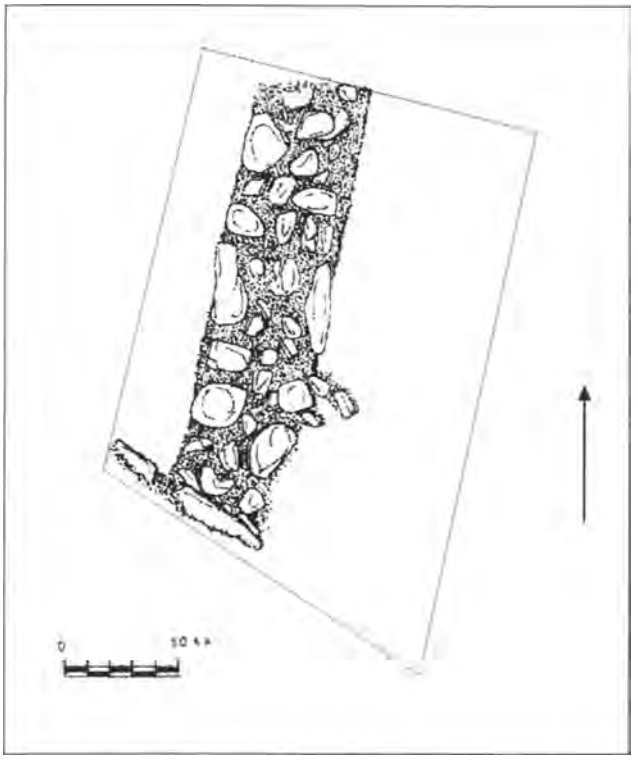

Εικ. 1. Καλλίθηρο. Οικόπεδο Α. Παπαβασιλείου. Τμήμα παραβιασμένου καταστρώματος αρχαίας οδού.

Εικ. 2. Καλλίθηρο. Οικόπεδο Α. Παπαβασιλείου. Κάτοψη τμήματος του αρχαίου οδοστρώματος και τοίχου στα βόρεια.

Το συμπαγές στρώμα αφαιρέθηκε με τα χέρια μόνο σε ένα τμήμα του, το υπόλοιπο καλύφθηκε με γεωύφασμα και άμμο και ο βόθρος χωροθετήθηκε στο νότιο τμήμα του σκάμματος σε έκταση διαστ. 3×2,40 μ.

Εικ. 3. Καλλίθηρο. Οικόπεδο Α. Καπνιά. Κάτοψη σκάμματος με τα κατάλοιπα των τοίχων.

Οικόπεδο Α. Καπνιά (Ο.Τ. 51, αριθ. τεμ. 274)

Στο μέσον της ανατολικής πλευράς του εν λόγω οικοπέδου έγινε εκσκαφή για την κατασκευή βόθρου σε ένα ορθογώνιο όρυγμα με τη μακρά πλευρά στον άξονα Β.-Ν. και διαστάσεις 2,40×1,90 μ. Στο δυτικό τμήμα του ορύγματος εντοπίστηκαν δύο τοίχοι (Εικ. 3). Ο πρώτος σε βάθος 0,50 μ. στη νότια παρειά είχε κατεύθυνση Α.-Δ. με μικρή απόκλιση προς ΒΔ.-ΝΑ. Αποτελούνταν από αδρά πελεκημένους στην όψη τους ασβεστόλιθους μεγάλου μεγέθους και συνδετικό υλικό λάσπη. Το ορατό του μήκος ήταν 0,76 και το ύψος του 0,40 μ. περίπου. Ο δεύτερος εντοπίστηκε σε βάθος 1 μ. από την αρχική επιφάνεια του εδάφους και είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., λοξός ως προς τον πρώτο τοίχο. Το μήκος του ήταν 1,90, το πλάτος του 0,50 μ. και ήταν χτισμένος από αργούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους και κροκάλες με συνδετικό υλικό λάσπη. Ο δεύτερος τοίχος διατηρούνταν σε ύψος 0,20 μ. και μόνο σε δύο σειρές λίθων καθ' ύψος. Και οι δύο τοίχοι προχωρούσαν πέρα και κάτω από τα όρια του σκάμματος.

Όσον αφορά στο χτισμένο από ασβεστόλιθους τοίχο, αυτός πιθανώς αποτελεί το όριο της αρχαίας οδού ή του οικοδομικού τετραγώνου που οριζόταν από το δρόμο ο οποίος είχε εντοπιστεί κατά την ανασκαφή του οικοπέδου Α. Λαγού, στο όμορο προς Α. οικόπεδο, και έχει κατεύθυνση Α.-Δ., όπως και ο

τοίχος που εντοπίσαμε. Ο δεύτερος τοίχος αποτελεί ίσως το θεμέλιο τοίχο κάποιου οικήματος προγενέστερου.

Δεν εντοπίστηκαν ιδιαίτερα κινητά ευρήματα παρά μόνον ένα τμήμα ατρακτόσχημης δακρυδόχου και ένα λίθινο τριβείο από το επίπεδο του τοίχου με τους ασβεστόλιθους, που χρονολογούν γενικά την κατασκευή του στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Οι δύο τοίχοι καλύφθηκαν με γεωύφασμα και άμμο και η τοποθέτηση του βόθρου έγινε πιο ανατολικά, όπου δεν εντοπίστηκαν άλλοι τοίχοι ή κινητά ευρήματα παρά μόνον αρχαιολογικές επιχώσεις μέχρι το βάθος των 2 μ. περίπου.

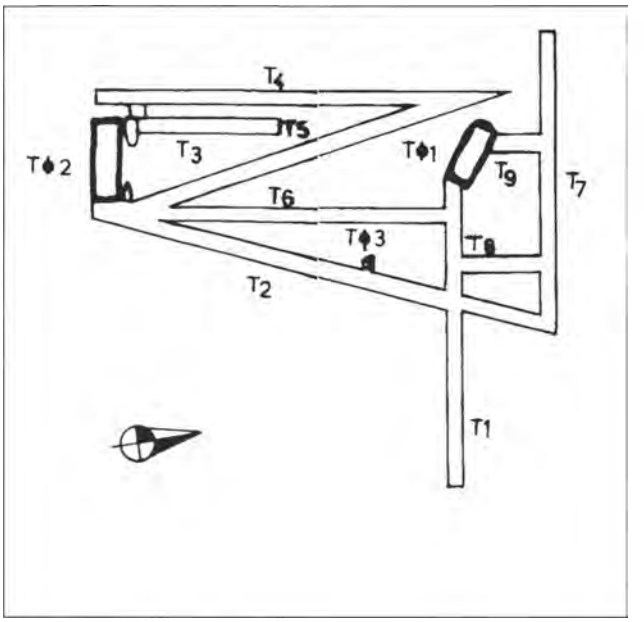
Οικόπεδο Β. Λαγού (Ο.Τ. 35, αριθ. αγροτ. 192)

Κατά το μήνα Δεκέμβριο του 2006, ύστερα από αίτημα των ιδιοκτητών για απομάκρυνση χωμάτων παλαιάς εκσκαφής και μερική ισοπέδωση του παραπάνω οικοπέδου, διενεργήθηκε από την Εφορεία μας σωστική ανασκαφή. Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται εντός των ορίων του ανατολικού νεκροταφείου του αρχαίου τειχισμένου οικισμού στο Καλλίθηρο και στο κέντρο ενός – χαμηλού στις μέρες μας, ψηλότερου κατά το παρελθόν – ταφικού τύμβου, ο οποίος είχε γίνει στόχος αρχαιοκαπήλων κατά τη δεκαετία του 1960. Επιπλέον, στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου είχε γίνει η εκσκαφή θεμελίων οικοδομής, που δεν ολοκληρώθηκε, χωρίς να εντοπιστούν αρχαιολογικά στοιχεία.

Πραγματοποιήθηκαν συνολικά εννέα δοκιμαστικές τομές στο κεντροδυτικό τμήμα του οικοπέδου, σε βάθος που κυμάνθηκε από 0,45 έως 0,75 μ., ανάλογα με το πού εμφανιζόταν το φυσικό έδαφος, αποτελούμενο από κροκάλες. Εντοπίστηκαν τρεις τάφοι, ένας λίθινος κιβωτιόσχημος και μία λίθινη σαρκοφάγος από πρασινωπό ψαμμόλιθο, καθώς και ένας κεραμοσκεπής που περιείχε πιθανώς μία παιδική ταφή (Εικ. 4).

Τάφος 1 (Εικ. 5). Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και διαστάσεις 1,50×0,55 μ. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με το κεφάλι στα βορειοδυτικά και ο σκελετός σε κακή κατάσταση διατήρησης, αρκετά διαβρωμένος. Ήταν ασύλητος, παρόλο που δεν σωζόταν η καλυπτήρια πλάκα του. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν ένας μελαμβαφής κάνθαρος, μία μικρή αβαφής πυξίδα με πώμα, μία φιάλη με αμελές γάνωμα, τέσσερα χάλκινα νομίσματα, ένα τμήμα σιδερένιου ελάσματος, καθώς και μία σιδερένια εφηλίδα (Εικ. 6). Χρονολογείται μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 2 (Εικ. 7). Λίθινη σαρκοφάγος με προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 1,90×0,53 μ. Παρά τη διατήρηση μεγάλου τμήματος της καλυπτήριας πλάκας του, η οποία είχε αδρή αετωματική διαμόρφωση, ήταν συληµένος. Σε αυτόν εντοπίστηκαν μόνο λιγοστά όστρακα από αβαφή πορτοκαλόχρωμα αγγεία με λεπτά τοιχώματα και τμήμα από το κάτω μέρος ατρακτόσχημης δακρυδόχου. Χρονολογείται και αυτός στον 3ο αι. π.Χ.

Εικ. 4. Καλλίθηρο. Οικόπεδο Β. Λαγού. Κάτοψη με τη θέση των τάφων και των δοκιμαστικών τομών.

Εικ. 5. Καλλίθηρο. Οικόπεδο Β. Λαγού. Τάφος 1. Σκελετικά κατάλοιπα και κτερίσματα.

Εικ. 6. Καλλίθηρο. Οικόπεδο Β. Λαγού. Τάφος 1. Πήλινα κτερίσματα.

Εικ. 7. Καλλίθηρο. Οικόπεδο Β. Λαγού. Ο Τάφος 2 μετά τον καθαρισμό.

Τάφος 3. Κεραμοσκεπής παιδικός, που αποτελείται από δύο πήλινους αγελαίους καλυπτήρες λακωνικού τύπου, επάλληλα τοποθετημένους, με προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 0,54×0,25 μ. Δεν εντοπίστηκαν σκελετικά κατάλοιπα, πιθανώς λόγω της αποσύνθεσης των οστών.

Οι τάφοι και οι δοκιμαστικές τομές καλύφθηκαν και πάλι με χώμα, ενώ δεν έγιναν εργασίες ισοπέδωσης με τη σύμφωνη γνώμη των ιδιοκτητών.

Λουτρό

Θέση Βίζα

Στη συγκεκριμένη θέση, ύστερα από εργασίες επισκευής στο δίκτυο ύδρευσης της περιοχής από τα συνεργεία του

Εικ. 8. Λουτρό. Θέση Βίζα. Πήλινα στελέχη σωληνωτού αγωγού.

Δήμου Μενελαΐδος, εντοπίστηκε τμήμα αρχαίου πήλινου σωληνωτού αγωγού.

Η θέση αυτή ανήκει στην κτηματική περιφέρεια του Δ.Δ. Λουτρού του Δήμου Μενελαΐδος και βρίσκεται στις βορειοδυτικές υπώρειες του λόφου Χελωνόκαστρο, όπου υπάρχει οχυρωμένη ακρόπολη του 4ου αι. π.Χ., καθώς και οχυρωμένος οικισμός στα βόρεια και τα δυτικά πρανή του. Επιπλέον, βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του άλσους του Αγίου Νικολάου, όπου τοποθετείται η οχυρωμένη αρχαία πόλη Όρθη των ελληνιστικών χρόνων.

Το τμήμα του αρχαίου αγωγού που αποκαλύφθηκε τροφοδοτεί ακόμη και σήμερα μια βρύση ποτίσματος για τα ζώα των κατοίκων της περιοχής. Κατά τη διάρκεια επισκευών λόγω διαρροής ήλθε στο φως ένα τμήμα του αγωγού, μήκ. 2,50 μ. περίπου. Ο αγωγός ήταν τοποθετημένος εντός ορύγματος μέσα στο φυσικό έδαφος, το οποίο αλλού ήταν βραχώδες και αλλού αποτελούνταν από καστανό χώμα. Για την εξομάλυνση του εδάφους και τη στήριξη του αγωγού είχαν τοποθετηθεί στον πυθμένα του ορύγματος θραύσματα κεραμίδων ή κροκάλες και στα πλαϊνά τοιχώματα αργοί λίθοι και θραύσματα κεραμίδων. Ο ίδιος ο αγωγός συνίσταται από πήλινα σωληνωτά στελέχη μήκ. 0,387 και διαμ. 0,154 μ., με πάχος τοιχωμάτων 0,015 μ. Κάθε στέλεχος στη μία πλευρά φέρει σύμφυτη προεξοχή («κολάρο») προκειμένου να εφαρμόζει («κουμπώνει») με το επικείμενο στέλεχος (Εικ. 8). Για τη στεγανοποίηση και τη σύνδεση των σωληνωτών στελεχών οι αρχαίοι τεχνίτες είχαν χρησιμοποιήσει ένα είδος λάσπης, γκριζοπράσινου χρώματος, λιπαρής και αργιλώδους υφής, η οποία είναι εύπλαστη σαν πλαστελίνη.

Όσον αφορά στην πορεία του αγωγού, σύμφωνα με πληροφορίες των ντόπιων κατοίκων και του εργατοτεχνίτη της Εφορείας μας, το νερό θα πρέπει να πηγάζει είτε από το λόφο Χελωνόκαστρο είτε από το λόφο της Κολοκριάς ακόμη νοτιότερα. Ο αγωγός μετά την επισκευή και την εκ νέου σύνδεσή του με το σύγχρονο δίκτυο καλύφθηκε και πάλι, ενώ περισυνελέγησαν δύο θραυσμένα σωληνωτά στελέχη.

Κέδρος

Αμπέλια. Θέση Ψήλωμα - Μαγούλα Καραμπίνα

Κατά τη διάρκεια εργασιών εγκατάστασης καλωδίου οπτικών ινών από τον ΟΤΕ ΑΕ στη νέα επαρχιακή οδό Κέδρου-Φίλιας μέχρι την κεραία της COSMOTE, στο Δ.Δ. Κέδρου του Δήμου Μενελαΐδος (θέση Ψήλωμα - Μαγούλα Καραμπίνα), εντοπίστηκαν αρχαία κατάλοιπα σε τρία σημεία στα βόρεια/βορειοανατολικά της προαναφερόμενης επαρχιακής οδού, κατά μήκος της πορείας του υπόγειου καλωδίου. Η συγκεκριμένη θέση βρίσκεται στα βορειοανατολικά του σύγχρονου οικισμού, στην ευρύτερη περιοχή Αμπέλια, όπου συναντώνται διάσπαρτα κατάλοιπα λίθων και κεραμικής. Και τα τρία σημεία βρίσκονται κατά μήκος μικρού αγροτικού δρόμου πλ. 6 μ., που διευκολύνει την πρόσβαση προς αγροτικές ιδιοκτησίες αλλά και προς την κεραία της COSMOTE. Κατόπιν τούτων, ακολούθησε περιορισμένη ανασκαφική διερεύνηση των καταλοίπων σε τρία σκάμματα-τομές αντίστοιχα, με δαπάνες που προέκυψαν από τον προϋπολογισμό του έργου.

Στο πρώτο σκάμμα (Σκάμμα 1) (Εικ. 9) εντοπίστηκαν τα υπολείμματα των θεμελίων δύο τοίχων στη νοτιοανατολική γωνία του αγροκτήματος με αριθμό 115, σύμφωνα με το τοπογραφικό απόσπασμα Αναδασμού του Δ.Δ. Κέδρου - Τμήμα Αμπέλια του έτους 1999. Ο πρώτος τοίχος, Τοίχος 1, με κατεύθυνση Α.-Δ. εντοπίστηκε σε βάθος -0,28 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και είναι χτισμένος με αργούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους με συνδετικό υλικό χώμα και διατηρούνταν αποσπασματικά. Ο δεύτερος τοίχος, Τοίχος 2, με κατεύθυνση Β.-Ν., σώζεται το ίδιο αποσπασματικά και είναι χτισμένος με το ίδιο υλικό. Οι δύο τοίχοι εμπλέκονταν, είναι κάθετοι μεταξύ τους και σαφώς εκτείνονται και πέραν των ορίων του σκάμματος διερεύνησης. Εδράζονται πάνω σε κοκκινωπό συμπαγές αργιλοαμμώδες χώμα σε βάθος -0,49 και -0,55 μ. αντίστοιχα. Περισυνελέγη ελάχιστη αβαφής και χονδροειδής κεραμική, πορτοκαλόχρωμη και λίγη γκρίζα, από χρηστικά λεπτά αλλά και χονδροειδή αποθηκευτικά αγγεία. Ανάμεσά τους εντοπίστηκαν και σποραδικά απολεπίσματα λεπίδων πυριτόλιθου. Πιθανώς, πρόκειται για εσωτερικούς τοίχους κάποιου οικήματος. Η χρονολόγηση της κεραμικής τοποθετεί τους τοίχους πιθανώς στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

Το δεύτερο σκάμμα (Σκάμμα 2) (Εικ. 10) απέχει 79 μ. περίπου από το Σκάμμα 1 προς Β. Σε αυτό εντοπίστηκαν τα υπολείμματα των θεμελίων δύο τοίχων οικήματος στο ανώτερο επίπεδο (σε βάθος -0,23 μ. από την επιφάνεια του εδάφους), καθώς και τα κατακρημνισμένα κατάλοιπα ενός τρίτου τοιχαρίου, αναλημματικού χαρακτήρα, σε κατώτερο επίπεδο (σε βάθος -0,69 μ.), στη νοτιοδυτική γωνία του αγροκτήματος με αριθμό 96.

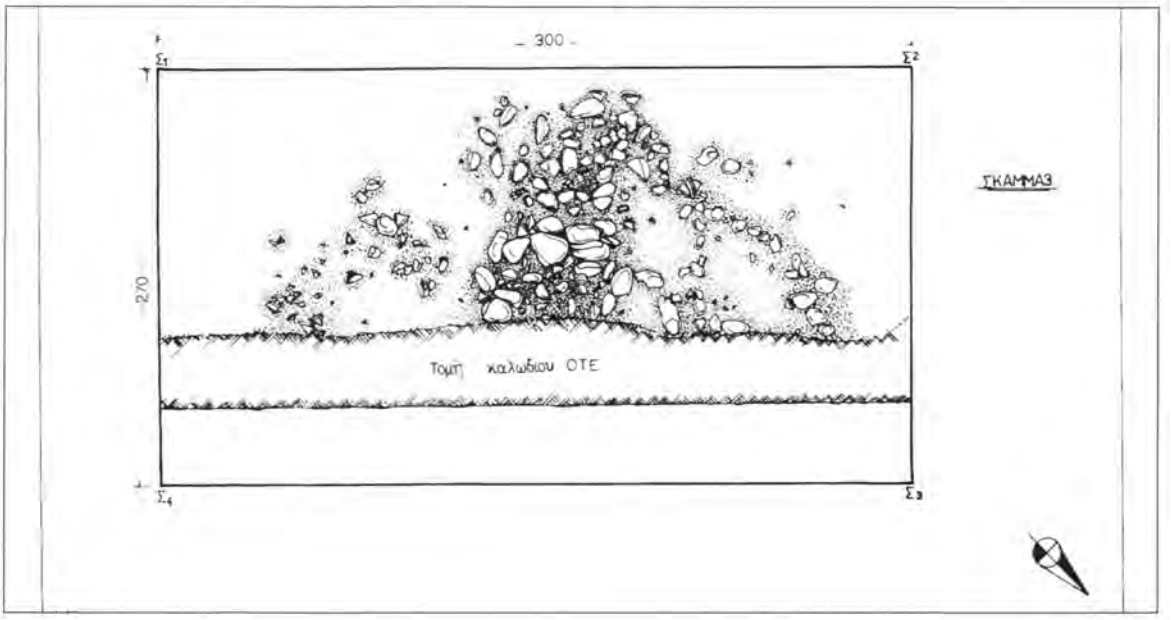

Εικ. 9. Κέδρος. Αμπέλια. Θέση Ψήλωμα - Μαγούλα Καραμπίνα. Σκάμμα 1. Κατάλοιπα τοίχων.

Εικ. 10. Κέδρος. Αμπέλια. Θέση Ψήλωμα - Μαγούλα Καραμπίνα. Σκάμμα 2. Κατάλοιπα τοίχων.

Οι τοίχοι στο ανώτερο επίπεδο (Τοίχος 1 με κατεύθυνση Β.-Ν. και Τοίχος 2 με κατεύθυνση Α.-Δ.) γωνιάζουν κάθετα και εμπλέκονται μεταξύ τους, είναι χτισμένοι κυρίως με ποταμίσιες κροκάλες μεγάλου και μεσαίου μεγέθους με συνδετικό υλικό χώμα και σώζονται μόνο στο ύψος ενός δόμου. Είναι ορατοί σε μήκος 2,06 και 2 μ. αντίστοιχα και έχουν πλάτος 0,50 μ. Στο σημείο σύνδεσής τους, ωστόσο, είναι περισσότερο κατεστραμμένοι και συνεχίζουν και πέραν των ορίων του σκάμματος. Το τοιχάριο (Τοίχος 3) βρίσκεται σε επίπεδο 0,30 μ. χαμηλότερα των προαναφερόμενων τοίχων, έχει κατεύθυνση Β.-Ν., δεν διαθέτει οριοθετημένες παρειές και δεν σώζεται σε όλη του την έκταση στο ίδιο ύψος, πιθανώς επειδή ακολουθεί τη διαμόρφωση του φυσικού εδάφους. Είναι χτισμένο με αργούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους και θραύσματα κεραμίδων με συνδετικό υλικό χώμα. Δείχνει να συνεχίζει προς Β. (μέσα στα

Εικ. 11. Κέδρος. Αμπέλια. Θέση Ψήλωμα - Μαγούλα Καραμπίνα. Σκάμμα 3. Κάτοψη των καταλοίπων.

όρια του αγροκτήματος με αριθμό 96), αλλά όχι και προς Ν. (προς τον αγροτικό δρόμο).

Στο επίπεδο των δύο ανώτερων τοίχων εντοπίστηκε κυρίως χονδροειδής αβαφής κεραμική, πορτοκαλόχρωμη, προερχόμενη από αποθηκευτικά και οικιακά σκεύη, καθώς και θραύσματα κεραμίδων. Χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο. Στο επίπεδο του αναλημματικού τοιχαρίου και μέχρι την έδρασή του περισυνελέγη κυρίως αβαφής κεραμική, πορτοκαλόχρωμη και λίγη από γκρίζο πηλό, από επιτραπέζια και οικιακά σκεύη, από αγγεία μεταφοράς υγρών και πόσεως, καθώς και λίγα όστρακα μελαμβαφών αγγείων πόσεως. Η κεραμική αυτή χρονολογείται από το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. έως και τους ελληνιστικούς χρόνους.

Το τρίτο σκάμμα (Σκάμμα 3) (Εικ. 11) βρίσκεται 43 μ. βόρεια του Σκάμματος 2. Σε αυτό εντοπίστηκαν τα κατάλοιπα ενός εκτεταμένου λάκκου απόρριψης-αποθέτη προϊόντων καταστροφής αλλά συγχρόνως και οικιακών απορριμμάτων, στο μέσον περίπου του ορίου της δυτικής πλευράς του αγροκτήματος με αριθμό 96. Παρακολουθήθηκε σχεδόν καθ' όλο το μήκος του από Β. προς Ν., που είναι 17 μ. περίπου, και σε πλάτος που κυμαινόταν από 2,70 έως 3 μ.

Η ανώτερη επιφάνεια των επιχώσεων του λάκκου απόρριψης-αποθέτη ήταν σε βάθος -0,23 μ. (Β.) και -0,50 μ. (Ν.), ενώ αντίστοιχα η κατώτερη επιφάνεια των επιχώσεών του σε -0,46 μ. (Β.) και -1,41 μ. (Ν.). Οι επιχώσεις του συνίστανται κυρίως από σκούρο καστανό έως καστανόμαυρο αργιλοαμμώδες χώμα, πολυάριθμα μικρά θραύσματα κεραμίδων στέγης, ενώ συγκέντρωση αργών λίθων και ποταμίσιων κροκαλών μικρού και μεσαίου μεγέθους εμφανίζεται κυρίως κοντά στο νότιο και το βόρειο όριο του λάκκου. Ο λάκκος απόρριψης σαφώς εκτείνεται και προς Α., προς το αγρόκτημα με αριθμό 96, αλλά και προς Δ., προς τον αγροτικό δρόμο και ίσως προς το αγρόκτημα με αριθμό 99.

Από το εσωτερικό του περισυνελέγη άφθονη αβαφής κεραμική κυρίως χρηστικών αγγείων και οικιακών σκευών, όπου επικρατεί κυρίως η πορτοκαλόχρωμη και υπάρχει και λίγη γκρίζου πηλού. Συνελέγησαν, επίσης, ελάχιστα όστρακα μελαμβαφών αγγείων, δύο θραύσματα λύχνων (ενός μυκτήρα μελαμβαφούς λύχνου και τμήμα από την περιφέρεια του σώματος άλλου, με ανάγλυφη διακόσμηση βοτρύων), ένα χάλκινο νόμισμα Φαρσάλου της περιόδου 400-344 π.Χ., λίγα σιδερένια καρφιά, αρκετά απολεπίσματα λεπίδων και πυρήνων πυριτόλιθου, καθώς και απότμημα πήλινου ειδωλίου καθιστής γυναικείας μορφής, τυλιγμένης σε μακρύ ιμάτιο με τα χέρια ακουμπισμένα στους μηρούς, από το οποίο λείπει το κεφάλι και ο λαιμός. Από τη χρονολόγηση των ευρημάτων και της κεραμικής που περισυνελέγη προκύπτει ότι η χρήση του λάκκου απόρριψης-αποθέτη τοποθετείται από το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Μετά το πέρας της ανασκαφής τα κατάλοιπα σκεπάστηκαν με γεωύφασμα και άμμο και καταχώσθηκαν, ενώ το καλώδιο οπτικών ινών πέρασε με διατρητικό μηχάνημα κάτω από το επίπεδο έδρασής τους.

Φ ί λ ι α

Θέση Τραγάνα

Στη θέση Τραγάνα, που βρίσκεται σε απόσταση 1.700 μ. περίπου νοτιοδυτικά του οικισμού της Φίλιας, είχε διεξαχθεί

Εικ. 12. Φίλια. Θέση Τραγάνα. Κατάλοιπα παραβιασμένων τοίχων και δαπέδων στη νότια παρειά του σκάμματος.

κατά το παρελθόν ανασκαφική έρευνα από τη ΙΓ΄ ΕΠΚΑ σε τεχνητό γήλοφο (μαγούλα), ακανόνιστου κυκλικού σχήματος[3]. Η μαγούλα σήμερα βρίσκεται ανάμεσα στη συμβολή δύο αγροτικών οδών. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής εκείνης είχε διαπιστωθεί η ύπαρξη κτιρίου βυζαντινών χρόνων, οπότε η έρευνα δεν συνεχίστηκε και κατόπιν ειδοποιήθηκε η αρμόδια (τότε) 7η ΕΒΑ.

Κατά τη διάρκεια έργων τοποθέτησης αρδευτικού αγωγού από τον ΤΟΕΒ Θεσσαλιώτιδος εντοπίστηκαν οικιστικά κατάλοιπα κατά μήκος των αγροτικών οδών που διέρχονται με κατεύθυνση Α.-Δ. και Β.-Ν. από τις παρυφές της μαγούλας. Ο αγωγός ξεκινούσε από αντλιοστάσιο στις όχθες του ποταμού Ονόχωνου στα δυτικά μέσα σε όρυγμα πλ. 1,20 και βάθ. που κυμαινόταν από 1,20 έως 1,30 μ.

Αμέσως βόρεια/βορειοδυτικά του γηλόφου και σε έκταση μήκ. 3,50 μ. εντοπίστηκαν εντός του σκάμματος του αγωγού κατάλοιπα διαφόρων τοίχων και δαπέδων τα οποία παραβιάστηκαν από το μηχανικό εκσκαφέα. Ο καθαρισμός των καταλοίπων έδειξε ότι:

α) Κατά μήκος της νότιας παρειάς του ορύγματος εντοπίστηκε, σε βάθος -0,52 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, παραβιασμένο στρώμα ασβεστοκονιάματος με τριμμένο κεραμίδι ρόδινου χρώματος. Διατηρούνταν σε μήκος 1,10, είχε πάχος 0,05 μ. και πιθανότατα αποτελούσε τμήμα δαπέδου (Εικ. 12).

β) Κάτω από το δάπεδο, από βάθ. -0,55 έως -1 μ., αποκαλύφθηκε η βόρεια παρειά τοίχου (τοίχος 1) με κατεύθυνση Α.-Δ. και μήκος 1 μ., χτισμένου με ποταμίσιες κροκάλες, αργούς λίθους και συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα λευκωπού χρώματος. Επιπλέον, διατηρήθηκε και το τμήμα της σύνδεσής του με έτερο κατεστραμμένο τοίχο που είχε κατεύθυνση Β.-Ν., η συνέχεια του οποίου ήταν ορατή στη βόρεια παρειά του ορύγματος.

γ) Σε βάθος που κυμαινόταν από -0,80 έως -1,30 μ. εντοπίστηκαν παραβιασμένοι δύο τοίχοι (τοίχος 2, το τμήμα της σύνδεσής του, και τοίχος 2α), ο πρώτος με κατεύθυνση Β.-Ν. και ο δεύτερος με κατεύθυνση Α.-Δ. Ήταν χτισμένοι με ποταμίσιες κροκάλες μεγάλου μεγέθους και αργούς λίθους. Το συνδετικό υλικό αποτελούσε ασβεστοκονίαμα λευκωπού χρώματος (διατηρούμενες διαστάσεις του τοίχου 2α: 1,66×0,40 μ.). Θεμελιώνονταν στο φυσικό έδαφος που αποτελείται από αλλουβιακές αποθέσεις κροκαλών και άμμου.

δ) Στο ανατολικό άκρο του τοίχου 2α και από βάθ. -1,04 μ. εντοπίστηκε έτερος τοίχος (τοίχος 3) με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και διαστάσεις 1,44×0,80 μ. Ήταν χτισμένος με ποταμίσιες κροκάλες μεγάλου μεγέθους, ασβεστόλιθους μεγάλου μεγέθους αδρά επεξεργασμένους και το συνδετικό υλικό ήταν χώμα. Επιπλέον, στη βορειοδυτική παρειά του διακρινόταν και η ύπαρξη μεγάλης πλάκας από ασβεστόλιθο. Θεμελιωνόταν στο ίδιο κροκαλοπαγές φυσικό έδαφος αλλά ίσως ανήκει σε άλλη φάση.

ε) Στη βόρεια παρειά του ορύγματος ήταν ορατή και η πλευρά ασβεστόλιθου επιμελώς ειργασμένου, με ύψος 0,40 μ., που πιθανώς συνιστούσε γωνιόλιθο έτερου τοίχου που συνέχιζε κάτω από τη βόρεια παρειά του σκάμματος με κατεύθυνση Β.-Ν.

Πρόκειται για τοίχους κτιρίων διαφορετικών φάσεων ή και περιόδων, τα οποία εκτείνονται σαφώς εκατέρωθεν του ορύγματος, ενώ από τον καθαρισμό των καταλοίπων δεν προέκυψε διαγνωστική κεραμική που να χρονολογεί τα κτίσματα με κάποια ασφαλή προσέγγιση. Λόγω του τρόπου δόμησης, χρονολογούνται από τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους και εντεύθεν τα κατάλοιπα των ανώτερων επιπέδων, ενώ άγνωστης χρονολόγησης παραμένουν αυτά από τα κατώτερο στρώμα.

Στα ανατολικά της μαγούλας ο αγωγός τοποθετήθηκε μέσα σε προϋπάρχουσα τάφρο αποστράγγισης με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Η τάφρος, που είχε διανοιχθεί κατά μήκος του άλλου αγροτικού δρόμου στο πλαίσιο παλαιότερων έργων αναδασμού των αγροκτημάτων, είχε φθάσει σε βάθος -1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Κατά την εκ νέου διάνοιξη του ορύγματος εντοπίστηκαν τα ακόλουθα κατάλοιπα:

α) Σε απόσταση 15 μ. νότια από τη συμβολή των δύο κλάδων του αγωγού, στην ανατολική παρειά του σκάμματος και σε βάθος -0,50 μ., αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής με θραύσματα κεραμίδων, πολλά όστρακα και αργούς λίθους. Είχε έκταση 2 μ. (ΒΑ.-ΝΔ.) και πάχος περί τα 0,20 μ.

β) Αμέσως νότια του στρώματος καταστροφής και πάντα στην ανατολική παρειά, εντοπίστηκε παραβιασμένος τοίχος (τοίχος 4) (Εικ. 13), με κατεύθυνση Β.-Ν., σε βάθος από

3. *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 269.

Εικ. 13. Φίλια. Θέση Τραγάνα. Τοίχος και στρώμα καταστροφής στην ανατολική παρειά του σκάμματος.

Εικ. 14. Φίλια. Θέση Τραγάνα. Παραβιασμένο τμήμα δαπέδου από ασβεστοκονίαμα στον πυθμένα του σκάμματος.

-0,33 έως -0,77 μ. Είχε πλάτος 1,07 μ. και ήταν χτισμένος με ποταμίσιες κροκάλες μικρού και μεσαίου μεγέθους και συνδετικό υλικό χώμα. Συνέχιζε προς Α. και Δ. κάτω από τα όρια του σκάμματος και σχετίζεται με το προαναφερόμενο στρώμα καταστροφής.

γ) Σε απόσταση 5,60 μ. νότια από τον τοίχο 4 αλλά σε βάθος -0,97 μ. βρέθηκε δάπεδο από ασβεστοκονίαμα λευκωπού χρώματος (Εικ. 14). Διατηρούνταν σε μήκος 4,23 και πλάτος που κυμαινόταν από 0,48 έως 0,73 μ., καθώς είχε παραβιαστεί από την τάφρο. Πάνω από το δάπεδο, από βάθ. -0,75 έως -0,97 μ., περισυνελέγησαν όστρακα εφυαλωμένης κεραμικής βυζαντινών χρόνων. Το δάπεδο είχε παραβιαστεί από τη διάνοιξη της παλιότερης τάφρου.

Τα κατάλοιπα στην ανατολική πλευρά της μαγούλας χρονολογούνται στη βυζαντινή εποχή.

Μετά τον καθαρισμό τα κατάλοιπα καλύφθηκαν με γεωύφασμα και άμμο και καταχώσθηκαν μετά την τοποθέτηση του αγωγού.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Μητρόπολη

Οικόπεδο Π. Καρκαλέτση

Η ανασκαφική έρευνα κατέλαβε τον υπό εκσκαφή χώρο του οικοπέδου επιφανείας 170 τ.μ. περίπου, διαμορφούμενη σε κάνναβο αποτελούμενο από 15 τομές διαστ. 4×4 μ. Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου ήλθαν στο φως τμήματα δύο κτιρίων διαφορετικών χρονολογικών περιόδων. Στο δε νοτιοανατολικό τμήμα του εμφανίστηκαν τέσσερις κεραμοσκεπείς ακτέριστοι τάφοι (Εικ. 15).

Συγκεκριμένα, σε βάθος 0,78 μ. από την επιφάνεια του εδάφους εμφανίστηκαν επτά τοίχοι, οι οποίοι ορίζουν τέσσερις χώρους κτιρίου της ρωμαϊκής εποχής. Το κτίριο συνεχίζεται και πέραν των βορειοανατολικών, των βορειοδυτικών και των ανατολικών ορίων του οικοπέδου. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από αργούς λίθους ψαμμόλιθου με συνδετικό υλικό από χωματολάσπη. Το ορατό τμήμα του κτίσματος καλύπτει επιφάνεια διαστ. 12×14 μ.

Από το δεύτερο κτίριο, το οποίο χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, σώζονται μόνο δύο τοίχοι με κατεύθυνση από Α. προς Δ. Ο ένας εκ των δύο συνεχίζεται και πέραν των βορειοανατολικών ορίων του οικοπέδου. Είναι και αυτοί ευτελούς κατασκευής όπως οι προηγούμενοι.

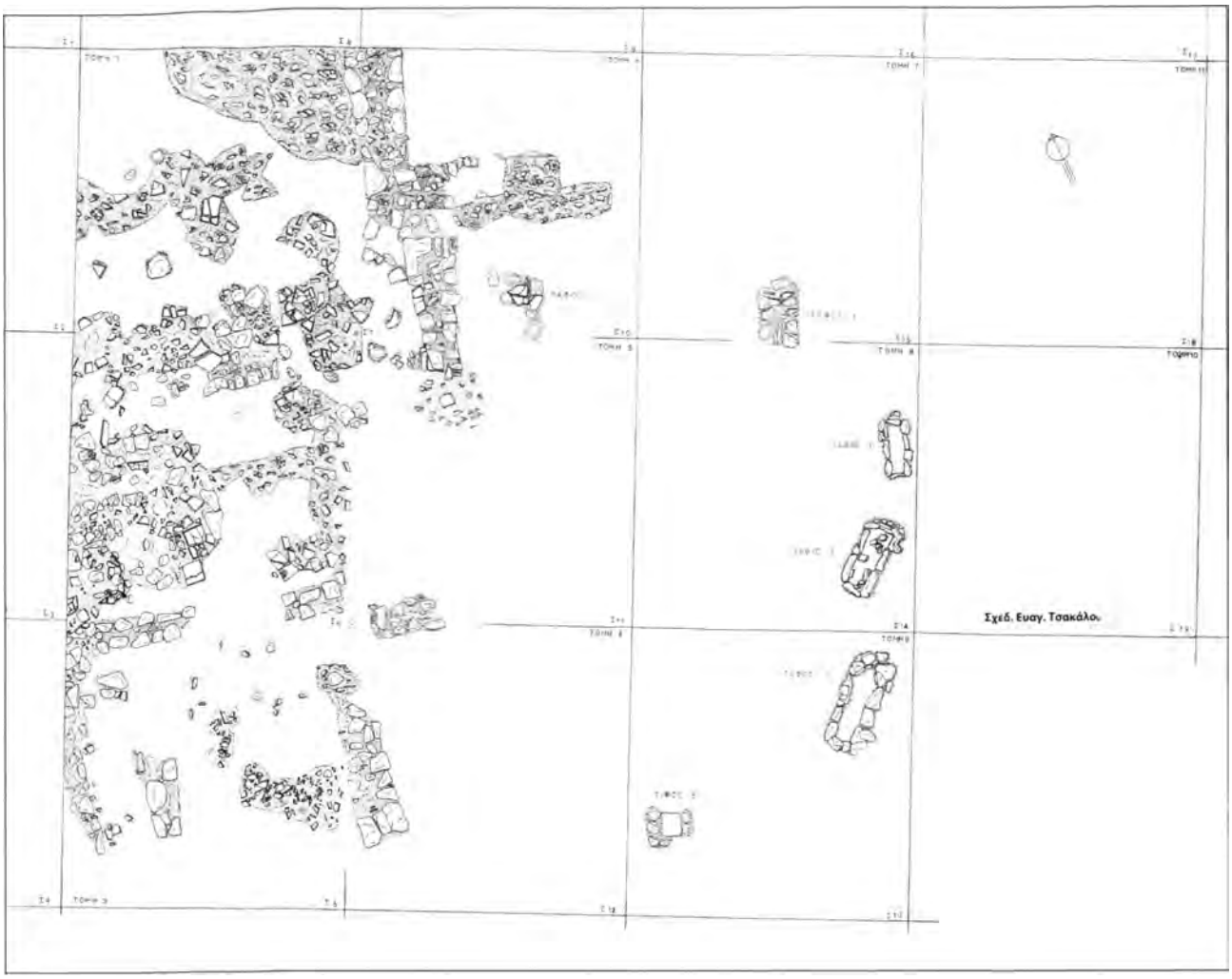
Οι τοίχοι των κτιρίων έχουν πλάτος 0,45 και μέγιστο ύψος 0,30 μ.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου ήλθαν στο φως τέσσερις τάφοι, οι οποίοι ήταν κατασκευασμένοι από κροκάλες ψαμμίτη και θραύσματα κεράμων.

Ο τάφος 1 εντοπίστηκε σε βάθος 0,67 μ. και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Οι διαστάσεις του είναι: μήκος 1,50 και πλάτος 0,60 μ. Δεν περιείχε σκελετό και βρέθηκε ακτέριστος. Ο τάφος 2 εντοπίστηκε σε βάθος 0,62 και έχει προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Οι διαστάσεις του είναι: μήκος 1,30 και πλάτος 0,60 μ. Δεν περιείχε σκελετό και βρέθηκε ακτέριστος Ο τάφος 3 εντοπίστηκε σε βάθος 0,67 και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Οι διαστάσεις του είναι: μήκος 0,90 και πλάτος 0,35 μ. Δεν περιείχε σκελετό και βρέθηκε ακτέριστος. Ο τάφος 4 εντοπίστηκε σε βάθος 0,64 και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Οι διαστάσεις του είναι: μήκος 1 και πλάτος 0,55 μ. Δεν περιείχε σκελετό και βρέθηκε ακτέριστος

Οικόπεδο Μ. και Ν. Πετσιά

Το οικόπεδο, επιφανείας 818 τ.μ., συνορεύει ανατολικά με την οδό Αγίου Σεραφείμ, δυτικά με την ιδιοκτησία Α.

Εικ. 15. Μητρόπολη. Οικόπεδο Π. Καρκαλέτση. Κάτοψη της ανασκαφής.

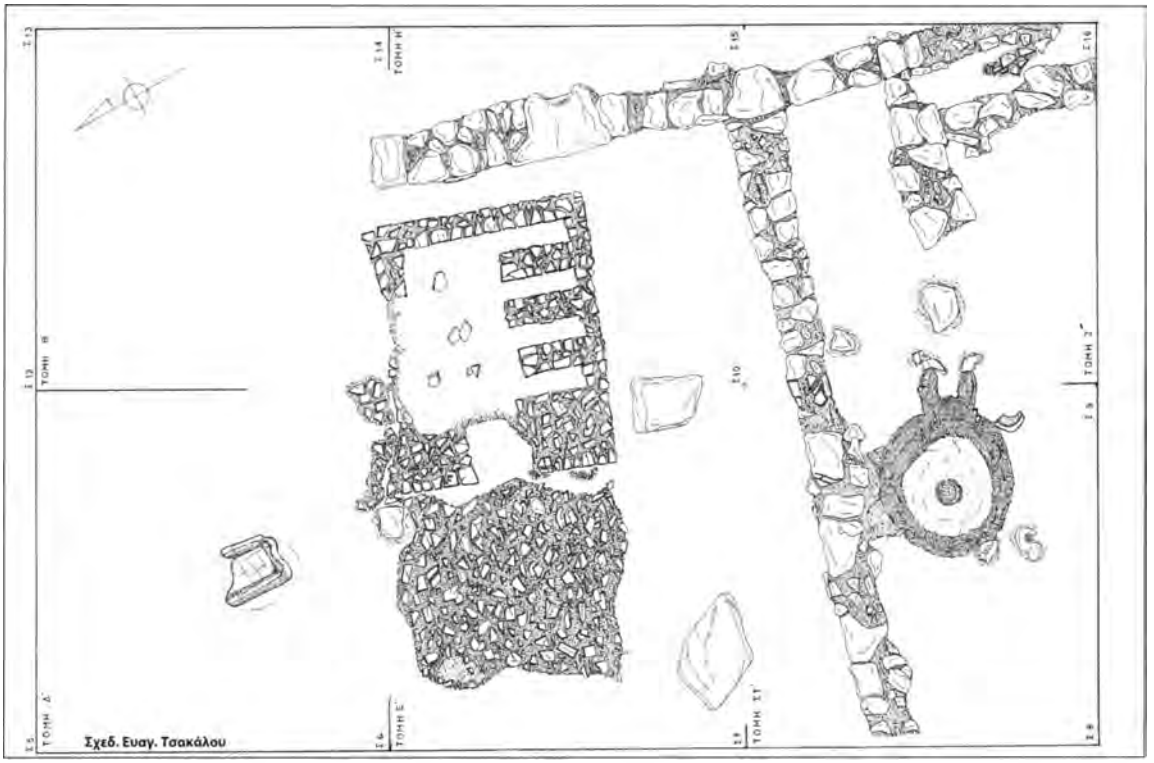
Κωτούλα, βόρεια με την ιδιοκτησία κληρονόμων Θ. Κωτούλα και νότια με την ιδιοκτησία Δ. Πλιάσσα. Κατά την εκσκαφή της θεμελίωσης ισόγειας κατοικίας, συνολικής κάλυψης 87,62 τ.μ., εντοπίστηκαν από την Υπηρεσία μας τμήματα κεραμίδων και όστρακα. Χαράχθηκε κάνναβος ο οποίος αποτελείται από 12 τομές διαστ. 4×4 μ. χωρίς ενδιάμεσους μάρτυρες.

Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως δύο κεραμικούς κλιβάνους, καθώς και τμήμα κτιρίου, που χρονολογούνται σε διαφορετικές φάσεις της ελληνιστικής εποχής (Εικ. 16).

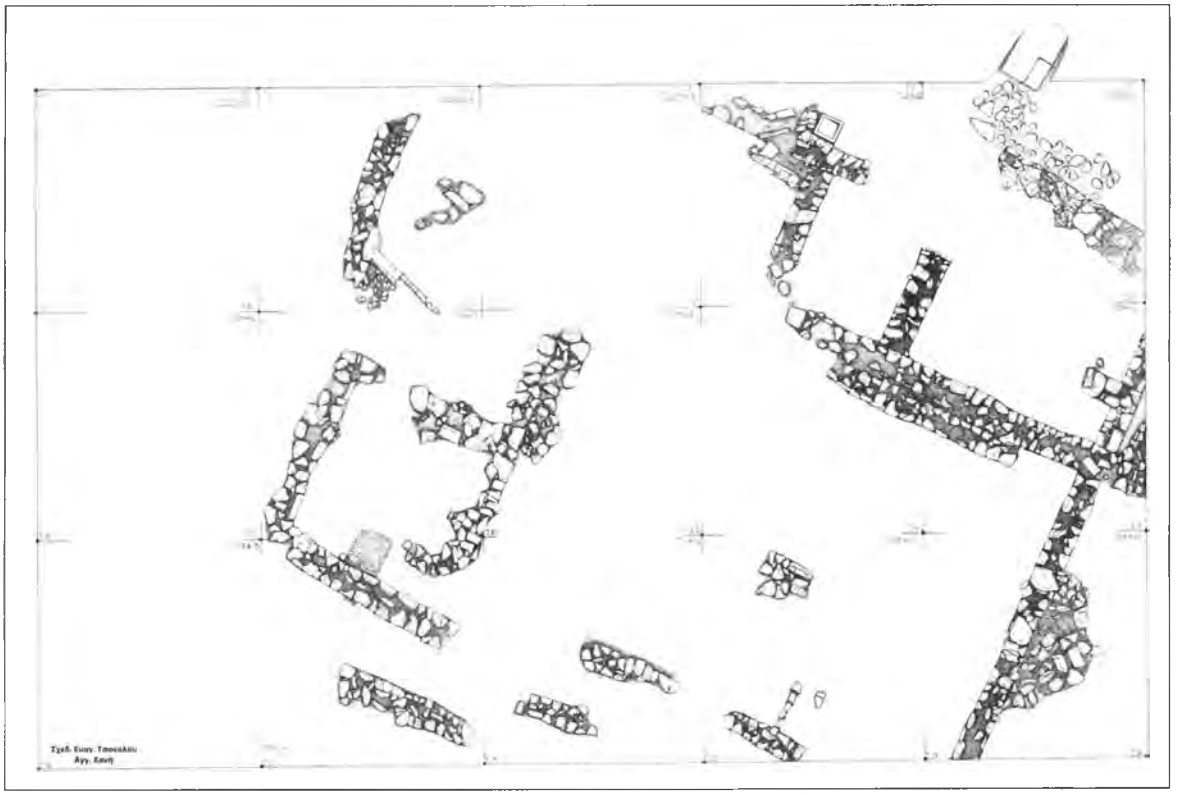
Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε μικρός κυκλικός κεραμικός κλίβανος. Σώζεται μόνον ένα μέρος του θαλάμου θέρμανσης, καθώς και τμήμα του πεσσού στήριξης για την εσχάρα. Ο θάλαμος θέρμανσης σώζεται σε βάθος 0,73 και έχει διάμετρο 1,70 μ. Το πάχος του τοιχώματος είναι 0,28 μ. Ο κεραμικός κλίβανος μεταφέρθηκε στο Μουσείο Καρδίτσας για να χρησιμοποιηθεί σε εκπαιδευτικά προγράμματα.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου ήλθε στο φως ορθογώνιος κεραμικός κλίβανος, ο οποίος λόγω της στρωματογραφίας φαίνεται να είναι νεότερος από τον κυκλικό. Σώζεται ο θάλαμος θέρμανσης και τα παράλληλα τοιχία στα οποία στηριζόταν η εσχάρα. Οι εξωτερικοί τοίχοι, καθώς και τα τοιχία στήριξης της εσχάρας είναι χτισμένα από κεράμους καλά ψημένους, ενώ ως συνδετικό υλικό των τοίχων είχε χρησιμοποιηθεί αργιλοπυριτικό υλικό. Οι διαστάσεις του είναι 3×2,50 μ. Τα τοιχία στήριξης της εσχάρας σώζονται σε μήκος 0,90 και έχουν πλάτος 0,30 μ. Από τα ευρήματα συμπεραίνουμε ότι ο κλίβανος αυτός χρησιμοποιήθηκε για όπτηση οικοδομικού υλικού.

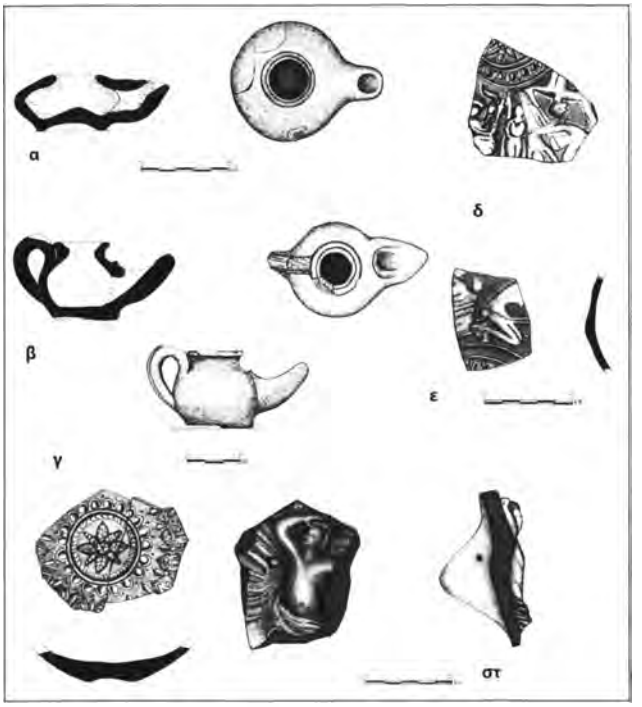
Τέλος, αποκαλύφθηκε η θεμελίωση τεσσάρων τοίχων οι οποίοι ανήκουν σε κτίριο σύγχρονο του ορθογώνιου κεραμικού κλιβάνου. Ο τοίχος Α έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Το μήκος του είναι μεγαλύτερο από 7 και το πλάτος του είναι 0,50 μ. Συνεχίζεται, δε, εκτός των ορίων της ανασκαφής. Ο τοίχος Γ είναι κάθετος στον τοίχο Α και έχει μήκος μεγαλύτερο των

Εικ. 16. Μητρόπολη. Οικόπεδο Μ. και Ν. Πετσιά. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 17. Μητρόπολη. Οικόπεδο Π. και Α. Αναγνωστόπουλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 18. Μητρόπολη. Οικόπεδο Π. και Α. Αναγνωστόπουλου. Ευρήματα της ανασκαφής: α-β) λύχνοι, γ) τμήμα βάσης ανάγλυφου σκύφου, δ-ε) όστρακα ομηρικών σκύφων, στ) τμήμα ανάγλυφης σφραγίδας.

8 μ., ενώ το πλάτος του είναι 0,70 μ. Συνεχίζεται και αυτός εκτός των ορίων της ανασκαφής. Ο τοίχος Β είναι κάθετος στον τοίχο Γ και παράλληλος στον τοίχο Α. Οι σωζόμενες διαστάσεις του είναι 1,90×0,50 μ. Τέλος, ο τοίχος Δ είναι κάθετος στον τοίχο Β και παράλληλος στον Γ. Έχει μήκος μεγαλύτερο των 2 και πλάτος 0,50 μ., συνεχίζεται δε και αυτός, όπως και οι τοίχοι Α και Γ, εκτός των ορίων της ανασκαφής.

Οικόπεδο Π. και Α. Αναγνωστόπουλου

Η ανασκαφική έρευνα κατέλαβε τον υπό εκσκαφή χώρο του οικοπέδου επιφάνειας 240 τ.μ. περίπου, διαμορφούμενη σε κάνναβο αποτελούμενο από 15 τομές διαστ. 4×4 μ. Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος από 0,80 έως 1,10 μ., ήλθαν στο φως τμήματα επτά τοίχων, οι οποίοι φαίνεται να ανήκουν στο ίδιο δρομικό κτίριο διαστ. 8×4 μ. τουλάχιστον (Εικ. 17). Εκτός των τοίχων 1, 2, 3 και 4, οι οποίοι φαίνεται να ορίζουν ένα χώρο τον οποίο ονομάσαμε Δωμάτιο 1, οι υπόλοιποι τοίχοι είναι αποσπασματικοί. Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν πέντε ακόμη τμήματα τοίχων, τα οποία δεν συνδέονται μεταξύ τους. Όλοι οι προαναφερθέντες τοίχοι είναι ευτελούς κατασκευής, χτισμένοι με αργούς λίθους και χωματολάσπη ως συνδετική ύλη, σωζ. ύψ. 0,20-0,40 μ. Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα οι τοίχοι αυτοί χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή (Εικ. 18). Πρέπει να σημειωθεί ότι τα αρχαία κτίσματα βρέθηκαν κατεστραμμένα, διότι το παλαιότερο κτίριο το οποίο κατεδαφίστηκε για την υπό ανέγερση οικοδομή είχε υπόγειο. Σε ορισμένα, μάλιστα, σημεία το τσιμεντένιο δάπεδο του υπογείου βρίσκεται σε μεγαλύτερο βάθος από τα αρχαία λείψανα.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, σε βάθος 0,80 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, εντοπίστηκε τοίχος με κατεύθυνση από Β. προς Ν. και διαστάσεις: ορατό μήκος 8,80 και πλάτος 0,50 μ. Ο τοίχος αυτός τέμνεται από τοίχο νεότερο με κατεύθυνση από Α. προς Δ., διαστ. 7×0,50 μ. Ο νεότερος τοίχος, μαζί με άλλους πέντε τοίχους και τμήμα αψίδας, ανήκουν σε κτίριο υστερορρωμαϊκών χρόνων. Το κτίριο χωρίζεται σε τρία τμήματα από δύο εγκάρσιους τοίχους και έχει προσανατολισμό από Α. προς Δ. Το αποκαλυφθέν τμήμα του κτιρίου έχει διαστάσεις: μήκος 8,50 και πλάτος 7,25 μ. Δεν αποκαλύφθηκε ολόκληρο, διότι νότια συνεχίζεται κάτω από το δρόμο, ενώ δυτικά στο διπλανό οικόπεδο. Είναι πολύ πιθανόν να πρόκειται για τμήμα παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

Δ ή μ ο ς Σ ο φ ά δ ω ν

Θέση Μαγούλα Θεοφάνη[4]

Η θέση βρίσκεται στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Βησσαρίωνα του Δήμου Σοφάδων, στη Χ.Θ. 11.606,96-11646,96 της νέας εθνικής οδού Νέου Μοναστηρίου-Σοφάδων. Τη θέση εντόπισε για πρώτη φορά ο καθηγητής Γ. Χουρμουζιάδης κατά τη διάρκεια επιφανειακών ερευνών το 1966.

Η ανασκαφική έρευνα[5] ξεκίνησε με αφορμή τις εργασίες για την κατασκευή της νέας εθνικής οδού Νέου Μοναστηρίου-Σοφάδων.

Κατ' αρχάς, χαράχθηκαν συνολικά οκτώ τομές, διαστ. 4×4 μ. με μάρτυρα 1 μ. ανάμεσά τους, κατά μήκος της εκσκαφής του δρόμου. Οι τέσσερις τομές χαράχθηκαν στη βορειοανατολική πλευρά και οι άλλες τέσσερις στη βορειοδυτική. Οι συνολικές διαστάσεις του σκάμματος είναι 11 μ. στον άξονα Α.-Δ. και 20 μ. στον άξονα Β.-Ν. Ως σταθερό σημείο για τη μέτρηση των ευρημάτων ορίστηκε σημείο σε βάθος -3 μ. από τον άξονα του δρόμου (Ε.Ο. Ν. Μοναστηρίου-Σοφάδων).

Οι τομές 1, 2 και 3 ερευνήθηκαν διεξοδικά και εντοπίστηκαν δύο φάσεις κατοίκησης. Η πρώτη φάση αντιπροσωπεύεται από τα υπολείμματα κατοίκησης, όπως καμένες πλίν-

4. Μ. Βαϊοπούλου, Μαγούλα Θεοφάνη: Ένας προϊστορικός οικισμός στη δυτική θεσσαλική πεδιάδα, *ΑΔ* 58-64 (2003-2009): Μελέτες, σ. 1-30.

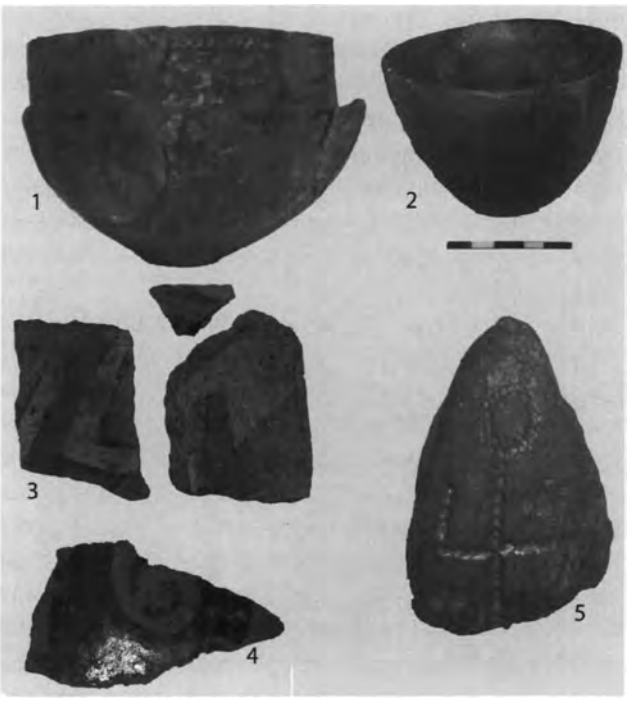
5. Στην ανασκαφή συμμετείχε η αρχαιολόγος Ι. Οικονόμου, καθώς και η σχεδιάστρια Ε. Τσακάλου.

θοι, καμένοι πηλοί, pissée, καύσεις και κάρβουνα, οστά ζώων, καθώς και όστρακα με εγχάρακτη και εμπίεστη διακόσμηση. Σύμφωνα με τη μελέτη της κεραμικής και τα αποτελέσματα της ραδιοχρονολόγησης του δείγματος από το συγκεκριμένο στρώμα, που στάλθηκε στο εργαστήριο του Groningen, το στρώμα αυτό χρονολογήθηκε στα τέλη της μέσης νεολιθικής περιόδου, και πιο συγκεκριμένα ανάμεσα στο 5210 και το 4800 π.Χ. Λόγω του ότι το στρώμα αυτό είχε περιορισμένη έκταση, τα στοιχεία μας είναι λίγο έως πολύ ελλιπή. Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό αν λάβουμε υπόψη μας την αναφορά του καθηγητή Γ. Χουρμουζιάδη[6] ότι «η μαγούλα ήταν ελάχιστα ορατή από το επίπεδο των γειτονικών αγρών και αισθητή ήταν μόνο η κλίση της προς τον παραρρέοντα χείμαρρο», γνωστό σήμερα στους κατοίκους της περιοχής με το όνομα «Ιτουλης».

Η δεύτερη φάση αντιπροσωπεύεται από τρεις λάκκους. Στις τομές 1 και 2 εντοπίστηκε σε βάθος -3,14 μ. στο νοτιοδυτικό τμήμα της τομής 1, λάκκος, ο οποίος συνεχίζεται και στην τομή 2, όπου εντοπίστηκε σε βάθος -3,22 μ. Ο λάκκος σε αυτό το βάθος είναι ενιαίος με συνολικές διαστάσεις 7,50 μ. περίπου στον άξονα Β.-Ν. και 3 μ. περίπου στον άξονα Α.-Δ. Στην επιφάνειά του διακρίνονται ίχνη καύσης και στρώμα καμένου πηλού αναμεμειγμένο με κιτρινωπό ωμό πηλόχωμα. Σε βάθος -3,37 μ. περίπου και εξής ο λάκκος διαχωρίζεται σε δύο τμήματα και πλέον θα αποτελέσει δύο ξεχωριστούς λάκκους με αύξοντα αριθμό 1 στην τομή 1 και 2 στην τομή 2. Μέσα στους λάκκους 1 και 2 εντοπίστηκαν έντονα ίχνη καύσης και καμένο χώμα, τμήματα καμένων πηλών με ίχνη καλαμιών στην επιφάνειά τους καθώς και ωμό κιτρινωπό πηλόχωμα. Συγκεντρώθηκαν αρκετά οστά και δόντια ζώων, όστρακα με γραπτή, εγχάρακτη και εμπίεστη διακόσμηση, αρκετά εκ των οποίων, αν και βρέθηκαν σε διαφορετικά διαδοχικά βάθη μέσα στους λάκκους, συμπληρώνουν αγγεία. Το τελικό βάθος όπου εντοπίζουμε τα ίχνη του λάκκου 1 είναι -4,63 μ., ενώ το τελικό βάθος όπου εντοπίζονται τα τελευταία ίχνη του λάκκου 2 είναι -4,82 μ.

Στην τομή 3, ξεκινώντας από αρχικό βάθος -3,11 μ. και μετά την αφαίρεση των επιφανειακών χωμάτων, παρατηρούμε σε βάθος -3,39 μ. κιτρινωπό πηλόχωμα και ίχνη καύσης στη νοτιοδυτική πλευρά της τομής. Πρόκειται για το λάκκο 3, του οποίου τα τελευταία ίχνη εντοπίζονται σε βάθος -4,98 μ. Ο λάκκος 3 στην άνω επιφάνειά του είχε σωζόμενες διαστάσεις 0,80×0,80 μ. και τμήμα του εισχωρούσε στο μάρτυρα, ο οποίος δεν ανασκάφηκε. Στο λάκκο 3 εντοπίστηκαν έντονα ίχνη καύσης και καμένο χώμα, τμήματα καμένων πηλών με ίχνη καλαμιών στην επιφάνειά τους, καθώς και ωμό κιτρινωπό πηλόχωμα. Συγκεντρώσαμε αρκετή εγχάρακτη και γραπτή κεραμική.

6. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 300-301.

Εικ. 19. Μαγούλα Θεοφάνη. Ευρήματα: 1-2) αγγεία, 3-4) όστρακα, 5) κερατοειδής λαβή με ανθρωπόμορφη παράσταση.

Από τη μελέτη της κεραμικής και στους τρεις λάκκους διαπιστώθηκε ότι αυτοί χρησιμοποιήθηκαν σε μία χρονική περίοδο και ανάγονται στην ύστερη νεολιθική περίοδο.

Στις τομές 5, 6 και 7 χαράξαμε τις δοκιμαστικές τομές 5α, 6α και 7α. Οι δοκιμαστικές αυτές τομές έφθασαν σε βάθος -4,72 μ. αλλά σε καμία δεν εντοπίστηκαν αρχαιότητες.

Η σύσταση του εδάφους και στις τρεις δοκιμαστικές τομές είναι όμοια. Εντοπίστηκε χώμα κιτρινωπό με ελάχιστες σιδηρούχες προσμείξεις, το οποίο είναι και το φυσικό έδαφος που παρατηρείται στη γύρω περιοχή. Λόγω του ότι δεν εντοπίστηκαν αρχαιολογικά λείψανα και στις τρεις δοκιμαστικές τομές, ο συγκεκριμένος χώρος κρίθηκε άσκοπο να ερευνηθεί περισσότερο.

Κεραμική (Εικ. 19). Διαπιστώνεται η ύπαρξη κλειστών αγγείων με χονδρά σχετικά και ανθεκτικά τοιχώματα συνήθως όχι πολύ επιμελημένα στο πλάσιμο και στο ψήσιμο. Ο πηλός έχει διάφορα χρώματα, από ερυθρωπό έως καστανό και τεφρό, ανάλογα με το βαθμό ψησίματος. Σε αρκετές περιπτώσεις στην επιφάνεια των οστράκων παρατηρούνται και έντονες χρωματικές παραλλαγές. Επικρατέστερα σχήματα αγγείων είναι οι φιάλες και οι σκύφοι. Ένας μεγάλος αριθμός οστράκων μας δίνει και άλλα σχήματα αγγείων, όπως κύπελλα και κυάθους, καθώς επίσης και ένα χαρακτηριστικό τμήμα αγγείου τύπου «φρουτιέρας». Στα αγγεία απαντούν διαφόρων ειδών λαβές, μερικοί χαρακτηριστικοί τύποι είναι οι κάθετες λαβές και οι χαρακτηριστικές της τελικής νεολιθικής κερατοειδείς με φορά προς τα

πάνω. Η διακόσμηση είναι κυρίως γραπτή και εγχάρακτη. Ενδιαφέρουσα είναι η κερατοειδής λαβή με την ανθρώπινη φιγούρα. Παρόμοιο μοτίβο δημοσιεύθηκε από τον Κ. Γαλλή[7], ο οποίος το χρονολογεί στην ίδια περίοδο, και πιο συγκεκριμένα στη φάση Ραχμάνι.

Εργαλεία. Εκτός από την κεραμική, περισυνελέγη, επίσης, ένας ενδιαφέρων αριθμός εργαλείων, όπως λεπίδες οψιανού και πυριτόλιθου, τρυπτήρες και πελέκεις.

Με βάση, λοιπόν, την προκαταρκτική μελέτη της κεραμικής θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι οι λάκκοι αντιστοιχούν σε στρώματα της τελικής νεολιθικής. Ο σαφής χωρισμός σε πλαίσια, η τολμηρή αντίθεση ή ένταξη των σπειρών σε ένα μαιανδρικό σύστημα και η σαφής υπογράμμιση των τεκτονικών μερών του αγγείου θυμίζουν κλασικό Διμήνι, το οποίο ως προς τα σχήματα και ως προς τη διακόσμηση, γραπτή και εγχάρακτη, παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τη φάση Ραχμάνι.

ΜΑΡΙΑ ΒΑΪΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Το διάστημα από 7 έως 10 Αυγούστου η Εφορεία μας συμμετείχε στις επιφανειακές έρευνες που διεξάγει το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στην περιοχή των ανατολικών υπωρειών του Κερκέτιου όρους (Κόζιακας) στο νομό Τρικάλων. Η έρευνα, με επικεφαλής τον επίκουρο καθηγητή Γ. Πίκουλα, γίνεται στο πλαίσιο του προγράμματος «Διαβάσεις της Πίνδου - Οδικό δίκτυο και Άμυνα» και αποτελεί την πέμπτη και τελευταία περίοδο. Περιορίζεται στα όρια του νομού Τρικάλων επιδιώκοντας να καταγράψει συστηματικά τις οχυρωμένες ακροπόλεις, τα φρούρια, τα οχυρά και τις φρυκτωρίες που βρίσκονται στην ανατολική πλευρά του Κερκέτιου όρους και να διερευνήσει το οδικό δίκτυο, τις διαβάσεις και το αμυντικό σύστημα των αρχαίων και βυζαντινών χρόνων. Στην έρευνα συμμετείχαν οι επιστημονικοί συνεργάτες (μεταπτυχιακοί ή επί διδακτορική διατριβή φοιτητές) του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Ευ. Ελευθερίου, Γ. Βήτος και Μ. Πανάγου, ενώ από την Εφορεία μας ο αρχαιοφύλακας Θ. Κωστόπουλος και ο υπογράφων.

Την πρώτη ημέρα επισκεφθήκαμε αρχικά το λόφο Σκούμπο στο Δ.Δ. Μεγάρχη του Δήμου Φαλώρειας, όπου πιθανολογείται η θέση της οχυρωμένης ακρόπολης της αρχαίας Φαλώρειας. Φωτογραφήθηκαν ορατά κατάλοιπα οχύρωσης επιμελημένης τοιχοποιίας (ακανόνιστο πολυγωνικό), που χρονολογείται περίπου στον 4ο αι. π.Χ. Περισυνελέγησαν σιδερένιο αντικείμενο με σύμφυτο άγκιστρο, μολυβδίδα σφενδόνης, αποτμήματα μολύβδινων ελασμάτων και σκωρία σιδήρου. Από τη θέση Περιστέρα δυτικά και κάτω από το λόφο περισυνελέγη κεραμική αρχαϊκών και γεωμετρικών χρόνων, καθώς και ένα πήλινο πηνίο.

Στο Δ.Δ. Αγίας Παρασκευής, βόρεια/βορειοδυτικά του οικισμού και του ομώνυμου εξωκκλησιού, στη θέση Κάστρο, υπάρχει μικρό φρούριο-κάστρο σε ερειπιώδη κατάσταση. Πιθανώς, ήλεγχε τις διαβάσεις του Πηνειού ποταμού από Β./ΒΔ. Βρίσκεται σε οπτική επαφή με το λόφο Σκούμπο (Φαλώρεια;) στα νότια/νοτιοανατολικά και με την Καλαμπάκα (αρχαίο Αιγίνιον;) στα ανατολικά/βορειοανατολικά. Η οχύρωση χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. και περισυνελέγη ένα τμήμα λίθινου τριπτήρα από ηφαιστειογενές υλικό (πλάθανος).

Τη δεύτερη ημέρα η έρευνα ξεκίνησε από το Δ.Δ. Γοργογυρίου, μεταξύ αυτού και του Δ.Δ. Κόρης. Αρχικά, επισκεφθήκαμε τη θέση Παλαιομονάστηρο, όπου μέσα σε πυκνή βλάστηση υπάρχει σε ερειπιώδη κατάσταση πύργος ή φρούριο των βυζαντινών χρόνων. Πιθανώς, επόπτευε μεγάλο τμήμα του κάμπου των Τρικάλων και της Καρδίτσας, καθώς έχει οπτική επαφή μέχρι το κάστρο Φαναρίου στα νότια/νοτιοδυτικά. Στη συνέχεια, κατευθυνθήκαμε στο ρέμα Κεφαλοπόταμος, όπου μαρτυρείται θέση νεκροταφείου άγνωστου οικισμού. Εντοπίστηκαν μόνο σποραδικά όστρακα, αδιάγνωστα, και ορύγματα από λαθρανασκαφές. Κατόπιν, προχωρήσαμε νοτιότερα του ρέματος, στη θέση Αλαταριές ή Αλωναριές, κοντά στον οικισμό Γοργογυρίου. Εκεί υπάρχουν κατάλοιπα υδραγωγείου και άλλων κτιριακών εγκαταστάσεων, αβέβαιης χρονολόγησης. Ακολούθησε η επίσκεψή μας στη θέση Καστρί στο Δ.Δ. Προδρόμου του Δήμου Κόζιακα. Σε λόφο στα ανατολικά του σύγχρονου οικισμού υπάρχουν τα θεμέλια οχυρού ή κάστρου του 4ου αι. π.Χ., το οποίο επαναχρησιμοποιήθηκε κατά τους μεσοβυζαντινούς χρόνους (10ος αι. μ.Χ.). Περισυνελέγησαν όστρακα από την περιοχή των τειχών, η πορεία των οποίων στεφανώνει το ύψωμα, καθώς και σκωρία σιδήρου και απολέπισμα πυρήνα πυριτόλιθου. Τέλος, στη θέση Καστρί στο Δ.Δ. Καλονερίου, στα βόρεια του οικισμού και της μονής Βιτουμά εντοπίστηκε (κατόπιν υποδείξεως ντόπιου κατοίκου) σε βραχώδη ασβεστολιθική περιοχή ανάμεσα σε πυκνή βλάστηση, φρούριο-οχυρό του 4ου αι. π.Χ. ή των ελληνιστικών χρόνων.

Την τρίτη ημέρα η έρευνα ξεκίνησε από το Δ.Δ. Πιαλείας, στη θέση Παλιόκαστρο, όπου βρίσκεται οχυρωμένη ακρόπολη του 4ου αι. π.Χ. Σύμφωνα με τον Α. Αρβανιτόπουλο, πρόκειται για την αρχαία πόλη Πιάλεια της τετράδας Εστιαιώτιδος. Διακρίνονται τμήματα του δυτικού τείχους, καθώς και δύο πύργοι, ενώ η πόλη εκτείνεται στους ανατολικούς πρόποδες και τις κλιτύς του λόφου. Περισυνελέγησαν σιδερένια καρφιά, χάλκινα ελάσματα, θραύσματα πυριτόλιθων,

7. Κ. Γαλλής, *Άτλας προϊστορικών οικισμών της ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας*, Λάρισα 1992.

απότμημα ενσφράγιστης κεραμίδας (στρωτήρα) και όστρακα από λαβές και σώμα αγγείων. Στη συνέχεια, στη θέση Φτελιάς, κοντά στον οικισμό Παλαιοχώρι, όπου μαρτυρείται οικισμός των παλαιοχριστιανικών χρόνων, εντοπίστηκαν τοίχοι με κονίαμα πρόσφατα παραβιασμένοι από τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου. Ίδιας εποχής κατάλοιπα υπάρχουν στη θέση Αγία Τριάδα, όπου ανασκάφηκε παλαιότερα παλαιοχριστιανικός ναός και εντοπίστηκαν ψηφιδωτά δάπεδα. Επιπλέον, επισκεφθήκαμε τη θέση Αλμπίνα ή Αλπίνιον στα βορειοδυτικά του οικισμού της σύγχρονης Πιάλειας, όπου σε βραχώδη και απόκρημνη περιοχή υπάρχουν κατάλοιπα βυζαντινής οχύρωσης του 10ου αι. μ.Χ. που έχει άμεση οπτική επαφή με τα κάστρα της Τρίκκης και του Φαναρίου.

Έπειτα, η έρευνά μας κατευθύνθηκε στο Δ.Δ. Πρίνου, στις θέσεις Βακούφικα και Χαλκιορράχη, που βρίσκονται στα βόρεια και τα βορειοδυτικά του σύγχρονου οικισμού. Εκεί εντοπίστηκαν, κατόπιν υποδείξεως ντόπιων κατοίκων, όστρακα και οικιστικά κατάλοιπα αλλά και τοίχοι κτιρίου από λαξευμένους πωρόλιθους. Στη θέση Χαλκιορράχη, μάλιστα, διαπιστώθηκαν επανειλημμένες λαθρανασκαφές και κατά την έρευνά μας εντοπίστηκαν: πήλινη γυναικεία προτομή, τμήματα άλλων δύο πήλινων ειδωλίων γυναικείων μορφών, ένα χάλκινο αδιάγνωστο νόμισμα και θραύσμα μαρμάρου. Λόγω των ευρημάτων, της θέσης και των σταθερών καταλοίπων, εικάζουμε την ύπαρξη κάποιου ιερού που σχετίζεται με τον κοντινό οικισμό στη θέση Βακούφικα. Στη θέση Νεράιδα, ανάμεσα στα υψώματα Ζυγός και Ουρανός, επίσης στα βορειοδυτικά του οικισμού, αναζητήσαμε χωρίς επιτυχία επιγραφή, που μαρτυρείται ότι υπήρχε πάνω σε βραχώδη προεξοχή του φυσικού εδάφους. Η έρευνα της ημέρας αυτής ολοκληρώθηκε με επίσκεψη στην οχυρωμένη θέση της Φήκης, που βρίσκεται στα δυτικά του σύγχρονου οικισμού. Πρόκειται για επίμηκες βραχώδες έξαρμα, επίπεδο στην κορυφή του, που υψώνεται αρκετά αλλά με ομαλές κλίσεις από τη γύρω πεδινή έκταση και στεφανώνεται από τα κατάλοιπα των τειχών. Αυτά είναι χτισμένα με επιμελημένο ακανόνιστο ισοδομικό σύστημα, πιθανώς του 4ου αι. π.Χ. ή και παλαιότερο, και έχουν παραβιαστεί από τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου που οδηγεί στην κορυφή του υψώματος. Από το παραβιασμένο τμήμα τους περισυνελέγησαν αβαφή και μελαμβαφή όστρακα.

Την τελευταία ημέρα των ερευνών η προσπάθειά μας περιορίστηκε στην αναζήτηση, ύστερα από προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων, ναού ή οικισμού των βυζαντινών χρόνων στη θέση Παλαιοκκλήσι-Κρέψη στα βόρεια του Δ.Δ. Πρίνου. Δεν εντοπίστηκαν, ωστόσο, καθόλου κατάλοιπα οικιστικά ή στοιχεία κεραμικής.

Σημειώνουμε ότι όλες οι προαναφερόμενες θέσεις χαρτογραφήθηκαν με τη βοήθεια συσκευής GPS και έγινε κατά προσέγγιση εκτίμηση της έκτασης και της χρονολόγησης των σταθερών καταλοίπων. Τα δε ευρήματα της περισυλλογής παραδόθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Καρδίτσας.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Κ έ δ ρ ο ς

α) Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στην περιοχή Παλαιοκκλησιά, που βρίσκεται στα βορειοανατολικά του σύγχρονου οικισμού, και συγκεκριμένα στη θέση Κεραμίδια, περισυνελέγη τμήμα αγνύθας με ανάγλυφη διακόσμηση από τους αγρούς ιδιοκτησίας Κ. Παναγιώτου και Φ. και Π. Ευαγγελόπουλου. Στη θέση αυτή διαπιστώνονται οικιστικά κατάλοιπα και στοιχεία κεραμικής των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

β) Στα δυτικά του άλσους του Αγίου Νικολάου, εντός των ορίων της αρχαίας πόλης Όρθη, και συγκεκριμένα στον αγρό ιδιοκτησίας Αφών Μπαλαμπάνη, κατά τη διάρκεια αυτοψίας ύστερα από την άροση του αγρού, εντοπίστηκαν και περισυνελέγησαν: τέσσερα χάλκινα αδιάγνωστα νομίσματα, ψηφίδες από κατεστραμμένο δάπεδο χρώματος λευκού, γκρίζου και βαθυκύανου, δύο σιδερένια καρφιά, τμήμα χάλκινου ελάσματος, θραύσμα γυάλινου αγγείου, τμήμα σιδερένιου εργαλείου (σμίλη;), τμήμα από το δίσκο πήλινου λύχνου με ανάγλυφη διακόσμηση (μορφή ζώου;) και πυραμιδόσχημη αγνύθα με ίχνη καύσης.

Όλα τα ευρήματα παραδόθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Καρδίτσας.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

19η Εφορεια
Βυζαντινων Αρχαιοτητων

Η 19η ΕΒΑ άρχισε τη λειτουργία της το 2006, με περιοχή ευθύνης τους νομούς Τρικάλων και Καρδίτσας, και παρά τις περιορισμένες πιστώσεις και το ολιγάριθμο προσωπικό, το έργο της ήταν αξιόλογο. Η υπογράφουσα, ο πολιτικός μηχανικός Χ. Τσιλιμίγκας, ο σχεδιαστής Ι. Κρίκης, το φυλακτικό προσωπικό, καθώς και το ελάχιστο έκτακτο προσωπικό, ανέλαβαν να φέρουν εις πέρας το έργο που εκτελέστηκε στους νομούς αρμοδιότητάς της.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΔΗΜΟΣ ΠΑΡΑΛΗΘΑΙΩΝ

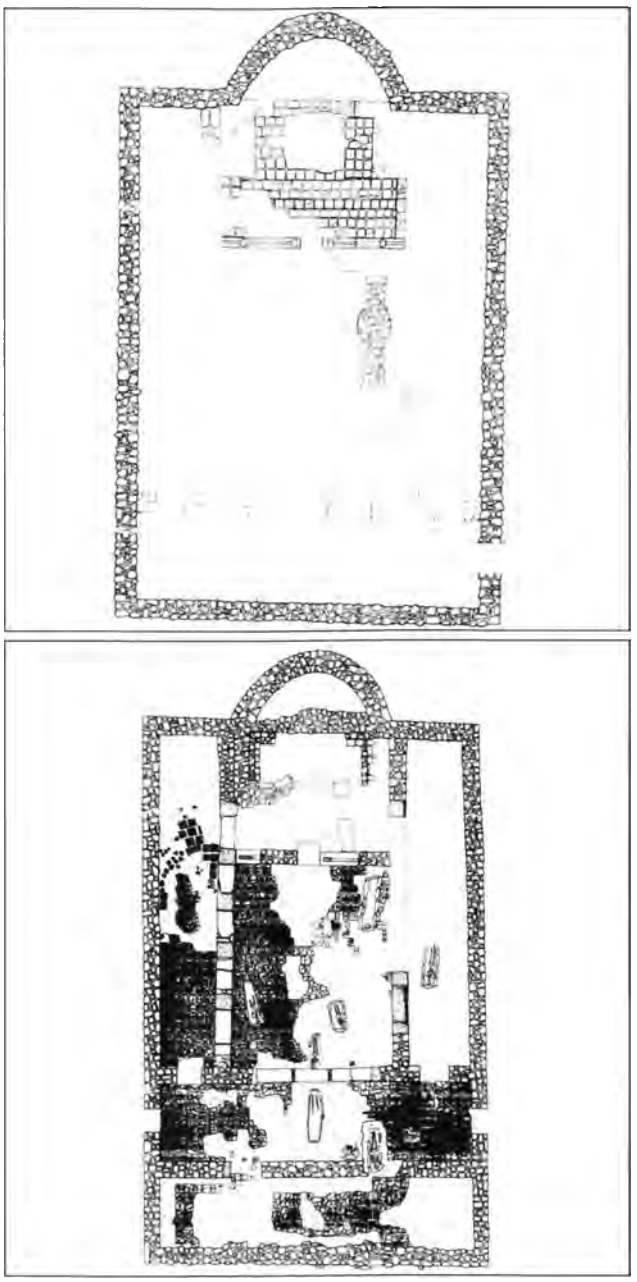
Πλάτανος

Θέση Ομβριάσα (αγρός Σ. και Α. Υφαντή)

Η 19η ΕΒΑ διενεργεί ανασκαφική έρευνα στον εν λόγω αγρό, η οποία είναι συνέχεια αυτής που διενεργούσε η 7η ΕΒΑ, στην αρμοδιότητα της οποίας ανήκε ο νομός Τρικάλων πριν από την έναρξη λειτουργίας της Εφορείας μας.

Ερευνητές που επισκέφθηκαν και μελέτησαν το χώρο αναφέρουν ότι η περιοχή κατοικείται από τους ελληνιστικούς χρόνους. Επισημαίνουν, επίσης, ότι η περιοχή άνθησε ιδιαίτερα κατά τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους, όπως επιβεβαιώνεται και από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Η αποκάλυψη δύο παράλληλων βασιλικών στον αγρό ιδιοκτησιών Β. και Α. Υφαντή είναι σημαντική. Πρόκειται για δύο βασιλικές, σχεδόν ίδιων διαστάσεων, με ημικυκλική αψίδα στην ανατολική πλευρά και νάρθηκα στη δυτική[1] (Εικ. 1, 2).

Κατά την ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν τμήματα αρχιτεκτονικών λειψάνων, καθώς και ελάχιστη κεραμική, κυρίως αβαφή όστρακα (Εικ. 3).

Εικ. 1-2. Νομός Τρικάλων. Πλάτανος, θέση Ομβριάσα. Αγρός Σ. και Α. Υφαντή. Κάτοψη της πρώτης και της δεύτερης παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

1. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 545-546 και 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄2, σ. 611-612.

Εικ. 3. Νομός Τρικάλων. Πλάτανος, θέση Ομβριάσα. Αγρός Σ. και Α. Υφαντή. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δυτικά των βασιλικών.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

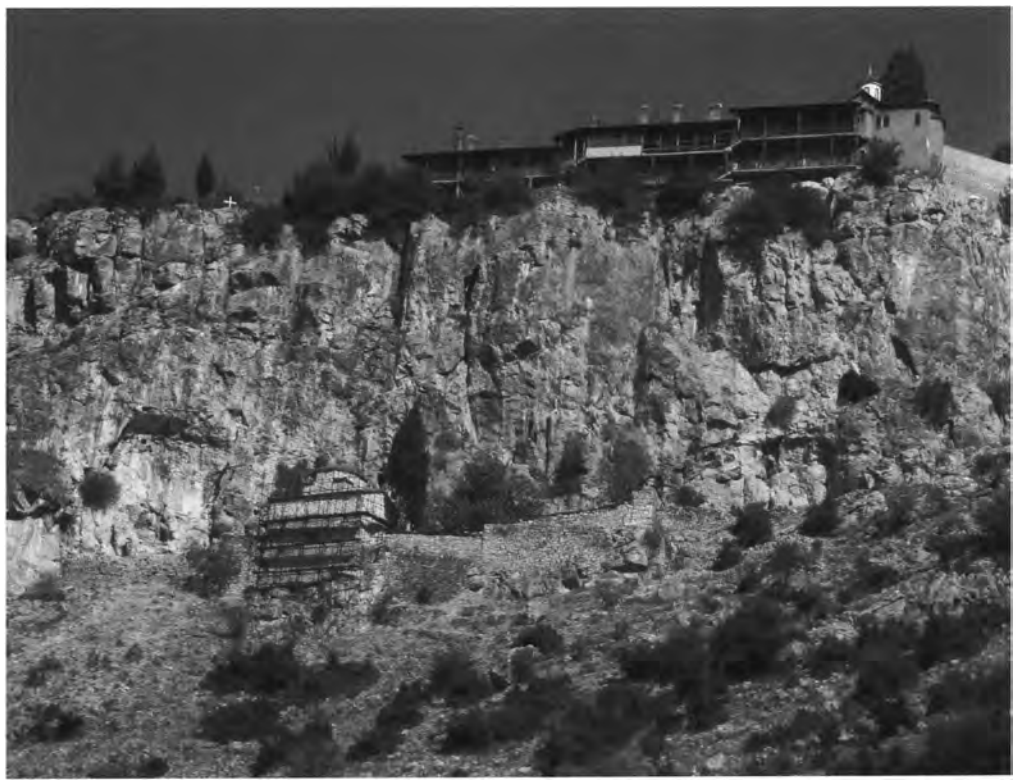
Λαγκαδιά (Κόρμποβο)

Μονή Κοίμησης Θεοτόκου ή Κορμπόβου

Η μονή Κοίμησης Θεοτόκου είναι χτισμένη στο χείλος μικρού κρημνώδους βράχου δυτικά του οικισμού του Κορμπόβου, με Καθολικό αθωνίτικου τύπου, που χτίστηκε το 1809. Η μονή αρχικά είχε χτιστεί στο γκρεμό, κάτω ακριβώς από τη σημερινή, και αναφέρεται σε χρυσόβουλλο του 1336 ως μετόχι της μεγάλης τότε μονής Ζαβλαντίων, από την οποία σώζεται σήμερα μόνον το Καθολικό, ναός μονόχωρος, τρίκογχος με τοιχογραφίες του 1650.

Το 2006 στο ναό Μεταμόρφωσης του Σωτήρος – παλαιό Καθολικό της μονής – πραγματοποιήθηκαν με την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Χ. Τσιλιμίγκα εργασίες αποκατάστασης, καθώς και εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου αυτού, με χρηματοδότηση από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Τρικάλων (Εικ. 4).

ΚΡΥΣΤΑΛΛΙΑ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

Εικ. 4. Νομός Τρικάλων. Λαγκαδιά. Μονή Κοίμησης Θεοτόκου (Κορμπόβου). Παρεκκλήσι Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Εργασίες αποκατάστασης.

Αρχαιολογικο Ινστιτουτο Θεσσαλικων Σπουδων

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

Κατά το διάστημα από το Μάιο του 2006, όταν παραδόθηκε στην υπογράφουσα η διεύθυνση του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, μέχρι και το Δεκέμβριο του 2006, προχώρησε η οργάνωση και ο σχεδιασμός των λειτουργιών του.

Το 2006 υπηρέτησαν στο Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών, εκτός από την υπογράφουσα, οι αρχαιολόγοι Ε. Νικολάου και Α. Παπαθανασίου.

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΑΣ ΚΑΡΛΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΗ ΕΡΓΑ[1]

Συλλεκτήρας 6

Θέση Τσιγγενίνα. Ανασκαφή 6. Χ.Θ. 1900-2300

Κατά την εφετινή ανασκαφική περίοδο συνεχίστηκε η έρευνα στη θέση Τσιγγενίνα, κατά το διάστημα από 7-8 έως 22-12-2006, με σκοπό να διευθετηθούν βασικές ανασκαφικές εκκρεμότητες.

Αρχικά, πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού στα ήδη αποκαλυφθέντα μνημεία, έτσι ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την επικείμενη αεροφωτογράφηση. Διαλύθηκε το ξύλινο στέγαστρο που κατασκευάστηκε κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο για την προστασία του κτιρίου Ζ, διότι είχε καταρρεύσει εξαιτίας των περυσινών χιονοπτώσεων. Επιπλέον, απομακρύνθηκαν τα μπάζα που έπεσαν μέσα στις ανασκαφικές τομές από τα τοιχώματα του Συλλεκτήρα. Καθαρίστηκαν όλα τα μνημεία και πραγματοποιήθηκε και αποψίλωση, όπου χρειαζόταν. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές εργασίες και ολοκληρώθηκαν βασικές εκκρεμότητες σε κτίρια του οικισμού της μεσοελλαδικής περιόδου. Πιο συγκεκριμένα:

Κτίριο Α. Το συγκεκριμένο κτίριο διερευνήθηκε πλήρως κατά την ανασκαφική περίοδο του 2004. Την εφετινή περίοδο πραγματοποιήθηκε μικρής κλίμακας έρευνα στο χώρο Α3. Περισυνελέγησαν τμήματα πλίνθων που κατέπεσαν από την ανωδομή των τοίχων. Αφαιρέθηκε επίχωση του στρώματος 4 (αργιλώδες, τεφρό), από όπου περισυνελέγη μικρή ποσότητα κεραμικής. Κάτω από αυτό το επίπεδο οι τοίχοι εκθεμελιώνονται. Η διερεύνηση σταμάτησε καθώς πρόκειται για επίπεδο κάτω από το δάπεδο του σπιτιού.

Κτίριο Γ. Αποφασίστηκε η διερεύνηση του δυτικού τμήματος της τομής 62, για να διαπιστωθεί αν σώζεται τμήμα του κτιρίου σε σημείο όπου δεν έσκαψε το μηχάνημα. Πραγματικά, διερευνώντας την τομή 62, αποκτήθηκε μια σαφής εικόνα για την αρχιτεκτονική μορφή του κτιρίου Γ. Πρόκειται για μια μακρόστενη δίχωρη οικία, διαστ. 10×3,50 μ. και προσανατολισμού Α.-Δ. Το κτίριο έχει υποστεί μεγάλη φθορά από τη μηχανική επέμβαση, καθώς καταστράφηκε ένα σημαντικό τμήμα του δυτικού μεγάλου δωματίου. Καλύτερα διατηρημένο είναι το ανατολικό μικρό δωμάτιο. Οι τοίχοι ήταν λίθινοι και σώζονται σε ύψος έως και 1 μ., ενώ η ανωδομή του ήταν πλίνθινη. Εξωτερικά ενισχύονταν με αντηρίδες και διπλούς τοίχους. Πιθανότατα, λειτουργούσε ως αποθήκη, όπως υποδηλώνουν τα ευρήματα αγγεία και εργαλεία - που εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του. Κατά μήκος του ανατολικού τοίχου υπήρχε ένα ράφι, κατασκευασμένο από λίθινες πλάκες, το οποίο κατέρρευσε. Οι πλάκες αυτές αφαιρέθηκαν κατά την εφετινή περίοδο, για να αποκαλυφθεί η εσωτερική παρειά του ανατολικού τοίχου. Λιγότερα στοιχεία υπάρχουν για το δυτικό μεγάλο δωμάτιο. Βρέθηκαν μικρότερα αγγεία, κυρίως πόσεως, όπως κύλικες και σκύφοι. Η πρόσβαση στο κτίριο γινόταν από τη νότια πλευρά, όπου εντοπίστηκε στενή είσοδος με λίθινο κατώφλι.

Κτίριο Ζ. Η διερεύνηση του συγκεκριμένου κτιρίου ολοκληρώθηκε κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο (Εικ. 1). Διευθετήθηκαν μόνον κάποιες βασικές ανασκαφικές εκκρεμότητες. Αρχικά, περισυνελέγη από τους συντηρητές στο δωμάτιο Ζ2 ένας χειροποίητος πίθος, σπασμένος σε πολλά τμήματα, ο οποίος αποκαλύφθηκε κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο και παρέμεινε στο χώρο, καθώς δεν υπήρχε χρονική ευχέρεια για τη συλλογή του. Το αγγείο στερεώθηκε, τοποθετήθηκε σε κιβώτια και μεταφέρθηκε στο εργαστήριο συντήρησης του Διμηνίου.

1. Κατά τις ανασκαφικές εργασίες εργάστηκαν οι ωρομίσθιοι αρχαιολόγοι Δ. Αγνουσιώτης και Χ. Μπατζέλας.

Εικ. 1. Κάρλα. Συλλεκτήρας 6. Θέση Τσιγγενίνα. Κτίριο Ζ, μεσοελλαδικών χρόνων.

Στη συνέχεια, έγινε διάλυση των πηλομαζών του δωματίου Ζ1. Πρόκειται για τμήματα ωμών πλίνθων που κατέπεσαν από την ανωδομή του κτιρίου και για λεπτότερα τμήματα από τοιχώματα κακοψημένων πίθων. Λόγω της παρατεταμένης διακοπής της ανασκαφικής δραστηριότητας κατά τους χειμερινούς μήνες, σημειώθηκαν και έντονες βροχοπτώσεις και χιονοπτώσεις, προκλήθηκαν μεγάλες φθορές στα πήλινα υπολείμματα, με αποτέλεσμα να μην είναι ευδιάκριτη η μορφή τους. Σύμφωνα με την άποψη του συντηρητή της Υπηρεσίας, η συντήρηση και η μεταφορά τους ήταν ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα, το οποίο δεν ήταν βέβαιο αν είχε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Επιπλέον, η περαιτέρω παραμονή τους στο χώρο θα προκαλούσε μεγαλύτερη φθορά. Έτσι, αποφασίστηκε και πραγματοποιήθηκε η διάλυσή τους και η συλλογή των καλύτερα διατηρημένων τμημάτων. Κάτω από τις πηλόμαζες αυτές, αποκαλύφθηκε μικρή, σχεδόν ακέραια πρόχους (Αγγείο 50), καθώς και τμήματα άλλων αγγείων.

Κτίριο Θ. Το κτίριο Θ εντοπίστηκε 2-2,50 μ. βόρεια του κτιρίου Ζ. Το 2005 διερευνήθηκε το νότιο τμήμα του κτιρίου. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε τμήμα μιας λίθινης κατασκευής, η οποία οριζόταν από τέσσερις παράλληλους τοίχους που δημιουργούσαν τρεις στενούς διαδρόμους[2].

Κατά την εφετινή περίοδο η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε στο σημείο αυτό. Προχωρήσαμε στη διερεύνηση του βόρειου τμήματος του κτιρίου, προς ΒΔ. Χαράχθηκαν τέσσερις νέες τομές (Δ9, Ε9, Ζ9, Ζ10) με διαστάσεις 4×4 μ. και ακολούθησε η διερεύνησή τους.

Το κτίριο Θ είναι ένα ιδιαίτερα επίμηκες αψιδωτό κτίσμα, με πλάτος 5,20 μ. και αποκαλυφθέν, μέχρι στιγμής, μήκος 13 μ., χωρίς ωστόσο να έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή, καθώς σε εκκρεμότητα παρέμεινε η αποκάλυψη του δυτικού άκρου του. Πιθανότατα, το μήκος του κτιρίου έφθανε τα 20 μ. και έτσι η συνολική επιφάνειά του υπολογίζεται περίπου στα 100 τ.μ. Είναι προσανατολισμένο κατά τον ίδιο άξονα με το κτίριο Ζ, δηλαδή Α.-Δ., πιθανότατα με μία κύρια είσοδο στη δυτική στενή πλευρά και μία δευτερεύουσα στη μακρά νότια πλευρά.

2. Βλ. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 493.

Αποτελούσε αρχικά μια μεγάλη οικία τυπικής μορφής για τη μεσοελλαδική περίοδο. Παρόμοια σπίτια έχουν βρεθεί σε πολλές θέσεις της Θεσσαλίας[3] και ειδικότερα στην περιοχή της Κάρλας. Διέθετε τουλάχιστον τρία δωμάτια, όπως φανερώνουν οι δύο κάθετοι διαχωριστικοί τοίχοι 19 και 20:

Ο χώρος Θ1, ο οποίος καταλαμβάνει το δυτικό τμήμα του κτιρίου, είναι το μεγαλύτερο δωμάτιο, με εσωτερικές διαστάσεις 11,50×4,20 μ. και συνολική επιφάνεια 48 τ.μ. περίπου. Η έκταση του χώρου αυτού ίσως περιοριζόταν από την ύπαρξη ενός μικρού προστώου στο δυτικό άκρο του κτιρίου, το οποίο καθόριζε και την κεντρική είσοδο του σπιτιού. Μια δευτερεύουσα είσοδος, πλ. 1,50 μ., εντοπίστηκε στη νότια πλευρά του δωματίου Θ1, όπου αποκαλύφθηκε λίθινο κατώφλι, κατασκευασμένο από δύο παράλληλες σειρές μικρών αργόλιθων, ανάμεσα στις οποίες υπάρχει σκληρό πατημένο χώμα.

Ο χώρος Θ2 βρίσκεται ακριβώς ανατολικά, είναι ορθογώνιος με εσωτερικές διαστάσεις 3,50×4,40 μ. και συνολική επιφάνεια 15 τ.μ. περίπου. Πρόκειται για το κεντρικό δωμάτιο του κτιρίου, το οποίο επικοινωνούσε άμεσα με τους άλλους δύο χώρους, πιθανότατα μέσω εσωτερικών περασμάτων.

Τέλος, ο χώρος Θ3 είναι ο αψιδωτός θάλαμος του κτιρίου Θ και βρίσκεται στο ανατολικό του άκρο. Έχει εσωτερικές διαστάσεις σχεδόν ανάλογες με του χώρου Θ2, δηλαδή 3,50×4,40 μ. και εσωτερική επιφάνεια 15 τ.μ. περίπου. Πιθανότατα ο χώρος της αψίδας εξυπηρετούσε αποθηκευτικούς ή τροφοπαρασκευαστικούς σκοπούς, ενώ τα άλλα δύο δωμάτια ήταν χώροι διαμονής, σύμφωνα με τα σύγχρονα παραδείγματα που προαναφέρθηκαν.

Σε μεταγενέστερη φάση, οικοδομικές παρεμβάσεις πραγματοποιήθηκαν στο κτίριο Θ, οι οποίες μάλλον στόχευαν στην αρχιτεκτονική και λειτουργική ενοποίησή του με το κτίριο Ζ. Πιο συγκεκριμένα, η νότια μακρά πλευρά του κτιρίου Θ ορίζεται από τον τοίχο 9, ο οποίος έχει σωζόμενο μήκος 8 μ. Στον ίδιο άξονα της νότιας πλευράς βρίσκεται ο τοίχος 2, ο οποίος, όπως φαίνεται, όριζε αρχικά το δυτικό της τμήμα. Σώζεται σε μήκος 3 μ., όμως ένα μεγάλο τμήμα του έχει καταστραφεί πλήρως. Η φθορά αυτή, η οποία φαίνεται ξεκάθαρα από το ανατολικό άκρο του τοίχου 2, όπου δεν υπάρχει «μέτωπο», πρέπει να αποδοθεί σε ανθρώπινη επέμβαση. Πιο συγκεκριμένα, οι ένοικοι του διπλανού κτιρίου Ζ, όταν αποφάσισαν να επεκτείνουν το ζωτικό τους χώρο προς Β. και να ενοποιήσουν τα δύο κτίρια, αφαίρεσαν ένα τμήμα μήκ. 8 μ. της νότιας πλευράς του κτιρίου Θ, δημιουργώντας ένα ευρύ άνοιγμα, το οποίο εξασφάλιζε άμεση πρόσβαση προς αυτό. Το δυτικό τμήμα του τοίχου 2 διασώθηκε και δεν αφαιρέθηκε, αποτελώντας τη βόρεια πλευρά του κτίσματος Ζ4. Στο εσωτερικό του κτιρίου καταργήθηκαν οι διαχωριστικοί τοίχοι 19 και 20. Η πιο σημαντική αλλαγή που σημειώθηκε κατά τη β΄ φάση χρήσης του κτιρίου είναι το γεγονός ότι το εσωτερικό του χώρου Θ2 κατέλαβε η λίθινη ορθογώνια κατασκευή Θ4, διαστ. 3,50×2 μ. Ορίζεται από τέσσερις παράλληλους τοίχους, οι οποίοι είναι προσανατολισμένοι κατά τον άξονα Β.-Ν., δηλαδή κάθετοι στις μακρές πλευρές του δωματίου, και έχουν μήκος 2, πλάτος 0,30 και ύψος που φθάνει τα 0,60 μ. Οι τοίχοι αυτοί είναι κατασκευασμένοι σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους, με αποτέλεσμα να σχηματίζονται τρεις στενοί παράλληλοι διάδρομοι. Ένας τέταρτος στενός διάδρομος σχηματίζεται ακριβώς βόρεια, ανάμεσα στην κατασκευή και στο βόρειο τοίχο 16.

Κατά τη β΄ φάση χρήσης του, το κτίριο Θ έπαψε να αποτελεί χώρο κατοικίας και πιθανότατα λειτούργησε ως αποθήκη και χώρος τροφοπαρασκευής για αυτούς που διέμεναν στο κτίριο Ζ. Οι παρατηρήσεις αυτές βασίζονται κυρίως στα ευρήματα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του, στα οποία συμπεριλαμβάνονται κυρίως αποθηκευτικά αγγεία, όπως μεγάλοι πίθοι, αμφορείς, οξυπύθμενοι αμφορίσκοι, κάλαθοι και πρόχοι, αλλά και μικρότερα αγγεία μετάγγισης υγρών, όπως κυάθια. Αξιοσημείωτο είναι ότι στους χώρους αυτούς εντοπίστηκε σχετικά μεγάλη συγκέντρωση λίθινων εργαλείων και άλλων μικρών ευρημάτων (κρουστήρες, σφυρί και άλλα λίθινα εργαλεία), αλλά και άφθονη κεραμική (οξυπύθμενοι αμφορίσκοι, πίθοι, κύλικες, σκύφοι κτλ.).

Σε απόσταση 3 μ. βόρεια του κτιρίου Θ εντοπίστηκε τμήμα τοίχου, που πιθανότατα ανήκει σε κάποιο άλλο κτίσμα με παραπλήσια μορφή και προσανατολισμό. Ίσως οι μελλοντικές έρευνες επιβεβαιώσουν μια τέτοια υπόθεση και αποδείξουν τελικά ότι πρόκειται για έναν πυκνά δομημένο οικισμό, ένα φαινόμενο ιδιαίτερα σύνηθες για τη μεσοελλαδική περίοδο.

Στη συνέχεια, κατά το διάστημα από 9-10 έως 6-11 και λόγω ειδικών δυσμενών καιρικών συνθηκών οι εργασίες πεδίου διακόπηκαν για 23 εργάσιμες ημέρες. Συγκεκριμένα, στις 9-10 σημειώθηκαν πρωτοφανείς σφοδρές βροχοπτώσεις σε ολόκληρο το νομό Μαγνησίας, που έπληξαν ιδιαίτερα και την περιοχή της Κάρλας. Μετά από αυτοψία που πραγματοποιήθηκε στο χώρο, η κατάσταση κρίθηκε άκρως απογοητευτική. Ολόκληρος ο Συλλεκτήρας 6, από τη θέση Αεράνη, κοντά στην εκβολή, ως το χείμαρρο Κερασιώτη, πλημμύρισε. Στην Ανασκαφή 6 τα αρχιτεκτονικά λείψανα των μνημείων κατακλύσθηκαν από νερά, είτε πλήρως είτε μερικώς. Τόνοι λάσπης, που παρασύρθηκαν από ρέματα της νότιας πλαγιάς του παρακείμενου όρους Μεγαβούνι, κάλυψαν τα ανασκαφικά σκάμματα και τα κτίσματα, τα οποία φαίνονταν πια ως περιγράμματα. Επιπλέον, η ξυλεία και μέρος του εργαλειακού εξοπλισμού παρασύρθηκαν από τα νερά σε απομακρυσμένα σημεία. Τέλος, φθορές υπέστη

3. Π.χ. Βελεστίνο, Αερινό.

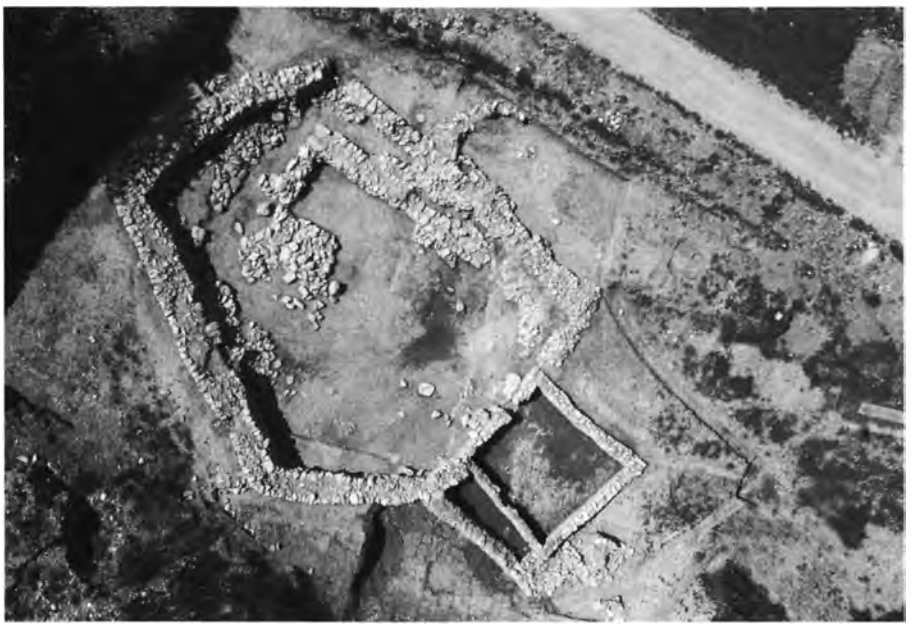
και το οδικό δίκτυο, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυσχερής η πρόσβαση στο χώρο. Κατόπιν αυτών, κρίθηκε μη δυνατή η διεξαγωγή ανασκαφικών δραστηριοτήτων. Σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα το εργατοτεχνικό προσωπικό απασχολήθηκε στον αρχαιολογικό χώρο του Διμηνίου, με πλύσιμο κεραμικής από τις ανασκαφές της Κάρλας. Τέσσερα άτομα απασχολήθηκαν στο Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Τέλος, το επιστημονικό προσωπικό ασχολήθηκε με τη συντήρηση και την καταγραφή των ευρημάτων και της κεραμικής από τις Ανασκαφές 6 και 9.

Στη συνέχεια, στις 7-11 το προσωπικό επέστρεψε στο χώρο. Τα περισσότερα ύδατα απορροφήθηκαν σχεδόν σε όλα τα σημεία, εκτός από το εσωτερικό του κτιρίου Ζ. Ωστόσο, όγκοι λάσπης συσσωρεύθηκαν σε όλα τα αρχιτεκτονικά λείψανα, με αποτέλεσμα να είναι ορατά μόνον τα ανώτερα σημεία. Επιπλέον, η λάσπη αυτή, παρόλη την καλοκαιρία που προηγήθηκε, δεν στέγνωσε και η πρόσβαση στα ανασκαφικά σκάμματα ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Για τους παραπάνω λόγους, η συνέχιση των ανασκαφικών δραστηριοτήτων κρίθηκε ιδιαίτερη επισφαλής, καθώς τέτοιες ενέργειες ίσως προκαλούσαν φθορές στα ήδη πληγέντα μνημεία. Πρωταρχικός στόχος ήταν η άμεση άντληση των υδάτων, η απομάκρυνση της λάσπης και των φερτών επιχώσεων και γενικά η αποκατάσταση της παλιάς εικόνας της ανασκαφής, έτσι ώστε να είναι δυνατή η πραγματοποίηση της αεροφωτογράφησης. Συγκεκριμένα, στο χρονικό αυτό διάστημα πραγματοποιήθηκαν οι παρακάτω εργασίες: 1. Συγκεντρώθηκε η ξυλεία που είχε παρασυρθεί από την ορμή των υδάτων. 2. Απομακρύνθηκαν χειρωνακτικά (με κουβάδες) τα νερά από το εσωτερικό του κτιρίου Ζ, ενώ η λύση της μηχανοκίνητης άντλησης κρίθηκε μη δυνατή λόγω της χαμηλής στάθμης των υδάτων. 3. Απομακρύνθηκε η λάσπη και καθαρίστηκαν τα μεσοελλαδικά κτίρια Δ και Ζ, το μυκηναϊκό κτίριο Β, ο θολωτός τάφος Ι και ο κλίβανος, όπου και κατασκευάστηκε πρόχειρο ξύλινο στέγαστρο με νάιλον, για την άμεση προστασία του. Τέλος, δεν πραγματοποιήθηκαν ανάλογες εργασίες καθαρισμού στα μεσοελλαδικά κτίρια Α, Γ, Ε, Η και Θ, στον περίβολο και στους κιβωτιόσχημους τάφους, λόγω της λήξης της σύμβασης εργασίας του εργατοτεχνικού προσωπικού στις 22-12. Η κεραμική και τα ευρήματα της συγκεκριμένης ανασκαφικής περιόδου μεταφέρθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο του Διμηνίου. Η συντήρηση, η σχεδίαση και η καταγραφή, όπως προαναφέρθηκε, προχώρησαν σε ικανοποιητικό βαθμό. Επίσης, ο εργαλειακός εξοπλισμός παρέμεινε στην αποθήκη της ανασκαφής. Τέλος, τοποθετήθηκε πλέγμα επισήμανσης στο σημείο της ανασκαφής, όπου ο χωμάτινος δρόμος είναι ιδιαίτερα στενός και περνά ακριβώς επάνω από τις ανασκαφικές τομές. Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί ότι πρέπει να ληφθούν πιο δραστικά μέτρα για την προστασία του συγκεκριμένου σημείου, λόγω πιθανής κατάρρευσης του αγροτικού δρόμου, από τη διέλευση βαρέων οχημάτων.

Θέση Στάνη - Θερμοκήπια. Ανασκαφή 9. Χ.Θ. 2437-3100

Κατά το διάστημα από 7-8 έως 22-12-2006, συνεχίστηκε από το 2005 η αρχαιολογική έρευνα στη θέση Θερμοκήπια του Συλλεκτήρα 6. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε, σε βάθος 2,20 μ. περίπου από την επιφάνεια, κτίριο (κτίριο Α΄) τραπεζιόσχημης κάτοψης, διαστ. 6×5,50 μ. περίπου (συνυπολογιζομένου και του πλάτους των τοίχων του), με είσοδο στα νότια, σε εξαιρετική κατάσταση διατήρησης. Το εσωτερικό του ανασκάφηκε έως το επίπεδο του δαπέδου του (Εικ. 2). Οι τοίχοι του, χτισμένοι κυρίως από σειρές επιμήκων, σχετικά πλακαρών, ημίεργων λίθων, σώζονται σε ύψος από 0,66 έως και 1,22 μ. Το πλάτος των τοίχων κυμαίνεται από 0,30 έως 0,60 μ. Πλατύτερος είναι ο δυτικός τοίχος (0,60 μ.) και λεπτότερος ο ανατολικός (0,30 μ.). Τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό μέτωπο του ανατολικού τοίχου διακρίνονται απολύτως σαφείς υποδοχές ξύλινων δοκών-πασσάλων για ενίσχυση της δόμησης και πιθανή υποστήριξη της οροφής. Δύο τέτοιες υποδοχές «ξυλοδεσιών» σε απόσταση 1,50 μ. περίπου μεταξύ τους διακρίνονται στο εσωτερικό μέτωπο του τοίχου αυτού και μία στο εξωτερικό του, το πλάτος δε αυτών κυμαίνεται μεταξύ 0,14 και 0,20 μ. Οι υποδοχές δεν φθάνουν έως τη βάση του τοίχου, αλλά ξεκινούν από ένα συγκεκριμένο ύψος εδραζόμενοι σε πλακαρούς λίθους. Στο δάπεδο του κτιρίου εντοπίστηκαν διάφορες τροφοπαρασκευαστικές και αποθηκευτικές κατασκευές, πασσαλότρυπες, σημαντική ποσότητα κεραμικής με τμήματα αποκαταστάσιμων αγγείων και μεγάλος αριθμός μικρών ευρημάτων, κυρίως λειασμένων (πελέκεις, τριπτήρες, μυλόλιθοι κ.ά.) και απολεπισμένων (λεπίδες, ξέστρα κ.ά.) λίθινων εργαλείων με κυρίαρχη πρώτη ύλη τον οψιανό.

Η κεραμική που προήλθε από την επίχωση του κτιρίου Α΄ ήταν αρκετά προβληματική ως προς τη χρονολόγησή της, καθώς αποτελείτο σχεδόν αποκλειστικά από χειροποίητα μονόχρωμα, στη συντριπτική τους πλειονότητα, όστρακα με στιλβωμένα κόκκινα επιχρίσματα διαφόρων αποχρώσεων. Ωστόσο, η παρουσία κάποιων χαρακτηριστικών οστράκων και η πληθώρα τμημάτων δακτυλιόσχημων και δισκοειδών βάσεων από σχήματα αγγείων με χαμηλό πόδι (φιάλες, κύπελλα, κλειστά σφαιρικά αγγεία με λαιμό), που χαρακτηρίζουν το σχηματολόγιο της μέσης (αλλά και της αρχαιότερης) νεολιθικής, επέτρεψαν, με τις απαραίτητες πάντοτε επιφυλάξεις, τη χρονολόγηση της κεραμικής αυτής στη μέση νεολιθική περίοδο (5800-5300 π.Χ. περίπου), χωρίς ακόμη δυνατότητα ακριβέστερων συμπερασμάτων. Η εικόνα της κεραμικής αυτής ανταποκρίνεται κατά κύριο λόγο στη μονόχρωμη, καλά στιλβωμένη κόκκινη κεραμική, με πιο συνήθη σχήματα τις πλατιές ευρύστομες ρηχές φιάλες με ψηλή βάση και διάφορες φιάλες ή μεγάλα κύπελλα με προσαρμοσμένες χαμηλές δισκοειδείς ή δακτυλιόσχημες

Εικ. 2. Κάρλα. Συλλεκτήρας 6. Θέση Στάνη - Θερμοκήπια. Κτίριο της μέσης νεολιθικής περιόδου.

βάσεις. Εξάλλου, το πιο χαρακτηριστικό από τα όστρακα της επίχωσης του εσωτερικού του κτιρίου Α΄, ένα πόδι βάσης τριποδικού σκεύους με γραμμικά κόκκινα μοτίβα πάνω στο φόντο του πηλού, ανήκει επίσης στην κατηγορία γραμμικής διακόσμησης της ΜΝ.

Στα ανατολικά και τα δυτικά του νότιου τοίχου του κτιρίου Α΄, στον οποίο βρίσκεται και η είσοδός του, η ανασκαφική έρευνα του 2005 είχε φέρει ήδη στο φως μεγάλο τμήμα ενός στιβαρού τοίχου πλ. 1,10-1,20 μ., ο οποίος έδινε την εντύπωση ότι αποτελούσε τμήμα ισχυρού περιβόλου που περιέκλειε, πιθανώς, μία μεγάλη έκταση μπροστά από την είσοδο του κτιρίου Α΄. Με το τέλος των εργασιών του 2005 είχε αποκαλυφθεί ουσιαστικά το ανατολικό τμήμα του περιβόλου αυτού. Άμεσο μέλημα, με την έναρξη των εφετινών εργασιών στις 7-8-2006, ήταν η πλήρης αποκάλυψη του τοίχου αυτού. Σύντομα, διαπιστώθηκε ότι πράγματι επρόκειτο για ένα στιβαρό περίβολο, ακανόνιστα πολυγωνικής κάτοψης με ένα άνοιγμα – πιθανή είσοδο πλ. 1 μ. – στα νοτιοδυτικά του, που περικλείει χώρο διαστ. 11×15 μ. περίπου νότια του κτιρίου. Ο περίβολος αναπτύσσεται ανεξάρτητα από το κτίριο, καθώς σε καμία περίπτωση λίθοι του δεν συμπλέκονται με λίθους του νότιου τοίχου του κτιρίου στη νοτιοδυτική και τη νοτιοανατολική γωνία αυτού αντιστοίχως. Είναι σαφές ότι ο περίβολος δεν αποτελείται από έναν ενιαίο τοίχο, αλλά από έξι συνολικά τοίχους μεγαλύτερου ή μικρότερου μήκους, οι οποίοι μάλιστα διαφέρουν σε πλάτος, τα μέτωπά τους είναι χτισμένα με δύο διαφορετικούς τρόπους δόμησης και δεν είναι όλοι θεμελιωμένοι στο ίδιο βάθος. Το πλάτος των τοίχων του περιβόλου ποικίλλει από 0,66 έως και 1,50 μ.

Στο εξωτερικό μέτωπο του δυτικού τοίχου του περιβόλου (τχ Π 5) (Εικ. 2), ένα τμήμα του οποίου εντοπίστηκε κατεστραμμένο από κάποιο ύψος και ψηλότερα, φαίνεται ότι έχει προσκτιστεί ένας δεύτερος τοίχος, όπου και αποκαλύφθηκε εντοιχισμένη μία τετράπλευρη ορθογώνια «θήκη» διαστ. 0,70×0,40 μ. Βορειότερα, στο εξωτερικό μέτωπο του ίδιου τοίχου του περιβόλου αποκαλύφθηκαν δύο αντηρίδες-παραστάδες, οι οποίες πιθανότατα αποσκοπούσαν στην καλύτερη στήριξη του τοίχου. Στο εσωτερικό μέτωπο του δυτικού και πάλι τοίχου του περιβόλου εντοπίστηκαν λιθορριπές οφειλόμενες κατά πάσα πιθανότητα σε γκρεμίσματα τμημάτων του.

Όλοι οι τοίχοι του περιβόλου δεν είναι θεμελιωμένοι στον ίδιο ορίζοντα βάθους και, συνεπώς, στον ίδιο στρωματογραφικό ορίζοντα. Σε μεγαλύτερο βάθος είναι θεμελιωμένοι ο τχ Π 2, μικρό τμήμα του τχ Π 3 και το βορειότερο τμήμα του τχ Π 5, ενώ τα υπόλοιπα τμήματα των τχ Π 3 και 5 και οι τχ Π 1, 4 και 6 εμφανίζουν μικρότερο ύψος. Τα τμήματα του περιβόλου που είναι θεμελιωμένα σε μικρότερο βάθος εδράζονται σε μία χαλικώδη – κροκαλοπαγή – επίχωση από χονδρόκοκκη γκριζοκάστανη άμμο, πολλά χαλίκια, κροκάλες, λίθους μεσαίων και μεγάλων διαστάσεων και ελάχιστα διαβρωμένα όστρακα, που έχει εντοπιστεί κατά τόπους σε ολόκληρο σχεδόν τον χώρο που έχει ερευνηθεί ανασκαφικά και μοιάζει να έχει δημιουργηθεί από νεροσυρμές, κοίτες ρεμάτων και γενικότερα έντονη επίδραση νερού.

Σύμφωνα με όλες τις παραπάνω παρατηρήσεις, φαντάζει ως πιο λογικό το ενδεχόμενο ο περίβολος να έχει κατασκευαστεί τμηματικά και όχι σε μία φάση και δεν αποκλείεται να έχει προκύψει από τις όψεις κτιρίων που αναπτύσ-

σονται γύρω από αυτόν. Σε μια τέτοια περίπτωση ο χώρος αυτός θα μπορούσε να λειτουργεί ως μία κοινή αυλή την οποία μοιράζονται κάποια οικήματα. Τμηματικά, ή σε μια δεύτερη φάση, η κοινή αυτή αυλή ίσως κλείστηκε εξ ολοκλήρου με τοίχους που απέκλεισαν την πρόσβαση σε αυτήν από τους κενούς χώρους μεταξύ των πιθανών οικημάτων. Ενισχυτικό στοιχείο της υπόθεσης αυτής συνιστά η ύπαρξη ενός μικρού ανοίγματος-εισόδου στην εξωτερική όψη του ανατολικού τοίχου του περιβόλου (τχ Π 2) (Εικ. 2), ανάλογων διαστάσεων με αυτές της εισόδου του κτιρίου Α΄.

Μετά την πλήρη αποκάλυψη του περιβόλου, πραγματοποιήθηκε διερεύνηση των επιχώσεων του εσωτερικού χώρου του και παράλληλα στην αναζήτηση αρχιτεκτονικών στοιχείων στην ευρύτερη περιοχή εκτός αυτού, προκειμένου να διαπιστωθεί αν το κτίριο Α΄ και ο περίβολος αποτελούν μέρος ενός γενικότερου αρχιτεκτονικού συνόλου.

Εντός του περιβόλου, από τον ορίζοντα βάθους στον οποίο είχε σταματήσει η περυσινή έρευνα και έπειτα, ανασκάψαμε αρχικά στρώματα πενιχρά σε ανθρωπογενή χαρακτηριστικά. Κάτω από τις φτωχές αυτές κροκαλοπαγείς επιχώσεις ανασκάφηκαν πιο πλούσιες αρχαιολογικά επιχώσεις, με τμήματα τοίχων (κτίριο Β΄) και περισσότερη και πιο διαγνώσιμη κεραμική. Ανάμεσα στους λίθους της πυκνής αυτής στρώσης υπήρχαν κάποιοι όρθια τοποθετημένοι, σχετικά πλακαροί και σε κυκλοτερή διάταξη. Με βάση χαρακτηριστικά όστρακα και κυρίως τμήματα δισκοειδών και δακτυλιόσχημων βάσεων από γνωστά σχήματα αγγείων, η κεραμική αυτή χρονολογήθηκε στη μέση νεολιθική περίοδο.

Στην περίμετρο του περιβόλου, και πιο συγκεκριμένα στα βορειοανατολικά του κτιρίου Α΄ και σε βάθος 2 μ. περίπου από την επιφάνεια, εντοπίστηκαν σαφή τμήματα τοίχων, κάποιοι από τους οποίους δείχνουν να αποτελούν τμήμα μιας τετράπλευρης κάτοψης, ενώ ένας πιο ισχυρός τοίχος ακολουθεί καμπύλη κατεύθυνση προς Α.-ΒΑ. Τα αρχιτεκτονικά αυτά λείψανα συνιστούν οπωσδήποτε απόδειξη ότι το κτίριο Α΄ και ο περίβολος νοτίως αυτού εντάσσονται σε ένα ευρύτερο οικιστικό πλαίσιο.

Η νεροποντή που έπληξε το χώρο στις 9-10-2006 προκάλεσε την υπερχείλιση ολόκληρης της κοίτης του Συλλεκτήρα 6 με συνέπειες οδυνηρές για τις εν εξελίξει Ανασκαφές 6 και 9, καθώς για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν αδύνατη η εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας. Οι εργασίες πεδίου συνεχίστηκαν στις 6-11-2006 και ενώ αρκετός ακόμη όγκος νερού κάλυπτε μεγάλα τμήματα των αρχιτεκτονημάτων των Ανασκαφών 6 και 9. Πραγματοποιήθηκαν απορροές των υδάτων και στη συνέχεια εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά στοιχεία βόρεια του κτιρίου Α΄ και παραλλήλως της εξωτερικής όψης του βόρειου τοίχου του. Επίσης, πραγματοποιήθηκε διερευνητική τομή εξωτερικά του νοτιοδυτικού τμήματος του περιβόλου προς αναζήτηση πιθανής συνέχειας, κάτω από τη θεμελίωσή του, του τοίχου 1 του «κτιρίου» Β΄.

Γενικότερα, η λεπτομερής χρονολόγηση των κτισμάτων είναι προς το παρόν δύσκολη, κυρίως λόγω της απουσίας παραλλήλων, ενώ κύριο ζητούμενο της μελλοντικής έρευνας αποτελεί, επίσης, η κατανόηση της κάθετης (χρονικής) αλλά και οριζόντιας (χωροταξικής) σχέσης μεταξύ του περιβόλου, του κτιρίου Α΄ και των αρχιτεκτονικών καταλοίπων που εντοπίστηκαν στον εσωτερικό του χώρο.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

Διμήνι

Συνεχίστηκε η μελέτη των ευρημάτων του μυκηναϊκού οικισμού στο Διμήνι με σκοπό την τελική τους δημοσίευση. Συγκεκριμένα, κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2006 σχεδιάστηκε για το σκοπό αυτό ηλεκτρονική βάση καταγραφής δεδομένων με σκοπό αφ' ενός την καταλογογράφηση του συνόλου των ευρημάτων, συμπεριλαμβανομένων των σχεδίων και των αντίστοιχων φωτογραφιών τους, και αφ' ετέρου την ταυτόχρονη προβολή τους επάνω στην κάτοψη του οικισμού. Με βάση τον παραπάνω σχεδιασμό, άρχισε η ηλεκτρονική καταλογογράφηση των κινητών ευρημάτων του μυκηναϊκού οικισμού.

Αρχαία Δημητριάς

Βόρειο νεκροταφείο

Στο πλαίσιο του εγκεκριμένου Επιχειρησιακού Σχεδίου Δράσης 2006 που προέβλεπε την καταγραφή, τη φωτογράφηση και τη συντήρηση των ευρημάτων της ανασκαφής των ετών 1995-1996 έγιναν τα εξής: Άρχισε η ψηφιοποίηση των έγχρωμων διαφανειών (slides) και το έτος αυτό ψηφιοποιήθηκαν και αρχειοθετήθηκαν ηλεκτρονικά 500 φωτογραφίες (Εικ. 3-5). Μελετήθηκαν και τεκμηριώθηκαν βιβλιογραφικά μεταλλικά ευρήματα και η μπρούντζινη υδρία ΒΕ 36273 (Εικ. 6), η οποία παρουσιάστηκε στο 2ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας[4]. Πρόκειται για ταφικό αγγείο, το οποίο περιείχε καμένα οστά νεαρής μικρόσωμης γυναίκας 20-25 ετών. Η υδρία[5] χρονολογείται, με βάση άλλα παράλληλα, στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Εργαστηριακές αναλύσεις με μη καταστροφικές μεθόδους προσδιόρισαν τη χημική σύσταση του μετάλλου, τον τρόπο κατασκευής του αγγείου, το υλικό συγκόλλησης των χυτών τμημάτων (βάσης, λαβών και διακοσμητικού ελάσματος) και τον τύ-

4. Ε. Νικολάου - Α. Παπαθανασίου - Ε. Ασδεράκη-Τζουμερκιώτη - Α.-Γ. Καρύδας - Κ. Τσατσούλη, Μπρούντζινη υδρία από την αρχαία Δημητριάδα, *2ο ΑΕΘΣΕ, Βόλος 16 έως 19-3-2006*, Βόλος 2009, σ. 707-720.

5. Η υδρία εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου.

Εικ. 3. Αρχαία Δημητριάς. Βόρειο Νεκροταφείο. Τάφοι 38 και 39.

Εικ. 4. Αρχαία Δημητριάς. Βόρειο Νεκροταφείο. Τάφος 171.

Εικ. 5. Αρχαία Δημητριάς. Βόρειο Νεκροταφείο. Τάφος 391.

Εικ. 6. Αρχαία Δημητριάς. Βόρειο Νεκροταφείο. Μπρούντζινη υδρία.

πο του υφάσματος που κάλυψε τα υπολείμματα της καύσης του νεκρού σώματος πριν από την τοποθέτησή τους στο αγγείο (Ε. Νικολάου).

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Στο πλαίσιο της παραπάνω οργάνωσης υλοποιήθηκε μια σειρά εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Συγκεκριμένα, την Παρασκευή 22 Σεπτεμβρίου 2006, στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΕΗΠΚ) 2006 με γενικό τίτλο «Ο Πολιτισμός στο τραπέζι - Ποικίλες προσεγγίσεις της ιστορίας της διατροφής», το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών πραγματοποίησε σε συνεργασία με τη ΙΓ΄ ΕΠΚΑ επίσκεψη οργανωμένων σχολικών μονάδων Δημοτικών, Γυμνασίων και Λυκείων του Βόλου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου, με θέμα «Άθληση και διατροφή στην Αρχαία Ελλάδα». Η παρουσίαση περιελάμβανε προφορική εισαγωγή για το θεσμό των ΕΗΠΚ, το θέμα, τους στόχους και τις αξίες του εορτασμού, καθώς και παρακολούθηση ηλεκτρονικής παρουσίασης (PowerPoint) με αποσπάσματα αρχαίων κειμένων με θέμα τη διατροφή των αθλητών, ξενάγηση στην περιοδική έκθεση «Αγώνες και αθλήματα στην αρχαία Θεσσαλία» με στάση στην προθήκη «Η διατροφή των αθλητών» και, τέλος, χορήγηση έντυπου υλικού με θέμα «Άθληση και διατροφή στην αρχαία Ελλάδα», που εκπονήθηκε ειδικά για τον εορτασμό. Η ημερίδα ολοκληρώθηκε με συναυλία του Μουσικού Σχολείου Βόλου.

Επίσης, κατά το 2006 πραγματοποιήθηκε, σε συνεργασία με την Υπηρεσία Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Θεσσαλίας, εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές της

Εικ. 7. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «Ο τόπος μου. Νεοκλασικά κτίρια του Βόλου».

τελευταίας τάξης του Δημοτικού Σχολείου και όλων των τάξεων του Γυμνασίου, με τίτλο «Ο τόπος μου. Νεοκλασικά κτίρια του Βόλου» (Εικ. 7). Το πρόγραμμα παρουσιάζει τα νεοκλασικά κτίρια της πόλης του Βόλου, μέσα από μια ιστορική αναδρομή στο παρελθόν της πόλης αλλά και στο ευρύτερο πλαίσιο της νεότερης ιστορίας της Ελλάδας, με ευρύτερες αναφορές στο ρεύμα του Νεοκλασικισμού, στην αρχιτεκτονική ορολογία και στα στοιχεία της εποχής (Ε. Νικολάου).

Τέλος, κατά το 2006 εκπονήθηκε από εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «Λουτήρες - Λουτρά - Θέρμες - Βαλανεία - Χαμάμ. Η ατομική υγιεινή από την αρχαιότητα ως τους νεότερους χρόνους». Το πρόγραμμα συνδυάστηκε με επίσκεψη στο Ασκληπιείο Τρίκκης, όπου διατηρείται τμήμα λουτρού και διεξάγεται το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Μελίνα» της ΙΕ΄ ΕΠΚΑ (Ε. Νικολάου).

ΗΜΕΡΙΔΕΣ - ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Κατά το διάστημα 16-19 Μαρτίου 2006, το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών συνδιοργάνωσε, με τις υπόλοιπες Περιφερειακές και Ειδικές Περιφερειακές Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού, καθώς και το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, το 2ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2003-2005. Από τους προϊστορικούς στους νεότερους χρόνους, που πραγματοποιήθηκε στο αμφιθέατρο «Γιάννης Κορδάτος» του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στον Βόλο. Στο Συνέδριο παρουσιάστηκαν τα νέα ανασκαφικά ευρήματα και το επιστημονικό έργο των φορέων του Υπουργείου Πολιτισμού, του Πανεπιστημίου και των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών της τελευταίας τριετίας, καθώς και νέες επιστημονικές μελέτες αρχαιολογικών συνόλων από το χώρο της Θεσσαλίας και της Στερεάς Ελλάδας.

Επίσης, κατά το διάστημα 9-11 Νοεμβρίου 2006, το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών συνδιοργάνωσε – με την Περιφέρεια Θεσσαλίας, τις ΙΓ΄, ΙΔ΄, ΙΕ΄ και ΛΔ΄ ΕΠΚΑ, τις 7η και 24η ΕΒΑ, την Υπηρεσία Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Θεσσαλίας, την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, την Εφορεία Σπηλαιολογίας και Παλαιοανθρωπολογίας Βορείου Ελλάδος, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, το Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας, την Ομάδα Πολιτισμού του Δικτύου Πληροφόρησης και Υποστήριξης του Πληθυσμού της Θεσσαλικής Υπαίθρου και τη Συντονιστική Επιτροπή του Εργαστηρίου Πολιτισμού Δ΄ ΚΠΣ της Περιφέρειας Θεσσαλίας – το 1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, που πραγματοποιήθηκε στη Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας - Μουσείο Γ.Ι. Κατσίγρα. Το Συνέδριο, που συγκέντρωσε ένα μεγάλο αριθμό Ελλήνων και ξένων επιστημόνων (120 εισηγήσεις), αλλά και πλήθος κόσμου, πραγματεύθηκε σε τέσσερις ενότητες (Προϊστορική και κλασική περίοδος, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδος, Νεότερη περίοδος, Διαχρονικά θέματα Πολιτισμού και Ιστορίας της Θεσσαλίας) όλο το ευρύ φάσμα της θεσσαλικής ιστορίας και οδήγησε σε συνθετικά και διεπιστημονικά συμπεράσματα, τα οποία θα αποτελέσουν βάση για περαιτέρω επιστημονική μελέτη, αλλά και για άλλους αναπτυξιακούς στόχους της Περιφέρειας Θεσσαλίας στο πλαίσιο των δράσεων της νέας Προγραμματικής περιόδου 2007-2013.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

ΙΒ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

Σύμφωνα με το Π.Δ. 191/03 (ΦΕΚ 146/Α/13-6-2003), με το οποίο καθορίστηκε νέος Οργανισμός Λειτουργίας του Υπουργείου Πολιτισμού, τον Ιούνιο του 2006 (8-6-2006) άρχισε να λειτουργεί η νεοσύστατη ΛΓ΄ ΕΠΚΑ με χωρική αρμοδιότητα στους νομούς Πρέβεζας και Άρτας και έδρα την Πρέβεζα. Έτσι, η δραστηριότητα της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ εκτείνεται πλέον στο νομό Ιωαννίνων.

Κατά το 2006 συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στη Μεσογέφυρα του νομού Ιωαννίνων και στη θέση Χαλίκια του νομού Πρέβεζας. Όσον αφορά στις εργασίες στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων, στο πλαίσιο του έργου «Επέκταση και εκσυγχρονισμός του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων» (Ε.Π. Πολιτισμός), μεταξύ άλλων, εγκρίνεται η μουσειογραφική μελέτη (αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/ΓΙ/Φ21-ΙΒ/84004/1222). Η Επιστημονική Επιτροπή (ΤΔΠΕΑΕ) του αρχαιολογικού χώρου Δωδώνης συνέχισε τις εργασίες συντήρησης του θεάτρου και ανάδειξης του χώρου. Στο πλαίσιο του ελληνοαλβανικού ερευνητικού προγράμματος Αντιγόνειας, η ΙΒ΄ ΕΠΚΑ σε συνεργασία με το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Ακαδημίας Επιστημών της Αλβανίας, συνέχισε τις αρχαιολογικές έρευνες στην αρχαία πόλη Αντιγόνεια της Αλβανίας.

Εκτός από το μόνιμο προσωπικό, στις διάφορες εργασίες που πραγματοποιήθηκαν συμμετείχαν περιοδικά οι ακόλουθοι πτυχιούχοι αρχαιολογίας: Α. Γιοβανοπούλου, Γ. Γεωργούλας, Χ. Καππά, Δ. Καλπάκης, Β. Καπόπουλος, Σ. Κίγκα, Θ. Κύρκου Σ. Μπάμπα, Ε. Μωυσιάδη, Α. Σιχλιμίρης, Ε. Σκαλιστή, Κ. Σοφούλη.

Σύμφωνα με το Π.Δ. 164/2004 η σύμβαση εργασίας των αρχαιολόγων Ε. Βασιλείου, Β. Γιαννάκη, Χ. Κλείτσα και Ν. Χόινα μετατράπηκε σε σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου. Εργάστηκαν, επίσης, η πτυχιούχος αρχιτέκτονας Α. Λύτρα, ο πολιτικός μηχανικός Π. Κατσούδας και η τοπογράφος Σ. Στεργίου. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που αποκάλυψαν οι ανασκαφές αποτυπώθηκαν με τις υποδείξεις των ανασκαφέων από το μόνιμο σχεδιαστή Α. Μαστοράκη.

Το έργο της συντήρησης ανέλαβαν οι συντηρητές της Εφορείας Γ. Γιαννούλη και Π. Σίμπας και η ωρομίσθια συντηρήτρια Αι. Γκιόκα. Στη συντήρηση του αρχαίου θεάτρου Δωδώνης εργάστηκαν οι συντηρητές Ο. Βαγγελή, Γ. Γούλα, Μ. Γριβογιάννη, Λ. Δόση, Μ. Ζάρρα, Ε. Καρυωτάκη, Γ. Λώλος, Ε. Μπέζα, Ε. Μπισδάκη, Ν. Μποντίνας, Χ. Παδιώτη, Ε. Παπαδημητροπούλου, Σ. Σακκάς, Β. Τσίκουλος και Ε. Φωτοπούλου. Η φωτογράφηση των κινητών ευρημάτων οφείλεται στο φωτογράφο Π. Τσιγκούλη.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επέκταση και εκσυγχρονισμός Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων

Με την έγκριση από τα αρμόδια όργανα του ΥΠΠΟ, στο τέλος του πρώτου τριμήνου της εφετινής χρονιάς, της μουσειογραφικής μελέτης[1] για την επανέκθεση των συλλογών στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων (ΑΜΙ), στην οποία εξειδικεύονται ο τρόπος και τα μέσα οργάνωσης στο χώρο[2] των εκθεσιακών θεματικών ενοτήτων, των οποίων τα ερμηνευτικά σχήματα είχαν προσδιοριστεί από την εγκεκριμένη το 2003 μουσειολογική μελέτη, το ομότιτλο υποέργο της ευρύτερης δράσης της «Επέκτασης και του εκσυγχρονισμού του

1. Η μουσειογραφική μελέτη απαρτίζεται από τον τόμο του κειμένου, όπου αναλύονται οι βασικές αρχές, η δομή, η διάρθρωση, ο τρόπος και τα μέσα παρουσίασης, και από πέντε παραρτήματα: Ι. Κατάλογος των εκθεμάτων ανά μουσειακή ενότητα. ΙΙ. Ηλεκτρονικό αρχείο των εκθεμάτων. ΙΙΙ. Σχέδια - κατόψεις (Ν=9). IV. Σχέδια - αναπτύγματα (Ν=8). V. Ψηφιακές απεικονίσεις προθηκών (Ν=24). Η Συντακτική Ομάδα έχει ως εξής: Κ. Ζάχος και Α. Ντούζουγλη (γενικός συντονισμός), Λ. Κατσανίκα-Στεφάνου και Κ. Λιάμπη (σύμβουλοι), Ε. Κοτζαμποπούλου (επιμέλεια), Α. Αγγέλη, Ευ. Αδάμ, Π. Γιούνη, Ι. Κατσαδήμα, Θ. Κοντογιάννη, Γ. Πλιάκου και Υ. Φάκλαρη (συντελεστές, επιμελητές αρχαιολόγοι ΙΒ΄ ΕΠΚΑ), Ε. Βασιλείου, Στ. Βραχιονίδου, Δ. Καλπάκης και Ν. Χόινας (συντελεστές, συνεργάτες αρχαιολόγοι), Π. Καράμπαλη και Μ. Γενιά (συντελεστές, συνεργάτες αρχιτέκτονες).

2. Σύμφωνα με την εγκεκριμένη μουσειογραφική μελέτη, το πωλητήριο δεν θα εγκατασταθεί στην είσοδο της πρώτης αίθουσας, όπως προβλεπόταν από τη νέα αρχιτεκτονική μελέτη, ώστε η λειτουργία αυτή να μην ανταγωνίζεται την εκθεσιακή οργάνωση, ενώ η προβλεπόμενη αίθουσα «πολυμέσων» θα χρησιμοποιηθεί ως εκθεσιακός χώρος (για τη μουσειακή ενότητα που αφορά στο βασιλικό οίκο των Αιακιδών), καθώς επιλέχθηκε, υπηρετώντας το συνολικό σκεπτικό της νέας έκθεσης, οι ψηφιακές εφαρμογές να ενταχθούν οργανικά μέσα στη ροή και τον εκθεσιακό ιστό.

Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων» (Γ΄ ΚΠΣ, Ε.Π. «Πολιτισμός») εισήλθε σε τροχιά εντατικότερου ρυθμού υλοποίησης. Σύμφωνα με τη μουσειογραφική μελέτη, η δομή της νέας έκθεσης συναπαρτίζεται από εννέα κύριες μουσειακές ενότητες και 22 επί μέρους θεματικές περιοχές:

Ι. Προϊστορική Ήπειρος: 1. Παλαιολιθική-μεσολιθική εποχή. 2. Νεολιθική εποχή. 3. Εποχή του Χαλκού.

ΙΙ. Φυλετική - διοικητική οργάνωση της Ηπείρου: 1. Τα φύλα. 2. Πολιτική οργάνωση. 3. Οι πόλεις. 4. Εμπορικές επαφές. 5. Βασιλείς.

ΙΙΙ. Υλικός πολιτισμός (καθημερινή ζωή): 1. Η ζωή στις ορεινές κώμες της Ηπείρου. 2. Η ζωή στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων. 3. Οπλισμός. 4. Η ζωή στα παράλια της Ηπείρου.

IV. Οι λατρείες στην Ήπειρο.

V. Ταφικά έθιμα Ηπείρου: 1. Νεκροταφεία στα παράλια. 2. Νεκροταφεία ενδοχώρας - ορεινές κώμες. 3. Νεκροταφεία ενδοχώρας - λεκανοπέδιο Ιωαννίνων.

VI. «Νεκρομαντείο» στον Αχέροντα.

VII. Η ρωμαϊκή εποχή στην Ήπειρο.

VIII. Το ιερό της Δωδώνης: 1. Λατρεία. 2. Διοικητικό κέντρο. 3. Θέατρο - Στάδιο.

IX. Συλλογές - δωρεές: 1. Συλλογή Οικονόμου. 2. Συλλογή Μελά.

Επιχειρώντας μια ανατροπή του παραδοσιακού, αντικειμενοκεντρικού, τρόπου έκθεσης, η μουσειογραφική πρόταση σκοπεύει να συνθέσει ένα ανοικτό, πολυεπίπεδο όσο και αμφίδρομο πλαίσιο βιωματικής εμπειρίας μεταξύ του επισκέπτη (ευρύ κοινό) και των ποικίλων πολιτισμικών καταλοίπων του παρελθόντος της Ηπείρου, από την πρώτη παρουσία των κυνηγών της παλαιολιθικής έως τους πολίτες του ρωμαϊκού κόσμου. Αποβλέπει, με άλλα λόγια, να ξεδιπλώσει, να αναδείξει, να επεξηγήσει, να αφηγηθεί και σε τελευταία ανάλυση να ερμηνεύσει, αλλά χωρίς να καθοδηγεί με τρόπο περιοριστικό ή μονολιθικό, τις συνέχειες, τις ασυνέχειες και τις ιδιαιτερότητες των πολιτισμών και των κοινωνικών μορφωμάτων που αναπτύχθηκαν σε αυτήν τη γωνιά της νότιας Βαλκανικής χερσονήσου. Επιλέγει, λοιπόν, να τοποθετήσει στο επίκεντρο της μουσειογραφικής έκφρασης, των συγκεκριμένων δηλαδή επιλογών, των «εργαλείων» αλλά και της συνολικής αισθητικής που υιοθετεί, την πολυσημία του υλικού πολιτισμού. Τα 2.998 ευρήματα/εκθέματα οργανώνονται και ομαδοποιούνται, με μελετημένη πύκνωση ή αραίωση, σε μουσειακές «αφαιρετικές» συνθέσεις, όχι στενά νοούμενες πιστές «αναπαραστάσεις», και με γνώμονα μια ανθρωποκεντρική και σημειωτική θεώρηση της αρχαιολογικής μαρτυρίας. Εντάσσοντας τα εκθέματα μέσα σε 45 προθήκες διαφόρων τύπων[3], ή σε ορισμένες περιπτώσεις αφήνοντάς τα «ελεύθερα» – αλλά με τρόπο ασφαλή – στο χώρο, διαμέσου μιας συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής γλώσσας, η οποία αντλεί από και συνδιαλέγεται με το ιδιότυπο κέλυφος, το κτίριο του ΑΜΙ, έργο ορόσημο της αρχιτεκτονικής διαδρομής του Ά. Κωνσταντινίδη, επιδιώκεται με συνδυαστικό τρόπο (π.χ. χωροταξική διάρθρωση, διαφάνεια, περίοπτη θέαση, αναλογίες των προθηκών και των κατασκευών παρουσίασης και στήριξης από φυσικούς λίθους, plexi-glass, ανοξείδωτο μη στιλπνό χάλυβα, περιορισμένη γκάμα χρωματισμών, ειδικό τεχνητό φωτισμό, πληροφοριακό υλικό σχεδιασμένο ιεραρχικά και με «οικονομία») να δημιουργηθεί ένα ελκυστικό εκθεσιακό περιβάλλον με καθαρότητα, λιτότητα, ρυθμό και αρμονία.

Με βάση τις παραπάνω συνοπτικά παρουσιασμένες αρχές και σε χώρο της προσωρινής εγκατάστασης από λυόμενους προκατασκευασμένους οικίσκους ευθύνης της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ εντός του Στρατοπέδου Χ. Κατσιμήτρου στο Πέραμα Ιωαννίνων, για τη φύλαξη και συντήρηση των αρχαιοτήτων του ΑΜΙ, πραγματοποιήθηκε πολύμηνη – συχνά κάτω από αντίξοες κλιματικές και άλλες συνθήκες – προσομοίωση σε πραγματική κλίμακα των εκθεσιακών ενοτήτων και των υποσυνόλων τους προκειμένου να οριστικοποιηθούν οι μουσειακές συνθέσεις και «εικόνες» και η μεταξύ τους απαιτούμενη ισορροπία, αλληλεξάρτηση και εναρμόνιση και να προσδιοριστούν με ακρίβεια και σε κάθε λεπτομέρεια φόρμες, διαστάσεις, υλικά κ.ο.κ. για τον προγραμματισμό της προμήθειας των προθηκών και των υπόλοιπων πρόσθετων κατασκευών παρουσίασης. Είναι αυτονόητο ότι στο στάδιο αυτό προέκυψαν εξειδικεύσεις και επαναπροσδιορισμοί ώστε να επιτευχθεί το επιθυμητό κάθε φορά αποτέλεσμα, να καταστεί, δηλαδή, η επικοινωνία του μουσειολογικού μηνύματος ευανάγνωστη. Παράλληλα, συνεχίστηκαν η καταγραφή, η επιστημονική έρευνα και τεκμηρίωση, η συντήρηση, η σχεδίαση και η φωτογράφηση των εκθεμάτων. Εντατικοποιήθηκε, επίσης, η έρευνα αγοράς για τα παντοειδή υλικά που θα απαιτηθούν στη φάση της εφαρμογής τόσο της μουσειογραφικής μελέτης όσο και της επανεγκατάστασης των λειτουργιών του ΑΜΙ στο υπό ανακαίνιση και επισκευή κτίριο, όταν αυτό παραδοθεί προς χρήση στη ΙΒ΄ ΕΠΚΑ. Επιπροσθέτως, προετοιμάστηκαν από κάθε πλευρά (τεχνική, νομική) και υποβλήθηκαν προς έγκριση στην αρμόδια

3. Οι ειδικά σχεδιασμένες προθήκες, η κατασκευαστική οριοθέτηση των οποίων γίνεται με εξαιρετικά διακριτικό τρόπο, ανήκουν σε τέσσερις τύπους: 1. επιδαπέδιες περίοπτες ή μιας κύριας όψης θέασης με φωτισμό οπτικών ινών, 2. επιδαπέδιες περίοπτες ή μιας κύριας όψης θέασης χωρίς φωτισμό, 3. επιτοίχιες με φωτισμό οπτικών ινών, 4. προθήκες τύπου «τάφου» χωρίς φωτισμό. Για τη μεγιστοποίηση της αμεσότητας και της διάδρασης ανάμεσα στους επισκέπτες και τα εκθέματα, την οποία επιδιώκει η μουσειογραφική πρόταση, τα κρυστάλλινα διαφράγματα των προθηκών προβλέπεται να είναι αντιανακλαστικά.

Διαχειριστική Αρχή του ΥΠΠΟ τα τεύχη προκήρυξης για τη διενέργεια διεθνούς δημόσιου ανοικτού διαγωνισμού για την προμήθεια και την εγκατάσταση των προθηκών έκθεσης.

ΕΛΕΝΗ ΚΟΤΖΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας

Η συσσώρευση πλήθους αρχαιολογικών ευρημάτων από τις σωστικές ανασκαφές της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ στην Αμβρακία (σημερινή Άρτα) οδήγησε στην αναγκαιότητα ίδρυσης σύγχρονου αρχαιολογικού μουσείου. Οι διαδικασίες για την εύρεση κατάλληλου χώρου και οι προτάσεις του μουσειολογικού προγράμματος χρονολογούνται ήδη από τη δεκαετία του 1990. Ας σημειωθεί ότι από το 1972 λειτουργούσε μικρή Συλλογή Αρχαιοτήτων Άρτας σε τμήμα της αναστηλωμένης Τράπεζας της άλλοτε Μονής Παρηγορήτισσας. Πρόκειται για μονόχωρο κτίσμα του 13ου αιώνα, που διαμορφώθηκε από την Ι. Βοκοτοπούλου σε εκθεσιακό χώρο και αποθήκη αρχαίων.

Η αρχιτεκτονική μελέτη του κτιρίου του Αρχαιολογικού Μουσείου της Άρτας ανήκει στο Γραφείο Μελετών Δακανάλη - Μπουμπιώτη - Φλώρου ΑΕ. Το κτίριο ανεγέρθηκε υπό την ευθύνη και την επίβλεψη της Διεύθυνσης Εκτέλεσης και Συντήρησης Έργων (ΔΕΣΕ) της Περιφέρειας Ηπείρου, στο πλαίσιο του Γ΄ ΚΠΣ, σε οικόπεδο εμβαδού 9.800 τ.μ., που βρίσκεται στην περιοχή Τρίγωνο Άρτας και παραχωρήθηκε από το Δήμο Αρταίων στο ΥΠΠΟ για το σκοπό αυτό[4]. Η περιοχή συμπεριλαμβάνεται στην επέκταση του σχεδίου πόλεως, όπου οι χρήσεις γης προβλέπουν την ανέγερση κτιρίων εκπαιδευτικού και πολιτιστικού χαρακτήρα, και βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το περίφημο γεφύρι και μόλις 300 μ. από τη σύγχρονη γέφυρα της Άρτας, από την οποία διέρχεται ο κεντρικός οδικός άξονας Ιωαννίνων-Άρτας.

Το κτίριο περιλαμβάνει εκθεσιακούς χώρους σε σχήμα Π γύρω από ένα εσωτερικό αίθριο, χώρους εξυπηρέτησης κοινού (υποδοχή, πωλητήριο, βεστιάριο, αναψυκτήριο), αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων, αίθουσα εκδηλώσεων, γραφεία διοίκησης, βιβλιοθήκη και εργαστήρια συντήρησης στο ισόγειο, ενώ το υπόγειο καταλαμβάνουν αποθηκευτικοί χώροι και χώροι ηλεκτρομηχανολογικών εγκαταστάσεων. Πρόκειται για ένα μουσείο με σύγχρονες προδιαγραφές, όπως απαιτούν οι αρχές της διαχείρισης των πολιτιστικών αγαθών στην εποχή μας, λαμβάνοντας υπόψη ότι παράλληλα το Μουσείο θα αποτελεί το διοικητικό κέντρο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και θα δέχεται σε συνεχή ροή αρχαιότητες για συντήρηση, φύλαξη και έκθεση από τις σωστικές ανασκαφές της Αμβρακίας και ολόκληρου του νομού Άρτας.

Εφέτος ξεκίνησαν οι εργασίες του ενταγμένου στο Γ΄ ΚΠΣ (ΠΕΠ Ηπείρου) έργου «Έκθεση - εξοπλισμός Αρχαιολογικού Μουσείου Άρτας», με συνολικό προϋπολογισμό 1.800.000 ευρώ. Το έργο στο σύνολό του επιγραμματικά περιλαμβάνει την καταγραφή, τη συντήρηση και τη φωτογράφηση αρχαιοτήτων, την προμήθεια εξοπλισμού εκθεσιακών χώρων, εργαστηρίων, αποθηκών, χώρων εξυπηρέτησης κοινού, την εκπόνηση μουσειογραφικής μελέτης, βασισμένης στην εγκεκριμένη με την ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ1/Φ21-ΙΒ/52954/743/21.06.2005 Απόφαση - μουσειολογική μελέτη, που είχε εκπονηθεί από το επιστημονικό προσωπικό της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ, την υλοποίηση της μελέτης και, τέλος, την έκδοση πληροφοριακού υλικού. Στις εργασίες που πραγματοποιήθηκαν εφέτος περιλαμβάνονται η συντήρηση, η καταγραφή και η φωτογράφηση των προς έκθεση ή προς αποθήκευση αρχαιοτήτων, η απογραφή, η ταξινόμηση, η συσκευασία και, τέλος, η μεταφορά των εκθεμάτων της Αρχαιολογικής Συλλογής, καθώς και των αρχαιοτήτων από τις αποθήκες και τον αύλειο χώρο της Συλλογής στο νέο Μουσείο. Πραγματοποιήθηκε, επίσης, η προμήθεια του αναγκαίου ηλεκτρονικού εξοπλισμού και η έρευνα αγοράς και προμήθεια μέρους του εξοπλισμού για τους χώρους του Μουσείου (αποθήκες, εργαστήρια συντήρησης, χώροι διοίκησης). Συγκεκριμένα, έγινε η προμήθεια μέρους της επίπλωσης των γραφείων και της βιβλιοθήκης, των μηχανημάτων και συσκευών λειτουργίας των εργαστηρίων συντήρησης και του εξοπλισμού των αποθηκών (σταθερές και κινητές ραφιέρες, κουτιά αποθήκευσης).

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Νικόπολης

Η εντατικοποίηση των αρχαιολογικών ερευνών από τις αρχές του 1990 στη Νικόπολη οδήγησε στη συσσώρευση μεγάλου αριθμού σημαντικών ευρημάτων, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη ανέγερσης ενός σύγχρονου μουσείου. Η αρχιτεκτονική μελέτη του Νέου Μουσείου της Νικόπολης ανήκει στο Γραφείο Αρχιτεκτονικών Μελετών ΑΕ Δ. Κατζουράκης - Η. Παπαγιανόπουλος - Ε. Τσαούση - Γ. Τσαμπέρης. Το κτίριο κατασκευάστηκε στο πλαίσιο του Β΄ ΚΠΣ υπό την ευθύνη και επίβλεψη της Διεύθυνσης Εκτέλεσης Έργων Μουσείων (ΔΕΕΜ) του ΥΠΠΟ, σε οικόπεδο έκτασης 22 στρ., που παραχωρήθηκε από το Δήμο Πρέβεζας στο ΥΠΠΟ για το σκοπό αυτό. Το νέο Μουσείο βρίσκεται στην είσοδο της πόλης της Πρέβεζας και σε απόσταση 1 χλμ. περίπου νότια του αρ-

4. Η παραχώρηση του οικοπέδου οφείλεται στις άοκνες προσπάθειες του αείμνηστου Κ. Βάγια, δημάρχου Αρταίων, ο οποίος διακρινόταν για τον ενθουσιασμό του ως προς την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Άρτας.

χαιολογικού χώρου. Πρόκειται για κτίριο εμβαδού 1.625 τ.μ., με εκθεσιακούς χώρους 400 τ.μ. και εσωτερικά αίθρια 380 τ.μ., εργαστήρια συντήρησης 102 τ.μ., γραφεία διοίκησης, αίθουσα πολλαπλών χρήσεων και λοιπούς κοινόχρηστους χώρους και χώρους εξυπηρέτησης κοινού (υποδοχή, αναψυκτήριο, πωλητήριο κ.ά.). Στο υπόγειο βρίσκονται αποθήκες αρχαιολογικού υλικού 130 τ.μ. και χώροι ηλεκτρολογικών και μηχανολογικών εγκαταστάσεων, ενώ στο βορειοδυτικό άκρο του κτιρίου υπάρχει μικρός ξενώνας με δύο δωμάτια, κουζίνα, λουτρό και μικρό αίθριο.

Το Νέο Μουσείο έρχεται να αντικαταστήσει το υφιστάμενο Μουσείο Νικόπολης, που είχε κατασκευαστεί εντός των παλαιοχριστιανικών τειχών από τον Σ. Δάκαρη στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και ολοκληρώθηκε το 1969 από την Ι. Βοκοτοπούλου. Πρόκειται για κτίριο εμβαδού 190,80 τ.μ., το οποίο περιελάμβανε προθάλαμο, δύο αίθουσες εκθεμάτων, γραφείο εφόρου και δωμάτιο φύλακα, καθώς και δύο αποθηκευτικούς χώρους, εμβαδού 65,68 τ.μ., για τη φύλαξη ευρημάτων.

Εφέτος ξεκίνησαν οι εργασίες του ενταγμένου στο Γ΄ ΚΠΣ (ΠΕΠ Ηπείρου) έργου «Εξοπλισμός - Έκθεση Νέου Μουσείου Νικόπολης», με συνολικό προϋπολογισμό 1.400.000 ευρώ. Το έργο στο σύνολό του επιγραμματικά περιλαμβάνει την καταγραφή, τη συντήρηση και τη φωτογράφηση αρχαιοτήτων, την προμήθεια εξοπλισμού εκθεσιακών χώρων, εργαστηρίων, αποθηκών, χώρων εξυπηρέτησης κοινού, την εκπόνηση μουσειογραφικής μελέτης και την υλοποίησή της και, τέλος, την έκδοση πληροφοριακού υλικού.

Στις εργασίες που πραγματοποιήθηκαν εφέτος περιλαμβάνονται η συντήρηση, η καταγραφή και η φωτογράφηση των προς έκθεση ή προς αποθήκευση κινητών ευρημάτων, η φωτογράφηση αρχαίων για την εκπόνηση της μουσειολογικής μελέτης και για την προετοιμασία του εποπτικού υλικού της έκθεσης των αρχαιοτήτων, η προμήθεια του αναγκαίου ηλεκτρονικού εξοπλισμού, καθώς και η έρευνα αγοράς και η προμήθεια μέρους του εξοπλισμού για τους χώρους του Μουσείου (αποθήκες, εργαστήρια συντήρησης, χώροι διοίκησης, ξενώνας). Συγκεκριμένα, έγινε η προμήθεια μέρους της επίπλωσης των γραφείων και της βιβλιοθήκης, των μηχανημάτων και συσκευών λειτουργίας των εργαστηρίων συντήρησης, της επίπλωσης και των ηλεκτρικών συσκευών του ξενώνα και του εξοπλισμού των αποθηκών (σταθερές και κινητές ραφιέρες, κουτιά αποθήκευσης). Ξεκίνησε, επίσης, η διαδικασία μεταφοράς των αρχαίων από τους διάφορους αποθηκευτικούς χώρους της Νικόπολης (αποθήκη παλαιού Μουσείου, χώροι «Τυροκομείου»), καθώς και η έρευνα αγοράς για τη μεταφορά των εκθεμάτων από το παλαιό Αρχαιολογικό Μουσείο στο νέο. Παράλληλα, άρχισε η μεταφορά των αρχαίων που φυλάσσονταν στις αποθήκες Περάματος Ιωαννίνων και στα εργαστήρια συντήρησης της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ στο Νέο Μουσείο Νικόπολης.

Εκπονήθηκε, τέλος, εκτενής μουσειολογική μελέτη για το Νέο Μουσείο Νικόπολης από το επιστημονικό προσωπικό της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ[5], η οποία περιλαμβάνει τα εξής κεφάλαια:

Α. Εισαγωγή: Ο χώρος και το Μουσείο (ο αρχαιολογικός χώρος/τα μνημεία/το παλαιό Μουσείο/το νέο Μουσείο).

Β. Γενικές αρχές της μουσειολογικής μελέτης (σκοπός και στόχοι της έκθεσης/σύντομη περιγραφή των συλλογών/γενική διάρθρωση - διάταξη της έκθεσης).

Γ. Δομή της Έκθεσης: Διάδρομος 1. Η tabula peutingeriana. Ενότητα 1. Η ρωμαϊκή πόλη (η γέννηση μιας πόλης, οι πρωταγωνιστές - νικητές και ηττημένοι, η νέα τάξη πραγμάτων - η Ρώμη παγκόσμια δύναμη, ο συνοικισμός της Νικόπολης, τα Άκτια - τιμή στον Απόλλωνα προστάτη του Πρίγκηπα). Ενότητα 2. Η καθημερινή ζωή (οι οικίες της ρωμαϊκής και παλαιοχριστιανικής περιόδου, ο καλλωπισμός, ένδυση - ρουχισμός, το καθημερινό τραπέζι, οι λύχνοι και το «Φως Ιλαρόν»). Ενότητα 3. Η Λατρεία των ρωμαϊκών χρόνων. Ενότητα 4. Θάνατος και ταφή στην αρχαία Νικόπολη. Ενότητα 5. Η θάλασσα. Ενότητα 6. Η παλαιοχριστιανική πόλη. Ενότητα 7. Ο παλαιοχριστιανικός ναός. Ενότητα 8. Η τέχνη του ψηφιδωτού. Ενότητα 9. «Ανακαλύπτοντας τη Νικόπολη».

Δ. Βιβλιογραφία.

Η μουσειολογική μελέτη, συνοδευόμενη από πίνακες φωτογραφιών και σχεδίων, υποβλήθηκε στην αρμόδια ΔΜΕΕΠ του ΥΠΠΟ για έγκριση και παράλληλα στις συναρμόδιες Εφορείες για γνωμοδότηση[6].

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ - ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μεσογέφυρα Κόνιτσας

Συνεχίστηκαν και εφέτος για δεύτερη χρονιά οι ανασκαφές στο λόφο της Μεσογέφυρας Κόνιτσας, στα ελληνοαλβανικά σύνορα, κοντά στη συμβολή των ποταμών Σαραντάπορου και Αώου. Η περιοχή της Μεσογέφυρας γεωγραφικώς ανήκε στην αρχαία Τριφυλία των αρχαίων φιλολογικών πη-

5. Στη σύνταξη και την προετοιμασία της μελέτης έλαβαν μέρος: Γενική επιμέλεια - συντονισμός: Κ. Ζάχος, αρχαιολόγος, προϊστάμενος της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ. Σύμβουλος - συντονισμός επί των παλαιοχριστιανικών αρχαιοτήτων: Φ. Κεφαλλωντίτου, αρχαιολόγος, προϊσταμένη 22ης ΕΒΑ. Επιμέλεια κειμένων: Κ. Ζάχος, Θ. Κοντογιάννη, Χ. Καππά, Θ. Κύρκου. Ομάδα εργασίας: Θ. Κοντογιάννη, Χ. Καππά, Θ. Κύρκου, Κ. Γερολύμου, Ευ. Παυλίδης, Ά. Πιανάλτο, Π. Τατσοπούλου, Στ. Γιώτη, αρχαιολόγοι. Επιμέλεια σχεδίων: Ε. Φαντίδου, Χ. Τσακούμης, αρχιτέκτονες μηχανικοί.

6. Από τα μέσα του 2006, λειτουργούν οι νεοσύστατες Εφορείες ΛΓ΄ ΕΠΚΑ και 18η ΕΒΑ, με αρμοδιότητα στους νομούς Πρέβεζας και Άρτας και έδρα την Πρέβεζα και την Άρτα αντίστοιχα.

γών. Την επίβλεψη των εργασιών πεδίου είχε ο έκτακτος αρχαιολόγος Ά. Σιχλιμίρης, ενώ συμμετείχε και η αρχαιολόγος Β. Οικονομίδου, η οποία ήταν επικεφαλής των εργασιών κατά το παρελθόν έτος.

Ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη του ορθογώνιας κάτοψης οικοδομήματος διαστ. 25×6,50 μ. Το οικοδόμημα, που έχει προσανατολισμό από Α. προς Δ. κατά το μεγάλο άξονά του, ήταν χτισμένο από μεγάλες λιθοπλίνθους και άλλους μικρότερους λαξευμένους λίθους, ενώ πέριξ αυτού αποκαλύφθηκαν άλλες μικρότερες κατασκευές. Οι μέχρι σήμερα ανασκαφικές έρευνες εντόπισαν δύο οικοδομικές φάσεις. Στην πρώτη αρχιτεκτονική φάση το οικοδόμημα αποτελείτο από έναν υπαίθριο πιθανότατα χώρο (Χώρος 1), στρωμένο με πλάκες, όπως μαρτυρούν λίγα κατάλοιπα, και δύο ορθογώνιους στεγασμένους χώρους (Χώροι 2, 3). Στη δεύτερη οικοδομική φάση ανήκουν επισκευές και προσθήκες τοίχων, στους ίδιους άξονες του οικοδομήματος, με πιο σημαντική επέμβαση την κατασκευή ενός εγκάρσιου τοίχου (6), ο οποίος διαίρεσε το Χώρο 3 σε δύο, τουλάχιστον, άνισους χώρους.

Η προκαταρκτική μελέτη της κεραμικής από τις επιχώσεις του οικοδομήματος χρονολογεί την πρώτη οικοδομική φάση (Χώροι 1, 2 και 3) στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. Η στρωματογραφία στα δυτικά/βορειοδυτικά του κτιρίου (Χώροι 4 και 5) υποδηλώνει ότι την πρώτη οικοδομική φάση ακολουθεί μια δεύτερη, η οποία χαρακτηρίζεται από επισκευές και προσθήκες ορισμένων τοίχων με μικρότερους λίθους, καθώς και πρόχειρο και λιγότερο επιμελημένο τρόπο κατασκευής. Οι επισκευές αυτές χρονολογούνται, σύμφωνα με την κεραμική, από το 250/40 έως το 150 π.Χ. περίπου, όταν, όπως φαίνεται, ο χώρος εγκαταλείπεται. Σύγχρονες με τη δεύτερη οικοδομική φάση του κτιρίου είναι και οι κατασκευές πέριξ αυτού. Συμπερασματικά, από την κεραμική της Μεσογέφυρας προκύπτει κατοίκηση του χώρου, με ένα μικρό κενό, από τις αρχές του 3ου αιώνα έως το 150 π.Χ. Η χρονολόγηση των νομισμάτων που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές ενισχύει τις ως άνω χρονολογήσεις.

Δύο μεμονωμένα νομίσματα πιστοποιούν τη χρήση του χώρου και κατά το 13ο αιώνα: και τα δύο νομίσματα αποκαλύφθηκαν στις ανατολικότερες τομές του πλατώματος και σε απόσταση από το κυρίως κτίριο. Πρόκειται για ένα χρυσό υπέρπυρο του αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Γ΄ Δούκα Βατάτζη (1232-1254) και ένα αργυρό grosso Βενετίας, πιθανότατα του 45ου δόγη της Βενετίας Ranieri Zeno (1253-1268). Τα νομίσματα ανήκουν στην εποχή που αρχίζει η ανάπτυξη της περιοχής της Διπαλίτσας (σημερινή Μολυβδοσκέπαστος), η οποία βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με το λόφο της Μεσογέφυρας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ - ΒΑΪΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ - ΑΡΗΣ ΣΙΧΛΙΜΙΡΗΣ

Δ.Δ. Μεγάλου Γαρδικίου

Περιβάλλων χώρος αρχαίας ακρόπολης Πασσαρώνας

Ο λόφος Καστρί δεσπόζει στο βορειοδυτικό άκρο του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, 11 χλμ. περίπου βορειοδυτικά της πόλης.

Η σχεδόν επίπεδη κορυφή του περιβάλλεται από πολυγωνικό τείχος περιμέτρου 800 μ. περίπου. Μέσα στον περίβολο διατηρούνται λείψανα αρχαίων οικοδομημάτων. Λόγω των οθωμανικών οχυρωματικών έργων λίγο πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους, τα λείψανα σώζονται σε πολύ μικρό ύψος. Το οχυρωμένο πόλισμα του λόφου ταυτίζεται με την αρχαία πόλη Πασσαρώνα, πρωτεύουσα του κοινού των Μολοσσών και έδρα της βασιλικής δυναστείας των Αιακιδών, στην οποία ανήκουν, μεταξύ άλλων, η μητέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και ο βασιλιάς Πύρρος. Η ακρόπολη ελέγχει τη βορειοδυτική είσοδο του λεκανοπεδίου και έχει οπτική επαφή με το λόφο Καστρίτσα, νοτιοανατολικά της λίμνης Παμβώτιδας, όπου σώζονται τα λείψανα μεγάλης ακρόπολης της εποχής, η οποία ταυτίζεται με την Τέκμωνα.

Στους πρόποδες του λόφου βρίσκεται η μεταβυζαντινή μονή Αγίας Τριάδας, στη θέση Εικονίσματα. Ένας χωμάτινος δρόμος οδηγεί από τη μονή στην αρχαία ακρόπολη, γνωστός ως Τουρκόδρομος.

Ο λόφος βρίσκεται κοντά στον παλιό οδικό άξονα Ιωαννίνων-Ηγουμενίτσας και διαθέτει εύκολη πρόσβαση από υφιστάμενο οδικό δίκτυο.

Η θέση αποτελεί κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο από το 1962 και αναοριοθετημένο από το 2007. Με εξαίρεση λίγες σωστικές και διερευνητικές ανασκαφές της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ κατά το παρελθόν, ο αρχαιολογικός χώρος παρέμενε μέχρι πρόσφατα αναξιοποίητος.

Η ΙΒ΄ ΕΠΚΑ, έχοντας από δεκαετίες αναγνωρίσει την κομβική θέση του αρχαιολογικού χώρου και την αξία της διαχρονικότητας των προστατευόμενων μνημείων σε αυτόν, κατέθεσε σε συνεργασία με το Δήμο Πασσαρώνας πρόταση ανάδειξης του περιβάλλοντος χώρου της ακρόπολης, η οποία προέβλεπε τη διαμόρφωση του χώρου στη θέση Εικονίσματα, τη δημιουργία λιθόστρωτου μονοπατιού στον άξονα του Τουρκόδρομου, την εγκατάσταση υπόγειων δικτύων ύδρευσης, τηλεφώνου και ηλεκτροδότησης, την περίφραξη της ακρόπολης και την εγκατάσταση σε αυτή συστήματος πυρόσβεσης, την αναστήλωση ενός μικρού τουρκικού κτιρίου εντός της ακρόπολης ώστε να λειτουργήσει ως κτίριο υποδομής, το φωτισμό της ακρόπολης και τη σήμανση όλων των μνημείων του λόφου.

Η εγκεκριμένη πρόταση εντάχθηκε στα ΠΕΠ Ηπείρου (Μέτρο 3.2, Δράση 1: Ανάδειξη και αξιοποίηση τουριστικών περιοχών, Τουριστικός Τομέας) με προϋπολογισμό 1.666.500 ευρώ. Το έργο ονομάζεται «Ανάδειξη - αξιοποίηση αρχαιολογικής θέσης Αρχαίας Πασσαρώνας και ευρύ-

Εικ. 1. Περιβάλλων χώρος αρχαίας ακρόπολης Πασσαρώνας. Σωστική ανασκαφική έρευνα κατά την υπόγεια όδευση δικτύου ηλεκτροδότησης στην κορυφή του λόφου. Στο βάθος θεμέλια κτιρίων από παλαιότερες ανασκαφές.

τερου χώρου», εκτελείται από το Δήμο Πασσαρώνας και η Εφορεία εκτελεί με αυτεπιστασία το υποέργο «Αρχαιολογική επίβλεψη και σωστικό έργο».

Οι εργασίες ξεκίνησαν το 2005, το ίδιο και η επίβλεψη, με την πρόσληψη ενός αρχαιολόγου (Β. Καπόπουλος).

Το 2006, στη διάρκεια της διάνοιξης του δικτύου ηλεκτροδότησης εντός της ακρόπολης, εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα και διενεργήθηκε σύντομη σωστική ανασκαφή (Εικ. 1), η οποία αποκάλυψε τμήματα κτιρίου ελληνιστικών χρόνων, σωζόμενου αποσπασματικά και σε ελάχιστο ύψος. Τα σημαντικότερα ευρήματα υπήρξαν μία πήλινη πολυεδρική σφραγίδα και σιδερένιες αιχμές καταπέλτη. Ίσως να πρόκειται για τα λείψανα ενός ακόμη κατεστραμμένου δημόσιου κτιρίου της αρχαίας ακρόπολης. Η ανασκαφή ολοκληρώθηκε το 2006.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜ - ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΠΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΝΟΙΞΗΣ ΕΓΝΑΤΙΑΣ ΟΔΟΥ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δ.Δ. Περιστερίου

Συνεχίστηκε και το 2006 το συγκεκριμένο έργο στο τμήμα 2.4-3.1 (επιβλέπουσα αρχαιολόγος Σ. Μπάμπα). Εντοπίστηκαν στην περιοχή του Δ.Δ. Περιστερίου επιφανειακά κινητά ευρήματα (όστρακα και θραύσματα κεράμων) ύστερων ελληνιστικών χρόνων. Διενεργήθηκαν δοκιμαστικές τομές, αλλά δεν εντοπίστηκαν στρωματογραφημένες συγκεντρώσεις ευρημάτων ούτε αρχιτεκτονικά λείψανα.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Οδός Αράχθου (οικόπεδο Γιούνη - Παπακώστα, αριθ. Χάρτη 245)

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε εφέτος η ανασκαφή στο χώρο της οικοδομής Β΄ του οικοπέδου, η οποία ξεκίνησε το 2001 και συνεχίστηκε έως το 2003[7]. Το 2005 η ανασκαφή επεκτάθηκε κατά 100 τ.μ. περίπου, λόγω μετατόπισης της οικοδομής προς το βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου[8]. Η ανασκαφή κάλυψε συνολική έκταση 550 τ.μ. και έφερε στο φως τμήμα του τείχους της Αμβρακίας και οικοδομικά κατάλοιπα έξω από την οχύρωση της πόλης, στις όχθες του ποταμού Αράχθου, που θεωρείται ότι ήταν πλωτός μέχρι λίγα μέτρα βορειότερα της περιοχής του οικοπέδου[9] (Εικ. 2, 3).

Συγκεκριμένα, στο νότιο άκρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου της Αμβρακίας, τμήμα πλακόστρωτου δρόμου και η γωνία ενός οικοδομήματος, πιθανώς δημόσιου χαρακτήρα, εντός των τειχών, καθώς και τμήματα δύο κάθετων μεταξύ τους δρόμων εκτός των τειχών. Στο δυτικό και το βόρειο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα οικιών με ενδιάμεσο αποχετευτικό αγωγό, με οικοδομικές φάσεις που χρονολογούνται από τον 6ο αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. μ.Χ.[10].

Το τείχος διασχίζει διαγώνια τη νότια στενή πλευρά του οικοπέδου και συνεχίζεται και προς τις δύο κατευθύνσεις, στην όμορη ιδιοκτησία και στο κατάστρωμα της οδού Αράχθου[11]. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 15 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ. και στη συνέχεια κάμπτεται προς ΝΔ. και συνεχίζει με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. σε μήκος 2,40 μ. Ο ακρογωνιαίος λίθος έχει διαστάσεις 2,20×1,30 μ. Το κεντρικό τμήμα του τείχους έχει υποστεί σημαντική καταστροφή από την κατασκευή και λειτουργία – έως και τις αρχές του 20ού αιώνα – υδρόμυλων στην περιοχή. Το τείχος, κατασκευασμένο από ντόπιο ασβεστόλιθο, αποτελείται από δύο παρειές με εσωτερι-

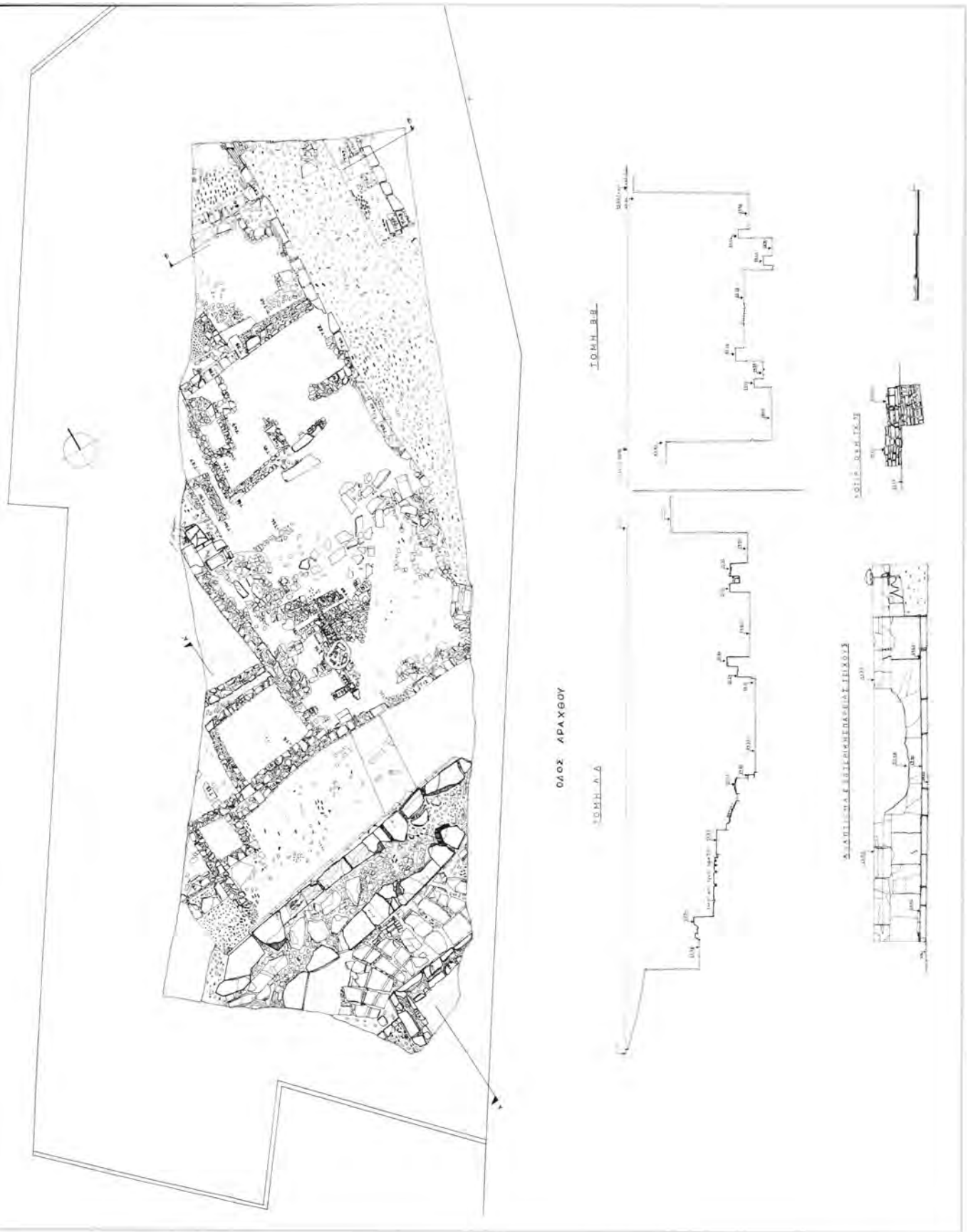
7. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄5, σ. 87-88.

8. Την ανασκαφή επέβλεπαν οι αρχαιολόγοι Μ. Νιάρου (2001-2003) και Α. Χαντζάρα (2005).

9. Π. Καρατζένη, Οχύρωση Αμβρακίας. Μια νέα χρονολογική προσέγγιση, *ΗπειρΧρον* 28 (1986-1987), σ. 9-28.

10. Βόρεια του οικοπέδου έχει ανασκαφεί το οικόπεδο Ανδρέου (*ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 556 και 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄ 5, σ. 16-17).

11. Τμήματα του τείχους έχουν αποκαλυφθεί στο οικόπεδο Καλδάνη - Τσουβαλά (*ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 263), καθώς και κατά τις εργασίες κατασκευής του δικτύου αποχέτευσης Άρτας (Αποχετευτικό έργο, Ανώνυμη Δημοτική οδός, *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 280 και Αποχετευτικό έργο, οδός Αράχθου, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 572).

Εικ. 2. Άρτα. Οδός Αράχθου. Κάτοψη και τομές της ανασκαφής.

Εικ. 3. Άρτα. Οδός Αράχθου. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β.

κό ενισχυτικό γέμισμα αργών λίθων και κροκαλών, συνολ. πλ. 3,50-3,70 μ., και βρέθηκε σε βάθος που κυμαίνεται από -2,60 έως -3,13 μ. από το κατάστρωμα της οδού Αράχθου. Η εξωτερική παρειά αποκαλύφθηκε σε ύψος 3,25 μ. (ως τη θεμελίωση) και αποτελείται από καλοδουλεμένους ασβεστολιθικούς ορθοστάτες, με επιφάνεια κατεργασμένη με βελόνι, και δύο ανώτερους δόμους με περιτένεια, ύψ. 0,65 και 0,70 μ. Το μήκος των ορθοστατών κυμαίνεται από 2,35 έως 3,65 μ. και το ύψος τους από 1,25 έως 1,35 μ. Εδράζεται σε τρίβαθμη κρηπίδα, συνολ. ύψ. 0,65 μ.· ο πρώτος αναβαθμός, ύψ. 0,25 μ., φέρει περιτένεια, καθώς ήταν ορατός, ενώ οι άλλοι δύο είναι λαξευμένοι κατά το ήμισυ του ύψους τους. Στο βάθος -6,38 μ. από το κατάστρωμα της οδού Αράχθου αποκαλύφθηκε ο φυσικός ασβεστολιθικός βράχος της περιοχής. Η εσωτερική παρειά του τείχους, με πλάτος που κυμαίνεται από 0,96 έως 1,22 μ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 11,80 μ. και είναι κατασκευασμένη από οκτώ ασβεστολιθικούς ανισομεγέθεις δόμους, συνολ. ύψ. 2,20 μ., με ημιειργασμένη την εξωτερική τους όψη. Μεταξύ των δύο παρειών υπάρχει ενισχυτικό γέμισμα πάχ. 1,40-2 μ., αποτελούμενο από πυκνό στρώμα κροκαλών, πλακοειδών ασβεστόλιθων και αργών λίθων. Από την τομή θεμελίωσης του τείχους προέρχεται κεραμική του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ.

Νότια του τείχους, στην εντός τειχών περιοχή, αποκαλύφθηκε η γωνία οικοδομήματος (Οικοδόμημα Ι) σε βάθος -3,10 μ. και σε εξαιρετικά περιορισμένες διαστάσεις (4,30×2,80 μ., εξωτερικά, και 2,50×1,70 μ., εσωτερικά), εξαιτίας του πρανούς του οικοπέδου και του τηρούμενου ορίου ασφαλείας του ανασκαφικού σκάμματος. Οι δύο τοίχοι που ορίζουν τη γωνία του κτιρίου αποτελούνται από καλοδουλεμένους ασβεστόλιθους κατακόρυφα τοποθετημένους, των οποίων η επιφάνεια είναι δουλεμένη με βελόνι. Εφαπτόμενοι στην εσωτερική πλευρά των τοίχων και σε βάθος 3,30-3,40 μ., αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι από ημικατεργασμένους ασβεστόλιθους. Από το εσωτερικό του οικοδομήματος περισυνελέγησαν αποτμήματα πήλινων ειδωλίων και πλακιδίων με ανάγλυφες παραστάσεις, από τα οποία ενδιαφέρον παρουσιάζει ειδώλιο Σατύρου ή Πάνα, που παίζει φόρμιγγα. Η ιδιαίτερα επιμελημένη κατασκευή του κτιρίου, η θέση του πλησίον του τείχους και σε άμεση γειτνίαση με τον Άραχθο, καθώς και το είδος των ευρημάτων από το εσωτερικό του κτιρίου, μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι πρόκειται για δημόσιο οικοδόμημα, πιθανώς με λατρευτικό χαρακτήρα, που ανάγεται στον 4ο αι. π.Χ.

Εξωτερικά του Οικοδομήματος Ι και σε βάθος 4,20 μ. από την οδό Αράχθου διέρχεται πλακόστρωτος δρόμος, με μέγιστο αποκαλυφθέν πλάτος 4,60 μ., που φέρει παράλληλες αβαθείς αυλακώσεις από τους τροχούς μεταφορικών μέσων.

Εξωτερικά του τείχους και παράλληλα με αυτό αποκαλύφθηκε, σε βάθος 6 μ. από το κατάστρωμα της οδού Αράχθου, παρατείχια οδός πλ. 4,20 μ., σε μήκος 16,40 μ. και με κατεύθυνση Δ.-Α. Το οδόστρωμα αποτελείται από πατημένο χώμα, ψιλό βότσαλο και θρυμματισμένο κεραμίδι και χρονολογείται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Το βόρειο όριο της οδού στην αρχική φάση αποτελεί τμήμα τοίχου Τ12. Στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. κατασκευάζεται γωνία κτιρίου, που ορίζεται από τους τοίχους Τ9 και Τ14 και εισχωρεί στο οδόστρωμα, πλακόστρωτο πεζοδρόμιο (Τ13), σε βάρος (ή περιορίζοντας) του πλάτους του αρχικού οδοστρώματος.

Στο ανατολικό άκρο του ανασκαφικού χώρου αποκαλύφθηκε τμήμα χαλικόστρωτου δρόμου πλ. 5 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., κάθετου στον προηγούμενο, με τον οποίο πιθανότατα διασταυρώνεται προς Ν. κάτω από τη σύγχρονη οδό Αράχθου. Το οδόστρωμα, που ορίζεται από τους τοίχους Τ20 δυτικά και Τ48 ανατολικά, είχε δύο οικοδομικές φάσεις, του 4ου και του 3ου αι. π.Χ. Από το μεταξύ των δύο φάσεων στρώμα και σε επαφή με το ανατολικό όριο του δρόμου προήλθε πλήθος θραυσμάτων πήλινων ειδωλίων και πλακιδίων, που χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. Προέρχονται από ντόπιο εργαστήριο κεραμικής, πιθανότατα του κοροπλάστη Σατύρου, όπως καταδεικνύει η ομοιότητα των μορφών[12].

12. Αποθέτης εργαστηρίου κοροπλαστικής του Σατύρου έχει αποκαλυφθεί στο οικόπεδο Παπακίτσου (*ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 311-312).

Την υπόλοιπη έκταση του ανεσκαμμένου χώρου στο δυτικό και το βόρειο τμήμα του οικοπέδου καταλαμβάνουν οικοδομικά κατάλοιπα, που αποτελούν χώρους οικιών και καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από το β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. μ.Χ. Μεταξύ αυτών, αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου με ποταμίσιες κροκάλες, που ανάγεται στα τέλη 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ., πλακόστρωτο δάπεδο με πηγάδι και τμήμα αποχετευτικού αγωγού μεταξύ οικιών του 2ου αι. π.Χ. Βρέθηκαν, επίσης, δύο κεραμοσκεπείς ταφές, εκ των οποίων η μία έφερε κτερίσματα ρωμαϊκών χρόνων, ενώ η άλλη ήταν συλημένη.

Κατά την ανασκαφή περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα κεραμικής του 6ου-1ου αι. μ.Χ., αβαφών ως επί το πλείστον αποθηκευτικών και χρηστικών αγγείων, πλήθος θραυσμάτων πήλινων ειδωλίων και ανάγλυφων πλακιδίων, αποτμήματα ενσφράγιστων κεράμων, πλήθος χάλκινων νομισμάτων των τύπων της Αμβρακίας ως επί το πλείστον, δύο αργυρά νομίσματα, χάλκινα, σιδερένια και μολύβδινα μικροαντικείμενα (εφηλίδες, κομβία, πόρπες, καρφιά, σύνδεσμοι, ελάσματα κτλ.), ελάχιστα οστέινα αντικείμενα και θραύσματα γυάλινων αντικειμένων.

Επίσης, περισυνελέγησαν αρκετά λίθινα αντικείμενα και αρχιτεκτονικά μέλη (τριπτήρες, εργαλεία, σπόνδυλοι πώρινου κίονα, επίκρανο, τμήμα ενεπίγραφης στήλης σε β΄ χρήση), καθώς και θραύσμα υποδήματος μαρμάρινου αγάλματος.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Π ρ έ β ε ζ α

Άγιος Γεώργιος

Συνεχίστηκαν από το μήνα Ιούνιο έως τις πρώτες ημέρες του Νοεμβρίου οι ανασκαφικές εργασίες[13] στην αγρέπαυλη, η οποία εντοπίστηκε το 2000 κατά τη διάρκεια εργασιών αναδασμού, στον Άγιο Γεώργιο Πρέβεζας.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών[14] έγιναν καθαρισμοί στους ήδη ανεσκαμμένους χώρους, ταξινόμηση του οικοδομικού υλικού και αποψιλώσεις από τη βλάστηση, ενώ επεκτάθηκαν οι ανασκαφές σε άλλους χώρους της αγρέπαυλης.

Δυτικά και βόρεια των χώρων που είχαν ανασκαφεί κατά τις εργασίες των ετών 2000 και 2005 αποκαλύφθηκαν τμήματα 20 τοίχων που ορίζουν χώρους, πιθανότατα στεγασμένους. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι με ακανόνιστους ασβεστόλιθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Αποκαλύφθηκαν κατά χώραν δύο ασβεστολιθικά κατώφλια, ενώ εντοπίστηκαν και κατώφλια-είσοδοι ταπεινότερης κατασκευής, στρωμένα με πλίνθους και κεραμίδες. Οι παραστάδες των εισόδων και οι αντηρίδες του οικοδομήματος είναι χτισμένες με οπτοπλίνθους κατά το σύστημα τοιχοποιίας opus testaceum.

Σε ένα χώρο-δωμάτιο, βόρεια και σε επαφή με το Χώρο Α, εντοπίστηκαν κατάλοιπα ψηφιδωτού δαπέδου (με λευκές και μαύρες ψηφίδες). Στο μεγαλύτερο τμήμα του δωματίου διατηρείται το κονίαμα-υπόστρωμα του ψηφιδωτού δαπέδου.

Δίπλα στο χώρο με τα υπόκαυστα[15] εντοπίστηκαν τμήματα του βαλανείου με δάπεδο από κονίαμα, κτιστή πεταλόσχημη κατασκευή, κατασκευή από χυτή τοιχοποιία, καθώς και οπτόπλινθοι του τύπου tegula mammata.

Παράλληλα, αποπερατώθηκε η ανασκαφή στο χώρο ΙΑ που είχε αρχίσει το 2005, ερευνήθηκε ο γειτονικός χώρος ΙΒ και καλύφθηκαν με γεωύφασμα, ψηφίδα και στέγαστρα τα ψηφιδωτά των ανασκαφών 2000 και 2005, τα οποία προσωρινά έφεραν γεωύφασμα και στέγαστρα.

Στα ευρήματα περιλαμβάνεται αβαφής και κεραμική terra sigillata, τέσσερα χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων, σιδερένιοι ήλοι, χάλκινα στελέχη και ελάσματα, ένα μολύβδινο έλασμα το οποίο φέρει ίχνη ερυθρού κονιάματος - πιθανώς να ήταν προσαρμοσμένο σε τοίχο - μαρμάρινα θραύσματα από την επένδυση τοίχων, ένα γυάλινο μυροδοχείο και μία οστέινη περόνη.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ - ΝΙΚΟΣ ΧΟΪΝΑΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ

ΤΔΠΕΑΕ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΩΔΩΝΗΣ

Αρχαιολογικός χώρος Δωδώνης

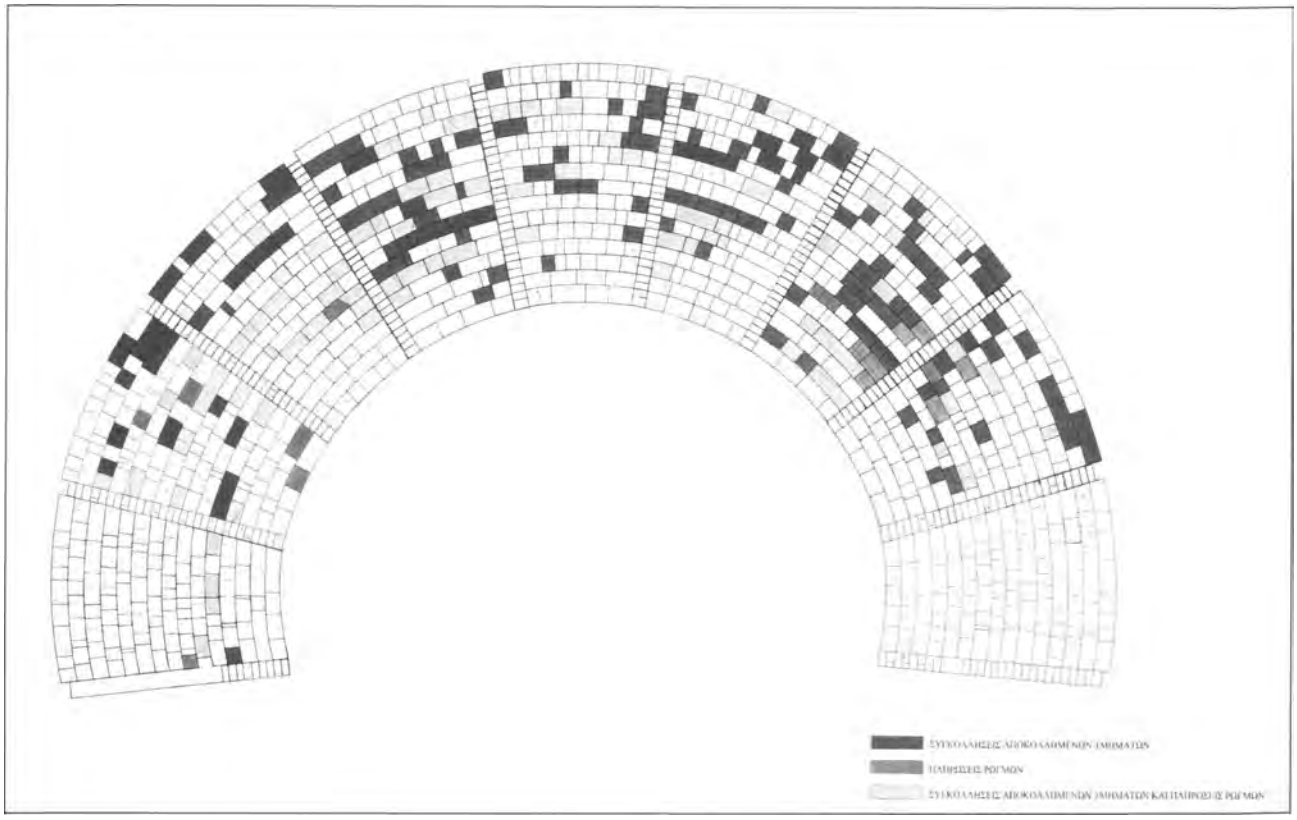
Στο πλαίσιο των έργων «Προστασία, αποκατάσταση, ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου Δωδώνης» και «Προστασία, αποκατάσταση, ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Δωδώνης» υπό την επίβλεψη της Επιστημονικής Επιτροπής Δωδώνης[16], συνεχίστηκαν οι παρακάτω εργασίες:

13. *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 587-588.

14. Οι ανασκαφικές εργασίες έγιναν με την επίβλεψη της αρχαιολόγου Κ. Σοφούλη από 20/6 έως 27/10. Από 30/10 έως και 3/11 έγιναν εργασίες επικάλυψης και κατασκευής στεγάστρων για την προστασία των ψηφιδωτών δαπέδων.

15. Βλ. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄5, σ. 7, 46, 78-79, 105-110.

16. Η σύνθεση της Επιστημονικής Επιτροπής Δωδώνης με πρόεδρο τον Λ. Νακάση, αρχιτέκτονα, προϊστάμενο Διεύθυνσης του ΥΠΠΟ και μέλη τους: α) Η. Μαριολάκο, γεωλόγο, καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, β) Χ. Σούλη, αρχαιολόγο, αναπληρώτρια καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, γ) Κ. Γραβάνη, αρχαιολόγο, επίκουρη καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, δ) Κ. Ζάχο, αρχαιολόγο, προϊστάμενο Διεύθυνσης του ΥΠΠΟ, ε) Ν. Μίνω, συντηρητή αρχαιοτήτων και έργων τέχνης, προϊστάμενο Διεύθυνσης του ΥΠΠΟ, στ) Δ. Σβολόπουλο, αρχιτέκτονα, ανα-

Εικ. 4. Αρχαίο θέατρο Δωδώνης. Επεμβάσεις συντήρησης α΄ διαζώματος.

Α. Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης σε επτά κερκίδες του πρώτου διαζώματος και ξεκίνησαν εργασίες συντήρησης σε τέσσερις κερκίδες του δεύτερου διαζώματος του θεάτρου. Οι εργασίες είχαν ως βασικό στόχο τη συγκόλληση αποκολλημένων θραυσμάτων και τμημάτων από το σώμα των εδράνων και την πλήρωση των μεγάλων ρωγμών στην οριζόντια και κάθετη επιφάνειά τους. Συνολικά, συντηρήθηκαν 60 έδρανα στο πρώτο διάζωμα και 122 στο δεύτερο διάζωμα του κοίλου (Εικ. 4). Η συστηματική αποσάθρωση στο σώμα των περισσοτέρων εδράνων οδήγησε σε στοχευμένες επεμβάσεις συντήρησης σε όλη σχεδόν την επιφάνεια του κοίλου με γνώμονα το βαθμό φθοράς των εδράνων (Εικ. 5).

Β. Κατασκευάστηκε και παραδόθηκε σε χρήση η νέα διαδρομή επισκεπτών του αρχαιολογικού χώρου, με σκοπό τη βελτίωση της αντίληψης των μνημείων και την προστασία των αρχαίων από τη φθορά που προκαλεί η ελεύθερη κυκλοφορία του κοινού σε αυτά. Η ανάγκη αυτή προέκυψε καθώς η υπάρχουσα χαλικόστρωτη διαδρομή μέσα από το στίβο του σταδίου, που καθιέρωσε η συνήθεια των χρόνων, κρίθηκε ακατάλληλη, κυρίως διότι προκαλεί σύγχυση

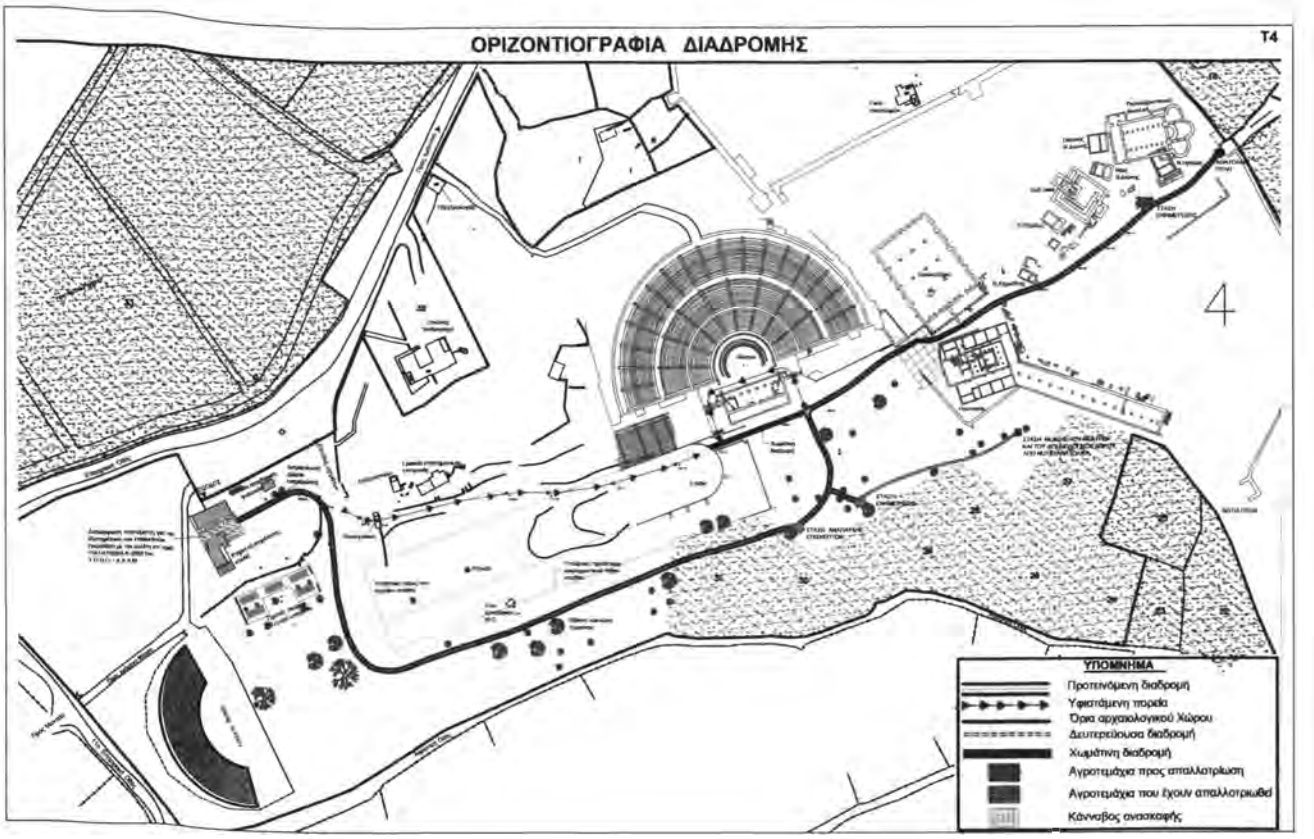

Εικ. 5. Αρχαίο θέατρο Δωδώνης. Εργασίες συντήρησης εδράνου.

στο να αναγνωρίσει κανείς το μνημείο και δεν επέτρεπε την πρόσβαση σε άτομα με ειδικές ανάγκες.

Η μελέτη που εφαρμόστηκε εκπονήθηκε από το τεχνικό γραφείο της Επιτροπής Δωδώνης (Εικ. 6). Το συνολικό μήκος της διαδρομής είναι 800 μ. και το πλάτος της 1,80 μ., ενώ η τελική επιφάνεια δεν διαφοροποιείται χρωματικά από το έδαφος της περιοχής. Η διαδρομή αρχίζει από την

πληρωτή προϊστάμενο Τμήματος του ΥΠΠΟ.

Εικ. 6. Δωδώνη. Κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου με τις διαδρομές των επισκεπτών.

Εικ. 7-8. Δωδώνη. Διαδρομές επισκεπτών, στάσεις θέασης και ενημέρωσης.

είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, στα δυτικά, παρακάμπτει το στάδιο και καταλήγει στην περιοχή των αρχαίων ναών, στα ανατολικά. Αξιοποιήθηκαν ορισμένες θέσεις που ήδη χρησιμοποιούνταν από τους επισκέπτες, λόγω της απρόσκοπτης θέας των σημαντικότερων μνημείων αλλά και της σκίασης που εξασφαλίζει η βλάστηση (Εικ. 7, 8). Στα σημεία αυτά τοποθετήθηκε εξοπλισμός, όπως καθίσματα και κάδοι απορριμμάτων. Σε καίρια σημεία της διαδρομής και σε ειδικές βάσεις από τεχνητό λίθο τοποθετήθηκαν έξι ενημερωτικές πινακίδες στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα. Η διαδοχή των κειμένων στις πινακίδες έγινε με ορθολογικό τρόπο, ώστε οι πληροφορίες να δίδονται επαγωγικά στους επισκέπτες, για την καλύτερη κατανόηση τόσο της ιστορίας και της μορφής του ιερού όσο και του πολυσήμαντου χαρακτήρα του. Επίσης, κατασκευάστηκαν και τοποθετήθηκαν λίθινες πινακίδες σήμανσης σε κάθε μνημείο.

Εικ. 9. Δωδώνη. Νέα κτίρια εξυπηρέτησης κοινού.

Γ. Αποπερατώθηκαν και δόθηκαν σε χρήση τα νέα κτίρια εξυπηρέτησης επισκεπτών (Εικ. 9). Βρίσκονται στη σημερινή είσοδο του χώρου και έχουν συνολικό εμβαδόν 211,57 τ.μ. Αποτελούνται από τρία ξεχωριστά κτίσματα, τα οποία εμφανίζονται ως ενιαίο σύνολο χώρων. Τα δύο πρώτα κτίσματα φέρουν ενιαία στέγη δημιουργώντας μεταξύ τους στοά και περιλαμβάνουν χώρους πωλητηρίου, φυλακίου, αποθήκης και λεβητοστασίου. Απέναντι ακριβώς βρίσκεται το τρίτο κτίσμα, το οποίο αποτελείται από το χώρο του αναψυκτηρίου και τους χώρους υγιεινής. Σε όλους τους χώρους έχουν ληφθεί τα αναγκαία μέτρα για την ομαλή πρόσβαση των ΑμεΑ.

Αρχαιολογικός χώρος Κασσώπης

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν εφέτος οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Κασσώπης, που υλοποιούνται στο χώρο από τον Ιούνιο του 2003, στο πλαίσιο του ενταγμένου στο Γ΄ ΚΠΣ (ΠΕΠ Ηπείρου) έργου «Ανάδειξη - αξιοποίηση αρχαιολογικού χώρου Κασσώπης». Κατασκευάστηκε το νέο κτίριο φυλακίου-αποθήκης και χώρων υγιεινής στη θέση του παλαιού φυλακίου, που κατεδαφίστηκε λόγω επικινδυνότητας, και τοποθετήθηκε ο απαραίτητος εξοπλισμός υποδομής και λειτουργίας του φυλακίου και ο εξοπλισμός της αποθήκης.

Στο πεδίο πραγματοποιήθηκαν εργασίες εκτεταμένων αποψιλώσεων και καθαρισμών από τη βλάστηση σε τμήματα του αρχαιολογικού χώρου, προκειμένου να καταστούν προσβάσιμα και επισκέψιμα. Η κύρια αρχαία οδός, που αποτελεί και σήμερα τη βασική πορεία του επισκέπτη, διανοίχθηκε μέχρι τη δυτική πύλη, ενώ η διαδρομή συνεχίστηκε ως το Μακεδονικό τάφο-Ηρώο στο νοτιοδυτικό άκρο της πόλης. Στο πλαίσιο αυτό βελτιώθηκαν οι υφιστάμενες διαδρομές και διαμορφώθηκαν νέες, περιλαμβάνοντας τα νέα τμήματα του χώρου.

Διαμορφώθηκαν πλατώματα στάσης και θέασης, στα οποία τοποθετήθηκαν πάγκοι ανάπαυσης επισκεπτών, κάδοι απορριμμάτων και κρουνοί υδροδότησης και σε επιλεγμένα σημεία πυροσβεστικές φωλιές. Τοποθετήθηκαν πινακίδες πληροφόρησης στην είσοδο του χώρου και σε επιλεγμένα μνημεία (Αγορά, Καταγώγιο, Σπίτι 3) και έγιναν περισχοινίσεις σε σημεία του αρχαιολογικού χώρου για λόγους προστασίας των μνημείων (Σπίτια 1 και 3, βωμός Διός στην Αγορά), αλλά και για την ασφάλεια των επισκεπτών (δωμάτιο κ του Καταγωγίου).

Στο πλαίσιο της συνολικής διαμόρφωσης του χώρου αντικαταστάθηκε η παλαιά συρμάτινη περίφραξη κατά μήκος της νότιας πλευράς της Αγοράς με χαμηλό ξύλινο φράχτη και κατασκευάστηκε νέα περίφραξη στην είσοδο του χώρου και νέα εξωτερική μεταλλική θύρα.

Πραγματοποιήθηκαν, επίσης, εργασίες επέκτασης των δικτύων ηλεκτροδότησης και υδροδότησης-πυρόσβεσης, από την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου που ήταν μέχρι πρότινος έως το νοτιοδυτικό άκρο του, σε μήκος 850 μ., σύμφωνα με τις αντίστοιχες εγκεκριμένες μελέτες. Εξασφαλίστηκε, έτσι, παροχή πόσιμου νερού σε όλα τα σημεία του αρχαιολογικού χώρου και τοποθετήθηκαν κατά τόπους κρουνοί και πυροσβεστικές φωλιές. Το δίκτυο ηλεκτροδότησης, με δυνατότητα περαιτέρω επέκτασης, αφ' ενός κάλυψε τις ανάγκες εκτέλεσης εργασιών στο χώρο και αφ' ετέρου παρέχει τη δυνατότητα μελλοντικής φωταγώγησης του αρχαιολογικού χώρου (για λόγους ασφάλειας ή και προβολής και ανάδειξής του).

Πραγματοποιήθηκαν, επίσης, συμπληρωματικές τοπογραφικές εργασίες και αποτυπώσεις, σχεδιάσεις, μικρής κλίμακας στερεώσεις τοιχοδομιών και επανατοποθετήσεις λίθων, συντήρηση-βελτίωση έργων απορροής υδάτων.

Τέλος, τοποθετήθηκε μικρό στέγαστρο προστασίας στο Μακεδονικό τάφο-Ηρώο και εκδόθηκε δίγλωσσος συνοπτικός οδηγός για τον αρχαιολογικό χώρο.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δωδώνη

Κατά το 2006 συντηρήθηκε το ξύλινο λυόμενο θέατρο Δωδώνης, το οποίο φιλοξενεί πολιτιστικές εκδηλώσεις οι οποίες δεν μπορούν πλέον να πραγματοποιηθούν στο αρχαίο θέατρο Δωδώνης λόγω των εργασιών συντήρησης, αποκατάστασης και ανάδειξής του.

Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων

Στα εργαστήρια του ΑΜΙ πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης σε ευρήματα ανασκαφών των τελευταίων ετών και σε αντικείμενα που προορίζονται για έκθεση.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πραγματοποιήθηκαν καθαρισμοί στους αρχαιολογικούς χώρους Δωδώνης, Βίτσας Ζαγορίου, Ναού Αρείου Διός, Παλαιολιθικού Σπηλαίου Καστρίτσας και Τύμβων Πωγωνίου στη θέση Γκλάβα.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κερασέα Λάκκας Σουλίου

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας στον αγρό ιερέα Λ. Τσιώλη, στα νοτιοανατολικά του χωριού Κερασέα στην περιοχή Λάκκας Σουλίου (300 μ. περίπου χαμηλότερα του οικισμού), εντοπίστηκαν τμήματα κεραμίδων και πίθων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

ΝΙΚΟΣ ΧΟΪΝΑΣ

ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΤΙΓΟΝΕΙΑΣ

Αντιγόνεια Αλβανίας

Τον Οκτώβριο του 2006, συνεχίστηκαν στο πλαίσιο του μνημονίου συνεργασίας μεταξύ του Ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού (διά της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ) και του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Ακαδημίας Επιστημών της Αλβανίας, για δεύτερη συνεχή χρονιά, οι εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο της Αντιγόνειας της Αλβανίας[17]. Το πρόγραμμα διηύθυναν από ελληνικής πλευράς ο προϊστάμενος της Εφορείας Κ. Ζάχος και από αλβανικής πλευράς η νομισματολόγος S. Gjongecaj, υπό την εποπτεία του διευθυντή του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Τιράνων M. Korkuti[18].

Κατά το διάστημα αυτό πραγματοποιήθηκαν επιφανειακοί καθαρισμοί (Ι), εργασίες τοπογράφησης - αποτύπωσης (ΙΙ), ανασκαφική έρευνα (ΙΙΙ), αρχιτεκτονική - σχεδιαστική αποτύπωση (IV), στερεώσεις (V), καθώς και σχεδίαση και καταγραφή κινητών ευρημάτων (VI).

Ι. Επιφανειακοί καθαρισμοί. Πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένοι επιφανειακοί καθαρισμοί σε επιλεγμένα σημεία του αρχαιολογικού χώρου.

ΙΙ. Εργασίες τοπογράφησης - αποτύπωσης. Αποφασίστηκε η εφαρμογή ενιαίου καννάβου σε όλη την έκταση του αρχαιολογικού χώρου. Ο αρχαιολογικός χώρος χωρίστηκε σε 196 πινακίδες, διαστ. 100×100 μ., και η κάθε μια σε τετράγωνα διαστ. 5×5 μ. Ο κάνναβος χαράχθηκε με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., έτσι ώστε οι γωνίες των τετραγώνων να αντιστοιχούν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα και οι πλευρές τους να διέρχονται διαγώνια των αρχαίων τοίχων.

ΙΙΙ. Ανασκαφική έρευνα. Συνεχίστηκε το 2006 η έρευνα στον τομέα Β, και συγκεκριμένα στην ορθογώνια οικοδομική νησίδα που ορίζεται από τους δρόμους Α, Β και Γ[19] (Εικ. 10). Η νησίδα, η οποία συμβατικά ονομάστηκε νησίδα Ι, είχε ερευνηθεί τμηματικά από τον D. Budina[20], ο οποίος είχε αποκαλύψει εξ ολοκλήρου τρεις οικίες και τμήμα μιας τέταρτης. Εφέτος, σκοπός της έρευνας ήταν να προσδιοριστούν τα όρια της οικοδομικής νησίδας, ο αριθμός των οι-

17. K.L. Zachos *et al.*, The Antigoneia Project: Preliminary Report on the First Season, στο L. Bejko - R. Hodges (επιμ.), *New Directions in Albanian Archaeology. Studies Presented to Muzafer Korkuti,* International Centre for Albanian Archaeology Monograph Series, αριθ. 1, 2006, σ. 379-390.

18. Την ελληνική επιστημονική ομάδα αποτελούσαν η διευθύντρια του ΑΙΗΣ Α. Ντούζουγλη και οι αρχαιολόγοι της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ Γ. Πλιάκου, Ι. Κατσαδήμα και Ε. Βασιλείου (ΜΑ). Στο πρόγραμμα συμμετείχαν, επίσης, οι αρχαιολόγοι Σ. Κίγκα και Ά. Σιχλιμίρης, η φοιτήτρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων V. Dalanaj, ο τοπογράφος της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ Κ. Σιόντης και οι οδηγοί Σ. Σύμπας και Γ. Φαρμάκης. Αντίστοιχα, την αλβανική επιστημονική ομάδα αποτελούσαν οι αρχαιολόγοι D. Çondi, A. Skenderaj και O. Lafe (ΜΑ), ενώ στην αποστολή συμμετείχαν επιπλέον οι αρχαιολόγοι I. Papa και B. Shameti. Η σχεδιαστική αποτύπωση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων έγινε από το σχεδιαστή Α. Παπαδόγκωνα και τα σχέδια των ευρημάτων επιμελήθηκε ο σχεδιαστής του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Τιράνων I. Zaloshnja.

19. Αντιστοιχούν στους δρόμους 1, 2. D. Budina, Antigonéa d'Épire et son système urbain, *L'Illyrie méridional et l'Épire dans l'Antiquité* II, *Actes du IIe colloque international de Clermont-Ferrand (25-27 Octobre 1990) réunis par Pierre Cabanes*, Paris 1993, σ. 116, πίν. IV.

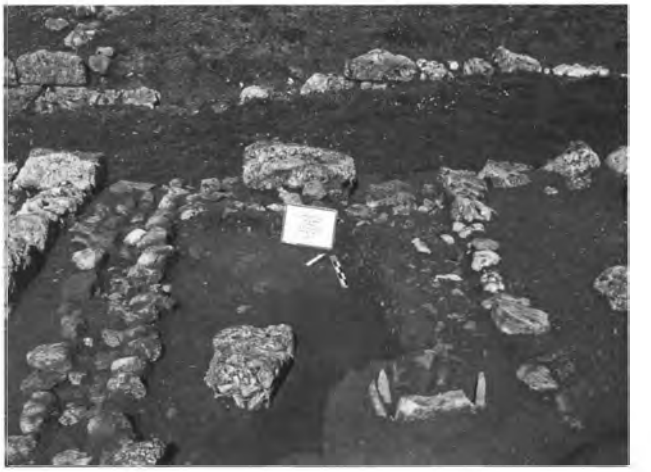
20. D. Budina, Antigoneia, *Iliria* II (1972), σ. 286-303, 318-319. Ο ίδιος, Antigonéa d'Épire et son système urbain, ό.π., σ. 111- 122.

Εικ. 10. Αλβανία. Αντιγόνεια. Κάτοψη της νησίδας Ι.

Εικ. 11. Αλβανία. Αντιγόνεια. Νησίδα Ι. Βορειοανατολική γωνία. Άποψη του δαπέδου από ΝΑ.

Εικ. 12. Αλβανία. Αντιγόνεια. Νησίδα Ι. Βορειοανατολική γωνία. Τετράγωνη θήκη και αγωγός.

κιών που περιλαμβάνει και η εσωτερική τους διάρθρωση. Κατά την έρευνα διατηρήθηκε η αρίθμηση των τοίχων των οικιών που ανέσκαψε ο Budina. Ειδικότερα, η ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε σε δύο τομείς: α) στη βορειοανατολική γωνία και β) στη νοτιοδυτική γωνία της νησίδας, και διήρκεσε από τις 2-10 έως τις 27-10-2006.

α) Βορειοανατολική γωνία της νησίδας. Η έρευνα επικεντρώθηκε ανατολικά της «Οικίας 1 με το περιστύλιο», στο χώρο όπου το 2005 είχαν αποκαλυφθεί εν μέρει οι εξωτερικοί τοίχοι της βορειοανατολικής γωνιακής οικίας της νησίδας, καθώς και τμήματα τριών τουλάχιστον χώρων της. Της κυρίως ανασκαφής προηγήθηκε εκτεταμένη αποχωμάτωση, που αποσκοπούσε στην απομάκρυνση των «μπάζων» των παλαιότερων ανασκαφών που είχε διενεργήσει στο χώρο ο D. Budina. Ερευνήθηκαν οκτώ συνολικά ανασκαφικά τετράγωνα. Τα λιγοστά αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν, μία κατασκευή από σχεδόν τετράγωνες πήλινες πλάκες, πιθανώς δάπεδο (Εικ. 11), μία μικρή τετράγωνη θήκη και ένας αγωγός από μεσαίου μεγέθους λίθους και κροκάλες (Εικ. 12), σχετίζονται με χώρους βοηθητικούς. Στους συγκεκριμένους χώρους αποκαλύφθηκε εκτεταμένο στρώμα καταστροφής με θραύσματα κεράμων, θρύμματα οστών και ξυλανθράκων. Ωστόσο, από το αποσπασματικά σωζόμενο στόμιο ενός πηγαδιού και τα λιγοστά κινητά ευρήματα, κυρίως όμως από την καταφανή απουσία κεράμων στέγης, συνάγεται ότι τμήμα της ανεσκαμμένης έκτασης θα ανήκε σε μη στεγασμένο υπαίθριο χώρο.

Μεταξύ των κινητών ευρημάτων ξεχωρίζει μία χάλκινη ακέραια περόνη με ακιδωτή διακόσμηση και ένδεκα χάλκινα νομίσματα, τρία εκ των οποίων είναι του Κοινού των Ηπειρωτών (234/32-168 π.Χ.).

β) Νοτιοδυτική γωνία της νησίδας. Οι εργασίες έφεραν στο φως τη νοτιοδυτική γωνία της νησίδας, καθώς και τμήματα των οδοστρωμάτων των οδών Α και Δ. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν τρεις ορθογώνιοι χώροι (Α, Β, Γ), ίσων περίπου διαστάσεων (Εικ. 13). Στο χώρο Α, στον οποίο αναγνωρίζονται δύο οικοδομικές φάσεις, εντοπίστηκε εστία κατασκευασμένη από κεράμους σε β΄ χρήση (Εικ. 14). Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν τρεις πήλινοι λύχνοι και 15 χάλκινα νομίσματα. Ο χώρος Β επικοινωνεί μέσω θύρας με το χώρο Α, όπου βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών (234/32-168 π.Χ.), καθώς και τμήμα λαγύνου, η οποία περιείχε θρύμματα οστών και κατάλοιπα καύσης, τόσο στο εσωτερικό της όσο και στο χώρο γύρω από αυτήν. Στο χώρο Γ εντοπίστηκαν σε μεγάλη έκταση απανθρακωμένα τεμάχια ξύλου, πιθανώς υπολείμματα δοκίδων στέγης, και λίθινο αρχιτεκτονικό μέλος, το οποίο βρέθηκε κατά χώραν (παραστάδα θύρας;). Από τα ευρήματα ξεχωρίζει μία αργυρή δραχμή Απολλωνίας (229-100 π.Χ.).

Επίσης, αποκαλύφθηκε τμήμα του οδοστρώματος των οδών Α και Δ, το οποίο είναι κατασκευασμένο από χονδρά χαλίκια και πλάκες ακανόνιστου σχήματος. Επί του οδοστρώματος του δρόμου Δ αποκαλύφθηκε λιθοσωρός και εγκάρσιος τοίχος, άγνωστης επί του παρόντος χρήσης.

IV. Αρχιτεκτονική - σχεδιαστική αποτύπωση. Αποτυπώθηκαν λεπτομερώς τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν στη βορειοανατολική και τη νοτιοδυτική γωνία της νησίδας Ι από το σχεδιαστή Α. Παπαδόγκωνα. Στον ίδιο οφείλεται η σχεδίαση της εσωτερικής όψης του νότιου ορατού πέρατος του τοίχου 3 της «Οικίας 1 με το περιστύλιο» στη νησίδα Ι.

V. Στερεώσεις. Ανακατασκευάστηκε μερικώς η εσωτερική όψη του νότιου ορατού πέρατος του τοίχου 3 της «Οικίας 1 με το περιστύλιο» στη νησίδα Ι. Οι εργασίες έγιναν υπό την επίβλεψη του Pr. Dhimiter Çondi.

VI. Καθαρισμός, σχεδίαση και καταγραφή κινητών ευρημάτων. Παράλληλα με τις εργασίες στο χώρο της ανασκαφής, γινόταν σε καθημερινή βάση, στο χώρο του «Σχολείου»

Εικ. 13. Αλβανία. Αντιγόνεια. Νησίδα Ι. Νοτιοδυτική γωνία. Άποψη από ΝΑ.

Εικ. 14. Αλβανία. Αντιγόνεια. Νησίδα Ι. Νοτιοδυτική γωνία. Εστία

στο χωριό Saraqinishtë, καθαρισμός και τακτοποίηση των οστράκων των ανασκαφικών τομέων με ταυτόχρονη επιλογή των πλέον χαρακτηριστικών, για σχέδιο, θραυσμάτων.

Έγινε σχεδίαση συνολικά 160 κινητών ευρημάτων (πήλινων και μεταλλικών), τα οποία βρέθηκαν κατά την περυσινή, αλλά και την εφετινή ερευνητική περίοδο. Τα ιδιαιτέρως καλαίσθητα σχέδια οφείλονται στον I. Zaloshnja, σχεδιαστή του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Τιράνων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ - ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ - ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΛΙΑΚΟΥ - ΙΟΥΛΙΑ ΚΑΤΣΑΔΗΜΑ - ΕΛΕΝΗ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΛΒ΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

Μέχρι το Σεπτέμβριο του 2006 ο νομός Θεσπρωτίας υπαγόταν αρχαιολογικά στην Η΄ ΕΠΚΑ Κέρκυρας-Θεσπρωτίας. Έκτοτε, η νεοσύστατη ΛΒ΄ ΕΠΚΑ Θεσπρωτίας, ως ανεξάρτητη πλέον περιφερειακή Υπηρεσία του ΥΠΠΟ, ανέλαβε την ανάδειξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς του νομού Θεσπρωτίας, συνεχίζοντας και διευρύνοντας το έργο της Η΄ ΕΠΚΑ, τόσο στον τομέα των ανασκαφικών ερευνών όσο και σε αυτόν των εργασιών ανάδειξης των μεγάλων αρχαιολογικών χώρων του νομού.

Κύριο ρόλο στη δραστηριότητα της Εφορείας από την έναρξη λειτουργίας της είχαν οι σωστικές ανασκαφικές έρευνες με σκοπό την αποδέσμευση ακινήτων ιδιωτών, αλλά και στο πλαίσιο εκτέλεσης διαφόρων τεχνικών έργων, κατά τη διάρκεια των οποίων πραγματοποιήθηκαν επιφανειακές έρευνες στην ευρύτερη περιοχή εκτέλεσής τους, καθώς και μικρής έκτασης διερευνητικές τομές[1]. Παράλληλα, συνεχίστηκαν στο πλαίσιο του ΠΕΠ Ηπείρου του Γ΄ ΚΠΣ οι εργασίες ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων Ελέας, Ντόλιανης-Φανοτής, Γιτάνων και Δυμοκάστρου.

Συνεχίστηκαν, επίσης, οι κατά έτος εργασίες καθαρισμού και συντήρησης των αρχαιολογικών χώρων εποπτείας της Εφορείας, καθώς και η συντήρηση και φωτογράφηση των αρχαιοτήτων. Προωθήθηκε η ψηφιακή καταγραφή των ευρημάτων και εμπλουτίστηκε το φωτογραφικό αρχείο και η βιβλιοθήκη της Εφορείας, ενώ με αφορμή τον εορτασμό της Διεθνούς Ημέρας Μουσείων πραγματοποιήθηκε εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «Σχεδιάζοντας το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας», το οποίο απευθυνόταν σε μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας

Κατά το έτος 2006 στο πλαίσιο του έργου «Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ηγουμενίτσας»[2], που χρηματοδοτείται από το ΠΕΠ Ηπείρου του Γ΄ ΚΠΣ, πραγματοποιήθηκαν μουσειακές εργασίες ταυτόχρονα, τόσο στους χώρους και τις αποθήκες της Η΄ ΕΠΚΑ στην Κέρκυρα όσο και στη Θεσπρωτία.

Συγκεκριμένα, συνεχίστηκαν οι εργασίες τακτοποίησης και ψηφιακής φωτογράφησης των ευρημάτων στους αποθηκευτικούς χώρους της Κέρκυρας και της Θεσπρωτίας, σύμφωνα με τη μουσειολογική πρόταση, ενώ σχεδιάστηκαν επιλεγμένα ευρήματα.

Ολοκληρώθηκε η ψηφιακή καταχώριση 2.233 δελτίων ευρημάτων και 320 δελτίων συντήρησης, ενώ ολοκληρώθηκε η ψηφιακή καταχώριση των ευρημάτων από τους παλαιούς χειρόγραφους καταλόγους της Θεσπρωτίας στη βάση δεδομένων του Μουσείου Ηγουμενίτσας.

Παράλληλα, ολοκληρώθηκε η συντήρηση 831 πήλινων ευρημάτων, λιγοστών γυάλινων, οστέινων και λίθινων αντικειμένων, 100 νομισμάτων και 300 μεταλλικών αντικειμένων. Πραγματοποιήθηκε, επίσης, η προμήθεια εξειδικευμένου εξοπλισμού για το εργαστήριο συντήρησης. Συνεχίστηκε η επεξεργασία του πληροφοριακού υλικού (λεζάντες εκθεμάτων, χάρτες, πίνακες, κείμενα, posters κτλ.), που θα συνοδεύει την έκθεση των αρχαιοτήτων και πραγματοποιήθηκε επαγγελματική ψηφιακή φωτογράφηση επιλεγμένων ευρημάτων.

Ολοκληρώθηκε η σύνταξη της μουσειολογικής-μουσειογραφικής μελέτης της έκθεσης του Μουσείου[3] (προτάσεις

1. Κατά το έτος 2006 εποπτεύθηκαν οι εκσκαφικές εργασίες και διενεργήθηκαν δοκιμαστικές τομές και μικρής έκτασης σωστικές έρευνες στο πλαίσιο των έργων: Αποχέτευση Νότιας Ενότητας πόλης Ηγουμενίτσας, Αρδευτικό Έργο Χότκοβας Νομού Θεσπρωτίας, Εσωτερικό δίκτυο ύδρευσης Δήμου Ηγουμενίτσας, Βασικές Ισοπεδώσεις και συμπληρωματικά έργα κάμπου Παραμυθιάς (Γ΄ Φάση), Βελτίωση Οδικού Δικτύου Καρτέρι-Πέρδικα, Κατασκευή Β΄ Ενιαίου Λυκείου Ηγουμενίτσας, Δρόμος σύνδεσης Δ.Δ. Πέντε Εκκλησιών-Γέφυρας Μπολιάνας, Βελτίωση οδικού δικτύου Πλαταριά-Σύβοτα-Πέρδικα, Κατασκευή Σχολικού Κέντρου Παραμυθιάς, Ύδρευση Δήμου Ηγουμενίτσας, Αντικατάσταση εσωτερικού υδραγωγείου πρώην συνδέσμου ύδρευσης Καρβουναρίου (Δ.Δ. Καρβουναρίου-Κυρά Παναγιά), Αντικατάσταση εσωτερικού υδραγωγείου πρώην συνδέσμου ύδρευσης Καρβουναρίου (Δ.Δ. Ξηρολόφου-Ραχουλίου), Αντικαταστάσεις δικτύων ύδρευσης-κατασκευή δεξαμενών στα Δ.Δ. Παραμυθιάς (Σινιάτες Παραμυθιάς-Δ.Δ. Καρυωτίου).

2. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 548. Στο έργο απασχολήθηκαν η αρχαιολόγος Γ. Φάτσιου και η αρχιτέκτονας Μ.Λ. Λέλα.

3. Τη μουσειολογική-μουσειογραφική μελέτη του Μουσείου Ηγου-

εσωτερικής διαρρύθμισης των χώρων, χωροθετικής ταξινόμησης και τοποθέτησης των αντικειμένων, σχεδιαστικές αναπαραστάσεις σχετικές με τα μνημεία της περιοχής και τα εκθέματα) και κατατέθηκε προς έγκριση στο ΚΑΣ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΗΓΙΝΟΣ - ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΑΛΛΗ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ο εορτασμός της Διεθνούς Ημέρας Μουσείων, στις 18 Μαΐου, με θέμα «Τα Μουσεία και οι νέοι» αποτέλεσε την αφορμή για τη διοργάνωση εκπαιδευτικού προγράμματος, το οποίο απευθυνόταν σε μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με τίτλο «Σχεδιάζοντας το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας»[4]. Το εν λόγω πρόγραμμα αποτέλεσε συνέχεια έρευνας, με τη μορφή δομημένου ερωτηματολογίου, με θέμα τη σχέση των μαθητών της Θεσπρωτίας με τα μουσεία, που είχε πραγματοποιηθεί κατά το σχολικό έτος 2002-2003. Με την επιλογή του θέματος αυτού, σκοπός ήταν να έλθουν οι νέοι πιο κοντά στα μουσεία, να γνωρίσουν τον κόσμο μέσα από τις δυνατότητες που τους προσφέρουν οι καλλιτεχνικές και άλλες δημιουργίες, καθώς και οι μαρτυρίες του παρελθόντος, για να μπορέσουν να ανοίξουν νέους δρόμους για δημιουργικό διάλογο και ανταλλαγή ιδεών.

Το πρόγραμμα είχε διάρκεια μιας σχολικής ώρας και περιελάμβανε τη βιντεοπροβολή στην τάξη της κάτοψης της σχεδιαζόμενης έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηγουμενίτσας και επιλεγμένων ευρημάτων. Στη συνέχεια, διανεμήθηκε στους μαθητές έντυπο, στο οποίο τους ζητούνταν να προτείνουν οι ίδιοι τον τρόπο παρουσίασης συγκεκριμένης θεματικής ενότητας της έκθεσης. Τέλος, μοιράστηκαν αναμνηστικοί σελιδοδείκτες στους μαθητές και ενημερωτικά έντυπα από διάφορα αρχαιολογικά μουσεία για τον εμπλουτισμό της σχολικής βιβλιοθήκης.

Παράλληλα, κατά τη διάρκεια του έτους πραγματοποιήθηκαν οργανωμένες ξεναγήσεις μαθητών στους αρχαιολογικούς χώρους Γιτάνων (Δήμος Φιλιατών), Ελέας (Δήμος Παραμυθιάς), Ντόλιανης (Δήμος Παραποτάμου) και Πύργου Ραγίου (Δήμος Ηγουμενίτσας).

ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΑΛΛΗ - ΘΕΟΔΩΡΑ ΛΑΖΟΥ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας»

Τον Αύγουστο του 2006 ξεκίνησε η υλοποίηση του έργου «Ψηφιοποίηση πολιτισμικού υλικού Νομού Θεσπρωτίας», το οποίο εντάχθηκε στο Μέτρο 2.4 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας», με συνολικό προϋπολογισμό 56.401 ευρώ.

Το έργο αφορούσε στο σχεδιασμό βάσης δεδομένων διαχείρισης πολιτιστικού και αρχαιολογικού υλικού, σε συνάρτηση με την εκτενή ψηφιοποίηση αρχαιολογικού υλικού και τη δημιουργία ενός ψηφιακού χάρτη για την αποτύπωση των αρχαιολογικών θέσεων του νομού Θεσπρωτίας.

Στο πλαίσιο του έργου και μέχρι το τέλος του 2006, πραγματοποιήθηκε η ανάθεση των εργασιών για τη δημιουργία της εφαρμογής διαχείρισης πολιτιστικών δεδομένων και ταυτόχρονα για την ανάπτυξη του ψηφιακού αρχαιολογικού χάρτη. Παράλληλα, ξεκίνησε η συγγραφή κειμένων για την αρχαιολογική και ιστορική τεκμηρίωση του υλικού και η επιλογή του εποπτικού υλικού που επρόκειτο να ψηφιοποιηθεί.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΛΑΖΟΥ

Κοινοτική Πρωτοβουλία Interreg III A/Cards Ελλάδα-Αλβανία 2000-2006

Ο «Ιστορικός και Αρχαιολογικός Άτλας Ελληνοαλβανικής Μεθορίου» αποτελεί έργο που υλοποιήθηκε από τη ΛΒ΄ ΕΠΚΑ στο πλαίσιο της κοινοτικής πρωτοβουλίας INTERREG III A/Cards Ελλάδα-Αλβανία 2000-2006. Το έργο, με συνολικό προϋπολογισμό 160.000 ευρώ, επιμερίστηκε σε δύο υποέργα: Υποέργο 01: «Καταγραφή στοιχείων για τη δημιουργία ιστορικού-αρχαιολογικού άτλαντα στην ελληνοαλβανική μεθόριο» και Υποέργο 02: «Δημιουργία CD-ROM και έντυπου άτλαντα».

Στο πλαίσιο του έργου δημιουργήθηκε CD-ROM και έντυπο 132 σελίδων, όπου μέσα από 39 πρωτότυπους χάρτες, που απεικονίζουν τόσο πρωτογενή όσο και δευτερογενή δεδομένα, επιχειρείται η ιστορική και αρχαιολογική χαρτογράφηση της περιοχής εκατέρωθεν των συνόρων για όλο το χρονικό φάσμα της κατοίκησης της περιοχής, περίπου 200.000 χρόνια πριν από σήμερα.

Οι εργασίες στο πλαίσιο του 1ου υποέργου ξεκίνησαν τον Οκτώβριο του 2006 με την αναλυτική καταγραφή στοιχείων και βιβλιογραφικών αναφορών σε όλη την έκταση της ελληνοαλβανικής μεθορίου μέχρι και το Elbasan[5]. Οι απο-

μενίτσας συνέταξαν οι: Γ. Ρήγινος, αρχαιολόγος, προϊστάμενος της ΛΓ΄ ΕΠΚΑ, Ου. Πάλλη, αορίστου χρόνου αρχαιολόγος, Μ.Λ. Λέλα, επί συμβάσει αρχιτέκτονας, Θ. Λάζου, αορίστου χρόνου ιστορικός-αρχαιολόγος, Ρ. Βλαχοπούλου, αορίστου χρόνου γραφίστας, και Θ. Θέμελης, αορίστου χρόνου σχεδιαστής.

4. Το πρόγραμμα πραγματοποίησαν οι: Θ. Λάζου, αορίστου χρόνου ιστορικός-αρχαιολόγος, και Ου. Πάλλη, αορίστου χρόνου αρχαιολόγος.

5. Για τη συλλογή και την επεξεργασία του υλικού εργάστηκε η αρχαιολόγος Ε. Γιαγκούδη.

δελτιώσεις της βιβλιογραφίας αφορούσαν κυρίως στην τοπογραφία και την περιγραφή των αρχαιολογικών θέσεων της περιοχής, αλλά και γενικά σε αρχαιολογικά ζητήματα, όπως λατρεία, οικονομία, κοινωνική οργάνωση, σχέσεις με τη νότια Ελλάδα κτλ. Τα εν λόγω στοιχεία συγκεντρώθηκαν τόσο με την προμήθεια νέων συγγραμμάτων όσο και στις Βιβλιοθήκες της Η΄ ΕΠΚΑ, της ΛΒ΄ ΕΠΚΑ, του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και της Βρετανικής Σχολής Αθηνών, ενώ πολλές πληροφορίες αντλήθηκαν μέσω της επαφής με το Butrint Foundation και των διευθυντών R. Hodges και B. Ayers, καθώς και της διευθύντριας δημοσιευμάτων I.L. Hansen, αλλά και του καθηγητή K.M. Petruso, υπεύθυνου του Konispol Project, και του S. De Maria, διευθυντή του Phoinike Project.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Επιφανειακή Έρευνα Φινλανδικού Ινστιτούτου Αθηνών

Στο πλαίσιο του προγράμματος «Αποστολή στη Θεσπρωτία»[6], που διενεργήθηκε από τις 26 Ιουνίου έως τις 30 Ιουλίου 2006 στον κάμπο Παραμυθιάς[7], οι εργασίες επικεντρώθηκαν στην οχυρωμένη ακρόπολη του Αγίου Δονάτου Ζερβοχωρίου και στην επονομαζόμενη θέση PS 36 στην περιοχή Μαυρομαντήλια του Δ.Δ. Προδρομίου.

Στην οχυρωμένη ακρόπολη του Αγίου Δονάτου στο Ζερβοχώρι, η οποία έχει λάβει τη συμβατική ονομασία PS 25, διανοίχθηκαν δύο δοκιμαστικές τομές, μία στη νότια πύλη και μία στο σωζόμενο πύργο της οχύρωσης. Σύμφωνα με τις πρώτες ενδείξεις από την κεραμική και τα νομίσματα, η αρχαιότερη φάση του πύργου ανάγεται στην ελληνιστική εποχή, ενώ η χρήση του συνεχίστηκε κατά τους πρώτους ρωμαϊκούς χρόνους.

Ιδιαίτερου ενδιαφέροντος κρίνονται τα ευρήματα από την επονομαζόμενη θέση PS 36. Πρόκειται για πεδινή καλλιεργήσιμη έκταση (αγροτεμάχιο 443, Δ.Δ. Προδρομίου Δήμου Παραμυθιάς), στα όρια της οποίας διανοίχθηκε μία δοκιμαστική τομή. Σε βάθος 0,70 μ. εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής, δάπεδο από μικρές κροκάλες και τμήμα πυράς. Πιθανώς, πρόκειται για τμήμα οικίας. Η κεραμική που βρέθηκε κατά χώραν χρονολογείται από την εποχή του Σιδήρου έως τη γεωμετρική-πρώιμη αρχαϊκή περίοδο.

Παράλληλα με την επιφανειακή έρευνα, πραγματοποιήθηκαν λήψεις γεωλογικών δειγμάτων, εργασίες καθαρισμού, ταξινόμησης και καταγραφής των ευρημάτων, καθώς και μελέτη των ευρημάτων της περιόδου 2004-2006.

ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΑΛΛΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΔΗΜΟΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ

Δ.Δ. Χρυσαυγής

Αρχαιολογικός χώρος Ελέας

Οι ανασκαφικές εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο της Ελέας επικεντρώθηκαν σε κτίρια στο κεντρικό επίπεδο τμήμα του οικισμού, στο επικλινές τμήμα νότια της αγοράς, που είχε παλαιότερα ταυτιστεί με το θέατρο της πόλης[8], καθώς και σε τμήματα των αρχαίων οδικών αρτηριών, που θα χρησιμοποιηθούν ως μέρος της υπό κατασκευή διαδρομής των επισκεπτών του χώρου[9].

Κτίριο 5. Το κτίριο 5, που ταυτίζεται με ιδιωτική οικία, βρίσκεται επί της οδού που διασχίζει το επίπεδο τμήμα του οικισμού από ΒΔ. προς ΝΑ. και το μεγαλύτερο τμήμα του ανασκάφηκε κατά το έτος 2005[10]. Εργασίες πραγματοποιήθηκαν περιμετρικά του κτιρίου προς Ν. και Α., ώστε να διερευνηθεί πλήρως η κάτοψή του.

Κατά μήκος της νότιας πλευράς του κτιρίου αποκαλύφθηκε σε μήκος 9 μ. στενωπός πλ. 1,40 μ., κάθετη στην οδική αρτηρία που διέρχεται κατά μήκος της δυτικής πλευράς του κτιρίου. Το οδόστρωμά της αποτελείται από συμπαγές στρώμα κροκαλών, λατύπης και κεραμικών θραυσμάτων. Στο νοτιοδυτικό άκρο της στενωπού αποκαλύφθηκαν σε τοξοειδή διάταξη τρεις οριζόντιοι πλακοειδείς λίθοι, συνολ. μήκ. 1,20 μ., που εφάπτονται στο νότιο τοίχο του κτιρίου και αποτελούν τις καλυπτήριες πλάκες αποχετευτικού αγωγού που απομάκρυνε εκτός κτιρίου τα νερά από λουτήρα, ο οποίος βρέθηκε κατά χώραν επί της νοτιοδυτικής πλευράς του Χώρου Ι (Εικ. 1).

Στο ανατολικό τμήμα του κτιρίου, μερική αποχωμάτωση επέτρεψε τον εντοπισμό ενός ακόμη δωματίου του κτιρίου (Χώρος IV), το οποίο επικοινωνεί με θυραίο άνοιγμα πλ. 1,50 μ. με τον παρακείμενο προς Δ. Χώρο ΙΙΙ. Οι ανασκαφικές εργασίες εντός του Χώρου IV δεν ολοκληρώθηκαν.

6. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 550.

7. Τις εργασίες παρακολούθησαν οι Ου. Πάλλη, αορίστου χρόνου αρχαιολόγος, και η Κ. Λάππα, επί συμβάσει αρχαιολόγος.

8. Βλ. παρακάτω Εργασίες Ανάδειξης.

9. Στις ανασκαφικές έρευνες του αρχαιολογικού χώρου απασχολήθηκαν οι αρχαιολόγοι Σ. Μπαλάκας, Α. Λάμπρου και Π. Πέτσιος. Το γενικό συντονισμό των εργασιών είχε η αρχαιολόγος Κ. Λάζαρη.

10. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 575-578.

Εικ. 1. Αρχαιολογικός χώρος Ελέας. Λουτήρας από το Κτίριο 5.

Τέλος, κατά τις εργασίες καθαρισμού των Χώρων Ι, ΙΙ και ΙΙΙ, που ανασκάφηκαν κατά το προηγούμενο έτος, εντοπίστηκαν σιδερένια εξαρτήματα θύρας, εκτεταμένη καύση και τμήματα πίθων με εγχάρακτη διακόσμηση. Η κεραμική από το κτίριο αποτελείται, ως επί το πλείστον, από όστρακα χρηστικών αγγείων (αμφορείς, κάνθαροι, φιαλίδια κτλ.), καθώς και τμήματα πίθων.

Κτίρια 10 και 32 και παρακείμενοι δρόμοι. Τα δύο κτίρια βρίσκονται στο βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού εκατέρωθεν δρόμου με κατεύθυνση Α.-Δ. και είχαν ανασκαφεί κατά τα έτη 2003-2004[11]. Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν ήταν μικρής κλίμακας και αποκάλυψαν ελεύθερη από οικοδομήματα έκταση μέγ. διαστ. 8×4 μ. στα ανατολικά του κτιρίου 10, η οποία καλυπτόταν από αραιό στρώμα καταστροφής. Κατά τις εργασίες συνελέγησαν τμήματα κεράμων και πίθων και όστρακα μελαμβαφών και αβαφών χρηστικών αγγείων, τμήμα ενσφράγιστης κεράμου με την επιγραφή *Δ[ΑΜΟΣΙΟΣ]*, τμήμα σώματος πίθου που σώζει αποσπασματικά την επιγραφή *...ΛΑΟ...* και ένας ασημένιος κορινθιακός στατήρας, με γυναικεία μορφή στον εμπροσθότυπο και Πήγασο στον οπισθότυπο. Τα εν λόγω ευρήματα επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι ένα από τα δύο παρακείμενα κτίρια πρέπει να ταυτιστεί με την οικία του Αγορανόμου της πόλης.

Κτίριο 28. Πρόκειται για το στωικό οικοδόμημα που ορίζει από Β. την αγορά του οικισμού και το οποίο είχε ανασκαφεί το έτος 2004[12]. Κατά το 2006 εργασίες πραγματοποιήθηκαν στα νότια της εν λόγω στοάς, όπου αποκαλύφθηκε παράγωνος χώρος, μέγ. διαστ. 8×6,40 μ., χτισμένος πρόχειρα από μικρούς αδρούς λίθους. Η είσοδος στο χώρο εντοπίζεται στη νότια πλευρά του, όπου βρέθηκε μονολιθικό κατώφλι από ασβεστόλιθο, διαστ. 1,45×0,55 μ. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε σποραδικό και λεπτό στρώμα καταστροφής, το οποίο περιοριζόταν, κυρίως, κατά μήκος των πλευρών του, και στη νοτιοδυτική γωνία τμήμα λίθινου αγωγού με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένου από κάθετα τοποθετημένους μικρούς ορθογώνιους λίθους.

Δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για τη χρησιμότητα του ορθογώνιου χώρου στην πρόσοψη του κτιρίου 28. Πιθανόν, πρόκειται για μεταγενέστερο πρόσκτισμα, αν και κατά την ανασκαφική έρευνα δεν εντοπίστηκε θυραίο άνοιγμα που να εξασφάλιζε την άμεση επικοινωνία του χώρου αυτού με το παρακείμενο κτίριο 28.

Νοτιότερα διαμορφωνόταν ανοικτός χώρος, που εν μέρει διατηρεί συμπαγές δάπεδο από πατημένο χώμα, κροκάλες και λίγα όστρακα αγγείων. Ένας ημικατεστραμμένος αγωγός διασχίζει σε μήκος 4,80 μ. τον εν λόγω χώρο, εξασφαλίζοντας, προφανώς, την απομάκρυνση των ομβρίων από τον ανοικτό χώρο της αγοράς.

Μετά την αφαίρεση της επιφανειακής επίχωσης στην έκταση δυτικά του κτιρίου 28, δεν εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα που να σχετίζονται αφ'ενός με το χώρο έμπροσθεν του κτιρίου 28 και αφ'ετέρου με τους μικρούς χώρους που διαμορφώνονται στα βορειοδυτικά του και ως το όριο του αρχαίου δρόμου, ανατολικά του κτιρίου 34.

Κατά τις εργασίες συνελέγησαν μέτρια ποσότητα κεραμικής, αποτελούμενη, κυρίως, από όστρακα λεπτών χρηστικών αγγείων, πήλινες αγνύθες και τμήματα πίθων, χάλκινα και ασημένια νομίσματα των ελληνιστικών χρόνων, σιδερένια εξαρτήματα θυρών, ενώ εκατέρωθεν της εισόδου του παράγωνου χώρου εντοπίστηκε σχετικά μεγάλος αριθμός σιδερένιων αιχμών βελών.

Κτίριο 30 - Δυτική στοά αγοράς. Οι εργασίες στη στοά επικεντρώθηκαν στον καθαρισμό του αρχαίου δρόμου, που διέρχεται κατά μήκος της νότιας εξωτερικής πλευράς του κτιρίου[13], όπου αποκαλύφθηκε σχετικά πυκνό στρώμα κεράμων και πλίνθων και κάτωθέν του το αρχαίο οδόστρωμα. Περισυνελέγησαν τμήματα κεράμων, πλίνθων και όστρακα χρηστικών αγγείων.

Συνοικία νότια της αγοράς

Κατά το χρονικό διάστημα Ιουλίου-Νοεμβρίου του 2006 οι ανασκαφικές έρευνες στον αρχαιολογικό χώρο της Ελέας επικεντρώθηκαν στην επικλινή έκταση νότια της αγοράς, που καλύπτει έκταση 2.000 τ.μ. περίπου. Ο χώρος, λόγω

11. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄5, σ. 291, 310.

12. Ό.π., σ. 310.

13. Το κτίριο ανασκάφηκε το 2004. Βλ. ό.π.

Εικ. 2. Αρχαιολογικός χώρος Ελέας. Η συνοικία νότια της αγοράς. Γενική άποψη.

της φαινομενικά κοίλης γεωμορφολογίας του, της εγγύτητάς του με την αγορά και της διαμόρφωσής του σε επάλληλα άνδηρα, είχε αρχικά ταυτιστεί με το θέατρο της πόλης.

Στην ταύτιση αυτή είχε καταλήξει πρώτος ο καθηγητής Σ. Δάκαρης, ο οποίος υπολόγιζε ότι το θέατρο αυτό μπορούσε να φιλοξενήσει έως και 3.000 θεατές, ενώ υπέθεσε ότι χρησιμοποιούταν και για τις συνελεύσεις του Κοινού των Θεσπρωτών. Ωστόσο, η πυκνή βλάστηση που κάλυπτε τον αρχαίο οικισμό, σε συνδυασμό με τη μεγάλη καταστροφή που είχε υποστεί ο συγκεκριμένος χώρος, δεν του επέτρεψε την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων. Την ίδια άποψη, για την ύπαρξη δηλαδή ενός πολύ κατεστραμμένου λίθινου θεάτρου στην έκταση αυτή, ακολούθησαν και όλοι οι μεταγενέστεροι μελετητές του χώρου, χωρίς όμως να έχει πραγματοποιηθεί συστηματικότερη έρευνα.

Οι εργασίες ανάδειξης επέτρεψαν αρχικά το συστηματικό καθαρισμό από τη βλάστηση και τη μερική απομάκρυνση των σωρών των αργών λίθων, που κάλυπταν σχεδόν εξ ολοκλήρου την έκταση, φέρνοντας στο φως σταδιακά ισχυρούς αναλημματικούς τοίχους, με κατευθύνσεις που καταστρατηγούσαν τη φαινομενικά κοίλη διάταξη των ανδήρων του λόφου και όριζαν πυκνά κτιριακά συγκροτήματα, που έβλεπαν προς την επίπεδη έκταση στα νότια της αγοράς.

Παράλληλα, η προσεκτικότερη παρατήρηση των σημείων όπου ο Δάκαρης είχε παρατηρήσει την παρουσία λίθινων εδωλίων, απέδειξε τελικά ότι επρόκειτο για πλακοειδείς λίθους μεγάλων διαστάσεων, που αποτελούσαν κατά χώραν τμήματα της οχύρωσης και είχαν χρησιμοποιηθεί για τη δόμηση της εσωτερικής πλευράς του τείχους.

Η ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε στο τμήμα αυτό του αρχαίου οικισμού αποκάλυψε τέσσερις οικοδομικές νησίδες, που διαχωρίζονται από δίκτυο δρόμων, σχεδόν παράλληλων και κάθετων μεταξύ τους, καθώς και αποχετευτικούς αγωγούς-«περιστάσεις», μέσω των οποίων απομακρύνονταν τα λύματα των οικιών και τα νερά της βροχής (Εικ. 2).

Οι τρεις βασικοί δρόμοι που διασχίζουν την επικλινή έκταση είναι περίπου παράλληλοι μεταξύ τους και ακολουθούν το ανωφερικό φυσικό ανάγλυφο, με κατεύθυνση από την επίπεδη έκταση της αγοράς, στα βόρεια, προς τις παρυφές του οικισμού, στα νότια. Ένας ακόμη δρόμος, με κατεύθυνση Α.-Δ., όριζε από Ν. τη συνοικία, ακολουθώντας περίπου την καμπύλη του φυσικού απόκρημνου βράχου, που αποτελεί και το νότιο όριο του οικισμού.

Το μέσο πλάτος τους φθάνει τα 3,50-4 μ. – στενότερος, 1,50-2 μ., είναι ο δρόμος που ορίζει την έκταση από Ν. – και το οδόστρωμά τους διαμορφωνόταν, ακολουθώντας την ήπια

Εικ. 3. Αρχαιολογικός χώρος Ελέας. Το Κτίριο 24.

ανωφέρεια του φυσικού αναγλύφου από σκληρό συμπαγές χώμα με χαλίκι και θραύσματα αγγείων και κεραμιδιών. Σε ορισμένα σημεία οι χωμάτινες αναβαθμίδες συγκρατούνταν με εγκάρσιους τοίχους, εν είδει αντηρίδων, ενώ στο ανώτερο τμήμα του ο κεντρικός δρόμος διαμορφωνόταν σε δύο επάλληλα βραχώδη πλατώματα, όπου η πρόσβαση εξασφαλιζόταν με κατεστραμμένους σήμερα λίθινους αναβαθμούς.

Κτίριο 23. Το κτίριο, που βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο της επικλινούς έκτασης στα νότια της αγοράς, ερευνήθηκε κατά τη διάρκεια του 2006 αποσπασματικά. Ορατή ήταν η δυτική πλευρά του, σε συνολικό μήκος 11,40 μ., όπου βρίσκεται και η κύρια είσοδος, πλ. 1,40 μ., και τμήμα του βόρειου τοίχου σε μήκος 4,80 μ.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών αφαιρέθηκε μέρος των επιφανειακών επιχώσεων και τμήμα νεότερου αναλημματικού τοίχου, που κάλυπτε το ανατολικό τμήμα του κτιρίου και εντοπίστηκε στο μέσον περίπου της βόρειας πλευράς το περίγραμμα πήλινου λουτήρα.

Η ανασκαφική έρευνα του κτιρίου θα συνεχιστεί το επόμενο έτος.

Κτίριο 24. Βρίσκεται αμέσως νότια του κτιρίου 23 και έχει μέγιστες διαστάσεις 15,30×10,40 μ. Ακολουθώντας τη φυσική κλίση του εδάφους παρουσιάζει έντονα ανωφερική κλίση προς Ν., ενώ οι ιδιαίτερα ισχυροί πολυγωνικοί νότιος και ανατολικός τοίχος του λειτουργούν ταυτόχρονα και ως αναλήμματα, θεμελιωμένα στον κατάλληλα λαξευμένο φυσικό βράχο. Επίσης, εν μέρει λαξευμένος στο βράχο είναι και ο αποχετευτικός αγωγός που διέρχεται από το νοτιοανατολικό τμήμα του κτιρίου, καταλήγοντας σε «περίσταση» κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του. Ο δυτικός και ο βόρειος τοίχος είναι στο κατώτερο τμήμα τους κατασκευασμένοι επίσης από πολυγωνικούς λίθους, ενώ η ανωδομή τους ήταν πιθανότατα πλίνθινη. Τα δάπεδα του κτιρίου ήταν από πατημένο χώμα και λατύπη, ενώ κατά τόπους είχε χρησιμοποιηθεί και ο μερικώς λαξευμένος ασβεστολιθικός βράχος.

Η κύρια είσοδος του κτιρίου, πλ. 1,90 μ., βρισκόταν στη δυτική πλευρά του, από όπου διερχόταν εν μέρει πλακόστρωτος δρόμος (Εικ. 3). Μεσοτοιχία μήκ. 10 μ. περίπου από μεσαίου και μεγάλου μεγέθους γωνιόλιθους διαιρεί το κτίριο σε δύο τμήματα, το ανατολικό και το δυτικό, που επικοινωνούν με θυραίο άνοιγμα, περίπου στο μέσον του μήκους της. Μικρότεροι τοίχοι διαμορφώνουν τα επί μέρους δωμάτια στο εσωτερικό των δύο πτερύγων.

Το δυτικό τμήμα του κτιρίου υποδιαιρείται σε τρία δωμάτια, το βόρειο (διαστ. 5,40×3 μ.), το κεντρικό (διαστ. 5,35×2,20 μ.) και το νότιο (διαστ. 5,35×3,35 μ.), από το εσωτερικό των οποίων συνελέγη αβαφής και μελαμβαφής χρηστική κεραμική (όστρακα αμφορέων, φιαλιδίων, κανθάρων και μυροδοχείων). Συνελέγη, επίσης, μία λίθινη ωοειδής σφενδόνη δακτυλιδιού με εγχάρακτη παράσταση όρθιας γυναικείας μορφής και ένα μικκύλο χάλκινο μυροδοχείο.

Το ανατολικό ήμισυ του κτιρίου αποτελείται, επίσης, από τρία δωμάτια, τα οποία ακολουθώντας τη φυσική κλίση του εδάφους δεν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο. Χαμηλότερα υψομετρικά είναι τα δύο βορειότερα δωμάτια, διαστ. 5×4,85 και 5,10×2,70 μ. αντίστοιχα, που επικοινωνούν μεταξύ τους με θύρες. Το μεγαλύτερο σε έκταση νότιο δωμάτιο (διαστ. 8,40×4 μ.) καταλαμβάνει το νοτιοανατολικό τμήμα του κτιρίου και το δάπεδό του βρίσκεται κατά 1,70 μ. ψηλότερα των δύο άλλων. Ο χώρος αυτός επικοινωνούσε με λίθινη

κλίμακα στη δυτική πλευρά του με το νοτιότερο δωμάτιο του δυτικού ημίσεος του κτιρίου. Η ανασκαφική έρευνα στο ανατολικό τμήμα του κτιρίου 24 απέδωσε σημαντική ποσότητα κεραμικής: όστρακα αμφορέων, φιαλών, σκυφιδίων, μυροδοχείων, τμήματα πίθων κτλ., πήλινες αγνύθες και αρκετά χάλκινα νομίσματα.

Κτίριο 25. Καταλαμβάνει το βόρειο τμήμα της κεντρικής οικοδομικής νησίδας και στο νότιο τμήμα του εφάπτεται με λιθόκτιστη κλίμακα, που οδηγεί από το νοτιότερο κτίριο 37 στο δρόμο που ορίζει τα δύο κτίρια από Α.

Πρόκειται για ένα ορθογώνιο κτίριο, με διαστάσεις 5×15 μ. και προσανατολισμό Β.-Ν., που αποτελείται από τρία συνεχόμενα δωμάτια, οι τοίχοι των οποίων διατηρούνται σε επίπεδο θεμελίωσης, με αποτέλεσμα να μην είναι σαφής η θέση των θυρών του. Εξαίρεση αποτελεί ο νοτιότερος τοίχος του κτιρίου, που χρησίμευε ως ανάλημμα αντιστήριξης της παρακείμενης λίθινης κλίμακας και διασώζεται ως το ύψος των 1,70 μ. Η κύρια είσοδος, πλ. 1,15 μ., εντοπίζεται στη νότια απόληξη της δυτικής πλευράς.

Οι ιδιαίτερα λεπτές επιχώσεις που κάλυπταν το κτίριο, σε άμεση συνάρτηση με τη μεταγενέστερη συστηματική άροση της περιοχής κατά τους νεότερους χρόνους, είχαν ως αποτέλεσμα την κακή κατάσταση διατήρησης των τοιχοποιιών και την έντονη αναμόχλευση της στρωματογραφίας. Ως εκ τούτου, είναι αφ' ενός εξαιρετικά δύσκολη η αποκατάσταση της αρχικής του εικόνας και αφ' ετέρου ο ακριβής προσδιορισμός του λειτουργικού χαρακτήρα του. Επιπλέον, η μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής και θραυσμένων αποθηκευτικών αγγείων που προέκυψε από την αφαίρεση της επιφανειακής επίχωσης του κτιρίου δεν είναι καθόλου ενδεικτική, καθώς στην πλειονότητά της πρόκειται για φερτό υλικό από τα ανώτερα άνδηρα της πλαγιάς.

Από τις επιχώσεις του κτιρίου συνελέγησαν, επίσης, μία ακέραιη χάλκινη οινοχόη, σιδερένιες αιχμές βελών και λόγχες δοράτων και η κεφαλή ενός ανδρικού πωγωνοφόρου ειδωλίου.

Κτίριο 37. Το κτίριο, με διαστάσεις 17×12 μ., βρίσκεται σε φυσικό πλάτωμα νότια του κτιρίου 25 και, ακολουθώντας το φυσικό ανάγλυφο του εδάφους, παρουσιάζει ήπια ανωφερική κλίση (Εικ. 4).

Όλοι οι εξωτερικοί του τοίχοι λειτουργούν ταυτόχρονα και ως αναλήμματα. Ο νότιος είναι κατασκευασμένος με ιδιαίτερα ισχυρή και επιμελημένη τοιχοποιία στο δυτικό τμήμα του, ενώ στο ανατολικό ως τοίχος έχει λαξευθεί ο φυσικός βράχος, ο οποίος σώζεται σε ύψος 1,80 μ. Εξίσου ισχυρός και εντυπωσιακός είναι και ο ανατολικός εξωτερικός τοίχος. Σώζεται σε ύψος 2 μ. και είναι κατασκευασμένος κατά το πολυγωνικό σύστημα από τετράπλευρους και πεντάπλευρους ογκόλιθους. Στο βόρειο πέρας του σχηματίζει θλάση προς Δ., προκειμένου να λειτουργήσει ως εντυπωσιακή παραστάδα της κύριας εισόδου, που είναι μνημειακής κατασκευής από λαξευμένους ογκόλιθους και έχει σωζόμενο

Εικ. 4. Αρχαιολογικός χώρος Ελέας. Το Κτίριο 37.

ύψος 1,40 μ. Μπροστά στη θύρα εντοπίστηκε τμήμα βράχου με λαξευμένη επιφάνεια, που λειτουργούσε ως ράμπα ή κλίμακα ανόδου στο κτίριο.

Στο εσωτερικό του σχηματίζονται πέντε χώροι σε χαμηλότερο και δύο σε ψηλότερο επίπεδο στο ανατολικό τμήμα, οι οποίοι επικοινωνούσαν μεταξύ τους με ξύλινες κλίμακες με λίθινο το κατώτερο τμήμα τους.

Τα δωμάτια στο κατώτερο επίπεδο διατάσσονται γύρω από κεντρική ορθογώνια αυλή, διαστ. 6,65×5 μ., με την οποία επικοινωνούν με θύρες. Στην ανατολική πλευρά της αυλής υπάρχει η λίθινη βάση μεγάλης ξύλινης κλίμακας, που εξασφάλιζε την άνοδο στα δωμάτια του ορόφου. Η ανεύρεση στις επιχώσεις της νοτιοανατολικής γωνίας της αυλής ενός συνόλου δεκάδων κωνικών αγνύθων – μερικές από τις οποίες φέρουν κοντά στη βάση τους σφράγισμα με κεφαλή αιλουροειδούς – υποδηλώνει την ύπαρξη χώρου υφαντικής με αργαλειό σε κάποιο από τα δωμάτια του ανώτερου ορόφου. Στο ίδιο περίπου σημείο βρέθηκε επίσης – πιθανόν μετατοπισμένη από την αρχική της θέση – μία μαρμάρινη βάση περιρραντηρίου.

Το δωμάτιο στα βόρεια της αυλής, διαστ. 3,20×2,60 μ., λειτουργούσε ως λουτρό. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν τρεις πήλινοι λουτήρες με μήκος 1,50 μ. περίπου και αβαθή κοιλότητα για τη συγκέντρωση των υδάτων στον πυθμένα τους. Τμήματα των περιχειλωμάτων δύο λουτήρων έφεραν εγχάρακτη διακόσμηση διπλής κυματοειδούς ταινίας ή ναυτίλου. Το δάπεδο του λουτρού ήταν καλυμμένο με υδραυλικό κονίαμα. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς, κάτω από το δάπεδο, διακρίνονται ίχνη αγωγού που, καταλήγοντας στη βορειοδυτική γωνία, απομάκρυνε τα νερά από τους λουτήρες εκτός κτιρίου. Επί της βορειοανατολικής γωνίας του λουτρού διαμορφώνεται μία κοιλότητα στο δάπεδο εν είδει μικρού φρεατίου. Λιθόκτιστος αγωγός εξωτερικά της βόρειας πλευράς του κτιρίου διοχέτευε τα νερά από το λουτρό στον αποχετευτικό αγωγό στα ανατολικά του παρακείμενου κτιρίου 24.

Το βορειοδυτικό τμήμα του κτιρίου κατελάμβανε μεγάλο δωμάτιο (διαστ. 6,20×4,80 μ.) με δάπεδο εν μέρει λαξευμένο στο φυσικό βράχο. Ένας, ακόμη, σχεδόν τετράγωνος χώρος (διαστ. 4,60×4,60 μ.) διαμορφωνόταν στο νοτιοδυτικό τμήμα του κτιρίου. Στο κέντρο του εντοπίστηκε λίθινη λαξευμένη τετράγωνη βάση (μήκ. 0,30 μ.) ξύλινου – όπως καταδεικνύει και η εκτεταμένη καύση – πεσσίσκου ή κιονίσκου, που χρησιμοποιούνταν πιθανόν για την υποστύλωση της κεραμοσκεπούς στέγης. Στο νότιο τμήμα του κτιρίου υπήρχε ορθογώνιος χώρος, διαστ. 6,40×2,80 μ., που επικοινωνούσε με θυραίο άνοιγμα με την παρακείμενη αυλή. Μία δεύτερη, κλεισμένη σε μεταγενέστερη φάση, θύρα επέτρεπε την επικοινωνία του δωματίου με τους δύο χώρους που βρίσκονται σε ψηλότερο επίπεδο στα ανατολικά. Οι τελευταίοι ήταν, πιθανότατα, βοηθητικά δωμάτια της οικίας, προσβάσιμα και από την ξύλινη κλίμακα της αυλής.

Εξωτερικά της βορειοανατολικής πλευράς του κτιρίου αποκαλύφθηκε λίθινη κλίμακα με εννέα αναβαθμούς και λίθινο αγωγό κατά μήκος της νότιας πλευράς της, η οποία οδηγούσε από τον ανοικτό χώρο μπροστά στο κτίριο στον υπερκείμενο προς Α. δρόμο, που διασχίζει κατά μήκος τη συνοικία νότια της αγοράς.

Από την ανασκαφική έρευνα του κτιρίου συνελέγη σημαντική ποσότητα αβαφούς και μελαμβαφούς κεραμικής, μία πήλινη κυλινδρική σφραγίδα με εγχάρακτη φυτική διακόσμηση, μεταλλικά εξαρτήματα θυρών, σύνολα αγνύθων, καθώς και χάλκινα και ασημένια νομίσματα των ελληνιστικών χρόνων.

Κτίριο 35. Το κτίριο καταλαμβάνει το νότιο τμήμα της δεύτερης από ανατολικά οικοδομικής νησίδας στην επικλινή έκταση νότια της αγοράς. Πρόκειται για κτίριο μεγάλων σχετικά διαστάσεων (13×19 μ.) με προσανατολισμό Ν.-Β. Υποδιαιρείται σε δύο τμήματα με υψομετρική διαφορά μεταξύ τους περί το 1,50 μ.

Οι τοίχοι του κτιρίου ακολουθούν το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας και είναι χτισμένοι με γωνιόλιθους, μεγάλου και μεσαίου μεγέθους. Σώζονται στο κατώτερο μόνον τμήμα τους, ενώ σε λίγο μεγαλύτερο ύψος διατηρείται ο νότιος τοίχος, που ήταν εν μέρει λαξευμένος στο βράχο και λειτουργούσε παράλληλα ως αναλημματικός.

Το ανώτερο νότιο τμήμα του κτιρίου υποδιαιρείται σε πέντε συνολικά δωμάτια. Η κύρια είσοδος, που έβλεπε προς τον παρακείμενο προς Δ. δρόμο, οδηγούσε σε μακρόστενο διάδρομο, διαστ. 10×4 μ. Στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου αυτού υπήρχε λίθινο κατώφλι θύρας, μέσω της οποίας ο χώρος επικοινωνούσε με το κατώτερο βόρειο ήμισυ του κτιρίου.

Αμέσως δυτικότερα σχηματίζονται δύο ακόμη δωμάτια, το ένα διαστ. 3,50×3,80 μ., το οποίο δεν ανασκάφηκε λόγω του μεγάλου όγκου του καταπεσμένου στο εσωτερικό του οικοδομικού υλικού, και ένα μεγαλύτερο, από το οποίο εξασφαλιζόταν η επικοινωνία με τα δωμάτια στο ανατολικό τμήμα του κτιρίου. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου αυτού εντοπίστηκε κατά χώραν ακέραιος οξυπύθμενος αμφορέας, ενώ το κατώτερο τμήμα αποθηκευτικού πίθου εντοπίστηκε δίπλα στην είσοδο που οδηγεί στα δύο ανατολικά δωμάτια του κτιρίου, διαστ. 2,50×5,50 και 5×5,50 μ. αντίστοιχα, σε ελαφρώς ψηλότερο επίπεδο.

Το βόρειο ήμισυ του κτιρίου παρουσιάζει έντονη κλίση προς Β. και στην επιφάνειά του ήταν ορατός ο ασβεστολιθικός βράχος, φλέβωση του οποίου το διαιρεί σε δύο τμήματα.

Από το εσωτερικό του κτιρίου προήλθε σημαντική ποσότητα οστράκων κεραμικής από αβαφή και μελαμφαβή χρηστικά αγγεία – πίθοι και πιθοειδή αγγεία, αμφορείς – κύπελλα, φιάλες, πυξίδες, λύχνοι, μυροδοχεία, πινάκια, ένα σύνολο 42 κωνικών αγνύθων, μία χάλκινη γραφίδα, καθώς και χάλκινα και ασημένια νομίσματα.

Κτίριο 38. Βρίσκεται αμέσως βόρεια του κτιρίου 35 και έχει διαστάσεις 11×19 μ. Οι τοίχοι του διατηρούνται ως επί το πλείστον σε επίπεδο θεμελίωσης και είναι χτισμένοι κατά το πολυγωνικό σύστημα με γωνιόλιθους, μεγάλου και μεσαίου μεγέθους. Αποτελείται από έξι χώρους, διατεταγμένους σε δύο πτέρυγες, μία στο ανατολικό, σε λίγο ψηλότερο επίπεδο, και μία στο δυτικό τμήμα του κτιρίου.

Στο δυτικό ήμισυ του κτιρίου, όπου και η κύρια είσοδός του, που βλέπει προς τον παρακείμενο δρόμο, διαμορφώνονται τρία δωμάτια. Το βορειότερο είναι περίπου τετράγωνης κάτοψης με διαστάσεις 5,50×5 μ. Κατά μήκος της νότιας πλευράς του εντοπίστηκαν κατά χώραν τρεις πίθοι, διατεταγμένοι εκατέρωθεν της θύρας που οδηγεί στο κεντρικό δωμάτιο της δυτικής πτέρυγας του κτιρίου. Τόσο ο χώρος αυτός όσο και ο παρακείμενος στα νότια έχουν παρόμοιες διαστάσεις 6,50×4-4,50 μ. και από το εσωτερικό τους αφαιρέθηκε πυκνό στρώμα καταστροφής. Δύο ακόμη αποθηκευτικά πιθάρια εντοπίστηκαν, το ένα στη νοτιοδυτική γωνία του κεντρικού δωματίου και το δεύτερο στη βορειοδυτική γωνία του νότιου δωματίου.

Τρεις ακόμη χώροι διαμορφώνονται στο ανατολικό ήμισυ του κτιρίου. Το δάπεδο κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του βορειότερου δωματίου, διαστ. 4,50×5,50 μ., βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο σχηματίζοντας ένα είδος παταριού, που επικοινωνούσε, πιθανόν, με ξύλινη κλίμακα με το υπόλοιπο δωμάτιο. Δύο μικρότεροι χώροι κάλυπταν το νοτιοανατολικό τμήμα του κτιρίου. Στο μέσον της νότιας πλευράς του κεντρικού δωματίου βρέθηκε σύνολο 72 κωνικών αγνύθων, που υποδηλώνει την ύπαρξη αργαλειού στο χώρο αυτό.

Από την ανασκαφική έρευνα του κτιρίου 38 συνελέγη σημαντική ποσότητα αβαφούς χρηστικής κεραμικής, μελαμβαφή όστρακα πινακίων, σκυφιδίων, κανθάρων, μυροδοχείων και πυξίδων, ένα μικρό ειδώλιο βατράχου, τμήματα σιδερένιων εργαλείων, μία σιδερένια λόγχη, καθώς και αρκετά χάλκινα νομίσματα, ως επί το πλείστον του Κοινού των Ηπειρωτών.

Χώροι ανατολικά του Κτιρίου 38. Στα ανατολικά του κτιρίου 38 ανασκάφηκαν δύο ακόμη δωμάτια, που αρχικά είχαν

θεωρηθεί τμήμα του εν λόγω κτιρίου, θα πρέπει, ωστόσο, να ανήκουν σε ένα ακόμη οικοδόμημα που καταλαμβάνει το ψηλότερο προς Α. άνδηρο της έκτασης νότια της αγοράς. Πρόκειται για δύο δωμάτια, το νοτιότερο από τα οποία έχει διαστάσεις 5×4 μ. Η ανατολική και η νότια πλευρά του, η μία λαξευτή επί του φυσικού ασβεστολιθικού βράχου και η άλλη χτισμένη με πολυγωνικούς γωνιόλιθους, λειτουργούν ως αναλημματικοί τοίχοι. Στη νοτιοανατολική γωνία του βρέθηκαν τέσσερις σιδερένιες φυλλόσχημες αιχμές δοράτων.

Το βόρειο δωμάτιο, διαστ. 3,50×7 μ., αποτελείται από δύο επί μέρους τμήματα, από τα οποία το ανατολικό βρίσκεται σε ελαφρώς ψηλότερο επίπεδο. Σε κόγχη λαξευμένη στο βράχο στο βόρειο τοίχο του βρέθηκε λουτήρας, ενώ στη βορειοανατολική γωνία ήταν τοποθετημένος αποθηκευτικός πίθος.

Από το εσωτερικό των δύο αυτών χώρων συνελέγη σημαντική ποσότητα χρηστικής κεραμικής.

Κτίριο 36. Βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο της επικλινούς έκτασης νότια της αγοράς, ανατολικά του κτιρίου 35. Λόγω της θέσης του κοντά στο γκρεμό και δίπλα στην οχύρωση δεν κατέστη δυνατή η πλήρης αποκάλυψη του περιγράμματός του, καθώς το καταπεσμένο οικοδομικό υλικό έχει αλλοιώσει σημαντικά την εικόνα των χώρων του και έχει καλύψει τμήματα, όπου δεν ήταν δυνατή η ανασκαφική έρευνα.

Το κτίριο αποτελείται από έξι χώρους, εκ των οποίων δύο, ένας στα βορειοανατολικά και ένας στα νότια, ήταν μάλλον ανοιχτοί υπαίθριοι και εξυπηρετούσαν ανάγκες φωτισμού και αερισμού των παρακείμενων δωματίων. Οι υπόλοιποι χώροι διαμορφώνονται σε δύο επάλληλα άνδηρα, με υψομετρική διαφορά μεταξύ τους 1 μ. περίπου, που επικοινωνούσαν, πιθανότατα, με ξύλινες ή κατεστραμμένες σήμερα λίθινες κλίμακες.

Στο χαμηλότερο τμήμα του κτιρίου υπάρχουν δύο δωμάτια, τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω θυραίου ανοίγματος στο μέσον του κοινού τους τοίχου. Από το εσωτερικό τους συνελέγησαν σημαντική ποσότητα χρηστικής κεραμικής, μία πήλινη σφραγίδα με εγχάρακτη διακόσμηση κλαδιού, κεφαλή πήλινου ειδωλίου, διάφορα μεταλλικά ευρήματα, όπως μία χάλκινη κλειδωνιά, ένα σιδερένιο κλειδί και τεμάχια σιδερένιων εργαλείων και, τέλος, ένας θησαυρός αποτελούμενος από πέντε χάλκινα και επτά ασημένια νομίσματα, καθώς και ένα χάλκινο δακτυλίδι.

Τα τρία από τα χάλκινα νομίσματα προέρχονται από την Αμβρακία, με την κεφαλή του Απόλλωνα και βαίτυλο μέσα σε δάφνινο στεφάνι και την επιγραφή *ΑΜΒΡ*, ένα είναι κερκυραϊκό με αμφορέα και τσαμπί σταφυλιού και ένα του Κοινού των Ηπειρωτών με κεφαλή Άρτεμης και λόγχη μέσα σε στεφάνι[14]. Από τα επτά ασημένια νομίσματα, ένα είναι του Κοινού των Ηπειρωτών με κεφαλή Δία και το μονόγραμμα *ΚΕ* στον εμπροσθότυπο και κεραυνό σε στεφάνι βελανιδιάς και την επιγραφή *ΑΠΕΙ-ΡΩΤΑΝ*[15] στον οπισθότυπο και ένα κορινθιακό με τον Πήγασο και την κεφαλή της Αφροδίτης. Τα υπόλοιπα πέντε είναι των κερκυραϊκών αποικιών Απολλωνίας (τρία) και Δυρραχίου (δύο), χρονολογούμενα μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση του 229 π.Χ., με αγελάδα που θηλάζει μοσχάρι και τετράγωνο με δύο κεραυνούς. Οι κοπές διαφοροποιούνται μόνον από τις επιγραφές τους: *ΔΥΡ* για το Δυρράχιο και *ΑΠΟΛ* για την Απολλωνία, ενώ παραλλάσσουν οι επιγραφές των νομισματοκόπων(;) και των επώνυμων αρχόντων τόσο στους εμπροσθότυπους όσο και στους οπισθότυπους[16].

Οι χώροι στο ανατολικό και το νότιο τμήμα του κτιρίου είναι σχετικά μικρότερων διαστάσεων, εν μέρει λαξευμένοι στο βράχο, και δεν απέδωσαν σημαντικά κινητά ευρήματα.

Χώροι δυτικά κτιρίου 36. Στα δυτικά του κτιρίου 36 διαμορφώνονται δύο ακόμη δωμάτια, η σχέση των οποίων με το κυρίως κτίριο δεν κατέστη δυνατόν να εξακριβωθεί. Η πρόσβαση στους δύο χώρους εξασφαλίζοταν από λιθόκτιστη κλίμακα με δύο αναβαθμούς, που «έβλεπε» στο δρόμο που ορίζει το κτίριο 36 από Δ. Στο μικρότερο από τα δύο βορειότερο δωμάτιο, αποκαλύφθηκε κάτω από ένα λεπτό στρώμα κεραμικής πλακόστρωτο δάπεδο αποτελούμενο από εννέα-δέκα κατά χώραν τετράγωνους πλακοειδείς ασβεστόλιθους, διαστ. 0,50×0,50 μ. ο καθένας. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου υπήρχε θυραίο άνοιγμα, από το οποίο εξασφαλιζόταν η πρόσβαση στο νότιο δωμάτιο, διαστ. 3×2,80 μ., στη νοτιοδυτική γωνία του οποίου εντοπίστηκε σύνολο 32 κωνικών αγνύθων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΗΓΙΝΟΣ - ΚΑΣΣΙΑΝΗ ΛΑΖΑΡΗ

Δ.Δ. Παγκρατίου

Κατά τις εργασίες κατασκευής γέφυρας στον ποταμό Κωκυτό, νοτιοανατολικά του οικισμού του Παγκρατίου Δήμου Παραμυθιάς, ήλθε στο φως κιβωτιόσχημος τάφος, σε ιδιαίτερη καλή κατάσταση, σε βάθος 1,40 μ. από την επιφάνεια του δρόμου. Είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., με εσωτερικές διαστάσεις 1,70×0,75 μ., κατασκευασμένος από ντόπιες ασβεστολιθικές πλάκες, ερυθρού χρώματος. Την κά-

14. Για τα νομίσματα της Αμβρακίας, βλ. D.R. Sear, *Greek Coins and their Values*, τ. 1, Europe, London 1978, σ. 192. Για τα νομίσματα της Κέρκυρας, βλ. ό.π., σ. 198 και για το ηπειρωτικό P.R. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961, σ. 201-209.

15. Franke, ό.π., σ. 193-195.

16. Συγκεκριμένα, απαντούν οι συνδυασμοί *ΑΡΙΣΤΟΔΑΜΟΣ - ΤΕΦΙΛΟΥ* και *ΚΤΗΣΩΝ - ΤΕΦΙΛΟΥ* στα νομίσματα του Δυρραχίου και οι *ΗΡΑ - ΝΙΚΙΑ, ΣΩΣΟΣ - [ΘΕΟ]ΔΩΡΟΥ* και *ΦΙΛΩΤΑΣ - ΜΕΛΑΝΩΠΟΥ* στα νομίσματα της Απολλωνίας.

Εικ. 5. Παραμυθιά. Νεοχώρι. Κτίρια του ανοχύρωτου μεταβυζαντινού οικισμού.

λυψή του αποτελούσαν τρεις πλάκες, εκ των οποίων σώζονται οι δύο, ενώ το δάπεδό του αποτελούνταν από πλακοειδείς λίθους, ερυθρού χρώματος, και πατημένο χώμα με χαλίκια στο ανατολικό του τμήμα.

Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε συνεσταλμένη στάση με το κρανίο στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στην κοιλιακή χώρα. Στα πόδια του συνελέγησαν οστά από ανακομιδή. Από την εξέταση των οστών, πιθανολογείται ότι πρόκειται για νεαρό άτομο, ενώ η απουσία κτερισμάτων δεν μας επιτρέπει να συναγάγουμε κάποιο συμπέρασμα για τη χρονολόγηση της ταφής.

Δ.Δ. Νεοχωρίου

Στο πλαίσιο κατασκευής της Εγνατίας οδού στην περιοχή Παραμυθιάς-Κρυσταλλοπηγής, και συγκεκριμένα μεταξύ των Χ.Θ. 25+190 έως 25+980, εντοπίστηκαν τμήματα ενός ανοχύρωτου οικισμού, έκτασης τουλάχιστον 8.000 τ.μ. Από τη θέση αυτή υπάρχει οπτική επαφή με πολύ μεγάλο τμήμα του νομού Θεσπρωτίας, καθώς στα βόρεια-βορειοδυτικά εκτείνεται η κοιλάδα του ποταμού Καλαμά, στα δυτικά ο κάμπος της Παραμυθιάς και στα νότια η πεδιάδα του Αχέροντα ποταμού.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών[17] πραγματοποιήθηκε καθαρισμός από τη βλάστηση σε περίπου 20 λιθόκτιστα κτίρια, εκ των οποίων ερευνήθηκαν τα 12, οκτώ στο βόρειο και τέσσερα στο νότιο τμήμα του οικισμού.

Πρόκειται για μικρά κτίρια ορθογώνιας κάτοψης με εσωτερικές διαστάσεις 6×4 μ. περίπου και ένα θυραίο άνοιγμα, που συνήθως εντοπίζεται στη βορειοδυτική γωνία τους. Το δάπεδο είναι κατά κανόνα πλακόστρωτο, κατασκευασμένο από μεσαίου μεγέθους πλακοειδείς λίθους ή σπανιότερα από πατημένο πηλόχωμα. Οι τοίχοι, οι οποίοι σώζονται σε ύψος που κυμαίνεται από 0,50 έως 1,50 μ., είναι κατασκευασμένοι με αδρούς πλακοειδείς λίθους, μεσαίου μεγέθους στο ανώτερο τμήμα τους και μεγαλύτερους στη θεμελίωση. Σε πολλές περιπτώσεις κτιρίων στη θεμελίωση έχει χρησιμοποιηθεί και ο φυσικός βράχος (Εικ. 5).

Τα κτίρια αποτελούνταν, συνήθως, από δύο δωμάτια και στο εσωτερικό τους υπήρχε λιθόκτιστη ημικυκλική ή τετράγωνη εστία. Δεν διασώζονται στοιχεία για τη στέγασή τους.

Ο αγροτοκτηνοτροφικός χαρακτήρας του οικισμού τεκμηριώνεται από την ύπαρξη μιας μικρού μεγέθους πρόχειρης σταυλικής εγκατάστασης στο νότιο τμήμα του οικισμού.

Από τις οικίες συνελέγησαν όστρακα πήλινων αγγείων καθημερινής χρήσης, ορισμένα με κτενωτή διακόσμηση και ίχνη εφυάλωσης. Επίσης, συνελέγησαν σιδερένια και χάλκινα μικροαντικείμενα (καρφιά, μαχαίρια, σπαθί, πόρπες, κουδουνάκι κ.ά.), πήλινες αγνύθες και σφονδύλια, καθώς και δύο αργυρά νομίσματα με αραβικούς χαρακτήρες και ένα χάλκινο με λατινικούς, από τα οποία προκύπτει ότι ο οικισμός είχε κατοικηθεί κατά τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους.

17. Στην ανασκαφική έρευνα απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Ε. Νικολάου.

ΔΗΜΟΣ ΣΑΓΙΑΔΑΣ

Δ.Δ. Ραγίου

Θέση Άγιος Νικόλαος

Στο πρανές της εθνικής οδού Ηγουμενίτσας-Σαγιάδας, στους πρόποδες του ασβεστολιθικού λόφου, όπου βρίσκεται ο ναΐσκος του Αγίου Νικολάου, εντοπίστηκε και ερευνήθηκε τμήμα παλαιοχριστιανικού νεκροταφείου. Ερευνήθηκαν επτά συνολικά τάφοι, εν μέρει κατεστραμμένοι από παράνομες εκσκαφικές εργασίες που είχαν πραγματοποιηθεί στην περιοχή[18].

Πρόκειται για δύο κιβωτιόσχημους, τέσσερις λακκοειδείς και έναν κεραμοσκεπή, με κοινό προσανατολισμό Α.-Δ. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι ήταν κατασκευασμένοι με λεπτές, ακανόνιστου σχήματος, ασβεστολιθικές πλάκες, ενώ οι λακκοειδείς ορίζονταν από λακωνικούς κεράμους, που έφεραν ανάγλυφα σχέδια. Ο κεραμοσκεπής ήταν αρχικά καλυβίτης, ο οποίος εν μέρει καταστράφηκε από τη διάνοιξη μεταγενέστερου λακκοειδούς στα νοτιοδυτικά του. Τα υπολείμματα του σκελετού είχαν στη συνέχεια τοποθετηθεί πάνω από τον τάφο και καλυφθεί πρόχειρα με επιπλέον στρώση κεράμων με ανάγλυφη διακόσμηση, εκ των οποίων η μοναδική ακέραια είχε εγχάρακτο μεγάλο μονόγραμμα (Β).

Οι νεκροί είχαν ύπτια στάση, εκτάδην, τοποθετημένοι απευθείας επάνω στο έδαφος, με το κρανίο προς Δ. και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Εκτός του κιβωτιόσχημου, που περιείχε δύο ανακομιδές, μία τρίτη περιείχε και ο ένας λακκοειδής. Στην περίπτωση του ενός λακκοειδούς, ο θώρακας και το κρανίο, εκατέρωθεν του οποίου ήταν τοποθετημένοι δύο αργόλιθοι, καλύπτονταν από μικρό λιθοσωρό και επιπλέον από μικρό θραύσμα κεράμου πάνω από το θώρακα.

Η μελέτη του σκελετικού υλικού έδειξε ότι πρόκειται για μία βρεφική ταφή, πέντε γυναικείες και μία ανδρική, ενώ από τις ανακομιδές η μία ανήκε σε άνδρα και άλλη μία σε γυναίκα.

Οι τάφοι ήταν κατά κανόνα ακτέριστοι, εκτός από έναν ημιδιαλυμένο λακκοειδή, όπου βρέθηκαν χάλκινο φακόσχημο νόμισμα, ζεύγος χάλκινων ενωτίων σε σχήμα καρπού ροιάς, δύο χάλκινοι δακτύλιοι, εκ των οποίων ο ένας με σφενδόνη και εγχάρακτη διακόσμηση, και γυάλινη ημισφαιρική χάνδρα, πιθανώς από έτερο δακτύλιο. Κατά την έρευνα των τάφων συνελέγησαν, επίσης, λίγα όστρακα με κτενωτή διακόσμηση και αρκετή ποσότητα οστράκων από χυτροειδή αγγεία και αμφορείς με ανάγλυφες οριζόντιες ραβδώσεις.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

18. Στην ανασκαφική έρευνα απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Ε. Χριστοδούλου.

ΔΗΜΟΣ ΦΙΛΙΑΤΩΝ

Αρχαιολογικός χώρος Γιτάνων - Συστηματική ανασκαφή

Μετά τον επαναχαρακτηρισμό ως συστηματικής της ανασκαφικής έρευνας στον αρχαιολογικό χώρο Γιτάνων υπό τη διεύθυνση της Κ. Πρέκα, επίτιμης εφόρου Αρχαιοτήτων, και την έγκριση συνέχισής της κατά την πενταετία 2006-2010[19], συνεχίστηκαν μετά την πάροδο εννέα ετών οι ανασκαφικές εργασίες στο θέατρο του χώρου, με σκοπό την αποκάλυψη των παρόδων του.

Κατά τις περιορισμένης έκτασης εργασίες αποκαλύφθηκαν ο βόρειος τοίχος της μιας παρόδου, συνολ. μήκ. 4,60 και μέγ. ύψ. 0,95 μ., καθώς και ο τοίχος της νότιας παρόδου, μήκ. 4,78 και μέγ. ύψ. 1,25 μ. Κάθετα προς τον τελευταίο αυτό τοίχο αποκαλύφθηκε τμήμα μιας ακόμη τοιχοποιίας, μήκ. 0,90 μ. Όλοι οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από ορθογώνιες πλίνθους δολομίτη.

Η ανασκαφική έρευνα απέδωσε ποσότητα κεραμικής, καθώς και τμήμα κεραμίδας στέγης με την επιγραφή *ΔΑΜΟΣΙΟΣ*.

ΛΒ΄ ΕΠΚΑ

Δ.Δ. Γαρδικίου

Θέση Τσουμπάρι

Ύστερα από σχετική πληροφορία κατοίκου της περιοχής, στις 26/9/2006 πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στο βόρειο πρανές του επαρχιακού δρόμου Κεφαλοχωρίου-Γαρδικίου, κατά τη διάρκεια της οποίας εντοπίστηκε και ερευνήθηκε ένας ακτέριστος κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 1×0,47 μ. Ήταν κατασκευασμένος από ντόπιες σχιστολιθικές πλάκες και είχε προσανατολισμό Δ.-Α. Πρόκειται για παιδική ταφή με το νεκρό τοποθετημένο απευθείας επάνω στο φυσικό χαλικώδες έδαφος, σε ύπτια στάση, ενώ η απουσία κτερισμάτων δεν επιτρέπει τη διεξαγωγή συμπερασμάτων για τη χρονολόγησή της.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΓΚΑΝΙΑ

ΔΗΜΟΣ ΠΑΡΑΠΟΤΑΜΟΥ

Δ.Δ. Πηγαδουλίων

Μετά από υπόδειξη κατοίκου της περιοχής Γεροπλατάνου Δήμου Παραποτάμου, πραγματοποιήθηκε αυτοψία κατά

19. Ο επαναχαρακτηρισμός της ανασκαφής έγινε με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α2/Φ42/76213/2321/30.12.2005 Υ.Α., ύστερα από σχετική γνωμοδότηση του ΚΑΣ.

μήκος του αγροτικού δρόμου που οδηγεί από τον οικισμό Γεροπλατάνου προς τα αγροτεμάχια και τα λατομεία στα βορειοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου της Ντόλιανης. Εντοπίστηκε συλημένος από παλαιά κιβωτιόσχημος τάφος, βορειοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου, πιθανότατα ελληνιστικής εποχής, καθώς παρουσιάζει ομοιότητα με τους τάφους που έχουν ερευνηθεί στο ήδη γνωστό τμήμα του ελληνιστικού νεκροταφείου της Ντόλιανης.

Μετά τον καθαρισμό του τάφου, διαπιστώθηκε πως πρόκειται για κιβωτιόσχημο με εξωτερικές διαστάσεις 1,95×1,20 μ. και προσανατολισμό Α.-Δ. Τέσσερις κάθετες ασβεστολιθικές πλάκες οριοθετούν τον τάφο, ενώ μία επιπλέον χρησιμοποιείται για την κάλυψή του. Εντοπίστηκαν ελάχιστα ίχνη οστών και λιγοστά όστρακα αβαφούς κεραμικής.

Επίσης, κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας σε χαμηλό λοφίσκο στα βορειοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου της Ντόλιανης, εντοπίστηκαν σε όλη σχεδόν την έκτασή του, από τους πρόποδες έως την κορυφή, κατάλοιπα μονόχωρων κυρίως κτιρίων, τα οποία αποτελούνται από τοίχους ξερολιθιάς κατασκευασμένους από μικρού μεγέθους ασβεστόλιθους. Τα εν λόγω κτίρια κατασκευαστικά εμφανίζουν ομοιότητες με εκείνα των νεότερων χρόνων που βρίσκονται στη γύρω περιοχή, πιθανώς λίγο μεταγενέστερα από το νεότερο οικισμό στην ακρόπολη της Ντόλιανης.

Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης

Οι εργασίες αποχωμάτωσης-διαμόρφωσης στην περιοχή νότια της κύριας πύλης του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου έφεραν στο φως δέκα ακόμη τάφους από το νεκροταφείο των ύστερων βυζαντινών χρόνων που ανασκάπτεται από το 2002 και εξής στη θέση αυτή, ανεβάζοντας το συνολικό αριθμό τους σε 102. Ο ένας από αυτούς (Τ. 99) ήταν κεραμοσκεπής και περιείχε μία παιδική ταφή. Οι υπόλοιποι ήταν απλού τύπου κιβωτιόσχημοι τάφοι, κατασκευασμένοι από αδρά επεξεργασμένες ασβεστολιθικές πλάκες. Οι έξι από αυτούς περιείχαν ταφές ενήλικων ατόμων και οι τέσσερις από μία παιδική ταφή. Στο σύνολό τους οι τάφοι που ανασκάφηκαν στην παρούσα φάση ήταν ακτέριστοι.

Στα νοτιοδυτικά της κύριας πύλης εντοπίστηκε, σχεδόν επιφανειακά, κεραμικός κλίβανος με εξωτερική διάμετρο 2,20 μ. Ο κλίβανος είναι κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες φλύσχη μικρού μεγέθους, που ορίζουν το θάλαμο όπτησης και διατηρούνται σε ύψος δύο δόμων. Η είσοδος του θαλάμου ορίζεται στην ανατολική πλευρά. Έχει πλάτος 0,50 μ. και είναι στρωμένη με πλακοειδείς λίθους. Στο κέντρο περίπου του θαλάμου σώζεται τμηματικά πεσσίσκος αμελούς κατασκευής, που στήριζε, πιθανότατα, την εσχάρα και το ανώτερο τμήμα του κλιβάνου, από το οποίο δεν σώζεται κανένα ίχνος. Αρκετή ποσότητα θραυσμάτων

Εικ. 6. Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης. Κλίβανος.

κεραμικής συνελέγη διάσπαρτη σε όλη την έκταση του δαπέδου του θαλάμου, με μεγαλύτερη πυκνότητα στο νοτιοανατολικό τμήμα του. Πρόκειται, κατά κύριο λόγο, για απλή αβαφή χρηστική κεραμική από καλής ποιότητας πηλό, πορτοκαλέρυθρου χρώματος, πιθανότατα ρωμαϊκών ή παλαιοχριστιανικών χρόνων (Εικ. 6).

Στο χώρο που ορίζεται μεταξύ του ανατολικού πύργου της κύριας πύλης και της γένεσης του ανατολικού τμήματος του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου εντοπίστηκε κυκλική κατασκευή των νεότερων χρόνων, πιθανόν κλίβανος, διαμ. 2,70 μ., από μικρούς πελεκητούς λίθους με άνοιγμα στα βορειοανατολικά. Από το εσωτερικό της συνελέγησαν καρφιά, πηλόμαζες, δείγμα κονιάματος και ελάχιστη αβαφής, μη χρονολογήσιμη κεραμική.

Νότια της κύριας πύλης αποκαλύφθηκε ορθογώνιας κάτοψης κτίριο με προσανατολισμό Β.-Ν. και διαστάσεις 26,70×6 μ., χωρισμένο ισομερώς σε τρεις χώρους, διαστ. 8×6 μ. περίπου. Οι εξωτερικοί τοίχοι, πλ. 0,60 μ., και οι δύο εσωτερικοί, πλ. 0,55 μ., σώζονται σε επίπεδο θεμελίωσης. Η κατασκευή τους είναι αμελής από ασβεστόλιθους διαφόρων μεγεθών και σχημάτων. Στο νότιο τοίχο έχει γίνει χρήση και λαξευμένων λίθων, που προέρχονται, πιθανότατα, από το κατεστραμμένο ανατολικό σκέλος του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου. Άνοιγμα εισόδου εντοπίστηκε μόνο στο νοτιότερο από τους χώρους (Χώρος ΙΙΙ), ο οποίος βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο από τους άλλους δύο. Στο βόρειο ήμισυ του χώρου αυτού εντοπίστηκαν κατάλοιπα του χωμάτινου δαπέδου του κτιρίου από καστανέρυθρο αργιλικό πατημένο χώμα και θρυμματισμένο κεραμίδι. Τα ευρήματα από την ανασκαφική διερεύνηση του κτιρίου περιορίζονται σε λίγα θραύσματα κεράμων και όστρακα αβαφών χονδροειδών αγγείων, καθώς και ελάχιστα εφυαλωμένα.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΛΑΜΠΡΟΥ

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΕΡΔΙΚΑΣ

Αρχαιολογικός χώρος Δυμοκάστρου[20]

Ακρόπολη Α

Κτίριο Α. Πραγματοποιήθηκαν μικρής έκτασης ανασκαφικές εργασίες, οι οποίες επικεντρώθηκαν στην αφαίρεση των μαρτύρων που είχαν παραμείνει στο ανεσκαμμένο τμήμα του κτιρίου και στην απομάκρυνση των επιχώσεων σε μη ανεσκαμμένα τετράγωνα. Με τη λήξη των εργασιών ενοποιήθηκε το εσωτερικό του κτιρίου και αποσαφηνίστηκε η κάτοψή του. Από τα λίγα ευρήματα που συνελέγησαν, ξεχωρίζουν δύο χάλκινα νομίσματα.

Κτίριο Β. Οι εργασίες ξεκίνησαν με την απομάκρυνση των συγκεντρωμένων κατά τα νεότερα χρόνια αργών λίθων στο βόρειο και τον ανατολικό τοίχο του κτιρίου (Τχ 3 και Τχ 4 αντίστοιχα) και συνεχίστηκαν με την περαιτέρω διερεύνηση των εν λόγω τοίχων. Έτσι, από τον Τχ 3 αποκαλύφθηκε τμήμα μήκ. 12 μ. περίπου, ενώ από τον Τχ 4 αποσαφηνίστηκε μόνον το νότιο πέρας του. Στη συνέχεια, ερευνήθηκε το βόρειο τμήμα του κτιρίου, όπου ήλθαν στο φως τέσσερις νέοι χώροι (Χώροι ΙΙΙ, IV, V, VI), οι οποίοι επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω θυραίων ανοιγμάτων. Ο επιμήκης Χώρος ΙΙΙ, εσωτ. διαστ. 7,10×1,60 μ., βρίσκεται βορείως της δεξαμενής. Ανατολικά του εντοπίζεται ο Χώρος IV, διαστ. 5,30×6,40 μ. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε κατασκευή από πλίνθους – πιθανότατα εστία –, καθώς επίσης τμήματα πυραύνου και μία λίθινη λεκανίδα. Βορείως του Χώρου IV βρίσκεται ο Χώρος V, διαστ. 4,80×2 μ. περίπου, και ακόμα βορειότερα ο Χώρος VI, διαστ. 4×4 μ. Οι περισσότεροι από τους τοίχους του κτιρίου έχουν κατασκευαστεί με αρκετή προχειρότητα, ενώ τόσο σε αυτούς όσο και στη δεξαμενή που έχει εντοπιστεί στο εσωτερικό του παρατηρούνται επάλληλες οικοδομικές φάσεις. Κατά τη διάρκεια των εργασιών στο κτίριο συνελέγη μεγάλη ποσότητα κεραμικής, πήλινα αντικείμενα – μεταξύ των οποίων κάποια σχεδόν ακέραια αγγεία – 19 χάλκινα νομίσματα, γυάλινα θραύσματα, λίθινα αντικείμενα, πλήθος μεταλλικών αντικειμένων, καθώς και τμήματα ενός οστέινου αντικειμένου με οπές ανάρτησης. Παράλληλα με τις ανασκαφικές εργασίες, πραγματοποιήθηκε η αποκατάσταση της τοιχοποιίας της δεξαμενής και του αγωγού που ξεκινά από το ανατολικό της τμήμα, ενώ ξεκίνησαν και οι εργασίες συντήρησης[21] του κονιάματος με το οποίο έχει επιχριστεί η εσωτερική παρειά της δεξαμενής.

Εικ. 7. Αρχαιολογικός χώρος Δυμοκάστρου. Γενική άποψη του Κτιρίου Γ.

Κτίριο Γ. Στο εν λόγω κτίριο, το οποίο είναι εξ ολοκλήρου λαξευμένο στο βράχο, είχαν πραγματοποιηθεί ανασκαφικές εργασίες κατά τα έτη 2001[22] και 2003[23] και είχαν αποκαλυφθεί έξι χώροι (Χώροι Ι έως VI). Με τις εφετινές εργασίες αποσαφηνίστηκε περαιτέρω η μορφή των εν λόγω δωματίων, ενώ αποκαλύφθηκαν τέσσερις επιπλέον χώροι (Εικ. 7). Διαπιστώθηκε ότι ο Χώρος ΙΙα – που αποτελεί τμήμα του Χώρου ΙΙ – υποδιαιρείται με τη σειρά του σε δύο μικρότερα τμήματα, στο εσωτερικό του δυτικότερου εκ των οποίων εντοπίστηκε λάκκος απόρριψης ή αποθέτης, που περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής. Πληθώρα οστράκων κεραμικής συνελέγη, επίσης, από το λάκκο που είχε εντοπιστεί στο εσωτερικό των Χώρων IV και V. Στα ανατολικά του ανεσκαμμένου τμήματος του κτιρίου ήλθε στο φως ένας ορθογώνιος χώρος (Χώρος VII), διαστ. 3,60×4,50 μ., στο νοτιοανατολικό τμήμα του οποίου εντοπίστηκε λίθινη κλίμακα με τρεις αναβαθμούς. Στα ανατολικά του Χώρου VII αποκαλύφθηκε τμήμα ενός ακόμη ορθογώνιου χώρου (Χώρος VIII), τα όρια και η κάτοψη του οποίου, ωστόσο, δεν αποσαφηνίστηκαν. Εντοπίστηκαν, τέλος, στα δυτικά του Χώρου Ι ο Χώρος IX, διαστ. 4,90×3,10 μ., και βορείως του Χώρου Ι ο Χώρος Χ, διαστ. 3,60×3,70/3,90 μ. Το Κτίριο Γ, λοιπόν, αποτελείται από τουλάχιστον δέκα δωμάτια, διατεταγμένα σε τέσσερα διαφορετικά επίπεδα, στα οποία η πρόσβαση γινόταν με τρεις λίθινες κλίμακες. Στο εσωτερικό του κτιρίου, αλλά και περιμετρικά του, εντοπίστηκε πληθώρα ευρημάτων, από τα οποία ξεχωρίζουν τμήμα ενεπίγραφου λίθου, ένας δακτυλιόλιθος από ημιπολύτιμο λίθο με εγχάρακτη παράσταση, χάλκινα νομίσματα και αρκετά πήλινα αγγεία.

20. Στις ανασκαφικές εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο απασχολήθηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Κουντούρη, Α. Τζωρτζάτου και Ε. Σαλταγιάννη.

21. Οι εργασίες συντήρησης πραγματοποιήθηκαν από τη συντηρήτρια Μ. Γραμματικού.

22. *ΑΔ* 56-59 (2001-2004): Χρονικά, Β΄5, σ. 233-234.

23. Ό.π., σ. 291-292.

Κτίριο Δ. Ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα του κτιρίου που βρίσκεται σχεδόν σε επαφή με το βόρειο τμήμα της οχύρωσης και είχε ερευνηθεί μερικώς το 2004[24]. Οι εργασίες περιελάμβαναν επιφανειακό καθαρισμό σε όλη την έκταση του κτιρίου, μερική αποχωμάτωση στους Χώρους III, IV, VIα-β και VII, καθώς και μικρής έκτασης επιχωματώσεις. Παράλληλα, καθορίστηκε η πορεία της διαδρομής περιήγησης, η οποία περνά μέσα από τους Χώρους IV και VII. Αποσαφηνίστηκε σε μεγάλο βαθμό η μορφή του κτιρίου, το οποίο έχει ακανόνιστη τραπεζιόσχημη κάτοψη και μέγιστες διαστάσεις 18×15 μ. περίπου. Αν και εντοπίστηκαν εννέα χώροι (Χώροι Ια, Ιβ, II, III, IV, V, VIα, VIβ, VII), το κυρίως κτίριο φαίνεται να αποτελείται από τους Χώρους III, IV, V, VIα-β και VII, οι οποίοι καταλαμβάνουν το κεντρικό και το ανατολικό τμήμα, ενώ το δυτικό τμήμα, όπου οι Χώροι Ια-β και II, ενδεχομένως να μην ανήκει στην αρχική κατασκευή, αλλά να αποτελεί πρόσκτισμα ή τμήμα άλλου κτιρίου. Κατά τη διάρκεια των εργασιών, συνελέγη μεγάλη ποσότητα κεραμικής, διάφορα πήλινα αντικείμενα, θραύσματα γυάλινων αγγείων, τρία χάλκινα και ένα αργυρό νόμισμα. Επίσης, πολλά μεταλλικά αντικείμενα, εκ των οποίων ξεχωρίζουν δύο τμήματα σιδερένιων ακοντίων, φυλλόσχημη σιδερένια αιχμή και τμήμα χάλκινης αλυσίδας.

Κτίριο Ε. Στο κτίριο, το οποίο είχε ερευνηθεί το 2004, πραγματοποιήθηκαν μικρής έκτασης εργασίες καθαρισμού και απομάκρυνσης καταπεσμένων λίθων από το εσωτερικό του. Το εν λόγω κτίριο είναι λαξευμένο στο φυσικό βράχο και αποτελείται από τρεις επάλληλους χώρους, όπου κατά τις εφετινές εργασίες εντοπίστηκαν λιγοστά ευρήματα.

Κτίριο Ζ. Οι εφετινές εργασίες επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση του ανατολικού τμήματος του Χώρου VI. Μετά την απομάκρυνση του στρώματος καταστροφής στο βορειοανατολικό τμήμα του χώρου, αποκαλύφθηκε ένα ακόμη τμήμα τού κατασκευασμένου από πλίνθους δαπέδου, που είχε εντοπιστεί κατά τις περυσινές εργασίες[25], οι διαστάσεις του οποίου φθάνουν τώρα τα 2,50×3,40 μ. Επιπλέον, επιβεβαιώθηκε ότι το δάπεδο συνεχίζει στο εσωτερικό του όμορου Χώρου IV. Το γεγονός αυτό πιστοποιεί ότι πριν από την κατασκευή του μεταγενέστερου τοίχου μεταξύ τους, τα δύο αυτά δωμάτια συνιστούσαν ένα σχεδόν ενιαίο χώρο, όπου έχουν εντοπιστεί τμήματα δωρικής κιονοστοιχίας.

Ερευνήθηκε, επίσης, η λίθινη ορθογώνια κατασκευή, διαστ. 1,15×1,60 μ., που βρίσκεται στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου, η χρήση της οποίας, όμως, εξακολουθεί να παραμένει αδιευκρίνιστη. Με τη λήξη των εργασιών, κατά τις οποίες προέκυψε μικρή ποσότητα ευρημάτων, έχει ολοκληρωθεί η έρευνα του ανατολικού τμήματος του Χώρου VI, διαστ. 5,40×3,30 μ.

Εικ. 8. Αρχαιολογικός χώρος Δυμοκάστρου. Δεξαμενή και νεότερη υδρομάστευση στο Κτίριο 12.

Κτίριο 12. Οι εργασίες ξεκίνησαν με τον καθαρισμό και την αποχωμάτωση περιμετρικά της λαξευμένης στο βράχο δεξαμενής, που έχει εντοπιστεί στο εσωτερικό του κτιρίου. Γύρω από τη δεξαμενή είχε, κατά τα νεότερα χρόνια, κατασκευαστεί υδρομάστευση για τη συλλογή των ομβρίων υδάτων, ακανόνιστου ημικυκλικού σχήματος και μέγ. διαμ. 6,30 μ. (Εικ. 8). Κατά την πορεία των εργασιών εντοπίστηκε στην άνω επιφάνεια της υδρομάστευσης η οπή, μέσω της οποίας τα όμβρια ύδατα εισέρρεαν στο εσωτερικό της δεξαμενής, ενώ πλησίον αυτής αποκαλύφθηκε τμήμα πρόχειρα κατασκευασμένου αγωγού, που χρησίμευε για τον καθαρισμό της υδρομάστευσης. Μετά τον καθαρισμό και τη διερεύνηση ξεκίνησαν εργασίες στερέωσης-αρμολόγησης της υδρομάστευσης, οι οποίες θα ολοκληρωθούν την επόμενη χρονιά. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκαν μικρής έκτασης εργασίες καθαρισμού και απομάκρυνσης λίθων, οι οποίες επικεντρώθηκαν, κυρίως, στους Χώρους 12Α, III και IV, καθώς και βορείως του Χώρου IV του Κτιρίου 12. Παράλληλα με τον καθαρισμό κάποιων τοίχων, αποξηλώθηκαν λίθοι που συνιστούσαν μεταγενέστερες επεμβάσεις, σύγχρονες με την κατασκευή της υδρομάστευσης. Με τη λήξη των εργασιών αποσαφηνίστηκε η κάτοψη των Χώρων III και IV. Αποσαφηνίστηκε, επίσης, η μορφή δύο κάθετων μεταξύ τους τοίχων, οι οποίοι εν τέλει διαμορφώνουν δύο διαδρόμους βορείως του Χώρου IV: ο πρώτος από αυτούς έχει κατεύθυνση Δ.-Α. και μήκος 6,80 μ., ενώ ο δεύτερος έχει μήκος 6,70 μ. και κατεύθυνση Ν.-Β. Σε κάποια σημεία του κτιρίου πραγματοποιήθηκαν επιχωματώσεις, προκειμένου να εξομαλυνθούν οι έντονες υψομετρικές διαφορές που παρουσιάζονταν, ενώ σε μικρότερο βαθμό πραγματοποιήθηκαν εργασίες αρμολόγησης-αποκατάστασης τοίχων. Από τα λιγοστά ευρήματα που εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του κτιρίου, ξεχωρίζει μία σιδερένια αιχμή βέλους.

24. Ό.π.

25. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 587-588.

Χώρος Α. Ο εν λόγω χώρος βρίσκεται βορείως του Κτιρίου 12 και έχει εξωτερικές διαστάσεις 5,80×3,70 μ. Η νότια και η δυτική πλευρά του (Τχ 1 και Τχ 2 αντίστοιχα) έχουν διαμορφωθεί με λάξευση του φυσικού βράχου. Καθώς στη συμβολή των δύο τοίχων, ωστόσο, ο βράχος παρουσίαζε πλήρη διάβρωση, αποφασίσαμε να προβούμε στην αρμολόγηση των δύο τοίχων. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε επιφανειακός καθαρισμός σε όλη την έκταση του χώρου και ακολούθησε λεπτομερής καθαρισμός της νοτιοδυτικής γωνίας. Οι εργασίες έληξαν με την κατασκευή ξερολιθιάς στη γωνία των Τχ 1 και 2, μήκ. 1,65 και 0,70 μ. αντίστοιχα και ύψ. 1,45 μ. Από τα λίγα ευρήματα που συνελέγησαν, ξεχωρίζει ένα χάλκινο νόμισμα.

Κτίριο 13. Ξεκίνησε η ανασκαφική έρευνα του εν λόγω κτιρίου, που βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της ακρόπολης Α΄. Τόσο για τη θεμελίωση του κτιρίου όσο και για την περαιτέρω διαμόρφωση των τοίχων και των δαπέδων, έχει χρησιμοποιηθεί κατά κύριο λόγο ο φυσικός βράχος. Αν και το δυτικό του όριο δεν έχει ακόμη εντοπιστεί, οι μέγιστες ορατές διαστάσεις του φθάνουν στην παρούσα φάση τα 18×18 μ. Αποτελείται από τέσσερις χώρους, που εκτείνονται σε τρία διαφορετικά επίπεδα-άνδηρα. Τη μεγαλύτερη έκταση του κτιρίου καταλαμβάνει ο Χώρος Ι. Νοτιοανατολικά του εντοπίζεται ο Χώρος ΙΙ, διαστ. 5×4,50 μ. Στη βορειοδυτική γωνία του θεωρείται πιθανή η ύπαρξη κλιμακωτής εισόδου, που θα εξυπηρετούσε την επικοινωνία με το Χώρο Ι. Ο Χώρος ΙΙΙ, διαστ. 3,30×3,30 μ., τοποθετείται στο νότιο τμήμα του κτιρίου, ενώ ο Χώρος ΙV βρίσκεται μεταξύ των Χώρων Ι και ΙΙΙ. Οι Χώροι Ι και ΙV έχουν μέχρι στιγμής εσωτερικές διαστάσεις 9,20×12,20 και 11,50×3,50 μ. αντίστοιχα, αλλά είναι βέβαιο ότι εκτείνονται ακόμη δυτικότερα. Στα δυτικά του Χώρου ΙΙΙ εντοπίζεται, πιθανόν, ένας ακόμη χώρος, ενώ και νοτίως των Χώρων ΙΙ και ΙΙΙ ο εντοπισμός βράχου, επιμελώς λαξευμένου κατά τόπους, υποδηλώνει τη συνέχιση του κτιρίου προς Ν. Το όριο μεταξύ των Χώρων Ι και ΙV συνιστά κιονοστοιχία με κατεύθυνση Α.-Δ., από την οποία έχουν μέχρι στιγμής αποκαλυφθεί τέσσερις βάσεις, σχεδόν ορθογώνιου σχήματος και μέσων διαστ. 0,50×0,55 μ. – εξαιρουμένης της δυτικότερης βάσης, μέγ. διαστ. 0,67×0,43 μ. Διαμορφώνεται, έτσι, στωικό οικοδόμημα, στο οποίο οι εργασίες πρόκειται να συνεχιστούν, ώστε να αποκαλυφθεί πλήρως. Παράλληλα με τις ανασκαφικές εργασίες, πραγματοποιήθηκε αρμολόγηση-αποκατάσταση σε κάποιους από τους τοίχους του κτιρίου, καθώς και επιχωμάτωση τμήματος του Χώρου ΙΙ. Κατά τη διάρκεια των εργασιών, συνελέγησαν ένα αργυρό και πολλά ακόμη χάλκινα νομίσματα, καθώς και πλήθος πήλινων, γυάλινων, μεταλλικών, λίθινων και οστέινων αντικειμένων, μεταξύ των οποίων μία κεφαλή γυναικείου ειδωλίου και ένα τμήμα μαχαιριδίου, κατασκευασμένου από σίδηρο και χαλκό.

Κτίριο 14. Βρίσκεται ακριβώς βορείως του Κτιρίου 13, σε ελαφρώς χαμηλότερο επίπεδο. Το ανεσκαμμένο του τμήμα έχει ορθογώνια κάτοψη και εξωτερικές διαστάσεις 20×9,30 μ., αλλά πιθανότατα το κτίριο συνεχίζεται ακόμη δυτικότερα. Οι τοίχοι του είναι κατά μεγάλο μέρος τους θεμελιωμένοι στο φυσικό βράχο, ο οποίος έχει λαξευθεί κατάλληλα. Επιπλέον, και στο εσωτερικό του κτιρίου είναι ορατά λαξεύματα για τη διαμόρφωση του δαπέδου. Το Κτίριο 14 αποτελείται από δύο χώρους, εκ των οποίων μόνον ο Χώρος Ι, στο βορειοανατολικό του τμήμα, εσωτ. διαστ. 6,50×4,60 μ., έχει σαφή κάτοψη και όρια. Το υπόλοιπο επίμηκες τμήμα του κτιρίου, το οποίο ονομάσαμε συμβατικά Χώρο ΙΙ, φαίνεται να αποτελείται από τρία επί μέρους στενόμακρα τμήματα με προσανατολισμό Α.-Δ., που όμως δεν διαχωρίζονται με σαφήνεια, καθώς οι τοίχοι που τα ορίζουν έχουν αποκαλυφθεί τμηματικά. Από τα ευρήματα που προέκυψαν κατά τη διερεύνηση του Κτιρίου 14, ξεχωρίζουν έξι χάλκινα νομίσματα και δύο σιδερένιες αιχμές.

Τομέας σύγχρονου αλωνιού. Στην περιοχή που εκτείνεται βορειοδυτικά του Κτιρίου Γ και νοτίως του Κτιρίου Β προβήκαμε στην απομάκρυνση λιθοσωρών και κατόπιν στον επιφανειακό καθαρισμό τριών τοίχων, ώστε να αποσαφηνιστεί η μορφή τους. Ο Τχ 1 ξεκινά από τη βόρεια παρυφή του πηγαδιού, που βρίσκεται στα ανατολικά του αλωνιού, και συνεχίζει προς το Κτίριο Γ. Έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και το μήκος του υπολογίζεται σε 14,20 μ. περίπου. Ο Τχ 2 ακολουθεί την ίδια κατεύθυνση και έχει πιθανό μήκος 9,50 μ. Ο Τχ 3, που ξεκινά ανατολικά της νοτιοανατολικής γωνίας του Κτιρίου Β, έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και μήκος 40 μ. πιθανότατα. Με τη διάνοιξη δοκιμαστικής τομής στο ιδιαίτερα ασαφές νότιο τμήμα του διαπιστώθηκε ότι ο εν λόγω τοίχος εδράζεται πάνω στο επιφανειακό στρώμα, γεγονός που υποδηλώνει ότι – το τμήμα του αυτό τουλάχιστον – δεν συνιστά αρχαίο τοίχο, αλλά πρόκειται για συγκέντρωση λίθων κατά τα νεότερα χρόνια. Τόσο στο δυτικό όσο και στο ανατολικό πέρας του Τχ 2, εντοπίστηκαν τμήματα δύο ακόμη τοίχων, κάθετων σε αυτόν – με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (Τχ 4 και Τχ 5 αντίστοιχα). Φαίνεται, μάλιστα, ότι οι Τχ 1, 2, 4 και 5 ορίζουν ορθογωνικής κάτοψης χώρο, ο οποίος χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Από τα λιγοστά ευρήματα που συνελέγησαν από τις παραπάνω εργασίες, ξεχωρίζουν δύο χάλκινα νομίσματα και ένα τμήμα ενσφράγιστης λαβής.

Ακρόπολη Β

Οι εργασίες στην Ακρόπολη Β επικεντρώθηκαν, αρχικά, στη διαμόρφωση της διαδρομής περιήγησης κατά μήκος του βόρειου και του δυτικού τείχους της. Παράλληλα, αποκαλύφθηκαν τμήματα της οχύρωσης, ενώ επιπλέον πραγματοποιήθηκαν και μικρής έκτασης εργασίες συμπλήρωσης του τείχους. Στα ευρήματα που συνελέγησαν κατά τη διάρκεια των συγκεκριμένων εργασιών συγκαταλέγονται χάλκινα νομίσματα, ένα σιδερένιο μαχαιρίδιο, δύο χάλκινες πόρπες, θραύσματα γυάλινων αγγείων, δύο διάτρητα οστέινα αντικείμενα, τμή-

ματα πήλινων ειδωλίων, τμήματα μελαμβαφών αγγείων (κυρίως φιαλιδίων, πινακίων, λύχνων), καθώς και τμήμα πεσσίσκου με ανάγλυφη διακόσμηση. Στο πλαίσιο της κατασκευής των μονοπατιών πραγματοποιήθηκαν μικρής έκτασης εργασίες στο Κτίριο 1, ενώ αποκαλύφθηκαν τρία ακόμη κτίρια: τα Κτίρια 2 και 3, καθώς και τμήμα του Κτιρίου 4.

Κτίριο 1. Το Κτίριο 1, διαστ. 7,30×15,80 μ., βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Ακρόπολης Β. Η ανατολική και η βόρεια πλευρά του είναι εξ ολοκλήρου λαξευμένες στο φυσικό βράχο και διατηρούνται σε μέγιστο ύψος 3,50 μ. Μετά την απομάκρυνση λιθοσωρών από το δυτικό και το βόρειο τοίχο του κτιρίου, διαπιστώθηκε ότι και οι τοίχοι αυτοί – οι οποίοι, ωστόσο, σημειώνεται ότι δεν αποκαλύφθηκαν πλήρως – είναι στο μεγαλύτερο τμήμα τους λαξευμένοι στο βράχο. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε καθαρισμός περιμετρικά του βωμού/βάθρου, που βρίσκεται στα δυτικά του Κτιρίου 1, όπου αποκαλύφθηκε βραχώδες έδαφος, εν μέρει λαξευμένο.

Κτίριο 2. Πρόκειται για ορθογώνιο κτίριο, μέγ. διαστ. 22,50×7 μ. Εκτείνεται στα βόρεια και τα βορειοανατολικά του Κτιρίου 1 και σχεδόν παράλληλα προς το βόρειο τείχος. Η κύρια είσοδος εντοπίστηκε στη βόρεια πλευρά του. Οι τοίχοι του είναι εν μέρει κτιστοί, ενώ σε μεγάλο βαθμό για τη διαμόρφωση τόσο αυτών όσο και των δαπέδων έχει χρησιμοποιηθεί ο βράχος, ύστερα από κατάλληλη λάξευση. Το κτίριο περιλαμβάνει τρεις ανισομεγέθεις χώρους, που διατάσσονται επάλληλα και επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω μικρών θυραίων ανοιγμάτων. Το ανατολικό δωμάτιο (Χώρος Ι) έχει ορθογώνια κάτοψη και εσωτερικές διαστάσεις 5×6,80 μ. περίπου, ενώ οι διαστάσεις του κεντρικού δωματίου (Χώρος ΙΙ) φθάνουν τα 4,90×4,20 μ. Το δυτικό δωμάτιο (Χώρος ΙΙΙ), μέγ. διαστ. 8,50×7 μ., φαίνεται να υποδιαιρείται σε δύο επί μέρους τμήματα – δυτικό και ανατολικό –, τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους. Η στενωπός (Χώρος ΙΙα) που εντοπίζεται μεταξύ των Χώρων Ι και ΙΙ διαθέτει αποστραγγιστική αύλακα, διαμορφωμένη στο βράχο, που απολήγει βορείως του κτιρίου. Από τις εργασίες στο Κτίριο 2 συνελέγη μικρός αριθμός κινητών ευρημάτων, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν δύο χάλκινα νομίσματα, σιδερένια φυλλόσχημη αιχμή, σιδερένιο μαχαιρίδιο και διάτρητο οστέινο αντικείμενο.

Κτίριο 3. Πρόκειται για μεγάλο ορθογώνιο κτίριο, το οποίο βρίσκεται δυτικά του Κτιρίου 1 και του βωμού/βάθρου και αποτελείται από τρεις ανισομεγέθεις χώρους. Οι τοίχοι του είναι εν μέρει χτισμένοι με λιθοδομή, ενώ σε μεγάλο βαθμό έχει χρησιμοποιηθεί ο βράχος, λαξευμένος κατάλληλα, ο οποίος αποτελούσε, επίσης, και τα δάπεδα των χώρων. Η πρόσβαση στο κτίριο γινόταν από Β., από το Χώρο Ι, εσωτ. διαστ. 11,30/11,50×2,70/3,90 μ. Στη βόρεια πλευρά του δωματίου εντοπίστηκαν δύο κυβόλιθοι, οι οποίοι συνιστούν, πιθανότατα, τις βάσεις των κιόνων που πλαισίωναν τη θύρα. Νοτίως του Χώρου Ι εκτείνονται οι Χώροι ΙΙ και ΙΙΙ. Η κάτοψή τους και τα μεταξύ τους όρια δεν είναι ιδιαίτερα σαφή, καθώς οι τοίχοι είναι αρκετά πρόχειρης κατασκευής και, επιπλέον, αρκετά κατεστραμμένοι. Οι διαστάσεις του Χώρου ΙΙ υπολογίζονται σε 6,60×3/4 μ., ενώ του Χώρου ΙΙΙ σε 3/3,50×2 μ. Ο Χώρος Ι επικοινωνούσε με τον παρακείμενο Χώρο ΙΙ, ενώ ασαφές παραμένει εάν υπήρχε άνοιγμα επικοινωνίας μεταξύ των Χώρων Ι και ΙΙΙ. Στα δυτικά του Χώρου ΙΙ, τέλος, αποκαλύφθηκε ένας ακόμη μικρότερος χώρος. Τα περισσότερα ευρήματα εντοπίστηκαν στο εσωτερικό του Χώρου Ι, όπου αφαιρέθηκε στρώμα καταστροφής (υπολείπεται η αφαίρεση μιας ακόμη στρώσης). Συνελέγησαν τρία χάλκινα νομίσματα, τμήμα λίθινου γυναικείου αγαλματιδίου, μεγάλος αριθμός από τμήματα ειδωλίων, τμήματα μήτρας ειδωλίου, πλήθος θραυσμάτων γυάλινων αγγείων, τμήματα από δύο χάλκινες πόρπες, δύο μεγάλες χάλκινες εφηλίδες, πιθανόν από θύρα, κ.ά.

Κτίριο 4. Από το Κτίριο 4, το οποίο βρίσκεται δυτικά του Κτιρίου 3, έχει αποκαλυφθεί ο ανατολικός και ο βόρειος τοίχος του (Τχ 1 και Τχ 1β αντίστοιχα). Ο Τχ 1 έχει μήκος 6,10 μ. και διατηρείται σε μέγιστο ύψος 1,10 μ., ενώ ο Τχ 1β αποκαλύφθηκε σε μήκος 9,80 μ. και διατηρείται σε ύψος έως δύο δόμων. Καθώς και οι δύο τοίχοι ήταν αρκετά κατεστραμμένοι και οι περισσότεροι λίθοι τους είχαν μετατοπιστεί από την αρχική τους θέση, πραγματοποιήθηκε μερική συμπλήρωση-αποκατάστασή τους. Τέλος, στο εσωτερικό του Κτιρίου 4 πραγματοποιήθηκε απομάκρυνση των πεσμένων λίθων και εξομάλυνση των επιφανειακών επιχώσεων.

Χώρος Ι. Πραγματοποιήθηκε λεπτομερέστερος καθαρισμός ενός ορθογώνιου χώρου, που είχε εντοπιστεί κατά τις εργασίες του 2003 στο ανατολικό τμήμα της ακρόπολης Β΄ – και συγκεκριμένα εξωτερικά του δυτικού τείχους της Ακρόπολης Α΄, στο ύψος του νότιου πύργου. Ο Χώρος Ι – όπως ονομάστηκε συμβατικά – έχει, κατά πάσα πιθανότητα, εσωτερικές διαστάσεις 3,15×2,80/3 μ., αν και το ανατολικό του όριο δεν έχει εντοπιστεί. Οι τοίχοι του έχουν κατασκευαστεί από ογκόλιθους και διατηρούνται σε ύψος ενός δόμου (0,70 μ.). Από τα έως τώρα στοιχεία δεν προκύπτει με σαφήνεια ότι ο Χώρος Ι αποτελεί νεότερη κατασκευή, όπως είχε αρχικά θεωρηθεί. Ίσως απλά κατά τους νεότερους χρόνους να είχε χρησιμοποιηθεί ως ποιμνιοστάσιο.

ΑΝΤΩΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΑΤΟΥ - ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Αρχαιολογικός χώρος Γιτάνων

Οι εργασίες πεδίου στον αρχαιολογικό χώρο Γιτάνων[26], στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαιολογικού χώ-

26. Στις εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου απασχολήθηκαν

ρου Γιτάνων Θεσπρωτίας», συνεχίστηκαν κατά την περίοδο Μαρτίου-Δεκεμβρίου 2006 με αποψιλώσεις και καθαρισμούς από τη βλάστηση, καθώς και αποχωματώσεις-απομάκρυνση σύγχρονων επιχώσεων κατά τη διαμόρφωση τμημάτων της διαδρομής περιήγησης των επισκεπτών, αλλά και τακτοποίηση του καταπεσμένου αρχαίου και νεότερου οικοδομικού υλικού από κτίρια και δρόμους στην περιοχή ανάδειξης.

Στο πλαίσιο διαμόρφωσης των διαδρομών περιήγησης των επισκεπτών στο υπό ανάδειξη τμήμα του χώρου πραγματοποιήθηκε καθαρισμός του διατειχίσματος από τη συμβολή του στη βορειοδυτική οχύρωση μέχρι τον πύργο Ι, ενώ παράλληλα απομακρύνθηκαν σύγχρονες επιχώσεις και καταπεσμένο οικοδομικό υλικό εξωτερικά του διατειχίσματος. Ανάλογες εργασίες καθαρισμού εκτελέστηκαν και στους πύργους της πύλης Ι της οχύρωσης.

Εργασίες αρμολόγησης-μερικής αποκατάστασης λιθοδομών, με επανατοποθέτηση μέρους του καταπεσμένου οικοδομικού υλικού και κατασκευή ξερολιθιών, πραγματοποιήθηκαν για την αποκατάσταση των ορίων των αρχαίων δρόμων, καθώς και ημικατεστραμμένων τοίχων αρχαίων κτιρίων, που εντάσσονταν στη διαδρομή περιήγησης των επισκεπτών. Παράλληλα, προχώρησε η κατασκευή τριών αναλημματικών τοίχων για τη συγκράτηση των χωμάτινων αναβαθμών του δρόμου 6 και η διαμόρφωση λίθινων αναβαθμών στο ανατολικό όριο της συμβολής του με το δρόμο 13. Τέλος, καθαρίστηκε και ανακατασκευάστηκε εκ θεμελίων η ελλειψοειδής ποιμνιοκατασκευή βορειοδυτικά του Κτιρίου Β.

Το οικοδομικό υλικό που προέκυψε από τις παραπάνω εργασίες τακτοποιήθηκε σε λιθοσωρούς σε επιλεγμένα σημεία του χώρου, ενώ μέρος του υλικού που προέκυψε από τις αποχωματώσεις χρησιμοποιήθηκε για την ολοκλήρωση της ενίσχυσης του τοιχίου αντιπλημμυρικής προστασίας του θεάτρου κατά μήκος του ποταμού Καλαμά.

Συνεχίστηκαν, ακόμη, η συμπλήρωση σε ηλεκτρονική μορφή του τοπογραφικού διαγράμματος και η σχεδιαστική αποτύπωση των κτιρίων που αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες ανάδειξης (Κτίρια 36, 59, το βόρειο τμήμα του Κτιρίου 76 και η κάτοψη νεότερης κατασκευής επί του δρόμου 6), καθώς και οι εργασίες συντήρησης επιλεγμένων ειδικών ευρημάτων, που προέκυψαν από τις εργασίες πεδίου του προηγούμενου και του τρέχοντος έτους.

Τέλος, συνεχίστηκε η ταξινόμηση του υπάρχοντος και του νέου φωτογραφικού υλικού από τις εργασίες πεδίου και η παρακολούθηση του φυσικού και οικονομικού αντικειμένου του έργου.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΓΚΑΝΙΑ

οι αρχαιολόγοι Χ. Γκάνια, Σ. Φάτσιος και Α. Τζωρτζάτου.

Αρχαιολογικός χώρος Ελέας

Κατά τη διάρκεια του 2006 συνεχίστηκαν οι εργασίες πεδίου στον αρχαιολογικό χώρο Ελέας στο πλαίσιο της εκτέλεσης του υποέργου «Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Ελέας» του έργου «Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων Ελέας και Ντόλιανης Θεσπρωτίας». Έμφαση δόθηκε στην ολοκλήρωση της περίφραξης και των θυρών του χώρου, στην ολοκλήρωση της κατασκευής του κτιρίου εξυπηρέτησης του κοινού και των δικτύων ηλεκτροδότησης και ύδρευσης-πυρόσβεσης, καθώς και των διαδρομών περιήγησης. Επίσης, συνεχίστηκαν τα αρμολογήματα στους τοίχους αρχαίων κτιρίων και η κατασκευή αποστραγγιστικών αυλάκων[27].

Αναλυτικά, πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες:

Περιφράξεις - Θύρες εισόδου. Ολοκληρώθηκε η κατασκευή των περιφράξεων ελαφρού και βαρέος τύπου, καθώς και των τεσσάρων θυρών εισόδου του αρχαιολογικού χώρου, εκ των οποίων δύο εξυπηρετούν τις ανάγκες των επισκεπτών και δύο τη λειτουργία του εργοταξίου.

Αποψιλώσεις. Ολοκληρώθηκε η συντήρηση της αποψίλωσης στο σύνολο της έκτασης του αρχαιολογικού χώρου και παράλληλα ξεκίνησε επιλεκτικός ψεκασμός σε διάφορα σημεία, κυρίως κατά μήκος της διαδρομής των επισκεπτών και στο εσωτερικό των αρχαίων κτιρίων και οχυρώσεων.

Αποχωματώσεις. Συνεχίστηκαν οι αποχωματώσεις σε κτίρια εκατέρωθεν της διαμορφωθείσας διαδρομής των επισκεπτών. Συγκεκριμένα, αφαιρέθηκαν οι επιφανειακές επιχώσεις και τα υποκείμενα στρώματα καταστροφής περιμετρικά του Κτιρίου 5 (τομέας Ε10-ΣΤ10), στα βόρεια και τα ανατολικά των Κτιρίων 10 και 32 (Τομείς Γ8-9) και στα νότια και τα ανατολικά της στοάς (Κτίριο 30) στον τομέα Ζ7, προκειμένου να αποσαφηνιστούν οι κατόψεις των οικοδομημάτων και να διαμορφωθούν οι προσβάσεις των επισκεπτών προς αυτά.

Λοιπές εργασίες πεδίου. Συνεχίστηκε η συγκέντρωση του αδρού οικοδομικού υλικού σε σωρούς στο κεντρικό τμήμα του οικισμού, προκειμένου το εν λόγω υλικό να χρησιμοποιηθεί, στη συνέχεια, στο γέμισμα των αποστραγγιστικών αυλάκων του χώρου. Παράλληλα, μέρος του υλικού αυτού χρησιμοποιήθηκε και για την κατασκευή των καθιστικών του χώρου και την οριοθέτηση τμημάτων της διαδρομής περιήγησης.

Κτίρια εισόδου - εξυπηρέτησης κοινού. Ολοκληρώθηκε η κατασκευή του κτιρίου εισόδου-φυλακίου του αρχαιολογικού χώρου (Εικ. 9). Παράλληλα, ξεκίνησε η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου του.

27. Στις εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου απασχολήθηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Λάζαρη, Σ. Μπαλάκας, Α. Λάμπρου και Π. Πέτσιος.

Διαδρομές επισκεπτών. Συνεχίστηκε η κατασκευή τμημάτων της διαδρομής των επισκεπτών μέσα από τους αρχαίους δρόμους του οικισμού στο επίπεδο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου. Τα αρχαία οδοστρώματα, προκειμένου να προστατευθούν από τις φθορές, καλύφθηκαν με γεωύφασμα και στη συνέχεια καταχώσθηκαν με αδρανή υλικά (χαλίκι). Παράλληλα, διαμορφώθηκαν προσβάσεις προς τα κτίρια εκατέρωθεν της διαδρομής περιήγησης, ενώ στα δύσβατα σημεία τοποθετήθηκαν μεταλλικές κλίμακες πρόσβασης.

Δίκτυα φωτισμού. Τοποθετήθηκε ηλεκτρολογικός πίνακας εξωτερικού χώρου (pillar) πλησίον του φυλακίου, από τον οποίο θα καταστεί δυνατή η ηλεκτροδότηση τμημάτων του αρχαιολογικού χώρου. Παράλληλα, εκπονήθηκε ηλεκτρολογική μελέτη για το φωτισμό τμημάτων της αρχαίας οχύρωσης, της διαδρομής περιήγησης και της αγοράς του οικισμού.

Δίκτυα ύδρευσης και πυρόσβεσης. Ολοκληρώθηκε η εγκατάσταση των δικτύων ύδρευσης και πυρόσβεσης του χώρου και κατασκευάστηκαν τρεις λιθόκτιστες κρήνες για τις ανάγκες των επισκεπτών. Βρύσες τοποθετήθηκαν, επίσης, στο εργοταξιακό στέγαστρο και κοντά στο φυλάκιο. Επίσης, αγοράστηκε σύστημα αυτόματου ποτίσματος.

Χώροι στάθμευσης. Διαμορφώθηκε περιμετρικά με χαμηλά λιθόκτιστα τοιχία ο χώρος στάθμευσης. Περιμετρικά αυτού πραγματοποιήθηκε μερική αποψίλωση από τα αγρωστώδη ζιζάνια, καθαρισμός και κλάδεμα των υπαρχόντων δέντρων.

Αρμολογήματα και μικροστερεώσεις. Συνεχίστηκε η αποκατάσταση των ορίων των αρχαίων δρόμων, καθώς και ημικατεστραμμένων τοίχων αρχαίων κτιρίων στο κεντρικό επίπεδο τμήμα του οικισμού, με το διαθέσιμο γύρω από τα εν λόγω κτίρια αρχαίο οικοδομικό υλικό. Παράλληλα, εγκρίθηκε από το ΚΑΣ η μελέτη αποκατάστασης της βορειοανατολικής πύλης του αρχαίου οικισμού, που προβλέπει μερική αποδόμηση, συντήρηση, στερέωση και αποκατάσταση στην αρχική τους θέση των γωνιολίθων της, καθώς και την κατασκευή προστατευτικού χαλινού γύρω από την κατώτερη σειρά των λίθων της. Οι εργασίες αποκατάστασης της πύλης θα ξεκινήσουν εντός της επόμενης άνοιξης.

Εικ. 9. Αρχαιολογικός χώρος Ελέας. Το κτίριο εξυπηρέτησης κοινού.

Συντήρηση. Ολοκληρώθηκε η συντήρηση 11 μεγάλων αποθηκευτικών πίθων, καθώς και δύο λουτήρων από κτίρια του οικισμού. Κάποια από τα αγγεία αυτά θα εκτεθούν στην αρχική τους θέση κάτω από προστατευτικά στέγαστρα.

Στέγαστρα ελαφρά. Τοποθετήθηκαν προστατευτικά στέγαστρα, συνολικής επιφάνειας 70 τ.μ., σε τμήματα κτιρίων στο βορειοδυτικό και το νοτιοδυτικό τμήμα του οικισμού επάνω από πλίνθινα δάπεδα και στρώματα καταστροφής (Εικ. 10). Επίσης, κατασκευάστηκαν και θα τοποθετηθούν στο επόμενο χρονικό διάστημα προστατευτικά στέγαστρα σε πιθεώνες κτιρίων επάνω από τους μεγάλους αποθηκευτικούς πίθους.

Εικ. 10. Αρχαιολογικός χώρος Ελέας. Στέγαστρα προστασίας.

Γενικές τοπογραφικές εργασίες. Ολοκληρώθηκε η τοπογραφική αποτύπωση των νέων στοιχείων του αρχαιολογικού χώρου που προέκυψαν κατά τη διάρκεια των εργασιών πεδίου, καθώς και των νέων παρεμβάσεων (δίκτυα, διαδρομή περιήγησης, κτίριο εξυπηρέτησης κοινού κτλ.). Επίσης, πραγματοποιήθηκε με ελικόπτερο η αεροφωτογράφηση του αρχαιολογικού χώρου.

Σχεδιάσεις. Ολοκληρώθηκε η σχεδιαστική αποτύπωση των κτιρίων του χώρου. Παράλληλα, συνεχίστηκαν οι σχεδιάσεις αναπαραστάσεων των αρχαίων κτιρίων, που θα χρησιμοποιηθούν στις πινακίδες και τα ενημερωτικά φυλλάδια για τον αρχαιολογικό χώρο.

Πληροφοριακό υλικό. Εκτυπώθηκαν τα τρίπτυχα ενημερωτικά φυλλάδια και τα αναδιπλούμενα τοπογραφικά σχέδια του αρχαιολογικού χώρου. Επίσης, ξεκίνησε η σύνταξη των κειμένων και η συγκέντρωση του λοιπού πληροφοριακού υλικού για την έκδοση του αρχαιολογικού οδηγού του χώρου.

Λοιπές εργασίες. Συνεχίστηκε η κατασκευή αποστραγγιστικών αυλάκων του οικισμού, μέσω των οποίων τα όμβρια ύδατα, αλλά και αυτά των πηγών του χώρου, οδηγούνται με κατάλληλες κλίσεις εκτός του αρχαιολογικού χώρου.

Τέλος, συνεχίστηκε η ταξινόμηση του υπάρχοντος και του νέου φωτογραφικού υλικού από τις εργασίες πεδίου, το πλύσιμο και η διαλογή της κεραμικής και των ειδικών ευρημάτων και η παρακολούθηση του φυσικού και οικονομικού αντικειμένου του έργου.

Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ελέας - Β΄ φάση

Από τον Ιούνιο του 2006 ξεκίνησαν οι εργασίες στο πλαίσιο της β΄ φάσης ανάδειξης του χώρου, η οποία επικεντρώνεται στην πλήρη αποκάλυψη και ανάδειξη της πολιτικής αγοράς του αρχαίου οικισμού, της περιοχής του αποκαλούμενου θεάτρου της πόλης, της αποκατάστασης του βορειοανατολικού πύργου της οχύρωσης και της βόρειας πυλίδας, καθώς και στη διαμόρφωση υπαίθριου χώρου ενημέρωσης επισκεπτών-εκδηλώσεων δίπλα στο φυλάκιο του αρχαιολογικού χώρου.

Το έργο περιλαμβάνει τις εξής εργασίες:

Α. Εργασίες πεδίου.

1. Αποχωματώσεις-απομάκρυνση σύγχρονων επιχώσεων στην περιοχή της αγοράς και του αποκαλούμενου θεάτρου του οικισμού.

2. Τακτοποίηση του διάσπαρτου αρχαίου οικοδομικού υλικού και απομάκρυνση των σύγχρονων λιθοσωρών στην περιοχή παρέμβασης - Διαμόρφωση υπαίθριου χώρου ενημέρωσης επισκεπτών-εκδηλώσεων δίπλα στο φυλάκιο του αρχαιολογικού χώρου.

Β. Υποδομές και εγκαταστάσεις εξυπηρέτησης κοινού.

1. Φωτισμός διαδρομής επισκεπτών και περιοχής της αγοράς.

2. Τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων και πινακίδων σήμανσης κοντά στα υπό ανάδειξη αρχαία οικοδομήματα.

Γ. Προστασία - ανάδειξη μνημείων.

1. Αρμολογήματα και μικροστερεώσεις των λιθοδομών των αρχαίων κτιρίων στην περιοχή της πολιτικής αγοράς του οικισμού.

2. Εργασίες υποστύλωσης και αντιστήριξης ευπαθών τμημάτων των τειχών.

3. Αποκατάσταση στωικού οικοδομήματος στη δυτική πλευρά της αγοράς.

4. Συντήρηση αρχιτεκτονικών μελών στοών και λοιπών κινητών ευρημάτων από την υπό ανάδειξη περιοχή.

5. Εργασίες αποστράγγισης των ομβρίων υδάτων.

Δ. Έρευνα - Τεκμηρίωση - Πληροφόρηση.

1. Διενέργεια ανασκαφικής έρευνας στα σημεία που θα απαιτηθεί κατά την εξέλιξη των λοιπών εργασιών πεδίου.

2. Γενικές τοπογραφικές εργασίες (φωτογραμμετρία, αεροφωτογράφηση κτλ.).

3. Σχεδιάσεις-αποτυπώσεις του χώρου στην αρχική και τελική μορφή του.

4. Φωτογραφική τεκμηρίωση κατά τις διάφορες φάσεις των εργασιών.

5. Έκδοση ενημερωτικού υλικού σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή.

Κατά τη διάρκεια του έτους έμφαση δόθηκε στις εργασίες αποκάλυψης και ανάδειξης της αγοράς του οχυρωμένου οικισμού και στην ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του αποκαλούμενου θεάτρου.

Εργασίες πεδίου. Ξεκίνησαν οι αποχωματώσεις και η απομάκρυνση σύγχρονων επιχώσεων, καθώς και του αδρού οικοδομικού υλικού που είχε συγκεντρωθεί στην εν λόγω περιοχή κατά τους νεότερους χρόνους, και η τακτοποίηση του δουλεμένου αρχαίου οικοδομικού υλικού.

Στο επίπεδο τμήμα της αγοράς[28] του αρχαίου οικισμού αποκαλύφθηκε ένα ακόμη στωικό οικοδόμημα που ορίζει από βόρεια το χώρο, καθώς και μέρος των προσκτισμάτων του. Στον αμφιθεατρικό χώρο που σχηματίζεται στα νότια της αγοράς και που είχε ταυτιστεί από τον πρώτο ερευνητή της περιοχής, Σ. Δάκαρη[29] με το θέατρο της πόλης, η ανασκαφική έρευνα υπέδειξε ότι πρόκειται για ένα βαθμιδωτά οργανωμένο τμήμα του αρχαίου οικισμού στην κατωφερή πλαγιά του φυσικού βράχου, με εξαιρετική θέα προς την αγορά της πόλης. Στο χώρο αυτό έχουν ερευνηθεί τμήματα τουλάχιστον πέντε ιδιωτικών οικιών, μεταξύ των οποίων υπάρχουν στενωποί, αλλά και πλατύτερες βαθμιδωτές οδοί.

Καθαρισμός και τακτοποίηση του οικοδομικού υλικού πραγματοποιήθηκε, επίσης, στη βόρεια πυλίδα του οικι-

28. Βλ. παραπάνω, Ανασκαφικές εργασίες.

29. Σ. Δάκαρης, *Θεσπρωτία*, Αθήνα 1972, σ. 97-99.

σμού, η οποία πρόκειται να αποκατασταθεί στην αρχική της μορφή σύμφωνα με μελέτη αναστήλωσης που θα εκπονηθεί στο επόμενο χρονικό διάστημα.

Προστασία - ανάδειξη μνημείων. Ξεκίνησαν οι εργασίες κατασκευής αποστραγγιστικών αυλάκων για τα όμβρια ύδατα που συγκεντρώνονται στην περιοχή της αγοράς του οικισμού.

Παράλληλα με τις εργασίες πεδίου, πραγματοποιήθηκαν σχεδιαστική, τοπογραφική και φωτογραφική αποτύπωση της περιοχής του θεάτρου και της αγοράς και των εργασιών που γίνονται σε αυτές, καθώς και αρχειοθέτηση και επεξεργασία του νέου φωτογραφικού υλικού. Συγκεντρώθηκε πληροφοριακό υλικό σχετικά με την ιστορία του χώρου, πλύθηκε και τακτοποιήθηκε η ανευρεθείσα κεραμική και ξεκίνησε η καταγραφή των ειδικών ευρημάτων των ερευνών.

ΚΑΣΣΙΑΝΗ ΛΑΖΑΡΗ

Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης

Στον αρχαιολογικό χώρο Ντόλιανης συνεχίστηκαν το 2006, στο πλαίσιο του ΠΕΠ Ηπείρου, οι εργασίες του υποέργου «Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Ντόλιανης». Παράλληλα, άρχισε η υλοποίηση του νέου έργου με τίτλο «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ντόλιανης - Β΄ φάση: Αποκατάσταση - ανάδειξη βόρειας κύριας πύλης και κτιρίου 11, στερεωτικές εργασίες σε τείχη και πύργο ακρόπολης, τοποθέτηση λυόμενης θεατρικής κατασκευής», με εργασίες συμπληρωματικές στο υπό εξέλιξη υποέργο.

Οι εργασίες πεδίου που πραγματοποιήθηκαν το 2006 περιελάμβαναν τη διενέργεια επαναληπτικών αποψιλώσεων στην υπό ανάδειξη περιοχή, την ολοκλήρωση των αποχωματώσεων στην κύρια πύλη της εξωτερικής οχύρωσης, την ολοκλήρωση της κατασκευής των διαδρομών περιήγησης και του κτιρίου εξυπηρέτησης κοινού, καθώς και τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου του, την τοποθέτηση περιφράξεων ασφαλείας και την πραγματοποίηση μικροστερεώσεων σε νεότερα κτίρια της ακρόπολης και τμήματα της οχύρωσης. Έγινε, επίσης, απομάκρυνση και διαλογή του καταπεσμένου οικοδομικού υλικού από το εσωτερικό του υπό ανάδειξη Κτιρίου 11 της ακρόπολης, αποχωμάτωση στην περιοχή του δυτικού σκέλους του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου και σε τμήματα του εσωτερικού τείχους, καθώς και στερεωτικές εργασίες στο μεταβυζαντινό πύργο της ακρόπολης.

Οι στερεωτικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στον πύργο από εξειδικευμένο εργοληπτικό συνεργείο αφορούσαν σε λεπτομερή καθαρισμό των φυτικών, απομάκρυνση των σαθρών τμημάτων των τοιχοδομών και αρμολόγημα των εξωτερικών και εσωτερικών κονιαμάτων του κτίσματος.

Οι εργασίες αποχωμάτωσης-διαμόρφωσης στην περιοχή της κύριας πύλης έφεραν στο φως δέκα ακόμη τάφους από το νεκροταφείο των ύστερων βυζαντινών χρόνων, που ανασκάπτεται από το 2002 και εξής στη θέση αυτή, ανεβάζοντας το συνολικό αριθμό τους σε 102. Στα ανατολικά της κύριας πύλης αποκαλύφθηκε ορθογώνιας κάτοψης αταύτιστο κτίριο με τρεις διαδοχικούς χώρους (Κτίριο 18), ενώ στα νοτιοδυτικά της τα κατάλοιπα κεραμικού κλιβάνου, μικρών διαστάσεων, κατασκευασμένου από σχιστολιθικές πλάκες φλύσχη. Δίπλα από τον ανατολικό πύργο της πύλης, αποκαλύφθηκαν, επίσης, τα κατάλοιπα ενός ακόμη κλιβάνου.

Το δυτικό τμήμα της οχύρωσης της ακρόπολης καθαρίστηκε σε μήκος 50 μ. Παρουσιάζει φθορές, καταπτώσεις, ολισθήσεις και συμπληρώσεις διαφόρων περιόδων. Το καλύτερα σωζόμενο τμήμα του είναι κατασκευασμένο με το ψευδοϊσόδομο σύστημα τοιχοποιίας από μεγάλου μεγέθους ασβεστολιθικούς γωνιόλιθους και σε μικρό τμήμα του σώζεται σε μέγιστο ύψος 4 μ.

Η απομάκρυνση των επιφανειακών επιχώσεων κατά μήκος του δυτικού σκέλους του εξωτερικού περιβόλου δεν ολοκληρώθηκε. Στο ανατολικό τμήμα του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου, του οποίου η κατάσταση διατήρησης είναι ιδιαίτερα αποσπασματική, διενεργήθηκαν δοκιμαστικές τομές για τον εντοπισμό του νότιου τμήματός του, που δεν είναι ορατό επιφανειακά.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΛΑΜΠΡΟΥ

Αρχαιολογικός χώρος Δυμοκάστρου

Κατά τη διάρκεια του 2006 συνεχίστηκαν οι εργασίες πεδίου[30] στον αρχαιολογικό χώρο Δυμοκάστρου, στο πλαίσιο της εκτέλεσης του έργου «Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Δυμοκάστρου Θεσπρωτίας». Οι εργασίες επικεντρώθηκαν στο εσωτερικό της αρχαίας οχύρωσης και αφορούσαν σε αποψιλώσεις, απομάκρυνση οικοδομικού υλικού, αποχωματώσεις και ανασκαφικές εργασίες, αρμολογήματα, κατασκευή διαδρομών περιήγησης και καθιστικών σύντομης ανάπαυσης των επισκεπτών, καθώς και σε εργασίες συντήρησης. Αναλυτικότερα:

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης της αποψίλωσης με τη χρήση θαμνοκοπτικών μηχανημάτων – αλλά και υπό μορφή επιλεκτικής εκρίζωσης φυτών – σε όλη την έκταση της Ακρόπολης Α καθώς και σε μικρό τμήμα της Ακρόπολης Β. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε αποψίλωση υπό μορφή επιλεκτικών ψεκασμών και επαλείψεων με ζιζανιοκτόνο διάλυμα για την αποξήρανση και αφαίρεση της υπάρχουσας βλάστησης, ως επί το πλείστον στην Ακρόπολη Β – και συγκεκριμένα στο βόρειο και το δυτικό τείχος αυτής, καθώς και στο Κτίριο 1 και περιμετρικά αυτού – αλλά και στο Κτίριο Ε της Ακρόπολης Α.

30. Στις εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου απασχολήθηκαν οι αρχαιολόγοι Κ. Κουντούρη, Α. Τζωρτζάτου και Ε. Σαλταγιάννη.

Συνεχίστηκαν οι αποχωματώσεις και η ανασκαφική έρευνα[31] στην περιοχή του Κτιριακού συγκροτήματος Ζ και στον Τομέα βόρειας δεξαμενής της Ακρόπολης Α.

Κατασκευάστηκαν, επίσης, τμήματα της διαδρομής των επισκεπτών από το Κτίριο Β προς το Κτίριο Γ, από το Κτίριο Β προς το Κτιριακό συγκρότημα Ζ, κατά μήκος του βόρειου τείχους της Ακρόπολης Α, κατά μήκος του βόρειου και του δυτικού τείχους της Ακρόπολης Β και το κλιμακωτό μονοπάτι πρόσβασης από την Ακρόπολη Α προς την Ακρόπολη Β.

Επιπλέον, κατασκευάστηκαν λιθόκτιστα καθιστικά για τη σύντομη ανάπαυση των επισκεπτών σε διάφορα σημεία του αρχαιολογικού χώρου[32] και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αρμολόγησης και μικροστερεώσεων λιθοδομών σε επιλεγμένα κτίρια στις Ακροπόλεις Α και Β, καθώς και σε τμήμα του βόρειου τείχους της Ακρόπολης Β.

Παράλληλα, συνεχίστηκε η φωτογραφική τεκμηρίωση – με απλή και ψηφιακή φωτογραφική μηχανή – του συνόλου των εκτελούμενων εργασιών και η αρχειοθέτηση του υπάρχοντος και νέου φωτογραφικού υλικού.

Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Δυμοκάστρου - Β΄ φάση

Από τον Ιούνιο του 2006 ξεκίνησαν οι εργασίες στο πλαίσιο της β΄ φάσης ανάδειξης του χώρου, η οποία επικεντρώνεται στην αποκάλυψη της οχύρωσης της Ακρόπολης Γ και μνημείων κατά μήκος της διαδρομής των επισκεπτών στις Ακροπόλεις Α και Β.

Το έργο περιλαμβάνει τις εξής εργασίες:

Α. Εργασίες πεδίου

1. Αποψιλώσεις στην περιοχή του ταφικού τύμβου και της Ακρόπολης Γ.

2. Αποχωματώσεις - απομάκρυνση σύγχρονων επιχώσεων σε κτίρια κατά μήκος της διαδρομής των επισκεπτών και στον ταφικό τύμβο.

3. Τακτοποίηση του διάσπαρτου αρχαίου οικοδομικού υλικού και απομάκρυνση των σύγχρονων λιθοσωρών στην περιοχή παρέμβασης.

Β. Υποδομές και εγκαταστάσεις εξυπηρέτησης κοινού

1. Τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων και πινακίδων σήμανσης κοντά στα υπό ανάδειξη αρχαία οικοδομήματα.

Γ. Προστασία - ανάδειξη μνημείων

1. Αρμολογήματα και μικροστερεώσεις των λιθοδομών της δεξαμενής στο Κτίριο Β, κτιρίων κατά μήκος της διαδρομής των επισκεπτών και των τειχών.

2. Εργασίες υποστύλωσης και αντιστήριξης ευπαθών τμημάτων των τειχών.

3. Συντήρηση αρχιτεκτονικών μελών και λοιπών κινητών ευρημάτων από τις εργασίες πεδίου της α΄ φάσης.

Δ. Έρευνα - Τεκμηρίωση - Πληροφόρηση

1. Διενέργεια ανασκαφικής έρευνας στα σημεία που θα απαιτηθεί κατά την εξέλιξη των λοιπών εργασιών πεδίου.

2. Γενικές τοπογραφικές εργασίες (φωτογραμμετρία, αεροφωτογράφηση κτλ.).

3. Σχεδιάσεις - αποτυπώσεις του χώρου στην αρχική και την τελική μορφή του.

4. Φωτογραφική τεκμηρίωση κατά τις διάφορες φάσεις των εργασιών.

5. Εργαστηριακές αναλύσεις κονιαμάτων.

6. Έκδοση ενημερωτικού υλικού σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή.

Ε. Λοιπές εργασίες

Κατά τη διάρκεια του 2006 οι εργασίες επικεντρώθηκαν στον Τομέα βόρειας δεξαμενής και στον Τομέα του βόρειου τείχους, στα Κτίρια Β, Γ και Ε και σε μικρότερη έκταση στην περιοχή της νοτιοανατολικής πύλης και στον Τομέα σύγχρονου αλωνιού. Στην Ακρόπολη Β οι εργασίες επικεντρώθηκαν στη ζώνη κατά μήκος του βόρειου τείχους, από όπου διέρχεται η διαδρομή περιήγησης, και συγκεκριμένα στα ανατολικά και τα δυτικά του Κτιρίου 1, όπου αποκαλύφθηκαν τρία ακόμη κτίρια (Κτίρια 2-4).

Οι εργασίες συμπεριέλαβαν αποχωματώσεις - επιφανειακό καθαρισμό στο εσωτερικό και περιμετρικά κτιρίων, απομάκρυνση λιθοσωρών και διάσπαρτου οικοδομικού υλικού στις περιοχές παρέμβασης και στη συνέχεια συγκέντρωση και τακτοποίησή του σε σωρούς[33].

Κατά τη διάρκεια των εργασιών πεδίου συνελέγη σημαντικός αριθμός κινητών ευρημάτων των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, των οποίων ξεκίνησε η συντήρηση. Παράλληλα με τις εργασίες πεδίου, πραγματοποιήθηκε φωτογραφική τεκμηρίωση κατά τις διάφορες φάσεις των εργασιών, καθώς και συγκέντρωση πληροφοριακού υλικού σχετικά με το χώρο.

ΚΑΣΣΙΑΝΗ ΛΑΖΑΡΗ

ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΙΕΣ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 2006 εξιχνιάστηκαν δύο υποθέσεις αρχαιοκαπηλίας στο νομό Θεσπρωτίας, με αποτέλεσμα τον εντοπισμό 69 αρχαιολογικών ευρημάτων.

31. Βλ. παραπάνω, Ανασκαφικές εργασίες.

32. Καθιστικά κατασκευάστηκαν: στα ανατολικά του Κτιρίου Γ, στα δυτικά του Κτιρίου 14, στο βόρειο τμήμα του Κτιρίου 1, στα νότια του Κτιρίου Β, στα δυτικά του Κτιρίου Ε, στα νότια της νοτιοανατολικής πύλης της Ακρόπολης Α, καθώς και στα βορειοανατολικά του Κτιρίου 1 της Ακρόπολης Β.

33. Για τις μικρής έκτασης ανασκαφικές έρευνες στο χώρο, βλ. παραπάνω, Ανασκαφικές εργασίες.

Επιπλέον, ο Π. Στέφος παρέδωσε δύο νομίσματα οθωμανικής περιόδου.

ΟΥΡΑΝΙΑ ΠΑΛΛΗ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΔΗΜΟΣ ΠΑΡΑΠΟΤΑΜΟΥ

Δ.Δ. Γεροπλάτανου

Ύστερα από σχετική υπόδειξη κατοίκου της περιοχής, πραγματοποιήθηκε αυτοψία[34] στην περιοχή του Δ.Δ. Γεροπλάτανου κατά μήκος του αγροτικού δρόμου που οδηγεί από τον αρχαιολογικό χώρο της Ντόλιανης προς τον οικισμό και τα παρακείμενα προς ΒΑ. λατομεία. Εντοπίστηκε συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος, πιθανότατα της ελληνιστικής εποχής, του οποίου η ανασκαφική έρευνα προγραμματίζεται για την επόμενη χρονιά. Στον προς ΒΔ. παρακείμενο χαμηλό λόφο εντοπίστηκαν κτιριακά κατάλοιπα, σωζόμενα σε χαμηλό ύψος, τα οποία κατασκευαστικά παρουσιάζουν ομοιότητες με εκείνα των νεότερων χρόνων που βρίσκονται σε ολόκληρη τη γύρω περιοχή και είναι, πιθανότατα, λίγο μεταγενέστερα από τα αντίστοιχα κτίρια του νεότερου οικισμού της Ντόλιανης.

ΔΗΜΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΙΟΥ

Δ.Δ. Παλαιοκάστρου

Θέση Μπαλάσκανη. Αγρός Δ. Γεωργίου

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας υπαλλήλου της ΛΒ΄ ΕΠΚΑ[35] σε αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας Δ. Γεωργίου στη θέση Μπαλάσκανη του Δ.Δ. Παλαιοκάστρου εντοπίστηκαν στα χαμηλότερα τμήματα του αγροτεμαχίου θραύσματα κεραμικής. Δεδομένου ότι η θέση γειτνιάζει με μικρό οχυρωμένο κάστρο και η περιοχή είναι γνωστή από παλιά για την ύπαρξη ελληνιστικού νεκροταφείου, χρήζει συστηματικότερης έρευνας.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΛΑΖΟΥ

34. Η αυτοψία πραγματοποιήθηκε από τις αρχαιολόγους Δ. Δρόσου και Π. Χρηστάκου.

35. Ο εντοπισμός πραγματοποιήθηκε από την αρχαιολόγο Ε. Σαλταγιάννη.

Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Ηπειρωτικών Σπουδών

Κατά το 2006, το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Ηπειρωτικών Σπουδών (ΑΙΗΣ), στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του για την έρευνα και προβολή της πολιτισμικής κληρονομιάς της περιοχής της Ηπείρου από διαχρονική σκοπιά, προχώρησε στην υλοποίηση του έργου «Συλλογή - ψηφιοποίηση - τεκμηρίωση πολιτιστικών θεματικών συλλογών της ευρύτερης περιοχής Πρέβεζας, Αμβρακικού και Ηπείρου», προϋπολογισμού 73.000 ευρώ. Το έργο εντάσσεται στη δράση «Κοινωνία της Πληροφορίας» του ΠΕΠ Ηπείρου και έχει ως στόχο τη δημιουργία ολοκληρωμένης υποδομής για την τεκμηρίωση, την ψηφιοποίηση και την προβολή μέσω διαδικτύου του πολύτιμου πολιτιστικού αρχειακού υλικού του Ιδρύματος «Ακτία Νικόπολις», το οποίο παραχωρήθηκε στο ΑΙΗΣ και περιλαμβάνει λιθογραφίες, χαρακτικά (γκραβούρες), χάρτες, καρτ ποστάλ, ασπρόμαυρες φωτογραφίες, φύλλα τοπικών εφημερίδων και εμπορικά δελτάρια από την περιοχή της Ηπείρου. Για την περαιτέρω χρήση του ψηφιοποιημένου αυτού υλικού θα είναι υπεύθυνο το ΑΙΗΣ, στο οποίο θα ανήκουν και τα σχετικά πνευματικά δικαιώματα.

Συνεχίστηκε και εφέτος η βιβλιογραφική έρευνα και ταξινόμηση των δεδομένων των ανασκαφών στις θέσεις Λιατοβούνι Κόνιτσας και Μαγούλα Βισβίκη Θεσσαλίας, των οποίων οι δημοσιεύσεις έχουν ενταχθεί ήδη από το 2005 στις δράσεις του ΑΙΗΣ. Επιπλέον, κατά το 2006 δημιουργήθηκε μια ηλεκτρονική βάση δεδομένων όπου καταγράφηκαν ψηφιακά τα ευρήματα της νεολιθικής θέσης Μαγούλα Βισβίκη, που φυλάσσονται σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, ενώ παράλληλα πραγματοποιήθηκε φωτογράφησή τους σε ψηφιακή μορφή και φωτοτύπηση μέρους του αρχείου σχεδίων. Τέλος, εκτυπώθηκαν οι ψηφιακές καρτέλες των ευρημάτων της βάσης και εντάχθηκαν στη σειρά του ευρετηρίου της Προϊστορικής Συλλογής του ΕΑΜ.

Το ΑΙΗΣ, με την αμέριστη συνδρομή της Περιφέρειας Ηπείρου, ανέλαβε την πρωτοβουλία της διοργάνωσης μιας ημερίδας[1] με θέμα «Αρχαιολογικά Πάρκα: Εμπειρίες και προοπτικές». Στόχος της ημερίδας, που έλαβε χώρα στα Ιωάννινα την 1η Απριλίου 2006, ήταν η καταγραφή, η αποτίμηση και η αξιολόγηση των καρπών της ευρωπαϊκής, αλλά και της ελληνικής εμπειρίας από τη δημιουργία και τη διαχείριση των αρχαιολογικών πάρκων ως μέσων προβολής των μνημείων τους και του φυσικού τους τοπίου και ως καθοριστικού παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης μιας περιοχής, με πολλαπλασιαστικά οφέλη και ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα.

Αφορμή για τη διοργάνωση της ημερίδας αυτής, η οποία ήταν και η πρώτη με τέτοια θεματολογία που έλαβε χώρα στην Ελλάδα, υπήρξε η ειδική μελέτη-πλαίσιο συνολικής ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης από ομάδα επιστημόνων επιφορτισμένων με τα έργα που υλοποιούνται κατά την τελευταία δεκαετία στο χώρο. Οι ομιλητές της ημερίδας αναζητήθηκαν στους κύκλους επιστημόνων, με εμπειρία και πλούσιο έργο στην οργάνωση, τη διοίκηση και τη διαχείριση ανάλογων πολιτιστικών φορέων, ώστε να προβληθούν όλες οι παράμετροι ενός τέτοιου εγχειρήματος (επιστημονικές, διοικητικές αλλά και οικονομικές). Οι εισηγήσεις κάλυψαν ένα μεγάλο γεωγραφικό εύρος και διαπραγματεύθηκαν πολλούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Στο πλαίσιο αυτό ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε σε αστικά σύνολα, όπως η Νικόπολη στο μυχό της χερσονήσου της Πρέβεζας, η Colonia Ulpia Traiana στο Xanten της Γερμανίας και το Βουθρωτό στην Αλβανία. Παραγωγικές δραστηριότητες, όπως τα ρωμαϊκά χρυσωρυχεία στις Las Médulas της Ισπανίας και τα μεσαιωνικά μνημεία της κοιλάδας της Cornia στην Τοσκάνη της Ιταλίας, προσέφεραν ένα έξοχο παράδειγμα διερεύνησης της σχέσης ανθρώπου και περιβάλλοντος. Ξεχωριστή θέση στις εισηγήσεις είχε και η παρουσίαση του αρχαιολογικού πάρκου στο κέντρο των Βίκινγκ στο York της Αγγλίας, όπου η παρουσίαση του αρχαίου οικισμού στο κοινό συνδυάστηκε με την οργάνωση ειδικής έκθεσης για την ανασκαφική διαδικασία με έμφαση στη βιωματική συμμετοχή. Η παγκόσμια διάσταση του θέματος τονίστηκε και από την παρουσίαση χώρων, που είναι αρχαιολογικά πάρκα και συγχρόνως Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO, όπως οι προϊστορικοί τύμβοι της κοιλάδας του Boyne στην Ιρλανδία, το Εθνικό Αρχαιολογικό Πάρκο του Palenque στην περιοχή Chiapas του Μεξικού και το Ιστορικό Εθνικό Πάρκο της Τροίας στη βορειοδυτική Τουρκία. Από τον ελλαδικό χώρο παρουσιάστηκαν το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα, το πρώτο μιας σειράς θεματικών τεχνολογικών μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος

1. Ευχαριστούμε ιδιαίτερα το γενικό γραμματέα Περιφέρειας Ηπείρου, Δ. Πανοζάχο, για τη θέρμη με την οποία αγκάλιασε το όλο εγχείρημα, και τη σύμβουλό του, Ε. Βασιώτη, για την καθοριστική συμβολή της στην όλη διοργάνωση. Επίσης, θερμές ευχαριστίες οφείλουμε στους αρχαιολόγους Μ. Κορτζή, Ι. Κατσαδήμα, Ευ. Παυλίδη, Β. Καπόπουλο, Δ. Καλπάκη, Α. Γιοβανοπούλου, Ε. Βασιλείου και Στ. Βραχιονίδου και στην αρχιτέκτονα Π. Καράμπαλη, για την πολύτιμη συνδρομή τους στη διοργάνωση της ημερίδας.

Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), και το Πρόγραμμα Ενοποίησης των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας (ΕΑΧΑ). Η ημερίδα, την οποία παρακολούθησαν με ζωηρό ενδιαφέρον, εκτός από το επιστημονικό κοινό, εκπρόσωποι τοπικών φορέων και πλήθος πολιτών, καταγράφηκε ως πρωτοπόρα παρέμβαση στο πλαίσιο του επίκαιρου διαλόγου για τον προσανατολισμό και τους στόχους της διαχείρισης του πολιτισμικού αγαθού και της «παγκοσμιοποιημένης» διάστασής του.

Με πρωτοβουλία του ΑΙΗΣ και σε συνεργασία με τη ΙΒ΄ ΕΠΚΑ, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και τη «Λυδία Λίθος. Εταιρεία Μελέτης Νομισματικής και Οικονομικής Ιστορίας» ξεκίνησε κατά το 2006 η προετοιμασία της διοργάνωσης του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την Αρχαιότητα. Το Συνέδριο, το οποίο θα διεξαχθεί προς τιμήν του καθηγητή P.-R. Franke για την πολυσήμαντη επιστημονική συνεισφορά του στην ιστορία και τη νομισματική έρευνα της Ηπείρου, αναμένεται να αποτελέσει την αρχή για την αποτίμηση, αλλά και την προώθηση της επιστημονικής γνώσης για τη Νομισματική και την Οικονομία στον ηπειρωτικό χώρο.

Παράλληλα, κατά το 2006 συνεχίστηκε, παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες που προέκυψαν λόγω ελλιπούς χρηματοδότησης, η εκπόνηση του εκπαιδευτικού προγράμματος «Γνωρίζοντας τον παλαιολιθικό κάτοικο της Ηπείρου» με την επιμέλεια ύλης για τη μελλοντική έκδοση των εντύπων για το δάσκαλο και τους μαθητές. Στόχος του προγράμματος είναι η γνωριμία των μαθητών με την παλαιολιθική εποχή και η κατανόηση του προδρομικού ρόλου της στην εξέλιξη του πολιτισμού στο χώρο της Ηπείρου, μιας από τις καλύτερα ερευνημένες περιοχές όσον αφορά αυτή την περίοδο. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ολοκλήρωση του προγράμματος αποτελεί η εξασφάλιση της σχετικής χρηματοδότησης.

Κατά το τελευταίο τρίμηνο του 2006 και σε συνεργασία με τη ΙΒ΄ ΕΠΚΑ, η οποία παραχώρησε τα σχετικά αρχεία, το ΑΙΗΣ προχώρησε στη δημιουργία βάσης δεδομένων για την καταχώριση αρχαιολογικών θέσεων των νομών Πρέβεζας, Άρτας και Ιωαννίνων. Στις βάσεις αυτές καταγράφονται στοιχεία των θέσεων, όπως αυτά προέκυψαν κατά καιρούς από τη διενέργεια αυτοψιών (σύντομη παρουσίαση των κινητών και ακίνητων ευρημάτων), ενώ περιλαμβάνεται και αναφορά της σχετικής βιβλιογραφίας και των στοιχείων της φωτογραφικής τεκμηρίωσης. Μέσω της βάσης αυτής είναι εφικτή η γρήγορη εύρεση και ταξινόμηση του καταγεγραμμένου υλικού, ενώ προσφέρεται η δυνατότητα ενημέρωσης και επέκτασής του με νέα και επικαιροποιημένα στοιχεία. Το υλικό αυτό ενδέχεται στο μέλλον να χρησιμοποιηθεί σε ποικίλες εφαρμογές που προσιδιάζουν στις αρμοδιότητες του Ινστιτούτου, όπως στην έκδοση καταλόγου τοπωνυμίων και αρχαιολογικών θέσεων της Ηπείρου.

Συνεχίστηκε και κατά το έτος αυτό ο εμπλουτισμός της βιβλιοθήκης του Ινστιτούτου με νέα βιβλία. Συγκεκριμένα, καταγράφηκαν σε συμβατική και ηλεκτρονική μορφή 127 νέοι τίτλοι βιβλίων και ανατύπων, εκ των οποίων τα περισσότερα προέρχονται από δωρεές επιστημόνων και επιστημονικών ιδρυμάτων της Ελλάδας και του εξωτερικού, καθώς η αγορά νέων βιβλίων υπήρξε απαγορευτική λόγω υποχρηματοδότησης.

Τέλος, κατά το 2006 το ΑΙΗΣ προχώρησε στη σύνταξη και υποβολή των παρακάτω προτάσεων:

1) Πρόταση στο Ε.Π. «Πολιτισμός» στο πλαίσιο του μέτρου 3.3 «Μελέτες ωρίμανσης και προετοιμασίας» με τίτλο «Σύνταξη οριστικής μελέτης για το έργο "Στα ίχνη των περιηγητών: πρόγραμμα καταγραφής, τεκμηρίωσης και προβολής επιλεγμένων αρχαιολογικών θέσεων και μνημείων της Ηπείρου"».

Η εν λόγω πρόταση αφορά στη σύνταξη οριστικής μελέτης προκειμένου να προετοιμαστεί έγκαιρα και να προχωρήσει απρόσκοπτα το προαναφερόμενο έργο. Με τη μελέτη αυτή θα προσδιορίζονται και θα αναλύονται τα απαραίτητα προαπαιτούμενα, όπως μεθοδολογία, άξονες, κριτήρια, προδιαγραφές, δομή για την οργάνωση, τη σχεδίαση, την επεξεργασία και τον προγραμματισμό δράσεων για την υλοποίηση του έργου στην επόμενη προγραμματική περίοδο. Το έργο αυτό, εν συντομία, θα στοχεύει στην καταγραφή, την ταύτιση, την τεκμηρίωση και την προβολή επιλεγμένων αρχαιολογικών θέσεων και μνημείων της Ηπείρου, με πηγή περιηγητικά κείμενα μιας εκτεταμένης περιόδου μέχρι τους νεότερους χρόνους, ώστε να καταρτιστούν ειδικές θεματικές αρχαιολογικές εφαρμογές-οδηγοί (σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή) που θα ακολουθούν τα ίχνη – επιλεγμένες διαδρομές πολιτιστικού, τουριστικού και εκπαιδευτικού χαρακτήρα – των ίδιων των περιηγητών, εμπλουτισμένων και επικαιροποιημένων με τα δεδομένα της σύγχρονης αρχαιολογικής και ιστορικής έρευνας. Η απόφαση ένταξης πράξης του έργου στο Ε.Π. «Πολιτισμός» αναμένεται εντός του 2007.

2) Το Δεκέμβριο του 2006, το ΑΙΗΣ υπέβαλε στην Υπηρεσία Διαχείρισης Προγραμμάτων Κοινοτικής Πρωτοβουλίας INTERREG, της Γενικής Γραμματείας Επενδύσεων και Ανάπτυξης, μια πρόταση-έργο με τίτλο «Ορεινοί όγκοι και θάλασσα: δρόμοι επικοινωνίας και διάχυσης πολιτισμών από τους προϊστορικούς έως τους μεσαιωνικούς χρόνους», στο πλαίσιο προετοιμασίας του νέου Διασυνοριακού Προγράμματος INTERREG «Ελλάδα - Ιταλία» 2007-2013 που χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) και έχει ως στόχο την προώθηση της ενοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε όλες της τις διαστάσεις. Το προτεινόμενο έργο θα περιλαμβάνει τη μελέτη και την έρευνα χερσαίων και θαλάσσιων δικτύων επικοινωνίας, μεταφοράς-ανταλλαγής αγαθών και ιδεών, εφαρμογές GIS και VIS διεπιστημονικών δεδομένων (αρχαιολογικών, ιστορικών, αρχαιομετρικών, παλαιοπεριβαλλοντικών) και την παραγωγή συμβατικών και ηλεκτρονικών εφαρμογών (εκδόσεις, οδηγοί, θεματικοί χάρτες, εκπαιδευτικά προγράμματα κ.ά.). Αναμένεται, δε, να ενισχύσει τις διασυνοριακές πολιτισμικές δράσεις, να συμβάλει στη δημιουργία-προαγωγή ερευνητικών υποδομών, εργαλείων και προγραμμάτων και να ενισχύσει την προαγωγή του τουριστικού κεφαλαίου.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ - ΕΛΕΝΗ ΚΟΤΖΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ

Η΄ Εφορεια
Προϊστορικων και Κλασικων Αρχαιοτητων

Τη διεύθυνση της Η΄ ΕΠΚΑ ανέλαβε τον Απρίλιο του 2006 η Αικ. Κάντα-Κίτσου· η έως τότε προϊσταμένη Γ. Μεταλληνού μετατέθηκε στη νεοσύστατη ΛΒ΄ ΕΠΚΑ Θεσπρωτίας.

Έως την ίδρυση της ΛΒ΄ ΕΠΚΑ το 2006, η Η΄ ΕΠΚΑ περιελάμβανε τους νομούς Κέρκυρας και Θεσπρωτίας, ενώ έως και το τέλος του 2006 επέβλεπε την περαίωση των ενταγμένων στο Γ΄ ΚΠΣ έργων που πραγματοποιούνταν στο νομό Θεσπρωτίας.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κατά το 2006 συνεχίστηκε το έργο της προστασίας και ανάδειξης αρχαιοτήτων και αρχαιολογικών χώρων στην περιοχή αρμοδιότητας της Η΄ ΕΠΚΑ, που περιλαμβάνει το νομό Κέρκυρας[1].

Κύριο ρόλο στη δραστηριότητα της Εφορείας είχαν οι σωστικές ανασκαφές, στο πλαίσιο αποδέσμευσης οικοπέδων ιδιωτών, αλλά και στο πλαίσιο εκτέλεσης δημοτικών έργων. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν πέντε ενταγμένα στο Γ΄ ΚΠΣ έργα.

Προωθήθηκε η συντήρηση και η καταγραφή των ευρημάτων και εμπλουτίστηκε το φωτογραφικό αρχείο και η βιβλιοθήκη της Εφορείας. Επίσης, δημιουργήθηκε εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Τέλος, σε ημερίδα που διοργανώθηκε, παρουσιάστηκε στο κοινό το έργο της Εφορείας για το ίδιο έτος.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Πραγματοποιήθηκε η καταγραφή 2.352 ευρημάτων στους χειρόγραφους καταλόγους και 123 ευρημάτων σε ψηφιακή μορφή. Παράλληλα, ολοκληρώθηκε η συντήρηση 2.193 ευρημάτων, καθώς και η φωτογράφηση 1.698 αντικειμένων.

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ[2]

Ενημερωτική ημερίδα

Η Η΄ ΕΠΚΑ σε συνεργασία με το Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου διοργάνωσαν ημερίδα την Τετάρτη 20 Δεκεμβρίου 2006 στην αίθουσα τελετών της Ιονίου Ακαδημίας στην Κέρκυρα με στόχο την ενημέρωση του ευρύτερου κοινού σχετικά με το έργο της Η΄ ΕΠΚΑ στους νομούς Κέρκυρας και Θεσπρωτίας κατά το έτος 2006. Στην ημερίδα συμμετείχαν με ανακοινώσεις οι μόνιμοι και επί συμβάσει αρχαιολόγοι της Η΄ ΕΠΚΑ και παρουσιάστηκαν οι ανασκαφικές δραστηριότητες της Εφορείας στο νομό Κέρκυρας, καθώς και οι εργασίες ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων του νομού Θεσπρωτίας που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο των έργων του Γ΄ ΚΠΣ.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

«Μια γευστική ιστορία», Μουσείο Παλαιόπολης - Mon Repos

Κατά τη διάρκεια της περιόδου Ιανουαρίου-Μαΐου 2006, συνεχίστηκε η εφαρμογή του εκπαιδευτικού προγράμματος «Μια γευστική ιστορία», το οποίο λειτούργησε για πρώτη φορά το Σεπτέμβριο του έτους 2005 ως συμπληρωματική δραστηριότητα της μικρής περιοδικής έκθεσης «Ρωμαίων Γεύσεις» που διοργάνωσε η Η΄ ΕΠΚΑ στο Μουσείο Παλαιόπολης-Mon Repos στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2005. Το πρόγραμμα απευθυνόταν στις τελευταίες τάξεις της πρωτοβάθμιας και στις πρώτες τάξεις της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αποσκοπώντας στη γνωριμία των παιδιών με τις πιο χαρακτηριστικές παραμέτρους του διατροφικού και γαστρονομικού πολιτισμού της ρωμαϊκής εποχής, τόσο στην περιοχή της Κέρκυρας όσο και στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο. Η ανταπόκριση της μαθητικής κοινότητας του νομού ήταν μεγάλη καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας του προγράμματος.

1. Η σύνταξη των κειμένων πραγματοποιήθηκε με τη συνδρομή της αρχαιολόγου Τζ. Προβατά. Η Αικ. Κάντα δεν κατέθεσε Χρονικά. Το παρόν κατατέθηκε το έτος 2011 από τη Γ. Μεταλληνού.

2. Η σύνταξη των κειμένων των ενοτήτων Εκδηλώσεις, Εκπαιδευτικά Προγράμματα και Εκδόσεις πραγματοποιήθηκε με τη συνδρομή της αρχαιολόγου-μουσειολόγου Α. Τραυλού.

Επισκέψεις σχολείων στα δύο Μουσεία αρμοδιότητας της Η΄ ΕΠΚΑ

Συνεχίστηκαν οι επισκέψεις σχολικών ομάδων όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων στο Μουσείο Παλαιόπολης-Mon Repos και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας, όπου μέσα από την περιήγησή τους στις αρχαιολογικές εκθέσεις των δύο Μουσείων και στα εργαστήρια δραστηριοτήτων είχαν τη δυνατότητα να προσεγγίσουν όψεις του πολιτισμού της αρχαίας Κέρκυρας.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Αρχαιολογικές ειδήσεις από την Κέρκυρα

Τον Οκτώβριο του 2006 η Η΄ ΕΠΚΑ εξέδωσε ένα δεκασέλιδο ενημερωτικό έντυπο, το οποίο περιελάμβανε άρθρα σχετικά με το πρόσφατο έργο και τις δραστηριότητες της Υπηρεσίας, αλλά και θέματα πολιτισμού, αποσκοπώντας στην ενημέρωση του κοινού για τα αρχαιολογικά ζητήματα του νομού Κέρκυρας.

ΕΡΓΑ ΕΝΤΑΓΜΕΝΑ ΣΤΟ Γ΄ ΚΠΣ

1. «Συντήρηση ψηφιδωτών Ρωμαϊκών Λουτρών Παλαιόπολης» (οικόπεδο Κασφίκη). Το έργο εντάχθηκε στο Γ΄ ΚΠΣ, ΠΕΠ Ιονίων Νήσων, το Φεβρουάριο του 2006, με προϋπολογισμό 370.000 ευρώ (Α.Π. 2084/20-2-2006). Στις αρχές Απριλίου 2006 εγκρίθηκε η εκτέλεση των εργασιών του έργου απολογιστικά και με αυτεπιστασία (ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ44/19375/809/11-4-2006). Το έργο αφορά στη συντήρηση μεγάλου ψηφιδωτού δαπέδου (78 τ.μ.) που κοσμείται στην κεντρική παράσταση με τη μορφή της θεότητας του Ωκεανού, με σκοπό να παραμείνει ορατό. Το ψηφιδωτό δάπεδο ανήκει σε συγκρότημα λουτρών που έχει ανασκαφεί στο απαλλοτριωμένο οικόπεδο πρώην ιδιοκτησίας Κασφίκη.

Το έργο αποτελεί εν μέρει συνέχεια του προγενέστερου έργου της Η΄ ΕΠΚΑ «Ανάδειξη - ανάπλαση απαλλοτριωμένων αρχαιολογικών χώρων Κέρκυρας της Η΄ ΕΠΚΑ», ενταγμένου και αυτού στο ίδιο ΠΕΠ, το οποίο ολοκληρώθηκε το έτος 2005.

2. «Ψηφιοποίηση Αρχαιολογικού Μουσείου Κέρκυρας». Από 25-8-2005, στο πλαίσιο του έργου «Ψηφιοποίηση συλλογής Αρχαιολογικού Μουσείου Κέρκυρας» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας», φορέας υλοποίησης του οποίου είναι η Η΄ ΕΠΚΑ, η Υπηρεσία μας εκτελεί με τη μέθοδο της αυτεπιστασίας το έργο «Ψηφιοποίηση συλλογής Αρχαιολογικού Μουσείου Κέρκυρας» προϋπολογισμού 56.781 ευρώ.

Το έργο αφορά στη συγκέντρωση, την επεξεργασία και τη γραφιστική επιμέλεια για την ψηφιοποίηση της συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου Κέρκυρας, καθώς και στη δημιουργία εφαρμογής διαχείρισης βάσης δεδομένων της αρχαιολογικής συλλογής.

3. «Προστασία - ανάδειξη απαλλοτριωμένου αρχαιολογικού χώρου ναού Αρτέμιδος στην Κέρκυρα». Το Νοέμβριο του 2006 άρχισε η υλοποίηση του έργου, το οποίο είναι ενταγμένο στο Γ΄ ΚΠΣ (ΠΕΠ Ι.Ν.). Αντικείμενο του έργου είναι η προστασία και η ανάδειξη του δωρικού ναού της Αρτέμιδος Γοργούς, ο οποίος βρίσκεται στα βόρεια της χερσονήσου του Κανονιού, με σκοπό να καταστεί ο χώρος επισκέψιμος. Ο ναός εντοπίστηκε τυχαία το 1911, όταν ανευρέθηκαν τμήματα του δυτικού αετώματος με τη γνωστή παράσταση της Γοργούς (σήμερα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας).

4. «Προστασία - ανάδειξη απαλλοτριωμένων αρχαιολογικών χώρων βόρειας Κέρκυρας» (Ναός Ρόδας και Ρωμαϊκά Λουτρά Αχαράβης). Το έργο ξεκίνησε το Νοέμβριο του 2006. Χρηματοδοτήθηκε από το ΠΕΠ Ιονίων Νήσων και την Ευρωπαϊκή Ένωση με το ποσό των 300.000 ευρώ.

Αντικείμενο του έργου αποτελούν μια σειρά εργασιών, οι οποίες στοχεύουν στην προστασία και την ανάδειξη των απαλλοτριωμένων χώρων του δωρικού ναού της Ρόδας (5ος αι. π.Χ.) και των Ρωμαϊκών Λουτρών της Αχαράβης (3ος αι. μ.Χ.) στη βόρεια Κέρκυρα με σκοπό να καταστούν επισκέψιμοι και να αναδειχθεί ο αρχαιολογικός πλούτος της περιοχής αυτής.

5. «Μόνιμη έκθεση ιστορικού φωτογραφικού υλικού στο Μουσείο Παλαιόπολης-Mon Repos στην Κέρκυρα». Το έργο αφορά στη μόνιμη έκθεση ιστορικού και φωτογραφικού υλικού σε αίθουσα του ισογείου του Μουσείου Παλαιόπολης-MonRepos στην Κέρκυρα. Το εν λόγω υλικό προέρχεται από δωρεά λευκώματος με 72 αυθεντικές ασπρόμαυρες φωτογραφίες και ενός φακέλου με 13 άλλες, που χρονολογούνται στα τέλη της δεκαετίας 1850-αρχές της δεκαετίας 1860 και απεικονίζουν την πόλη και την ύπαιθρο της Κέρκυρας επί αγγλοκρατίας (1815-1864). Οι φωτογραφίες αυτές παραχωρήθηκαν από την Jane MacCornish και προέρχονται από τη συλλογή του προγόνου της, Βρετανού αξιωματικού John Davenport Shakespear, που υπηρέτησε στη βρετανική φρουρά της Κέρκυρας την περίοδο 1856-1864.

6. «Ανέγερση Λυρικού Θεάτρου Κέρκυρας». Συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφική έρευνα – στο πλαίσιο του υποέργου «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες» του ενταγμένου στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πολιτισμός» του Γ΄ ΚΠΣ έργου «Ανέγερση Λυρικού Θεάτρου Κέρκυρας» – στο οικόπεδο, όπου πρόκειται να ανεγερθεί το Λυρικό Θέατρο της Κέρκυρας. Το έργο επέβλεπε ο αρχαιολόγος Γ. Ρήγινος, ο οποίος έως την ημερομηνία κατάθεσης του παρόντος δεν κατέθεσε Χρονικά.

Υποέργα (σωστικές αρχαιολογικές έρευνες) που πραγματοποιούνται με αυτεπιστασία από την Η΄ ΕΠΚΑ

1. «Αποχετευτικό Δίκτυο-Αγωγός Διάθεσης Λυμάτων Δ.Δ. Κασσιόπης Α΄ Φάση-Βιολογικός Καθαρισμός»[3].

2. «Αποχέτευση νότιας Κέρκυρας. Τμήμα Β΄: Αποχέτευση περιοχής κοινότητας Χλωματιανών. Α΄ φάση. Τμήμα Κάτω Μεσογγής»[4].

3. «Ύδρευση και αποχέτευση ακαθάρτων και ομβρίων Δήμου Κερκυραίων». Α) Εργολαβία: «Βελτίωση δικτύων ύδρευσης νότιας πόλης Κέρκυρας»[5]. Το έργο: «Ύδρευση και αποχέτευση ακαθάρτων και ομβρίων Δήμου Κερκυραίων», και συγκεκριμένα η εργολαβία «Βελτίωση δικτύων ύδρευσης νότιας πόλης Κέρκυρας» εκτελέστηκε από την «Προμηθέας ΑΤΕΒΕ». Κατά το διάστημα από 15-11-2005 έως και 18-1-2007 η εταιρεία ανέλαβε να καλύψει και τις αρχαιολογικές δαπάνες. Από 23-1 έως και 31-12-2007 το εν λόγω έργο πραγματοποιήθηκε με υποέργο: «Σωστικές αρχαιολογικές έρευνες», που εκτελέστηκε με αυτεπιστασία από την Η΄ ΕΠΚΑ στο πλαίσιο του ΠΕΠ Ιονίων Νήσων του Γ΄ ΚΠΣ.

Από 13-12-2005 έως και 18-1-2007 στις εκσκαφικές εργασίες που αφορούσαν την εργολαβία «Βελτίωση δικτύων ύδρευσης νότιας πόλης Κέρκυρας» αποκαλύφθηκαν οι παρακάτω αρχαιότητες:

α) Στις 16-12-2005, στην περιοχή της Γαρίτσας και συγκεκριμένα επί της 3ης παρόδου Ιάσωνος-Σωσιπάτρου, αποκαλύφθηκε σε βάθος -0,20 μ. από την άσφαλτο τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν., του οποίου η τοιχοποιία αποτελείται από πλίνθους αρμολογημένες με λευκό κονίαμα. Το αποκαλυφθέν τμήμα βρίσκεται αμέσως βόρεια του παλαιού αποχετευτικού φρεατίου, του οποίου η κατασκευή προκάλεσε την καταστροφή μέρους του πρώτου. Το γεγονός ότι το εύρημα αυτό βρίσκεται 70 μ. περίπου ανατολικότερα του ναού των Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου, σε συνδυασμό με την τοιχοποιία και το μικρό βάθος στο οποίο εντοπίστηκε, αποτελούν παράγοντες που δεικνύουν μια χρονολόγηση του τοίχου στους βυζαντινούς χρόνους. Κατά την αποκάλυψή του περισυνελέγη αβαφής κεραμική.

β) Στις 20-2-2006, στη νότια παρυφή του λόφου του Σωτήρος και συγκεκριμένα σε χώρο βορειοδυτικά της παρόδου Κολοκοτρώνη εντοπίστηκαν θραύσματα πίθου σε βάθος μόλις -0,25 μ. από την άσφαλτο. Από τις διαστάσεις του στομίου (διαμ. 0,60 μ. περίπου) και του πάχους των θραυσμάτων του σώματος συνάγεται ότι πρόκειται για πίθο που θα έφθανε σε ύψος το 1,50 μ. Η δε θέση ευρέσεώς του, σε περιοχή όπου εκτεινόταν το Βόρειο νεκροταφείο, υποδηλώνει ταφική χρήση, χωρίς ωστόσο να έχουν εντοπιστεί οστά που θα επιβεβαίωναν την υπόθεση αυτή.

γ) Στις 7-2-2006 εντοπίστηκαν αρχαιότητες στο δυτικό πέρας της οδού Αναλήψεως και στις 13-2-2006 πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα σε σκάμμα διαστ. 4×2 μ., που περιορίζεται από αγωγό ύδρευσης στα νότια και αγωγό αποχέτευσης στα βόρεια. Κατά την έρευνα εντοπίστηκαν δύο τμήματα που ανήκαν αρχικά στον ίδιο τοίχο, Τχ. 1. Από το τμήμα 1 σώζεται μόνον ένας δόμος λίθων μεγάλων διαστάσεων. Αποκαλύφθηκε από βάθος 0 έως -0,38 μ. Έχει διαστάσεις 0,85×1,10 και ύψος 0,38 μ. Ανατολικά του ανασκάψαμε έως -1 μ. χωρίς να διαπιστώσουμε δεύτερο δόμο. Από το τμήμα 2 που εντοπίστηκε σε βάθος -0,40 και έως -1,05 μ. αποκαλύφθηκαν τρεις δόμοι συνολ. ύψ. 0,66 μ. και με λοιπές διαστάσεις 0,52×0,61 μ. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο κατώτερος δόμος αποτελείται από λίθους μεγάλου μεγέθους και παρουσιάζει διαστάσεις ανάλογες με αυτές του τμήματος 1. Ανατολικά του τμήματος 2 ανασκάψαμε έως βάθ. -1,20 μ. Από το στρώμα Ι (+0,20 και έως βάθ. -0,50 μ., χώμα καστανό/καστανόξανθο) περισυνελέγη κεραμική, αβαφής ως επί το πλείστον, ένα άωτο κύπελλο και ένας σιδερένιος ήλος. Το στρώμα ΙΙ (-0,50 έως -1,20 μ., χώμα σκληρό, κοκκινωπό, αμμώδες και κατά τόπους πηλώδες) δεν περιείχε ίχνος αρχαιοτήτων. Πρόκειται για το φυσικό υπέδαφος της περιοχής.

Β) «Βελτίωση αποχέτευσης και συμπλήρωση ομβρίων Γαρίτσας»[6].

4. «Μελέτη - προμήθεια - εγκατάσταση ενεργειακής και τηλεπικοινωνιακής καλωδιακής γραμμής για τη διασύνδεση Ηγουμενίτσας-Αγίου Βασίλειου (Κέρκυρα)». Σύμβαση ΔΥΠΜ-99208[7]. Δεν εντοπίστηκαν αρχαία ευρήματα.

6. Βελτίωση εθνικής οδού Κέρκυρας-Παλαιοκαστρίτσας[8]. Δεν εντοπίστηκαν αρχαία ευρήματα.

3. Το έργο θα συνεχιστεί και τα αποτελέσματα θα κατατεθούν συνολικά, όταν αυτό ολοκληρωθεί. Τις εκσκαφικές εργασίες παρακολουθούν οι αρχαιολόγοι Α. Αλέξης, Ευ. Ευαγγελοπούλου, Γ. Κουσκουρίδα και Ε. Μπουνιά.

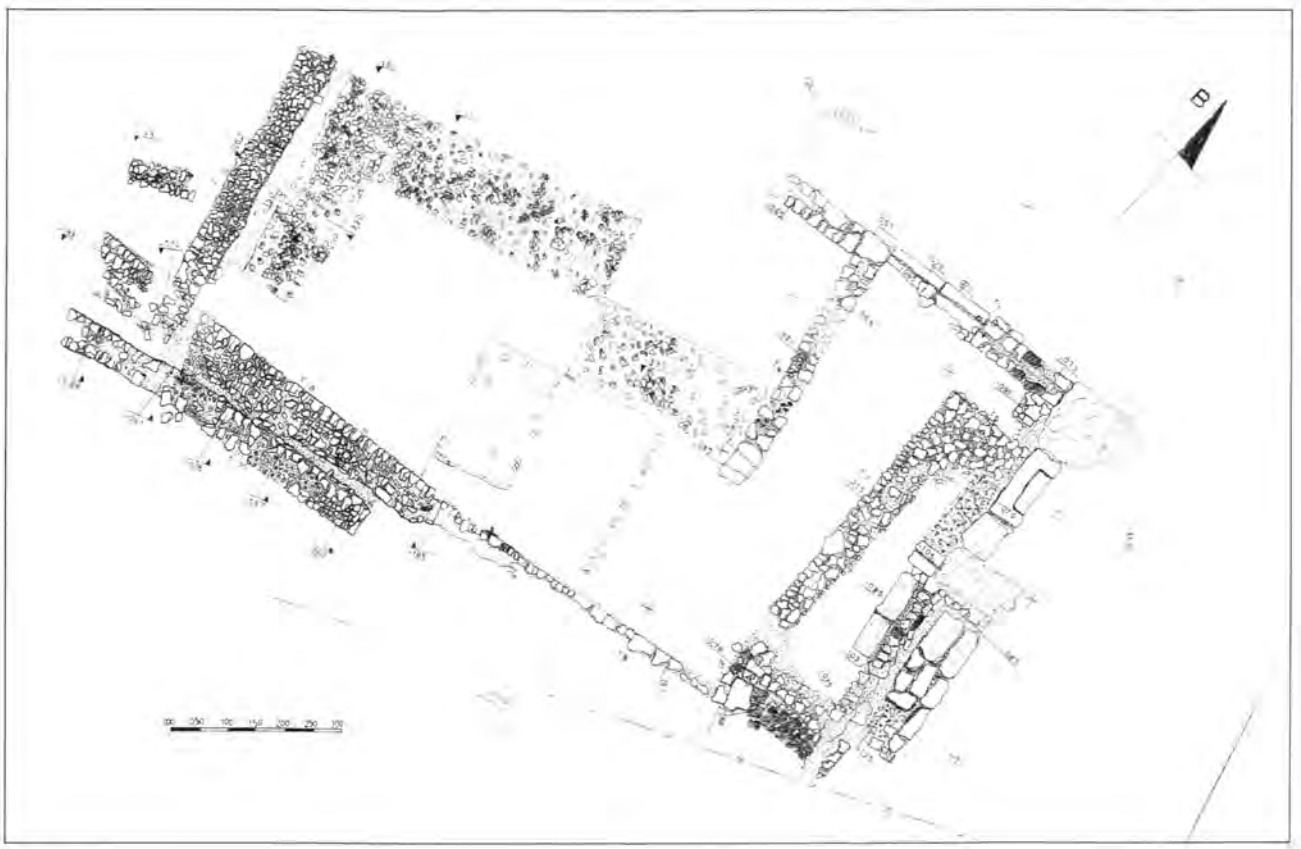
4. Το έργο θα συνεχιστεί και τα αποτελέσματα θα κατατεθούν συνολικά, όταν αυτό ολοκληρωθεί.

5. Το έργο θα συνεχιστεί και τα αποτελέσματα θα κατατεθούν συνολικά, όταν αυτό ολοκληρωθεί. Τις εκσκαφικές εργασίες επέβλεψε ο αρχαιολόγος Α. Αλέξης.

6. Το έργο θα συνεχιστεί και τα αποτελέσματα θα κατατεθούν συνολικά, όταν αυτό ολοκληρωθεί. Τις εκσκαφικές εργασίες επέβλεψε η αρχαιολόγος Ό. Δάγιου.

7. Τις εκσκαφικές εργασίες επέβλεψε ο αρχαιολόγος Θ. Λιμπεράτος.

8. Τις εκσκαφικές εργασίες επέβλεψε ο αρχαιολόγος Θ. Λιμπεράτος.

Εικ. 1. Κέρκυρα. Ανεμόμυλος. Οικόπεδο Μ. Πιέρρη (Β΄). Κάτοψη της ανασκαφής.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ[9]

ΔΗΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΙΩΝ

Ανεμόμυλος

Οικόπεδο Μ. Πιέρρη (Β΄) (Εικ. 1)

Κατά την εφετινή ανασκαφική περίοδο συνεχίστηκε[10] και ολοκληρώθηκε η σωστική ανασκαφική έρευνα στο χώρο κάλυψης της οικοδομής Β του οικοπέδου ιδιοκτησίας Μ. Πιέρρη[11]. Τα αποτελέσματα της εφετινής έρευνας ενίσχυσαν την εικόνα που είχε σχηματιστεί την περασμένη ανασκαφική περίοδο (Εικ. 2). Ουσιαστικά, εφέτος αποκαλύφθηκαν τμήματα των δύο ήδη γνωστών οικοδομικών φάσεων[12] (Εικ. 3). Συγκεκριμένα, στο νοτιοδυτικό τμήμα του σκάμματος αποκαλύφθηκαν δύο εφαπτόμενα τμήματα τοίχων, Τχ. 10 και Τχ. 11, που αποτελούν μέρος της ρωμαϊκής φάσης, και στο νότιο πέρας αποκαλύφθηκε ένα ακόμη μέρος του Τχ. 8 προς Δ.

Τχ. 10. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ., αποκαλύφθηκε σε βάθος[13] -0,18, σώζεται σε μήκος 6,50, έχει πλάτος κυμαινόμενο από 0,50 έως 0,55 και η ανωδομή του σώζεται σε ύψος 0,90 μ. Αποκαλύφθηκαν συνολικά έξι δόμοι (ο ανώτερος σε μήκος 0,50 μ.), καθώς επίσης και η υποθεμελίωσή του. Από άποψη τοιχοποιίας, αποτελείται ως επί το πλείστον από αδρά λαξευμένους λίθους μεσαίου μεγέθους «δεμένους» με πορτοκαλέρυθρο κονίαμα.

Τχ. 11. Εφάπτεται στον Τχ. 10, έχει κατεύθυνση Β.-Ν., αποκαλύφθηκε σε βάθος -0,70 μ., η ανωδομή του σώζεται μόνο σε μήκος 1,50 και ύψος 0,40 μ. (τρεις δόμοι), ενώ το σωζόμενο τμήμα της υποθεμελίωσής του ξεπερνά σε μήκος

9. Έως την κατάθεση του παρόντος, οι αρχαιολόγοι Γ. Αυγερινού και Α. Παραμυθιώτης δεν κατέθεσαν Χρονικά των ανασκαφών των οποίων ήταν υπεύθυνοι.

10. Στην ανασκαφή εργάστηκε ο αρχαιολόγος Α. Αλέξης.

11. Βλ. *ΑΔ* 60 (2005): Χρονικά, σ. 552.

12. Ό.π.

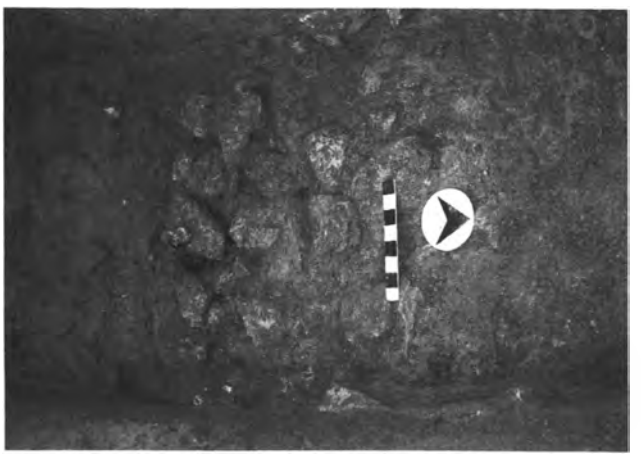
13. Το σταθερό σημείο που χρησιμοποιήθηκε ως υψομετρικό βρίσκεται σε ύψος +4,65 μ. από το επίπεδο της θάλασσας.

Εικ. 2. Κέρκυρα. Ανεμόμυλος. Οικόπεδο Μ. Πιέρρη. Άποψη της ανασκαφής από ΒΔ.

Εικ. 3. Κέρκυρα. Ανεμόμυλος. Οικόπεδο Μ. Πιέρρη. Πάνω ο Τχ. 10 (ρωμαϊκή φάση) και κάτω ο Τχ. 8 (κλασική).

Εικ. 4. Κέρκυρα. Ανεμόμυλος. Οικόπεδο Μ. Πιέρρη. Η τεχνητή επίχωση.

τα 7 μ. Το πλάτος του είναι 0,50 μ. Επίσης, αποτελείται ως επί το πλείστον από αδρά λαξευμένους λίθους μεσαίου μεγέθους «δεμένους» με πορτοκαλέρυθρο κονίαμα.

Τχ. 8. Η εικόνα ανωδομής του εν λόγω τμήματος τοίχου είχε σχηματιστεί από την περυσινή έρευνα, οπότε αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,30 μ. Το γεγονός, όμως, ότι ο Τχ. 8 είχε αποκαλυφθεί σχεδόν σύρριζα με το νότιο όριο του σκάμματος δεν επέτρεπε να εξαχθούν περισσότερα συμπεράσματα για τη μορφή του, όπως λ.χ. το πλάτος του. Εφέτος, λοιπόν, ανασκάπτοντας δυτικότερα αποκαλύφθηκε η συνέχεια του Τχ. 8 σε μήκος 8,70 μ. Το συνολικό μήκος του Τχ. 8 φθάνει τα 15 μ. Στα δυτικά είναι εν μέρει υπερκείμενος του Τχ. 11, ενώ δυτικά του τελευταίου έχει αποκαλυφθεί η καλύτερη εικόνα για το πλάτος του, που φθάνει τα 1,10 μ. Αξιοσημείωτο είναι αφ' ενός ότι σε όλο το χώρο εντοπισμού του ο Τχ. 8 ήταν καλυμμένος από το στρώμα VI (αρχές 7ου-τέλη 5ου αι. π.Χ.) και αφ' ετέρου ότι δεν έχουν εντοπιστεί τα όριά του, είτε ανατολικά είτε δυτικά. Το πρώτο στοιχείο αποτελεί και τη μόνη ένδειξη που έχουμε για τη χρονολόγηση του τοίχου. Το βέβαιο είναι ότι ο Τχ. 8 ανήκε σε κάποια μεγάλη κατασκευή, της οποίας, ωστόσο, η χρήση δεν μπορεί να γίνει σαφής με τα έως τώρα δεδομένα. Η υπόθεση ότι οι σχετιζόμενοι με τον Τχ. 8, Τχ. 7 και Τχ. 9, είχαν αναλημματική χρήση μοιάζει πλέον αδύνατη για τον πρώτο, καθώς αποκαλύφθηκαν δύο όψεις του. Ίσως, λοιπόν, να πρόκειται για το τμήμα ενός περιβόλου. Δυστυχώς, δεν μπορούν να συναχθούν σαφή συμπεράσματα για τη χρήση αυτών των τμημάτων τοίχων και γενικότερα για την κατασκευή μέρος της οποίας αποτελούσαν.

Σε διάφορα σημεία του σκάμματος και σε βάθος -3,25 μ. περίπου αποκαλύφθηκε εκτεταμένο στρώμα αδρών λίθων, εντός του οποίου υπήρχε καλά λαξευμένος λίθος. Είναι σημαντικό ότι το στρώμα φθάνει τουλάχιστον έως βάθ. -4,25 μ. Πρόκειται για μια τεχνητή επίχωση (Εικ. 4). Δυστυχώς, για λόγους ασφαλείας, η ανασκαφή δεν μπορεί να συνεχιστεί σε μεγαλύτερο βάθος.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, με αναφορά στα σταθερά ευρήματα της εφετινής ανασκαφικής έρευνας, και αρχίζοντας από το απώτερο παρελθόν, θα λέγαμε ότι στον εν λόγω χώρο τρεις ήταν οι κύριες ανθρώπινες επεμβάσεις: α) μια τεχνητή επίχωση σε περίοδο πριν από τους κλασικούς χρόνους, β) η κατασκευή του Τχ. 8 πιθανώς στους πρώιμους κλασικούς χρόνους και γ) η ανέγερση μεγάλης οικίας στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Λιγοστά και ως επί το πλείστον κοινά ήταν τα ειδικά ευρήματα που απέδωσε η έρευνα. Από τα μεταλλικά, ξεχωρίζουν τα 22 νομίσματα, των οποίων η κατάσταση (φθαρμένα και οξειδωμένα) δεν μας βοηθά για περαιτέρω συμπεράσματα. Η κεραμική των ανώτερων στρωμάτων ήταν ως επί το πλείστον αβαφής και άτυπη, πέρα από λιγοστά δείγματα λύχνων των ρωμαϊκών χρόνων. Όπως και πέρυσι, το

στρώμα VI απέδωσε μεγάλες ποσότητες κεραμικής, κυρίως αβαφούς αλλά και μελαμβαφούς. Δεν έλειψαν, ωστόσο, τα θραύσματα πρωτοκορινθιακών και μελανόμορφων αγγείων. Αξιομνημόνευτο είναι ένα θραύσμα μεγάλου αρχαϊκού αμφορέα με παράσταση αιγάγρου. Άξια αναφοράς είναι, επίσης, η συγκέντρωση θραυσμάτων εμπορικών αμφορέων.

Κανόνι

Οικοπέδο Χ. Σιμώνη ΕΠΕ - Δουκάκη (Ο.Τ. 631)

Η ανασκαφική έρευνα στο εν λόγω οικόπεδο στην περιοχή Κανόνι - Φιγαρέτο του Δήμου Κερκυραίων άρχισε κατόπιν αυτοψίας που πραγματοποιήθηκε από αρμόδιο υπάλληλο της Η΄ ΕΠΚΑ, μετά από αίτηση για τη χορήγηση άδειας εκσκαφής θεμελίων και τον εντοπισμό κινητών και ακίνητων ευρημάτων εντός και εκτός του οικοδομήσιμου χώρου. Η ανασκαφική έρευνα[14] έλαβε χώρα στο βόρειο οικοδομήσιμο τμήμα του οικοπέδου για το διάστημα από 30-6 έως 15-12-2006.

Το οικόπεδο είναι συνολικής έκτασης 1.355,31 τ.μ., συνορεύει δυτικά με το οικόπεδο Τζήλιου, βρίσκεται σε απόσταση 70 μ. δυτικά του οικοπέδου Βορδόχειλα, 60 μ. βορειοδυτικά του οικοπέδου Σούλη, 20 μ. βορειοανατολικά του οικοπέδου Δημησιάνου, 40 μ. βόρεια του οικοπέδου Χαλικιόπουλου, 200 μ. νοτιοδυτικά του οικοπέδου Πουρίκη, 120 μ. δυτικά του οικοπέδου Ραρρή και 140 μ. νότια της μονής Κασσωπίτρας, όπου σε όλα τα παραπάνω οικόπεδα έχουν διενεργηθεί στο παρελθόν ανασκαφικές έρευνες.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν τμήματα 15 τοίχων (Τχ1-Τχ15), που απαρτίζουν δύο κτιριακά συγκροτήματα εκατέρωθεν δρόμου.

Το τμήμα του οικοδομικού συγκροτήματος που αποκαλύφθηκε διαμορφώνεται σε βόρειο και νότιο τμήμα λόγω δρόμου (πλ. 1,50 μ.), που ορίζουν οι τοίχοι Τχ6 και Τχ7, με κατεύθυνση Α.-Δ. ακολουθώντας τη φυσική κλίση του εδάφους. Σε κάθε τμήμα σχηματίζονται χώροι από Α. (το ανώτερο υψομετρικά) προς Δ. (το κατώτερο υψομετρικά). Στο βόρειο τμήμα αποκαλύφθηκαν τέσσερις χώροι, που ονομάζονται συμβατικά α, β, γ και δ (από Α. προς Δ.) και στο νότιο τμήμα τρεις χώροι α, β και γ (από Α. προς Δ.), των οποίων η έρευνα δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.

Στο βορειοανατολικό τμήμα του ανασκαφικού χώρου, βόρεια του Τχ5, εντοπίστηκε τμήμα πήλινου αγωγού σε βάθος -0,65 μ. Έχει κατεύθυνση Ν.-Β., διαστάσεις 0,62×0,50 μ. και είναι κατασκευασμένος από θραύσματα στρωτήρων κεράμων.

Στο βόρειο τμήμα του ανασκαφικού χώρου, βορειοανατολικά του Τχ4 εντοπίστηκε μικρό τμήμα πήλινου αγωγού σε βάθος -0,50 μ. περίπου, με κατεύθυνση Β.-Ν. Είναι διαστ. 0,90×0,15 μ. και αποτελείται από καλυπτήρες λακωνικού τύπου.

Στο βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής, ανατολικά του Τχ4, εντοπίστηκε ορθογώνια κατασκευή από τμήματα στρωτήρων κεράμων, που το μήκος τους κυμαίνεται από 1,57 έως 1,60 μ. Συγκεκριμένα, σε βάθη -0,53/-0,54 μ. αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλες σειρές θραυσμάτων κεράμων, τα οποία ήταν τοποθετημένα κάθετα στο έδαφος, με κατεύθυνση Β.-Ν. Οι δύο σειρές οριοθετούν ένα χώρο διαστ. 1,60×0,80 μ., ο οποίος καλύπτεται από καστανό χώμα με περιεκτικότητα σε θραύσματα κεράμων και οστράκων. Σε απόσταση 1,50 μ. βόρεια της εν λόγω κατασκευής και σε βάθη -0,42/-0,49 μ., αποκαλύφθηκε και άλλη σειρά θραυσμάτων κεράμων, τα οποία ήταν τοποθετημένα κάθετα στο έδαφος, συνολ. μήκ. 2,15 μ. και με κατεύθυνση Α.-Δ.

Στο βόρειο τμήμα του χώρου, στο μέσον περίπου, αποκαλύφθηκε αψιδωτή κατασκευή (Εικ. 5) από ημίεργους και ειργασμένους λίθους με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Πρόκειται για σχεδόν ορθογώνια κατασκευή, η οποία ορίζεται ανατολικά και δυτικά από δύο παράλληλους τοίχους (με απόσταση 0,60 μ. μεταξύ τους), διαστ.: ανατολικό τμήμα: μήκ. 2,65, πλ. κυμαινόμενου από 0,60 έως 1 μ., δυτικό τμήμα: μήκ. 4,40, πλ. 0,50 μ. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα τοιχοποιίας, από ορθογώνιους ειργασμένους λευκούς λίθους, τοποθετημένους κατά πλάτος σε μία ή δύο σειρές, ενώ σώζονται καθ' ύψος επτά δόμοι. Ως συνδετικό υλικό έχει χρησιμοποιηθεί λάσπη με θραύσματα κεράμων κυρίως στις ανώτερες σειρές. Φαίνεται ότι τμήμα του στα νοτιοανατολικά, ήδη κατά την αρχαιότητα, έχει υποστεί καταστροφή. Τα βάθη αποκάλυψης του δυτικού τμήματος κυμαίνονται από -0,67 έως -1,11 μ. και του ανατολικού από -0,51 έως -0,76 μ. Στο βορειοδυτικό τμήμα της κατασκευής δημιουργείται ημικυκλικό τόξο, κατασκευασμένο από αργούς και ημίεργους λίθους (επτά σειρές καθ' ύψος) πρόχειρα τοποθετημένους (διαφορετική τοιχοποιία τόξου και πλευρικών τοίχων, πιθανότατα διαφορετική χρονολογική φάση κατασκευής), μέγ. σωζ. πλ. 0,40 μ. Στο νοτιοανατολικό τμήμα εντοπίστηκαν επτά αναβαθμοί με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. προς το εσωτερικό της κατασκευής σε βάθη από -0,61 μ. (1ος αναβαθμός) έως -2,21/-2,26 μ. (7ος αναβαθμός). Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται σε 0,67/0,52×0,59/0,12 μ. και το ύψος τους είναι 0,30 μ. περίπου. Στο εσωτερικό η ανασκαφική έρευνα έφθασε έως βάθ. -2,33 μ. περίπου. Όσον αφορά στη χρήση της κατασκευής, η απουσία υδραυλικού κονιάματος ή άλλου υλικού μας αποτρέπει να τη χαρακτηρίσουμε ως δεξαμενή. Πιθανότατα, πρόκειται για αποθηκευτικό χώρο.

Στο βορειοδυτικό τμήμα του χώρου εντοπίστηκε πηγάδι σε βάθη -0,82/-1,15 μ., με μέγιστες εξωτερικές διαστάσεις 1,90×2,15 μ. Είναι κατασκευασμένο από πλακοειδείς και ημίεργους λίθους, ενώ η εσωτερική διάμετρος του στομίου είναι 0,90 μ.

14. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Ν. Ρουβά.

Εικ. 5. Κέρκυρα. Κανόνι. Οικόπεδο Χ. Σιμώνη ΕΠΕ - Λουκάκη. Λίθινη κατασκευή.

Στο νότιο τμήμα της ανασκαφής, στην εσωτερική γωνία βορειοδυτικά των Τχ14-Τχ15, σε βάθη -0,67/0,90 μ., αποκαλύφθηκε πηγάδι κατασκευασμένο από αργούς-ημίεργους λίθους και τεμάχια μεγάλων αγγείων. Η εξωτερική διάμετρός του κυμαίνεται από 1,10 έως 1,70 μ., ενώ η εσωτερική διάμετρος του στομίου από 0,70 έως 0,74 μ.

Στο μέσον του ανασκαφικού χώρου αποκαλύφθηκε τμήμα δρόμου που ορίζεται από τους μεγάλου μήκους τοίχους Τχ6 και Τχ7, με κατεύθυνση από Δ. προς Α. Το μεταξύ τους διάστημα, δηλαδή το πλάτος του δρόμου, είναι 1,50 μ. Στο μπάζωμα που αφαιρέθηκε από το δρόμο παρατηρήθηκε μεγάλη πυκνότητα κεραμικής κυρίως αρχαϊκών χρόνων, ενώ δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί σε βάθος η ανασκαφική έρευνα.

Στο χώρο του δρόμου (όρια τετρ. Δ3) εντοπίστηκε σε βάθη -0,35/-0,48 μ. κεραμοσκεπής τάφος σωζόμενος σε κακή κατάσταση, όπως και ο νεκρός στο εσωτερικό του, ο οποίος βρέθηκε σε ύπτια στάση με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Δεν εντοπίστηκαν κτερίσματα, πλην χάλκινου έντονα διαβρωμένου νομίσματος.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας περισυνελέγησαν συνολικά 58 χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων χάλκινο νόμισμα με κεφαλή Ηρακλή στον εμπροσθότυπο και πρώρα πλοίου στον οπισθότυπο (229-248 π.Χ.), χάλκινο νόμισμα με κάνθαρο και πρώρα πλοίου (300/229 π.Χ.) και χάλκινο νόμισμα με πρώρα πλοίου και βότρυ (300/229 π.Χ.), και αρχαϊκή κεραμική αποτελούμενη κυρίως από όστρακα σκύφων με γραπτή ακτινωτή διακόσμηση. Ακόμη, όστρακα μελαμβαφών αγγείων με στιλπνό γάνωμα, βάσεις σκύφων με γραπτό δικτυωτό κόσμημα, βάσεις και λαβές οξυπύθμενων αμφορέων, μελαμβαφή όστρακα με εμπίεστη διακόσμηση, τμήματα πήλινων ειδωλίων και πλήθος άλλων ευρημάτων που μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι ο χώρος ήταν σε χρήση από την αρχαϊκή έως την ελληνιστική εποχή.

Οικόπεδο Κ. Ροκίδη (Εικ. 6)

Το εν λόγω οικόπεδο βρίσκεται στη θέση Κηπουριά - Βουριά, στην περιοχή Φιγαρέτο Κανονιού του Δήμου Κερκυραίων και κοντά στα ανεσκαμμένα οικόπεδα Βορδόχειλα, Ραρρή, Αρμενιάκου, ΕΠΟ, Βλάσση, αλλά και κοντά στη θέση όπου είχε εντοπιστεί το 1879 ο γνωστός αποθέτης Καραπάνου - Lechat[15].

Στο εν λόγω οικόπεδο, μετά από αλλεπάλληλους εκσκαφικούς ελέγχους εντοπίστηκαν αρχαιότητες τόσο στο ανατολικό όσο και στο δυτικό τμήμα του.

Τα σταθερά ευρήματα της ανασκαφής[16] περιορίζονται στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Πρόκειται για τμήμα τείχους συνολ. μήκ. 70, πλ. που κυμαίνεται σε διάφορα σημεία από 4,50 έως 6 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,70 μ. Το βάθος που εμφανίστηκε από τη σημερινή επιφάνεια εδάφους είναι -2 μ. περίπου. Η δόμησή του στις εξωτερικές πλευρές αποτελείται από μεγάλου μεγέθους κροκαλοπαγείς λίθους προερχόμενους πιθανώς από τη θάλασσα, οι οποίοι είναι ημίεργοι, ενώ το γέμισμά του αποτελείται από ίδιας σύστασης αλλά μικρότερου μεγέθους αργούς λίθους. Οι λίθοι συνδέονται μεταξύ τους με λάσπη (Εικ. 7). Στην ανατολική παρειά του εντοπίστηκε προεξοχή, η οποία πιθανώς να αποτελούσε κλίμακα από την οποία ανέβαιναν στο τείχος.

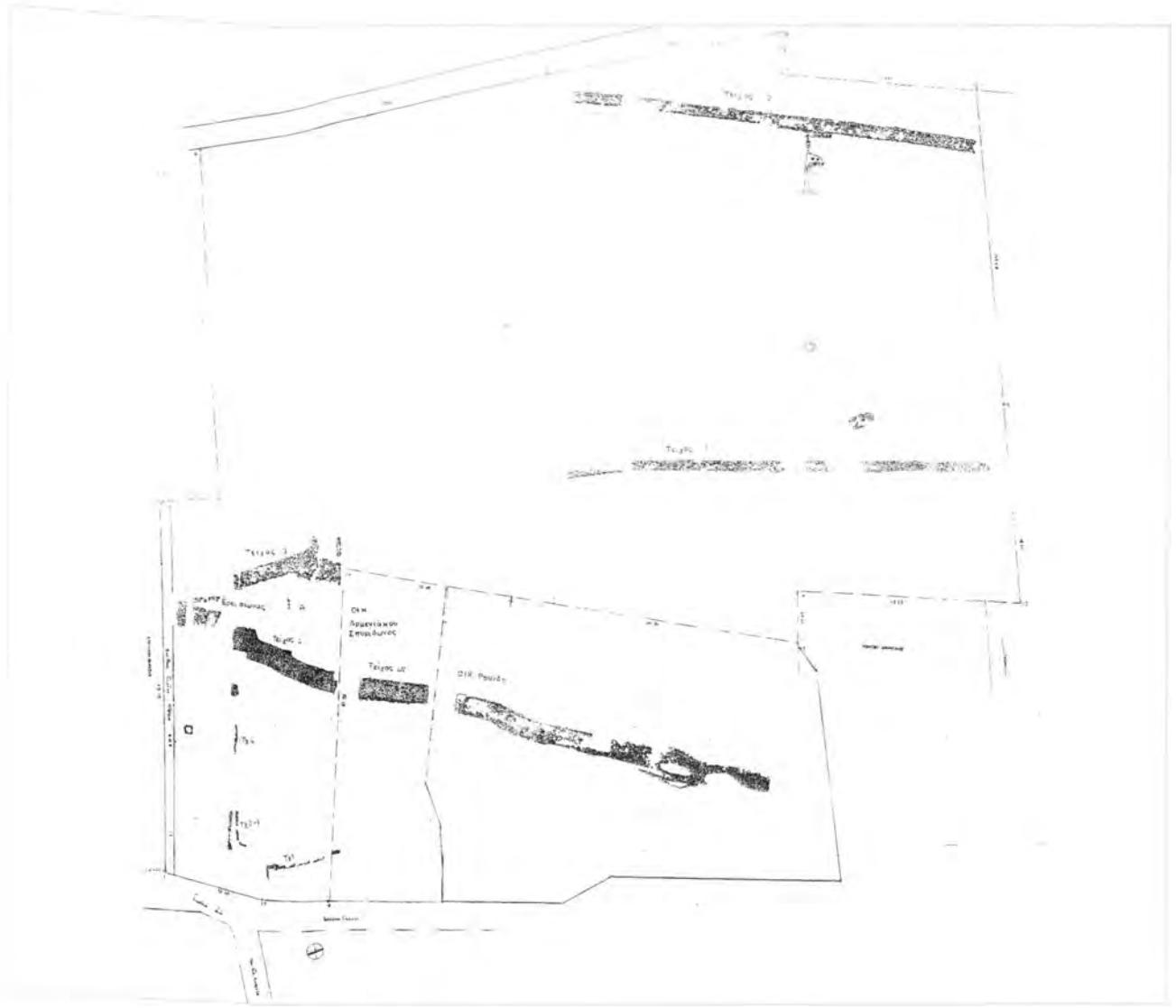
Η λιγοστή κεραμική που περισυνελέγη χρονολογεί τα ευρήματα από τους αρχαϊκούς χρόνους και μετέπειτα με την ακμή να τοποθετείται στους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους. Η διάρκεια ζωής τους φθάνει έως και τους νεότερους μεσαιωνικούς χρόνους - περίοδο ενετοκρατίας, τότε που έγινε και η καταστροφή και λιθολόγησή τους για την κατασκευή των φρουρίων της πόλης. Το δημόσιο χαρακτήρα του τείχους επιβεβαίωσαν θραύσματα κεράμων με ονόματα τοπικών αρχόντων.

Τμήματα του τείχους αυτού αλλά και άλλων δύο παράλληλων σε αυτό έχουν εντοπιστεί στα όμορα προαναφερθέντα οικόπεδα. Όλα τα τμήματα έχουν καταχωσθεί, καθώς ούτε ο βαθμός διατήρησής τους, αλλά ούτε και ο υψηλός στην περιοχή υδροφόρος ορίζοντας βοηθούσαν στο να διατηρηθούν ορατά.

Τα αρχιτεκτονικά αυτά κατάλοιπα εντάσσονται στα μεγάλα οχυρωματικά και λιμενικά έργα της αρχαίας Κέρκυ-

15. Βλ. H. Lechat, Terres cuites de Corcyre (Collection de M. Constantin Carapanos), *BCH* 15 (1891), σ. 1-112.

16. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Τζ. Προβατά.

Εικ. 6. Κέρκυρα. Κανόνι. Οικόπεδο Κ. Ροκίδη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εικ. 7. Κέρκυρα. Κανόνι. Οικόπεδο Κ. Ροκίδη. Γενική άποψη του τείχους.

ρας από την πλευρά του Υλλαϊκού λιμένος και η περαιτέρω ανασκαφική έρευνα και μελέτη τους θα μας δώσει πολύτιμα στοιχεία για την τοπογραφία της περιοχής.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου η ανασκαφική έρευνα προχώρησε ελάχιστα, με αποτέλεσμα να αποκαλυφθεί σε τμήμα του χώρου μόνο στρώση κεραμικής. Με τα μέχρι στιγμής δεδομένα μπορούμε μόνο να πούμε με βεβαιότητα ότι εντοπίστηκε εκ νέου το στρώμα εναπόθεσης αρχαϊκών λύχνων (Εικ. 8) που είχε εντοπιστεί και στο όμορο οικόπεδο Ραρρή[17]. Επομένως, η συνέχεια της έρευνας στο τμήμα αυτό αναμένεται να έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

17. Βλ. Οικόπεδο Ραρρή, *ΑΔ* 55 (2000): Χρονικά, σ. 639-640.

Εικ. 8. Κέρκυρα. Κανόνι. Οικόπεδο Κ. Ροκίδη. Στρώμα εναπόθεσης λύχνων.

Οδός Φιγαρέτου και Ναυσικάς (Ο.Τ. 608, οικόπεδο Χασαπιάνου)

Το οικόπεδο Χασαπιάνου, εμβαδού 225 τ.μ., βρίσκεται στην περιοχή Κανονιού Κέρκυρας, μεταξύ των οδών Φιγαρέτου και Ναυσικάς. Διεξήχθη ανασκαφική έρευνα[18] στον οικοδομήσιμο χώρο του, εμβαδού 75 τ.μ., από 5-6 έως 23-6-2006 με δαπάνες του ιδιοκτήτη του οικοπέδου υπό την εποπτεία της Η΄ ΕΠΚΑ.

Αποκαλύφθηκαν λείψανα λιθοδομών στο επίπεδο θεμελίων, αμελείς κατασκευές, ένας ερειπιώνας και τμήμα δαπέδου με αραιό γέμισμα από μικρούς λίθους και θραύσματα κεράμων. Επίσης, στο επίπεδο του φυσικού εδάφους αποκαλύφθηκε πήλινος αγωγός, ο οποίος οριοθετείται στην αρχή του εκατέρωθεν με πλίνθους. Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, τα πιο σημαντικά είναι τα ακόλουθα: πήλινο ομοίωμα βάθρου που φέρει σφραγίδα με ανθέμιο, ενσφράγιστη ταινιωτή λαβή, θραύσματα πήλινων ειδωλίων, χάλκινο νόμισμα με απεικόνιση αμφορέα και θραύσματα σκύφου με ανάγλυφη παράσταση μάχης μεταξύ έφιππων πολεμιστών, που κατά πάσα πιθανότητα ανάγεται στη ρωμαϊκή εποχή.

Τα κινητά και ακίνητα ευρήματα της ανασκαφής υποδεικνύουν ότι ο χώρος χρησιμοποιήθηκε κατά τους ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Εντούτοις, η αποσπασματικότητα των αρχιτεκτονικών ευρημάτων και η περιορισμένη έκταση του χώρου δυσκολεύουν την ερμηνεία τους.

18. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Α. Αυγούστη.

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Άγιος Γεώργιος Πάγων

Θέση Σαΐλη. Οικόπεδο Μ. Πετρόνι (Εικ. 9)

Το εν λόγω οικόπεδο[19] βρίσκεται περίπου 1 χλμ. ανατολικά της ακτής. Το οικόπεδο έχει συνολικό εμβαδόν 2.418,40 τ.μ. και βρίσκεται σε κοιλάδα που απολήγει στον κόλπο του Αγίου Γεωργίου. Την εύφορη κοιλάδα διασχίζει ο ποταμός Μεγαπόταμος, ο οποίος απέχει από το οικόπεδο μόλις 150 μ. Σε κοντινή σχετικά απόσταση από το οικόπεδο είχαν ανασκαφεί στις αρχές του προηγούμενου αιώνα τμήματα ελληνιστικού τείχους, φρούριο, καθώς και τμήμα αγροικίας, των κλασικών χρόνων[20]. Η εφετινή ανασκαφή έφερε στο φως τμήμα αγροικίας, που χρονολογείται στα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ.

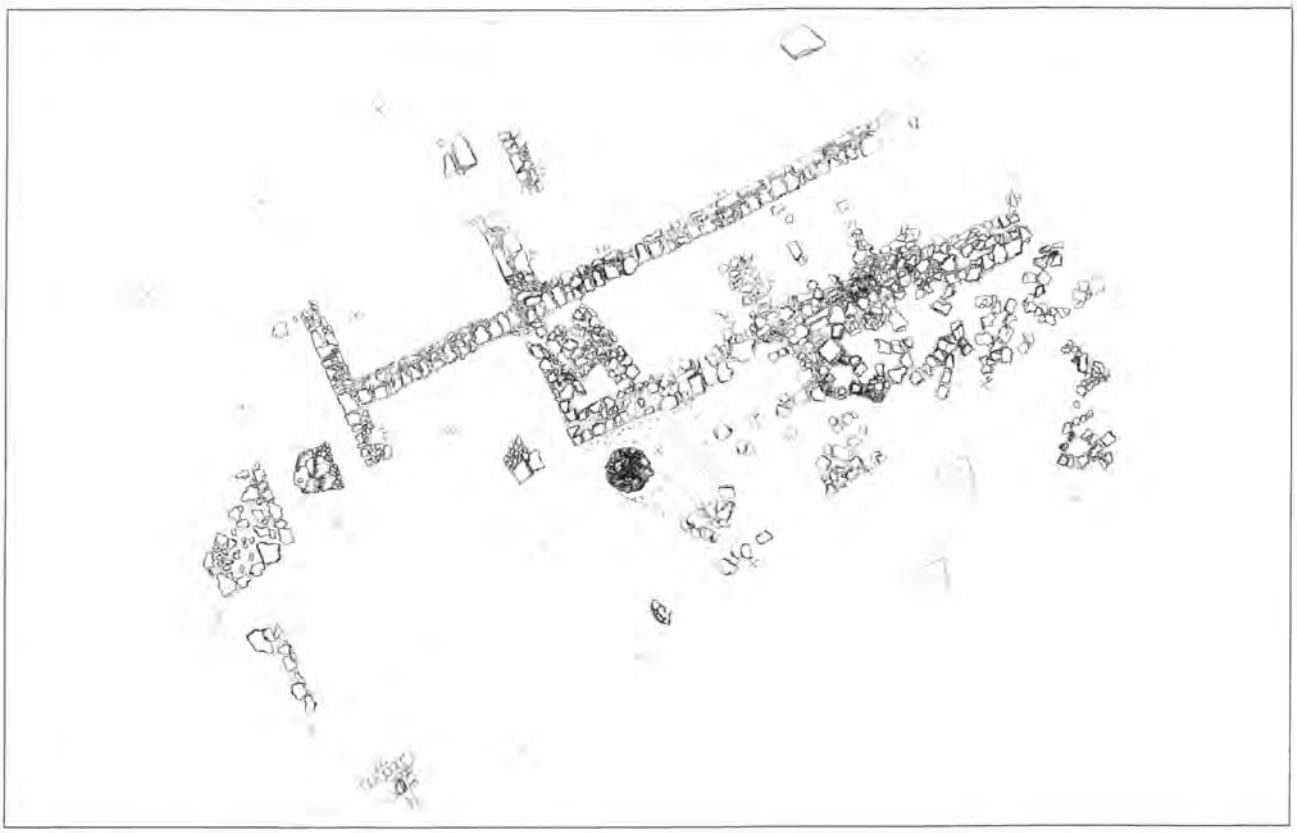
Στο δυτικό-νοτιοδυτικό τμήμα τού μέχρι στιγμής ανεσκαμμένου χώρου βρέθηκαν κατά χώραν τρεις οξυπύθμενοι πίθοι, από τους οποίους σώζεται μόνον το κατώτερο τμήμα, καθώς και διάσπαρτα κομβία βάσεων πίθων. Τμήματα των προαναφερθέντων πίθων είναι συγκολλημένα με μολύβδινους συνδέσμους. Εδώ επίσης, βρέθηκε θραύσμα λίθινου ληνού με ρηχή αυλάκωση. Ο χώρος αυτός πιθανώς αποτελούσε τον «πυθεώνα» της αγροικίας, όπου θα πραγματοποιούνταν και εργασίες επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων.

Ανατολικά αποκαλύφθηκε ορθογώνιος χώρος, διαστ. 2×6,80 μ., με μεσοχώρισμα και ημικυκλική κατασκευή που φέρει ίχνη στάχτης, ίσως εστία. Στο χώρο αυτό, που ίσως αποτελούσε τον «οίκο» της αγροικίας, αποκαλύφθηκαν τα πιο αξιόλογα από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής. Το κυριότερο ήταν ένα μικρό αβαφές αγγείο που περιείχε θησαυρό από 25 αργυρά νομίσματα, ένα χρυσό νόμισμα, καθώς και ένα αργυρό σκουλαρίκι. Η πλειονότητα των νομισμάτων είναι αργυροί στατήρες του κορινθιακού σταθμητικού κανόνα, οι επονομαζόμενοι «πώλοι». Συγκεκριμένα, βρέθηκαν έντεκα στατήρες Κορίνθου, δέκα στατήρες Λευκάδας, ένας Ανακτορίου, μία αργυρή δραχμή Κορίνθου, δύο αργυρά δίδραχμα Τάραντα και ένας χρυσός σικελο-καρχηδονιακός στατήρας (Εικ. 10, 11). Τα νομίσματα του θησαυρού χρονολογούνται στους 4ο-3ο αι. π.Χ.

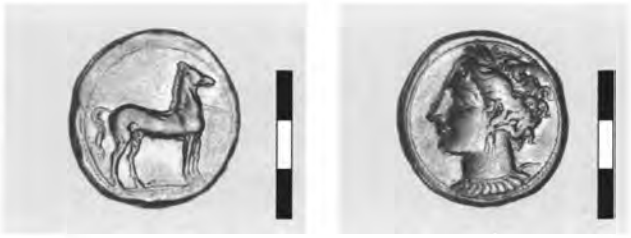
Η κεραμική που έδωσε η ανασκαφή μέχρι στιγμής, συνίσταται σε όστρακα αβαφών αποθηκευτικών αγγείων και μελαμβαφών επιτραπέζιων αγγείων, όπως πινάκια, σκύφοι, αμφορίσκοι και κάνθαροι. Βρέθηκε, ακόμη, χάλκινο κου-

19. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Ε. Μπουνιά.

20. H. Bulle, Ausgrabungen bei Afiona auf Korfu, *AM* 59 (1934), σ. 196-213. Οι αρχαιότητες βρέθηκαν στο ακρωτήριο που σχηματίζεται στη βόρεια απόληξη του κόλπου του Αγίου Γεωργίου.

Εικ. 9. Κέρκυρα. Άγιος Γεώργιος Πάγων. Οικόπεδο Μ. Πετρόνι. Κάτοψη.

Εικ. 10-11. Κέρκυρα. Άγιος Γεώργιος Πάγων. Οικόπεδο Μ. Πετρόνι. Σικελο-καρχηδονιακός στατήρας (Α) και σικελο-καρχηδονιακός στατήρας (Β).

Εικ. 12. Κέρκυρα. Άγιος Γεώργιος Πάγων. Οικόπεδο Μ. Πετρόνι. Μολύβδινο σφράγισμα.

τάλι, το οποίο είχε επισκευαστεί προσεκτικά από την αρχαιότητα, μία χάλκινη αιχμή βέλους και δύο χάλκινα νομίσματα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εύρεση 14 τεμαχίων μολύβδου σε διάφορα σχήματα, καθώς και ενός μολύβδινου σφραγίσματος με παράσταση ανθρώπινης μορφής μπροστά σε αγγείο (Εικ. 12). Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε την εφετινή περίοδο.

Τα νομίσματα, τα οποία προέρχονται από διαφορετικές περιοχές, το μολύβδινο σφράγισμα, η εγγύτητα με τη θάλασσα, καθώς και το γεγονός ότι ο ποταμός της περιοχής ήταν μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες πλωτός έως το ύψος της αρχαίας αγροικίας και, τέλος, η ίδια η εύφορη κοιλάδα των Πάγων, όπου μέχρι πρόσφατα παραγόταν εξαιρετικής ποιότητας οίνος[21], καθιστούν πιθανή τη διεξαγωγή κάποιας μορφής εμπορίου με αφετηρία την ελληνιστική αγροικία.

ΔΗΜΟΣ ΦΑΙΑΚΩΝ

Άνω Κορακιάνα

Οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου (Εικ. 13)

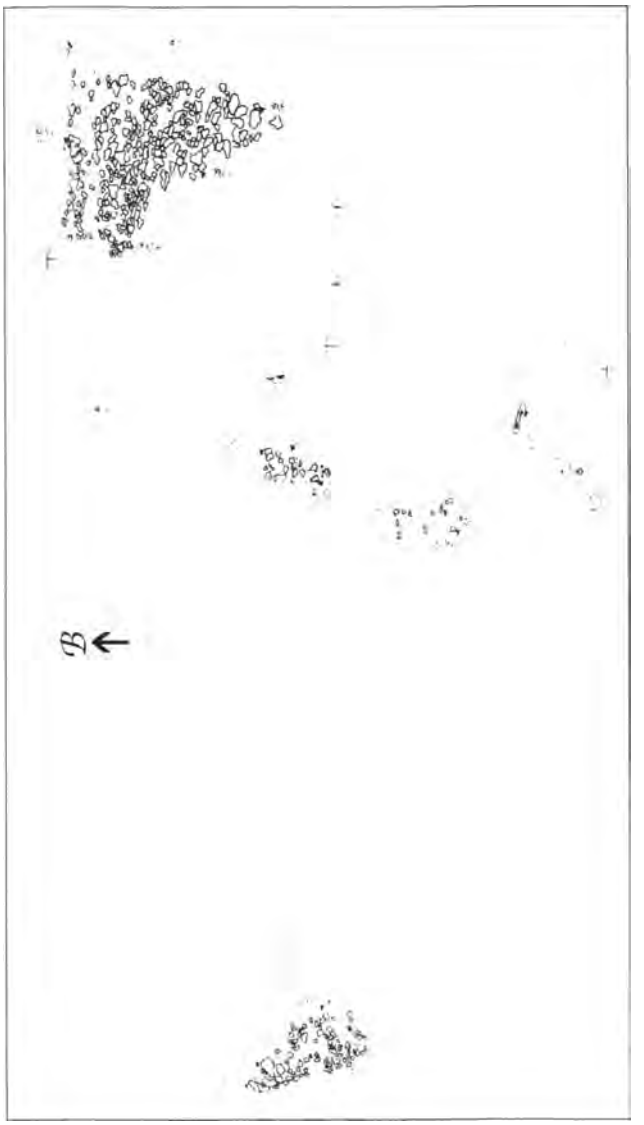
Στα όρια του οικισμού Άνω Κορακιάνα, στη θέση Ταξιάρχης, μετά τον εντοπισμό αρχαιοτήτων κατά τη διενέργεια

21. Ι. Παρτς, *Η Νήσος Κέρκυρα. Γεωγραφική Μονογραφή* (μτφρ. Π. Βέγια), Κέρκυρα 1982, σ. 261.

δοκιμαστικών τομών, πραγματοποιήθηκε το 2006 ανασκαφική έρευνα, καταδεικνύοντας τη χρήση του χώρου κατά την εποχή του Χαλκού.

Η θέση βρίσκεται σε επίπεδη έκταση διαμορφωμένη με την πάροδο των χρόνων από την καλλιέργεια. Ανασκάφηκε[22] επιφάνεια 150 τ.μ. διαιρεμένη σε έξι τομές διαστ. 5×5 μ. Κάτω από το επιφανειακό καστανό στρώμα (Ι) πάχ. 0,20-0,50 μ. εντοπίστηκε καστανό σκούρο υγρό στρώμα πάχ. 0,40-0,60 μ. (στρώμα ΙΙ), πλούσιο σε αρχαιολογικά κατάλοιπα. Έχει ελαφρά κλίση από ΒΔ. προς Ν./ΝΑ. Ο πυθμένας του ορίζεται από συνολικά πέντε συγκεντρώσεις από αργούς λίθους και βότσαλα μεσαίου και μικρού μεγέθους, επάνω και ανάμεσα στις οποίες εντοπίστηκε πλήθος κινητών ευρημάτων. Οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις λίθων (1 και Τ3), διαστ. τουλάχιστον[23] 3,20×3,90 και 2,25×1 μ. αντίστοιχα (Εικ. 14), εντοπίστηκαν σε βάθος 0,935 και 0,932 μ.[24]. Φέρουν υπόστρωμα από στείρο ερυθρό μαλακό χώμα μέγ. πάχ. 0,40 μ. (στρώμα ΙΙΙ). Τρεις ακόμη συγκεντρώσεις λίθων (2, 3, 4) στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, με όμοια χαρακτηριστικά, είναι πολύ μικρότερες σε έκταση (διαστ. 1,40×0,65, 1,70×0,95 και 2,20×0,50 μ. αντίστοιχα). Εδράζονται σε κιτρινωπό αργιλοαμμώδες χώμα. Πρόκειται για το φυσικό έδαφος, που αποτελεί τη βάση των στρωμάτων ΙΙ και ΙΙΙ.

Όσον αφορά στα κινητά ευρήματα, την πολυπληθέστερη ομάδα αποτελεί η κεραμική. Ο κύριος όγκος των οστράκων (περίπου 60%) ανήκει στην κατά Δάκαρη[25] χειροποίητη κεραμική ΚΙΙ. Περιέχει εγκλείσματα και φέρει ερυθρή ή καστανέρυθρη εξωτερική επιφάνεια με τεφρό πυρήνα. Περιλαμβάνει αποθηκευτικά αγγεία και άλλα τροφοπαρασκευής. Διαγνωστικές της κατηγορίας είναι οι ωτόσχημες και οι γλωσσοειδείς λαβές. Τα αγγεία διακοσμούνται με πλαστικές ταινίες με εμπίεστα σχέδια (Εικ. 15, 16). Μικρότερο ποσοστό (περίπου 10%) καταλαμβάνει η κεραμική ΚΙΙΙ από καστανότεφρο πηλό με λίγες προσμείξεις. Χαρακτηρίζεται από αδιακόσμητα αγγεία μεσαίου και κυρίως μικρού μεγέθους – κάνθαροι και κύπελλα με ταινιωτές, δακτυλιόσχημες ή τριγωνικής διατομής λαβές (Εικ. 17) και λειασμένες επιφάνειες – για την κατανάλωση τροφών. Ιδιαίτερη κατηγορία, γνωστή και από τους Έρμονες[26], αποτελεί η χειροποίητη πορτοκαλόχρωμη με καθαρό πηλό κεραμική (Εικ. 18, 19). Με την προσθήκη εγκλεισμάτων χρησιμοποιείται για την κατασκευή αποθηκευτικών αγγείων, όμοιας μορφής με τα αντίστοιχα της ομάδας ΚΙΙ (ομοίως στο Κεφάλι[27]), αλλά και για λεπτά μικρού μεγέθους αγγεία με κυλινδρικές ή ταινιωτές λαβές.

Εικ. 13. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Εντοπίστηκε, επίσης, πλήθος πυριτολιθικών (Εικ. 20) και λίθινων τριπτών εργαλείων, πήλινα σφονδύλια και πηνία (Εικ. 21), πηλόμαζες, οστά ζώων και, τέλος, τμήμα οστέινου αντικειμένου με εγχάρακτη διακόσμηση (Εικ. 22).

22. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Ε. Γιαγκούδη.

23. Καθώς συνεχίζουν και στους χώρους εκτός οικοδομής που δεν ερευνήθηκαν.

24. Από την επιφάνεια της θάλασσας.

25. Βλ. *ΠΑΕ* 1951, σ. 178.

26. G. Metallinou, Hermones, A Bronze Age Settlement in W. Corfu, στο P. Cabanes - J.L. Lamboley (επιμ.), *L'Illyrie méridionale et l'Epire dans l'antiquité* IV, Paris: De Boccard, 2002, σ. 45-52.

27. Βλ Ε. Γιαγκούδη - Δ.Ν. Σακκάς, *Η ανασκαφή του* W. Dörpfeld στο Κεφάλι της Κέρκυρας, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στον W. Dörpfeld, Λευκάδα, 2006* (επιμ. Χ. Παπαδάτου-Γιαννοπούλου), Πάτρα 2008, σ. 199-225.

Εικ. 14. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου. Η συγκέντρωση λίθων 1.

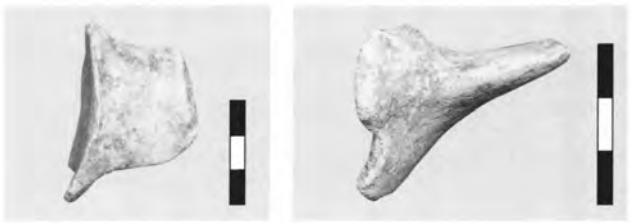

Εικ. 15-16. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου. Κεραμική του τύπου ΚΙΙ.

Εικ. 17. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα, οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου. Κεραμική του τύπου ΚΙΙΙ.

Τα παραπάνω στοιχεία καταδεικνύουν χρήση του χώρου κατά την εποχή του Χαλκού, με περίοδο εντονότερης δραστηριότητας στη μέση εποχή του Χαλκού και πιθανώς σε κάποια πρώιμη φάση της ύστερης. Η παρουσία κινητών ευρημάτων επάνω, ανάμεσα και κάτω από τις συγκεντρώσεις λίθων, ο αποκλειστικός συσχετισμός των οστών ζώων με αυτές, αλλά και η αποσπασματική διατήρηση του συνόλου σχεδόν των αντικειμένων, οδηγούν στο χαρακτηρισμό της θέσης ως χώρου δραστηριότητας, ίσως με απορριμματική λειτουργία.

Εικ. 18-19. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου. Πορτοκαλόχρωμη κεραμική.

Εικ. 20. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου. Φολίδα από πυριτόλιθο.

Εικ. 21. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου. Πήλινα πηνία.

Εικ. 22. Κέρκυρα. Άνω Κορακιάνα. Οικόπεδο Α. Τζαφέστα-Νικολούζου. Τμήματα οστέινου αντικειμένου με εγχάρακτη διακόσμηση.

Μουσειο Ασιατικης Τεχνης

Το 2006 στο Μουσείο Ασιατικής Τέχνης συνεχίστηκαν οι εργασίες επανέκθεσης, η καταγραφή, η φωτογράφηση, η μελέτη και η συντήρηση των αντικειμένων των συλλογών του, η συμπλήρωση της υποδομής του, καθώς και η συντήρηση του Ανακτόρου των Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου, στο οποίο στεγάζεται.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΗΣ

Πτέρυγα Ν. Χατζηβασιλείου

Το 2006 συνεχίστηκαν οι εργασίες για το έργο «Επανέκθεση Πτέρυγας Ν. Χατζηβασιλείου του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης», που αναφέρεται στην επανέκθεση τριών αιθουσών της δυτικής πτέρυγας του πρώτου ορόφου του Μουσείου ή Πτέρυγα Ν. Χατζηβασιλείου, με έργα από την ομώνυμη συλλογή. Στην πρώτη αίθουσα θα περιλαμβάνονται ειδώλια και ανάγλυφα θρησκευτικού περιεχομένου σε λίθο, ορείχαλκο και ξύλο (2ος-18ος αι. μ.Χ.) από την Ινδία, στη δεύτερη ελληνοβουδιστικά ανάγλυφα σε σχιστόλιθο (1ος π.Χ.-5ος αι. μ.Χ.) από τη Γκαντάρα και στην τρίτη λίθινες κεφαλές (12ος-13ος αι. μ.Χ.) από την Καμπότζη, ορειχάλκινα ειδώλια (12ος-19ος αι. μ.Χ.) από το Σιάμ (Ταϊλάνδη), καθώς και ορειχάλκινα ειδώλια και τελετουργικά λάβαρα ζωγραφισμένα σε μετάξι από το Νεπάλ και το Θιβέτ (14ος-19ος αι. μ.Χ.). Η νέα πτέρυγα θα παρουσιάζει στις τρεις αυτές αίθουσες τις θρησκείες και την τέχνη που αναπτύχθηκαν στην Ινδία, καθώς και τη μεγάλη εξάπλωση του Βουδισμού σε περιοχές της Κεντρικής Ασίας, των Ιμαλαΐων και της Νοτιοανατολικής Ασίας.

Στο πλαίσιο του ίδιου έργου πραγματοποιήθηκε και υποβλήθηκε στο ΚΑΣ η μελέτη για την επανέκθεση της ιαπωνικής ζωγραφικής στις υπόλοιπες τρεις αίθουσες της δυτικής πτέρυγας του πρώτου ορόφου, που έως τώρα φιλοξενούσαν ιαπωνικές ξυλογραφίες, πορσελάνη, μικροτεχνία, ξυλόγλυπτα και οπλισμό Σαμουράι. Συνεχίζοντας από την αίθουσα με έργα από τη Νοτιοανατολική Ασία και τα Ιμαλάια (αίθουσα 3 της Πτέρυγας Ν. Χατζηβασιλείου), η νέα έκθεση θα παρουσιάζει ιδιαίτερης σπουδαιότητας ξυλογραφίες και μήτρες ξυλογραφιών (17ος-19ος αι. μ.Χ.) από τη συλλογή Γρ. Μάνου (αίθουσα 4), ζωγραφισμένους κυλίνδρους ανάρτησης (16ος-19ος αι. μ.Χ.) από τη συλλογή Μάνου (αίθουσα 5, διάδρομος της πτέρυγας), καθώς και εξαιρετικής καλλιτεχνικής αξίας και σπανιότητας παραβάν (16ος-19ος αι. μ.Χ.) από τη συλλογή Ν. Χατζηβασιλείου και Γρ. Μάνου (αίθουσα 6). Προκειμένου να ξεκινήσουν οι επανεκθετικές εργασίες, έκλεισαν δύο αίθουσες της πτέρυγας, ενώ παρέμεινε ανοιχτή στο κοινό προσωρινά η αίθουσα με οπλισμό Σαμουράι. Τα αντικείμενα των αιθουσών που έκλεισαν αποθηκεύθηκαν σε ειδικά ερμάρια στις αντίστοιχες αποθήκες του Μουσείου μέχρι να υλοποιηθεί η εγκεκριμένη από το ΚΑΣ γενική μουσειολογική μελέτη που προβλέπει την πλήρη επανέκθεση της ιαπωνικής συλλογής στη δυτική πτέρυγα του δευτέρου ορόφου του Μουσείου.

Το έργο προβλέπεται να ολοκληρωθεί το Δεκέμβριο του 2008 και με την περάτωσή του θα έχει πραγματοποιηθεί η πλήρης επανέκθεση του πρώτου ορόφου του Μουσείου, καθώς η επανέκθεση της ανατολικής πτέρυγας με κινεζικά έργα τέχνης έχει ήδη ολοκληρωθεί από το 2005.

Περιοδική έκθεση

Το 2006 έκλεισε η περιοδική έκθεση «Θεοί των Ιμαλαΐων» προκειμένου να προετοιμαστούν οι αίθουσες περιοδικών εκθέσεων του ισογείου για να φιλοξενήσουν τη νέα περιοδική έκθεση «Η Κορέα μέσα από τα τοπία της». Για τις ανάγκες της νέας έκθεσης ανακαινίστηκαν πλήρως και αναδιαμορφώθηκαν, σύμφωνα με τα σύγχρονα μουσειογραφικά και μουσειολογικά δεδομένα, οι αίθουσες περιοδικών εκθέσεων του ισογείου, ενώ δημιουργήθηκε και αίθουσα προβολών.

Η έκθεση πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με το Korea Foundation και το Korea University Museum. Το πρώτο τμήμα της περιελάμβανε έργα κορεατικής ζωγραφικής από τη συλλογή Γρ. Μάνου του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης και εγκαινιάστηκε με επίσημη τελετή από τον πρέσβη της Κορέας στην Ελλάδα. Το δεύτερο τμήμα της έκθεσης με έργα κορεατικής ζωγραφικής από τη συλλογή του Korea University Museum αναμένεται να εγκαινιαστεί την άνοιξη του 2007. Στη δεύτερη αυτή φάση η έκθεση θα παρουσιάζει για πρώτη φορά στην Ελλάδα μοναδικής σπουδαιότητας έργα κορεατικής ζωγραφικής, που θα μεταφερθούν από τη Σεούλ στην Κέρκυρα και θα εκτίθενται στο Μουσείο Ασιατικής Τέχνης έως και τον Αύγουστο του 2007.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συνεχίστηκε η καταγραφή αντικειμένων στον ενιαίο ψηφιακό κατάλογο (ευρετήριο), η ταύτιση και κατηγοριοποίηση των συλλογών του Μουσείου, καθώς και η φωτογράφηση των αντικειμένων των συλλογών με στόχο τη δημιουργία ψηφιακού φωτογραφικού αρχείου. Παράλληλα, συνεχίστηκε η συντήρηση έργων από πορσελάνη, λίθο, ορείχαλκο και η προληπτική συντήρηση ζωγραφισμένων κυλίνδρων ιαπωνικής τέχνης σύμφωνα με τις οδηγίες της Διεύθυνσης Συντήρησης.

Κατά τους θερινούς μήνες και σε συνεργασία με το τμήμα Αρχειονομίας και Βιβλιοθηκονομίας του Ιονίου Πανεπιστημίου (τρίμηνη πρακτική άσκηση φοιτητών) πραγματοποιήθηκε η τακτοποίηση του παλαιού φωτογραφικού αρχείο και της βιβλιοθήκης του Μουσείου.

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Το 2006 πραγματοποιήθηκαν ξεναγήσεις εκπαιδευτικού περιεχομένου κατόπιν σχετικής συνεννόησης σε τοπικούς φορείς, συλλόγους και σχολεία, αλλά και εξειδικευμένες ξεναγήσεις σε εκπροσώπους ξένων πρεσβειών, σχολές ξεναγών και επίσημους προσκεκλημένους στο Μουσείο.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Ανάκτορο Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου: κτιριολογικές εργασίες

Στη διάρκεια του 2006 πραγματοποιήθηκαν οι ετήσιες εργασίες που αφορούσαν στη συντήρηση και επισκευή τόσο του ανακτόρου όσο και μηχανολογικών του συστημάτων.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΖΕΡΝΙΩΤΗ

ISSN 0570-622X